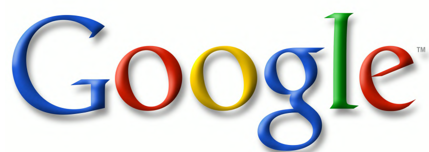

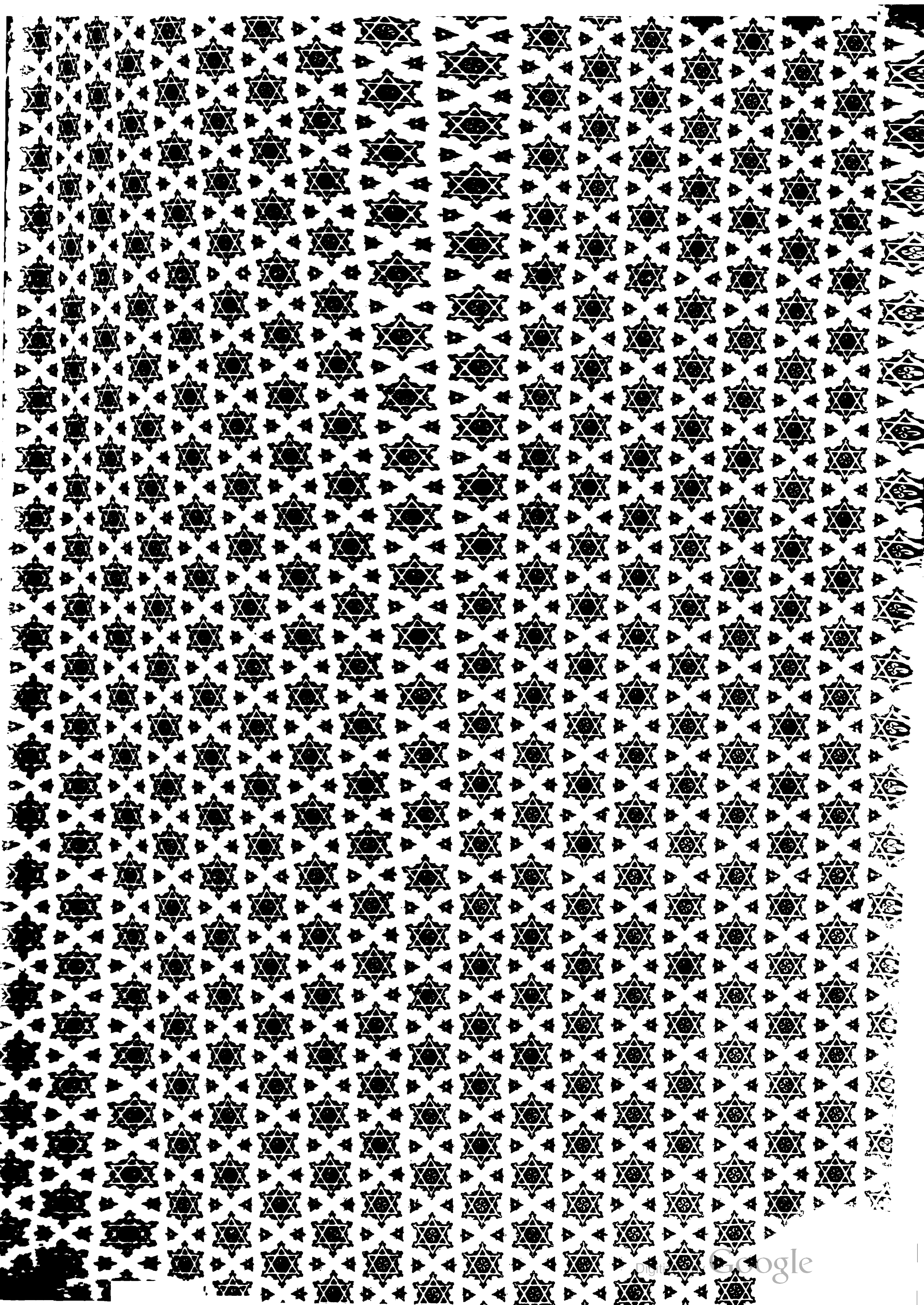

ILLUSTRERET NORGES HISTORIE

AF O. A. ØVERLAND

O. A. Overland

Illustreret Norges Historie

V

2den Afdeling

S. 1073—2206

Illustreret

Norges Historie

af

O. A. Overland.

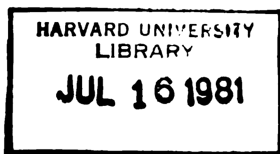
Femte Bind

Fra Enevoldsmagtens Indførelse (1660) til Norges Forening med Sverige (Novbr. 1814)

Anden Afdeling: Side 1073—2206.

Med 362 Billeder i Træsnit og Zinkotypi, 48 xylograferede og zinkotyperede Plancher samt 27 Faksimiler og Lithografier i Farvetryk.

Kristiania.
"Folkebladets" Aktieselskabs Forlag.
1891—1895.

Kristiania — Centraltrykkeriet.

Ludvig Holberg.

> I dette Navn er der et mægtigt Kald,
> der vinker Tanken hen blandt svundne Slægter.
> Hans Navn er som et magisk Ord, der mægter
> at lukke op en eventyrlig Hal.
> Med et vi staa betragtende derinde;
> bag Seklets Mulm oprinder Dagens Skjær,
> og hver Gestalt imøde gaar os der
> fortrolig, næsten som et Barndomsminde.
>
> Welhaven.

Ludvig Holberg blev født i Bergen 3die December 1684 og var Søn af Oberstlieutenant Kristian (eller Kristen) Nilssøn Holberg og Karen Lem. Faderen var en ret merkelig Mand, som nok kunde have fortjent sin egen udførlige Livsskildring. Han maa antages at have været en Bondegut fra det throndhjemske — en Tradition vil vide, at Familien stammer fra Skogn i Indhered —, og han havde tjent sig op fra menig Soldat af. Han havde gjort Tjeneste i Hannibalsfeiden, under Throndhjems Tilbageerobring, under Haldens Forsvar og i Gyldenløvefeiden; under Krigen nordenfjelds i 1658 havde han saaledes udmerket sig i den Træfning i Værdalen, hvori Oberst Erik Drakenbergs Korps, der skulde undsætte Svenskerne i Throndhjem, blev oprevet. I sin Ungdom havde han set sig adskilligt om i fremmede Lande. Han havde saaledes "paa sin Fod" gjennemvandret hele Italien og tjent Johanniterridderne paa Malta og Venetianerne i deres Kampe mod Tyrkerne. Fra Hjertets Side var han — som ikke faa Breve og Retsakter godtgjør — en sjelden human Personlighed til en Krigsmand at være, og man faar derhos det Indtryk, at han har været en for sin Tid merkelig oplyst og fordomsfri Mand.*) I sit Ægteskab med Lektordatteren Karen Pedersdatter Lem, Biskop Munthes Datterdatter, havde han tolv Børn. Af disse var Ludvig den yngste; han var kun 5 Fjerdingaar gammel, da Faderen faldt fra (Marts 1686). Ved sin Død efterlod han Familien i nogenledes gunstige Kaar; men disse ombyttedes, om ikke med Armod, saa dog med Trang, da Branden i 1686 fortærede Rub og Stub af, hvad den eiede i Bergens By. Alt, hvad der blev tilovers, var kun noget Leilændingsgods, af hvilket der svaredes en ubetydelig Landskyld. Karen Lem, der maa have været en meget ferm Kvinde, maaske af den ægte,

*) Sønnen fortæller flere Gange forskjellige smaa Træk, der vidner om, at Faderen maa have staaet i meget stor Anseelse hos sin Samtid. "Ach, er I Kristen Nilssøns Søn", var et Udraab, Sønnen oftere fik at høre som en Indledning til en omstændelig Beretning om, hvad for Mand det havde været. Der møder os ogsaa i dennes Skrifter forskjellige Udtalelser, der vidner om, at han maa have omfattet Faderens Minde med stor Pietet, og at han har søgt at indhente Oplysninger om ham, skjønt han ellers i det hele taget brød sig overmaade lidet om sin Familie.

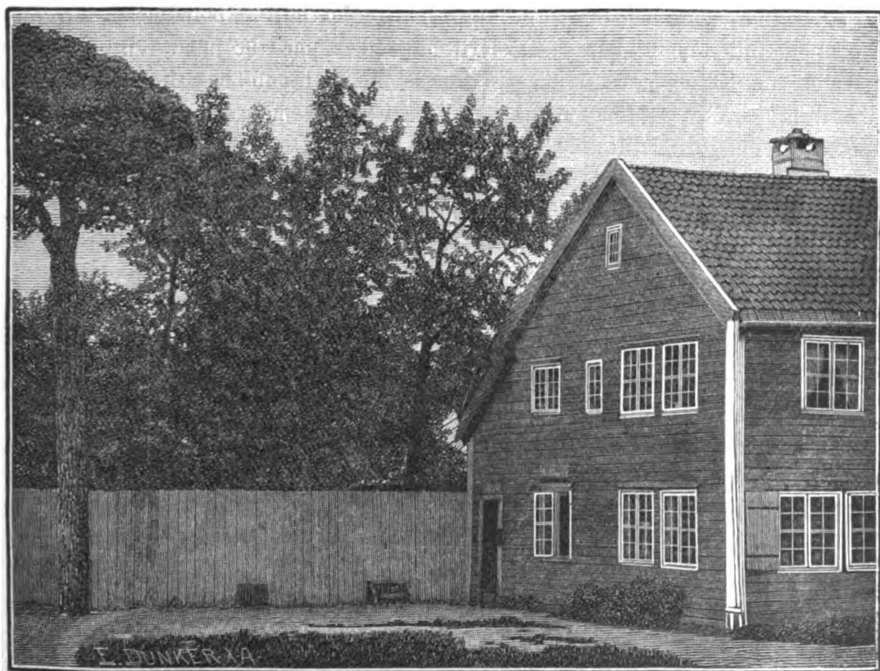
muntre, livsglade Bergenserindetype, forstod dog at sætte Tæring efter Næring, og i de 10 Aar, hun endnu levede efter Mandens Død, forvaltede hun den Smule Kapital saa, at den kunde gaa uformindsket over til Børnene. I de her antydede Træk hos Forældrene ser vi allerede Spiren til de arvelige Anlæg, som dannede Sønnen til den Mand, han blev; vi gjenfinder hos ham baade Throenderens Seighed, maaske ogsaa hans Tungsind, og Bergenserens fine Næringsvid, lyse Opvakthed og slagfærdige Tungeraphed. Ikke mindst fremtrædende tør dog Faderens fte Virkelighedssans have været i denne forunderligt sammensatte Karakter.

Saa længe Moderen levede, gik Ludvig Holberg da paa Skole i Bergen, først i en Pugeskole, siden paa Latinskolen; men da Moderen døde, kom han bort til Slægtninge, der bestemte ham for den militære Stand og lod ham indskrive som Korporal ved det oplandske Regiment. En Tid var han hos sin Slægtning Fronspresten Otto Munthe i Gudbrandsdalen; men da denne ikke fik Korporalsgagen ordentlig betalt, lod han ham reise tilbage til Bergen, hvor han paany kom ind paa Latinskolen*). Hans Rektor her var den unge Søren Lintrup, der senere hen vandt et anset Navn baade som Professor ved Universitetet og som Geistlig. Navnlig var denne en ihærdig Disputator, der ikke blot indførte Disputationerne ved Bergens Skole, men endog gjorde Rede for dem i et i den Tid bekjendt lærd Tidsskrift, der udkom i Lübeck. Usandsynligt er det ikke, at det allerede var her, Holberg fattede den Afsky for det latinske Disputationsvæsen, som fulgte ham til hans Død. Hans Skolegang her, der varede fra hans 12te til hans 18de Aar, afbrødes ved den store Ildebrand, som i Mai 1702 lagde næsten hele Byen i Aske, og da Lintrup stundede efter at komme bort fra Bergen, hvor han var bleven husvild, dimitterede han alle, som dimitteres kunde, — i alt nogle og tyve —, til Universitetet. Saaledes blev Holberg Student et Aar, før hans Tur var kommen. Hans Ophold i Kjøbenhavn blev imidlertid ikke af lang Varighed, da Midlerne ikke strakte til. Han tog derfor tilbage til Bergen, hvor han fik Kondition som Huslærer hos Provst Kristen Nilssøn Weinwich paa Voss**). Ved Siden heraf prækede han; Bønderne likte hans Prækener, derimod

*) Lige til 1806 stod der paa Frons Prestegaard en Stue, som man kaldte Holbergsstuen, og hvor en Huslærer, der maaske er den samme, som omtales i en af Holbergs Epistler, skal have holdt Skole for Holberg og Presten Munthes Børn. Man har endnu i Fron en Tradition om den unge Holbergs Videbegjærlighed, der kan læses i Prof. L. Daaes Norske Bygdesagn I, 198 fg.

**) Traditionen paa Voss vil vide, at Holberg skal have beboet et Værelse (Holbergskammeret) i 2den Etage af den gamle Prestegaard, og at han skal have plantet et Furutræ, som endnu staar paa Gaardens Tun. Den sidste gaar endnu den Dag idag under Navnet "Holbergsfurnen". Under Opholdet paa Voss plagedes han derhos meget af Mareridt, som han forgjæves søgte at fordrive ved at sætte Skoene bagvendt for Sengen, lægge Staal under Hovedpuden og synge det bekjendte gamle Vers: "Mare, Mare minde, est du herinde, saa maa du herud".

ikke Provsten, som fandt, at det ikke gik an at staa kun et Kvarter paa Prædikestolen. Men Holberg fandt, at de prækede lige længe, "naar unødige Repetitioner blev borttagne af Provstens Taler." Provstens tre Sønner var dovne Stympere, som maatte holdes i Ørerne, og Provstinden fandt, at den hidsige unge Huslærer gjorde for meget af Pryglene. Kort sagt, han faldt i fuldstændig Unaade hos Provstefamilien, og da Aaret var omme, opgav han Konditionen og begav sig til Kjøbenhavn for at tage Andenexamen og theologisk Attestats, hvilke begge han klarede paa mindre end et Aar, med gode Karakterer oven

207. Voss Prestegaard med Holbergskammeret og Holbergsfuruen.

i Kjøbet. Ved Siden af fik han endda Anledning til at lægge sig efter forskjellige levende Sprog, som ikke hørte til Skolefagene i hine Dage.

Han begav sig derefter tilbage til Bergen, hvor han en Tid var Huslærer hos Lektor, senere Biskop, Nils Smed. Medens han var her, fik han Anledning til at læse de Dagbøger, som denne Mand havde ført over sine Reiser i Udlandet. Herigjennem vaktes der hos ham en uimodstaaelig Reiselyst, og ihvorvel alle raadede ham til at lægge en Dæmper paa denne, skaffede han sig ved at sælge alt, hvad han eiede og kunde undvære, den i hans Øine uhyre Kapital af 60 Daler, og dermed begav han sig ud i den vide Verden. Sin Fødeby sagde han for bestandig Farvel. Det var i

Slutningen af 1704, — altsaa næsten paa samme Tid, som Peter Wessel rømte fra sit Fædrenehjem i Throndhjem. Han var 20 Aar gammel, dengang hans Vandre- og Læreaar tog sin Begyndelse.

Reisen gik først til Holland, som dengang stod i den livligste Forbindelse med Vestlandet, og han slap frem til Amsterdam uden videre Eventyr. Det var imidlertid ikke nogen By for ham. De forstandige Kjøbmænd og andre betragtede ham med hans gode theologiske Examen som hverken mere eller mindre end en bortrømt Skolegut. En Skipper eller en Baadsmand var forøvrigt ogsaa her langt mere agtet end den lærdeste Student. Kort sagt, havde han været besjælet af en Smule akademisk Opblæsthed, blev den grundig pillet ud af ham. De sexti Rigsdaler smeltede hurtigt ind, Feberen meldte sig hos ham, og efter sin Læges Raad begav han sig til Badene i Aachen.*) Ved Ankomsten herhen eiede han ikke mere end 6 Rigsdaler, og hans økonomiske Stilling blev under Opholdet i denne By saa mislig, at han som den sidste Udvei maatte gjøre et Forsøg paa at rømme fra sin Vært. Men denne passede ham op, just som han vilde stikke af, og nu maatte han punge ud med sin sidste Skilling. Hvad der forøvrigt mødte ham paa denne Reise, som varede et helt Aar, har han ikke villet indlade sig synderligt paa. Han har fortalt, at han "næsten" var en Tigger; tidligere havde han skrevet, at han reiste om med "en moskovitisk Edelmand," — nu ja, det er vel ikke usandsynligt, at han har spillet og sunget for det kjære Udkommes Skyld sammen med hvem det nu kunde falde. Han sled vist meget ondt paa denne Færd; men til Gjengjæld styrkedes hans svage Helse, og han var trods alt stedse ved godt Humør. Da han om Høsten 1705 skulde tilbage til Norge, maatte han længe trygle og bede, til han fandt en Vexeler, som vilde indlade sig paa at forstrække ham med den Sum, som behøvedes til Hjemreisen.

Da han med Gru tænkte paa alle de Speord og Formaningstaler, han vilde faa af sine Slægtninge i Bergen, drog han ikke derhen, men til Kristianssand, hvor han vel ogsaa havde Frænder, men som han ikke behøvede at frygte saadant af. Her slog han sig da igjennem ved at give Informationer i Fransk, og han tjente ret gode Penge, indtil han en vakker Dag fik en

---

*) Paa Veien til Aachen pudsede de medreisende en Prest paa ham for at faa undersøgt, om han var den lærde Mand, han gav sig ud for at være. "Hoer jy wel, Mancke!" begyndte denne Examinationen, "qvando deseruisti studia tua?" (Hør engang, vesle Fyr, naar løb du af Skole?) Men Holberg bombarderede ham øieblikkelig med en Flom af latinske Fraser, der fik Presten til at tage Hatten af og bede om Undskyldning for sin Feiltagelse. Ogsaa ellers fik Holberg høre mange Skoser for sit pigeagtige Ansigt. I England vilde han paa et Gjæstgiversted engang tage sig en liden Røg, og en skikkelig Londonnerborger, som saa det, gav sig strax til at le ved Synet af "the boy," som vilde "smoak tobacco".

Konkurrent i en falleret hollandsk Kjøbmand*). Der mødte ham vel adskillige Ubehageligheder under Opholdet her, men dette maa dog have været det behageligste Aar, han siden Moderens Død havde tilbragt**), og hvad enten der nu var hans Reiselyst alene, som drev ham ud, eller ogsaa andre Momenter var komne til,***) nok er det, om Vaaren 1706 indskibede han sig sammen med den thrønderske Student Kristian Brix, Søn af den tidligere omtalte Præsident Lars Pedersson Brix, i Arendal paa et Skib, der førte dem efter fire Dages Seilads over til Gravesand ved Themsen.

I England tilbragte Holberg nu mere end to Aar, dels i London, dels i Oxford, i den første Tid i Kristian Brix's Selskab. Men de Midler, som de — det vil da sige Brix — havde at raade over, var ikke overvættes store; thi Moderen, en Steddatter af Biskop Schletter i Throndhjem, der havde et stygt Ord paa sig for Gjerrighed, sendte Sønnen neppe synderlig mange Penge. Det var derfor ingen fed og flot Levemaade, de unge Nordmænd kunde føre, og Holberg selv fortæller, at de sex Dage om Ugen maatte

*) I Kristianssand havde han vundet saa stor Anseelse for sine Sprogkundskaber, at han var næsten ligesaa berømt som Kong Mithridates, der kunde tale 22 Sprog. Han hørte unge Mennesker, der kom efter ham paa Gaden, stikke Hovederne sammen og sige: "Der er den lærde Karl, som kan de mange Sprog! han kan tale Fransk og Italiensk, Polsk, Russisk og Tyrkisk." Men Holberg selv taxerede dog i Virkeligheden ikke sin Viden særdeles høit. Da han havde faaet den omtalte Konkurrent og forstod, at denne heller ikke var synderlig stiv i det franske Sprog, udfordrede han ham til en offentlig Disputation i Elevernes Overvær. Kampen fandt ogsaa Sted; Holberg skjød med fransk-norske Kugler, Hollænderne med fransk-hollandske, saa der havde aldrig været holdt værre Hus med det franske Sprog. Slet nok talte de Sproget, naar de var ved sine fulde fem; men de begik Bommert paa Bommert, da Blodet i Hidsighed steg dem til Hovedet. Enden paa Kampen blev, at de stiftede det franske Sprogomraade i Kristianssand mellem sig i al Venskabelighed.

**) Blandt andet vakte han den største Forargelse ved at paastaa, at Fruentimmer ikke var Mennesker. Han havde nemlig faaet fat paa en Bog, som i sin Tid gjorde stor Opsigt. Dens Forfatter, Brandenburgeren Valens Acidalius, havde nemlig for at drive Gjøn med de Bibelfortolkninger, som var paa Mode, paataget sig ved ikke mindre end 60 Argumenter at paavise, at Kvinderne ikke var Mennesker. Dette var noget for Holberg, som forstod at gaa ind paa Vrøvlet; men Kristianssands kvindelige Befolkning tog ham hans Paastand meget unaadig op, og Pigerne pegte Fingre ad ham: "Der gaar han, som vil udelukke os fra Paradis." Navnlig var den afdøde Biskops Sønner, der havde en meget smuk Søster, meget forarget paa ham for hans Paastand. Holberg sadlede imidlertid snart om, og han kom efterhaanden paa god Fod med Byens unge Piger, om hvem han en Menneskealder senere endog udtalte, at de "kunne forsvare den første Rang mellem det ganske Norges Jomfruer saavel i Henseende til Dannelse og god Tone som ved fint Væsen og Aandens Evner."

***) Traditionen vil vide, at Holberg under Opholdet i Kristianssand var forelsket for første og sidste Gang i sit Liv. Gjenstanden for hans Kjærlighed var et Næstsøskendebarn, en Datter af Biskop Ludvig Stoud, enten Maria Sofia Stoud, der var fire Aar ældre, eller Sofia Stoud, der var to Aar yngre end ham. Sikkert er det dog, at der i hans Skrifter ikke kan paapeges et eneste Udtryk, som kan antages at sigte til dette Forhold.

tage tiltakke med Tørkost og kun den ene fik Kjød at spise; endda maatte de give Undervisning i Musik og Grammatik. Holberg befandt sig ret vel ved dette Sulteliv; men Brix, som sagtens ogsaa var bedre vant, minkede i Huld. Efterat de i tre Maaneder havde opholdt sig i Oxford, begav de sig til London, hvor Brix traf paa en Kjending fra Throndhjem, der kautionerede for ham hos en Vexeler, hvorefter de begav sig tilbage til Oxford. Men hvad enten Brix's Moder ikke vilde vide noget af Sønnens Vexler, eller om der gjorde sig andre Forhold gjældende, — nok er det, en Maaneds Tid efter maatte Brix forføie sig til London, hvor han stilledes under et Slags Opsyn (?) af den dansk-norske Menigheds Sjælesørger Jørgen Ursin.*)

Under den sidste og længste Del af sit Oxforderophold var Holberg derfor ganske overladt til sig selv; men det lader dog ikke til, at han har savnet sin tidligere norske Følgesvend saa overvættes meget. Ialfald har han senere fortalt, at det Liv, han her førte, var meget behageligt, idet han var i høi Grad agtet og afholdt af de Kammerater, som han fra Tid til anden fandt**). Han gav Informationer i Sprog og Musik, blev optaget som Medlem af en musikalsk Klub og dyrkede forøvrigt Studierne. Adgang til Forelæsningerne, som her holdtes, har han neppe havt, da Religionsforskjellen hindrede ham fra at blive indskreven som Student; derimod har han vistnok benyttet Bibliothekerne i den Udstrækning, han kunde. Hvilke Studier, han har været optagen med under Oxforder-Opholdet, kan ikke ses; men at han her skal have gjort Bekjendtskab med John Lockes rationalistiske Filosofi er lidet rimeligt af den Grund, at der strax før hans Komme til Oxford var udfærdiget strengt Forbud mod, at dennes Skrifter maatte indføres og læses ved det Oxfordske Universitet.

I Sommeren 1708 kom Holberg tilbage til Kjøbenhavn, hvor han forsøgte at slaa sig igjennem paa forskjellig Vis. Først begyndte han at holde private Forelæsninger for Studenterne. Tilhørere fik han nok, men naar Betalingen skulde erlægges, udeblev de, og alt hvad han erholdt for sin havte Umag var en dyb og ærbødig Hilsen, naar han mødte dem paa Gaden. Han maatte derfor snart overtage en Kondition hos Etatsraad Vinding som dennes Søns Præceptor, idet han ledsagede ham paa en Reise til Dresden. Paa denne korte Udflugt gjorde han ogsaa en Afstikker til Leipzig, hvor han hørte nogle

*) Kristian Brix blev 11te Novbr. 1720 residerende Kapellan til Meldalen, hvor han Første Juledag s. A. holdt sin Tiltrædelsesprædiken. Han døde 14de Juni 1748 paa sin Eiendomsgaard Kvammen i Meldalen. Han var en stille og noget sygelig Mand, men stod i stor Anseelse for Lærdom hos sit Prestegjælds Almue. Ifølge Sagnet skulde Brix have gaaet "Nedgangsskolen" og maatte et Par Gange i Presterne Hammonds og Hornemanns Tid hen for at mane Fanden bort fra Prestegaarden.

**) Han gik længe blandt dem under Navnet "Myn Heer", idet hans Barber, som ansaa ham for Tysker, vilde briste sig med sin Kundskab i det tyske Sprog — den bestod rigtignok ene og alene i de to Ord — altid tiltalte ham saa. Hans rette Navn fik de først at vide, da han traf sammen med en Student Holber.

Forelæsninger, mindre for at høste Belærelse end for at faa Leilighed til at gjøre sig lystig over de tyske Professorer; thi dem kunde han døie lige saa lidet som deres Lærdomskram. Hjemveien lagdes over Halle og Hamburg. Efter Hjemkomsten maatte han overtage en Huslærerpost hos Admiral Gedde, hvorefter han fandt Optagelse paa Borchs Kollegium*) og beholdt denne Plads til 1714. Medens han havde Tilhold her**), udgav han sit første literære Arbeide: "Introduction til de Europæiske Rigers Historier", en Verdenshistorie, som han havde paabegyndt allerede i Oxford. Ligeledes forfattede han en Danmarks Historie i det 17de Aarhundrede, som tilegnedes Fredrik IV, men som ikke blev udgivet i Trykken.***) Men hans Kaar blev stadig slettere og slettere, og han maa have levet i ligefrem Fattigdom. Da der i Aaret 1712 blev et ordentligt Professorat i det græske Sprog ledigt, indgav han enten i Slutningen af 1713 eller Begyndelsen af 1714 Andragende om at erholde det. Hans Ansøgning lød Ord til andet saaledes:

"Stormægtigste Monarch
Allernaadigste Arve Konge og Herre

Jeg nedkaster mig her udi allerdybeste underdanighed for Eders Majest: fødder med denne min allerunderdanigste bøn, at Eders Kongl. Majestæt af Naade vil forunde mig den vaccante Profession her ved Academiet, eller at blive Adjunctus Professor Philosophiæ. De faa motiver, ieg kand have at bevæge Eders Kongl. Majestet til en naadig bønhøring er at ieg for 10 aar siden haver souteneret mit sidste Examen, og der ved bekommet Laudabilem, og siden reist 3 gange udenlands, først med en Moscovitisk Edelmand; siden

*) Alumnerne paa Borchs Kollegium var forpligtede til aarlig at holde en latinsk Tale. Holberg holdt ogsaa sine fire; men de blev ikke trykte og ødelagdes sandsynligvis ved Kollegiets Brand i 1728. Indholdet kjender man dog; det var Emner, som han havde sysselsat sig mest med og som derfor kostede ham mindst Bryderi: Om de lærde Udenlandsreiser, Historiens Ypperlighed, Musikens Behagelighed og Sprogkundskab.

**) Da Pesten i 1711 rasede som værst i Kjøbenhavn, opholdt han sig i Borrehuset ved Grønsunds Færgested paa Falster hos Statholder Gyldenløves forrige Frue, Fru Maria Grubbe. I sin 8de Epistel fortæller han selv derom: "Et andet Exempel af vor Tids Historie er udi en høiædelig Dame, hvilken havde en uovervindelig Affsky for hendes første Ægtefælle, skjønt han blandt alle Undersaattere var den fornemmeste og tilligemed den galanteste Herre udi Riget, og varede dette, indtil paafulgte Skilsmisse, da efter et nyt Ægteskab, som ogsaa havde et ulykkeligt Udfald, hun omsider tredie Gang begav sig udi Ægteskab med en gemen Matros, med hvilken, endskjønt han dagligen handlede ilde med hende, hun sagde sig at leve langt mere fornøiet end udi det første Ægteskab. Og haver jeg saadant hørt af hendes egen Mund, da jeg var i hendes Hus, som var ved et Færgehus udi Falster, paa samme Tid, da hendes Mand var arresteret formedelst en Misgjerning". Om Maria Grubbe, se ovenfor S. 121.

***) Titelen paa dette Arbeide angives af Holberg saaledes: "Et Appendix til den Europæiske Historie, kaldet Introduction til de 3de høilovligste sidste Kongers Historie, hvilket Verk kan tjene til at gjendrive adskillige fremmede Skribenter, som har grundet deres Relationer over Danmark paa den svenske Historie." Det blev censureret af Fredrik Rostgaad hvis Kritik desværre ogsaa er gaaet tabt.

paa min egen haand opholdet mig halvtredie aar udi Engeland allene ved mine Studia, saasom de ulykkelige ildebrander udi Bergen have totaliter skildt mig ved mine midler, og den tredie gang reist her fra med Etats Raad Vindings Søn. Siden min ankomst til Fædernelandet haver ieg publiceret først en Introduction til den Europæiske historie paa Dansk (2) den første tome af det Skrift intituleret Underretning om de fornemste Europæiske Stater, hvor af endnu restere 4 parter ufuldfærdigede (3) en Continuation paa den sidste Danske historie og derforuden, som ieg har attacheret mig besynderlig til Jurisprudentiam, haver ieg fuldfærdiget et Corpus Juris Naturæ et Gentium, confereret med vore Danske Love, Recesser og forordninger, og haver udi sinde, saa lenge Gud sparer mig liv og hilsen, at fare fort udi dette mit entreprise nemlig at forbedre det Danske sprog. Gud opvække Eders Majests hierte til naade imod mig; thi min condition er nu saa slett at alle de som kiende den kand ikke andet end condolere mig, saasom de Academiske beneficia, ieg til dato haver nydet nu ere expirerede, Jeg forventer een allernaadigst bønhøring, og bliver til min yderste aandedrægt

Min Allernaadigste Arve Konges
og Herres
Allerunderdanigste tro tiener
og arve Undersaatt
Ludvig Holberg.

Holberg nærede saaledes ikke stort Haab om at komme helt op paa den akademiske Rangstige og havde derfor, som vi ser, paa samme Tid indgivet Ansøgning om at blive extraordinær Professor. Det var ei heller at vente, at han skulde faa sit Ønske om at blive ordinær Professor opfyldt, da den uden al Sammenligning lærdeste unge Mand i Riget, Hans Gram, var hans Medansøger. Under 29de Januar 1714 blev denne ogsaa udnævnt til Professor, men Holberg opnaaede dog at blive extraordinær Professor. Som saadan fik han for det første ingen Løn; men der var dog en stor Lykke, som herigjennem aabnede sig for ham, idet det nu kun var et Tidsspørgsmaal, naar han skulde indtræde i de ordinære Læreres Række. Man har derfor antaget, at han maa have havt formaaende Velyndere, som hjalp ham frem og det ligger i saa Fald nær at gjette paa de tre Mænd, med hvem han ved denne Tid stod i Brevvexling, Baron (senere Greve og Statholder i Norge) Kristian Rantzau, Kristian Reitzer og Professor Hans Bartholin.

Samtidig med det extraordinære Professorat fik Holberg ogsaa et Reisestipendium, og om Vaaren 1714 begav han sig da ud paa sin fjerde og længste Udenlandsreise. Denne gik først til Amsterdam, hvorfra han vandrede forbetmeste tilfods til Paris. Her opholdt han sig i halvandet Aar, i Begyndelsen temmelig isoleret, men senere i et muntrere Samliv med forskjellige Landsmænd. Blandt den var ogsaa hans Skolekammerat den

ovenfor omtalte Medailleur Michael Røg. Denne laante han ogsaa sit Pas, da han i 1715 brød op for at drage til Rom, hvorhen han, efter hvad der var ham fortalt, skulde kunne komme for 20 Rigsdaler. I et Reiseselskab, som han har skildret med temmelig levende, skjønt just ikke tillokkende Farver, naaede han frem til Lyon, hvorfra han paa en Trækfløite fortsatte Reisen nedover Rhonen til Marseille og derfra til Genua. Underveis var han bleven angreben af Feber og maatte ved Ankomsten til Genua søge Sengen. Den Vært, han boede hos, snød ham grundig. Selv ansaa han sig for dødssyg; men saa elendig han var, holdt han dog Ørerne stive af Frygt for Munkene, som med sit urimelige Snak lettelig kunde have gjort Ende paa ham. I hans største Nød tog en vildfremmed Reisende sig af ham — han erfarede siden til sin Glæde, at det var en Landsmand — og dels ved den bedre Pleie, han ved dennes Hjælp fik, dels ved at sætte "et haardt Hjerte imod Sygdommen" kom han da saa vidt, at han kunde fortsætte Reisen med et Skib, der skulde til Rom. Underveis, fortæller han i sin Selvbiografi, holdt de paa at komme i Kamp med en Sørøver. Alle Mand blev kaldte op paa Dækket og bevæbnede. Der herskede det største Virvar ombord. Fruentimmerne, som var med, hylte, skreg og jamrede sig. Ogsaa Holberg selv blev i Begyndelsen saa forskrækket, at han troede, at Feberen skulde komme igjen; men da den første Alteration havde lagt sig, tog han Sagen med større Ro. Dog, skriver han, "naar nogen havde set mig udtæret af den lange Sygdom, saa at jeg neppe kunde hænge sammen, med min Kaarde ved Siden, da jeg stod i Ordre de Bataille paakaldende St. Antonium ligesaa stærkt som de andre, skulde han udentvivl have leet sin Mave itu". Heldigvis fik Sørøveren Øie paa et andet Skib, som han gjorde Jagt paa, og det hvormed Holberg reiste, fik derfor Anledning til at smutte bort. Bagefter, da Faren var overstaaet, begyndte enhver at fortælle, hvad Skjæbne man havde ventet sig, om man var faldt i Korsarens Hænder. Om ham var alle enige, at han "som en unyttig Bylt" vilde være bleven kastet overbord; men selv indbildte han sig rigtignok, at han for sine sjeldne Sprogkundskaber maatte være bleven "ophøiet til en Slags Værdighed saasom Skriver eller Notarius i Algier".

I Rom var det ham saare vanskeligt at dyrke sine Studier, som han ønskede, da saagodtsom alle de af Bibliothekernes Bøger, som han ønskede, stod paa Forbudslisten. Det var forgjæves, fortæller han, at han gjorde ligefrem opmerksom paa, at han var en Kjætter, som ikke kunde blive mere fordærvet, end han allerede var. En stakkars Munk, der i sin fromme Enfold havde overladt ham en af de forbudne Bøger, fik saaledes dyrt undgjælde derfor. Imidlertid lærte han at føre egen Husholdning og lave sin Mad; men for at hans Studier ikke skulde lide noget Afbræk, maatte han holde Bogen i den ene Haand, medens han holdt Sleven, hvormed han rørte i Gryden, i den anden Haand. Man skulde, siger han, ikke kunne anvende paa ham

det gamle Ordsprog: Han kom som en Tosse til Rom og drog som en Tosse derfra. Han lærte nemlig, hvor megen Ild og hvor lang Tid der udfordredes til at koge en Suppe, en Grød, Ærter og andre Bælgfrugter, hvor mange Ave Maria, man skal læse, for at koge blødkogte Æg o. s. v. Forøvrigt var det vistnok den evige Stads forskjellige Forhold, han mest studerede; han hørte Prækener, besøgte Kirker og andre Bygninger, var Tilskuer af de sceniske Forestillinger, som der gaves, og med virkelig Andagt krøb han paa sine Knæ opover den hellige Trappe, som Kristus havde betraadt, da han skulde føres frem for Domstolen; han ræsonnerede nemlig som saa: "Er der noget sandt i Trappens Hellighed, saa er det ikke min Ære for nær at hædre de hellige Fodspor, og er der ikke noget sandt deri, saa er Vildfarelsen dog altid et Bevis paa kristelig Ydmyghed." To Gange fik han Pave Klemens XI at se, og begge Gange hyldede han ham knælende, som Stedets Skik tilsagde.

Om Vaaren 1716 begav Holberg sig tilbage til Paris over Florents, Bologna og Turin, selvfølgelig den hele Vei tilfods. I Paris opholdt han sig en Maaned, drog derpaa til Amsterdam, hvor han blev sin trofaste Ledsager Feberen kvit ved at spille paa Violin, og kom over Hamburg tilbage til Kjøbenhavn. Her fik han høre, at Folk i hans Fravær havde beskjæftiget sig med ham paa en Maade, som just ikke var smigrende for ham; det hed sig nemlig, at han var gaaet over til Katholicismen, og at han aldrig mere vilde komme til at gjense sit Fædreneland.

I de to Aar, han nu tilbragte i Kjøbenhavn, maa han have friftet temmelig kummerlige Kaar, da intet Professorat i den Tid blev ledigt; han maatte saaledes modtage tarvelige Understøttelser, der var bestemte for trængende Studenter, ja han forsmaaede ikke engang et Bidrag af Trinitatis Kirkes Fattigpenge. I denne Ventetid udgav han "Introduktion til Natur og Folkeretten"; men foreløbig lod det til, at han ikke skulde spinde Silke paa dette Verk. Først den 18de December 1717 blev han kaldet til virkelig Professor og maatte som saadan overtage Metafysiken, en Videnskab, der laa Holberg saa fjern som mulig; den Tale, han ved sin Tiltrædelse af Embedet holdt til Metafysikens Pris, forekom derfor ogsaa mange "snarere at være en Ligtale end Lovtale". Men fra denne Hoveritjeneste slap han dog snart. I 1720 blev Lintrup, hans gamle Rektor i Bergen, forfremmet fra Professor til Biskop i Viborg, og Holberg overtog nu hans latinske Lærestol; denne ombyttedes 10 Aar efter med den historiske. I 1737 overtog han Kvæsturen eller Kasserer- og Forretningsfører-Embedet ved Universitetet, men beholdt dog paa samme Tid sit Professorat og sin Plads i det akademiske Konsistorium.

Allerede strax efter sin Embedstiltrædelse kom Holberg i en literær Feide, der danner Indledningen til hans komiske Forfattervirksomhed. I 1718 udgav den senere navnkundige Jurist og Historiker Andreas Høier, der hidtil havde studeret Medicin, sin "Kurzgefasste Dännemarckische Geschichte," i hvis Indledning han fremstiller sig som de Danskes Læremester i deres

egen Historie. Saa uvidende var nemlig disse deri, siger han, at selv høitstaaende Militære og civile Standspersoner stundom ikke vidste, om Dronning Margreta havde levet før eller efter Kristiern II, ja at man ansaa det for en Bagvaskelse, at de dansk-norske Konger skulde nedstamme fra det oldenburgske Grevehus. Han affeier kort og godt de ældre danske Historieskrivere, og om Holbergs Introduktion henkaster han kort og flot: "Det falder mig ind, at den historiske Introduktion, vor Professor Holberg for nogle Aar siden udgav, hører herhen; men paa Grund af dens Korthed og Udeladelsen af de fornødne Bevissteder samt fordi den næsten helt igjennem, naar de nyeste Tider undtages, følger Pufendorf, har heller ikke den været fyldestgjørende for mit Øiemed."

Denne Udtalelse, som i ethvert Fald ikke var synderlig smigrende, opfattede Holberg som en Beskyldning for literært Tyveri, og han tog skarpt til Gjenmæle mod Højer. Han udgav under en stakkars forsoffen og relegeret Student Paul Rytters Navn en latinsk Afhandling om danske Historieskrivere, og i denne gaar han skarpt i Rette med Høier, som han haaner paa uartigste Vis som en indbildsk Jusker og en halvgal Tysker. Det er nærmest en Samling af brutale Grovheder; men hist og her forekommer der dog en Vending, hvori der er et virkeligt Sving. Fra denne Stund af var Holberg og Høier bestandig Uvenner, og man maa vel antage, at der var Skyld paa begge Sider. Men det er dog et af de mindre tiltalende Træk ved Holbergs Karakter, at han aldrig glemte en Fornærmelse, som var ham tilføiet, og at han mange Aar efter kunde kræve Opgjør for en saadan Tort. Fra den Tid af, Høier reiste Beskyldningen for Plagiat mod Holberg, er der rigtignok ogsaa kastet en Skygge over dennes hele Forfatterskab, saa man formelig gik paa Jagt efter at finde "Laan", som denne havde begaaet hos andre Forfattere. Holberg tog det paa sin Side aldrig nøie med at benytte Enkeltheder hos andre paa en fri Maade og gav derved sine Kritikere stadig Vand paa deres Mølle. Det er visselig intet andet end den gjængse Beskyldning, som endnu saa sent som i 1749 kommer tilorde mod ham i Tidsskriftet La Spectatrice Danoise. Her kaldes han paa Grund af sin Benyttelse af den romerske Forfatter Plautus Plautiberg, en Benævnelse, der nærmere forklares som en Mand, "der skriver i alle Genrer og ikke udmerker sig i nogen, men paa en Gang som Humanist, Filosof, Skjønaand, Theolog, Epigrammatiker, Retslærd, Historiker og Moralist beriger sig ved Plagiater".

Polemiken med Høier danner, som Holberg selv gjør opmerksom paa, et Vendepunkt i hans Forfatterskab. Ved sit polemisk-satiriske Tilsvar var han bleven opmerksom paa, at han havde Anlæg for Satiren, og samtidig med, at dette bryder frem, vaagner ogsaa hans dramatiske Evne.

Helt siden sine Skoledage i Bergen havde Holberg ikke indladt sig paa at lage Vers, skjønt han boede i en By, hvor det myldrede af Poeter som

Fluer i September Maaned, ja, han kunde, som han selv siger, ikke høre det sirligste Digt forelæse uden at gispe. Nu, da han var 35 Aar gammel, overkom der ham med et en uimodstaaelig Lyst til at prøve sig paa dette Omraade, fra først af vel nærmest for Spøg eller Tidsfordriv. Hans første Forsøg var en tam og spagfærdig Efterligning af den romerske Digter Juvenals blodige sjette Satire: "Poeten raader sin gamle Ven Jens Larsen fra at gifte sig". En Bekjendt, som han foreviste dette Digt, gjorde ham opmerksom paa forskjellige Forgaaelser mod Versreglerne, men udtalte derhos sin Anerkjendelse af det Vid og Lune, som var nedlagt heri. Opmuntret af det Bifald, som blev denne indtil videre tilbageholdte Penneprøve tildel, gav Holberg sig derpaa i Kast med et stort komisk Digt i episk Heltestil, der i smaa Hefter udkom dels i 1719, dels i 1720. Dette Digterverk, der i og for sig vilde have gjort Holbergs Navn udødeligt, bærer Titelen: "En sandfærdig ny Vise om Peder Paars, som gjorde en Reise fra Kalundborg til Aars, skreven til Lægedom, Trøst og Husvalelse for alle Godtfolk, som lide Kors og Modgang her i Verden, af Hans Mikkelsen, Borger og Indvaaner i Kalundborg med skjønne Anmerkninger nedenunder efter den nye Mode" o. s. v.

Ihvorvel Forfatteren henlægger Peder Paars's Oplevelser mere end et hundrede Aar tilbage i Tiden — "tre Aar før Kalmar Krig" — og lader dem væsentlig foregaa paa den lille tyndt befolkede Ø Anholt i Kattegat, er der dog allerede fra de første Vers af indlysende, at det er Danmark og danske Forhold i Samtiden, som han driver Gjøn med. Digtet er efter sin Form helt igjennem en Parodi paa de episke Heltedigte og efter Tidens Smag udstyret med Citater af de gamle græske og romerske Forfattere, hvormed det hele Vrængebilledes komiske Totalindtryk voxer i Intensitet. Herigjennem faar han Anledning til med Spottens Svøbe at gjennempiske Samtidens Brøst og Latterligheder, saavel det danske Samfunds Stagnation som Befolkningens Brutalitet og Raahed, Misgreb i Statsstyrelsen som Forkjertheden i det hele Oplysningsvæsen fra Universitetet af og nedover; ja selv Geistligheden, som han ellers helst lod i Fred, gik for denne Gang ikke fri for drøie Snert.

Peder — Paars-Navnet var allerede tidligere anvendt i Folkekomedien paa en lavkomisk Figur — er en ret velstaaende Handelsmand i Kalundborg, en ægte Spidsborger, paa hvis Opførsel og Holdning der intet var at sige. Han er forlovet med Dorothea, der er "Stadsmø" i Huset hos Byfogden af Aarhus, og hende vil han da aflægge et Besøg. Ledsaget af sin Skriver og Handelsbetjent Peder Ruus hyrer han en Jagt og tager afsted. Men underveis overfaldes de af haardt Veir — som Gudinden Avind har faaet Vindguden Æolus til at vække — og efter en Kamp med Elementerne lider de Skibbrud og kastes op paa Øen Anholt. Da de havde faaet sin Bevidsthed tilbage, kom der til dem en Mand, som tændte op for dem en Ild paa

Klinten, og paa Peder Paars's Spørgsmaal, paa hvilket Sted man befandt sig, oplyser han dem om, at

"det Eiland Anholt heder.
"Indbyggerne hver Dag for Søfolk stedse beder,
"At se dem her paa Land. De ofte blir bønhørt;
"Thi et og andet Skib blir lykkelig hidført.
"De ere gode Folk, hvorvel man et kan negte,
"I gamle Dage de jo vare slemme Knegte;
"En velbedaget Mand, som været har min Gjæst,
"Fortalte mig, her var tilforn en gammel Prest,
"Jeg nævner ei hans Navn, jeg vil ham ikke røbe,
"Som tog en Daler for hvert Barn, han skulde døbe,
"Og da man spurgte ham, hvi han sig understod
"At tage dobbelt, han da svared med frit Mod:
"To Mark mig tilladt er for Børnedaab at tage,
"To for Begravelse: Nu kommer faa af Dage
"Paa Sotteseng; thi de fast alle bliver hængt;
"Derfore jeg min Ret kan tage ufortænkt."

Nu var det derimod meget bedre; thi

"Hver lever christelig og nærer sig af Vrag."
— — — — —
"Vi har en ærlig Fogd, jeg kjender ham til Prikke
"Han gjerne fremmed Folk vil tage i Forsvar,
"Det er en føie Ting, han derfor af dem tar.
"Ifjor han dømte tre, der havde høit bedrøvet
"En Sømand og hans Gods med Magt fra hannem røvet
"Samt givet ham med Kniv tre, fire dybe Saar
"I Ansigt, Hoved, Ryg, i Side og i Laar,
"At være Tremarksmænd; dog skulde Dommen være
"Dem ei til Præjudits paa gode Navn og Ære
"Men hver at agtes for saa god og ærlig Mand
"Som andre Bønder, der besidde dette Land."

Om Øens Forhold forøvrigt oplyser han:

"Den Lov, som her vi haver
"Af Fogden skreven er. Han kan det altid lave,
"Vi faar den ei at se. Den heder Voldmars Ret
"Saa efter Fogdens Navn. Det er mig ikke let
"Dens Indhold og Begreb at sige; vi os nøie,
"At han tilsteder os vort Land at saa og pløie.
"Det ved jeg, i vor Lov beskreven er og sat
"At Presten Tiende skal have, Fogden Skat.
"Vor Tro er ren og pur, som den var paa de Tider,
"Kong Dan ved Roret sad; vor gode Fogd ei lider,
"At noget Sværmeri paa Øen Fremgang faar.
"Jeg ved et Kjætteri, som her for nogle Aar
"Var opvakt: at man ei med Rette kunde nyde
"Det Vrag, som drives hid Slig Lærdom at forbyde

"Vor Fogd var ei sen. Jeg ei beskrive kan
"Hvad Navn han derved har forhvervet hos hver Mand.
"En Kjætter derpaa sig da understod at sige:
"Slig Gudsfrygt sigter kun sig selver at berige,
"Man ved, at Fogden har af Braget største Part,
"Hr. Nils har og sin Del; slig Iver har ei Art.
"Men jeg kan sige paa Samvittighed og Ære,
"At de ham Uret gjør, som saadan Lærdom lære.
"Hans Forsæt ikkun er den gamle rene Tro
"At holde udi Hævd, at man i Fred og Ro
"Kan leve paa vor Ø. Han af Antiqviteter
"En Elsker er; han kan ei lide ny Profeter.
"Vor Prest er meget lærd, han præker, døber vel;
"Ei nogen andet kan ham sige paa med Skjæl.
"Han ingen Bibel har, men herlige Postiller
"Med Kobberstykker i. Han læser uden Briller
"I Kirken af en Bog, en gammel lærd Postil,
"Som Jertegns heder; slig en Bog er aldrig til,
"Den handler ikkun om sandfærdige Mirakler,
"Og trøster, styrker dem, som udi Troen vakler.

— — — — — — — — — — — —

"Vor Degn ei ulærd er, kan skjønne Voxlys støbe;
"Han skulde, om det galdt, vel kunde Børen døbe.
"I Morgen er det Fest, I ham da høre skal;
"Han synger liflig, som den bedste Nattergal.
"Hvis han sig ikkun holdt lidt fra Tobak at smøge,
"Man skulde reise longt, man skulde længe søge,
"Før man en saadan Degn, før man en saadan Røst
"At høre kunde faa.

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

"Man (ellers) kan Per Degn til største Ære sige,
"At han sit Amt forstaar, og deri faa har lige;
"Hans Formand, som dog vel sig deri kunde sno,
"Naar han kun fik et Lam, da denne faar en Ko.
"Han mesterligen ved paa Salmer Taxt at sætte;
"Naar han kun lidet faar, saa synger han de slette.
"Jeg mindes, at en Mand, hvis ældste Søn var død,
"Per Degn paa Klingen gik, og hannem heftig brød.
"Han gav ham kun en Mark; han havde ikke Kræfter
"At give mer. Hel vel! du Salmer faar derefter!
"Han sagde. Bonden da ham svarede: Jeg ved,
"At saadant hjælper ei min Søn til Salighed.
"Per blev da heftig vred, og bed sig udi Tommen.
"Der ingen salig er, før han i Grav er kommen!
"Han raabte: Disse Ord jeg vise kan paa Prent.
"Slig farlig Kjætteri jeg aldrig havde vent.
"Da Bonden blev forskrækt, tog op et to Markstykke,
"Og rakte Degnen det: I under mig den Lykke,
"At jeg Ligsalmer da kan faa, som haver Fynd!
"Hvi skulde jeg min Søn sligt negte? det var Synd!
"Saa snild var han. Hr. Nils ei sligt kan bedre gjøre"

Efter at have givet Peder Paars disse og flere Oplysninger, fjerner Anholtboeren sig under Paaskud af at faa samlet Folk, der kunde bistaa de Skibbrudne med Redningen af Godset. Men denne var en Forræder, som ved at udmale for Øens Befolkning, hvad Bytte her var at gjøre, fik den opflammet til at gribe til Vaaben mod de arme Skibbrudne. Disse havde da ogsaa i Anelse om, hvad der ventede dem, rustet sig til Forsvar mod Fienden og opstillet sig i Slagorden.

Digteren indfører nu Gudinden Avind, der er Ophavet til alle de Gjenvordigheder, som mødte Peder Paars, i Samtale med Fama, Rygtets Gudinde, som hun spørger, om hun har set Discordia (Uenigheden), som hun vilde faa til Forbundsfælle mod Peder Paars, og faar til Svar:

"Discordia i Dag jeg saa først i en Stue
Hvor Landemode var; der havde hun sat Splid
Blandt Bisp og Prester, som forsamlet var den Tid.
Ved Middags Tider var hun paa den høie Skole,
Hun stod og lurede bag de høilærdes Stole;
Hun en Professor mod en anden havde sat
Og opvakt en Disput, som vare vil til Nat.
I Morgen vil hun bort og reise førend Solen
Hen til en Rigsdag, som skal holdes udi Polen.
Der faar hun Hænder fuld, der øver hun sit Spil,
At søge hende der jeg ikke raade vil".

Da Avind hører det, iler hun strax hen til vedkommende Universitet for at opsøge Discordia. Her fandt hun hele Salen i eneste Røre, saa hun tænkte ved sig selv, at der vistnok var en meget magtpaaliggende Sag, som her var paa Færde.

"Man saa den hele Sal af Syllogismer bæve,
Nu saa man udstrakt Haand, nu saa man knyttet Næve;
Den salte Svede af de lærde Pander rand,
Sær strømmevis paa en bedaget gammel Mand,
Som paa Kathedra stod. Man Græsk-Latinske Pile
Med Iver mod ham skjød; saa man ei skulde tvile,
Jo noget fore var, som angik Ære, Liv".

Men Striden dreiede sig om noget mindre. For tre Aar siden var der opstaaet en lærd Tvist mellem tre Mænd, af hvilke

"En mente, Venus fik hel uforgribelig
Sit Saar i høire Haand i den Trojanske Krig;
En anden derimod holdt fore, hun blev saaret
I venstre spæde Arm; den tredie udi Laaret.
De havde alle tre Homerum lært med Flid
Og derpaa, dem til Ros, anvendet meste Tid.
Den Krig i trende Aar med dennem havde varet,
Imidlertid man ei hinanden havde sparet;
Hver paa sin Side saa, at han et Anhang fik,
Hinanden fast hver Dag man sterk paa Klingen gik.
Omsider tog man for slig vigtig Sag at stevne
Til Fakultetet selv, som lod en Tid benævne,

Paa hvilken til Forhør optoges saadan Sag.
Det er den Strid, som blev forhandlet denne Dag.
Man med Forundring saa det hele Hus at ryste;

Hvor vil saa tilig hen den sukker-söde Frue,
Tör hun vel vove sig saa tyndklæd af sin Stue?

208. Illustration af Peder Paars.

Thi Skraal som Tordenskrald gik af de lærde Bryste.
Gudinden blev forskrækt, særdeles da hun saa
En gammel skaldet Mand med saadan Iver staa,

Med slig Haardnakkethed sin Mening at forfægte
At stride for en Ting, som ei var værd en Hegte. — — — —
Man Skolebøger saa om Ørene at flyve;
En af Hesiodo fik Næse, Mund i Blod;
En Kant af Pindaro i andens Pande stod;
En Aristofanes, som trofast var indbunden,
Blev efter Slaget paa en halvdød Rektor funden.
En Sølv=beslagen tyk Homerus samme Dag
Som en Achilles var i største Trojæ Slag:
Hvem den i Panden kom, han Doctor var, Magister,
Licentiat, Student, Professor, Polyhistor,
Den maatte tumle om. Den kunde med et Stød
Slaa to Pedeller om og hjælpe dem fra Brød.
Den traf med saadan Fart paa en Magisters Pande,
At Magistralske Blod som Øl af Tudekande
Af lærde Hjerne flød, besprængte Gulv og Væg,
Skjønt den i samme Fart og rørte Bispens Skjæg".

Medens Pedellerne under stor Tummel rydder Salen, faar Avind Discordia med sig og drager op til Anholt, hvor der ved deres Komme opstaar Splid om Anførselen af Paars's Styrke. Skipperen, der paa høire Fløi maatte vige Kommando for Ruus, foresatte sig derfor

"saasnart han Tempo saa
At kaste sit Gevær og ud af Slaget gaa".

Idet nu de fiendtlige Hære nærmer sig hinanden, søger Paars og Ruus af bedste Evne at opflamme sin Styrke til tapper Modstand. I Ruus's Mund lægges saaledes følgende Reflektioner, der paa Samtiden maa have virket som Salt i sure Øine:

"I usle Bornede! Hvad Nytte eller Gavn,
Hvad Fordel er for jer, at I paa Eders Stavn
Af Sult og Armod dør? Nu kan I med stor Ære
Opofre Eders Liv. I drives jo som Mære
Til Arbeid af jer Fogd, jer Herskab og jer Prest;
Ei nogen Dag er fri, ei Søndag eller Fest.
Og om I skulle dø i denne Krig og Feide
Jer Tilstand ikke mer jer nogen skal bebreide.
I dog ved Døden kun kan Fængslet blive kvit."

Efter et kort Sammenstød, hvori Skipperen, der sammen med Kokken, Nils Johanssen, vil flygte, bliver dræbt, bliver der sluttet Fred paa de Vilkaar, at Paars og hans Mænd skal beholde Skjorte, Underbuxe, Strømper og Sko, men udlevere sin Kjole, Trøie og alt det bjergede Gods. Over Kokken, som fik Skylden for det uheldige Udfald af Kampen, nedsættes der en Standret, der med de fleste Stemmer dømmer ham til Døden. Da han førtes til Retterstedet, jamrede han over, at der ikke fandtes nogen Prest som kunde berede ham til Døden. Ingen af Paars's Folk kunde overtage Sjælesørgerhvervet: Men

"Omsider gav sig an en halvstuderet Røver,
Han sagde: Synder, hør, du dig ei mer bedrøver.
Jeg for vor Prest Hr. Nils har prækt meget tidt;
Det falder mig hel let, jeg agter det kun lidt.
Jeg ved ei bedre Text, som jeg her kan forklare
For dig i denne Stund, i denne store Fare,
End den, jeg prækede for ham forgangen Høst;
Enhver, i Kirken var, sig deraf fandt stor Trøst.
Jeg Textens Ord har glemt; dog det vil intet sige.
Det kan jeg sværge, at den haver ei sin Lige."

Røveren fortsætter med en Række Sidehug til Øens avindsyge Degn ("Ach ve, ach ve, mit ene Knæ! den Indgang er for lang," jamrer Kokken), indtil han, formanet af Peder Paars til at fatte sig i Korthed, ender sin Tale med at anbefale Synderen at gjøre en andægtig Bøn. Idet denne nu bereder sig dertil, faar han af Profossen et Slag over Nakken af Sværdet, som var bleven staaende i Skeden, saa han faldt overende. Nu fandt Paars, at han havde "udstaaet sin Ret", og befalede, at han skulde løsgives. Men Kokken, der ansaa sig for død, forlangte, at Krigsretten, der havde dømt ham fra Livet, ogsaa skulde dømme ham til Livet, og efter at der var bleven udvexlet en Del logiske Spidsfindigheder i Overensstemmelse med Tidens Disputationsvæsen, skede da ogsaa dette.

Peder Paars og hans Folk, der som fortalt var udplyndrede til Skjorten, vankede om Natten om paa Øen, hvor der strax opstod Rygter om Spøgelser, som havde vist sig, og snart spøgte det over hele Øen:

"En kryste sig for Bryst, en anden Huset røgte,
En sagde, at hver Nat han blaa Lys brænde saa,
En anden Spøgelse paa Loftet hørte gaa.
Der var fast ingen Dag, jo nogen kom til Presten
Og sagde, hvad de saa: En havde hørt Helhesten
En anden Nissen seet, en Underjordsker hørt;
En, som af Loppebid var lidt paa Laaret rørt,
For Dødning-Knæp det tog; en Marren sig at ride
Bevidnede med Ed — —"

Alle søgte da i sin Nød og Bekymring til Presten, Hr. Nils, som ikke lod Anledningen til at foreholde sin Menighed Pligterne mod Sjælesørgeren gaa ubenyttet hen:

"Nu kommer I til mig, nu skal jeg jer husvale.
Saa tit I er betrængt, saa elsker I jer Prest,
I gaar i Kirken da, hver Dag for jer er Fest;
Naar Faren er forbi, da slaar I med jer Nakke,
I agter ham ei mer, han faar kun Skam til Takke.
Nu maa I gode Mænd vel sande mine Ord,
Nu kommer det igjen, jeg sagde jer i Fjor:
At eder forestod en stor Fortræd og Fare.
Thi Gaver mod jer Prest nu ere meget rare,

Sin Sjælesørger nu fast ingen elsker mer
Fast ingen Kjærlighed man mere mod ham ter.
Jeg ved, i gammel Tid min Formand, Hr. Christoffer,
Af en bosiddende Mand ei mindre fik til Offer
End tre til fire Mark; nu man sex Skilling gir.
Skinbarligen man ser, at alting værre blir.
Hvor vil den i sit Hus sig vente nogen Lykke,
Som for Begravelse kun gir et Tomarks Stykke?
Som for saa vigtig Sag saa lidet give vil?
Med Helligdom enhver nu bruger ikkun Spil.
Saa kommer derfor tit paa Landet store Plager,
Nu et, nu andet ondt man hører alle Dager.
At I af Spøgelser nu plages maa hver Nat,
Ei anden Aarsag er; det tør jeg sige plat.
Man skulde tænke, at den Tale jeg her fører,
Og slig Formaning sig af egen Nytte rører.
Nei, jeg vil kun, enhver, han høi er eller lav,
Skal give mig min Ret, paa det jeg i min Grav
Ei bandes skal af dem, som mig i Kaldet følger."

Ogsaa Peder Paars's Folk grebes af Spøgelsefrygten; men han selv, som vidste Raad mod Spøgelser, lod sig ikke anfegte og fik ved den Beundring, han herigjennem vakte, Presten mod sig. Ogsaa mod Fogden kom han, just som han tænkte paa at fortsætte sin Reise, paa spændt Fod, da denne fandt, at Paars's Anseelse gik hans Værdighed for nær. Han besluttede sig derfor til at drive Paars og hans Mænd med væbnet Haand fra Øen, og ihvorvel hans "Fuldmagt" Kristen Stork forestillede ham de Farer, hvorfor han udsatte sig, blev Krigen besluttet, og til General udkaaredes Øens Barber Jens Blok, som

"dræbte tolvte Del af Øens Folk, ja mer,
Med Piller hver et Aar."

Fogden selv vilde af Had til Paars selv deltage i Toget, til Trods for alle de Forestillinger, hans Hustru gjorde ham imod at indlade sig paa et saadant Vovestykke. Paa Grund af et Mytteri, som udbrød i Peder Paars's Hær, saa denne sig nødt til at overgive sig til Fogden, som derpaa tog ham og Peder Ruus i Forvaring i sin Bolig. Under Opholdet her ragede Paars, der gik i Søvne og forgreb sig paa en Hueblok, i Klammeri med sin Skriver, og Spaakjærringen Gunhild, der uforvarende blev Vidne til deres Klammeri, sluttede strax af det hele Opstyr, at Tyrken var kommen ind i Landet, og vakte ved sin Fortælling om, hvad hun havde set, den største Skræk paa Øen, og Fogden selv var nær ved at gaa fra Forstanden. Men Jens Blok, der havde et Horn i Siden paa Signekjærringen, der gik ham i Næringen, formanede Fogden til ikke at sætte Lid til saadan Kjærringsladder. Gunhild paastod, at Jens Blok stod i Ledtog med Tyrken, og at han havde draget ham til Landet, og foreslog at hænge ham. Men medens man nu raadslaar om, hvorledes man bedst skal faa den truende Fare afvendt, forklarer Ruus,

hvorledes Sammenhængen egentlig var. Den hele Episode er med sin virkelig historiske Baggrund noget af det mest løsslupne, som Holberg har ført i Pennen.

Fogden beslutted sig nu til at drage Peder Paars til Ansvar for, at han ved at nedsætte Krigsret over Nils Kok havde gjort ham Indpas i hans Forretninger som Foged og Dommer. Nu havde imidlertid Fogdens Datter Nille forelsket sig saa voldsomt i Peder Paars, at

"Hun havde holdt sig fra Mad halvanden Dag,
Saa hun i Melkegrød fandt og ei nogen Smag, — — —
Kort, hun var ganske syg, urolig, desperat;
Hun havde ingen Søvn, ei Hvile nogen Nat".

Blok blev da hentet og erklærede hendes Sygdom for Svindsot; men Gunhild Signekjærring, som ogsaa blev raadspurgt, udtalte efter Samraad med sin Kat, at hun var forgjort af de underjordiske. Blok og Signekonen kom nu op at kjevles og gik fra Kjevleri over til Haandgribeligheder. Tilsidst tog Blok hendes Kat i Halen og slog hende over Ørene med den, saa hun tumlede overende i Rendestenen. Men Jomfru Nille græd sine modige Taarer, saa hendes Sorg gik Marthe Kokketøs, som just opholdt sig i Stuen, nær til Hjerte*), og hun besørgede til Peder Paars et Brev, hvori Nille tilstod ham sin Kjærlighed og tilbød sig at hjælpe ham ud af Fængslet. Efter en haard Kamp med sig selv og sin Pligt mod sin Fæstemø Dorthea og tilskyndet af sin Skriver beslutter Peder Paars sig til at modtage Nilles Tilbud. Marthe udspredte nu det Rygte, at ved Stranden huserede Gjenfærdet af en druknet Hollænder, medens Nille i største Hemmelighed lod Peder Paars og hans Mandskab udruste til Afreisen fra Anholt. Paa en Jagt, som var bragt i seilklar Stand, forlader nu Peder Paars Øen, men lader Nille, der vaagnede forsent, tilbage paa Stranden, hvor hun udøser sin Sorg i Klager og Forbandelser over den Troløse.

Efter lang Tids Omtumlen kommer Peder Paars omsider frem til en By, som Digteren ikke nævner, men som ligger 15 Mile fra Aarhus. Peder Paars og hans Skriver træffer her i en Kro tre Borgere, der anstiller alskens Betragtninger over Verdens stadig tiltagende Slethed, og som

*) "I Underfundighed hun havde ei sin Lige,
Hun deri eftergav ei nogen Fruer-Pige;
Saa tidt hun gjorde ondt og nogen Feil begik
Nu en, nu anden strax for saadant Skylden fik.
Hun stedse venlig var, sig kunde saa forstille
Og med Husfolkene saa efter Ønske spille,
At hun dem havde som i Kiæder og i Baand
Og deres Lykke fast indsluttet i sin Haand".

herover rager i Klammeri med Byens Satiriker*). Værten giver Peder Ruus, der har Lyst til at gjøre hans Bekjendtskab for at lære at skrive Skand=

*) I denne har Holberg utvivlsomt givet et Portræt af sig selv:
"Men ved et andet Bord da sad i samme Hus
En bleg og maver Mand, som havde ingen Rus.
Han sad og smilede af denne drukne Tale,
Gav Agt paa al den Snak fra Hovedet til Hale.
Han meget ærbar var, dog kunde tidt man se
At han sig barede med Møie for at le".
Værten siger om ham:
"Han om Personer sig at skrive ei formaster,
Han ikkun deres Feil, men dennem selv ei laster;
Paa Lyder giver kun Afridsning, Kontrafei
I en fingert Person — — — — — —.
Tro mig! hvor meget han sig altid vare tager,
Med hvad Forsigtighed han rør om slige Sager,
Hvor meget han end og fast som paa Gløder gaar
Han dog en Hoben Folk paa Halsen derved faar,
Skjønt Feil kun dadles og Personen er opdigtet,
Saa raabes dog, at det paa dig og mig er sigtet; — — —
Hans Fiender glemmer ei mod hannem dem at egge
Forsætlig Ondskab ham mod dennem at tillægge.
Han ser paa Halsen sig hel ofte dem at faa
Som han ei kjender og har aldrig tænket paa. — — —
Thi jeg kan ham Attest paa Tro og Ære give,
At han et Skandskrift ei capable er at skrive.
Og at enhver, som ham tillægger sligt saa let
Og ilde maler af, ei kjender Manden ret.
Men det er kun hans Lyst saa at satirisere;
Han kunde skrive som Jens Busk og andre flere
Til Folks Berømmelse og gjøre Sort til Hvidt
Og derfor Gaver faa. Hans Svoger siger tit:
Min kjære Broder, gjør ei flere slige Skrifter!
Skriv heller Folk til Ros! Der findes jo Bedrifter
Af en og anden, som er værd at tales om. — — —
Men Stads Satyricus ham altid saadan svarer:
Jeg beder, I med sligt mig, kjære Svoger, sparer;
At skrive Løgn er en Umulighed for mig,
Jeg derudi Jens Busk er ganske ikke lig.
— — — —
Hvad vor Satyricus mest Handel foraarsager,
Er at med sine Vers han Projektister plager
De samme bære fast mod ham et geistlig Had,
Ham ofte bange gjør; thi fast den halve Stad
Er fuld af slige Folk, sær ved den nordre Side.
Mon ikke nødig er, vi have saadan Mand
Der disse Gjække lidt i Tømme holde kan?
Thi andre gode Folk, som noget vilde gjøre
Til Landets Velfærd, maa for dennem ilde høre — —
Man galne Forslag fast hver Dag, hver Time ser.

skrifter, Oplysning om, at Satirikeren er en retskaffen Mand, som kun vil Feil og Lyder, men ikke Personer tillivs. Ikke desmindre henvender Ruus sig til Satirikeren, da denne kommer tilbage, om, at han dog vil lære ham "et Skandskrift net at skrive," og Følgen er, at han faar en banket Trøie. Der opstaar nu mellem dem et Slagsmaal, i hvilket ogsaa Peder Paars og hans Skibsfolk deltager. Naboerne tilkalder da Vagten, som arresterer baade Peder Paars og hans Kammerater, medens Byens Satiriker smutter ud af Sengkammerdøren. Men da Borgerskabet fik Nys om, at Peder Paars var en Kræmmer og Borger, fandt det, at Militsen var gaaet for vidt, og der drøftedes, hvad der fra Borgernes Side var at foretage i denne Sag. Alt tegnede nu til indbyrdes Krig. Men Ruus, der havde stiftet Bekjendtskab med Raadhuskjelderen i Kalundborg, fandt da paa at slaa om sig med, at hans Herre ikke var Borger, men General, siden han havde ført to Krige paa Anholt, og baade Borgerne og Militæret kom da overens om, at han og hans Mænd hørte rettest hjemme i Daarekisten. Men Byens Satiriker sendte, da han fik Underretning om denne Sagernes Stilling, et Brev (uden Underskrift) til Byens Raad, hvori han

"Formanede, at som de fremmede der vare,
Og laa paa Reisen, man dem skulde lade fare,
Og ikke røre mer om denne stiden Sag; —
Det kunde angre dem, maaske, en anden Dag."

Resultatet af den Overlægning, som dette Brev fremkaldte, var, at "den store General med ganske hele Skare" i stor Procession og med de største Hædersbevisninger blev ledsaget ud af Byen. Men hermed var Peder Paars's Gjenvordigheder ikke tilende. Thi Nils Korporal, der var en dygtig Hverver og tragtede efter at komme høiere paa Straa, besluttede sig til ved en Genistreg at faa Peder Paars og hans Reisefæller indskrevne i Rullerne. Samme Dags Aften indhenter han dem i en Kro, et Par Mile fra Byen, udgiver sig for en Student, der havde prædiket for en Prest og nu vilde drikke op den Mark, han havde faaet for sin Umag, samt indbyder de reisende til at drikke med sig. Under den Samtale, som nu udspinder sig, kommer Nils Korporal ind paa Emnet om Soldaterstandens Fortrin fremfor de øvrige Stænder*) og faar Peder Paars til at modtage Penge af ham, hvorefter han erklærer ham for at være hvervet til Soldat og paastaar, at Ruus skal gaa med paa Kjøbet: thi "hvo Eslet faar, den jo bekommer ogsaa Grimen". Værten, en forløben tysk Student, bliver tilkaldt som Opmand og han erklærer, at Nils Korporal har Ret. Der er for Peder Paars nu intet andet at gjøre end at løskjøbe sig, hvorefter han "fast nøgen" faar Lov til at fortsætte Reisen til Aarhus.

---

*) "Det er umuligt ret vor Fordel at beskrive,
Den bedste Borger jeg kan Orefigen give,
Og derfor lige ret jeg sætte tør min Hat,
Hver sige vil: Han der lod se, han var Soldat".

Det siger sig selv, at et saadant Digt maatte vække den største Opsigt, da det udkom. "Intet Skrift", skrev Holbergs yngre Samtidige Karl Deichman, "har i disse Lande været med saa stor Begjærlighed læst af Høie og Lave, af alle Stænder. Den ene troede at finde den anden afmalet; enhver har faaet sit Stykke, de Lærde saavelsom de Militære. Med faa Ord, Nationen blev ligesom henrykt. Bogen var i hver Mands Hænder, og Peder Paars i alles Munde. De Fremmede, som til den Tid neppe havde kiget i en dansk Bog, blev begjærlige at vide Indholdet, og Adskillige begyndte da at lære Sproget." Selv udtaler Holberg, at "dette poetiske Skrift blev paa forskjellige Maader optaget, nogle blev aabenbare vrede, andre kuns hemmelig, og, som Menneskenes Tilbøieligheder ere adskillige, saa bevægedes en af et, en anden af et andet. Nogle ophidsedes mod Forfatteren, forbi de mente at finde deres Personer under opdigtede Navne; andre havde lige saa ond Samvittighed og var bange for det samme, hvorunder de slog sig sammen for at væbne sig mod Forfatteren; andre, som ikke var vante til at læse uden alene Bryllupsvers, Begravelsesvers og Lovsange, studsede over dette som noget nyt og lastede Forfatterens Dristighed. Andre bildte sig ind, at det var deres Uvenner, som blev ilde paatalte, hvorudover de tog det op med Glæde og Latter og tænkte, at de heraf kunde faa god Anledning til at spotte deres Uvenner, undlod heller ikke ved Leilighed at lade dem høre de Vers, som de mente at sigte paa dem, hvormed intet andet blev udrettet, end at Folk desmere blev bestyrkede i deres ugrundede Tanker herom. Den gemene Mand, som har ingen Smag i noget solide, ansaa det som et unyttigt Arbeide af et Menneske, der intet havde at bestille. Nogle studerende, som saa dybere i Tingene, ansaa det, som gemenlig sker, med skjæve Øine. Men der fattedes heller ikke sunde Forklarere og behjertede Forsvarere for dette lille Verk, der ansaa det baade for noget stort og behageligt paa saadan skjemtsom Maade at skrive nyttige Satirer, og derfor, da mit Navn blev bekjendt, takkede de mig for begge Dele, og i den Sted andre tog Anledning heraf til at sige, at vi nu begyndte at behandle Poesien som Sladder, da sagde disse, at vi nu just aflade og holder op dermed, og at vi nu har et dansk Digt, som vi uden Skam kan vise baade for Fransk og Engelsk".

Blandt dem, som følte sig i høi Grad indignerede over Digtet var Historikeren Hans Gram, der forøvrigt uden al Tvivl var den lærdeste og tillige en af de fordomsfrieste Mænd, som Danmark dengang havde at opvise. Han tog Forargelse af den Maade, hvorpaa Digteren harcellerede de pedantiske Disputeriøvelser, som dengang fandt Sted ved Universitetet, og følte sig derhos vistnok ogsaa ubehagelig berørt af en Skildring af et Optrin, som henlagdes til en af de ved Universitetet stedfundne Disputereøvelser. I en kritisk Analyse af Digtet, som han paa Foranledning foretog, gjør han bl. a. Ophævelser over de Anakronismer, hvori Digteren gjør sig skyldig.

"Tiden," bemerker han, "siges at have været to Aar før Kalmar Krig, hvilket rimer sig ingenlunde med de mange nye Ting, hvilke Auctor i Historien her og der indfører, som aldrig var paa de Tider indførte, men endda aldeles ubekjendte, endel for alle Folk i disse Lande, endel aldeles for det Slags Folk, som Per Paars skulde været af, saa at Auctor (medmindre han er meget vanvittig og ukyndig i de gemeneste Ting i vores Land og dets Manerer eller og han har Lyst af at gjøre sig selv beleet) synes med saadanne Tingester at melde, at han vil bringe Folk paa de Tanker, at hans Argumentum (ɔ: det, han forebringer) er nyt, som han alene for at undfly Straf for sine Calumnier (Bagvaskelser) haver fundet for godt at gjøre 100 Aar gammelt. De ommeldte Noviteter (Nyheder) eller Kjendemerker paa Per Paarses Tid, at den ei er saa gammel, er disse tildels: Kufferter og Pudehynder, Kalemankes Vest, Røg-Tobak, Embedsnavnene Præsident, Auditør, Adjutant, Lanter-Spil og Løibænk. Dog kan alt dette ligesaavel og snarere passere for et Tegn paa hans Rudité (Uvidenhed) end som til hans Malice (Ondskab), helst saasom det af et Sted i Bogen kan bevises, at han gjerne havde undflyet slige Feil, om han havde vidst bedre". Navnlig synes Gram at have taget Forargelse af, at Holberg "som en god Historieskriver" efter Tidens lærde Maade belagde sit Skrift med Citater, hentede fra en "Kalundborgs Krønike", Peder Paars Dagbog, Brudstykker af Peder Ruus's Journal, Jens Bloks Beskrivelse af Øen Anholt m. m., og da han var sikker paa, at saadanne Kildeskrifter ikke existerede, er hans Harme saa meget større, som Forfatteren "med serieuse (alvorlige) og forsikrende Ord har villet tilsnige sig Fidem (Tiltro) hos enfoldige". "Mon gemen Mand", slutter han, "som lidet ved at gjøre Forskjel paa sandt og usandt, naar det i Trykken udkommer med en noget høiere Veltalenhed, end de selv hver Dag bruger, ikke letteligen skulde tage alt dette Skarns Verk for godt paa saadanne Forsikringer, de, som tror paa Kjæmpeviser og det, som med mindre vraisemblance (Sandsynlighed) fremsættes, naar det kun er prentet?" Det hele Skrift røbede efter Grams Anskuelse "hans onde Intention (Hensigt) med Literaturen og aabenbare Forsæt at ville have ridiculeret (latterliggjort) og udryddet af Skolerne de bedste gamle Skribentere i det latinske og græske Sprog (hvori han selv viser sig meget uerfaren)". Om den ovenfor anførte Skildring af Slagsmaalet under Disputatsen skriver han: "Det, som meget satirisk fortælles om en Disputats og paafølgende liderlige og urimelige Slagsmaal paa Universitetet (saadant, der knap skal gives noget Exempel eller Lighed i Kristenheden, thi aldrig er nogensteds sligt passeret), kan af Bispens Skjæg bevises ikke at henhøre til andet Universitet end det kjøbenhavnske, og om Forfatteren med slig en skammelig Historie ikke søger at ville give den gemene Mand en ham selv behagelig Ide om vores Universitet og lærde Sager, maa enhver dømme; gemen Mand, som ved lidet af sligt og burde snarere styrkes i gode og gunstige Tanker om det lærde Væsen end som med

saa skammelige og allerusandfærdigste Digt forføres, saa her nok til deres Nysgjerrighed at fornøie. Han skal vel ikke binde sig ved, at dermed er paa nogen Act henseet, som er passeret i vore Tider, og skal det da refereres til Peer Paars's Tid, nemlig til de første Aar af det 17de Aarhundrede, i Kristian den fjerdes Regjerings Tid, da vise os Forfatteren noget saa vederstyggeligt da at være skeet".

Værst af alle tog imidlertid Etatsraad, Geheimearkivar m. m. Fredrik Rostgaard paa Vei, — den samme, der tidligere er omtalt for de Fortjenester, han indlagde sig som Digter, Forfatter og Mæcenat. Som Eier af Anholt Land fandt han, at han ikke kunde lade den Klik, som var sat paa Øens Ære, gaa upaatalt hen. Efter Samraad med Professor Hans Gram, der meddelte ham sine ovenfor gjengivne Bemerkninger om Digtet, indgav han i December 1719 en Klage til Kongen over "den skammelige Paskvil og Skandskrift, der var trykt uden Autors rette Navn, udkommen uden Censur og i Mængde bortsolgt, under den falske Titel af En sandfærdig ny Vise etc., hvori Paskvillanten, dette vanartige Gemyt, havde bebyrdet det fattige Land Anholt, hverken Prest eller Foged undtagen, med en usandfærdig og ukristelig Beskrivelse, til Forfædrenes, Indbyggernes og alle Efterkommeres Beskjemmelse." Hvad der i Rostgaards og vistnok mangfoldige andres Øine gjorde Forfatterens Brøde saa meget mere graverende, var, "at det saaledes beskjæmmede Land er dog af Kong Fredrik den tredie kaldet en hel Provins (Vores Land og Provins Anholt), har i denne Krig udstaaet meget ondt, ofte været udplyndret og svarer dog rigtig sine ordinaire og extraordinaire Skatter; Indbyggerne har reddet mange Menneskers Liv af Kongens forulykkede Fregat og andre kongelige Skibe og trolig assisteret dem med, hvad de havde til Livsophold, endog uden Betaling; og alligevel udskjældes de Skriftet igjennem for Røvere og Røverhunde. Der er kun en Prest og en Foged paa Øen, hvilke derfor ikke ere mindre beskjæmmede, end om de var nævnte med deres rette Navne." Han nedlagde derfor Paastand om, at Bogen maatte "til Autors vel fortjente Beskjæmmelse af Bøddelen opbrændes, hvormed andre ligesindede ørkesløse Digtere kunde lære at holde deres Pen i Tvang og hellere anvende deres Tid og Arbeide paa noget, som kan tjene baade andre og dem selv til Ære end paa det, som er fraværende uskyldige og tro kongelige Undersaatter til Beskjæmmelse, og vedkommende tillige kan vorde paamindte at have flittigere Indseende med, hvis her udi Staden trykkes og falholdes. Thi ellers kan enhver Paskvillant gjøre Paskviller om de ærligste og uskyldigste Folk, naar han under den Titel af Viser ubehindret kan lade trykke de groveste Skandskrifter."

Det saa unegtelig nok saa mørkt ud for Holberg, for hvem der maaske endog aabnede sig en Udsigt til Barakkerne paa Munkholmen. Men han slap dog mod al Forventning godt fra det hele. Det fortælles, at da Sagen kom fore i Statsraadet, skal Kong Fredrik IV selv, der neppe har havt

synderlig boglig Sans, have ladet falde det Ord, at Digtet helst burde have været uskrevet (!!), men at det ei var værd at træffe nogen Forføining mod Forfatteren i Anledning af Rostgaards Klage.

Det næste Arbeide, som Holberg udgav, var nogle Satirer, der fremdeles udgaves under Hans Mikkelsens Navn. Ved disse har den romerske Digter Juvenal og Franskmanden Boileau tjent ham som Forbilleder. Ny var denne Digtart ingenlunde for den dansk-norske Literaturs Vedkommende. Den var forberedt ved de plattyske Satirer, som var forfattede af den til Danmark indflyttede Professor Johan Lauremberg († 1658) og som i Oversættelser var tilgjængelige for den danske Læsekreds. Ogsaa i Holbergs Samtidige, Filologen Kristian Falster (f. 1619, d. 1752 som Rektor i Ribe) havde man en talentfuld Satiredigter i Juvenals Smag. Men disse blev dog nu aldeles fordunklede af Holberg, der rent slog sine Forgjængere af Marken.

Vi har i "Peder Paars" de fuldt udviklede Spirer til den nye og rige Produktion, som i de følgende Aar skulde slaa ud i fuld Blomst og afsætte de skjønneste modne Frugter. Mellem Holbergs Komedier og hans store komiske Heltedigt bestaar det allernøieste Forhold. De fleste af de Personer, som optræder i Komedierne, forekommer allerede i Peder Paars, hvor de dels griber ind i Fortællingens Gang, dels omtales i Forbigaaende, Nils Korporal gaar senere igjen under sit eget Navn eller optræder som den martialske Didrik Menschenschreck, Gert Lieutenant, der i Peder Paars skisseres som en, der

ei holder Stand
I noget Feltslag, men bag Busken smukt sig skjuler,

udvikler sig senere til den stortalende Jakob v. Tyboe, Per Degn og Erasmus Montanus forekommer allerede i Digtet, den første under sit eget Navn, den anden som den sprænglærde Student Peder Iversen, vi ser Omridsene af den snaksomme Barber Gert Westfaler, af Doktoren, Signekjærringen, Rosiflengius og de politiske Kandestøbere samt Pernillefiguren ikke at forglemme. Flere Situationer i Jeppe paa Bjerget, i Abrakadabra, i Uden Hoved og Hale, i Erasmus Montanus, i Barselstuen o. fl. findes antydede i Heltedigtet, ja lige til Indfald og Vendinger er overflyttede.

Allerede i den sidste Halvdel af det 17de Aarhundrede var der ved det dansk-norske Hof optraadt forskjellige Skuespillertrupper, navnlig da Franskmænd, og dette havde ogsaa været Tilfældet i Fredrik IV's Tid. Nu var det franske Skuespillerselskab imidlertid afskediget, da der ved Hoffet skulde opføres tysk Opera, og et Par af dets Medlemmer, en Skuespildirektør René Montaigu og Maskinmesteren og Theatermaleren Etienne Capion, der begge var saa omtrent insolvente, faldt da paa at gjøre Forretninger ved at opføre Skuespil i Landets eget Sprog. Fra Franskmændenes Side var det udelukkende en Entreprise for deres Subsistences Skyld, og det maa nærmest

forundre, at det lykkedes dem at reise det store Laan, hvorved de blev istand til med kongeligt Privilegium at aabne Theatret i Grønnegade, der vel først og fremst var beregnet paa Marionetforestillinger, Opvisninger af sterke Mænd o. s. v. Det aabnedes imidlertid den 23de September 1722 med en Prolog, der var forfattet af Fr. Rostgaard, som levende havde interesseret sig for Oprettelsen af en dansk Scene. I denne træder Thalia frem og frembærer i sit eget og sine Søstres Navn en Hilsen til Kjøbenhavn og den forsamlede "høie Skare", og en Tak til Kongen, der "havde tilladt hende at tage Bolig i den danske Hovedstad." Derpaa heder det:

"Ved mine Søstres Hjælp, som have lært at spille
Paa mangt et Instrument, ja ved at forestille
I ærbar Lystighed, ja ret som i et Speil,
Hvad Folkes Idræt er, og hvor de tage feil.
Jeg nævner ingen Mand, ei Sted, ei Hus, ei Gade,
Men straffer uden Frygt alt, hvad man bør at hade
I hvor jeg det og ser, om hvem det og er sagt,
Til Lærdom for Enhver, som derpaa giver Agt.
Trofaste Kjøbenhavn! mandhaftig Tvillingrige!
Tvivl ingenlunde paa, at man jo og kan sige
I eders ædle Maal, hvad andre haver sagt,
Naar Kunst og Poesie til Sproget bliver lagt.
Det ene beder jeg af denne høie Skare,
At hver, som fælder Dom, en liden Tid vil spare,
Og med Taalmodighed opbie anden Gang,
Om alting har idag just ei den rette Klang.
Mit Selskab svoret har at ville sig bemøie
Med største Flid og Kraft, jer alle at fornøie."

Ved enkelte Udtryk i denne Prolog stilles der saaledes det danske Publikum paa en ret tydelig Maade i Udsigt, at der paa den nye danske Skueplads, som forøvrigt aabnedes med en tarvelig Oversættelse af Molières Komedie, Den Gjerrige, vilde blive opført originale Skuespil. Mange Dage skulde heller ikke hengaa, før Nationen ogsaa skulde lære sin "Hans Mikkelsen" at kjende fra Scenen af, hvorved han med saa meget større Fynd og Klem fik sagt den, hvad han havde paa Hjerte. Tanken var vel ikke ny hos Holberg, der under Forsvaret af sit komiske Heltedigt uforvarende var kommen til at omtale dem, "der skriver moralske Komedier", og endog siger, at "saa vidt man kan fatte, haver Juvenalis, Boileau, Molière og adskillige andre, der have moraliseret paa den Maade [som han selv], været med de bedste og honetteste Folk i deres Tider." Men han havde dog foreløbig lagt Satiren paa Hylden og i Stedet taget fat paa et historisk-topografisk Verk over den dansk-norske Stat. "Men", siger han i sin Levnetsbeskrivelse*), "medens dette Verk var i Arbeide, fik jeg i Sinde efter andre Nationers Exempel at

*) Ludvig Holbergs trende Epistler, udg. af J. Levin, S. 98 fg.

skrive nogle Comoedier i vores Moders Maal, og som man sluttede, at jeg ikke maatte have saa slet Naturel til at skrive saadanne Fabler, blev jeg stedse anmodet om, igjen at tage fat paa det, jeg nyelig havde afsagt fra mig; paa den eene Side drev mine Venners indstændige Anmodning mig, hvoriblant der fandtes af de allerfornemmeste Mænd her i Staden, som det ikke var saa let en Sag at negte; paa den anden Side blev jeg afskrækket af den Fortred, som slige Skrifter fører med sig. Thi jeg havde noksom lært af de Attaqver, jeg havde havt tilforn, hvor vanskeligt det er at legge sig ud med heele Verden. Men omsider blev jeg dog overvunden af mine Venners Bønner, hvorudover jeg gav mig til mit forrige Arbeyde igien, og skrev de Comoedier, som siden derefter bleve publicerede, og ere nu i alles Hænder.

Dette var mig fornemmelig angelegen, at jeg i disse nye Comoedier kunde forestille nye Laster, som ikke vare alt formeget slidte paa i andre Comoedier, og som vores Nation i Særdeleshed inclinerer til. Jeg underkastede dem i Førstningen mine Venners Censur og var endnu i Tvivl, om jeg vilde lade dem komme for Lyset; men da jeg saae, at de endnu holdte an hos mig derom, overleverede jeg de fem første til en Bande Comoediant-Spillere at forestille:

Den første af dem kaldes den Politiske Kandestøbere; den blev forestillet Aar 1722 med Tilskuernes største Behag: der var da saadan en Mængde af Tilskuere, at mange maatte blive staaende i Gangen, og kunde paa ingen Maade trænge sig ind. Nogle af dem bleve vrede over Indholdet af denne Comoedie, saasom de ikke tilfulde forstode Comoediens Øyemerke; thi de bildte sig ind, at Borgermester og Raad bleve raillerede deri, da der dog aldrig er skrevet en Comoedie, som mere tager Magistraten i Forsvar. Thi Satyren sigter allene paa gemeene Folk, som i Vertshuuse sidder ved et Kruus Øll, og sætter i rætte baade paa Borgermestere og Generaler, examinerer Konger og Fyrster deres Forhold, og fælder dumdristig deres Dom over hvad de behager, saa at man ikke skulde tænke, at det var Skoeflikkere og Kieldermænd, men snarere at det var udtiente Generaler og gamle Borgemestere, som havde sagt sig af med deres Bestilling. Alle saadanne kand see deres Laster afskildrede i denne Comoedies Hoved-Person, nemlig en Kandestøbere til hvilken nogle Raads-Herrer vare ligesom udskikkede fra heele Raadet, til den Ende, at de kunde bilde ham ind, han var bleven Borgemester, saa at han derved kunde blive indviklet i nogle Forretninger, som han var udygtig til at forestaae, og deraf lære, hvor vanskeligt det er at forestaae en Republiqve, paa det han siden kunde lære at forlade sit forrige Galskab, og kiende sin Forstands Svaghed, og dermed holde sig inden sine egne Grændser. Jeg troer ikke, at der kunde fingeres enten noget nyttigere, eller honettere Materie end denne, besynderlig i Fri-Stæder, hvor Mundkaadhed regierer saa stærk hos den gemeene Mand, at den hverken med Love eller Straf kand tæmmes.

Den anden Comoedie kaldes Lucretia, eller den Vægelsindede, hvori der besynderligen bliver lastet den underlige Sindets Ustadighed, som findes hos mange. Indholdet er ikke gemeent, og ey endnu rørt af nogen Skribent udi Comoedier. Hoved-Personen i denne Comoedie er en ustadig og vægelsindet Qvinde, hvis Sæder Madm. Montaigu forestillede saa net, at man kand sige, hun intet fattedes af alt det, der hører til at forestille en saadan Person. Dog alligevel blev denne Comoedie koldsindig optaget af nogle, som syntes, at visse Scener var alt for alvorlige, men andre derimod, som saae dybere ind i Tingen, holdt denne Comoedie ligesaa god, som nogen anden. Hvilket er mig alt nok, thi ligesom de, der spiller paa Instrumenter, retter dem ikke, efter de fleestes Skiønsomhed, men allene efter de faaes, som ere Kiendere; saa skiøtter jeg ikke heller om, hvad de fleeste sige, men er allene fornøyet med, hvad de faa, som forstaaer det, i den Fald dømmer.

Den tredie Comoedie kaldes Jean de France, eller Hans Frandsen, hvori Satyren meest skiærpes imod vores Ungdom, som løber udenlands i Skokke-Tal, og naar de har tilsat alle deres Arve-Midler, komme de halv nøgne tilbage igien, men rige paa daarlige Moder, og anseer deres Fæderneland siden med Foragt. Om denne Comoedie kand man sige:

Omne tulit punctum, qvi miscuit utile dulci.

Det er:

Den Mand fuldkommen er, og alles Priis fortiener,
Som med det Nyttige det Liflige foreener,

saasom den var baade nyttig og lystig.

Den fierde heder Jeppe paa Bierget, hvis Materie jeg har laant af Bidermanns Utopia, hvorfore jeg ingen Roes vil have derfor. Dog har jeg allene laant Materien af Bidermann. Den første Præsentation duede ikke meget, formedelst en Ueenighed, som kom op samme Aften imellem Comoedianterne: men anden Gang havde det bedre Skik, og det, som besynderlig giorde denne Comodie behagelig var en af Banden, som meget lykkelig forestillede en Siællandsk Bonde, baade udi Sprog, Gebærder og Sæder.

Den femte Comoedie kaldes Geert Westphaler, eller den snaksomme Barberer. Denne Comoedie mishagede saaledes alle Tilskuerne, at mange gik bort, førend den blev til Ende; nogle sneg sig bort, andre gik aabenbare ud; dette havde jeg aldrig ventet; thi jeg kand sige, at jeg altid har elsket denne Comoedie, som min Øyesteen. Hvorfore, da jeg mærkede Aarsagen til den Mishag, de kastede paa denne Comoedie, nemlig, at de ikke kunde lide at høre de samme Discurser saa tit og ofte igientage, da giorde jeg en Fortale til Forsvar for Comoedien, og viiste deri Comoediens Hensigt, nemlig at just den idelige Repetition var Kiernen af Satyren, og at der ikke fattedes den noget, uden at han i Stæden for de tre Discurser, som han Vexel-viis plagede Folk med, burde ikkuns at have havt een allene, som han alle Tiider skulle have slidt paa. Heraf kom det, at, da Folk lærte at kiende deres

Vildfarelse heri, bleve de ogsaa forandrede udi Gemytterne, at end og de, som nyelig havde foragtet denne Comoedie, tog ikke i Betænkning siden at regne den iblant de allerziirligste.

Den siette Comoedie kaldes den 11te Junii, og som den ogsaa første Gang blev forestillet samme Dag, lokkede den næsten den heele Stad til sig. Indholden af Comoedien er denne: Een stor Capitalist sendte sin Søn herover at indfordre sine Renter; denne søgte en Debitor at trække ved Næsen, saasom han var i stor Gield hos samme Mand. Den forgieldede Mands Tiener gav sig ud for at være dette enfoldige Menneskes Fætter, og optrækker Personen saa konstig, at han ikke allene fik all sin Herres Gield clareret, men endog plyndrede den Stakkel saa got som nøgen ud. Comoedien er meget lystig, men efter almindelig Smag; thi jeg maa undertiden sætte min egen Humeur tilside, og hænge den Mad paa Krogen, som jeg veed Mængden helst vil bide paa.

Den 7de kaldes Barsel-Konen, hvorudi forestilles, alle de Uleyligheder og Barsel-Ceremonier, som snart ere ulideligere end Fødselens Smerte selv. Her indføres en stor Mængde Qvindfolk, som med kiedsommelige og utidige Gratulationer, samt andre høflige Fortredeligheder, plager den stakkels Barsel-Kone. Og, saasom denne Comoedie er ret et Speyl paa Fruentimmers Sæder, syntes mange sig fornærmede derover. Men just for det selvsamme holder alle sunde Dommere den for en af de bedste Comoedier.

Den 8de bestaaer alleene af en Act, og kaldes det Arabiske Pulver. Udi denne Comoedie skiærpes Satyren imod dem, der daarligen arbeyder paa at giøre Guld, thi her indføres en Bedrager, som giver sig ud for en Guldmager, og vil bedrage en stoer Mand. Denne synes, han her haver fundet sin Philosophiske Steen; men tilsidst faaer han at see, hvor elendig han var bleven bedragen, og maa da alt forsildig begræde sin daarlige Lettroenhed. Dog alligevel sigter Comoedien ikke allene paa Guldmagere, thi den indbefatter ogsaa andre Ting, som giør Comoedien allermeest ziirlig: thi, saasnart det kommer ud iblant Folk, at han af gemeent Sand og Pulver kand gjøre Guld, falder alle i Forundring, og trænger sig ind i hans Huus, endog de som nyelig havde foragtet ham, for at gratulere ham, og med deres heslige Hyklerier røber sig selv. Han derimod bliver hofmodig af den Lykke hannem var tilfalden, tager hoffærdig imod dem, og med en skarp Tale bebreyder dem deres skammelige Letsindighed: men, da han nu er allerbest i Leegen, bliver Bedrageriet opdaget, og heele Huuset fuld af Latter paa den eene Side, og af Graad paa den anden Side. Og efterdi Indholdet af Comoedien er saa vigtig, er der ikke noget at sætte ud derpaa, uden at den alleene er for kort.

Den 9de Comoedie, som kaldes Juule-Stuen, blev med lige saa stoer Behag optaget af Tilskuerne, den indeholder vel intet af Vigtighed, men er saa lystig, at, da den første Gang blev forestillet, kunde man neppe høre et

Ord deraf, saa stærk loe Tilskuerne, og det var neppe, at Comoedianterne selv kunde bare sig, saa at man nær havde maattet brække den af paa Halvveyen.

Den 10de var af samme Beskaffenhed, og kaldes Masqverade. Det er uvist, enten den meest behagede den gemeene Mand, som helst vil have noget for Øynene, eller og fornemme Folk, som helst vil have noget for Ørene, thi Indholdet er sødt og forliebt, og Samtalerne overalt Satyriske; den blev efter Befaling 3 Gange spillet efter hinanden, hvilken Lykke ingen Comoedie endnu har havt hos os.

Den 11te, som kaldes Jacob von Tybo, eller den stortalende Soldat, maatte Tilskuerne ogsaa nok lide endskiønt Materien er gammel og den er giort efter den Soldat hos Plautum. Dog holder jeg selv for, at den burde med rætte at forandres noget forbi Personerne taler iblant noget for vidtløftig med sig selv, hvilke Taler nok kand være en Læsere fornøyelige for de Klygter og Indfald, der ere deri, men kand dog ikke være en Tilskuere saa behagelige.

Den 12te, som kaldtes Ulysses, blev endnu mere behagelig optagen. Denne Comoedie er en Critiqve over de vanskabte halvhundrede Aars Comoedier, som tilforn pleyede at spilles her af Landstrygere. Den indeholder en Tiid af 40 Aar, og Scenerne deri forandres stedse, Fyrsterne og Generalerne skilles alleene fra den gemeene Mand ved deres stolte og opblæste Tale, hver gang Kongen kommer frem paa Theatrum, stødes der i Trompeterne, Personerne i Comoedien ere en Time unge, en anden Time gaar de paa Gravens Bredde. Herforuden begaaes der idelig store Feyl i Tids-Beregningen, gives uriglige Navne paa Personer og Steder, og saadanne mange andre Ting, som Omløberes Comoedier ere fulde af. Alle disse Feyl vidste Harleqvin, Ulyssis Tienere, saa kunstig at opdage, at den ligesaa vel behagede den gemeene Mand, der ellers ikke pleyer at finde synderlig Smag i Moralske og Critiske Fabler, som den var angenem for de store og fornemme Folk.

Den 13de kaldes Kilde-Reysen, i hvilken de besynderlig railleres, som giør sig saa store Tanker om den Kildes Kraft, som ligger her strax uden for Kiøbenhavn, og derudover løber i Skokke-Tal derud paa en vis Tiid om Aaret, nemlig om St. Hans Nat.

Den 14de er en Tragoedie, og kaldes Melampe. Helten udi denne Tragoedie er en Hund, som tvende Søstre elske saa overmaade, at deraf kommer Krig imellem deres Beylere. Dog alligevel blev Krigen lykkeligen stillet af begge Søstrenes Broder, som tog Hunden bort, de havde at trættes om. Det er ikke at sige, hvormeget Behag alle Tilskuerne fandt i denne Tragoedie, formedelst den rare Invention. Thi, som Poeten i saa ringe og latterlig Materie forestiller saa stor Bedrøvelse, maatte Folk baade lee og græde deraf. Her er ellers et dobbelt Øyemærke af denne Tragoedie, thi der railleres

baade med Tragoedier, som bestaaer af alleene i vidtløftige og prægtige Ord, saaevelsom ogsaa med Fruentimmer, som ligesom Poeten siger:

Morte viri cupiunt animam servare catellæ,
Som frelste, om det gialdt, med Mandens egen Død
Den Tæve-Hund sit Liv, de sidde med paa Skiød.

Den 15de kaldes: **Uden Hoved og Hale**; Hoved-Personerne deri ere 2de Brødre, hvoraf den eene er overtroende, og troer alle Ting, den anden vantroende, og troer slet intet. Imidlertiid, mens en god Ven søger at rætte begge deres Feyl, falder den ene fra sin Overtroe til Vantroe, og den anden igjen fra Vantroe til Overtroe. Denne Comoedie viiser, at enhver Last løber ligesom Hovedkuls frem, og at et Menneske falder fra et Extremum til et andet. Men denne Comoedie er smukkere at læse, end at see ageres.

Disse 15 Comoedier bleve trykke udi 3 Tomer, hvoraf den første blev oplagt 3 Gange udi 2 Aar. De andre bleve ikke den Gang trykte, men agerede paa Skuepladsen med Tilskuernes Approbation. Hvoraf den første kaldes Diderich von Menschen-Schreck, eller Henrich Intriguer, thi dette Navn har Tienerne i alle mine Comoedier. Den anden Henrich og Pernille. Den 3die Pfalts-Græven eller den Pantsatte Bonde-Dreng. Den 4de den Stundesløse. Den 5te Pernilles korte Frøiken-Stand.

Nogle forundrer sig over, hvorledes jeg i saa kort en Tiid kunde gjøre 20 Comoedier, hvoraf de fleeste dog indeholder sig paa saadanne Laster, som ere urørte i andre Comoedier: Der fandtes ogsaa nogle, som bildte sig ind, at det kunde passe sig paa mig, som Horatius siger:

Nam fuit hoc vitiosus, in hora sæpe ducentos,
Ut magnum, versus dictabat, stans pede in uno.

Det er:

Thi det var paa ham at sige,
At han ofte kunde staa
Paa sin eene Fod og Taa,
Og to hundred Vers udskrige
I en Time, som den Stakkel
Selv ansaae for et Mirakel.

Men at svare dem, er ikke andet, end at udblæse sin egen Berømmelse. Jeg vil alleene sige dette, som i sig selv saaledes er, at mine Comoedier alternerede med de beste af Molieres, og det med ligesaa stor Succes, omendskiønt Molieres Stykker bleve bedre agerede, efterdi Montaigu, en berømmelig Fransk Comoediant hos os, informerede dem ret i Maaden, Gebærderne og andre Omstændigheder. Foruden dette er der fast ingen Nation, som saa lidet finder Smag i deres eget, som vore Landsmænd, i Besynderlighed Fruentimmerne, som ikke gider see eller høre noget, med mindre det er paa Fransk.

Men at mine Comoedier fandt saa stor Behag, og profiterede Comoedianterne saa meget, og bleve saa ofte agerede, kand man hverken tilskrive

det, at de vare nye, ey heller at Comoedianterne saa lykkelig kunde forestille dem. Der fattedes ikke heller paa dem, som ansaae dem med skæve Øyen, og baade hemmelig og aabenbare søgte at omstøde dem; men alt deres Arbeyde var forgiæves, thi mine Comoedier holder endnu deres Priis, og ere agtede baade af høye og lave.

Min Herre forundrer sig i sin sidste Skrivelse over, at vores Comoedier nu ophører, men jeg forundrer mig heller over, hvorledes de kunde blive saa længe ved. Det gjør min Herre ondt baade paa Publici Vegne og paa mine Vegne. At han tager sig paa Publici Vegne den Danske Skuepladses Undergang saa nær, undrer jeg ikke over, siden han er saa stor en Elsker af Dannemark, thi det samme har ogsaa andre giort, som har havt samme Kiærlighed for Fæderne-Landet som min Herre, og har holdt Skuespill baade nyttige og berømmelige for den Danske Nation.

Berømmelige har de holdt dem, siden alle poleerte Nationer ere deri eenige; nyttige forbi de forestille et Speyl paa Dyder og Laster, hvorom den gemeene Mand, der tilforn ikke havde seet andet end Omløbernes mavre Comoedier, ingen Idee havde; og foruden dette, saalænge den Danske Skueplads var i Stand, kunde Fremmede derved holdes fra Fæderne-Landet, som vare vante til hver Aar at komme derind, og trække os Pengene fra med deres Comoedier, paa hvilke man ikke allene spilte Tiden, men endog lærte onde Sæder. Jeg kand endnu erindre, at, da min Herre for nogle Aar siden var her, og med Fornøyelse hørte en Tieneste-Pige, som ikke ilde raisonerede over det menneskelige Kiøns Daarlighed, som forestilles ved Comoedier, at han blev saa glad, og udbrød i disse Ord: Lyksalig er den Stad, hvor Tieneste-Piger philosopherer. Jeg vil ikke tale om den anden Nytte, disse Skuespill førte med sig, nemlig at det danske Sprog derved kunde poleres. Altsaa undrer jeg mig ikke over, at det giør min Herre ont paa Publici Vegne. Men, hvorfore det giør ham ont paa mine Vegne, kand jeg ikke begribe, thi nu er jeg jo befriet for all den Allarm, Misundelse og Arbeyde, jeg stedse var beladt med, saa længe Comoedierne varede. Saadan Frugt har mit Arbeyde bragt mig, da derimod i Frankrige eller Engelland kand en Autor til en Comoedie, naar den bliver spillet med Behag, ofte vinde 2 eller 3000 Rdlr. Derfore maa min Herre snarere gratulere mig med, at mit besværlige og kostbare Arbeyde nu ophører."

I disse simple og nøgterne Ord gjør Holberg Rede for Tilblivelsen og Modtagelsen af sine ypperste Verker, der fremfor noget andet har sikret hans Navn mod at glemmes, saa længe der overhovedet findes dansk og norsk Literatur og Nationalitet. Man kan saa meget, man ønsker, pege hen paa, hvor lidet originale hans Skuespil i mange Henseender kan kaldes, idet han jevnlig har laant fra store og smaa Forbilleder o. s. v. Totalsummen er og bliver dog, at hans Komedier er levende, fint og detaljeret udførte Malerier af Tilstande, Sæder og Levemaade i Kongens Kjøbenhavn, Kulturcentret i de

forenede Riger, saaledes som de stillede sig for Holbergs Øie. "Han har", siger Oehlenschläger, "vidst at fremstille den danske Hovedstads borgerlige Liv i sin Tid saa tro, at om Byen sank i Jorden, og man kun om nogle Aarhundreder udgrov Holbergs Komedier, saa vilde man saa godt kjende Digterens Tidsalder deraf, som vi kjender den romerske Tid af Pompeji og Herkulanum". "Hans Skuespil", siger Georg Brandes, "gjengive med et Camera obscura's Nøiagtighed Ydersiden af det gamle Kjøbenhavn, og han synes at have kjendt den hele Middelstand og Almue saa godt, at man formelig undres ved ikke at finde en eneste Repræsentant for de forbigaaede Klasser, ingen Prest, ikke én Matros fra Nyboder, ingen Søofficer. Hans omfattende Kjendskab imponerer, men hvad der især er beundringsværdigt, det er, at han, trods en saa indtrængende Forstaaelse, har formaaet at afvinde alle disse borgerlige og dagligdagse Forhold deres komiske Side. Der er i ham et Fond af freidig Lystighed, som løfter alt det naragtige eller ulykkelige eller afskyelige ud af det hæsliges og over i det latterliges Kreds. Han mister ikke Humøret, hverken af Ærgrelse eller af Medlidenhed, han ler." Men hermed er det ingenlunde sagt, at det kjøbenhavnske og dansk-norske Samfund paa Holbergs Tid var saa forkrøblet og forvrøvlet, at det i særlig Grad fremfor nogen anden Tidsalder stillede sig blot for Satiren, og at denne rammede saa føleligt, fordi man var sig sine Skrøbeligheder bevidst eller herigjennem først fik Øinene opladte for dem. "Man hører ofte", siger Paludan-Müller i en Afhandling om de politiske Forhold ved denne Tid, "at i Holbergs Tid var Livet i Danmark fortabt i Smaalighed, saa at Filisteriet ret florerede og fremkaldte den Holbergske Muses Satire. Ser man alene hen til visse borgerlige Kredse, er der nogen Sandhed deri, dog ikke mere, end der vilde været til enhver Tid; ogsaa vore Dage har deres Filistere, som trænger til Satirens Svøbe. Det er snarere Holbergs Natur, hans Blik for de medlevendes Svagheder, der har gjort ham til komisk Digter, end Mangelen paa Alvor i hans Tid".

Der kan her ikke godt være Tale om at give nogen indgaaende Redegjørelse for Indholdet af Holbergs Komedier eller en Karakteristik af de i disse optrædende Personer. Ihvorvel Holbergs ovenfor aftrykte Redegjørelse er noget knap, som Tilfældet gjerne er, hvor han omtaler sine egne Skrifter, faar det bero med den. Kun skal vi her forsøge i store Træk at tegne den Baggrund, man ved Læsningen af Holbergs Skuespil stedse maa have for Øie, eller, om man vil, give en Skisse af de Forhold, hvorfra Holbergs Komediedigtning er udgaaet.

Man har fremhævet, at Holberg ikke sjelden begynder som Efterligner. Han tager først og fremst for sig en udenlandsk Forfatters Skildring af et eller andet forkjert Forhold, hvortil han finder Sidestykke i sit eget Hjemland, og det er ud fra denne Efterligning, hans eget Forfatterskab udvikler sig i Originalitetens hele Fylde og Kraft. Der er saaledes meget, som tyder hen

paa, at i Peder Paars er den fra Franskmanden Boileau laante Skildring af den hede Disputationsakt paa Universitetet den Del af Digtet, som er først skreven, og man kan vel heraf slutte, at ogsaa i hans Komedier er de Stykker, hvor han driver Spot med det lærde Uvæsen ved Universitetet, de først udkastede, saa meget mere, som man ogsaa her kan paavise Sidestykker hos udenlandske Forfattere, som han umiddelbart har bearbeidet. Saaledes er Erasmus Montanus, der er digtet paa Erindringer og udaf hans nærmeste Erfaringskreds, utvivlsomt det først planlagte, om end ikke først udarbeidede af hans Skuespil. At Holberg saa længe holdt dette Stykke tilbage — det blev først opført i 1747, omendskjønt det allerede var færdigt i 1723 — er ialfald ikke Bevis for det modsatte.

Det var for at undgaa at falde det kjøbenhavnske Fattigvæsen til Byrde, at Holberg i 1717 indgik sit Fornuft- eller rettere Tvangsgiftermaal med Gudinden Pedanteria, idet han overtog Professoratet i Metafysik. Hvorvidt Holberg har havt aabne Øine for den akademiske Humbug, dengang han holdt sin Lovtale eller — som andre betragtede den — sin Ligtale over Metafysiken, er ikke godt at sige. Men han havde ialfald ikke beklædt sin Post ret længe, før hans Øine var tilgavns opladte for, hvilken Humbug her drevés i stort som i smaat. Her stod alt endnu paa ganske den samme Fod som i det Bartholinske Dynastis Velmagtsdage, her maatte alt rette og lempe sig i tykt som i tyndt efter et agterudseilet Koteri, der skaltede og valtede, som det lystede, med Embeder, med Stipendieuddeling o. s. v., dog saaledes, at det altid passede paa, at saadant først og fremst kom Slægten tilgode. Der maatte være ganske særlig begavede Personligheder, som skulde kunne trænge sig ind paa dennes fredlyste Omraade, og vilde saadanne Mænd, som man under Omstændighedernes Tryk maatte modtage, ikke lempe sig efter Koteriets Ønsker og Fordringer, kom de aldrig til at gjøre sig gjældende, ialfald ikke i den Grad, som de under friere Forhold vilde have gjort. Der hvilede over den hele Institution en tung og trykkende Atmosfære, der nødvendigvis maatte meddele alt og alle, som kom i Berøring med den, et fortørket og goldt Præg. Den hele Visdom, som ved dette Lærdommens Sæde var til Huse, bestod i spidsfindige haarkløvende Disputationer om alt og ingenting og var saa fremmed for Livet, som man bedst kunde tænke sig. Og fremmede for Livet var ogsaa alle de, som var opammede ved denne Anstalt, hvad enten de traadte ud i det som Prester, som Lærere, som Læger eller som juridiske Embeds- og Bestillingsmænd.

Den Opfatning, Holberg havde af det Lærdomskram, som udfoldedes ved Kjøbenhavns Universitet, deltes tilvisse af mange, der betragtede Forholdene med et mere uhildet Blik, og man føler, at der ligger Reformer i Luften, uden at Tiden til deres Gjennemførelse endnu er kommen. I Aaret 1725 ser vi saaledes, at der er fremkommet Forslag til en saadan Reform*), og der

*) Der antages, at denne har staaet i Forbindelse med Bandekommissionens Virksomhed.

bliver i denne Anledning af Kristian à Meinichen udtalt i en Forestilling til Anna Sofia, der havde taget sig af Sagen: "Hvor Egennyttighed fører Regimentit, kand ingen god Skick forventis; det er da i denne liden Academisce Republiqve, liden saavidt dends Begreb er, men sandelig stor i Henseende til, det er et Seminarium til Kirchen, Landits og alle Civile Bestillings Mænd, at denne Egennyttighed ved een à 2 visse Familier har prædominerit, Professores derved har ei allene selv i een 20 à 30 aars tiid værit vexelviis besvogrede, men endog holt for dem og deris ligesom en første fødsels Rætt paa alle Avancements og Stipendia." "Men", fortsætter han, "dette som Publicum lider under, og giør voris Academie hos fremmede og andre Stæders Academier, der sandelig icke med half saa gode beneficia ere forsiunede som dette, forachtit og for vores Ungdom unyttig er dette: Voris Herrer Professores beflitter dem intet paa at lære Ungdommen det som disse tiders fornødne Videnskaber udfordrer, men bliver ved det Gamle og dem for over 100de Aar siden forreskrevne Methode, som da var got, men siden Videnskaber og Menniskerne self tiid efter anden meere og meere rafineris, bør Lærerne og dertil anføre Ungdommen, om de ellers skal passere for Mennisker og begaa sig iblant andre Mennesker; som for Exempel om een Militaire Person nu skulde anføris effter dend Maade, som i Keiser Carls tider var brugelig, hvor lidet vilde det nytte ham? her læsis aldrig paa voris Academie nogit, som kand opvæcke Gemytterne til een ærekiær Ambition eller industrie, de hører aldrig et ord nævne om Tidernis eller Fædrenelandets historier, ingen Politica eller Moralia bliver her nogensinde tracterit men endeel Skolemester Gloser og sandelig det, børn burde vide, førend de komme af Skolerne, er det Eneste her handlis af nogle faa, som læser; derfor nødis eenhver ærekiær Fader, der vil icke lade sin Søn blive til een Pedant, at lade ham udsendis til fremmede Academier og Stæder og hazarderer derved sit Barns stundum timelige, stundum ævige velfært . . . Her er og et ved vores Academie, som paa andre Stæder er umueligt, men her er een meget skichelig Praxis, En Mand skal være færdig eller i det ringeste bekiende og tage penge for alle Videnskaber, som for Exempel, dend der i aar er Matematicus eller Metaphysicus kand, om der vil falde een lychelig død blandt de der ere ældere i Consistorio, ad aare sidde som Theologus med fuld geistlig Habit, men hvor lidet Klædningen kand fuldkomme og perfectionere hands Videnskaber til Nytte for Publicum, lader jeg andre skiønne og kiende over." Det er med en Smule andre Ord ganske det samme, som Holberg fra Tid til anden udtalte. Først i Kristian VI's Regjeringstid indtraadte der, som vi senere hen skal se, en Forandring i disse Forhold.

Men denne Høiskole med det stagnerende Aandsliv var dog kun et Billede af den danske Stat, saaledes som den i sin Helhed udfoldede sig for Holbergs Blik. Han saa ikke blot de uhyggelige Fremtoninger, som stod i

et mere eller mindre intimt Forhold til Høiskoledannelsen; hvor han vendte sig hen, var Jordbunden overgroet af Pedanteri og Naragtighed, Overtro og Hykleri, kort sagt Brøvl, som ikke blot var spiret frem af sig selv, men ogsaa indført fra fremmede Lande og kjælet og dægget for paa alle optænkelige Maader.

Holberg har selv udtalt sig derhen, at han pleiede at bekjæmpe sin Melankoli og Hypokondri ved at skrive lystig Skjæmt. Traditionen vil vide, at dette lykkedes ham saa vel, at de komiske Skikkelser, han fremtryllede, satte ham i ustanselige Latterudbrud. Det er denne hans Latter, som endnu den Dag idag virker tændende og smittende. Han var intet mindre end en Tendensdigter i den Forstand, vi tager dette Ord. Man vil forgjæves i hans Skuespil søge efter et nyt Syn paa Livet og Døden. Selv i hans Skuespil "Jeppe paa Bjerget", hvor det stod i hans Magt at tale et vægtigt Ord i den stakkars fortrykte Bondes Sag, lader han det komiske Element saa aldeles fortrænge det tragiske, at man i Jeppe ikke ser andet end en ganske almindelig Drukkenbolt. I alle de Karakterer, Livsforhold og Situationer, han fremstiller, er der noget ufarligt og uskadeligt, idet han tager alt fra den latterlige Side. "Livet fremtræder i hans Komedier som den Skueplads, hvor der er tykt med Narre, dels sympathetiske, dels skikkelige, dels Fjols, og hvor der er en evindelig Stimen af Tosser, der komme til Torvs, Taaber, der plage sig selv og andre, Gjække, der give deres Daarskab til Pris, tomme Pralhalse, og braadløse Løgnere, dumme Skolefuxer, urimelige Særlinge, pudsige Fraadsere og end pudserligere Fyldebøtter, kjedsommelige, hvis Kjedsomhed morer, smaa Hyklere og plumpe, let narrede Slyngler, uvidende overtroiske Stakler, tykhandede Bedsteborgere og Matroner, giftesyge, gamle Piger, Karrikaturer af Charlataner, naive gode Hoveder, forlibt eller fornøielsessyg Ungdom af begge Kjøn og saa Pudsemagere og Skjelmer og Skalke.*)"

209. Det ældste Portræt af Holberg, fra 1731.

Regjeringsforandringen under Fredrik III havde direkte og indirekte fremkaldt en hel Omvæltning i Staten, hos Nationen, ved Hoffet, i Hovedstaden, ved Universitetet, i Leveskik, Klædedragt og Omgangstone; den dansknorske Stat, som Fredrik IV beherskede, var i de fleste Henseender forskjellig fra den, som havde hyldet den første Enevoldskonge. Den danske Adel var

*) G. Brandes, Ludvig Holberg som Komedieforfatter, S. 18.

nu saa at sige borte fra den politiske Skueplads; forsvundne var de sidste Rester af den kommunale Selvstændighed, som Byerne havde været i Besiddelse af i tidligere Dage, og hermed var ogsaa det nationale Præg, som det borgerlige Liv hidtil havde havt, ialfald for den største Del falmet og udvisket. Men paa samme Tid forplantede der sig fra Samfundets øverste Lag og nedefter et helt Kulturskifte, idet den fordums Jevnhed afløstes af fremmed Levemaade og Leveskik. For de høiere Lags Vedkommende var dette Ombytte endnu tilsyneladende et svagt Efterskin af den Tone, Glans og Luxus, som det franske Hof havde bragt paa Mode; men egentlig var det dog ogsaa her, for at tale med C. Molbech, "en massiv, udannet eller raa og smagløs Tyskhed, som med den efter Suveræneteten sterkt tiltagende Indstrømning af tysk Adel udbredte Stivhed, Smagløshed, Uvidenhedens og Pedanteriets Barbari blandt de høiere Stænder." De lavere tog troligt efter, og først og fremst da den kjøbenhavnske Borgerstand, der nu ikke længere som tidligere ved en dyb og uoverstigelig Kløft var adskilt fra Adelen og de fornemme Kredse. Det er denne i sit inderste Væsen agtværdige, men i sin udvortes Holdning og Skik ofte temmelig naragtige Stand, som Holberg især yndes at moralisere for, idet den i et og alt synes ham at lægge an paa at synes bedre, end den virkelig var.

Ved Udfærdigelsen af sine Rangforordninger havde den dansk-norske Regjering bidraget meget til at faa den bestaaende Standsforskjel udjevnet*), men herved havde den ogsaa lagt en Snare for den velstaaende Borgermands Fod, som han vanskelig kunde undgaa. Hensigten med at uddele Rang og Titler var at opmuntre Borgerne til en ædel Kappestrid, idet de ved sine Fortjenester kunde erhverve en høiere Samfundsstilling, end de tilhørte. Men ihvorvel der maatte Fortjenester til for at opnaa Rang og Titel, saa blev dog saadanne kongelige Naadesbevisninger snart Gjenstand for et Slags Handel, idet det offentlige aabnede sig en ny Indtægtskilde ved de Sportler, som maatte erlægges ved Modtagelsen af en eller anden "Karakter", hvor denne ikke var et "Betalingsmiddel" for en eller anden Tjeneste, som var bleven Staten vist. Det var imidlertid ikke nogen let Sag at faa en Titel i den Tid; der maatte mægtige Beskytteres Velvillie til, og selv om man havde opnaaet denne, var man stundom nødt til at punge ud med ganske klækkelige Beløb ovenikjøbet, der da anvendtes til et eller andet offentligt Brug. Denne Rangsyge ("Den honnette Ambition", som den gjerne kaldtes) var da ogsaa Gjenstand for Datidens Digteres og Moralisters Spot.

Men denne Stræben efter at følge med ytrer sig ogsaa paa anden Vis, og navnlig da i den blinde slaviske Lydighed, hvormed den kjøbenhavnske Middelstand underkaster sig Modens Herredømme. Skjønt man i hine

*) I Grev de Camillys Indberetning af 1728 heder det ogsaa, selvfølgelig uden al Ironi: "Kongen af Danmark har været heldig i et Foretagende, som ikke er lykkedes nogen anden Fyrste i Europa, nemlig at faa alle sine Undersaatters Rang fastsat".

Dage boede saa knebent og ubekvemt, som bedst var muligt, holdt man sig mere inden Døre end nuomstunder. Man kunde nemlig ikke godt vise sig paa Gaden uden at være pyntet og søndagsklædt i de fineste Stoffe. Den mere velstaaende Borgermand kunde ifølge den herskende Mode ikke godt gaa med side Benklæder og Støvler, men maatte være iført Fløiels Knæbuxer, hvide Silkestrømper og sølv- eller guldspændte Sko. Den øvrige Beklædning stod i Forhold hertil: Vest og Frakke var af Silke eller Fløiel, prydet med Kniplinger og Broderier i Sølv eller Guld. Men Kronen paa Stadsen var dog Parykken, som oftest et Slags pudbret Løvemanke, der tilsyneladende udjævnede Forskjellen mellem Ungdom og Alderdom, men stundom ogsaa af mindre Omfang, dog altid saa svære, at man ikke kunde gaa med Hat paa Hovedet, men maatte bære den under Armen. Vi har ovenfor set, hvorledes Fredrik IV ved Forordning af 22de Septbr. 1710 forstod at skatlægge denne Naragtighed til Indtægt for den nødlidende Statskasse.

Der kan være Tvivl, om Modegalskaben var voldsommere hos Mændene end hos Kvinderne.*) Men saa meget er vel sikkert, at det ene Kjøn ikke

---

*) En af Holbergs Samtidige, den forlængst glemte Fredrik Horn — eller Frants Hansen, som han med et Pseudonym kaldte sig — lader i sit Skjæmtedigt "En poetisk Drøm" en Dame udtale følgende om Datidens Modeherrers Galskaber:

"Jeg negter ei, at vi har mange galne Stykker;
Men ser jeg nu den Hat, de Klæder, de Parykker,
Som Mandfolk bruger, da jeg heftig derpaa staar,
At de i mange Ting os hartad overgaar.
Snart bruger de en Hat, som har saa høi en Skygge,
At de kan Spindelvæv af Loftet dermed stryge;
Snart skjæres Skyggen af, saa gaar de med en Hat,
Som ligner den, man ser hos preussiske Soldat.
Snart sidder den paa Snur, snart lige ned til Øiet;
Snart Skyggen lige er, snart i en Bue bøiet;
Snart de en Guldgalon, snart en af Sølv de har,
Snart er det Mode, den skal være ganske bar.
De snart Parykker har, som ere ganske korte,
Snart lange, lyse snart, snart er de spragled', sorte;
Snart en med Knuder i, snart en med tvende Ben
Snart skal den pudres, snart bør være ganske ren.
Snart de en Krands, som et forloret Haar skal bære,
Snart skal der tvende Horn i Fronten satte være;
Snart Haar med Flesk og Fedt i Panden stryges skal,
At det af Vinden ei skal faa et Nedgangs-Fald.
Snart de i Nakkerne har meget store Punge,
Som ei af Penge, men af Bomuld, Haar er tunge.
For ei at trykke ned det kjønt opsatte Haar,
De og i haardest Kuld med Hat i Haanden gaar.
Snart skal de Støvlerne i mange Rynker sætte,
Snart Moden vil, at de skal sidde glatte, nette;
Snart Kjolen øverst fra til nederst knappes maa,
Snart Vest, og Buxer med, skal ganske aaben staa."

havde noget at næsekaste det andet. Damerne gik med trange høihælede Sko, med Fiskebensskjørter af et Omfang, mod hvilke vort Aarhundredes Krinoliner var rene Bagateller, med snevre Korsetter og uhyre taarnlignende Coiffurer eller Fontanger, der selvfølgelig ogsaa var velkomne Skatteobjekter, var pudrede og sminkede som malede Voxdukker samt duftede af Balsam og vellugtende Salver.

At Folk med slig Stas ei kunde gaa tilfods paa den ujevne og neppe heller meget renlige Brolægning er ikke at undres over. Men det gjorde man ogsaa overmaade nødig. Skulde man i Besøg eller ud i Erender, maatte man enten kjøre i Karet eller — hvad der var det almindelige — bæres i Portechaise. Likte man ikke at lade sig transportere i slig en "Æske", som en af Personerne i Holbergs Komedier kalder denne Indretning, men foretrak at gaa, maatte man nødvendigvis have en Lakei eller galloneret Tjener traskende i Hælene paa sig. En fremmed Ambassadør, siger Holberg etsteds, udfoldede selv ved et Indtog ikke paa langt nær en saadan Pragt, som en skikkelig Middelstandsborger dagligdags gjorde i Kjøbenhavn.

I Forbindelse med denne Overdaadighed stod det kostbare Tjenerhold, idet der i ethvert "fornemme" Hus fandtes Lakeier og tjenende Mademoiseller for hvert voxent mandligt eller kvindeligt Individ af Herskabet, ja det kjøbenhavnske Husliv fik endog paa en Maade et vist Særpræg af disse flot antrukne, godt aflønnede Dagdrivere, som snart spandt Intriger, snart spillede Kamerater med den Herre eller Dame, de tjente.

Medens Henrik'erne og Pernillerne — det mandlige og kvindelige Tjenerskab i Holbergs Komedier — er Typer af den flinke og kvikke Race, som Holbergs Fødeby har at opvise, er saavel Familiefaderen, der gjerne gaar under Navnet Jeronimus, som Familiemoderen, Magdelone, saavel Elskeren Leander som Elskerinden Leonora ægte danske Figurer. Men disse har dog fra det ene Skuespil til det andet ikke meget andet end Navnene tilfælles. Jeronimus'erne, der snart fremtræder som Landmænd, snart som Borgere, snart som Handelsmænd, er en hel Række ikke lidet vexlende Karakterfigurer; snart er han godmodig og enfoldig (Abracadabra), snart overtroisk og strengt moraliserende (Julestuen), snart en skinhellig, pengegrisk Knark (Pernilles korte Frøkenstand), snart en indbildsk, rangsyg Snob (Den honnette Ambition). Ogsaa for de andre Personers Vedkommende ser man en lignende Variation i Karaktertegningen.

Som bekjendt har man givet Holbergs Samtid Navnet "Parykstiden" eller "Støvlettiden", alt eftersom der er Tale om "sorte" eller "røde Pedanter." Det er en Selvfølge, at ingen af disse to i Datiden talrigt repræsenterede Racer undgaar at rammes af Holbergs Satire. I sit Digt "Den jydske Feide" besynger Holberg Gudinden Pedanteria, med flettet Ris i Haand og Klædning sammenflikket af Citater, der

"Saa ud som Bredden af en lærd Teutonisk Bog,
Der intet siger, men i Øine stikker dog".

I sine Epistler giver han under Forklaringen af Begrebet Pedanteri det en Udstrækning, som man i Datiden neppe anede. "Deslige Mennesker", siger han, "findes udi alle Stænder: saa at der kan være Stats-Pedanter og Krigs-Pedanter, alle lige befængede, skiønt enhver paa sin Maade, ligesom en drukken Mand, enten han haver faaet Ruset af Vin, Øll, Brændevin eller anden Liqueur". Han har sat de "røde" Pedanter et uforgjængeligt Minde i "Jacob von Tyboe" og "Diderik Menschenskræk", de sorte i den skimlede "Magister Stygotius" og i den yre filosofiske Kamphane "Erasmus Montanus".

Ligesom i Peder Paars gaar han i saagodtsom ethvert af sine Skuespil Tidsalderens Skrøbelighed, Overtroen, haardt paa Klingen, under hvilke Former den maatte optræde. Djævelen var, har man udtalt, de orthodoxes Yndlingshelgen; han var saa at sige en Stormagt i det dansk-norske Samfund. De sidste Hexebaal laa indenfor den levende Slægts Erindringskreds; endnu behandlede man fra Tid til anden Retssager, hvori Forskrivelser til Fanden forekom; Signekjærringerne havde i hine Dage større Indkomster end nogen Læge. Alt dette var Gjengangere fra Hedenskabets og Katholicismens Dage. Men ogsaa den nyere Naturvidenskab havde fremkaldt sin Overtro i Guldmageriet, som stod i yppigste Blomstring inden Samfundets høiere Lag.

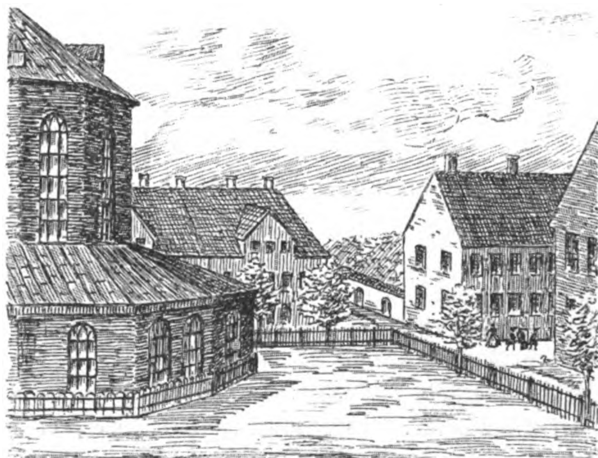
Montaigus og Capions Entreprise med Oprettelsen af den danske Skueplads var fra Begyndelsen af bleven støttet fra Hoffet og det høiere Selskabs Side, og navnlig maa den Interesse, som vistes Foretagendet fra den Holsteinske Storkantsler-Families Side, omtales med Anerkjendelse. Rostgaard, der maa regnes med til denne, slog en Streg over sit gamle Mellemværende med Holberg, da de mødtes i sit Samarbeide for Theatret, idet den første som anført skrev den nette Prolog, hvormed det aabnedes, den anden havde foræret det en Del af sine første Komedier. Det skulde saaledes synes, at det hele Foretagende maatte have fanget Vind i Seilene, og Skuespillerne kunde derfor ogsaa senere hen sige:

"Det første Aar, som vi en gylden Tid kan kalde,
Vi frygted for at se vort Galleri nedfalde".

Men det hele gik dog kun, saalænge det havde Nyhedens Interesse. At gaa paa Komedie var i hine Dage ingen billig Fornøielse; thi Billetten var den mindste Bekostning under den strenge Etikette, som dengang herskede. Regjeringen var saa langt fra at yde det vordende Nationaltheater en kraftig Støtte, at det allerede fra første Færd af trykkede Foretagendet ved allskens Paalæg og Bestemmelser. Den 6te November 1722 fik Capion Ordre til at afgive 10 Pct. af Bruttoindtægten til Kjøbenhavns Fattige; men ved en Forestilling til Kongen lykkedes det dog at faa Afgiften nedsat. Capion, der Dag for Dag sank dybere og dybere i Gjæld, maatte i Juli Maaned 1723 vandre i Slutteriet, og Forestillingerne maa derefter en Tid have været indstillede. Da de ikke længere havde Nyhedens Tiltrækning,

led de ogsaa et slemt Afbræk ved Konkurrancen med Linedansere og Gjøglere, som faldt bedre i Publikums Smag.

Men værre end alt dette var det, at Geistligheden fra første Stund af aldeles brød Staven over det hele Foretagende og udtalte den strengeste Fordømmelsesdom over det, og Universitetet fulgte i et og alt dens Exempel. Professor Hans Gram udtalte saaledes, at Holberg burde forvises fra Universitetet til Theatret, fordi han gav sig af med slig Letfærdighed som at skrive Komedier. At dette ikke var et Indfald, som staar for Grams egen Regning, fremgaar bedst af den Haardhed, hvormed der fra Universitetets Side blev gaaet frem mod de Studenter, som var optraadte paa Scenen eller var "Acteurer ved den danske Bande", som de kaldtes. To af disse Skuespillere, Studenterne Kristian Broholm og Lindorf var Regensianere; de

210. Holbergs Professorbolig paa Hjørnet af Kannikestræde og Fiolstræde.

fik af Konsistoriet under 3die Juli 1723 ved Pedellen Advarsel om, at "hvis de ikke inden tre Dage er udflyttede fra Regensen, deres Navne da til paafølgende Bortvisning (fra Universitetet) skal blive anslagen paa den sorte Tavle." Broholm flyttede; men Lindorf blev, hvor han var, og han blev som Følge deraf relegeret, efterat han var bleven kastet ud fra Regensen. En af Alumnerne paa Walkendorfs Kollegium, Jens Høberg, der ogsaa havde været med paa at spille Komedie, blev til Straf for dette sit "usømmelig førte Levnet" sat ud af Kollegiet, og ihvorvel han klagede baade til Kongen og Konseillet, saa blev det hermed. Han søgte senere hen Prestekald, men blev forbigaaet og maatte derfor vedblive at være Skuespiller. I en rimet Ansøgning til Rostgaard, der ses at være gaaet i Forbøn for ham, giver han sin Sindsstemning Luft i følgende Vers:

Ludvig Holberg

"Hvad har jeg Stymper giort? Har jeg mod Himlen syndet?
Har jeg om rette Gud urette Troe forkyndet?
Mon jeg utroeskab har min Naadig Konge giort?
Har jeg mod fædre-land vel syndet alt for stort?
Mon jeg ved hoer og mord og stiælen mig har smittet?
Har jeg falsk vidnesbiurd op om min Næste hittet?
At jeg til afskye frem for andre straffes bør,
Og jeg mig ei om hielp til nogen vende tør.
See! disse store fejl mig siunis blir fremstillet,
I det jeg (Ringeste) Comoedier har spillet;
Døm nu, Hr. Rostgaard, døm, om Gud er derfor vreed,
Ald Verden stiønne kand paa min uskyldighed:
Jeg har jo derved ej fra Gud mig villet bøje
Til Uretfærdighed, Guds nafn udi det høje
Jeg ei bespottet har, jeg agter paa Guds Ræt,
Min Salighed jeg jo ej heller har forglæt".

Holberg led vel den Tort at maatte være med i Konsistoriets haarde Fremfærd mod de stakkars Studenter; men da han om Sommeren 1723 udgav første Bind af sine Komedier, undlod han ikke at lade Hans Mikkelsens*) andet Jeg, Just Justesen, forsyne Verket med en Fortale, hvori han blandt andet ogsaa behandler det Spørgsmaal: "Om det er sømmeligt og anstændigt for smukke Mænds Børn at lade sig bruge til Theatralske Exercitier." Herpaa svarer han da, at det, som kaldes sømmeligt og anstændigt, afhænger af Landets Moder. "I Engeland og Frankrige", siger han, "er det Landets Mode, at Præster gaae paa Comoedie og Caffee-Huse, hvorfor det ikke meer er usømmeligt . . . Saasnart at den høye Øvrighed siger, at det ikke skal holdes usømmeligt for skikkelige Folk at lade sig bruge til Skuespill, saa bliver det strax ikke meer usømmeligt, og saa snart alle Byens Præster resolverede sig til at gaae paa Comoedier, var det dem ikke meer uanstændigt end Geistligheden udi Engeland og Frankrig; ligesom naar en fornemme Dame vilde resolvere sig til at sidde engang paa Parterren, blev det holdet for en meget anstændig Mode for Borger-Koner at gjøre det samme. Saa at alle slige Øvelser, naar de ikke ere syndige, saasnart Landets Mode siger, at de ere sømmelige, blive de strax sømmelige, og saasnart den høye Øvrighed sætter andet Navn derpaa, stride de strax mod den saakaldte Bienséance (Anstændighed)."

Men Holberg kunde sige og gjøre, hvad han vilde. Det lykkedes dog hverken ham eller nogen anden at faa Katastrofen afvendt, og i Mai Maaned 1726 spillede Theatret Fallit.

Træt og arbeidsslidt, som Holberg var af sit komiske Forfatterskab, om hvilket han i sin Selvbiografi siger, han alene høstede Ubehageligheder af**),

*) Holbergs Komedier og satiriske Digtninger er, som ovenfor fortalt, udgivne under det opdigtede Forfatternavn Hans Mikkelsen.

**) Hvori disse Ubehageligheder har bestaaet, har Holberg ikke selv gjort synderlig Rede for. Men andre samtidige Forfattere og Traditionen, der utvivlsomt i ikke liden Udstrækning maa have beskjæftiget sig med Holberg i hans levende Live, har dog givet os en Smule Indblik i disse Forhold.

tiltraadte han i Begyndelsen af Juni Maaned 1725 sin femte og sidste Udenlandsreise. Hans Agt var at søge Helsebod ved de varme Bade i

Medens Holberg som satirisk Forfatter gjerne skjulte sig under et eller andet opdigtet eller laant Navn, tog han det ikke saa nøie med at benytte levende og samtidige Personers Navne i sine komiske Arbeider, men for deres Vedkommende gik dog Laanet heller ikke videre. Polemiken mod Høyer udgik saaledes som omtalt under den stakkars gamle Paul Rytters Navn, og ihvorvel denne neppe havde havt stort at tabe ved det, blev han meget vred derover. Nils Klim og Rasmus Abelin var, som vi paa sit Sted skal se, virkelige Personer, som han maa have kjendt fra Bergen; Jakob von Tyboe var, som det synes, en Borger i Kristianssand, hvor der forøvrigt var flere med dette Tilnavn. At Zille Hansdatter, "som kunde explicere den mørkeste latinske Bog", og som han lægger sit "Forsvarsskrift for Kvindekjønnet" i Munden, er identisk med den lærde Zille Knudsdatter Gad, hvis Barnefødsel i Tølgsmaal foregik ved den Tid, han opholdt sig paa Voss, er sandsynligt. Stygotius i "Jakob v. Tyboe" havde han først givet Navnet Tychonius, men maatte senere forandre det til Stygotius, da den virkelige Tychonius ikke fandt sig tjent med, at Holberg benyttede hans Navn. Herom har Jens Møller (Mnemosyne II, 315 fg.) følgende Fortælling:

"Christ. Lassen Tychonius, først Prest i Skive, siden Stiftsprovst i Viborg, og meget yndet af Biskop Deichman, var efter Viborgs store Brand (se ovenfor S. 1066) kommen til Kjøbenhavn for at drive paa Iverksættelsen af sin Yndlingside om et Universitets Oprettelse i Viborg. Holbergs Komedie, Jacob von Thyboe, blev spillet; og den lærde Pedant i Stykket heed den Gang Tychonius. De, som ikke yndede den jydske Prest, sagde, at det var ham, som Holberg havde skildret; og Navnets Identitet syntes at give denne Mening Medhold. Tychonius bliver rasende derover og henvender sig til Oversekretæren i det danske Kancelli, Møinichen, hvem han godt kjendte fra Viborg (thi Møinichen var ligeledes en protégé af Deichman), og af hvem han med Heftighed fordrede Straf over Forfatteren. Møinichen raadede ham, ikke at gjøre Ophævelser derover og ikke at vredes paa Holberg, som jo aldrig havde kjendt ham. Men han lod sig ei tilfredsstille; og Nemesis udeblev ikke. Da Tychonius en Dag indfandt sig paa Kancelliet og med samme Heftighed overhængte Møinichen, traf det sig, at Holberg kommer derop. (Nogle gjettede, at Møinichen havde sendt Bud efter ham). Oversekretæren siger til Presten: "Der er Manden, tal nu med ham selv". Han angriber strax Holberg med nærgaaende Ord. Holberg, uden at svare et Ord, lader ham tale ud; spurgte derpaa Møinichen, om han ellers havde noget at befale, idet han forsikrede, at han aldrig havde vidst, at der var nogen levende Tychonius før nu; tog derpaa Afsked og gik." Holberg forevigede senere hen Tychonius's Optræden i sit Digt "Den jydske Feide".

At Folk i Holbergs Figurer saa bestemte Personer, er ikke at undres over, da de forskjellige Typer er saa livagtige, som om de var hentede lige ud af Virkeligheden. Man har da ogsaa flere Exempler paa, hvorledes baade de røde og de sorte Pedanter tog paa Vei med ham. Mest bekjendt er vistnok Fortællingen om de to Officerer, som paa Gaden stansede op foran Holberg med de Ord: "Vi gaar ikke af Veien for en Nar." "Jeg gaar af Veien for to," svarede Holberg og traadte til Side.

Flere af de Anekdoter, som er fortalte, hører dog med til Vandresagnenes Klasse, medens andre er rykkede ud af sin Sammenhæng; men saa meget er dog vist, at Holbergs Stilling som Grundlægger af den danske Skueplads maa have været over al Beskrivelse ubehagelig. At han med sit pirrelige og nervøse Temperament har taget sig Haan og Fornærmelser mere nær, end andre i hans Stilling vilde have gjort, er vel ogsaa ret sandsynligt.

Ubeskyttet, som den literære Eiendomsret endnu var, havde Holberg ogsaa den Ærgrelse at se sine Arbeider optrykte, og det ovenikjøbet paa en temmelig fuskeragtig

Aachen; men han haabede, siger han, "at Legemets Motion skulde hjælpe mig mere end det varme Bad." Dette hans Haab skulde dog ikke opfyldes.

Maade, saa Frugterne af hans anspændte Arbeide blev høstede af andre. Allerede Peder Paars blev, saasnart de tre første Bøger var udkomne, optrykt af en kjøbenhavnsk Bogtrykker, og Holberg kaldte derfor den anden af ham besørgede fuldstændige Udgave for "tredie Edition". Den frækkeste af Eftertrykkerne var P. J. Phoenixberg, et mere end tvivlsomt Subjekt, der ved Siden af en alt andet end hæderlig Haandtering ogsaa drev et Bogtrykkeri. Holbergs Komedier var trykte hos ham paa Forfatterens Bekostning; men da Phoenixberg saa, at her var Penge at tjene, lod han paa egen Regning foranstalte et Optryk af Komedierne. At Holberg og flere med ham ikke likte dette Tyveri, er rimeligt nok, og det blev ogsaa strax paatalt af udenforstaaende. Holberg tog dog Sagen med Ro, og da den tredie Del af Komedierne udkom, forsynede han den med en spottende Dedikation til Bogtrykkeren, som for Anledningen tituleres "Agtbare, Konst-erfarne og meget Bellærde Seignr. Phoenixberg". "Saasom han," siger Holberg, "har havt den Godhed baade at gjøre anseelige Tilskud til de Skrifter, han har trykket for Betaling og gode Ord for mig, og derforuden nyeligen har eftertrykket tvende Tomer af mine Comoedier, hvorved han har indlagt sig et udødeligt Navn in Republica literaria, saa har jeg ham derudover, baade paa mine egne saa og publici Vegne, hellige at betakke, og for at lade se den Estime, jeg derudover har fattet for hans Person, dedicerer jeg ham og hans kiere Hustrue denne 3die Tome, tilbedende mig deres videre Gunst og Protection, saasom jeg ingenlunde tvivler paa, at den Ridderlighed, han har at tiene Publico, driver ham jo at gaae mig ligeledes til Haande herudi. Vel er sandt, Høytærede Seign. Phoenixberg! at jeg ved denne hans Assistance og Tienstferdighed befinder mig ikke synderlig vel, heldst saasom jeg har til 800 Exemplarier af bemeldte 2 Tomer paa Halsen, hvoraf jeg fast ingen var kundet selge meere, siden hans Eftertrykning er skeet, saa jeg derover, hvor liden Erfaring jeg har udi Arithmetica, dog strax har kundet udregne mig en Banqveroute paa 3 til 400 Slettedaler. Vel er ogsaa sandt, at der findes mange onde Mennesker, der legger ham saadant til Last, raisonnerende saaledes: Author har undet ham Arbeyde, og betalt ham rigtig derfor; Author har aldeles intet for sit store Arbeyde og mange Aars Sveed, end den liden Fordeel, Debiten paa hans Bøger kand give; Sign. Phoenixberg har selv, saavel ved Eder, som ved strenge Reverser forbundet sig ikke at eftertrykke hans Skrifter; Og andet saadant Sludder Sladder, som jeg haaber, han som en fornuftig og vel-studeret Mand (der har ladet see sin Dygtighed udi at componere selv adskillige smukke Vers og lærde Viiser, som daglig siunges af smukke gamle Matroner udi de smaa Gader med stor Andagt) ikke legger paa Hiertet". Han gjennemhegler derefter Phoenixberg paa ubarmhjertigste Maade og siger, at han ikke, som mange har raadet ham til, drister sig til at føre Proces med Phoenixberg, der var vel dreven i de juridiske Formaliteter "og saasom han baade er en Lærd Mand, en Borger her i Byen, en Øltapper paa Landet, og har sin Affkeed som Byssesktytter, og derudover som en Proteus kand paatage sig mange Skikkelser, saa kand han excipere mod al Verdens Fora, og trekke mig fra Byetinget til Politie-Retten, fra Politien til Consistorium, Birke-Tinget eller Krigs-Retten". Til Slutning sender Holberg sin Hilsen til Phoenixbergs "smukke Kiereste" — hun var i Forbigaaende sagt en gammel og styg Rufferske — og til dem, "der giør ham Forskud til deslige Oplag". I et Postskriptum heder det: "Ifald Sr. Phoenixberg skulde finde for got at eftertrykke oftere mine Skrifter, saa vil jeg venligst bede, at han har selv et Øye med Correcturen; Thi de tvende Tomer ere vel accurate nok, men der er dog mesten en Vildelse i hver Linie".

Han merkede kun altfor godt, at han var bleven ti Aar ældre, siden han sidst var paa Farten, og Sommeren var derhos kold, fugtig og stormfuld. Denne sidste Omstændighed bevirkede da ogsaa en Forandring i hans Reiseplan, saa at han i Stedet for at gaa til Aachen styrede hen mod sit kjære Paris, hvor han besluttede sig til at blive Vinteren over. Efter at have været i Livsfare paa Lille Belt og havt et meget ubehageligt Logi i Flensborg*) kom han temmelig gnaven frem til Hamburg. Herfra gik Reisen over Bremen**) til Oldenburg, hvor han besøgte Landdrosten, Admiral Sehested, som modtog ham paa den behageligste Maade. Gjennem Ostfriesland kom han til Holland, hvor han tog Kanalveien til Amsterdam. Herfra fortsattes Reisen over Rotterdam og Brüssel til Paris. "Der saa det meget bedrøveligt ud i denne berømmelige By", skriver Holberg i sin Selvbiografi, "saasom der var saadan en dyr Tid, at man for et Pund Brød maatte give 10 Sols. Pøbelen blev derover desperat og gjorde Oprør, hvilket ikke blev stillet igjen, førend da 2de Borgere mistede Livet. Paa samme Tid blev en Kone, der havde Blodgang, ved et Mirakel cureret. Historien blev trykt og var allevegne tilkiøbs: men ordinaire Borgere vare alene omhyggelige for at stille Hungeren, og kierte sig ikke meget efter Mirakler, som de ellers pleyer at giøre Væsen af. Jeg hørte nogle hviskede mellem sig: Dette Aar er mere frugtbart paa Mirakler end paa Brød, item, imedens Miraklerne skeer, fulter vi ihjel." Men Pariserne var trods Nød og Jammer lig sig selv: "Jeg kunde", siger Holberg, "neppe bare mig for Latter, da jeg saae, hvorledes Folk, som vare meget prægtig klædde, gik og begierte Almisse af hver, de mødte, og ligeledes, da jeg hørde, at mange med pudred Haar og Peruqver raabte: vi døer af Hunger, vi have i nogle Dage ikke faaet det ringeste at æde. Jeg mødte engang et Menneske, som var meget smukt klæd, hvilken bad om

*) Af Flensborgerne, hvoraf ikke saa i Løbet af det 17de og 18de Aarhundrede udvandrede til de norske Byer, fornemmelig da til Throndhjem, giver Holberg følgende meget træffende Karakteristik: "Iblant alle Indbyggerne af Fyrstendømmet Slesvig holdes Flensborgerne for de stærkeste Huusholdere. De ere baade sparsommelige og arbeydsomme, og veed godt, hvad Skillingen duer til. Herudover er det ikke til at undres over, at der findes saa mange rige Folk i Flensborg".

**) Om Bremens Indbyggere heder det i Holbergs Selvbiografi: "Indbyggerne udi Bremen veed ikke af nogen slags Vellyst at sige, men lever et strengt og haardt Levnet, de har ingen Comoedier . . . Bremerne gaar hverken ud for at see Folk, eller for at lade sig see af andre, saa at hvem der ønsker at fremdrage sit Liv i Stilhed og Roelighed, maa sætte sig ned i den Stad, hvor han kan leve ligesom i en Afkrog. Det er rart, at man hører nogen Allarm eller Oprør der i Byen, og aldrig hører man til Røverie eller Tyverie . . . . Hvad Regierings-Maaden angaaer, da fornam jeg, at Bremerne holde det mestendeels ligesom det Tydske Contoir i Bergen; thi paa begge Stæder ere der visse Oldermænd og Achteiner, saa at Compagniet i Bergen synes at være indrettet efter den Bremiske Regierings-Maade. Der er ogsaa samme Øvrighed, samme Ceremonier, ja og samme Navne, saa nøye har det Bergenske Contoir laant alting af den Bremiske Republiqve."

en Almisse af en Dame, som gik ham forbi, og strax hun igjen af en anden. Kort derefter var der en Jomfrue i Damaskes Klæder, som besvimede, og da hun af en af de Omstaaende blev ført hjem, befandt man, at hendes Logemente var i et Hus oppe under aaben Tag, hvor al hendes Spiis-Kammer bestod allene i nogle Kaalstokker, Æbler og Ærter. Dette anfører jeg allene for at viise, hvor ambitieux (ærgjerrig) denne Nation er i sin Fattigdom, eftersom Betlere selv gaae saa galant klædde, at man ikke kand kiende dem fra rige Folk, uden allene af det, at de see magre og blege ud i Ansigtet. Herudover kand man let tage en Comoediant, Fegte-Mester eller Dantse-Mester for en Marqvis, og, naar man seer en Skoemager eller en Garver, skulde man sværge paa, det var en af Raads-Herrerne; ja, en gemeen Kone fører sig saaledes op, at man skulde tænke, det var een af Hof-Damerne. Det var ogsaa meget fortrædeligt for mig; thi endskiøndt jeg gik ganske skikkelig klædt, kunde jeg dog neppe regnes iblant dem, de Franske kalder honnette Folk, allerhelst i denne By, hvor Fattigdom og Hofmod følges ad, ja, hvor endog Tienere gaae med Guld- og Sølv-svirklede Strømper".*)

Under Opholdet i Paris maa hans gamle Munterhed være vendt tilbage; selv tilskrev han Luften i Paris en for hans Helbred styrkende Virkning; snarere tør det dog have været andre Forhold, som bevirkede Bedringen i hans Helse, og deriblandt da først og fremst den Omstændighed, at han var fritagen for at høre det danske Hovedstadsvrøvl, han i de sidste Aar havde været saa udsat for. Blandt andet gjorde han den Opdagelse, at Pariserne ikke paa langt nær nu var saa ivrige i at omvende Kjættere, som de for 10 Aar siden havde været, og at det nu kun var Folk af den gamle Generation, som stræbte efter at komme i Religionsdisputer med Protestanterne. Paa et saadant Forsøg giver han i sin Selvbiografi et ret interessant Exempel, som ogsaa for en Del giver os et Indblik i hans eget Forhold overfor den aabenbarede Religion overhovedet.**) Men medens han under sit tidligere Ophold i Paris nærmest havde havt Omgang med Studenter, kunde han nu, selv en anset Videnskabsmand, gjøre Bekjendtskab med flere af Samtidens for Lærdom mest berømte Franskmænd, hvis Navne dog nu for den største Del er lidet kjendte af den store Almenhed, og han har fra dette sit Vinterophold noteret

*) "Men alt dette", vedbliver han, "kunde dog ikke overtale mig til at efterabe deres Sæder. Thi jeg var ikke kommen til Paris for at giøre mit Navn der udødelig ved Pragt og Overdaadighed, ikke heller for at æde op alt, hvad jeg havde paa engang, hvilket Verterne i St. Germains Forstad kalder faire honneur à la Nation (giøre Nationen Ære), naar de vil lokke Folk til at leve overdaadig, men at jeg kunde have et Sted at være, indtil Aarsens Tid vilde tillade mig at rejse hiem igien. Herudover blev jeg da allene kaldet slet og ret Monsieur, da andre Fremmede derimod, lige til Kiøbmands-Sønner fra Hamborg og Lybeck, blive kaldte Græver og Baroner. Den sidste Titul er den mindste, og den faaer en, naar han gaaer i Sølv-gallonerede Klæder; men har han Guld-Galloner, kaldes han Monsieur le Comte (Hr. Greve)".

**) Ludvig Holbergs trende Epistler, udg. af J. Levin S. 126—131.

forskjellige ret interessante Træk om disse Mænd. Af og til var han ogsaa indom paa en Restaurant, som kaldtes "Skjønaandernes Kafé"; men saa svært ofte var han dog heller ikke der, da han nødig herigjennem vilde tilsnige sig Karakter af at være en Skjønaand. Som man vel kan tænke, havde han under dette sit Besøg større Interesse for det franske Theater, end han sidst havde. Han havde god Anledning til at se sceniske Forestillinger; thi i Paris var der ved denne Tid to Skuespillerselskaber, et fransk og et italiensk; det sidste spillede vexelvis paa fransk og italiensk. Skuespillerne var dygtige Kunstnere. Holberg likte sig dog ikke videre godt i Theatrene; thi Molière, hans store Forbillede var gaaet af Mode, og de parisiske Ungherrer, som huserede paa Gallerierne og i Parterret, vilde have Stykker, hvori der var nok af Bræl og Spræl med Sang og Dans. Det gik heller ikke an at byde saadanne kræsne Dommere Stykker, hvori der forekom simple Haandværksfolk; mindre end Marki'er og andre i social Henseende høitstaaende Personer kunde man ikke godt fremføre paa Scenen. Holberg tænkte nok saa smaat paa at faa sine egne Komedier opførte paa den franske Scene. "For Tidsfordriv", siger han selv, oversatte han et Par af sine Stykker paa Fransk, og det ene af dem, Den politiske Kandestøber, sendte han til den italienske Skuespillerbande. "Men Hovedet for Banden, Monsr. Selius skrev mig tilbage igjen, at Comoedien kom ham heel lystig og artig for; strax efter i et andet Brev erklærede han, at Indholdet deraf var saa delicat, at han frygtede, det skulde give Anledning til Critique, ligesom det kunde være en Satyre over visse Personer. Dersom den Politiske Kandestøber skulde spilles, maatte jeg nødvendig omstøbe Haandverksmænd til Doctores og Advocater eller andre fornemme Folk. Og naar dette skeede, mistede Comoedien all sin Kraft; thi Satyren sigter allene paa gemeen Mand, eftersom Doctores og Advocater og saadanne Slags Folk raisonnerer ofte baade grundigt og vittigt om Stats-Sager, ja bruges ofte baade af Konger og Fyrster udi saadanne Tilfælde. Det andet Øiemerke af Comoedien, som viser os deres Overmod og Uforskammenhed, som af ringe Stand kommer til noget høyt i Verden, maatte reent falde om. Hvorudover at klæde denne Comoedie i Parisisk Dragt var intet andet end af en lystig og moralsk at giøre en fattig og maver Comoedie".

I Februar Maaned 1726 tiltraadte Holberg Hjemreisen, og nu begyndte hans gamle Plager at indfinde sig igjen. Et Sted klemte han en Finger fordærvet, et andet Sted kjørte Vognen fra ham, saa han maatte leie sig en Hest for at indhente den. Ihvorvel denne var moden for Rakkerkulen, var den dog for kaad og spræk for Holberg, som hvert Øieblik stod i Fare for at blive kastet af. Hertil kom en vedholdende Hovedpine og de Ærgrelser, som forvoldtes ham ved de stadige Krav paa hans Pengepung, som fra forskjellige Hold blev gjorte. Endelig skulde han ogsaa være Gjenstand for forskjellige Omvendelsesforsøg. "Paa Hiem-Reysen ikke langt fra Brydsel",

fortæller han, "kom jeg til at reyse med en veltalende Capitain, og en gammel superstitieux (overtroisk) Kierling, og, da jeg af en Hendelse kom til at sidde imellem dem begge, fortalte Capitainen, hvorledes nogle protestantiske Soldater paa en miraculeux Maade vare blevne omvendte, men da han hørdte, at jeg ikke vilde troe det med de andre, havde han strax Mistanke om, at jeg maatte være en Protestant, og vilde da strax have været ifærd med at disputere med mig. Men jeg bad da paa det ydmygste om Fred, og undskyldte mig med min Hoved-Pine, saasom jeg ikke holdte det for raadeligt at give mig i Dispute med Officerer. Men jeg kunde hverken faa Fred eller Stilstand; thi han søgte med vidtløftig Snak at overvinde min Bestandighed i mit Forsæt, men jeg blev dog alligevel derved, og snakkede med Kierlingen om det gode Veyr, vi havde den Dag. Men hun kunde nok see paa mit Ansigt, at jeg var vreed, hvorudover hun tænkte, at jeg allereede var overbeviist af Capitainen, og vilde derfor giøre Slutningen paa min Omvendelse ved at fortælle mig nogle urimelige Historier og en heel Stok Mirakler, hvorpaa hun krævede Capitainen til Vidne, hvilken selv var meget frugtbar paa Mirakler, og ey alleene med sine Felt-Eder bekræftede, at der var ikke et Ord Løgn i alt det, hun havde sagt, men lagde endogsaa adskillige nye Mirakler dertil for at completere dem. Hvorudover jeg, for at giøre Ende paa denne kiedsommelige Sladder, opdigtede selv nogle Mirakler dertil, som nyelig skulle have været skeet i mit Fæderneland. Jeg fortalte dem, hvorledes en frugtsommelig Kone, der havde forandret sin Religion, fødde et Barn med 2 Hoveder, og hvorledes en anden, just idet hun vilde forsvære den Lutherske Religion, blev omskabt til en Flinte-Sten, og desforuden, hvorledes der hvert Aar falder skrevne Breve ned af Himmelen fra Engelen Gabriel, som raader Lutheranerne fra at antage den Catholske Religion, og saadanne fleere Ting, som jeg fortalte. Da de nu saae, at de aabenbare bleve bespottede, bleve de vrede, og forskaanede mig den øvrige Deel af Reysen for videre Mirakler."

Paa Tilbagereisen opholdt han sig i tre Uger i Amsterdam, hvor han gjorde Bekjendtskab med den berømte hollandske Lærde Leclerc eller Johannes Clericus. Ved en Tjenestepiges Uforsigtighed blev han engang indelukket med denne i tre Timer; men dette var den behageligste Arrest, han nogensinde havde havt. Paa Reisen gjennem Ostfriesland fandt han Landet i fuldt Oprør mod Fyrsten, saa han havde sin største Nød med at slippe gjennem de bevæbnede Bander af Borgere og Bønder. Den eneste Overlast, han led herigjennem, bestod dog kun deri, at han blev forsinket en Dag paa sin Reise. Han fik paa Forespørgsel vide, at den hele Tumult hidrørte derfra, at Fyrstens Kantsler, Brenneisen, havde udgivet et Skrift for at bevise, at de ostfriesiske Stænder ikke havde nogen Ret til sin Forfatning, og

at Fyrsten i Henhold til dette Skrift, som han havde oversendt den tyske Rigsdag, havde villet opkaste sig til Enevoldsherre.*)

Efter Hjemkomsten til Kjøbenhavn fuldendte Holberg et tidligere paabegyndt poetisk Skrift, Metamorphosis kaldet, der udgaves i 1726. Til dette har Holberg, som han selv oplyser, laant Ideen fra den romerske Digter Ovids bekjendte Digt "Forvandlingerne", som det til en vis Grad kan siges at parodiere. Men "i Stedet for at Ovid besynger Menneskets tragiske Skjæbne og Forbrydelser, hvorved de paadrager sig Gudernes Vrede og bliver forvandlede til Dyr, saa er det hos Holberg fornuftige og talende Dyr, der paa lignende Maade fortørner Guderne og til Straf bliver forvandlede til Mennesker, saa at f. Ex. Skjæren forvandles til en Barber, Ræven til en Diplomat, Ravnen til en Skifteforvalter, Nattergalen til en Operasangerinde, Æslet til en Landsbydegn, Oxen til en Hollænder, Gjedebukken til en Filosof o. s. v."

I Fortalen til Metamorphosis udtaler Holberg:

"Dette bliver uden Tvivl mit sidste poetiske Skrift; thi jeg bliver nu meget alvorlig, iligemaade noget magelig, vil derfor overlade unge sterke Mennesker et Haandverk, som jeg selv ikke er meer voxen. Det er med lystige Poeter ligesom med Katte, hvilke fra en overmaade Kaadhed, som Naturen har indplantet i dem udi Opvæxten, henfalde til en overmaade Alvorlighed. Mit Blod, efter min Barbeers Sigelse, begynder nu at blive temmelig phlegmatisk og seer nær ikke saa levende ud som ifjor, hvorudover jeg har sat mig for at slutte en evig Fred med Jordens Klode, saaledes, at vi lade hinanden være uslaarne paa begge Sider; thi Jorden bliver gammel, saa der bider ingen Tugt meer paa hende; jeg bliver ogsaa gammel, og derfor gjerne planter Gevær. Hvad Personer især angaaer, da giør jeg ingen Fred med dem, som jeg aldrig har ført Krig med".

Men det kan dog ikke have været Holbergs Mening for bestandig at sige Poesien Farvel. Det var nemlig lykkedes de danske Skuespillere at faa afsluttet en Kontrakt med den rige norske General Hans Jakob Arnoldt**), der eiede Theatret i Grønnegade, hvorefter dette atter blev aabnet. Men det var General Arnoldt, som nu var Indehaver af Theaterprivilegiet, og

*) Om denne Strid og Holbergs Erindringer fra denne findes der Oplysninger i Prof. Daaes Afhandling om Nils Griis i Norsk Hist. Tidsskr. 2 R. VI, 51 flg.

**) General Hans Jakob Arnoldt vil senere hen blive nærmere omtalt i Forbindelse med det norske Hærvæsen, hvoraf han indlagde sig store Fortjenester. Den Rolle, han spillede overfor den danske Skueplads, er derimod mere tvivlsom og kan ialfald neppe kaldes Mæcenatens. Han skal, efter hvad der paastaaes, have taget Pengene, hvorfor Theatret blev kjøbt og indredet, af Krigshospitalskassen og søgte at gjøre sig dette Laan saa indbringende som muligt paa Skuespillernes Bekostning. Af og til skaffede han disse ogsaa Konkurrenter paa Halsen i Folk, som kunde betale høiere Leie, og Skuespillerne kom derfor nærmest til at trælle for ham. Der maa dog have været Forhold tilstede, som turde stille Generalens Optræden i noget bedre Lys.

det var af Hensyn til hans egen pekuniære Fordel, at han i den følgende Tid fremdeles holdt Liv i "den danske Skueplads." Hvad Skuespillerne angaar, saa gjorde disse paa sin Side sikker Regning paa Holberg, som dels før, dels under sit Ophold udenlands havde skrevet et Par nye Stykker. Men ogsaa denne Gang var kun en tynd Lykke beskaaren "de privilegerede danske Acteurs", der for at faa Ophold af og til var nødt til at spille fremmede Komedier for de udenlandske Notabiliteter, som opholdt sig i den danske Hovedstad, ja det synes endog, at den hele Entreprise har for en ikke liden Del været bygget paa Hoffets og den fine Verdens Gunst, og derfor maatte falde sammen, da disse Støtter svigtede af Grunde, som vi her ikke skal dvæle ved.

Holbergs Stykker, baade de gamle, som gjenopførtes, og de nye, øvede sin vante Tiltrækning paa Publikum; men Indtægterne stod dog ikke i nogetsomhelst Forhold til Udgifterne, og den 25de Februar 1727 maatte Skuepladsen lukke for fjerde Gang. I denne Anledning skrev Holberg "Den danske Comoedies Ligbegjængelse", hvori Skuespillerne optraadte under sine egne Navne. I dette spotter de over alle sine Ulykker og Gjenvordigheder med ægte holbergsk Lune, og neppe var nogen Aften i det lille Theater tilbragt under saa megen Latter og Lystighed som denne, der var den sidste, hvori Holberg deltog med sit lyse Geni. Thi da Theatret igjen aabnedes for femte Gang, skjænkede han det vel sex af sine bedste Komedier, deriblandt "Erasmus Montanus", "Don Ranudo" og "Det lykkelige Skibbrud"; men ingen af disse kom dog til Opførelse paa Grund af forskjellige sammenstødende Omstændigheder, som i det foregaaende tildels er berørte.

Det historiske Studium, hvortil Holberg nu vendte sig, havde netop ved denne Tid flere dygtige Dyrkere i Danmark. Af disse maa foruden den ovenfor nævnte Andreas Høyer, der foruden sin Danmarkshistorie senere skrev sin Udsigt over Fredrik IV's Regjeringstid, først og fremst Hans Gram nævnes, der vistnok ikke udgav meget under sit eget Navn — der blev nemlig fra alle Kanter lagt saa sterkt Beslag paa den snille Mands altid redebonne Hjælpsomhed, at han ikke fik Tid til at arbeide for sig selv —, men alligevel med Rette har faaet Navn af Danmarks første historiske Kritiker og den historiske Kritiks Grundlægger i Danmark. Som ovenfor omtalt likte han ikke Holbergs Befatning med Skuepladsen, som forekom ham at ligge under en Videnskabsmands Værdighed; men da Holberg atter tog fat paa sine afbrudte historiske Studier, blev de igjen gode Venner, hvad de ogsaa i yngre Aar havde været. I sine senere Aar var Gram endog tilstede ved de smaa Privatkoncerter, som gaves i Holbergs Hus, skjønt han selv ikke havde nogen udviklet musikalsk Sans.

Holbergs gjenoptagne historiske Forfattervirksomhed indledes med Begyndelsen af Skildringen af hans eget Liv, der i Formen er et Brev, stilet til en unavngiven fornem Herre. Hvem denne har været, har der længe hersket

delte Meninger om. Det maa dog nu ved Oplysninger, som Prof. Daae har skaffet tilveie, anses for sikkert, at Brevene er skrevne til Grev Kristian Rantzau, der 1731—39 var Statholder i Norge. Hvad der foranledigede Holberg til dette i Samtiden høist opsigtsvækkende Skridt, var, at han med Overstaaelsen af "den poetiske Raptus" ansaa en Periode af sit bevægede Liv for at være afsluttet, og han udtaler da ogsaa i Brevets Slutning, at Alderen endnu ikke tillader ham at høre op med at skrive, hvilket han daglig ogsaa faar mere og mere Lyst til; "men Skjæmtedigte vil jeg overlade til andre, hvis Alder dertil nu er bekvemmere end min, saasom den forrige Geist og Vivacitet dertil er nu bleven fattig og fortørret". Saa ganske "fortørret" var hans "Geist" dog neppe. Da Leydener-Professoren Pieter Burman i et Stridsskrift havde udtalt sig om de danske Lærde paa en Maade, som Holberg og flere med ham ansaa for fornærmelig, tog han til Gjenmæle mod ham i et Skrift, som han med den bekjendte Folkebogs Beretning for Øie gav Titelen "Holger Danskes Brev til Burman". Man antager, at dette Skrift skyldes den Skildring, han under Samværet med den ovenfor omtalte Clericus havde faaet af Burman, der var dennes Modstander. Men hvad man end vil dømme om det slagfærdige Vid, Holberg her i Utide lagde for Dagen, saa maa det dog medgives, at denne Gang "vandt Holger Danske ikke Seir af Burman"; thi hvad Burman havde sagt, indeholdt ingen Fornærmelse mod danske Videnskabsmænd, men snarere det modsatte.

I 1729 udgav Holberg sin "Danmarks og Norges Beskrivelse", et Verk, der tyve Aar efter udkom under Titelen "Danmarks og Norges geistlige og verdslige Stat." "Denne sidste Titel", heder det i C. Paludan-Müllers Forelæsninger over Dansk Historiografi i det 18de Aarhundrede, "er unegtelig bedre betegnende end den første Udgaves, der vækker Forestilling om, at Forfatteren har villet beskrive Landet eller Landene, medens Bogen indeholder en Fremstilling af Folkets og Statens vigtigste Forhold og Indretninger paa et historisk Grundlag." Den statistiske Videnskab var endnu i sin Barndom; man vil derfor her ikke finde de forskjellige Forhold belyste ved Talangivelser og Sammenligninger, tjenende til at belyse Rigernes gradvise Fremskridt og Vext. Men alligevel har hans Verk fremdeles sin Betydning, idet det udmerker sig saavel ved den Flid, hvormed han har samlet en Mængde Enkeltheder, som ved hans aldrig svigtende Evne til med Liv og Anskuelighed at give det tilsyneladende tørre og sprøde Stof en fast og tiltalende Form. Endnu den Dag idag kan vi saaledes med Glæde og Interesse læse den af varm patriotisk Følelse gjennemstrømmede Skildring, han har givet af sine norske Landsmænd. Med Udeladelse af nogle Enkeltheder er denne i sin Helhed saalydende:

"Hvad sig anbelanger de Norske, da, saasom de leve under et andet Clima, saa differere de meget fra de Danske baade i Humeur og Sæder: Dog hindrer den Forskiel ikke, at der jo er en fuldkommen Forening og

Overeensstemmelse imellem begge disse Nationer, og have de alle Tider, siden den navnkundige Foreening blev sluttet imellem Dannemark og Norge, været anseede som eet Folk.

Forend jeg taler videre om samme Nation, vil jeg her løsligen merke, at Skribentere, fast udi ingen Ting fare saa meget vilde, som udi at beskrive de Norskes Art og Egenskab. De fleeste grunde deres Beretninger paa adskillige gamle Skrifter, som ere publicerede for lang Tid siden om Findlapperne, hvilke Folk ere de Norske fast ligesaa ubekiendte, som Græker og Persier, og ere de fleeste ligesaa nysgierige efter at see en Findlap, som en af bemeldte Nationer. Ikke desmindre udstrække dog Fremmede den Character, som gives dette raa Folk, til den heele Norske Nation, hvilket er sandelig fast ligesaa urimeligt, som af en eller anden gammel Relation om de Miqvelez et røversk Folk ved de Pyrenæiske Bierge, at formere sig en Idee om den heele Spanske Nation. Jeg kand ikke forbigaae her at fortælle en Ting, som mig udi min Ungdom er vederfaren. Da jeg opholdt mig til Rom, og af en Hendelse kom i Selskab med en Piemonteser, der havde læst adskilligt om Tydskland og de Nordiske Lande, og samme Piemonteser fornam, at jeg havde nogen Kundskab derom, spurte han mig: Om jeg ikke nogen Tiid havde seet en Normand, da jeg nu sagde ham, at jeg var selv fra Norge, forundrede han sig ikke lidet derover, og endelig efter nogen Betænkning svarede, at jeg maatte da være fød af fremmede Forældre; Thi han vidste vel, at Norske Folk vare vanskabte, og havde Ansigter, der lignede meere Svine-Hoveder end Menneskers. Da jeg nu forsikkrede ham om, at der fantes ikke kiønnere Folk nogensteds end udi Norge, og at Italiener og Franske, hvad Legemets Skikkelse angaar, ikke kunde lignes med samme Riges Indbyggere, sagde han, at han kunde beviise anderledes af adskillige Skribentere, besynderlig af en fornemme nye Autor, der havde reyst 14 Aar, for at erkyndige sig om andre Nationers Egenskab, og hvis Skrifter vare oversatte paa adskillige Sprog. Da jeg nu bad ham om at lade mig see samme Bog, lod han mig den ved Leylighed see, og var det den saa kaldte Vojage Historiqve, hvoraf den 8de Tome indeholder en Beskrivelse over Polen, Sverig, Dannemark og Norge. Udi det Capitel om Norge taler han saaledes: Indbyggerne af det Rige Norge have flade og sortagtige Ansigter, Øyne ligesom Svine-Øyne, og Øyne-Bryne, som strække sig ned til Ørene; De svøbe sig fast alle udi Rensdyrs-Skind, og vende det Laadne ud, hvilket foraarsager, at de endda synes hesligere og vildere, end de ere. Og, naar han nu haver opregnet alle disse Urimeligheder, og tilligemed talet om deres Troldom, sigende, at fast enhver Mand udi Norge holder en sort Kat, med hvilken han raadfører sig udi alle sine Foretagender, slutter med disse Ord: Jeg tvivler ikke paa, at mange jo ville holde dette for en Fabel, men jeg kand forsikkre om, at det er ganske sandfærdigt; Thi man kand ikkun spørge adskillige Skippere og Baadsmænd, som fare paa samme Rige

derom etc. . . . . Udi gamle Dage vare de Norske meget urolige, saa at der vare faa Konger, der jo maatte ligge udi Felten, nu mod en, nu mod en anden Rebeller, og satte mange af dem Livet til udi saadanne indvortes Krige. Men for nogle 100 Aar siden, besynderlig efter Foreeningen med Dannemark, havde de ladet see saa stor Lydighed mod Øvrigheden, at de kand tiene til Exempel derudi for alle andre Nationer. Dette have de høylovlige Konger af det Oldenborgske Huus ogsaa mærket, og derfor havt en besynderlig Estime for samme Nation, og brugt altid en stor Deel af dem til deres Liv=Guarder. Man kand sige til de Norskes Berømmelse, at, saa grumme og hidsige de ere mod deres Fiender, saa føyelige og lydige ere de imod Øvrigheden, saa at man i nogle 100 Aar fast ingen Uroelighed eller Opstand haver hørt udi samme Rige, hvilket jeg veed ikke, om mange Nationer kand berømme sig af.

Hvad deres Tapperhed er angaaende, da tør jeg understaae mig at sige, at deres Lige nu omstunder ikke findes. Mange skulde vel tænke, at jeg siger saadant for at smigre for mine egne Landsmænd, hvilket ellers er en almindelig Lyde hos Skribentere. Men jeg vil ikkun bede enhver, der fatter saadanne Tanker, læse samme Nations Historie og Bedrifter, saa vel hos Svenske, som Danske Skribentere, saa skal han finde, at fast ingen Fiende har havt nogen Fordeel mod de Norske. De Svenske selv, som alle Tider have havt store Tanker om deres Manddom, maa mod deres Villie bekiende, at de Norske udi Tapperhed intet give dem efter. De Norske derimod agte sig langt høyere end de Svenske, og grunde de Tanker, de derudi have om dem selv, paa de mange herlige Seyervindinger, som de stedse med ulige Magt have erholdet over samme ellers stridbare Nation. At de Norske ikke have været udi saa stor Anseelse, som de Svenske, dertil er alleene Aarsag, at de ikke have havt stor Leylighed, at lade see deres Tapperhed udi andre Lande. De Svenske derimod have idelig ført store Krige udi Polen, Moscov, Dannemark og Tyskland, og været anførdte af store Generaler, der have bragt Krigs Disciplinen saa høyt hos dem. Dette u-anseet have de faaet store Stød udi Norge, omendskiøndt samme Riges Militie stedse har bestaaet af raae Bønder, der sielden have været vante til Kriig, og ingen anden Fiende havt end de Svenske. Saa at man derfor kand sige, at de mange og herlige Seyervindinger, som Sverrig har erholdet udi andre Lande, kunde tiene til de Norskes Berømmelse, og at fatte dis høyere Idée om samme Nation. Hvad folk de Norske ere, have de Svenske besynderlig fundet til Søes, hvor de have contribueret saa meget til de store og herlige Seyervindinger, dette Rige stedse imod Sverrig haver erholdet. Dette er Aarsag at Fremmede heller antage Norske Matroser end andre udi deres Tieneste, saasom de ere ikke mindre haarde og beqvemme til at udstaae alle de Uleyligheder, som Krigen fører med sig, end modige at stride mod deres Fiender, og troe mod dem udi hvis Tieneste de ere.

Til Konster og Haandverke ere de Norske synderligen beqvemme; Thi, omendskiønt de samme aldrig nogen Tiid have ret floreret udi Norge, saa dog have Indbyggerne noksom ladet see, og endnu give Prøve paa, baade hvor store Naturalier, saa ogsaa hvor megen Lyst og Tilbøyelighed de have dertil. Der er fast ingen Bonde udi Norge, der jo foruden sit nødvendige Arbeyde, giør noget med sine Hænder til Zirat. Det meste er at forundre sig over, at de giøre Alting udaf deres egne Hoveder, saasom de hverken have lærdt eller seet noget tilforn, og er der ingen Tvivl paa, at, dersom mange af dem komme iblant store Mestere, de jo skulde kunne forarbeyde de Ting, som endogsaa Franske og Italiener skulde forundre sig over.

De Norske ere meget hengivne til Kiøbmandskab, besynderlig Indbyggerne udi den Stad Bergen, der drive stor Handel paa alle Steder udi Europa, derfor komme ogsaa fra samme Stad mange af de meget gode Søe-Mænd Hans Majest. haver udi sin Tieneste. Mange fornemme Borgere føre selv deres Skibe, og tage deres Børn med sig, saasnart de ere udi den Alder, at de kunde giøre nogen Tieneste, at de under Forældrenes Opsigt kunde desbedre øves udi Sejlatzen og lære, hvad som der hører til, og endelig, naar Forældrene blive gamle, de selv kunde føre deres Skibe.

Hvad Lærdom er angaaende, da, omendskiønt der intet Academie er udi Norge, ey heller mange store Bibliotheker, som jeg veed, saa dog findes der mange lærde Mænd; Thi fast alle de, som have Midler, efter at de nogen Tiid have studeret paa Universitetet i Kiøbenhavn, reyse Udenlands, for at lære fremmede Sprog, hvortil de ere synderlig hengivne, have ogsaa den Fordeel frem for andre Nationer, at de treffe saa vel den fremmede Accent og Udtale. Hvorvel man ikke kand nægte, at jo undertiden giøres noget formeget deraf, og at adskillige andre Ting derover forsømmes.

De store Qvaliteter og Sindets Gaver, som findes hos denne Nation, foraarsage, at mange fatte for store Tanker om dem selv, og see andre over Axlerne; De andre Skrøbeligheder, som de Norske ere hengivne til, er at de vil gierne stadse og holde dem over deres Formue, hvilket foraarsager, at mange blive bragte til Armod, og, efter at de en kort Tiid have været udi Anseelse, siden maa paatage sig Tieneres Skikkelse. De Danske der imod ere meere sparsommelige, og indrette meer deres Tæring efter deres Pung.

Endeel holder for, at de Norske ere meget Trætte-Kiære, og grunder deres Meening paa de mange Tretter, Angivelser og Efterstræbelser, som idelig høres om udi Norge, hvorvel, naar man alting nøye efterseer, saa finder man, at saadant reyser sig meget af Fremmede, der opholde sig udi samme Rige, hvilket dog tilskrives Nationen alleene.

Drukkenskab gik tilforn meget udi Svang udi Norge, og er endnu temmelig udi Moden paa endeel nordlige Steder, men blant den største Deel er den efter andre Nationers Exempel meget aflagt, saa at ingen tvinges meere til at drikke over sin Formue. De, som endnu continuere dermed, giøre det

ikke saa meget af Begiærlighed til Drik og den Smag de finde derudi, som at deres Sammenkomster derover kunde være des lystigere og glædeligere; Thi, naar de ere hjemme, leve de ædruelige. At de ere saameget paastaaende paa deres Meeninger, regne nogle dem til Dyd, andre til Last. Jeg veed nok, at saadant udi Almindelighed regnes for en Last hos de artigste Nationer, blant hvilke den største Dyd er at sige ja til alting . . . . At de Norske ere saa meget paastaaende paa deres Meeninger, troer jeg hos de fleeste at være en Ærlighed, hvilken Dyd er bemeldte Nations rette Character og Kiendemerke, som alle Fremmede, der omgaaes med dem, tilstaae. Ellers fare de ikke meget vilde, som tillegge de Norske Folk samme Character, som Indbyggerne udi Engeland; at det, som kaldes Middelmaadighed, har liden Sted iblant dem, men de, som ere gode, ere i en høj Grad gode, og de, som ere onde, i høj Grad onde."

Ved den Mindefest, som Universitetet den 12te December 1730 afholdt over Fredrik IV, faldt det i Holbergs Lod som Professor i Historie at holde den egentlige Mindetale, selvfølgelig paa Latin. Hvad Holberg havde Kong Fredrik at takke for, var i Grunden ikke meget. Da man vilde fare løs paa den unge Forfatter i Anledning af "Peder Paars", havde han modsat sig det mere af et vist Instinkt end af virkelig Forstaaelse. Men Kong Fredrik var dog en af de Fyrster, som Holberg satte meget høit, og han vedkjendte sig i sin Mindetale sin Opfatning af Kongens Personlighed, til Trods for at Tiderne nu var slige, at man helst burde tie med, hvad man kunde sige til denne Konges Ros.*) Med al den varme Anerkjendelse, han

*) Om Vordnedskabets Ophævelse udtaler Holberg sig saaledes: "Snart tiltraadte han med megen Sjælsstyrke hint berømmelige og merkværdige Kjærlighedsverk, som hans Forgjænger ofte, men forgjæves, havde forsøgt, at frigive hele Rigets Bondestand, der længe havde ligget under det tunge Trældomsaag; thi denne fromme og ret kristelige Konge, som ikke vilde herske over Trælle, ophævede hin forhadte Forskjel mellem frie og vordnede. Hyppigen roses de Konger, der ved deres Regjeringstiltrædelse frigiver en og anden Fange af sit Fængsel; her sønderbrydes ved en eneste Forordning hele Rigets Slavebaand. Selve Bønderne studser ved denne uventede Frihed; tusinde Stemmer i Forening besynger Befrierens Navn, af tusinde forenede Velsignelser gjenlyder hele Landsbyer og Provinser." Om Kongens Gudsfrygt udtalte han følgende, som neppe har lydt godt i Eftermandens Øren: "Hvor stor hans Gudsfrygt var, beviser Kirker, Hospital, Fattigstiftelser, Omsorg saavel for at opretholde som udbrede Religionen, og hans stadige Gudsdyrkelse. Og hvad der er det beundringsværdigste, hvorvel han ikke gav nogen Fyrste efter i Gudsfrygt, taalte han dog, at han for de ubetydeligste Forseelser offentlig blev advaret . . . . . Dette er den sande Gudsfrygt, som ikke blot viser sig i at angre, men og i at lide, hvorved vi bliver hellige, inden vi synes os selv at være det, hvorved vi erhverver Fortjenester, som vi ene er uvidende om. Derfor, da mange har søgt i Gudsfrygt at ligne Kongen, har dog saa naaet ham deri; thi skjønt han var den bedste af alle, var han dog alligevel alles Advarsler taalmodig, og da han var hellig, vilde han dog ikke synes at være det." Han vil ikke paa Lovtalernes Maade, siger han, ligne ham med Herkules eller Alexander; han vil snarest ligne ham med Salomo, som havde været Kongens Forbilled i Retsind, Gudsfrygt, Arbeidsomhed, Fredsælhed og Mildhed.

211. Kong Fredrik IV i sin Samtids Dragt.

yder den afdøde Konge, henfalder han dog aldrig til tom, ørkesløs Smiger, som dengang var den sædvanlige i akademiske Taler, hverken for den afdøde eller for den nye Konge. Han foreholder denne dels hans store Forgjængers Exempel, dels de nye Opgaver, som vil blive denne stillede. Han udtaler vel, at Kristian VI's Regjerings Begyndelse er meget lovende; men til Tidens vanlige latinske Flauser om Kongens og Kongedømmets Guddommelighed vil man ikke finde Spor. Holbergs Tale over Fredrik IV har et meget nøgternt Præg, naar man sammenligner den med den Virak, som selv Hans Gram ved en Universitetsfest paa Kongens Fødselsdag 1744 ofrer ham*), for ikke at tale om den væmmelige Helgentilbedelse, som ved Kristian VI's Død blev ham tildel fra Universitetets Side. Af en eller anden Grund fandt Holberg for godt ikke at offentliggjøre den, saa længe Kristian VI levede.

I Aarene 1732—35 udgav Holberg sit tre Kvartbind store Arbeide "Dannemarks Riges Historie", der gaar til Fredrik III's Død og for Foreningstidens Vedkommende ogsaa medtager de mest fremtrædende norske Begivenheder. Om dette Hovedverk har C. Paludan-Müller, den af Nordens Historieskrivere, der i høiere Grad end nogen anden har forenet Grams kritiske Skarpsind med Holbergs Fremstillingskunst, udtalt: "Det er en Kongehistorie, knyttet til den danske Kongerække fra Skjold indtil Fredrik III medregnet; men det er dog ikke ene Kongernes Historie, der er Gjenstand for Fremstillingen. Tvertimod har Holberg lagt Vind paa at fremdrage Forhold, der viste Folkets Tilstand i det hele, og paa Videnskabernes og Literaturens Historie. De Kilder, Forf. har benyttet, ere dels almindelig kjendte

"Enhver Rettens Kjendelse, der blev indstillet for Kongens Domstol, kom altid formildet og mindre streng tilbage. Sen var han til Vrede, og vrededes han endog paa nogen, lod han ham bortkomme fra sine Øine uden mindste enten Æres eller Formues Tab. Vi talede som i en fri Stat, vi spøgede, vi skjæmtede, vi strede indbyrdes med lystige Indfald uden Frygt, da han aldrig optog Fritalenhed eller et uoverlagt Ord ilde, og gjorde han det endog, lagde sig dog hans Vrede igjen uden nogen følelig Følge."

*) Han omtaler Kristian VI som en Fyrste, som "ikke en eller anden af Digterne opfunden Jupiter, som Gudernes Gud, Gud alene, Gud, som selv er Konge og Kongernes Fader, styrker med sine Lærdomme, mætter med sine Samtaler, fylder med sin Guddomsmagt, giver Del i sin Virksomhedskraft, kort sagt smykker med sit Billede. Spørger du om hans Throne? Den er nøie forenet med den guddommelige. Om hans Herskerspir? Det rækkes ham af Guds Haand Om hans Planer? De udrinde fra Guds Tanke Om hans Lykke? Den styrkes af Guds Yndest." "Gram opstiller ligefrem," siger E. Holm i sit Arbeide om Holbergs statsretslige og politiske Synsmaade, "at Kristian VI lever i et Samliv med Gud, hvorved han inspireres. Men i det hele, mener Gram, har der været et nøie Forhold mellem Kongerne af den oldenburgske Slægt og Gud. Man vil ikke kunne finde nogen Herskeræt, som i den Grad har tilbedt Gud, og, heder det, "skjønt alle Konger af denne Slægt have været udmærkede, saa synes det dog, at ifølge en vis guddommelig Beslutning have de vundet størst Ry, været de lykkeligste og støttet baade Kirken og Videnskaben mest, som have været prydede med Navnet Kristian." Af alle disse er igjen Kristian VI den ypperste."

Verker, dels haandskrevne Aktstykker og Afhandlinger; men her føler man det som en stor Mangel, at han ikke har gjort tilstrækkelig Rede for, hvor han har disse utrykte Sager fra . . . . Men om end Samlingen af Kilderne i det hele er upaaklagelig, er det dog aabenbart, at Forf. ikke har behandlet dem med indtrængende Kritik. Overhovedet er hans Standpunkt ikke den historiske Kritikers. Fremstilling af det rige Stof i en tiltrækkende Form har været hans Opgave. Og man sporer en stor Forskjel i den Interesse, denne Historie har vakt hos Forfatteren selv. Det er de nyere og nyeste Dele af Verket, han har bearbeidet med størst personlig Deltagelse, Kristian IV's og Fredrik III's Historie; dernæst de sex første oldenburgske Konger, blandt hvilke især Kristian II har interesseret ham. Svagest er hans Deltagelse for den ældre Historie . . . . . Men om man end ikke kan kalde Verket en kritisk Historie, saa mangler der dog ikke den Slags Kritik, et saa overlegent Hoved som Holberg med saa udbredt Læsning, som han besad, nødvendig maatte komme til at anvende. Hans naturlige Sky for alt overdrevent, for alt extremt, viser sig helt igjennem. Hans Dom over Begivenheder og Personer er fri og forstandig, rolig og moderat. Han har alvorlig stræbt efter Upartiskhed, — mere endog end efter Retfærdighed. Derfor er hans Dom ikke altid træffende, men altid billig . . . . . Saa frit og klart et Blik paa sine Samtidiges Eiendommeligheder, navnlig deres Svagheder, Holberg viser i alle sine Skrifter, saa at det skulde synes, at han i Aandsfrihed har staaet betydelig over dem, træffer man ham i Danmarks Riges Historie som en ægte Søn af sin Tid i visse væsentlige Synspunkter. Han er i politisk Henseende en Tilhænger af den kongelige Enevoldsmagt . . . . I sin Religion er han ikke blot Protestant, men Rationalist af den ældre Skole, en Modstander af Katholicismen, hvilken han kun forstaar som Papisme. Hermed hænger det sammen, at han ikke har Blik for Middelalderens relative Berettigelse . . . . . Overtro havde i Holberg en afgjort Fiende ogsaa i denne Historie." Med Hensyn til den Anke, som fra enkelte Hold i nyere Tid er bleven fremført med Hensyn til Sproget i Holbergs Historie (og tillige i hans øvrige Verker), de mange Fremmedord han benytter, og hans hyppig mere latinske end nordiske Sætningsbygning, udtaler C. Paludan Müller: "Alt dette er Tidens Merker, som den, der dømmer med den Aandsfrihed, Dannelse burde give, netop ikke vilde undvære hos Holberg, ligesaalidt som man vil se Billedet af hans Personlighed i anden Dragt end Datidens, den pene Mand med den nette Allongeparyk og de brede Opslag. Det gammeldags i Holbergs Sprog synes mig netop tiltrækkende som en ædel Rust, der umiddelbart henfører Verket til en bestemt Tidsalder, som nu vel er afløst af yngre Tider og yngre Former, men historisk var ligesaa berettiget, som disse ere. Dersom vi kimse ad Holbergs Stil som forældet, hvilken Dom tør da vor Tids Forfattere vente af vore Efterkommere i det næste Aarhundrede? Og det gammeldags i Holbergs Prosa mer end opveies af store

Egenskaber, der henstille den for os som et Mønster, vi kunde have synderlig godt af at studere og efterfølge. Denne lyse Disposition, der let og naturlig lader hver Ting komme der, hvor den hører hen, saa at Læseren altid ved, hvor han er, og hvad Forfatteren vil meddele ham — den naturlige Virkning af Forfatterens klare Bevidsthed om, hvad han vil —, disse lette, ukunstlede Perioder, strax overskuelige selv for den mindre dannede Læser, fri for alt skruet, indviklet, sammenpresset —, disse den ægte danske Stils Egenskaber besidder Holbergs Stil i høieste Grad ogsaa i Danmarkshistorien. Det er en ægte historisk Stil, desuden smykket og krydret af den Festivitas, ingen Pen har besiddet i høiere Grad end Holbergs. Man maa være usædvanlig sløv af Naturen eller træt af Dagens Arbeide for at falde i Søvn over denne Bog, selv der, hvor den intet nyt har at meddele den sagkyndige Læser". Endnu en Hovedegenskab ved Holbergs Historieskrivning fremhæves af C. Paludan-Müller, og det er det Valg, han allerede fra Verkets Begyndelse har truffet med Hensyn til, hvad han vilde medtage og hvad han lod ligge. Selv har Holberg i en af sine Epistler rettet den Anke mod de nordiske Historieskrivere, "at de indrykke udi almindelige Historier alt, hvad som falder dem i Hænder, og at det er dem nok, at det er et gammelt Manuskript, saa at de ingen Mønstring gjøre ved at examinere, hvad som er af Betydelse, og hvad som er ingen magtpaaliggende at vide". Men netop dette klare Blik har Holberg havt som ingen anden, og hans Kunst bestaar derfor i en ikke ringe Grad i den karakteristiske Evne, som C. Paludan-Müller udtrykker ved Paradoxet: "at Historieskriveren maa ligesaa vel kunne glemme som huske". At Holberg selv var stolt af at have udført dette Arbeide, fremgaar ikke blot af Fortalen til Verkets tredie Bind, hvori han gjør Rede for den Maade, hvorpaa han har behandlet Stoffet, men ogsaa af hans ved denne Tid forfattede andet Brev om hans Levnet, hvori han kalder det "et desperat Verk, som ingen anden endnu har gjort Forsøg paa". "Thi", siger han, "alle, som har tænkt at ville gjøre Fædernelandet denne Tjeneste, har strax igjen holdt op fra dette Arbeide. Men, som jeg ofte har Lyst at seile iblandt Klipper, og jeg er vant til at trænge igjennem Difficulteter, bliver jeg af Tingens Vanskelighed selv opmuntret til at forsøge, hvor vidt Kræfterne til saa stor Byrde kunde strække sig".

Medens Udgivelsen af Danmarks Historie foregik, udarbeidede Holberg en Lærebog (synopsis) i Verdenshistorien, der var affattet paa Latin. Denne lille Bog, der oplevede mangfoldige Oplag og udgaves i Oversættelse paa mange Sprog, var igjennem lange Tider, som Professor Daae siger, "Kilden til den studerende Skoleungdoms historiske Viden", og han lægger til: "Endnu den Dag idag kan det være særdeles nyttigt for en historisk Lærer eller Lærebogsforfatter at gjøre sig bekjendt med den". Der er sagt om denne Lærebog, at den forbigaar altfor meget til, at den kan kaldes en Universal- eller Verdenshistorie. Men denne Anke er dog betydningsløs.

Holbergs Formaal med denne Lærebog har været at meddele, hvad Lærlingen ikke bør være uvidende om; havde hans Opgave derimod været at oplyse om alt, hvad der er værd at vide, vilde hans Lærebog enten være bleven et tørt Skelet af Navne og Aarstal, eller ogsaa vilde den have faaet et Omfang, som ved Siden af alt, hvad der forøvrigt læртes paa Skolerne, maatte have gjort den uskikket for sit Øiemed.*) Til denne Lærebog i Verdenshistorie sluttede sig hans Lærebog i Geografi, der udkom samme Aar. Paa Grundlag af dette Kompendium udarbeidede Nils Jonge senerehen en udførligere Haandbog, der dog ikke har noget med Holbergs Forfatterskab at bestille.

Slag i Slag fulgte nu det ene historiske, biografiske og topografiske Verk efter det andet fra Holbergs Haand. Først kom hans Fødebys, Bergens, Historie (1737, senere flere Oplag), derpaa hans paa Latin forfattede**) selvbiografiske Skildring i Brevform i fuldstændigere Skikkelse (1737), dernæst (1738) hans "Almindelig Kirkehistorie fra Christendommens Begyndelse til Luthers Reformation" i to Kvartbind, og endelig hans "Adskillige store Heltes og berømmelige Mænds sammenlignende Historier og Bedrifter" (1739), hvortil sex Aar efter (1745) "Adskillige Heltinders og navnkundige Damers sammenlignede Historier" sluttede sig. Som Indledning til Kirkehistorien udgav han i 1742 sin udførlige "Jødiske Historie." De her opførte Arbeider oplevede flere Oplag, ligesom ogsaa de fleste af dem blev oversatte paa fremmede Sprog.

Det siger sig selv, at der ved en saadan Masseproduktion ikke kunde være Tale om Udfoldelse af Grundighed og Lærdom, og Holberg siger ogsaa selv i Fortalen til disse sine Verker, at han fornemmelig havde havt til Hensigt "at bøde paa visse Ting in litteris, som os fattedes, og hvis Mangel har været os bebreidet af andre Nationer." Tilblivelsen af hans Kirkehistorie skyldtes saaledes først og fremst den Ukyndighed, som i denne Henseende herskede selv hos dannede Folk, og dernæst den danske Literaturs Mangel paa grundige Skrifter, hvoraf en saadan Viden kunde hentes. Hvad man hidtil havde, var kun "tørre ubehagelige Annaler og Aar-Registre eller rettere vidtløftige Ruller og Fortegnelser over Kirkelærere og Kjættere." For at tilveiebringe en sammenhængende Fremstilling af Kirkehistorien i Forbindelse med den verdslige Historie gjennemgik han fast alle byzantinske

*) Som sædvanligt i Datidens Lærebøger følger Holberg den i Tilslutning til det bekjendte Sted i Daniels Bog almindelige Inddeling af Verdenshistorien efter de fire Monarkier, det assyrisk-babyloniske, det persiske, det græsk-makedoniske og det romerske; det sidste tænkte man sig nemlig fortsat i det endnu bestaaende "hellige" tysk-romerske Keiserdømme. Inddelingen af Verdenshistorien i Oldtid, Middelalder og nyere Tid hidrører først fra den sidste Halvdel af det 18de Aarhundrede.

**) Denne blev først oversat paa Dansk af Th. Krog (Bergen 1741), senere paa Bogtrykker E. H. Berlings Foranstaltning (Kjøbenhavn 1745). Den sidste Oversættelse, som her oftere er paaberaabt, er sandsynligvis gjennemset og billiget af Holberg selv. Den udkom paany i 1857, udgivet af J. Levin.

Historieskrivere, hele Corpus juris Canonici og mange af Middelalderens Skribenter, og for at være upartisk lagde han "ved den ene Side af sit Skrivebord en orthodox roman-katholsk Skribent og ved den anden en Gottfried Arnolds Forsvar for Kjætterne." I et livligt og fængslende Foredrag, der jevnlig er krydret med lunefulde Bemerkninger, Anekdoter og pudsig fortalte Smaatræk, opruller han det ene Tidsbillede efter det andet, der endnu, da Verket i det hele taget maa siges at være forældet, vil følges med Interesse. Medens man hidtil havde sondret skarpt mellem verdslig og kirkelig Historie, drager Holberg netop Verdensbegivenhederne ind under Behandlingen, saa at Kirkens Udvikling bliver skarpt belyst ud af disse. Hertil maa lægges, at han ved enhver Epoche giver en almindelig Karakteristik af Aandslivet og at de omhandlede Personligheder træder skarpt og bestemt frem af sine Omgivelser. Ihvorvel Holberg, der nødig vilde have noget udestaaende med de stridbare Theologer, stansede sit Verk ved Reformationen og trods alle Henvendelser ikke var at formaa til at udstrække det over den her givne Afslutning, blev det dog grebet med stor Interesse af den læsende Almenhed; det udkom i flere Oplag og oversattes paa Tysk. Det var Folk meget magtpaaliggende at høre Holbergs Mening i denne Pietismens Tid, og mange af de Stridspunkter, som stod paa Tagsordenen, fik da ogsaa sin Udredning i den Belysning, hvori han havde stillet Fortidens kirkelige Tvistigheder. Skjønt han stedse udtrykte sig med stor Varsomhed, kunde han dog ikke undgaa, at hans efter Tidens Maalestok meget frisindede, for ikke at sige rent kjætterske Meninger ofte traadte frem. Endnu mindre Originalitet end i Kirkehistorien udfolder Holberg i sin "Jødiske Historie," der væsentlig kun er en Bearbeidelse af den jødiske Historieskriver Josefus og et Par nyere Forfatteres Skrifter *).

Medens Holbergs Kirkehistorie og Jødiske Historie nu neppe længere læses af den store Almenhed, er dette derimod Tilfældet med hans "Heltehistorier," som efter Udlaanet fra Folkebibliothekerne at dømme blandt den opvoxende Ungdom har en meget udstrakt Læsekreds. Foran hvert Heltepar, som han efter Plutarchs Maade vil sammenligne, er sat en liden Afhandling om de Dyder eller Lyder, hvortil Heltens Bedrifter giver Anledning; derpaa følger Fortællingen og derefter Sammenligningen. Men medens Plutarks Sammenligninger falder nok saa naturlige, idet han paralleliserer en af de

*) "Da Holberg vilde skrive sin Jødiske Historie", fortæller Jens Møller, skikkede han Bud til Professor Markus Wøldike, om han vilde laane ham de dertil fornødne Bøger. Wøldike lovede at sende dem; men da han troede, at Holberg ønskede et fuldstændig Apparat, hengik der nogle Uger med at søge det sammen. Da Wøldike endelig sendte ham en hel Klædekurv fuld, svarede Holberg Karlene: "Hils min gode Kollega, at det var ikke saaledes ment; jeg vilde kun have en Josefus og en Basnage; dem har jeg nu faaet et andet Sted. Tag al den Lærdom tilbage med Jer." Man maa dog ikke lægge anden Vægt paa denne Anekdote end paa forskjellige andre, som man fortæller om Holberg; den kan nok tænkes mulig.

gamle Grækere med en af de gamle Romere, er Holbergs Sammenstillinger temmelig vredne: Stormogulen Akebar sammenlignes med Peter Czar, Zoroaster med Muhamed o. s. v. Helst holder han sig til de asiatiske Folk, Amerikas Urbeboere eller saadanne europæiske Folk, som ingen Hovedrolle har spillet paa Verdenshistoriens Skueplads. Men kan vi end ved forskjellige af disse Personligheder se dybere og rette paa mere end en Skjævhed og Ensidighed, saa kan man dog let forestille sig den Opsigt, de gjorde ved sin Fremkomst, og forklare sig den Interesse, hvormed de endnu den Dag idag kan nydes.

Ved Heltindehistorierne har han derimod hentet de Kvinder, han vil sammenligne, fra den europæiske og den nordiske Historie, og disse er alle kjendte betydeligere Personligheder. Ogsaa med dette — saavelsom med hans øvrige Arbeider — er det hans Agt at ville moralisere. "Denne Maade at moralisere paa", siger han i Skriftets Fortale, "kan holdes for den mest opbyggelige og mindst anstødelige. Den er mest opbyggelig, eftersom den grunder sig paa Historier, som er Dyders og Lasters ubedragelige Speil; den er mindst anstødelig, saasom ingen fortørnes ved at se sine Feil afmalede i afdøde Personer. Enhver ser uden Fortrydelse, hvorledes Laster have vanheldet andre, samt hvilke Sørgespil, de have foraarsaget, og derved fatter Afsky til dem og lærer at vandre varsom". Vi har i Heltindehistorierne et Vidnesbyrd om den frisindede, dengang endnu eneftaaende Opfatning af Kvindens Rettigheder, som han havde tilegnet sig. "Man ser heraf", siger han, "at de Domme bestyrkes, som jeg en og anden Gang haver fældet over begge Kjøn, nemlig at der findes onde og gode, kloge og daarlige saavel Mænd som Kvinder i Verden, at jeg smigrer ikke mere for det ene Kjøn end for det andet, men at jeg anfører saavel Kvinders som Mænds Historier og Bedrifter med oprigtig Upartiskhed".

Ved Udgangen af det tredie Decennium afbrødes, som vi har set, for en kortere Tid hans historiske Forfatterskab. I denne Mellemtid forfattede han eller lagde sidste Haand paa en satirisk Roman, der, skreven paa Latin, skaffede ham Navnkundighed i Europas lærde Verden. Denne Roman var "Nils Klims underjordiske Reise".

Den Gren af Literaturen, hvortil Nils Klim hører, den satiriske Roman, har baade hos Oldtidens Kulturfolk og i Renaissancetiden spillet en Rolle, som vi nuomstunder, da den betragtes som forældet, neppe kan gjøre os klar Forestilling om*). I de Aarhundreder, da Lærdom og Aand for det meste skjulte sig i latinske Folianter, var den nemlig den mest yndede og saagodt-

*) Det mest bekjendte af de satiriske Reisebeskrivelser, der ogsaa danner et Sidestykke til Holbergs Nils Klim, er Irlænderen Swifts Gullivers Reiser, der første Gang udkom i 1726. Af andre Arbeider af lignende Tendens kan nævnes Biedermanns Utopia, Morus's Utopia, De Foes Robinson, Dyreeposet Reinecke Foss o. fl. Forøvrigt findes der baade i den græske og i den gamle norrøne Literatur flere Verker (blandt de saakaldte Lygesagaer), der i Formen har et og andet tilfælles med Holbergs Roman.

som eneste Form for en populær Behandling af videnskabelige, filosofiske og moralske Emner, en virkelig Bærer af de nye Ideer, som var oppe i Tiden. For at komme nedarvede Fordomme tillivs uden direkte at støde an mod de Institutioner, som var deres Bærere, sidestillede man dem med andre, som skulde være herskende i fjernt bortliggende Lande, paa andre Planeter o. s. v. og som der ansaas for uomstødelige Sandheder. Ligeoverfor Hjemlandets Religions- og Retssystem opstilledes de Synsmaader, som skulde hyldes blandt andre Folkeslag eller i andre Verdener, af Menneskletrær og af Abemennesker, og herigjennem kastedes Ironiens skarpt glittrende Skjær over Forhold og Indretninger, som man ellers ansaa for fuldt tilbørlige og ene berettigede. Vi møder da ogsaa i dette Verk i det væsentlige de samme Ideer, som findes i forskjellige af Holbergs andre Arbeider, Udslag af den moderne europæiske Verdensanskuelse, saaledes som den var fremstaaet af Renaissancen og udviklet af Forfatterne i Ludvig XIV's Tidsalder.

Nils Klim er ligesom Holberg Bergenser af Fødsel*). Efter at have underkastet sig sine Examiner ved Universitetet vender han i 1664 tilbage til sin Fødeby. I Mangel af anden Beskjæftigelse benytter han Tiden til at undersøge Naturforholdene i Byens Omegn, og navnlig henvender han sin Opmerksomhed paa en Hule i Fløifjeldet, fra hvis bundløse Dyb der opsteg "en vis mild og ikke ubehagelig Vind, som om Hulen ved idelig Suk drog Luften til sig og udstødte den igjen". Paa Opfordring af de to lærde Bergensere, Abelin og Konrektor Edvard Edvardsen, besluttede han mod sine Venners Raad at undersøge denne Hule og lod sig med en Baadshage i Haanden heises ned i den; men neppe var han kommen 11, 12 Alen ned, før Rebet brast, og han styrtede i Dybet. Efter omtrent et Kvarters Fart igjennem tæt Mulm og Nat skimter han Lys, og snart er han paa det rene med, at han er kommen til en helt ny Verden. Han ser nemlig en ny Sol og nye Himmellegemer og sluttede deraf, at Jorden er hul, og at "der indenfor dens Skal er en anden mindre Verden med en mindre Sol, mindre Planeter og Stjerner i samme Forhold". Da han nu nærmede sig den Planet eller Himmelklode, som han ved sin Nedfart først blev var, merkede han snart, at Tyngdens Love gjorde sig gjældende, og at han en Tidlang kom til at bevæge sig omkring den som en Planet eller Planetdrabant. Skjønt

*) Baade Nils Klim, Abelin og Edvard Edvardsen var Personer, der levede i Bergen i Holbergs Barndom; den sidste, som ovenfor er omtalt, var Holbergs Lærer. Nils Klim var født i Jylland 1620 og døde som Klokker ved Korskirken i Bergen 1690. I Sagens og Foss's Bergens Beskrivelse er der optegnet den Tradition om ham, at han "i sin Omgang og Opførsel var meget lystig og hel snausk af Indfald samt singulær, og den sidste, der brugte Skjæg af deslige Folk". Han synes forøvrigt at have været en temmelig stridbar Natur. Rasmus Abelin, som Holberg i sin Bergens Beskrivelse kalder "en stor Voyageur", havde i sine yngre Aar været Fredrik III's Korrespondent og maa især have havt Tilhold i Holland.

han hverken følte til Hunger eller Tørst, tog han af Nysgjerrighed frem en Bolle, som han havde i Lommen, og bed i den; men da den ikke smagte ham, kastede han den bort, og strax begyndte den at dreie sig rundt om ham igjen som en Drabant eller Maane. Han følte sig nu i høieste Grad opblæst over at se sig forfremmet til en Planet af første Rang. Men denne Glæde varede kun i tre Dage; thi et bevinget Uhyre, en Grif, som han i Førstningen holdt for et af de tolv Himmeltegn, anfaldt det nye Himmellegeme, og Klim blev nødt til at forsvare sig med sin Baadshage, som han slog fast i Fuglens Nakke mellem Vingerne. Fuglen styrter sig da med et gyseligt Skrig ned paa den underliggende Klode — hvis Navn han senere erfarer er Nazar — og drager Klim med sig i Faldet. Fuglen dør strax; men Klim falder i Søvn, træt af sin lange Luftreise, som han forøvrigt har klaret med hele Lemmer. Under denne drømmer han om Norge. Snart gaar han om paa Gader og Stræder og fortæller Folk sine vidunderlige Oplevelser, snart forekommer det ham, at han er i Fane Kirke, hvor han hører Degnen, Nils Andersen, synge med sin brølende Røst, som var hans Øren en sand Pine. Men da han vaagner, viser det sig, at det er en Oxe, hvis Brøl han har hørt. Da denne truer med at anfalde ham, flygter han i sin Angst op i et Træ; men just som han er ifærd med at klyve op i det, udstøder det et gjennemtrængende Skrig — omtrent som Skriget af et opbragt Fruentimmer —, og i det samme faar han et forsvarligt Ørefigen, saa han tumler om paa Jorden. I samme Nu ser han sig omgivet af Træer, og et af disse tager ham paa sine Grene og bærer ham bort, ledsaget af en Mængde andre. Snart fik han imidlertid Forklaring paa det hele. Beboerne af denne Klode var nemlig Træer, og det Træ, han var kløven op i, var hverken mere eller mindre end Byfogdens Kone i den nærliggende By. Han blev sat i Fængsel og førtes for Retten, hvis Overdommer (Kaki) var en Jomfru ved Navn Palmka, der "holdtes for det forstandigste Træ i hele Byen; thi hun havde saa langsomt et Begreb, at hun med Nød og neppe begreb en Ting, før den var tre eller fire Gange gjentagen for hende. Men naar hun først havde fattet noget, indsaa hun det til Grunde og opløste med saa megen Skjønsomhed de vanskeligste Opgaver, at alle hendes Domme blev holdt for lige saa mange Orakler". Nils Klim blev aareladt, for at man kunde komme efter, "om Misgjerningen havde sin Grund i forsætlig Ondskab eller af en og anden Uorden i Blodet eller Vædskerne", og Resultatet af Undersøgelsen var, at han til Trods for, at han intet Forsvar kunde føre, blev frifunden for Justitiens Tiltale. Senere hen erfarede Nils Klim, at Byen hed Keba, og at den var den næststørste By i Fyrstendømmet Potu. Paa Efterretningen om, at der til Potu var ankommet et fornuftigt Dyr af ganske usædvanlig Skikkelse, lod Landets Fyrste, der residerede i en By af samme Navn som Landet, Nils Klim indsætte i Kebas lærde Skole, hvis Lærere dog fandt, at han "formedelst sit altfor hastige Begreb neppe kunde regnes

i Klasse med fornuftige Skabninger, end sige betroes noget vigtigt Embede", og den eneste Stilling, man fandt ham skikket til, var at blive Hofløber, saasom han i denne Henseende ved sine lange Ben havde et stort Fortrin for de lidet bevægelige Træer. Hermed forblev det da til Klims store Ærgrelse og Bedrøvelse. Da han led stor Overlast af Aberne, som tog ham for en af sine, blev han iført potuansk Dragt med falske Grene. Medens han i de følgende Aar travede Landet rundt som Brevdrager, erhvervede han sig nøie Kjendskab til dets forskjellige Forhold, som han gjør Rede for. Hans Beskrivelse kan i sine Hovedtræk gjengives i følgende korte Udtog.

Med Hensyn til Regjeringsform har Potu i tusinde Aar — paa et kort filosofisk Interregnum nær — været et uindskrænket arveligt Monarki. Fyrstens Person er hellig; dog liker han ikke, at man viser ham slavisk Ydmyghed*). Saalænge Fyrsten lever, kan man ikke føre Proces med ham. Naar han er død, bliver hans Regjering derimod i en talrig Raadsforsamling Gjenstand for Procedure og Dom. Den sidste bestaar i, at der gives hans Regjering en Karakter, der udraabes offentlig og senere hen tjener som hans Gravskrift. Der gives sex Karakterer. Af disse er Maadelig den sletteste, og den har kun to af Potus Konger faaet til stor Sorg for den fyrstelige Familie. Den ene af disse Konger, som fik den, var en ærgjerrig Erobrer, der angreb og undertvang Nabolandene, hvorved det potuanske Navn blev Gjenstand for Skræk, Had og Misundelse hos Befolkningen af disse. Derimod omtales der ikke, hvori den anden Konges Forseelse har bestaaet.**) I Potu findes der ingen Adel, ingen Rangsforordning. Den første er ophævet ved Lov. Den anden havde vel engang været indført; men da den viste sig at øve en fordærvelig Virkning paa Indbyggernes Karakter, blev den igjen afskaffet. I Stedet for, at bramme med tomme forfængelige Titler stræbte man herefter at overgaa hinanden i Dyd og sande Fortjenester. Kun giver den høieste Øvrighed visse Professioner Fortrin fremfor andre; men paa Individernes sociale Stilling har denne Rangsforordning ingen Indflydelse. I hvilken Grad alt her er nivelleret, kan sluttes af følgende: „Jo mere godt man her nyder af Staten, jo mere ydmyg og beskeden opfører man sig. Jeg saa tit, at den rigeste af Borgerne i Potu hilste alle meget ydmyg, som mødte ham paa Gaden, ja bøiede alle sine Grene og bukkede dybt for ethvert Træ af Almuen. Da jeg spurgte om Aarsagen, svarede han mig, at det var hans Pligt, da han nød de største Fordele i Staten og altsaa var den største Skyldner. . . . . Det er en hel Del anderledes hos os, hvor de, som nyder den største Ære og de fleste Fordele i Staten, ser de Ringe over Skulderen med Foragt. De, som har talrig Afkom, ansees her for de mest fortjente Borgere, og æres af alle uden Undtagelse. De alene faar Navn af Store. Hos os derimod faar Menneske-

*) Da Nils Klim første Gang førtes frem for Landets Fyrste, faldt han paa Knæ for ham. Men Fyrsten bød ham strax staa op igjen, idet han erklærede, at "slig en Dyrkelse alene tilkom Guddommen".

**) "Man fristes her sterkt til den Formodning," siger Holbergs Biograf, Professor C. W. Smith, "at der i Holbergs oprindelige Manuskript har staaet noget, som han af Frygt har undertrykt, om en Fyrste, som af utidig Iver for Religionen forbød sine Undersaatter uskyldige Fornøielser, tvang dem til at gaa i Kirke og derved befordrede Skinhellighed iblandt dem."

slægtens Forstyrrere dette Navn. Man indser let, hvad Pris den underjordiske Verden vilde have sat paa Alexander den Store og Julius Cæsar, der begge døde uden Afkom og myrdede nogle Millioner Mennesker. Jeg erindrer mig herved følgende Gravskrift, som jeg saa over en Bonde i Keba: "Her ligger Joktan den Store, sin Tids Helt, Fader til tredive Børn." Dog maa man mærke, at til at faa Navn af stor, udfordres mere end at have avlet Børnene; man maa ogsaa have opdraget dem vel."

Til Ansættelse i offentlige Stillinger har alle — Kvinder som Mænd — Adgang. Saaledes indtages Statens næsthøieste Embede, Overskatmester-Stillingen, af en Enke, Rahagna, om hvem der fortælles følgende: "Hendes dydige Tænkemaade og store Sjæleevner havde ophøiet hende til denne vigtige Post. Hun havde beklædt den længe, ja endog nogle Aar før sin Mands Død; thi skjønt denne havde havt temmelig Indsigt i Finansvæsenet, lod han sig dog i alting regjere af sin Kone, og kunde rettere kaldes hendes Forvalter end hendes Ægtemand. Naar hans Kone laa i Barselseng eller paa anden Maade var syg, udgav han vel sine Breve og Foranstaltninger under sit eget Navn, men man ansaa dem ikke for gyldige, med mindre hun tillige havde sat sit Navn og Signet derunder. Rahagna havde to Brødre, den ene var Hofkjeldermester, og den anden Hofslagter; men de turde ikke tænke paa at svinge sig høiere i Veiret ved deres fornemme Søsters Hjælp; thi de havde ingen Forstand. Saa retfærdig er man her i Embeders Bortgivelse. Endskjønt Rahagna havde saa mange og vigtige Forretninger, ammede hun dog selv et Barn, som hun var nedkommen med efter sin Mands Død. Da jeg udlod mig med, at dette var et altfor besværligt og upassende Arbeide for saa stor en Dame, gav Indbyggerne mig dette Svar: „Hvorfor tror du, at Naturen har givet Konerne Bryster? Enten til Legemets Prydelse eller Børnenes Næring? Barnets Opdragelse beror meget paa Ammens Gemytsbeskaffenhed og Melkens Godhed, og de Mødre sønderriver Kjærligheds og Sjælens naturlige Baand, som lader andre opamme deres Børn."

Ved Lovgivningen gaaes der yderst varsomt frem. De Lovforslag, som Regjeringen fremsætter, bliver først i nogen Tid opslaaede paa Raadhuset i hver By, og det staar da enhver frit for at fremsætte Bemærkninger, Indvendinger og Ændringsforslag. Sammen med Lovudkastet bliver disse derpaa forelagte en Forsamling af Lovkyndige, som nøie overveier, hvorledes Loven bedst kan affattes, hvorefter de indstiller den til Fyrstens Billigelse og Underskrift. Men saa stor Frihed hver især af Undersaatterne har til uforbeholden at sige sin Mening om de af Regjeringen fremsatte Forslag, ligesaa farligt er det for dem selv at tage Initiativ i saadanne Sager, der vedkommer Lovgivningen. Naar en Undersaat vil foreslaa enten Afskaffelse af eller Ændring i en gammel Lov eller en ny Lov vedtaget, maa han finde sig i at staa paa Torvet med en Strikke om Halsen, saa længe den omtalte Forsamling har hans Forslag under Overveielse. Antages saa hans Forslag, da høster han Ære og Belønninger og føres bekranset og i Triumf gjennem Byen. Bliver det derimod forkastet, bliver Forslagsstilleren strax hængt. Projektmageri er iøvrigt den eneste Forbrydelse, der i Potu drager Dødsstraf efter sig. I andre kriminelle Tilfælder bliver en Potuaner første Gang aarelatdt, for at man ved Undersøgelse af hans Blod — eller af den hvide Vædske, som disse Væsener har i Stedet for Blod — kan faa Erfaring for, om hans Forgaaelse har sin Oprindelse af en eller anden fysisk Uregelmæssighed eller Sygelighed. I Gjentagelsestilfælde bliver han straffet med Forvisning af Kloden. For at den høieste Grad fra Upartiskhed

skulde finde Sted ved Domsafsigelser, blev Dommerne gjerne hentede fra langt bortliggende Egne, og de fik heller ikke Forbryderens Navn at vide. Advokatorisk Veltalenhed staar ikke i høi Kurs ved de potuanske Domstole. Prokuratorerne maa nemlig fatte sig i største Korthed og tør ikke gaa udenom Sagen; gjør de sligt, udsætter de sig for store Ubehageligheder.

Potuanerne tror paa en Gud, Verdens Skaber og Opholder; men deres første Læresætning er, at da Gud er ubegribelig, saa maa ingen grunde over hans Væsen. "Det er daarligt," siger de, "at ville beskrive og definere det, hvori vor Forstand er ligesaa blind som Natuglen i Solskin." Al Metafysik er derfor banlyst. I Potu betragtes en Metafysiker som en Forbryder, der straffes med Aareladning, hvis han disputerer om Guds Væsen og Egenskaber. Som Symbol paa Guds Ubegribelighed holdes der en aarlig Fest paa et mørkt Sted, hvor ingen Lysstraale kan trænge sig ind, og her tilbringer man hele Dagen i Bøn. Derhos holdes der aarlig fire Takkefester for at takke Gud for Aarstidernes Gaver. Den offentlige Gudstjeneste bestaar alene i Bøn, uden Sang og Musik, ja uden alle Ceremonier. "Jeg fortalte dem", siger Nils Klim, "at man hos os pleiede at bede og synge hellige Salmer ved vore huslige Forretninger og Haandarbeider; men dette lastede de. En jordisk Fyrste vilde tage det ilde op, sagde de, om en, som kom for at bede ham om noget, vilde i hans Nærværelse børste sine Klæder og frisere sit Haar. De fandt heller ikke mere Smag i vore Salmer; thi de holdt det for latterligt at foredrage sin Anger og Bedrøvelse paa Noder, da Guddommen ikke formildes ved Triller, Fløiter og Trompeter, men ved Suk og Graad."

Der øves ingen Tvang paa Folk for at faa dem til at deltage i den offentlige Gudstjeneste, da Potuanerne mener, at alle saadanne Forholdsregler kun avler Hykleri. Men alligevel er det yderst sjelden, "at nogen bliver borte fra disse hellige Forsamlinger, og den, som uden tilstrækkelig Aarsag forsømmer dem, anses som en slet Undersaat og lever i bestandig Foragt". Al offentlig Gudstjeneste finder Sted, ikke for den enkeltes, men for det almenes Skyld. Potuanerne beder kun sjelden. De negter vel ikke Bønnens Nødvendighed; men de tror dog, at den egentlige Gudstjeneste bestaar i at lyde Guds Lov. Da Klim foreholdt nogle af sine Venner, at de ikke kunde vente at blive salige efter Døden, fordi de vandrede i Mørket, fik han til Svar, "at den, som med Strenghed fordømte andre, stod selv i Fare for at blive fordømt; thi man kunde ikke fordømme andre uden at gjøre det af Stolthed, hvilken Last Gud, der saa meget elsker Ydmyghed, hader og afskyr hos sine Skabninger; at fordømme andres Meninger eller paatvinge Nogen sine, var at indbilde sig, at man ene havde slugt al Visdom, ligesom de gale, der holder sig selv alene for kloge". "Iblandt andre Vildfarelser, som jeg fandt hos Indbyggerne i dette Fyrstendømme", siger Nils Klim, "var ogsaa følgende: Skjønt de ikke negtede, at Gud belønner det gode og straffer det onde, mente de dog, at denne belønnende og straffende Retfærdighed ikke udøvedes førend i det andet Liv. Jeg anførte adskillige Mennesker, som her i Livet er straffede for deres Ondskab og Ugudelighed. Til Bevis paa det modsatte anførte de ligesaa mange ugudelige Trær, som havde været høist lykkelige indtil deres Død. Saa ofte vi strider med Nogen, sagde de, tager vi af det daglige Livs Rustkammer alene de Vaaben, som vi kan bruge, og giver ikkun Agt paa de Exempler, som tjener til at bestyrke vore Sætninger, og ubelader dem, som gjør os Skade. Jeg beraabte mig paa mig selv, at adskillige, som havde gjort mig Uret, var jammerlig omkomne; men det var kun Egenkjærlighed, sagde de, at jeg ansaa mig for

bedre og vigtigere i Guds Øine end andre, som havde uskyldigen lidt de allergroveste Fornærmelser og dog set deres Forfølgere blive meget gamle og bestandig lykkelige". Klim ansaa i den første Tid Potuanernes religiose Opfatning for at være et Slags Naturreligion. Men dette forholdt sig dog ikke saa. I ældre Tider havde vistnok Potuanerne forsonet Guddommen med Ofringer, prægtige Optog og andre Ceremonier, men 800 Aar før Klims Komme til Nazar var der blandt Potuanerne opstaaet en Filosof eller Religionsforbedrer, der i sin Bog "Et gudfrygtigt Træs sande Merker" havde bevirket en hel Omvæltning paa dette Omraade. "Kun de Dyder", siger denne, "er sande Dyder, hvis Udøvelse falder et fordærvet Hjerte tung og vanskelig. At ofre, at istemme Salmer, at holde Høitid hver anden Dag, at ære de Dødes Aske, at gaa i Procession med Helgenbilleder, er meget mer andægtig Dovenskab end aandelige Handlinger, og hvis det skal kaldes Handlinger, saadanne, som enhver lastefuld gjerne kan udøve, da de ikke koster mindste Selvfornægtelse. Men af sin egen Formue at understøtte de Trængende, at styre sin Vrede og undertvinge sin Hevngjerrighed, at kjæmpe mandig imod enhver Vellyst og stræbe at holde sine Lidenskaber i Tømme, dette koster Kraft og Møie, og er derfor sande Kjendetegn paa Dyd og Gudsfrygt. Uniform og glimrende Vaaben gjør enhver Kriger kjendelig for Kjøbstedmanden; men Helten kjendes paa sin Tapperhed, Taalmodighed, ufortrødne Arbeide og Opofrelse af Liv og Lemmer for sit Fødeland."

I Fyrstendømmet Potu findes der tre Universiteter. De Videnskaber, som dyrkes ved dem, er Historie, Statsøkonomi, Mathematik og Lovkyndighed, Sprogvidenskab er overflødig, da alle Beboere af Nazar kun taler et Sprog. Ogsaa Theologien falder bort, da deres Troslærdomme er saa faa, at de godt kan fremsættes paa en Side eller to. Det siger sig selv, at Metafysiken er det overflødigste af alt her, hvor enhver, som disputerer om det guddommelige Væsen, Englenes Egenskaber og Sjælenes Natur, er hjemfalden enten til Aareladning eller til Forvisning. Derimod foredrages der her Moralfilosofi. For Lægevidenskaben har man intet Brug; thi da Potuanerne lever ordentligt og regelmæssigt, ved de saagodtsom ikke af indvortes Sygdomme at sige. Da Potuanerne udmerker sig ved Grundighed, sund Sands og Dybsindighed, er de ikke udsatte for at fortabe sig i Spidsfindigheder og Vidtloftigheder, hvorfor en potuansk Student i kort Tid kan fuldende sine Studeringer. Professorerne maa, før de faar Ansættelse ved Universitetet, tidligere have havt en eller anden praktisk Stilling, for at de ikke skal være udsatte for at henfalde til Pedanteri og gold Lærdom. Hvis de vil beholde sin Stilling, maa de hvert Aar gjøre Gavn ved Skrifter i sin Videnskab, hvorved man kan faa nogenlunde Sikkerhed for, at de selv gjør Fremskridt. For at undgaa Overfladiskhed maa ingen sysselsætte sig med mere end en Videnskab. De er forpligtede til at holde Øvelser med de Studerende, for at de kan komme paa det rene med de Studerendes Anlæg og give dem Vidnesbyrd. De akademiske Grader uddeles uden Ceremonier, og Disputatser er rent afskaffede ved Universiteterne. De bruges nu kun som et Slags Komedie til Folks Fornøielse. Ved Tyrefegtninger og Hanekampe optræder nemlig i Mellemakterne øvede Disputatorer, som hidses ihop, og der kunde indgaaes betydelige Væddemaal paa dem. Klim fortæller saaledes om en Borger i Keba, som var bleven en rig Mand paa en Disputator, som han holdt. Han var bleven budt uhyre Summer af Liebhabere for denne; men han var dog ikke at bevæge til at skille sig ved ham. "Personen, der handledes om", siger Nils Klim, "havde en umanerlig flydende Tunge, kunde rive alting ned og bygge alting op igjen, gjøre krumt til lige og firkantet

til rundt som ingen Ting, var en Haarkløver paa sin Hals og slog om sig med Syllogismer og dialektiske Kroglove saa vældigen, at Larmen af hans Distingveren, Subsumeren og Limiteren bragte alle hans Opponenter til at tie som Fiske. Jeg var et Par Gange med inderlig Sjæls-Græmmelse Tilskuer ved disse Skuespil; thi det forekom mig baade usømmeligt at forvandle saa hellige og ærværdige Øvelser som disse, der er en Prydelse for vore Universiteter, til Theaterspil, og da det faldt mig ind, at jeg selv tre Gange havde disputeret offentlig, kunde jeg neppe bare mig for at græde af Ærgrelse". Endnu mere græmmede han sig over denne Profanation, da han saa, at man ved saadanne Leiligheder betjente sig af visse Sammenhidsere, "som, naar de merkede, at Disputatorernes Hidsighed sagtnedes, stak dem i Siden med et Slags Syle for at muntre dem og bringe dem paa ny i Hede"*).

I Overensstemmelse med Akademierne er ogsaa de lavere Anstalter, Seminarierne og Gymnasierne, indrettede, idet man her gjør sig Umag for at komme efter de unges Anlæg. Thi disse var bestemmende for den Unges fremtidige Stilling, derimod ikke deres Stand og Kjøn.

I Potu maa ingen optræde som Forfatter, før han har fyldt treti Aar. Politicensur kjendes ikke; derimod findes der offentlig ansatte Smagsdommere, som ikke tillader noget at komme for Lyset, der er blottet for Værd eller som strider mod Velanstændighed og sund Sans. Fra Tid til anden visiterer disse Dommere ogsaa Bogladerne for at se, om der findes Bøger af den nævnte Beskaffenhed, og hvad de da overkommer af sligt, konfiskeres og kastes i Kloakerne. Af Poesi findes der overhovedet kun meget lidet i Potu, og den Poesi, som der findes, adskiller sig kun ved en lidt høiere Stil fra jevn Prosa.

Efterat Nils Klim i flere Aar havde forrettet Tjeneste som Løber og var bleven grundig kjed af denne besværlige og uanstændige Forretning, søgte han Afsked som saadan og anholdt om en ærefuldere Befordring, men begge Dele forgjæves. Paa Grundlag af sine egne Iagttagelser fra Løbertjenesten forfattede han da en Beskrivelse over Potu, som han overrakte Fyrsten, der læste den igjennem med Eftertanke og besluttede sig til at sende Forfatteren ud som geografisk Opdagelsesreisende til Planeten Nazars øvrige Riger, hvorom Potuanerne kun havde en høist ufuldkommen Kundskab. I Løbet af en Maaneds Tid vandrer han da ogsaa tvers over Kloden, der kun holder 200 Mil i Omkreds, og oplever herunder de merkeligste Ting. "Hvad der i Begyndelsen", heder det, "laa mig meget paa Hjertet, var Frygt for Sprogenes Forskjellighed; men man trøstede mig med den Forsikring, at hele

---

*) Efter at have været Vidne til et saadant Optrin beklagede han sig for en Potuaner, hos hvem han boede, over, at Promotionerne ved Potus Akademier var magre og tørre, siden der her ikke som i Oververdenen fandt Disputatser Sted. "Han spurgte mig med en Slags Spodsked om disse Disputatsers Beskaffenhed, hvad Maade de blev holdt paa, og hvori de afsees fra de hos dem brugelige. Jeg sagde ham, at de handlede i Almindelighed om lærde og vigtige Materier, især saadanne, som angik Sæderne, Sproget og Klædedragten hos to gamle Nationer, der i forrige Tider havde fornemmelig blomstret i Europa. Jeg forsikrede ham, at jeg selv i tre meget lærde Disputatser havde sagt alt, hvad der kunde siges om disse to gamle Nationers Tøsler. Ved at høre dette faldt han i Latter og skoggerlo saa høit, at det gjenlød i hele Huset".

Planetens Indbyggere, saa forskjellige, som de forresten var i Sæder, havde et Tungemaal, og at hele det grenede Kjøn var overalt uskyldigt, omgjængelig og gjæstfrit, saa at jeg uden mindste Fare kunde vandre rundt omkring, hvor jeg vilde, paa hele Kloden."

Det første Land, han kommer til, er Qvamso, hvis Indbyggere, der bestaar af lutter Egetræer, ikke kjender til legemlig Svaghed eller Sygdom. Nils Klim ansaa dem derfor for at være de lyksaligste af alle Skabninger. Men han opdagede dog snart, at han havde taget merkelig feil. Thi han fandt, at de netop af denne Grund var ligegyldige for alle Medskabninger, lidet artige og omgjængelige og uden Spor af Medfølelse, end sige Kjærlighed og Medlidenhed. I et andet Land, Lalak Maskatta, der udmærker sig ved sin yppige Overflødighed, er Befolkningen, der lever i bestandig Ledig-gang og Nydelse, saa tungsindig og livstræt, at Fortvivlelse og Selvmord hører til Dagens Orden. I et tredie Land, Mardak, Rettroenhedens Land, maa Befolkningen, der har høist forskjellige Øine, nødtvungen erklære, at en i Solens Tempel ophængt firkantet Tavle er aflang, om den vil gjælde for rettroende; thi Nagirerne, den herskende Stamme, har aflange Øine. I et fjerde Land, Kemal, findes Guld og Sølv i Overflødighed, men Befolkningen er dels gjennemsyret af Havesyge, Frygt, Mistanke og Misundelse, dels hjemsøgt af Røvere. I et femte Land, Qvamboia, er alle gamle Folk bestandig kaade og udsvævende, saa enhver, der er over firti Aar gammel, maa sættes under Formynderskab, og ingen kan stole paa en gammel Kvindes ægteskabelige Troskab. I et sjette Land, Kokleku, er de kvindelige Væsener det herskende Kjøn, medens Mændene er henviste til underordnede huslige Arbeider. Her var det Mandfolkenes Sag at vise Ærbarhed og Blyhed, medens Kvinderne var nærgaaende i sin Kurtise. Klim selv maatte flygte bort, da han spurgte, at Dronningen havde tiltænkt ham Plads i sit Harem, der talte 300 unge Karle. I et syvende Land, Maskattia, bor udelukkende Filosofer, der spekulerer paa at finde en Vei til Maanen, medens man paa Gaderne snubler over Svin eller er paa Veie til at forgaa i Uhumskhed. Her kommer Klim i stor Fare, idet Filosoferne vil anatomere ham for hans rare Legemsbygnings Skyld; men han reddes af en Professorfrue, der forelsker sig i ham og bliver overordentlig fortørnet paa ham, da han efter at være reddet modstaar hendes brændende Bønner om Gjenkjærlighed. I et ottende Land, Nakir, finder han en overordentlig velvillig og imødekommende Befolkning; men den bestaar udelukkende af Gavtyve. I et niende Land, det fornuftige, bestaar Befolkningen gjennemgaaende af tænksomme, skarpsindige og sædelige Individer; men det er alligevel ikke lykkeligt. Klim faar af en af Landets Statsmænd høre, at Grunden hertil er, at der ikke findes Daarskab; thi, siger han, i en vel indrettet Stat maatte mindst den halve Del af Befolkningen bestaa af Narre. Vilde ikke Klim slaa sig ned der? I det tiende Land, Cabak, beklædtes alle høiere Embedsstillinger af Folk, der savnede Hoved. I det ellevte Land, Cambara og Spelek, levede Befolkningen i det første fire, i det andet i fire hundrede Aar; men medens

Cambara, hvis Indbyggere udvikledes til fuld Modenhed paa faa Maaneder, var Sædet for Gudsfrygt, Dyd og rent Levnet, gik alle Laster i Svang i Spelek. I det tolvte Land, Spalank, udmærkede Indbyggerne sig ved Sagtmodighed og Uskyld, men savnede paa den anden Side den Kappelyst, som ansporer til store og berømmelige Foretagender. I et trettende Land, Kiliak, hvis Indbyggere fra Fødselen af ved, naar de skal dø, opsatte de sin Omvendelse til den sidste Time. I et fjortende Land, Askarak, Universalgeniernes Land, bar Indbyggerne syv Hoveder; men da disse, som i sin Tid havde havt al Magt i Staten, havde ligesaa mange Sind som Hoveder, havde de bragt alle Anliggender i en saa grænsesløs Uorden, at man havde maattet bestemme ved Lov, at intet Syvhoved maatte betroes Embed. I et femtende Land, Bostanki, har Indbyggerne Hjertet siddende i det høire Laar; de er de største Kujoner mod sine Overmænd, men slemme Hustyranner. I et sextende Land, Mikolak, er al Religion ukjendt, saa det ikke lykkes Klim at faa en Tyv dømt efter Lovene, da han ikke havde Vidner paa hans Brøde. I et syttende Land er han nær ved at blive nedtrampet af Astronomer, der med sine skarpe Øiner ser den mindste Smaating paa Stjernerne, men er blinde for alt, hvad der befinder sig i deres nærmeste Omgivelse. I det attende Land finder han Potuanernes Lære om Forbrydelsernes Aarsag gjennemført i den Grad, at man kurerede Lyder og Laster med Medicin; som Lægemidler brugte man derimod skrevne opbyggelige Prædikener og Betragtninger. I et nittende Land sov Indbyggerne i nitten af de tre og tyve Timer, hvori Døgnet var delt, og vaager i fire; i et tyvende Land sov Indbyggerne ikke en Time. Alligevel fik de første udrettet mere end de sidste, idet de stedse beflittede sig paa størst mulig Fyndighed og Korthed. Det en og tyvende Land var en Republik, hvor Overdaadighed var strengt banlyst, men hvis Indbyggere alligevel led Mangel og Elendighed; i det toogtyvende Land levede Befolkningen i Yppighed og dog i Velstand. I det treogtyvende Land, Lægekunstens fornemste Sæde, oversteg de dødes Antal de fødtes tre Gange. I det fireogtyvende Land, Frihedens Land, led alt under Partityranniets Aag; i det fem og tyvende Land, Jochtana, der var Samlingsstedet for alle Religioner og Sekter, herskede der derimod den største Fordragelighed og Enighed*). Endelig

*) Under Opholdet i Jochtana finder Nils Klim, at der overalt hersker fuldstændig Enighed: "I verdslige Ting havde alle det samme Maal, et Sind, et Arbeide, en Hvile. Thi da det under Livsstraf er paalagt, at den ene aldrig maa hindre den anden i sin Religions Udøvelse, og at ingen Bitterhed maa have Sted mellem Sekter af modstridige Lærdomme, saa er der Ulighed i Meninger uden Fiendtlighed, Disputer uden Klammeri og intet Had, fordi der er ingen Forfølgelse." "En vis lærd Jochtanenser", fortæller Klim, "gav mig en udførlig Underretning om dette Folks Sæder, Regjering og Aarsagerne til den der herskende Rolighed; jeg hørte ham med megen Fornøielse og prægede alt dybt i min Erindring. I Førstningen gjorde jeg ham rigtignok endeel Indvendinger, men tilsidst nødtes jeg til at give mig tabt, da han af tydelig Erfaring beviste sine Sætninger. Da Virkeligheden laa mig soleklar for Øinene, og jeg ikke var ublu nok

kommer Klim frem til Tumbak, Nabostaden til Potu, Hykleriets og Skinhellighedens Land, hvor man for en fendrægtig og elendig Beværtning tog sig blodig betalt, og hvor de haardeste Moralister selv gjorde sig skyldig i de samme Lyder, som de med største Ubarmhjertighed revsede hos andre.

Efter to Maaneders Fravær kommer Nils Klim — eller Skabba, som han heder paa Potuansk — tilbage til Potu. Han udgiver sin Reiseberetning, der bliver særdeles vel modtaget og bedømt; men nogen Forfremmelse fra Løberstillingen kan han dog ikke opnaa. I sin Fortvivlelse sætter han da sit Liv paa Spil ved at opstille et Forslag til Forandring i den potuanske Lovgivning, der gaar ud paa, at Kvindekjønnet skal miste sin Adgang til Statens Embeder. Dette bliver forkastet som i høieste Grad skadeligt for Statens Velfærd, og Skabba skal derfor lide den i Loven fastsatte Straf. Fyrsten fandt dog saa mange formildende Omstændigheder tilstede, at han kunde fritage ham for Livsstraffen, dog saaledes, at han i Stedet forvistes fra Nazar til Firmamentet, det vil sige det underjordiske Himmelhvælv. Til dette foregik Deportationen paa bestemte Tider af Aaret ved nogle dertil oprettede Postfugle. Sammen med to potuanske Forbrydere, af hvilke den ene var en Metafysiker, den anden en Pietist, bliver han da i en Kasse sendt afsted med Fugleposten og kommer efter 24 Timers Luftseilads til Firmamentet. Neppe har Fuglen forladt Kassen, før han til sin store Skræk ser sig omgiven af en Mængde Aber, der dog stiller sig fordelagtig ud fra hans Plageaander paa Nazar, idet hine er lige saa belevne, snaksomme og venlige, som disse var uelskværdige og paatrængende. De tog ham først for en af sine egne, til de opdagede, at han manglede Hale. Men dette gjorde dog intet Skaar i deres Forekommenhed. De fører han til sin Borgermester, der tager sig af ham og lader ham oplære i Sproget.

til at nægte mine egne Sanser, maatte jeg indrømme ham, at Tænkefriheden var den sande Grund til denne Stilhed og Enighed. Jeg greb derfor til andre Vaaben og sagde, at det var en Lovgivers Pligt ved Indretningen af sin Stat mer at se paa Borgernes tilkommende end paa deres nærværende Lyksalighed og ikke saa meget at agte paa, hvad der gavner dem i dette Liv, som paa, hvad der behager Gud. Herpaa gav han mig følgende Svar: „Du bedrager dig, Fremmede, hvis du tror, at Gud, Sandhedens evige Kilde, finder Behag i sminket Dyrkelse og hyklerisk Tjeneste. Hos de Nationer, hvor alle forpligtes efter Loven til at tro et og det samme, staar Døren aabnet for Vankundighed og Forstillelse, da ingen hverken vil eller tør opdage sin sande Mening, men som oftest bekjender med Munden, hvad han negter i Hjertet. Derfor behandles Læren om de guddommelige Ting med saa megen Kulde og forbliver i sin gamle Slendrian, Ingen gjør sig Umag for at komme efter Sandheden, og Presterne selv holder sig fra theologisk Studering for ikke at brændemerkes med Navn af Kjættere, og lægger sig efter andre Videnskaber, som de med mere Frihed og mindre Fare kan dyrke. Man fordømmer dem, som afviger fra den herskende Mening; men Hykleri og Øienskalke er afskyelig for Gud, der har vildfarende Oprigtighed kjærere end forstilt Bekjendelse af den sande Tro“. Da jeg hørte dette, taug jeg bom stille og vovede ikke at indlade mig oftere i Ordstrid med disse spidsfindige Folk“.

Men Nils Klim saa sig snart skuffet i sin Forventning om at gjøre Lykke, idet han, der i Potu var bleven sat tilside for sit hurtige Nemmes Skyld, her gjaldt for at være yderst dorsk og tykhovedet. Hans Vært førte ham til Landets Hovedstad Martinia, efter hvilken hele Landet har Navn,*) og her forærede han ham til Landets næstøverste Raadsherre, en ægte Abekat i al sin Gjøren og Laden. Nils Klim blev nu dennes øverste Portechaisedrager, en Værdighed, hvorfor han kun var lidet taknemmelig, saa meget mindre som han maatte anlægge forloren Hale m. v. Han er tilstede ved en Doktorpromotion, der har en umiskjendelig Lighed med de Ceremonier, hvormed de unge Studenter dengang modtoges ved Kjøbenhavns Universitet, ved en Rettergangsforhandling paa Raadhuset og ved en Gudstjeneste, der selvfølgelig begge er saa indviklede og urimelige som muligt, skjønt Sammenligning med de jordiske Forhold frembyder sig af sig selv. Til al Lykke er Martinia dog Projektmageriets Hjemstavn, og Nils Klim finder da paa at lave en Paryk af Gjedehaar. Denne Opfindelse behager hans Herre Præsidenten og Raadet meget vel, han optages i Adelstanden, faar en Pension og høster baade Ære og Penge. Men til hans Ulykke forelsker Præsidentinden sig i ham, og da han afviser hendes Tilnærmelser, anklager hun ham for Forsøg paa at forføre hende. Han mister nu sit Adelsbrev, der sønderrives af Bøddelen, og dømmes til livsvarigt Arbeide paa Galeierne. Han sendes derefter med et Skib til Mezendore eller Vidunderlandet og oplever paa denne Færd en Mængde Eventyr. Han træffer saaledes paa Havfruer, der kommer svømmende hen til Skibet for at bede om Almisse, og da Nils Klim forærer en af dem en Bid Mad, spaar hun ham, at han vil blive en Helt og Hersker over mægtige Lande. Et af de Lande, han besøger, kaldes Musiklandet, idet Befolkningen udelukkende bestaar af selvspillende musikalske Instrumenter. Mezendores Befolkning bestaar af Dyr, der hver har sin særegne Livsstilling anvist. Elefanterne er Statsraader, Kamæleonerne er Hofmænd, Bjørnene, Tigrene og andre glubende Dyr er Krigere o. s. v. — ganske som i Holbergs Digt Metamorphosis. Her er igjen Ulykken ude, idet en Renovationsinspektørs Frue, en So, forelsker sig i Klim, men som sædvanlig lader han hendes Følelse ubesvaret, og for at undgaa hendes og en skinsyg Galans Efterstræbelser nødes han til at holde sig ombord, til Skibet igjen kunde afseile med fuld Ladning. Paa Hjemveien til Martinia forliser Skibet, og Klim, der er den eneste, som bliver reddet af Besætningen, driver paa en Planke ind til Landet Qvame. Indbyggerne her var dog Mennesker, ihvorvel de ikke stod paa noget synderligt høit Kulturtrin. Da Nils Klim havde tilegnet sig deres Sprog og havde fortalt dem om, hvorfra han oprindelig var kommen, blev han anset som et Sendebud fra Solen og bliver Raadgiver hos Landets Keiser. Han bringer

*) Ved Martinia har Holberg tænkt paa Frankrige, som dengang, da Holberg i 1715 opholdt sig her, i Ludvig XV's Mindreaarighed (1715—23) styredes af Hertugen af Orleans, der altsaa var Landets næstøverste Mand.

det forfaldne Krigsvæsen paa Fode, opfinder Krudtet og slaar de omboende Dyrenationer, og Qvame bliver under hans Ledelse en Erobringsstat. Keiseren falder i et Slag, og Nils Klim opkaster sig ved Hjælp af Hæren til hans Eftermand og ægter Formandens Datter. Han undertvinger nu Mezendore og Martinia med deres Vasalstater og optræder som en Underverdenens Alexander*). Men beruset af sin Lykke bliver han hovmodig og grusom, og da han søger at udrydde den gamle Keiserfamilie, udbryder der et Oprør mod ham. Keiser Nils maa flygte til en Bjergegn, hvor han skjuler sig i en Hule; men da han er kommen et Stykke ind i denne, gaar han udfor en brat Skrænt og styrter i Dybet. Han bliver ved at falde og falde, indtil han atter kommer frem i Dagen. Da befinder han sig atter paa Fløifjeldet, og Qvames mægtige Keiser, Underverdenens Alexander den store, er forvandlet til en forsulten bergensk Student. Idet han stiger nedover Bjerget, møder han underveis nogle Smaagutter, som han paa Qvamtisk beder om at vise ham Veien. De holder ham for Jerusalems Skomager og flygter med et Skrig. Da han nu kom til Sandviken, var Rygtet om Jerusalems Skomagers Ankomst til Landet — han havde nys før vist sig i Hamburg — gaaet foran ham, og ved Foden af Bjerget havde der samlet sig en stor nysigen Folkemængde, som dog tog Flugten, saasnart han viste sig. Kun en gammel Mand blev tilbage. Det var Abelin, som gjerne vilde have Rede paa forskjellige Forhold i Jerusalem paa Kristi Tid.**) Efter at have vexlet nogle Ord kom det til Forklaring mellem dem, han drager Kjendsel paa Klim, som fortæller ham om sine Oplevelser. Længe vilde Abelin ikke tro ham, men da han Ord for Ord gjentog det samme fra Tid til anden, kom de overens om at tie med det hele. Nils Klim blev optagen i Abelins Hus under Foregivende af, at han var en Student fra Trondhjem, og da Klokkeren ved Korskirken strax efter døde, blev Qvames forhenværende Behersker hans Eftermand. Han ægtede en Kjøbmandsdatter fra Bergen, med hvem han havde tre Børn.

Hermed ender Nils Klims Beretning. Abelin, som overlevede Klim og i hvis Bibliothek Haandskriftet til den underjordiske Reise blev indlemmet har forsynet det med følgende Efterskrift:

---

*) Paa et af sine Erobringstog kommer han i Besiddelse af en haandskreven Skildring af en Reise, som Tanian, en af Underverdenens Beboere, gjør til Oververdenen. Denne, der er skreven med overordentligt Lune, giver en glimrende Fremstilling af, hvad en fordomsfri Jagttager maatte mene og sige om forskjellige Forhold blandt Europas Folk i det 18de Aarhundrede. Navnlig gjør den et ganske eiendommeligt Indtryk som et Slags Modstykke til Nils Klims Skildring af sine Oplevelser.

**) Rygtet om Jerusalems Skomagers Komme til Bergenstrakten gik vidt og bredt omkring, og Presterne greb Anledningen til at holde Bodsprædikener. Men nogle gik videre og paastod, at Skomageren havde spaaet, at Verden skulde forgaa til St. Hans. Men da Bønderne heraf tog Anledning til at forsømme Vaaraannen, blev en af Sognepresterne ræd for, at han skulde gaa glip af sine Rettigheder, og han lod da tillyse, at Verdens Undergang var udsat paa et Aar, saa man ikke skulde betænke sig paa at forrette Markarbeiderne.

"Nils Klim levede indtil Aaret 1695. Hans ustraffelige Liv og gode Opførsel gjorde ham elsket af alle. Dog var Presten ved Korskirken undertiden fortrydelig paa ham, for hans store Alvorligheds Skyld, hvilken han mente kom af Hovmod. Men jeg, som kjendte Mandens Tildragelser, undrede mig meget meer over den Beskedenhed, Ydmyghed og Taalmodighed, hvormed han, som havde været Monark over saa mange Riger, forrettede dette ringe Embede. Af andre derimod, som ikke kjendte hans forunderlige Forvandling, kunde han ikke undgaa at mistænkes for Stolthed. Saa længe hans Kræfter tillod det, pleiede han ved visse Aarstider at stige op paa Bjerget og se stivt ned i den Hule, hvoraf han var opkommet. Hans Venner har bemerket, at han pleiede altid at gaa fra den med taarefulde Øine og derpaa lukke sig inde i sit Studerkammer, for at være ene den hele Dag. Hans Kone har ogsaa bevidnet, at hun ofte har hørt ham snakke i Drømme om Krigshære til Lands og til Vands. Engang gik hans Sinds Adspredelse saa vidt, at han lod Stiftamtmanden af Bergen befale strax at komme til sig. Hans Kone mente, at denne Fortumling i Hovedet kom af hans altfor store Lyst til at studere, og var derfor meget bange for hans Sundhed, som hun troede maatte lide derved. Hans Bibliothek bestod mest af politiske Bøger, og da man troede, at disse ikke saa lige passede sig for en Klokker, blev han i denne Henseende lastet af adskillige. Af denne Reisebeskrivelse er der kun et eneste Exemplar, skrevet med Forfatterens egen Haand, og dette er i min Forvaring. Jeg har ofte havt i Sinde at udgive dette Verk i Trykken; men adskillige vigtige Aarsager har hindret mig fra denne Beslutnings Udførelse".

Nils Klim er, skjønt nuomstunder lidet kjendt, et af Holbergs Hovedverker, og han satte selv overmaade stor Pris paa dette Arbeide. Men dets Tendens er ikke overalt klar og sikker. Potu er saaledes neppe i alle Henseender hans Ideal af en velordnet Stat, — derfor gjør han dets Indbyggere ogsaa til Trær. I Klims Opdagelsesreise rundt Planeten Nazar tumler han af Hjertens Lyst med sine filosofiske Ideer, idet han stundom driver Spot med dem, men som oftest fastslaar deres Gyldighed i Modsætning til de i Europa herskende Skikke og Sædvaner. Ikke sjelden har Skildringen Karakteren af Allegorier, der skal betegne det virkelige eller indbildte Værd af de jordiske Goder, som er Gjenstand for Menneskenes Ønsker.*) Bagsiden af Jordens Overflade, det underjordiske Firmament, er derimod de europæiske Samfund, sete paa Vrangen, skjønt ogsaa her Allegorien og Fabelen hyppig griber ind. At den mægtige Erobrer og Reformator i Underverdenen driver det til at blive Klokker i Oververdenen, medens han i det ideale Samfund maa tage til Takke med Løberens Rolle, er ved sin slaaende Analogi ganske i den holbergske Satires Aand.

Nils Klim er skreven paa Latin og blev første Gang udgivet i Leipzig 1741.**) Han indsaa nemlig, at hans Fiender vilde gjøre alt for at

*) I denne Henseende er Ligheden med Bunyans "En Pilgrims Vandring" ret paatagelig paa flere Steder.

**) Den blev Aaret efter oversat paa Dansk og senere hen paa næsten alle europæiske Sprog, deriblandt ogsaa Ungarsk og Russisk. De bedste Oversættelser paa vort Sprog er af Baggesen, hvorfra de her anførte Citater er hentede, samt af N. V. Dorph. Den sidstnævnte er ledsaget med ypperlige Anmærkninger og historiske Oplysninger af den bekjendte Historiker Konferensraad E. C. Werlauff.

komme ham tillivs og faa Bogen undertrykket. Derfor vilde han skaffe sig en Støtte i Opinionen inden Europas lærde Verden, og med denne for Øie betjente han sig af dens Universalsprog.

At denne hans Forsigtighed var paa rette Sted, viste sig strax, Bogen udkom. Da blev der nemlig strax Mudder i Pietisternes Leir, og Hoffets Prester satte sig i Bevægelse for at faa Bogens Salg forbudt i Danmark samt inddraget de Exemplarer af den, som allerede var indførte i Landet. Der maa i det hele taget have været agiteret meget sterkt derfor, som et Brev ra Gram til Statholder Rantzau i Norge noksom viser. "Havde Deres Excellence været her," skriver han, "kunde De faaet langt betimeligere Nils Klim at læse, medens det endnu stod mellem 5 og 7 med dens Skjæbne, enten den skulde konfiskeres eller ikke. Boghandler Preus, dens Forlægger, skulde end ikke blive saa ilde tilfreds, hvis Bluhme og Pontoppidan havde reussieret i at faa den forbuden, og saadan Formodning brugte han siden til Undskyldning, hvorfor han tog 1 Rd. for disse 23 Ark Papir. Men baade Klimius og dens Auctor blev til Lykke staaende paa deres fire Ben, og kunde, naar den Omgang og samtlige Midler og Aarsager skulde aabenbares, give en ligesaa artig hemmelig Historie at læse som de, man har om visse Skrifter, der lykkeligen trods alle Jesuiternes Kneb og Rænker er slupne igjennem i det hellige Officio til Rom."

Hvad der denne Gang bevægede Kristian VI til Fordragsomhed vides ikke. Men de kjøbenhavnske Theologer gav sig dog ikke saa let. I Göttingische Zeitungen, et anset videnskabeligt Tidsskrift, fik de saaledes Holbergs Kollega, Professor K. L. Scheidt, til at skrive en Anmeldelse af Bogen, hvori Forfatteren ikke levnedes stor Ære. Der var endog paa Tale at lade Holberg underkaste sig et Slags Konfirmation; man vilde anstille et "Omvendelsesforsøg" paa ham. Til Held for de danske Theologers gode Navn og Rygte faldt dog dette bort*). Men for at forebygge den Skade, som Nils Klim efter Presternes Formening vilde anrette paa Folkets Religiøsitet,

*) Herom fortæller Henrik Gerner, der 1737—47 var Stiftsprovst i Kjøbenhavn: "I mit Embeds Tid i Kjøbenhavn havde jeg den Ære at være bekjendt med en vis Mand, som ikke alene var en lærd, men endog en ganske billig og brav Mand; han var en god Skribent og havde ved sine Skrifter erhvervet sig hos mange Anseelse og Respekt han hørte til vor Frue Menighed, som jeg var Prest til . . . . Denne brave og lærde Mand havde en Del faaet Mistanke til, ligesom han over nogle af den kristelige Religions Grundsandheder skulde tænke noget frit. Jeg ved ikke, hvorvidt han deri var skyldig eller uskyldig; men det ved jeg, at ved den Leilighed, at han engang gav et vist Skrift ud, blev en Del af de Herrer Geistlige allarmerede derover og ytrede dem med Lyst til at ville have fat paa ham for at bekehre paa ham. (Siden Sagen i sig selv var absurd, saa har jeg derom brugt et absurdt Ord, da jeg ellers vel ved, at de er ingen dansk Talemaade — at bekehre paa Folk). Jeg derimod, som efter den almindelige Talemaade skulde være denne Mands Sjælesørger, var deri med mine Ordensbrødre uenig."

udgav Holbergs Modstander, Erik Pontoppidan, et Slags Modskrift, som vi her skal betragte lidt nærmere.

Erik Ludvigssøn Pontoppidan*) er en af de Personligheder fra hin Tid, som endnu lever i vort Folks Erindring, navnlig som den, det i mange og væsentlige Stykker skylder sin religiøse Opdragelse. Men ogsaa i andre Henseender er han en meget merkelig Mand, ikke mindst paa den populære Videnskabs Omraade, og han øvede her ved sin Mangesidighed og ved sine meget læste Skrifter en Indflydelse, der vistnok ikke paa langt nær taaler at sammenstilles, end sige sammenlignes, med Holbergs, men dog staar adskilligt over den, de fleste andre af Samtidens Forfattere øvede. Der er i Holbergs og Pontoppidans Livshistorie ikke faa Overensstemmelser, men deres Aandsretning er dog saa forskjellig, som den overhovedet kunde være. Thi Pontoppidan var med Liv og Sjæl Pietist, medens Holberg hyldede en friere, i visse Henseender endog nærmest rationalistisk Retning. Holberg og Pontoppidan var Bekjendte, men ikke Venner, og man har en Beretning om, hvorledes det i 1739 var kommen til et alvorligt Sammenstød mellem dem i Biskop Herslebs Hus. Holberg skal her have rettet en Bebreidelse mod Pontoppidan for den store Synd, "han havde begaaet mod disse fattige Lande og Riger, idet han havde gjort vor naadigste Konges Sind, Hjerte og Sjæl saa forsagt i ham, at han umulig kan glæde sine Undersaatter længe med sin Helbred". Pontoppidan havde paa sin Side anket over en efter hans Mening ubillig Kritik, som Holberg havde fældet over et af hans religiøse Skrifter, og hertil havde Holberg svaret, at han paa alle sine Reiser "aldrig havde fundet en saa villig Nation

212. Erik Ludvigssøn Pontoppidan, født 1698, død 1764, Biskop i Bergen 1747—1755.

*) Erik Ludvigssøn Pontoppidan var en Brodersøns Søn af Throndhjemsbiskopen Erik Pontoppidan den ældre. Han var født 1698 i Aarhus, hvor hans Fader var Stiftsprovst. Han blev tidlig forældreløs, men kjæmpede sig dog frem til at underkaste sig Examen ved Universitetet, hvorefter han en Tid var Huslærer hos General Lützow paa Tom. I Aaret 1723 blev han Slotsprest paa Nordborg paa Als, 11 Aar efter Slotsprest paa Fredriksborg, forflyttedes 1735 som Hofprest til Kjøbenhavn og blev 1738 extraordinær Professor i Theologien. Hans senere Virksomhed, der for nogen Tid tilhører Norge, vil paa sit Sted nedenfor blive omtalt. Hans første Skrift var af topografisk-historisk Art (Theatrum Daniæ; strevet paa Tysk); senere udgav han et Verk over danske Mindesmerker, en dansk-norsk Kirkehistorie, skreven paa Tysk, og forskjellige historiske Arbeider. Mere bekjendt er dog hans Forklaring over Luthers Katetismus (Sandhed til Gudfrygtighed), der udkom allerede i 1737.

til deres Guds Devotion som de Danske og Norske". De stiltes som Uvenner*.)

Denne Forskjellighed i Livssyn præger da ogsaa i høi Grad det Pontoppidanske Modskrift, der bærer den lange Titel: "Menoza, en asiatisk Prins, der drog Verden omkring og søgte Kristne, særdeles i Indien, Spanien, Italien, Frankrige, Holland, England, Tyskland og Danmark, men fandt lidet af det, han søgte" (Kbhvn. 1742—43). Som Titelen angiver, gaar dette Arbeide, der i Formen nærmest har taget Franskmanden Montesquieus "En Persers Breve" til Mønster, ud paa at undersøge det kristelige Troslivs Stilling i Landene og aabner derhos Polemik med Jøder, Muhamedanere og ikke-lutherske Trosbekjendelser. Den hele Roman er et Opbyggelsesskrift, men frembyder paa den anden Side meget af Interesse ved de historiske Traditioner, den meddeler. Den hele Bog har et pietistisk Anstrøg; men Forfatteren er fordomsfri nok til at indrømme, at Religiøsiteten paa Kristian VI's Tid var udartet til Hykleri.**)

Omtrent ved den Tid, Nils Klim blev udgivet, blev der gjort et nyt Forsøg af Holberg paa at erobre det franske Publikum, idet hans Komedier af Gothard Fursmann blev oversatte paa Fransk. Men dette mislykkedes aldeles, og kun en Del af Oversættelsen blev trykt. Forøvrigt var Holberg aldrig ledig. Han udgav i 1740-Aarene en Samling af sine latinske Smaaarbeider, en Række ofte ret vittige Epigrammer (en i 1863 af Rektor C. Müller besørget Oversættelse af disse er Originalen fuldt ud værdig), sit Levnetsløb i fuldstændig Skikkelse og en Samling af sine mindre poetiske Arbeider (Metamorphosis, Skjemtedigtene, Zille Hansdotters Forsvarsskrift for Kvindekjønnet***), Brevet til Burman paa Dansk, den jydske Feide og det daphniske Blodbad.†) Hans merkeligste Arbeide fra denne Tid er dog hans i 1744 udgivne "Moralske Tanker".

*) Man har ogsaa en meget bekjendt Anekdote fra et andet Sammenstød mellem Holberg og Pontoppidan, i Anledning af en Skrabe, som den sidste udvirkede for Langebek, der, skjønt han alene var Student, havde vovet at rette et Par Feil i hans danske Kirkehistorie.

**) Ogsaa Menoza blev oversat paa forskjellige Sprog, deriblandt Svensk, Tysk og Hollandsk.

***) Holberg, der i sine unge Aar for at erte Spidsborgeriet i en skikkelig og ærbar By havde forfegtet den Anskuelse, at Kvinderne ikke var Mennesker, indtog ligeoverfor det sociale Spørgsmaal, man kalder Kvindesagen, — en fuldt ud moderne Stilling. Han, der bortset fra sin Ungdomsforelskelse i Kristianssand, som ovenikjøbet tør have gaaet sporløst hen over ham, neppe nogensinde følte Kjærlighed, udtaler ikke en, men mangfoldige Gange den samme Opfatning af Kvindens Ret overfor Samfundet, som i vore Dage er kommen tilorde, og i Zille Hansdotters Forsvarsskrift betjener han sig — som Georg Brandes har paavist — af ganske de samme Argumenter, som Stuart Mill i vort Aarhundrede har benyttet.

†) Det daphniske Blodbad er Holbergs sidste versificerede Arbeide; det er efter sit Anlæg en æsopisk Fabel om Tidens Skinhellighed, som under Bearbeidelsen er voxet op til et

Flere af Holbergs Venner havde tidlig opfordret ham til at udarbeide et moralfilosofisk System paa Grundlag af de Ideer, han i sine Verker havde udtalt. Selv havde han, siger han, ingen Lyst til det, da han følte, at hans Meninger stod i altfor skarp Strid med det, som dengang var almindelig antaget. Det er vel tvivlsomt, om hans Evner havde tilladt ham at vove dette Forsøg; thi han har vistnok selv mere end nogen anden følt, hvor meget hans Ideer og Tanker, der netop tiltaler ved den Ærlighed og Naivetet, hvormed de er fremsatte, maatte tabe i Friskhed ved at sammenpresses i et System. Et saadant er hans "Moralske Tanker" da heller ikke. Det er en Række af Afhandlinger og Betragtninger, udarbeidede paa Grundlag af et eller andet af hans Epigrammer, krydrede med hans sædvanlige muntre Lune og spillende Vittighed og skreven med en Frimodighed, som neppe nogen anden i hin Tid havde vovet. "Hans Betragtninger over den sande og falske Gudsfrygt, over den offentlige Gudsdyrkelse og huslige Andagt, over Religionsforfølgelser og Tolerance, over sømmelige og tilladelige Fornøielser m. m. kunde uden Tvivl paa en Tid, da alle de Midler, som staar til en absolut Enevoldsregjerings Raadighed, anvendtes for at undertrykke al Munterhed og tvinge Folk til at gaa i Kirke, tjene til en gavnlig Modgift mod den Aand, som fra oven udbredte sig i Samfundet. Men forøvrigt er det langtfra, at Holberg i sine moralske Tanker har sat sig et saa ensidigt Formaal som at opponere mod Regjeringens kirkelige Tendenser. Han behandlede ogsaa mange andre Spørgsmaal, der henhører under Moralfilosofien, som om Oprindelsen og Bevæggrundene til forskjellige menneskelige Feil og Særegenskaber, om forskjellige jordiske Goders virkelige eller indbildte Værd, om ældre og nyere Filosofers Meninger og Læresætninger, om gamle og nye Tider, om Livets Kaar og meget andet. . . . Det var imidlertid vanskeligt for Holberg, naar han først kom paa Gled, at indskrænke sig til en vis, bestemt Art af Materier, og hans moralske Tanke streifer ikke sjelden over paa et æsthetisk eller politisk Gebet, ja taber sig undertiden i det rent humoristiske. Der findes Afhandlinger om Poesi, om Studeringer, om Bondestanden o. desl., ja endog Beskrivelse over en Hofmand, Raad til en Jomfru, at hun ikke skal være bange for at gifte sig med en Officer, Udvikling af Forfatterens egne Grunde til ikke at gifte sig, Undersøgelsen af det Spørgsmaal, om den, der har en slem Mave ikke er ligesaa ilde faren

---

helt komisk Heltedigt. En Kat, der ikke længere kan forsørge sig og sin Familie, siden Mus og Rotter har lært at tage sig i Vare for dens Kunster, slaar sig efter Rævens Raad paa Hellighed og optræder som Bodsprædikant. Da nu Mus og Rotter i Tillid til dens Omvendelses Tilforladelighed, indfinder sig for at høre paa dens Prædikener, bliver de et let Bytte for Bodsprædikantens Hustru, Yngel og Venner, der har lagt sig paa Lur. Kattepus bliver derpaa af Dyrenes Konge, Løven, forfremmet til Overjæger.

som den, der har en slem Kone og andet saadant, som neppe i egentlig Forstand kan siges at henhøre til Moralfilosofien*)".

I Forbindelse med Holbergs "Moralske Tanker" maa vi ogsaa omtale hans Epistler, skjønt disse tilhører Afslutningen af hans Liv, idet de fire første Bind udkom i Aarene 1748 og 1750, det femte efter hans Død. I disse, der alle paa en Undtagelse nær er skrevne til opdigtede Personer**) behandler han de forskjelligste Materier, snart theologiske, snart filosofiske, historiske, politiske, stats- og landøkonomiske, æsthetiske, lingvistiske, pædagogiske, fysikalske og lignende Emner, hvorhos han ikke sjelden paa en Maade, der minder om hans Lunes lykkeligste Dage, slaar Gjækken løs i humoristiske Artikler.

"Til Opfatningen af Holbergs Livs- og Samtidsforholde," siger J. S. Welhaven i sin aandfulde kortfattede Skisse af Holberg, "give Epistlerne mange vigtige og interessante Bidrag, og skjønt man ikke sjelden her, i matte Gjentagelser af tidligere Betragtninger og i ganske ubetydelige Afhandlinger kan se Alderdommens og en udnyttet Tænknings Merker, træffer man dog ogsaa en stor Del Epistler, hvori endnu saavel hans Skarpsindigheds som hans skjemtsomme Lunes fulde Præg er bevaret. Intet andet af Hol-

*) C. W. Smith, Om Holbergs Levnet S. 290 fg. Den svenske Lærde C. C. Gjørwell, der i 1750 i længere Tid opholdt sig i en Udhavn mellem Arendal og Kristianssand, fandt her hos Lodserne de fleste af Holbergs Skrifter, deriblandt ogsaa "Moralske Tanker", som han studerede. "Jag märkte", skriver han, "huru genom den flera fria och lättsinniga tankar i religionsmål smygde sig in hos mig, besynnerligen af hans Moraliska Tankar, en bok full af skadeliga principer. Dette var början til naturalismus hos mig, och har jag altsedan ej varit i stånd at utrota detta onda utur mit hjerta, oaktadt jag i flera år rätt med alfvar arbetat herpå, utan religion och fritänkeri hafva altsedan hos mig omvexlat, dock, Gudi allena äran, altid med den förras seger. Då jag fått denna min andas första besmittelse af baron Holbergs satyriska skrifter, så må ingen förtryta på, at jag mot dem så ifrat i mina af trycket utgifna arbeten". I det samme Aar Holberg døde, udgav Gjørwell sine Bref om blandade ämnen, hvori han drager skarpt tilfelts mod de af Holberg i hans Kirkehistorie og i hans Moralske Tanker udtalte Anskuelser og Domme, og stempler ham selv som halv Arianer. Ja, selv den danske og norske Nation faar høre ilde, maaske fordi Holberg var udgaaet fra dem. Der blev dog strax taget til Gjenmæle mod Gjørwells Udtalelser af Friherre Fred. Palmqvist, der skrev under Navnet "Florentinus". Dennes Skrifter indeholder dog intet, som fortjener særlig at udhæves, med Undtagelse af den Ytring, som han i Anledning af Gjørwells nedsættende Udtalelse om den danske og norske Nation lader falde, idet han anser denne for en "Nation, med hwilken wi nu och framdeles, i anseende til det gemensamma interesset, lära beständigt lefwa uti förening, wänskap och förtroende".

**) Holbergs private Korrespondance var altid indskrænket til det mindst mulige, og man kjender ialt kun lidt over et Snes Breve fra ham. De fleste af disse Breve (10 i Tallet) er skrevne til Krigsbogholder Aage Hagen i Throndhjem, en Mand, der maa have været beslægtet med ham, ifald den thrønderske Tradition om Holbergs Herkomst medfører Rigtighed.

bergs Verker fører os saaledes ind i den omfattende Kreds af hans Studier og Sjælsinteresser. Vi dvæle her ved hans Arbeidsbord, læse i hans opslagne Bøger og gjøre Indblik i hans Optegnelser. Ethvert af Tidsalderens vigtige Spørgsmaal har sysselsat ham, dens Hovedproblemer stilles idelig paany for hans Tanker. Merkeligheder fra alle Tider fremhenter han til Betragtning og Sammenligning, og af alt dette forstaar han at udbringe det almenfattelige, ofte i levende og tiltalende Træk. Saaledes ser vi ham aandelig virksom til det yderste, og vi modtage da gjerne hans Beretning om mangehaande personlige Tilstande og Forholde, der betegne Heldingen af hans gavnrige og virksomme Liv". Men hvad der er det forunderligste af alt: Holberg, der ved sin Embedstiltrædelse holdt en Ligtale over Metafysiken, der ved Afslutningen af sin Manddomsalder i Nils Klim dømte Metafysikeren til Aarelادning og Forvisning fra Visdommens Land til Abekatternes Verden, sysselsætter sig nu som Olding alvorlig og ivrig med metafysiske Undersøgelser. Det moralfilosofiske Element er her trængt i Baggrunden, idet Holberg for at forsvare sin egen religiøse Overbevisning selv gjør sig Rede for den. Orthodox efter Tidens Opfatning var og blev han dog aldrig. Han drager saaledes Helvedsstraffenes Evighed i Tvivl som stridende mod Guds Barmhjertighed, og han betoner sterkt, at Menneskenes fri Villie er bestemmende for deres jordiske Vandel uden at afhænge af Guds Forudseenhed. Men fremfor alt prædiker han Tolerance, idet han finder, at det er ukristeligt at hade og forfølge Trosfæller for deres afvigende Meningers Skyld. Nu, da Kirken er saa haardt betrængt fra alle Kanter, er efter hans Opfatning en saadan Forkjettringsaand, der kun maa medføre Uenighed, baade utidig og i høieste Grad skadelig.*)

Ved Kristian VI's Død var Pietismens Herredømme i Danmark og Norge forbi, og blandt dem, som høiest glædede sig over Thronskiftet og virkelig vovede at lægge sin Glæde derover for Dagen, var Holberg.

*) Af hans 340de Epistel at slutte har han neppe anset Menneskets evige Velfærd for betinget af visse bestemte Trossætninger, idet han ikke tør bestride, at en Mand, hvis "Troskab, Gavmildhed, oprigtige Venskab, Aabenhjertighed og andre store Dyder" var almindelig anerkjendte, jo kan være bleven salig, ihvorvel han umiddelbart før sin Død paa Skriftefaderens indtrængende Opfordring negtede at bekjende en vis Troens Artikel. Hermed staar maaske følgende af Suhm fortalte Anekdote i Forbindelse: "En gammel brav Mand døde her i Byen; han havde en Datter, en meget munter og fornuftig Kone, i Huset hos sig. Holberg, en Ven af Huset, kom og fandt hende utrøstelig. Han forestilte, at han ei havde ventet at finde hende saa. Hendes Fader havde jo opnaaet en meget høi Alder. Derfor er jeg ei heller saa bedrøvet, svarte hun, men nylig gik de tyske Prester fra os; som min Fader i Vildelse talte over sig og sagde noget, som stødte dem for Hovedet, saa overgav de ham til Djævelen, og strax derpaa døde han. Med sit komiske Smil og satyriske Tone trykte Holberg Konens Hænder og sagde: "Det kan Bitterdød hænde (dette var hans sædvanlige Ed), at vor Herre tænker anderledes end de tyske Prester." Dette komiske Indfald rettede den muntre Kone mere op end en lang Tale".

Han kunde lige saa lidet døie Kristian VI, som denne kunde fordrage ham, og man har ikke uden Grund som Bevis herpaa fremholdt, at Holberg ikke omtales i et eneste af Kongens mangfoldige Breve. Den kongelige Unaade ytrede sig ogsaa i Tidens Stil derigjennem, at Holberg ikke fik en eneste Titel, saa længe Kristian VI levede. I 1746 havde han været Professor i 32 Aar, uden at han endnu var bleven Justitsraad, medens hans Samtidige var forfremmede til Etatsraader. Men denne Ulykke har Holberg dog vistnok baaret med Fatning. Ved Universitetets Mindefest over Kristian VI kulminerede den halvgale Smiger, som det dansk-norske Folk i de sidste Aarhundreder har pleiet at ofre de oldenborgske Enevoldskonger. I Indbydelsesskriftet til Sørgefesten jamres der over, at selv Enevoldskongerne maa dø skjønt de baade er og med Rette kunde kaldes Guder. Men da nu dette er saa, maa Konsistoriet ialfald faa Lov til at paakalde Kristian VI som en Helgen. "Tillad", heder det, "o høisalige Fader Kristian, at vi nu efter din berømmelige Apotheose venter denne ene Trøst af dig, at paa Grund af din Fromhed vore Bønner maa finde sterkere Gjenlyd hos Gud, hos hvem du vel altid har formaaet meget, men nu formaar mere end nogensinde." Om muligt endnu mere smygende var Universitetets Rektor, Professor Scheidt, der vel ogsaa havde forfattet Programmet, i den lange latinske Tale, han holdt ved Sørgefesten. "Idet han minder om, at der om to Aar vil være gaaet 300 Aar, siden den oldenborgske Slægt kom paa Thronen, kan han ikke finde Udtryk nok til at prise disse Kongers Storhed, Visdom og Lykke undtagen ved at sige, at de i den Grad havde lignet selve Gud, hvis Stedfortrædere her paa Jorden de have været, at den ikke tager feil, som tror, at den oldenborgske Slægt ikke saa meget nedstammer fra hin ældgamle saxiske Helt Vitekind som fra selve Dyden og Visdommen.*)" Man maa tro, at det var som Protest mod dette elendige Spytslikkeri, at Holberg i 1747 udgav den Lovtale, han for 17 Aar siden havde holdt over Fredrik IV. Ogsaa paa en anden, ikke mindre ligefrem Maade fik han sagt sin Mening. I Fororbet til sin i 1746 udgivne Oversættelse af den græske Historieskriver Herodian**) udtaler han i Dedikationen til Kongen ligefrem: "Eders Kongelige Majestæt maa ikke vente, at jeg ved denne Leilighed efter de fleste Skribenteres Maade diffunderer (fortaber) mig udi prægtige Lovsange, og at jeg søger at etalere (udbasunere) Eders Kongel. Maj[ts] Dyder". Dette indlader han sig da heller ikke paa. Han vil kun udtrykke sin inderlige Glæde over den indtraadte Forandring, og denne udtaler han da ogsaa i følgende Ord: "Ligesom jeg tilforn haver stedse ønsket at være 10 Aar ældre, saa ønsker jeg nu at være 10 Aar yngre, thi E. Maj[ts] livsalige Regimente haver saaledes charmeret mig og alle oprigtige Undersaattere, at vi alle

*) E. Holm, Holbergs statsretslige og politiske Synsmaade, S. 13.
**) Herodian skrev paa Græsk sin Samtids Historie (180—238 e. Kr.).

have faaet ligesom nyt Liv og nye Kræfter"*). Den stille tilbageholdne Lærde, som hidtil vistnok aldrig havde været ved Hove, indfandt sig nu, heder det, ikke sjelden paa Slottet for at nyde Synet af den livsglade unge Konge og hans Dronning**). Holberg levede imidlertid ikke længe nok til at se, i hvilken Retning dette hans Ideal af en Konge skulde udvikle sig.

I 1747 aabnedes den danske Skueplads, der havde været lukket i henved 19 Aars Tid, paany, og det med Holbergs Stykke "Den politiske Kandestøber." Men de tyve Aar, som var hengaaede, siden han skrev sine sidste Komedier, havde allerede forandret Tidsalderens Smag. Folk, som gjorde sig til af sit æsthetiske Skjøn, slog Rynker paa Næsen af Holbergs dramatiske Forfatterskab; han var dem nu for plump og gammeldags; Publikum havde vendt sin Kjærlighed dels til den nyere franske Komedie med sine kolde Samtaler uden

*) "Du skriver", heder det i Holbergs 183de Epistel, "at en reysende Person, som nyeligen kom fra Kjøbenhavn, haver fortaalt, at han for Slots-Porten ikke saa de sædvanlige Liv-Gvarder til Hæst, endskiønt det Høye Herskab var hiemme. Du forlanger af mig at vide Aarsagen dertil: Aarsagen dertil er den samme, som til adskillige Ting af lige Natur, hvorved Hans Mayestet lader see Omhed mod sine Undersaatter, og tilligemed viser, at han grunder det Kongel. Huuses Styrke og Sikkerhed paa sit Folks Kiærlighed, som han ogsaa fuldkommeligen haver vundet. Naar du engang kommer hid til Staden, skal jeg vise dig en heel Liste paa deslige glimrende Actioner, saa at du med mig skal tilstaae, at vi leve under et Herskab, hvilket vi maa ansee som Himmelens store Gave: Og hvad vor Regierende Dronning angaaer, da haaber jeg, at din Frue ved sin Hiemkomst haver fortaalt dig saa meget derom, som du af Glæde kand taale at bære. Du maa derfore ikke forundre dig over at høre, at jeg nu paa min gamle Alder iblant kommer til Hove. Det skeer ikke af nogen Forfængelighed: Men jeg finder intet behageligere Sted end dette for en Philosopho; thi her kand man bivaane en høy Forsamling uden Masqve, uden Sminke, uden afpassede Skridt og uden paa Skruer satte Ord; saa man udi et Kongeligt Hof seer den naturlige Stands Simplicitet forestillet. Jeg vilde derfor ønske, at jeg kunde komme der oftere; men om Vinteren udi de koldeste Maaneder tillader min Helbred mig ikke saadant. Jeg haaber, kiære Broder, at dette mit Vidnesbyrd vil opvække hos dig en inderlig Fornøyelse, helst, saasom du veed, at jeg kan regnes blant de faa Mennesker, der ikke rose uden Aarsag".

**) "Filosofen Holberg gik hver Gang op i Appartement-Salen for at se Friderich og Lovise, hvilket han kaldte et Englesyn", heder det i H. J. Birchs Skrift "Aarsagerne til Dannemarks Aftagelse i Velstand" (Kbh. 1790) S. 6. — Man har en, som det dog synes, noget tvivlsom, af L. Engelstoft optegnet Anekdote om en Spøg, som Fredrik V engang skal have tilladt sig overfor Holberg. "Kongen", heder det, "aftalte med et Par Officerer af Garden, at de skulde engang se at forskrække ham. De oppassede ham engang, da han gik sildig i Kongens Have, og idet de satte ham et Par Pistoler for Brystet, sige de, at han strax skulde gjøre et Vers. Han skal da have fremsagt følgende Impromptu:

"Ach Gott, Du grosser Richter,
Was sind dies für Geschichten?
Sage mir in Namen dein,
Was mögen diese für Schurken sein."

Handling, uden Liv og Lystighed paa Scenen, dels til Folkeskuespillene med deres markskrigerske Optog. "Der spørges", siger han i sin sidste Epistel, der blev trykt efter hans Død, "ikke mere, om et Skuespil er vel eller ilde udarbeidet, men om det endes med Sang og Dans .... Enhver Skribent kan nu agere Comoedie-Skriver, og ingen frygter at se sit Arbeide spildt, i hvor mavert, elendigt og ilde sammenhængende det end er ..." For saa vidt muligt at holde sig i Publikums Gunst maatte Holberg i de nye Stykker, han forfattede for Skuepladsen, rette sig efter dets forandrede Smag, om hans Hjerte end maa have blødt derved.

Disse hans nye Stykker, der var fex i Tallet — Plutus, Abracadabra, Republiqven, Philosophus udi egen Indbildning, Sganarels Reiser og Den forvandlede Brudgom —, viser forøvrigt tilstrækkeligt, hvor meget den dansk-norske Literatur har tabt ved den tyveaarige Stansning, som havde fundet Sted i Holbergs komiske Produktion; de har alle et tørt Gammelmandspræg, og er, naar det kommer høit, matte Gjentagelser eller Mindelser af geniale Indfald, der tilhører svundne lykkeligere Dage.

Ogsaa i andre Henseender viste Holberg sin altid usvækkede Interesse for den danske Skueplads. Han tænkte saaledes paa at skjænke det nyoprettede Theater, der maatte tage tiltakke i et leiet Lokale, en Byggetomt til Opførelse af en passende Bygning, — et Tilbud, som dog ikke blev benyttet —, og han optraadte derhos som Skuespillernes gode Raadgiver, til hvem de frit kunde henvende sig, ihvorvel han af Hensyn til sin Stilling ved Universitetet nødig vilde, at hans Befatning med Theatret skulde blive Offentligheden bekjendt. Men denne hans Stilling ved Theatret var dog alt andet end udelukkende behagelig, og navnlig var Skuespillernes Opførsel mod den alderstegne Digter ingenlunde, som den burde være. I Begyndelsen af 1753 negtede Skuespillerne saaledes at optræde sammen med en Skuespillerinde, som Holberg havde faaet antaget, under Paaskud af, at hun førte et usædeligt Levnet. Sandheden var dog, at hun i den Henseende snarere var en Smule bedre, om end ikke fuldt saa forsigtig som de øvrige, og at der var sat Kulisseintriger i Gang mod hende. Holberg tog da hendes Forsvar paa en meget syndig Maade i en Skrivelse til samtlige Acteurer, men dette hjalp ikke, og de lod ham vide, at han var "en sær og knarvorren gammel Mand", paa hvis Ord der ikke kunde lægges Vret, ja der faldt baade ved denne og andre Leiligheder Ord fra Skuespillerne om, at det var dem, han havde at takke for den Lykke, han gjorde som Komedieforfatter. Holberg kunde da heller ikke forebygge, at den Skuespillerinde, hvis Forsvar han havde taget, blev udpebet og hindret fra at optræde. For nu at dæmpe Skuespillernes Opsætsighed en Smule blev Theatret lukket for en kortere Tid, i hvilken de ikke fik nogen Løn udbetalt.

Men naar nu Holbergs Fortjenester som Komedieforfatter ikke var anset for at være overvættes store, og det ovenikjøbet af dem, som først og

fremst skulde have Forudsætninger for at fælde en billig og uhildet Dom derom, er det da noget at undres over, at hans lærde Samtid uglesaa ham? Andreas Høyers Dom om hans første historiske Arbeide er ovenfor anført. Senere tog man Forargelse af, at han skrev Satirer og Komedier, og ansaa ham næsten som en Skam for den ophøiede Institution, som han tilhørte. Skrev han et Program for denne, blev det undertrykt*), holdt han en akademisk Tale ved en af Universitetets Høitideligheder, maatte denne ikke komme for Lyset. Da han optog sin historiske Forfattervirksomhed, ansaas han af Kolleger og andre for at være lidet grundig, og man gik paa Jagt efter Plagiater i hans Skrifter. Da Videnskabernes Selskab i 1742 blev oprettet, blev Grams Forslag om, at han skulde optages, forkastet**). Hvorledes Geistligheden vilde have ham sat for at "bekehre paa ham", da han havde udgivet Nils Klim, er ovenfor fortalt. Og først som sidst var hans strenge Liv, hans Pebersvendehusholdning, hans Mangel paa Slebenhed og hans Paaholdenhed, der ganske vist ogsaa grænsede op til Karrighed, Gjenstand for ørkesløs Folkesladder og taade Studenterløier, medens man aldrig berørte, hvad der laa til Grund for hans Særheder, end sige udtalte et erkjendtligt Ord for alt det gode, som han gjorde ogsaa som Privatmand***).

Men Holberg tog Folks Omdømme med største Ro og Ligegyldighed, idet hans Stræben gik ud paa ogsaa for sin egen Del at komme det Ideal, han for andre opstiller i sine Skrifter, saa nær som muligt. Dette sit Ideal har han i Indledningen til Sokrates's Levnet tegnet i følgende Ord:

"De rette Kjendetegn paa en vis Mand eller Philosophus ere: grundig Lærdom, Herredom over sine Affecter, tækkelig Omgjængelse, Attraa til at forfremme sin Næstes Velfærd, Vindskibelighed i at efterforske Sandhed, Frimodighed i at prædike den samme, Ærbarhed uden Affektation, Kundskab om sig selv, liden Attraa efter verdslig og forfængelig Ære, og Fornøielse med sin Stand og Vilkaar, ikke at foragte Rigdom og Penge, ei heller at

*) Det maa dog tilføies, at Undertrykkelsen af det Program, som Holberg forfattede til Immatrikuleringsfesten i 1722, var et Slags Nødværge fra Universitetets Side, idet Holberg her paa en helt igjennem spydig og harcellerende Maade udviklede ganske den samme Opfatning af de her herskende Forhold, som han allerede i Peder Paars havde ladet komme tilorde.

**) Et Par Aar senere blev han dog optaget og denne Gang endog som Æresmedlem. Han satte dog aldrig sin Fod i Selskabet, ihvorvel han indsendte et Par Afhandlinger til det. Maaske stod dog den Hædersbevisning, som blev ham tildel, i Forbindelse med en eller anden testamentarisk Disposition, som han antoges at ville træffe, se nedenfor S. 1163 fg.

***) Holberg udviste nemlig i Stilheden meget vidtstrakt Godgjørenhed mod trængende, ihvorvel han med Barsthed afviste Tiggere af Profession. Han var den første, som søgte at opelske Poesi ved Hjælp af udsatte Præmier. Endelig kan der ogsaa anføres, at han viste sig taknemmelig for enhver Berigtigelse af Feil og Bommerter, som han i sine Skrifter havde gjort sig skyldig i, ligegyldig om den kom fra en anset Videnskabsmand eller fra en almindelig Student.

dyrke dem, ringe Tanker om sin egen Person, Medlidenhed med Vildfarende, Omsorg for at conservere sit Liv og Sundhed, ingen utidig Begjæring til at dø og ingen Frygt mod Dødens Ankomst, saa at hans Symbolum i den Henseende maa være: nec cupio, nec metuo*), Kjærlighed til Fædrenelandet og Lydighed mod Øvrigheden, Taalmodighed udi Lidelser, og Urets Forglemmelse, Bestandighed uden Haardnakkenhed og andre deslige Kvaliteter."

Holberg havde siden sin Barndom været meget sygelig og havde efter sine Vandreaar neppe havt en eneste virkelig Helsedag; thi selv om han til sine Tider følte sig ikke egentlig uvel i legemlig Henseende, led han til Gjengjæld af sjælelig Forstemthed og slet Humør. Han søgte sin sygelige Disposition i arvelige Anlæg. Hans Bryst var aldrig sterkt. Han taalte ikke Kulde og led dog meget af indvortes Hede. "Iblandt", siger han etsteds, "kommer der saadan Mathed over mit hele Legeme, at jeg snart maa krybe afsted. Snart er jeg igjen saa rask tilfods, som neppe nogen anden, snart har jeg ondt i Hovedet, snart i Fødderne, snart har Sygdommen sat sig i Maven, og da fornemmer jeg undertiden Varme, undertiden Kulde i Indvoldene, snart altfor megen Syrlighed i Maven, snart slet ingen." Navnlig var han haardt plaget af Hovedpine, som kunde vare Maaneder, ja Aar igjennem. I sine unge Aar holdt denne Plage ved i to samfulde Aar, saa han ikke kunde sysselsætte sig med Arbeide, som krævede skarp og anspændt Tænkning, men maatte saagodtsom udelukkende holde sig til Aviser og historiske Bøger. "Men efter de 2 Aars Forløb, da Sygdommen forflyttede sig andensteds", siger han i sin Selvbiografi, "fornøiede jeg mig mest med filosofiske Betragtninger og Poesi, og i den Tid skrev jeg det poetiske Skrift (ɔ: Peder Paars) tilligemed Satirerne og Komedierne." Men selv da var han ikke bedre, end at han i Fortalen til Skjæmtedigtene udtrykkelig gjør opmerksom paa, at naar han skrev Vers, kostede "mozen hvert Blad ham en dygtig Hovedpine og tolv Skilling udi Kaffe at jage den paa Dør med." "Mit Sind", skriver han, "er ustadigt og jeg er mig selv meget ulig, hvorfor jeg har nok at bestille med, at de Ustadigheder, mit Sind drives af, ikke skal bryde ud. De Affekter, som vexelvis regjere hos mig, ere: Glæde, Bedrøvelse, Frygt, Mod, Mathed, Hurtighed, Hidsighed, Koldsindighed, ligesom de onde Vædsker sætte sig, nu i en Del, nu i en anden Del af Legemet. Saa at, naar de sætte sig om Hjertet, faar jeg Lyst til at reformere og sætte mig op imod hele Verden. Strax efter, naar disse onde Vædsker forflytte sig anden Steds hen, kan Ingen være mere mild og føielig, end jeg er." Navnlig var det Bagateller, som kunde bringe hans hypochondriske Naturel i det iltre Hjørne. "Jeg kand skikke mig vel udi store Hendelser; men der ere visse smaa Ting, som andre foragte, hvilke jeg dog ikke kan imodstaae. En Hund, som gjøer, en Dør, som tilslaaes, kand

*) Jeg ønsker den ikke, men jeg frygter den ei.

bringe mig ud af Skik." Hans Tjenere maatte derfor gaa op ad Trappen med faste lydelige Skridt for ikke at forstyrre ham ved at træde pludselig ind, og en Forordning, der udkom efter Kjøbenhavns store Brand, og som paalagde Vægterne at raabe hvert Kvarter, "var," siger han, "et Tordenslag for mig, thi saasnart han ved Raaben havde fuldendt sin circulaire Gang og Kvarteer=Timen var tilende, maatte han strax begynde paany igjen, hvorudover jeg havde en Basso continuo uden Pause den heele Nat igjennem." I nær Forbindelse med dette hans pirrelige Gemyt staar da ogsaa, hvad hans Biograf Scheibe fortæller, at han i Raseri kunde jage en uvelkommen Besøger paa Dør med Tøffelen i Haanden. Men saa snart Hidsigheden var gaaet over, var han villig til at erkjende sin Feil og søgte at gjøre den god igjen. Ihvorvel Holberg af de fleste skildres som vanskelig at omgaaes, kan han dog ingenlunde siges at have været en isoleret Særling. Han færdedes i sine yngre Aar jevnlig ude hos sine rigtignok ikke mange Kjendinger og befandt sig da bedst i Fruentimmerselskab, hvor han kunde faa "en god Hoben" Pølsesnak at høre. Det var hans Studier fra saadanne Besøg, som nedlagdes i hans Komedie "Barselstuen", der utvivlsomt er den bedst og skrest tegnede Interiør fra det kjøbenhavnske Husliv paa hans Tid.

Men efterhvert som Aarene begyndte at trykke ham, gik han sjeldnere og sjeldnere ud og holdt sig fornemmelig inde i sin Bolig paa Hjørnet af Kannikestræde og Fiolstræde. Da denne hans Embedsbolig var for stor for hans eget Behov, lod han en og anden af sine Kolleger bo til Leie hos sig, først Latineren Professor Ancherſen, senere hans Slægtning Professor Munthe. Denne var vistnok ogsaa paa det nærmeste den eneste af sine Frænder, som han omgikkes. Selv hans egen Familie i Norge var ham i hans senere Levetid ganske fremmed, og han synes ikke engang at have havt Uleilighed med at forhøre sig om deres Kaar. Et Par af dem, der var Børn af hans Søster i dennes Ægteskab med Presten Toftrup, understøttede han dog paa forskjellig Vis*).

En Gang om Ugen havde han nogle Venner hos sig. Det var fornemmelig Musikere og musikalske Amatører, som han spillede sammen med, samt andre, der havde Interesse af at være tilstede ved saadanne Privat-

*) En Kristian Gran Molberg, der senere hen optraadte som Forfatter, paastod, at han ikke blot var Holbergs Søstersøn og opdragen af ham, men han skulde ogsaa have studeret under Onkelens "Anførsel". I Throndhjem, hvor Molberg var ansat som Auditør en Tid, var han almindelig anset for en fræk Løgnhals, og dette Skudsmaal afkræftes ialfald ikke af de biografiske Oplysninger, han har leveret om sig selv i Worms Literaturlexikon. Den største Sandsynlighed taler for, at han heller ikke i dette Tilfælde har brudt med sin Vane. Man gjør vel neppe denne i flere Henseender lidet tvivlsomme Person stor Uret ved at anse ham som Ophavet til det ogsaa af nyere Literaturhistorikere kolporterede Rygte om, at Kr. Olussen skulde have stjaalet "Gulddaasen" fra dens virkelige Forfatter, som hans Svigersøn, den forsofne Student Kristian Hertz, skulde være.

koncerter. Blandt de Stykker, han spillede, var ogsaa nogle norske Melodier, som han havde særlig Interesse af. Engang bragte Gram ham det i Hamburg udgivne Blad om de norske Huldrefolks Musik, hvis Melodi S. 575 er anført. I sine sidste Leveaar øvede Musiken dog ikke længere den samme Tiltrækning paa ham som før.

Naar Holberg trods sin bestandige Sygelighed og sit opslidende Arbeide opnaaede den Alder, som man pleier at kalde Støvets Aar, har dette udelukkende sin Forklaring i hans regelmæssige og yderst tarvelige Levesæt. Han gjør i en af sine Epistler selv Rede for dette paa følgende Maade:

"Jeg staar op om Morgenen Klokken 7, drikker derpaa min Kaffe, studerer, spiser, og medens jeg klæder mig, bander min Skrædder etc. Det sidste sker, efterdi mine Klæder er saa trange, saa at det er fast det samme som at føre sig i Harnisk. Mit Middagsmaaltid begynder præcis Klokken 12 og varer kun et Kvarter, saa at jeg udi halvanden Time, nemlig fra Klokken tolv til halvgaaen to haver spiset, læset en halv Time, faaet en liden Slummer, drukket min Kaffe og skrevet en Side, førend jeg ved det samme Klokkeslet klæder mig og gaar ud, da jeg endda finder andre Folk siddende og maade efter den anden og tredie Ret."

En saadan tarvelig Levemaade stemte dengang ikke med, hvad man kaldte "den nordiske Filosofi", som bestod i "at være sin Appetit hørig og lydig, at drikke et godt Glas Vin til sine 4 à 5 Retter Mad og at lade sig bære udi en Portechaise eller trække af 2 Heste udi en Æske, naar man vil besøge sin Nabo". Han vilde dog hellere høre sine Naboer end sin Mave knurre og indrettede sit Levesæt efter, hvad han fandt var ham til Baade. "Mine Venner", siger han, "have spaaet mig en hastig Død, hvis jeg ikke multiplicerede mine Middags- og Aftenretter, ja de have ligesom opsagt mig Livet til hver Mikkelsdag og Paaske, som her ere de almindelige Flyttetider, hvis jeg fremturede udi min Tarvelighed. Men de fleste af disse Prædikantere, som pleiede deres Legemer godt, ere for længe siden døde og begravne. Jeg derimod, som holder ved det gamle og lever afholden, lever endnu".

Ved denne sin tarvelige Levemaade, ved sin strenge Ordenssans og ved sine gode Indtægter som Professor og Forfatter — han forlagde og solgte tildels selv sine Verker — blev Holberg en rig Mand. Allerede i Aaret 1740 havde han begyndt at anbringe sine Kapitaler i Jordegods og vedblev dermed i de følgende Aar*). Som Kvæstor for Universitetet havde han nemlig havt med Bestyrelsen af Universitetets Godser at gjøre og derved erhvervet grundigt Skjøn paa den Slags Sager.

*) Saaledes kjøbte han i 1740 endel Jordegods i Aarsløv By ved Slagelse, senere Herregaarden Brorup og Orebo Gaard samt endel Bøndergods i Havrebjerg og Blæsinge, endelig (i 1747) Tersløse Gaard og Ødemark. Om Brorups Eiendomme maatte han føre en langvarig Proces med Sælgeren, Sekretær Benzon, der søgte at chikanere ham paa underfundigste Vis.

Hvert Aar pleiede han nu at tilbringe Sommeren paa Landet, og han tog sig med Iver og Interesse af Bestyrelsen af sine Godser og maa herunder have udfoldet en ikke liden praktisk Dygtighed. Navnlig laa hans Bønders Ve og Vel ham meget paa Hjerte; thi han ansaa deres og Herremandens Interesser for at være uopløselig forenede. "Jeg erindrer mig", skriver han i sin 49de Epistel, "for mange Aar siden at have besøgt en fornemme Herre, paa hvis Gaard, jeg saa ingen Zirater, og da jeg forundrede mig derover, efterdi han var en bemiddlet Mand, tog han mig ved Haanden, førte mig om og visede mig sine Stengjærder, sine prægtige Skove og sine Bøndergaarde, hvilke alle vare udi fuldkommen Stand. Jeg maatte da tilstaa, at han var større Landmand, end han syntes at være, og haver jeg søgt at efterfølge hans Fodspor paa mit eget Gods, hvilket, da det faldt i mine Hænder, var i bedrøveligere Tilstand, end nogen kan forestille sig. Men førend jeg søgte at rense mine Fiskeparke, at anlægge Frugthave ved Gaarden, hvor ingen var, eller at pynte paa Værelser, lod jeg de forfaldne Bøndergaarde enten forbedre eller af Grunden opbygge, forsynede dem med Besætning og lettede Bønderne deres Hoveri. Og da jeg saadant havde gjort, kaldede jeg dem sammen og sagde: Nu haver jeg gjort mit, nu maa I gjøre Eders. Thi det er at merke, at det er tvende Maader, hvorved Bønder fordærves, en ved ikke at række dem Haanden, naar de trænge, en anden ved at lade dem faa, hvad de pege paa, saasom de ved for megen Hjælp henfalde til Ladhed og Skjødesløshed. Jeg er ingen Landmand, kan ei heller udi mine Omstændigheder det være, men jeg tager Hoved-Posterne i Agt og befinder mig derved bedre end mange, som kunstle paa alting". Han underholdt sig gjerne med sine Bønder, og han forsikrer: "Jeg taler aldrig med Bønder, uden jeg jo lærer noget af dem, thi de raisonnere ikke uden om solide og magtpaaliggende Ting, hvorom de vide fuldkommen Besked. Man kan af dem lære, hvorledes Jorden skal dyrkes, Heste og Kvæg conserveres, Skovene sættes i Stand, Gaarder bygges og en solid Oeconomie føres. Desforuden profiterer jeg af deres Omgjængelse udi Sproget, thi jeg lærer af dem gode gamle danske Ord, som udi Kjøbstæderne ere forglemte, og hvorudi end lærde Folk ere ukyndige, saasom de er kommen af Brug og ikke findes uden i vore gamle Lovbøger." Hans Opfatning af Naturens Skjønhed er saa nøgtern og fri for alt romantisk Sværmeri som bedst muligt. Efter at have gjort Rede for forskjellige af Landlivets Glæder, "som kan fornøie Sindet", udtaler han: "Jeg finder Behag udi at se Jordens Grøde fremspire og at indhøstes, at se Kjør og Faar gaa ligesom i Procession til deres Sammelplads Morgen og Aften". Et ret smukt Vidnesbyrd om den levende Interesse, hvormed han omfattede alt, hvad der hørte ind under Landvæsenet, har vi i hans Afhandling "om den nu (ↄ: 1746) regjerende Kvægsyge", som han lod oplæse i det danske Videnskabsselskab, hvor han

ellers aldrig satte sin Fod*). Hermed kan da ogsaa sammenholdes det levende Udtryk, han i en af sine Epistler giver sin Glæde over en Kviges forestaaende Kalvning.

Men med al den Hygge, som Landlivet medførte for Holberg, var hans Stilling som Godseier ingenlunde altid behagelig. Han siger i en af sine Epistler: "Naar jeg er paa Landet, maa jeg sætte mig i Harnisk, hvorudover jeg ogsaa, naar jeg reiser derud, lægger al min Philosophie og moralske Regler i Forvaring i Vester-Ports Accise-Bod, indtil jeg kommer tilbage igjen. I Staden er jeg Philosophus, paa Landet er jeg Soldat. Mine Naboer bildte sig ind, at jeg saa reent havde fordybet mig i Studeringer, at de ganske tryggelig kunde drille mig saa meget, som dem lystede, hvorudover de ogsaa forsøgte, hvor vidt min Taalmodighed strakte sig; men da de fornam, at jeg ikke aldeeles var ubevæbnet, men passede paa mine Sager, fik jeg strax Stilstand, og siden efter fuldkommen Fred." Hans sidste Leveaar forbitredes ogsaa i meget høi Grad ved en Proces, han saa sig nødt til at føre med en uredelig Ridefoged, som lønnede hans Overbærenhed paa skammeligste Maade; det sørgeligste ved det hele er, at Ridefogdens Sagfører haanede Holberg, der nogen Tid i Forveien var bleven Baron, ved Anvendelse af Scenen mellem Jeppe paa Bjerget og Ridefogden.

Holbergs Ophøielse i Friherrestanden, der fandt Sted i Aaret 1747, var ikke, som man nu helst skulde tro, Paaskjønnelse af hans Fortjenester som Videnskabsmand og Digter. Den Anerkjendelse, som blev ham tildel i hans levende Live, var nemlig aldrig meget stor. Det var væsentlig andre Grunde, som Forfatteren af "Den honnette Ambition" skyldte sit Adelskab.

Allerede i Aaret 1735 havde Holberg opsat et Testament, hvorved han skjænkede sine Midler til offentlig Brug; men baade dette og et andet, som blev affattet ti Aar efter, blev kasseret, da han ikke var fornøiet med dem**). Han har aabenbart været i Vildrede med, hvad han skulde gjøre.

*) Merkeligt er det, at Holberg helder til den Anskuelse, at den herjende Kvægpest skyldtes smaa, for det blotte Øie usynlige Insekter og at disse overførtes dels gjennem Luften, dels ved Gjenstande, der havde været i Berøring med smittet Kvæg. Georg Detharding, en af de berømteste Læger i Danmark paa den Tid, ansaa Sygdomsgiften for at være "et subtilt malicieus Væsen, hvilket af Kvægets Legemer ved Respirationen fordeler sig i Luften og tilligemed den trænger sig ved Inspirationen ind i andres Legemer".

**) "Det samme (ɔ: det første Testament) sigtede til et lærd Societets Stiftelse, især for det Danske Sprog", skriver han i sin 447de Epistel. "Ved saadant Forsæt fremturede jeg udi nogle Aar, indtil jeg merkede, at adskillige saadanne Stiftelser skeede, og at Danske Skrifter begyndte at nedregne udi saadan Mængde, at der for vore Skribentere behøvedes heller Capsun end Sporer." I sit andet Testament vilde Holberg af sin Formue oprette et Legat, hvis Renter skulde anvendes til fattige Jomfruers Udstyr. Ogsaa dette blev forandret; men han udsatte dog en betydelig Sum i dette Øiemed, hvis Renter skulde anvendes for danske og norske Jomfruer, der var af god Familie, men sad i fattige Kaar. Dette Legats Renter er i de senere Aar ogsaa uddelte til norske Kvinder, til hvem der efter Rigernes Adskillelse i lang Tid intet Hensyn blev taget.

Til Universitetet, som han neppe kan have følt sig synderlig forpligtet, har han øiensynlig ikke villet give noget; skulde hans Formue gaa til en Læreanstalt, maatte det ialfald være en, som var ganske anderledes indrettet. Efterat han i 1746 gjennem en haard Sygdom havde faaet en Mindelse om, at han maatte være beredt paa den sidste store Vandring, forandrede han sit Testament derhen, at den største Del af hans Formue skulde gaa til Sorø Akademi, hvis paatænkte Gjenoprettelse stod i Stampe, væsentlig fordi de fornødne Midler manglede.

I Sorø havde Kristian IV i 1623 oprettet et ridderligt Akademi i det Øiemed at modarbeide de unge Adelsmænds Reiser til Udlandet, "forinden de ret kunde fatte, hvad de hos de Fremmede forfarede". Men dette Akademi forfaldt aldeles i Kristian V's Tid og gik tilsidst ind i 1710, efterat det i 1692 var bleven flyttet til Kjøbenhavn. Kristian VI havde besluttet at gjenoplive det; men dette fandt først Sted i hans Eftermands første Regjeringsaar, da de nye i fransk Renaissance-Stil opførte Bygninger kunde tages i Brug. Da Holberg i 1746 skrev Dedikationen til Fredrik V foran sin Oversættelse af Herodian, maa han have tænkt paa at skjænke sine Midler til Akademiet, ifald dette blev indrettet i Overensstemmelse med hans Ideer*). Herom maa han da have faaet Tilsagn; thi i Akademiets Fundats, der er dateret 7de Juli 1747, blev det bestemt, at dette, der skulde opdrage unge Mænd til Statens høiere Poster, skulde have et helt igjennem praktisk Tilsnit, idet det ikke skulde have noget theologisk Fakultet, ingen Disputatser og heller ingen Baccalaurei og Magistre. Holberg skjænkede da Gaardene Tersløse og Brorup med underliggende Bondergods, Tiender, Rettigheder og Herligheder, ialt 1006 Tønder Hartkorn, til Akademiet, og denne hans Gave blev modtaget under 6te Marts 1747, idet Godset ophøiedes til Friherskabet Holberg, som Giveren skulde beholde sin Livstid. "Men, heder det, efter hans dødelige Afgang skal dette Friherskab Holberg usliftet og udelt, u-pantsat og u-afhændet, intet undtagen, aldeles være henfaldet til Vores Ridderlige Academie i Sorøe til et evindeligt Ejendom, dog skal det i saa Fald alle Tider have og beholde Navn af Friherskabet Holberg". Denne Gave til Akademiet forøgede Holberg ved en Forskrivelse af 20de Januar 1748, konfirmeret 1ste Marts 1754, med forskjelligt andet Jordegods, der repræsenterede en Kapital af 12000 Rdr. Renterne heraf skulde anvendes til

*) Her heder det nemlig: "Hvad som nogle holde for udi disse galante studiis og Stats-videnskaber hos vor Ungdom at mangle, kan redresseres ved disse Seminarier, hvorudi fornemme unge Personer i deslige Fag oplæres, og derhos den Prætext dem kan betages, som anføres til udenlandske Reisers Fornødenhed; thi, at de mange aarlige Migrationer (Reiser) ere ikke saa nødvendige, som foregives, og at man kand forfremmes udi Politesse, Manières, Stats-Videnskaber og alt, hvad som zirer et Menneske, uden at have været paa den anden Side af Eiderstrømmen, kand vises af adskillige levende Exempler". Blandt disse var Hans Gram og Kong Fredrik selv.

tre fattige Akademisters Underholdning, dog paa det Vilkaar, at Kongen af Baroniets Indkomster anvendte lige saa meget til tre andre Akademiers Underholdning. Ogsaa sit betydelige Bibliothek skjænkede Holberg Institutionen paa samme Tid. I Holbergs Testament var der udtalt følgende Ønske: "Min allerunderdanigste, sidste Bøn er, at det allernaadigst vilde behage Deres kongl. Majestæt, at, saasom der ogsaa udi Middelstanden findes mange Personer af Meriter, at dette Privilegium: at blive Academist, ogsaa extenderer sig til dem, paa det jeg ikke skal synes at ville foragte min egen Stand; dette har altid lagt mig paa Hjerte". Men hertil blev der ikke taget det ringeste Hensyn, ja i Konfirmationen er disse hans Ord endog udeladt *).

Sorø Akademis høitidelige Indvielse fandt Sted den 7de Juli 1747, i Overvær af Kongen og flere af Rigets fornemste Mænd. I Forbindelse med denne Høitidelighed gaves der et stort Festmaaltid. Ved dette holdtes der i et Værelse Taffel for Kongen og de 16 tilstedeværende Elefant- og Danebrogsriddere; paa en anden Sal var der dækket Bord for de øvrige tilstedeværende "karakteriserede" Personer, for hvilke Overhofmesteren; Grev Henrik VI af Reuß, var Vært. Holberg var vel indbuden til Festen, men skulde — betegnende nok for Tidsaanden — tage til Takke med at spise ved Marskalkstaffelet. Traditionen i Sorø vidste længe at berette, at Holberg følte sig saa stødt over den Tilsidesættelse, som var bleven ham vist, at han strax efter Indvielseshøitideligheden satte sig i sin lille gule Kariol, som han selv pleiede at kjøre, og jagede afsted. "Hen over Byens gammeldags Stenbro var Vognen hoppet i vældige Sprang," heder det**).

Vi har allerede i Omtalen af de ovenfor anførte Skrifter gjort Rede for Holbergs Virksomhed i hans sidste Levetid, og meget mere er der heller ikke at berette om ham selv. Af hvad der er fortalt os om hans sidste Levetid erfarer vi blot, at han i alt muligt afslutter sit Dagsverk, saavidt dette lod sig gjøre under Livsaandernes raske Hensvinden.

*) Det forøske Akademi havde en glimrende Periode fra 1747 til 1772, da det havde dygtige, tildels udmerkede Lærere og talrige Studerende. I det sidste Aar begyndte det at gaa tilbage, og i 1782 sløifedes Stiftelsen som "ridderligt Akademi", idet ogsaa Ikke-Adelige fik Adgang til den. Dette formaaede dog ikke at holde den oppe, og i 1793 afgik dens sidste Akademister. I 1813 ødelagdes Akademiets Bygninger ved Ildsvaade, og bl. a. blev ogsaa Holbergs Bogsamling Luernes Rov. Af Stiftelsens rige Midler blev i 1811 ved det norske Universitets Oprettelse i Overensstemmelse med Holbergs "præsumerede" Villie 50000 Selvspecier — 200000 Kr. — afgivne til det. Ogsaa i vort Aarhundrede har Sorø Akademi virket i et kort Tidsrum.

**) Udvalg af Breve til P. Hjort (Kbh. 1867) S. 475 ff. At Holberg, der ikke eiede Gaard i Sorø, selv skal have bekostet Festmaaltidet og have indbudt Kongen som Gjæst er i og for sig utroligt og modsiges desuden af samtidige Beretninger. En anden Sag er det, at en virkelig Tilsidesættelse desuagtet maa siges herigjennem at være bleven ham, Stiftelsens Velgjører, tildel, og at han har følt denne dybt.

I August 1753 kom Holberg fra Tersløsegaard tilbage til Kjøbenhavn i lidende Tilstand. Allerede i flere Aar havde hans Bryst været angrebet, og det viste sig nu, at det var Tæring, han bar paa. Han forestod dog endnu i Løbet af Høsten Bestyrelsen af Theatret i Overdirektørens Fravær. Da han af sin Læge, af hvem han havde krævet et uforbeholdent Svar om Sygdommens Udgang, havde hørt, at han maatte være forberedt paa sin snarlige Opløsning, sagde han kun: "Det er mig nok, at jeg i al min Levetid har søgt at være en nyttig Borger i mit Fædreneland, vil derfor gjerne dø, siden jeg merker, at mit Livs Kræfter ei heller længere staar mig bi." Da det led mod Aarets Udgang, blev han saa daarlig, at han hvert Øieblik ventede, at han skulde dø. Han lod sig da berede til Døden af en af Byens

213. Holbergs Sarkofag i Sorø Kirke.

Prester og nød Sakramentet i nogle Venners Overvær. Han levede dog endnu en Maaneds Tid under svære Lidelser. Helt til det sidste var han beskjæftiget med at skrive paa det femte Bind af sine Epistler og med at gjennemse det tredie Bind af sin Danmarks Historie. Den 26de Januar 1754 var hans Kræfter saa udtømte, at han maatte søge Sengen, og to Dage efter, Natten mellem den 27de og 28de Januar, sluknede hans virksomme Liv.

Hans Lig blev foreløbig bisat i Vor Frue Kirke, hvorfra det i Slutningen af Aaret, trukket af fire sjællandske Øg og eskorteret af to Bønder, førtes til Sorø, i hvis Kirke det fandt sit sidste Hvilested. Her blev det i 1780-Aarene nedlagt i en prægtig Sarkofag af blaat og hvidt Marmor, et Mesterstykke af den berømte Billedhugger Wiedewelt.

Ved Bisættelsen i Sorø blev der af Akademiet udgivet et Program, forfattet af Posessor Lysholm, der ogsaa holdt en smuk, maaske vel høi-

travende Gravtale over ham. Mindre kunde det vel heller ikke godt være. Men hverken Universitetet eller Theatret, der dog ellers var lidet sparsommelige med at feire selv temmelig hverdagslige Begivenheder, fandt at kunne afholde nogen Mindefest over ham, ja for Studenterne synes han allerede forlængst at have været død. Men ni Dage efter Holberg døde en kvik og vakker, men i høieste Grad usædelig ung Skuespillerinde, Jomfru Thielo, under Omstændigheder, som Sladderen havde det travlt med at faa opklaret. Da stod hele Kjøbenhavn paa Ende af bare Sorg; alle, gamle og unge, store og smaa, maatte være med i hendes Begravelse, og Studenterne bar hendes Kiste.

Af alle dem, som indbildte sig at staa høist i Oplysning og Dannelse i Samtiden, var Holberg allerede glemt, forsaavidt han kunde glemmes. En og anden Anekdote om ham findes i Breve og fragmentariske Memoireskisser, men de viser som oftest bare, hvor fjernt han sidstpaa i udvortes Henseende har staaet Nationen. Fem Aar efter hans Død skrev Tyge Rothe i sine "Tanker om Kjærlighed til Fædrelandet" om ham: "Han søgte intet uden sine Landsmænds beste; han fandt dennem sovende og vakte dennem op ..... Var han bleven fød i og opdragen i videnskabernes, i konsternes og smagens tempel, da var han bleven større, men han var ikke bleven vores ..... Holberg døde, og hans Landsmænd tiede; ingen sagde de fremmede, hvort stoert et tab vi leed; man kunde tænke, at vi end ikke erkiendte tabet. Jeg blues ved at sige det: de Danske nævne alt hans Navn med Ligegyldighed."

Men hvor stor Sandhed der end ligger i disse Ord, saa er de dog kun Udtryk for en temmelig grund eller overfladisk Betragtning. De vidner nærmest alene om, at selv den, som udtalte denne Anerkjendelse af Holbergs Betydning inden det dansk-norske Samfund, ikke paa langt nær kan have forstaaet Rækkevidden af Holbergs Mission i det hele taget. Det er jo ogsaa først i vore Dage, man fuldt ud har forstaaet at vurdere Holbergs Storhed. Den eneste, som i hans nærmeste Eftertid formaaede at anlægge den rette Maalestok paa Holbergs Fortjenester, var Tyskeren G. E. Lessing, som i ikke faa Henseender stod i Discipelforhold til den gamle Mester.*)

Men trods al Miskjendelse og Undervurderen er og bliver Holberg i aandelig Henseende en Høvding for den norske og den danske Nation, og hans Høvdingskab strækker sig langt udgjennem Tiderne. Der findes overhovedet ikke ret mange blandt Verdensliteraturens Heroer, der har havt hans

*) N. M. Petersen fortæller følgende ret betegnende Anekdote herom, som ogsaa indirekte stadfæstes af Udtalelser i Lessings egne Skrifter. En ung dansk Mand besøgte Lessing i Hamburg, medens denne skrev paa sin Dramaturgi. Dansken underholdt ham med at fortælle om Danmarks Herligheder, om dets lærde Mænd og store Genier samt om det danske Borgersind. "Apropos, min Herre", afbrød Lessing ham, "hvor staar da den Mindestøtte, som Danskerne har opreist for sin store Holberg?" "Den reisende tav", lægger N. M. Petersen til.

Alsidighed og hvis Ideer i saadan Udstrækning har gjennemtrængt og gjennemfyret Samfundets forskjelligste Lag fra de øverste til de underste. Men det tog Tid ud, før de Kræfter, som gjennem ham blev vakte i Folkene, kunde udfolde sig. Endnu den Dag idag er vi ikke komne længere i Udviklingen, end at en og anden af de Ideer, som Holberg for 150 Aar siden udkastede, fremdeles venter paa sin Gjennemførelse.

Holbergs Ideal af en Fyrste var hans hele Manddomstid igjennem den russiske Czar Peter den store, der saa at sige løftede Rusland fra Asien over i Europa. Han selv lignede i mange Henseender dette sit Ideal, hvis Gjerning han med en vis Føie ogsaa kan siges at have udført for den dansk-norske Stats Vedkommende. Ligesom denne var han fremmed for meget, for ikke at sige det meste af, hvad der var værdifuldt i de forenede Nationers nedarvede Kultur; han ryddede Grunden saa fuldstændigt, at mere end en Spire, som nok havde fortjent at udvikle sig, blev luget bort under hans reformatoriske Arbeide.

Vi Nordmænd har ligeoverfor Danskerne en vis Tilbøielighed til at sætte Næsen i Sky af Stolthed over vort Landsmandskab med Holberg, og vi peger med Selvfølelse paa de af ham selv udtalte Ord: "I Norge er jeg fød, er Paars's Landsmand ei." Men meget berettiget kan en saadan Selvfølelse og Stolthed ikke siges at være, saa meget mindre, som der i det norske Samfund ved denne Tid ikke kan paavises et eneste Moment, som i særlig Grad tør antages at have havt nogen direkte Indflydelse paa Udviklingen af hans mægtige Geni, — det eneste skulde da være det staalsættende, som laa i det rent negative Forhold, hvori den tidlig forældre- og hjemløse Yngling fra første Tid af befandt sig overfor dem, til hvem han var knyttet med Blodets Baand. En anden Sag er det, at Holberg selv var stolt af sin norske Herkomst, og at han blandt sine danske Omgivelser følte sig som Nordmand med denne Races sterkt markerede Karakterdrag og Eiendommeligheder. Han havde selv en sterk Følelse af, at det var netop herigjennem han var sat istand til at løse sin store reformatoriske Opgave. Men denne hans Patriotisme var dog inden det Samfund, hvori han fandt sin Virkekreds, af rent provinciel Karakter: det var i et og alt den samme Selvfølelse, som hele den historiske Tid igjennem har besjælet Nordmanden ligeoverfor Syden (ɔ: den danske Nation).

Holbergs Personlighed og Virksomhed tilhører det store norsk-danske Fællesbo, som aldrig kan skiftes, hvor megen Umag man end maatte spilde paa den Sag. Selv vilde han ganske vist ikke opfattes som en Repræsentant for en særlig norsk Indflydelse inden Literaturen; men en saadan er dog tilstede. Man vilde blive sent færdig, om man skulde opregne alle de i hans Skrifter forekommende Reminiscentser fra Norge — hvad man hidtil har paapeget af sligt er kun en Brøkdel deraf —, og man kan ogsaa henvise til det særlig norske i hans Lune og i hans Vittighedsverker. Men

Holbergsstøtten i Bergen, reist 3die December 1884.

mere paatagelig er den Indflydelse, som i og ved Holbergs Forfatterskab gjør sig gjældende paa Literatursproget. "Holbergs Fortjeneste af det danske Skriftsprogs Uddannelse", siger Welhaven, "er af en saa dyb og væsentlig Betydning, at man kan tilgive ham saavel hans hyppige Brug af fremmede Udtryk og Orddannelser som Feilene i hans Ordføining. Ved sin Behandling af saa mange, for Modersmaalets Literatur nye Emner, gjorde han Sproget bøieligt og bekvemt til Fremstillingen af Begreber og Tankeudviklinger, som man før sjelden eller aldrig havde betroet det — og hvad der er Hovedsagen — han forstod dette Sprogs Aand, han stemte det som Skriftsprog i den Foredragets Grundtone, som det siden, trods mangehaande forvildende Paavirkninger, har beholdt". Men det er saa langt fra, at det Skriftsprog, som han saaledes hævede til Ære og Værdighed, og som han selv kalder det danske Sprog, er udelukkende dansk, at det ved sine mange norske Ord og Vendinger maa kaldes dansk-norsk, naar en saadan Benævnelse overhovedet skal bruges.

Man vilde tage høiligen feil af Holbergs hele statsborgerlige Stilling, om man vilde tro ham besjælet af de Ideer, som kom til Orde ved den franske Revolution. Han var hverken Tilhænger af Republiken eller af det konstitutionelle Monarki; thi ingen af disse Statsformer forekom ham at tilfredsstille de Fordringer, han stillede til en velordnet Stat. Hans Ideal var det oplyste Enevælde, hvis Forløber han maa siges at have været. Dette var efter hans Formening den eneste Statsform, som vilde magte at gjennemføre de Reformer, som krævedes i Samfundet og befri det for det Tryk, som i politisk, social og religiøs Henseende var bleven det paalagte af tidligere Tiders Fordomme. Han som saa mange af Samtidens mest oplyste Aander troede, at Samfundets Brøst vilde kunne læges ved Reformer i Statsforvaltningen, medens selve Statsforfatningen i det store hele taget kunde være urørt. Ligesom Pufendorf brød han med den af Datidens Theologer forfægtede Anskuelse om Kongedømmet af Guds Naade — at Kongerne umiddelbart er indsatte af Gud til at være hans Stedfortrædere paa Jorden — og hævder, at Fyrsternes Majestæt skyldes en Overdragelse af Magten fra Folkets Side og kun middelbart er udgaaet fra Guds Villie, forsaavidt som denne har indgivet Menneskene Trang til at danne en Stat og Forstand til at tilfredsstille denne Trang. Hans Opfatning af Fyrstens Pligter falder i et og alt sammen med den, som Fredrik II hyldede, og som fandt sit Udtryk i dennes bevingede Ord, at Kongen er Statens første Tjener.

Holberg, der har spottet det politiske Kandestøberi, vogter sig vel for selv at gjøre sig skyldig i sligt, og man vil derfor vanskelig ud af hans Skrifter danne sig klar Forestilling om hans Anskuelse af forskjellige politiske Spørgsmaal. Kun hist og her kommer han ind paa saadanne Emner, og da hjemler han Statsinteressen og Statstvangen stedse et meget vidstrakt Raaderum. Han vil saaledes, at Staten skal hemme Yppighed og Over-

baadighed; han vil, at Staten skal lede Handelen, og han tror ikke, at Frihed opelsker Flid. Han vil, at enhver skal anvises den Plads i Samfundet, som han ved sine naturlige Evner er bedst skikket til at udfylde, og han kræver Gjennemførelse af den strengeste Disciplin. Men fremfor alt vil han have en sterk Kongemagt, der ikke maa være bundet ved nogensomhelst Indskrænkning fra Folkets Side. Om Polens republikanske Forfatning udtaler han ligefrem, at han finder den slet, ved Nederlandenes Statsordning finder han store Mangler, og de saakaldte blandede Forfatninger, der lægger an paa at skabe Ligevægt mellem Statsmagterne, angriber han med stor Styrke. Selv den politiske Frihed, som herskede i England, havde i hans Øine sine tvivlsomme Sider, og navnlig vil han ikke medgive, at den var saa stor, som man gjerne ansaa den for at være*). Men et Gode havde dog Englænderne, som han ikke kunde nok berømme, skjønt han af og til fandt, at det i mange Henseender nok kunde taale Begrænsninger: det var den Frihed for Censur og den uindskrænkede Ytringsfrihed, som herskede her.

Saa konservativ Holberg end var i politisk Henseende, indtager han paa det aandelige og tildels paa det religiøse Omraade en saa liberal Holdning som faa Udlændinge og ingen Danske eller Nordmand i Samtiden. Han vil saaledes, at Censuren skal afskaffes og at fuld Ytringsfrihed — tildels endog paa det politiske Omraade — skal indføres; men Angreb paa Statsmagten vil han selvfølgelig ikke vide noget af. Han har saa langt fra set en Fare for Enevældet i denne Frihed, at han tvertom har troet, at dette vilde finde sin fornemste Støtte i den offentlige Mening, naar denne fik Anledning til at udvikle sig.

I religiøs Henseende indtager Holberg en Mellemstilling mellem det syttende Aarhundredes Orthodoxi og det attende Aarhundredes Rationalisme. Ogsaa paa dette Omraade var Moralen ham det fornemste, de dogmatiske Spørgsmaal af underordnet Betydning. Han ser overalt Guds umiddelbare Indgriben i Livet og i Historien. Jødernes Historie fremholder han saaledes som "et Speil paa Guds forunderlige Økonomi, paa hans Kjærlighed, Langmodighed, Almagt, Visdom og endelig strenge Retfærdighed", og "den guddommelige Indskydelse, som findes hos Profeter og andre inspirerede Mænd" gjør sig efter hans Opfatning fremdeles gjældende hos Verdenshistoriens forskjellige Heroer. Han ser i Kristendommen den af Gud aabenbarede Religion; Læren om Treenigheden i det hele og Guds Søns Mandoms-Paatagelse er for ham "et helligt og venerable Mysterium, og en af

*) "Forskjellen", siger han i sin 19de Epistel, "imellem en fuldkommen Enevolds Herre og en ved Love indskrænket engelsk Konge er fast alene denne, at alt, hvad den første erholder ved Befaling, erholder den sidste ved Forestilling, saa at begge faa deres Villie frem, skjønt ikke paa en Maade. Thi en Konge udi Engeland, som forstaar Regjeringskunst, kan altid være forsikret om Pluralitet udi Parlamenterne og derudover faar alt, hvad han forlanger".

Gud aabenbaret Hemmelighed, som vi ere pligtige til at tro, endskjønt den overgaar Fornuften". Men medens han i sine Skrifter bekjæmper Deisterne og Atheisterne, er dog under hans egen Søgen efter Sandheden den sunde Fornuft ham den eneste Rettesnor, og dette træder paa flere Steder i hans Skrifter saa sterkt frem, at man kan kalde ham en — rigtignok noget afbleget — Rationalist. Der kan ikke være Tvivl om, at en Ytring, som den ovenfor anførte, at man for at forsvare Kristendommens Hovedfæstning maatte opgive adskillige Udenverker, af Samtidens Theologer maa have været opfattet som den rene Gudsbespottelse.

I nær Sammenhæng med Holbergs bestandige Søgen efter Sandheden staar ogsaa den religiøse Tolerance, som han i sine Skrifter stadig fremholder. Han havde fuldt ud tilegnet sig Tanken om Menneskets naturlige Ret til Frihed i rent aandelige Spørgsmaal, og i sin tiende Epistel udtaler han: "Jeg haver stedse havt det Principium, at Samvittighedstvang og Religionsforfølgelse strider ikke alene mod Kristendom, men endogsaa mod Humanitet". Enhver Afvigelse fra dette Princip maatte efter hans Opfatning medføre en Undermineren af Religionen, som var dobbelt farlig i denne Tid, da man havde en fælles Fiende i Datidens deistiske og fritænkerske Retninger. "Udi dette farlige Seculo", udtaler han i sin 32te Epistel, "er fornødent at sætte curiøse Spørgsmaal til Side og at arbeide paa kristelige Sekters Forening; thi det heder nu: "Canaaniterne ere udi Landet, Hannibal eller Deismus ere ved Portene, hvorudover indbyrdes Tvistighed og borgerlige Krige maa ophøre".

Men Holbergs Tolerance strakte sig dog ikke saa langt som til uindskrænket Religionsfrihed. Først og fremst vilde han ikke taale Spot over Religionen. "Et", siger han, "er at skrive mod Religionen, et andet er at drive Spot dermed. Det første kan ske udi et oprigtigt, skjøndt vildfarende Forsæt, det andet derimod Bevis paa Raadhed, Ondskab og Ugudelighed. Man maa corrigere vildfarende Mennesker med Formaninger, men Bespottere med Ris og Svøbe. Dette sker dog ikke; thi man pisker, fængsler og excommunicerer de første, og lader de sidste passere for beaux esprits (Skjønaander)".

Men Holbergs Tolerance var ogsaa begrænset, ikke blot af Hensynet til, hvad Samfundets sædelige Interesser krævede, men ogsaa af Hensynet til Statens indvortes Fred og Ro. Han mente saaledes, at Staten maatte forbyde religiøse Konventikler og hemmelige Selskaber overhovedet, og at Atheister og samfundsopløsende Sekter — t. Ex. Chiliasmen eller Læren om Christi forventede Komme og Oprettelse af det tusindaarige Rige — maatte formenes Ophold i Staten. Katholicismen kunde nok taales, "forsaavidt de ikke foruroligede den Societet, hvorudi Samvittighedsfrihed er den forundet", derimod ikke Jesuiterne.

Hvorledes Holberg tænkte sig Gjennemførelsen af disse sine Ideer paa det politiske Omraade, kan man bedst se af den 533te Epistel, hvori han

udtaler sin sterkeste Lovprisning af Preussерkongen Fredrik II's hele Styre, hans Finantshusholdning, hans Reformer paa Retsvæsenets Omraade, hans Fordomsfrihed og Tolerance i Religionssager og hans Forhold overfor Literaturen*). I denne Konges Regjering vilde Holberg ogsaa, om han havde levet et Snes Aar længere, have set realiseret sin i Nils Klims underjordiske Reise fremsatte Ide om, at Love skulde undergives offentlig Drøftelse, inden de traadte i Kraft. Det var nærmest efter denne Konges Exempel, at det oplyste Enevælde kom til at gjøre sig gjældende i den dansk-norske Stat i Slutningen af det attende Aarhundrede. Men Holbergs Forfattervirksomhed havde dog her i mange og væsentlige Henseender forberedt Jordbunden.

*) I denne Epistel, der vistnok tilhører Holbergs sidste Levedage, giver han et Slags Overſigt over de Fyrster inden- og udenfor Europa, der havde taget sig af sine Landes Opkomst og fortsætter derefter: "Det synes, at Naturen kunde have udtømmet sig ved at frembringe paa en Tid saa mange store og forunderlige Regentere, og at derpaa vilde have fulgt en langvarig Maverhed; Men naar man betragter Preussens og Brandenborgs nyelige Tilvæxt, seer man, at den er endnu udi fuldt Arbeyde. Brandenborg var udi forrige Seculo ey af større Vigtighed end de andre Churfyrstendømmer udi Tydskland. Udi Friderici Wilhelmi Tid begyndte dei at reyse Hovedet i Veyret. Men under den nu regjerende Konge er det kommet til saadan Væxt og giør saadanne Figurer, at ikke alleene Tydskland, men endogsaa heele Europa spiiler Øyne derved. Alle tilstaae, at saadan Tilvæxt maa tilskrives samme Konges store Qvaliteter. De herlige Seyervindinger, som han har erholdet over de striidbareste Nationer, have erhvervet ham Navn af en stor Feltherre. De Midler han haver til at underholde talrige Krigshære vise, at han er en stor Husholder og Financier; hans Anstalter og Forordninger, som med Forundring omtales, give tilkiende, at han er en stor Stats-Mand. De Forandringer, han har giort udi Jurisdiction, have til Veye bragt ham Navn af en stor Lovgiver. Den Faveur, han viser mod studerende Personer, foraarsager, at han ansees som vore Tiders Mæcenas og Lærdoms Beforderer. De Skrifter, som han selv har udarbeydet, vise, at han ikke alleene selv er lærd, men endogsaa, at han Sted maa gives blandt de beste og sindrigste Autores. Hans Sentimens udi Morale tilkjendegiver, at han har sat alle Præjudicia til Side, og hans Tolerance udi Religionen, som af nogle censureres, ansees af andre som en Ziirat udi hans Levnet".

Kristian VI's Thronbestigelse. Kongens Omgivelser og Raadgivere. Den dansk-norske Udenrigspolitik 1730—1746. "Tyttebærkrigen."

Kristian VI, der ved sin Fader Fredrik IV's Død overtog Regjeringen over de forenede Riger, var født den 30te November 1699. I det foregaaende er tilstrækkelig belyst de forskjellige Forhold, som formørkede hans Barndoms- og Ungdomsaar. Her skal kun tillægges, at hans Opdragelse havde været ledet af Overhofmester Johan Georg Holstein og Johan Wilh. Schrøder, der begge tilhørte den pietistiske Retning og var alvorlige Kristne. Navnlig maa den sidste, om hvem Pontoppidan siger: "Var der i denne Stad ikkun fem retfærdige, da ved jeg, at den gode Schrøder var den ene", have øvet en meget stor Indflydelse paa den noget svagelige Prins, der allerede som Barn havde sin kjæreste Læsning i religiøse Skrifter. Ovenfor er ogsaa fortalt, hvorledes han efter sit Hjertes Valg indgik Ægteskab med den fattige Prinsesse Sofie Magdalena af Kulmbach-Baireuth, og paa hvilken mislig Fod det unge Par stod til Fredrik IV og hans Hof. Navnlig ses Forholdet at være bleven koldere end nogensinde før, efterat Bandekommissionen — som det maa antages — havde draget Mænd, der stod Kronprinsen nær, ind under sin Undersøgelse. Det var Dronning Anna Sofia, som man troede havde sat disse i Gang, og mod hende rettedes derfor først og fremst det Had, som Bandekommissionen vakte.

I den offentlige Mening var hun og den Kamarilla, som havde huseret i Riget i Fredrik IV's sidste Levetid, allerede dømt, og Folket billigede derfor af sit ganske Hjerte de Skridt, som efter hendes kongelige Husbondes Død blev tagne mod hende. Men hermed er den Hadskhed, som den nye Konge udviste mod Faderens efterladte værgeløse Gemalinde ingenlunde retfærdiggjort. Man kan ikke komme bort fra det, at Kong Kristians Adfærd mod Stedmoderen og Enkedronningen er et Udslag af Feighed og moralsk Ynkværdighed, idet han baade undlod at respektere det af Fredrik IV og Anna Sofia oprettede gjensidige Testament, som han selv havde bekræftet, og behandlede hende, som han dog havde anerkjendt som Faderens Gemalinde og hyldet som Rigernes Dronning, nærmest alene som en Enevoldskonges Mætresse. Men paa den anden Side skal det og medgives, at overvættes haardt blev Anna Sofia ikke behandlet. Hun fik Lov til at kalde sig Dronning — men ikke af Danmark og Norge —, og af de Godser, Kongen havde givet hende, beholdt hun Klausholm, hvor hun levede i et Slags Forvisning til sin Død (7de Januar 1743).

Efter Fredrik IV's Død mistede selvfølgelig "den Reventlowske Bande" al sin Indflydelse, og alle Anna Sofias Paarørende, hendes Broder Over-

kammerherre Reventlow, Svogeren U. A. Holstein og dennes Broder Overhofmarskalk K. F. Holstein, fjernedes fra deres Stillinger. Derimod kan den anden Linie af Holsteinerne ikke siges at være falden i Unaade. J. G. Holstein, der havde været Kristian VI's Hovmester, døde strax efter Fredrik IV, og Sønnen J. L. Holstein maatte ombytte sin Stilling ved Hoffet med Sjælands Stiftamtmandembede. Men alle de her anførtes Lod var dog taalelig i Sammenligning med den Vrede, som fra Kongens Side rammede de tidligere Medlemmer af Vandekommissionen. Oversekretæren i det danske Kancelli,

214. Dronning Sofie Magdalena,
f. 1700, d. 1770.

Kristian à Møinichen, fik Afsked paa staaende Fod og var uden Levebrød til 1743, da Kongen, som imidlertid havde faaet bedre Tanker om ham, udnævnte ham til Stiftamtmand i Bergen. Hans Svigersøn, Geheimesekretær P. Ramshart blev ligeledes afskediget, men fik senere hen en Pension og blev henimod Slutningen af Kongens Levetid udnævnt til Toldinspektør i Kjøbenhavn. Værst gik det dog ud over Biskop Bartholomæus Deichman. Den 12te Oktober — altsaa umiddelbart efter Kong Fredriks Død — udnævntes Peter Hersleb til Biskop over Akershus Stift; 6 Dage efter fik Statholder Ditlev Vibe Befaling til at suspendere Deichman; Ugesdagen derefter tilskreves der Vibe, at han skulde kalde Deichman for sig og meddele

ham, at Kongen havde givet ham hans Afsked "paa Grund af hans uopbyggelige Forhold ved at indvikle sig i uanstændige verdslige Forretninger." For at Bispen til Overflod skulde faa de haandgribeligste Beviser paa Kongens fuldkomne Unaade i Hænde, blev der resolveret, at hans Indkomster af det saakaldte Naadensaar skulde tilfalde hans Eftermand. Der blev for at retfærdiggjøre Kongens Optræden ogsaa indledet forskjellige Undersøgelser af Bispens Embedsfærd, og disse, som forestodes af Statholder Vibe, bragte ogsaa Beviisligheder for hans Bestikkelighed for Dagen. Men medens disse

215. Kong Kristian VI.
f. 1699, d. 1746,

endnu stod paa, afgik Deichman efter et kort Sygeleie ved Døden 17de April 1731. Forøvrigt drog disse Mænds Afskedigelse ogsaa andre efter sig. Statens Pensionskonto, der i 1730 udviste 11990 Rdr., løb i det følgende Aar op til 40414 Rdr.

Der var saaledes ryddet ordentlig op saavel i Forholdene ved Hoffet som i selve Regjeringen. Før vi gaar videre, skal vi kaste et Blik paa de kongelige Omgivelser og de Mænd, som var den nye Tids Bærere.

Den ovenfor omtalte franske Diplomat, Grev Camilly, leverer i sin Relation følgende lidet smigrende, men i sine Grundtræk vistnok ret træffende Karakteristik af den daværende Kronprins og hans Gemalinde: "Hans

Figur er liden, tynd og svag, hvilket ikke tilkjendegiver nogen stærk Helbred. Ved hans Stemme er der noget saa overraskende, at man har ondt ved at tro, at det er den samme Person; saa forskjellige er de Toner, som hans Strube frembringer. Han ægtede den 7de Aug. 1721 Prinsesse Sofie Magdalena. Han er hende meget hengiven, og har med hende tvende Børn. Vi har i vore Klostre ikke mange Eneboere, der lever i en saa dyb Stilhed, som denne Kronprins. Han deltager ikke i nogen af hans Alders Forlystelser, undtagen Jagten, hvor han undertiden indfinder sig, naar Aarstiden medfører det. Han er overordentlig frygtsom, naar han skal tale med nogen, som han ikke er vant til; han rødmer og synes forlegen. Han mangler dog ikke Aand, fatter let Tingene, som man siger ham, men Vanskeligheden, han har ved at udtrykke sig, i Forening med en ubetimelig Undseelse, som han ikke er Herre over, hindrer ham i at vove noget. Ministrene har stedse gjort sig Umag for at forhindre, at han skulde faa Del i Forretningerne. Først for to Aar siden erholdt han af Kongen, sin Fader, Tilladelse til at komme i Statsraadet. Hans Opdragelse har ikke været den bedste, da man sørgede for at anbringe hos ham Personer, som vel var fromme, men hvis Geni mere egnede sig til at gjøre ham til en Helgen, end til at indgyde ham ophøiede Grundsætninger passende for hans Fødsel. Han har ikke reist og har intet Begreb om Krigskunsten. Han kjender ingen andre Hoffers Brug. Da han er henved 30 Aar, er det at formode, at naar han engang kommer til Regjeringen, vil hans Ministre beherske ham endnu mere uindskrænket, end de gjør ved Kongen, hans Fader. Han synes for nærværende Tid kun at sysselsætte sig med Prinsessen, hans Gemalinde, som er stor og velskabt, men kun lidet behagelig af Ansigt, hun er overordentlig bleg og sminker sig aldrig; hun taler kun lidet, og synes at have fattet Afsky for det menneskelige Kjøn; hun har ved sit Hof en Hædersdame, som man kalder Overhofmesterinde, og som har Rang over alle Grevinder. Hun har ogsaa 4 Hofdamer, som alle er mindre skikkede til at indgyde Kjærlighed end til at give Afsmag derpaa. Hun bruger denne Fremgangsmaade for ikke at give Prinsen sin Gemal nogen Anledning til at falde i Fristelse.“

Der er som allerede anført meget sandt og træffende i denne Skildring; men den er dog krydret med Tilsætning af en god Portion Ondskabsfuldhed, som giver den et ikke lidet karrikaturmæssigt Sving. Ved at presse Franskmandens Ord for sterkt vil man let kunne fremtvinge Forestillinger, som ikke har nogensomhelst Hjemmel i Virkeligheden. Hvad Dronningen angaar, staar det ikke til at negte, at hun maa have havt et overmaade lidet tækkeligt, for ikke at sige rent frastødende Væsen, og hvor meget man end vil undskylde dette med en vis Keitethed og Forlegenhed i ydre Optræden, som hun ikke kunde overvinde, og en Sygelighed, hvorunder hun bestandig led, saa bar dog de Foranstaltninger, hun traf for at holde sig Folk ikke tre, men hundred

Skridt fra Livet*), uforkastelige Vidnesbyrd om, hvilken kolossal Misforstaaelse der hos hende i Modsætning til andre dansk-norske Dronninger raadede med Hensyn til hendes Opgave. Endel af de Anekdoter, som har været fortalte om hendes Hoffærdighed, hendes Foragt for de Nationer, hvis Dronning hun var**), og hendes hjerteløse Egoisme er vistnok sande, andre derimod er tydelig senere Tiders Opspind, men alle tjener de dog til at bevidne, hvor lidet afholdt hun overhovedet var. Men der kan paa den anden Side ikke med Bestemthed paavises en eneste Regjeringshandling af Betydenhed, end ikke en Embedsbesættelse — Hoffunktionærernes Bestillinger undtagne —, hvori hun tør siges at have havt direkte Andel. Hun maa have øvet en meget stor Indflydelse paa sin kongelige Ægtefælle, som forgudede hende; men denne gjorde sig dog neppe gjældende udenfor det huslige Samliv. Der er meget, som tyder paa, at hun har været skinsyg, uden at Kongen gav hende nogen Grund til det***); men paa den anden Side viste hun sig meget omsorgsfuld overfor sin sygelige Husbonde, som stedse maatte have hende med, selv paa besværlige Reiser. De likte ikke blot gjerne at høre deres Ægteskab omtale som et Mønster for Undersaatterne; men Dronningen indstiftede endog til Forherligelse heraf paa sin 11-aarige Bryllupsdag (7de August 1732) en Orden, L'union parfaite, som uddeltes til Herrer og Damer†).

*) Saaledes blev Kristiansborg omgiven med Jernlænker, for at Folk ikke skulde komme til at kjøre for nær ind til den. Ingen maatte gaa med bedækket Hoved over Slotspladsen. Talrige Gardister tilhest og tilfods omgav Slottet. Naar Kongehusets Medlemmer kjørte ud, red Pager og Officerer med dragne Kaarder i Forveien; bag efter dem gik Løbere og Lakeier; paa Vogntrinene stod Heidukker, og efter Kareten, hvis Gardiner var nedtrukne, fulgte Garden tilhest. Ridende og Kjørende, som mødte et saadant Optog, maatte selvfølgelig stige af og med Hatten i Haand og dybe Buk hilse de forbipasserende Herskaber.

**) Det danske Sprog blev saaledes neppe talt ved Hoffet af andre end en Stær, som Dronningen havde og som kunde sige et Par danske Sætninger.

***) Mod Søsteren, Fyrstinden af Ostfriesland, der var kommen til Danmark, nærede hun saaledes Mistanke om, at hun stjal Kongens Hjerte fra hende, og hun vilde derfor, at hun skulde forlade Landet. Man har bevaret et Brev, hvori Kongen søger at berolige Dronningen ("meine Engels Königin"), idet han giver sit Samtykke til, at den ulykkelige Svigerinde maa drage; men han vil dog ikke have Skyld for den Modgang, som maatte møde hende i hendes Hjemland med dets urolige Forhold. Dronningen gik da ind paa, at Søsteren maatte blive, men hun maatte ikke opholde sig ved Hoffet mere end et Par Timer ad Gangen. Der blev senere hen udspredt Rygte om et utilladeligt Forhold mellem Kristian VI og Fyrstinden; men dette savner visselig al Grund.

†) "Ordenstegnet bestod af et hvidt emaljeret Kors med en Guldkrone i hver af de fire Ender. Mellem Korsets Arme fandtes vexelvis den norske Løve med den krumme Hellebard af Guld, Skaftet hvidt emaljeret, og den brandenburgske Ørn, ligeledes af Guld, Vingerne rødt emaljerede. Midt paa Korsets Forside var anbragt en med Rosenstene besat oval Stjerne, der paa blaa emaljeret Grund viste Kongens og Dron-

Hvad der er mindst tiltalende ved det kongelige Ægtepar, — thi det er sikkert nok, at man ikke kan tillægge Dronningen alene Skylden — er deres Ødselhed og kostbare Byggelyst, der i betænkelig Grad medtog den kun altfor ofte nødlidende Statskasse.

Man kan just ikke sige, at der ved Hoffet gik overdaadigere til i Kristian VI's Tid end i hans Faders Dage. Stille og tilbagetrukken, som den kongelige Familie levede, var dette heller ikke at vente. Men Udgifternes Størrelse beroede dels paa det meningsløst store Antal af vellønnede Hoffunktionærer, hvormed Kongeparret omgav sig, dels ogsaa paa de store Vexler, som blev trukne af Dronningens fattige Slægt og hendes tyske Yndlinge. Ligeoverfor dem kunde Kongen og Dronningen ikke sige Nei; men indfødte Haandverkere blev ofte afspiste med den Besked, at Kassen var tom.

Men mere ruinerende var dog Kongeparrets Byggelyst, som man endog har stemplet som en Forbrydelse mod de Folk, som stod under dets Scepter. Paa Bregentved opførtes der en Bygning, som var ætlet Dronningens Søster, som aldrig kom til at bo der. Ved Rungsted opførtes Slottet Sofienborg, ved Fredriksborg en stor og pragtfuld Pavillon o. s. v. Men de betydeligste Bygningsarbeider var dog Slottene Hirschholm og Kristiansborg, af hvilke det første blev bygget af Dronningen, det sidste af Kongen. Hørsholm eller Hirschholm, som Dronningen lod det kalde, var allerede af Kristian VI i hans Kronprinsdage bleven bebygget paa en tidsmæssig, om end ikke heldig Maade; men det tilfredsstillede dog ikke Dronningen, som lod det nedrive og i Aarene 1737—40 opføre fra nyt af. Hvor store de Omkostninger var, som medgik hertil, vides ikke. Men ubetydelige kan de dog i ethvert Fald ikke have været*). Kristiansborg Slot var bleven

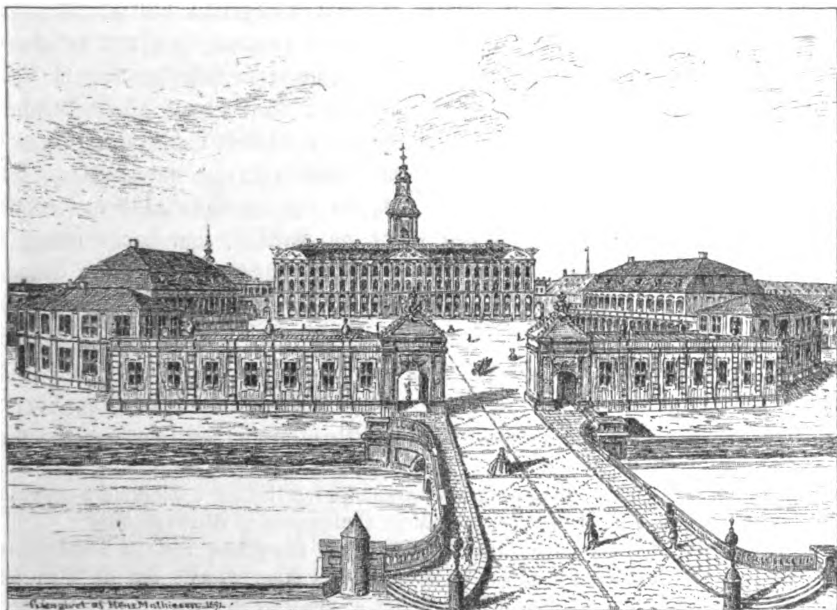
216. Ordenen L'union parfaite.

ningens kronede Navnetræk i Guld: paa Bagsiden fandtes i Midten et blaat emaljeret Skjold, hvori læstes "In felicissimæ unionis memoriam" (Til Erindring om det lykkeligste Giftermaal). Korset hang i en blaa Silkesløife med Sølvkant og bares af Herrerne i venstre Knaphul, men af Damerne paa venstre Side af Brystet". (C. Andersen Rosenborg, S. 74.)

*) Om den eventyrlige Pragt, hvormed Sofie Magdalena udstyrede sit Sommerhjem, kan man gjøre sig et Begreb af den Skildring, Digteren Carl Bernhard (A. N. de Saint-Aubain) giver af Riddersalen:

"Den store Sal var umaadelig høi, idet den hvælvede sig op under Taget; de høie, store Vinduer gjorde den luftig og lys. Tre store Glasdøre, som alle tre stod aabne, gik ud til en Altan, hvorfra man havde en flere Mile vid Udsigt over den lave Fløi, paa begge Sider af det store Porttaarn, til et venligt Landskab af Skove, Marker og

istandsat af Fredrik IV i hans sidste Regjeringstid; men Dronningen vilde ikke bo i det Slot, hvori Anna Sofia havde boet, og derfor maatte det bort. Til Byggearbeiderne, der varede fra 1732 til 1740 og oftere maatte indstilles paa Grund af Pengemangel, medgik ialt 2750000 Rdr. eller et Beløb, der svarer til adskilligt over Halvparten af et Aars Statsindtægt. Men disse Summer blev dog ialfald for den største Del tagne af Kongens Partikulærkasse, hvortil en Del af Statsindkomsterne var henlagte, og

217. Kristiansborg Slot i Kjøbenhavn, opført af Kristian VI i Aarene 1732—1740.

Bønderbyer. Midt i Salen, hvis Gulv var indlagt med sorte og hvide Marmorfliser, kastede et Vandspring sine Straaler ti Alen i Veiret; de mange tusinde nedfaldende Draaber, som modtog Gjenskinnet fra Gardiner, Malerier og Forgyldning, lignede en uhyre Buket af mangefarvede Ædelstene. Da Straalen var saa høi, foraarsagede de adspredte Draabers Nedstyrten i Bassinet kun en svag Pladsken, der lød som en melodisk Susen. Væggene var smykkede med smaa Vandspring i Nischer, med kostbare Tapeter og med Malerier af de fleste dalevende Konger og Dronninger. Loftet bugnede af Stukkaturarbeide og Forgyldning, i alle Hjørner var Sofia Magdalenas Navnechiffer anbragt med den kongelige Krone over. Paa begge Sider af Salen var uhyre Marmorkaminer, over den ene var Kristian VI's, over den anden Sofia Magdalenas Billede i Legemsstørrelse. Paa Væggen ligeoverfor Altandøren bar to Karyatider en Baldakin af Fløiel, smykket med det danske Vaaben, over et uhyre Speil af slebet, venetiansk Glas, der gik lige ned til Gulvet og optog Billedet af det store Vandspring indenfor sin Ramme. En Mængde Speillampetter mangfoldiggjorde denne Pragt i det uendelige".

forsaavidt havde Kongen Ret i, hvad han i Indskriften paa en i Anledning af Slottets Fuldendelse slaaet Medaille udtalte: "at han havde bygget det paa sin egen Bekostning uden at tage en Hvid dertil af sine Undersaatter". Man dømme herom, hvad man vil: den dansk-norske Stat har ialfald baade før og senere set den kongelige Partikulærkasses Midler anvendte til mindre agtværdige Øiemed end som saa*).

Den Spaadom, som Camilly udtalte om, at Kristian VI som Konge fuldstændig vilde komme til at gaa i sine Ministres Ledebaand, skulde saa langt fra blive opfyldt, at han tvertom i denne Henseende snarest viser sig mer uafhængig, end ønskeligt kunde være. Lidet begavet, som han vel i det hele taget maa siges at have været, havde han det vanskeligt for at skille Skal og Kjerne ad, og da han først og fremst skulde høre alles Mening, før han kunde fatte sine Beslutninger, kom disse altid til at bære Vidnesbyrd om den Raadvildhed og Ængstelighed, hvorunder de var tagne. For disse Brøst formaaede han aldrig at frigjøre sig, og ihvorvel han i enkelte Henseender kunde optræde med den Kraft og Fasthed, som havde udmerket hans Tipoldefader, er hans Forsigtighed og Frygtsomhed i andre Sager, der er af langt større Betydning, dog saa stor, at man ved at betone disse paa en ensidig Maade, maa faa Indtryk af, at han var en langt mindre betydelig Personlighed, end han i Virkeligheden var.

Inden det Raad, hvormed han omgav sig strax efter sin Thronbestigelse, herskede der ogsaa saa stor Splittelse, som vel overhovedet har

*) Ogsaa til Norge strakte Kongeparrets Byggeplaner sig, idet der i Slutningen af 1730-Aarene var paa Tale at foretage en storartet Ombygning af Akershus Slot.

I Fredrik IV's Tid stod Kristian IV's norske Kongeborg rent til Nedfalds, og allerede i 1719, da Kongen aflagde sit andet Besøg i Riget, befandt den sig i en saa mislig Forfatning, at det ansaas for resikabelt at indlogere Kongen her, ja snart rasede Murene ud paa flere Steder, saa det var forbundet med Fare for Liv og Lemmer at færdes i dets Gange. De stakkels Statsfanger, som havde faaet Logis her, skulde ikke beklage sig over Mangel paa frisk Luft; thi den trængte ind gjennem utallige Sprækker og Revner i Murene, og Tagene var saa utætte, at det regnede og sneede ind. Kristian VI havde selv paa sin Reise i Norge taget Slottet i Øiesyn, og da han fandt, at der maatte gjøres noget ved det, sendte han i 1734 den hollandske Murmester Filip de Langhe, der var indkaldt til at forestaa den paatænkte Ombygning af Kristiansborg, opover til Norge for at undersøge Slottets Tilstand og indgive Forslag om Reparation eller Restauration deraf. De Langhe indgav da ogsaa Forslag til en gjennemgribende Ombygning af Slottet, hvorved dette vilde være bleven en pompøs, men tung og lidet smuk Bygning. Men Partikurlærkassens Evne strakte sig ikke saa vidt, og det blev derfor besluttet, at de mest forfaldne Dele af Slottet skulde nedtages, Østfløien, der skrev sig fra Kristian IV's Dage, blev nedreven helt til Fundamenterne. Kirkefløien indrededes paa en simplere Maade, Jomfrutaarnet sløifedes og Vestfløien underkastedes en gjennemgribende Reparation. I det hele taget slog Kristian VI's Restaurationsplaner om i en fuldstændig Ribning af Slottet, og dette indviedes herefter helt og holden til det praktiske, skjønt med den historiske Overlevering lidet stemmende Formaal, det senere har maattet tjene.

fundet Sted i en enevældig Konges nærmeste Regjeringskreds. Der er bleven udtalt om denne, at "ingen Konge har tiltraadt Regjeringen med et Tal af saa udmerkede Mænd omkring sig eller havt et Ministerium, der i Kraft, Enighed og udpræget Karakter kan sættes ved Siden af dette". Men Sandheden er dog, at netop det modsatte var Tilfældet, hvad Enigheden angaar, og det var denne Omstændighed, som i første Række gav den dansk-norske Udenrigspolitik dens holdningsløse Præg.

Af sin Faders Ministre beholdt Kristian VI kun Ludvig Plessen og Otto Blome til Nienhof, af hvilke den første var indtraadt i Konseillet i Aaret 1726, den anden, der var U. A. Holsteins Svigersøn, i 1729. Blome var, som det synes, en temmelig ubetydelig Mand, medens Plessen som eneste Oppositionsmand i Fredrik IV's Regjering hidtil kun havde øvet en lidet fremtrædende Indflydelse. De nye Ministre var Karl Adolf Plessen, Ludvig Plessens Broder, Iver Rosenkrands, der var gift med deres Søsterdatter, og Paul Løvenørn. Af disse blev Rosenkrands Direktør for begge Kancellier, Løvenørn Obersekretær i Krigskancelliet og Karl Plessen Overkammerherre. L. Plessen vedblev som før at være Obersekretær i Rentekammeret.

Inden Konseillet kom det imidlertid inden ikke ret lang Tid til alvorlige Rivninger, der medførte Ændringer i dets Sammensætning. Allerede i Begyndelsen af 1734 fik Ludvig Plessen, der ikke kunde finde sig i, at Kongen hørte andre Mænds Raad, Afsked, og hans Broder, der nærmest havde beklædt en Hofstilling, trak sig ligeledes ved samme Tid tilbage. Rosenkrands, der var en baade ærlig og myndig Mand, beholdt heller ikke længe sin Plads, da Kongen havde ham mistænkt for, at han ikke bevarede Taushed om Statshemmeligheder, og efter nogle Forhandlinger med Udlandet, hvorom der senere skal berettes, fik han, rigtignok i meget naadige Udtryk, Afsked i Aaret 1740. Skjønt Løvenørn hverken var Pietist eller Hængehoved, beholdt han dog baade sin Stilling og sin Indflydelse helt til sin Død.

De ledige Pladse i Konseillet besattes efterhaanden med nye Mænd, og efter 1740 var et helt Ombytte foregaaet. Ministeriets første Mand var nu Tyskeren Johan Sigismund Schulin, en Prestesøn fra Anspack, der tidligere havde været Postmester og ved Krænkelse af Brevhemmeligheden havde sat sig fast i Kongens Gunst. Efter i 1735 at være bleven Obersekretær i det tyske Kancelli, fik han i 1737 Sæde i Konseillet. Ved hans Side stod Ministrene Kristian August Berckentin og Kongens Barndomsven Johan Ludvig Holstein, der i 1735 var bleven Obersekretær i det danske Kancelli. Begge disse Mænd indtraadte i Konseillet omtrent samtidig med Schulin.

Ved Kristian VI's Thronbestigelse var den dansk-norske Stat ikke fra nogen Kant truet af udvortes Fiender*). Den Spænding, som i Fredrik IV's

*) I Slutningen af Fredrik IV's Regjeringstid var der opstaaet en Strid med Hamburg. Denne var fremkaldt dels ved Mynten, som Fredrik IV i Krigens Tid havde forringet, dels ved gjennemgribende Indskrænkninger i Hamburgernes Handel paa Danmark, dels

sidste Regjeringsaar var opstaaet mellem Europas Stormagter og som havde affødt det saakaldte Wienerforbund og det til Modvægt mod dette oprettede hannoveranske Forbund, var igjen bleven bilagt, og hermed havde ogsaa den i April 1727 mellem Frankrige, England og Danmark indgaaede Alliance, der tilsigtede at forhindre Rusland fra at optræde til Fordel for den gottorpske Hertug i det slesvigske Spørgsmaal, tabt sin væsentligste Betydning. Men til Trods for, at Hertugen var bleven forladt af alle og saaledes for Die-

218. Kristian VI i Bryllupsdragt.

blikket var afmægtig, sad han dog inde med Arverettigheder baade til Sverige og Rusland og var allerede af denne Grund en Fiende, som den dansk-norske Konge ikke kunde overse, men stadig maatte have sine Øine henvendte paa for hvert et storpolitisk Skridt, han tog. Ved Kristian VI's Thronbestigelse stod den dansk-norske Stat temmelig isoleret, idet de gamle Alliancer var

ogsaa ved andre Forhold, der af den danske Konge opfattedes som Brud paa den Arveunderdanighed, som Byen skyldte ham. I Kristian VI's Tid antog Stridighederne en end mere tilspidset Karakter. Enden blev, at Hamburgerne, der unegtelig i mere end en Henseende maa have været i sin gode Ret, i 1736 maatte falde tilfode.

udløbne uden at blive fornyede; i Datidens Statsmænds Øine var dette en uholdbar Situation, idet de Subsidier, som i Kraft af Alliancer tilfløb de mindre Stater, spillede en ikke uvæsentlig Rolle i disses hele Økonomi. Iver Rosenkrands betonede derfor ogsaa meget stærkt: "Vi kan ikke blive staaende uden Venner og Allierede." Hans Opgave var derfor at skaffe saadanne tilveie.

I Sverige var al Magt lagt i Hænderne paa Rigsdagen, hvis fire Stænder var splittet i to Partier, der stod skarpt mod hinanden*). Der var nok af dem, som endnu drømte om den svundne Storhedstid og kun ventede paa det beleilige Øieblik til at tage Hevn over Naboen og skaffe sig Opreisning. Men Landets Tilstand, i hvilken Krigens Mindelser i meget stor Udstrækning gjorde sig gjældende, var fremdeles meget betænkelig, og dets Stilling blev saa meget mere usikker, som ingen endnu kunde vide, hvem der skulde blive Konge efter det barnløse Par, som beklædte Thronen, enten Karl Peter Ulrik af Holsten, den nærmeste Slægtning af det gamle Kongehus, eller en anden; — der var nok at vælge imellem. Som Følge heraf kunde Grev Arvid Horn, der var Landets Førsteminister, endnu længe opretholde en fredelig Politik overfor Rusland, skjønt han hadede denne Stat af sit ganske Hjerte som nogen svensk Mand kunde gjøre det.

Umiddelbart efter Thronskiftet i de forenede Riger blev der fra den dansk-norske Regjerings Side gjort forskjellige Skridt i Retning af at tilveiebringe et godt Forhold til Sverige. Mindestøtten over Karl XII, hvis Indskrift ansaas for at være stødende for Svenskerne, blev fjernet, og flere lignende Tegn paa Velvillie blev lagte for Dagen og det ikke blot fra Kongens og hans Udenrigsministers Side. Ogsaa de Diplomater, som repræsenterede den dansk-norske Regjering i Stockholm, viser sig i et og alt at have handlet i Overensstemmelse med det af Kongen alvorlig udtalte Ønske om at skabe en oprigtig Forbindelse imellem Nordens Hoffer og Folk, der kunde yde dem Sikkerhed og gjensidig Hjælp. I Aaret 1731 blev der da ogsaa gjennem Gesandten Grev Schmettau indledet Underhandlinger om et Forbund mellem Sverige og de forenede Riger. Men det faldt ikke Svenskerne saa let at foretage Svingningen. Der herskede her fremdeles den sterkeste Mistro til den dansk-norske Stats hele Holdning, og heller ikke kunde Grev Arvid Horn, der var Lederen af hele den svenske Politik, bekvemme sig til

*) Disse to Partier, det ene krigersk, det andet fredeligt stemt mod den mægtige Nabo i Øst, kaldtes Hattar og Mössor. Det sidste, hvis Politik gik ud paa fremfor alt at bevare Fred med Rusland og hvis Fører Arvid Horn fra først af var, blev engang af Fredrik I udskjældt for "nattmössor" (Nathuer), som det andet Parti, der paavirkedes fra fransk Hold fandt, var en passende Betegnelse for det. Selv kaldte det fransksindede Parti, der ansaa sig for at være Bærerne af Traditionen fra Storhedstiden, sig for Modsætningens Skyld Hattar, da Hatten ansaas for Symbol paa Frihed og Ridderlighed.

at bryde med Gottorperne. Det var det slesvigske Spørgsmaal, som ogsaa denne Gang, om end i en ny Form, fik en vidtrækkende Indflydelse paa Nordens Forhold. Man vilde fra svensk Side ikke garantere Danmark Besiddelsen af Slesvig, ligesaalidt som man vilde følge den af det danske Diplomati foreslaaede Omvei, at Sverige uden at udstede nogen formel Garanti skulde love at hjælpe Danmark, om nogen anden Magt angreb dette Rige under Paaskud af at ville skaffe Gottorperen hans Land igjen. Ved at love sligt, mente Horn, vilde man skaffe sig hele det gottorpske Parti i Sverige paa Halsen, og foruden andre Vanskeligheder vilde man ved helt og holden at opgive den holstenske Hertugs Sag udsætte sig for at støde den russiske Regjering. Der kan jo ikke være noget at sige paa alt dette, naar blot Horn ikke havde været ondskabsfuld nok til at give Hoffet i Petersborg Meddelelse om alt, hvad der blev gjort for at drage Sverige over paa dansk Side.

Da nu Grev Horn afviste disse Forsøg paa Tilnærmelse, begyndte den dansk-norske Regjering at foretage forskjellige Skridt for at slutte sig til de to Magter, i hvilke den hidtil havde set sine farligste Fiender, Rusland og Østerrige, som netop ved denne Tid havde fælles Interesser at varetage med Hensyn til Polen. De Underhandlinger, som i dette Øiemed blev førte i Kjøbenhavn mellem de danske Ministre, den russiske Gesandt v. Brackel og Østerrigeren Grev Seckendorf, førte da ogsaa til, at der under 26de Mai 1732 afsluttedes en Venskabs- og Alliancetraktat mellem de tre Magter, der gjensidig garanterede hverandre det Omraade, hver især havde. Danmark skulde betale Hertug Karl Fredrik af Holsten en Million Rdr., paa Betingelse af, at han inden to Aar skulde give Afkald paa al sin Ret til Slesvig, og hermed skulde Rusland og Østerrige være løste fra sine Forpligtelser overfor ham.

Denne Alliance fik for den dansk-norske Stat en ikke ringe Betydning, da den polske Arvefølgekrig udbrød i det følgende Aar. Medens Frankrige, understøttet af Spanien, vilde sætte den af den polske Rigsdag valgte Stanislaus Leczinsky paa Thronen, arbeidede Rusland og Østerrige for sin Kandidat, Kurfyrsten af Sachsen. Den franske Regjering, som søgte at faa Sverige til at kaste sig op i Krig med Rusland og derfor i det mindste maatte sikre sig den dansk-norske Stats Neutralitet, sendte da Grev Plélo som extraordinær Gesandt til Kjøbenhavn for at drage Regjeringen her over paa fransk Side. Der blev i denne Anledning lovet den dansk-norske Konge, at Frankrige i Tilfælde af, at han enten sluttede sig til Frankrige eller undlod at opfylde de ved Kjøbenhavnertraktaten indgaaede Forpligtelser, skulde skaffe ham Sveriges Garanti for Slesvig, og et fordelagtigt Forbund med dette Rige. Men Kongen afviste efter at have overlagt Sagen med sit Konseil det franske Tilbud og sendte i Begyndelsen af 1734 et Hjælpekorps paa 16000 Mand, for den største Del Tyskere, under Befaling af General

Joakim Mørner til Tyskland, hvor den i Baden forenede sig med den keiserlige Hær, der kommanderedes af den berømte Eugen af Savoyen, som dog nu forlængst alene var en Skygge af, hvad han engang havde været. Krigen førtes som Følge heraf paa en overvættes søvnig Maade, og de senere berømte Hærførere, Fredrik II og Morits af Sachsen, som havde indfundet sig her for at lære noget, blev grundig skuffede.

Eiendommeligt nok for den britiske Politik brød England sig aldrig om at indgaa Alliance med de forenede Riger, uden naar der var aabnet Underhandlinger fra fransk Side derom, eller naar der var Fare for, at Danmark-Norge vilde slutte sig til Frankrige. Dette blev da ogsaa denne Gang Tilfældet, idet der under 19de September 1734 sluttedes en Traktat paa tre Aar mellem England og Danmark-Norge, ifølge hvilken den sidstnævnte Stat forpligtede sig til i Tilfælde af Krig at stille en Hær paa 6000 Mand til Englands Raadighed, mod at dette Rige i aarlige Subsidier skulde betale ¼ Million Rigsdaler, saa længe Traktaten stod ved Magt. Der blev da ogsaa opsat et Troppekorps, som kommanderedes af Markgrev Fredrik Ernst af Baireuth-Kulmbach; men der blev ikke Brug for det, og det aftakkedes derfor temmelig snart.

Til Trods for den høist tvetydige Holdning, som Grev Horn under Underhandlingerne i 1731 havde indtaget overfor den dansk-norske Konge, havde denne dog senere hen noksom vist, at hans Velvillie overfor Sverige ikke var blot og bart Mundsveir. Da Forbundet med Rusland og Østerrige var sluttet, søgte Kong Kristian af bedste Evne at faa Sverige til at tiltræde dette. Det lykkedes vel ikke; men Horn fik dog herigjennem Overbevisningen om, at den dansk-norske Regjerings Politik var helt igjennem ærlig. Da nu Sverige efter modent Overlæg besluttede ikke at kaste sig op i Krigen med Rusland og Kristian VI sendte den gamle prøvede Statsmand Kristian Sehested til Stockholm for at aabne Underhandlinger om Forbund, kom Horn paa den mest forekommende Maade den dansk-norske Regjering i Møde; skjønt der fra Rigsdagens Side reistes ikke faa Indvendinger, lykkedes det ham dog at afvise disse, og Forbundet kom den 5te Oktober 1734 ogsaa istand. Ved dette forpligtede hvert af Rigerne sig gjensidig til i Tilfælde af, at det ene blev angrebet, at yde en Hjælp af 2000 Ryttere, 5000 Fodfolk samt sex Linieskibe, — en Styrke, som efter Omstændighederne skulde kunne forøges. Trods Modstand i Sekreta utskottet — den mægtigste Fraktion af Rigsdagen — lykkedes det Horn at skaffe Danmark Sveriges Garanti for Slesvig. "Blandt alle sine Forretninger", skal Horn have udtalt til Sehested, "havde han ikke fundet noget, som han med større Lyst og Fornøielse havde arbeidet paa end denne Forening". Sehested bevidnede, at han havde vist det i Gjerningen, og man opfattede ham nu ogsaa fra dansk-norsk Side som den nødvendige Støtte for Sveriges og hele Nordens lykkelige Udvikling.

Tidsrummet fra 1735—1737 frembyder intet af Interesse i Henseende til den dansk-norske Stats Udenrigspolitik. Men i Aaret 1738 vaktes der mellem Danmark og Hannover en Strid om det mellem Holsten og Lauenburg beliggende Gods Steinhorst, som Eieren, en Søn af den tidligere omtalte holstenske Minister Wedderkopp, havde solgt først til den danske Konge, derpaa til den hannoveranske Kurfyrste, den engelske Konge Georg II. Da den danske Regjering kom under Veir med denne sjofle Streg, satte den Godset under Administration. Men nu overlod den gottorpske Hertug Kong Georg en gammel Forkjøbsret, som hans Hus havde til Steinhorst. Da den danske Regjering lod Godset besætte af danske Tropper, lod Kong Georg disse fordrive af en hannoveransk Hærafdeling, og under Sammenstødet kom det til Blodsudgydelse. Der blev nu udfærdiget Stridsskrifter fra begge Sider angaaende Eiendomsretten til Godset; men paa samme Tid rustedes der ogsaa for at afgjøre Striden med skarpe Vaaben, og det tegnede til Krig. Var en saadan nu brudt ud, vilde Danmark ikke blot have havt med Hannover, men ogsaa med England at gjøre. Den Stilling, som den tvivlsomme Adkomst til Steinhorst havde bragt den dansk-norske Stat i, var saaledes vanskelig nok. Men Faren drev dog snart over, idet det i 1739 lykkedes den siden saa bekjendte Greve Johan Hartvig Ernst Bernstorff at tilveiebringe en Overenskomst, hvorved ikke blot det hele Stridsspørgsmaal udjevnedes paa en for begge Parter tilfredsstillende Maade, men ogsaa den for et Aar siden udløbne Alliancetraktat med England fornyedes paa de gamle Vilkaar.

Forholdene i Sverige skulde imidlertid faa en meget vidtrækkende Indflydelse paa den politiske Situation i hele Nord-Europa. Da det var at forudse, at der ved Keiser Karl VI's snart forventede Død vilde opstaa Forviklinger i Tyskland, hvori de franske Hære kunde gribe ind, holdt Regjeringen i Versailles det fornødent at sikre sig en Forbundsfælle i Sverige, der ved et Felttog i Norden kunde støtte de franske Operationer paa den anden Side af Rhinen. Nu havde Horn under den polske Thronfølgekrig med stor Dygtighed forstaaet at undgaa de Snarer, som af den franske Regjering var lagte for Sverige, og det var derfor denne af største Vigtighed at faa Horn fjernet. Den 25de Juni 1735 blev der aftalt en Overenskomst mellem Sverige og Frankrige; men inden denne var formelt afsluttet, fik Horn under 5te August 1735 (gl. St.) istandbragt en Fornyelse af det i 1724 afsluttede Venskabsforbund med Rusland. Følgen heraf var, at den franske Regjering fragik Traktaten, og først den 10de November 1738 blev efter gjenoptagne Forhandlinger, hvorunder det fransksindede Hatteparti gjorde sin Indflydelse sterkt gjældende, en ny Traktat afsluttet, og denne var i de fleste Henseender byrdefuldere for Sverige end den ikke ratificerede af 1735. Umiddelbart efter at dette Skridt var taget, blev Horn styrtet under et intetsigende Paaskud af, at han skulde have meddelt den dansk-norske Gesandt i

Stockholm, Grev Rochus Lynar, vigtige Statshemmeligheder, og Hattepartiet kom nu til Roret.

Ved Traktaten af 10de November 1738, der var indgaaet paa 10 Aar, forpligtede baade Sverige og Frankrige sig gjensidig til ikke at afslutte nogen Traktat med nogen tredie Magt uden den andens Samtykke, men man sluide enes om, hvilke Magter der skulde indbydes til at tiltræde det nye Forbund. Frankrige tænkte herved paa Danmark-Norge, som det herigjennem vilde faa løsrevet fra Forbindelsen med England. Det kom derfor baade Frankrige og Sverige noget paa tvers, at Alliancetraktaten med England blev fornyet. Men det varede ikke længe, før Tanken om at drage Danmark-Norge ind i Forbundet atter dukkede op, og denne Gang fremkom Forslaget i en Skikkelse, som nødvendigvis maatte gjøre et sterkt Indtryk paa det dansk-norske Kongehus.

Under 11te Mai 1739 indberettede Grev Lynar til sin Regjering, at den svenske Rigsdag, navnlig Sekreta utskottet, havde beskjæftiget sig med Spørgsmaalet om, hvem der skulde efterfølge det barnløse Kongepar, og hos det herskende Parti havde der vist sig Stemning for at tilbyde den danske Kronprins (senere Fredrik V) Thronen. Mange Svensker var nemlig af den Mening, at en Forening af de tre nordiske Riger vilde være det sikreste Middel til at gjenreise Sveriges sunkne Magt og skaffe det de til den østlige Nabo afstaaede Provinser tilbage, og det hed sig, at Dronningen, der havde meget mod det holstenske Hus, skulde være ikke ugunstig stemt for dette Valg, som man ogsaa turde antage, at Frankrige vilde gaa med paa. Ihvorvel Grev Lynar antog, at det kun var et Kif fra Hattepartiets Side for at faa den dansk-norske Stat til at forholde sig neutral under den muligens forestaaende Krig med Rusland, blev der dog fra Regjeringens Side paalagt ham at gjøre alt, hvad der stod i hans Magt for at holde denne Stemning vedlige i Sverige, dog helst saaledes, at han søgte at overbevise Svenskerne om, at det var vel saa heldigt, om Kong Kristian selv blev valgt. I Juli Maaned kom den formaaende Grev Tessin paa Gjennemreise til Paris indom Danmark, hvor han blev modtagen paa fyrstelig Vis. Hvad han her udtalte om Kronprinsens Udsigter til at opnaa Sveriges Krone var uforbeholdne nok, ihvorvel de kun var mundtlige, og han bragte det da virkelig ogsaa derhen, at det dansk-norske Hof besluttede sig til at opgive Alliancen med England og i Stedet i al Hemmelighed at indlede Underhandlinger om et dansk-fransk-svensk Forbund, der skulde træde i Kraft, saasnart den engelske Alliance i 1742 var udløben. Underhandlingerne med Frankrige, til hvilke Tessin ydede sin Medvirken, kom virkelig ogsaa i Stand, og der var i November 1739 opsat Udkast til en Traktat med Frankrige. Men saa hemmeligt Sagen end dreves, sivede der dog noget ud om den, og der blev fra engelsk Side gjort Kongen alvorlige Forestillinger derom, ja, der blev endog fremsat Forslag om, at Alliancen ved sit Udløb i 1742 skulde fornyes. Men hvad der fremfor alt

fik en skjæbnesvanger Indflydelse paa Underhandlingernes Gang, var vistnok General Løvenørns Død (27de Februar 1740); thi i ham tabte det fransksindede Parti i Danmark sin væsentligste Støtte. I Sverige, hvor man ved denne Tid viser sig at være vel underrettet, vilde man dog vide, at den dansk-franske Traktat allerede var undertegnet og med den dansk-norske Gesandt i Madrid, der skulde begive sig til sin Post, affendt til Paris, ledsaget af et egenhændigt Brev fra Kristian VI til Ludvig XV. Men inden Gesandten var naaet til Paris, indhentedes han af en Befaling fra Kongen, der imidlertid havde faaet Betænkeligheder, og Traktaten og Brevet blev sendte tilbage til Kjøbenhavn. Derimod blev der afsluttet en hemmelig Traktat med Frankrige, som skulde træde i Kraft ved den engelske Alliances Udløb; det var nemlig nødvendigt for den dansk-norske Regjering at staa i et saa nært Forhold som muligt ikke blot til Sverige, men ogsaa til dettes nærmeste Allierede, om der overhovedet skulde være noget Haab for den danske Kronprins om at bestige Sveriges Throne.

Denne Strid mellem de franske og de engelske Interesser havde ogsaa til Følge, at Rosenkrands, der havde stillet sig paa engelsk Side, fik sin Afsked i Slutningen af April Maaned, og i hans Sted indtraadte den tidligere dansk-norske Gesandt i Wien, Kr. A. Berckentin, i Konseillet. Det blev nu denne, som i Forening med Schulin og Holstein kom til at varetage de udenrigske Anliggender.

Om Høsten 1740 indtraf der omtrent samtidig to fyrstelige Dødsfald, der skulde faa overvættes stor Indflydelse paa hele Europas politiske Stilling, — Keiserinde Anna Ivanovna af Rusland og Keiser Karl VI af Tyskland. Den sidstes Arving til det store østerrigske Monarki var Datteren Maria Theresia, hvem saa godt som alle Europas Magter havde garanteret den udelte Besiddelse af Faderens Lande. Blandt dem, som havde undertegnet denne Garanti, var ogsaa den franske Regjering; men denne agtede ikke at holde sit Tilsagn, saasandt den saa nogen Mulighed for sig til at blande sig i Tysklands indre Anliggender. For at hindre Rusland fra at optræde som Østerriges Forbundsfælle, hvad der efter al Sandsynlighed vilde ske, maatte Sverige begynde Krig med Rusland. Tidspunktet skulde synes at være saa heldigt valgt, som bedst tænkes kunde, idet der i de russiske Regjeringskredse var indtraadt en farlig Splittelse. Keiserinde Anna havde nemlig testamenteret sit Rige til en Søsterdattersøn, den umyndige Ivan, ihvorvel hendes Kusine, Peter den stores Datter Elisabet, skulde synes at staa Thronen nærmest. Denne var meget misfornøiet over Tilsidesættelsen, og den svenske Regjering vilde nu slutte et hemmeligt Forbund med hende og hjælpe hende paa Thronen mod at faa Østersølandene tilbage.

Da nu Krigen mellem Sverige og Rusland udbrød i Juli Maaned 1741, var den dansk-norske Regjering uvis om, hvad Parti den skulde tage. Med begge disse Stater havde Danmark-Norge Forbundstraktater, og begge

paakaldte de forenede Rigers Hjælp. Vilde Regjeringen ikke forholde sig neutral — hvad den efter Traktaternes Ordlyd godt kunde gjøre —, maatte den enten forny Traktaten med England, naar denne i 1742 udløb, og da tage Parti for Rusland, eller ogsaa holde sig til den med Frankrige hemmelig afsluttede Traktat og hjælpe Sverige. Der opstod dog nu hos Regjeringen Haab om at tilbagevinde en Del af de tabte Provinser paa hin Side Sundet, idetmindste Baahuslen, der enten skulde fravristes Sverige ved Angreb eller tilbagegives som Vederlag for den Hjælp, Danmark-Norge maatte yde dette Rige. Der blev i Kongens Raad forhandlet i det vide og det brede om Sagen og indhentet Forestillinger fra Kreti og Pleti; men det hele førte til ingen Verdens Ting. "Den dansk-norske Regjering", er der bleven sagt, "vilde nok tage Frugten, naar den af sig selv faldt i Skjødet paa den; men den havde hverken Mod eller Lyst til at ryste Træet". Det var endda et svare Tiltag, at der den 15de Marts 1742, Dagen efter at den engelske Alliance var udløben, blev underskrevet en Traktat med Frankrige, hvorved Danmark-Norge i fem Aar fik 400000 Rdr. i aarlige Subsidier. Ved tre hemmelige Artikler blev det bestemt, at der skulde arbeides paa Istandbringelsen af en dansk-fransk-svensk Alliance; hvis Danmark vilde holde sig neutralt i den mellem Sverige og Rusland begyndte Krig, forpligtede Frankrige sig til at formaa Sverige til ogsaa at forholde sig neutralt overfor Danmark; skulde de verserende Stridigheder om Fiskeretten under Islands Kyster*) give Anledning til Krig, hvori England blandede sig, skulde Frankrige understøtte Danmark-Norge med den fornødne Styrke. Et halvt Aars Tid efter (23de August 1742) afsluttedes en Handelstraktat mellem Frankrige og Danmark-Norge, hvorved de gjensidig indrømmede Undersaatternes Handel forskjellige Lettelser.

Sveriges Krig med Rusland førtes paa en meget uheldig Maade. I August Maaned 1741 led den svenske General Vrangel Nederlag ved Vilmanstrand; men dette havde dog ingen nævneværdige Følger, da den svenske Feltmarskalk Karl Emil Løwenhaupt strax efter i Spidsen for 6000 Mand, som Rygtet i St. Petersburg fordoblede sex Gange, indfandt sig paa Krigsskuepladsen. Under den Forskrækkelse, som dennes Optræden vakte, lykkedes det Storfyrstinde Elisabet, der stod i hemmelig Forbindelse med Løwenhaupt, ved en Hofrevolution at faa Ivan og hans Formyndere styrtet, hvorpaa hun selv besteg Thronen. Men det var dog saa langt fra hendes Mening at holde de Tilsagn, hun havde givet Svenskerne om at afstaa Østersølandene,

*) Handelen paa Færøerne og Island var overdraget et Handelskompagni, som dog led meget Afbræk i sin Næring ved den ulovlige Handel, som hollandske og engelske Lurendreiere drev. Da nu disse ogsaa begyndte at drive Fiske under Islands Kyst, ansaa Regjeringen det fornødent at skride ind mod dem, og der sendtes i 1740 et Krigsskib opover; men dette blev baade Englænderne og Hollænderne meget forbitrede over, og Spændingen maa have antaget en truende Karakter.

at hun meget mere begyndte at føre Krigen for Alvor. Slet ledet, som den svenske Hær var — dens Officerer politiserede fra den høistkommanderende Generalti I Fænriken —, maatte Løwenhaupts Stedfortræder slutte en Overenskomst med Russerne, ifølge hvilken den uden at affyre et Skud rømmede hele Finland og udleverede alle sine Forraad. Den svenske Hær talte 12000 Mand; Russerne var knap 5000 Mand sterkere.

De store Forhaabninger, som man havde knyttet til Krigen med Rusland, var saaledes blevne skuffede paa sørgeligste Vis, og Huepartiet vandt derfor paa Rigsdagen 1742—43 de tabte Stillinger tilbage. I Sverige som overalt ellers i Nord-Europa herskede der ved denne Tid Hungersnød og Dyrtid. Blandt Bønderne, der tilskrev Hærens slette Ledelse alle de Ulykker, som timedes dem, opstod der sterk Gjæring. Voldsomst var Misnøiet i Dalarne. I Slaget paa Vilmanstrand var det hele Dalkarle-Regiment saa at sige maset sønder og sammen; det var Officerernes Skyld. Den herskende Dyrtid der i Egnen var, som man troede, fremkaldt ved de Forhindringer, som fra Regjeringens Side var lagte i Veien for Tuskhandelen paa Norge; for det skulde det herskende Parti undgjælde. Kort sagt, der skulde overmaade lidet til, for at Oprørsluen vilde blusse høit op.

Under Krigen med Rusland var Dronning Ulrika Eleonora afgaaet ved Døden (5te December 1741), og Rigsdagen, der i August Maaned 1742 traadte sammen, havde derfor at bestemme Thronfølgen. Blandt dem, som opstilledes som Kandidater var Kongens Broder, Landgrev Vilhelm af Hessen eller dennes Søn, Fredrik, der støttedes dels af Kongen, dels af den engelske Regjering; Frankrige arbeidede for Pfalzgrev Kristian IV af Zweibrücken, der tilhørte den samme Slægt, hvorfra Karl X Gustav var udgaaet; men den svenske Almue vilde have Karl Peter Ulrik af Holsten-Gottorp, der gjennem sin Farmoder nedstammede fra det ældre Kongehus, og fordi der ved dennes Valg var Udsigter til at komme i Forstaaelse med Ruslands Herskerinde. Der var saaledes al Rimelighed for, at denne vilde blive valgt, til Trods for, at hverken Vestmagterne eller Kristian VI likte det.

I Slutningen af 1742 lykkedes det Hattepartiet virkelig at drive Karl Peter Ulriks Valg som svensk Thronfølger igjennem, og der affendtes en Deputation til St. Petersburg, hvor den gottorpske Hertug opholdt sig for at melde ham og hans Tante, Keiserinden, dette. Men her fik Svenskerne en yderst kjølig Modtagelse. Keiserinden lod dem vide, at Hertugen ikke kunde modtage Valget, da han var gaaet over til den græske Kirke og var hendes Arving til Ruslands Throne. Hvad de af Deputationen overbragte Fredsforslag angik, om at alt skulde være som før Krigen, saa kunde Keiserinden ikke engang tænke paa sligt; Finland havde hun erobret, og det agtede hun at beholde, hvorhos hun vilde have sine Krigsomkostninger erstattede; dog, dem skulde hun give Afkald paa, hvis Svenskerne til Thronfølger valgte en anden holstensk Prins, nemlig Biskopen af Lübeck, Adolf Fredrik.

Svenskerne var dog endnu stoltere paa det end som saa. Der var nemlig i den følgende Tid sterkt paa Tale at vælge enten Pfalzgreven eller den danske Kronprins Fredrik.

I Løbet af 1742 havde der fra russisk og dansk-norsk Side været forhandlet om at faa Striden mellem den danske Konge og Hertugen af Gottorp bilagt ved et Giftermaal mellem Karl Peter Ulrik og den dansk-norske Prinsesse Louise; men disse Forhandlinger, der tilsyneladende dreves bag Kong Kristians Ryg, førte ikke til noget. Her var det dog utvivlsomt Kristian VI's Faderkjærlighed, som afgjorde Sagen. Men paa den dansk-norske Regjerings Holdning i det svenske Thronfølgerspørgsmaal fik den holsten-gottorpske Prins's Kandidatur vistnok en temmelig indgribende Betydning. I 1740 var Grev Lynar bleven tilbagekaldt fra sin Post i Stockholm og erstattedes af Nordmanden Generalmajor Gustav Grüner, en dygtig og paagaaende Diplomat.*) Allerede før Rigsdagen i 1742 traadte sammen, havde han af bedste Evne bestræbt sig for at vinde Tilhængere blandt de uadelige Stænder i Sverige for at fremme Valget af den dansk-norske Kronprins, og dette lykkedes over Forventning, idet Tanken paa Finlands Gjenerobring ved Nordens forenede Stridskræfter trængte alle andre Hensyn i Baggrunden. Det eneste, som vakte Betænkelighed, var Spørgsmaalet om, hvorledes en Forening mellem det halv republikanske Sverige og de af en Enevoldskonge styrede Riger under et fælles Scepter skulde foregaa. Da nu Rigsdagen traadte sammen, havde Grüner sikret sig og sin Kronprins et ikke lidet Antal Stemmer navnlig blandt de Mænd, som hørte hjemme i Grænsetrakterne mod Norge og Danmark. Det siger sig selv, at Grüner ligesaa vel som de øvrige Diplomater, der vilde underhandle med svenske Rigsdagsmænd, maatte smøre disse godt baade med Stikpenge og andet. Blandt dem, som ansaas for at være vundne for Kronprins Fredrik, var ogsaa Bondestandens Talsmand Olof Håkonsson fra Blekinge. Men denne Vinding var dog ikke saa stor endda; thi Olof tog mod Penge af Grüner for at virke for den danske Kronprins, og han tog mod Penge af den engelske Gesandt i Stockholm for at arbeide mod hans Valg. Men Finnerne, der allerede havde lidt saa meget under den fiendtlige Invasion og frygtede for at gjennemgaa endnu mere, om Krigen skulde fortsættes, ønskede intet hellere, end at den nye holstenske Kandidat maatte blive valgt.

I Slutningen af 1742 sendtes Geheimeraad Kr. A. Berckentin til Stockholm som extraordinær Ambassadør for at bistaa Grüner. Hans

*) Gustav Grüner, Søn af Etatsraad Johan Diderik Grüner og dennes første Hustru Ebba Kathrine Kurck, en svensk Adelsdame, var født i Östergötland Nytaarsdag 1688. Han fik en militær Opdragelse i dansk Krigstjeneste, deltog i Hjælpetroppernes Kampe i Brabant, senere i Krigen mod Karl XII, hvorunder han udmerkede sig ved Akershus's Beleiring 1716, og anvendtes senere hen oftere i diplomatiske Sendelser. Han blev 1733 Oberst i Drabantgarden og 1742 Generalmajor. 1759 blev han kommanderende General over den norske Hær og døde 18de Februar 1763.

Instrux gik ud paa, at først og fremst skulde han se til at faa Valget af en holstensk Prins forpurret; dernæst skulde han, hvis Partiernes Stilling paa Rigsdagen tillod det, bearbeide Stemningen for den danske Kronprins's Valg, der skulde søges fremmet ved Tilsagn om, at Danmark-Norge skulde søge at skaffe Sverige Fred med Rusland paa Grundlag af Freden i Nystad. Var der ingen Sandsynlighed for, at det danske Parti kunde seire, skulde han understøtte enten Prinsen af Zweibrücken eller Prinsen af Hessen, og den af disse, som maatte blive valgt, skulde ægte den danske Prinsesse Louise. Men Berckentin delte ikke Grüners lyse Forhaabninger. Under 11te Januar 1743 skrev han til Kjøbenhavn: "Man kan ikke være vis paa Seiren, førend den er vunden. Man har at skaffe med 6—700 Adelsmænd, Prester, Borgere og Bønder, der er blevne lutter Statsministre, der for det meste alle er tilfals og vil sælge deres Stemmer. De mangler sund Forstand, er fulde af Fordomme og drives af lutter Bihensigter. Indbyrdes er de saa uenige, at de ikke alene mistror, udspionerer og bedrager hverandre, men ogsaa søger at bibringe andre sin egen Mistro. Jeg kan sige, at der sjelden gaar en Dag, hvor jeg ikke bliver advaret om at tage mig i Agt for den ene eller anden af dem, der anstiller sig, som om de hørte til mit Parti." I Løbet af Vinteren gik det nu yderst muntert til i Rigsdagskredsene, idet der holdtes politiske Kalaser og Gjestebud over lav Sko. Baade den franske og den danske Regjering trakterede paa Meningsfæller og andre, som skulde vindes. Bønderne syntes tilsidst, at dette var saa rent for galt, at de besluttede, at Bondestandens Medlemmer ikke maatte gaa i saadanne Selskaber, og hver den, som overtraadte dette Forbud, skulde betale en "plåt" (ɔ: 2 Rdr.) i Mulkt. I Julen reiste flere af Bønderne hjem i Besøg, og flere af dem havde, da de kom tilbage til Stockholm, af Almuen faaet udtrykkeligt Paalæg om at stemme paa den dansk-norske Prins. Berckentin og Grüner kunde derfor i Løbet af Januar Maaned indberette til sin Regjering, at de havde vundet en sikker Majoritet inden Bondestanden, men ikke i nogen af de andre Stænder. Spørgsmaalet var nu, om den dansk-norske Regjering kunde vove at lade Kronprins Fredrik komme paa Valg. Det kunde jo hænde, at der kunde oparbeides en Opinion for ham, saa de andre Stænder maatte give efter; men paa den anden Side risikerede man ogsaa, at det kunde gaa saa rent galt, at de øvrige Stænder drev et andet Valg igjennem, og i saa Fald vilde der komme til at paahvile den dansk-norske Konge en Forpligtelse til at beskytte dem, som havde sluttet sig til ham, maaske endog med Vaabenmagt. Disse Betænkeligheder gjorde, at den dansk-norske Regjerings hele Holdning blev yderst vaklende. Men under 28de Januar sendtes der Berckentin og Grüner Ordre om, at de skulde lade Bondestanden stemme paa Kronprinsen, hvorhos der gaves dem Bemyndigelse til at forsikre alle velsindede om den dansk-norske Konges Naade, dog i ganske almindelige Udtryk. Den 9de Februar holdtes der da ogsaa et samlet Møde af alle Rigsdagens Stænder, og her

stemte Bønderne paa Kronprinsen, medens de øvrige Stænder vilde have Valget udsat; dog skulde den af dem tagne Beslutning ikke være bindende for Fremtiden, og Bønderne gik da med paa det. Dagen efter lovede Berckentin de svenske Stænder, at den dansk-norske Konge skulde understøtte Sverige i Krigen med Rusland, hvis Valget faldt ud efter Ønske, og dette Tilsagn stadfæstedes i Midten af den følgende Maaned af Kristian VI, der erklærede, at han strax vilde stille 10000 Mand, 12 Linieskibe og 8 Fregatter til Sveriges Raadighed, og denne Styrke skulde senere hen, hvis det fornødigedes, forøges til det dobbelte for Landstyrkens Vedkommende.

De Fredsunderhandlinger, som siden Midten af Februar Maaned havde været drevne i Aabo, tydede ikke hen paa, at Sverige paa en nogenledes hæderlig Maade skulde trække sig ud af den uheldig førte Krig. Thi i den første Tid, efterat de var aabnede, fastholdt Ruslands Keiserinde de Paastande, som hun nogen Tid i Forveien havde opstillet overfor Deputationen, der meldte hende Karl Peter Ulriks Valg. Følgen heraf var, at de finske Adelsmænd, som var tilstede ved Rigsdagen, modsatte sig Valget af den dansk-norske Kronprins, da de forudsaa, at deres Land herigjennem paany vilde blive herjet af Krig og Elendighed, ja, de satte Sagen endog saa sterkt paa Spidsen, at de erklærede, at hvis den danske Prins blev valgt, vilde Finland godvillig give sig under den russiske Keiserinde. Som Følge heraf udsattes Valget Tid efter anden, ihvorvel Bondestanden gjorde alt sit for at faa det fremmet, og nu dannede der sig et nyt Parti, som arbeidede for Adolf Fredriks Valg, og dette fik sterk Tilgang fra de øvrige Fraktioner, som tildels befandt sig i ren Opløsningstilstand. Ogsaa i Kjøbenhavn følte man, hvor usikker den Grund var, hvorpaa man vilde opføre Kronprins Fredriks svenske Throne; man tog ogsaa der Forholdsregler for det Tilfælde, at Adolf Fredrik maatte blive valgt, idet der blev nedlagt Paastand om, at hele det holstenske Hus i saa Fald skulde give Afkald paa sine Fordringer paa Slesvig og afstaa den fyrstelige Del af Holsten. Alt, hvad Bondestanden ved sine frugtesløse Forsøg opnaaede, var, at hvis der ikke inden 1ste Juli var kommen Underretning om, at der var sluttet Fred paa de Vil-

219. Hjerteformet Sølvspænde fra Thelemarken. Efter Professor Yngv. Nielsens "Reisebreve og Folkelivsbilleder".

kaar, at Rusland tilbagegav alle sine Erobringer og opfyldte de af Danmark opstillede Betingelser, skulde Stænderne den næste Dag vælge Kronprins Fredrik til Thronfølger; i modsat Fald skulde Adolf Fredriks Valg være afgjort.

I April og Mai Maaned optoges Fredsunderhandlingerne i Aabo med større Kraft, og takket være den Holdning, som den dansk-norske Regjering indtog, slog Russerne nu sine Fordringer betydeligt ned under Betingelse af, at Adolf Fredrik valgtes til svensk Thronfølger. Men Fordringerne var dog fremdeles saa store, at Svenskerne ikke kunde gaa ind paa dem. Krigen fortsattes, men førtes ikke paa den Maade, at Svenskerne ved den forbedrede sin Sags Stilling. Tvertimod lod det til, at de svenske Kyster nu skulde trues af den samme Skjæbne, som havde rammet dem i 1719, og man frygtede i Stockholm hvert Øieblik for at modtage Efterretning om, at den russiske Galeiflaade var løbet ind i Skjærgaarden. I Slutningen af Juni Maaned kom der endelig Budskab om, at der den 27de Juni var sluttet en Præliminærfred i Aabo, ifølge hvilken Kymenegaards Len indtil Kymene-Elven afstodes samt Nyslot By og Fæstning med tilhørende Strækning af Savolax; derhos lovede Svenskerne at tage Adolf Fredrik til Thronfølger. Til den danske Regjerings Krav toges der ikke det allermindste Hensyn.

Da Efterretningen herom ankom til Stockholm, herskede der her en næsten grænseløs Forvirring, idet det ulmende Oprør var slaaet ud i lys Lue. Fra Bonderepræsentationen paa Rigsdagen havde der blandt Sveriges Almue forplantet sig Stemning for en Forening af de tre nordiske Riger og for en Forandring af den svenske Regjeringsform, og denne havde endog vundet en saadan Styrke, at der neppe kan være Tvivl om, at dette Ønske ogsaa vilde være bleven gjennemført, om denne Bevægelse havde havt en duelig Leder. Men en Gustav Vasa eller Engelbrekt Engelbrektson fandtes ikke mere i Sverige, og Bønderne var i den Grad forlegne for en Høvding, at de henvendte sig til Grüner, som paa mødrene Side var af svensk Herkomst, om at han skulde overtage Ledelsen, et Hverv, som han naturligvis paa Grund af sin Stilling som Diplomat maatte betakke sig for. De første Tegn paa Oprør viste sig i Helsingland, hvor Almuen i Begyndelsen af Aaret vægrede sig ved at stille Rekruter. Herfra sendtes der Bud de helsinglandske Sogne imellem og til Dalarne for at opfordre Befolkningen her til at deltage i Reisningen, og herfra gik Budsendelsen videre og videre over Bygderne. Almuen i de forskjellige Sogne holdt nu Sammenkomster, hvorfra der affærdigedes Repræsentanter til Rigsdagen for at kræve den dansk-norske Kronprins's Valg. Der blev besluttet, at Bønderne skulde samles i Falun den 19de Juni (n. St., 8de Juni gl. St.), og her blev da Reisningen ogsaa fuldstændig organiseret. Føreren var en forhenværende svensk og preussisk Officer Gustav Schedin, der for Tiden var Bogholder ved et af Kobberverkerne, samt en Major Wrangel. Fra Falun af brød Bønderne den 22de Juni op, bevæbnede med alskens Vaaben, Soldaterbøsser, Spyd

og Klubber. De tvang Øvrighedspersoner og Prester til at slutte sig til Toget, der væltede sig frem som en stor Bølge, som rev med sig Befolkningen i de lavere liggende Bygdelag. Der holdtes god Disciplin inden Oprørsskaren. Al privat Eiendom blev respekteret, derimod satte den sig i Besiddelse af Kronens Forraad af Vaaben og Ammunition, samt de Penge, som fandtes i de offentlige Kassér. Fra Falun sendtes der til Stockholm et Par Bønder, som skulde melde Oprørernes Komme og kræve den danske Kronprins's Valg*). Disse naaede herhen, just som man i Stockholm svævede i den største Frygt for, at den russiske Galeiflaade vilde løbe ind i Skjærgaarden. Der opstod under dette dobbelte Pres den største Forvirring baade i Regjeringen og i Rigsdagen, hvis Medlemmer for en stor Del forlod Byen; man blev staaende ved at underhandle med Bønderne og gjøre dem Forestillinger for at vinde Tid. Men disse var ikke tilsinds at slippe det Tag, de troede at have faaet. De rykkede lige frem mod Stockholm og var den 30te Juni (ny St.) naaede frem til Stäket, nogle faa Mil fra Stockholm. Her kom Udsendinge fra Regjeringen dem imøde og bad dem bie her; men de ændsede det ikke og fortsatte Fremrykningen mod Hovedstaden. Men samme Aften, som Bønderne fattede Beslutning herom, kom der Efterretning om Præliminærfreden i Aabo, hvorved Regjeringen blev betrygget mod russiske Angreb paa Sverige, og hvorved Spørgsmaalet om Thronfølgervalget ogsaa faktisk var løst; de faa Formaliteter, som endnu udkrævedes fyldestgjorte, kunde man jo i Nødsfald sætte sig rent udover. Regjeringen kunde derfor fatte den Beslutning at møde Dalkarlene med væbnet Haand, om de skulde gjøre Forsøg paa at trænge ind i Stockholm, og Fredslutningen blev — trods Bondestandens Vægring — kundgjort.

Om Morgenen den 1ste Juli var Bønderne, vistnok 5—6000 Mand sterke, komne udenfor Norrtull. Her kom Kongen ridende ud til dem for at tale dem tilrette. Bønderne gav gode Ord, og Kongen red tilbage, idet han befalede den udenfor Norrtull opstillede Troppestyrke ikke at anvende Vold mod Bønderne. Som Følge heraf kunde disse derfor sætte sig i Besiddelse af de Kanoner, denne medførte, og nu bar det indover til Norrmalmstorv. Paa en Gaard ved Brunkeberg opstillede de sine Kanoner og indkvarterede derpaa sig selv i Husene paa Norrmalm, Ladegaardslandet og i selve Byen. Bøndernes Førere var den følgende Dag, da de var blevne underrettede om

*) Til Grüner medbragte disse Bønder en anden Skrivelse, hvori der blev forsikret, at Dalkarlene ikke vilde forlade Stockholm, før de havde set den dansk-norske Kronprins valgt og Regjeringsformen forandret; thi dette var dem mere om at gjøre end at bevare Finland for Sverige. Ogsaa Grüner søgte at afholde de udsendte fra den Plan, som man tillagde Dalkarlene om at afsætte Kongen. Men paa samme Tid sendte han Underretning til Kjøbenhavn om Bøndernes Fremrykning og anbefalede, at en dansk Eskadre ufortøvet maatte blive sendt til Østersøen. Der blev da som sædvanlig ventileret baade om dette og om at sende en Hær over til Skaane; men man var ikke kommen længere end til at forhandle herom, da det hele var drevet over.

Sagernes Stilling, ikke uvillige til at underhandle; men Regjeringen var bleven saa kaut og kry, at den lod Norrmalmstorv omringe af Tropper, og det blev Bønderne tilkjendegivet, at hvis de ikke inden Klokken 5 om Eftermiddagen havde nedlagt Vaabnene, skulde der blive anden Dans af, — da skulde de blive behandlede som Landsforrædere. Schedin og Vrangel toges tilfange, og en Del af Bønderne fulgte Opfordringen. Men da der fra den paa Norrmalmstorv sammenblokkede Bondeskare faldt nogle Skud, af hvilke et gav Rigsraad Adlerfeldt Banesaar, fik Tropperne Ordre til at gaa paa. Et Par af Regimenterne negtede at fyre paa sine Landsmænd; men det elfsborgske Regiment, som kommanderedes af den morske og samvittighedsløse Oberst Karl Otto Lagercrantz, gjorde et voldsomt Indhug, efterat et Par med Druehagl ladede Kanoner først havde spyet Død og Ødelæggelse over Bønderne. Disse søgte nu Redning i Flugten; men mangfoldige blev nedhugne med unødig Grusomhed, og over 3000 toges til Fange. Sex af Hovedmændene for Opstanden blev dømte til Døden og henrettede, og for at Dalkarlen tilgavns skulde faa at føle, hvor ræd Regjeringen havde været. sendte denne, da alt igjen var bleven roligt, Oberst Lagercrantz opover til Dalarne, hvor han huserede, som han var baade fuld og gal.

Dagen efter, at man saaledes paa Norrmalmstorv havde kverket Dalkarlene og den dansk-norske Kronprins's sidste Udsigter til at komme paa Sveriges Throne, blev Adolf Fredrik af alle Stænder valgt til svensk Thronfølger. Svenskerne, som to Aar i Forveien havde aabnet Krig med Rusland paa det Program at besætte den russiske Throne, maatte nu takke til, for at den russiske Keiserinde anviste dem en Thronfølger i en Fyrste, som ingen af Vælgerne nogensinde før havde tænkt paa, hvem ingen ønskede eller elskede, ja hvem endog ingen havde set*).

Umiddelbart efter at det danske Diplomati havde lidt dette Nederlag, blev Berckentin og Grüner, der ikke kan tillægges nogen Skyld for det uheldige Udfald, tilbagekaldte, og der blev truffet Anstalter til med væbnet Haand at varetage de danske Interesser, som var blevne forsømte under Fredsunderhandlingerne i Aabo, nemlig at tvinge det gottorpske Hus til at give Afkald paa sine Fordringer paa Slesvig samt den hertugelige Del af Holsten. Ifølge det tyske Riges Forfatning kunde den russiske Storfyrste Karl Peter Ulrik som tilhørende den græske Religion ikke længere være tysk Rigsfyrste, da en saadan maatte bekjende sig til den lutherske, reformerte eller romersk-katholske Tro. Adolf Fredrik var hans nærmeste Arving, og det var med ham, man vilde have at gjøre. Men saadanne Fordringer kunde ikke drives igjennem uden ved Krig; faldt en saadan heldig ud, saa var det endnu ikke umuligt, at Thronfølgen i Sverige kunde blive ændret, udpint og medtaget, som dette Rige var. Der var dog Udsigter til, at i en Krig med Danmark-

*) L. Daae, Historiske Skildringer I. 284.

Norge vilde Sverige faa Hjælp fra Rusland, hvis Keiserinde personlig interesserede sig saa levende for Adolf Fredrik. Men Keiserinde Elisabet sad ikke ret fast paa sin Throne, og hvert Øieblik kunde der i Rusland ventes en Paladsrevolution, der efter al Sandsynlighed vilde foraarsage en Forandring af hele Nordens politiske Stilling.

Allerede om Høsten 1742 havde den dansk-norske Regjering bragt en større Del af sin Hær og Flaade i kampdygtig Stand, og der opstilledes nu to Hære, den ene paa Sjæland under Henrik v. Scholten, den anden i Norge under General Hans Jakob Arnoldt*). Grüner havde fremsat Forslag om, at den første af disse skulde gjøre Landgang i Skaane for at trænge ind i Sverige gjennem Smaaland og Østergøtland, medens den anden brød ind gjennem Vermland, Nerike og Vestmanland, begge med Stockholm som Marschens Maal. Men denne Plan blev ikke fulgt, da man fandt det for resikabelt at rykke Fæstningerne forbi. Derimod skal den endelige Plan være gaaet ud paa, at der skulde landsættes 12000 Mand i Skaane, hvoraf den halve Del gjennem Smaaland og Østergøtland skulde trænge frem mod Stockholm, medens den anden Halvdel beleirede Malmø og Landskrona. Fra Norge skulde tre Korpser bryde ind i Sverige. Et af dem skulde sendes mod Gøteborg, medens to andre marscherede frem mod Karlstad, hvorfra der skulde sendes en Afdeling gjennem Dalarne til Upland, hvor den skulde mødes med Hovedkorpset, hvis Marsch skulde gaa gjennem Nerike og Sødermanland. Flaaden, der talte 24 kampfærdige Linieskibe og Fregatter, skulde ligeledes i tre Afdelinger understøtte disse Afdelingers Bevægelser. Man gjorde derhos Regning paa, at der overalt, hvor de norske og danske Afdelinger drog frem vilde foregaa en Reisning af Almuen, hvorfor der til dennes Væbning skulde medføres et betydeligt Antal Geværer. Under 17de September fik Generalerne Scholten og Arnoldt Ordre til at træffe Forberedelser til at lade de første Tropper afgaa til Sverige, og den 23de September holdtes der Krigsraad paa Kristiansborg Slot. Men allerede i den følgende Maaned blev det bestemt, at Krigen ikke skulde begynde dette Aar; men Tropperne skulde dog holdes samlet Vinteren igjennem. Saaledes blev den norske Hær, der talte 10000 Mand i 2 Dragon- og 8 Infanteriregimenter staaende paa Skjebergheien i Smaalenene. Der havde just været Uaar og Dyrtid i Landet; Forpleiningen var slet, og

*) Til de Forberedelser, som blev trufne i Anledning af den forventede Krig med Sverige maa vel ogsaa regnes det under 15de Januar 1742 efter Forslag af General Arnoldt oprettede Landværn, der afløste det gamle Mandhusingssystem. Landværnet skulde bestaa af 30 af de for hvert Dragonkompagni og 50 af de for hvert Infanterikompagni afskedigede yngste og dygtigste Soldater, hvorhos de Mandskaber, som af en eller anden Grund var forbigaaede ved Udskrivningen til Linien, optoges deri. Landværnet kom derefter til at bestaa af 1200 Mand eller 10 Kompagnier Dragoner, 7800 Mand eller 52 Kompagnier Infanteri og 300 eller 2 Kompagnier Skiløbere.

Soldaterne var for en stor Del henviste til at friste Livet ved vildtvoxende Bær. Deraf fik den hele Udrykning Navnet "Tyttebærkrigen".*)

Sverige var saa medtaget af Uaar, Oprør og Krige med Rusland, at det saa sig ude af Stand til at afværge den truende Fare. Det maatte derfor trygle om Hjælp ved fremmede Hoffer, men mødte paa de fleste Steder kun Ligegyldighed. Preusserkongen, Fredrik II, skoggerlo, da han fik høre, at Danmark-Norge vilde paaføre Sverige Krig. Frankrige truede vel med, at det vilde unddrage Danmark de Subsidier, som kom derfra; men den danske Regjering mente, at den nok skulde faa Subsidier fra en anden Kant, om de ikke fik dem fra Frankrige. Sverige maatte da bede Rusland om Hjælp, og denne Magt sendte da ogsaa i Oktober og November 1743 under General Keiths Befaling 12000 Mand til Sverige, hvor de Vinteren over indkvarteredes i Østergøtland og Sødermanland, 30 russiske Galeier lagdes i Vinterhavn udenfor Stockholm, og en større russisk Flaade krydsede i Østersøen ved Sveriges Sydkyst, saa længe Søen var aaben.

Der forsøgtes imidlertid at faa disse Forviklinger løste ad Underhandlingernes Vei. Fra dansk Side blev der nedlagt Paastand om, at den nye svenske Arveprins skulde give Afkald for sig og sine Efterkommere paa Arveretten til Slesvig og Holsten. Den svenske Regjering gjorde vel alt sit for at formaa Adolf Fredrik til det; men han erklærede, at han ikke kunde frasige sig sine Fordringer, saa længe den russiske Thronfølger fastholdt sine. Heller ikke kunde den svenske Regjering formaa Rusland til at tilfredsstille Danmark i denne Henseende. Der blev dernæst gjort Forsøg paa at tilveiebringe en Tilnærmelse mellem Hofferne ved et Forslag om et Giftermaal mellem den dansk-norske Prinsesse Louise og Adolf Fredrik; denne erklærede sig vel villig til en saadan Forbindelse, men paa saadan Maade, at det dansk-norske Kongehus, som fik fat paa Arveprinsens Brev til den svenske Gesandt i Kjøbenhavn, ikke vilde indlade sig derpaa, og disse Underhandlinger afbrødes derfor, idet det hed sig, at nu var Prinsesse Louise saa godt som forlovet med Hertugen af Cumberland**). Omsider lykkedes det dog den svenske Gesandt i Kjøbenhavn,

*) Det samme Navn tillægges forøvrigt ogsaa Kampementet i 1772 og Felttoget i 1788.

**) Prinsesse Louise skulde imidlertid ikke indgaa Forbindelse med nogen af de Fyrster, som man ansaa for passende Parti for hende, skjønt Kong Kristian gjorde alt muligt for at faa hende gift. Foruden Adolf Fredrik og Hertugen af Cumberland tænkte man saaledes at skaffe hende Prins Kristian af Zweibrücken til Ægtemand; senere tænkte man paa den russiske Thronfølger Karl Peter Ulrik, Prins Fredrik af Mecklenburg o. fl. Prinsessen saa ikke godt ud; hun ansaas for fed til at kunne faa Børn og stammede forfærdeligt. Giftermaalsunderhandlingerne tog sig for hendes Vedkommende nærmest ud som en Handel. Der var dog, heder det, værre Skavanker ved hende end som saa. Hun havde nemlig forelsket sig i en Kaptein og Kammerjunker Bendix v. Ahlefeld, med hvem hun havde Stevnemøder, og da Fredrik V i 1749 var paa Reise i Norge, gik deres Uforsigtighed saa vidt, at den blev Gjenstand for Folkesnak, der ogsaa kom Kongen for Øre. Der var ingen Vanskelighed for at skaffe

Grev Tessin, under 24de Februar 1744 at faa afsluttet et Forlig, hvormed Freden 1720 og Traktaten af 1734 fornyedes. Sverige skulde aldrig blande sig i det holstenske Hus's Anliggender; men den danske Kronprins opgav alle Fordringer paa Sverige, og Adolf Fredrik beholdt sine Arverettigheder til Holsten og Slesvig. Man indsaa nemlig, at dennes Afkald gjorde hverken fra eller til, saa længe den russiske Thronfølger fastholdt sine Rettigheder. Kristian VI frygtede da ogsaa for, at det før eller senere vilde komme til Krig mellem Rusland og Danmark-Norge for dennes Skyld; thi den russiske Thronfølger fastholdt sine Krav paa Hertugdømmerne trods sin Overgang til den græske Religion og trods det tyske Riges Forfatnings Bestemmelser. For at forebygge dette Brud maatte det gode Forhold til Rusland gjenoprettes. Omstændighederne kom ham herunder til Hjælp, idet der var indtraadt Kulde mellem Keiserinden og Adolf Fredrik, og Bestuschef, der stedse havde vist Danmark Velvillie, havde faaet meget at sige ved Hoffet. Hertil kommer ogsaa, at det maatte være meget magtpaaliggende for Keiserinde Elisabet, der omgikkes med Planer til at faa Preussens Magt indskrænket, at have en Forbundsfælle i Danmark, som i Tilfælde af Fredsbrud kunde sikre Rusland mod at blive angrebet fra svensk Side. I Mai Maaned 1746 sluttedes der i Petersburg mellem Keiserinderne af Rusland og Østerrige et Forbund, hvorved de bl. a. lovede Storfyrstthronfølgeren sin Hjælp til at han igjen skulde komme i Besiddelse af Slesvig; men et Par Uger efter (10de Juni 1746) sluttedes der imidlertid en Traktat mellem Rusland og Danmark, der stillede det slesvigske Spørgsmaal i Bero for Dronning Elisabets Levetid. Thi i Traktaten, der var sluttet paa 15 Aar, garanterede begge Magter hinanden deres Stater. Vel skulde Slesvig være undtaget fra denne Garanti; men Keiserinden lovede dog at anvende hele sin Indflydelse paa at faa en venskabelig Udgang paa Striden med det holstenske Hus. Nu havde den danske Regjering tilbudt som Løsning paa denne at tilbytte sig de hertugelige Lande mod Oldenburg og Delmenhorst; Kongen erklærede sig villig til at betale Arveretten til Slesvig — som bestemt i Traktaten af 1732 med Rusland og Østerrige — med 1 Million Rdr., hvorhos Storfyrsten skulde faa Amterne Gottorp og Slesvig, hvorved Familiens Stammeslot vilde blive i dens Eie. Men Storfyrsten afviste alle disse Tilbud, saa derved var der intet at gjøre. Derimod forpligtede Keiserinden af Rusland sig i en hemmelig Artikel til aldrig at tillade, at nogen

Kongen Beviser i Hænde for Søsterens og Ahlefelds Forhold, og Ahlefeld, der havde drømt om at blive Kongens Svoger og faa Ansættelse i Statholderembedet i Norge eller i Holsten, blev sendt som Statsfange til Munkholmen, hvor han sad i nogle Aar. Han løslodes herfra 2den December 1752 og blev Kommandant paa Helgoland; senere forfremmedes han til Major og Landraad i Uetersen, hvor han endnu var i Aaret 1771. Prinsessen blev omtrent samtidig med, at Ahlefeld arresteredes, i største Skyndsing gift med en tysk Smaafyrste, Hertug Ernst Fridrich Karl af Sachsen-Hildburghausen, men levede kun i faa Aar med ham.

svensk Konge kom i Besiddelse af Holsten; hun skulde søge at faa Arveprinsen af Sverige til at give Afkald paa sine Rettigheder til Slesvig og Holsten, mod at disse overførtes paa Oldenburg og Delmenhorst. Hvad der gav denne Traktat adskillig Vægt var, at Karl Peter Ulriks Ægteskab endnu var barnløst, hvorved Adolf Fredrik vilde komme i Besiddelse af disse Rettigheder.

Ved Siden af disse Forhandlinger, der maa henregnes under den store Politik, førtes der ogsaa forskjellige andre, der var af mindre fremtrædende Betydning. Blandt disse skal her fremhæves den store Grænseregulering, som fra 1730-Aarene af fandt Sted mellem Norge og Sverige, og som først afsluttedes under Eftermandens Regjering, hvor den paa sit Sted vil blive nærmere omtalt. Af Vigtighed for de forenede Rigers Skibsfart paa Middelhavet, var den Traktat, som under 10de August 1746 — altsaa fire Dage efter Kongens Død — blev sluttet med Beyen af Algier. Disse Forhandlinger, som tilsigtede at betrygge Skibsfarten, der hidtil havde været meget forulempede af Sørøverierne fra Barbaresk-Staterne, var blevne indledede i 1745, men understøttedes kun med en enkelt Fregat og førte derfor ikke til noget. I det følgende Aar udsendtes derfor tre Linieskibe under Kommando af Grev Ulrik Anton Adolf Danneskjold-Samsø, og Forhandlingerne gjenoptoges fornemmelig under Ledelse af Kommerceraad L. Hammeken. Ved Linieskibenes Demonstration paa Algiers Red maatte Beyen, der hidtil havde vist en temmelig udæskende Holdning, give efter. Ved denne Traktat blev Tolden for, hvad der fra danske Skibe udlossedes og solgtes i Algier, nedsat til det Beløb, som svaredes af engelske, franske og hollandske Skibe; den danske Konsul fik Lov til at holde fri Religionsøvelse i sit Hus, og kristne Slaver skulde have Adgang til at besøge den Gudstjeneste, som holdtes her paa Helligdagene. Til Vederlag for denne Indrømmelse skulde den dansk-norske Stat aarlig yde Beyen 1000 Centner Krudt, 20000 Centner Kugler, 6000 Centner Bomber, 40 24-Punds Kanoner, 6 Mørsere, 60 Skibsseil, 50 Master, 40 Ankere, Geværer m. m. For at bestride Omkostningerne ved Fredens Vedligeholdelse og udløse de danske og norske Søfolk, der var i Trældom i Barbaresk-Staterne, oprettedes i 1747 en Slavekasse, hvortil der af Skibene skulde svares Extralastepenge, af Matroserne Rançonpenge m. v.*) Senere hen blev der i Fredrik V's Tid sluttet lignende Traktater med Tunis, Tripolis og Marokko.

*) Hidtil havde det nemlig været sædvanligt at paakalde Folks Barmhjertighed for at tilveiebringe saadanne Løsepenge. Der udstilledes fra Tid til anden Bækkener ved Kirkedørene før og efter Gudstjenesten; stundom hændte det og, at Matroser, der var sendte hjem for at skaffe Løsepenge for sine Kammerater, havde faaet Lov til at streife om og tigge. Det siger sig selv, at store Misbrug som Følge heraf havde fundet Sted.

Indre Forhold i Danmark og Norge i Kristian VI's Regjeringstid.

Modtager man af den Maade, hvorpaa de udenrigske Anliggender blev røgtede under Kristian VI's Regjering, Indtryk af, at Kongen har været en svag og vaklende Personlighed, viser han sig med Hensyn til det indenrigske Styre fra en anden og noget fordelagtigere Side. Faa af de oldenborgske Konger, tør man sige, har udvist den Flid og Omhu i Varetagelsen af sine Regentpligter, som han gjorde. Der er i saa Henseende meget hos ham, som minder baade om Tipoldefaderen og om Faderen. Men han naar dog ikke deres Maal og savner ligesom disse ganske det rolige og klare Overblik, som har udmerket de Fyrster, som i Verdenshistorien fører Navn af store.*) Hans Samvittighedsfuldhed kan ikke paa nogen Maade drages i Tvivl; men bunden og indskrænket, som han i alle Henseender var af de gamle statsretslige og statsøkonomiske Doktriner, som giver det sterkest udviklede Enevælde sit Præg, blev hans Regjering ogsaa det strengeste Despoti, som nogensinde har herskel i de forenede Riger, og aldrig har vel Befolkningen følt dette sterkere end netop under hans Styre, da Enevældet i hans Tid efterhaanden gik over til et Prestedømme i pietistisk Aand. Men vi kan dog ogsaa her følge to forskjellige Retninger, som gjør sig gjældende, og det er først ved Aar 1735, at Pietismen fuldt ud opnaar den Stilling, som den skulde hævde i Kongens tilbageſtaaende Regjeringstid. I de første Aar efter Kong Kristians Regjeringstiltrædelse kan man nemlig i de Foranstaltninger, som blev trufne i Sager, der vedkom saavel det kirkelge Liv som den almene Oplysning, spore en Retning, som var forskjellig baade fra de Anskuelser, som i Fredrik IV's Regjeringstid havde været raadende, og fra den Opfatning, som Pietismen gjorde gjældende. Dette maa ene og alene tilskrives, at den sidste endnu ikke paa langt nær havde vundet det Terrain som senere hen, og at Kongen i saadanne Sager fremdeles væsentlig fulgte de Raad, han modtog af sine Ministre. Saaledes skyldes den Reform, som blev gjennemført ved Universitetet, og som tilsigtede at gjøre den gammeldags theologiske Høiskole til et Hjem for alle Videnskaber, væsentlig Iver Rosenkrands.

*) I sin Ligtale over Kongen udtaler Hersleb, at der i hans Tid blev udfærdiget mere end 600 Forordninger og af kongelige Reskripter alene for Sjælands Vedkommende over 500. Der er saaledes ingen Grund til at anke over, at Kongen ikke var flittig nok paa sin Vis; men det er dog sikkert nok, at mange Sager, som nuomstunder vilde være blevne afgjorte i en Heredsstyrelse, blev Gjenstand for grundig Overveielse inden Konseillet. Det gjør et ganske underligt Indtryk at se, at Kongen lader sine Ministre — og disse selvfølgelig igjen sine Underordnede — opsætte Utkast til Skrivelser, som Kongen selv renskrev. Siden Kristian IV's Tid reiste ingen af de dansk-norske Konger saa meget omkring i Landet, som Kristian VI gjorde. Men dette havde dog ikke sin Grund i Kongens Trang til at føre Tilsyn med de indenrigske Forhold; det var nærmest for at adsprede den sygelige og trætte Dronning, at disse Reiser blev foretagne.

Som tidligere omtalt havde der i Fredrik IV's senere Regjeringsaar været paa Tale at omorganisere Universitetet; men dette var dog bleven stillet i Bero, og det blev først til Alvor med Reformerne, efterat Iver Rosenkrands i Marts 1731 var bleven udnævnt til Universitetets Patron. Det Hverv, som herved blev denne overdraget, var meget omfattende, idet han ikke blot havde at bringe Videnskabeligheden paa Fode, men ogsaa at gjenopføre Universitetets Bygninger, der ved Branden i 1728 var blevne lagte i Aske. Der blev i Juni Maaned s. A. nedsat en Kommission, hvori foruden Rosenkrands ogsaa Hans Gram og Biskop Worm tog Sæde, og denne skulde tage Universitetets Anliggender under Overveielse. Efter disse Mænds Forslag blev der skaffet Universitetet større Indkomster ved Afgifter, der blev paalagte Rigernes Kirker og Presteskab; men deres fornemste Arbeide var dog Affattelsen af den nye Universitetsfundats, der udkom den 31te Marts 1732. Dens vigtigste Bestemmelse var, at ingen Professor skulde forlade sin Profession, men forblive i denne og dog rykke op paa høiere Aflønning, som de hidtil kun havde kunnet opnaa ved at gaa over til det theologiske Fakultet. Men Tidernes Pinagtighed gjorde sig dog ogsaa gjældende ved Universitetet. Ganske vist fik det juridiske Fakultet herefter 2 Professorer, medens der før blot havde været 1, og der oprettedes ogsaa Professurer i nye Fag; men Sparetanken røber sig dog paa alle Hold, idet det gjælder at faa Institutionen sat i Gang igjen saa snart som muligt. Der blev foretaget forskjellige Forandringer saavel ved den hidtil fulgte Læremethode som ved Disputereøvelserne, der drèves ved Universitetet og de dermed forbundne Institutioner. Men nogen større Forskjel mellem Kristian VI's Fundats og den ældre, der havde bestaaet siden Kristian III's Dage, var der dog ikke, og Sammenligningen falder ikke ud til den førstes Fordel. "Den troeskraftige Freidighed og den Tillid til Videnskabernes forædlende Magt, som, takket være Bugenhagens fyrige Aand, udmerker Kristian III's Fundats, vil man ikke finde i Kristian VI's, der meget mere har noget tørt og gammelmandsagtigt. De to Fundatser er i saa Henseende lige saa forskjellige fra hinanden, som et Brev fra Luther er fra et Kancellireskript." *)

Som et ikke uvæsentligt Supplement til Universitetsfundatsen af 1732 udfærdigedes der under 10de Februar 1736 en Forordning om Indførelsen af juridisk Examen, hvorved der tillige gaves dem, som bestod Prøven, Udsigt til at opnaa Ansættelse i Statens Tjeneste. Denne Forordning gav da Stødet til, at det juridiske Studium, som hidtil havde ligget aldeles nede ved Kjøbenhavns Universitet, blev ganske anderledes dyrket i den følgende Tid. Medens man før kun havde havt faa virkelige Jurister at opvise i de forenede Riger, fremstaar der nu flere, som danner en sand Pryd ikke blot for Universitetets Lærestole, men ogsaa for de dømmende Institutioner. For-

*) H. F. Rørdam. Fra Universitetets Fortid, S. 121.

ordningens Tilblivelse skyldtes den tidligere omtalte Andreas Høyer, som man ikke uden Grund har kaldet "den virkelige Stifter af den videnskabelige danske og norske Lovkyndighed". Som juridisk Professor (fra 1734 af) leverede han en Række fortrinlige Fagskrifter, og de ansete Jurister, som Danmark-Norge i den følgende Tid havde at opvise, er for den største Del dannede i hans Skole. Ogsaa Holberg indlagde sig ved sin "Natur- og Folkeret", der udkom i flere Oplag, ikke ringe Fortjeneste af Jurisprudentsen. I Forbindelse med denne Videnskabs Opsving stod den i 1739 nedsatte Kommission, der havde at revidere den Danske og Norske Lov, af hvilke de forældede Bestemmelser skulde bortskaffes og nye indarbeides; men denne Kommissions Arbeide blev aldrig afsluttet, idet dens Virksomhed stansedes strax efter Fredrik V's Thronbestigelse.

Allerede før den Tid, de af Kongen ved hans Thronbestigelse indsatte Ministre havde begyndt at tabe sin Indflydelse, fik Mænd, der tilhørte den samme religiøse Retning som Kongen, meget at sige hos ham, og ihvorvel der endnu længe kan ses, at han har indtaget en vaklende Holdning, bliver lidt efter lidt de pietistiske Anskuelser de raadende Grundsætninger i det hele Statsstyre. Blandt dem, som fik Indflydelse paa Kongen og hans Regjeringsforanstaltninger, først og fremst vedkommende de kirkelige Forhold, dernæst ogsaa i verdslige Anliggender, var hans Lærer Schrøder, senere hen (fra 1734 af) tillige hans Hofprester Johannes Bartholomæus Bluhme (født i Tønder 1681, død i Kjøbenhavn 1753) og Erik Pontoppidan. En Mand, som ogsaa spillede en betydelig Rolle i de forskjellige Anliggender, som henlaa under den dansk-norske Regjering, var Kongens udenfor Landet boende Fætter og Ven, Grev Kristian Ernst Stolberg-Wernigerode, der ofte optraadte som hans Raadgiver ikke blot i kirkelige, men ogsaa i verdslige og huslige Sager*). Hertil maa ogsaa lægges den Indflydelse, som øvedes af hans Hof. Medens Kongen holdt sig saa fjern fra Folket som muligt, var dette derimod sammensat af Personer, der ialfald bar Fromhedens Præg, om der end kan næres Tvivl om, hvor gjennemtrængte af Kristendommen enkelte af disse Individer var. "Da det hedte: Regis ad exemplum etc**)", siger Pontoppidan i sin Levnetsbeskrivelse, "saa lignede Hoffet paa den Tid mere et Kloster end et kongeligt Hof. Men som i Klostrene, saa og her: Mange havde intet mere end Gudfrygtigheds Skin med Kraftens Fornegtelse. Nogle merkede jeg at være i Grunden vrede og bistre paa den stille Levemaade,

*) Kristian Ernst af Stolberg-Wernigerode var født 1691 og var Søn af Grev Kristian Ludvig af Stolberg-Gedern og Kristina af Mecklenburg-Güstrow, en Søster af Kristian VI's Moder Louise. Ligesom sin Moder tilhørte Greven den Spenerske Pietisme. Han var en praktisk, dygtig Herre, hvis Regjering (1712—1771) var en lykkelig Tid for hans Grevskab, uagtet dette ikke helt undgik de Ødelæggelser, som Samtidens Krige navnlig Syvaarskrigen, førte med sig.

**) Efter Kongens Exempel retter hele Verden sig.

saa de underhaanden og blandt sig selv daglig knurrede derover og, saavidt de turde, søgte Leilighed at slaa Gjækken løs. Andre af samme Sind viste mere Snildhed i at hykle og forstille sig, skjønt den efter Moden antagne Maske temmelig vel passede sig paa dem, dog ikke saa vel, at de jo ved nøiere Observation af og til blottede deres rette naturlige Skikkelse, og disse faldt mig altid utaaleligere end de første, ligesom deres aandelige Tilstand var farligere. . . . . Men til Guds Naades Pris maa jeg efter Samvittighed vidne ogsaa om det tredie Slags af de Tiders Hoffolk, nemlig saadanne sande Tilbedere, som ved al Leilighed og i onde saavelsom gode Dages Prøve viste sig fulde af Tro, Haab og Kjærlighed, fulde af Bekymring for deres egen og andres Salighed."

Dengang Pietismen udfoldede sig i sin fulde Styrke i Danmark og Norge, var dens Blomstringstid allerede forbi i dens Hjemland, Tyskland. Den dukkede heller ikke saa pludselig op i de nordiske Lande, som man skulde tro, idet den allerede i Fredrik IV's sidste Regjeringstid havde tvunget sig frem til at blive en Magt, som i visse Henseender beherskede det hele Aandsliv. Der hvilede nemlig i Tiden efter de store Ildebrande, som hjemsøgte forskjellige af Byerne, en sand Bodsstemning over det danske og norske Folk, der i disse og andre Gjenvordigheder saa en Himlens Straffedom. Men hvad der allerede ved Kristian VI's Regjeringstiltrædelse gav Pietismen et saa meget friere Raaderum, end den tidligere havde havt, var det Forbund, som den for en kortere Tid indgik med Herrnhutismen, der i udvortes Henseende havde ikke lidet tilfælles med den.

Allerede før sin Thronbestigelse havde Kristian VI gjort Bekjendtskab med Brødremenighedens Stifter, Grev Zinzendorf, der indfandt sig paa et kortere Besøg i Kjøbenhavn ved Kongens Kroning. Hans Haab om at faa Ansættelse i den dansk-norske Statstjeneste gik ikke i Opfyldelse; derimod blev der saavel fra Kongens, Hoffets og forskjellige høiere Adelsmænds Side vist ham al optænkelig Ære og Forekommenhed. Paa forskjellige Forhold i de forenede Riger kom Greven til at øve en temmelig vidtrækkende Indflydelse. Ovenfor er fortalt, hvorledes han formaaede Kongen til at yde Hans Egedes Mission paa Grønland den Støtte, som den behøvede. Men hans Planer synes at have strakt sig endnu videre, idet han ved at slutte et Slags Forbund med Pietisterne tør have tænkt sig at skaffe sin Sekt Herredømmet over den dansk-norske Kirke. Men Kong Kristian sluttede sig mere og mere til den rene Hallesk Pietisme, som snart stillede sig i fuldstændig Opposition til den herrnhutiske Retning, og Venskabet mellem ham og Grev Zinzendorf blev derfor ikke af lang Varighed*). Kongen ansaa nemlig den herrnhutiske

*) Blandt de Planer, hvormed Zinzendorf omgikkes under Opholdet i Danmark, var ogsaa Flytningen af Universitetet fra Kjøbenhavn til Slesvig, hvor det skulde organiseres efter Halles Universitets Mønster. Denne Plan, som Rosenkrands lovede at forelægge Kongen, blev dog ikke fulgt. Var dette sket, vilde utvivlsomt Universitetet helt igjennem være bleven fortysket.

Retning og Greven selv for Ophavet til de sekteriske Bevægelser, som netop paa denne Tid rystede hele den dansk-norske Statskirke, og han tog derfor strenge Forholdsregler. Da Greven i 1735 for anden Gang indfandt sig i Kjøbenhavn, lod Kong Kristian ham vide, at han gjorde rettest i øieblikkelig at forføie sig bort, om han vilde undgaa Ubehageligheder. Aaret efter fratog Kongen endog den presteviede Greve Danebrogskorset, "da det ikke var ham givet til Brug paa Prædikestolen."

Under Grev Zinzendorfs Ophold i Kjøbenhavn blev nemlig de gudelige Forsamlinger, mod hvilke Fredrik IV under 7de Oktober 1706 havde udfærdiget en skarp Forordning, atter satte i Gang, og der opstod som Følge heraf en heftig Strid mellem Pietisterne og de med dem forbundne Herrnhuter paa den ene Side og de orthodoxe Prester paa den anden. De sidste tordnede mod Forsamlingerne fra Prædikestolen og vilde have Kong Kristian til at forny Fredrik IV's omtalte Forordning, som dog aldrig var bleven ophævet, om den end tør være anset for at være forældet. For disse Forestillinger, som fik en forøget Vægt ved de Tumulter og Uordener, som Forsamlingerne affødte, gav Kongen til en vis Grad efter, men han indskrænkede sig dog til under 5te Februar 1732 at udfærdige et mildt Forbud mod i Kjøbenhavn at holde Forsamlinger, "hvori nogen paatog sig at forklare den hellige Skrift, eftersom enhver til den Ende kan søge Kirkerne, og slige Forsamlinger have foraarsaget Uorden og Tumult." Men paa samme Tid blev det ogsaa forbudt Presterne at tale mod disse Forsamlinger paa Prædikestolene. Den nærmeste Følge af denne Indskriden fra Regjeringens Side var, at fire Herrnhuter, som især havde været virksomme ved de afholdte Forsamlinger, blev udviste af Kjøbenhavn. Grev Zinzendorf klagede for Dronning Sofie Magdalena over den strenge Medfart, som var bleven dem til Del, og udtaler, at den herrnhutiske Menighed nu maatte opgive alle de Forhaabninger, den havde næret om Danmark, naar deres Venner skulde udvises, forbi Forsamlingerne vakte Uro. "Thi," skriver han, "naar det kom an paa Tumulter, da vil der vel findes en Mørkhedens Engel, som opvækker dem imod os." Det lader dog ikke til, at det kongelige Forbud mod Forsamlingerne er bleven synderlig ænset i den følgende Tid, saa meget mindre, som man af de kongelige Forordninger kunde slutte sig til, paa hvilken Side Kongen selv egentlig befandt sig.

Snart blussede Striden mellem Pietisterne og de orthodoxe Prester i Kjøbenhavn op paany. De pietistiske Prester i Kjøbenhavn — Enevold Ewald (Digteren Johannes Ewalds Fader), Nordmanden Ole Hersleb, der var Prest til Vartou, og Peter Nikolai Holst, der var Kapellan til Trinitatiskirken — erklærede nemlig, at de ved Skriftemaalet ikke turde meddele Syndsforladelse til alle dem, som vilde gaa til Alters. Ifølge Loven og Ritualet skulde det til Natverden knyttede Skriftemaal være lønligt og Absolutionen ubetinget; men det store Antal af Kommunikanter og andre Omstændigheder havde dog medført den Praxis, at flere Kommunikanter paa en Gang

indtoges i Skriftestolen, og hele Skriftemaalet kom da til at bestaa deri, at en af dem oplæste en Syndsbekjendelse og Bøn paa alles Vegne, hvorefter absolut Syndsforladelse blev dem tilsagt af Presten. Det var dog ikke blot den Praxis, som saaledes havde indsneget sig, Pietismens Prester optraadte mod; men de erklærede derhos, at de følte sig delagtige i fremmede Synder, naar de skulde meddele Syndsforladelse til Folk, de ikke kjendte noget til, end sige til Oprigtigheden af deres Syndsbekjendelse. Man lempede da Ritualets Bestemmelser, som de bedst vilde passe efter deres Overbevisning. Hersleb undslod saaledes baade at meddele Absolution og Haandspaalæggelse ved Skriftemaalet, og da han trods Tilhold fra Autoriteternes Side vægrede sig ved at følge Ritualet, fik han sin Afsked. Holst og Ewald, der ogsaa havde sine store Betænkeligheder ved at sidde i Skriftestolen, fik derimod Lov til at antage Kapellaner, som kunde udføre deres Forretninger.*) Andre

220. Døbefad i Røros Kirke.

Prester, baade i Kjøbenhavn og i Provinserne, som nærede lignende Betænkeligheder ved at antage Folk til Altergang, fik Lov til kun at betragte saadanne som sine Skriftebørn, som de ansaa for kristeligsindede, og Syndsforladelsen skulde meddeles i den Form, som de fandt bedst stemmende med enhvers aandelige Tilstand.

Kongen blev imidlertid ikke staaende ved dette, men nedsatte endog en Kommission, som skulde undersøge de Anker, som flere af Landets Prester førte over den falske Lærdom, som skulde forkyndes i Kirken. Blandt dem, som blev indkaldte for denne Kommission, var ogsaa Kjøbenhavns Stiftsprovst Morten Reenberg, der uanset en kongelig Skrabe, han paa Forhaand havde faaet, fastholdt sine Udtalelser om Pietisternes vrange Kirkelære. Han angreb ogsaa Waisenhusets Bibeludgave, hvis Parallelsteder skulde være brugte til

*) Den første af disse, som man har kaldet det 18de Aarhundredes Søren Kierkegaard, brød siden med Statskirken og blev derfor fradømt sit Embede og landsforvistes. Han kom dog siden tilbage til Danmark og døde 1774 i Ribe.

at indsmugle pietistiske Lærdomme.*) Reenbergs Anseelse var imidlertid saa stor, at man ei vovede at gjøre ham noget. Værre gik det den kongelige Konfessionarius Thrønderen Johan Frauen, der selv havde været Pietist, men nu havde forandret Standpunkt. Han prædikede med Fynd og Klem mod "de itzige Pietister, som alle er af Farisæernes Slægt; Farisæerne havde fordum indsneget sig i alle Kollegier; nu var de i Kongers Hoffe ret som Edderkoppen i Kongesalen." Dette smagte ikke Kongen, som tre Gange lod ham advare ved Hofmarskalken, at han skulde holde sin Tunge i Age. Han svarede med en Prædiken over Galaterbrevets: "Er vi blevne eders Fiender, fordi vi taler Sandhed." Men da han sammenlignede sig med Døberen Johannes og — som det ialfald laa nær at slutte — Kongen med Herodes, blev han afskediget med Pension og forbødes at komme til Kjøbenhavn. Han døde et Par Aar efter. Det hele Røre greb vidt om sig, og Studenterne tog med Iver Del i Striden, som endte i Januar 1735. Den nedsatte Kommission blev nemlig da opløst ved et kongeligt Reskript, der meldte, at de Klager, som Presterne havde reist, var ubeføiede, og at begge Parter herefter havde at afholde sig fra at forkjætre hinanden.

Men medens Partiernes Stilling saaledes tilsyneladende bliver opretholdt i sin tidligere Skik, er det dog Pietismen, der afgjort gaar af med Seiren. Under det foregaaende Røre, i hvilket Regjeringen indtager en til det uforklarlige vaklende Holdning, er Herrnhutismen bleven kuet, saa den

*) Thrønderen Magister Kristofer Rumme tog haardt fat paa Reenberg for denne hans sidstnævnte Paastand; men Reenberg lod ham ikke beholde det sidste Ord. Aaret efter (1735) blev Rumme udnævnt til Biskop i Aalborg, og ved Bispevielsen tilfaldt det Reenberg at holde Intimationstalen. I denne, som vistnok er et enestaaende Vidnesbyrd paa geistlig Fritalenhed, heder det til Slutning:

"Guds Husholdning kommer os underlig for. Hvorfor mon Gud udvalgte de ugudelige Konger Saul og Jeroboam til at regjere over Israel? Mon der ingen bedre var end de? Hvorfor udvalgte Kristus den Ertz-Skjælm Judas til sin Apostel, da han dog kaldes en Tyv og en Djævel? Hvi tog han ikke Nikodemus, som kom til ham om Natten, og som var en gudfrygtig og ærlig Mand? . . . . Det ved vi intet, det kommer os ei heller ved at vide. Thi, som Gud tog os ei i Raad med sig at skabe Verden, saa behøver han ei heller vore Raad i at regjere den. Kora og hans Selskab, som satte sig op imod Gud og knurrede mod Moses, blev ødelagte og nedstødte til Helvede; men deres Røgelsekar vilde Gud ei skulde fordærves, men befalede, at de skulde bruges til et Dække paa Alteret . . . Saa vil vi og sætte Dækken og Skjul for vore Øine og sige: Vi forstaar os ei paa Guds Husholdning, saa ved vi dog, at Gud endog af det, som er allerskadeligst, ved at udføre alting vel og viselig til sit Navns Ære og vores bedste. Vi priser da Gud og velsigner Kongen, som har kaldet den hæderlige Guds Mand, Mag. Kristoffer Rumme, til at være Biskop i Aalborg Stift i sal. Biskop Frants Thestrups Sted. Han har lige saa vel vore Venner nødig som andre. Vi vil da bede for ham, efter som det er os befalet, og ønske ham Guds Naade og Velsignelse i hans Embede, at den Hvede, som findes i hans Stift, ikke skal blive til Klinte, men at Klinten heller ved hans Flid maa omvendes til Hvede, og derpaa beder vi et andægtigt Fader vor etc."

herefter ikke kommer til at bære sit Hoved høit. Ved Stridens Ophør er Pietismens Jevnbyrdighed med den gamle Orthodoxi bleven fastslaaet. Dette giver sig da ogsaa tilkjende derigjennem, at Bluhme, som man under de foregaaende Rivninger ikke merker større til, nu bliver udnævnt til Hofprest i Frauens Sted, ihvorvel han ikke faar Rang som kongelig Konfessionarius. Efter dennes Anbefaling er det, at de fornemste kirkelige Embeder i Kjøbenhavn og rundt om i Landet besættes med Mænd, der tilhører den pietistiske Retning. Men det er ogsaa ved denne Tid, at Kristian VI foretager den tidligere omtalte Forandring inden Ministeriet, af hvilket flere ældre Medlemmer ombyttes med nye.

Den første af de Foranstaltninger, hvormed Pietismen indviede sit Regimente, var Udfærdigelsen af den saakaldte Sabbatsanordning, som dog ikke egentlig kan henføres til Kristian VI's Regjering, men snarere kan siges at være en Fornyelse af en ældre Lovbestemmelse.

Den Bodsstemning, som havde hersket inden Landets høiere Stænder i Fredrik IV's sidste Leveaar, havde faaet sit Udslag i en Forordning af 21de April 1731 om Sabbatens Overholdelse, der var meget skarpere end alle de tidligere udfærdigede Bestemmelser derom. Den fastslog som en ufravigelig Pligt for alle og enhver, der ikke var absolut forhindret, at besøge Kirkerne. For Undladelse heraf var der sat svære Bøder, og de, som ikke kunde udrede disse, skulde straffes med at stilles i Gabestok, "til hvilken Ende slige Gabestokke af hver Kirkes Eiere, hvor Gabestokke ei ere, skulle besørges." Alt Arbeide baade paa Landet og i Byerne var forbudt paa saadanne Dage; Portene i Byerne skulde være lukkede indtil Kl. 4 Søndag Eftermiddag. Gilder og Gjæstebud maatte kun holdes paa enkelte Helligdage, og offentlige Fornøielser som Skuespil, Maskerade og Julestuer forbødes ganske paa Søn- og Helligdage. Bøderne, der var temmelig høit ansatte, skulde tilfalde Fattigvæsenet. Denne Forordning blev dog kort efter Kristian VI's Regjeringstiltrædelse (19de Januar 1731) ophævet, da den "især havde givet adskillige, som derover skulde holde, Anledning baade at tiltage sig mere Myndighed end dennem kunde tilkomme, saa og lade se deres Egennyttighed", hvorfor der herefter skulde forholdes efter Lovbogen og de tidligere udfærdigede Forordninger. Men ret mange Aar skulde dog ikke hengaa, før man kom efter, at den Frihed, som den nye Ordning havde levnet, var for stor, "da man ikke kunde stole paa, at enhver Kristen, som er oplært i Guds hellige Ord, noksom af sig selv burde vide at holde det tredie Bud." Man vendte derfor tilbage til den i 1731 afskaffede Helligdagsordning, idet dennes Bestemmelser i alt væsentligt fornyedes ved en ny Sabbatsanordning, der udfærdigedes under 12te Marts 1735. Ved denne forbødes vistnok ikke alt Søndagsarbeide — endog Høstarbeide var under vanskelige Omstændigheder tilladt —; men det blev enhver paalagt, der ikke ved Sygdom eller andet lovligt Forfald var hindret, at overvære den offentlige Gudstjeneste. Bøderne var vel

betydelig mindre end i Fredrik IV's Anordning; men Gabestokken blev dog fremdeles bibeholdt.

Den ene Forordning udfærdigedes nu efter den anden om de kirkelige Anliggender. Da Kirkedisciplinen ansaas for at være bleven slappet ved, at det af Loven og Ritualet foreskrevne aabenbare Skriftemaal for dem, som havde vakt Forargelse ved grove Usædelighedssynder, ophævedes ved de hyppig forekommende Dispensationer, udfærdigedes der under 23de December 1735 en Forordning, som indskjærpede de gamle Bestemmelser om Kirkedisciplinen, og Dispensation skulde herefter alene meddeles af Kongen i saadanne Tilfælde, hvor angjældende "faar godt Skudsmaal af sin Øvrighed om sit Forhold iøvrigt og tillige byder en passende Kjendelse til de Fattige og Justitskassen." Det vil med andre Ord sige, at det Forhold, som ved Praxis allerede var gjennemført, fik lovlig Stadfæstelse ved Forordningen, og det aabenbare Skriftemaal var og blev en verdslig Straf, som Domstolene idømte de ubemidlede navnlig for Leiermaal og Utugtssynder.

Den vigtigste af de Foranstaltninger, som af Regjeringen blev trufne i kirkelig Henseende, var Konfirmationens Indførelse, og alene denne Reform har havt saa vidtrækkende og gavnlige Følger, at den for en retfærdig Betragtning af Forholdene nok maa siges at opveie en Flerhed af de Misgreb, som Kristian VI's Regjering begik. Bortset fra den overvættes store Indflydelse, denne Reform øvede paa den danske og norske Nation i religiøs Henseende, blev den ogsaa en kraftig Løftestang i Folkeoplysningens Tjeneste, idet denne nu maatte understøttes af et almindeligt og godt organiseret Skolevæsen. Der havde vistnok tidligere existeret en Overhøring i Kristendom, som de unge maatte underkaste sig, før de tilstededes Adgang til Alterens Sakrament; men denne Examen havde dog havt en mere privat Karakter. Konfirmationen blev indført som en offentlig Bekjendelsesakt, som en Fornyelse af Daabspagten. Allerede tidligere havde Konfirmationens Indførelse været bragt paa Bane, uden at denne Foranstaltning dog havde kunnet trænge igjennem, da flere ansete Theologer frygtede for, at den vilde blive opfattet som et Sakrament, som den var i den katholske Kirke, og derigjennem bidrage til at svække Daabens, særlig Barnedaabens, sakramentale Betydning. I flere tyske Stater — t. Ex. Oldenburg og Württemberg — var den dog allerede indført, og i den kongelige Andel af Hertugdømmerne var Ordningen ogsaa istandbragt i 1733. Der kan derfor heller ikke have været store Betænkeligheder fra Kongens Side, det gjaldt om at overvinde for at faa Reformen indført i de forenede Kongeriger. Forslag herom fremlagdes da i 1735 fra Kongens Lærer Konferentsraad Schrøder, og denne fik strax Befaling til at forhandle med Bluhme og indkomme med Forslag til en Konfirmations-Anordning. Et saadant blev da af disse Mænd ogsaa indsendt under 27de September 1735, og da der i dette blev udtalt, at Kongen ikke paa nogen bedre Maade kunde feire Tohundredaarsjubilæet for Reformationens Indførelse i Danmark end

ved Indførelsen af Konfirmationen, saa forhaledes mod Sædvane ikke Tiden ved at indhente Erklæringer og Betænkninger fra alle Hold, og Schrøders og Bluhmes Forslag udgik under 13de Januar 1736 som Lovbud. Som alt nyt mødte Reformen i Begyndelsen Modbør baade hos Prester og Lægfolk, hvortil selvfølgelig ogsaa den noget usædvanlige Fremgangsmaade, som var brugt ved Konfirmationsforordningens Udfærdigelse, bidrog sit; men denne Modstand tabte sig dog snart, og efterhaanden arbeidede Konfirmationen sig ogsaa saaledes ind i Folket, at den blev et virkeligt og betydningsfuldt Stykke af det kirkelige Liv.

Mod Herrnhuterne blev der i den følgende Tid gaaet skarpere frem. Under 20de November 1744 udfærdigedes der endog et Reskript om, at ingen, der studerede ved de herrnhutiske Lærestole i Marienborn eller Herrnhut eller paa andre mistænkte Steder, kunde vente at faa Ansættelse i Kongens Riger og Lande, og dette Forbud skjærpedes under 29de Januar 1745 end yderligere derhen, at enhver, som drog ud af Landet for at begive sig til disse Steder, skulde have sin Eiendom forbrudt. Hermed stoppedes da den væsentligste Kilde for Sværmerierne, og ihvorvel Zinzendorf beklagede sig for Kongen over "det theologiske Raseri, der saa sterkt har forsyndet sig og endnu forsynder sig ved at udstøde den, der med Oprigtighed vil tjene Guds Børn", saa var dog hermed den Bro afkastet, som ved Kongens Thronbestigelse var slaaet mellem Herrnhut og den dansk-norske Konges Riger og Lande.

Fem Uger efter (5te Marts 1745) udfærdigedes der et Reskript mod Separatister og Anabaptister. Ved dette blev det bestemt, at "alle de Sekter, som fra fremmede Steder ankomme og ikke paa deres Konfession have faaet speciel kongelig Tilladelse her at sætte sig ned, skal være her i Kongens Riger og Lande aldeles forbuden". "Fremmede Separatister og alle Slags Emissarier, som forføre kongelige Undersaatter ved en skadelig og med den uforandrede Augsburgske Konfession stridende Lærdom og drage dem fra den offentlige Gudstjeneste og vores Kirkes Samfund enten til Separatisme eller til andre fremmede og fordærvelige Sekter, maa aldeles ikke i Kongens Riger tolereres". Biskopen og Befalingsmanden skulde se til at faa saadanne Folk med første Skibsleilighed sendte ud af Landet. Anabaptister, som ikke vilde lade sine Børn døbe inden 8 Dage efter Fødselen, "skal ikke tillades at blive uden paa de Steder, hvilke Kongen har givet Religions-Frihed". "Desligeste maa og ingen opholde sig i Kongens Riger og Lande, som ei vil rette sig i alle Ting, der ei angaar egentlig Lærdommen og Samvittigheden, efter Kongens Lov, Forordninger og Politi-Anstalter, hvad enten de i Lærdommen er af vores evangeliske Kirke eller ei". Men de andre Separatister, "som mene sig i Samvittigheden tvungne og forbundne til at skille sig fra vores hellige Kirkes offentlige Samling, dem vil Kongen indtil videre forunde Tid og Leilighed til enten ved egen grundig Eftertanke eller og saadanne Bøgers Læsning, som om denne Materie udførligen handle,

efter Guds Ord eller og ved Omgang eller kjærlig Samtale med retsindige Lærere, som de selv kan have Tillid til, at komme til bedre Kundskab og Overbevisning om de Sandheder, som de endnu have et ufuldkommen Begreb om". Dog skal saadanne under Tugthusstraf afholde sig fra at udbrede sine vildfarende Meninger, holde Forsamlinger og hindre Kirkens Rolighed.

Ihvorvel Pietismen nu var gaaet over fra at være et Oppositionsparti til at være den raadende Retning inden den dansk-norske Statskirke, var dens Magt dog ingenlunde saa befæstet, at den kunde undlade at sikre den ved en hel ny Organisation. En enkelt Ordning som Konfirmationen kunde ganske vist gjennemføres ved et kongeligt Magtbud; men der kunde dog hvert Oieblik være Grund til at frygte for en Reaktion fra det orthodoxe Partis Side, der havde flere af Kirkens høieste Embeder inde. Dels varede det længe, før disse kunde blive besatte med Mænd af den pietistiske Retning, dels viste det sig og, at naar en Pietist blev anbragt i det kirkelige Tilsynsembede, medførte dettes Ansvar ofte, at vedkommende traadte i en mere eller mindre skarp Opposition til sine tidligere Meningsfæller. Det gjaldt derfor for Pietisterne at faa den biskopelige Myndighed overført paa et Kollegium. Saaledes oprettedes den 1ste Oktober 1737 General-Kirke-Inspektions-Kollegiet eller Kirke-Kollegiet, som det i forkortet Form benævnedes. "Inventor til dette", siger Biskop Hersleb, "var salig Etatsraad Høyer, en klog og skarpsindig og derhos meget farlig og entreprenant Mand, som havde meget at sige hos Hs. Excell. Hr. Geheimeraad v. Holstein, hvis Informator han har været, og denne var Hr. Bluhmes Fætter og nære Blodsforvandte og gjorde i alle Ting et med ham. Denne Etatsraad Høyer havde desuden et partikulært Had til Bisperne og de geistlige, fordi de havde været ham imod . . . . .*). Denne Etatsraad Høyer har opsat Instruktionen for Generalkirkeinspektionen saa subtil, derhos saa ample og indrømmet den saadan Pouvoir, at virkelig alle Geistlige i begge Rigerne endogsaa Bisperne (dem Kongens Lov dog fritager at dependere af nogen anden end Kongen og alene for deres Embede at være ansvarlige for Kongen) skulde anses for deres Dependenter og subalterne, dem de og ofte og paa den Maade have trakteret, insulteret, sat i Rette og fordret af dem Rapporter og Regnskab for deres Forretninger". I Kollegiets Instrux angives dets Formaal i § 1 i sin Almindelighed: "Kollegiet skal med største Flid og af yderste Evne søge at befordre den levende Guds Kundskab og sande Frygt hos alle vore tro og kjære Undersaatter samt derhos befæste den mellem alle Indbyggere saa fornødne Enighed og Kjærlighed". Kirkekollegiet skulde have almindeligt Tilsyn med Kirken og Geistligheden; det skulde vaage over

*) Da Høyer i sine yngre Aar udgav et latinsk Skrift om nærbeslægtedes Ægteskab, mødte han nemlig sterk Modbør fra Geistlighedens Side, og der var i sin Tid endog paa Tale at beslaglægge hans Danmarks Historie, der betragtedes som fornærmelig mod Nationen.

Ro og Enighed inden Kirken, saa at forargelige Processer og anstødelige Stridigheder hemmedes og stansedes; det skulde fremme Kirkedisciplinen og paase, at Gudstjenesten forrettedes paa en opbyggelig Maade; det skulde drage Omsorg for, at de Prester og Lærere, som blev ansatte, var vel forberedte og underkastedes en omhyggelig Prøve, forinden de kaldtes til sit Embede, som de maatte erhverve paa lovlig Maade og forestaa med Troskab og uden at befatte sig med verdslige Ting; det skulde sørge for, at opbyggelige Skrifter og den hellige Skrift udbredtes, og øve uindskrænket Censur over alle theologiske og religiøse Skrifter, og endelig havde det at tilholde Bisper, Provster og Prester at varetage deres Forretninger og modtage aarlige Indberetninger fra de forskjellige Stifter. Med alt dette var Kirkeinspektionskollegiet dog ikke andet end et Slags Kultusministerium med konsistorialt Tilsnit. Det hverken var eller kan opfattes som et Skridt til at give Kirken en selvstændig Styrelse; Enevoldskongen var og blev herefter som før Statskirkens øverste Styrer. Til Kollegiets Medlemmer blev da ogsaa væsentlig taget Mænd, der hyldede den samme Anskuelse som Kongen. Dets Formand var Grev J. L. Holstein, der i Følge sin Stilling ikke kunde votere, Konferentsraad Schrøder, der paa Grund af Svaghed sjelden mødte, Bisskop Hersleb, der snart kom paa spændt Fod med de øvrige Medlemmer, A. Høyer, Bluhme og Provst Hviid. Det var derfor de tre sidste, som saa godt som udelukkende kom til at øve den bestemmende Indflydelse paa Kollegiets hele Gjøren og Laden, og blandt disse tre igjen var Høyer den fornemste. Da han i 1739 afgik ved Døden, faldt, som Bisskop Hersleb siger, Kolben af Klokken, og den hele Institution førte senere hen en sygnende Tilværelse, indtil den i 1791 aldeles opløstes, efterat den forlængst havde tabt al Betydning.

Kollegiet indledede under 26de November 1737 sin Virksomhed med at tilstille Bisskoperne i Riget et Cirkulære, hvori det krævede forskjellige Oplysninger om de Forhold, hvorunder det skulde virke. Denne Forespørgsel gjentoges nogle Maaneder efter i en mere bestemt Form; men det lader dog ikke til, at Hensigten med den opnaaedes. Forøvrigt blev det som oftest i alt, hvad Kirkekollegiet foretog sig, alene med Tilløb til Reformer, uden at disse blev gjennemførte i Virkeligheden. Nogle af de Foranstaltninger, som blev trufne, fik dog en temmelig vidtrækkende Betydning. I 1736 var det bleven overdraget Erik Pontoppidan at udarbeide en Katekismusforklaring, som kunde lægges til Grund for Ungdommens Religionsundervisning, og en Salmebog til Kirkebrug. Allerede i det følgende Aar havde Pontoppidan sin Lærebog "Sandhed til Gudfrygtighed" færdig. Den blev censureret af en af Pontoppidans Venner og blev paa Kirkekollegiets Forestilling befalet almindelig indført ved Reskript af 22de August 1738. Men Bogen mødte dog strax sterk Modstand, saavel hos Almuen, der var lidet villig til at gaa med paa, hvad der var nyt, som hos Geistligheden, og flere af denne ansaa Bogen for at føre falsk Lærdom i forskjellige Stykker. Blandt dem, som ikke likte Bogen

og aabent udtalte dette fra Prædikestolen, var Throndhjems senere Biskop Fredrik Nannestad, som dengang var Stiftsprovst i Aarhus. Man gjorde dog ikke ham noget for det. Men da nogle Landsbyprester i Ribetrakten havde modsat sig at tage den i Brug, kom Sagen ind for Kirkekollegiet, hvori Hersleb, der i sin Tid havde deltaget i Forestillingen om Bogens Indførelse, nu viste sig som dens ivrige Modstander. Kirkekollegiet fandt vistnok, at det var bedst at faa Sagen dysset ned; men det vilde Pontoppidan ikke finde sig i, og da den ene af de omtalte Prester — den anden var allerede afgaaet ved Døden — trods tilstaaet Betænkningstid ikke vilde gaa tilbage paa sit Ord, at Bogen indeholdt falske Lærdomme, fik han sin Afsked (1747). Det var saaledes klart, at Pietisterne nu, da de var komne til Magten, var ligesaa ivrige for at opretholde Ensformetheden i de kirkelige Anliggender, som de orthodoxe før havde været. Indførelsen af Pontoppidans Forklaring var iøvrigt en Sag, som laa Kongen overvættes meget paa Hjerte. I 1745 forlangte han endog at vide, hvorvidt den var indført overalt i Riget, og Kirkekollegiet indhentede Erklæringer herom fra alle Biskoper. Hersleb, som selv sad i Kirkekollegiet, lod vente, før han afgav nogen, og først da han var purret derom, afgav han en, som Kollegiet ikke vovede at forelægge Kongen. Han udtalte nemlig, at "denne Forklaring hverken var almindelig eller nogensinde vilde blive det, at den var altfor kostbar for de fattige, for vidtløftig for Bondebørn, ikke tydelig nok, og at der i den var mange Ting, som aldrig burde findes i en Katekismus, ja, at der var Urigtigheder i den". Den sidste Paastand beviste han af den Kjendsgjerning, at Pontoppidan selv havde fundet det nødvendigt paa egen Haand at foretage Ændringer i to senere Udgaver, ihvorvel alene den første var den, som havde kongelig Autorisation. Han anbefalede derfor, at Forklaringen maatte blive gjennemset af det theologiske Fakultet, forkortes og gjøres tydeligere, "og intet derudi være uden det, som er nødvendigt til Salighed at vide". Men hermed ophørte ogsaa den Diskussion, som dette Spørgsmaal havde vakt inden Geistligheden.

Pontoppidans Salmebog vakte derimod ingen Urolighed eller Modstand. Meningen med denne var nemlig ikke at afskaffe Kingos Salmebog, men derimod at forsyne den med et Tillæg af nye, af Hans Adolf Brorson*) forfattede

*) Salmedigteren Hans Adolf Brorson var en Prestesøn fra Jylland, født 1694. Han blev i 1722 Sogneprest i sin Fødebygd, blev i 1729 Diakon i Tønder, 1737 Stiftsprovst i Ribe og fire Aar efter Biskop i Stiftet. I denne Stilling døde han 3die Juni 1764, 70 Aar gammel.

Han udgav fra 1732 af en Række smaa Salmesamlinger, der i 1739 samledes under Titelen "Troens rare Klenodie", som indeholder ialt 250 dels originale, dels oversatte Salmer. Blandt de første merkes især: "I denne søde Juletid," "Mit Hjerte altid vanker," "Hvordan takke vi Vorherre," "Her komme dine arme smaa," "Den yndigste Rose er funden," "Op al den Ting, som Gud har gjort", "Kom, Hjerte, tag dit Regnebret," "Lad dit Rige alle Vegne bredes ud," "Ak vidste du, som gaar i Syndens

og fra Tysk oversatte Salmer, der havde fundet Indgang gjennem de gudelige Forsamlinger. Da den udkom i 1740, blev den befalet indført kun i Slotskirkerne; men for de øvrige Menigheders Vedkommende blev det overladt Presterne at træffe den Forføining, de vilde eller kunde. Den blev derfor ogsaa brugt meget sparsomt.

Det aandelige Røre, som havde hersket i de forenede Riger i Tretiaarene, havde trods de kongelige Befalinger, som udfærdigedes derom, ikke villet lægge sig; men i Pietismens Spor var der fulgt forskjellige separatistiske Bevægelser, som foruroligede Kirken. Bluhme, Pontoppidan og de øvrige Pietister var vistnok af den Anskuelse, at nu, da den Retning, de tilhørte, var kommen til Ære og Værdighed inden Kirken, saa burde alle de, som vilde være gode Kristne, nøies med det og rette sig efter dem; men denne Anskuelse hindrede dem dog ingenlunde fra at vise Moderation og tildels vel endog Tolerance mod Separatisterne, idet man vistnok tænkte paa den Betydning, som disse havde for det kirkelige Liv. Men paa den anden Side maatte man dog i de religiøse Bevægelser, som skeiede ud, se en Fare for Statskirken, som maatte afvendes ved skarpe Lovbud. De gudelige Forsamlinger, som Pietisterne havde holdt, var nu mere og mere gaaede af Brug som overflødige, efter hvert som Kirken havde faaet Prester, som tilhørte Retningen. Men der var dog fremdeles Folk, der satte saadanne Forsamlinger eller Konventikler, som de kaldtes, over den kirkelige Gudstjeneste, og saa længe disse ikke ledebes af Prester, tilhørende Statskirken, var der altid Fare for, at disse vilde skeie ud i separatistisk Aand. Man

221. Biskop H. A. Brorson.

Lænke", "Jeg gaar i Fare, hvor jeg gaar", blandt de sidste "Kom Helligaand, kom hjertemild", "O Gud, Fornuften fatter ei", "Vor Tro er den Forvisning paa" "Falder paa dig Modgangs Hede" o. fl. Efter hans Død udkom hans "Svanesang", der af originale Salmer bl. a. indeholder "Naar mit Øie træt af Møie" og "Her vil ties, her vil bies."

havde da Exempler paa dette baade i Danmark og i Norge, som vi strax nedenfor skal se, og navnlig var det Uordener, foraarsagede af Herrnhuterne, som gjorde, at Regjeringen ansaa det for nødvendigt at stoppe Kilden for disse ved Udfærdigelsen af et Forbud, som dog under betryggende Former skulde levne Rum for et friere aandeligt Liv. Der blev af Kirkeinspektionskollegiet udarbeidet Forslag til Anordning om gudelige Forsamlinger, og efterat det mere end halvtyske Sprog i dette var bleven oversat, udfærdigedes den saakaldte Konventikelplakat af 13de Januar 1741. Ved denne blev dog ikke, som den gængse Benævnelse turde antyde, alle "Konventikler" forbudne. Der blev — som allerede Forordningens Overskrift antyder — skjelnet mellem de skadelige og nyttige Forsamlinger, og medens den forbød de skadelige, blev de nyttige (d. v. s. de, som ledet af Statskirkens Prester) tilladte, idet "de ordentlig kaldede Lærere" alene skulde have Magt og Frihed til at lære og prædike Guds Ord offentlig og hemmelig. Disse alene fik Adgang til at holde gudelige Samlinger i egne eller andres Huse, og der gives nøiagtige Forskrifter for disse, bl. a. for at forhindre, at den offentlige Gudstjeneste ikke skulde blive forsømt. Der bliver dog ogsaa tilladt andre at samles til Opbyggelse; dog maatte disse Samlinger, der kun maatte bestaa af ganske faa Personer, først meldes hos Presten, og for at Forbudet ikke skulde blive omgaaet ved Husandagter, blev det bestemt, at der aldrig maatte være mere end 2—3 Fremmede tilstede ved disse. Uvedkommende, som ikke selv "har Grund i Guds Ord" at prædike i Forsamlinger, maa paa ingen Maade prædike, og der nedlægges det strengeste Forbud mod, at Folk reiste om "fra et Sted til et andet under Navn at styrke og opvække andre og der at anstille Samlinger." Ugifte Kvinder maatte kun med Øvrighedens Tilladelse og under Presternes Tilsyn læse med Pigebørn og undervise dem baade i Kristendom og i de "Pigebørn fornødne og sømmelige Videnskaber". Men hvor urimelige disse Foranstaltninger end tør forekomme os, saa staar det dog ikke til at negte, at Konventikelplakaten er noksaa moderat i Forhold til enkelte af dens Forløbere, som endog forbød Presterne at holde gudelige Forsamlinger udenfor Kirketjenesten. Der findes derfor fra den nærmeste Tid efter dens Udfærdigelse heller ikke udtalt noget sterkere Misnøie med den, og det var vel først under den Bevægelse, som vaktes af Hans Nilsøn Hauge og hans Venner, at den føltes som et sterkt og trykkende Baand paa Udviklingen.

I Forbindelse med Universitetets Reform og Konfirmationens Indførelse stod Omorganisationen af det lærde Skolevæsen og den lovbefalede Gjennemførelse af det almindelige Skolevæsen over begge Riger. Under 17de April 1739 blev der udfærdiget en Anordning for de lærde Skoler, hvorved forskjellige Misbrug afskaffedes. Det besluttedes, at Modersmaalet skulde dyrkes og bruges i størst mulig Udstrækning, og at Lærebøger paa dette Sprog skulde indføres. Anordningen, i hvis Affattelse Gram deltog,

havde et sterkt pietistisk Anstrøg, idet Lærerne paalagdes at drage særlig Omhu for dem, "hos hvem Guds Aands Naadevirkninger ytrede sig kraftigere end hos andre". Det almindelige Skolevæsen i begge Riger blev ordnet ved Lov af 23de Januar 1739. Til denne, der var den første i sit Slags for Norges Vedkommende, skal vi nedenfor komme tilbage.

I det hele taget var Kristian VI's Tidsalder meget gunstig for den dansk-norske Videnskabeligheds Trivsel, og selv Holberg, som forøvrigt ikke likte Kongen, kan ikke forholde ham den Ros efter hans Død, at han havde været Videnskabernes og Studeringernes store Beforddrer. I 1742 foreslog Gram Oprettelsen af et Antikvitetskollegium. Dette kom vel ikke istand; men hans Forslag ledede dog til Stiftelsen af det Kjøbenhavnske Videnskabsselskab. I Aaret 1737 begyndte J. Langebæk i Forening med L. Harboe at udgive Dänische Bibliothek, der meddelte historiske Efterretninger fra ældre og nyere Tider; dette Foretagende blev Forløber for "Selskabet for Fædrelandets Sprog og Historie", der stiftedes i 1744, og som det næste Aar begyndte Udgivelsen af Dansk Magazin, et kolossalt Samleverk, der er fortsat indtil vore Dage. For Naturvidenskaberne gjordes der derimod lidet eller intet. Det eneste Navn af Betydenhed er Mathematikeren og Astronomen P. Horrebow, en Fiskersøn fra Løgstør, der døde 1764. Men allerede Regjeringens Bestræbelser for at udvikle Landets egne Hjælpekilder maatte før eller senere medføre, at ogsaa disse blev Gjenstand for videnskabelige Undersøgelser*).

Ved Fredrik IV's Død befandt det danske Landvæsen sig i en elendig Forfatning; Bondestanden var nedsænket i den dybeste Fattigdom, og mangfoldige Gaarde stod øde. Skulde ikke alle Landets Næringsveie gaa tilgrunde, saa maatte Regjeringen have sin Opmerksomhed henvendt paa at faa afhjulpet de herskende Misgreb og Mangler. I Begyndelsen af Kristian VI's Regjeringstid blev der da ogsaa gjort meget for at forbedre Bondestandens Kaar. Saaledes blev der tilstaaet en Nedsættelse i Skatterne; den af Fredrik IV indførte Landmilits blev ophævet 18 Dage efter Kongens Thronbestigelse, og strax over Nytaar 1731 blev der udstedt en almindelig Pardon for dem, som havde unddraget sig Militærtjenesten eller var rømte fra Godserne for at undgaa at blive skrevne til Soldater. Men den Tilladelse, som Bønderne fik til at nedsætte sig, hvor de vilde, blev benyttet i en Udstrækning, som truede med at lægge Godserne øde. Regjeringen nødtes derfor til paany at stramme Bestemmelserne. I en Forordning af 5te Marts 1731 heder det derfor, "at de unge Bønderkarle formedelst Landeværnets Ophævelse ingenlunde maatte

*) Et smukt Vidnesbyrd om den videnskabelige Interesse, som Kongen nærede, er den danske Søofficer Fredrik Ludvig Nordens Reise til Egypten i Aaret 1737. Han tog her en Mængde Tegninger, som han i 1741 udgav i London. Efter hans Død (1742) udkom i Paris hans Reise i Egypten og Nubien, der ansees for det bedste Verk, som før den franske Expedition under Bonaparte udgaves om de ægyptiske Monumenter.

fatte den Tanke, at de var satte i en saadan Frihed, at de kunde opsige deres Tjeneste og flytte fra et Gods til et andet eller nedsætte sig i Kjøbstæderne, ja vel endog reise aldeles ud af Landet, hvorved Bondegodset vilde blive øde." Ingen af Bondestanden maatte derfor uden særlig kongelig Bevilling under Fredløsheds Straf forlade Landet, og enhver Bonde, som uden Tilladelse og Følgeseddel fra Godseieren forlod det Gods, hvor han havde hjemme, skulde behandles som Rømningsmand. Den Bondekarl, som Godseieren efter 8 Aars Tjenestetid ikke fandt dygtig til at antage eller forestaa en Gaard, kunde han efter forudgaaende Kundgjørelse for Øvrigheden lade indskrive som Soldat. Dette var den første Bestemmelse, som bandt den danske Bonde til Stavnen, og denne efterfulgtes efterhaanden af flere. Ved Forordning af 4de Februar 1733 gjenoprettedes Landmilitsen, og til denne, der kun var halvt saa stor, som den havde været i Fredrik IV's Tid, indskreves det unge Mandskab fra sit 14de til sit 36te Aar. Tjenestetiden fastsattes til 8 Aar, og det var Godseieren, som herefter skulde bestemme, hvem der skulde tages til Krigstjeneste. Lidt efter lidt udvidedes disse Aldersgrænser; Tjenestetiden blev forlænget til 12 Aar, og Udskrivningstiden udstraktes til det 40de Aar, ligesom Stavnsbaandets Begyndelse ved Forordning af 1ste Juli 1746 sattes til det 9de Aar. Den hele Uretfærdighed mod den danske Bonde kulminerede endelig i en Forordning, som Kongen udstedte faa Dage før sin Død, hvorved enhver Landsoldat, efterat han havde udtjent, forbødes at nedsætte sig andre Steder end der, hvor han var født. "Saaledes", skriver C. F. Allen, "efterlod Kristian VI de danske Bønder, som han ved Tiltrædelsen af sin Regjering fandt i Besiddelse af en, skjønt indskrænket, Frihed og som han selv i 4 Maaneder havde ladet smage Friheden hel og ubeskaaren, ved sin Død alle tilhobe som en Flok af stavnsbundne Trælle. Man har paastaaet, at Kristian VI ved disse Forordninger ikke mente at forurette Bondestanden, men meget mere derved havde denne Stands saavelsom hele Landets Bedste i Sigte, og efter de af Kongen efterladte egenhændige Papirer synes det virkeligen at forholde sig saaledes: dette maa da være en Undskyldning for Kongens Hjerte; men det viser tillige, hvor langt man i hine Tider var fra Erkjendelsen af de naturlige Menneskerettigheder og fra Indsigt i det, som tjener til Statens sande Tarv".

Hele den danske Landbopolitik gik væsentlig ud paa at fremme Godseiernes Interesse, og trods de ældre fremdeles paa Papiret bestaaende Forbud mod at sløife Bøndergaarde og Landsbyer for at lægge Jorden under Sædegaardene, blev dette snart den mest kurante Sag af Verden, idet der blot skulde paases, "at Kronen ikke led nogen Afgang i sine Indtægter". Men da det snart viste sig, at dette dels direkte, dels indirekte blev Tilfældet, maatte man i 1740 vende tilbage til det gamle Forbud mod Nedlæggelse af Gaarde og Landsbyer. Ogsaa Kornloven af 1735, der forbød Indførsel af fremmed Korn til Danmark og det søndenfjeldske Norge, stiftede ikke det

Gavn, den tilsigtede. Thi de danske Bønder, som var sikre paa at faa sine Varer afsatte, af hvad Beskaffenhed de end var, brød sig ikke om at forbedre sin Kornavl; i de Dele af Norge, som var henviste til at tage sit Korn fra Danmark, blev daarligt Brødkorn meget dyrt og var ofte slet ikke at faa, naar det som bedst tiltrængtes.

Der blev under Kristian VI's Regjeringstid gjort ikke lidet for at fremme Handel, Skibsfart, Manufakturer og Fabriker, og navnlig udfoldede det paa Grev Fredrik Danneskjold-Samsøs Forestilling under 23de December 1735 oprettede General-Land-Økonomi- og Kommerce-Kollegium, der til en vis Grad kan siges at være en Fornyelse af det i 1731 ophævede Politi- og Kommercekollegium, en ret betydningsfuld Virksomhed. Det bestod af fem Afdelinger, hvoraf en for Handel, en for Manufakturvarer og en for Agerdyrkning, hvorhos Tanken var, at der i Byerne og i Amterne skulde oprettes Underafdelinger, der skulde afgive Betænkninger og Forslag om Sager af mere lokal Interesse.

I 1737 traadte den kjøbenhavnske Bank i Virksomhed. Den var grundlagt paa en Aktiekapital af 1/2 Mill. Rigsdaler, som var fordelte paa 1000 Aktier, hver paa 500 Rdr. Den havde Ret til at udstede Sedler, der vel ikke skulde være tvunget Betalingsmiddel, men som dog skulde modtages i de offentlige Kasser.

Efterhaanden blev der udover Rigerne oprettet en Mængde Fabriker, der af Regjeringen begunstigedes paa forskjellig Vis, navnlig ved hel eller delvis Toldfrihed, Indførselsforbud, Laan, Forskud og Præmier.

For at fremme Handel og Omsætning ophævedes den Eneret, som Kjøbenhavn i 1725 havde faaet til Oplag af de saakaldte 4 Species, Vin, udenlandsk Brændevin, Salt og Tobak. I 1732 udfærdigedes en ny Toldrulle, hvorved Toldsatserne blev betydelig nedsatte. Endelig søgte man at sætte de forskjellige Handelsselskaber, der dels bestod fra tidligere Tid, dels oprettedes fra nyt, i jevn og sikker Gang. Det i 1729 oprettede nye Ostindiske Handelskompagni havde i Kristian VI's Tid en glimrende Periode, idet det i Aarene 1731—45 udsendte til Ostindien og Kina ialt 37 Skibe. Fem af disse forliste; men de øvrige bragte med sig hjem Værdier af 11 Mill. Rdr. Det vestindiske Kompagni, der i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede havde ført en hensygnende Tilværelse, tog sig nu op; det kjøbte i 1733 Øen St. Croix af Frankrige. Ogsaa Handelen paa Island og Finmarken søgtes fremmet ved Oprettelsen af Kompagnier, der dog virkede med mindre Held. De forenede Rigers samlede Handelsflaade angives til 2069 Skibe med en Drægtighed af 96500 Læster og en Bemanding af 12500 Matroser.

Efter Freden i Fredriksborg var den dansk-norske Flaade kommen i Forfald. Ved Kong Kristians Thronbestigelse talte den vel 23 Linieskibe, 8 Fregatter, 20 Stykpramme, Skytsskibe og Galeier; men kun 6 Linieskibe

og 2 Fregatter var i brugbar Stand. I Aarene 1730—35 blev der af den dygtige Skibsbygmester Knud Nilssøn Benstrup bygget ikke mindre end ni Linieskibe af en hel ny Konstruktion, der var mere letseilende end de, som O. Judichær i sin Tid havde bygget. Men da Grev Fredrik Danneskjold-Samsø var kommen ind i Søkommissariatet, fandt denne, at de af Benstrup byggede Skibe var for ranke, til at det underste Batteri kunde bære i stiv Kuling. Han bevirkede en Kommission nedsat, og Resultatet af dens Undersøgelser var, at Admiral Michael Bille afskedigedes som Holmens Chef, men beholdt sin Admiralstilling. Men Kommissionens Undersøgelser udstraktes nu til Benstrups Virksomhed, og da Kommandør Fr. Lütken vovede at tage dennes Forsvar, blev han for respektstridigt Forhold stillet for en Krigsret og afskediget. Ogsaa Benstrup forløb sig og blev meget haardt behandlet. Men paa Danneskjolds Forbøn slap han med Afskedigelse og Forvisning til Ebeltoft, hvor han senere levede af en liden Pension, han oppebar.

I Aaret 1735 blev Marinens og Landhærens Affærer, der siden Slutningen af 1670-Aarene havde sorteret under Krigskancelliet og været varetagne af Overkrigssekretæren, skilte ud fra hverandre og henførte under hver sit Kancelli med særegne Overkrigssekretærer. Overbestyrelsen af Marinevæsenet blev nu lagt i Grev Danneskjold-Samsøs Haand, og i de 12 Aar, denne indehavde Stillingen, blev der bygget meget, saa Flaaden i 1747 talte ikke mindre end 29 for den største Del temmelig nye Linieskibe. Men sit Haab om at faa Skibsantallet drevet op til 40 Orlogsskibe skulde han dog ikke se opfyldt, idet der i 1745 blev bestemt, at det af Hensyn til Finantsernes Tilstand ikke maatte overskride 30.

Da Kristian VI overtog Regjeringen, fandtes der i Statskassen Aktiver for 2 Millioner, medens Statsgjælden udgjorde omkring 3 Millioner Rigsdaler. I Aarenes Løb betaltes ikke lidet paa denne, og i Aaret 1740 var den gaaet ned til 1800000 Rdr. Men Rustningerne i Aarene 1743—44 havde nødt Regjeringen til at optage Laan, saa den i det sidstnævnte Aar udgjorde 2613000 Rdr. Der blev dog afbetalt noget paa den, saa den ved Kongens Død var gaaet ned til 2270000 Rdr.; af rede Penge fandtes der en Beholdning af 1110000 Rdr., og derhos havde Statskassen udestaaende Fordringer til et Beløb af 1650000 Rdr. Statsindtægterne udgjorde aarlig omkring 4400000. Heraf indkom fra Danmark 2300000 Rdr., fra Norge 640000 Rdr., Resten fra Hertugdømmerne og Grevskaberne samt i Subsidier fra andre Stater. Skattetrykket, der i Fredrik IV's Tid havde været meget sterkt, blev under Kristian VI betydelig lettet, og kun ved et Par Leiligheder — saaledes under Rustningerne i 1743—44 — blev Extraskatter paabudne.

De Forhold og Foranstaltninger, som vi her har søgt at gjøre Rede for, vedkommer i lige Grad begge de forende Riger. Vi skal nu gaa over til at betragte de særlig norske Anliggender noget nærmere.

Statholderskabet over Norge indehavdes ved Kristian VI's Thronbestigelse af Ditlev Vibe, en dygtig og virksom Mand, der gjorde alt sit for at fremme Landets Opkomst efter den ødelæggende Krig. Men hans Bestræbelser var ikke sjelden blevne krydsede af Biskop Deichman, der, som tidligere anført, havde en høi Stjerne hos Fredrik IV, og Vibe kom som Følge heraf ikke til at spille den fremtrædende Rolle, som han under andre Forhold vistnok vilde have gjort. Han var almindelig afholdt for sit Retsind, og han likte sig saa godt her, at han ikke vilde ombytte sin Stilling med en anden, der ialfald til en vis Grad stemmede bedre med hans Interesser. I Norge erhvervede han i 1725 for en Kjøbesum af 20000 Rigsdaler Baroniet Rosendal i Bergens Stift, der var kommen i Kronens Eie; det beholdt de friherrelige Rettigheder, som det havde nydt, men ophørte at føre Navn af Baroni.

Efter Vibes Død (5te Oktbr. 1731) blev Grev Kristian Rantzau til Rosenvold, Asdal og Brahesborg hans Eftermand. Denne var en rig og, som ovenfor omtalt, lærd Mand, der stod i Venskabsforhold saavel til Ludvig Holberg, der dedicerede ham sin Selvbiografi, som til Hans Gram, der igjennem lang Tid stod i Brevvexling med ham. Man faar det Indtryk af hans Virksomhed heroppe, at han ved sin Godmodighed og sin Gjæstfrihed har vundet en ikke liden Popularitet hos Nationen. Han interesserede sig derhos i ikke liden Grad for Landets forskjellige Forhold, Topografi og historiske Minder.*) Han omgikkes eh Tid ogsaa med Planer om at faa istandbragt et større historisk-topografisk-naturvidenskabeligt Verk over Norge og raadførte sig i denne Anledning med Hans Gram**).

---

*) Det maa dog beklages, at han medtog en større Del af sit Embedsarkiv, da han forlod Norge, samt forskjellige andre værdifulde Dokumenter, vedkommende Norges ældre Historie.

**) Det var i denne Anledning, at Gram i et Brev af 8de Mai 1734 gav følgende ogsaa i nyere Tid fremdragne Karakteristik af Nordmændene i Almindelighed og den norske Videnskabelighed i Særdeleshed:

"De Norske, saavelsom maaske flere Nationer, er forfærdeligen pour le merveilleux (for det vidunderlige), saasom D. E. ogsaa selv har sagt tilforn. Dette er en af deres Hovedfeil. Den anden er deres Studerendes, fra Barndommen af, indgroede Vanité (Forfængelighed) og altfor gode Opinion om sig og deres Nation. Et Vitium (Lyde), som jeg i al min Tid har observeret hos Ungdom, som her nedkommer (faa undtagne), hvoriblandt naar der end findes gode Hoveder, som der kunde blive excellente Godt af, saa kommer det dog neppe til Maturitet (Modenhed) eller til den Nytte, som det burde. Thi deres Vanité kan ikke bestaa med den Patience (Taalmodighed) der udkræves, til at blive grundig og tilgavns lærd. Den store Assiduité (Vedholdenhed) og Pertinacia in legendo et digerendo multa et multum (Iver i at lære og fordøie meget) som man siger, og det lange Arbeide gjennem alle Classes i et retskaffent Studio, er ikke af deres Gout (Smag). De derimod effleurere (skummer Fløden af) kun alting, hopper og springer i Videnskaberne, lærer en hel Hob Sprog og faa res (Sager), reiser udenlands med slette Fundamenter, disputerer og præker, og lader sig saaledes admirere af deres Kammerater, mesurerende (maalende) sig altid med deres egne Landsmænd, som i deres Tanker har bragt det til det høieste. Saaledes er deres Geni, og man kan

Men det lader ikke til, at Rantzaus Statholderskab har efterladt sig synderlig sterke Spor i vort Lands Historie; tvertom ser det ud til, at han som Rigets høieste Embedsmand snarere har staaet under end over det middelmaadige. Det skortede ganske vist ikke paa god Villie hos ham; men han hemmedes overalt af Kongens stadige Mistro og havde derhos aldrig nogen Indflydelse hos denne. Sin høie Stilling skyldte han nemlig sit Forhold til den Plessenske Familie; han var nemlig for anden Gang gift med Eleonore Hedvig v. Plessen, Datter af Ludvig v. Plessen. Det siger derfor sig selv, at han, efterat denne havde truffet sig tilbage fra Statstjenesten, kom til at spille en mere og mere underordnet Rolle. Hans Frue, der fandt for godt at kalde sig Vicedronning af Norge, skal heller ikke have været velset ved Hove. Hertil maa ogsaa lægges, at Rantzau holdt sig for god til at paatage sig den skinhellige Mine, som Kongen likte saa vel. "Jeg har aldrig ret troet ham," skrev denne i April Maaned 1736 om ham til sin Ven Grev Kristian Stolberg, "og tror ham end mindre nu, hvorvel jeg har taget mine Forholdsregler saaledes, at han efter min Mening ikke kan skade mig ret meget. Kunde jeg blive af med ham paa en god Maade, skal jeg visselig ikke forsømme nogen Leilighed dertil." Som Følge af, at han ingen Indflydelse havde, efterlod han sig heller ikke noget større Savn her i Landet, da han i 1739, som det heder, paa en fornærmelig Maade afskedigedes fra sit Statholderskab*) og maatte tage til Takke med Stiftamtmandembedet over Fyn. Han viste sig stedse som en Ven af Norge, som han i 1749 besøgte i

ikke faa dem til at se paa retskafne modelles af veritables Sçavants (virkelige Lærde) eller til at følge peregrina exempla (fremmede Exempler) i deres Studeringer; men det synes, ligesom at Naturen havde borneret dem til noget mindre, og angustius qvid, hvad der er til at brillere iblandt Bønder i deres eget Land. Dette er ikke, at jo de Norske kunne i alle Maader bringe det saa vidt som de Danske, ja end videre, saasom de ofte er ingeniofiores nostratibus (findrigere end vore Landsmænd); men deres gode Hoveder fordærves af forbemeldte vitiis animi (Sjælslyder), Indbildning og peu d'application (Mangel paa Foretagsomhed). Islænderne derimod har det sig ganske anderledes med. Deres slette og af andre foragtede Vilkaar gjør dem ydmyge og arbeidsomme, de admirere andre og ikke sig selv."

*) Da han forlod Norge, forfattede Digterinden Birgitte Kristine Kaas paa Ellingaard et Afskedsdigt paa haltende Alexandriner, hvori det om ham og Gemalinde heder:

"Af hver ærlig Nordmand de elsket er og æret
Syv Aar vel holdes for at være et fuldt Tal,
Men syv Aar altfor kort at have en Statholder,
Hvis Flid, Lyst og Attraa som en tro Kongens Mand
Ham meget Arbeid og Besværlighed forvolder
At kunne faa alting udi saa god en Stand,
Som hans Troskab og Flid det ønskede og vilde.
Er det ei et stort Tab for dette hele Land?
Misundelse! Hvorfor vil du Norge saa ilde,
Vi miste skal nu snart saa brav og vittig Mand?

Kong Fredriks Følge, og han lagde ved denne Leilighed sin Interesse for Landet for Dagen paa en iøinefaldende Maade, som man synes at have underlagt en let forstaaelig Hensigt. Men hans Forventning skulde i saa Fald ikke gaa i Opfyldelse. Efter hans Afskedigelse var det norske Statholderskab nedlagt i 11 Aars Tid, indtil Jakob Benzon i 1750 udnævntes til Vicestatholder.

Ihvorvel Kristian VI var saa fremmed for de nordiske Nationer, han beherskede, som de øvrige Enevoldskonger overhovedet var det, kan man dog ikke godt bestride, at han nærede en virkelig Interesse for det norske Folk og Landets Opkomst i materiel Henseende. Denne hans Interesse ytrede sig vel ikke i nogen særlig Forkjærlighed for Norge og Nordmændene; men der gaar gjennem hans hele Regjering en ærlig Stræben efter at vise en upartisk Holdning overfor dette Rige, der fra Landsfaderens Side kun altfor ofte havde været behandlet som Stedbarn i Sammenligning med Hovedlandet Danmark. Helt fra hans Regjeringstiltrædelse var det derfor hans Villie at besøge Norge, som han kun kjendte fra et kortere Ophold her i Aaret 1719.

Allerede i 1732 havde det været Kongeparrets Agt at drage opover til Norge, og det var sandsynligvis med denne Færd for Øie, at Ordenen "L'union parfaite" blev udstyret med den norske Løve; Kongeparrets 11-Aars Bryllupsdag vilde nemlig i saa Fald være bleven høitideligholdt i Norge. Af en eller anden Grund blev Reisen imidlertid udsat til det følgende Aar; men da skulde ogsaa det norske Folk opbygges ved at se hele Kjøbenhavnerhoffet i al sin Herlighed flyttet op i de uveisomme Fjeldbygder eller sammenstuet paa et af Udværene, et Syn, som det aldrig før havde nydt, og som vel heller neppe Fremtiden nogensinde har forbeholdt det.

Om Vaaren 1733 blev en Eskadre, bestaaende af Orlogsskibene Charlotta og Louise, Fregatterne Pomern og Høyenhald, to mindre Skibe samt fem Storbaade og Chalupper, udrustet for at føre Kongen og hans Følge opover til Norge. Paa Reisen ledsagedes Kongen af Dronningen og Svigermoderen, af Geheimeraad Iver Rosenkrands og General Løvenørn samt af en Hofstat paa 143 Personer foruden Regjeringskollegiernes Sekretærer, Kopister og Tjenerskab. Hertil kommer endnu en Afdeling Soldater, som under Reisen i Norge udgjorde det kongelige Følges Livvagt.

Efterat Kongen først havde gjort en Afstikker til Jylland, gik Følget anden Pintsedag (25de Mai) ombord; men da det blæste lidt, kunde Afreisen

---

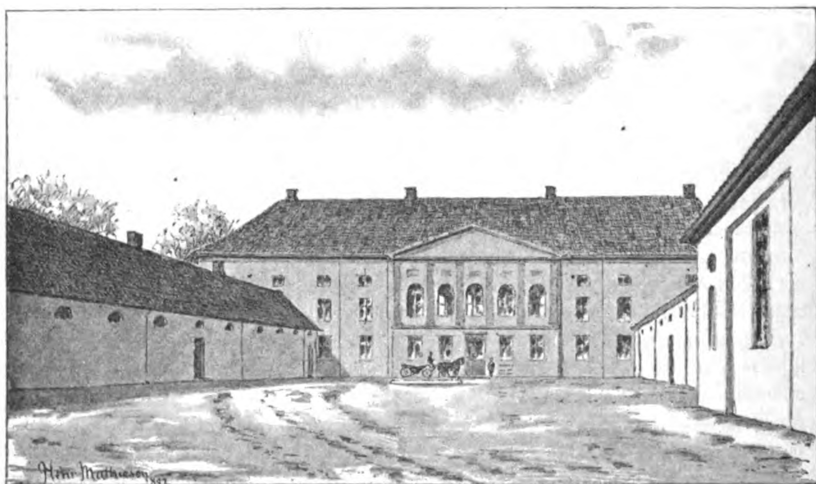
Hvor faar du Magen til Grev Rantzau os at sende?
Sørg, store Gud, for os vi faar saa godt igjen.
Du Landets Tarv og Trang bedst ved, forstaar og kjender,
Vi høit behøver en, som bruger Mund og Pen
For dette stakkels Land til Opkomst, Flor og Nytte.
Grev Rantzau med Gemal i hver Mands Minde staar
Indprentet fast som i en Marmors Ærestøtte".

først foregaa den 30te. Om Natten til den 4de Juni kastede Eskadren Anker udenfor Moss, hvor Statholder Rantzau, Biskop Hersleb og andre civile og militære Embedsmænd kom Kongen imøde. Den følgende Midnat kom det kongelige Følge, der drog op gjennem Fjorden paa Chalupperne, til Kristiania, hvor Kongen tog ind i Generalinde Hausmanns Gaard. Om Hoffets Ophold her berettes kun, at Kongeparret den 5te Juni kjørte omkring i Byen for at bese de opreiste Æreporte og andre Mærkværdigheder, "da langs Gaderne alle Vandspring med Herskabernes Chifre, Vaaben og andet mere udprydet gav en smuk Anseende", at det den næste Dag modtog Standspersoners Lykønskning — det var nemlig To-Aarsdagen efter Kroningen —, at det Søndag den 7de baade For- og Eftermiddag var tilstede ved Gudstjenesten i Slotskirken, at det den 8de frigav de utro Oppebørselsmænd Kammerraad Kristofer Mohrsen og Zahlkasserer Weibye samt andre Fanger og besaa Ladegaardsøen, og at det den 11te indtog Middag hos Statholderen, Grev Rantzau. Som en Mærkelighed findes ogsaa antegnet, at der den 13de blev tilladt Kristianias Indbyggere at tage det kongelige Par i Øiesyn, medens det sad til Taffels. Den 15de begav Kongen og Hoffet sig til Smaalenene, hvor det den 16de opholdt sig paa Moss*), den 18de i Fredriksstad og den 20de og 21de paa Fredrikshald, hvor Kongeparret boede i Peder Colbjørnsens Hus**). Derpaa gik Reisen tilbage til Moss, hvorfra Følget førtes over til Horten. Derefter besøgtes Jarlsberg, hvis Eier

*) "Kan og ved denne Leilighed ikke forglemmes", heder det i Klokker Kjerulfs Journal over Kongens Reise, "en her paa Strømmen udenfor Hans Majestæts Logi liggende engelsk Skipper, hans saa idelig Kanonade over den Ære, han havde havt med sin Hustru at se Herskabet spise, at Hans Majestæt lod hannem betakke og fra Kjelderen tilsende Vine, at han kunde slukke den sterke Hidsighed, hannem deraf maatte foraarsages ombord".

**) Hans og Peder Colbjørnsen blev udnævnte til Oberstlieutenanter af Infanteriet, da Kongen ved denne Leilighed besaa det Sted, hvor Karl XII var bleven dræbt. Under Kongeparrets Ophold paa Fredrikshald blev der af Peder Colbjønsen arrangeret en i sit Slags ganske eiendommelig Festlighed. "Til det kongelige Herskabs Fornøielser og derover tagen Forundring", beretter Kjerulf, "havde Oberstlieutenant Colbjørnsen ladet anrette udi en Hauge bag sit Hus en Løvsal og af tvende Kirkesogne omkring Fredrikshald ladet afhente 7 Par Ægtefolk med al deres nedstigende Familie af Børn og Børnebørn til et herligt Middagsmaaltid, iklædt efter deres Skik og Maner, hvilke ei alene af det høikongelige Herskab blev tagen udi høie Øiesyn og regaleret med 30 smaa Kongsberger-Kroner hver Parti, men endog af den ganske Svite, som tilsidst saa dem danse og vise, at deres graa Haar og høie Alderdom i ingen Maade hindrede dem endnu til at fornøie sig over deres Lands Faders og Moders høie Nærværelse". Pontoppidan, som ellers ansaa det for Synd at danse, kalder denne Lystighed "den alleruskyldigste Ballet" og meddeler forskjellige Oplysninger om de bedagede Ægtefolk, af hvilke den ældste var 105, den yngste 78 Aar gammel. Flere af de gamle opnaaede en Alder af 110 Aar. Ogsaa Statholder Rantzau omtaler i et Brev til Grev Fr. A. Wedel-Jarlsberg dette "Guldbryllup" i Ord, som viser, hvilket dybt Indtryk Synet af disse Gamle har gjort paa det kongelige Følge.

Oberst Fredrik Anton Wedel-Jarlsberg, der just befandt sig paa Korsika*), blev benaadet med Generalmajors Rang. Over Tønsberg og Drammen gik Reisen saa til Kongsberg, hvor Kongen blev modtagen af et Optog af Bergfolkene. Gruberne blev derpaa allernaadigst (selvfølgelig udenfra) tagne i Øiesyn og "udi Hyttenbach Schurffe Grube, nedsteeg Hans Mayest. fra Hæsten og med egen Haand afhug et Stykke gelingen (? gediegen) Sølv". Paa denne vovsomme Færd var Dronningen og Svigermoderen dog ikke med; men den næste Dag maatte de alle tre i Kariol kjøre opover til Gruberne, af hvilke en var bleven kaldet Kronprins Fredriks Grube, "hvorudi Hendes Mayest. fra sin Cariol nedsteeg og med sin egen Haand ligeleedes udhuggede et Stykke gelingen Sølv-Ertz". Den 1ste Juli vendte det kongelige Følge over Bragernes tilbage til Kristiania, hvor det modtoges med Illumination og "Fryde-Sang af smaa Drenge".

222. Jarlsberg Slot. Parti fra Gaardsiden.

Fra Kristiania brød Kongen og Følget op den 6te Juli, og begav sig nordefter. Veien blev lagt om Kongsvinger Fæstning, som nys før var bleven haardt medtaget. Den 30te Juni havde Lynet nemlig "antændt det Taarn, hvor Fyrværkeri-Kjælderen er under", saa dette var gaaet i Luften.

*) Fredrik Anton Wedel-Jarlsberg havde i 1732 begivet sig til Italien og Spanien for at søge Eventyr. Han havde fulgt den spanske Feltherre Marki de Santa Croce til Marokko, hvor han blev saaret i Armen. Senere opholdt han sig en Tid ved Hoffet i Madrid, men vendte allerede i 1734 tilbage til Norden.

Henr. Mathiesen 1891.

Port af drevet kobber, der har tilhört generalmajor

Paa Hamar opholdt Kongen sig fra 9de til 12te Juli.*) Herfra gik Færden over Gudbrandsdalen, hvor Kringen besaaes, over Dovrefjeld og den farlige Vaarsti**) Allfarveien nordefter til Throndhjem, hvor Kongen ankom Søndag Aften den 19de Juli og tog ind i General Hartvig Huitfeldts Gaard. Fra Kongens Ophold her er antegnet, at det kongelige Herskab den 20de Juli "spiste publiqve og fri entrée for alle honette Folk." Af Byens Seværdigheder toges Munkholmen, Domkirken og Tugthuset i Viesyn. Den 28de Juli forlod det kongelige Følge Throndhjem og tog Søveien langs Kysten til Bergen. Underveis blev det flere Gange liggende veirfast, først ved Smørholmen i to Dage og senere i Aalesund i 6 Dage***). Over Mandseidet bar Bønderne Dronningen og Markgrevinden paa et Slags Bærebør, medens Hoffrøkenerne, "hel besværlig og dem ubevandt", maatte tage til Takke med Hesteryggen. Ved Midnat den 13de Juli kom det kongelige Følge frem til Bergen.†) Ogsaa under Opholdet her blev det "honnette" Folk tilladt at se

*) Der synes allerede ved denne Tid at have været paa Bane at gjenoprette Hamar som Kjøbstad. Paa en Æreport, som blev reist for Kongeparret, stod nemlig følgende Indskrift at læse:

"Da Hammer var en Stad, Kjøbmands og Biskops Sæde,
Lod den sig tit med Lyst af Kongens Fod betræde.
Men da den askelagt blev til en Bonde-Bo
Tog Fjerde Kristian kuns der en Natte-Ro.
Men paa den Nattes Seng kom den i bedre Klæde
Blev ædlet i sit Støv og gjort til Herre-Sæde.
Hvad vil man nu tilsidst det gamle Hammer spaa,
Da Sjette Kristian der trende Nætter laa?
Saa stor en Konge og saa god at ingen bedre
Saa vis og landekjær har villet Hammer hædre,
Han, som gjør Bonden fri og Herremanden glad.
Man spaar dig, Hammer, du end bliver til en Stad.
Flyd, Norges Kanaan, I Hedemarkens Vange,
Ringsaker, Løiten, Vang, Næs, Romedal og Stange,
Med Melk og Honning! Thi hvert Trin den gode Gud
Velsigner ved den Fod, som her gik ind og ud."

**) En Lieutenant Schrøder, der førte det kongelige Herskabs Vogn over Vaarstien, blev paa Stedet udnævnt til Kaptein.

***) Kong Kristian rev ved denne Leilighed af sig den Vittighed, at Stedet rettere burde hede Taalesund.

†) "Deres Majestæter", heder det i Kjerulfs Journal, "blev ved Triangelen imodtaget af Hr. Admiral og Stiftsbefalingsmand Ulrik Kaas og den verdslige Ovrighed med de 16 Mænd paa den ene Side og Biskopen Hr. Oluf Cosmussen Bornemann og Geistligheden af Byen og Stiftet, som var 30 i Tallet, paa den anden Side. Ovenpaa Æreporten hørtes Vokal- og Instrumentalmusik med Herpauker og blev sunget af de dertil indrettede Vers, som havde Hensigt paa Æresportens Inskriptioner. Byens Huse var overalt illuminerede med Lys i Vinduerne, og i Vaagen eller Havnen laa adskillige Skibe med Løgter paa deris Raaer og i Vanterne, som gav en smuk Parade. Indtrædelsen af Deres Majestæter skede paa Bergenhus's Slot, paa hvilken Vei de 8 Stadens Borger-

Kongeparret, naar det sad til Taffels. I Bergen synes Kongeparret i det hele at have aflagt noget af sin vanlige Stivhed. Det modtog saaledes en Indbydelse til en Middag, som Byen bekostede i Stiftamtmandens Hus, og ved Taffelet, som bestod af 15 Personer, blev Opvartningen dels besørget af Byens eligerede Mænd, dels af Skippere, og da Kongen forlod Byen, blev hans og Dronningens Skaal drukken af Skipperne, og Kongen takkede, idet han traadte blandt dem med et Glas Vin, som han tømte med de Ord: "Dette er alle ærlige og troe Nordmænds Skaal." Men Bergenserne gjorde ogsaa alt, hvad der stod i deres Magt for at hædre de høie Gjæster: de indstillede al Handel og Rørelse og lod alle Kirkeklokker gaa, saa ofte de tog gjennem Byen. Den 17de August forlod Herskaberne Byen og begav sig til Stavanger, hvor de ogsaa fik en Modtagelse efter Byens Leilighed, derfra

223. Sølvmodel af Triangelen i Bergen med den derved i Anledning Kong Kristian VI's Besøg opførte Æreport. Opbevares paa Rosenborg Slot, Kjøbenhavn.

forbi Ekersund, Sognedal, Flekkefjord og Mandal til Kristianssand, hvor Kongen tog ind hos Kommandanten, Oberst Klaudius de Place. Fra Kristianssand gik Reisen til Søs over Grimstad til Arendal, hvor den vanlige Hyldest med Æreport, Salut m. v. blev ydet. I Øster-Risør, Langesund, Brevik, Porsgrund og Skeen havde man gjort store Forberedelser til Kongeparrets Modtagelse; men dette drog dog forbi, og det var kun saavidt, at det var indom Kragerø. Derimod kom det kongelige Følge til at opholde sig længere i Larvik, end Tanken havde været; thi Veiret var altfor ustadigt til, at det vovede at tiltræde Hjemreisen, som skulde foregaa herfra. Den 4de September gik Kongen og hans Følge ombord, men der lettedes ikke Anker før den 7de, og paa Grund af det haarde Veirlig naaede man ikke tilbage til Kjøbenhavn før den 23de. Ihvorvel Kongeparret tilbragte en større Del

kompagnier tilligemed det Hansestædiske Kontors Kompagni stod rangerede i Gevær paa begge Sider af deres Majestæters samt Markgrevindens Vogne, alle "monderede" paa ens Maade."

af sin Levetid paa Reiser, ønskede det dog ikke paany at prøve en Færd til Norge. Og vel var det; thi for Nordmændene havde den været kostbarere, end noget andet Kongebesøg i ældre eller nyere Tid har været. Endnu femti Aar efter stod alle de Ulemper, som det havde medført, saa levende for den norske Bondes Erindring, at han ikke ønskede denne Æresbevisning gjentaget, og i mere afsidesliggende Kystegne lever Mindet om Kongeparret fremdeles den Dag idag.*)

Det fortælles, at Kongen under sit Ophold i Norge skal have indjaget forskjellige af Landets Embedsmænd, der ei havde ret god Samvittighed, saadan Skræk, at de ikke vovede at vise sig for ham. Hvorvidt dette forholder sig saa, kan ikke siges; men der indkom dog under hans Reise — som sædvanligt ved saadanne Leiligheder — en hel Del Klager, Forestillinger og Andragender, der gav Regjeringskollegierne nok at bestille i den nærmeste Tid efter Hjemkomsten. I hans Breve til Stolberg fra Tiden efter hans Reise udtaler der sig hyppig sterkt Misnøie saavel med de forsømte norske Forhold som med Landets Embedsstand, som han mistænkte for uredelig Omgang med Statens Penge, og han erklærer endog, at han vilde sende en paalidelig Mand opover for at undersøge de offentlige Kasser baade i det nordenfjeldske og i det søndenfjeldske. Navnlig var der bleven ham forebragt, at der paa Akershus skulde være bortgjemt en hel Skat, som nok skulde komme for Dagen, om den overhovedet fandtes.

I disse og andre lignende Udtalelser maa vi vel se et Udslag af den nærmest sygelige Mistro, som i større eller mindre Grad fandtes hos alle de oldenborgske Konger; men paa den anden Side findes der dog ogsaa Vidnesbyrd om, at de er dikterede af en dybere Interesse for Landets Velgaaende i det hele. Under hans Ophold i Kristiania ansøgte Byens Handelsstand om Oplagsfrihed paa de fire Species, som Kjøbenhavn ved denne Tid var i udelukkende Besiddelse af. Ihvorvel Rentekammeret og Konseillet stillede sig paa Kjøbenhavnernes Side og søgte at hindre Kristianienserne fra at faa deres Ønske opfyldt, tog Kongen dog deres Parti, og deres Andragende blev imødekommet ved Reskript af 22de Juli s. A. I en Skrivelse, som Kongen i denne Anledning tilstillede en af Ministrene (sandsynligvis Ludvig v. Plessen, der var Oversekretær i Rentekammeret), udtaler han følgende: „Jeg ser af hans Skrivelse saavelsom af Rentekammerets Forestilling, hvilke Diffikulteter der findes ved at bevilge Staden Kristianias petitum (Andragende). Jeg erkjender mit Rentekammers og Geheimeraadens intention (Hensigt), som altid sigter til min Interesse. Men mit sentiment

*) Der var i 1740-Aarene paa Tale, at det Kjøbenhavnske Videnskabsselskab skulde udgive en med Illustrationer udstyret Beskrivelse over Kristian VI's Reise. Forskjellige Billeder og Prospekter blev ogsaa stukne i Kobber; men disse synes dog ikke at være komne for Lyset, medens Kongen levede, og efter hans Død blev den hele Plan fuldstændig opgivet.

(Mening) er dette, at jeg kun søger mine Undersaatters Lyksalighed; thi gaar det dem vel, saa gaar det ogsaa mig vel; og det kan ikke gaa dem vel, uden naar Kommerce og Manufakturer blomstrer. Det kan gjerne være, at Kristianienserne er saagodtsom fødte malversatores (Snydere); naar de befindes saadanne, maa man straffe dem derfor; men Kjøbenhavnerne er det vel ikke mindre; jeg er Herre over begge Riger, Fader til begge Børn; jeg vil ingen gjøre Uret; men det ene af dem maa ikke begjære mere end det andet. Lige Brødre, lige Lod! Det kan vel være, at Kjøbenhavn indbringer mere i Told end alle norske Stæder; men det er intet Under. Kjøbenhavn har saa meget forud, og de andre (Stæder) er ganske satte tilbage. Jeg vil give Staden Kristiania den ansøgte Frihed paa de 4 Species paa 3 Aar, dog, at de, naar de handler paa Danmark, skal for disse Varer erlægge i Told det samme, som de danske Stæder giver, ligesom ogsaa, naar Tolden af Kristiania herefter bliver mindre (som den har været det sidste Aar), saa skal denne Frihed ophøre".

Af de norske Anliggender tog Kong Kristian sig i særlig Grad af de norske Bergverkers Opkomst, og han raadførte sig i denne Henseende hyppig med sin trofaste Ven, Grev Kristian Ernst Stolberg-Wernigerode, der besad en ikke ringe Indsigt i saadanne Sager. Efterat Kongen strax efter sin Regjeringstiltrædelse havde gjort et frugtesløst Forsøg paa at faa de Kronen tilhørende Bergverker solgte eller bortforpagtede mod en aarlig Afgift — der blev endog i udenlandske Aviser indrykket Kundgjørelser derom —, besluttede han sig til at drive Verkerne for egen Regning.*) Paa Stolbergs Anbefaling blev den tidligere hannoveranske Forstsekretær Johan Ludvig Schubart indkaldt og fik i 1733 Ansættelse her som Vice-Berghauptmand.**) Samtidig med Schubart kom ogsaa en anden Tysker ved Navn Stuckenbrock, der blev beskikket til Bergmester paa Kongsberg, paa hvis Forhold han kom til at øve en gavnlig Indflydelse.***)

*) Der indfandt sig vel en Engelskmand ved Navn James Hellewel, der indgav Anbud. Dette, som forøvrigt ikke kjendes, blev dog ikke antaget.

**) Efter at Overberghauptmand Gabel 1ste Januar 1732 var afgaaet ved Døden under et Ophold i Ribe, blev hans Embede i nogen Tid henstaaende ubesat, da Regjeringen først vilde se, om Sølvverket kunde overtages af andre. Da dette ikke skede, blev Johan Ludvig Schlanbusch Berghauptmand og Schubart Vice-Berghauptmand. Det heder om Schubart, at han var i stor Naade hos Kristian VI. "Han oprettede", skriver Karl Deichman i en Afhandling om Kongsberg Verk, "paany et Jernverk ved Sølvverket med Masovn og andre Bygninger, hvilket siden blev nedlagt; optog den gamle Blygrube ved Lauerfos, Skaragruben paa Eker af sølvhaltig Kobber- og Blyerts, men ved Participantere drev dette og andre Verker; anlagde en Krudtmølle ved Sølvverket." Da Schlanbusch 1735 afgik ved Døden, blev Schubart hans Eftermand som virkelig Berghauptmand, men døde allerede i Januar 1737.

***) Ogsaa Stuckenbrock faar af Karl Deichman Vidnesbyrd for at have været en overmaade dygtig Mand. Han blev i 1740 Overberghauptmand, fik 1749 Etatraads Karakter og døde 1756.

I nær Sammenhæng med Bergværksdriften stod Kongens Bestræbelser for at faa oprettet et ordentligt Opsyn med Statens Skove, som nu skulde undergives en mere rationel Behandling end før, for at de kunde forskaffe Værkerne godt og tilstrækkeligt Brændsel. I dette Øiemed indledede Kongen med Grev Stolberg som Mellemmand Underhandlinger med den braunschweigske Adelsmand Johan Georg v. Langen, en anset tysk Forstmand, for at formaa ham til at træde i sin Tjeneste.

Allerede i 1734 havde denne v. Langens Broder Frans Filip sammen med en Del andre tyske Forstmænd foretaget en Reise til Norge; men først tre Aar efter — i 1737 — indtraadte de to Brødre i dansk-norsk Statstjeneste. Ved Reskripter af 31te Juli og 6te August 1737 blev de tilsagte at udgjøre en Forstkommission, og denne foretog strax en Opmaaling, Inddeling og Taxation af de nærmest Kongsberg liggende Skove. Derefter udstraktes deres Undersøgelser efterhaanden over det hele Land. I 1739 var Opmaalingen af Akershus Stift færdig; derefter kom Turen til Kristianssands Stift, der opmaaltes i Løbet af 1740, hvorefter Arbeiderne optoges i Bergens og Throndhjems Stifter.

I 1739 blev Forstkommissionen ophævet, og i dens Sted traadte det saakaldte General-Forstamt, hvori foruden Brødrene v. Langen bl. a. ogsaa Berghauptmand Stuckenbrock tog Sæde. Der blev nu i de forskjellige Stifter efterhaanden indsat en Forstbetjening paa ialt 28 Mand, et Antal som senere hen skulde forøges, og det lod nu til, at den vigtige Gren af Nationaløkonomien, hvortil Skovvæsenet hører, hos Regjeringen havde tildraget sig den Opmerksomhed, det fortjente. Men dette var dog ikke Tilfældet. Brødrene von Langen havde meget at kjæmpe med i sin Tid, idet der fra private Kompagniers eller Aktieselskabers Side fandt forskjellige Overgreb Sted, som maatte tilbagevises, og det var vistnok for en Del dette, som i 1742 bevægede J. G. von Langen til at vende tilbage til Braunschweig. Broderen blev derimod tilbage i Norge og var Sjælen i General-Forstamtet, indtil dette i 1746 blev ophævet. F. F. v. Langen havde derefter et Aars Tid Overopsyn med Valle Saltverks Skove, men forlod derpaa Landet og begav sig tilbage til Tyskland, hvor han i 1751 afgik ved Døden. I Stedet for General-Forstamtet blev der i 1747 nedsat en ny Forstkommission, bestaaende af Stiftamtmand v. Rappe, Statholder Benzon o. fl., og denne virkede nu et halvt Snes Aar.

Medens Forholdene hidindtil havde været saa ugunstige som muligt for Industri og Fabrikdrift hertillands, blev Kong Kristians Opmærksomhed disse Næringskilder i særlig Grad Gjenstand for. Et ganske karakteristisk Billede af det hele System, som i hin Merkantilismens Guldalder blev fulgt, oprulles for os i det saakaldte "norske" eller "sorte Kompagnis" Historie.

I Aaret 1737 blev den kurpfalziske Generalsaltdirektør Joakim v. Beust indkaldt til Danmark, hvor han oppebar en Løn af 4000 Rdr. aarlig

og benaadedes med Geheimeraads Titel for at yde Regjeringen sin Bistand i forskjellige industrielle Foretagender, som nu blev satte i Gang. Begyndelsen skede i 1738 med Vallø Saltverk. I Aarene 1734—38 var der paa Gaarden Narverød i Slagens Sogn for kongelig Regning drevet et ubetydeligt Saltkogeri, som nu blev udvidet, og der søgtes til dets Drift at faa istandbragt et Interessentskab; men da dette mislykkedes, blev Verket fremdeles drevet for kongelig Regning ved indkaldte tyske Arbeidere.

Det følgende Aar (1739) foreslog v. Beust Oprettelsen af et Kompagni, som skulde drive en hel Række af lignende Foretagender, der tilsigtede at udnytte Landets naturlige Hjælpekilder. Under 21de Mai 1739 udfærdigedes der en Oktroi for det paatænkte Kompagni. I denne heder det, at efterdi "udi vort Rige Norge saavel in regno minerali som vegetabili og animali findes mange Leiligheder til Kommerciens Befordring at forfærdige allehaande Varer af adskillige der i Landet fra utallige Aar dels ubekjendte og dels ingen synderlig Attention værdig eragtede saavelsom til største Delen negligerede raa Materier, til hvilken Ende adskillige nyttige Fabriker kunde anlægges og det havte Øiemærke ved Guds Bistand ganske visselig næres," saa vilde Kongen tillade Oprettelse af dette Kompagni, "i Betragtning af, at forberørte forehavende Etablissementer blot hensigte til at præparere og til Nytte for Landets Produkter, samt udi den lovligste Hensigt ikke alene at beholde alle Penge i Landet saavidt muligt, men endog aarlige anselige Pengesummer fra fremmede Lande at indtrække, at forskaffe mange Undersaatter Næring, at opdage øde Strækninger, at befordre Handelens Flor og merkelig at forøge vores Told samt andre landsherrelige Indkomster". Ved Oktroien fik Kompagniet, der kaldes det norske Kompagni og skulde bestaa af inden- og udenlandske Interessenter efter Behag, Bevilling til at tilvirke Tjære, Beg, Harpix, Kjønrøg, Terpentinolie, Potaske, Sæbe, Kalk, Glas, Saltpeter, Krudt, Alun, Vitriol, Svovl, Farvevarer o. s. v., til at oprette Hammerverker, Smelteovne, Staal- og Vaabenfabriker, Sten- og Marmorsliberier, Garverier, Oliemøller, Trævarefabriker m. m., til at drive Fangst af vilde Dyr og Fugle, kort sagt, "Fisken i Havet, Fuglen i Luften, Dyret i Skoven, Stenen i Fjeldet blev lagt under dette storartede Kompagnis Vinger," eller for at tale med N. D. Riegels, der hverken likte Kristian VI, Beust eller noget af deres Foretagender: "Denne Tysker og hans Kompagni maatte gjøre alt, som fandtes i Norge, til Penge og Kjøbmandsvarer". "Saaledes maatte dette Kompagnie jo lave alle Dyr, som forefandtes i Norge, i Posteier og sende dem ud til Fremmede," lægger han til i sin dybige Harme.

Ved Privilegier af 3die Januar 1741 blev det derhos bestemt, at Interessentskabets Aktier, — eller Portioner, som de kaldtes — skulde være 500 —1000; det skulde ledes af en af Kongen selv udnævnt Præses eller Overdirektør samt af nogle af Interessenterne selv valgte Direktører.

Kompagniet fik Tilladelse til at betjene sig af ustemplet Papir, af eget Maal og Vægt, erholdt Ret til at bortauktionere sine Varer og Fritagelse for alle Afgifter og Paalæg samt tilstodes Toldfrihed for ti Aar og Jurisdiktion i forskjellige Sager, som henhørte under dets Omraade. Dog maatte Kompagniet ikke krænke nogen Indfødts ældre Ret og kun forhandle sine Produkter en gros. En oprindelig stipuleret Afgift af 5 % til den kongelige Kasse blev snart eftergivet.

Kompagniet, der konstitueredes den 17de November 1740, skulde ifølge Statuterne bestaa af 1000 Aktier, hver paa 100 Rdr. dansk Kurant, hvoraf 60% skulde indbetales i Terminer til 11te December 1742. Det skulde ledes af 1 Overdirektør, 1 Præsident og 8 Direktører, 4 i Norge og 4 i Danmark. Af de norske Direktører maatte de to, som skulde vælges af Interessenterne, være Kjøbmænd; de øvrige, som skulde opnævnes af Kongen, skulde være Medlemmer af Overbergamtet og Generalforstamtet. De af Interessenterne valgte Direktørers Funktionstid varede i 6 Aar, hvorefter de skulde udtræde første Gang efter Lodkastning.

Men de Forhaabninger, som knyttede sig til det norske eller — som det efter Farven paa sine Varer almindelig kaldtes — det sorte Kompagni, skulde ikke blive opfyldte. Der skulde for at udrette alt det, som stilledes i Udsigt, ganske andre Kapitaler til end de, som Selskabet raadede over. Aktionærerne var nemlig kun 500 i Tallet, og Aktiernes paalydende Beløb blev derhos, efter hvad v. Beust selv paastaar, meget uordentligt indbetalt. Alt, hvad det sorte Kompagni som Følge heraf kunde sætte i Verk, var et Vitriolverk i Sandshverv, nogle Marmorbrud, Beg-, Tjære- og Harpixovne, nogle Teglverker samt to Glasverker, det ene i Sandshverv, det andet paa Eker.

Men selv denne indskrænkede Virksomhed var for stor til, at Kompagniet kunde holde den gaaende i længere Tid, og man saa sig efterhaanden nødt til at koncentrere den om Glasproduktionen. Men heller ikke denne stod i noget rimeligt Forhold til Afsætningen, og Glasset maatte sælges ved Auktioner med betydeligt Tab. Som Følge heraf maatte det sorte Kompagni udvirke en kongelig Resolution, der tillod det at afhænde Eiendommene med de samme Rettigheder for deres nye Eiere, som det sorte Kompagni havde kunnet glæde sig ved. Først gjordes der i 1750 Forsøg paa at spille dem bort ved Lotteri; men da dette af Mangel paa Deltagelse ikke kunde komme istand, gik alle Kompagniets Herligheder og Rettigheder det følgende Aar over til et nyt Kompagni, der førte samme Navn. Ogsaa dette var et Interessentskab, som dog alene var fordelt paa ti Aktier*); deraf havde i

*) I Stiftsprovst O. Holmboes Dagbogsoptegnelser, meddelte af Prof. L. Daae i Norsk Hist. Tidsskrift 2 R. II, S. 114, heder det: "Grev Moltke kjøbte det sorte Kompagni for 10000 Rdr., overlod 3/10 til Kongen, 1/10 til Ancher, 1/10 til Wærn, 1/10 til Wærns Moder, 1 til Statholder Benzon, 1 til Professor Grave, 1 til en Kjøbmand paa Bragnes, Priebst, hver Part altsaa 1000 Rdr."

1760 Kongen 3, Grev Moltke 1, Vicestatholder Benzon 2, Generallieutenant Mangelsen, Geheimeraad Storm, samt Kjøbmandsenkerne Tank og Wærn hver 1. Hver af disse Aktier ansloges med senere gjorte Tilskud ved denne Tid til 160000 Rdr., idet "samtlige Fabriker til samme Aars 11te Juni kostede det høie og respektive Participantskab med skadesløse Renter iberegnede den Summa 157759 Rdr."

"Og da det var bragt saa vidt," heder det i den fortfattede Historik over Kompagniet, som er indtaget i Danmarks og Norges Speil (Sorø 1771), "at der paa disse Fabriker produceredes lige saa gode Glas-Vare af alle Slags, som de der kunde faaes fra fremmede Steder og kunde sælges for billige Priser, behagede det Hs. Majt. til disse Verkers Understøttelse og Varernes desbedre Afsætning ved en Forordning af 25de Martii 1760 at forbyde al fremmed Glasses Indførsel i Dannemark og Norge, i Følge hvilken der skulde gjøres Oplage i alle Stifter og i de fornemste Kiøbstæder samt ved Trykken bekjendtgjøre de billige og ikke siden forhøiede Priser, som strax skeete." Man faar Indtryk af, at det hele Forbud var en fiffig Finantsoperation fra de høie Aktionærers Side. Thi da Kompagniet ved forskjellige Flytninger og andre Uheld var kommen i betydelig Underballance, hed det sig, at der efter indløbne Opgaver, som maatte antages at være for lavt ansatte, hos Kjøbmændene fandtes saa store Forraad af Glasvarer, at disse ikke kunde ventes solgte paa de første Par Aar. Men da Verkerne behøvede Tilskud, blev der under 10de Oktober 1760 meddelt kongelig Konfirmation paa en Plan, hvorefter der skulde antages nye Interessenter, idet hver af de 10 gamle Aktier skulde deles i 16 nye, hver paa 1000 Rdr. Dette nye Interessentskab kom da ogsaa i Stand, og Forretningerne udvidedes. Foruden Hurdalens Glasverk, det tidligere Ekerske, og Hadelands Glasverk, der fra 1765 af afløste det tidligere Sandshverviske, anlagdes i 1761 et lignende Verk i Birid, der fra 1766 af kom i Drift. Men til Trods for alle de Reklamer, som officielt og ikke officielt gjordes for Kompagniet, der nu førte Navn af "det kongelige oktrojerede Glaskompagni", vilde det ikke gaa, og i 1775 modtog Eierne af de 160 Aktier Regjeringens Tilbud om, at Verkerne skulde blive Statens Eiendom mod et Vederlag af 400 Rdr. pr. Aktie. Hermed opløstes da "det norske Kompagni", hvortil der havde knyttet sig saa store Forventninger.

For at ophjælpe Landvæsenet i Danmark, der, som vi ovenfor har set, befandt sig paa en meget daarlig Fod, blev der under 16de September 1735 "efter nærværende Tidens Beskaffenhed" udfærdiget Forbud mod, at der til Danmark og det søndenfjeldske Norge*) indførtes Kornvarer fra fremmede Lande. Det tør nok hænde, at Regjeringen i sin doktrinære Visdom har troet at hjælpe det norske Agerbrug ved dette Forbud, idet den vilde bidrage

*) Kristiansands By var dog undtaget fra Forbudet, forsaavidt som dens Indbyggere fik Lov til at skaffe sig Korn til eget Behov, hvorfra de vilde.

sit til at formaa Befolkningen til at lægge mere Vind paa denne Næringsvei; men i ethvert Fald skulde Danmark høste Nytte deraf, idet de to sydligste Stifter vilde blive nødte til at forsyne sig med Korn fra dette Rige. Den hele Foranstaltning faldt dog saa uheldig ud, at den ikke uden Føie er bleven stemplet som "den danske Enevoldsregjerings mest uforsvarlige Misbrug af sin Magt." Ved dette Forbud dømtes nemlig tusinder af Norges loyale Befolkning til at lide Hungerens Kvaler og, man kan trygt lægge til, den haardeste Død, Hungersdøden.

Aarveien var i 1739 paa Grund af det raakolde Veirlig, som havde herstet hele Sommeren igjennem, faldet meget mislig ud, og det var derfor allerede nu paa mange Steder hertillands trangt om Brødkorn. Den paafølgende Vinter var en svær Snevinter, og der herskede saavel her som forøvrigt i Europa en saa streng Kulde, at den regnedes blandt de haardeste Vintre hele det 18de Aarhundrede igjennem. Derpaa kom en meget mild Vaar med sterk Flom, der anrettede uhyre Ødelæggelser i de lavere liggende Dalfører. Det vaarlige Lindveir afløstes af en kold Sommer og en vaad Høst, saa det blev et fuldstændigt Grønaar. Det næste Aar gjentog det samme sig: mild Vaar, kold Sommer og vaad Høst. "Det var," siger Pontoppidan om disse Aar, "ligesom Solens Glans, Varme og vederkvægende Kraft havde tabt noget merkeligt, og at Jordens Afgrøde stod og kvinede, uden at komme afsted. Sæden vilde i de Uaaringer ikke renne, det er skyde sig, og fik knapt sin sædvanlige Grønhed, men lidet eller intet Skud paa Enden af Grenene. Paa Agrene vanlykkedes det meste af Sæden, fik ingen ret Kjerne og satte Landmanden i stor Tvivlraadighed, naar han næste Aar atter skulde saa paa Haab*). Men værst blev dog Tilstanden i 1742. Paa Forsommeren saa det meget lovende ud. Stiftamtmanden i Akershus, Generalmajor Otto Fredrik v. Rappe, skriver saaledes, at man dette Aar har "set Guds Velsignelse staa paa Marken i saa stor Overflødighed, at saa kan mindes den større." Men snart skulde dette Haab blive sørgelig skuffet ved en Landeplage, som hjemsøgte hele Landet, idet en ustyrtelig Mængde Insektlarver (Phalæna graminis) fortærede Sæd og Græs, saa Jorden blev ganske

*) I en Afhandling af Hans Strøm (Dansk Museum I, 4) heder det om Veirliget i disse Aar: "Den Uorden, som paa den Tid herskede i Luften, er endnu ved Søkysten i Norge i friskt Minde og bestod deri, at Kulden tiltog ved Foraaret, naar den ellers pleier aflade. Hele Sommeren laa Landet bedækket med Taage, som kom af Havet; denne hindrede Solens Varme og førte kolde Nordenvinde med sig til Hinder for Frugtbarheden, hvorimod man hele Vinteren igjennem havde milde Søndenvinde og stormende Veir af Vesten, som gjorde, at Sneen aldrig blev længe liggende, snart nedfaldt, snart optøede igjen." Strøm sætter Uaarene i Forbindelse med en sterk Opløsning af de grønlandske Isbræer og den Mængde Drivis, som udgik fra dem. Ogsaa for de norske Bræers Vedkommende kan paa denne Tid merkes en betydelig Fremadskriden. Saaledes borttog Jostedalsbræen i Aarene 1742—43 Gaardene Nigard og Bjerkehaugen.

svart efter deres Hjemsøgelse. Hvad der blev skaanet af dette Kryb, strøg med i den sterke Nattefrost, som begyndte at indfinde sig i August Maaned, og man fandt det paa mange Steder ikke engang værd at foretage Skuraann.

Størst synes Nøden at have været i Akershus Stift, paa Oplandene og i Fjeldbygderne, efter samtidige Aktstykker at dømme. I en Skrivelse fra daværende Major de Seue til General Huitfeldt paa Ellingaard, dateret Vestby 24de April 1742 skildres Tilstanden i Smaalenene paa følgende Maade:

"Jeg har over 22 Mand i mit Kompagni, dem jeg formedelst Manquement af Føde til deres Livsophold ikke er capable til at exercere; thi naar de om Søndagen komme til Kirken, og jeg vil exercere, beklage de sig ikke at kan, ihvor gjerne de end vilde, af Aarsag En siger ikke i et Jevndøgn at have faaet Mad, en Anden siger ikke i to Gange 24 Timer at have faaet noget til Fortæring; den Tredie beretter, at han har spist Brød af Bark og drukket Vand til over 2 Maaneder og saa videre. Spørger jeg om Aarsagen, sige de, først blev Grøden forleden Aar saa borte, at de ikke havde Føde deraf uden med Nød til Jul; dernæst udsatte de sig saa for Sædekorn og Føde forleden Aar, at deres Kreaturer gik næsten med, og de faa, de havde igjen, ere nu alt creperede af Manquement paa Fourage, som de ei heller fik Noget af, saa de nu intet eie det ringeste . . . . .; og af det Korn, Deres Majestæt allernaadigst lader uddele og creditere til de nødlidende, beklage de sig ikke at faa, af Aarsag sige de, det mest uddeles til de formuende Bønder og dem, der kan betale. Desuden er det og arriveret med 3 Mand, de har faldet ned under Geværet af Afmægtighed, da de aldeles ikke, som de selv skal kunne bevidne, i Exercitien er uden med størst Lemfældighed tracteret; mens de foregive, som det og er i Sandhed, at de ere udhungrede, — og idag, da jeg skriver dette, har disse 22 Mand været hos mig og begjært min Kaution for at faa Korn, ellers maa de dø; men min Formue strækker ei dertil, men caverte alene for 4 Mand, dem jeg vidste allermest i Nød med Hustruer og Børn; thi jeg maa tilstaa, at de alle er fattige og af denne dyre Tid saa medtagne, at de intet mere eie tilbage end et Hus, fuldt af Elendighed og Fattigdom."*)

Under 2den Juni 1742, altsaa ved den Tid, da Nøden havde naaet sin Høide, indgav Tydalens 20 Bønder et Andragende om at blive tilstaaet halv Skattefrihed i Lighed med, hvad der var indrømmet Bygderne paa begge Sider af Dovrefjeld. I dette, der er stilet til Rentekammeret, heder det til Begrundelse:

"Vi lever i en Bygd, hvor der sjelden voxer Korn, som ei alene det Aar 1719 ved Fiendens Indfald aldeles blev ruineret og vore Heste og Creatur samt andre Eiendele os fratagne, som endnu ei er forvunden, men endog Stedet er af den Beskaffenhed, at der iblandt neppe haves 2 Maaneders Sommer, ja Sne og Is, endnu vi har oplevet Juni Maaneds Begyndelse, ligger mere end 2 Alen høit over Ager og Eng; vi heller ikke nogen anden Næring og Fortjeneste kan have end med vore Heste gjøre noget lidet Sagbrug igjennem lange og besværlige Veie, og for den meste Tid af Aaret maa til vores Livsophold bruge Bark af Træerne, som og nu formedelst Skogenes

*) L. Daae, Norske Bygdesagn 1ste Saml. S. 236.

Aftagelse er vanskelig at finde, hvorover vi alle have maattet krepere med ganske Familier, om ikke andre havde rækket os Haanden." *)

Fra Thoten og Hadeland berettes der i Sorenskriver Nils Wisløffs utrykte Beskrivelse, at Befolkningen tørrede Furubark, Rødder og Blade af Asp og Silje og malede det til Mel. Havde man en Klype Rug- eller Bygmel at blande i dette, var det en stor Herlighed, som kun faldt i faa Folks Lod. Ganske vist var der i Kjøbstæderne dansk Korn at faa og det i temmelig stor Mængde; men Prisen var "saare høit opstegen og Bønderne havde ikke Penge at kjøbe for, ei heller Kræfter til at bære det frem saa lange Veie paa deres Ryg". Og derfor "tog Sult og Sygdom saa megen Overhaand, særlig blandt fattige Folk, som ingen Raad eller Middel havde, hvilken Svaghed havde den Beskaffenhed med sig, at naar et friskt Menneske kom ind til disse Syge for at se til dem, og de kom igjen til sit Hus, blev de befængte med samme Svaghed og det med Hovedpine og Svimlen, med Kulde og Hede, at de maatte tilsengs. Saaledes grasserede denne Svaghed fra Gaard til Gaard og udpinte Folkets Kræfter, saa at mange, baade Gamle og Unge, i denne Svaghed døde**). Om Befolkningen paa Ringerike og i Hallingdal heder det i Iver Wiels Beskrivelse, "at de maatte bage sig Brød af Mask, Rughalm og Bark, hvoraf den yderste tjente til Brødmel, men den inderste og finere til Mel at koge Grød af". "Det var ret bedrøveligt", lægger han til, "at se saa mange Folk gik til Skovs for at flaa Bark til deres Føde, som ellers er Kreaturenes Ophold, og dog alligevel arbeidede de, skjønt Kræfterne slog dem meget feil formedelst den slette Føde".

Den Sygdom, som Folket i denne Hungerens Tid hjemsøgtes af, skildres i en Indberetning, fra Ekersund som "Blodsot, Flekfeber og en Hovedsot, der henrykker Sanserne, opsvulmer Legemet og langsomt udpiner det," og paa samme Maade fremstilles dens Gang ogsaa fra andre Kanter af Landet. Vi kan danne os en Forestilling om dens Herjinger, naar vi hører, at alene i Aarene 1741 og 1742 oversteg Dødsfaldenes Antal Fødslernes med 31436; Landets Folkemængde kan ved denne Tid i det høieste anslaaes til 700000.***)

---

*) I Tydalens Nabosogn, Selbu, lever der endnu den Dag idag Sagn om, at en af de mere velstaaende Bønder her drog til Throndhjem med tre eller fire Ungkreaturer, som han vilde sælge for at kjøbe Salt og Korn i Stedet. Han fik saa meget for dem, at han kunde bringe hjem nok Salt til at nedsalte Resten af Buskapen med, som han var nødt til at slagte. Korn kunde han derimod ikke faa.

**) L. Daae, Norske Bygdesagn, 1ste Saml. (2den Udg.) S. 236.

***) I 1740 blev der i Nes paa Romerike født 118, medens 144 døde; i Lier var Fødslernes Antal 84, Dødsfaldenes 108.

I 1741 var Antallet af fødte og døde i Nes paa Romerike henholdsvis 99 og 195, i Høland 96 og 103, i Søndmøre Fogderi 318 og 430.

I 1742 stillede Forholdet mellem fødte og døde sig saaledes: Nes paa Romerike henholdsvis 31 og 441, i Høland 47 og 359, i Follo Sorenskriveri 159 og 504, i Søndmøres Fogderi 504 og 541, i Stjørdalen 117 og 300.

Man skulde have ventet, at denne Dyrtid og Hungersnød maatte have været fuldgyldige Beviser for, hvor uheldig den omtalte Forordning om Korntilførselen var, og at Regjeringen havde skyndt sig med at faa den ophævet for bestandig. Men dette var dog langt fra Tilfældet. Regjeringen anordnede i Juli Maaned 1742 en Bededag, paa hvilken Norges Befolkning skulde anraabe om Himlens Bistand mod den herjende Ulykke. Der blev ved Indsamlinger i og udenfor de danske Kirker tilveiebragt et Beløb af omkring 14000 Rdr., som anventes til Indkjøb af Korn, og dette blev efter Biskop Peter Herslebs Anbefaling fordelt saaledes, at Akershus Stift, hvor Nøden var størst, fik Halvdelen, Throndhjems Stift Fjerdeparten og Bergens og Kristianssands Stifter hver en Ottendepart. Derhos drog Regjeringen Omsorg for, at der fra Tid til anden sendtes opover til Norge større Kvanta af Korn, der dels uddeltes som Gave, dels afhændedes efter en fastsat rimelig Taxt. Der var vel bestemt, at disse Begunstigelser først og fremst skulde komme de ubemidlede og mest trængende tilgode; men dette blev dog neppe overholdt. Men Regjeringen paasaa ikke alene de norske Undersaatters Tarv; af de politiske Grunde, som ovenfor er anført, tog den sig ogsaa af de svenske Grænseboere, som fik Anledning til for billig Pris at tilsmugle sig Korn og Tobak over den norske Grænse, for at de ret skulde blive overbeviste om, hvor meget lykkeligere man var under den dansk-norske Enevoldsherre end under det svenske Rigsdagsstyre. Det lader dog til, at denne Regjeringens Godgjørenhed mod den svenske Almue nærmest gik ud over den norske.

I de norske Kystdistrikter var Nøden dog meget mindre end i Landets øvrige Dele, ja Nordeuropa overhovedet. Der indtraf nemlig i disse Aar meget rige Vaarsild-, Torske- og Seifiskerier, der ogsaa vedvarede længe efter Uaarsperiodens Ophør.

Fra Landdistrikterne strømmede der i disse Dyrtidsaar til Byerne en Mængde Mennesker for at søge Arbeide og Livsophold; men her havde man mere end tilstrækkeligt af Arbeidshjælp, og Nøden tvang Folk til at tigge eller skaffe sig Livsophold paa andet mindre hæderlig Vis. Fra flere Steder af Landet møder der os Efterretninger om Røverier og Tyverier i stor Maalestok. Taterne og Omstreiferne, der i lange Tider havde været en Svøbe for Landet, optræder med en saadan Frækhed og Nærgaaenhed, at Øvrigheden nødes til at gribe til de kraftigste Forholdsregler og aabne hele Felttog mod dem.*)

*) Allerede i Aaret 1737 havde Throndhjems Stiftsbefalingsmænd inberettet til Regjeringen hvorledes Landet var opfyldt af Landstrygere og fordægtige Folk („Italienere, som gav sig ud for at have været fangne i Tyrkiet og af adskillige Nationer, et Komplot og ondt Selskab efter det andet"), som ikke blot i mandsterke Bander huserede blandt Almuen i Fjeldbygderne, men endog indfandt sig i selve Throndhjem, hvor man for at blive dem kvit havde maattet give dem Reisepas til Bergen, Jemtland o. s. v. Blandt dem, som saaledes strippede om, var der Svensker, som paastod, at de for Mord eller andre Misgjerninger havde maattet rømme fra sit Hjemland, samt et meget slemt Følge, bestaaende af to Mandspersoner („der havde sværtet sig som Zigener [Tatere]") og et Fruentimmer, der havde 5 Børn med sig. Idet Stiftamtmanden nu

Men ved Siden heraf møder vi ogsaa ved denne Tid alvorlige Bestræbelser fra Regjeringens Side, for at istandbringe en Ordning af Fattigpleien, som hidtil havde været saa godt som ganske unddraget Lovgivningens Omraade. Af Hospitaler og andre Stiftelser for den private Godgjørenhed fandtes der endnu ikke mange hertillands, og paa ganske faa Undtagelser nær var disse indskrænkede til Byerne alene. Lægdeinstitutionen maa have bestaaet fra gammel Tid; dens Oprindelse og Udvikling er endnu ikke udredet. Derhos ser vi af og til i gamle Thingprotokoller, at ensomme Gamle, hvad enten de havde lidt til Bedste eller ikke, efter Tillysning paa Thinge blev optagne i Huset hos Folk, der stod i et nærmere eller fjernere Slægtskabsforhold til dem; Tillysningen maa vel have været en Slags Appel til Vedkommendes Æresfølelse om at vise Hjælpsomhed. Naar man nu hertil lægger Uddelingen

---

forespørger sig om, hvad han skal foretage med disse Fanter og Kjeltringer, udtaler han sin store Medynk med det hedenske og ugudelige Levnet, de fører, og beklager især de ulykkelige Børn, som skal voxe op i denne Elendighed; men han udtaler tillige, at det er frugtesløst at jage dem ud af Landet, da de især i Fjeldbygderne har let for at dukke op paa ny. Han foreslaar derfor at statuere et Exempel ved at hensætte Fruentimmeret og de med hende følgende Børn paa det nys før oprettede Tugthus, men Mandsfolkene, der saa altfor ustyrlige ud, paa Kristiansstens Fæstning. Men Lovbogen, som den gode Stiftamtmand Nissen ikke engang vilde nævne, havde ganske anderledes strenge Bestemmelser for saadanne Tilfælde som det foreliggende. Da den norske Statholders Betænkning blev indhentet, fandt denne, at det blot vilde "være hans Majestæts Kassa til Besværing" at indsætte slige Zigener i Strafanstalterne og saadanne onde Personer burde ikke komme sammen med andre Fanger. Han foreslog derfor, at Svenskerne skulde taales, at Italienerne skulde jages ud af Landet, hvorhos Almuen fra Prædikestolen skulde formanes om ikke at tilstede dem at komme tilbage, og endelig, at de Zigenere, som havde sværtet sig i et og alt skulde behandles som virkelige Tatere efter Loven. Ved Reskript af 23de August 1737 blev Stiftamtmanden paalagt at rette sig efter denne; Regjeringen fandt sandsynligvis ogsaa i dette Tilfælde, at en Udtælling en Gang for alle til Skarpretter og Rakker var det, som baadede den kongelige Kasse bedst. I det følgende Aar indskjærpedes Lovens Bestemmelser om "Jøder, Tatere og andre ukristne Personer, som omløbe og besvige Folk". Kristiania fik i 1741 især ved private Bidrag oprettet et Tugthus, der dengang dog nærmest blev betragtet som en Pleie- og Redningsanstalt eller Tvangsarbeidshus for forvildede og fordærvede Mennesker, og navnlig tør det have været Fantefølget, man ved dets Oprettelse har havt for Øie. I 1744 blev der i Akershus Stift afholdt en større Fantejagt, der gav et rigt Udbytte. Blandt dem, som blev knebne, var der hele Familier med ældgamle Folk, "som uden Hjem og vis Levevei, uden Kristendomskundskab og Altergang, fra Barnsben havde strippet om og betlet baade i Sverige og Norge og nu førte med sig voxne Børn og spæde Børnebørn". Tugthuset i Kristiania kunde imidlertid kun optage 150 af disse Personer; Resten blev igjen drevet ud paa Fantestien. — Den gamle Fantefoged- eller Stodderkonge-Institution blev nu, som det synes, atter gjenoprettet, idet den Slags Funktionærer som oftest toges af Fanternes egen Midte.

Blandt de Tatere, som ved denne Tid gjorde som mest Ugavn, var en bortrømt Soldat, som gik under Navnet Anders Høvding; han blev sidstpaa dræbt etsteds i Bergens Stift efter at have begaaet en Mængde Forbrydelser, deriblandt flere Mord.

af Bondelodden (ↄ: den Del af Tienden, som tilbageholdtes til de fattiges Forsørgelse) og den mod Fanterne rettede Stodderkonge-Institution, er vel hermed alt opregnet, hvad der hidtil tjente til at raade Bod paa Fattigondet. Ved Anordning af 2den December 1741, hvori bl. a. Tugthuset i Kristiania oprettedes, blev der ogsaa nu udfærdiget Bestemmelser om Fattigpleien i Akershus Stift, hvorved der oprettedes Fattigkasser og Fattigkommissioner og i det hele taget Fattigvæsenet sattes paa den Fod, hvori det befandt sig, indtil det ved Lov af 20de September 1845 blev omordnet.

Ogsaa i Norge udfolder det kirkelige Liv sig i en Fylde, der staar i Overensstemmelse med dets Foreteelser forøvrigt under Pietismens Blomstring i Kristian VI's Regjeringstid. Vi finder her de samme sekteriske Bevægelser, de samme Stridigheder om Skriftemaal og Absolution og de samme Bestræbelser for Skolevæsenets Ordning, som fremkaldte de kongelige Foranstaltninger, hvorfor der ovenfor er gjort Rede, og, hvad der er at merke, det er lige saa meget norske som danske Forhold, som foranlediger de Bestemmelser, som er fælles for begge Rigers kirkelige Anliggender.

Hvad Skolevæsenet i Norge angaar, skulde der for dets Vedkommende finde en betydelig Modifikation Sted i de for begge Riger i Forening udfærdigede Bestemmelser. De Mænd, der udarbeidede Skoleforordningen af 23de Januar 1739, havde ved dens Affattelse udelukkende havt danske Forhold for Øie, medens de kun lidet eller slet intet kjendte til de norske, og Følgen heraf var, at Loven hertillands ikke kunde gjennemføres i dens daværende Skikkelse. I Forordningens Præmisser heder det, at da Ungdommen, helst af den gemene Almue, hidindtil ei overalt har havt Leilighed nok til at erhverve en grundig Kristendomskundskab samt Færdighed i Læsning, Skrivning og Regning og derover tildels er opvoxet i saadan ynkelig Uvidenhed, at den hverken i det aandelige eller legemlige ved at søge og befordre sit eget Bedste, saa har Kongen anset det fornødent at raade Bod derpaa ved nærværende Skoleanordning, hvis Hovedtræk er følgende: Alle Klokkere skal være forpligtede til at holde ordentlig Skole, hvori Ungdommen kunde meddeles Kundskab i Kristendom, i Læsning, Skrivning og Regning. En Klokker, som ellers forsvarligen forestaar sit Ombud, men er uskikket til at undervise, faar Tilladelse til at antage en Medhjælper, men baade denne og han selv saavelsom Skolerne skal staa under Prestens og Biskopens Opsyn. Klokkerne, der bør være Studenter og have gjort Tjeneste ved Latinskolerne som Hørere eller Skoleholdere, skal holde Skole paa Klokkergaardene, hvor en Bygning skal opføres i dette Øiemed. Hvor de lokale Forhold fører det med sig, skal Omgangsskole holdes paa saa mange Steder og af saa mange Lærere, som af Øvrigheden bestemmes. Til saadanne Lærere bør skikkelige studerede Personer først og fremst antages; men hvis ingen saadanne findes, maa man betjene sig af dertil skikkede Bondekarle.

Skolerne bør holdes mindst tre Maaneder af Aaret. Ved Skolerne bør Presterne mindst en Gang om Ugen eller saa ofte Leilighed gives indfinde sig for at holde Katekisation og føre Opsyn med Undervisningen. Ret til at beskikke og afsætte Klokkere og Lærere er forbeholdt Biskoperne, der ogsaa for manglende Tilsyn kan mulktere Presten. Skolehuse skulde opføres i hvert Prestegjeld og Sogn efter Amtmandens og Biskopens nærmere Bestemmelse. Børnenes Skolepligt varer fra det 7de til det 10de eller 12te Aar eller saa længe, til de har erhvervet Færdighed i at læse og fornøden Kristendomskundskab. Til Skolekassen, som oprettes for hvert Sogn, ydes aarlig af Haandverksfolk fra 32 ß til 4 ß, af Husmænd og Inderster fra 4 ß til 1 ß, af hver Karl 6 ß og af hver Pige 4 ß. Prester og Kirkeeiere erlægger noget mere. Lærerne er fritagne for at svare Skatter og Afgifter samt for Udskrivning.

Men det viste sig snart, at denne Forordning ikke kunde gjennemføres for Norges Vedkommende, og den blev derfor afløst af en Plakat og nærmere Anordning af 5te Mai 1741. I dennes Indledning heder det: "Vi have ugjerne maattet fornemme, at de Anstalter, som Vi have ladet føie til Skolers Anlægning paa Landet i Vort Rige Norge ikke endnu er bragte til nogen ønskelig Exekution, hvortil skal tildels være Aarsag, at om end Skoler med Bekostning blev byggede og indrettede, saa skal dog Landets Situation paa de fleste Steder være af den Beskaffenhed, at saa megen Ungdom, som en saadan Skole kunde og burde imodtage, kan formedelst Stedernes Adspredelse samt Veiens Længde og Besværlighed ikke samles til ordentlig Skolegang paa noget vist Sted, saaledes at de udi de korte Vinterdage kunde have noksom Tid til at begive sig til og fra Skolerne og desforuden Tid til den nødvendige Undervisning, og det ventelig vil falde mange Forældre besværligt at udstyre Børnene med saa megen Kost, at de i Tilfælde af indfaldende Uveir sig nogle Dage over i Skolen kunde opholde". Hertil kom ogsaa andre Vanskeligheder, som at Skolelærerne ikke vilde finde sig til Rette med Landsfens Kost og Levemaade, og at de knap tilmaalte Skoleindtægter ikke var lette at indkræve. Som Følge af alt dette var det derfor anset for fornødent at forandre Skoleforordningen derhen, at det overlodes til Almuen selv at foreslaa, hvorledes Ungdommens Undervisning burde foregaa og hvorledes de dermed forbundne Udgifter skulde skaffes tilveie. Den tidligere udfærdigede Forordning skulde heri ikke være til Hinder, men snarere til Retledning, for at dens Hensigt, Ungdommens forbedrede Undervisning og Uddannelse, kunde blive fremmet. I dette Øiemed skulde Amtmanden og Provsten i Forening med Fogden, Sognepresten, Lensmanden og 4 af Bygdens kyndigste og bedste Mænd træde sammen for at ordne Skolevæsenet i ethvert Prestegjæld, som Almuens og Stedets Leilighed det bedst vilde tillade. Efter Menighedens Forslag skulde Kommissionen foretage Beregning af, hvad der udfordredes til Skolevæsenets Oprettelse og Vedlige-

holdelse samt hvad enhver efter Stand og Stilling havde at yde dertil, og Opkrævningen af denne Skoleskat skulde foregaa ved dertil opnævnte Mænd. Menigheden maatte til Skoleholdere vælge Mænd af Bondestanden, der var bosatte inden Prestegjældet, og som havde den dertil fornødne Duelighed og Retsindighed; dog skulde Presten herunder tages med paa Raad. Kommissionens Forretning skulde derefter indsendes til Stiftsdirektionen, Stiftamtmanden og Biskopen, for at erholde deres Approbation, og skulde, naar denne var erholdt, anses og følges som Fundats for Prestegjældets Skolevæsen.

I Virkeligheden var denne nye Anordning et Tilbageskridt i Forhold til Skoleloven af 23de Januar 1739, hvis væsentligste Mangel var, at den ikke havde det fornødne historiske Grundlag at hvile paa og bragte for meget nyt med en Gang. Derimod havde Plakaten af 5te Mai 1741 det Fortrin, at den kunde indlede en ny Udvikling, og ved den Adgang, Menigheden havde faaet til for en stor Del at ordne disse Anliggender, var der al Grund til at tro, at det saaledes anlagte Skolevæsen, naar de første uundgaaelige Rivninger var overstaaede og naar Almuens Sans for Oplysning engang var bleven vakt, vilde gaa stadig fremad til det bedre.

Allerede i Fredrik IV's Tid havde pietistiske Prester faaet Adgang til norske Kald; men Mængden af den norske Geistlighed bestod dog af Tilhængere af den gamle Orthodoxi, og dette Forhold synes heller ikke at være bleven forrykket i nogen særdeles merkbar Grad i den følgende Tid. Men det maa og fremholdes, at ligesom det varede længe, før den nye Strømning naaede herop, saa holdt den sig ogsaa længere her, og da "Oplysningstiden" og Rationalismen stod i sin høieste Blomstring i Danmark, havde den norske Kirke i sin Geistlighed ikke blot Rationalister, men ogsaa Pietister og gammel-orthodoxe Prester at opvise. Vi kan derfor i Fremstillingen af de kirkelige Forhold hertillands ikke sætte nogen bestemt Grænse for Pietismen ved Kristian VI's Død; thi endnu ved Hans Nilsøn Hauges Optræden fandtes der flere Prester, som tilhørte denne Retning.

Samme Dag, som Fredrik IV døde, blev Bartholomæus Deichman suspenderet som Biskop over Akershus Stift og Thrønderen Peter Hersleb, der siden 1725 havde været Hofprædikant i Kjøbenhavn, udnævnt til hans Eftermand. Denne, der ved denne Tid var 42 Aar gammel, modtog kun efter alvorlige Indvendinger og Modforestillinger Kaldelsen til dette sit Embede, som han beklædte i syv Aar. At der ved Herslebs Tiltrædelse af Embedet herskede stor Forvirring i de under det hørende Sager, er vel udtalt, uden at det dog er tilstrækkelig bevist. Men alligevel var der ved hans Komme til Norge fuldt op at varetage, og han viste sig ogsaa i Besiddelse af sjeldne Evner i administrativ Retning. Men han var dog ikke ene og alene en "Forretningsbisp", som Forgjængeren havde været, der indskrænkede sig til

at paase, at alt gik ordentlig til efter Ritual og Kirkeordinants, men han var ogsaa en Kirkens Tilsynsmand i Ordets videste Forstand.

Allerede som Slotsprest paa Fredriksborg havde Hersleb indlagt sig store Fortjenester af Skolevæsenet i Danmark, og det var at forudse, at han i sin Virkekreds i Norge ogsaa vilde tage sig af dette, der i det hele taget maa siges at have været meget forsømt, om det end paa sine Steder tør have været fremmet af nidkjære Geistlige. I den første Embedsskrivelse, som han efter sin Ankomst til Norge udsendte til sit Stifts Geistlighed, lægger han den Katekisationens Betydning paa Hjerte og anbefaler i dette Øiemed, at hver Prest skal holde Registre over Prestegjældenes Ungdom fra 7-Aarsalderen af, hvori der skal anføres, hvilken Fremgang hvert især af Børnene gjør i Kristendomskundskab. Til Grundlag for denne skulde ligesom før Luthers Katekismus lægges; men ved Siden heraf anbefaler han ogsaa at indføre ved Undervisningen "en liden Bog, kaldet Kristendommens Kjerne, som er den bedste af alle de Catechismis, jeg kjender og ret svarer til sit Navn." "Det er ingenlunde", lægger han til, "i den Tanke, at den skulde udenadlæres, thi dertil er den baade for vidtløftig og man naar dermed ei sit Maal, men endel, at Skolemestere og Klokkere og andre, som skal katekisere, gjøre sig den vel bekjendte og beløbne, endel ogsaa, at de i Menigheden, som har af Gud nogen Smag paa Kristendom og Lyst til Fremgang, kan have i den nogen privat Øvelse og Forlystelse og faa et Begreb af den sande Lærdom i kraftige og mest Bibelens Ord." Men endnu kunde der ikke godt være Tale om at faa istandbragt noget ordnet Skolevæsen i de norske Bygder, hvor ønskeligt dette end maatte være. "Jeg begriber meget vel — skriver han —, at det i Norge bliver vanskeligt Skoler og Skolemestere at holde i Sognene, som dog er saa nødvendig for Ungdommen, men jeg mener ogsaa, at gudelige Mænd, som tager sig Guds Kirkes Trang nær til Hjertet, har udtænkt adskillige Maader og Veie, hvorved saadan Mangel kunde hjælpes". Ved de Visitatsreiser, han senere hen foretog, fandt han snart, at Oplysningen stod paa slettere Fod, end han havde tænkt. "Jeg finder", skriver han i en Rundskrivelse, han ved det næste Aars Udgang affærdigede til Presteskabet i sit Stift, "i de mig overleverede Registre, at endogsaa paa Prestegaardene og i Presternes Tjeneste findes adskillige, som ikke kan læse i Bog, hvorved andre, som ikke vil drage Omsorg for dem, som er i deres Huse, kan have Paaskud, og jeg mener, at de, som tjener en Prest, bør have Nytte af det, de har været i en Prests Hus, at de deres Livstid kan takke ham godt, at de har lært at læse, hvilket og der lettelig kan læres om Søndagene, Vinteraftnerne og ved andre Leiligheder, tit ved en anden Tjener, ved Prestens Børn, ved en Skolemester i Huset". Ved denne sidste Leilighed foreslog han, at de, som første Gang vilde gaa til Guds Bord, skulde anmelde dette en Tid i Forveien, for at Presten kunde forberede dem til den høitidelige Handling, og naar han saa i Løbet af nogen Tid havde gjennemgaaet Kristen-

dommens Lære med dem, skulde han beramme en Søndag, hvor de saaledes forberedte af Ungdommen i Menighedens Nærværelse skulde gjøre Rede for, hvad de havde lært, og derpaa love at vandre i sin Daabspagt. Med andre Ord, han fremsatte et Forslag til Indførelse af Konfirmationen, væsentlig i den samme Form, hvori denne senere blev lovfæstet. Det lykkedes ham i den følgende Tid virkelig ogsaa at faa denne Foranstaltning gjennemført, ihvorvel det ikke ses at være gaaet af uden Modstand fra Almuens Side, der i disse Skridt saa "Religionens Forandring, Indførelsen af en ny Tro og Afskaffelsen af gamle Kirkeskikke".

Ved Siden heraf arbeidede Hersleb ogsaa trolig paa at faa et ordentligt Skolevæsen indført, og i en Forestilling til Regjeringen, som han i 1735 afgav, udtaler han herom: "Det er sandelig en af de største Aarsager til den gemene Mands Vankundighed her i Landet, at de lærer Katekismen per vivam vocem uden at kjende en Bogstav i Bog og derfor hele deres Livstid ikke kan hjælpe sig selv, ikke opbygge sig af Guds Ord, ikke excollere (gjøre Rede for), hvad de har lært, glemmer det, saasnart de er antagne til Guds Bord, og om ikke før, da vistnok, naar de bliver gifte; thi efter den Tid examineres de ikke mere. Dette maa nødvendigvis forbydes, og ved Guds Naade har jeg i kort Tid bragt det derhen, at alle de, som vil første Gang gaa til Guds Bord, maa kunne læse i Bog, hvilket jeg selv paa alle Visitatser prøver".

Peter Hersleb blev i 1737 kaldet til Biskop over Sjæland og fik strax efter Sæde i Kirke-Inspektionskollegiet, hvor han dog ikke følte sig hjemme. Han døde i Kjøbenhavn 1757, 68 Aar gammel. Hans Eftermand paa Akershus Bispestol blev Nils Dorph, der ligesom Hersleb var Thrønder af Herkomst, og denne beklædte Stillingen i 20 Aar, indtil sin Død i 1758. Dorph, der ligesaalidt som sin Forgjænger hørte til den pietistiske Retning, stod dog langt under denne med Hensyn saavel til Begavelse som til Nidkjærhed, men han holdt dog de af Hersleb grundede Institutioner i Agt og Ære og fremmede dem paa allehaande Maader. Til de sekteriske Bevægelser, som i hans Tid fandt Sted i Stiftet, skal vi nedenfor komme tilbage.

Paa Throndhjems Bispestol sad fra 1731 den tidligere Pietist Eiler Hagerup, der havde efterfulgt Peder Krog. Han var en veltalende, skjønt lidet lærd Mand, der væsentlig var bleven forfremmet til sin høie Stilling ved den Gunst, han nød til Hove. Han var derhos en arrogant og forfængelig Mand, som lagde sig ud bl. a. med den fortjente Rektor Benjamin Dass og med sin Ungdomsven og Skolekamerat Peter Hersleb. Med den sidste kom han i Strid om Skriftemaal og Absolution, to af Tidens brændende Spørgsmaal, idet Hagerup fremlagde for Offentligheden et Brev, som Hersleb havde skrevet ham til, ledsaget af en latinsk Betænkning. Hersleb besvarede dette Angreb og tilskrev paa samme Tid Hagerup et karakteristisk Brev, hvori det bl. a. heder: "Undrer du dig over, at jeg har

besvaret din Skrivelse, da maa du vide, at jeg og undrer mig over at se et latinsk Brev, efterat vi nu i 14 Aar har korresponderet paa dansk om theologiske Materier; jeg gjorde mig Spekulationer derover og var moxen af de Tanker, at du havde glemt dit Modersmaal, siden du blev Bisp. Jeg holder nu rigtignok den Theologi for suspekt, der ikke lader sig udsige udi andre Sprog end paa Latin; thi den er da grundet paa skolastiske Terminer og Distinktioner, men jeg lader dig Frihed derover at tænke, at jeg har glemt min Latin. Iblandt de Kuriositeter, jeg har fundet i gamle Sager, er ogsaa denne, at paa samme Tid der var en Bisp i Kristiania (Oslo), navnlig Hans Ræv, var der en Bisp i Throndhjem, navnlig Hans Gaas. Jeg tror, du har Lyst at sno det om i dette Sekulum, og at Ræven skal være i Throndhjem og Gaasen i Kristiania, men du maa og tro, at din Ræv ikke skal bide min Gaas, længer end jeg selv vil". Hverken Hagerup (1731—43) eller hans to nærmeste Eftermænd, Ludvig Harboe (1743—48) og Fredrik Nannestad (1748—58), synes at have indlagt sig større Fortjenester af Skolevæsen eller af kirkelige Forhold, ihvorvel der i deres Tid blev afskaffet forskjellige anstødelige gamle Skikke.

224. Kristiansands Bysegl, efter nyere Aftryk i det norske Rigsarkiv. Indskriften lyder i norsk Oversættelse: Kristiansands Bys Segl. Den gode Sag seirer omsider.

Kristianssands Stift havde i Jakob Kærup, der i 1733 efterfulgte den myndige Kristofer Nyrop (1720—33), en dygtig og begavet Biskop, der tog sig med Iver og Interesse af Skolevæsen og Kirkeanliggender. Forholdene i Stiftet frembød dog et lidet tiltalende Skue, idet store Uordener af alle Slags gik i Svang. Hans Eftermand var Rasmus Paludan (1751—59), der tidligere havde været Stiftsprovst i Kristiania, efter Herslebs Vidnesbyrd "en god og ærlig Mand, men overmaade ulærd". Hans Opfatning af Forholdene i Stiftet karakteriseres tilstrækkelig ved følgende i hans Hyrdebrev af 1758 udtalte Sætning: "Hvor tager ikke Kristendommen kjendelig af blandt os, hvor liden Agt har man ikke i vore Tider for Guds Ord, der høres sjelden, lidet betænkes og mindre efterfølges".

Efter Kristian VI's Død blev den oftere før omtalte Erik Ludvigssøn Pontoppidan ansat som Biskop over Bergens Stift. Om Forholdene her gjælder det, hvad Kristian VI i 1737 udtalte til Bluhme: "At det ellers i Bergen er slet bestilt saavel hvad det geistlige som verdslige angaar er os

desværre altfor velbekjendt". Klement Schmidt, der var Biskop her i Aarene 1716—23 ses vel at have gjort sig nogen Umag for at faa et Slags ordnet Skolevæsen i Gang. Men hverken han eller hans Eftermænd Markus Møller (1725—32) og Ole Kosmussen Bornemann (1733—47) udrettede noget, som man har fundet værd at optegne. Saa meget større Iver og Kraft udfoldedes af Erik Pontoppidan. Allerede strax efter sit Komme til Bergen udsendte han en Rundskrivelse til sit Stifts Prester, hvori han forlangte Oplysning om Skolevæsenets Tilstand i hvert Prestegjæld, om Lærernes Antal, Aflønning, Flid, Skoletid o. s. v., og af de saaledes fremkaldte Indberetninger erfarede han, at der kun paa faa Steder fandtes et ordnet Skolevæsen, medens Skolelovens Bestemmelser i de fleste Tilfælde var sat aldeles tilside. Skylden herfor laa dels hos Geistligheden, der ikke havde truffet de fornødne Anstalter, dels hos Almuen, der som oftest var imod enhver Forandring i det bestaaende. Skjønt der saaledes reiste sig ikke faa Vanskeligheder, gav Pontoppidan sig ikke, før han ved de civile Myndigheders Hjælp fik Skoleloven efterlevet efter Bogstaven, og allerede i 1750 fik han de i denne befalede Skolefundatser bragte i Orden, saa de kunde indsendes til Approbation. Han fik derefter oprettet et Seminarium, der sattes i Forbindelse med Bergens Fattigskole, "Kristi Krybbe", og som i Løbet af faa Aar forsynede Stiftet med de Lærere, som udfordredes, hvorefter det igjen kunde nedlægges. Ogsaa af det lærde Undervisningsvæsen tog han sig med Kraft, og det lykkedes ham at faa Rektoratet og Lektoratet løste fra Forbindelsen med enkelte af de bergenske Sognekald, hvortil de hidtil havde været knyttede. I Forbindelse med Bergens Kathedralskole sattes Seminarium Fridericianum, der skulde udvikle det lærde Skolevæsen i praktisk Retning, og dette blev staaende ved Magt indtil 1808, da det paa Grund af disciplinære Udskeielser nedlagdes.

Hatting, der i forrige Aarhundrede skrev en Fremstilling af Bergens Stifts Geistligheds Historie, udtaler om Pontoppidan: "Al den Stund, han var vort Stifts Tilsynsmand, udmerkede han sig ved en besynderlig Menneskekjærlighed, Flid, Retsindighed og Nidkjærhed for Guds Hus's Bedste". Dette forholder sig ganske vist saa; men de Aar, han beklædte Bergens Bispestol, var for ham ingen Fredens Tid, idet han stadig maatte stride ind mod sit Stifts Prester, som viste sig anmassende og selvraadige. Især voldte daværende Stiftsprovst Ole Tidemand ham meget Bryderi ved den Myndighed, han tiltog sig over andre Prester, og ved den Hovenhed, hvormed han optraadte mod ham selv. Pontoppidan klagede ogsaa over ham for Kirkekollegiet, men hans Besværinger blev ikke sjelden aldeles uænsede. Forøvrigt var Tidemand ikke den eneste af Stedets Prester, som viste Opsætsighed mod Biskopen; en af dem, Matthias Albert Haberdorff, optraadte baade mod ham, mod sine Embedsbrødre og mod Medlemmer af sin Menighed paa en saa brutal og ligetil skandaløs Maade, at det maa forundre, at han ikke

blot ikke blev suspenderet og sat under Tiltale, men endog forfremmedes til extraordinær Professor, Konsistorialraad og Stiftsprovst i Kristiania. Det siger sig selv, at Pontoppidan saavelsom Landets øvrige Bisper paa denne Tid maatte føre en feig Kamp mod Herrnhuterne og de øvrige sekteriske Retninger, som paa denne Tid fandtes i Landet, og til denne skal vi om lidt komme tilbage.

Pontoppidan forlod Bergen den 13de Juli 1754 for aldrig mere at vende tilbage hertil. Under sit Ophold i Kjøbenhavn det følgende Aar blev han nemlig udnævnt til Prokantsler ved Universitetet, en Værdighed, som ingen siden Nils Hemmingsens Dage havde beklædt. I denne vanskelige og ansvarsfulde Stilling blev han staaende helt til sin Død 1764.

Ligesom i Danmark møder vi ogsaa i Norge i Pietismens Dage en hel Mængde af religiøse Bevægelser i sekterisk Retning; vi skal dog her kun opholde os ved ganske faa af disse. I de norske og danske Arkiver og Bibliotheker findes der vel et noksaa righoldigt Materiale til en nærmere Udredning af dette Emne, som ikke savner almindelig Interesse; men til dettes Behandling udkræves der en Dogmehistoriker.

Medens den Vækkelse, som paa de forskjellige Steder af Landet foregik ved pietistiske Prester i Fredrik IV's Tid endnu var af temmelig spredt Karakter, optræder den i Tretiaarene mere samlet. I Grevskaberne vaktes der saaledes af den danskfødte Henrik Gerner, som 1729—32 var Personel-kapellan i Tønsberg og senere hen Sogneprest til Vaale, en Bevægelse, som senere forplantede sig viden omkring i de tilstødende Prestegjæld, Sandehered, Larvik og Hedrum, hvor Presterne Kristian Langemach Leth (senere Profes-sor i Kateketik) og Ole Tidemand (senere Stiftsprovst og Biskop i Bergen og Kristianssand) virkede. Denne Bevægelse, der var af pietistisk Aand, mødte sterk Modstand fra Biskop Dorphs Side, og han optraadte endog paa sine Visitats-reiser mod den paa en anstødelig Maade. Hans Optræden kan vel for en Del siges at være retfærdiggjort derved, at Gerner efter at være forflyttet til Kjøbenhavn gik over til Herrnhutismen; men det er dog tvivlsomt, om Bevægelsen fra først af var af saadan separatistisk Karakter.

Af noget lignende Art var den Vækkelse, som fandt Sted i Kri-stiania, hvor Johannes Green virkede. Ogsaa han blev af Biskop Dorph tillagt herrnhutiske Anskuelser, uden at denne dog kunde godtgjøre sin Paa-stand. Men baade i Kristiania og Grevskaberne gik Pietismen og Herrnhu-tismen efterhaanden over i hinanden. Der optræder nemlig paa disse Steder herrnhutiske Emissærer, der af Grev Zinzendorf var sendt herhen paa For-anstaltning af en Dame, Jomfru Kathrine Freymann, som holdt Skole i Kristiania og tilhørte de böhmisk-mähriske Brødres Samfund. Den mest bekjendte af disse var en Nordmand Gert Hansen, der reiste flittig om og holdt Konventikler.

I Bergens Stift ansaas Presten Jens Rennord, en Klokkersøn fra Aamot, der i Bornemanns og Pontoppidans Tid virkede i Stiftsstaden, for fuldstændig Zinzendorfianer, idet han organiserede et helt Societet i herrnhutisk Aand, drog forskjellige Emissærer herhen og sendte sine egne og andres Børn til Herrnhut for at opdrages. Pontoppidan ses dog at være optraadt som Rennords Forsvarer, da denne ved at overlade sin Prædikestol til en herrnhutisk Prest havde overtraadt de kongelige Forordninger.

Ogsaa i Kristianssands og Throndhjems Stift fandt lignende Bevægelser Sted. I Kristianssand optraadte saaledes et Par Skræddersvende, der sammen med en "aandelig Søster" søgte at hverve Proselyter, men meget snart af Byfoged Sønderburgh i Arendal, der selv var en Pietist, overbevistes om vrang Lære og befordredes ud af Landet. I Throndhjem havde i den sidste Halvdel af 1730-Aarene en Kone ved Navn Anne Margrete Ingebriktsdatter begyndt at holde Opbyggelser i sit Hus i Sanden, og disse besøgtes af ikke faa Mennesker. Ved disse havde Presten Tønder oftere været tilstede, og han havde ikke fundet det mindste anstødeligt i de Lærdomme, hun forkyndte. Men Throndhjems Befolkning var af en anden Mening, og i Slutningen af 1740 fandt der hver Søndag Aften Uordener Sted udenfor det Hus, hvor Sammenkomsterne holdtes, og disse antog endog en saa truende Karakter, at Øvrigheden nødtes til at skride ind mod Folkemassen. Ogsaa Presten Tønder var som Følge heraf en Tid Gjenstand for Befolkningens Uvillie.

225. Drammens Bysegl, efter Aftryk i det norske Rigsarkiv. Omskriften lyder i norsk Oversættelse: Styrke i Tro og Retfærdighed.

Medens der i alle disse Vækkelser utvivlsomt kan spores Paavirkninger fra Herrnhutismen, er dette dog ikke Tilfældet med den sværmeriske Bevægelse af gjendøbersk Karakter, som i 1740-Aarene fandt Sted i Drammen og Omegn. Denne var vakt af en jydsk Student ved Navn Søren Bølle. Denne, der fra sin Ungdom af havde været bestemt til Prest, havde forladt sine Studier, "da hans Øine oplodes, saa at han saa hvor svag og kjødelig han var og hvor lidet skikket til at lære andre." "For at efterfølge sin Herre i Nedrighed og Ringhed vilde han som Bonde fortjene sit Brød." Han begav sig da i dette Øiemed til Norge; men da det ikke vilde gaa, besluttede han sig til at reise til England. Medens han i Bragernes ventede paa en Skibsleilighed, kom mange til ham for at raadføre sig med ham

i religiøse Anliggender. Han besluttede sig nu til at fuldføre sine theologiske Studier og begav sig til Kjøbenhavn for at tage Attestats. Efter at have taget Examen og aflagt en Ed, ved hvilken han lovede Renhed i Liv og Lære uden at binde sig til at lære efter de symbolske Bøger, kom han tilbage til Drammen. Oprindelig havde han hyldet den lutherske Opfatning af Daaben, men var ved Skriftstudiet kommen til den Anskuelse, at "den Daab, om hvilken Skriften talte, var en anden end den kirkelige," og at Barnedaaben var forkastelig. En ny Menighed, der nu eller strax efter fik Navnet Zioniterne, grundedes i Marts 1742, idet Søren Bølle og et halvt Snes af hans Tilhængere Søndag efter Maria Bebudelse gjendøbte hverandre. Bølle og hans Tilhængere brød ikke blot med den statskirkelige Daab, men lidt efter lidt med den hele kirkelige Ordning. Da Bølle holdt Bryllup med en Pige, der tilhørte hans Sekt, fandt ingen kirkelig Vielse Sted, og en afdød Zionit blev hemmelig og ved Nattetid begraven i en Have. Zioniterne lod sit Skjæg voxe, og om Livet eller Armen bar de et Baand, hvorpaa Navnet "Zion" tilligemed et mystisk Tal var indsyet. Saasnart Sekten begyndte at vække Opsigt, skred Øvrigheden ind mod den, og i Slutningen af 1742 blev Bølle og en af hans fornemste Tilhængere indsatte paa Kristiania Tugthus. Men da Sagen indberettedes til Kirkeinspektionskollegiet, udtalte dette sit Misnøie med denne Foranstaltning, da "det ikke stemmer med vor Kirkes Princip at spærre Folk i Tugthuset for religiøse Forvildelsers Skyld og heller ikke nytter". Ikke desmindre holdtes de i Forvaring; men Bevægelsen greb i Drammen videre og videre om sig, og der forefaldt endog Pøbeltumulter. De to Arrestanter begyndte ogsaa i Fængslet at virke paa dem, som her var i Forvaring. Paa kongelig Befaling førtes Bølle og et Par andre af Sektens Hovedmænd til Altona, der var en saakaldt Fristad, og flere andre af Sekten fulgte efter. Bølle og hans Kammerater kom dog Aaret efter igjen til Drammen; her fik de dog ikke længe være i Ro, men maatte med første Skibsleilighed tilbage til sit Forvisningssted. Ogsaa her skulde de have vakt adskilligt Mudder. I 1747 kom en af Zioniterne ved Navn Kleinow tilbage til Drammen. Han var nu, hed det, kommen til Erkjendelse af sin Vildfarelse og blev efter at have afsvoret Gjendøberiet atter optagen i Kirken, og hans Exempel fulgtes af flere, hvorefter Sekten døde ud. Men endnu paa Hans Nilsen Hauges Tid kunde Eftervirkninger af Zioniterbevægelsen spores f. Ex. i Asker. Dens Tilhængere havde da ladet sin Uvillie mod Kirkens Daab falde; men de fastholdt fremdeles den flittige Læsning af Bibelen og sine vrange Domme over Statskirkens Skrøbeligheder.

Kristian VI havde aldrig været sterk; han har tydelig helt siden sin Ungdom baaret paa Spiren til den Sygdom, som skulde blive hans Helsot. Hvori denne egentlig har bestaaet, kan af de foreliggende Oplysninger ikke ses. Men allerede i 1736 havde han under et Ophold i Altona været saa

daarlig, at han frygtede for at dø, og fra denne Tid af vilde Dødstankerne aldrig forlade ham. Han arbeidede dog flittigt som før; men hans Aandsevner tager i hans sidste fem Leveaar ganske merkeligt af. I sine sidste Leveaar led han af Asthma, der gik over til Brystvattersot. Da han om Sommeren 1746 havde taget Ophold paa Hirschholm, indsaa hans Omgivelser strax, at hans Levedage var talte. Til dem, som talte til ham om hans nær forestaaende Endeligt, sagde han, at han ikke var bange for Døden. "Thi", sagde han med Profeten Esaias, "Bjergene skal vige og Høiene bevæges; men min Miskunhed skal ikke vige fra dig, og min Fredspagt ikke bevæges, siger Herren, din Forbarmer". Han holdt sig i det længste oven Senge; men den 5te August var det dog saa daarligt med ham, at han fandt det bedst at sende Bud efter Bluhme og Kronprinsen.

226. Kristian VI's Underskrift.

Inden disse den næste Dag naaede frem, havde Kongen allerede udstridt. Hans sidste Suk var Salmeverset:

"Min Gud, gjør dog for Kristi Blod
Min sidste Afskedstime god."

Dronning Sofie Magdalena var rent utrøstelig over sin kongelige Husbondes Død, og i Dødsøieblikket kastede hun sig over ham og bad, at han maatte tage hende med. Man har dog været ondskabsfuld nok til at paastaa, at hendes Sorg bare var forstilt, og at hun i det selvsamme Øieblik havde truffet Anstalter til at føre en Del af de Kostbarheder, som tilhørte Kongehuset, ud af Landet. Denne "Tradition" stemmer dog ikke med det Forhold, som Dronningen i sin øvrige Levetid lagde for Dagen. Da viste hun sig baade godgjørende og uegennyttig, og kan man overhovedet fra disse hendes Leveaar udlede nogen Slutning med Hensyn til den Indflydelse, hun paastaaes at have øvet paa sin Ægtefælle, vil Dommen over hende blive betydelig mindre uforbelagtig end den, som Samtiden og hendes nærmeste Eftertid udtalte. Det fortjener ogsaa at anføres, at da hun den 27de Mai 1770 afgik ved Døden, blev hun, som man har bebreidet overdreven Pragtsyge, efter sit derom udtrykkelig udtalte Ønske i største Stilhed bisat i Roskilde Domkirke ved Kong Kristians Side.

Fredrik V og det dansk-norske Hof i hans Tid. Den dansk-norske Udenrigspolitik 1746—1770. Indre Forhold. Strilekrigen. Kristian VII's første Regjeringsaar.

Fredrik V var født den 31te Marts 1723 og var altsaa ved sin Thronbestigelse 23 Aar gammel. Hans Opdragelse, der fra hans syvende Aar var bleven ledet af den ovenfor omtalte Statsminister Iver Rosenkrands, der ved Kristian VI's Thronbestigelse var bleven udnævnt til Kronprinsens Overhofmester, var gaaet i streng pietistisk og tysk Retning. Blandt hans Lærere, der havde skiftet temmelig hyppig, fandtes der ikke en eneste Danske; en af dem var Jøde, en Franskmand, men de fleste var Tyskere. Det maa vel nærmest betragtes som en Selvfølge ved det grundtyske Hof, at Kronprinsen ikke engang fik Undervisning i det Sprog, som taltes i de Lande, hvis Regent han engang skulde blive. Ikke desmindre skal Kronprinsen — som onde Tunger paastaar, til Moderens store Fortrydelse — i sine senere Aar ikke blot gjerne have betjent sig af Landets Sprog, men — hvad der lyder noget utroligt — endog have betragtet det som sit rette Modersmaal.

Den Strenghed, som blev udvist ved Kronprinsens Opdragelse, førte imidlertid ikke til de Resultater, som de kongelige Forældre havde ventet. Det var nemlig meget langt fra, at der i ham blev optugtet en Thronfølger, der i udvortes religiøs Henseende traadte i sin Faders Fodspor; thi han skeiede allerede meget tidlig ud. Sammen med letsindige og ryggesløse Venner besøgte Prinsen under Forklædning, som kun slet dækkede hans Inkognito, Kjøbenhavns berygtede Huse, hvor han tilbragte Nætterne i raae Drikkebrødres og frække Tøiters Selskab. Da Kong Kristian kom under Veir med Sønnens sædelige Forvildelser, jagede han vistnok hans Kammerater ud af Landet; men hermed raadede han ikke Bod paa de Udskeielser, som den karakterløse Prins gjorde sig skyldig i. Et Forsøg paa at drage ham bort fra Lastens brede Bane blev dog gjort, idet der allerede i 1743 blev indledet Forhandlinger om et Giftermaal mellem Kronprinsen og den engelske Konge Georg II's Datter Louise. Dette kom ogsaa istand i December Maaned samme Aar, og det nygifte Par tog Bolig paa Charlottenborg. Men til Trods for, at Kronprinsen til en vis Grad maa siges at have holdt af sin Gemalinde, der skildres som en blid og elskværdig Kvinde, fortsatte han dog sit tøilesløse Liv.

Alligevel havde neppe hidtil i Enevældets Dage noget Kongepar ved sin Thronbestigelse været hilset med en saadan stormende Jubel og Begeistring, som den der blev Fredrik V og Louise til Del fra Kjøbenhavnernes Side. Det var det unge Pars foregivne Danskhed, som indtog Folk for det. Hvad Dronningen angaar, havde man nemlig med største Tilfredsstillelse set, at

hun strax ved sit Komme til Danmark sendte sine engelske Ledsagere og sin tidligere Hofstat tilbage og omgav sig med danske (ikke tyske) Hofdamer*), og villigt, som det danske Folk stedse har været til at tage alt op i den bedste Mening, saa man endog i den unge Fyrstes Udskeielser nærmest Udslag af hans Hengivenhed for den danske Nation og af hans Iver efter at lære den at kjende helt ned i Samfundets laveste Lag. Det var, synes det, ikke meget langt fra, at man i Kong Fredrik V saa en dansk Harun-al-Raschid, den

227. Dronning Louise 1724—1751.

bekjendte Kalif i Bagdad, som under utallige Forklædninger vankede omkring iblandt sit Folk, og selv de, som følte sig frastødte ved hans uregelmæssige Levnet, stod i det længste i den Tro, at, naar han først blev sig Kronens Ansvar bevidst, vilde han nok vide at frigjøre sig for sine Svirebrødres og uheldige kvindelige Bekjendtskabers Paahæng. Naar dette Haab alligevel i

*) Æren herfor tilkommer dog, hvad man dengang ikke kunde vide, Kong Kristian VI, som havde faaet det saa bestemt i Giftermaalskontrakten. Heller ikke maatte Louise holde Kapel eller Kapellan; men hun skulde i et og alt rette sig efter Landets herskende Religion.

Aarenes Løb ikke gik i Opfyldelse, undskyldte man Kongen med hans gode Hjertelag og hans ærlige Villie til at ville gjøre det bedste, og der var til enhver Tid i Omløb blandt Folket et eller andet vakkert Ord, som Kongen havde ladet falde. Kort sagt, han gik i det almindelige Omdømme for at være en Mand, "som der ikke var ondt i", og som "var værst mod sig selv."

I Virkeligheden var Fredrik V, saa lidet begavet og lidet dyb, han iøvrigt var, i Besiddelse af en ikke ringe Evne til at kunne bibringe Folk,

Friderich R.

228. Fredrik V.

som ellers ikke saa let lod sig føre bag Lyset, den Tro, at han baade besad Indsigt i Statens forskjellige Anliggender og besjæledes af den redeligste Villie til at afhjælpe de Mangler og Brøst, som forefandtes*). Han udtalte saaledes

*) Vi har tidligere set, hvor gunstig Holberg dømte om ham i den første Tid efter hans Regjeringstiltrædelse. Men det samme var ogsaa Tilfældet med Mænd, der var i Besiddelse af ganske anderledes kritisk Evne, end Holberg havde. Der fortælles saaledes om Hans Gram, at han en Dag indfandt sig i et Selskab hos en af Landets Stormænd, saa overvældet af Glæde, at han intet kunde spise. Han havde nys før havt en Samtale med Prinsen, hvori denne havde lagt saa omfattende Kundskaber i

strax ved sin Tronbestigelse, at han vilde indføre Sparsommelighed i Statshusholdningen, at han ikke vilde underkaste Aandsfriheden i sit Rige nogen Indskrænkning, og at han i et og alt vilde have Undersaatternes Tarv for Øie. Det maatte give disse hans Tilsagn forøget Værd, at han fjernede de fleste af de Skranker, som i hans Faders Tid havde skilt Kongehuset fra Nationen. Han borttog strax de Jernlænker, som havde omgivet Slottet, og inddrog Vagterne. Efter Sørgetidens Udløb blev der to Gange om Ugen paa Slottet givet Bal eller Soiréer, til hvilke ikke blot Adelsmænd, men ogsaa Borgere, der indehavde en Rang, fik Adgang. Naar det kongelige Par opholdt sig paa Landet, nedlod det sig stundom til at gaa ind paa Bondegaardene, hvor det slog en Passiar af med Husets Folk. De Forbud mod Skuespil, Maskerader og landlige Løier, som i Kristian VI's Tid havde været udfærdigede, blev tagne tilbage, og medens Kjøbenhavnerne kunde fryde sig ved den paany aabnede danske Skueplads, ved tyske og franske Skuespil og italienske Operaer, fik Bonden atter Lov til at holde Fastelavnsmoro og ride Sommer i By. Alt dette i Forbindelse med lignende Træk af en vis Godmodighed gjorde, at Folket vedvarende nærede en Slags Sympathi for Kongen, endog da det forlængst var den vitterligste Sag af Verden, at han i moralsk Henseende var en Pjalt, og det synes ikke engang at have havt Øine for det i Bund og Grund komiske i de gode Forsætter, som han i angerfulde Øieblikke kunde fremlægge for det loyale Folk*). Men hvorom alting er, saa havde han allerede tidlig sluppet Regjeringens Tøiler af sin Haand, og disse førtes i denne Overgangstid af Ministre, der vistnok ikke paa nogen Maade kan henregnes blandt de store Statsmænd, men som dog alle maa siges at have været retsindige og duelige Mænd.

Efter sin Thronbestigelse beholdt Fredrik V sin Faders Raadgivere, Ministrene Schulin, Johan Ludvig Holstein og Kr. A. Berckentin, hvormed

Fædrelandets Historie for Dagen, at Gram var bleven slaaet af Forbauselse over hans Lærdom. Ogsaa senere hen gaar Rygtet om hans Lærdom igjen, og G. L. Baden kalder ham i "Fredrik V's Regjerings Aarbog" endog "en videnskabelig Herre". Sandheden er dog vistnok, at han har omfattet Videnskab og Kunst med Interesse.

*) Da Kongen under det oldenborgske Hus's Trehundredaars-Jubilæum (Oktober 1749) kjørte gjennem Borgervæbningens paa Kongens Nytorv opstillede Rækker, der hilsede ham med sterke Hurraraab, steg han af Vognen og efter at have henvendt en venlig Ytring til enhver af Afdelingerne, takkede han dem med følgende Ord: "Hvilken Fiendes Magt skulde jeg ikke kunne modstaa, naar jeg kan støtte mig til saadanne kjække Mænds bekjendte Troskab mod mig og Kjærlighed til mit Hus? Men jeg skal ogsaa vaage saaledes over Eders Sikkerhed og Vel, at I stedse kan føle Eder kaldede til at vise mig Hengivenhed". Der dannede sig en Tradition om Kongen, medens han endnu levede, at han var et overmaade godt Menneske, og man kaldte ham "Fredrik Eiegod". Derfor lagde Kjøbenhavnerne ogsaa en uskrømtet Sorg for Dagen, da det engang fortaltes, at han var omkommen ved Kanonsprængning under en Skydeprøve paa Amagerfælled, og den Glæde og Henrykkelse, som de lagde for Dagen, da det viste sig, at han var sluppet fra det med en ubetydelig Flænge, trodser al Beskrivelse.

han tilkjendegav, at den Politik, som Faderen havde fulgt i sin sidste Regjeringstid, fremdeles skulde følges. Derimod foregik der i de lavere Embedsstillinger en Del Forandringer, som ingenlunde altid kan siges at have været de heldigste. Michael Numsen afløstes som Præsident for Rigskancelliet af Generallieutenant Grev Kristian Lerche, der ikke paa nogen Maade var sin Post voxen. Værre var det, at den ubetinget dygtige, skjønt noget umedgjørlige Grev Fr. Danneskjold-Samsø fjernedes fra Bestyrelsen af Søvæsnet, der blev anbetroet Admiral A. Rosenpalm — den samme, som i 1717 havde afløst Tordenskjold som Chef for det norske Søværn — og Geheimeraad Karl Holstein, en Broder af Grev Johan Ludvig Holstein. Heldigere var det derimod, at Grev Otto Thott kom til at overtage Styret af Rentekammeret i Vilhelm August v. Ostens Sted. Der var dog udenfor Raadet en Mand, som havde større Indflydelse hos Kongen end nogen af dettes Medlemmer, og det var den mecklenburgske Adelsmand Adam Gottlob Moltke, sædvanlig kaldet "den gamle Adam", skjønt han kun var 13 Aar ældre end Kongen. Moltke havde siden 1730 været i daværende Arveprins Fredriks Tjeneste først som Kammerpage og Kammerjunker, senere som Hofmarskalk og Kammerherre. Efter Fredrik V's Thronbestigelse blev han Overhofmarskalk og udnævntes til Greve; men først i 1763 — altsaa henimod Slutningen af Kongens Levetid — fik han Sæde i Kancelliet. Moltke var Kongens Yndling; men hans Yndest beroede paa helt andre Egenskaber end de, som de Libertinere og Svirebrødre, som omsværmede Kongen, var i Besiddelse af. Der er bevaret et betydeligt Antal af dennes Haandskrivelser fra Kongen til Moltke, og i mange, for ikke at sige de fleste af disse beder den første den sidste om Forladelse. For hvad? Ja, derom kan der ikke være Tvivl, idet vi ogsaa fra andre Hold ved, at Moltke gjorde alt for at holde Kongen fra de gale Veie, hvorpaa han var slaaet ind, og det taler i ikke ringe Grad til hans Ære, at han vovede at optræde, som han gjorde, idet han jo altid herigjennem stillede sig blot for en Enevoldsherskers Lune, der kunde styrte ham tilbage i den Ubetydelighed, hvorfra han var naaet til Magt og Værdighed. Det moralske Overtag, som Moltke tidlig havde faaet paa Kongen, beholdt han i dennes hele Levetid, og det er netop derfor Moltke maa regnes med, hver Gang der er Tale om Kongens Raadgivere.

Det var tilvisse ogsaa Moltke, det skyldtes, at det dansk-norske Hof ikke egentlig besudledes af det Smuds, hvori Kongen og hans Ranglebrødre sølede sig. At flere af Hoffets Funktionærer har været uheldige Subjekter, er sikkert nok; men paa den anden Side er der ingen Grund til at antage, at den Tone, som var herskende her, var irreligiøs eller ligefrem uanstændig. Man maa nemlig skjelne skarpt mellem Hoffets Dag- og Natside. Det er i saa Henseende ret betegnende, at fremmede Gesandter ikke fandt nogen merkbar Forskjel mellem Fredrik V's og Kristian VI's Hof, og det tør vel ogsaa

siges, at de to Partier, hvori Kongens Omgangskreds bestod, ikke har havt noget med hinanden at bestille.

Medens Kristian VI's Hof havde været delt i Partier, der intrigerede mod hverandre, findes der ikke Spor til saadant noget ved Fredrik V's, og det til Trods for, at her var alle Elementer tilstede, som skulde befordre et saadant Intrigespil. Men Sagen var, at de Hoffolk, der drog Kongen ind i de ulykkelige Udskeielsers Hvirvel, ikke havde noget med Statens Anliggender at gjøre; selve Regjeringskredsen var fast og sluttet, og ihvorvel der fra fremmede Diplomaters Side blev gjort ikke lidet for at sprænge den, saa holdt den dog Stand mod de Angreb, som saaledes rettedes mod den.

Medens de tidligere dansk-norske Enevoldskonger havde efterladt til Thronfølgeren et politisk Testament, d. v. s. en Redegjørelse for de Grundsætninger, de havde fulgt ved sit Styre, og de derpaa byggede Erfaringer, fandtes der efter Kristian VI intet saadant. Men umiddelbart efter Kongens Thronbestigelse opsatte A. G. Moltke en Regjeringsplan for ham. I denne opstiller han Regler saavel for det indre Styre — hvorledes Kongen skal forholde sig overfor sine Embedsmænd, som han anbefaler ham at vælge blandt indfødte, hvad der bør foretages til Kollegiernes bedre Ordning o. s. v. — som for den udenrigske Politik. Af Moltkes Plan ser man, at ikke faa Brøst, som heftede ved Kristian VI's Regjering, maa have tildraget sig Opmerksomhed, hvorved der var Mulighed for at se dem afhjulpne i den følgende Tid. Sin største Interesse frembyder denne Plan imidlertid ved de Grundsætninger, som opstilles for den udenrigske Politik. Disse er i alle sine Hovedtræk væsentlig de samme, som skulde blive fulgte under det Bernstorffske Udenrigsstyre.

Det vigtigste Moment i den dansk-norske udenrigske Politik ved Fredrik V's Thronbestigelse var som under hans Formænds Regjering Forholdet til det holsten-gottorpske Hus. Den Overenskomst, som den 24de Februar 1744 var afsluttet mellem Sverige og Danmark-Norge, og Traktaten af 10de Juni 1746 mellem Danmark og Rusland gik nemlig kun ud paa en Opsættelse af Afgjørelsen, og denne kunde komme, naar man mindst var forberedt paa den. En Forandring i Sveriges Regjeringsform eller et Thronskifte i Rusland vilde for Danmark-Norge drage de betænkeligste Følger efter sig. Det første af disse Alternativer var dog det farligste, da den russiske Thronfølger, Karl Peter Ulrik, endnu var barnløs, og man sagde derfor ogsaa om de Forhandlinger, som førtes, at i Rusland underhandlede man med en enkelt Ætling, men i Sverige med hele den holsten-gottorpske Slægt. De Fordringer, som Adolf Fredrik opstillede, gik ud paa, at Danmark til Vederlag for Slesvig og den gottorpske Del af Holsten skulde afstaa enten en Del af Norge, hvorved Sverige vilde faa en Havn ved Nordsøen, eller ogsaa give Afkald paa den Sundtold, som svaredes af Sverige. Men paa intet af dette vilde den dansk-norske Regjering indlade sig, og i denne Stilling befandt

Sagerne sig, da Kristian VI døde og den svenske Rigsdag den 15de September 1746 traadte sammen.

Adolf Fredrik, der som tidligere anført, skyldte den russiske Keiserindes Yndest for det holsten-gottorpske Hus sit Valg til svensk Thronfølger, havde i den første Tid efter sit Komme til Sverige sluttet sig til Huepartiet, der vilde opretholde Freden med Rusland. Men efterat han i 1744 havde ægtet den preussiske Prinsesse Louise Ulrika, en Søster af Fredrik II, droges han af sin ærgjerrige og magtlystne Gemalinde over paa Hattepartiets Side. Dette likte naturligvis ikke Keiserinde Elisabet. Der blev vel i 1745 sluttet et Forsvarsforbund mellem Sverige og Rusland, men Hatterne i Raadet arbeidede dog paa samme Tid paany at knytte en Forbindelse med Frankrige og tillige med Preussen, for med Støtte i disse Magter at følge en selvstændigere Politik. Derhos taltes der om, at Kongemagten skulde udvides for at styrke Staten i dens Forhold overfor Nabolandene. Da dette kom Keiserinde Elisabet for Øre, tilstillede hun den svenske Thronfølger et Brev, fuldt af Bebreidelser for hans Opførsel mod hende; men det var saa langt fra, at hun herved opnaaede sin Hensigt, at Kronprinsen tvertimod fra nu af lagde an paa at hævde sin og sit vordende Riges Selvstændighed. Paa slig Vis fandt Keiserinden det umulig kunde gaa. Hun besluttede sig derfor til at kaste sig ind i de svenske Partistridigheder for at styrte Hatterne og modarbeide Frankrige og fandt herunder en trofast Forbundsfælle i England. Til Stockholm sendtes fra Rusland som Sendebud den hensynsløse Baron v. Korff, og denne opererede nu i den følgende Tid sammen med den engelske Minister Guy Dickens, der var en Alen af samme Stykke. Ved disse Mænds Paavirkning og ved Hadet til Hatterne blev Huerne nu et russisk Parti, hvad de før ikke havde været. Men herved undergravede de ogsaa sin Anseelse hos den svenske Almenhed, der ikke vilde vide af noget russisk Formynderskab, og hvad disse tabte, vandt Hatterne, der siden den ulykkelige Krig med Rusland ikke havde nydt synderlig Tillid. Paa Rigsdagen 1746 havde Hattepartiet derfor Overvægten. Baron v. Korff optraadte paa en høist hoven Maade og hans Optræden støttedes af omfattende Rustninger, som den russiske Keiserinde lod foretage. Men sligt vilde Svenskerne ikke lade sig byde, og da v. Korff gav Thronfølgeren en formelig Skrabe, for at han havde sluttet sig til Hattepartiet, havde denne udelukkende til Følge at give Partiet et saadant Overtag, at det ogsaa kom til at besætte de mange Pladse, som stod ledige inden Raadet. Det russiske Diplomati havde saaledes ved sin Optræden overfor den svenske Rigsdag lidt et saa stort Nederlag, som neppe nogen Stormagt i saadanne Tilfælde har prøvet.

Ved denne Tid rygtedes det i Sverige, at den dansk-norske Regjering foretog store Rustninger for at gaa angrebsvis tilverks, og dette Rygte havde visselig ogsaa sin Andel i, at Svenskerne mandede sig op. Men dette var kun en tendentiøs Opdigtelse. En anden Sag er det, at der dreves Under-

handlinger mellem Hofferne i Kjøbenhavn, St. Petersburg og London om væbnet Indskriden for det Tilfælde, at den svenske Statsform undergik nogen Forandring. I Aaret 1747 var det saaledes paa Tale inden de russiske Regjeringskredse at formaa enten England og Østerrige til at indtræde i det mellem Danmark og Rusland sluttede Forbund eller og at optage Danmark-Norge i det mellem Rusland og Østerrige bestaaende Forbund, og den engelske Gesandt i Kjøbenhavn, Titley, havde ogsaa slaaet paa noget saadant. Men dette Forbund vilde, om det var kommet istand, have været lige saa meget rettet mod Preussen som mod Sverige, og det var derfor ogsaa den første Stats Konge, Fredrik II, meget om at gjøre, at faa det forhindret. Han søgte derfor, skjønt forgjæves, at faa tilveiebragt en mindelig Overenskomst mellem sin Svoger, den svenske Thronfølger, og den dansk-norske Konge om de mellem dem verserende Stridigheder.

Efter sit Nederlag i Stockholm blev Baron v. Korff forflyttet til Kjøbenhavn, og i Sverige smigrede man sig nu med, at den russiske Regjering vilde vise større Maadehold. Men heri tog man merkelig feil. Da den russiske Regjering fremdeles hørte det ene Rygte efter det andet om en forestaaende Forandring i Sveriges Regjeringsform, og at den preussiske Regjering her var ude med sine gode Raad og Formaninger, lod den falde et Ord om, at den for at forebygge dette, vilde lade Finland besætte af russiske Tropper, saasnart Thronen i Sverige blev ledig ved Kong Fredrik I's Død, og da skulde Sverige blive saa ydmyget, at det aldrig mere skulde reise sit Hoved. Den vilde derfor, at den dansk-norske Konge skulde holde sin Hær færdig til Indfald i Sverige fra Norge af. Den skulde ved Sagernes endelige Opgjør indestaa ham for, at den svenske Thronfølger i det mindste herved skulde nødes til at gjøre Afkald paa sin Ret til Slesvig, og med den russiske Thronfølger kunde man saa affinde sig med den omakkorderede Million Daler. Hvis den preussiske Konge gjorde Mine til at kaste sig over Danmark, skulde baade Rusland og Østerrige sysselsætte ham paa anden Vis; fra de andre Magters Side var der intet at frygte. Alt dette tog sig jo fra diplomatisk Standpunkt betragtet meget fordelagtigt ud; men det var dog for meget at forlange, at Danmark skulde tage det første Skridt, som Meningen var. Det dansk-norske Hof besluttede sig imidlertid til at se Tiden an for at afvente de Skridt, Ruslands Regjering vilde tage, og til de forskjellige Forslag om Forbund gav det kun undvigende Svar. Der var nemlig paa samme Tid ogsaa kommen paa Bane i de diplomatiske Kredse, at der endnu kunde være Udsigt for den dansk-norske Konge at komme i Besiddelse af den svenske Throne, og under Forhandlingernes videre Gang var der i det dansk-norske Konseil paa Tale, at foretage Rustninger i Norge. Omsider lod den dansk-norske Regjering sig formaa til at forelægge den russiske et Udkast til Overenskomst om fælles Optræden mod Sverige; men mod dette blev der gjort saa mange Indvendinger, at det blev aldeles henlagt.

Imidlertid havde man ogsaa fra Sveriges og dets Forbundsfællers Side gjort alt muligt for at faa den truende Fare afvendt. Der blev gjennem den svenske Gesandt i Kjøbenhavn, Baron Fleming, forelagt den dansk-norske Regjering en Forespørgsel om, hvad de Rustninger, som foretoges, havde at betyde, idet man besværede sig over, at nogle Nordmænd havde søgt at ophidse de svenske Grænseboere, idet de havde stillet dem Krig med Danmark-Norge i Udsigt. Men den dansk-norske Regjering besværede sig til Gjengjæld over, at to Svensker havde været inde i Norge, hvor de havde indbildt Befolkningen, at en Krig med Sverige stod for Døren, og forestillet den, at Norges Interesse krævede, at dets Indvaanere forholdt sig neutrale. Den preussiske Konge rustede sig til Krig mod Østerrige og Rusland, sendte sin Søster en Plan til Finlands Forsvar og søgte derhos at formaa England til at unddrage Rusland sin Understøttelse. Ogsaa den franske Regjering maatte bekvemme sig til langt om længe at sætte sig i Bevægelse, og den afgav da den Erklæring, at der i Sverige ikke forestod nogen Forandring i Forfatningen; men hvis der desuagtet udbrød en Krig i Norden, saa kunde Frankrige ikke undgaa at opfylde sine traktatmæssig indgaaede Forpligtelser. Det forlød endog, at Frankrige vilde sende en Eskadre opover til Østersøen; men dette medførte dog ikke Sandhed. Derimod blev der gjennem dets Gesandt i Kjøbenhavn, Abbé Lemaire, bragt paa Bane at tilveiebringe en Forstaaelse mellem den svenske Thronfølger og den dansk-norske Konge. Men Schulin erklærede lige frem, at hans Herre ikke med Ro kunde se paa, at Adolf Fredrik besteg Sveriges Throne, saa længe han fastholdt sine Fordringer, der stedse vilde være en Trusel mod Freden i de nordiske Riger. Denne Erklæring blev da fra Paris besvaret med en Forhaling af Udbetalingen af de danske Subsidier; men paa samme Tid gjorde den franske Gesandt i Stockholm efter Paalæg af sin Herre Regjeringen der de alvorligste Forestillinger om at faa gjort en Ende paa Striden med Kjøbenhavner-Hoffet. Ogsaa Tessin og de andre Rigsraader lagde sig disse paa Hjerte, og saa nødigt, Adolf Fredrik vilde, maatte han tillade Raadet at fremsætte sine Anskuelser herom. Under 4de April 1749 (gl. St.) afgav det da sin Betænkning, der gik ud paa, at Rigets betrængte Stilling udfordrede, at der blev aabnet Underhandlinger for at gjenvinde Rolighed. Holsten, hed det, vilde hverken for Thronfølgeren eller for Sverige blive af nogen virkelig Nytte; hvis Storfyrsten døde uden mandlige Arvinger, var det sandsynligt, at Rusland snarere vilde hjælpe Danmark end Thronfølgeren til at komme i Besiddelse deraf, og i ethvert Fald vilde det let kunne hænde, at Sverige for Holstens Skyld blev indviklet i Krig. Det var, mente det, derfor at ønske, at Sveriges Konge ikke havde Besiddelser udenfor Sverige; thi opstod der Strid mellem Sveriges og Holstens Fordele, kunde Rigsraadet aldrig tillade, at den mindre Stats Interesse begunstigedes paa den større Bekostning. Som Følge heraf maatte Raadet paa det indstændigste anbefale, at Thron-

følgeren som foreslaaet indlod sig i Underhandlinger med den danske Konge om at gjøre Afkald paa sine Rettigheder til Slesvig og Holsten mod en passende Godtgjørelse. Adolf Fredrik stred vel imod endnu; men den 21de Mai (gl. St.) gav han dog sit Samtykke dertil. Allerede nogen Tid i Forveien havde den franske og den svenske Gesandt i Kjøbenhavn paa Forhaand indledet Underhandlingerne derom.

Fra det Øieblik af, da det lod til, at det vilde komme til Opgjør med den svenske Thronfølger, tænkte den dansk-norske Regjering ikke mere paa at indlade sig i noget Offensivforbund med Rusland; thi man var her paa det rene med, at der ikke vilde komme noget godt ud af et saadant. Men hertil knyttede der sig paa samme Tid et andet Spørgsmaal, der blev sat i Forbindelse med det Opgjør, som just nu skulde foregaa. Den i 1742 med Frankrige afsluttede Traktat udløb netop i dette Aar og efter Tilskyndelse fra russisk Side søgte England at faa dens Fornyelse forpurret. Der blev nemlig af denne Magts Gesandt i Kjøbenhavn, Titley, fremsat Forslag om, at der mellem Storbritannien og de forenede Riger skulde oprettes en Subsidie-traktat, der var fordelagtigere for den sidstnævnte Stat end nogen af de tidligere, som havde været afsluttet med England, og den engelske Regjering tilbød derhos, at den skulde benytte al sin Indflydelse i St. Petersburg for at faa istand det Mageskifte af den gottorpske Del af Holsten mod Oldenburg og Delmenhorst, som den danske Regjering saa længe havde ønsket. Men paa samme Tid søgte ogsaa Frankrige at faa den hidtil bestaaende Traktat fornyet, og det var i denne Anledning den franske Regjering nærmest interesserede sig for at faa tilveiebragt en Ordning af det gottorpske Spørgsmaal med den svenske Thronfølger. Begge disse Tilbud var i den Grad fristende for den dansk-norske Regjering, at den besluttede sig til at se Tiden an, før den traf sit Valg; navnlig var det den meget om at gjøre at faa Rede paa, hvorledes den franske Regjering vilde stille sig overfor en eventuel Forandring i den svenske Regjeringsform, før den tog sit Parti. For at vinde Tid blev det derfor besluttet, at Kong Fredrik skulde foretage en Reise til Norge. Da dette var den sidste Gang, en regjerende Konge af det oldenburgske Hus besøgte vort Land, skal vi her indskyde en Beretning om denne Færd, ihvorvel den kun uegentlig kan siges at staa i Forbindelse med de her omhandlede diplomatiske Forhandlinger, som foranledigede den.

Der maa allerede strax efter Kongens Thronbestigelse have været paa Bane, at han skulde foretage en Reise opover til Norge, og som vi i det foregaaende har havt et eller et Par Exempler paa ved lignende Leiligheder, undlod man heller ikke nu i Regjeringskredsene at have i Beredskab en Kompliment for det norske Folk. Der findes saaledes dunkle Antydninger til, at der har været paa Tale at lade gamle norske Adelsætter, som enten helt eller delvis var gaaede over i Bondestanden, igjen komme til en

vis Grad af Agt og Ære. De Oplysninger, som er bevarede herom, har dog mere Karakter af Sagn end Historie.*) Derimod var der under alvorligere Overveielse at oprette en særlig norsk Ridderorden.**) Intet af alt dette blev dog til Virkelighed, og den hele Komplimentation til det norske Folk kom til at bestaa i følgende Vers, der blev sat paa de i Anledning af Kongens Reise prægede Dalere:

Tro, Løvemod og hvad der Kongens Gunst kan vinde
Paa norske Klipper her man skal hos Nordmænd finde.

Den 12te Mai afreiste Kongen fra sin Residensstad og indskibede sig med sit Følge paa en Eskadre, bestaaende af tre Orlogsskibe og en Fregat. I det kongelige Følge befandt følgende Herrer sig af Hofetaten: Overhofmarskalk Moltke, Overkammerjunker v. d. Lühe, Staldmester Brockenhuus, Kammerjunkerne Baron Teuffel, Baron Juel, Hein og Kammerpage v. Krogh, af Konseilet Geheimeraaderne Holstein og Schulin, af Rentekammeret Geheimeraad Thott, af Rigskancelliet General Lerche, af det tyske Kancelli Konferentsraad Klingengraff og af det danske Etatsraad Eggers samt Kancelliforvalter Helt. Som Generaladjutanter fungerede de to unge Grever af Laurvig. Foruden disse Herrer bemærkedes i Kongens Følge Grev Rantzau, der tidligere havde været Statholder i Norge, Feltmarskalk Schulenburg samt Geheimeraad v. d. Osten.

Reisen gik først til Larvik, hvor Eskadren den 31te Mai kastede Anker. I de følgende Dage gjæstede Kongen og hans Følge Jarlsberg, og begav sig derfra til Moss. Derefter gik Færden over Land til Kristiania, som naaedes den 3die Juni Her blev det kongelige Følge modtaget paa Ekeberg af de fornemste Embedsmænd samt de rigeste Kjøbmandssønner til Hest. Paa Torvet var der reist en Æreport, og en for Anledningen opsat Fontæne sprudlede med rød og hvid Vin. Om Aftenen var den hele By pragtfuldt illumineret.

Da Akershus Slot forlængst ikke mere var i den Stand, at Kongen og Hoffet kunde bo der, tog Kongen ind hos General Hausmann i Vaterland, i den senere saakaldte Mangelsgaard. Dette Opholdssted var imidlertid i den regnfulde Sommer ikke det sundeste. Senerehen flyttede Kongen derfor til General Arnolds Gaard, den nuværende Departementsgaard i Prinsens Gade.

Under sit Ophold i Kristiania foretog Kongen en Udflugt paa et Par Dage til Fredriksstad og Fredrikshald for at inspicere de derværende Fæst-

*) Af saadanne halvt i Glemsel sunkne norske Adelsfamilier, som i denne Tid virkelig fik sit Adelskab fornyet, var Slægten Tordenstjerne paa Gulloug i Lier ved Drammen og Botner-Slægten i Høland. Men de Grene af disse, som opnaaede denne Fornyelse af Adelskabet, uddøde allerede i de første Led. Det er dog muligt, at man har tænkt at strække sig endnu videre, se herom bl. a. L. Daae, Norske Bygdesagn I, 113 fg.

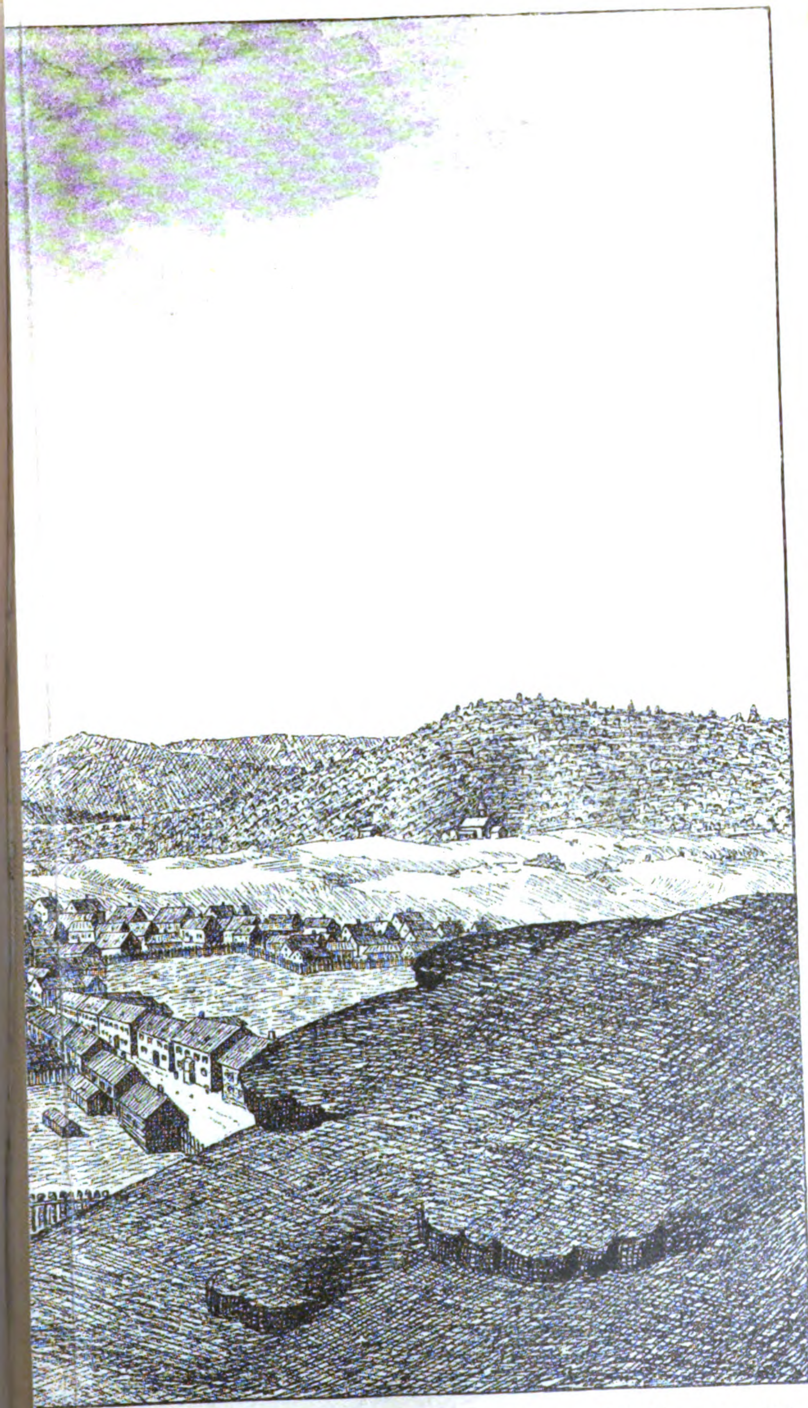
**) Herom har Konferentsraad C. C. Werlauff i Illustreret Nyhedsblad for 1859 meddelt Oplysninger. Motivet til Ordenen skulde tages af den danske Elefantorden og den norske Løve, som Magnus Barfod havde ført.

ninger. Ellers forholdt han sig for det meste i Ro, uden at man finder nogen Antydning til, at han har gjort det ringeste Forsøg paa at lære Landet og dets Vilkaar nærmere at kjende. Hans Tid var delt mellem Selskaber og Skuespil, som opførtes paa Raadhussalen. Skjønt Kongen ikke skal have været nogen særlig Ynder af Skuespil, havde han dog af Hensyn til de fremmede Ministre, som her indfandt sig, ført de franske Skuespillere med sig fra Kjøbenhavn. Derhos skal han have moret sig med at spille Hazard med sine Geheimeraader.

Selv om Kongen — hvad man dog ikke har nogen som helst Grund til at tro — havde havt Lyst til at lære de norske Forhold at kjende, skal der dog fra visse Hold være lagt ham Hindringer i Veien derfor. „Man kunde mærke," skriver Karl Deichman i sine Optegnelser, "at man gjorde sig Umage for at holde Herren ved et muntert Sind, derfor var altid de fleste muntre ved Taffelet og undertiden oplivede ved Glasset." Under en Affstikker, som over Drammen blev gjort til Kongsberg, paalagde Overhofmesteren Moltke Berghauptmand Stuckenbrock, "at han ikke skulde bemøie Herren med noget fortrædeligt, men heller fremkomme med adskillig uskyldig Spøg for at divertere ham."

Og "divertere sig" gjorde Kongen først som sidst. Naar han sad til Taffels, blev nogle hundrede Tilskuere af alle Slags Folk indladte for at nyde dette Syn. Han pleiede da at drikke Skaaler for "alle Norske," "alle Norskksindede" og "de norske Gjenter," og hver af Kongen udbragt Skaal ledsagedes af en Salut paa indtil 27 Skud ad Gangen. Af og til kunde den godmodige Konge slaa en Passiar af med en og anden af sine norske Undersaatter. I Tronviken ved Fredrikshald kom han engang, som det syntes, ved et Tilfælde ind paa et Kammer, hvor en Del menige Soldater sad og drak. Han tog da et Glas Brændevin og drak i det de tilstedeværendes Skaal. I hans Nedladenhed skal der dog ikke have været noget søgt eller tilgjort. Før havde det været Skik og Brug, at Undersaatterne kyssede Kongens Kjole; men det vilde han ikke vide af. Dog tillod han Standspersoner af og til at kysse ham paa Haanden. I det hele synes Kongen at have vundet Folkets Hjerte. "Man har baaret os paa Hænderne!" svarede Kongen en, som udtalte sin Beklagelse over, hvor besværlig og ufremkommelig Veien fra Moss til Kristiania var den Sommer. "Tør du vove Liv og Trøie for Kongen?" spurgte en af Kongens Følge en Grenader i Kongens Nærværelse. "Det var Spørgsmaal, det!" lød Svaret. Men paa Gaver i klingende Mynt og i Uddeling af Rang og Titler udviste Kongen den største Sparsomhed, som bedst tænkes kunde*).

*) Professor Fredrik Sneedorff fortæller i nogle endnu utrykte Optegnelser følgende Træk, som han hørte af Throndhjems Lagmand, Etatsraad J. B. Dons: "Da Kong Fredrik V var i Kristiania satte en gammel norsk Gubbe sig i en Baad og roede langs med Kysten til Kristiania for der at se og tale med Kongen. Kongen spurgte,

Kopieret af Henr. Mathiesen 1890

Det siger sig selv, at mange af Rigets Stormænd indfandt sig i Hovedstaden for at hilse paa Landets Fader. Blandt dem var Bergens bekjendte Biskop Erik Pontoppidan, der havde foretaget den besværlige Reise over Filefjeld til Kristiania, hvortil han var kommen Dagen efter, at det kongelige Følge var naaet frem.

Under Kongens Ophold i Kristiania maa Byen ogsaa i forskjellige andre Henseender have frembudt et baade interessant og levende Skue. Navnlig maa Nærværelsen af de mange Gesandter fra fremmede Lande, som her mødte frem, have tildraget sig megen Opmerksomhed. Det viste sig nemlig, at man havde gjort feilagtig Regning ved at tro, at Kongens Fravær fra Kjøbenhavn i nogen væsentlig Grad maatte forhale Underhandlingerne. Da det spurgtes, at Kongen vilde tiltræde den lange Reise, fik nemlig baade den engelske Minister, Titley, og den franske, Abbé Lemaire, Befaling fra sine Hoffer om ikke at slippe Kongen af Syne, og de udbad sig derfor Tilladelse til at ledsage ham, og dette kunde man ikke godt rent ud sige Nei til. Følgen heraf var, at før Kongen endnu var kommen til Kristiania, indhentede den engelske Minister ham paa Moss og vilde strax faa at sige med Vold og Magt faa ham til at slutte Overenskomst med den engelske Regjering, før den franske Minister rak at komme efter. Men der blev slaaet ham koldt Vand i Blodet med den Erklæring, at Kongen, saa længe han var paa Reise og ikke havde sit hele Konseil om sig, ikke kunde tage nogen afgjørende Beslutning. Strax efter Kongens Komme til Kristiania indfandt sig den franske Gesandt Lemaire, der gjorde et lignende Forsøg og fik det samme Svar. Forøvrigt indfandt der sig ogsaa Gesandter fra andre Magter hos Kongen under hans Ophold i Kristiania. Blandt dem var ogsaa den russiske Minister Baron Korff, der indfandt sig her paa en russisk Fregat og optraadte med megen Pomp og Pragt.

Det er ikke godt at sige, om der overhovedet er lagt nogen Plan for Kongens Reise i Norge. Det lader nærmest til, at hans Ophold her var gjort afhængigt af den Vending, som Forhandlingerne maatte tage. Dog synes det at have været Kongens Agt ialfald at udstrække Færden til det nordenfjeldske. Men dette skede dog ikke. Allerede strax efter Ankomsten til Kristiania begyndte han nemlig at tænke paa at vende tilbage til Danmark; men han talte om, at han om et Par Aar skulde foretage en Rundreise i Norge. Det skal have været det uhyggelige Veir og Veienes Ufremkommelighed, som modnede denne Beslutning hos ham. Hertil kom vel ogsaa Rygtet om Børnekoppernes Herjinger i det Trondhjemske. Over Kongsberg, Bragernes

hvad han havde at søge. Intet, han var blot kommet for at se og tale med ham. Om han da ei forlangte noget? "Nei, Far, jeg vil ønske, jeg aldrig maa trænge til dig og du ikke heller til mig." Da han gik, tog han et Stykke Brød af Bordet og stak i Lommen. Da man spurgte ham, hvad han vilde gjøre med det, svarede han: "Det vil jeg vise Kona mi, at hun kan se, hvad Brød der spises ved Kongens Bord"

og Larvik begav han og Følget sig tilbage til Danmark og naaede Helsingør den 13de Juli efter 2 Maaneders Fravær fra Danmark.*)

Medens Kongens Reise varede, fortsattes Forhandlingerne om Forbund, og baade den Afdeling af Konseillet, som ledsagede Kongen og som bestod af Schulin og J. L. Holstein, og den, som var bleven tilbage i Kjøbenhavn og som indbefattede Berckentin og Karl v. Holstein som tilforordnet, var enige om, at anbefale det franske Forslag; thi dette bød i aarlige Subsidier 400000 Species uden at forpligte de forenede Riger til andet, end hvad der stemmede med deres egen Interesse, medens det engelske Forslag kun bød 50000 £ i Subsidier med Forpligtelse til i Krigstilfælde at understøtte England med et Hjælpekorps paa 6000 Mand. Ved Forhandlingerne lagdes der ogsaa Vægt paa, at der under de forhaandenværende Forhold var vigtigere at komme til Enighed med Adolf Fredrik med Hensyn til det gottorpske Spørgsmaal end med den barnløse Karl Peter Ulrik. Alt dette havde da til Følge, at Kong Fredrik besluttede sig til at antage det franske Forslag, og under 14de August 1749 undertegnedes den nye Subsidietraktat.

Medens disse Forhandlinger stod paa, var der den 27de Juli bleven undertegnet en Præliminærkonvention mellem Danmark-Norge og den svenske Thronfølger om en eventuel Ombytning af Hertugdømmet Holsten mod Grevskaberne, og samtidig hermed blev det i 1734 indgaaede Forsvarsforbund mellem Danmark-Norge og Sverige fornyet. Nu søgte den franske Regjering ogsaa at faa den dansk-norske Konge til at garantere Adolf Fredrik Thronfølgen i Sverige; men herpaa vilde denne ikke gaa ind, da dette var at bryde fuldstændig med Rusland. En Forandring af den svenske Regjeringsform, som den franske Gesandt paastod, at den største Del af den svenske Nation ønskede, erklærede den dansk-norske Regjering, at den heller ikke vilde vide af; men den skulde, erklærede den, saafandt kun tre Svensker udtalte sig derimod, yde disse sin Understøttelse for at forhindre en saadan.

Paa Grund af Englands og Danmark-Norges forandrede Holdning saa ogsaa Rusland sig nu nødsaget til i flere væsentlige Henseender at indstille sin aggressive Politik overfor Sverige; kun fastholdt Keiserinden, at hun ved den da regjerende svenske Konges Død vilde besætte Finland med russiske Tropper saa længe, til den nye Konge, Raadet og hele den svenske Nation havde besvoret Regjeringsformen og Freden i Nystad og forlangt hendes Garanti derfor. Hun vilde da ikke blot trække sine Tropper tilbage, men ogsaa overtage denne Garanti sammen med andre Magter, hvorved Freden i Norden skulde søges befæstet. Hun vilde nu ogsaa have Kong Fredrik V

*) Kongens Reise er afbildet og stukket i Kobber af Paul Grønvald, som dengang var Lieutenant ved Søetaten. Udførelsen maa dog ifølge V. Langfeldts Anekdoter til Kong Fredrik V's Historie have ladet adskilligt tilbage at ønske baade med Hensyn til Tegning og Korrekthed forøvrigt.

til at være med paa denne Garanti; men ihvorvel denne nok kunne have Lyst til det, lod han det dog bero, idet den gamle svenske Konge i Thronfølgerens Navn paa det høitideligste bevidnede, at alle Rygter om Planer mod Forfatningen og Stændernes Frihed savnede Grund. Ganske vist fortsattes fremdeles i denne Tid, som vi nedenfor skal se, Forhandlingerne med Rusland; men disse fik dog ingen Indflydelse paa den med Sverige allerede trufne Aftale, som i det følgende Aar blev ratificeret.

Ved denne endelige Traktat, som undertegnedes den 25de April 1750, gav Adolf Fredrik Afkald paa alle Fordringer paa Slesvig med det derunder hørende Femern, forsaavidt den holsten-gottorpske Hertug Karl Peter Ulrik maatte dø uden Arvinger, og naar denne Betingelse indtraadte, skulde han i Vederlag have 200000 Rdr. Han skulde derhos i dette Tilfælde bytte det gottorpske Holsten mod Oldenburg og Delmenhorst, saaledes at de Indtægter, som Grevskaberne og den hertugelige Del af Holsten afgav, skulde æqvivaleres. Da der paa den sidste hvilede en betydelig Gjæld, medens Grevskaberne var gjældfri, skulde denne betales af Kongen af de 200000 Daler, som han havde at betale for Slesvig, og af den øvrige Sum, som medgik hertil, skulde 5% aarlig Rente fradrages Indtægten af det gottorpske Holsten. Oversteg desuagtet Hertugdømmets saaledes reducerede Indtægt Grevskabernes, skulde Kongen enten udbetale Differentsen, kapitaliseret efter 5%, i rede Penge eller og lade Prinsen beholde et Stykke af Holsten saa længe, indtil Kapitalen med Rente var dækket ved Hjælp af Indtægterne af dette. Var det omvendte derimod Tilfældet, skulde Kongen enten erholde Differentsen i rede Penge eller søge Dækning i midlertidig Besiddelse af en Del af Grevskaberne.

Medens der forhandledes om denne Traktat, blev der — uvist om fra svensk eller fra dansk Side — bragt paa Bane at knytte en Forbindelse mellem det dansk-norske og svenske Kongehus ved Forlovelse mellem Arveprins Gustav af Sverige og Prinsesse Sofie Magdalena af Danmark-Norge, der begge var fødte i Aaret 1746. Denne kom efter temmelig langvarige og vidtløftige Forhandlinger ogsaa istand det følgende Aar.

Samtidig hermed afsluttedes ogsaa ved Traktat af 18de (7de gl. St.) Oktober 1751 det langvarige Grænseopgjør, som siden 1736 havde været paa Bane mellem Norge og Sverige.

Under 14de Mai 1736 havde Kristian VI opnævnt en Kommission, bestaaende af Generalmajor Fredrik Otto von Rappe, Oberst Michael Sundt og Oberstlieutenant Peder Colbjørnsen til sammen med en fra svensk Side opnævnt Kommission at opgaa Grænserne. Efterat Colbjørnsen var afgaaet ved Døden, fortsattes Arbeiderne i den nærmeste Tid af de to førstnævnte, men i 1741 afløstes den første af Oberst Jobst Konrad Rømeling og i 1743 denne igjen af Oberst Johan Mangelsen. Den fornemste Del af dette Arbeide blev dog udført af daværende Major, senere Oberstlieutenant Peter Schnitler.

Ved det endelige Opgjør, som fandt Sted i Strømstad 2den Oktober 1751, blev de tidligere svenske Distrikter Kautokeino og Afjovara underlagte Norges Konge, ligesom Sveriges Konge herefter skulde oppebære den af Norges Krone hidtil krævede Skat over Enare Lapper samt af Utziocki og Teno. Til selve Traktaten føiedes 2 Kodiciller eller Tillæg, hvoraf det ene handlede om Lappernes fremtidige Forhold, det andet om Grænseliniens Opgaaen og Afmerkning ved Udhugning og Opsættelse af Røser, der skulde være foregaaet i Løbet af de følgende syv Aar, saa langt Rigerne stødte sammen, nemlig til Kolmisoivi Madakiætzka, nogle Mile S. O. for Polmak.

Den Maade, hvorpaa den dansk-norske Regjering havde trukket sig tilbage fra Underhandlingerne med Rusland, havde sat ondt Blod hos denne, og den russiske Gesandt Baron Korffs Optræden var heller ikke i Danmark egnet til at befæste Venskabet mellem det danske og det russiske Hof. Man maatte derfor fra dansk-norsk Side gribe til extraordinære Foranstaltninger for at berolige Ruslands Keiserinde og hendes mægtige Kantsler.

I Slutningen af 1749 sendtes Grev Rochus Lynar, der siden sin Tilbagekaldelse fra Posten som Gesandt i Stockholm havde beklædt den høieste Værdighed i Hertugdømmet Holsten og nys før havde havt sin Andel i Affattelsen af de ovenfor omtalte Traktater, som Gesandt til St. Petersburg. Her fandt han ved Hoffet stor Misnøie og Forbitrelse over de Forbund, som nys før var indgaaede mellem Danmark-Norge, Frankrige og Sverige, og man vilde her endog vide, at Schulin var underkjøbt af Frankrige. Fra russisk Side var der derfor nedlagt Paastand hos den danske Konge om, at Schulin skulde fjernes fra Regjeringen. Denne Paastand blev dog ikke blot uænset, men den gav ogsaa Anledning til, at Schulin ophøiedes i Grevestanden. Det lykkedes dog snart Lynar at overbevise den russiske Regjering om, hvorledes det hang sammen med de indgaaede Forbund, og det gode Forhold mellem Danmark-Norge og Rusland blev derfor gjenoprettet. Da Lynar om Sommeren 1750 skulde vende tilbage til Kjøbenhavn, gav den russiske Storkantsler Bestushef ham et Vink om, at der nu ikke var noget i Veien fra Storfyrstens Side for, at de gamle Stridigheder mellem ham og den danske Krone kunde blive fjernede, naar der fremkom Forslag derom. Det viste sig vel, at dette ikke var Storfyrstens Mening; men Lynar fik dog under mangehaande Vanskeligheder istandbragt Forhandlinger derom, og disse dreves paa en meget hemmelighedsfuld Maade bag Storfyrstens Ryg. Lynar var allerede kommen overens med Storfyrstens holstenske Minister Pechlin om Udkastet til en fuldstændig Løsning af Striden, som ogsaa den russiske Regjering og Keiserinde Elisabet interesserede sig levende for, og Forhandlingerne havde tillige antaget en officiel Karakter, da den skjørhovedede Storfyrste afbrød dem paa en Maade, som maatte betragtes som en eventuel Krigserklæring. Lynar troede, at det var Karnevalstummelen, som havde grebet forstyrrende ind; men i Virkeligheden var det

Storfyrstinden, den senere saa berømte Katharina II, som stod bag sin Ægtefælle. Man forsøgte vel ogsaa at faa Keiserinde Elisabet til at gribe ind; men dette mislykkedes, da der just hos hende var indtruffet en af de Perioder, hvori hun ikke taalte at se sine Ministre. Den russiske Storkantsler anbefalede da Regjeringen i Kjøbenhavn, at den uden videre skulde besætte og inddrage den gottorpske Del af Holsten; men dette Raad blev dog paa Forestilling af den Mand, som just ved denne Tid overtog Ledelsen af de forenede Rigers Udenrigspolitik, ikke fulgt.

Da Schulin i April Maaned 1750 afgik ved Døden, tilbød Fredrik V den 38-aarige Baron Johan Hartvig Ernst Bernstorff at overtage Udenrigsministeriet*). Men denne kunde først Aaret efter modtage Tilbudet, da han havde givet Prinsen af Wales, Fredrik Ludvig, Georg II's Søn, Tilsagn om at træde i hans Tjeneste som hannoveransk Minister, et Løfte, hvorfra han dog blev løst ved dennes om Vaaren 1751 indtrufne Død.

229. Johan Hartvig Ernst Bernstorff 1712—1772.

Bernstorff var bleven anbefalet til Udenrigsministerposten af Kongens Yndling A. G. v. Moltke, der hyldede ganske de samme Grundsætninger for den ydre Politik, som Bernstorff senere hen fulgte. Denne havde som i det foregaaende berørt allerede en meget smuk diplomatisk Løbebane at se tilbage paa, og de Forhold, som herskede i den dansk-norske Regjering Fredrik V's Tid igjennem, tillod ham uden Indskrænkninger at gjennemføre den Udenrigspolitik, for hvilken han ved Overtagelsen af sit ansvarsfulde Hverv strax lagde en bestemt og udførlig Plan. Denne hans Politik var af afgjort fredelig Karakter. "En Krig", udtalte han leilighedsvis senere hen, "som begyndes uden retfærdig Grund, ja, jeg vil sige mere, uden Nødvendighed, forekommer mig at være den frygteligste af alle Beslutninger, som Mennesker kan tage." Under en almindelig europæisk Krig vilde han bevare de forenede Rigers Neutralitet, saaledes at ikke blot deres Landomraade forskaanedes for at blive Krigsskueplads, men ogsaa deres Handel og Skibsfart beskyttedes mod Overlast fra krigførende Magters Side. Men han vilde derhos ad diplomatisk Vei gjøre alt, hvad der stod i hans Magt for at opretholde og forøge Rigernes Anseelse; thi, siger han, "Reputationen er for en stor Herre og for et Rige, hvad Krediten er for en Kjøbmand og hans Kontor; derved udretter han ofte mere end ved sine Kræfter og med rede Penge, og uden den kan han ikke bestaa." I fuld Overensstemmelse hermed sørgede han for at faa de diplomatiske Stillinger beklædte med duelige Embedsmænd, og disse indprentede

*) P. Vedel, Den ældre Grev Bernstorffs Ministerium. Kbh. 1882.

han stadig, at "Ærlighed er den bedste Politik", en Grundsætning, som han ogsaa selv altid fulgte. Af det gamle Subsidietraktat-System, hvorved de mindre Stater uanset de nationale Interesser blev bundne til Stormagterne, var han en afgjort Modstander, skjønt han paa Grund af Statens trykkede finantsielle Stilling saa sig ude af Stand til at bryde med denne Tradition. Som Udlænding var Bernstorff ogsaa ganske blottet for de Fordomme og Antipathier, som besjælede den danske og den norske Nation ligeoverfor Sverige, og han kunde derfor nære den Overbevisning, at "det var en Ulykke for begge Lande, at de i Stedet for ærligt at slutte sig sammen og ved fælles Hjælp at søge at sikre sig mod farlige Naboer, tvertimod svækkede hinanden indbyrdes og tillod fremmede Ministre at spille Mestre i Landet." At skabe et sterkt og oprigtigt Forbund mellem de nordiske Stater til fælles Forsvar og til Bevarelse af Ligevægten i Norden var derfor et Hovedmoment i hans Politik, der paa den anden Side ogsaa maatte have for Øie at bevare den frie svenske Forfatning, saasom Erfaringen noksom viste, at en enevældig Konge kun var altfor tilbøielig til at tilfredsstille det svenske Aristokratis Higen og Trang til krigerske Foretagender og Erobringer, og for Lyster af denne Slags var Danmark-Norge jo dets selvskrevne Bytte. Men skulde et saadant Forbund komme istand, var det en Selvfølge, at det maatte støtte sig til Frankrige, som maatte være indbefattet i Alliancen, som saaledes skulde blive et Tre-Magts-Forbund; men det skulde dog adskille sig fra de tidligere paatænkte Kombinationer af denne Art derigjennem, at de tre nordiske Lande ikke skulde være Frankriges afhængige og lydige Forbundsfæller, men at de skulde slutte sig saaledes sammen, at de kunde foreskrive Frankrige dets Politik i denne Del af Europa; men paa samme Tid skulde de altid kunne være sikre paa Frankriges Støtte til at holde England og Rusland inden passende Grænser. Efterhaanden aabnede der sig videre og videre Udsigter for Bernstorffs Politik; naar det holsten-gottorpske Spørgsmaal var løst, vilde han søge at tilveiebringe en Familie-Union inden det oldenborgske Hus, og denne skulde omfatte de tre nordiske Riger og Rusland, hvorved den vilde udstrække sit Herredømme fra Elben og indtil Kinas Grænser. Men der skulde strømme meget Vand tilhavs, før Bernstorff skulde vinde det fornødne Terrain for disse sine Operationer.

Den Gang, Bernstorff overtog Ledelsen af de forenede Rigers udenrigske Politik, herskede der just over hele Europa en Vaabenstilstand, som ved Fredsslutningerne i Dresden (1745) og Aachen (1748) havde afløst den østerrigske Arvefølgekrig, der havde rystet hele Mellem- og Syd-Europa. Men det var dog at forudse, at denne Vaabenhvile ikke vilde blive af meget lang Varighed. Thi under den forudgaaende Krig var Englands Herredømme over Havet bleven befæstet, og Preussen var indtraadt i Stormagternes Række, medens dog ogsaa Østerrige havde beholdt omtrent den samme Stilling, som det før Krigen havde indehavt. Hvad Frankrige angaar, saa havde det vel faaet sine Finantser bragte i Uorden; men det var dog endnu i

Besiddelse af de umaadelige Rigdomskilder, det eiede i sine ostindiske og amerikanske Kolonier, og vedblev derigjennem tillige at være Englands Medbeiler paa Verdenshandelens Omraade. For nu at gjenvinde, hvad det havde tabt som Sømagt, skyndte det sig med at skabe en ny Flaade. Der trak saaledes fra alle Kanter op til Uveir, og brød det først løs et Sted, vilde snart igjen hele Europa befinde sig midt oppe i Kamptummel.

I dette Havblik før den forventede Storm søgte Bernstorff i Overensstemmelse med sin Plan at betrygge den dansk-norske Stats Stilling udadtil. Med det holstenske Spørgsmaal var der efter Lynars nys omtalte Nederlag ved det russiske Hof foreløbig intet andet at gjøre end at krydse de halv forrykte Planer, som den skrullede Storfyrste nærede, og som gik ud paa snart at faa Holsten ødelagt, snart at faa det prakket paa Rusland, og at søge at faa de forskjellige adskilte Dele af Hertugdømmerne erhvervede for Danmark*). For at sikre sig Frankriges Medvirken til Gjennemførelsen af sine Planer, fik Bernstorff under 30te Januar 1754 fornyet paa 10 Aar den under 14de August 1749 sluttede Traktat med dette Rige, ihvorvel den først udløb 15de Marts 1756. Ved denne stadfæstede den franske Konge Garantien for Slesvigs Inkorporation og den svenske Traktat af 1750, hvorhos han forpligtede sig til at betale i aarlige Subsidier 300000 Daler Banco. I Tilfælde af, at en af Parterne blev angreben udenfra, skulde gjensidig Understøttelse ydes tillands og tilvands. Men med alt dette var Frankrige dog en lidet forekommende Forbundsfælle mod en mindre Stat, der ikke i tykt og tyndt vilde rette sig efter dets Regjerings Villie, og navnlig tilføiedes der Bernstorffs Politik ikke ganske uvæsentligt Afbræk ved den Interesse, som fra fransk Side vistes Sverige. Enevældets Gjenindførelse i dette Rige, der kunde befrygtes at være den største Fare for den dansk-norske Stat, kunde nemlig blive en vigtig Faktor i den franske Politik, og det var derfor Mulighed for, at Frankrige vilde yde sin Hjælp til en saadan Omvæltning, naar det derved kunde fremme sine Interesser. Ved Fornyelsen af den franske Traktat i 1754 havde den dansk-norske Regjering derfor ogsaa erklæret, at den ikke vilde tillade, at Enevældet indførtes i Sverige uden med de fire Stænders Samtykke.

Ved Rigsdagen i Sverige 1755—56 kom det til voldsomme Rivninger mellem Hoffet og Raadet, og da det første her led et afgjørende Nederlag, forberedte det en Revolution. Men Planerne blev røbede, og Greverne Brahe og Horn arresteredes. Det spøgte nu stygt for, at Adolf Fredrik

*) Allerede i 1749 havde den danske Krone afkjøbt den glücksborgske Hertug hans Andel af Ærø. I 1754 og 1756 erhvervede den fra Hertugerne af Glücksborg, Augustenborg og Beck deres Ret til den glücksborgske og pløenske Arv, og paa samme Tid kom man overens med Hertugen af Pløen om, at hans Lande skulde tilfalde den danske Konge efter hans Død. Alle disse Erhvervelser kostede Statskassen mange Penge, og Norge maatte selvfølgelig være med paa at udrede disse.

skulde miste sin Krone, og at det holsten-gottorpske Kongehus's Saga i Sverige allerede var ude. Men Rigsdagen lod sig dog nøie med at lade Hovederne hugge af de Mænd, som ansaas for at staa i Spidsen for Sammensværgelsen, og Kongen og Dronningen fik en skarp Korrex og Formaning til for Fremtiden at afholde sig fra slige Streger*). Havde man nu enten fra russisk eller dansk-norsk Side pustet til den skrøbelige Throne, hvorpaa Adolf Fredrik sad, saa vilde den utvivlsomt være ramlet overende med det hele Dynasti. Men man undlod dog aldeles at gjøre det, ihvorvel der ikke fattedes paa halve Løfter fra svensk Hold om, at man i saadant Fald vilde lade den dansk-norske Konge komme paa Valg. Det svenske Kongehus paaskjønnede dog langtfra den Holdning, som fra den dansk-norske Regjerings Side udvistes; Adolf Fredrik lod sig ikke utydelig merke med, at han heller end gjerne vilde komme bort fra Traktaten af 1750, og hans Dronning forhandlede med sin Broder Fredrik II af Preussen om, at han kunde faa svensk Pomern, hvis Sverige vandt Norge. Men om nu end den dansk-norske Konge og hans Ministre havde kunnet lade Kongehusets Ønsker og Forhaabninger gaa for, hvad de var, saa var dog den Holdning, som den svenske Kancellipræsident Andreas Johan v. Höpken indtog, langt mere foruroligende, og i September 1756 kunde Bernstorff derfor i sin mistrøstige Stemning over det uheldige Udfald af sine Bestræbelser udtale: "Sverige bliver atter et fremmed Land for os; — snart bliver der af al den Fortrolighed, som vi ønskede at fremkalde, og uden hvilken vort Maal ikke kan naaes, kun Komplimenter og tomme Forsikringer tilbage, der da hurtigt vil blive afløste af Bebreidelser".

Ligeoverfor Preussen og dets store Konge indtog Danmark-Norge en fuldkommen neutral Holdning; Bernstorff udtalte, "at Danmark maaske var den eneste af dette Lands Naboer, paa hvis Venskab det altid kunde stole". Men saa varmt var dette Venskab ikke, at Danmark-Norge paa Opfordring af den franske Regjering vilde indlade sig i noget Forbund med dette Rige. Bernstorff erkjendte, at Preussen havde en stor Mission som Protestantismens Værn paa Fastlandet, som en Modvægt mod Østerrige inden det tyske Rige og som et Bolverk mod Rusland. Men han gjennemskuede tillige Fredrik II's hele Karakter, som han ikke kunde sympathisere med, dels fordi han i ham saa en hensynsløs Politiker, for hvem alle Midler var lige gode, naar han kun kunde fremme sine egne dynastiske Hensigter, dels fordi han troede, at det holsten-gottorpske Hus i ham havde sin kraftigste Støtte. Der blev til forskjellige Tider bragt paa Bane et Forbund mellem Preussen og Danmark-Norge; men de herom fremsatte Forslag faldt alle til Jorden paa Grund af

*) Den svenske Regjerings straffende Arm naaede paa denne Tid temmelig vidt ogsaa udenfor Rigets Grænser. Bogtrykker Jens Berg i Kristiania havde for en Svenske, Helleberg, trykt en Plakat og et Skrift paa 4 Ark om Sveriges Riges Tilstand. Bogtrykkeren blev herfor holdt i Arrest et Par Maaneders Tid, men slap saa ud igjen og skulde erlægge en Bøde, som af Statholderen blev sat til 50 Rdr.

Utilbøielighed fra den dansk-norske Udenrigsministers Side. Følgen heraf var, at Fredrik II, der aldrig havde havt noget godt Øie til Bernstorff, virkelig nærede et intenst Had til ham og i 1753 endog gjorde et frugtesløst Forsøg paa at faa ham styrtet. Der fandt ogsaa fra Tid til anden forskjellige Rivninger Sted mellem Preussen og Danmark-Norge, og bestandig var disse fremkaldte af den preussiske Konges Lyst til at gribe om sig; men til Gjengjæld fandt han ogsaa stadig den danske Konge paa Modstandernes Side i de indre tyske Anliggender.

Den Stilling, som Danmark-Norge saaledes stadig indtog over for Preussen, hvede ikke de forenede Rigers Forbundsfælle Frankrige; men derved var intet at gjøre. Men endda mindre likte dette, at den dansk-norske Regjering trods det med Frankrige indgaaede Forbund vedblev at staa paa god, tildels endog fortrolig Fod med England og Hannover. Men med alt dette vilde Bernstorff dog ikke indlade sig i noget Forbund med England, da han vel vidste, hvor hensynsløs og anmassende dettes Politik i det hele taget var, og hvor lidet der paa Grund af de der herskende Forhold kunde bygges paa dettes Venskab. Han afslog derfor alle Tilbud om Alliance, som blev gjorte fra engelsk Side, og han lod det bero med den almindelige Venskabs- og Handels-Traktat af 11te Juli 1670, "saavidt det behagede England at respektere den".

I den første Halvdel af 1750-Aarene udfoldede Bernstorff ufortrødne Bestræbelser for at udvide den dansk-norske Handel og Fragtfart paa Middelhavet, og disse kronedes med saadant Held, at det danske Flag blev et af de mest ansete paa disse Farvande. Han aabnede i dette Øiemed Underhandlinger med Genua og Porten, og ihvorvel baade Sverige og Frankrige i al Stilhed lagde ham Hindringer i Veien, lykkedes det ham i 1756 at faa afsluttet Traktater med dem begge. For at sikre de danske og norske Skibe mod Barbaresk-Staternes Røverier var der i 1746 sluttet Traktat med Algier; denne efterfulgtes nu i 1751 og 1752 af lignende Overenskomster med Tunis og Tripolis. Fra Marokko kom ved samme Tid en Jøde til Kjøbenhavn, hvor han søgte at faa nogle Kjøbmænd til at sætte sig i Handelsforbindelse med denne Stat, der efter hans Sigende skulde ønske Samkvem med de nordiske Riger. Et Forsøg, som gjordes, faldt ret heldigt ud, og de kjøbenhavnske Kjøbmænd henvendte sig nu til Regjeringen med Anmodning om Bistand fra denne til at faa Forbindelsen sikret ad diplomatisk Vei. Regjeringen sendte da 2 Fregatter og 3 Handelsskibe derhen under Kommando af Kaptein Hoogland; som Gesandt fra den dansk-norske Regjering medfulgte Oberstlieutenant Longueville. Longueville fandt hos den marokkanske Sultans Søn den bedste Modtagelse, og der blev bestemt, at de danske skulde have Lov til at oprette et Faktori, have Eneret til at handle paa Byen Zaffi og Forpagtningen af Byens Told paa 5 Aar. Men de Begunstigelser, som blev de danske til Del, vakte Misundelse hos de øvrige europæiske Handlende, som derfor lagde an paa at

faa Overenskomsten kuldkastet. Da Longueville vilde opføre Faktoriet og gjøre det til en liden Fæstning, i hvilket Øiemed han lod landsætte nogle Soldater, lod Sultanens Søn, som han var bange for, at de danske ved Vaabenmagt vilde sætte sig i Besiddelse af Byen, føre dem — 48 i Tallet — bort som Fanger og satte sig i Besiddelse af Skibenes Ladninger og en større Pengesum. Man sendte derefter atter en Jøde til Kjøbenhavn for at underrette Regjeringen om, at Longueville havde gjort sig skyldig i en Kjeltringstreg. Men Regjeringen affærdigede strax fire Fregatter derhen under Kommandør Lützows Befaling, og Sultanen, der var bleven bange for de Følger, hans Søns Optræden kunde drage efter sig, maatte da finde sig i at løsgive de fangne Danske og undertegne en Traktat af 18de Juni 1753, hvorved de Danske tilstodes Ret til at handle paa Marokkos Kyster og til at holde en Konsul i Zaffi.*)

Men neppe var denne Sag bragt paa det rene, før Spanien, der betragtede sig som staaende paa stadig Krigsfod med Barbaresk-Staterne, ansaa sig forulempet derigjennem, at den dansk-norske Regjering ifølge Traktaterne forsynede disse med Krigsfornødenheder. Den spanske Gesandt i Danmark og den danske i Spanien blev tilbagekaldte, og den dansk-norske Skibsfart kom herigjennem i en ikke liden Vaande, idet de danske og norske Skibe derved blev udelukkede fra at søge ind i spanske Havne. Denne Strid blev dog ved Frankriges Mægling bilagt ved en hemmelig Traktat af 22de September 1757.

Det lader til, at Bernstorff under alle disse sine Bestræbelser har været drevet frem i Fornemmelsen af, at det truende Uveir hvert Øieblik kunde bryde løs over Europa, og at det gjaldt at benytte den kostbare Tid. Hele hans Optræden i de Aar, som ligger før Udbrudet af den fransk-engelske Kolonialkrig og Syvaarskrigen, vidner om en Statsmandskløgt, som man i de forenede Riger ikke havde set siden Griffenfelds Dage.

I Juni Maaned 1755 kom det til Brud mellem England og Frankrige, og den Krig, som nu udbrød, skulde faa sin største Betydning derigjennem, at den blev til en Racekamp om Herredømmet over og Kolonisationen af Nord-Amerika. Endnu før nogen af de krigførende Magter havde givet den dansk-norske Regjering officiel Meddelelse om Fredsbruddet, henvendte de sig til den med forskjellige Forslag og Begjæringer. England forlangte, at Regjeringen skulde hindre franske Kapere fra at sætte sig fast paa de norske Udøer eller løbe ind i norske Havne for der at sælge sine Priser, før de var kondemnerede af franske Domstole, og lovede til Gjengjæld saavidt muligt at begunstige den dansk-norske Handel og Skibsfart, "om man end ikke vilde kunne tilstaa de neutrale Stater en fuldkommen fri Skibsfart med fransk Gods". Frankrige kunde vel kræve den Krigshjælp, som i Traktaten af

*) Under Festlighederne ombord paa Eskadren efter Traktatens Afslutning gik der Ild i Fregatten "Falster", der sprang i Luften med 132 Mand.

1754 var bestemt; men paa den dansk-norske Regjerings Forestilling om, at de forenede Riger vilde kunne gavne Frankrige langt mere ved at være neutrale, indskrænkede den franske Regjering sig til at foreslaa, at Danmark-Norge og Sverige skulde slutte sig sammen i et væbnet Neutralitetsforbund for i Forening at værge deres egen Handel og Skibsfart. Den forudsaa nemlig, at en saadan maatte fremkalde en Spænding mellem England og de nordiske Riger, og i ethvert Fald vilde en Flaade, som udrustedes af disse i Forening, være en Trusel saavel mod England som mod de Lande, som maatte gjøre fælles Sag med dette Rige. Medens Svenskerne strax var villige til at gaa med paa det franske Forslag om at udsende til Oceanet en forenet dansk-norsk-svensk Flaade, hvis Udrustning og Underhold ialfald for den største Del skulde bestrides af Frankrige, og forøvrigt handle i fuld Forstaaelse med denne Stat, vægrede Bernstorff sig paa sin Side vistnok ved at indgaa paa den engelske Regjerings Forlangender om Spærring af de norske Havne; men han vilde dog paa den anden Side undgaa alt, hvad der kunde føre til et Brud mod England. Men da "Bernstorff satte den største Pris paa, at de tre nordiske Riger optraadte i Fællesskab, saa ofte det paa nogen Maade lod sig gjøre", erklærede han, at den dansk-norske Stat var villig til at tiltræde et væbnet Neutralitetsforbund med Sverige, dog maatte dette ikke være rettet mod England og heller ikke staa i noget Afhængighedsforhold til Frankrige. Ogsaa i Sverige vilde man gjerne faa Forbundet istandbragt, og den 12te Juli 1756 undertegnedes Søforbundet (Union maritime), hvorved begge Magter gjensidig forpligtede sig til at beskytte hinandens Undersaatters Handel og Skibsfart, og i dette Øiemed skulde enhver af dem aarlig, saa længe Krigen varede, udruste 8 Linieskibe og Fregatter, der hver Sommer under fælles Kommando skulde krydse i fjernere Farvande for at konvoiere Handelsskibene. Led den dansk-norske og svenske Skibsfart nogen Overlast, skulde man tage Repressalier; dog skulde saadanne ikke gjøres i Østersøen, "der lige saa vel for Krigen selv som for dens Følger maatte forblive fri og sikker". Da de krigførende Magter blev underrettede om det saaledes tagne Skridt, modtog Frankrige Efterretningen med Tilfredshed, medens England ytrede sin Mistillid derved. Ogsaa til neutrale Magter sendtes der Efterretning om det indgaaede Forbund; men der blev ikke rettet nogen Opfordring til disse om at tiltræde det.

Dette var den anden væbnede Neutralitetserklæring, som den dansk-norske og svenske Stat i Forening udstedte; men ligesom det første Neutralitetsforbund i 1690-Aarene var ogsaa dette sluttet i en altfor løs Form, til at det fuldt ud skulde svare til sin Hensigt. Alligevel blev det af en overmaade vidtrækkende Betydning, idet det baade virkede i Øieblikkets Interesse til at beskytte Skibsfarten og derhos tjente til at hævde nye folkeretlige Grundsætninger vedkommende den neutrale Handel. Men det hele Forbund frembød dog i og for sig saa meget nyt, som var Gjenstand for Tvivl og Tvist,

og de Indvendinger, som kunde gjøres, udeblev da heller ikke, da England havde faaet den Overvægt tilsøs, at det kunde sætte sig udover alle Hensyn til de neutrale Magter.

Krigen var denne Gang kommen Frankrige noget uventet, og man ønskede her i det længste, at den ikke maatte blive almindelig, men at den maatte indskrænke sig til Søen og Kolonierne. Først naar Lykken her erklærede sig imod de franske Vaaben, vilde man vende sig mod Englands saarbare Punkt i Europa, Kurfyrstendømmet Hannover, for i dette at søge et Pant, hvormed de Erobringer, England maatte gjøre i Kolonierne, kunde udvexles. For nu at faa Hannover beskyttet mod Anfald fra fransk Side søgte Georg II, hvem hans Stammeland laa overmaade meget paa Hjerte, at faa et Forbund med Østerrige istand; men her saa man nu ikke længere sin farligste Fiende i Frankrige, men i Preussen. England vilde dog ikke vide af noget østerrigsk Angreb paa denne Stat, og Østerrige vilde paa sin Side ikke for Englands Skyld kaste sig op i en Krig med Frankrige. Men medens de gamle Forbundsfæller fjernedes fra hverandre, kilede Fredrik II, der ikke vilde taale noget fransk Angreb paa Tydskland, sig ind mellem dem, og mellem England og Preussen undertegnedes saa den 16de Januar 1756 den første Westminster-Traktat, ved hvilket England og Preussen gav hinanden Tilsagn om at forhindre, at "nogen fremmed Magts Tropper rykkede ind i eller passerede gjennem Tydskland." Men ved denne Traktat, som nærmest alene tilsigtede at sikre Freden paa Fastlandet, fremkaldtes en Forandring i hele det bestaaende europæiske Alliancesystem. Østerrige og Frankrige sluttede den 1ste Mai 1756 i Versailles en Defensivtraktat; men det var dog tydeligt, at denne snart maatte blive afløst af andre mere virksomme Forbund. Der dreves da ogsaa Underhandlinger herom, men rigtignok i største Stilhed, og næsten før man vidste Ordet af, stod man i den europæiske Politik overfor et helt nyt politisk System. Saalænge Europas forskjellige Stater havde grupperet sig enten om Frankrige eller om Østerrige, havde man i Nord-Europa kunnet se ganske rolig paa Krigsbegivenhederne, der kun udviklede sig paa den sydeuropæiske Krigsskueplads. Men anderledes var det nu, da de to katholske Stormagter stod mod de tø protestantiske; da maatte Skuepladsen blive henlagt til Nord-Europa. Den dansk-norske Stats Stilling vilde være og blive lige vanskelig, hvad enten Preussen seirede eller tabte i Kampen; thi led det Nederlag, vilde enten Sverige eller Rusland blive den raadende Stormagt i Norden.

Under disse Forhold var det Bernstorff af største Vigtighed at faa tilveiebragt Forsoning mellem Georg II af England og Marie Theresia af Østerrige; men inden han endnu var kommen langt med Udførelsen af dette sit Forsæt, brød Krigen ud paa en anden Kant, idet Fredrik II i Slutningen af August 1756 uden Krigserklæring faldt ind i Sachsen for derfra at føre Kampen over paa bøhmisk Grund. Lidt efter lidt indvikledes hele Mellem-

Europa og Norden i Krigen med Undtagelse af Holland og Danmark-Norge, idet Sverige i Marts 1757 indgik en Traktat med Frankrige, til hvilken Østerrige sluttede sig, og Rusland, paa hvis Neutralitet Fredrik II havde regnet i Kraft af en mellem dette Rige og England bestaaende Traktat, gav sit Fiendskab mod Preussen Fortrinnet for dets engelske Venskab og sluttede sig til Østerrige og Frankrige for at sætte Skranker for den preussiske Erobrerkonges Anmasselser.

Men ihvorvel der under det Tryk, som fra forskjellige Kanter øvedes, var al Grund for Danmark-Norge til at tage Parti i det hele Kamprøre, undgik Bernstorff dog paa det omhyggeligste at drages ind i dette og hævdede til alle Sider de forenede Rigers neutrale Stilling. Det var ham derfor en ikke liden Skuffelse, at Sverige ikke fulgte deres Exempel, da det jo nys før havde vedtaget Forslaget om fælles Neutralitet i Søkrigen og det ovenikjøbet under en Form, som ydede den dansk-norske Regjering den mest smigrende Anerkjendelse. Skuffelsen var saa meget større, som der fra svensk Side først meddeltes Hoffet i Kjøbenhavn, at Sverige vilde optræde aktivt i den, da Beslutningen allerede var fattet, og det tog sig nok saa besynderligt ud, at Danmark-Norge opfordredes til at gjøre det samme eller til ialfald at love ikke at angribe Sverige under Krigen. Den dansk-norske Regjering indlod sig imidlertid hverken paa det ene eller det andet af, hvad Sverige saaledes forlangte; men den holdt dog fast ved den bevæbnede Neutralitet, ihvorvel det laa i Sagens Natur, at denne vanskelig kunde hævdes nu, da Sverige var bleven en krigførende Magt. Fastlandskrigen og den fransk-engelske Søkrig var vel uafhængige af hinanden, og Sverige kunde efter Datidens diplomatiske Anskuelser godt føre Krig med Preussen uden derfor at komme i Krig med England, som understøttede denne Stat, ja uden at dets Neutralitet i den engelsk-franske Søkrig derfor ophørte. Men alligevel maatte Sveriges aktive Deltagelse i Fastlandskrigen medføre, at de engelske Krydseres Voldsomheder mod den svenske Skibsfart til en vis Grad vilde finde Medhold hos den engelske Regjering, og som Følge heraf kom ogsaa den danske Skibsfart til at blive udsat for Forulempelser fra engelsk Side. Skred nu Sverige til at øve Repressalier, var der Fare for, at der paa Grund af Forbindelsen mellem de to Stater ogsaa vilde komme til et Brud mellem Danmark-Norge og England.

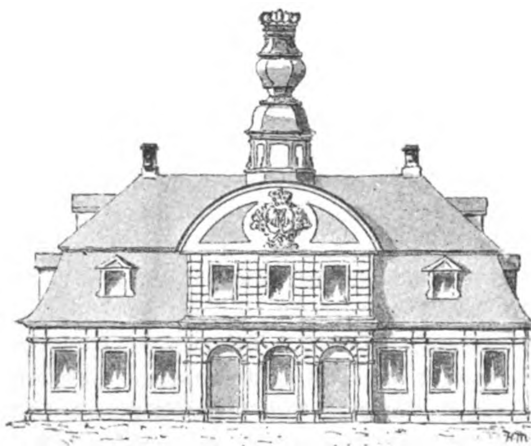
En anden Følge af Sveriges Optræden var, at Østersøens Neutralisation maatte ophøre. Om Vaaren 1757, da Preussen af Rusland blev forulempet ved Blokade og Opbringelser, forlangte Fredrik II at faa en engelsk Flaade til Hjælp. Nu besluttede Sverige og Rusland at hindre dette samt at afspærre Østersøen ved at lægge deres forenede Flaader ved Udløbet af Sundet. De opfordrede ogsaa den dansk-norske Regjering til at lade sin Flaade forene sig med deres i dette Øiemed. Men Bernstorff erklærede, at derpaa kunde man her ikke indlade sig; thi Aftalen om den væbnede Neutralitet

gjaldt kun den fransk-engelske Søkrig, derimod ikke den senere opstaaede og fra denne helt forskjellige tyske Krig. Hvad man kunde forlange i en Krig, hvori England ingen Interesser havde at varetage, kunde man ikke kræve i en, hvori England var ligefrem forpligtet til at komme en i Nød stedt Forbundsfælle til Hjælp. Det eneste, Bernstorff under disse Forhold vilde indlade sig paa, var ad Underhandlingernes Vei at formaa den engelske Regjering til at afstaa fra at sende en Eskadre til Østersøen. Der blev da ogsaa lovet ham, at Englænderne i ethvert Fald ikke skulde sende nogen Flaade afsted uden først at underrette Danmark derom. Dette skede da heller ikke, hverken i 1757 eller i 1758, da det samme Forhold gjentog sig, og ialfald i det sidste Aar brugte den engelske Regjering Bernstorffs Forestillinger som Paaskud til, at ingen Understøttelse tilsøs blev sendt den preussiske Konge. Da nu Sverige og Rusland ikke kunde komme nogen Vei med den dansk-norske Regjering, undertegnede de under 26de April 1758 en Erklæring, hvori de aftalte, at de med forenede Kræfter vilde modsætte sig, at England sendte Krigsskibe ind i Østersøen, og i dette Øiemed vilde de med sine forenede Flaader afspærre den snevre Passage i Sundet mellem Sjæland og Drago, dog saaledes, at disse ikke skulde lægge sig under de danske Fæstningers Kanoner. Da man nu meddelte den dansk-norske Regjering denne Beslutning, udtalte Bernstorff sin Forundring over, at en saadan Aftale virkelig kunde foregaa i al Hemmelighed; men paa den dansk-norske Regjerings Holdning skulde den dog ikke øve nogen Indflydelse, og da den forenede svensk-russiske Flaade ankom til Sundet og lagde sig mellem Amager og Skaane, forlangte Bernstorff, at den skulde lægge sig mere østover mod Falsterbo. Men det hele Spørgsmaal fik dog liden praktisk Betydning; thi allerede i August Maaned opløstes Flaaderne. I det følgende Aar, 20de Marts 1759, sluttede Sverige og Rusland en formelig Konvention om Udrustningen af en kombineret Flaade paa 25 Orlogsskibe og 8 Fregatter, der skulde forhindre, at "nogen fremmed Magt" sendte Krigsskibe eller Kapere ind i Østersøen, og denne Overenskomst skulde baade Danmark-Norge og Frankrige indbydes til at tiltræde. Men efterat der først var gjort Brud paa Konventionen af 12te Juli 1756, drog dette snart andre efter sig, og navnlig var det Rusland, som nu bestred den Grundsætning, at Flaget dækker Ladningen, med samme Iherdighed, som England før havde gjort. Heller ikke Sverige tog det saa nøie med Overholdelsen af de Søretsregler, som det selv havde været med paa at opstille. Bernstorff krævede som Følge heraf Skibsfartsforholdene paa Østersøen ordnede paa en mere liberal Maade, hvorved der tillodes alle Nationers Skibe, der ikke var ladede med Kontrabande eller Tropper, som var bestemte for Fienden eller hans Garnisoner, at beseile alle de preussiske Handelsbyer og Havne, der ikke var virkelig blokerede eller beleirede. Det lykkedes ham ogsaa at faa disse Paastande godkjendte i den svensk-russiske Konvention af 20de Marts 1759, der endog udtrykkelig gjentog, at denne Frihed skulde komme Kongen af Preussens egne Stater og Undersaatter tilgode.

Under saadanne Forhold maatte den dansk-svenske bevæbnede Neutralitet friste en temmelig kummerlig Tilværelse. England, der i Begyndelsen synes at have næret en vis Respekt for den, opdagede snart, at den var diplomatisk uholdbar, og indvendte mod den, at en fælles Optræden ikke kunde finde Sted fra de to nordiske Staters Side, da de Traktater, hvorved deres Forhold til England bestemtes, var forskjellige for begge Riger. Derhos vilde man ikke paa nogen Maade medgive, at Flaget skulde dække Ladningen. Som Følge af alt dette og Sveriges fiendtlige Holdning overfor Preussen kunde de britiske Krydsere efterhaanden lægge større og større Overmod for Dagen overfor de neutrale Skibe. De maritime Demonstrationer, som skulde give den væbnede Neutralitet Eftertryk, var ogsaa i det hele taget lidet virksomme. I 1756 var de to Flaader, den svenske under Admiral Taube, den danske under Rømeling, stukne i Søen i Juli Maaned. Men den svenske var meget slet rustet, og der udbrød Sygdom ombord. Foreningen af de to Flaader kunde derfor først sent paa Sommeren foregaa ved Flekkerø. Men efter et kort Krydstogt i Nordsøen skilte de allerede ved Oktober Maaneds Begyndelse Lag og vendte hjem hver til sit. I 1757 indfandt den dansk-norske Flaade sig i Juni Maaned ved Flekkerø, det aftalte Mødested, men maatte længe vente paa den svenske, der underveis havde faaet Ordre til at vende om for i Forening med en russisk Flaade at hindre en engelsk Eskadres forventede Indtrængen i Østersøen. Først i September Maaned kunde den i Forening med den dansk-norske foretage et Krydstogt i Nordsøen, hvorfra de efter en Maaneds Forløb atter vendte tilbage. I 1758 løb den dansk-norske Flaade ud i April Maaned for at føre Tropper over fra Norge til Kjøbenhavn og Holsten. Siden krydsede et Par af Skibene i Nordsøen, medens Resten af Flaaden laa paa Kjøbenhavns Red. Imidlertid laa en forenet svensk og russisk Flaade i Sundet for at passe op en engelsk Eskadre, som antoges at skulle gaa til Preussen. Efterat denne igjen var opløst, vilde den svenske Flaade forene sig med den danske. Men Bernstorff, som ikke skjøttede om de svenske Manøvrer, fik det forhindret. Det var for langt paa Aaret, til at et Nordsøtogt kunde foretages, hed det.

Under den første Del af Syvaarskrigen holdt den dansk-norske Stat sig fuldkommen neutral; men Bernstorff holdt dog vaagent Udkik paa alle Kanter, idet han var rede til at gribe ind i det tyske Røre, naar og hvor der gaves Leilighed til at høste en eller anden Fordel for den dansk-norske Stat. I Begyndelsen af 1757 fik han saaledes underhaanden fra Fredrik II af Preussen Opfordring til at mægle Fred mellem ham og den franske Konge. Bernstorff var ikke uvillig til det; men Forhandlingerne kom dog ikke istand, da der gjordes Vanskeligheder fra fransk Side. Længere ude paa Aaret var ogsaa Fredrik II saapas ovenpaa, at han ikke tænkte paa at slutte Fred med det første. Da Syvaarskrigen truede med at antage Karakter af en Religionskrig mellem Protestanter og Katholiker eller, hvad der var det samme, en

Rigskrig i Tyskland, fik Bernstorff dette forebygget, og han arbeidede derhos paa at faa Hannover erklæret neutralt under Krigen. Men dette hans Forsøg mødte Modstand baade hos den engelske Konge og den franske Regjering, og han maatte derfor indskrænke sig til, at kun Bremen og Verden erklæredes neutrale; siden 1715 paahvilede der nemlig den danske Stat Forpligtelse til at garantere den hannoveranske Kurfyrste disse Landskaber og at stille 8000 Mand til deres Forsvar. En Konvention herom blev vel undertegnet i Kjøbenhavn i Juli 1757; men den blev strax overtraadt fra hannoveransk Side, hvorved den Forpligtelse, som paahvilede Danmark, bortfaldt. Først for sent fik den engelske Konge Øinene op for, hvor uklogt han havde handlet ved ikke paa Forhaand at modtage Bernstorffs Forslag om Hannovers Neutralisation og maatte, da dette Land allerede var besat af

230. „Holmen" i Kjøbenhavn.

franske Tropper, anmode denne om at træde mæglende imellem; det lykkedes ham da med Grev Lynar som Underhandler at bringe et Slags Overenskomst istand, hvorved den hannoveranske Hær blev reddet fra den sikre Undergang, som truede den. Derimod blev hele Hannover besat af franske Tropper, som huserede ganske forskrækkeligt her, og neppe havde den preussiske Konge vundet nogle Fordele over Franskmændene, før den aftalte Overenskomst blev brudt fra engelsk Side. Man gav nu Bernstorff Skylden for, at det hele var gaaet slig. Men dette var dog ikke i sin Orden, da hverken England eller Frankrige havde holdt sig til den trufne Aftale, som de begge gjorde sig al optænkelig Umag for at finde Hager ved og vride sig fra. Alligevel gjorde Bernstorff efter Anmodning fra fransk Side i 1758 et nyt Forsøg paa at faa Hannover erklæret neutralt; men heller ikke denne Gang lykkedes det

ham, og snart blev han afskaaret fra alle yderligere Forsøg i den Retning ved den Overenskomst, som Kong Georg II baade som Konge af England og som Kurfyrste af Hannover sluttede med Preussen om ikke at indgaa paa nogen Fred, Vaabenstilstand eller Neutralitetskonvention uden denne Magts Samtykke.

Disse Forhold viste dog snart, at det var absolut nødvendigt for den dansk-norske Regjering at drage en Hær sammen i Holsten for at sikre sig mod, at denne Del af den danske Konges Besiddelser skulde blive Krigsskueplads. Der var nemlig Grund til at frygte for, at Fredrik II kunde finde paa at besætte Hamburg og Lübeck, som hidtil var holdte udenfor Krigen, eller ogsaa at angribe den gottorpske Del af Holsten, da den russiske Storfyrste havde lovet at overlade Østerrige sine holstenske Tropper mod en større aarlig Sum. Den russiske Hær var ved sin Fremrykning gjennem Øst- og Vestpreussen og Pomern kommen nær den danske Grænse, og døde Keiserinde Elisabet pludselig — som efter hendes hele Levevis var i høieste Grad sandsynligt —, saa vilde Storfyrsten neppe heller vente overvættes længe, før han skred til Angreb paa Danmark. Alle disse Muligheder maatte derfor søges forebyggede ved en større Troppesamling. Men herimod reiste Landets mislige økonomiske Forfatning alvorlige Hindringer. Bernstorff fik da ved forskjellige kløgtige politiske Manøvrer under 4de Mai 1758 i Kjøbenhavn istandbragt en Traktat mellem Frankrige og Danmark-Norge, hvorved de forenede Riger skulde hjælpes ud over de største Vanskeligheder. Ved denne, der iøvrigt fastslog Danmarks Neutralitet, forpligtede Danmark-Norge sig til at drage sammen i Holsten en Hær paa 18000 Mand Fodfolk og 6000 Ryttere, mod at Frankrige skulde hjælpe de forenede Riger til i Frankrige at faa optaget et Laan paa 6 Mill. Livres à 5%. Ethvert Angreb paa Hamburg, Lübeck og det storfyrstelige Holsten skulde betragtes som rettet mod den danske Stat selv, og hverken Preussen, Hannover, England eller andre med dem forbundne Magter maatte have Tilladelse til at foretage Hververninger af Rekruter eller Indkjøb af Heste i den danske Konges Lande. Paa sin Side forpligtede Frankrige sig til før eller ved Freden at tilveiebringe en varig Overenskomst mellem Danmark og Storfyrsten, hvorved Oldenburg og Delmenhorst mageskiftedes mod det storfyrstelige Holsten, uden at det skulde koste Danmark noget Offer i Penge; vægrede Storfyrsten sig ved at gaa ind herpaa, skulde Frankrige paa anden Maade skaffe den dansk-norske Konge et passende Vederlag. Blev Danmark paa Grund af Troppesamlingen i Holsten angrebet fra den ene eller den anden Kant, skulde Frankrige være forpligtet til ved virksom Bistand at holde det skadesløs. Denne Traktat skulde den franske Regjering drage Omsorg for, at den inden to Maaneder blev tiltraadt af Østerrige. Dette ydede da ogsaa Traktaten sin Garanti, men rigtignok først under 1ste November 1758.

Allerede 8 Dage efter at Traktaten med Frankrige var undertegnet, udfærdigedes der kongelig Befaling om, at danske og norske Tropper skulde

drages sammen i Holsten, foreløbig en Styrke paa 25000 Mand*), der stilledes under Befaling af Markgrev Ernst Fredrik af Brandenburg-Kulmbach, og allerede i Juli Maaned havde denne indtaget sine Stillinger langs Grænsen, hvorved der dog toges omhyggelig i Agt, at det storfyrstelige Territorium og hvad der henhørte under den fælles Regjering samt Pløns, Eutins, Lübecks og Hamburgs Omraade forblev uberørt.

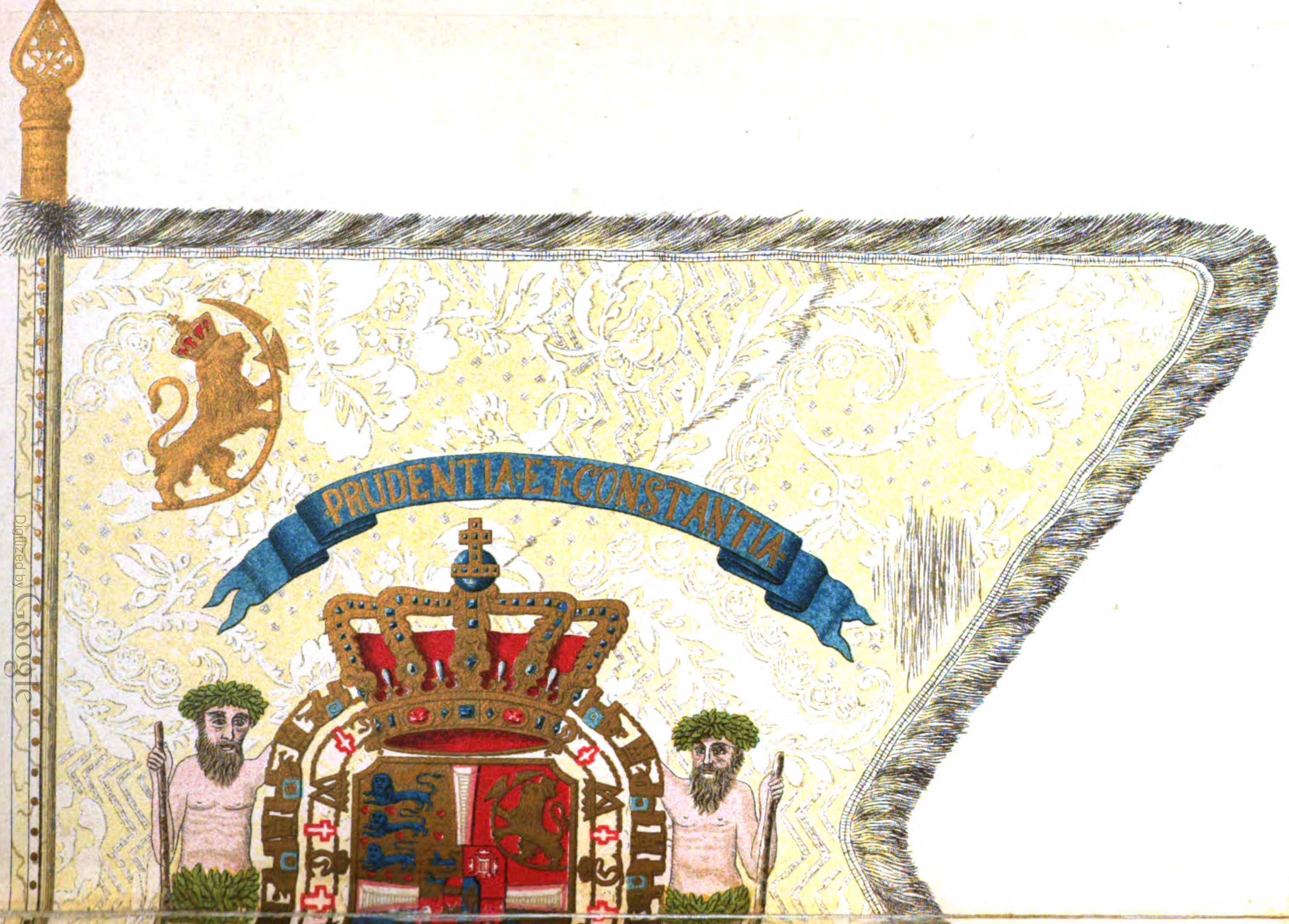
Men baade Traktaten, om hvilken der trods den Omhyggelighed, hvormed den holdtes hemmelig, maa være sivet noget ud, og denne Troppesamling vakte Mistanke paa forskjellige Steder. Medens man i Sverige, hvor man hidtil havde troet, at den dansk-norske Regjering spillede under Dække med England og Preussen, nu indbildte sig, at Danmark vilde optræde som fransk Hjælpemagt, var man i Rusland tilbøielig til at anse den hele Troppesamling for en Demonstration mod det gottorpske Holsten; ogsaa England og Preussen nærede den Anskuelse, at det tagne Skridt var rettet mod dem. Alle disse forudfattede Meninger lykkedes det dog Bernstorff at faa fjernet. Men værre var det for ham at faa forhindret, at de forenede Riger ikke droges op i Krigen, og herpaa blev der lagt an især fra Østerriges Side. Da den preussiske Konge i 1758 havde besat Hertugdømmet Mecklenburg, der havde sluttet hemmelige Traktater med Frankrige, paalagde Keiseren den danske Konge i Egenskab af holstensk Hertug at drive Preusserne ud; men herpaa vilde den danske Regjering ikke indlade sig. Derimod var der intet i Veien for, at nogle af den dansk-norske Konges Tropper kunde forlægges derhen, naar Hertugen henvendte sig direkte til den danske Regjering derom; men da dette Skridt ikke skulde tages uden paa Frankriges og Østerriges indstændige Anmodning, undgik den ogsaa denne Fare, da Opfordring fra den Kant nu

*) Af norske Tropper førtes om Vaaren 1758 herhen Søndenfjeldske og Nordenfjeldske Regiment og en Bataillon af 1ste og 2det Akershusiske samt af 1ste og 2det Oplandske.

Senere paa Aaret overførtes det første norske Dragon-Feltkorps, bestaaende af 8 Kompagnier af de fire søndenfjeldske Dragonregimenter, under Kommando af Frants Sehested. I 1760 overførtes fra Bergen, Larkollen og Fredriksstad til Kjøbenhavn det af Ove Brockenhuus kommanderede andet norske Dragon-Feltkorps, bestaaende af 8 Kompagnier Dragoner, samt en Bataillon af de sex Regimenter: 1ste og 2det Bergenhusiske, 1ste og 2det Smaalenske og 1ste og 2det Vesterlenske. Grenadererne af disse Regimenter seilede i Mai 1761 fra Bergen til Glückstadt, og samme Vei gik om Vaaren 1762 to throndhjemske Batailloner og Grenadererne af alle tre throndhjemske Regimenter.

Af de norske Afdelinger i Kjøbenhavn dannedes der af to Bergenhusiske og Vesterlenske Batailloner 1ste norske Feltregiment under Henrik Gude, af de to Smaalenske Batailloner 2det norske Feltregiment under Rudolf Rømeling, og af de to throndhjemske Batailloner 3die norske Feltregiment under Georg Fr. v. Krogh.

Til Holsten havde om Vaaren 1762 den norske Hær ialt sendt følgende Tropper: 3 Artillerikompagnier, 2 Dragonregimenter, 4 hvervede og 12 nationale Batailloner Fodfolk, de første paa 450, de sidste paa 500 Mand hver. I det samme Aar var omtrent 1000 Mand af de Bergenhusiske og Vesterlenske Regimenter beordrede til Tjeneste ombord paa Flaaden.

PRUDENTIA·ET·CONSTANTIA·

Henr. Mathiesen
1889.

Kavaleristandart fra Fredrik V's Tid.

Den er af Silkedamask. Paa Holken øverst paa Stangen staar.
Det Fierde Syndenfieldsche Dragoner Regiment
Oprettet den 15de Julii 1750. D.A.G.
För Schal glippe, Norsche Klippe,
För jeg Kongens Mand Schal slippe.
Opbevares paa Akershus Arsenal.

udeblev. Det er ogsaa sikkert nok, at en saadan Indblanding i de mecklenburgske Anliggender vilde have faaet en skjæbnesvanger Rækkevidde for Danmark. Det viste sig nemlig umuligt at faa reist det Laan i Frankrige, som der ved Traktaten var truffen Aftale om, ja, det holdt endog haardt at faa udbetalt i rette Tid de Subsidier, hvormed de forenede Riger ifølge den ældre Traktat skulde forstrækkes. Kardinal Bernis, der ledede Frankriges udenrigske Styre, holdt Frankriges Stilling for at være saa uholdbar, at han efter et uheldigt Forsøg paa at skaffe Landet Fred, traadte tilbage og erstattedes af Hertugen af Choiseul. Med dette Skifte var den dansk-norske Regjering i den første Tid kun lidet tjent. Choiseul lod nemlig ingen Leilighed til at chikanere sin Forbundsfælle gaa ubenyttet hen. Sit Misnøie med Traktaten af 4de Mai 1758, som han saa sig ude af Stand til at opfylde, særlig hvad det store Laan paa 6 Millioner angik, viste han paa en saa paatagelig Maade, at Bernstorff fandt det lige saa godt først som sidst at give Afkald paa Laanet, hvoraf han ikke havde oppebaaret en eneste Skilling, da man jo ikke havde noget Middel til at tvinge den franske Regjering til at vedstaa Traktaten. Endda fordrede han, at Danmark-Norge i Henhold til Traktaten af 30te Januar 1754 skulde tage aktiv Del i Krigen, og der blev endog truffet Aftale mellem Frankrige og Østerrige om at tvinge den dansk-norske Regjering dertil. Først begyndte han at lokke ved at forestille Bernstorff, at "det stod i Danmarks Magt at spille en glimrende Rolle", idet dette Rige ved Deltagelse i det næste Felttog kunde vinde Lauenburg, Ost-Friesland og Westfalen. Men da Bernstorff gav Afkald paa denne "glimrende Rolle", vilde Choiseul, at den danske Flaade skulde forene sig med den franske i Kanalen, hvorpaa der skulde rettes et Angreb paa Englands Magt i selve dens Midtpunkt. Men heller ikke herpaa vilde Bernstorff indlade sig. Da nu Choiseul indsaa, at han paa denne Vis ikke kunde komme nogen Vei med den sindige Bernstorff, slog han om, og han blev nu — og det temmelig snart — saa gunstig stemt mod denne og hans Politik, at han, den ellers saa stolte og overmodige Mand, ikke blot raadførte sig med sin danske Kollega, men endog betroede ham, hvad han selv kalder "de intimeste Hemmeligheder, som hidtil har været skjulte endog for vort eget Ministerium." Han tiltraadte Bernstorffs Anskuelse, at den forhaandenværende politiske Kombination var af forbigaaende Karakter og unaturlig; thi den beroede jo væsentlig paa Keiserinde Elisabet af Ruslands Had til Preussens Konge. Naar Preussen var ødelagt — hvad der ogsaa i andre Henseender var i høi Grad stridende mod Frankriges Interesse — vilde Rusland igjen nærme sig England, som Bernstorff ansaa for Frankriges naturlige Fiende, og Sandsynligheden talte ialfald for, at der snart om England vilde samle sig en stor Koalition, der var rettet mod Frankrige. Mod dette kunde der alene skabes en Modvægt ved Oprettelsen af en Familiepagt mellem de bourbonske Hoffer i Syden og ved Oprettelsen af et sterkt nordisk Forbund, bestaaende af

Danmark-Norge og Sverige. De store politiske Planer, hvormed Choiseul og Bernstorff hver paa sin Kant omgikkes, stemte saaledes i alle sine Hovedtræk overens.

Men tabte den dansk-franske Traktat af 4de Mai 1758 sin Betydning i flere vigtige Henseender, saa beholdt den danske Regjering dog den væsentligste Fordel, som den stillede i Udsigt: en virksom Bistand fra de allieredes Side til at faa det holstenske Spørgsmaal løst. Dettes Løsning havde stedse ligget Bernstorff paa Hjerte; men han havde dog foreløbig maattet lade det bero, idet det efter Grev Lynars mislykkede Mission til Rusland gjaldt for ham at skabe en ny Operationsbasis. Hans skarpe Øie havde imidlertid gjennemtrængt det Mørke, som hvilede over Forholdene ved det russiske Hof, og opdaget, at det var den unge Storfyrstinde Katharina, om hvem alt samlede sig og som i Virkeligheden holdt alle Traade i det usynlige Net, som omspændte alt her, i sin Haand. Men bevogtet, som ethvert af hendes Skridt var, faldt det ikke let for nogen af de fremmede Gesandter at komme hende nær. Dette skulde dog lykkes den danske Minister v. Osten, der i 1757 fik Ansættelse i St. Petersburg, og det endog i den Grad, at han paa en Gang blev hendes politiske Raadgiver og intimeste Fortrolige. Gjennem von Osten grundlagdes ogsaa det Bekjendtskab mellem Bernstorff og Katharina, som skulde faa temmelig vidtrækkende politiske Følger. Hun lærte nemlig at betragte Mageskiftet som en politisk Nødvendighed; men hun vilde dog have et klækkeligt Vederlag for Holsten. Hun fordrede saaledes foruden Grevskaberne, at den Holsten paahvilende Gjæld helt og holden skulde overtages af Danmark, som desuden skulde udrede et kontant Beløb af $1^1/_2$ Mill. Daler. Dette var noget ganske andet, end hvad der var krævet i 1750, og selv om det maatte lykkes, naar Forhandlingerne herom kunde optages, at faa det kontante Beløb nedpruttet i væsentlig Grad, saa var og blev dog Storfyrstindens nye Forslag absolut uantageligt, saa meget mere som ingen — den storfyrstelige Familie end ikke undtagen — vidste, hvor stor den Hertugdømmet paahvilende Gjæld var. Bernstorff negtede derfor ubetinget at gaa ind paa Forslaget; men vilde Storfyrsten opgive ethvert territorialt Vederlag, kunde han endog, om det viste sig fornødent, forøge den kontante Udbetaling til 2 Mill. Daler. Men alle disse foreløbige Forhandlinger havde dog kun Betydning, forsaavidt som man havde ryddet hendes principielle Modstand mod Mageskiftet af Veien; endnu var der fuldt op af Vanskeligheder at overvinde, før man kunde tænke paa at optage Forhandlingerne derom for Alvor.

I Henhold til Traktaten af 4de Mai 1758 krævede Bernstorff, der indsaa, at det var nødvendigt at tage fat paa Løsningen af det holstenske Spørgsmaal, medens Keiserinde Elisabet endnu levede og før der endnu var sluttet Fred mellem de krigførende Magter, at Hofferne i Paris og Wien skulde optræde som Mæglere i St. Petersburg. Han gjorde det indlysende for dem, at heller ikke de paa nogen Maade kunde være tjente med, at Rus-

land beherskede Norden eller at den russiske Czar som tysk Rigsfyrste skaltede og valtede i Tysklands indre Anliggender, som han lystede. Det synes af denne Forestilling at fremgaa, at Bernstorff har gjort Regning paa, at den danske Konge fremdeles skulde forblive i Besiddelse af Grevskaberne. Ved Traktaten af 4de Mai var det nemlig bestemt, at Mageskiftet ikke skulde koste Danmark noget finantsielt Offer. Overtog nu dette Rige den Gjæld, som det tilkom Storfyrsten at betale, vilde Bernstorff under Forhandlingerne mage det saa, at Danmark beholdt Grevskaberne som Pant saa længe, indtil dette havde faaet Dækning for sit Udlæg. Naar man som Bernstorff kjendte til, paa hvilken slet Fod de russiske Finantser stod, kunde man trygt gjøre Regning paa, at dette aldrig vilde ske.

Den franske og østerrigske Regjering satte sig da ogsaa i Bevægelse for at formaa den russiske Keiserinde til at gjøre sin Indflydelse paa Storfyrsten gjældende. Men hertil viste hun sig saa uvillig, at det hele lod til at ville gaa rent i Staa. Nu havde, som ovenfor anført, Rusland og Sverige under 20de Marts 1759 afsluttet en Konvention "til Sikkerhed for Handelens og Skibsfartens Frihed i Østersøen", og denne lovede Bernstorff, at Danmark skulde tiltræde, paa Betingelse af, at det blev sikret mod at komme i Konflikt med England, og at Rusland paa sin Side skulde tiltræde Traktaten af 4de Mai 1758. Det drog ud, før det russiske Kabinet, som maatte forhøre sig hos den stivsindede Storfyrste, kunde bekvemme sig dertil; men Omstændighederne tvang det dog den 21de Marts 1760 til at tiltræde Traktaten af 4de Mai, hvorpaa Danmark Ugesdagen derefter tiltraadte Konventionen af 20de Marts, til hvilken imidlertid ogsaa Frankrige havde sluttet sig. Men i Ruslands Tiltrædelse hed det rigtignok, at "den ikke i nogen Maade skulde præjudicere Storfyrstens Rettigheder og Fordringer som Hertug af Holsten", samt at "for det Tilfælde, at Forhandlingen om et Mageskifte uden yderligere Vederlag eller paa anden Maade, for hvilken Keiserinden vilde anvende sine gode Tjenester, ikke lykkedes, skulde det Vederlag, som var lovet Danmark, hverken ydes paa Storfyrstens eller paa nogen af Ruslands Allieredes Bekostning". Lykkedes derimod Forhandlingen, skulde ogsaa Rusland være med paa at garantere Mageskiftetraktaten i Forening med Frankrige og Østerrige. Men hvad der saaledes var vundet, havde dog i Grunden overmaade meget lidet at sige. Storfyrsten stak nu sin Næse lige saa høit mod Sky, som han nogensinde før havde gjort og vel saa det, og den Hjælp, som den danske Regjering havde gjort Regning paa at finde hos det russiske Kabinet og de allieredes Gesandter, viste sig at være jevngod med slet ingen. Men hvad mere er: mellem Rusland og Østerrige blev der paa samme Tid sluttet to hemmelige Traktater, hvorved Østerrige ikke blot garanterede Storfyrsten Holsten, men ogsaa lovede, at han skulde faa tilbage den gottorpske Del af Slesvig. For selv ved Fredsslutningen at gjenerhverve Schlesien maatte Østerrige love, at Rusland skulde faa Kongeriget Preussen, det nuværende

Øst=Preussen. Hvis dette indtraf, vilde hele Norden og navnlig da Danmark komme i fuldkommen Afhængighed af denne Magt.

Den Troløshed, som Østerrige saaledes tillod sig over for Danmark, var unegtelig et meget stivt Stykke; men det hele tager sig dog værre ud, end det i Virkeligheden var, og Traktaterne var derhos tilblevne nærmest ved et Slags Overrumpling fra russisk Side. Det var nemlig i de diplomatiske Kredse Meningen, at Preussen skulde betragtes som Storfyrstens Vederlag for Holsten, idet dette Hertugdømme skulde afstaaes til Danmark, mod at denne Stat med sin marschfærdige Hær tog Del i Kampen mod Fredrik II; men da man forhørte sig om Storfyrstens Mening, vilde han ikke vide noget af det. Traktaterne kom imidlertid som sagt istand; men saa hemmelig det hele dreves, havde Bernstorff dog faaet Tæft af, hvad der var paafærde, og da de russiske Tropper begyndte at rykke ind i Schlesien, laa de russisk=østerrigske Planer og Aftaler samt den Fare, de indeholdt baade for Europas Fred i Almindelighed og for Danmarks hele Tilværelse i Særdeleshed, aabenbare for Bernstorffs klare Blik. Dette Øieblik, da alt beroede paa Preussens høist tvivlsomme Modstandsevne og en udbrændt og fordrukken Keiserindes Levedygtighed, maa have været det mest spændende i Bernstorffs hele politiske Liv; thi forbunden med Fare var enhver af de Udveie, han maatte vælge. Han undersøgte nu nøie, hvilke Fordele han vilde kunne paaregne som Englands og Preussens Allierede, og da han havde bragt den Sag paa det rene, nedlagde han ved Hofferne i Wien og Paris Paastand om, at enten skulde Rusland formaaes til at opgive Tanken om at beholde Øst=Preussen, eller og maatte det holstenske Spørgsmaal løses, forinden denne Afstaaelse skede. Choiseul indrømmede, at noget maatte gjøres for at faa forhindret, at Rusland kom i Besiddelse af Preussen, og lovede at arbeide derfor i Wien. Men Bernstorff, der ikke havde overvættes store Tanker om den Bistand, som han vilde faa fra den Kant, besluttede sig til at tage Sagen i sin egen Haand. I Stedet for at sende Ratifikationerne af Traktaterne af 21de og 28de Marts udfærdigede han den 26de Juni Ordre til Østen om, at han skulde erklære for de russiske Ministre, at Kongen "i Betragtning af Storfyrstens vedvarende Had til Danmark ikke roligt kunde finde sig i en Forøgelse af Ruslands Magt, saa længe Arvingen til dets Throne vilde bevare Paaskudet til at angribe Danmark. Kongen maatte derfor anholde hos Keiserinden om, at hun vilde anvende sin Myndighed over Storfyrsten for at bringe denne til at opgive sine Fordringer paa Slesvig og overdrage sin Del af Holsten til den danske Krone. Til Gjengjæld vilde Kongen tiltræde Foranstaltningerne til Fredens Bevarelse i Østersøen, paatage sig Pantegjælden, der hvilede paa Holsten, og desuden forpligte sig til at betale Storfyrsten en aarlig Sum af 100000 Rubler, indtil han ved Freden blev sat i Besiddelse af et passende Vederlag eller opnaaede Nydelsen af de Fordele, som ved samme Fred maatte blive Keiserriget tillagte.

Derimod kunde Danmark ikke længere tilbyde noget territorialt Vederlag, da enhver Tanke om en Svækkelse af Riget under nærværende Omstændigheder vilde være uforenelig med Monarkiets Bestaaen. Dersom det holstenske Anliggende ikke ordnedes, vilde Kongen se sig nødt til "at tage Raad af Nødvendigheden" og ofre alt for at sikre sig mod Storfyrstens Planer." Men da Osten forebragte denne Meddelelse i St. Petersburg, blev der en svare Staahei. Keiserinden blev næsten ædru af Harme over at høre det lille Danmark bruge et Sprog, som stod i den skarpeste Modsætning til de Smigrerier, som Stormagterne ellers pleiede at overvælde hende med, og havde hun saasandt gaaet efter Øieblikkets første Indskydelser, vilde Krigen strax være brudt ud mellem Rusland og Danmark. De franske og østerrigske Diplomater blev ogsaa hel fortænkte, da de fik høre, hvad Bernstorff gjorde, og de troede endog, at han allerede havde afsluttet en Alliance med England og Preussen, og at han derfor nu med Overlæg søgte at fremkalde et øieblikkeligt Brud med Rusland. Men havde Bernstorff end ikke indladt eller tænkt at indlade sig paa saadant, saa havde han dog ved sin Holdning givet baade Russen, Franskmanden og Østerrigeren saa meget at tænke paa, at de ikke vilde sætte alt paa Spidsen. Bernstorff gik da heller ikke videre. Ratifikationerne af Traktaterne blev nu udvexlede med Rusland, og den russiske Keiserinde erklærede saa til Gjengjæld, at hun vilde søge at formaa Storfyrsten til en Overenskomst i det holstenske Spørgsmaal, for hvis Løsning ogsaa de allierede Magter nu interesserede sig, forsaavidt som det stemte med deres nærmeste Tarv: at hindre Danmark fra at optræde som Fredrik II's Forbundsfælle. Men Bernstorff indsaa meget godt, at der kun manøvreredes for at vinde Tid, og besluttede sig derfor til saa snart som muligt at føre den holstenske Sag til Ende. Osten, der paa Grund af sit fortrolige Forhold til Storfyrstinden, var Gjenstand for Mistanke ved det russiske Hof og derfor ingen Vei kunde komme, blev tilbagekaldt og erstattedes af Grev Haxthausen, og Forhandlingerne optoges derefter paa Grundlag af de Vilkaar, som af Grev Lynar var blevne opstillede i 1750. Men de strandede atter paa Storfyrsten, der nu endog gjorde Krav paa 24—30 Millioner Daler bare i Erstatning for sit hidtidige Affavn af Slesvig. Der blev desuagtet fra østerrigsk og fransk Side gjort Skridt til at faa Underhandlingerne gjenoptagne, og Bernstorffs Brodersøn, den senere saa bekjendte Udenrigsminister Andreas Peter Bernstorff begav sig i dette Øiemed til Paris. Men inden disse nye Forhandlinger endnu var indledede, døde Keiserinde Elisabet (5te Januar 1762), og Storfyrsten besteg Ruslands Throne under Navnet Peter III.

Paa samme Tid, som Uveiret saaledes nærmede sig fra Østen, trak der ogsaa faretruende Skyer op fra andre Hold; navnlig gav Forholdene i Sverige den dansk-norske Regjering Grund til at nære alvorlig Frygt for at komme i Krig med dette Rige. Der herskede nemlig her det største

Misnøie med Raadet, der havde væltet Folket ind i Krig med Preussen, og fra alle Kanter blev dette angrebet. Indtraf der nu en Forandring i Statsformen, vilde al Magt blive samlet i Dronning Louise Ulrikas Haand, og man kunde da være vis paa, at denne, som man har kaldt "Danmarks uforsonligste Fiende", ikke vilde holde sig i Ro, om der udbrød Krig mellem Danmark-Norge og Rusland, men vilde rette et Angreb baade paa Norge og paa Kjøbenhavn. For at faa Sverige til at trække sig ud af Krigen med Preussen, understøttede England og Preussen Hofpartiet, og ved Rigsdagen 1760—62 saa Bernstorff sig derfor nødt til at anvende Bestikkelser af Rigsdagsmændene i stor Maalestok for at sikre sig Indflydelse paa Sagernes Gang og først og fremst da for at faa Raadet opretholdt. Det blev en Krig mellem engelske og danske Penge om, hvorvidt den svenske Forfatning skulde bevares eller ikke, og ihvorvel denne gik urørt ud af Rivningerne paa Rigsdagen, var det dog at forudse, at Frihedens Dage vilde være talte, saasnart en mere populær Fyrste kom til Magten i Sverige. Men saa meget fremgik der dog af Stillingen, at Bernstorffs skandinaviske Politik havde overmaade smaa Udsigter til at vinde Terrain her.

En Lykke i Ulykken var det, at Keiserinde Elisabet lagde sig til at dø midt paa Vinteren; thi derved vandt Bernstorff i det mindste tre Maaneder, før den forventede Krig med Rusland kunde tage sin Begyndelse, og i den Tid kunde jo meget ske, som turde have Indflydelse paa Sagernes Gang. Men havde Bernstorff gjort Regning paa, at den nye Keiser skulde komme paa andre Tanker, naar han fik Betænkningstid, saa havde han dog regnet feil. Keiseren førte nemlig, baade naar han var ædru og naar han var fuld, det store Ord i Munden, at han nok skulde vise Verden, at han var en lige saa stor General som selve Fredrik II, naar han i Spidsen for sin Hær angreb Danmark. I Marts Maaned begav hans høistkommanderende General Rumanzow sig tilbage til Hæren, der havde indstillet alle Fiendtligheder mod Preussen, og tog Stilling paa Grænsen af Mecklenburg for der at afvente nærmere Ordre. Paa samme Tid var det Keiserens Agt at drive Besætningerne i den gottorpske Del af Holsten op til 20000 Mand, idet nye holstenske Regimenter, der var bleven opsatte i St. Petersburg, skulde sendes derhen. Dette vilde have været et frækt Brud paa Travendaler-Freden, der bestemte, at den hertugelige Hær i Holsten ikke maatte overstige 6000 Mand. Var dette sket, vilde den dansk-norske Hær, som stod i den kongelige Del af Holsten, have befundet sig mellem to Ilde, og den danske Regjering havde i saa Fald ikke havt noget andet Valg end øieblikkelig at gaa paa. Men heldigvis blev det ogsaa nu med Tanken alene. Da Keiseren ikke med en Gang havde kunnet følge sine Indskydelser, fik andre, hvis Raad han maatte følge, og som ikke vilde vide af nogen Krig med Danmark, saapas Tag paa ham, at de kunde holde igjen. Navnlig var dette Tilfældet med Holsteneren Kaspar v. Saldern, der havde faaet en meget stor Indflydelse

paa Keiseren. Saldern hørte til den Race af Mennesker, som man henfører under Rubriken: "Ikke god at blive klog paa." Samtiden ansaa ham for et Uhyre af Grovhed, Paagaaenhed og Voldsomhed, ja, man kunde ligefrem have kaldt ham olm, hvis ikke alle hans Handlinger havde vist sig at være fremgaaede af et saa koldt og roligt Overlæg, at det nærmest kunde kaldes Kynisme. Der heftede ogsaa mange andre Brøst ved ham; men hans Politik var dog afgjort af fredsommelig Art og ligeoverfor Danmark endog næsten velvillig. Han havde udstrakte Familieforbindelser i Danmark og Norge, hvor han havde nære Slægtninge ansatte i civile og militære Stillinger*). Men denne Omstændighed har dog neppe havt Indflydelse paa hans politiske Holdning. Kun en Mand med Salderns eiendommelige Opfatning af Forhold og Pligter kunde uden at stemples som Forræder indlade sig paa et Spil, som det, han tillod sig. Saldern var først og fremst holstensk Patriot. Det var hans Fædrelands Ve og Vel, som laa ham paa Hjerte, og hans Hengivenhed for hans Lands Fyrste gik ikke længere og dybere, end at den faldt sammen med hans Patriotisme. For at afholde Keiseren fra at kaste sig op i Krig, meddelte han den danske Gesandt i St. Petersburg alle de Skridt, som Keiseren gjorde i denne Retning, skaffede ham Afskrifter af de hemmeligste Papirer for at sætte Bernstorff istand til at bedømme Stillingen rigtigt og instruerede Gesandten om alt, hvad han skulde gjøre og lade, for at Keiserens Vrede ikke skulde opvækkes. Men paa samme Tid forestillede han paa mest indtrængende Vis de danske Statsmænd, at Keiseren maatte faa sine Fordringer opfyldte, og han mente, at Krigen bedst og sikrest blev forebygget derved, at Keiseren fik hele Holsten, og for at Danskerne kunde have en Prutningsmon, foreslog han, at han skulde have et Stykke af Slesvig med. Det var dog ikke hans Mening, at Keiseren skulde beholde de saaledes afstaaede Landsdele; men denne skulde overdrage baade dem og sin Del af Holsten til Prins Georg af Gottorp, en Broder af Adolf Fredrik af Sverige, som selvstændig Hertug. Der vilde neppe have reist sig Vanskeligheder herimod fra Keiserens Side, da denne satte overmaade stor Pris paa Prinsen, som han rent overvældede med Naadesbevisninger. Men Saldern havde Prinsen ganske under Pisken og brugte ham som et Redskab for sine Planer, idet han lod ham formane Keiseren til at vise Forsigtighed overfor Russerne og til at afholde sig fra Krig med Danmark. Ligeoverfor Keiseren, der var saa opsat paa at begynde Krig, førte Saldern derimod et andet Sprog. En stor Hersker som Peter III, sagde han, burde ikke begynde Krig, før han havde tilbudt den danske Regjering Fred. Men faldt dette Skridt, som ikke vilde medtage lang Tid, ikke ud efter Ønske, burde man træffe Forberedelser til at knuse Danmark aldeles; men da maatte man og vel tage i Agt, at dette Rige i Forhold til sin Størrelse raadede over en ikke ubetydelig Styrke,

*) Ikke faa af hans Slægtninge tog senere hen for kortere eller længere Tid Tjeneste i den russiske Hær og Flaade.

som vilde kjæmpe med Seighed og Udholdenhed. Keiseren hørte paa ham og traf Anstalter til først at faa oprettet Depoter og Magaziner. Hermed gik da Tiden hen, og da Vaaren kom, var Krigen ikke rykket Danmark et Skridt nærmere ind paa Livet. Keiseren, der, efter hvad han selv sagde, som preussisk Generallieutenant følte sig i Subordinationsforhold til Fredrik II af Preussen, skyndte sig nemlig med at faa sluttet Vaabenstilstand med ham (16de Marts 1762), og hans Indrømmelser og Imødekommenhed var overfor ham større, end denne i den slemme Vaande, hvori han var stedt, havde vovet at drømme om. Han erklærede sig ogsaa villig til at slutte et Angrebs- og Forsvarsforbund med Preusserkongen. Denne slog øieblikkelig til. "Han sparede ikke paa Sukker til Abekatten", siger den uhøflige Saldern. Kongen lovede ikke blot at garantere Peter Holsten, men endog at være ham behjælpelig med at vinde det, hvis han til Gjengjæld kunde faa hans Garanti for Schlesien og Glatz og et Hjælpekorps til Krigen mod Østerrige. Men der er dog al Grund til at tro, at den preussiske Konge nok vilde lade Ruslands Keiser og hans holstenske Affærer seile deres egen Sø, naar han først selv havde opnaaet, hvad han vilde.

Den Understøttelse, som Danmark-Norge paa dette Tidspunkt fandt hos den østerrigske og franske Regjering var omtrent jevngod med slet ingen, til Trods for, at Keiserens Holdning var saa fiendtlig mod Østerrige, som bedst tænkes kunde. Frankrige erklærede vel, at det ikke vilde finde sig i Keiserens Uvorrenheder, og at det, ifald han ikke strax tog Rev i Seilene, vilde indgaa Forbund med Danmark; men den Hjælp, som man kunde gjøre Regning paa, bestod dog mere i vakre og glatte Talemaader end i reel Hjælp i Krigsfolk og Penge. Der var derfor for Bernstorff intet andet at gjøre end at sætte sin Lid til Forsynet og det danske og norske Folks Fædrelandskjærlighed. Hans Kolleger i Raadet sluttede sig til ham. Den 22de Marts forelagdes der Kongen en Indstilling, hvori der foresloges, at den danske Regjering ikke kunde modtage noget Forlig eller indgaa paa nogen Overenskomst, hvorved Riget mistede noget af Slesvig eller Holsten, hvorimod dets Sikkerhed krævede, at hele Holsten blev forenet under den danske Krone. Fredsbrudet maatte ikke komme fra Danmark, som dog i Tide skulde drage Omsorg for at faa besat alle vigtige Punkter paa den holstenske Grænse, for at russiske eller preussiske Tropper ikke skulde bemægtige sig dem, og derhos holde en Flaade krydsende i Østersøen. Men saasnart Russerne satte Foden paa mecklenburgsk Grund, skulde det gottorpske Holsten besættes; den dansk-norske Hær skulde indtage Stilling foran Grænsen og Flaaden skulde løbe ud for at blokere og forurolige de fiendtlige Kyster. I Overensstemmelse hermed blev de krigerske Forberedelser trufne; men paa samme Tid erklærede ogsaa Regjeringen, at den altid var villig til at modtage enhver fredelig Overenskomst, "som var forenelig med Kronens Værdighed og Folkets Sikkerhed."

I Holsten stod i Begyndelsen af April Maaned 1762 44 Batailloner Fodfolk, 48 Eskadroner Ryttere og Dragoner og 6 Artillerikompagnier, ialt en Styrke paa omkring 30000 Mand. Man kunde i mangt og meget merke, at denne Hær under en firtiaarig Fred ikke havde fulgt med i Udviklingen. Medens de nationale Troppers Holdning, navnlig da Nordmændenes, var ret god, tildels endog fortrinlig, duede de hvervede Soldater ikke stort. For den største Del bestod disse af tysk Skrabsammen, og var desuden blevne demoraliserede af den aarlange Kantonnementstjeneste, hvortil de var satte. De rømte, naar de blot saa sit Snit dertil, i hele Bander, og et af de første Skridt, som Peter III som Keiser foretog, var at opsige en Overenskomst om Udleveringen af Desertører, som fra Kongens Del af Holsten søgte ind paa det hertugelige Omraade. Her blev saa Rømningsmændene paa bedre Vilkaar, end den danske Konge kunde byde, optagne i de gottorpske Regimenter. I den første Tid mente vel den danske Overgeneral, at der ikke var nogen Skade sket ved, at Pakket rømte. "Hæren renser sig for Utøiet", mente han. Men det varede ikke længe, før han maatte tage de strengeste Forholdsregler mod Uvæsenet; tilsidst maatte han overlade al Forpost- og Vagttjeneste til Nordmændene, da andre Soldater ikke var helt at stole paa*). Hvad Officerskorpset angaar, saa indeholdt dette vistnok adskillige dygtige Elementer, som maa have været krigsvante endog i høi Grad. Der var nemlig i den nærmest forudgaaende Tid indkaldt forskjellige dygtige udenlandske Militære, der var en sand Pryd for den Vaabenart, de tilhørte.**) Af de nationale Officerer havde flere tjent som frivillige i fremmede Hære, navnlig i den franske Armé. Ved dette Tidspunkt befandt flere yngre Officerer sig i Fredrik II's Tjeneste, hvorfra de nu hjemkaldtes.***) Men Flertallet

*) Herom findes der nogle Traditioner i L. Daaes Norske Bygdesagn, I, 134—36, hvor der ogsaa meddeles forskjellige andre interessante Oplysninger om Udkommanderingen.

**) Blandt disse Officerer maa nævnes Hesseren Vilhelm Huth († i Kjøbenhavn 1806) og Hollænderen Heiliger af Artilleriet, Greverne Valdemar Schmettau, der nedenfor nærmere skal omtales, og Kr. Fred. Göry af Kavalleriet samt af Infanteriet Prinsen af Brunsvig-Bevern, som Krigshistorikere omtaler som "en af Fredrik II's dygtigste Generaler".

***) Dette var saaledes Tilfældet med den senere saa bekjendte General Georg Fr. v. Krogh († 1818), der har efterladt sig Memoirer fra de Kampagner, hvori han deltog, senere Generaladjutant Anders Botner o. fl. Ikke alle kunde lystre Ordren om at vende hjem. Hannibal Akeleye af andet vesterlenske Regiment var i Slaget ved Torgau bleven haardt saaret og tagen til Fange af Østerrigerne, og Johan Svendsen af nordenfjeldske var i samme Slag falden i preussisk Fangenskab. Der fandtes saaledes Nordmænd baade paa preussisk og østerrigsk Side. I denne Forbindelse tør vel ogsaa omtales et Par Nordmænd, der ved denne Tid gjorde en ganske merkelig Karrière i Udlandet. I Stiftsprovst Holmboes Optegnelser, udg. af L. Daae, nævnes et Par Gange en kasseret Underofficer fra Skedsmo ved Navn Batta, der i 1753 kom hjem i Besøg. Han var da bleven Oberstlieutenant, Baron og gift med en rig Baronesse fra Rhinegnen. Merkeligere er dog Adolf Nikolai Alfsons Oplevelser. Denne var

har dog neppe staaet synderlig høit. Under forskjellige Paaskud undersøgte forskjellige preussiske Officerer efter Kongens Ordre Forholdene i den dansk-norske Hær. Deres Melding gik ud paa, "at Hundene var gode nok, men Jægerne duede ikke stort."*)

Overgeneral over de danske og norske Tropper var siden 15de Marts 1762 Franskmanden Grev Louis St. Germain, en af de største Hærførere, som det attende Aarhundrede havde at opvise. Der var noget i høi Grad eventyrligt ved hans hele Løbebane, som mindede om Fortidens Condottierer. Han havde, da han gik i dansk Tjeneste, ialt været med i 44 Felttog og havde hyppig skiftet Herre, idet han snart havde været i fransk, snart i pfalzisk, snart i preussisk, snart i østerrigsk Tjeneste, og bestandig havde han lagt sig ud med sine Overordnede. Til Danmark var han kommen næsten som en Desertør fra sit Fædreland, hvor han ved sin skarpe Tunge havde skaffet sig Fiender baade ved Hoffet og Hæren. Disse lod derfor ingen Leilighed til at faa ham skudt for Glug gaa ubenyttet hen, og det var nærmest af Harme over de Tilsidesættelser, som efter hans Formening blev ham tildel, han nu havde forladt Tjenesten i den franske Hær. Han havde havt glimrende Tilbud fra flere Kanter; men han fulgte den dansk-norske Konges Kald, fordi der var størst Udsigt til, at han her vilde blive fritagen for at bære Vaaben mod sit Fædreland. Sin officielle Udnævnelse som dansk Generalfeltmarskalk modtog han dog først, efterat Fredrik V ved et egenhændigt Brev til Ludvig XV havde udvirket dennes Samtykke hertil og en hæderlig Afsked for ham fra hans tidligere Stilling.

231. Adolf Nikolai Alfsson.

Fra December 1760 til Juli 1761, da han indtraadte i aktiv dansk Tjeneste, opholdt St. Germain sig i Hamburg, hvorfra han ret som det var foretog Udflugter til det østlige Holsten og Mecklenburg, der vilde blive Skuepladsen for Krigen mellem Rusland og Danmark-Norge. Han erklærede,

født af fattige Forældre og gik efter at være bleven Student i fremmed Krigstjeneste. I 1754 blev han ansat som Officer i det østerrigske Artilleri, deltog i Syvaarskrigen, under hvilken han udmerkede sig i 1758 ved Forsvaret af Almütz, og blev til Løn forfremmet til Oberst. I 1763 blev han General, senere Distriktschef i Mähren og ophøiedes 1777 i Friherrestanden. Efter i 1778 at have taget Afsked afgik han i Slutningen af 1779 ved Døden.

*) Som et Særsyn i den danske Historie kan ogsaa anføres, at 30 svenske Officerer paa denne Tid meldte sig til Optagelse i den dansk-norske Hær.

at der i hele Europa vanskelig vilde kunne findes et Land, der bedre egnede sig til Forsvar end det østlige Holsten. Hertil behøvedes der en Hær paa 50000 Mand, en Flaade, der kunde hindre fiendtlig Landgang paa Strækningen mellem Traven og Kielerfjord samt en let Eskadre paa Elben, der kunde nøde Fienden til at lægge sin March gjennem Lauenburg. Ihvorvel Krigen var en Forsvarskrig, var det dog efter St. Germains Mening nødvendigt at gaa angrebsvis tilverks, idet det gjaldt at gjøre Fienden kjed af den ved at foretage herjende Angreb paa hans Kyster og nøde hans Hær til at opholde sig i Lande, som var blevne ødelagte af Syvaarskrigen. Medens den dansk-norske Hær med Lethed vilde kunne erholde Tilførsel fra Danmark og Holsten, vilde den russiske Hær være henvist til at hente alt, hvad den behøvede, fra Depoter, som laa langt borte.

Hvad der under de forhaandenværende Forhold var Danmarks svageste Side, var den slette Tilstand, hvori dets Finantser befandt sig. For at afhjælpe denne Trang søgte Bernstorff at faa reist et Laan paa 1—1½ Million Rdr. Banko hos Hamburgs Borgerskab, idet han til Gjengjæld lovede dette forskjellige Begunstigelser. Men Hamburgerne vægrede sig i det længste ved at efterkomme Anmodningen og bestyrkedes i dette sit Forsæt af den russiske og den preussiske Minister. Den danske Regjering traf da energiske Forholdsregler ligeoverfor denne Vranghed, idet den lod en Del af Saint-Germains Tropper besætte Byens Omraade. Den truede derhos med at bombardere Byen, hvis den ikke inden en bestemt Frist havde faaet Laanet. Da nu Hamburgerne saa, at der var Alvor, vovede de ikke længere at trodse, og Laanet blev da ogsaa skaffet tilveie.

Medens den dansk-norske Regjering traf disse sine Forberedelser til at holde sig parat til at modtage Krigen, indtraf i Kjøbenhavn den keiserlige Erklæring, der skulde indlede det endelige Brud. I denne sin Meddelelse, hvis første Del var inspireret af Saldern, slaar Keiseren om sig med store Ord om, hvor fredelskende han var og hvor uendelig meget han havde gjort for at bevare et fredeligt Forhold til Danmark, som havde besvaret alle hans venskabelige Tilnærmelser med Trusler og Rustninger. Men i Slutningen, hvor vistnok han selv tager Ordet, gaar han over i en anden Toneart, idet han truende spørger: "Vil Danmark opfylde hans Fordringer med Hensyn paa Slesvig og ellers gjøre ham tillags, Ja eller Nei?" Paa denne keiserlige Erklæring, hvis Hensigt ingen skulde miskjende, svarede Bernstorff roligt og sindigt: Kongen vilde saa inderlig gjerne leve i Fred og Venskab med Keiseren, og det hele kunde nok endda jevne sig, hvis der blev afholdt en Konference for at faa udredet de Klagemaal, som Keiseren havde at fremføre; Tid og Sted kunde denne selv beramme. Til dette havde Keiseren intet at sige. Han lod Bernstorffs Svar ganske uænset og drev forøvrigt paa at faa sin Hær rustet til Krigsførelsen.

Den 5te Mai sluttedes Fred mellem Rusland og Preussen, og i dennes særskilte Artikler blev det bestemt, at de russiske Tropper indtil videre "

Betragtning af de kritiske Forhold i Europa" kunde blive staaende i de preussiske Provinser. Den 19de Juni næstefter undertegnedes Alliance-traktaten mellem Kongen af Preussen og Keiseren, og i denne lovede bl. a. den første at skaffe den Ret til Slesvig, som den sidste som Hertug af Holsten havde, Anerkjendelse, først og fremst ved eftertrykkelige Forestillinger og, hvis disse ikke frugtede, ved væbnet Hjælp; derhos garanterede han ham ikke blot Slesvig, men ogsaa alle de øvrige Erhvervelser, som han maatte gjøre, og som maatte blive fastsatte ved den eventuelle Fred med Danmark. Ved denne Traktat brød den preussiske Konge et gammelt Tilsagn, som hans Fader havde givet den danske Regjering, idet han herigjennem skaffede sig en meget virksom Hjælp til sine Foretagender mod Østerrige. Men han skjøttede dog ikke om at have de halvbarbariske russiske Tropper staaende i sine Lande, og han vilde derhos nødig indlade sig synderlig dybt med den halvtossede Keiser, hvis Throne og Liv det saa at sige hver Dag spøgte for. I Stedet for at yde ham Hjælp til Krigen erklærede han rent ud, at det var bedst, Keiseren saa til at komme til Enighed med Danmark, til hvis Modstandsevne han havde bedre Kjendskab, end man i Rusland lod til at have. Keiseren havde dog sine egne Meninger om, hvor varig Krigen vilde blive; men han erklærede sig dog villig til at forhandle. Dette var dog kun for et Syns Skyld; thi selv betragtede han Krigen saa godt som erklæret. Forhandlingerne skulde derfor strax aabnes i Berlin under Preusserkongens Mægling; men hele Konferentsen skulde kun vare i 8 Dages Tid, og da skulde de danske Kommissærer erklære, om de gik ind paa Keiserens Forlangende eller ikke. Dette gik ud paa, at hele det gottorpske Slesvig skulde tilbagegives ham og derhos Øerne Femern og Helgoland samt den kongelige Del af Holsten afstaaes til ham. Det lykkedes dog ikke Keiseren at holde denne Fordring, som var tiltænkt den danske Regjering nærmest som en Overraskelse, saa hemmelig, som han havde villet. Den danske Regjering gik vel ind paa at modtage den tilbudte Konference og sendte Kommissærer til Berlin; men deres Instruktioner gik dog ud paa noget ganske andet end at imødekomme Keiserens overmodige Krav. Bernstorff mente nemlig, at skulde der føres Krig, saa var det bedst, at den strax aabnedes. De forenede Riger var nu saa rustede baade tillands og tilvands, som de kunde blive, og at holde disse Rustninger vedlige i endda længere Tid tillod ikke deres finantsielle Evne. Det viste sig ogsaa, at der fra England ingen Hjælp var at haabe; Frankrige, som stadig, naar det selv trængte til en Haandsrækning fra dansk Side, talte om, hvor ordholdende og venligsindet det var mod Danmark, blev kjøligere og kjøligere, efter hvert som Afgjørelsen nærmede sig, og undlod endog at betale de Subsidier, hvormed det stod til Rest, og hvad Østerrige angaar, saa var der vel paa Tale om Alliance mellem det og Danmark, men denne kom dog ikke istand.

Endnu inden Konferentsen i Berlin var traadt sammen, havde Rumanzow, der var bleven underrettet om, at disse Forhandlinger kun var det rene

Spilfægteri, sat sig i Bevægelse og brød op fra Pomern. Paa Efterretningen herom rykkede ogsaa den dansk-norske Hær i Dagene mellem 9de og 12te Juli ind over Mecklenburgs Grænser. Den russiske Flaade, der talte 17 Linieskibe og kommanderedes af Admiral Spiridoff, løb paa samme Tid ud, og den dansk-norske, der talte 14 Linieskibe og 7 Fregatter i kampfærdig Stand samt en Reserve paa 10 Linieskibe og nogle Fregatter, seilede under Admiral Fontenays Kommando imod den til Bornholm. Konferentsen i Berlin var saaledes at anse for overfløbig, idet Krigen med de dansk-norske Troppers Overgang over den mecklenburgske Grænse skulde anses for begyndt. Hver Dag kunde man derfor vente at høre merkeligt Nyt fra Krigsskuepladsen.

Da faar St. Germain Melding om, at de russiske Tropper skyndsomst drager sig ud af Mecklenburg og Vest-Pomern. Den 8de Juli 1762 var Peter III nemlig bleven styrtet fra sin Throne og nogle Dage efter aflivet, uden at der var udrakt en Haand eller opladt en Mund til hans Forsvar. Keiserinde Katharina II besteg nu den blodbesudlede Throne, som ved hendes Ægtefælles Fald var bleven ledig.

Inden Maaneden var omme, maa der over Danmark og Norge efter den lange krigerske Spænding og ængstelige Forventning af Befolkningen være draget et dybt Lettelsens Suk. Keiserinde Katharina lod ogsaa meget snart melde ved det dansk-norske Hof, at hun betragtede alt, hvad der i den sidste Tid var forefaldet i den holstenske Sag som ugjort, og at hun inderlig ønskede at faa gjenoprettet det venskabelige Forhold, som fra gammel Tid af havde bestaaet mellem Hofferne. Det holstenske Anliggende skulde, lovede hun, ikke mere fremkalde nogen Spænding mellem de to Hoffer og de to Folk.

Efter dette trak de danske og norske Tropper sig ud af Mecklenburg og tog Stilling i Holsten og Slesvig. Den Skade, som var bleven Mecklenburg forvoldt, blev samvittighedsfuldt erstattet af den dansk-norske Regjering. En Del af de norske Tropper vendte hjem endnu samme Høst. Resten førtes over om Vaaren 1763. Skjønt den hele Udrykning var foregaaet uden Blodsudgydelse, var de norske Afdelinger dog jevnlig temmelig sterkt medtagne af Sygdom, idet Bondegutterne ei taalte det syrede Rugbrød og Flesket, hvori deres Forpleining bestod. I flere Henseender havde Udrykningen været den norske Bondestand til Gavn, idet "Holstefarerne" fra sit Ophold udenlands medbragte nyttige Kundskaber, der kom deres daglige Dont til Nytte. Men de hjemvendende Tropper medbragte ogsaa Sygdomme, som man vil vide hidtil havde været ukjendte hertillands.

De vakre Talemaader, som Katharina II ved sin Thronbestigelse opvartede den dansk-norske Regjering med, maa tages for, hvad de var; selv om hun havde havt Villie til at fortsætte sin forrykte Gemals Krigspolitik, saa stængte den Stemning, som mødte hende ved Udlandets Hoffer, og den Uvillie, det russiske Folk afgjort nærede mod Krigen, hende ude fra at gjen-

optage den*). Men Bernstorff indsaa paa sin Side, at Danmark-Norge var ude af Stand til at tvinge Rusland til at afstaa det gottorpske Holsten. En saadan Afstaaelse maatte være fuldt frivillig, og han undlod derfor ogsaa at følge de Raad, som meddeltes ham fra russiske Statsmænd om uden videre at lade danske Tropper besætte Landet, da han ikke kunde tro, at Keiserinden vilde lade det bero med dette. Efter Peter III's Død var Katharina II's Søn Paul bleven Landsherre i Holsten; men da han var umyndig, skulde der indsættes et Formynderskab og en Administration. Formynderskabet tilkom Keiserinde-Moderen og Administrationen denne i Forening med Adolf Fredrik af Sverige som nærmeste mandlige Agnat. Men nu havde den sidste ved en hemmelig Bestemmelse i Traktaten af 1750 overdraget den danske Konge sin Ret til Medregentskabet, og uden at gjøre større Væsen af det hele fik allerede i August 1732 Geheimeraad Brockdorff paa Noer og Vicekantsler Kai Rantzau Befaling om at begive sig til Kiel for at overtage Administrationen, som de saaledes skulde føre i Forening med Keiserinden. Autoriteterne skulde derfor ikke edfæstes, før de kunde sværge til hende som Medregentinde. Men Keiserinden blev yderst forbitret over dette Indgreb i hendes moderlige Ret, og da Bernstorff indsaa, at et saadant Fællesstyre udelukkende vilde blive en Række af Kranglerier, fandt han sig i at trække de udsendte Kommissærer tilbage, dog paa en saadan Maade, at han ikke indlod sig paa noget, der kunde opfattes som en Krænkelse af den danske Konges Værdighed. Denne lille Episode og hvad dermed stod i Forbindelse havde dog tilstrækkelig vist ham, at Keiserinden omgikkes med Planer, som kunde blive farlige for Europas Sikkerhed, og at han gjorde bedst i at være paa sin Post mod hende. Forskjellige Skridt, som hun i den følgende Tid foretog, bestyrkede dette Indtryk hos ham, og saasnart den europæiske Krig var bleven endt i 1763 ved Fredsslutningerne i Paris (10de Februar) og i Hubertsburg (13de Februar), søgte han derfor at faa istandbragt et danskfransk eller østerrigsk Forbund for at faa hemmet den omsiggribende russiske Indflydelse. Der gik nemlig Rygter om, at Keiserinden, der var en Søsterdatter af den svenske Konge Adolf Fredrik og meget venlig stemt mod den preussiske Konge, for hvem hun nærede den største Beundring, tænkte paa ved Preussens Hjælp at faa indført Enevældet i Sverige, der skulde afstaa Pomern til Preussen mod at faa Norge til Vederlag. Men hverken i Paris eller i Wien kunde Bernstorff finde aabent Øre for sine Fore-

*) Under det spændte Forhold med Udlandet fik nemlig Hæren og de indkaldte Fremmede, hvoraf dens Officerskorps bestod, meget at sige i Staten; det nationale Parti i Rusland, som herved saa sig tilsidesat, maatte som Følge heraf bestandig staa i Opposition til enhver krigersk Politik. Vi hører ogsaa, at der paa denne Tid truede de fremmede i Rusland en "sicilianſk Vesper", og flere af de første Regjeringshandlinger, Katharina II foretog, er Udtryk for den Reaktion, som gjør sig gjældende. Navnlig gaar forskjellige Skridt, som tages, ud paa at hindre Udlændinger fra at tage Tjeneste i den russiske Hær.

stillinger, og han saa derfor de nordiske Staters Stilling i Høsten 1763 for at være alvorlig truet. Faren drev imidlertid denne Gang over, idet Keiserinde Katharina ved August III's Død henvendte sin Opmerksomhed paa Polen, paa hvis Throne hun vilde indsætte sin Yndling Stanislaus Poniatowsky. Derimod aabnedes der paa samme Tid Underhandlinger mellem det russiske og det dansk-norske Hof om en Fornyelse af Traktaten af 1746, og disse førte ogsaa til, at en ny Traktat blev undertegnet den 11te Marts 1764. Dennes fornemste Bestemmelser var, at begge Magter lovede at forsvare hinanden i Besiddelsen af deres Lande i Europa, og i dette Øiemed skulde de i Tilfælde af Angreb være forpligtede til at understøtte hinanden indbyrdes med 8 Linieskibe og 4 Fregatter, dog saaledes, at Danmark i Tilfælde af, at det blev angrebet udenfra, kunde modtage Hjælpen i 12000 Mand Landtropper. Fra Ruslands Garanti var undtaget den tidligere gottorpske Del af Slesvig, hvorpaa Storfyrst-Thronfølgeren kunde gjøre Fordring; men Keiserinden skulde dog yde sin Medvirken til, at der kunde træffes en Overenskomst i de mellem Kongen og Storfyrsten herskende Stridigheder om dette Land. I de hemmelige Bestemmelser, som var vedføiede Traktaten, blev det vedtaget, at Rusland i Tilfælde af en Krig med Tyrkiet skulde have 400000 Rubler i aarlige Subsidier i Stedet for Søhjælpen, at der strax skulde begyndes Forhandlinger om en Provisional-Traktat til Afgjørelse af alle Stridigheder om Slesvig og Holsten, samt at Sveriges "Frihed og lovmæssige Regjeringsform" skulde opretholdes og at der skulde træffes Anstalter til, at der ikke herefter som i de forudgaaende Aar ved fremmed Indflydelse fandt nogen Forrykkelse Sted i det svenske Riges uforanderlige Fundamental-Konstitution, men at denne blev bragt "i behørig Orden efter Lovgivningens sande Mening og Grundsætninger." Det væsentligste Moment i den hele Traktat var, at Bernstorff ved den opnaaede i det holstenske Spørgsmaal omtrent alt, hvad det for Tiden var muligt at opnaa; men den lagde dog paa den anden Side et sterkt Baand paa den dansk-norske Regjering, som blev nødt til at rette sig efter den russiske Keiserinde i forskjellige Henseender. Bernstorffs Fasthed og kloge Politik forebyggede dog, at denne Afhængighed skulde faa den Udstrækning, at de forenede Riger herigjennem paa nogen Maade kom i Vasalforhold til den mægtige Allierede. Tvertimod kunde Bernstorff endog i Anliggender, som maatte ligge denne nær paa Hjerte, men var Danmark-Norge temmelig ligegyldige, indtage en udpræget selvstændig Holdning.

Samtidig med at den russiske Alliance saaledes blev indgaaet, udløb den med Frankrige sluttede Forbunds- og Subsidietraktat, og da der kom paa Tale at forny den, satte den franske Regjering som Betingelse herfor, at Subsidierne skulde bortfalde. Herpaa kunde Bernstorff ikke indlade sig, og det Allianceforhold, som havde bestaaet mellem Danmark-Norge og Frankrige siden 1742, ophørte derfor.

Ligeoverfor de indre politiske Partier i Sverige foretog den dansk-norske Regjering nu en Frontforandring. Medens den hidtil havde støttet

Hatterne og virket sammen med Frankrige, udsonede den sig nu efterhaanden med Huerne og arbeidede sammen med Rusland, idet de forandrede Forhold i Sverige gjorde det nødvendigt at opretholde den bestaaende Forfatning her for at sikre Freden. Den Forbindelse, som Dronningen og Hoffet havde indgaaet med Hattepartiet, var en Trusel mod det bestaaende, og dette, som nu sad ved Roret, maatte derfor styrtes. Paa Rigsdagen i 1765 havde Huerne i alle Stænder afgjort Overvægt og Magten gik derfor over i deres Hænder, uden at det slagne Partis Fald havde Følger af større Rækkevidde. I umiddelbar Sammenhæng hermed stod Deklarationen af den Forlovelse, som i 1751 var indgaaet mellem den svenske Arveprins og Fredrik V's Datter Sofie Magdalene, en Forbindelse, som den svenske Dronning forgjæves modsatte sig, saa længe hun kunde.

Vi er nu i Fremstillingen af de forenede Rigers ydre Politik naaede til Begyndelsen af Aar 1766, og da der just ved denne Tid foregik et Thronskifte i Danmark-Norge — en Begivenhed, som i de uindskrænkede Monarkier altid er af uberegnelig Rækkevidde — skal vi her bryde af for at kaste et Blik paa Rigernes indre Forhold.

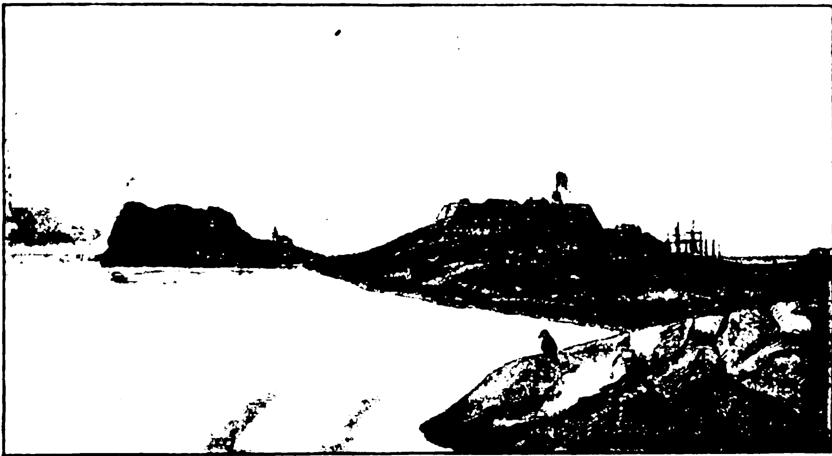
I nær Forbindelse med det spændte Forhold til Rusland og den truende Holdning, som det svenske Hof fra Tid til anden indtog, staar den Ordning af Hærvæsenet, som fandt Sted i Aarene nærmest efter Udkommanderingen til Holsten. Man havde ved denne faaet Øinene op for, hvilke væsentlige Mangler, der heftede ved den bestaaende Ordning, og der blev derfor overdraget til St. Germain at forfatte Plan til en ny, der svarede til Landets Evner og Krigskunstens Fremskridt. I Mai Maaned 1763 havde han sin Plan færdig, og denne vandt Bifald baade hos Kongen og hans Ministre, hvorpaa Krigskancelliet fik Befaling om at gjennemføre den. Dens Grundsætninger var i Korthed følgende:

"En Monark maa danne sin Hær i Fredens Dage, saa den i sin bestaaende Sammensætning kan drage i Krig og udholde nogle Felttog. Jo fastere dens Rammer er, jo sterkere den er sammensat, des mere Nytte har man af den. Det overflødige maa bort, for at det væsentlige kan komme til sin Ret. Garden tjener til at opretholde Thronens Værdighed, Hæren til Rigets Sikkerhed. Da Garden er kostbar at underholde, saa er det tilstrækkeligt, naar den er sterk nok for med Anstand at forrette Slotsvagterne.

Af Hæren er Fodfolket den vigtigste Del; de øvrige Vaaben bør staa i bestemt Forhold til Hovedvaabenet. Rytteriet burde være en Sjettedel og Artilleriet en Tolvtedel af Fodfolket. Af Fæstninger burde man have saa faa som muligt, men de, man beholdt, burde være af første Klasse. I Danmark burde man kun beholde Kjøbenhavn og Rendsborg, der baade var Grænsefæstninger og godt beliggende Vaabenpladser, i hvilke Hæren kunde ruste sig og samle sig efter et tabt Slag. Fremdeles skulde der være gode Søbatterier ved Kronborg og Glückstadt med en lukket Skanse ved hver af disse Steder. I alle de øvrige talrige Fæstninger, der dog ingen Nytte var til, og som slugte store Summer, skulde de kongelige Bygninger sælges og

Jordsmonnet udleies. I Norge skulde man beholde Fredrikshald og Kongsvinger som Grænsefæstninger i det sydlige og Fredriksstad som en godt beliggende Vaabenplads; i det nordlige burde Throndhjem og Vardøhus bevares; alle de øvrige Fæstninger skulde nedlægges. Til at spadsere paa Fæstningsvoldene burde ei alene de høiere Officerer, men hele Garnisonen og Befolkningen have fri Adgang i Fredstid; det var ødelæggende for Sundhedstilstanden at udelukke dem fra at indaande den frie Luft, og idetmindste en Port burde staa aaben hele Natten.

Soldaterne burde samles i store Garnisoner og indkvarteres om Vinteren i Kaserner og Barakker, om Sommeren i Teltleire; det var nødvendigt baade for Øvelserne og for den militære Aand. Det var nu indført i alle Lande, og, ligesom der her var bygget Barakker til Søværnet, burde der

232. Vardøhus Fæstning.

bygges lignende for Landværnet. De nationale Regimenter skulde indlemmes i de hvervede for at skaffe dem Fasthed, og efterhaanden som Landets Befolkning tiltog, burde al udenlandsk Hverving ophøre. Saa længe den bestod, skulde den foretages af en samlet Hvervingskommission i Kongens Navn og ikke længer overlades til Kompagnichefen. Soldaten var Kongens Mand og ei Kapteinens. Tjenestetiden burde være kortvarig, for at den kunde udføres med Lyst og Kraft. Det var en grov Vildfarelse, naar man bildte sig ind, at der behøvedes lang Garnisonstid for at danne og disciplinere Soldaten. Den aarlange Garnisonstjeneste frembragte den modsatte Virkning. St. Germain kjendte intet, der var fordærveligere for Soldatens Sundhed og Velvære, end saaledes at holde dem indespærrede i flere Aar. Intet gjør Manden saa kraftig som Frihed og Arbeide, intet svækker som Svir og Lediggang. Det, som en Soldat skulde udføre, var snart lært, naar man anvendte en fornuftig Methode; det var hverken den lange Tjeneste eller nogle flere Evolutioner, som frembragte gode Soldater, det skete ved Aanden, som indførtes. Det skete ved Lydighed, Gudsfrygt, Mandstugt og mange Legemsøvelser for at hærde Kroppens Kraft. Subordination skulde der lægges Vind

paa, den var det Baand, som forenede Menneskene og sammenholdt Samfundet; naar den ei var tilstede, vilde Forvirring og Omstyrtning ufeilbarlig blive Følgen.

Salg af Officersposter burde forbydes, fordi det havde en skadelig og usædelig Indflydelse paa hele Standen. Tjenestealderen burde være den sædvanlige Forfremmelsesmaade i Fredstid. Udmærkede Talenter kunde maaske give Anledning til en enkelt Undtagelse, men der hørte usigelig meget til at dømme rigtig i saa Henseende. Man maatte derfor hellere anvende de fremragende Talenter i Staben. Derved undgik man Utilfredshed og forstyrrede ikke Kammeratskabs-Baandet i Officerskorpserne. Troppernes Øvelser paa Pladsen som i Marken burde indrettes saa, at der kun lærtes, hvad der var anvendeligt i Krigen. Dens Styrke bestod i Færdighed i Skydning, i Brugen af deres Vaaben, i Udholdenhed, i hurtige og sammenhængende Bevægelser og ikke i en Mængde Krumspring og indviklede Svingninger. For at opnaa Skudsikkerhed, burde Soldaten hyppig øves i Skiveskydning. Slaget blev ikke vundet ved mange Skud, men ved at fælde Modstanderen. Det var kun ukrigsvante Soldater, som skræmmedes ved den megen Buldren. Imod øvede Tropper var den virkningsløs. Afdelingerne burde øves i at tilbagelægge store Strækninger med god Anstand i kort Tid, saa de uden at komme ud af Aande kunde foretage uventede Bevægelser. St. Germain ønskede, at ved Rytteriet andet Geled skulde væbnes med Landser for at kunne deltage i Kampen Mand imod Mand; thi andet Geled veg altid først, fordi det var dømt til at være Tilskuer. Det laa i den menneskelige Natur at ville unddrage sig Faren, naar man ei kunde optræde handlende. Væbnet med Landser kunde andet Geled saare Fienden, i samme Øieblik som første Geled hug ind med Pallasken. Paaklædningen burde være bekvemmere; tænkte man over, hvad Soldaten døiede i Marken, saa vilde man ikke klæde ham som en Stadsdukke i spraglede, snevre og tynde Dragter. Alle burde frigjøre sig for den vrange Fremstilling, at Bjørneskindshuer og Snogepander var Beviser paa Mod. Stadstropper i guldbroderede Dragter og glimrende Seletøi burde afskaffes. Alle de Fordele, som Regiments- og Kompagnichefer samt de civilmilitære Embedsmænd havde paa Hverving, Paaklædning, ledige Numere, Frisolk, Rekruter og Hestefoder, skulde afskaffes; de havde blot givet Anledning til smudsig Vindesyge og Bedragerier og til at forringe Statens Personel og Materiel. Alt, hvad der sparedes i disse Grene, burde indflyde i Regimentskassen. For hele Hæren skulde der være en Hovedkasse, der modtog af Rentekammeret den Sum 1,900,000 Rdlr., som Staten vilde anvende paa Landhæren. Regimenter, Krigshospitalskassen og alle selvstændige Afdelinger skulde modtage deres Behov af Hovedkassen og aarlig tilligemed denne aflægge Regnskab og underkastes et Eftersyn. Soldaten skulde lønnes i tolv fulde Betalingsmaaneder, istedenfor som tidligere i elleve Maaneder paa 32 Dage og 13 Dage. Hans Løn skulde være saa rundhaandet, at han havde sit ordentlige Udkomme.

Artilleriet burde samles i et Korps, for at der kunde bringes Enhed tilveie. Det burde have sit Hovedsæde i Kjøbenhavn, hvor der var et Universitet og andre for dets Officerers Uddannelse nødvendige videnskabelige Anstalter. Det samme gjaldt om Ingeniørkorpset. Rytteriets Kompagnier burde ophæves, hvert Regiment skulde deles i fem Eskadroner, enhver paa 200 Mand. Fodfolkets Bataillоner burde være paa 1000 Mand"*).

*) O. Vaupell, Den danske og norske Hærs Historie II, 108 fgg.

Det blev overdraget Krigskancelliet at bringe den nye Hærordning istand i Overensstemmelse med de af Saint-Germain opstillede Grundsætninger. Men dette foretog flere Forandringer og omgik mange af de gamle Misbrug i Stedet for at fjerne dem, og Saint-Germain udtalte derfor ogsaa om den ved Forordning af 3die August 1763 udfærdigede Hærorden, at den var et farligt Selvbedrag, hvorved man havde glemt mange af de vigtigste Dele. Officererne blev satte paa fast Løn, og alle uvisse Indkomster bortfaldt; kun Rytteriets Befalingsmænd beholdt nogle. Nogle Korpser blev vel reducerede, men Fodgarden, der efter Saint-Germains Anskuelse alene skulde anvendes til Vagthold ved de kongelige Slotte, blev forøget. Som Følge heraf var det ikke videre rart bevendt med de Besparelser, som Saint-Germain havde havt for Øie, og alene de hvervede danske Tropper slugte den største Del af, hvad der var bestemt for den danske og norske Hær tilsammen.

Ved Forordning af 28de Oktober 1763 ophævedes Krigskancelliet og Land-Etatens General-Krigskommissariats-Kollegium, og deres Forretninger henlagdes til "Det kongelige General-Krigsdirektorium", der oprettedes fra nyt af med 4 Departementer, Sekretariat, Bogholder- og Kasserer-Kontorer. I Spidsen for det hele Direktorium stilledes Saint-Germain, der nu fik Anledning til at gjennemføre sine Reformer. Garden indskrænkedes, og af de inddragne Gardekompagnier oprettedes et Linieregiment. De danske nationale Regimenter indlemmedes i de hvervede. Medens Ingeniør- og Artilleri-Officererne hidtil ganske havde savnet theoretisk-krigsvidenskabelig Dannelse, blev der nu sørget for, at de fik saadan. Hidtil havde der været tre Ingeniør-Afdelinger, en for Danmark, en for Norge og en for Holsten, der havde arbeidet uafhængige af hverandre, hvilket havde havt uheldig Indflydelse paa Fæstningernes Anlæg. Disse Afdelinger sammensmeltedes nu til en. Undervisningen for Artilleri- og Ingeniør-Officerer skulde herefter være fælles. For Invalider og veltjente gamle Soldater skulde der drages Omsorg.

Ogsaa til Norge strakte Saint-Germains Reformer sig. Her havde efter Feltmarskalk Arnolds Død (1758) den fra Thronfølgervalget i Sverige bekjendte General Gustav Grüner indehavt Befalingen, indtil han den 18de Februar 1763 afgik ved Døden. Hans Eftermand blev General Grev Vilhelm Ulrichsdal. Men allerede den 4de April 1764 oprettedes der for Norge et særligt norsk Krigsdirektorium, der bestod af General Grev Woldemar Schmettau som Formand og Overstbefalende for den norske Hær, General Peter Deichman (Biskop Deichmans Søn), Generalkrigskommissær Peter Vos og Generalauditør Johan Lebrecht Lengnich, og disse fik i Opdrag at ordne det norske Hærvæsen i Overensstemmelse med Saint-Germains Planer.*)

*) Efter St. Germains Anskuelse burde den norske Hær bestaa af 6 nationale og 4 hvervede Infanteriregimenter, 3 Dragonregimenter, 1 national Artilleribataillon og en Afdeling af Artillerikorpset paa 300 Mand. Til Garnisonstjeneste burde aarlig 200 Mand af hvert Infanteriregiment indkaldes. Men St. Germain betonede dog, at da han ikke

Sjælen i dette Foretagende var Grev Schmettau, der indtager en hæderlig Stilling i den norske Hærs Historie. Schmettau var en Dattersøn af Baron Løvendal og Sønnedattersøn af Ulrik Fredrik Gyldenløve, som han i flere Henseender slægtede paa. Født i Dresden 1717 havde han i sin Ungdom gjort Tjeneste i den franske Hær under Morits af Sachsen og havde erhvervet sig en ikke almindelig videnskabelig Dannelse.*) Men Feltlivet havde nedbrudt hans Moral; han var bleven en ryggesløs Libertiner, og han vakte senere

233. Grev Woldemar Herman Schmettau.

hen baade i Norge og i Danmark almindelig Forargelse ved sine frie religiøse Anskuelser, som han med fanatisk Haardnakkethed forkyndte og forfægtede.**)

kjendte Landets lokale Forhold og Folkets Eiendommeligheder, "saa overlod han Ordningen til det norske Direktorat og gjorde kun Fordring paa, at Planen omfattede ikke alene de nødvendige Bestanddele af en Hær, men at de enkelte Dele stod i det rette Forhold til hinanden samt at den nøie holdt sig til den Sum, der var fastsat til Norges Landforsvar. nemlig 400000 Rdr. aarlig." (Vaupell, Den danske og norske Hærs Historie II, 132).

*) Her i Landet udgav han "Militært Bibliothek", hvoraf 4 Hefter udkom. Det var et efter Tidens Forhold vel redigeret Organ for militær Videnskabelighed.

**) Hans Søn, W. F. Schmettow, der senere hen skulde forsvare ham, paastaar vistnok, at han aldrig ytrede sig om religiøse Materier, medens han opholdt sig i Norge men dette forholder sig dog ikke saa. Tvertom ansaas han af Geistligheden som Hovedet for "disse Tiders Religionsbespottere hertillands".

Det varede nogen Tid, før det norske Krigsdirektorium kunde forelægge sin Hærplan, og imidlertid ordnedes flere Forhold her paa samme Vis som i Danmark. Saaledes inddeltes Fæstningerne efter deres Vigtighed i Klasser. Til første Klasse henregnedes Kongsvinger, Fredriksten og Throndhjem, til anden Klasse Fredrikstad, der skulde være Vaabenplads for det sydlige Norge, til tredie Akershus og Vardøhus, der skulde beholdes i sin tidligere Skik. Fredriksværn, Flekkerø og Fredriksholm skulde som Søbatterier overlades Søetaten, medens Bergenhus, Basmo, Blakjær, Staværn, Kristiansfjeld og Skaanes skulde nedlægges og sælges. Derhos blev Artilleriet og Fortifikationen indlemmet i Artilleri- og Ingeniørkorpserne, de særskilte Kasser samlede i en Hovedkasse og Regiments- og Invalidekasser oprettede for hvert Regiment.

Først i Juni Maaned 1765 var det norske Krigsdirektorium færdig med sin Armeplan, der under 21de August godkjendtes af Kongen og Ministeriet, medens Saint-Germain i sterke Ordlag fordømte den. Fra 1ste Januar 1766 skulde den nye Plan træde i Kraft.

Allerede før den Tid var det i 1742 organiserede Landværn bleven opløst, idet det ved Resolution af 5te Juli 1764 blev bestemt, at Landeværnsmændene skulde fordeles til de Kompagnier af Linietropperne, i hvis Distrikter de hørte hjemme, Underofficererne, der paa Grund af Alder og Sygdom var utjenstdygtige, skulde afskediges med Pension, og Overofficererne skulde fordeles til Linietropperne, hvis de her kunde gjøre Fyldest for sig, eller og sættes paa Vartpenge eller Pension.

Ifølge den nye Armeplan skulde den norske Hær i alt udgjøre 31000 Mand, nemlig 5491 Mand Rytteri, fordelte paa tre søndenfjeldske og et nordenfjeldsk nationalt Dragonregiment, 24000 Mand Fodfolk i tretten nationale og to hvervede Regimenter, samt 1400 Mand Artilleri. Udgifterne til hele den norske Hær udgjorde 422000 Rdr.

Medens der blev gjort ikke lidet for at bringe de forenede Rigers Hær paa god Fod, kunde Flaaden ikke glæde sig ved den samme Yndest fra Regjeringens Side. At den dygtige Greve Danneskjold-Samsø afskedigedes fra sin Befatning med Marinens Anliggender, maatte øve en meget skadelig Indflydelse. Medens han havde stræbt at drive Flaaden op til 30 Linieskibe og 15 Fregatter, blev Planen nu forandret derhen, at man skulde nøies med 24 Linieskibe og 12 Fregatter samt en Reserve paa 3 Linieskibe og 2 Fregatter. For at skaffe Norge et effektivt Kystforsvar anlagde man i 1750 i Fredriksværn et Værft til Bygning af Galeier, som man troede skulde blive af stor Nytte i den norske Skjærgaard. En Del saadanne blev ogsaa byggede; men det viste sig dog snart, at de ikke svarede til sin Hensigt. En Galei paa 4 tolvpundige Kanoner fordrede nemlig ganske den samme Besætning (180 Mand) som en Fregat paa 22. Allerede før Aarhundredets Udgang var de derfor forsvundne af Flaaden og afløste af de efter svensk Mønster optagne Kanonchalupper.

Hærvæsenets Ordning kom til i høi Grad at forøge det Tryk, som hvilede paa den danske Bondestand. Ved Forordning af 13de April 1764 blev Stavnsbaandet nemlig yderligere strammet, saa Herremandens Ret til det unge Mandskab skulde begynde allerede med det fyldte fjerde Aar. I Virkeligheden var der nu overmaade meget liden Skilnad mellem Stavnsbaandet og det tidligere Vornedskab, som Fredrik IV i 1702 havde ophævet. Ganske vist var den danske Bonde ikke længere født Træl; men det spæde Barns Frihed havde dog lidet at sige, al den Stund Faderen var stavnsbunden. Det var dog saa langtfra, at denne Skjærpelse førte til det tilsigtede Maal, at den tvertom førte fra det. De strengeste Forholdsregler kunde ikke hemme de overhaandtagende Bortrømninger og Udvandringer, der truede med at lægge Godserne øde. For at forebygge dette forsøgte man at gribe til den Udvei ogsaa at stavnsbinde Bøndernes Døtre ligesom Sønnerne, ja ved Kjøb af Landeiendomme begyndte man at betinge sig, at de derboende Bønder skulde gaa med paa Handelen, ligesom Gaardsredskaber og Kvægbesætning. Men begge disse Attentater paa at berøve den danske Bonde den sidste Rest af Friheden blev heldigvis kvalte i Fødselen af den dygtige og djærve Generalprokurør Henrik Stampe*), der endog havde Mod til at udtale, at skulde Bondestanden virkelig ophjælpes, saa maatte man først og fremst tilstaa den personlig Frihed. Men Bondestandens Kaar blev alligevel slettere fra Tid til anden, og hertil bidrog det i Aarene 1765—1776 foretagne uhyre Salg af Krongodser, der havde Oprettelsen af flere Snese nye Herregaarde til Følge, ogsaa sit, idet Bønderne nu maatte ombytte Kronens milde Herskab med ubarmhjertige Godseieres, der søgte at drage størst mulig Indtægt af Eiendomme, de havde erhvervet.

Men der er dog et og andet, som tyder hen paa, at en bedre Tid holder paa at gry. I 1757 nedsatte Fredrik V en Kommission, der skulde beskjæftige sig med den økonomiske Side af Landvæsenet og fremkomme med Forslag til Bondestandens Ophjælp og Agerbrugets Forbedring, og paa denne Kommissions Forslag udfærdigedes der i Tidsrummet 1758—61 forskjellige Lovbud om Udskiftning af Jordfællesskabet. Men Regjeringen blev staaende ved dette foreløbige og lidet tilfredsstillende Skridt. Derimod gik forskjellige private Jordegodseiere videre. Den gamle Enkedronning Sofie Magdalena afskaffede saaledes i 1761 Hoveriet paa Hirschholm og indførte i Stedet Arvefæste, og et Par Aar efter fulgte Bernstorff hendes Exempel. Den ene

*) Henrik Stampe, der paastod at nedstamme fra den gamle norske Adelsslægt Stumpe, var en Prestesøn fra Aalborg, født 1713. Efter i nogen Tid at have været Konrektor ved Aalborgs Skole blev han i 1740 knyttet til Universitetet som Lærer i Filosofi og Lovkyndighed. Senere indtraadte han i Generalprokurørstillingen, som han beklædte i 29 Aar (1753—82). Efter Guldbergs Fald blev han Geheime-Statsminister. Hans "Erklæringer, Breve og Forestillinger, Procureurembedet vedkommende", der udkom efter hans Død, er Mønstre med Hensyn til Klarhed og Tydelighed i Stil og Skarphed i Opfatning.

Godseier efter den anden traadte nu i disses Fodspor, og ved Fredrik V's Død var Bondens Frigjørelse allerede opstillet som den nærmeste Fremtids Program.

Disse bondevenlige Bestræbelser var imidlertid ikke noget, som var særeget for Danmark alene; de var nemlig Udslag af den nye nationaløkonomiske Lære, det fysiokratiske System, som just var begyndt at gjøre sig gjældende i Europas større Samfund, og som i Modsætning til det herskende Merkantilsystem hævdede, at Jorden og Vandet er den eneste Kilde til Rigdom, og at følgelig Agerbruget og dets Binæringer er de eneste produktive Næringsveie, som kan skabe Rigdom, idet de giver et Overskud, som kan betragtes som Vinding for Samfundet. Efter Fysiokraternes Anskuelse var derfor ikke blot Handel og Søfart, men ogsaa Arbeidet i Almindelighed blottet for produktiv Evne, og rent forkasteligt var det derfor at opmuntre andre Næringsveie paa Agerbrugets Bekostning. Disse Theorier, der først opstilledes af Ludvig XV's Livlæge Quesnay, opnaaede ved sin Anvendelse paa Samfundsforholdene næsten den samme Rækkevidde, som Voltaires og Rousseaus Drømme om Frihed, Lighed og Broderskab erholdt paa Politikens Omraade. I visse Henseender falder ogsaa den fysiokratiske Skoles og de franske Filosofers Læresætninger sammen, og den første danner ligeledes tildels Forberedelsen til den store Omvæltning, der fandt Sted henimod Aarhundredets Udgang.

De fysiokratiske Læresætninger vakte vistnok allerede ved denne Tid Diskussion i den danske Literatur, og denne førte til, at vigtige Reformer blev indledede. Men i det store taget viser det sig dog, at det var Merkantilsystemet i dets hele Udstrækning, som beherskede det dansk-norske Monarkis indre politiske Forhold.

Ligesom i Kristian VI's Tid blev der ogsaa under Fredrik V's Regjering gjort meget for at fremme Statens økonomiske Opkomst, og navnlig maa i denne Henseende det ufortrødne Arbeide, som udfoldedes fra Bernstorffs Side, omtales med Paaskjønnelse. Ved de forskjellige Traktater, som afsluttedes med Marokko, Barbaresk-Staterne og Tyrkiet, opnaaede den dansk-norske Skibsfart en Sikkerhed, som tillod den at udvikle en betydelig Fragthandel paa Middelhavet. Derimod fik den umiddelbare Handel paa Afrika ikke særdeles stor Betydning. Det afrikanske Handelsselskab, der oprettedes i 1747, gik ind efter 17 Aars Forløb og havde da kostet Regjeringen 2 Millioner Rigsdaler. Meget heldigere var heller ikke det samtidig oprettede almindelige Handelsselskab, der erholdt mange Privilegier og hvis Hensigt var at skaffe Kjøbenhavn direkte Handel med østersøiske, spanske, franske og udeneuropæiske Havne og Handelspladse og gjøre den danske Hovedstad til et Oplagssted for de østersøiske Produkter. Til dette Handelsselskab, der kun havde en Driftskapital paa ½ Mill. Rdr., overdroges ogsaa den grønlandske, islandske og finmarkske Handel. Men det hele Foretagende gik snart i Staa

og maatte i 1772 overtages af Regjeringen.*) I meget bedre Forfatning var i ethvert Fald det ostindiske Handelskompagni, der navnlig under Syvaarskrigen gjorde gode Forretninger. Det hjemførte 62 Skibsladninger til en Værdi af 26½ Mill. Rdr. Kurant, hvoraf Varer til omtrent 5 Millioners Værdi forblev i Landet. Efterat det vestindiske Kompagnis Eneret til Handelen ved Forordning af 22de April 1755 var hævet, og Kompagniets Aktier for en Sum af 2200000 Rdr. var indløste af Staten, steg Skibsfarten paa de vestindiske Øer i ganske overordentlig Grad; medens der i 1753 kun gik 7 Skibe paa Vestindien, udgjorde Antallet i 1766 hele 38, og navnlig tog Øen St. Croix under den nye Tingenes Orden et merkeligt Opsving.

For at drive Fabrikvæsen og Manufakturer op til størst mulig Høide blev der indkaldt fremmede Haandverkere, der ved store Laan, Gaver og Forskud sattes i Vei. Derhos blev der tilstaaet dem Privilegier og Monopoler i stor Udstrækning, og der udfærdigedes Forbud mod Indførselen af Varer, som kunde forarbeides i Landet selv. Kongen og hans Ministre tog hyppig Aktier i saadanne Foretagender, hvis Afkastning dog ingenlunde altid stod i Forhold til de Bekostninger, som anvendtes derpaa.**)

---

*) Ved Forordning af 8de April 1715 var Handelen paa Finmarken givet fri, saaledes at det var tilladt enhver Borger i Bergen og Throndhjem at handle her uden at være bunden til den Taxt, som var sat paa Varerne. Som Følge heraf begyndte Finmarken, der tidligere havde været sterkt udsuget af Bergenserne, igjen at komme til Kræfter. Men denne Herlighed blev ikke af lang Varighed. Allerede i 1729 blev Handelen overdraget de tre kjøbenhavnske Handelsmænd Jakob Severin, Oluf Blach og Rasmus Sternberg, der drev den som et Monopol i 12 Aars Tid. Senere dreves Handelen i fem Aar 1741—46 for kongelig Regning; men paa Grund af de ugunstige Forhold, som indtraf, bragte den Statskassen betydelige Tab. Under 1ste December 1745 blev den saa bortforpagtet paa 25 Aar til det Islandske Handelskompagni; men dette sad i Uheld og opgav Forpagtningen, før Tiden var udløben. I nogle Aar dreves Handelen nu med Tab for Statskassens Regning, men overtoges saa i 1763 for tyve Aar af det almindelige Handelskompagni.

**) I Forbindelse med de uheldige Foranstaltninger, som blev trufne fra Regjeringens Side til Industriens og Fabrikdriftens Fremme, tør vel ogsaa omtales en i sin Tid meget opsigtvækkende Kriminalhistorie, Kancelliraad Fredrik Hammonds og hans Fuldmægtig Anders Sundblads Bankoseddelforfalskning, en Forbrydelse, der var fremgaaet af industrielle Spekulationer, og som bragte begge Forøvere paa Retterstedet.

Fredrik Hammond — Tilnavnet antog han, der var nægte født, efter sin Stedfader — fristede en noget eventyrlig Ungdom, efter hvad der fortælles; men de forskjellige Efterretninger, som hidrører fra ham selv og fra hans Datter, Mad. B. T. Schmidt, der som Enke levede i Kjøbenhavn i 1814, stemmer ikke helt overens. Under trange Kaar kjæmpede han sig frem til Universitetet, hvor han i 1739 immatrikuleredes med Ludvig Holberg som Privatpræceptor. Han skulde nu studere Theologi, men paa Grund af sit "muntre Temperament" slog han sig fra Studeringerne, lod sig hverve og fik Ansættelse som Underofficer ved Livgarden. I 1742 kom han opover til Norge, hvor han først deltog i Kantonnementet paa Skebergheien og senere hen var ansat som Sekretær ved Grænsekommissionen, og fik i 1749 Titel af Kancellisekretær og det næste Aar af Kancelliraad. Efter sin egen Beretning skal han ved denne Tid ogsaa

Kunst og Videnskab havde i Bernstorff en ivrig Velynder, og han drog flere af Tidens berømte tyske og franske Lærde op til Danmark. Saaledes indkaldte han Botanikeren Georg Kristian Oeder, Fysikeren Kristian Gottlieb Kratzen-

---

have opholdt sig udenlands, formodentlig i Sverige og Rusland; men i Aarene nærmest før 1752 maa han ialfald af og til have havt Tilhold i Kjøbenhavn, hvor han blev Medlem af det danske Selskab, og hvor han knuttede Bekjendtskab og Venskab med flere af de mest formaaende Mænd i Regjeringskollegierne. Han vendte i det sidstnævnte Aar tilbage til Norge med en liden Pension.

"Jeg tænkte mig i Ro paa Landet at nedsætte
Og der anlægge et og andet nyttigt Verk
Til Landets Tarv og til Betrængtes Sorg at lette
Med Brød i haarde Aar, naar Hungersnød var sterk",

siger han senere hen. Han anlagde virkelig ogsaa i de nærmest paafølgende Aar en Salpeterfabrik, et Teglverk og en Jernvarefabrik, der skulde konkurrere med de svenske i Fabrikation af fortinnede Jernkar o. s. v. Men da dette ikke vilde gaa af Mangel paa fornøden Kapital, reiste han i 1755 til Kjøbenhavn for at søge et rentefrit Laan paa 6000 Rdr. af Staten. Han opholdt sig da dernede i 15 Maaneder. Men "i Kommercekollegiet", siger han, "fandt jeg ingen Indsigt i de norske Affærer; man kjendte intet til Svenskens Forsøg paa ved Fiskerikompagnier og Anskaffelse af Hopper at undgaa Indførsel af Fisk og Heste fra Norge, ei heller mit Anlæg med fortinnede Jernkar". Den norske Vicestatholder Jakob Benzon, der skal have interesseret sig for de Foretagender, Hammond havde sat i Gang, var reist til sit Gods i Jylland, saa han fra den Kant ingen Bistand kunde faa. Ministrene Berckentin og Bernstorff, som ogsaa skal have været gunstig stemte for Hammonds Affærer, udrettede intet for ham "formedelst den hemmelige Jalousi, som var mellem Bernstorff og Otto Thott. Bernstorff, der indbød ham til sit Bord, anbefalede ham vistnok til Grev Moltke; men denne opholdt ham med Løfter i tre Maaneder, og alt, hvad han kunde udvirke under sit Ophold i Kjøbenhavn, var kun 4 pCt. i aarlig Hjælp af den Sum, hvorom han havde ansøgt. Efter Grev Thotts Raad udvidede nu Hammond sine Forretninger med Anlægget af en Kobberplathammer ("Fredriksfors") i Gudbrandsdalen og antog til Bestyrer og Fuldmægtig ved sin Drift en Svenske Anders Andersson Sundblad; men det hele gik raskt nedover og henimod Udgangen af Aar 1756 saa Hammond sin fuldstændige økonomiske Ruin imøde. I sin Fortvivlelse greb han efter Sundblads Raad til den Udvei at forfærdige falske Tidalersedler, hvorved hans "Achitofel" gik ham trofast tilhaande. Men man nærede Mistanke til ham, og da han havde lagt sig ud med sin Nabo Overauditør Peter Lyche Wulff, der ligesom Hammond boede paa Gaarden Eidsvold i Nes paa Romerike, underrettede denne Regjeringen om, hvad der taltes Mand og Mand imellem. Under et for Hammond smigrende Paaskud blev han i Begyndelsen af 1758 lokket til Kjøbenhavn, hvor han ved Uforsigtighed røbede sig og blev fængslet (20de Febr). Ved Anholdelsen fandtes han i Besiddelse af 35400 Rigsdaler i Sedler, hvoraf kun 1100 Rigsdaler befandtes at være ægte. Ogsaa Sundblad blev ved samme Tid fængslet og bragt til Kjøbenhavn. Der blev gjort forskjellige Forsøg paa at redde deres Liv, og Henrettelsen blev Gang paa Gang udsat; men omsider gik den dog for sig paa Gammeltorv 7de December 1758. Hammond var et lyst Hoved og fuld af alskens Projekter, og selv fra sit Fængsel kunde han ikke lade være at bombardere Regjeringen med alskens Forslag, af hvilke en Del ikke var uden Værd; men hans Moral var meget løs i enhver Henseende, og der fandtes neppe nogen Forbrydelse, som han ikke skulde være istand til at begaa. Sin Forbrydelse undskylder han bl. a. med, at Banksedlerne var saa lette at eftergjøre, at det var umuligt andet, end at de maatte friste til Falskneri.

stein, Theologerne Johan Andreas Cramer og Balthasar Münter, Historikeren J. H. Schlegel samt Lægerne J. J. v. Berger og Klemens Tode.*) Den berømte tyske Digter Klopstock fik en Pension af den danske Regjering og blev i Kjøbenhavn sat istand til at fuldføre sit store Digt Messiaden. Ogsaa de franske Lærde Roger, Mallet og Reverdil blev ansatte i dansk Tjeneste.**) Blandt større videnskabelige Foretagender, som blev satte i Gang, kan merkes

*) G. K. Oeder fra Anspack blev 1752 Professor i Botanik ved Universitetet og indlagde sig megen Fortjeneste ved Anlægget af den botaniske Have, der først stod i Forbindelse med Fredriks Hospital, men nogle Aar senere flyttedes til Charlottenborg. Efter vidtløftige Reiser i Danmark og Norge begyndte han 1763 Udgivelsen af **Flora Danica**, der er et Hovedverk i den danske Literatur. Under Struensees Styre blev han, der havde lagt fortrinlige finantsielle og statsøkonomiske Indsigter for Dagen, udnævnt til Finantsraad, Deputeret i det norske Rentekammer og Stiftamtmand i Throndhjem; det sidste Embede tiltraadte han dog ikke, men maatte i 1773 i Stedet gaa som Landfoged til Oldenburg, i hvilken Stilling han 1791 afgik ved Døden. — K. G. Kratzenstein, der var født i Wernigerode, var i 1753 Professor i St. Petersburg, da han kaldtes til Professor i Fysik og Medicin ved Kjøbenhavns Universitet, hvor han virkede til sin Død 1795. — J. A. Cramer blev 1754 kaldet til Kjøbenhavn som tysk Hofprædikant, udnævntes det følgende Aar til theologisk Professor, men flyttedes senere (1771) til Lübeck som General-Superintendent. Han døde 1788 som Kantsler ved Universitetet i Kiel. — Lübeckeren B. Münter blev 1765 valgt til Prest ved Petri tyske Kirke i Kjøbenhavn og døde 1793. — Johan Heinrich Schlegel fra Meissen kom til Danmark som Huslærer og opnaaede 1760 Stilling som Sekretær i det danske Kancelli. Senere var han knyttet til Universitetet og det kongelige Bibliothek. Hans fornemste Verker, en Danmarks Historie under det oldenburgske Kongehus, der naar et Stykke ind i Kristian IV's Tid, og en Samling af aktmæssige Bidrag til dansk-norsk Historie, er skreven paa Tysk. Schlegel døde 1780 som Justitsraad. — Johan Just v. Berger blev 1752 indkaldt til Danmark som Direktør for Pleieanstalten i Kjøbenhavn og døde 1791 som kongelig Livmedicus. — Johan Klemens Tode, en Hamburger af Fødsel, indkaldtes 1757 til Danmark, hvor han vandt et anset Navn som Læge og vittig Forfatter. Han døde i Aaret 1806.

) André Roger blev efter i Genf at have gjort A. P. Bernstorffs Bekjendtskab i 1752 tagen i Tjeneste hos dennes Farbroder som Privatsekretær. Han omkom 1759 ved et Ulykkestilfælde i Nærheden af Hamburg, da han af Bernstorff var sendt i et diplomatisk Ærende til Holland. Han udgav i Aarene 1753—57 et fransk Ugeskrift, **Le traducteur, væsentlig indeholdende Oversættelser fra engelsk, og forfattede en Skildring af Danmark i Brevform, som fortsattes af Reverdil. Schweizeren Paul Henri de Mallet (f. i Genf 1730, d. sammesteds 1807) blev 1752 antagen til Kronprinsens Informator i det franske Sprog. Han udgav under Opholdet i Danmark, som varede til 1762, Tidsskriftet **Mercure Danois**, skrev paa fransk forskjellige Afhandlinger om Nordens Historie og udgav i Aarene 1758—77 en Danmarks Historie, der var omhyggelig gjennemset af A. G. Carstens. Elie Salomon François Reverdil (f. i Waadt 1732 d. 1808) havde først studeret til Prest ved Genfs Universitet, men blev efter sit Komme til Danmark ansat som Mathematiklærer ved Akademiet for de skjønne Kunster og fik efter Mallet Pladsen som Kronprinsens Informator i Fransk. Efter Kristian VII's Thronbestigelse spillede han, som vi vil se, en Rolle i Landets politiske Historie. Ved Siden af disse fremragende Mænd bestod der paa samme Tid i Danmark en ikke liden fransk Koloni af Lærde og Kunstnere, der øvede nogen, dog langtfra særdeles indgribende Indflydelse paa det danske Aandsliv.

den Expedition, som i 1761 blev foretaget til Ægypten og Arabien under Ledelse af Karsten Niebuhr og som havde Studiet af disse Landes Oldsager, Historie og fysiske Forhold til Formaal.

Men det var dog ikke blot fremmede, som Bernstorff understøttede. I det hele taget har den danske Literatur og Videnskabelighed under Fredrik V's og Kristian VII's Regjering en glimrende Periode, der saa at sige indledes med den fortjenstfulde Virksomhed, som udfoldedes ved Sorø Akademi. Blandt dettes mange udmerkede Lærere kan især merkes Andreas Schytte (1726—1774), Nordmanden Jens Kraft (1720—1765) og Jens Schielderup Sneedorff (1724—1764), der alle berigede Literaturen med fortrinlige historiske og sproglige Arbeider. Omtrent samtidig med eller umiddelbart efter disse virkede her Islændingen Jon Erichsen (1728—87), der leverede en Mængde lærde Afhandlinger og Skrifter om Nordens, særlig Islands, ældre Historie, Geografi og økonomiske Forhold, samt Ove Hoegh-Guldberg, den senere Statsmand, der under sin Virksomhed som foransk Professor og Lærer for Arveprins Fredrik indlagde sig Berømmelse som populær theologisk og historisk Forfatter.

Blandt det kjøbenhavnske Universitets største Prydelser paa denne Tid maa nævnes Juristerne den tidligere omtalte Henrik Stampe og Bornholmeren Peder Koefoed Ancher, f. 1710, d. 1788, en lærd Lovhistoriker, om hvem det er udtalt: "Ved mange lærde Afhandlinger og større Skrifter samt ved sin kritiske Udgave af jydske Lov gavnede han paa engang den danske Lovkyndighed, Historie- og Sproggranskning mere end nogen anden samtidig Forfatter."

Blandt andre danske Lærde paa denne Tid maa nævnes Slesvigeren Ludvig Harboe, der i Aaret 1757 efterfulgte sin Svigerfader Peder Hersleb paa Kjøbenhavns Bispestol. Harboe, der var født 1709, havde i sin Ungdom studeret ved tyske Universiteter, og hans hele Aandsdannelse var derfor fuldstændig tysk. Efter i 1735 at være kommen til Kjøbenhavn, hvor han nogle Aar senere fandt Ansættelse som Prest, lagde han sig efter Studiet af dansk Historie og Kirkehistorie. Den første Frugt af denne hans Syssel var "Dänische Bibliothek", hvoraf han i Forening med Langebek udgav 3 Bind. Som General-Kirkeinspektions-Kollegiets Visitator bereiste han i Aarene 1741—45 Island, hvor han med Kraft og Iherdighed søgte at rette paa de Misligheder, som her fandt Sted, og ihvorvel han ved sit Komme til Øen blev modtagen med Mistro, vandt han snart Befolkningens Tillid i den Grad, at man endnu den Dag idag omfatter hans Minde med Kjærlighed og Agtelse.*) I 1743 udnævntes Harboe til Biskop i Throndhjems Stift.

*) Han viste sig ogsaa senere hen altid som Islændernes Ven og Velynder. En Foranstaltning, som skyldes ham, og som blev af stor Rækkevidde, var Reskriptet af 4de Mai 1759 om, at der aarlig fra hvert af de islandske Stifter skulde sendes et ungt Menneske til Danmark for med Understøttelse af Stipendier at uddannes i en af Sjælands Latinskoler.

Ihvorvel han kun virkede her i to Aar, fik han gjennemreist den største Del af sit Stift, og navnlig tog han sig med Iver af Folkeskolevæsenet, som han søgte at faa bragt paa bedre Fod. I 1748 forlod han Norge og blev Herslebs Medhjælper ved Sjælands Bispeembede. Han døde i Aaret 1783. Hans historiske Arbeider, blandt hvilke kan merkes en Afhandling om Reformationen paa Island, findes optagne i forskjellige af Datidens lærde Samleverker.

Men ogsaa udenfor Akademierne og Læresæderne skjød den danske Videnskabelighed frodig Vært. "Selskabet for den danske Histories og det danske

234. Biskop Peder Hersleb.

Sprogs Forbedring", hvis Formand den lærde og grundige Geheimearkivar Jakob Langebek var, blev tilstaaet Censurfrihed for de Skrifter, det udgav. I 1759 stiftedes "Selskabet til de skjønne og nyttige Videnskabers Forfremmelse", der dog først i 1763 fik "sin faste Indretning." Det nød aarlig Understøttelse fra Hoffet. Flere Medlemmer af dette "smagende Selskab", som Rektor Benjamin Dass i Spøg kalder det, har et anset Navn i Literaturen. Geheimeraad A. G. Carstens gjorde sig saaledes fortjent ved enkelte værdifulde historiske og filosofiske Afhandlinger og øvede senere hen ved sin fine

Dannelse en ikke ringe Indflydelse paa Digteren Ewalds Udvikling; Geheimeraad Luxdorph optraadte som historisk, literaturhistorisk og numismatisk Forfatter og vandt det svenske Vitterhetakademis Pris for et latinsk Digt om Karl X Gustavs Tog over Beltet; Tyge Rothe, som Samtiden ansaa for et Vidunder af Dybsindighed og Aandrighed, ikke mindst fordi han førte et næsten uforstaaeligt knudret Sprog, skrev forskjellige bindsterke historiske og filosofiske Verker. Selskabet virkede for sit Formaal ved at udsætte Præmier for de bedste Arbeider i Poesi og Veltalenhed og ved Udgivelsen af et Slags Tidsskrift, hvori optoges originale Bidrag fra Landets egne Forfattere. Men betegnende nok for dets hele Retning opstilledes der bestemte Themaer for de poetiske Besvarelser, medens Gjenstanden for den prosaiske Behandling var overladt Forfatternes eget frie Valg. Det staar vel ikke til at negte, at enkelte af Tidens Digtere herigjennem fik Impulser til Arbeider af Værd; men i det hele taget maa dog denne Maade at fremme Digtekunst paa kaldes forkjert. Det siger da ogsaa sig selv, at det "smagende" Selskab maatte nøies med at faa "nette Tanker, forstandig udtrykte i et godt og behageligt Versemaal", og dets Fordringer gik da heller ikke udover denne Maalestok. Af Rimere og Verskunstnere fandtes der som Følge heraf nok og mere end nok; af virkelige Digtere, som Selskabet tog sig af, var der derimod yderst faa. Fraregnet de to Nordmænd, som nedenfor skal omtales, er der af Danske, som stod i Forbindelse med Selskabet, før Ewalds Optræden, kun en, som til Nød kan tillægges Digternavn, — Jomfru Charlotte Dorothea Biehl, hvis originale Digterverker dog nu forlængst er glemte.*)

Det var fornemmelig gjennem Holbergs Forfatterskab, at det dansknorske Aandsliv var kommen under Paavirkning af de Strømninger, som gik gjennem den store europæiske Literatur. Men fra nu af gjør denne Indflydelse sig stadig mere og mere gjældende og det paa flere Omraader. Først og fremst maa vi da betone de sterke Impulser, som den danske og norske Digtning modtog fra Klopstock under hans langvarige Ophold i den danske Hovedstad. Klopstock har i den tyske Literatur sin største Betydning ved den kraftige Opposition, han reiste mod den aand- og smagløse Efterligning af franske Mønstre, der havde bemestret sig den tyske Digtning, og som nu ogsaa truede med at oversvømme det danske og norske Aandsliv. Med stor Styrke hævdede han baade det religiøse og det nationale Element i Modsætning til Tidens Fritænkeri og Kosmopolitisme. Men helt igjennem tung, affekteret og overspændt, som han er, var den Indflydelse, han øvede, ingenlunde af det gode. I hans Spor traadte nemlig en hel Mængde af Efterlignere, der overbød hverandre i Svulst og Unatur, og som alle er blottede

*) Mere bekjendt er Jfr. Biehls Oversættelse af Cervantes's Roman Don Quixote og hendes i nyere Tid fremdragne historiske Breve, i hvilke hun opvarter sin Beskytter Johan v. Bülow med alt, hvad hun har hørt og spurgt fra Hoffets Liv i ældre og nyere Tid.

for poetisk Talent. Den eneste Undtagelse danner Nordmanden Peter Kristofer Stenersen (f. i Gudbrandsdalen 1726, død som Sognepreſt til Tølløse paa Sjæland 1776), hvis "koriambiske Ode til min Søsters Bryllup" vakte almindelig Beundring og vidner om virkelig Digterbegavelse, til Trods for at dens svulstige og affekterede Sprog noksom viser, hvor lidet han kunde frigjøre sig for Klopstocks Herredømme. Ulige høiere staar hans naturbeskrivende Digt "Junkerskilden", der udkom 1769, og som vidner om Paavirkning fra den engelske Literatur.

Allerede fra Klopstocks og hans Tilhængeres første Optræden havde den nye Digtekunst mødt Kritik og Indsigelser fra forskjellige Hold; man parodierede de klopstockske Oder og gjorde Nar af hans Efterabere og det hele Kompanis Unatur. Men den virkelige Opposition mod den klopstockske Ode- og Bardedigtning udgik dog fra Norge, der ved denne Tid allerede stod under sterk Paavirkning af engelsk Kultur og Aandsliv, og først og fremst da halv ubevidst gjennem Kristian Braunmann Tullins Digtning.

Kristian Braunmann Tullin blev født den 6te September 1729 i Kristiania, hvor hans Forældre, der begge var af norsk Bondeherkomst, ved Handel havde slaaet sig op til Velstandskaar. Efter i et Aars Tid at have gaaet paa sin Fødebys Skole blev han i 1745 af Rektor Erik Nikolai Arbien dimitteret til Universitetet, hvor han i 1747 underkastede sig theologisk Examen. Om de Paavirkninger, han modtog i sin Studietid, ved man intet, uden hvad man kan slutte sig til af hans Skrifter. Kun ser man, at han tidlig maa have sluttet sig til den Kreds af fædrelandssindede Mænd, der talte det forurettede Modersmaals Sag mod det latinske, tyske og franske Sprogs Overgreb. I religiøs Henseende stod han ialfald Rationalismen nærmere end den gamle Orthodoxi. Aaret efter at han havde afsluttet sine Examensstudier, vendte han tilbage til sin Fødeby, til hvis Patriciat han sluttede sig. Han overtog Faabro Spiker-, Stivelse- og Pudder-Fabrik ved Lysakerelven, blev 1759 Toldinspektør, senere Raadmand og Tolddirektør, men afgik allerede 21de Januar 1765 ved Døden, lidt over 37 Aar gammel.

Allerede fra 1720-Aarene af, da de norske Byers Borgerstand gjennem Handel og Skibsfart traadte i nærmere Forbindelse med den engelske Nation, end Tilfældet før havde været, kan vi saa at sige fra Aar til Aar iagttage, hvorledes Paavirkningen herfra foregaar. De fleste betydeligere Kjøbmænd foretager hyppige Reiser herhen, hid sendes Kjøbmandssønner for at modtage sin Opdragelse, og herfra medbringer disse Kjendskab til det engelske Sprog og engelske Leveskikke, som de overfører paa norske Forhold. Allerede ved 1740, ialfald ved Aarhundredets Midte havde disse Impulser paa det nærmeste paatrykt Borgerstanden i de norske Byer det Præg, som Kristen Pram en Menneskealder senere karakteriserer paa følgende Maade: "De norske Kjøbstadsindbyggeres almindelige Karakter synes at være sammensat af to meget agtværdige Karakterer, nemlig Landets egen og den engelske. Der er saaledes

Englændere, som har ombyttet deres Melankoli, deres Spleen, deres Whims for den norske Fjeldbos mere opremte Væsen, hans lettere Mine og større Aabenhjertighed. I det øvrige har de engelske Skikke og engelsk Smag i deres Forlystelser, i deres Luxe, Klædedragt, Bygninger, Hauger, kort i alt." Kort sagt, Anglomanien havde allerede grebet saa sterkt om sig, at Wessel omtrent ved samme Tid i sit bekjendte Digt om de braadne Kar i alle Lande ikke uden Føie retter den Bebreidelse mod Norges Indbyggere, at de indbilder sig,

"at der findes Mennesker
kun i Engelland og der."

Sterkest udviklede da dette Liv sig i Kristiania, hvis Patriciat gjennemgaaende stod paa Høiden af Tidens Dannelse. Vi skal paa sit Sted nedenfor give en Skildring af den eiendommelige Selskabelighed, som udfoldede sig i denne By henimod Aarhundredets Udgang, og som ved Kunst og Poesi fik et skjønt, i visse Henseender endog rigt Indhold. Her skal vi kun fremhæve, at Paavirkningen fra England ikke blot gjorde sig gjældende i rent udvortes Henseende, men ogsaa gav Borgerstandens hele aandelige Skik og Tænkemaade et frisindet Præg, som kun lidet stemte med Enevældets justerede Maalestok. Vi kan iagttage, at man her tidlig gjorde Bekjendtskab med de Ideer, som først udtaltes af engelske Tænkere og Digtere, og som senere hen under sin Udvikling paa Fastlandet skulde kuldkaste den bestaaende Samfundsorden. Det var fra denne Jordbund, Tullins Digtning spirede. Hans Produktion er, som man har udtalt, i Grunden ikke andet end en fri Ombigtning af visse engelske Digteres Arbeider. "Han forelskede sig ikke ensidigt i en enkelt Digter, men han paavirkedes samtidigt af flere af Aarhundredets betydeligste og mest populære engelske Digtere. Af Pope lærte han at sætte Pris paa Stilens Korrekthed og Elegance, Thomson lærte ham at skildre Naturens Skjønhed og at besynge det idylliske Liv i dens Skjød, medens Young aabnede hans Øie for "Guds Visdom i Skabningen" og dannede det Forbillede, som foresvævede ham, naar han priste Skaberen i høistemte Toner." *)

Det tog dog nogle Aar ud, før Tullin var bleven fortrolig med disse sine engelske Mønstre, skjønt han allerede strax efter sin Tilbagekomst til Kristiania var optraadt som Digter. I 1749 indtraf Trehundredaarsdagen for det oldenborgske Kongehus's Komme til Norden, og blandt de mange, som feirede denne Jubelfest med Lovsange, var ogsaa Tullin, der skrev en Kantate, som blev afsungen ved Høitideligheden i Vor Frelsers Kirke i Kristiania. Men hverken denne eller de forskjellige andre Smaadigte, han i den nærmest følgende Tid udgav, vidner om, at han i nogen Henseende

*) Henrik Jæger, Literaturhistoriske Pennetegninger S. 55.

hævede sig over de almindelige Rimere i hine Dage. Gjennembrudet fandt Sted ved det Leilighedsdigt, som han under Navnet "Maidagen" forfattede til Morten Leuchs og Matthia Colletts Bryllup den 6te Mai 1758, og som tillige skulde indlede et helt Omslag i den danske og norske Literatur.

En Tradition vil vide, at Digteren skal være inspireret til Digtet under en Vandring paa Voxenaasen, der ligger i Nærheden af Brudgommens store Gaard Bogstad. Om dette forholder sig saa, maa staa derhen; i selve Digtet findes der ialfald intet, som stadfæster dette Sagn. I Overensstemmelse med Tidens Smag for "Hyrdelivet" kaldes Brudgommen Menalkas og Bruden Melicinda, og dette passer ret vel ind i Omgivelserne. Men til et Bryllupsdigt at være og det ovenikjøbet et, som er forfattet til Ære for Hovedstaden rigeste og i Selskabslivet mest fremskudte Par, tager hans Digt sig meget besynderligt ud. Thi i sit Digt prædiker Forfatteren helt igjennem Naturevangeliet, den idylliske Dvælen i Naturens Skjød, som Bod mod Kulturlivet og den Elendighed, som Stadens Tummel fører med sig. Allerede Indledningen anslaar Grundtonen i det hele Digt:

Min Muse, kom og lad os fly
Fra dette melancholske Fængsel,
Hvor Dusker daglig dø i Trængsel,
Og fødes for at dø paa ny.
Hvor Kunst og Vid kun pønser paa
Den bedste Plan til nye Sorger,
Og Rigdom sulter for at faa
Det Støv, den for sin Arving borger!

Hvor Retten selv er Terningkast,
Hvor Ja af Hyklere bortleies,
Hvor Dyder mod Dukater veies,
Hvor Fattigdom er største Last;
Hvor Rigdom gjør en Daare klog,
Ærværdig, ædel, sindrig, klygtig,
Hvor Sindets Ro sin Afsked tog,
Da Nøisomhed blev gjort landsflygtig.

Hvor Solen Verdens Morgenpragt
Paa lukte Øienlaage maler,
Hvor Nag og Sorg, naar Hanen galer,
Gaar endnu vaagen paa sin Vagt;
Hvor Narre af hverandre ler,
Og den, som andres Feil antaster,
Er ofte selv, som hver Mand ser,
Langt større Nar, end den han laster.

Hvor Visdom selv er bunden til
De Love, som af Daarer stiftes;
Hvor man maa leve, elske, giftes,
Ei som man selv, men Moden vil;

Hvor Tvang er Vellyst, Mad bli'r Gift;
Hvor Sundhed drikkes for at mistes;
Hvor Løfter er kun Tungens Drift,
Og Dyd kun roses for at fristes.

Hvor Ærlighed er vis Forlis;
Enfoldighed bli'er dræbt af Kunster,
Hvor Gudsfrygt holdes kun for Dunster,
Og Djævlen er kun Pøblens Riis,
Hvor den af Støv til Ærens Top
Med megen Omsorg bli'er optrækket,
Som ved at bukke for den Krop,
Hans Hjerte ønsker var radbrækket.

Hvor ingen nok forsigtig kan
Blandt Ræve, Tigre, Løver vandre,
Som endnu værre er end andre,
Fordi de eie meer Forstand.
Hvor — — O min Musa, lad os fly
En Sværm, som Luften selv anstikker,
Hvor hør! og ti! og frygt! og fly!
Er Reglen for at leve sikker.

Søg op det Sted, hvor Frihed bor;
Hvor kunstlet Sorg, selvgjorte Plager,
Udgjør ei Livets fleste Klager,
Men Smile selv hos Armod gror;
Hvor jeg og du kan løse lidt
De Tanker, som laa før i Lænker,
Og uden Tummel drikke frit
Den Nektar, som Naturen skjænker.

Saa tænkte jeg en Mai-Dag,
Og reiste strax til hine Enge,
Hvor Flora reder Blomstersenge
For Kroppen under Stjernetag.
Her kasted' jeg mig paa en Høi,
Forgabt, henrykket og fornøiet,
I samme Øieblik da Øiet
Nysgjerrigt om i Cirklen fløi.

Men lige saa lidt som Tullin selv var sig bevidst, hvor upassende denne Sammenstillen var, lige saa lidt tog Bryllupsgjæsterne Anstød deraf. Forøvrigt blev Digtet i Kristiania, hvor man vel besad nøie Kjendskab til dets Forbilleder, temmelig upaaagtet. Ihvorvel det vistnok blev trykt for Bryllupsgjæsterne, vides intet Exemplar af denne første Udgave at være bevaret, og det vilde maaske have delt Skjæbne med saa mangt et andet norsk Aands-

produkt fra denne Tid. I Kjøbenhavn vakte det derimod den største Opsigt. Det blev her eftertrykt flere Gange, det oversattes paa Fransk og Tysk, ja selv paa Islandsk, og det tildrog sig endog Opmerksomhed hos Lessing, der erklærede, at den tyske Literatur maaske aldrig havde eiet et saadant Bryllupsdigt. "Maidagens" Forfatter var med et Slag bleven de nordiske Rigers store og feirede Digter, og man saa vel endog op til ham som den, der skulde reise den nationale Opposition mod det Klopstockske Væsen.

I "Selskabet for de skjønne Videnskabers Fremme" som blev stiftet ved denne Tid og hvis Medlemmer ialfald for en Del havde lidet tilovers for Klopstocks Digtning, blev der netop med Tullin for Øie udsat en Prisopgave "Om Søfarten". I Indbydelsen gjorde Selskabet udførlig Rede for, hvorledes det tænkte sig denne "Besvarelse" affattet: "Da Søfartens forvovne Opfindelse og dens Farlighed og dens Virkninger, som blandt andre: Folkenes nøiere Forbindelse, Kundskabens Udbredelse, de jordiske gode Tings almindelige Fordeling, Vindskibelighedens Opmuntring, Belønning, Tilvæxt og den deraf følgende Menneskenes og Staternes større Lyksalighed giver en Digter Anledning til de prægtigste og mest rørende Malerier samt de lykkeligste Opfindelser og Episoder, saa haver vi besluttet, at Søfarten skal denne Gang være Materien for de poetiske Prisskrifter." Tullin digtede og vandt Prisen, til Trods for at hans "Udarbeidelse" ikke faldt sammen med den af Selskabet opstillede Norm; ja, man fandt til sin store Beklagelse ikke engang antydet "de Fordele, som Seiladsen har tilveiebragt Menneskene, og den nøie Forbindelse, som den har stiftet mellem de mest adskilte Folk." Tullin begynder nemlig i sin "Afhandling" med at stanse sin "forvovne Geist", der vil fare ud paa Flugt udover "de sidste Skranker, bag hvilke Seraph selv ei engang gjette tør", og byder den at flyve "did, hvor sikkert Haab og Tryghed aldrig gik, did, hvor Orkanerne fra Dødens Hule springer og hvirvler Undergang til alle Øieblik." Derpaa følger en Skildring af Havet:

"Det er det Sted, hvor Lyst med Gysen sig forener
O hvilken Skueplads, hvor dyb, hvor bred, hvor vid!
Hvor tit forandres den til nye rare Scener,
Nu Bjerg, nu Dal, nu Slet, nu grøn, nu blaa, nu hvid.

"Nu gaar en Vestenvind og ploier nye Furer
I Østenvindens Spor, som dog en Søndenvind
Strax vælter om igjen; nu Nordenvinden lurer
Paa næste Øieblik at tage Pladsen ind.

"Det stolte Element modvilligt sig nedbøier
Det kneiser trodsig op, men bukkes ned som før;
Det bruser, spruder Skum, ophæves, larmer, støier
Til Hav og Vind tilsidst en troløs Stilstand gjør."

Scenen vexler. Den brusende Uro afløses af Havblik, hvori

"Det, som var før et Hav, er nu en Sol og Himmel:
Dog nei, — det er en Sol, en Himmel i et Speil,
Et afbildt Firmament, en emaljeret Flade,
En Hvælving af Azur, en blank og endløs Is,
Et Gulv af slebet Staal, en indlagt Jaspis-Plade,
En Luft, et Æther — kort: en Plan til Paradis."

I denne Stilhed lader Digteren sin Sjæl hvile:

"I svage Dønninger, omfavner, vugger, dysser
Min længselfulde Sjæl, som er af Vellyst mat!
Velkommen store Fred, som Verdens Tummel tysser
Med majestætisk Ro fra Evighedens Nat."

Men med et er denne Sikkerhed forsvunden. "Orkaners Krigstrompet" skingrer gjennem Luften "og truer Jord og Hav med Chaos overalt." "Snart væltes Alper op af himmelhøie Bølger", og "Døden kiger frem ud af en bundløs Grav." For Digterens Syn fremstiller sig saa som Sindbilled paa hele den menneskelige Elendighed et synkefærdigt Vrag. Thi hvad er det i hans Øine?

"Et uselt Monument til Vittighedens Minde,
Som af en gjerrig Flok blev nylig rustet ud,
For hos et fremmed Folk med Uret Gods at vinde,
Til Trods for Hav og Storm, Naturen selv og Gud".

Og nu følger der en Fremstilling af de Ulykker, som Skibsfarten, i hvilken han kun ser et Udslag af det menneskelige Hovmod, har bragt over Verden ved sit Brud paa Naturens hellige Love. Digtet ender paa en temmelig overraskende Maade med en Lovprisning af Skaberens Almagt og Visdom, fordi han har lært Menneskene at finde Vei over Havet paa den skrøbelige Farkost, hvori "hver Nagle staar blot ved hans Forsyn fast".

Nogle Aar efter udsatte Selskabet en ny Prisopgave "Om Skabningens Ypperlighed i Henseende til de skabte Tings Orden og Sammenhæng". Tullin vandt Prisen, skjønt hans Besvarelse nok heller ikke denne Gang var ganske, som Selskabet havde ønsket dem. I dette Digt, der er det mest karakteristiske af Tullins hele Forfatterskab, stiller han sig til Formaal at overbevise Tvivleren Philadon om Guds Forsyn. Det indledes med en Paakaldelse af Natten, at den vil være hans Muse:

"O almagtsfulde Nat, bliv du min Hjælp igjen,
Som før har lært min Sjæl, at Sværm kun avler Daarer!
Du Sandheds Moder, du er den, jeg nu udkaarer
Til Moder for min Sang og Vidne mod min Ven."

— — — — —

"Kom, tal i mit Sted nu dit Almagtssprog, o Nat!
Lad de Vidunder, du paa Himlene udbreder
I Millioner Tal, fortælle, hvad han heder,
Som denne Stjernehær har der i Orden sat."

Han tænker sig nu med sin fritænkerske Ven paa Flugt fra Klode til Klode gjennem det uendelige Verdensrum:

"Tag Lysets Vinger paa og flyv med stadig Flugt
En Verdens Alder frem fra Klode op til Klode!
Tæl Sole, Verdner der, hvor før kun Prikker stode,
Og se den første Sol i Øiekredsen slukt!
Tænk saa din Flugt er endt; men vid, du har igjen
En lige endløs Vei, hvor Verdners Skare vrimler
Som der, du kom fra før!"

Alene af Uendeligheden fremgaar det, udtaler han, at Tvivlen paa Guds Tilværelse ei kan anses for Vantro, men for den rene Dumhed:

"Mon døde Atomer har blæst sig selv til Liv
Og i forvirret Krig imod hinanden stormet,
Til al Naturens Kreds saa ordentlig blev formet
Ei ved et overlagt, men blot tilfældigt Bliv?
Har Hændelse vel bygt en Stjerne og et Kræ
Med saadan Overlæg, at naar den første bruser
Omkring med heftig Fart, den ei det andet knuser?
Er det vel Spørgsmaal værd? — Jeg synger ei for Fæ."

Under disse og lignende Betragtninger svinder Natten og Dagen dæmrer, hvorved nye Mirakler, der er lige saa mange Vidnesbyrd om Almagtens Forsyn, fremstiller sig for hans Blik:

"Før raabte Himlene, nu Jorden ogsaa skriger:
Vor Skabnings Kjæde er vor Skabers Væsen lig!
Alt, hvor du ser dig om, er proppet fuld af Liv,
Og intet Rum er tomt; men Kreature vrimle
Med mer og mindre Liv: Igjennem alle Himle
Til Jordens Middelpunkt fløi Sjæle fra hans Bliv.
Hver Skabning fik sin Form, sin Næring og sin Kreds
Saa ordentlig uddelt, at alle har det bedste,
Hver til sit Endemaal; det mindste med det meste
Staar som en mønstret Hær i Orden allesteds."

"Her studser alt Begreb, Fornuften tier stil", er den Slutning, han udleder af det hele Syn paa Tilværelsen, dens Ophav og dens uafbrudte Vedvaren i Orden og Ligevægt, Led efter Led. Thi, siger han,

— "alting har sin Lov fra Kerub til en Myg
Slet intet er for lidt og intet overflødigt;
Det mindste Solegran i Skabningen saa nødigt
Som den umaalte Krop, der bringer Lyset hid.
— — — —
Det er ei Kloder blot, som holder Kloder op;
Et Støv er ogsaa talt i Ligevægtens Skaaler.
Naar Solen til en Myg uddeler sine Straaler,
Saa hjælper den igjen at bære Solens Krop."

Og hvad er Mennesket i denne Uendelighed, Mennesket, som siger:

— "Alt er mit, saavidt Naturen naar,
For mig de skjulte Lys bag Melkeveien staar,
For mig gaar Jorden om, for mig opreises Storme,
For mig er alting skabt fra Engle indtil Orme,
Jeg ene ved Fornuft til Evigheden gaar."

Opblæste Kreatur, tilraaber Digteren det,

"Opblæste Kreatur, hvo er du, hvad er dit? —
Det Rum, du fylder op blandt alle andre Dele,
Det Sammenhæng dit Liv og Haab har med det hele,
Er du fornuftig stolt, saa sig kun: det er mit.
Hvor liden er den Kreds, som du kan overse!
Hvis alt er skabt for dig, det meste staar forgjæves,
Forsynets Kjærlighed for Millioner hæves:
O ti! — thi ellers vil en Maddik dig bele
Den lille Blomsterknop, den Skovens Eremit,
Hvis Vært du aldrig saa, mon den for din Skyld taber
Sit Væsens Nytte? Nei, en Bi har ogsaa Skaber,
Der sørger for dens Vel saa kjærlig som for dit.
Mon Mikroskopet gjør din Hovmod mere rig?
Søg op de skjulte Liv i Jord, Luft, Ild og Vande,
De Dyr, som paa et Støv opdage nye Lande,
Og tænk, om disse Kræ opholdes der for dig?
— — — —
Nei, Skabningers Monark, forkort dit Scepter her!
Du Gisnings Væsen, du, som tænker kun saa ilde
Om Verden, Gud og dig, hvor tør du dig indbilde,
At du en Middelpunkt af alt det skabte er?
Slig daarlig Fordom gjør Naturen til en Ørk."

Han indrømmer vistnok, dog uden nærmere at indlade sig derpaa, at Mennesket i den skabte Verden indtager en høiere Rang, men hævder dog, at i Guds Stad har den mindste Borger samme Ret "til Liv og mulig Lykke". Døden bestaar kun i en Forandring af Form og "altings Død er et blot vedvarigt Bliv". Men denne Tankegang, som truer med at føre Digteren ind i Nutidens krasse Materialisme, forfølger han ikke videre. Han bryder pludselig den hele Udviklingsrække af og indtager et supranaturalistisk Standpunkt:

"Imidlertid er du, o lille Væsen her,
Ja her til større Haab, til evige Hensigter
Til dit og Verdens Vel, et Maal for mange Pligter,
Skjønt usel som en Orm, dog som en Engel skjær".

Mennesket, der som det ubetydeligste Punkt forsvinder i den hele Tilværelses Vrimmel, er ved Guds evige Kjærlighed bestemt til at blive "et Lem af Guds Stad":

"Vox da igjen paany og stig til Engles Rang,
Du lille Kreatur, som bag en Punkt dig gjemte!
Drog Kjærlighed dig ud af Intet og bestemte

Dit Væsens Øiemed, før Engle blev engang,
Hvor stor blir du, min Ven, naar Kjærligheden har
Valgt dig som mest bekvem blandt Muligheders Mængde
At fylde op et Rum i Skabnings-Kjædens Længde
Og Verden uden dig den bedste ikke var".

Det er dette Haab, som maa sættes til den evige Kjærlighed, af hvis frie Valg alt og alle har sit Udspring, som fører Mennesket hen til

"Den store Alt i Alt, den sidste og den første,
Dit Lys, dit Liv, din Sol, din Gud, din Salighed",

for ved hans Throne at deltage i Englekorets jublende Hyldest:

"Hellig, stor og vis, og god er du,
Du Aarsag til alt skabt, dets Ophold, Liv og Ven,
Ei ene Engles Gud, men ogsaa Miders Fader,
Som føder Kerubim og ei en Orm forlader:
Velsignelse og Lov og Pris er din igjen!"

Digtet om Skabningens Ypperlighed bidrog i høi Grad til at befæste Tullins Anseelse, og da han i 1764 gjæstede Kjøbenhavn, var der efter en dansk Forfatters Udsagn ikke Maade paa den Opmerksomhed, som fra alle Hold blev ham vist. Han opnaaede saaledes en Anerkjendelse, som kun sjelden bliver en Forfatter tildel i levende Live. Men de Forhaabninger, han havde vakt, gik tidlig i Graven, og man kunde forsaavidt næsten kalde ham et Meteor paa den nordiske Literaturs Himmel. Kun uegentlig kan han kaldes Grundlægger af en norsk Digterskole, forsaavidt som de Efterlignere, han fandt, sjelden hævede sig over det middelmaadige, og der kun findes faa Momenter i hans Digtning, som bærer Præget af virkelig nationale Eiendommeligheder. Hans Opposition mod den med Klopstock indstrømmende tyske Indflydelse har sin fornemste Betydning derigjennem, at han ligesom Holberg udviste den Grund, hvorpaa en virkelig national Literatur kunde bygges og bevares, og herved indledede den betydningsfulde Virksomhed, som skulde udfoldes af de norske Digtere fra Sytti- og Ottiaarene.

Det er imidlertid ikke blot Tullins Digtning, som bærer Vidne om, at et friskere Aandsliv er begyndt at røre sig i Norge omkring Aarhundredets Midte. Der ytrer sig ogsaa i andre Henseender hos Nationen en Trang til at emancipere sig fra den danske Videnskabelighed og at følge egne Baner, og de Bestræbelser, som denne affødte, antager efterhaanden en mere selvbevidst Karakter. Nordmanden begynder for Alvor at gjøre Krav paa at anerkjendes som en selvstændig Nation og tillige at respekteres som saadan, sideordnet med den danske indenfor Helstatens Ramme. Dette "norske Spørgsmaal", som længe skulde vente paa sin Løsning, reises vel først ved de fra nu af lydeligere og lydeligere udtalte Ønsker om eget norsk Universitet som Symbol paa denne Selvstændighed; men sin Form modtager disse ved en

Gerhard Schøning, f. 1722, d. 1780.

videnskabelig Stiftelse, som ved denne Tid ad privat Vei oprettes hertillands og som længe skulde udgjøre Arnestedet for Nationens videnskabelige Stræben.

Der var i Slutningen af 1740-Aarene paa Tale at oprette et videnskabeligt Selskab i Kristiania, der skulde samle alle de Forfattere og Videnskabsmænd, som Landet dengang eiede, i en Korporation.*) Dette kom vel ikke istand. Derimod oprettedes der i 1760 i Throndhjem et Videnskabsselskab, som stiftedes af de tre største Lærde, som den afsidesliggende Stiftstad har havt at opvise: Schøning, Suhm og Gunnerus.

I Aaret 1751 blev Nordlændingen Gerhard Schøning**) udnævnt til Rektor i Throndhjem. Her tog paa samme Tid den unge danske Adelsmand, Kammerjunker P. Fr. Suhm***), Bopæl, idet han indgik Ægteskab med den rige

*) Planen til dette Selskab blev udkastet af Magistratspræsident Nikolai Feddersen, en Flensborger, der i sin Tid havde været Pagehovmester, og som havde staaet i Forbindelse med Hans Gram og flere andre danske Lærde. Samtidig med Feddersen havde Kristiania en anden lærd Mand at opvise i Overhofretsjustitiarius Kristian Ramus den yngre, der besad megen historisk Interesse og som i sin Tid havde tænkt paa at overføre Torfæus's Norges Historie paa Modersmaalet.

**) Gerhard Schøning var født 1722 i Vaagen i Nordlandene og blev i nogen Tid opdragen paa Finnesset hos Presteenken Dorothea de Fine. Senere kom han i Throndhjems Skole, hvor han i den lærde Rektor Benjamin Dass fandt en dygtig Lærer og en trofast Ven. Som dennes Eftermand ved Throndhjems Skole virkede han i 14 Aar og udgav i denne Tid bl. a. en udførlig Beskrivelse over Throndhjems Domkirke, et Arbeide, som nok maa siges at være ganske merkeligt, naar man tager i Betragtning, hvilke Hjælpemidler der stod til hans Raadighed. I 1765 blev han kaldet til Professor i Historie og Veltalenhed ved Sorø Akademi og under en Reise, han i 1775 foretog i Norge, til Langebeks Eftermand som Geheimearkivar. I denne Stilling virkede han kun i fem Aar (til 1780). Blandt hans Arbeider maa merkes Norges Riges Historie i tre Bind, der naar til 995. Den er det eneste Forsøg, som i den Tid, Norge var forenet med Danmark, blev gjort paa at fremstille Fædrelandets Historie, og det tilmed i norsk Aand. Saaledes er den Theori, som R. Keyser og P. A. Munch opstillede med Hensyn til vore Forfædres Indvandring, og som dannede Grundlaget for den saakaldte "norske historiske Skoles" Opfatning af vort Fædrelands Oldtid, af Schøning fremsat allerede i Aaret 1769, 70 Aar, før Keyser udtalte den som en formentlig original Tanke. Foruden sin Norges Historie udgav Schøning Snorres Heimskringla med latinsk og dansk Oversættelse. Om hans Reise i Norge 1772—75 vil nedenfor blive fortalt.

***) Peter Fredrik Suhm, Søn af Admiral Ulrik Fredrik Suhm, blev født i Kjøbenhavn 1728, studerede Lovkyndighed og Historie og blev ved sit Giftermaal med den rige Karen Angell sat istand til udelukkende at leve for Videnskaberne. Blandt hans mange og betydningsfulde, skjønt lidet kritiske Verker maa først og fremst merkes hans Danmarks Historie, der i fjorten betydelige Kvartbind omfatter Tiden til 1400. Selv oplevede han kun at se de sex første trykte; de øvrige udgaves efter hans Død af Kall og Nyerup. Han var en af de største Bogsamlere, som Norden har havt, og eiede sidstpaa et Bibliothek paa 100000 Bind. Derhos hjalp han andre Videnskabsmænd med Raad og Daad, sørgede for at faa udgivet Verker, som ellers vanskeligt vilde have fundet nogen Forlægger, og maa nok i det hele kaldes en af de mest fortjente Mænd, Danmark gjennem Tiderne har havt. Men hans Privatliv var skjæmmet ved leie Brøst. Han døde paa sit Lyststed Øverød paa Sjæland 1798, 70 Aar gammel.

Kjøbmandsdatter Karen Angell. De to unge Videnskabsmænd, der arbeidede i Fællesskab, idet hver især gjorde sit eget Fædrelands Historie til Hovedstudium, havde allerede vundet et anset Navn i Literaturen, da der i 1758 sluttede sig som tredie Mand til dem den nysudnævnte Biskop over Throndhjem, Johan Ernst Gunnerus, den største Lærde, som Norge hidtil har havt.*) Strax efter sit Komme til Throndhjem foreslog Gunnerus Suhm og Schøning at oprette et lærd Selskab, der for det første kun skulde omfatte dette Trekløver, men efterhaanden udvides ved Optagelse af flere Medlemmer. I det Hyrdebrev, som Gunnerus i 1758 udsendte til sit Stifts Geistlighed, omtaler han, at det var hans Agt at grunde et videnskabeligt Samfund i Throndhjem, i hvilket de Prester, som fortjente det, kunde vente at blive optagne. Men først i 1760 kom Selskabet istand, hvorpaa det i det følgende Aar udsendte det første Bind af sine Skrifter. Det ene Bind fulgte nu jevnt efter det andet, og i disse leverede Suhm, Schøning og Gunnerus en hel Række af videnskabelige Afhandlinger; medens de to første fornemmelig sysselsatte sig med Historien, var Gunnerus's Hovedfag Naturvidenskaberne. Disse havde hidtil været ham ganske fremmed, men med Kraft og Energi arbeidede han sig saaledes ind i dem, at han vandt Beundring selv hos den store Naturkyndige Linné. Men denne Videnskabsselskabets Blomstringstid var ikke af lang Varighed. I 1765 forlod Suhm og Schøning Throndhjem, og ihvorvel Gunnerus arbeidede med den samme Iver og Interesse som før, var Tabet af to saa fortrinlige Støtter i flere Henseender meget føleligt og erstattedes ikke af de Videnskabsmænd, som efterhaanden var optagne som Selskabets Medlemmer.**) I 1767 udvidedes Selskabets Virksomhed paa forskjellig Vis, idet Selskabets Bibliothek aabnedes for Almenheden, og dets Titel forandredes fra "det throndhjemske lærde Selskab" til at hede: "Det kongelige norske Videnskabers Selskab", hvorved det fik et Slags officielt Stempel.

---

*) Johan Ernst Gunnerus var født 1718 i Kristiania, hvor hans Fader var Stadsfysikus. Han udmerkede sig allerede under sin Skolegang ved sin klassiske Lærdom, og efter at være bleven Student reiste han i 1742 med kongelig Understøttelse til Udlandet for at studere Theologi og Filosofi. Han var en Tid Adjunkt ved det filosofiske Fakultet i Jena, kaldtes 1754 til extraordinær Professor i Theologi samt til Lektor i Theologien og Sogneprest til Herlufsholm, men modtog ikke denne Stilling, da han Aaret efter beskikkedes til Provst ved Kommunitetet og Biskopens Vikar ved Universitetet. I Kjøbenhavn udfoldede Gunnerus en omfattende akademisk Lærervirksomhed, idet han læste ikke blot over de theologiske, men ogsaa over filosofiske og mathematiske Discipliner, og det er sagt om ham, at han "ved sin mageløse Flid og sin kraftige Karakter gav Videnskabeligheden ved Universitetet et sterkt Fremstød." Om Gunnerus's paatænkte Reform af det kjøbenhavnske Universitet og hans Arbeide for Oprettelsen af en norsk Høiskole skal vi nedenfor høre.

**) Blandt disse Mænd tør nævnes Presterne Hans Steenbuch til Melhus, E. G. Schytte i Nordland, Hans Strøm paa Søndmøre o. fl., som vi senere skal komme tilbage til.

Peter Fredrik Suhm, f. 1728, d. 1798.

Allerede meget tidlig optræder Stifterne af det throndhjemske Videnskabsselskab som Talsmænd for et norsk Universitet. I sit i 1761 udgivne Tidsskrift, Throndhjemske Samlinger, udtaler saaledes P. F. Suhm i en Afhandling om Videnskabernes Tilstand i Norge: "Det er klart af det hidtil sagte, at intet Land i Europa er i slettere Omstændigheder i Henseende til Videnskabers Fremvæxt og Udbredelse end vort, da vi ei engang have et Universitet. Det er og klart, at vi aldrig kan vente, at de kunne komme i saadan Flor hos os som hos andre, saalænge Omstændighederne ere saadanne, og hvilke, som det synes, ei lettelig kan forandres. Imidlertid er dette og vist, at de kan dog noget forbedres og udvides hos os." Men svagt og indirekte, som Ønsket ved denne Leilighed udtaltes, blev det vistnok upaaagtet af de fleste.*) I den Tale, hvormed Gunnerus paa Kong Kristian VII's Fødselsdag

235. Thomas Angell.
Originalen malet paa Kobber, er opstillet i Throndhjems Domkirke.

*) Blandt de mange udmerkede Mænd, hvis Navne er satte i Forbindelse med den norske Universitetssag, maa ogsaa nævnes Throndhjems uforglemmelige Velgjører, Thomas Angell, der endog tænkte paa at skjænke de Midler, som siden kom hans Fødeby til Gode, til Grundlæggelsen af et norsk Akademi. Dette maa have været ved den Tid, det throndhjemske Selskab stiftedes og Bruddet mellem ham og Suhm fandt Sted, eller muligens ogsaa tidligere.

Thomas Angell var født i Throndhjem 29de December 1692 af Forældrene Kancelliraad og Præsident Albrekt Lorentssøn Angell († 1705) og Sara Thomasdatter Hammond. Sammen med sin et Aar ældre Broder Lorents modtog han først Undervisning i Hjemmet, men dimitteredes i 1709 fra Throndhjems Skole til Kjøbenhavns Universitet, hvor de den 16de Oktober indskreves blandt de akademiske Borgere. Under Opholdet her boede Brødrene, som det synes, i sin Frænde Konfessionarius Peter Jespersens Hus. Efter dennes Død besøgte de sammen med andre Trøndere fremmede Universiteter. Saaledes indskreves de i Aaret 1717 som juridiske Studerende ved Leydens Universitet, og i det følgende Aar ses ialfald den ene af Brødrene at have aflagt den akademiske Ed ved Oxford Universitet for at faa Adgang til det Bodleyanske Bibliothek. Moderens ved denne Tid indtrufne Død kaldte Brødrene hjem, hvor de overtog de betydelige Forretninger, som var dem tilfaldne efter Faderen, under Firma Lorents og Thomas Angell. Til Handelshusets Eiendomme hørte et stort Jordegods i Selbu og Tydalen samt Helgeland, 36 af Rørosverkets 172 Kuxer, en Trediedel af Kongetienden i Nordland og Lofoten m. m. Brødrene maa have siddet i stor Virksomhed, og forsigtige, som de var, havde de Lykken med sig; men der findes ogsaa

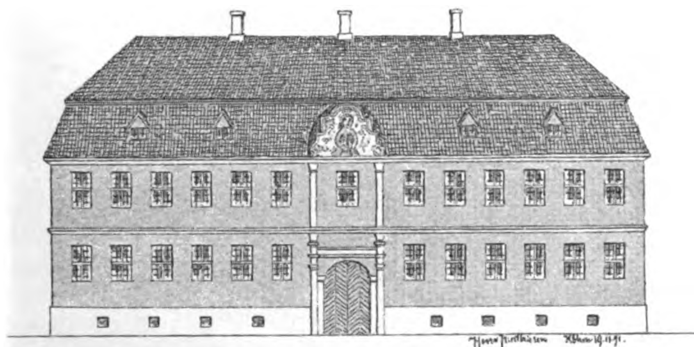
i 1768 aabnede Selskabets Virksomhed, har Dasket allerede antaget en fastere Form. "Der mangler", siger han, "her i Norge ikke paa patriotisk Tænkemaade, paa Lyst, Mod og Frighed endog med eget Forlis at udrette

fuldt op af Vidnesbyrd om, at de har været Initiativets Mænd, og at de har spillet en ikke ubetydelig Rolle saavel i Byens som i Stiftets forskjellige Forhold. Navnlig ses de at have havt Handelsforbindelser paa de britiske Øer og i Kjøbenhavn, ligesom Pengeomsætningen mellem disse Steder og Throndhjem ialfald for en stor Del gik gjennem deres Hænder. For at fuldstændiggjøre Billedet af disse fortjente Mænd, maa der ogsaa tillægges, at de i de forskjellige trange Aaringer, som indtraf, udviste en sjelden Hjælpsomhed mod alle, som tyede til dem.

Thomas Angell, den betydeligste af Brødrene, var ugift; derimod ægtede Lorents Angell i 1729 Sara Collett, Datter af Commerceraad James Collett i Kristiania, med hvem det Angellske Handelshus stod i Forbindelse. I dette Ægteskab fødtes kun en Datter Karen, der senere ægtede Kammerjunker P. Fr. Suhm. Da Lorents Angell i 1751 afgik ved Døden, vedblev Thomas at bestyre Handelshusets Forretninger som før, og ihvorvel han under 3die Februar 1753 havde erholdt kongelig Bevilling til fri Raadighed over den efter ham faldende Arv, var der dog ingen, som troede andet, end at hans Midler skulde tilfalde Broderdatteren og hendes Mand, saa meget mindre, som han altid havde havt Husholdning sammen med Broderen, senere med dennes Enke til hendes Død (1757) og derefter i nogle Aar med Suhms Familie. Mellem Suhm og Angell herskede der den største Fortrolighed, og der findes intet, som tyder hen paa andet, end at den sidste, der selv var en lærd Mand med videnskabelig Sans, har sat sin Broderdatters Mand overmaade høit; der foreligger Vidnesbyrd om, at han har besørget Indkjøb af Bøger baade for sig selv, for Suhm og for dennes Ven Schøning, og den sidste fik til sine Studier over Throndhjems Historie overladt som Gave Aktstykker af hans Samlinger. Men i 1761 kom det til Brud mellem Angell og Suhm, uden at Grunden med Bestemthed kan angives; dog antyder et samtidig optegnet Rygte*), der synes at være kommen ud ad Tjenerveien, en Forseelse fra Suhms Side af samme Art som de Skandaler, hvorpaa hans senere Liv i Kjøbenhavn var saa rigt. Den fælles Husholdning opløstes og en Udskiftning af Boets Masse foregik, hvorved der paa hver Part faldt 300000 Rdr. eller 3 Tønder Guld, som det dengang kaldtes. Der er Sandsynlighed for, at Suhm har søgt Udsoning med den Gamle gjennem sin Frue og Schøning, der vedblev at være Angells Omgangsven; men dette lykkedes i ethvert Fald ikke. Ved Testament af 28de Septbr. 1762 og senere Kodiciller af 31te Oktober 1763, 4de Jan. og 18de Oktober 1765 skjænkede Angell hele sin Formue paa nogle mindre Beløb nær til milde Stiftelser. Han afgik ved Døden 19de September 1767 og blev den 13de Oktober bisat i Familiebegravelsen i Throndhjems Domkirke.

*) Den nuomstunder i Throndhjem gængse Tradition om, at Thomas Angell og Suhm blev Uvenner af den Grund, at Fru Suhm under et stort Selskab glemte at lade sin tarvelig vante Farbroder faa sin vante Kveldsgrød — en Tradition, som lever i Mundheldet "den velsignede Grøden" — er neppe meget gammel. Den ældre Generation i Throndhjem talte endnu for 30 Aar siden om "Thomas Angells Grød" i Sammenhæng med og i Modsætning til "Guru Drillens" eller "Guru Bakkens Sagosuppe", den rige Patriciers Sparsommelighed ligeoverfor Tiggerkjærringens Raaflothed, og alene denne Sammenstillen turde gjøre Sagnets Ægthed mistænkelig. Denne Guru Bakken var en gammel Pige, som ved Tiggeri og Gjerrighed havde lagt sig noget til Bedste. Paa sit yderste forlangte hun af sine fattige Vertsfolk, at de skulde skaffe hende Sagosuppe, en Ret, som dengang kun kom paa de allerrigestes Bord; men da de ikke paa nogen Maade saa sig istand til at opfylde hendes Begjæring, brød hun det Tilsagn, hun havde givet dem om at arve det, hun efterlod sig, og skjænkede hele sin Formue til Throndhjems By. Af hendes Efterladenskab oprettedes et Brændemagazin til Hjælp for Byens Fattige.

noget. som kunde være nyttigt og priseligt. Men her mangler paa eftertrykkelige Opmuntringer saa vel som og tilstrækkelige Anvisninger og Veiledninger i mange Stykker. Her er fire Kathedralskoler — — —; men i det hele Rige er intet offentligt Bibliothek, intet Universitet. Reisen til det kongelige Kjøbenhavnske er lang og bekostelig. De fleste Studerende ere derhos fattige, og ihvor mange herlige og rige Stiftelser der til Bedste for Studerende ved bemeldte Universitet end ere, kunne dog umulig alle der finde deres Underholdning. Heraf kommer det, at saa mange Norske af denne Stand, som for deres offentlige Prøvelsers Skyld har været to til tre Gange ved Universitetet, neppe hver Gang har været der over nogle faa Maaneder. Det kan man nok kalde at besøge, men ikke at studere ved Universitetet. Enhver skjønner, hvor stor Skade alt dette frembringer i Henseende til Viden-

236. Thomas Angells Hus i Throndhjem. Efter en Tegning i Schønings (utrykte) Reise i Norge, opbevaret i det Kgl. Bibliothek, Kjøbenhavn.

skabernes Dyrkelse og Fremvæxt i Norge." Det er neppe at tage feil af, at det er Resultatet af den mellem Videnskabsselskabets Stiftere førte Diskussion om denne Sag, som Suhm i et i 1771 udgivet anonymt Skrift om Videnskab og skjønne Kunster i Danmark og Norge fremlægger i følgende Ord: "Norge er næsten aldeles blottet for alle Midler til Oplysning; det forekommer mig, at de Danske af en lav Misundelse og ugrundet Ængstelighed søge at forevige Uvidenheden der i Landet. Der gives intet Akademi, intet Universitet, ingen offentlig Bogsamling. De Nordmænd, som vil studere, maa reise til Danmark. Her indskrænker deres Ærgjerrighed sig til at blive Prester, og, naar de har opnaaet det Maal, vende de tilbage til sit Fødeland, hvor de da glemme det lidet, de har lært eller studere videre paa egen Haand, blottede for al Opmuntring og al Anledning til at kappes med nogen. Naar jeg betænker alt dette, kan jeg ikke andet end forundre mig over, at der dog findes nogle Lærde deroppe."

Da disse Udtalelser fremkom, var der dog, som vi nedenfor skal se, nogen Udsigt til, at denne Side af det norske Spørgsmaal skulde finde sin Løsning.

Men det Krav, som Nordmændene reiste paa Anerkjendelse som selvstændig Nation, var ikke blot af symbolsk Karakter. Ved det her anførte gik ogsaa andre, der havde en praktisk politisk og økonomisk Karakter, Kravene paa en norsk Bank og senere hen paa et særskilt Økonomi-Kollegium. Til disse Sider af den vaagnende Nationalfølelse skal vi senere komme tilbage.

Hvad der i nogen Grad maatte gribe hemmende ind i Diskussionen om de bestaaende Forhold i de forenede Riger, var den herskende Censur. Til

237. Den Angelske Latinskole i Throndhjem. Over Døren staar: Monumentum pietatis Thomæ Angeli ɔ: Til Minde om Thomas Angells Godgjørenhed.

Trods for at Fredrik V ved sin Thronbestigelse udtalte, at han ikke vilde tillade, at Aandslivet underkastedes nogen Indskrænkning i hans Riger, vedblev Censuren dog at bestaa, skjønt den dog var betydelig slappere end i de fleste af Europas Fastlandsstater. Vi har vel et Par Exempler paa, at Censuren blev benyttet til at faa neddysset Sandheder, som skurrede i Magthavernes Øren, eller til at faa stanset et Tidsskrift, hvis Anmeldelser faldt en og anden indflydelsesrig Forfatter ubehagelig. Men disse Tilfælde var dog faa. Imidlertid ytrer der sig hos begge Folk en vis naturlig Sky for at udtale sig offentlig selv om saadanne Sager, som berører Rigernes Velfærd i høieste Grad. Ihvorvel Norge paa denne Tid fik sin egen periodiske Presse — Norske Intelligenz-Seddeler, hvis første Nummer udkom 28de Mai 1763, og Efterretninger fra Adresse-Contoret i Bergen, der begyndte i Aaret 1765 —

Dr. Johan Ernst Gunerus, Biskop i Throndhjem 1758—1773 og sammen med Suhm og Schøning Stifter af det Kgl. norske Videnskabernes Selskab i Throndhjem.

vil man i den første Tid neppe finde en eneste Linie, som kan udlægges i Retning af Kritik over det bestaaende eller et Forsvar for Nationens berettigede Krav.

Ude i Europa stod man i den Formening, at de forenede Riger maatte anses som den lykkeligste Stat i Datiden, forskaanet som den havde været for de Krige, der havde hjemsøgt store Strækninger af vor Verdensdel og styret af en Enevoldskonge, der besjæledes af den varmeste Omhu for sine Folk. Den tyske Forfatter K. Fr. Moser, der i et af sine Skrifter, („Herr und Diener") hudfletter de fleste tyske Fyrsters slette Styrelse, henvender i et andet Skrift, hvor han vil skildre det smukke Forhold, som kan bestaa mellem Fyrste og Folk, følgende varme Udgydelser til den dansk-norske Stat: „O Land! til hvis velsignede Høider jeg fra vor Jammerdals Dybder har sendt mange patriotiske Taarer tilligemed mangt et broderligt Blik til Eder, I lyksalige Mennesker. Kong Frederik — Menneskevennens Navn — vil staa i Verdenshistorien som en uforgjængelig Saltstøtte, som et Minde indtil Dagenes Ende om, at under den almindelige Ulykke paa Jorden blev de danske Stater ved et erkjendtligt Folks taknemmelige Bøn for sin Fader befriede for Dødsengelens Sværd.*) Ogsaa andre fremmede Forfattere — deriblandt den statistiske Videnskabs Skaber Achenbach — omtaler i sterke Ordelag, hvorledes de dansk-norske Enevoldskongers landsfaderlige Herredømme har fremmet Undersaatternes Ve og Vel. Hos det loyale danske og norske Folk var der ved denne Tid neppe to Meninger om den Sag.**)

*) Anført efter E. Holms Skrift, Om det Syn paa Kongemagt, Folk og Borgerfrihed, der udviklede sig i den dansk-norske Stat i Midten af det 18de Aarhundrede (1746—1770), S. 74.

**) Til Jubelfesten i 1760 forfattede Biskop H. A. Brorson saaledes følgende karakteristiske Hymne til Enevoldsmagtens Pris, der til Melodien „Fra Himlen høit vi komme nu her" blev afsunget fra Frue Kirkes Taarn i Ribe:

Fra Himlen selv kom Freden ned
Og kyssede Retfærdighed,
Da Tredie Kong Friderik
Derfra sit Spir, det rette, fik.

Aldgamle gode Cimberland
Du vandt din Lykke, Frihedს Stand.
Din Ret er nu i god Behold,
Saa kjær en Faders Enevold.

Bort laade Stæders vilde Snak
Om Frihed, naar forhærdet Pak
Tør stime Gader op og ned
Og trodse Gud og Øvrighed.

Nei, Danmark har det rette Tegn
Af Frihedს egen Fødeegn,
Hvor Dannerkongen har enhver
Sin Undersaat som Søn saa kjær.

Men Udrykningen til Holsten og de kostbare Rustninger, den medførte, føltes som en hel Krig med Hensyn til de Byrder, den medførte for Befolkningen. Det viste sig nemlig, at de dansk-norske Finantser befandt sig paa meget slet Fod. Bernstorff var selv ingen Finantsmand, og ihvorvel de Mænd, som havde med det dansk-norske Pengevæsen at gjøre, ialfald for en større Del besad ikke ringe Sagkundskab paa dette Omraade, skulde det dog ikke lykkes dem at bringe Staten ud af det Uføre, hvori den var kommen.

Det heder, at Kong Fredrik strax efter sin Thronbestigelse udtalte: "Jeg har forefundet et stakkels ødelagt Land og udtømte Kasser, der desuden nedtynges af stor Gjæld." Gjælden udgjorde dengang, som ovenfor omtalt 2270000 Rdr. For at raade Bod paa dette Tryk blev der i Kongens første Regjeringsaar truffet forskjellige Foranstaltninger. Præsidenten for Rentekammeret V. A. v. d. Osten afløstes i sin Stilling af Otto Thott, der hidtil havde været Deputeret i Kammeret. Det lykkedes denne at bringe Finantserne paa bedre Fod, hvortil ogsaa den Sparsommelighed, som fra Kongens Side udvistes i hans første Regjeringsaar, maa have bidraget sit. Ved Forordninger af 29de November og 13de December 1746, af hvilke den sidste særlig udfærdigedes for Norge, indførtes en bedre Orden i Skattevæsenet, og i den for Norge udfærdigede paalægges det Stiftamtmænd og Amtmænd, som havde at føre Tilsyn med Skatteoppebørselen, at der skulde føres nøie Kontrol med, at Almuen ikke led nogen Overlast af Fogderne og deres Betjente. Skjønt der tilstødte forskjellige Uheld, der medførte Formindskelse i Statens Indtægter, lykkedes det dog i Løbet af Kongens 8 første Regjeringsaar at bringe Statsgjælden ned til noget over 1 Mill. Rdr. Men fra Aar 1754 begyndte den igjen at stige, og nu tiltog den saaledes fra Aar til Aar, at den i Aaret 1763 udgjorde over 20 Millioner Rigsdaler.

Det siger sig selv, at de Rustninger, som den bevæbnede Neutralitet og Udkommanderingen til Holsten krævede, i en ikke ringe Grad bevirkede dette mislige finantsielle Forhold, og selve Forberedelserne til at modtage den russiske Hær kostede ikke mindre end 8 Millioner. Men Staten havde ogsaa andre betydelige Udtællinger. Indløsningen af det vestindiske Handelskompagni kostede 2200000 Rdr. Ved Overtagelsen af Hertugen af Pløns Godser maatte den danske Krone ogsaa paatage sig den Gjæld, som hvilede paa dem, og som udgjorde op mod 900000 Rdr. Kjøbet af en Del af Ærø medtog 350000 Rdr. Hertil kommer ogsaa, som ovenfor omtalt, den kostbare Rund-

De danske Kongers ømme Savn
Forklarer Jordens Guders Navn,
Ved Naade bær Monarken ret
Sin Herres liflige Portræt.

Til Lykke! kjære danske Folk!
Din Velstand bruger ingen Tolk.
Al Verden ved at tale om
Det milde danske Herredom.

haandethed, som blev udvist mod Manufakturer og Fabriker af alle Slags, de Understøttelser, som ydedes til literære og videnskabelige Formaal, samt de Laan, som optoges hos Regjeringen af nær sagt alle, som havde et eller andet Forslag at gjøre med Hensyn til Næringsveienes Opkomst. Men kan man end forsone sig med alt dette, saa ser man dog ikke uden Ærgrelse, hvorledes Hoffet paa samme Tid, Elendigheden begynder, rent ud sagt lægger an paa at forøge denne ved utidig Ødselhed, idet det tager det franske Hof til Mønster. Det hele Hofhold medtog en Femtedel af Danmark-Norges samlede Indkomster. Kroningen 1747 og de to Jubelfester, som Fredrik V lod holde 1749 og 1760, den første i Anledning af at den oldenborgske Kongeslægt havde regjeret 300 Aar, den sidste til Minde om Enevoldsmagtens Indførelse, viste ved den Pragt, som udfoldedes, tilstrækkelig, hvor det hele bar hen.

I 1761 kom — som det synes paa Bernstorffs Foranstaltning — den tyske Bankier Karl Heinrich Schimmelmann til Danmark. Han havde i Aaret 1744 forladt Berlin og taget Bolig i Dresden, hvor han ved Leverancer til de tyske Hære havde erhvervet uhyre Rigdomme. Da nu Fredrik II ytrede Lyst til at dele disse med ham, flyttede han bort herfra og blev af den danske Regjering udnævnt til dansk Minister i den nedersachsiske Kreds. I denne Stilling bistod han den ved Optagelsen af forskjellige Laan. Schimmelmann var en dygtig Finantsmand, og det kom den dansk-norske Statskasse til at svie for, thi man ymtede om, at det for en ikke ringe Del var hans egne Penge, han aagrede med. Den Lethed, hvormed han Gang paa Gang reddede Staten ud af dens Pengenød, gjorde ogsaa, at man ikke lærte at tage Rev i Seilene. Da nu Renter og Afdrag af disse Laan skulde svares, var det igjen Schimmelmann, man tyede til, og denne var da strax rede til at anvise Udveie hertil dels i Salg af Statseiendomme, dels ved Paalæg af en almindelig Extraskat*). De Forslag, han i denne Anledning fremkom med, førte til, at der ved Reskript af 2den December 1762 oprettedes en Overskattedirektion, der havde at forvalte de ved Extraskatten indkomne Midler. I denne, som efterhaanden for en stor Del kom lil at overtage Ledelsen af Finantserne, blev Schimmelmann den ledende Aand.

Den under 23de September 1762 paabudne Extraskat havde den daværende første Deputerede for Finantserne Geheimeraad Hans v. Ahlefeld udfundet under Røgningen af en Pibe Tobak, fortalte han.**) Den var ogsaa let at udligne, idet den skulde erlægges med 8 ß. maanedlig eller 1 Rdr.

*) Af extraordinære Skatter var der i 1750 af Rigerne udskreven en Prinsesseskat, der udgjorde 338877 Rdr. Men forøvrigt var saadanne ukjendte i Fredrik V's Tid indtil 1758, da der ved Forordning af 31te Oktober 1757 blev udskrevet en Formuesskat paa 405000 Rdr. for begge Riger tilsammen. Deu almindelige Extraskat blev først paabudt i 1762.

**) Extraskatten var dog som ovenfor anført udfundet af K. H. Schimmelmann; men Ahlefeld, der som Finantsmand ikke duede stort, vilde dog tilvende sig Æren derfor.

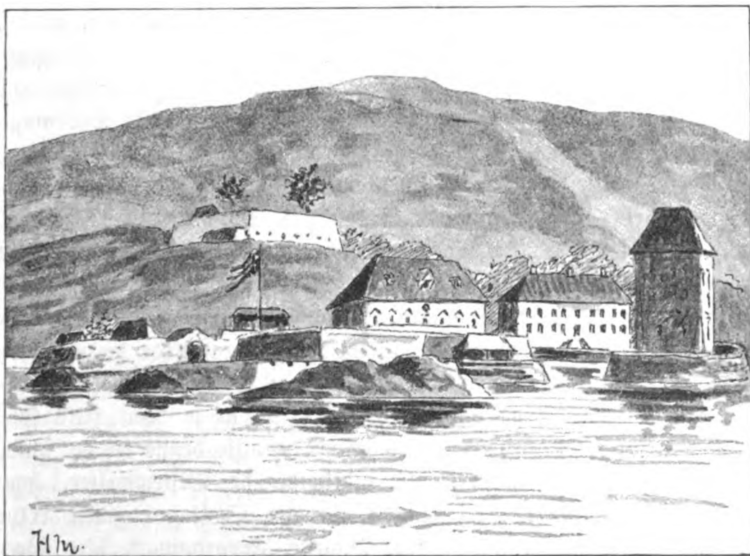
aarlig af hvert Menneske, som var over 12 Aar gammelt. Derimod var den ikke nær saa let at udrede, idet den for de forskjellige Fogderiers Vedkommende drev Skatten op til over det dobbelte af, hvad der under sædvanlige Forhold blev udredet. Den maatte derfor blive i høieste Grad trykkende for Norges Befolkning, der var sat meget tilbage ved indfaldende Misvæxt og Dyrtid. Navnlig blev den betragtet med stort Misnøie i det vestenfjeldske, hvor Fiskerierne havde slaaet feil, og hvor Forholdene i det hele taget var smaa. "Thi", heder det i den nedenfor omtalte Kommissions Beretning, "vel skulde Tjenestefolkene selv betale Skatten, som Husbonden er berettiget til af deres Løn at indeholde; men da de fleste Tjenestefolk af Kvindekjønnet ikkun have vanlig 4 à 6 Mark udi Penge, foruden nogle Alen Vadmel og Lærred til Klæder, de bedste Tjenestefolk ikke heller nyde uden 8 og høit 9 Mk. udi Penge og Resten udi Klæder, andre derimod, som ikke kunne gjøre en fuld Karls Arbeide, endskjønt de ere over 16 Aar, ikke bekomme uden 4 à 6 Mark udi Penge og det øvrige udi Klæder, men de Tjenestefolk, som vogte Kreaturerne, endnu langt mindre: saa faldt Tjenestefolkenes Extraskat paa de fleste Steder Husbonden til Last". Det første Aar blev Skatten dog ordentlig erlagt; men da Høsten ogsaa i 1763 slog feil og Fiskerierne mislykkedes, knurrede Almuen i Nordhordland og Voss, der havde at svare 17714 Rdr. i Extraskat, medens de sædvanlige Skatter udgjorde 14000 Rdr. Den mente, at sligt umulig kunde gaa rigtig til, og den opgjorde sig alskens Formodninger og Tanker, som efterhaanden antog fastere og fastere Former, om, hvad der maatte stikke under*). I Februar 1764 indgav den derfor til Stiftamtmand Cicignon, som just stod i Begreb med at reise til Danmark, et Andragende om Forandring af Skatten, og dette var ført i Pennen af Stedets Sorenskriver Garmann. Paa dette faldt der dog ingen Resolution; derimod blev der ved Forordning af 7de Februar 1764 tilstaaet forskjellige Lettelser i Skatten. Men da denne Forordning blev oplæst fra Prædikestolene eller kundgjort paa Skattethingene, blev den aldeles misforstaaet af Almuen, som troede, at de tilstaaede Begunstigelser havde en meget større Rækkevidde, end Meningen var**). Man ansaa det for givet, at Øvrigheden fortolkede Forordningen paa en meget vilkaarlig Maade, og da paa samme Tid Bergenhus i Overensstemmelse med den af St. Germain

*) Der gik ved denne Tid i Bergens Stift Rygter i Omløb om, at det var Kongens Agt at bytte Norge bort mod Svensk Pomern, og den saa denne Gjetning bestyrket deri, at Bergenhus samtidig blev nedlagt som Fæstning. Men først gjaldt det at faa sammenskrabet fra Norge saa mange Penge som muligt. Hvis Pengene endda kom Kongen tilgode, mente den loyale Almue, saa fik det være saa sin Sag; men den troede dog, at dette ikke var Tilfældet, og at de indkomne Penge gik sine egne Veie.

**) Der blev nemlig tilstaaet Leilændinger, Husmænd og Inderster Fritagelse for at betale Extraskat for de af deres Børn, som var under 16 Aar gamle. Odels- og Selveierbønder skulde derimod herefter som før svare Skat for alle sine Børn, der havde fyldt sit 12te Aar.

udkastede Plan for Forsvarsvæsenets Indredning nedlagdes som Fæstning og Kanonerne bortførtes derfra, saa man heri sin Mistanke bestyrket, og det lykkedes i den følgende Tid ikke at faa denne udrybdet. Der udfærdigedes nemlig flere nye kongelige Befalinger, som tilsigtede at lette Byrderne for de mindre bemidlede. Disse blev da kundgjorte; men bagefter viste det sig umuligt at gjennemføre dem, og de bidrog derfor kun til at forøge Forvirringen.

Restancerne ophobedes, og Øvrigheden nødtes til at inddrive dem. Der foretoges Udpantninger og Exekutioner i Skyldnernes Eiendele, og enkelte

238. Bergenhus Fæstning.

af de Lensmænd og Rodemestere, som dette paalaa, gik herunder frem paa en noget haardhændt Maade. Da nu en Kammerordre af 1ste Marts 1764 tilstod ogsaa de fattige Selveiere, som ei uden sin Ødelæggelse kunde svare Extraskattens fulde Beløb efter Skatteforordningen, den samme Begunstigelse, som var bleven Leilændinger og Husmænd tildel, blev de øvrige Odelsbønder og Selveiere misfornøiede over, at det manglende Beløb i Skatten skulde udlignes paa dem, og de kunde ikke forstaa, at de samme Lettelser ikke var alle Bønder tilstaaede. Der udfærdigedes da under 27de August 1764 kongelig Resolution for, at Odelsbønder og Selveiere skulde være fritagne for at betale Extraskat for Tjenestefolk, der ei havde en Løn paa 10 Rdr. eller mere i Penge og Penges Værd; men denne blev paa feilagtig Maade

offentliggjort, og gav derfor Bønderne Grund til at tro, at denne Lettelse skulde komme alle og enhver tilgode. De ansaa det derfor for givet, at en saadan virkelig var tilstaaet, men at Embedsmændene beholdt Skatten for sig selv, saa at kun en liden Del af de saaledes udlignede Beløb kom den kongelige Kasse tilgode. Der maatte nu rekvireres militær Hjælp for at faa Restancerne inddrevne. Der ulmede et sterkt Misnøie hos Almuen, som ogsaa var bragt Fortvivlelsen nær*).

Vi hører ved denne Tid, at der ogsaa paa andre Steder i Bergens Stift ytrer sig Misnøie med Extraskatten. Saaledes klagede ogsaa Bønderne af Søndhordland. I Ytre Sogn fik Leilændingerne i Slutningen af Februar 1765 istand et Andragende om Forlindring i Extraskatten, idet de klager over, at de foretagne Udpantninger havde ruineret dem, og i Indre Sogn holdt Almuen ogsaa Møder, hvor de udfærdigede Andragender af samme Indhold. Paa intet af disse Steder kom det dog til Voldsomheder, om Almuen end af og til synes at have indtaget en truende Holdning.

Heller ikke Bønderne paa Nordhordland og Voss traf i den første Tid haardere Forholdsregler for at tiltvinge sig, hvad de ansaa for sin Ret. Den 1ste Marts 1765 indfandt der sig hos Sorenskriver Garmann, der just opholdt sig i Bergen, en Mængde Bønder fra de nordhordlandske Skibreder og begjærede hans Bistand til at faa opsat en Forestilling, hvori de frembar sine Besværinger for Stiftamtmanden. Sorenskriveren samlede da 6—8 Bønder fra hvert Skibrede, modtog deres Forklaringer og affattede derpaa den forlangte Fremstilling. Med denne begav de sig til Stiftamtmanden, som ogsaa modtog den. Men da de derpaa forlangte at faa se "den rette kongelige Forordning" for Extraskattens Opkrævning, henviste denne til de kundgjorte Forordninger og Resolutioner, der indeholdt de Bestemmelser, hvorefter Skatten var indkrævet. Til Trods for at Stiftamtmanden erklærede, at der ikke fandtes nogen anden "ret kongelig Forordning", blev Bønderne dog ved sit og forlangte, at Øvrigheden skulde frem med den. Da de ikke

*) Et tilfældigt Fund gjorde, at Bønderne blev bestyrkede i den Formening, at Øvrigheden gik underfundig frem mod dem. Paa Haus Prestegaard fandt en Pige blandt nogle kasserede og bortslængte Papirer et Blad af Forordningen af 7de Februar 1764, hvorpaa der stod, at "alle Leilændinger, Husmænd og Inderster paa Landet fra 1ste April 1764 aldeles skulde være befriede for at svare Extraskat for deres egne og andre hos dem værende Børn. . . ." Men Fortsættelsen, der indeholdt Aldersgrænsen, manglede. Bønderne, som fik Bladet at se, troede nu at have faaet fat i et Stykke af "den rette kongelige Forordning." Senere hen blev Bønderne yderligere bestyrkede i sin Formening om, at der fandtes Forordninger til Almuens Bedste, som Øvrigheden stak under Stol. Under de Optøier, hvorom nedenfor skal fortælles, verserede der blandt Almuen Afskrifter af en falsk Forordning, dateret Fredensborg 8de April 1763, i hvilken alle Bønder, som ikke eiede 6 Løb Jord eller 300 Rdr. i Penge, fik Løfte om at være fritagne for Extraskat. En Gjenpart af denne var, hed det, funden af en Knapmagersvend Leirdal, uden at dog denne kunde gjøre nærmere Rede for, hvorledes han var kommen til den.

vilde tage imod Fornuft, og den 2—300 Mand sterke Skare tilsidst blev Stiftamtmanden noget brysom, da den holdt hans Gaard og Gaardsplads besat, budsendte han Garnisonschefen Oberstlieutenant Dietrichson, og denne indfandt sig da med sine Soldater og drev Bønderne bort med Kolbeslag. Disse blev forbitrede saavel over denne Voldsomhed som over de knubbede Ord, Stiftamtmanden ved samme Leilighed havde ladet falde; men deres Harme lagde sig dog, da Sorenskriver Garmann erklærede, at Stiftamtmanden paa hans Mellemkomst vilde lade den militære Exekution ophæve, indtil man fra Kjøbenhavn fik høre, hvad Beslutning der maatte blive fattet i Anledning af Almuens Besværinger, som Stiftamtmanden allerede havde lovet at indsende til Kongen. Dette fandt Almuen var baade godt og vel, og paa Sorenskriverens Formaning gik Mængden strax fra hinanden og begav sig hver til sit Hjem.

Nu troede Almuen fuldt og fast, at den for bestandig havde faaet Stiftamtmandens Tilsagn om at være fritagen for militær Exekution; men Fogden Bildsøe var uforsigtig nok til atter at true den med en saadan. Man nøiede sig dog endnu med at henvende sig til Sorenskriveren med Forespørgsel, og da denne, som nød Almuens Tillid i høiere Grad end nogen anden af Distriktets civile Embedsmænd, udtalte Haabet om, at alt nok vilde jevne sig, vilde man ganske vist hermed have slaaet sig tiltaals, til Sommerthingene blev holdte i Slutningen af Maaneden, til hvilken Tid alle Restancer skulde indbetales. Men forinden disse var holdte, gik der udover Bygderne fra Grænd til Grænd Sedler, hvori Bønderne opfordredes til at møde i Bergen den 18de April. Hvorfra disse Sedler skrev sig, vidste ingen, og man fik heller aldrig vide det. At flere af Bønderne tog Opfordringen for god Vare, kunde man nok ikke egentlig fortænke dem i, da Stiftamtmanden hin Martsdag havde ladet dem vide, at der om fem eller sex Uger vilde komme Svar paa deres Andragende fra Kjøbenhavn.

Den 18de April 1765 yrede det af Striler i Bergens Gader. Størstedelen af dem var komne til Byen Dagen i Forveien og havde tilbragt Natten med Drik og Svir. Virkningen var paatagelig, og saa spagfærdig Strilen end i dagligt Lag kan være, var det dog let at spaa, at han for denne Gang vilde aflægge sit vanlige Flegma; om hans Tankegang end var aldrig saa omtaaget, saa havde han dog nu fuldstændig paa det rene, at der var tilføiet ham en blodig Forurettelse, som det gjaldt at hevne. At Bergens Pøbel ogsaa vilde slaa Lag med Strilerne, kunde betragtes som givet, og man maatte derfor være beredt paa at gaa en varm Dag imøde.

Stiftamtmandens Hus paa Raadstue-Almenningen var fra Morgenen af blokeret af en Mængde Bønder, hvis Antal ansloges til omkring 2000 Mand. Først indfandt der sig da hos ham et Par Bønder, som han talte med og fik til at gaa bort i al Stilhed. Senere kom nok et Par, som ogsaa roligt fjernede sig. Men strax efter kom for tredie Gang 10—12 i Følge, som blev slupne ind i Forstuen. Da Stiftamtmanden kom ud til dem, blev han

tiltalt paa en alt andet end pyntelig Maade af Folk, som ellers pleiede at staa for ham med Huen i Haand. Navnlig førte en af dem, Ole Eriksson Svindal, et meget ophidset Sprog om den Maade, hvorpaa de blev udsugede. Hvor meget Stiftamtmanden end søgte at tale demtil Rette, frugtede det intet, og med Skraal og Trusler forlangte de, at han skulde komme frem med den rette kongelige Forordning. I Følget var ogsaa en gammel Mand, som senere hen ikke var til at finde, og han var i den Grad ophidset, at han kaldte Stiftamtmanden for en „Kongens Tyv". Denne greb til Kaarden, men før han havde faaet denne ud, fik han et Slag i Ansigtet af Ole Svindal, som derved fik sin ene Finger ind i Stiftamtmandens Mund. Dennes Tjener, der havde været tilstede ved det hele Optrin, styrtede til, og det lykkedes ham at faa Ole Svindal bort fra hans Herre, dog ikke før denne havde faaet en forsvarlig Flære i Ansigtet, hvorfra Blodet strømmede. Men i samme Øieblik kastede de øvrige Bønder sig over ham. En af dem ved Navn Jon (eller Jonas) Rognvaldssøn Sletten for især voldsomt frem. Han slog af Stiftamtmanden Hatten og Parykken, rev Klæderne af ham og trampede hans Ordensbaand under Fødderne. Hans Tjener lagde sig paany imellem, og det lykkedes ham at faa Stiftamtmanden ind i et andet Værelse, hvorpaa han skaffede ham hans Paryk og Hat tilbage. Bønderne, som stod udenfor Stiftamtmandens Bolig, trængte sig ogsaa nu gjennem Porten ind i Gaardsrummet og ind i Værelserne, hvor de støvede efter Stiftamtmanden. De opdagede da endelig, at denne havde begivet sig ned i Haven, og nu bar det bid med hele Sværmen. Man stimede om Stiftamtmanden og raabte paa „den rette Forordning", og da denne benegtede, at en saadan fandtes, greb Bønderne fat paa ham og slæbte ham ud paa Raadstuealmenningen, hvor han af den hujende Pøbel modtoges med Fornærmelser og Haandgribeligheder. For ikke rent at blive sønderrevet raabte da Stiftamtmanden, at Forordningen, som de krævede at se, kunde han ikke vise dem, da den ikke fandtes; derimod skulde han lade dem faa tilbage de Penge, de havde erlagt i Skat. Man slap ham da saavidt, at han kunde smutte ind i sit Hus. Men Bønderne bandede paa, at de vilde se hans Hjerteblod, hvis de ikke fik Extraskatten tilbage. Da nu Stiftamtmanden begyndte at forklare dem, at han umuligt den samme Dag kunde udbetale dem Pengene, da disse befandt sig paa Fæstningen, brød de atter ud i Trusler og trængte ind i Huset, og for at stagge dem maatte han da udfærdige Ordre til Fogden om, at han strax skulde lade Bønderne faa sine Penge igjen, hvad enten disse havde betalt Skatten godvillig eller havde været pantede for den.

Nordhordlands Foged, Bildsøe, var samtidig med Bønderne kommen til Byen, hvor han havde taget ind i Raadmand Schwarzkopfs Hus, og havde nødtvungen opholdt sig i Stiftamtmandens Bolig, medens Overfaldet paa denne fandt Sted. Her blev han greben af Bønderne og ført ud paa Gaden, hvor der blev raabt: „Kast den Hund og Skjelm paa Søen, det koster bare

et Kalveskind!" Dette skede vel ikke, men han blev dog "paa en spectaculeux Maade" ført omkring paa Almenningen og slap med Nød og neppe ind i Raadmand Hoes Hus. Her lod Stiftamtmanden ham "i en god Hensigt" diktere Arrest paa Raadstuen. Dette tillod Bønderne dog ikke; men de slæbte ham "uden Hat og Paryk med sønderrevne Klæder paa en meget tragisk Maade" igjennem Hovedgaderne til hans Logi, hvor han blev holdt under Bevogtning, medens Udbetalingen af Extraskatten fandt Sted i Løbet af de følgende Dage. Ved denne maatte de forskjellige Skibreders Bønder møde op efter Tur. Ialt udbetaltes der 9300 Rdr.

I disse Spektakler havde Bergens Pøbel, for hvem de bare var "Plaseer", gjort fælles Sag med Strilen, og det var vel ogsaa nærmest den, som var Skyld i, at de antog det Omfang, de fik. Byens Brandfolk og Matroser havde ganske vist fra først af ogsaa været med paa at kræve den betalte Extraskat tilbage; men paa Forestilling af Indrulleringschefen afstod de sidstnævnte aldeles fra sit Forlangende, og af de 400 Brandfolk var der kun en eneste, som, da det kom til Stykket, til liden Baade for sig selv gjorde Krav paa Skatten. Ganske vist svævede Byens Øvrighed i den største Frygt for, at der vilde overgaa dem alt det, som ondt var i Retning af Mord og Brand, og den havde ogsaa god Grund til det, naar den holdt sig til de Trusler, som faldt. Men Faren var dog ikke saa stor, som det skulde synes. Nærmest synes det, at den hele Tumult er sat i Scene af nogle faa urolige Hoveder, og at Bønderne kun fulgte dem, saa længe Rusen varede. Til et Opløb at være tager den hele Staahei efter Akterne at dømme sig forholdsvis uskyldig ud.

Den værste af Spektakelmagerne var en Jochum de Lange fra Flatøen, "Flatømanden" kaldet, som, netop fordi han tilhørte den høiere Klasse, blev anset for Oprørernes Hoved. Denne, om hvem det i Akterne heder, at han var "født af skikkelige Borgerfolk her i Byen, som have efterladt ham smukke Midler, men forsømt det, der er dyrebarere end Midlerne, nemlig at give ham en skikkelig Opdragelse", havde i Anledning af Arveskiftet efter Faderen indfundet sig i Byen, hvor han var kommen paa Rangelen og derigjennem dragen med i Optøierne. Han havde deltaget i Skraalet om at slaa ihjel dem, som stjal Lande og Riger bort, og da Stiftamtmandens Fuldmægtig, Fr. Haach, havde ladet ham høre, at han var kommen i daarligt Lag, havde han fraadende af Sinne givet ham et Puf for Brystet og raabt: "Hvad vil I? Her skal lades Liv for Liv og Blod for Blod." Men alle, som saa og hørte ham under Opløbet var enige i, at han i Øieblikket ikke kunde være ved sine fulde fem.

En anden Hovedmand for Optøierne var Livgardisten Ole Jonsson Hevigen. Denne var kommen til Byen i Uniform, men trak den senere af og iførte sig i Stedet en Vossekufte for saa meget mere ukjendt at kunne deltage i Fogdens og Stiftamtmandens Mishandling. En tredie, Skoflikker Erik Bartram eller Bertramsen paa Kalfaret, som havde ledet Stormløbet paa Raadmand Hoes

Gaard, da Fogden blev slæbt gjennem Gaderne, maa vist ogsaa have været en af Hovedmændene, skjønt han senere forstod at give sig Mine af at have vist stort Maadehold. Forøvrigt blev vistnok Optøierne satte i Scene af Folk, som enten ikke kan have været vel forvarede eller som vel endog har spekuleret i Almuens Godtroenhed. En Knapmagersvend Thor Johan Olsen Leirdal vilde saaledes have fundet en Gjenpart af den "rette" kongelige Forordning om Extraskatten uden dog at kunne gjøre Rede for hvor. En anden havde solgt Kopier af Rentekammerskrivelser om Extraskatten. Atter andre havde skaffet sig Friskyds ved at indbilde Folk, at de reiste i kongelige Erender vedkommende denne Sag o. s. v.

Hele den næste Dag blev Bønderne i Byen, og da de heller ikke gjorde Mine til at ville fortrække, efterat hver især havde faaet Skatten tilbagebetalt, maatte Øvrigheden træffe nogle Sikkerhedsforanstaltninger. Der blev bragt Kugler og Krudt til Byens Vagt, og nu raabte Pøbelen strax: "Dette er for dokkers egne Pander." Dette Ordspil, som det vistnok var, opfattedes som en Trusel, og paa Officerernes Forestillinger gav Magistraten Borgervæbningen Ordre til at holde sig rede, hvorhos der gik Patruljer rundt om i Byen den hele Nat. Man merkede imidlertid ikke til nogen Sammenrottelse eller nogen Anstiftelse af Brand og Mord. Bønderne sov sin Rus sødelig ud og forføiede sig en for en bort fra Byen, til hvis Bevogtning der end ydermere var indkommanderet et Par Kompagnier og opkjørt et Par hurtigskydende Feltkanoner.

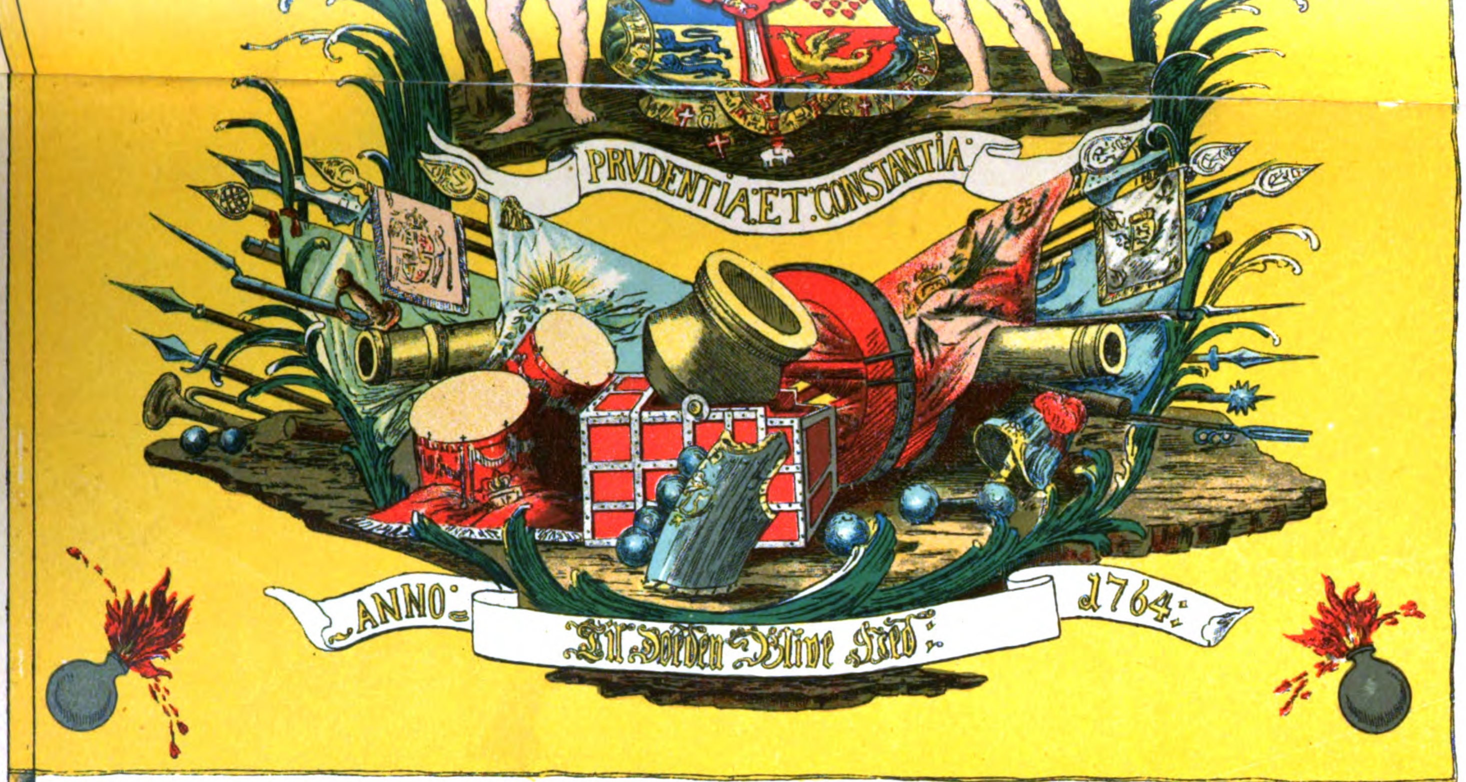
En Uges Tid eller saa bagefter kom Vossingerne ind til Bergen for ogsaa at kræve tilbage den Extraskat, de havde betalt. Men de opførte sig meget anstændig, og da de hørte, at der intet var for dem at faa, slog de sig tiltaals og begav sig stille hver til sit.

Stiftamtmand Cicignon var en dygtig og nidkjær Embedsmand, hvis Færd forøvrigt fortjener Anerkjendelse. Man faar derfor holde baade ham og Fogden Bildsøe noget tilgode, at de under Svien af den haarde Medfart, de havde faaet af Strilernes Næver og Søstøvler, gav en temmelig nedslaaende Fremstilling af det passerede. Herigjennem allarmerede han ogsaa Rentekammeret, der besluttede sig til at gribe til strenge Forholdsregler. Der blev besluttet, at en Kommission skulde nedsættes for at undersøge Forholdene, og at der skulde sendes 5 Kompagnier af det danske og norske Livregiment opover til Bergen. Kommissionen, som bestod af Viceadmiral Rømeling, Konferentsraad Berthelsen de Cederfeld og Etatsraad Kristian Magnus de Falsen, kom i Juni Maaned ogsaa opover til Bergen paa et Orlogsskib og begyndte strax Undersøgelserne, der varede i et Par Maaneder. Men denne fik et ganske andet Syn paa Sagerne og i sine Indberetninger, der synes at være førte i Pennen af Falsen, dømmer de meget mildt om de Forgaaelser, hvori Almuen havde gjort sig skyldig, og som den tilskriver Misforstaaelser, som Stiftamtmanden og Fogden ikke havde gjort sig nok Umag

SIGILLVM CIVITATS STAVANC

Hem.ʳ Mathiesen del 1889

Stavanger Borgerfane 1764.

Opbevares paa Akershus Arsenal

med at faa opklaret. Den fandt, at Almuen i det hele taget var loyal og modtagelig for Grunde; men den vilde derhos have fuld Rede paa alle Ting. Som Følge heraf slap Strilerne ogsaa forholdsvis let fra det hele Opstyr. Det var i det hele taget meget faa Striler, som det lykkedes Kommissionen at overføre nogen større Forseelse, og selv de fleste af disse slap med at holdes i Arrest for kortere Tidsrum. Tiltale blev kun reist mod Jochum de Lange, Ole Hevigen, Ole Svindal og Jon Sletten, hvilke to sidste havde været med at lægge voldsom Haand paa Stiftamtmanden, og disse blev ved Høiesteretsdom af 31te Mai 1768 dømte fra Livet. Jochum de Lange var da afgaaet ved Døden; men ved Reskript af 21de Septbr. s. A. blev Jon Sletten forskaanet for al videre Straf, medens Ole Hevigen og Ole Svindal skulde fritages for Livsstraffen mod at hensættes til Fæstningsarbeide for Livstid. Et Par Aar efter skal ogsaa disse være komne paa fri Fod. Den til Bergen opsendte Garnison vendte allerede i Mai 1766 tilbage til Kjøbenhavn.

Undersøgelseskommissionens Arbeide blev af betydelig længere Varighed, end man fra først af havde tænkt, idet der ogsaa paa andre Steder af Landet havde fundet Opløb Sted, hvis nærmere Omstændigheder det blev Kommissionens Sag at udrede.

I Slutningen af Mai Maaned var der nemlig kommen til Spektakler i Stavanger Amt. Den 30te Mai flokkede der sig sammen et Par hundrede Bønder udenfor Kongsgaarden i Stavanger, hvor de truede Amtmanden, Oberst Lachman, med en Ulykke, hvis de ikke fik det, som de vilde. De skulde bære sig ad som Strilerne og ikke lade Sten blive liggende paa Sten af Kongsgaarden. Amtmanden og Fogden fik derpaa Paalæg om at møde dem paa Finnø 4de Juni næstefter. Amtmanden kom ogsaa; men han havde taget et helt Kompagni Soldater med sig. Denne Styrke var dog neppe meget at stole paa. Ikke mindre end 30 af Soldaterne, fornemmelig Gaardbrugere, vægrede sig ved at modtage Krudt og Kugler, idet de erklærede, at de ikke vilde skyde paa sine Landsmænd. Men Bønderne vidste ikke noget om Soldaternes Sindelag og holdt sig derfor paa Frastand uden at komme frem med, hvad de havde paa Hjerte. I Kommissionens Fremstilling af Sagen fik det hele et temmelig uskyldigt Udseende, og der var da heller ikke Tale om at sætte nogen af dem, som havde været med, under Tiltale, takket være den Velvillie og hensynsfulde Forstaaelse, som dens Medlemmer lagde for Dagen. Kun blev der ved en landsfaderlig Skrivelse af 17de Januar 1766 givet Ryfylkes Bønder en liden Formaning om, at de for Fremtiden skulde holde sig borte fra saadanne Samlinger, som kunde tillægges en oprørsk Karakter.

Ogsaa i det throndhjemske fandt omtrent ved samme Tid nogle mindre Opløb Sted i Anledning af Extraskatten. I Kristianssund fik en Skomager saaledes istand en Smule Tumult overfor Øvrigheden, og i forskjellige af de romsdalske Thinglag vægrede Bønderne sig ved at erlægge Skatten, idet de

paastod at have faaet Fritagelse derfor. Paa Høstthinget for Vaage Otting, der holdtes den 23de Oktober 1764, erklærede Bonden Nils Hol, at der var udkommen en Forordning om, at Extraskatten ikke skulde betales, og da Fogden, Jakob Andreas Eeg, forhørte sig om, hvad Meningen med dette var, svarede Almuen ham, "at de havde Mand for sig." Den Autoritet, som Bønderne paaberaabte sig, var en Svenske ved Navn Henrik Werling, der af en Gjenpart af Forordningen af 7de Februar 1764 vilde paatage sig at overbevise Fogden om, at Almuen skulde være fritagen for Extraskatten. Fogden vilde ikke lade sig overbevise, men lod Svensken arrestere. Men da Lensmændene vilde føre ham i Arrest, reiste hele Almuen sig til hans Forsvar og satte ham i Frihed. Herunder maa det være gaaet vildt til, idet en af Bønderne endog forgreb sig paa Fogdens Person. Ved Lagthingsdom blev 3 af Hovedmændene dømte til Fæstningsarbeide i 4 Aar og 15 af deres Medskyldige i 6 Maaneder. For de førstes Vedkommende blev Dommen stadfæstet af Kongen; men de sidste fik Straffen eftergivet, da de fremmødte for at udsone den, af Hensyn til den Nød og Elendighed, deres Familie vilde komme i*).

I alt, hvad der vedkom de forenede Rigers Styre, havde Fredrik V havt overmaade lidet at sige, og der kan neppe paavises en eneste større Regjeringsforanstaltning af Betydenhed, hvortil han selv havde taget Initiativet. Hans Tid tilbragtes i raa og vilde Udsvævelser, der sløvede ham baade i aandelig og legemlig Henseende. Men han var afholdt for sin Godmodighed og sin Trofasthed mod alle dem, som han først havde fattet Tillid til. Lige saa lidet som han selv indlod sig paa Intriger, taalte han, at der blev gjort Forsøg paa ved Sladder at nedsætte de Mænd, som han havde anbetroet Rigets fornemste Embeder. Det var vel ogsaa disse hans agtværdige Egenskaber, som bevirkede, at Folk bar over med ham, til Trods for at han gjorde alt muligt for at nedbryde den Agtelse, som skyldtes baade Kongen og Thronen.

Hans første Dronning, Louise af England, der var næsten tilbedt for sin Elskværdighed og Omgjængelighed og om hvem man kun havde det, som var godt og vakkert at fortælle, døde den 19de December 1751 paa sin sjette Barselseng.**) Fredrik V sørgede meget over hende, og Folket tog med Inderlighed Del i hans Sorg. Men Kongens Sorg var dog ikke af ret lang

*) Fremstillingen af Urolighederne i Anledning af Extraskatten er bygget paa Undersøgelseskommissionens Indberetninger, trykte i Saga, udg. af J. St. Munch, 3die Bind, Yngvar Nielsen, Bergen, Wessel-Bergs Reskriptsamling, samt forskjellige utrykte Aktstykker.

**) Med Dronning Louise havde Kongen sex Børn: Kristian f. 1745 d. 1747; Sofia Magdalena f. 1746 d. 1813 gift med Kong Gustav III af Sverige; Vilhelmine Karoline f. 1747 d. 1820 g. m. Landgrev (senere Kurfyrst) Vilhelm I af Hessen-Kassel; Kristian VII; Louise f. 1750 d. 1831 g. m. Landgrev Karl af Hessen-Kassel. Det sidste Barn, en Prins, var dødfødt.

Varighed, og hvad enten det var for at standse ham i de ryggesløse Udskeielser, hvortil han vedvarende hengav sig, eller høiere Statshensyn gjorde sig gjældende, sørgede man for at faa ham gift paany. Valget faldt paa Hertug Ferdinand Albrecht af Braunschweig Wolfenbüttels Datter Juliane Marie, der var født 4de September 1729. Vielsen fandt Sted paa Fredriksborg 8de Juli 1752, altsaa kun lidt over et halvt Aar efter Dronning Louises Død. Det heder, at Vielsen fandt Sted med kongelig Pragt; "men iblandt Menigmand var

239. Dronning Juliane Marie.

det stille; thi det kom dem saa hastigt efter Sorgen for Dronning Louise." Om Dronning Juliane Marie ved man ikke at fortælle andet, end at hun var Fredrik V en god og trofast Ægtemage; ialfald har man fra den Tid intet ufordelagtigt at sige hende paa. Men hun formaaede endnu mindre end Dronning Louise at faa nogen Indflydelse paa Kongen, ihvorvel hun den 11te Oktober 1753 fødte ham en Søn, Arveprins Fredrik. Herredømmet over ham og hans Lidenskaber var paa ganske andre Hænder, der ikke slap det Tag, de havde faaet paa ham. Der havde vel ogsaa før vandret liderlige Historier om de dansk-norske Konger over Land og Strand; men hvad der fortaltes om Fredrik V og hans Griseri var dog noget for sig selv. Medens der i tidligere Tider havde været anvist Kongernes "naturlige" Børn en

særegen social Stilling, der endog var betrygget ved Lovene, toges der intet Hensyn til de uægte Børn, som Fredrik V havde med de frække Taster, hvormed han indlod sig. Man har ikke engang holdt Tal paa dem*).

Tilsidst var Kongens Livskræfter dog udtømte. Efter et Fald fra Hesten, hvorved han brak et Ben og skadede Leveren, havde han ikke mere sin fulde Førlighed. Vattersot slog sig til, og denne endte den 14de Januar 1766

240. Kong Fredrik V i Samtidens Dragt.

hans Liv, da han endnu kun var 43 Aar gammel. Men efterlod han sig end ikke noget Savn, saa sørgede Folket dog i Erindringen om hans virkelig gode Sider med Alvor over ham. Der er ingensomhelst Grund til at tro andet, end at det har været den Stemning, som i Øieblikket gjorde sig gjæl=

*) En Datter, han havde med "Frøken" Bonde, et løsagtigt Fruentimmer fra Norge, blev gift med Peter Fehman, en Svenske, der efter Thronfølgervalget i Sverige 1743 havde forladt sit Fædreland og fik Ansættelse i Norge, først som Foged i Rakkestad, senere som Magistratspræsident i Throndhjem. Han synes at have været et meget tvivlsomt Subjekt.

dende hos det hele Folk, som fandt sit Udtryk i Johannes Evalds gribende Kantate ved Kongens Jordefærd:

Hold Taare op at trille,
Og du, min Cithar, stille!
Nu bæres Kongen bort
Til Graven.
Nu bæres Kongen bort til Graven.

Lad det forgrædte Øie,
Sig end engang fornøie
Vi se vor Frederik
Ei mere.

O Ynk! saa bær da, Norden,
Din største Skat til Jorden!
Op, Cimbrer, følger med
Og klager!

Vis, naadig og retfærdi
Dig og din Throne værdig
Tag disse Navne med
Til Graven.

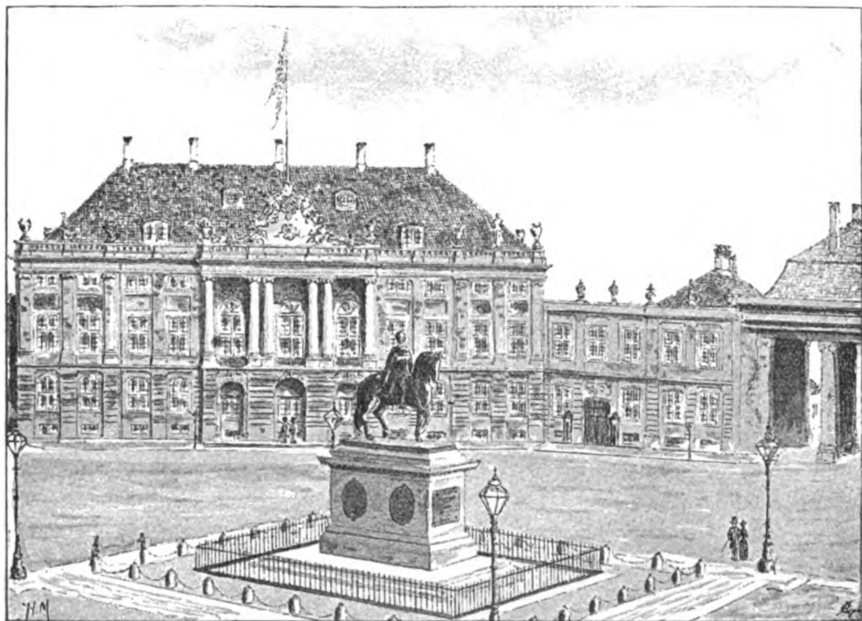
Farvel vor døde Glæde!
Vi kan ei mer end græde;
Tag disse Taarer med
I Graven.

Hold, Taare, op at trille!
Og du, min Cithar, stille!
Nu bæres Kongen bort
Til Graven.
Nu bæres Kongen bort til Graven.

Da Grev Bernstorff Kl. 9 om Formiddagen den 15de Januar fra Slottets Altan efter gammel Skik og Sedvane ved Thronforandringer udraabte: "Kong Fredrik V er død, længe leve Kong Kristian VII!" hilsedes denne Efterretning med bedøvende Jubel fra de udenfor forsamlede Masser. Trods Etikettens Bud stod den unge Konge næsten i samme Nu ude paa Altanen, hilsende og bukkende til alle Sider, idet han med en levende Fryd i sit Aasyn modtog den Hyldest, hvormed han tiljubledes fra alle Hold. Ogsaa Hoffolkenes Ansigter straalede af Glæde og forventningsfuldt Haab, — kort sagt, alt tydede hen paa, at nu, da den stakkels Fredrik V vel var borte, skulde en ny og bedre Tid oprinde. Kjøbenhavnernes Jubel gjenlød over begge Lande, og enhver især vilde være med paa at hylde den nye Sol i dens Opgang, en Fyrste, om hvem man paa Forhaand i blomstrende latinske Fraser udtalte, at han var lykkeligere end August og bedre end Trajan, samt at han i Hellighed og Visdom lignede Gud.

Men de, som kjendte nærmere til den unge Konge, rystede paa Hovedet itl disse Indbildninger og denne flaue Smiger. De vidste, at han var en

helt igjennem forkvaklet Personlighed. Den tynde Skorpe af Genialitet, som han bar tilskue, dækkede over en Afgrund af Vanvid, som naarsomhelst kunde aabne sig. Paa Bunden af denne sarte, ængstelige Sjæl, der gav Indtryk af at være idel Mildhed og elskværdig Forekommenhed, lurede ganske de samme Egenskaber og Tilbøieligheder, som skabte en Kaligula og en Domitian. Karakterforskjelligheden mellem de romerske Cæsarer og den dansk-norske Enevoldskonge er ialfald meget liden, og naar alt kommer til alt beror den alene paa Lidenskabernes forskjellige Intensitet. Men til al Lykke var dog

241. Amalienborg Slot i Kjøbenhavn med Fredrik V's Rytterstatu.

Forholdene i de forenede Riger himmelvidt forskjellige fra de i Romerriget herskende Tilstande.

Det var Synd paa den stakkars unge Kongeson fra første Stund af. Han havde mistet sin Moder, før han endnu kunde nævne hende ved dette Navn. Faderen havde i hele den Tid, da hans Opdragelse skulde foregaa, knap havt saa mange lyse Mellemrum mellem Drikketurene, at han kunde sætte sig ind i, hvorledes Thronarvingen havde det, end sige, hvorledes hans Opdragelse blev ledet, og hvad Stifmoderen Juliane Marie angaar, saa har hun — hvad man end forøvrigt kan sige om hende — neppe næret synderlig moderlige Følelser for sin Forgjængerindes Barn. Følgen heraf blev, at Kongesønnen fra

sine spædeste Aar af kom til at gaa for Lud og koldt Vand, som man siger. Hans Opdragelse blev lagt i Overhofmester Grev Ditlev Reventlows Haand. Reventlow var en agtværdig Mand, paalidelig og samvittighedsfuld, men barsk, brat og brutal, og paa at opdrage et Barn havde han ikke den mindste Smule Vet, allermindst da et saa eiendommelig udrustet, som Prinsen var. Prinsen skulde læse det og det paa den og den Tid, bære sig slig eller slig ad og føre sig paa den eller den Maade. Juling fik han som daglig Kost. Paa at fremelske det virkeligt gode, som fandtes hos ham, vække hans Interesser og Følelser eller aabne hans Blik for de store og skjønne Opgaver, som engang vilde paahvile ham som Konge, lagde hverken Reventlow eller hans Lærere mindste Vret. Alt, hvad han mødte fra den Kant, var tørt, haardt og frastødende. Den svage, oprindelig maaske godslige Prins blev gjennem det Had, han indsugede til sine Omgivelser, ondskabsfuld og sky, falsk og giftig, og han stundede blot efter den Dag, da han tilgavns skulde faa hevne sig paa sine Plageaander for, hvad de havde ladet ham gjennemgaa.

Det kan løbe En koldt nedover Ryggen ved at læse, hvad der med Vold og Magt blev proppet i Prinsens Hjerne. Han var allerede i sit 11te Aar indviet i den Wolffske Filosofis Hemmeligheder, og han kunde ved sin **Konfirmation** gjøre fuldt ud Rede for det Tindalske Moralsystem. Hver Søndag maatte han gaa to Gange i Kirke, hvor Reventlow holdt aarvaagent Øie med, at han var opmerksom; til Overflod maatte han ved Hjemkomsten fra Kirken gjøre nøie Rede for Prædikenernes Indhold, og ved saadanne Examinatorier havde Reventlow stedse **Kjeppen** i Haanden, der ved den mindste Buk, Prinsen begik, strax dansede paa hans Ryg. Af og til holdtes der større Opvisninger af de Færdigheder, Prinsen var i Besiddelse af, og ved saadanne Leiligheder høstede Reventlow og Lærerne de største Lovtaler for den Kundskabsfylde, deres Lærling havde tilegnet sig.

Men ved Siden af den næsten umenneskelige Strenghed, som udvistes mod Prinsen i Læretimerne, nød han udenfor disse den mest ubundne Frihed i Selskab med en fordærvet Kammerpage og en ryggesløs Kammertjener, og der fandtes neppe nogen Raahed eller Smudsighed, som disse uværdige Personer ikke havde gjort ham bekjendt med. I alt saadant viste forøvrigt Prinsen en mageløs Lærenemhed. Han kunde hykle Godslighed og Fromhed ligeoverfor sine Lærere og Hoffets overordnede Personale; men neppe havde man vendt ham Ryggen, før han drev Spot med alt og alle, og det ikke ubetydelige mimiske Talent, han var i Besiddelse af, skaffede ham nok af Beundrere, som opmuntrede ham til at blive ved. Saaledes indvævedes han Dag for Dag i et Spind af Løgn, som han skulde blive ude af Stand til at rede sig ud af, paa samme Tid som Mistænksomhed og Mistro — dette saa uhyggelige Karaktertræk hos alle Konger af det oldenborgske Hus — helt og holden lagde Beslag paa hans Tankegang.

Dengang Reverdil blev ansat som Prinsens Lærer i fransk Sprog og Literatur samt Historie, havde Reventlows og Kammerpersonalets nedbry-

dende Samarbeide allerede staaet paa i fem Aars Tid, og han fandt da ogsaa, at det stakkels Offer bar nok Merker deraf. "Reverdil", heder det i en nyere Fremstilling af Kristian VII's Ungdomshistorie*), "fandt sin Elev adspredt og ustadig, frygtende i ham at finde en ny Plageaand og samtidig parat til at bruge alle Skoledrengeknep mod den ny Lærer; han indsaa derfor snart, at der maatte anvendes den yderste Omhu for at fængsle Drengens Opmerksomhed. Og Reverdil havde Evner hertil; han var en kundskabsrig Mand, men han rykkede ikke frem med et stort Apparat af Lærdom, han mødte Prinsen med sin livlige franske Aandsdannelse, sit lyse muntre Sind. Saasnart han merkede, at Drengen, der som oftest var træt, naar Reverdils Undervisning i en sen Eftermiddagstime begyndte, faldt hen i Tanker, lagde han strax Bøger og Lektielæsning til Side og begyndte en almindelig underholdende Samtale om Emner, der kunde interessere ham. I Begyndelsen forholdt Prinsen sig mistænkelig overfor dette Fænomen — han antog vel Reverdil for at være Spion for Reventlow —, men i Løbet af kort Tid fik han Tillid til ham, hans Interesse for denne ny Arbeidsmethode voxede øiensynligt sterkt, og man tør vel antage, at det vilde være lykkedes Reverdil at udvikle sin Elevs naturlige Evner og Anlæg og derved modarbeide de nedbrydende Elementer blandt Omgivelserne, om han havde faaet Fred til at føre sit Arbeide igjennem." Det skulde han imidlertid ikke faa. Reventlow, som ialfald til sine Tider ikke likte Reverdil, passede nøie paa hans hele Undervisning, og saasnart han merkede, at den begyndte at interessere Kronprinsen, afbrød han den strax paa sin sædvanlige barske Maade. I Stedet klemte han paa med selv at overhøre Prinsen i Lektier og prygle ham paa en mere oprørende Maade end før. Reverdil var ræd for Reventlow, saa han ikke vovede at kny, og det Forsvar, han i sine Erindringer leverer for sin Optræden, vil ganske vist forekomme de færreste tilfredsstillende.

Slig gik det fremover til den Dag, da Kristian VII udraabtes til de forenede Rigers Konge. Reventlow havde vel da lagt Krabasken til Side; men hvad Skjældsord og Trusler angik, var og blev han den samme Grobian, han havde været. Selv efter Thronbestigelsen fik Kongen af denne sin Mentor strengt Tilhold om at vise Arbeidsomhed og Punktlighed. Engang, da han traadte uanmeldt ind til den unge Konge, fandt han paa hans Bord en Del Breve, som denne endnu ikke havde aabnet. "Hvorfor aabner han ikke sine Breve?" busede han ud. "Vil han kanske bære sig ad som sin Fader, der heller aldrig bestilte noget?"

Men saa forsagt og forskræmt Kristian VII end var, saa gik han dog ganske op i Beundring af sit eget Jeg, og naar han lod falde saadanne Ord, som at han skulde ønske, at han var født i ringe Kaar og i fattig Stilling,

*) Chr. Blangstrup, Kristian VII og Karoline Mathilde S. 35.

saa laa der altid bag disse den Tanke, at han nok ved sin egen Dygtighed skulde svinge sig op paa Thronen. Han havde allerede i sine unge Dage sat sig det i Hovedet, at han vilde blive usaarbar og "rasch", d. v. s. fuldkommen i enhver legemlig Henseende, og strax efter sin Thronbestigelse udtalte han til sin Livlæge, at han vilde rase i to Aar. Alt dette er Vidnesbyrd om, at Galskabens Spirer allerede var i fuld Udvikling hos ham, og selvfølgelig maatte den bratte Overgang fra at være et forkuet Barn, som ingen respekterede, til at blive to Rigers enevældige Monark, for hvem alle laa paa Grube, ogsaa i høi Grad bidrage til at gjøre hans stakkels Hjerne yr og fortumlet.

Det Indtryk, man faar af Kristian VII ved hans Thronbestigelse og i hans "Rasetid", er, at han har været et indbildsk og lavttænkende Menneske, der paa den ene Side med største Aarvaagenhed paasaa, at der vistes ham personlig al optænkelig Hyldest, og paa den anden formelig svælgede i Tilfredsstillelsen af sin Hevnlyst og i Glæden over andres Lidelser. Der findes hos ham ikke Spor af den Godmodighed, som til en vis Grad kaster et forsonende Lys over Fredrik V's gale Streger; medens denne trods alle sine Feil dog var en trofast Ven og en god Herre, var Kristian VII lige det modsatte, og hvad der bedst af alt viser os, hvor bundløs slet han var, er den feige Maade, hvorpaa han fjernede sine Venner og trofaste Tjenere fra sin Nærhed. I hans hele Personlighed gives der neppe et eneste Drag, som vækker Sympathi, og det er ganske vist ogsaa Følelsen heraf, som vedligeholder den angstfulde Uro hos ham og styrter ham i den Hvirvel af Udsvævelser og Afskveligheder, der skulde ødelægge ham i aandelig som i legemlig Henseende.*)

Men denne Karakteristik foregriber dog i mange Træk Kongens psykologiske Udvikling. Ved hans Thronbestigelse var der endnu Udsigt til, at han vilde blive bragt paa ret Kjøl gjennem Arbeidets opdragende Magt, og der blev ligeledes gjort Forsøg paa at skaffe ham en Omgang, der kunde virke forædlende og dannende paa ham. Der blev, som det synes, paa Foranstaltning af Reverdil, der umiddelbart efter Kongens Thronbestigelse udnævntes til hans Forelæser, istandbragt etikettefri Assembleer ved Hoffet, svarende omtrent til de berømte Aftencirkler, som Fredrik den store af Preussen lod afholde paa Rheinsberg. Men det varede dog ikke længe, før disse Sammenkomster gik i stik modsat Retning af, hvad Hensigten med dem havde været. De, der samlede sig om den unge Konge, var fornemmelig fordærvede unge Mennesker, hvis Aandrighed var Frivolitet, hvis fine Levemaade var Skamløshed, og hvis hele Interessekreds udelukkende omspændte galante Eventyr og umoralsk Lekture. I denne Kreds, fra hvilken snart alle bedre Elementer

*) Han levede saaledes i stadig Angst for at komme af Dage paa en voldsom Maade. Han kunde fare sammen af Skræk, naar Skildvagten udenfor hans Værelser satte Foden haardt mod Gulvet eller naar Folk paa hans Kjøreture stimlede sammen om hans Vogn. Kun ved stadig at holdes i Aande kunde han frigjøre sig for sine mørke Tanker.

holdt sig borte, agerede Kongen Muntrationsraad, idet han efterabede sine Ministre og parodierede Scener fra Statsraadet, kort sagt, hans Fornøielser blev væsentlig af samme Art, som de han før sin Thronbestigelse havde havt i Forening med sit Tjenerpersonale, kun med den Forskjel, at han nu turde spare sig for at tage nogetsomhelst Hensyn.

Ligesom Assembleerne skeiede ud, saaledes faldt ogsaa de Bestræbelser, som fra Reventlows og Reverdils Side blev gjorte for at vænne Kongen til Arbeide, frugtesløse til Jorden. Hvorledes Reventlow tog det, har vi ovenfor set; fornuftigere bar Reverdil sig ad, idet han talte for Kongen om den Lykke, det maatte være for ham at vinde sit Folks Kjærlighed og Tillid, og dette vilde jo falde ham let, naar han først gjorde sig Umag og beflittede sig paa et taalmodigt Samarbeide med Ministrene. Dorothea Biehl har i sine historiske Breve opbevaret et ganske karakteristisk Svar, som Kongen engang gav ham paa en saadan Forestilling. En Dag, da han gjentog dette, svarede Kongen ham: "Raadet er ypperligt, og jeg indser alle dets store og ypperlige Fordele, men vis mig en Maade til at sætte det i Verk med de Mennesker, jeg har at gjøre med, der ligesom synes at have gjort Forbund med hinanden om, at jeg ikke maa se Tingen i et andet Lys, end de finder for godt at vise mig dem. Naar jeg undertiden gjør Indvendinger, naar jeg siger: men kunde det ikke ske med mere Bekvemmelighed paa den eller den Maade, saa kan jeg aldrig faa Grunde eller Aarsager, hvorfor det ikke kan være saa, men at det ikke maa være, merker jeg tydelig. Siger jeg til Bernstorff, om man gjorde det eller det, saa bukker han, trækker paa Skulderen med et: "Naar Deres Majestæt udtrykkelig befaler det, men —" og dette men forklares ikke, men er og bliver et uransageligt Chaos for mig. Moltke derimod svarer aldrig andet, end at min Villie bør efterleves. Reventlow lader mig aldrig tale ud, førend han i den sande Skolemestertone skriger: "Det kan ikke være, Deres Majestæt, det maa ikke være." Danneskjold græder, og om jeg gav ham Tønder Guld idag, saa havde han dog imorgen nye Fornærmelser og Forurettelser, der skal erstattes ham, og Thott er ikke andet end en levende autor classicus. Sig mig altsaa en Mulighed til at indhente Oplysning og Kundskab hos disse Herrer." Karakteristiken er ganske vist træffende, og vi har fra andre Hold Efterretninger, der stadfæster dette Udsagn. Kongen har tydeligvis følt sig lige saa uvel i Raadet, som han før havde befundet sig i de Reventlowske Læretimer. Kun var han nu saapas ovenpaa, at han kunde tage sig fri, naar han lystede. I det Forsvarsskrift, som Struensee i 1772 forfattede i sit Fængsel, fremhæver han bl. a., at det var et ved Sædvane hævdet Princip at holde Kongen borte fra Regjeringssagerne, idet man (ↄ: Ministrene) lagde an paa at betage ham Lysten til at give sig af dermed ved rent at overlæsse ham med overflødigt mekanisk Arbeide. Sagerne blev derfor ikke foredragne greit og tydeligt for ham; men man indhyllede det væsentlige i dem i vidtsvævende Fraser og Deklama-

tioner, trak Kongen om i alskens unyttige Detailler og gav ham sjelden Valget mellem to Meninger, men lod ham bestemme sig for de Anskuelser, som de allerede havde antaget. Endelig forstod man at fæste Kongens Opmerksomhed ved Bisager i den Grad, at selve Hovedsagen gik ganske tabt for ham. Ganske vist tør Struensees Vidnesbyrd ikke tillægges Vægt i et og alt; men i Hovedsagen — at Ministrene ikke har magtet at fængsle Kongens Opmerksomhed ved Regjeringssagerne — har han dog utvivlsomt Ret.

Men medens Kongens Ulyst til Arbeide voxede fra Dag til Dag, drog letsindige Hofmænd og Adelsmænd den svage Konge op i alskens gale Streger. De værste af disse var Kammerjunker, Assessor i Høiesteret Enevold Brandt og Grev Konrad Holck, begge to lystige Spilopmagere, der kunde slaa sig tilgavns løs. De var udsvævende, men ikke egentlig slette Personer. Dette var dog Tilfældet med forskjellige berygtede ældre Herrer, som slog Lag med Kongen og hans unge Kamerater og herigjennem bidrog til at fremskynde hans Ulykke paa alle Vis. Blandt disse Kavallerer nævner man den topmaalte Slyngel Generallieutenant Grev Rantzau-Ascheberg, Vellystningen Grev Danneskjold-Laurvig, den preussiske Minister Baron Borcke, den russiskholstenske Diplomat Kaspar v. Saldern, Chefen for Livgarderne Grev Gørtz o. fl. Hvad der endnu kunde være tilbage af gode Egenskaber hos Kongen, blev under disse Mænds Omsorg paa det omhyggeligste bortluget.

Midt i Kongens Rasetid var det, at hans Ministre for at lægge en naturlig Dæmper paa Kongens Hang til Udskeielser paaskyndede Giftermaalet mellem ham og hans Søskendebarn Karoline Mathilde af England, med hvem han havde været forlovet siden 18de Januar 1765. Formælingen fandt Sted per procura i London 1ste Oktober 1766; den 8de November holdt Karoline Mathilde sit Indtog i Kjøbenhavn, og den høitidelige Stadfæstelse af Ægteskabet foregik samme Dags Aften i Slotskirken. Kongen var dengang ikke fuldt 18, Dronningen lidt over 15 Aar gammel.

Karoline Mathilde var Datter af Georg II af Englands Søn, Prins Fredrik af Wales, om hvem Faderen selv udtalte: „Min kjære Førstefødte er det største Fæ og den største Løgner og den største Slubbert og det største Bæst i hele Verden, og jeg ønsker af mit ganske Hjerte, at han var ude af den". Dette Ønske fik han ogsaa opfyldt forholdsvis snart; thi da Karoline Mathilde den 22de Juli 1751 som den yngste af ni Søskende kom til Verden, havde hendes Fader i flere Maaneder ophørt at være blandt de levendes Tal. Hendes Opdragelse, der var ledet af hendes religiøse Moder, havde været meget streng og saa forskjellig fra Tidens lette Sæder og Tone, som bedst tænkes kan; men den var dog mere anlagt paa at udvikle de rent ydre Færdigheder end Hjertets Egenskaber. Forøvrigt ved man yderst lidet om hendes Barndom og Opvæxt, og hendes Historie begynder egentlig først, da hun endnu et Barn af Aar saa sig som Dronning for to Nationer, løsrevet fra alt, hvad der knyttede hende til hendes Hjem og Hjemland — hendes

engelske Følge var nemlig sendt tilbage ved hendes Ankomst til Altona — og kastet i Armene paa en Yngling, der allerede var halvveis udlevet, og hvem hun fra første Stund var ligegyldig. Det var en trist Skjæbne, som ventede den tidlig udviklede, blomstrende friske og livsglade unge Fyrstinde ved et Hof, hvor snart alt, hvad der fortjener Navn af Moral og Anstændighed, var kastet overbord, og hvor alt hvirvledes rundt i en sanseløs Rus af Forlystelser og Udskeielser. I den første Tid vaagede Overhofmesterinden

Christian R.

242. Kristian VII.

Enkegeheimeraadinde Plessen, en Dame fra Sofia Magdalenas Hof, over den unge ubefæstede Dronning, og det lykkedes denne at faa forhindret mere end en anstødelig Streg af Kongen og hans Venner, hvis Had hun derved paadrog sig. Men paa den anden Side staar det vel ikke godt til at negte, at hun ved sin Mangel paa sund Takt og ved et vidtdrevent Snerperi har havt en væsentlig Andel i Skylden for, at Forholdet mellem Kongen og hans unge Dronning blev saa slet, som det blev. Naar Fru Plessen i Begyndelsen af Marts Maaned 1768 blev forvist Hoffet og Landet, maa dette Skridt

antages at have været dikteret af Ønsket om at skabe et bedre Forhold mellem det høie Par. Men det vilde Liv, som Kongen og hans Gjæster førte, maa dog have budt Dronningen i høieste Grad imod, hvor stor Lyst hun end kunde have til at deltage i den støiende Munterhed. Man sørgede nemlig bestandig for at lade hende faa Underretning om alt, hvad Kongen sagde og foretog sig, og dette skulde naturligvis heller ikke tjene til at gjøre Forholdet bedre. Vilde hun ledsage Kongen paa en Reise, fandt man altid

243. Dronning Karoline Mathilde, f. 1751, d. 1775.

paa et eller andet Paaskud til at faa hende forhindret derfra. Hun blev holdt i større og større Ensomhed, og hendes af Naturen heftige Sind maa selvfølgelig have lidt meget under den Kulde og Tilsidesættelse, som saaledes blev hende tildel netop paa den Tid, da hun som mest trængte til en Smule Kjærlighed og Sympathi.

Kongens Udskeielser var paa dette Tidspunkt blevne i den Grad tøilesløse, at bare Fortællingerne derom maa have sat hans hele Hovedstad paa Ende. Byens Politimester og Vægtere maa dagstøt have levet i Angst for at komme til at forgribe sig paa Kongens Person. I Forklædning sværmede

Kongen og hans Ledsagere, fordetmeste unge Officerer, om Nætterne omkring paa Kjøbenhavns Gader, gjæstede Kneiper og foragtelige Huse, sloges med Vægtere og Matroser, kastede ud Ruder og slukkede Lygter. Af og til fik han herunder rigelige, vel undte Prygl og maatte tages i Beskjærmelse af de udstillede Skildvagter, for hvem han maatte give sig tilkjende. Han indlod sig med Kjøbenhavns mest berygtede Skjøge, Anna Katharine Beuthaken, almindelig kaldet Støvletkathrine, med hvem han flokkede sent og tidlig, og Kjøbenhavnerne havde da blandt andet den Glæde at se sin Konge optræde som hendes Ridder og gjøre Indbrud i Huse, hvor Fruentimmer af samme Kaliber boede, for med høistegen Haand at give dem en Tugtelse for, at de havde tilladt sig at tale formastelige Ord om hans Hjertenskjær. Om Morgenen kunde man se Kongen komme sjanglende ud fra hendes Hus og give fra sig paa Gaden, hvad han havde nydt for meget af Drikkevarer. Ialfald ved en Leilighed havde han en hujende Pøbelskare i Hælene paa sig, da han krydsede op mod Slotsporten, hvor Vagterne præsenterede Gevær for Herrens Salvede. Det foragtelige Kvindemenneske fik Adgang til Slottets Maskeradeballer, hvor Kongen med Armen om hendes Liv gik omkring med hende, og hun saa sig allerede i Aanden ophøiet til Kongens erklærede Mætresse, hvorigjennem hun vilde faa Indflydelse paa Hoffets og Statens Anliggender. Men da maatte man sige stop. Schimmelmann, den af Ministrene, som ansaas for uundværligst, tog Bladet fra Munden overfor Kongen, og ihvorvel denne baade jamrede og truede, saa maatte han undertegne Ordren om hendes Fjernelse. Støvletkathrine blev sendt ud af Landet og kom aldrig mere Kongen for Øie*).

Ikke uden Væmmelse kan man nuomstunder dvæle ved de skandaløse Optrin, som det dansk-norske Hof i hine Dage frembød, og det siger da ogsaa sig selv, at de herskende Forhold maa have gjort et høist nedslaaende Indtryk paa alle retskafne Mænd, som maatte være Vidne til, hvorledes Kongen væltede sig i Smudset og gjorde alt, hvad der stod i menneskelig Magt for at nedbryde Agtelsen for det nedarvede Enevældes Hellighed. Der vides, at flere gjorde Kongen Forestillinger om det vilde Liv, han førte; men saadanne taalte han ikke at høre, og med en ægte Gadeguts Tølperagtighed forstod han at faa alle dem, som vovede at sige ham et velment Ord, til at tie. Hans Opførsel mod Reverdil er ganske uhyggelig, skjønt ikke værre, end den var mod mange andre. Denne, der umiddelbart efter Kongens Thronbestigelse var bleven forfremmet til hans Forelæser og som havde opfordret ham til at antage Valgsproget "Gloria ex amore patriæ" (Fædrelandskjærlighed være min Hæder), var længe saa at sige den eneste, som formaaede at lægge en Dæmper paa de

*) At den i sin Tid bekjendte Storthingsmand Overkrigskommissær Vincents Lasjen Sebbelow skulde være Frugten af Kristian VII's Forbindelse med Støvletkathrine, er vel paastaaet, men kan ikke forholde sig saa. Denne var nemlig født i Aaret 1770, medens Støvletkathrine allerede i Begyndelsen af Januar 1768 blev sendt fra Kjøbenhavn.

kongelige Udsvævelser og Dumheder.*) Der blev da af Kongens Kamerater sat i Gang et indviklet Intrigespil for at faa ham fjernet, og dette lykkedes altfor vel. Da man merkede, at Kongen var skinsyg paa den aandrige Franskmand, tillagde man denne Ophavet til de træffende Bemerkninger og Vittigheder, som Kongen kunde sige, og gav ham Æren for de Reformer i Bøndernes Kaar, som denne til en vis Grad interesserede sig for. Det var at ramme Kongen paa hans ømmeste Punkt, og nu var det ingen Sag at faa Reverdil afskediget og det ovenikjøbet paa en meget brutal Maade.

Det vilde Liv, Kongen førte, hans Ulyst til Arbeide og hans tiltagende Udygtighed til at kunne sætte sig ind i Regjeringsanliggenderne og endelig det frække Intrigespil, som dreves baade hemmeligt og aabenlyst og som truede med at skabe rent anarkiske Tilstande ved Hoffet, alt dette maatte nødvendigvis afføde en Ustøhed i Varetagelsen af samtlige de Sager, der vedrørte de forenede Rigers hele Ve og Vel. Det skulde da heller ikke vare meget længe, før de skjæbnesvangre Følger af denne Tingenes Orden traadte for Dagen.

I den første Tid efter Kristian VII's Thronbestigelse lod det til, at Kongen ikke vilde gribe ind i Regjeringens Anliggender, som han lod gaa i samme Gjænge og ledes af de samme Mænd, der i hans Faders Tid havde siddet ved Statens Ror. Selv Reventlow, der dog blev saa uglesét af den unge Konge, beholdt sin Stilling**), og en af hans første Regjeringshandlinger var paa Forestilling af Konseillet at fratage Saint-Germain det egentlige Styre af Krigsvæsenet***), der blev henlagt under en Kommission, hvis første Medlem Prins Karl af Hessen blev.

*) En Morgen, da Kongen var vendt hjem fra et natligt Felttog mod Byens Vægtere med en erobret Morgenstjerne, lod han det være sig magtpaaliggende at vise Reverdil dette Bytte og aflægge en udførlig Beretning om, hvorledes det var erhvervet. Reverdil sagde da med Hentydning til Kongens Valgsprog: "En smuk Vei til Æren." Da paatog Kongen sig sin hele Værdighed: "Skjænd paa mig, om De vil, men spot mig ei." Derpaa bød han Reverdil at pakke sig bort. Hans Unaade varede dog denne Gang ikke meget længe; men dette Optrin, som Reverdil selv ikke omtaler, skal dog have været den første Aarsag til, at han blev fjernet.

**) Reventlow vilde, heder det, endog blive Premier-Minister. Strax efter Kristian VII's Regjeringstiltrædelse lod han indrette nogle Arkivskabe paa Slottet i et af sine Værelser og paa Skufferne eller Afdelingerne i disse lod han male Danmark, Norge, Holsten o. s. v. Da alt dette var færdigt, tog han den unge Konge med sig ind i Værelset og indprentede ham: "Der vil jeg have Papirerne for Danmark, der for Norge" o. s. v. "Kongen (siges der) taug og lo; men i Førstningen regjerede Reventlow virkelig, skjønt det ikke varede længe, før han gjorde sig forhadt af alle formedelst sin Stolthed og Grovhed. Men ligesom han vilde beherske alle, saaledes beherskedes han igjen af sin Frue og af Grev Bernstorff; udenfor deres Villie vovede han neppe at gaa et Skridt."

***) "Strax i de første Statsraadsmøder", heder det i Reverdils Optegnelser, "foreslog hans Ministre ham at fratage Grev St. Germain Bestyrelsen af Krigsvæsenet, hvortil det ikke havde manglet dem paa Grunde, men hvad enten de nu ikke havde udviklet dem for Kongen eller han ikke kunde huske dem, saa kunde han ikke anføre en eneste af dem for mig, da han samme Aften betroede mig Planen. Jeg besvor ham at lade

Prins Karl af Hessen-Kassel var i 1756, 12 Aar gammel, tilligemed to Brødre kommen til det danske Hof for her at blive opdragen, da deres Fader nogle Aar i Forveien var gaaet over til den katholske Religion. I 1764 blev han dansk Generalmajor og Regimentschef og i 1765 Chef over Artilleriet. Ved Kristian VII's Thronbestigelse kom han i stor Anseelse hos denne, der rent overvældede ham med Naadesbevisninger, saa at han blev

244. Kong Kristian VII i Bryllupsdragt.

de forenede Rigers mest formaaende Mand, saa længe det varede. I 1766, da han endnu kun var 22 Aar gammel, blev han Generallieutenant, Kommandør for Garden tilfods, Ridder af Elefanten, Felttøimester, Statsminister

sig paa det omhyggeligste aflægge Regnskab derfor, for at en Beslutning af en saadan Vigtighed kunde blive modent overveiet, førend den blev uigjenkaldelig; men jeg talte for sildigt, da Sagen allerede var saa godt som afgjort, og i det følgende Møde blev Udfærdigelsen af den forelagt ham til Underskrift, og han underskrev. Ved Audientsen om Aftenen sagde han i en munter og oprømt Tone til os: "Han har gjort Springet." "Hvem?" "Grev St. Germain."

og Præsident i Krigsraadet, ja under 4de Juli blev han endog udnævnt til Vice-Konge af Norge, en Stilling, som han dog ikke kom til at tiltræde, da Ministrene fik udvirket, at den gamle Statholder Benzon forblev paa sin Plads. Men Kongen blev ikke staaende hermed; han gav ogsaa sit Samtykke til, at hans Søster Louise ægtede Prinsen. Men denne havde hverken Aar eller Erfarenhed nok til at gjøre sig gjældende i nogen større Udstrækning, som skulde være til Gavn for de forenede Riger.

Hvad den dansk-norske Udenrigs-Politik angaar, fik Thronskiftet en ikke ringe Indflydelse paa den, idet Bernstorff nu ikke længere kunde arbeide med den Følelse af Tryghed, som han havde havt i Fredrik V's Regjeringstid. Der havde udenfor Konseillet oparbeidet sig den Mening om hans Politik, at den maatte lede til, at den dansk-norske Stat blev bragt i den sterkeste Afhængighed af Petersburger-Hoffet og det paa Bekostning af dens Selvstændighed. De Udtalelser, som ved Thronskiftet i Danmark faldt fra den russiske Keiserindes og hendes Ministres Side, kunde fortolkes og blev ogsaa fortolkede derhen, at man her nærede den største Tillid til Bernstorff og hans Politik, der var det russiske Rige til Gavn. Forsøg paa at faa Bernstorff styrtet udeblev da heller ikke. Det farligste kom fra den gamle Grev Fredrik Danneskjold-Samsø, der i Kristian VI's Tid havde spillet en fremragende Rolle, men strax efter Fredrik V's Thronbestigelse var bleven afskediget. Denne aabnede strax ved Kristian VII's Thronbestigelse et voldsomt Angreb paa Regjeringen, og for at faa den styrtet indgik han Forbund med den misfornøiede Grev Saint-Germain og Prins Karl af Hessen, der som ovenfor anført just spillede en fremtrædende Rolle ved Hoffet. Men det hele Anslag lykkedes kun delvis. A. G. Moltke blev den 16de Juli pludselig afskediget fra sine Stillinger; Danneskjold udnævntes til Geheimeraad, fik Sæde i Konseillet og erholdt som Oversekretær Ledelsen af Marinens Anliggender, og den berygtede Grev Rantzau Ascheberg, der ti Aar i Forveien havde faaet Afsked af dansk Krigstjeneste, toges atter til Naade og fik et Regiment i Kjøbenhavn. Bernstorff forblev derimod paa sin Post, da Karl af Hessen ved en Samtale med ham overtydedes om, at han ikke kunde undværes. Danneskjold gjenoptog imidlertid efter en kort Tids Forløb sit Angreb paa Bernstorff, og han formaaede endog Kongen til at undertegne hans Afsked; men den blev ved Karl af Hessens Mellemkomst ikke forkyndt. Da nu Prinsen strax efter indtraadte i Konseillet, fandt Bernstorff vistnok en Støtte i ham; men hans Stilling vedblev dog i den følgende Tid at være temmelig vaklende.

De Forhandlinger, som Bernstorff ved Fredrik V's Død havde staaet i Begreb med at aabne om et Mageskifte med Rusland, blev paa Grund af forskjellige Omstændigheder udskudte, og kunde først aabnes langt ud paa Høsten. Men denne Udsættelse, som ikke kan lægges Bernstorff til Last, havde ingen gavnlige Følger for den dansk-norske Stats Stilling udadtil. Under Bestræbelserne for at holde det gaaende med alle Magter, uden at indlade

sig for meget med og uden at bryde med nogen, løb den nemlig Fare for at komme paa Kant med nogen hver. Saaledes blev Forholdet til den franske Regjering, der nu havde kastet næsten det samme Had paa Rusland, som den før havde ofret England, kjøligere Dag for Dag, og dette bedredes selvfølgelig ikke derigjennem, at Choiseul, der nu igjen havde overtaget Ledelsen af den franske Udenrigspolitik, med Iver arbeidede paa at faa Enevældet gjenoprettet i Sverige.

Da nu Huereregjeringen i dette Rige gjenoptog det Forslag om at forny det dansk-norsk-svenske Forbund af 1749, som den dansk-norske Regjering i 1764 havde fremsat, men Hatteregjeringen havde afvist, vovede Bernstorff trods sine udprægede fællesnordiske Sympathier ikke at gaa ind derpaa, da Sverige nu som Følge af den under 5te Februar 1766 afsluttede Traktat med England befandt sig paa saa slet Fod med Frankrige, at dette ganske vist vilde tage Anledning til et Brud med Danmark-Norge, om denne Stat fornyede Forbundet med Sverige. Han gav derfor et undvigende Svar paa det svenske Forslag. Samtidig hermed fremkom ogsaa det engelske Kabinet, der var begyndt at arbeide paa Tilveiebringelsen af et stort nordisk Forbund, der kunde tjene som Modvægt mod den bourbonske Familiepagt, med Tilbud om at optræde som Mægler med Rusland i det holstenske Spørgsmaal; men da Bernstorff frygtede for, at den russiske Keiserinde kunde tage dette ilde op, afslog han det. Strax efter blev der fra engelsk Side fremsat Forslag om et Forsvarsforbund; men ogsaa herpaa gav Bernstorff et undvigende Svar. Faren for en Regjeringsforandring i Sverige var dog meget liden for Øieblikket, idet Rigsdagen nu bandt Kongens Hænder i endnu meget høiere Grad, end Tilfældet før havde været. Men indtraf der et Thronskifte, turde det nok se ud til noget af hvert. Den 1ste Oktober 1766 blev den dansk-norske Prinsesse Sofia Magdalena ved Prokuration viet til Prins Gustav af Sverige og førtes 8 Dage efter over til Sverige, hvor hun i Helsingborg modtoges af sin Brudgom. Af de Samtaler, som her fandt Sted mellem denne og Prins Karl af Hessen, der hørte til Prinsessens Følge, fremgik det dog, at Rigsdagsvældets Dage snart vilde være talte, saasnart Gustav besteg Thronen; thi denne hyldede fuldstændig sin Moders politiske Anskuelser.

I de sidste Dage af Aaret 1766 kunde den dansk-russiske Underhandling, der fra dansk Side skulde føres af Bernstorff, Thott og Reventlow, fra holstensk af Kaspar v. Saldern og fra russisk af General Filosofow, som var bleven Baron Korffs Eftermand som Gesandt i Kjøbenhavn, tage sin Begyndelse. Men nær var det hele strax gaaet i Staa. Prins Karl af Hessen, der nys før havde havt saa meget at sige ved Hoffet, havde tilstrækkelig vist, at han var for ung og uerfaren til at styre Krigsvæsenet, som paa Grund af Saint-Germains paabegyndte, men ikke fuldførte Reformer nu var bleven bragt i fuldstændig Uorden. Hans Stjerne befandt sig derfor helt siden hans Bryllup i stadig Nedgaaende, og allerede i Marts 1767 blev Krigskollegiet

gjenoprettet og Saint-Germain paany indsat i Landhærens øverste Ledelse. Kort efter blev Prinsens Unaade fuldkommen, og han forlod da Landet og bosatte sig i Hanau, hvor han blev boende til Midten af Aar 1769. Bernstorff kom snart til at savne ham; thi naar der var virkelig Fare paa Færde, kunde han altid gjøre Regning paa at finde Støtte hos ham, hvor lidet udviklet Prinsen endnu i mange Henseender var. Det varede heller ikke længe, før Angrebene paa Bernstorff og hans Politik gjenoptoges, og der var nok nu ogsaa mere end en udenrigsk Magt, som gjerne saa ham styrtet. Men da v. Saldern og Filosofow kom under Veir med det Intrigespil, som udfoldedes, erklærede de lige ud, at de ikke vilde fortsætte Underhandlingerne, naar de ikke kunde vide, at Ministeriets Stilling var sikker. Det hjalp. De intrigerende udenlandske Diplomater blev tilbagekaldte, og den 22de April 1767 kunde den provisoriske Mageskiftetraktat undertegnes. Denne gik ud paa, at det gottorpske Hus til Fordel for den danske Krone skulde renoncere paa den okkuperede Del af Slesvig og afstaa for godt og alt den storfyrstelige Andel af Hertugdømmet Holsten. Derimod skulde den danske Konge afstaa Grevskaberne Oldenburg og Delmenhorst og paatage sig al den Gjæld, som paahvilede Hertugdømmerne og var ældre end 1720. Traktaten var af Katharina II indgaaet som Formynderske for hendes Søn Storfyrsten og under Forbehold af, at denne maatte samtykke i Mageskiftet, naar han blev voxen. Dog lovede Keiserinden, at hun i sin Tid skulde arbeide for at udvirke dette Samtykke fra Storfyrstens Side.

Hermed havde da Bernstorff løst den Opgave, som paahvilede ham som Udenrigsminister, og Udfaldet af denne Forhandling, som han selv kaldte den vanskeligste i Europa paa den Tid, hilsedes med almindelig Glæde og Tilfredshed; kun Bernstorffs Fiender tog Anledning til at smede nye Rænker mod ham, da det varede nogen Tid, før Traktaten kunde blive ratificeret af Keiserinden, der just befandt sig paa en længere Reise. Herigjennem skadede disse imidlertid sig selv mest. Den 26de Oktober fik Danneskjold-Samsø Afsked med Paalæg om øieblikkelig at forlade Kjøbenhavn. En Maaneds Tid efter afskedigedes Saint-Germain fra Bestyrelsen af Land-Etaten og befaledes kort efter at drage af Landet, og Rantzau-Ascheberg, der siden Vaaren 1767 havde indehavt den øverste Kommando over den norske Hær*), blev tilbagekaldt og fik ved sin Nedreise Befaling til at begive sig til Glückstadt uden at komme indom Kjøbenhavn. Valget af de Mænd, som skulde erstatte de aftrædende, kunde dog have været bedre. Til Oversekretær for Marinen toges saaledes "den onde Greve" af Laurvigen, Konrad Danne-

*) Grev Valdemar Schmettau havde allerede i Januar 1767 forladt Norge og blev i April afskediget fra Kommandoen, efter hvad han selv fortæller, "fordi han ikke vilde udføre Projekter, som siden viste sig at være skadelige". Af Suhm findes der imidlertid antegnet, at Grunden til, at han blev afskediget, var, at han forsvarede den nationale Milits. I Norge var han ingenlunde afholdt, "fordi han var for færdig til at

skjold Laurvig, der i de Aar, han bestyrede Flaadens Anliggender, bragte alt her i den største Forvirring**).

Efterat al Modstand mod Mageskiftetraktaten saaledes var slaaet til Jorden, kunde Udvexlingen af Ratifikationerne foregaa den 30te November i Kjøbenhavn, og ihvorvel den endnu kun var en Vexel vaa en fjern Fremtid, blev den dog Hjørnestenen i den dansk-norske Politik overfor Rusland i de følgende Aar. Da den holsten-gottorpske Hertug og den danske Konge, der fra gammel Tid havde landsherrelige Rettigheder overfor Hamburg, skyldte denne By betydelige Beløb, den første 300000 Rdr., der var laante 1750, den anden 1 Mill. Rdr., der var laante i 1762, blev der i Fællesskab aabnet Forhandlinger fra dansk og russisk Side om at erkjende Byen som en fri Rigsstand, uafhængig af Hertugdømmet, mod at den samlede Gjæld helt skulde eftergives. Disse Forhandlinger førte til en Traktat af 27de Mai 1768, hvorved Hamburg paa de nævnte Vilkaar kjøbte sig sin fuldkomne Uafhængighed.

Dengang den sidstnævnte Traktat afsluttedes, befandt Kongen sig paa en Reise til Udlandet, og denne betragtes som et Vendepunkt i hans Regjering. Paa den kom han nemlig i Forbindelse med den Mand, som skulde komme til at spille en navnkundig Rolle saavel ved Hoffet som i de forenede Rigers indre og ydre Politik, og hvis fine Intrigespil i en ikke fjern Fremtid skulde faa Bernstorff fjernet fra hans Stilling og Virkekreds.

---

afsætte adskillige Officerer, stolende for meget paa Obersternes Relationer". Han tilbragte sine sidste Leveaar i Holsten, hvor han døde i Aaret 1785.

Hans Eftermand Grev Schack Karl Rantzau Ascheberg, havde ført en meget eventyrlig Tilværelse, før han kom herop, og havde under sin Færd i Udlandet oftere gjort sig skyldig i lovstridige Handlinger. Under hans Ophold i Norge blev han saa grundig forhadt, at han blev forfulgt med Stenkast, da han den 7de Januar 1768 forlod Kristiania.

**) Det var om denne Greve af Laurvig, man sagde, at han "vilde plukke Rosen, men maatte nøies med Akeleien." Med denne Vittighed tog Folk Sigte paa de to mest fremtrædende Skandaler i Grevens uværdige Privatliv, hans Bortførelse af Skuespillerinden Mette Marie Rose og hans Forførelse af Fru Ingeborg Akeleje, der var gift med Jernverkseier, senere Kammerherre Herman Løvenskjold til Fossum. Det første Eventyr var nærmest kun en Farce. En lidet vakker og temmelig tarvelig udstyret Skuespillerinde blev med Moderens Samtykke af Greven tagen til Maitresse. Faderen, hvis egen Fortid ialfald ikke var den bedste, spiller den fornærmede og gjør Kvalm ved Hoffet, og Følgen heraf er, at Pigen sendes bort fra Hovedstaden og den grevelige Forfører ilægges en Bod af 10000 Rdr. og forvises til sine Godser i Norge. Mange mente dog, at der blev gjort altfor meget Væsen af den hele Sag, hvori de forskjellige Parter var omtrent lige gode. I et styggere Lys staar i ethvert Fald Grevens Forhold overfor den Løvenskjoldske Familie. Under Venskabs Maske knyttede Greven den unge Herman Løvenskjold til sig udelukkende med det Maal for Øie at faa forført hans vakre forfængelige Frue. Dette lykkedes ham, og Følgen heraf var, at Løvenskjolds Ægteskab blev opløst ved Skilsmisse. Men ihvorvel Greven blev Enkemand ved samme Tid, vilde han dog ikke gifte sig med Fru Ingeborg Akeleje, som hun efter Skilsmissen kaldte sig, men beholdt hende i Huset hos sig. Dette ulovlige Samliv vedvarede til Grevens Død (1783); men deres Forhold, der var begyndt som en Tragedie,

Det havde længe været Kristian VII's høieste Ønske at foretage en Udenlandsreise, helst da paa den Maade, at han reiste ganske som en Privatmand, blot ledsaget af en eneste Tjener. Dette kunde naturligvis ikke paa nogen Maade gaa an. Skulde Kongen reise, saa maatte det ialfald til en vis Grad være som de forenede Rigers Monark. Men Ministrene var heller ikke synderlig gunstig stemte for en saadan Reise, dels fordi den vilde falde meget kostbar, dels fordi de frygtede for, at Kongen ved en eller anden Skandale skulde prostituere sig selv og de Nationer, hvis Herre han var. De havde saa meget større Grund til at frygte sligt, som der i Kongens Væsen var foregaaet en Forandring til det værre, idet han ytrede en ganske besynderlig Lyst til at slaa i Stykker Møbler og kostbare Gjenstande. Der intrigeredes ved Hoffet længe for og imod den Sag; men Enden blev, at Kongen fik sin Villie frem. Reisen tiltraadtes den 6te Mai 1768, og paa denne førte Kongen Navnet "Prinsen af Travendal." Hans Inkognito havde dog ingen Betydning udover de Ceremonier, hvormed han modtoges ved de fremmede Hoffer.

Over Slesvig, Holsten, Tyskland, Holland og Belgien kom Kongen i Midten af August Maaned til London. Ved det engelske Hof fandt han ikke den hjerteligste Modtagelse, dels fordi man her var vel vidende om, hvor misligt Forholdet mellem ham og hans Dronning var, dels ogsaa, fordi man ikke likte hans hele Maade at være paa. Der blev dog ikke sparet paa Æresbevisninger hverken fra Hoffets eller fra Befolkningens Side, og i de to Maaneder, Opholdet i England varede, var der Festlighed paa Festlighed, ikke blot i London, men ogsaa i alle de andre Byer, som Kongen reiste igjennem. Hans Gjennemfart var overalt for hurtig til, at han fik se eller lære noget. Det var heller ikke Meningen, som det synes, idet Kongen ikke har havt Tanke for andet end at vise sig frem og lade sig beundre af alle Klasser i det engelske Samfund. I London gav han et Maskeradebal for 3000 Personer, som kostede ham over 20000 Rdr. og han lod fra Tid til anden fra sine Vinduer strø Penge ud blandt den Mængde, som stedse opholdt sig udenfor det Sted, han tog ind. Fra England drog Kongen over til Frankrige og kom i Midten af Oktober Maaned til Paris. Ved Hoffet her var det forholdsvis stille; thi Dronningen var nogle Maaneder i Forveien afgaaet ved Døden. Men der blev dog alligevel gjort meget for, at Kongen her skulde føle sig tilpas. Navnlig fik han sin Lyst til at se Theaterforestillinger styret, og hans Ophold her, der varede i et Par Maaneder, var en eneste sammenhængende Række af Operaer, Baller, Maskerader og Forlystelser af alle

blev mod Afslutningen mere og mere en Komedie eller, om man vil, en Farce af grovkornet Art. Til Greven og Fru Ingeborg sluttede der sig en Husven i den svenske Eventyrer Landraad Karl Ingman v. Manderfeldt, og baade denne og Fruen fik af Greven Tilsagn om Pensioner og større Pengebeløb. Da nu Greven var død, giftede Manderfeldt og Fru Ingeborg sig, førte derpaa Proces med hans Arvinger om, hvad der af denne var dem testamenteret, og vandt virkelig Sagen.

Slags. Forøvrigt tog Kongen sig nu ogsaa sammen i ganske merkelig Grad og vendte sin bedste Side ud, saa Franskmændene var rent fortryllede. Aarets Moder, Tøier, Konfekt o. s. v. var alt à la Danoise. Blandt dem, som viste ham sin Hyldest, var Voltaires Venner Encyclopædisterne, og Kongen udtalte, at han gjerne skulde have givet Afkald paa alle festlige Tilstelninger, som man havde faaet istand for ham i Paris, om han havde faaet deres Mester at se.*) Der skulde imidlertid sterkere Konstitutioner end Kristians til at holde dette Liv ud, og ihvorvel han ved Afreisen fra Danmark havde tænkt at være borte et Par Aar og udstrække sine Besøg til de fleste europæiske Hoffer, begyndte han dog allerede i November at stunde mod Hjemmet. I Midten af den følgende Maaned brød han op fra Paris og tiltraadte Tilbagereisen, og allerede den 14de Januar befandt han sig atter i Kjøbenhavn, hvor han modtoges med Henrykkelse. Byen var illumineret, og en stor Del af Befolkningen var tilstede ved Indtoget.

Skjønt Kongen kun havde været borte i ni Maaneder, havde Reisen dog kostet et Beløb af 800000 Rdr., som maatte skaffes tilveie ved forskjellige nye Paalæg. I forskjellige Anekdotesamlinger findes der Beretninger om, at Kongen førte den samme udskeiende Vandel i Udlandet, som han førte i Kjøbenhavn, og at det var paa Reisen, at hans Galskab brød ud. Dette hænger dog neppe rigtig sammen. Hvad hans Sindssygdom angaar, saa havde denne allerede før ytret sig, og hvad der fortælles om hans Udskeielser, saa modsiges dette udtrykkelig af Bernstorff, der ledsagede ham paa Reisen. Tvertom udtaler denne strax efter Hjemkomsten, at Kongen havde opført sig baade sømmeligt og med Alvor, saa man havde al Grund til at være tilfreds med ham. Ogsaa efter Hjemkomsten faar Folk et bestemt Indtryk af, at der er foregaaet et Omslag i Kongens hele Maade at være paa, og man saa i hans Trang til at søge Ensomhed et sikkert Tegn paa, at hans Arbeidslyst nu vilde vaagne.

Men denne Forandring til det bedre i Kongens Væsen og Karakter var kun tilsyneladende. Ganske vist var Kongen bleven alvorligere, ialfald roligere, og han forstod ialfald i sin Fremtræden at antage større Værdighed end før. Men Forandringen bestod dog kun deri, at den vilde og kaade

*) Med Voltaire var Kongen før kommen i Berøring. Da de franske Domstole havde begaaet det i sin Tid meget opsigtvækkende Justitsmord paa den for Sønnemord beskyldte Jean Calas og Voltaire havde bevirket hans Sag optagen til fornyet Prøvelse, der tilstrækkelig godtgjorde den henrettedes Uskyldighed, betænkte Kristian VII Calas's Efterladte med en større Gave, der tilstilledes dem gjennem Voltaire. Denne takkede i et Brev, som læstes over hele Europa. I dette heder det bl. a.: "Det er til Norden man maa reise for at lære at tænke og føle. Dersom min Affældighed og Sygelighed tillod mig at følge mit Hjertes Bevægelser, saa vilde jeg komme og kaste mig for Deres Majestæts Fødder." "Hvorfor", spørger han i et vedføiet Vers, "opsøger du, ædle Fyrste, i fjerne Egne ulykkelige Hjerter, som Retfærdighed undertrykkede?" "Fordi", svarer han, "man ikke kan finde saadanne i Kongens egne Lande."

Yngling var bleven forvandlet til en sløv Olding uden Livskraft og Villiestyrke, et Menneskevrag, i hvis Sjæl Vanviddets Taageslør trak sig tættere og tættere sammen, indtil omsider det uigjennemtrængelige Mørke indtraadte. Dette anede dog ikke Folk; man dømte kun efter, hvad man hørte og saa, og man gav den Livlæge, som havde ledsaget Kongen paa Reisen og faaet fuldstændig Magt over ham, Æren derfor. Livlægens Navn var Johan Fredrik Struensee.

Struensee var født den 5te August 1737 i Halle ved Saale, hvor hans Fader var Prest. Denne, der var Tilhænger af den strenge halleske Pietisme,

245. Johan Fredrik Struensee, f. 1737, d. 1772.

havde ved sin haardhændte Opdragelse gjort Sønnen grundig kjed ikke blot af Pietismen, men af Kristendommen og Kirken. "Det var", siger Professor K. Wittich i sit Skrift om Struensee, "gaaet den unge Struensee som utallige af hans Samtidige, — af Modbydelighed for det falske, verdensforsagende Følelsesliv, for den over alle Grænser gaaende Religionsmoral, for Sønderknuselsen og Hykleriet var han bleven en Fiende af Religion i det hele taget, og under Forsøget paa at forsone Fornuften med det overleverede var han bleven Fritænker." Med sin rige naturlige Begavelse og en utrættelig Flid drev han det til allerede i sit 20de Aar at blive Doctor medicinæ ved sin Fødebys Universitet, og da hans Fader strax efter af Bernstorff blev kaldet som Provst til Altona, ledsagede han ham derhen og blev ved hans

Indflydelse ansat her som Stadsfysikus. Nogen stor Praxis fik han dog ikke, da han snart fik Ord for at være en udsvævende Person, og hans Fader, der med Sorg saa sin Søn slaa ind paa gale Veie, fornægtede ham høitidelig. For nu at tage sig noget for gav den unge Struensee sig i Kast med at udgive et populært Tidsskrift med filanthropisk Tendens under Titelen "Maanedsskrift til Nytte og Fornøielse." Men dette gik ind allerede efter et halvt Aars Forløb, og Struensee skrev nu i forskjellige Provinsaviser. Ved denne Tid kom han i Berøring med Grev Rantzau Ascheberg, der ligesom han selv var uden Grundsætninger, uden Religion og uden Ærlighed, og i Forening lagde nu disse to Mænd Planer til vidtgaaende Reformer i den dansk-norske Stat. Fra Struensees Side var denne Lyst til at reformere den rene Doktrinarisme; men hos Rantzau Ascheberg, der gik ganske op i Beundring for sin unge Ven, gjorde personlige Motiver sig gjældende og det ovenikjøbet i stor Udstrækning. De to Venner, som diskuterede Politik og Statssager og vandrede tilhobe paa tvivlsomme Veie, skal, heder det, have lovet hinanden at hænge trofast sammen, saa at den, der først fik politisk Indflydelse, skulde trække den anden efter sig.

En lykkelig Kur og Rantzau Aschebergs glødende Anbefalinger skaffede Struensee snart en meget stor og anset Lægepraxis, og han kom som Følge heraf til at beskjæftige sig mere med sin Videnskab, end han paa længe havde gjort. Han blev det holstenske Adelskabs Modelæge, og medens Rantzau Ascheberg var oppe i Norge for at gjøre sig umulig, gjorde Struensee stormende Lykke i Altona, hvor man nu rent kjælede for den tidligere oversete Stadsfysikus, og navnlig gjorde han mange Erobringer blandt det smukke Kjøn, der fandt ham uimodstaaelig. Alligevel var han kun maadelig tilfreds, og da Rantzau efter sin Afsked fra Norge kom til Altona, fandt han ham endog fortrolig med den Tanke at reise til Malaga eller Ostindien for her at skabe sig en Formue og "i et varmere Klima nyde Vellystens Glæder." Han blev imidlertid fritaget herfor, idet han paa Anbefaling af Rantzau Ascheberg og andre adelige Velyndere blev ansat som Kristian VII's Reiselæge paa dennes Udenlandsfærd.

Nu befandt Struensee sig i sit rette Element, og hans Venner kunde spaa ham, at han inden ret lang Tid vilde blive den ledende Mand ved Hoffet, paagaaende som han var, naar det gjaldt at gjøre sig gjældende eller at indbynde sig ved Forekommenhed og Tjenstvillighed. Selv paastod han jo senere hen, at han var tilfreds med sin Stilling som Læge og ikke skjøttede om at komme høiere paa Straa; men det har aldrig nogen villet tro. Tvertimod lader det til, at han allerede fra Reisens Begyndelse af har forstaaet at gjøre sig uundværlig for Kongen, der gjerne vilde have selvstændige Regjeringsprinciper, og ved Samtale med Struensee, der havde sine Theorier fuldt opgjorte, kom han paa en meget nem Maade til Ideer, som han kunde udgive for sine egne. Efter hvert som Kongens Sygelighed tiltog, forstod

Struensee at bibringe Kongen den Tro, at nu først kunde han gjøre sin Autoritet gjældende og at han nu arbeidede i fuld Bevidsthed om sin Stillings Ansvar. Struensee, der vel vidste, at han endnu ikke sad fast i Sadelen, forstod at holde sig tilbage, til hans Tid kom. Efter Hjemkomsten til Kjøbenhavn udnævnte Kongen ham til Hoflæge og Etatsraad, hvorved der aabnedes ham Adgang til Hovedstadens bedste Kredse; man anede nemlig endnu ikke, hvad der boede i denne "Saarlæge og Barber." Selv arbeidede han med Iver og Iherdighed paa at befæste sin Magt over den Dag for Dag mere sløvede Fyrste, og dette skulde ske gjennem Forbindelser med det smukke Kjøn. De Forsøg, han i denne Henseende gjorde, faldt dog alle temmelig uheldigt ud. Men endelig lykkedes det ham hel uventet gjennem et af Skjæbnens Luner at naa det Maal, som vinkede ham.

246. Kristian VII's Gallakaarde, arbeidet til hans Kroning. Heftet er besat med Diamanter. Opbevares paa Rosenborg Slot, Kjøbenhavn.

Udpaa Sommeren 1769 begyndte Dronning Karoline Mathilde at føle sig syg, og man frygtede endog for hendes Sundhed og Liv. Det er ikke til at tage feil af, at alt, hvad der var bleven hende budt fra Kongens Side i de forløbne Aar, i Forbindelse med Kronprinsens Fødsel maa have taget sterkt paa hende baade i aandelig og i legemlig Henseende. Det tør nok ogsaa hænde, at der har dukket op en og anden syg Tanke hos hende i denne Tid, da hun følte sig som mest ensom og forladt. Under Kongens Udenlandsfærd ridsede hun en Dag paa en af Vindues-ruderne paa Fredriksborg følgende Bøn: "O keep me innocent, make others great" (o, bevar min Uskyld, lad andre blive store). Men der har dog hidtil ikke været noget ufordelagtigt at sige hende paa, ihvorvel Kulden mellem hende og hendes Ægtefælle nærmest var gaaet over til Fiendskab. Da man nu under hendes Sygdom anbefalede hende at raadspørge Struensee, satte hun sig paa det heftigste derimod. Hun havde hørt saa meget ufordelagtigt om denne Mand, at hun maatte anse ham for at være et lige saa misligt Subjekt som Kongens Svire-broder Grev Holck, og der maatte derfor en skarp Befaling fra Kongens Side til for at overvinde hendes Modstræben. Men allerede efter den første Samtale med Struensee forsvandt hendes forudfattede ugunstige Mening om ham.

"Hans hele Fremtræden var en ganske anden, end hun havde tænkt sig, han gjorde strax Indtryk af at være en intelligent Mand, hans Henvendelse til hende var præget af den største Belevenhed og Ærbødighed, han gav hende paa en diskret Maade tilkjende, at han forstod den egentlige Aarsag til hendes Sygdom og udtalte sig sympathetisk og medfølende derom. Han lod strax Karoline Mathilde vide, at den Tomhed omkring hende, der medførte saa megen Lede ved Livet, maatte udfyldes, de tærende Hensyn og den trykkende Tvang fjernes og give Plads for en større Livsglæde, der mere stemmede overens med hendes egen sande Natur. Han lagde heller ikke Skjul paa, at hun maatte forsøge at være venligere og mere elskværdig mod Kongen, for at dette Maal kunde naaes, ligesom han udtalte sin Forsikring om, at han vilde gjøre alt, hvad der stod i hans Magt for at skaffe et bedre Forhold tilveie mellem Kongeparret"*). Det lykkedes virkelig Struensee at bringe en Tilnærmelse mellem Kongen og Dronningen istand; thi han indsaa, at hans fremtidige Magt vilde bero paa Dronningens Gunst, og lidt efter lidt gled det Venskab, som denne fattede for den unge og vindende Læge, der var vel bevandret i alle Forførelsens Kunster, over i en dyb og varm Kjærlighed. Hendes Lidenskab kastede snart alle Hensyn overbord, og paa samme Tid, som hun optraadte offentlig med en Frihed, som ingen Dronning endnu havde tilladt sig, søgte hun Omgang med Damer af tvetydigt Rygte, og disse gjorde sig naturligvis ingen Samvittighedsbebreidelser ved at fremskynde den 18-aarige Kvindes Fart nedover det Skraaplan, hvorpaa hun var kommen. Allerede om Vinteren 1769—70 var det ved Hoffet ingen Hemmelighed, at Struensee var Dronningens Elsker. Ogsaa Kongen maa have været vidende derom; men han fandt sig i at være Ægtemand paa Moden, og desuden havde Dronningen nu gjennem Struensee vundet det mest absolute Herredømme over ham.

Struensee havde foreløbig opnaaet alt, hvad han ønskede. Om Vaaren 1770 blev han paa en og samme Dag udnævnt til Kongens Forelæser og Dronningens Kabinetssekretær, og ihvorvel han gav sig Mine af, at han udelukkende havde Hoffets Forlystelser for Øie og ikke engang brød sig om Politiken og hvad dermed stod i Forbindelse, kunde dog alle nu merke, at han stilede mod høiere Maal. Men Bernstorff, som han i saa Fald maatte faa fjernet, syntes netop paa denne Tid at sidde saa fast i Sadelen, som han nogensinde havde gjort, og den Maade, hvorpaa han nu varetog de udenrigske Anliggender, vidner ogsaa om, at han har arbeidet med den Tryghed, han før havde havt i Fredrik V's Dage.

Saasnart Mageskiftesagen tegnede til at blive til Virkelighed, var Bernstorff begyndt at arbeide for Gjennemførelsen af sin store Plan, Tilveiebringelsen af den store nordiske Alliance, der skulde danne en Modvægt mod den

*) Chr. Blangstrup, Christian VII og Caroline Mathilde, S. 160.

bourbonske Familiepagt og tjene til at opretholde Roligheden i Nord-Europa. Kjernen i dette Forbund skulde Rusland og Danmark-Norge danne; men omkring denne vilde der da gruppere sig forskjellige andre Stater, deriblandt England, hvis Magt under den sidste Krig var voxet saa sterkt, "at det, hvis det havde Villie dertil, maaske kunde afgjøre Europas Skjæbne." Til Preussen havde Bernstorff derimod ingen ret Tillid, og han var vis paa, at dets Konge vilde ende med at udsone sig med Frankrige, hvorefter Østerrige paany vilde vende tilbage til sin gamle Alliance med England og Rusland. Men trods alt dette vilde Bernstorff ikke bryde med Frankrige, hvor ubehagelig dettes Minister Choiseul end viste sig mod Danmark. Af den provisoriske Traktats Afslutning tog han endog Anledning til at tilbageholde de forlængst forfaldne Subsidier, som Frankrige skyldte, idet han vilde vide, at den indeholdt hemmelige Bestemmelser, som var direkte rettede mod den franske Konge. Bernstorff gjorde vel sine Forestillinger mod dette Brud paa indgaaede Forpligtelser; men da disse ikke blev vyrdede, holdt ogsaa han paa sin Side sig for god til at praie ham mere derom, skjønt Udeblivelsen af de paaregnede franske Subsidier sved haardt i den nødlidende danske Statskasse.

I Virkeligheden maatte det nye Forhold mellem Rusland og Danmark-Norge komme Choiseul meget paa tvers, idet denne nu omgikkes med næsten eventyrlige Planer til at gjenreise Frankriges Magt, der i de sidste to Menneskealdere var dalet saa sterkt. Hvor han vendte sig hen, saa han kun Forfald og Nedgang, og Frankriges Villie, der før havde behersket Europa, var nu kun de færrestes Lov. Det var mod Ruslands og Katharina II's Vælde, hans Planer først og fremst var rettede, oa han hvilede ikke, før han havde faaet Tyrkiet til at erklære hende Krig. Paa samme Tid søgte han at istandbringe en Reisning i Polen og en Forfatningsforandring i Sverige, begge Dele med det Maal for Øie at understøtte Angrebet paa Rusland. Hvis Danmark, saa lød Choiseuls truende Ord, "søgte at anvende Magt i Sverige, vilde Frankrige anse det som et Brud og Spanien vilde utvivlsomt gjøre det samme." Ikke desmindre maatte Bernstorff lægge alle Aarer ud for at faa opretholdt den svenske Forfatning, som Frankrige saaledes bestræbte sig for at faa omstyrtet, og de Instruxer, som gaves den dansk-norske Gesandt i Stockholm, affattedes i Overensstemmelse hermed. Paa samme Tid søgte Bernstorff ogsaa at tilveiebringe en nærmere Alliance mellem Rusland og Danmark-Norge, og i den vanskelige Stilling, hvori den russiske Keiserinde befandt sig, greb hun Bernstorffs derom udkastede Tanke med Iver og Interesse. Bernstorff tænkte nu paa at faa Mageskiftet strax iverksat som et Slags Indledning til Familiepagten, og dette traadte da ogsaa sterkt frem i de foreløbige Forhandlinger, som førtes i Kjøbenhavn derom. Forøvrigt havde disse Forfatningsspørgsmaalet i Sverige og den dansk-norske Krigsflaades Udrustning for Øie. Men Keiserinden, fra hvem Forslaget om Alliance skulde udgaa, erklærede, at hun ikke ansaa sig for at have nogen moralsk

Berettigelse til at foretage Mageskiftet i Storfyrstens Mindreaarighed, og om hun desuagtet indlod sig herpaa, vilde hun saa langt fra give den Familiepagt, hvis Oprettelse hun inderlig ønskede, den fornødne Fasthed, at hun meget mere vilde gjøre den utryg fra første Stund af. Paa Grundlag af de i Kjøbenhavn førte Forhandlinger lod hun udarbeide Forslag til en Alliancetraktat, og da der fra dansk Side blev gjort gjældende, at det kun var af Hensyn til Storfyrstens Ret, at Mageskiftet skulde udsættes, medgav Keiserinden, at det i alle andre Henseender — navnlig da med Hensyn til det svenske Kongehus's eventuelle Adkomst til de holstenske Lande i Tilfælde af Storfyrstens Død — skulde betragtes som allerede gjennemført. Alliancetraktaten, der først, naar Storfyrsten var bleven myndig, kunde gaa over til en Familiepagt, undertegnedes den 13de December 1769.

Choiseuls vidtsvævende Planer havde imidlertid faaet Leilighed til at udfolde sig og var brustne som Sæbebobler den ene efter den anden. Det Røre, han havde vakt i Polen, havde bragt denne Republik til Afgrundens Rand, og for en Statsmand med Bernstorffs klare Blik kunde det ikke blive skjult, at det hele maatte ende med en Udstykning af den ulykkelige Stat, en Katastrofe, som han i det længste bestræbte sig for at faa afvendt. Den Krig, Tyrkerne havde aabnet mod Rusland, førtes med slig Slaphed, at man i St. Petersburg meget snart fik Øinene op for, at der fra den Kant ikke var nogen Fare at frygte, og Bernstorff fik da ogsaa udvirket, at den dansk-norske Stat slap at udrede de Subsidier, som den ifølge Traktaten af 1765 havde at yde.*) Heldigere faldt heller ikke Choiseuls Forsøg paa at drage Preussen bort fra Rusland ud. Tvertom fornyedes en mellem Preussen og Rusland i 1764 sluttet Traktat allerede i 1769, ihvorvel den først udløb i 1772, og ved denne forpligtede Preusserkongen sig til at besætte Pomern, ifald Sverige angreb Rusland. Snart saa den dansk-norske Regjering sig ogsaa betrygget mod Angreb fra fransk Side, om den skulde blive nødt til at gribe aktivt ind i de svenske Forfatningsanliggender, idet England erklærede, at det vilde betragte Fiendtligheder, som fra fransk Side maatte rettes mod Danmark, som om de var øvede mod England selv. Ihvorvel Bernstorff vidste, at det engelske Ministerium ikke var meget at stole paa, da det var af afgjort fredelig Karakter, indsaa han dog, at Choiseuls Trusler ikke var saa farlige, som de hørtes ud for, og han kunde derfor henvende sin Opmerksomhed paa de svenske Anliggender. Der blev foretaget

*) Derimod blev der til Forbedring af Besætningen paa den Flaade, som Keiserinden sendte til Middelhavet mod Tyrkerne, afgivet et Par hundrede Matroser. Paa samme Tid tog ogsaa forskjellige danske og norske Land- og Søofficerer Tjeneste i den russiske Hær og Marine. Af disse kan blandt andre nævnes Kaptein Kaspar Vilhelm Munthe af Morgenstjerne († 1811 som Stiftamtmand i Danmark), Karl Jakob Valdemar Schmettow († 1821 som afskediget General nordenfjelds), Seneka Otto Falkenskiold († 1820). Af Søofficerer befandt der sig i 1770 ikke mindre end 7 danske og norske Kapteiner og Kommandører i russisk Tjeneste, hvor de alle indlagde sig stor Berømmelse.

Rustninger baade i Rusland, Danmark og i Sverige. Men hele Faren for, at den svenske Forfatning skulde blive omstyrtet, drev over, idet Hatterne paa Rigsdagen i 1769 kom til Roret, og som regjerende Parti var disse ligesaa utilbøielige til at istandbringe en Forfatningsreform, som de havde ivret for en saadan, saa længe de befandt sig i Opposition. Som Følge heraf vedblev Kongemagten i Sverige at være lige saa indskrænket, som den havde været.

Efter tyve Aars Arbeide stod Bernstorff om Vaaren 1770 nær ved det Maal, han paa hele sin diplomatiske Løbebane havde havt for Øie. I 1771 skulde den definitive Mageskiftetraktat afsluttes, og i 1772 vilde den og Familiepagten blive gjennemførte. Efter hans Opfatning vilde den dansk-norske Stat herigjennem opnaa en Sikkerhed, som den hidtil aldrig havde kjendt. Men alle disse stolte Forhaabninger skulde skuffes paa det bitreste; thi just som han befandt sig paa Høiden af sin Magt, og hans Politik skulde krones med et Resultat, som han vilde have anset for i høieste Grad lykkeligt, blev han styrtet ved en Kabale, som Struensee og Dronningen havde smedet mod ham.

Bernstorff, der i det hele taget kun lidet deltog i Hoffets støiende Liv, havde hidtil neppe lagt synderlig Merke til Struensee, der vel heller ikke havde vist større Interesse for Politiken. Snarest har Bernstorff vistnok næret velvillige Følelser for den nye Yndling, der var saa forskjellig fra de ældre, og som havde skabt det paatagelig gode Forhold mellem Kongen og Dronningen. Folks Mistanke om Struensees og Dronningens brødefulde Forhold var endnu ikke kommen tilorde paa nogen høilydt Maade, og Bernstorff var for rettænkende til at lytte til, hvad han ved det i Bund og Grund fordærvede Hof kunde høre af ørkesløs Sladder og Bagvaskelse*). Men for Struensee var nu Tiden til at handle kommen. Om Sommeren 1770 foretog Hoffet en Reise til Holsten, og paa denne var Dronningens Opførsel af en saadan Art, at de uhyggeligste Rygter om hendes Mangel paa Blufærdighed kom hendes Moder, Prinsessen af Wales, for Øre. Denne fandt sig da beføiet til at reise over til Fastlandet for at tale et Alvorsord med hende; men Datteren forstod at bøie af, saa hun ikke fik sagt hende, hvad hun havde paa Hjerte. Blandt andet vilde hun paa det indstændigste have indprentet hende, at Bernstorff maatte hun for alt i Verden ikke give Afkald paa. Sammenkomsten mellem de to Fyrstinder fandt Sted i Lüneburg 16de—17de August; men allerede da var det hemmelige Minearbeide mod Bernstorff skredet saa langt frem, at det ikke kunde indstilles. Paa Reisen i Holsten besøgte Hoffet først Gottorp, hvor Prins Karl af Hessen og hans Gemalinde i Juli Maaned 1767 havde fæstet Bo, idet han var bleven udnævnt til Statholder i Hertugdømmerne. Herfra begav Konge-

*) Det fortælles, at Bernstorff engang blev advaret mod Struensee; men han svarede: "Han har aldrig gjort mig noget ondt; hvorfor skulde jeg da gjøre det mod ham?"

familien sig til Travendal, hvor Grev Rantzau-Ascheberg nu indfandt sig for at hilse paa den. Snart spurgtes det, at det var Kongens Agt atter at ansætte denne Mand i dansk Statstjeneste. Saasnart Bernstorff hørte det, nedlagde han Indsigelse herimod. Thi Rantzau-Ascheberg havde under et Ophold i Rusland tildraget sig det bitreste Fiendskab fra Keiserinde Katharina II's Side, og han frygtede nu for, at han skulde vække Misforstaaelse mellem Hofferne, om han fik nogen Befatning med Statens Affærer, og denne kunde i saa Fald let faa en skjæbnesvanger Indflydelse paa Mageskiftesagen. Men Bernstorff talte for døve Øren. Alt, hvad han fik udvirket, var, at Rantzau-Ascheberg lovede ene og alene at befatte sig med den militære Administration og forøvrigt holde sig borte fra Politiken. Bernstorff maatte nøie sig hermed. Af mangt og meget, smaat som stort, kunde han merke, at han var Kongen og Hoffet til Besvær, og at man helst saa, at han trak sig tilbage. Han besluttede sig dog til at blive paa sin Post af Hensyn til de udenrigske Sager, som han endnu haabede at faa ført til lykkelig Ende. Men han blev dog mere og mere fortrolig med Tanken om, at dette ikke vilde ske. Han saa allerede i Struensee den almægtige Minister, efter hvis Villie alt vilde rette sig, og i sin Angst for, hvorledes det vilde gaa hans Livsverk, nedlod han sig endog til at spørge denne, om det var Hensigten at bryde med den Politik, som hidtil havde været fulgt. Herpaa gav Struensee et benegtende Svar. Men Bernstorff merkede vel, hvad Klokken var slagen. Et Tilbud fra Keiserinde Katharina om at skride ind for at sikre hans Stilling afslog han, og med Uro og Bekymring for de forenede Rigers Skjæbne oppebiede han, hvad der maatte komme.

Omtrent ved samme Tid, Rantzau-Ascheberg ved Struensees Indflydelse atter var kommen i Kongens Yndest og Naade, introduceredes ogsaa Enevold Brandt, som Grev Holck nogle Aar i Forveien havde faaet fjernet fra Kongens Omgivelser, paany ved Hoffet, idet Struensee i denne vilde skaffe Kongen en Selskabsbroder i Stedet for Grev Holck.*) Denne, hvis Person var Dronning Karoline Mathilde i høieste Grad modbydelig, skulde nemlig nu bort, og strax efter at Brandt atter havde faaet Indpas, modtog han ogsaa sin Afsked fra alle de Stillinger, han hidtil havde indtaget. Men det kunde dog i Grunden komme ud paa et, om Kongens Muntrationsraad hed Holck eller Brandt, naar blot ikke dette Personbytte ogsaa havde draget Bernstorffs Afskedigelse efter sig.

Det lader næsten til, at Struensee og Bernstorffs Modstandere i det længste ikke har havt ret Mod til uden videre at give ham Afsked under Paaberaabelse af, at de forenede Rigers Tarv krævede det. Men dette

*) Da Brandt paa Gottorv viste sig for Grev Holck, blev denne saa forbloffet ved at se ham her, at Brandt maatte spørge ham, om han troede at se et Spøgelse. "Jeg er ikke bange for Spøgelser, men for Gjengangere", svarede Holck.

maatte dog ske, da man ikke paa anden Vis kunde faa ham bort. I Slutningen af August Maaned kom Hoffet tilbage til Fredriksborg, og strax blev de første Skridt tagne i Retning af en ny Tingenes Orden.

Om Høsten 1769 havde Deyen af Algier, som man antager efter Tilskyndelse af Choiseul, brudt Traktaten af 1746 og erklæret den dansk-norske Stat Krig under Paaskud af, at dens Regjering tillod andre Nationers Handelsmænd at benytte danske Søpasse paa Algier, og at den understøttede Portens Fiender. Bernstorff nøiede sig først med at sende nogle Fregatter til Middelhavet for at konvojere de danske og norske Skibe, medens han ad Underhandlingernes Vei bestræbte sig for at skaffe Fred tilveie. Hans Bestræbelser faldt dog misligt ud, og om Vaaren maatte der sendes en Eskadre til Algier. Denne var imidlertid saa slet rustet, at Expeditionen ganske forfeilede sin Hensigt og maatte vende hjem. I Stedet for ene og alene at søge Skylden herfor hos den Mand, hos hvem den virkelig laa, — den tidligere omtalte Greve Danneskjold-Laurvig, der var Oversekretær for Marinen —, benyttede Bernstorffs Fiender Leiligheden til ogsaa at komme ham til Livs. Der blev nedsat en Kommission for at undersøge Forholdet, og da denne mere havde at søge Grunde for et Skridt, som allerede var besluttet, end at gaa frem efter Ret og Billighed, lykkedes det den ogsaa at faa fremført Beskyldninger mod Bernstorff, skjønt den blev Beviserne skyldig. Et Paaskud var imidlertid fundet, og den 15de September 1770 blev der overrakt Bernstorff, just som han skulde begynde sit Dagsverk, en kongelig Haandskrivelse, hvori han meddeltes Afsked fra sine Embeder. Efterretningen kom ham overraskende og overvældende. Men han tænkte ikke paa sig selv og sin Skjæbne, men paa de forenede Riger, hvis Styrelse han saa længe havde ledet. "Almægtige, velsign dette Land og Kongen!" var det Udbrud, hvormed han hilsede det smertelige Budskab. Det var dog Meningen, at han skulde beholde sit Sæde i Konseillet. Han frabad sig imidlertid denne Ære og trak sig tilbage til et Gods, han eiede i Nærheden af Hamburg. Han døde i Hamburg 18de Februar 1772, en Maaned efter Struensees Fald.

Struensee-Tiden.

I fortrolige Samtaler skal Struensee have udtalt, at de forenede Rigers Styrelse hidtil havde været aldeles forkjert ledet, og at han, naar han først fik noget med deres Anliggender at gjøre, ikke vilde lade Sten blive tilbage paa Sten af den. Og han holdt Ord. Han skabte i den dansk-norske Stat fuldstændig revolutionære Tilstande, der bragte det gamle abso-

lute Arvemonarki til at knage i alle Fuger og Sammenføininger. Men herunder gik han dog ikke frem efter nogen bestemt, forud lagt Plan; nærmest lader det til, at den ene Foranstaltning, som blev truffet, affødte en Række nye, som stod i nærmere eller fjernere Sammenhæng.

Bernstorffs Afskedigelse dannede Indledningen til en Masseafsættelse af høierestaaende Embedsmænd. Allerede den følgende Dag kom Turen til Overkrigssekretæren ved Søetaten Admiral Greve Danneskjold-Laurvig, der afskedigedes fra alle sine Embeder og forvistes Hoffet. I Danneskjold-Laurvigs Sted fik Viceadmiral Rømeling i Egenskab af første Deputeret i Admiralitetet det Hverv at foredrage Kongen Kollegialsagerne. Ved samme Tid maatte Generallieutenant Hauch, der var Kommandant paa Kronborg, vige Sæde i Generalitetet, og den øverste Plads i dette blev indtaget af Generallieutenant Rantzau-Ascheberg. Ogsaa i Finantskollegiet, i Generaltoldkammeret og i Rentekammeret fandt Afskedigelse af de øverste Embedsmænd Sted, uden at deres Pladse igjen blev besatte, i begge Krigsetater og i samtlige Kollegier forefaldt der Personskifter, Opryknninger og Afskedigelser i Masse, saa ingen ret kunde vide, om han var agtet moden til at fjernes eller til at ophøies.

I dette Virvar, som saaledes nødvendigvis maatte indtræde, raadede der fra først af tilsyneladende en dyb Hemmelighedsfuldhed i alt, hvad der vedkom de forenede Rigers Styre fra oven; men man indsaa dog snart, at det var Rantzau-Ascheberg og Struensee, der havde delt Regjeringens forskjellige Forretninger mellem sig, medens Brandt, den tredie Mand i Triumviratet, var henvist til at varetage alt, hvad der angik Hoffet og dets Fornøielser.

Det saa fra først af ud til, at de nye Magthavere ikke ret vovede at kuldkaste Geheimekonseillets hævdvundne Myndighed. Ganske vist havde dette Raad lidt meget ved Bernstorffs Fjernelse; men Tiden til ganske at ophæve det var dog endnu ikke kommet. Ved Kabinetsordre af 24de September lod Struensee Kongen tilkjendegive Konseillets Medlemmer, at han gjerne saa det sat paa saa god Fod som muligt. De skulde derfor træde sammen paa de sædvanlige Forsamlingsdage for at overlægge og derefter forelægge Kongen et Forslag om, paa hvilken Maade Konseillet burde være organiseret for at stifte størst Gavn. De skulde herunder have for Øie, at der i en monarkisk Stat som den danske for den intermediaire udøvende Magt maatte sættes saa snevre og bestemte Skranker, at den paa ingen Maade kunde eller maatte gjøre den suveræne Magt, som ene og alene var hos Kongen, noget Afbræk, ja end ikke have det mindste Skin deraf. Konseillet maatte derfor erindre, at Kongen ikke havde overdraget det Sagernes Afgjørelse end sige den lovgivende eller udøvende Magt, men at dets Bestemmelse ene og alene var at belyse de Sager, som var det betroet, og afgive sin Betænkning derover. For Fremtiden skulde Konseillet derfor ingen Expeditioner have; men de Sager, som sendtes til det, skulde enten direkte tilstilles Kongen eller

vedkommende Departement, efterat dets Medlemmer i de vigtigere Sager havde raadslaaet og afgivet sin Betænkning, som dog i intet Tilfælde skulde betragtes som endelig Afgjørelse. For Fremtiden skulde der saaledes ikke mere appelleres til Konseillet i Justitssager, lige saa lidet som de to Kancellier skulde sende sine Indberetninger til det; disse skulde gaa til Kongen selv. Dette skulde ogsaa gjælde det udenrigske Departement. Alt, hvad der vedrørte Statens indre Forhold saavelsom de udenlandske Anliggender skulde dog vedblive at være Gjenstand for Konseillets Raadslagning, og dettes Medlemmer kunde ogsaa med Kongens Tilladelse i Konseillet fremsætte og drøfte Forslag udenfor de Sager, som Kongen i Særdeleshed maatte overdrage det. Konseillet maatte have sin Opmærksomhed henvendt paa, hvorledes Sagerne for Fremtiden bedst og hurtigst skulde kunne fremmes. I Konseillet skulde Medlemmerne meddele Kongen sin Stemme skriftlig under Navns Underskrift; men Stemmeflerhed skulde for Fremtiden her ikke være afgjørende. Konseil skulde holdes en eller to Gange ugentlig, og Kongen skulde selv være tilstede ved de overordentlige Raadslagninger, som holdtes over de vigtigste Sager. Men naar han var fraværende, skulde Konseillet tilstille ham Beretning om, hvad der var forefaldet og behandlet. Konseillets Medlemmer skulde for Fremtiden ikke have nogen særegen Rang; men enhver skulde beholde den, som var ham tillagt før Indtrædelsen i Konseillet. Da de var afhængige af Kongen alene, skulde der for Fremtiden ikke meddeles dem en Bestalling fra noget Departement, for at de skulde kunne deltage i Konseillet; men hertil skulde en kongelig Kabinetsordre være tilstrækkelig.

Denne Kabinetsordre cirkulerede nu mellem Konseillets Medlemmer, der hver for sig afgav sit Votum derover. Størst Interesse knytter der sig uægtelig til det af Rantzau-Aschberg under 4de Oktober afgivne, der vidner om friere Anskuelser om Statsstyrelsen end de, som dengang var gjængs. Han bringer blandt andet i Forslag at udvide Geheimekonseillet, saaledes at det foruden Cheferne for de forskjellige Kollegier tillige kom til at omfatte de høieste Geistlige, Medlemmerne af Høiesteret, de øverste Provinsembedsmænd og andre, deriblandt ogsaa Mænd fra Norge, hvis Interesser han fandt hidtil var tilsidesatte.*) "Hvorledes vilde det være muligt, at der kunde blive begaaet Feil i en Regjering, hvor Monarken hersker uindskrænket og tillige tager udvalgte Undersaatter fra alle Provinser, Stænder og Fag til sine tro Raadgivere?" spørger han.

Hvorvidt denne Reform af Geheimekonseillet har været alvorlig ment eller ikke faar staa derhen; Konseillets Dage skulde i ethvert Fald være talte. Ved Kabinetsordre af 27de December 1770 blev Konseillet ophævet, og dets daværende Medlemmer Thott, Moltke, Reventlow og Rosenkrantz meddeltes Afsked. I selve Ordren meddelte Kongen som Grund for dette Skridt, at

*) "Ein grosses treues ganz abgesondertes Königreich, daraus nie einer zur Berathschlagung über sein Specialinteresse beruffen wird."

de forskjellige Statsanliggender i en suveræn Regjeringsform led for meget Afbræk derigjennem, at saa mange Personer af høi Rang skulde deltage deri; han vilde derfor "gjengive Statsforfatningen hele dens Renhed og i enhver Henseende haandhæve den saaledes, som den af Folket er bleven overdraget til Vore Forgjængere, høilovlig Ihukommelse, saa at der ikke bliver mindste Skin tilbage af, at Vi ville afvige fra den Hensigt, i hvilken Vore Undersaatter have betroet Magten til Vore Forfædre."

Konseillets Ophævelse ansaas af Menigmand som en overvættes betydningsfuld Begivenhed, og man lod sig endog forlyde med, at Kongen nu paany havde besteget Thronen. I Slutningen af Januar Maaned, da Kongens og Kronprinsens Fødselsdage indtraf, høitideligholdtes "Seiren", som den kaldtes, med tre Dages Festligheder, i hvilke Befolkningen med Liv

247. Mathildeordenen.

og Sjæl deltog, og til Minde om den oprettedes Mathildeordenen, der ved denne Leilighed uddeltes til syv Personer, deriblandt Enkedronningen, Struensee og Brandt*).

Dagen efter at Geheimekonseillet var blevet ophævet, oprettedes der en Geheimekonferentskommission, der skulde træde sammen, naar Kongen sammenkaldte den og raadslaa med ham i vanskeligere Tilfælde. Dennes Medlemmer var Geheimeraad Baron K. H. v. Schimmelmann, Generallieutenanterne Gähler og Rantzau, Geheimeraaderne Greverne Osten og Harthausen og Stiftamtmand Scheel. Men denne Kommission blev af saa liden Betydning, at Reverdil udtaler, "at de Danske kan i Fremtiden have Grund til at tvivle

*) Mathildeordenen, der bestod af Begyndelsesbogstavet til Dronningens Navn i Brillanter, omgivet af en Ring af ædle Stene, og bares i et rosafarvet Silkebaand med Sølvstriber, skulde uddeles til et begrænset Antal Herrer og Damer, som dog aldrig maatte overstige 24. Den blev ophævet umiddelbart efter Katastrofen i 1772.

paa, at den nogensinde har været til, da den aldrig har udrettet noget og kun sammenkaldtes nogle faa Gange."

Medens denne Omkalfatring foregik, lignede Regjeringen — for at bruge Reverdils Udtryk — Mopsus's Orakel, som de gamle Grækere raadspurgte ved forseglede Sedler, som lagdes paa Alteret, hvor Svaret senere kunde afhentes. Det var en fuldstændig Kabinetsregjering, som var indført, og i denne var Struensee den ledende Aand, ihvorvel han endnu ingen tilsvarende Titel havde. Etatsraad Schumacher, der indtil 1771 beholdt sin Stilling som Kabinetssekretær, var derimod kun for en Haandskriver eller Bureauchef at regne.

De gamle Kollegier, der siden Enevældets Indførelse i fremtrædende Grad havde givet det dansk-norske Monarkis Statsform dens Præg, tabte nu ethvert Skin af selvstændig Virksomhed eller Deltagelse i Udøvelsen af Magten, idet de ombannedes til Bureauer med Departementer, der fik sig foreskrevet en simpel og nøie bestemt Forretningsgang. De blev ikke blot afskaarne fra enhver aktiv Indflydelse paa Sagernes Gang; men intet Kollegium maatte herefter korrespondere med eller indhente Erklæring fra et andet. I saadanne Tilfælde, hvor Kollegiet nærede Betænkeligheder eller vilde gjøre Forestillinger i Anledning af en modtagen Befaling — "især, heder det, naar en Kabinetsordre var stridende imod en tidligere Lov, Forordning eller Resolution" — skulde saadanne Forestillinger ene og alene rettes til Kabinettet. Medens mundtligt Referat herefter ikke mere skulde finde Sted, skulde alt, hvad der for Fremtiden indkom fra Kollegier, Kancellier og Departementer være affattet skriftligt, enten paa Tysk eller paa Dansk, og Portefeuillerne skulde afleveres i Kabinetskontoret, hvorfra de paa samme Maade kom tilbage med Resolutionerne.

Hovedtrækkene i den nye Kollegialordning var følgende. Kancelliet, hvis Kontorer hidtil repræsenterede de forskjellige Stadier, som Sagerne gjennemgik, fik ved Kabinetsordrer af 20de Marts og 20de April en hel ny Indretning. Det inddeltes i fire Departementer, hvert med en Deputeret i Spidsen, af hvilke det første behandlede Sagerne for Sjæland og Fyen, det andet for Jylland og Falster, det tredie, i hvis Spidse Nordmanden Professor Jens Bing Dons blev sat, fik de norske Sager, og det fjerde Kolonierne. Derhos organiseredes herunder to fælles Kontorer, Depeschekontoret, der havde alle fælles Sager, samt Arkivet. Fra det tidligere Kancellis Omraade udsondredes senere alt, hvad der vedrørte hele Næringslovgivningen, Kommunalvæsenet, Medicinalvæsenet m. m., der henlagdes under det nye Finantskollegium, der oprettedes ved Kabinetsordre af 29de Mai 1771 af det tidligere Rentekammer- og Generaltoldkammer-Kollegium. Generaltoldkammeret, oprettet 1760, var i det følgende Aar bleven slaaet sammen med General-Land-Økonomi- og Kommercekollegiet og under 6te Oktober 1770 med Rentekammeret. Dette blev nu ogsaa ved Kabinetsordre af 6te Juni 1771 nedlagt,

idet dets samlede Forretninger henlagdes under tre Kamre, et danskt, et norsk og et tysk. Et i 1769 oprettet Skatkammer blev nedlagt; derimod vedblev den i 1762 oprettede Skattekommission fremdeles at bestaa. Finantskollegiet, hvis Virksomhed Struensee viede en særlig Interesse, blev stillet under Ledelse af Ulrik Anton Holstein til Holsteinborg og Tyge Rothe, Oeder og Struensees Broder Karl August Struensee som Finantsdeputerede. Ogsaa i de andre Kollegier fandt mindre, lignende Ændringer Sted*).

En af Tysklands mest fremragende Historikere har udtalt, at mange nyttige Foranstaltninger, der i Tidens Løb var blevne nødvendige, i Løbet af to Aar kom frem under Struensees Styre, medens de ellers vilde have behøvet hundrede Aar for at komme for Lyset. Struensees Regjering varede dog ikke engang to Aar, men knap halvandet. Alligevel kan der for denne Tid opregnes ikke mindre end 600 Kabinetsordrer, der for den største Del er af indgribende Betydning, og hvortil han er Ophavsmanden. "Gjennemsnitlig kan man altsaa regne over firti for hver Maaned, saa hans Samtidige med fuld Ret kunde paastaa, at hver Dag bragte nye Ændringer, nye Indretninger eller Udkast dertil. Det var vægtige Slag mod Feudalismen, Nepotismen og den gamle Slendrian. Hvad hans Forgjængeres grevelige Regimente og Oligarki trods deres Anseelse i Landet enten ikke havde kunnet eller villet, det gjorde den borgerlige Fremmede, denne homo novus, der aldrig havde beskjæftiget sig med Statstjenesten, med et Ord, med et Pennestrøg, kraftigt og samtidig tydeligt. Som ved et Trylleslag løstes de gamle Baand, og de rustne Lænker sønderbrødes. Et forfriskende Pust gjennemstrømmede Danmark og Hertugdømmerne. Rantzau havde om Lægen Struensee erklæret, at han havde Geniet, der erstattede baade Videnskab og Erfaring — kunde man ikke have sagt det samme om Statsmanden Struensee? Selv fjernere staaende beundrede i det mindste hans faste Villie, hans klare Aand og utrættelige Energi."**)

Struensee aabnede sin Styrelse med at tillade Trykkefrihed i videste Udstrækning ved en Kabinetsordre af 4de September og et Reskript af 14de September 1770. I dette heder det: "Vi holde fuldkommeligen for, at det er saavel skadeligt for Sandheds upartiske Undersøgning som og hinderligt i at oplyse de ældre Tiders Vildfarelser og Fordomme, naar redeligen sindede og for det alminbelige Vel samt deres Medborgeres Bedste nidkjære Patrioter skulle formedelst Persons Anseelse, Befalinger eller forudfattede Meninger strækkes fra eller forhindres at skrive frit, efter deres Indsigt,

*) I Forbindelse hermed maa ogsaa nævnes, at Kjøbenhavns Øvrighed omorganiseredes, idet Medlemmer af den gamle Magistrat afsattes og 32-Mandsraadet ophævedes. I Stedet kom Byens Styrelse til at bestaa af Overpræsident (Greve Ulrik Anton Holstein), 4 andre Embedsmænd, 4 Raadmænd og 2 Borgerrepræsentanter, hvilke sex sidste skulde vælges af Borgerne og skifte aarlig. Over Byens Indtægter og Udgifter skulde aarligt offentligt Regnskab aflægges.

**) Wittich, Struensee 44.

Samvittighed og Overbevisning, samt at angribe Misbruge og lægge Fordomme for Dagen; og vi have i saadan Betragtning efter nøie Overlæg allernaadigst besluttet, udi vores Riger og Lande i Almindelighed at tillade en uindskrænket Frihed for Bogtrykkerierne saaledes, at fra nu af skal ingen være pligtig eller forbunden til at lade sine Bøger og Skrifter, som han vil overgive til Trykken, underkaste den hidtil anordnede Censur og Approbation." Efter nøie Overlæg! Selve Reskriptets Form beviser dog, som Prof. E. Holm har gjort opmerksom paa, at dette ikke har været Tilfældet. Det var neppe Struensees Mening med Censurens Afskaffelse at opstille en ansvarsfri Trykkefrihed; men herom stod der ikke et Ord i Reskriptet, og Folk maatte derfor faa det Indtryk af det, at Trykkefriheden skulde være uindskrænket. Det var ret, som han indbød alle og enhver til offentlig at rive ned paa det bestaaende, og man kan derfor ikke vente, at det danske Folk, der allerede i flere Generationer havde været holdt udenfor enhver Indflydelse paa Statsstyrelsen, skulde være modent til at modtage en saadan Gave.

I Begyndelsen jublede man dog over det saaledes tilstaaede Gode. Voltaire, Aandslivets Universalmonark i hine Dage, tilstillede Kristian VII en meget smigrende Skrivelse paa Vers og zirlig Prosa, og Suhm, der ved denne Tid allerede indtog en dominerende Stilling i den dansk-norske Literatur, udtalte ligefrem: "Endelig er da den forønskte Dag fremkommet, den Tid, jeg saa meget har længtes efter, at enhver kan skrive, hvad han tænker, at Baand og Lænker ei mere ligger paa Forstanden, at enhver kan vise sig saadan, som han er. En priselig Gjerning af vor allernaadigste Konge, en Gjerning, som man maa haabe, at han holder stivt over, da den er hans egen Gjerning; at han for de gode Skrifter, de gode Tanker, som den vil frembringe for Lyset, ser igjennem Fingre med de andre, de slette; thi Forfølgelser for Skrifter, som end kunde have fortjent det, er det samme, som Forbud at skrive; det var at nedrive med den ene Haand, hvad man opbygde med den anden, det var at kvæle Genierne og ved Frygt at gjøre Hænderne stive og Hjernerne sløve."

Det gik, som Suhm her udtalte. De Skrifter, som Trykkefriheden først og fremst fremkaldte, var alle yderlig slette, og de Auspicier, hvormed den nye Æra indlededes, var saa ugunstige, som bedst tænkes kan. Førstegrøden var nemlig Flyveskriftet "Philopatreias's trende Anmerkninger, I over de dyre Tider og Handelens Svaghed, II om Rettergang, III om Geistlighedens Indkomster." Forfatteren af dette Skrift, som er dateret 23de November 1773, var Thrønderen Johan Kristian Bie, en fjernere Slægtning af Tordenskjold. Det var et helt igjennem misligt Subjekt, man gjennem dette Skrift gjorde Bekjendtskab med. Dimitteret i 1755 fra Throndhjems Skole, hvor han havde været Schønings Discipel, havde han under Opholdet i Kjøbenhavn slaaet sig igjennem med et Slags Journalistik, Udgivelsen af haandskrevne Aviser, som han i Form af Korrespondancer sendte til forskjellige høierestaaende

Mænd i Norge. I 1771 blev han dømt til Rasphuset, fordi han fra Prædikestolen i en Landsbykirke bad for en Del navngivne offentlige Fruentimmer i Kjøbenhavn, og det følgende Aar dømtes han for at have udfærdiget et falsk Privilegium med Kongens Underskrift til at miste Haand, Ære og Boeslod. Han endte som Officer i engelsk Tjeneste i Bengalen. "Philopatreias's trende Anmærkninger" er i Grunden ikke andet end Pølsesnak og Ondskab fra Ende til anden, fuldt af smudsige Angreb paa Geistligheden o. s. v. Men i Stedet for at overantvordes til den Glemsel, det vel havde fortjent, skulde det fremkalde en hel Literatur af Modskrifter og Angreb paa Forfatteren samt Forsvar for Geistligheden, og betegnende nok for den hele Galskab er det, at Bie selv skal være Forfatter af et eller flere af disse Arbeider.

Men Bies Skrift er dog kun et Slags Generalnævner for Sværtetidens Præstationer, der paa det nærmeste afgav lige saa mange uforkastelige Vidnesbyrd om Forfatternes Ukyndighed, Umodenhed, Tankeløshed og Ryggesløshed, hvad enten de gav sit Besyv med i Laget om, hvad Regjeringen burde gjøre eller lade, kolporterede skandaløse — som oftest løgnagtige — Sladderhistorier om navngivne Personer, som var ude af Stand til at forsvare sig eller grisede i Liderlighedens og Raaddenskabens Søle. Og Prester og Theologer var med, navnlig paa det sidste! Skulde man af Størsteparten af denne Literatur udlede nogen Slutning med Hensyn til det danske og norske Folks Aandsliv, Tænkemaade og Dannelsestrin, saa vilde Indtrykket være mere end nedslaaende. Men til al Lykke har Literaturen fra denne Tid ogsaa Verker at opvise, som maa kaldes en Pryd for Samtiden og en Hæder for Videnskaben. Men disse Verker vilde jo ogsaa til andre Tider have set Lyset, saa de ikke paa nogen Maade kan betragtes som Virkninger af Trykkefrihedsreskriptet.

Struensee vidste dog vel, hvad han gjorde, da han tilstod Folket den uindskrænkede Skrivefrihed. Han, der selv havde været Publicist, indsaa meget godt, at han i den saaledes frigivne Presse vilde have en mægtig Forbundsfælle til Gjennemførelsen af sine Ideer, som stod i saa nær Pagt med den Tidsaand, som holdt sin Seirsgang gjennem Landene, idet de store og smaa Literater vilde kaste sig over det bestaaende, som ogsaa Struensee vilde tillivs, og yde sit Bidrag til Reformer. Denne Antagelse holdt ogsaa Stik en god Stund. Struensee og hans Venner havde længe al Grund til at gnide sig i Hænderne af Fryd over alle de skjønne Projekter, som fremkom, over alle de Æselsspark, som uddeltes til de styrtede Modstandere, og over det Bifald, hvormed enhver ny Regjeringshandling hilsedes af disse Kloppere, hvis Evne til at bedømme Forandringerne som oftest stod i direkte Forhold til Struensees Evne til at gjennemføre dem.

Og Struensee holdt Klapperne i Aande ved stadig nye Paafund og Reformer. Blækket i den ene vigtige Kabinetsordre, heder det, var neppe bleven tørt, før han satte sig til at skrive en anden, som var endnu vigtigere.

Gode Mønstre at gaa efter havde han i de Befalinger, som udgik fra Preusserkongen Fredrik II's Kabinet.

Samtidig med Trykkefrihedsforordningen udfærdigedes der en anden Kabinetsordre, der tilsigtede at sætte en Stopper for de Misbrug, der i Fredrik V's Tid havde indsneget sig med Hensyn til Titel- og Rangvæsenet, der var udartet til det mest intetsigende Humbug*). For Fremtiden, bestemtes der, skulde kun Mænd af virkelig og anerkjendt Fortjeneste anses for værdige til at modtage Udmerkelser af denne Art.

*) Om det paa denne Tid herskende Rang- og Titelvæsen udtaler Reverdil sig paa følgende Maade i sit oftere anførte Skrift om Struensee:

"Naar Talen er om en ubekjendt, er der i Danmark et Spørgsmaal, som gaar forud for alle andre: Hvilken Karakter har han? hvorved man ikke maa forstaa den moralske Karakter, men Titlen, Graden.

Overensstemmende med sin Rang gaar man fra det ene Værelse til det andet for at sætte sig til Bords hos sine Venner, og Tjenerne maa dele Tallerkener og Kopper om i Henhold til Rangen. Man nævner ikke en Mand simpelthen ved hans Navn, hvilket vilde være en utilgivelig Grovhed, men man er "Hr. Konferentsraaden", "Hr. Linieskibskapteinen" osv. Jeg har kjendt en Mand, som kaldtes "Hr. Generalkrigskommissæren", det var hans Karakter, uden at han havde det mindste med Hærens Udrustning at gjøre . . . Træffer man tilfældigvis i et Selskab en dannet og aandrig Mand, som gaar sidst ind, faar den nederste Plads ved Bordet, kort sagt, ingen Karakter har, og man spørger, hvad han er, faar man til Svar: Han er ingen Ting.

Naar en Page kommer i Gunst, bliver han i en Alder af femten eller sexten Aar gjort til Hofjunker, det vil sige: faar Rang mellem en Major og en Kaptein, og efter nogle Aars Forløb gjør man ham til Kammerjunker, hvilket giver Rang umiddelbart efter Oberstlieutenanter. Men et ungt Menneske af en blot nogenlunde anset Familie, hvis Fader beklæder et vigtigt Embede eller har Adgang til Hoffet, springer over første Grad, idet han, saa snart han er kommen ud af Barnealderen, udnævnes til Kammerjunker, og han maa da være meget ubehændig, naar han ikke i sit femogtyvende eller høist tredivte Aar bliver Kammerherre. En saadan Kammerherre har samme Rang som en Generalmajor eller Kontreadmiral og nyder ligesom de og høiere Klasser den ligesaa tomme som søgte Udmærkelse at turde kjøre med Topper, hvormed da følger visse Æresbevisninger fra Vagtposternes Side og visse Rettigheder med Hensyn til Indkjørselen i Slotsgaarden.

Det er ret merkeligt, hvorledes man efterhaanden er kommen til disse overdrevne Misbrug. I Begyndelsen af Aarhundredet, for ikke at gaa længere tilbage i Tiden, havde Kongen kun 4 Kammerherrer, der skiftedes til at udføre deres vigtige Tjeneste, som bestod i at modtage Kongens Hat, naar han satte sig til Bords, og blive staaende bag hans Stol, indtil han fritog dem derfor. De oppebar da aarlig Løn og var af fornemme Folk, hvem allerede deres Fødsel sikrede Værdighed og Udmærkelse, ligesom de ogsaa havde en høiere Rang end nuomstunder. Lidt efter lidt er Hoftvangen bleven slappet, Kammerherrerne har ikke længer nogen Tjeneste at besørge, de fire Lønninger, som var anviste til dem blandt Hofudgifterne, har faaet en anden Anvendelse, og efter at disse Betjente ikke mere har noget at gjøre, er deres Tal blevet forøget i en saadan Grad, at der i 1772 gaves 104 af den ældre Udnævnelse, som, bortset fra deres øvrige Værdigheder, havde Rang efter Grever med Grevskab og foran Generalmajorer, og 122 af den nye Udnævnelse, som havde Rang med denne Klasse af Officerer efter Aldersfølgen. Nu gives der i hele Hæren kun halvtredsindstyve Generalspersoner af

Hidtil havde det været den bedste og sikreste Adkomst til godt aflagte civile Embeder at have gjort Tjeneste som Lakei, Kusk eller Kammertjener hos store Herrer. Det var Livreerne, ikke Examiner og Dygtighed, som skabte Embedsmænd. Allerede tidlig havde man været opmerksom paa, hvor rent bort i Natten dette bar; men hidtil havde man ikke havt ret Mod til at bryde med den nedarvede Uskik — Lakaiismen, som det hele Væsen kaldtes — som dog var Gjenstand for samtidige Forfatteres Satire*). Ved Kabinetsordre af 12te Februar 1771 afskaffede Struensee Tyendets Adgang til offentlige Embeder, der for Fremtiden skulde besættes med Mænd, der ved Examiner

de forskjellige Grader, hvilket ganske vist allerede er for meget, men paa Grund af den almindelige Rangsyge forskaffer enhver sig paa sin Bane, naar han kan, en Rang, der er høiere end hans Embede.

Men det er ikke blot Adelen, som sætter Pris paa og søger disse tomme Udnævnelser, de er ogsaa tilgjængelige for de øvrige Stænder. For ikke at blive blandede sammen med Almuen higer de borgerlige efter at faa en eller anden Karakter, da kun betitlede Personer kaldes "Herrer", og deres Koner "Fruer". — — Rangforordningen inddeler de betitlede i 9 Klasser og hver Klasse har flere Underafdelinger, ialt 101, saa at der i hver Klasse findes Officerer og borgerlige Embedsmænd. Hoffolkene hører til de fem første Klasser. — — En Brygger, der har Velyndere eller nogen Belevenhed, udnævnes til Kommerceraad, hvilket stiller ham ved Siden af Kapteiner og over hans Sognepræst, og en Grosserer bliver med Lethed titulær eller virkelig Etatsraad, hvilken sidste Titel giver ham Rang med Oberster og Sjællands Biskop.

Ridderordenerne er blevne bortødslede ligesom Titlerne og giver forøvrigt en vis Grad eller Rang, idet Elefantordenen staar høit oppe i første Klasse, og Dannebrogsordenen i Spidsen for den anden, saa at man derfra kun behøver at gjøre et Skridt for at opnaa Benævnelsen "Excellence", hvilket er en den første Rangklasse tilkommende Forret. Ved Uddelingen af begge disse Ridderordener er man gaaet langt udenfor de ved de oprindelige Statuter foreskrevne Grænser, og denne Ødselhed har berøvet dem enhver Værdi. Dannebrogsordenen er bleven givet til simple Kjøbmænd, hvis Koner var eller havde været smukke, ja vel endog til Lakeier, som har opnaaet et eller andet Embede.

Denne almindelige Rangsyge og den udelukkende Vægt, som lægges paa Titler, har fordunklet enhver anden Udmærkelse. Aandelig Begavelse, Kunstflid, Fortjenester af Staten giver ingen Anseelse, naar de ikke paa en fordelagtig Maade er henførte under en af de Hundred og ni og tyve Benævnelser, om hvilke jeg har søgt at give en Forestilling. De gavnligste Sysler, Haandværkerne, den lavere Handel kommer i Foragt og nedværdiges ved det umaadelige Samfund af Rangspersoner, som har Fortrinet for dem. Alverden har faaet en eller anden Udnævnelse, og det er, kort sagt, en sand statsborgerlig Fordærvelse af den værste Slags, som man selv maa have været Vidne til for ret at kunne fatte i hele dens Omfang".

*) I 1770 havde C. P. Rothe forfattet en ret vittig og anslaaende Satire over Lakaiismen, "Lovtale over Skobørsten." Denne gav strax Stødet til, at en hel Skobørsteliteratur opblomstrede, der gjennemgaaende var det mest gedigne Pærevrøvl, som tænkes kan, og der blev derfor ret træffende udtalt:

"Kun Skade, Børsten nu saa tit er skrubbet bleven,
Saa at dens blotte Navn alt mer end kjedsomt er."

Struensee havde allerede i den Tid, han praktiserede i Altona, gjort det hele Uvæsen til Gjenstand for Spot i et Tidsskrift, han udgav.

eller fuldt gyldige Anbefalinger kunde godtgjøre, at de var skikkede dertil. Besættelsen skulde foregaa efter Indstillinger og Forslag fra vedkommende Departement, ikke efter Bønskrifter og Underhaandsanbefalinger. Selv de Ventebreve paa Embeder, som var i almindelig Kurs, skulde kun have Gyldighed, forsaavidt vedkommende Aspirant lagde for Dagen, at han virkelig var skikket for den Post, hvortil han var udset.

Struensee søgte at bringe i Orden det dansk-norske Finantsvæsen, som befandt sig i en grænsesløs Forvirring. Kun ved Paalæg af Extraskatter og trykkende Kopskatter, der havde skabt Gjæring paa flere Steder, havde Regjeringen hidtil kunnet klare den Bankerot, som hang truende over den dansk-norske Stat. Struensee opstillede derimod som ledende Princip til Efterfølgelse den Sætning: „Orden og Sparsommelighed er de eneste Midler, som med Udelukkelse af alle andre Projekter kan gjenoprette Finantsvæsenet."

I Overensstemmelse hermed fandt den ovenfor omtalte Omordning af Finantskollegiet Sted. For at indføre Besparelser i Statshusholdningen udskiltes den særlig kongelige Kasse fra Statsindtægterne. Hoffet fik sit eget Budget, hvor Indskrænkninger i den herskende Luxus og Sparsommelighed gjennemførtes i betydelig Udstrækning. Pensioner og Gratialer blev begrændsede til det mindst mulige. Al den Fabrikdrift, som hans Formand havde kaldt tillive ved Statsunderstøttelser, blev stanset, forsaavidt den ikke af sig selv kunde holde Ballance. Deriblandt var ogsaa de kongelige Silkefabriker, der aarligaars arbeidede med stort Tab. Men heller ikke Luxus paa Kunstens Omraade taaltes. Bygningen af Marmorkirken, hvorpaa der var arbeidet i 21 Aar og som allerede havde slugt den efter Statens Forhold nette lille Kapital af $2^1/_2$ Mill. Rigsdaler, blev paa Struensees Befaling indstillet, saa den blev henstaaende som en smuk Ruin til vore Dage, der har set Arbeiderne gjenoptagne og bragte til Afslutning.

Ogsaa Retspleien undergik store Forandringer. Kjøbenhavn, som dengang endnu havde syv forskjellige Domstole, fik nu disse afløste af Hof- og Stadsretten. Der blev draget Omsorg for en hurtigere Rettergang og en bedre Afgjørelse af Skiftesager. Ligeledes blev Byens Politivæsen sat paa bedre Fod. Høiesteret, der ved sin Instrux af 15de April 1690 var stillet i nærmeste Forhold til den udøvende Magt, erholdt nu en mere fri og uafhængig Stilling, idet den Bestemmelse ophævedes, ifølge hvilken vigtigere Sager, og navnlig de, der vedkom Kongens Indkomster, Gods og Eiendom, skulde forelægges Kongen, før Dom afsagdes. De endnu bevarede Rester af Fortidens barbariske Straffedomme blev nu fjernede. Forskjellige Straffebestemmelser blev mildnede; saaledes ophørte nu t. Ex. Dødsstraf for Tyveri. Tortur eller „pinligt Forhør", som den kaldtes i den dansk-norske Retspleie, blev og afskaffet. I den under 30te December 1771 udfærdigede Forordning lyder det, „at Kongen heller vil, at en Skyldig skal gaa fri, end en Uskyldig saaledes behandles, hvorfor slige Tvangsmidler for Fremtiden altid forbydes,

da den anklagede bør overbevises alene ved Vidner og Omstændighedernes Rimelighed."

Lov og Ret skulde være ens for alle Stænder, og de særlige Begunstigelser, som Adelen hidtil havde nydt med Hensyn til Rettergangen, og hvorved det navnlig i Gjældssager havde været umuligt for lavere staaende Kreditorer at forfølge deres Fordring, bortfaldt nu aldeles.

Ogsaa Laugsvæsenet var det Struensees Agt at ophæve eller ialfald reformere.

For at befordre den offentlige Sundhedspleie traf han Anstalter til en Reorganisation af Hospitalerne. Sundhedskollegiet fik Befaling til at udarbeide en ny Farmakopø og til at gjøre Vaccinationen almindelig bekjendt. Det sidste lykkedes ogsaa i den Grad, at den forholdsvis hurtigere trængte gjennem i de forenede Riger end i Opfinderens Dr. Jenners eget Hjemland.

Med Anerkjendelse maa nævnes Struensees Bestræbelser for at ophjælpe Bondestanden, særlig den danske, hvis Kaar han i mange og vigtige Henseender vilde forbedre. I Begyndelsen af sin Regjering havde Kristian VII under Paavirkning af Reverdil taget forskjellige Skridt i Retning af at skaffe hele Bondestanden Frihed. Der blev da nedsat en Landkommission, hvori Reverdil og Stampe tog Sæde, og dennes Bestræbelser gik ud paa at faa Stavnsbaandet ophævet, Hoveriet afskaffet og Adgangen til fri Selveiendom lettet. Men efterat Reverdil var falden i Unaade og var bleven bortsendt fra Danmark, blev denne Kommission omgjort til et Landvæsenskollegium, og dette, i hvilket Geheimeraaderne Schack, Schimmelmann og Moltke var de raadende, lod Sagen ganske bero, idet det i Stedet for Bondens Frigjørelse lagde Vægten paa at faa Agerdyrkningen forbedret og i dette Øiemed fik gjennemført adskillige nyttige Foranstalninger. Under Struensee kom der imidlertid Fart i Tingen. Han nedsatte en Kommission under Forsæde af Oeder, der ved sin „Betænkning om, hvorledes Bondestanden i Danmark kan forskaffes Frihed og Eiendom", havde paadraget sig Magthavernes Ugunst. Denne Kommission gav Stødet til den vigtige Forordning af 20de Februar 1771, hvorved bl. a. en lempeligere Ordning af Hoveriet blev istandbragt. Men det af Kommissionen senere indgivne Forslag til Stavnbaandets Ophævelse blev henlagt, da Struensee strax efter styrtedes.

Særlig Opmærksomhed fortjener den Plan, som Struensee udkastede til Iværksættelsen af en Række Reformer ved Universitetet, navnlig fordi der herunder kom paa Bane at opfylde Nordmændenes Ønske om at faa eget Akademi.

I Januar 1771 sendte Struensee en Kabinetsordre til Konsistoriet, hvori han bebudede store Planer i Retning af at afhjælpe de Misligheder, som herskede ved Kjøbenhavns Universitet, i hvilken Anledning der afæskedes Professorerne Erklæringer. Men da disse indløb, viste det sig, at de ikke var efter Struensees Hoved, og han besluttede sig derfor til at nedsætte en

Kommission, hvori bl. a. Stampe og Suhm skulde have Sæde, for at forberede disse Reformer. Der blev opsat Koncept til en Kabinetsordre, indeholdende Kommissorium for de udseede Mænd; men det er dog lidet rimeligt, at Ordren er bleven udfærdiget. Sin største Interesse frembyder den paatænkte Plan derigjennem, at der blandt de Punkter, som skulde forelægges Kommissionen til Overveielse, ogsaa opkastes Spørgsmaal, om "ikke Sorø Akademis Midler kunde, endog efter Holbergs præsumerede Ønske, anvendes til et Universitet i Norge", og om det ikke i denne Anledning var heldigt at grundlægge en By ved Mjøsen.

Muligens er Struensees Opmerksomhed bleven henledet paa denne Sag ved et af Trykkefrihedstidens Skrifter, der udkom i 1771: "En Nordmands Undersøgelse, hvorvidt de Aarsager kan gjælde, der anføres som Hindringer for et Norsk Akademies Oprettelse." Skriftet, der var forfattet af Ove Gjerløw Meyer, er i sig selv ubetydeligt; men det viser dog tilstrækkeligt, at Sagen har været bragt paa Bane og har været Gjenstand for flersidig Drøftelse, dog vistnok alene i private Kredse. Nu blev den derimod fremlagt for Offentligheden og fremkaldte en ret livlig Skriftvexel, hvori bl. a. Jakob Baden og P. F. Suhm deltog. Den første recenserede Skriftet i "Kritisk Journal" og gav Meyer Medhold i, at der kunde gjøres grundede Indvendinger mod, at Kjøbenhavn skulde være Universitetsstad. Men han troede dog, at det var utilraadeligt at splitte Kræfterne paa to Universiteter. Da var det bedre, mente han, at Kjøbenhavns Universitet blev flyttet til en mindre By, hvor den studerende Ungdom kunde undgaa at drages op i Hovedstadens Tummel og Usædelighed. Suhm derimod udtalte sig med Varme for Oprettelsen af et særligt norsk Akademi og fremsatte endog Forslag til dettes Indretning.

Men Struensees Plan med Nedsættelsen af en Universitetskommission krydsedes, og han besluttede sig da til at lægge Sagen ganske og aldeles i den lærde Throndhjemsbiskop J. E. Gunnerus's Haand. Medens denne i Juli Maaned drog om paa Visitats i Egnen søndenfor Throndhjem, fik han Befaling om at indfinde sig i Kjøbenhavn. Paa Nedreisen konfererede Gunnerus med en Mængde Prester i Throndhjems og Kristiania Stift, og disse viste alle den mest levende Interesse for Oprettelsen af et norsk Universitet. Under hans senere Ophold i Kjøbenhavn indløb der ogsaa en Mangfoldighed af Breve fra alle Kanter af Landet, der paa det varmeste lagde ham den norske Universitetssag paa Hjerte.

Den 16de December 1771 kunde Gunnerus indgive et paa Tysk affattet Udkast til en forbedret Indretning af Høiskolen i Kjøbenhavn. Ifølge dette skulde der være fire Fakulteter, et theologisk, et historisk, et juridisk og et filosofisk; men det sidste skulde være delt i sex Klasser: Fundamentalklassen, den moralsk-politiske, den mathematiske, den fysiske, den medicinske og den æsthetisk-filologiske Klasse. Med Undtagelse af det theologiske Fakultet skulde

der ansættes flere Lærere, der dog skulde oppebære mindre Løn end de tidligere stipulerede Professorgager. En Del af de fungerende Professorer indstilledes til Afsked, og der bragtes nye i Forslag saavel til de af dem beklædte som til de nyoprettendes Professorater. Alle Fakulteter og Klasser skulde have lige Rang. Examen artium og philosophicum skulde bortfalde eller vel rettere henlægges til Skolerne. Professorerne skulde ikke længere diktere, men bruge trykte danske Bøger til Grundlag for sine Forelæsninger. Den theologiske og juridiske Examen skulde afholdes af Kommissioner, der ikke stod i Forbindelse med Universitetet. Den anatomisk-kirurgiske Undervisning skulde lægges ind under Universitetet. For Fremtiden skulde de til hvert Professorat henlagte Tiender og Jordegodser inddrages under en fælles Bestyrelse. Professorerne skulde sættes paa fast Løn; dog skulde de have Ret til at oppebære en Betaling af Tilhørerne efter en fast Taxt. Disputereøvelserne ved Kommunitetet skulde bortfalde, og dette Stipendium skulde for Fremtiden ikke være forbeholdt Theologerne alene. Konsistoriet skulde hvert tredie Aar udfærdige en trykt Fortegnelse over de akademiske Stipendier med Opgivende af, til hvilke Studerende de havde været uddelte. Til Embeder maatte ingen Student befordres, før han i 2—3 Aar havde studeret ved Universitetet. Ogsaa Adelsmænd, der vilde reise udenlands, maatte underkaste sig de samme Vilkaar.

Merkeligst er dog det af Gunnerus under samme Dato indgivne Forslag til Oprettelsen af et norsk Universitet. Dette gaar ud paa først og fremst at paavise, hvor nyttig og uundværlig et Universitet er for Norge. Skulde der blot bygges en Veirmølle, saa maatte der forskrives Mænd fra Danmark, Sverige, Hamburg eller England dertil. Dette vilde ikke være nødvendigt, naar anvendt Mathematik blev drevet paa et ordentligt Universitet. Mineralogi, Medicin og Kirurgi stod meget tilbage i Landet, og alle Embeder maatte blive slet eller ialfald maadeligt besatte, saalænge der her ikke fandtes noget Universitet. Derhos gjøres der opmerksom paa, hvilke Ulemper Opholdet i Kjøbenhavn medfører for den studerende Ungdom, ikke mindst i moralsk Henseende. Hertil kommer, at kun de færreste har Raad til at ligge ved Universitetet, saa der kan blive et ordentligt Studium af. Det var derfor en Sjeldenhed at træffe paa lærde Nordmænd, omendskjønt disse af Naturen havde de bedste Evner dertil. At Oprettelsen af et norsk Universitet ikke kunde agtes for overflødig, besvaredes med en Henvisning til, at Finland havde sit Universitet, ihvorvel Sverige havde to. Af ikke ringe Betydning for Videnskabelighedens Fremvæxt vilde den Kappestrid blive, som maatte opstaa mellem de to Universiteter. Den Indvending, at de norske Studenters Antal var for lidet, besvares derhen, at der dog studerede ikke mindre end 60 Nordmænd i Kjøbenhavn, og deres Antal vilde utvivlsomt blive meget større, om Landet fik eget Universitet. At politiske Hensyn skulde kræve, at Nordmændene studerede i Kjøbenhavn, vil Gunnerus ikke medgive. Den

trævede blot, at Danskér tildels fremdeles maatte blive ansatte i Norge og Nordmænd i Danmark, hvorved Nationerne kunde knyttes sammen. Derfor kunde man fremdeles gaa ud fra, at bemidlede Nordmænd og vel ogsaa andre fremdeles vilde søge til Kjøbenhavns Universitet. Kjøbenhavns Borgere vilde ikke tabe stort ved Oprettelse af et norsk Universitet; thi af de fattige norske Studerende, der maatte holde sig i sit Hjemland, vilde de ikke have

248. Gunnerus' Gravminde paa Domkirkegaarden i Throndhjem, reist 1873 — Hundredaaret efter hans Død — af det norske Videnskabsselskab.

faaet stor Fortjeneste alligevel. De til Universitetets Oprettelse fornødne Midler skulde efter Gunnerus's Forslag tilveiebringes dels ved Afgivelse af aarlige Beløb af de holbergske Stiftelser i Sorø og de angellske Legater i Throndhjem, dels ved Inddragningen af den Kapital, som tilhørte Seminarium Lapponicum, der kunde nedlægges, Afgivelsen af en Del af Missionskassens Midler, 1 pCt. af alle norske Embedsmænds Gager ved deres Tiltrædelse m. v. Til Universitetsstad foresloges Kristiansand, hvorhen

Bergensere og Throndere samt Jyder havde en let Adkomst. Gunnerus bringer ogsaa forskjellige Personer i Forslag til de Professorater, som skulde oprettes, samt berører forskjellige Forhold, der stod i Forbindelse med Universitetssagen og som sigtede til at skaffe den nye Institution saa stor Selvstændighed som muligt. Det kongelige norske Videnskabers Selskab, som skulde knyttes til Universitetet, maatte flyttes til Kristianssand.

Men disse Planer, hvortil der knyttede sig saa store Forhaabninger, skulde snart strande. Gunnerus maatte efter Struensees Fald vende tilbage til sin Bispestol, og i sine Breve til Suhm udtaler han Frygt for, at det norske Universitet og Reformationen af det kjøbenhavnske ganske vist vilde gaa i Glemmebogen. Sandsynligvis bidrog Sorgen over Sagens mislige Udfald sit til at lægge Gunnerus før Tiden i Graven,*) og den af ham udarbeidede Plan blev endog i den Grad glemt, at Baden et Snes Aar bagefter troede at kunne benegte, at den havde existeret.

Hvad de øvrige Bestemmelser angaar, som i Struensees Tid blev trufne specielt med Hensyn til Norge og dets Forhold, skal nedenfor blive omtalte i Forbindelse med den under det guldbergske Styre indtraadte Reaktion.

Paa disse og andre lignende Forordninger, der staar i Overensstemmelse hermed, er der intet at sige, og Struensee nød da ogsaa den Tilfredsstillelse, at de af den oplyste og indsigtsfulde Del af Nationen modtoges med den Paaskjønnelse, de fortjente. Men ved Siden heraf udfærdigedes der ogsaa andre Kongebud, som man ansaa for rettede mod Kirken og den offentlige Moral, som man troede, at Struensee, der var bekjendt som Gudsfornægter og for sine løse Grundsætninger, lagde an paa at undergrave, ihvorvel ialfald nogle af disse Foranstaltninger maatte kaldes gode og rosværdige og havde Sidestykker i andre mere fremskredne Lande tildels ogsaa i en Lovgivning, som tilhørte en Tidsalder, som man ialfald ikke skal beskylde for Irreligiøsitet. Saaledes blev en hel Del af de gamle Helligdage afskaffede og henlagte til næste Søndag, fordi de mere brugtes til Svir og Lediggang end til sand Gudsdyrkelse**). Hjemmedaab blev tilladt. I det kirkelige eller borgerlige Liv maatte der ikke længere gjøres Forskjel, om en var ægte eller uægte født.

*) "Siden sin Hjemkomst fra Kjøbenhavn", skrev Gunnerus's Brodersøn til hans Ven Linné, "var han aldrig nogensinde mere den muntre og morsomme Gunnerus. Det gik ham saa nær til Hjerte, at hans spildte Umag med at opvække vore Studerendes nøiere Iver og Arbeidsomhed her ved Akademiet ikke blev nyttet og sat i Verk; men maaske den vil blive paaskjønnet af Efterslægten."

**) De Festdage, som helt afskaffedes, var tredie Dag Jul, Paaske og Pintse, Hellig tre Kongers Dag, Mariæ Renselses Dag, St. Hans Dag, Mariæ Besøgelses Dag, Michaelsmesse og Alle Helgens Dag. Til femte Søndag i Faste henlagdes Mariæ Bebudelses Dag og den for Kjøbenhavn paabudte Bededag i Anledning af Kjøbenhavns Brand til første Søndag efter 23de Oktober. En Præcedents for Afskaffelsen af disse Helligdage havde man fra 1766, da den Takkefest, som hvert Aars 13de Januar til Minde om Svenskernes Tilbagetog fra Norge 1719 holdtes i de norske Kirker, blev afskaffet i Anledning af, at Prinsesse Sofia Magdalena blev gift med den svenske Thronfølger Gustav.

Struensee udtalte senere hen som et ledende Princip for sit Styre i Forholdet til Stat og Kirke: "Sæderne kunde ikke forbedres ved Politilove; det var stridende mod den menneskelige Frihed, idet de moralske Handlinger, forsaavidt de var uden Indflydelse paa Statens Ro og Sikkerhed, skulde overlades Opdragelsen samt Undervisningen og Formaningerne fra de kristelige Sædelærere; de hemmelige Laster, som Tvangen foranledigede, var tit de værste, og saadan Tvang frembragte kun Hyklere." Men enkelte af de Foranstaltninger, han traf, syntes dog at godtgjøre, at Struensee havde stillet Sagen paa Hovedet, saaledes at Staten netop ved Love skulde søge at arbeide i Retning af at nedbryde Moraliteten.

Forbudet mod Giftermaal mellem nære Slægtninge blev betydelig indskrænket.*) Leiermaalsbøder ophævedes. Begravelser maatte under Paaskud af at hindre Overdaad kun foregaa i den tidlige Morgenstund. Men end mere oprørtes dog den moralske Følelse ved forskjellige Bestemmelser, som ligefrem viste Struensees Foragt for religiøs Pietet (som Forandringen af et Kapel i Kjøbenhavn til et Hospital for Veneriske) eller ved Foranstaltninger, som nødvendigvis maatte afstedkomme Løsagtighed eller ialfald tilsyneladende gav Kjøbenhavnerne et Slags Privilegium paa at drive Usædelighed. Det siger dog sig selv, at man herunder ikke gjorde sig mindste Skrupler over, at alt blev optaget i den værste Mening.

Under det Indtryk, som disse og andre Bestemmelser skabte, forstummede al Ros og Lovtalerne over "Nordens Salomon", som Struensee kaldtes, og de Pamfletsmørere, som Trykkefriheden havde sluppet løs, behøvede nu ikke længere at gaa til Fortiden for at faa Anledning til at tilfredsstille sin Skrivekløe. Struensee selv og hans Bedrifter var saa bred Skive, som nogen kunde ønske sig, og alt grovt og fint Skyts rettedes da ogsaa mod hans Person og hans Foranstaltninger.

De Grundsætninger, som Struensee fulgte i den udenrigske Politik, var ifølge hans senere hen afgivne Forklaring følgende:

1. Han vilde ikke søge at øve Indflydelse paa andre Hoffer, uden forsaavidt de kongelige Staters Beliggenhed og Handel krævede det.

2. Han vilde spare alle Udgifter, som medgik til det tomme Praleri at have mange Gesandter ved fremmede Hoffer.

3. Han vilde ikke tillade andre Magter at blande sig i de forenede Rigers indre Anliggender.

4. Han vilde holde fast ved den russiske Alliance, dog saaledes, at det russiske Hof kom til at søge Sikkerhed ikke i tilfældige Forhold og Biomstændigheder, men i Oprigtigheden af den danske Politik, og — lægger han

*) Ved Forordning for Hertugdømmerne af 28de Juni 1771 blev det endog tilladt Personer, der havde begaaet Ægteskabsbrud med hinanden, efter den første Ægtefælles Død eller efter erhvervet Skilsmisse at indgaa Ægteskab.

til — paa denne Følelse havde Kongen givet Keiserinden meget tydelige Beviser.

5. Han vilde ikke anvende flere Penge paa de svenske Forhold, end der ved Traktaterne var fastsat, og han vilde ikke blande sig i de derværende private Stridigheder. Vi skal da i det følgende se, hvorledes disse Grundsætninger blev fulgte.

Den dansk-norske Udenrigspolitik*) frembyder i Struensees Tid ikke ret meget af Interesse. Det var den uheldige Krig, som førtes med Algier, som var bleven benyttet som et Paaskud til at faa Bernstorff fjernet. Struensee skulde derimod skaffe den dansk-norske Konge en Opreisning, som baade skulde høres og spørges, og der skulde fra de forenede Rigers Side hverken være Tale om Fred eller Vaabenstilstand, før Deyen havde faaet sin velfortjente Tugtelse. Men hertil var uhyre Rustninger nødvendige, og der skulde sendes en hel Krigsflaade til Middelhavet. Det tog imidlertid Tid ud, før denne blev færdig, og om Vaaren 1771 erklærede ogsaa Tunis Danmark-Norge Krig. I Stedet for at skynde sig med at faa stagget Røverstaterne omgikkes man nu med Planer til at drive den til Middelhavet bestemte Krigsflaade op til den Høide, at den ogsaa skulde kunne anvendes til at bistaa Rusland i Krigen med Tyrkiet. Men der nøledes og føledes, og da Struensee styrtedes, stod de forenede Riger ligeoverfor Barbareskstaterne paa ganske den samme Fod som ved Bernstorffs Fald.

Tyngdepunktet i den dansk-norske Udenrigspolitik var Forholdet til Rusland og Sverige. Medens Struensee nærede den Anskuelse, at man burde holde fast ved de med Rusland sluttede Alliancer, der, som vi ovenfor har set, var rettede mod Sverige, var Rantzau-Ascheberg stemt for at fremkalde et Omslag i den hidtil fulgte Politik, idet han vilde søge en Tilnærmelse til Sverige. Der foreligger forøvrigt forskjellige Vidnesbyrd om temmelig fantastiske Planer fra denne Mands Side, som man har ondt for at fæste nogen Lid til. Umiddelbart efter Bernstorffs Fald, som man vidste maatte gaa Keiserinde Katharina nær til Hjerte, fandt man det raadeligst at sende en af Kongens Adjutanter, Kammerjunker Warnstedt, til St. Petersburg med en egenhændig Skrivelse fra Kristian VII til Keiserinden, og i dette Brev udtaltes der de sterkeste Forsikringer om, at det ene og alene var af Hensyn til Rigets indre Forhold, Bernstorff var bleven afskediget; paa Forholdet til Rusland maatte og skulde dette Personskifte ingen Indflydelse have, men Kongen haabede, at alt maatte blive ved det gamle. Ved Afsendelsen af dette Brev, der forøvrigt ogsaa i andre Henseender led under den smagløse Formløshed, som udmerkede Struensees Færd i smaat som stort, bar man sig saa klodset ad, at Keiserinden alene af den Grund maatte føle sig stødt, og hun vægrede sig ved at modtage Adjutanten. Den

*) E. Holms Afhandling Styrelsen af Danmark-Norges Udenrigspolitik under Struensee. D. Hist. Tidsskr. 4 R. Bd. II.

Skrivelse, denne medbragte, maatte saaledes ad Omveie blive hende overleveret. Da Kammerjunker Warnstedt kom til Saldern, som den Gang just opholdt sig i Stockholm, sprang han op af Stolen, kylede sin Hue i Gulvet og udbrød, at Kongen af Danmark var omgiven af Forrædere. Den dansk-norske Gesandt i St. Petersburg, overfor hvem Keiserinden ellers pleiede at være Venligheden selv, blev nu af denne modtagen med isnende Kulde. Kort sagt, i et og alt traadte det tydelig for Dagen, hvilken Misstemning Bernstorffs Fald havde fremkaldt ved det russiske Hof. Den Svarskrivelse, Warnstedt medbragte til Kongen, og som viser sig at være affattet af Keiserinde Katharina selv, var vel høflig i Formen, men i høieste Grad nærgaaende mod Kongen, som heri faar forskjellige skarpe Sandheder at høre. Men i Stedet for at faa den Dumhed neddysset, som Struensee saaledes havde begaaet, gjorde han kun galt værre ved at lade Warnstedt arrestere, strax efterat han var kommen tilbage fra Rusland. Den russiske Gesandt Filosofow, der var en yderst kantet og brutal Person og derhos en erklæret Fiende af Struensee, bidrog i den følgende Tid ogsaa meget til at gjøre Forholdet mellem det danske og russiske Hof yderst spændt. Navnlig fandt denne Misstemning et bittert og saarende Udtryk i en fnysende Note, som fra det russiske Hof blev den danske Konge tilstillet. I denne blev det endog ligefrem udtalt, at "Keiserinden betragter det store Verk, hun har arbeidet for, nemlig at bringe en Udsoning tilveie i den holstenske Sag, som udsat for de voldsomste Stød og for Rænker, der tilsigter at undergrave dets Grundvold. Hun vil derfor hverken tillade sig selv eller sin Søn Storfyrsten at gjøre et eneste Skridt videre til Afgjørelsen af et saa vigtigt Spørgsmaal, saa længe som hun ikke ser en Forandring til det bedre i den forhaandenværende Stilling og i Ledelsen af Regjeringssagerne ved det danske Hof".

Mageskifteforhandlingen var saaledes afbrudt, og i den følgende Tid indtog Keiserinden i forskjellige andre Sager overfor de forenede Riger en Holdning, der viste, at hun vilde sætte den dansk-norske Konges Hengivenhed for hende paa Prøve. Men til fuldstændigt Brud ønskede den russiske Regjering dog ikke at lade det komme, og efter disse voldsomme Vredesytringer indtraadte temmelig snart en mere forsonlig Stemning. Navnlig bidrog det meget til Omslaget, at den tidligere danske Gesandt i Petersburg August Siegfried v. Osten i Slutningen af Aaret 1770 overtog Stillingen som dansk-norsk Udenrigsminister, hvorved der bl. a. blev givet den russiske Regjering et haandgribeligt Bevis paa, at Rantzau-Ascheberg, som Struensee ogsaa aabent erklærede, ikke længere havde noget med de udenrigske Forhold at gjøre.

Ved v. Ostens Overtagelse af Udenrigsministeriet, blev Departementet for de udenrigske Anliggender udskilt fra det tyske Kancelli, hvorunder de hidtil havde hørt. Struensee vilde nemlig indskrænke den nye Ministers

Omraade til det mindst mulige. Denne havde at indsende til Kabinettet Uddrag af de Skrivelser, han modtog fra danske Diplomater i Udlandet, Forestillinger om, hvad der i en og anden Retning var at gjøre paa den udenrigske Politiks Omraade, Udkast til Instruxer for Gesandterne o. s. v. Herpaa modtog han skriftlige Svar, der i Regelen var skrevne med Kongens Haand. Men af og til tager Kongen tilsyneladende ogsaa selv Initiativet til et eller andet politisk Skridt, som om det var ham selv, der havde Ledelsen af de diplomatiske Anliggender. I Virkeligheden forrettede Kongen dog kun som Struensees Sekretær, og v. Ostens Stilling var og blev som Følge heraf nærmest alene en Departementsdirektørs. I Bernstorffs sidste Tid var v. Osten paa en Maade kommen paa Kant med denne, skjønt han med Hensyn til den udenrigske Politik hyldede ganske de samme Anskuelser som han. Med Struensee stemte han derimod langt mindre overens, ihvorvel dette i den første Tid ikke traadte synderlig sterkt frem.

v. Ostens Bestræbelser maatte gaa ud paa at gjenoprette det tidligere Forhold til Rusland, hvis Hof og Gesandt i Danmark umiddelbart før og efter hans Overtagelse af Udenrigsministerstillingen gik rent paa Jagt efter at finde Intriger i alt, hvad der fra dansk Side blev foretaget. Han udviklede derfor i en Fremstilling, som han afgav til Kongen, hvor nøie Danmark-Norge ved de bestaaende Traktater var knyttet til Rusland og hvor nødvendigt det var for de forenede Riger at holde fast ved dette Forbund, da dette for Øieblikket var det eneste, som afgav tilstrækkelig Sikkerhed. Hvis Kongen sagde sig løs fra de allerede indgaaede Traktater med Rusland, vilde Staten komme i den største Fare. "Fra det Øieblik", udtaler han, "indtræder Storfyrsten i alle sine foregivne Rettigheder og Eders Majestæt staar i aaben Krigstilstand til denne Fyrste; I har da i Hjertet og Midtpunktet af Eders Stater en Fiende, der ikke blot gjør Fordring paa en stor og det den bedste Del af Hertugdømmet Slesvig, men ogsaa paa alle de Indtægter, som Eders Forgjængere i de sidste 50 Aar have opkrævet . . . . . og hvilken Magt i Europa vil forsvare Eder mod Keiserindens Vrede? Faren fra Peter III's Regjerings Tid viser klart, hvilket Parti de andre Magter vil tage, naar de har at vælge mellem Danmarks og Ruslands Venskab." Ganske vist paastod det franske Parti i Sverige, at man skulde benytte det Øieblik, da Rusland var optaget paa andre Steder, til et pludseligt Angreb nordfra, og som Sveriges Forbundsfælle vilde da Danmark kunne tage Holsten for intet, hvorhos Sverige i saa Fald vilde gjøre Afkald paa nogle af de Erobringer, som det i tidligere Tid havde gjort fra Danmark. Men hele denne Bygning vilde ramle sammen, om Englænderne sendte en Flaade til Østersøen eller om Hannover og Preussen gjorde en Troppebevægelse. Rusland vilde desuden i saa Fald kjøbe sig Fred med Tyrkiet ved en ubetydelig Landafstaaelse. Resultatet af det hele vilde blive, at Sverige mistede Finland. Det var derfor i hele Nordens Interesse, at Danmark-Norge ved et Forbund

med Rusland hindrede Sverige fra at styrte sig i den Ulykke, som ikke vilde udeblive, om det franske Parti skulde faa arbeide for Gjennemførelsen af sine høitflyvende Planer. Han mener derfor, at man ogsaa af Hensyn til Opretholdelsen af de indre politiske Forhold i Sverige maa fastholde de med Rusland indgaaede Traktater og virke for Iverksættelsen af Mageskiftet; men udover disse Forbindelser burde man heller ikke indlade sig med Rusland. Saaledes vilde han anse en Familiepagt i Lighed med den bourbonske for at være et fuldstændigt Misgreb, der kunde have skjæbnesvangre Følger for de forenede Riger, som herigjennem let kunde blive dragne op i Stridigheder, som lidet stemmede med deres Tarv. Saasnart det holstenske Spørgsmaal var afgjort, skulde og burde derfor de forenede Riger i Ro stræbe efter at udvide sine Hjælpekilder og arbeide for, at Forholdene i Norden blev bevarede i sin forhaandenværende Skik, saaledes at hverken Rusland gjorde Erobringer paa Sveriges Bekostning eller Forfatningen i Sverige undergik nogen Forandring.

Den Opfatning af de politiske Forhold, som v. Osten saaledes udviklede, tiltraadtes ogsaa af Kongen, der i en egenhændig Skrivelse til ham af 17de Februar udtalte, at han vilde fastholde de traktatmæssig indgaaede Forpligtelser, han havde paataget sig overfor Rusland; men paa den anden Side krævede han og, at denne Magt ubrødelig holdt sine. I det hele viser der sig at være den Forskjel mellem Kongens (d. v. s. Struensees) og v. Ostens Synsmaader, at medens den sidste ønsker, at der skal udfoldes Iver i Løsningen af det holstenske Spørgsmaal, forholder den første sig i saa Henseende mere koldsindig. Ogsaa i den dansk-norske Regjerings Holdning overfor de svenske Forhold gjør en lignende Meningsforskjel sig gjældende. Medens v. Osten anbefalede at modarbeide det kongeligsindede Parti i Sverige, krævede Struensee, at de dansk-norske Diplomater her skulde følge en mere tilbageholdende Politik. Men denne Beslutning blev netop paa denne Tid vanskelig at gjennemføre uden at fremkalde et Brud med Rusland.

Den 12te Februar 1771 rammedes nemlig Sveriges Konge Adolf Fredrik af et Slagtilfælde, der paa nogle Minuter gjorde Ende paa hans Liv. Det kunde ikke være nogen Hemmelighed for nogen af Datidens Diplomater, at Sverige med den godslige, men indolente Monarks Bortgang indtraadte i en ny Fase af sin politiske Udvikling. Man vidste nemlig, at den unge Gustav III havde arvet mere af Moderens Louise Ulrikes Ærgjerrighed end af Faderens slappe Godmodighed. Herpaa vilde man have set Beviser i, hvad der var gaaet forud for Rigsdagen i 1769, da Hattepartiet fortrængte Huerne af Raadet. I den sidste Tid var der ogsaa mellem Hattepartiet og Hofpartiet foregaaet en Tilnærmelse, som turde faa sin Betydning, og da man i Frankrige, hvor Gustav III ved Faderens Død opholdt sig, var begyndt at interessere sig for at styrke den svenske Kongemagt, var der Udsigt til, at franske Penge kunde udrette noget i saa Henseende ved de

forestaaende Rigsdagsvalg. De Manøvrer, som England og Rusland som Følge heraf maatte foretage, maatte gaa ud paa at modarbeide Hattepartiets Indflydelse, og var det kommet an paa v. Osten selv, saa havde han nok sluttet sig til deres Politik. Men herfra afholdtes han ved Kabinettets bestemte Ordre; thi Struensee kunde ikke forstaa, at der var nogen Ulykke sket for Danmark-Norge i det, at Forfatningen i Sverige forandredes. Som Følge heraf blev v. Osten nødt til overfor Rusland, der med Bestemthed krævede, at Danmark skulde optræde i Sverige, at forsvare en Politik, som han misbilligede, og det endog med Grunde, som i et saadant Spørgsmaal maatte have overmaade liden Vægt. v. Osten kom da ogsaa snart paa Kant med Struensee, der gjerne vilde have ham fjernet. Det lykkedes vel ikke; men den Instrux, som udfærdigedes for den nye dansk-norske Gesandt i Sverige, Baron Güldencrone til Vilhelmsborg, fik dog et besynderligt holdningsløst Præg. Da Struensee indsaa, at han ved sin Middelveispolitik maatte støde Ruslands Keiserinde for Hovedet, søgte han at forsone hende ved at sende Oberst Falkenskjold, der netop var kaldt hjem til Danmark fra russisk Tjeneste, til hende med Tilbud om, at de dansk-norske Krigsskibe, som enten allerede laa i Middelhavet eller i den nærmeste Fremtid vilde blive sendte derhen, skulde bistaa hende i Krigen mod Tyrkerne. Men dette Tilbud blev kun koldt modtaget af Keiserinden, der vel forstod, at Meningen med dette Tilbud var at slippe for at bistaa hende i Sverige. Nu var hun omtrent lige nøid om Hjælpen i Middelhavet; thi der var den russiske Flaade den tyrkiske ikke lidet overlegen. Derimod havde hun sat større Pris paa at faa en Haandsrækning i Sverige; men denne var det altsaa, den danske Regjering trods alle traktatmæssig indgaaede Forpligtelser undslog sig for at yde. Hun beklagede sig da for Falkenskjold over, hvor lidet den dansk-norske Konge tog Hensyn til hendes Ønsker om at faa Rantzau-Ascheberg fjernet, og at han sveg sine Aftaler i Henseende til den svenske Forfatningssag. Saasnart Falkenskjold havde indberettet Keiserindens Udtalelser til det danske Kabinet, fik han herfra strax Paalæg om at gjøre Keiserinden begribeligt, hvor ødelæggende et saadant Indgreb fra en fremmed Magts Side maatte være for den danske Embedsstand i det hele, og at hun derfor ikke maatte fortænke Kongen i, at han herpaa gav et rent Afslag. Desuden havde Rantzau-Ascheberg ikke den ringeste Indflydelse paa Kabinettet. Med Hensyn til den politiske Situation i Sverige havde den dansk-norske Konge forandret Opfatning. Hvor enig han i denne Sag var i selve Principet med Rusland, saa ansaa han dog ikke de hidtil anvendte Midler ved Bestikkelser og Partiintriger for de rette til at opretholde Ruslands og Danmark-Norges Sikkerhed. Til at betrygge denne skulde i Overensstemmelse med Traktaterne Kongen stille sin Flaade, Hær og hele Magt til Keiserindens Raadighed, hvis hun truedes med Fare fra den Side. "Men," erklærer han, "jeg vil aldrig beslutte mig til at bruge Midler, der strider mod min Overbevisning, Midler, hvorom

jeg er overtydet, at de er unyttige og magtesløse, som jeg godt ser, er forbundne med Misligheder, og hvoraf jeg nylig har set slette Virkninger i de polske Forhold." Et saadant Svar maatte Keiserinden nødvendigvis tage ilde op, og det var derfor saa langt fra, at Falkenskjolds Sendelse skulde føre til det forønskede Maal, at man snarere skulde synes at staa ved Randen af et uundgaaeligt Brud. Ganske vist søgte den dansk-norske Regjering ved at imødekomme et af den russiske Regjering udtalt Ønske om at lade fire Linieskibe krydse i Østersøen at slippe for at yde Pengehjælp i de svenske Anliggender; men dette var dog ikke nok i Keiserindens Øine, og havde det været Meningen, at Falkenskjold under sit Ophold i St. Petersburg skulde forberede Gjenoptagelsen af Mageskiftesagen, saa maatte man ialfald foreløbig opgive alt Haab derom.

Den russiske Keiserinde opfattede den politiske Stilling i Sverige som meget kritisk, ihvorvel Valgene til Rigsdagen i Juni 1771 i de lavere Stænder — takket være de anvendte Bestikkelser — havde faaet et for Huepartiet og følgelig ogsaa for Ruslands og Englands Interesser gunstigt Udfald. Hvis Rigsdagen ikke løb roligt af, var det nemlig al Udsigt til, at Kong Gustav III vilde skaffe sig forøget Indflydelse og derved bane Vei for en Udvidelse af Kongemagten. Vilde den dansk-norske Regjering derfor under de nærværende Forhold undgaa at komme paa Kant med Rusland, maatte det være den magtpaaliggende, at der dannede sig et stort Frihedsparti af Hatter og Huer, som var sterkt nok til at holde den ærgjerrige unge Konge Stangen med Hensyn til de Planer, hvormed han øiensynlig omgikkes. Men Struensees Politik var i saa Maade himmelvid forskjellig fra den russiske Regjerings. Thi for denne gjaldt det ikke blot at faa forpurret Udvidelsen af den svenske Kongemagt, men ogsaa at skaffe sig Indflydelse paa Landets indre Forhold. En saadan vilde den aldrig opnaa, om der herskede Enighed mellem Partierne, der tvertom endog maatte føre til, at al Indflydelse vilde spilles over i Hoffets Hænder. Rusland maatte derfor vedblive med sine Bestikkelser for om muligt at skaffe Huerne Overvægt ogsaa i Ridderhuset, hvor Hattepartiet endnu havde Magten, og da den dansk-norske Regjering ikke vilde være med paa det, blev Spændingen mellem den russiske og den dansk-norske Regjering større Dag for Dag.

Men den dansk-norske Regjerings Holdning var dog udelukkende af passiv Karakter; i ethvert Fald skulde Gustav III ikke bringe nogen Tilnærmelse mellem Sverige og Danmark-Norge istand. Tvertimod lod den unge Konge det Had, han nærede til sin Nabo, titte frem i forskjellige uforbeholdne Udtalelser, som han endog lod falde overfor de dansk-norske Diplomater. Blandt andet lod han allerede strax efter sin Thronbestigelse falde et Ord om, at han nok kunde ønske den dansk-norske Stats Udstykning, naar han selv kunde opnaa at faa Norge indlemmet i Sverige, — et Maal, han alt længe havde sat sig. Følgen heraf var, at v. Osten paa egen Haand

og saa at sige bag Struensees Ryg begyndte at arbeide for en Tilnærmelse mellem Danmark-Norge og Rusland paa Basis af en fælles Optræden i det svenske Forfatningsspørgsmaal. Ved Rigsdagen i Sverige havde nemlig de tre lavere Stænder vedtaget en Forsikringsakt, som Gustav III, der støttede sig til Ridderhuset, havde vægret sig ved at underskrive, og disse havde derfor udfoldet en ret ihærdig Stræben efter at faa Adelen fravendt en Del af de betydelige Forrettigheder, som den besad. Det var paa disse to Punkter, v. Osten vilde, at den dansk-norske og den russiske Regjering skulde gribe ind. Skjønt v. Osten her fra først af handlede fuldstændig paa egen Haand, lykkedes det ham dog snart at drage Struensee over til sine Anskuelser, og efter et Paatryk fra russisk Side blev der ogsaa udfærdiget Ordre til den dansk-norske Gesandt i Stockholm om, at han med Hensyn til Spørgsmaalene om Forsikringsakten og Bestemmelsen af Stændernes Rettigheder skulde samvirke med de russiske og engelske Gesandter; men fremkom der andre Spørgsmaal, Forfatningen vedrørende, skulde han først indhente nærmere Forholdsregler. Saaledes kom da lidt efter lidt ogsaa Struensees Politik med Hensyn til Rusland og Sverige til at indtage det samme Standpunkt, som Bernstorffs havde indtaget, og halvt mod sin Villie nødtes han til at opgive den i sig selv ret tiltalende Anskuelse af det umoralske i en Indblanding i en anden Stats indre Anliggender for at tilkjøbe sig Ruslands Venskab og Imødekommenhed, uden hvilke en tilfredsstillende Ordning af den for Danmark ulige vigtigere Mageskiftesag ikke lod sig tilveiebringe. Men hermed var den væsentligste Hindring for, at Forhandlingerne herom kunde gjenoptages, ingenlunde ryddede af Veien. Thi i Keiserinde Katharinas Øine var og blev denne Struensee selv, og før denne forhadte Mand var ude af Dansen, var det ikke hendes Agt at yde sin Medvirken til noget, som kunde være en forbunden Stat af største Magtpaaliggenhed.

Forøvrigt kunde Keiserinde Katharina ogsaa nære en fast og tryg Overbevisning om, at Struensee ikke længe vilde formaa at holde Sagerne gaaende paa den Vis, han stelte sig. Saa meget havde baade hun og mange andre med hende indset, at der en vakker Dag, og det maaske før nogen ret sansede det, vilde spørges merkelige Nyheder fra den danske Hovedstad.

I Juni Maaned indbød Hoffet Schimmelmann, der i et halvt Snes Aar under forskjellige Benævnelser havde staaet i Spidsen for det hele Finantsvæsen, til at komme til Hirschholm. Man kunde under den Uorden, hvori Finantserne nu befandt sig, ikke godt undvære ham. Schimmelmann vidste ogsaa det meget godt, og han behøvede dels som Følge heraf, dels paa Grund af sin Rigdom og den Anseelse, han nød i Udlandet, ikke at frygte for nogen Vilkaarlighed fra Magthavernes Side. Men han efterkom dog ugjerne Opfordringen til at indfinde sig i Danmark, da han kun havde meget liden Lyst til at befatte sig med dets Finantsvæsen under de daværende Forhold. Han fik under Opholdet ved Hirschholm et sterkt Indtryk af, hvor

ufle Tilstanden ved Hoffet i det hele var. "Kongen", skriver han, "er ikke i den bedste Forstaaelse med Dronningen og Struensee, og alt beror nu paa Kammerherre Brandt. Man er meget bange for Greve Rantzau, som ligeledes er opbragt paa Struensee. Jeg tror, vi vil snart høre meget nyt fra Hirschholm." Den 20de Juni kom Struensee slemt til Skade ved at springe af en lybsk Hest og maatte i nogen Tid holde Sengen. Schimmelmann troede nu fuldt og fast, at man vilde benytte Leiligheden til at faa ham styrtet; men endnu forelaa der dog ingen Planer til et saadant Foretagende.

Det gjærede dog sterkt i det danske og norske Samfund fra det øverste til det underste Lag, og under det sorgløse, intet anende Hof, som kun levede for Tilfredsstillelsen af Nuets Glæde og Lyst, aabnede der sig et Afgrundssvælg, som vilde opsluge det, saasnart den tynde Skorpe brast, der bar den tøilesløse Leg.

Enkedronningen, Juliane Marie, og hendes Søn, Arveprins Fredrik, havde efter Struensees Optræden i Kjøbenhavn taget Afstand fra Hoffet og det Liv, som førtes her. Tidligere havde hun og Dronning Karoline Mathilde staaet paa ret god Fod med hinanden; de to Kvinder, der var saa indbyrdes forskjellige, som bedst tænkes kan, havde i sin Følelse af Forladthed sluttet sig sammen. Enkedronningen var en jevn, strengt religiøs og ærbar Dame, der med Sorg var Vidne til sin Stedsøns Udskeielser og derfor følte Forpligtelse til at vise hans Dronning Sympathi. Herskesyge og Intrigevæsen laa hende lige saa fjernt, som den laa Svigerdatteren, og til at blande sig i Regjeringssager havde hun, ængstelig og sky, som hun af Naturen var, slet ingen Lyst. Men i den sidste Tid var meget bleven anderledes. Dronningens frie Omgang med Struensee og end mere den Maade, hvorpaa hun nu ved alle Leiligheder blev tilsidesat, saarede hende dybt. Hun trak sig derfor tilbage, og hendes Søn, Arveprins Fredrik, der ogsaa daglig fik udtrykkelige Mindelser om, at han var tilovers, gjorde hende Selskab.

Har Struensee været Skyld i, at det tidligere Forhold inden Kongefamilien blev forstyrret? Selv paastod han, at det ikke var Tilfældet; men alt vidner dog mod ham. Ganske vist ansaa han ikke den stilfærdige, beskedne Enkedronning for at være en Person, der kunde blive ham farlig; men hendes Nærværelse ved Hoffet generede ham dog, idet den uvilkaarlig maatte nøde ham til at tage Hensyn, som han helst saa sig fritagen for. Saasnart han havde faaet hende bort, kunde han nemlig indrette sig ved Hoffet, som han var den kongelige Families Overhoved, og alt maatte her staa paa Pinder for ham. Han førte Dronningen til Bords ved sin Arm, og efter Taffelet maatte hun i hans Nærværelse lege med sin lille Søn, for hvem hun altid var en omhyggelig Moder. Den trofaste Sjæl, der havde hengivet sig til ham, og hvis et og alt han var, forstod ikke, at det ikke var Kjærlighed, men Beregning, som havde gjort ham til hendes Elsker. Hun lagde intet Dølgsmaal paa, hvor inderlig hun holdt af ham. Hun var glad ved at

kunne rette sig efter hans Ønsker uden at lægge det mindste Vret paa, at han herunder gjerne kunde have vist sig en Smule høfligere mod hende, og hun viste sig bedrøvet og skinsyg, naar han viste andre Kvinder en større Opmerksomhed end hende.

Kongen vidste alt og fandt sig i alt. Der var forøvrigt ingen, som brød sig om hans Behag eller Mishag. Den ungdommelige Olding var tilsynelabende ligegyldig for alle Verdens Ting. Timevis kunde han sidde i sin Stol, hensunken i dump Ligegyldighed, taus og indesluttet. Af og til mumlede han nogle Ord mellem Tænderne, der vidnede om mørke Drømme og om Tanker paa Døden, som han havde Lyst, men ikke Mod til at søge. Saa kunde de vilde Rider komme over ham igjen, da han knasede alt, hvad han kunde faa fat paa, mellem sine Hænder og gik Berserksgang mod de Speile, Møbler og Porcellænsgjenstande, som fandtes i Slottets Gemakker. Men disse Raptuser var dog ikke — som man gjerne har troet — fremgaaede af Sorg over, at Struensee traadte hans huslige Ære i Støvet; for dette Punkt var han Ligegyldigheden selv. Struensee stod helt til det Øieblik, man drog afsted med ham, for Kong Kristian som en Konge frem for alle Konger, som "en Konge af Preussen." Han var tilfreds med ham; Struensee kunde forlange af ham, hvad han vilde, — han vilde ikke have været god for at negte ham det. Det maa lægges til, at Kongen endnu havde sine lyse Stunder, da han kunde slaa om sig med spillende Vid og sarkastiske Bemerkninger. Af og til kunde han endog mande sig op, og da var der ingen, som skulde have troet andet, end at den stakkels gale Konge var ved sine fulde fem.

Brandt, der var betroet Omsorgen for Kongens Person, følte sig derimod Dag for Dag ulykkeligere, naar han tænkte paa, hvad han burde have været og hvad han var. Han havde sikkerligen hellere end gjerne givet Afkald paa den yderst tvivlsomme Ære at være Kongens Selskabsbroder, hvis hermed ikke havde været forenet Embederne som Intendant for Hoftheatret og Direktør for Kunstkammeret og Malerigalleriet. Brandt havde en fin Smag og som Arrangør af Hofforlystelser holdt han Traditionerne fra Fredrik V's ødsle Tid vedlige. De Festligheder, som Brandt arrangerede, stod hyppig i en kras Modsætning til den Nød, hvori Struensee under Paaberaabelse af Sparsommelighedshensyn havde bragt de Familier, som han havde fjernet fra Hoffet, og det hed sig endog, at Struensee sparede, for at Brandt kunde ødsle. Saa forholdt det sig dog ikke; thi Struensee satte snart en Pind for Brandts Extravagancer ved at negte ham de Beløb, han krævede. Herover følte Brandt sig fornærmet; han fik nu med et Øinene op for, hvor utrolig plebejisk og tarvelig Struensee i Grunden var, og han var Mand for at lade ham høre det. Han fandt Struensee meget utaknemmelig. Han fandt, at denne stod i hans Gjæld; thi ikke blot maatte han sørge for at underholde den forrykte Konge, men han maatte ogsaa som en Kerberus

vaage over, at ingen fik ham i Tale, og herover var han bleven Gjenstand for almindeligt Had.

Det var sandt, hvad Brandt her sagde. Han var hadet af Diplomaterne, som han spærrede Adgangen til at faa Kongen og Dronningen i Tale, — selv den engelske Gesandt Keith klagede over, at han i fem Maaneder ikke havde faaet tale ti Ord med Kong Georg III's Søster Dronningen, som han udtrykkelig havde forpligtet sig til at vaage over — og af det høiere Aristokrati, der nu ikke længere modtoges i Privataudiens. At Borgerskabet i større Udstrækning end før fik Adgang til Hoffets Festligheder, gjorde i Grunden hverken fra eller til i Henseende til den Agtelse, Hoffet nød blandt Befolkningen. Men Afskaffelsen af al Etikette med et Slag, saaledes som Struensee gjorde, var dog i Diplomatiets og fremmede Fyrsters Øine et saa stivt Stykke, at man betakkede sig for at have noget med et saadant Hof at gjøre.*)

Men denne Afsondring havde til Følge, at der ude blandt Befolkningen dannede sig haarreisende Forestillinger om, at Kongen af Struensee og hans Kreaturer holdtes som Fange paa sine egne Slotte. Det var det rene Opspind, at Kongen var sindssvag; det var ene og alene sat ud, for at Struensee skulde faa skalte og valte, som han lystede, og Dronningen, hvis Opførsel mindre og mindre tiltalte, var hans Medskyldige. Ogsaa den noget spartanske Opdragelse, der blev Kronprinsen tildel, blev udlagt til, at den var beregnet paa at rydde ham af Veien.**)

Den 7de Juli 1771 fødte Dronningen en Datter, der fik Navnet Louise Augusta. Hvem dette Barns Fader var, herskede der ingen Tvivl om, saa meget mindre som Dronningen selv i sin ungdommelige Kaadhed ikke lagde Spor af Dølgsmaal paa det. Ogsaa Folks Adfærd viste tilstrækkelig, at man var inde i Forholdene. Da der i Kjøbenhavns Kirker fra Prædikestolene skulde oplæses Takkebøn for Dronningens lykkelige Forløsning, strømmede man formelig ud af Kirkerne.

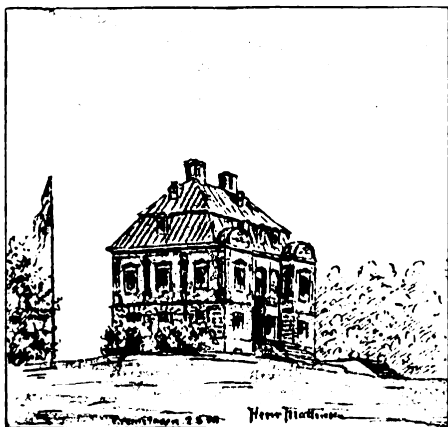
*) Da Sveriges senere Konge Gustav III i 1770 paa Gjennemreise til Paris var indom Kjøbenhavn, blev han yderlig opbragt over at blive buden til Selskab hos Kongen sammen med nogle Kjøbmandsfruer. Han spurgte da, om der ikke ogsaa indbødes Jøder? „Hoffet — siger Reverdil — var tilsidst bleven til et jevnt borgerligt Hus, hvor man saa Struensees Omgangsvenner."

**) Om Kronprinsens Opdragelse vil senere blive fortalt. Reverdil, der Sommeren 1771 af Hensyn til de paagaaende Landboreformer blev kaldt tilbage til Kjøbenhavn, men fornemmelig blev anbetroet en Del af de Brandt paahvilende Pligter med Hensyn til Kongens Opvartning, fortæller i sine Memoirer mange af de Rygter, som gik blandt Folk om al den Overlast, Kongen skulde lide. Han medgiver, at disse Rygter for en Del var sande, navnlig hvad det underordnede Hofpersonales Opførsel mod Kongen angaar. Reverdil, der tilsidst bestandig maatte ledsage Kongen paa hans Kjøreture, hørte da ogsaa ofte Folk sige om ham og Kongen: "Hos ham i det mindste er han i Sikkerhed; han i det mindste mishandler ham ikke."

Den 14de Juli lod Struensee sig — mod Dronningens Raad — udnævne til Geheime-Kabinetsminister, og den 22de i samme Maaned ophøiede han sig selv og sin Ven Brandt i den danske Grevestand.

Ved at lade sig udnævne til Geheime-Kabinetssekretær fik Struensee kun officielt den Magt, han allerede i 10 Maaneder havde indehavt som Rigsforstander; men denne Magt var dog større end nogen Undersaat i de forenede Riger hidtil havde havt, da den aabnede ham en Virkekreds, der omfattede alle Departementer uden Undtagelse og ikke levnede nogen anden Minister Plads ved Siden af ham.

Ved en egenhændig Ordre af Kristian VII, blev der paa samme Tid givet Struensee Ret til ikke blot at opsætte skriftlig de mundtlige Befalinger,

249. Eremitagen i Dyrehaven ved Kjøbenhavn.

Kongen gav ham, og derefter forelægge Kongen dem til Underskrift; men han fik ogsaa Fuldmagt til selv at udfærdige Kabinetsbefalinger, der alene skulde forsynes med Kabinetsseglet uden Kongens Underskrift. Saadanne af Struensee udfærdigede Befalinger skulde have samme Kraft og Gyldighed, som om de var udfærdigede af Kongen selv. Ved Siden heraf lod Struensee sig ogsaa ligefrem give en bestemt Fuldmagt til at udfærdige alle de Befalinger, som paa en Myndigheds Forestilling skulde tildeles en anden. Samtlige Embedsmænd og Myndigheder skulde uopholdelig og uden Indvending rette sig efter hans Befalinger.

Men havde Struensee ved denne Kabinetsordre troet at lægge sig rigtig godt tilrette i Magtens Hynder, saa tog han merkelig feil. Ikke blot Struensees Fiender, men ogsaa mange af dem, som hidtil havde været ham

hengivne, brød nu Staven over ham, idet de betragtede denne Bestemmelse, hvorved al Magt overførtes paa en udenfor Kongehuset staaende Person, som et voldsomt Brud paa Forfatningen, som en uhørt Krænkelse af Kongeloven, som man mindst havde ventet, at den Mand, som havde faaet opløst Geheime-Konseillet, skulde gjøre sig skyldig i. Man troede dog, at Maalet for Struensees Ærgjerrighed endnu ikke var naaet. Der begyndte at gaa Rygter Mand og Mand imellem, at han omgikkes med endda større Planer. Saa meget er vist, at Almuesmanden, der hidtil i Struensee havde set en Ven og en Beskytter, fra denne Dag af betragtede ham som en Usurpator og en Despot. Følgerne af dette Omslag skulde ikke lade vente længe paa sig.

Der herskede ved denne Tid Dyrtid og Nød ikke blot i de forenede Riger, men saagodtsom over hele Europa; i Danmark var man tilbøielig til nærmest at give Struensees Styre al Skyld derfor. Sterkest var Misnøiet i Kjøbenhavn. Ihvorvel Struensee ikke havde forsømt noget for at forsyne Landet og i Særdeleshed da Hovedstaden med Levnetsmidler, kan han dog ikke frikjendes for, at han ved sine Foranstaltninger havde bidraget meget til at nedsænke Hovedstaden i Fattigdom ved Afbrydelsen af forskjellige Byggeforetagender, som i hans Øine var overflødige, Inddragningen af den Understøttelse, som havde tilflydt Fabrikerne, hvorved deres Stansning foraarsagedes o. s. v. Selv under en Beleiring kunde Kjøbenhavnerne, der dengang ligesom den Dag idag for en stor Del levede af Haanden i Munden, ikke have følt sig værre stillede, og der behøvedes ikke en tøilesløs Smudspresses Agitationer til for at overtyde dem om, hvor Skylden for den hele Nød og Elendighed laa. Men det synes dog, som Kjøbenhavnerne ikke ret har havt Mod til at foretage nogen Demonstration eller Reisning.

En Dag i September Maaned spurgtes det, at et Par hundrede indrullerede norske Matroser var paa Veien udover til Hirschholm, hvor Hoffet nu opholdt sig, for at "snakke et Ord med 'n Far sjøl". Disse var nogle Maaneder i Forveien komne til Kjøbenhavn for at anvendes ved Expeditionen mod Algier; men i Stedet for at komme ud var de for det meste blevne benyttede til Sjouerarbeide. Det havde de fundet sig i; men værre var det, at de havde indestaaende flere Ugers Hyre, som de ikke kunde faa Klarering for, skjønt de havde purret tit og ofte paa om den. Da intet hjalp, og der ved en nys udfærdiget Plan for Admiralitetet og det derunder hørende Bogholdervæsen lod til at være kommen Ugreie i Papirerne, besluttede Matroserne at høre sig for, om "Far sjøl" vidste om dette; hvis ikke kunde det være paa Tide, at han fik høre et retskaffent Ord om det. De gav sig da paa Vei. Nu havde Struensee før hørt om, at et Besøg af Holmens-Matroserne kunde ventes, og han havde derfor faaet en Vagt udover til Hirschholm. Da nu Matroserne kom, fik de først den Besked, at Kongen var paa Jagt; men de vilde ikke rigtig tro, det havde sin Rigtighed med det. Da troppede der op 25 drabelige Ryttere med dragne Sabler, og det blev betydet Matroserne,

at pakkede de sig ikke nu bort, saa skulde der blive anden Dans af. Men Matroserne mente, at havde Landkrabberne Sabler, saa havde de Knive, og dem kunde de nok bruge. Officeren for Rytterpiqveten var en sindig og fornuftig Mand. Han spurgte sig først for, hvad det var, de vilde, og da de kort og greit havde givet Besked derom, mente han, at det hele nok skulde blive bragt i Orden, hvis de bare forføiede sig pent og stille tilbage til Kjøbenhavn. Han skulde da selv sørge for at bringe deres Krav frem. Det var ikke andet, Matroserne vilde, og de drog derefter tilbage til Hovedstaden. Her blev de trakterede med Brændevin og fik strax udbetalt 2 Rdr. af sin Hyre med Løfte om Resten siden, som de ogsaa fik, efterat Regnskabsvæsenet var kommen i bedre Stand. For at have nogen, som man kunde vælte Skylden over paa, blev Divisionschefen for den Afdeling, hvorunder Matroserne hørte, meddelt Afsked. At Matroserne havde udvist et lovstridigt Forhold, fik de ikke engang høre. Kort efter søgte Regjeringen at forsone Holmens Folk, som man vilde vide ogsaa skulde være misfornøiede, ved at give en Fest for dem, og ved denne, der holdtes den 28de September, levede Gjesterne i stor Herlighed. Det gjorde dog et Skaar i Festens Glæde, at Hoffet ikke var tilstede. Det var nemlig i sidste Øieblik bleven fraraadet at indfinde sig, da man vilde have hørt nogle mistænkelige Ord blandt Holmens Folk om, at der her skulde gives en "Forsoningsoxe" til Pris. Struensee, der var en temmelig svær Mand, troede strax, at dette Ord var myntet paa ham, og skjønt der neppe var indtruffet noget under Festen, der tydede paa, at der var tænkt paa Mord og Blodsudgydelse, var der dog heller ingen, som søgte at faa ham paa andre Tanker.

At Struensee var feig og livræd, var noget, som alle og enhver der havde hørt om hans Adfærd under Optøierne kunde vide, og saasnart Folk merkede det, blev der snart ingen Grænser for, hvad der kunde siges til og om ham paa Prent. At hans Forhold til Dronningen herunder ikke blev uberørt, er en selvsagt Sag.

En Oktobermorgen fandt man i Hovedstadens mest befærdede Strøg opslaaet Plakater, hvorved Struensee ligefrem erklæredes fredløs. "Da Forræderen Johan Fredrik Greve af Struensee — hed det — vedblev at mishandle den kjære Konge, at foragte dennes troe Undersaatter og daglig at tiltage sig med Vold og Uret mere og mere af den kongelige Myndighed, som Undersaatterne havde overdraget Kongen og det kongelige Hus alene, saa erklæredes bemeldte Johan Fredrik Greve af Struensee med hans Tilhængere for fredløse, og hvem der denne forræderske Sjæl udblæste, skulde nyde 5000 Rdr. til Belønning, hans Navn vorde fortiet og han i alle Tilfælde være forsikret om kongelig Pardon; dog advares den eller de, som paa denne Maade Kongen og Landet vilde frelse, at de tog sig i Agt for, hvad Fordel de end maatte faa over denne Majestætsforbryder, at de ikke udførte sit Forehavende i Kongens høie Nærværelse eller i nogen Maade

forsaa sig mod den underdanigste Respekt, som skyldtes den salvede Konge, med mindre det efter nogle Forsøg viste sig umuligt. I saa Fald maatte han angribes, hvor han fandtes." At denne Proklamation gjorde et dybt Indtryk paa Struensee var ikke til at tage feil af; man lagde Merke til, at han aldrig reiste ud uden i Følge med Kongen eller Dronningen og da stedse under sterk Eskorte. Den største Hemmelighedsfuldhed blev ogsaa iagttaget om, naar man skulde kjøre ud og hvilke Veie man vilde kjøre.

Nu først var det ogsaa gaaet op for Struensee, hvilke Misbrug Trykkefrihedens Indførelse havde affødt, og han fandt det derfor raadeligst at paabyde en Indskrænkning. Ved Kabinetsordre af 3die Oktober og Reskript af 7de Oktober 1771 blev der til Værn imod Injurier, Paskviller og oprørske Skrifter paabudt, at ihvorvel al Censur var ophævet, skulde dog enhver, der skrev noget, være ansvarlig for, at det ikke stred mod de nugjældende Love og Forordninger. Ingen Bogtrykker maatte derfor trykke noget Skrift, hvis Forfatter han ikke kjendte, da han kom til at staa til Ansvar, saafremt han ikke kunde nævne, hvem der havde skrevet, hvad han trykkede. Ingen Bog maatte trykkes, uden at enten Forfatterens eller Bogtrykkerens Navn var angivet paa den. Men disse Bestemmelser kom nu for sent. Man fandt dem endog for langt mere trykkende end den Censur, som havde været udøvet under Struensees Forgjænger. Ganske vist blev der i den første Tid efter Reskriptets Udfærdigelse lagt en Dæmper paa Pressens Voldsomhed; men dette forhindrede dog langt fra alle at udtale, hvad Folk i sit inderste Hjerte mente om Ministerens hele Styre.*)

Ved denne Tid omgikkes Grev Brandt med Planer til at faa Struensee fjernet. Han syntes nemlig, at han ikke var bleven tilstrækkelig belønnet for sine Fortjenester af Kongehuset og Fædrelandet, og var navnlig yderst opbragt over, at Struensee vægrede sig for at gjenoprette Grevskabet Rantzau med dets Rigsumiddelbarhed og øvrige Forrettigheder til Forbel for ham. Medens han paa den ene Side søgte at formaa Struensee, hvis Mod under de stedfundne Tumulter var dalet meget sterkt, til at holde ud paa sin Post**)

*) Nogle Dage efterat Reskriptet var udfærdiget, d. 11te Oktober 1771, holdt Nordmanden Bernt Sverdrup, der var Prest ved Kjøbenhavns Vaisenhus, en Tale, som var direkte rettet mod Struensee og den Plan, som han havde fattet og kort efter ogsaa gjennemførte om at ophæve Vaisenhuset og lægge dets Midler ind under en almindelig Pleieanstalt. Sverdrup og mange med ham saa heri en Krænkelse af den Pietet, som skyldtes Vaisenhusets Stifter Fredrik IV, og i sin Tale fremhæver han derfor, at Vaisenhuset, hvis Oprettelse hvilede paa Løfter til Gud, ikke kunde ophæves, uden at saadanne Indgreb vilde komme det hele Land dyrt at staa. Fundatsens Slutningsord nedbeder ogsaa Guds Vrede og uforbigjængelig haarde Straf over alle dem, som kuldkastede Fundatsen eller handlede imod den.

**) „Hvor vil De," skal han ifølge Reverdil have sagt til Struensee, da denne ytrede, at han kunde have Lyst til at trække sig tilbage fra Hoffet, „finde et Sted, hvor De blev Førsteminister, Kongens Yndling og Dronningens Elsker?"

og drev Gjøn med alle de Foranstaltninger til Flugt, som var trufne under de norske Matrosers Tog til Hirschholm*), begyndte han at lægge Raad op for at hæve sig selv paa sin Beskytters og fortrolige Vens Bekostning. Han vilde selv blive den almægtige Minister, som vilde tage alle Traade, de største med de mindste, i sin Haand, og ligesom Struensee vilde han grunde sin Magt paa Dronningens Gunst, idet han vilde opkaste sig til hendes Elsker. Men det lader dog af Reverdils Beretning nærmest til, at Grev von Osten var den, som stod bag Brandt igjen; ialfald var denne den, som først udkastede Planen til Iverksættelsen af den Hofrevolution, som Brandt i sit stille Sind pønsede paa. Reverdil fortæller nemlig, at von Osten lod ham kalde til Konference en Kveld, da Kongehuset var i Theatret, for at høre hans Mening om, hvad Situationen krævede; men denne viste en saadan Forsigtighed i sine Udtalelser, at v. Osten ikke var fornøiet med ham. Senere blev Brandt tilkaldt. Denne busede strax ud med sin Plan, der gik ud paa, at Kongen paa en Udflugt skulde bortføres fra Hirschholm, hvorefter Struensee skulde fængsles, dog saaledes at der senere hen gaves ham Adgang til at slippe over til Sverige. Dronningen skulde holdes i Forvaring i sine Værelser paa Hirschholm, og Brandt skulde nok finde Midler til at trøste hende for Tabet af Struensee. Men det hele blev dog til intet, og enten v. Osten eller Brandt — kanske endog begge — var da strax færdige til at gaa til Struensee med, hvad de saaledes havde søgt at udklække, idet de dog vidste at give andre, som de havde indviet i sin Plan, Skylden for det hele Rænkespil. Struensees Opførsel ved denne Leilighed var i høieste Grad agtværdig. Han viste nemlig de Mænd, som saaledes var blevne udpegede for ham som farlige Fiender, saa store Gunstbevisninger, som om de havde været hans bedste Venner; ja han omtalte ikke engang for dem, hvad der saaledes var bleven ham meddelt.

Eller — har Brandt ogsaa i denne Sag optraadt som Struensees Redskab for at undersøge Terrainet og saa bagefter bringe i Ulykke dem, mod hvem der viste sig grundet Mistanke for at omgaaes med Planer, der var farlige for den mægtige Minister? Det er ikke frit for, at man i Samtiden troede det.

*) Ved et af Hoffets Maaltider tog Brandt af Matrosernes Tog til Hirschholm Anledning til at spørge enhver af de Tilstedeværende, hvilken Haandtering de vilde slaa ind paa, ifald de skulde blive nødte til at fortrække fra Danmark. Dronningen sagde, at hun vilde træde op som Sangerinde, da hun virkelig sang meget smukt. Struensee vilde forpagte et eller andet afsidesliggende Gods og leve som Filosof. Brandt vilde vedblive at være Direktør for en Skuespillertrup. „Og De, min smukke Dame," sagde han til Generalinde Gähler, „De vilde ikke kunne være i Tvivl om, hvilken Levevei De skulde vælge, da De med Deres smukke Skabning vilde kunne tilbyde Dem som Model ved et eller andet Kunstakademi." Generalinden havde en Legemslyde, som hun med stor Kunstfærdighed forstod at skjule, saa hun troede den ubekjendt for alle. Struensee, der havde været Generalindens Elsker, likte dog tydelig ikke denne Spot lige saa lidet som den hele Samtale overhovedet.

Men hvad enten nu det ene eller det andet var Tilfældet, saa var og blev dog Brandts Skjæbne uopløselig knyttet til Struensees, og snart skulde da ogsaa det times ham, som skulde danne det sidste og sterkeste Sammenknytningsbaand mellem dem. Der havde længe været hvisket Mand og Mand imellem, at Struensee, Brandt og Dronningen samt det øvrige Hofpersonale hemmeligen mishandlede Kongen, og dette Rygte skulde faa Stadfæstelse ved et Optrin, som fandt Sted en Dag i November Maaned. Af Reverdils Optegnelser fremgaar det, at Kongen hyppig morede sig med at slaas med de Gutter, som var givne ham til Selskab, og herunder kunde det stundom spøge for de unge Stakkers Liv; men ihvorvel de var henviste til Selvforsvar, vogtede de sig dog altid for at slaa igjen, medmindre Kongen udtrykkelig forlangte det. Men alt dette havde dog et forholdsvis uskyldigt Præg i Forhold til det afskyelige Optrin, som indtraf paa det nævnte Tidspunkt, og hvis Enkeltheder vi vil lade Reverdil som et uforkasteligt Vidne berette.

"En Dag ved Dronningens Frokost opløftede Kongen, der næsten aldrig tog Del i Samtalen, pludseligt efter at have mumlet noget mellem Tænderne sin Røst og sagde, idet han efterlignede en Skuespiller i sin Trop: "Jeg giver dem en Livfuld Stokkeprygl. Det er Dem, jeg taler til, Hr. Greve! Hører De?" Denne Fornærmelse var aldeles uforanlediget, og som ægte Hofmand skjulte Grev Brandt, der var den Tiltalte, det Indtryk, den gjorde paa ham, ligesom ogsaa alle de Tilstedeværende taug, saa at kun deres Taushed udtrykte, hvad de følte. Et Øieblik efter tog Dronningen og Struensee Kongen til Side og talte meget levende med ham, men uden at blive hørte, og da Kongen kaldte paa mig, fulgte jeg som sædvanligt med ham. Efterat vi var bleven ene, sagde Kongen Intet til mig om sin Opbrusning, mod hvilken jeg heller ingen Forestillinger gjorde ham, saaledes som jeg vilde have gjort, medens hans Vanvid endnu var tvivlsomt. Men bagefter dadlede Struensee mig, fordi jeg ved at holde den ulykkelige Fyrste med Selskab havde ydet ham Trøst, som han udtrykte sig, da de havde villet, at Ensomheden skulde have været et Slags Straf for ham, eller at jeg i det mindste skulde have irettesat ham, — en Anskuelse, som de kun altfor fuldstændig gjennemførte i mit Sted. Efterat Dronningen og de to Grever var bleven enige om, at Kongen skulde have en Tilrettevisning, som kunde forskaane dem for lignende Optrin i Fremtiden, kom Struensee efter Sædvane for at løse mig af ved Arbeidstiden, d. v. s. naar der skulde skrives under, og sagde da til Kongen, at Grev Brandt var Adelsmand og ikke vilde undlade at kræve ham til Regnskab for den ham ved Frokosten tilføiede saa grove og offentlige Fornærmelse, hvortil Kongen svarede, at Brandt var en Kryster og ikke vilde vove at hævne sig for en Forhaanelse. "Da er han dog bestemt derpaa", sagde Struensee, "og Deres Majestæt behøver kun at bestemme, hvilket Slags Fyldestgjørelse De vil give ham." Efter Taffelet traadte Brandt ind i Kongens Gemak og sagde til de to Gutter, som holdt ham med Selskab, at

Dronningen vilde tale med dem, hvorpaa han efter saaledes at have stilt sig ved dem lukkede Døren i Laas og begyndte at foreholde Kongen den Forhaanelse, han havde tilføiet ham om Formiddagen og for hvilken han nu krævede Fyldestgjørelse, idet han overlod ham Valget af Kampmaaden, og efterat Kongen havde forkastet baade Kaarde og Pistoler, enedes de tilsidst om at slaaes med Næverne. Hidtil havde det kun været en Ubetænksomhed og en Dumdristighed, der til en vis Grad havde sin Berettigelse i den Maade, hvorpaa de tidligere Yndlinger havde behandlet sin Herre, der selv fandt stort Behag i den. Men under Slagsmaalet blev Brandt som rasende og glemte pludseligt saavel de Følger, som kunde opstaa af hans Raahed, som den Agtelse, han skyldte sin Herre baade som Konge og, hvad der er endnu naturligere for en ædel Sjæl, som en Ulykkelig, der er lige saa svag i aandelig som i legemlig Henseende, saa at han slog ham uden Medlidenhed, fornærmede ham med Ord og truede ham paa groveste Maade, bed ham, kastede ham til Jorden og tvang ham til at bede om Naade, hvorpaa han forlod ham aldeles mørbanket og endnu mere forskrækket."

Da Brandt bagefter fortalte Struensee om sin lumpne Ugjerning, sagde denne kun: "Det er godt. Nu kan vi da være rolige. Men vi faar passe paa, at ingen faar vide noget om det." Men Kongen sagde til sin Kammertjener, hvor mørbanket han var bleven af Brandt, som han fra nu af hadede i endnu høiere Grad end før, og snart var det, som Tilfældet gjerne er med skandaløse Optrin ved Hofferne, udover den hele By, at Brandt havde rundjulet Kongen. Men det forargeligste af det hele var, at Brandt et Par Dage efter begaaet Udaad, netop som denne spurgtes blandt Folk, udnævntes til "Grandmaître de la Garderobe," hvorved han fik Overhofmarskalks Rang og Titel af Excellence.

Struensee merkede mere og mere for hver Dag, som gik, hvorledes det ulmede i Grunden under ham, og Skrækken for, hvad der kunde times ham, gjorde ham næsten halvgal. En paabegyndt Reform kunde han atter lade falde, saasnart han kom under Veir med, at Folk slet ikke likte den. Mænd, som han før havde set ned paa med Foragt, søgte han nu at knytte til sig. Han veg aldrig fra Majestæternes Side, og naar han sammen med dem maatte besøge Kjøbenhavn, var Vognen altid omgiven af sterk Eskorte, og Galop var det Tempo, hvori Kavalkaden stedse maatte bevæge sig. Vagternes Antal var i Regelen fordoblet, naar Struensee og Kongeparret opholdt sig paa Kjøbenhavns Slot eller i Theatret; til Kommandant i Kjøbenhavn udnævntes Generalmajor Gude, en feig, næsten affældig Olding, som i et og alt vilde komme til at rette sig efter Underkommandanten, Struensees Ven Falkenskjold. Man hørte, at Kanonerne ved Hovedvagten var ladede med Kartætsker, og at andre, der var ladede paa samme Vis, holdtes i Beredskab paa Tøihuset. Det hed sig ogsaa, at Struensee havde villet afvæbne Borgerskabet; men da Stadshauptmanden skulde have erklæret, at Borgerne

i Mangel af Bøsser vilde betjene sig af Sabeltene, lod man dette fare. Folk stod nemlig i den faste Tro, at Struensee omgikkes med Planer til en Statsomvæltning, som skulde gaa ud paa at faa Kongen afsat eller paa anden Maade ryddet af Veien, hvorefter han selv vilde ægte Dronningen og opkaste sig til Rigsforstander. I disse Indbildninger bestyrkedes man ved et i høieste Grad uklogt Skridt, som Struensee ved Juletider 1771 foretog.

Mod Generalitetskollegiets Forestillinger var under 24de Mai 1771 den af to Eskadroner bestaaende Hestegarde bleven opløst. Dets Officerer og Underofficerer var dels blevne ansatte i Fodgarden eller ved de andre Rytterregimenter, dels gaaede af paa Vartpenge. Ved de norske Matrosers omtalte Tog til Hirschholm havde enkelte af de afskedigede Hestgardister gjort fælles Sag med dem. Et halvt Aars Tid bagefter kom Raden til Fodgarden, der for den største Del bestod af hvervede eller fra de nationale Infanteriregimenter afgivne Nordmænd. Under 21de Decbr. 1771 befalede Struensee i Kongens Navn, at denne skulde opløses, og at dens fem Kompagnier skulde fordeles som Grenaderkompagnier til de fem i Kjøbenhavn garnisonerende Regimenter, danske og norske Livregiment samt Kongens, Falsters og Holstens Regiment. Med denne Fordeling af Livvagten var det dog ikke Meningen, som man paastod, at fjerne Nordmændene, som var Kongen med Liv og Sjæl hengivne, aldeles fra Vagtholdet ved Slottet og overlade dette til hvervede tyske Tropper.

Det fortælles, at Chefen for Fodgarden, Oberst og Kammerherre Haxthausen om Natten mellem den 23de og 24de December modtog Befalingen om Gardens Opløsning, og han skal da strax have ladet Underofficererne vække de Menige, der førtes frem for ham i Halvtropper paa ti Mand. Efterat han under Taarer havde meddelt den første Halvtrop Sagens Sammenhæng, lod han den føre hen til en af Livregimenternes Kaserner. Det samme gjentog sig med de følgende Afdelinger. Men da de tre første Halvtropper var samlede i en af Kasernerne, kom de overens om at slaa sig løs og bryde ud af Kasernen, og det lykkedes dem.

Paa Vagtparaden, der holdtes paa Kongens Nytorv, stod om Formiddagen en Afdeling af Livvagten, 300 Mand, opstillet. Efterat Ordren om Gardens Opløsning var oplæst, traadte Officererne af og afløstes af andre fra de fem Regimenter. Men da Fanen skulde bortføres, satte Gardisterne sig til Modværge og tog den tilbage. "Det var deres Fane," raabte de, "til den havde de svoret, og for den vilde de ofre Livet. Deres Kapitulation forpligtede dem ikke til at tjene i de andre Regimenter, men kun i Garden. Enten skulde man oprette en ny Afdeling for dem eller helt give dem Afsked. I Garden var de desuden fritagne for at straffes med Stokkeprygl og at løbe Spidsrod, derimod ikke i de andre Regimenter. Til disse havde man hidtil kun sendt dem, der havde opført sig slet. Hvilken Forbrydelse havde da nu hele Garden gjort sig skyldig i? Det var kun et

Aar siden, at en Parolbefaling havde forbudt dem at søge Værtshus med de smaa Regimenters Soldater eller overhovedet at omgaaes dem. Kongen skulde bare have dette at vide; han vilde ikke taale slig en himmelraabende Uretfærdighed mod dem." Deres tidligere Officerer søgte nu at tale dem til Rette; men de fik kun det Svar, at de ikke længere havde noget at sige, da de havde fundet sig i at gaa over til de andre Regimenter. Da nu Kommandanten Generalmajor Gude vilde sætte de gjenstridigste af dem paa Hovedvagten, lod de ham høre, at de havde sin egen Arrest paa Kristiansborg Slot. Did togede de da med Fanen i Spidsen. Men de Gardister, som blev tilbage paa Kongens Nytorv, og de bagerste af den aftogende sluttede Afdeling, blev omringede af de andre Regimenters Soldater og slæbtes under voldsom Modstand hen i Hovedvagten. Neppe fik deres Kammerater, der var afmarscherede mod Slottet, dette at vide, før de gjorde helt om og satte dem i Frihed, hvorpaa de fortsatte sin Marsch mod Slottet. Under denne Tummel var en Gardist bleven dræbt; men flere af Modstanderne saaredes.

Paa et andet Sted af Byen, hvor to af Gardens Kompagnier skulde opløses, modtoges Befalingen med insubordinære Demonstrationer, og da Oberst Køller med Magt vilde bortføre dem, fældte de Bajonet mod ham og havde utvivlsomt spiddet ham, hvis ikke en af deres tidligere Officerer havde lagt sig imellem.

Imidlertid fandt der voldsomme Optøier Sted ved Kristiansborg Slot. Her var den Afdeling af Garden, som havde holdt Vagt, allerede bleven afløst af Folk fra det Livregiment, som kommanderedes af Falkenskjold. Den befandt sig allerede paa Veien til Livregimentets Kaserne, og da den Officer, som havde havt Vagten, fjernede sig, tog en Underofficer Kommandoen og befalede, at man skulde vende tilbage til Vagtstuen paa Kristiansborg. En Officer, en Kammerherre Lercker, der sandsynligvis havde at paase, at Vagtkompagniet forføiede sig pent hen i Kasernen, drog da Kaarden for at tvinge Afdelingen til at gjøre Heltom; men ham tog en af Fodgardisterne i Brystet og hvælvede overende i Rendestenen.

Udenfor Kristiansborg samledes nu efterhaanden de forskjellige Afdelinger af Fodgarden. Porten blev sprængt — efter Sagnet af den kjæmpesterke Selbyg Jon Bjørnssøn ("Lille Jo Bønsa") —, og nu trængte Gardisterne ind og satte sig i Besiddelse af Vagtstuen, hvorfra de fordrev Vagtafløsningen. Herunder blev Kommandanten, som var kommen til, trykket op mod Muren og fik Parykken revet af Hovedet. I sit Digt "Tanker over Juleaftens Feide" skildrede Jakob Langebek senere hen dette Optrin paa følgende Maade:

"Det store Kristiansborg imidlertid berendtes;
Det til en formelig Beleiring strax omvendtes,
Kort sagt: de løbe Storm og toge Slottet ind,
Slotsvagten var det Punkt, som rørte deres Sind.

Her kom det til et Slag, der gjældte Tydskens Pande,
Her hjalp det lidet at ved "Høll und Teufel" bande,
Nei Næven maatte til, Gevær og Flint herud,
Sex tydske, leider! blev een Normands Karreklud.

Et Optrin gjøres af de høie Officerer,
Gaar det saa oftere, de af Honneur creperer.
En fnøs, en truede, en anden slog i Bord,
Men hver fik Texten læst i faa og danske Ord.

En tog til Kaardegreb, ham Nordmand tog i Brystet:
Hvad tænker, Stakkel, Du? og ham en Smule rysted;
Ei Oberst, General var for den Næveret,
Langt bedre det dem gaar i Damers Kabinet."

Fra Hovedvagten var der imidlertid til Fredriksberg sendt en Afdeling for at forebringe Gardens Klagemaal for Kongen. De forsøgte først at komme igjennem Vesterport; men da der her var truffet kraftige Foranstaltninger til at hindre dem i deres Forehavende, lagde de Veien gjennem Nørreport. For ikke at blive antastede af de udsendte Rytterpatruljer formerede de under Marschen Firkant mod Rytteri. Men paa Veien mødte Gardisterne Kongen, som ledsaget af Reverdil alene var ude for at kjøre; hans hele Følge forøvrigt bestod af Forrideren og Kudsken. En af de tidligere Gardeofficerer, der var fulgt med, for at se, hvorledes det hele vilde løbe af, formanede Gardisterne til ikke at skræmme Kongen, som let kunde komme paa de Tanker, at de havde ondt i Sinde. Det gjorde de heller ikke. De stillede sig op i to Rader langs Veien og lod den kongelige Vogn passere. "Hverken Hs. Majestæt eller jeg", skriver Reverdil, "havde endnu faaet nogen Underretning om, hvad der foregik, og den lille Afdelings ydmyge Miner var langt fra at vække Formodning om Oprør." Rygtet om Gardisternes Komme havde imidlertid paa Fredriksberg vakt den største Angst blandt Hoffets Personale, og Struensee daanede rent af Skræk.

"Ak, raabtes — Greven — ak! han blegner, ak, han daaner!
Er ingen dog, som os lidt Vand, en Snelle laaner.
Pak ind, pak ind, afsted, fahr nach Hirschholmen zu,
Der er vort faste Slot, der frelses jeg og du."

Da Gardisterne naaede frem til Fredriksberg, modtoges de af Dragoner, som slog Kreds om dem. Men de lod sig ikke forbløffe af det, men krævede at faa Kongen i Tale. Hoffet sendte da Major Arenfeldt, der tidligere havde været Gardeofficer og som saadan var meget afholdt, ud til Gardisterne, for at høre, hvad de vilde. "Livvagt eller Afsked!" lød Svaret; men i sidste Tilfælde vilde de have frit Lov til at drage, hvorhen de vilde. Majoren kom da om lidt igjen ud og meddelte, at Kongen havde tilstaaet dem det sidste; "Kongen vilde ingen tvungne Folk have", hed det. Med dette Svar begav de sig da bort, og et Kompagni af Garden lod sig derefter afvæbne paa Kasernen, som

de derefter forlod. Men den Del af Livvagten, som havde besat Kristiansborg, lod sig ikke affspise med mundtlig Afsked; de vilde alle have behørigt Pas, underskrevet af Kongen selv og med det kongelige Segl for. Tre Regimenter Fodfolk og to Eskadroner Rytteri omringede nu Slottet; men det brød Gardisterne sig intet om, og de blæste til Truslerne om, at det skulde spøge for deres Liv, hvis de ikke gav Kjøb. De vilde ikke underhandle med Hoffet gjennem andre end sine tidligere Officerer, der var de eneste Militære, som fik Adgang til dem. Kjøbenhavnerne og Matroserne, der lagde sin Sympathi overfor dem for Dagen paa forskjellig Vis, modtog de derimod med aabne Arme. Fra de første sendtes der dem nemlig Forfriskninger af alle Slags, og hvad de sidste angaar, saa var de paa Landsmandskabets Vegne villige til at yde dem en Haandsrækning, om det kneb:

"Matrosen flokker sig i alle Udenverker,
Med fyrig Aand ser til, med opbragt Øie merker:
Slaar, Karle! I har Ret; vi staar som Venner bi;
Lad dem kun true jer med Død og Slaveri!"

Saasnart Struensee havde set Gardisterne drage bort fra Fredriksberg, blev han strax igjen fry, og han sendte endog Generalitetet en hoven Skrivelse af følgende Indhold: "Som Officerer maa De kjende Midlerne til at skaffe Dem Lydighed, og Kongen venter, at Vagtstuen førend Midnat er ryddet for oprørske Soldater." Men hvad skulde Officererne gjøre? Da Kommandanten General Gude kom for at foreholde Gardisterne deres Pligter, puffede de ham simpelt hen ud gjennem Slotsporten med den Besked, at han var en "gammel Kjærring, som intet havde at sige."

Om Kvelden lod det til, at der vilde blive Alvor af. Der blev under Trommeslag bekjendtgjort, at Byens Besætning skulde forblive paa Venene Natten igjennem, og at Dragonerne skulde patruljere gjennem Gaderne. Men paa Kristiansborgs Slot boede Dronning Juliane Marie, hendes Søn Arveprins Fredrik og dennes Farfaders Søster Charlotte Amalie. Det saa saaledes ud til, at ogsaa disse skulde komme til at være med i Legen. Men det havde de ingen Lyst til, og de begyndte derfor ogsaa at underhandle med Gardisterne ved Kammerjunker Bülow, der havde tilhørt den opløste Hestgarde, og det lykkedes denne at bringe Forlig tilveie. Ved dette fik Gardisterne sine Krav opfyldte. Julemorgen var de fornødne Afskedspas trykte, udfyldte, underskrevne af Kongen og forsynede med hans Segl. Hver Gardist fik sin Uniform til Arv og Eie, tre Rigsdaler i Gratiale og Eftergivelse af de Forskud, som de maatte have faaet af Krigskassen. De gamle Officerer bandte og svor paa, at havde det staaet til dem, saa skulde hver tiende Mand være bleven skudt. Thi hvorledes skulde Mandstugt paa slig Vis kunde opretholdes? De havde imidlertid let for at brumme; men det lader dog til af alt, hvad man kan se af Julekveldens Begivenheder, at dette ikke saa let havde ladet sig gjennemføre. Saasnart Gardisterne havde faaet sine

Afskedspas, drog de bort fra Slottet, som de havde holdt besat i 24 Timer. Nogle tog Tjeneste ved andre Regimenter; somme blev gaaende og slænge i Kjøbenhavn for at være med i de Begivenheder, som de følte var forestaaende; men de fleste drog hjem til Norge. Afreisen foregik anden Juledag, og da tog Kjøbenhavnerne og Matroserne en rørende Afsked med dem. Gamle General Gude skulde igjen ud for at holde Orden; denne Gang blev han reven af Hesten og insulteret paa forskjellig Vis. Men det var ikke Nordmænd, som gjorde det.*)

---

*) Hvorvel der findes ikke saa faa Beretninger om disse tumultuariske Optrin, som kaldes Juleaftensfeiden, er det ikke saa let at faa Overblik over Opstanden i dens Helhed. Til Supplering af ovenstaaende Skildring, for hvilken en Afhandling af F. Bajer er lagt til Grund, kan hidsættes to Breve, der findes i det Deichmanske Bibliotheks Manuskriptsamling og tidligere af H. J. Huitfeldt er meddelte i Illustreret Nyhedsblad for 1861. Det første af disse lyder saaledes:

„Vi har denne Uge havt en Juleaften, hvis Lige aldrig i Kjøbenhavn er set. Livgarden tilfods blev reduceret, og Folkene skulle stikkes under de smaa Regimenter. Den kongelige Ordre blev først oplæst for Vagten paa Slottet, og et Detachement Grenaderer kommanderet at afløse dem. Men disse Grenaderer blev af Livgarderne modtagne med Bajonetterne paa Flinterne og nødte til at retirere. Og hvad Ordren angik, sagde Garderne, at Skjelmerne havde givet den og ei Kongen, og at de først vilde tale med Kongen selv.

Den nye Kommandant Generalmajor Gude kom derpaa tilhest for at stille dem tilfreds, og som han vilde ride ind paa Slottet, satte de Bajonetterne imod ham og sagde, at saalænge Kongen ei selv havde aftakket dem, var de endnu hans Garde og taalte ikke, at nogen anden end det kongelige Herskab red eller kjørte ind paa Slotspladsen. Kommandanten maatte derpaa stige ned af Hesten, som han bad en af Garderne holde, men fik til Svar, at de ei var hans Drenge, og at de tjente Kongen og ei ham. Da han saa gav dem gode Ord og formanede dem til at lystre Kongens Befaling, svarede de: „Gaa du Fanden i Vold, din gamle Ræv, dig kjender vi nok; Djævelen gale i dig!“ — hvorpaa han meget fornuftigt pakkede sig bort. Imidlertid havde hele Korpset, bestaaende af 500 Mand, næsten alle norske Folk, samlet sig og kom marcherende i største Orden til Slotspladsen. Imedens enhver marcherede fra sit Kvarter og til deres sædvanlige Samlingspladser, gik der Patrouiller fra Hovedvagten for at bringe nogle af dem op. En norsk Mand blev attaqveret af en Underofficer og 4 Mand og slog dem alle af; nogle af dem havde man dog faaet i Vagten; men da hele Korpset marcherede over Kongens nye Torv, detacherede de nogle Mænd, som attaqverede Hovedvagten, slog dem af og tog deres Kammerater ud. Da hele Korpset var kommen til Slotspladsen, forefandt de Slotsporten tilspærret, men de forcerede den ved første Anfald og konjungerede sig med deres Kammerater. Imidlertid stimlede en Mængde Pøbel paa Slotspladsen, mest Matroser, som raabte til Garderne, at de skulde holde sig brav; de skulde, Djævelen gale i dem, staa dem bi, om det gjordes nødig. Den forrige Chef for Garderne, Baron Haxthausen, fik derpaa Ordre at stille dem tilfreds. Han forefandt dem alle i den største Orden med opplantede Bajonetter, trækkede Kaarden og kommanderede: „Richtet euch! Præsentire das Gewehr! Gewehr beim Fuss!“ — hvilket de alle lystrede. Derpaa kommanderede han: „Bajonette von Lauffe!“ — men istedenfor at lystre, svarede de alle som en Mand: „Nei, Pine og Død, gjør vi ikke.“ — 200 Mand blev derpaa detacheret til Fredriksberg for at tale med Kongen, de øvrige 300 blev paa Slottet, besatte alle Poster med Skildvagter og

Det var ingen lystig Jul for Struensee og Hoffet dette Aar. Man lagde Merke til, at Kongen og Dronningen var i Kirke anden Juledags Formiddag; men til Theatret vovede ingen sig om Kvelden, og Forestillingen maatte gaa for sig uden Hoffets Nærværelse. Da Struensee, Dronningen og

---

holdte sig ellers stille; men de havde lagt over, at ifald de ikke fik favorabelt Svar paa Fredriksberg, skulde de samtlige indtage Tøihuset for det første.

De, som skulde marchere til Fredriksberg, blev anførte af en Tambur. Da de kom til Vesterport, var Porten lukket og Vindelbroen optagen, men de skyndte sig derfra og hen til Nørreport, førend den blev tillukket, og marcherede igjennem, uden at Vagten turde sætte sig derimod. Da de kom paa Veien til Fredriksberg, blev et Detachement Dragoner af det saakaldte „Flyvende Korps" skikket imod dem. Da Garderne blev dem var, formerede de strax Bataillon quarré og satte sig i Positur til at tage imod dem med Bajonetterne, men raabte i Forveien til dem, at de skulde holde sig tilbage og lade dem gaa sin Vei; de havde ei isinde at gjøre noget ondt. — Paa Fredriksberg var Porten lukket, men de fik den snart aabnet. Man spurgte dem, hvad de vilde, hvortil de svarede, at de vilde intet andet have end deres Afsked; Kongen havde engageret dem til sin Livgarde og ikke til Musketerer, hvorfor han og burde give dem deres Afsked, naar ei han brugte deres Tjeneste efter Engagementet. De blev derpaa svaret, at de skulde alle faa Afsked, og at de skulde gaa tilbage og holde sig rolige. Med dette Svar marcherede de bort og bragte deres Kammerater det. De overlagde da Sagen, og hvad de videre havde at gjøre. De syntes, det var ikke sikkert at gaa fra hinanden, og befrygtede, at naar man først havde faaet dem adspredt, man maaske ikke holdt dem, hvad var bleven lovet, men og vilde have dem straffede, hvorfor de besluttede at blive sammen, indtil enhver især havde faaet sit Pas og Afsked. De blev derfor paa Slottet den hele Dag og følgende Nat, imedens deres Afskeder blev færdigskrevne. Imidlertid blev dem fra adskillige af Borgerskabet skikket Mad, Drikke og Penge. — Samme Aften vidste de, at der skulde være fransk Komedie, hvor Herskabet ventedes, da de havde isinde at ville talt med Kongen, og sagde derhos, at naar de fik en vis Mand fat, skulde det blive den sidste Komedie, han skulde se i sine Dage. Men da han rimeligvis havde Lyst til at se flere Komedier, fandt han raadeligst at blive borte, og Kongen kom der heller ikke. Om Natten var det ei muligt at holde nogen Matros i sit Kvarter; ungefær 600 havde samlet sig paa Ridebanen for at passe paa, hvad der gik for sig ved Livgarden, de øvrige løb om paa Gaderne.

Morgenen derpaa fik de alle sin Afsked, 3 Rdlr. i Reisepenge og beholdt sine Munderinger, hvormed den hele Larm havde Ende."

En Del andre ret interessante Detailler meddeles i det andet Brev, hvoraf følgende hidsættes:

"Mandag den 23de December modtog Gardeofficererne den Befaling, at Gardens Regimenter den følgende Dags Morgen skulde med Officerer og alt annekteres Infanteri-Regimenterne. Numsens Kompagni var det første, som skulde lide denne Skjæbne, men Folkene gjorde Oprør og kastede Gevær og Sabel fra sig, idet de sagde, at de vilde tjene Kongen som Gardister efter sit Engagement og ikke som Musketerer, hvorpaa de alle blev satte i Arrest. Derpaa kom Holtens Kompagni, som forsvarede sig med Bajonetten, gik gjennem hele Byen og derpaa indesluttede sig paa Slottet. Da Vosś's Kompagni, som var paa Vagt, saa, at man tog Fanerne bort for at bringe dem til Arsenalet, greb Soldaterne sine Geværer, og man havde den største Møie med at forhindre dem fra at følge Fanerne; de sagde, at de altid vilde blive disse og ingen andre Faner tro, og at deres Ære nødte dem til at følge disse. Efterat man havde forhindret dem herfra, indesluttede de sig ligeledes paa Slottet og svor paa ikke

forskjellige af Hoffets Herrer og Damer Nytaarsaften skulde ind til Theatret, hørtes der nogle Geværskud; det var nogle Kjøbenhavnere, som skjød det nye Aar ind. I Vognen begyndte de alle at skjælve og bæve i den faste Tro, at nu var den Revolution, som alle frygtede, i fuld Gang. Der var imidlertid endnu levnet Struensee og Dronningen nogle Uger og Dage til at danse sin Tarantel paa Skorpen af den sydende Vulkan.

at udlevere sine Geværer. Snibkompagniet forsøgte at befri Numsens Kompagni fra Hovedvagten, hvor det var arresteret, og sloges til den Ende med Vagtens Besætning og forcerede Indhegningen deromkring, da man pludselig fik den Tanke at gaa til Fredriksberg.

De havde Dømmekraft nok til at indse, at Vesterport vilde være enten tillukket eller altfor vel bevogtet, og af den Grund gik de til Nørreport, hvor de slog Vagten af, og da de i Fredriksbergalleen faldt paa, at man vilde sende Dragoner for at møde eller forfølge dem, valgte de sig en Anfører, der lod dem danne en **quarré**, da han ved Exercitierne havde lært, at man skulde modtage K..valleriet med en **bataillon quarré**, og saaledes kom de da til Slottet, hvor de opstillede sig med Geværet paa Skulderen i den bedste Orden i den Hensigt at faa tale med Kongen. Da Arenfeldt saa sit Kompagni gaa til Fredriksberg, kom han dem i Forkjøbet ad en Gjenvei for at give Struensee Underretning herom; denne sendte den jourhavende Adjutant ud til disse Folk for at sige dem, at Kongen ikke vilde tvinge nogen til at tjene ham, og at de skulde erholde sin Afsked, hvorpaa de fredelig og meget fornøiede vendte tilbage. I alle de Gader, de passerede, kom Borgerne ud af sine Huse for at give dem Penge og overvælde dem med Lovtaler. De, som havde indesluttet sig paa Slottet, var ikke saa lette at berolige. Gähler og Gude gik til dem, smigrede og roste dem og viste dem et Papir, ifølge hvilket de skulde erholde sin Afsked, dersom de vilde gaa fra hverandre i Stilhed; men de spottede derover og sagde, at det kun var et Kneb, og at de først gik sin Vei, naar de havde set Kongens Underskrift. Da intet kunde rokke dem, blev der endelig givet Befaling til, at Garnisonens Grenaderer skulde samle sig med ladte Geværer og, dersom hine ikke inden Kl. 2 om Natten havde forladt Slottet, skulde der skydes paa dem i det Værelse, hvor de var forsamlede. Dette og mange Overtalelser fra forskjellige Kanter bevægede dem endelig til at gaa hjem hver til sit, men gjentagne Gange gav de hverandre Løfte om, at de den følgende Dag vilde samle sig igjen, hvis man ikke holdt Ord mod dem, hvorfor man endnu samme Nat meddelte de uroligste sin Afsked. Medens de opholdt sig paa Slottet, havde Borgerne sendt dem Steg, Brød og Vin, idet de derhos stadigen opmuntrede dem til at holde Stand. Matroserne var strax paafærde og svor paa, at det første Skud, som de hørte affyres mod Gardisterne, skulde for dem være et Tegn til at nedsable hele Garnisonen, og Onsdag den 25de om Morgenen lod Flaadens Tømmermænd, som udgjør en anseelig Mængde, Gardisterne bede, at dersom de endnu havde noget at klage over eller dog nogen Grund til Misfornøielse, de da vilde underrette dem derom; i saa Fald skulde de i dem finde tapre og sande Landsmand. Paa denne Maade fik de sin Afsked og sin Frihed; man siger nu, at man uopholdelig vil lade dem forlade Byen og føre dem til Hillerød, men dette vil uden Tvivl foraarsage ny Allarm. Gardisterne har ikke villet lade sig afløse af Grenadererne; da Officererne saa dette og begreb Meningen, sendte de Underofficerer til dem, af hvilke de uden Vanskelighed lod sig afløse."

I de norske Bygder fortælles der endnu den Dag idag Sagn om disse Begivenheder, saaledes som de blev skildrede af hjemvendte Gardister. Nogle af disse findes optagne i L. Daaes Norske Bygdesagn, i Segnir fraa Bygdom II, i O. Stv. Hansens Bygdefortælling o. fl.

Der var imidlertid af Struensees Modstandere bleven udfoldet et energisk Arbeide paa at faa Grunden under ham og hans hele Styre undermineret.

Det var Struensees store Feil, at han for selv at komme tilveirs stødte Venner og Beundrere fra sig og forvandlede dem til bitre Fiender. Blandt dem var nu ogsaa Grev Rantzau-Ascheberg, der havde drømt om at blive den første Mand i Staten, medens Struensee skulde være den anden. I Stedet havde denne ikke blot fjernet ham fra enhver Befatning med de udenrigske Anliggender; men selv i Krigssagerne var hans Indflydelse bleven meget mindre end den, Struensees Venner Generallieutenant Gähler og Oberst Falkenskjold havde. En saadan Tilsidesættelse, Utaknemmelighed eller hvad det nu kunde være, var Rantzau-Ascheberg ikke Mand til at finde sig i.

Helt fra Sommeren 1771 havde Rantzau begyndt at lægge Planer til at faa Struensee styrtet. Herunder kom han snart i Forbindelse med Magnus Beringskjold. Denne var en Kjøbmandssøn fra Horsens, der havde en meget eventyrlig, skjønt just ikke smuk Løbebane at se tilbage paa. Han havde en Tid gjort Tjeneste som dansk Agent i Rusland, var senere bleven optagen i den tyske Adelstand og havde ved Krongodsernes Salg i Danmark ladet sig tilstaa det nuværende Marienborg paa Møen. Han kunde imidlertid ikke opfylde de Vilkaar, som var fastsatte ved Salget, og da han ovenikjøbet mødte Regjeringen med Vold og Trods, beordrede denne Generalfiskalen til at tiltale ham. Nu blev Beringskjold rent balstyrig af Harme, og han slog om sig med store Ord om, at Regjeringen dyrt skulde bøde for sin Fremfærd med ham. Det lader vel ikke til, at mange ansaa hans Trusler for at være overvættes farlige; men allerede i Løbet af synes han og Rantzau at have fundet hinanden. Hvad deres Planer har gaaet ud paa, er dog ikke let at komme efter; foreløbig maatte de dog søge at knytte til sig Mænd, der nød større Agtelse end de selv. Men det lod ikke til, at de, som de henvendte sig til, vilde have noget med dem at gjøre. Saaledes undslog baade Bernstorff og Grev Moltke sig for at deltage i Forsøget paa at styrte Struensee. Heldigere var de derimod i at hverve høitstaaende Militære for Sammensværgelsen, idet Regimentcheferne Hans Henrik Eickstedt og Oberst Gustav Ludvig Køller sluttede sig til dem. Den første af disse var en Mand af løse Sæder, men alligevel i mange Henseender et ret respektabelt Menneske; den anden var derimod heltigjennem en raa og brutal Hugaf.*) Denne sidste kom snart til at overtage Ledelsen af Sammensværgelsen.

Alle de Forsøg, som i Løbet af 1771 blev gjorte for at drage Enkedronning Juliane Marie og Arveprins Fredrik op i Sammensværgelsen, var frugtesløse. Det var først, efterat Fredrik V's forhenværende Kammertjener

*) Mest bekjendt var Køllers Navn bleven blandt Kjøbenhavns Publikum ved den energiske Maade, hvorpaa han i Theatret den 2den November 1771 var optraadt til Forsvar for en uheldig dramatisk Forfatter (Trønderen Nils Krog Bredal), hvis Stykke man vilde pibe ud.

N. J. Jessen var vundet, at det skulde lykkes de Forbundne at formaa disse til at lytte til deres Forestillinger om, hvilken Fare Landet svævede i ved de høitflyvende Planer, hvormed Struensee omgikkes. Hertil kom da ogsaa, at der ymtedes om, at deres egen Sikkerhed ved den forestaaende Tingenes Forandring skulde være truet. Suhm sendte Enkedronningen Afskrift af den Proklamation, som skulde udfærdiges, naar Struensee havde formaaet Kongen til at abdicere, og fra flere andre Hold, der heller ikke stod i Forbindelse med Sammensværgelsen, meddeltes der hende saa mange foruroligende Efterretninger, at hun tilsidst saa sig nødt til ad Omveie at træde i Forbindelse med de Sammensvorne. Først den 12te Januar 1772 synes Enkedronningen og Arveprinsen at have gjort fælles Sag med de Mænd, der havde udkastet Planerne til at styrte Struensee, og Professor Ove Guldberg, der tidligere havde været Arveprinsens Lærer og i disse Dage udnævntes til hans Kabinetssekretær og Kasserer, blev nu den, der paa hendes Vegne blev Sammensværgelsens egentlige Leder. Fra den 13de til den 16de Januar holdtes der nu daglig Møder dels hos Enkedronningen, dels paa andre Steder, hvor Rollerne fordeltes og Udførelsen af Planen indtil dens mindste Enkeltheder aftaltes. Om Natten til 17de Januar, da Køllers Regiment havde overtaget Vagtholdet paa Slottet, skulde Minen springe. Ihvorvel Sammensværgelsens hele Sammenhæng endnu ikke kan siges at være fuldt belyst i sin Helhed, tør det dog antages som sikkert, at Rantzau og Beringskjold, fra hvem den fra først af var udgaaet, kun kom til at spille en underordnet Rolle. Selve Ledelsen af Omvæltningen laa i Guldbergs og Oberst Køllers Haand.

Om Aftenen den 16de Januar var der til langt paa Nat holdt Bal paa Kristiansborg Slot, hvor Hoffet nys før havde taget Bolig. Alt var her tilsyneladende gaaet roligt for sig. Dronningen havde været særdeles oprømt og livlig og havde danset dels med sin Elsker, dels med Arveprins Fredrik. Ballet var sluttet, og Slottet hvilede i dybeste Fred.

Men lidt før Kl. 5 om Morgenen drog der fra Enkedronningens Værelser ud en liden Skare, der tog Veien til Kongens Værelser. I Spidsen gik Kammertjeneren Jessen, der skulde vise Vei, og Guldberg, der i en Muffe bar de Ordrer, som Kongen skulde underskrive. Efter dem fulgte Enkedronningen og Arveprins Fredrik.

Uden at møde den ringeste Modstand slap de ind i Kongens Værelse. I dødelig Angst for denne op, men da der blev ham sagt, at man var kommen for at frelse ham, hans Slægt og hans Undersaatter af en stor overhængende Fare, fandt han sig i alt, hvad man paalagde ham at gjøre. Uden at sige et eneste Muk underskrev han paa Sengen den Fuldmagt, som blev ham forelagt. Derefter blev han ført op i Enkedronningens Værelser, hvor han med egen Haand efter Diktat skrev Ordrerne til Fængslingen af Struensee, Dronningen, Brandt og forskjellige andre.

Uden at give sig Tid til at vente, til Kongen havde faaet Fængslingsordren udstedt, var Oberst Køller ilet hen til Struensees Værelser med flere af sine Officerer og en Afdeling Grenaderer. Døren lukkedes lydløst op, og Struensee blev først vækket af sin dybe Søvn, da Køller stod over ham. Struensee forlangte vel at faa Kongens Arrestordre at se; men Køller, som ingen saadan havde, indlod sig ikke paa slige formalistiske Bagateller og truede med Sabelen i Haand Ministeren til at lystre, hvad han befalede ham.

Nogle Øieblikke efter blev Brandt, der ogsaa havde Bolig paa Slottet, arresteret, hvorhos ogsaa forskjellige andre Mænd, som antoges at være vidende om eller at have Del i Struensees Planer, blev sat fast. Blandt dem var Generallieutenant Gøhler og Frue, Falkenskjold, Kontreadmiral Hansen, Oberstlieutenant H. J. Hesselberg, Struensees Broder, Legationsraad Sturtz, Livmedikus Berger, Lieutenant Aboe o. fl.

Dronningens Fængsling blev iverksat af Grev Rantzau-Ascheberg, der samme Aften nær havde forraadt de sammensvornes Planer for Struensee,*) og som nu halvt nødtvungen maatte være med. Enkelthederne herved er i høi Grad oprørende, og man kunde næsten fristes til at kalde Rantzaus Optræden ved denne Leilighed for det styggeste af alt, hvad der i Nattens Løb fandt Sted. Saasnart Rantzau havde modtaget den kongelige Ordre til Dronningens Fængsling, begav han sig til hendes Værelser, hvor han leverede den til en Kammerjomfru og bad hende overbringe den til Dronningen og melde hans Komme. Halv paaklædt og i største Skræk kom Dronningen strax efter ud og forlangte at føres til Kongen; men Greven bad hende om paany at gjennemlæse Ordren, da hun vilde se, at den var fra Kongen selv. Et Blik paa Papiret overbeviste hende da ogsaa derom, og harmfuld kastede hun det fra sig med de Ord: "Ja, jeg ser, at han selv har skrevet det." Hun bad da om at faa tale med Struensee og Brandt. "De Fugle har vi alt i Bur!" lød Rantzaus Svar. Nu vilde Dronningen redde sig ved Flugt og ilede fra den ene Dør til den anden. Men overalt stod der Officerer paa Post. Rantzau paatog sig da en skinhellig blufærdig Mine og foreholdt hende, at hun gjorde rettere i at klæde sig paa end at flyve slig omkring, og Dronningen udbrød da: "Man behandler mig som et Dyr og ikke som en Dronning. Jeg har

*) Rantzau kom om Aftenen, medens man ved Slottet havde det som mest travelt med de sidste Forberedelser til Ballet, to Gange til Struensees Broder Justitsraaden, som det dog ikke skulde lykkes ham at faa i Tale. Den sidste Gang lagde han efter sig en Seddel, hvori han i de mest uforbeholdne Udtryk om, at der var Fare paa Færde, bad om at faa en Samtale med Struensee før Midnat. Da de Sammensvorne om Morgenen samledes hos Enkedronningen, lod Rantzau, der hverken havde faaet Struensee i Tale eller kunde vide, hvorledes det var gaaet hans Advarsel, vente paa sig. Han fik Bud om at indfinde sig, men bad om, at man maatte have ham undskyldt, da han havde Podagra. Tilsidst maatte man lade Soldater bære ham i Portechaise over til Slottet.

ogsaa en Broder, som er Konge. Ham vil jeg skrive til, og han skal skaffe mig Hævn. Hvad har jeg gjort? At mange Forandringer er skete, ved jeg nok; men efter Pligt og Samvittighed har jeg saavidt muligt søgt at fremme Kongens og Landets Vel." Rantzau lod hende da vide, at han ikke havde Tid til at staa og høre paa hende. Hun skulde bare skynde sig med at komme i Klæderne. Hendes Modstandskraft var nu brudt, og for ikke at falde overende maatte hun gribe fat i en Stol. Taarerne randt nedover hendes Kinder, og skjælvende bad hun om et Glas Vand. Det lykkedes hende imidlertid ved Opbydelsen af sin yderste Kraft at blive Herre over sine Følelser, og hun fuldendte da sin Paaklædning i de raa Soldaters Nærværelse. Hun bad om at maatte tage begge sine Børn med sig i Fængselet; men kun det yngste, Louise Augusta, der endnu laa ved Brystet, og hvis Legitimetet man vel endnu ikke var fast bestemt paa at anerkjende, fik hun beholde. Tidlig om Morgenen førtes hun da afsted til Kronborg under militær Eskorte "Adieu, Madame!" sagde Rantzau til hende, idet hun tog bort. "Jeg burde nok have været Deres Ridder paa dette Eventyr. Men min Podagra hindrer mig, og jeg nødes derfor til at stole paa Major Castenskjold." Denne sad paa Bagsædet i Dronningens Vogn med dragen Sabel.

Struensee og Brandt samt de øvrige arresterede var imidlertid førte til Citadellet, hvor alt i største Hast blev gjort istand til deres Modtagelse.

Revolutionen var saaledes foregaaet, medens den største Del af Kjøbenhavnerne laa og sov paa sit grønne Øre. Men om Morgenen begyndte Folk at tales ved, hvad den Vognrammel, som en og anden havde hørt, skulde betyde, og snart løb Nyheden fra Mund til Mund. Paa Pladsen udenfor Slottet samledes der strax en nysgjerrig og lykkelig Mængde, for hvem Kongen og Arveprinsen maatte vise sig, tiljublet af øredøvende Hurraraab, og om Middagen maatte Kongen i sin Bryllupsvogn toge gjennem Staden for ret at vise sin Elendighed tilskue. Et Øienvidne har skildret det hele Optrin paa følgende Vis: "Jeg ved aldrig at have grædt bitterligere, end ved at se Kongen bleg som et Lig og i den heftigste Sjæleangst i sit Ansigt at slæbes afsted af 8 hvide Heste, forspændt den prægtige Fløiels Vogn, som ikke havde været brugt uden til hans Formæling, og omringet af en skrigende og hujende Folkesværm, der ikke vidste, hvad den raabte Hurra for, og altfor blind til at blive var, at ved hvert Glædesskrig, den udstødte, tog Kongens Bæven og Skjælven til." Der holdtes Kur paa Slottet, og om Aftenen var hele Byen illumineret. Ogsaa det simplere Publikum fik more sig paa sin Vis: Om Kvelden blev 60 af de mest berygtede Huse stormede og ødelagte. Man vil vide, at Enkedronningen og Arveprinsen takkede Gud, fordi han benyttede Pøbelen som sit Redskab til at udrydde Usædeligheden i Kjøbenhavn. I ethvert Fald blev der først langt om længe af Politiet skredet ind mod denne Matrosjustits.

Glæden over det indtrufne var overvættes stor.*) Presterne fik Befaling til at takke Gud for hans naadige Forsyn, "fordi han havde frelst Kongen, Riget og Kongehuset fra den mest truende Fare", og paa hvilken Maade dette Bud blev efterkommet, kan man slutte af følgende Udtalelse i en Prædiken, som Kristianias senere Biskop Kristian Schmidt ved denne Leilighed holdt: "Velsignet, evindelig velsignet være Landets Moder, den dyrebare Juliane Marie, for alt det meget gode, hun ved sin Naade haver udrettet i disse Riger og Lande! Velsignet skal hendes Navn være iblandt Slægterne indtil Dagenes Ende, som satte sit Liv i din Haand for at sprede Kirkens, Landets, Kongehusets, ja al Dyds og kristelig Ærbarheds Fiender." Det skal dog paa den anden Side indrømmes, at der blandt Geistligheden fandtes enkelte, som havde Mod nok til at udvikle, at der ved det nuværende Kongedømme fandtes Brøst, som maatte heles, da Skylden for det indtrufne for en stor Del laa

250. "Byens Vagt" i Kristiania, bygget i Begyndelsen af 18de Aarhundrede. Stod endnu til henimod Udgangen af 70-Aarene i Børshaven, Hjørnet af Toldbodgaden og Store Strandgade.

i disse. Det kan saaledes omtales, at Presten Wolff paa Strinden ved Throndhjem — en Mand, der efter Rester af hans Bibliothek at dømme maa have besiddet et ganske merkeligt Kjendtskab til den engelske Literatur — i Anledning af Struensees Fald holdt en Prædiken, hvori han tog Kongedømmets Pligter til Thema. "Ligesom det var Folket", udtaler han, "der

*) Ogsaa i Norge blev Begivenheden af 17de Januar feiret paa forskjellig Vis. Hvorledes Glæden ytrede sig i Kristiania, er besunget i følgende Vers:

Med Faner og Musik først Borgerne optrakte (!)
Og hver Mands billig Agt paa denne Dag opvakte,
Ved Saluteringer af deres Haandgevær
Og ved Kanonskud, som gientoges stedse her.
Et Aftentraktement der offentlig blev givet,
Hvor alles Glæde ved Pokaler blev oplivet.
— — — — — — — — — — — — — — —
Bal var om Aften, og hvert et Hus i Staden
Illumineredes af alle Folk til Gaden.
— — — — — — — — — — —
Professor Døderlein holdt samme Dag en Tale,
Som passede til det, hvers Glæde skulde male,
Hans taleriske Aand vist alle de har rørt,
Som hans Veltalenhed paa samme Tid har hørt.

paa Guds Befaling havde gjort Fyrsterne til det, de var, saaledes paahvilede det dem ikke at overlade Folkets Vel til Ministre, som tit ikke var andet end Leiesvende. En Konge skulde huske paa, at han var sine Undersaatter sig selv skyldig, og naar den hellige Skrift lærte Underdanighed mod Øvrigheden, saa lærte den ogsaa, at enhver Øvrighed skulde vaage over de Mennesker, som var den undergivne. Det var Hyklere, forbandede Hyklere, som uafladelig vilde foresnakke Kongerne, at de var Overherrer, som ei havde at gjøre nogen Regnskab for deres Handlinger." Den gode Wolff kom dog nu til at huske paa, at han var i Norge, og ligesom han er bleven bange for sine Ord, lægger han strax efter til: "Det er sandt, ingen er berettiget derfor at fordre Regnskab af dem; men de er pligtige at gjøre det for sig selv."

251. Bakke Kirke ved Throndhjem, bygget i Begyndelsen af det 18de Aarh. I sin Tid hyppig brugt som Sognekirke for Hlade Sogn, Strinden.

Et Sidestykke til de her anførte fra Prædikestolene faldne Udtalelser har vi i de to smaa Skrifter, som P. F. Suhm udsendte, og som ligeledes er Vidnesbyrd om den Stemning, som i Øieblikket gjorde sig gjældende. I det første af disse, som bærer Overskriften "Til Kongen", og som i Datiden vakte en umaadelig Opsigt, udslynger han vistnok den bekjendte eller rettere sagt berygtede pompøse Festtaler-Frase, der ikke giver Spytslikkeriet fra Prædikestolene noget efter: "Herlige Nat! Tilkommende Homerer og Virgiler skulle besynge dig! Saa længe danske og norske Helte er til, skal Julianes og Frederiks Ros vedvare, men ei forøges; thi det er umuligt. Velsignet være Juliane, ophøiet være Prins Frederik! Takket være alle Patrioter, alle de, som af rene Hensigter har revet det Bind fra dine Øine, som hindrede dig i at se, som have hævnet dig og Riget, som have vovet deres Liv for vor Frelse,

som have igjen givet dig din rette sædvanlige Magt. Og sandelig, det var paa høi Tid; thi jeg saa Borger hvæsse Sværd mod Borger, forhen fredelige Folk at ophidses til Mord; maaske havde din Residentsstad inden faa Dage bleven et Offer-Lam for Luerne, kun været en ynkelig Stenhob, og Danmark og Norge ulyksalig under den Konge, som ivrig ønsker deres Vel!" Men Suhm var ingen Spytslikker. I det samme Skrift udtaler han den i Samtidens Øine farlige Sætning: "Af Gud og Dit Folk har Du Enevoldsmagten; du er ogsaa Gud og det Regnskab skyldig, hvorledes Du bruger den." Og i den kort efter udgivne, noget længere Brochure: "Til mine Landsmænd og Medborgere, de Danske, Norske og Holstenere", yder han ialfald i mange Henseender Struensees Regimente, som han dog af Hjertet afskyede, en meget større Anerkjendelse, end de nye Magthavere kan have syntes om. Den ene Udtalelse slaar, saa indbyrdes modstridende, som de end kan synes vor Tid, ikke den anden ihjel. Han troede — som vi nedenfor skal se — ikke blot fuldt og fast, at Rigerne var reddede fra den store Fare, som Despotiet maatte medføre, men tillige, at Omvæltningen dannede Indledningen til en Forandring i konstitutionel Retning af de bestaaende Forhold. Kommandørkaptein Fabrikmester Friderich Michael Krabbe, der var den første Talsmand for en Indskrænkning af den dansk-norske Enevoldsmagt, udtaler sig i sin Selvbiografi paa en lignende Maade, idet han, for at bruge hans egne Ord, hilsede den 17de Januar som den Dag, da "de over de danske Stater optrukne sorte Skyer vare med et forsvundne, og Lys og Liv syntes igjen udbredet næsten over alle Ansigter." Thi i Struensees Ministerium havde han kun set "den uforglemmelige Epoque, da en driftig Voldsmand havde bemægtiget sig Statens Ror og forjaget alle dem, i hvis Hænder det var."

Ogsaa J. H. E. Bernstorff stod fuldt og fast i den Tro, at den stedfundne Omvæltning havde reddet de forenede Riger. Da han havde bragt i Erfaring, hvad der var hændt i Kjøbenhavn, skrev han til Schumacher, der atter var bleven Kongens Sekretær: "Saa er denne Revolution da sket, den første af den Slags, som har fundet Sted i Danmark. Jeg beklager, at den var nødvendig; men jeg kan ikke skjule for mig selv, at den har frelst Kongen og Staten, og jeg takker Forsynet, som saa let har ladet Planen lykkes, uagtet det ikke havde været vanskeligt at forhindre den. Det har vist, at det staar i dets Magt og Visdom at sætte et Maal for Menneskenes Overgreb, og at Frygt og Mistænksomhed ikke formaar at afvende dets Beslutninger." Bernstorff, der havde et paa Erfaringer rigt Statsmandsliv at se tilbage paa, forstod bedre end Samtiden at bedømme den Situation, som var bleven fremkaldt baade i Rigernes udvortes og indvortes Henseende ved det mindre heldige Styre, som havde fundet Sted. Men Bernstorffs humane Tænkemaade fornegtede sig heller ikke ved denne Leilighed; thi i Modsætning til de nye Magthavere, som til Trods for, at ialfald enkelte af dem i sin Tid

havde staaet paa fortrolig Fod med de faldne, nu traf de haardeste Forføininger mod dem, var han opfyldt af den inderligste Medlidenhed med deres Skjæbne. "Jeg kan", skriver han, "ikke uden Rædsel tænke paa de Skyldige. Hvilken Fortvivlelse! Hvilke Samvittighedsnag! Hvilken Frygt! Hele min Sjæl er greben deraf."

Bernstorff skulde imidlertid ikke opleve den Skjæbne, som ventede Struensee og Brandt, og blev derved forskaanet for en stor Hjertesorg.

I de nærmeste Dage efter Struensees og Brandts Fald, udkom der en Mængde Smædeskrifter mod Exministeren og hans Ulykkesfæller, og man synes ikke rigtig at have været paa det rene med, hvorledes man skulde gjøre dem Opholdet i Fængselet saa pinligt som muligt. Hvert Kvarter bankedes der paa Døren til deres Fængsel, og den vagthavende Officer, som sad inde hos dem, maatte da svare, at de var tilstede. De var belagte med Lænker, og deres Søvn blev afbrudt, ret som det var. Der blev, som Reverdil beretter, nedsat ikke mindre end fire Kommissioner, som skulde undersøge Struensees, Dronningens og deres Medskyldiges Færd. En Kommission havde saaledes at undersøge Dronningens Eiendele og Papirer, en anden skulde undersøge de vigtigste Fangers og en tredie fik det Hverv at gjennemgaa samtlige siden 15de September 1770 udfærdigede Kabinetsbefalinger. Den fjerde var Hovedkommissionen, Inkvisitions- eller Undersøgelseskommissionen. Til den sidstes Medlemmer hørte Guldberg, Koefoed Ancher, Henrik Stampe o. fl. Som Aktor mod begge Grever fungerede Generalfiskal Wivet, som Struensees Defensor Advokat Uldall, som Brandts Defensor Kammeradvokat Bang.

Fra Begyndelsen af Februar Maaned optoges der i Løbet af flere Uger Forhør over 20—30 Personer, der tilhørte Grevens og Dronningens nærmeste Omgivelser og derfor maatte kunne give Besked om det mellem dem bestaaende Forhold. Det kom da for Lyset, at Tjenerne, Kammerjomfruerne og overhovedet alle, som havde indehavt en Stilling i Dronningens Hofstat, fra første Tid af dels enkeltvis, dels flere i Forening havde spioneret og iagttaget med en Omhyggelighed, som om det bare gjaldt for dem at skaffe Bevismateriale mod deres Herskab tilveie. Fra alle Kanter blev der aflagt Vidnesbyrd om, hvor grænseløst uforsigtige Dronningen og Struensee havde været, og med altfor megen Ret kunde Wivet erklære, at de ikke havde kunnet bære sig anderledes ad, om de just havde lagt an paa, at alle Mennesker skulde vide, hvorledes de bar sig ad. Men det kan dog løbe en koldt nedad Ryggen ved at høre og se, hvor megen Elendighed, Nederdrægtighed og Uhumskhed af alle Slags der fandtes blandt dem, som den unge Dronning havde betroet sig til. Ved Siden heraf tager det sig om muligt endnu bedrøveligere ud, at alle de afhørte Vidner med sterke Ord berømmer sin Herskerindes agtværdige og elskværdige Egenskaber, hvoraf hun tilvisse har havt mange.

Forøvrigt gik Forhørene ud paa at skaffe Beviser for, at Kronprinsen havde været behandlet med utilbørlig Strenghed fra Struensees Side, at det ovenfor omtalte brutale Overfald paa Kongen, som Brandt havde gjort sig skyldig i, havde været Gjenstand for Overlægning mellem ham og Struensee m. v.

Men man støvede forgjæves baade høit og lavt efter Beviser for de farlige Anslag mod Kongens Person og Rigernes Sikkerhed, som dog alle og enhver mente at have fuld Rede paa existerede.

Først den 20de Februar førtes Struensee til Forhør, og han viste her en Fasthed, som kun en Mand, der kjæmper for Livet, har til sin Raadighed. Ved Forhøret kom meget snart den mest graverende Anklagepost paa Bane; men her negtede han alt og selv der, hvor man mente at have faaet fuldgyldige Beviser mod ham, havde han Undskyldninger og Forklaringer paa rede Haand, idet han paaberaabte sig den Tillidspost som Dronningens Livlæge, som han fra sit første Komme til Hoffet havde beklædt. Ved det næste Forhør skal man — det er dog ikke bevist — have truet ham med Tortur, hvilket dog ikke gjorde synderligt Indtryk paa ham, da han erklærede, at han intet havde at bekjende, intet at bebreide sig. Han stod nemlig fuldt og fast i den Formening, at ingen vilde vove at lægge Haand paa Dronningen. Da han nu spurgte, at ogsaa hun var arresteret, da brast hans tilkjæmpede Fasthed, og han bad i dyb Bevægelse om at maatte blive ført tilbage til sit Fængsel. Men man vilde nu ikke slippe det Tag, man troede at have faaet, og trængte ind paa ham for at faa ham til at aflægge Bekjendelse. Han forraadte da Dronningen og udtalte dermed Dødsdommen over sig selv. Hvorvidt han er gaaet endda videre og helt og holdent har væltet Skylden over paa Dronningen, idet han "havde maattet give efter for ikke at miste hendes Tillid og vælge mellem enten at gaa glip af sin Lykke eller rette sig efter Dronningens Villie i Haab om at kunne vise hende andre Tjenester," maa dog staa derhen. Den 25de Februar optoges det sidste Forhør over ham, og i dette fastholdt han, hvad han tidligere havde forklaret, og stadfæstede det med sit Navns Underskrift.

I de samme Dage, Struensee blev forhørt, var ogsaa Brandt stillet for Undersøgelseskommissionen. Ogsaa hans Vidnesbyrd, der noksom viste, paa hvilken skrøbelig Fod Venskabet mellem ham og Struensee længe havde staaet, var høist ødelæggende for denne; men det blev tillige et farligt Moment i Sagen mod ham selv.

Saasnart Beviserne mod Struensee og Brandt var bragte tilveie, blev der i Begyndelsen af Marts Maaned beskikket en Kommission paa 4 Mand, der paa Kronborg skulde modtage Dronningens Forklaring. Denne Kommission oplæste for hende Struensees Bekjendelse, og hun tilstod, at den var rigtig, "at hun havde brudt det Ægteskabsløfte, som hun havde givet

Hans Majestæt," og at hun derved "havde forbrudt sin Ægteskabsret". Maaske havde hun haabet ved at afgive denne uforbeholdne Tilstaaelse og ved at underskrive alt, hvad man forlangte af hende, at redde Struensee og Brandt; men der er intet bekjendt, som tyder hen paa, at der af Kommissionen virkelig er stillet hende noget saadant i Udsigt*).

Strax efter at denne Kommission var vendt tilbage til Kjøbenhavn, blev der nedsat en Domstol paa 35 Mand, der skulde afgive Kjendelse, om Ægteskabet mellem hende og Kongen skulde erklæres brudt eller ikke. Disse Dommere, der ligesom Aktor og Defensor i Sagen midlertidig løstes fra sin Troskabsed til Kongen, afsagde den 6te April efter to Retsmøder, hvert paa 7 Timer, den Dom, at hendes Ægteskab med Kongen skulde være opløst, og nogle Dage efter udfærdigedes der til Statholderne i Provinserne og til Amtmændene et kongeligt Reskript, hvori der tilkjendegives, at Kongen efter en høitidelig Retskjendelse af Hensyn til Kongehusets Ære og det almene Vel havde skilt sig fra sin Gemalinde. Derimod erklærede Domstolen, at Prinsesse Louise Augusta fremdeles skulde nyde de Æresbevisninger, som tilkom Kongedøtre.

Karoline Mathildes Forsvarer Uldall havde krævet Dronningens Frifindelse af Mangel paa tilstrækkelige Beviser, idet han gjorde opmerksom paa, at ifølge dansk Lovgivning kunde den anklagedes Tilstaaelse ikke anses som gyldigt Bevis, ligesaalidt som den ikke edfæstede fængslede Struensees Udsagn, som han vilde have betragtet som fremkommen "enten af en ugrundet Frygt, Sindsforvirrelse, Haab om at redde sig, naar Dronningen maatte synes interesseret i hans Sag, eller af andre Aarsager." Men selv nærede han — som det ogsaa af hans Forsvar for Struensee tilstrækkelig fremgaar — ingen Tvivl om hendes Brøde. Uldalls hele Stilling var til Trods for, at han for Formens Skyld var løst fra sin Troskabsed til Kongen, saa vanskelig som bedst tænkes kan; thi han vilde lettelig ved ikke at holde sig indenfor den for Forsvaret skarpt optrukne Ramme udsætte sig for at brændemerke sig som Majestætsfornærmer. Hans Forsvarsskrift gjaldt hos Samtiden for et Mesterstykke af fint og kløgtigt Juristeri; og det er jo ogsaa helt til den nyeste Tid lykkedes ham herigjennem at bibringe Folk Troen paa Dronningens Uskyldighed, en Tro, som han selv ikke delte. Nu efter 120 Aars Forløb, da alle Livets Forhold er saa himmelvidt forskjellige, er det derimod let at sige, hvorledes Forsvaret burde have været anlagt, og i alt væsentligt vil vistnok det Raisonnement, som nu opstilles, falde sammen med de Reflektioner,

*) Det er fortalt, at Dronningen af en af Kommissarierne (Schack Rathlou) var bleven bevæget til at afgive Tilstaaelse, som hun just skulde forsyne med sin Underskrift. Hun havde allerede skrevet Carol . . . , da hun ved at se op blev var det triumferende lumske Udtryk i hans Ansigt. Hun slængte da Pennen fra sig; men Schack tog den op og trykkede den i hendes Haand, som han derpaa førte og fik Navnet udfyldt. Denne Anekdote, som fortælles paa flere Maader, synes dog at være det skjære Opspind.

som Reverdil anstillede over den hele Procedure, efterat han forlængst havde sagt Danmark Farvel:

"Den bedste Forsvarsgrund i Sagen berører Forsvareren ikke, den nemlig, at Loven negter Manden Skilsmisse fra den utro Kone, dersom han har været Forføreren, eller dersom han efter at være bleven vidende om hendes Utroskab er vedbleven at leve sammen med hende. Det andet Punkt er unegtelig ikke bleven bevist, men det vilde været let at have gjort det første indlysende endog for Kongen selv, dersom han havde bevaret en Gnist af Følelse og Samvittighed. "Er det ikke sandt, Sire," kunde man have sagt til ham, "at De fra Deres Ægteskabs Begyndelse og til det Øieblik, da det nu herskende Parti for nogle Uger siden bemægtigede sig Dem og Deres Ministre, ingen Agtelse har havt for det ægteskabelige Baand, men til enhver Tid har tilkjendegivet Dronningen, at De fritog hende for at være Dem tro? Har De ikke opfordret alle Deres Yndlinger, den ene efter den anden, til at bringe hende deres Hylding? Har De ikke sagt og paa tusinde Maader vist, at hendes Kjærlighed faldt Dem til Byrde, og at De ikke kjendte nogen større Ulykke end at vise hende Opmærksomhed? Deres Befuldmægtigede har været saa uforskammede at spørge Struensee og Dronningen om, hvem deres Medskyldige har været, og i Fængslet og i Lænkerne har de Anklagede vist den Ædelmodighed at tie for Deres Vedkommende; men hvad de ikke har gjort, vil Deres egen Samvittighed gjøre og sige Dem, at det er Dem, der har været den sande Forfører.

Kom det Øieblik i Hu, Sire, da denne Fyrstinde, som man nu vil have Dem til at fordømme, betroedes til Deres Kjærlighed og Ædelmodighed. Englænderne efterlod hende uden nogen Raadgiver, uden en eneste Ledsagerinde paa Deres Kyster. Neppe traadt ud af Barndommen besad hun endnu dens Dyder: Uskyld og Naturlighed, hvorhos hendes Aand dog besad mere Indsigt og Modenhed, end De havde ventet; De forbausedes derover; Hjerterne fløi hende imøde; hendes Nedladenhed og Velgjørenhed fængslede alle Klasser af Folket. Da De var saa uheldig at hengive Dem til en letsindig, ubetænksom Yndling, der søgte at fjerne Dem fra hende, og til slet Selskab, der forledte Dem til Udsvævelser, saa hun sig tilsidesat, og De viste hende mere end Ligegyldighed. Hun elskede Dem, taug og nøiedes, idet hun offentligt traadte frem med opremt Aasyn, med at sukke i Enrum med den Overhofmesterinde, som De selv havde givet hende til Fortrolig. Snart misundte De hende endog denne hendes eneste Trøst, og hin Dame, hvis hele Brøde bestod i, at hendes Opførsel og Grundsætninger forekom Dem for strenge, fjernedes med de tydeligste Beviser paa Unaade. Fru von der Lühe, der kom i hendes Sted, var Deres Yndlings Søster, og De tiltroede hende uden Tvivl ligesaa megen Letsindighed og ligesaa faa Grundsætninger som hendes Broder, men hun skuffede Deres Forventninger, og nu lod De, uden udtrykkeligt at afskedige hende, hendes Bestilling varetages af Fruentimmer,

som havde det tvetydigste Rygte i Landet. Hvad kunde en fuldendt Forfører have gjort mere? Den Mand, som Dronningen beskyldes for at have vist sig svag for, ham har De selv bragt i Berøring med hende, uagtet hun stødte ham fra sig. Det er Haabet om at undgaa de Plagerier, Deres Yndlinger beredte hende, som har bevæget hende til at forbinde sig med den Mand, der tilbød hende sin Bistand hos Dem, det er Dem, som har ladet alle de Skranker falde, der adskilte hende fra ham, — som har ønsket, hvad man nu kalder Deres Skjændsel, — som har undskyldt og taalt denne Forbindelse og som indtil den 17de Januar kun har omtalt den som en Spøg.

Deres Sag er uadskillelig fra Deres Ægtefælles, og om end hele Jorden fordømte hende, burde De dog, om ikke af naturlig Billighedsfølelse, saa i det mindste af Kjærlighed til Dem selv ophæve denne Fordømmelsesdom."

Nogle Dage før Skilsmissedommen i Dronningens Sag faldt, fik Generalfiskal F. W. Wivet under 2den April Ordre til at aktionere Greverne Struensee og Brandt for den over dem nedsatte Inkvisitionskommission. Men først den 21de s. M. toges Sagen under virkelig Behandling, idet Aktor da nedlagde sin Deduktion, sin Bevisførelse og Paastand.

Generalfiskalens Aktion mod Struensee maa i det hele taget betragtes som noget af det grusomste, som de forenede Rigers Retspleie har at opvise, Licentiat Otto Mauritius's Aktion mod Griffenfeld ikke undtaget. I den Fremstilling, han giver af den faldne Ministers tidligere Liv, skjælder han ham ud for en Morderengel, en Spidsbub, den allerneberdrægtigste, dumdristigste og foragteligste Person m. v. og truer med ikke at levne ham andet end Forfærdelse, Dom og Straf. Han sammenligner Struensees Lægedom for Staten med Kvaksalveri, hans Fortjenester med døde Fluer i en Apothekerkrukke, kort sagt, det vrimler i hans Anklageskrift af temmelig nærgaaende Sammenligninger mellem Struensees seneste og hans tidligere Vont. Det stiller ikke Generalfiskalen i bedre Lys, at han i denne alvorsfulde Sag ligefrem erklærer, at han med Forsæt gjør Nar af Ministeren, "da der er Forskjel paa en Minister, som kan have gjort et Feiltrin, og paa en Markedsskriger, som vil være en Minister og derfor bør med Haanhed begegnes, som han har begegnet andre."

Sine Beskyldninger mod Struensee henfører Generalfiskalen til ni Poster. Den første af disse bestod deri, at han havde tilsneget sig Fortrolighed hos den ypperste Dame i Landet. Den anden gik ud paa, at Struensee ikke blot havde været vidende om, at Kongen var bleven ilde medhandlet, ja overfaldet af Brandt, men endog havde tilskyndet denne til Voldsdaaden, ligesom han ogsaa selv var optraadt paa en haanlig Maade overfor Kongen. Den tredie Post angik Kronprinsens Opdragelse, der skulde have medført Fare for dennes Helse og Liv. Herunder fremførte Generalfiskalen følgende Argumentation, der viser, i hvad Aand den hele Anklage holdtes: "Grev Struensee, som ikke er saaledes opdragen, har jo saa lasket en Krop, som om han kunde

være en Vitellius. De umælende bærer bedre Omsorg, og Grev Struensee faar aldrig den Ære at stilles i Klasse med dem." Den fjerde Ankepost gik ud paa, at Struensee havde tilvendt sig den kongelige Myndighed at fatte Beslutninger i Kongens Sted og med sin Haand at underskrive Resolutionerne. Ved at udvirke kongelig Befaling og Instrux for sig til at være Geheime-kabinetsminister havde Struensee efter Generalfiskalens Opfatning forgaaet sig mod Kongelovens 3die, 7de og 26de Artikel. Thi, siger Generalfiskalen, "hvo som siger, at Kongen kan forandre Kongeloven uden alle Undersaatters og Stænders Villie, om det endog kunde anses, ligesom det kunde være sket i Kongens Favør, han er en Forræder, Hykler og Skjelm." Selv om Struensee muligens kunde blive frifunden i denne Henseende, saa vilde han dog ifølge 5te Ankepost i Wivets Anklage, være at anse for strafskyldig, saasom han ikke havde holdt sig sin Instrux efterrettelig. Som Exempel herpaa anførtes, at Kongen helt til Juleaften havde været uvidende om Livvagtens Afskedigelse, og da forestillede Struensee Kongen, at Livvagten gjorde Mytteri, fordi den ei vilde gjøre Tjeneste sammen med Grenadererne. Den sjette Post i Wivets Anklage gik ud paa, at Struensee havde misbrugt sin Stilling til ikke blot ved Underfundighed, men endog ved aabenbart Falskneri at skaffe sig og andre Vinding paa de kongelige Kassers Bekostning. Saaledes havde han skaffet sin Broder et kongeligt Gratiale paa 2000 Rdr., og i denne Anledning bringer Generalfiskalen i Anvendelse den smagfulde Vending, at "Struensee var saa stor en Spidsbub, som nogensinde kan ringes ud og ind ved Messerne i Tyskland." Det Falskneri, som Wivet tillagde Struensee, skulde ave bestaaet i følgende Streg. Kongen havde foræret sin Gemalinde 10000 Rdr. og Struense og Brandt hver 6000, tilsammen altsaa 22000 Rdr. Men Struensee satte et Nul til de ham og Brandt tilstaaede Summer, saa hver af dem fik 60000 Rdr., saaledes at det samlede Beløb kom til at udgjøre 130000. For nu at slippe at forandre mere end et Tal i den oprindelige Summering opførte Struensee til Falkenskjold et Gratiale af 2000 Rdr., saa det hele Beløb kom til at udgjøre 132000 Rdr. At saa maatte være tilgaaet fandt Generalfiskalen bl. a. indlysende deraf, at det vilde være i høieste Grad besynderligt, om Kongen havde givet to af sine Undersaatter 60000 Rdr., medens Dronningen maatte nøies med 10000. Den syvende Post angik et Dronningen tilhørende Smykke af ædle Stene, der var bleven værdsat til over 40000 Rdr., men solgt for 10000. For at skjule sine Intriger og skammelige Foretagender havde Struensee faaet udfærdiget den Befaling, at Breve til Kongen skulde indleveres i Kabinettet. Den niende Anklagepost gik endelig ud paa, at han havde givet Kommandanten Befaling til at holde Kanoner i Beredskab, et Skridt, som Generalfiskalen antog var dikteret enten af hans Frygt for de Følger, hans mange Misgreb og onde Gjerninger vilde drage efter sig, eller og af hans Hensigt at forsvare en stor og strafværdig Handling, han agtede at begaa. Til

Slutning nedlægger Wivet for Struensees Vedkommende følgende Paastand, "at Greve Johan Friedrich Struensee maa, for sine begangne Forbrydelser, vorde tildømt at have sin grevelige Værdighed, samt Ære, Liv og Gods forbrudt; samt, efterat hans Vaaben af Bøddelen er sønderbrudt, hans høire Haand af hannem levende afhugges, Kroppen parteres og lægges paa Steile og Hjul og Hovedet med Haanden at sættes paa en Stage; saa og at hans Midler skal vorde Kongen hjemfalden, og hans Livsarvinger, om han nogen haver, at miste deres Stand og Stamme."

Dagen efter at Wivet havde fremlagt sit Aktionsindlæg, indgav Struensees Defensor sit Forsvar. I dette tager han paa en kraftig og værdig Maade til Gjenmæle mod de haanende Udtalelser, som Aktor havde tilladt sig mod Struensee, og som han fandt i liden eller ingen Mon havde noget med Sagen at gjøre. De af Generalfiskalen opstillede ni Hovedposter, der skulde udgjøre lige saa mange Majestætsforbrydelser, henførte han til to Hovedafdelinger, idet han sondrede mellem, hvad der angik Staten, Regjeringen og Administrationen, og hvad der kunde anses som Forgaaelser mod Kongens eller Kongehusets Personer. Hvad Kabinetsordren af 14de Juli angik, og den Myndighed, Struensee derigjennem havde tilvendt sig, hævdede han, at denne Ordre og de Foretagender, denne havde affødt, var udgaaet fra Kongen selv eller var Udøvelser af dennes Villie. Spørgsmaalet, om Struensee maatte give Kongen Raad og hvad Følgerne af de af ham givne Raad havde været, vilde kræve en Undersøgelse af, hvorledes Kongen havde indrettet sin Regjering. Lige saa lidt, som Undersaatterne havde Ret til at anstille en saadan Undersøgelse, kunde Struensee drages til Ansvar for de af ham givne Raad, som Kongen havde fulgt. Alligevel vilde Uldall paavise, at Struensee ikke kunde straffes for de saaledes meddelte Raad, idet han hævdede, at Konseillet ikke var nogen væsentlig Del af den danske Forfatning. Derimod var den Myndighed, som Kongen selv gjennem Struensee havde udøvet, fuldt ud stemmende med Kongelovens Bestemmelser, idet det oprettede Kabinet jo ikke var andet end den umiddelbare Udøvelse af Kongens Magtfuldkommenhed. Dette søgte han da ogsaa at bevise; men fremfor alt maatte Kongens specielle Befaling være tilstrækkelig til at fritage Struensee for ethvert Ansvar. Uldall paastod dernæst, at Struensee ikke havde gjort nogetsomhelst Misbrug hverken af Kongens Fortrolighed eller af den Yndest, hvori han stod hos denne. Den klandrede Befaling om Livvagtens Opløsning var forelæst Kongen, og det var aldeles overflødigt for Struensee at betjene sig af Falskneri, da der overhovedet ikke var noget, som Kongen vilde have negtet ham. De Foranstaltninger, som var trufne til Ordenens Opretholdelse, var ingenlunde fremgaaede af Planer mod Kongens Person, som man havde paastaaet, men Struensee havde ikke engang truffet Anstalter til sin egen Sikkerhed. Hvad de Forbrydelser, som af Struensee skulde være begaaede mod Kongehuset, angik, erklærede Uldall, at Struensee ingensomhelst Andel havde havt i den Kulde, som skulde være

vist Enkedronningen og Arveprinsen. Kyndige Læger maatte afgjøre, om Kronprinsens Opdragelse ikke havde styrket dennes Konstitution. Struensee havde været aldeles uvidende om, at Brandt havde faret voldsomt frem mod Kongen. Selv havde han aldrig, det han vidste, tilsidesat den Ærbødighed, som skyldtes Kongens Person; men skulde han have gjort det, saa "indflyede han til den Mildhed, Kongen saa ofte havde beteet ham Prøver af, for at erholde Forladelse." Ligeledes nedkastede han sig for Hans Majestæts Fødder og udbad sig hans Naade "med Hensyn til den af Generalfiskalen først anførte Forseelse." Men forøvrigt formodede han, at Loven og hans Uskyldighed forsvarede ham, og at han derfor maatte kunne haabe paa Frifindelse.

Samtidig med Defensors Indlæg indgaves ogsaa til Kommissionen et af Struensee selv affattet Forsvar, der er dateret 14de April. I Indledningen til dette udtaler Greven, at det er vanskeligt, for ikke at sige umuligt, at gjøre Regnskab for de Bevæggrunde og de Hensyn, som havde været bestemmende for alle de Handlinger, som var udgaaede fra ham. Man havde dog forlangt det af ham, og han havde da i Kommissionen forklaret sig over de til ham rettede Spørgsmaal, som Sagens Natur tillod. Det var dog vel muligt, at der herunder havde indsneget sig Urigtigheder, Uklarheder og tilsyneladende Modsigelser. Men han troede dog at kunne raade Bod herpaa ved at afgive en uforbeholden Forklaring "om de Drivfjedre, Leiligheder og Anledninger, som havde frembragt de Begivenheder, hvori han havde havt Del, eller som han alene havde foraarsaget, hvad enten saadant tjente til at undskylde ham eller finde ham strafskyldigere."

Han indrømmede da, at han havde betjent sig af alle de Midler og alle de Begivenheder, som frembød sig for ham til at gjøre sin Lykke; dog vilde han ikke være sig bekjendt, at han havde tilladt sig umoralske Midler. Hans Stræben efter Lykke havde igjen været begrundet i hans Lyst og Iver efter at være nyttig og udføre Gjerninger, der kunde tjene til Samfundets Tarv. Efter disse almindelige Betragtninger gaar Struensee over til at gjøre Rede for sit Komme til det dansk-norske Hof, hvorledes han her var kommen til Magten, og hvilke Grundsætninger han havde fulgt for sit Styre.

I sit Anklageskrift mod Brandt anførte Generalfiskalen, at man om ham ikke kunde sige, at han havde paataget sig det, han ikke forstod, men vel, at han havde paataget det, han ikke burde have paataget sig. Hans Post gik nemlig ud paa at passe paa, hvad Kongen foretog sig og at forhindre, at der kom andre til Kongen, end de, som stod i Forbindelse med Partiet. Men i denne sin Stilling havde han foruden at være Medvider og delagtig i forskjellige — for ikke at sige de fleste — af de Forbrydelser, som Struensee havde gjort sig skyldig i, ogsaa begaaet den svære Brøde, at han "ikke alene havde tilsidesat den Ærbødighed, han var Kongen skyldig, men endog dristet sig til at gaa ind i hans Kabinet, der ikke alene ilde til-

talt ham, men endog vovet den allerformasteligste og uhørte Gjerning at lægge Haand paa sin Herre Kongen, Guds salvede, til Fornærmelse for hans allerhøieste Person". Generalfiskalen paastod derfor, at Brandt skulde lide den samme Straf som Struensee. I sit Defensorat for Brandt paastod Kammeradvokat Bang, at den Hovedbrøde, som var bleven Brandt overført, kun skulde anses for en Spøg, som Kongen ikke blot havde tilladt, men endog befalet ham; nu, da det viste sig, at Kongen tog Sagen alvorlig, havde han intet andet at gjøre end at kaste sig for Kongens Fødder og bede om Naade. Hvad de andre Poster angik, forsvaredes de med, at de dels grundede sig paa de af Kongen givne Befalinger, dels var Brandt ubekjendte. Ogsaa Brandt tilstillede Kommissionen et Forsvarsskrift, som ledsagedes af Brev til Kongen. I dette sidste beder Brandt Kongen om Forladelse, idet han minder ham om den Gunst, han tidligere havde vist ham, og beder om, at det maa tillades ham at tilbringe sin øvrige Tid i Rolighed. Derhos anholder han om, at Kommissionen vil udvirke hos Kongen, at der tilstaaes ham et Amtmandsembede, helst i Holsten, — saa fuldstændig var han udenfor enhver sand Forstaaelse af Situationens dystre Alvor.

Den 25de April afsagdes Kommissionens Dom, hvorved Aktors Paastand i alt væsentligt toges tilfølge. Den lød for Struensees Vedkommende paa, "at Greve Johan Friederich Struensee bør, sig selv til velfortient Straf og andre Ligesindede til Exempel og Afsky have forbrudt Ære, Liv og Gods og være degraderet fra hans grevelige og al hannem forundt Værdighed samt at hans grevelige Vaaben af Skarpretteren sønderbrydes. Saa bør og Johan Friederich Struensees høiere Haand af hannem levendes afhugges, og dernæst hans Hoved; hans Krop parteres og lægges paa Steyle og Hiul, men Hovedet med Haanden sættes paa en Stage." Brandts Dom var affattet i omtrent enslydende Udtryk.

Der er i Tidernes Løb af Jurister og andre bleven sagt meget om disse Domme og deres Form, og i denne Henseende er vel endnu neppe det sidste Ord bleven udtalt. Til at klare Begreberne om politiske Domfældelser af denne Art er et Aarhundrede og mere et for kort Spand af Tid. Kun saa meget tør vel siges, at Dommen over Struensee har fuldt Medhold i Tidens Lovgivning, og at Dommerne, hvor meget end Sidehensyn kan have gjort sig gjældende, ikke godt havde kunnet afsige nogen anden Kjendelse. Noget anderledes stiller Sagen sig for Brandts Vedkommende; thi her skulde der i Virkeligheden have været saa mange Hensyn at tage, som dog ikke kom i Betragtning, og man vil vanskelig kunne forstaa, at en Jurist med Stampes Navn og hæderlige Embedsvirksomhed har bekvemmet sig til at affatte eller ialfald at sætte sit Navn under en slig Dom. Men Forklaringen ligger dog vistnok deri, at han har gaaet ud fra, at Naade ialfald i det sidste Tilfælde vilde træde i Rettens Sted. Til saadanne Forudsætninger fra Rettens Side tog Regjeringen dog intet Hensyn. Den gale Konge, der, efter hvad Reverdil

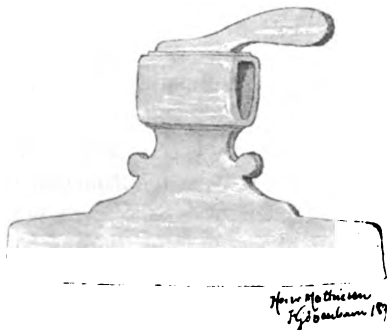
vil vide, under Forhandlingerne i Statsraadet havde gjort den sunde og træffende Bemerkning om et Punkt i Dommen over Brandt, at dens Autor ærlig og vel havde fortjent hundrede Stokkeprygl, skal personlig have været af den Mening, at Struensee nok kunde benaades, derimod ikke Brandt, hvis Næveslag og Strubetag han havde i friskt Minde. Men da der nu i Raadet ikke hævede sig en eneste Stemme for at vise Naade mod Struensee, hvis Hoved saavel af almindelig moralske som af særlig monarkiske og dynastiske Hensyn maatte falde, maatte ogsaa Brandt gjøre ham Selskab i Døden. Den eneste "Naade," som man synes at have tænkt sig kunde vises denne, var, at hans Vaaben ikke skulde sønderbrydes af Bøddelen. Resultatet blev da, at Kongen den 25de April underskrev Dødsdommene, hvorefter han fra Raadsbordet begav sig lige hen til den italienske Opera. Her hørte man i en Pause Køller-Banner, der for nylig var bleven udnævnt til Generallieutenant, med Triumf i Miner og Udtryk udtale til sin Bekjendt Jomfru Charlotte Dorothea Biehl: "Nu er det klart! Paa Tirsdag holder de to store Grever aabent Taffel for Ravne og Krager."

Allerede en af Dagene, efterat Struensee og Brandt havde været oppe til Forhør, blev der sendt dem Prester, der skulde forberede dem til at tage Afsked med Livet. Til Brandt sendtes Jørgen Hee, der døde 1788 som Biskop til Aarhus, til Struensee Presten ved den tyske Menighed, Dr. Balthazar Münter, der paa Prædikestolen havde optraadt som hans erklærede Modstander. Begge disse nidkjære Sjælesørgere havde Held med sig i sine Bestræbelser, idet baade de selv og Almenheden med dem nærede en fast Overbevisning om, at det lykkedes dem at omvende de erklærede Fritænkere til troende Kristne.

Regjeringen hastede med at faa en Afslutning istand paa det uhyggelige Drama, og hertil havde den sine gode Grunde. Det russiske Hof havde nemlig sat sig i Bevægelse for at forhindre, at Blodbommen, som maatte blive fældet, blev bragt i Udøvelse. Der er i denne Intervention fra Katharinas II's Side noget, der er i høi Grad tiltalende ved den Umiddelbarhed og Menneskelighed, som heri giver sig tilkjende. At Struensee, som hun ikke havde Grund til at like, blev fjernet, fandt hun ganske i sin Orden. Men hun kunde fra sin egen Erfaringskreds slutte sig til den ulykkelige Dronnings Stilling, der i saa mange Henseender maatte minde hende om hendes eget uhyggelige Ungdomsliv, og hendes Medfølelse for Dronningen blev, som naturligt kan være, ogsaa udstrakt til dennes Elsker. Dagen efterat Dødsdommen var stadfæstet, ankom der ogsaa fra Keiserinden et Brev til Kristian VII, undertegnet af hans "gode Søster, Kusine og Allierede Catharine", og i dette tolker hun sin Deltagelse i Kongens huslige Sorger. Men skarpt og bestemt frembærer hun sin Forbøn: "Iøvrigt bringer den Menneskelighedsfølelse, som er ethvert hæderligt og følsomt Hjerte saa naturlig, mig til at interessere mig for og til at opmuntre Deres Majestæt

til at foretrække Mildhedens Raad for Strenghedens og Haardhedens i Henseende til de Ulykkelige, der har paadraget sig Deres Unaade, hvor retfærdig denne iøvrigt ogsaa maatte være." Men Keiserindens Forbøn faldt rent til Jorden.

Den 28de April om Formiddagen foregik Henrettelserne paa Østerfælled udenfor Kjøbenhavn. Her var der opført et 8 à 9 Alen høit Stillads, der omgaves af 5000 Militære. Udenfor Soldaterfirkanten flokkedes en stor uoverskuelig Menneskemasse, der vilde overvære det blodige Optrin. Et Øienvidne, Justitsraad Jakob Gude, har i sin efterladte Dagbog givet følgende Skildring af Begivenheden: "Brandt og Struensee kom hver i en Hyre-Karet, hvori sad tre Officerer hos hver, kjørende fra Kastellet under Bedækning af Dragoner. De var, som jeg siden saa, indhyllede i de samme

252. Øx, med hvilken Struensee og Brandt blev henrettet. Paa Kanten staar Datum indprikket. Opbevares i Kjøbenhavn.

hvide Vildskurer eller Pelse med det laadne udad, som de den 17de Januar samme Aar om Natten var førte i fra Slottet til Kastellet, og med hvilke de samme Nat var komne fra Bal paré til deres Værelser. Brandt havde derunder en lysegrøn Klædes Klædning med brede Guldgaloner, Struensee en lyseblaa Fløiels. Den første trak selv sine Klæder af, da han skulde henrettes, men Struensee maatte formedelst hans yderlige Svaghed tage mod Bøddelens Hjælp. Brandts hele Adfærd paa Skafottet var maaske Standhaftighed, men blev af de fleste anset for Forbitrelse eller Forstokkelse og stødte dem; mig stod det ikke an. I saa rædselsfuldt et Øieblik skulde en vis Modesti uden Tvivl have anstaaet den kjækkeste, om han endog døde uskyldig. Her var desuden ikke Stedet for Brandt at spille Heltens Rolle, og hvem vilde ikke under saadanne Omstændigheder tilgive en Helt, selv om han følte, at han var Menneske? Skjønt man tilforn havde været mere opbragt paa Struensee, skjænkede man ham og derfor nu mere Medlidenhed, helst da han

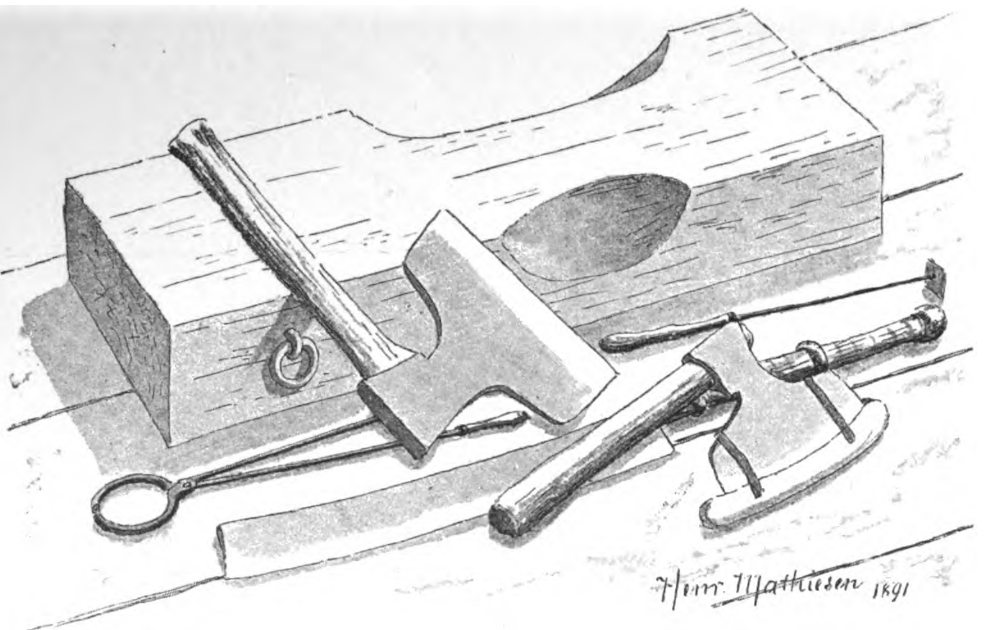
sidst blev henrettet, og i Vognen nedenfor Skafottet kunde høre hvert et Hug, som først borttog hans Vens Haand og Hoved og siden delte hans Legeme. Spørgsmaal, om Brandt havde været saa kjæk, om han havde prøvet denne græsselige Situation og blevet den sidste. Jeg anser foranførte for det haardeste i Struensees Lidelser.

Under Henrettelserne stod jeg tæt ved, hvor Holmens Magt var opstillet. Et ungt Menneske af disse sagde, da Struensees Hoved var afhugget: "Nu er det nok, det andet — han mente Parteringen — kan de gjerne lade være". Hvor menneskelig tænker ikke ofte den ringeste Almue? . . . Man fortæller, at et Fruentimmer, som Brandt nøie havde kjendt, havde i al sin Puds stillet sig lige ved Trappen, som han skulde gaa op af til Skafottet, og er det saa, havde hun for denne Uforskammethed fortjent Forbedringshusstraf, skjønt hun var en bekjendt Borgermands Kone. Men at General Eickstedt, som havde kjendt Struensee saa nøie, og havde været med i Revolutionen den 17de Januar, fordi hans Dragon-Regiment havde lagt paa Hirschholm og i Kjøbenhavn just paa den Tid, — hvorfor han og fik det hvide Baand og sprang fra Generalmajor til General, — var dum eller ond nok, for at ride henimod Vognen og hilse Struensee i samme, hvilket jeg selv saa, da han kom kjørende over Fælleden, kunde jeg aldrig tilgive ham. Som den, der siden var bleven Kommandant i Kjøbenhavn, var han vel nødt til at være derude; men jeg i hans Sted kunde aldrig have overtalt mig til at komme for nogen af de to ulykkeliges Øine, om de endog havde været min Moders Mordere*)".

*) Et andet Øienvidne, hvis Navn er Valentin Knudsen, har i et for et Par Aar siden offentliggjort Brev til en i Norge værende Søster skildret Begivenheden paa følgende Maade, der til en vis Grad supplerer Gudes ovenstaaende Beretning: „I Lørdags Middag Kl. 11, den 25de April fik Struensee og Brandt deres Dom. I Mandags opsatte Mester Boye Junge Echafottet udenfor Øster Port paa Byens Fælled; det var 8 Alen høit, af Tømmer og Bræder i Firkant foruden en Forhøining 3 Qvarter høi, og i Tirsdags Formiddags den 28de April gik Executionen for sig, hvilken jeg selv ansaa fra den nederste Kreds af, hvor jeg var sluppen ind for ret at se dem i Ansigtet.

Langt udenom Echafottet var en Kreds af Holmens Magt, dernæst en Kreds af Dragoner til Hest, derpaa en Kreds af Infanteri i 3 Geledder og ved Indgangen af Echafottet holdt 20 Mand Dragoner. Synderne kjørte i Hyre-Vogne, men ingen Præst.

Brandt kom først afsted og ved Karet-Døren blev modtaget og fulgt af Provst Hee. Brandt hilsede ingen, han trinede frem paa Echafottet som en Acteur paa et Theater, han havde en guldgaloneret Hat paa, Haaret kreppet i Panden, en ordentlig Bukkel ved hver Side og en liden stiv Pidsk, dog intet Pudder, en hvid lang Ulve-Pelts. Derunder en celadon grøn Klædning med smale Guldgaloner og Støvler paa Benene. Da han efter Ritualen havde anhørt og svaret til Troens Bekjendelse, blev Dommen ham af Præsident Ortved forelæst, hvorpaa Bødlen strax brød hans Vaaben med disse Ord: Dette skeer ikke omsonst, men efter Fortjeneste. Derpaa blev Lænkerne ham aftagne (Felt Jern), og da Velsignelsen var lyst over ham, klædte han sig selv af, men vilde beholde Vesten paa, som han dog maatte tage af og blotte sin Krop oventil og

Bøddelredskaber fra Videnskabernes Selskabs Samling, Throndhjem: Blok, to Øxer, Parterkniv, Tang og Mærkejern.

De parterede Legemer blev lagte paa Steiler paa Vesterfælled, hvor en stor Mængde Mennesker i den følgende Tid tog dem i Øiesyn. Blandt dem, som nød Skuet med synlig Interesse, var den samme Münter, som havde beredt Struensee til Døden. Han havde om Formiddagen efter endt Henrettelse med Seglasset for Øiet staaet og set paa, hvorledes Bøddelknegterne udførte Parteringen. I Slottet Fredriksbergs Vinduer vilde man hver Morgen have set en noget aldrende Kvinde, som i dybe Tanker stirrede hen til Steilerne paa Fælleden. Det var Enkedronning Juliane Marie. En Morgen viste det sig, at den Steile, hvorpaa Struensees Lig laa, var blæst ned eller stubbet overende. Strax blev der udfærdiget Befaling om, at den skulde gjenreises og det paa en saa forsvarlig Maade, at den ikke hvælvede omkuld. I Modsætning hertil kan anføres, at Rakkerknegtene var medynksomme nok til at forsøge at gjøre Ansigterne ukjendelige, før de blev fæstede paa Steilerne; til Tak for Umagen fik de paa høiere Befaling Tamp efter udført Arbeide.

Ligene blev liggende i mange Aar paa Steilerne, til de smuldrede hen. De sidste Spor af dem forsvandt vistnok først i 1790, da Pladsen til Kronprinsparrets festlige Indtog blev ryddet for Galgen og Steilerne samt andre Rester fra Barbariets Tid.

Da Greverne vel var bragte ud af Verden, var ogsaa Hadet mod dem hos de forskjellige Lag af Befolkningen slukt, og Medynksomhedens Stemme begyndte at gjøre sig gjældende. Man fandt, at Dommen var streng, og at

---

den høire Arm, spurgte derpaa Skarpretteren, om det ikke var saaledes, idet han selv lagde sig ned paa Blokken og udstrakte den høire Haand paa Blokken, hvilken han mistede med en Øxe og dernæst Hovedet med en anden Øxe. Han sagde, idet han døde: Jesu Blod raaber for min Sjel. Derpaa blev han af Rakkerknegtene parteret, og hver Fierding hidset nøgen ned med en Strikke i Rakker-Vognen.

Derpaa traadte Struensee ud af Vognen, som imidlertid havde holdt imellem de 2de inderste Kredse bagvendt. Han hilsede endel Officerer, som stode ved den venstre Side, da han gik op. Han stod ovenpaa som en arm Synder. Han havde en sort Hat paa, Haaret var bag i 3 Fletter, men ikke bundet eller ophæftet og saa ikke ud til, at deri nylig havde været nogen Kam, forresten havde han ligeledes en lang hvid Ulve Pelts paa, en lyseblaa, gammelagtig Klædning, hvide Silke Strømper og Sko paa Benene. Pastor Münter talede kun 3 eller 4 Ord med ham, da Dommen blev ham forelæst, han kastede strax sin Hat bort og saa ikke engang hen, da Bøddelen brød hans Vaaben. Derpaa bad han alle om Forladelse, som han havde gjort imod, bad lydeligt til Gud for Kongen, det kongl. Hus og hele Landet. Derpaa blev han afklædt, lagde sig paa Blokken og ligeledes mistede Haand og Hoved og dernæst parteret.

Saaledes endte disse 2de forskrækkelige Mænd deres Liv under Bødlens Haand og bleve paa Vester Fælled ved den murede Galge lagt hver paa 4 Steyler, og Hovedet og Haanden sat paa en Stage i Midten, ved Brandtes Hoved sidder den store Pist endnu. Nogle vil sige, at Struensee gav Bødlen sit Uhr, men jeg saa det ikke og troer det derfor ikke heller, saasom jeg gav nøie Agt paa Alt, hvad som foregik, og var nær nok derved."

man ialfald burde have ladet Naade gaa for Ret. Man begyndte med at mumle derom, men efterhaanden formede de uklare Følelser og Meninger sig til Udtalelser, der gjorde den nye reaktionære Regjering ængstelig. Den greb da til den Udvei at offentliggjøre Dommene over Struensee og Brandt. Men dette var mere end en politisk Feil, — det var en Dumhed. Thi alle, som kunde læse og tænke, maatte nu uvilkaarlig spørge sig selv: „Var dette alt?" Der fandtes jo ikke et eneste fornuftigt Ord om, endsige et Bevis for, at Struensee og hans Forbundne havde smedet de farlige Planer mod Kongens Krone, Frihed og Liv, som havde bragt Folket i Harnisk mod ham og hans Venner, — det meste var kun Gisninger, Formodninger og løse Paastande. De, som saa dybere i Sagen, fandt, at Struensee, der jo ligeoverfor Kongen altid havde maattet optræde som Lægen, aldrig havde besudlet Kongens Personlighed og Majestæt i den Grad, som Dommerne havde gjort, og om det end var ubestrideligt, at han ved sin Ubesindighed havde gjort sig fortjent til Straf, saa stod dog denne ikke i nogetsomhelst Forhold til hans Brøde.

Ogsaa i Udlandet kom lignende Anskuelser tilorde, og det fra saadanne Hold, hvis Domme i de fleste Tilfælde falder sammen med Historiens.

I en Skrivelse af 6te Juli 1772 udtaler den tidligere danske Diplomat Greve Rochus Fr. Lynar: "Jeg begriber, at et blodigt Offer-Skuespil er Folket behageligt, og at en Exekution var nødvendig efter den Opsigt, som Sagen fra Begyndelsen af fik. Men Dommen maatte lyde paa, at de to Grever var dømte til at miste Livet paa Grund af Majestætsforbrydelse, medens rationes decidendi samt species facti*) maatte forblive skjulte for Publikums Øine, og saa længe man endnu lader Kongen handle og underskrive som Konge, maa han ikke fremstilles for Verden som en imbecil Regent. I hele mit Liv har jeg aldrig set noget jammerligere Aktstykke; man skulde tro, at de Danskes Hjerner havde forvandlet sig til lutter Grød. For en Jurist og en Kriminalist er det et ordentligt Brækpulver . . . . Det er utroligt, hvorledes man i hele Europa spotter over denne til Danmarks evige Skjændsel næsten i alle Sprog oversatte Dom."

Man havde anset det nødvendigt at lade Grev v. de Osten paa selve Henrettelsesdagen affærdige en Skrivelse til Gesandten ved det russiske Hof for at stille Begivenheden i det Lys, hvormed Magthaverne fandt sig bedst tjent. Blandt andet fremholdes det her, at "Hadet hos Publikum var saa sterkt og uforsonligt mod de ulykkelige, at deres Benaadning utvivlsomt vilde have foranlediget et Oprør." Et løst Rygte om en Formildelse af Straffen skulde da ogsaa — paastaar han — have fremkaldt Knurren og Opløb. Senere dikterede man Kongen selv et Brev til Keiserinden om hans Skilsmisse fra Dronningen; men i Keiserindens Svar udtaler hun nærmest kun sin Tilfredshed med, at der ved denne Skilsmisse ikke var fremkaldt et Brud

*) Grundene til Dommen og Forbrydelsens Beskaffenhed.

mellem Danmark-Norge og Storbritannien, idet hun selv med Glæde havde ydet sit Bidrag til, at Forsoning blev tilveiebragt; men endda, Maaneder efter at Dommen var bleven fuldbyrdet, kan hun ikke lægge Skjul paa, "at hun af mange Grunde havde ønsket, at Kongens Maadehold og Menneskelighed ved Dommen over Statsforbryderne havde seiret over Lovens Strenghed og bogstavelige Efterlevelse."

Men lykkedes det ikke den nye Regjering ved Offentliggjørelsen af Dommen at opretholde den gunstige Stemning mod de Domfældte, saa lykkedes det endnu mindre ved Udgivelsen af de henrettede Grevers Omvendelseshistorie, som Presterne Münter og Hee, der havde forberedt dem til Døden, fik Paalæg om at forfatte. At denne Ide skal være udklækket i Arveprinsens Hjerne, udelukker ialfald ikke Muligheden af, at Magthaverne har tænkt sig, at det ved disse Skrifter skulde gjøres Almenheden indlysende, hvilke store Ugjerningsmænd de halshuggede Grever havde været og til hvilken Afgrund Tidens Fritænkeri og Irreligiøsitet overhovedet maatte føre. Men til Trods for den Pegepind, som i forskjellige Anmeldelser af Münters og Hees Skrifter blev Almenheden rakt, blev denne Hensigt grundig misforstaaet. Der kan, som den unge Goethe i en Artikel om Münters Skrift i Frankfurter gelehrte Anzeigen udtrykkelig gjør opmerksom paa, være Tvivl om, hvor alvorlig og dyb Struensees Omvendelse har været, stillet Ansigt til Ansigt med Døden, som han var. Men heller ikke ved denne Leilighed skulde det karakteristiske, hyppig tilbagevendende Træk, at Almuesmanden over Straffen hyppig glemmer Forbrydelsen, fornegte sig: Münters og Hees Opbyggelsesskrifter lagde Martyrglorien om Struensees og Brandts Hoveder.

Ligesaa forskjellig som Struensee blev bedømt af sin Samtid og nærmeste Eftertid, ligesaa afvigende er Historiens og Historikernes Domme om hans Liv og Gjerning faldne. Af disse skal hidsættes tvende indbyrdes forskjellige og dog i mange Henseender samstemmige Udtalelser, af hvilke den ene hidrører fra en dansk Forfatter, der har staaet i nært Forhold til den store Statsmand A. P. Bernstorff, den anden fra en af de største tyske Historikere. I sin Biografi af Bernstorff udtaler den første, K. U. D. Eggers, følgende Dom om Struensee:

„Hverken kaldet ved Opdragelse eller Kundskaber til Statsforretninger, fattede han det dristige Haab at kunne svinge sig op til den høieste Magt i Staten. Han vilde overhovedet Rigets Vel og gav i adskillige Stykker den daværende Regjering sit fuldkomne Bifald. Saaledes var hun en Forsvarer af Bondefrihed, en Ven af Orden og Virksomhed i Embedsforretninger, en Fiende af Undertrykkelser, en for det meste upartisk Beskytter af Frimodighed. Danmark skyldte ham først Presefriheden, der inden kort Tid styrtede ham selv, og skylder ham endnu enkelte gode Foranstaltninger. Men med alt det gjorde han ualmindelig meget ondt, og var et lærerigt Exempel paa, at hverken Aand eller god Villie er nok til at føre Statsroret. Fordi han manglede Kundskaber, tog han mange aldeles falske Forholdsregler eller oversaa i andre Tilfælde de Midler, uden hvilke hans Hensigter slet ikke

kunde opnaaes. I sin blinde Herskesyge taalte han ingen Modsigelse og vilde nedtræde enhver, der stod ham i Veien og ikke strax vilde underkaste sig hans Villie. Hans umaadelige Forfængelighed gav ham den Indbildning at kunne gjøre alting alene og bedst; endskjønt hans Forstand undertiden rigtig kunde finde den brugbare Mand, saa stødte han ham dog fra sig ved den mindste Kollision og ansaa ham for overflødig. Han var saa voldsom, at han i Regelen altid foretrak de haarde Midler for de lemfældige og forbitrede Mennesker, som han havde kunnet vinde: en meget hyppig Feil hos Mænd, der pludselig og uventet opnaar en stor Magt. Derhos havde han intet Hjerte, ingen Dyd, ingen Agtelse for Moralitet; Valget af Midler var ham ligegyldigt, saasnart det gjaldt om at opnaa hans ærgjerrige Hensigter."

Ikke meget afvigende fra denne Udtalelse er den Dom, som den berømte tyske Historiker Friedrich v. Raumer fælder over Struensee i sit Verk om Europa i det 18de Aarhundrede:

„Med stor Ret vilde Struensee vække, hvad der i Staten var nedsunket i den blotte Vedtægts Søvn og afskaffe virkelige Misbrug. Men paa den anden Side fattedes ham ganske al uundværlig Klogskab i hans Adfærd. Med Undtagelse af Dronningen var han ikke istand til at vinde en eneste udmærket Mand; han fornærmede og krænkede Enhver ved al den Forfængelighed og Hovmod, som findes hos en Opkomling; han vilde skride frem i Spring og Vilkaarlighed i Stedet for at udvikle efterhaanden med Visdom; han var rasende dristig og frygtsom paa en Gang; han opløste alle Bestyrelsens Former uden at kunne sætte noget bedre i Stedet. Allerede af disse og flere Grunde kunde hans Regjering vel give et for sildigere Tider velgjørende Stød; men den havde vanskeligen kunnet føre til Maalet, om den end ikke var bleven afbrudt. Struensee var ikke, hvad han vilde synes, en Mand, dygtig nok til at kunne af egen Kraft begrunde en ny Tid. Han var kun en Affødning af sin Tid og havde tillige med dens Sandheder ogsaa antaget alle dens Fordomme og Vildfarelser. Til de sidste hørte fremfor alt: at det blotte Talent altid maatte have Ret, og at det i sin Isolering kunde være almægtigt. Grundige Kundskaber, Erfaring, Renhed i Karakteren, Sædelighed, Religion gjaldt for undværlige, ubetydelige og latterlige. Disse Egenskaber skulde intet betyde overfor Modeformer, hvilke, ligesom et Slags Trolddomsmagter, skulde være istand til at omskabe Verden."

Endelig kan hertil føies den Opfatning af Struensees Personlighed og Statsmandsvirksomhed, som Professor Karl Wittich, Struensees nyeste Biograf, lader komme til Orde i sine afsluttende summariske Bemerkninger:

"Struensee var ganske vist ingen Helt, hverken en filosofisk eller en tragisk. Han strandede paa den indre Modsigelse mellem hans store Opgaver og hans Mangel paa Personlighed. Hans Theorier var Resultatet af skarp Jagttagelse, klar Forstand og stor Belæsthed, men de formaaede dog ikke at erstatte den nødvendige praktiske Statsmandserfaring. Ved forhastede Ordonnancer eller forudfattede Ideer og færdige Slagord troede han at kunne reformere en Nation, men han havde ingen Anelse om Nødvendigheden af det seige og rolige, det besværlige grundige Arbeide, hvis Frugter langsomt, men sikkert modnes, ei heller nogen Anelse om en Nations Aand og Organisme, dens indre Liv, moralske Følelser og Lidenskaber. Naar han blot havde Magten over Thronen, mente han ogsaa at have den over Staten — og

det var efter hans Mening at ville herske efter Fredrik den stores Forbillede, medens denne kun nærede Foragt for Parvenuen. Han indsaa ikke, at en laant eller, som det blev sagt, tillistet Autoritet aldrig kunde erstatte Fyrstens i Traditionen rodfæstede, aldrig kunde skaffe ham virkelig Respekt, selv om han ellers havde været i Besiddelse af den mægtige Konges "Forstands-Diktatur". At han beklædte den ophøiede Stilling var hverken hans Ret eller hans Fortjeneste, det var hans Brøde og blev som Følge deraf hans Forbandelse. Hvor tragisk end denne Modsigelse mellem Villie og Evne eller Villie og Mod kan synes, er dog Struensees rige, om just ikke geniale Natur og hans omfattende Virksomhed ingenlunde bukket under i streng Kamp med Skjæbnens Magter. Han lod sig overraske af Skjæbnen, og medens han i Lykkens Dage var overmodig, ja tilsidst blind, viste han sig liden i Ulykken.

En dyb Kløft skiller os fra hin Tid, af hvilken han dog trods alt var et ægte Barn. Der er kun gaaet lidt over hundrede Aar siden den Tid — den franske Revolution, Befrielseskrigen og endelig Stormene i 1848 har gjort det af med den oplyste Despotismes Principer, der trods sine Bestræbelser for Oplysning og Hensigtsmæssighed dog kun ansaa Menneskene for Maskiner; de moderne Stater bygges paa Folkenes Selverkjendelse, Selvagtelse og Selvvirksomhed. Struensee er forsvundet som et Meteor eller snarere — med en Samtidigs Ord — som en Komet, selv om ogsaa fortrinlige Indretninger fra hans Haand har holdt sig til den Dag idag, og selv om meget af det, han satte i Verk, fortjener evig Tak. Dog vil han altid blive et advarende Exempel paa, at man ikke tør krænke eller med voldsom Haand ændre et Folks Tænkemaade og Anskuelser, ikke tør ringeagte dets Sprog. Og aldrig vil en sand Statsmand, der ønsker at se sin Gjerning bære velsignede Frugter, kunne savne sædelig Alvor og personlig Renhed."

Vi skal kun i Forbigaaende berøre den Hævn, som overgik forskjellige af de Mænd, der skulde have havt Del i Struensees Planer eller ialfald troedes at have været hans Kreaturer. Ligeoverfor dem blev ikke engang Domstolene paakaldte, men deres Skjæbne blev efterhaanden afgjort ved kongelige Resolutioner, efterat de i kortere eller længere Tid havde været holdte i Fængsel. Syv af disse — Oberstlieutenant Hesselberg, Kontreadmiral Hansen, Lieutenant Aboe, Legationsraad Sturtz, Etatsraad Willebrandt og Professor, Livmedikus Berger — blev den 19de Mai satte paa fri Fod. Af disse fik Hesselberg som Kommandør og Bataillonschef den anden slesvig-holstenske Nationalbataillon. Han kom siden til Norge og døde 1808 som Generallieutenant og Kommandant paa Bergenhus. Hansen mistede sin Post som Deputeret, men beholdt forøvrigt sin Stilling i Etaten. Aboe skulde med Bibehold af Stilling og Løn tjene udenlands i to Aar. Sturtz, Willebrandt og Berger forvistes paa kortere eller længere Tid til sjælandske, jydske og holstenske Smaabyer.

Struensees Broder, Justitsraaden, der i Fængslet havde været behandlet paa en oprørende Maade, blev sat paa fri Fod, men fik Tilhold om strax at forlade Landet. Han maatte aflægge Ed paa, at han hverken mundtlig eller skriftlig skulde aabenbare noget af det, som af Statens Sager maatte være ham bekjendt. Han fik efter Guldbergs Fald et Slags Opreisning

derigjennem, at han under Navnet Karlsbach optoges i den danske Adelsstand. Heraf benyttede han sig dog aldrig. Han begav sig til Preussen, hvor han blev Statsminister og døde 1804 i denne Stilling.

En haardere Medfart fik Gähler og Falkenskjold. Den første, som i den sidste Tid ikke havde været synderlig høit anskreven hos Struensee, blev afskediget af Tjenesten med Forbud mod at opholde sig i Sjælland, Fyen og Slesvig. Han og hans Hustru, der ogsaa havde været arresteret, fik en liden Pension. Falkenskjold blev sendt til Munkholmen paa Livstid, bl. a. fordi han ikke havde vist Arveprinsen den skyldige Respekt.*) I 1776 kom han dog igjen paa fri Fod, mod at han forpligtede sig til at tage Ophold i det sydlige Frankrige. Senere flyttede han med Regjeringens Tilladelse til Lausanne. I 1788 blev han kaldt tilbage til Danmark, hvor han i Paavente af Krig med Sverige blev udnævnt til Generalmajor. Han likte sig imidlertid ikke i Hjemmet, men søgte og fik Tilladelse til at vende tilbage til Lausanne, hvor han i 1820 afgik ved Døden.

Hvad Dronning Karoline Mathilde angaar, var det fra først af den nye Regjerings Hensigt at forvise hende til Aalborg, hvor hun skulde holdes i et til en vis Grad hæderligt Fangenskab. Men fra denne Plan maatte man dog afstaa. I England havde nemlig Efterretningen om Dronningens Fængsling vakt stor Forbitrelse, og der fremkom uforblommede Trusler mod den dansk-norske Stat og dens Regjering.

Det engelske Hof havde i Kjøbenhavn været repræsenteret af den skotske Adelsmand Robert Murray Keith, en Hoitory af det reneste Vand. Denne havde saa lidet som nogen kunnet like sig ved Kristian VII's Hof, hvor han i de første fem Maaneder af sit Ophold paa Grund af den Afspærring, hvori Struensee holdt Kongehuset, ikke havde havt Anledning til at vexle ti Ord med Dronningen, hans Konges Søster. Hans Breve til det engelske Hof vrimler af Udfald mod Struensee, som han kalder „Medico-Ministeren" eller „Minister-Paddehatten", og som han ærgrede sig baade gul og grøn over. Men efter Katastrofen af 17de Januar optraadte han paa en meget energisk Maade til Forsvar for Dronningen. Strax efter dennes Fængsling var der i Kristian VII's Navn bleven sendt Kongen af England en Skrivelse, hvori der meddeltes, at Kongen havde set sig nødsaget til at fjerne fra sit Hjerte og sin Person Dronningen, hans Søster, men hun skulde dog

* En Gang, Falkenskjold holdt Øvelser med sine Tropper paa Volden, kom Arveprinsen ridende. Da han var bange for, at hans Hest skulde blive sky, sendte han Løberen hen for at bede Falkenskjold indstille Exerceringen og Musiken, til han var kommen forbi. Hertil svarede da Falkenskjold med en fransk Talemaade, hentet fra de Gade-ceremonier, som finder Sted i de katholske Lande, naar Sakramentet bringes en Døende: "Dersom selv Gud Fader maatte passere, kan jeg ikke holde op med Øvelserne."

blive behandlet med alle de Hensyn, som skyldtes hendes Fødsel, og man haabede derfor, at det indtrufne ikke maatte medføre noget Skaar i den Forstaaelse, som havde hersket mellem de to Hoffer. Men selv om det engelske Kongehus fra først af kunde have været tilbøieligt til at behandle den hele Sag som et rent Familieanliggende, saa blev det dog meget snart af Opinionen i England nødt til at betragte den som en Affære af vidtrækkende politisk Betydning.

Den engelske Regjering, som gjennem Keith i det længste havde bestræbt sig for at faa forhindret Skilsmissen, erklærede, da denne havde fundet Sted, at den ikke paa nogen Maade kunde tillade, at Dronningen skulde holdes i nogensomhelst Fangenskab, hvad Form man end vilde give det, og for at give disse Forestillinger et saa meget større Eftertryk blev det besluttet, at der skulde udrustes en Flaade mod Danmark. At dette Skridt gjorde Indtryk paa det dansk-norske Hof er sikkert nok; men i England var den rask opkogende Harme igjen bleven bilagt, og man begyndte nu her at opholde sig over det urimelige i, at Landets Stridskræfter skulde blive bragte i Anvendelse for en prostitueret Prinsesses Skyld. Den dansk-norske Udenrigsminister v. Osten spottede med, at det ikke vilde staa i nogen engelsk Flaades Magt at gjøre Dronningens Last til Dyd, og at Verden ikke siden Trojanertoget havde været Vidne til en saadan Krig som den, hvormed England nu truede; men til Trods for, at man kunde gjøre sikker Regning paa Hjælp fra Fredrik II af Preussen i Tilfælde af Angreb fra engelsk Side, fandt man det dog rettest at give efter for det britiske Hofs Fordringer. Disse gik ud paa, at Dronningen Karoline Mathilde skulle have frit Lov til at vende tilbage til sin Broders Stater. Senere blev der krævet, at der fra de forenede Riger skulde udbetales hende en aarlig Livrente, som hun skulde fortære udenfor Landet. Men den nye Regjering, der havde søgt at faa udslettet alt, hvad der mindede om, at Karoline Mathilde havde været Dronning af Danmark og Norge, vilde helst affinde sig med hende en Gang for alle og tilbød derfor i Stedet at tilbagebetale hele den Medgift, som hun havde bragt med sig til Landet. Dette Tilbud blev naturligvis strax modtaget af de forretningskloge Englændere. Den 10de Juli 1772 blev der oprettet en gjensidig Overenskomst, hvorefter der den 1ste Januar 1773 skulde udbetales 80000 £ i Hamburg med en Rente af 5 pCt. fra den Dag, Dronningen forlod Kronborg. Karoline Mathilde skulde fremdeles føre Titel af Dronning, dog ikke som Dronning af Danmark og Norge. Da Prinsessen af Wales, Karoline Mathildes Moder, var afgaaet ved Døden den 8de Februar, altsaa før Skilsmissen havde fundet Sted, tilkom der efter engelsk Lovgivning Kristian VII Andel i Arven efter hende. Paa denne Arvepart, der dog ikke vilde beløbe sig til stort mere end 8000 £, gav Kongen Afkald til Fordel for Dronningen. Endelig blev det besluttet, at Dronningen, naar hun blev afhentet fra Kronborg, blandt sine hidtilværende Omgivelser

maatte have Adgang til at vælge Personer, som kunde ledsage hende paa Overreisen. For at faa istand et Opgjør saa snart som muligt blev allerede i August Maaned Medgiften indbetalt i norske Vexler gjennem Handelshuset Klaus Heyde & Comp. i London.

I Stedet for den Flaade, som allerede var udrustet mod Danmark, affendte den engelske Regjering i Slutningen af Mai Maaned to Fregatter og en Krigschalup til Helsingør for at afhente den ulykkelige Dronning, hvis Livssaga allerede i 21-Aars Alderen var afsluttet, til hendes Broders hannoveranske Lande, hvor hun paa Slottet Celle skulde tilbringe sine sidste Levedage. Om Eftermiddagen den 30te Mai foregik Indskibningen under Optrin, der efterlod et gribende og uforglemmeligt Indtryk paa alle dem, der var tilstede.*) Den 1ste Juni gik Eskadren under Seil og kastede den

*) "Da Skibene kom," heder det i en samtidig Beretning, som et Øienvidne (Generalkrigskommissær Kristian de Tuxen) opsatte, "stod hun paa Volden vel i tre Timer, men var saavel inde som ude øiensynlig bedrøvet, sagde det og til hvem, som talte med hende. Hun har og i nogen Tid været meget heftig mod de om hende værende, ladet sig give Jerusalems "Wahrheiten der christlichen Religion," taget den danske Salmebog med sig for ei rent at glemme Sproget og vilde ladet kjøbe en dansk Bibel. Hun har sagt til mere end en, at hendes eneste Tilflugt var Gud og har ei kunnet tvinge sit Hjerte til stor Bedrøvelse, saa de eller den, som har været nærværende, vemodig med hende har maattet græde. Det haardeste Pust var i overgaars noget over Middag; da hun leverede Prinsessen til Generalinde Hauch, svømmede de i Taarer, og med mange 100 Kys, endog efter at Generalinden havde det paa Armen. Med et Ord, hun var inderlig bedrøvet. Da tog hun sig atter sammen og bad Putichers (hendes Læge paa Kronborg) lille Datter, et smukt Barn af 7 Aar, som hun noget forhen selv havde ført ind til Prinsessen for at kysse og spøge med hende, komme ind til sig igjen og sagde til Putscher, at hun vilde stræbe at holde sig overfor Englænderne, hvortil Puticher sagde, det maatte hun ikke, men give sin Bedrøvelse Luft for ei at skade sig selv, allerhelst hun var søjng; hvorpaa hun erklærede sig at ville gjøre det saa godt, som hun kunde. Derpaa sagde hun, at hun vilde tage frisk Luft; gik saa ud med General Hauch, Frøken Møsting, Fru Grevinde Holstein, hendes Mand, Keith og Raben samt Frøken Hauch; hist og her med nogen Hjerteklemmelse, skjønt man stræbte at tale med hende om indifferente Ting; indtil Klokken var 6, da de engelske Officerer kom og sagde, at det nu var Tid. Hvorpaa Holstein og Raben gik foran, og Dronningen mellem Hauch og Keith, Frøken Møsting og Frøken Hauch bagefter ned af Slottet og over et Batteri mod grønne Have; steg derpaa ned paa en Stenkiste, der saavelsom en ny Bro ud i Vandet var beklædt med Bræder og rødt Klæde, hvorfra hun steg ned i den engelske Chaluppe, der strax heisede Kongeflag, hvori hun adskillige Gange med Tørklædet for Øinene vendte sig og hilsede Hauch meget venlig, slog ad ham med Haanden og stræbte at tvinge sig, men kunde ikke. Da hun gik ud af Slottet, hilsede Fæstningen hende med 27 Skud, og Vagtskibet med lige saa mange. Saasnart hun var i Skibet, heisedes Kongeflag og kanonerede for det engelske tre Gange; men som Vinden med et var bleven contrair, laa hun der igaar Nat og hele Dagen, da hun i det mindste har været 10 Timer paa Dækket, skjønt det maa have gaaet hende meget nær der at ligge under Landet og Fæstningen indtil Kl. 10 idag, da de lettede Anker for en sagte Sydostvind . . . . . Et ynkeligt og bedrøveligt Syn for ethvert retsindigt Gemyt at se en Dronning i sit 21de Aar

5te Anker udenfor Stade, hvor Dronningen tog Afsked med de danske Kvinder og Mænd, som havde ledsaget hende fra Kronborg. Først ude paa Høsten flyttede hun til det hende anviste Opholdssted.

I de faa Aar, hun havde igjen, levede hun ene og alene for at øve en vidtstrakt Godgjørenhed mod alle Trængende og Nødlidende i Omegnen, der i den brødefulde angrende Kvinde saa et himmelsk Væsen. Ligesom hun havde tilgivet alle sine Fiender, haabede hun paa Tilgivelse. Hun fordybede sig i Minderne fra sin brat afsluttede Ungdom, hvis eneste Lyspunkt hendes Moderlykke var. Haabede hun noget af Fremtiden, var det blot at maatte times den Gunst af Skjæbnen at faa se sine inderlig elskede Børn igjen. Thi ved dem hang hun med al den Kjærlighed, et Moderhjerte kan rumme. Da hun i Ensomheden i Celle fik sig tilsendt et Portræt af sin Søn, kunde hun sidde for sig selv med det i Timevis og i stille Graad tale til det, som det var Prinsen selv, om sin Længsel og sit Haab. Det var da ogsaa hendes Moderfølelse, som i det andet Aar, efterat hun var kommen til Celle, bevægede hende til at lytte til et fantastisk Forslag, som en Englænder Nathanael Wraxall fremsatte om at føre hende tilbage til Danmark. Planen, som fandt Tilslutning bl. a. hos de mange, som Revolutionen i 1772 havde fordrevet fra Danmark, blev paa en vis Maade ogsaa bifaldt af Georg III, som af Had til den dansk-norske Regjering nedlod sig til et noksaa tvetydigt Spil. Men før den kunde gjennemføres og havne i den uundgaaelige Fiasko, som utvivlsomt vilde være bleven Resultatet, var Dronningen den 10de Mai 1775 afgaaet ved Døden i en Alder af 24 Aar.

Dronningens Død meddeltes hendes tidligere Undersaatter gjennem den officiøse Berlingske Tidende for 19de Mai i en Notits, saa lydende:

Hannover den 12te Mai.

Igaar er fra Celle indløbet Efterretning, at Dronning Karoline Mathilde efter nogle Dages Sygdom haver i Forgaars Nat Kl. 11 omvexlet Tiden med Evigheden.

Kvelden før, da man naturligvis vidste Nyheden, havde der paa Hoftheatret været "Bal parée en Domino for alle ni Klasser."

Dronning Karoline Mathildes Livssaga er hermed ude. Det faar staa derhen, om de Ulykker, som hendes Broder Georg III's Ministre paaførte de forenede Riger, virkelig har nogen egentlig Sammenhæng med den Maade, hvorpaa Kristian VII og det danske Hof behandlede hans ulykkelige Søster. Dette er paastaaet, og ihvorvel Sagen ikke kan afvises som utrolig eller usandsynlig, hører den dog til de historiske Motiver, som neppe vil lade sig fremlægge i fuldt og tilforladeligt Lys.

---

paa saa fatal Maade at forlade Riget og Lykken, alene fordi hun ei holdt sig til Gud, der kunde have bevaret hende fra de onde Hænder, hun faldt i. Herren være hende naadig, og os samtlige, som har set dette slette Optog, der endte paa saa tragisk en Maade."

Som bekjendt betragter den norske Almuesmand endnu den Dag idag Kristian VII som en Helgen, Karoline Mathilde — "Sælndronningen" — derimod som et kvindeligt Uhyre. Det er Livgardisternes og Matrosernes Bedømmelse af Forholdene, som her endnu efter mere end et Aarhundrede træder os imøde. Historien dømmer mildere om hende. Hendes Livssaga er den forførte unge Kvindes, en trist Beretning om Brøde og Straf; men gjennem den gaar der et varmt og ømt Hjerteslag, en dyb og sand Følelse. Havde Skjæbnen ikke fra første Stund af faret saa grusomt frem mod hende, at den havde kastet hende i Armene paa den kongelige Bytting eller ført hende op i de ulykkalige Forhold ved hans grundfordærvede Hof, som en moden Kvinde vanskelig, et Barn umulig kunde klare, vilde ogsaa hendes Eftermæle være blevet et helt andet. Der findes i hendes Lidelseshistorie Træk, der ialfald tillader at opstille en saadan Formodning.

Det Guldbergske Styre. Norske Stemninger og Forhold. Gustav III's Planer mod Norge. Neutralitetsforbundet af 1780.

Da Hundredaarsfesten for Enevoldsmagtens Indførelse i Danmark og Norge holdtes i 1760, hørtes det ikke ud til andet, end at Enevældet stod rodfæstet i alle Borgeres Sind; vi møder nemlig i hine festlige Dage ene og alene Lovprisninger af det landsfaderlige Regimentes Fortrinlighed og Uovertræffelighed som Statsform, og det lader ikke til, at nogen ønskede en Forandring i disse Forhold. Men tolv Aar efter staar Sagerne i forskjellige Henseender anderledes: der var da virkelig høit ansete Mænd, som ikke blot vovede at drømme om, men virkelig tog Ordet for, at en Indskrænkning i den enevældige Kongemagt burde finde Sted. Men disse Anskuelser blev dog vel at merke ikke lydelig udtalte, saa det er umuligt at dømme om den virkelige Rækkevidde, de kan have faaet. De er og kan vel heller ikke godt opfattes som andet end Udtryk for en Øieblikkets Stemning; men som saadanne har de dog unegtelig sin store Interesse, ikke mindst fordi de fremkommer fra en Kreds, der tør siges at have staaet i et nærmere Forhold til Kongen og Regjeringen, og hvor man havde faaet Øinene opladt for, hvor farlig og skjæbnesvanger Enevoldsmagten kunde blive, naar den var lagt i en sinds-forvildet Eneherskers eller i en almægtig reformsyg og tyrannisk Ministers Haand.

Som den første Talsmand for en Indskrænkning af Kongemagten nævnes den daværende Kommandør-Kaptein og Fabrikmester Friderich Michael Krabbe,

der under et Ophold paa de britiske Øer havde lært den engelske Forfatning at kjende, og nu sværmede for Indførelsen af en lignende Statsform i sit eget Hjemland. Krabbe, der var Medvider i Sammensværgelsen mod Struensee, begav sig nogle Dage før Katastrofen af 17de Januar ud til Suhm, der ogsaa var indviet i Planen. Han udviklede her for Suhm, "at det ei var nok at dæmpe den nuværende Kabale; man maatte og sætte sig i Sikkerhed for Fremtiden, at saadant ei kunde ske mere, da Kongen var faible (svag), og Dronningens Kronprins kom uden Tvivl engang til Regjeringen, og kunde da kalde sin Moder tilbage, og hun hævne sig; det eneste Middel var at indskrænke Regjeringen." Han opfordrede derfor Suhm, der i et i Trykkefrihedstiden udgivet Skrift havde prist den engelske Forfatning i Modsætning til Regjeringsformen i Danmark, til at udarbeide Udkast til en ny Regjeringsform paa Grundlag af en repræsentativ Forfatning. Suhm efterkom Krabbes Opfordring og opsatte i Hast et Udkast, som vandt Krabbes Bifald. Dette Forslag, der bærer ikke faa Spor af den knappe Tid, Forfatteren har havt, og af Tidsalderens politiske Umodenhed*), er i sin Helhed saa lydende:

Suveræneteten bør sættes paa en fast Fod, saa den ei kan rykkes, og heller intet Indgreb gjøres i Undersaatternes Velfærd. Til den Ende bør alle Gratialia blive i Kongens Magt, men ingen afsættes uden Stændernes Samtykke ved Lov og Dom; ingen Skat paalægges uden dem; ingen Hovedforandring gjøres i Landets Økonomi og indvortes Bestyrelse uden dem.

Et Parlament af 48 Personer, samlet i Kjøbenhavn, som efter tre Aars Forløb skulde fornyes, og de samme Personer ei igjen vælges førend efter ni Aar, skulde forestille Stænderne.

Danmark skulde inddeles i sex Portioner: Kjøbenhavn være den ene; Sjæland den anden; Fyen den tredie, hertil regnes Langeland; Øerne Lolland, Falster, Møn, Bornholm etc. den fjerde; Aarhus og Aalborg den femte; Ribe og Viborg den sjette. Fyrstendømmerne deles i tre Portioner: Slesvig i to; Holsten og Oldenborg i en, saaledes at en Person af de tre skulde altid være fra det Oldenborgske eller Delmenhorstiske. Norge skulde inddeles i sex: Kristiania Stift i to; Kristianssand i en; Bergens i en; Throndhjems i to, saaledes at Throndhjems og Romsdals Amter skulde bestaa af en og Nordlandene og Finmarken af en. Island skulde have en. Hver Portion skulde bestaa af tre Personer. Hertil maatte vælges adelige og uadelige, saa og geistlige, dog ingen uden Bisper eller Prester. Ingen maatte vælges paa Landet, uden at han havde faste Eiendele, og ingen i Byerne, uden han var en anseelig Embedsmand. I hver Portion maatte i det mindste en være fra Landet, og ligeledes en fra Byerne.

Vælgerne skulde være i det geistlige alle Prester i hver Portion. For Byerne to Deputerede af Magistraten for hver By og to Borgere af de anseeligste Byer, men af de smaa Byfogden og en Borger. Paa Landet Fogderne, Sorenskriverne, og en Bonde af hvert Fogderi. Kristiania Stift skulde inddeles saaledes, at Byerne udgjorde den ene Portion og Landet den anden. Ligeledes skulde Slesvig inddeles.

*) Blandt andet har man paapeget som Mangler ved det Suhmske Konstitutionsforslag det urimelige i Oprettelsen af en repræsentativ Forfatning, førend den danske Bondestand var emanciperet. Ogsaa den Stilling, som var tildelt Slesvig inden Repræsentationen, frembyder, som Prof. Fr. Schiern har gjort opmærksom paa, sine betænkelige Sider, og vidner om, at han ikke har havt klar Erindring om, hvad der i 1721 var foregaaet.

Paa Island skulde vælges af Sysselmændene, Amtmændene, Fogderne, Bisperne, Presterne og en Bonde af hvert Syssel. Alting skulde gaa efter de fleste Stemmer. I Danmark og Fyrstendømmene skulde vælges ligesom i Norge, undtagen at paa Landet skulde være en Herremand af hvert Amt iblandt Vælgerne, og i hele Kjøbenhavn den hele Magistrat og de 32 Mænd, som igjen burde indsættes.

Udi Parlamentet burde i alle almindelige Ting gaaes efter de fleste Stemmer og ligeledes i alle vedkommende hver Provins, hver Stand for sig. De skulle alle bestaa af Bystanden, Landstanden og Geistligstanden. Kom Tvist imellem Portionerne, da skulle alle Provinser i Danmark efter de fleste Stemmer afgjøre Sagen, og ligeledes i Norge etc. Kom Tvist imellem Stænderne i hvert Rige, skulle alle tre Riger, hvorunder jeg forstaar Fyrstendømmene, afgjøre den efter de fleste Stemmer. Kom Tvist imellem Rigerne, som Gud forbyde, da skulde det tredie Riges Stemme give Udslaget.

Samlingen skulde holdes paa Kongens Palais.

Hver Deputeret skulde aarlig have 500 Rd., at udrede af hver Portion. De fra Island og Nordlandene skulde salareres af hele Landets Kasse.

Naar nogen blev tiltalt paa sit Embede, da skulde Parlamentet træde sammen med Høiesteret og dømme tilhobe uden Appel.

I Parlamentet maatte ingen sættes, som havde Betjening til Hove, eller var i Konseillet. Og blev det befundet, at nogen af Parlamentet tog Salarium af Hoffet, da maatte hans Vælgere i hvert Rige strax kunne votere ham ud.

Kongen har Magt at afsætte sine egne Hofbetjentere efter eget Behag.

Konseillet skulde bestaa af otte Personer. Derudi maatte ingen sidde, som havde Forestilling. De skulde konferere med Kongen og tillige med Parlamentet i at afgjøre Landets almindelige Sager. Intet maatte deri besluttes, uden Kongen og Parlamentet var enige. Alle Ting, som ei vedkommer det hele og store, lader Kongen expedere ved Konseillet og Kollegierne. Hver Konseils-Minister skulde have 3000 Rdlr. Thott og Schack skulde sættes deri. Ministeren af de udenlandske Affærer er den eneste af dem, der har Forestilling, som bør være deri.

De Artikler om Succesionen og den augsborgske Konfession staar ved Magt.

Dette bør Kongen nu strax besværge og siden hver Konge ved Regjeringens Tiltrædelse. Prins Fredrik bør være den første i Konseillet og Statholder i Danmark, ligesom Prinsen af Hessen i Fyrstendømmene, og Benzon, der igjen bør indsættes, i Norge.

Magistraten i Byerne og Borgernes Formænd kommer sammen og ved Kugler udvælger den ene Repræsentant. De geistlige i den Portion, som skal indbegribe al Søkysten indtil . . . møder og i Kristiania, 16 i Tallet, tilligemed Bispen og Rektor, og udvælge den geistlige Repræsentant. Den Del af Stiftet, som ligger inde i Landet, samles paa Hedemarken, og handler paa samme Maade, undtagen at Bispen maa og være der tilstede i den geistlige Forsamling. Ligeledes handles i Danmark.

Valget kan i Danmark ske i Juni Maaned. I Norge i Februar og Marts. Repræsentanterne bør være samlede i Kjøbenhavn til Mikkelsdag. Alle Valg ske ved Kugler. Befindes nogen at have søgt ved Penge eller anden Fordel at kjøbe sig Stemmer til, være for evig udelukt fra at komme paa noget Valg.

Kongen udgiver strax en Deklaration, at han, for at sætte Suveræneteten paa en fast Fod, og bevise den Kjærlighed, han bær for sine Undersaatter, har besluttet at kalde Stænderne sammen. Dette underskrives ogsaa af Prins Fredrik, at han samtykker dette. Siden udgives en nærmere Deklaration, hvorudi Stændernes Rettigheder fastsættes, efter dette og mere, som efter videre Overlæg kan tillægges, fratages og forandres. Denne Deklaration underskrives ogsaa af Kongen og Prinsen for dem og deres Arvinger, og bliver en Grundlov.

Naar Stænderne er samlede, aflægger alle Embedsmænd, Borgere og Militien en ny Ed, at de vil vedligeholde Suveræneteten og Regjeringsformen paa den Maade, som den er fastsat i Grundloven, navnlig, at Kongen og alle Fredrik den III's Descendentere vedbliver efter den Orden, som er fastsat i Kongeloven, at regjere Riget, og det med en Enevoldsmagt overdraget dem af Stænderne, og fastsat paa den Maade, som den nu er bestemt i den sidste Grundlov, navnlig at ingen Skatter maa paalægges, ingen Formering eller Forandring ske i Krigshæren til Lands og Vands, ingen Betjent afsættes uden Stændernes og Kongens overensstemmende Villie, og at disse Stænder forestilles ved en Samling af 48 Personer, som stændig opholder sig i Kjøbenhavn, og hvilke 48 Personer sidder i 3 Aar, da de afløses med andre 48, og saa videre, som kan sees af Grundloven.

En Provinds eller Portion maa ei udvælge andre end dem, som bor og stadig opholder sig i deres egen Provinds. Naar Parlamentet skal støde til Høiesteret, da udvælger det ved Kugler 12 eller 16 af sine Lemmer, at det ei skal hindres i sine øvrige Forretninger.

Kongen lader ved en eller to af Konseillet proponere i Parlamentet.

Ingen Skatformering eller Forandring af Militien eller andre saadanne vigtige Ting maa gjælde, inden derom er bleven voteret tre Gange efter hinanden paa adskilte Dage, Parlamentet, og Tingene da alle tre Dage haver faaet de fleste Stemmer. Men har den kun en eller to Gange havt det, da maa den ei igjen proponeres førend efter et Fjerdingaar. Bliver den rent tre Gange efter hinanden afslaaet, da maa den ei proponeres førend efter et Aar.

Ingen Parlamentsmedlem kan udstødes eller fængsles, uden at han overbevises om Bestikkelse. Skulde han forse sig med usømmelige Ord mod Kongen eller det kongelige Hus, da kan han af Parlamentet forenet med Høiesteret dømmes i Bøder, afsættes fra sit andet Embede etc.

Skulde, som Gud forbyde, enten Kongen eller Parlamentet gjøre Indgreb i hverandres Rettigheder, da viser Grundloven, hvo der haver forurettet hinanden, og da er alle Kollegier, Militære etc. forpligtede til, efter deres Ed, at holde Grundloven ved Magt.

Ingen Undersaat maa fængsles eller ske nogen Ulempe, uden efter Lov og Dom. Sker det enten af Kongen eller Parlamentet, da har den ene af dem Magt til at søge dette rettet paa en god Maade.

Men Suhms Udkast, der allerede den 17de Januar 1772 blev Guldberg forelagt, var ikke efter de nye Magthaveres Hoved. Suhm, der havde været Medvider i Sammensværgelsen, havde været tiltænkt en Stilling i Staten; men efter at han ved sit Forslag til en Konstitution havde vist, hvad der rørte sig paa Bunden af hans Sjæl, blev han anset for umulig. Suhm blev dog sine Idealer tro, om end Omstændighederne førte det med sig, at han i den første Tid sluttede sig til de nye Magthavere, som han fandt maatte støttes mod et muligt Tilbageslag til Fordel for Struensee. De Brochurer, som han udgav umiddelbart efter Omvæltningen, er kun Udslag i denne Retning af en uærlig Journalistik, som i Virkeligheden var ham fremmed. Det viser de indflettede blomstrende Lovtaler til Juliane Maries og Arveprinsens Pris tilstrækkelig ved selve Udtryksmaaden, der er ganske forskjellig fra Suhms vante Stil. For praktisk anlagt til at ville være Martyr for en Sag, hvis Værd maaske neppe var forstaaet af hundrede Mennesker i de forenede Riger, lod han sig drive med Strømmen og holdt i den

følgende Tid viselig Tand for Tunge. Men i et Skrift, der ikke var bestemt for Publikation, men uddeltes til Venner, — en politisk Roman Euphron, hvis Handling han henlægger til en Stat ved Sydpolen, hvor Forholdene havde en paafaldende Lighed med de, der just herskede hos Antipoderne — gjorde han i 42 indflettede Regjeringsregler nøiagtig Rede for sin sande politiske Overbevisning. Det var i en Følgeskrivelse, som ledsagede denne Roman, han for sin Bekjendt Oeder under 28de December 1774 udtalte sin Opfatning af de under Guldbergs Kabinetsstyre indtraadte Forhold: "Vi ere og blive desværre dog et Folk af Slaver, og neppe have vi været større Slaver end nu".

253. Grev Otto Thott.

Samtidig med, at Kristian VII afskrev Ordren til Struensees Fængsling, blev der ogsaa udfærdiget Befaling til, at der midlertidig skulde nedsættes en ny Regjering, et Kabinetsraad, bestaaende af Arveprins Fredrik, Grev Otto Thott, v. d. Osten, General Eickstedt, Köller og Admiral Rømeling. Dette gik da strax i Gang med at bringe det hele Rigsstyre tilbage til den Form, det før Struensees Tid havde havt.

Under 25de Januar 1772 udgik der Befaling til de forenede Rigers forskjellige Autoriteter om at indsende i Original alle de siden 15de September fra det kongelige Kabinet udgaaede Ordrer, og strax efter blev der — som ovenfor berørt — nedsat en Kommission, bestaaende af Statsministrene Geheimeraaderne Grev Thott og Schack Rathlou samt af Stiftamtmand Scheel,

der fik Paalæg om at gjennemgaa alle de i Løbet af de sidste 18 Maaneder trufne Foranstaltninger med Hensyn til civile Kollegier og Dikasterier (Myndigheder) samt Kjøbenhavns Administration. I dette Øiemed blev der foreskrevet Kommissionen følgende Forholdsregler. De Foranstaltninger, som ansaas for ubetinget gode, skulde bibeholdes uforandrede. Heller ikke skulde de Indretninger, som hverken kunde kaldes gode eller slette, kuldkastes; men Kommissionen skulde tage under Overveielse, hvilke Modifikationer ved dem den ansaa fornødne, og afgive Indberetning derom. Den skulde derhos indgive Betænkning om, hvorledes de lempeligste Forføininger kunde tages ligeoverfor de Foranstaltninger, som maatte anses for ubetinget slette. Kommissionen skulde under Drøftelse af Kollegiernes og Departementernes Anliggender raadføre sig med et eller to af disses Medlemmer, som den selv skulde vælge.

I Henhold til den af Kommissionen afgivne Betænkning blev Kjøbenhavns Magistrat gjenoprettet i sin tidligere Skik, kun med nogen Indskrænkning, der var begrundet i Bibeholdelsen af Hof- og Stadsretten. En hel Del af de Mænd, som Struensee havde ansat i forskjellige Stillinger, blev derefter enten afskedigede eller forflyttede tildels til Embeder i Norge, Holsten, Grevskaberne Oldenburg og Delmenhorst. Derefter kom Raden til Kollegialvæsenet, der væsentlig førtes tilbage til den samme Tilstand, hvori det havde befundet sig før Struensees Styre. Ved kongelig Resolution af 12te December 1772 blev det bestemt, at Finantserne saavelsom alt, hvad der henhørte under Toldfag, Handelsvæsen og Fabrikdrift skulde bestyres af et Finantskollegium, et Rentekammer, et Toldkammer, et Økonomi- og Kommerce-Kollegium samt et Bergverksdirektorium. Organisationen af de fem Kollegier, som traadte i Stedet for det af Struensee oprettede Finantskollegium, bestemtes ved Reskripter af 14de og 23de Januar 1773. Ifølge disse skulde under Finantskollegiet høre alt vedkommende Finants- og Myntvæsen. Rentekammeret, der traadte i Stedet for de af Struensee oprettede Kammere, skulde overtage det tidligere Rentekammers Forretninger med Tillæg af det danske Landvæsens Sager, men med Undtagelse af Bergverksanliggenderne. Generaltoldkammerets eller, som dets officielle Betegnelse var, det Vestindisk-Guineisk Rente- og Generaltoldkammers Virksomhed skulde omfatte Told- og Konsumtionsvæsen, herunder alt vedkommende Familie- og Folkeskat, samt de vestindiske og guineiske Sager. Under Økonomi- og Kommercekollegiet skulde henlægges alt vedrørende Handel, Laugsvæsen, Fiskerier og Fabrikdrift. Bergverkssager og Saltverksvæsenet skulde henhøre under Bergverkskollegiet. Inden disse Kollegier, der havde Ledelsen af Finants- og Økonomisagerne, kom Finantsvæsenet til at indtage et Slags overordnet Stilling, idet det skulde bestaa af den første Deputerede i Rentekammeret og den første Deputerede i Generaltoldkammeret, hvilke tillige skulde være de første Deputerede i Økonomi- og Kommercekollegiet samt i Berg-

verksdirektoriet. Ogsaa Kancelliet undergik ved Reskript af 4de Mars 1773 nogle Forandringer, idet det skulde bestaa af fire Hovedkontorer, nemlig to, hvori alle vedkommende Forestillinger skulde modtages, extraheres, søges oplyste og besørges til endelig Resolution, og to, hvorfra alle Expeditioner skulde udfærdiges. De to første af disse Kontorer skulde forestaaes af Deputerede, de to sidste af Expeditionssekretærer. Det første af disse Hovedkontorer skulde have Befatning med alle Kancellisager med Undtagelse af Ansøgninger om verdslige og geistlige Embeder, Lenssager m. v., der skulde være henlagte under det andet Hovedkontor. Herforuden sortede der under Kancelliet et Arkivkontor.

Under 13de Februar 1772 blev der udfærdiget Forordning om Geheimestatsraadets Gjenoprettelse. Dette skulde bestaa af Geheimeraad Grev Otto Thott, General Grev Rantzau-Ascheberg, Geheimeraad Schack Rathlou, Admiral Rømeling, General Eickstedt og Grev v. d. Osten, som paa visse Dage om Ugen skulde samles hos Kongen. Intet Medlem af dette Statsraad skulde være Præses i noget Kollegium, Departementet for de udenrigske Sager alene undtaget. Til Statsraadet maatte ingen, der havde noget at søge eller forebringe, direkte henvende sig. Alle Sager, Ansøgninger og Forestillinger, der maatte være affattede paa det danske Sprog, maatte først være behandlede i det Kollegium, hvorunder de hørte, før de gjennem Statsraadet kunde blive forelagte Kongen til Resolution. Ligeledes skulde alle der anbefalede Expeditioner underskrives af Kongen. Hvis Kongen udenfor Statsraadet skulde meddele eller underskrive nogen Resolution, heder det, „skal den, som saadan Resolution i Hænde haver (for at forebygge de Uordener og Misligheder, som ved Sagernes Drift deraf let kunde flyde, naar vedkommende Kollegium derom var uvidende) strax og førend han sig deraf i nogen Maade betjener, dermed melde sig til det Kollegium, hvor Sagen henhører, hvilket derpaa gjør Forestilling derom til formelig Expeditions Erholdelse".

Ved denne Forordning skulde altsaa samtidig med Geheimestatsraadets Oprettelse Geheimekabinettet, der under Struensees Styre ansaas for at have anrettet saa megen Fortræd og Ulykke, synes at have tabt den største Del af sin Betydning, idet der ved Gjenindførelsen af den kollegiale Regelbundethed var søgt tilveiebragt Sikkerhed mod, at Styrelsens Anliggender prisgaves Enkeltmands Luner. Dette blev dog ikke Tilfældet. De Garantier, som ved Geheimestatsraadets Oprettelse blev tilveiebragte, var ikke tilstrækkelige til at forhindre det tidligere Uvæsen fra atter at holde sit Indtog. Hele Forandringen, som Omvæltningen i 1772 skabte, kom, naar man ser hen til Styrelsens indre Karakter, væsentlig kun til at bestaa deri, at Regjeringsmyndigheden droges over fra Kongens til Arveprins Fredriks Kabinet. Dette Skifte foregik dog ikke pludseligt, men lidt efter lidt, idet det arveprinselige Kabinet Skridt for Skridt trængte Statsraadets Myndighed tilbage.

Fra først af havde Statsraadets Svækkelse sin Aarsag i den Uenighed, som herskede mellem de nye Magthavere, og som inden et Aars Forløb skulde have fremkaldt en Forandring i Statsraadets hele Sammenhæng.

De Mænd, der havde været med paa at kuldkaste Struensees Regimente, nød i den første Tid Tegn paa Kongens og Enkedronningens Bevaagenhed i Titler og Embedsforfremmelser; men denne Herlighed blev dog ikke af lang Varighed. Ja, man kan endog for fleres Vedkommende sige, at hvad Enkedronningen gav med den ene Haand, tog hun tilbage med den anden.

Det varede ikke længe, før Statsraadet var splittet i to Partier, af hvilke Rantzau-Ascheberg og v. d. Osten hørte til den ene og Eickstedt, Schack Rathlau, Thott og Rømeling til det andet, og Striden mellem disse endte med, at Rantzau-Ascheberg allerede den 9de Juli blev afskediget fra alle sine Embeder med en Pension af 8000 Rdlr. og kort efter fik Paalæg om at forlade Landet. Han døde i Avignon 1789, 72 Aar gammel. Med i hans Fald droges Køller Banner, der en kort Tid havde spillet en fremtrædende Rolle i Generalitetet. Ikke længe efter (13de Marts 1773) gik ogsaa A. S. v. d. Osten, som Enkedronningen skal have habet af sit ganske Hjerte, af som Udenrigsminister.

Det maa vel især have været den noget selvraadige Optræden, som v. d. Osten umiddelbart efter Omvæltningen tillod sig, som skaffede ham Enkedronningens Ugunst. Det lader nemlig til, at baade Rantzau-Ascheberg og Osten hver for sig har tragtet efter at tage Arven efter Struensee, idet de begge satte sig ud over den Bestemmelse, som var fattet for det efter Katastrofen nedsatte midlertidige Kabinetstyres Vedkommende, at enstemmig Enighed inden dette var nødvendig, for at Regjeringsbeslutninger skulde have Gyldighed. Baade inden dette Kabinetstyre og inden det senere oprettede Geheimestatsraad fik Enkedronningen nemlig stor Indflydelse. Det ansaas nemlig nødvendigt, at hun var tilstede under Forhandlingerne for at lægge en Dæmper paa den Uro, hvori de indtrufne Begivenheder havde sat Kongen. Som Stifmoder ansaas hun nemlig ved Kongeloven for at være afskaaret fra al direkte Deltagelse i Regjeringen. Ikke ret længe efter blev Enkedronningen dog ved at skade sin Fod forhindret fra at være tilstede i Statsraadsmøderne, og senere indfandt hun sig heller ikke mere her. Men hendes Indflydelse ytrede sig dog paa alle Hold, idet det blev hende, hvis Anskuelser i Omstændighedernes Medfør — Kongens Sindssygdom, Kronprinsens Umyndighed og Arveprinsens Mangel paa Begreb — kom til at repræsentere Arvekongedømmet, det vil med andre Ord sige, i Realiteten blev Indehaver af den kongelige Herskermyndighed.

Men den, hvis Indflydelse gjennem Arveprinsen og Enkedronningen først og fremst kom til at gjøre sig gjældende, var Arveprinsens Kabinetssekretær Ove Guldberg, efter hvis Styre den dansk-norske Regjering i de paa Katastrofen i 1772 nærmest følgende 12 Aar har faaet Navn.

Guldberg var født 1731 i Horsens, hvor hans Fader, Jørgen Høegh, var Handelsmand, senere Bedemand. Det var smaat Stel i Forældrenes Hus, og en Morbroder, Presten Dines Guldberg, efter hvem han antog Tilnavn, maatte hjælpe ham i Vei til Studeringerne. Efter i 1749 at være bleven Student maatte han strax tage ud som Huslærer, medens han paa samme Tid læste til theologisk Embedsexamen. Denne tog han 1754, hvorefter han slog ind paa videnskabelige historiske og theologiske Studier. Han virkede derefter i tre Aar (1761—64) som Professor ved Sorø Akademi, men blev fra denne Stilling kaldet til Lærer for Arveprins Fredrik, hvis Kabinetssekretær han senere (1771) blev. Sin Interesse for Statslivet lagde han ved denne Tid for Dagen ved Udgivelsen af et Par Smaaskrifter,

254 Ove Guldberg.

med hvilke han deltog i den ved Trykkefrihedsreskriptet vakte Diskussion om offentlige Anliggender. Men ihvorvel der i disse forekommer flere Udtalelser, der paa Grund af hans senere Stilling fortjener nogen Opmærksomhed, gjælder det dog om denne hans Virksomhed, hvad den fortjente danske Statsøkonom Martfeldt udtalte, at han ikke havde sagt "andet end det, enhver god Borger bør vide, som ikke vil passere for rent fremmed i Landets Økonomi og Kommerce."

Det var Guldbergs Stilling som Arveprinsens Kabinetssekretær, som førte ham som Deltager op i Sammensværgelsen mod Struensee, idet han dels frygtede for, at Fædrelandet ved Struensees hele Politik skulde styrtes i Ulykke og Fordærvelse, dels forbitredes over de mange Krænkelser, som af det raadende Parti daglig tilføiedes hans unge Herre og dennes Moder. Paa sin egen Ophøielse synes han strengt taget ikke at have tænkt; men det

var nærmest Tilfældet samt hans Stilling og Indflydelse hos Arveprinsen, som førte den med sig. Skjønt den Karrière, han i de følgende Aar gjorde, ikke paa nogen Maade taaler at sammenlignes med Struensees, maa de Forfremmelser, som blev ham til Del, kaldes baade hurtige og store. Under 11te Oktober 1774 blev han udnævnt til Kongens Geheimekabinetssekretær, 29de Januar 1776 fik han Dannebrogsordenen, 14de Mai 1776 blev han Stats- og Geheimekabinetssekretær, blev under 11te Oktober 1777 med Tilnavnet Hoegh-Guldberg optaget i den danske Adelsstand fra 1773 at regne og fik 22de Novbr. 1780 Titel af Geheimeraad og 1ste Decbr. s. A. af Statsminister. Endelig blev han virkelig Statsminister og Medlem af Statsraadet 6te April 1784; men denne Ophøielse dannede ogsaa Afslutningen paa hans Virksomhed som Statsmand, da han 8 Dage efter fik Afsked fra sine Stillinger.

Samtiden vidste meget godt, hvilken overordentlig Indflydelse Guldberg nød hos Enkedronningen og Arveprinsen, der under de nærværende Forhold var de egentlige Regenter. Men denne Indflydelse kan dog ikke paa langt nær maale sig med den, som Struensee i sin Tid havde øvet. Paa det finantsielle Omraade maatte han nemlig dele Magten med den ældre Schimmelmann helt indtil dennes Død i 1782. Udenrigsstyret var 1773—1780 lagt i A. P. Bernstorffs Haand. Ogsaa Schack-Rathlau havde i mange Henseender meget at sige. Selv udtaler Guldberg i et Privatbrev, at det først var fra September 1783, han "indfløb med fuldstændig Virksomhed", d. v. s. gjorde sig helt ud gjældende paa det finantsielle og økonomiske Omraade, og dette forholder sig vel ogsaa saa, ihvorvel han allerede tidligere i forskjellige andre Retninger udøvede den mest vidtstrakte Indflydelse.

Guldberg var, som en af hans Sønner udtrykte sig, "en Frembringning af Tidsaanden fra 1660." I denne træffende Karakteristik har man baade hans Styrke og hans Svaghed skildret. Det var en Tid, da man skjældte Guldberg ud for en skinhellig Hykler, der for at vinde Magt og Indflydelse lagde Dølgsmaal paa sin sande Overbevisning. Nu erkjender man derimod, at denne Beskyldning savner al Grund Der er ved Guldbergs Karakter noget helstøbt og grundærligt, og man skal i denne Overgangstid have det vanskeligt for at finde en Personlighed, der med samme Ret som han kan kaldes en Overbevisningens Mand. Men nogen stor Personlighed var han ikke; nærmest maa man kalde ham, hans Livssyn og hans Livsgjerning en eneste stor Anakronisme, over hvem et helt Aarhundredes Udvikling paa det nærmeste var gaaet sporløst hen. En Hofprest fra Fredrik III's eller Kristian V's Tid kunde ikke ved de høitideligste Leiligheder have betjent sig af mere superlative Udtryk om Arveundersaatternes tropligtigste Underdanighed og Kongehusets over alt jordisk ophøiede Fuldkommenhed og Magtfylde, end han gjorde i dagligt Lag, ikke blot, medens han var ved Magten, men ogsaa efterat han var fjernet fra den og afklaaret fra ethvert Haab

om at kunne vende tilbage til den. Men det var ikke blot hans Udtryksmaade, — hans hele Tankegang og hans politiske System beroede paa denne urokkelige Overbevisning, der paa nogle faa Tillempninger nær faldt sammen med den orthodoxe gammellutherske Opfatning af Kongedømmet.

"Et vist Statssystem har jeg havt, og det var min Pligt at have et, og have det ved Theori og Erfaring befæstet," skrev han i 1789 til Johan v. Bülow.

Dette er overensstemmende med Sandheden. Men dette hans Statssystem betegner paa næsten alle Hold en Reaktion, en Tilbagevenden til de Synsmaader, som i 1660 gjorde sig gjældende. Enhver Tanke eller Tale om en Repræsentation af Folket ved Siden af den suveræne Kongemagt var i hans Øine den største Styggedom; derfor fik han ogsaa uden videre Krus Suhm til at tage tilbage det Konstitutionsforslag, som denne umiddelbart efter Struensees Fald havde forelagt de nye Magthavere. Han har vistnok aldrig udtalt sig i den Retning, at Folkene var til for Kongernes Skyld. Men at han i sit inderste Hjerte delte denne Anskuelse, fremgaar tilstrækkeligen af den yderliggaaende Maade, hvorpaa han lod Individernes Krav og Ret træde i Skyggen for en aflægs Statside, hvis eneste Bærer han dengang var. Han udtaler i et Brev til Bülow af 24de Juli 1787, at dansk Statskunst fandt han ene og alene i Kristian V's Regjering, fordi han i den fandt Tilløb til Gjennemførelsen af den Koncentration af Næringslivet, som han selv havde havt for Øie. "Det er" — saa lyder en af de Grundsætninger, han opstiller — "en uryggelig Finants-Sandhed for en middelmaadig Stat: Samle dine Kræfter i din Middelpunkt. Svæk dem ikke (thi du har kun faa) ved at adsprede dem, og allerhelst ved at adsprede dem til Udsiderne: Kjøbenhavn er Statens Middelpunkt. Anvendelsen er let. Men det er merkeligt, at om Regenten anvender behørigen 1 Million i Hovedstaden, skal den i Told, Konsumtion, Skatter give ham 20 pCt. Gjør han det samme i Holsten, skal den ikke bære 2 à 3 pCt., og i det øvrige Danmark ikke 5 til 6 pCt." Efter hans Opfatning var den kongelige Residentsstad Hjertet i den hele Statsorganisme. "Cirkulationen i Legemet," siger han ved en anden Leilighed, "drives i og ved Hovedet og Hjertet, og bør i en Stat have sit Væld ved Regenten og i Midten." Hertugdømmerne og Norge var ifølge denne Betragtningsmaade ene og alene at anse for "Udsider af Staten."

I Overensstemmelse med dette Grundsyn, der er en Gjenlyd af Merkantilsystemets yderligst gaaende Doktriner, staar da ogsaa hans øvrige Opfatning af Staten og dens Forhold i det hele. Protektionssystemet, som Struensee havde bekjæmpet med Neb og Klør, blev atter gjenindført i om muligt større Udstrækning end nogensinde tidligere. De af Struensee ophævede Privilegier, selv saadanne, om hvis Skadelighed for Riget der ikke skulde kunne herske delte Meninger, traadte atter i Kraft. Staten ydede atter sin

Hjælp til alskens Foretagender paa Industriens og Handelens Omraade, som havde det vanskeligt for at kunne klare sig uden Tilskud af offentlige Midler.

Man har forskjellige Anekdoter om, hvor lidet Struensee havde likt Smiger, og hvorledes han bestandig ved Embedsbesættelser havde lagt Vægt paa vedkommendes Dygtighed*). Nu derimod blev Kryberi og Bagtrapper den sikreste Adkomst og Vei til at komme i Embede, og allersikrest var man paa Befordring, om man stak Guldbergs eller Enkedronningens Lakaier nogle Rigsdaler eller Dukater i Næven. Rimede Ansøgninger, der i Fredrik IV's Dage havde været meget i Vælten, kom atter i Kurs, helst om de paa en eller anden opsigtvækkende Maade kunde spilles Vedkommende i Hænde og havde den vedbørlige Duft af Virak over sig**). Ogsaa Titler, Karakterer, Gratialer og Pensioner blev atter uddelte med samme Rundhaandethed som i Enkedronningens salige Gemals Tid, og disse Naadesbevisninger faldt nu høist uforskyldt i mangen uværdigs Lod.

Allerede paa det Tidspunkt, da Struensees Hoved faldt, var ikke faa af de af ham trufne Foranstaltninger omstyrtede. Først og fremst gik det da udover de Anordninger, der ansaas for skadelige for den offentlige Moral og Religion; men det varede ikke længe, før Raden ogsaa kom til andre Bestemmelser, om hvis Retmæssighed og Gavnlighed der ikke kan herske Skygge af Tvivl. Naar man undtager Reskriptet om overflødige Helligdages Afskaffelse, Oprettelsen af Kjøbenhavns Hof- og Stadsret***) og det kjøben-

*) Følgende ret interessante Træk til Belysning af Struensees Foragt for Smiger og Kryberi fortælles i de af Prof. T. Schiern meddelte Engelstoftiana: "Struensee havde lovet en ganske skikkelig Student at ville se ham hjulpen til et Prestekald. Men da Personen i sin Ydmyghed kyssede hans Kjole, tabte han al Godhed for ham og lod ham blive ubefordret, forbi han fattede den Tanke om ham, at han maatte være af et slavisk og nedrigt Gemyt." Ikke mindre karakteristisk er følgende af Engelstoft optegnede Anekdote om Befordringsvæsenet i og efter Struensees Dage: "Geheimeraad Brockenhuus til Nysø antog paa den Tid, Struensee var Kabinetsminister, en Huslærer for sine Sønner og sagde til ham: "Jeg haaber, De ser at lære mine Drenge, hvad De kan, og vil de ikke være flittige, saa maa De give dem dygtig Bank, thi uden at have lært noget kan man dog ikke komme frem i Verden." Da Struensee nogen Tid efter faldt, sagde Brockenhuus til den samme Lærer: "Ja, nu behøver De ikke at tage Dem det saa nær med at faa mine Drenge til at lære noget; thi de vil nok komme frem alligevel."

**) En Sorenskriversøn fra det Throndhjemske ved Navn Krog fik saaledes ved Hofkonditorens Hjælp Anledning til at anbringe en Ansøgning om et Prestekald i en Opsats paa Enkedronningens Bord. Ansøgningen, der var skreven paa Vers og Orkedals Maalføre, var fuld af Smiger for Dronningen, der ogsaa belønnede Poeten med det Prestekald, hvorom han havde søgt.

***) Til Belysning af Forholdene ved Kjøbenhavns Domstole før Hof- og Stadsrettens Oprettelse kan følgende af Engelstoft optegnede Anekdote tjene: "Før Hof- og Stadsretten blev oprettet 1771, holdtes Kjøbenhavns Bything paa Raadstuen paa Gammel-Torv. Ligeoverfor var en Vinkjelder, hvor Sagførerne havde deres Tilhold.

havnske Tallotteri, hvis Nytte i ethvert Fald burde have været Tvivl underkastet, blev alt nu ført tilbage til den tidligere Tingenes Orden.

Sterkest ytrede den indtraadte Reaktion sig i de Sager, som vedrørte det danske Landbovæsen, og i Presseforholdene.

Som ovenfor fortalt havde Struensee i sin Tid nedsat en Kommission for at forberede Reformer paa Landbovæsenets Omraade, og paa Indstilling fra denne udfærdigedes under 20de Februar 1771 en Forordning, hvorved der sattes lovlige Grændser for Hoveriet. Derimod fik Struensee Forfald, umiddelbart efter at dens Indstilling om Stavnsbaandets Ophævelse var bleven indgivet. Tiden egnede sig ikke længere for saadanne Reformer. Ganske vist havde Guldberg et Slags Følelse af, at der maatte gjøres noget for at lette det Tryk, som hvilede paa den danske Bondestand. Men skulde der gjøres noget, maatte det gjøres tilgavns; men da det vilde koste overvættes mange Penge, saa fik Bonden vente. Efter Guldbergs Opfatning af Stænderne og deres Forhold til Statens Velfærd var Bonden til for at udføre det grovește Arbeide, og standsede det, saa kunde Staten umulig bestaa. Men fik Bonden sin Frihed, saa maatte dette ubetinget føre til, at han foretrak ethvert Arbeide, som var mageligere, og søgte bort fra de fattige Egne til de frugtbare. Hvorledes skulde Proprietærerne, der havde at indestaa for Skatterne, kunne klare sig, om Bonden fritoges for Hoveri? Hvor skulde Staten faa Soldater fra, naar Stavnsbaandet var opløst? Selveierbønderne, om hvem Guldberg i 1787 skrev til Bülow, "at de var ham kjære og ypperlige for Staten," var ogsaa af Militærhensyn bundne til Fødestavnen, og heri fandt han, at der ingensomhelst Forandring burde foretages. Naar alt kommer til alt, maatte de Bestræbelser, som Guldberg i gunstigste Fald vilde have udfoldet til Bøndernes Bedste, ene og alene have indskrænket sig til en delvis Forbedring af Jordbruget, Opelskning af Havevæsen, Jordudskiftning og andet saadant, der vel i og for sig kunde være godt nok, men ingenlunde var egnet til at afhjælpe Ondet i dets hele Udstrækning.

Da Guldberg ved Omvæltningen i 1772 kom til Roret, havde han da ogsaa ene og alene for Øie de Misligheder og det Røre, som Struensees Foranstaltninger havde fremkaldt og maatte fremkalde, inden Forholdene endnu havde fæstnet sig. "Jeg traf", skrev han i 1787 til Bülow, "det hele Landvæsen ved Hoveriforordningen af 1771 i en forstyrret Tilstand, fordi Hoveribestemmelsen var saa, at Baandet imellem Proprietærer og Bonde blev brækket; det Baand nemlig, som fordrer Billighed paa begge Sider; uden hvilken Gaardenes vigtige Marker ikke fordelagtigen for Staten bliver

Den laa saaledes, at man let kunde raabe derned fra Raadhusets Vinduer. Da skede det ofte, at man talte over Gaden om Retssager fra Raadhuset til Kjelderen og omvendt: "Fjorten Dages Anstand begjæres!" lød det fra den ene af Parterne i Vinkjelderen. "Bevilges!" hørte man svare oppe fra Raadstuevinduet."

dyrkede, og ei heller den rigtige Hjælp i Tide for den saa ofte trængende Bonde kan være Staten vis. Dette Baand maatte da igjen knyttes, og dog tillige Hoveriet faa en nyttig og fast Bestemmelse, hvilken burde mest gaa ud paa den egentlige Agerdyrkning og give begge Parter Sikkerhed deri, men tillige befri Bonden fra al Udmattelse ved det fordærvelige saakaldte Pligtarbeide. Det allermeste af dette sidste blev afskaffet og Resten bunden. Agerdyrkningen kunde nu med Lyst paa alle Sider drives. Orden var indført. Det vigtige Baand var igjen oprettet. Det trykkende borttaget."

Har Guldberg virkelig for ramme Alvor troet, hvad han her sagde? Det lader næsten til det. Men Kjendsgjerningerne raaber dog imod ham.

Først blev den af Struensee nedsatte Landbokommission ophævet, og Oeder, der havde været Sjælen i denne, fik ved sin Afskedigelse ogsaa det Skudsmaal af en af de nye Magthavere, at "han havde været en skadelig Mand for Danmark". Ved Forordning af 12te August 1773 blev det bestemt, at Hoveriet atter skulde ydes efter "hver Egns gamle Skik og Sædvane". Ved Forordning af 14de September 1774 blev det allerede før saa trykkende Stavnsbaand yderligere strammet, idet der nu bestemtes, at hvis en Bondekarl, der havde tjent sine 12 Aar ved Militien, vægrede sig ved paa "billige" Vilkaar at modtage en Gaard af den Jorddrot, paa hvis Gods han var født, skulde det staa denne frit for at sende ham tilbage til Militien for at gjøre Tjeneste her paa 6 Aar til. I det samme Aar oprettedes der af det i Antvorskov Amt bortsolgte Krongods ni nye Herregaarde, hvilket naturligvis bidrog end yderligere til at forværre Bøndernes Kaar i stor Omkreds. Den eneste Forordning, som udfærdigedes under det Guldbergske Styre og som var til sand Nytte for Bonden, var Forordningen af 23de April 1781 om Jordfællesskabets Ophævelse. Ved denne, der forøvrigt skyldtes Præsidenten for Rentekammeret, Joachim Godske Moltke, fik nemlig hver Lodseier, der eiede Jord i Fællig med andre, Adgang til at faa sin Part udlagt, saaledes at den blev samlet paa et, høist to eller tre Steder, hvorhos der blev fastsat, at udskiftet Jord ikke mere maatte bringes ind under Fællig. Men denne Forordning danner da ogsaa Forløber for de store Landboreformer, som skulde finde Sted under Kronprins Fredriks Styre.

I nær Forbindelse med dette Tilbageslag paa det danske Landbovæsens Omraade staar da ogsaa en for Norge skadelig Foranstaltning, som vi senere skal komme tilbage til, samt en Reaktion i Presseforholdene, der førte til det rene Despoti.

Ved Reskript af 20de Oktober 1773 blev Trykkefriheden sterkt begrændset, idet det blev forbudt at indrykke i Aviserne eller Ugebladene noget, "som enten angaar Staten og Regjeringen og almindelige Foranstaltninger eller andre Stridsskrifter, især hvor Personer derved angrebes, ei heller Byrygter eller andre opdigtede Fortællinger, som indeholder noget fornærmeligt eller uanstændigt." Enhver Overtrædelse heraf, som maatte finde Sted, skulde

Politimesteren kunne straffe enten med Bøder fra 50 til 200 Rdlr. eller i Mangel af Betaling med Straf paa Vand og Brød. Med Politimesterens Kjendelse skulde det bero, uden at den Sigtede havde Adgang til at appellere til Domstolene. En Maaneds Tid efter (27de November 1773) blev Reskriptets Bestemmelser udvidede til at omfatte Kobberstik og andre Former for Publikation. Censuren vedblev at være ophævet; men i Stedet havde man faaet Politimestervilkaarligheden, den haardeste Kapsun, som overhovedet kunde paalægges Literaturen og Pressen, og tilmed begyndte Regjeringen snart at skride ind med umiddelbare Reskripter*).

Som Følge af al den Tvang, som øvedes i smaat som i stort, skulde man ikke vente sig ret stor Interesse for Almenoplysning fra Guldbergs Side. Det finder man da heller ikke. Han saa i alt, hvad der smagte af Frihed og Fremskridt, en Fare for Staten og kan ikke finde et sterkere Udtryk

*) Blandt de Skrifter, som rammedes af den nye Presseforordning kan nævnes "Den patriotiske Sandsiger", der er forfattet af en Student Kristian Thura, som uden al Tvivl maa have været halvskrullet, om han end af og til kan gjøre enkelte ret træffende Bemerkninger. Bl. a. udtaler han i sit Skrift, at "kloge Folk anser ikke længere Regentens Myndighed at være af nogen Betydenhed, end naar han bruger den som Guds Tjener og i Guds Sted." Han forkaster den passive Lydighed hos Undersaatterne, idet han fremhæver, at Kongen ikke har Lov til at gjøre alt, hvad han vil, da den suveræne Kongemagt let kan blive skadelig. Ja, han vover i Overensstemmelse hermed endog at kriticere den Bestemmelse i Kongeloven, ifølge hvilken Kongen skal være myndig med fyldte fjorten Aar. Thuras Skrift var forfattet i Struensee-Tiden, men udkom først efter 17de Januar og han blev derfor i Henhold til Bestemmelserne i Reskriptet af 7de Oktober 1771 sat under Tiltale. Ved Kommissionsdom af 1ste Marts 1773 blev han tilfunden at have Ære og Boslod forbrudt; men ved kongeligt Reskript blev han forskaanet for Ærens Tab mod at hensættes paa Munkholmen paa Kongens Naade. I 1779 blev han herfra overflyttet til Bornholm, hvor han fik være paa fri Fod.

Et andet af de Skrifter, som Guldberg tog sig af, var Th. Kr. Bruuns "Mine Fritimer," — en Samling smudsige Fortællinger i Boccaccios Maner. Bogen blev konfiskeret, og da Guldberg fandt, at Forfatteren maatte være meget slet bevandret i sin Kristendom, fik han Paalæg om at tage Religionsundervisning hos Sjælands Biskop og et Par kjøbenhavnske Prester. Vilde han ikke finde sig i det, "burde han som et forargeligt og ondt Menneske hensættes i Tugt- eller Rasphuset." Han foretrak at gaa til Presten.

Ihvorvel man saa gjennem Fingre med tyske Skrifter, blev det dog forbudt at oversætte Goethes Werthers Leiden, saasom dette efter det theologiske Fakultets Formening var et Skrift, der "spottede Religionen, besmykkede Lasterne og kunde fordærve gode Sæder." En Oversættelse af den store franske Encyklopædi blev ligeledes forbudt, endda der i Subskriptionsindbydelsen blev udtalt, at "der intet theologisk skulde forekomme i Oversættelsen, eftersom Theologien var grundig afhandlet her i Landet."

Men ogsaa andre Skrifter, der hverken spottede Kongemagt eller Religion, blev enten undertrykte (som t. Ex. Martfeldts Skrift om den danske Kornhandel, der først efter Guldbergs Fald kom for Lyset) eller ogsaa lemlæstede, saa deres oprindelige Skikkelse blev nigjenkjendelig.

for denne Stræben end at han anser den for at være en Gjentagelse af, "hvad Vederdøberne eller Anabaptisterne sagde og gjorde under Reformationens Begyndelse," og ud fra "denne rasende Frihedsaand" bedømte han den stigende Oplysnings Værd. "Bønderbørnene maa lære vel deres Kristendom og deres Pligter," skriver han 1787 til Bülow, "lære at læse vel og at blive bekjendt med Bibelen, lære at skrive og ligesaa, om de skal, at regne lidt. Anden Videnskab behøver de ikke og er ikke tjente med. Jeg gyser for alt videre, som vore vindige Tider har tænkt og kun maatte fordærve alt ved. Mere Kundskab gjør Bonden hans Stand ufordragelig og udbringer kun Lede og Kjedsomhed for det haarde og ensdanne Arbeide, hvortil hans Dage maa bruges, og Staten maa og skal bruge hans Dage. Det hele menneskelige Kjøn taaler kun et vist Maal af Kundskab, og enhver Stand maa derfor have sin egen visse Andel. Det mere gjør drukken."

Det havde endda ikke været stort at sige paa Guldbergs Holdning, om der var bleven bibragt Almuen det Lavmaal af Oplysning, som han her opstiller som Norm; men denne naaedes dog utvivlsomt ikke paa langt nær for den danske Bondestands Vedkommende.

De Fortjenester, som det Guldbergske Styre indlagde sig af det høiere Skolevæsen, bør derimod ikke undervurderes. Under 1ste December 1775 udgik der til Kancelliet en Ordre om at nedsætte en Kommission, bestaaende af Biskoperne Harboe og Hagerup, Etatsraaderne Horrebow, Guldberg og Borch samt Professor N. E. Balle, der skulde tage forskjellige Anliggender vedrørende det høiere Skolevæsen under Overveielse. Navnlig skulde dens Opmerksomhed være henvendt paa Skolernes Undervisning i Religion, Latin, Modersmaal, Historie og Geografi. Frugten af Kommissionens Arbeide blev en Forordning af 11te Mai 1775, der ved Indførselen af Lærebøger, der var forfattede enten af Guldberg selv eller ialfald under hans Opsyn, søgte at lægge Skolen ind under de samme Synsmaader, han stræbte at gjennemføre i det offentlige Liv.

Ihvorvel den af Gunnerus lagte Plan for Universitetets Organisation ved Struensees Fald var bleven opgivet, blev der under det Guldbergske Styre truffet en Del Bestemmelser, der ialfald for en Del bærer Vidnesbyrd om, hvor mislig Videnskaberne var stillede ved Landets fornemste Lærdomssæde. Under 6te Februar 1773 tilskrev Kancelliet det theologiske Fakultet, at Kongen havde fundet for godt at bestemme, at de, som gik op til theologisk Examen, kunde opgive forskjellige Pensa til de forskjellige Karakterer, de ønskede. De, som vilde have første Karakter, maatte kunne forklare et af Evangelierne og et af Brevene og derhos en vis Part af det gamle Testament. Til anden Karakter krævedes et Evangelium og et af Brevene, til tredie en af Bøgerne i det nye Testament, dog med Undtagelse af dem, der kuns bestaar af et Kapitel. Ved Siden heraf skulde alle Kandidater kjende til Bibelhistorien og de gjældende symbolske Bøger samt have saa megen Indsigt

i Dogmatik og Ethik, at de kunde forsvare den kirkelige Lære mod Spottere samt fremstille den for Menigheden. Følgen af disse Bestemmelser var, at alle med Undtagelse af ganske faa Ærgjerrigheder bare læste til de ringeste Karakterer. En anden Reform var Indførelsen af et nyt Karaktersystem ved Examen artium, der paa det nærmeste er det samme som det, der helt til nyeste Tid har været brugeligt ved det danske og det norske Universitet. Samtidig hermed blev det bestemt, at Examen philosophicum skulde tages ni Maaneder efter Examen artium; den store filologiske Examen indførtes og Bakkalaureusgraden afskaffedes (1775). Ogsaa de to kjøbenhavnske Stiftelser Kommunitetet og Regensen blev reformerede, saa at de herefter aabnedes for alle Studerende, medens de før havde været forbeholdte Theologer, og en skjærpet Kontrol med de her optagne Studenters Flid indførtes.

Det mest tiltalende Træk ved hele det Guldbergske Styre, er, at det paa alle Hold lader det danske Modersmaal og den danske Nationalitet komme til en Ret, som faktisk i Aarhundreder havde været dem berøvet. Det var under Struensees Regjering, det danske Folk i sin Helhed for Alvor fik Øinene op for det mislige i det ved Alderen hævdede Forhold, at det tyske Sprog i de danske og norske Regjeringskredse og hos forskjellige af Rigernes Autoriteter havde faaet officiel Karakter. I Grunden havde Struensee ikke vist større Ringeagt for Nationens Sprog og Nationalitet end saa mange andre af de Tyskere, der havde indtaget de høieste Stillinger i de forenede Riger. Ved Hoffet havde t. Ex. det tyske Sprog altid indtaget den dominerende Stilling, som det i Struensees Tid havde indtaget, og stor Forskjel blev der vel heller ikke under den paafølgende Overgang.

Tidens Stikord var imidlertid med Ewalds "Harlekin Patriot": "Al vor Fortræd er tysk." Tysk var "Oplysningen" med al dens Vantro og Umoral; tysk var "Medico-Ministeren" og hele hans Slæng og alt deres Væsen. Tysk, tysk og atter tysk var de Forbrydelser mod Konge og Land, som de havde begaaet, og først og sidst da det voldsomme Statskup, som de forenede Riger ifølge Folketroen hin Januarnat skulde være bleven befriet for.

Det var under den nationale Idés Fane, de nye Magthavere havde seiret, og det blev under dette Merke, de senere hen hævdede den vundne Stilling. "Lad os igjen," heder det i Suhms Brev til Kongen, "i Dine Befalinger høre vort eget kjære Sprog; Du er jo Dansk, og jeg ved, at Du kan Dansk. Lad det fremmede Sprog være et Kjendemerke paa den nedrige Forræder, som var for doven til at lære vort Sprog, for spodsk over os til at nedlade sig saavidt." Forræderens Kjendemerke! En svælgende Dyb befæstes altsaa eller skulde være befæstet mellem Rigernes Fortid og Fremtid*). Suhm maatte dog gaa tilbage paa sine Ord, da man i Fyrsten-

*) I et Flyveskrift udtaler en samtidig Forfatter sin Glæde over at have set følgende Ord i en trykt Dom: "Ukyndə i Landets Sprog efterdags kan blive regnet endog blandt Forbrydelser."

dømmerne, hvor det "fremmede Sprog" jo var Indbyggernes Modersmaal, tog ham hans Ytring ilde op.

Allerede fra første Færd af holdt det Guldbergske Styre fast paa denne Synsmaade. Ved Geheimestatsraadets Gjenoprettelse ved Forordning af 13de Februar 1772 blev — som allerede anført — det fastslaaet, at det danske Sprog skulde bruges i alle Regjeringshandlinger. Samtidig hermed blev det ogsaa paabudt, at tysk Kommando i Hæren skulde afløses af danske Ord*). Til Hærens Auditørposter skulde for Fremtiden Danske og Nordmænd have Fortrinet.

De gamle Ordbogsarbeider fra Fredrik IV's Tid, da den første Opposition reistes mod den indbrydende Tyskhed, og senere, da Kampen fortsattes, blev under Regjeringens Auspicier gjenoptagne. I 1775, da Langebek, der skulde have fortsat og ordnet de af Moth og Rostgaard tilveiebragte Samlinger til en dansk Ordbog, var afgaaet ved Døden, holdt Hjelmstjerne i Videnskabernes Selskab en Tale om "Nødvendigheden af at dyrke Modersmaalet og af en dansk Ordbogs Udgivelse." To Aar efter (1777) indgav han i Forening med Jacobi til Kongen Udkast til den Plan, som herunder burde følges. Meningen var at foretage en Kompilation af Rostgaards og Langebeks Ordsamlinger, der skulde forsynes med latinsk Oversættelse. Men Guldberg fandt, at Ordbogen helt burde være affattet i Landets Sprog. "Hans Majestæt," heder det, "ser med inderligt Behag, at Ordbogen bliver alene i det kjære danske Sprog," og "hvad Kongen befaler, er Hans kongl. Høiheds (Arveprinsens) Villie." Der blev gjort Udveie til at skaffe de fornødne Midler til Arbeidets Fremme, og der blev sat et stort Apparat i Gang med Hovedredaktion og Underredaktion samt Revisionskommission. Men alt dette bidrog til at forsinke dette Arbeide i den Grad, at Sprogudviklingen gik meget hurtigere end Ordbogen. "Man har," siger N. M. Petersen, "i hele dette Foretagende et fuldkomment Mønster paa, hvorledes et saadant Arbeide aldrig bør udføres og aldrig kan udføres paa nogen tilfredsstillende Maade."

I Forbindelse med disse Bestræbelser for at hævde Nationaliteten stod ogsaa Udgivelsen af den af Ove Malling paa Opfordring og under Medhjælp af Guldberg forfattede Bog "Store og gode Handlinger af Danske, Norske og Holstenere," et i sit Slags hidtil uovertruffet Folkeskrift. Arveprins Fredrik viste sit "fædrelandske Sind" ved at opreise Mindestøtter paa Jægerspris for Mænd og Kvinder, der ansaas for at have gjort sig fortjente af Fædrelandet.

*) En Flerhed af de i Hæren endnu brugelige Kommandoord hidrører fra den Guldbergske Tid. Men dette Skifte var ikke overalt heldigt. Allerede dengang var man opmerksom paa det uheldige i Afløsningen af det tidligere: "Rückwärts öffnet die Reihen!" med det tilsyneladende "danske": "Bagtil aabner Eder!" Dette Kommandoord fik da ogsaa snart et mere tysk, men alligevel mere smagfuldt Sving.

Men det største Monument, som reistes den nationale Retning, som gjorde sig gjældende under det Guldbergske Styre, var og blev dog Forordningen af 15de Januar 1776, om Indfødsretten, hvorved det blev fastsat, at Embeder og Æresposter ikke maatte gives til andre end indfødte Landets Børn og dem, som lige dermed kan agtes."*) Som Motiver til denne Lov anføres, "at Billighed vil, at Landets Børn nyde Landets Brød og at Fordelene i Staten falde i dens Borgeres Lod. Alle Tiders Erfaring har og lært, at det Land, hvor der sørges for Ungdommens Opdragelse, mangler aldrig duelige Folk, naar Regenten søger dem. Ogsaa kan vi med Fornøielse kalde for Tankerne vort Fædrelands Historie, forbi den kan af alle Stænder fremvise Mænd, som har tjent, æret og reddet Landet og med den ædleste Beslutning opofret sig for deres Konger."

Forordningen om Indfødsretten blev baade af Danske og Nordmænd modtagen med en Hyldest som neppe noget andet Lovbud. Digterne kappedes om at besynge den, og man har aabent erklæret, at denne Foranstaltning var den vigtigste af alle, der under det Guldbergske Styre blev trufne.

Det var dog ikke formedelst, men trods Guldbergs Statskunst, det aandelige Liv i Danmark og Norge udfoldede sig i en Friskhed og Fylde, der breder en forklaret Glands over Tiden i det hele. Navnlig staar dette Liv i Forbindelse med den Udvikling af Fælleslitteraturen, der betegnes ved de tre literære Selskaber, Selskabet for de skjønne Videnskaber, det norske Selskab og det danske Literaturselskab.

Af disse er "Selskabet for de skjønne Videnskaber" tidligere berørt som det officielle danske Smagstribunal, hvis Opgave var at tage sig af Rigets Genier og Poeter. Men det var først og fremst det middelmaadige og smagløse Arbeide, som disse Smagsdommere og Mæcenater tog under sin Beskyttelse, idet de, selv fremmede for poetisk Udvikling, var henviste til at anlægge en død Theoris Maalestok paa de Frembringelser, som blev dem forelagte. Som Følge heraf har Eftertiden ogsaa kunnet rette den Bebreidelse mod Selskabet, at de ikke ydede Johannes Ewald, den største lyriske Begavelse, som Danmark nogensinde har eiet, den virksomme Bistand, som behøvedes, for at den ret skulde trives og udfolde sig.

*) Som Indfødte skulde betragtes ikke blot de, som var fødte i Kongens Stater, men ogsaa saadanne, hvis Forældre var indfødte Undersaatter eller var paa Reiser eller i kongeligt Erende udenfor Riget, ligesom ogsaa de i Landet fødte Børn af Fremmede, der havde bosat sig her for bestandig. Lige med Indfødte skulde agtes alle daværende kongelige Embedsmænd, selv om de ikke var fødte i den danske Konges Stater alle de af fremmed Herkomst, som her eiede Godser af 30000 Rdlr.s Værdi eller Huse og Gaarde, Manufakturer eller Fabriker til en Værdi af 10000 Rdlr. eller som havde nedsat sig i den dansk-norske Stat og i dennes Handel anlagt en Formue af 20000 Rdlr., Lærere, der var indkaldte til Kiel, St. Petri Kirke i Kjøbenhavn, Trankebarmissionen og de reformerede Menigheder samt fremmede Fabrikanter, Kunstnere og Mestere, som behøvedes til et eller andet Anlæg.

Johannes Ewald var født den 18de November 1743 i Kjøbenhavn, hvor hans Fader Enevold Ewald var Vaisenhuspræst. Han hørte til de strengeste Pietister. Sønnen slægtede kun lidet paa ham, men mere paa Moderen, en let og flygtig Kjøbenhavnerinde. "Den unge Ewalds Barndom," siger N. M. Petersen, „var den samme, som alle vordende Digteres. Først tiltrak Eventyr ham og derpaa Historiens store Sønner. Flere Lærere underviste ham efter den Tids Vis, det tilfredsstillede ham ikke. En Gang vilde han lære Abyssinisk for at kunne omvende Hedninger og, hvad der var mere magtpaaliggende, at vinde en Martyrkrone. Aldrig hørte han tale om nogen stor, ædel eller blot besynderlig Handling uden baade at føle Lyst og at tiltro sig Evnen til at gjøre den efter. Men den jevne alfare Vei fandt aldrig noget tiltrækkende for ham." I 1758 blev han, 15 Aar gammel,

255. Johannes Ewald.

Student ved Kjøbenhavns Universitet. Aaret efter giftede Moderen, der tidlig var bleven Enke, sig med en kjøbenhavnsk Hørkræmmer. Han forelskede sig i en Slægtning af denne, den jevnaldrende Arentse Hulegaard, uden dog at vove at tilstaa denne sin Kjærlighed. Det havde jo saa lange Udsigter, før han selv i bedste Fald kunde byde sin Elskede et Hjem. Han besluttede sig da til at flygte fra Hjemmet for at finde Optagelse i den preussiske Hær — Syvaarskrigen stod just paa — og her slaa sig op til noget rigtig stort. Han blev hvervet til Kammerhusar; men i Stedet puttedes han ind i et Infanteriregiment. Det var han ikke fornøiet med, og en vakker Dag deserterede han til Østerrigerne. Her drev han det til at blive Underofficer og fik Tilsagn om at blive Officer, hvis han vilde gaa over til Katholicismen. Det vilde han ikke. Han blev kjøbt fri af Tjenesten; men man vilde ikke give Slip paa ham, før Felttoget var til Ende. I sin Harme over denne Uretfærdighed rømte han ogsaa fra Østerrigerne. Paa sin Flugt maatte

han døie meget ondt. Engang maatte han i flere Timer staa i Vand til høit op paa Livet og lagde herved utvivlsomt Grunden til den Gigt, som fulgte ham helt til Graven. Efter mange Eventyr kom han hjem og gav sig til at studere Theologi. Efter fem Fjerdingaars Læsning tog han Examen 1762 med bedste Karakter. Han blev strax efter Alumnus paa Valkendorfs Kollegium og boede her i fem Aar. Men ved denne Tid led hans timelige Lykke for stedse Skibbrud: Arentse, hvis Haand han omsider havde Haab om at vinde, ægtede en anden, og hvad der maaske saarede ham dybest, var, at hun ikke blev lykkelig gift. "Dette Tab — siger en af hans Biografer — stemte uden Tvivl for en stor Del hans Sjæl i den høitidelige melankolske Tone, som han anser for et Hovedtræk i de fleste af hans Poesier. Men det havde endnu en anden Virkning: det gjorde ham rent uenig med alt det, som man kalder timelig Lykke. Hidindtil havde han kun havt en bevægende Grund til at tragte derefter — denne Grund faldt bort, og nu blev det hans Plan at slentre Livet igjennem, som han kunde bedst, og saa godt som muligt at forskjønne sin Vei med en vis Art af Lyksalighed. En rolig Hytte, en behagelig Egn, maadeligt Udkomme, faa, men retskafne Venner, og fremfor alt at være saa nyttig som hans Evne tillod uden at være nogen til Byrde, var alt, hvad han i den Tid ønskede sig af Jorden."

Denne Stemning skaffede sig da Luft i en allegorisk Digtning i Prosa, "Lykkens Tempel, en Drøm," som han forfattede til eget Tidsfordriv. Men hans Venner bragte den videre, saa den kom ind for de skjønne Videnskabers Selskabs Smagstribunal, der kjendte den værdig til Optagelse i Selskabets Skrifter. Dette gav ham da Mod til at beile om Prisen for en Ode om Guds Godhed, og for ikke at støde sammen med en Ven, der havde sat sig det samme Formaal, gav han sit Digt Form af et Drama, Adam og Eva. Han fik det tilbage "til Forbedring". Han erklærede da rent ud, "at naar han ikke kunde være den første Digter i sit Fødeland, saa vilde han ikke være den anden, og tog sit Stykke tilbage i det faste Forsæt at udarbeide det saa længe, indtil enhver maatte tilstaa, at man ei havde set dets Lige fra Kong Skjolds Tider." Men det gik dog snart op for ham, at der manglede ham tilstrækkelig Læsning, og han lovede da sig selv høitidelig, at han i to Aar ikke skulde sætte Pen paa Papir, men bare læse. I denne Tid indtraf Fredrik V's Død, og greben af den Stemning, som beherskede det hele Folk, forfattede han da den ovenfor anførte Klagesang, der med sin simple Ligefremhed fandt Anklang i Folkets Hjerte og med et Slag gjorde Ewald til Nationens mest feirede Digter.

Men Ewald vendte tilbage til Studiet af de klassiske Mønstre, Corneille, hvis Antitheser i høi Grad tiltalte ham, Klopstock, hvis Messiade, Oder og Bardieter i Samtiden ansaas som Profetier og Orakler, samt latinske og græske Forfattere. Hans æsthetiske Lærebog blev Horats's Brev til Pisonerne;

Batteux og andre Theoretikere kunde han derimod ikke døie. Efter disse sine to Læreaar anvendte han mere end et Aar paa Omdigtningen af Adam og Eva til et Femaktstykke i Alexandriner og med indlagte lyriske Sange; men da dette udkom, havde hans hele Digtning slaaet ind paa nye Baner, idet tyske Oversættelser havde givet ham Anledning til at studere Shakespeare og Ossian paa Engelsk, som han i dette Øiemed lærte sig.

Dels gjennem disse Studier, dels gjennem personligt Bekjendtskab med Klopstock modtog Ewald nu Impulser til digterisk Behandling af et Emne fra Nordens Oldtid. Han digtede Sørgespillet Rolf Krake, hvortil Stoffet hentedes fra Saxo. Dette blev af Klopstock indsendt til Selskabet for de skjønne Videnskaber, hvis Bifald det dog ikke vandt. Men halvt som Barmhjertighedsgave blev der tilstaaet den trængende Digter 60 Rdlr. Til at trykkes i Selskabets Skrifter fandtes Skuespillet — det første i Rækken af de fædrelandske Dramaer — ikke værd, og Forfatteren maatte derfor udgive det paa Subskription.

Der var i den nærmest følgende Tid paa Bane at sende Ewald og en Komponist til Nordskotland, Orknøerne, Island og Nordland for at samle de Sange og Traditioner, som Macpherson, "Ossians" Udgiver, havde levnet; men det blev med Tanken alene, da Bernstorff strax efter faldt. Selv blev han af en voldsom Gigt, som han havde paadraget sig paa sit Krigstog og senere paa Grund af uordentligt Levnet ikke kunde blive kvit, før længere Tid fængslet til Sygeleiet. Til dette maatte han ogsaa senere hen, ret som det var, vende tilbage, naar han var nedbrudt af Mangel og overanstrengt Arbeide. Nu, da hans Digterkald var gaaet op for ham, og hans Sygdom gjorde ham udygtig til ethvert andet Yrke, var det kun "Smertens Hviletimer," hvori han kunde digte. For at leve maatte han paa Bestilling levere Leilighedsdigte, der lidet eller intet med den sande Poesi havde at gjøre. Men hans Haab om at slaa sig igjennem med det herfor ydede Vederlag og med Honoraret for sine større Digtninger skuffedes bittert. Moderen, der fra at være en letsindig Prestekone havde udviklet sig til en flau, egoistisk og forfængelig Matrone, som med største Ihærdighed dyrkede den Sport at bagtale sin ulykkelige Søn, havde overmaade meget lidet tilovers for ham, baade hvad Moderkjærlighed og Hjælpsomhed angaar. Han var i hendes og mange andres Øine kun et forbrukkent Vrag, der maatte have mindst muligt af personlig Frihed, holdes umyndig i alle Henseender og ved stadig at foreholdes i potenseret Grad, hvor uværdig han i hendes Øine altid opførte sig, saares og forbitres til enhver Tid. "Helten paa Golgatha," udtaler han ved en Leilighed, "besynges maaske bedst af en Digter ved Bethesda;" men det forsonende Ord, der skulde frigjøre ham for de tunge Minder, han havde at bære paa, hørte han dog aldrig udtale.

Det var især i Oder og Tankedigte, Ewald gav sine ophøiede Stemninger Udtryk. Nogle nordiske Digtninger blev kun til Udkast. Komedien

laa hans hele poetiske Retning fjernere; to Nutidsstykker, "De brutale Klappere," hvis Foranledning var den tidligere berørte Theaterskandale Høsten 1771, og "Harlekin Patriot," der spotter Datidens politiske Kandestøberier, gjorde vistnok megen Lykke, men denne beroede mere paa Øieblikkets Stemning blandt Publikum end paa deres egen komiske Styrke. I 1773 tingede Ewald sig i Kost i Fiskerleiet Rungsted ved Øresund, en yndig Skovtrakt, som han besang i et stemningsfuldt Digt "Rungsteds Lyksaligheder." Her færdedes han mest blandt Almuesfolk, hvis Jevnhed i Sprog og Sæder han paaskjønnede. Kun sjelden gjæstedes han af Kjendinger fra Kjøbenhavn. Her digtede han det mythologisk-heroiske Syngespil "Balders Død," der af de skjønne Videnskabers Selskab blev belønnet med en Præmie paa 50 Rdlr. og som en Tid ved den Lykke, det gjorde, aabnede ham lysere Udsigter. Men disse formørkedes dog igjen snart. Den ukjærlige Moder og en oprigtig og velmenende Ven, Presten til Trinitatiskirke i Kjøbenhavn, Dr. Joh. Kr. Schønheyder, der dog kun altfor ofte optraadte overfor Evald som den strenge Sjælesørger*), fandt, at hans Moral her var udsat for altfor store Fristelser, og fik ham mod hans Villie flyttet over til Søbæksghuset, nær Helsingør, hvor han behandledes paa en haard og raa Maade, som han selv skildrer i sine Breve og Optegnelser. Det kom til Brud mellem ham og Moderen, Sygdommen tog haardere Tag i ham end før, og han søgte endnu jevnligere end før Lise i Drik. For at faa ham ud af dette Liv tænkte Familien, der maatte bidrage til hans Underholdning, for Alvor paa enten at faa ham anbragt i et Hospital eller i en Arbeidsanstalt. Samtidig hermed optog det nystiftede danske Literaturselskab ham som Æresmedlem. — en Hædersbevisning, som rigtignok ikke kostede Selskabet stort.

Et Vendepunkt var dog nu inde. I sin Nød henvendte han sig til den unge Hofmand Kammerjunker Fredrik Moltke, hvis Lærer han havde været, og denne, der stedse havde bevaret den ulykkelige Digter i venskabelig Erindring, ydede ham da ogsaa den Hjælp, han saa haardt tiltrængte. En Gave af 100 Rdr. fra Arveprinsen blev ham paa Guldbergs Anbefaling skjænket, og

*) Jeg tror, at Ewalds Biografer ved at lægge mere i Schønheyders Breve til Digteren, end de egentlig har Lov til, har stillet denne i et ufortjent, uforbelagtigt Lys, ret som han ikke skulde have vist sig som Ewalds Ven, men snarest som det modsatte. Schønheyder var et jevnt prosaisk Menneske, der bedømte moralske Udskeielser, flygtige Digterluner og extravagante Drømmerier efter den Kurs, hvori de stod hos almindelige Gjennemsnitsvæsener, og hans Venskab for Ewald viste sig ikke mindst deri, at han ved Kulde og tilsyneladende Tvarhed lagde en Dæmper paa dennes sangvinske Opblussen og Redebonhed til at vise Alverden sin ubegrænsede Tiltro. Han var tiltrods for den Myndighed, han tiltog sig over den ubestandige og flygtige Digter, denne en trofast Ven, og Ewald forstod at skjønne derpaa, om han end af og til fandt dette Formynderskab noget besværligt. Schønheyder, der ved den Rolle, som Enevældets Statsmænd tildelte ham, af Literaterne er fremstillet som en Karrikatur, hører til Tidens dybere Karakterer, som man ved nærmere Bekjendtskab lærer at høiagte.

snart hjalp da ogsaa Moltke og Schønheyder ham bort fra hans bedrøvelige Opholdssted ved Helsingør og fik ham overflyttet til Kjøbenhavn. Her nød han nu i halvfjerde Aar en omhyggelig Pleie hos en Tømmermesters Enke, Madam Anna Kathrine Schou, hos hvem han med Undtagelse af den Tid, han tilbragte paa Landet, blev boende til sin Død. Under disse — fraregnet de jevnlige Sygdomsrider — ret lykkelige Forhold digtedes Syngespillet "Fiskerne," hvis Handling beroede paa en virkelig Begivenhed. Dettes lyriske Partier er det bedste i Stykket; til dem hører Romancen "Liden Gunver" og den danske Nationalsang "Kong Kristian stod ved høien Mast i Røg og Damp."

Det bedredes nu med Ewald i alle Henseender. Gigtsmerterne aftog, han mødte Anerkjendelse fra alle Hold, Trangen til at søge Glemsel i Drik stilledes, og han begyndte at lægge Penge op. Hans Venner begyndte at haabe, at en lang Virksomhed til Danmarks Hæder og Held skulde være ham forundt. Men dette Haab skuffedes. Allerede den 17de Marts 1781 afgik han ved Døden. Hans sidste Digt var den høistemte Triumfsang: "Udrust dig, Helt fra Golgatha!" Nu først forstod det danske Folk, hvad det havde tabt i den stakkars syge af Miskjendelse og Mangel fortidlig bortrevne Digter; et større Ligtog end det, der fulgte Ewald til Graven, havde Kjøbenhavn endnu ikke set.

Ihvorvel Ewald stod og havde staaet temmelig ensom hele sit Liv igjennem, havde der dog tidlig dannet sig en dansk Digterskole, der traadte i hans Spor og vilde reformere Literaturen og Aandslivet i Overensstemmelse med den Udvikling, hvori den ved Ewalds Digtning skulde være lagt. Men det var dog kun en Indbildning, at denne skulde være ægte national; det var og blev i det store hele kun en Efterklang fra den Klopstockske Fantasiverden, som var opkonstrueret af dunkle Sagn om Druider og Barder, af Reminiscentser fra Ossians Taagedigtning og af Eddasangene. Vil man end i alt dette se en Stræben efter at vende tilbage til national historisk Grund, saa maa man paa den anden Side erindre, at hele det Klopstockske Væsen, der allerede i og for sig ingensomhelst Hjemmel havde i Historien, ved at overføres fra tysk til nordisk Grund i matte og aandløse Efterligninger maatte faa et mere eller mindre karrikaturmæssigt Sving. Ewalds poetiske Foredrag, der jevnlig bærer Spor af, at Digteren tænkte paa Tysk, vidner stadig om den Indflydelse, som den Klopstockske Bardesangs Pathos øvede paa det. Hos Ewalds Efterlignere igjen blev Bardesangen "teutonisk Lurgang."

Det Ewaldske Parti, der i 1775 sluttede sig sammen til "det danske Literaturselskab", der bestod til Aaret efter Ewalds Død, stillede sig en dobbelt Opgave: at bygge videre paa den af Ewald lagte Grundvold og at bekjæmpe den Opposition, der fra de norske akademiske Kredse reistes mod det Klopstockske Væsens hele Unatur. Men Literaturselskabets Virksomhed, i hvilken den begavede Artilleriofficer Werner Abrahamson var Sjælen, skulde ikke affætte

ret mange Spor. Det var og blev det skjære Dilettanteri, hvori "den famlende Efterlignings Affektation" dreves "til en Yderlighed, der ei behøvede at søge sin Dadel i et afsluttet Modpartis Uvillie". Det eneste, Selskabet udgav, var en Række (14) i Klopstocks rungende, hultonende Maner forfattede Digte over Indfødsretten, og senere fik det sit Organ i "Almindeligt dansk Bibliothek," der udgaves af Abrahamson, Bast og Laurits Smith.

Siden Tullins Dage havde det særlig norske Aandsliv fulgt en Bane, der var forskjellig fra den, hvorpaa den danske Literatur under Paavirkning af den Klopstockske Digtning var slaaet ind. Tullin, der ganske vist ikke havde grundet nogen egen Digterskole, var og blev den norske Ungdoms Foregangsmand og Autoritet paa Digtekunstens Omraade:

"Et Sekulum bør gaa, og endda bør der trættes,
Om nogen med Tullin bør udi Klasse sættes.
Alt, hvad han rørte ved, blev frit udi hans Haand,
Trods Rimets Kobbel selv, trods Sprogets Ledebaand.
Et armt udyrket Sprog han Smag og Rigdom skjænkte,
Og Alting blev til Lys, der hvor kun Tullin tænkte.
— — Hvor hans Tænkekraft blev stille staaende,
Der maa en Dødelig knap tænke videre;
Hvor hans Indbildningskraft ei længere sig vover,
Der staar den Grændse, som man ei maa stige over."

I disse Ord af Nils Krog Bredals Mindedigt over Tullin er udtalt, hvorledes denne af Samtidens Nordmænd opfattedes. Den af Nils Krog Bredal (1733—1778) forfattede Efterligning af Tullins Læredigt om Skabningens Ypperlighed, "Tanker om Videnskabers og Indsigters Erhvervelse," tager sig ialfald saa karrikaturmæssig ubetydelig ud, at hans Mesters Ry ikke skulde fordunkles, og Hans Bulls Besvarelser af de to Opgaver, der i 1769 og 1771 opstilledes af de skjønne Videnskabers Selskab ("Hvor rosværdig en ægte Landsfader er fremfor en Herre, der sætter sin Ære i Erobringer" og "Om Landmandens Lyksalighed ved Frihedes og Eiendoms Nydelse") naaede heller ikke paa langt nær sit store Forbillede. Men den sidstes Digte fortjener dog Opmerksomhed, forsaavidt der i dem findes Træk, der peger i afgjort Retning af det nationale eller — som Samtiden maatte opfatte det — af norsk Separatisme, saaledes som den ogsaa paa andre Hold gav sig tilkjende.

Den norske Ungdom, der studerede ved Kjøbenhavns Universitet, viste før Aarhundredets Midte en Tendens til at stille sig ud fra sine danske Studiebrødre, en Stræben efter at fremhæve sig selv som Framifra-Karer, der vilde raade Grunden, hvad enten det gjaldt at skaffe sig de bedste Pladse paa Auditorierne eller hævde sig Ry som de bedste Hoveder i de fælles Drikkelag. Under denne lidet voxne eller ialfald temmelig ungdommelige Optræden laa der noget dybere til Grund; det var Udtrykket for en Nationalfølelse, som herigjennem skaffede sig Luft, og som først fik et rigere Indhold,

da der i Kivningerne blev indlagt et nyt, et literært Element, idet Nordmænd og Danske spaltedes i to modsatte Partier.

Medens Ewald og hans Efterlignere holdt sig til Klopstock, uddannede de norske Poeter sig efter franske og engelske Mønstre, og navnlig søgte de at indføre den franske Tragedie og den italienske Opera i Literaturen til Afløsning af de gamle Komedier, hvis drøie Skjemt ikke længere stemte med Tidens Smag. En Tid hjalp man sig med Oversættelser af franske Stykker; men derpaa gik man over til at efterligne dem. Det første Forsøg i denne Retning gjordes af den før nævnte Nils Krog Bredal, der overførte Syngespillet paa dansk-norsk Grund med "Gram og Signe eller Kjærligheds og Tapperheds Mesterstykker" (1756), og dette efterfulgtes af flere andre lignende Arbeider. Noget Mesterstykke var intet af dem; men Regjeringen paaskjønnede dog Bredals Virksomhed med at gjøre ham til Borgermester i Throndhjem. Her likte han sig ikke i Længden; i 1771 træffer vi ham paany i Kjøbenhavn, hvor han udfoldede en rastløs Virksomhed for Skuepladsen. Saaledes opførtes i det nævnte Aar hans lyriske Tragikomedie "Thronfølgen i Sidon," der var skrevet til italiensk Musik, og som paa det nøiagtigste holdt sig til de fremmede Mønstre. Men dette Forsøg faldt meget uheldigt ud. Stykket var affekteret og kjedsommeligt; men i Øieblikket gjorde det stor Lykke, og det skaffede Forfatteren Udnævnelse til Theaterdirektør. Men kort efter aabnede den unge talentfulde Forfatter Rosenstand Goiske i den af ham udgivne "Dramatiske Journal" et alvorligt Angreb paa det, idet han betegnede det som "et elendigt Misfoster," "et stort Bevis paa, at et slet Stykke kan behage, naar det blot bliver udpyntet med god Musik." At Bredal blev ærgerlig over Kritiken, er rimeligt nok; men utilbørligt var det, at han besvarede Angrebet med et dramatisk Enaktsstykke, "Den dramatiske Journal," i hvilket han førte Kritikeren, "Hr. Journal", frem paa Scenen. Denne Utilbørlighed gav da Anledning til den bekjendte Theaterskandale, et Slagsmaal mellem Officerer, der tog Bredals Parti, og Studenter, der vilde forsvare den frie Kritik. Ihvorvel Studenterne fik Prygl, var det dog dem, som gik af med Seiren, hvortil ogsaa Ewalds Persiflage "De brutale Klappere" bidrog sit. Efter dette Uheld nedlagde Bredal ganske sin originale dramatiske Forfattervirksomhed.

Men ikke blot det italienske Syngespil, ogsaa den franske Tragedie søgtes nu overført til den dansk-norske Literatur. Ewalds "Rolf Krage", der var udkommet i 1770, havde nemlig ikke gjort Lykke, hverken hos Kunstdommerne eller hos Publikum. Det opfyldte nemlig ingen af de Fordringer, man dengang var vant til at kræve af et Sørgespil, der paa fransk Maner skulde være "gravitetisk udført i rimede Alexandriner med Stedets, Tidens og Handlingens Enhed efter Aristoteles's Forskrift, med det staaende Personale af Helt og Heltinde samt deres Fortrolige, en Medbeiler, helst Skurk o. s. v. og de reglementerede Sammenstød mellem Elskov og Dyd; kortsagt: Corneilles,

Racines, nærmest dog Voltaires Tragedie, hvori Følelse og Lidenskab bevæger sig omtrent som det menneskelige Legeme i et Snøreliv." Nogle Aar i Forveien var en Oversættelse af Voltaires "Zaire" bleven opført, og det var Erindringen om den overordentlige Lykke, denne havde gjort, som bevægede Theaterdirektøren til at udsætte Præmie for en "original" Tragedie. Denne blev vunden af Nordmanden J. N. Brun, der ligesom Bredal var Thrønder.

Johan Nordal Brun var født paa Gaarden Højem paa Byneset ved Throndhjem 21de Marts 1745 og tilhørte en i flere Henseender ret merkelig Slægt, der indtog en eiendommelig Stilling mellem Borger- og Bondestand. Ihvorvel han i sin Ungdom var bestemt for den militære Løbebane — han var nemlig tidlig en ivrig Jæger, Fisker og Skiløber —, blev han dog snart paa Grund af sit hurtige Nemme sat til Bogen og kom ind paa Throndhjems Latinskole, hvorfra han 1763 af Schøning dimitteredes til Universitetet. Efter at have underkastet sig anden Examen vendte han det følgende Aar tilbage til Hjemmet, hvor han overtog en Huslærerpost i den rige Henrik Meinckes Hus. Under et Ophold i Sorø med en af sine Elever benyttede han Anledningen til efter tre Maaneders Læsning at tage theologisk Embedsexamen. Fra Sorø vendte han tilbage til Throndhjem, hvor han tilbragte Tiden med at undervise, prædike og gjøre Vers, ved Siden af at han forrettede som et Slags Famulus hos Biskop Gunnerus. Denne tog ham da ogsaa med sig til Kjøbenhavn, da han blev kaldet nedover i Anledning af den paatænkte Reform af Universitetet. Det var Meningen, at han skulde forrette som Sekretær; men da han ikke var saa hjemme i det tydske Sprog, som Forholdene udkrævede, maatte han overlade J. H. Tauber Pladsen. At dette gjorde et dybt Indtryk paa den unge Mand, der ved denne Tilsidesættelse var bleven bragt i en vanskelig økonomisk Stilling i Hovedstaden, er rimeligt nok, saa meget mere som han herved saa sig skuffet i sit Haab om ved Gunnerus's Indflydelse at opnaa geistlig Befordring. Alle de Forsøg, som han senere hen gjorde for at tildrage sig Opmerksomhed hos de Styrende, faldt frugtesløse ud. Det lykkedes ham ikke at komme paa Prædikestol i Kjøbenhavn, da en Danske altid gik ham i Forkjøbet, og i sin Fortvivlelse slog han da ind paa en Vei, som ingen endnu havde vovet at betræde: han gik hen og skrev et Sørgespil.

Allerede før Bruns Optræden havde en anden Nordmand, Klaus Fasting, forsøgt sig i Sørgespillet. Da denne 1770 efter et længere Ophold i Bergen kom nedover til Kjøbenhavn, indleverede han til den danske Skueplads et Sørgespil, Hermione, der dog blev negtet Optagelse, og ihvorvel Forfatteren et Par Aar efter (1772) udgav det i Trykken, opnaaede det dog hverken at blive opført eller at vinde Anklang hos Publikum. Men hermed er det dog ingenlunde sagt, at Folk fandt Fastings Stykke egentlig slet; han blev imidlertid overfløiet af J. N. Brun, da denne optraadte som hans Medbeiler.

Brun havde, som det synes, allerede under Opholdet i Throndhjem gjort Bekjendtskab med Voltaires Digterverker, som han under sit Otium i Kjøbenhavn paany tog for sig til grundigere Studium, og efter dette og andre Forbilleder digtede han nu sit 5-Akts Sørgespil "Zarine," hvortil Emnet toges fra Guldbergs store Verdenshistorie*). I Tilegnelsen til Biskop Gunnerus skriver Forfatteren bl. a.: "Et Sørgespil! hvilken Formastelse! Jeg tænkte alene derpaa, og Pennen faldt mig af Haanden. Men strax følte jeg, at jeg var en Nordmand, og manglede jeg end andre Gaver, saa havde jeg dog Dristighed nok og Lyst at forsøge det vanskeligste." "Ja," siger Welhaven i sit Skrift "Ewald og de norske Digtere," "havde han blot seet Vanskeligheden; men saaledes, som han tog det, var Sagen endda ei af de meget vanskelige. Der er en Dristighed i saadanne Foretagender, der vidner om Umodenhed eller uklar Overveielse, Ubekjendtskab med Faren. Dette var Tilfældet med Brun. Han efterlignede Forbilleder, hvis Forhold var simple, hvis Grundlinier var sterkt tegnede, men hvis egentlige Kunstfordringer og rette Finheder han ei forstod." Stykket gjorde imidlertid, for at tale med Brun selv, megen Lykke "baade ved Hoffet, hos oplyste Mæcenater og det tænkende Publikum," saa det indbragte ham saavel Ære som Penge. Men ikke alle istemte Bifaldet. I "Kritisk Journal" fremkom der saaledes en Recension, som havde ikke lidet paa Stykket at udsætte. I den Tro, at det var en Ewaldianer, som var ude — Forfatteren var dog Tidens mest ansete Kunstdommer Jakob Baden — optraadte en af Bruns Venner, Ove Gjerløw Meyer, med et Forsvar for Brun og Nordmændene — han siger bl. a. udtrykkelig, at det ikke var Bruns mindste Ulykke, at han var født Nordmand — og i dette satte han Kritikeren tilvægs med den Ytring, at hans Recension fra Begyndelsen af havde havt "Selvtillid til Fader og Magelighed til Moder." Overfor dette fyndige Gjenmæle maatte Baden afgive den Erklæring, at ogsaa han i det hele taget var tilfreds med Zarine; men "da vi befrygtede, at Publikums uindskrænkede Bifald let kunde fordærve Forfatteren, skulde han advares om, hvad han var sig selv skyldig for at naa Høiden af sin Kunst."

Men medens Publikum med blide Taarer og stum Henrykkelse nyder det italienske Syngespil og den franske Tragedie, saaledes som de viser sig ved Omplantningen paa nordisk Grund, bliver det halv ubevidst paa samme Tid bragt til baade at le og græde over hele det naragtige opstyltede Væsen. En "Protest mod al Affektation og Svulst i Kunsten" blev nemlig af Johan Herman Wessel nedlagt gjennem hans Parodi, det komiske Sørgespil "Kjærlighed uden Strømper," der endnu den Dag idag kan læses og ses opført, og som fremdeles gjennem lange Tider vil bevare sit Værd, medens den

*) Zarine var omkr. Aar 600 f. Kristus Sacernes Dronning og stod i stort Ry for Tapperhed, Klogskab og Dyd.

Smagsretning og de Verker, som hans Parodi nærmest tog Sigte paa, forlængst er bortskyllede af Tidens Strøm.

Johan Herman Wessel blev født den 6te Oktober 1742 paa Pladsen Jonsrud i Vestby Sogn. Hans Fader, Jonas Wessel, en Brodersøn af Tordenskjold, var her Kapellan hos Farbroderen Ole Wessel og blev 1748 dennes Eftermand i Embedet. Af Jonas Wessels tretten Børn var Johan

256. Johan Herman Wessel.

Herman den fjerde i Rækken. Efterat have nydt Undervisning i Hjemmet kom han 1758 ind paa Kristianias Latinskole, hvorfra han 1761 dimitteredes til Universitetet. Her bestod han med gode Karakterer de to første Examiner, men gik saa ikke videre paa Brødstudiets Bane. Begavet med et fortrinligt Sprogtalent lagde han sig derimod med Iver efter flere fremmede Sprog, deriblandt Engelsk og Fransk, som han talte og skrev med Færdighed. Disse sine Kundskaber drog han sig til Nytte ved at give Informationer. Ihvorvel han var greben af den belletristiske Gjæring, som ved denne Tid holdt Hovedstaden i Aande, anede dog ingen, hvilken overordentlig Digterbegavelse der

boede i ham; man kjender heller ikke til noget Ungdomsarbeide af ham. Ikke desmindre maa denne have udviklet sig i Stilhed under Samlivet med den Kreds af talentfulde Landsmænd, til hvilken han havde sluttet sig, og hvori han snart skulde blive Sjælen. Han var fuldt færdig, da han i 1772 i Tretiaarsalderen fremtraadte med sit Mesterverk, der skulde bringe hans Navn i alles Munde.

Det var dog kun med store Betænkeligheder og kun efter sterkt Paatryk fra Venners Side, at Wessel anonymt udgav sit komiske Sørgespil, hvortil den italienske Kapelmester Scalabrini — som ikke skal have forstaaet Dansk — satte en pompøs Musik i Tidens Stil, der netop var egnet til i høi Grad at forøge den parodiske Virkning ved dets første Opførelse (Marts 1773). Ligesom Repliker fra Holbergs Peder Paars og Komedier har bidraget sit til at forøge Sprogets faste og staaende Udtryksmaade, saaledes kom ogsaa Wessel nu til at tage Del i Tidens Samtale og Diskussion, og man hørte ham citere "i Tide og Utide, ved Spillebordet som for Skranken, i lærde Stridigheder som i spøgefulde Samtaler." Ikke faa af hans lystige Indfald er gaaede over til Mundheld og "bevingede Ord." Ihvorvel Samtiden saa langt fra havde Forstaaelsen af, hvad det gjaldt, at man fremdeles med samme Henrykkelse som før saa "Zarine" og "Thronfølgen" alternere med "Kjærlighed uden Strømper," var dog herigjennem den franske Tragedie og den hele Tidsalders forvendte og unaturlige æsthetiske Smag bogstavelig let ihjel. Kun en og anden af Bruns og Wessels Venner anede Uraad, men ogsaa de nøiede sig med at udtale, at de ikke kunde tiltro Forfatteren den "uædle Hensigt at ville gjøre latterlig den Del af vore Skuespil, som vi kalder Tragedier."*)

Samme Aar "Zarine" og "Kjærlighed uden Strømper" udkom, stiftedes Det norske Selskab. Ligesom Ewalds Beundrere blandt Ungdommen (Abrahamson o. fl.) havde et Slags Standkvarter i det Neergaardske Kaffehus i Badstuestræde, saaledes samledes de norske Ynglinger hos Madame Juel i Sværtegade, hvor først Bredal, siden J. N. Brun var Sjælen i deres Kreds. Medens Stamgjæsterne hos Neergaard sluttede sig sammen til Det danske literære Selskab, udgik Det norske Selskab fra den sidstnævnte Kreds, der fra først af mødtes i det almindelige Restaurationsværelse, men senere hen fik separate, tarveligt udstyrede Værelser paa Salen, hvor de kunde være i Fred for uvedkommende og uvelkomne Gjæster. I disse smaa Kamre førtes der da mangen fortrolig og animeret Samtale, i hvilken Vid og træffende Skjæmt glimtede og lynede. Det var disse Diskussioner om løst og fast og disse Øieblikkets Indfald og Vittigheder, som gjorde Selskabet til en Magt i Samtiden, paa engang agtet og frygtet. "Man kom,"

*) Blandt de Stykker, som "Kjærlighed uden Strømper" rammer med Parodiens Vaaben, er baade "Zarine" og "Hermione", af hvilke enkelte Vendinger gjenfindes næsten ordlydende, om end i forvrængt Skikkelse i Wessels Skuespil.

siger Welhaven, "lige fra Theatret eller fra Læsningen af et nyt Skrift og behandlede nu i en Kreds, hvorfra al Tvang var banlyst, den givne Gjenstand. De maadelige Forfattere vidste dette; de vidste, at Røgskyerne hos Mad. Juel var lynsvangre, og allerede næste Morgen kunde de vente, at den satiriske Ild havde rammet og løb ustanselig omkring i den hele Stad. Man har betegnet Skrifter, som er tilintetgjorte ved et eneste bon mot fra det norske Selskab, og man kjender endnu flere af disse Epigrammer, der paa en vis Maade har foreviget sine Offere. Til Selskabets Inventarium hørte et eiendommeligt Stykke: Versprotokollen. Blandt Medlemmerne selv i Kredsens gyldne Periode har den neppe — i al Fald paa dens Viseindhold nær — været anset for noget mere end et Slags Album, der efterhaanden udfyldtes med alskens flygtige Rim, omtrent paa samme Maade, som naar Tegnere i blandet Samkvem, eller medens Samtalen føres, henkaster paa Papiret løse Skisser af allehaande Gjenstande. Mange af disse Smaasager vor rigtignok af ringe Værdi og maa ogsaa nu for største Parten ganske have tabt deres Betydning i Sammenhængen med Omstændigheder, som forlængst er glemte. Bogens Hovedindhold dannedes af Viser, som vel var det merkeligste Parti, fordi dette Selskab kun istemmede sine egne Sange, af burleske Personalier og af alskens Indfald forresten, hvortil ofte et netop udtalt Ord eller en ubetydelig Hændelse kunde give Anledning. Intet af alt dette var anlagt paa at bringes udenfor Selskabets Kreds; det var gjennem andre og betydeligere Skriftprøver, man vilde virke ind i Literaturen. Men denne Versprotokol er et Vidne om den Livsbevægelse, som tilhørte Selskabet i dets bedste Aar og om den kordiale Tone, der holdt dets Medlemmer sammen. Grundkarakteren i deres Samliv var en sund, frisindet Bonhommi; derfor kunde man benytte hverandres Svagheder og Egenheder til selskabelig Spøg, uden at dette skadede den gode Forstaaelse eller nogensinde, saavidt man ved, udartede til den Spøg, som ei vel kan bæres."

Men det var ikke blot i selskabelige Sammenkomster, der nødvendigvis maatte have en mere afsluttet privat Karakter, det norske Selskabs Liv ytrede sig. Det udsatte ogsaa Præmier for at fremkalde literære Arbeider, der kunde forelægges Offentligheden. Men Selskabets Midler var smaa, og i Begyndelsen bestod Præmierne i en Bolle Bisp til 12 ß, senere i en Guldring med indfattet grøn Sten; Stenen afløstes senere af en blaa Email, hvori der stod en Lyre med Yndlingsdigteren Horats's gyldne Ord: Vos exemplaria Græca*). Efterhaanden blev dog Præmierne større. Fra 1785 af blev der hvert Nytaar udsat tre Præmier, hver paa 40 Rdd. for Arbeider i Poesi og Veltalenhed; enhver, der vandt Prisen, erholdt ovenikjøbet som et Tegn paa Agtelse Ringen, der havde en Værdi af 10 Rdd. Ringen

*) Ved denne Devise vilde det norske Selskab indprente, at man maatte stræbe efter at tilegne sig Klassicitetens Simpelhed og Klarhed som en Modvægt mod den Svulst og Regelløshed, som nu mere og mere greb om sig.

alene tilkjendtes for Arbeider, som udenfor Prisopgaverne fandtes værdige til at optages i Selskabets Samlinger. Til disse store aarlige Belønninger kom yderligere maanedlige Præmier af 2 Rdd.s Værdi for Arbeider, som dertil fandtes værdige, uden at de dog derfor skulde offentliggjøres. Prisopgaver og Præmier kunde fremsættes af ethvert Medlem; men i det af Selskabet udgivne Skrifter maatte intet Arbeide optages uden først at være godkjendt af en Bedømmelseskommission, bestaaende af fem Medlemmer, hvis Forhandlinger skulde rette sig efter strenge Regler. Alt, hvad Kommissionen ei fandt passende til at komme i Trykken, skulde opbevares i Arkivet og i Versprotokollen. De Arbeider, som fandtes værdige til Offentliggjørelse, udkom i tre Hefter, det første 1775, det andet 1785 og det tredie og sidste 1793. Hermed ophørte dets literære Virksomhed; men som et Slags selskabelig Klub vedblev det at bestaa indtil Aaret 1813, da det ophørte. Navnet blev senere af nogle af Selskabets Medlemmer ført over paa en i Kristiania 1818 stiftet Klub, der fremdeles bestaar. Baade i Selskabets anden og tredie Periode har Traditionerne fra den første Tid været bevarede med Pietet.

De tre Samlinger, det norske Selskab udgav, indeholder ialt 19 Poesier fornemmelig tilhørende det satiriske, episke og elegiske Slags. Ihvorvel dette Udbytte af Selskabets Virksomhed i enkelte Henseender ikke kan kaldes overvættes stort — Selskabets Betydning i det hele ligger, som vi senere skal komme tilbage til, ikke saa meget i, hvad det selv udgav, som i de sterke Impulser, det meddelte, og i dets Forhold til Fællesliteraturen —, er det dog paa den anden Side ogsaa et meget slaaende Udtryk for den Stemning, som rørte sig inden dette Samfund og som her, for at tale med N. M. Petersen, ytrede sig som en talentfuld, djærv, talrig og tætsluttet Opposition.

Denne Opposition var dog ikke, som man fra dansk Side har paastaaet, rettet mod den Ewaldske Poesi i dens Kjerne, men nærmest mod dens Udvæxter, "det opskruede fra Tyskeren Klopstock laante og for den gedignere, sundere nordiske Natur unaturlige Odesprog, som man benævnte "Seraph-Sproget," og den voldsomme Behandling af den nordiske Mythologis Terminologi paa en Tid, da denne endnu ikke havde nogen Naturgrund at voxe ud af, men var at betragte som en tilfældig Substitueren af nordiske Navne for græske, uden at man dermed forbandt Forestillinger, der virkelig tilhørte Norden" *). Men det var dog saadanne Sider, Ewalds Efterlignere, der var fremmede for Mesterens Genialitet, først og fremst tilegnede sig, og det var derfor disse med deres blotstillede forlorne Klopstockianisme, som i Særdeleshed rammedes af Det norske Selskabs blodige Satire, og som i Særdeleshed ytrede sig i vittige Udsagn og lette, bevingede Epigrammer.

Man tager imidlertid storlig Feil, om man i Det norske Selskab vilde se et literært Koteri, der havde sluttet gjensidige Opskrydningspagter og til

*) L. Dietrichson, Den norske Poesis Historie I, 152.

Landsmandsskabets Forherligelse hakkede og spyttede paa de danske og halvtyske Poeter, som den dansk-norske Literaturverden havde at opvise. Ogsaa indbyrdes slog de løs paa hinanden med Satirens og Viddets Svøbe. Wessels "Kjærlighed uden Strømper" havde jo, som vi har set, feiet for Selskabets egen Dør, og det var jo ogsaa de Nordmænd, der efterabede de franske Mønstre eller led af "Franskhedssyge," som Det norske Selskabs Medlemmer indenbørs holdt et grueligt Opvask med. Det er sandt nok, at der baade i Versprotokollen og i de af Selskabet udgivne Skrifter fandtes adskilligt, som kun kan henføres under Begrebet "poetisk Dilettantisme"; men alligevel kan man saa langt fra frakjende Selskabet en lutret Smag og virkelig Sans for det skjønne, at man snarest maa medgive, at det var gjennem dets alvorlige Stræben efter Renhed, Korrekthed og Klarhed i Udtrykket, det fornemmelig rak frem til det hjemlige, virkelig nationale i Tone og Foredrag.

Det var ikke frit for, at Samtiden i Det norske Selskab saa et lystigt Svirelag, hvis Vid og Lune vistnok kunde virke smittende og tændende, men dog i Virkeligheden ikke naaede ud over Bagatellens Grænse. At en udenforstaaende, der savnede de fornødne Betingelser for at fatte, hvad der var oppe i Tiden, kunde udtale sig slig, er jo nok begribeligt; men at Dommen ogsaa senere hen er gjentagen af Folk, der skulde have Forudsætninger til at vide bedre, kan ikke lade sig forklare. Selskabet var først og fremst en Smagsskole, "en Forening af begavede Aander til indbyrdes Uddannelse." "De norske Digtere," siger Welhaven, "forelæste gjerne her deres Arbeider, inden de blev offentliggjorte, hørte de Kyndiges Anmerkninger og indbragte saaledes Arbeidet for en Domstol, som neppe nogen anden i Danmark dengang kunde overtræffe i Strenghed og Indsigt." Herom foreligger der positive Vidnesbyrd. Derimod holdt ingen Regnskab med, hvor mangt et maadeligt og umodent Produkt, som ellers vilde have skudt op, ved Selskabets Kritik blev overantvordet til Glemselen, førend det endnu havde set Lyset. Dernæst havde Det norske Selskab stillet sig til Opgave at bekjæmpe Hykleriet og Usandheden, hvor de ytrede sig enten i Kunsten eller i Livet. Det var et Forbund for den sunde Fornuft, i hvilket alle som en optraadte mod det forlorne. De unge Mænd, der var udskregne for frivol Livsanskuelse paa Grund af den Skjæmt, hvormed de slog løs paa alt, og de sorgløse, fornøielige Viser, de sang, danner tvertom en sterk og samlet Opposition mod den Letfærdighed, som i vild bakkantisk Leg tumlede sig paa de Høider af Samfundet, hvorpaa det attende Aarhundredes Oplysning talder. "Men Nordmændenes Glædskab," siger J. S. Welhaven, "var friskt og havde i Almindelighed et ufordærvet Livsindhold at øse af. Den Levnetsfilosofi, som deres Viser, mangen Gang ironisk forkyndte, var for Alvor den dannede Verdens; men aldrig finder vi den tilsat med hin Odeur af moralsk Besmittelse, som dengang efter fransk Aand og Smag hørte til det Pikante ved saadanne Frembringelser. Vil

man endelig af det norske Selskab og den norske Digterskole udhæve dem, der tog et Menneskelivs Krav legende og overfladisk, da maa man ogsaa nævne de alvorlige Tænkere Kristian Colbjørnsen og Nils Treschow, den humane Udviklings aandsfulde Forkjæmper Fasting, de kraftfulde Gjerningers høit begavede og fromme Sanger Klaus Frimann og Troesmanden med den mægtige Gyldenmund, Johan Nordal Brun, som af dybeste Grund forkyndte Ordet og freidigt indsang Glædestimernes Vinbæger."

Welhaven har her opregnet en Del af de Navne, som glimrede i det norske Selskab og som i sit senere Yrke skulde sprede Lys over det Samfund, de tilhørte. Men det talte ogsaa en hel Del andre Mænd, hvis Navne har en Klang, som tildels ikke giver de her anførte meget efter. Til disse hører først og fremst Johan Herman Wessel, Ove Gjerløw Meyer, Brødrene Vibe, Søren Monrad (Søren Latiner kaldet), Edvard Colbjørnsen, Bendix Prahl, Jonas Rein, Jens Zetlitz, Peter Harboe Frimann o. fl.

Vi skal her betragte nogle af de opregnede Mænds Livsvilkaar og literære Virksomhed noget nærmere, forsaavidt de ikke senere hen i en anden Forbindelse vil blive omtalte.

Selskabets Stifter var Ove Gjerløw Meyer, der var født paa Fredrikshald og døde 1790 som Byfoged og Lagmand i Tønsberg. Hans Digt, "om den ringe Stands Fordele", var kun middelmaadigt, og Wessel sagde om det:

"Dit Vers var en Kjerne,
Man læste det gjerne, —
Naar man blev det vant."

Som Selskabets Direktør og begavet med et rigt Fond Godmodighed hørte han til dets mest afholdte Personligheder. Blandt dem, som ved Siden af Meyer maatte holde for som Skive for Selskabets Vittigheder var "Skjaldtidendens" Udgiver, Bendix Djurhus Prahl, sædvanlig Pilen Palen kaldet, hvem Selskabet i levende Live viede en lang Gravskrift.

De Mænd, som gav Selskabets Fysiognomi for Udenverdenen dets særegne Præg, var Johan Vibe og Johan Herman Wessel.

Johan Vibe var Drammenser af Fødsel. Født 1748 kom han 1766 til Universitetet, ansattes 1778 som Kammersekretær, men døde allerede 1782. Mest bekjendt var han af sine lystige Viser, hvori en vis vemodig Grundtone gjorde sig gjældende trods den Skøi og Munterhed, som spiller paa Overfladen. I Virkeligheden bar den lystige Fætter nemlig paa en dyb Melankoli, og der var blandt Selskabets Medlemmer ingen Hemmelighed, at det var ulykkelig Kjærlighed, som før Tiden lagde ham i Graven. Der levede efter ham mangfoldige Træk af hans slagfærdige Humor, som ytrede sig baade i og udenfor Selskabet*). Hvor høit han som Digter stod an-

*) Medens han var Kammersekretær, blev han en Dag kaldt ind til Guldberg, der forelæste ham følgende Vers, som efter et ham forebragt Rygte skulde være dig'et af Vibe:

strevet af dettes Medlemmer, vidner et Epigram som i Versprotokollen blev indført under et Digt af ham:

"Se, hvad du før ei saa, min Ven!
To slette Vers fra Vibes Pen."

Til hans muntreste Indfald hører hans Vise om ham selv, da han for en kortere Tid forlod Selskabet, hvis Sekretær han var, for at tage over til Fyn som Landmaaler-Assistent. I denne forekommer bl. a. dette paa Selskabets brammende Norskhed stiklende Vers:

I Versprotokollen sligt Minde mig skriv:
"Personen var fød udi Norge,
Var saare genegen til syndefuldt Liv
Aldeles ei fri for at borge,
Paa andre han drak,
Hans Stas var en Frak,
Hans Ros: han var fød udi Norge."

Man har forøvrigt aldeles overset, at denne Vise, der turde forekomme en Nutidens Læser gudsforgaaen nok, helt igjennem er broderet med frit anvendte Citater af en af de samtidige Kristianiapabsters Prædikener, Brudevielsestaler og Ligprædikener, som dengang gik fra Mund til Mund og af sig selv frembød sig for Parodien.

I endnu høiere Grad bidrog Johan Herman Wessel til at bestemme Selskabets Fysiognomi. Han havde kulmineret med sit første Værk, hans udødelige Tragikomedie, og han skulde senere hen ikke formaa at præstere noget, der paa langt nær taaler en Sammenligning med denne, som jo i og for sig var nok til at sikre ham en Udødelighed. For en stor Del har denne Produktionsstansning og Tilbagegang sin Grund i de yderst ulykkelige Vilkaar, hvorunder han levede. Dengang han skrev "Kjærlighed uden Strømper", var han Huslærer i Generalauditør Bornemanns Familie. Senere levede han af at give Informationer og blev 1778 Oversætter ved den kongelige Skueplads. Kun en Gang vides han at have optraadt som Embedsansøger, og herom fortalte Rahbek, der selv hørte til det norske Selskab, i sin Tid Oehlenschläger følgende Anekdote, som denne har opbevaret i sine Erindringer:

"Den Skaberen skjænkte en oplyst Forstand,
Han elsker og drikker, imedens han kan;
Thi naar man først Foden hos Charon har sat,
Saa siges al Elskov og Vinen Godnat."

Med streng Mine foreholdt Guldberg den unge Digter hans Letsindighed; men inden hans Straffeprædiken endnu var endt, afbrød Vibe ham med de Ord: "Deres Exellences Afskrift maa vistnok være ufuldstændig", og derpaa lavede han paa staaende Fod en Fortsættelse, der lød saaledes:

"Saa tænker den rasende Ungdom, hvis Mod
Og Sanser ophidses ved Druernes Blod;
Den Vise sig glæder ved Gudsfrygt og Dyd,
Og venter ved Døden først varende Fryd."

Hermed var Guldbergs Vrede fuldstændig afvæbnet.

""Nei, Wessel!" sagde engang en Ven til ham, "Du maa dog probere paa at gjøre din Lykke; Du maa besøge Ministeren Guldberg. Det er selv en lærd Mand, et godt Hoved; han vil vist gjøre noget for Dig." „Det gaar umuligt an!" svarede Wessel. — "Hvorfor?" — "Jeg har ingen Paryk." — "Den skal Du faa!" — "Jeg har heller ingen Buxer!" — "Jeg skal laane Dig et Par smukke sorte Silkebuxer!" — Han gik til Guldberg. Ministeren spørger: "Hvem er De?" — "Jeg heder Wessel." Guldberg ved endnu ikke ret Besked. Wessel tror, det er Parykken, der gjør ham ukjendelig, tager den af og putter den i Lommen. Nu kjender Guldberg ham, og spørger: hvormed han kan tjene ham? — "Deres Excellence! det maatte være et Embede, hvor der var meget at fortjene og lidet at bestille; thi dertil føler jeg mig især oplagt!" — Guldberg ved endnu ikke ret, hvorledes han skal forstaa dette, dreier forlegen sin Daase i Haanden og gjentager Spørgsmaalet: hvormed han kan tjene ham? "Nu," sagde Wessel, "saa giv mig en Pris Tobak, Far!" Den fik han, bukkede og gik sin Vei.*)"

Dengang stod Wessel i Begreb med "at forandre sig," som det heder. Han giftede sig strax efter med en Kristianiadame, Anna Katharina Bukier. Onde Tunger vilde vide, at hun friede selv, og ihvorvel Digteren ikke syntes mere end saa som saa om hende, havde han ikke havt Fremfærd nok til at give hende en Kurv. Den ægteskabelige Lykke blev da ogsaa derefter; han og hun slentrede Livet igjennem ved hinandens Side, som de kunde og ikke, som de vilde. Under Trykket af Næringssorg blev hun et arrigt Trold, og han søgte om Kvelden ud til sine gamle Venner og Kamerater i Det norske Selskab, hvor hans geniale Humor vaktes af Dvalen, naar den rygende Punchebolle kom paa Bordet. Det var hans lykkeligste Stunder i et Liv, som Sygdom bidrog til at gjøre end mere ulykkeligt, end det i og for sig allerede var, og det er kun altfor sandt, hvad han skrev i sin egen Gravskrift:

"Han aad og drak, var aldrig glad,
Hans Støvlehæle gik han skjæve.
Han ingen Ting bestille gad,
Tilsidst han gad ei heller leve."

Men paa den anden Side udtaler han ogsaa i en anden Devise over sig selv, hvilken knugende Fornemmelse han stundom havde af et forfeilet Liv:

"Han syntes født til Bagateller,
Og noget stort han blev ei heller."

Og dog har enkelte Literaturhistorikere givet Digterne af Det norske Selskab Navnet "Wessels Skole". Om dette forvirrede Udsagn maa man

*) Sandsynligvis staar dette Optrin i Forbindelse med, at Wessel i 1779 søgte at blive Toldkontrollør i Kristiania, den eneste Gang han vides at have indsendt Embedsansøgning.

vel underskrive Welhavens Dom: "Wessel var ei den Mand, der skulde stifte en Skole; dertil hører et mere positivt Virksomhedspræg, en mere omfattende Stræben, en mere energisk Fremtræden. Men Wessels Personlighed, med Lunets Improvisationer, med sin godmodige Sjæls Ligevægt, med sin dannede aandssunde og ubestikkelige Kritik, var vel skikket til at danne et Støttepunkt en ved stiltiende Overenskomst kaaret Opmand i et Selskab som dette. Var Nordmændenes Kreds i det hele i en Periode, hvor meget og mange Slags Hykleri og en forskruet Opfatning af Poesi og Sprogkunst gik i Svang, en Forening pro sensu communi (for den sunde Fornuft), saa kan man vel sige, at Wessel tydeligst betegnede dette Forhold, og vel er det saa, at yngre Digtere har forelagt ham deres Arbeider og sat Pris paa hans Dom, hvorom blandt andet Reins Sørgedigt over Wessel vidner; men det særegne Wesselske Præg gjenfindes kun hos ganske faa af den Tids norske Forfattere." Wessels Forhold til Det norske Selskab karakteriseres af den samme Forfatter paa følgende vistnok ret træffende Maade: "Wessel fandt et Hjem i norske Selskab ogsaa i den Forstand, at dets Aand og Tone saaledes svarede til hans Væsen, at han i Sandhed kunde føle sig hjemlig der, lade sin hele Personligheds Eiendommelighed fremtræde frit i disse Omgivelser. Alt vidner om, at denne Personlighed har været tiltrækkende og, skjønt ganske uden Myndighed og indgribende Energi, dog har udøvet en mild, men afgjørende Magt. Ved alle tvivlsomme Spørgsmaal hed det i Kredsen: "Hvor er Wessel? Hvad siger Wessel?" I ham udtalte sig klarest Selskabets bon sens, hos ham var Godmodighed, Fordragelighed, Karakterens Ligevægt, og ikke blot den harmløse Vittigheds høieste Begavelse, men ogsaa stedse i al Dømmen den fyldestgjorte Fordring: svaviter in modo."

Om Wessels literære Produktion i hans senere Tid kan man fatte sig i Korthed. Til udsatte Prisopgaver i Det norske Selskab skrev han sine to eneste alvorlige Digte, det moraliserende Læredigt "Nøisomhed," der var holdt i Tidens Bedemandsstil, og den uforlignelig skjønne og stemningsrige "Ode til Søvnen," der begge udkom i det første Hefte af Det norske Selskabs Samlinger, det sidste med Motto af Bruns "Zarine." Fra samme Tid hidrører hans komiske Digte "Herremanden" og "Gaffelen" foruden nogle andre lignende versificerede Fortællinger og Parodier. Et Lystspil, "Lykken bedre end Forstanden", som opførtes 1776, gjorde ingen Lykke og tilfredsstillede heller ikke ham selv. Nu indtraadte der en længere Dvale, som først i 1784 afbrødes ved Udgivelsen af Ugebladet "Votre serviteur, otiosis," der indeholdt en Række versificerede komiske Fortællinger, af hvilke de første var meget vittige og mindede om Wessels lykkeligste Dage. Men de store Forventninger, hvormed Bladets Udgivelse havde været hilset, blev efter hvert mere og mere skuffede, og kun altfor mange erkjendte Sandheden i Edvard Storms Epigram, der knyttede sig til en af Baggesens Fortællinger:

"At dansk Prinsessen vilde let
Af Wessels strømpeløse Sørgespil
Hr. Baggesen har forudset.
Men jeg tør føie dette til,
At hvis hun havde læst hans Votre serviteur,
Hun havde grædt langt mer end før."

Kun Nød, ikke Lyst eller god Villie tvang Wessel til at holde ud et Aars Tid med dette Foretagende. Men da var ogsaa han selv færdig. Efter i et smukt Rimbrev at have "strøget Flag" for Jens Baggesen, der, 21 Aar gammel, havde debuteret med et Bind "Komiske Fortællinger," kastedes Wessel paa Sygeleiet, og den 29de December 1785 løstes der op for ham. Han var da 43 Aar gammel. Hans Venner i Det norske Selskab bekostede hans Jordefærd og ydede hans efterladte Hustru og Søn*) den Hjælp, de saa haardt tiltrængte.

Ligesom Ewald var Wessel hele sin Levetid igjennem bleven overset, og den snille Mand, der aldrig gjorde nogen anden end sig selv ondt, var Gjenstand for Bagvaskelse og Sladder. Først efter hans Død blev en større Anerkjendelse ham til Del. Fasting skrev ved Wessels Død:

"Sku Wessels Støv og Glædens Tempel øde
Sku Latter selv i Graad, fordi dens Fader døde."

Endnu smukkere var det Distichon, hvormed Baggesen ledsagede hans Portræt foran Udgaven af hans Skrifter, der udgaves 1787:

"Graad smelted hen i Smil, naar Wessels Lune bød,
Og Glædens Smil forsvandt i Taarer ved hans Død."

Men smukkest lyder dog Søren Kierkegaards Omtale af ham i "Afsluttende Efterskrift": "Wessel har sagt, at han holder sig udenfor, hvor der er Trængsel; det skal ogsaa times ham efter Døden; han staar ene, udenfor Trængselen efter Udødeligheden."

Den Mand, som inden Det norske Selskab og i Literaturen staar Wessel nærmest, er Bergenseren Klaus Fasting, Banebryderen i den finere raisonnerende Bogkritik og uden al Sammenligning Tidens ypperste Stilist og Epigrammatiker.

Fasting var født i Bergen 29de Oktober 1746, blev 1761, 15 Aar gammel, Student, kom efter flere Aars Ophold i Hjemmet 1766 atter til Kjøbenhavn, hvor han underkastede sig theologisk Examen, var derefter Huslærer et Par Aars Tid i Norge og opholdt sig saa fra Mai 1770 til 1777 i Kjøbenhavn. I denne Tid kom han i Forbindelse med det norske Selskab, til hvis ypperste Medlemmer han maa henregnes, ihvorvel han var en varm Beundrer af Ewald. Fasting var sterkt paavirket af fransk Tone og Leve-

*) Denne, Jonas Wessel, der havde arvet efter Faderen baade hans harmløse Lune og hans Tilbøielighed til Drik, døde ugift 1836 som Prokurator i Porsgrund.

maade — Wessel sagde til ham: "Du er fransk midt i Perialen" — og hans tidligere omtalte Sørgespil "Hermione" bar da ogsaa noksom Præg af at være kalkeret over franske Mønstre fra Parykstiden. Men Tragedien var ikke det Felt, hvorpaa han skulde udfolde sin Storhed. Efter at have faaet flere af sine Stykker forkastede vendte han sig til den satiriske Digtart, hvori han blev uopnaaelig. Som Medarbeider i "Den kritiske Journal" og "Den kritiske Tilskuer" fik han især Anledning til — for at tale med en Literaturhistoriker — "at lægge sin sunde Sans for det Skjønne, sin stilistiske Renhed, sit skarpe Blik for Dagen, og ham tilhører i fortrinlig Grad den Ros, der tør tillægges hele Skolen, at han søgte ved Korrekthed og Renhed i Fremstillinger at overgaa det bestaaende og ved kritisk Dygtighed at rense det." Som den merkeligste af disse hans Recensioner anses hans Anmeldelse af Det norske Selskabs Samlinger, hvori han forklarede for Samtiden de Fortjenester, dette indlagde sig.

Efter 1777 at være vendt tilbage til Bergen begyndte han det følgende Aar Udgivelsen af Provinzialblade, som han fortsatte indtil 1781. "Jeg vilde," ytrer han i de afsluttende Ord til 1ste Bind, "at disse Blade skulde nytte og fornøie, at de skulde intet indeholde mod den gode Smag og sund Forstand, at de skulde beforbre Bekjendtskab med Mennesker og Verden, til Exempel eller Advarsel, til Undervisning eller Fornøielse. Jeg vilde forene, hvad den Lærde ved med hvad den Ulærde ønsker at vide, jeg vilde sanke, hvad andre har adspredt, jeg vilde vælge det bedste, gjøre det nyttige mindre kjedsommeligt og det behagelige mere nyttigt." Dette sit Program opfyldte han ogsaa paa en fuldt ud tilfredsstillende Maade. "En forunderlig rig Afvexling af lunefulde og aandfulde Artikler, skarpe, betegnende, i store Træk malede Karakterskildringer, Udtog af Literaturens Nyheder paa alle Gebeter gav disse Blade Præget af at danne et Centrum i Tidens periodiske Literatur," har en Literaturhistoriker udtalt. Men den Lykke, han gjorde som Publicist i sin Fødeby, var kun tynd. "Nei," siger hans Biograf L. Sagen, "saa lidet agtede var Provinzialbladene her i Byen, hvor man dog skulde formode de fleste Prænumeranter, at et indbundet Exemplar af disse Blade har i Snese Aar paa Bogauktioner været en Sjeldenhed. De forsvandt efterhaanden, som de udkom, som Papillotter og Fidibusser. Ikke blot altsaa at de ei agtedes — men de foragtedes endog, ja man røgede og forsede sig for dem. Den arme Fasting blev forkjetret, fordi han tænkte dybere, sundere og friere end Mængden af Geistligheden." Dette har sin Forklaring deri, at han i Tidsskriftets første Aargang hyppig optog Artikler, hvori han gjorde Læserne bekjendt med Samtidens Fritænkeres Ideer, og flere af de Epigrammer, han optog, skulde ialfald til en vis Grad bestyrke hans gode Bysbørn i den Formening, at ogsaa han hyldede samme Anskuelser. Hvorom alting er, saa indtraadte der dog efterhaanden en Forandring heri, og i den Fortsættelse af Provinzialbladene, som han 1791 udgav under Navnet

"Provinzial-Samlinger," staar han helt paa Kristendommens Grund. Fasting, hvis Liv formørkedes af en ulykkelig Kjærligheds Veer, opnaaede først 1787 at blive Raadmand i sin Fødeby, men afgik allerede Julenat 1791 ved Døden.

Blandt hele Fastings literære Forfatterskab er der intet, som vil overleve ham saa længe som hans Epigrammer, der er fulde af Lune og sprudlende Vittighed. Der findes t. Ex. neppe i nogen Literatur et mere talende Epigram end den dræbende Devise, hvormed han udstyrede Nils Krog Bredals uheldige Oversættelse af Ovids Forvandlinger:

"Roms, Jordens Guder, alt forvandled Nasos Pen.
Til Vederlag Nils Krog forvandler ham igjen."

Ved Siden af Læredigtet, der fornemmelig støttedes af Selskabet for de skjønne Videnskabers Fremme, var den malende Poesi, der udviklede sig under Paavirkning af den engelske Digter Thomson, kommen i Mode, og denne Digtart var det fortrinsvis Nordmændene yndede. "De valgte," siger Welhaven, "især Stoffer af deres Lands Natur og skjønt disse ingensinde helt igjennem udarbeidedes med den Indsigt i Opgavens Forhold til de sande Digtningens Midler eller med den ægte Farvning, som nu fordres, bragte dog Fremstillingen af disse lidet bekjendte Naturscener nye Motiver ind i den poetiske Literatur og berigede Digtningen med nye Betegninger og Vendinger af god norsk Malm, der for en stor Del har fæstet sig i Skriftsproget."

Blandt disse Digtere møder os da først og fremst de to Brødre Hans og Andreas Bull, der begge stod udenfor Det norske Selskab. Den førstnævnte, der allerede tidligere er omtalt, var født i Rennebu, Annex til Meldalen 1739 og døde som Sognepræst til Klæbu 18de Marts 1783, forfattede Naturskildringen "Elven Nids Udspring," der dog først udkom efter hans Død. Hans Broder Andreas, der var født i Orkedalen 1746 og døde som Kancelliraad og Politimester i Kristiania 1796, skrev Digtene "Dovrefjeld," "Landlivet," "Kjærlighed til Fædrelandet" og "Udsigten fra Egeberg," der henhører til samme Genre.

Men det var dog inden Det norske Selskab denne Digtart især blomstrede, og i denne Forbindelse maa vi da nævne Stockfleths, Edvard Colbjørnsens og Brødrene Frimanns Navne.

Thomas Stockfleth tilhørte den gamle adlede Embedsfamilie, som tidligere er bleven omtalt ved flere Leiligheder. Han var født i Gudbrandsdalen 1743 og døde som Sorenskriver paa Eker 1808. Hans bedste Digt er det i nordgudbrandsdalsk Maalføre forfattede "Heimatkomsten," der skildrer den hjemvendte Livgardists Modtagelse i Hjemmet, og hvori der forekommer mange Vendinger, der som Slagord blev optagne i Diskussionen*). Til Det

*) Stockfleth vilde ifølge sin egen Erklæring "herved vise den uvelkomne Portion af de danske Embedsmænd i Norge Vanskeligheden af at finde ud af det med Nordmændene." "Den Danske skal," siger han, "fra sin egen Besværlighed i at forstaa den haarde Mundart slutte sig til Umuligheden for Hallingdølen at forstaa det zirlige danske Sprog."

norske Selskabs Samlinger leverede han en Heroide: Philippa til Erik. Størst Lykke hos Samtiden gjorde han ved sin malende Beskrivelse over Sarpen samt ved sit Læredigt "Heydes Hytte."

Blandt Det norske Selskabs første Medlemmer hørte Edvard Colbjørnsen, født paa Øvre Romerike 1743, død 1793 som Regjeringsraad paa St. Croix. Til Selskabets Samlinger ydede han "Et norsk Foraar," der var og blev hans eneste Digt. "Det røber ingen poetisk Begavelse," siger Welhaven.

Familien Frimann var gammel i Norge; det første Spor af den hertillands kan forfølges op til Begyndelsen af det 16de Aarhundrede. Fra Johan Frimann, der i det 17de Aarhundrede beklædte en høiere civil Embedsstilling paa Vestlandet, nedstammede i tredie Led Brødrene Klaus og Peter Harboe Frimann, der var Sønner af Peter Harboe Frimann, Sogneprest til Selø, og Sara Cold, en fra Aandens og Hjertets Side meget begavet Kvinde.

Klaus, den ældste af Sønnerne, var født den 25de Mai 1746 og blev under trange Kaar — Faderen var nemlig allerede i 1759 afgaaet ved Døden — Student i sit nittende Aar. Efter at have taget anden Examen blev han Huslærer hos en Prestefamilie ved Bergen, underkastede sig 1768 theologisk Embedsexamen og blev 1771 personel Kapellan hos Sognepresten til Volden paa Søndmøre, Dr. og Professor Hans Strøm. Da denne i 1779 forflyttedes til Eker, reiste Frimann til Kjøbenhavn, hvor det ved formaaende Venners Indflydelse lykkedes ham at opnaa Beforbring til Davikens Kald i Nordfjord, hvor han virkede med sjelden Nidkjærhed til sin høie Alderdom. Han søgte Afsked 1823 og døde paa Frimannslund 16de Oktober 1829, 83 Aar gammel.

Klaus Frimann, hvem Welhaven kalder den ypperste Digteraand blandt alle de norske Sangere fra den sidste Halvdel af det 18de Aarhundrede, udgav i sin lange Levetid en Mængde Digtninger, der udkom dels enkeltvis, dels i større Samlinger. Blandt disse maa nævnes Poetiske Arbeider, 1ste Del (Kbhvn. 1788); Almuens Sanger (1790); Den syngende Sømand (Bergen 1793); to Salmesamlinger (1780 og 1794); Andagtsøvelser for Almuen (1785); Søcabinet, en Opbyggelsesbog for Søfolk (1793). Hertil kommer hans patriotiske Digte, Panthea eller Selskabet for Norges Vel og Phoebe eller det norske Universitet, der begge er fra 1811, Dido, en Oversættelse af Æneidens 4de Bog i alexandrinske Vers, udg. i Bergen 1818, Poetiske Arbeider, 2den Samling (1826) og Den bergenske Musea, trykt i Kristiania 1829.

Broderen, Peter Harboe Frimann, var født 1752 og blev 1769 Student. I Det norske Selskabs Skrifter debuterede han med Romancen "Axel Thorsen og Skjøn Valborg"*) samt "Ode til Søvnen" og "Tanker ved en Flod".

*) Da Frimanns Romance forelæstes i Det norske Selskab, faldt Kredsen i Beundring over det kraftige og malende Sted:

Til Selskabet for de skjønne Videnskabers Fremme indleverede han sine beskrivende Digte "St. Sunnivas Kloster paa Sells" og "Hornelen." For det første af disse vandt han Prisen, medens han for det andet, som blev indleveret i Broderen Klaus's Navn*), kun tilkjendtes Accessit. Det kan dog ikke være Tvivl underkastet, at hans Digt staar langt over Broderens, der bærer samme Navn og som tilkjendtes Selskabets Pris. Men hermed var hans saa lovende Digterbane ogsaa med et afbrudt, uden at Grunden til, at han sagde Digterkunsten Farvel, kan oplyses; den ønskede han, efter hvad han i sine Oldingaar selv udtalte, for bestandig overgivet til Glemselen. Han døde 1839 som Konferentsraad 87 Aar gammel efter en lang og hæderlig diplomatisk Løbebane.

P. H. Frimanns Poesi maa nærmest kaldes sentimental, og Paavirkning af franske Mønstere giver sig hyppig tilkjende. Men han har for sine Følelser fundet et smukt, varmt og harmonisk Udtryk, der virker tiltalende ved Foredragets klare og ædle Simpelhed. I denne Henseende vil han ikke falde igjennem ved Sammenligning med Ewald. Hans Behandling af Kjæmpevisen i Romanceform er tiltrods for Forkvaklingen af den gamle Vises korte og fyndige Tone merkelig som Forløber for en ny Tid.

Peger P. H. Frimanns tidlig afbrudte Digtervirksomhed frem mod en kommende Tid, mod den Oehlenschlägerske Romantik, hører vi i hans Broders Digtning eller rettere sagt i den Side af den, som har bevaret hans Navn fra Glemselen, de ægte hjemlige Toner, som strømmer os imøde fra den uforglemmelige Alstarhaugdigters mægtige Strengeleg. Det er ikke tvivlsomt, at Ligheden mellem Hr. Petter Dass's og Hr. Klaus Frimanns Sang er mere end tilfældig; en stærk Paavirkning — om direkte

"Mer ilende for Pilen ei
I Luften hen fra Buens stramme Sene,
End Axel paa sin længselsfulde Vei
Flyr hastende forbi dens ønskte Milestene;
Sin raske Fod den stolte Ganger hæver,
Den grønne Hede flyr og ved hans Fodslag bæver."

Men Wessel fandt — og Fasting tiltraadte hans Mening —, at Kjæmpevisen dog udtrykte sig smukkere i al sin Simpelhed:

"Paa Reisen var han saa frisk og snar,
Ham fulgte tredive Svende,
Der han kom til sin Moders Gaard,
Da red den Herre alene."

*) At Brødrene kom til at optræde som Konkurrenter gik efter Rahbeks Fortælling saaledes til: Klaus havde sendt Broderen sit Prisdigt at indlevere i Selskabet for de skjønne Videnskaber; men denne forlagde det. For at erstatte Tabet, skrev og indleverede Peter et Digt over det Emne, Broderen havde valgt og i dennes Navn. Men strax efter kom Klaus's Hornel atter for en Dag; det blev indleveret og tilkjendtes Prisen. Saaledes troede man, at det var Klaus, som havde skrevet to Digte over det samme Emne, og det varede længe før Misforstaaelsen blev opklaret.

fra Hr. Petters Skrifter eller indirekte gjennem Natursangerne, som Hr. Petter og hans Skole skabte, faar staa derhen — maa her have fundet Sted.

Vi er med Klaus Frimann komne ind paa et Omraade af Literaturen, hvor der foregaar en endnu sterkere Spaltning i det literære Fælleseie end den, som i og for sig betegnes ved Det norske Selskabs Virksomhed i det hele. I hans Folkesange, der blev oversete af Samtidens literære Smagsdommere, men hurtig blev Almuens Eie, finder vi nemlig de første Spirer til den ægte nationale norske Digtning, som det 19de Aarhundredes store Forfattere skulde gjøre til hele Nationens Eie. Frimanns Ytring: "Hvad jeg bedst kjender, kan jeg bedst synge om," blev den kommende Tids Slagord i Poesien, og det er ingen blot og bar Tilfældighed, at det skulde blive Welhaven, som gjorde Frimanns Sange bekjendte i videre Kredse.

257. Edvard Storm.

Men med al den Separatisme i Literaturen, som foregaar i og ved Det norske Selskab, har vi dog ogsaa mange Vidnesbyrd om, hvor sterk Forbindelsen mellem det norske og danske Samfund endnu var. Vi har paa den ene Side Exempler paa, at Nordmænd, der begynder som ivrige Norskhedsforkjæmpere, havner i den Ewaldske Retning, og at omvendt Danske, der staar denne nær, slutter sig nøie til Det norske Selskab. Ogsaa hos flere af de her allerede opregnede Forfattere vil Skjellet være vanskeligt, for ikke at sige umuligt at optrække, idetmindste da i visse Henseender, — et i og for sig ret talende Vidnesbyrd om, hvor ubeføiede mange af de Anker er, som fra dansk Side er blevne rettede mod Det norske Selskabs oppositionelle Tendenser, men som her ikke kan blive Gjenstand for nærmere Omtale.

I Forbindelse med de her anførte norske Digtere maa ogsaa nævnes Edvard Storm, der dog ikke tilhørte Det norske Selskab. Hvad Grunden hertil kan have været, ved man ikke sikkert; muligens har han ikke likt den her herskende Tone, navnlig da den Spot, som af og til kunde komme tilorde om den Ewaldske Digtning, som han satte overmaade høit. Storm var født paa Vaage Prestegaard i Gudbrandsdalen, blev Student 1765, men tilbragte derefter flere Ungdomsaar i sit Hjem. Først fra 1774 tog han stadig Ophold i Kjøbenhavn, hvor han i 1786 blev Bestyrer af Efterslægtens Borgerskole. I denne Stilling afgik han 1794 ved Døden efter lang Tids Brystsygdom. Ihvorvel Storm stod den Ewaldske Digterskole meget nær — han tilhørte saaledes det literære Selskab Dreiers Klub —, indtager han dog i det hele en ret merkelig Stilling i Literaturen. Hans første Digte var saaledes de bekjendte Folkeviser i Dølemaal, der hører til Perlerne i vor Folkedigtning. "I disse Digte," siger Welhaven, "der vistnok ei

overalt bevarer den fuldkomne Troskab i Kostumet eller den naive Tone i Foredraget, har dog Storm udviklet en eiendommelig poetisk Kraft, som han i ingen af sine til Skriftsproget henhørende Poesier har naaet. Dette Forhold viser, til hvilken Grad hin Tids poetiske Kunststil endnu har været ubekvem for Udtrykket af de Stemninger og Tilstande, der uden at være indsungne i de herskende Tonearter, fordrede Poesiens umiddelbare Udfoldelse." Af de Digte, Storm forfattede paa Literatursproget, er "Sinklarsvisen" mest bekjendt. Forøvrigt forsøgte han sig med Held i mange Digtarter, hvorved han viser, at han havde sin Andel af den "Sans for det lystige, vittige og skjæmtefulde," som besjælede Datidens Nordmænd.

258. Knud Lyne Rahbek.

Blandt de danske, som sluttede sig til Det norske Selskab, er Knud Lyne Rahbek (f. 1760 d. 1830) og Kristen Henriksøn Pram, der var født i Norge af danske Forældre, men helt igjennem maa siges at tilhøre Danmark, de mest bekjendte. Som Digtere var dog ingen af disse synderlig fremtrædende; men de fortjener dog vor Opmærksomhed som de Mænd, der særlig gjennem en lang Aarrække holdt Forbindelsen mellem norsk og dansk Aandsliv vedlige, dels ved det i sin Art enestaaende Tidsskrift "Minerva", som de i en Tid i Forening udgav, dels ved de Impulser, som udgik fra Rahbeks Hjem Bakkehuset, hvor hans elskværdige, fint dannede Hustru Kamma f. Heger øvede en Indflydelse, der ikke kan overvurderes, paa den Kreds, som her samlede sig og som omfattede saa at sige alle de Mænd, som i Samtiden spillede en fremtrædende Rolle paa det danske og norske Aandslivs Omraade. Men baade Rahbek og Pram tilhører dog vel at merke et Tidsrum, i hvilket Det norske Selskab nærmest kun havde Traditioner at leve paa.

259. Fru Kamma Rahbek

Men denne Tradition var dog endnu saa sterk, at den gav de to norske Digtere, som tilhører Selskabet i dets senere Periode, Elegikeren Jonas Rein og Visedigteren Jens Zetlitz, deres fremtrædende nationale Præg.

Jonas Rein — "den sande Sorgs ulignelige Sanger," som Zetlitz og Rahbek kalder ham — var en Prestesøn fra Surendalen i Throndhjems Stift. Født 1750 blev han Student 1777 og underkastede sig baade den theologiske og den saakaldte store filologiske Examen, idet han opholdt sig ved Universitetet helt til 1791. Han blev s. A. udnævnt til Sogneprest til Kautokeino, men tiltraadte ikke dette Embede, idet han foretrak Skeberg resi-

derende Kapellani, som blev ham tilbudt af Generalauditør Wessel (J. H. W's. Broder), som havde Kaldsretten til det. I Aaret 1800 blev han Sognepræst til Eidanger og 1808 til Nykirken i Bergen. Han var Medlem af Rigsforsamlingen paa Eidsvold, hvor han tildrog sig megen Opmerksomhed, og afgik 1821 ved Døden.

Rein optraadte 1786 med Tragedien "Hagen og Axel," der er bygget paa det samme Emne, som P. H. Frimann i sin Tid havde behandlet,

260. Jonas Rein.

Axel og Valborgs Kjærlighed og Adskillelse. Men denne Tragedie glemtes snart. Senere lagde han Planer til et Epos over Gustav Adolf, men dette blev kun til et Slags religiøs historisk Kantate. Først sent fandt han, "som var til tidlig Vemod fød," sit Digterkalds Begrænsning. Hans Poesier, der oprindelig saa Lyset i forskjellige af Samtidens Tidsskrifter, udkom i to Samlinger (1802 og 1810). "Hos Jonas Rein," siger Welhaven, "var den elegiske Poesi indledet af en Hypokondri, der plagede ham legemligt og

afpræegede sig i hans Karakter. Dette fysiske Anlæg var uden Tvivl hos ham noget sterkere end det poetiske, og derfor har hans Klagedigtning i det hele ei den fulde Gyldighed, der gjælder for Digtekunstens Domstol. Hans Poesi mangler just det rette personlige Præg; han har intet bestemt Digter-fysiognomi. Med dette svagere Ingenium forbandt han dog en høi Grad af Modtagelighed for vækkende og stemmende Indtryk, et aabent poetisk Nemme, der gav ham en mægtig Hang baade til Studiet af poetisk Literatur og til egen Digtning. Medens nu denne Tilbøielighed og alvorlige Stræben meget udvidede hans æsthetiske Ombømme og Sprogkunsten i hans Foredrag, blev dog hans Frembringelser, idet de manglede Idealitetens dybere Grund, lettelig bundne og tyngede af de mørkladne Stemninger, der fremkaldte dem. Der er i de fleste af Reins Poesier en vis uvederkvægelig Tørhed, som den lyriske Digtning mindst af Alt kan taale. Kun faa Straaler falder igjennem denne formørkede Himmel, der har mere jevnt Graaveir end Uveirsskyer. Reins poetiske Sorg dvæler ogsaa altfor meget ved det Slags Trængsler, der aldrig burde indklædes i Poesi, naar Digteren ei forstaar at gjøre dem almeninteressante; herhen hører hans hyppige Klager over den slette Verden, der havde nægtet ham Opfyldelsen af nøisomme Forhaabninger, og over Daarerne, der gik ham en høi Gang. Rein valgte ofte norske landlige Scener til Emner for Arbeider i den yndede malende Poesi, og man kan se, at han har følt sig hendragen til Naturen. Derfor er det mærkeligt, at de norske Egnes snart storladne, snart milde Samklang med de alvorlige og vemodige Sindsstemninger ei anderledes har kunnet befrugte og forklare hans Melankoli. Men ogsaa her maa man tage Hensyn til den herskende Tidssmag, som indtil det utrolige har kunnet forvirre og blinde Synet for Naturbilledet. Hvor paafaldende er det dog ikke, at en Aand, som Reins, med sin Trang til at finde Sørgmodighedens Lindring i Naturen, har kunnet overse den Trøst, der frembød sig, og istedet for den lindrende Virkelighed gribe til tomme og uvedkommende Opfindelser." Men Welhaven lægger ogsaa til: "Skjønt den mørke Sindsstemning, der er tilbøielig til at se alt gjennem en dunkel Rude, i Almindelighed er Grundlaget for Reins Digtning, har han dog skrevet adskilligt, hvori en vel alvorlig, men dog lysere og mere frigjort Livsanskuelse kommer til Orde. I disse Arbeider finder man ofte en sikker og mandig Tone, et klart, omhyggelig udarbeidet Foredrag; thi Rein var for sin Tid en meget sleben, om ei just melodiøs Verskunstner. I denne Diktionens Klarhed har ingen af hans Samtidige været hans Overmand."

Var Rein "Sorgens Sanger", kaldtes Jens Zetlitz i Modsætning hertil "Glædens muntre Sanger".

Jens Zetlitz var Reins Ven og Samtidige, født i Stavanger 1761. Efter tilendebragt Skolegang i Bergen, hvor han tidlig kom i Berøring med Johan Nordal Brun, blev han 1780 dimitteret til Universitetet, hvorfra

han dog snart maatte begive sig tilbage til Norge for at overtage en Huslærerpost. Først 1789 kom han tilbage til Danmark for at tage theologisk Examen og knyttede her Forbindelse med Rahbek og Rein. 1790—1811 var han Kapellan hos Sognepresten i Ly i Kristianssands Stift og blev saa, 50 Aar gammel, Sogneprest til Hviteseid, hvor han døde 1821. Zetlitz's Digtning er nedlagt i en Digtsamling, som han 1789 udgav og dedicerede til Johan Nordal Brun, "Sange for den norske Bondestand" (udgiven 1795) samt en Mængde andre større og mindre Poesier, der efter hans Død samledes og udgaves af C. N. Schwach, Kristiania 1825.

I Zetlitz's Digternatur møder vi i Forening alle de Eiendommeligheder, som giver den norske Digterskole dens særegne Fysiognomi. Men ihvorvel Zetlitz med sin Bevægelighed og Friskhed utvivlsomt har havt et sterkt og alsidigt Nationalpræg, skulde hans Poesi i national Retning aldrig naa nogen sand Fuldkommenhed. Ikke mindst ytrer dette sig i hans rungende og høit-dundrende Bravader, som han kalder Nationalsange, og hvori han i store Ord taler om Norges uforlignelige Herlighed, og i Bondesangene, der hyppig er saa blottede for al Poesi, som bedst tænkes kan.

"Zetlitz's Lyrik", siger Welhaven, "har med al sin Mangfoldighed en opræmt Grundkarakter, og derfor fremtræder den for en stor Del i den muntre Visepoesi, som i Slutningen af forrige Aarhundrede stod i høieste Flor og som dyrkedes af de fleste norske Digtere.

Naar man i vor Tid betragter hine hyppige Lovsange til et Gildes Nydelser, til Vinens og ofte endog til Madens Pris, skulde man næsten tro, at Folk dengang førte et langt mere overdaadigt og glimrende Liv end nu; men det forholder sig dog ikke saaledes. De selskabelige Fornøielser, og i det Hele Fordringerne til Livets behagelige Nydelse, var dengang kun mere tarvelige, den Tvivl og Kritik, der er vore Dages Særkjende og som følger os overalt, selv ind i de Tilstande, hvor Nydelsen af Øieblikket skulde være uforstyrret, var dengang ei meget udviklet. Fordi det er saa kjendeligt, at al saadan hemmende Betragtning er fjernet fra hine Glædestegn, har de endnu noget tiltrækkende for denne Slægt, der er udreven af sine Fædres Paradis. Men vor Tid har, til Erstatning for det tabte, faaet en skarpere Sands for Samlivets høiere Hensyn og Frugter, og derfor har vi meget at udsætte paa denne letsindige Fornøielighed og paa de Ophævelser, der gjøres over Ting, som vi ei kan tillægge nogen tilsvarende Betydning. Hin selskabelige Epikuræisme havde ingen sand Hjemmel i det virkelige Liv. Man forkyndte i de lystige Viser en Levnetsfilosofi, der hverken kunde eller burde holde Stik. Man søgte at synge sig ind i Forestillingen om en Livslykke, der skulde bestaa i ligegyldig Fjernelse fra al dybere Trang og Stræben, og endelig skulde Pokalen være den sidste afgjørende Instants, om Virkeligheden alligevel indstillede sig med sin strenge Fordring. Man kan vistnok bemærke, at saadanne Sanges frivole Sætninger dog ei skal tages ligefrem som

Trosbekjendelser, men at derimod en vis ironisk Opfatning af Livet her driver sit Spil; alligevel er det klart, at mange af disse Viser udtaler en Tidsaand, der altfor meget var fjernet fra det Livsalvor, som ogsaa for Poesien er den frugtbareste og reneste Spiregrund. Zetlitz synger som den gladeste blandt de glade; men han hører ingenlunde til de letfærdigste Visedigtere i denne Periode. Den uformørkede Livsnydelse i de kordiale Kredse, den rene Lystighed, er hans Hovedfag, og hans Gildepoesi gaar sjelden ud over denne Sfære. Hans Gildesange har ei sjelden erotiske Strofer; men de angaar kun den lykkelige Kjærlighed. Hans elskede Elisa har kredentset Vinen, og han tømmer den til hendes Ære. Her er intet Suk og ingen Længsel, Forholdet tillader ingen Sentimentalitet og ingen Tanke, der er uforenelig med et Glædesbæger. Det friske overstrømmende Væld af Munterhed og Livslyst, der laa i denne Digters Væsen, har givet hans Drikkeviser den ægte lyriske Temperatur og Klang, der af hans Tids Glædskabssangere sjelden i samme Grad blev naaet. Dertil kommer, at den løse Morals Paradoxer, der er uadskillelige fra hele dette Visefag, af Zetlitz ofte foredroges med en Vittighed og et Lune, der forstaar at lege med Skinnet og gjennemføre det i geniale Sofismer. I denne Genres umiddelbare Ytringsmaade staar han overhovedet indtil Forvexling nær ved Wessel "

Men ihvorvel Rein og Zetlitz saaledes skulde synes at være fuldstændige Modsætninger, staar de dog begge paa Det norske Selskabs Grund. Det var da ogsaa fra dem, den sterke Opposition mod Baggesen, den saakaldte "Holgerfeide" — foranlediget af denne Forfatters Operatext "Holger Danske" — i 1789 fra først af udgik. Men denne Episode har dog i Virkeligheden meget lidet med Det norske Selskabs Historie at gjøre, hvorfor den her kan forbigaaes.

Under Fremstillingen af Det norske Selskabs Historie har vi undladt at omtale Johan Nordal Brun, der dog fremfor nogen anden maatte ansees for den ypperste Talsmand for Norskheden eller den Sag, som Selskabet havde sat paa sit Program. Men i visse Henseender skulde Brun blive en af de Forgrundsfigurer, der spiller en Rolle vel saa meget i det politiske som i det literære Liv.

Der er noget skjævt og misvisende i den gjængse traditionelle Beretning om Bruns politiske Standpunkt, saaledes som den er blevet formet i Wergelands "Norges Konstitutionshistorie," og hvorefter man er tilbøielig til i ham at se et Slags Republikaner. Det var og blev han aldrig. Men han har noget tilfælles med den franske Officer, der selv Royalist i Bund og Grund i et inspireret Øieblik undfangede den stolte Hymne, der blev den franske Republiks Kampskrig. Man skal dog ikke have syslet meget med private Brevskaber, som unge Studenter og Videnskabsmænd i Kjøbenhavn

hjemsendte til sine Venner og Bekjendte i Norge, for at medgive, at det virkelig forholder sig saa, at Bruns for Det norske Selskab digtede Skaalsang: "For Norge, Kjæmpers Fødeland, vi denne Skaal vil tømme," virkelig blev et Slags norsk Marseillaise. Hvad han selv kan have havt for Øie med Vendinger som: "Og naar vi først faa Blod paa Tand, vi sødt om Frihed drømme," "Den norske Livvagts Vaabenbrag forklarer tro Norges Sag," "Dog vaagner vi vel op engang og bryder Lænker, Baand og Tvang," "Hver ærlig Norsk, som Lænker brød, skal evig elsket være," kan vel være tvivlsomt; men hvad der blev lagt i den af Folk, som senere hen tog Sangen i sin Mund, kan der ikke herske delte Meninger om. Visen var i ethvert Fald baaret af en Stemning, der gav dens Udtryk en Rækkevidde, som Forfatteren maaske ikke engang i Øieblikkets Enthusiasme har tænkt at lægge i dem. Men Selskabssangen, der rungede i Madame Juels smaa og trange Værelser, trængte sig ud over Landet og paa samme Tid, som Nordmændene istemte den med større og større Tilslutning, gjorde den Regjeringen temmelig ilde tilmode.

Hvad Tid denne Selskabssang blev digtet kan ikke bestemt siges; men dens Tilblivelse kan i ethvert Fald ikke ligge meget senere end Selskabets Stiftelse og Udgivelsen af Bruns andet Sørgespil, "Einar Thambeskjælver", der udkom Høsten 1772. Stykket var tilegnet Arveprinds Fredrik som Præses for det norske Videnskabers Selskab. "Maatte Deres Kongelige Høihed," skriver Forfatteren i Tilegnelsen, "opleve lykfalig den Tid, da Videnskaberne i mit Fædreland bærer modne Frugter, da skal heldigere Sangere end jeg, norske Sangere, som altid er for stolte og for redelige til at hykle, opfylde Dalene med Lovsange og Bjergene svare og Norges Velgjører blive udødelig." Til Læseren udtaler Forfatteren: "Publikum yndede Zarine, det fordrede et nyt Forsøg af dens Forfatter; det ønskede helst at se en af Fædrelandets egne Helte. Jeg har adlydt: Her er Einar Tambeskjælver. Dersom han tænker Norsk, dersom hans norske Tænkemaade ikke vanærer ham, har jeg idetmindste opfyldt den Pligt, jeg skyldte mine Landsmænd. Hans Navn skyldte jeg et Æreminde; thi jeg er født i den Egn, hvor hans Støv hviler. De truende Levninger af hans Herresæde (Husebÿ i Bynessets Prestegjeld ved Trondhjem*) talede til mig, da jeg endnu var en Dreng, og en hellig Ærefrygt for Helten sneg sig hemmelig ind i mit spæde Bryst. Der underholdt jeg hans Erindring med mange overdrevne Billeder, Billeder, som den første Alders spillende Indbildningskraft frembringer i Overflødighed. Stor, tænkte jeg, maa han have været, stor som Goliat, stærk som Samson. Torden har han talet, og hans Brynje har været som den glatte Klippe, der hænger ud over Havet og glinsende deler

*) Brun henlægger feilagtig Einar Thambarskjælvers Gaard til Husebÿ i Buviken, Annex til Bynes, i Stedet for til Husebÿ i Børseskogn, som indtil 1814 var Annex til Orkedal.

de stolte Bølger, som raser mod den. Kort sagt: Jeg tænkte om Einar Tambeskjælver som en Bonde om sin Konge, forend han har seet ham. Men da jeg fik Begreb om sande Fortjenester, tænkte jeg ikke uden Følelse paa disse forfaldne Mindesmerker. Denne Følelse blev mig smertelig, da jeg kom ud i Verden. Jeg sukkede, saatidt jeg saa en adelig Fødsel og tomme Titler med stor Kunst og endnu større Bekostning indhugne i et evigt Marmor. Uskjønsomme Efterslægt, tænkte jeg, er det saaledes, du belønner Fortjenester? Og du, mit Fædreneland, som har havt saa mange Helte, hvor skjuler du deres Ihukommelse? Hvi kneiser der ikke paa dine Fjeldrygge Æresstøtter for dine kjække Sønner? Fuld af denne Ild besluttede jeg at gjøre alt, hvad der stod i min Magt, til at redde mine Landsmænds Navne fra Forglemmelse, og man skal rose min Nidkjærhed, om man endog maa ynkes over min Afmagt."

Efter en saadan Indledning kan man vente sig noget af hvert i Retning af brammende Norskhed i Stykket, og det slaar heller ikke feil. Stykkets Hovedindhold er i Korthed gjengivet paa følgende Maade: „Harald Haarderaade vil paaføre Svend Estridssøn Krig. Deri vil Einar Tambeskjælver ei samtykke: Landet behøver Ro. Og da hans Raad ei hjælper, trænger han frem i Kongsgaarden med en Skare Bevæbnede. Dette sker i anden Akt. Første Akt indeholder intet uden vidtløftig Tale, hvori en Exposition er forsøgt, idet Stykkets Skurk, Arne, Kongens første Hofmand, træder op, sværtende Einar for Kongen. Den tredie Akt er igjen udtværet med Samtaler, der kun løst angaar Hovedhandlingen. Det viser sig, at Einars Søn Endre er ligesaa krigersk som Faderen er fredelig. Fjerde Akt foregaar i Kirken, hvorhen Kongen har kaldet Einar og Sønnen for at tage Løfte af ham om Deltagelse i Krigen. Kongen aabner sin Broder Hellig Olafs Skrin og lader Endre sværge, at han vil følge med paa Toget. Dette sker villigt af Endre, der nu vil gaa til sin Fader for at omstemme ham. Einar træder ind, tror, da han ser et Lig, at det er Sønnens, og stormer mod Kongen med blottet Sværd, skjønt tvende Kvinder, Dronningen og Endres Hustru er tilstede. Da vender Endre tilbage; Einar erkjender sin Feil og vil nu dø efter Loven. I femte Akt ser man Kongen paa Thronen for at dømme Einar, der faar Tilgivelse; men Arne staar imidlertid udenfor og indbilder Vagten, at Kongens Liv er i Fare, dræber Endre og saarer Einar med en Pil. Einar tager Afsked, velsigner Kongen og Riget og dør.*)"

Digteren har, som man vil se, gjort ikke liden Vold mod den historiske Sandhed. Men det var ikke dette, som stødte Danskerne, hos hvem Stykket ingensomhelst Lykke gjorde. Hvad der forbitrede dem, var, at Forfatteren lod de optrædende Danske gjøre "en altfor usſel Figur" ved Siden af Nordmændene, og en af Bruns Kritikere (Jakob Baden) lader da ogsaa Forfatteren høre ilde derfor: "Er det ved saadanne Komplimenter, man knytter

*) Welhaven, Ewald og de norske Digtere S. 159 fg.

Baand mellem Nationer, som ikke kan blive sterkt nok forbundne? Er et saa-dant Stykke bestemt for en Skueplads i Kjøbenhavn eller Stockholm?" Og det maa indrømmes, at der findes Strofer, som nødvendigvis maatte skurre i danske Øren. Et Sted lader Forfatteren nemlig Harald Haarderaade udtale:

"Ved Sværd skal Norge staa og Naboriger bæve,
Ved Sværd jeg vinder Guld og Stad og Land og Folk.
Ved Sværd jeg Dannemark skatskyldigt gjøre skal
Og lære dem, som bo der paa de lave Sletter,
At man omsonst med os om Herredømmet trætter."

Paa et andet Sted lægges der i Endres Mund følgende Ytring:

"Ved Krig udvides skal det snevre Fødeland;
De danske Sletter snart adlyde norske Fjelde."

Efter Tidens Opfatning var ikke blot saadanne farlige Ytringer ligefrem politiske Forseelser, men selve det Optrin, at Einar med væbnet Skare trænger ind i Kongens Gaard, var af saa illoyal Karakter, at Stykket maatte anses egnet til at fremkalde eller nære revolutionære Tilbøieligheder. Hvorom alting er: Bruns Sørgespil blev ikke blot ikke opført, men det bragte Forfatteren, hvis Selskabssang man fortolkede ud fra de Ideer, som var komne tilorde her, paa det sorte Bret. Der blev fra denne Stund af altid hestende en Mistanke ved ham, som han med al sin Smidighed og med alle sine Ytringer af loyal Tænkemaade aldrig senere hen helt kunde frigjøre sig for. At han under dette sit Kjøbenhavnerophold skal have været udsat for Fortrædeligheder ikke blot fra Danskernes, men ogsaa fra Regjeringens Side, blev i norske Kredse oftere omtalt i den følgende Tid; men det er dog tvivlsomt, om de Beretninger, som haves herom, medfører Sandhed. Men hvorom alting er, saa fandt han, der ved denne Tid blev udnævnt til residerende Kapellan i sin Fødebygd, at burde fralægge sig de mod ham reiste Beskyldninger for Illoyalitet ved et Forsvarsskrift, som han forfattede umiddelbart efter sit Komme til Bynesset. I dette "Til Nordmænd om Troskab mod Kongen og Kjærlighed til Fædrelandet i Anledning af Einar Tambeskjælver", udtaler han følgende:

Allerhøistærede Landsmænd! Troskab mod vor allernaadigste Konge og Kjærlighed til Fædrenelandet er hos os det samme. I en naturlig Forstand er Norge vort Fædreneland, i en borgerlig er baade Danmark og Norge det. Vi trives bedst i Norge, det tør vi være hele Verden bekjendte. Den Kulde, hvorved de Danske forkjøles, hærder vore Legemer, bekræfter vor Sundhed. Klipperne behager os, fordi vi er vante til at se dem, og de yndigste Beliggenheder i Danmark forlyster os ikke saa meget, som hvor en Elv falder ned mellem tvende Bjerg-Fæster. Saadan Kjærlighed har Naturen indprentet os til vort Fødeland.

Som Borgere i et Selskab og Undersaatter under en Konge er os Danmark og Norge lige kjært og begge tilsammen Nordmændenes Fædrene-

land. Vi ved, at al Skade er os fælles, ligesaavelsom al Fordel .... Trues Holsten af Fiender, saa er Holsten Nordmænds Fædreneland og Nordmænd Danmarks Mur .... Vi kaldte det aldrig Patriotisme at ville lettes for nogen Byrde paa Danmarks Bekostning eller at mønstre Statens Anordninger eller at unddrage os fra Delagtighed i noget Vanheld, som tilslaaes Danmark. Vi anser os Danske og Norske som Brødre, Kongen som Fader. At vi klager, naar vi lider, er Monarkens Villie; vi tror om os selv, at vi stedse er hans Børn, aldrig hans Slaver .... Han erobre fremmede Lande og forsikre sig om Troskab hos det tvetydigste Folk, endsige hos Nordmænd, for hvilke blot det Ord Konge er en Helligdom, Menederi en uhørt Skjændsel og Utaknemmelighed et Uhyre.

Kjære Landsmænd! Jeg taler ikke i eders Navn for at oplyse eder. Den groveste Bonde vilde sige, naar han læste dette: alt saadant har jeg omtrent vidst og tænkt fra min Ungdom. Men ligesom den, der anklages for Kjætteri, skylder Religionen sin Troesbekjendelse, saaledes maa jeg nu paa eders og mine Vegne forklare vort fælles Begreb om Patriotisme ... Aarsagen, hvorfor jeg stiler mit Svar til mine Landsmænd, er denne: Jeg merker, at Kritiken oppuster en skadelig national Fordom hos Nordmænd, hvilken jeg haaber først at kunne udrydde, førend jeg tager fat paa mine politiske Anklagere. Er da, spørger I, de Danske vore Fiender? Hvorfor skal vi læse det bitreste Had paa hver Linie i Kritiken over Tambeskjælver? Er det, fordi han er norsk Helt og Forfatteren en Nordmand? Nei — ærværdige Landsmænd! dømmer ikke et helt Folk efter en ubetydelig Sværm af misundelige Kunstdommere."

Forfatteren udtaler i det følgende, at det er langt fra ham at give alle Danske Skyld for de nedsættende Domme, som i Danmark er fremkomne over hans Stykke, idet han fremhæver, at "de fleste lærde og fornuftige Folk havde givet ham deres Bifald tilkjende over "Einar Tambeskjælver" med de forbindtligste Udtryk." I en Apologi, hvori Kritiken punktvis gjennemgaaes, minder han atter og atter om, at Stykket behandler et Emne fra det 11te Aarhundrede, og at dets Helt er en Nordmand. "Vilde jeg gjøre et Forsøg med en dansk Helt og fandt jeg da Helten i det 11te Aarhundrede, kunde de Norske være sikre paa, at jeg gav dem ikke et godt Ord. Min Helt skulde tordne mod dem de mest martialske Trusler og lære dem, som bor deroppe paa de skaldede Fjelde o. s. v. Men kjender jeg mine Landsmænd ret, saa hverken blev de vrede eller bange. ... Nu at taxere en Mands Forhold efter Love, som er skrevne længe efter hans Død, strider jo mod menneskelig Fornuft; at ville forbinde mig til at danne en Helt fra det 11te Aarhundrede efter Tænkemaaden under vor Regjeringsform, strider ligeledes mod al Sandsynlighed."

Brun slutter sit Forsvarsskrift med følgende Appel: "Er det ædelmodigt at hade og forfølge uden Aarsag? Hvorfor skulde Skrifter saa

uskyldige som mine, der ikke engang satyriserer til nogens Fornærmelse med yderste Bitterhed gjennemhegles? . . . . . Kan den Ære "Zarine" forskaffede mig, saa længe misundes; skal Misundelsen følge mig til Bynesset, hvor jeg er Kapellan og har hverken Hus eller Gaard og knapt saa meget at leve af, at jeg i dette Aar kan undgaa yderlig Mangel? Jeg overlader til alle veltænkende at dømme mellem Journalisterne og mig. . . . . . . Er det vel ved saadanne Komplimenter, at man stifter Enighed mellem Nationer eller belønner dem, som har arbeidet, eller opmuntrer dem, som har Lyst til at arbeide? Had mod Forfattere bør Kunstdommeren dog i det mindste vide at skjule ved at anføre et eller andet godt Sted af Stykket eller sige noget til Skriftets Fordel. Men her har de udpillet alene det, som de mente er det slettefte, fremsat af et Sørgespil alene Steder, som indeholder Stykkets økonomiske Forbindelse, hvor hverken Passion eller Sentiment kan have Sted, og hvor de største Mesteres Vers i det høieste kun er flydende. Behøver man flere Vidnesbyrd paa deres Partiskhed? . . . Bliver kun ved, allerhøistærede Landsmænd! at yde mit Arbeide. Einar bør ikke af Elskov; han er heller ikke dannet for at behage unge Springere. Et kjækt Folk vil baade læse og se den opført med Fornøielse, og de danske anser „Einar" for deres Helt og mig for deres Landsmand. Lad derfor altid det for begge Rigerne saa nødvendige Broderskab staa som Dovre uryggeligt! Vi er for stolte til at misundes; vi indrømmer altid de danskes lærde og vittige Arbeider sin tilbørlige Ros; vi sætter aldrig vor Ære i at laste alt det, som ikke er norsk. Men til Videnskabernes Opkomst vil vi ingenlunde lade af at kappes med vore Brødre. Lader os gjøre os til af de dobbelte Laurbærkranse, vor Tullin og Bull har revet de danske Digtere af Hænderne. Lader os anspænde alle Kræfter, at ikke en Jacobi og en Vogelius altid skulde vinde Prisen i Veltalenhed! Lader, kort sagt, de Danske aldrig overvinde os i noget, som er stort, smukt eller godt! Og lader det blive herefter, som det har været hidindtil, umuligt for noget Folk i hele Verden at overgaa Nordmanden i Troskab mod Kongen og Kjærlighed til Fædrenelandet*)."

Brun gjorde saaledes, som den danske Kritiker i sit Tilsvar ogsaa udtrykkelig bemærker, sin Sag til Norges, og som det for vor Tids Opfatning tillige paa en noget søgt Maade. Men hans Appel til Nationen var til Trods for den ubetydelige Anledning, som fremkaldte den, meget talende; skjønt den strømmer over af den loyale Duft, som omgiver alt, hvad der i Datiden fremkom i Pressen, var denne Krydder dog tilsat med saa mange Ingredienser af den Bitterhed, som fandtes hos Nationen, at Brun saa langt fra frigjorde sig for den Mistanke, som allerede heftede ved ham, at han fremdeles vedblev at gjælde for en farlig Oppositionsmand i Regjeringens Øine. Bruns Forsvarsskrift er dog ikke i nogen Henseende hyklet. Det

*) Citaterne er laante fra J. N. Brun, Gammelt nyt om Biskop Johan Nordal Brun.

Standpunkt, som han heri indtager, fastholdt han ogsaa senere hen. Men om Bevægelsen senere gik ham forbi, saa var dog dette endda saa fremskudt, at Regjeringens Mistro var fuldt beføiet. Den sørgede derfor ogsaa snart for at gjøre ham uskadelig. Da Brun paa samme Tid, som hans Forsvarsskrift udkom, søgte Kapellaniet ved Vor Frue Kirke i Throndhjem, kunde han ikke faa dette. Throndhjems Borgerskab, der ligesom Kristianias stod i Forbindelse med de britiske Øer, hyldede nemlig allerede nu saa frisindede politiske Anskuelser, at Regjeringen ikke kunde forsvare at ansætte ham her, da det vilde være det samme som at skaffe den uvelkomne Opposition en kraftig Leder, der vilde give den Fasthed og Styrke. Derimod befordrede den ham uden Ansøgning og mod hans Ønske til Korskirkens Sognekald i Bergen. I denne By, hvis Aandsliv endnu var lidet udviklet, og hvor ingensomhelst Opposition var kommen til Orde, antoges han at blive uskadeliggjort. Hvorom alting er: Brun betragtede denne sin Forfremmelse som en Deportation og som Lærepenge for Fremtiden. Norges Krav og Ønsker skulde i hele den Tid, hvori Foreningen med Danmark endnu vedvarede, ikke tiere finde en Talsmand i ham, ja, saa fuldstændig gik han tilbage paa sine Ord fra Begyndelsen af 1770-Aarene, at han aabent udtalte, at han ønskede den famøse Skaalsang uskreven, — den var ham modbydelig!

Den Guldbergske Regjerings Fremgangsmaade mod Brun er vistnok kun et Exempel paa, hvorledes den døvede den Opposition, som den mistænkte Nordmændene for. Ihvorvel der endnu ikke foreligger flere Vidnesbyrd af samme Art, saa kan vi dog paa forskjellige andre Hold iagttage en lignende Moderation i dens Bestræbelser for at møde de separatistiske Tendenser, som var oppe i Tiden. Men denne, der dog ene og alene ytrer sig som en feig Modstand, var dog mindre fremgaaet af politisk Klogskab end af en forældet Doktrinarismes sløve Vanegjængeri.

Da Suhm i Aaret 1776 ifølge Opdrag fra Regjeringen til Brug for Ungdommen skrev sit Udtog af Danmarks, Norges og Holstens Historie, lod Guldberg sig Korrekturarkene forelægge, og mange af de Steder, hvor Forfatteren i Overensstemmelse med Sandheden ikke havde kunnet udtale sig smigrende om Kongernes og deres Ministres Bedrifter eller hvor han anerkjender Norges Jevnbyrdighed med Danmark, blev uden Naade og Barmhjertighed enten strøgne af Statssekretæren*) eller dreiede om i et elendigt

*) Saaledes blev udeladt alt, hvad der i nogen Henseende kunde udlægges i den Retning, at der fra den danske Regjerings Side skulde være truffet Foranstaltninger, som ikke var gavnlige for Norge, at de Krige, som var førte med Sverige, ikke altid var dikterede af Ret og Billighed, at den danske Bondestand befandt sig i Trældom, og at Enevoldsregjeringens Indførelse var Følger af et Statskup. "Tillad mig," skriver Guldberg til Suhm, "at jeg med den Ærlighed, som jeg er vant til, siger Dem, at De har dreven en vis Upartiskhed for vidt, og saa vidt, at Ungdommen af

Spytslikkeri. I den Følgeskrivelse, hvormed de saaledes mishandlede Ark tilbagesendtes, udtaler Statssekretæren følgende merkelige Ord, hvormed Hoegh Guldberg saa at sige brændte sit Navn ind i Nordmændenes Hukommelse: „Allerbedste Ven! Deres Tænkemaade, Deres Handlinger, Deres Indsigter maa tegne sig af i dette Verk, saadanne som de ere: ædle, kjærlige, retskafne. Dan os saadan en Ungdom. Ingen Nordmand er til. Alle ere vi Borgere af den danske Stat. Skriv ikke for de foragtelige Christianiæ Raisonneurs. Afmal ogsaa Kongernes Omhu for Norge: var da dette Riges Tilstand saa herlig før Unionen? Veed vi ikke bedre? Er Enighed, indvortes Fred og det, at Nordmand og Dansk bruges uden al Forskjel, ikke et Gode? Om vi nu kunde opvække Nag imellem disse to Folk, og engang hjelpe til, at det kunde udslaa i en udvortes Krig, kunde vi behage os selv?“

Det er ikke at undres over, at en Ytring som den her anførte maatte, da den kom for Lyset,*) saare Nordmændenes Følelse i høi Grad, og de norske Forfattere har da ogsaa som bekjendt til Gjengjæld statueret et grueligt Exempel paa Hoegh Guldbergs Minde.**) Men det tør dog hænde, at Nordmændenes Harme mod Guldberg for denne Udtalelse, der jo ialfald er aaben og ærlig, her er paa urette Sted. En Amalgamation af to Folk skabes ikke gjennem et historisk Lærebogsforsøg, og skulde der i Ytringen ligge noget andet eller mere end et lige saa fromt som tomt Ønske, saa var dette dog bare en aflægs Statsidé fra det 17de Aarhundrede, som var forløien nok til at spøge i den upraktiske Theoretikers lærde Hjerne. Hvorom alting er, viser man den danske Statsmand større Retfærdighed ved at paa-

denne Historie ikke faar den Patriotisme antændt, ikke den Hengivenhed til Kongehuset opvakt, ikke den Lyst indskjærpet at agte og følge gode Forfædre, som dog bliver Historiens eneste Nytte. Al Statens Velfærd bestaar i Sambrægtighed og Borgernes indbyrdes Fortrolighed. Men

1. Norge skal lære her at tro sig evig forurettet af Danmark.
2. Adel skal tro sig hadet af Borgerstanden.
3. Borgerstanden skal beholde det gamle Nag mod Adelen.
4. Bønderne skal bestandigen vide, at de er fortrykte og føle et Aag tungere, som ikke kan afkastes, uden at Staten i alle sine Grundvolde skal bæve.
5. De fleste Krige, som vore Konger har ført, har de ikke havt Grund nok til.
6. End ikke Hertugerne af Holsten har havt Uret at gribe om sig, men vi har havt, at ville hindre og rette det.

Virkningerne deraf er Fiendskaber, Trætter, Tvedragt, Mismodighed og Mangel af den Tillid til Regent og Regjering, som alene kan grundfæste og lyksaliggjøre et Folk. Ingen glæder sig herover uden Svenske og de Raisonneurs, som hver Dag vil have Raadstuen forandret, indtil de selv kom derind.“

*) Suhmiana, hvori Guldbergs Censur over Suhms Arbeide er indtaget, udkom først 1799.

**) Som et Exempel blandt mange kan anføres, at paa Registret til 6te Bind af de vigtige "Samlinger til det norske Folks Sprog og Historie," staar ikke Guldbergs Navn simpelt hen anført, men ledsaget af det meget betegnende Epithet: "En lærd, men indskrænket Statsmand."

pege et i nyere Tider fremdraget Aktstykke, der vidner om, at han hverken har tænkt bedre eller slettere om Nordmændene, end de fleste øvrige Statsmænd i denne det landsfaderlige Regimentes Tid. Det turde maaske ogsaa bedre end en lang Udvikling godtgjøre, at Guldberg ligeoverfor Nordmændenes Krav og Stemninger i ingen Henseende har følt sig som Herre over Situationen.

Da Kronprins Fredrik i 1788 tænkte paa at gjøre en Reise til Norge, lod han Johan von Bülow henvende sig til Høegh Guldberg med Anmodning om, at denne paa Grundlag af de Erfaringer, han under sin Statsmandstid havde gjort, vilde give Oplysning om, hvad Kronprinsen paa denne sin Reise særlig maatte have sin Opmærksomhed henvendt paa. Guldberg efterkom Anmodningen og i en Skrivelse, dateret 9de Mai 1788, udtaler han sig paa følgende Maade om de Forhold hertillands, hvorpaa hans Opmærksomhed havde været henvendt:

„De ved, at i Norge var jeg aldrig. Det jeg da kjender, er kun af mine Bøger, og især af mine 12 Aars Erfaring. Hvad jeg da deraf har i min Hukommelse som noget, jeg anser for vigtigt, og saa vigtigt, at om jeg var kommen did, havde det især fæstet min Opmærksomhed, — alt dette vil jeg da nu med den sødeste Fornøielse optegne for Dem.

De kongelige Betjente i Norge tiltroede jeg for en stor Del en vis Selvraadighed, Egennyttighed og Udsugelse. Dette Onde burde kjendes og kraftigen hindres. Min Kamp var det stedse. Min Nærværelse kunde hjælpe til at kjende nøiere og hindre vissere; thi Nordmanden er tre Gange listigere end den Danske og ved at hefte sig saa fast til Kollegiernes Kontorbetjente, at med mindre Regjeringen selv kjender og kan foreskrive, bliver intet fuldstændigt udrettet. Disse norske Betjente maa kunne leve; alt er der dyrere og for Distrikternes Størrelse sværere Arbeide og flere Folk fornøden. Men udsuge maa de ikke, og dette sker sikrest længst borte fra Regjeringen, og hvor Bønderne eier dem selv og har ingen Husbond, der kan tale for dem.

Deres Skatter og Afgifter har saa mange Navne og noget af det er arbitraire. Jeg ønsker at faa det reduceret til to Klasser, den ene for Kongen, den anden for det Publique og begge fastsatte; jeg vilde, at man af Skatbøgerne skulde af 10 eller 15 Aar tage et Medium (Middeltal) og gjøre det til Regel i det mindste for 10 eller 15 Aar, men jeg kunde ei trænge igjennem, skjønt Sagen var mig øiensynlig rigtig; altid saa jeg, at Hindringer kom fra Kontor- og Kollegie-Betjenterne. Men Nytten var stor, fordi saadan Fastsættelse afskar Leilighed til megen Udsugelse og megen Misfornøielse.

Ikke mindre indsaa jeg, at ved Skatternes Inddrivelse og Hævelsestiden var meget at rette og ordne, fordi Udsættelse deri kjøbes altid af Fogden.

Ogsaa troede jeg, at Procesmaaden i Norge trængte til Revision, at Bønderne blev et Bytte for Dommere og Prokuratorer, at disse sidste var for mange, og at, da man der havde med Odelseiere at gjøre, burde man lempe alt til deres Tarv og derfor træffe den allerkorteste, dog sikreste Procesmaade; men jeg var ene.

Leilændingernes Kaar forekom mig usikre, og en Fastsættelse syntes mig nødvendig. Dens Mængde er stor, og jeg ønskede mig at kunne i Mag gjennemreist Norge for selv at se og selv at høre, om det ikke var muligt ved hver Gaard at kunne have en arvefæstet Leilænding med den Byrde at gaa Soldat paa Gaarden saaledes, at Bonden og sammes ældste Søn var fri, saa længe saadan Leilænding eller Søn gik Soldat; thi jeg saa det gjældte om, naar man havde Krig tillige at kunne dyrke Landet. . . .

Heller ikke behøver jeg at nævne, at mig forekom stedse Bonde-, Preste- og Borgerstanden at være dem, som i dette Rige maatte især venlig begegnes og det i denne Orden, jeg nu nævnede dem."

De Reformer, som Guldberg efter denne sin Erklæring havde havt for Øie at gjennemføre i det norske Samfund, havde dog meget liden Rækkevidde. Ganske vist har han i denne sin Skrivelse berørt Forhold, der var Gjenstand for Klagemaal fra enkelte Stænders Side, og hans Bestræbelser for at raade Bod paa disse er i og for sig al Agt og Ære værd. Men Hovedpunkterne i den i Norge vakte Bevægelse — det norske Spørgsmaal, som den ikke uden Grund er kaldet — kommer han ikke ind paa; thi i disse saa han ene og alene en uberettiget Opposition mod det Rigsstyre, hvis Leder han var, og som han af Hensyn til Foreningen med Danmark og Enevoldsmagtens Principer i det hele maatte stille sig til Opgave at bekjæmpe af yderste Evne. De af ham saakaldte "Christianiæ Raisonneurs" var Gjenstand for hans Had og Frygt netop af den Aarsag, at de havde opkastet sig til Talsmænd for Anskuelser, der efter hans Opfatning maatte føre til Separatisme.

Under Trykkefrihedstiden blev der baade i norske Aviser og i Brochurer ført hoilydte Klagemaal over, hvor ilde Tilstanden i Norge var. Der udtales i disse ligefrem, at Norge af Naturen var saa rigt udstyret, "at det kunde baade selv ved en fornuftig Husholdning have nok og noget for Danmark tillige." Det var efter disse Forfatteres Mening et nordisk Peru, der havde været fuldt af Rigdom og Velstand. Med denne Herlighed var det nu forbi. En taler om, at det som Følge af den daglige Aarelabning var udtømt for rede Penge; en anden erklærer, at Landets Økonomi er ødelagt, atter andre taler om blodgjerrige Lægers Tapning og om de mangehaande Svagheder, som truede det skjønne Kongerige med Undergang. Kort sagt, det Ræsonnement, som anstilles, falder i sine store Træk sammen med den Ballance, som i Holbergs statistiske Skildring af den danske og norske Stat opstilles i følgende Ord:

"Naar man eftertænker, at Dannemark ingen Exporter har eller Vahre at udføre, og naar man tilligemed betragter den store Begierlighed dette Folk har til fremmede Vahre endogsaa dem, der alleene tiene til Vellyst, item at faa Ting her udi Landet blive fabrikerede, da kand man fast ikke begribe, hvorledes der endnu kand være rede Penge tilbage. Men de store Hull, som rede Penges idelige Udførsel have foraarsaged, ere til denne Tiid nogenledes bleven stoppede ved de Penge, som Norske Exporter have bragt tilbage. Jeg siger nogenledes; Thi endskiøndt de Spesier, som Norske ved deres Exporter af Jern, Kobber, Fisk, Træ, Tran, Beeg, Tiere etc. bekomme til gode hos fremmede, ere temmeligen considerable, saa har dog Pengenes Udførsel af Dannemark været saa umaadelig, at det eene Rigets Gevinst ikke tilstrækkelig har kunnet bøde paa det andet Riges Skade. Thi Dannemark har kunnet ansees som en høy Søe, der styrter idelig Vand ned i det store Hav, som aldrig kommer tilbage, og Norge som en Flod, der falder igien udi samme Søe, og derved hindrer, at den saa hastig ikke kand udtørres."

Men ihvorvel disse Anskuelser af Handelsbalancen i Datiden var de eneste gyldige, var der dog noget skjævt og urigtigt ved det hele Opgjør. Man opstillede følgende Regnestykke:

Danmark udførte i Aaret 1768 Varer til en Værdi af 666887 Rdr. og indførte for 1352543 Rdr. Indførselsværdien oversteg altsaa Udførselsværdien med 686155 Rdr.

Norge udførte derimod s. A. Varer for 1714369 Rdr. og indførte for 1238281 Rdr. Udførselsværdien oversteg altsaa Indførselsværdien med 710083 Rdr.

Da vel Differencen mellem Indførsel og Udførsel betaltes med rede Penge — de efter Tidens statsøkonomiske Opfatning eneste privilegerede Værdier — saa udgjorde efter denne Beregning Norges reelle Indtægt et Beløb, som ikke lidet oversteg det Tab, som Omsætningen med Udlandet medførte for Danmarks Vedkommende.

Man lod da aldeles ud af Betragtning, at Norges Forbrug af fremmede Varer, som for en stor Del modtoges over Kjøbenhavn, var adskilligt større, og Danmarks selvfølgelig adskilligt mindre, end Indførselslisterne udviser. Men hertil kommer, at man rent oversaa det vigtige Hovedpunkt Korntilførselen fra Danmark, som selvfølgelig maa tages med i Sammenligningen. Denne blev af Pontoppidan — dog utvivlsomt med stor Overdrivelse — omkr. 1750 anslaaet til 546000 Tønder, hvoraf den betydeligste Del skulde gaa til Norge. Nærmere det sande Forhold kommer dog vistnok den for Aarene 1763—71 opstillede Beregning, hvorefter der af de 420000 Tønder Korn, som Danmark og Hertugdømmerne aarlig producerede, gik 280000 Tdr. til Norge.

Ligesaa skjæv var den Opfatning, som gjorde sig gjældende med Hensyn til de forenede Rigers særlige Statsbudgetter.

Saaledes ansloges for Aaret 1770 Indtægterne af Danmark til 3486670 Rdr., Udgifterne til 3968512 Rdr. Indtægterne af Norge ansloges derimod til 972160 Rdr., Udgifterne til 537440 Rdr. For Halvaaret 1ste Juli til 31te December 1771 ansloges Indtægterne af Danmark til 1539164 Rdr., Udgifterne til 1849306 Rdr.; Indtægterne af Norge til 645657 Rdr., Udgifterne til 314041 Rdr. Saaledes fandt man ogsaa her stadig Underballance for Danmarks, men et Overskud for Norges Vedkommende, hvorved man dog forsømte at medtage i Beregningen, at de fleste af de for begge Riger fælles Udgiftsposter alene var opførte paa det danske Riges Budget.

Det siger da sig selv, at en Overvurdering af den Rolle, som Norge spillede inden Unionen, maatte finde Sted baade fra de danske Magthaveres og de norske Undersaatters Side. Den fremkaldte hos de sidste Overbevisningen om, at de havde Evnen til at bestaa som en selvstændig Stat, hvorimod de første paa sin Side nærede en tilsvarende Følelse af, at Bevarelsen af Norge var absolut nødvendig for Statens Bestaaen.

Et karakteristisk Udtryk for Samtidens Opfatning af de herskende Forhold har vi i den nedenfor nærmere omtalte Ansøgning, som under 27de November 1770 af norske Forretningsmænd indgaves til Regjeringen om Oprettelse af en norsk Nationalbank og et norsk Økonomikollegium. I denne hævdes Norges Betydning gjennem et Opgjør af Landets Handelsballance, hvori Udførselen beregnes til en Værdi af 3 Millioner og Indførselen til 2 Millioner; "følgelig vinder Staten aarlig 1 Million Rdr." "Denne Million — heder det videre — gaar ud af Landet til Danmark i Kontribution, Kancelli- og Kameral-Intrader, Proces-Omkostninger, Lotteri, Ungdommens Debaucher ved Universitetet og i de store Fonds, som de Particulaires, der flytte fra Norge til Danmark medbringe. Har nu Norge ikkun 900000 Indbyggere til 3 Millioners Indtægt og er dets Overskud i Rigets Handelsballance 10 Tønder Guld, saa maa det billigen opvække alles Forundring, at Norge med dette store Fortrin og efter 50 Aars Fred, under de bedste Konger, er den fattigste af alle europæiske Stater."

Ogsaa Suhm, der var lige saa norskfindet som nogen af Tidens Patrioter, udtaler i en Afhandling, han udgav i Januar 1772 ("Om Danmarks og Norges Tilstand i Henseende til Handelen") paa Grundlag af den i Samtiden godkjendte statistiske Beregning paa et Sted: "Om end Norge skulde give noget af sin Fortjeneste aarligen bort til Danmark, da kunde det anses som en Gjengave for den Fred, Beskyttelse og milde Love, som det nyder under de danske Kongers Regjering, hvorvel den selv ei lidet tjener til igjen at beskytte Danmark; men at nu næsten dens hele Fortjeneste aarligen opsluges af Danmark eller rettere Kjøbenhavn, det er en Sag, som jeg ei ved, hvad Navn jeg skal give den", og paa et andet Sted: "Jeg er vis paa, at de ædle Norske ei fortryder paa, at de overlader noget af deres Over-

sledighed til Danmark, siden de er og bør paa en vis Maade ansees for et Folk . . . . .; men dette kunne de fortryde paa med Rette, at de saa at sige skulle føde deres Brødre, de danske, og at de, i Særdeleshed Kjøbenhavnerne, fortærer næsten, hvad de fortjene." I en Efterskrift til en Afhandling, som vel var skreven tidligere, men som han paany udgav med Anmerkninger ("Om Oeconomien, særdeles Norges") skriver han bl. a.: "For nærværende Tid er intet, som trykker Norge mere end den store Pengemangel. Mange Ting have stødt sammen for at frembringe den; thi en alene kunde Landet vel have overvundet. Dets Exporter have i nogle Aar enten aftaget, saasom Fiskerierne, eller og været i ringe Pris, som Kobberet, og Borderne eller Bræderne. Sølvet haver man bortført, og bortfører endnu, og skiller saaledes dette værdige Folk ved deres eget Sølv. Ved Extra-Skatten haver man forarmet Landet, som nødvendig maatte udtømmes ved bestandig at føres fra, og aldrig ind. Elendigheden er nu derfor saa stor, at udi Gudbrandsdalen, en af de frugtbareste Bygder, maa Almuen spise Barkebrød; for nogle Aar siden døde mange Mennesker af Hunger udi Aafjorden. I saadan Tilstand undsaa man sig dog ei ved hist og her at udpante en Mands eneste Gryde, Skindsæller, som de sover paa, Fiskergarn, hvormed de skal fortjene deres Føde, altsammen for at betale Extra-Skatten . . . ."

Det er den samme Opfatning af Forholdene i Norge, som vi kjender fra Trykkefrihedstidens Flyveskrifter, der gaar igjen i den Skildring, som den senere Statsminister Ernst Heinrich Schimmelmann fra en Reise i Norge i 1771 gav i Breve til sin Ven August Hennings og som tydelig vidner om, at han helt og holdent har sluttet sig til den Tankegang, som beherskede den norske Middelstand:

"De vil, at jeg skal tale med Dem om Norge, og jeg tilstaar, at man gjør mig en Tjeneste ved at stille saadanne Fordringer; thi hvad andet kan man beskjæftige sig med i Norge, end netop med Norge selv? De tillade mig først at sige Dem, at Deres Forestillinger om dette Land er sande Chimærer. O Himmel! hvor Virkeligheden, Ansigt til Ansigt med Illusionen, tager sig ydmyg ud! Intet Land er maaske mere miskjendt, ingen Nation mere ignoreret; det er et Folk, man maa reise paa Opdagelse for at lære at kjende, og hvorom man endnu fortæller os Eventyr. Men jeg maa tale med Dem om, hvad der beskjæftiger mig mest i dette Øieblik.

Jeg ved ikke, i Kraft af hvilken fatal Omstændighed det er blevet dette Lands Lod, at dets Rigdom har gjort det fattigt, og at Naturens Velsignelser har været det skjæbnesvangre.

Danmark, som — være sig af Mangel paa Mod eller paa Kræfter —, svækket og ødelagt Dag for Dag, ikke længer hos sig selv fandt noget, der mægtede at bringe det Hjælp, men som tilmed trykkedes af en overvældende Gjæld, har som eneste Hjælpekilde set hen til et Land, der — om end fattigt — ved sin Vindskibelighed erhvervede de Rigdomme, som Hovedstadens Luxus bortødslede til Bedste for Udlandet. Efter en lang Fredstid har man set sig nødsaget til at indføre nye Skattepaalæg og endelig skride til den grænsesløs ophobede Gjælds Afbetaling.

Ved Kornhandelen, ved Universitetet og Retsvæsenet, ved de ordinære Skatter og ved flere andre, mindre iøinefaldende Midler drog Danmark i Forveien til sig Broderparten af Handelsbalancen, der var Norge gunstig, Skattebyrden har man gjort lige. Men hvilket Forhold! Danmark betalte en Del af sine nye Skatter med Norges Sølv.

Snart efter nødtes man til at nedsætte de utaalelige Paalæg; lykkelige Omstændigheder, som da begunstigede dette Land, gav det imidlertid dengang de nødvendige Kræfter til at taale den Byrde, hvorunder det synes at segne i dette Øieblik.

Man havde bragt Trælasthandelen til den høieste Udvikling. Englænderne kom, efter en Krig, som havde beriget dem, strømmende til, overbydende hinanden for at skaffe sig denne Handelsvare. Kobberminerne glædede sig ved høie Priser, Fiskeriet var velsignet, og Afsætningen af Jernet gik let. Norge beholdt en meget stor Del af det Sølv, som dets Miner frembragte, Vexelkursen var det gunstig; Landets Indførselsartikler, Korn og Fedevarer, stod i jevne Priser. — Saadan var den Tilstand, hvorefter man har bedømt Norge. "Her ser man, lød det, hvad det har været, og netop saaledes staar det til endnu." Men dengang følte det alt sin Svækkelse og alle Ulykkerne, der optaarnede sig. Det første Stød, man har rettet imod det, var ved Vexelkursen. Danmarks Frelse krævede dens Nedsættelse, men det kunde ikke ske uden at skade Norge. De samme Varer, som havde kostet 136—140 Rdl., kostede nu ikke mere end 122—124 Rdl. De Handlende havde truffet deres Dispositioner med Kursen for Øie, og da de ikke længer kunde hente denne Fortjeneste fra Danmark, led Industrien derved. Englænderne kom ikke længer saa talrige for at hente deres Tømmer, og snart kunde de foreskrive istedenfor at modtage Vilkaarene. Nordmændene vilde for bestandig opretholde, hvad der kun var en øieblikkelig Svingning og skadede sig ved Konkurrancen. Kobberets Pris dalede snart, Fiskeriet slog næsten aldeles feil, paa samme Tid som Korn og Fedevarer steg. Alt syntes at sammensværge sig imod Norge.

Nye Udgifters Trængsel nødte til at udfinde nye Paalæg, til at beskatte Industrien og selve Skibsfarten, og til at overvælde Landet, som neppe udholdt Kampen imod saa bedrøvelige Omstændigheder.

Det er uden Tvivl disse Aarsager, som i Forening med mange andre har bidraget til den Svagheds- og fuldkomne Afkræftelses-Tilstand, der falder enhver i Øinene. Men jeg frygter for, at den samme Svaghed vil frembringe nye Ulykker, og at Norges nærværende Fattigdom vil lade det føle en Hungersnøds Ødelæggelser.

Jeg er ikke den eneste, som har disse Ængstelser. Hele Riget deler dem, og Skrækken tror jeg ikke er panisk. Men medens nogle, skræmmede af de høie Kornpriser, ikke tør indlade sig paa noget Foretagende, og andre savner de nødvendige Pengemidler, gjør de, som vilde kunne træde handlende op — paa Menneskenes sædvanlige Vis — ikke andet end snakkede. Der er intet at haabe fra Danmark. Intet er tristere end Norges Klima: en eneste Nat kan fordærve alting. Man hører meget almindelig sige, at Norge forrige Aar blev frelst ved en vidunderlig rig Høst, og uden Tvivl venter man endnu Mirakler i Aar til dets Frelse."

Sammenfatter man i en Sum de Fordringer, som vi af alt dette kan slutte i Norge og navnlig da af de "Christianiæ Raisonneurs", som Guldberg lod saa haant om, blev opstillede ligeoverfor Danmark og den herværende

Regjering, viser det sig, at disse fornemmelig gjaldt Oprettelsen af et Universitet, af en norsk Nationalbank og af et særligt norsk Landøkonomi- og Kommercekollegium. Af andre Klagemaal, som i Øieblikket var meget høilydte, kan især merkes de, som angik det trykkende Kornmonopol af 1735 og Extraskatten af 1764, hvortil ogsaa kommer forskjellige Foranstaltninger, hvorved man ansaa Norges Interesser og Fordel tilsidesatte for Danmarks.

Vi har set, hvorledes Struensees og Gunnerus's Bestræbelser for at skaffe Norge et eget Universitet faldt ud. Vi skal her i Korthed berøre, hvorledes Regjeringen stillede sig overfor de af Nordmændene udtalte Ønsker med Hensyn til Kornmonopolets og Extraskattens Afskaffelse.

Fra den sidste Halvdel af 1760-Aarene og Begyndelsen af Syttiaarene hører vi sterke Klagemaal over den i Norge overalt herskende Nød, som var bleven fremkaldt ved Misvæxt og Uaar, feilslagne Fiskerier og det som Følge heraf bevirkede Tryk paa Landets øvrige Næringsveie, der ogsaa led meget under indtrufne ugunstige Handelskonjunkturer. Under saadanne Forhold føltes Kornloven af 1735, hvorved hele det søndenfjeldske Norge var dømt til at tage sit Korn fra Danmark, som en sand Syndsstraf. Under uheldige Aaringer, som før havde rammet Norge, havde Regjeringen altid vist sig villig til at lette noget paa Lovens strenge Bestemmelser, der hyppig blev sat ud af Kraft for kortere eller længere Tid. Regjeringens gode Villie er al Agt og Ære værd; men tungvindt, som det hele Statsmaskineri dengang var, blev dens gode Hensigt ikke altid opnaaet, og vi hører derfor ikke sjelden Nordmændene insinuere, at det var først, naar der i Danmark ikke var mere Korn til Udførsel, at Nordmændene fik Lov til at hente Korn fra andre Steder. Der kan vistnok forekomme et og andet Træk, som turde synes at give Nordmændene Medhold i denne deres Antagelse; men paa den anden Side er det dog sikkert nok, at denne er urigtig og uretfærdig. Selv i ugunstigste Tilfælde lader Regjeringens Holdning sig forklare af dens Stræben efter at vise Ret og Skjel mod de danske Kornexportører, der under et altfor sterkt Tryk vilde have været udsatte for store Tab.

Under den i Norge i Begyndelsen af Syttiaarene herskende Dyrtid blev ved Forordning af 5te November 1770 Udførsel af Kornvarer fra Danmark og Norge indtil videre forbudt, og under 28de December s. A. blev Indførsel af fremmed Rug til Danmark og de to søndenfjeldske Stifter i Norge tilladt mod en Told af 15 Skilling pr. Tønde indtil Udgangen af Mai 1771. Denne Tilladelse blev under 6te Mai 1771 forlænget til Udgangen af September Maaned s. A. Inden denne endnu var udløbet, blev ved Plakat af 5te August 1771 tilladt Indførsel af alt fremmed Korn i Kongens Riger og Lande indtil 1ste Juli 1772 mod en Told af 15 Skilling paa Tønden, og ved Plakater af 19de November og 15de December 1772 udsattes der endog Præmier indtil Udgangen af Mai 1773 for Indførsel

af Kornvarer til norske Havne, især Kristianssand og Mandal, med indenrigske eller udenrigske Skibe, fra fremmede eller indenrigske Steder.

Under Struensees Styre var der imidlertid taget de indledende Skridt i Retning af at raade Bod paa den gamle uretfærdige og unaturlige Tingenes Tilstand, idet der under 26de December 1771 udkom en af G. C. Oeder udvirket Forordning, hvorved den frie Indførsel af fremmede Kornvarer for det søndenfjeldske Norges Vedkommende forlængedes til Udgangen af Aar 1780, i de første fem Aar mod en Told af 15 og senere, om en Forhøielse skulde anses fornøden, ikke over 30 Skilling pr. Tønde. Men det blev med dette Tilløb alene. Da der i 1773 i Danmark og Hertugdømmerne indtraf en rig Kornhøst, satte det Guldbergske Ministerium ved Forordning af 14de Marts 1774 Kornlovens Bestemmelser af 1735 atter i Kraft.

"Der gaves vel neppe nogen Regjering," siger Jakob Aall for en senere Tids Vedkommende i sit Hefteskrift Nutid og Fortid, "som viste mer Skaansomhed i Landets Beskatning end den danske." Denne Udtalelse gjælder ogsaa det Tidsrum, vi nu beskjæftiger os med, til Trods for, at Rigernes Finantsnød netop da tvang Regjeringen til at skride til de extraordinære Paalæg, der har kastet Skygge over Fredrik V's og Kristian VII's Styre.

Extraskatten af 1764 føltes overalt i Norge som en stor og overvættes trykkende Byrde, og det Misnøie, den vakte, slog ikke alene i 1764 ud i de tidligere omtalte Opløb, men affstedkom fra Tid til anden stærk Gjæring i Landet. Til Trods for, at der til Inddrivelse af Restancerne anvendtes Exekution, indkom disse dog ikke, idet Folk stiltiende kom overens om ikke at gjøre Bud paa det for Extraskatten udpantede Gods. I 1769, da Indtægterne af Norge beløb sig til 1,115,686 Rdl., løb Restancerne op til det betydelige Beløb af 478,457 Rdr. Den Stemning, som fremkaldtes ved Trykket af denne Skat, der jo kun skulde vare i nogle faa Aar, bevægede og omsider Regjeringen til at ophæve den for Norges Vedkommende ved Forordning af 14de November 1772*).

Til disse extraordinære Indtægter af Norge kan ogsaa føies den under 1764 paabudte Rangskat, der skulde dække Afgangen i de oprindelig beregnede Skattebeløb. Denne Rangskat er for Norges Vedkommende beregnet til at have udgjort 35621 Rdr. i 1772 og 44083 Rdr. i 1784, hvilke Tal dog neppe uden videre tør antages for rigtige.

Det siger imidlertid sig selv, at Afskaffelsen af et saadant Skattepaalæg ikke kunde finde Sted, uden at Byrden overførtes paa andre Hold, hvorfra den inden kortere eller længere Tid igjen maatte meddele sig til det hele Samfund. De extraordinære Skattepaalæg, som hidrører fra en følgende Tid, er dog alle af en saa ringe Betydning, at de ikke i nogen nævneværdig

*) Om de ved Extraskattens Ophævelse fremkaldte Forhold skal senere efter Karl af Hesfens Erindringer et enkelt Træk hidsættes.

Udstrækning kan have bidraget til at lette det Tryk, som hvilede paa Statens Finantsvæsen, og de er derhos saa faa, at de snart er opregnede.

Ved Forordning af 31te Mai 1781 blev en under 17de Januar 1773 for Danmark udfærdiget Bestemmelse om Ydelse af ¼ pCt. af de i faste Eiendomme udsatte Kapitaler ogsaa udstrakt til Norge, hvor den selvfølgelig ikke paa langt nær gjorde et saa ubehageligt Indtryk, som Extraskatten i sin Tid havde gjort. Medens denne Afgift i Danmark aarlig indbragte omtrent 116000 Rdr., løb den for Hertugdømmernes og Norges Vedkommende ikke op til mere end 65000 Rdr. tilsammen.

Hertil kan endnu lægges en ved Forordning af 27de November 1775 paabudt Forhøielse i Stempelpapir-Afgiften og en i 1779—1783 opkrævet Extraskat paa Varer og Skibe o. fl. Tilsammenlagt indbragte dog alt dette Statskassen ikke meget over et Par hundrede tusinde Rigsdalers Merindtægt om Aaret.

Hvad der havde foranlediget Paalæggelsen af Extraskatten af 1764, var som tidligere omtalt den dansk-norske Statsgjælds enorme Væxt under Fredrik V's Regjering, da den tilsidst udgjorde 20 Millioner Rdr. Foruden Hoffets Ødselhed og Pragtsyge, kostbar Administration af de udenlandske Anliggender, Overtagelsen af den Pløenske Gjæld, Bidragene til Fabrik- og Manufakturvæsenets Ophjælp og i Særdeleshed de kostbare Rustninger i Holsten var dette mislige Forhold ogsaa opstaaet derigjennem, at den dansk-norske Stat ikke længere trak Subsidier fra nogen Stormagt. Igjennem en større Del af Aarhundredet havde Danmark-Norge ved Traktater været knyttede til Frankrige, der i 1764, da den sidste udløb, skyldte Staten en Sum af 8,788,680 Livres, der kun sent kom ind; ja i Aarene 1768—1772 var ingensomhelst Afbetaling sket.

Det var imidlertid ikke blot i Statsindtægterne, denne Afgang skulde blive følelig, men den kom ogsaa til at øve sin Indflydelse paa hele det dansk-norske Finantsvæsen, idet Kurantbanken, hvorigjennem Inddragningen af Subsidiepengene foregik, blev indskrænket i sin Tilgang af rede Valuta og Sølv, som for disse blev opkjøbt i Hamburg, da Kongsbergs Sølvverks Afkastning ikke var tilstrækkelig for Behovet.

Men for Banken, for Statskassen og Statens Velfærd i det hele skulde de Transaktioner og Operationer, som Subsidiepengene havde foranlediget, efterhaanden faa en skjæbnesvanger Indflydelse. Til Forstaaelse heraf er det imidlertid nødvendigt at hidsætte en kort Oversigt over Bankens Virksomhed.

Den dansk-norske Stats første Bankinstitut, den saakaldte Kurantbank eller som den officielt ogsaa benævnes "Assignations-, Vexel- og Laanebanken," var ved Oktroi af 29de Oktober 1736, suppleret ved Forordning af 8de Marts 1737 tillagt særdeles betydelige Rettigheder og Begunstigelser og stilledes i et helt ud uafhængigt Forhold til Regjeringen. Den var et

privat Foretagende, grundlagt paa 1000 Aktier à 500 Rdr. Det Privilegium, som Bankens Interessenter fik, indeholdt ingensomhelst Tidsgrænse for Oktroiens Varighed, som saaledes maatte forudsættes at være udstrakt "auf ewige Zeiten". Lige saa lidet var der truffet nogensomhelst Bestemmelse om Forholdet mellem Bankens rede Beholdning og den Seddelmasse, som den maatte udstede, eller om dens absolute Størrelse.

Til Trods for disse Mangler var Banken i den første Tid en særdeles hensigtsmæssig og gavnlig Foranstaltning, der afhjalp et følt Savn og bidrog til "at beforbre Commercien og Manufakturerne." Denne Side af dens Opgave lettedes i ikke ringe Mon af den utilstrækkelige Cirkulation, der ved dens Oprettelse bestod, idet der ved Siden af Speciesværdien, hvortil Hovedberegningerne sluttede sig, cirkulerede Kroner, Slettedalere, Guldmynt og et Overmaal af Smaamynt, hvoraf en stedsevarende Agiotage foranledigedes. Udbyttet af Bankaktierne steg jevnt fra 1740, da det beløb sig til 6 pCt. eller 30 Rdr. pr. Aktie, til 1757, da det udgjorde 12 pCt. eller 60 Rdr. Den Seddelmasse, som var sat i Omløb, udgjorde 1739—41 ½ Million, 1742 ¾ Million og svingede 1743—57 mellem 1—2 Millioner; fra Begyndelsen af 1750 holdt den sig nær indpaa det sidstnævnte Beløb. Den Myntbeholdning, som havdes i Kasse, var sædvanlig liden, ca. 60,000 Rdr.; kun undtagelsesvis løb den op til 1 Million, som Tilfældet 2den Juni 1751 var. Seddelemissionen, der kun omfattede Noter paa 10, 20, 30, 40, 50 og 100 Rdr., var altsaa moderat, og Kursen holdt sig omtrent i Pari 122½ pCt. Kun en Gang var Banken for kortere Tid fritagen for at indløse sine Sedler mod Sølv. Paa Grund af en opstaaet Forskjel mellem "Vexel-Coursen fra Hamburg paa Kjøbenhavn og de rede Penge (Courant) mod Banco" erholdt Banken ved Forordning af 16de Oktober 1745 Fritagelse for i 6 Ugers Tid at indløse med Sølv sine Sedler, som imidlertid skulde være tvungent Betalingsmiddel, ligesom Udførsel af rede Penge i samme Tid skulde være forbudt. Disse Bestemmelser blev senere hen udstrakte for meget længere Tidsrum; men traadte i Marts 1747 atter ud af Kraft. Senere foregik Sølvvexlingen uafbrudt, indtil en Forordning af 6te Oktober 1757 igjen fritog Banken for Indløsning af Sedler, der skulde være tvungent Betalingsmiddel, og forbød Udførsel af Sølv; men ihvorvel denne Forordning ogsaa erklæredes for midlertidig, blev den dog aldrig igjen ophævet.

Denne Forordning var væsentlig grundet paa den Forlegenhed for rede Penge, hvori Banken stadig befandt sig, som Følge af, at Staten var bleven dens største Laantager.

I Begyndelsen foregik Bankens Udlaan til store og smaa uden Skilnad, naar blot Oktroiens og Reglementets Bestemmelser blev iagttagne. Men efterhaanden begyndte Bankkommissærerne, der tillige var Direktører for de store Kompagnier, at misbruge Banken til disses Fordel. Det var dog først

i 1758 — Aaret efter, at Sedlerne var blevne erklærede for tvungent Betalingsmiddel —, at Finantserne begyndte at optage Laan i Banken. Det nævnte Aar laantes 400,000 Rdr., og inden Udgangen af 1759 var Statskassens Gjæld til Banken allerede stegen til $1^1/_2$ Mill. eller til mere end Halvdelen af den udlaante Sum.

Men paa Grund af de heldige Handelskonjunkturer, som indtraf under Syvaarskrigen, havde Forordningen af 6te Oktober 1757 ingen Indflydelse paa Kursen. Denne, der i Begyndelsen af 1757 stod i 118, gik endnu samme Aar op til 110, ja forbedredes i de to nærmeste Aar endog til 107—108, men sank saa i August 1759 til 114, paa hvilket Standpunkt den holdt sig til Udgangen af April 1760.

Da nu Staten allerede havde laant mere af Banken, end den med sin snevre Organisation godt kunde klare, fandt man paa den Finantsoperation at forøge Bankens Grundfond, — "til Commerciens og andre nyttige Etablissements Beforderring," som det lød. Der var al Udsigt til, at det vilde gaa. En Aktie af nominelt Beløb 500 Rdr. stod da i 1250 Rdr., og Udbyttet havde i de sidste 8 Aar været 10 à 12 pCt. aarlig. Den 22de Marts 1760 udfærdiges der Forordning om Bankens Udvidelse. Grundfondet, der hidtil havde udgjort $^1/_2$ Million Rigsdaler, skulde nu forøges til 3 Millioner. De ældre Interessentere erholdt for hver gammel Aktie to nye, saa det oprindelige Indskud af $^1/_2$ Million regnedes for en hel Million; den virkelige Udvidelse, 2 Millioner, tilveiebragtes ved Tegningen af 4000 Aktier à 500 Rdr., som skulde indbetales i fem halvaarlige Terminer. For tillige at disponere over al rede Mynt fik Banken i 1762 Tilladelse til foruden de tidligere nævnte større Sedler at udstede 1-Rigsdalersedler, hvorhos det paabødes, at der i klingende Mynt ikke maatte betales af Banken mer end 1 Rdr. til hver Person.

Efter hvert som Indbetalingen paa de nye Aktier fandt Sted, udlaantes der til Finantserne i Aarene 1760—64 ialt omtrent 8 Mill. Rdr. Men Kursen gik paa Grund af flere Misligheder ned til 133, stundom endog 139 pCt., medens Mynt stod i 120—122 pCt. Efter hvert som Finantserne kunde afbetale paa sin Gjæld — i 1765 var der afbetalt omtrent $4^1/_4$ Mill. — gik Kursen op til 121.

Allerede strax efter Fredrik V's Død udkastede Schimmelmann, der som ovenfor oftere berørt havde hele Statens Finantsvæsen i sin Haand, Planen til at forandre Banken fra et privat Institut til Statsbank. For nu at forberede denne Overgang blev der under 20de Februar 1766 af Overskattedirektionen afsluttet en Overenskomst med Bankens Kommissærer, ifølge hvilken de 4 Millioner, som Statskassen ved Fredrik V's Død skyldte Banken, skulde være betalte inden Aaret 1772, medens Kommissærerne paa sin Side lovede, at Bankens Udlaan til Private ikke skulde overstige 3 Mill. Rdr., samt at Bankens Kapitalfond skulde indskrænkes fra 3 Mill.

til 600,000 Rdr., naar Statskassens Gjæld til Banken var bleven betalt. Ved Cirkulære af 10de Februar 1767 underrettede Kommissærerne saa Bankens Interessentskab om, at da Statskassens Gjæld til Banken inden kort Tid vilde blive betalt, og "det vilde blive en Umulighed paa anden Maade at bringe Bankens Udlaan saa høit, at deraf for Eierne af Aktierne kunde følge et fornøieligt Udbytte," fandt Kommissærerne det fornødent til 11te Marts s. A. at afbetale og paa Aktierne at afskrive 400 Rdr. pr. Aktie, og disse skulde Aktionærerne efter eget frit Valg enten faa udbetalt kontant eller udlagt i 4 pCt. kongelige Obligationer. Af disse 2,400,000 Rdr. blev 1,100,000 betalt kontant og 1,300,000 udlagt i Obligationer; men de øvrige 1,600,000 Rdr. blev aldrig betalte.

Efterat Bankens Virksomhed paa denne Vis var bleven indskrænket, optog Statskassen Aar for Aar nye Laan, saa Gjælden ved Udgangen af 1772 løb op til 5 Millioner Rdr. Derimod paasaa Overskattedirektionen med stor Omhu, at Udlaanet til Private ikke oversteg 3 Millioner Rdr.

Saasnart de 400 Rdr. var afskrevne, blev Bankaktierne ombyttede med nye, der løb paa 100 Rdr., og hvoraf der svaredes 15—16 Rdr. aarligt Udbytte. De noteredes paa Kjøbenhavns Børs 1773 efter en Pris af 312—320 Rdr.

Kursen holdt sig 1766—68 i $121\frac{1}{2}$ à 123 pCt., men svingede 1768—72 mellem 127 og 132 pCt. Ved Udgangen af 1772 stod den i 129 pCt. Seddelmassen var paa det sidstnævnte Tidspunkt 5700000 Rdr., hvoraf dog 1300000 ikke var i Omløb; den kontante Myntbeholdning, som havdes i Kasse, var 83500 Rdr. Til Statskassen var udlaant 5 Millioner, hvoraf der dog kun forrentedes 3700000; til Private var udlaant 2800000 Rdr.

Nu skred man til at overtage Banken for Statskassens Regning. Ved Reskript af 11te Marts 1773 tilbødes der Bankens Aktionærer for hver Aktie (à 100 Rdr.) en kongelig 5 pCt. Obligation paa 350 Rdr., et Tilbud, som blev antaget, hvorhos Interessenterne fik Udbyttet til 11te Marts 1773 udbetalt med 16 pCt. Bankens resterende Grundfond, der udgjorde 600000 Rdr., betaltes altsaa med 2100000 Rdr. For de ældste Aktionærers Vedkommende stillede Forholdet sig saaledes ikke ugunstigt, idet de foruden sit oprindelige Indskud havde faaet et aarligt Udbytte, der havde varieret mellem 6 og 16 pCt. Den Fordel, som Statskassen herved skulde have vundet, og som er anslaaet til 5300000 Rdr., kan dog ikke have været stor ved selve Overtagelsen af Banken. Det var først ved den senere Statsbankerot, at Staten tjente.*)

Under de her omtalte Forhandlinger ytrede den norske Forretningsverden Tendenser til at ville emancipere sig fra den danske, idet den ved at udfolde ufortrødne Bestræbelser for at faa oprettet egen norsk Bank gjorde Forsøg paa at oparbeide sig sine egne Veie.

*) Benyttet er: S. C. Andersen, Om Bank- og Pengevæsenet, Chr.a 1882.

I Slutningen af 1750-Aarene var der bleven indbragt et Forslag for Rentekammeret om, at der for Norge skulde oprettes en "Assistentsbank", der skulde sættes i Forbindelse med et Livrenteselskab, hvis Kapital skulde indflyde i Banken, til hvilken Staten desuden skulde afgive Halvparten af det Sølv, som myntedes paa Kongsberg mod at erholde Sedler. Bankens Formaal skulde være at afhjælpe den i Norge herskende Laanetrang, der var Skyld i, at Handel, Manufakturer, Fabriker, Fiskerier og Landbrug laa nede. En almindelig Brandassurancekasse skulde oprettes for det hele Land, og paa de i denne forsikrede Huse skulde Banken kunne udlaane tre Fjerdedele af Brandtaxten. Disse Laan, der skulde ydes for et Aar ad Gangen, skulde forrentes med 3 pCt. aarlig.

Dette Forslag blev dog ikke taget til Følge. Men da der i 1760 som nys omtalt blev bragt paa Bane at udvide Kurantbankens Virksomhed med Udstedelsen af 4000 nye Aktier, hvoraf det forbeholdtes Nordmændene at tegne noget over Fjerdeparten (553 Aktier), benyttede de norske Aktietegnere Leiligheden til at gjøre et Forsøg paa at faa oprettet en Filialbank ("Auxiliair- eller Neben-Banqve") i Norge. Paa de norske Interessenters Vegne indgaves der da af de ansete kristianiensiske Handelshuse Christian Ancher og Collett & Leuch i Juni Maaned Andragender til Kongen derom, hvori de gjorde nøie Rede for, hvorledes de havde tænkt sig dette Institut indrettet, og hvilken Betydning det vilde have for at afhjælpe den i Norge herskende Pengemangel, der fornemmelig var opstaaet ved de for Trælasthandel og Skibsfart trykkende Vilkaar, som Krigen mellem England og Frankrige havde foraarsaget. De udtalte derhos, at en saadan Bank vilde virke meget til Ophjælp af Landets Manufakturer og Næringsveie samt navnlig raade Bod paa de uheldige Handelskonjunkturer, saa at Kjøbmændene ikke af Pengemangel skulde være nødsagede til "at forspilde Rigets vigtige og altid gjældende Effekter". Disse Forestillinger synes fra først af at være faldne i god Jord. Ialfald stillede Grev Moltke og Kurantbankens Direktion sig ikke ugunstig overfor Forslaget. Der blev nemlig givet Tilsagn om, at der i Kristiania skulde blive deponeret en Kapital, svarende til det dobbelte af det i Norge tegnede Aktiebeløb, og denne skulde stilles under Administration af visse dertil opnævnte og paa Stedet bosatte Mænd og anvendes til Udlaan i Norge i Overensstemmelse med de for Kurantbanken gjældende Regler. Det gik nok saa traatt med Aktietegningen i Norge, idet kun lidt mere end det halve Antal af de afholdte Aktier blev taget. Ikke desmindre fastholdt Bankbestyrelsen det Tilbud, den havde gjort; dog blev den for Norge disponible Kapital nedsat til det samme Beløb, som der var tegnet Aktier for. Men nu vilde Nordmændene have nærmere Rede paa Filialbankens Fond, om det skulde bestaa udelukkende i Sedler eller for en Del i Kurant; i Tilfælde af, "at dette Riges Kapital skulde forøges alene med flere Banco-Billets," heder det i en af de repræsenterende Handelshuses

Forestillinger, "saa vilde sligt uden Tvivl blive til Præjudice for Neben-Banqvens Kredit . . . , saasom de Fleste vilde anse saadant for den allersidste Ressource, man var nødsaget at fly hen til i et for Penge ganske blottet Rige". I Særdeleshed fandt man Betænkeligheder ved at antage Bankens Tilbud om enkelte Rigsdalersedler, der som det synes, skulde afløse den cirkulerende Kurantmynt. Der krævedes ogsaa Redegjørelse i enkelte andre Punkter om Bankens Virksomhed og Stilling. Men nogen saadan Forklaring vilde Direktionen ikke afgive; den lod sig forlyde med, at den ikke havde nogen Vanskelighed for at faa afsat Aktierne i Kjøbenhavn, og vilde Normændene være med, saa fik de tage Vilkaarene, som de bødes: Banken søgte ialfald ikke Aktionærer i Norge ved at oprette en særskilt Indretning for dette Land. Fra norsk Side formuleredes nu Fordringerne derhen, at en Filialbank for Norge, der skulde svare til sin Hensigt, krævede en disponibel Kapital i Kontanter og Sedler, svarende til det dobbelte af det i Norge tegnede Aktiebeløb. Men herpaa erklærede Direktionen, at den hverken kunde eller vilde indlade sig, og det hele Bankprojekt faldt derfor hen.

Under Trykkefrihedsperioden kom den norske Banksag imidlertid atter paa Bane, idet Nationens Ønsker i denne Henseende blev baarne frem i flere af de Brochurer, som da saa Lyset. Under 27de November 1770 indgik Borgerskabet i Kristiania og Drammen til Regjeringen med Andragende om, at der maatte oprettes en Nationalbank og et Økonomi- og Kommerce-kollegium for Norge. Banken skulde oprettes ved frivillig Subskription med et Fond af 500000 Rdr. kurant Sølv, hvoraf dog foreløbig kun 25 pCt. skulde indbetales. Banken skulde have Ret til at udstede 3 Rdr. Sedler for hver Rdr. Sølv, der havdes i Kasse, og være forpligtet til stedse paa Anfordring at indløse sine Sedler med Sølv, en Forpligtelse, hvorfor Kjøbenhavner-Banken dengang allerede i 13 Aar havde været fritaget. Forøvrigt skulde den norske Nationalbank have den samme Oktroi som det nævnte Institut. Det var altsaa kun en Tilladelse, man forlangte, til med egne Kræfter at reise Banken. Hvad Ansøgningens anden Post, Oprettelsen af et Landøkonomi- og Kommercekollegium angaar, skulde dettes Medlemmer "udtages af de erfarneste og mest oplyste Borgere i Staten, under Præsidio af Rigets Statholder", og "fra dette Collegio" — heder det videre — "kunde Deres Maj. immediate eller gjennem sine relative Departements indhente de praktiske Oplysninger, der staa i saa nøie Forbund med den høiere Theori, som bestemmer Rigets Lyksalighed". I Forbindelse hermed udtales der tillige, at dette Kollegium kunde træde i Stedet for General-Forstamtet, "som just har været indrettet til Økonomi-Kollegium under et andet synonyme Navn og som med er physice uden Virksomhed."

Det lader til, at Struensee har stillet sig ret gunstig overfor disse af Nordmændene udtalte Ønsker. I en Skrivelse til Bankdirektionen af 28de Mai 1771, hvori der af Kongen fremsættes Forslag om Oprettelsen af en Species-

bank i Kjøbenhavn, tales der nemlig ogsaa om, at der ogsaa i Altona og Norge burde anlægges en "Specie- og Kurantbank". Allerede under 14de Januar 1771 var det af Nordmændene forhadte Generalforstamt bleven ophævet.

Men mod Oprettelsen af en Bank i Norge erklærede Bankdirektionen sig paa det bestemteste i en Betænkning, dateret 15de Juni 1771, der blev bifaldt paa en Generalforsamling af Interessenterne; derimod udtales der at det "holdes mere raadeligt, at visse Bibanker i de fornemste Handels-, steder i Norge, saasom Kristiania, Bergen og Throndhjem, formedelst adskillige Kommissionærer, hvortil de anseligste og paalideligste Kjøbmænd maatte vælges, blev anlagte." Men hermed faldt Sagen hen.

Efterat det Guldbergske Ministerium var kommen til Magten blev Andragendet om særlig norsk Bank atter fornyet, idet Kristianias og Drammens Handelsstand under 22de December 1772 paany indgik med Forestillinger derom. I disse betoner Ansøgerne, at de Laan, som i Norge optoges i den kjøbenhavnske Bank var høist ubetydelige, og at denne ikke øvede den mindste Indflydelse paa Rørelserne der. Andragendet, der var dikteret af de trykkede Handels- og Søfartsforhold i Forbindelse med Misvæxt og Dyrtid, blev anbefalet af Stiftamtmand Otto Diderik von Grambow paa en Maade, som hverken gjorde fra eller til, idet hans Udtalelse alene gik ud paa, at alt, hvad der var anført af Nød og Trang i Norge, havde sin fuldkomne Rigtighed; men om Banken var det rette Botemiddel, derom vilde han ingen Mening have. Hermed døde da ogsaa alle Forsøg paa ad officiel Vei at skaffe Norge en Bank hen for først henimod Unionstidens Ophør atter at vaagne til Live. I Pressen kom Ønsket derimod stadig tilorde*).

Under Struensees Styre havde Nordmændene forholdt sig kjølige overfor alle hans Tilløb til Reformer, som ikke forekom dem omfattende nok, og derhos havde han saaret deres nationale Følelser i høi Grad ved at afskedige den almindelig afholdte Statholder Jakob Benzon. Man saa i dette Skridt et Forsøg paa at paatrykke Norge et fuldstændigt Provinspræg, og Harmen herover var saa meget sterkere, som Benzon ved alle Leiligheder havde vist, hvor inderlig Landets Ve og Vel laa ham paa Hjerte. Ogsaa ved en tidligere Leilighed havde denne velvillige Stemning overfor Statholderen faaet et smukt Udtryk. Da det i 1766 rygtedes, at Kongens Svoger Prins Karl af Hessen var bleven udnævnt til Statholder og Vicekonge i Norge, modtoges Efterretningen herom med mange Indsigelser, og da Regjeringen saa, hvor nødig Befolkningen vilde give Slip paa Benzon, fandt den det rettest at føie den.

Benzon var imidlertid fjernet, og det Guldbergske Ministerium faldt ikke et Øieblik paa at gjenindsætte ham. Men da den indsaa, at Gjæringen

*) Meddelelser fra det norske Rigsarkiv I, 434 fgg.

i Norge, — at Matrosernes og Fodgardisternes Revolte blev sat i Forbindelse med den, er rimeligt nok — og forskjellige udenrigske Forhold, som nedenfor skal berøres, krævede kraftige Foranstaltninger, blev det paany besluttet, at Prins Karl af Hessen skulde drage herop, og i dette Øiemed blev han under 15de Oktober 1772 udnævnt til kommanderende General i Norge. Denne sin Stilling beholdt Prinsen lige til 1814, ihvorvel han i denne lange Tid kun nogle faa Gange kom herhen, men sædvanlig residerede paa Gottorp Slot.

Da Prinsen af Hessen i November Maaned kom til Kristiania, havde han dannet sig overdrevne Forestillinger om det Misnøie, som herskede hertillands, og den Skildring, han i sine i 1861 udkomne Memoirer*) giver af den herskende Stemning, er snarere et Udtryk for hans egne forudfattede Meninger end en Fremstilling af de virkelige Forhold. "Aviserne i Kristiania drøftede allerede det Spørgsmaal, om ikke Norge skulde være lykkeligere, naar det var forenet med Sverige," paastaar han. Da hans Ansættelse i Norge kom paa Bane i Statsraadet, udtalte v. Osten, at hvis Prinsen kom derop, saa vilde han opkaste sig til Konge, og det Ordskifte, som denne Ytring havde fremkaldt, var da endt med, at Admiral Rømeling havde erklæret lige ud: "Nu vel, det er alletider bedre for Danmark, at det sker, end at Gustav III tager det." Man vil dog ved at gjennemblade de norske Aviser fra den Tid snart komme til det Resultat, at Prinsens Udsagn ikke er overensstemmende med Sandheden, og man har derfor heller ingensomhelst Garanti for Paalideligheden af det Ordskifte, som de norske Forhold skulde have foranlediget i Statsraadet. Men paa den anden Side tør man dog neppe paastaa, at hans dristige Formeninger skulde være grebne helt ud af Luften.

Det var dog ingen Hemmelighed, at Gustav III alt fra sine Kronprinsdage af havde næret Planer om en Forening mellem Sverige og Norge, og han havde allerede paa denne Tid havt Folk inde i Norge for at undersøge Stemninger og Forhold i Paavente af, at Omstændighederne snart skulde tillade ham at gribe ind. Om Sommeren 1770 havde saaledes Landshøvdingen i Nerike og Vermland, Friherre Johan Abraham Hamilton, bereist Landet i dette Øiemed, og denne, der havde knyttet Forbindelser med civile og militære Embedsmænd samt Forretningsfolk, havde indberettet, at Nationen i Almindelighed var misfornøiet med Regjeringen og dens hele Styre. Usandsynligt er det ikke, at den svenske Regjering ogsaa ved dette Tidspunkt har havt Emissærer her i Landet for at puste til det herskende Misnøie i Lighed med, hvad der hyppig havde fundet Sted allerede for Decennier tilbage, og muligens har Hamilton været et Slags Hovedmand for disse. I 1772 indberetter nemlig den dansk-norske Minister i Stockholm, at Friherre Hamilton fremdeles var beskjæftiget med at bearbeide Stemningen i Norge og at han

*) Af disse findes der nu en iaar (1893) udkommet, af Kammerherre C. J. Anker besørget fortrinlig Oversættelse.

ialt havde gjort fire Reiser herhen. Derhos hed det, at norske Misfornøiede havde besøgt ham i Nerike, blandt dem den i 1772 paa Grund af Kassemangel afskedigede Stiftamtmand i Kristiania Kaspar Herman v. Storm*). Om Høsten 1772 skulde efter hvad Rygtet fortalte ogsaa nogle norske Bønder have været paa Ekolsund, hvor Gustav III holdt Hof; men hvad Hensigten med deres Besøg havde været, vidste man ikke. En anden Nordmand, hvis Færd ogsaa var Gjenstand for Mistanke, var den senere bekjendte Karsten Anker, der paa Kristianias Grossereres Vegne opholdt sig i Stockholm for at underhandle om Flødningsfrihed for norsk Tømmer paa Klarelven, dengang Gustav III foretog sit Statskup. Han fik efter dette af sin Regjering Tilhold om strax at reise hjem.

Den 19de August 1772 havde Gustav III nemlig kuldkastet Sveriges Forfatning, og "Frihedstiden" med dens Partirivninger var tilende.

Umiddelbart efter Adolf Fredriks Død var de svenske Stænder blevne sammenkaldte. Ved Valgene, hvorunder Bestikkelser anvendtes i en ikke ringe Maalestok, lykkedes det at skaffe Huepartiet Overvægt, skjønt denne dog ikke var saa stor, som den paa Rigsdagen i 1765 havde været. Men paa sidste Rigsdag havde Hattepartiet ogsaa baaret sig meget uheldigt ad. Medens Partierne i forskjellige Skjærmydsler umiddelbart efter Rigsdagens Sammentræden maalte Kræfter, søgte Kongen ved at hæve sig over Partierne at indtage et mæglende Standpunkt, og takket være den Holdning, som Struensee havde indtaget overfor Sveriges indre Politik og som havde berøvet England og Rusland Midlerne til at støtte Huerne, lykkedes det ham at bringe Enighed tilveie. Men denne var dog blot tilsyneladende. Inden Partierne opstod der nemlig nu en Standssplid, som hidtil havde været holdt nede af de storpolitiske Interesser overfor Udlandet, og af Frygt for de uadelige Stænders Overmagt kastede Adelen sig nu i Hoffets Arme. Det svenske Folk var i Virkeligheden under Partiernes Tvistigheder bleven stemt for Tilveiebringelsen af mere rolige Tilstande inden Landet. Gustav III støttede sig da ogsaa til det, idet han i Spidsen for en Skare Officerer den 19de August foretog den Revolution, der utvivlsomt reddede Sverige fra at dele Polens Skjæbne.

Tidspunktet for Gustav III's Statskup var heldigt valgt, idet de store Magter just var optagne med det polske og det tyrkiske Spørgsmaal, og

*) Kaspar Herman von Storm var en Ætling af den Arvid Kristian v. Storm, der 1674 flygtede til Norge, efterat han paa en Kneipe i Stockholm havde taget Digteren Lucidor af Dage. Stiftamtmand Storm, der var en lærd og fint dannet Mand, havde i Kristiania levet paa kostbar Fod og havde bl. a. opført den nuværende Krigsskoles Bygning samt Oslo Ladegaard, hvis Kjeldere dog utvivlsomt hidrører fra Middelalderen. Han eiede et Bibliothek paa 10000 Bind. Hans Datter blev Moder til Johan Kaspar Herman Wedel-Jarlsberg, Norges senere Statholder, der er opkaldt efter denne sin Morfader.

baade de Trusler, som Ruslands Katharina II og Preussens Fredrik II slog om sig med, kunde Gustav derfor tage med Ro, til Trods for at Keiserinden ved Rustninger søgte at give sine Forestillinger Eftertryk. Den danske Regjering truede ikke; men den havde dog al Grund til at tro, at Gustav III ikke vilde lade det bero med Statskupet alene. Den ansaa det nemlig i den sidste Halvdel af Aaret 1772 for i høi Grad sandsynligt, at Gustav III med det første vilde friste et Angreb paa Norge, og den fandt det derfor raadeligst at lade General Huth træffe Forberedelser til at tage imod ham. Disse Rustninger, der fra svensk Side betragtedes som aldeles umotiverede, foranledigede den svenske Konge til om Høsten 1772 at foretage en Reise til den norske Grænse for at undersøge Sagens sande Sammenhæng. Denne Reise foregik under Paaskud af, at det kun var den sædvanlige Eriksgata, som de svenske Konger pleiede at foretage umiddelbart efter Kroningen. Snart blev Rygterne om de norske Rustninger i den Grad foruroligende, at Befolkningen i de svenske Grænselandskaber i sin Skræk flygtede til det indre af Landet. Som Følge heraf fandt Gustav III det fornødent at udfærdige Ordre til forskjellige Regimenter om at holde sig rede til at møde det forventede Angreb. Men da han fremfor alt ønskede, at Freden i Norden skulde bevares, søgte han først at komme i Forstaaelse med det dansk-norske Hof, og hans Minister i Kjøbenhavn fik Paalæg om at afgive en Erklæring saavel for dette som for de fremmede Gesandter, at han ikke tænkte paa at angribe Danmark, men det var den dansk-norske Regjering, som udæskede ham ved at foretage Rustninger, under Paaskud af, at han søgte at faa istand en Reisning i Norge, — et Paaskud, der efter hans Forsikring var lige saa usandt som uretfærdigt.

Ved Gustav III's Reise i Grænselandskaberne indtraf der heller ikke noget, som tydede paa, at han omgikkes med omfattende Planer til Erobringer af Norge, og hans hele Optræden overfor Prinsen af Hessen, som han satte Stevne ved Svinesund, for at de kunde fornye sit gamle Bekjendtskab, skulde ogsaa vise, hvor fredelige hans Hensigter var. Men Prinsen af Hessen indfandt sig ikke til det foreslaaede Møde. Derimod sendte han en Kaptein Wilster til Kongen for at frembære hans Undskyldning for, at han ikke kunde komme, hvorhos han skulde foreslaa, at Tropperne paa begge Sider skulde være hjemsendte til en bestemt Tid. Endelig skulde han føre Klagemaal over en Brukspatron Hofjunker Løvenhjelm i Vermland som den, der især søgte at opvigle Nordmændene.*) Wilster fandt, at den svenske

*) Denne Løvenhjelm havde, efter hvad Prins Karl af Hessen umiddelbart efter sit Komme til Norge spurgte, blandt flere norske Officerer uddelt Opraab om, at de paa en bestemt Dag skulde samle sine Tropper og udraabe Gustav III til Landets Konge. Flere af disse Opraab var komne General Huth i Hænde, og denne havde overleveret dem til en af den svenske Konges Adjutanter, for at denne kunde bringe sin Herre dem.

Om Løvenhjelms Færd haves der ogsaa en samtidig Beretning af en unævnt norsk Officer, til hvem han henvendte sig om at faa sig Meddelelse tilstillet om alt, hvad

Konge, der havde faaet et beroligende Svar fra Danmark, allerede sendte de til Grænsen kommanderede Tropper hjem til deres Bosteder. Paa Forespørgselen, om man ønskede, at de norske Tropper blev trukne bort, blev der svaret, at i saa Henseende fik Prinsen af Hessen gjøre, ganske som han vilde; den svenske Konge havde Kongen af Danmarks Ord, og det var ham nok til at nedslaa enhver Mistanke. Alt dette hørtes og saa jo meget fredeligt ud; men saa aldeles rene var Kong Gustavs Hensigter overfor Norge dog ikke. Blandt hans efterladte Papirer findes der nemlig en Række Betragtninger over Sverige og Norge, som han opsatte i August Maaned 1772, og i disse dvæler han med synligt Velbehag ved det længe tilbagetrængte, men intense Had, som Nordmændene skulde nære mod Danskerne, hvis Aag de kun stundede efter at afryste, og han mener, at der til at gjenoprette Norges gamle Frihed kun behøvedes en Mand, "som var djærv nok til at paabegynde og duelig nok til at gjennemdrive en Revolution." Hans Hensigt med Erhvervelsen af Norge var, efter hvad han i disse sine Betragtninger nærmere udvikler, ingen anden end herigjennem at sikre sig en Position i det svenske Folks Gunst, som kunde nedslaa den Misfornøielse, som hans Statskup utvivlsomt paa mange Hold vilde vække. Men den Reisning, som han havde gjort Regning paa skulde foregaa i Norge, fandt ikke Sted, og da de forskjellige Rustninger, han i Stilhed havde truffet, havde fremkaldt Modrustninger i Norge, fandt han det raadeligst at antage den uskyldig forurettedes Mine, og forøvrigt se Tiden an. Sine Planer til at tilveiebringe en Forening mellem Sverige og Norge opgav Kong Gustav imidlertid ikke, skjønt der skulde hengaa flere Aar, før de blev gjenoptagne.

Den dansk-norske Regjering var imidlertid allerede ved Aarets Udgang bleven befriet for sin Frygt for, at de svenske Intriger skulde fremkalde en Reisning i Norge. Den kunde da fra alle Landets Prædikestole lade oplæse en kongl. Kundgjørelse, hvori det bl. a. heder: "Det er med yderste Misfornøielse og Foragt, at Hs. Majt. har erfaret de for de brave norske Undersaatters Troskab og Hengivenhed fornærmelige Rygter, som visse fremmede imod Staten og dem selv ildesindede havde indført i fremmede Aviser og ellers paa mange andre Maader søgt at udsprede, da Hs. Majt. er overbevist om, at hans kjære norske Folk er villigt til at besegle med deres Blod den Troskab, de have svoret ham og hans Arvehus."

Prins Karl af Hessen stod, da det led mod hans Livs Aften, i den faste Tro, at det var ham, som ved sit Komme til Norge havde reddet Norge for den oldenborgske Kongeslægt, og denne Opfatning tør maaske være bleven ham bibragt ved, hvad han hørte og saa paa den Rundreise, han under sit Ophold foretog omkring i Landet. Det er vel muligt, at Prinsens Elsk-

der forefaldt i den norske Hær, hvorhos han stillede denne i Udsigt at forfremmes til Oberst, ifald han vilde paatage sig at arbeide for den svenske Konges Sag blandt Kammerater og Landsmænd.

værdighed og Imødekommenhed har gjort sit; men paa den anden Side kan det dog anses for givet, at Regjeringens Eftergivenhed overfor forskjellige af de Krav, som vaktes ved den Nød, hvori Landet var stedt, meget mere bidrog til at fremkalde en loyalere Stemning hos Folket i Almindelighed, om det end ikke lykkedes at gjøre alle tillags f. Ex. med Forordningen om Extraskattens Ophævelse.

"Blandt andre Velgjerninger, man havde vist samtidig med, at man sendte mig til Norge," heder det i Prinsens Memoirer, "var Kopskattens Afskaffelse; men det varede en Stund, inden jeg forstod, at det var mange, som var misfornøiede med denne kongelige Naadesbevisning. Ved at søge tilbunds i Tingen, fandt jeg ud, at Fogderne og andre kongelige Embedsmænd havde vist sig ligesaa strenge mod de fattige som slappe mod de rige. For de sidstnævnte udredede de selv Kopskatten, som de rige altsaa kom til at skylde dem. Disse lod nu Bønderne i Stedet for at betale Skatten levere Høns, Ved, Korn m. m. Gjælden blev saaledes større og større, og da Kopskatten afskaffedes og Kongen tillige eftergav Restancerne, holdt Bønderne — i den Tro, at deres Gjæld var til Kongen — op at betale. Fogderne turde ikke beklage sig herover til Rentekammeret; thi de havde betalt for de velhavende Bønder, uden at disse vidste noget derom. De stakkels Fogder blev altsaa Ofre for sine Spekulationer, hvilket man morede sig meget over."

Det er forøvrigt besynderligt nok, at Prinsen af Hessen kunde falde paa den Tanke, at Nordmændene skulde have ønsket ham til Konge. Den Hyldest, som fra Befolkningens Side blev ham tildel, var hverken større eller mindre, end man kan vente at finde i denne Loyalitetens Tidsalder. Snarest fandt man dog, at han var Landet en altfor dyr Gjæst, og de gode Borgere af Kristiania, som med slet dulgt Misfornøielse saa, hvorledes han indrettede sig paa deres Bekostning, drog tilvisse et dybt Tilfredshedens Suk, da han i April 1773 atter forlod Landet*).

Det var vistnok Prinsens Mening, at han ikke saa snart skulde komme tilbage til Norge. Men allerede et Par Maaneder efter var han her igjen og ledsagedes da af sin Gemalinde, Kristian VII's Søster. Man har sat dette Prinsens Besøg i Forbindelse med Stemplinger mod Juliane Marie og Arveprins Fredrik, som han skulde have indladt sig paa, og Fyrsteparrets Ophold her skulde derfor have været et Slags midlertidig Forvisning**). Under Sommeropholdet her bereistes Landet indtil Throndhjem; overalt, hvor det kom, ydede Befolkningen det sin varme Hyldest. Kun i Kristiania forholdt man sig kold, og den Stas, man her gjorde af Prinseparret, var

*) Forskjellige interessante Enkeltheder fra Prinsens Ophold i Kristiania 1772—73 er meddelte i Professor Daaes fortrinlige Skildring af "Det gamle Christiania", S. 216 fg.

**) Prinsen fremstiller i sine Erindringer den Unaade, hvori han var falden, i meget eufemistiske Udtryk.

meget liden. Over Midten af September Maaned begav det sig tilbage til Gottorp.

Ledelsen af den dansk-norske Stats Udenrigspolitik overtoges i April 1773 af Andreas Peter Bernstorff, en Brodersøn af den ældre Greve Bernstorff. Denne var født i Hannover 28de August 1735 og var efter at have studeret ved forskjellige Universiteter i Tyskland i 1759 traadt i dansk Statstjeneste, hvor han allerede havde beklædt flere indflydelsesrige Stillinger, da han ved Farbroderens Fald ogsaa kom i Unaade og trak sig tilbage. Da Struensee var styrtet, kom han i 1772 til Kjøbenhavn i et privat Anliggende; han fik da saa mange Opfordringer til atter at indtræde i den dansk-norske Tjeneste, at han tilsidst gav efter. I Slutningen af 1772 blev han første Deputeret i Finanskollegiet, Økonomi- og Kommercekollegiet samt i Bergverksdirektoriet, og ihvorvel hans Gjerning her ikke egentlig kan siges at betegne noget Fremskridt, er der dog ved flere af hans Foretagender meget, som tyder i Retning af den kommende Tids Reformer. Men det var dog først ved Overtagelsen af det dansk-norske Udenrigsministerium, han fandt sit rette Virkefelt. Som Udenrigsminister kom han tillige til at tage Sæde i Geheimestatsraadet.

Det var paa et vigtigt Tidspunkt, Bernstorff indtraadte i Regjeringen. A. S. v. Osten var nys før bleven afskediget som Udenrigsminister, bl. a. af den Grund, at han var ilde likt i St. Petersburg, og Schack-Rathlou havde derefter i nogle Ugers Tid ledet de udenrigske Sager, hvis Hovedmoment var de gjenoptagne Mageskifteforhandlinger med Rusland. I disse kom der nu ny Fart, efterat det længe havde set ud til, at det ikke vilde nytte at forsøge at komme til Endskab med disse, før Katharina II havde faaet Fred med Tyrkiet, hvormed hun just laa i Krig. Men da der var lange Udsigter til det, og det lod til, at den dansk-norske Stat vilde søge at slippe ud af Ruslands Ledebaand, maatte Keiserinden bekvemme sig til at gaa ind paa disse Forhandlinger, idet hun dog herunder havde for Øie at faa den dansk-norske Stat knyttet endnu nøiere til den russiske Politik, end den allerede ved Alliancerne af 1765 og 1769 var. Det var da nærmest Forholdene i Sverige, saaledes som de i den allersidste Tid havde udviklet sig, hun fornemmelig maatte tage Sigte paa. Forhandlingerne gjenoptoges i St. Petersburg i April Maaned 1773. Den $\frac{21.\ \text{Mai}}{1.\ \text{Juni}}$ 1773 afsluttedes i Tsarskoje Selo Mageskiftetraktaten, der paa det nærmeste gjentog Bestemmelserne i den foreløbige Traktat af 1767, og som gik ud paa, at Storfyrst Paul afstod til Kongen af Danmark sine holstenske Besiddelser mod til Vederlag at erholde Oldenburg og Delmenhorst; dog skulde han ikke selv beholde disse Lande, men afstaa dem til en Slægtning af Ættens yngre Linie. Den $\frac{1.}{12.}$ August næstefter blev der i Petersburg undertegnet et nyt hemmeligt Forsvarsforbund mellem Rusland og Danmark-Norge. I dette

træffes der først Aftale om de fælles Forsvarsanstalter, som særlig maatte blive at foretage overfor et Angreb fra svensk Side. Hvis den angribende Magt, heder det, var Nabo til den af de allierede, som ikke var angrebet, skulde den sidstes Hjælp efter Aftale forandres til en Diversion; Hjælpekorpsernes Størrelse blev for Danmark-Norges Vedkommende bestemt til 12,000 Mand og 15 Krigsskibe, for Ruslands til 20,000 Mand og 10 Krigsskibe. Men i Tilfælde af, at Angrebet kom fra Sverige, skulde den ikke angrebne Part selv deltage i Krigen som partie principale. Til Hoveddokumentet var føiet en hemmelig Tillægsbestemmelse, hvori de tvende Hoffer aftalte de Forholdsregler, som den svenske Konges voldsomme Foretagende af 19. August 1772 (Statskupet) krævede. De erkjendte heri, at Vilkaarene for Forbundet af 1769 allerede var indtraadte, og de skulde som Følge heraf med Kraft fortsætte sine Rustninger til Lands og Søs, men oppebie det beleilige Dieblik, som maatte frembyde sig, naar t. Ex. Freden med Tyrkiet var sluttet. Man skulde da komme overens om de Foranstaltninger, som udkrævedes til Gjenoprettelsen af Sveriges gamle Forfatning. Udgifterne, som hertil medgik, skulde hver af de allierede Magter bestride med en Halvpart. Hermed var da det politiske System i Norden befæstet, som skulde knydse og lamme alle Gustav III's vidtsvævende Erobringsplaner. Men de afsluttede Traktater blev dog en dyb Hemmelighed, som man i Stockholm ikke engang havde Anelse om.

Da den nordamerikanske Frihedskamp i 1774 udbrød, optraadte de engelske Kapere paa en meget vilkaarlig Maade overfor de danske og norske Skibe, der i stort Antal blev opbragte til de britiske Havne. Men værre blev dog Forholdet, da Krigen overførtes til Europa, idet Frankrige i 1778 stillede sig paa de nordamerikanske Fristaters Side. Den blev nemlig nu udstrakt til alle Verdenshave, der blev en Tumleplads for de krigførende Magters Kapere. Ligeoverfor Frankrige, der under 26de Juli 1778 udfærdigede et Reglement med Hensyn til den neutrale Skibsfart, blev der herunder ikke reist Anker; men baade Holland, Sverige og Danmark-Norge klagede over Englands voldsomme Fremfærd mod den neutrale Skibsfart, idet de britiske Kapere under denne Krig, som var begyndt uden Krigserklæring og uden at nogensomhelst Advarsel var givet de Handlende i de neutrale Stater, uden videre opbragte deres Skibe, som maatte blive henliggende i de britiske Havne, indtil deres Skjæbne var afgjort for Domstolene. Mod denne Opbringelse af neutrale Skibe, som var fremkaldt af Krigen mellem England og Frankrige, nedlagdes der nu Indsigelse fra hollandsk, svensk og dansk-norsk Side, og i den Diskussion, som heraf opstod, inddroges ogsaa forskjellige af de Spørgsmaal, som i nyere Tiders Søkrige havde været reiste, og som har været sammenfattede i den bekjendte Grundsætning: "Frit Skib gjør fri Ladning."

Under det Ordskifte, som herom udspandt sig mellem den danske Ministerresident i London, Dreyer, og den engelske Minister Lord Suffolk, reiste der sig sterk Dissents om Forstaaelsen af nogle Bestemmelser i den i 1670 afsluttede Handels- og Venskabstraktat mellem England og Danmark-Norge; men Lord Suffolk var dog velvillig nok til at medgive, at de engelske Kapere havde gjort sig skyldige i mangehaande Overgreb. Den engelske Regjering gik da ogsaa ind paa at frigive alle de neutrale Skibe og deres Ladninger, som maatte være opbragte inden 10de November, til hvilken Tid Krigen mellem England og Frankrige maatte betragtes som almindelig bekjendt, eller og at give Erstatning for, hvad der maatte blive tilbageholdt fra engelsk Side. Med Hensyn til de Skibe og Ladninger, som efter denne Tid maatte blive opbragte, vilde deres Sag blive paakjendt for engelske Domstole i Henhold til de mellem England og vedkommende Magt bestaaende Traktater. Hverken med denne almindelige Udtalelse om Sagernes fremtidige Paadømmelse eller med Tilsagnet om Erstatning for de tilbageholdte Skibe og Ladninger var den dansk-norske og svenske Regjering tilfreds. Med Hensyn til det sidste Punkt mente de, at alle Skibe, uanset de var ladede med fransk Eiendom eller ikke, burde frigives, og hvad Sagernes Paakjendelse angik, havde de foretrukket, at den engelske Regjering havde angivet faste Principer, som skulde lægges til Grund for Domstolenes Afgjørelse.

I London udspandt der sig nu en livlig Diskussion mellem den danske og svenske Gesandt paa den ene Side og den britiske Regjering paa den anden, og heri inddroges da ogsaa Spørgsmaalet om Fortolkningen af Traktaterne med de neutrale Magter. Fra dansk Side paastodes der, at Begrebet Kontrebande skulde opfattes i Henhold til de i Utrechterfreden af 1713 og i de mellem England og Holland bestaaende Traktater, dog saaledes, at Danmark-Norge i Kraft af en Bestemmelse i Traktaten af 1670 nød godt af enhver mere fordelagtig Indrømmelse, som fra engelsk Side maatte blive Holland indrømmet. Danmark-Norge fastholdt Sætningen "Frit Skib gjør fri Ladning", som England tidligere havde anerkjendt i sit Forhold til Holland og fremdeles hævdede overfor Tyrkerne og Barbareskstaterne. En Havn skulde kun betragtes som blokeret, naar der udenfor den laa Skibe i tilstrækkeligt Antal til at afspærre Indseilingen til den. Visitationen af de neutrale Skibe skulde under almindelige Forhold indskrænke sig til Undersøgelse af Skibspapirerne. Endelig krævedes der, at England overhovedet optraadte overfor alle de neutrale Magter paa en og samme Maade.

Men i saagodtsom alle disse Spørgsmaal var den britiske Regjerings Opfatning væsentlig forskjellig fra de Anskuelser, Bernstorff nærede. Under Begrebet Kontrebande henførte den saaledes ikke blot de enkelte Gjenstande, som var opregnede i ældre Traktater, men udvidede det ogsaa til at omfatte alt, hvad der udfordredes til Bygningen af Krigsskibe (t. Ex. Skibstømmer, Hamp, Beg, Tjære o. s. v.) og til deres Providering (som salt Kjød, Fisk

o. lign.). Mod Sætningen "Frit Skib gjør fri Ladning" indvendtes, at Traktaten af 1670 havde fastslaaet, at fiendligt Gods i neutrale Skibe skulde betragtes som god Prise, hvorimod Konfiskation af neutralt Gods i fiendtlige Skibe ikke maatte finde Sted. Bernstorff indrømmede dette, men fremholdt paa samme Tid, at han fandt, at det var urimeligt, at Danmark-Norge, der var en venskabelig Magt, skulde være ugunstigere stillet med Hensyn til Kontrebande-Spørgsmaalet end Hollænderne, der jo var Englændernes Rivaler. Han fordrede derfor, at Traktatens Bestemmelse om, at Danmark-Norge skulde tilstaaes de Begunstigelser, som maatte blive indrømmet andre Magter, ogsaa skulde gjælde denne Sag, ikke bare Toldsatserne, som Englænderne vilde. Men denne Diskussion førte længe ikke til noget Resultat; alt, hvad Englænderne vilde medgive, var, at salt Kjød og tørret Fisk ikke skulde betragtes som Kontrebande, og at Skibe, der havde fiendtlig Eiendom inde, ikke skulde konfiskeres.

Ihvorvel den dansk-norske Regjering havde al Grund til at være misfornøiet med den Holdning, som England i Skibsfartsspørgsmaalet indtog, var det dog langt fra, at der hos den raadede nogen fiendtlig Stemning mod dette Rige. Det var nemlig i friskt Minde, at det var Frankrige, Englands Modpart, som havde støttet Gustav III ved Omvæltningen i 1772 og fremdeles var dennes Forbundsfælle. Ihvorvel Karoline Mathildes Skjæbne havde fremkaldt et Brud mellem det dansk-norske og engelske Kongehus og dette igjen en Tidlang havde bevirket et mindre godt Forhold mellem de to Staters Regjering, saa fandt der dog ved denne Tid, da England søgte at opnaa Forbund med Rusland, en Tilnærmelse Sted ogsaa mellem England og Danmark-Norge. Det gjaldt nemlig for Briternes Konge at sikre sig saa mange Forbundsfæller i Norden som muligt for at faa sine hannoveranske Lande dækkede mod det Anfald fra østerrigsk Side, som man maatte antage, den franske Regjering vilde friste at faa istand.

Medens nu Forslag i denne Retning blev bragte paa Bane, foreslog den russiske Regjering, foranlediget af de Kaperier, som Amerikanerne foretog mod engelske Arkangelfarere, den dansk-norske Regjering at træffe Anstalter til at værne om Handelens Ukrænkelighed i den Del af Nord-Ishavet, som stødte op til norsk eller russisk Kyst. Herpaa, erklærede Bernstorff, skulde han gjerne være med; men hvorfor skulde alene Skibsfarten paa det nordlige Norge og Rusland være betrygget mod Overgreb fra de krigførende Magters Side? Thi i Virkeligheden var det dog bare Rusland, som vilde komme til at høste Fordel af, at Nord-Ishavet paa denne Maade blev afstængt for Kaperne. Under 28de September 1778 overrakte Bernstorff den russiske Gesandt et Forslag til Oprettelsen af et væbnet Neutralitetsforbund mellem Rusland og Danmark-Norge, der gik ud paa, at disse to Riger i Forening ved Rustninger skulde søge at formaa England til at gaa ind paa, at neutrale Magters Skibe frit skulde kunne seile paa de krigførende Magters

Havne og Kyster, at neutrale Skibes Flag skulde dække, hvad de havde inde af Gods, tilhørende krigførende Magters Undersaatter, Kontrebande undtagen, at Begrebet Kontrebande skulde afgjøres efter de mellem Frankrige og England paa den Tid bestaaende Traktater samt at Blokade af en Havn for at være gyldig maatte være effektiv, — kort sagt, hans Forslag til Neutralitetsforbund opstillede i alt væsentligt de samme Grundsætninger, som under de forudgaaende Forhandlinger med England havde været paa Bane. Men Keiserinden, der kun havde havt for Øie, hvad der kunde baade hendes eget Land, vægrede sig ved at gaa ind paa Bernstorffs Forslag.

Samtidig med, at der saaledes forhandledes mellem England og Danmark-Norge og den dansk-norske og den russiske Regjering, vaktes der ogsaa Motion fra svensk Side om Oprettelsen af et Neutralitetsforbund mellem Sverige og Danmark-Norge. Det var især den franske Gesandt i Stockholm, som arbeidede ivrigt herfor; thi det var Frankrige meget om at gjøre at faa forhindret det Forbund, som England søgte at tilveiebringe med Rusland, og dette vilde det da søge at opnaa ved Istandbringelsen af et dansk-norsk-svensk Neutralitetsforbund. Men Bernstorff, der indsaa, at Danmark-Norge ved at slutte sig til de franske Interesser, udsatte sig for Krig med England, vogtede sig vel for at gaa ind paa det saaledes fremsatte Forslag; men paa den anden Side fandt han det nyttigt, at de neutrale Magters Gesandter i England optraadte i Forening til Forsvar for de fælles Interesser og gav derfor den danske Gesandt i London Befaling til at handle i Forening med den svenske. Da nu dette ikke havde nogen Indflydelse paa det britiske Kabinets Holdning, trængte Svenskerne atter paa at faa Neutralitetsforbundet istandbragt; men Bernstorff gav undvigende Svar, idet han underrettede den svenske Regjering om det Forslag, han under 28de September 1778 havde gjort Rusland med Hensyn til Skibsfartens Beskyttelse, og før han vidste, hvorledes Rusland vilde stille sig over for dette, kunde han ikke godt give Sverige noget Svar. Han mente dog, at det var heldigst, at baade Sverige og Danmark rustede sig til Handelens Beskyttelse, og naar dette var sket, kunde man altid træffe en Overenskomst.

Strax efter, at dette Svar var afgivet, indløb ogsaa Ruslands definitive Afslag paa det af Bernstorff fremsatte Forslag om et Neutralitetsforbund. Keiserinden vendte helt tilbage til sit første Forslag, idet hun erklærede, at hun til Beskyttelse af den russiske Ishavshandel vilde udruste en Eskadre og henstillede til den dansk-norske Regjering at tage et tilsvarende Skridt. Men herpaa vilde Bernstorff paa sin Side ikke gaa ind, idet han fremholdt, at Keiserindens Forslag i Omstændighedernes Medfør kun vilde gaa ud paa en Beskyttelse af den engelske Handel, og herpaa kunde man fra dansk-norsk Side ikke indlade sig uden at bryde sine høitidelig indgaaede Forpligtelser og Traktater. Derimod var der intet i Veien for, at nogle Krigsskibe kunde

krydse langs den norske Kyst indtil Nordkap og, om fornødigedes, række de russiske Skibe og Kystboere en hjælpsom Haand mod fiendtlige Overgreb.

Naar den dansk-norske Regjering saaledes afviste baade det svenske og det russiske Forslag om Forbund, skede dette i det Haab, at den skulde magte at staa paa egne Ben og selv hævde sin Neutralitet. Den engelske Regjering var derhos begyndt at vise noget større Imødekommenhed mod de forenede Riger end tidligere; — ialfald var man tilbøielig til at se Udslag af en saadan i den Frigivelse af de beslaglagte Skibe, som nu fandt Sted. Som Følge heraf holdt Bernstorff under Forhandlingerne med England ikke længer saa strengt som før paa Grundsætningen "Frit Skib gjør fri Ladning" ligesom han stillede sig mere imødekommende overfor den engelske Opfatning af Begrebet Kontrebande. I en Betænkning, som Bernstorff ved denne Tid (22de Februar 1779) indgav til Kongen om den neutrale Skibsfart, udvikler han ogsaa nærmere sin Anskuelse af Grundsætningen: "Frit Skib gjør fri Ladning", og i denne udtaler han, at ihvorvel Danmark-Norge ikke vilde opgive dette Princip, var der dog meget ikke blot i de bestaaende Traktater, men ogsaa i den Optræden, som de forenede Riger selv havde vist under tidligere Krige, der støttede Englændernes Opfatning af Spørgsmaalet. Men med den engelske Minister Suffolks Død (9de Marts 1779) var det forbi med den engelske Regjerings Imødekommenhed overfor Danmark med Hensyn til Fortolkningen af de omstridte Grundsætninger; tvertom hed det nu, at Suffolk ikke havde havt nogen Bemyndigelse til at modificere den engang af England opstillede Forklaring af Begrebet Kontrebande, hvorved saagodtsom al Handel mellem Danmark-Norge og Englands Fiender maatte være forment.

Imidlertid havde Sverige tiltraadt det Forslag til Overenskomst, som den russiske Regjering havde forelagt det samtidig med Danmark-Norge. Men den svenske Regjering gik endnu videre, idet den erklærede, at den vilde beskytte de svenske Handelsskibes Fart gjennem Kanalen ved Konvoier. Fra svensk Side blev der gjort Forsøg paa at formaa Bernstorff til at gjøre et lignende Skridt; men denne erklærede sig uvillig saavel til dette som til at indlade sig paa noget Forbund med Sverige til Handelens og Skibsfartens Beskyttelse. Derimod blev der udrustet en større Eskadre af Orlogsskibe, af hvilke en Del Skibe sendtes paa Krydstogt langs de danske og norske Kyster fra Elben til Nordkap.

Om Sommeren 1779 sluttede Spanien sig til Englands Fiender, og havde dette Riges Stilling været vanskelig før, saa blev den nu ligefrem farlig, ja Bernstorff udtalte, at han i Tilfælde af et eneste Nederlag tilsøs vilde anse den for fortvivlet. Men Bernstorff ønskede ikke paa noget Sæt eller Vis at se England ydmyget. Da nu dette Rige med større Ihærdighed end nogensinde før begyndte at arbeide paa at istandbringe et Forbund med Rusland og i denne Anledning ogsaa søgte en Tilnærmelse til Danmark-Norge, lod det en Tid til, at disse dets Bestræbelser skulde krones med Held,

takket være den Indflydelse, som den af engelsk Guld bestukne Potemkin, Keiserindens Elsker, øvede paa sin Herskerinde. Men det saaledes paatænkte Forbund mellem England, Rusland og Danmark-Norge, der skulde tvinge de bourbonske Magter til Fred, kom dog ikke istand. Tvertom lykkedes det den russiske Minister Panin at formaa Katharina II til at følge en helt modsat Politik, idet han forestillede den ikke lidet forfængelige Keiserinde, hvilken skjøn og taknemmelig Rolle hun nu kunde spille, ifald hun benyttede sig af det gunstige Øieblik til at tage sig af den neutrale Skibsfart i det hele. Under 10de Marts 1780 udfærdigede Keiserinden da til de krigførende Magter en Erklæring, hvori hun forkyndte, at hun vilde oprette et Forbund, omfattende alle neutrale Stater, for at hævde følgende Grundsætninger for den neutrale Skibsfart: at ethvert neutralt Skib frit kunde seile paa krigførende Magters Havne og Kyster, at frit Skib gjorde fri Ladning, med Undtagelse for de Varers Vedkommende, der hørte ind under Begrebet Kontrebande, hvilket Begreb skulde fortolkes ud fra de bestaaende Traktater, at en Havn kun skulde betragtes som blokeret, naar der udenfor den laa et Antal Krigsskibe, tilstrækkeligt nok til at hindre Skibe fra at løbe ind eller ud af den, og at disse Grundsætninger skulde afgive Rettesnor for Bedømmelsen af, hvorvidt et Handelsskibs Opbringelse havde været lovlig eller ikke. De af Keiserinden saaledes opstillede Grundsætninger afveg saaledes, som vi ser, ikke et Haarsbred fra de Satser, som af Bernstorff i Septbr. 1778 var foreslaaet lagte til Grund for et Neutralitetsforbund. Men nu var dog Forholdene væsentlig forandrede siden det Øieblik, da hans Forslag fremsattes. Saaledes som Stillingen nu var, maatte den russiske Keiserindes Deklaration betragtes som direkte rettet mod England, og navnlig ansaa Bernstorff Keiserindens Plan om, at Forbundet skulde omfatte alle neutrale Sømagter, for meget uheldig, bl. a. fordi Enheden og Samdrægtigheden i Optræden maatte lide herunder. At det franskfindede Sverige og Englands Rival paa Handelens Omraade, Nederlandene, ogsaa skulde deltage i Forbundet, var ialfald ikke egnet til at bibringe den britiske Regjering den Anskuelse, at Forbundet var saa neutralt, som det skulde have Udseende af.

Det var imidlertid umuligt for den dansk-norske Regjering at undslaa sig for at tiltræde Keiserinde Katharinas Forslag, og dette skede da ogsaa under 9de Juli 1780. Men Bernstorff havde dog liden Tro paa, at det saaledes tilveiebragte Forbund skulde føre til noget. Da han ikke ved Forestillinger havde kunnet formaa den russiske Regjering til at betage Forbundet den mod England rettede Brodd, benyttede han en given Leilighed til at gjenoptage Forhandlingerne om Fortolkningen af Begrebet Krigskontrebande. Disse førte til, at der under 4de Juli 1780 — altsaa fem Dage før Neutralitetsforbundet undertegnedes — blev sluttet en Traktat mellem England og Danmark-Norge, hvorved det bestemtes, at Skibstømmer, Tjære, Beg, Kobberplader, Seil, Hamp og Tougverk, samt alt, hvad der direkte kunde

tjene til Skibsudrustning med Undtagelse af Raajern og Furuplanker skulde betragtes som Kontrebande; derimod skulde Fisk, Kjød, Mel, Korn og Næringsmidler i det hele ikke henføres under dette Begreb.

Denne saaledes afsluttede Overenskomst blev i den første Tid holdt hemmelig, og der blev nu fra engelsk Side ved Tilbud om yderligere Indrømmelser gjort Forsøg paa at drage Danmark-Norge bort fra det store Neutralitetsforbund, uden at det dog skulde lykkes at bringe Separatforhandlinger istand. Men da den russiske Regjering om Høsten kom under Veir med den mellem England og Danmark-Norge afsluttede Traktat, blev man her yderst opbragt over det dobbelte Spil, som Bernstorff efter dens Anskuelse havde indladt sig paa, og som man ansaa beregnet paa at skade Rusland, hvis Udførselsgjenstande netop bestod i de Produkter, der ifølge den mellem England og Danmark-Norge afsluttede Traktat var henførte under Begrebet Krigskontrebande. Den russiske Regjering aad ikke sin Forbitrelse i sig, men gav den Udtryk paa forskjellig Vis, og under dette Tryk maatte Arveprinsen og Guldberg til Trods for, at de senere hen viser sig at nære Bernstorffs Opfatning af Forholdene, forsone Rusland ved at lade Bernstorff træde tilbage. Den 13de November meddeltes der ham nemlig Afsked under den Form, at han fik Tilhold om at søge den, og allerede den følgende Dag sendte han de danske Gesandter Efterretning om, at han var gaaet af. Han trak sig nu tilbage til sine Godser i Holsten og Mecklenburg og oppebiede den Dag, da han under forandrede Forhold atter kunde træde ind i Regjeringen.

Det dansk-norske Udenrigsstyre overtoges nærmest efter Bernstorffs Afgang midlertidig af Grev Thott, der dog allerede i December overlod det til den tidligere Gesandt i Berlin, Markus Gerhard Rosencrone*); men dette Personskifte øvede dog ingen Indflydelse paa Udenrigspolitiken i det hele. Kun fik Rusland ved Bernstorffs Fjernelse en vis Sikkerhed for, at Danmark nu mindre vilde søge at staa paa egne Ben.

Hvorledes den dansk-norske Stats Stilling overfor Udlandet var eller opfattedes i Tiden nærmest efter Bernstorffs Fjernelse og Indgaaelsen af Neutralitetsforbundet, fremgaar af en Betænkning, som Guldberg under 6te December 1780 opsatte og vel nærmest maa opfattes som en Slags Instrux for Rosencrone. I denne giver han følgende Karakteristik af de forenede Rigers Forhold til Rusland:

"Vi har i 1773, da vi fik afgjort med Storfyrsten som Hoved for det holsten-gottorpske Hus de gamle Stridigheder, sluttet med Rusland en

*) Markus Gerhard Rosencrone var Nordmand af Fødsel. Hans Fader var Edvard Londemann, der var Lektor i Bergen og titulær Biskop og ophøiedes under 29de Januar 1749 i Adelsstanden med Navnet Rosencrone. Markus Gerhard Rosencrone, der var født 1738 og døde 1811, fik under 29de December 1779 sin Eiendom Rosendal i Bergens Stift ophøiet til Friherskab, efterat den siden 1723 havde været berøvet sine tidligere adelige Rettigheder.

defensiv Aliance og i Henseende til Sverige endnu en offensiv Alliance. Begge Staters Fordele var derved bleven saa nøie forenede, at de begge i mange Henseender maa tænke og handle ens. Et Forbund saa nøie og med saa mægtig en Stat giver os Sikkerhed for en altid lurende Nabo: endog den værste Villie tør ei bryde frem, fordi Rusland paa den ene og Danmark paa den anden Side forfærde lige saa meget, som det trøstende Frankrige er langt borte. Freden synes da sikker, og den er det, Kongen ønsker . . . Dette store Monarki (Rusland), som saa gjerne tager Del i europæiske Krige og derfor ofte haver enten Flaade eller Krigshære langt borte fra sine Grændser, ja lettelig kan være i et Parti modsat det franske, har i saadanne Omstændigheder at frygte et Anfald af Sverige, hvilket alene kan forebygges ved den Frygt, Sverige maa have for os: følgelig er Danmarks Alliance vigtig for Rusland. Jo mere dette Rige vil spille Hovedroller med i Europa, jo vigtigere er det for samme at kunne regne paa os i alle de Tilfælde, hvor vores Fordel kan forenes med Ruslands. En Magt af anden Orden bliver betydelig, naar en Magt af den første trænger dertil. Danmark bør derfor gjerne unde Rusland sin Vægt og sin Anseelse i Europa . . . Vi have aldrig, naar vi bruge Forstand og handle snildeligen, at frygte for Ruslands Overvægt eller skjælve for en Dependance. En Stat, som lige saa meget behøver os, som vi den, kan ikke oprette over os nogen bydende Magt, med mindre vi selv indbyde den dertil. . . . . Rusland er os den bedste Bundsforvandte; thi den er for Sverige, vores Arvefiende, forskrækkelig, siden han der har en overmægtig Nabo, og for os er denne Ven magelig lige saa vel som nyttig, siden den er vor Nabo. Efterat de holstenske Stridigheder er afgjorte, trænger Danmark kun til denne ene Allieret. Vore Forfædre, som paa engang maatte frygte baade Rusland og Sverige, behøvede andre Magter. . . . Foruden den Bestræbelse, som vi værdigen for os bør have i alt, hvad der kan bevare os Ruslands Venskab, kunde det være ønskeligt, om vi ved vor Indflydelse der kunne engang gjøre Kjøbenhavn til et vigtigt Oplagssted for russiske Varer. . . Grænserne mellem vores og den russiske Finmark ere ikke fastsatte. Et beleiligt Øieblik burde gribes for at bringe ogsaa dette i Rigtighed. Rusland angribes neppe af nogen, uden af Tyrkerne: her at give dem den i vores Traktat affatte Hjælp vilde besvære os. Vi har engang undgaaet det, og enhver dansk Minister maa, i dette Tilfælde, søge at undgaa det. — Rusland har garanteret den gamle svenske Statsforfatning, og vi ikke. Vores Traktat med Rusland forbinder os til, naar den vil, at angribe tillige for at bringe tilbage den gamle Regjeringsform. Hidtil har Rusland ei villet; og, da vi ei uden Krig kunde befordre Forandringen, og den nuværende svenske Regjering ei er frygtelig, og vi ved Ruslands Venskab har al menneskelig Sikkerhed, saa synes for os ingen Aarsag at være, hvorfor vi skulde skynde paa en Feide, hvor Nødvendigheden ei er større, men Udfaldet

lige saa uvist, som Bekostningerne yderst svækkende for Staten. — Rusland har i afvigte Foraar foreslaaet os en Konvention, som kan eftersees. Vi antager den. Sverige har siden traadt til. Keiserinden har foregivet, at dens Hensigt var at beskytte de forbundne Magters neutrale Handel grundet paa deres Traktater og den af dem gjorte Deklaration. Det er bekjendt, at England, som ved sine Kapere mest forstyrrer Seiladsen, ogsaa mest vilde lide ved denne Konvention og endnu allermest, at Ruslands Produkter, hvoriblandt saa mange for Frankriges og Spaniens Skibsbyggeri umistelige, nu under Konventionens Skjærm kan gaa til de bourbonske Havne. — England, som ønsker at svække Konventionens Virkning, tilstod os den længe ønskede Explikation over den i vor Traktat tvetydige Artikel. Vi kan med Føie modtage den, siden Konventionen satte os vores Traktat til Lov i alle Stridigheder med England. Vi modtog den, og Mistillid af Rusland og vrange Efterretninger gjorde, at dette blev saare ilde optaget. Dog den Memorie, som Kongen nyligen har sendt til Petersborg og Forandringen her hjemme har venteligen udslettet alle ubehagelige Indtryk ved et Hof, som vil os vel, og som behøver os. Ogsaa har den Udrustning, som Hans Majestæt har befalt, vist, at hans Venskab er vigtigt. De bourbonske Hoffer har med Glæde anset Konventionen og modtaget Deklarationen. Tilførselen for deres Flaader, deres ubetydelige Kaperier, Englands Tab og de fordelagtige Hændelser, som deraf kunde komme: alt dette har ladet dem finde i de neutrale Magters Forbindelse en Fordel, for dem ligesaa vigtig, som hinderlig for deres Fiende. Ogsaa de har studset ved den tvetydige Artikels Forklaring med England, men bedre Indsigt og Ruslands Tilfredsstillelse vil ogsaa berolige dem. Dette er os vigtigt, for at de ei skal forstyrre vores Skibsfart, især Spanierne ei i Strædet ved Gibraltar. Keiserinden har lovet Europa i den tilkommende Fredsslutning en saakaldt Code maritime, hvis fornemste Artikel vedbliver: Neutralt Skib, frit Gods; og Kongen har forbundet sig til at understøtte dette Forslag. Man venter at gjøre denne almindelige Søret antagelig for alle Magter. De bourbonske Hoffer, som deri finder deres Fordel, har erklæret sig gunstigen. De neutrale Magter synes at maa ønske den alle. England alene vil krympe sig derfor, og dog neppe kunne undgaa det, naar alles Stemmer og de forbundne Nationers Sømagt og et klogt Valg af det rette Øieblik tvinge denne kjække og stolte Nation. Æren og Lyst til at give Tonen er vistnok en af Drivfjærene til dette russiske Forslag; men vore senere Depecher har og tydeligen lært os, at Omhu for de russiske Varers Afsætning, hvoriblandt saa mange er i deres Natur aldeles tvetydige, veier betydeligen med i dette Ønske om en almindeligere og fordelagtigere Søret. Danmark synes at kunne attraa den samme. Frit Skib, frit Gods har Hollænderne hidtil alene havt. Herefter nyder vi det samme og dele da Fordelen med dem. Vi vandt, hvad vi ikke havde, og tabte intet af, hvad vi nu kan besidde. De mange ærgerlige Opbringelses-

sager, som hidtil har plaget os, blev vi saa meget vissere skilte ved, som vores Nation ikke elsker den vovelige Kontrebande-Handel. Hertil kommer endnu, hvad for enhver dansk Statsmand er saa vigtigt, at Landet, som i de følgende Tider kunde under alle neutrale Nationers Garanti se sin Handel betrygget, vilde undvære de betydelige og ødelæggende Søudrustninger. Men, da Rusland med saadan Heftighed har ønsket at skabe denne Code maritime, og vi nu har erfaret, hvormeget den deri sætter sin Ære og Fordel, saa kunde maaske et Øieblik være, hvor Rusland for at vinde og bruge os, hjalp os til at gjøre vore Rettigheder paa Krabben Eiland gjældende. Da fik Danmark et nyt St. Croix og en rig Kilde for de følgende Slægter."

Om Forholdet til Sverige heder det: "Sverige, vor nærmeste Nabo, bevarer altid sit gamle Sindelag mod Danmark. Hver en Leilighed, hvor det kan ytre sig, bruges, og vi maatte overlade os til den uforsvarligste Dorskhed, naar vi ikke altid havde Øine fæstede paa denne Nabo. Dette Nag til os er saa meget forunderligere, som det ikke er Sverige, der har tabt Provindser til Danmark, men Danmark, der ser lige over for sig sine gamle vidtløftige Lande i svenske Hænder; og den danske Statsmand synes at have antaget den Grundsætning, at disse Provinser, der vilde koste en blodig Kamp at erobre, og de betydeligste Omkostninger og Krig paa Krig at beholde, neppe (det Baahusiske undtagen) fortjener vor Begjærlighed. Men Sverige hader os, og dens Konge, som endnu har antaget det gottorpske Fiendskab, hader os selv. Dog med Aarvaagenhed og sand Statsklogskab har vi under den Høiestes Velsignelse intet at frygte. Uden Stolthed kan vi tro os vor lurende Fiende lige. Vores Landmagt tør ei vige hans, og vores Flaade er bedre. Gjæld, og omtrent lige trykkende, har vi begge. Er Frankrige de svenskes Ven, saa er Rusland vores, og det nærmere og for os mere virkende. Gustav, der taler saa vel, handler ikke sammenhængende, ikke statsklogt og synes at elske Fornøielser, og ei at ville Krig. Denne Fredelighed forenet med denne Forfængelighed og Letsindighed gjør os Kronen paa hans Hoved kjærere, end paa hans Broders, der har samme Falskhed, men et mindre godt Hjerte, og større Stivhed. Danmark har derfor glædet sig ved den svenske Kronprins, der af sin høie Moder dog ei vil inddrikke det danske Had. Sverige har en ypperlig Udførsel og en vakker Fragthandel, men uden disse Fordele kunde end ikke Sverige være en Stat, og i Henseende til det første har det i Rusland en Medbeiler, der kan her i Hjertet selv krænke Sverige. Fra Frankrige har vor Nabo havt store Subsidier; varer Krigen fremdeles ved, vil de vel neppe betales, og, da Frankrige tror, at Kongen bruger dem ilde, synes det, at man kjedes ved at give dem. Hidtil har man agtet denne Udgift nødvendig, fordi man vilde have de svenske ved Haanden at hidse mod Russerne, men skulde Frankrige knytte sig til Rusland og Preussen, bliver Sverige Franskmændene mindre vigtig, og maa vel da mindre regne paa Subsidierne. — Den Overmagt, som Kongen gav sig 1772,

var Danmark ubehagelig; thi de gamle Partier maatte ophøre, Folket blev mere samlet, Kræfterne kunde bedre bruges, og en Krig lettere besluttes og føres. Vi kunde ønske den gamle Rigsdag i sin forrige Kraft, og Rigsraadet med sin daværende Myndighed. Vores Traktat med Rusland forbinder os og til at virke med, naar Rusland forlanger det.

Imidlertid synes Danmark endnu ei at have Aarsag til at frygte denne kongelige Overvægt. Saalænge hine Rigsdage ei er, behøver vi ikke at udøse vore Penge til de graadige svenske; derfor bygge vi langt nyttigere Skibe, og forbedre vort Land, og styrke vor Sø- og Landmagt. Neppe har fremmede Magter nogensinde omvæltet en Nabostats Regjeringsform. De svenske er selv Folk til at gjøre det, og skal, naar deres Konge mangler Penge, taber Krediten udenlands, faar ei mere eller ei mere rigtigen franske Subsidier, maa tage Tilflugt til Skatter og giver nye og nye Aarsager til Misfornøielse, skabe sig hos sig selv Sammenrottelser og give de blodige og fæle Optog, man mere end engang har set. Jo bedre Danmark sætter sig selv i agtværdig Stand og jo mindre den, endog med den største og uafladeligste Opmærksomhed paa Sveriges og dens Konges Foretagender, lader ytre sin Misfornøielse med Regjeringsformen, jo mere dysses Gustav i Søvn, jo mindre sørger han for sin Flaade, Krigshære og Fæstninger, jo koldere bliver Frankrige til at give Subsidier, og jo fuldstændigere naar vi vort Øiemed. Overalt er Sverige nu 1780 og Sverige 1662 i et ganske forskjelligt Forhold til Danmark: et Forhold, som vi aldrig maa tabe af Sigte. Rusland er nu vores nøieste Ven: da ogsaa længe tilforn var samme vor farligste Fiende. Krig med Rusland, som vi hvert Øieblik maatte frygte, kunde spaa os, at de svenske faldt med paa os for at dele Bytte. Da maatte vi, som ingen Fasthed havde, betle allevegne om Venner og fandt ingen: da maatte vi udøse Penge i Sverige for at have Venner, og ved dem hindre den kongelige Overmagt. Nu har alt forandret sig. Rusland er blevet vores. Sverige er nu i Henseende til Rusland og Danmark, som vi for i Henseende til Rusland og Sverige. Mod Sverige — menneskeligvis at tale — behøver vi kun Rusland, og kan endnu, saalænge Preussens Forbindelse med Rusland varer, regne paa Preussen. Det synes da for os uendelig mere vigtig at bevare vores nøie Forbindelse med Rusland end at omskifte Regjeringsformen i Sverige. Ja altid maa den danske Statsmand sky, som det farligste Skjær, at Rusland skulde faa Anledning at tro, at Sverige var dem tilforladeligere end Danmark, fortjente bedre deres Tillid, og kunde eller vilde kraftigere understøtte Ruslands Planer. Sverige er traadt til Konventionen. Rusland har ønsket det, og Kongen har erklæret sig derfor, det er sket, og Hs. Majestæt, der vil opfylde sit Ord, vil vist have Sverige begegnet som Medlem, og sit Medlem af Konventionen med al den Agtelse, ja endog Fortrolighed og Omhu, som flyder af denne Forbindelse. Derfor glemmer Danmark ikke, at Sverige i alt andet er Sverige.

Men skulde det ske, at Frankrige herefter skulde slutte sig til Rusland og Preussen ligesom det østerrigske Hus til England, saa vil Sverige følge med til Rusland, og den sunde danske Statsmand, som føler lige stærk, ja stærkere end nogen Tid tilforn, Nødvendigheden af det nøieste Baand med Rusland, har da til sit Øiemed, at forestille ligesom nu i Konventionen, at Danmark er fastere og nyttigere for Rusland end det vaklende og skrydende Sverige. Medens vi endnu taler om Konventionen kunde erindres, at det var at ønske, at Rusland snart vilde meddele os saavel sin Plan for Flaaderne til kommende Aar, som sit Forslag til dens Code maritime og Maaden at faa samme antagen. Af Frygt for Langsomhed i denne Henseende har Kongen vel befalt allerede Udskiibningen til de bestemte Skibe, men dog af de vigtigste Aarsager kunde man attraa jo før jo hellere at faa denne omtalte Underretning, thi vi kunde have meget at erindre, og Rusland vil nu uden Mistanke høre os."

Vi ser saaledes, at den dansk-norske Regjering til Trods for den Tilnærmelse, som ved den væbnede Neutralitet havde fundet Sted mellem Rigerne, fremdeles betragtede Sverige med de samme mistroiske Øine som før. Og hertil havde den god Grund. Gustav III havde nemlig paa sin Side heller ikke forandret sine Følelser mod de forenede Riger, men lurede kun paa en gunstig Leilighed til at fravriste Danmark Norge.

En gunstig Leilighed hertil syntes at frembyde sig i Aaret 1783, da Katharina II's og Keiser Josefs Planer mod Østerrige truede med at fremkalde en almindelig europæisk Krig. Gustav III vilde da benytte Anledningen til at vælte sig ind paa Danmark og havde i dette Øiemed udkastet følgende Plan. Fra Karlskrona skulde en svensk Fregat løbe ind i Øresund, hvor den skulde lokke de der stationerede danske Vagtskibe til at skyde med Skarpt. Den svenske Minister i Kjøbenhavn skulde paa samme Tid overlevere den danske Regjering en udfordrende Note om Øresundstolden. Umiddelbart derefter skulde en svensk Flaade paa 6 Linieskibe og 2 Fregatter, som holdtes i Beredskab, løbe ud for at blokere Kjøbenhavn, hvorpaa en anden Eskadre paa 8 Linieskibe og 6 Fregatter skulde indeslutte den danske Flaade og dække en paatænkt Landgang fra Skaane. Denne skulde foretages med en Styrke paa 17000 Mand, som skulde staa under Befaling af Kongen selv. For at holde Nordmændene i Aande, skulde deres Grænser trues af tre Afdelinger, af hvilke to, hver paa 10000 Mand, skulde rykke frem fra Venersborg og Vermland, medens den tredie, der skulde tælle 3000 Mand, skulde gaa over Jemtlandsfjeldene ind i det Throndhjemske.

Til Gjennemførelsen af denne Plan foretoges der omfattende Rustninger, hvortil to i Holland optagne Laan ydede de tilstrækkelige Midler. Men først gjaldt det dog for Gustav III at komme under Veir med, hvorledes Keiserinden af Rusland vilde stille sig overfor dette Foretagende. Han tog derfor over til Finland, hvor han i Fredrikshamn havde en Sammen-

komst med Keiserinden. Men denne viste ingen Tilbøielighed til at ville gaa med paa Gustav III's Planer, som derved led ikke ringe Afbræk. Selv erklærede han rigtignok, at han var fornøiet med de Resultater, Sammenkomsten havde bragt, men herom tør Meningerne være delte. I ethvert Fald besluttede Kongen paa sine fortroliges Forestilling at opsætte Udførelsen af Planerne mod Danmark til næste Vaar, og i Mellemtiden foretog han en Reise til Italien.

Men de store politiske Forviklinger, som Gustav III havde gjort Regning paa, udeblev aldeles, og hans Planer maatte som Følge heraf ogsaa indstilles, da der var overmaade liden Sandsynlighed for, at Ruslands Keiserinde med Ro vilde se paa, at han tog Norge. Thi det var dette, han havde for Øie med sit paatænkte Tog mod den danske Hovedstad.

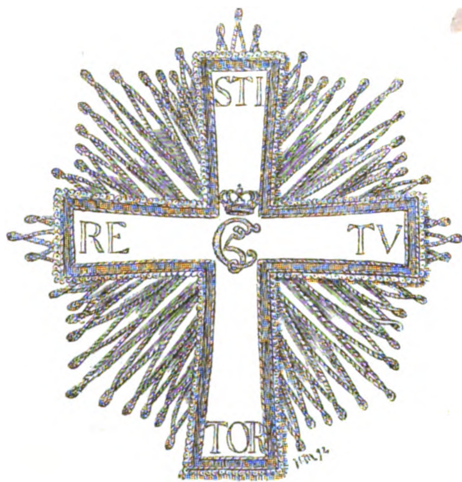
I Danmark var man fuldstændig uvidende om disse Kong Gustavs Planer, helt indtil den engelske Regjering gav den danske Gesandt Dreyer Underretning derom. Men endda tvivlede man her i det længste paa, at det kunde forholde sig rigtigt. Ialfald troede man, at der maatte være betydelig Overdrivelse med i Spillet. Det varede dog ikke længe, før Rygterne skulde stadfæste sig. Men da var der i Forholdene i den danske Regjering indtraadt en væsentlig Forandring.

Kronprins Fredriks og A. P. Bernstorffs Samstyre. Almueroligheder i Norge: Lofthusbevægelsen. Krigen med Sverige 1788. Gustav III's sidste Planer mod Norge.

Den 4de April 1784 blev Kronprins Fredrik, der dengang gik i sit 17de Aar, konfirmeret, og 10 Dage efter tog han for første Gang Sæde i Statsraadet. Men fra dette Øieblik af skulde ogsaa Guldbergs og Enkedronningens Magt være ophørt.

Kronprins Fredrik, der i 1808 som Fredrik VI skulde bestige de forenede Rigers Throne, var født den 28de Januar 1768. Han var fra Fødselen af et meget svagt Barn, som kun de færreste havde Haab om skulde leve op, da han havde den engelske Syge i meget høi Grad. Da Struensee var bleven Kongeparrets Livlæge, havde han underkastet Barnet en streng, men vistnok virksom Kur. Den lille Prins fik kun lette Næringsmidler, som maatte nydes i kold Tilstand, og det var i bogstavelig Forstand sandt, hvad der blev sagt i Mindedigtet over ham, at "fra Vuggen hans Puder var haarde." Rousseaus Opdragelsesprinciper blev anvendte paa ham med

temmelig ubarmhjertig Konsekvens, og man kan ikke fortænke Folk i, at man antog, at Struensee ved denne Methode lagde an paa at forkorte hans Liv. Hvorom alting er, saa var den fireaarige Prins ved Katastrofen i 1772 paa Vei til at blive en haardfør og haardhændt Krabat, der ikke kunde tale rent, men havde god Rede paa at plage Folk. "Jeg har gjort ham fra en Tiger til et Menneske", sagde Enkedronningen ved en Leilighed. Den Opdragelse, som han senere hen fik, var det nok ikke mere end saa som saa bevendt med. Hans Overhofmester General Eickstedt var en uvidende og raa Soldat, og der heftede ogsaa forskjellige andre Lyder ved ham, som skulde gjøre ham saa uskikket som vel muligt til at være en Ungdommens Opdrager. Men til

261. Danebrogsordenen.

Held for Prinsen fik han i Benjamin Georg Sporon en dygtig Lærer, der ialfald har Fortjenesten af at have lært Prinsen det danske Sprog til en Fuldkommenhed, som neppe nogen dansk-norsk Thronfølger siden Kristian IV's Tid har kunnet det. Men forøvrigt var det nok ikke videre rart bevendt med Sporons Undervisning heller, og man vil vide, at hans Lærling senere hen lod ham høre ilde derfor. Størst Indflydelse paa den unge Prins fik i ethvert Fald Johan v. Bülow, der var en meget dannet og beleven Mand og ganske vist bødede paa meget af det forkjerte i den Omgang, hvortil Prinsen ellers var henvist. Prinsen havde ogsaa et særdeles godt Nemme og fulgte med Iver og Interesse de Lærdomme, som meddeltes ham af Bülow. Forøvrigt var der faa, som synes at have taget sig af Thronfølgeren. Enkedronningen maa have betragtet ham med Ligegyldighed; men det er ikke

sandt, at hun, som man har paastaaet, paa nogen Maade har tænkt at berøve ham hans Arveret.

Da Prinsen var 13 Aar gammel, tænkte Enkedronningen at faa ham forlovet med en jevnaldrende preussisk Prinsesse, Datter af den senere Konge Fredrik Vilhelm III. Denne Plan mødte i Begyndelsen ingen Modstand hos Prinsen; men Kammerpagen Theodor Georg Schlanbusch og Kammertjeneren Joh. Kr. Bodendich, der begge havde sluttet sig til den misfornøiede tyske Opposition, bibragte ham dog snart Uvillie mod Partiet ved at fortælle ham, at Prinsessen i Tyskland paa Grund af den Mistanke, som hvilede over hendes Fødsel, gik under Navnet Prinsesse Müller. Fra nu af synes Prinsen ogsaa at have faaet Lyst til at staa paa egne Ben. Han vilde konfirmeres for derefter at tage Sæde i Statsraadet. En Tilsidesættelse, som blev ham tildel, modnede dette Forsæt hos ham, og som det synes nærmest ved et Tilfælde blev Schlanbusch den, som han betroede dette. Med dennes Bistand aabnedes der saa om Vaaren 1781 en Korrespondance med Bernstorff, og senere droges Greverne Ludvig Reventlow og Ernst Schimmelmann samt General Huth og Henrik Stampe med i Forbindelsen. Først om Høsten 1782 blev Bülow indviet i Planen, og denne fik det da maget saa, at der ikke blev gjort noget Forsøg paa at faa Kronprinsens Konfirmation fremmet eller at lade ham overtage Regjeringen før denne. Ved at drage Schack-Rathlou ind i Komplottet lykkedes det ham ogsaa at bevirke, at Revolutionen blev gjennemført paa en forholdsvis lempelig Maade og saaledes, at den ikke fik Udseende af, at det var en Seir, det tyske Parti vandt over det danske.

I Anledning af Kronprinsens Konfirmation foregik der en Del Avancements inden Hofetaten, og der uddeltes forskjellige Naadestegn. "Dronningen og Prins Fredrik", siger Charlotte Dorothea Biehl, "fandt for godt i Kongens Navn at forære sig selv de to største og herligste Godser, som Kongen eiede i Holsten, og det med en Selvraadighed og Eiendomsrettigheder, som ingen kongelige Personer før dem havde bekommet Godser paa." General Eickstedt afskedigedes af Kronprinsens Hofstat, og inden denne forfremmedes Bülow til Marskalk. Den 7de April udnævntes Guldberg og Stemann til Statsraader, og i Statsraadet fik Grev Rosencrone Stemme. Det gjaldt nemlig fremdeles at sikre Arveprins Fredrik Stemmeflerhed i Statsraadet, og Kollegierne fik oven i Kjøbet mundtlig Befaling til tre Dage i Forveien at sende Arveprinsen Gjenpart af alt det, som skulde refereres i Statsraadet. Saa fast besluttet var Enkedronningen paa ikke at give Slip paa sin og Arveprinsens Magt, at hun i Dagene før Konfirmationen forberedte Kronprinsen paa, at han i sin fremtidige Stilling i Statsraadet ene og alene skulde være dem til Medhjælp, og at han i et og alt maatte rette sig efter Statsraadet. Men det skulde gaa anderledes. Da Kronprinsen den 14de April skulde indtræde i Raadet, var alle Forberedelser til Hofrevolutionen saa omhyggeligt trufne, at ingen udenforstaaende synes at have havt Mistanke om, hvad der fore-

stod, skjønt mange — og det tildels tvivlsomme — Personer var blevne indviede i Planen.

Da Kongen havde taget Sæde i Statsraadet, vilde de tre nylig udnævnte Statsraader Guldberg, Stemann og Rosencrone overrække ham deres Ed. Men Kronprinsen bad dem vente med det, til han havde faaet kongelig Approbation paa, hvad han havde at foreslaa. Hvad dette var, skulde man heller ikke længe lades i Uvished om, idet Kronprinsen drog frem et Papir, hvoraf han oplæste, som følger:

"Min naadigste Konge, Fader og Herre! Da min naadigste Hr. Fader har havt den Naade og Kjærlighed for mig nu at sætte mig i sit Geheime-Statsraad, saa erkjender jeg, som jeg bør, denne Deres naadige Fortrolighed med den dybeste Ærbødighed og største Taknemlighed. Men, som jeg er overbevist om, at Tingene meget bedre bestyres uden et Kabinet, saa maa jeg underdanigst bede min naadigste Hr. Fader at ophæve Kabinettet, hvorved Statens publique Affairer kom igjen paa den Fod, de altid har været indtil nu paa 14 à 15 Aar, og hvorved ogsaa Hensigten af Forordningen af den 13de Febr. 1772 blev opnaaet.

Ligeledes tror jeg mig forbunden i min Samvittighed underdanigst at foreslaa igjen udi Deres Statsraad at indsætte 2 brave Mænd, som før har været udi samme, og som nu staar paa Pension, istedenfor efter deres Ønske at opofre sig til Deres Majestæts og Landets Tjeneste, nemlig Geheimeraad Rosencrantz og Geheimeraad Grev Bernstorff, samt tillige at indkalde i Statsraadet General Huth og Geheimeraad Stampe, da alle disse 4 Mænd forener for sig, enhver især, de til en god og duelig Raadgiver fornødne Egenskaber, og derfor saavel inden- som udenlands er bekjendte og agtede.

Skulde nu, som jeg ønsker og haaber, min naadigste Herre og Fader i Naade bifalde disse mine velmente Forslag, saa beder jeg underdanigst at Deres Resolution herpaa naadigst maa meddeles, og at den derhos føiede Ordre til det danske Kancelli maa blive af Deres Majestæt underskreven, samt at det maa være mig tilladt strax i Deres Majestæts Navn at lade bemeldte fire brave og tro Mænd vide, at de skal indfinde sig i Høistsammes Geheime-Statsraad. Jeg forbliver til min Død med den dybeste sønlige Respekt og Ærbødighed, min naadigste Konge, Fader og Herre, Deres Majestæts underdanigste Tjener, Undersaat og Søn Fredrik C. P."

Da Kronprinsen havde læst dette op, forelagde han Kongen Dokumentet tillige med en Ordre af samme Indhold til det danske Kancelli. Kongen tog strax Pennen for at underskrive. Men da lod Arveprinsen Munden løbe i voldsomt Kjøre: "Kongen maatte ikke overrumples — det var sædvanligt, at han fik overveie, hvad der blev forebragt i Statsraadet, til næste Samling — det samme burde ogsaa nu finde Sted — dette Forslag var af altfor stor Vigtighed til, at Kongen i samme Nu kunde fatte Resolution paa det." Kongen var imidlertid begyndt at skrive sit Navn paa Dokumentet; men under Arveprinsens Præken tabte han Pennen. Kronprinsen, der ikke havde fortrukket en Mine, tog den strax op, og da Kongen havde skrevet sit Navn, sagde han i den roligste og koldeste Tone: "Vil min naadigste Hr. Fader ikke vise mig den Naade og Kjærlighed at skrive "approberet" hos?" Kongen

føiede ham heri. Arveprinsen vilde da nappe Dokumentet til sig; men Kronprinsen kom ham i Forkjøbet. Da nu Kongen skjønte, der vilde blive Spektakler, reiste han sig og sprang ind paa sine Værelser. Arveprinsen fulgte efter ham, og da han forstod, at Kronprinsen ogsaa vilde komme, skjøv han Slaaen for Døren. Nu først blev Kronprinsen vred, og han lod da strax de fire Geheimeraader Moltke, Guldberg, Stemann og Rosencrone vide, at Kongen ikke mere behøvede deres Tjeneste, og tilmeldte de to fraværende det samme, hvorhos Overhofmarskalk Schack fik Tilhold om ikke tiere at komme Kongen nær.

Efterat dette var gjort, søgte Kronprinsen ad en anden Vei at komme ind til Kongen; men da han fandt Dørene lukkede overalt, blev han saa forbitret, at han vilde bane sig Adgang med Magt. Bülow fik ham dog til at afstaa fra det. Det varede da heller ikke længe, før man saa Arveprinsen med Kongen ved Haanden komme ud paa Slotsgangen, idet det øiensynlig var hans Hensigt at føre denne mod hans Villie over til Enkedronningen. Kronprinsen sprang da til, greb Kongen ved den anden Haand og bad ham om at gaa ind paa sine Værelser, idet han forsikrede ham om, at der ikke skulde ske andet end det, som vilde vinde hans Bifald, og som skulde tjene til Undersaatternes Gavn. Det lod nu til, at Kongen helst vilde rette sig efter Kronprinsens Anmodning; men da blev Arveprinsen saa optændt af Harme, at han greb Kronprinsen i Halsen for at slide ham bort fra Kongen. Men en Smule Slagsmaal paa Tomandshaand var ikke Kronprinsen imod, og Arveprinsen saa sig snart nødt til at slippe Taget, og i det Pusterum, Kronprinsen saaledes fik, tog han de underskrevne Papirer op af Lommen og leverede dem til Bülow for at sikre sig mod, at disse under Haandgemænget skulde blive ham fratagne eller ødelagte. Denne Forsigtighedsregel var paa rette Sted; thi neppe havde Arveprinsen fundet sig lidt, før han igjen røg paa sin Brodersøn, "men enten", siger Johan v. Bülow, "har Forbitrelsen givet Prinsen overnaturlig Styrke, eller og en, som har været tilstede og af Kronprinsens Bevægelse i at gribe til Kaarden har frygtet for Følgerne, om man drev ham til det yderste, af den Aarsag holdt det raadeligst at komme ham til Hjælp og passet Øieblikket dertil saa vel, at ingen er bleven det var; thi med et var Arveprinsen langt fra sin Brodersøn og henne i den anden Ende af Gemakket uden selv at vide, hvorledes han var kommen der." Imidlertid havde Kongen set Leilighed til igjen at smutte ind paa sine Værelser, og hermed var den hele Revolution faktisk tilende. "Men ingen Forestillinger", heder det i Bülows Fremstilling, "kunde bringe Prins Fredrik til Overtydelse om, at den gjorte Forandring var af den høieste Nødvendighed og ikke havde mindste Indflydelse paa den Kjærlighed og Forstaaelse, som Kronprinsen af yderste Magt vilde stræbe at vedligeholde i den kongelige Familie. Intet syntes at være Arveprinsen smerteligere og gaa ham nærmere til Hjerte end Geheimeraad Schacks Afsked; i hvor tydelig end Kronprinsen

viste ham, at Pligten saavelsom andre og gyldige Aarsager gjorde det nødvendigt, at der kom andre om Kongens Person, saa blev han dog ved, at Schacks Afgang var en hvæsset Dolk gjennem hans Bryst, og at han selv vilde og maatte forlade Hoffet med."

Da Enkedronning Juliane Marie af Grev Reventlow erholdt Underretning om, hvad der var foregaaet, blev hun rent rasende. "Hun var", siger Bülow, "saa aldeles ude af sig selv, at Grev Reventlow kastede sig paa Knæ for hende, besvor hende ved alt, hvad der var hende helligt og kjært at fatte sig og at overveie, at der i alt, hvad der var skeet, ikke var noget, som kunde give hendes Majestæt Anledning til Klagemaal, men at Kabinettets Afskaffelse var det tryggeste og bedste Middel til at forebygge al Overrumpling og hemme Misbrugen af Kongens Navn og Myndighed. Men herved øste han Olie i Ilden, hun antog det for Bebreidelser og i Stedet for at høre Fornuftens Stemme og i det mindste paa en god Maade at give efter for Nødvendigheden, nu da Udfaldet viste, at Magten ikke mere var i de Hænder, som man troede at have forvisset om den for en lang Tid, saa blev hun mere og mere rasende, fornedrede sig til Skjældsord mod Greven og vilde til Kongen, i hvad det end skulde koste."

Kronprinsen havde imidlertid oversendt Ordren "om Kabinettets Afskaffelse" til Kancelliet tilligemed Udnævnelsen af de nye Statsministre, og han kunde derfor uden Betænkelighed slippe Enkedronningen ind til Kongen, "men han søgte alene at skaane hende og hans Fader fra den Sindsbevægelse, slig en Samtale maatte volde hos dem begge." "Dronningen", fortæller Bülow, "fik ikke saasnart Øie paa Kronprinsen, førend hun overøste ham med de bitreste Bebreidelser. Hun kaldte ham falsk og underfundig, beskyldte ham for at have Honning paa Læberne og Galde i Hjertet og spurgte ham, om han vilde dræbe sin Fader." Kronprinsen var imidlertid Situationens Herre, og han søgte, ihvorvel længe forgjæves, at overbevise hende om, at hvad der var sket havde udelukkende Kongens og Fædrelandets Tarv til Formaal. Ulige fornuftigere tog Guldberg det hele, og det lykkedes ham omsider ved Forestillinger at berolige Dronningen og Arveprinsen, og Kronprinsen gav ham da ogsaa Skudsmaal for, at han havde opført sig som en ærlig Mand.

Af de ældre Ministre beholdt Kronprinsen kun Schack-Rathlou og Otto Thott. De nye var de Mænd, som er nævnte i Kronprinsens ovenfor indtagne Forestilling, og Budskabet herom skal være kommen Geheimeraad Rosenkrantz meget overraskende. Til Grev Bernstorff blev der samme Aften affærdiget en Stafet med en smigrende Haandskrivelse fra Kronprinsen, hvori han opfordredes til at indfinde sig i Kjøbenhavn, saasnart hans Helse tillod det.

Omvæltningen i 1784 hilsedes i Kjøbenhavn langt fra med den Enthusiasme, som havde givet sig tilkjende ved Begivenhederne i 1772. Det nye Regjeringsparti maatte leve i en bestandig Angst for at blive styrtet ved en ny Revolution, og blandt Menigmand viste det sig, at man kun

nærede liden Tiltro til Kronprinsen, og i temmelig lavtliggende Paskviller blev denne haanet og truet. Heller ikke i Udlandet synes Omvæltningen overalt at have gjort noget godt Indtryk, saa meget mindre som man paa Forhaand havde dannet sig meget ufordelagtige Tanker om hans Karakter. I England var man saaledes vistnok fornøiet med den Revanche, som Karoline Mathildes Søn havde taget over dem, som havde ført hans Moder i Ulykke; men da der kort efter fra det danske Hof fremkom et Slags Tilbud om Giftermaalsforbindelse mellem Kronprinsen og en engelsk Prinsesse, blev dette yderst kjøligt optaget. Bedre modtoges ialfald Efterretningen om Revolutionen paa de Hold, hvor man havde ventet sig det sterkeste Misnøie. Saaledes roste Keiserinde Katharina II Kronprinsens faste og kraftige Optræden, og Keiser Josef II sagde, at en ung Fyrste ikke kunde debutere bedre, og bad den dansk-norske Gesandt hilse ham, at han glædede sig ved en Gang i ham at finde en værdig Stalbroder.

Efter Revolutionen blev Guldberg udnævnt til Stiftamtmand i Aarhus, hvor han senere levede og virkede i en lang Aarrække. Efter at have taget Afsked og fraflyttet denne By afgik han i Aaret 1808 ved Døden. Hvad Enkedronningen angaar, blev hun fremdeles boende paa Slottet, og udvortes betragtet vedblev Forholdet mellem hende og Kronprinsen at være ganske det samme som før. Kronprinsen viste ogsaa bestandig den største Hensynsfuldhed overfor hende, hvilket ytrede sig dels deri, at hun uden Prutning fik sin temmelig betydelige Apanage udbetalt, dels deri, at hun fra Tid til anden fik større Pengegaver og Laan. Mellem Arveprinsen og Kronprinsen var Forholdet derimod aldrig videre godt, og vi hører i 1786 endog om et formeligt Slagsmaal mellem de to Prinser, i hvilket Arveprinsen kom tilkort. I Begyndelsen behandlede Kronprinsen ogsaa sin ulykkelige Fader paa en elskværdig Maade; men da han hørte, at Folk opholdt sig derover, forandrede han ganske sin Opførsel, der nu endog slog over i modbydelig Raahed. Han taalte ikke blot, at man gjorde ligefrem Nar af den ulykkelige, men saa endog med Rolighed paa, at hans Omgivelser fik ham til at drikke sig saa fuld, at han var syg længe bagefter. Af og til kunde Prinser og Prinsesser ærte den gale Konge, saa han uddelte Ørefigener og Slag; men skjønt Vanviddet havde lagt sin Nat over hans hele Sjælsliv, havde han dog fremdeles af og til sine lyse Stunder. Engang, da han tirret paa vanlig Vis i Harme gik op og ned paa Gulvet, sagde han: "De maa straffes, saa de føler det ind i Sjælen!" Men nogle Øieblikke bagefter gjorde det gale Menneske alle de fornuftige og vise, som var tilstede, tilskamme med de Ord: "Jeg vil tilgive dem! De er dog mine Børn!"

Kronprinsen levede længe ugift, og man troede længe, at han ikke vilde gifte sig, efterat Forhandlingerne om et preussisk eller engelsk Giftermaal var indstillede. I 1786 ægtede hans Søster Louise Augusta, der var bleven en smuk og blomstrende Kvinde, Prins Fredrik Kristian af Augustenborg, der i

Aaret 1786 sammen med sine Brødre Emil og Kristian August var kommen til det danske Hof. Giftermaalet var vel ikke standsmæssigt; men Prinsessens ægte Byrd var jo heller ikke udenfor al Tvivl, som ovenfor tilstrækkelig er omtalt. Kronprinsen holdt overmaade meget af hende, og havde det staaet alene til ham, saa vilde alle de Akter, som i Arkiverne fandtes om Karoline Mathildes og Kristian VII's Skilsmisse, være blevne tilintetgjorte. Hensigten hermed kan vel ikke være tvivlsom. Han haabede nemlig, at det augustenborgske Fyrstepars Ægteskab skulde blive velsignet med en Søn, der kunde blive hans Eftermand. Men i ethvert Fald skulde dog dette Haab ikke gaa i Opfyldelse. Thi i det samme Aar, Brylluppet fandt Sted, fødte Arveprinsens Hustru Sønnen Kristian Fredrik, som vilde staa Tronen nærmest i Tilfælde af, at Kronprinsen ingen Sønner fik.

Der var imidlertid en Person, der stod Kongehuset nær, som gjennem Giftermaal vilde knytte den unge Kronprins til sig og herigjennem tillige skaffe sig en betydelig Indflydelse paa Statens Anliggender. I 1784 var Prins Karl af Hessen kommen til Kjøbenhavn, og denne ansaa Kronprinsen for at være et passende Parti for hans Datter Marie Sofie Fredrikke. Men hans Bestræbelser for at faa en Forlovelse istand saa længe ud til ikke at skulle lykkes, da den unge Prinsesse ikke gjorde noget Indtryk paa Kronprinsen. Prins Karl af Hessen, der var en ivrig Tilhænger af Datidens Spiritisme og Frimureri, spurgte da alle baade onde og gode Aander ud om, hvilke Udsigter der var for, at Partiet kunde komme istand. Han fik ogsaa Kronprinsen til at give sig af med alskens spiritistisk Galskab, men lige nær var man. Først i Juli 1790 kom Forlovelsen og Giftermaalet istand.

Man kan ikke noksom undres over, at Kronprinsen gav sig af med spiritistisk Humbug; thi han var en saa nøgtern Karakter som faa og lod sig ikke let drage op i noget, som ikke helt og holdent stemte med sund Fornuft. Forøvrigt udfoldede han i de første Aar, efter at han havde overtaget Regentskabet, en yderst sjelden Flid og Arbeidsomhed, og man skal have ondt for at finde en Fyrste, som var sig sine Pligter mere bevidst og bedre søgte at opfylde dem. Til Fornøielser, hvad enten disse var af finere eller simplere Art, havde han kun sjelden Tid tilovers, og det synes endog, at han i den første Tid var et Særsyn blandt de oldenborgske Fyrster med Hensyn til kysk Vandel. Senere skulde det jo blive anderledes, ihvorvel hans Udskeielser i denne Henseende saavidt vides kun i et kortere Tidsrum vakte Skandale og almindelig Forargelse.

Kronprinsen følte vel, da han overtog Regjeringens Byrder, hvor meget det skortede ham paa de fornødne Kundskaber for at udfylde den Plads, han var anvist, saa meget mere, som han fra første Tid af havde meget høie Forestillinger om en Konges Magt. Han stræbte dog af bedste Evne at indhente, hvad der var bleven forsømt ved hans Opdragelse, og han sparede sig ingen Umag for at sætte sig ind i alt, hvad der henhørte under

Regjeringsanliggenderne. Men det siger dog sig selv, at herunder maatte enkelte Mænd faa meget at sige hos ham. Selv vilde Kronprinsen dog ikke vide af, at det skulde være Tilfældet, og naar han mærkede, at det forholdt sig saa, blev vedkommende Gjenstand for hans Jalousi, og han fjernede dem øieblikkelig fra sin Person.*) Som Følge heraf blev Hoffet Skuepladsen for Intriger af alle Slags og tillige for hyppige Forandringer inden Personalet, alt eftersom den ene eller den anden af Kronprinsens Omgivelser fik Magten over ham.

Men samtidig hermed traadte ogsaa Kronprinsens overdrevne Iver for Soldatervæsen og Exercits frem paa en meget anstødelig Maade. Man saa ham daglig flere Timer i Træk overtage Korporalernes Haandtering i at dressere Soldaterne i Geværgreb og Marscheren, og han lyttede vel saa meget til Underofficerernes uforgribelige Formeninger om, hvorledes Tjenesten skulde indrettes paa korrekteste Vis i alle dens Enkeltheder, som til de høiere Officerers Forslag om Hærens Organisation og Administration. Gjorde det end nogle godt at se Kronprinsen paa Exercerpladsen give Exempel paa Tjenesteiver og Udholdenhed, som aldrig fornegtede sig trods Storm og øsljende Regn, saa ynkede man dog meget mere den strenge meningsløse Tvang, hvori Soldaterne kjørtes rundt paa Exerpladsene, uden at lægge noget som helst Vret paa, at Kronprinsen viste sig som den mest afgjorte Modstander af Prygleſtraffen. Man opholdt sig ogsaa meget over, at han viste Underofficerer en altfor stor Familiaretet, som libet stemmede med Tidens Begreber om Subordination. Man forsede sig snart over Kronprinsens hele Gjøren og Laden, og han blev Gjenstand for Spot i Flyveblade og Karrikaturer. I Regelen gik det ud over hans Exercere-Mani; men stundom kunde man ogsaa haane hans Uselvstændighed og Umyndighed over for Statsanliggender. Ifølge en af Bülow i 1784 holdt Dagbog fandt man en Oktobermorgen det nævnte Aar opslaaet paa Rentekammeret en Plakat, hvorpaa der stod: „Kongen har overdraget Regjeringen til Kronprinsen, Kronprinsen til Grev Bernstorff, Grev Bernstorff til Grev Kr. Reventlow, Reventlow til Etatsraad Wendt — saa kan man vide, hvorledes Danmark bliver regjeret.“ Men efterhaanden foregik der et Omslag til det bedre i Stemningen mod Kronprinsen.

De vigtigste Forandringer, som foregik inden Regjeringskredsene efter Omvæltningen af 1784 var foruden Afskaffelsen af det kongelige Kabinet Finantskollegiets Overgang til en Finantskassedirektion, der havde at udfør-

*) Karakteristisk er saaledes hans Forhold overfor Johan v. Bülow, der i hans første Regenttid havde overvættes meget at sige hos ham. Denne fik i 1793 Afsked fra sine Stillinger, uden at der blev givet ham nogen Besked om, hvad Aarsagen til hans Unaade var. Først mange Aar efter fik han af Prins Karl af Hessen den Oplysning, at det var, fordi Kronprinsen "wollte Enevolds sein."

dige Anvisninger paa Statsudgifterne og at føre Statsbogholderiet, og Oprettelsen af et nyt Finantskollegium, der fik den egentlige Ledelse og almindelige Bestyrelse af Finantserne.

Det var nærmest Forbitrelsen over den despotiske Vilkaarlighed, det Guldbergske Ministerium havde udøvet ved Misbrug af Kabinetsordrer, som havde reist den Opposition, som havde bevirket dets Fald. De Mænd, som nu under Kronprinsens Forsæde overtog Styret, og som i det hele skulde følge friere Grundsætninger, for saavidt de lod sig forene med Enevoldsregjeringens Dogmer, hyldede dog saa langt fra de samme Anskuelser, at de specielt paa et Omraade, den følgende Tids fornemste Merkesag, endog stod skarpt mod hinanden. Denne Merkesag var Afgjørelsen af de danske Landbospørgsmaal, som Hoveriforordningen af 12. August 1773 havde ført tilbage nærmest til det samme Standpunkt, hvorpaa de befandt sig ved den Tid, Struensees Regjering begyndte. Den eneste Forandring i Retning af en ny Tingenes Orden, betegnes ved den af Joakim Godske Moltke udvirkede Forordning af 23. April 1781 om Fællesskabets Ophævelse, men for den vidste Samtiden det Guldbergske Styre kun liden Tak. Den kunde heller ikke virke ret for Øiemedet, saa længe Bonden fremdeles skulde være afhængig af Godseierens Vilkaarlighed og ikke frit kunne bruge sine egne Kræfter og sin egen Tid. Dette kunde kun ske, naar det Reformarbeide, der ved Struensees Fald var bleven hemmet, atter blev optaget.

Men i denne Henseende stod Regjeringen splittet i to Partier, idet det ene, hvortil Bernstorff og Stampe hørte, mødtes med bestemt Modstand fra det andet, hvis fornemste Mænd var Schack-Rathlou og F. Kr. Rosenkrantz, der repræsenterede de samme Anskuelser, der i Guldbergs Ministerium havde været de eneraadende. Hvad Kronprinsen angaar, nærede han et brændende Ønske om at kunne gjøre noget for at forbedre Bøndernes Kaar. Men Reformsagens bedste Støtte var dog Grev Kristian Ditlev Reventlow, der nogle Maaneder efter Guldbergs Fald (6. August 1784) blev første Deputeret i Rentekammeret.

Grev Kristian Ditlev Reventlow, som man har kaldt „Forbilledet for alle Herremænd,“ nedstammede fra Storkantsleren, Dronning Anna Sofias Fader, og var født 1748. Efter at have studeret ved Sorø Akademi tiltraadte han en længere Udenlandsreise og fik efter Hjemkomsten fra denne Ansættelse i dansk Statstjeneste. Reventlow er af sine Modstandere bleven haanet paa det blodigste som en uduelig og overfladisk Person, som der overhovedet var intet ved, hverken fra Karakterens eller Forstandens Side, ja man har endog villet have hans egne Ord paa, "at han ikke kunde skrive fire Linier dansk i Sammenhæng." Dette er dog Løgn og Bagvaskelse. "Han hører," siger Edvard Holm i sit Skrift "Kampen om Landboreformerne," "ubestridelig til dem, hvis Minde bør holdes i Ære. Selv om han ikke var nogen overlegent begavet Mand, saa havde han Evne til at se sundt og

klart paa Forholdene, han var en livlig bevæget Natur, havde et varmt Hjerte for de fortrykte i Samfundet, var samvittighedsfuld, nidkjær og dygtig som Embedsmand, og foruden at han havde skaffet sig en grundig Uddannelse i forskjellige Retninger, var han fuld af Virkelyst og søgte at komme bort fra gammel Slendrian. Det var med formelig Begeistring, han kastede sig ind i Kampen for Landboreformerne, og det Indtryk, man faar af hans Virksomhed i den store Landbokommission, er overordentlig smukt. Han viste her en Iver og Flid, der ikke kunde være større, dertil kom en lykkelig Besindighed, og der var noget fint og ædelt i den Maade, paa hvilken han bekjæmpede sine Modstandere under Forhandlingerne." Reventlow havde, dengang han blev Rentekammerets første Mand, som Lensgreve frigivet Bønderne paa sit Gods Kristiansfæde, og han var nu bestemt paa at følge den samme Vei i større Stil.

Trykkefrihedsreskriptet af 20. Oktober 1773 havde i Forbindelse med Bevidstheden om, hvilken Opfatning det Guldbergske Ministerium hyldede med Hensyn til Landbosagen, lagt en Dæmper paa Forhandlingerne om Reformer paa dette Omraade. Men noget direkte Forbud mod Fortsættelsen af denne Diskussion var ikke nedlagt. Reformvennerne prøvede sig da frem først i beskrivende historiske og statistiske Arbeider, og da det viste sig, at Regjeringen ikke greb ind, kom Forhandlingerne om Bondespørgsmaalet lidt efter lidt paany i Gang. Især bidrog det kongelige danske Landhusholdningsselskab, der var stiftet 1769 og hvis Virksomhed væsentlig var af praktisk Karakter, meget hertil, idet det efterhaanden skaffede Reformbevægelsen Vind i Seilene. Da den Guldbergske Tid stundede mod sin Afslutning, var Diskussionen om Landboreformerne atter kommen i fuld Gang, og den Skildring, som Reformvennerne herunder gav af den danske Bondestands Kaar og af Proprietærernes umenneskelige Haardhed er meget mørke. Men paa den anden Side skal det ogsaa anføres, at Flerheden af de Godseiere, der optraadte som Modstandere af Reformerne, besjæledes af levende Interesse for sine Bønders Ve og Vel, som de i Gjerningen noksom beviste. „Træhesten"s Tid var ialfald omme.

Reventlows første Arbeide var en Gjenoptagelse af de indledende Skridt paa Reformernes Bane, der var besluttede 18 Aar i Forveien, idet Kronens Fæstebønder i Amterne Fredriksborg og Kronborg fik sine Gaarde udskiftede af Fællesskabet og tildels udflyttede, hvorefter de fik dem i Arvefæste, saasnart de kunde godtgjøre, at de havde faaet Driften af de nye Gaarde i god Gang. Hertil føiedes Afløsning af næsten alt Hoveri mod et billigt Vederlag, hvorhos Kongetienden overlodes Bønderne mod en vis Afgift. Allerede i September 1788 var dette Arbeide skredet saa langt frem, at Reventlow paa Fredriksborg Slot kunde overrække 15 Bønder Arvefæsteskjøder under stor Høitidelighed; men først i 1798 var det fuldstændig afsluttet. I Forbindelse hermed droges der Omsorg for at faa oprettet 34 nye Skoler, og

Kroernes Antal begrænsedes fra 38 til 13. De gavnlige Følger heraf skulde ikke udeblive. "Vindskibelighed og Velstand udbredte sig med vidunderlig Hurtighed paa mangfoldige Steder. Hvor der for et Par Aar siden havde været næsten udyrkede Strækninger, saa man glade Beboere, nye Boliger, nye anlagte Haver, ryddede og forbedrede Agre, nye Indhegninger og overalt de tydeligste Beviser paa munter Flid og Virksomhed, ligesom Bøndergaardenes Værdi ogsaa inden 10 Aar steg til det sexdobbelte."

Ihvorvel allerede disse indledende Skridt i selve Statsraadet var blevne mødte med afgjort Modstand, afskrækkede dog dette ikke Reventlow fra at følge den engang betraadte Bane, til Trods for, at han herved skabte sig mange Fiender, der søgte at faa ham styrtet. Under 11te Juli 1786 indgik Rentekammeret til Kongen med en Forestilling, der var affattet af Reventlow. I denne fremsættes der, bygget paa vægtige Grunde, Forslag om, at der skulde nedsættes en stor Kommission, der havde at tage hele Bondestandens retslige Stilling under Overveielse, hvorved "Proprietærernes saavelsom Bøndernes Eiendom og personlige Rettigheder kunde fuldkommen bestemmes til Fordel for dem og Staten", og for at dette kunde ske paa den rigtige Maade, skulde Kommissionen gaa tilbage til de Rettigheder og Pligter, som "i Kraft af Vornedrettighedens Ophævelse maatte forblive for Husbonde og Fæstebønder" samt undersøge, hvorvidt de Forandringer, disse Rettigheder senere var undergaaede, skulde beholde deres Kraft eller ikke. Schack-Rathlou, der i det hele var en Modstander af Reformsagen, indgav den 19de Juli et Forslag til Resolution paa denne Indstilling fra Rentekammeret. Dette Forslag var affattet i en meget maadeholden Tone, og meget af, hvad der fandtes i dette, blev da ogsaa medtaget i den kongelige Resolution af 25de August 1786; men i dennes Slutningsbestemmelse, der er en skjærpet Gjengivelse af Rentekammerets Forslag, brydes dog Staven aldeles over Stavnsbaandet, idet der paabødes, at man skulde vende tilbage til Bondestandens Kaar, som de var i det Øieblik, da Vornedskabet var ophævet ved Forordning af 21de Februar 1702 og Stavnsbaandet endnu ikke var indført. Kun hvor det af militære Grunde maatte vise sig nødvendigt, skulde Stavnsbaandet vedvare for nogle Altersklassers Vedkommende, uden at dette dog skulde have nogensomhelst Indflydelse paa Bondens Forhold overfor Proprietæren. Samtidig hermed blev der nedsat en 16 Mand sterk Kommission, bestaaende af Venner og Modstandere af de foreslaaede Reformer, men allesammen Mænd af betydelig juridisk og landøkonomisk Indsigt. Af disse sexten Mænd er der en, som i fortrinlig Grad tildrager sig Opmerksomhed som en af Samtidens største Mænd i den dansk-norske Stat. Denne Mand var Nordmanden Kristian Colbjørnsen.

Kristian Colbjørnsen var en Brodersøns Søn af de bekjendte Fredrikshaldsbrødre, Hans og Peter. Han var født paa Sørum Gaard paa Romerike samme Dag som Kristian VII, 29de Januar 1749. Tidlig mistede han sin

Fader, men fandt hos Amtmand Kristian Petersen, der stod i Svogerskabsforhold til Familien, en kjærlig Støtte. Denne bekostede i nogle Aar hans Skolegang paa Kristianias Latinskole, uden at han dog blev dimitteret fra denne Skole, idet han tidlig kom ind i praktisk juridisk Virksomhed. Under 17de Juli 1773 indskreves han som Student ved Kjøbenhavns Universitet og forlod dette to Dage efter som juridisk Kandidat med bedste Karakter. Nogle Maaneder efter blev han Høiesteretsadvokat. Gjennemgaaende praktisk, som Kristian Colbjørnsens Udvikling havde været, drev han det aldrig til at blive en lærd Jurist. Men det var og som praktisk Jurist og som Embedsmand, han skulde vinde sit ansete og berømte Navn. Som Høiesteretsadvokat var han i sin Tid regnet blandt de dygtigste. Men Proceduren medtog hans skrøbelige Konstitution haardt. Han søgte derfor Amtmandskabet over Stavanger Amt, men blev tilsidesat for en meget yngre adelig Medansøger. Men denne Tilsidesættelse skulde vise sig at være en Lykke for Staten. I 1780 blev han udnævnt til Kammeradvokat; men allerede det næste Aar begjærede han Afsked. Dette blev dog nægtet ham paa en i og for sig smigrende Maade, idet Kongens Tilfredshed og Naade bevidnedes ham i sterke Udtryk. Men snart kom han paa Kant med Høiesterets Justitiarius Grev A. S. v. der Osten, og dette bevægede da Colbjørnsen til at fratræde sin Advokatstilling og flytte ud til en Bondegaard, han eiede.

Da Grev Reventlow var kommen i Spidsen for Rentekammeret, traadte han strax i Forbindelse med Colbjørnsen, og efterat denne havde trukket sig tilbage fra det offentlige Liv, søgte han at skaffe ham en glimrende Opreisning for den Tort, som var ham vederfaret. I den store Landbokommission kom Colbjørnsen efter Rentekammerets varme Anbefaling til at forrette som Sekretær, et paa samme Tid omfattende og ansvarsfuldt Embede. Det tilkom nemlig ham ikke blot at føre Protokollen i Kommissionens Møder, men ogsaa at lægge alt til Rette for Forhandlingerne, at udarbeide alt, hvad der kunde tjene til Grundlag for disse, at modtage samtlige Indlæg og Betænkninger af Medlemmerne og at redigere det Forslag, hvormed Kommissionen skulde indgaa til Regjeringen. I det hele kom den hele Byrde og Besvær, Kommissionen medførte, til at hvile paa Colbjørnsens Skuldre, og han følte Ansvaret i dets hele Strenghed. 11 Aar senere skildrede han, med hvilken Tvivl og Engstelse han overtog Kaldelsen til den farlige Post. "Aldrig," skriver han, "var mit Hjerte mere bekymret, end da hans Majestæt kaldte mig til Lovgivningsarbeidet. Dyb Følelse af mine Evners Svaghed gjennemtrængede min hele Sjæl, og ved Siden af denne Følelse stod Arbeidets Vanskelighed og Vigtighed med sterke Farver for min Sjæl. Overbevisning ledede mine Fjed hen til Danmarks og Retfærdigheds Ven, den vise Bernstorff. Jeg udøste min Bekymring i hans ædle Barm og bad ham bringe den frem for Kongen og Thronens Arving. Men Kongen bød, og det blev min Pligt at adlyde."

Kommissionen begyndte sine Møder den 18de September 1786, og ihvorvel det ikke gik af uden Rivninger, skred Arbeidet, som ved Colbjørnsens Dygtighed strax var bleven bragt i et ypperligt Spor, saa hurtigt frem, at Kommissionen allerede den 24de Mai 1787 kunde forelægge Regjeringen sin første Forestilling om Ordning af Fæstebondens retslige Stilling overfor Godseieren. Paa Grundlag af denne Forestilling udfærdigedes der under 8de Juni 1787 to Forordninger, der gik ud paa at fastsætte bestemte Regler for Jorddrotternes og Fæsternes gjensidige Rettigheder og Pligter. Blandt andet blev det heri paa det strengeste forbudt Godseierne og deres Forvaltere "paa egen Haand at lade Bønderne straffe med Træhesten, Halsjernet, det saakaldte Fængsel i Hullet, spansk Kappe o. desl." Derpaa gik Kommissionen videre og indgav efter vidtløftige Forhandlinger en Forestilling af 28de April 1788 med Forslag om Stavnsbaandets Ophævelse, der ogsaa blev godkjendt af Regjeringen ved den vigtige Forordning af 20de Juni 1788, hvorved den danske Bondestand for en væsentlig Del gjengaves almindelige Borgerrettigheder.

I Indledningen til denne Forordning heder det: "Da Bondestanden indbefatter den talrigste Del af Landets Indbyggere, og Statens Styrke saavel i Hensigt (ɔ: Henseende) til Forsvarsvæsenet som den almindelige Velstand fornemmeligen beror paa denne betydelige Næringsstands Vindskibelighed, Mod og Fædrelandskjærlighed, saa kan Kongen ikke gjøre et for ham selv kjærere og for det almindelige gavnligere Brug af hans kongelige Myndighed end at anvende samme til at opmuntre disse borgerlige Dyder, ved omhyggeligen at beskjærme og med Kraft handthæve Undersaatterne af Bondestanden i deres Rettigheder især den personlige Frihed, som af Kong Fredrik IV i Forordning af 21. Febr. 1702 ved den i nogle Provinser da brugelige Vorned-Rets Ophævelse, er bleven dem skjænket og som ikke mindre tilkommer denne Stand end de øvrige Stænder." Ved denne Forordning blev, heder det i E. Holms Gjengivelse, "Stavnsbaandet herefter hævet for alle, der var over 36 Aar eller havde udtjent som Soldater; fremdeles skulde "alt Mandkjøn af Bondestanden, som ved Forordningens Udstedelse ikke havde fyldt det 14de Aar, ikke være bundet til Godserne længere end til 3 Maaneder fra sammes Bekjendtgjørelse at regne." For dem derimod, der havde fyldt deres 14de Aar, vedblev Stavnsbaandet at gjælde saalænge, indtil de enten havde endt deres Tjenestetid som Soldater eller var blevne saa gamle, at de ikke mere kunde udskrives, nemlig 36 Aar. Fra Aaret 1800 skulde al Heftelse til Godserne ophøre. Vistnok var der ved denne Forordning ikke indrømmet Bønderne fuldstændig Flytningsfrihed, selv ikke efter 1800. Den fastsatte nemlig, at saa længe indtil Soldatertjenestetiden eller Udskrivningstiden var forbi, maatte Bønderne ikke uden særlig Tilladelse flytte fra den Amtmands Virkekreds — et eller flere Amter —, i hvilken de boede. Men Forskjellen herpaa og paa det at være indskrænket til en

enkelt Herremands Eiendomme var overordentlig stor, og desuden, hvad der var Hovedsagen, Proprietærernes Magt over Bondens Person ophævedes helt, saa meget mere, som han ikke længere fik det i sin Haand at stille nogen til Soldat. Udskrivningen, der fra nu af ikke mere skulde finde Sted efter Hartkornet, men efter Folkemængden, vilde for Fremtiden blive holdt af Sessionerne, saaledes at visse bestemte Regler skulde følges for at afværge al Ubillighed. At Herremændene med det samme blev befriede for den tit byrdefylde Pligt, de hidtil havde havt at skulle stille Soldater, en af hver 22 Tønder Hartkorn, følger af sig selv. Samtidig blev Tjenestetiden for Soldater nedsat fra 12 til 8 Aar."

I Forbindelse med disse to store Forordninger stod de mindre Love om Studehandelen, der blev frigiven, og om Livsfæstet, den første af 11te Juni 1788, den anden af 16de Januar 1787. Landbokommissionen endte derefter det første, mere end halvandet Aar lange Afsnit af sin Virksomhed i et Møde af 19de Mai 1788, idet man foreløbig vilde se Resultaterne af de to Forordninger om Fæstevæsenets Ordning og Stavnsbaandets Opløsning, naar de førtes ud i Livet.

Det siger sig selv, at de saaledes gjennemførte Forandringer, der var af saa indgribende Betydning for hele det danske Samfund, maatte fremkalde høist forskjellige Stemninger inden de forskjellige Lag af Befolkningen. Modstanden skulde da heller ikke udeblive. Alvorligst var den, som reistes i selve Statsraadet, hvor de to militære Kollegier, Generalitetet og Admiralitetet, skarpt udtalte sig mod Reformerne. Af de Indvendinger, som fra denne Kant fremførtes, havde dog ingen Vægt uden det Argument for almindelig Værnepligt, som udlededes af Reformerne som en Konsekvens. Den Meningsudvexling, som foregik i Statsraadet, førte da ogsaa til, at Schack-Rathlou og Rosenkrantz tog Afsked fra alle sine Embeder (3die Juni 1787). Ude i Landet vakte ogsaa Forordningerne i vide Kredse en Misstemning, som skaffede sig Luft i bitre Forestillinger til Regjeringen. Men denne opveiedes fuldt ud af den Jubel og Glæde, hvormed de hilsedes af hele den danske Bondestand og af de Kredse, der havde bedst Indsigt i Tidens Brøst og Botemidlerne for dem. Ogsaa i Pressen kom de modsatte Synsmaader til Orde i forskjellige Flyveskrifter, og der gjordes flere Forsøg paa at faa kvalt Reformerne. Det mest bekjendte af disse er den saakaldte "jydske Proprietærfeide". Da Kronprinsen 1790 efter sit Bryllup opholdt sig paa Lystslottet Louisenlund nær Slesvig, rottede 103 Proprietærer, der var forsamlede paa Viborg Snapsting, sig sammen under Godseierne Kammerherre Beenfeldt til Serritslev Gaard og Kammerherre Lüttichau til Aakjær og Dybvad og opsatte et Bønskrift, som skulde overrækkes Kronprinsen og hvori de klagede gudsjammerlig over den Uret, som de mente var dem tilføiet. Navnlig var da deres Sut og Jammer rettet mod Colbjørnsen. Men denne blev dem ikke Svar skyldig og forelagde saavel Klageskriftet som sine Randbemerkninger

til det for Publikum, hvis Mening der efter hans hvasse og syndige Argumentation ikke burde være delte Meninger om. Ogsaa Digterne droges med op i Striden. Saaledes gjorde P. A. Heiberg blodig Nar af "Jydernes Proprietærer" i sin Bog "Rigsdalersedlens Hændelser". Da nu Lüttichau strax efter tog til Gjenmæle i et mod Colbjørnsen rettet Skrift, betænkte han ogsaa Heiberg med følgende Vers:

"Om alle vil tie, kan Kongen erfare
Hvorledes i Landet det monne staa til?
Hvorfore mishandles de Jyder, som vare
Saa redelig, de ham det melde vil?
Jeg tie maa her
Og siger ei mer,
Enden skal prise enhvers Gjerninger."

Men Heiberg lod ham ikke dø i Synden. I en Vise "Verden af Krig og Feide er fuld" forsyner han hver Strofe med Omkvædet:

"Hvad enten man ta'r det paa langs eller tvers,
Løierligt er det som Lüttichaus Vers."

Proprietærernes Bønskrift havde vist sig at være forsynet med falske Navne, idet flere af Proprietærerne, der havde sat sit Navn under et tysk Exemplar, som var bleven Prins Karl af Hessen overrakt, ikke vilde vedkjende sig sin Underskrift under det danske, der var Kronprinsen forelagt. Samtidig hermed skaffede Lüttichaus Optræden ham ogsaa en Injurieproces paa Halsen fra Colbjørnsens Side. Resultatet af den jydske Proprietærfeide blev, at Beenfeldt og Lüttichau fik en klækkelig Mulkt, hvorhos den sidste strax efter berøvedes sin Titel og Rang.

Reformarbeiderne fortsattes derefter i en Række af Forordninger, der afsluttedes med Lovbestemmelsen om Afløsningen af Hoveriet af 6te December 1799.

Før vi gaar over til at betragte de særlig norske Forhold, skal vi i Korthed omtale de Fortjenester, Colbjørnsen ved sin hele Embedsfærd indlagde sig, idet vi herunder medtager ogsaa den Del af Lovgivningen, som vedkommer Norge og som skyldes hans Initiativ.

Høsten 1788 udnævntes Kr. Colbjørnsen til Generalprokurør og Deputeret i det danske Kancelli, hvilken Stilling han beklædte indtil 1804, da han efter sin Broder Jakob Edvard Colbjørnsen*) udnævntes til Justitiarius i Høiesteret, i hvilken Stilling han virkede helt til sin Død, 17de December 1814.

Som Generalprokurør kom Colbjørnsen til at befatte sig med forskjellige Lovgivningsarbeider, og paa dette Omraade var hans Indflydelse

*) Jakob Edvard Colbjørnsen, født 1744, var fra Buggen af ansat ved andet oplandske Regiment og blev 1760, da han var bleven Student fra Kristianias Skole, tilbudt Officersplads, men foretrak Studeringerne. Først studerede han Theologi, men vendte sig derpaa til det juridiske Studium og underkastede sig 1770 med Udmerkelse Examen. 1772 blev han Professor og erhvervede 1774 Doktorgraden. Ved Universitetet fore-

saa betydelig, "at den største Del af de mange Kancelliet vedrørende Love, der udkom i det sidste Tiaar af det 18de Aarhundrede, nøie stemmede overens med hans Forslag, ligesom det ved Princip- og Lovfortolkningsspørgsmaal sædvanlig var hans Mening, der blev fulgt." Blandt disse hans Love kan anføres Forordningen af 20de Februar 1789 om nærmere Bestemmelse af Straffe for Tyve og Hælere, Forordningerne af 5te April 1793 om Fængslernes bedre Indretning og af 5te Juli 1793 om en forbedret Politiindretning for Kjøbenhavns Vedkommende. Af størst Betydning var de Fortjenester, han indlagde sig af Forligsvæsenet. Vistnok findes der i den ældre Lovgivning forskjellige Tilløb til Forligsmægling; men sin rette Betydning fik den først ved de Forordninger herom, som Colbjørnsen udvirkede under 10de Juli 1795 for Danmark og de norske Kjøbstæder, under 12te Januar 1797 for Landet i Norge og 7de December 1798 for de vestindiske Øer. Om disse Forordninger udtaler den store danske Retslærde A. S. Ørsted, "at de ikke mindre udmerker sig ved Klarhed og Fuldstændighed end ved deres velgjørende Øiemed og de Midlers Hensigtsmæssighed, som dertil er valgte." Ogsaa i forskjellige fremmede Lande er senere hen Forligsvæsen efter dansk-norsk Mønster bleven indført.

En fortrinlig Lov er ogsaa Forordningen af 3die Juni 1796 om Rettens vedbørlige og hurtige Pleie, der havde til Hensigt at raade Bod paa Lovtrækkeriets Krumveie og paa Rettergangens Langsomhed. "Den fastslog," siger E. Holm, "i renset Form en stor Del af de Sætninger, som igjennem Praxis havde givet Processen en helt anden Form end den i Danske Lov hjemlede og forudsatte. I kriminalprocessual Henseende betegner den et Vendepunkt i Udviklingen, idet den lod Processen gaa over til at blive, hvad den endnu er, inkvisitorisk i Steden for som tidligere akkusatorisk, og dette var efter de daværende Forhold en utvivlsom Forbedring, hvad enten man stiller sig paa Anklagerens eller den tiltaltes Standpunkt. Anvendelsen af Benegtelsesed i Straffesager forsvandt med det samme."

Denne Forordning drog for Norges Vedkommende efter sig en Omvæltning i det hele Retsvæsen. Ved Forordning af 11te August 1797 blev den norske Overhofret, Lagthingene og Raadstueretterne ophævede og i Stedet oprettedes de fire saakaldte Stiftsoverretter. I Begrundelsen, der er forudskikket Forordningens Bestemmelser, heder det: "I at anstille Undersøgelser over alle de Gjenstande, som vedkomme Rettergangen, med Hensyn til dennes mulige Forkortelse og Lettelse, er det befundet, at Overdomstolenes nuværende Indretning i Norge ikke fører til dette Maal, dels fordi Over-Retterne bestaar af to Instantser, og dels fordi den ene af disse (nemlig Laugthinget) ikke

drog han efter sin Formand J. B. Dons's Exempel den danske Ret som selvstændigt Hele, adskilt fra Romerretten. Ved Siden af sin Universitetsstilling beklædte J. E. Colbjørnsen ogsaa forskjellige andre Embeder, til han 1799 blev Høiesteretsjustitiarius. Som saadan afgik han i Februar 1802 ved Døden.

holdes oftere end 3 Gange om Aaret, hvoraf følger, at Sagførelsen formedelst den dermed forbundne Vidtløftighed bliver baade langvarig og bekostelig for dem, der nødes til at indtale eller forsvare deres Rettigheder ved Domstolene. Til at bortrydde disse Hindringer og lette disse Byrder for de norske Undersaatter har Kongen i Overensstemmelse med de Grundsætninger, der ere forkyndte i Lovgivningen af 3die Juni 1796, angaaende Rettens vedbørlige og hurtige Pleie, besluttet at afskaffe saavel Overhofretten som Laugthingene og Raadstueretterne, og i deres Sted at beskikke en Overret i hvert Stift, samt at ordne disse nye Domstole saaledes, at fornævnte Øiemed saa fuldkommeligen som muligt derved kan naaes."

Selvfølgelig mødte ogsaa denne Ordning, saa tidsmæssig og paakrævet af Omstændighederne den end var, megen Modstand fra de norske Autoriteters Side. Blandt de Indvendinger, man førte i Marken mod den, var ogsaa den, at den hele Forandring af Retsvæsenet var et Brud paa den historiske Overlevering fra Oldtiden, idet Overhofretten skulde være den umiddelbare Fortsættelse af de gamle Herredage.

Vi vil senere paa sit Sted nedenfor omtale Kr. Colbjørnsens Forhold overfor Trykkefriheden, som en af hans Modstandere med Urette stillede i et forhadt Lys. Mod sit Fædreland, som han i ung Alder havde forladt, bevarede han stedse den loyale Søns Pietet. Saaledes fulgte han Begivenhederne her i 1814 med den mest levende Interesse. I Begyndelsen nærede han det Haab, at det skulde lykkes Kristian Fredrik, som han maa have staaet meget nær, at grunde et eget norsk Kongedømme. Men det gik dog snart op for ham, at mod Europas bestemte Villie lod intet sig udrette. Det laa ham da paa Hjertet, at Norge paa de bedst mulige Betingelser indgik en Forening med Sverige. 19de Mai 1814, samme Dag altsaa, som Kristian Fredrik besteg Norges Throne, skrev Colbjørnsen til ham: "Søg derfor, min naadigste Herre, at tilmægle dette tro Folk de bedste Vilkaar, der nu (maaske aldrig siden) kunne erholdes som føderativt Rige med Sverige. Aldrig har da nogen gavnet Norge saa meget som De. Da skal jeg velsigne Dem fra min Grav!*)

Ordningen af de danske Landboforhold medførte for Norge en Foranstaltning, om hvis hele Rækkevidde vi nuomstunder har det vanskeligt for at danne os en klar Forestilling: Ophævelsen af Kornloven af 1735.

Som ovenfor oftere omtalt havde denne Sag hyppig været paa Bane under de Forhandlinger, som havde fundet Sted i den forudgaaende Tid, og i det søndenfjeldske Norge havde det af Guldberg fornyede Paabud, hvorved denne Landsdel atter blev tvungen til at tage sit Korn fra Danmark, fremkaldt megen Misnøie.

*) L. Daae, Christian Colbjørnsen S. 11.

Helt fra Kronprinsens Indtrædelse i Regjeringen havde man havt sin Opmerksomhed henvendt paa at istandbringe en Forandring i dette uheldige Forhold. Martfeldt, der allerede i 1774 havde bragt Sagen paa Bane i et af Guldberg undertrykt Skrift, fik nu dette frigivet, og samtidig hermed henvendte han sig ogsaa til Regjeringen med Forslag om Kornhandelens Frigivelse. I sin Forestilling herom udtalte Martfeldt, at begge Riger ønskede denne Reform med Undtagelse af "nogle egennyttige og egensindige Proprietærer, hvis Hensigt det aldrig har været at give Keiseren det, som Keiserens er, og end mindre Gud det, som Guds er." Da denne Forestilling blev trykt, blev "Iydernes Proprietærer" rasende og gav Martfeldt det glatte Lag af Grovheder; af Martfeldts Tilhængere blev der givet Svar paa Tiltale. Sagen blev nu Gjenstand for Forhandling i et Par Aars Tid, og omsider udfærdigedes under 6te Juni 1788 Forordningen om Kornlovens Ophævelse, der af Norges Befolkning hilsedes med en sand Storm af Glæde og Begeistring.

Det er sandsynligt, at denne Forordning tilligemed et Par andre vilde være bleven udfærdiget før eller senere, idet selve Forholdene i Norge vilde have paakaldt en saadan Reform. Men paa den anden Side føltes Ophævelsen af dette og andre Tryk af noget lignende Omfang som en sand Imødekommenhed, som Kongehuset og Regjeringen viste det norske Folk. Sandsynligvis var det ogsaa Meningen, at dette skulde opfattes paa den Vis, som et Slags Gave til Nordmændene i Anledning af Kronprins Fredriks forestaaende Reise i Norge.

Allerede siden Paladsrevolutionen af 1784 havde det stadig været Kronprinsens Mening at foretage en Reise til Norge; men denne kom dog først om Sommeren 1788 til at gaa for sig. Der blev i denne Anledning truffet mange Forberedelser. Gjennem Kronprinsens Yndling Hofmarskalk Johan v. Bülow blev der indhentet Oplysninger om Norge og Nordmændene hos Mænd, der antoges at kjende til Forholdene her*). I forskjellige Skrifter drøftedes der, hvorledes Reisen burde lægges, for at den skulde kunne svare til sit Øiemed, og hvad den overhovedet burde bringe Nordmændene. Ogsaa i Norge traf man Anstalter til at forelægge Kronprinsen Folkets Ønsker. I Slutningen af Mai Maaned indfandt Prins Karl af Hessen sig med sin Søn Fredrik, Norges senere Vicestatholder, i Kristiania, for at træffe Forberedelser til en stor Lystleir, der skulde afholdes i Omegnen af Fredriksstad. Hid ankom den 19de Juni Kronprinsen paa sin egen Lystfregat, der førtes af Kaptein Lütken**), og de nærmeste Dage hengik med

*) Til dem, han henvendte sig, var Laurits Smith, der tidligere havde været Rektor i Throndhjem, O. Høegh Guldberg og muligens andre.

**) Ved Indseilingen til Løren udenfor Fredriksstad kom Fregatten i en slem Vaande mellem nogle Skjær og Holmer, som den under Strøm og Vindstille drev ind paa. Kapteinen praiede da en Tønsbergbaad, hvori tre Mand befandt sig, og bad dem

Manøvrer og Udflugter i Omegnen, deriblandt ogsaa til Fredrikshald. Over Moss ankom Kronprinsen den 29de Juni til Kristiania, hvor han modtoges med Æresbevisninger af alle Slags. Det nyoprettede "gule Kor", der

262. Prins Karl af Hessen.

senere indtil for faa Aar siden var den kongelige Families Æresvagt ved Ankomst og Afreise fra Hovedstaden, mødte Kronprinsen paa Ekeberg, paa

hjælpe til at bugsere Skibet ud. Men Mændene, der var paa Veien over til Lystleiren ved Fredriksstad, svarede nei, skjønt de vidste godt, at Kronprinsen var ombord, og fortsatte sin Færd. Der blev nu paa Kronprinsens Befaling affyret et skarpt Skud

Torvet var en Æresport opreist, og en stor Folkemasse omgav ham paa alle Hold, medens han drog til Jess Ankers Gaard (Krigsskolen), hvor han boede, saa længe Opholdet i Kristiania varede. Der gaves nu Festligheder over lav Sko; paa Byens Privattheater opførtes saaledes Bernt Ankers Tragedie Major André*), i hvilken Forfatteren spillede Titelrollen. Under Opholdet her indfandt der sig en svensk Ambassade, bestaaende af Generallieutenant Baron Duvall og Kammerjunker Borgenstjerne, der skulde komplimentere Kronprinsen paa Gustav III's Vegne. Den sidstnævnte fulgte da ogsaa efter denne paa hans Reise til Throndhjem, hvor der ogsaa var samlet en Lystleir. Den 25de Juli vendte det kronprinselige og prinselige Følge tilbage til Kristiania, hvor Opholdet varede til 27de Juli. Derpaa reiste Prinserne til Kongsberg og Vestlandet ud efter til Kristiansand, hvor de den 7de August indskibede sig paa en Fregat, der førte dem over til Fredrikshavn. Det varede, som vi snart skal se, ikke meget længe, før Kronprinsen og Prins Karl af Hessen af Forholdene paany skulde kaldes opover til Norge.

Den Jubel, Begeistring og Smiger, som mødte Kronprinsen paa denne hans Færd, trodser al Beskrivelse og er stundom krænget om i den rene Karrikatur. "Velkommen," hed det saaledes, "utrættelige Hannibal at ogsaa besøge dine Klippeboere, Nors Sønner." I Anledning Kornhandelens Frigivelse diskedes der op med den digre Frase, at "endog diende Barn ved Moderbryst udlallede hans Lov." Men ved Siden heraf rettes der ogsaa de mest indtrængende Opfordringer til ham om at tage sig af Landet, der saa haardt trængte til hans Omsorg. Saaledes heder det i en Sang: "Glem ei et ædelt Folk atære, vi elske dig, elsk os igjen." Men ved Siden af saadanne Tilraab af mere almindelig Natur vaktes paany de samme Spørgsmaal om Norges mere selvstændige Stilling i Staten, som før havde været paa Bane, nemlig Oprettelsen af et eget norsk Universitet og en særskilt norsk Bank. Ønskerne herom frembares da ogsaa baade i Festtaler og i Leilighedsskrifter. I en Tale, som holdtes for ham ved hans Komme

for at formaa dem til at lægge bi; men det havde kun til Følge, at den ene af dem, Kjøbmand Hans Kristensøn Føyn, tog Hatten af og raabte "Tak!" Derpaa roede de videre. Kronprinsen maatte gaa i sin Chalup og lade sig ro op til Fredrikstad. Føyn gik siden omkring og gjorde sig til af, at han havde været uhøflig mod Kronprinsen. Men denne tarvelige Glæde stod ikke længe ved Lag; thi snart indfandt der sig en Officer i Tønsberg med Befaling til Byfogden om at sætte Kjøbmand Føyn i Hullet. Det varede da heller ikke længe, før denne Korreks bed paa Føyn, der paa ydmygste Maade krøb til Korset og forsikrede, at saafandt han havde vidst, at Kronprinsen var ombord, skulde han have baaret sig anderledes ad. Han slap da ogsaa for videre Tiltale.

*) Handlingen er laant fra en Episode af den nordamerikanske Frihedskamp, den unge, kjække Major Andrés Tilfangetagelse og Arkebusering som Spion, en Begivenhed, som i Datiden havde vakt megen Opsigt.

til Thrøndelagen (10de Juli) hed det: "Vi tro et Akademi i Riget nødvendig, at ikke den studerende Ungdom skal fordærves og Familierne ødelægges. En Bank i Riget tro vi at ville gjøre Handelen ret levende." Ogsaa under Opholdet i Throndhjem udtaltes der af Videnskabsselskabets Vicepræses Stiftsprovst Hagerup: "Vi begjære ikke Penge, Midlerne til at skaffe os et Universitet have vi hos os selv."

Allerede strax efter Guldbergs Fald var Universitets- og Banksporgsmaalet igjen bleven Gjenstand for Drøftelse i Pressen og Flyveskriftliteraturen, og man havde, da Kronprinsen i 1788 foretog sin Reise, ogsaa naaet et Stykke paa Vei. I Erkjendelsen af, at Norge tiltrængte en høiere Læreanstalt for praktisk Teknologi, blev det paa Kongsberg 1757 oprettede Bergseminarium ved Fundats af 3die Mai 1786 betydelig udvidet, saa denne Læreanstalt herefter havde tre videnskabelige Lærere og en Tegnemester. Det blev da ogsaa hilset som en god Begyndelse til, at der herefter i Landet kunde gives den norske Ungdom "nyttige og i det allerringeste de rent uundværlige Kundskaber uden at sende dem ud af Landet for at hente dem." Noget senere (1790) fik ogsaa den saakaldte mathematiske Skole i Kristiania, den nuværende Krigsskole, en bedre Ordning. Denne, der var oprettet 1750 og fra 1769 af havde været ledet af General-Krigskommissær Peter Blankenborg Prydz indtil hans Død 1782, stod i hans Tid i stort og fortjent Ry, men gik senere tilbage, saa den efter sin Gjenoprettelse i 1790 kunde betragtes som en helt ny Institution.

Ogsaa overfor Nordmændenes Ønske om at erholde egen Bank stillede Regjeringen sig til en vis Grad imødekommende eller vel rettere sagt ikke helt afvisende.

Efterat Kurantbanken 1774 var overgaaet til Statseiendom, udfærdigedes der under 15de April s. A. gjennem det danske Kancelli en Forordning, hvori Bankens Oktroi stadfæstedes, saaledes at den, som det heder i Forordningen, "uagtet den Forandring, som er skeet med Aktiernes Eiendom og Besiddelse, i alle Maader skal forblive uden Forandring i sit forrige Væsen og Forfatning." Overskattedirektionen skulde forestille Bankens Interessentskab, og i denne skulde de tre "Standskommissarier" have Sæde. Det gjentoges ogsaa ved denne Leilighed paa kraftigste Maade, at Banken aldrig maatte agtes og anses for andet end et Institut til Statens almindelige Bedste, og at de af dens Virksomhed flydende Fordele, saa længe de dertil fornødigedes, ikke maatte anvendes til andet Brug end Landgjældens Afbetaling, og at der intet maatte foretages, "som i mindste Maade kunde geraade Banken til Nachdeel (ɔ: Skade)". Men for at dette skulde kunne opnaaes, burde Bankens Kommissarier have staaet i et saa uafhængigt Forhold overfor Regjeringen, at de havde magtet at opretholde sin Autoritet. Det viste sig da, at de i endnu høiere Grad end før manglede disse Betingelser. Da det af Schimmelmann oprettede og bestyrede Banko-Kontor i 1774 aabnedes

for at udføre Kursoperationer og besørge Finantsernes udenlandske Betalinger, fik dette strax rentefri Kredit hos Banken først paa 200000 Rdr., senere paa 500000 Rdr., og tilsidst blev det paa en under 28de Mai 1778 i Banken afholdt Generalforsamling bestemt, at Banko-Kontorets Kredit skulde være uindskrænket. Som Følge heraf løb da ogsaa Banko-Kontorets Gjæld til Banken i 1784 op til 3392744 Rdr.

Under den nordamerikanske Frihedskamp blomstrede den dansk-norske Handel i en hidtil ukjendt Grad, og der var en sterk Søgning af Laan i Banken. Det lykkedes herunder ikke Bankens Direktion at holde den for private Laan fastsatte høieste Grænse, der var 3 Mill. Rdr., idet Overskatte-

263. Guvernør Peter Anker.

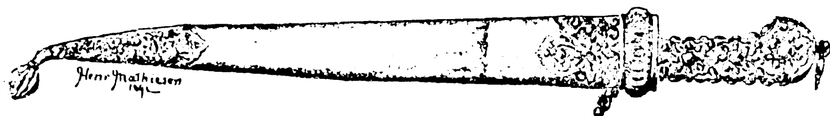
Direktionen fik udvirket Resolution for, at Laan til Kompagnierne og kongelige Instituter eller Laan, hvorfor der havdes kongelig Garanti eller som var tilstaaede i Kraft af kongelig Resolution, ikke skulde betragtes som Laan til private. Forholdet blev nu helt forskjelligt fra, hvad det før havde været, idet Staten indlod sig paa store Foretagender, hvortil der udfordredes betydelige Kapitaler. Saaledes udløstes og overtoges forskjellige Handelskompagnier, hvorved det tilsidst bragtes derhen, at Statskassen "blev deltagende i hele Verdens Handel" *).

*) Saaledes overtog Regjeringen i 1777 for en Kjøbesum af 170000 Rdr. det dansk-asiatiske Kompagnis Besiddelser i Ostindien, der bestod af Trankebar og omliggende Distrikt med forskjellige Faktorier (deriblandt Sirampour eller Fredriksnagor i Bengalen)

I Løbet af Tiaaret 1774—83 øgedes Seddelcirkulationen fra 6½ til noget over 15½ Million; de til Private udlaante og diskonterede Summer, derunder medtaget de Handelsselskaber, der stod under kongelig Garanti, fra 3 til 7¼ Million; Statens Gjæld til Banken løb efterhaanden op til omkr. 10 Millioner. Den 31te December 1783 havde Banken desuden paa Folio staaende 1½ Million Rdr. Sølvbeholdningen udgjorde ved samme Tid kun 123 021 Rdr.

og de nikobariske Øer. Kompagniet gik nu over til at blive en Forening af Handlende; men Handelen paa Indien, der nogle Aar i Forveien var bleven aabnet for alle danske og norske Undersaatter, vedblev fremdeles at være almindelig. Kolonierne tog i den nærmest paafølgende Tid et anseligt Opsving, hvilket for en ikke ringe Del skyldtes Guvernør Peter Ankers Dygtighed.

Peter Anker var født paa Fredrikshald 31te Juli 1744. Hans Fader, Peter Anker, var Broder til Kristianiapatricieren Kristian Anker, Bernt, Jess og Peder Ankers Fader. Sammen med disse sine Fættere og Broderen Karsten foretog han 1760—65 en

264. Dolk, foræret Guvernør Peter Anker af Rajahen af Tanjour, med Mottoet: Brug den, hvis jeg sviger.

længere Udenlandsreise og blev 1773 Konsul i Hull, hvor han havde Anledning til at lægge megen Dygtighed for Dagen ved Varetagelsen af de norske Trælasthandleres Interesse. Han søgte derhos til Understøttelse af den norske Industri at indhente Oplysninger om de storartede Opdagelser, som i England ved denne Tid blev gjorte paa det tekniske Omraade. I 1777 blev han udnævnt til Generalkonsul i London, hvilket Embede han i 9 Aar med vanlig Dygtighed røgtede, og navnlig under Krigen mellem Frankrige og England indlagde han sig saa store Fortjenester, at Regjeringen tildelte ham den sjeldne Udmerkelse Guldmedaillen "Pro meritis". I Aaret 1786 blev Anker først med Titel af Oberst, senere af Generalmajor udnævnt til Guvernør over Trankebar og de danske Besiddelser i Ostindien. Det følgende Aar kom han til Ostindien, hvor han fik fuldt op af Vanskeligheder at kjæmpe med, idet Forholdene viste sig at være meget indviklede og han ikke fandt Støtte paa nogen Kant. Det lykkedes ham dog med sjelden Nidkjærhed at bringe Sagerne i bedre Gjænge og under de Tumulter, som fandt Sted i Ostindien under Englændernes Kampe med Tippo Sahib og under deres senere Krig med Franskmændene, som ogsaa udstraktes herhen, opretholdt han det dansk-ostindiske Omraades Ukrænkelighed. Derimod kunde han i 1801 med den ubetydelige Styrke, han raadede over, ikke forhindre Englænderne fra at sætte sig i Forbindelse af Trankebar og de øvrige Etablissementer, som han dog det følgende Aar atter fik udleveret. Træt af Livet i Ostindien, søgte og fik Anker 1807 Afsked og begav sig tilbage til Norge, hvor han slog sig ned paa Gaarden Draker, hvor han blev boende til sin Død 17de April 1832. Under Begivenhederne i 1814 spillede han, som vi senere skal se, en vis Rolle, idet Kristian Fredrik ved flere Leiligheder tyede til hans Raad og Hjælp.

Det lykkedes dels ved Laan og heldige Handelskonjunkturer Bankokontoret at holde Vexelkursen i Aarene 1772—78 i 123—125 pCt., medens Kurantmynten stod i 120½—122½. Ved den forøgede sterke Seddelemission sank den dog efterhaanden, først langsomt, i 1782 til 133 og efter Freden i Versailles, der uventet endte den nordamerikanske Frihedskamp, til 144 pCt. "Den pludselige Fred i Versailles," siger Bernt Anker i sin Biografi, "bevirkede en stor Rystelse i Handelsverdenen og truede ethvert Handelshus, der havde udstrakte Forbindelser, med Undergang." Man var gaaet ud fra, at Krigen endnu i nogen Tid skulde vedvare, og havde derfor indladt sig paa store Foretagender, som nu maatte afvikles med Tab, og disse, skriver Eggers i sine "Memoiren über die dänischen Finanzen", "rammede Danmark fremfor andre neutrale Stater, fordi man der havde udført disse Spekulationer ikke med rede Penge, men dels med udenlandsk Kredit, dels med Banksedler, som i stor Mængde var gaaede ud af Banken for at forøge den indenlandske Cirkulation."

Da Kronprins Fredrik overtog Regjeringen, blev det den nye Finantsminister Grev Ernst Heinrich Schimmelmanns Opgave at faa Seddelcirkulationen indskrænket og Statens Pengevæsen bragt paa fast Fod. Statsgjælden udgjorde da 29 Millioner Rdr., hvoraf den indenlandske — Banklaanene indbefattede — udgjorde 15, den udenlandske 14 Millioner. Under 8de Juli 1785 udfærdigedes der en Plakat om Afbetalingen af den kongelige Gjæld til Banken samt om Indretningen af en Rentefond og en synkende Fond til Forrentning og Afbetaling af Statsgjælden. I denne udtales det, at det var Regjeringens Agt "at se Banken sat i den Forfatning, at den med Tiden kunde være istand ved Forevisning og efter Forlangende at kunne realisere sine udgivne Sedler." "Vi have" — heder det videre — "til den Ende allernaadigst besluttet at lade betale vores hele Gjæld til Banken, dels i rede Penge og ved i Landet optagne Laan, dels i saadanne gode og likvide Effekter, som med Tiden af Banken kan realiseres." For Fremtiden skulde af Banken ingen Sedler udgives, "som ikke repræsenteres ved Guld eller Sølv eller Forskrivninger, som til alle Tider dertil kan forvandles eller dog i sig selv indeholder fuld Valuta for de derfor udgivne Sedler." Banko-Kontorets Kredit i Banken skulde indskrænkes "til saadan Summa, som er tilstrækkelig til at vedligeholde den Cirkulation, som udfordres til udenlandske Betalinger og til at anskaffe Banken klingende Mynt". Bankens Udlaan skulde saavidt muligt "bestemmes fornemmelig til saadanne Gjenstande, som befordre den indvortes nationale Produktion". Finantskollegiet skulde endelig "indkomme med en Plan til en Kreditkasse, som vi agte at lade indrette af en af vores Finantser dertil bestemt Fond, og af hvilken Udlaan til gangbare og modererede Renter kunde gjøres, især til at understøtte Vore norske Undersaatter, som have mest Vanskelighed at tilveiebringe i Banken antagelige Hypotheker og derved forskaffe sig de til

Produkternes Frembringelse fornødne Fonds." Over-Bank-Direktionen, der 1782 havde afløst Overskattedirektionen, skulde herefter benævnes "Den kongelige oktroierede Banks og den synkende Fonds Over-Direktion", og i den skulde to Statsministre, de første Deputerede i Finants-Kollegiet og Civil-Kammeral-Departementerne, Kongerigernes General-Prokurør og Hertugdømmernes Overprokurør samt Bankens tre saakaldte Stands-Kommissarier have Sæde.

Samtidig hermed indbødes der til Tegning af to indenlandske Laan, det ene i Kjøbenhavn paa 300000 Rdr. dansk Kurant, det andet i Altona paa 500000 Rdr. Species eller Banko. Det første blev fuldtegnet paa ½ Times Tid; i Altona subskriberedes kun 300000 Rdr. Ihvorvel disse Summer ikke kunde blive af nogen varig Indflydelse paa en Statsgjæld af 29 Millioner, bidrog de dog til at forbedre Kursen, idet der afbetaltes noget paa Statens Gjæld til Banken.

Medens der inden faa Aar (1788) oprettedes en Speciesbank i Altona, for hvilken der blev truffet saa betryggende Bestemmelser, at Hertugdømmerne undgik den Forvirring, som Danmarks og Norges Pengevæsen senere var underkastet, var og blev det alene den ved Forordning af 16de August 1786 med et Grundfond af 750000 Rdr. oprettede Kreditkasse, som i nogen Grad skulde komme Norge til Nytte. Men af de gjennem denne i Aarene 1786—1798 tilstaaede Laan paa 3415669 Rdr., gik dog kun 378580 Rdr. eller lidt over en Tiendepart til norske Laantagere.

Foruden Oprettelsen af Universitet og Bank gik Nordmændenes Ønske ogsaa ved denne Leilighed ud paa, at der maatte oprettes et særligt norsk Økonomi- og Kommercekollegium, hvorhos enkelte synes at have taget Ordet for, at Norge burde have egen Flaade som Hær.

Som Tolk for det første Krav finder vi blandt andre den danske Forfatter Tyge Rothe, der vistnok var en bestemt Tilhænger af Enhedsstaten, men ogsaa holdt bestemt paa, at Danmark og Norge inden denne Ramme helt ud skulde opfattes som to særskilte Riger. I sit i Anledning af Kronprinsens Reise udgivne Skrift "Om nogle Dannemarks og Norges Fordringer til hinanden" hævder han saaledes fuldt ud Rigernes Ligestillethed. "Det maa," udtaler han, "for ingen Del siges, at Norge fordrer af Danmark. Det maatte jo synes, som mente man, at Kongen var mere Dannemarks Mand end Norges Mand, men hvor falsk er denne Tanke! Det stolte Norge kan have at bede sin Monark om det og det; men det skal ikke, og det vil ikke begjære af Dannemark, det begjærer gjennem Rigets Statsraad, Rigets Kancelli, Rigets Kammer, det venter endog, at i vort Kurialsprog skal engang indføres den ædle Tone, at Statskollegier, hvilke ere for hele Staten, de benævnes ikke efter en enkelt Del af Staten." Rothe vil derfor, at der skal tages "saa skarp Hensigt paa Statens Deles Særskiltheb", som det overhovedet var muligt, idet der skulde være særskilte Kollegier for de norske

Kancellisager og de norske Kammersager, medens der maatte være "et for alle Statens Dele under et tænkende og raadgivende Statsraad." I Norge selv burde der efter hans Opfatning være visse provinciale Kamre og Kommercekommissioner, fra hvilke de fornødne lokale Oplysninger kunde indhentes*).

Men Tiden var dog endnu ikke inde, til at Nordmændene skulde se noget af disse fine storpolitiske Krav opfyldte, selv om Regjeringens første Medlem ikke stillede sig egentlig ugunstig overfor ialfald det ene af dem, Ønsket om et norsk Universitet. Forholdene i Norge krævede en hel Del andre mindre Reformer, som ikke taalte Opsættelse, da der paa flere Steder af Landet herskede alvorlig Gjæring. For en stor Del var denne, som vi skal se, næret af det samme Tryk, som hvilede paa de bredere Lag i det norske Samfund, og som en temporiserende Statsmand som Hoegh Guldberg havde været opmerksom paa, men som han havde staaet temmelig magtesløs overfor.

Først og fremst skal vi da se paa de forskjellige Forhold, som raadede paa Østlandet, hvor de saakaldte "Christianiæ Raisonneurs" øvede sin Indflydelse i Landets politiske Hovedstad.

Kristianias Handel var paa denne Tid fraregnet Trælastomsætningen ikke meget stor, og selve Krambodhandelen, som her drevès, var ikke stort andet end en Udhøkring for Kjøbenhavns Grossererfirmaer, fra hvem Varerne toges i forholdsvis smaa Partier. Der kunde saaledes her ikke være Tale om, at større Kapitaler skulde blive samlede paa Krambodhandlernes Hænder. Anderledes stillede Forholdene sig inden Kristianias egen Grossererstand, Trælasthandlernes Klasse, der eiede store Skovstrækninger, Sagbrug og Skibe, og som havde erhvervet sig et Slags Monopol paa hele denne vigtige Udførselsgren. Allerede ved Aarhundredets Midte føres der høilydte Klagemaal over det sterke Tryk, som de øvede paa Bondestanden og Arbeiderbefolkningen. Mod disse herskede der ogsaa en udbredt Misnøie, der ikke sjelden paakaldte en Indskriden fra Autoriteternes Side, da den fra Tid til anden truede med at fremkalde Optrin af tumultuarisk Karakter. Hyppig iagttager vi da en Tendens hos Øvrigheden til at stille sig paa deres Side, hvorfra Klagerne fremkom.

Blandt de Embedsmænd, som det Guldbergske Ministerium havde sendt til Norge, indtager Albert Filip Levetzau en fremragende Plads. Han tilhørte en fra Mecklenburg indflyttet adelig Familie og var født 1740. Efter tilendebragte Studier i Kjøbenhavn og Sorø betraadte han Embedsbanen og gjorde hurtig Lykke, idet han allerede 1765 udnævntes til Kammerherre og Assessor i Høiesteret. I denne Stillings Medfør skulde han have siddet tildoms over Karoline Mathilde, men blev fritaget herfor paa Grund af Sygdom. Samme Aar, Struensee styrtedes, udnævntes han til Stiftamtmand i Bergen og vandt her saa stor Yndest hos Befolkningen, at der

*) E. Holm, Den offentlige Mening og Statsmagten, S. 52 fg.

dannede sig det Sagn om ham, at han var en Prins af Kongehuset, som under et antaget Navn var kommen herop for at paase Befolkningens Tarv. Da han i 1774 forflyttedes til Stiftamtmandembedet i Kristiania, der i denne Tid, da Statholderposten var ubesat, maa betragtes som Landets mest indflydelsesrige Stilling, fulgte den samme Popularitet ham. Men den var dog her langtfra saa stor, som den i Bergen havde været, idet det nærmest kun var den lavere Befolkning i Kristiania By og Opland, som forstod at sætte tilbørlig Pris paa hans gode Sider. Paa disses Bedste stod han da ogsaa bestandig. Saaledes bevægede han 1782, da der i det søndenfjeldske herskede Dyrtid, Regjeringen til at træffe overordentlige Anstalter til Landets Kornforsyning.

Men var Levetzau's Popularitet stor i Samfundets bredere Lag, saa nærede Kristianias Grosserere til Gjengjæld ganske andre Følelser mod ham. Disse, der som sagt havde hævdet sig et Slags Monopol paa den hele Trælastexport, der netop paa denne Tid havde antaget overordentlige Dimensioner under den paagaaende nordamerikanske Frihedskamp, havde allerede længe optraadt vilkaarligt og hensynsløst overfor Oplandsbønderne, der paa første Haand virkede Trælasten. Følgen heraf var, at disse var komne i et sterkt Afhængighedsforhold til Grossererne, der paa samme Tid, de selv samlede forholdsvis uhyre Rigdomme, nedtrykkede Bønderne i en dyb Fattigdom.

Levetzau optraadte nu som Almuens Talsmand og udvirkede under 13. November 1776 en Ordonnance, der var begrundet i "de saa ofte indløbende Klager fra Almuen paa Landet i Norge, at de ofte ikke uden lang Tryglen og Ophold samt adskillige Udflugter og Indvendinger af Kjøbmændene kunde erholde deres Betaling for leverede Tømmer efter den med Kjøbmændenes Tømmermerkere sluttede Forening, hvorover Almuen ogsaa sattes ud af Stand til at betale de kongelige Skatter." I Overensstemmelse med det af Stiftamtmanden indgivne Forslag blev det derfor paabudt:

1) at enhver, der handlede med Bord og Tømmer aarlig for Stiftamtmanden skulde opgive Navnet paa sin Tømmermerker samt paa Kirkebakkerne for Landsalmuen lade bekjendtgjøre, at den og den Person var af ham autoriseret til at slutte Kontrakter i hans Navn om alt, hvad der vedrørte Tømmerets Kjøb, Fremdrift og Kjørsel, hvorefter alle de udstedte Tømmersedler af Principalen som rene Gjældsbeviser skulde indfries;

2) Tømmer- eller Anvisningssedlerne, der skulde betragtes som Indenrigsvexler, skulde udfærdiges paa bestemt Tid efter nærmere Overenskomst;

3) blev en saadan Seddel ikke honoreret paa Forfaldsdag eller senest 2 Dage efter, kunde Bonden lade holde Gjæsteret og Exekution under Stiftamtmandens Kontrol, og endelig

4) skulde Kjøbmændene og deres Tømmermerkere holde ordentlig Bogførsel, med hvilken Stiftamtmanden skulde føre Kontrol.

Der fastsattes derhos strenge Straffe for mislig Efterlevelse af Ordonnancens forskjellige Bestemmelser.

Dette Reskript blev allerede, før det blev bekjendtgjort af Levetzau, "dels i hans eget Hus og dels i offentligt Selskab" forevist forskjellige af Kristianias største Trælasthandlere, blandt hvilke det vakte megen Harme. En Dag indfandt Byens Bogtrykker sig hos Stiftamtmanden og foreviste ham et Inserat, som Grosserne vilde have indrykket i "Intelligentssedlerne", og spurgte, hvad han skulde gjøre dermed. Stiftamtmanden svarede ham da, at han fik gjøre, som han selv syntes og bedst kunde forsvare. Da nu Reskriptet blev bekjendtgjort i "Intelligentssedlerne", ledsagedes det samme Nummer af Bladet med et Tillæg, der lød saaledes:

"Da man har bragt i Erfaring, hvorledes nogle misundelige, ukyndige og ildesindede Mennesker have søgt at blamere denne Bys Saugbrugs-Eiere og Tømmerhandlere ved falskeligen at beskylde dem for ei alene svigagtelig at behandle Bønderne, men endog urettelig at forholde dem deres Betaling for leverede Tømmer, gjorte Drifter m. v.: saa have vi undertegnede Christiania og Fredriksstads Saugbrugs-Eiere, som høiligen finde os fornærmede baade paa vores Kredit og gode Navn og Rygte ved deslige ugrundede Beskyldninger, agtet det for os høit nødvendigt til vor Kredits og Æres Frelse med de Norske Intelligents-Blade ei alene offentlig at modsige samme, men endog at indkalde alle de Bønder, som hos os maatte have noget at fordre enten for Tømmerdriften eller andet Tømmer-Handelen vedkommende, at kræve sin Betaling her i Christiania i Enhvers Huse i det seneste inden Febr. Maaneds Udgang næstkommende, som egentlig er den sædvanlige Tid, eller forinden, om de behager. Vi udsætte tillige et Præmium af 500 Rdr. til den, som bevislig kan angive Udsprederen af disse fornærmelige Beskyldninger, paa det at deslige Calumnianter ikke maa gaa ustraffede, men efter Lovene tiltales og ansees. Christiania den 25. November 1776. Karen sal. Christian Anchers & Sønner. Else sal. Juel. P. Holter. Henrich Wilster. Dorothea sal. Eliesen. M. L. Monsen. Karen sal. Peter Cudrio. Jens Schultz. J. Collett."

Stiftamtmanden havde ved Ven og Vens Ven gjort forgjæves Forsøg paa at forestille Tømmerhandlerne Følgerne af denne deres Adfærd, og da han fandt, at Avertissementets Udtryk var myntede paa ham og det af ham udvirkede Reskript, indgav han Forestilling til Regjeringen. I denne udtaler han, at vistnok var Husene Anker, Wilster, Collett og Holter gode Betalere; men det gik ikke an at undtage disse i en almindelig Anordning. Ogsaa fra Kristianias Grosserere indløb der til Kongen et Andragende, hvori de forestillede, "at intet kan mere svække deres Kredit, Velfærd og alt, hvad en redelig Borger helligt og kjært er, end saaledes at blive offentlig anklaget for slette Betalere, da de, langt fra at forholde nogen Bonde sin Betaling, have tvertimod prompte indfriet alle Bønders Tømmer-Sedler, ja endog i de dyre Aaringer givet de fleste Forskud m. v." Regjeringen gav da Stiftamtmanden Befaling til at foreholde de demonstrerende Tømmerhandlere, "at den Maade, paa hvilken de have søgt at gjøre sig selv frie for Mistanke

om Ophold i Bondernes Betaling m. v., ikke har kunnet andet end være Kongen høist mishagelig, da der efter alle Omstændigheder ikke kan tvivles om, at dem jo var bekjendt, at der allerede var udfærdiget et almindeligt Reskript desangaaende, og det altsaa var des driftigere paa en saa utilladelig og uærbødig Maade at udgive en saadan Bekjendtgjørelse, ligesom den og, naar de ret havde betænkt sig, var til deres egen Retfærdiggjørelse saa meget mere unødvendig, som denne Anordning ikkun vedkommer dem, som sig derimod forse og forholde Bonden den ham med Rette tilkommende Betaling."

Med denne Næse kom det da foreløbig til at bero. Men Levetzau var og blev almindelig forhadt blandt Kristiania Patriciere, og Forholdet skulde ikke blive bedre derved, at Stiftamtmanden, der ved Siden af sit Hovedembede tillige beklædte Stillingen som Generaltolddirektør, holdt vaagent Øie med de Smuglerier og Toldkneb, som Grossererne neppe var fri for at nedlade sig til. De Chikanerier, man tillod sig overfor ham, var ogsaa af groveste Art. "I Selskaber," heder det i Prof. L. Daaes Bog, "Det gamle Christiania", "hvor han var tilstede, sang man saaledes Viser, der ligefrem var myntede paa ham. F. Ex.:

"Skaal for hver en ærlig Sjæl,
Mellem Norges Bjerg og Field,
Skaal for hver en deilig Pige,
Naar hun dydig er tillige.
Skaal for Bonde, Borger, Helt,
Sømand, Prest, Soldat i Felt,
Ingen Rang og Stand at glemme,
Som vil Norges Vel forfremme.

Skam og Last faa den, som tænker
Nye Fængsels Byrder op,
Den, som smider Handlen Lænker,
Smed ham fast til Dovres Top.
Lad ham uden Vin og Ven
Tage af Gjengjældelsen
Samme Skaal, som han iskjænker
For en arm og hungrig Hob."

Da denne Sang blev første Gang afsunget i et Selskab, skal Levetzau have smilet. En "vis Person" sagde da høit til ham: "Le ikke, Deres Excellence, det er min Salighed Dem, man mener."

Til Trods for disse Chikaner — man paastod bl. a., at Levetzau modtog Stikpenge af Bønder og Smaahandlere for at gjøre Patricierne Fortræd! — vilde Stiftamtmanden nok have holdt ud i Kristiania paa sin særdeles vel aflagte Post; men en i sin Tid meget opsigtvækkende Kassemangelsag bevirkede, at han efter det Guldbergske Ministeriums Fald halvt i Unaade forflyttedes til Pinneberg i Holsten som Landdrost, i hvilken

Stilling han 1818 afgik ved Døden. Det tør dog hænde, at Levetzaus lykkelige Tid nu alligevel havde været omme, da han var alt andet end velset af Kronprinsen og hans Parti. Rektor Laurits Smith i Throndhjem, der er et ret godt Barometer til Aflæsning af de Stemninger, som var i Kurs, kalder ham efter hans Forflyttelse "en Mand, der er idel Ondskab og bruger sin Forstand kun til at gjøre ondt," og til denne Karakteristik føier han følgende velmente Ønske: "Give Gud, han aldrig maa blive hørt mere i sin Livs Tid eller nogensinde komme hid igjen, thi Menneskene hade ham, som de hade Djævelen, og jeg maa sige rent ud: jeg vilde fly ham andet at tage vare paa end at gjøre ondt og projektere Galenskaber." Fra en anden Kant — i Ove Gjerløw Meyers i 1788 forfattede Tønsbergs Beskrivelse — lyder hans Eftermæle anderledes: „Forrige Stiftamtmand Levetzau, denne Mand, som Norges offentlige Indretninger altid skulle ære saa længe de ikke falde tilbage under Eventyrets og Dorskhedens Mishandling o. s. v." Men hvad Kristiania Patriciere dømte om ham, viser sig bedst af følgende Træk: Da han forlod Kristiania ledsagedes han paa Vei — ikke, som Skik og Brug var, af Stedets Honoratiores, men af Rakkeren, der var leiet til at kjøre efter hans Vogn i generende Nærhed helt til det første Skifte.

Det siger sig selv, at en Sag, der skulde have en Stiftamtmands Degradation tilfølge, maatte være af en meget betænkelig Art, saa meget mere, som saadanne Mangler ved Landets Embedsstand just ikke hørte til Sjeldenheder i hin Tid. I Løbet af det 18de Aarhundrede kjender vi nemlig ikke mindre end 7 saadanne Underslæb, som blev begaaede ved Hovedkasserne alene. I 1775 fandt man hos Stiftamtskriver Waager i Throndhjem en Deficit paa 11000 Rdr., der bragte ham paa Munkholmen, og i 1794 tabte Staten i Stiftamtskriver Sontums Dødsbo 22000 Rdr. Hertil kommer ogsaa den Underballance, som ikke sjelden fandtes hos Fogder og andre Oppebørselsbetjente, men som alle var af underordnet Betydning. Det er dog kun i sjeldneste Tilfælde, at et virkeligt svigagtigt Forhold kan paavises; men enkelte Gange træffer det og, at der har været drevet Spekulationer med offentlige Penge, eller at disse er satte overstyr ved ødsel Husholdning.

Den mest bekjendte og opsigtvækkende af alle de Kassemangelsager, som er indtrufne hertillands, er dog Zahlkasserer Justitsraad Juels, som opdagedes 1783. Den udgjorde nemlig 556000 Rdr., hvoraf omtrent det halve var bortskuslet i Løbet af det sidste Aar. Juel havde været anset for at være en rig Mand, og man opholdt sig derfor ikke over, at han levede paa stor Fod. Han var en udspekuleret Kjeltring, der drog sig til Nytte ved Kontrollen af Regnskaberne, at han sorterede under de to Regjeringskollegier, Finantskollegiet og Rentekammeret; da det ene af disse stolede paa, at det andet fritog det for at foretage Revisionen, og Kasseundersøgelse aldrig fandt Sted, kunde Juel i en Aarrække drive et frækt Spil og binde alle sine Over-

ordnede Skrøner paa Ærmet. Efterat han i 1783 var bleven suspenderet, blev der nedsat en Kommission, i hvilken blandt andre Bernt Anker tog Sæde, og efter 16 Aars Forløb lykkedes det denne at faa dækket 323875 Rdr. af Underballancen. Dette Beløb skaffedes tilveie dels ved Moderens Kaution, dels ved Realisation af hans Eiendele, hvoraf alene Indboet ved Auktionen blev udbragt til 10000 Rdr.

Man troede længe, at Juels Gjæld til det offentlige kunde dækkes, og som Følge heraf fik han mod Kaution gaa paa fri Fod. Selv paastod han, som alle uærlige Oppebørselsmænd gjerne gjør, at han intet Bedrageri var sig bevidst, og han pukkede paa, at om han det havde været, vilde han nok have draget Omsorg for, at han "med Formue kunde have boet i et fremmed Land." Da hans Insolvents var klar, maatte han ombytte sin Leilighed paa Frogner Hovedgaard med en betydelig mindre paa Hovedtangens Vagt, hvor han dog under Opsyn af en Officer fik Lov til at modtage Besøg af Venner og Slægtninge. Da nu Justitssagen mod ham tog den Vending, at det var tydelig, at han vilde blive idømt Fængsel paa Livstid, satte hans Venner et stort Maskineri i Gang for at sætte ham i Frihed. Dette lykkedes ogsaa. En Septembernat 1784 rømte Juel fra sin Arrest, og takket være de Foranstaltninger, som var trufne, slap han over den svenske Grænse. I Sverige, hvor hans Familie snart kom efter levede han siden som Bruks-patron til sin Død. Der fortælles, at han under Kong Gustav III's Intriger mod Norge var denne en nyttig Mand, og at han som dennes Agent endog skal have gjort et Par Reiser over den norske Grænse.

Oberst Tidemand, der i sin sidste Levetid vandt Navn som politisk Forfatter, havde som ung Lieutenant været vagthavende Officer den Nat, Juels Rømning foregik. Han paastaar i sine efterladte Erindringer, at Kristianias Patriciere — deriblandt fornemmelig Bernt Anker — havde dannet et Komplot for at sætte Juel paa fri Fod, og at Officeren skulde ryddes af Veien, hvis dette ikke kunde ske paa anden Vis. Over Tidemands Liv kastede hin Rømning en mørk Skygge. Ihvorvel han, der heller intet havde at bebreide sig, ved Krigsretsdom blev frifunden, stillede den hele Tildragelse ham i et skjævt Forhold til flere af Landets mest formaaende Familier: efter hans Hjemkomst til Norge 1815 førte Erindringerne om hin Nat og alt, hvad dermed stod eller af ham antoges at staa i Forbindelse, op i den Opposition, som havde dannet sig mod en Kreds af de daværende Magthavere.

Vi vender tilbage til Forholdet mellem Kristianias Trælasthandlere og Regjeringen igjen.

Fra Begyndelsen af 1790-Aarene blev der fra den sidstes Side taget forskjellige Skridt i Retning af Trælasthandelens og Sagbrugsdriftens Frigjørelse, hvortil de indtrufne gode Konjunkturer for Trælastens Afsætning bidrog sit. Efterat der ved Forordning af 10de August 1791 var bleven aabnet Adgang til Bjælkehugst i det drammenske Vasdrag, og Forordning af

17de Oktober 1794 havde fastsat Forholdsregler for Indretning og Vedligeholdelse af Lændser, udfærdigedes der under 22de April 1795 efter Indstilling fra Generaltoldkammeret en Forordning, hvori enhver Indskrænkning i Eiernes Brug af Skovene blev afskaffet.

I Indledningen til denne Forordning heder det: "Det er ved Erfaring fundet, at de for Skovhugsten og Saugvæsenet i Norge givne Love og satte Grænser ikke virke til deres Øiemed. Skovprodukternes Foræbling og Dannelse efter de forskjellige Markeder og den forskjellige Søgning hindres ved Saugbrugenes Indskrænkning. Fordelen ved Skovenes Fredning og Opelskning formindskes ved den Tvang, som er dem paalagt for Saugenes Skyld og ellers, og den dermed forbundne Ujevnhed i Tiende-Afgiften og Ulighed i dens Oppebørselsmaade er denne Næring og Handel til Byrde. Til at give Skovene mere Værdi og gjøre Omsorg for dem fordelagtigere, ansees det derfor gavnligt at overgive Skovenes Brug til Eiernes frie Villie og Fordel, at tillade de nuværende privilegerede Sauge at foræble saa megen Last og saaledes, som de finde det fordelagtigt, og at fastsætte den paa Skovprodukterne hvilende Tiende-Afgift saaledes, at den bliver lige for al lige Last, men mindst for den mest foræblede og fuldkomneste." I Overensstemmelse med de saaledes opstillede Grundsætninger blev det i Forordningens § 1 fastsat, at "al Slags Trælast, stor og smaa, Maals og Undermaals maa i Norge af Skoveierne hugges og maa fra Norge udføres til udenrigske og indenrigske, fremmede og indenlandske Steder." For Fremtiden, heder det i § 2, skulde Tømmerskurden kunne foregaa paa de privilegerede Sagbrug, uden at disse skulde være bundne til visse Kvanta, Dimensioner eller visse Redskaber. Nye Sage maatte herefter lige saa lidet som før anlægges eller indrettes uden efter kongelige Bevillinger, og saadanne maatte kun ventes i Trakter, hvor nye Sages Anlæg viste sig at være fornøden, og helst vilde da disse blive meddelte til Skoveierne. Til sine Skovprodukters Foræbling fik disse Lov til at betjene sig af Haandsage.

Forud for denne Forordning, der — som man med Rette har sagt — afsagde en almindelig Dødsdom over hele den ældre Lovgivning om Skovdrift og Sagbrugsvæsen, gik der en voldsom Diskussion i de Forestillinger, som indgaves til Regjeringen. Det blev en Kamp mellem Trælastgrossererne og de oplandske Skoveiere. I denne Feide stillede daværende Amtmand paa Hedemarken, senere Stiftamtmand Emanuel de Thygeson sig paa de oplandske Skoveieres Side, medens M. G. Rosenkrantz, der nys før var bleven Magistratspræsident i Kristiania, tog Parti for de førstnævnte, der ansaa de foreløbige Skridt fra Regjeringens Side som et Brud paa deres hævdede Rettigheder.

Blandt andet indgik Trælastgrossererne i Kristiania 1794 en Ring, der kontraktmæssig forpligtede sig til at følge fast stipulerede Priser ved Tømmerkjøb, og da Oplandsbønderne kom under Veir hermed, sluttede ogsaa de sig imellem en Overenskomst om de Salgspriser, de skulde holde. Tømmer-

kjørerne, der dengang udgjorde forskjellige Lag paa tilsammen 2000 Mand, opstillede da ogsaa Taxter for Kjørselen, og da Grosserernes en Tid vægrede sig ved at gaa ind paa deres Forlangende, indstillede de Kjørslerne og tvang endog med Magt Kammerater, der var i Jess Ankers Brød, til at kaste sine Læs af. Denne Strike endte dog meget snart ved Stiftamtmand Fredrik Julius Kaas's Mellemkomst. Senere øgede Tømmerkjørerne fra Tid til anden sine Krav, og disse deres stadig opskruede Fordringer bidrog da sit til, at der ved Aar 1800 fremsattes Forslag om Anlægget af en Slusekanal mellem Dieren og Bjørviken, der udelukkende var beregnet paa Trælasttransporten.

Til at forøge den Misnøie, som det kristianiensiske Patriciats Tryk paa Befolkningen fremkaldte, bidrog ogsaa meget de Ulemper, som Kornlovens Ophævelse i den første Tid uundgaaelig maatte medføre. Det krævede sin Tid, før Kornimportørerne i Byerne søndenfjelds kunde knytte nye Forbindelser, efterat de danske Kjøbmænd havde faaet Frihed til at sælge sit Korn, hvor de vilde. En mislykket Høst i Norge medførte derfor Mangel og Dyrtid, der føltes saa meget haardere, som Vanskelighederne for at skaffe hurtig Tilgang af Korn nu var stegne. Medens man i tidligere Aaringer havde givet Danskerne Skylden for, at der opstod Kornmangel i Norge, maatte nu Kjøbmændene holde for, idet man beskyldte disse for, at de paa kunstig Vis skruede Kornpriserne op. Ved saadanne Leiligheder maatte da Regjeringen gribe til det Middel at nedlægge Forbud mod, at der fra Danmark og Norge udførtes Korn til Udlandet. Disse Regjeringsforanstaltninger var dog ikke virksomme nok til at forhindre, at der i flere Byer søndenfjelds kom Pøbeloptøier istand, der tildels havde en meget betænkelig Karakter. I Kristiania fandt der saaledes i 1793 Opløb Sted, af hvilke det ene, der skal være sat i Scene af nogle Høkere, var rettet mod Kjøbmand Paul Thrane, det andet mod Bernt Anker, som man med Urette mistænkte for, at han mod Forbud vilde udføre en liden Skibsladning Korn til Frankrige*). Ligeledes kom der i Skeen gjentagne Gange til Voldsomheder, der maatte dæmpes med Militærmagt. Først brød Bønderne af Gjerpen ind i Kjøbmændenes Huse for at tage Korn, og senere, da Øvrigheden arresterede en af Bøndernes Hovedmænd, Thord Anderssøn Garver, for et ubetydeligt Rapseri, denne havde begaaet, troede Almuen, at det var Meningen at lade ham bøde for den tidligere stedfundne Reisning. Den rottede sig derfor paany sammen for at sætte ham i Frihed. Ogsaa paa Kongsberg og i det throndhjemske forefaldt der nogle mindre Uroligheder, der vistnok vakte Ængstelse i Øieblikket, men dog snart maa være dæmpede.

Alle de her anførte Opløb og Reisninger var dog af underordnet Betydning i Sammenligning med den Opstand, som nogle Aar forud havde

*) Om dette sidste findes der i Professor Daaes Bog "Det gamle Kristiania" udførlige Oplysninger.

fundet Sted paa Vestlandet og som endnu lever i Erindringen under Navnet Lofthusbevægelsen. Skjønt denne nærmest alene kan siges at være af udelukkende lokal Karakter, har man dog anset den for at være af politisk Natur, hvad der dog kun paa meget indirekte Maade kan siges at have været Tilfældet.

Nedenes Amts Almue hørte under Foreningen med Danmark stadig til den uroligste Del af Landets Befolkning, og i Løbet af det 18de Aarhundrede spores der oftere Gjæring blandt den, afhængig som den i Tidernes Løb var bleven af Verkseierne og Byernes Kjøbmænd. De sidstes Politik havde allerede længe gaaet ud paa at bringe Bønder i deres Gjældsbøger, hvorefter de udsugede dem og udhuggede deres Skove. Der havde fra Tid til anden ved Lovbud fra Regjeringens Side været gjort Forsøg paa at raade Bod paa dette Onde. Ved Forordning af 24de Mai 1746 var det saakaldte Lodbrug bleven forbudt. Dette gik ud paa, at forgjældede Bønder overdrog Kjøbmanden sin Skov til Brug i visse Aar; inden Fristens Udløb var denne da bleven aldeles forhuggen og tildels ødelagt. Ved en anden Forordning af 21de Septbr. 1750 forbødes der at indgaa Kontrakter om Tømmerleverance paa længere Tid end et Aar, da Kjøbmændene tvang Bønder, som var i deres Gjæld, til at forpligte sig til i flere Aar at levere Tømmer til lave Priser. Men selvfølgelig var Kjøbmændene aldrig i Knibe for at finde Udveie til at omgaa disse generende Skranker. Ogsaa Jernverkerne i Amtet var for en ikke ringe Del Skyld i disse Distrikters slette Forfatning, idet den Kulleverance, hvori Gaardene var lignede, ikke stod i noget Forhold til Skovenes Størrelse og den Betaling, som Bønderne modtog. Det synes ogsaa at være udenfor Tvivl, at betydelige Misligheder af forskjellig Art saavel ved Kullenes Annammelse som ved Bøndernes Klarering her har gaaet i Svang. Men hvad der først og sidst vakte Misnøie i de fattige Distrikter, var de høie Kornpriser og det svære Skattetryk. "Skattebøgerne," siger Henrik Wergeland i sin biografiske Skildring af Lofthus, "havde mange Rubriker, som det faldt Almuesmanden vanskeligt at udfylde. Han klagede over $^1/_4$ pCt.-Skatten, som vanskeliggjorde Udlaan, da Kreditorerne, der skulde bære denne Afgift, ikke vilde lade sig nøie med de $^3/_4$ pCt. og derfor opsagde Laanene. . . . Endvidere var der en Handelsskat, en Konsumtions- og en Løsgjængerskat, der alle kunde falde en og samme Person til Last med et Beløb af 6 Rdr. Enhver, som drev Kvæghandel, affrævedes nemlig den første med 2 Rdr.; var han Haandverker, som Tilfælde kunde være i de Mellemtider, han holdt sig hjemme, maatte han ud med andre 2 Rdr. i Konsumtion og som ugift uden fast Tjeneste med samme Beløb for den tredie af disse Skatter. De overdrevne Kornpriser gjorde tillige Svarelsen in natura af Landskyld og Tiende altfor byrdefuld for disse Distrikter, hvorfor det ogsaa var et af Almuens Ønsker, at disse Afgifter maatte anslaaes i Penge." Men hertil kom ogsaa forskjellige andre Anker

som svært Veiarbeide, der tyngede dobbelt sterkt paa de smaa vestlandske Brug, den utilbørlige Friskyds, som Bønderne maatte yde, og de mange ulovlige Sportler og Gebyrer, som Embedsmændene, baade de civile, militære og geistlige beregnede sig for alt muligt og som med Føie er stemplede som det rene Blodsugeri. "Over Fogderne," siger Henrik Wergeland, "havde Almuen følgende Klager: at de lod sig Skattebøgerne betale for dyrt med 1 til 2 Mark, at disse fornyedes, hvergang en ny Eier tiltraadte en Gaard og at de da tillige tog Indskrivningspenge for at indføre ham i Matrikulen. Endvidere, at de paastod de originale Adkomsters Forevisning paa Thingene til Hjemmel for Eiendomsfrihed for Odelsskat, og beregnede sig da fra 2 Mark til 2 Mark og 16 Skilling for at udskrive Vedkommende fra denne Skats Svarelse, hvorhos Bønderne i Mangel af saadan Forevisning maatte løse Extrakter af de i Dokumenterne indeholdende Adkomster, hvilke da betaltes med fra 1 Rdlr. til 5 Mark; at de for at fritage En for at være Lægdsmand fordrede 1 Rdlr., samt hvert Aars Sommerthing 2 Skilling af hver Skatteyder i Beregningsgebyr; at de i Saugskat og Konsumtion oppebar mere end den kongelige Kasse tilkom; at de beregnede sig for meget ved Exekutionerne, og at de undlod behørigen at kommunicere Almuerne de kongl. Anordninger. Skatternes Forøgelse imod hvad de før havde været, kom ogsaa paa Fogdernes Kappe, hvortil Aarsagen var, at de undlod at specificere adskillige Smaaudredsler, Delinkventudgifterne o. s. v." Klagerne over Sorenskriverne gik i Almindelighed ud paa ulovlig Sportulering ved Skifter, Thinglæsninger o. s. v. samt Beregning af dobbelte Diætpenge og større Skyds, end Anordningen tillod. Dødsboerne blev paatvungne unødvendige Auktioner, og sluttede Skifterne uden saadanne, maatte Skriveren smøres med en Snes Daler eller saa. Det var almindelig fulgt Regel, at Sorenskriveren tog sine Sportler med en rund Sum, og Folk fandt sig i det, da Skriftebrevene efterhaanden antog et gruopvækkende Omfang. "Ikke uden Skræk," heder det i et samtidigt Dokument, "hører Almuen nævne et Skriftebrev fra den Tid, disse begyndte at blive altfor vidtløftige, det de bleve dels ved at udvide og forlænge Skriften, dels ved at indføre Marginalier og Rubriker efter Regnskabs Maade, og dels ved at vidtløftiggjøre Skifteakten med Dokumenter, som Ord til andet med alle sine Paategninger indtoges med omstændelige Beskrivelser af et Bos faste og løse Effekter, og med Anførsler, hvis endog moderne Form og Stil bidrager sit til Skifteomkostningernes Forøgelse".

Mod disse to Klasser Embedsmænd, der for Tilfældet repræsenteredes af Fogderne Justitsraad N. Schytte*) og hans Eftermand Krigsraad Dahl af Nedenes — Foged Weidemann i Raabyggelaget dannede en i enhver Henseende hæderlig Undtagelse — og Sorenskriverne Justitsraad Hans Smith i Østre

*) Justitsraad Schytte leverede senere forskjellige høist ensidige Bidrag til en Skildring af den hele Bevægelse.

og Prokurator Kristian Brønsdorph*) i Vestre Raabyggelaget — over Sorenskriveren i Nedenes, Finne, synes heller ingen Klage at være fremkommet —, var det da i Særdeleshed Almuens Forbitrelse vendte sig. Men ogsaa Prokuratorerne og Bygdelensmændene var Gjenstand for dens Had; de værste af de sidste var Lensmanden i Øiestad, Prokurator Aanon Salvesen samt Lensmanden i Birkenes. Ogsaa over Stiftsbefalingsmanden i Kristianssand, Kammerherre Fredrik Georg Adeler førtes der Klage, fordi han plagede Bønderne med Skifskyds, naar han — som Tilfældet alt som tiest var — laa paa Reise til sit Familiegods Gimsø Kloster ved Skeen. Endelig klagedes der over et Par Prester, navnlig over Sognepresten til Evje Erik Anker Bruun, der skildres som en i høieste Grad egennyttig og trættekjær Person.

Allerede flere Aar tilbage — længe før Sorenskriver Tobiesen blev suspenderet — havde Regjeringen merket, at ikke alt var inden Administrationen, som det burde være. Da der i 1777 blev nedsat en Kommission for at forfatte et nyt Sportelreglement, blev der ved et Reskript paalagt alle Embedsmænd at opgive deres sidst brugte Sportuleringsmaade, hvorhos der blev tilsagt dem Ansvarsløshed og Straffrihed for den forbigangne Tid. Men dette blev af vedkommende Syndere opfattet som en Aflad ogsaa for de Misgjerninger, de for Fremtiden maatte begaa, og de fremturede derfor i sit forargelige Forhold.

Som Talsmand for sine fortrykte Standsfæller fremstod Bonden Kristian Jenssøn Lofthus af Vestre Moland. Denne var uægte Søn af en Jens Jenssøn Falk, en Matros, der tilhørte den saakaldte konditionerede Klasse, og var antagen i Søns Sted af en barnløs Morbroder, efter hvem han havde arvet Gaarden Lofthus. Kristian skal fra først af have siddet i gode Kaar og havde Ord for at være en dygtig Jordbruger; af det throndhjemske Videnskabsselskab havde han endog faaet Præmie for de Forbedringer, han havde indført ved sit Gaardsstel. Han var imidlertid af et halsstarrigt Gemyt, en af hine vestlandske Bondenaturer, der netop fordi de til det yderste forfølger sin Paastand paa Lov og Ret kommer i Konflikt med Justitsen. Lofthus var saaledes rammet af en Tremarksdom, fordi en Jydeskipper, som han havde borget en Del Brædder, negtede at være ham noget skyldig og beskyldte ham for at fare med Svig og Falskhed. Denne Domfældelse havde dog ikke gjort noget Skaar i den Agtelse, hvori han stod hos sine Sambygdinger og hos Befolkningen i de nærmest liggende Bygdelag. Tvertom havde han blandt dem Ord for at være en i høieste Grad hjælpsom og uegennyttig Mand, og det var tilvisse ogsaa disse hans Egenskaber, som nu bragte ham ind paa en Bane, der skulde føre ham selv i Fordærvelse.

Ved Forordning af 5te Februar 1685, der forbød andre Klager end specielle, som vedkommende maatte fremsætte ved Øvrighedens egen Bistand,

*) Denne var kun konstitueret Sorenskriver, saa længe Kristen Tobiesen, der ved Resolution af 2den Juli 1784 for forskjellige grove Forseelser var suspenderet, befandt sig under retslig Forfølgning.

og Reskript af 17de Juli 1744, der bestemmer Fæstningsstraf i Kjøbenhavns Citadel for den Almuesmand i Norge og Spindehusstraf for den Kvinde, som kom til Kjøbenhavn med Ansøgninger, der ikke var paategnede af vedkommende Amtmand, havde Regjeringen søgt at sætte en Stopper for de hyppige Kjøbenhavnsreiser, som Nordmændene foretog i det Øiemed at føre Klagemaal over virkelige eller indbildte Forurettelser, som skulde have været dem tilføiede af Embedsmænd eller andre. Men disse Bestemmelser var dog saavidt vides altid blevne betragtede som døde Trusler, i hvilke der blot blæstes Liv, naar der en sjelden Gang kunde være Tale om at skjærpe Straffedommene over dem, som overførtes at have faret med vitterlig falsk Klage. Nordmændenes Kjøbenhavnsfærder havde vedvaret lige fuldt, endda Anordningen af 1685 var bleven indskjærpet ved Kabinetsskrivelse af 3die April 1771 og Forordning af 30te September 1785. Dette afholdt dog ikke Lofthus fra at drage til Kjøbenhavn for at frembære Bøndernes Klager.

Den 8de Juni 1786 overrakte Lofthus Kronprins Fredrik et med 329 Underskrifter forsynet Dokument, hvori der klagedes over de Undertrykkelser, som gik i Svang i Norge fra Embedsmænds, Lensmænds og Byborgeres Side og bønfaldtes om, at upartiske Mænd maatte undersøge Forholdene. Kronprinsen underholdt sig længe med Lofthus, i hvem han fandt en usædvanlig begavet norsk Bonde. Men han gjorde ham opmerksom paa, at han efter en saadan summarisk Angivelse, som Skriftet indeholdt, ikke kunde lade foranstalte Efterforskninger. Han maatte derfor specielt lade opsætte de forskjellige Klagemaal, samt fremlægge Beviser for, at han virkelig var udsendt som Talsmand for Befolkningen i de Sogne, som han havde nævnt. Lofthus skyndte sig da hjem, hvor han i et Møde med de 329 Underskrivere lod sig give Fuldmagt til at optræde paa deres Vegne samt en Bekræftelse paa det tidligere affattede Klageskrift, og allerede den 13de Juli afleverede han igjen disse Legitimationer til Kronprinsen. Denne lovede ham da, at der skulde ske Undersøgelse; men Klageposterne maatte særskilt og bestemt angives enten i Vedkommendes Navn eller i Lofthus's eget, forsaavidt denne trøstede sig til at bevise dem. Lofthus begav sig da atter hjem, hvor han nu optraadte som et Slags Folketribun for at skaffe de krævede Bevisligheder tilveie.

Lofthus stevnede nemlig Bønderne til et Møde paa sin Gaard den 7de August 1786, hvor han i deres Navn opsatte nye Ansøgninger og Erklæringer, der gik ud paa at vise, hvor slemt Almuen i enhver Henseende havde det, og hvor ilde de blev behandlede af Embeds- og Bestillingsmændene samt af Handelsstanden. "Vi forsikrer D. Maj. helligt," heder det i den ene af dem, "at Deres tro Undersaattere i Norge er i langt farligere og bedrøveligere Forfatning end Deres Majestæt nogensinde vil tro eller tænke, ja desværre en stor Del af Landets Indbyggere tror ikke selv,

hvor farligt det ser ud for os, hvorfor vi allerunderdanigst i den Allerhøiestes Navn anraabe i vores høitrængende Nød om som vores Landsfader at redde os fra den pinlige Død, nemlig Hungerens og assistere os i forbemeldte utaalelige Undertrykkelse, som umulig længere kan udstaaes, ligesom og at D. K. M. vil have den store Naade for os, at der maatte blive sendt os Kornvare, at vi ei skal krepere, da Borgerne foretager sig nu ei at levere nogen Kornvare til Bonden, førend Lasten kommer saa godt som til Byen, eller og de kan give Borgerne gode Pant eller Kaution, hvilket for det meste er umuligt for Bonden at skaffe, da Øvrigheden, Borgerne og Lensmænd i Forveien har taget deres Eiendom for det meste i Sikkerhed, og om saadant hos nogle kunde anskaffes, maa de dog mesten betale dobbelte Priser." Lofthus forsømmer ikke ved denne Leilighed at lade Bønderne give ham et varmt Skudsmaal for Ugennyttighed og Hjælpsomhed, og i en Paategning paa den ene af Ansøgningerne omtaler han, hvilke Forfølgelser han allerede nu var udsat for fra Embedsmændenes Side, "alene for de frygtede deres ugudelige Misbrug og Handlinger skulle komme for Dagen, hvilke ere saa ublue, at jeg undseer mig og ikke heller drister mig at lægge saadant for Deres Kongl. Høihed, førend den forventede Kommission bliver allernaadigst befalet." Det forholdt sig virkelig saa, som Lofthus anførte, at Øvrigheden var bleven opmerksom paa de Samlinger, han holdt, og satte Lensmændene ud efter ham; Lofthus omgav sig derfor med et Slags Vagt af Bønder, som skulde forsvare ham mod ethvert Forsøg paa Overrumpling. Bøndernes Erklæringer og Ansøgninger vovede Lofthus ikke at betro til Posten, men sendte dem i Duplikater ved Leilighed ned til Kjøbenhavn. Selv drev han hele August og September igjennem paa med at samle Anker og Bevisligheder til Fremlæggelse for den Kommission, som Regjeringen efter hans uforgribelige Formening maatte nedsætte til at undersøge de af ham fremførte Klagemaal.

Øvrigheden, der ikke uden Bekymring saa, hvorledes Lofthus's Indflydelse steg paa dens Bekostning, begyndte allerede paa dette Punkt af Sagernes Udvikling at gribe ind, idet der blev optaget Forhør for at komme efter, hvad de Samlinger, han holdt, havde at betyde. Efter hvert, som Lofthus merkede, hvorledes Bønderne sluttede sig sammen om ham, gik han frem paa en mere udfordrende Maade; men altid vidste han dog med Bondefulhed at stelle sig slig, at han vandt Helteberømmelse i sine Tilhængeres Øine, medens han selv i Virkeligheden intet havde vovet og intet vilde vove. Paa Thingstedet Lillesand, hvor Stiftamtmand Adeler, Foged Dahl og Sorenskriver Finne havde været nærværende den 24de August for at anstille Undersøgelser, optraadte han saaledes som en hel Karl, da han havde faaet Sikkerhed for, at Øvrigheden allerede befandt sig et godt Stykke paa Tilbagereisen, bare for at dytte sine Tilhængere Stry i Øinene. Da denne hans Taktik slog an, blev han djærvere.

Der blev nemlig ikke, som Lofthus havde ventet, øieblikkelig nedsat en Kommission for at undersøge de af ham indgivne Klagemaal, og i Stedet for rolig at se Tiden an, fattede han den dumdristige Plan at opvigle Egnens Almue for derved at sætte Regjeringen Kniven paa Struben. Selv optraadte han allerede ved denne Tid mod Øvrigheden paa en saadan Maade, at det var klart, at det var hverken mere eller mindre end et virkeligt Oprør, han tilsigtede. Snart holdt han aabenlyst Møder med Kirkealmuen paa forskjellige Steder for at samle Underskrifter paa sin Erklæring, snart — og som oftest — foretog han hemmelighedsfulde Reiser omkring i Distrikterne. „Reiserne", siger Henrik Wergeland, „gik i Aalens Krumninger, i Natravnens flyvende lydløse Zikzak. Møderne skete tyst og hemmeligt som Paddehattenes Fremskud i en Nat og Forsvinden med Duggen". Øvrigheden kunde kun vanskeligt følge hans Spor; men de Indberetninger, den modtog, varslede om, at et Oprør var i Færd med at udbryde. Stiftamtmand Adeler, der skal have været en temmelig frygtsom Mand, besluttede sig da til at sikre sig Lofthus's Person, og derefter paa Lillesands Thingsted i Ly af opplantede Bajonetter at holde en kraftig Tale til Almuen for at formane dem til Orden og Ro. Men da den Afdeling Soldater, som var sendt afsted for at gribe Kristian Lofthus, kom frem til hans Gaard, var han ikke mere der at træffe; i det samme man sprængte Døren til hans Bolig, sprang han ud af et Loftvindu og strøg tilskovs. Snart var han oppe i Raabyggelaget, hvor han samlede Folk om sig, og med en Skare paa 2—400 Mand indfandt han sig snart paa Lillesands Thingsted.

Thinget i Lillesand, hvor Stiftamtmanden var tilstede, begyndte den 1ste Oktober. Efterat Adeler i Almuens Midte havde holdt en Tale, traadte to Bønder frem og bad om, at Lofthus maatte være fri for at arresteres, og at der maatte udfærdiges Pas for ham og et Par andre, som paa Almuens Vegne skulde begive sig til Kjøbenhavn for at frembære Almuens Klager for Thronen. Paa Stiftamtmandens Forespørgsel, heder det i en Korrespondance til Rahbeks og Prams Minerva, „hvori deres Klager bestod, svarede de ved at spørge om Skatternes Forhøielse et Aar mere end det andet, og den betydelige Forskjel i Skatternes Beløb fra Fortiden, om en Afgift af Lagmands Indtrædelses Told, som de formente ei at skylde førend den forrige Lagmands Død, om Skiftebreves og andre Dokumenters umaadelige Kostbarheds Aarsag med videre." Da de af Stiftamtmanden havde faaet Svar paa disse Forespørgsler, indskrænkede de sig til at forlange Pas for Lofthus og et Par andre, som de vilde sende til Kjøbenhavn. Lofthus mødte derefter selv paa Thinget, hvor han spurgte Stiftamtmanden om, „hvorfor adskillige af Almuens Anliggender blev henliggende saa længe uden Resolution". Stiftamtmanden skal da have forlangt at vide, til hvilken Sag der særlig sigtedes. Men herpaa vilde hverken Lofthus eller Almuen indlade sig paa at svare. Thinget løb imidlertid af uden nogensomhelst

Forstyrrelse, da Stiftamtmanden lovede at lade Lofthus uantastet og at meddele ham Pas til hans Kjøbenhavnsfærd. Dette Pas blev da ogsaa efter nogen Betænkning fra Stiftamtmandens Side udfærdiget under 17de Oktober.

Lofthus tiltraadte nu, ledsaget af 30 Mand, Reisen til Kjøbenhavn, hvor Stiftamtmanden havde meldt hans Komme. Der var her truffet Anstalter til at sætte ham fast og anbringe ham i sikker Forvaring enten paa Kristianssands Fæstning eller andensteds. Men Lofthus fik et Nys om denne Plan, og da han var kommen til Helsingborg, standsede han her, men lod nogle af sit Følge begive sig over til Kjøbenhavn for at hente et Leidebrev til ham. Et saadant, der midlertidig skulde gjælde for et Kjøbenhavneropphold af 6 Uger, blev da ogsaa udfærdiget; men førend dette var kommen Lofthus i Hænde, var han af Frygt for at blive udleveret af den svenske Regjering strøgen hjem med sine Bevisligheder og specielle Klager*). Her satte da Øvrigheden sig paa første Ord om hans Tilbagekomst i Bevægelse for at faa ham paagrebet, og Kommandanten i Kristianssand Generalmajor Fredrik v. Dietrichson — den samme, som i 1765 saa drabeligen havde jaget Strilerne ud af Stiftamtmand Cicignons Gaard i Bergen — sendte strax et Detaschement Soldater hen for at paagribe Lofthus. I en samtidig Vise heder det:

„Hr. Dietrichson vredes i Sind og Mod;
Han talede strax til sine:
„Griber ham paa gevorben Fod!
Han skulde til Helvedes Pine."

De Karle de løbe som Hunde paa Jagt
Og ledte baade ude og inde.
Men det var hannem hemmelig sagt —
De kunde ham da ikke finde."

I den sterke Kulde, som herskede om Kvelden, havde Soldaterne nemlig maattet raste underveis, og fra Gaarden, hvor de tog ind, var Lofthus bleven budsendt om den truende Fare, saa han for fire Timer siden havde forladt sin Gaard, da Soldaterne udpaa Morgenkvisten indfandt sig her. Der ud-

*) I Helsingborg indfandt sig nemlig ifølge Skrivelse fra den svenske Gesandt J. W. Sprengtporten til Gustav III af 16de November 1786 en Kammerherre Johan v. Schöller, dansk-norsk Resident ved det polske Hof, og hans Sekundant en Kammerjunker Bille i Anledning af et privat Opgjør med Maleren Kornelius Høyer. Lofthus troede, at deres Komme gjaldt hans Person og skyndte sig derfor tilbage til Norge. Strax efter hans Afreise indfandt der sig ogsaa to danske Kapteiner i Helsingborg for at høre efter, om Lofthus var der; men da de fik høre, at han skulde være reist til Stockholm, vendte de strax tilbage. Rygtet i Helsingborg vilde vide, at Lofthus havde taget Veien til den svenske Hovedstad, og her havde man, som det af Skrivelser fra Feltmarskalk Toll fremgaar, vistnok truffet Anstalter til at modtage ham som en Mand, der kunde være nyttig for de svenske Anslag overfor den dansk-norske Stat.

spandt sig nu en hel Klapjagt, hvori baade Embedsmænd og Lensmænd tog Del; men herunder kom man stadig tilkort. Den forfulgte Lofthus indgød sine Forfølgere større Frygt, end de indgød ham, og i Kristianssand ængstedes Befolkningen ret som det var med, at Lofthus og hans „Fjeldmænd" var i Anmarsch. Paa Stiftamtmandens Forestilling forsterkede nu Generalmajor Dietrichson Kristianssands Besætning, og man levede nu baade her i Arendal og i Lillesand i Angst og Gru for, hvad der skulde komme.

Det saa virkelig ud til, at der vilde blive Alvor af. Thi i de første Dage af December samlede der sig meget Folk omkring Lofthus, saa han efter Sigende skal have raadet over 2000 Mand; men dette Tal er dog øiensynlig overdrevet. Øvrigheden nødtes da til at aabne Underhandlinger med Bønderne, hvorefter der kom et Forlig istand, saaledes at Lofthus mod Kaution i fem Ugers Tid skulde være fri for Paagribelse, mod at han i denne Tid intet ulovligt skulde foretage sig. Hvis der efter denne Frists Udløb var falden kongelig Resolution for, at han skulde fængsles, skulde hans Kautionister aflevere ham i Arrest i Kristianssand.

I Kjøbenhavn havde Lofthus's Flugt fra Helsingborg vakt megen Opsigt. Under 2den December udfærdigede Kancelliet fornyet Arrestordre mod Lofthus, fordi han havde brudt det Leide, som var ham givet; men denne Skrivelse blev paa Forestilling af Lofthus's Ledsagere, der opholdt sig i Kjøbenhavn, strax efter tilbagekaldt, og Lofthus fik fornyet Leide, mod at han inden to Maaneder indsandt sig i Kjøbenhavn. „Men," heder det, „skulde han allerede være arresteret, kan det herved for det første have sit Forblivende, da han tilligemed de øvrige klagende Bønder kunde for den af Hs. Majestæt anordnede Kommission frembringe i al Stilhed og Rolighed deres Andragende og Klageposter, som der paa det nøieste skal vorde undersøgte og dem vederfares, hvad Ret og Billighed medfører." Af mangt og meget synes det at fremgaa, at Regjeringen har havt den alvorligste Hensigt at skaffe de klagende Bønder Ret. Paa første Efterretning om det stedfundne Opløb udnævnte den under 8de December en Undersøgelseskommission, bestaaende af Lagmand Etatsraad Herman Colbjørnsen, Assessor i Overhofretten Enevold Falsen og Sorenskriver i Aker og Follo Jakob Aars, og senere forsterkedes denne ved Kancelliskrivelse af 23de December af Stiftamtmanden i Kristiania Geheimeraad Jørgen Erik Scheel. Men paa samme Tid indhentede Regjeringen ogsaa Betænkning fra Generalprokurøren, om ikke Forordningen af 5te Februar 1685 angaaende Almuens Klager burde undergaa nogen Forandring. Denne tilraadede da at indskjærpe et Par af Forordningens Bestemmelser ved en Plakat med saadant Tillæg: „at dersom nogen Ansøgning nedkom underskreven enten af en hel Almue eller af nogle faa paa Almuens Vegne, skulde den aldeles ikke komme i nogen Betragtning, men enhver for sig have sit Anliggende at anbringe for sin Amtmand."

Lofthus havde imidlertid ingen synderlig Tillid til det Leide, som Øvrigheden havde givet ham, og det med skjellig Grund, forsaavidt man kan slutte noget derom fra de Udtalelser, som forekommer i en af Fogdernes Skrivelser til Stiftamtmanden. Han tog da Flugten opover til Telemarken, og Amtmand Fredrik Moltke i Bratsberg Amt, der frygtede for, at han her vilde vække Oprør, rekvirerede militær Hjælp for at faa det dæmpet i Tide. Her heiskede der imidlertid allerede en Gjæring, der i Styrke ikke stod meget tilbage for den Reisning, Lofthus havde vakt i Nedenes Amt. Om Høsten 1785 havde der i Kjøbenhavn indfundet sig tre Deputerede fra de fire Prestegjæld i Nedre Thelemarken, Holden, Bø, Saude og Heddal, for at klage over Overgreb fra Øvrighedens Side, og Vaaren efter havde Almuen i de samme Bygder sendt nedover Hans Hanssøn Kolstad med en af 33 Mand undertegnet Klage over Sorenskriver Hans Thomas Lange og Lensmændene. Vistnok havde Regjeringen sat sig i Bevægelse for at afhjælpe de af Bønderne fremførte Klagemaal, men dette forhindrede ikke, at endel af den thelemarkske Almue gik med paa den Klage, som af Lofthus var bleven indsendt, og senere havde ogsaa forskjellige Bønder af de øvre thelemarkske Prestegjæld deltaget i de Optøier, som i Begyndelsen af December Maaned havde fundet Sted. Der var derfor al Grund til at gaa ud fra, at Almuen af Bratsberg Amt havde gjort fælles Sag mod Nedenes's.

Allerede den 29de December ankom tre af Undersøgelseskommissionens Medlemmer til Kristianssand, hvor de strax traf Forberedelser til at optage Forhør. Disse tog da ogsaa i Begyndelsen af Januar 1787 sin Begyndelse. Fogderne Weidemann og Dahl havde derhen indstevnet en Mængde Vidner mod Lofthus, der dels skulde forklare, hvorledes denne havde baaret sig ad for at faa Bønderne til at klage og følge sig, dels godtgjøre, at det først var, efterat Lofthus havde foretaget sin første Kjøbenhavnerfærd, at man overhovedet havde taget Del i hans Klagemaal. Endelig skulde der herved ogsaa blive godtgjort, at Lofthus havde misbrugt deres Underskrifter, idet han uden videre havde overført dem paa sine egne Klageskrifter.

Den 11te Januar indfandt Lofthus sig i Kristianssand, hvor han vakte en umaadelig Opsigt, og fremstillede sig for Kommissionen. Her blev han da forhørt om de Klagemaal, han skriftlig havde afgivet; men til disse føiede han mundtlige Klager over Justitsraad Schytte for hans Færd som Generalveimester og over Lensmændene. En af disse, Prokurator Aanon Salvesen, der var Lensmand i Øiestad, Fjære og Froland, krævede han saaledes fjernet og erstattet af en Bondelensmand. Ogsaa over enkelte af Presterne — t. Ex. Provst Erich Anker Bruun i Eoje — førtes der høilydte Klagemaal. Forøvrigt blev der ogsaa for Kommissionen, der ikke i nogen Henseende fraveg de gamle Traditioner om at gaa lemfældigt tilværks mod Almuen, frembaaret Begjæringer om Eftergivelse af forskjellige Gjældsposter til det offentlige, om Regulering af Skatteydelserne samt om Adgang til nye Nærings-

kilder. Men alt dette foregik dog med en mønsterværdig Ro og Orden. „Den anselig anordnede Kommission," heder det i det paaberaabte Brev til Minerva, „holdt sine Samlinger, undersøgte, forhørte, beraadslog. Men midt i alt dette hørtes endnu ei ringeste Uorden, ei mindste voldsomt eller usædeligt Foretagende. Ansøgninger og ærbødige og sindige Forestillinger var alene de Vaaben, som den opvakte Almue brugte mod de kongelige Betjente, de dog overhovedet var forbitrede imod."

Kommissionens Arbeide omfattede fra først af de Klagemaal og Anker, som var fremkomne fra Nedenes og Raabyggelagets Amt; men allerede dette antog saa betydelige Dimensioner, at den i en Indberetning til Kancelliet af 16de Januar udtaler, at der vel medgaar mindst 4, kanske flere Uger, inden der her kan blive færdig. Den foreslaar, at den derefter maa tage Sæde i Skeen for det Tilfælde, at hele den thelemarkske Almue skal anses som Klagende, da otte Mænd af Bratsbergs Amt, der havde undertegnet Lofthus's sidste Klage af 18de Oktober, havde erklæret, at de handlede som Befuldmægtigede for sine Hjembygder. Disse Mænd havde Lofthus truffet paa sin Nedreise til Kjøbenhavn, og der fandtes intet Spor til, at der før hans Møde med dem havde fundet noget Overlæg Sted mellem Almuen i Bratsberg og Nedenes.

Denne Kommissionens Opfatning af Forholdene var ganske vist ogsaa overensstemmende med det virkelige Forhold. Klagerne fra Thelemarken forelaa, som vi har set, allerede dengang, Lofthus foretog sin første Reise til Kjøbenhavn, og det var først, efter at Almuen i Nedenes havde reist sig, at Thelemarkingerne ytrede Tendens til at ville slutte sig til denne. Men meget tydede allerede hen paa, at en saadan Sammenslutning vilde finde Sted, idet Bratsberg Amt nu ogsaa havde faaet sin Lofthus i Vestfjorddølen Eystein Gunnulfsøn Ingulfsland, der vistnok tilhørte den bekjendte (nu emigrerede) Kjæmpeslægt, om hvis Styrke, Turisterne fra Treti- og Firtiaarene havde saa meget at berette, og hvis Stilling i det patriarkalske Samfund man ret træffende har lignet med de israelitiske Dommeres*). Denne, der i Slutningen af 1786 var traadt i Forbindelse med Lofthus, opererede nu paa egen Haand, idet han reiste om og holdt Møder med Amtets Almue, for hvem han affattede Klager. Hermed agtede han, som han udtalte, ikke at holde op, før han gik i Bolt og Jern. Ogsaa de otte Thelemarkinger, der havde ledsaget Lofthus til Kjøbenhavn, reiste nu omkring i Bygderne og pressede Penge af Almuen, idet de slog om sig med store Ord om, at de til næste Ting selv vilde søge sig den Ret, som de vidste, at Kongen og Kronprinsen ikke vilde negte dem. Blandt dem, Thelemarkingerne især

*) Hans Uven, Presten Møglestue i Tind, skildrer ham dog som en bekjendt slet Person, der hverken eiede Hus eller Hjem, men var omflakkende som en Kain. — I Forbindelse med Eystein Gunnulfsson Ingulfsland nævnes ogsaa en Jon Paradis af Vinje blandt Thelemarkingernes Førere.

førte Klagemaal over, var Sorenskriverne Nils Bamberg i Øvre og Hans Thomas Lange i Nedre Thelemarken samt Sogneprest Monrad i Vinje og Meglestue i Tind; den sidste var Eystein Ingulfslands erklærede Modpart, og han havde saa meget større Haab om at komme ham tillivs, som Biskopen engang havde været uforsigtig nok til at meddele ham en aaben, for Presten høist fornærmelig Erklæring paa en Klage, som han havde indgivet saa at sige bag dennes Ryg*). Om dette Røre i Bratsbergs Amt indsendte Amtmand Fredrik Moltke under 10de Januar Indberetning til Kancelliet, hvorfra der indløb Reskript om, at han skulde tilkjendegive Almuen, at enhver for sig skulde indsende sit Andragende, som derefter paa det nøieste skulde blive undersøgt. Derhos blev det ham tilkjendegivet, at Kommissionen i Kristianssand, der under 27de Januar havde faaet Ordre om, at den efter endt Arbeide her skulde tage Sæde i Skeen, skulde anstille Undersøgelser i Anledning af de Klager, som var indløbne over Sorenskriverne Bamberg og Lange. Denne Bestemmelse var ikke efter Amtmand Moltkes Hoved, da han mente, at det vilde nedsætte hans Autoritet i Almuens Øine, om den skulde faa nogensomhelst Grund til at tro, at han ikke var i Besiddelse af Regjeringens Tillid. Han vilde derfor, at Regjeringen skulde bemyndige ham og en anden Embedsmand efter hans eget Valg til paa Vinterthingene at undersøge de indgivne Klager samt til at indfordre alle de Skiftebreve, Domsakter og andre Dokumenter, hvormed Bønderne troede at være blevne forurettede. Denne Plan blev godkjendt af Kancelliet, og under 10de Februar blev der udfærdiget Bemyndigelse til Amtmand Moltke og Justitsraad Lagmand Eiler Hagerup i Skeen til at undersøge de over Sorenskriverne fremførte Klagemaal. Paa Vinterthingene løb imidlertid som det synes til Amtmandens store Forundring alt af med exemplarisk Ro og Orden, ihvorvel Oprøreren Eystein Gunnulfssøn fremdeles streifede om i Bygderne og opviglede Almuen. Men denne maatte Amtmanden ifølge Paalæg fra Kancelliet ikke arrestere, medmindre der "ved Undersøgelsen maatte befindes saadanne Forbrydelser mod ham, at han derfor paa lovlig Maade kan tiltales".

Amtmand Fr. Moltke og Justitsraad Lagmand Hagerup foretog nu de i Anledning af de fremkomne Klagemaal fornødne Undersøgelser og indsendte sin Rapport derom til Regjeringen. Hvad denne gik ud paa, erfares

*) Det var ikke mindre end 6 af Provstiets Prester, som Almuen besværede sig over. Der var, siger Hr. Hans Wille til Silgjord, en sand Klagesyge, som var overkommet Almuen. Om Forholdene blandt Almuen i Øvre Thelemarken, Nedenes og Raabyggelaget udtaler Biskop Hagerup i en Indstilling til Kancelliet, dateret 12te December 1786: "Almuens Tilstand er høist beklagelig. Her er Mangel paa Føde baade for Mennesker og Kvæg, Mangel paa Tilførsel af Levnetsmidler og Penge at kjøbe for, og skulde det forholde sig saaledes, som Almuen formener, at de af nogle af Kjøbmandsstanden og andre deres Medundersaatter skulde i et og andet Tilfælde paa ubillig Maade blive behandlede, vilde saadant altid være trykkende, men fast utaalelig paa en Tid, da Misvæxt, Dyrtid og deraf flydende Armod kvæler Landet."

af Reskript af 28de September 1787, hvorved der afgaves Resolution paa Klagerne.

Amtmanden havde udtalt, "at Kristian Lofthus's Opstand ogsaa har havt den skadeligste Indflydelse paa en stor Del af Bratsberg Amt, da han under Løfte af de største Fordele skal have opmuntret Bønderne ved sine udsendte Budstikker, til at indgive alle mulige Klager, ophidset deres Gemytter imod Betjentene og gjort dem modvillige mod Øvrighedens Foranstaltninger." En stor Del af de saaledes fremkomne Besværinger savnede dels aldeles Grund og var dels afhjulpne ved Foranstaltninger, som allerede var trufne. Det blev derfor alene Klagerne over Sorenskriverne og Presterne, som paakaldte Opmerksomhed fra Amtmandens og Regjeringens Side.

Hvad de to Sorenskrivere angik, havde Moltke og Hagerup fundet, at de af dem udstedte Skiftebreve virkelig var beskrevne med megen Vidtløftighed, hvorfor de kunde mulkteres; "dog for at tilveiebringe den muligste Tilfredsstillelse hos de formentlig Fornærmede" indstillede Amtmanden, "om ikke alle de, som tror sig endnu at være fornærmede, maatte nyde beneficium paupertatis samt Opreisning paa de af Sorenskriverne Wamberg og Lange udstedte, men forældede Forretninger — Domme undtagne — som er ældre end 3 Aar, til saaledes at indanke samme for Lagthinget, da Almuen paa den Maade blev overbevist om at faa den Satisfaktion, som Lovene forunder den Fornærmede." Herpaa resolverede Regjeringen i Overensstemmelse med Amtmandens Indstilling, dog med skjærpet Ansvar for Sorenskriverne i det Tilfælde, de havde taget for store Sportler og Salærer.

Besværingerne over Presterne gik ud paa, at Hovedtienden, der alene oppebares i Øvre Thelemarken, skulde være indkrævet paa vilkaarlig Vis med altfor store Beløb*); den almindelige Tiende, som dog vilde have udgjort sig ganske anderledes store Summer, blev dog ikke opkrævet. Saavel Amtmand som Regjering tog derfor Presternes Parti, og kun for de Presters Vedkommende, der beskyldtes for at have udelukket Bønder fra Alterens Sakrament, fordi de ikke havde betalt prestelige Rettigheder, skulde Provsteret anordnes. Forøvrigt stiller Regjeringen i Udsigt baade et Sportelreglement for Sorenskrivernes og et Lønningsregulativ for Geistlighedens Vedkommende, hvorved Klagerne for Fremtiden antoges at maatte bortfalde.

Ved denne sin Optræden lykkedes det altsaa Moltke at undgaa, at den i Lofthussagen nedsatte Kommission, saaledes som Tanken havde været, forlagde sin Virksomhed til Bratsberg Amt — en Omstændighed, som han ansaa for skadelig for hans Embedsanseelse —; derimod fik den Paalæg om, at den efter endt Arbeide i Kristianssand skulde begive sig til Kristiania.

*) Hovedtienden var af Kristian IV paa Herredagen i Bergen 1604 bleven stadfæstet som den tiende Penning af alt, Bonden eiede, naar han giftede sig. Allerede paa denne Tid blev den fastsat til 4—20 Rdr. efter Akkord. Omkring 1780 indkrævedes den ifølge Qvisling, Fyresdals Historie, med op til 30 Rdr.

Kun i Tilfælde af, at det maatte vise sig fornødent, skulde den forlægge sin Virksomhed til Skeen.

Under 13de Februar 1787 afsluttede Kommissionen sine Forhandlinger i Kristianssand med i Henhold til kongl. Bemyndigelse af 29de December 1786 at andrage om, at Sorenskriver i Østre Raabyggelaget Hans Smith og konst. Sorenskriver i Vestre Raabyggelaget Prokurator Brønsdorph maatte suspenderes og sættes under Tiltale for ulovlig Sportulering. Derpaa begav den sig over Lillesand til Arendal. Paa det første Sted lod Kommissionen det være sig i høi Grad magtpaaliggende i største Stilhed at indhente Oplysninger om Lofthus's hele Færd for at kunne paagribe ham ved Leidebrevets Udløb, og dette Hverv blev overdraget Kaptein Generalveimester Kristoffer Hammer, der logerede i Lillesand, og Lensmand Aanon Salvesen. I Arendal, hvor Kommissionen skulde anstille Undersøgelser om Laste- og Kornhandelen, gik den nu over til at tage under Behandling de øvrige Klagemaal, som forelaa.

Det kan nok synes, at der er Grund til at rette den Anke overfor Kommissionens Færd mod Lofthus, at den var meget tvetydig. Den ansaa ham nemlig, som det tydelig nok fremgaar af dens Indberetninger, langtfra for at være den farlige Forbryder, som Stiftamtmanden og de øvrige Autoriteter betragtede ham for. Den havde under sine Forhandlinger med Almuerne i de kristianssandske Bygdelag fundet disse rolige og Kongehuset fuldkommen hengivne, og den følte sig fuldkommen overbevist om, at naar deres berettigede Krav blev opfyldte, vilde Optøier som de stedfundne ikke gjentage sig.

"Det Kjendtskab til de nogle og tyve Almuers Lidelser og til deres Godmodighed og Loyalitet, som Kommissionen havde erhvervet," siger Henrik Wergeland, "maatte ogsaa bidrage til, at dens dygtige og skarpsynede Medlemmer ansaa det Passerede med mindre forfærdede og Lofthus med mindre hadefulde Øine end Stiftets Øvrighed gjorde. Efter at have bekræftet Ankerne over for høi Sportuleren og erklæret, "at Arendals Handel øiensynligen har virket de derover klagende Almuers Ødelæggelse, og at Frolands Jernverk langtfra ikke har gjort den Almue, som er sammes Circumference underlagt, lykkelig," ytrer Kommissionen: "Imidlertid have vi den Fornøielse at kunne forsikre, at vi i den ganske Tid, vi have handlet med Almuerne, have fundet dem rolige og beskedne, Kongehuset, som de høiligen elske, og Kongehusets Villie aldeles hengivne; de have og meget fornøiede og fuldkommen pacificerede (ɔ: beroligede) forladt os, i Forventning af mulig Hjælp mod deres Nød og betrængte Vilkaar, hvis fornemste Aarsag i det hele er Kornmangel og Kornets umaadelige Priser, i en Egn, som i Misvæxtaar ikke frembringer det halve af, hvad nødvendig Føde til Livets Ophold udkræver, og hvis Indbyggere efter flere indfaldne Uaar og efter at have i ligesaa lang Tid betalt Føden dobbelt og tredobbelt imod de forrige Tiders taalelige Priser, endeligen, endog uden andre mellemkommende

Aarsager maa være blevne indtil det yderste udarmede, især de tilfjelds boende Raabygdelauger"*).

Men Medynk med Almuens Kaar var et. Noget ganske andet var det, at Lofthus var skyldig efter Loven. Længe skulde det da heller ikke vare, før han befandt sig i Øvrighedens Vold.

Sorenskriver Smith og Generalveimester Kaptein Hammer udkastede i Forening en Plan til at paagribe Lofthus; men den 28de Februar, da dennes Leide var udløbet og Paagribelsen skulde foregaa, var han forsvundet. Han flakkede nu om i Bygderne, men viste sig dog af og til paa Lofthus og i Lillesand, hvor Hammer lurede paa ham og optænkte forskjellige Kneb til at lokke ham i en Fælde. Omsider lykkedes det Hammer den 15de Marts i Forening med Aanon Salvesen at paagribe Lofthus, der blev kastet i en Baad og i et forrygende Veir ført bort til Fredriksværn, hvorfra han senere i en armeret Skjærbaad blev bragt til Akershus. Her blev han indsat i en Barakke, hvor han lænkedes til en Blok.

Paa Rygtet om Lofthus's Fængsling stimlede Bonderne i store Masser sammen i Lillesand, hvor deres Forbitrelse især vendte sig mod Foged Dahl, som man troede "havde foranstaltet eller havt Kundskab om Lofthus's Bortførsel". Denne blev da ogsaa som et Slags Gissel indsat i Lillesands Arresthus, hvorfra han den 17de Marts sendte Stiftamtmand Adeler Beretning om det forefaldne. Mod Amtets øvrige Embedsmænd forholdt Almuen sig derimod høflig, idet de forsikrede den om, at de ingen Andel havde i Lofthus's Bortførelse. Der blev nu udfærdiget Kundgjørelser først fra Stiftamtmanden, dernæst fra Regjeringen om, at Lofthus's Fængsling var skeet paa Befaling fra allerhøieste Sted. Men hermed vilde Almuen ikke lade sig nøie. Rundt om fra alle Bygder samledes der store Sværme, der bandede paa, "at de skulde tage Kristian ud, om det saa var fra hede Helvede", og det var paa Tale, at de vilde marschere mod Fredriksværn, hvor Lofthus endnu var. Heraf blev der dog intet. Derimod blev en Deputation sendt derhen, og denne, der fik Lofthus i Tale, kunde berette, at de verserende Rygter om, at Lofthus var bleven behandlet med gruopvækkende Haardhed, var fuldstændig ubeføiede. Et Attentat paa Stiftamtmand Adelers Person, som ogsaa skal have været paa Bane, blev der heller intet af, da Militæret

*) Især fandtes, skriver Wergeland, Tilstanden i Omli og Gjævedal forfærdelig. Kommissionen, der befrygtede en uundgaaelig Hungersnød i disse Egne, paa Grund af, at Arendals Lastehandlere, med hvem de i lang Tid havde drevet en ufordelagtig, og ganske vist — efter Kancelliets Udtryk — med ukristelig, om ikke lovstridig, Behandling forbunden Handel", nu havde negtet at afkjøbe dem deres Last og videre Forstrækning med Korn, tilskrev Stiftamtmanden om at se til at afhjælpe samme ved de virksomste Foranstaltninger. "Og imidlertid indstillede den det forarmede Folks Tarv til Hs. Majestæts landsfaderlige Forsorg, som den efter Pligt, Ed og Samvittighed fandt sig forbunden til at implorere (paakalde)." Hjælp blev da ogsaa virkelig foranstaltet.

i Kristianssand var paa Benene og paa Rygtet om Bøndernes Sammenrottelse var bleven forstærket med fire indkaldte nationale Kompagnier.

Det varede heller ikke længe, før den militære Magt skulde gribe ind. Den 20de Marts lod Stiftamtmanden Almuen adsporge, om den vilde levere Foged Dahl "ubeskadiget" tilbage i sit Hus og bringe Hovedmanden for hans Fængsling Thorgeir Knudssøn Omlid til Kristianssands Fæstning. Herpaa svarede Almuen, at først vilde den se den kongelige Ordre til Lofthus's Arrestation. Den havde tillige faaet Sorenskriver Finne til at opsætte et Forsvarsskrift for dens Færd, hvori den anholdt om, at Lofthus mod Kaution maatte sættes paa fri Fod, indtil han blev sagsøgt og dømt. Men da det kom til Stykket, var ingen af Almuen at formaa til at bringe dette Andragende til Kristianssand, hvor det skulde forsynes med Stiftamtmandens Erklæring, og derfra videre til Kjøbenhavn. Efter det Afslag, som Stiftamtmanden saaledes havde faaet paa sit Forlangende om at faa Fogden frigivet, var der intet andet at gjøre end at tage Sleven i den anden Haand. Allerede Dagen efter (den 21de Marts) rykkede Generalmajor Dietrichson selv ud fra Kristianssand med 82 gevorbne, et Kompagni nationale Grenaderer og 2 Feltkanoner og kom den 23de til Øiestad. Den næste Morgen befriede han Foged Dahl og de øvrige, som Almuen havde ladet fængsle. Efter at have sat sig i tilbørlig Respekt hos den sammenstimlede Almue ved at affyre et Par Salver, undsatte han Arendals By, og forlagde mindre Afdelinger i Grimstad, Landvik og Lillesand. Men da det nu spurgtes, at Setesdølerne truede Kristianssand, maatte Dietrichson begive sig tilbage herhen, og Militæret her vesterpaa blev i den følgende Tid forstærket med et gevorbent Regiment samt fire Kanoner. Men nu var Uroen allerede i jevnt Aftagende, hvortil Efterretningen om, at Lofthus allerede sad i god Forvaring i Barakken paa Akershus, naturligvis ogsaa bidrog sit. Til Trods for, at der endnu hist og her holdtes Samlinger, hvor der blev raadslaaet om, hvorledes man skulde faa sat Lofthus paa fri Fod, var dog alt nu stilnet af, saa man kunde begynde at trække Militæret ind. Men det varede ikke længe, før man befandt sig oppe i nye Spektakler. Regjeringen, der af Autoriteternes Indberetninger i Lofthusbevægelsen havde set en større Fare for Staten, end den virkelig var, fandt sig beføiet til at betænke de Mænd, der havde havt Del i Lofthus's Paagribelse, med Belønninger af forskjellig Art. Generalveimester Hammer blev forfremmet til Major, blev forflyttet til Generalveimesterskabet i Bergen og fik Gagetillæg. Aanon Salvesen blev beforbret til Toldkontrollør i Arendal, og forskjellige andre fik større eller mindre Douceurer af den kongelige Kasse. Da Salvesen indfandt sig i Arendal, fandt der et stort Opløb Sted mod ham, saa han maatte tages under Militærets Beskyttelse. Senere hen maatte han forflyttes til Bergen som Overtoldbetjent, da Almuen vedblev at forfølge ham med Trusler og Undsigelser.

Ogsaa paa forskjellige andre Kanter af det sydlige Norge herskede der i Tiden nærmest efter Lofthus's Tilfangetagelse adskillig Gjæring. Navnlig var dette fremdeles Tilfældet i Thelemarken. Et Par Bønder herfra gjorde endog Forsøg paa at sætte sig i Forbindelse med Lofthus, efterat denne var indsat paa Akershus, idet det under et falskt Foregivende lykkedes dem at skaffe sig Adgang til ham. Men da det kom op, blev der en Tid holdt skarp Kontrol med, at ingen fik denne i Tale*). Der gik i Kristiania forskjellige Rygter om, at Thelemarkingerne stod i Underhandling med den svenske Konge, og at de af denne havde faaet Tilsagn om 16 Aars Skattefrihed, ifald de vilde give sig under ham. Men de optagne Thingsvidner benegter aldeles, at der under Urolighederne laa saadanne storpolitiske Motiver. Tvertom fremkom der fra Almuen, da den blev saadant foreholdt, de sterkeste Forsikringer om ubrødelig Troskab og arveundersaatlig Loyalitet.

Men disse Rygter om herskende Misnøie havde dog til Følge, at Regjeringen skyndte sig med at afhjælpe de forskjellige Mangler, hvorved Almuens Klagemaal som mest havde heftet sig. Den paaskyndte derfor Udfærdigelsen af den af det længe lovede Sportelreglement, hvorom Øvrighederne længe havde havt at afgive Indstilling**). Dernæst blev der strax af Stiftsdirektionen i Kristianssand udfærdiget et Regulativ for Presternes uvisse Indtægter i Øvre Thelemarken***). Endelig fik to af Kommissionens Medlemmer Falsen og Aars Ordre til at indfinde sig i Kristianssand for at fortsætte og afslutte Undersøgelses- og Vidneforhørene der. Bønderne havde indsendt en Ansøgning om at faa nye Kommissærer, men herpaa erholdt de kun til Svar, at da "de havde forbrudt deres Troskabsed og ikke vist den Ære og Kjærlighed, de skyldte deres Konge, skulde Oprøreren Kristian Lofthus og de øvrige Rebeller saavelsom Forbryderne Sorenskriverne Smith og Brønsdorph indstevnes og efter Loven strengeligen straffes og dømmes". Anklagen mod disse sidste gik ud paa, at de "havde gjort sig skyldige i adskillige Egennyttigheder og Uretfærdigheder

*) Under den første Del af sit Fangenskab maa Lofthus have havt Adgang til at sætte sig i Forbindelse med Venner i det sydlige Sverige. I Breve til disse synes han nemlig at have udtalt sig derhen, at den af ham ledede Bevægelse kun var Forløber for et stort Oprør, som skulde udbryde, saafremt Bønderne ikke fik sine Krav opfyldte.

**) Et Sportelreglement, til hvis Udfærdigelse der siden 1777 havde været nedsat en Kommission, blev udstedt den 20de Juni 1788.

***) Allerede under 23de Oktober 1787 indsendte Stiftamtmand Adeler og Biskop Hagerup til Kancelliet Forslag til "Regulativ for Presternes Indkomster i Øvre Thelemarkens Provsti." Dette approberedes under 25de Januar 1788. Men dermed var Stridighederne om Hovedtienden ikke bilagte, idet baade Almue og Prester var misfornøiede med den trufne Ordning. I 1791 blev det af Regjeringen overdraget til Justitsraad, Foged Cloumann og Sogneprest Abel at mægle mellem Almue og Geistlighed; men heller ikke deres Arbeide førte til noget. Justitsraad, Amtmand Jonas Ramus Petersen, der i Cloumanns Forfald havde deltaget i den sidstnævnte Kommission, indgav da senere et Forslag, der ved Reskript af 30te November 1798 toges tilfølge, hvorved Sagen endelig bragtes til Afslutning.

til Rettens Forkrænkelse samt Almuens Udsugelse og Ødelæggelse, saasom at have stipuleret Betaling for at skaffe en Part favorabel Dom i en Skovdelingssag; ligeledes at have ladet sig betale for at give et Stervbos Kreditorer Udlæg i Stervboets udestaaende Gjæld, hvorimod Arvingerne skulde have faaet sig de rede Midler tildelte; at have aftvunget Kjøber og Sælger store Summer for at bringe deres Kontrakter og Skjøder ved deslige Begivenheder i Rigtighed og for at faa dem thinglæste; at have afpresset En og Anden Penge under Trusel af, at der ellers skulde blive anlagt Processer mod dem, eller at Ombud skulde blive dem paalagte, eller at deres Handeler skulde blive paaankede og gaa overstyr m. v." Til Kommissærer i Sagen mod dem, der sattes i Gang fra 16de Juni 1787, opnævntes Byfoged Berg og Krigsraad Toldbetjent Aarestrup i Arendal; den sidste blev senere afløst af Borgermester Nideros i Kristianssand.

Men de to "Forbrydere" slap meget naadigt fra det hele, idet de kun blev idømte Bøder og Sagsomkostninger. Brønsdorph blev senere Overhofretsadvokat og Toldprokurør i Throndhjem.

Værst gik det i Grunden Stiftamtmand Adeler, der maatte indgive Ansøgning om Afsked, som han fik med 1000 Rdr. i Pension. Hans Eftermand blev Kammerherre Amtmand Moltke.

Det drog længe ud, før Undersøgelserne i Sagen mod Lofthus og hans fornemste Tilhængere kom til Ende. Ialt afhørtes 17 Prestegjældes Almuer, og der var endel Kluds med Sagførselen, paa hvilken der maa have været adskilligt at udsætte. Først Femaarsdagen efter Lofthus's Tilfangetagelse, den 15de Marts 1792, afsagde Inkvisitionskommissionen, der bestod af Stiftamtmand Fred. Moltke, Konferentsraad Herman Colbjørnsen, Overhofretsassessor Sommerhjelm og Sorenskriver Jakob Aars, følgende Dom:

"Kristian Jenssøn Lofthus bør at straffes med Fæstningsarbeide i Jern sin Livstid.

Gunder Gundersen Rise af Øiestad bør betale sine Voldsbøder med 60 Rdr. og arbeide i nærmeste Fæstning i 3 Aar.

Ole Gregersen Sangereid (af Vestre Moland) bør arbeide i nærmeste Fæstning i 2 Aar.

Omund Sældal (af Øiestad), Halvor Tivold (af Fjære), Vraal Hovatten (af Froland), Aanon Stie og Thorgeir Omli (af Heirefos) bør hver for sig at betale sine Voldsbøder med 60 Rdr. og arbeide i nærmeste Fæstning i 1 Aar.

Omund Furre (af Øiestad), Aasmund Rødalen, Knut Staaveland, Halvor Gouslaa (af Heirefos), Mikkel Væding og Thorkel Stener (af Øiestad) bør hver især arbeide i nærmeste Fæstning i 1 Aar.

Endelig bør Aasulf Olssøn Rise og Gjermund Törra for Generalfiskalens Tiltale i denne Sag fri at være.

Sluttelig bør Kristian Jenssøn Lofthus og de øvrige Forbenævnte — Aasulf Rise og Gjermund Tørra undtagne — En for Alle og Alle for En betale Generalfiskalen i Sagens Omkostninger 400 Rdr., hvorimod de saaledes samtlige for den af ham over Enhver især videre og yderlige nedlagte Paastand i Henseende til Straffen bør fri at være."

Kommissionsdommen blev imidlertid indbragt for Høiesteret, hvor man heller ikke forhastede sig med at paakjende Sagen, og man opgjorde sig tidlig den Mening, at Lofthus's endelige Dom ikke vilde falde, medens han var blandt de Levendes Tal. Dette slog da ogsaa rigtig ind.

Paa Akershus Fæstning blev Lofthus — fraregnet de Anstalter, man havde truffet for at sikre sig hans Tilstedeværelse — ikke overvættes strengt behandlet. Han fik Lov til at modtage Besøg i den senere Del af sin Fængselstid, og Tilladelsen blev i stor Udstrækning benyttet af Byens Folk og andre. Den engelske Forfatterinde Miss Wolstonecraft, der gjæstede Kristiania 1795, fortæller dog, at hun gjorde et forgjæves Forsøg paa at faa ham at se. Det lader nærmest til, at Kristianiabefolkningens Interesse for ham i den første Tid har havt en noget hysterisk Karakter. Bernt Anker dannede en Undtagelse fra denne Regel. I et af sine Breve, dateret 31te Marts 1787 skriver han: "Straffes ikke opløbende Pøbel, kan den jo myrde os i vore Huse og ustraffet røve. Denne Lofthus er en nedrig Sjæl, en Spidsbub i det borgerlige Liv og en dum Rebel i det politiske. Man løber hen for at se denne miserable Karl, som tør gjøre sig tyk i sine Lænker, nogle kalder denne raa Stymper — den anden Washington, men skulde jeg ville se ham, maatte det være for at spytte ham i Ansigtet. Man var i Frygt her, men naar var man ei her i terreur panique?*)" Senere hen pleiede man at sende ham god Mad og Delikatesser, og hans Tidsfordriv bestod i at indrøge Merskumspiber for Byens Rigmænd. Kort sagt, Kristianiensernes Sympathier for ham ytrede sig nærmest paa samme Vis, som de var lagte for Dagen, da den berygtede Mestertyv og Spillemand Arve Bravkarl, det 18de Aarhundredes Gjest Baardsøn, nogle Aar tidligere var bleven puttet i Arresten paa Kristiania Raadstue**).

Den tidligere saa sterke Mands Helse nedbrødes omsider i Fængselet, og den 13de Juni 1797 endte en Blodstyrtning pludselig hans Liv. Han blev begraven i Fangekrogen paa Krist Kirkegaard, hvor en gammel Kone noget over 40 Aar senere paaviste hans Grav for Henrik Wergeland. Efter

*) L. Daae, Det gamle Christiania S. 239.

**) Jonas Anton Hjelm paastod for Henrik Wergeland, at han som ung Student skulde have set og talt med Lofthus. Den gustne og af Fængselslivet medtagne Almuetalsmand skulde da have rystet sine Lænker og med flammende Blik have udraabt: "Se, saaledes behandler man den Mand, som vilde befri Norge." Om Lofthus har udtalt sig saaledes overfor nogen, faar staa derhen; men Hjelm kan dog neppe have hørt eller set ham.

hans Jordfæstelse fandt nogle Demonstrationer Sted paa Kirkegaarden. En Morgen paraderede der paa hans Høi et om Natten opsat rødmalet Bret, som bar følgende Indskrift;

"Gyseligt Minde efter Kristian Lofthus,
som paatog sig at tale fortrængtes Sag,
men ulærd stødte an mod Lovene,
smidet i Lænker til en Klods og saaledes
som Statsfange af Landet underholdt i 10 Aar
uden at nyde endelig Dom.
Martyr! Din frie Aand møder mange dine Lige,
der lede, fordi de vilde vel."

Politiet fik dog snart Brettet fjernet. I "Intelligentssedlerne" var "Literatus" cand. juris Vangensten, senere Storthingsmand, ude med en bombastisk, vrøvlevoren Gravskrift over Lofthus, udstyret med Floskler i fremmede Sprog og Noter. Firti Aar senere gav Henrik Wergeland i "Kristiansandsposten" en sympathetisk Skildring af Lofthus og den Reisning, som knytter sig til hans Navn.

Først henved to Aar efter Lofthus's Død faldt Høiesterets Dom, der lød saaledes: "Kommissærernes Dom bør ved Magt at stande. I Salarier og Omkostninger betaler Lofthus's Stervbo og Arvinger tilligemed de 13 til Straf fældte Almuesmænd, en for Alle og Alle for en, til Prokurator Ras. Lassen 83 Rdr. Saa betale og sidstnævnte 13 Almuesmænd paa samme Maade til Generalfiskalen i Salar for Høiesteret 200 Rdr."

Den ene af de 13 Mænd, Torgeir Omli, var død under Sagens Gang. De øvrige 12 reiste i Marts Maaned 1800 ind til Akershus for at udstaa sin Straf. Men sex Uger efter kom de atter paa fri Fod. De fortalte ved Hjemkomsten, at de var blevne behandlede paa en efter Omstændighederne meget honnet Maade, idet de hverken havde baaret Jern eller Slaveklæder der og havde været fritagne for at ligge i Slavebarakkerne med Undtagelse af de fire første Nætter.

Saaledes endte da "Lofthusbevægelsen", der tiltrods for den temmelig tragiske Afslutning, den havde faaet, vistnok i Eftertidens Omdømme maa siges at være bleven tillagt en altfor stor Betydning. Det er ikke meget langt fra, at man i Lofthus har troet at se Emne til en Helt af verdenshistorisk Maalestok, og man har ment, at han virkelig havde sat sig det Formaal at befri Norge. Men en saadan Opfatning af Lofthus's Personlighed og den Bevægelse, han ledede, er helt igjennem misvisende. Ogsaa vor Historie har Reisninger at opvise, der har været bedre planlagte, om de end med Hensyn paa Omfang ikke taaler nogensomhelst Sammenligning med den Lofthusiske. Denne har sin fornemste Interesse ved, at den indtraf paa et kritisk Tidspunkt, da den begyndende norske Separatisme og Gustav III's Erobringsplaner mødtes. Var Lofthusbevægelsen indtruffen fjorten Aar før eller fire Aar senere, vilde den maaske have været en Fare

for den dansk-norske Stat. Som Forholdene nu stillede sig, maatte den forløbe, som den gjorde, omendskjønt den ogsaa nu maatte give Anledning til Frygt for Indblanding fra Naboens Side.

Ihvorvel Gustav III i 1783 og 1784 havde set sig nødt til at stille i Bero sine Planer om at erobre Norge ved et Angreb paa Sjælland, tabte han dog aldrig dette Maal af Sigte, men ventede kun paa et beleiligt Øieblik til at opnaa det, naar Forholdene i dette Land maatte stille sig saa gunstige for ham, at han fik Leilighed til at gribe ind. Han vedblev derfor at holde Speidere, der kunde skaffe ham Oplysninger om Stemninger og Tilstande hertillands. Den mest bekjendte af disse var Eventyreren Karl Ingmann Manderfeldt, en Slubbert af det reneste Vand, hvis Forbindelse med den "onde" Greve af Laurvigen ovenfor er omtalt.

Gustav III's Planer mod Norge var af temmelig eventyrlig Art. Snart drømte han om ad fredelig Vei at kunne tilveiebringe et Landebytte, saaledes at Danmark mod at erholde Erstatning paa andet Hold, som han han dog foreløbig ikke havde paa det rene, skulde formaaes til at give Slip paa Norge; snart tænkte han paa at faa istand en ny Paladsrevolution i Kjøbenhavn, der kunde spille Magten over i Juliane Maries Hænder, idet han ventede, at Enkedronningen til Vederlag for denne hans Tjenstagtighed skulde vise sig imødekommende mod hans Krav. Naar han da som bedst tumlede sig med saadanne Kombinationer, gav han ganske Slip paa saadanne Streger som at opagitere Stemningen i Norge; thi han forstod, at reiste Nordmændene sig først mod det bestaaende, vilde deres Stræben gaa i Retning af fuld national Selvstændighed, om ikke af republikansk Forfatning. Et Udtryk for denne hans Tankegang finder vi i et Brev, som han under 3die Juli 1785 tilskrev en af sine fortrolige Venner: "Med Norge synes der ikke at være stort at gjøre. Det bliver i Kjøbenhavn, denne Krone skal tages; det har længe været min Tanke, og derom er jeg bleven endnu mere forvisset. At opvække der (ɔ: i Norge) en republikansk Aand kunde let ske. Men hvo ved, om den vil vende sig efter vort Ønske, og jeg frygter for at dens Smitte kunde overføres til Sverige, som nylig er bleven kureret derfor."

Under Lofthusbevægelsen havde Gustav III som Følge heraf saa at sige kun spillet Iagttagerens Rolle, altsaa modsat, hvad man baade i Danmark og Norge havde ventet. Det var først, da denne allerede var ifærd med at lægge sig, at Kong Gustav satte sig i Bevægelse for at indhente tilstrækkelige Oplysninger om, hvorvidt det var lønnende at fiske i de rørte norske Vande, og for at holde Gjæringen vedlige. I dette Øiemed ansatte han en officiel Agent i Kristiania med Titel af Generalkonsul. Til dette Embede udnævntes 14de Mai 1787 Kongens Livlæge Johan Krysostomus Martinau. I dennes Instrux af 23de Mai paalægges det ham med al Flid at anstrenge sig for at indhente tilforladelige Efterretninger om de rette Aarsager til den Misnøie, som i det sidste har ytret sig i Norge mod Regjeringen i Danmark,

— af hvilket Sindelag Indbyggerne i Norge i Almindelighed kunde være saavel mod den danske Regjering som mod den danske Nation, — om bemeldte Misnøie er bleven stillet eller kvalt eller, hvad der er det samme, om Regjeringen i Danmark har tilfredsstillet Norges Indvaanere eller taget Forholdsregler og Skridt, der har indjaget Skræk, og i saa Fald, hvori disse Forholdsregler har bestaaet eller vil bestaa, samt hvilke Følger de har draget eller fremdeles vil drage efter sig; — om Misnøien vedvarer, og da det altid er at formode, at den danske Regjering eier Hengivenhed hos en Del af Folket udenfor de af den indsatte Embedsmænd, hvilken større eller mindre Overvægt det ene eller andet Parti har eller kan antages at faa o. s. v. Kort sagt, Instruxen peger bestemt i Retning af, at nu var det Kong Gustavs Agt at gribe ind, saafandt Forholdene var ham gunstige.

I Kristiania lugtede man strax, at der var en Forbindelse tilstede mellem de stedfundne Uroligheder og Martinaus Udnævnelse til Generalkonsul, og man iagttog derfor en vis Forsigtighed overfor ham. Man kom dog snart efter, at den svenske Diplomat trods sin ikke ringe Vigtighed og Paatrængenhed var en temmelig uskadelig Person, der ikke i nogen Henseende udfyldte den vanskelige Post, hvorpaa han var stillet. Hans Rapporter til den svenske Konge afgiver da ogsaa tilstrækkelige Vidnesbyrd derom; thi de vrimler af løse Rygter og upaalidelige Meddelelser.

Der skulde for den dansk-norske Regjering være al Grund til at vente et Angreb fra Gustav III's Side, da det i det samme Aar kom til et Brud mellem Rusland og Tyrkiet. Men i den sidste Tid havde Russerne ærtet den svenske Konge slig, at han besluttede sig til at give dem et forsvarligt Vagsmæk ved et Angreb paa Østersølanbene, der var aldeles blottede for Tropper. Han havde ingen Grund til at haabe paa Hjælp fra Frankrige, hans gamle Forbundsfælle, der var meget optaget af sin finantsielle Nød og indre Uro; men paa den anden Side havde han intet at frygte af Ruslands gamle Venner, England og Preussen, som nu just stod paa spændt Fod med Østens Stormagt. Det gjaldt da for ham at faa Danmark-Norge løsrevet fra den Alliance, som 1773 var indgaaet mellem de forenede Riger og Rusland. Han vidste meget godt, at den dansk-norske Regjering ofte følte sig trykket af sit Forhold til sin mægtige Forbundsfælle, der gjerne vilde have et Ord at sige ogsaa i de danske og norske indre Anliggender; Bernstorff havde da ogsaa ved flere Leiligheder paa en mere bestemt end høflig Maade frabedet sig sligt. Men Gustav III troede fuldt og fast, at den dansk-norske Regjering heller end gjerne vilde gribe den første bedste Leilighed til at frigjøre sig baade for Traktaten af 1773 og den mægtige Forbundsfælles Overmod.

Den 29de Oktober, Kl. 3 om Eftermiddagen, medens den dansk-norske Kongefamilie sad ved Kaffebordet, stod Gustav III uventet og uanmeldt i Værelset. Det var en Overraskelse, men ingenlunde af behagelig Art.

Umiddelbart efter sit Komme gik han løs paa den Sag, han havde paa Hjertet, og i de følgende Dage fortsattes Forhandlingerne derom, dels med Bernstorff, dels med Schack-Rathlou.

Under en Konference, som han den 30te Oktober havde med Bernstorff, foreslog han en Familiepagt mellem Nordens Fyrstehuse i Lighed med den bourbonske. "Han forudsaa," heder det i Bernstorffs Beretning om denne Forhandling, "at vi vilde komme med Indvendinger, hentede fra vore Traktater med Rusland; men de burde ikke paalægge os noget Baand; Folkenes Vel var Herskernes første Lov, høiere end alle Traktater. Rusland tyranniserede sine Venner. Øieblikket var kommet for os til at frigjøre os for det Aag, som det lagde paa os; dets Trusler burde ikke skræmme os, siden vi i Alliancen med ham vilde finde fornøden Støtte for at kunne hæve os over dets Nag og i hans Nærværelse en Undskyldning for vore Skridt." Før Bernstorff kunde komme tilorde, oplæste han for ham sit Forslag til denne Familiepagt, idet han bad ham om at sige sin Mening om hver især af dets Artikler.

Den første Artikel indeholdt en Forpligtelse til et uindskrænket Angrebs- og Forsvarsforbund. Hertil bemerkede Bernstorff, at et saadant af Grunde, som hele Europa kjendte, ikke kunde komme istand. "Denne Bemerkning," siger Bernstorff, "fremkaldte en meget levende og afvexlende Underholdning om Beskaffenheden af vore Forpligtelser til Rusland, om hans til Frankrige, om Herskernes Ordholdenhed, som Kongen paastod maatte være Omstændighedernes Krav underordnet, om Usikkerheden ved ethvert Forpligtelsesforhold til et Land, hvor der hyppig forefaldt Revolutioner, om at han nødvendigvis maatte betragte os som Fiender, saasnart han maatte holde os for uadskillelige fra Rusland, om Danmarks lidet hæderlige Afhængighed af denne hovmodige og herskesyge Forbundsfælle, endelig om alle disse Emner, ved hvilke det, at hans Anskuelser stadig bekjæmpedes af mig, stundom med Held, ofte forgjæves, vilde have gjort Ende paa al Underhandling, om ikke Hs. Majt., da han saa min Fasthed, havde bestemt sig til aldeles at stryge denne Artikel".

Artikel 2 gik ud paa gjensidig Garanti for Rigernes europæiske Besiddelser. Art. 3 indeholdt gjensidig Forpligtelse til Forsvar af Flagets Sikkerhed i Krigstid mod Europas Sømagter; Art. 4 handlede om lettet Handelssamkvem mellem Rigerne, om fornødigedes ved Afslutningen af en ny Handelstraktat; Art. 5 angik gjensidig Sikkerhed for Opretholdelsen af den lutherske Religion i de to Lande, hvis Herskere skulde love at opdrage Thronarvingerne med den største Omhu i de samme Grundsætninger*); Art. 6 fastsatte paa en temmelig uklar Maade flere Ting med Hensyn til det indbyrdes Forhold mellem de to Magters diplomatiske Affendinger; Art. 7 fastslog Forpligtelse

*) Ved denne Bestemmelse, der nok kunde synes noget besynderlig, har Gustav III utvivlsomt havt for Øie at faa afskaaret ethvert Giftermaal mellem det dansk-norske og det russiske Hof.

til gjensidig Hjælp med al Styrke, om det ene eller andet af Rigerne paa Grund af nærværende Traktat maatte blive paaført Krig.

Ligeoverfor de sidst anførte 6 Artikler synes Bernstorff ikke at have havt nogen Indvending at gjøre. Til den 8de, der gik ud paa, at alle Traktater, der nu eller for Fremtiden maatte existere eller sluttes, og som var stridende med Aanden i den foreslaaede, skulde ophæves eller forekommes, anførte Bernstorff, at den kun kunde antages i Tilfælde af, at den blev affattet i Overensstemmelse med, hvad Udeladelsen af den foreslaaede første Artikel krævede, og dette fandt Kongen rimeligt. "Hs. Majestæt," siger Bernstorff, "tillagde endnu alt, hvad der kunde formaa Danmark til at gribe dette Øieblik, som ikke vilde komme igjen, til at forene sig med Sverige, og at Folket engang vilde kræve de Ministre til Ansvar, som ikke havde bidraget til at gribe det. Jeg svarede med udførlig at paavise alle de Beviser, som Danmark havde givet, uden nogensinde at komme i Modsigelse med sig selv, og det i de mest kritiske Øieblikke af Kongens egen Regjering, paa sit Ønske om at leve i Fred og Samklang med ham, om at undgaa alt, hvad der kunde have foruroliget ham, og endogsaa om at forene sig med ham ved enhver Leilighed, hvor det politiske Tarv var fælles; jeg var overbevist om, at Kongen, min Herre, vilde gjøre alt, hvad han kunde for at fæstne de Baand, som alt var til, og for at fjerne alt, hvad der kunde svække dem, men at disse Følelser og selve Hs. svenske Majestæts Venskabstilbud maatte give ham Haab om, at Hs. Majt. ikke vilde lade Nordens Fred og Ro afhænge af, hvad der kom ud af Forslag, som det var øiensynligt, at han ikke kunde indlade sig paa. Dette var at rokke Grundvolden for Forslaget, i samme Øieblik, som det gjordes, og det var min Pligt at udtale mig paa denne Maade, da jeg forudsaa Svaret, og idet jeg beraabte mig paa Hs. Majts. retfremme Anskuelser, som uimodsigelig hang sammen med hans Overbevisning om vor Oprigtighed og om, at vi tilvisse vilde gaa saa langt, som det var os muligt."

Det Modforslag, som fra den dansk-norske Regjerings Side blev fremlagt, gik ud paa, at Danmark paa Grundlag af de 6 af Gustav III fremsatte Artikler vilde indgaa paa den foreslaaede Unionstraktat, hvis Rusland blev indbudt til at tiltræde den og tiltraadte den som Hovedpart, eller naar man havde truffet Aftale med denne Magt, selv om den ikke tiltraadte Traktaten. Fra den dansk-norske Regjerings Side vilde der blive gjort alt muligt for at fjerne Ruslands Modstand, og Unionstraktaten vilde, hvis dette lykkedes, uopholdelig blive undertegnet. Men dette huede ikke den svenske Konge, idet han paastod, at det vilde komme ud paa et at meddele Traktaten, før den var underskrevet, og at slaa den ihjel med det samme. Han maatte derfor anse den Underhandling, til hvis heldige Udfald hans personlige Ære var sterkt knyttet, for sluttet, og Venskabet med Danmark-Norge for at være sterkt truet. Paa Bernstorffs Forestilling medgav han dog, at Traktaten

kunde meddeles Rusland, naar den var undertegnet, ja, han skulde endog indgaa paa, at den ikke betragtedes som bindende, før Rusland havde givet sit Samtykke dertil.

Men alle disse Forsøg fra den svenske Konges Side paa at bevæge den dansk-norske Regjering til at indgaa Forbund med ham faldt frugtesløse ud. Alt, hvad han udvirkede hos denne, var en Erklæring om, at de forenede Riger i Tilfælde af en Krig med Rusland ikke vilde tage anden Del deri end bogstavelig at opfylde sine Forpligtelser mod Rusland, samt et venskabeligt Brev fra Kristian VII, som han kunde forelægge sit Raad som et Vidnesbyrd om, at hans Reise ikke var aldeles forfeilet, men at det var lykkedes ham at vinde Sikkerhed med Hensyn til den dansk-norske Politik. I dette, der var dateret 5te November, hed det nemlig efter en Del varme Venskabsytringer, at Gustav III's Ophold i Kjøbenhavn har været den dansk-norske Konge "det sikre og værdifulde Pant paa saadanne Følelser hos Eders Majestæt (ɔ: Gustav III), der sikrer Roligheden i Norden, og som, idet de sammensmelter Danmarks og Sveriges dyrebareste Interesser ved et Venskab og en Tiltro, der ikke kjender noget Forbehold, bestemmer mit System paa den Maade, der mere svarer til mine Ønsker og min Attraa." Dernæst lader man Kristian VII udtale, at han i fuldeste Maal gjengjælder det Venskab, hvorom Gustav III har forsikret ham, og at dette ikke i nogen Henseende skal forandres, idet intet i Fremtiden skal forstyrre den Fred og Enighed, "der bør herske imellem os til vort Hus's og vort Folks fælles Lykke, og de gamle Stridigheder, der altfor længe har hersket mellem de tvende Nationer, bør forsvinde for stedse."

Men hvor venskabelig den Tone end var, hvori det hele Brev var holdt, saa fandtes der dog i dette ikke et eneste Ord om, at de forenede Riger vilde holde sig i Ro i Tilfælde af, at Gustav III angreb Rusland. Tvertom, de Tilsagn om Fred og Venskab, som herved afgaves, kunde ene og alene opfattes som givne paa Betingelse af, at han selv forholdt sig rolig; derimod var det ham udtrykkelig sagt, at et Brud med Rusland var det samme som et Brud med Danmark, og hvad han baade mundtlig og ved Kristian VII's Skrivelse fik Sikkerhed for, var, at der ikke var sluttet noget Angrebsforbund mellem Rusland og Danmark-Norge. Det var altsaa gaaet Gustav III i Kjøbenhavn ganske paa samme Vis, som det nogle Aar tidligere var gaaet ham i Fredrikshamn. En dansk Forfatter (C. Rosenberg) har søgt at hævde, at Gustav III's Hensigter i 1787 var aldeles ærlige, og at det var "et skandinavisk Øieblik," en gunstig Leilighed til Nordens Forening, som den dansk-norske Regjering viste fra sig. Men vistnok med ulige større Ret har E. Holm gjort gjældende, at Gustav III kun havde til Hensigt at kile sig ind mellem Rusland og Danmark-Norge for saa, naar Bruddet havde fundet Sted, at søge en Tilnærmelse til Rusland og med dets Hjælp rive Norge fra Danmark.

Ligesom efter Mødet i Fredrikshamn søgte Gustav III ogsaa efter Besøget i Kjøbenhavn at indbilde Folk — og først og fremst da sit Raad —, at han fuldstændig havde opnaaet, hvad han ønskede. For at forhøie denne Illusion viste han en paafaldende Venlighed og Forekommenhed mod forskjellige af Danmarks mest formaaende Mænd, og til Gjengjæld tiggede han om Elefantordenen til sin Yndling Gustav Maurits Armfeldt*), og man kunde ikke godt afslaa ham denne Bøn, ihvorvel den dansk-norske Regjering herved gjorde sig mistænkt i Katharina II's Øine for at have indladt sig paa det tvetydige Spil, som Gustav III vilde give Konferancen Udseende af at have været. Hun sagde ikke stort, saa længe hun troede, at hans hele Rænkespil gik ud paa at gjøre den dansk-norske Regjering tryg for saa, medens Rusland var sysselsat med Tyrkekrigen, at kaste sig over Danmark for at fravriste det Norge; men hun havde dog sine egne Meninger om hans hele Venlighed og bad den dansk-norske Regjering være forberedt paa et Fredsbrud. Til Trods for de venskabelige Udtalelser, hvormed Gustav III nys havde slaaet om sig overfor den dansk-norske Regjering, havde han dog saa smaat begyndt at nærme sig Rusland, saa det længe syntes tvivlsomt, hvad det var for et af Rigerne, han vilde bryde med.

Det blev dog Rusland, han skulde vende sig mod. I Slutningen af April begyndte han omfattende Rustninger mod dette Rige under Paaskud af, at han fandt dets Holdning truende, og i Slutningen af Juni Maaned brød Krigen mellem Sverige og Rusland ud.

Det var visselig ikke uden Hensigt, at den russiske Keiserinde i Slutningen af 1787 og i Begyndelsen af 1788 formanede den dansk-norske Regjering til at være paa Post mod Gustav III. Hun vilde indgyde den Frygt, for at den kunde være fuldt rustet til at gribe ind, hvad enten han vendte sig mod sin østlige eller vestlige Nabo. Bernstorff fandt det imidlertid utænkeligt, at Gustav III vilde angribe Rusland. Thi for det første maatte den svenske Konge hertil have Rigsdagens Samtykke, og dernæst vidste han, at han manglede de fornødne Penge hertil. Vistnok saa baade England og Preussen, Ruslands gamle Forbundsfæller, med Misnøie paa Keiserindens orientalske Politik; men han ansaa det for lidet sandsynligt, at Sverige skulde have modtaget Penge fra de Kanter. I det hele taget havde Gustav III lagt en saadan Sorgløshed eller Letsindighed for Dagen ved sine Rustninger, at Bernstorff havde vanskeligt for at tro, at han virkelig vilde Krig. Han anspændte sig derfor af yderste Evne for at faa bragt Klarhed over Situa-

*) Gustav Maurits Armfeldt — "Nordens Alkibiades" kaldet — var en Sønnesøns Søn af den tapre General Karl Gustav Armfeldt, der i Norges Historie er bekjendt af sit ulykkelige Tilbagetog over Tydalsfjeldene. Født 1757, blev han 1774 Fændrik ved Garden, men paadrog sig ved sit letsindige Levnet Gustav III's Mishag og forlod Landet. I Spa traf han 1783 igjen sammen med Kongen og blev tagen til Naade, hvorefter han hurtigt kom i største Gunst hos ham.

tionen, for at Freden maatte blive opretholdt, og han henvendte sig ogsaa til andre Magter for at formaa dem til at mægle mellem Sverige og Rusland. Men Bernstorff høstede for disse sine Bestræbelser kun liden Tak fra Keiserindens Side. Hun bebreidede ham at have vist Lunkenhed og Passivitet, og da Krigen mellem Sverige og Rusland udbrød, paastod hun, at alt kunde have været anderledes, hvis den dansk-norske Regjering i Tide havde ført et kraftigere Sprog og vist en mere bestemt Optræden. Men Bernstorff havde dog intet at bebreide sig; han vidste nemlig meget godt, at det ikke var Danmark-Norge, men England og Preussen, det i Virkeligheden kom an paa, om Krigen skulde bryde ud eller ikke.

Da Gustav III brød Freden, krævede Rusland strax i Juli den ved Traktaten af 1773 fastsatte Hjælp, der var høist fornøden, da det kun var kummerlig forberedt paa at modtage et Angreb fra svensk Side. Keiserinden forsikrede derhos den dansk-norske Regjering om, at det ikke skulde vare længe, før hun var Svenskerne fuldt ud voxen i Finland, og at den ikke havde det mindste at frygte fra Rusland eller Preussen, da de begge — i Særdeleshed Preussen — indtog en meget velvillig Holdning. Ved Fredsbrudet befandt Kronprins Fredrik sig, som vi har set, paa Reise i Norge, og baade mod ham personlig under Opholdet her og overfor forskjellige danske Statsmænd og Diplomater udviste Gustav III en saadan Elskværdighed, at det var tydeligt, at han vilde drage den dansk-norske Regjering bort fra de Forpligtelser, som paahvilede den ved Traktaten af 1773. Da nu den dansk-norske Regjering afgav officiel Erklæring om, at den vilde hjælpe Rusland, besvor Kong Gustav den om at mægle en Overenskomst mellem ham og Rusland, idet han nu vilde have indset, hvor nødvendigt det var for ham at slutte Fred. Denne Anmodning blev fremsat den 19de August, samme Dag, som Regjeringens Deklaration om at ville bistaa Rusland officielt blev den svenske Gesandt i Kjøbenhavn overrakt.

I det dansk-norske Statsraad havde Sagen været Gjenstand for Behandling i Dagene mellem 15de og 19de August. Til Rusland blev strax affendt et bejaende Svar paa dets Opfordring; dog blev det besluttet, at de forenede Riger skulde optræde som Hjælpemagt (partie auxiliaire), ikke som Hovedpart (partie principale), ihvorvel dette udtrykkelig paalaa de forenede Riger ifølge Traktatens Ordlyd. Ifølge Datidens folkeretlige Vedtægter kunde en Stat godt deltage i en Krig som Hjælpemagt, uden at dette gjaldt som Krigserklæring, og mange fredelige Forhold opretholdtes med den Stat, hvorimod Hjælpen ydedes. Det var saaledes en Mellemvei, som valgtes. Paa den ene Side maatte nemlig den dansk-norske Regjering saavidt muligt efterkomme Traktatens Paabud, medens den paa den anden optraadte mod Sverige paa en saa skaansom Maade, som det overhovedet lod sig gjøre. Ligesaalidt som den dansk-norske Regjering ønskede Sveriges Landomraade formindsket, skjøttede den om at lægge sig ud med England og Preussen,

som sikkerligen vilde optræde til Sveriges Fordel, om dette Rige blev bragt i Klemme.

Men hertil kommer ogsaa, at en Krig med Sverige ikke længere var populær. I de 70 Fredsaar, som var hengaaede siden Krigen mod Karl XII, var det gamle Svenskehad bleven afdæmpet i betydelig Grad, og i det bekjendte Tidsskrift Minerva blev det endog ligefrem udtalt, at hver ærlig Mand i Skandinavien ønskede Fred mellem Danmark og Sverige. Da en russisk Eskadre, der var sendt til Sundet for at forene sig med den danske Flaadeafdeling, som udrustedes, afbrændte Fiskerleiet Rå ved Helsingborg, sendte Kronprins Fredrik de Brandlidte en større Pengegave, og der aabnedes Subskription for dem i Kjøbenhavn, hvorhos der fra dansk Side ligefrem protesteredes mod denne Grusomhed.

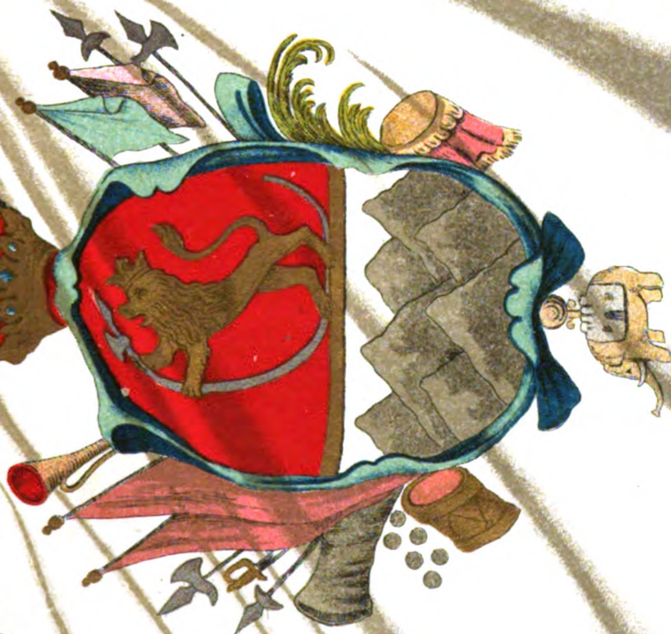

265. Fredriksberg Fort ved Bergen.

Det siger sig selv, at den hele Diversion mod Sverige, som Rusland krævede, maatte gjøres fra Norge af og med den norske Hær. Der blev dog ogsaa mobiliseret en Del Tropper i Danmark, og sex Linieskibe og tre Fregatter udrustedes for under russisk Gjøs at krydse i Østersøen.

Ifølge den af Prins Karl af Hessen udarbeidede og under 1ste Juli 1786 approberede Plan bestod den norske Hær af to hvervede Infanteriregimenter, hvert paa 1000 Mand, inddelte i 2 Grenaderer- og 8 Musketerkompagnier, to hvervede Grenaderkompagnier i hver af Byerne Kristianssand, Bergen og Throndhjem, samt et Kompagni paa Kongsvinger og i Fredriksværn, 13 nationale Infanteriregimenter paa 1916 Mand, delte i 12 Kompagnier, to Skiløberbatailloner, hver paa 480 Mand og 3 Kompagnier, samt 4 nationale Dragonregimenter, hvert paa 1087 Mand og 8 Eskadroner. Tilsammen udgjorde saaledes den norske Hær 33000 Mand. Om Sommeren 1788 var det norske Jægerkorps bleven opsat. Dette kommanderedes af Ludvig Binzer og bestod af

Kompanifændel fra sidste Halvdel
af förrige Aarhundrede.

et holstensk Jægerkompagni, det kongsvingerske Kompagni og Riffelskytterne i de søndenfjeldske nationale Bataillоner, tilsammen 750 Mand i 6 Kompagnier. Samtidig hermed oprettedes det ridende norske Artilleri, der talte 16 etpundige Kanoner (de saakaldte Amusetter*) og 4 tyvepundige Haubitser.

Den 31te August reiste Kronprinsen i største Hemmelighed til Slesvig, hvorhen Prinsen af Hessen 12 Dage forud havde begivet sig; den 6te September reiste de opover til Norge og befandt sig den 13de i Kristiania, hvor Kronprinsen igjen tog ind i Jess Ankers Gaard.

Tre Dage, førend der fra dansk-norsk Side blev afgivet officiel Erklæring i Sverige om, at de forenede Riger vilde deltage i Krigen, havde Prins Karl givet det norske Generalitets- og Kommissariats-Kollegium Befaling til at træffe de fornødne Anstalter til det forestaaende Felttog. Tropperne skulde sammendrages, Heste og Trosknegte skulde udskrives, Vaaben og Ammunition eftersees og Proviant og Furage anskaffes. Men hele Krigsvæsenet maatte dog efter den lange Fred befinde sig i en yderst mangelfuld Forfatning, og Prins Karl gruede ogsaa, da han lærte den norske Hærs Tilstand at kjende paa nærmere Hold, for at rykke i Marken med den. Vaabnene var i en ynkværdig Forfatning, Soldaternes Beklædning var over al Beskrivelse slet, og alt, hvad der hørte ind under Intendanturen, befandt sig i den største Forvirring. Prins Karl fandt derhos, at de norske Tropper manglede adskilligt i Øvelse, og vilde derfor gjerne have det paatænkte Indfald i Sverige udsat paa nogle Ugers Tid. Men Kronprinsen, der som Volontør skulde være med, vilde ikke vide af nogen Udsættelse. En rask Optræden var efter hans Opfatning en uafviselig Nødvendighed, dels fordi Bernstorff havde lovet Rusland, at Indrykningen skulde foregaa den 24de September, dels fordi man ved Opsættelse af Toget vilde løbe Fare for at finde Grænsedefiléerne besatte, og at den hele Diversion som Følge heraf vilde komme til at koste megen Blodsudgydelse. Volontørens Villie kom saaledes til fuldstændig at beherske den høistkommanderende Generals Betænkeligheder.

Ifølge Prins Karls Felttogsplan skulde den norske Hovedstyrke, bestaaende af 15 Bataillоner Fodfolk, inddelte i 4 Feltbrigader under Generalmajorerne Schmettow, Hesselberg og Mansbach samt Oberst Stricker, det nyoprettede norske Jægerkorps, 10 Dragoneskadroner, 3 Batterier Artilleri m. m., gjøre Indfald over den svenske Grænse, hvor den sandsynligvis ubetydelige Grænsepostering skulde trænges tilbage. Derefter skulde Marschen gaa mod Gøteborg, som skulde besættes. De Skridt, som derefter maatte blive at tage, vilde da komme til at bero paa de politiske Forhold. En dansk Afdeling, som paa samme Tid skulde gjøre Landgang i Skaane, skulde ved Gøteborg forene sig med den norske Hovedstyrke. For at sprede Fiendens Opmerksomhed skulde den

*) Amusetterne var opfundne af Marschal Morits af Sachsen, der kaldte dem saa, fordi de kun var „til Moro".

kommanderende General nordenfjelds, G. F. v. Krogh, med 5 Batt. Fodfolk, 1 Batt. Skiløbere, de throndhjemske Skarpskyttere og 2 Eskadroner nordenfjeldske Dragoner rykke ind i Jemtland, ved hvis Grænse 3 Batt. skulde efterlades til Bedækning. I Jemtland, hvor en Skat af 400000 Rdr. skulde udskrives tilligemed en Douceur af 12000 Rdr. til Fordeling blandt hans Tropper, skulde han udsprede Efterretningen om, at hans Marsch gik mod Stockholm. Men efter at være vendt tilbage over Grænsen skulde han marschere til Kongsvinger, hvor han skulde finde Ordre for sig, om hvorvidt han skulde rykke ind i Sverige for at forene sig med Prins Karl. Fra Kongsvinger skulde Kommandanten Generalmajor Biellart allarmere Vermeland og træffe Anstalter til at dække Grænsen fra den Kant.

Paa Grundlag af de fra Sverige indløbne Speiderefterretninger blev det besluttet, at Hovedstyrkens Indfald i Baahuslen skulde foregaa i to Kolonner. Den ene af disse skulde under Kommando af General Grev K. J. V. Schmettow gaa over Svinesund ved Helle; den anden under Prinsens egen Anførsel og bestaaende af Infanteribrigaderne Hesselberg, Mansbach og Stricker skulde dels marschere frem langs Iddefjordens Østside til Krokstrand i Baahuslen, dels færges over til den svenske Bred paa Pramme. I Løbet af 23de og 24de September blev denne Overgang ogsaa iverksat for den af Prinsen kommanderede Afdelings Vedkommende; Grev Schmettows Kolonne blev derimod forsinket dels ved Pontonnernes mislige Forfatning dels ved indtræffende Storm, saa den først den 26de September befandt sig i sin Helhed paa svensk Grund.

Da den danske Erklæring om, at de forenede Riger vilde bistaa Rusland i Kampen, den 19de August blev den svenske Gesandt i Kjøbenhavn overleveret, befandt Gustav III sig just ved Hæren i Finland. Hans Stilling blev da nu saa fortvivlet, som bedst tænkes kan. Paa den ene Side blev han haardt trængt af Russerne; i hans finske Hær herskede der blandt Officererne sterk Misnøie, der brød ud i aabent Mytteri, der truede med at bringe hele Hæren i Fordærvelse; i selve Sverige herskede der stor Harme over Krigen med Rusland, og hertil kom, at der kun fandtes faa Tropper, som kunde værne Landet mod den nye Fiende. Ikke desmindre udbrød Kongen paa Efterretningen om, at Danmark-Norge vilde kaste sig op i Krigen: "Jeg er reddet!" Han forlod Finland, hvor han lod sin Broder Hertug Karl overtage Kommandoen i sit Sted, og vendte tilbage til Sverige. Her vidste han paa en meget klog Maade at benytte sig af den Forbitrelse, som i de bredere Lag af Befolkningen var herskende mod de adelige Officerers Optræden. Han begav sig opover til Dalarne, hvis Befolkning han, selv udklædt som en Dalkarl, opflammede, og herigjennem reiste han en Folkebevægelse, der skulde blive af største Betydning for Sveriges Politik paa dette kritiske Stadium.

Allerede tidlig paa Sommeren var der fra det svenske Gesandtskab i Kjøbenhavn indløbet indstændige Forestillinger til Kongen mod at blotte Grænsen mod Norge for Tropper. Men Gustav III havde ikke agtet paa det; helt til det sidste tvivlede han paa, at der fra dansk-norsk Side vilde ske noget Brud, og endda i August Maaned mente han, at de Tropper, han maatte forlægge herhen, vilde blive fordømte til Uvirksomhed. Først i Slutningen af August Maaned sendtes Feltmarskalk Toll til Skaane for der at organisere Forsvaret, og Generallieutenant Baron Hjerta, der i Juni Maaned var bleven udnævnt til Øverstbefalende for de Tropper, som Kongen maatte finde for godt at sammendrage paa Rigets Vestgrænse, fik paa samme Tid Befaling om at træffe de fornødne Anstalter til at møde et eventuelt Indfald fra Norge. Men baade Kongens Valg af den 70-aarige svagelige Hjerta til denne Stilling og de Dispositioner, som denne forøvrigt fortjente General traf, vidner om, at man i Sverige maa have været i største Vildrede om, hvor Angrebet vilde foregaa.

De 4152 Mand og 21 Kanoner, som Hjerta havde til sin Raadighed, blev fordelte i smaa Afdelinger langs Grænsen helt fra Eda Skanse i Vermeland til Kungelf i Baahuslen, og ihvorvel Hjerta i September Maaned under sin Reise langs Grænsen erfarede, at der droges en stor Troppestyrke sammen i Norge i Trakten omkring Fredriksstad, saa faldt det ham dog ikke ind at foretage nogensomhelst Forandring i den engang fastsatte Fordeling. Den 18de September udnævnte han den 60-aarige Chef for de baahuslenske Dragoner, Oberst Tranefeldt, til Øverstbefalende for Korpsets vestre Fløi, der havde taget Post ved Svinesund; men denne Fløi talte ialt kun 350 Mand, nemlig 2 Kompagnier Infanteri af Skaraborgs Regiment, 1 Kompagni Artilleri (4 trepundige Kanoner) samt 27 Jægere. "Hovedstyrken" af dette Korps skulde ifølge General Hjertas Befaling holdes samlet i Egnen omkring Strømstad; men 40 Mand og 2 Kanoner skulde detascheres opover til Svinesund, saa de strax ved Fiendens Fremrykning kunde være ved Haanden for at hindre Overgangen over Svinesund. Efter at have rekognosceret Terrænet sendte Tranefeldt ogsaa den 23de September, da hans Tropper var naaede frem til Strømstad, den lille Styrke opover til Svinesund; men da han den næste Dag erfarede, at en betydelig norsk Afdeling var sat over Iddefjorden og gaaet i Land ved Krokstrand, fattede han den besynderlige Ide at gaa Nordmændene imøde. Trods Storm og Stygveir førte han da ogsaa paa ulændte Veie sine Tropper frem til ½ Mil nær Svinesund; men da det ikke saa ud til, at Nordmændene her vilde iverksætte Overgangen — Grev Schmettows Korps var, som vi har set, bleven temmelig sterkt forsinket — vendte han igjen om saa hurtigt som muligt. Prins Karl af Hessen var endnu ikke rykket frem fra Krokstrand, og Tranefeldt blev som Følge heraf ikke afskaaret fra Tilbagetoget, som han i Ilmarsch fortsatte til Vettalands Bro. Underveis afkastede han alle Broer efter sig og gav Bønderne i Egnen Befaling til at lægge Forhugninger over alle Veie.

Da Prins Karl af Hessen den følgende Nat fik Efterretning om, at et svensk Detachement havde været paa Færde ved Svinesund, brød han om Morgenen den 25de strax op med Avantgarden — 4 Batt., 4 Eskadroner og Jægerkorpset — for at afskjære dette Tilbagetoget. Dette lykkedes vel ikke; men han fulgte dog nu raskt i Hælene paa den retirerende svenske Styrke, til han naaede den lille Elv, som søndenfor Ske Kirke løber ud i Vettalandselven. Her fandt han Broen afkastet, og Elven var paa Grund af de indtrufne Regnskyl gaaet over sine Bredder, saa han nødtes til at give Taal. For at holde Forbindelsen med det Schmettowske Korps aaben, sendte han en Bataillon og en Eskadron i Retning af Svinesund, og til de øvrige Afdelinger af sit eget Korps sendte han Befaling, at de skulde komme efter, saasnart de var bragte i marschfærdig Stand.

Medens Prinsen af Hessen var sysselsat med at gjenopføre den afbrudte Bro over Elven, sendte Tranefeldt en Artillerisergeant hen til ham for at forhøre sig om, hvad Hensigten med den norske Hærs Indfald i Baahuslen var. Han fik det høflige Svar, at man ikke havde nogen fiendtlig Hensigt. Ganske vist var den indrykkende Hærafdeling russiske Hjælpetropper; men Befolkningen skulde dog ikke lide nogensomhelst Overlast, naar den blot forholdt sig rolig. Men med dette Svar var Tranefeldt ikke fornøiet, og han sendte paany en Artillerikaptein Cedercrona til Prinsen for at faa klarere Besked. Overfor denne erklærede Karl af Hessen, at det vilde gjøre ham ondt, om de svenske Tropper vilde sætte sig til Modværge, da han i saa Fald vilde blive nødt til at anvende Magt. Forøvrigt lod han Generaladjutant Haxthausen følge Kapteinen tilbage til Tranefeldt for at give denne nøiagtig Rede for, at enhver Modstand, som han maatte gjøre, vilde blive betragtet som en Krigserklæring. Imidlertid var Overgangen over Elven iverksat, og den norske Hær rettede sin Marsch mod Vettalandabro, som Tranefeldt ligeledes havde ladet afkaste. Her lod det til, at en Kamp vilde udspinde sig. Tranefeldt indfandt sig da i det norske Hovedkvarter for at hilse paa Kronprinsen, og under denne Sammenkomst udtalte da Prins Karl sig paa samme Maade som før; men han lagde ogsaa til nogle vakre Ord om det nære Venskab og Slægtskab, som herskede mellem Nordens Konger. Oberst Tranefeldt paa sin Side udtalte derimod, at paa et Venskab og et Slægtskab, "som bekräftas med Canoner och antända luntor", forstod hverken han eller hans Konge sig. I ethvert Fald maatte han indhente nærmere Forholdsordre fra sine Foresatte, og han bad derfor om, at den norske Hær maatte indstille sin Fremrykning i de fem Dage, som vilde medgaa, før disse kunde indløbe. Herpaa vilde Prins Karl af Hessen imidlertid ikke indlade sig; men bevæget ved Tanken om, at man et Øieblik efter, at denne fredelige Konference havde fundet Sted, skulde skride til Blodsudgydelse, lovede han dog Tranefeldt, at man endnu denne Dag skulde være Venner.

Efter at være vendt tilbage til sit Korps besluttede Tranefeldt efter Samraad med sine Officerer sig til at trække sig tilbage for at opsøge en bedre Forsvarsstilling. Et nyt Forsøg, som en af Hjertas Overadjutanter den følgende Dag gjorde paa at formaa Prins Karl af Hessen til at indstille sin Marsch i fem Dages Tid, blev ikke bedre optaget end det Forslag, Tranefeldt selv havde fremsat, og nu nødtes denne til i Ilmarscher at gjøre Tilbagetog til Kviström.

Prins Karl af Hessen, der imidlertid havde opslaaet sit Hovedkvarter i Ske Prestegaard, frygtede nu for, at Svenskerne ved disse gjentagne Forsøg paa at forpurre hans Fremrykning havde til Hensigt at vinde Tid for at drage Forsterkninger til sig. Uden at oppebie den Schmettowske Kolonnes Fremrykning lod han en Bataillon besætte Strømstad, hvor betydelige Forraad af Korn og Furage fandtes. Selv rykkede han derimod med Avantgarden, der nu bestod af Jægerkompagniet, 3 Batailloner og 4 Eskadroner samt 8 Amusetter af det ridende Artilleri efter Tranefeldts Styrke ad den samme Vei, som denne havde fulgt.

Passet ved Kviström Bro var fra gammel Tid af forsvaret af en Skanse, der vistnok hidrørte fra Gyldenløvefeidens Dage, ihvorvel den gik under Navn af "Karl XII's Retranchement." Denne laa saaledes til, at den ikke blot kunde bestryge Broen, men ogsaa beherskede alle de indenfor Skudvidde liggende Høidepunkter. Selv kunde den alene beskydes fra et enkelt Punkt paa den venstre Elvebred, hvor der ovenikjøbet kun var Plads for nogle faa Kanoner. Men denne fordelagtige Stilling blev ikke benyttet ved Forsvaret; derimod anlagde Oberstlieutenant Friherre Adolf Funck, der boede paa Bråland i Nærheden af Kviström, og som General Hjerta havde overdraget Fortifikationen af Kviströmpasset, paa Gaarden Källhagen en ny Skanse, som der ikke var Spor af Mening i, og hvis Anlæg derfor ogsaa gav Anledning til de besynderligste Gjetninger og Formodninger. Den laa nemlig 3000 Skridt fra Broen, som ikke engang kunde ses herfra, og da der laa Skov og Høider imellem, var det umuligt at naa denne fra Skansen. Det var intet i Veien for, at fiendtlige Tropper uden nogensomhelst Hindring kunde foretage Overgang over Elven og omgaa den svenske Stilling. Til Trods for at Manglerne ved de trufne Dispositioner til Forsvar var saa iøinefaldende som bedst muligt, blev disse tiltraadte saavel af Kaptein Fock, der med et Kompagni Infanteri samt en Del Artilleri var beordret til at bringe Tranefeldt Undsætning fra Uddevalla af, som af General Hjertas Overadjutant v. Schoultz; men der manglede jo rigtignok paa den anden Side heller ikke paa Indvendinger, som dog blev aldeles overhørte. Skansearbeiderne blev derfor fuldførte i Overensstemmelse med Funcks Plan, og da Tranefeldt kom herhen med sin Styrke, fandt han, at alt befandt sig i en saa fortrinlig Forsvarsstand, at han ikke engang brød sig om at afbryde

Broen, til hvis Dækning han blot udstillede en liden Udkikspost, som han strax trak ind, da han spurgte, at Fienden var i Anmarsch.

Saasnart Prins Karl af Hessen havde bragt i Erfaring, at Svenskerne stod ved Kvistrum uden at have afbrudt Broen, ilede han forud med Jægerne, de fire Dragoneskadroner og det ridende Artilleri, medens Fodfolket fik Ordre til at følge efter saa hurtigt, det lod sig gjøre. En halv Mils Vei fra Kvistrum kom Funck Prinsen af Hessen imøde i den Hensigt at blive tilstaaet Sikkerhed for sin Eiendom; dette blev ham tilstaaet, og Prinsen bad om, at han og Kronprinsen maatte faa tage Kvarter paa Brålånd. Hertil kunde Funck ikke godt sige Nei. Under den Samtale, som heraf udspandt sig, naaedes Broen, som strax blev besat, hvorhos Jægerne tog Stilling paa de nærmest liggende Høider. Med dette slog Prins Karl sig tiltaals, og saa sikker var han nu paa, at Tranefeldt endnu samme Nat vilde tiltræde Tilbagetog, at han sendte ham Bud om, at han vilde spise til Aftens hos ham paa Brålånd. Tranefeldt takkede, men bad sig undskyldt; da Funck imidlertid strax efter indfandt sig med en Indbydelse til Middag den følgende Dag, lovede han at komme. Ingen troede, at det var alvorlig ment. Men Svenskerne blev staaende i den Stilling, de havde indtaget, og da det saaledes var øiensynligt, at Tranefeldt maatte vente Forsterkninger, blev det besluttet at skride til Angreb Kl. 3 om Eftermiddagen.

Men just som Prinserne skulde til at sætte sig til Middagsbordet, kom Oberst Tranefeldt ridende ind paa Gaarden. Han blev selvfølgelig modtagen med største Forekommenhed, og Middagen indtoges under den mest belivede Stemning. Men man undgik at tale om Politik og Vaabenstilstand; — Prins Karl havde nemlig fuldt ud paa det rene, at Angrebet ikke et Øieblik skulde opsættes. Da man var i Begreb med at reise sig fra Bordet, kom Lieutenant Hjerta, Generalens Søn, ridende til Gaards. Efter at have afleveret de sædvanlige Komplimenter bad han om et Møde mellem Faderen og de to Prinser. Disse forsikrede ham om, at det skulde være dem en Glæde at gjøre Generalens Bekjendtskab m. v. Men da Prins Karl saa, at Lieutenanten strax efter hviskede Oberst Tranefeldt nogle Ord i Øret og af dennes synlig glade Miner sluttede sig til deres Mening, besluttede han sig til at gjøre Ende paa Komedien. Da Tranefeldt brød op, sagde han til ham: "Gud give, kjære Oberst, at De havde truffet Dem tilbage sidste Nat!" "Jeg har mine Ordrer", svarede Tranefeldt, "og dem har jeg som brav Soldat at følge." Tranefeldt red derpaa bort i Følge med Lieutenant Hjerta. Men et Kvarters Tid efter kom den sidste tilbage og vilde paa en meget paatrængende Maade faa istand et Møde mellem Faderen og Prins Karl; man fandt ham saa næsvis, at man kort og godt afviste ham.

Imidlertid havde Tranefeldt alene fortsat sit Ridt til Kvistrum. Undervejs saa han, at det norske Rytteri var ifærd med at sidde op, og da han kom ned til Broen, saa han General Mansbachs to Bataillоner skynde

sig over den. Han satte i Galop efter Mansbach og spurgte ham, hvad denne Manøvre havde at betyde. Det var kun en Rekognoscering, lød Svaret. "Men hvorhen rider De?" spurgte Mansbach. "Var jeg i Deres Sted, vilde jeg trække mig tilbage." "Nei, jeg vil forsvare min Post som brav Soldat", svarede Tranefeldt. "Var De Turenne i egen Person", mente Mansbach, "saa turde De nu med frelst Samvittighed trække Dem tilbage." Efter at have forladt Mansbach tænkte Tranefeldt virkelig for Alvor efter, om han ikke gjorde rettest i at tiltræde Tilbagetog; men hans Ordre lød dog udtrykkelig paa, at Passet skulde forsvares med svensk Tapperhed til sidste Mand, og hans Betænkeligheder maatte ved Siden heraf vige. Ved Tilbagekomsten til Leiren traf han derfor Dispositioner til Forsvar, dels til at modtage Mansbach, som han indsaa vilde foretage en omgaaende Bevægelse, dels til at bestryge Landeveien fra Kvistrum, dels til at beskyde de Batterier, som Nordmændene havde anlagt ved Åtorp. Medens han var sysselsat med disse Forberedelser, ankom General Hjerta, der blev yderst ubehagelig overrasket over ikke at finde Tranefeldt i Karl XII's Retranchement; men hans Forfærdelse naaede dog sit Høidepunkt, da han erfarede, at Kvistrum Bro uden Sværdslag var bleven Fienden overladt. Han indsaa nu, hvor fortvivlet Stillingen var, og søgte at komme til Forhandling med Fienden. Men fra den Kant modtog han det lidet trøstelige Svar, at først maatte det svenske Korps strække Gevær, og siden skulde man tales ved. Strax efter lød Beskeden endnu mere bestemt: havde den svenske Hær ikke overgivet sig som Krigsfanger inden 5 Minuter, skulde det bære løs. Hjerta overveiede nu Sagen med sine Officerer, der synes at have været stemte for en Kamp til det yderste, — da faldt Kl. 5½ det første Skud fra den norske Hærs Side, og faa Øieblikke efter var Kampen i fuld Gang.

Fra Batterierne ved Søndre Åtorp, hvor de tolv Amusetter var opkjørte, aabnedes der nu en livlig Ild paa den svenske Stilling, hvorfra den besvaredes. Synderlig virksom blev denne Kanonade dog ikke. Amusetterne var, som Prestekonen i Tanum sagde til Prinserne, høvelige til at skyde Krager med, men mindre egnede til at anvendes i Slag. Svenskernes Ild var vistnok efter Omstændighederne godt ledet; men den uheldige Stilling skjæmte altsammen bort.

Mansbach var imidlertid med to Bataillоner rykket ind mellem Fjeldene paa Nordsiden af den svenske Stilling, og paa Veien havde han truffet til sig Jægerkompagniet, som holdt Høiderne ved Broen besat. En Kløft, der aabnede sig i Flanken paa den svenske Leir og gjennem hvilken Fienden antoges at ville søge at smutte bort, blev afspærret dels ved et Grenaderkompagni, som her blev posteret, dels ved Jægere, der besatte Fjeldene paa begge Sider af Kløften. Derpaa fortsatte han Fremrykningen, idet hans Soldater krøb paa Hænder og Fødder, indtil han naaede Landeveien i Ryggen paa den svenske Stilling. Her ordnede han sine Tropper til Storm.

Et Grenaderkompagni under Kaptein Gaarder rykkede frem med Resten af Bataillonen under Motzfeldt i Reserve; længere bag tog Musketerbataillonen Stilling.

Nu havde Svenskerne gjort Regning paa, at Mansbach vilde trænge frem gjennem Kløften, og truffet Anstalter til at møde ham her, idet to Kanoner og to Infanterikompagnier var blevne sendte hid. Men da man saa, at Nordmændene var gaaede langt længere og nærmede sig i Ryggen paa den svenske Leir ved Gaarden Kasa, vendte man Kanonerne i den Retning, og da Kaptein Gaarder rykkede frem, modtoges han af en vældig Salve, der kostede ham 8 Mand døde og saarede. Gaarder fortsatte dog sin Fremrykning under stadig Ildgivning, til han var kommen de svenske Kanoner nær paa 50 Skridt; Motzfeldt kom løbende til hans Undsætning, og Ilden fortsattes under stigende Voldsomhed fra begge Sider. Mansbach stod allerede i Begreb med at give Befaling til at gaa paa.

Paa Veien fra Kvistrum sprængte de norske Dragoner med Oberst Sundt og Kaptein Michelet i Spidsen frem mod den svenske Stilling. Inden denne endnu var naaet, lød der Trommehvirvler fra den svenske Hær. Hjerta havde meget mod Tranefeldts og de øvrige Officerers Villie, der nu var komne i Aande og intet hellere ønskede end at fortsætte Kampen, besluttet at overgive sig og lod slaa Chamade. Vilkaarene blev, at hele den svenske Styrke skulde overgive sig som Krigsfanger, men strax igjen, Officerer saavelsom Menige, sættes paa fri Fod mod at give Løfte om ikke at gjøre Tjeneste mere i denne Krig, hverken mod Danmark-Norge eller Rusland. Herfra undtoges alene de hvervede Jægere og Artillerister, der skulde betragtes som Krigsfanger og føres til Strømstad. De hjemsendte Mandskaber fik beholde sin Mundering, Tornistre, Feltflasker m. m., men alle de øvrige Sager skulde ansees som Krigsbytte.

Kampen, der havde varet i tre Kvarters Tid, havde kun kostet lidet Blod. Paa norsk Side var der af døde en Officer — Lieutenant Tellekvist af nordenfjeldske Regiment, der blev rammet i Brystet af en Kartæskkugle og døde fire Dage efter Slaget — og fire Menige; saarede var sexten Mand. Svenskerne havde fem døde og 62 saarede, — blandt de sidste fire Officerer. Fangernes Antal var iberegnet Officerer 806 Mand. Byttet udgjorde 10 Kanoner, 600 Geværer, 10 Ammunitionsvogne og en Del andet Tros.*)

*) Efter Affæren ved Kvistrum blev Tranefeldt, Funck og flere Officerer stillede for Krigsret, som dømte den første til to og den anden til et Aars Suspension. Men Kongen skjærpede Straffen for begges Vedkommende til fuldstændig Afskedigelse. Funck blev af Rygtet i Sverige stemplet som Forræder, og det hed sig endog, at han havde anvist Mansbach hans Marsch over Kvistrumaaserne ved smaa røde Merkeslag. Dette forholder sig dog ganske vist ikke saa, ihvorvel man faar det Indtryk af Funck, at det har været en temmelig tvivlsom Personlighed. Mansbach var fra gammel Tid af kjendt der i Trakten, og hans Veiviser var — som Mansbach selv ogsaa fortalte senere Lord Brougham — en bortrømt norsk Soldat, som tjente i Kvistrum. Forøvrigt

Oficer af 3die Söndenfjeldske Dragonregiment 1774

Fra Kviſtrum gik Nordmændenes Marſch mod Uddevalla, ſom overgav ſig uden Modſtand, da dens Forſkansninger var forladte af Garniſonen. Her oppebiede Prins Karl den Schmettowſke Kolonne, ſom omſider kom efter, og til Venersborg detaſcheredes Mansbach med en betydelig Styrke, ſom ogſaa beſatte denne By uden at møde Modſtand, da ogſaa dens Beſætning havde trukket ſig tilbage til Gøteborg. Kungelf og det gamle Baahus Slot blev ligeledes beſat, hvorefter den norſke Hær rykkede frem mod Gøteborg. Medens man gjorde alt færdigt til at forſøge en Overgang over Gøtaelven, blev Generaladjutant Haxthauſen ſendt i Forveien for at opfordre Kommandanten til at overgive Byen. Han kunde faa et Par Timers Betænkningstid; men afſlog han ſaa Tilbudet, vilde der øieblikkelig blive aabnet Bombardement paa Byen.

Guſtav III og hans Yndling Guſtav Maurits Armfelt havde i Løbet af September Maaned reiſt omkring i de indre Dele af Landet, hvor de hver paa ſin Kant havde opflammet Befolkningen til at gribe til Vaaben for Kongedømmet og Fædrelandets Sag. Overalt var der bleven oprettet Frikorpſer, der ſtilledes under Oberſtlieutenant Tersmedens Ledelſe. Da Kongen og Armfelt den 24de September mødtes i Karlſtad, havde de al Grund til at lykønſke hinanden med de vundne Reſultater. Den øverſte Befaling ſaavel over Frikorpſerne ſom over Forſvaret af Sveriges Veſtgrænſe blev nu overdraget til Armfelt. Alt ſkulde ſaaledes ſynes at være i bedſte Gænge. Da indtraf Efterretningen om Slaget ved Kviſtrum, og Kongens glade Forhaabninger blev nu med et ſlaaede til Jorden. Men da han var Fortvivlelſen nær, opmandedes han af Armfelt, der indtrængende foreholdt ham Guſtav Vaſas og Guſtav Adolfs Exempel, og med Stolthed erklærede Kongen, at han vilde ſætte ſit Liv i Vove for at redde Landet. Over Marieſtad ilede han nu til Gøteborg, hvor han indtraf ſent om Aftenen den 3die Oktober.

Ved ſit Komme herhen fandt han alt i grænſesløs Forvirring. Fæſtningsverkerne var forfaldne; paa Voldene fandtes knap en brugbar Kanon; Beſætningen var ubetydelig og modløs, og Vaabnene var utilſtrækkelige. Med Liv og Lyſt gav Kongen ſig nu hen til Arbeidet for Byens Forſvar, og allerede efter et Par Dages Forløb havde han ſat den iſtand til at udholde en Beleiring paa flere Uger. Beſætningen voxede ogſaa fra 7—800 Mand op til det ottedobbelte, idet de nærmeſte Afdelinger inddroges i Byen, og to hvervede tyſke Regimenter ankom herhen fra Stralſund.

Haxthauſen havde ikke Spor af Anelſe om, at Kongen befandt ſig i Byen, da han kom herhen for at kræve Fæſtningen overgivet til Prinſen af Heſſen ſom Chef for det ruſſiſke Auxiliærkorps. Det hørte han førſt, efterat han med forbundne Øine var ført frem for Kommandanten, der ſtrax led-

findes der Traditioner om Toget i 1788 og Slaget af høiſt forſkjelligt Værd i Miſs Wollſtonecrafts Letters, Mummes Tagebuch einer Reiſe, Conradine Dunkers Gamle Dage, Lord Broughams Life o. ſl.

sagede ham hen til Kongen. Denne lod ham dog ikke fremkomme med sit Forslag, idet han paa Forhaand lod ham vide, at han ikke vilde høre Tale om Underhandlinger, Overgivelse eller lignende; men derefter holdt han mod Prins Karl en lang Tordentale, hvori han erklærede, at denne langt overskred sine Ordrer, at han allerede to Gange var bleven opfordret til at stanse sin Fremrykning, og at han nu saa godt som desavoueredes af sin egen Regjering. Kongen var nu i Gøteborg, og her vilde han seire eller dø. Om Prinsen af Hessen vilde lægge Byen i Aske og dræbe alt det levende, som der fandtes, saa var derfor ikke alle Sveriges Stridskræfter lammede. Hevnen vilde ikke udeblive. Europa vilde ikke med Ro se paa dette Overfald, og Prinsen af Hessen vilde med sin Færd ene og alene have udrettet, at der vaktes et uforsonligt Had mellem den nordiske Halvøs to Nationer, som der vilde udkræves mange Generationers Fredsarbeide for at faa bilagt.

Haxthausen protesterede mod, at Prins Karl af Hessen handlede mod de Ordrer, han havde faaet fra Ministeriet; men Kongen tillod ham ikke at udtale sig nærmere herom, men affærdigede ham paa en temmelig kort og studs Maade.

Da Haxthausen overbragte Prinsen af Hessen Efterretningen om, at den svenske Konge befandt sig i Gøteborg, blev denne temmelig modfalden; thi han indsaa nu, at dermed var alt Haab ude om at holde et fredeligt Indtog i denne By. Til at foretage et Bombardement var han ikke forberedt; thi det fornødne Artillerimateriel maatte føres herhen ad Søveien, og den Flaadeafdeling, som skulde besørge dette, lod stadig vente paa sig.

Medens Gustav III reiste omkring i Landet for at reise sit Folk til dets Forsvar, havde det engelske og preussiske Diplomati sat sig i Bevægelse for at redde Sverige ud af dets betrykte Stilling. Den engelske Gesandt i Kjøbenhavn, Hugh Elliot, tog uden nogensomhelst Bemyndigelse af sin Regjering over til Sverige, hvor han i Karlstad opsøgte Gustav III, som han senere ledsagede til Gøteborg. Her lykkedes det ham at formaa den svenske Konge til at modtage engelsk-preussisk Mægling samt til at gaa ind paa den fra Danmark-Norges Side nedlagte Paastand om, at de dansk-norske Tropper ene og alene maatte betragtes som et russisk Hjælpekorps, hvorved dettes Optræden ingenlunde behøvede at opfattes som Krigsaarsag mellem de nordiske Riger. Prins Karl af Hessen, som Elliot ogsaa henvendte sig til om at indstille de norske Troppers Marsch mod Gøteborg, vilde imidlertid ikke indlade sig derpaa af Hensyn til sin Vaabenære, og gav Ordre til, at Tropperne skulde iverksætte Overgangen over Gøtaelven. Men snart saa han med et andet Blik paa Forholdene. Samtidig med, at Gustav III affærdigede Haxthausen paa den omtalte overlegne Maade, indløb der til det dansk-norske Hovedkvarter fra Hugh Elliot en Meddelelse om, at England og Preussen sandsynligvis i det samme Øieblik, han afgav denne, havde erklæret Danmark-Norge Krig, og at i saa Fald en engelsk Flaade var løbet ud og en preussisk

Hær befandt sig paa Marsch mod Holsten. Han havde imidlertid faaet den svenske Konges Fuldmagt til at slutte Vaabenstilstand med Prinsen, hvad enten denne vilde opfattes som dansk Feltmarskalk eller som Chef for et russisk Auxiliærkorps, og kom denne istand, vilde med det samme Fiendtlighederne mod Danmark-Norge fra preussisk og engelsk Side blive indstillede. Ogsaa fra det dansk-norske Diplomati var der før fremkommet Udtalelser, der gik ud paa, at det var absolut nødvendigt, at Felttoget ene og alene blev en militær Demonstration, der holdt sig indenfor skarpt optrukne Grænser; nu udtalte Bernstorff sig ligefrem derhen, at en Erobring af Gøteborg vilde være ubetimelig. Karl af Hessens stolte Drømme om i Spidsen for sin Hær og ledsaget af Kronprinsen at rykke ind i Gøteborg gik saaledes op i Røg; han nødtes til at modtage den af Elliot tilbudte Mægling, trak de fremskudte Afdelinger tilbage over Gøtaelven og besatte Terrainet langs Elven mellem Baahus og Venersborg.

I Kungelf, hvor det norske Hovedkvarter blev opslaaet, aabnedes den 8de Oktober Forhandlinger om Vaabenstilstand mellem Prinsen og Elliot, og disse førte til, at der foreløbig sluttedes en Vaabenstilstand, der skulde vare fra den 9de til den 16de Oktober. Under denne skulde Fiendtlighederne paa begge Sider ophøre. De norske Tropper skulde forblive i Besiddelse af Egnen vest for Elven og Venern mellem Kungelf, Venersborg og Åmål, og Øen Hisingen skulde betragtes som neutralt Territorium.

Paa et hængende Haar var Vaabenstilstanden gaaet overstyr ved de Overgreb, som blev begaaede fra Svenskernes Side. Af disse opsnappedes Natten mellem den 11te og 12te September 22 Baade, der fra Strømstad skulde overføre Proviant til Uddevalla. Samtidig hermed blev to Jagter, der fra Uddevalla skulde transportere en Del af det ved Kvistrum gjorte Bytte opover til Norge, tagne af Bønder i den svenske Skjærgaard. Ihvorvel der fra norsk Side strax blev reist Krav om, at de erobrede Jagter og Baade skulde tilbageleveres og Henvendelse herom skede til Elliot som Garant for Vaabenstilstandens Opretholdelse, drog det dog ud, før den svenske Konge vilde bekvemme sig dertil. Han paastod nemlig, at Vaabenstilstanden kun gjaldt Foretagender tillands, derimod ikke tilsøs. Men denne Forklaring vilde heller ikke Elliot godkjende, og det saa derfor ud til, at Fiendtlighederne ved Vaabenstilstandens Udløb igjen vilde blive fornyede. Det kom dog ikke hertil, da det lykkedes Elliots ufortrødne Bestræbelser at faa mæglet en ny Vaabenstilstand, der skulde vare i 4 Uger (16de Oktober til 13de November). Ved denne Overenskomst blev det bestemt, at Vaabenhvilen ogsaa skulde gjælde tilvands, hvorhos Demarkationslinien blev nøiere bestemt paa nogle Steder, hvor Svenskerne ved Udløbet af den første Stilstand strax havde sat sig fast.

Prinsen af Hessen udtalte vistnok, at han haabede, at Vaabenstilstanden maatte gaa over i varig Fred. Men hverken han eller Kronprinsen

ventede det. Saa godt kjendte de nemlig Gustav III, at de vidste, at denne ved første given Leilighed vilde bryde Stilstanden. Det gjaldt derfor at drage Omsorg for at sikre sig mod et Overfald paa Norge fra svensk Side. Efter en ganske merkelig Marsch, der vidner om et i vor Krigshistorie temmelig enestaaende militært og administrativt Talent, stod General G. F. v. Krogh den 20de Oktober med sit nordenfjeldske Korps ved Kongsvinger, hvorfra en Marsch mod Stockholm neppe vilde støde paa meget store Vanskeligheder, blottet som Landet nu var for Tropper; thi Bondemilitsen, som nu var kommen paa Benene, vurderede man fra norsk Side ikke meget høit. Skulde General v. Kroghs Fremrykning stanses, maatte den svenske Konge splitte sine regulære Tropper, hvorved det vilde blive muligt for Prinsen af Hessen paany at marschere mod Gøteborg.

Men Fiendtlighederne skulde dog ikke blive fornyede. Det viste sig nemlig snart, at Elliot ved sin Optræden ikke, som den dansk-norske Regjering havde antaget, havde tiltaget sig for stor Myndighed. Den preussiske Gesandt Borck, der som Mægler var bleven sendt til Norden, havde i den første Tid vistnok udtalt sig med stort Maadehold; men neppe var den anden Vaabenstilstand bleven afsluttet, før ogsaa denne paa en meget energisk Maade erklærede, at Preussen ikke vilde finde sig i, at Ligevægten i Norden blev forrykket derigjennem, at den svenske Forfatning blev omgjort. Den preussiske Konge krævede derfor, at de norske Tropper øieblikkelig skulde forlade Sverige; hvis ikke vilde Holsten og Slesvig øieblikkelig blive besat af et preussisk Korps, der efter Forlydende vilde bestaa af 16000 Mand. Som rimeligt kan være fandt den dansk-norske Regjering, at den Maade, hvorpaa de mæglende Magter optraadte, var saa usømmelig, som bedst tænkes kan; men den maatte bøie sig og se til at faa Ende paa Krigen. Prins Karl fik derfor Ordre til at trække sine Tropper bort fra Gøteborgs Nærhed for at vise, at Nordmændene, der, efter hvad de engelske og preussiske Diplomater paastod, langt skulde have overskredet Grænserne for en Hjælpemagts Optræden, ikke længere vilde forsøge noget Angreb paa denne By. Som Følge heraf trak den norske Hovedstyrke sig tilbage til Uddevalla og den søndenfor denne By liggende Egn, medens Bevogtningstjenesten langs Gøtaelven overtoges af det norske Jægerkorps og Mansbachs Brigade. Hermed var dog den svenske Konge ikke fornøiet; han forlangte allerede et Par Dage, efterat Vaabenstilstanden var indgaaet, at Nordmændene skulde forlade Landet af Hensyn til den blandt Befolkningen herskende Stemning, som han og Armfeldt havde søgt at opegge paa en Maade, som kunde være tjenlig for deres Formaal. Men nu fandt han ikke længere Støtte hos Elliot og Borck, der begge erklærede, at de maatte opgive ethvert yderligere Forsøg paa Mægling, om Kongen paa denne Vis vilde hindre dem deri. Tvertom stødte han dem nu endog nærmest fra sig ved sin Upaalidelighed og Fordringsfuldhed, og da der under 13de November sluttedes en ny Vaabenstilstand, der skulde vare til 15de Mai 1789, havde

Elliot endog faaet strøget et Par Bestemmelser, som Kongen havde forlangt optaget, hvorved det lettelig vilde have taget sig ud, som om de norske Tropper var bleven nødte af Vaabenmagt til at forlade Sverige.

Allerede samme Dag, Vaabenstilstanden udløb (13de Novbr.), havde de sidste norske Tropper ad den over Svinesund slagne Pontonbro trukket sig over paa norsk Grund, hvor de blev fordelte i Vinterkvarterer. Selv tog Prinserne ind til Kristiania, hvor de modtoges med stor Jubel og hvor deres 14 Dages Ophold blev en Række af Festligheder. I Begyndelsen af December vendte Prinserne paa Orlogsskibet Oldenburg tilbage til Kjøbenhavn, hvor navnlig Kronprinsen modtoges med stormende Begeistring. Den bekjendte P. A. Heiberg, til hvem vi senere skal komme tilbage, skildrede nogle Aar efter Stemningen ved denne Leilighed i følgende Ordelag:

"Prins, da du kom fra vundet Slag,
da ligned Folkets Fryd en Torden."

Men i en Ode til Napoleon Bonaparte tog han dog senere disse sine Ord i sig igjen, idet han spydigt nok omtalte denne og de dansk-norske Helte i Sammenhæng:

"Han er den største paa hele Jorden
Naar man undtager to—tre i Norden
Ved Kvistrum Bro!"

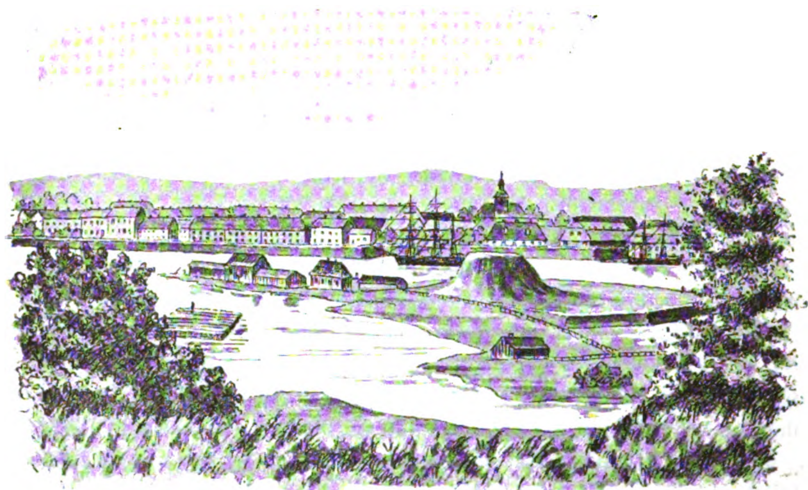
Imellem disse to Opfatninger, som Heiberg i sine Vers tolker, svingede ogsaa hos Almenheden Dommene om Kampagnen i 1788.

Ihvorvel der under det korte Felttog kun havde været udgydt lidet Blod, havde det dog krævet mange Menneskeliv paa Grund af Hospitalernes slette Indretning, Lægernes Uduelighed og Samvittighedsløshed, Autoriteternes Mangel paa Konduite og først og sidst Troppernes bedrøvelige Udstyr, der var over alle Grænser slet og elendigt. Under Felttoget i Sverige var Antallet af Syge ikke overvættes stort (omkring 3 pCt.) og Dødeligheden kun ringe, saa længe de Syge laa paa Lazarettet i Uddevalla. Men værre blev det, da disse i den haarde Aarstid over Hals og Hoved skydsedes tilbage til Norge, og paa denne Transport, der foregik paa en ligefrem oprørende Maade, eller strax efter Ankomsten til Fredriksstad satte mangfoldige Livet til. Paa Lazarettet her udbrød der en ondartet Tyfus, der bortrev hele Skarer af de slet klædte og ernærede Soldater. Dødeligheden var saa stor, at man ansaa det som et Himlens Under, at Folk, som var komne paa Sygelisten, kunde udskrives. Skrækken for de klodsede, ryggesløse og slyngelagtige Feltskjærer var allerede under selve Toget saa stor, at Officerer foretrak en hurtig Død for Kameraters Haand fremfor at feigpines af disse Fuskere*). Hele Vinteren 1788—89 og langt udover Vaaren

*) I Throndhjem, hvor Tilstanden dog var meget bedre end søndenfjelds, var Mangelen paa Læger saa stor, at man maatte antage Skarpretteren, der var Kvaksalver ved Siden af, til Feltskjær.

herjede den forfærdelige Plage, der først ud paa Sommeren kan betragtes som fuldstændig ophørt. Oberst Tidemand, der dog ikke sjelden tager Munden vel fuld, vil vide, at Toget skal have kostet 3—4000 Mand Livet; men ihvorvel der ingen sikre Opgaver over Mandetabet foreligger, tør man dog blive staaende ved det halve Antal som det sandsynlige.

Den russiske Regjering blev yderlig misfornøiet over, at den dansk-norske Stat af Englands og Preussens truende Holdning saa sig nødsaget til at indgaa paa Vaabenstilstand. Medens de øvrige Magter fandt, at Danmark-Norge var gaaet for yderlig, lod Russerne den dansk-norske Regjering vide, at den ikke havde gjort nok, og at det havde været dens Pligt at erklære Sverige Krig. Keiserinden fandt, at den dansk-norske Stat endnu

266. Fredriksstad.

kunde gjenoprette sin Ære og faa Tilgivelse for sin Synd, hvis den øieblikkelig lod Krigen blive dens egen. Hvis ikke det skede, maatte den for Fremtiden i lignende Tilfælde ikke gjøre Regning paa nogen Hjælp fra russisk Side. Til et af Bernstorff fremsat Forslag om, at Rusland skulde slutte Fred med Sverige paa de Vilkaar, at alt skulde være som før Krigen, tog hun intet Hensyn. Tvertom erklærede hun, at hun ikke vilde forhandle med Gustav III, men med den svenske Rigsdag — med andre Ord, at hun krævede en Indskrænkning i den svenske Kongemagt; men nu stod jo allerede den største Del af Nationen paa Gustav III's Side, saa der var liden Udsigt til, at en saadan vilde finde Sted.

Over alt dette blev den dansk-norske Regjering meget forbitret. Den vidste jo godt, hvad Fare den løb, og den fandt paa sin Side heller ikke,

at de russiske Troppers Holdning i Finland var uden Klander. Der kom dog efterhaanden lidt mere Ro i Sindene, saa der kunde optages Forhandlinger om en fælles Optræden mod Sverige i Aaret 1789. Paa Ruslands Forespørgsel i Kjøbenhavn erklærede den dansk-norske Regjering, at den var villig til at understøtte Rusland med et nyt Felttog til Sverige, dog kun paa det Vilkaar, at den ikke blev saa sterkt bunden af England og Preussen, som Tilfældet nu var. Den krævede dog, at de russiske Skibe, som laa i de danske Havne, ikke foretog noget Angreb paa Sverige, saa længe Vaabenstilstanden varede. Derimod var der intet i Veien for, at der fra dansk Side, om Omstændighederne ellers vilde tillade det, efter nærmere Aftale blev udrustet et større Antal Krigsskibe, som kunde forene sig med de russiske Skibe og forsvare dem mod Angreb. Men disse Tilsagn var dog givne paa Betingelse af, at der ikke mødte nogen Modstand fra engelsk og preussisk Side; men at det vilde ske, vidste baade den dansk-norske og den russiske Regjering. Da nu den dansk-norske Regjering udrustede 11 Linieskibe, krævede England og Preussen fuldstændig Neutralitet, og Bernstorff gav da efter, dog paa udtrykkelig Betingelse af, at ogsaa disse Magter erklærede sig neutrale. Da den russiske Regjering ønskede, at den dansk-norske Flaade skulde konvojere den russiske Eskadre, som befandt sig i de danske Farvande, tilbage til Rusland, vidste han at finde en Udvei dertil, hvorved han omgik Bestemmelserne om streng Neutralitet, men alligevel tilfredsstillede han herigjennem ikke den russiske Regjering.

Gustav III var bleven opbragt til det yderste over Kronprinsens og den dansk-norske Regjerings Holdning, og han lagde lidet Dølgsmaal paa denne sin uvillige Stemning. Om Vinteren 1789 gjorde Lars Benzelstjerna, en svensk Eventyrer, der opholdt sig i Kjøbenhavn, Forsøg paa at stikke Ild paa den russiske Flaade, som overvintrede her. Men Planen mislykkedes. Benzelstjerna blev dømt til Døden men benaadedes med at hensættes i nogle Aar paa Munkholmen. Man mente, at Gustav III ikke stod helt udenfor dette Forehavende, der i Tilfælde af, at det var løbet af, som Hensigten var, sandsynligvis vilde have bragt næsten den samme Ulykke over den dansk-norske Stat som Engelskmændenes Bombardement 18 Aar senere. Da en russisk Eskadre Natten mellem 31te Mai og 1ste Juni 1789 ved Larkullen i Kristianiafjorden erobrede den svenske Fregat "Venus", som var tyet herind, blev dette af Kong Gustav betragtet som et Brud paa Vaabenstilstanden; men Sagen førte dog ikke til diplomatiske Sammenstød af alvorligere Art. Efterat Vaabenstilstanden var gaaet over til varig Neutralitet og Gustav III under Rigsdagen 1789 havde foretaget sit Statskup*), vendte han tilbage til sine Planer mod Norge, paa hvis Gjennemførelse han

*) Under Krigen i Finland havde svenske Officerer i Anjala indgaaet et Forbund, der gik ud paa at negte Gustav III Lydighed og aabne Fredsunderhandlinger med Katharina II. Bag Forbundet stod dog Forrædere, der arbeidede paa en Løsrivelse

efter at have sluttet Fred med Rusland satte al sin Kraft ind. Da han nu efter Sikkerhedsaktens Udfærdigelse ikke længere kunde optræde som den, "der vilde række det umyndige og undertrykte Folk alle den politiske Friheds Goder", var der kun levnet ham en Udvei, nemlig ved Erobring at iverksætte en Forening mellem Sverige og Norge.

I Aarene 1789 og 1790 herskede der ogsaa i det sidste Land en temmelig sterk Gjæring, og der findes enkelte Antydninger til, at forskjellige Nordmænd har søgt at træde i Forbindelse med den svenske Konge. Denne aabnede da virkelig ogsaa Underhandlinger med dem, idet han paalagde sin Yndling Armfeldt, der i Januar 1790 var vendt tilbage fra Finland, og Eventyreren Ingmann-Manderfeldt, der nu som svensk Spion havde bosat sig i Kjøbenhavn, hvor han spillede en ganske merkelig tvetydig Rolle, at lede disse.

Uden at oppebie Manderfeldts Komme begav Armfeldt sig i Begyndelsen af Marts Maaned til Vermeland. Han indtraf den 7de i Kristinehamn. Her fik han Underretning om, at nogle af de misfornøiede Nordmænd ventede paa ham. Det viste sig, at det var den senere bekjendte Karsten Tank fra Fredrikshald, Amund Hofgaard (fra Drammen?), Raadmand Moestue fra Kristiania og Eieren af Odalsverket, senere Bergraad Neumann. Med disse Mænd havde han om Eftermiddagen den 11te en Sammenkomst et Par Mile fra Eda Skanse. Om den Overlægning, som her fandt Sted, meddelte Armfeldt samme Dags Aften sin Herre en Del Efterretninger. De fire Nordmænd var ikke ganske efter hans Sind. Han skildrer Tank som en Mand, der havde Hovedet fuldt af filosofiske Sofismer og enthusiastiske Frihedsideer, Hofgaard tænkte ikke paa andet end at faa det danske Aag afrystet, Neumann lignede aldeles de holdningsløse svenske Skrighalse; men Moestue var en ret behændig og snu Person. For dem alle var der selvfølgelig først og fremst Spørgsmaal om Norges Løsrivelse fra Danmark og om Udfærdigelsen af en fri Forfatning. Nordmændene gik med Liv og Kraft ind paa Drøftelsen af det af Armfeldt opkastede Spørgsmaal om, hvad Nordmændene vilde gjøre, hvis fremmede Magter, der var interesserede i Danmarks Ydmygelse, vilde støtte og anerkjende Norges Uafhængighed. I en hel Time søgte de at overbevise Armfeldt om, at det bare vilde gaa bra i Tilfælde af, at England ydede Norge Bistand med en Flaade og Sverige med visse Erklæringer. Om nogen Forening med det sidstnævnte Rige synes der slet ikke at have været Tale, da Armfeldt under Samtalens Gang greb Leiligheden til at fremholde de østerrigske Nederlandes Selvstændighedskamp, der nys havde fundet Sted, som et Exempel til Advarsel. I Stedet for at

af Finland fra svensk Overhøihed. Ved Rigsdagen 1789 vendte Bladet sig. Takket være den Popularitet, Gustav III nød hos de ikke-adelige Stænder, drev han paa temmelig vilkaarlig Vis Forenings- og Sikkerhedsakten igjennem, der lagde uindskrænket Magt i hans Haand.

slutte sig til Holland, som havde alt i Orden og var istand til som Forbundsfælle at forsvare sine nye Landsmænd, havde man bare tænkt paa at skaffe sig en fri Forfatning, og dette var da bleven Belgiens Ulykke. De norske Frihedsmænd blev staaende ved følgende Plan, som opgjordes for den paatænkte Reisning. Man skulde sørge for at nære og oppuste den Misnøie, som herskede blandt de norske Grubearbeidere. I Byerne omkring Kristianiafjorden skulde man derimod indføre eller vedligeholde den dybeste Fred og Ro og anstille sig, som der her herskede fuldstændig Tilfredshed, for at den danske Regjering, der efter Forlydende havde til Hensigt at ombytte de norske Besætninger paa Fæstningerne med tyske, kunde indbysses i Tryghed. Naar dette var lykkedes, skulde paa en bestemt Dag og Time Fæstningskommandanterne arresteres, Tropperne formaaes til at aflægge Ed paa ikke mere at tjene den danske Konge og Fæstningsportene stænges. Armfeldt lod, som om denne Plan fandt hans Bifald, og lovede at formaa den svenske Konge til at laane nogle Personer med Fremfærd til Iverksættelsen af dette Kup. Han begav sig derpaa umiddelbart efter Mødet til Karlstad, hvor nærmere Forhandlinger skulde finde Sted om Udførelsen af denne Plan. Armfeldts Holdning, der var saa diplomatisk og forsigtig, som bedst tænkes kan, behagede Kong Gustav, der strax tilskrev ham: "Jeg bifalder alt, hvad De har gjort, og er ligeledes af den Mening, at ingen Svensk bør indblandes i denne Sag. Udfaldet er usikkert, og for at man skal kunne vedkjende sig saadanne Planer, maa de lykkes. Dette ved De lige saa godt som jeg, og jeg forestiller mig, at De vil træffe alle nødvendige Forsigtighedsregler for at undgaa ethvert Slags falske Skridt."

I Karlstad, hvor Forhandlingerne fortsattes, skjønt uden Resultat, indfandt Manderfeldt sig omsider. Armfeldt var saa omtrent lige glad ved hans Komme; thi ihvorvel han maatte yde hans Talent og Kjendtskab til Forholdene sin Anerkjendelse, fandt han det dog ikke raadeligt at indvie ham i de misfornøiede Nordmænds Planer. Han greb da til den Udvei at lade Manderfeldt for Kongens Regning udkaste en Plan til Gjennemførelsen af en Forening mellem Norge og Sverige. Dette skede; men Kongen fæstede sig neppe meget ved det af Manderfeldt udkastede Forslag, da han havde gjennemskuet ham og vidste, at han var en ganske utrolig stor Slyngel, som spionerede til begge Sider og bedrog baade Danmark og Sverige.

Gustav III havde i Virkeligheden meget liden Lyst paa at indlade sig med de norske Misfornøiede og deres Selvstændighedsplaner. Han frygtede nemlig for, at han i saa Fald i den vanskelige Stilling, hvori han befandt sig, vilde udsætte sig for et Angreb paa sine Grænselande fra norsk Side, og han følte sig slet ikke tiltalt af den Tanke i Norge at skabe en selvstændig Stat med fri Forfatning. Han havde ikke noget imod, at Gjæringen i Norge voxede; men han saa dog helst, at det ikke kom til Reisning, før han havde set, hvorledes Sagerne udviklede sig.

Til Trods herfor lod de norske Revolutionsmænd sig ikke afskrække fra at forfølge sit Maal, som de haabede at naa ved svensk Hjælp. Medens Kong Gustav i Mai 1790 var nærværende ved Krigen i Finland, indfandt en af de norske Udsendinge sig i Kongens Hovedkvarter med den Melding, at nu var Frugten moden, og at det snart vilde bryde løs. Men Kongen gav kun et undvigende Svar. Han skulde, erklærede han, have begunstiget deres Forehavende, hvis han derved ikke havde udsat sig for en ny Krig; men det frygtede han vilde blive Tilfældet. Den norske Underhandler begav sig da til Armfeldt, som dengang opholdt sig i Savolax, for at faa nøiere Besked; men denne raadede ham til at holde sig i Ro, da der for Øieblikket ingen Hjælp var at erholde fra Sverige*). Men dette Afslag forhindrede ikke, at de norske Uafhængighedsmænd atter om Høsten henvendte sig til Armfeldt med Anmodning om hans Medvirken; men da de denne Gang ogsaa krævede en Haandsrækning i Pengeveien, var Armfeldt, der vel kjendte til den Forfatning, hvori Gustav III's Finantser befandt sig, meget kort for Hovedet og forlangte, at Nordmændene i saa Fald skulde stille Garanti. Hermed var da ogsaa de hemmelige Underhandlinger mellem de misfornøiede Nordmænd og Gustav III tilende.

Den ovenberørte Operationsplan, som Manderfeldt havde forelagt Kongen, gik nærmest ud paa, at man gjennem Manderfeldt skulde søge at berøve Prinsen af Hessen den Indflydelse, han havde hos Kronprinsen, hvorefter de gamle Planer mod Danmark-Norge skulde gjenoptages. Men alt dette skulde gaa i Stykker eller blev rettere sagt alene staaende paa Papiret som et Vidnesbyrd om den svenske Eventyrers og Quasi-Diplomats Rænkespil. Kong Gustav havde gjennemskuet ham, og Manderfeldt skulde i ethvert Fald ikke være Mand for at undergrave Prinsen af Hessens Stilling, der nu skulde blive yderligere befæstet ved hans Datters Giftermaal med Prinsen. Manderfeldt indsaa da, at han maatte slaa ind paa en anden Politik. I December 1790 indfandt han sig pludselig i Stockholm, hvor hans Tilsynekomst vakte en overordentlig Opsigt og bragte ham og hans fordums Bedrifter paany i Folkemunde. Her fremlagde han da med megen Brask og Bram et Forslag til at istandbringe et Forbund mellem Rusland, Sverige og den dansk-norske Stat. Men en Person med Manderfeldts besudlede Navn skulde ikke yde Sagen nogensomhelst Støtte. Gustav III havde havt mere end nok af ham, og Bernstorff, som nu snart fik sikre Beviser i Hænde for, at han havde været Svenskernes Spion i Kjøbenhavn, slog ogsaa rent Haanden af ham. Hans Rolle skulde saaledes synes at være udspillet. Det var den

*) Armfeldt er ondskabsfuld nok til at fortælle om, hvilket nedslaaende Indtryk, Krigen paa nært Hold gjorde paa den norske Emissær. Han lod ham nemlig være med paa en Rekognoscering, han foretog, og efter at have set denne lille Prøve pakkede han strax sin Vadsæk og forlod Armfeldt, idet han atter og atter erklærede, at denne havde været altfor uvorren til at vælge sin Stilling — for klods indpaa Fienden.

jo ogsaa i politisk Henseende. Men en Slimaal som Manderfeldt gav sig ikke saa let. Han slog sig nu til Literaternes Sag og vilde være med paa Arbeidet for at tilveiebringe en nærmere Sammenslutning mellem de tre nordiske Nationer, og selvfølgelig sparede han i denne Henseende ikke paa Reklamer af alle Slags. Men ogsaa her fik man snart afdækket den slyngelagtige Charlatan*).

Det er imidlertid ikke tvivlsomt, at Gustav III trods alt fastholdt Tanken om Udvidelsen af sin Magtstilling paa Danmarks Bekostning. Under de Forhandlinger, som om Høsten 1790 fandt Sted med Rusland om den finske Grænseregulering, antydede det russiske Kabinet, at en Erstatning for de finske Ødemarker muligens stod at vinde paa en anden Kant, og denne Antydning faldt i god Jord. Gustav III foreslog da for den russiske Keiserindes Repræsentant i Stockholm, at han skulde erholde en Del af Norge, hvorimod Rusland som Erstatning skulde afstaa alle Krav paa Oldenburg og Delmenhorst. En nærmere Udredning af det hele Tankeexperiment, der dreiede sig om Norge som et Hovedformaal, har vi i Hertuginden af Sødermanlands Dagbog fra December 1790. "Armfeldt," skriver hun, "talte længe med mig om Europas nuværende Stilling og særlig om Sverige, for hvilket det, som han ytrede, vilde være en Lykke at erhverve Norge. — De har Ret, sagde jeg; men jeg frygter for, at dette ikke er muligt uden ved Forræderi, thi med Vaabenmagt er det en meget usikker Sag og kan lettelig ende med, at vi taber Gøteborg. — Det skulde ikke, svarede han, koste en Draabe Blod. Skal det være muligt at erhverve Norge, saa maa det ske ved en frivillig Afstaaelse fra Danmarks Side. — Jeg troede, da han havde sluttet, at han var gaaet fra Sands og Samling, og smilede. — De ler, sagde han, men hør nu her et Forslag, der ikke vilde være saa ilde. Først og fremst er det nødvendigt, at Polen helt og holdent deles mellem Preussen og Rusland, som, naar de har gjort denne anselige Landvinding, skulde afstaa til Sverige de gamle Provinser, som vi har tabt ved de sidste Krige i Finland. Danmark paa den anden Side skulde holdes skadesløst for Norge, som det skulde aftræde til Sverige, ved Provinserne Bremen og Verden, hvilke Kongen af Preussen burde afstaa, i Forbindelse med nogen anden passende Erstatning. — De deler ikke saa ilde for Sverige, svarede jeg, naar De forøger dets Omraade paa tvende

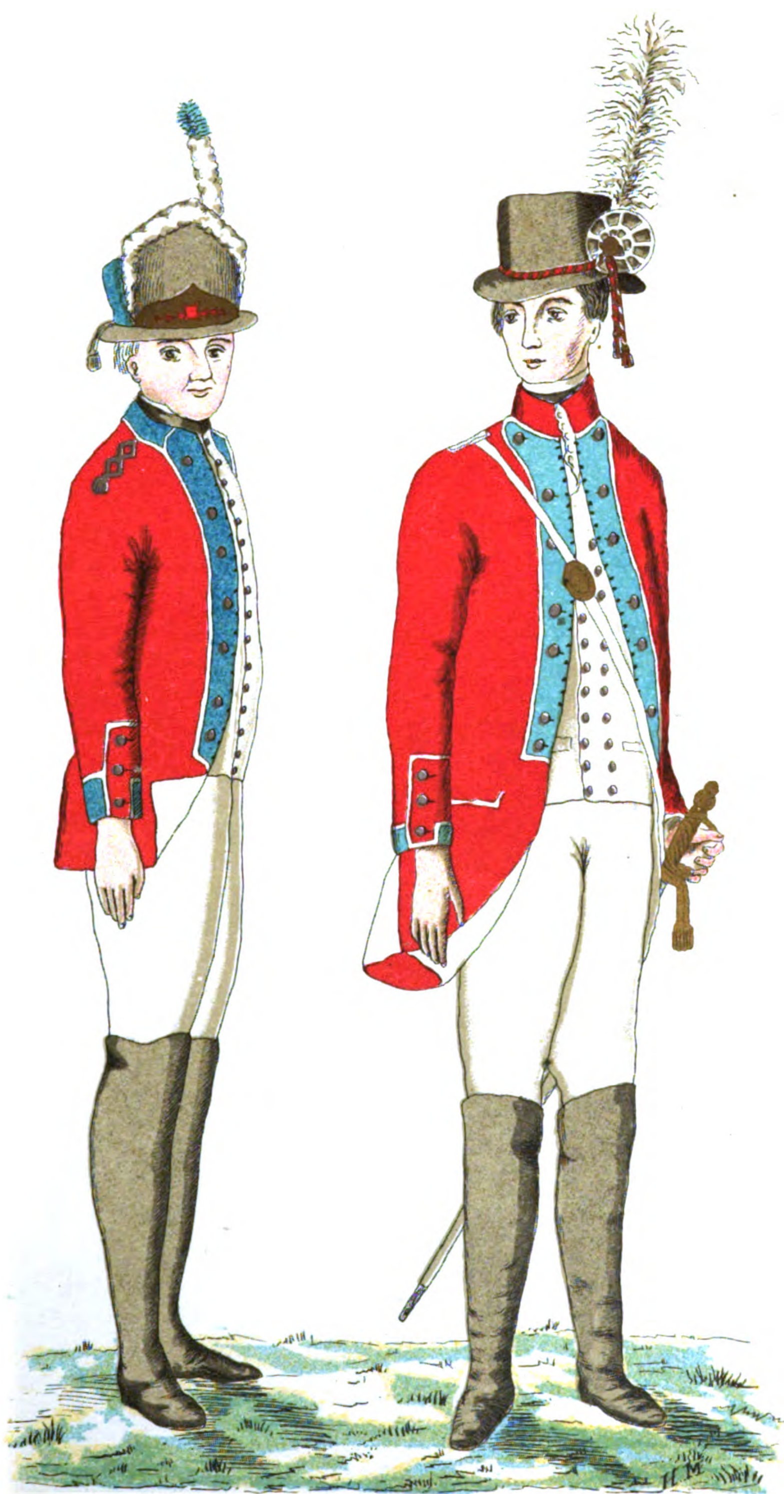
*) Manderfeldt og Frue satte snart overstyr de Syndepenge, som de paa den S. 1352 fg. omtalte Maade tilprocederede sig af Greven af Laurvigens Bo. Siden fik han en Pension af det danske Udenrigsministerium. Hans værdige Frue skal være død i Kjøbenhavn 1801; selv flyttede han tilbage til Sverige, hvor han om Høsten 1809 søgte at optage sin gamle Virksomhed som svensk Spion i Norge. Men de Rygter, han udspredte om, at han af Karl XIII var sendt til dette Land for at arbeide i hans Tjeneste, blev dementerede af Kongen selv, der erklærede, at han ikke vilde have noget at gjøre med en Person som Manderfeldt, der havde været dømt for „uppenbar tjufnad". Manderfeldt døde 1813 i Venersborg.

Hold; men jeg tvivler om, at en saadan Plan nogensinde kan lykkes; thi jeg tror ikke, at der kan vindes en saa fuldstændig Overensstemmelse mellem de forskjellige Magter, der vilde være interesserede i dette Opgjør. — Men Armfeldt syntes meget indtagen i sit Forslag."

I Forbindelse med disse Kong Gustavs Planer — thi at det var hans, kan der neppe være Tvivl om — stod vistnok ogsaa den bekjendte Englænder Sidney Smiths Ophold i Kristiania, som man med Rette antog var en diplomatisk Agent i hans Tjeneste. Man holdt vaagent Øie med hans hele Færd, uden at det dog lykkedes at faa Rede paa noget af hans Foretagender her. Der er heller ikke senere fremkommet noget, som afkræfter hans Paastand om, at han opholdt sig her ene og alene for sin Fornøielses Skyld.

Der gik i Begyndelsen af 1791 i Kristiania paany Rygter om, at en Krig med Sverige stod for Døren. Stiftamtmand Fr. Moltke, der nys før havde afløst Jørgen Erik Scheel i denne Stilling, som var Landets fornemste, fandt sig da beføiet til at sende Speidere over den svenske Grænse, og hvad han saaledes kom under Veir med, indberettede han til Regjeringen i Kjøbenhavn. Ganske vist laa der ikke stor Vægt paa de Oplysninger, han saaledes skaffede til Veie; men han fandt dog, at Regjeringen tog Sagen altfor let, og traf paa egen Haand Anstalter til at sikre Landet mod Overrumpling. Disse Rygter om Fredsbrud foranledigede da ogsaa, at Magazinerne blev forsynede, og at der paa et Par Steder holdtes større Troppesamlinger. Det varede dog ikke længe, før de igjen døde hen, da Gustav III begav sig til Aachen for her at stille sig i Spidsen for den paatænkte store Liga, der skulde knuse den franske Revolution og oprette det bourbonske Vælde i dets tidligere Magt; men da han igjen snart vendte tilbage til Sverige, vaagnede Krigsrygterne paany, idet han begyndte at foretage Rustninger paa den norske Grænse for at møde det Angreb, han ventede fra den Kant. Martinau havde nemlig i sin Tjenesteiver gjort saa meget Væsen baade af de i Kristiania verserende Rygter og af de her trufne Foranstaltninger, at man i Sverige maatte tro noget af hvert, og han fik da ogsaa fra sin Konge Tilhold om, at æske officiel Forklaring over, hvad der laa til Grund for den. Han henvendte sig da til Stiftamtmand Moltke derom, og denne benyttede da Leiligheden til at opsætte en diplomatisk Note, der i Grunden hverken sagde fra eller til. Men hverken Bernstorff eller Johan v. Bülow fandt, at en Person som Martinau fortjente saa megen Ære, som Stiftamtmanden havde vist ham.

Man vil vide, at det havde været Gustav III's Hensigt om Vaaren 1792 at rette et Angreb paa Norge. Om dette virkelig har været saa, kan ikke bestemt siges; men i ethvert Fald skulde alle hans Fremtidsplaner krydses af Anckarströms Kugle, der den 16de Marts rammede ham paa Stockholms Opera og den 29de samme Maaned endte hans Liv. Ikke fuldt en Maaned

Grenadèrunderofficer
af Bergenhusiske Regiment 1789

Infanteriofficers Uniform,
approberet 29 maj 1789

efter Kongens Bortgang fra Skuepladsen døde ogsaa Martinau, og hermed ophørte det svenske Konsulat i Norge for aldrig mere at blive gjenoprettet*).

I de tyve Aar, den svenske Agitation i Norge havde varet, havde der gjennem det norske Samfund stødvis gaaet Bevægelser, der ganske vist vilde have ført til Separatisme, om de havde været ledede med Dygtighed og om Folkets Loyalitet mod det oldenburgske Kongehus havde været mindre sterk. En Tilslutning til Sverige, en Union end sige en Amalgamation med dette Rige, er der, saavidt vi hidtil har kunnet se, hertillands ikke Tale om. Derimod gaar Tendensen, hvor den har antaget en nogenledes fast Form, nærmest i Retning af fuldstændig republikansk Forfatning. Men en saadan var helt igjennem uforenelig med Gustav III's Planer, idet et frit og uafhængigt Norge i flere Henseender maatte betragtes som en Fare saavel for Sverige som for hans dynastiske Politik. Saasnart dette stod klart for ham, vogtede han sig vel for at styrke Nordmændenes Uafhængighedsstræben ud over, hvad der kunde hjælpe hans Erobringsplaner. Men disse gav han ingenlunde Slip paa, og muligens vilde de under ændrede Forhold i Europa eller midt under den franske Revolutions Storme have gaaet igjen, hvis et længere Liv havde været Gustav III forbeholdt.

Om en Forening med Sverige begyndte Nordmænd først at drømme, efterat det 18de Aarhundredes Skandinavisme havde varmet Sindene; men denne nordiske Enhedsstræben finder da ogsaa først efter Gustav III's Død Udtryk af mere haandgribelig Karakter.

Hertil vil vi senere komme tilbage. Den Krig, som var bleven Danmark-Norge paanødt ved Alliancen med Rusland, havde gjort det indlysende for flere af de Tænkere, som fandtes baade i Danmark og i Sverige, at en Politik som den hidtil fulgte var det rene Selvmord for begge Riger. Den økonomiske Misère, som maatte være dennes uadskillelige Ledsager, maatte praktisk bibringe Folk i Almindelighed det samme Syn. Vi skal da i denne Forbindelse først kaste et Blik paa den dansk-norske Stats Bank og Pengevæsens skjæbnesvangre Udvikling.

Hvad det uheldige Felttog i Sverige 1788 i Virkeligheden havde indbragt den dansk-norske Stat, var en Forøgelse af Gjælden med omkring 7 Millioner Rigsdaler. Paa samme Tid blev 2 Millioner Gylden af Statens Gjæld i Holland opsagte. En ved Forordning af 11te Marts 1789 udskreven Formuesskat indbragte kun 1¼ Million Rdr. engang for alle og forslog saaledes ikke paa langt nær til at tilfredsstille de nye og forøgede Krav, som reistes. Regjeringen nødtes da atter til at optage Laan hos Banken, hvorved den ved Aars Sparsommelighed oplagte Kapital strøg med, og den for

*) Blangstrup, Begivenhederne i Norden 1788; E. Holm, Danmarks Politik under den svensk-russiske Krig fra 1788—90; Yngvar Nielsen, Gustav III's norske Politik (Hist. Tidsskr. 2 R. I, 1 fg.); E. Tegnér, G. M. Armfeldt.

Banken og Pengevæsenet i Plakaten af 8de Juli 1785 udkastede Plan var saaledes aldeles mislykket. For nu at bringe Kongerigernes Pengevæsen paa samme Fod som Hertugdømmernes fremlagde Finansministeren i 1790 en ny Plan, og denne ledede til, at den dansk-norske Speciesbank blev oprettet. Denne Bank skulde grundes paa en Kapital af 2400000 Rdr. Species, forbelt paa 6000 Aktier à 400 Spd. Til at modtage Aktietegningen nedsattes ved aabent Brev af 16de Februar 1791 en Kommission, bestaaende af 2 Medlemmer af Finanskollegiet og de kjøbenhavnske Handelshuse, hvorfra Bank-Kommissarierne hidtil gjerne havde været valgte. Det fastsatte Aktiebeløb blev i Løbet af et Par Dage overtegnet, saa en Reduktion maatte finde Sted.

Fra den Dag af den nye Bank aabnedes, skulde den gamle lukkes for alle nye Udlaan og Diskonteringer. Af Kurantsedlerne skulde aarlig 750000 Rdr. inddrages og kasseres; men de skulde dog, saalænge de existerede, vedblive at være Betalingsmiddel efter sin fulde paalydende Værdi. Speciesbanken, hvis Oktroi paa 40 Aar udfærdigedes ligeledes under 16de Februar 1791*), traadte i Virksomhed 1ste Juli s. A.

*) Ifølge sin Oktroi skulde Speciesbanken være en Laanebank, en Girobank og en Depositobank. Speciesmynten skulde være den samme, som ved Forordning af 1788 var anordnet for Hertugdømmerne, og udmyntes med 9¼ Rdr. pr. Mark fint Sølv. De af Banken udstedte Sedler skulde lyde paa 80, 40, 20 og 8 samt om fornødigedes 4 Rdr. Species, men ikke mindre og skulde ikke være tvungent Betalingsmiddel; heller ikke skulde de i de kongelige Kasser modtages som Betaling for andre Afgifter end dem, som var eller blev at erlægge i Species. Banken skulde være forpligtet til paa Anfordring at indløse sine Sedler enten med rede Species-Rigsdalere eller med den gamle Banks Kurantsedler, beregnede til Species efter Vexlingstidens indenlandske Kurs. Forholdet mellem den cirkulerende Seddelmasse og de rede Valuta, som havdes, skulde i det mindste være = 19 : 10; kun under særlige Omstændigheder og efter indhentet kongelig Tilladelse, der kun maatte gjælde for et bestemt og begrænset Tidsrum, kunde Cirkulationen forhøies efter Proportionen 22 : 10. Bankens Laan skulde ikke direkte gives paa faste Eiendomme eller paa dens egne Aktier, men paa haandfaaet Pant af Guld, Sølv og andre Metaller, raa Produkter og Fabrik- eller Manufakturvarer, dog kun paa ⅔ eller ¾ af Værdien og for en Tid af høist ½ Aar. Kornvarer og indenlandske Fabrikata skulde herunder have Fortrinet. Vexler og Vexelobligationer kunde diskonteres for et Tidsrum af 6 Maaneder og derunder, og Renten maatte ikke overstige Landets ifølge gjældende Forordninger gangbare Rentefod. Men de Forskrivninger og Vexelobligationer, som udstedtes til Banken og der diskonteredes, skulde lyde paa Speciespenge; Vexler kunde derimod diskonteres, om de ogsaa lød paa anden Valuta. Med Hensyn til Bankens Bestyrelse bestemtes der, at Oktroien med deri indbefattede Reglement skulde være Bankens Grundlov, og at det skulde overlades Interessentskabet selv at bestemme Konventionen, som ikke maatte stride mod Oktroi, Reglement eller andre Love og Anordninger. Overopsyn over Banken skulde føres af 15 Repræsentanter, som Interessenterne skulde vælge i Generalforsamling. I Generalforsamlinger skulde der besluttes over slige almindelige og vigtige Ting, som ikke kunde afgjøres ved Oktroi, Reglement og Konvention. Hver Aktie gav en Stemme i Generalforsamlingen. Der kunde stemmes ved Fuldmægtig, som dog ogsaa maatte være Interessent. Repræsentanterne skulde

"Speciesbankens Organisation", heder det i en grei og velskreven Fremstilling af det dansk-norske Bank- og Pengevæsen paa denne Tid*), "var fortrinlig med Undtagelse af den Bestemmelse, at Kurantsedler efter Kurs sattes ved Siden af Sølv, baade ved Indskud til Banken og ved Udvexling. Den erhvervede imidlertid under de efter dens Oprettelse stedfindende gunstige Handelskonjunkturer et betydeligt Sølvfond, der i 1799 udgjorde ca. 2 Mill. Species, medens dens i Omløb værende Sedler androg omtrent til 5 Millioner. Indtil da havde den ikke behøvet at benytte sig af Tilladelse til at vexle sine Sedler med Kurantsedler, men i Efteraaret 1799 var Finanserne under den daværende Handelskrisis i stor Forlegenhed for Mynt, og Speciesbankens Bestyrelse laante den da over Halvdelen af sin Sølvbeholdning, nemlig 1150000 Species, mod derfor at modtage Kurantsedler. Følgen heraf var, at Speciesbanken ikke mere saa sig istand til at vexle sine Sedler med Sølv, men kun med Kurantsedler efter den til 131 faldne Kurs, medens pari efter Forordningen af 3die December 1794 var 125 pCt. Da dette blev bekjendt i Hertugdømmerne, vægrede man sig der for at modtage Speciesbankens Sedler, der tidligere havde gaaet lige med Altonabankens. Efterat Aktionærerne, som hidtil havde havt et aarligt Udbytte af ca. 6 pCt., havde gjort et Tilskud af 100 Species pr. Aktie eller af 600000 Species og efterat et Par Millioner Species af dens Sedler var inddragne, saa Banken sig vel efter ikke lang Tids Forløb istand til igjen at optage Sølvvexling, men dens Virksomhed var med Katastrofen ved Slutningen af Aaret 1799 dog saa godt som afsluttet, da den med sin ringe Sølvbeholdning manglede de fornødne Midler til at gjøre Forretninger. Ved dens Ophævelse i 1813 skyldte Finanserne den endnu 2 Mill. Species."

Til at foretage den ved Speciesbankens Oprettelse planlagte Likvidation af Kurantbanken og efterhaanden inddrage dens Sedler strakte Midlerne ikke. Tvertom vedblev Finansministeren Grev Schimmelmann at laane baade af

enten i eller udenfor sin Kreds, dog blandt Interessenterne vælge 5 Direktører, der skulde fungere i 2 Aar, men derefter skulde aarlig en afgaa, først efter Lodtrækning derpaa efter Ælde i Direktionen. Af Direktørerne skulde tre være af Kjøbmandsstanden. Af de 15 Repræsentanter skulde tre afgaa aarlig, første Gang (1792) efter Lodkastning, dernæst efter Ælde som Repræsentanter. Saavel Direktører som Repræsentanter, der skulde være bosatte i eller ved Kjøbenhavn, kunde gjenvælges. For Bankens Repræsentanter maatte der aarlig gjøres Rede for, hvor mange Kurantsedler der var kasserede. Repræsentanterne skulde derhos, saa ofte Kongen fandt det for godt og i det mindste hvert Fjerdingaar for Mænd, som han dertil havde beskikket, godtgjøre, hvad Forhold der var mellem Bankens Forraad af rede Valuta og dens i Omløb værende Sedler. Oktroiens sidste Paragrafer om Bankens Benaadninger Friheder og Fordele er næsten ordgrant gjengivne i "Oktroi for Norges Bank af 14de Juni 1816, saafremt Bankens Fond ved frivillig Subskription tilveiebringes." I alt væsentligt er Speciesbankens Oktroi fulgt i denne.

*) S. C. Andersen, Om Bank- og Pengevæsenet S. 44.

Kurantbanken og Speciesbanken, hvis Seddelmasse derfor forøgedes, for at faa Statskassens Underbalance dækket. Til direkte Laan og Skattepaalæg vovede han nemlig ikke at ty. Det gik, saa længe de glimrende Handelskonjunkturer holdt den ufunderede Masse af Kurantsedler oppe i over pari; men hans Haab om at faa dækket de saaledes optagne rentefri Laan, naar de forskjellige til Landvæsenets Fremme trufne Foranstaltninger bar Frugt, opfyldtes ikke. I Stedet for at de i Omløb værende Kurantsedler ved Krisen i 1799 skulde være formindskede med 6 Millioner Rdr., udgjorde Seddelmassen $16^1/_2$ Mill. Rdr., — et større Beløb end Banken havde havt ude i 1791, dengang Realisationen skulde have taget sin Begyndelse.

Ogsaa efterat den dansk-norske Regjering ved Preussens og Englands Mellemkomst havde set sig nødsaget til at nedlægge Vaabnene, blev den paa forskjellig Vis draget op i de Forviklinger, som Tyrkekrigen affødte, og navnlig maatte den optræde mæglende mellem disse Magter og Rusland, som skulde formaaes til at give fra sig de Erobringer, som var gjorte. Keiserinden erklærede imidlertid lige frem, at hun vilde beholde, hvad hun havde taget. For Regjeringen i Kjøbenhavn slog hun imidlertid paa, at hun vilde nøies med Oczakow og Landstrækningerne henimod Dnjestr. Bernstorff fremstillede da i en Note af 8de Marts 1791 Keiserindens Ønsker for Hofferne i Berlin og London; men han udtalte dog paa samme Tid, at der maatte kunne træffes en Ordning med hende om Sløifningen af Oczakows Fæstningsverker o. desl. Men for dette sit Forslag, som den preussiske Regjering var indiskret nok til at offentliggjøre, skulde Bernstorff kun høste liden Tak. Han indsaa nemlig, at hvis det kom til Krig mellem Rusland paa den ene og England og Preussen paa den anden Side, vilde Danmark-Norge ved den ulyksalige Traktat af 1773 blive dragen op i den, og dette var det, han vilde forebygge. Men nu saa det tvertimod ud til noget af hvert. Det engelske Ministerium begyndte at foretage Rustninger, og gjennem sin Gesandt i Kjøbenhavn, Francis Drake, krævede det ikke blot, at den dansk-norske Stat skulde forholde sig absolut neutral, men ogsaa aabne sine Havne for de engelske Krigsfartøier. Hvad Keiserinden angaar, blev hun forbitret paa den dansk-norske Regjering, fordi den havde understaaet sig at fremsætte Forslag, som hun fandt krænkende for sin Værdighed, og da hun af ders hele Holdning kunde forstaa, at den helst vilde unddrage sig sine traktatmæssige Forpligtelser, om det kom til Krig med England, overhøbede hun den rent med Forestillinger og Bebreidelser for, hvor ilde den lønnede hende for al den Godhed og alle de Opofrelser, hun skulde have vist. Hun krævede derfor, at den dansk-norske Stat skulde ruste sig af yderste Evne til en Krig med England, og for at det ikke skulde være Pengemangel, Regjeringen skulde skyde sig ind under, tilbød hun sig at skaffe Midlerne.

Men det engelske Ministerium havde gjort Regningen op, uden at Whigoppositionen var taget med, og denne tvang, da det kom til Stykket, Ministeriet til at slaa ind paa en fredeligere Politik. Preussen fulgte Exemplet, og snart kunde der paa Grundlag af de samme Vilkaar, som Bernstorff havde foreslaaet, aabnes Underhandlinger, der førte til Fredsslutningerne i Szistowa (1791) og Jassy (1792).

De Manøvrer, som den dansk-norske Regjering havde foretaget for at undgaa at komme paa Kant med England, havde dog bevirket, at Forholdet mellem den og Keiserinden var bleven meget kjøligt. Denne Kulde tiltog, da den vægrede sig ved at blande sig ind i de franske Forhold, som dengang stod paa Dagsordenen*).

Kronprins Fredriks og A. P. Bernstorffs Samstyre. Forholdene i den dansk-norske Stat i den første Tid efter Udbrudet af den franske Revolution. A. P. Bernstorffs Død.

Den aggressive Udenrigspolitik, som Katharina II og de øvrige Repræsentanter for "den oplyste Enevælde" havde fulgt under Forviklingerne i Østen og den i Forbindelse med disse fremkaldte Deling af Polen, danner Afslutningen paa en Epoche i Verdenshistoriens Liv. Bladet vender sig nu, og i den følgende Menneskealder kommer de europæiske Monarkers Politik til at antage en helt ny Karakter. Den maatte vende sig mod Oplysningstidens filosofiske Ideer, med hvilke Fyrsterne saa længe havde leflet og i sine Reformer havde stræbt at gjennemføre. I de øvre Lag var Reaktionen allerede paa enkelte Hold indtraadt, medens de nye Grundsætninger endnu gjennemsyrede de bredere Lag og her fremkaldte en Gjæring, som nødvendigvis maatte skaffe sig Luft. Dette skede da ogsaa i den store franske Revolution, der med sin explosive Karakter maatte ryste hele Europas Samfundsorden i dens Grundvold.

Det siger sig selv, at ogsaa i den dansk-norske Stat maatte den store franske Revolution gjøre den samme overordentlige Opsigt, som den vakte i det øvrige Europa. "Tidsaanden stod," som E. Holm udtaler, "i et kun altfor skjærende Misforhold til Tingenes Tilstand, til det forældede i Samfundsformer, Statsinstitutioner og Lovgivning, til en Mangfoldighed af tildels oprørende Misbrug, der var gaaede i Arv fra Fortiden. Den oplyste

*) E. Holm, Danmark-Norges udenrigske Historie I, 1—35.

Enevælde havde vistnok søgt at komme Tidsaanden imøde; men den havde' som Helhed taget, mere ført til at vise Berettigelsen ;i at kræve Fremskridt, end den havde været heldig med at gjennemføre saadanne, den havde for en stor Del taget feilagtig fat paa Sagen og derfor kun lidet naaet sit Maal. Nu bredte det Budskab sig vidt omkring i Europa, at i Frankrige, i det Land, hvorfra man havde været vant til at modtage saa mange Impulser, og hvis Literatur i de sidste Aartier havde været Bæreren for Datidens Fremskridtsideer, det Land endelig, hvor Samfundstilstandene samtidig havde været mest raadne, der var en stor Bevægelse brudt løs, baaren af en mægtig Begeistring for Folkets, ja, man kan sige, for Menneskehedens Frigjørelse. Det var da ei heller alene Ungdommen, som blev grebet deraf, nei, mangfoldige af de mest opvakte, begavede Naturer, især vistnok ved Universiteterne og iblandt de universitetsdannede var det samme Tilfældet med."

Samtlige Begivenheder under den franske Revolution fulgtes i Danmark og Norge med spændt Opmerksomhed, og i forskjellige af de Optrin, hvori vi nuomstunder ene og alene ser modbydelige Umenneskeligheder, lagde Tiden en rig Symbolik ind, og man var paa Veie til at opfatte Revolutionens Uhyrer som overjordiske ideale Helteskikkelser, som kun besjæledes af, hvad der var stort og ædelt. I Klubberne, som de forenede Rigers Byer havde at opvise i temmelig stort Antal, drøftedes Begivenhederne under Revolutionen med den samme Interesse og Varme, som om selve Fædrelandets Ve og Vel afhang deraf, og i Tidsskrifterne taltes der i begeistrede Ordelag om "Menneskerettighedernes glimrende Triumftog over usurperet Storvælde". Men fra Udgangen af 1792 af begyndte der dog at indtræde en Reaktion efter denne Begeistringsrus. Justitsmordet paa Ludvig XVI, Bjergpartiets Ugjerninger og Terrorismen i det hele virkede i høi Grad afkjølende paa de fleste. Inden Literaternes Leir var der nogle, som klappede af Fryd over alt, hvad de blodtørstige maniakalske Revolutionsmænd tog sig for. Den dansk-norske Presse og Tidsskriftliteratur, der hidtil havde været "kristiansk" og "kristiansk" alene, antog nu efterhaanden det samme nuancerede Præg, som man ellers kun finder i Samfund med udviklede konstitutionelle Forhold og Partischatteringer. Paa den Tid, da Europas Fyrster i Skræk over den franske Revolutions Udvikling raadslog om de Skridt, som skulde foretages for at faa den dæmpet, havde Regjeringen i den mest enevældige i alle Europas Stater givet Pressen fri. Bernstorff vidste nemlig, at det overhovedet var i høieste Grad uklogt ved utidig Strenghed at skabe Martyrer for en Sag, som ellers maaske vilde dø hen af sig selv, og hvad den reiste Frihedsbevægelse særlig angik, frygtede han ikke for de Følger, den kunde have paa Forholdene i de forenede Riger, hvor der nu ikke længere herskede noget saadant Tryk, som skulde være skikket til at fremkalde Omvæltning af det bestaaende. Selv om der maatte skraales en Smule op, vilde Den-

ningerne her blive at ligne med en Bevægelse i et Glas Vand i Sammenligning med det Herrens Veir, som maatte gaa over en Stat som Frankrige.

Paa den arveundersaatlige Troskabspligt og Loyalitetsfølelse øvede Begeistringen for de franske revolutionære Ideer i det store hele taget ingen merkbar Indflydelse. Ved Revolutionens Udbrud blev der i Tidsskriftet Minerva, som man ikke har nogensomhelst Grund til at beskylde for Spytslikkeri, udtalt, at ingen Throne i Europa stod halvt saa sikkert som Kristian VII's, og at dette skyldtes den Yndest, som hans Søn Thronfølgeren nød hos Folket.

Men denne Folkegunst var af høist varierende Styrke i de forskjellige Samfundslag. Den Dyrtid, som om Vinteren 1789—90 herskede i Danmark og Norge, vakte ikke liden Misnøie mod Regjeringen, som beskyldtes for ikke at have gjort sit yderste for at afværge den, og Uvillien vendte sig ogsaa mod Kronprinsen, som man mente ikke holdt tilstrækkelig vaagent Øie med Ministrene. Men sterkest blev dog denne, da Rygtet fik det som mest travelt med, at det nu omsider vilde lykkes Prins Karl af Hessen at faa en Forlovelse istand mellem Kronprinsen og hans Datter, Marie Sofie Fredrikke. En saadan Forbindelse var mange imod; man var paa den ene Side ræd for, at Prinsen af Hessen herigjennem vilde faa en overveiende Indflydelse paa Kronprinsen, og paa den anden fandt man det i høieste Grad upassende, at denne ægtede en Prinsesse, som vistnok var hans Kusine, men dog for hans Undersaat at regne. Paskvilskriblere, som opkastede sig til Tolke for Folkemeningen om Prinsen af Hessen, — "Nationens Bøddel", som han for Leiligheden benævntes —, lod det suse med Grisesskrifter og truede bl. a. med, at den, som raadede Prinsen til et saa forhadt Parti, skulde komme til at dingle paa en Lygtepæl.

Men, som allerede oftere ovenfor omtalt, baade Forlovelsen og Brylupet kom til at gaa for sig, uden at nogen Mislyd hørtes, og da det unge nyformælede Par holdt sit Indtog i Kjøbenhavn, var det udelukkende Jubel og Ytringer af undersaatlig Loyalitet, som fra alle Hold tonede det imøde. "Den 14de September Kl. 3 Eftermiddag," heder det i Ludvig Müllers Danmark-Norges Historie under Enevælden, "tog Kronprinsen og hans Følge fra Fredriksberg Slot til Nørrefælled, hvor de mødtes af den kongelige Livgarde. Derfra skulde Indtoget ske til selve Hovedstaden, der i denne Anledning alt fra Morgenstunden var iført Festdragt. Al Færdsel af Arbeidsvogne var forbudt, og kun nogle faa Timer om Formiddagen maatte Slagterboder og andre lignende Udsalgssteder være aabne. Brudeparret sad i et med hvide Heste forspændt Kjøretøi. Paa Broen ved Peblingsøen havde Hovedstadens Kæmner for egen Regning opstillet to mægtige Æresstøtter; fire hvidklædte Veiarbeidere stod paa hver Side af disse med Blomsterkranse slyngede om Livet og Hovedet. I høire Haand holdt de en Fane og i venstre en forgyldt Spade over Skulderen. Paa "Skidentorvet" havde Bryggerlauget opreist en Æreport, en 24 Alen høi Hvælving, smykket med

Malerier og Billedstøtter. De kongelige modtoges her af Bryggerlaugets Døtre, 24 hvidklædte Piger med grønne Kranse, forestillende Genier. Paa Nørregade havde Universitetet udenfor sine Bygninger ladet opreise et prægtigt Minerva-Tempel, paa hvilket man saa Billeder af Kronprinsen som en romersk Helt, der opløftede en for ham knælende Soldat og Bonde, og af Kronprinsessen, ledsaget af Dydens Gud. Templet, hvis Vægge forestillede grønagtigt Marmor, var rigt prydet med Ornamenter, malede graat i graat paa gylden Grund.

Paa to Marmortavler læstes følgende med Broncebogstaver udførte Indskrifter paa Latin:

Da Fredrik, Kongens Søn,
den kjærlige, retfærdige, standhaftige, virksomme Folkets Ven
Menneskerettighedernes Haandhæver,
Frihedens Skytsengel under Enevælden, efter Nervas og Trajans Exempel,
Videnskabernes Fremmer, uden hvilken ingen Frihed,
en ædlere Undervisnings Talsmand ved Skoler og Akademier,
førte sin Brud
mellem Glædesskarer
forbi Musernes Bolig
til Kongeborgen,
tilraabte ham
deres bedste, deres mægtigste Beskytter,
Hovedstadens Muser:
O Hymen, Ægteskabets Gud!
og atter: O Ægteskabets Gud! O Hymen

Da
Marie Sophie Frederikke
den kjærlige, fromme, dydige, uskyldige:
elskværdig ved denne ædle og utvungne Mine,
som er den veldannede Sjæls Tolk,
det hessiske Huses Prydelse og Glans,
Fredrik den eiegodes
og den savnede Louises
Datterdatter
anden Gang forenede
den glorrige Kasselske Stamme
med det kongelige Hus
Og
ved et høitideligt Indtog i Hovedstaden
drog ind i sine Forfædres Boliger,
spaaede sig
af Venus den seiersalige
Hovedstadens Muser
Støtte og Tilvæxt for Rigerne!

Rundt om paa Byens Huse saaes lignende mindre Indskrifter og Prydelser. Exempelvis nævnes en, saalydende:

"Som Ariadnes Krans blandt Stjerners Hær i Norden
Marie glimre skal blandt Dronninger paa Jorden,"

og en anden under et brændende Alter:

"Saaledes brænder alle Hjerter for Fredrik og Marie."

Det var sent paa Aftenen, før Brudetoget naaede det kongelige Slot. Men Festlighederne var endda ikke dermed til Ende. Først anden Dagen derefter naaede Begeistringen Høidepunktet, da "den mageløse historiske Idyl", Thomas Thaarups "Høstgildet", om Aftenen den 16de September blev opført paa det kongelige Theater. Det var Glæden over de foretagne Fremskridt, Theatret her vilde være med at udtrykke, samtidig med at det ydede sit Bidrag til Bryllupshøitidens Fest. Kronprinsparret var selv tilstede. Theatret havde endnu ikke oplevet en saa stormende Jubel, som det denne Aften blev Vidne til. Da "Høstgildets" jevne Handling skred over Skuepladsen, lød der et enstemmigt Glædesudbrud, som næsten slet ikke syntes at skulle faa Ende. Og da de kongelige efter Skuespillets Slutning traadte ud fra Theatret for at kjøre hjem, spændte Kjøbenhavnerne Hestene fra Vognene og trak dem op og ned ad alle Byens Gader til Kl. 2 om Natten."

Jubelen over Kronprinsens Formæling gjenlyder ogsaa fra Nørge. I det nys omtalte Festspil "Høstgildet" lader Forfatteren i Slutningssangen den gamle norske Bonde Thord Halvorsen istemme følgende Vers:

Nu saa jeg Kristian og hans Søn
og Fredriks skjønne unge Kvinde.
Jeg Gubbe bad en stille Bøn
og Himlen saa min Taare rinde.

Jeg bad: O Gud velsigne Jer
og giv Jers Børn og Held og Hæder,
og hvad jeg bad, jeg beder her,
det Danmark, Norge, Holsten beder.

Det var imidlertid ikke blot paa Skuepladsen, en saadan Hyldest lagdes i Munden paa Norges Befolkning. Selve Formælingsdagen havde nemlig her været feiret i alle Byer søndenfjelds og vistnok ogsaa nordenfjelds; men ingen af disse kunde dog maale sig med Kristiania, hvor den festligholdtes med Saluter, offentlige Taler, Processioner, en glimrende Middag i en dertil opført Salon paa Torvet, Illumination, Bespisning af Fattige m. v.

Blandt de Literater, som ved denne Indtogshøitidelighed gjorde sig til Tolk for Folkets Jubel, udfoldede ingen en saadan Virksomhed til Festens Forherligelse som Peter Andreas Heiberg, der ikke blot var den mest begavede af Tidens Skribenter, men ogsaa tør opfattes som en af det daværende danskⁿorske Samfunds mest fremtrædende Typer*). Han forfattede en "Folkesang

*) Peter Andreas Heiberg, der tilhørte den bekjendte norske Familie, hvis Stamtræ Traditionen fører op til den mythiske „Jostedalsrjupe" og Mandedødens Tid, var født i Vordingborg 16de November 1758, mistede, 2 Aar gammel, sin Fader, der var Rektor

for hele Kjøbenhavn", som trykteș og uddelteș i 14000 Exemplarer, "et Par Kantater, nogle Sange, der blev offentligen afsungen ved Indtoget, og nogle Indskrifter paa Transparenter ved Illuminationen, og alle disse Smaating", udtaler han selv, "syntes at finde almindeligt Bifald." Hoffet vilde paaskjønne denne loyale Virksomhed fra Heibergs Side ved en Forcering. Men da han for en af Kammerjunkerne, som var udsendt for at udforske hans Ønsker, slog paa, at en Stegevender vilde være ham særdeles tjenlig og velkommen i hans Husholdning, faldt det hele bort. Det skulde heller ikke vare længe, før Heiberg kom rent paa det sorte Bret hos Magthaverne. Heiberg var Medlem af et Selskab, der havde maanedlige Sammenkomster om Sommeren paa Skydebanen, og til den sidste af disse, der indtraf umiddelbart efter Indtogshøitidelighederne, blev Heiberg anmodet om at skrive en Vise. Han gjorde saa, og Visen, der til Sujet tog Dagens Begivenheder, kom til at lyde saaledes:

„Hver Mand i Byen om Indtoget taler,
Om Transparenter og Danserens*) Gang,
Dekorationer og Porte man maler,
synger, hvad elleve Muser**) besang.
Alle beglode,
faa kun forstode
Digterens Fingal og Frode***).

Ordener hænger man paa Idioter,
Stjerner og Baand man kun Adelen gi'er,
men om de Mallinger, Suhmer og Rother
man ei et Ord i Aviserne ser.
Og har man Hjerne
kan man jo gjerne
undvære Orden og Stjerne.

---

ved den derværende Latinskole, og blev efter forskjellige Omtumlinger 1774 Student. 1777 meldte han sig til den nyoprettede store filologiske Examen, som han klarede med Dygtighed. Men nu kom han i uheldigt Selskab og hengav sig til Spil; den Vanskelighed, hvori han herigjennem blev bragt, foranledigede, at han begav sig til Sverige, hvor han lod sig hverve til Soldat. Herfra blev han udkjøbt af en Farbroder, der var Klokker i Bergen, og denne tog sig ogsaa paa anden Vis af ham. Han kom nu til Bergen, hvor han først var Huslærer hos Presten Krog, senere Kontorist hos Etatsraad Dankert Krohn. Denne likte ham i Begyndelsen meget godt, og Folk spaaede, at han vilde blive dennes Svigersøn. Men Bladet vendte sig dog snart. Krohn gjorde sig skyldig i et Bedrageri, i hvilket Heiberg meget mod sin Villie maatte deltage, og for at lette sin Samvittighed meddelte denne en Broder i Kjøbenhavn det hele. Krohn opsnappede Brevet og blev i den Grad forbitret over sin Kontorists Opførsel, at han strax jagede ham ud af sit Hus. Heiberg vendte derefter tilbage til Kjøbenhavn, hvor han i den følgende Tid levede som Translatør og Forfatter.

*) "Danseren" kaldtes den Hest, som redes af Staldmester Kammerherre Hauch ved Indtoget, og som til Udtryk for Folkets Glæde var afrettet til at danse.

**) Ved et i Anledningen opreist Tempel blev det høie Par modtaget med en Sang af 9 Sangerinder klædt som de 9 Muser; men ved Indgangen til Templet stod tillige Thalia og Melpomene, af hvilke der saaledes fandtes Dubletter.

***) Prams heroiske Skuespil, "Fingal og Frode", blev opført, da Kronprinsen første Gang besøgte Theatret

Rigdommen voxer i Adelens Bleer,
og, som en Skomager nylig har sagt,
ene de van'er og von'er og de'er*)
holder Fortuna og Plutus i Agt.
Har vi ei meget,
er det vort eget,
som ei fra Staten er sveget.

Her man despotiske Satser ei lærer,
Lighed blandt Mennesker driver vi paa,
og ei, som Indernes Proprietærer**),
ønske os Slaver og Bønder at slaa.
Selv vi os føde;
Agerens Grøde
vi ei som Dosmere øde.

Stormanden svirer og glemmer den Arme,
kan ham med kold Ligegyldighed se;
vi ere Smaafolk og føle med Varme,
midt under Sviren, Elendigheds Ve.
Hungriges Mave
fordrer en Gave.
Giver, og Tak skal I have!

Selskabets Skaal!"

Denne Vise blev uden Forfatterens Vidende trykt af "Morgenpostens" Udgiver, og en anden Bogtrykker skaffede sig ogsaa en extra Skilling ved at trykke den for Kurvkonesalg. Inden Heiberg vidste Ordet af, var hans for et sluttet Lag bestemte Vise Almenhedens Eiendom. Forskjellige Kollegieherrer blev ilde ved over dette; thi de fandt, "at ved ermeldte Sang saavel Regjeringen dadledes, som tillige der paa en fornærmelig Maade taltes dels om Adelsstanden i Almindelighed, dels i Særdeleshed om Mænd, som Hs. Majestæt Kongen havde bevist Naade." Heiberg blev da ogsaa indkaldt for Politimesteren, til hvis Godtbefindende Datidens Presseforseelser var hjemfaldne, og som i denne Sag havde faaet sin særlige Instrux. Da Heiberg forlangte at vide, i hvilke Udtryk af Visen han skulde have dadlet Regjeringens Handlinger eller brugt uanstændige Ord imod privat eller enkelt Mand, pegte Politimesteren paa Linierne:

---

*) En loyal Skomager, der ikke havde Raad til at illuminere med Lys, havde i Stedet i sit Kjeldervindu udstillet følgende Vers mellem to Tranlamper:

"Jeg eier ei Skilling og neppe et Brød,
Min Kjole er lappet, Krediten er død,
Fortuna, den Frue, er gjerne saa — saa
Hoffærdig hun nærmer sig sjelden os smaa:
Kun Van'er og Von'er og La'er og De'er
Den naadige Frue sin Yndest beteer.
Jeg hende vel bad om et Lys eller to
Men knibsk slog hun Rynker paa Næsen og lo."

**) Se ovenfor S. 1534.

"Ordener hænger man paa Idioter
Stjerner og Baand man kun Adelen gi'er."

Heiberg mente at kunne vedstaa disse sine Ord. Thi at Adelen fik "Stjerner og Baand", var noget, hver Mand vidste, og som var sagt af andre, som gik fri for Klander; han havde ikke sagt, at alle de, som fik Ordener, var Idioter; i saa Fald vilde han have sagt: "Ordener hænges kun paa Idioter". Hvad Betydningen af Ordet Idiot angik, havde han ikke lagt andet og mere deri, end hvad der altid lagdes i dette Ord; han forstod derved enfoldige og ulærde Folk, om hvis Kundskaber der kan næres Tvivl (og at ytre Tvivl om sligt troede han maatte være hver Mand tilladt), men desuagtet kunde jo disse være baade brave, dygtige og retskafne Mænd. Han mente desuden, at der i de forenede Riger tilsammen ikke fandtes et Snes Mennesker, som ikke vilde erklære, at de var Idioter i Sammenligning med Suhm, Malling og Rothe; for sit eget Vedkommende skulde han i denne Forbindelse ikke have det ringeste imod at henregnes om det var blandt de allerstørste Idioter. Men Politimesteren indlod sig ikke paa lærde filologiske Fortolkninger og dømte Heiberg til en Bøde af 150 Rdr., medens "Morgenpostens" Udgiver og Eftertrykspekulanten slap med Bøder paa henholdsvis 50 og 20 Rdr.

Folk fandt, at Politimesteren havde vist en vel vilkaarlig Adfærd mod Heiberg, og nogle Venner i det Selskab, hvor Visen var affungen, skjød sammen 150 Rdr., som oversendtes Heiberg. Men denne lod Pengene gaa tilbage. "Uagtet 150 Rdr.", siger han i sin Følgeskrivelse, "er for en Mand i min Forfatning en meget anselig Kapital, kan jeg dog ikke overtale mig til at modtage samme ved denne Leilighed, og mine Grunde er følgende: Er jeg dømt retfærdig, hvorom jeg ikke kan eller bør tvivle, da kan mine Venner ikke være bekjendt, at de har villet understøtte en Forbryder imod Lovene; men om min Dom var endog uretfærdig, saa er der saa meget behageligt ved den Bevidsthed at være bleven et Offer for Sandheden og den gode Sag, at jeg paa ingen Maade vil dele denne Lykke med noget Menneske i Verden."

Hvad Heiberg med hele sit Talent ikke havde formaaet, det udrettede nu Politimesterens Domfældelse: Han blev ved sin Leilighedsvise, hvorover alle gottede sig*), med et Landets mest populære Forfatter, der endog stillede Baggesen i Skygge. Allerede før havde han maattet punge ud med en Bøde for en Ytring i "Rigsdalerseddelens Hændelser" om Misligheder, som antoges at gaa i Svang paa Holmen, som han forgjæves havde søgt at knibe fri ved at skylde paa en Trykfeil; men "Ordensvisen" var dog noget for sig selv, og Politiet var ikke den af Parterne, som spandt Silke af

*) Konradine Dunker fortæller saaledes i sine Erindringer paa en meget anskuelig Maade om, hvilken Lykke Visen gjorde i hendes Barndomshjem, Toldinspektør Hansteens Hus i Kristiania.

Sammenstødet. Kristian Colbjørnsen fandt, fortælles der i Rahbeks Erindringer, Grundene for Politimesterens Dom saa lidet fyldestgjørende, at han undersøgte Sagen noget nøiere. Politimesteren rykkede da ud med en Epistel fra en høitstaaende Mand (Kancellipræsident Kristian Brandt, Broder til den ulykkelige Enevold Brandt) og spurgte, om han kjendte det Navn? Hertil svarede Colbjørnsen: "Naar det staar fuldt udskrevet paa venstre Side af et Halvark foran en Del andre Navne, hvoriblandt mit er, kjender jeg det nok; men naar det staar med de første Bogstaver saaledes nederst paa høire Haand af en lille løs Lap, kjender jeg det — i det mindste i Embedssager — ikke."

Samme Aar, som "Indtogsvisen" udkom, havde den senere for sine fanatisk-ensidige historiske Skrifter berygtede N. D. Riegels, der havde spillet en vis Rolle ved Paladsrevolutionen i 1784, udgivet sit politiske Leiligheds-skrift "Julemerker for Byen og Landet", der havde indbragt Bogtrykkeren en Bøde. Folk havde under Kronprinsens og Bernstorffs milde Reformstyre inddysset sig i den salige Tro, at det Guldbergske Reskript af 20de Oktober 1773 ikke vilde blive anvendt, da Politistokken paa denne brutale Maade igjen gjorde sin Autoritet gjældende, og nu troede man, at den Trykkefrihed, som fandtes i Landet, igjen skulde indskrænkes. Der blev en Tid baade talt og skrevet meget herom; men den forventede Indskrænkning udeblev dog, idet der under 3die December 1790 blev udfærdiget et Reskript, der traadte i Stedet for de hidtil gjældende Bestemmelser af 7de Oktober 1771 og 20de Oktober 1773. I dette heder det: "Kongen har tilladt Trykkefrihed i sine Riger i det velgjørende Øiemerke, at Kundskab desto mere kunde udbredes, og har afskaffet Censuren, paa det at enhver god og oplyst Mand ikke derved skulde hindres fra med Frimodighed og Redelighed offentligen at fremsætte sin Mening om, hvad han efter sin bedste Indsigt troede at kunne bidrage til at fremme det almindelige Bedste, der er en saa vigtig Gjenstand for ham som Konge og Landsfader; men han ser med Mishag, at nogle ildesindede Personer misbruge denne Frihed til at haane de offentlige Foranstaltninger og angribe agtbare Medborgeres Ære, uden at de tør være deres Navne bekjendte, naar enten de Fornærmede eller Embeds-mændene, der er satte til at overholde Orden og Sædelighed, kræver dem til Regnskab for saadanne strafværdige Handlinger. Retfærdighed opfordrer da Kongen til at sætte Grændser for denne Frækhed og at betrygge enhver, af hans Undersaatters gode Navn og Rygte under Lovens Beskjærmelse." Kongen vil derfor have "igjentaget og skjærpet Reskr. af 7de Oktober 1771, som forbyder at misbruge denne Frihed til de borgerlige Loves Overtrædelse", "og da saadanne Misbrug for en stor Del skal have sin Grund i en urigtig Fortolkning af Reskr. af 20de Oktober 1773, som befaler, at naar der i Ugeskrifter eller andre offentlige Blade findes indført noget fornærmeligt eller uanstændigt, skal Politimester derfor dømme deslige Skrifters Udgiver

i Bøder fra 50 til 200 Rdr. uden Appel, hvoraf nogle have draget den Slutning, at saadanne Forbrydelser uden Hensyn til deres Grad altid kunde forsones med den foranførte Pengestraf, saa erklærer Kongen herved, at saadan Udtydning ikke skal have Sted, men at alle Sager, som reise sig af Trykkefrihedens Misbrug, herefter bør forfølges ved de almindelige Retter, og de Skyldige i Overensstemmelse med Reskript af 7de Oktober 1771 dømmes efter Lovens Forskrift."

Det saa saaledes efter Reskriptets Ordlyd ud, som om dette var en Skjærpelse af de ældre Straffebestemmelser for Presseforseelser; men det var kun tilsyneladende. Hovedpunktet var, at Politimesterens vilkaarlige Straffemyndighed nu ophørte, og dette maatte altid anses for et Fremskridt. Reskriptet blev derfor modtaget med almindelig Tilfredshed, og denne ytrede sig paa forskjellig Vis.

Hvad Heiberg angaar, benyttede han strax Leiligheden til at sige Politimesteren paa Gammeltorv en velment Tak for sidst i en Vise, hvori han raillerede over dennes paatagelige Uvidenhed i Modersmaalets Behandling og den ret klassiske Interpunktion, hvoraf han i sine Politiplakater betjente sig. I en saadan Plakat af 22de August 1791, der opsloges paa Kjøbenhavns Gadehjørner, heder det bl. a., at "de paa Gaderne gaaende Gjeder og Bukke ofte gjøre Børn (Komma!) og gamle skrøbelige Personer Fortræd," og en saadan Godbid kunde Heiberg ikke lade ligge. Med tilsyneladende Troskyldighed istemte han da sin "Vise for Oktober 1791":

„Henslængt i Krogen min Harpe staar,
jeg ved ei selv, hvad jeg tør besjunge!
Paa Hykleri jeg mig ei forstaar,
og Sandhed flyder der fra min Tunge.
Selv Uselheden med Sang husvale,
og høit for Armod til Brødre tale,
jeg vover ei.

Om Ordner synger jeg ei saa let;
jeg sang engang, men fik Skam til Takke.
Og dog er Orden alene det,
Hvorom man vil, en Skribent maa snakke.
En Autor, som ei Eloger*) maler,
halvandet hundrede blanke Daler
fortjener surt.

Jeg frygter ikke for Holmens Magt,
der hersker Orden i alle Kroge.
Og den Skribent, som har andet sagt,
kan ikke regnes iblandt de kloge.
Men Verdens Klogskab jeg stolt foragter,
og ler ad Hyklerens dumme Fagter;
det er min Lov.

*) Lovtaler.

Og bange er jeg for Klammeri;
især paa Gaden det klæder ilde;
og ræsonnere med Politi,
er kun sin Tid og Ræson at spilde.
Men Gud ske Lov, at Skribenter-Truppen
er fra Geniets Gehenna sluppen
paa Gammeltorv!

Jeg takker ham, der har Orden skabt,
hvor før var Mangler **par exellence,**
at Publikum nu al Tvivl har tabt
om Skarns og Tyves **non-existence.**
Men naar paa Gaden jeg Forbud læser
mod Gedebukke, som gjør Fadæser,
saa gyser jeg.

At synge høit La Fayettes Lov
jeg ei af Frygt for Olympen vover!
thi om end ogsaa Fru Juno sov,
saa ved jeg Ternen dog aldrig sover.
At hun og Schiracks Papirs-Soldater
ei tugted Galliens Demokrater,
var dog en Skam*).

Med Tyskland maatte jeg slutte Fred,
det sig med Holland associerte,
og om jeg blev med min Feide ved,
man mig da **chymice** destillerte,
At slaas med Præster og Bosniaker,
Matroser, Kællinger, Kakelakker,
er ingen Spøg.

Selv Vin og Venskab og munter Sang
og glade Cirkler og Venners Møde
man næsten holder for Kontraband,
for farlig Friheds og Oprørs Føde.
Ve den, der altid om Fare drømmer!
Saa glad som jeg han aldrig tømmer
sit fulde Glas."

Det politiske Standpunkt, som Heiberg indtog, kan dog endnu ikke kaldes Republikanerens, ihvorvel han havde arbeidet sig ud af den Stemning, som havde ledet hans Pen ved Affattelsen af de Lovtaler, hvormed han havde deltaget i Høitideligholdelsen af Indtoget. Han har heller aldrig, som E. Holm i et Par af sine Afhandlinger om hin Tids Historie udtrykkelig har gjort opmerksom paa, nogensinde udtalt sig for det konstitutionelle Kongedømme som den naturlige Afløser af Enevoldsmagten. Hvad han endnu

**) Etatsraad T. B. Schirack i Altona udgav et frihedsfiendsk Blad "Politische Journal", der oftere maa holde for i Heibergs Polemik.

ønskede var, at Kongemagten skulde undergives den offentlige Menings Kontrol, saaledes som den gjennem den frie Presse kunde udtale sig, at der skulde aflægges offentligt Regnskab og at Statsstyrelsen fra Kongen af og helt ned til den mindste Funktionær skulde være Kritik undergivet. Denne hans Opfatning kom da ogsaa tilorde i hans til Kongens Fødselsdag 29de Januar 1793 digtede Klubvise, der blev afsunget, inden Efterretningen om Ludvig XVI's nys før stedfundne Henrettelse endnu var naaet til Danmark:

"Fred med Kongerne paa Jorden,
naar de gaa med Visdom frem!
Hade de først Lys og Orden,
ingen Ting kan redde dem.
Daaren efter Høihed tørste!
Held den Mand, som ei er Fyrste!
Held den Mand, som Borger er!

Ludvig styrtes fra sin Throne,
han, hvis Vink var Almagts Bud;
Verdens Misbrug at forsone
slettes han af Jorden ud.
Ak! hans Kone, Brødre, Tanter,
Adel, Prester, Sykofanter,
falske Venner dræbte ham.

Brittens Konge Lyset frygter,
under Mørkhed i sit Land:
tror, at Politikens Lygter
Sandheds Sol fordunkle kan.
Ak, hvor Pitts og Burks Maximer
med Fornuften ilde rimer.
Tro dem ei! de styrte dig.

Frans*) og Fredrik Vilhelm**) tænke,
den er svag, som kuns er fri;
Adels-Despotismens Lænke
vil de smede Frankrig i,
Ser Jer om! paa alle Kanter
Jordens Afskum, Emigranter,
lægge Snarer for din Fod.

Ædle Stanislaus***) sukker
ubønhørt til Lysets Gud,
medens væbnet Venskab slukker
hver en Gnist af Lyset ud,
Konge er du uden Lige:
selv naar man har delt dit Rige,
stor du er som Menneske!

*) Tysk Keiser, siden Keiser af Østerrige († 1835.)
**) Konge af Preussen 1786—97.
***) Stanislaus II August, Konge af Polen 1764—95.

Hist, hvor Solen sparsomt troner,
høit hen op mod mørke Nord
hersker over Milioner
hun, som Verden kalder stor*).
O, selv den, der Feltslag taber,
naar han Lys i Mørket skaber,
ærer Jorden som en Gud.

Du, som Gustavs Throne pryder,
lede skal et oplyst Folk!
stræb at øve Kongedyder!
elsk hver Sandheds kjække Tolk!
lad dig af Exemplet lære:
Frihebs Hegn gjør Fyrstens Ære,
Despotismen Fyrstens Grav.

Dannerkongen ædelt tænker,
han Fornuftens Stemme lød:
Tankens, Bondens, Negrens Lænker
han med ædel Kjærhed brød.
Dette Tvillingrigets Sønner
med Erkjendtlighed paaskjønner.
Længe leve Kristian!"

Mod Adelen — navnlig mod Fødselsadelen og den indflyttede tyske Officersadel — nærede Heiberg en afgjort Modbydelighed; men hans Anskuelser var dog af en anden Art end de, som t. Ex. hyldedes af Kr. Colbjørnsen og de øvrige Støtter for den dansk-norske Enevoldsmagt. At nivellere Samfundet efter demokratiske Grundsætninger var ikke Heibergs Sag. Tvertom kunde han udtale, at han fandt, at det var bedst, at Staten styredes af et Aristokrati; men dette Aristokrati skulde i Ordets egentligste Forstand ogsaa være et Herredømme af Landets bedste og dygtigste Mænd. Men Arveadel ansaa han for en Hindring for Samfundets Trivsel og Lykke. I Fortalen til sit Skuespil "De Vonner og Vanner", hvori han gaar løs paa Institutionen, saaledes som den opfattedes eller vilde opfattes, udtaler han da ogsaa om Arveadelen: "Det er sandt, jeg hader arvelig Adel, fordi jeg tror, at Opfinderen heraf har gjort større Ulykke i Verden end Opfinderen af Krudt og Tallotteri." Idet han skildrer den haardnakkede Maade, hvorpaa den franske Adel forsvarer sine formentlige Rettigheder — "at den hellere lader Millioner Mennesker slagtes, Byer og Stæder opbrændes og Landet i Bund og Grund ødelægges, end den ved endog den allerringeste Opofrelse fra sin Side skulde søge at forekomme disse og utallige andre Ulykker" — udbryder han: "Himlen bevare mine Øine fra nogen Tid at se slige voldsomme Statsomvæltninger i mit kjære Fødeland. Nei, gro i Fred for mig, hellige Steneg, gamle gothiske Træ, plantet af Barbariet og fredet af Despotisme og Herskesyge! Staa i Fred med samt dine Frugter, Skjolde, Vaabner,

*) Katharina II af Rusland 1762—96.

Pergamentsbreve og Undertrykkelser, indtil du raadner paa din Rod og omstyrter! Det være lige langt fra mig at udrække min Haand efter dine Frugter som efter Øxen, der kunde fælde dig, om endog mine Arme kunde svinge den! Men tillad mig ogsaa at holde mig saa langt som muligt fra den giftige Taage, som du udsender!" Det var da ogsaa gjennem "De Vonner og Vanner", der paa Skuepladsen skulde gjøre en saa stormende Lykke, som neppe noget andet Stykke i Mands Minde endnu havde gjort*), at Heiberg i endnu større Udstrækning end før skulde komme til at føle, at den Del af Folket, han herigjennem havde angrebet, ogsaa forstod at værge sig. Efter tredie Gangs Opførelse blev Stykket forbudt. Til Theatret leverede Heiberg i den følgende Tid forskjellige Skuespil, som blev antagne til Opførelse; men snart skulde ogsaa dette blive lukket for ham. Han indleverede et Enaktsstykke, betitlet "Hofsorgen". Hofmarschallen, Grev Ferdinand Kristian v. Ahlefeldt, i hvis Haand Theateradministrationen var lagt, læste Titelen for "Hofsnogen", og da han troede, at den illoyale Satiriker igjen var ude med ondskabsfulde Stiklerier, lod han hans Manuskript blive liggende ulæst og Heiberg maatte paakalde Notarius publicus's Hjælp for at faa det tilbage. Det faldt som Følge heraf ikke vanskeligt at faa Heiberg fremstillet for Kronprinsen som en literær Intrigant.

Den 26de Februar 1794 brændte Kristiansborg Slot. Af Kjøbenhavnerne og den danske Nation føltes Tabet af dette Slot, hvortil Landets Historie i et halvt Aarhundrede havde været knyttet, som en sand Ulykke, og der er bevaret flere rent gribende Træk af Befolkningens Stemning under denne Katastrofe. Medens Branden stod paa, havde den engelske Gesandt, Mr. Hailes, der var en Type paa en storsnudet Albions Søn, staaet med Lorgnetten i Diekriken og kopet paa, og Sinnet bed de godmodige Kjøbenhavnere, da de hørte denne Bøffel udtale høit og lydeligt paa sit Modersmaal, at "havde den dumme danske Regjering blot for Halvdelen af den Sum, som nu gaar til Spilde i denne Nat, udrustet en Flaade mod Franskmændene, saa vilde det staa bedre til med dette Rige og maaske med de europæiske Sager overhovedet." Heiberg, der allerede fra en tidligere Leilighed havde et Horn i Siden paa den olme Britte, lod da en Tid efter under Signaturen Simon Sandrue indrykke en Artikel i Rahbeks Tilskuer, hvori han omtalte hans sjofle Optræden, undrede sig over, at Folk lod ham slippe hjem med hele Arme og Ben, og erklærede, at han vilde indlemme Portrætet af Mr. Hailes, som han dog ikke nævner med Navn, i sit Billedgalleri over berømte Skurke. Mr. Hailes blev flyvende sint og for løs paa Bernstorff, som ogsaa var bleven forbitret over Artikelen af politiske Grunde, som vi senere skal se, og paa Hailes's Forlangende om Straf over "Pas-

*) Forskjellige Sammenstød mellem Civile og Militære, der udgjorde Dagens Samtaleemne — den saakaldte "Posthusfeide", — bidrog sit til at give Heibergs Stykke Popularitet.

kvillanten" lod han "Tilskuerens" Udgiver sagsøge ved Hof- og Stadsretten. Da Sagen her kom under Behandling, sad Rahbek, der var Dusbroder med Dommerne, og skar Penne for dem. Han blev frifundet, da han erklærede, at det Stykke, Sagen gjaldt, var bleven hans Blad anonymt tilstillet, at han selv ikke havde nogen Del i Forfatterskabet, og at han ikke havde taget i Betænkning at indtage det, da ingen var angrebet under Navns Nævnelse, ei heller kjendelig (?) betegnet deri."

Samme Kveld, denne Dom faldt, fik Heiberg Indbydelse til at deltage i et Gilde i "det forenede Venneselskab" og Anmodning om "at tage en

267. Bakkehuset, Rahbeks Hjem, ved Kjøbenhavn.

Vise med". Heiberg skrev da en saadan, men taktfuld, som han i saadanne Tilfælde altid var, bad han om, at Visen ikke maatte benyttes, "saafremt der var mindste Grund til at formode, at den kunde forstyrre noget eneste Medlems Fornøielse." Selskabets Bestyrelse fandt intet at udsætte paa Visen, og saa sang man:

"Vor Klub er dog en herlig Sag,
her sidder man i Vennelag,
og rundt omkring det brede Bord
kan tale frie Ord.
Men er her en Spion iblandt,
der med sin Sladder, Løgn, ei sandt,
beføer nogen ærlig Mand,
forbandet være han!

Naar vi er Dagens Arbeid' kvit,
vi samles her og tale frit,
dog altid udi Sandheds Speil
vi skue Statens Feil.
Vor Ros er ren, vor Dadel fri,
og aldrig, aldrig synge vi,
naar Excellencen stjal og sov,
til Excellencens Lov.

Den sande Lighed hersker her,
og alle er vi lige nær
til fedest Kjød og finest Brød,
men ingen dertil fød.
Foragt med den, der tænker sig
at være mere adelig,
om han saa stammer fra Per Thott*),
end nogen Sansculot!

Uskyldig er vor Politik.
Vi græde os, naar vel det gik,
og ønske, at den gode Sag
ei fare maa i Mag.
Men om vi stundom bande Pitt
og rose Robespierre lidt,
staar Statens Ro dog ei paa Spil.
Nei, der skal mere til!

King George han spiller høie Spil;
en Satan fik ham nylig til
at rive Folkets Klubber ned,
sig selv til stor Fortræd.
Han tror ei Britten mukke tør,
hvor galt han endog Sagen gjør.
Tror I, godt Folk, slig Politik
kan længe holde stik.

I Fyrster paa den hele Jord!
O, tro ei slig en Nidings Ord,
som der, hvor Folk forsamle sig,
ser Spor til Borgerkrig!
Om Krig at drømme midt i Fred,
det røber ond Samvittighed;
og frygter I for Mytteri,
er snart Jer Magt forbi.

Dog bort med slige Billeder!
De kuns forstyrre Glæden her;

*) Paa Sorø Akademi blev en adelig Dumrian af Familien Thott indbildt, at hans Æt allerede var kjendt paa Virgils Tid. I dennes Æneide heder det nemlig etsteds: per tot discrimina (ɔ: gjennem saa mange Vanskeligheder.)

ved Vin at lokke Griller frem,
fy! den Ide var slem!
Saa bort med alskens Politik,
og lad os passe vores Drik!
Det har vor fælles Ven jo sagt;
Skaal! Klubben staa ved Magt!

Et besynderlig tragikomisk Træf skulde bringe Visen for Offentligheden. Et Par Dage efter at den var afsungen, blev den optagen i Rahbeks Tilskuer, uden at Heiberg var spurgt om Lov og uden at Rahbek havde læst den; denne havde det travelt, og hans Avis skulde fyldes. Bernstorff, der opfattede Visen som fornærmelig overfor den britiske Konge, Georg III, fik under 13de Juni udvirket Befaling til Generalfiskalen om Sagsanlæg baade mod Rahbek og Heiberg, som — for at bruge Reskriptets Ord — "paa en uanstændig, dumdristig og forhaanende Maade" havde "angrebet vor elskelige kjære Svoger, Hs. Majestæt Kongen af Storbritanien." "Saadant Misbrug af vore velgjørende Lovgivninger om Trykkefriheden bør og ville vi ikke taale," lægger Reskriptet til. Rahbek blev rent ulykkelig over dette Sagsanlæg; men Heiberg tog Tingen med Ro. Der kunde kun være Tale om, at Regjeringen havde havt det femte Vers for Øie; men med Undtagelse af første Linie havde han i dette alene hentydet til den engelske Førsteminister, den yngre Pitt. Det er sikkert nok, at Heiberg i denne Henseende talte sandt*); men Hof- og Stadsretten vilde ikke "tage Sætningskonstruktionen" paa anden Maade, end Regjeringen havde gjort. Den frifandt Rahbek, men dømte Heiberg i en Bod af 300 Rdr. "Det er bedre at falde i Guds Haand end i Menneskenes, sagde Kong David," ytrede Heiberg, da Dommen blev ham forkyndt, "og da Høiesteret bestaar af Mennesker, saa appellerer jeg ikke." Der er ingen Tvivl om, at Dommen var uretfærdig, og Heiberg burde ikke have slaaet sig til Ro dermed. En af Tidens mest ansete Dommere, Høiesteretsassessor Enevold de Falsen erklærede da ogsaa senere hen: "Havde Forfatteren i Stedet for at sige et Sprichwort om Høiesteret appelleret til os, turde det nok være, at han havde sparet det hele." Heiberg havde da allerede klaret den idømte Bøde.

Det er ikke frit for, at Bernstorffs hele Holdning i denne Sag fortjener Klander, og en saadan er da ogsaa i fuldt Maal bleven ham til Del. Men vi maa paa den anden Side ogsaa tage i Betragtning de vanskelige Forhold overfor England, som den dansk-norske Regjering just befandt sig i. Disse gjorde det til en bydende Nødvendighed for ham at undgaa og at døve

*) Den danske Literaturhistoriker Dr. H. Schwanenflügel har i sin fortrinlige Skildring af Heibergs Liv nylig paavist et Moment, som godtgjør, at Heibergs Forklaring maa staa til Troende. Visens 6te Vers, som Heibergs Forsvarer og Dommere ikke lagde mindste Vægt paa, gjør det aldeles utvivlsomt, at de paaklagede Ytringer gjælder Pitt og ingen anden.

alt, hvad der kunde virke tirrende paa John Bull, som gjerne søgte Anledning til Krangel, naar den blot gaves. Paa ethvert andet Tidspunkt vilde en Forgaaelse som den, hvori Heiberg troedes at have gjort sig skyldig, være gaaet aldeles upaatalt hen fra Bernstorffs Side. Vi kommer nemlig ved dette Sagsanlæg med Heiberg op i de storpolitiske Forhold, som de europæiske Staters Stilling over den franske Revolution affødte, og op i de Planer, som var udkastede til at knuse denne.

Paa ingen af Europas Fyrster havde Efterretningerne fra Versailles og Frankrige gjort et saa dybt Indtryk som paa Gustav III, der brød Staven aldeles over den franske Revolution og tidlig udkastede Planer til at knuse den. Men til at lede en Krig mod Frankrige strakte hverken hans eller hans Riges Evner, og i Erkjendelsen heraf havde da ogsaa de franske Emigranter først og fremst henvendt sig til Dronning Maria Antoinettes Broder Keiser Leopold II, der i Februar 1790 havde efterfulgt sin Broder Josef II. Men ihvorvel denne personlig paa det ubehageligste følte sig berørt af, hvad de franske Revolutionsmænd havde taget sig for, vilde han dog ikke have noget at gjøre med Gustav III og hans Planer til en voldsom Indskriden overfor Frankrige. Men dette hindrede ham dog ikke fra i Pillnitz den 27de August 1791 at træffe Aftale med Fredrik Vilhelm II af Preussen om gjensidig Bistand til med Vaabenmagt at oprette Monarkiet i Frankrige. Men denne Aftale førte dog foreløbig ikke til noget, idet Katharina II's Holdning overfor Polen gav baade Keiseren og den preussiske Konge andet at tænke paa. Som Paaskud til at slippe bort fra Befatningen med Revolutionen grebes Efterretningen om, at Ludvig XVI havde underskrevet Forfatningen, hvorefter der ikke mere skulde være Grund til en fælles Optræden mod Frankrige.

Den eneste, som Gustav III paa sin Side vandt for sine Planer, var hans forbums Modstander Katharina II, og mellem disse sluttedes der den 19de Oktober 1791 paa Drottningholm et Forbund paa 8 Aar, der skulde være rettet mod den franske Revolution. Men fra Keiserindens Side var dette det rene Spilfægteri, idet hun kun havde for Øie i Ro og Mag at faa knust Polen og den Forfatning, som Polakkerne havde givet sig, medens hun var sysselsat med Tyrkekrigen. Inden hun endnu var kommen saa langt, var Gustav III's Livsgjerning allerede bleven afbrudt.

Den 20de April 1792 erklærede Frankrige Østerrige*) Krig, og i denne kom Preussen, der nogle Maaneder i Forveien havde indgaaet Forbund med Østerrige, ogsaa til at tage Del. Paaskudet til Fredsbrudet var de Rustninger, som Keiseren havde foretaget for at forsvare de tyske Fyrster, som havde Besiddelser og Rettigheder i Elsass og Lothringen samt Franche Comté

*) Keiser Leopold II var den 1ste Marts 1792 afgaaet ved Døden og var efterfulgt af sin Broder Frans II.

og hvis Privilegier den franske Nationalforsamling i 1789 havde afskaffet. Til at modtage Krigen var Franskmændene lige saa slet forberedte som Østerrigerne og Preusserne, og man kan derfor ikke fortænke de sidste i, at de troede, det hele kun vilde komme til at blive en liden, morsom Militærpromenade til Paris. Men for Sikkerheds Skyld besluttede Hofferne i Berlin og Wien sig til at formaa saa mange Stater som muligt til at slutte sig til Koalitionen. En saadan Opfordring rettedes da den 12te Mai 1792 ogsaa til Regjeringen i Kjøbenhavn.

Ogsaa tidligere havde denne fra den russiske Keiserindes Side faaet Anmodning om at være med paa en fælles Optræden mod Frankrige; men Bernstorff havde undslaaet sig derfor, idet han fandt, at fremmede Magter ikke havde nogensomhelst Ret til at blande sig i de franske Forhold, og hævdede, at den franske Nationalforsamling ikke kunde opfattes som Repræsentation for et oprørsk Folk, og at det maatte staa enhver Nation frit for at bestemme sin egen Forfatning. At dette hverken huede Keiserinden eller Gustav III siger sig selv, og Bernstorffs Afslag skulde da heller ikke tjene til at gjøre det allerede før temmelig afkjølede Forhold mellem Danmark-Norge og Keiserinden intimere. Hun havde derfor ogsaa en Tid tænkt paa, om ikke Tabet af Norge kunde være en passende Straf over det dansk-norske Kongehus for dets Vrangsyn.

Ihvorvel Keiserinde Katharina II samtidig med, skjønt uafhængig af Wiener- og Berliner-Hoffene i Mai 1792 rettede en Opfordring til den dansk-norske Regjering om at deltage i Krigen mod Frankrige, fastholdt denne dog sit tidligere Standpunkt, idet den udtalte, at de forenede Rigers Vel i det hele krævede en streng Neutralitet. Bernstorff indsaa nemlig meget vel, at en Koalition som den istandbragte var bygget paa en altfor skrøbelig Grundvold til at kunne bestaa, og Keiserindens hele Optræden forekom ham i den Grad tvivlsom, at han umulig kunde tro, at det var hendes Agt for Alvor at deltage i Krigen mod Frankrige. Hans Opfatning af Forholdene skulde da snart ogsaa vise sig at holde Stik. Krigen trak navnlig paa Grund af den Splid, som herskede imellem de Allierede, i Langdrag, og hvad Keiserinden angik, saa fik hun under de forhaandenværende Omstændigheder Leilighed til at omraade sig overfor Polen, som hun vilde. I den følgende Tid blev vel Grundlaget for det Afslag, Bernstorff havde givet Hofferne i Wien og Berlin i nogen Grad forrykket derigjennem, at Kongedømmet afskaffedes og Republiken indførtes i Frankrige; men foreløbig undgik Regjeringen dog videre Opfordringer til at deltage i Krigen. Uden at anerkjende den franske Republik undlod den at kalde sine Diplomater i Paris tilbage og forebyggede herigjennem et Brud med denne, skjønt det siger sig selv, at der i denne Passivitet ikke laa nogetsomhelst, der kunde udlægges derhen, at Bernstorff og den dansk-norske Regjering forøvrigt nærede Spor af Sympathi for den franske Revolution eller for hvad den havde havt at byde.

Bernstorff, "Sansculotteministeren", som man allerede nu yndede at kalde ham, var en altfor øvet diplomatisk Fægter til ikke at drage sig den gamle Regel til Nytte: "Se ikke paa Modstanderens Kaarde, men paa hans Øie". Hvad han iagttog som Tilskuer ved den Kamp, som udfægtedes, skulde heller ikke gjøre ham tilbøielig til at gjøre fælles Sag med de allierede. Han hørte i Gnyet og Tummelen af den Kamp, som Revolutionen affødte, kun den dumpe Klang af den Gravklokke, som ringede over de smaa Stater. Derfor gik da ogsaa hans Politik ud paa at opretholde den dansk-norske Stats Neutralitet, og i dette Øiemed søgte han Styrke i en Tilnærmelse mellem Nordens tre Riger.

Efter Gustav III's Død var der indtraadt en Forandring til det bedre i Forholdet mellem den dansk-norske og svenske Regjering.

Hertug Karl af Södermanland, der som Regent havde overtaget Rigsstyret i Sverige under Brodersønnens, Gustav IV Adolfs, Mindreaarighed, beholdt vel i den første Tid Broderens Raadgivere, og det skulde saaledes synes, at den afdøde Konges Politik skulde holdes. Men dette var ikke Tilfældet. Hertug Karl var vistnok en meget mindre begavet Personlighed end Broderen, men da han paa den anden Side var mere nøgternt beregnende og lidet oplagt til at forfølge hans eventyrlige Planer, der lidet stemte med det finantsielle Tryk, som hvilede paa Landet, gik hans Bestræbelser ud paa at unddrage sig Keiserinde Katharinas Indflydelse og at opretholde Sveriges Neutralitet. Dette lykkedes ham da ogsaa foreløbig. Sommeren 1792 fjernedes saa efterhaanden Gustav III's Venner fra de høie Stillinger, som de indtog. I Stedet indsattes nu en Regjering med liberalt Tilsnit, og i Spidsen for den stod Baron Reuterholm, der, ihvorvel han af Rang kun var Præsident i Kammerrevisionen, blev den i Virkeligheden styrende. Der indtraadte da paany en Partisplittelse i Sverige; men denne Gang var det Regjeringens Mænd, der repræsenterede Minderne fra Frihedstiden, medens Gustavianerne befandt sig i den af Rusland støttede Opposition.

Forskjellige i Sverige indtrufne Begivenheder skulde snart bevirke et Omslag i den liberale Politik, som Regjeringen i den første Tid havde fulgt; men paa Forholdet overfor Rusland skulde dette ingen Indflydelse have, og i Slutningen af 1792 blev Staël-Holstein, der tidligere havde været Gustav III's Gesandt i Paris, men paa Grund af sin Sympathi for Revolutionen var bleven afskediget, sendt til Frankrige for at knytte Underhandlinger med Republikens Regjering om Subsidier, og han lagde da Veien om Kjøbenhavn for at undersøge, hvilken Stemning der her herskede overfor Sverige.

I Grunden var Hertug Karl lige saa uvillig stemt mod Danmark-Norge, som Gustav III i sin Tid havde været, og han fandt i hvert Ord, som ikke hvede ham fra Bernstorffs Mund, Udtryk for et hemmeligt Rænkespil, der gik ud paa at fjerne ham fra Magten. Det lykkedes dog efterhaanden Bernstorff at betage ham al Frygt i denne Henseende, og hans

Maadehold gik endog saa vidt, at han hittede en Udvei til at imødekomme den unge svenske Konges Ønsker om at antage Titelen "Arving til Danmark og Norge" for hans personlige Vedkommende. I det hele taget viser der sig nu, da den russiske Indflydelse i Stockholm var i sterkt Aftagende, en kjendelig Tilbøielighed hos Bernstorff til at ville optage alle de Skridt, som den svenske Regjering foretog, i bedste Mening, og for den svenske Gesandt i Kjøbenhavn, Ehrenheim, udtalte han endog ligefrem, at det under de forhaandenværende vanskelige Forhold var aldeles nødvendigt før de nordiske Riger at holde sammen, hvis de ikke skulde blive givne til Pris for Ruslands Overmod og anmassende Færd.

Da nu Staël-Holstein i December 1792 kom til Kjøbenhavn, mødte han baade hos Bernstorff og Prins Karl af Hessen Velvillie og Imødekommenhed, og han fik det bestemte Indtryk af dem, at de ønskede intet heller end at staa paa god Fod med hans Regjering, og at den Stemning, som her var herskende mod Rusland, ikke var nogen Hindring for det.

Saasnart Ludvig XVI's Hoved var faldet for Guillotinen, sluttede England og Holland sig til Frankriges Fiender, og hermed blev baade Danmark-Norge og Sverige bragte i en meget vanskelig Stilling med Hensyn til Opretholdelsen af deres Neutralitet. Denne kunde vistnok ikke blive fuldstændig, da baade den dansk-norske Konge som Hertug af Holsten og den svenske Konge som Hertug af Pomern nødtes til at yde sin Kontingent til den tyske Rigshær, som opstilledes mod Frankrige. Ganske vist lykkedes det Bernstorff at istandbringe en Ordning, saaledes at han i Stedet for at stille Tropper skulde erlægge en Pengesum; men hermed var ikke alle Ulemper bortryddede. Paa den ene Side var nemlig al Handelsforbindelse med Frankrige bleven de tyske Rigslande forbudt, og paa den anden blev Holsten, til Trods for at det ikke direkte deltog i Krigen mod Frankrige, alligevel af denne Magt behandlet som Fiende. Hvad enten de holstenske Skippere og Kjøbmænd holdt sig Rigsforbudet efterrettelig eller de optraadte som danske Undersaatter, var deres Handel lige udsat, og under sine Bestræbelser for at lempe sig efter begge de krigførende Partiers Forlangender, opnaaede den dansk-norske Regjering kun at tørne sammen snart med den ene, snart med den anden.

Ihvorvel Bernstorff i Holsten paasaa, at den holstenske Presse strengt holdt sig efterrettelig de Bestemmelser, som af de tyske Magter var trufne overfor Trykkefriheden, faldt det ham ikke et Øieblik ind at paalægge den danske og norske Literatur denne Tvang. Han taalte ogsaa, at den franske Agent Grouvelle opholdt sig i Kjøbenhavn, ihvorvel han ikke formelt anerkjendte denne som Republikens Gesandt. Dette var ikke efter de reaktionære Magters Hoved. Da Bernstorff ikke generede sig for at vise, hvor ubehageligt deres Jakobinersnuseri faldt ham, blev han Gjenstand for temmelig brutale Chikanerier. Værre var det imidlertid, at Englænderne, saasnart Krigen mellem England og Frankrige var begyndt, strax gav sig til at

opbringe de norske, svenske og danske Skibe, som var bestemte til franske Havne.

"Franskmændene havde stillet sig udenfor al Folkeret", hed det. Ruslands Keiserinde, der i 1780 havde hævdet, at Flaget dækkede Ladningen, og at en Blokade for at respekteres maatte være effektiv, erklærede i Begyndelsen af 1793, at hun fuldstændig opgav disse Grundsætninger, og de neutrale Magter, som havde gjort Regning paa, at det maatte være hende en Æressag at staa ved sit Ord, blev bittert skuffede og ladte i Stikken. End ikke den Overenskomst, som Bernstorff under 4de Juli 1780 havde istandbragt mellem England og Danmark-Norge med Hensyn til Begrebet Kontrebande, skulde nu længere staa ved Magt. Frankrige skulde udhungres, og Danmark-Norge — ligesom ogsaa Sverige — fik Valget mellem at lukke sine Havne for Franskmændene og afbryde al Handel med dette Rige eller og at tiltræde Alliancen mod det.

Navnlig var det England, der gjennem sin Gesandt Hailes opstillede disse Fordringer; men denne Magt handlede i Forstaaelse med sine Allierede, der reiste de samme Krav. For at give disse Forestillinger det fornødne Eftertryk sendte den russiske Keiserinde en Flaade paa 23 Linieskibe og 7 Fregatter til de danske Farvande, hvor den gik til Ankers under Den Møen. Ifølge den Erklæring, som den russiske Regjering afgav baade i Kjøbenhavn og Stockholm, skulde denne Flaade krydse i Østersøen og Nordsøen, opbringe ethvert Skib, der seilede under Trikoloren, visitere de neutrale Skibe og, forsaavidt de maatte være bestemte til franske Havne, tvinge dem til at forandre Kurs. Her gjaldt altsaa intet Enten — Eller. Danmark-Norge og Sverige skulde trues ind i det Forbund, som de godvillig vægrede sig ved at tiltræde. Bag Truselen stilledes Polens Skjæbne i Udsigt.

Men Bernstorff vidste, at han havde Nationen i Ryggen, og han lod sig ikke skræmme. Han gav baade Britten og Russen et Svar paa deres anmassende Fordringer, som gav Gjenlyd i den engelske Opposition, — og de danske og norske Fartøier seilede lige indunder Bougen paa de russiske Orlogsmænd, uden at der fra den Kant blev gjort mindste Krav paa at foretage Visitation. Englænderne lod sig derimod ikke imponere; de opbragte en Mængde neutrale norske, danske og svenske Skibe uden videre Ceremonier, og om end de allerfleste af disse igjen blev frigivne, saa maatte den neutrale Handel og Skibsfart herigjennem lide betydeligt Afbræk.

Følgerne af det Tryk, som fra engelsk og russisk Side øvedes paa Danmark-Norge og Sverige, var, at disse Stater søgte gjensidig Støtte hos hinanden til Varetagelsen af fælles Interesser. Tilnærmelsen var — som vi har set — allerede begyndt i Slutningen af 1792 og blev i Løbet af det næste Aar mere og mere fortrolig. I Slutningen af August sendte endelig Hertug Karl sin Adjutant Borgenstjerna til Kjøbenhavn for at foreslaa Regjeringen der "en nøie Alliance" mellem Danmark-Norge og Sverige.

Forslaget blev vel optaget; men den svenske Mistro til Bernstorffs hele Politik holdt Regjeringen dog tilbage paa Halvveien, saa der ikke blev sluttet noget Angrebs- og Forsvarsforbund, som Tanken oprindelig havde været. Derimod oprettedes der under 27de Marts 1794 paa Bernstorffs Forslag et Neutralitetsforbund i Lighed med det i 1756 indgaaede. Ifølge den herom oprettede Traktat enedes den dansk-norske og svenske Regjering om gjensidig Beskyttelse af den Handel, som Traktaterne hjemlede. I dette Øiemed skulde hvert af Rigerne snarest mulig udruste 8 Linieskibe og et tilsvarende Antal Fregatter til gjensidigt Forsvar og, naar det fornødigedes, til Operationer i Fællesskab. Overkommandoen skulde i saa Fald skiftevis føres af den svenske og danske Eskadrechef, hver for en Tid af 3 Maaneder. Østersøen skulde gjælde for et lukket Hav, hvor krigførende Magters Skibe skulde være i Sikkerhed, saasnart de var slupne gjennem Sundet. Hvis nogen Magt begik Overgreb mod de to Staters neutrale Handel, og der paa Forestilling viste sig umuligt at faa vedkommende til at rette paa dette, skulde der tages Repressalier senest 4 Maaneder efter, at Afslaget var givet. Traktaten skulde ikke omfatte begge Rigers tyske Lande, der ikke kunde betragtes som neutrale.

I Virkeligheden blev dette Neutralitetsforbund en defensiv Alliance, der var rettet mod de med Frankrige allierede Magter, og det opfattedes i alle tre nordiske Riger som Indledningen til en ny Tidsalder, der i Modsætning til tidligere Dages Kiv og Strid skulde skabe Nordens Lykke ved en nærmere Forening mellem Landene. Desværre havde Rigerne en Arv at slæbe paa fra Fortiden, og denne skulde da lægge sig stængende og hemmende i Veien for enhver Stræben efter sand Enighed. Danmark-Norges gamle Forhold til Rusland og Reuterholms Gjenoptagelse af Hattepartiets Politik skulde skabe en Situation, der nødvendigvis maatte medføre Misstemning og Mistillid.

Saasnart Forbundet var sluttet, blev der baade fra dansk-norsk og svensk Side udrustet det fastsatte Antal af 8 Linieskibe, der i Juni Maaned forenedes paa Kjøbenhavns Red og efter Lodtrækning stilledes under den danske Admiral J. C. Kriegers Overkommando. Dette Skridt vakte megen Harme baade i England og Rusland, og den russiske Keiserinde gav meget ondt fra sig. Ihvorvel Bernstorff ikke troede, at hun vilde paaføre Landene Krig for den afsluttede Traktats Skyld, fandt han det dog sikrest at udruste 7 andre Linieskibe, der lagdes ud paa Reden for at være i Beredskab i paakommende Fald. Fremfor alt var dette Skridt et kraftigt Varsko til den russiske Regjering om, at enhver Visitation af de skandinaviske Staters Skibe i deres egne Farvande vilde man have sig frabedt.

Ligeoverfor Engelskmændene syntes en saadan Argumentation dog at være spildt. De vedblev fremdeles at opbringe neutrale Skibe under de mest forkastelige Paaskud, som tænkes kan, og allerede paa dette Tidspunkt kan Englændernes Færd i det hele vanskelig opfattes anderledes end som det rene Sørøveri, der paa den frækkeste Maade blev udstrakt endog til Farvandene mellem

Danmark og Norge. Grundlaget for Ordningen af Skibsfartsforholdene mellem Danmark-Norge og England dannedes af Traktaten af 11te Juli 1670. Denne fastsatte kun, at neutral Ladning ombord paa fiendtligt Skib skulde være sikker; derimod indeholdt den ikke et Ord om, at Flaget dækkede Ladningen. Der havde vel i Tidernes Løb, som vi har set, været gjort forskjellige Forsøg paa at faa Englænderne til at indrømme dette; men de var alle faldne frugtesløse ud, idet disse indsaa, at de ved at medgive saadant lettelig kunde skaffe sig Medbeilere paa Handelens og Skibsfartens Omraade i de neutrale Magter. Navnlig maatte efter hele den Udvikling, som de forenede Rigers Næringsveie nu havde taget, de gamle Traktatbestemmelser virke høist lammende, for ikke at sige ødelæggende; men hertil kom endda, at Engelskmændene krævede afgjørende Beviser for, at de Ladninger, som de skandinaviske Landes Skibe rummede, virkelig var neutral Eiendom, med andre Ord, at de officielt udstedte Skibspapirers Udsagn stemte med Sandheden. Ikke nok med disse Chikaner krævede Englænderne ogsaa, at den dansk-norske Regjering skulde negte franske Kapere at løbe ind i de norske Havne med deres Priser og sælge Ladningerne her. Det hed sig, at Regjeringen viste sig meget partisk mod Franskmændene, hvis Kapere fik Lov til at bruge de norske Havne som Smuthuller, hvor de kunde passe op de forbiseilende engelske Skibe, og de vidste ikke at forklare sig dette paa anden Vis, end at den dansk-norske Stat maatte have indladt sig i et hemmeligt Forbund med den franske Republik. Kort sagt, Englændernes hele Optræden var slig, at den nødvendigvis maatte forbitre Stemningen i Danmark og Norge, og det var ikke meget om at gjøre, sagde Bernstorff, at en Englænder og en Slyngel gik for det samme.

Til alt dette kom da ogsaa, at de britiske Ministre havde ladet Regjeringen i Kjøbenhavn faa en Gesandt som Mr. Hailes at trækkes med, en Fyr, som synes ikke at have havt Tanke for andet end at være vrang og ondskabsfuld. Heibergs Angreb paa ham og den engelske Minister Pitt lagde derfor Sten til Bernstorffs Byrde, idet Løsgivelsen af de opbragte danske og norske Skibe herunder forhaledes, og ingen har derfor Ret til at fortænke Bernstorff i, at han i disse Tilfælde fandt sig beføiet til at skride ind, hvor gjerne han end ellers vilde opretholde Trykkefriheden.

Neutralitetsforbundet mellem Danmark-Norge og Sverige og de forenede Eskadrers Krydstogter i Farvandene mellem Danmark, Sverige og Norge samt Udeblivelsen af den Hjælp, som var paaregnet fra Keiserinde Katharinas Side, bevirkede dog, at Englændernes Optræden herefter blev mere human. I mange Henseender lod den vel fremdeles meget tilbage at ønske; men Bernstorff havde dog opnaaet, hvad der foreløbig maatte være ham det vigtigste af alt: at undgaa at tage Repressalier og derved tvinge Sagen paa Spidsen og bevirke et afgjørende Brud.

Saavel i Danmark-Norge som i Sverige hilsedes de Resultater, som Bernstorffs forsigtige Politik saaledes havde bragt, med ublandet Tilfredshed af alle, som saa de glædelige Frugter, den bragte Rigerne paa en Tid, da det øvrige Europa allerede led under Krigens Byrder og Herjinger. Det store Opsving, Skibsfarten tog, og de store Frugter, som berigede Landenes Rederier og bragte Velstand i vide Kredse, maatte i og for sig vise Forbundets Nødvendighed og Nytte.

Helt fra Midten af det 18de Aarhundrede var der hos den oplyste Del af Nordens tre Nationer begyndt at dæmre en Følelse af det urimelige i, at de tre Folk, der i Herkomst og Sprog dog stod hverandre saa nær, skulde være splittede i Had og Tvedragt. Denne havde efterhaanden antaget fastere Former, og Tilnærmelsen mellem Danskerne og Nordmændene paa den ene og Svenskerne paa den anden Side var skredet jevnt fremad, da de i 1788 indvikledes i Krigen mellem Sverige og Rusland. Trods den Spænding, denne bevirkede mellem Hofferne, merker vi ikke mere til det gamle Nationalhad; tvertom tjente det lille Sammenstød nærmest til at vise, hvor unaturligt et saadant maatte være. Man gik nu endog saa langt til den anden Side, at man begyndte at tvivle paa, at et virkeligt Nationalhad overhovedet havde existeret. Det skulde være "en Fabel, god at fortælle i Ammestuer;" men i samme Aandedræt lægges der rigtignok ogsaa til, at "det beror paa Regjeringens Forholdsregler at udslukke indtil sidste Gnist af samme."

Ligger der heri en Insinuation om, at Nationalhadet mellem Nordens Folk ene og alene skulde være et Slags Produkt af den Statskunst, som havde været fulgt gjennem Tiderne? Derom kan der neppe være Tvivl, naar man sammenholder en Udtalelse som den her anførte — og til den har man mange Paraleller — med Ytringer, som faldt fra andre Hold og som maatte opfattes som vægtige Anker mod det for de tre nordiske Riger lige skjæbnesvangre Forbund med Rusland.

Den 28de Januar 1792 holdt den for tidligt bortrykkede danske Historiker Fredrik Sneedorff i den i London stiftede "nordiske Forening" et Foredrag, hvor han berørte de nordiske Rigers indbyrdes Stilling og Forhold*). Han gjorde deri opmerksom paa Skandinaviens Beliggenhed imellem Tyskland og Rusland. Paa den ene Side mægtige tyske Stater, paa den anden det kolossale Rige, der mere er en Verden end en Stat, som for et Aarhundrede siden neppe var kjendt i Europa, som for et Aarhundrede siden ikke engang havde havt Navn paa Krigsskib i sit Sprog, som for et Aarhundrede siden hverken havde Petersborg eller Otzakow. "Læg Merke til", sagde han, "at det bemægtigede sig Seiladsen paa det sorte Hav, og det er ingen indbildt Skræk, om I frygter for det samme i Østersøen." "Naar Tyskland og Rusland",

* I denne Forening holdt ogsaa Bernt Anker den 11te Marts 1790 en Tale, der indeholder Træk i skandinavisk Retning.

vedblev han, "rækker hinanden Haanden over Østersøen, da vil det være for sildigt at forene os i Norden, da bliver der intet tilbage for os uden enten at skjule os bag Fjeldene eller dø, ligesom vore Fædre bag deres Skjolde, og forsvinde blandt Staterne. Men hvilken Magt paa Jorden kan være farlig for det forbundne Skandinavien? Vore Bjerge, vore Øer, vore forbundne Flaader, vort haarde Klima, vor gamle Kjærlighed til Friheden, til Fædreland, til vore Konger vil gjøre det umuligt for nogen Magt paa Jorden at sønderrive os fra Selvstændighed". Som talt ud af hans Landsmænds Overbevisning var hans Ord om, at politisk Forbindelse mellem større og mindre Stater er intet uden ydmygende Baand for de sidste og er lig dem, hvorved Chalupen i vild Sø gynger efter Orlogsmanden. Ruslands Forhold til de skandinaviske Riger, som begge var knyttede til uden selv at være forbundne, sammenligner han med det Forhold, Filip af Makedonien indtog overfor de græske Stater, som han adsplittede og omsider opslugte.

Endnu samme Aar udtalte Guldberg, der, som det vil erindres, nu sad i Aarhus som Stiftamtmand, sig paa en Maade, der fuldt ud stemmer med den nye Tidsaand, men fordømmer den Opfatning, han 12 Aar tidligere som Leder af de forenede Rigers Politik havde hyldet. Medens han 1780 i en Instrux havde jublet over, at "vi ved Ruslands Venskab har al menneskelig Sikkerhed", og at "Rusland er os den bedste Bundsforvandte; thi den er for Sverige, vores Arvefiende, forskrækkelig", ytrer han nu: "Sverige har endnu Rolighed og, Gud ske Lov! gid den maa vedvare for dette nok plagede, nok forgjældede Folk! og gid disse Naboer, og vi med, engang begribe, begge to NB. ærligen og stadigen, at vi burde slutte os hel sammen, slutte os alene sammen og overlade det øvrige Europa dets Krige og dets Visdom! Rusland skal nok vogte sig for at befordre saadant Baand og selv indgaa det med; men divide og impera (del og hersk)!"

Det vilde blive for vidtløftigt — for ikke at sige umuligt — at anføre alle de Udtalelser, som faldt i Tiden nærmest efter Neutralitetsforbundets Dannelse, og som alle paa yderst sparsomme Undtagelser nær tolker den Glæde, som greb Nordens Folk ved Efterretningen om dette politiske Omslag. Kun nogle faa Vidnesbyrd skal her hidsættes. I Minervas Aprilhefte for 1794 heder det: "I alle tre Broderfolk er der ikke en ærlig Nordbo, som skjænker de offentlige Anliggender mindste Opmerksomhed, der jo hjertelig har takket begge Regjeringer for denne sande, saa længe og saa indstændig ønskede Nationalvelgjerning." Der digtedes flere Viser for Nordens Orlogsmænd. Af disse naaede ialfald en af Nordmanden Jens Zetlitz sin Bestemmelse. Længe efterat det var gaaet i Glemme, hvad der havde givet Anledning til den, istemte Matroserne hans raske "Sang for den forenede danske og svenske Flaade":

"Vi Danmarks Mænd, vi Sverigs Mænd,
Vi Norges Mænd,

Vi Havets Mænd, vi Krigens Mænd,
Vi Hædersmænd,
Vi hørte vore Fyrsters Bud
Om Ledingstog,
Vi lød, omfavned Fa'r og Brud
Og fro bortdrog;
Thi se! vore Fyrster er Fædre.

Paa høien Mast det danske Flag
Urørt skal staa.
Paa høien Mast det svenske Flag
Urørt skal staa!
Thi Gother elske Vaabenbrag,
Kjækt Cimbrer slaa,
Og Nordmænd ingen, ingen Dag
Forsagte saa;
Thi er' vor Fyrster ei Fædre?

Vi Krigens Mænd, vi Havets Mænd,
Vi Hædersmænd,
Vi Sverigs Mænd, vi Danmarks Mænd,
Vi Norges Mænd,
Vi alle stolte Nordens Mænd
Er et igjen;
Vi se det: Gud i Himmelen
Er Nordens Ven.
O, er' vore Fyrster ei Fædre!

Som Dug for Sol alt indbildt Had
Er svundet hen;
Se Cimbren favne Gothen glad
Som gammel Ven;
Trohjertig Nordmand begge ta'r
Med Lyst i Haand:
"Gud signe dem, som twundet har
Det skjønne Baand,
De Tvillingrigernes Fædre."

Vi værne om vort Fødeland
Og Kongers Borg.
O Du, som bedst beskytte kan
Vær du vor Borg!
I retvis Kamp med Mod vi gaa;
Staa, Gud, os bi!
Og Søen, som vi tumler paa,
Skal vorde fri
Thi leve de Rigernes Fædre!"

Ogsaa fra svensk Side anslaaes lignende Toner. Saaledes lader Franzén i sit Digt «Röst från Östersjön» Skjoldmøerne udbryde:

"Från vår Nord vi kasta bort de banden,
Som vi med andra bojor gjort,
Vi Skandiens sköldmör, och ge hvarandre handen
Att stänga Bältens port".

Et andet Vidnesbyrd fra svensk Hold har vi i et Brev, der i Uddrag blev trykt i "Efterretninger om udenlandsk Literatur", og hvori det bl. a. heder: "Den danske Hellespont skal herefterdags være den eneste Skilsmisse mellem Svenske og Danske; som Brødre skulle de besøge hinanden og medbringe til hinanden Glansen og Straalerne af deres Dyder og Visdom og derved i Forening frembringe den klare Dag".

I det samme Brev udtales der: "Den danske og svenske Literatur synes allerede tydelig at række hinanden Haanden". Hermed sigtes der til den aandelige og literære Tilnærmelse, som fandt Sted gjennem den unge Jens Kragh Høsts Bestræbelser. Efter en Reise, som denne i 1794 havde foretaget i Sverige, hvor han havde vundet mange Venner i de literære Kredse, begyndte han sammen med P. H. Haste og Fr. Høegh Guldberg Udgivelsen af et Maanedsskrift, "Nordia" kaldet, til hvilket Forfattere fra alle tre Nordens Lande ydede Bidrag. Nogen lang Levetid var vistnok ikke forbeholdt dette Tidsskrift; men det gav Stødet til Oprettelsen af et Samfund, der stillede sig til Opgave at fremme det literære Samkvem mellem Nordens Riger. Dette, der stiftedes i 1796, fik Navnet "Det skandinaviske Literaturselskab", der vistnok aldrig officielt opløstes, men hvis Virksomhed ophørte i Aarene omkring 1840. Blandt dettes Stiftere var Høst, Rasmus Nyerup, Pram og Baggesen. Men Selskabet var afsluttet — det talte aldrig mere end 40 Medlemmer — og paa Grund heraf kunde det aldrig opnaa egentlig Popularitet. Dets Tidsskrifter, Skandinavisk Museum og dettes Fortsættelse, Skandinaviske Literaturselskabs Skrifter, indeholdt vel mange fortrinlige Bidrag tildels endog af enestaaende Værd; men Svenskernes Deltagelse var yderst ubetydelig, og Selskabets Formaal var saaledes aldeles forfeilet.

Det staar dog ikke til at negte, at ligesom disse skandinaviske Bestræbelser nærmest fremgaar fra dansk Side, saaledes har de forskjellige Stemningsudbrud ogsaa her sin varmeste, mest uforbeholdne Karakter. Svenskerne tog i ethvert Fald Sagen med en Ro, som tyder hen paa, at det gamle Nag og Had blandt dem langtfra var helt udslettet. Man vilde da ogsaa have lagt Merke til, at der mellem Officerer paa de dansk-norske og svenske Flaadeafdelinger, som i Aaret 1794 opererede sammen, neppe blev sluttet noget intimere Venskab.

Til Trods for, at der tilsyneladende herskede god Forstaaelse mellem Regjeringerne i Kjøbenhavn og Stockholm, var dog i Virkeligheden Forholdet mellem dem ikke altid det bedste, og navnlig maatte den Gjæring og Misnøie, som det svenske Regentskab ved sin despotiske Færd nu vakte mod sig,

volde Bernstorff alvorlige Bekymringer. Da der i Slutningen af 1793 blev opdaget en Sammensværgelse, som G. M. Armfeldt havde faaet istand, og som gik ud paa at faa Regentskabet styrtet, lagde dette under den mod Armfeldts Medskyldige reiste Proces an paa at faa Katharina II kompromitteret, paa samme Tid som det forhandlede med hende om et Giftermaal mellem Gustav IV Adolf og Storfyrst Pauls Datter Alexandra. Saa gjerne Keiserinden end saa, at der kom istand en Giftermaalsforbindelse mellem Ruslands og Sveriges Fyrstehuse, blev hun dog yderst forbitret over at se sig indblandet i den Armfeldtske Sammensværgelse, og med sit Kjendskab til Keiserindens Karakter kunde Bernstorff indse, at de mellem hende og det svenske Regentskab opstaaede Forviklinger vilde faa en vidtrækkende Indflydelse paa Neutralitetsspørgsmaalet. Han søgte derfor ved Forestillinger at tilveiebringe en bedre Forstaaelse mellem Sverige og Rusland; men for disse sine Bestræbelser høstede han kun liden Tak. Reuterholm afbrød Giftermaalsforhandlingerne med Keiserinden for tilgavns at vise, hvor meget han foragtede "denna käring", og udsaa en mecklenburgsk Prinsesse til Brud for sin unge Konge.

Men ogsaa paa anden Vis lagde Regentskabet stor Ubesindighed for Dagen. Der havde længe fra engelsk og russisk Side været skumlet over en Forbindelse, som skulde bestaa mellem Frankrige og Sverige, og endnu medens denne Tilnærmelse tilhørte Rygternes og Formodningernes Sfære, havde den dog øvet en skadelig Indflydelse paa Forstaaelsen mellem de skandinaviske Lande og Regjeringerne i St. Petersburg og London. Men værre blev Stillingen i 1795, da Sverige formelig anerkjendte den franske Republik, søgte at formaa den dansk-norske Regjering til at følge Exemplet og arbeidede paa at istandbringe et stort Forbund mod Rusland. Paa en saadan Politik, der streifede sterkt ind paa det eventyrliges Omraade, hverken vilde eller kunde Bernstorff gaa med, og Følgen heraf var, at der opstod gjensidig Mistro mellem Regjeringerne i Norden, og denne blev i den følgende Tid stadig forøget.

Ved Oprettelsen af Neutralitetsforbundet af 1794 havde Bernstorff havt for Øie at sætte Skranker for Englands Overgreb; men han indsaa dog paa samme Tid, at Danmark-Norge og Sverige ikke var sterke nok til at tvinge England ved et Magtbud, allermindst naar dette Rige støttede sig til Rusland. Forbundet skulde væsentlig gjøre Gavn derigjennem, at det gav de diplomatiske Forhandlinger og Indsigelser Styrke. Af Konvoisystemet var han derimod en afgjort Modstander, idet han indsaa, at Engelskmanden ikke vilde respektere Konvoierne, men Faren for et Brud med England vilde herigjennem blive større. I det hele taget var Bernstorffs forsigtige Politik dikteret af den Opfatning, at Opbringelserne var et mindre Onde end en Krig, saa længe Statens Ære ikke led for meget herunder. Kun under saadanne Forhold, hvor der ikke var Udsigt til, at der vilde komme til Sam-

menstød med Englænderne, kunde Bernstorff derfor bekvemme sig til at medgive danske og norske Skibe Konvoi. Men denne Forsigtighed var ikke efter den svenske Regjerings Hoved, idet denne gjerne vilde drive Sagen paa Spidsen og byde England energisk Modstand. Da Bernstorff vægrede sig ved at indgaa herpaa, blev Sveriges Regentskab forbitret og saa i hans Holdning Planer til at forraade Sverige. Da det om Vaaren 1795 kom paa Tale at fornye de fælles Udrustninger tilsøs, fandt Bernstorff, at det kunde være nok med, at der paa hver Side udrustedes 4 Linieskibe og 2 Fregatter. Men den svenske Regjering vilde, at man skulde foretage de ved Konventionen aftalte Rustninger, og hermed blev det, da Englændernes Optræden igjen begyndte at blive noget nærgaaende. Men til Trods for disse Kjævlerier mellem Bernstorff og det svenske Regentskab, som Almenheden med sjelden Takt holdtes udenfor, saa havde disse dog ingen større Indflydelse paa den fælles Politik, som de skandinaviske Riger fulgte.

Som ovenfor berørt havde ogsaa den franske Revolutions Ideer forplantet sig til Norge, i hvis Byer der især var forskjellige Ideologer, som i høie Toner deklamerede over de tre revolutionære gyldne Ord: Frihed, Lighed og Broderskab. Ganske vist kunde mangt og meget, som herunder blev udtalt, vække Bekymringer hos høierestaaende Embedsmænd, som i Breve til Hoffunktionærer og Regjeringsmedlemmer ikke undlod at skildre disse Foreteelser. Men deres Fremstillinger er dog tydelig sterkt farvede, og Bekymringerne har vel heller ikke været saa store, som de udgaves for at være. Ud over Snobberi og det rene Abekatteri synes den hele Godtkjøbsliberalisme ikke at være drevet noget Sted, ihvorvel der i danske Aviser oftere diskedes op med Beretninger om, at revolutionære Anskuelser havde gjennemsyret det norske Samfund, som endog skulde befinde sig i en "Troldbomsrus"*). I et af sine Breve havde den svenske Generalkonsul Martinau med Biiklet henvendt paa sine spildte Bestræbelser for at opvigle Nordmændene til Fordel for den svenske Konges Erobringsplaner udtalt: "Folk er her altfor skikkelige". Det samme gjælder ogsaa om Stemningen overfor den franske Revolution, hvis Ideer

*) I denne Forbindelse kan vistnok ogsaa medtages en liden Interiør fra Flaaden, der er meddelt af Prof. Schiern blandt Engelstoftiana: "Admiral Krieger kom under den franske Revolution op til Kronprinsen og sagde til ham: "Deres kongelige Høihed skulde ikke tro, at Revolutionsaanden nu endog har begyndt at ytre sig paa Flaaden; men jeg skal nok holde den i Ave." "Nu, hvorledes da?" spurgte Kronprinsen. "Det skal jeg sige Deres kongelige Høihed. Det er saa Skik ombord, at naar der er holdt Bøn, siger Chefen: Gud bevare Kongen, som da Mandskabet istemmer. Forleden, da jeg efter Bønnen som sædvanlig sagde: "Gud bevare Kongen!" svarede en Matros: "Og os andre med" Men jeg sagde til ham: "Skidt med os andre, din Slyngel, siger jeg; Gud bevare Kongen", hvorpaa de alle raabte: "Gud bevare Kongen," og siden har ingen turdet begynde med at føre os den franske Revolution ombord." Dette maa være passeret under Samlingen af de dansk-norske og svenske Eskadrer i 1794.

dog i Stilhed slog Rod og skjød Vært hos den Del af Nationen, der gjorde mindst Braak og Larm.

De gode Tider, som indtraf hertillands i 1790-Aarene og som skabte en Velstand, som man neppe før havde kjendt, skulde heller ikke være gunstige for en Agitation mod Regjeringen, om en saadan havde været forsøgt. De Uroligheder og Optøier, der paa denne Tid fandt Sted, var alle af lokal Art og skyldtes Tryk, der kun uegentlig kan sættes i Forbindelse med Regjeringsforanstaltninger. I ethvert Fald merker vi nu intet til den almindelige Misnøie, som i 1770- og 80-Aarene havde hersket hertillands, til Trods for at Nordmændenes fornemste Nationalønsker om egen Bank og eget Universitet atter fremsattes med samme Udfald som før og denne Gang endog fra dansk Side fremstilledes som Udslag af politiske Partiinteresser og Tidens "Demokratisme".

Under 20de Marts 1793 lod Sogneprest til Eidsberg, Professor Wilse med "Intelligentssedlerne" udgaa en offentlig "Indbydelse til mine norske Medborgere og Landsmænd for med mig allerunderdanigst at ansøge om et Akademi i Norge". I heftige Udtryk klager han i denne over Mangelen af et Universitet i Norge, som han personlig vil have følt i meget fremtrædende Grad ved sine egne Sønners Opdragelse. Han indbyder da Patrioter til et Møde den 4de Juni Kl. 10 Formiddag hos Raadmand Moestue i Kristiania, hvor Sagen skulde drøftes og en Subskription til dens Fremme aabnes. Indbydelsen, der ogsaa gik over i danske Blade, vakte megen Opsigt baade i Norge og i Danmark og fremkaldte en Skriftvexel for og imod. Nils Treschow, der ved denne Tid var Rektor i Kristiania, optraadte mod Sagen i en Række Betænkeligheder, han offentliggjorde i et Tillæg til Intelligentssedlerne, og som gik ud paa, at om Nordmændene fik sit Ønske opfyldt, vilde det hele ifølge Sagens Natur kun blive et tomt Skin, der vilde gjøre Videnskaben mere Skade end Gavn. "Et Universitet, mente Treschow, som virkelig skulde svare til sit Navn, var en kostbar Indretning, et Slags videnskabelig Luxus, som man ikke kunde vente vilde trives i et fattigt Land som Norge med dets afsides Beliggenhed og dets umilde Klima. Han troede derfor, at Norge burde lade sig nøie med en Udvidelse af de fire Latinskoler i Stiftsstæderne ved Ansættelse af nogle Lektorer, saa at de første akademiske Forberedelsesaar der kunde tilbringes, medens man for de høiere Studiers Skyld og for at fuldende den akademiske Dannelse maatte ty til Kjøbenhavn". Til Trods for at Treschow saaledes undervurderede Nationens Evner, staar det ikke til at negte, at hans hele Optræden var dikteret af hans Iver for Videnskaben og hans Opfatning af Universitetets høie Bestemmelse. Han understøttedes heri af Jakob Baden, der ligeledes hævdede, at et slet udstyret Universitet var værre end slet intet. I Norge opfattedes Sagen imidlertid anderledes, og Treschows og Badens Indlæg fremkaldte en Mængde, tildels

meget heftige Modskrifter af Dr. Møller, P. A. Heuch i Kragerø, Bernt Anker, C. Hammer o. fl. Ogsaa Tyge Rothe blandede sig senere i Striden.

Det berammede Møde i Kristiania kom virkelig istand. Omtrent 40 Personer indfandt sig. Wilse holdt det indledende Foredrag og anbefalede de fremmødte Sagen paa indtrængende Vis. Derhos fremlagde han en Del indsendte skriftlige Betænkninger og Breve, hvori Bidrag tilbødes, samt forelæste Udtog af en af ham forfattet Plan til et norsk Universitet. Efterat flere Talere havde ytret sig, blev det besluttet, at der skulde nedsættes en Komite, som skulde tage Sagen i sin Haand og til Medlemmer af denne valgtes Kammerherre Bernt Anker, Overhofretsjustitiarius J. R. Bull, Sogneprest J. N. Wilse, Stadsfysikus i Kristiania Dr. J. Müller, Konrektor ved Kristiania Latinskole J. Rosted og Generalauditør O. C. Wessel; ved den sidstnævntes Død indtraadte Kommerceassessor Haagen Mathiesen.

Denne Komite udsatte en Præmie for Besvarelsen af det Spørgsmaal, hvorledes et Universitet i Norge kunde indrettes til største Nytte for Landet med Hensyn til Tidernes Kultur og Videnskabernes Tilstand. Der indkom 14 Besvarelser, af hvilke Kristen Prams Afhandling tilkjendtes Prisen og et Arbeide af Prof. jur. C. U. D. Eggers erholdt Accessit. Da disse Afhandlinger tryktes, vakte de tillige en Diskussion af samme Art som den, der havde udspundet sig om Wilses Indbydelse.

Under 18de April 1795 indgik den nedsatte Komite med en Ansøgning til Kongen om Oprettelsen af et Universitet i Norge. I denne udtaler de Komiterede først sin Glæde over Regjeringens milde og vise Styre og Folkets Lyksalighed under Udenverdenens Storme og Ulykker, fremstiller derpaa i store Træk Universitetssagens Historie og udreder saa de Grunde, som taler for, at Norge faar eget Universitet. Disse sidste er da de samme, som er anførte allerede i Gunnerus's Dage i Ulemperne og Farerne for norske Borgere og Embedsmænd at sende sine ubefæstede Sønner fra sig til Kjøbenhavn og de store Midler, som herved unddroges Landet, i hvis Omsætning de kunde komme til Nytte. Hovedvægten i det hele Andragende ligger dog paa Spørgsmaalet om Tilveiebringelsen af de fornødne Pengemidler til Universitetets Istandbringelse, og disse tænker Komiteen tilveiebragte dels ved Nationalsubskription, dels ved Afstaaelse af den Del af Studieskatten, som Norge erlagde til Kjøbenhavns Universitet, dels endelig ved en Udvidelse af de Indtægtskilder, som var underlagte det høiere Undervisningsvæsen*). Det hele Beløb, som udfordredes, ansloges til 30000 Rdr. Dette Andragende

*) Bernt Anker stillede ogsaa i Udsigt, at han vilde forære det paatænkte Universitet en Stamme for et Bibliothek, som neppe noget Universitet i den hele Verden havde havt at begynde med. Han vilde nemlig kjøbe Suhms for en Bekostning af en Tønde Guld anskaffede Bibliothek, der talte 100000 Bind og som siden indlemmedes i det store kongelige Bibliothek i Kjøbenhavn. Om den med Anker trufne Aftale lod Suhm i 1796 i Kristiania Intelligentssedler indrykke en Erklæring.

sendtes Patronen for Kjøbenhavns Universitet, Hertug Fredrik Kristian af Augustenborg (Kristian VII's Svigersøn), til Erklæring, og denne anbefalede det vel i almindelige Udtryk, men protesterede dog paa samme Tid paa det kjøbenhavnske Universitets Vegne mod, at der skede noget Fradrag i dettes Indtægter til Fordel for det paatænkte norske Universitet, med mindre det fik Vederlag af Statskassen til de Udvidelser og Forbedringer, som høiligen skulde tiltrænges. Resultatet blev da ogsaa et Afslag, der blev givet ved Resolution af 27de November 1795. Som Grund for dette anføres, at "de af "Supplikanterne til et Universitets Oprettelse i Norge opgivne Kilder dels efter de over saadanne Fonds allerede fastsatte Bestemmelser dertil ei kunne anvendes, dels at mange først efter mange Aars Forløb ville blive existente og forresten ere for ubetydelige til en saa kostbar ny Indretnings Vedligeholdelse". Det er sikkert nok, at de finansielle Hensyn, som Regjeringen paaberaabte sig, maa have været bestemmende, idet Flaaderustningerne til Opretholdelsen af den væbnede Neutralitet, Kjøbenhavns Brand og den økonomiske Misère i det hele maa have nedlagt Protest mod at forøge Statskassens Udgifter. Men paa den anden Side kan det vel heller ikke negtes, at politiske Hensyn ogsaa har gjort sig gjældende, og først og fremst da Frygten for, at Nordmændenes Selvstændighedsfølelse skulde blive for stor. Hertugen af Augustenborg havde allerede forrige Gang, da Universitetssagen var paa Bane, anført en Udtalelse af Montesquieu, at for megen Frihed kunde vække Uafhængighedstanker hos Nordmændene, om hvem man kunde forudse, at de om 100 Aar ikke mere vilde være forbundne med Danmark, og Kronprinsen, der 1788 ikke skal have været ugunstig stemt overfor Nordmændenes Krav, havde allerede 1793 sadlet saa fuldstændig om, at han for Kommandør Løvenørn havde udtalt, at Norge ikke skulde faa eget Universitet, saa længe han kunde forhindre det. Hvorom alting er, — i Norge føltes Afslaget som en bitter Skuffelse, og denne blev ikke mindre ved det Forsøg, som Regjeringen kort efter gjorde paa at lægge Plaster paa Saaret. Ved Resolution af 27de Februar 1796 blev det tilladt, at Examen artium kunde tages ved de norske Skoler og Anden-Examen opsættes, indtil den kunde tages sammen med Embedsexamen. Denne uheldige og i de flestes Øine vistnok fordømmelige Ordning blev da ogsaa kun staaende ved Magt i et halvt Snes Aar og ophævedes igjen i Aaret 1805.

Nogen varig Husvalelse i Sorgen skulde da heller ikke blive det norske Folk tildel derigjennem, at nogle Videnskabsmænd i Kristiania slog sig sammen for at afholde offentlige Foredrag. Om Vinteren 1796—97 og den følgende Vinter læste Rektor Nils Treschow over den kantiske Filosofi, Stadsfysikus Dr. Müller over Mineralogi og Bernt Anker over Experimentalfysik og Æsthetik. Forelæsningerne, der holdtes dels i Ankers Bibliothek, dels i Dr. Müllers Hjem, samlede vel et talrigt Auditorium; men det hele blev dog mere en Gjenstand for Underholdning end for Belærelse, og nogen Erstat-

ning for et virkeligt Universitet formaaede de selvfølgelig ikke paa nogen Maade at yde.

Ved denne Tid vaktes ogsaa Spørgsmaalet om en selvstændig norsk Bank paany tillive, og den, som reiste Motion derom, var Bernt Anker. Paa Opfordring af Stiftamtmand Fr. Moltke, der interesserede sig for Sagen, udarbeidede denne en Plan for Banken, som blev trykt i det af Konrektor J. Rosted redigerede og af Kjøbmand Paul Thrane bekostede Tidsskrift "Hermoder", der kan betragtes som et Organ for Nordmændenes Ønsker i forskjellige Henseender. Men der kom intet ud af disse Bestræbelser, som desuden snart forkuskedes ved Forslag om Surrogater for de Institutioner, som ikke kunde faaes. Fra nu af kommer dog dette for Norges økonomiske Velfærd saa vigtige Spørgsmaal stadig hyppigere paa Bane i Pressen, hvor det vækker en interesseret Diskussion.

Til Trods for, at Nordmændene saaledes saa sig skuffede i sine Forhaabninger om Opfyldelsen af et saa længe næret Nationalønske, havde dette dog ingen Indflydelse paa Stemningen overfor Regjeringen og dens første Mand, A. P. Bernstorff. Ogsaa Nordmændene omfattede ham med ganske de samme Følelser, som det danske Folk nærede mod ham. I Kristianssund oprettede Byens Borgerskab saaledes i Juli 1795 en Borgerskole, der skulde bære hans Navn og være til Vidnesbyrd om Borgernes Taknemlighed mod ham, fordi de i Ro kunde nyde den livsalige Fred, "paa en Tid, da næsten alle Beboere af denne Verdensdel er et Rov for Krigens medførende Jammer." Aaret før stiftede en Del formuende Kjøbmænd i Bergen et Legat "til Grev Bernstorffs evigvarende Æresminde" paa Grund af hans Fortjenester som Minister og hans dygtige Styrelse af Norges Handelsanliggender. Renterne af denne Kapital, der udgjorde 3000 Rdr., uddeles endnu den Dag idag paa Bernstorffs Fødselsdag (28de Juli) til 3 i Byen boende Personer af Kjøbmandsstand.

Ogsaa fra Kristiania, hvor efter danske Tidsskrifters Udsagn Oppositionen og den demokratiske "Trolddomsrus" sterkest skulde ytre sig, lyder Bernstorffs Ros. I en Klubvise, som blev afsunget paa Kongens Fødselsdag 1796, heder det:

"Gid Bernstorff snehvid Alder naa,
Vor sidste Slægt hans Navn velsigne".

Paa nogen Adskillelse mellem Danmark og Norge synes ingen Nordmand paa denne Tid at have tænkt, — alt var bare Loyalitet og Hengivenhed for Kongehuset, saavidt vi kan se. Ikke desmindre skulde der ogsaa omkring Midten af 1790-Aarene være Planer igjære om at løsrive Norge fra Forbindelsen med Danmark og knytte en ny mellem Norge og Sverige. Men disse udkastedes vel at merke af den russiske Regjerings Overhoved, der herigjennem vilde tilveiebringe en Splittelse mellem Nordens Riger, som kunde være tjenlig for de russiske Planer.

Om Vaaren 1795 sprængtes den første Koalition mod Frankrige, og ved Freden i Basel (5te April 1795) trak Prinsen sig ud af Krigen med den franske Republik. Men det lod dog ikke til, at Koalitionskrigen derfor skulde ophøre; thi den russiske Keiserinde, som havde sikret sig Herredømmet over Polen, erklærede nu, at hun for Alvor vilde gribe ind. I dette Øiemed sluttede hun da Forbund og Overenskomster med Østerrige og England, saa en formelig Trippelalliance var ifærd med at dannes. Under disse Forhold var det af største Vigtighed for Nordens Riger at holde sammen. Det skulde dog ikke vare længe, før den russiske Keiserinde gjorde Forsøg paa at kile sig ind mellem den dansk-norske og den svenske Regjering, om hvis indbyrdes Rivninger hun havde god Besked. Først søgte hun at gjøre sig tilvens med Regjeringen i Kjøbenhavn, idet hun forsikrede den om, hvor inderligt dens Ve og Vel laa hende paa Hjerte, og hvor lidet godt der kunde komme ud af Forbundet med det svenske Regentskab. Ja, hun strakte sig endog saa vidt, at hun tilbød den at tiltræde det Forbund, som hun havde sluttet med England, idet det godt skulde lade sig arrangere paa den Maade, at Danmark-Norges Neutralitet blev opretholdt. Men Bernstorff undslog sig derfor, ihvorvel den Overenskomst, som Keiserinden tilbød ham at træffe, vistnok kunde have indbragt den dansk-norske Stat Fordele i Øieblikket. Englands hele Holdning var heller ikke slig, at en ærekjær Regjering godt kunde indlade sig med denne Magt paa venskabelig Vis. Den nøiede sig ikke med at opbringe norske og svenske Skibe, som den havde Mistanke om var bestemte for franske Havne; men den var ogsaa begyndt paa ny at visitere Skibene i Farvandet mellem Danmark og Norge, ja den tillod sig endog Krænkelser af det norske Territorium under Jagten paa fiendtlige Skibe. For at stagge Engelskmanden en Smule løb en Del af de i Forening udrustede danske og svenske Krigsskibe ud i Nordsøen, og Vilkaarlighederne ophørte da her. Strax efter lempede da ogsaa den engelske Regjering sig en Smule med Hensyn til Opbringelsen af de til Frankrige bestemte Kornskibe og udbetalte paa en Gang klækkelige Erstatningssummer for de Skibsladninger, som var opbragte. Men saa begyndte den igjen sine Plagerier forfra.

I Aaret 1796 blev den dansk-norske Stats Handel endnu ugunstigere stillet end før. Ihvorvel Danmark-Norge i Februar anerkjendte den franske Republik, var Regjeringen her, Direktoriet, misfornøiet over, at det ikke var sket før, og i Juli Maaned erklærede det, at det vilde tage Repressalier overfor Englænderne ved at følge deres Grundsætninger overfor de neutrale Staters Skibsfart. Det blev saaledes de uskyldige, som kom til at lide. Da Spanien kort efter indgik Forbund med Frankrige, udrustedes der ogsaa herfra Kapere, som begik de samme Overgreb. Ogsaa dette Aar holdt Danmark-Norge og Sverige i Forening et større Antal Krigsskibe ude paa Krydstogter i Nordsøen, og Englænderne lod sig da ogsaa heraf formaa til at

optræde paa mere maadeholden Vis end før. Men i de franske Farvande og søndenfor blev Ulemperne større, end de tidligere havde været.

Under disse Forhold maatte den Tilnærmelse, som nu fandt Sted mellem Sverige og Rusland, virke i høi Grad foruroligende paa Bernstorff, og de diplomatiske Forhandlinger, som i Løbet af Vaaren og Sommeren fandt Sted, bærer da ogsaa noksom Vidnesbyrd om det Røre, som maa have herstet.

Hvert Aar, saa vist som Vaaren kom, havde Keiserinden havt et eller andet Mellemværende med den svenske Regjering, som havde voldsomme Trusler fra hendes Side til Følge. Det var, sagde man, en Feberraptus, hun havde at gjennemgaa. Men Vaaren 1796 havde hendes Klage- og Truesyge været værre end noget tidligere Aar. Den 1ste November 1795 var den syttenaarige svenske Konge bleven forlovet med en mecklenburgsk Prinsesse, og dette opfattede Katharina II, der i ham havde set en Brudgom for sin Sønnedatter Alexandra, som en personlig Fornærmelse mod sig, som burde straffes haardt. Det ser ud til, at hun har tiltænkt Sverige Polens Skjæbne, idet hun drog Tropper sammen paa Grænsen mod Finland. Men med et slog hun om og forhørte sig underhaanden i Stockholm, om det ikke kunde lade sig gjøre, at den mecklenburgske Forlovelse blev hævet og en ny indgaaet med Storfyrstinde Alexandra. Sverige befandt sig nu i en saa elendig Forfatning, at selv en Russefiende som Reuterholm fandt, at man maatte modtage "Kjærringens" fremrakte Haand og strax slaa til. Forlovelsen med den mecklenburgske Prinsesse blev hævet — Kongen selv havde forøvrigt fattet Modbydelighed for hende —, og længe varede det da heller ikke, før Forhandlingerne med Rusland tog den Vending, at Keiserinden indbød baade Hertugregenten og hans Myndling, den unge svenske Konge til et Besøg i St. Petersburg. I August Maaned indfandt de sig da ogsaa her og modtoges paa bedste Vis. Kong Gustav fattede virkelig Tilbøielighed for den fjortenaarige Alexandra og anholdt hos Keiserinden om hendes Haand. Der var ikke Nei i hendes Mund, og man gav sig strax ifærd med at aftale Vilkaarene for et Forbund mellem Sverige og Rusland og at opsætte Giftermaalskontrakten. Alt gik som Fod i Hose, til man kom ind paa Spørgsmaalet om den vordende svenske Dronnings Religion. Keiserinden og hendes Søn Storfyrst Paul vilde ikke tillade Alexandra at gaa over til den lutherske Lære, og Kong Gustav vilde ikke tillade hende offentlig Religionsøvelse. Den eneste Indrømmelse, han vilde gjøre, var, at der nok i et paa Slottet indrettet Kapel kunde holdes græsk Gudstjeneste for Dronningen; men dette maatte ske uden at vække Forargelse, og ved alle de høitidelige Anledninger, som krævede Dronningens Nærværelse, skulde hun med Kongen deltage i de religiøse Ceremonier efter luthersk Ritus. Men kun med Samvittighedsbebreidelser havde Gustav IV Adolf, som man i ethvert Fald ikke skal frakjende en sanddru og ærlig Karakter, kunnet bekvemme sig til disse Ind-

rømmelser, og han lagde da heller intet Dølgsmaal paa det for Keiserinden. Forlovelsen skulde høitidelig deklareres den 22de September. Keiserinden var bleven betænkelig over Kongens Skrupler, og for at betrygge sin Sønnedatters fremtidige Stilling fandt hun paa umiddelbart før selve Høitideligheden at lade sin Minister Markoff affkræve ham et bestemt skriftligt Tilsagn angaaende Storfyrstindens Ret til at udøve sin egen Religion. Men over denne Taktløshed blev den svenske Konge saa opbragt, at han rev Papiret i Stykker og lod Keiserinden, der allerede i fuld Pomp kneisede midt iblandt sine Hofdignitærer for at meddele det unge Par sin Velsignelse, vente, — vente i tre Timer. Da skjønte hun, at det bar galt affted og trak sig tilbage. Hun var bleven syg, hed det, og det var vistnok ogsaa sandt; ialfald tror man, at hun i disse Ventetimer fik det Knæk, som et Par Maaneder efter lagde hende i Graven. Den svenske Konge forlod vel St. Petersburg tilsyneladende ligesaa venskabelig, som han var kommen. Regenten undertegnede baade en Forbundstraktat og en skriftlig Overenskomst om, at Storfyrstinden skulde have Lov til at udøve den græsk-katholske Religion, naar hun blev Dronning af Sverige; men herpaa vilde Gustav IV kun gaa ind, naar en Erklæring fra Erkebiskop og Konsistorier udtalte sig for Tilladeligheden af dette Forhold. Sagen blev da saaledes staaende hen. Den 1ste November blev Gustav IV Adolf myndig, og den 17de samme Maaned døde Keiserinde Katharina II. I Slutningen af det næste Aar ægtede den svenske Konge Prinsesse Fredrikke af Baden, hvormed det hele Spørgsmaal faldt hen, efterat man gjentagne Gange havde gjort frugtesløse Forsøg paa at faa det løst.

Man har fra svensk Side paastaaet, at det var Bernstorff, som ved at bestikke Markoff fik denne til at optræde paa den taktløse Maade, han gjorde, og herigjennem greb forstyrrende ind i den russiske Giftermaalsplan. Han skulde nemlig være kommen under Veir med, at den russiske Keiserinde i Tilfælde af, at Ægteskabet bragtes istand, vilde lade sin Søns Svigersøn komme i Besiddelse af Norge. At noget saadant virkelig har været i Gjære er paastaaet fra tilsyneladende paalidelige Hold, ihvorvel Kristian Bernstorff under sit Ophold i St. Petersburg, der faldt samtidig med den svenske Konges Besøg her, ikke kunde opdage Planer, der var rettede mod Danmark-Norge. Men om der end hviler et Slør over disse, saa er det dog paa den anden Side sikkert nok, at Bernstorff ikke havde nogensomhelst Befatning med de svensk-russiske Giftermaalsaffærer, og den svenske Konge, til hvem den dansk-norske Regjering umiddelbart efter hans Thronbestigelse stod i et godt Forhold, kan heller ikke have troet noget saadant. Naar Udrustningerne til den fælles Optræden til Skibsfartens Betryggelse i Aaret 1797 blev af mindre Omfang end tidligere, havde dette sin Grund dels i Gustav IV Adolfs Sparsommelighed, dels i de Rivninger, som fandt Sted mellem

Danmark-Norge og Barbaresk-Staterne, og som Sveriges Konge ansaa for at være sig uvedkommende.

Med Tripolis havde den dansk-norske Regjering i 1752 sluttet en Traktat, der blev overholdt, indtil en ny Pascha 1796 tilrev sig Magten her. Da den dansk-norske Regjering undslog sig for at gaa ind paa hans anmassende Fordringer, satte han sig i Besiddelse af et Par danske Skibe. For at tugte dette Overgreb sendtes Kaptein Sten Andersen Bille 1797 med Fregatten "Najaden" til Middelhavet, hvor han forenede sig med to her tidligere stationerede Skibe og udenfor Tripolis's Havn bestod en hæderlig Kamp med 6 fiendtlige Korsarer, som han slog paa Flugt. Han blokerede derpaa Tripolis i nogen Tid og gjorde herigjennem Deyen tilbøielig til Fred. Denne kom imidlertid istand paa Betingelser, som var lidet hæderlig for den dansk-norske Stat, idet Deyen fik sat igjennem alle sine Fordringer og beholdt de røvede Skibe. Den dansk-norske Regjering fandt imidlertid nu som ellers, at et magert Forlig var bedre end en fed Proces, og heri gjorde den vel; thi i den følgende Tid voxede Deyens Magt i saa stor Udstrækning ved de Kontributioner, han fik fra forskjellige Hold, at en Krig med ham vilde have medført svære og kostbare Rustninger, som ikke vilde have staaet i nogetsomhelst rimeligt Forhold til den Smule Ære og Fordel, som muligens turde have været at høste. En anden Sag er det, at Deyens Exempel skulde virke smittende paa Overhovederne for de øvrige Barbaresk-Stater.

Bernstorff gik i sit 62de Aar, da hans gamle Onde, Podagraen, om Vaaren 1797 kastede sig over de ædlere Dele. Det gik nu hurtigt nedover Bakke med ham. Hans tidligere saa skarpe og klare Forstand sløvedes og omtaagedes i de sidste Uger, han havde igjen, og sidstpaa laa han rent i Døs. Den 21de Juni løstes der op for ham. Den Varme og Hengivenhed, hvormed han havde været omfattet af de to forenede Rigers Befolkning fra den største til den mindste skulde heller ikke fornegte sig ved hans Død. Kronprinsen gik selv med i hans Begravelse og valgte sin Plads i Toget blandt hans Børn, og alle Stænder var med, fra den høieste til den ringeste, fra den rigeste til den fattigste. Ihvorvel han neppe kan henregnes til de Mænd, der i Verdenshistorien fortrinlig kaldes de store, indtager han dog en temmelig isoleret Stilling ved sin rene og dybe Personlighed, sit noble, milde, i Sandhed liberale Væsen og ved sin sterke bramfri Gudsfrygt. Hvad de forenede Nationer havde tabt, kom da ogsaa tilorde i de Mindekvader og Gravskrifter, som ved hans Bortgang forfattedes. I Danmark udtalte saaledes den balstyrige unge Republikaner Malthe Bruun i et smukt og gribende Digt:

"Hvi toner Herthas Dal af dyb, af ængstlig Klage
Og Fjeldets Marmorhal den sukker hult tilbage,
Og Gjenlyd svarer den fra Dannerkongens Borg?

Sorg i den gyldne Sal, Sorg i de dunkle Hytter —
Hvor Taarne kneise stolt, hvor Hyrden Telte flytter —
Hvor Bølger bruse vildt, er idel, idel Sorg!
Saa begræde ikkun Børn en Fader;
Saa begræder kun et Folk en Ven.

Hør det, hør det høit fra Nordens Myriader:
„Vi har tabt en Fader og en Ven!"

Ja, langsomt rulled Tord'nen. Bange Nord!
Hvor lytted du — et Knald! Ned Lynet for.
Den faldt den Eg, i hvis udstrakte Skygge
Dan, Nor og Svea, Haand i Haand,
Omslynget af et nyfødt Rosenbaand,
Midt i Europas Storm, sad jublende og trygge.

Danmarks Genius! Ak, er det dig?
Mørke, hængende Cypresser slynge sig
I den Egekrans, din Tinding smykker.
Sorgen nagler dine Fjed;
Langsomt frem uvillig Fod du rykker
Til din Bernstorffs Hvilested.
Ofte taaredugget, ofte kys't
Op til dit betrængte Bryst
Du hans Urne trykker.

Og hvo er du, som ned i Graven strør
De sønderrevne Palmekranse?
Tungt slaar din nøgne Barm — din Smertes Toner stanser
I det bespændte Bryst. Suk paa din Læbe dør.
Dit gyldne Fyldehorn er svøbt i natligt Slør. —
O Fred! Du trøste dig! Det Tempel han dig bygged
Paa Retfærds Klippegrund — det staar,
Omstraalet af hans Aand, for Hundredaar betrygget
Trods Havets Brus, der mod dets Marmorfødder slaa."

Fra Norge udtales i en Gravskrift, indrykket i Hermoder, Tidens efter fattig Leilighed oppositionelle Organ:

"Kongehusets og Folkets ædleste Ven er ikke mere. Klippens og Slettens Sønner græde ved hans Grav — og Kongesønnen væder hans Aske med Venskabs ømme Taare. — Utrættelig virkede han til Landets Held, og hans Daad skal tale til sildigste Slægter om Danmarks Cato. Medens halve Europa var Krigens blodige Skueplads, jublede Fred og Lyksalighed fra Elvens Bredde til Nordkaps Klipper; thi Andreas Petrus Bernstorff var Statsbestyrelsen anbetroet, og han vidste, at ikke Erobringer og blodige Triumpher — men viise Love haandthævede, og Folkets Rettigheder beskjærmede er Staters sande Lyksalighed. . . . . Besjælet af den utrætteligste Gavnelyst og varmeste Patriotisme virkede han ligesaa uegennyttig for den Ringes som for den Mægtiges Held. . . . . Ja! Bernstorff, din priselige

Daad tilveiebragte dig alle Stænders ufkrømtede Agtelse og Kjærlighed. Danmark og Norge begræde dit Tab; thi du var for Kongehuset, for hver Landets Ven, ja for begge Rigerne umistelig. . . . . Danmarks Gratier bekrandse din Urne med friske Blomster, og den langskjæggede Olding blandt Norges Marmor-Fjelde skal fortælle sin Afkom den uforglemmelige Bernstorffs Daad, og en varm Taknemmeligheds Taare lister sig ned over de rynkede Kinder, naar han erindrer sig den Tvilling-Rigets lykkelige Epoche, i hvilken Bernstorff var Friderichs Fortroelige. Sletten raaber og Klippen svarer: Fred med din Aske, o Bernstorff! Du fremskyndede med beundringsværdig Iver Danmarks blomstrende Held; Du opdagede Sygdommene i Statens Legeme og søgte at helbrede dem . . . Ja, Salige, du opofrede dig gandske for det Almindelige og maaskee denne Opofrelse fremhastede din alt for tidlige Død; men dit Minde lever hos Dans og Nors Efterkommere, og selv de fildigste Slægter vil med taarevædte Øine erindre Danmarks udødelige Statsminister."

Ogsaa fra Udlandet møder der os sterke Vidnesbyrd om den høie Grad af Agtelse og Beundring, som Bernstorff nød. Den svenske Gesandt Ehrenheim, der i hans levende Live ikke havde likt ham, udtalte saaledes ved hans Død om ham, at han havde været "en man, hvars klokhet, snille och själs stora egenskaper aldrig haft til föremål annat än fäderneslandets väl och den förtryckta medborgares försvar". Tidligere havde ifølge Steffens's Selvbiografi engelske Oppositionsmænd i Parliamentet udtalt: "Giv os Eders Bernstorff og vi skjænker Eder gjerne vor Pitt — og meget andet atpaa!" Ved hans Død udtaltes der fra den samme Kant, at han var "en af Tidsalderens største Mænd", og der siges til hans Ros: "Fuldstændig overtydet om, at Krig var Menneskeslægtens høieste Ulykke, var han omhyggelig for stedse at sikre Danmark Freden mod alle fremmede Magter".

Den dansk-norske Udenrigspolitik 1797—1807.

Det væbnede Neutralitetsforbund. Slaget paa Kjøbenhavns Red. Fastlandsspærringen. Kjøbenhavns Bombardement.

Efter A. P. Bernstorffs Død var det dansk-norske Udenrigsstyre lagt i hans Søn Statssekretær Kristian Günther Bernstorffs Hænder. Denne var ved Overtagelsen af sin ansvarsfulde Stilling ikke mere end 28 Aar gammel. Ligesom sin Fader var han personlig en elskværdig og sjelden human Mand; men han besad dog paa langt nær ikke dennes kraftige Initiativ

og koldblodige og klare Overblik under kritiske Forhold. Indtil 1803 havde han ikke Sæde og Stemme i Statsraadet, og dette medførte Ulemper i flere Henseender, ikke mindst derigjennem, at Kronprinsen efter A. P. Bernstorffs Død stedse mere og mere gjorde sin Villie gjældende ogsaa paa de udenrigske Sagers Omraade. Naar der udtales den nedsættende Dom om den yngre Bernstorff, "at han i ingen Henseende slægtede sin Fader paa", maa og skal det paa den anden Side tages i Betragtning, at hans Hænder i væsentlig Grad var bundne af Statsraadet. Vistnok havde han i Egenskab af Statssekretær Ret til at fremsætte Forestillinger i Statsraadet; men det var dog dettes Flertal, som afgjorde, hvad der skulde approberes af Kongen.

Af det i 1784 oprettede Statsraads Medlemmer var Grev Otto Thott afgaaet ved Døden 1785, Rosenkrantz havde faaet Afsked 1788 og Stampe var død 1789. Af de ældre Medlemmer var foruden Arveprins Fredrik kun Huth og Schak-Rathlou tilbage; men den sidste, der allerede 1788 havde indgivet Afskedsansøgning, havde ikke paa flere Aar mødt i Statsraadet og de to første indfandt sig ialfald yderst sjelden. Af yngre Medlemmer talte det — foruden Kronprinsen — dennes Svoger Hertug Fredrik Kristian af Augustenborg, og Grev E. H. Schimmelmann, hvorhos efter A. P. Bernstorffs Død Kai Reventlow, Kristian Detlov Reventlow samt Præsidenten i det danske Kancelli Kristian Brandt tog Sæde her. Blandt disse Mænd stod Bernstorff i et meget godt Forhold til Svogeren og til Schimmelmann.

Dengang Kr. G. Bernstorff overtog Udenrigsministeriet, forhandledes der just om Fred mellem Frankrige og Østerrige, og man kunde forudse, at der forestod store Forandringer i det bestaaende Statssystem. For Danmarks Vedkommende blev disse imødesete med en ikke liden Spænding, idet dette Riges Sikkerhed mod Syd for en væsentlig Del bestod i, at den tyske Rigsforfatning blev opretholdt i sin daværende Skik. Navnlig frygtede de danske Statsmænd for, at Preussen, der var udviklet til en Soldaterstat og som skyldte sine Erobringer sin Storhed, skulde blive Danmarks Nabo ved et fiffigt diplomatisk Kup, hvorom der taltes meget*). Ved de hemmelige Artikler i Campo-Formio-Freden (17de Oktober 1797), der gik ud paa, at Preussen ikke skulde have nogen ny Landerhvervelse, gled denne Fare dog over.

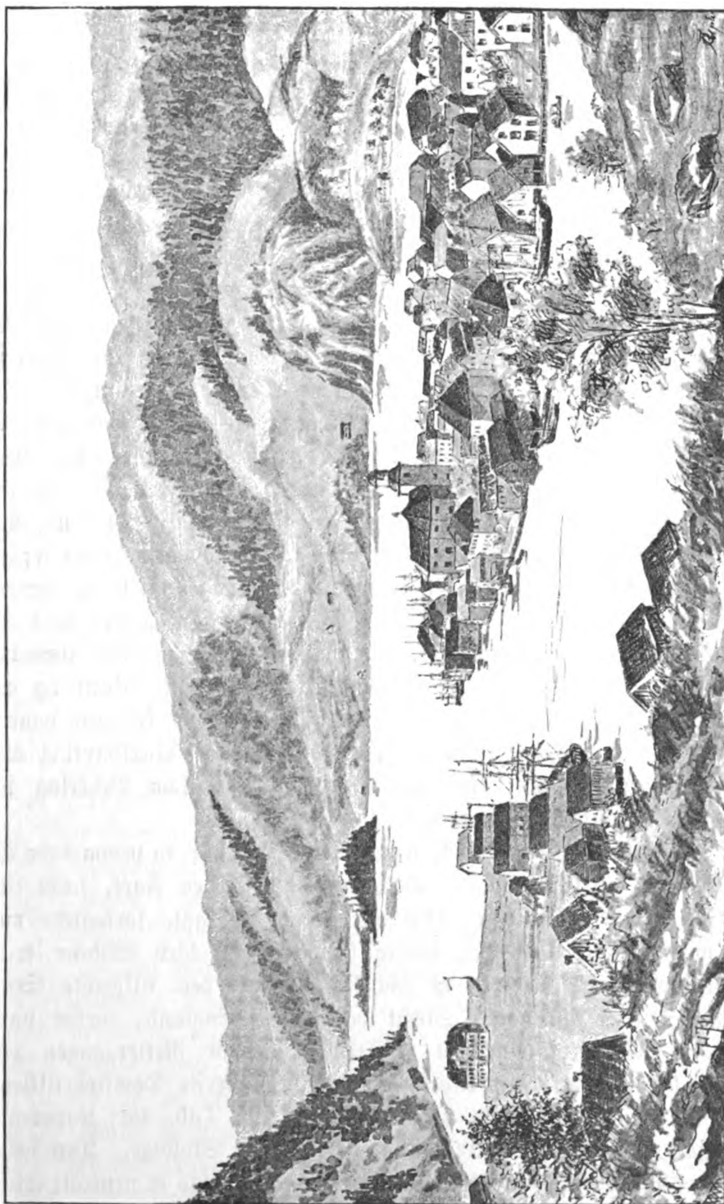
Til at fastsætte Freden mellem det tyske Rige og Frankrige skulde der samles en Kongres i Rastadt. Denne aabnedes i December 1797. Paa Grund af den Uenighed, som her ytrede sig mellem Østerrige og Preussen, kunde den franske Regjering (Direktoriet) optræde paa en meget overmodig Maade og

*) Ved en hemmelig Traktat af 5te August 1796 havde Preussen nemlig givet Frankrige Tilsagn om ikke at gjøre Modstand, "naar der blev Tale om at afstaa den venstre Rhinbred til Frankrige". Det laa da nær at antage, at det skulde have Vederlag paa anden Vis, og at Hannover, der havde den engelske Konge Georg III til Kurfyrste, vilde blive givet til Pris.

endog gjøre Krav paa hele Rhingrænsen, og uden at give sig Tid til det havde faaet den, begyndte det strax at organisere de tyske Lande vest for Rhinen i franske Departementer. Ogsaa Kirkestaten og Schweiz blev organiserede som den romerske og den helvetiske Republik. Følgen af denne Direktoriets Færd var, at Kongressen i Rastadt opløstes, og at en ny stor Fastlandskrig udbrød.

Ruslands Keiser Paul, der i 1796 havde efterfulgt sin Moder Katharina II paa Thronen, havde i den første Tid næret virkelig Sympathi for den franske Republik; men snart harmedes han over den franske Regjerings overmodige Optræden, og den østerrigske Minister Thugut haabede derfor at faa ham med paa i Forening med Østerrige at bryde Freden med Frankrige. Men Spørgsmaalet om Krig og Fred vilde dog bero paa den Holdning, den russiske Keiser maatte indtage. Dennes Bestræbelser gik først ud paa at bringe en Udsoning mellem Preussen og Østerrige tilveie, hvorved der vilde dannes en passende Modvægt mod Frankrige, som herved vilde blive tvunget til at følge en fredelig Politik. Dernæst vilde han istandbringe et stort defensivt Forbund, der skulde omfatte samtlige nordiske Magter, d. v. s. Rusland, Danmark-Norge, Sverige, Preussen, Østerrige og Storbrittanien. Forbundet skulde dog udelukkende gaa ud paa at hindre Revolutionens Onde fra at udbrede sig, hvorimod der ikke skulde være Tale om at gjøre nogensomhelst Erobring. Men Forsøget paa at bringe denne Alliance istand mislykkedes fuldstændig; end ikke en Udsoning mellem Preussen og Østerrige magtede Keiser Paul at skaffe tilveie, og Preussen erklærede trods alle de Tryk, som fra Ruslands Side øvedes, at det vilde opretholde sin Neutralitet. Nu dreves Keiseren fra Planen om et Forsvarsforbund mod Frankrige mere og mere over i det faste Forsæt at paaføre denne Magt Krig. I denne, der udbrød i 1798 og benævnes den anden Koalitionskrig, stod Østerrige, England, Neapel, Rusland og Tyrkiet under Vaaben mod Frankrige. Men Preussen vægrede sig fremdeles for at være med, idet den preussiske Regjering skjød sig ind under, at dens Opgave ene og alene var at værne om Nordtyskland. Kr. Bernstorff udtalte dog allerede i Juli 1798 "at Preussen, naar det var for silde, vilde komme til at se, at Krigens Chancer var mindre farlige end Følgerne af en Uvirksomhed, der lod Ondet naa en saadan Høide, at der ikke mere var noget Hjælpemiddel derimod." Var det af Keiser Paul paatænkte store Defensivforbund kommet istand, vilde efter al Sandsynlighed ogsaa Danmark-Norge have sluttet sig til Frankriges Fiender. Nu gjaldt det derimod som før for Regjeringen at baute sig frem gjennem alle de Vanskeligheder, som de stridende Nationers Mangel paa Respekt for det neutrale Territoriums Ukrænkelighed og Bestæbelserne for at hævde de forenede Rigers neutrale Handel og Skibsfart affødte.

Allerede i de foregaaende Aar havde Danmark og Norge været udsat for alskens Ulemper, som Krigen mellem Frankrige og England førte med sig; men fra denne Tid af begyndte de Overgreb, som de krigførende Magter

268. Flekkefjord i Begyndelsen af det 19de Aarhundrede.

tillod sig, næsten at blive hverdagslige Begivenheder. I 1797 hændte det saaledes, at Officererne paa en engelsk Fregat, der lagde ind paa Kristianssands Havn, gik ombord paa en Prise, som en hollandsk Kaper havde ført herhen, mishandlede baade Kaperkapteinen og Prisemesteren og slæbte dem som Fanger ombord paa Fregatten. Kun lidet respekterede de krigførende Magters Kapere det dansk-norske Territoriums Ukrænkelighed. I de fleste norske Kystbyer kunde franske og engelske Matroser holde syndigt Hus baade med Befolkningen og fremmede, som havde søgt Tilflugt her. "Franske Søfolk trængte en Aften ind i et privat Selskab i Kristianssand, og uagtet Værten vilde holde dem i god Stemning ved at beværte dem med Forfriskninger og lade sin Hustru danse med dem, blev de nærgaaende og gjorde sig skyldige i formeligt Overfald. En anden Sværm i et Tal af mere end halvhundrede stormede ved Nattetid med Vaaben i Haand ind i et Hus i Stavanger, slog itu, hvad de fandt, og saarede to af Byens Borgere farlig, saa at den ene af dem døde. Det kom til storartede Slagsmaal i Throndhjem imellem norske Søfolk og Mandskabet paa en der liggende hollandsk Fregat; Matroser fra et fransk Skib, der laa i Kristianssands Havn, havde Dristighed nok til at tage engelske Søfolk under deres Varetægt og skjule dem i et Hus, hvor de med Magt vilde hindre Byens Politi fra at foretage Undersøgelse; ja, den franske Vicekonsul i Byen lod heise fransk Flag paa Huset og hævdede, at dette skulde gjælde som ukrænkeligt. I Sammenligning med sligt var det Smaating, naar franske Matroser, som det oftere hændte, trak støiende gjennem Gaderne i en eller anden norsk Kjøbstad med Flag, Musik og en Hue paa en Stang*)." Naturligvis blev der klaget herover fra den dansk-norske Regjering, og man opnaaede virkelig, at den nævnte Vicekonsul blev afskediget, og at der blev ydet en Sum af 3000 Rdr. som Vederlag for det morderiske Overfald i Stavanger.

"Den neutrale Skibsfart", siger E. Holm, "var en vedvarende Seilads mellem Scylla og Charybdis. Den, der slap for en Fare, faldt tit i en anden". Naar et neutralt Skib var bleven opbragt, forhastede man sig aldrig med at faa dets Sag hurtig paadømt, og blev Skibene frikjendte, holdt det haardt for Rederne at faa sig udbetalt den tilkjendte Erstatning for Fragttab eller lignende. Slemt var dette i England; værre var det i Frankrige, men værst var det i Spanien, "hvor Rettergangen var saa utaalelig langsom, at naar endelig engang den øverste Domstol tilkjendte en Reder fra et neutralt Land fuld Erstatning for Tab, som Kaperen havde tilføiet ham, var det ikke mere muligt at finde de Skyldige. Den hele Dom var ikke det Papir værd, hvorpaa den var skrevet". Slap et neutralt Skib ud af

*) E. Holm, Danmark-Norges udenrigske Historie 1791—1807, I, 222. Holms Arbeide er benyttet ved hele ovenstaaende Fremstilling.

Klæerne paa en Kaper, kunde det strax efter faa med en anden at gjøre, som ikke var saa medgjørlig. Det hændte ikke sjelden, at et Skib flere Gange kunde have skiftet Herre fra den Stund af, det først blev kapret og til det havnede for en Priseret. Endelig kunde det træffe, at et opbragt neutralt Skib blev berøvet sin oprindelige Besætning og fik efter at være bleven frigiven en ny, bestaaende af Matroser af den ene af de krigførende Nationer. Stødte det saa paa en Kaper, tilhørende den anden Nation, kunde man være vis paa, at Skibet og dets Ladning blev opbragt og ved Lov og Ret fradømt Rederne.

Den Maade, hvorpaa Kaperførerne visiterede de neutrale Skibe, var ofte meget brutal. Ikke sjelden hændte det og, at franske Kaperførere tvang norske og danske Fartøier til at tage ombord engelske Krigsfanger, som de selv vilde være kvit, og disse gjorde sig da gjerne skyldig i alskens Ustyr. Stundom blev neutrale Skibe af den ene krigførende Magt tvungne til Transporttjeneste, og de løb da gjerne Fare for at blive opbragte og kondemnerede af den anden Magts Skibe. Navnlig hændte dette under den franske Expedition til Ægypten. Den engelske Blokade af dette Land efter Slaget ved Abukir kom ogsaa til at paaføre de norske og danske Rederier Tab, naar de havde Skibe liggende i de derværende Havne.

Men alle disse Vanskeligheder og Ulemper havde dog ikke stort at sige i Sammenligning med de overordentlig store Fordele, som Skibsfarten og navnlig da Fragtfarten bragte, og alle de her anførte Overgreb var heller ikke af den Art, at de skulde fremkalde diplomatiske Sammenstød af alvorligere Natur. Men langt vanskeligere blev den hele Stilling, da der reiste sig Strid om det traktatmæssige Grundlag, hvorpaa Handelsforholdene med de krigførende Magter hvilede. Englænderne havde nemlig, som vi har set, den hele Tid vægret sig ved at godkjende den Sætning, at Flaget dækker Ladningen, og dette havde da givet Anledning til en Mængde Retssager, naar der blev paastaaet, at fiendtlig Eiendom var indskibet paa neutrale Fartøier. Navnlig tiltog disse Sagers Antal i høi Grad i 1798 og 1799, efterat der i en Artikel i Rahbeks Tidsskrift "Minerva" var bleven insinueret, at det rimeligvis ikke hang rigtig sammen med nogle under Konvoi afgaaede Ost- og Vestindiefareres Skibspapirer. Det er sikkert nok, at der af danske og norske Spekulanter blev drevet et ulovligt Spil i denne Henseende, og man kan derfor ikke fortænke Englænderne i, at de blev forbitrede herover. Det gik da endog saa vidt, at der af en af de engelske Ministre blev reist Beskyldning mod det kongelig danske Kommercekollegium for at have begunstiget den Svig, som dreves, ved den Maade, hvorpaa Søpasserne til Ostindien udfærdigedes. Derhos vilde Engelskmændene vide, at Franskmændene over den danske Koloni Trankebar skulde have sat sig i Forbindelse med deres bitre Fiende Tippo Sahib, og Mistanken henvendtes især mod en af de danske Regjeringsraader i Trankebar ved Navn Lichtenstein, der ogsaa skal have havt sin Finger med

i Spillet ved Udfærdigelsen af de urigtige Søpasser. Lichtenstein begav sig tilbage til Danmark, hvor der blev nedsat en Kommission for at undersøge hans Færd; men der kom intet ud af dennes Arbeide. Da Hollands Kyster i 1799 af Englænderne erklæredes blokerede, havde dette til Følge, at en Mængde danske og norske Skibe opbragtes. Samtidig øgede det paa med de engelske Kaperier i Middelhavet.

Mellem Frankrige og Danmark-Norge var en Ordning af Skibsfarts- og Handelsforholdene truffen ved Traktaten af 23de August 1742. I denne var det nøiagtigen bleven bestemt, naar en Havn skulde ansees blokeret, ligesom det var fastslaaet, at Flaget skulde dække Ladningen. I disse Henseender var denne Traktat selvfølgelig ulige heldigere end den engelske af 1670. Til en Tid havde Franskmændene virkelig holdt denne Traktat i Agt og Ære; men for at komme Engelskmændene tillivs havde Direktoriet begyndt at sætte sig ud over Bestemmelserne ved at lade Kaperne opbringe neutrale Skibe. Hertil kommer, at det gik temmelig misligt til ved Paakjendelsen af Skibssagerne ved de dertil nedsatte Domstole, der i de udenlandske Havne, hvortil Priser kunde indbringes, i første Instans repræsenteredes af vedkommende Konsuler. Der kunde blandt disse findes retskafne Folk; men Størsteparten af dem var oftest uvidende og pengegriske Personer, der for en Haandskilling af Kaperkapteinerne affagde de Domme, disse ønskede, stundom endog uden at høre, hvad vedkommende Skibsførere havde at anføre til sit Forsvar. Man har da ogsaa Exempler paa, at der som Priseretsdommere ansattes berygtede Kapergaster. Som Følge heraf negtede Englænderne at godkjende disse Konsulatdommes Gyldighed, og kondemnerede engelske Priser, som efter at være afhændede til neutrale Redere vovede sig ud paa Havet og opbragtes, toges uden videre Omstændigheder tilbage.

Nu, da den franske Handel og Skibsfart laa aldeles nede, og Tusinder af Søfolk gik og slang uden Sysselsættelse, lod Direktoriet det være sig magtpaaliggende at faa opmuntret Kaperfarten. Denne rettedes da fornemmelig mod de neutrale Skibe, der i Henhold til den fra fransk Side anerkjendte Grundsætning om, at Flaget skulde dække Ladningen, seilede med engelske Varer ombord Landene imellem. Man vilde nemlig herigjennem øve et Pres paa de neutrale Magter, hvis Skibsrederier saaledes uforskyldt blev udsatte for Overlast, for at nøde dem til at øve Repressalier overfor Englænderne. Man oversaa herved rent, at man i stor Udstrækning kom til at skade den neutrale Handel overhovedet og spillede al Fordel over i Hænderne paa Englænderne, der kun lod sine Skibe udgaa under sterk Konvoi og ved den herigjennem tilveiebragte Sikkerhed kunde optage Konkurrancen med den neutrale Skibsfart. Efterat der ved Dekreter af 14de og 28de Messidor Aar IV (2den og 16de Juli 1796) var bleven bestemt, at alle Handelsskibe, som tilhørte venskabelige eller neutrale Magters Undersaatter, blev at behandle i Overensstemmelse med den Maade, hvorpaa de

behandledes af Englænderne, blev der ved Lov af 29de Nivose 1798 paabudt, "at Ladningens Natur skulde afgjøre, om et Skib var at opfatte som fiendtligt eller neutralt. Ethvert Skib, der enten helt eller for en Del var ladet med Varer, der kom fra England eller dets Kolonier, skulde erklæres for god Prise, hvem der end var Eier af disse Produkter eller Handelsvarer." Denne Lov, der indeholdt flere Bestemmelser af samme Surdeig*), opfattedes og kunde kun opfattes som et Slag i Ansigtet paa de neutrale Magter, der nu tilgavns fik Øinene op for, at Frankrige, der før i Søretsspørgsmaalene havde stillet sig paa deres Side, nu optraadte som deres værste Fiende. End ikke Englændernes Færd, der dog til sine Tider ialfald havde været nærgaaende nok, kunde sammenlignes med Franskmændenes; thi ifølge Loven af 29de Nivose kunde et neutralt Skib og dets hele Ladning blive kondemneret, saafremt der blot fandtes det mindste af Varer ombord, der var af engelsk Oprindelse. De franske Kapere og Konsuler gav da ogsaa Loven en saa vid Udstrækning, at ethvert neutralt Skib, der til Opfyring i Kabyssen havde Stenkul ombord eller Talerkener af engelsk Fajance i Messen, skulde kunne opbringes og prisdømmes, og sligt hændte virkelig. Som Følge af denne Lov maatte den neutrale Handel og Skibsfart paa England lide et saa sterkt Afbræk, at den endog truedes med fuldstændig Undergang. Ogsaa i Frankrige fandt man, at Loven var en enestе stor Uretfærdighed mod de neutrale Magter, der saa sine Undersaatters Skibe og Ladninger opbragte i Masse, og fornemmelig da mod Danmark-Norge, hvis Traktat med Frankrige saaledes paa den hensynsløseste Maade var traadt under Fødder. Den lumpne Adfærd forsvaredes med klissede Fraser om "det almene Vels Krav", "Europas Frigjørelse" og "Europas Tarv" og med skidne Beskyldninger mod de neutrale Stater om Delagtighed i, hvad Franskmændene behagede at kalde "Englændernes forbryderske Spekulationer" og "Forbrydelser". Hvor nobelt den store franske Nation, der altid slog om sig med Ordet Ære, bar sig ad, kan tilstrækkelig belyses af følgende Exempel. I Begyndelsen af 1798 forelaa der til de franske Domstoles Afgjørelse Priseretssager mod 5 danske Ostindiefarere, der af franske Kapere var blevne opbragte, før Loven af 29de Nivose var udfærdiget. Det var Værdier af 20 Mill. Francs, det gjaldt, og baade Kapere og Dommere lagde derfor sine Hoveder i Blød for at faa prisdømt disse, uagtet de ubestrideligen var dansk Eiendom. Domstolene paastod da, at nogle Hinduer (Laskarer) ombord paa Ostindiefarerne var engelske Undersaatter eller udnævnte dem ialfald til det, og hævdede, at det ene af Skibene var bygget paa et engelsk Værft i Kalkutta og først efter Krigens Udbrud var solgt til den nuværende Eier og paa Grundlag heraf blev da Ostindiefarerne og deres Ladninger prisdømte. Engelske Fartøier, der som Priser var opbragte af Franskmænd og

*) Saaledes fastsatte Loven ogsaa, at intet neutralt Skib, som havde anløbet en engel Havn, maatte faa Adgang til franske Havne.

solgte til neutrale, kunde derefter igjen blive kaprede af Franskmænd og prisdømte, fordi de var byggede i England, og i Henhold til et Reglement af 1691 tog man deres Ladninger atpaa. I det hele havde de franske Kapere det videste Spillerum for sine Kjeltringstreger, saa selv Englændernes Færd var rent ædelmodig i Sammenligning hermed. De Tab, som herigjennem direkte og indirekte paafførtes den dansk-norske Fragtfart, var enorme.

I 1797 var Geheimeraad C. W. Dreyer kommen som Gesandt til Paris. Det var en dygtig Mand med Hjertet paa rette Sted, og han søgte strax at bringe en Ordning istand, der kunde være mere betryggende for den dansk-norske Skibsfart, skjønt han herved paadrog sig Mistænkeliggjørelse og Had fra de franske Magthaveres Side. Man gik endog saa vidt, at man paastod, at de neutrale blev behandlede med en Skaansomhed, som var rent utilbørlig; og der udfærdigedes virkelig ogsaa i den følgende Tid flere Love, som skjærpede de tidligere udkomne Bestemmelser og som i endda høiere Grad var fordærvelige for den neutrale Skibsfart. Men Sagen var, at selve den franske Regjering stod aldeles magtesløs over for Kapernes Begjærlighed og Dommernes Bestikkelighed, da disse havde det franske Folks Opinion som Rygstød. Alle Forsøg paa at faa Loven af 29de Nivose tilbagekaldt faldt til Jorden, ihvorvel Regjeringen med Styrke fremhævede, at den franske Kaperfart havde ødelagt Omsætningen med de neutrale Lande. Under denne Sagernes Stilling gjorde Direktoriet i Slutningen af 1798 den dansk-norske Regjering Tilbud om Afslutningen af en ny Handelstraktat; men da Dreyer forlangte, at denne skulde være Fornyelse af den ældre af 1742 og indeholde de samme Artikler, faldt det hele hen. Det var nu vel heller ikke andet end en Finte fra Franskmændenes Side, der var beregnet paa at kompromittere de forenede Riger i Englændernes og Russernes Øine.

Der kan ikke være Tvivl om, at den franske Regjering har havt en Følelse af det uheldige i den Stilling, hvori Republiken ved Søfartslovene var kommen, og den søgte at raade Bod derpaa, saa godt det lod sig gjøre, bl. a. ved at vise en større Strenghed ved Udfærdigelsen af Kaperbreve. Men herigjennem paadrog den sig alene Uvillie hos Nationen, der i Kapervæsenet saa en Belønning "for opofrende Borgerdyd", og da den anden Koalitionskrig udbrød, blev Uvæsenet lige saa galt og om muligt endda værre end før.

Fra den dansk-norske Regjerings Side havde der været gjort forskjellige Skridt for at faa sat Skranker for Franskmændenes Vilkaarlighed og Brutalitet paa Søfartens Omraade. Da det rygtedes, at Loven af 29de Nivose vilde blive vedtagen af de franske Nationalforsamlinger, henvendte den sig saaledes til Berlinerhoffet om, at de i Forening skulde træffe de fornødne Forholdsregler til "at sikre sig mod Virkningerne af dette Skridt, det voldsomste og uretfærdigste, der kunde udtænkes". Berlinerhoffet var ikke uvilligt til det; men de Forestillinger, som fra den Kant blev gjorte, blev ikke

censede, og de Foranstaltninger, som af den preussiske Regjering blev bragte i Forslag, vilde ikke have været synderlig effektive.

Under de Plagerier, som den neutrale Skibsfart var udsat for fra fransk Side, begyndte den dansk-norske Regjering at nærme sig England, med hvem den, bortset fra de Kranglerier, som Kaperierne affødte, ikke havde noget udestaaende. Da Loven af 29de Nivose var bleven udfærdiget, tilbød England den dansk-norske Regjering at træffe Foranstaltninger til at sikre den neutrale Skibsfart, sandsynligvis derigjennem, at de neutrale Skibe skulde konvoyeres af britiske Orlogsfartøier. Men dette Tilbud blev ikke antaget, da Regjeringen indsaa, at den herved vilde komme i et saadant Forhold til England, at den vilde ophøre at være neutral.

Under disse Forhold var der for den dansk-norske Regjering intet andet at gjøre end at tage under Overveielse Spørgsmaalet om, hvorvidt den ikke burde sikre Handelen ved selv at yde Konvoyer. Der forekom nemlig fra flere Kanter den sterkeste Opfordring dertil, og Kjøbenhavns Grosserere forhørte sig endog hos Regjeringen, om der var noget i Veien for at Handelsskibene kunde slutte sig sammen til Forsvar mod Kapere. Ganske vist havde A. P. Bernstorff ved Oprettelsen af Neutralitetsforbundet af 1794 faaet vedtaget, at de skandinaviske Stater skulde sikre sin Handel ikke ved Konvoyer, der kun vilde tjene til at opirre Englænderne, men ved Trusel om at øve Repressalier; men Forholdene var i Begyndelsen af 1798 vidt forskjellige fra Stillingen i 1794, da man nærmest kun havde at frygte for Overlast af Englænderne, mod hvem der virkelig kunde øves Repressalier ved Beslaglæggelse af de Skibe, som gik paa Norge og Østersøen. Nu gjaldt det nemlig først og fremst at værne Skibsfarten mod de franske Kapere, og for deres Overgreb kunde der ikke øves Repressalier af den gode Grund, at der paa de europæiske Farvande ikke svømmede et eneste fransk Handelsskib. Vilde den dansk-norske Regjering ikke se Handelen paa Middelhavslandene og Ostindien aldeles ophøre, saa maatte den finde sig i at yde de Konvoyer, som Handelsstanden saa gjerne ønskede. Den troede at kunne gjøre dette med saa meget større Tryghed, som den ikke havde set andet, end at Englænderne havde fundet sig i, at der var foregaaet Konvoyering paa de Farvande, hvor det ikke laa i deres Interesse at foretage Visitation af Handelsskibene. Derhos mente den, at Englænderne maatte forstaa, at den hele Foranstaltning ikke var rettet mod den, men mod deres Fiender, og at de selv ikke mindst vilde komme til at høste Nytte deraf. Om Vaaren 1798 sendtes der da til St. Helena et Par mindre Linieskibe for at konvoyere hjemvendende Ostindiefarere, og om Sommeren tog Regjeringen Skridtet fuldt ud, idet den ved Plakat af 25de Juli kundgjorde, at de Fartøier, som vilde konvoyeres af Krigsskibe, skulde samles i Flekkerø ved Kristianssand, hvor de til Konvoyering bestemte Krigsskibe skulde være stationerede. Herfra skulde der i August, September og Oktober afgaa Konvoyer til

Strædet ved Gibraltar, der, som det hed, skulde "tage under deres Beskyttelse alle vore Undersaatter tilhørende Skibe, saa langt disse Skibes forskjellige Bestemmelse tillader det". Tanken hermed var væsentlig at værne om danske og norske Ladninger. Dog blev det tilladt de konvoyerede Handelsskibe at tage ombord Ladninger, som tilhørte andre neutrale Landes Undersaatter, hvorimod der for at undgaa at vække Uvillie hos Englænderne, blev truffet strenge Foranstaltninger imod, at der medførtes Kontrebande. Fra Gibraltar skulde Skibene af andre Orlogsmænd konvoyeres i Middelhavet. Tilbagereisen skulde under Konvoi foregaa paa samme Vis til Gibraltar og derfra videre til Norden.

Hvad der ogsaa maatte opfordre til at optage Konvoyeringssystemet, var den Uforskammethed, som vistes af de nordafrikanske Sørøvere, der under Krigen mellem Frankrige og England var blevne saa kjephøie, som de nogensinde havde været. Den Fred, som Danmark-Norge havde sluttet med Deyen af Tripolis, havde nemlig allerede baaret sine Frugter. I 1797 havde Beyen af Tunis, med hvem der i 1751 var bleven sluttet Traktat, gjort Fordring paa at faa store Presenter af den dansk-norske Konge, da han ikke var tilfreds med, hvad han Aar om andet fik. Man havde vel søgt at stagge ham paa en Vis; han var dog ikke fornøiet og han begyndte derfor at forurolige Skibsfarten. Snart skulde ogsaa Deyen af Algier følge Exemplet. Med den sidste, der bare gjorde Fordring paa at faa en Fregat af Danmark-Norge og Sverige og noget andet Smaatteri, fik Sten Bille i Forening med den svenske Konsul paa Stedet istandbragt en Overenskomst, som foreløbig staggede ham, uden at han fik de Fregatter, han gjorde Krav paa.

Under det venskabelige Forhold, som i de nærmest foregaaende Aar havde hersket mellem Nordens tre Riger, kunde Kr. Bernstorff haabe paa, at der fra svensk Side vilde blive truffet tilsvarende Forholdsregler. Han rettede da et Forslag til den svenske Konge om, at Konvoyeringerne skulde foregaa i Fællesskab, og herpaa gik Regjeringen strax ind, saaledes at dansk-norske Krigsskibe i den følgende Tid optog svenske Handelsskibe i Konvoyerne og omvendt.

Konvoyeringerne foregik da helt til November 1799 i den skjønneste Orden, naar undtages, at et Par af de første svenske Konvoyer blev opbragte af Engelskmændene. Ligeoverfor de danske var Engelskmændene derimod Hofligheden selv. Mødte en dansk-norsk Konvoy en britisk Orlogsmand, forlangte denne gjerne at visitere de Skibe, som var i Konvoyen; men fik han til Svar, at dette ikke kunde lade sig gjøre, og at Konvoyens Skibe ikke medførte Kontrebande, saa nøiede han sig med denne Erklæring. Hvad de franske Kapere angaar, holdt de sig i ærbødig Frastand, og denne Forretning befandt sig dels som Følge af Konvoyeringssystemets Antagelse, dels paa Grund af Direktoriets skjærpede Kontrol med Kaperbrevenes Udfærdigelse i kjendelig Tilbagegang. Det store Antal dansk-norske Skibe, som gik i

Fragtfart og de enorme Fragter, de opnaaede, maatte overbevise den dansk-norske Regjering om, at den havde handlet fuldt ud forsvarligt; men paa den anden Side indsaa den godt, at det kun vilde gaa til en Tid, og at den maatte med den største Forsigtighed undgaa alt, hvad der kunde virke ophidsende paa Englænderne. Hele Konvoysystemet vilde være truet i det samme Øieblik, den britiske Regjering paa Grund af de politiske Forhold saa med mindre velvillige Øine paa den dansk-norske, eller endog, om en eller anden engelsk Søofficer optraadte paa en mindre taktfuld og høflig Maade.

Saaledes var da den dansk-norske Søfarts og Handels Stilling ved Udbrudet af den anden Koalitionskrig, og denne kunde som Følge heraf Regjeringen ikke have den mindste Lyst til at komme op i. For de allierede gjorde det hverken fra eller til, om en liden Stat som den dansk-norske gav sit Besyv med i Laget. For denne selv var det imidlertid en Sag af største Vigtighed, da den i saa Fald reskierede at faa sin Handel indskrænket og skadet af franske og spanske Kapere og sine allerede før saa slette Finanser endda mere ødelagte. Men Spørgsmaalet var, om de forenede Riger vilde faa Lov til at holde sig udenfor Krigen; thi det beroede ikke paa deres Regjering eller Nationerne selv, men paa Ruslands mægtige Keiser, der var Sjælen i den store Koalition.

Efterhaanden havde Keiser Paul arbeidet sig op i en exalteret Stemning mod alt, hvad der smagte af Frankrige og fransk Radikalisme, og for at sikre sit Land og sit Folk mod den revolutionære Smitte organiserede han en fuldstændig kinesisk Afsondring, saaledes at hverken Russer fik drage til Udlandet eller Udlændinger komme til Rusland paa faa Undtagelser nær*). Samtidig øvedes der den skarpeste Censur over Pressen og Literaturen, og han nærede mod de fremmede Gesandter i St. Petersburg en sygelig Mistænksomhed, som i Forbindelse med hans despotiske Luner allerede paa denne Tid gjorde ham til en sand Plage for alle, med hvem han kom i Berørelse. Det var ikke længe imellem hver Gang, han gav de forskjellige Gesandter en Overhaling, og saafandt en Magts Holdning ikke var efter hans Hoved, jagede han uden videre dens Gesandt bort og beordrede Troppekorpser mod Grænserne, ret som det var hans Agt at begynde Krig med vedkommende Stat.

Det var ikke blot i sit eget Rige, at Keiser Paul bekjæmpede den revolutionære Smitte. Ogsaa i den moralske Sundhedstilstand i andre Stater greb han ind som det allerøverste Politi, og først og sidst var det da Danmark-Norge, som i særlig Grad blev Gjenstand for hans Omsorg. Efter hans Opfatning lod Tilstanden her ikke blot meget tilbage at ønske; men han ansaa endog denne Stat for et farligt Arnested for den rødeste Jakobinisme. Det var dog langt fra, at de revolutionære Ideer nu havde faaet sterkere

*) Det hændte saaledes, at en dansk Skibsfører, der kom til Kronstadt, ikke fik Lov til at seile ind til St. Petersburg, "fordi Kommandanten fandt, at han talte bedre Fransk end Engelsk."

Indpas her end tidligere; man sang fremdeles i sine Lag høit dundrende Viser om at knuse Adel og Hierarchi og mase Overtro og Usandfærdighed, hvorefter der kordialt klinkedes og udbragtes Skaaler. Og hvad den Jakobinisme, som skulde herske i Pressen angaar, saa var den fornemste Del af Tidsskriftliteraturen endnu ikke kommen længere end til at samstemme med det mest maadeholdne Parti i de franske Kammere. Men det forstaar sig, at de Udtalelser, som her forekom, ingenlunde altid passede til et enevældigt Kongedømme, ja neppe engang vilde være blevne taalte i Stater med udviklede konstitutionelle Former.

Reskriptet af 3die December 1790 havde i Virkeligheden indført fuldstændig Trykkefrihed i den dansk-norske Stat, og den havde i A. P. Bernstorff havt sin fornemste Støtte i Regjeringen; men her stod rigtignok denne ogsaa paa det nærmeste alene. Der havde i 1793 paa Grund af nogle Optøier, som havde fundet Sted i Kjøbenhavn, været paa Tale at lægge Baand paa Pressen; men Bernstorff optraadte mod disse Forslag og støttedes heri trofast af Colbjørnsen, og kan der sluttes noget fra de verserende Rygter, tør det endog hænde, at disse Mænd har sat sine Stillinger ind paa at faa Pressefriheden fastholdt. Derimod maa det vistnok opfattes som en Indrømmelse overfor de udenlandske Magthaveres Insinuationer om, at den dansk-norske Regjering i sit eget Land opelskede den revolutionære Smitte, at denne nu ved Lovens Midler søgte at ramme dem, der — for at tale med Professor J. F. W. Schlegel — "indbød Borgerne direkte eller indirekte til Opstand, haanede offentlige Foranstaltninger eller drev Spot med Landets Religion." En af de Pressesager, som blev anlagte for at opstake Skjellet mellem det tilladelige og det utilladelige, var den ovenfor omtalte Retsforfølgning, som rammede Heiberg for den Klubvise, hvori Englands Konge ansaas for at være haanet. Senere blev der anlagt to Sager mod den unge Malte Konrad Bruun for hans Skrifter "Jerusalems Skomagers Reise til Maanen" og "Aristokraternes Katekismus"; for det første Skrift slap Forfatteren for Tiltale, hvorimod han for det andet, et temmelig middelmaadigt, men gudsbespotteligt Produkt, vistnok vilde have været ilde ude, om han ikke var rømt fra Landet. Senere blev Sagen mod ham hævet, efterat han havde gjort et Slags Afbigt; men det var saa langt fra, at han paaskjønnede denne Skaansomhed, at han tvertom et Par Uger efter, at han havde faaet Lov til at vende tilbage, angreb Kronprinsen og Trykkefrihedsloven paa det blodigste. Dette havde da til Følge, at han paany sattes under Tiltale, hvorhos den tidligere Sag mod ham gjenoptoges. I den kongelige Resolution, hvori dette Sagsanlæg beordres, dirrer der da ogsaa i hvert Ord en Forbitrelse, som tilstrækkelig viser, hvor ilde berørt Regjeringen følte sig af den unge Forfatters flaasede Optræden. "I en Række af Aar," heder det, "have Vi dagligen set denne velgjørende Frihed (Trykkefriheden) misbrugt paa en saa skammelig Maade, at dertil neppe findes Lige i

nogen ordnet Stat; men de uværdige Personer, der synes at have sammenrottet sig for at undergrave Trykkefriheden, snart ved underfundig Ondskab, snart ved ublu Frækhed, have ikke kunnet rokke vor Fasthed i at opretholde den, ligesom Vi og fremdeles ville haandhæve den inden sine rette Grændser. Imidlertid har Erfaring overbevist Os om, at den Lemfældighed, med hvilken Vi hidtil have behandlet saadanne Forbrydere, ikke har havt anden Virkning end at forøge deres Dumdristighed og Raadhed."

Malte Bruun var imidlertid ikke Mand for at møde Sagsanlægget. Han rømte igjen fra Landet for aldrig mere at komme tilbage. Det drog ud, før Dommen i hans Sag faldt, og han søgte atter ved ny Afbigt at finde Skaansel, men denne Gang forgjæves.

De forskjellige Pressesager, der fandt Sted, fremkaldte en ret levende Diskussion i Literaturen om Trykkefriheden, som nogle vilde have lovfæstet, medens andre vilde have den begrænset. Dette foranledigede, at der under 27de Oktober 1797 blev nedsat en Kommission "for at overveie og give Betænkning om og hvorledes Trykkefrihedens Misbrug i Fremtiden bedst kan forebygges," og som Motiver til dette Skridt udtales der, "at en vis Klasse af Forfattere stedse stræber at tilveiebringe Mistillid til Regjeringen, haaner de offentlige Foranstaltninger i Stedet for med Beskedenhed at tilkjendegive, hvorledes et og andet maatte kunne forbedres" o. s. v. Der skulde dog ikke indføres Censur; derimod skulde der undersøges, om de bestaaende Straffelove for Trykkefrihedens Misbrug var tilstrækkelige, om Anonymitet skulde være forbudt o. l. Kristian Colbjørnsen skal, efter hvad der berettes, have ment, at det kunde have sit Forblivende med Reskriptet af 3die December, og have modsat sig Forandringer heri; men Stemningen i Regjeringen gik efter A. P. Bernstorffs Bortgang i Retning af, at en Indskrænkning burde finde Sted. Ikke desmindre lykkedes det Colbjørnsen at faa henlagt det Arbeide, Kommissionen omsider fremkom med, og endnu i Sommeren 1799 var der ikke foretaget noget for at lægge den Mundkurv paa Pressen, som man i liberale Kredse frygtede for vilde blive anlagt.

Men medens Stillingen endnu var under Overveielse inden Regjeringskredsene, udgav i Slutningen af 1798 P. A. Heiberg i det netop begyndte Fjerdingaarsskrift "For Sandhed" en Afhandling, kaldet "Politisk Dispache", og denne efterfulgtes endnu i samme Bind af det satiriske Vittighedsarbeide "Sproggranskning". Ved disse Artikler nedkaldte Heiberg ikke blot Ulykken over sit eget Hoved, men han gav vistnok ogsaa Anledning til, at den dansk-norske Pressefrihed virkelig blev indskrænket.

Her skal vi ikke opholde os ved, hvorledes Heiberg var bleven forbigaaet ved Besættelsen af Notarius-publicus-Embedet i Kjøbenhavn, hvorledes han kom rent paa Kant med Kr. Colbjørnsen, som han betragtede som sin dødelige Fiende og angreb paa det blodigste, og hvorledes han i forskjellige Skrifter

udøste al sin lidenskabelige Galde baade over den foretrukne Medbeiler og over Colbjørnsen. Vi skal her alene gjøre Rede for de to nævnte Afhandlinger.

I "Politisk Dispache", der bærer det meget sigende Motto: „Something is rotten in the state of Denmark" ("Der er noget raaddent i Danmarks Forfatning"), søger han at godtgjøre — uden forøvrigt ligefrem at udtale sig om Republikens Fortrin —, hvor meget det er at foretrække at være skatteydende Borger i en Republik fremfor at være det i et Monarki, og opstiller i dette Øiemed en Sammenligning mellem Statsudgifterne i Danmark-Norge og i den franske Republik. Ihvorvel det er en bekjendt Sag, at de franske Finansers Stilling under Direktoriet var "et Overmaal af Elendighed" og den hele Styrelse slet, kommer Heiberg dog til det ganske merkelige Resultat, at Frankrige med større Lethed vilde udholde at bære de Byrder, Krigen medførte, end Danmark vilde formaa at klare sine Udgifter i Fredstid. Han fremhæver tillige med stor Styrke, hvor farligt det er for en Stat, at en enevældig Konge har fuld og ukontrolleret Disposition over Statskassen, saaledes, at han af denne "letteligen kan forskaffe sig betydelige Tilskud til sine bestandige og reglementerede Indkomster". "Ikke saaledes," fortsætter han, "gaar det til eller kan det gaa til i en Republik som Frankrige, hvor Konstitutionen har bestemt Regjeringspersonalets Lønninger, der ere uforanderlige, og hvis Forskjel fra et Aar til et andet blot beror paa Kornprisernes Stigen og Falden. Jeg vil ikke paastaa, at ingen af de Regjerende i denne Stat kan slippe til at anvende de offentlige Midler til eget Brug; men dette er og bliver dog et Tyveri, som Konstitutionen i det mindste har gjort meget vanskeligt, og som især i Fredstider vil blive vanskeligt, og hvorfor den høieste Øvrighedsperson ligesaa vel som den ringeste Borger kan blive straffet efter Lovene, hvilket aldrig er Tilfældet i Monarkier, hvor Regenterne paastaar, at de ikke staar andre end Gud til Regnskab". "Med sterke Skridt", udtaler han senere hen, "nærmer sig den Tid, da det skal komme for Lyset, som nu er skjult i Mørket. Hertil hører i Særdeleshed Forvaltningen af en Stats Finanser. Ogsaa synes den sunde Fornuft at tilsige, at en Nation har den fuldeste Ret til at vide, hvortil de Skatter anvendes, for hvis Tilveiebringelse den største og bedste Del af Nationen maa trælle surt nok. I mange Staters Finanskollegier existerer der ikke længere Protokoller med Laase for. Allerede kaster Oplysningens opgaaende Sol sine velgjørende Straaler ind paa Arkivernes støvede Papirer i deres mørkeste Gjemmer. O, at dog Regenter vilde betænke, hvad de skylder Nationerne, der saa rigeligen lønne dem! O, at de dog vilde overveie, at Lyset ikke mere kan slukkes, Friheden ikke mere lænkebindes! Maaske vel for en kort Tid; men snart vil Lys og Frihed hævne sig forfærdeligen paa sine Undertrykkere." Endelig giver han det enevældige Kongedømme et sidste Spark i sine afsluttede Bemerkninger: "Skulde Historien dog aldrig komme til at nævne en Regent, der just ved at give efter for Tidernes Trang og

Oplysningens Fordringer, gjorde sin Magt urokkelig og sit Minde helligt til evindelige Tider? Dette kunde selv den elendige Ludvig have gjort. Man tilbød ham ufortjent denne Lykke, men han stødte den uerkjendtlig fra sig. Han var lastefuld; han behøvede at begaa en Forbrydelse endnu; han begik den, og den kostede ham ikke alene Livet, men endog Æren. Hvor meget lettere vilde det da ikke blive for en Fyrste, der, fri for Ludvigs Feil, besad nogle af de gode Egenskaber, som denne ikke havde! Dog — hvor og naar skal en saadan Fyrste findes? Upaatvivleligen træffer man den sande Storhed snarere i Vadmel end i Purpur, snarere i Hytten end i Paladset."

I sin anden Artikel, "Sproggranskning", gaar han med Vid og Lune løs paa hele det bestaaende Samfund, saaledes som han i sin Bitterhed opfattede det. Hans Satire er af den mest udæskende Art. "Hans Ord", siger en Literaturhistoriker, "falder paa den og det, som de alluderer til, som en bred skarp Pallask, der føres af en i alle Kavalerifægtningens Hemmeligheder indøvet Rytter; som susende Pile, hvis Spids er svanger med Essentsen af den Gift, de mange Aars Bitterhed og Haan har opsamlet i hans Bryst. Ingen og Intet skaanes. Det er, som om han, da han først er begyndt, ikke kan holde op, men maa skaffe sig Luft i dette voldsomme Chok." Med al Føie har den samme Forfatter henført Heibergs "Sproggranskning" til de faa virkelig revolutionære Arbeider i den dansk-norske Literatur i den franske Revolutions Tidsalder. Man læse saaledes:

"ABC er alt, hvad en Adelsmand behøver at vide for at blive Medlem i et Kollegium, og for siden at springe forbi alle sine graahærdede borgerlige Kolleger. Han kan mere end sit ABC, siger man om en fornem Mand, der ved at sætte et Nul til, eller at radere et Nul bort, efter Omstændighederne. En saadan Mand gaar heller ikke af fra sit Embede, uden med en god Pension. Naar jeg forstaar at bryde ind i det Kontor, som er mig betroet, og stjæle bort de Penge, som der gjemmes, saa kan jeg ogsaa mere end mit ABC."

"Absolut. Saaledes heder den største Juvel i den danske Konges Krone . . ."

"Administration er en fed Græsgang. Det Kvæg, som indbrændes derpaa, kaldes Administratører. Jo bedre disse trives, jo mere bør en Regjering skjønne derpaa ved Karakterer og andre Naadesbevisninger."

"Almagt. Et Attribut til en Guddom enten samme er himmelsk eller jordisk. Naar en Regent siger til en Sladderhank: Bliv Geheimeraad! til en Poltron: Bliv Krigsraad! til en Bankerottør: Bliv Kommerceraad: saa bliver de det, ligesom russiske Soldater efter en Kapteins eller Oberstes Luner bliver Skomagere, Skræddere, Sadelmagere o. s. v."

"Aristokrater. Den bedste Sort Jagthunde, der pudses paa Demokrater, og faar Steg for at bide dem."

"Bondefrihed. Saa megen Frihed som en Bonde kan taale. Den er saare liden, som enhver ved, der kjender det gamle Ordsprog: Var Bonden ikke bunden, saa blev han værre end Hunden. Bonde; det samme som Fæ."

"Convoi. En Handling, som jeg foretager mig for at erholde en Fordel, som jeg meget attraar. Kommer af det franske Ord convoiter, at begjære noget heftigere. En sørgelig Erfaring lærer, at man ofte prostituerer

sig ved at begjære noget heftigere. Bedst derfor at sætte Grænser for sin Begjærlighed."

"Dansk; en Plet paa et velopdraget Menneske, og som gjør ham uduelig til et vigtigt Embede i Danmark. Kan vel nogensinde afvaskes, men kuns i udenlandsk Vand; og efterlader sig altid en Skjold."

"Demagog. En Mand, der elsker sin Næste for meget til at lade ham sidde i Mørke."

"Demokrat. Et Slags Dyr, som man lægger Selvskud og Fodangler for uden at lyse dem til Thinge."

"Djævel. En af de flere i disse Tider dethroniserede Konger. Presterne holder paa ham som paa de andre; men det hjælper ikke"

Direkte. Et Ord, som i Skattevæsenet er gaaet af Brug. Man har fundet, at Folket ikke gjerne lader sig paalægge direkte Skatter, og altsaa tager man sin Tilflugt til indirekte Paalæg. Denne er en af de vigtigste Finanshemmeligheder; thi den har avlet Konsumtion, Tallotterier, Toldruller og flere trivelige Børn. Ogsaa vil samme vedvare saa længe, indtil Folk bliver oplyste nok til at indse, at indirekte Skatter er i sig selv langt mere trykkende end de direkte. Naar jeg maa vælge mellem to onde Ting, ønsker jeg mig en Dolk heller direkte end indirekte i Livet."

"Frihed. En Fabrikvare, som man i de senere Aar har lagt sig stærkt efter at fabrikere i Frankrige, men er aldeles kontrabande i Danmark, skjønt den nye Toldrulle ikke taler derom Den indsmugles hist og her, og vil ikke saa let blive farlig, naar Regjeringen kuns ikke lader sine Støvere snuse efter den for at konfiskere den."

"Hof. Et Akademi for alle de Kunster, der er forbudne i Luthers Katekismus. Hofmænd kaldes Professorerne ved Akademiet."

"Kongen. En Mand, der er saa skikkelig at tage sig Skylden paa for, hvad hans Ministre gjør. Det er ikke Ministrenes Skyld, naar det hænder sig, at en Konge ikke vil lade sig bruge af dem, saaledes som Tjenestefolk bruger en Kat i et Hus. Det har den forbandede Kat gjort, siger Tjenestepigen, naar en Tallerken er slaaet i Stykker, eller et Stykke Steg er blevet borte. Det er Hans Majestæts allernaadigste Villie, siger Ministeren, naar han har udøvet sin Hevn imod den, han hader. Kongen og Katten er som oftest lige uskyldige."

"Lotteri. Det mest ærefulde Spil for Stodderen; thi, naar han spiller Lotteri, spiller han med Kongen. Dets Grundpiller er Frihed og Lighed; thi, saa længe Stodderen spiller, er han den mægtigstes Lige; og naar han har spillet, bruger han sin Frihed til at hænge sig"

"Majestæt. Et Skjærmbret, bag hvilket Skjelmer driver sit Spil ustraffet."

"Mennesker. Regnepenge i Kongers eller Ministres Spillepartier."

"Ordenstegn. Et politisk Varsko. Gaa af Veien! heder det, naar man ser en Mand med Stjerne paa Brystet; thi saaledes skal man gjøre ved den Mand, som Kongen ærer . . ."

"Patron. Aristokratismens vældige Værn, enten samme nu findes i et Audiensgemak eller i et Soldatergevær . . ."

"Privilegier. Et Ord, der er sammensat af de to latinske Ord privantia legibus. Man finder allerede Spor hertil i det gamle Testamente. Naboth havde et Privilegium paa at holde Kro i Samaria. Achab fik Lyst til dette Privilegium; og den skammelige Maade, hvorpaa han, som en

mægtig Mand, erhvervede sig det, kan læses i første Kongernes Bogs 21de Kapitel. Af denne Historie er der, efter Sigende, skrevet en Tragedie, der skal være spillet paa et privat Theater nær ved Kjøbenhavn*)."

"Publicitet. Den mest fordømmelige Ting i Verden, da den hindrer den onde fra at gjøre alt det ondt, han vilde gjøre. Ogsaa søger man at faa det generaliter profureret bort."

"Raad. En Mand, der ikke kan raade sig selv. Men, at en saadan Mand kan give Kongen og Staten gode Raad, derom tvivler ingen. Gode Raad er ellers i Almindelighed Ting, som ingen skjøtter om, med mindre det er Kage."

"Revolution. En Forbrydelse, som bestaar deri, at en Nation gjør sig vred, naar Regentens Haandlangere, efter at have flaaet Skjorterne af Folket, begynder med at flænge paa Huderne. Regenten har Lov til at gjøre Revolution imod sit Folk, men Folket ikke imod Regenten."

"Sandhed. Et meget forhadt og farligt Brug af sit Talent."

"Suveræn. En, der maa danse efter andre Suveræners Pibe."

"Titler. Indbrændingsmærker til god Græsgang."

"Throne. Et Møbel, som paa den danske Skueplads altid sættes i en Krog. Om Maskinmesteren er Profet eller Jakobiner, derom siger jeg kuns: "non liqvet" (ɔ: det er ikke klart, — et Retsudtryk, som bruges, naar Dommeren ikke kan afgjøre Sagen)."

"Tro Undersaat er enhver, der roser Regjeringen, hvorledes den endog handler. Saalænge som en Regjering ikke despotiserer imod mit Individ, er jeg en tro Undersaat og elsker Regjeringen. En tro Undersaat ser gjerne sin Konge og alt, hvad der hører til hans Familie, var det endog paa et castrum doloris. En tro Undersaat abonnerer ikke gjerne Loge om Mandagen. En tro Undersaat bliver vred, naar man kalder ham Borger. En tro Undersaat slaar Vinduerne ind hos dem, der ikke illuminerer, hver Gang der fødes en Prins eller en Prinsesse; foruden tusinde andre Kjendetegn paa tro Undersaatter. Foruden det, at Forfatteren heraf ved med sig selv, at han er en tro Undersaat, har han en vigtig Grund til at overbevise sig om, at han ogsaa paa vedkommende Steder anses derfor; thi han har merket, at næsten alle de Personer, som han i de senere Tider har paataget sig at rekommendere, enten paa en eller anden ærefuld Maade er blevne forfremmede. Forfatteren er Egoist nok til at glæde sig derover, og egennyttig nok til at tro, at hans Klienter vil tænke paa ham, nu da de er i deres Herlighed."

"Æreport. En Bygning, der bygges af Undersaatterne til Ære for deres Regent, paa det at han igjen skal tænke paa Entreprenørerne med lidt Ære. Undertiden lader Regenten selv den bygge til Ære for sig selv og til Skade for Statens Kasse. Jeg ved ikke, om det var i det gamle Frankrige, hvor et vist Kollegium, der med Ære havde hjulpet til at dilapidere Statens Finanser, engang i Anledning af en vis Høitidelighed lod bygge en Æreport til Ære for Kongen, der saa længe havde taalt deres Røverier. Man satte, eller burde dog have sat, derpaa denne sande Indskrift: Quid Domini facient, audent cum talia fures?« (Hvad vil Herrerne gjøre, naar Tyvene vover sligt!)

---

*) Denne sidste Ordforklaring er myntet paa Kr. Colbjørnsen, som beskyldtes for at have misbrugt sin Stilling til at berøve en Krovært i Nærum, hvor Colbjørnsen eiede en Gaard m. v., hans Privilegium paa Kroholdt og sætte sig selv i Besiddelse deraf. Dette er en Kjephest, P. A. Heiberg stadig rider.

Det siger sig selv, at saadant ikke kunde taales. Umiddelbart efter, at det Hefte var udkommet, hvori "Sproggranskning" stod indrykket, fik Generalfiskalen under 26de Februar 1799 Ordre til at anklage Heiberg, og det blev paa samme Tid paabudt, at forskjellige Steder i hans tidligere Skrifter skulde drages ind under Sagens Behandling.

I Begyndelsen af 1799 var den russiske Gesandt Krüdener — der i Historien er mere bekjendt som sin Hones Mand, den senere "Moder" for "den hellige Alliance" — kommen til Kjøbenhavn. Han blev til det yderste opbragt over den revolutionære Tone, som efter hans Formening gik gjennem de forskjellige Tidsskrifter, der endog understod sig at dikke op med alskens Spydigheder over hans Herres, Keiser Pauls, Afspærringsdekreter. Det varede da heller ikke længe, før han til sit Hof sendte en med Aktstykker belagt Indberetning om de Misbrug, som blev dreven med "den i Danmark autoriserede Presfrihed". Sligt sængede øieblikkelig hos Keiseren, der gav Gesandten Ordre "til strax at gjøre den danske Udenrigsminister opmærksom paa den store Fare, hvormed Presfriheden truede, for at det kunde være muligt, inden det blev for silde, at tilintetgjøre denne Revolutionsspire, der kun tjente til at opløse Regjeringen og skabe Forvirring og Uorden." Nu var det, som vi har set, allerede paa Bane inden Regjeringen at faa Presfriheden indskrænket; men den vilde selvfølgelig ikke modtage nogen Kommando derom fra en udenlandsk Potentat. Den forhastede sig derfor ikke med dette Arbeide, og Følgen heraf var da, at Keiser Paul begyndte — yderligere ophidset ved Gesandtens Indberetninger — at vise sig særdeles vranten og vriden overfor den dansk-norske Stat og dens Regjering. Det havde fra først af ikke været hans Hensigt at øve noget Pres paa denne for at tvinge den ind i Koalitionen mod Frankrige; men saaledes som Forholdene nu stillede sig, besluttede han sig til at føle den lidt paa Tænderne. Han fordrede da, at den dansk-norske Regjering skulde lukke de norske Havne for de franske Kapere, som her havde et Marked for de engelske Priser, de havde taget, og i det hele her drev en Handel, som var ret fordelagtig for de norske Kjøbmænd. Da en lignende Opfordring ogsaa indløb fra den svenske Konge, der ved denne Tid havde brudt fuldstændig med Direktoriet, besluttede den dansk-norske Regjering sig til at efterkomme Opfordringen, og Deklaration herom udfærdigedes under 14de Juli 1799. Men det tog Tid ud, før denne Deklaration, der var udstedt fra svensk og dansk-norsk Side i Forening, kunde blive bekjendtgjort, og Keiserens Forbitrelse vedvarede derfor lige fuldt. Ved denne Tid stiftedes der i Kjøbenhavn af Digteren Sander en Klub, væsentlig i den gode Hensigt at skaffe en Mand et Levebrød som Klubvært, og som Udhængsskilt fik denne Klub Navnet "Det nye literariske Selskab". Det var maaske literarisk; men revolutionært var det ikke; thi blandt dets Medlemmer hørte en af Ministrene Reventlow. Ikke desmindre rapporteredes der til Keiseren, at der i Kjøbenhavn var stiftet „et saare farligt Selskab,

der under Skin af at være literært og filantropisk i Virkeligheden var en revulutionær Klub, paavirket fra Frankrige, hvis System og Grundsætninger det vilde udbrede over hele Norden." Paa Grundlag af denne Beskyldning forbød den russiske Keiser flux alle danske og norske Handelsskibe Adgang til de russiske Havne, og de, som allerede laa der, skulde øieblikkelig forføie sig bort. De danske og norske Matrosjer, som fandtes paa engelske og andre Magters Skibe, skydsedes ombord paa de danske og norske Skibe, som maatte afseile, efterhvert som de ankom, uden at faa Lov til at losse eller indtage Ballast. Efter at have smeldt en slig Trumf i Bordet forlangte Keiser Paul, at Danmark-Norge skulde tiltræde Koalitionen mod Frankrige. Dog krævede han ikke, at de forenede Riger skulde tage virksom Del i Krigen; men han vilde have dem med, da han "vilde opfatte Danmarks formelle og offentlige Tiltræden, om den end var passiv, som værende til væsentlig Gavn for den fælles Sag." Der var intet, som kunde komme Regjeringen mere paa tvers end denne anmassende Fordring, som, hvorledes end Sagerne for Øieblikket stillede sig, lettelig kunde drage de forenede Riger op i Vidderværdigheder af alle Slags. Tiltraadte man Koalitionen, saa havde man i samme Nu, Deklarationen blev bekjendtgjort, Krig med Frankrige, og man havde da ingen Sikkerhed for, at der ikke vilde blive krævet omfattende Rustninger baade til Lands og Søs. Tiltraadte man den ikke, løb man Fare for, at Rusland gik angrebsvis tilværks, og hvad der var lige saa ilde, det vilde være ude med den Begunstigelse, som den dansk-norske Skibsfart nød fra engelsk Side, idet Briterne, der handlede i skjønneste Harmoni med den russiske Regjering, i saa Fald strax vilde begynde at visitere og — hvad der var det samme — opbringe de danske og norske Konvoier. Regjeringen i Kjøbenhavn nødtes da til at fire. I en Skrivelse af 27de September 1799 lod den Keiseren vide, at den var villig til at efterkomme hans Opfordring, ihvorvel det baade kostede den Ofre, og den udsatte sig for Farer. Den ventede dog, at de forbundne Magter, særlig Rusland og England, vilde paa en formelig og positiv Maade garantere dens Stater baade i og udenfor Europa, tilsikre dens Kolonier og Undersaatters Handel den samme Varetægt, som de ydede deres egne Besiddelser og Undersaatter, forpligte sig til at lade den Fred, de maatte slutte, omfatte Danmark og skaffe dette en saadan Del i de Fordele, Freden maatte føre med sig, at den kom til at svare til Danmarks Tab og Ofre."

Samtidig hermed underrettede den dansk-norske Gesandt i St. Petersburg Keiseren om, at der under samme Dag, Brevet til ham var skrevet, var udfærdiget en ny Forordning om Trykkefrihedens Indskrænkning, samt at hans Forestillinger om det nye literære Selskabs Farlighed savnede enhver Grund.

Imidlertid gik den mod Heiberg anlagte Sag sin skjæve Gang, indtil der ved Hof- og Stadsretten under 24de December 1799 afsagdes Dom i den. Ved denne, der var grundet paa Presseanordningen af 27de September

1799 blev Heiberg dømt til Landsforvisning. Han appellerede ikke, men forlod den 7de Februar 1800 Landet og tog Bolig i Frankrige, hvor han blev boende til sin Død. Ved Høiesteretsdom af 19de December 1800 blev Malte Bruun tilfunden samme Straf. Han havde da allerede taget Bolig i Paris. Ved disse Domfældelser var der bleven paalagt de danske og de norske Demagoger en Taushed, der for de førstes Vedkommende skulde vare i flere Aartier, medens den norske Grundlov af 1814 atter skulde aabne det norske Folk Adgang til fri Diskussion.

Der er al Grund til at tro, at der maa have været andre Forhold end de ovenfor paapegede, som paabød den dansk-norske Regjering at indtage den forsigtige Stilling, som den indtog. Blandt andet maa ogsaa den Krise, som i Aaret 1799 udenfra naaede Danmark, og som medførte en Mængde Fallitter i Kjøbenhavn, have bidraget sit, ødelagte, som de danske Finanser allerede var. Denne Krise, som forøvrigt var af rent forbigaaende Karakter, skyldtes først og fremst en Overspekulation i Kolonialvarer, som havde fundet Sted paa det store Handelsmarked. Denne bevirkede et Krach i Holland og Hamburg, der forplantede sig til Danmark, som just led under Veerne af en mislig Høst. I Kjøbenhavn havde derhos det store Byggeri, som havde fundet Sted efter en stor Brand, som 1795 var overgaaet Byen, bidraget sit til at fordyre Pengene, og da Krachet kom, maatte det selvfølgelig medføre de største Gjenvordigheder. Uveiret redes imidlertid af, idet der ved Grossserersocietetets Beslutning af 20de September 1799 blev indsat en "Komite til Handelens Tarv", der fik Ret til at udstede Speciessedler til et Beløb af 1200000 Rdr. D. C., som udlaantes til Kjøbmænd mod Sikkerhed i deres Varer, og af Regjeringen oprettedes der en Depositokasse. Ved Udlaan herfra forebyggedes hurtigt de Ødelæggelser, som truede med at overgaa Handelsverdenen i Danmark og Norge.

Da den dansk-norske Gesandt i St. Petersburg havde Foretræde hos den russiske Keiser, havde han, foruden de Meddelelser, han forøvrigt efter Regjeringens Paalæg gjorde denne, tillige underrettet ham om, at den havde tilbagekaldt sin Gesandt i Paris. Dette var da ogsaa sket. Til Paaskud for Gesandtens Tilbagekaldelse betjente Regjeringen sig af det grove Svar, som Direktoriet havde givet paa Meddelelsen om Stængningen af de norske Havne for de franske Kapere, idet den nu, efterat en rum Tid allerede var hengaaet, fandt Regning i at spille den fornærmede Part. Dreyer, der ikke vidste noget om det Tryk, som den russiske Keiser havde øvet paa Regjeringen i Kjøbenhavn, havde ikke forstaaet det mindste af det hele, og da han var en Mand, som havde baade Villie og Evne til at handle paa egen Haand, var han forbleven paa sin Post. Han saa nemlig, at Forholdene var ifærd med at udvikle sig med en saadan rivende Hurtighed, at Ordrer

og Regler, der var Uger gamle, umulig kunde have Gyldighed for ham, og at han ved punktlig at efterleve Regjeringens Befaling kun vilde nedkalde en Krigserklæring fra Direktoriets Side. Han søgte derfor at vinde Tid, idet han udbad sig nøiere Instrux for, hvorledes han havde at forholde sig, og inden den kunde indløbe, havde Bonaparte den 18de og 19de Brumaire (9de og 10de November) styrtet Direktorialregjeringen og selv som Førstekonsul traadt i Spidsen for Republikens Styrelse.

Medens Direktoriets Politik udadtil helt og holden havde været dikteret af dets Medlemmers Lidenskaber, slog Konsulatets ind paa Beregningernes Vei. Omslaget viste sig da ogsaa i Republikens Holdning overfor den dansk-norske Stat. Medens Direktoriet paa den blotte Mistanke om, at Danmark-Norge holdt paa med at slutte sig til Koalitionen, havde fundet sig beføiet til at lægge Beslag paa de forenede Rigers Skibe, som laa i de franske Havne, søgte Bonaparte og Konsulatet ved Imødekommenhed at faa en saadan Tilslutning forhindret. Embargoen paa de dansk-norske Skibe blev øieblikkelig hævet, og Grouvelle, der som ivrig Republikaner stod ilde anskrevet i de dansk-norske Regjeringskredse, blev afløst af Bourgoing, "hvis moralske og politiske Grundsætninger var alt andet end jakobinske". Ligesaa lidt som Bonaparte havde noget tilovers for de ivrige Republikanere, kunde han hylde de Grundsætninger, som havde holdt Kaperierne og Priseretterne oppe til Skræk og Rædsel for alle neutrale Nationer. Loven af 29de Nivose ophævedes; for Fremtiden skulde Domstolene rette sig efter det Reglement, som var bleven udfærdiget under den nordamerikanske Frihedskamp, og hvormed den dansk-norske Regjering i det hele havde været tilfreds, og Oprettelsen af en Admiralitetsret, der som øverste Instans skulde dømme i Prisesager, stilledes i Udsigt. Idet Forholdene paa en saa væsentlig Maade var forandrede ved Udgangen af Aar 1799, fandt Dreyer tvingende Grunde for sig til at forblive paa sin Post og ialfald søge alskens Paaskud til at faa sin Tilbagekaldelse forhalet, indtil der kunde indtræde fuld Klarhed over Situationen.

Imidlertid havde den dansk-norske Regjering fortsat Forhandlingerne med England og Rusland om sin Tilslutning til Koalitionen, og England havde erklæret sig villigt at yde den dansk-norske Stat den Sikkerhed, den forlangte, hvorhos det blev indrømmet, at den ikke skulde være forpligtet til at gaa angrebsvis tilverks mod Frankrig; skulde væbnet Samvirken foregaa, burde den senere blive Gjenstand for særlige Traktater. Men nu, da Regjeringen allerede havde bundet sig ved de Tilsagn, den havde givet England og Rusland, blev den ved Konsulatets velvillige Holdning saa omstemt, at den nødig vilde lade det komme til Brud med Republiken; den havde saa meget mindre Grund til det, som Koalitionen nu truede med at gaa istykker, da Keiser Paul var bleven høiligen opbragt paa Østerrige og England, som han gav Skylden for de Nederlag, som hans Tropper

havde lidt paa de forskjellige Krigsskuepladse. Den gav derfor sin Gesandt Befaling til at begive sig til et Badested ved Pyrenæerne, og fra fransk Side gjorde man sig ogsaa al mulig Umag for at undgaa, at Danmark-Norge, som, for at tale med Kr. Bernstorff, befandt sig i den mest truende Krisis, hvori de forenede Riger nogensinde havde været stedt, blev drevet over i Modstandernes Leir.

Allerede i Begyndelsen af Aar 1800 brast Koalitionen, idet Keiser Paul brød med England og Østerrige og lod den dansk-norske Regjering vide, at han ikke ventede, at den vilde opgive sin Neutralitet: han ønskede med Hensyn til Danmark, sagde han, at bevare dets Konges Venskab og Tillid. Førstekonsulen vedblev at vise venskabelige Følelser for Danmark-Norge, og et Bevis for denne velvillige Stemning fik man i Oprettelsen af en egen Priseret i Paris, hvis hele Ordning blev istandbragt i Overensstemmelse med de Krav, som var reiste fra neutral Side. Fra dansk-norsk Side blev dette besvaret derigjennem, at Dreyer i August Maaned 1800 beordredes tilbage til sin Post i Paris.

Men paa samme Tid, som den dansk-norske Stats Stilling overfor den franske Republik bedredes, indtraadte der i Forholdet overfor England en Forandring til det værre. Det var Konvoyspørgsmaalet, som igjen dukkede op. I December Maaned kom det til et Sammenstød mellem den dansk-norske Fregat "Havfruen", der under Kommando af Kaptein van Dockum konvoyerede 12 Handelsskibe og tre engelske Fregatter, der vilde visitere Konvoyen.*) Da Englænderne trods van Dockums Protest satte sin Villie igjennem, kom det til et Sammenstød, hvori en engelsk Matros blev saaret. Der udspandt sig nu en diplomatisk Skriftvexel om Englændernes Ret til at visitere Konvoyer, som den dansk-norske Regjering bestred og hævdede, at van Dockum, som Briterne krævede straffet, var i sin gode Ret. Den engelske Regjering lod da Kr. Bernstorff vide, at herefter havde Cheferne paa dens Orlogsmænd Ordre til at visitere de neutrale Skibe, hvad enten de befandt sig under Konvoy eller ikke. Havde den dansk-norske Regjering havt det Syn paa Sagernes Stilling, som den burde have havt, saa havde den nu opgivet Konvoyeringssystemet og vendt tilbage til den Ordning, som bestod 1794 og 1795; men dette gjorde den ikke. Tvertom synes den nu at have vugget sig ind i den Tro, at Konvoysystemet kunde og burde holdes oppe ved Ruslands Hjælp, og i dette Øiemed gav den Kammerherre Nils Rosenkrantz,**) der i Mai 1800 udnævntes til Gesandt i St. Petersburg, Instrux

*) I Vestindien var det dog gjentagne Gange kommen til Sammenstød mellem danske Konvoyer og engelske Kapere, i hvilke Lieutenanterne Middelboe, Lilienskjold, Kristofer Lütken og Kaptein Karl Vilhelm Jessen udmærkede sig.

**) Nils Rosenkrantz var Nordmand af Herkomst, født i Øiestad den 9de Septb. 1757 og døde som dansk Statsminister Natten mellem 6te og 7de Januar 1827. I de af Prof. Schiern udgivne Engelstoftiania heder det om ham: "Han var en meget ærlig Mand,

om at arbeide for, at den i 1794 udløbne Handelstraktat af 1782, der var bygget paa Principerne fra Neutralitetsforbundet af 1780, blev fornyet. Skylden for dette i høi Grad uforsigtige Skridt, hvis Konsekvenser fremkaldte

men havde lært meget lidt, hvorover han ei heller havde nogen Agtelse for Videnskaber eller Literatur. Han ansaa alt Forfatterskab for Smøreri og havde gjerne set, at der end ikke havde været Aviser til; han kunde ikke begribe, hvad Folk endelig skulde vide alt dette for. Statstidenden blev derfor ogsaa under hans Ministerium til det elendigste politiske Blad, man kan tænke sig. Hans naturlige Ærlighed og Aabenhed gjorde, at han ofte selv sagde: "Jeg er en Idiot; jeg har i min Ungdom intet lært" (hvilket sidste var fuldkomment rigtigt, thi hverken som Page eller som Sekondlieutenant ved Regimentet i Horsens lærte han noget). I Grunden mente han dog, at Skaden ikke var saa stor, hvorfor han ogsaa pleiede at sige: "Ja, jeg har desværre ikke lært noget i min Ungdom, men jeg har hjulpet mig med naturlig Forstand og Erfaring, og det gaar jo ret godt." Han var meget frimodig, naar det gjaldt om at forsvare, hvad han ansaa for Ret, og da han aldrig havde Bi- eller private Hensigter, havde Kongen megen Agtelse for ham. Men formedelst denne Aabenhed og et Slags Ligegyldighed for de finere Hofformer ansaaes han ved Hoffet for at være un peu grossier. Han havde megen Følelse af sin Embedsværdighed og nedlod sig aldrig til at have Kommerce med Jøder og Kræmmere, tage mod deres Invitationer o. s. v. Da Jøden Nathanson engang i Kongens Forgemak, efter afskillig Fidelitet med andre af de Fornemme, kom til ham og — idet han vilde ligesom række ham Haanden — spurgte ham, om han havde noget at befale i Amsterdam, satte Rosenkrantz hurtig Hænderne bag Ryggen og svarede kort: "Ich habe keine Geschäfte in Amsterdam." Han var aristokratisk i sin Tænkemaade og havde derfor ei heller skjøttet om at blive Greve, men præfererede det simple Nils Rosenkrantz. Da den danske Chargé d' affaires i Dresden, Irgens-Bergh, som havde været hans Privatsekretær, udbad sig hans Tilladelse til efter ham at opkalde sin Søn og saaledes give ham Navnet Nils Rosenkrantz, svarede Ministeren, at Nils tilstod han gjerne som sit eget, men Rosenkrantz tilhørte ham ikke alene, men var en Familie-Eiendom, over hvilken han ikke havde Raadighed. Ved Ansættelse i det diplomatiske Fag saa han ikke meget paa akademiske Examina eller slige offentlige Prøver paa Kundskaber. Adelskab og fransk ansaa han som Hovedrekvisiterne og befordrede derfor ofte unge Adelige, som var maadelige i deres Kundskaber. Han var en god dansk Mand, talte dansk og opofrede sig i de vanskeligste Tidsmomenter for Fædrelandets Bedste. I Wien vandt han alles Agtelse og hjalp meget til at redde det synkefærdige Skib. Han vidste selv at imponere den grove og overmodige svenske Minister i Kjøbenhavn, Tawast, saa at denne i det mindste mod ham affekterede Høflighed. Han var saa arbeidsom, at han sædvanlig stod og arbeidede langt ud paa Natten og skrev det meste med egen Haand. Men Mangel paa literarisk Dannelse gjorde, at hans Udarbeidelser baade savnede Korrekthed i Sprog og Form og blev mere vidtløftige, end det havde været fornødent. Han var meget accessibel og tog hver Formiddag — med Undtagelse af Statsraadsdagen — velvillig og utvungen, i Slobrok og med Hue paa, mod enhver, som meldte sig, havde i sine Samtale en aaben, loyal og tækkelig Manér og begegnede enhver med Forekommenhed og Artighed, han var ogsaa med god Villie tjenstagtig, naar han kunde tjene nogen i de Ting, som henhørte under hans Ressort. Han var religiøs i sin Tænkemaade, men uden at besidde den mindste Indsigt i Filosofi eller videnskabelig Religionslære. Ogsaa var det hans Mening, at enhver har ligefrem at holde sig til Statsreligionen, og at Folket ikke maa ræsonnere mere om den end om andre Statssager. Jeg hørte ham engang ytre sig paa det bestemteste mod hvilkensomhelst Anmærkning til Bibelen. Han elskede meget sin Gemalinde, en russisk Quasi-Prinsesse Wiasemski, og forblev

Krigen i 1801, falder for den væsentligste Del paa den dansk-norske Gesandt Fredrik Anton Wedel-Jarlsberg,*) der nærede fast Overbevisning om, at England nok vilde tage sig i Agt, naar Danmark-Norge og Rusland blot holdt sammen.

Det var ikke vanskeligt at sige, at det vilde komme til et alvorligt Brud mellem England og Keiseren, slig som han i sin sindssyge Mistænksomhed bar sig ad, og allerede paa Forsommeren 1800 gik der Rygter om, at han vilde oprette Moderens store Neutralitetsforbund af 1780. For nu at forebygge dette fandt Englænderne for godt at vende sig mod Danmark-Norge, idet de gjorde Alvor af de Visitationer af Konvoyerne, som de allerede havde truet med. I Kanalen blev saaledes Fregatten "Freya", Kaptein Krabbe, med en Konvoy paa 6 Skibe stoppet af en hel engelsk Eskadre paa 6 Krigsskibe, der forlangte at foretage Visitation. Krabbe frabad sig sligt og sendte et skarpt Skud efter den Baad, som skulde foretage Visitationen. Til Gjengjæld fik "Freya" det glatte Lag, som den besvarede. Der udspandt sig nu en Kamp, der varede i en hel Time. Men Overmagten var for stor — der var 130 Kanoner mod "Freyas" 40 — og Krabbe nødtes til at give sig, hvorefter han med sin Konvoy førtes til nærmeste engelske Havn.

Senere førtes der Strid mellem den dansk-norske og engelske Regjering om Visitationsretten og om Freyas Kamp med den engelske Eskadre; men der opnaaedes ikke Enighed. For nu at give sin Gesandts Forestillinger saa meget større Vægt, sendte den engelske Regjering en Eskadre paa 19 Skibe, deriblandt 7 Linieskibe, til Sundet. Sligt vilde den dansk-norske Regjering dog ikke lade sig byde. Den besluttede sig til at sætte haardt mod haardt og satte Kjøbenhavn i Forsvarsstand. Men da det kom til Stykket, vilde

for hendes Skyld i Forretninger, som han i sin Alderdom havde ønsket at forlade. Hver Søndag Aften var der hos ham almindelig Soire, ved hvilken der blev danset af de unge efter Klaver i en halvoplyst Sal, og hvortil gaves The og intet andet. Det betragtedes som et Slags Kur eller Hoveri af dem, der blev budne i Huset, og varede ei heller længere end til Kl. 11, saa man sædvanlig derfra gik i andre Selskaber. Han blev syg Natten mellem den 31te December og den 1ste Januar — den 31te December spiste han ved Kongens Taffel — og syntes strax at ane sin Død; hans Enke paastod, at hun allerede havde vidst den $^3/_4$ Aar i Forveien."

*) Fredrik Anton, Greve af Wedel-Jarlsberg, nedstammede i femte Led fra den første Greve paa Jarlsberg og var født 26de Juni 1748. Han var efterhaanden anvendt som Diplomat i Neapel, Haag og fra 1789 af i London. Dommen over Grevens diplomatiske Virksomhed lyder kun saa som saa. Der er intet at sige paa hans Patriotisme eller hans Iver for at virke i den danske og norske Skibsfarts Tjeneste i alle de Tilfælde, hans Bistand paakaldtes. Men han var en Aristokrat af den gamle Skole, der af Hjertet hadede Revolutionen og alle dens Opkomlinger og i hver Svenske saa mindst en Kjeltring. Ligeover for Englænderne holdt han gode Miner, fordi de var Franskmændenes Fiender. Men uheldigvis var han baade fra Hjertets og Forstandens Side en yderst grund Person; i sit Hus var han en simpel Tyran, og i sine Forretninger formaaede han ikke at se ret langt fremfor sig.

ingen drive Sagen paa Spidsen. Efter 18 Dages Underhandlinger afsluttedes der saa under 29de August en Konvention. Denne gik ud paa, at Afgjørelsen af Retsspørgsmaalet om Visitationen af neutrale Skibe, der seilede under Konvoy, forbeholdtes yderligere Forhandlinger. Fregatten Freya og dens Konvoy skulde frigives; derimod lovede den dansk-norske Konge at ophøre med al Konvoyering, saa længe, til "nærmere Forhandlinger om Konvoysagen havde kunnet føre til endelig Overenskomst".

Uhelsdigvis, kan man sige, havde Kr. Bernstorff, før han havde Anelse om den engelske Eskadres Komme udenfor Kjøbenhavn gjennem den dansk-norske Gesandt i St. Petersburg rettet en Opfordring til den russiske Keiser om at gjenoprette det væbnede Neutralitetsforbund af 1780, og dette var

269. Heftet af en Kaarde, der i 1736 blev foræret Greve Fredrik Anton Wedel-Jarlsberg (den ældre) af Kristian den 6te, ved hans Hjemkomst fra spansk Tjeneste. Heftet er forgyldt og har i Knappen et Miniaturbillede af Kongen, indfattet i smaa Diamanter.

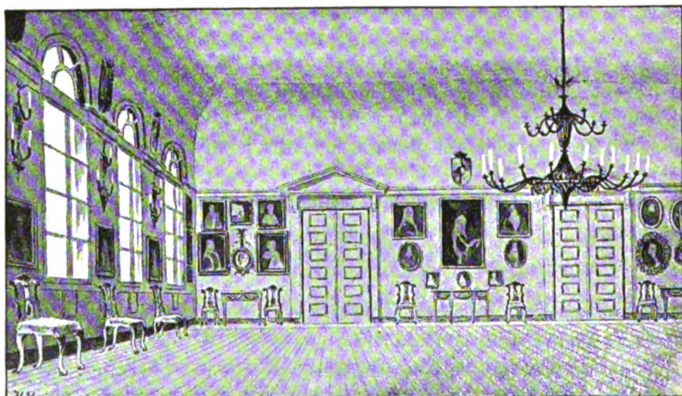
Greven, der var dansk Generalmajor, deltog i Slagene ved Oran og Ceuta; i et af disse fik han en Kugle i den venstre Haand, som siden var lam. Dertil hentyder det latinske Vers paa Klingen:

Mancus ubivis gentium Ceuta,
Oranumque quæ sivit gloriam
Virtutis Proemium Rosenburgi
Idus Aprilis MDCCXXXVI.

Kaarden tilhører den Wedelske Familie.

falden i god Bund. Keiser Paul, der følte sig smigret ved de Tilnærmelser, som gjordes fra Frankriges Side, og som den 28de Juli havde sluttet et Forsvarsforbund med Preussen paa 8 Aar, ansaa sig nu kaldet til at slaa det store Slag for at faa den store europæiske Krig til at ophøre og til at sætte Grænser for Englands voxende Overmod. Han vilde istandbringe to store Forbund, af hvilket det ene, der skulde bestaa af Rusland, Preussen, Sverige, Danmark-Norge, nogle tyske Stater og Tyrkiet, skulde skabe Fred paa Fastlandet, det andet, et væbnet Neutralitetsforbund, omfattende Rusland, Preussen, Sverige og Danmark-Norge, skulde tage den neutrale Skibsfart under sin Beskyttelse. Af det første blev der intet, da ikke engang Berlinerhoffet vilde være med paa noget, som kunde sætte Neutraliteten paa Spil. Derimod var samtlige Østersømagter, der i større eller mindre Udstrækning

havde havt Grund til at beklage sig over Englands Færd, villige til at gaa ind paa hans Forslag, ihvorvel den dansk-norske Stat ved den nys sluttede Konvention af 29de August skulde synes at være forhindret fra at kunne tiltræde Forbundet. Der vilde imidlertid ikke være Tale om, at Neutralitetsforbundet kunde træde i Kraft før Aar 1801, og til den Tid haabede den — selvfølgelig med Bistand af de forbundne Magter, som allerede havde sat sig i Bevægelse derfor — at faa Stridsspørgsmaalet løst. Under 24de Oktober foreslog den derfor, at de fire nordiske Hoffer i Forening skulde aabne Forhandlinger med England om de forskjellige Skibsfartsspørgsmaal, hvorom der herskede Tvist mellem det og de neutrale Stater.

270. Jarlsberg Slot, Riddersalen.
(Parti fra Gaardsiden se S. 1224).

Herunder vilde da ogsaa Visitationssagen komme fore, hvorom Danmark i Haab om at opnaa fælles Optræden, havde opsat at aabne Forhandling. Uheldigvis skulde Keiser Paul strax før Forslagets Fremsættelse paa en yderst brutal Maade have tilkastet England Stridshandsken. Som Malteserordenens Stormester var han nemlig bleven yderlig opbragt paa denne Magt, fordi den mod Aftale vægrede sig ved at udlevere til Ridderordenen dens Eiendom Øen Malta, der var bleven erobret af Englænderne, efterat den i nogen Tid havde været fransk Besiddelse. Følgen af denne Vægring var, at Keiser Paul med en ægte Despots Vilkaarlighed og mod de bestaaende Traktater lagde Beslag paa alle de engelske Skibe, som fandtes i de russiske Havne, og førte Besætningerne som Krigsfanger til det indre af Rusland. Efter et saadant voldsomt Kup kunde der ikke være Tale om nogen Forhandling af

den Art, den dansk-norske Regjering havde ønsket, og fra Keiseren indløb ogsaa kort og godt den Beskjed til Kjøbenhavn, at man her havde at ruste sig mod det Angreb, som til Vaaren kunde ventes fra engelsk Side.

Den dansk-norske Regjering kunde nemlig ikke længere trække sig tilbage fra det Neutralitetsforbund, som var bleven den foreslaaet, idet den nemlig var gaaet ind paa det Udkast til en Traktat, som var bleven den forelagt, og havde givet sin Gesandt Rosenkrantz Fuldmagt til at undertegne den. Regjeringen kom derved i en meget pinlig Stilling overfor England, med hvem den derfor maatte aabne Forhandling paa egen Haand for at komme til Endskab med det Mellemværende, som reiste sig af Konventionen 29de August. Men dette skulde ikke lykkes.

Imidlertid var Forhandlingerne om det væbnede Neutralitetsforbund fortsatte i St. Petersburg, hvor de russiske Ministre forhandlede enkeltvis med Preussens, Sveriges og Danmark-Norges Gesandter. Disse førte da til, at der den 16de December 1800 afsluttedes tvende enslydende Traktater mellem Rusland paa den ene Side og Sverige og Danmark-Norge paa den anden. Disse var i alt væsentligt overensstemmende med den Konvention, som blev sluttet mellem Rusland og Sverige 1ste August 1780. Den første Artikel indeholder: "Hans Majestæt Kongen af Sverige og H. M. Keiseren af Rusland erklærer, at de vil vaage over den strengeste Udførelse af det Forbud, som er bleven givet mod deres Undersaatters Kontrebande-Handel, med hvilken Magt det end maatte være, som enten allerede er i Krig eller i Fremtiden kunde indvikles deri." I den 2den Artikel opregnes, hvilke Varer og Ting skal anses som Kontrebande, dog uden Præjudice for ældre Traktater. Den 3die Artikel bestemmer, at al anden Handel skal være fri, og for i denne Henseende at stille Naturrettens almindelige Grundsætninger under en tilstrækkelig Beskyttelse, saa har de besluttet, ikke længer at lade samme afhænge af en vilkaarlig Fortolkning, som dikteres af en ensidig øieblikkelig Interesse, hvorfor de er blevne enige om: a) at ethvert Skib kan seile frit fra den ene Havn til den anden, som tilhører krigførende Nationer, og langs disses Kyster; b) at Effekter, som tilhører krigførende Nationers Undersaatter, er fri paa neutrale Skibe, med Undtagelse af Kontrebande-Varer; c) at kun de Havne skal anses for blokerede, i hvilke det er en aabenbar Fare at indløbe, fordi de kan angribes af fiendtlige Skibe, som er tilstrækkelig nær; derhos maatte dette Skib tilbørligen være bleven underrettet om Blokaden af dennes Kommandør; d) at neutrale Skibe blot af retfærdige Aarsager og indlysende Grunde maa kunne anholdes, og at Proceduren derom skal være grei, lovmæssig og ensformig, og at der, hvis de neutrale Skibe ei befindes skyldige i nogen Overtrædelse, skal gives dem fuldstændig Satisfaktion for den Insult, som er tilføiet Deres Majestæters Flag; e) at den Officers Erklæring, der kommanderer Deres Majestæters Krigsskibe, som ledsager en Konvoy, at hans Konvoy ingen Kontrebande har ombord, skal være til-

strækkelig til at forebygge Visitationen af hans Skib eller hans Konvoy. For at forebygge enhver Misbrug i denne Henseende forpligtede de kontraherende Magter sig til at fornye deres strengeste Forbud, saavel til Førere af Krigs- som af Koffardiskibe, mod at skjule Varer ombord, som efter denne Konvention anses for Kontrabande, i hvilket Øiemed et Reglement tilføiedes Konventionen. Den 4de Artikel indeholder, at vedkommende Magter har besluttet at udruste et Antal Krigsskibe og Fregatter for at beskytte disse Grundsætninger. Den 5te Artikel bestemmer, at kun de Skibe skal anses som det Lands Eiendom, hvis Flag de fører, hvis Skibskaptein og halve Besætning tilhører vedkommende Lands Befolkning. Den 7de Artikel bestemmer, at Konventionen ei skal have nogen tilbagevirkende Kraft og ei angaar Tvistigheder, som før dens Afslutning kan have fundet Sted. Den 8de Artikel bestemmer Maaden, hvorpaa en saadan muligen opstaaet Tvist skulde forsøges i Mindelighed afgjort, og at Repressalier først skulde bruges, naar en fredelig Afgjørelse forgjæves var forsøgt. Skulde en Magt fornærmes formedelst denne indgaaede Konvention, var den anden pligtig til at optræde til dens Forsvar. I Følge 11te Artikel gav de kontraherende Magter sit Samtykke til, at andre neutrale Magter tiltraadte denne Konvention og delte sammes Fordele. I 12te Artikel vedtoges, at disse mellem de kontraherende Magter trufne Arrangements skulde meddeles de krigførende Magter.

Denne Traktat ratificeredes under 20de December af Keiser Paul og Kong Gustav IV Adolf, som just opholdt sig i St. Petersburg, og fra dansk-norsk Side ratificeredes Traktaten under 16de Januar 1801.

Allerede paa den Tid, Traktaterne afsluttedes, indsaa Keiser Paul Nødvendigheden af, at Østersømagterne rustede sig for at møde det Angreb, som ikke vilde udeblive fra engelsk Side. Han søgte derfor at formaa Danmark-Norge til at tage det første Stød af. Men da han, umiddelbart før Konventionen kom istand, spurgte Rosenkrantz om, hvilke Foranstaltninger der fra dansk Side vilde blive trufne for at forsvare Indseilingen til Østersøen, vilde denne intet officielt Svar give, da han dertil ansaa sig for uberettiget. Herover blev Keiser Paul — som bestandig, naar han ikke fik alt, som han vilde have det — meget opbragt og lod det hagle med Spydigheder over Rosenkrantz og den dansk-norske Regjering, og han fattede til denne Gesandt et Nag, der snart skulde skaffe sig Luft paa temmelig brutal Vis. Forøvrigt skal det bemærkes, at den russiske Keiser om Høsten, før Konventionen af 29de August sluttedes, havde tænkt at sende 25 Linieskibe til Danmarks Forsvar. Men Rosenkrantz, der frygtede for, at disses Besætninger bare vilde skaffe den dansk-norske Regjering Bryderi, fik dette forhindret. Skulde dette Raad maaske være Aarsagen til den explosive Forbitrelse, som senere greb Keiser Paul? Det findes ikke udtrykkelig sagt i de Arbeider, som behandler denne Episode; men der er fra Keiserens Karakters Side intet i Veien for, at saa kan have været Tilfældet.

I Paris fulgtes Omslaget i Keiser Pauls Politik med levende Opmærksomhed og Glæde. Bonaparte lagde an paa at arbeide det væbnede Neutralitetsforbund i Hænderne, idet han i en Fredstraktat med de nordamerikanske Stater lod optage de folkeretslige Sætninger, som var opstillede i Neutralitetsforbundet af 1780. En Spænding mellem England og Østersøstaterne kunde kun være ham kjærkommen, og han nærmede sig derfor Keiser Paul paa en Maade, som denne ikke kunde modstaa, og der aabnedes nu Forhandlinger mellem den franske og russiske Gesandt i Berlin. Samtidig hermed viste han sig rent paafaldende velvillig stemt overfor Danmark-Norge, som han erklærede maatte støttes overfor Englænderne, og hans hele Optræden var slig, at man mindst maatte tro, at der bestod et hemmeligt Forbund mellem Republiken og de nordiske Magter. Men Bonapartes Venskab og Velvillie stak dog lige saa lidet denne Gang som senere hen synderlig dybt. Han havde sin Øx at bryne, og de nordiske Magter skulde drage Slibestenen. Han vilde saa fremkalde en Krig i Norden for at faa Fred i Middelhavet, idet han vilde skaffe de franske Tropper i Ægypten Luft.

Hvad det angik at faa fremkaldt en Søkrig i Norden, skulde Bonapartes Manøvre lykkes over al Forventning godt. I England ansaa man nemlig ham for at være den virkelige Ophavsmand til Forbundet, og dette kunde som Følge heraf ene og alene opfattes som fiendtligt. Men paa samme Tid, som det kom paa Bane at faa det væbnede Neutralitetsforbund sprængt ved Krig, rettedes der i engelske Aviser de voldsomste Angreb paa Danmark — Norge og Nordmændene undtoges udtrykkelig —, der af Skinsyge over Storbritanniens Handel og andre lave Bevæggrunde skulde være tiltraadt Forbundet.

Den 27de December 1800 overrakte den engelske Chargé d'affaires i Kjøbenhavn W. Drummond i Følge Paalæg af sin Regjering Kr. Bernstorff en Note, hvori der udtaltes, at den engelske Regjering i Tillid til, at den dansk-norske Konge vilde fastholde de Forpligtelser, som gjensidig var indgaaede, ikke havde krævet nogen Redegjørelse for det Forbund, som efter Forlydende var paa Bane mellem Danmark-Norge og andre Magter. Derimod havde den ventet, at der fra dansk-norsk Side skulde være fremkommen Dementi af disse for Danmark saa ærekrænkende Rygter; men da dette ikke var sket, saa maatte den æske bestemt Erklæring om, hvad de Forpligtelser gik ud paa, som Danmark-Norge ved dette Forbund havde paataget sig. I sit Svar herpaa af 31te December erklærede Bernstorff, at det Forbund, hvorom der underhandledes, ene og alene var en Fornyelse af det i 1780 afsluttede, og at det var af fuldstændig defensiv Karakter, idet det kun gik ud paa at hævde de Principer, som Danmark-Norge siden 1780 stedse havde fulgt. Man havde ikke lagt Dølgsmaal paa de Underhandlinger, som førtes; men man havde ikke anset det fornødent at afgive nogen officiel Meddelelse om Forbundet, før det virkelig var kommet istand. Der kunde ikke tillægges

Danmark-Norge nogen fiendtlig Tanke mod England; thi de Forpligtelser, som de forenede Riger ved det paatænkte Forbund maatte paatage sig overfor andre Magter, vilde ikke i nogen Henseende staa i Strid med Konventionen af 29de August. Den engelske Regjering, udtaltes der, vilde vistnok selv indrømme, "at den foreløbige og øieblikkelige Opgivelse, ikke af et uafgjort Principspørgsmaal, men af en Forholdsregel, hvis Retmæssighed aldrig har været eller nogensinde vilde kunne bestrides, ikke staar i Strid med de almindelige og stedse gjældende Grundsætninger, hvorom de nordiske Magter er ved at slutte Overenskomst."

Den engelske Regjering fik Meddelelse om den dansk-norske Regjerings Svar samtidig med, at den underrettedes om, at Forbundet var sluttet i Petersburg. Den lod da strax lægge Beslag paa alle de russiske, svenske og dansk-norske Skibe, som befandt sig i britiske Havne, og ved en Deklaration af 15de Januar begrundedes dette fiendtlige Skridt derigjennem, at den russiske Keiser havde lagt Embargo paa engelske Handelsskibe, og at der var sluttet et Forbund af fiendtlig Natur mellem Rusland, Sverrig og Danmark-Norge. Ikke mindre end 149 dansk-norske og 170 svenske Skibe rammedes ved dette Brud paa Folkeretten, der var saa utrolig simpelt, at man maa blues ved at bruge det Ord, som bedst rammer Ministeriets Adfærd. At Rusland havde lagt Embargo paa de britiske Skibe, havde det jo vidst 7 Ugers Tid i Forveien; men der var saa faa russiske Skibe i engelske Havne, at man fandt at maatte se Tiden an, for at den hele Forretning kunde blive bedre. Ligeoverfor Danmark-Norge og Sverige var Beslaglæggelsen en Overrumpling; uden at en Hund engang havde bjæffet om, at disse Landes Regjering skulde se sig for, berøvede det engelske Ministerium disse Nationer betydelige Kapitaler, og hvad næsten værre var, en stor Del af deres dygtigste Matroser, som ikke blot blev unddragne fra at gjøre Tjeneste i sine Hjemlandes Mariner, men endog blev førte ombord paa britiske Skibe. Fra Beslaglæggelsen blev derimod de preussiske Skibe undtagne; thi med sin uudgrundelige dybe Kløgt havde den engelske Regjering udfundet, at Preussen burde være fritaget for ethvert Ansvar overfor England, saasom det ikke havde gjort andet end at tiltræde det Forbund, som de andre Magter i Forveien havde sluttet. Vakrere havde det sagtens ikke lydt, men det havde dog taget sig mange Gange ærligere ud, om det engelske Kabinet i Stedet for at indlade sig paa en flau Sofistik ligefrem havde erklæret: 'Preussen tør vi ikke røre, thi vi ved, at vi da øieblikkelig vil se Hannover besat af dets Tropper og vor Handel paa Elben og Weser spærret. Men hvad Sverrig og Danmark-Norge angaar, da vil vi gjerne have et Paaskud til at faa knust deres Flaader'. Thi dette var Kabinettets Tanke og Hensigt, og hvad enten Danmark-Norge havde sluttet Konventionen af 29de August 1800 eller ei, saa vilde de forenede Riger ligefuldt være blevne angrebne; det var

derfor det skjæreste Hykleri, naar det engelske Kabinet i Begyndelsen søgte at gjøre gjældende, at et Brud paa denne var begaaet fra dansk-norsk Side.

Umiddelbart efter at Beslaglæggelsen var foregaaet, udfærdigede det engelske Kabinet Befaling til sine Eskadrer i de vest- og ostindiske Farvande, at de skandinaviske Rigers Kolonier i disse Egne skulde besættes.*) Denne efterfulgtes under 28de Januar 1801 af et Forbud mod, at Englænderne skulde udbetale russiske, danske og svenske Undersaatter deres Tilgodehavende. Derimod blev der under 17de Marts tilsagt alle danske, russiske, svenske og preussiske Skibe, der tilførte England Skibsartikler eller Næringsmidler, fuld Tryghed og Sikkerhed for at kunne seile bort, selv om det maatte komme til et Brud mellem England og den Stat, hvori de hørte hjemme. Men denne Tilladelse var ikke noget at takke for; thi der herskede just Dyrtid og Mangel i England.

De engelske Krydseres Optræden paa denne Tid stod i den skjønneste Harmoni med Regjeringens Fremfærd. I Egvaag satte en engelsk Kutter sig i Besiddelse af et fransk Skib, som laa der paa Havnen, fyrede paa en norsk Baad og dræbte en af dem, som befandt sig i den. En engelsk Fregat løb ind til Øster-Risør, hvor den satte sig i Besiddelse af fire svenske Skibe, som laa her, og tvang med Magt norske Lodser til at føre dem ud**). Der udspandt sig jo en Noteveksling herom mellem den dansk-norske Gesandt i London og den engelske Udenrigsminister; men disse Overgreb skulde dog snart træde aldeles i Skyggen for andre, som langt større var.

Ganske vist fandtes der mange Mænd baade i og udenfor det engelske Parliament, der stemplede Regjeringens Adfærd efter Fortjeneste, men disse Røster døde dog aldeles hen i de Jubelraab, hvormed Folkets Masse ydede det Pittske Ministeriums Udenrigspolitik sin Tilslutning. At dette den 1ste Februar 1801 afløstes af Addingtons Ministerium, havde ingen Indflydelse paa den Politik, som blev fulgt overfor de nordlige Magter.

Regjeringen i Kjøbenhavn følte sig under alt dette ilde ude. Den vidste, at den i fremtrædende Grad var Gjenstand for det britiske Kabinets Had, og at dette vilde rette det første Slag mod den. Men paa samme Tid skulde den heller ikke nære synderlig Tillid til sine Forbundsfæller. Den

*) I Marts Maaned kom Rygtet om, at der udrustedes en britisk Expedition mod de vestindiske Øer, Generalguvernøren Vilhelm A. Lindemann for Øre. Han sendte da strax Kapteinlieutenant Karl Vilhelm Jessen med Briggen "Lougen" og Skonnerten "Den Aarvaagne" til St. Thomas for at indhente nærmere Underretning. Paa Veien mødte Jessen udenfor Fugleklippen to britiske Krigsskibe, med hvilke han kom i Kamp. Skjønt Engelskmanden havde Overmagten paa sin Side, fik han dog sine gode Stryg, saa han ilde tilredt maatte flyde paa Pumperne ind til Øen Tortola. Jessen, der forøvrigt var en lige til Stivsind uforfærdet Sømand, vandt herved et stort Ry i sit Hjemland, og dette skulde han, som vi skal se, ikke forringe ved sin senere Færd.

**) Nærmere Oplysninger herom findes i Constantius Floods Bog "For otti Aar siden", S. 1 flg.

kom nemlig under Veir med, at den svenske Konge under de i St. Petersburg førte Forhandlinger om det Neutralitetsforbund, hvori Danmark-Norge skulde deltage, havde fremsat Forslag om, at Danmark skulde afstaa Norge til Sverige, mod at dette skulde afstaa Pomern til Mecklenburg, hvis Hertug stod i Svogerskabsforhold til den russiske Keiser. Vistnok blev dette Forslag paa Forestilling af en af Keiserens Generaler afvist af Keiseren. Men Mistroen mod den svenske Regjering var nu engang bleven vakt, og den skulde der mere end glatte og vakre Talemaader til for at faa fjernet. Det saa nemlig ymse ud til, hvad Hjælp der vilde være at vente fra den Kant, om det maatte knibe.

Men heller ikke Ruslands Holdning var synderlig tillidvækkende. Den russiske Keiser, der nu havde faaet bragt den danske Regjering til det Standpunkt, han vilde, begyndte nemlig det nye Aar med at jage den dansk-norske Gesandt Rosenkrantz bort, og det ovenikjøbet i en saadan Huj og Hast, at han saa sig nødt til at brænde en Del af sit Arkiv, som han ikke kunde føre med sig, og den nye Legationssekretær, Oberst Fursmann, der et Par Dage efter Gesandtens Afreise syg og lidende kom til St. Petersburg, blev ogsaa paalagt øieblikkelig at forføie sig bort. Nogle Dage efter at den dansk-norske Regjering havde faaet Underretning om Rosenkrantz's Udvisning, forlod ogsaa den russiske Gesandt, Lizackewitsch, Kjøbenhavn. Keiser Paul, der umulig kan have været vel forvaret, var nemlig bleven forbitret paa den dansk-norske Regjering og dens Gesandt for alle de Ophævelser, som fra den Kant var bleven gjort mod at tiltræde Neutralitetsforbundet, og i den officielle Tidende, der udkom i St. Petersburg, omtaltes Bernstorff nu endog paa en Maade, som viste, at Keiseren regnede ham med blandt sine værste Fiender. Men det var ikke bare den dansk-norske Regjering, som fik Keiserens Vrede at føle. Det var paa et hængende Haar gaaet den svenske Konge ligesom Rosenkrantz; thi havde han ikke forføiet sig bort et Par Timers Tid, før han fra først af havde tænkt, havde Keiseren nok ladet ham faa Fattigskyds ud af Rusland.

Efter Rosenkrantz's Udvisning, men før Efterretning herom var naaet til Kjøbenhavn, var Ratifikationen paa Forbundstraktaten bleven meddelt under 16de Januar 1801, og paa Rygtet om, hvad der var hændt i St. Petersburg, sendte den dansk-norske Udenrigsminister Generalmajor Danneskjold-Løvendal afsted med det. Mod denne viste Keiseren den mest udsøgte Forekommenhed, og han udtalte endog Ønsket om at beholde ham hos sig som Gesandt i St. Petersburg. Ogsaa fra svensk og fra preussisk Side, hvor man en Stund havde baaret sig ad, som man vilde lade Danmark-Norge helt og holden i Stikken, spurgtes der nu, at dette ikke var Meningen; Sverige rustede, som vi nedenfor skal se, og da Engelskmanden gjorde Forsøg paa at faa Preussen draget bort fra Neutralitetsforbundet, fik han fra den Kant et skarpt Svar, der tilstrækkelig karakteriserede den engelske Politik i Skibsfarts-

sagen, ja den preussiske Regjering nedlagde endog den kraftigste Paastand om, at den Embargo, som var lagt paa de dansk-norske, svenske og russiske Skibe øieblikkelig skulde hæves.

For Bonaparte var denne Sagernes Udvikling kommen særdeles vel tilpas. Han tvang nu Østerrige til at indgaa paa Freden i Luneville (9de Februar 1801), og ved denne indrømmedes der ham alt, hvad han krævede. Derpaa søgte han at gjøre Bruddet mellem England og de nordiske Magter endnu større. Han lod den dansk-norske Gesandt i Paris, Dreyer, vide, at saasnart England skred til Fiendtligheder mod Danmark, vilde han lade Hannover besætte af preussiske Tropper. Han erklærede derhos, at han var kommen overens med Rusland om, at Englands Magt paa Havet skulde knækkes derigjennem, at alle Fastlandets Havne blev spærrede for dets Skibe. Han løi i det meste af, hvad han her sagde, idet han kun havde for Øie at faa drevet den dansk-norske Regjering til en end mere yderliggaaende Politik overfor England. Hvad Fastlandsspærringen angik, saa omgikkes han vistnok med Planer derom; men han havde dog ingensomhelst Ret til at afgive en saadan Erklæring paa Ruslands Vegne, hvor meget han end ved denne Tid bestræbte sig for at vinde dette Riges Keiser. Af større Betydning var det i ethvert Fald, at han foretog betydelige Sørustninger, der ialfald lovede, at han vilde skaffe Engelskmændene nok at varetage i den følgende Tid.

Men Englænderne lod sig herigjennem ikke skræmme bort fra den Politik, de nu engang var slaaet ind paa; de vidste jo, at de kunde optage en Søkrig med alle Europas Staters samlede Flaader, og da de nu saa, hvor lidet Samhold der i Virkeligheden existerede mellem Neutralitetsforbundets Magter, var det dem den letteste Sag af Verden at overvælde enhver af disse Modstandere enkeltvis, saa meget mere, som Rusland havde tilkastet England Handsken paa en Tid, det var ude af Stand til at røre sig. Men hertil kommer og, at hverken Preussen eller Danmark-Norge ønskede et Brud med England. Hvad det første Rige angaar, saa laa det ikke i dets Interesse, at England, der var den eneste Stat, som kunde sætte Dæmning for Frankriges Overmagt, skulde blive ydmyget af Bonaparte og Keiser Paul. Det havde derfor helst forholdt sig roligt, om det havde turdet, og naar det nu bekvemmede sig til at lade Hannover besætte af et Troppekorps, saa skede det ene og alene af den Grund, at herved hindredes Franskmændene og Russerne fra at gjøre det. Hvad Danmark-Norge angaar, saa nærede Regjeringen i Kjøbenhavn fremdeles det Haab, at Stridsspørgsmaalene med England nok vilde blive afgjorte i Mindelighed. Den undlod derfor at lægge Embargo paa de engelske Skibe, som befandt sig i danske og norske Havne, ja selv Rustningerne til at møde det forestaaende Fredsbrud blev drevne paa en Maade, der viste, at man ikke ansaa Faren for at være overhængende. Der blev dog truffet Anstalter til at bringe Flaaden i kamp-

dygtig Stand, ligesom der arbeidedes paa at forsvare Kysterne mod Angreb; men Begivenhederne den 2den April skulde dog tilstrækkelig vise, hvor lidet kraftige disse Bestræbelser havde været. Efter Aftale med Preussen blev der taget Bestemmelse om, at Danmark med et Troppekorps, der blev trukket sammen i Holsten under Befaling af Landgrev Karl af Hessen, skulde besætte Hamburg, medens Preusserne satte sig i Besiddelse af de hannoveranske Lande. Dette var ganske, som ogsaa Keiser Paul vilde have det; kun vilde han, at disse Besættelser ikke skulde være midlertidige, men foregaa for godt og alt. Men kom det til Krig, skulde den danske Konge dele broderligt med sine tre Medforbundne de 15 Millioner £., som han maatte finde i Hamburg, og som tilhørte Englænderne. Han tilbød Sverige Lübeck paa de samme Vilkaar; men det lod sig merke med, at det helst vilde have Norge, og Danmark kunde i saa Fald faa Vederlag for dette Rige i Tyskland.

Saaledes var Keiser Paul tilsinds den ene Dag. Men et Par Dage efter truede han Preussen og Danmark-Norge med Krig, fordi de ikke havde lagt Beslag paa de engelske Handelsskibe, som laa i deres Havne. Denne Beskeb sendte han de nævnte Magters Regjering den 23de Marts. Men samme Dags Aften blev han myrdet af sine mest betroede Mænd, da man havde ham mistænkt for, at han med Forbigaaelse af sine Sønner Alexander og Konstantin vilde udnævne sin Hustrus Brodersøn, den trettenaarige Prins Eugen af Württemberg, til sin Thronfølger. Efter hans Mord kunde Rusland vistnok opgive den voldsomme Krigspolitik, han havde fulgt. Men desværre naaede Efterretningen herom en Uge for sent til Kjøbenhavn. Tusinder af kjække danske, norske og britiske Mænd havde da maattet bløde for den vistnok ikke vel bevarede Keisers Hensynsløsheds Skyld.

Skjønt de engelske Ministerier høit og lydeligt gav den dansk-norske Regjering Skylden for den fiendtlige Politik, som Østersømagterne efter deres Opfatning fulgte, vidste de dog meget vel, at dette ikke forholdt sig saa. Men de indsaa og, at det var i høieste Grad magtpaaliggende enten med det gode eller med det onde at faa de forenede Riger udskilte af Forbundet. Det hjalp intet, at den dansk-norske Gesandt i London, Grev Wedel-Jarlsberg, i en Note af 25de Februar hævdede, at Neutralitetsforbundet var af udelukkende defensiv Karakter, og protesterede mod, at den engelsk-russiske Tvist blev blandet ind i denne Sag, hvorved selvfølgelig ogsaa den stedfundne Beslaglæggelse af danske og norske Skibe var uretfærdig. Det eneste Svar, han modtog paa denne Forestilling, var, at den engelske Regjering vilde sende sit Svar til Regjeringen i Kjøbenhavn. Samtidig med, at en engelsk Flaade gjordes klar for at afgaa til Østersøen, sendte den en høiere Embedsmand Sir Nicholas Vansittart til Kjøbenhavn, hvor han den 16de Marts i Forening med den derværende engelske Charge d'affaires Drummond vilde aabne Underhandlinger om de mellem de to Regjeringer verserende Stridspunkter samt tilbyde Danmark-Norge et Forsvarsforbund med England. Men Bern-

storff vægrede sig ved at indlade sig i nogen Forhandling. Skulde en saadan finde Sted, erklærede han, maatte det være med alle de Magter, som var forenede ved fælles Grundsætninger og Forpligtelser, ikke mellem Storbritannien og Danmark-Norge alene. Han fastholdt dette Svar, ihvorvel de engelske Gesandter truede med sin Flaade, som var underveis. Drummond oversendte ham da en Note fra den engelske Regjering, der var dateret den 25de Februar og var et Svar paa den Forestilling, som Grev Wedel-Jarlsberg samme Dag havde overrakt. Den endte med den Ytring, at "den storbritaniske Regjering havde troet at maatte gribe til det eneste virksomme Middel, den endnu havde tilbage for at kunne føre Tvisten imellem de tvende Hoffer til en hurtig og endelig Afgjørelse". Men da denne Note var affattet paa Engelsk i Stedet for paa Fransk — det ved de europæiske Hoffer vedtagne Forhandlingssprog — sendte Bernstorff den tilbage. Der blev saaledes ingen Forhandling af, og de engelske Gesandter forlod derfor Kjøbenhavn.

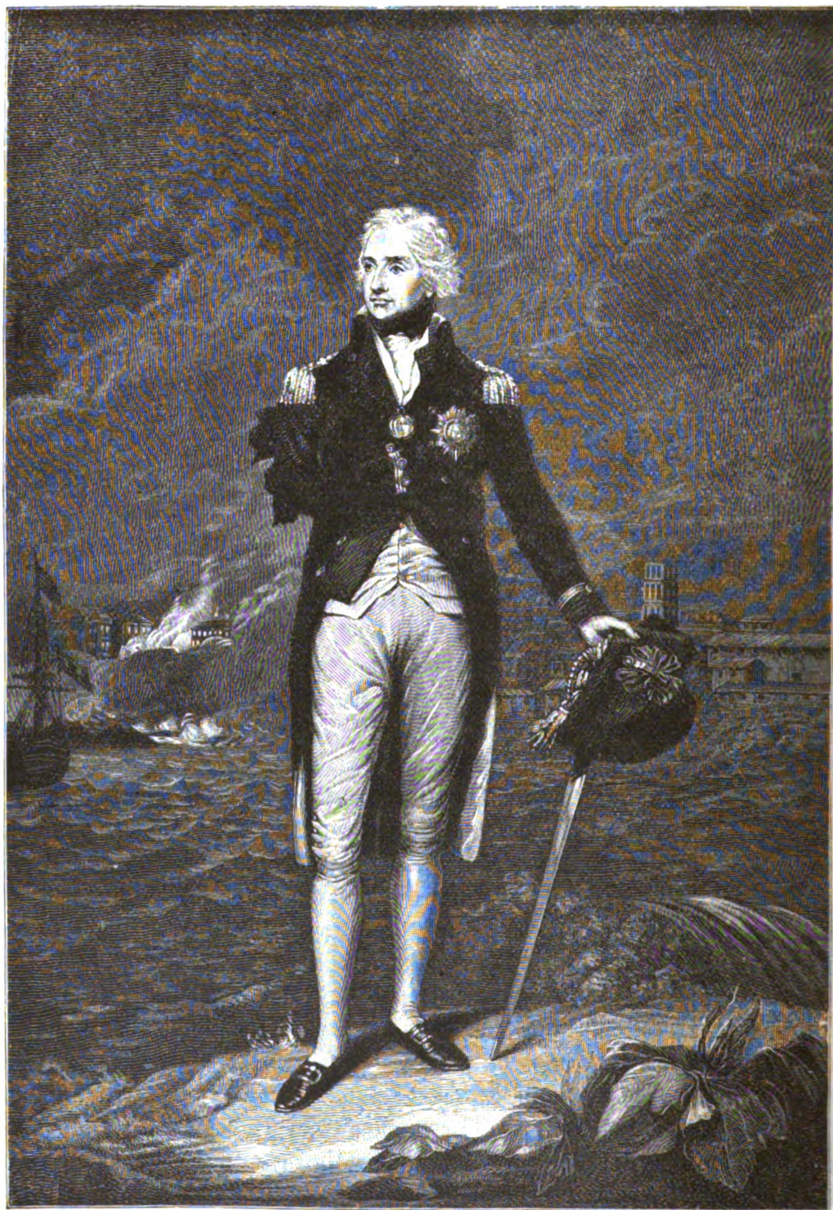
Da nu den dansk-norske Regjering ikke et Øieblik kunde være i Tvivl om, hvad der forestod, opfordrede den den preussiske Regjering til at tage de Skridt, som var aftalte, idet den meddelte, at Hamburg vilde blive besat af danske Tropper. I Slutningen af Marts og Begyndelsen af April fandt denne Okkupation fra dansk og preussisk Side Sted. Under 29de Marts blev der lagt Embargo paa alle de britiske Skibe, som befandt sig i danske og norske Havne, og Mundingerne af Elben, Weser og Ems afspærredes for britiske Skibe. I dette Øieblik var Europas Fastland saaledes fra Arkangel til Adriaterhavet fuldstændig lukket for Englænderne.

Snart skulde Fiendtlighederne ogsaa være i fuld Gang.

Den 12te Marts 1801 var en engelsk Flaade paa 53 Seilere, hvoraf 20 Linieskibe, 4 Fregatter, 4 Korvetter og 8 Bombarderer, løbet ud fra Yarmouth og satte Kurs for Kattegat. Øverstkommanderende for denne Flaade var Admiral Sir Hyde Parker, der under den nordamerikanske Uafhængighedskamp havde udmærket sig ved flere Leiligheder. Næstkommanderende var Helten fra Abukir, den berømte Lord Horatio Nelson. Trediekommanderende var Sir Thomas Graves. Med Flaaden fulgte et lidet Landgangskorps af Infanteri og Artilleri under Kommando af Oberst Stewart.

Det tør synes besynderligt, at Londonnerkabinettet ikke lagde Ledelsen af den hele Expedition i Nelsons Haand. Men sandsynligvis har det i det længste haabet paa, at en fredelig Ordning med det dansk-norske Hof vilde blive truffet, og da var den besindige Parker langt at foretrække for den heftige og paagaaende Nelson. Denne fandt sig da ogsaa i at staa under Parker, da denne i et og alt rettede sig efter sin energiske Næstkommanderende, som saaledes blev den egentlige Leder.

I Begyndelsen rammedes den engelske Flaade af forskjellige Uheld, Linieskibet Invincible løb fast paa en Sandbanke i Kanalen og sank med den største Del af Besætningen. Opholdt af Modvind naaede Flaaden først

271. Lord Horatio Nelson.

den 18de Marts Sydkysten af Norge. Her adsplittedes Flaaden af en voldsom Kuling, der varede et Par Dage, og den 21de Marts maatte Parker derfor gaa til Ankers ved Kullen udenfor Indgangen til Øresund for at faa alle Skibe samlede.

Under Flaadens Henliggen her indfandt de engelske Gesandter Vansittart og Drummond sig paa Fregatten Blanche for at overbringe Admiralen den dansk-norske Regjerings afslaaende Svar paa Londonner-Kabinettets sidste Forslag, hvorhos de gav ham Underretning om de Rustninger, som var foretagne.

Paa begge Sider af Sundet havde man imidlertid helt siden Aarets Begyndelse været beskjæftiget med at træffe Foranstaltninger til at modtage det forventede Angreb. Den svenske Regjering besluttede sig til at sætte Sveriges Vestkyst i Forsvarsstand, og efterat dens Opfordring til det engelske Kabinet om at hæve den Embargo, som var lagt paa de svenske Skibe i de britiske Havne, var mødt med Afslag, lod den under 2den Marts lægge Beslag paa de engelske Skibe i de svenske Havne. I Midten af Maaneden samledes der paa Syd- og Vestkysten af Landet en Styrke paa 30000 Mand, der stilledes under Kommando af General Wrede og Toll. Flaaden, der udrustedes i Karlskrona, fik Befaling til at løbe ud i Begyndelsen af April Maaned; thi før denne Tid antog man ikke, at den engelske Flaade kunde ventes til Sundet.

Allerede tidlig paa Aaret havde den svenske Regjering sat sig i Forbindelse med den dansk-norske for at komme til Enighed om en fælles Forsvarsplan; men da man her ikke kunde bestemme sig, blev Sagen udsat. Under en Sammenkomst, som den dansk-norske Kronprins den 6te Marts havde med den svenske Konge, kom den paa Bane, og Gustav IV Adolf tilbød sig da at besætte Østkysten af Øresund helt fra „Skånska Vallen". Men Kronprinsen, der i sit stille Sind frygtede for, at Sverige herigjennem tilsigtede et Indgreb i Danmarks ældgamle Høihedsret over Sundet, gav et undvigende Svar, og da den svenske Konge forstod Grunden til hans Afslag, lod han for at undgaa ethvert Skin af, at der laa Underfundighed under, det af ham fremsatte Forslag atter falde. Hele Sammenkomsten førte derfor ikke til noget Resultat, skjønt Kronprinsens Koldsindighed ikke lagde nogen Dæmper paa den levende Interesse, som Gustav IV Adolf i disse Dage unegtelig viste Danmark-Norge. Da den engelske Flaade holdt sydover, udfærdigede han Befaling til, at en svensk Eskadre paa 7 Linieskibe og 3 Fregatter strax skulde begive sig til Sundet, og at Resten af Flaaden skulde sættes istand til at løbe ud fra Karlskrona for at forene sig med den danske Flaade. Saa fast bestemt var han paa at opfylde sine Pligter som Forbundsfælle, at han lod Admiral Cronstedt, der just opholdt sig i Kjøbenhavn, melde Kronprinsen, at Flaaden skulde indtræffe her senest den 2den April. Men det Uheld, som fulgte Gustav IV Adolf i det meste af, hvad han foretog sig, fornegtede sig heller

ikke ved denne Leilighed. Den svenske Flaadeafdeling blev paa Grund af Modvind hindret fra at løbe ud fra Karlskronas Havn.

Der var ogsaa fra dansk Side, hvor man dog i det længste haabede paa, at Freden vilde blive opretholdt, bleven truffet kraftige Foranstaltninger til at forsvare Kjøbenhavn mod det forventede Angreb. Da den engelske Flaade kun havde faa Landtropper ombord, var der liden Udsigt til, at Landgang vilde blive forsøgt. Man maatte derfor lægge al Kraft paa at forsvare den Side af Byen, som vendte ud mod Søen. Indløbet til Kallebodstrand, Havnen mellem Sjæland og Amager, var for grundt til, at store Skibe herigjennem kunde trænge frem til Sydsiden af Byen. Fra den Kant var man derfor ogsaa sikker. Tilbage stod saaledes alene at forsvare den nordlige og østlige Side. Det nordlige Indløb (Kroneløbet) og den indre Red, der dannes af Sjælands Kyst og de udenfor liggende Grunde, Stubben mod Vest og Revshalen mod Øst, forsvaredes af Batteriet Trekroner paa Revshalens Nordende, Batteriet Kristianus Sextus paa Nordøstspidsen af Nyholm og Citadellet Fredrikshavn. Af disse var Trekroner vistnok ikke i fuldt færdig Stand; men kunde dog i Hast modtage en Udrustning af 66 Kanoner. Med en ubetydelig flydende Defension kunde derfor ogsaa Kroneløbet og Inderreden anses for fuldt betrygget. Flere Vanskeligheder frembød derimod Forsvaret mod Øst. Farvandet her, der længere nede mod Syd fører Navnet "Drogden", deles ved "Middelgrunden" i to Løb, af hvilket det vestlige, der gaar langs med Revshalen, kaldes Kongedybet, medens det østlige, der begrændses af Saltholmsgrunden, benævnes "Hollænderdybet". Paa Amager fandtes der vistnok to Batterier, Kristianus Qvintus og Stricker; men de laa for langt borte og heller ikke de fra Sextus mod Øst rettede Kanoner vilde være istand til at forhindre et Bombardement af Kjøbenhavn fra Kongedybet af. I Stedet for de længe paatænkte, men aldrig fuldførte faste Batterier maatte der her træde en flydende Defension.

Langsmed Revshalegrunden paa Vestsiden af Kongedybet blev der under Befaling af Kommandør Johan Olfert Fischer i uregelmæssig Linie udlagt 2 Linieskibe, 7 Blokskibe — d. e. Skrogene af forlængst kasserede Linieskibe, hvis øverste Dæk var borttaget — 1 Flaadebatteri, 3 Styk- og 3 Kavalleripramme, 1 Defensionsfregat og 1 Korvet. Der heftede — som sagkyndige forlængst har gjort opmerksom paa — ikke faa Mangler ved den hele Anordning af Forsvaret, idet Skibene, der var fast fortøiede, dels var lagte saaledes, at de var udsatte for Langskibsild, dels maskerede Batteriet Trekroner o. s. v. Men Danskerne troede, som sagt, fuldt og fast i det længste, at det ikke vilde komme til noget Sammenstød af alvorligere Natur. Midler til at forsterke denne Defension vilde man i ethvert Fald ikke have savnet. Til Dækning af den indre Red var nemlig anbragt Blokskibene "Elefanten" og "Mars", det første paa 74, det andet paa 64 Kanoner, og desuden laa der her en Eskadre under Kommandørkaptein Billes Befaling.

bestaaende af to 74-Kanonskibe, en Fregat paa 40 og 2 Brigger paa 18 Kanoner samt 11 Kanonbaade. Men denne Styrke kom ikke til at gjøre mindste Verdens Nytte, der den laa, da man fandt det heldigst at holde den feilbare Eskadre adskilt fra den faste Forsvarslinie.

Den samme Løihed, som fra dansk Side blev udvist til Forsvarets Anordning, kommer ogsaa tilsyne med Hensyn til Defensionens Bemanding. Skjønt man havde havt Tiden for sig til at faa samlet øvede orlogsvante Matroser, havde man ladet det staa til; først da Faren blev overhængende, satte man sig i Bevægelse for at faa Folk, og da maatte man tage ligt og uligt. Mod en Haandpenge af 15 Rigsdaler Kurant antog man Bønder, Haandværkssvende, Sjauere og Gadeslusker, der aldrig i sine Levedage havde baxet en Kanon, og kjørte dem ombord. Der er i senere Tider talt meget og vakkert om det Heltemod, som dette kjøbenhavnske Skrabsammen lagde for Dagen under Skjærthorsdagsslaget. Men denne Ros vilde norske Matroser*), som var med, ikke istemme. Fulde var disse Karle forbetmeste, da de bragtes ombord, og havde de saafandt kunnet rømme, da det kneb, saa havde de gjort det. Undtagelser gaves der jo vistnok, ja der kunde endog være god To i mange af dem; men for en stor Del ialfald var "Femtendalerskarlene", uexercerede og udisciplinerede, som de var, under Slaget mavesyge Stakkarer, som der ikke var noget Tag i, med mindre de stivedes op med Tamp og Snaps. Dagens Byrde og Hede blev derfor udelukkende baaren af Officererne, Underofficererne — deriblandt var der en Del hyrede Skippere og Styrmænd — og af danske og norske Matroser, som havde faret til Orlogs eller som gjorde Tjeneste paa Holmen.

Forøvrigt fremkaldte Rygtet om Fiendens Nærmelse en sand krigersk Begeistring hos Befolkningen i de forenede Riger. I det Landværn, hvis Oprettelse blev paabudt i Danmark under 19de Januar 1801, lod endog Folk, der var langt over Aldersgrænsen (det 45de Aar), sig indskrive, og i de danske og norske Kjøbstæder oprettedes der frivillige Korpser. I Kjøbenhavn sluttede de akademiske Borgere sig sammen i "Kronprinsens Livjægerkorps", der talte 1000 Mand; et andet Korps kaldtes "Kongens Livjægerkorps." Ihvorvel ingen af disse kom til at deltage i Kampen, bidrog de dog paa sin Vis meget til at hæve Befolkningens Mod og Fasthed til at se den kommende Fare i Øinene**).

I en Uges Tid blev den engelske Flaade liggende udenfor Kullen for at afvente føielig Vind. Ombord paa den engelske Overadmirals Skib drøftedes imidlertid de Operationer, som i den nærmeste Fremtid vilde være

*) I Forfatterens Opvæxt levede der i Throndhjem endnu et Par gamle Matroser, der var med udenfor Kjøbenhavn. Fra disses Beretninger hidrører nogle af de her indflettede Smaatræk, der forøvrigt ogsaa stadfæstes af samtidige Skildringer.

**) Et Vidnesbyrd om den Begeistring, som greb Befolkningen ved den forestaaende Kamp har vi i Enevold de Falsens i denne Anledning forfattede Krigssang:

at foretage. Herunder gjorde da Parker Nelson bekjendt med de Befalinger, han havde faaet af Ministeriet Addington. Dette gik ud fra, at Danmark-Norge og Sverige strax vilde fratræde Neutralitetsforbundet, saasnart man fik Øinene op for Faren. Derfor skulde den engelske Flaades Angreb først og frem rettes mod Rusland. Hvis det uden Fare for Flaaden lod sig udføre, skulde denne strax seile til Reval, hvor de der stationerede Krigsskibe skulde erobres, og Arsenalerne ødelægges. Men denne Plan blev kuldkastet ved de Meldinger, som Drummond og Vansittart bragte om den dansk-norske Regjerings Holdning; thi at lade det befæstede Kjøbenhavn og de danske Rustninger blive liggende i Ryggen af sig fandt hverken Parker eller Nelson tilraadeligt. Med Hensyn til Angrebet paa Kjøbenhavn foreslog den sidste to Alternativer. Enten skulde den engelske Flaade seile igjennem Sundet forbi Kronborg og angribe den danske Defensionslinie paa Kongedybet, hvorved man kunde hindre den svenske Flaade fra at forene sig med den dansknorske og tillige faa Anledning til at bombardere Kjøbenhavn, eller og skulde Flaaden seile gjennem Storebelt og trænge op mod Kjøbenhavn forbi Dragør. I sidste Tilfælde kunde en Del af den engelske Flaade — 10 Tre- og Todækkere samt nogle Bombarderer og Brandere — sendes til Reval. Parker bestemte sig først for den sidste Plan, da han troede, at Kronborgs Fæstning vilde gjøre det vanskeligt, for ikke at sige rent umuligt for ham at komme ind i Sundet; men Farten gjennem Storebelt gjorde ham dog, da det kom til Stykket, endnu mere betænkelig, og han besluttede sig nu alligevel til at forsøge at gaa gjennem Sundet. Nelson, der vidste, hvor kostbart hvert Øieblik var, blev rasende over denne Raadvildhed fra den Øverstkommanderendes

---

1. Til Vaaben! Se, Fienderne komme!
Til Vaaben, I nordiske Mænd!
Alt røres den larmende Tromme,
Til Kampen Hver føie sig hen!
Hist fraader Kodaniske Bølge
Af Harm mod Tyrannernes Følge.
Op, Dannemænd, kjæmper i Fædrenes Spor
For Kongen, for Arne, for Frihed i Nord!

2. Selv Oldingen ser jeg fremtræde,
Han glatter de snehvide Haar;
Med Tak for hver fredelig Glæde
Han modig mod Fienderne gaar.
Hist blussende Ynglinger ile,
De Britterne skue og smile
Og bjærvelig kjæmpe i Mændenes Spor
For Konge, for Mødre, for Frihed i Nord.

3. I Aag af Britanniens Love
Skal Cimbrernes Sønner ei gaa;
Dem Tordenskjold lærte at vove,
Af Juuler de lærte at slaa.
Pløi Bølgen med ildsvangre Taarne!
Vi ere, som Havet, fribaarne;
Og dø eller seire i Juulernes Spor
For Dannebrogs Ære, for Frihed i Nord.

4. De seieromstraalede Navne
Opflamme hver Dannemands Bryst;
Dans Helte fra Gernerske Stavne
Med Nelson skal vove en Dyst.
Alt raver paa slibrige Bane
Hans bibindtil seirende Fane,
Thi Dannebrog værner for Daniens Strand
Om arvede Hæder og Fædreneland.

5. Svæv hæbret fra kneisende Master,
Du Danmarks uplettede Flag!
Mens Landværn til Bannerne haster
At møde i standende Slag.
Almægtige Hærenes Herre,
Giv Danien Seir og Ære!
For Freden at vinde i Kampen vi gaa,
For Konge og Arne vi stride og slaa!

Side; men det lykkedes ham dog ikke at nedslaa dennes Betænkeligheder. Parker sendte først en Parlamentær til Kommandanten paa Kronborg for at forhøre sig, hvorledes denne vilde forholde sig overfor en engelsk Flaade, som seilede Fæstningen forbi. "Det første Skud, som faldt fra Kronborg", saa lød hans Forestilling, "vilde blive betragtet som en Krigserklæring fra Danmarks Side." Efter at have indhentet Forholdsordre fra Kjøbenhavn gav Kommandanten det Svar, at han som Soldat ikke blandede sig i Politik; men han havde ikke Tilladelse til at slippe nogen Flaade, hvis Hensigter han ikke kjendte, forbi Kronborg. Hertil svarede da Parker, at det gjorde ham ondt at maatte begynde Fiendtligheder; men efter Kommandantens Svar var der intet andet for ham at gjøre. Den 30te Marts Kl. 6 om Morgenen lettede saa den engelske Flaade Anker og stod med en let Bris af Nordnordvest ned gjennem Øresund. Avantgarden førtes af Nelson paa "Elephant", Hovedstyrken af Parker selv paa "London", Arrièregarden af Graves paa "Defiance." Til Værn for Flaaden, der holdt tæt ind under den næsten ubefæstede svenske Kyst, hvorfra der ikke løsnedes et eneste Skud, lagde Bombardererne sig i en Linie udfor Kronborg og kastede nogle Bomber ind i Fæstningen og Byen, hvor den engelske Konsuls Hus blev slemt ramponeret. Ved Middagstider ankrede Flaaden op i en Linie Syd for Hveen, 3 Mile fra Kjøbenhavn.

Her ventede man, at Angrebet strax skulde begynde. Generalmarschen sloges, og enhver begav sig paa Post. Kirketaarne og Hustage fyldtes med nysgjerrige, der vilde iagttage Slagets Gang. Men Flaaden blev liggende i Ro, og udpaa Natten forføiede Enhver sig til sit. Man havde dog af det skjønne Skue, som de vel kommanderede og manøvrerede britiske Skibe frembød, faaet en Forudanelse af, hvor høist ulige den forestaaende Kamp vilde blive.

Strax efter at den engelske Flaade var kommen tilankers, foretog de engelske Admiraler paa en Skonnert en Rekognoscering af de danske Forsvarsanstalter. Derefter samledes de forskjellige Skibschefer til Krigsraad ombord paa "London". Her var der delte Meninger om, hvad der var at gjøre. Nogle fraraadede ethvert Angreb, da de frygtede for, at den engelske Flaade herunder vilde blive saa haardt medtaget, at Tanken paa en Diversion mod Sverige og Rusland maatte opgives. Andre raadede til at se Tiden an. Men Nelson gjorde Ende paa al Tvivlraadighed, idet han erklærede, at han skulde paatage sig med 10 Linieskibe og Smaaskibene at ødelægge den danske Defensionslinie i Løbet af en Times Tid. Parker slog strax til, og han føiede af sig selv til 2 Linieskibe til de 10, som Nelson havde forlangt.

Den paafølgende Nat oploddede Nelson selv i en Baad Hollænderdybet og foretog Dagen efter en ny Rekognoscering af den danske Stilling. Han opgav nu at angribe den danske Forsvarslinie fra den nordre Fløi; thi det, sagde han til Parker, vilde være det samme som at tage Oxen ved Hornene. Angrebet burde derfor rettes søndenfra. Om Morgenen den 1ste April

flyttede den engelske Flaade sig nedover til Nordvestsiden af Middelgrunden, hvor den paany kastede Anker. Længere ude paa Formiddagen gik Nelson ombord paa Fregatten Amazon, der kommanderedes af Kapt. Edward Riou, og foretog paa denne en sidste Rekognoscering af den danske Linie. Efter at være vendt tilbage til "Elephant" gav han Kl. 4 om Eftermiddagen Signal til at lette, og under en middels Kuling af Nord stevnede den Viceadmiralen underlagte Eskadre, der talte 36 Seilere, gjennem Hollænderdybet til Sydøstsiden af Middelgrunden, hvor den ved Mørkets Frembrud kastede Anker. Derimod forblev Parkers Eskadre, 9 Linieskibe og 9 mindre Krigsskibe, paa sin Plads ved Nordvestsiden af Grunden for at yde de Skibe af Nelsons Afdeling, der under Kampen maatte komme i Knibe, Dækning og Hjælp.

Om Natten mellem den 1ste og 2den April oploddede Nelsons Flagkaptein Thomas Hardy i en liden Jolle Dybden af Kongedybet langsmed den danske Forsvarslinies sydlige Fløi og vendte Kl. 11 tilbage med Melding om, at der var intet i Veien for, at Angrebet ad denne Vei kunde foregaa. Nelson, der med stor Glæde saa, at ogsaa Vinden nu sprang om, besluttede sig den følgende Dags Morgen at skride til Angreb og traf alle Forberedelser til Slaget. Men Spændingen holdt ham vaagen den hele Nat.

Skjærthorsdags Morgen den 2den April Kl. $9^{1}/_{2}$ gaves der fra Nelsons Admiralskib "Elephant" Signal til at lette, og et Kvarters Tid efter, just som Kirkeklokkerne i Kjøbenhavn kaldte til Høimesse, stod den hele Eskadre under Seil for en Bramseilskuling af Sydost ind paa Kongedybet. Den lette Taage, som hvilede over Byen og Reden fra Morgenen af, lettede, og Vaarsolen skinnede saa blank og varm som paa en Junidag. Omtrent Klokken 10 lod Fischer sit Signal til Kampens Begyndelse heise.

Før vi gaar videre, skal vi først kaste et Blik paa den dansk-norske Defensionslinie og den angribende britiske Styrke. De danske Skibe var, opregnede i den Orden, hvori de var udlagte, fra Syd til Nord følgende:

Blokskibet	Prøvesteen	58	Kan.	529	Mand	Kapt. Lorents Fjelderup Lasjen.
—	Wagrien	52	—	300	—	Kapt. Fr. Kr. Risbrich.
Kavalleripram	Rendsborg	20	—	211	—	Kaptlt. Kr. Thestrup Egede.
—	Nyborg	20	—	221	—	Kaptlt. Karl Adolf Rothe.
Blokskibet	Jylland	54	—	425	—	Kapt. Erik Otto Branth.
Stykpram	Sværdfisken	18	—	176	—	Seklt. Søren Sommerfeldt.
Blokskibet	Kronborg	22	—	223	—	Prlt. Jens Erik Hauch.
Stykpram	Hajen	18	—	175	—	Seklt. Jokum Nikolai Müller.
Korvetten	Elven	10	—	88	—	Kapt. Baron Hans Holsten.
Blokskibet	Danebrog	60	—	357	—	Kommandør Joh. Olfert Fischer. Kapt. Ferd. Alb. Braun.
Kavalleripram	Aggershus	20	—	214	—	Prlt. Thomas Fasting.
Flaadebatteriet	No. 1	20	—	129	—	Seklt. Peter Willemoes.
Linieskibet	Sjæland	74	—	533	—	Kapt. Fr. Karl Ludv. Harboe.
Blokskibet	Charlotte Amalie	26	—	241	—	Kapt. Hans Henr. Koefod.

Stykpram	Søhesten	18 Kan.	178 Mand	Prlt. Bernhard Ulr. Middelboe.
Linieskibet	Holsten	60 —	400 —	Kapt Jakob Arenfeldt.
Blokskibet	Indfødsretten	64 —	394 —	Kapt. Albert de Thurah.
Defensionsfregat	Hjælperen	16 —	269 —	Prlt. Peter Karl Lillienskjold.

I alt mønstrede den danske Defensionslinie saaledes 630 Kanoner og 5063 Mand, hvilken Styrke under Slaget forøgedes med 171 Mand. Hvad de fleste af disse Skibe angaar, var de gamle og meget brøstfældige, tildels endog pilraadne, og det var ikke mere, end saavidt de hang ihop. Linieskibene Sjæland og Holsten, der begge var 14—20 Aar gamle, var dog gode Fartøier, og det samme gjælder ogsaa om Sten Billes Eskadre, der blev liggende paa Inderreden uden at komme med i Kampen. Besætningerne her bestod ogsaa af Gaster med ganske anden Øvelse, end den Defensionsliniens Mandskaber havde faaet, og det var derfor i enhver Henseende uheldigt, at denne Afdeling ikke kom til at gribe ind i Kampen. Heller ikke Trekroner og de tre Batterier paa Amager skulde komme til at spille nogen synderlig Rolle under Slaget.

Den Del af den engelske Flaade, som deltog i Striden under Nelsons Befaling, bestod af følgende Skibe:

Linieskibet	Edgar	74 Kan.	650 Mand	Kapt. George Murray.
—	Polyphemus	64 —	500 —	— John Lawford.
—	Isis	50 —	400 —	— James Walker.
—	Bellona	74 —	650 —	— Sir Thos. B. Thompson.
—	Russel	74 —	650 —	— William Cunning.
—	Ardent	64 —	500 —	— Thomas Bertie.
—	Elephant	74 —	650 —	Viceadmiral Lord Nelson. Kapt. Thomas Foley.
—	Glatton	54 —	420 —	— William Bligh.
—	Ganges	74 —	650 —	— Thom. F. Freemantle.
—	Monarch	74 —	650 —	— James Rob. Mosse.
—	Defiance	74 —	650 —	Kontreadm. Thomas Graves. Kaptein Richard Retalick.
Fregatten	Amazon	38 —	280 —	— Henry Riou.
—	Desirée	36 —	250 —	— Henry Inman.
—	Blanche	36 —	250 —	— Graham Eden Hammond.
—	Alcmene	32 —	220 —	— Samuel Sutton.
—	Jamaica	24 —	180 —	— Jonas Rose.
Korvetten	Dart	24 —	140 —	— John Ferris Devonshire.
—	Arrow	24 —	140 —	— William Bolton.
Briggen	Cruiser	18 —	100 —	— James Brisbane.
—	Harpy	18 —	100 —	— Wm. Birchhall.

2 armerede Brandere, 28 Kanoner, 100 Mand.
7 Bombefartøier, 80 Kanoner og 14 Morterer, 305 Mand.
6 Smaabrigger, 84 Kanoner, 450 Mand.

Tilsammen førte saaledes de britiske Skibe 1192 Kanoner og 14 Morterer og en Besætning paa mindst 8885 Mand*). Til Nelsons Eskadre hørte fremdeles Linieskibet Agamemnon paa 64 Kanoner og en Del Smaaskuder;

*) Besætningerne paa Nelsons Skibe blev nemlig forsterkede Dagen før Slaget.

men det første kunde ikke ligge Middelgrunden forover, og af de sidste havde nogle samme Skjæbne, medens andre blev anvendte som Merkefartøier ude paa Hollænderdybet. Disse Skibe kom derfor til at udgjøre Reserven, hvis Hovedstyrke forøvrigt bestod af Sir Hyde Parkers 10 Skibe med deres 700 Kanoner og 5400 Mands Besætning.

I selve Slaget var alle Fordele paa Engelskmandens Side. Foruden sin Overvægt af Folk og Skyts havde Angriberen det i sin Magt at indtage de Stillinger, han lystede, saa han kunde vælge Tid og Sted til at overvælde den ubevægelige Defensionslinie i dens enkelte Dele. Hertil kommer, at Mandskab, Officerspersonale og Materiel var det bedste, som dengang overhovedet fandtes. Mandskabet havde gjennemgaaet en haard Skole paa Verdenshavene under Ledelse af dygtige Officerer. Blandt Skibschеferne var der knap en eneste, som ikke havde en smuk Løbebane at se tilbage paa, men flere, hvis Navne straaler i Historien i Helterхets uforgjængelige Glans. Ledelsen af det hele Foretagende var ovenikjøbet lagt i Hænderne paa den tapreste Sømand, som England nogensinde har fostret, og i hvis Aarer der, efter hvad man vil vide, fløb nordisk Vikingeblod.

Men netop derfor falder der saa meget større Glans over de danske og norske Officerer og Matroser, som uden nogensinde endnu at have deltaget i haardere Dyst, saa kjækt slog fra sig og aftvang de stolte hærdede Briter Beundring og Anerkjendelse. Det engelske Angreb traf desværre den dansk-norske Marine for uforberedt til, at Forsvaret kunde blive, som det burde og skulde have været. Havde Forsvarsanstalterne staaet i Forhold til det Mandemod, som her blev udfoldet, vilde den store britiske Admiral nok have lystret Befalingen til Kampens Afbrydelse. Blev end Skjærthorsdagsslaget et Nederlag for de danske og norske Vaaben, saa hører det dog, skjøndt udkjæmpet paa dansk Grund, til det uskiftede og uskiftelige Fællesbo, som Nordmanden er og vil være stolt af at have Andel i. Det kan forsaavidt være os det samme, om den skjægløse Unggut, som netop havde trukket Officersuniformen paa, og som Nelson efter Slaget vilde have forfremmet til Admiral, var dansk eller norsk, om han hed Willemoes eller Müller. Bare det, at Helten fra Abukir, der havde deltaget i mere end 100 Slag og Træfninger, kunde udtale sig slig om en ung Mand, der her modtog Ilddaaben, vidner jo om, at ikke blot denne kom ham nær i djærvt Mod og Snarraadighed, men at ogsaa hans Mænd maa have givet Indtryk af at være inspirerede af Chefens store Egenskaber. For en slagen Fiende, der faar en saadan Æresopreisning, er Nederlaget mere end halv Seir.

Vi skal da paa den her optrukne Baggrund søge at følge Kampen i dens store Træk.

Forrest i den engelske Slaglinie gled Orlogsskibet Edgar, ført af Kapt. Murray ind paa Kongedybet, hvor det fra Prøvesteen og de andre Skibe, det passerede, modtoges af en voldsom Ild, som det livligt besvarede. Det ankrede op ret ud for Sværdfisken og Kronborg i den danske Linie.

Derefter seilede Agamemnon frem. Men dette Skib, fra hvis Top Nelsons Standar havde vaiet i saa mangen Strid, skulde ikke komme til at deltage i Slaget, da det ikke kunde lægge Middelgrunden forover og trods Varpning ikke lod sig bringe op mod Vind og Strøm. Det maatte derfor lægge sig for Anker her.

Linieskibet Polyphemus, Kapt. Lawford, seilede derefter frem som det andet i Linien. Det ankrede op paa skjøns for Prøvesteen.

I dets Kjølvand fulgte Isis, der lagde sig omtrent ret udfor Wagrien.

Bellona og Russel, det femte og sjette Skib i Linien, kom for nær Middelgrunden og blev staaende fast her. Afstanden mellem dem og den danske Defensionslinie var dog ikke større, end at de med fuld Virkning kunde bruge sine Kanoner.

Ardent, det syvende Skib, der var mindre dybtgaaende, kunde derimod uden Hinder af Grunden indtage sin Stilling ret udfor Jylland.

Flere andre Skibe vilde vistnok have delt Skjæbne med Bellona og Russel, da de engelske Kjendtmænd paastod, at Dybden var større udmed Middelgrunden end langs den danske Linie, en Mening, som stod i Strid med de af Kapt. Hardy foretagne Maalinger. Men til Lykke for Engelskmanden var Nelsons Flagskib Elephant det ottende i Rækken, og saasnart Nelson saa, at Bellona og Russel stod fast, lod han Elephants Ror strax lægge Styrbord, hvorpaa han holdt vestenfor dem. Elephant ankrede derpaa op omtrent ret udfor Danebrog i den danske Forsvarslinie.

Efter Elephant kom Ganges, Monarch og Defiance, ombord paa hvilke Kontreadmiral Graves befandt sig. Disse rettede sig efter Elephants Exempel og ankrede derefter op udenfor Sjælland, Charlotte Amalie, Søheften, Holsten og Indfødsretten.

Udenfor Indfødsretten og Hjælperen paa Defensionsliniens nordre Fløi lagde Kaptein Riou sig med sin Eskadre, der bestod af Fregatterne Amazon, Blanche og Alcmene, Korvetterne Dart og Arrow samt to Brandere. Samtidig indtog Fregatten Desirée og en Brig sin Stilling foran Bougen af Defensionens sydligste Skib Prøvesteen. Mellemrummet mellem Isis og Ardent i den engelske Linie udfyldtes derefter af Fregatten Jamaica og Briggerne Cruiser og Harpy, der midlertidig lagde sig udenfor Kavaleriprammerne Rendsborg og Nyborg. Østenfor Linieskibene indtog Bombarderfartøierne sin Plads, hvorfra der kastedes Bomber ind mod Byen og Landbatterierne.

Den hele Opseiling, der foregik med en Præcision og Raskhed, som vidnede om Mandskabets Øvelse og Skibschefernes Dygtighed, medtog kun en halv Time, og lidt før Klokken 11 var Slaget i fuld Gang over hele Linien.

Sir Hyde Parker havde imidlertid med Resten af Flaaden under et sterkt Pres af Seil søgt at krydse sig op Vest om Middelgrunden for at rette et Angreb mod Nordsiden af den danske Linie. Men Strøm og Vind

var ham imod, og først henimod Slutningen af Slaget var han naaet saa langt, at han kunde vexle et Par Skud med Batteriet Trekroner og Blokskibet Elephanten, der laa paa den indre Red. Det blev som Følge heraf ene og alene Nelson og hans Afdeling, som kom til at føre Kampen tilende.

I Hovedstadens Gader herskede der, saa længe Slaget varede, den dybeste Stilhed. Medens en stor Del af Befolkningen søgte til Kirke for at opsende Bønner for de stridende Landsmænds Vaabenlykke, tyede andre ud til Langelinie eller besatte Kirketaarnene, Altanerne paa de offentlige Bygninger, Tagryggene paa Husene, kort sagt alle de høiereliggende Steder, hvorfra et Glimt af Kampen kunde opfattes. Vinden bar dog Krudtrøgen ind over Byen, saa man herfra lidet eller intet kunde se uden den høie Reisning paa de engelske Skibe og Albionsflaget, der vaiede fra Toppen, samt nu og da, naar et sterkere Vindstød splittede Røgdækket, de lave Master paa Blokskibene og Danebrog, som bares høit i Bagstavnen. Men Begeistringen talte dog ud af hvert Ord, som hviskedes Mand og Mand imellem, og den aandeløse Spænding, hvormed man iagttog hvert Glimt, som kunde skimtes gjennem Røghavet, og hvert Drøn, som traadte skarpere frem i den uophørlige Knagen og Bragen, som væltede indover fra Kongedybet, vidnede om, hvor ivrigt enhver fulgte med. Selv Kvinder lo af de engelske Bomber, som susede ind mod Byen, men sluktes i Søen, længe før de naaede frem.

En halv Time efter Kampens Begyndelse brødes den danske Defensionslinie mellem Blokskibene Jylland og Vagrien, hvor Kavalleriprammene Rendsborg og Nyborg, der hver førte 10 Kanoner, blev beskudt af firti Kanoner, som rettedes mod dem af Linieskibet Bellona, Fregatten Jamaica samt Briggerne Cruiser og Harpy. "Rendsborg" fik nemlig sine Ankertoug overskudte og drev ind paa Refshalegrunden, 1000 Alen indenfor Defensionslinien. Chefen, Kaptlt. Kristian Thestrup Egede, en Sønnesøn af Grønlands Apostel, fik dog Prammen svaiet saaledes, at den vendte Bredsiden mod Fienden, og han fortsatte nu i halvfemte Time Skydningen. Men da Prammen havde faaet 20 Grundskud, og en Fjerdedel af Mandskabet var faldet, lod han være at heise den nedskudte Vimpel og anvendte den Frist, som Fienden levnede ham før Entringen, til at bjerge Mandskabet. Selv blev han ombord hos sine saarede Kammerater og lod sig tage tilfange sammen med dem.

Nyborg, der kommanderedes af Kapteinlt. Karl Adolf Rothe, holdt ud i to Timer, efter at Rendsborg var drevet af; men da maatte ogsaa denne Pram søge ind under Trekroner, hvorfra den senere bragtes ind til Landingsstedet ved Toldboden, hvor den strax stak tilbunds. Da den brød overtvert, var kun en af dens Kanoner i brugbar Stand og hver fjerde Mand af Besætningen var falden*).

*) Hvorledes Prammen saa ud efter Kampen, erfares af følgende Beskrivelse i et samtidigt Tidsskrift: "Prammen "Nyborg", Kaptlt. Rothe, arbeidede sig ind til Toldboden, hvor den øieblikkelig sank udenfor Bommen, saaledes at den øverste Del af

Saasnart Nyborg var borte, lagde nogle engelske Smaaskuder ind i Lugen, hvor de uden at lade sig afficere af Kanonaden fra Rendsborg beskjød Blokskibene Wagrien og Jylland langskibs. Wagrien, der kommanderedes af Kapt. Fr. Kr. Risbrich, som havde udmerket sig i den amerikanske Uafhængighedskamp, sloges med 25 Kanoner med "Bellonas" og "Isis's" 40. Skjønt angrebet fra to Sider holdt han ud i halvfemte Time, før han strøg. Da havde han kun tre brugbare Kanoner igjen. Dem fornaglede han, styrtede Ammunitionen i Søen og gik fra Borde med 142 Mand. Da Englænderne bordede Vraget, fandt de her 87 Mand, som toges til Fange.

Med ikke mindre Tapperhed forsvaredes Blokskibet Jylland, der stod under Kapt. Otto Branths Kommando. Ilden fra "Ardents", "Edgars" og "Russels" 62 Kanoner besvarede det med sine 27, saalænge disse var i brugbar Stand. Først da disse var demonterede og Skibet en Tid havde været udsat for en voldsom Langskibsild, strøg det sin Vimpel. Over 100 Mand af Besætningen var da dræbte eller saarede, og ihvorvel Branth selv kunde have bjerget sig, foretrak han at følge sine saarede Kammerater i engelsk Fangenskab.

Omtrent ved samme Tid strøg Stykpram „Sværdfisken" og Blokskibet „Kronborg" for Overmagten. Det sidstes Chef Jens Kr. Hauch havde fundet Heltedøden i Slaget.

Men hvor tappert end ethvert af de her opregnede Skibe havde forsvaret sig, stilledes de dog i Skygge af det uforlignelige Heltemod, som Chefen paa Prøvesteen Lorents Fjelderup Lassen og hans Skibsfolk lagde for Dagen. Prøvesteen, der var det sydligste Skib i Defensionslinien, havde under de engelske Skibes Opseiling modtaget det glatte Lag fra dem alle. Siden havde det i et Kvarters Tid udholdt Ilden fra „Defiance", saa længe dette Skib stod paa Grund, og endelig havde det med sine 29 Kanoner optaget Kampen med det tre Gange saa stærke Skyts, som spillede paa det fra Orlogsskibene Polyphemus, Isis, Russel, Desirée og en Brig, hvilke sidste endog bestrøg det langskibs med sine Kanoner. Tre Gange udbrød der Ild ombord, der dog med Held blev bekjæmpet. Tre Gange blev Vimplen nedskudt, men heistes for hver Gang. Baade Lassen, hans Næstkommanderende Kaptlt. Rasmus Rafn og Lieut. Michael Bille udmærkede sig ved en mageløs Ro, der meddelte sig til det i høieste Grad udisciplinerede Mandskab,

Skibet ragede frem over Vandfladen. De talrigt forsamlede Tilskuere paa Toldboden, baade væbnede og uvæbnede, fik her en anskuelig Forestilling om, hvorledes et Orlogsskib bør se ud, naar danske Krigere drager det ud af Striden. Bougsprydet var aldeles bortskudt, af Masterne stod kun en Stump af Formasten, Kahytten var helt stødt ind, Touguerk og Seil hang i Fryndser og Pjalter, Rælingen var splintret i mange Stumper af den ene Kugle ved Siden af den anden, af dens 20 Kanoner var kun en eneste i brugbar Stand, Dækket var skjult af døde Kroppe og adsplittede Lemmer".

der ogsaa sloges som Berserker, efterat den første Raptus af Kanonfeberen var overstaaet; utallige var de Brandere og Vittigheder, som her skulde have været udvexlede Mand og Mand imellem*). Først da Prøvesteen var saa hullet som et Sold og kun fire Kanoner var i brugbar Stand, besluttede Lassen sig til at afbryde Kampen. Han fornaglede da det gjenværende Skyts, kastede det tiloversblevne Krudt i Søen og gik i Land med saa mange af sine Folk, som Fartøierne kunde rumme. Men 300 Mand blev dog tilbage, og disse toges tilfange af Engelskmændene, da de bordede Vraget.

Med Undtagelse af Kavalleriprammen Nyborg var saaledes efter noget over fire Timers Kamp hele den sydlige Fløi af den danske Defensionslinie ødelagt. I Centrum havde Striden allerede længe været staaende; nu slog den ud i en eneste voldsom, alt fortærende Lue.

Her var forøvrigt Overvægten ikke saa knusende, som den paa den søndre Fløi havde været. Blokskibet Danebrog, hvorfra Olfert Fischers Standar vaiede, og dets Sekundanter Korvetten Elven og Kavalleriprammen Aggershus, Flaadebatteriet No. 1 og Stykprammen Hajen raadede nemlig over 67 Kanoner medens Modstanderne Linieskibene Elephant, Glatton, Ganges, Defiance og en Brig kunde anvende 90; derhos var det engelske Skyts sværere.

Da Klokken var ½12, blev Danebrog skudt i Brand af Glattons Kanonader. Olfert Fischer, der havde faaet et alvorligt Saar i Hovedet, flyttede da sin Standar over paa Linieskibet Holsten, der tilhørte Defensionens nordlige Fløi. Kommandoen over Danebrog overtoges nu af Fischers Næstkommanderende Kapt. Ferdinand Albrecht Braun, der dog ganske kort Tid efter, at Vimpelen var heist, blev haardt saaret og maatte lade Kapt. Hans Lemming overtage Befalingen. Dennes Bestræbelser maatte først og fremst gaa ud paa at faa dæmpet Ilden, og dette lykkedes ham for en Tid; men snart blussede den igjen op med forøget Styrke, saa Lemming maatte beslutte sig til at opgive Kampen. Efterat mere end en Trediedel af Besætningen, den talte 856 Mand, var sat ud af Stand til at deltage i Kampen, og den fiendtlige Ild kun besvaredes af tre af Skibets Kanoner, bekvemmede han sig til at stryge. Han sendte da saa mange af Mandskabet, som kunde rummes i Baadene, iland, fornaglede Kanonerne og overgav sig med sin Chef og 88 Mand. Briterne besatte nu den brændende Skude,

*) I Hertz's "Perspektivbilleder" heder det om Britens Kamp med "Prøvesteen":

"Tre Gange skjød han Flaget derfra,
Tre Gange blev det heiset endda,
Tre Gange skjød han Skibet i Brand,
Tre Gange blev Ilden slukket paa Stand,
Alt mens de gloende Kugler spille!
Hurra for Lassen, Hurra for Bille,
Hurra for Prøvesteen og et Hurra til
For enhver, der var med den anden April!"

men maatte dog strax igjen forlade den med Fangerne, hvorefter Braget drev ind paa Stubben, hvor det en halv Time efter Slagets Ophør sprang i Luften.

Ved "Danebrogs" Opgivelse blev Fregatten „Elvens" og Kavalleriprammen "Aggershus"'s Stilling fortvivlet. Den første, der kommanderedes af Kaptein, Baron Hans Holsteen, havde faaet to Grundskud og ødelagt Takkelage, da Chefen besluttede sig til at trække sig tilbage til Inderreden. "Aggershus" kommanderedes af Nordmanden, Premierlieutenant Thomas Fasting. Med den samme Sindighed og Koldblodighed, som altid fulgte ham, sloges han med Overmagten endnu en halv Time, efter at "Elven" havde trukket sig tilbage. Men da han havde mistet en Trediedel af sit Mandskab og hans 10 Kanoner intet mere kunde udrette, holdt han den synkefærdige Skude ind mod Stubben. Han vilde dog neppe have naaet frem, hvis ikke Rothe, der med "Nyborg" kom samme Vei, havde taget den paa Slæb. Neppe var Prammen forladt af sin Besætning, før den sank.

Flaadebatteriet Nr. 1, hvorover den 18aarige Peter Willemoes førte Befalingen, havde i tre Timer udstaaet en haard Dyst med det britiske Admiralskib, da han maatte vige for Overmagten. Stryge vilde han ikke. Derimod søgte han ved Hjælp af den sydlige Vind at drive ind paa Stubben. Under Forsøget herpaa drev han imidlertid uklar af Linieskibet "Sjæland". Dette, som kommanderedes af Kaptein Fredrik Karl Ludvig Harboe, havde imidlertid havt en haard Dyst at udstaa med Linieskibene "Ganges" og "Monarch" og var gjennemhullet baade paa langs og paa tvers. Harboe nødtes nu til at kappe Taugene, idet han haabede, at Vind og Strøm skulde føre ham udenom Trekroner ned mod Stubbegrunden, hvor han vilde finde Dækning under „Elefantens" og „Mars"'s Kanoner. Det lykkedes ham vel snart at komme klar af Flaadebatteriet; men da "Sjæland" nu stod i Fare for at drive ned mod Parkers Skibe, maatte det kaste Anker tvers for Trekroner. Herfra aabnede Harboe paany en virksom Ild fra det underste Batteris Kanoner. Willemoes havde imidlertid efter en Stund at have været udsat for Ilden fra Nelsons Hoveddivision lykkelig ført Flaadebatteriet ind forbi Trekroner.

Det var først, efterat "Sjæland" og Flaadebatteriet havde tiltraadt Tilbagetog, at Nordmanden Jokum Nikolai Müller tænkte paa at bringe "Hajen" i Sikkerhed. Han havde da i mere end 4 Timer været udsat for Ilden af "Glattons" Kanonader, og det var sidstpaa begyndt at mangle ham paa Krudt. Mandetabet ombord paa den lavtliggende Stykpram havde vistnok været ubetydelig; men dens Skrog havde dog lidt ikke saa lidet. Müller søgte først at redde sit Mandskab paa en Flaade, som han i Hast lod tømre sammen, da Baadene var i den Grad sønderskudte, at de ikke kunde holde Søen. Men Forsøget mislykkedes. Han styrtede Ammunitionen i Søen og strøg Vimpelen. Efterat Stykprammen var bordet af Engelsk-

mændene, førtes Müller ombord paa Admiralskibet "Elephant", hvor han forestilledes for Lord Nelson, der udtalte sin varmeste Ros over den kjække Holdning, han havde vist.*)

Efterat den danske Defensionslinies søndre Fløi og Centrum var slaaet og ødelagt, kunde de engelske Skibes Angreb samle sig om Liniens nordre Fløi, mod hvilken Rious Eskadre hidtil havde rettet sit Angreb. Til denne sluttede sig nu "Defiance", "Ganges", Monarch" og "Elephant", der i Forening overøste "Charlotte Amalie", Stykprammen "Søhesten", Linieskibet "Holsten" og Blokskibet „Indfødsretten" med en Regn af Kugler, som

272. Jokum Nikolai Müller (i hans ældre Aar.)

bestrøg de danske Skibe baade fra for og agter. Medens den nordre Fløi hidtil havde holdt den tapre Riou Stangen, var Overmagten nu bleven saa stor, at der var liden Udsigt til, at man fra dansk Side skulde have magtet at holde det gaaende længere. Thi mod de mere end 200 Kanoner, som fra britisk Side rettedes mod denne Del af den danske Defensionslinie, raadede man her alene over 95 Stykker Skyts. Batteriet Trekroner var ved Skibenes uheldige Fortøiningsplads maskeret, saa det ingen Nytte kunde gjøre.

*) Müller optegnede i sin Alderdom forskjellige af sine Erindringer fra Skjærthorsdagsslaget, der vistnok ikke i et og alt er korrekte, men som dog indeholder flere ret interessante Træk. Han beretter bl. a. om, hvorledes han ombord paa det engelske Admiralskib

Paa "Indfødsretten" blev Chefen, Kaptein Albert Thurah, dræbt midt i Slaget. Der blev sendt Melding herom til Batteriet "Sextus", hvor Kronprinsen just opholdt sig med sin Stab. Generaladjutant, Kaptein John Kristian Schrödersee, der paa Grund af Sygdom for flere Aar siden var udtraadt af Flaadens Tjeneste, tilbød sig at overtage Kommandoen i den faldnes Sted. Men neppe var han kommen ombord, før han blev skudt tversover af en fiendtlig Kugle. Nu tabte Besætningen paa "Indfødsretten" Modet og overgav sig.

Paa samme Tid strøg Kaptein Hans Koefod Vimplen paa "Charlotte Amalie", der paa det nærmeste var bleven et Vrag. Kanonerne fornagledes, Ammunitionen kastedes i Søen, og Koefod begav sig med det friske Mandskab til Trekroner. Tilbage var kun 28 Mand, som toges tilfange af Engelskmændene, da de bordede Skroget.

Kort efter maatte ogsaa Stykprammen "Søheften", som kommanderedes af den i tidligere Kampe prøvede Premierlieutenant Bernhard Ulrik Middelboe, stryge efter en haardnakket Kamp, hvorunder Prammen var bleven forvandlet til et Vrag.

Paa "Holsten", som kommanderedes af Kaptein Jakob Arenfeldt, havde Olfert Fischer heist sin Standar, da "Danebrog" var kommen i Brand. Da

med stor Velvillie modtoges af Oberst Stewart, hvorhos han nød den Ære at præsenteres for Admiral Nelson. Om dette sit Møde skriver han:

"Kort efter at være kommen ombord indførtes Lieut. Müller i øverste Kahyt, — den eneste af de ombord i "Elephanten" fangne danske Officerer, som blev præsenteret for Admiral Nelson, og som medens fangen forblev ombord i "Elephanten", da de øvrige danske Officerer, som var blevet bragt derombord, blev fordelt i andre engelske Skibe — hvor da forefaldt omtrent følgende Samtale, idet Admiral Nelson, lille, mager og meget rank, iført en grøn Kalmuks Overfrakke og en lille trekantet Hat, sat saaledes, som Napoleon senere brugte, dels stod lige for Lieut. Müller, dels gik frem og tilbage tvers for ham; Chefen for "Elephanten", Kaptein Folley, senere kommanderende Admiral i Portsmouth, en høi, smuk, noget ældre Mand i fuld Uniform, behængt med Ordener, stod ved venstre Side, og en civil klædt sad paa høire Side og skrev. Admiral Nelson: "Det gjør mig ondt, hvad der er passeret idag, og som Bevis herfor har jeg alt sendt Parlementær om Vaabenstilstand; skulde imidlertid denne ikke blive antaget, bliver jeg nødt til at tage 3 Kroners Batteri og at brænde Arsenalet." Lieut. Müller: "Der er nogle Omstændigheder ved 3 Kroners Batteri, som hvis de var Dem bekjendt, vilde De indse, at dette Batteri ikke bliver saa let at tage, som De nu muligt formener, og hvad Arsenalet angaar, saa er vel mine Landsmænd ikke saa dumme at lade noget blive deri, naar de ser det bombarderes for at brændes." Kapt. Foley "kunde forsikre, at de Engelske ikke havde havt en saa varm Dag som denne, hverken med Hollænderne, de Franske eller Spanierne." Admiral Nelson: Han haabede "mit Ophold ombord skulde blive saa kort som muligt, der skulde blive draget Omsorg for min Bekvemmelighed, at jeg ikke mistede mit Tøi og deslige, hvorefter han hilste og Lieut. Müller gik ud."

Müller paastod senere hen, at han af Nelson var bleven forvexlet med Willemoes; men dette viser sig dog efter den indgaaende Undersøgelse, som Overbibliothekar Justitsraad Bruun har anstillet, ikke at forholde sig saa.

Klokken nærmede sig halvtre, saa Fischer sig nødt til at begive sig til Batteriet Trekroner for herfra at lede Kampen. "Holsten" kunde nemlig nu ikke længere holde det gaaende, men maatte stryge.

Skjønt Fregatten "Hjælperen", som kommanderedes af Premierlieutenant Peter Karl Lillienskjold, en af de faa danske Søofficerer, der før Skjærthorsdagsslaget havde havt Anledning til at lægge Heltemod for Dagen, nu var stedt i en saa vanskelig Situation, som bedst tænkes kunde, vilde dets tapre Chef dog ikke erklære sig for overvunden. Han fik det synkefærdige Skib bragt under Seil og ført ind paa Inderreden.

Kampen var nu paa det nærmeste tilende. De faa Kanoner, som „Sjæland" endnu havde til sin Raadighed, drønede vel fremdeles; men Skibet havde faaet 27 Grundskud, af Besætningen var 160 Mand dels faldne, dels saarede, og hele Skroget var i den Grad gjennemhullet, at der ikke fandtes et eneste Sted oven Vande, hvor en Mand havde kunnet staa i Sikkerhed under Slaget. Der skulde her en nøiagtig Undersøgelse til, for at man med Sikkerhed skulde have kunnet afgjøre, til hvilken Side det havde ligget an mod Fienden i Slaget. Bougen var næsten indskudt fra begge Sider, Masterne var faldefærdige, Underræerne var nedskudte, Pumper og Spil var komne i Ulag, kort sagt, en engelsk Officer, der strax efter Slaget tog det i Øiesyn, ytrede til J. N. Müller, som var med: „Man har aldrig set et Skib i den Grad ødelagt som dette." Strax før Kampens Ophør havde Harboe vistnok strøget Flag; men hans Vimpel vaiede dog fremdeles, og det blev heller ikke taget i Besiddelse af Engelskmændene før den næste Morgen, da Harboe og Mandskabet gik i Land. Da det ikke var lovlig Prise, burde det om Natten have været frelst af Kanonbaadene, saa Engelskmanden ikke skulde have havt denne Trofæ at prale af.

Vi har nu fulgt de danske Defensionsskibes Skjæbne under Kampen fra det sydligste til det nordligste Skib og set, hvorledes de, som Engelskmanden udtrykte sig, blev "bogstavelig bankede i Stykker", hvad enten de strøg for Overmagten eller ikke. Vi skal nu kaste et Blik paa de engelske Skibe og Tilstanden ombord paa disse.

Som ovenfor anført havde Nelson lovet Parker, at den danske Defensionslinie skulde blive ødelagt i Løbet af en Times Tid. Men det led allerede langt ind paa den tredie Time, uden at Slaget var afgjort, og det var derfor ikke at undres over, at Parker fandt Nelsons Time at være forbandet lang. Han blev sidstpaa ængstelig for, at det hele Foretagende vilde tage en Ende med Forfærdelse for Engelskmanden, saa meget mere, som tre Linieskibe, "Defence", "Ramillies" og „Veteran", som han i Begyndelsen af Slaget havde sendt Nelson til Undsætning i Stedet for "Amazon", "Bellona" og „Russel", der ved et tilstødt Uheld var forhindrede fra at tage Del i Kampen, paa Grund af Strøm og Vind ei havde kunnet arbeide sig op. Kl. 1 var Ilden endnu saa levende, at Parker, der var ude af

Stand til at bedømme Situationen ret, besluttede sig til at give Nelson Signal til at afbryde Kampen, idet han ikke kunde forsvare for sin Samvittighed at lade sin Næstkommanderende i Stikken.

Vi hidsætter fra den skotske Digter Robert Southeys fortrinlige Fremstilling af Nelsons Liv det Afsnit, der skildrer Slaget netop paa dette Tidspunkt:

"Nelson, som paa denne Tid befandt sig i den Tilstand af Ophidselse, som gjerne følger med Kampen, drev frem og tilbage paa Skansen. Et Skud gjennem Stormasten drev Splinterne om til alle Kanter. Smilende bemerkede Nelson til en af sine Officerer: "Det gaar varmt til, og denne Dag kan hvilket Øieblik somhelst blive den sidste for hvem det skal være af os." Derpaa tilføiede han i heftig Sindsbevægelse, idet han med et standsede sin Gang: "Men — læg Merke til det — jeg vilde ikke være andensteds for Tusinder." I det samme Øieblik raabte Signallieutenanten, at No. 39 (Signalet til Kampens Ophør) blev heist paa den Øverstkommanderendes Skib. Nelson fortsatte sin Gang op og ned paa Dækket og lod ikke til at skjænke Meldingen nogen Opmerksomhed. Signalofficeren mødte ham paa hans næste Runde, og spurgte, om han skulde gjentage dette Signal. "Nei", sagde han. Umiddelbart efter kaldte han ham tilbage og spurgte, om hans eget Signal for Kamp paa nært Hold endnu vaiede. Da han fik bekræftende Svar herpaa, sagde han: "Pas paa, at det fremdeles gjør det." Han gik atter op og ned paa Dækket, idet han bevægede Stumpen af sin afsatte Arm paa en Maade, som altid tilkjendegav sterk Sindsbevægelse. "Ved De", sagde han til Ferguson, "hvad der er stillet tilskue ombord hos den Øverstkommanderende? . . . No. 39!" Ferguson spurgte, hvad Meningen var dermed. "Meningen? . . . At forlade Kamppladsen!" Derpaa gjentog han med et Skuldertræk: "Forlade Kamppladsen! . . . Fordømme mig, om jeg gjør! De ved, Kaptein Foley", vedblev han henvendt til denne, "jeg har kun et Øie. Jeg har Ret til at være blind undertiden." Idet han derpaa satte Kikkerten for det blinde Øie, sagde han i en Tone, hvori Bitterheden trængte gjennem Spøgen: "Jeg ser virkelig ikke noget Signal!" Strax efter udbrød han: "Fanden annamme det Signal! Hold mit for Kamp paa nært Hold vaiende! Det er den Maade, hvorpaa jeg besvarer et saadant Signal! Nagl mit til Masten!"

Admiral Graves, der var saadan stillet, at han ikke kunde iagttage, hvad man foretog sig paa Elephant, adlød heller ikke Sir Parkers Signal. Om dette skyldtes en lykkelig Misforstaaelse eller en lige saa modig Hensigt som Nelsons, er aldrig bleven opklaret. De andre Linieskibe rettede sig kun efter Nelson og fortsatte Kampen.

Dette Signal reddede alligevel Rious lille Eskadre, men ikke dens heltemodige Fører. Denne Eskadre, som var nærmest den Øverstkommanderende, adlød og trak sig tilbage. Den havde lidt alvorlig i den høist ulige Kamp.

Amazon havde, indhyllet i Røg, fortsat Skydningen i længere Tid, da Riou gav Befaling til at standse Ilden og lade Røgen drive bort, for at Mandskabet kunde se, hvad det foretog sig. En skjæbnesvanger Befaling; thi de danske fik herved fra Batterierne klart Sigte paa Amazon og rettede sine Kanoner mod det med saa skrækkelig Virkning, at kun Signalet til Tilbagetog reddede denne Fregat fra Undergang. "Hvad vil Nelson tænke om os!" var Rious bedrøvede Udbrud, idet han med Ulyst trak sig tilbage. Han var saaret i Hovedet af en Splint. Som han, siddende paa en Kanon, søgte at indgyde sine Folk Mod, blev hans Kontorist, netop da Amazon vendte Agterspeilet til Tre Kroner, dræbt ved hans Side. Et andet Skud sopede bort flere Marinesoldater, som halede i Storbrasen. "Kom da, Gutterne mine", udbrød Riou, "og lad os dø alle tilsammen!" Neppe havde han ytret dette, før en Kugle, der ramte langskibs, skar ham tversover. Naar undtages Nelson selv, kunde den britiske Marine ikke have lidt et alvorligere Tab*)."

Nelson løb en ikke liden Resiko ved at trodse den øverstbefalendes Bud, som han gjorde. Men han forstod dog at bedømme Situationen rigtigere end Parker, der kun paa Frastand formaaede at følge Kampen. Det var for det første ingen let Sag med de haardt medtagne Skibe at lystre Befalingen om Tilbagetog. Det farlige Farvand, hvori han befandt sig, var opfyldt af Vrag og lukkedes ovenikjøbet saa at sige ved Batteriet Trekroner. Han bestyrkedes derhos i sine Forhaabninger om at føre Kampen til Ende med Hæder, idet det ene efter det andet af Skibene i den danske Defensionslinie nu maatte forlade Linien, hvorved han fik det i sin Magt at kunne bestryge de andre Skibe langskibs. Men snart skulde dog disse Forhaabninger atter blive skuffede. I Kampen havde de engelske Skibe lidt overvættes meget paa Skrog og Reisning; en stor Del af Skytset paa "Ardent", "Glatton", „Bellona" og "Isis" var demonteret, fra "Elephant" kunde der kun skydes med enkelte Kanoner. Hertil kom det Uheld, at "Ganges" ragede uklar af det sterkt medtagne "Monarch", og disse Skibe drev da sammen med et tredie, „Defiance", ned mod Trekroner. Hertil kommer ogsaa, at endnu var dette Batteri og hele Defensionsliniens nordlige Fløi aldeles uberørt af Kampen, og der kunde derfor være Mulighed for, at Slaget nu vilde tage en Vending,

*) Rious Minde skal Nordmændene holde i Agt og Ære. Southey meddeler i sin Biografi af Nelson følgende smukke Træk om ham: "Før Flaaden forlod Yarmouth, var det tilstrækkelig bekjendt, at dens Bestemmelse var at angribe Danmark. Nogle Danske (ɔ: Danske og Nordmænd), som hørte til Besætningen paa Fregatten Amazon, henvendte sig til Kaptein Riou, fortalte dem, hvad de havde hørt og bad ham om at faa dem overflyttet paa et eller andet Skib, som skulde andensteds hen. De nærede intet Ønske, sagde de, om at træde ud af britisk Tjeneste. Men de bønfaldt om, at de ikke maatte blive tvungne til at kjæmpe mod sit eget Land. Der fandtes ikke paa hele Flaaden en Mand, som havde en høiere eller mere ridderlig Opfatning af Pligt end Riou. Han fik Taarer i Øinene, medens Folkene talte. Uden at give noget Svar gik han øieblikkelig i sin Baad, lagde fra Borde og vendte ikke tilbage, før han kunde melde dem, at deres Ønske var opfyldt."

som ikke var til Baade for Nelsons Krigerære og de britiske Vaabens Held. Men ved sin Raadsnarhed, der minder om den fine Kløgt, som Tordenskjold i kritiske Øieblikke kunde udfolde, blev Nelson strax Situationens Herre. Han begav sig agterud, hvor han paa Rorkoppen nedskrev følgende Linier:

"Lord Nelson har Befaling til at skaane Danmark, naar det ikke længere gjør nogen Modstand; men hvis Skydningen fortsættes fra dansk Side, vil Lord Nelson se sig nødt til at sætte Ild paa alle de flydende Batterier, han har taget, uden at han formaar at redde de tapre Danske, som har forsvaret dem.

Ombord paa hans britiske Majestæts Skib "Elephant",
Kjøbenhavns Red den 2den April 1801.

Nelson & Bronte,
Viceadmiral
under Kommando af
Admiral Sir Hyde Parker.

Til Englændernes Brødre,
de Danske.

Dette Brev blev lagt i en Konvolut, som man vilde forsegle med et Oblat. Men Nelson sagde: "Formaliteterne maa iagttages, ellers vil man tro, at det er affendt i Hast." Han lod bringe Lys og Lak og satte sit Segl for.

Dette Brev blev af Kaptein Fredrik Thesiger som Parlamentair bragt — ikke til Defensionens Overstbefalende, der selvfølgelig skulde have modtaget det —, men til Kronprinsen, der som Tilskuer befandt sig ude paa Langelinie. Den danske Officer, som ledsagede Parlamentairen, kunde dog til en vis Grad være undskyldt, saasom han ikke vidste, hvor han i Øieblikket skulde træffe Fischer, der just flyttede sin Standar fra Linieskibet "Holsten" til Batteriet Trekroner. Da Kronprinsen læste Brevet, grebes han af Medynk med de saarede tapre, som den britiske Admiral saaledes truede med den grusomste Død*), og uden at henvende sig til Fischer, der selvfølgelig var den eneste, som kunde have Rede paa Sagens virkelige Sammenhæng, sendte han strax sin Generaladjudant Kaptein Hans Lindholm ombord paa Nelsons Skib. Lindholm var en brav Sømand og et skikkeligt Menneske; men hans Venner ansaa ham dog for at savne det Omløb i Hovedet, som en saa betroet Mand burde have havt. Han forsømte ogsaa at henvende sig til Fischer, hvad han maaske heller ikke havde havt let for at gjøre, før han

*) Man har behaget sig i at gjøre Nar af Kronprinsen for denne hans utidige Følsomhed, idet man anser det for den soleklareste Sag af Verden, at en Helt som Nelson ikke vilde have nedladt sig til en Nidingsdaad som den, han stillede i Udsigt. Men tro det? Nelson var tilvisse ingen ædel Mand. Hans Færd i Neapel Aaret i Forveien, som havde vakt en saa pinlig Opsigt over hele Europa, turde saaledes nok have bibragt Kronprinsen den Overbevisning, at Nelson maatte være istand til at begaa, hvad Ugjerning det skulde være. En anden Sag er det derimod, at Kronprinsen greb ind i den Overstkommanderendes Funktion; det kan ikke paa nogen Maade undskyldes.

drog ud til Nelson for at faa vide, hvad denne mente med den Epistel, han havde sendt.

Medens Kaptein Thesiger var i Land, havde Nelson sammenkaldt et Krigsraad for at indhente Erklæring om, hvorvidt han med de mindst beskadigede Skibe kunde rette et Angreb paa den nordlige Del af Defensionslinien. Men dette blev paa det bestemteste fraraadet, og selv de kjække Ulke, som han havde udset til at lede Stormen paa Batteriet Trekroner, fandt nu, at man burde benytte Vinden, medens den var god, til at komme ud af den Klemme, hvori man befandt sig. Nelson selv indsaa, hvor kostbart ethvert Øieblik var, og hvor nødvendigt det var for ham at faa Kampen afbrudt ialfald for en Stund; thi nu stod begge Flagskibene „Elephant" og "Defiance" paa Grund inden Trekroners Rækkevidde, "Ganges" og "Monarch" havde ligeledes stødt, og Fregatten "Desirée" var kommen fast paa Middelgrunden. Naar „Bellona" og "Russel" medregnes, stod saaledes ikke mindre end 7 af de engelske Skibe paa Grund. Nelson var betagen af en voxende Uro, som han kun vanskeligt formaaede at skjule, ja for de danske Fanger, han havde i sin Kahyt, udtalte han endog ligefrem, at han skulde have ønsket, at det var Russerne, ikke Danskerne, han havde havt overfor sig i denne Kamp. Til sin store Glæde saa han den dansk-norske Kronprins's Adjutant komme, og hans Beslutning var fattet. I det samme Øieblik Kaptein Lindholm satte sin Fod paa "Elephants" Dæk, heisedes Parlamentairflag paa Stortoppen. Olfert Fischer fik Befaling til at stanse Ilden.

Hermed var Slaget paa Reden til Ende. Man saa paa Urene: de viste noget over $3^1/_2$.

Nelsons ranke Holdning var endnu meget strammere, da Lindholm blev modtaget af ham. Lindholm frembar Kronprinsens Forespørgsel om, hvad Meningen med Nelsons Note var. Nelson udtalte da, at det var ene og alene hans Menneskekjærlighed, som havde dikteret ham dette Skridt, og han indflettede derhos nogle Ord om den politiske Situation. Lindholm bad om at faa en skriftlig Udtalelse, som han kunde overbringe Kronprinsen. Nelson opsatte da strax en Skrivelse, hvori han erklærede, at det var ene og alene af menneskekjærlige Hensyn, han havde affendt Parlamentairen. Han var villig til at indstille Fiendtlighederne, for at han kunde tage Fangerne ud af de erobrede Skibe, og han gav sit Samtykke til, at alle de saarede Danske blev bragte i Land. Men forøvrigt skulde det bero paa hans eget Godtbefindende, om han vilde lade Priserne bortføre eller opbrænde. Til denne Erklæring føiede han ogsaa en Udtalelse om, at han i Ærbødighed for Kronprinsen vilde betragte denne Seir som den største, han i sit Liv havde vundet, om den maatte føre til en lykkelig Forstaaelse mellem den danske og den engelske Konge. Med dette Brev vilde han saa — stadig med det Maal for Øie at faa Tiden udhalet — sende Thesiger paany i Land, og han selv vilde ledsage Lindholm ombord til Admiral Parker. Men Lindholm vilde

selv overbringe Nelsons Brev til Kronprinsen, hos hvem han ønskede at indhente Forholdsordre. Lindholm begav sig derpaa i Land, og saasnart Kronprinsen havde læst Nelsons vakre Ord, paalagde han strax Lindholm at reise ud til den engelske Høistkommanderende for at indlede Underhandlinger om Vaabenstilstand.

Saasnart Nelson havde set Lindholm vel fra Borde, havde han givet sine Skibschefer Befaling til at bringe Skibene klar af Sandbankerne og forbi Batteriet Trekroner. Southey, der dog ikke synes at have sondret skarpt mellem, hvad der laa før og efter Lindholms Besøg paa "Elephant", skildrer dette Tilbagetog paa følgende Maade:

"Monarch" gik i Forveien. Dette Skib havde faaet 26 Skud i Skrog og Rig, og det havde ikke en Vant staaende. Midt i Fokkemasten havde det faaet en Dobbeltkugle, og den svageste Vind vilde have sendt hver eneste Mast overbord. Det blev snart øiensynligt, hvilken overhængende Fare Nelson havde reddet sig ud af. "Monarch" blev siddende fast paa en Sandbanke, over hvilken "Ganges" puffede det ved at give det et Stød midtskibs. "Glatton" gled over, men de andre to, "Defiance" og "Elephant" gik paa Grund omtrent en Mil fra Trekroner og blev staaende fast til Trods for alle de Anstrengelser, dets udmattede Besætning gjorde. Ogsaa Fregatten "Desirée" paa den anden Ende af Slaglinien, der mod Slutningen af Slaget var gaaet afsted for at understøtte "Bellona", blev siddende fast paa den samme Sandbanke."

Ombord paa "London" traf Lindholm atter sammen med Nelson, og Forhandlingerne om en Vaabenstilstand kunde derfor strax tage sin Begyndelse. Lindholm forsikrede Parker, at den britiske Flaades Angreb var kommen Danmark høist uventet; man havde kun rustet sig til Forsvar, da England truede det; men noget Angreb paa England havde ikke været tilsigtet fra dansk Side. "Admiral Parker," heder det i Lindholms Beretning om de stedfundne Forhandlinger," sagde, at den eneste Maade, hvorpaa han kunde indgaa en Vaabenstilstand, var, at Danmark strax indgik en Alliance med England og fratraadte den armerede Neutralitet. Jeg svarede ham, at dette var et vigtigt Forslag, som jeg vilde meddele min Regjering; men jeg bad Admiralen tillade mig at sige som min private Mening, at dersom Danmark gik ind paa dette Forslag, da udsatte det sig for meget farligere Fiender, end det nu havde, da nemlig Rusland, Preussen, Sverige og Frankrige vilde blive dette. Parker forsikrede mig ligesom Lord Nelson, hvor ondt det gjorde dem at være nødte til Blodsudgydelse, — og udtalte Ønsket om, at de brave Danske og Engelske, som havde saa meget tilfælles med hinanden, burde være Venner og bestandigt forenede; Admiralen ønskede og haabede snart at se en saadan Forening tilveiebragt."

Efterat den midlertidige Vaabenstilstand saaledes var bleven indrømmet, blev de faldne og saarede bragte i Land. Paa dansk-norsk Side udgjorde Tabet 370

Døde, 665 Saarede, 205 Savnede og 1779 Fanger. Hvor stort Engelskmandens Tab var, kan ikke bestemt angives; thi Nelsons Opgave, hvorefter det skulde have udgjort 1200 Mand Døde og Saarede, er ikke stort at agte paa. Tilforladeligere er ialfald Parkers Overslag, der angiver det til 2237 Mand. De Priser, som Englænderne umiddelbart efter Slagets Ophør satte sig i Besiddelse af, bestod af 2 Linieskibe, 7 Blokskibe og 4 Prammer; af disse var dog kun Linieskibet Sjæland i den Forfatning, at det lod sig udbedre og bortføres; det indlemmedes senere under et andet Navn i den britiske Marine. I Løbet af den paafølgende Nat blev de grundstødte engelske Skibe bragte flot af Besætningerne med Hjælp af Baade fra Parkers Eskadre.

Tidlig Langfredag Morgen blev der paa Amalienberg holdt Statsraad under Forsæde af Kronprinsen, og her blev Parkers Forslag om Alliance med England og Fratrædelse af Neutralitetsforbundet behandlet. Man kunde dog ikke komme til Enighed derom; men da der jo kunde være Udsigt til, at Englænderne vilde aabne et Bombardement paa Hovedstaden, blev det paa Bernstorffs Forslag besluttet at aabne Underhandlinger, for at man i det mindste skulde vinde Tid. Generaladjutant Lindholm blev da paany sendt ud til Hyde Parker som Underhandler og modtog i dette Øiemed en mundtlig Instrux, hvis Hovedmomenter han optegnede til Støtte for Hukommelsen. Denne Instrux gik ud paa, at „Danmark var villig til at fornye de tidligere venskabelige Forhold med Storbritannien, naar den engelske Regjering hævede Anledningen til Uenigheden ved at frigive de danske Skibe, som laa under Embargo i engelske Havne, dog uden at Danmark brød nogen af de Traktater, der nu existerede mellem det og andre Magter, da disse ei var stridende imod dets Traktater eller venskabelige Forhold med England. Naar England gik ind herpaa, vilde Kongen af Danmark med Glæde ved sin Mægling søge at stanse den ulykkelige Krig i Norden og fornye Fred og Venskab mellem Storbritannien og Østersømagterne." Efterat Lindholm paa Engelsk havde givet Parker denne Meddelelse, bad denne ham om Papiret, hvorpaa Lindholm havde optegnet sine Momenter, og fik det efter en Bemærkning om, hvorledes dette Papir maatte opfattes. Der blev nu sendt Bud efter Lord Nelson, der havde tilbragt Natten ombord paa Linieskibet "St. Georg". Paa Parkers Opfordring erklærede denne sig strax villig til at gaa i Land til Kronprinsen for at søge at paavirke denne til at vise England den størst mulige Forekommenhed.

Om Eftermiddagen steg Lord Nelson, ledsaget af Lindholm og Kapteinerne Hardy og Freemantle i Land ved Toldboden og kjørte til Amalienborg. mellem de i dobbelte Rader opstillede Soldater, der havde sin fulde Hyre med at holde den ophidsede Folkemængde i Age.

Under den Samtale, som her fandt Sted mellem Kronprinsen og Nelson, fremhævede den sidste det urimelige i Danmark-Norges Forbindelse med Rusland og det rimelige i Englands Optræden og Forhold overfor Neutralitets-

forbundet, der maatte være i høi Grad skadeligt for den dansk-norske Handel. „Jeg kunde“ — skriver Nelson til Addington — „ikke undlade at gjøre opmærksom paa, at det var Nonsens at tale om gjensidig Handelsbeskyttelse i Forening med en Magt, der ikke selv drev nogen Handel, og at det maatte være indlysende for H. K. H., at Ruslands Keiser aldrig vilde have tænkt paa at værne om Danmarks Handel, dersom han ikke var bleven opfyldt af Fiendskab mod England“. Kronprinsen hævdede paa sin Side, at Neutralitetsforbundet var af afgjort fredelig Karakter. Dengang Traktaten blev sluttet, var Ruslands Keiser endnu ikke en Fiende af England, og det havde aldrig været hans Agt at indgaa Forbund med Rusland mod England. Det var jo ogsaa hans Erklæring derom, som havde bragt Keiseren til at vise den dansk-norske Gesandt bort fra Rusland. Nelson rykkede efter denne Udvexling af modsatte Anskuelser ud med sit fornemste Ærende, idet han fremsatte en Opfordring til Kronprinsen om, at Danmark skulde slutte Forbund med England. Da Kronprinsen vægrede sig ved dette, mente Nelson, at Sir Hyde Parkers Instruxer ikke var til Hinder for, at der kunde føres direkte Underhandlinger derom mellem Regjeringerne i London og Kjøbenhavn; men dette kunde dog kun ske paa det Vilkaar, at Danmark strax afvæbnede, opgav den med Rusland sluttede Traktat og tillod den engelske Flaade at forsyne sig med Skibsfornødenheder i Kjøbenhavn. Om denne vigtige Sag maatte Kronprinsen dog først høre sit Raads Mening. Der blev aftalt, at Vaabenhvilen skulde udstrækkes til den følgende Dag, og Samtalen ophørte. Efterat Nelson havde været til Taffels hos Kronprinsen, vendte han Kl. 7 tilfods tilbage til Toldboden for at begive sig ombord.

Vaabenstilstanden forlængedes fra Dag til Dag, og imidlertid blev der i Kjøbenhavn truffet storartede Forberedelser til de faldnes Begravelse. Denne fandt Sted selve Paaskedag under stor Høitidelighed. Kl. 11 om Formiddagen satte Sørgetoget sig i Bevægelse fra Søkvæsthuset og gik gjennem Byens Hovedgader ud til Søetatens Kirkegaard udenfor Nørreport. Her blev de rigt smykkede Kister sænkede Side om Side ned i den store Fællesgrav, medens et Sangerkor sang følgende af Verner Abrahamson for Leiligheden forfattede Afskedskvad:

Være Fred med Eder alle,
Dem vi saa i Kampen falde.
Hver saa uforsagt og glad
Stred for Konge, Land og Stad.
I det rædselsfulde Møde
Kjækt I stode, faldt og døde.

Østerhavets Bølger bare
Overmægtig Fiendeskare;
Myndig os vor Uven bød
Vælge mellem Haan og Død.
Da, da gik I ham tilmøde,
Stode, strede, faldt og døde.

Være Fred med Eder alle,
Vi jer ei tilbagekalde.

Grøde ei ved Eders Grav,
Hvor den er i Jord og Hav;
Men med Tak og Pris og Hæder
Broderlig vi mindes Eder.

Ja med Takkesang vi møde,
Thi det var for os I døde.
Tak for Eders Heltemod!
Tak for hver en Draabe Blod!
Tak, I dyrekjøbte Sjæle,
Evigt er jert Eftermæle!

Efter at fem unge Piger havde strøet Blomster paa de faldnes Kister, afsluttedes det gribende Skuespil med Afsyngelsen af følgende Vers:

Ved Eders Grav vi samtlig sværge:
Med Eders Aand til sidste Mand
I hver fornyet Kamp at værge
For Fyrste og for Fædreland.
Fred være med Jer Aske! Fred!
Jer Hæder varer evigt ved.

Over Graven opkastedes der senere en Gravhaug, ved hvis Fod der opførtes en Pyramide af Granit, hvorpaa de faldne Officerers Navne findes indhuggede. Ogsaa i Norge holdtes der — ialfald paa enkelte Steder — Sørgegudstjenester til Ære for de i Skjærthorsdagsslaget faldne Nordmænd.

I et Statsraadsmøde blev det bestemt, at Lindholm og Generalmajor Ernst Fredrik Walterstorff som Kommissarier skulde underhandle med Parker, og disse Forhandlinger fandt da Sted i de tre Dage 5te—7de April. Efterat gjensidige Komplimenter var udvexlede, tog Underhandlingerne sin Begyndelse med, at de danske Kommissarier udbad sig en nærmere Forklaring af en Ytring, som Nelson havde ladet falde overfor Kronprinsen, at en Vaabenstilstand kunde indgaaes, naar Danmark erklærede sig neutralt og den engelske Flaade kunde anse Kjøbenhavn for en venskabelig Havn. De Forhandlinger, som førtes den første Dag, ledede da ogsaa til, at Admiral Parker erklærede, at han skulde være tilfreds, naar Danmark blot suspenderede sit Forhold til den nordiske Koalition, saa længe den Vaabenstilstand varede, hvorom man maatte blive enig. Men den næste Dag tog Sagerne en anden Vending. Det Brev, som Kommissarierne overbragte fra Grev Bernstorff, faldt nemlig ikke i de engelske Admiralers Smag, idet Greven viste sig uvillig sit at afgive udtrykkelig Erklæring om den forlangte Suspension; en saadan Erklæring vilde øieblikkelig fremkalde Krig med Rusland. Parker fjernede til, medens Nelson blev tilbage hos Kommissairerne, og idet han sagde, at han saa inderlig godt forstod, hvor vanskelig Danmark var stedt, bad han dem om at være forvisset om, at Parker og han ikke vilde forlange andet og mere af den dansk-norske Stat, end hvad der maatte til for at tilfredsstille Parliamentet og det engelske Folk. Om lidt blev Nelson kaldt ud til Konference med Parker. Da de engelske Admiraler efter en lang Tids Fravær atter viste sig, var der ikke Spor at opdage hos dem af den Fore-

kommenhed og venlige (fra Nelsons Side, som det synes, næsten slebske) Forbindtlighed, som de hidtil havde lagt for Dagen. Alt var lutter Alvor og Høitidelighed. „Efter nøie at have gjennemset mine Instruktioner," tog Parker da til Orde, „finder jeg mig aldeles ikke bemyndiget til at indgaa nogen Vaabenstilstand med Danmark, men jeg kan derimod slutte en Fred med dette Land paa Vilkaar, der kan fyldestgjøre det britiske Ministerium. Her er —" vedblev han, idet han leverede Generalmajor Walterstorff — „optegnet, hvad jeg i denne Henseende anser for nødvendigt at erklære Grev Bernstorff." Generalen modtog Papiret og stak det i Lommen med de Ord, at det i saa Fald angik en Sag, hvorom de danske Kommissarier, der havde at afslutte en militær Vaabenstilstand, ikke havde Kompetence til at forhandle. Lord Nelson begyndte da at tale om, at man fra dansk Side havde fornærmet Sir Hyde Parker og erklærede derfor med største Bestemthed: „Der maa gjøres en Ende paa Sagen. Instrutionerne tillader ikke Admiral Parker at overlade dette til ministeriel Afgjørelse. Derimod kan han strax give Danmark alle opbragte Skibe og dets ventelig nu erobrede Kolonier tilbage samt gjengive Kjøbenhavn og Landet Handelen." „Og Vilkaarene for dette er?" spurgte Lindholm. „En defensiv Alliance med England," lød Svaret. „Aldrig," erklærede Lindholm, „vil Danmark eller dets Fyrste vanære sig ved saaledes pludselig at blive sin Allieredes Fiende eller paadrage sig en ny, mere fordærvelige Krig end den, hvori Staten nu er indviklet. Langt hellere maa man da beholde den Fiende, man har." „I saa Fald," udtalte Nelson, „har Danmark ikke andet Valg end at afvæbne." Da Kommissarierne herimod indvendte, at heller ikke dette Alternativ kunde antages, da man herigjennem var udsat for at stilles vaabenløs overfor den russiske Keiser og hans Hensynsløshed, udbrød Nelson: „Vi skal beskytte Eder!" „Vi forlanger ingen Beskyttelse," lød Svaret, „men vi vil værge os selv. Dersom England frygter for vore endnu ikke armerede Skibe, saa kan det lamme dem ved at indgaa en Vaabenstilstand, under hvilken Udrustningerne forbliver i den nærværende Tilstand; men kan intet uden en Fredstraktat gjøre Ende paa Fiendtlighederne, da kan denne til Gavn for begge Nationer bedre sluttes i London end her; thi en overilet sluttet Fred kan drage lige saa farlige Følger efter sig som en ubetænksom begyndt Krig." Da nu Nelson erklærede, at kun ved at gaa ind paa det ene eller andet af de opstillede Vilkaar kunde Danmark undgaa Krigens Fornyelse, udbrød Lindholm med Harme: „I saa Fald er det at beklage, at Fiendtlighederne ophørte, og jeg skal stedse anse den af Dem indsendte Parlamentair som særdeles uheldig for Danmark, naar der ei bydes os andet Valg end mellem vanærende Vilkaar og Paadragelsen af en ny og mægtig Fiende. Heller vil vi staa og falde som en Mand!" Efter denne Erklæring, som istemmedes af Walterstorff, forlod de danske Kommissarier den britiske Flaade, idet Admiralerne nu beklagede, at de ikke kunde fravige sine Instruktioner.

Det saa saaledes ud til, at Kampen vilde begynde paany. Men i Virkeligheden havde Engelskmanden ikke stor Lyst paa det, da hans Skibe befandt sig i en meget mislig Forfatning, og der var, som Chefen ombord paa Linieskibet "Ganges" udtalte, al Udsigt til, at de med det allerførste maatte vende tilbage til Leith eller Yarmouth for at indtage Vand og Provisioner. Paa dansk Side havde man imidlertid helt siden Skjærtorsdag gjort alt muligt for at sætte sig istand til at møde Fienden, om Kampen maatte gjenoptages. Der herskede den bedste Aand inden Armeen og Flaadens Besætning, og i Sten Bille, der havde overtaget Befalingen over den tilbageblevne Del af Defensionen, havde man en Chef, der ikke gav Fischer noget efter i Dygtighed og Mod. Da man imidlertid paa begge Sider helst ønskede at undgaa et Brud, saa lykkedes det ogsaa, efter at den første Spænding havde lagt sig, at skaffe Enighed tilveie. Da Sir Hyde Parker havde sovet paa Sagen, lod han Tanken paa at istandbringe en øieblikkelig afgjørende Fred falde; thi da de danske Kommissarier om Morgenen den 7de April kom ombord i "London" med bestemte Instruxer fra Bernstorff om kun at forhandle om Vaabenstilstand, erklærede han, at han "af Humanitetsfølelse" var villig til at indgaa paa en saadan, skjønt han vel vidste, at han herved overtraadte den Bemyndigelse, han havde faaet. Ogsaa Nelson sagde nu, at han ikke havde noget derimod, hvis Parker vilde indlade sig paa det; thi han for sin Del saa intet hellere, end at Danmark og England blev forligte. Men havde han været i Admiral Parkers Sted, sagde han senere hen, saa vilde han ikke have havt noget med Grev Bernstorff at bestille. Medens der nu taltes en hel Del frem og tilbage om Grundsætningerne for Vaabenstilstanden, opsatte Parkers Sekretær Udkast til en Overenskomst, saaledes som den efter hans Opfatning maatte tilfredsstille begge Parter. Efter at de danske Kommissarier havde gjort nogle i Formen temmelig uvæsentlige Bemerkninger ved Udkastet, blev Nelson og Oberst Stewart den næste Dag med Parkers Fuldmagt sendte i Land for at underhandle med Kronprinsen*).

*) Det var under en Samtale, som Nelson denne Dag havde med Kronprinsen, han udtalte sig paa en meget anerkjendende Maade om de danske Søofficerer og bl. a. anbefalede, at Willemoes burde forfremmes til Admiral, — en Udtalelse, der af Kronprinsen besvaredes paa den lige saa smukke som selvbevidste Maade, at skulde han forfremme alle sine Officerer efter Fortjeneste, saa blev Lieutenants- og Kapteinsklasserne staaende tomme. Nelson forsikrede, at Slaget paa Reden havde været den voldsomste af alle de 105 Træfninger, hvori han havde deltaget i sin Tid, og at Franskmændene trods sin Tapperhed ikke i en Time havde formaaet at staa i den Ild, som de Danske havde udholdt i fire. Ogsaa Kapteinen paa Nelsons Flagskib udtalte det samme. Da Nelson rykkede ud med sit sædvanlige flaue Mundheld om det Venskab, som Englænderne følte for sine Brødre, de Danske, bemærkede Kronprinsen afsides paa Dansk til sine Adjutanter: „Ja, det er Satan til Venner." Imidlertid viste Nelson sig ikke fra nogen sympathetisk Side under hele sin Færd ved Kjøbenhavn, og det kan ikke engang falde Nordmænd eller Danske ind at sammenligne den største Søhelt, som nogensinde har existeret, med Niels Juel og Tordenskjold fra Karakterens Side;

Den endelige Konvention blev dog først den 9de April afsluttet ombord paa Linieskibet "London", og denne blev strax ratificeret af Kronprinsen og Parker. Ifølge Konventionen skulde alle Fiendtligheder ophøre mellem Byen Kjøbenhavn samt alle den dansk-norske Konges Krigsskibe i denne Stads Havn og Red paa den ene Side, og paa den anden enhver engelsk Stridsstyrke, hvad enten den anførtes af Sir Hyde Parker eller nogen anden. Vaabenstilstanden skulde derhos omfatte de forskjellige Dele af selve Danmark. Vaabenstilstanden skulde vare i fjorten Uger, og i denne Tid skulde de dansk-norske Krigsskibe forblive i sin daværende Stilling og Udrustning, og Danmark skulde suspendere sin Deltagelse i Neutralitetsforbundet. Efter Stilstandens Udløb skulde Fiendtlighederne ikke gjenoptages uden efter fjorten Dages Opsigelse.

Dagen før denne Traktat blev undertegnet, var der om Morgenen kommen Underretning om, at Keiser Paul af Rusland Natten mellem 24de og 25de Marts var afgaaet ved pludselig Død. For den dansk-norske Regjering var dette et Glædens Budskab, forsaavidt som den herved blev befriet for sin stadige Kilde til Frygt og Uro. Men meget lyse var Aspekterne paa den anden Side heller ikke; thi paa samme Tid spurgtes det, at Grev Peter v. Pahlen var bleven Udenrigsminister, og fra den Kant var der intet godt at vente. Man besluttede sig derfor til at modtage Vilkaarene, saaledes som de forelaa, og til ikke at give Nelson, der samme Eftermiddag skulde til Taffels hos Kronprinsen, det mindste Nys om den vigtige Nyhed, da det jo ikke var godt at vide, om dette Budskab vilde bidrage til at vanskeliggjøre Traktatens Afslutning.

Slaget paa Kjøbenhavns Red vakte en umaadelig Opsigt over hele Europa. I Sverige var man begeistret over den Tapperhed, hvormed Danskerne havde kjæmpet, og fra russisk Side lagde man i de høieste Kredse en lignende Interesse for Danmark for Dagen. Hvad Bonaparte angaar,

i denne Henseende skrumper han ved Siden af dem ind til en Dverg. Et Træk er betegnende nok for hans hele Tænkemaade. Han tog af Fischers Rapport om Slaget, hvori denne vel at merke yder sin berømte Modstander al skyldig Høiagtelse, Anledning til at fremføre Ukvemsord mod ham, ja han nedlod sig endog til at fremsætte i høieste Grad ubesøiede Skumlerier om, at Fischer ikke skulde have gjort sin Skyldighed som Officer. Men Sagen var, at Nelson af Rapporten fik vide, at man nu paa dansk Side allerede havde indset, hvorfor han midt under Slaget havde sendt Parlamentairen med den vidunderlige menneskekjærlige Note til Kronprinsen. Udenfor England er der neppe nogen Moders Sjæl, som for Alvor har troet, at Slaget blev afbrudt ved Nelsons Høimodighed, og selv der, hvor man jo helt til den nyeste Tid har villet anse Slaget paa Reden for en af de største Kampe, som nogensinde er udfægtet tilsøs, hævede der sig i Tiden umiddelbart efter Slaget Røster, der lydelig vidnede, at Nelsons Parlamentair havde sin store Andel i Seiren. Det er ogsaa meget betegnende, at Nelson trods de ihærdigste Bestræbelser ikke kunde formaa Regjeringen til at lade slaa og uddele Hædersmedailler i Anledning af det vundne Slag, noget, den ellers gjerne pleiede at gjøre paa første Ord.

saa satte han Keiser Pauls Mord og Angrebet paa Danmark i nøieste Forbindelse indbyrdes, forfalskede paa sin sædvanlige Maade den modtagne Beretning om Slaget paa Reden, saa den tog sig ud som et Seirsbudskab, og da han stod i den Formening, at Englænderne i Maanedsvis maatte kunne opholdes udenfor Kjøbenhavn, udkastede han den ene Plan efter den den anden til at bringe Danmark Undsætning, som han dog vistnok helst vilde lade komme fra Preussen. Men med dette Rige befandt England sig ikke i Krig, lige saa lidt som med Sverige og Rusland.

Efterat Danmark var bleven afvæbnet gjennem Vaabenstilstanden, brændte Nelson af Utaalmodighed efter at faa kaste sig over den svenske og russiske Flaade, inden disse endnu havde faaet Tid til at forene sig, og han klagede i sine Breve til Admiralitetet meget over den Uvirksomhed, som hans Overordnede lagde for Dagen. Parker gav imidlertid hurtig efter for Nelsons Paagaaenhed. Efterat nogle Linieskibe var hjemsendte til England med de saarede ombord, lettede den britiske Flaade den 12te April Anker og stod sydpaa gjennem Drogden for at gaa ind i Østersøen.

Samme Dag var Kontreadmiral Rudolf Cederstrøm løbet ud fra Karlskrona med syv Linieskibe og tre Fregatter. Men idet han i en frisk Kuling krydsede sig op mod Sandhammar, fik han Befaling fra Kongen om øieblikkelig at vende tilbage til Karlskrona, hvilket han og gjorde uden Hinder fra den engelske Flaade, der var bleven liggende for Stille udenfor Ystad. To Dage efter at Cederstrøm var kommen tilbage til Karlskrona, viste Parker sig udenfor Havnen. Den 20de April om Morgenen, da han havde set, at den engelske Flaades Stilling her var meget sterk, sendte han en Parlamentair til Kommandanten med en Skrivelse, hvori han underrettede ham om Vaabenstilstanden med Danmark, og forlangte, at det svenske Hof skulde fratræde Forbundet med Rusland. Herpaa maatte han udtrykkelig have Svar inden 48 Timers Forløb. Gustav IV Adolf, der fra Malmø var ilet opover til Karlskrona, lod da Kommandanten svare, „at Kongen af Sverige havde besluttet trofast og redelig at opfylde de Forpligtelser, han havde indgaaet med sine Forbundsfæller, uden at han kunde tage Hensyn til de Overenskomster, som nogen anden af disse havde sluttet; men han vilde ikke vægre sig ved at tage imod Forslag om at udjevne de daværende Stridigheder, naar de blev forelagte de nordiske Magter i Forening.“ Efter et saadant Svar havde selvfølgelig Parker ikke havt andet at gjøre end at aabne Fiendtligheder. Men den 21de April indløb der til ham fra den russiske Gesandt i Kjøbenhavn Lizackewitsch en Depesche, hvori denne i sin nye Keisers Navn udtalte, „at som Følge af den Forandring, som var indtraadt i Stillingen, og i Kraft af den levende Interesse, Hans Keiserlige Majestæt havde for sine Forbundsfæller, ventede denne, at han (ɔ: Parker) vilde afholde sig fra enhver Fiendtlighed mod Danmark og Sverige; Keiseren vilde gjøre ham personlig ansvarlig for Følgerne af Angreb fra hans Side,

hvis han foretog slige, inden han havde faaet nye Instruxer fra sin Regjering." Af denne Forestilling kom Danmark ikke til at drage nogen Fordel; derimod bevirkede den, at Fiendtlighederne mod Sverige blev indstillede. Parker førte da Flaaden tilbage til Kjøgebugt, da han af v. Pahlens Depesche sluttede, at der mellem Rusland og England var aabnet Forhandlinger. Fra England modtog han ogsaa temmelig snart Ordre til, at Fiendtlighederne skulde ophøre. Den 29de April kundgjorde saa Parker, at Skibsfarten mellem de forskjellige Lande kunde foregaa uden Hindringer fra engelsk Side. Den 5te Mai afløstes Parker i sin Stilling som Flaadens Høistkommanderende af Nelson, og han begav sig den følgende Dag paa Fregatten Blanche tilbage til England. Saasnart nu Nelson saa sig paa den Post, han havde ønsket at indtage, besluttede han sig strax ved en Flaadebevægelse at øve et Tryk paa Underhandlingernes Gang. Dagen efter Parkers Afreise lettede Flaaden strax Anker og drog ind gjennem Østersøen. For at holde vaagent Øie med den svenske Flaade i Karlskronas Havn og hindre den fra at sætte sig i Forbindelse enten med den danske eller den russiske, blev en Eskadre under Kommando af Kontreadmiral Thomas Totty efterladt under Bornholm, medens han selv styrede mod Reval. Men nu fandt han ikke længere den russiske Flaade, som havde havt Station ved denne By; thi i Slutningen af April havde Russerne begyndt at ise Flaaden ud og den 3die Mai var den gaaet til Ankers under Kronstadt, hvor den forenede sig med den anden Del af den russiske Flaade, som her laa. Da nu Petersburger-Hoffet erklærede, at det ikke vilde indlade sig paa Underhandlinger, saa længe det havde Briternes Flaade saa lige ind under Kysten, maatte Lord Nelson finde sig i at fortrække. Paa Tilbageveien gjennem Østersøen mødte han Fregatten Latona, der skulde overføre den britiske Underhandler Lord St. Helens til St. Petersburg. Efter i nogle Dage at have ligget for Anker udenfor Rostock førtes Flaaden tilbage til Kjøgebugt, hvor Lord Nelson den 13de Juni efter derom udtalt Ønske afløstes i Kommandoen af Viceadmiral Sir Charles Maurice Pole. Selv begav han sig den 19de Juni paa en Brig tilbage til Yarmouth, hvorhen den britiske Flaade, der nu efterhaanden ved Forstærkninger var voxet op til en Styrke af 22 Linieskibe og 46 Fregatter, Korvetter, Brigger og Bombeskibe med 20000 Mands Besætning, ogsaa kom i Slutningen af Juli Maaned.

Allerede to Dage, før Nelson forlod Flaaden, var nemlig de Underhandlinger, som førtes med Rusland og som ledede til Opløsningen af det nordiske Neutralitetsforbund, blevne afsluttede.

Keiser Alexander I havde strax efter sin Thronbestigelse søgt at komme paa god Fod med Kong Georg III. Han havde saaledes givet Befaling til, at de fangne Englændere, som hans Fader havde sendt til det indre af Rusland, ufortøvet skulde sættes i Frihed; Forbudet mod Kornudførsel blev taget tilbage, og Embargoen paa de britiske Skibe blev hævet den 18de Mai.

Men ihvorvel det engelske Kabinet med Tilfredshed modtog disse Beviser paa, hvorledes Stemningen ved det russiske Hof var slaaet om, lod det sig dog forlyde med, at det ikke vilde indlade sig paa Fredsunderhandlinger, før Forholdene i Nordtyskland blev bragt tilbage til det samme Standpunkt, hvorpaa de havde befundet sig før Fiendtlighedernes Udbrud. Med andre Ord, det krævede, at den russiske Keiser ved sin Mellemkomst skulde virke til, at Handelen paa Weser og Elben blev frigivet, og at Kurfyrstendømmet Hannover blev rømmet for russiske Tropper. Som Følge af det Pres, som Rusland og Preussen i Forening øvede paa Danmark-Norge, blev der under 7de Mai i Prins Karl af Hessens Hovedkvarter ved Hamburg sluttet en Overenskomst mellem Storbritannien og Danmark-Norge, hvorefter den danske Besætning den 23de Mai forlod Hamburg og Lübeck. Ihvorvel denne Rømning var betinget af, at Preussen paa samme Tid skulde trække sine Tropper tilbage fra det hannoveranske Omraade, skede dette ikke; thi England havde ikke noget imod denne Okkupation af Landet fra preussisk Side, idet man herved var sikret mod, at Franskmændene satte sig i Besiddelse af det. I Løbet af Juni Maaned hævedes den Embargo, som i England var lagt paa dansk-norske og svenske Skibe, for de førstes Vedkommende under 4de Juni, for de sidstes under 16de s. M., og dette besvaredes fra dansk-norsk Side ved lignende Imødekommenhed under 17de Juni og fra svensk under 6te Juli.

Den Konvention, som under 17de Juni blev sluttet i St. Petersburg mellem Storbritannien og de nordiske Magter, var i sin Helhed betragtet en overvættes stor Seir for Briten, og selve Forhandlingerne skulde da ogsaa noksom vise, hvor liden Ærlighed og sand Sympathi der laa bag de fede Ord, hvormed man nys før havde smurt den danske og norske Nation om Munden for Tapperhed og Standhaftighed overfor den overlegne Fiende. I Forhandlingerne, hvorved Danmark-Norge var repræsenteret af Danneskjold-Løvendal og Sverige af Baron Stedingk, deltog nemlig blot England gjennem Lord St. Helens og Rusland gjennem Grev Panin, ja den dansk-norske og svenske Gesandt fik ikke engang høre noget om, hvad de Underhandlinger, som dreves, gik ud paa, end sige Leilighed til at give sit Ord med i Laget, og da omsider den russisk-engelske Overenskomst blev bekjendt, erfarede man kun, at Danmark-Norge og Sverige skulde opfordres til at tiltræde den mellem Rusland og England sluttede Overenskomst, og naar det var gjort, skulde England tilbagegive disse Magter de Handelsskibe og Kolonier, som siden Bruddet var dem fratagne. En større Haan mod svagere Forbundsfæller end den, Rusland ved denne Leilighed viste, kan ikke godt tænkes, og Sagen bliver ialfald ikke stillet i bedre Lys derigjennem, at den russiske Minister Panin væltede Skylden for denne Tilsidesættelse over paa den dansk-norske og svenske Regjering, fordi disse ikke havde forsynet sine Gesandter

med tilstrækkelig Fuldmagt til at deltage i disse fælles Forhandlinger, som man vel at merke ikke med et Muk havde antydet skulde finde Sted.

Naar man nu erindrer, at Rusland med sin høist ubetydelige Handel paa Udlandet ikke havde stort at tabe eller vinde, saa kan man ogsaa slutte sig til, at Overenskomsten af 17de Juni maatte blive derefter. De Indrømmelser, som fra engelsk Side blev gjorte overfor Neutralitetsforbundets Fordringer, bestod deri, at neutrale Magters Skibe skulde seile uhindrede til krigførende Staters Havne og langs deres Kyster og at en Havn kun skulde gjælde for blokeret, naar der i Nærheden af den laa Krigsskibe, saa det var forbundet med øiensynlig Fare at løbe ind. „Blokaden paa Papiret" blev saaledes opgivet. Skibe under Konvoi maatte ikke visiteres af Kapere, og der blev truffet nogle Bestemmelser, der gik ud paa at hindre ulovlig Opbringelse og fremme Rettergangen mod opbragte Skibe saa hurtigt som muligt. Men det var ogsaa alt, hvad der blev opnaaet; forøvrigt satte England sin Villie igjennem. Fiendtlig Eiendom paa neutralt Skib skulde ikke dækkes af Flaget. Konvoierne skulde kunne visiteres af krigførende Magters Krigsskibe. Disse skulde dog, saafremt naturlige Hindringer ikke var i Veien derfor, holde sig udenfor Skudhold, medens en Slup eller Jolle udsendtes for Skibspapirernes Visitations Skyld. Blev disse befundne at være i Orden, skulde enhver Mistanke være bortryddet; i modsat Fald skulde Chefen for Konvoien stoppe op saa længe, til samtlige Fartøier var undersøgte. Endelig blev det bestemt, at Begrebet „fiendtlig Eiendom" ikke skulde omfatte Varer, der skyldtes fiendtlige Landes Jordbund eller Industri, naar de var kjøbte af Borgere i neutrale Lande.

Det er rimeligt nok, at man baade fra dansk-norsk og svensk Side opfattede den Holdning, som det russiske Hof i denne Sag havde indtaget, som et Forræderi, og man kan derfor ikke fortænke disse Landes Regjering i, at de gav sig gode Stunder med at tiltræde den sluttede Overenskomst. Først vilde den dansk-norske Regjering dog gjøre et Forsøg paa at faa udvirket nogle Lempelser i de af England vedtagne Tvangsforholdsregler overfor den dansk-norske Handel samt en Udlevering af de beslaglagte Skibe og de okkuperede Kolonier. I dette Øiemed begav Udenrigsministeren Kristian Benstorff sig i Mai Maaned over til England. Her blev han vel modtagen paa hæderligste Vis, og han hørte strax ved sit Komme herhen, at Embargoen paa de dansk-norske Skibe var hævet, og at England paatog sig at udrede de med denne forbundne Udgifter, der i alt løb op til 12000 £. Men det lykkedes ham ikke at faa udvirket Udleveringen af de besatte danske Kolonier, da der ved Konventionen af 17de Juni var truffet Bestemmelser derom. Bernstorff maatte derfor vende tilbage med uforrettet Sag. Efter en Del Ophævelser undertegnede da den 23de Oktober Grev Danneskjold-Løvendal paa den danske Regjerings Vegne Konventionen af 17de Juni med senere Tillæg af 20de Oktober, og i det følgende Aar fulgte Sverige Exemplet.

De danske Kolonier i Vestindien blev derefter rømmede af Englænderne og toges den 2den Januar 1802 igjen i Besiddelse af Danskerne. De danske Kolonier i Ostindien, i hvis Spidse Guvernør Peter Anker stod, og som den 12te Mai 1801 ved tre engelske Orlogsskibe tagne i Besiddelse af Englænderne, rømmedes dog først den 17de August 1802.

For Bonaparte havde Neutralitetsforbundet været en Skuffelse, da det saa langt fra at sætte Skranker for den britiske Nations Herredømme paa Søen, havde givet den Anledning til at udfolde sin Styrke i en hidtil ukjendt Grad. Det maa ogsaa have ærgret ham i høi Grad at se, hvorledes hans Indflydelse i St. Petersburg, der havde været saa nær ved at gjøre sig gjældende, nu maatte vige for Englands. Han havde derfor under Forhandlingernes Gang ikke andet Raad at give den dansk-norske Regjering, end at den fik se til at komme overens med England og Rusland om, at alt skulde være som før Neutralitetsforbundets Oprettelse; men det var dog noget, som den kunde sige sig selv.

Ved forskjellige Leiligheder i den nærmest forudgaaende Tid havde Bonaparte slaaet om sig med store Ord om, at han nok skulde faa England til at gaa ind paa Neutralitetsforbundets Grundsætninger, naar han sluttede Fred med denne Magt. Tiden var nu inde til det. Den 1ste Oktober 1801 sluttedes Præliminærfreden i London, der den 25de Marts Aaret efter afløstes af den definitive Fred i Amiens. Hele Europa undrede sig over, hvor føielig England, der havde sat sig til Opgave at opretholde Europas Ligevægt, viste sig over for Bonapartes Ønsker. Men om Neutralitetsforbundets Principer stod der ikke et Ord at læse i Traktaterne.

Under den Vending, som var indtraadt i de dansk-norske Skibsfartsforhold ved Udgangen af Aar 1799, og som skulde tvinge Regjeringen til at opgive Konvoyeringssystemet, traadte alle Ulemper ved Stillingen overfor Barbareskstaterne sterkt frem. I April 1800 havde Beyen af Tunis for at tiltvinge sig større Foræringer af den dansk-norske Regjering fundet for godt at lade sine Korsarer opbringe syv danske og norske Skibe, som han sagde, at han vilde beholde, indtil man havde opfyldt hans Forlangende. Sten Bille, der førte den øverste Kommando over den i Middelhavet stationerede Eskadre, 3 Fregatter og 1 Brig, tilbød sig strax at tugte Beyen, hvis Regjeringen vilde forsterke Eskadren med to smaa Linieskibe. Hans Helbred var imidlertid bleven saa svækket, at han maatte ansøge om at blive afløst paa sin Post. For at udvirke en Vaabenstilstand, indtil hans Eftermand, Kommandørkaptein Koefod, kunde ankomme, begav Bille sig med nogle Krigsfartøier til Tunis, hvor han aabnede Underhandlinger med Beyen. Det var hans Agt at bemægtige sig en tunesisk Konvoy, som Dagen efter hans Ankomst løb ud fra Tunis; de saaledes tagne Skibe vilde han lade oplægge i Cagliari og forøvrigt behandle Besætningerne paa disse paa samme Maade, som de

danske blev behandlede i Tunis. Men da den Lieutenant, som skulde overbringe Beskeden undlod at føre Parlementairflag, blev han opsnappet af en tunesisk Galliot og ført i Fangenskab. Bille undlod nu besynderlig nok at bemægtige sig Konvoyen og søgte ved Forestillinger at formaa Deyen til at løsgive den fangne Lieutenant og hans Folk. Men denne viste sig aldeles utilgjængelig, og Forholdet blev som Følge heraf end mere spændt, og hertil kom, at Bille ved at fyre paa nogle algierske Korsarer, der viste sig udenfor Tunis, ogsaa vakte Deyen af Algiers Forbitrelse. Vistnok søgte Bille at forsone denne; men hans Fordringer var saa ublue, at han igjen maatte lade det hele fare. Resultatet af den hele Forhandling, som fra først til sidst var den rene Jammerlighed, blev, at Danmark-Norge maatte affinde sig i Mindelighed med begge Røverstater, saaledes at Algier fik 130000 Rbdr. og Tunis 300000 Rbdr., mod at Skibene og deres Besætninger igjen blev frigivne. Det var forresten ene og alene paa denne Maade, alle de europæiske Magter holdt sig inde med Røverpakket paa den nordafrikanske Kyst.

Freden mellem Frankrige og England blev ikke længe staaende ved Magt. Allerede i Mai Maaned 1803 brød Krigen ud paany. Den dansk-norske Regjering maatte derfor forberede sig paa, at de forrige Fordele og Ulemper for Handels- og Skibsfartsforhold fra den tidligere Krig vilde gjentage sig. Kun havde de forenede Riger nu ikke længere nogen Støtte i Sverige, hvis mere og mere skrullede Konge lagde en temmelig sterk Kulde mod den dansk-norske Regjering for Dagen. Det gjaldt da for denne at træffe saadanne Forføininger til at sikre Handelen og Skibsfarten, at der ikke blev foretaget noget, som var stridende mod Traktaten af 23de Oktober 1801. Fra de franske Kaperes Side var der nemlig ikke meget at frygte, og ihvorvel Bonaparte udstedte strenge Forbud mod Indførselen af engelske Varer til Frankrige og krævede Certifikater for, at der i de til Frankrige ankommende neutrale Skibes Ladninger ikke fandtes saadanne, varede det dog ikke længe, før disse Bestemmelser sattes ud af Kraft. For de nordiske Skibes Vedkommende lempedes der endog paa den Lov, der forbød Skibe, der havde anløbet England, Adgang til franske Havne. I særlig Grad blev det den dansk-norske Skibsfart, som kom til at høste Nytte af disse Tingenes gunstige Tilstand, da der i Slutningen af 1804 indtraadte en Spænding mellem Frankrige og Sverige. Vi skal da senere se, hvor rigt Danmarks og Norges Handel og Skibsfart kom til at udfolde sig, særlig for det sidste Lands Vedkommende.

Bonaparte var fast bestemt paa at gjøre sit yderste for at knuse den mægtige Østat. Han vilde foretage Landgang paa dens Kyster og ødelægge dens Indflydelse og Handel, hvor han blot kunde naa til dermed. For at holde dens overmægtige Flaader Stangen tvang han Holland, Spanien og Neapel til at yde ham Understøttelse. For at afspærre Handelen paa Tyskland lod han, umiddelbart efterat Krigserklæringen var udfærdiget, et fransk Troppe-

korps rykke ind i og besætte Hannover. Ved dette Overgreb fik han forpurret de Planer, som var i Gjære om at gjøre dette Rige neutralt. Selvfølgelig vakte et saadant Skridt den største Opmerksomhed baade i og udenfor Tyskland, og de neutrale Magter maatte i Forventning om, at snart kom Turen til dem, træffe Anstalter til at sikre sin Neutralitet. I Juni Maaned 1803 traf saaledes den dansk-norske Regjering et Korps paa 16000 Mand sammen i Egnen om Rendsborg, og over dette tog Kronprinsen Kommandoen. Da man indsaa, at Bonaparte vilde blive høiligen opbragt herover, forestillede man ham, at det kun var de almindelige aarlige Troppesamlinger i Holsten, man havde udvidet, og at Hensigten var kun at hindre flygtende hannoveranske Afdelinger fra at søge ind over den holstenske Grænse og kompromittere Danmarks Neutralitet. Men forskjellige Skridt, som blev tagne, tyder dog hen paa, at den hele Foranstaltning sigtede til at beskjærme Danmark mod Overraskelser fra Franskmænderes Side; thi franske Officerer i Hannover talte allerede om, at Danmark kunde bruges til at afspærre Sundet for Englænderne. Saa langt gik imidlertid Bonapartes Planer ikke denne Gang. Da Englænderne besvarede Besættelsen af Hannover med en Blokade af Elben, greb Bonaparte Leiligheden til at udtale, at denne var uretfærdig og "en aabenbar Krænkelse imod Danmark og Preussen, hvis Ære og Uafhængighed blev haardt saarede derved." Det forholdt sig virkelig saaledes, som han sagde. Det var Tyskland og Holsten, som Blokaden i Virkeligheden gik ud over. I de Forviklinger, som herved opstod, søgte baade England og Frankrige at vinde Preussen for sig. Havde Preussen nu opgivet sin neutrale Stilling, var baade Rusland og Danmark-Norge komne med op i Krigen. Dette indsaa Bonaparte meget godt, og han lagde derfor an paa at vinde den fredelskende Preusserkonge, der paa den anden Side ogsaa bestormedes fra russisk og dansk-norsk Side om at træde handlende op. Bonapartes Forestillinger seirede, og Rusland, der tilbød sig at mægle, var derfor tilovers. Nu kunde Bonaparte med saa meget større Tryghed haane den dansk-norske Regjering og dens Tilstelninger i Holsten, hvis Hensigt han først nu vilde have gjennemskuet. I det officielle Organ Moniteur for 28de August stod der saaledes at læse en Artikel, der i Form af en Korrespondance udtalte, at den hele Troppesamling i Holsten ikke blot havde til Hensigt at værne om Neutraliteten. "Er det klogt," heder det til Slutning i denne Artikel, "at give sig Udseende af at udfordre Frankrige? Tror Kronprinsen for Alvor mere at kunne imponere med sin Hær end med blotte Grænsepæle? Han nytter Leiligheden til at øve sine Tropper i at manøvrere. Meget godt! Men han spilder blot derved uden Nytte Penge, som han med større Gavn kunde bruge til at bringe sin Flaade paa Fode igjen." Samtidig hermed lod Bonaparte sin Udenrigsminister Talleyrand udtale i en Note til den dansk-norske Gesandt i Paris, at han fandt sig ubehagelig berørt ved de af Regjeringen foretagne Rustninger i Holsten. "Man skulde have ventet," hed det, "at Danmark vilde udruste sin Flaade

for at værne om sit Flag, og det er pinligt at se, hvorledes Hoffet i Kjøbenhavn paa et Tidspunkt, da det indtager en krigersk Stilling overfor Frankrige, viser en fuldstændig Tryghed og Uvirksomhed tilsøs. Første Konsul har ikke kunnet beslutte sig til at tro, at Mr. Listons*) Nærværelse i Kjøbenhavn har havt nogen Del i disse Bevægelser. Han kan ikke forestille sig, hvad Danmark kunde have at twistes om med Frankrige, og han er overtydet om, at en Regjering, der har et saa godt Navn for sin Klogskab, vil undgaa at vove sig frem til Fordel for Interesser, der er den saa fremmede, og at den vil føle, at den med Hensyn til Frankrige stedse vil have den bedste Sikkerhed i en fuldstændig Tillid og ved at give Beviser paa et loyalt Venskab, medens Troppesamlinger i Holsten nødvendigvis vilde have til Følge, at første Konsul blev nødt til at sende endnu 30000 Mand til Hannover. Dette vilde være en ny Kilde til Uro for Europa og til Spænding mellem tvende Stater, der ved deres gjensidige Skibsfartsinteresser og den Agtelse, de skylder hinanden, er skabte til at være i den inderligste Overensstemmelse med hinanden**)."

Allerede **før** disse Udtalelser faldt fra Bonapartes og hans Organers Side, var Troppesamlingen i Holsten bleven hævet. Herom kunde Førstekonsulen dog intet vide, og en Tilrettevisning fandt han derfor maatte være paa rette Sted. For saa vidt kunde alt være godt og vel. Man har med Bifald gjentaget "Moniteurens" Vittighed om, at Grænsepælene og den danske Hær i Holsten vilde have gjort lige stor Nytte; men det burde man vel helst lade være. Thi det slap ud af Talleyrand ved en Leilighed, at Førstekonsulen vilde have kastet sine Tropper ind i Danmark, hvis Rusland havde gjort Mine til at slutte sig til Forbundet mod Frankrige.

Allerede før Aaret 1803 var gaaet til Ende, søgte St. Petersburgerhoffet at faa dannet en ny Koalition mod Frankrige, dog uden synderligt Held, ihvorvel det henvendte sig til alle de Magter, som maatte antages at have noget udestaaende med Frankrige og Konsularregjeringen. Et Omslag i Stemningen mod Bonaparte skulde foregaa i Begyndelsen af det følgende Aar, efterat det bekjendte Justitsmord paa den unge Hertug af Enghien havde fundet Sted, og under 6te November 1804 sluttedes der et Forsvarsforbund mellem Østerrige og Rusland, der efterfulgtes af et andet, der under 11te April 1805 sluttedes mellem England og Rusland. Gustav IV Adolf af Sverige havde allerede under 3die December 1804 knyttet Forbund med England og under 14de Januar 1805 med Rusland. Den tredie Koalition var saaledes dannet. Fra Bonapartes Side besvaredes denne Udæskning med, at han den 2den December 1804 paasatte sig selv Kronen som "de Franskes Keiser" og den 26de Mai 1805 den lombardiske Jernkrone som Konge af Italien, ved hvilken Leilighed han udtalte de truende Ord: "Gud har givet mig den! Ve den, som vil røre den!" I den nærmest paafølgende

*) En engelsk Diplomat, der var sendt til Kjøbenhavn i et særligt Ærende.

**) E. Holm, anf. Skr. II, 39.

Tid foretog han saa forskjellige Omvæltninger med Hensyn til de italienske Republiker, som var affødte af den store franske. Den 8de September aabnedes saa den tredie Koalitionskrig, i hvilken Østerrige, Rusland, England og Sverige stod imod Frankrige og dets Vasalstater samt Spanien, Bayern, Baden og Würtemberg.

Medens det bryggede op til denne Krig, søgte det russiske Hof at formaa den dansk-norske Regjering til at tiltræde Koalitionen, idet det første gav den sidste Tilsagn om at afgive mindst 40000 Mand til Forsvaret af Holsten eller Mecklenburg, i Tilfælde af, at disse Lande maatte blive angrebne af Franskmændene, mod at Danmark-Norge vilde lade 20—25000 Mand virke sammen med de russiske Tropper samt afslaa enhver Opforbring fra fransk Side om at lukke Sundet for Englænderne. Derhos vilde det være godt, om en Del af den danske Flaade holdtes i Beredskab. Ethvert saadant Skridt vilde ifølge den russiske Keisers Forsikring blive tiltraadt af Sverige og af flere af de nordtyske Fyrster. Den dansk-norske Regjering erklærede sig villig til at give de Tilsagn, som Rusland forlangte, men vel at merke, kun for det Tilfælde, at Franskmændene rettede et Angreb paa Holsten; i saa Fald skulde den af yderste Evne bestræbe sig for at føre Krigen med Kraft og sammen med Keiser Alexander arbeide paa at faa gjenoprettet Nordtysklands Frihed og forsvare Hansestæderne og Mecklenburg. Ihvorvel den Holdning, som den dansk-norske Regjering gjennem denne Deklaration havde udtalt, at den vilde indtage, neppe var ganske efter Keiserens Hoved, blev den dog lagt til Grund for de senere Forhandlinger; men disse førte dog ikke til noget, da det ikke lykkedes Keiser Alexander at faa Preussen til at gaa med paa Koalitionen.

Det er i og for sig ikke usandsynligt, at den dansk-norske Regjerings Stilling overfor Sverige og dets Konge har anvist den, hvilken Stilling den havde at indtage overfor den hele Koalition. Der gik nemlig paa denne Tid i de diplomatiske Kredse Rygter om, at den svenske Konge lurede paa en gunstig Leilighed til at sætte sig i Besiddelse af Norge eller Dele deraf, mod til Vederlag herfor at afstaa til Danmark Bremen og Verden. At der maatte ligge noget til Grund for disse Rygter, fandt den dansk-norske Regjering Grund til at tro, idet Provst Peter Ekelund i Ed i Dalsland paa Landshøvding Liljehorns Befaling i Begyndelsen af 1803 havde reist om i de norske Grænsebygder, hvor han havde søgt at bearbeide Stemningen for en Forening med Sverige. Hertil kom ogsaa, at den svenske Konge under 14de September 1804 havde udfærdiget Forbud mod at indføre dansk Literatur til Sverige, hvorved det Tilløb, som havde fundet Sted til aandeligt Samkvem mellem Nordens Folk, aldeles standsede. Senere rettede vel Forholdet mellem det dansk-norske og svenske Kongehus noget paa sig; men dette Omslag øvede dog, som det synes, ingen Indflydelse paa den udenrigske Politik.

Da det var lykkedes Napoleon ved Overenskomst af 1ste Juni 1804 at formaa Preussen til at love at lukke de nordtyske Lande for Frankriges Fiender, mod at han paa sin Side forpligtede sig til ikke at forøge den i Hannover staaende franske Okkupationshær, fandt han det ikke nødvendigt at binde den dansk-norske Regjering i nogen Henseende. Ethvert Forsøg paa at drage denne ind i hans System vilde vel ogsaa under Forhold som de dengang herskende være faldet uheldigt ud. Den franske Marschal Bernadotte, der førte Overkommandoen over Hæren i Hannover, søgte vel paa egen Haand at aabne Forhandlinger med den dansk-norske Gesandt i Paris om, at Danmark mod at faa Lauenburg skulde forstrække ham med en Sum Penge, som han behøvede til sine Troppers Underholdning; men disse standsede allerede med det foreløbige Forsøg.

Som vi ved, blev den tredie Koalitionskrig ikke af lang Varighed. Fire Dage efter det blodige Slag ved Austerlitz sluttedes der mellem Frankrige og Østerrige en Vaabenstilstand, der den 26de December 1805 afløstes af Presburgerfreden. Ved denne formindskedes Østerriges Landomraade med 1140 □ Mile og 2800000 Mennesker. Men Rusland stod endnu tilbage, ligesaa frygteligt, som det før havde været, til Trods for de Nederlag, det havde lidt paa Valpladsene. Der skulde da heller ikke hengaa lang Tid, før en ny Koalition skulde danne sig.

Efter Presburgerfreden fulgte store Begivenheder Slag i Slag paa hinanden, og Napoleons Overmagt gjorde sig gjældende paa alle Hold. Den merkeligste af dem alle var Oprettelsen af det saakaldte Rhinforbund 17de Juli 1806), idet Bayern, Würtemberg, Baden, Hessen-Darmstadt og 12 andre vesttyske Stater traadte ud af det tyske Rige og som rhinske Forbundsstater stillede sig under Napoleons Protektorat. Følgen heraf var, at Keiser Frans erklærede det tyske Keiserdømme for opløst og senere kun kaldte sig Keiser af Østerrige. og de Forpligtelser og Rettigheder, som det tyske Riges Stænder før havde havt, ialfald af Navn, bortfaldt derfor. Den dansk-norske Konge benyttede da efter Napoleons egen Anvisning Leiligheden til at forbinde Hertugdømmet Holsten, der tilhørte hans Rige, med Danmark. Ved Deklaration af 9de September blev det derfor fastsat, at Hertugdømmet Holsten, Herskabet Pinneberg, Grevskabet Rantzau og Byen Altona under Fællesnavnet Hertugdømmet Holsten skulde være forenet med det danske Monarki "als ein in jeder Beziehung völlig ungetrennter Theil derselben und solchen nach von nun an Unserer alleinigen unumschränkter Bothmässigkeit unterworfen." Derimod forsømte Regjeringen af Hensyn til den russiske Keiser og hans eventuelle Arveret til Holsten at indlemme Hertugdømmet i Danmark som en Provins.

Rhinforbundets Dannelse skyldtes for en væsentlig Del den isolerede Stilling, som Preussen indtog under de politiske Forhold og Forviklinger, som den tredie Koalition havde skabt. Preusserkongen Fredrik Vilhelm III

havde under denne ene og alene havt Tanke for at opretholde sit Lands Neutralitet. Han havde derfor modstaaet saavel Napoleons Forslag om at træde over paa hans Side mod til Vederlag at faa Hannover som den russiske Regjerings Tillokkelser og Trusler, der gik ud paa at drage ham over paa den anden Side. Men Napoleon havde ikke det rette Syn paa den preussiske Regjerings Neutralitet. Under Krigen lod han nemlig Marschal Bernadotte med hans Armekorps rykke frem gjennem Anspach, som dengang tilhørte Preussen. I sin Forbitrelse over dette Overgreb, som Fredrik Vilhelm III opfattede som en personlig Fornærmelse, erklærede han sig løst fra alle sine tidligere Forpligtelser overfor Frankrige, drog sin Hær sammen og besatte det af Franskmændene rømmede Hannover, hvor han begyndte at gjenoprette Tingenes tidligere Tilstand. Da Keiser Alexander paa samme Tid kom til Berlin, sluttede han vel en Overenskomst med denne om at angribe Frankrige med 180000 Mand, og Rusland lovede at skulle medvirke til, at England afstod Hannover til ham. Men da der strax før var indløbet Budskab om de store Ulykker, som havde overgaaet den østerrigske Hær ved Ulm, forbeholdt han sig en Frist af 4 Uger, i hvilken han vilde opnaa forskjellige Indrømmelser af Napoleon. De Fordringer, han stillede til denne, var imidlertid af den Beskaffenhed, at Napoleon vilde have taget i Betænkning at gaa ind paa dem, om han havde været beseiret. Men det lod han sig ikke forlyde med. Den Gesandt, som Preusserkongen sendte Napoleon, lod sig ogsaa kjøre rundt af denne, saa han fik Tid til at omraade sig, og efter Slaget ved Austerlitz sluttedes der den 15de December i Schönbrunn et fransk-preussisk Forbund, der gik ud paa, at Preussen skulde afstaa til Østerrige Markgrevskabet Anspach og til Frankrige en Del af Fyrstendømmet Kleve mod til Vederlag at faa — Hannover. For at holde Preussen tilgavns for Nar fik Napoleon et Par Maaneder efter den samme kløgtige Statsmand til at slutte en ny Overenskomst, hvorefter Preussen forpligtede sig til spærre Elb- og Wesermundingerne samt sine egne Havne for engelske Skibe, og den 11te Juni 1806 maatte Preussen erklære England Krig. Følgen af hele dette underfundige Spil var, at Preussen kom paa Kant ikke blot med England, men ogsaa med Rusland og Sverige, hvilket sidste Rige endog erklærede Preussen Krig. Herved havde Napoleon vundet Spil og indrettede sig i Rhinegnen ganske, som han lystede.

Det hele havde endnu kunnet passere, hvis Preussen for Alvor havde gjort fælles Sag med Frankrige; men det var ikke Meningen. De ledende preussiske Statsmænd var fuldt ud paa det rene med, at et Brud mellem Preussen og Frankrige ikke var langt borte. Paa Efterretningen om Rhinforbundets Dannelse satte den preussiske Regjering sig strax i Bevægelse for at faa dannet et nordtysk Forbund og aabnede i dette Øiemed Forhandlinger med forskjellige tyske Stater. Medens disse var i fuld Gang, kom den preussiske Regjering under Veir med, at Napoleon, der søgte at opnaa Fred baade

med Rusland og England, havde tilbudt sig at lade den sidste Magt faa Hannover tilbage. Hermed var Venskabet mellem Preussen og Frankrige ude; Talleyrand vægrede sig helt til i September at afgive den Forklaring, Preussen æskede, og da saa Napoleon afviste Fredrik Vilhelms Fordringer om Sydtysklands Rømning og Tilstedelsen af det nordtyske Forbund, brød Krigen ud. Preussen begyndte denne uden at have en eneste Forbundsfælle, men laa tvertom i Krig med England og Sverige. Det var vel at forudse, at en Udsoning mellem disse Magter nu vilde finde Sted; dog kunde der selvfølgelig ikke komme nogen Hjælp hverken fra dem eller fra Rusland, som Preussen atter havde nærmet sig, før Napoleon allerede havde sat sig i Bevægelse og kastet de preussiske Hære overende. Den 6te Oktober erklærede Napoleon Preussen Krig. I sin Proklamation til Tropperne udtalte han: "Skal vi, der har trodset Vind og Veir, Havet og Ørkenen og flere Gange har beseiret det allierede Europa, nu som Flygtninge vende tilbage, forlade vore Allierede og høre sige, at den franske Ørn ved Synet af den preussiske blev bange? Lad Preusserne friste den samme Skjæbne, der ramte dem for fjorten Aar siden! Lad dem erfare, at naar det er let at vinde Magt og Land ved et stort Folks Venskab, er dets Fiendskab farligere end Oceanets Storm." Allerede den 10de Oktober blev Preussernes Avantgarde slaaet i Træfningen ved Saalfeld og Hovedkorpset 4 Dage efter ved Jena og Auerstädt. Den 27de Oktober holdt Napoleon sit Indtog i Berlin. Preussens sidste Time syntes at være kommen. Dets Skjæbne afhang af den Kamp, som ved Weichselens Bredder udspandt sig mellem Franskmændene og Russerne, med hvilke Resterne af de preussiske Hære forenede sig. Men de Nederlag, som Preusserne saaledes led, havde ogsaa paa et hængende Haar draget Danmark-Norge op i Krigen, idet et preussisk Korps under Blüchers Kommando trak sig op mod den holstenske Grænse.

Allerede om Høsten 1805, medens Krigen førtes i Sydtyskland, havde den dansk-norske Regjering under det Tryk, som Rusland og Preussen øvede paa den, igjen besluttet sig til at træffe Foranstaltninger til at beskytte den danske Grænse mod Nordtyskland, idet den i Holsten under Kronprins Fredriks Overkommando havde sammendraget den største og bedste Del af den danske Hær, bestaaende af 24 Eskadroner Kavalleri, 23 Bataillоner Infanteri og 13 Batterier Artilleri, i alt en Styrke paa henved 22000 Mand. Med Fradrag af de Besætninger, som maatte afgives til Fæstninger og Skanser, udgjorde dog den bevægelige Arme, hvormed den 6—8 Mile lange Grænse skulde dækkes og Neutraliteten opretholdes, kun noget over 12000 Mand. Saalænge Krigen kun rasede mellem Frankrige paa den ene og Østerrige og Rusland paa den anden Side, fik de danske Tropper være i Ro, medens Kronprinsen af Hjertens Lyst tumlede med alskens Marscher og Feltmanøvrer. Imidlertid lod han Regjeringen, som med Undtagelse af Statsminister Kr. Bernstorff, der altid var om hans Person, forblev i Kjøbenhavn, stelle med de løbende Forretninger, som den

kunde og vilde. Det siger sig selv, at der maatte opstaa mange direkte Ulemper af denne Tingenes Orden. Men det værste var dog, at Kronprinsen herigjennem fik Smag for et Kabinetsstyre, som han senere til liden Baade for de forenede Riger skulde være ude af Stand til at give Slip paa. Havde Troppesamlingen i Holsten været til liden Nytte under den tredie Koalitionskrig, blev Forholdet et ganske andet, da den fransk-preussiske Krig udbrød, og det Blüchersfe Korps, forfulgt af tre franske Hære, trak sig opover mod Lübeck og den holstenske Grænse. For at hævde Neutraliteten blev General Johan Ewald med en Afdeling posteret her for at dække Grænsen mod det Lübeckske Territorium. Da Blücher paa Forespørgsel hørte, at Neutraliteten paa det strengeste vilde blive hævdet fra dansk Side, fandt ogsaa han at burde respektere den, og det var nærmest som Følge heraf, han led Nederlaget ved Lübeck. Derimod brød Franskmændene sig intet om de Forestillinger, som General Ewald gjorde dem, og maatte derfor vises tilbage fra det holstenske Territorium med væbnet Haand; ja, da Generalen i egen Person begav sig til den franske Høistkommanderende for at bebreide ham hans Adfærd, truede denne, der var ingen anden end den "ridderlige" Murat, med at lade ham skyde. Ewalds Koldblodighed hindrede ham dog fra at iværksætte Truselen, og saaledes drev det hele den Gang over. Danmarks Regjering maatte nemlig paa Grund af Omstændighederne nøies med den Undskyldning, som Keiser Napoleon gjorde for Murats Optræden. Men efterat Franskmændene havde besat Lübeck, fandt Kronprinsen det tjenligt at trække en større Del af Bevogtningshæren tilbage fra Grænsen. Man havde nemlig en Følelse af, at et Brud med Frankrige maaske ikke var langt borte. Det varede da heller ikke længe, før Napoleon gav sin Udenrigminister Talleyrand Ordre til "at lade Kronprinsen forstaa, at han ikke behøver saa mange Tropper, men bør indskrænke Antallet." "De vil være af ringe Betydning," siger han, "hvis de er opstillede mod mig; men de er dog altfor mange, da han ikke mere har noget at frygte for fra Preussens og Ruslands Side. Jeg modsætter mig ikke en Kjæde, der kan holde Marodørerne i Age; men 4—5000 Mand er tilstrækkelige. Han maa søge sin Tryghed i en forstandig Opførsel og i Frankriges Venskab." Samtidig hermed krævede han, at den dansk-norske Regjering ikke maatte taale Oprettelsen af en regelmæssig engelsk Kurerforbindelse eller af et Postkontor i Danmark, og at hans Gesandt maatte opholde sig i Kiel hos Kronprinsen. Hvad det første af disse Forlangender angik, havde den dansk-norske Regjering allerede opsagt den Postforbindelse, som England i nogle Aars Tid havde underholdt med Fastlandet over Tønningen; men det sidste Forlangende kunde den paa Grund af de i Regjeringen herskende særegne Forhold ikke imødekomme. Det vilde jo være det samme som at gjøre det indlysende for den hele Verden, at den dansk-norske Stat stod i allernøieste Afhængighed af den franske Keiser. Forøvrigt fastholdt denne heller ikke den allerede i og for sig urimelige Fordring. For saa vidt var

alt godt og vel. Men stor var dog den dansk-norske Regjerings Forundring og Forfærdelse, da man spurgte, at den franske Keiser søgte at vinde Sverige ved at tilbyde det Norge. Ialfald faldt der Udtalelser, som pegte i denne Retning, fra en af hans mest betroede Marschaller, — Bernadotte.

Den 21de November 1806 dekreterede Keiser Napoleon fra Berlin, at de britiske Øer skulde være blokerede; al Handel med dem blev fuldstændig forbudt; de engelske Varer skulde konfiskeres, hvor de end maatte findes; enhver Engelskmand, der fængsledes paa Fastlandet, skulde anses for Krigsfange; ethvert Brev, der indløb fra de britiske Øer, skulde brændes, og enhver, der stod i Forbindelse med Englænderne, skulde straffes som politisk Forbryder. Det var Keiserens Svar paa en Erklæring, der under 16de Mai 1806 var bleven udfærdiget fra britisk Side, og hvorved hele Kysten fra Brest til Elben lystes i Blokade. Denne keiserlige Foranstaltning skulde foreløbig gjælde Frankrige og dets Forbundsfæller; men den franske Regjering lod sig ikke utydelig merke med, at den gjerne saa, at ogsaa andre Magter tiltraadte denne Fastlandsspærring. Den franske Gesandt i Kjøbenhavn meddelte saaledes Regjeringen Dekretet med det Tillæg: "At da dette Dekret har til Hensigt at sætte Grænser for Krigens Ulykker og det af England tiltagne Overherredømme over Havet, saa tvivlede den franske Keiser ikke om, at Danmark vilde bifalde disse Forholdsregler og fra sin Side gjerne medvirke dertil." Det var imidlertid ikke den dansk-norske Regjerings Agt at gaa med paa denne Foranstaltning, saa længe den dertil ikke var nødt og tvungen. Alligevel gjorde Dekretet et smerteligt Indtryk paa de forenede Rigers Befolkning, der i dette nødvendigvis maatte se den berygtede, al neutral Handel ødelæggende Lov af 29de Nivose 1798 fornyet. Det var ikke saa, som allerede paa dette Tidspunkt begyndte at øine de politiske Farer, som Dekretet vilde komme til at medføre for de forenede Riger. Fra engelsk Side besvaredes nemlig Fastlandsspærringsdekretet med en saakaldt "Order in council" (Geheimeraadsbeslutning) af 7de Januar 1807, der forbød de neutrale Handelsskibe "al Handel fra franske Havne til andre franske eller med Frankrige allierede Havne, hvortil engelske Skibe ikke havde Adgang." Med andre Ord: St. Petersburgertraktaten af 17de Juni 1801, der udtrykkelig bestemte, "at neutrale Skibe skulde have Ret til at seile til de krigførende Nationers Havne og langs deres Kyster," sattes fuldstændig ud af Kraft.

Foreløbig var det dog Frankriges Modstandere, som øvede Pres paa den dansk-norske Regjering for at formaa den til at indtræde i den Koalition, som var under Opseiling, eller i Forening med Sverige at skaffe Preussen Luft. England saa i den mindste Reparation af forfaldne Fæstningsverker, som blev foretagen, eller i Flytningen af et Kompagni Soldater farlige, mod det rettede Foranstaltninger, og dets Gesandter og ministerielle Organer hylede op i denne Anledning. Ikke sjelden var da de Leiligheder, som den britiske Regjering saaledes søgte at yppe Kiv, af temmelig latterlig

Art; men for Danmark-Norge var den hele Situation alt andet end morsom. Havde det staaet til den dansk-norske Stat at træffe Valg efter dens Hjertens Ønske, saa havde den sluttet sig til England og de øvrige mod Frankrige forbundne Magter. Men saaledes som Sagerne nu stod, vilde det være ensbetydende med at styrte de forenede Riger, i ethvert Fald Danmark, i en Afgrund af Ulykker. Den maatte derfor indtil videre se Tiden an, ialfald til det Øieblik, Frankrige krævede Fastlandsspærringen gjennemført; thi da vilde Neutraliteten ikke længere lade sig opretholde. Meget fristende skulde den dansk-norske Regjering heller ikke finde de Tilbud, som gjordes den fra engelsk og russisk Hold, naar den saa hen til, hvorledes de store Magter lod de smaa i Stikken, naar de først havde faaet dem ud paa glat Is.

Imidlertid satte den dansk-norske Regjering sin Lid til, at det maatte lykkes Rusland at sætte Skranker for den korsikanske Titans Krigerlykke. Men de Slag, der Vinteren 1806—7 udkjæmpedes ved Pultusk og Eylau, var uafgjørende, ihvorvel hele Europa af dem maatte faa Indtryk af, at de Kampe, Napoleon nu havde at bestaa, var haardere end nogen af de tidligere. Om Vaaren knyttedes der nøiere Forbund mellem de krigførende Magter, den 20de April mellem Sverige og Preussen, der havde til Formaal at befri preussisk Pomern fra Franskmændenes Herredømme, og den 26de April mellem Rusland og Preussen, der begge høitidelig erklærede, at de ikke vilde slutte Fred, før Franskmændene var uddrevne af Tyskland, hvorhos de var forsynlige nok til paa Forhaand at disponere over de Erobringer, som de maatte gjøre. Men i Slaget ved Friedland (14de Juni 1807) blev den russiske Hær fuldstændig slagen og Preussens Skjæbne afgjort, idet Resterne af den russiske Hær trak sig tilbage over Floden Memel. Den russiske Keiser opgav nu Kampen. Den 21de Juni sluttede han med Frankrige en Vaabenstilstand, som den 7de Juli afløstes af Freden i Tilsit. Ved denne maatte Kongen af Preussen afstaa omtrent Halvdelen af sine Stater, 2700 □ Mile med 5 Millioner Indbyggere, betale 150 Mill. Frcs. og underholde tre fiendtlige Korpser i sit Land, til disse Krigsomkostninger var betalte. Af de preussiske Besiddelser paa den venstre Elbbred, Braunschweig, Kurhessen og de sydlige Dele af Hannover sammenflikkedes saa Kongedømmet Westfalen, over hvilket Napoleons yngste Broder Jerôme indsattes som Konge.

Men Tilsiterfreden indeholdt ogsaa andre Bestemmelser, der skulde blive skjæbnesvangre for Danmark-Norge.

I den officielle Traktat forpligtede Keiser Alexander sig til at anvende sine gode Tjenester for at faa gjenoprettet Freden mellem det britiske Rige og det franske Keiserdømme. Hvad den anden Magt, Sverige, angik, der ogsaa stod under Vaaben mod Frankrige, var de Stridt, som skulde foretages mod denne, fastsatte i den hemmelige Traktat. Ved denne besluttede de to Keisere sig til at gjøre fælles Sag i alle Stridigheder tillands og tilsøs.

England skulde faa Tilbud om at beholde Malta, og den engelske Konge skulde erholde Hannover tilbage. Men til Vederlag skulde England afstaa alle de Erobringer, som det siden 1805 havde gjort, hvorhos det skulde indrømme, "at alle Magter skulde have Ret til at nyde en lige stor og fuldstændig Uafhængighed paa Havene". Gik England ikke ind derpaa, skulde det tvinges. Havde det ikke inden 1ste December 1807 sluttet Fred med Napoleon, skulde Preussen gjøre fælles Sag mod det. Samme Dag sluttede ogsaa Napoleon og Alexander et hemmeligt Forbund, der gik ud paa, at hvis England ikke inden den angivne Tidsfrist modtog Ruslands Mægling, skulde denne Magt erklære det Krig, og de to Keisere skulde da "formaa" Hofferne i Kjøbenhavn, Stockholm og Lissabon til at understøtte Frankrige og Ruslands Planer, d. v. s. lukke Havnene for Englændernes Skibe og erklære det britiske Kabinet Krig.

"The order in council" havde fremkaldt adskillige Rivninger mellem Regjeringen i London og Kjøbenhavn, og den sidste havde gjennem sin Chargé d'affaires Rist nedlagt Paastand om, at de dansk-norske Skibe ikke skulde behandles i Overensstemmelse med denne Kabinetsordre. Men til denne Indsigelse toges der intet Hensyn. De engelske Krydsere var begyndt at opbringe danske og norske Skibe, for at Domstolene kunde afgjøre, hvorvidt Kabinetsordrens Bestemmelser var overtraadte eller ikke. Særlig antog den diplomatiske Tvist en tilspidset Karakter, efterat Canning i Juni Maaned 1807 var bleven britisk Udenrigsminister. Havde det britiske Kabinet havt med en anden Regjering end den dansk-norske at gjøre, vilde sandsynligvis enhver diplomatisk Forbindelse være bleven afbrudt. Men denne maatte som den svageste Part finde sig i de Grovheder og Tølperagtigheder, hvormed de britiske Minister behagede at overhølje den.

Paa en Maade, som til denne Dag er bleven uopklaret, fik den britiske Regjering Nys om de hemmelige Aftaler, som var trufne i Tilsit, og da den indsaa, at Danmark-Norge inden kort Tid vilde være nødt til at overlade Keiser Napoleon sin Flaade til Brug ved de allerede længe forberedte Operationer mod Englands Kyster, besluttede den sig til at komme ham i Forkjøbet. Der blev nemlig fremsat Forslag om, at man paa venskabelig Vis skulde sætte sig i Besiddelse af Flaaden, saaledes at der ikke engang blev løsnet et Kanonskud. Der skulde i dette Øiemed udrustes en saa overlegen Krigsmagt, at det ikke kunde nytte Danmark at sætte sig til Modværge, og naar Sjæland og Flaaden var saa godt som omringet og den sidste saa at sige allerede befandt sig i Englændernes Magt, skulde der til Kiel sendes en Gesandt, der skulde formaa den dansk-norske Kronprins og Regjeringen til at finde sig i, hvad der allerede maatte betragtes som en fuldbyrdet Kjendsgjerning. Dette skulde ikke være nogen Fiendtlighed, men kun en Sikkerhedsforanstaltning i Danmarks egen Interesse, idet Flaaden skulde overføres til en engelsk Havn, hvor den kunde ligge tryg for Efterstræbelser fra fransk

Side. Den engelske Minister Lord Castlereagh, der var Fader for dette Forslag, troede, at Danmark ikke skulde have noget imod denne Smule Formynderskab, idet det ganske vist herigjennem vilde faa Lov af Napoleon til hævde sin Neutralitet ligesom tilforn, naar det ikke længer havde en Flaade, som fristede hans Begjærlighed. Det eneste, som kan siges om Planen, er, at den var klodset og uvittig, og for at denne Gjennemførelse skulde blive en af de største Voldsgjerninger, som Verdenshistorien kjender, foregik den paa en brutal og hovedkulds Maade. Saa vidt vi kan dømme om den Situation, som Tilsiterfreden havde skabt for Danmark-Norges Vedkommende, tør der neppe herske delte Meninger om, at Keiser Napoleon med sin paagaaende Politik vilde have drevet de forenede Riger over paa Englands Side, naar de først engang skulde opgive sin Neutralitet. Nu skulde derimod det omvendte blive Tilfældet.

Omfattende Rustninger blev under Jagttagelse af alle Datidens Forsigtighedsregler foretagne fra engelsk Side, og med Selvfølelse kunde Lord Castlereagh udtale i Parlamentet, at de, imod hvem Rustningerne blev trufne, ikke skulde kunne ane, at de gjaldt dem. Dette slog ogsaa fuldstændig ind, skjønt det ikke manglede paa Vink fra forskjellige Hold om, at den danske Regjering skulde tage sig iagt. Endog efter at Fiendlighederne var begyndte, stod denne i den Formening, at Krigen havde Østersøen til Formaal, og den viste en saadan paafaldende Sorgløshed, at udenforstaaende troede, at det britiske Kabinet maatte handle i hemmelig politisk Forstaaelse med den dansk-norske Regjering.

I Begyndelsen af August Maaned afløstes den engelske Gesandt i Kjøbenhavn, Garlike, paa sin Post af den brutale Sir Brook Taylor. I en Samtale, som denne umiddelbart efter sin Ankomst havde med Joachim Bernstorff, der under Broderens Ophold i Kiel forestod det udenlandske Departement, lod han truende det Ord falde, at det britiske Kabinet havde faaet fuld Rede paa, at Danmark-Norge hemmelig havde indgaaet Forbund med Frankrige og Rusland, og at det fandt sig beføiet til at æske en Forklaring over, af hvad Natur disse var. Bernstorff afviste da de Insinuationer, som herigjennem fremførtes mod den dansk-norske Regjering, som usande og ærekrænkende. Tvertom, paastod han, var denne fast bestemt paa at opbyde alt, hvad der stod i dens Magt for at opretholde Neutraliteten og det gode Forhold overfor England.

Men samme Dag, Taylors og Bernstorffs Samtale fandt Sted, begyndte de engelske Flaadeafdelinger at indfinde sig i Sundet og Store Belt, hvor der efterhaanden samlede sig 23 Linieskibe, 9 Fregatter, 22 mindre Krigsskibe og omtrent 380 Transportskibe under Kommando af Admiral Lord James Gambier og Viceadmiral William Essington. Man kan dog ikke sige, at dens Tilsynekomst vakte stor Engstelse; thi Sjæland befandt sig i slig Forsvarsstand, at det nok kunde afslaa de Angreb, som kunde for-

udsees. For Sikkerheds Skyld blev der dog truffet nogle yderligere Foranstaltninger, ihvorvel Kronprinsen, hvis Mening man indhentede, gjentagende fik Anledning til at erklære, at der fra Englands Side ikke var Grund til at frygte nogen Krig.

Den 7de August indfandt Sir Francis Jackson, en extraordinær engelsk Gesandt, sig i Kiel. Her havde han strax en Sammenkomst med Kr. Bernstorff, for hvem han udredede Sagernes Stilling og de Forholdsregler, som denne krævede. Ligeoverfor Broderen gjengav Kr. Bernstorff de herunder faldne Udtalelser paa følgende Maade:

"Den engelske Regjering er sikkert underrettet om, at Frankrige kun venter paa det Øieblik, da en tilstrækkelig Hær vil være samlet ved den holstenske Grænse for at bringe Danmark til at tiltræde de Foranstaltninger mod Englands Handel og Skibsfart, som er iverksatte i alle de Lande, der staar under fransk Indflydelse. Den engelske Regjering er sig selv skyldig ikke rolig at afvente det Øieblik, da Frankrige vil bringe denne Hensigt i Udførelse ved at sætte sig i Besiddelse af de Hjælpemidler, som Danmark byder det mod Storbrittannien, men meget mer at forekomme det ved kraftige og afgjørende Forholdsregler. Da det paa den ene Side skorter Danmark paa tilstrækkelige Modstandsmidler mod Frankrige, og paa den anden Side Danmarks Hensigt at ville yde Modstand ikke kan blive tilstrækkeligt garanteret ved almindelig og ubestemte Forsikringer, saa ser den engelske Regjering sig sat i den Nødvendighed at tilbyde Danmark

enten paa det nøieste at forene sig med England og med det at aftale alle til Landets Sikring og Velfærd nødvendige Forholdsregler

eller ogsaa at give samme et til dets Sikkerhed nødvendigt Pant.

Herover maatte Danmark snarest mulig fatte Beslutning og erklære sig".

Hvori dette Pant skulde bestaa, omtalte Jackson ikke med et Ord; men man troede, at Englænderne vilde gjøre Krav paa en Havn, en Ø eller muligens hele Sjælland. Den næste Dag havde Jackson Foretræde hos Kronprinsen, og her rykkede han nærmere ud med, hvad han havde i Opdrag at forebringe, og navnlig gjorde han nøiere Rede for Beskaffenheden af den Alliance, han bragte i Forslag. Der kom dog intet ud af disse Forhandlinger, og om Aftenen reiste Kronprinsen i største Hemmelighed over til Kjøbenhavn. Herover blev Jackson i høieste Grad bestyrtet, og i den Sammenkomst, han umiddelbart derefter havde med Kr. Bernstorff, plumpede han da ud med, at det var den dansk-norske Flaade, England krævede som Pant; men herom udtalte han sig dog paa en noget vaklende Maade. Da Bernstorff ikke kunde gjøre noget ved det hele i Kronprinsens Fravær, reiste Jackson efter ham til Kjøbenhavn; men da han kom derhen, fandt han hverken Kronprinsen eller den dansk-norske Regjering, som han skulde forhandle med. Men for Joachim Bernstorff udredede han sine for Kronprinsen fremsatte Forslag paa

en mere spesificeret Maade. Men den hele Forhandling førte dog ikke til noget, og Jackson begav sig ombord paa den engelske Flaade.

Da Kronprinsen kom til Kjøbenhavn, traf han Anstalter til Hovedstadens Forsvar og Ordninger af Kommandoforholdene; men det havde ikke et eneste Øieblik været hans Hensigt "at seire eller dø i sin Rede." Om Seir kunde der forøvrigt slet ikke være Tale; den Sag var klar. Men desværre havde Kronprinsen ikke tænkt sig Muligheden af at stagge Engelskmanden paa anden Vis, ved enten at lade ham faa sin Villie eller ved at opholde ham med Underhandlinger, saa man kunde have vundet Tid. Til Befalingsmænd over Byen og Flaaden indsatte han Generalmajor Ernst Heinrich Peymann som Overstkommanderende og som Næstkommanderende Generalmajor Bielefeldt og Kommandør Sten Bille. Efter at have givet Regjeringens Medlemmer Befaling til at begive sig til Kolding førte han ogsaa sin Fader herhen; men selv begav han sig tilbage til Kiel, hvor han vilde være Iagttager ved Begivenhedernes videre Udvikling.

Dagen efter, at Prinsen var kommen tilbage til Kiel, den 16de August, begyndte den engelske Flaade, der hidtil havde ligget i Sundet, at landsætte de 30000 Mand Landgangstropper, som under Generallieutenant Cathcarts Kommando befandt sig ombord. Blandt hans Næstkommanderende var Generalmajor Arthur Wellesley, den senere saa berømte Lord Wellington. Allerede den følgende Dag var Hovedstaden indesluttet baade fra Land- og Søsiden. Der fandt daglig større og mindre Udfald eller Skjærmydsler Sted, og herunder udfoldedes der en ikke ringe Tapperhed. Men at bryde Jernbøilen, som var lagt om Byen, formaaede de ikke; tvertimod sluttede denne sig fastere og fastere sammen. Landværnet paa Sjæland og Smaaøerne samledes under Generalerne Castenskjold og Oxholm; men det var bare den rene Ynkværdighed. Da det den 29de August ved Kjøge stødte sammen med Englænderne, kastede det sig strax paa Flugt, og man havde da det kostelige Syn at se en engelsk Rytterofficer ene og alene med sin Ridepisk i Haanden drive Fiender i Snesevis foran sig. I Førstningen hug ogsaa det engelske Rytteri drabeligt ind; men da man kom under Veir med, hvor syndigt dette Slagteri var, legte Engelskmanden "Ræv og Hare" med Landværnssoldaterne og satte lidt Fart i dem, som syntes altfor træge, ved at baske dem med den flade Pallask over Rygstykkerne.

Den 1ste September var Englænderne færdige med sine Batterier udenfor Kjøbenhavn, og de øverstkommanderende for Hæren og Flaaden tilstillede da General Peymann følgende Opfordring:

"Min Herre! Vi Overstbefalende over Hans britiske Majestæts Sø- og Landmagt udenfor Kjøbenhavn anser det nu for passende at opfordre Dem til at overgive Fæstningen for at undgaa videre Blodsudgydelse ved at opgive et Forsvar, som aabenbart ikke kan fortsættes længe. Kongen, vor naadige Herre, har gjort sig al mulig Umag for at afgjøre det omtvistede Anliggende paa den forsonligste

Maade ved sine diplomatiske Agenter. For at overbevise Hans danske Majestæt og al Verden om den Ulyst, hvormed Hs. Majestæt ser sig nødsaget til at gribe til Vaaben, fornyr vi Undertegnede, i det Øieblik, da vore Tropper er udenfor Deres Porte, og vore Batterier i Begreb med at aabne deres Ild, Tilbudet af de samme fordelagtige og fredelige Vilkaar, som blev foreslaaede ved Hs. Majestæts Ministre ved Deres Hof. Hvis De vil samtykke i at overlevere den danske Flaade og tillade, at vi fører den bort, skal den blive opbevaret som et Depositum for Hans Majestæt, og tilbageleveret med hele dens Udrustning i ligesaa god Stand, som den modtoges, saasnart Bestemmelserne for en almindelig Fred vil have fjernet den Nødvendighed, der nu foranlediger dette Krav. Eiendomme af ethvert Slags, som er blevne tagne siden Fiendtlighedernes Begyndelse, vil blive givne tilbage til deres Eiermænd, og Enigheden mellem de forenede Kongeriger Storbritannien og Irland samt Danmark blive gjenoprettet. Men hvis dette Tilbud nu forkastes, kan det ikke gjentages. Al offentlig og privat Eiendom, der er bleven tagen, maa da tilfalde dem, der har taget den, og Byen maa, naar den indtages, dele Skjæbne med alle erobrede Stæder. Vi maa udbede os en hurtig Afgjørelse, fordi ved vore Troppers nuværende fremskudte Stilling saa nær Deres Glacis det hurtigste og kraftigste Angreb er uundgaaeligt, ligesom enhver Opsættelse vil være paa urette Sted."

Herpaa svarede General Peymann strax:

"Mine Herrer! Vor Flaade, vor egen uomtvistelige Eiendom, befinder sig efter vor Overbevisning ligesaa trygt i Hans danske Majestæts Besiddelse som den nogensinde kan være det i Kongen af Englands, eftersom vor Herre aldrig har havt noget fiendtligt isinde mod Deres. Dersom De kan være grusomme nok til at søge at ødelægge en By, som ikke har givet Dem ringeste Anledning til en saadan Behandling fra Deres Side, maa den finde sig i sin Skjæbne; men Pligt og Ære byder os at forkaste et Forslag, som ikke sømmer sig en uafhængig Stat, og vi har besluttet at tilbagedrive ethvert Angreb og til det yderste at forsvare vor Stad og gode Sag, for hvilke vi er redebonne til at ofre vort Liv. Det eneste Forslag, jeg ser mig istand til at gjøre, for at forebygge videre Blodsudgydelse, er at affærdige et Sendebud til Kongen, min Herre, for at erfare hans endelige Beslutning med Hensyn til Indholdet af Deres Brev, saafremt De i den Anledning vil tilstaa mig et Pas."

Paa dette fulgte den 2den September følgende Svar fra de engelske Overstbefalende:

"Min Herre! Det gjør os meget ondt at maatte underrette Dem om, at det ikke staar i vor Magt at kunne opsætte vore forenede Operationer i den Tid, som udkræves til at indhente Svar fra Deres Regjering. Vi har gjort alt, hvad vi indenfor Grændserne af vor Fuldmagt formaar, ved i dette Øieblik at tilbyde Dem ligesaa fordelagtige Betingelser, som dem, der stilledes Dem for at undgaa et Brud. Vi vil høilig beklage Stadens Ødelæggelse, hvis den bliver beskadiget, men dog føle Beroligelse i den Betragtning, at idet vi for sidste Gang har gjentaget Tilbudet af de fordelagtigste og mest imødekommende Betingelser, har vi gjort alt, hvad der staar i vor Magt for at forhindre Blodsudgydelse og forebygge Krigens Rædsler."

Den 2den September efter Solnedgang begyndte saa Bombardementet, der med kortere og længere Mellemrum vedvarede til den 5te om Formiddagen Kl. 11. 10000 Bomber var da kastede ind i Byen, der maa have været for et eneste Flammehav at regne*). Peymann havde nu intet andet

*) Om Omfanget af den Ødelæggelse, som overgik Kjøbenhavn, kan vi danne os en Forestilling af følgende Promemoria, som Professor og Stadsbygmester Peter Meyn under 10de Septbr. 1807 indgav til Kancelliet:

"Herved giver jeg mig den Frihed at tilstille det høy Kongelige Danske Cancellie en Fortegnelse paa de ved Bombardementet her i Staden afbrændte Huuse og Gaarde; hvormange af hver især kan ikke saa nøie bestemmes forinden Pladsene blive ryddede.

Amagertorv	1	afbrændt	Plads.
Dyrkiøb	1	—	—
Hyskenstrædet	2	—	—
store Fiolstrædet	45	—	—
lille Fiolstrædet	3	—	—
Friderichsborggaden	5	—	—
St. Giertrudstrædet	3	—	—
Graabrødre Torv	8	—	—
store Kannikestrædet	6	—	—
lille Kannikestrædet	4	—	—
lille Kiøbmagergaden	17	—	—
Klædeboderne	5	—	—
Klosterstrædet	10	—	—
Kultorvet	13	—	—
Landemerket	12	—	—
Larsleistrædet	20	—	—
Nørregaden	35	—	—
Nørrevold	10	—	—
Peterhvitfeldtstrædet	22	—	—
St. Pederstrædet	11	—	—
Pustervig	9	—	—
Rosengaarden	19	—	—
Skidenstrædet	14	—	—
Skidentorvet	6	—	—
Skindergaden	24	—	—
Ialt	305	afbrændte	Pladse

hvoriblandt 26 Bryggergaarde, og angives 5 Bagergaarde og 20 Brændeviinsbrænderier, herforuden vor Frue Kirke, endeel af Høemagazinet, Pottefabriqvet ved Veien til Tømmerpladsene og nogle Baghuuse."

Brandtaxten for disse Bygninger beløb sig til omtr. 2 Millioner. Ved et optaget Skjøn blev desuden de udenfor Byens Volde beliggende Eiendomme, som var ødelagte, taxerede for en Sum af 320440 Rdr. I Anledning af denne betydelige Brandskade blev forskjellige Projekter Regjeringen forelagt, deriblandt en længere Udredning af Professor i Statsøkonomi ved Kjøbenhavns Universitet Abraham Kall, hvori Professoren foreslaar at ophjælpe Landets Brandassurancekasse saaledes, at den sattes istand til at udbetale de Brandlidte, hvad der efter deres Assurance tilkom dem.

Direktionen for Landets Brandkasse, der iøvrigt var delt i to Afdelinger, Land- og By-Kassen, fandt sig imidlertid ingen Forpligtelser paahvilende ligeoverfor Tilfældet

at gjøre end at overgive sig. Den 6te aabnedes Forhandlinger om Kapitulationen, der afsluttedes den 7de, og som bestod af følgende Artikler:

1. De britiske Tropper skulde strax sætte sig i Besiddelse af Citadellet, og en engelsk Vagt skulde besætte Holmen.

2. Skibene samt Krigsfartøierne af enhver Benævnelse tilligemed alle den dansk-norske Konge tilhørende Skibssager og Søinventarium skulde overleveres til de i dette Øiemed opnævnte Repræsentanter for den britiske Krigsmagt, som ufortøvet skulde sættes i Besiddelse af Holmen, samt alle dertil hørende Bygninger og Forraadshuse.

3. Saasnart Skibene var blevne udbragte fra Holmen, eller inden 6 Uger fra Kapitulationens Datum, skulde Citadellet udleveres i samme Stand, hvori det ved Besættelsen befandt sig, og de engelske Tropper indskibes fra Sjæland.

4. Alle paa begge Sider tagne Fanger skulde udleveres, og Officerer, der var fangne paa Æresord, fritages for Forpligtelsen.

5. Al engelsk Eiendom, der maatte have været sekvestreret som Følge af de stedfundne Begivenheder, skulde igjen tilstilles Eierne.

De Dage, som nu paafulgte, hører til de ulykkeligste, som de forenede Rigers Historie har at opvise. Paa Englændernes Holdning i det hele er der vel ikke stort at sige. Var der end meget Rufkomsnusk blandt dem, saa fandtes der paa den anden Side ogsaa mange Mænd med Hjertelag, og disse søgte at mildne det i og for sig oprørende ved det hele Røvertog, saa vidt det stod i deres Magt. Værst huseredes der paa Holmen, hvor den brutale Kaptein Home Popham ødelagde alle de Skibe, som han ikke kunde faa bragt flot, og som endnu stod paa Bedding eller var indlagte i Dok, og bortførte alt muligt, lige til Holmens Kirkes Sølvkar, under Paaskud af, at det hørte til "Skibssager" (naval stores). Omsider, da der var gjort

— Brandskade ved Fiendehaand — og Kassens Status var allerede ogsaa slet nok. Den ulykkelige Brand i 1795 havde bragt Byernes Brandkasse et føleligt Tab, som langtfra endnu var forvundet, da den nye Ulykke overgik Byen. Branden i 1795 havde foraarsaget en Skade paa Huse og Værdier, der beløb sig til over 4½ Million Rdr., medens Brandkassen i Virkeligheden kun eiede et Fond af 2017300 Rdr. General-Land-Økonomi og Kommercekollegiet indgav derpaa et motiveret Forslag, hvori det foreslaaes at lægge 1 % paa alle assurerede faste Eiendomme i Riget, hvoraf ses, at hele den samlede Assurancesum for disses Vedkommende, Hertugdømmerne iberegnet ved Slutningen af 1807 udgjorde en Sum af 157807200 Rdr. Deraf kommer alene paa Kjøbenhavn 27000000, medens der paa Norge kun kommer 8400000. Hertil maa imidlertid bemerkes, at en stor Mængde Eiendomme, navnlig Stamhusgodser og Gaarde i Norge ikke var forsikrede i Landets Brandkasse, ligesom Kristiania havde sin egen Kasse. Kommercekollegiet beregner disse udenfor Brandkassen assurerede Eiendomme til omkring 40 Millioner, et Overslag, der dog selvfølgelig ikke støtter sig til saa authentiske Data, som for de i Brandkassen assurerede Eiendommes Vedkommende. Efter disse Oplysninger skulde den samlede Værdi af alle assurerede faste Eiendomme i Danmark-Norge ved Slutningen af Aaret 1807 beløbe sig til omtr. 200 Millioner Rdr.

omtrent rent Bord, kunde Englænderne Natten mellem den 19de og 20de Oktober begynde Indskibningen, og den 21de om Morgenen lettede endelig den sidste Division, hvortil Danmark-Norges stolte Flaade hørte, og stod Sundet udefter. Med dyb Sorg tilvinkede Kjøbenhavns Befolkning Kongerigernes svindende Haab det sidste Farvel. Men af Byttet (16 Linieskibe, 10 Fregatter, 5 Korvetter, 8 Brigger, 1 Flaadebatteri, 1 Stykpram og 29 mindre Fartøier) skulde kun 44 Seilere (15 Linieskibe, Fregatterne og Korvetterne samt 14 Smaaskibe) naa England; Resten ødelagdes af Storm i Kattegat.

273. Englænderne paa Holmen 1807. Et under Bygning værende Orlogsskib ødelægges. Af Skroget byggedes senere den af sin ulykkelige Skjæbne bekjendte Fregat "Najaden".

Kjøbenhavns Bombardement og Flaadens Bortførelse danner Indledningen til en Trængselens Tid, men for Norge tillige en Gjenfødelsens Tid. Før vi gaar over til at betragte denne, skal vi først kaste et Blik tilbage paa vort Fædrelands Udvikling i den lange Fredsperiode, som var hengaaet siden Afslutningen af den store nordiske Krig.

Topografiske Beskrivelser over Norge. Norge skildret af Reisende i det 18de og 19de Aarhundrede. Oversigt over Norges administrative og materielle Forhold 1720—1807.

Enhver, der i vore Dage gjør Norges indre Forhold i de sidst forløbne Aarhundreder til Gjenstand for et mere indgaaende Studium, vil haardt føle Savnet af samtidige Fremstillinger af Landets indre Forhold. Thi saadanne findes næsten ikke før langt ud i det 18de Aarhundrede. Naar man har opregnet Absalon Pederssøn Beyers Beskrivelse over Norge, der blev forfattet i det 16de Aarhundrede, men først i vore Dage er bleven Almenhedens Eiendom, Peder Klaussøn Friis's Beskrivelse, der først udkom 1632, og som gjennem lange Tider skulde udgjøre Kilden for det lærde Europas Kjendskab til vort Land*), samt Jonas Ramus's ikke meget tilfredsstillende topografiske Arbeider, saa er disse i Forbindelse med nogle andre smaa specielle Fremstillinger af mere lokal Art (f. Ex. Petter Dass's Nordlands Trompet o. fl.) alt, hvad vor Literatur har at opvise af Verker af denne Art.

I de første Enevoldskongers Tid — og tildels ogsaa senerehen — blev der af og til indhentet Oplysninger om den økonomiske Tilstand i Landet og dets forskjellige Dele som oftest i specielle Øiemed. Men saadanne Indberetninger, der dels er affattede af Kommissioner, dels af Enkeltmand, er blevne henliggende i Regjeringskontorer, Arkiver og Bibliotheker, og kun en mindre Del af dem er bleven tilgjængelig i Literaturen ved nyere Forskeres Omhu. Forhaabentlig vil der nu ikke hengaa lang Tid, før det righoldige og fortrinlige Materiale bliver bearbeidet. Men indtil det sker, vil man fremdeles være henvist til de forskjellige Topografier og Lokalskildringer, som i temmelig stort Antal blev udgivne i Løbet af det 18de Aarhundrede.

Efterat Holberg i 1729 havde udgivet sin "Danmarks og Norges naturlige Beskrivelse", hvorom ovenfor paa sit Sted er fortalt, tænkte Statholder Kristian Rantzau paa at lade udarbeide et udførligt Verk over Norges Natur og Merkværdigheder. Sandsynligvis var det Landets Mangel paa duelige Forfattere og Medarbeidere, som hindrede denne Plans Gjennemførelse. Efterat Rantzau havde faaet Afsked som Statholder i Norge, optoges den af Brødrene Karl og Johan Ludvig Holstein, som i Begyndelsen af 1743 overdrog Arbeidets Udførelse til daværende Kancellisekretær Erik Johan Jessen-

*) Jens Lauritsøn Wolffs Norrigia illustrata, der udkom i Kjøbenhavn 1651, og Arent Berntsen Bergens Danmarckis oc Norgis fructbar Herlighed, der udgaves 1656, er for den største Del bygget paa Peder Klaussøns Arbeide. I 1685 blev dette udgivet paa Tysk (Topographia Norvegiæ, das ist eigentliche Beschreibung des Königreich Norwegens) af Holsteneren Kr. Steinkuhl.

Scharbeboll.*) Det var dog Meningen, at denne skulde forfatte en Beskrivelse over alle de Lande, som hørte under den dansk-norske Krone. Efterat Jessen havde forelagt de to Holsteiner sit Udkast og faaet det godkjendt af dem, blev der gjennem Kancelliet udfærdiget kongelig Befaling om, at der fra Stifterne og Amterne i de to Riger skulde meddeles Jessen de fornødne Oplysninger i Form af Svar paa en Række Spørgsmaal, som denne skulde opstille. Disse blev da ogsaa affattede af Jessen i Forening med Hans Gram og Erik Pontoppidan. "Men," siger Jessen, "med de fra Stifterne og Amterne forventede Efterretninger gik det noget misligt; nogle komme det følgende Aar, andre senere; nogle indløbe først efter gjentagne Erindringer, andre bleve ganske ude, alt som Stedernes eller andre Aarsagers Ulighed det forvoldede. De indløbne Efterretninger befandtes og adskillige; nogle var meget gode og udførlige, nogle maadelige, andre meget tørre: formodentligen som enhvers Forfattere havde Indsigt, Lyst og Tid til at besvare og føre dem i Pennen." De fra Danmark indløbne Besvarelser var imidlertid for faa og utilstrækkelige til, at nogen fuldstændig Beskrivelse derpaa kunde bygges. Righoldigere var derimod de Oplysninger, som fra forskjellige Hold tilflød Jessen fra og om Norge, og disse var da ogsaa tilstrækkelige til, at han kunde gaa i Gang med Beskrivelsen af dette Rige. Jessen maa dog — skjønt han selv ikke siger det — snart være kommen paa det rene med, at han ikke var Mand for at udføre et af Hans Gram planlagt Arbeide, som heller neppe nogen anden end denne selv med hans dybe alsidige Lærdom vilde have magtet at gjennemføre paa en tilfredsstillende Maade, og han maatte derfor se sig om efter Medarbeidere, som efter kongeligt Tilsagn senere hen skulde blive "befordrede efter udvist Flittighed og Duelighed og enhvers Omstændighed." Efterat nogle norske Studenter havde gjort et Par mere eller mindre heldige Forsøg med Løsningen af denne Opgave, blev det endelig anbetroet Thrønderen Hans Stenbuch, der ogsaa udarbeidede den ene Del af det store Verk, som overhovedet skulde se Lyset.**)

Planen for dette omfattende Arbeide er saa fortrinlig, at der endnu den Dag idag — 150 Aar efter at den blev udkastet — neppe skal paavises væsentligere Mangler ved den, og var denne bleven gjennemført, vilde den norske Literatur have havt et Verk af blivende Værd. Men allerede

*) Jessen — han kaldtes aldrig med den anden Del af sit Navn — var en Præstesøn fra Omegnen af Rendsburg og blev efter at have studeret ved tyske Universiteter i 1735 Assessor ved Kjøbenhavns Hofret, i 1737 Sekretær i General-Kirke-Inspektionskollegiet samt 1746 Generalkirkeinspektør. Han døde som Etatsraad 1783.

**) Denne Del af Verket bestaar af 23 Kapitler: Om Geografiens Begyndelse og Fremgang især hvad Norge angaar (Kap. 1); om Norges Skribenter (Kap. 2); om Norges Navn, Grænser, Beliggenhed og Klima (3—6); om Nordlyset, Havet, Ebbe og Flod, Strømmene (7—10); om Øerne og Fastlandet, Kysten, Havnene, Fjordene og Søbunden (11—16); om Oplandene, Bjergene, Dalene, Vandene og Elvene (17—22) og om Veie og Reiser (23).

dengang var Videnskaberne rykkede saa langt frem, at en Mands Viden — hvor alsidig den end maatte være — umulig kunde omspænde alt, hvad der hørte ind under et Arbeide af saadant Omfang og saadan Grundighed. Planen var vel derhos for bredt anlagt til, at den kunde gjennemføres, og Verket maatte derfor møde den samme Skjæbne, som ogsaa har rammet vore Dages historisk-topografisk-statistiske Arbeider om vort Land og vort Folk. Arbeidet maatte indstilles, da det ikke fandt en Læsekreds og en Afsætning, der kunde holde det oppe. Hvad den udkomne Del angaar, bærer den uforkastelige Vidnesbyrd om Forfatterens polyhistoriske Viden, og den staar for høit til, at den kan kaldes et Dilettantarbeide. Det maa derfor beklages, at Verket ikke blev fortsat. Ogsaa dets mange fortrinlige Forarbeider er senere hen blevne splittede til forskjellige Hold, men Hovedmassen findes dog endnu i den Kallske Samling paa det Store Kongelige Bibliothek.*)

Endnu før Jessens Arbeide var udkommet, udgav Biskop Erik Pontoppidan i Kjøbenhavn 1752—53 i to Kvartbind "Det første Forsøg paa Norges naturlige Historie." I Fortalen til dette Verk, der er tilegnet J. L. Holstein, angiver Biskopen som Bevæggrund til, at netop han har givet sig af med dette Arbeide, sin Nidkjærhed for "Skaberens Pris ved de skabte Tings Betragtning", idet han særlig fremhæver "Naturlærens Nytte for dem, der lægger sig efter Guds Kundskab i den Grad, at de kunde være bekvemme til andres Undervisning paa Saligheds Vei". Hans Skrift er paa den anden Side at betragte som en Frugt af hans Visitatsreiser. "De aarlige Omreiser undertiden af 100 Mile, som mit geistlige Embede forpligter mig at anstille i alle Egne af denne Provins, har ladet mig møde snart saadanne troværdige Fortællelser om naturlige Ting, snart saadanne Ting selv in originali, hvis Ukyndighed hos mig har kommet mig til at spørge, om de ogsaa var andre ubekjendte eller ei noksom bekjendte. Da jeg nu gemenlig har fundet det sidste, saa var intet naturligere end at ønske dets Forbedring, særdeles efterdi saadanne bjergagtige Lande fremfor andre indeholde mange merkværdige Ting" **).

*) Rigsarkivar Birkeland, der i vore Dage vistnok er den første, som har vurderet det Jessenske Hovedverks og dets fortjenstfulde Forarbeiders historiske Betydning, har som Bestyrer af Kildeskriftfondet for dettes Samlinger erhvervet en temmelig fuldstændig Række Afskrifter af de forskjellige Beskrivelser, som var stillede til Jessens Raadighed. Disse Afskrifter har afgivet Materialierne til Fremstillinger af forskjellige Sider af vort Lands indre Forhold i forrige Aarhundrede.

**) Af Pontoppidans Norges naturlige Historie bestaar første Del af følgende Kapitler: 1. Om Norges Luft og det, som deri ytrer sig. 2. Om Norges Grunde, Fjelde og hvad derved er merkværdigt. 3. Om Norges salte og ferske Vande. 4—5. Om Norges Afgrøde i Vexter og Vegetabilier. 6. Om Norges Vexter i Vandet. 7. Om Norges adskillige Stenarter, ædle og uædle. 8. Om Norges ædle og uædle Metaller og Mineralier. Verkets anden Del indeholder følgende Kapitler: 1. Om Norges tamme og vilde firefødbede Dyr. 2. Om Norges Orme og Insekter. 3—4. Om Norges tamme og vilde Land- og Vandfugle. 5—6. Om Norges Fiske og Fiskerier

Pontoppidan havde i sin Ungdom opholdt sig i det søndenfjeldske Norge som Huslærer hos General Lützow paa Thom; men efterat han havde opnaaet Ansættelse i Danmark, havde han ikke gjæstet Landet, før han i 1747 kom herop som Biskop over Bergens Stift. Fraregnet en Reise, som han i Anledning af Fredrik V's Besøg i Norge gjorde til Kristiania, hvorom mere nedenfor, synes han ikke at være kommen udenfor sit Bispedømme, til hvis Forhold han erhvervede temmelig godt Kjendskab. Om Landets øvrige Egne ses han derimod ikke at have vidst mere, end hvad der fra forskjellige Kanter blev ham meddelt af Prester og andre, der ikke sjelden maa have havt den fromme Biskops udprægede Tillid til Guds Almagt for Øie ved Affattelsen af deres Beretninger, og disse Medarbeidere faar da ogsaa tage sin Andel af Skylden for, hvad der findes af Eventyr og Overtro i hans Arbeide*). Fraregnet disse Mangler har Pontoppidans Naturhistorie sin Betydning derigjennem, at den giver et Indblik i Naturvidenskabernes Standpunkt i vort Land i Tiden nærmest før Hans Strøms og Biskop Gunnerus's Optræden. Men hans Arbeide er dog paa den anden Side noget mere end en blot og bar Kompilation, idet han har indflettet mange Træk, der er hentede fra hans egen Erfaringskreds. Hans Skildring og Karakteristik af det norske Folk i Almindelighed og dets Eiendommeligheder er saaledes saa fortrinlig, at den maa kaldes et træffende ethnografisk Billede af den norske Nation i hans Samtid. Til Sammenligning med den Skildring, som Holberg i sin danske og norske Stat har givet af sine Landsmænd**), skal vi hidsætte et udførligt Udtog af, hvad Pontoppidan udtaler om det norske Folk i sin Almindelighed:

"Paa Sindets Vegne at forestille en hel Nation saa eller saa, har vel sine Vanskeligheder og maa endelig taale mange Undtagelser. Men naar dette sættes forud, da kan ingen negte det, som daglig Forfarenhed viser, nemlig at som enhver Nation nogenlunde karakteriseres og adskilles efter sin særdeles Luft, Næringsmidler, Opdragelse og Levemaade, saa er Nordmænd, hvad deres Ingenia angaar, gemenligen muntre, skarpsindige, fløgtige og behændige, særdeles til alle Slags Haandarbeide, som kjendes deraf, at man paa Landet ikke bruger Hattemager, Skomager, Skrædder, Garver, Væver, Rebslager, Farver, Tømmermænd, Snedker eller Smed, ei heller kjøber sit Arbeide i

i salte og ferske Vande. 7. De Fiske i Særdeleshed, som er omgiven med haard Skal. 8. Om adskillige lidet bekjendte Monstris marinis og Udyr i Havet. 9—10. Om Norges Indbyggeres Naturel, Levemaade og Sædvane.

*) Foruden de mange morsomme Fortællinger om Søormen, Kraken og deslige findes der i Bogen ogsaa andre for Biskopens Naturopfatning ret karakteristiske Træk. Efter at have givet en udførlig Skildring af den Landeplage, som under Vaaren i 1740-Aarene hjemsøgte Norge i Skikkelse af Aamer og Græslarver, meddeler han til Slutning: "En Ting maa endnu tilføies efter Velærv. Hr. Ole Tidemand, Stiftsprovst her i Bergen, hans Beretning nemlig, at da man i Stokke Prestegjæld i Jarlsbergs Grevskab havde gjort offentlig Kirkebøn mod disse skadelige Orme, saaes de at sanke sig i store Hobe og at krybe til de nærmeste Vande, hvor de druknede sig og efter den Tid ikke fandtes mere."

**) Se ovenfor S. 1124 fgg.

Stæderne, da alle disse Haandværker læres og drives i hvert Bondehus af hver Dreng, som tænker til at blive god Mand, saa jeg ikke ved, om Almuen i noget Land viser sig mere duelig og behændig end her og hos Naboerne i Sverige, hvor det vel har samme Beskaffenhed. . . . Mange af disse Tusindkunstnere bringer det i visse Ting paa egen Haand saavidt, at man knap kan adskille dette Bondearbeid fra andet. I Hardanger gjør Bønderdrengene endog deres egne Violiner til at spille paa, saa gode, at man har forsikret mig, de kunde ret vel bruges i en Concert. Det, som deres Geni fornemmelig gaar ud paa, er med deres ogsaa selvgjorte Tolleknive at snitte og skjære ud i Træ, hvilket undertiden geraader saa vel, at man ikke noksom kan admirere den levende Imagination, der hjælper dem afsted foruden selv at være hjulpet ved nogen regelmæssig Tegnekunst. . . . Til de saakaldte boglige Kunster blev Nordmanden ikke mindre bekvem, hvis dertil i hans Land gaves allevegne saa god Leilighed som i Danmark, thi hvor nem den norske Ungdom er til at lære paa kort Tid en maadelig Bog udenad, og hvor godt Begreb den kan gjøre sig om Ordenes Indhold, særdeles siden Skolevæsenet nu overalt er nogenledes sat i Stand, det befinder jeg ved mine aarlige Visitationer paa de fleste Stæder med lige Fornøielse og Forundring. Dette Fortrin, som den norske Bondealmue unegtelig har fremfor sin Lige i de allerfleste andre Lande, nemlig ingenia vivida, fervida et ad altiora erecta*), tilskriver jeg, næst Luften, Sindets behagelige Smag og Følelse af sin Frihed fra Hoveri og al saadan Tvang til fremmed Tjeneste. . . . Vil man indlade sig i Samtale med en norsk Bonde om guddommelige eller menneskelige Ting af det Slags, der nogenlunde kan falde under hans Dom og udkræver ikkun naturlig sund Sands, da skal man finde ham saa vel forsynet dermed, hans judicium saa grundigt, hans Ord saa syndigt, hans Spørgsmaal saa betydeligt og hans Svar saa kløgtigt, ja undertiden saa dybsindigt, at man hører, han har af Naturen endog mere end mangen anden af sine lærde Videnskaber.

En anden Karakter, som Nordmanden kan tillægges, er Høflighed og en behagelig Adfærd samt Redebonhed til at forekomme enhver med Godheds Beviisning, hvori han kommer den belevne Franzos fast nærmere end nogen anden. Men hans Tak derfor hos uskjønsomme er ligesom Franzosens denne, at en mindre høflig holder sig for mere redelig og tvivler paa, at Nordmanden kan mene alt det gode, hans milde Miner og Ord synes at love. Skjønt nu det sidste saa lidet her som andensteds er at bygge paa, og de største Løfter altid udkræver den sterkeste Caution, saa bliver det dog i Almindelighed sandt og vist, at Nordmandens Artighed og høflige Adfærd er ikke det, der burde betage hans Ærlighed sin Kredit, thi det er ingen antagen eller affekteret, men ganske naturlig Høflighed og derfor ogsaa ganske almindelig og hele Folkets Egenskab, saa at den norske Bonde deri langt overgaar den danske Borger, men den norske Borger, særdeles af Kjøbmandstand, i det mindste ligner den danske Herremand. Hvad den omtalte Troskab og Redelighed angaar, da mener jeg ikke at have fundet dens Mangel kjendeligere her end andensteds, men vel dette, at hvor den mangler, der udkræves dobbelt Forsigtighed til at undgaa et finere Anlæg. Forresten er Nordmænd ut plurimum og i Almindelighed trofaste saavelsom haandfaste Folk. Særdeles ytrer sig dette Sind imod deres Konge, hvis Throne just deri finder en af sine aller ubevægeligste Pillere. . . .

*) Livlige, fyrige og opadstræbende Sind.

Hvad den med Troskaben forenede Tapperhed angaar, da har samme af Arilds Tid været Nordmandens Egenskab. . . . Til allehaande Krigstjeneste er Nordmanden modig i Sindet og stærk og behændig paa Legemet, da ingen af Delene viger for ét maadeligt Stød, men udholder efter sin Lust og Art de haardeste Anstrengelser ved liden Hvile eller Pleie. . . . Skade er det, at denne Stridbarhed hos mange Nordmænd bryder ud i Stridkjærhed og Trættesyge, naar ingen almindelig Fiende udkræver den, men en Nabo faar Lyst til at bestride den anden med indbyrdes Efterstræbelse. Herom vidnede i fordums Dage de mange Stats-Faktioner og Partier, som tildels varede fra Slægt til Slægt og ødelagde Landet ved borgerlige Krige. . . . Bondealmuen holdt længe fast ved den grumme Point d'honneur, som sættes i Knivgang, eller at tvende, som vilde stille deres hidsige Blod, spændte Belte og hagede sig saaledes sammen, før de drog Kniven ud, at de ikke skiltes ad, uden at en af dem blev dræbt eller idetmindste dødelig saaret. Denne hedenske Skik var, indtil midt i forrige Seculo, saa gjængs, at man siger en Bondekone tog gemenligen Mandens Ligklæder med sig, naar hun fulgte ham til Bryllups, efterdi saadan Samkvem aldrig endtes uden en Rus eller Rusen uden Slagsmaal, men Slagsmaalet sjelden uden et eller flere Mord, hvorfor Kantsler Jens Bjelke, som af al Magt arbeidede paa denne Mordaands Dæmpelse, lod befale, at hver Mand, naar Maaltidet var forbi, og forend man havde faaet formeget at drikke, maatte udlevere sin Kniv til Lensmanden ellen nogen anden Øvrighedsperson. Men mange forsynede sig af den Aarsag med dobbelte Knive, og det er ikke ret længe siden, at denne Synds Levninger endnu har ytret sig i Lærdal og nogle andre Stæder. Endel af dem, som har aflagt hin gamle Hevngjerrigheds Middel og Maade, holder dog fast ved Hevnen selv og dens Driver Hoffærdighed, brugende som et anstændigere Instrument Prokuratorernes Pen i Stedet for deres Kniv. . . . En lovlig Ambition er det, som den norske Bonde gemenligen sætter i at nære sig, leve andre utrængt og uden Gjæld eller, om hans Odelsgods er bebyrdet dermed, da at faa det indfriet af en fremmed Eiers Haand. Mange Bønder indbilder sig ikke lidet dermed, at de efter deres Fædres Sandsagn er nedstigede fra adelige, grevelige, ja kongelige Huse, vægrer sig og ved at forringe deres Byrd og Blod formedelst en saakaldt Mesalliance med Bønder af ringere Herkomst, hvilken Daarlighed ofte skiller deres Børn ved et Giftermaal, som de ellers var vel tjente med. Men naar en Ting først faar Anseelse af Ære eller Skam i Nordmandens Øine, da er strax hans Parti taget, thi ærekjær er han i høieste Grad, og den Høflighed, jeg tilforn sagde, han forekommer enhver med, er ikke uden Hensigt til at betales med lige Mynt."

Et Slags sammenhængende Beskrivelse over Norge fik man i 1779 i en "Chorografisk Beskrivelse over Kongeriget Norge, samt Færøe, Island og Grønland", forfattet af den sjælandske Prest N. Jonge, hvis Arbeide dog i ingen Henseende taaler en Sammenligning med Holbergs eller med Jessens. Senere (1796) udgav Prokurator Lars Hess Bing en topografisk Haandbog over Norge i sin "Beskrivelse over Kongeriget Norge, Øerne Island og Færøerne, samt Grønland, forfattet i alphabetisk Orden"*).

*) Et Tillæg til L. Bings Haandbog over Norge blev i 1813 meddelt af den lærde Sognepræst Hans Grøn Bull i Norske Videnskabsselskabs Skrifter i 19de Aarhundrede Bd. I. Det findes ogsaa trykt særskilt.

Men gik det saaledes end langsomt med at faa istandbragt en sammenhængende Beskrivelse over det hele Land, er Interessen for at skaffe tilveie og udbrede Kjendskab til de forskjellige Landsdele amts- og prestegjeldsvis i stadigt Stigende gjennem hele det 18de Aarhundrede. Navnlig er det da Prester, som udarbeider Beskrivelser over de Bygder, der henhører til deres nærmeste Virkekreds. I disse søgte Forfatterne at give den mest udtømmende Besked, ikke blot om Folkets Liv, Sæder og Skikke, men ogsaa om Bygdernes naturlige Beskaffenhed, økonomiske Forhold, Historie o. s. v. Et af de første og det bedste af disse Arbeider var Hans Strøms Beskrivelse over Søndmøre, der i to betydelige Kvartbind udkom i Sorø 1762. Denne efterfulgtes af en Række lignende Arbeider, der tildels havde antaget Strøms Verk til sit Forbillede. Blandt disse Skrifter kan især merkes J. Essendrops Beskrivelse over Lier (Kjøbenhavn 1761), K. Leems over Finmarkens Lapper*) Kbhvn. 1767), R. Gjellebøls over Høland (1771), J. Müllers over Jarlsberg (1772), H. Arentz's over Stavanger (1779), J. N. Wilses over Spydeberg (1779), M. Schnabels over Hardanger (1781), B. H. Løvenskiolds over Bratsberg (1784), H. Strøms over Eger (1784), H. J. Willes over Silgjord (1784), J. M. Lunds over øvre Thelemarken (1785), H. J. Hiorthøys over Gudbrandsdalen (1785), F. W. Thues over Kragerø (1789) o. fl.

Men dette topografiske Forfatterskab, som saaledes tager et sterkt Opsving, er ikke udelukkende af videnskabelig Interesse. I sit inderste Væsen var det et Udslag af Tidens Patriotisme. Fremstillingen af Tilstanden i de forskjellige Landsdele førte nemlig til en Diskussion om forskjellige vigtige økonomiske Emner, der blev af meget vidtrækkende Betydning, og ved de Lærdomme, som de forskjellige Landsdele herigjennem meddelte hverandre, ansporedes fædrelandssindede Mænd til en ædel Kappestrid, der gik ud paa at opdage nye Næringskilder og udnytte de ældre paa fordelagtigste Vis. For i størst mulig Udstrækning at samle disse forskjellige Bestræbelser til en sluttet Helhed oprettedes i 1791 i Kristiania "det korresponderende topografiske Selskab", der i Aarene 1792—1808 udgav som eget Organ Hefteskriftet "Topografisk Journal for Norge", hvoraf der udkom 10 Bind, indeholdende Bygdebeskrivelser, poetiske Naturskildringer samt økonomiske, meteorologiske og naturvidenskabelige Afhandlinger af ældre og nyere Forfattere.**) Efter Oprettelsen af "Selskabet for Norges Vel" sammensmeltedes det topografiske Selskab med dette, og dets Virksomhed fortsattes gjennem Udgivelsen af "Topografisk-statistiske Samlinger", hvoraf to Bind i fire Hefter udkom 1811—1817.

*) I denne Forbindelse tør maaske ogsaa nævnes Finmarkspresten Hans Friis's Efterligning af "Nordlands Trompet", "Beskrivelse over de norske Finlapper", der første Gang udgaves i Kjøbenhavn 1740 og i senere Udgaver seilede under Hr. Petter Dass's Flag. Digtet blev i 1841 med et Tillæg udgivet af H. K. Nall.

**) Blandt disse Forfattere kan merkes E. M. Leganger, J. N. Wilse, J. Rosted, H. Dahl, E. Hoff, H. Strøm, K. Hammer, P. Holm, G. Schøning, C. Sommerfeldt, H. Bassøe, A. C. Smith, N. G. From, O. H. Sommerfeldt, R. Gjellebøl, A. Bull, J. Zetlitz o. fl.

Samtidig med det topografiske Selskabs Virksomhed falder Udgivelsen af F. Thaarups Magazin for Danmarks og Norges Beskrivelse, hvoraf to Bind udkom (1797—1803). Endel af de Topografier, som herved fremkaldtes, blev senere hen trykte i det af Justitiarius J. Kr. Berg o. fl. udgivne Blad "Budstikken"; men flere henligger fremdeles i Manuskript.

Noget Arbeide, som særlig behandler Kongeriget Norges Statistik, gives der vel ikke; derimod findes der flere, som fremstiller de forenede Rigers statistiske Forhold dels i fuldstændigere Oversigt, dels i særskilte Træk. Blandt disse kan anføres de af Roger og Reverdil forfattede Lettres sur le Dannemarc, der udkom i to Bind 1757 og 1764, Fr. Lütkens Økonomiske Tanker til høiere Eftertanke, der udkom i Kjøbenhavn 1756—61, Euthropii Philadelphi (Erik Pontoppidans) Økonomiske Ballance eller Overslag over Danmarks naturlige og borgerlige Formue (Kjøbenhavn 1759), A. Schyttes Danmarks og Norges naturlige og politiske Forfatning (Kjøbenhavn 1777) og Joh. Fr. Wilh. Schlegels statistiske Beskrivelse af de fornemste europæiske Stater (Kjøbenhavn 1793), hvis første Del behandler de forenede Riger. De bedste og udførligste Arbeider er imidlertid de forskjellige af Fredrik Thaarup leverede, der fremdeles danner Grundlaget for vort Kjendskab til Samtidens Statistik.

I denne Forbindelse maa vi ogsaa med nogle Ord omtale de vigtigste kartografiske Arbeider over Norge, som hidrører fra denne Tid.

Fra det 16de og 17de Aarhundrede findes der ikke faa Karter over Norden og over Norge; men den overveiende Del af dem hidrører fra Udlændinger, af hvilke den ene kopierede den anden. De bedste og selvstændigste af disse Arbeider er vistnok de, der hidrører fra Gerard Mercator (1595), Adrianus Van Aurelius (1613) og Andreas Buræus de Boo (1626); navnlig blev den sidstes, en Svenskes, Kart efterstukket af de fleste fremmede Kartografer næsten hele det følgende Aarhundrede igjennem.

Allerede i Kristian V's Tid var der ansat en norsk Kartdirektør ved Navn Jens Sørenssøn, der ogsaa ses at have udført forskjellige Kroteringer af den norske Kyst. Samtidig hermed udførtes ogsaa forskjellige andre Kartlægninger af Oplandene ved General Ruse, af Grænserne mod Jemtland og Herjedalen ved J. Fyhren og mod Baahuslen af H. Brun. Senere optog den ovenfor omtalte Johan Heitmann ifølge Opdrag af Vicestatholder Gabel Karter over den norske Kyst, hvorhos ogsaa Lektor Melchior Ramus skal have udført nogle lignende Arbeider. Paa Grundlag af de fleste af de her anførte Tegninger udarbeidede Professor J. F. Ramus et Generalkart over Norge, der i 1714 blev stukket i Leipzig, men i meget faa Exemplarer, saa det nu hører til de største literære Sjeldenheder.

Paa Grundlag af de Karter, som i 1740-Aarene blev optagne over Norge af Brødrene v. Langen, udarbeidede E. J. Pontoppidan et Kart over

Norge, der udkom 1785. Af ældre Dato var de af Falkenskjold (1757), Wangensteen (1761) og E. Hoff (1762) udarbeidede Karter, der dog alle staar betydelig under det af Pontoppidan udførte.

Ogsaa over forskjellige Dele af Landet findes der saadanne Karter, saaledes over Kristianssands Stift af Falch (1746), over Akershus Stift af Wangensteen (1762) o. fl., hvortil kommer de Karter, som ledsager de specielle Topografier. Derhos findes der endnu i Tegning forskjellige Specialkarter, der ikke er reproducerede.

I 1773 oprettedes paa Foranstaltning af General Vilhelm Huth Norges geografiske Opmaaling. Oprindelig var denne Institution af rent militær Betydning, idet den kun skulde skaffe Karter over det sædvanlige Krigstheater under Kampene med Sverige, — Strækningen mellem Glommen og Grændsen; synderlig nøiagtige var dog ikke de Maalinger, som foretoges i den første Tid. I 1779 gik man imidlertid over til at støtte Maalingen til astronomisk bestemte Punkter, hvorved den størst mulige Skarphed opnaaedes. I 1785 knyttedes hertil den første Kystmaaling og Hydrografering. Før 1814 fandt der dog ingen Kartudgivelse Sted fra denne Institutions Side; men flere af de Mænd, der arbeidede i Opmaalingens Tjeneste, var Medlemmer af det topografiske Selskab, for hvilket de tegnede Karter over forskjellige mindre Dele af Landet.

Medens vort Land nu omstunder gjæstes af Tusinder og atter Tusinder af Lystreisende fra nær sagt alle Jordens Kanter, var det endnu langt ud i det 18de Aarhundrede en Sjeldenhed, at fremmede forvildede sig herop, og naar det hændte, var det Forretninger eller Studiet af Norges Hjælpekilder, ikke Landets storslaaede Natur, som drog dem. Begeistring for Fjeldnaturen var en Følelse, som endnu ikke var vakt; man havde ligesom Oldtidens Grækere og Romere kun forsaavidt Sans for Naturens Storhed og Skjønhed, som denne faldt sammen med Opfatningen af det nyttige. Det var udelukkende Lavlandet med den blide smilende Natur, med bølgende Agre og græsrige Enge og med de Rigdom producerende Skove, som fandt Naade for Datidens Oine. De øde Fjeldvidder var for de fleste en grusuld Eventyrverden, som man ikke skjøttede om at gjøre Bekjendtskab med, og i de norske Topografier (t. Ex. Wolffs Norrigia illustrata) er "de fæle Fjelde" et stadig tilbagevendende Udtryk. Saaledes var Jotunheimen helt til 1820 en Trakt, som kun Rensdyrskytterne, Fiskerne og Fækarerne kjendte. Den findes ikke aflagt paa noget Kart fra den Tid, og om Valders- og Vinsterflyerne udtaler Presten Herman Ruge, der var Prest i Slidre og forfattede en Beskrivelse over Valders, kort og godt: "Det er meget høit, en Mil langt, og Gud hjælpe den, som kommer paa det i Snedrev eller tykt Veirligt; han maa regne det for en særdeles Guds Forsyns Gjerning, at han bær sit Liv derfra som et Bytte." Endnu i 1811, da Professor Esmarck saa at sige opdagede Rjukan-

fossen i Thelemarken, og indgav Beretning derom til Regjeringen, indhentede denne Oplysning hos Statholderskabet i Norge, om Fossen kunde udnyttes ved Anlæg af Fabriker, Sagbrug eller Møller.

Sansen for Bjergnaturens ophøiede Skjønhed vaagnede først ved Midten af det 18de Aarhundrede tillive, efterat den overalt havde været holdt nede af den Naturbetragtning, der helt siden Oldtiden havde været nen ene gyldige. Gjennembrudet foregik ved Rousseau, der i sin Bog "Den nye Heloise" oftere dvæler ved Alpenaturen og dens ophøiede Skjønhed, som efter hans Mening kun kunde opfattes af fintfølende Sjæle, medens den maatte forekomme alle andre rædselsfuld. Ja, han gaar endog videre. I det nævnte Skrift (I, Brev 23) udtaler han: "Det er et almindeligt Indtryk, som alle Mennesker føler, skjønt de ikke alle lægger Merke dertil, at høit oppe i Bjergene, hvor Luften er renere, aander man friere, føler sit Legeme lettere og Aanden klarere ....., Tankerne faar en vis storartet og ophøiet Karakter i Overensstemmelse med de Gjenstande, som virker paa os ...; det synes, at man ved at hæve sig op over Menneskenes Opholdssted lader alle jordiske og lave Følelser bag sig, og at Sjælen efterhaanden, som man nærmer sig de ætheriske Regioner, tilegner sig noget af deres uforgjængelige Renhed. Deroppe er man alvorlig uden Melankoli, sagtmodig uden Sløvhed, glad ved Tilværelsen; alle altfor lidenskabelige Attraaer sløves og taber deres Braad. Jeg tvivler paa, at nogen voldsom Lidenskab, noget Tilfælde af Hypokondri kan modstaa Virkningen af et længere Ophold i saadanne Egne, og undrer mig over, at Bade i den sunde og velgjørende Bjergluft ikke hører til Medicinens og Moralens store Lægemidler."

Overført paa de norske Forhold maatte det, som Rousseau i ovenstaaende Ord udtaler om Alperne og Alpenaturen, finde Anvendelse i meget stor Udstrækning. Den hele Udtalelse har helt og holden Formen af et Dogme, og som saadant blev det i denne Natursværmeriets Tidsalder Gjenstand for Tilegnelse og for en til de yderste Konsekventser gaaende videre Udvikling. Sansen for den storslagne norske Fjeldnatur smeltede saaledes i et og alt sammen med den Opfatning, man havde af den norske Bondes Frihed og lykkelige Kaar, og som var hævdet af de forskjellige Forfattere ned igjennem Tiderne. Den norske Bonde var "Naturens egen Slægt", ikke blot i Modsætning til andre Landes Bønder, men ogsaa i Forhold til Befolkningen i de norske Byer, og svarede Bonden ved nærmere Bekjendtskab ikke i et og alt til det opkonstruerede Ideal, saa var man altid velvillig nok til at finde en eller anden nedbrydende Indflydelse fra Kulturverdenen, som han skulde have været udsat for. Navnlig var det da Byerne, som fik Skyld for at fordærve Bønderne i temmelig vid Omkreds. Efterhvert som Idealet i dette Modesværmeri for Bondebefolkningen som et Slags høiereståaende Væsener forflygtigedes, var det tilsidst Fjeldbonden, som under forskjellige Kjælenavne blev Gjenstand for denne romantiske Hyldest, som dog var af meget platonisk Art.

Men dette Udslag af Natursværmeriet, som man har givet Navn af "Bondeforgudelse", var dog af ældre Dato end den blotte Begeistring for Bjergnaturen. Samtlige de Forfattere, der fra det 17de Aarhundrede af har skildret de norske Forhold, har gjerne havt et vakkert Ord at sige om den norske Bonde; vi kan i denne Henseende endog iagttage en jevn Stigning i Udtrykkene. Medens Absalon Pederssøn Beyer jamrer over, at Norge er sunket ned til at blive et Bondeland og Peder Klaussøn Friis ikke finder stort andet at rose hos den norske Bonde end hans Uforfærdethed i at gaa løs paa Skogens Udyr, indeholder allerede Arent Berntssøns Skildring sterke Lovord om ham. Holberg kalder de norske Bønder "Adelsmænd en migniature", der anser "deres Odelsrettighed som deres største Klenodie", og Pontoppidans anerkjendende Ord er nys anførte. Det er dog først efter det attende Aarhundredes Midte, at "Bondeforgudelsen" begyndte for Alvor at sætte Knop og udfolde sit Blomsterflor. Da Grev Ernst Schimmelmann i 1771 foretog en Reise i Norge, blev han, som hans til en Ven afsendte Breve vidner, greben af det hele Sværmeri, idet han i Norge vil have fundet den rousseauske Naturtilstand, "hvori Menneskene var lykkeligere og altsaa ogsaa bedre": "Jeg har set øde Øer, stormfulde Have og simple Mennesker, som blidelig fører en haard Livskamp, som til Fælled har det vide Ocean, hvor Enhver uden Forskjel søger sit Underhold, hvor Alt tilhører Alle, hvor man hverken kjender Misundelse eller Udstykning eller Grænser". Man saa i Bonden, navnlig da Odelsbonden, ene og alene Ætlinger af de gamle Kjæmper og Konger. I det ovenfor omtalte af Hans Bull til Besvarelse af en Prisopgave, som Selskabet for de skjønne Videnskaber opstillede, forfattede Læredigt ("Om Landmandens Lyksalighed ved Friheds og Eiendoms Nydelse") fører han til Vidnesbyrd om Frihedens Herlighed sit Fædrelands Odelsbonde frem:

"Et kjækt og ædelt Folk,
Hvis opvakt Øie var fornuftig Stoltheds Tolk,
I venligt Aasyns Træk end Seklers Troskab lyser;
For Kulden blottet Bryst ved ingen Fare gyser;
En Gnist af fordums Ild hos Gubben end sig ter,
Af Mandom Tegn endnu den gamle Pande bær."

I sit Digt om Indfødsretten udtaler Edvard Storm:

"Læs Norges Krøniker, saa skal du faa at vide,
Hvordan det gaar, naar Sværd og Hjerter sammen stride,
Naar Odel varmer Bryst, da, da og ikke før
Staar det som Klippen selv og vinder eller dør.
Ja, Odel! Norges Zir og elskte Skytsgudinde!
Hvor er en Ædelsten af din Værdi at finde?
Selv midt i Freden du gjør Under. Granens Top
Din evig Lov og Ros til Skyen løfter op.

Hvert Fjeld dit Alter er, hver Lur din Vælde priser,
Paa hver en Jordplet du velgjørend' Fodspor viser,
Du gier hver Aarstid Vink, og dine Yndlinger
Til Lyst, til Gavn, til Pragt, den villigt Offer bær.
Ei Nordmand langsom Vaar Lyst, Mod og Haab betager,
Ei Sommerheden til uvirksom Skygge jager,
Ei Høstens Storm og Slud kan gjærde for hans Flid,
Sneklædde Vinter selv er ham en brugbar Tid.
Tal, Gudbrands fede Dal, hvor Liv og Frihed hersker,
Hvor Landmand egen Sæd med muntre Arme tærsker
Hvor Odelsbondens Skov opløfter stolten Top,
Men falder ved hans Rik, naar Slot skal kneise op.
Hvor Lammets Fromhed i de tapre Bryst opvælder,
Som Bjørne-Mod bebor, naar det en Fiende gjælder,
Hvor store Sjæle bo i Folk af ringe Stand,
Hvor Kunst og Hændighed har Dyrker i hver Mand.
Hvor gamle Sanddruhed og Troskab endnu findes,
Hvor Ærlighed med et troskyldigt Du forbindes,
Kort, hvor den spæde Dreng lykønsker sig i Løn
Med Riflen i sin Arm, at han er Dalens Søn."

I et af Klaus Frimanns Digte heder det: "Ja, Kongeblod dit Vadmel dølger, du kjæmpehøie Dølekarl", og Tyge Rothe, der altid traver paa Stylter, overgaar rent sig selv, naar han kommer ind paa Kapitlet om de norske Bønder. I et Leilighedsskrift, som han forfattede i Anledning af Kronprinsens Reise i Norge 1788, udtaler han: "Priseligen stolt er Norges Søn! Hvo undres over, at Bonden er det, naar denne ved, at blandt hans Lige er de, der nedstammer fra Konger. Og, naar han med den hele opstigende Rad af Forfædre har siddet paa sin Odelsjord og været den sande Hærmand, den sande Ledings- og Landeværnsmand? Er det Under, at Nordmand af anden Stand end Bonden føler liveligen, hvad Nationalære er, — han i den lette Bjergatmossære: han med de Mindesagner fra Oldtiden: han med den sande Tanke, at altid var Landet et Borgerfriheds, men aldrig et Adelsaristokraties eller et Livegenskabs Land". Ved den samme Leilighed henvender Jonas Rein, der kalder de norske Bønder "Naturens egen Slægt", følgende Tiltale til Kronprinsen:

"En Bonde, se, fremstiller sig
Og Fadernavn tillægger Dig.
Det er den sande norske Mand.
I ham du hædre bør vort Land.
Hans ædle Mine se og tro,
At Troskab, Mod i Hjertet bo".

"Endog Hofmænd og fyrstelige Personer", siger J. E. Sars, "der var opdraget i overspændte Forestillinger om egen Høihed og vant til krybende Underdanighed hos sine Omgivelser, lærte, under Indflydelse af det raadende Modesværmeri, at se med andre Øine paa den "Naturens egen Slægt", der

boede mellem Norges Fjelde, end paa andre Mennesker, og følte sig charmeret ved de norske Bønders djerve Ligefremhed i Stedet for at stødes derover. Prins Karl af Hessen siger i sine Memoirer i Anledning af en Reise, han foretog gjennem Norge i 1772 sammen med sin Hustru, Kristian VII's Søster: "Man maa gribes af Begeistring, naar man lærer at kjende disse Norges patriarkalske Familier, naar man hører disse Folk med lange, ofte hvide Skjæg, der siger Du til En, velsigner En og hvis Tale er præget af saamegen Kløgt og Bravhed. Hjertet udvider sig. Jeg kjender intet bedre end dette Fjeldfolk. Indbyggerne i Byerne og i de sydlige til Sverige grænsende Landskaber er mere fordærvet; men Folket i de indre Bygder er det agtværdigste Menneskeslag paa den hele Jord". Prins Kristian August, der i 1803 kom til Norge som kommanderende General søndenfjelds, skriver i 1809 til sin Broder Hertugen af Augustenborg: "Det er en egen Følelse at modtage en simpel Fjeldbonde, som kommer for at hente Raad og uden Omstændigheder sætter sig ned og under Talen kalder mig "Du" og "Fader min", foredrager sit Ærinde og gaar bort med et Haandtryk. Paa en saadan Mand kan man stole som paa en Klippe. Sikkerlig er det et bravt Folk, med hvilket man kan gjøre alt".

Vi har i disse og utallige andre Udtalelser af samme Art et ret slaaende Vidnesbyrd om, hvor sterkt Natursværmeriet og Bondeforgudelsen har grebet om sig. Sterkere gjør dog disse Strømninger sig gjældende i Samtidens Literatur, der netop kan kaldes Hyrdedigtningens Tidsalder. Ogsaa i de Reisebeskrivelser og Skildringer af vort Land, der hidrører fra fremmede og indfødte Forfattere, kan vi merke, hvorledes man efterhaanden stræber at bringe de rousseauske Theorier i Anvendelse paa vort Land og dets Bondebefolkning. Man har dog stadig en Fornemmelse af, at disse Bestræbelser, som udfoldes af ivrige Tilhængere af Rousseau, ikke er kronede med synderligt Held. Men med alt dette har vi dog i Datidens Reiseliteratur en righoldig Kilde til Kundskaben om vort Lands indre Forhold, og denne skal vi her søge at gjøre Rede for.

Den første Udlænding, der i videnskabelige Øiemed gjæstede Norge i den første Halvdel af det 18de Aarhundrede, var vistnok Svensken Johan Browallius, der sammen med en Discipel i Aaret 1735 reiste omkring her og navnlig viede de norske Bergverker sin Opmerksomhed. Browallius, der var født 1707 og sidstpaa blev Biskop i Aabo, hvor han døde 1755, var sikkerlig en af Sveriges lærdeste Mænd og frugtbareste Forfattere i sin Tid. Han havde ogsaa forfattet en udførlig Beskrivelse over sin Reise i Norge, som han tænkte paa at udgive. Langebek saa Manuskriptet hos ham, da han opholdt sig i Finland. Der blev imidlertid ingen Udgivelse af, og efter Biskopens Død er vel hans Manuskript kommen paa Vidvanke og vistnok forlængst tabt.

I December 1747 blev en af Linnés Disciple, Per Kalm*), senere Professor i Aabo, paa en Reise til Nordamerika formedelst Storm og Uveir nødt til at lægge ind til Grimstad, hvor han opholdt sig i nogen Tid. I sin Reisebeskrivelse har han optegnet de Jagttagelser, han herunder gjorde om Landboforhold, Fiskeri og Indbyggernes Levesæt, og han giver en Skildring af Grimstad, Arendal og Kristianssand, som han gjæstede under dette Ophold. Om Arendal skriver han saaledes, at den er saa stor som Enköping i Sverige, og at den største Del af Byen, navnlig den, som ligger paa Nordsiden, er bygget paa Pæle. Husene bestaar af to-Etages Træbygninger, bordklædte udvendig, malede og tækkede med Teglsten. Gaderne var uregelmæssige, smale og meget trange, saa en Vogn vanskelig kunde komme frem gjennem dem. Brolægningen bestod tildels af Planker. Kirken, der mod Øst endte i tvende Fløie, beskrives meget nøie. Byens Borgerskab sagdes at sidde i Velstand, tildels endog Rigdom; sin største Fortjeneste havde det af Skibsrederiet, som dreves i meget stor Udstrækning. Grimstad var nu noget mindre end Arendal, omtrent et Musketskud i Længde og Bredde. Befolkningen bestod mest af Skippere, Styrmænd og Søfolk, men kun faa Handelsmænd og Haandverkere. Af Kjøbmændene eiede en fem store Skibe dels helt, dels i Parter. Kristianssand frembød med sine 10 Langgader og 7 Tvergader et meget regelmæssigt Udseende. Den befandt sig nu, siger han, efter alles Udsagn i de sidste 30—40 Aar i stadig Tilbagegang, saa at den ikke længere havde ret mange Kapitalister at opvise, skjønt den fremdeles drev en temmelig udstrakt Handel. Aarsagerne til Byens Nedgang var at søge deri, at Byens Borgere før havde udsuget Landbefolkningen meget sterkt**), at Byens Skibsantal var bleven formindsket ved de hyppige Skibbrud, af hvilke der var indtruffet indtil 10 om Aaret, at to Trediedele af Byen den 6te Mai 1734 var blevne lagte i Aske, at Byens Borgerskab ved flot Levemaade og Trakteringer havde sat sig i Skyld og Gjæld, og at en Del af Borgerne havde misbrugt sin Kredit i Udlandet, saa den nu var bleven betydelig indskrænket. Forøvrigt skildres Byen som et billigt Levested.

Om Nordmændene i det hele skriver Forfatteren, at der var ham berettet, at Bønderne der i Landet i tidligere Dage havde været et raat og

*) Den bekjendte Naturforsker Per Kalm var født af finske Forældre i Aangermanland 1716, blev Student i Aabo 1735; foretog ganske ung videnskabelige Reiser i Finland og i Sverige og kom paa en af dem i Forbindelse med Linné. Paa dennes Foranledning blev han 1741 indskreven ved Upsalas Universitet og bereiste det følgende Aar Vestergøtland og Baahuslen, som han beskrev. I Aaret 1747, strax efter at han var foreslaaet til Docent ved Aabo Universitet, foretog han paa Linnés Foranstaltning og med offentlig Understøttelse en Reise til Nord-Amerika, og denne varede til Febr. 1751. Efter Hjemkomsten tiltraadte han sit Professorat i Aabo, hvor han døde 1779.

**) Som Exempel herpaa anføres, at Borgerne om Vaaren og Sommeren havde taget $2^1/_2$—3 Rdr. for en Tønde Byg, som de om Høsten forud havde afkjøbt Kjøberen for 1 Rdr.

vildt Folkefærd, der havde lagt for Dagen sin Stridbarhed i selskabelige Samkvem og overfor Øvrigheden, navnlig Fogderne og Presterne.*). Nu omstunder gjælder dog ikke den tidligere Karakteristik længere, mener Forfatteren, uden for saa vidt som Nordmændene har bevaret den gamle Ærlighed og Oprigtighed, som har udmerket dem fra Oldtiden af, og ikke mindst nyder Fremmede al mulig Gjæstfrihed og Hjælp, de behøver. Navnlig giver han de norske Søfolk og Lodser en hæderlig Omtale for Mod og Dristighed. Rygtet om Folkets Drukkenskab mener han er overdrevet. Kvinderne er Mønstre paa huslige Dyder.

Det Besøg, som Kong Fredrik i 1749 aflagde i Norge, skylder vi to Reisebeskrivelser, den ene en Skildring af den Reise, som Biskop Erik Pontoppidan i denne Anledning foretog fra Bergen over Filefjeld ind til Norges Hovedstad, den anden et ufuldendt Udkast til en Fremstilling af selve Kongefærden, forfattet af den omtalte Etatsraad E. J. Jessen.

"Da Hans Majestæt i Aaret 1749 foretog sig at glæde Norge med sin livsalige Nærværelse", saaledes begynder Pontoppidan sin Skildring, der giver et ret interessant Billede af de Besværligheder, som var forbundne med en Reise hertillands for henved 150 Aar siden, "tilsagde paa en Side min skyldige Underdanighed at opvarte Hans Majestæt, og paa den anden Side udkrævede mit i vanskelige Omstændigheder foresundne Embede at indfinde mig ved den kongelige Hofstat i Kristiania, siden jeg blev forsikret om, at Hans Majestæt ikke denne Gang kom til Bergen."

Reisen tiltraadtes den 21de Mai om Morgenen, og efter 4 Dages Færd ind gjennem Sognefjorden naaede han Pintseaften frem til Lærdalsøren, hvorfra Reisen over Land skulde tiltrædes.

"I Dalen staar 150 smaa Huse tæt tilsammen, saa der synes at være en liden Flek, men de allerfleste Huse findes ledige og tillukte Aaret igjennem undtagen ved Mikkelsdags Tid, da de aabnes og bortleies til bergenske Kjøbmænd, hvilke forsamler sig der til det navnkundige Lærdals Marked, hvor ei alene af de omliggende Fjorder, men ogsaa af Egnen paa hin Side Filefjeld, særdeles af Valders og Hallingdal, indfinder sig mange Bønder for at sælge deres Smør, Bukkeskind og deslige mod bergenske Fisk og andre Varer, som de til Hest fører en lang og besværlig Vei.

I Lærdals Prestegaard, en halv Mil ovenfor Øren, opholdt jeg mig første og anden Pintsedag, for Festens Skyld. Tredie Dag, som var den 27de Mai, satte jeg mig til Hest med mit Følgeskab, bestaaende i tre Personer og nogle Skyds-Drenge, som fulgte Bagagen. De sex Mil indtil Filefjeld kaldes med et almindeligt Navn Gallerne og er nok at regne for den vanskeligste Vei, som kan findes i noget Land, særdeles den tredie Mil ved Stene Bro, og den sidste Mil, førend man naar Fjeldets høieste Top. Disse Galler

*) Han fortæller saaledes, at Bønderne kunde tage de Fogder og Prester, som de ikke likte, og putte dem ned i islagte Søer, uden at de brød sig om, at de slap derfra med Livet. Dette "Sagns" Værd faar staa derhen, da det saavidt vides ikke stadfæstes fra andre Hold.

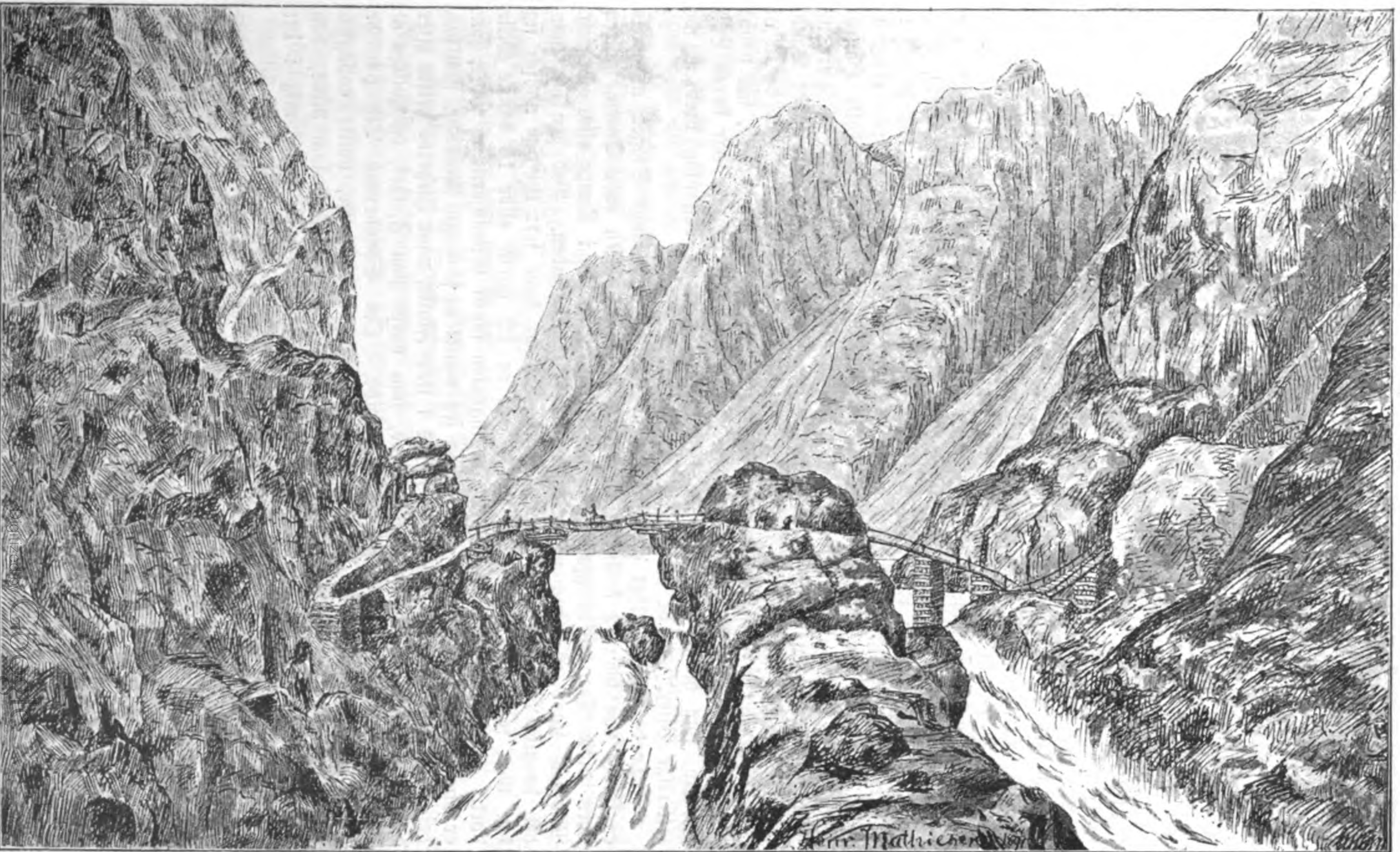
er at anse ligesom uordentlige Sten=Trapper, dels gjorte af Naturen, dels af Menneskenes Hænder, hvor der i Fjeldet selv er et altfor steilt Stykke, som fyldes med opstablede løse Stene. Veiens Grund er en saakaldt Urd, det er en Samling af smaa Stene, hvilke ved deres Udfald af det revnede Fjeld er sønderslagne med Magt og i en Hast, ligesom det kunde være kantede Stykker af knust Glas eller Porcellain i Millioner Tal, hvilket maa have været et skrækkeligt Fald fra det steile Fjeld. Dette sidste synes at have tabt sin halve Del, hvilken, ved at vige og falde ud, har fyldt Grunden i den hosliggende dybe Dal med en utallig Mængde af Stenstykker, nogle saa store som Huse og nogle mindre, men alle saa kantede og uordentlig blandede, at den gjennem disse ruinas horrendas møisommelig praktiserede Vei knap nogensteds i Verden haver Lige eller Mage, hvilket sluttes deraf, at endogsaa andre norske Heste, som ellers er vel vante ved at stige i Klev= eller Sten=Trapper, har ondt ved at komme herigjennem, og en forsigtig Reisende maa tage Lærdalske Heste, som er opvante ved Stedet.

Vil man til Tids Kortning paa disse fortrædelige og langsomme Trin laane de medfølgende Skyds=Folk sit Øre, da har de nok at fortælle om gammeldags fabuløse Bedrifter og Mirakler ved fornævnte Sten=Hobe. Snart viser de en stor firkantet Sten, ei ulig en Kiste med Laag paa, hvilken kaldes Norges Skat=Kiste og skal gjemme et uskatterligt Liggendefæ. Dette har mange Lyst til, men ingen Frimodighed at angribe, da den, der gjorde det sidste Forsøg, som ses af nogle Hug med et Jern under Kistens Laag, skulde være bleven ganske afsindig i sit Arbeide. Snart peger de paa et Sted, hvor St. Oluf snoede sin Hest, saa at dens Bag=Lænd kjendes i Fjeldet, hvilket vigede derfor, aabnede sig og lod ham ride hel igjennem, hvorfor der er ligesom en aaben Hvælving af en Snes Favne. Ja, om St. Olai Reiser og Bedrifter har den norske Bonde her særdeles mange lige saa troværdige Relationer, saasom at da han underveis skoede sin Hest, stod tvende Kvinder paa Fjeldet og lo ham ud, hvilke strax blev omskabte til Sten og vises der endnu staaende, den ene med et Barn paa Armen, naar man langt fra betragter dem og tager Indbildningen vel til Hjælp.

Da vi ved Middags Tid kom til Borgens (Borgunds) Kirke og fandt Solens Hede i de trange Dale meget heftig, hvilede vi der nogle Timer, førend vi antraadte den øvrige Vei til Fjeldstuen. De tvende første Mil har temmelig god Vei, men den sidste er desto farligere, og der sker det undertiden, at en uforsigtig Reisende fra den smale Fodsti styrter ud over et brat Fjeld af nogle hundrede Favne og drukner i den derunder løbende Elv, hvis Brusen i de trange Fosser er saa stærk, at en uvant Hest lettelig maatte blive sky og foraarsage dobbelt Fare. Paa denne Vei er nogle Stykker ligesom hængende paa Klippens Side eller tilføiede ved Bjælker, som bæres af undersatte Støtter og udkræver nøie Tilsyn af Veimesteren, hvis Ansvar er ikke lidet.

Sildig paa Aftenen naaede vi det første Fjeldhus, kaldet Marie=Stuen, hvor og fordum skal have staaet St. Mariæ Kapel, mulig til Tjeneste for de Reisende, som har villet udbede sig den hellige Jomfrus Hjælp eller ofre hende som deres formente Beskjærmerske nogen Taknemmeligheds Gave; thi ellers ved jeg ikke, hvad et Kapel skulde gjøre i denne Ørk, hvor intet uden Skov og vilde Fjelde er at se, og den Familie af Eremiter, som her bor og lever af Fædrift, har aarlig nogle Tønder Korn til Hjælp af Almuen, paa det at Reisende der kan have Tilhold.

Da Fjeldets Øverdel eller Aas endnu paa denne Aarsens Tid og endnu et Par Uger sildigere er ganske bedækket med Sne, saa bruges ikke længer

274. Galderne under Fileſjeld omkr. 1750.

Fordringsfab med Heste, hvis Fødder ikke kunde komme afsted; men man kjøres paa smaa Slæder, som trækkes af Bønderkarle, der forud tilsiges i næstliggende Bygder og gaar over Sneen paa saakaldede Truvier, det er nogle Krandse, slettede af Vidjegrene, hvilke forhindrer, at Foden ikke synker ned. Af Nysgjerrighed forsøgte jeg at gaa et lidet Stykke paa disse Truvier, men fandt den Gang noget umagelig, da man ikke kan flytte Fodderne foruden at skræve temmelig vidt.

Til fire Personer og nogle Kufferter behøvede jeg 38 Mand og 7 Slæder. Disse haves ikke forud til bestandig Brug, men forfærdiges hver Gang af nyt og holde ikkun til en Reise, undtagen Slædetræerne, som er de saa kaldede Ski, hvilke Fjeldbonden ellers, naar han gaar ene, sætter under sine Fødder og løber derpaa ligesom paa Skrit-Sko. De er 2½ Alen lange og knap et Kvarter brede, derhos tynde og glatte. Ovenpaa disse Ski byggede vore Skydsfolk i mindre end to Timer 7 Slæder, som de kalder Kjælker, gjorte i en Hast ligesom Truvierne af Vidjegrene, og dermed var vi færdige i Morgenstunden Klokken 3, da hver satte sig paa sin Kjælke og havde 6 Mand til at trække sig, hver ved en Line 10—12 Alen lang, paa det at de ikke skulde gaa hinanden i Veien. Naar de har gaaet et Par Bøssefkud eller lidt mere, staar de stille for at puste eller kaste sig ned i Sneen nogle Minutter, da de tillige hviler og kjøler sig midt i den stærkeste Sved, som ei ganske stoppes, efter de strax staar op for at gaa videre. En større Prøve paa disse Folks Haardførhed og at de ikke frygter for en Fluß-Feber, er dette, at de til Tørstens Dæmpelse æder Sne eller og skraber den lidt tilside, da derunder flyder Vand, som de lægger sig ned at søbe ligesom Gideons Soldater, item at de til at tørre Sveden af Ansigtet gjør sig Snebolde og vidske sig dermed, saa vaade som de er. Jeg ynkedes meget over dem, indtil jeg saa, det var deres Lyst og Liv, som de og gav tilkjende ved den Skjemt, de bestandig drev, og de latterlige Viser, som de sang. . . . . .

Tvers over Fjeldet er Vinterveien afstukken med lange Stager, af hvilke en findes paa hvert 2 à 300 Trin, rækkende 4 à 5 Alen over Sneen, hvilken uden disse Tegn vilde gjøre Veien vildsom, særdeles i Taage eller Snefog. Midtveis staar en liden og steil Klippe kaldet Soltinden. Ved den har man det længste Prospekt, jeg mindes nogen Tid at have set; thi lige ud for sig kan man se indtil Vang i Valders, som er 12 norske eller 15 danske Mile borte, og bag sig ser man over Hallingdalen indtil Grændserne af Vos, som er ongefæhr ligesaa langt. Her havde jeg ventet at se nogle Rensdyr, som paa dette Fjeld har deres Tilhold og findes i store Flokke, naar Jægerne sætter efter dem. Deres Føde er den graa Mos, som voxer paa Fjeldet, og hvilken at finde de skraber og sparker Sneen tilside. Om Sommerens Tid har de Lyng og smaa Ris nok, saa og nogle Bær af rød Farve, hvilke endogsaa om Vinterens Tid modnes under Sneen og smager næsten som Ribs, dog noget surere og haardere. Folket søgte nogle af dem, og de syntes mig i det mindste for Rensdyr ganske gode.

Efter 7 Timers Fart paa vore Kjælker naaede vi Kl. 10 om Formiddagen til den anden Fjeldstue, som er ikkun 2 Mile fra den første (skjønt man betaler for 3 Mile, da Veien er tung). . . . . I denne Fjeldstue, kaldet Nystuen, forfriskede sig vore Folk med os indtil Middags Tid, og da blev vi saadan Fare var, som kom mig til at raadslaa endnu en halv Time, enten jeg vilde vende om igjen eller vove at gaa videre. Sagen var denne, at vi nu havde for os en Sø af en halv Mil, kaldet Utroen. Denne var paa det høie Fjeld endnu

ganske tillagt med Is og Sne. Men den Is holdt jeg for saare bedragelig paa saadan Aarsens Tid, nemlig d. 28de Mai, da det var varm Sommer i de nærmeste Dale, hvor Sæden var alt temmelig opkommen og jeg altsaa meget tvivlede paa, at Isen kunde bære, særdeles da jeg saa, at imellem Isen og Sneen stod Vand, saa det syntes, vi kunde have sjunket igjennem, før man tog sig vare. Dog Folkene talte os Mod ind og forsikrede paa deres Forfarings Grund, at man endnu en Uge eller længere kunde vove det. Vi gjorde saa og slap, Gud ske Lov, uden mindste Skade over Søen, som var det sidste paa Fjeldaasen; thi siden gik bestandig nedad en Mil til Skogstad, som er det første Sted i Valders og har en Samling af nogle Bøndergaarde, dog kostede os denne ene Mil næsten 4 Timers meget fatigante Reise, efterdi Sneen paa denne Side af Fjeldet laa ikke over alt, men var mange Sted bortsmeltet og i dens Sted Moradser, oversvømmede Marker og her og der overblevne halv smeltede Snedriver eller, som de paa Norsk kaldes, Fond at trække Slæderne igjennem, hvilket kostede Skydsfolket, der gemenlig gik i Vand til Knæerne, et Arbeid, som Heste maatte krympe sig ved. Fra Skogstad, en Samling af nogle Bøndergaarde ligesom en liden By, gik vi med 7 Heste $1^1/_2$ Mil til Vang i Valders og naaede Prestegaarden ikke førend om Aftenen Klokken 10, anset, at denne Vei er kuns lidet bedre og i visse Henseender farligere end Gallerne paa den anden Side af Fjeldet. Et Par Steder falder Fodstien paa Siden af det bratte Fjeld, der følger Vandet Lillemjøs, saa ganske knap og smal, at dersom tvende Ridende ved Aftens Tid mødte hinanden foruden at ses itide og undvige, hvor Veien endnu tillod det, da synes mig og flere, at de begge maatte uophørlig holde op og se paa hverandre foruden at kunne enten passere forbi eller finde Rum til at vende deres Heste tilbage, ja, jeg mener, de slap ikke lettelig af den Knibe paa anden Maade, end at en maatte se, om han kunde holde sig ved en Kant af Fjeldet eller og ved et Reb hidses op, at naar nogen kom dem til Hjælp, og siden lade sin Hest jages ud eller styrtes i Mjøsen, paa det Veien maatte aabnes for den anden.

Pontoppidan fortæller derefter om sin Reise ned gjennem Valders, Land og Hadeland og sit Ophold paa de derværende Prestegaarde, om sin Baadfart paa Randsfjorden og om Færdens Fortsættelse videre over Harestuskoven og Hakedal og beretter herunder om en og anden Iagttagelse, som han gjorde, og som maaske tør vise, hvor lidet han endnu kjendte det Lands Natur, som han saa Aar efter skulde skildre. Derefter vedbliver han:

Onsdag den 4 Juni naaede vi endelig Kristiania og havde havt ondt ved at finde et bekvemt Logement, hvis ikke det samme forud ved en god Ven var bleven bestilt, efterdi de bedste Huse var anviste Hofetaten, de kongelige Raad og Kollegier, saa og adskillige fremmede Magters Ministre, hvilke tilligemed en Del fra Landet indreisende Fremmede kom denne ellers temmelig folkerige By til at vrimle af Mennesker, og disse foraarsagede strax nogen Dyrtid paa Madvarer af det Slags, som daglig maatte tilføres, ;saasom levende Kreaturer, fersk Fisk og deslige, thi da Landmanden i samme Foraar havde havt en usædvanlig stor Foer-Trang, saa var man ikke i Stand til at bringe noget langt fra. Hertil kom dette, at Veiene blev hver Dag besværligere ved den just indfaldende Regn, som paa ellevte Dag fra min Ankomst holdt ved baade Nat og Dag hart ad uden Ophør. Dette Tilfælde var saa extraordinair, at da den bergenske Regn ellers er bleven til et Ordsprog, saa spurgte mig mine gode Venner for Skjæmt, om jeg ikke havde bragt den

med mig. Jeg forsikrede da endnu ikke at have set halv saa stor Regn, den Stund jeg havde boet i Bergen. Imidlertid tilraadede jeg dem at indføre hos sig den bergenske Maade at lade bære de saakaldte Parapluis over Hovedet, naar man ikke er forsynet med en tillukket Vogn. Denne sidste var i de Tage rar at faa enten til Leie eller til Laans, efterdi enhver behøvede den og Opvartningen til Hove udkrævede, at man i det mindste maatte komme med torre Klæder". Han meddeler nu nogle ovenfor gjengivne Træk fra Kongens Ophold i Kristiania og om en Audients, han havde hos Kongen, om sit Indtryk af dennes Personlighed m. v.

275. Kristianiagaard paa Hjørnet af Prinsensgade og Nedre Slotsgade.

„Nogle spaaede mig, jeg fik nok Ordre at prædike for Hs. Majest. den 2den Søndag efter Trinit., ligesom Stedets Biskop havde gjort 8te Dage tilforn. Men man sluttede nok, at jeg i den Urolighed hellere var forskaanet derfor, som og skede. Derimod havde jeg den Fornøielse at se og tale med en og anden god Mand der paa Stedet og maatte forundre mig over, at finde Staden Kristiania i de 29 Aar, siden jeg sidst saa den, efter udvortes Anseelse mærkelig omskiftet til sin Fordel, saavel hvad skjønne Bygninger som Hauger angik. Særdeles havde man nu i Forstæderne god Forraad paa allehaande Hauge-Vexter, som fordum førtes herhen fra Hol- og England i den Mening, at de her ikke kunde voxe, hvilket Forfarenhed lærer at være ganske anderledes; ligesom og endel Fabriker og Haandværker begynder der efterhaanden at faa bedre Fremgang. Derimod udhugges Skovene i Oplandet mere og mere til Saugbrug-Eiernes Nytte, saa at Stadens bedste Kjøbmandskab med Brætter og Bjælker knap kan i Længden blive ved at florere saa sterk som i dette sidste Seculo, da Kristiania af England allene har trækket mange Tønder Guld, og en Del Kjøbmænds Familier er komne til considerable Velstand.

Det, som fremfor noget andet synes at bestride denne Bys Velfærd, er efter hver Mands Tilstaaelse en luxuriant og overdaadig Levemaade, hvilken man dels lærer af Engelskmanden tilligemed hans Sprog, som mange her taler og flere forstaar næsten lige saa godt, som man i Danmark forstaar Tysk. Dels gjør Hofretten, Armeens Stabsofficers og deslige Omstændigheder, som følger en Hovedstad, at man der fremfor nogensteds i Norge picquerer sig af Gentilesse, Ambition og Æmulation, hvilken ruinerer mange, som nylig var i god Velstand og forbyder flere at komme nogen Tid deri. Saavidt priser jeg mine Naboer i Bergen, hvilke ved langt større Handel,

Næring og Rigdom hidindtil synes at holde temmelig fast paa gammeldags Tarvelighed og sparsommelig Levemaade, skjønt deres Afgud Mercurius er dem i anden Henseende ikke mindre farlig.

Til Krigsøvelse, Kjøbmandskab og visse mekaniske Ting er Nordmandens Naturel ligesom af sig selv tilbøielig. Derimod behøver han endnu meget at anføres til Sindets Dyrkelse, særdeles det, man kalder belles lettres. Præsidenten i Kristiania, Hr. Justitsraad Feddersen, hvilken jeg længe havde kjendt i Kjøbenhavn som de kongelige Pagers Hofmester, fortalte mig sit Anslag om at sanke et societé her i Landet af saadanne Medlemmer, som særdeles vilde være betænkte paa at sætte alle Dele af Landets Historie, særdeles dets naturlige Kundskab, i fuldkommen Lys. Hertil ønskede jeg ham Lykke, samt fremdeles Lyst, Leilighed og Lemmer af det Slags, der baade kunde og vilde gjøre Alvor af at opmuntre og anføre deres Landsmænd til videre Granskning og Eftertanke om det Fædreneland, hvilket de dog elsker vel saa høit, at ikke den i sit eget saa forelskte Englænder selv deri gaar den over."

Den 17de Juni tiltraadte Pontoppidan Hjemreisen fra Kristiania, som han lagde over Hakedals Verk, hvor han opholdt sig nogen Tid. Han paaskyndte derefter sin Færd, saa han den 23de Juni kom til Skogstad under Filefjeld, hvis Vandskjel han passerede den følgende Dag.

"Da Sneen nu var saa godt som ganske smeltet og Fjeldaasen som en anden tør Mark, saa tog vi fra Nystuen af en anden Vei end paa vores Henreise, mest for at se den paa Fjeldet liggende St. Thomas Kirke, i hvilken uden al Fornødenhed og alene efter ældgammel Sædvane holdes aarlig en eneste Prædiken, nemlig paa Mariæ Besøgelsesdag, maaske fordi den Dags Text siger, at Maria gik hastelig op til Bjergene. Imidlertid har Presten et temmeligt Legatum for at holde den ene Prædiken, og han har da saadanne Tilhørere, som han kan være vis paa at søge derhen, endel af overtroende Indbildning om at faa ved slig Valfart deres Sundhed igjen, eller og mod nogen Pengeoffer, som gjemmes i St. Thomæ Sparebøsse til Kirkens Reparation, at betale Herren deres Løfte, hvorfor Kirkens daglige Navn ogsaa er en Lovekirke sc. cui vota pia sunt facienda; endel sankes der ogsaa den Dag, som Løsgjængere, til Drukkenskab, Løsagtighed og liderligt Selskab, hvorover jeg hørte Presten i Vang velærværdige Hr. Kastberg klage. I fordums Tid skal nær denne Kirke have været et Jernværk, hvoraf Dalen endnu kaldes Smiddedal. Dette er bleven øde, siden man har fundet Jernmalm nok paa beleiligere Steder, hvorfra Transporten bedre kunde ske, at jeg ei skal tale om den Skov, som falder her oppe, er saare liden, da Sneen ligger alt for længe, og Kulden saa høit oppe er alt for penetrant dertil, at Træerne, som bestaar alene i Birk og Elle, kunde faa nogen synderlig Vext. Om Eftermiddagen, da vi naaede Fjeldets anden Side, begyndte det at sne, hvilket just paa St. Hansdag var mig noget fremmed, men da vi havde redet saa meget som en Fjerdingvei ned ad, forundrede jeg mig ikke længere, efterdi den synkende Sne alt efterhaanden omskiftedes til Regn, ja temmelig varm Regn, ligesom det i Dalen var ganske mildt og frugtbar Sommers Veir. Man sagde mig og, at det paa Fjeldet gemenlig ikke regner anderledes end i Form af Sne, hvilken da først bliver til Regn, naar den i en lavere og mildere Luft ved Varmens Refraktion fra Jorden smeltes og bliver til Regn."

Pontoppidan ender sin Reisebeskrivelse med følgende Ord: "Herren være lovet, som gav sine Engle Befaling at bære mig paa Hænderne, saa

jeg ikke stødte min Fod paa nogen Sten, ja i ingen Henseende tog Skade paa denne ellers hel vanskelige Reise, som frem og tilbage var 124 norske Mile. Han være fremdeles min Gud og gjøre de øvrige Trin af mit Levnets Pilgrimsskab visse og stadige ved sin gode Aands Drift i al Sandhed og Retfærdighed, saa jeg engang maa lægge min Vandrestav med en god Samvittighed, som i Fred opstaa til det evige Liv, Amen!"

Til Jessens Skildring af Kong Fredriks Reise i Norge er knyttet nogle topografiske Data vedkommende Kristiania, der dels hidrører fra ham selv, dels er skrevne af en anden. Af disse, der i Udtog er meddelte i "Aftenbladet" for 1867, hidsættes følgende Brudstykker:

"Akershus Slot er i Henseende til Bygninger nu næsten øde; et ruineret Hus staar tilbage, adskilt fra de andre og kaldes endnu Kongesalen Kristian II lod den opbygge som Prins, saaledes at han derfra af Vinduet kunde over Fjorden give Signal til sin Mætresse Dyveke, der logerede udi Oslo ved Stranden tvertoverfor. Af de Ting, Nationen anker paa, er dette, at dette Slot ikke bliver opbygt, og at der i det hele Kongerige ikke er et Slot, hvor Kongen kan logere, medens derimod hver Bondeby udi Sjælland har sit Slot.

Kristiania synes nu at være kommen i Dekadence med sin Handel fremfor for nogle Aar tilforn. Aarsagen er udi mine Tanker, at der vil formange være Kjøbmænd, og alle vil leve vel, samt Kiv og Misforstaaelse mellem store og smaa, rige og fattige, som fortrædiger, underminerer og udsuger hverandre. Meget skader det Byen udi mine Tanker, at Magistraten ikke som i gamle Dage udvælges af Byens gjæveste og vederheftigste Borgere. De fleste Magistratspersoners Løn er en Bagatel, thi den var ikke i fordums Dage deres Levebrød, men nu kommer en Person, som skal leve af disse Sportler alene og muligens fattes dona patientiae & continentiae. Her skal leves, men per jus kan det ikke ske.

I Kristiania Gader er der 17 og i Vaterland 2 Springvands-Poster, som i Flensborg, hvilket Vand er ledet ved Trærender fra Akerselven en Fjerdingvei udenfor Byen, extraordinært godt Vand, hvilket Byen vedligeholder af den aarlige Byskat, og fra samme Sted i Elven har Akershus Fæstning ligeledes sit Vand. Foruden disse publique Poster har de bedste Gaardeiere bekostet Springvand i deres Gaarde; heraf skattes til Byen 2 Rdlr. aarlig. Byens nye Axeltorv ligger imellem Kirken og Grændsen, ungefær quadrat.

I Akers Elv ligger Byens Sagbrug foruden Møllebrug, Kværnebrug, Papirmølle og Sæbesyderi. Hvor Vaterlands Bro ender, begynder Grønland, som tilligemed Leret er langshen bebygget som en Forstad.

Vaterland bestaar af lille Vaterlands Gade, store Vaterlands Gade, Fjerdingen, Saugbanken og Skjæret. Alle Gader og det hele Distrikt er Tid efter anden indtaget fra Fjorden. Tugt- og Manufakturhuset ligger midt i Store Vaterlands Gade. Til Vaisenhus er en Gaard destineret af Kristian VI dels paa Byens, dels paa Fæstningens Grund.

Imellem Slottet og langs ned til Akerselven er adskillige Søboder byggede paa Flaade, hvoriblandt Toldboden ligger paa Nordre Brygge. Mellem Nordre og Søndre Brygge er 1748 indrettet et Fisketorv.

Pipervigen er en Del Huse, hvor Fiskere og andre fattige Folk bor."

I 1750 blev som ovenfor fortalt den svenske Forfatter C. C. Gjørwell i 6 Ugers Tid paa Grund af Modvind nødt til at opholde sig i "Hammersund" (Homborgsund?) Havn mellem Arendal og Kristianssand. Fra dette sit Ophold har han dog ikke optegnet synderlig andet, end at han her gjorde Bekjendtskab med Holbergs Skrifter. Om Forholdene i denne Udhavn meddeler han forøvrigt intet*).

Fra det følgende Aar har vi ogsaa forskjellige Skildringer af norske Forhold, som leveredes dels af Nordmænd, dels af tilreisende Udlændinge. Biskop Fredrik Nannestad i Throndhjem nedskrev saaledes i 1751 efter en Visitatsreise, han havde foretaget i Nordlandene de foregaaende Aar, forskjellige Indtryk, som han havde modtaget paa denne af Forholdene der nord**). I 1755 besøgtes Norge af Kristian VII's Lærer Paul Henri de Mallet og af en tysk Dame, Madame Ö. Den første, der mange Aar efter offentliggjorde sin Reiseskildring i Forening med en fransk Oversættelse af W. Coxes "Travels inte Poland, Russia, Sweden and Denmark", omtaler i sterke Udtryk Kristianiensernes Gjæstfrihed og Hengivenhed til Bordets Glæder, og den anden, hvis Breve om Norge først offentliggjordes i et tysk Tidsskrift og senere hen i Oversættelse i "Norske Intelligenssedler", udtaler sig ogsaa med Velvillie om Byens Gjæstfrihed ("Alle kappes om at gjøre den til et Paradis for Fremmede"), skjønt det var vanskeligt for Fremmede at faa Logis her, da ingen Standsperson kunde være bekjendt af at leie Værelser ud, hvor rummeligt man end selv boede.

Fra 1760-Aarene tiltager denne Gren af Literaturen i Henseende til Skildringernes Antal meget sterkt, og baade de udenlandske og de indenlandske Beskrivelser faar efterhaanden gjennemgaaende et betydeligt Værd for den, som udaf dem vil søge at erhverve et indgaaende Kjendskab til de forskjellige Tiders Forhold og til Udviklingen i det hele. Selvfølgelig findes der i denne Mængde ogsaa et og andet Arbeide, som intet synderligt indeholder eller som høist tjener til at godtgjøre, hvilke Skipperskrøner man endnu kunde binde godtroende Læsere paa Ærmet; men disse er dog nu ikke længere at betragte som Regel, men som Undtagelser.

Magnus Theiste, der dengang var ansat i General-Økonomi- og Kommercekollegiet og senere hen blev Amtmand i Lister og Mandals Amt 1768—1771) og derefter i Nordre Bergenhus Amt (1771—1779), foretog i Aarene 1761—63 med kongelig Understøttelse en Reise omkring i Norge sammen med Kammerjunker Kristian Flotow, der paa Tilbageveien omkom ved et Ulykkestilfælde i Nærheden af Uddevalla. Af Theistes Reiseoptegnelser, der neppe nu længere er bevarede, er der meddelt et Udtog i Fr. Thaarups

*) Samlingar, udgifna af skånska historiska föreningen ved M. Weibull, III, 54 fg.

**) Disse hans Reiseiagttagelser er nu trykte i "Vidar", udg. af Prof. Dr. L. Daae og Dr. Yngvar Nielsen, III, 663 fgg.

Magazin for Danmarks og Norges Beskrivelse, hvoraf nogle Brudstykker her skal hidsættes.

"Kristiania Kathedralskole eier over 60,000 Rdlr. foruden Kommunitetets Kapital.

Stadens Mangler: Intet offentligt Bibliothek. I den latinske Skole er et ringe Anlæg, som ikke er fortsat; for den mathematiske Skole er aarlig 50 Rdlr. bestemt til Bøger. Ingen Gjældskommission, ingen Vaterskout, intet Skipper-Laugshus, ingen Børs, ingen Spisekvarterer portionsvis, intet Assistentshus, ingen ret Boglade, ingen Fripier*).

Fabriker. En Korkefabrik har været, men er ophævet til Fordel for Fredriks Hospital. En Stivelsefabrik blev nedlagt af Mangel paa Fordel. Tre Papirmøller drives. De to er byggede af Treschow og tilhører nu tre Interessenter, Oberstlieutenant Petersen, Kancelliraad Mathiesen og Kjøbmand Andreas Hus. De kaldes øvre og nedre Papirmøller. Den tredie er oprettet af Kræmmer Johan Larsen for at tvinge de andre til at give bedre Kjøb. Indretningen er en Blanding af hollandsk og tydsk. Skruerne gjøres i Byen. Kluderne er næsten alle udenlandske. Et Sæbesyderi tilhører fire Interessenter. Oliemølle. Tobaksfabriker er her 8 til 9, saa at ingen spunden Tobak nu kommer hid fra Holland. Teglværker; Hr. Holmboe gjør blaa glasseret Tegl, som er meget smuk og bestandig. Hr. Agent Nielsen har og et lidet Teglbrug. Alunverket dirigeres af Collet. Spigerværk ved Lysaker 1/2 Mil tilhører Raadmand Tullin. Horhegleri, ligesom i Kristianssand. Manden, ved Navn Hensel, er engelsk, og en god praktisk Mekanikus. Et Pundtlæders Værk er anlagt af Justitsraad Anker med ca. 8,000 Rdlr. Den balancerer, men af Kapitalen er endnu intet indhentet. Det Fredrikshaldske Fajanceværks Interessenter bor her. Ligesaa det Foldalske Kobberverks.

Fragtbaade. Her er neppe to eller tre, som gaar ud ad Fjorden. I Bragernes er derimod fem, som gaar hid, og i hver By nogle. Burde nogen hertil have Frihed, uden at være pligtig til at afgaa en fastsat Dag og Time hver Gang. Throndhjemske Jægter gjør aarlig ikkun en Reise hid; Bergenske derimod to til tre. Kristiania-Sild kaldes den mindste Art næst Brisling fra Bergen, ikke fra Throndhjem. Den kaldes saa, fordi den er her mest begjærlig, hvortil Aarsagen er, at Bønderne i alle Kristianias Oplande giver hver af deres Tyende næsten hvert Maaltid en Sild; jo mindre da Silden er, des drøiere er Tønden. Den anden Art Sild, som fra begge Steder føres hid, er virkeligt Kjøbmandsgods, men Brags Brag deraf. Aarsagen er den samme, nemlig Bonden vil have godt Kjøb.

Bedste Skibsfart er Kalk til Jylland og Korn tilbage; det gaar fort; med Stykgods langsomt. 100 Bord, à 3 Rdlr. her, koster i Kjøbenhavn 10 til 13 Rdlr. En Skipper, som selv kan fortjene dette, bør derefter rette al sin Fragt. Man bør derfor, for at sende Gods herfra til Kjøbenhavn, søge et Skib, som skal alligevel derforbi, f. Ex. til Ekernførde. Et Sk℔ Kobber à 80 Rdlr. giver herfra til Kjøbenhavn kun 32 Sk. Fragt, men maa betale Assurance. Et Sk℔ Kugler kun à 17 Rdlr., giver derimod 48 Sk., men assurerer ikke.

Smaa Skibe faar 4, 5 Skilling mere i Fragt paa 100 Bord end store, sær til Nord paa England, hvor store ikke kan flyde; de behøver og næsten ligesaa mange Folk. Den almindelige Fragt paa England er imellem 20 til 30 Sh. for 100 Bord. En Skippers Hyre er 20 til 30 Pd. Sterl. for Reisen.

*) Kjøber og Sælger af gamle Klæder.

Tre til fire Reiser, foruden Kommissioner, Kjøbmandskab etc. En Matros maanedlig 12$^1/_2$ Rdlr.

Tøihuset er fem Loft høit. De letteste Ting f. Ex. Lædertøi ligger øverst. Vandet drypper mangesteds ned. I Krigsarchivet var, da General Grüner kom hid, aldeles ingen Registratur, og en saadan Uorden fra mere end 50 Aar, at han maatte skaffe Stabs-Sekretæren 200 Rdlr. og Krigs-Sekretæren 100 Rdlr. aarligt Tillæg, indtil det igjen var bragt i Orden. Disse to gode Mænd havde, efter to Aar, neppe begyndt dermed, for des længere at nyde Tillægget, hvorfor Generalen paalagde Stabs-Sekretæren at give en Volontør i Sekretariatet 100 Rdlr. aarlig, og han bringer det nu ene i Orden.

Fæstningen skulde i Kommandant Bertouch's Tid have været adskilt fra Byen ved en stor Grav fra Bjørvigen igjennem Revierstrædet til Pipervigen. Barakker er inden i Fæstningen mange; men endskjønt mange Kjøbstæder fra mange Aar af endnu dertil betale aarlig Barakskat, staar de dog endnu ledige, som det heder af Mangel paa Sengklæder. Andre siger, at Barakskatten oplægges til et Fond, af hvis Renter Barakkerne siden skal forsynes med alle Fornødenheder.

Brandvæsen. Her er syv store Sprøiter med alt Tilbehør, undtagen Seil, og mange mindre. De gjøres her i Byen særdeles gode for omtrent 30 Rdlr. og derover. En Bonde, som er Hr. Holmboes Teglmester, gjør dem endnu billigere, af en sær Invention, og meget gode. Her er en Brandmester, og visse Folk til hver af de store Sprøiter.

Medicinalvæsen. Her er to Apotheker og en Stadsfysikus, men ikkun en Stadskirurgus.

Promenader: i Justitsraad Ankers Have, i Generalauditør Pipers Have uden for Byen, paa Ladegaardsøen. Orkestersal, en meget anseelig i Collets og Leuchs Have. Mausolæa har fire Borgerfamilier, nemlig Vogts, Collets, Leuchs og Eliesons.

Oslo's Hospital havde 1726 26 Lemmer. Nu har det i Huset 96, som nyder $^1/_2$ Rd. ugentlig, og 30 uden for, dels efter høi Tilladelse, dels saadanne, som nyder Legater, der alene besørges af Hospitalsforstanderen, men ikke bestyres af dets Direktører. Dets egne Lemmer vælges altid alternatim af Direktørerne, Stiftamtmand og Biskop. De andre vælges af Testatorernes Slægt. Huset bestaar af tre Stuer. Hver Stue har sin Madbod og sin Opvarterske. For hvert Lem kortes ugentlig 4 Sk. til Reparation paa de manglende Klæder, Senge, Offer, Medicin, Medikus etc. Naar et Lem dør, falder Overskuddet af disse 4 Sk. tilbage. Der er og nu Ligstue, hvor de Døde strax indbringes, og en net Kirke. Biskop Hersleb solgte næsten alt Hospitalets, Skolens og Kommunitetets Jordegods for at kunne antage flere Lemmer. Forstanderens hele Regnskab er aarligen noget over 100,000 Rdlr. Stiftelsen er egentligen for Byens Fattige; men den bebyrdes med at underholde gale Folk fra andre Sogne. Var der enkelte og smukkere Værelser i Huset, vilde fornemmere Enker søge derind, og Stiftelsen ved deres Efterladenskab profitere. Forstanderen og Presten har fri Bolig. Lemmerne er efter Fundatsen pligtige at kjøbe Øl og Brød hos hin; et Brød for 4 Sk., vægtigt 3$^1/_2$ Mark. Han holder 10 à 12 Kjør.

Ogsaa om Forholdene i Kristianias Opland meddeler Theistes Optegnelser forskjellige Oplysninger; saaledes erfarer vi, at enkelte af Kristianias Patriciere udsatte Præmier, for at deres Leilændinger og Husmænd skulde tage sig af sine Gaardes og Pladsers Drift.

"Fra Drøbak udskibes aarlig omtrent 20 Skibsladninger paa 2 til 300 Trælæster. Bjælker 11 hollandske Tommer i Toppen med Barken, 10 til 12 Alen lange, hugges kun nogenledes i Firkant. I denne Egn blot Gran. Ingen Vanddrage, og følgeligen ingen priviligerede Sauge; kvistede og krogede gode nok til Bjælker; ved Brædder gaar meget af i Vrag og Bakoner; tabes ogsaa ved Flødningen. Hollænderne henter Bjælkerne. Drøbak giver Kongen aarlig 9 til 10000 Rdlr. udgaaende Told. Hollændernes store Sortering af alle Slags Trælast og Bord, item store Korrespondents gjør, at vi ei kan debitere imod dem. De faar Gran, Fyr og Eg fra Rhinstrømmen, Hamburg, Norge, Sverige, Østersøen, Rusland, De ved akkurat, hvortil hver Sort bedst skikker sig i hvert Land. Af et Slags kunne vi derimod ei debitere en hel Skibsladning andensteds, og i Holland vilde de pr. Rancune ei kjøbe af os, om vi som de apterede hvert Slags Træ. En Hollænder expederes i Drøbak i tre til fem Dage, Havnen for Drøbak fryser fast aldrig. Derfor kan aarligen gjøres en Reise mere hid end til Kristiania. Drøbakkerne nærer sig af at fløde Bjælker fra alle Strande i Fjorden til Drøbak, stabler dem op, hugger dem noget bedre tilrette, stuver dem i Skibet, hvilket sidste betinges for hele Ladningen, da de tillige faar Kost om Bord. Hollænderen tager kun saa megen Brændeved med, som til Stuage behøves. Carlsen*) handler i Amsterdam mest med Dreier og Ortman, item med de Kieruls, og har altid sine ordinære Kunder, som han sælger til; sjelden kommer ellers nogen. En Tylft Maalsbjælker er i dette Aar stegen til 9 Rdlr. for Hollænderen. De kunde stige endnu høiere til Borgernes Fordel i alle disse Ladesteder, dersom de ei af Misundelse gjorde hverandre Forprang, baade hos Bonden og Hollænderen, ja nogle reiser disse imøde 8 til 10 Mile, to til tre Uger. Fru Vogt**) i Kristiania skal stræbe at udvirke Forbud paa Bjælkehugst for derved at forskaffe sig Fordele for hendes anselige Kvanta, som hun forflytter fra Oplandene herned; men at Bjælker ei duer til Skur, bevises deraf, at Carlsen selv har Sauge og dog ei lader skjære. Ole Meier, en rig Kjøbmand i Soon, handlede først paa Danmark, gjorde siden sit Skib 12 til 13 Fod længere, bragte Trælast til England, derfra Stenkul til Danmark, derfra Korn, Brændevin etc. hid. Carlsen sender lidt Trælast til England, derfra Stenkul til Frankrige, bringer Stykgods, især Bomuldstøier, Brændevin og Vin hid. Fordum bragte Hollænderne hver for 2 til 3000 Rdlr. Varer med. En Ladning Bjælker kostede ham kun 8 til 900 Rdlr. Nu bringer han lidet eller intet. Carlsen faar Banksedler fra Kjøbenhavn for sine hollandske Vexler.

Vore Skippere lever alt for høit udenlands, gjør derover Underslæb og slet Regning. Vore Konsuler skulde have Indseende dermed. Bliver de straffede? Man burde i Holland erkyndige sig om deres Skipperes Sparsomhed, og hvorledes Rederne undgaar Bedrageri. I Drøbak er 6 til 700 Mennesker.

Tagstene og Murstene kommer til Drøbak fra Holland som Baglast. Teglbrænderier bliver nu ganske almindelige og meget gode. I Kristiania har Hr. Holmboe og Agent Nielsen hver sit, i Sørum Mathias Kieldsen, i Mosse-

*) Kristen Carlsen var født i Drøbak 1707 og døde 30te December 1771. Han var anden Gang gift med den kristianssandske Bispedatter Anna Paludan, der efter hans Død ægtede Naturforskeren Kancelliraad, tilsidst Konferentsraad Otto Fredrik Müller. Paa en Reise til Norge opholdt denne, som nedenfor skal omtales, sig i Drøbak, hvor han ved at spille Orgel og synge Salmer vandt Enkens Hjerte og Formue. Han har vistnok været den fornemste Rangsperson, som nogensinde har boet i Drøbak.

**) Sandsynligvis Justitsraad Paul Vogts Frue Karen Holter.

fjorden paa Semb Major Bensleben, i Fredrikstad et Kongl., i Fredrikshald et, i Skjeberg Hr. Grønbek."

Fra Follos Bygder giver Theiste forskjellige Oplysninger om Gaardsstel og Jordbyrkning. En fuld Gaard af 2 Skpd. Tyngde holder 3—4 Heste, 8—10 Køer og har Udsæd af 12—14 Tønder Korn. Bygget gav 6 Fold, Havren 2—3 Fold; dog ydede den engelske Havre, der tiltrængte bedre Jord, flere Fold. En Tjenestepige havde i Aarsløn 6 Rdr., en Gaardsgut 12—20 Rdr. Siden Uaarene i 1740-Aarene var der paa Follo opbrudt 3000 Tønder Agerland. Paa nogle Steder holdtes engelske Faar.

Om Moss heder det: Byskatterne beløber aarligen noget over 200 Rdlr.; Barakskatten omtrent 100 Rdlr. Byen har kun fem egne Skibe, hvoraf det største holder omtrent 80 Kommercelæster. Herfra er den største Trælast-Udskibning af dansk Gadding. I Hølen i Vestby Prestegjeld, som har 17 saa kaldte Flomsage, og i Moss skjæres mere Planker end Bord især af Gran. Bord og Planker betaler i England lige stor Told. Paa en liden Ø, 1/4 Mil fra Moss, findes gedigent Kobber. Bergarten er ellers 5 til 6 Procent jernhaltig.

Om Fredriksstad meddeler Forfatteren følgende: Byskatten beløber sig til noget over 400 Rdlr. Desuden svares over 400 Rdlr., som et Slags Service for de i Holsten værende Officerers og Gemenes Koner*). Kort: enhver Borger giver over 20 Procento af sin Fortjeneste i Byskat. Vinhandler Koch betaler aarligen over 80 Rdlr., som er mere, end den Rigeste i Kristiania betaler.

I Byen og Forstæderne bor omtrent 200 Familier; disse lever: 1) af Garnisonen og de kongelige Betjente; 2) Udskibning af Master, Bjælker og Bord. De sidste kommer fra Hasslund og Borgegaard. Klebo har ogsaa nogle Sauge i Tver-Elvene. 3) Makrelfiskeri, som nedsaltes, har været slet i Aar. 4) Nogle Kræmmere, som har liden Debit paa Landet. 5) De fornødne Haandværker. 6) De fleste lidt Jord eller Gaarder uden for Byen.

Theiste meddeler derpaa forskjellige Oplysninger om Forholdene ved Fredriksstads Fæstning, der var meget slette, om Byens Møller, Tegl- og Kalkbrænderier, hvoraf flere var i Kongens Eie, og udtaler om Byens Kirke, at den "er forfalden og Tjenesten holdes paa Raadhuset". "Den har, skriver han, noget Gods, som den har Tilladelse at sælge. Der kollekteres til dens Opbyggelse. En høi Betjent gav 4 Rdlr. til Kollekten og gjorde ved sit Exempel Kirken nogle tusinde Rigsdalers Skade; men hans Undskyldning var, at der engang før dertil var kollekteret, og Kollekten forsvunden ligesom Kristiania Vaisenhuses Kollekt og Børnepenge."

Ogsaa i de smaalenske Bygder mellem Fredriksstad og Fredrikshald maa der ved denne Tid være udfoldet en ikke liden industriel Virksomhed, idet Theiste omtaler Vindsagmøller og Teglovne, som enkelte Bønder havde oprettet paa sine Gaarde. Om Fredrikshalds Handel og Næringsveie udtaler Forfatteren:

---

*) Som det vil erindres, fandt netop paa denne Tid en større Udkommandering Sted af norske Tropper til Holsten i Anledning af Czar Peter III's truende Holdning, se ovenfor S. 1286 fgg.

"De Svenske bringer hid Jern, Dreiler etc. og kjøber alle i Sverige contrebande Varer. I Tistedals-Elven er paa tre adskillige Steder paa 1/4 Mils Strækning 34 Sauge. Fra Idefjorden og den svenske Side kommer nogle Bjælker, hvilket dog i Sverige er forbudt. Den svenske Handel tager merkeligt af formedelst deres strenge Forbud og Fabriker".

"De fleste Sauge skjærer 1000 Bord ugentlig; men de skjærer ikke om Vinteren, fordi Bordene springer i Frost".

Med særlig Interesse dvæler han ved Sukkerhuset og dets Virksomhed. I dette, der aarlig brugte 5—600000 Pd. Raasukker, stod der en Kapital paa 100000 Rdr., fordelt paa 50 Aktier à 2000 Rigsdaler. Det havde i nogle Aar givet Aktionærerne et Udbytte af 6 %. Af Tobaksfabriker fandtes der to, af hvilke en, der leverede 150 Matter om Ugen, sysselsatte 60 Arbeidere. Byen havde Reberbane og dygtige Haandverkere; men dens Virksomhed laa dog meget nede efter en stor Brand, som nogen Tid i Forveien var overgaaet

276. Hafslund ved Sarpsborg.

den. Der fandtes her hverken Boglade eller Læge. Til det 1/2 Mil udenfor Byen liggende Fajanceverk knyttede der sig ikke smaa Forventninger. Ogsaa den Drift, som udfoldedes paa Hafslund og Borregaard, har Theiste omfattet med Interesse.

De fra Theistes og Flotows Reise meddelte Notater frembyder ikke paa langt nær den Interesse, som knytter sig til de Jagttagelser, som den tidligere omtalte J. N. Wilse gjorde paa sine omtrent samtidig paabegyndte Reiser omkring i Landets sydlige Dele, der senere fortsattes gjennem en længere Aarrække. Hans Skildringer, der først udkom paa Tysk i Bernouillis "Sammlung kurzer Reisebeschreibungen", blev siden (1790—98) i noget udvidet Form udgivet paa Dansk i 5 Bind under Titel af "Reise-Jagttagelser i nogle af de nordiske Lande med Hensyn til Folkenes og Landenes Kundskab." Af disse fem Bind omfatter dog kun de to første, der er dedicerede til Bernt Anker og Hans Strøm, hans Reiser i Norge. Det kan ikke siges, at

det har forhøiet Iagttagelsernes Værd, at Forf. ikke paa en nogenledes overskuelig Maade har sondret mellem, hvad han selv paa et bestemt Tidspunkt iagttog og hvad der tilhører en senere Tid.

Wilses Reise-Iagttagelser indledes med en alminbelig Oversigt "Om Norges Beskaffenhed: Beliggenhed, Klima, Indvaanernes Art, Næring, geografiske Hjælpemidler og Anstalter for Reisende". I denne Indledning udtaler han sig om den norske Nation i Almindelighed:

"Angaaende den norske Nation, da skiller den sig meget fra andre, ja endog fra den danske, omendskjønt de begge i mange Aarhundreder har været under en Regjering, og mange danske findes iblandt dem, som er over Bondestanden, især af Embedsmænd. Udenlandske, som intet kjender Nationen, tænke sig et haardt Folk blandt Klipperne, i et haardt Klima afsides fra den kultiverede og slebne Del af Europa; de gjør sig deraf et Ideal omtrent som af en Østiak eller russisk Bonde. En Nordmand har mere naturlig Vid og Varme i Sjælen end en dansk, og end mer end en Hollænder, men derhos ikke den Flygtighed som en Franskmand; han nærmer sig mest til Englænderen uden at være plaget af dennes Hypokondri; hans Munterhed er geleidet med Frimodighed, Trældoms Frygt spores ingenlunde hos Bonden, uagtet han er Bonde, med Munterhed og Selvtilfredshed reiser han til Arbeide fra en Kost, som en dansk Bonde vilde kuns værdige hans Kreaturer, og af et Leie, som Sjælands-Bonden, uagtet hans ringe Kaar, ei vilde tækkes med. Under hans Vadmels Trøie bærer han et ædelt Hjerte, og misunder ei den prægtige, taler frit med Betænksomhed, og føler sig selv som et Menneske bør. Uagtet han i sit Arbeide har meget at stride med Klimatets Vanskeligheder, saa fristes han dog ikke til at forlade sin magre Jord for at nedsætte sig som Kolonist i det fede af Amerika eller Rusland, dog besidder han Overlæg, og studser ved en blot blind Lydighed. Mod, Ædelmodighed, Troskab og Gjæstfrihed er Nordmanden særdeles egen. Den Trættekjærhed og Overmod, som findes iblandt, er en Frugt af forrige Tiders Uroligheder, da enhver vilde gjerne forblive sit Parti tro paa det længste. Nogen Overdaadighed, hvis Leilighed dertil gives, har vel været en Følge af Gjæstfriheden; men med alt dette maa man gjøre Forskjel paa Tiderne og Sæderne, da Tiden forandrer meget, og Landet er stort. Fremmede Sæder har, især fra Søstæderne af, indsneget sig efterhaanden, den gamle Aabenhjertighed og venskabelige Opførsel behøver nu mere end før en god Drik for at komme frem eller slaa ud, og Letsindighed tager mere og mere til, Mistænkelighed voxer ved alt, hvad nyt er, og med Tiden turde en stor Del ikke ligne sig selv. I Midten af Landet, langt fra Kjøbstæderne og tilfjelds er Kjærnen af Nationen, i og ved Kjøbstæderne og hen ved de svenske Grænser mod Syden er Nationen meget udartet, saa der er stor Forskjel paa den Almue her i Smaalenene og den i Oplandene, det er ligesom det ikke er det samme Folk, Nederdrægtighed, Dovenskab og Liderlighed har her i disse Egne meget tiltaget, skjønt dette Folkeslag i Grunden endnu er norsk. I Henseende til Legems Egenskab, da besidder de norske en sund, stærk og før Legems Bygning, dog i en større Grad i Oplandene end længer ned ved Søstæderne, hvor maaske den større Brug af stærk Drik blandt andre Kjøbmandsvare, og forsømmeligere Opdragelse gjør, at mange ser ud, som de ei var fuldvoxne. Iblandt Folk over Bondestanden, som har stillesiddende Arbeide, ser man mange fede og meget fyldige, som jeg ei kan hidlede af Overdaadighed, men er nok en Følge af Sundheden selv, som den rene norske Luft og Sinds Munterhed gjør sit til. Men her er vist ingen Kjæmpeart i denne Tid, og den sterkeste Natur

maa ligge under, naar den skal undergaa Prøver imod Naturen selv og Vanen, som er den anden Natur. Som Fremmede tildels har forværret vore Sæder, saa kan man og takke Fremmede og fremmede Lande for Landets farligste Sygdomme. Før 1717, da de fremmede Tropper kom her op for at hjelpe os mod Svensken, vidste man ikke af de veneriske Svagheder at sige, der nu i nogle Egne har sterkt grebet om sig, og den norske Armé bragte 1763 de Forraadnelsesfebre med sig herop fra Holsten, som siden i visse Aar har graseret som Pest: Ingen Ting er den norske Almue mere stærktroende end i fato Turcico eller en uimodstaaelig Skjæbne; men for alt i Henseende til deres Sygdomme alting er laget; og at bruge Lægemidler er hos mange som en Formastelse mod Gud og Forsynet. De i senere Tid beskikkede og tildels af Almuen lønnede Landphysici er derfor slet ingen Nytte til for det platte Land, dog ei alene af den Aarsag, men og fordi Reiserne til de syge er for lange, og gemen Mand anvender mindst Bekostning paa deres Helbred."

Han gaar derefter over til at omtale Nationens Sans for Kunst, Videnskab og Lærdom i det hele taget. "I den norske Bondestand findes mangfoldige Genier, særdeles i mekaniske Kunster, nogle har fuldsærdiget Stueuhre og Positiver til Fuldkommenhed, lig heri og andet mere Bjergbeboerne udi Schweiz; de fleste udskjærer i Træ med Tollekniv, og Bønderne har fra ældste Tider øvet det. Med alt dette gives der dog sjelden Leilighed at lære en Kunst til Fuldkommenhed, og der findes neppe en Billedstøtte i Norge af dets Marmor." Heller ikke i Tegning og Maling havde Nordmændene bragt det synderlig vidt. Til Poesi derimod, siger han, "har de norske noksom vist en naturlig Bekvemhed, især udi de Emner, hvor Sjælen bør løfte sig op over det sædvanlige." "At Videnskaberne og Kunsterne", udtaler han senere hen, "sjelden bruges i Stæderne som Tidsfordriv, kommer meget af den Skik og Mode, naar det meste af Dagen er henbragt i Forretninger, og man er kommen fra Spise- og Kaffebordet, da i Selskab at arresteres ved Spillebordet for at studere paa Spillet til ud paa Natten, saa man om Morgenen derpaa kuns sent kan komme til at studere paa andet, dog fornuftige vide at passe alt til sin Tid. Men at saa faa af Prester og andre Studerende paa Landet beskjæftiger sig med Videnskaber til Tidsfordriv, især de lange Vinteraftener, dertil ved jeg ingen anden Aarsag end Mangel paa naturlig Lyst og Smag, som den største akademiske Tvang ei har kunnet skjænke dem." "Magelighed og Lyst til at gjøre Figurer har temmelig indsneget sig hos en Del af Middelstanden, derved er mangen Familie ruineret. Disse Feil, især den sidste, har ei saa megen Indpas i Bondestanden, som ernærer sig mest af Havrevelling hele Aaret, naar den kuns holder sig fra Brændevin, derimod gaar mange tilbage i hver anden Stand, hvor man ei nogen Dag kan undvære Kaffe, The og Sukker."

Han omtaler dernæst de forskjellige Stænder i Landet og fremhæver Forskjellen mellem de norske og danske Embedsmænd og deres Funktioner.

"Angaaende det norske Sprog eller rettere sagt Mundart, da er den i Henseende til Ordene selv for det meste dansk, i Kjøbstæderne forekommer mindst af de Ord, som er blot norske, paa Landet henimod Baahuslen forstaar en fremmed Dansk og temmelig Bønderne, men længer op i Landet er baade en stor Mængde Ord og den ganske Udtale saa adskilt fra det danske, som det svenske er det . . . I Kjøbstæderne og blandt Middelstandspersoner paa Landet tales saa net og rent Dansk (nogle faa norske Ord undtagne), som tales i Danmark, endog i Kjøbenhavn . . . Nordmanden bruger en vis Tone eller Accent i Udtalen, som han har tilfælles med Svensken og som behager; for

Danske kommer saadan Udtale halv syngende for, derimod forekommer for Nordmanden den danske Udtale monotonisk og ligesom stødende, især den jydske."

Han omtaler derefter Landets Næringsveie. "Agerdyrkningen er besværlig paa de fleste Steder, og da Sommeren er saa kort og varm, behøver Arbeidet Hurtighed og Kræfter; om Høsten, da alt ofte modnes paa en Gang og Kornet skjæres med Segler, kan man ofte ei bekomme Hænder nok. Hvert tredie Aar indfalder Misvæxt, det ene Aar beregnet mod det andet, og det enten formedelst den sildige Vaar eller Sommerens Tørke eller Nattefrosten om Høsten, eller langvarig Høstregn. Flere af disse Aarsager kan indtræffe i et og samme Aar; til Lykke at Jordstykkerne endog i samme Gaards Eiendom, gjerne er af adskillig Beliggen og det kommer meget an derpaa i Henseende til bemeldte Tilfælde, og da Veiret søndenfjelds i disse Aar er tvertimod det Veirlig, som til samme Tid hersker nordenfjelds, lider ikke hele Landet paa engang; nogle Steder, som paa Hedemarken og i Smaalenene kan Landmanden sælge Korn; men de fleste andre Steder haver neppe til egen Fornødenhed, og nogle Stæder, helst til Fjelds, maa Bonden kjøbe aarlig noget." Han omtaler i denne Forbindelse, at Havedyrkningen staar paa et meget lavt Standpunkt, idet det kun er Folk af Stand, som gjør sig "en Fornøielse af at opelske Frugttræer og frembringe gode Jordsfrugter, men der er og meget faa, som forstaar den rette Omgang hermed." "I Kjøbstæderne er ved Indsigt og Taalmodighed Havedyrkningen der paa en tredive Aars Tid gaaet saa vidt, at man nu ei som tilforn lader komme Kaal og Rodder fra Holland." Idet han omtaler Landets Kvægavl og Sæterbrug, beretter han, at den "pestilenziske Qvægsyge" aldrig har hersket hertillands. "Skovene giver Kjøbmandsstanden den fornemmeste Næring; ogsaa for den Aarsags Skyld er Kjøbstæderne anlagte ved Mundingerne af Elve, hvor Tømmer kan nedflødes. De fleste Bønder i Skovbygderne tager alle deres Udgifter af Skoven og mange Gaarde kjøbes blot for Skovens Skyld. Tømmerhandlerne kjøber oftest Træerne paa Roden, bekoster Hugsten og Nedflødningen, til hvilket de holder Tømmermerker. De fleste og bedste Planker gaar til England, hvor de skjæres igjen i tyndere Bræddder, dette sidste ligesaa i Holland, de sletteste gaar til Frankrige, men Bjelker gaar mest til Holland. Foruden Brædder gaar ogsaa en Del smaa Bjelker (Smaalast kaldet) til Danmark." Han klager over det sterke Sløseri med Skov og Ved, som fandt Sted i Norge. Ogsaa Bergverkerne og Glasindustrien berører han med nogle faa Ord. Efter ganske løselig at have omtalt det norske Skyds- og Gjæstgivervæsen, saaledes som det var ordnet af Statholder Gyldenløve, giver han følgende Oplysning om Tidens Reisemaade: "Almindelig bruger Reisende Kariol, hvis Fadning ved at være nær ansat Hesten betynger denne desmere, men er des lettere for den siddende, hvilket er tvertimod i Sverige. Kareter og firhjulede Vogne kan kuns bruges paa de store Landeveie, men da Veienes Forbedring overalt meget er tiltagen, begynder de, som reiser langt, at betjene sig af de danske Kurvevogne; men de er mindre. Bonderfolk rider kuns. Kvindfolkene i Tværsadel, nogle Fruentimmer af Stand har tillagt sig engelske Sadler, hvor der siddes mere frit, men man snarere kan komme af Balancen. Alle Transporter sker paa Kjærrer, i de jevne Veie ogsaa paa Helvogne, men i Fjeldveiene i Kløv paa Hesteryggen. Veiene har i gamle Dage været sær besværlige, og nu omstunder gaar man i nogle Distrikter saavidt i deres Forbedring, at de endog kan tjene til Exempel for mere dyrkede Lande af samme Beliggende; og det er virkelig meget i et Land, hvor man betjener sig af saa kort en Tid om Aaret dertil, og hvor ikke alene de steile Høider og Klipper og dybe Moradser, men og de

aarlige Anfald paa Jorden af nedskyllende Regn, og fremfor alt den frosne Jords Opsprækning om Vaaren (Tællegrøb kaldet) fordrer aarlige Forbedringer, derimod er især i afsides og til Fjelds beliggende Bygder Veiene desmindre istandsatte, og hvis man kun kan ride, maa Hesten ofte mer klavre og nedglide end gaa Skridt, til Lykke da er de norske Heste saa afrettede af Naturen til saadanne Veie, at jeg ei har erfaret 1 blandt 100, som har været underkastet Snublen.

Om Vinteren bruger man andre Veie og anden Ekvipage, da gaar Veiene i Dalene over Søer og Kjær . . . De norske Slæder er af en egen Struktur, og da de norske sætter deri en almindelig Stads, er de gemenlig smuk malede og forgyldte, ja mange lakerte paa Sølvbund, zirede med fine Tegninger. Den rette Krumning foran gjør meget til en Slædes gode Gang, og at den mindre er underkastet at vælte, hvilken krumme Linie fortjente en mathematisk Undersøgning. Man forespænder kuns en Hest, som er behængt med harmoniske Bjælder, og en staar bag paa Meierne for at styre Slæden, og stundom især for Fruentimmer er baade Kusk og Tjener tillige, kun en sidder i Slæden og samme kjører ellers selv Hesten; den gode Indpakning, som de norske betjener sig af, især naar de sidder i en Slæde, sikrer dem imod al Anfald af Frosten, som i forrige Vinter i de varmere Lande har dræbt saa mange Mennesker, men i dette kolde Land neppe en, saavidt jeg har spurgt. Den sædvanlige Pris paa en Slæde med alt sit Tilbehør er 8 Rdlr., en Fruentimmer Slæde er lidet længere; der raffineres nu mer og mer paa Slæde Façons."

Den første Reise, hvorfra Wilse meddeler sine Indtryk, foregik i 1763 fra Moss til Kongsberg gjennem Jarlsberg Grevskab og derfra videre gjennem Bragernes til Kristiania. Han besøgte paa denne Færd Lagmand Hansen paa Kuberud udenfor Moss Om denne fortæller han, at han "for faa Aar siden havde anlagt en Frugthave af en 200 gode Frugttræer, som er meget i Norge; disse har ret godt kommet sig. Han har og anlagt Espaliers af Aprikoser og Fersikener langs Solvæggen; men hver Vinter maa de bedækkes med Halm. De første modnes de fleste Aar; men de sidste har ingen Art. Han er den første, som i denne Egn opmurede et Fæhus og en Hestestald af Graasten". Fra Tronviken satte han paa Færge over til Horten, hvor han, som han siger, befandt sig i "et andet Klima". Han roser Grevskabets Veie, omtaler i Forbigaaende Sorenskriver Friis's smukke Eiendom Falkensten og dens Eiers Fortjeneste af Landbruget*). Paa Lardals Prestegaard, hvor hans Morbroder Nils Bjerregaard boede, opholdt han sig en Uges Tid, som han anvendte dels til at sætte sig ind i den Undervisningsmethode, som Bjerregaard anvendte i den Privatskole, han her holdt, dels til at studere dennes Forbedringer af Jordbruget. Under Opholdet her var han ogsaa en Dag tilstede ved det saakaldte Kjerrefiske i Laagen, der eiedes af et Interessentskab. Fra Lardal begav han sig til Kongsberg, hvor han opholdt sig i en Uges Tid.

"Kongsberg", siger han, "er den eneste Landstad i Norge, siden Hammers Kjøbstad tabte sin Herlighed. Skjønt Gaderne ei er brolagte, er der dog jevn og tør Grund; over Elven er to Broer. Byens Indvaanere regnes mellem 9 og 10000. Efter det i Aaret 1769 optegnede Mandtal

*) En af denne konstrueret Plog, kaldet den Falkenstenske eller norske Plog, blev i sin Tid prisbelønnet af det danske Landhusholdningsselskab.

fandtes 4253 Personer af Mandkjøn og 3833 af Kvindekjøn, foruden en stor Del Berg-Arbeidere, som ei er heriblandt beregnede, af Folkemængden regnede man, da jeg var der, 3620 Sjæle, som underholdtes af Bergvæsenet, men i den senere Tid er samme reducerede til 2800, da Resten, mest Børn, er anviste andet Arbeide. De er for det meste en Afkom af de i forrige Sekulo forskrevne saxiske Bergfolk, og nu kan de ei adskilles fra andre norske, det tyske Sprog har og næsten ganske tabt sig der, undtagen i visse Kunst-Ord. Alle Huse, undtagen Kirken, er af Træ og udgjør omtrent 1500, den saa kaldte Roste-Røg, som kommer af Ertzernes Røstning, gjør Væggene udvendig ei alene sortagtige, men og dertil varigere. Kirken er den smukkeste og blandt de nyere den kostbareste i Norge. Man har bygt derpaa fra 1741 til 1761, og den har kostet 130000 Rdlr. Taget er af glasserede Jernplader, hvis Glassering eller Fernis dog ei er bestandig, indvendig er Kirken lys og udziret med Smag, da vor Maler Tonning især derved skal have vist sin Kunst. Før var der foruden to danske Prester ogsaa en tysk Prest ved denne Menighed, men den sidste er nu ei mere. Seminariet i Nærheden af Kirken er en anseelig Bygning af to Etager, af hvilke den nederste er til Professorernes Bolig og Husholdning, den øverste til Læsesal, Forsamlingssal, Bibliothek, Mineral-Kabinet og Modelkammer; men da alt dette er indrettet længe efter, jeg har været der, og altsammen nys begyndt, thi Seminariet blev først indviet Aar 1786, derfor vil jeg heller intet melde derom, end noget ganske ufuldkommet. Det chymiske Laboratorium staar i Gaarden lige for Hovedbygningen. Der var en Fonds af 40000 Rdlr. lagt til den forrige latinske Skole, hvor man lærte Regning, Skrivning og Kristendom, maaske og lidt Latin, om muligt; nu er deraf ved kongelig Anordning og Gavmildhed blevet en ny Kathedral-Skole i en stor og anseelig Bygning, her undervises da i de lærde Sprog og Grundvidenskaberne for de egentlige Bergvidenskaber; men da det er endnu nyt, maa jeg her gjøre samme Erindring som ved Seminariet. Gid derved noget af det Tab, Norge lider ved ikke at have et eget Akademi, maa oprettes, ja give Anledning til det vigtigere.

Det kongelige Magazin, opført 1774, er en vidtløftig Bygning, hvor Korn og Fedevare, som før kjøbtes af Leverandører, og som disse igjen paa anden Haand hentede fra Kjøbstæderne, nu paa kongelig Regning og ved umiddelbar Transport fra Danmark haves i den Mængde, at ei alene Bergfolkene, men og andre deraf kan forsynes til billige og saa jevne Priser som muligt. Uagtet Indretningen og Betjenternes Lønning kommer Sølvverket til temmelig Udgift, eller rettere forøger dets Gjæld til Kongen, saa er Indretningen baade nyttig og nødvendig, især da Bergfolkene er bedre tjente med det meste Løn i Fødevare end i Penge, hvilke sidste anvendes sjelden viselig nok: hvad Leverandørerne vandt før, men tabte siden Magazinets Oprettelse, kan let begribes, men det var ei for deres Skyld Sølvverket existerte, og de kunde nu vende deres Spekulationer andensteds hen. Ellers er de betydeligste kongelige Bygninger og Verksteder følgende: 1) Amthuset paa Torvet, hvor Oberberg- og Berg-Amtet samt Bythinget holder deres Sessioner, Archivet, Kassen, Expeditions- og Revisionskontoret; 2) Hytten bestaaende af adskillige Smelteovne, og nær ved Hytten Sølvbrænder- og Prober-Stuerne samt Kulhusene; 3) Mynten, ved hvilken Leilighed jeg kunde berette en Del om Forandringerne med Udmyntningen her; men det blev for vidtløftig, nok Sølvet gaar i Stænger herfra til Kjøbenhavn og ellers i Fustager over Land gjennem Sverige, det, som deraf udmyntes her,

er livet og foranderlig; 4) Hammerne uden for Byen med Kulhuset. 5) Bælgemager-Verkstedet; 6) Materialhuset, to Mel- og en Grynmølle. Her er to Presteboliger tilhørende Kirken; og Hr. Berghauptmand Hiortes Hus tager sig mest ud blandt de private. Her holdes tre Markeder; sidst paa Sommeren bliver en god Del Smør og Talg, Uld, Lax og røgede Sild bragt hid fra Bergenhuslen med Kløvheste. For at forhindre det i en folkerig By overhaandtagne Tiggeri, har man oprettet et Uldspinderi, hvorved henimod 500 Personer finder deres Næring, iblandt disse de halvvoxne Børn, som ved de nyere Indretninger ved Bergvæsenet gik af ved Pukverkerne. Endelig erindres et Spiger-Fabrik og Krudtmølle. Apotheket er anselig og den nu værende Apotheker Peckel har gjort sig berømt ved hans skjønne Rhabarbar-Plantage. Stadsfysikus, som fornemmelig er Bergmedikus, har stedse Anledning til Beskjæftigelse, det samme kan og siges om Presterne, da mange flere om Aaret dør end fødes formedelst en saadan Stads Natur og Nærings Art. Hvad Bergvæsenet i sig selv angaar, da bestaar Oberbergamtet af Berghauptmanden som Direktør og fire Assessores, hvoriblandt Oberbergamts-Forvalteren, og desuden en Oberbergamts Skriver. Bergamtet derimod bestaar af Borgermesteren, Bergamtskriveren og Geschwornere. Dette Bergamt er prima Instantia for Sølvverket vedkommende Sager, som og for Bergjurisdiktionen i alle Rettergangs Sager. Under dette Bergamt henhører alle søndenfjeldske Jernverkers Proprietærer og Betjente, fra Bergamts-Retten gaar Rettergangs Sager ved Appellation til Oberbergamtet og derfra til Høiesteret. Inkvisition mod Sølvtyve hører og herunder, det har ikke manglet paa saadanne Forbrydere, som underhaanden har udhandlet deres Sølvvare, (paa deres Tyvesprog kaldet gammel Dit); dog er ingen i Mands Minde straffet paa Livet. Gemen Mand holder for, at et saadant Tilfælde vilde spaa Verkets Undergang."

Efter at have omtalt det kongsbergske Forstvæsen og gjort Rede for Lønningsforholdene ved Sølvverket, giver han en Skildring af Verkets Tilstand og nævner herunder tillige forskjellige af de Personer, hvis Navne er knyttede til Driftens Historie; men af Hensyn til, at der allerede forelaa saa mange Oplysninger om Kongsberg, indskrænker han sin Skildring af Stedet til faa og spredte Antydninger.

Paa Veien fra Kongsberg til Drammen besøgte Wilse Vestfossen, der ved sine 12 Sage og Møller underholdt en Befolkning paa 550 Mennesker, Herregaarden Fossesholm, som da nys var gaaet over i Etatsraad Cappelens Eie, og Presten Hans Strøm paa Eker, og navnlig af den Virksomhed, som udfoldedes i dennes Prestegjæld, giver han en ret indgaaende Skildring. Han var derpaa indom Hougsund, som ved denne Tid havde en Befolkning paa omkr. 450 Mennesker, deriblandt 24 Tømmerdragere. Af Drammens forskjellige Dele giver han derpaa en topografisk og historisk Skildring. "I Drammen", siger han videre, "er over 800 Huse og Gaarde, og næsten 6000 Sjæle, hvoraf efter en nøie Fortegnelse er alene paa Bragernæs omtrent 288 Borgere, deraf 100 paa Strømsø. Af Kjøbmænd og Hokere regnes et Par 100, Resten nærer sig af Trælast, Transporter og Kjørseler; ikke at forglemme Skippere, Haandværksfolk og de mange smaa Brændevinsværter. I Henseende til Jurisdiktionen, appelleres fra Bythinget paa Bragernæs til Kristiania Magistrat; men Strømsø og Tangen appellerer i anden Instants til Moss Laugthing sex Mile derfra Ingensteds i Norge drives saa stærk Tømmerhandel som i Drammen; de Familier, som er Saugeiere, har næsten al Bord-

handelen. Bordene sorteres i godt, Last, Brag og Brags Brag, hvoraf de første gaar til England, de sidste til Danmark og Frankrige; det at de nedflødes til Drammen, gjør dem mindre antagelige og sætter dem i ringere Pris end de i Kristiania, hvorhen Bordene bringes over Land fra Saugerne. Bjælkehandelen er mere fordelt; Eierne af Skoven staar sig bedst derved, og langt bedre end ved at sælge Saugtømmer, især naar de forveien slutter nøie Akkorder, men Hollænderne, som af Bjælkehandlerne kjøber Bjælkelasten, staar sig allerbedst, thi de ved saaledes at tvinge den Handel, at ni Bjælkehandlere ødelægges, naar den tiende vinder noget. Hollænderne lover om Høsten gode Priser, og om Foraaret søger saa mange Spekulationshandlere derhen, at ikke Fragten engang opnaaes. Tyve Skibe af de her fragtede tilhører Byen, de andre, som lader Trælast og Jern, er især fra Arendal og Bergen. Kort før sidste Krig mellem Sømagterne endtes, slog et Selskab sig sammen til et Skibsbyggeri, hvorved to store Skibe et Aar gik af Stabelen og tre nye oplagdes, men det var for sent betænkt, og derfor gik det siden Krebsgang. Den største Tilførsel hid er Korn; i Aaret 1765, som dog ei var ufrugtbart, blev ved Drammens Toldsted alene af Rug angivet 75000 Tønder; og man kunde nok regne Tilførselen af Brændevin, helst dansk, som Flensborgerne og Altonaerne trakterer Landet med, for over 50000 Rdlr. Det kunde undværes for 800 Aar siden, men nu ikke uden største Revolution i al Handel. Den anseligste Fabrik er en stor Reberbane ved Strømsø, som en Arboe har anlagt; saa har man og her ti Tobaksspinderier, hvorved endel Børn bruges; en Pibe- og en Fayancefabrik, saa og en for det Slags Voxdug, hvoraf man gjør Regnskjærmer og Kapper; et engelsk Malthus og to hollandske Grynmøller. De fleste Borgere eier eller leier Løkker udenfor Byen, til Hjælp i Husholdningen, da alt er vel dyrt: især har man temmelig lagt sig efter Kløverfæd."

Han omtaler derpaa Byens to Kirker, den i 1765 oprettede Fattigskole, hvoraf Presten Hans Hammond havde indlagt sig megen Fortjeneste, og de sekteriske Bevægelser, som havde fundet Sted i Byen. Paa Reisen ind til Kristiania dvæler han med stor Udførlighed ved de bekjendte Paradisbakker i Lier og ved Marmorbruddet ved Gjellebæk, hvor der ved Kong Fredrik V's Nærværelse (25de Juni 1749) var bleven opreist en 12 Alen høi Marmor-Obelisk.

Om Kristiania og Omegn meddeler Forfatteren selvfølgelig en Mængde Enkeltheder, først og fremst om Byens Beliggenhed og Størrelse, dernæst om dens Bebyggelse og henviser herved til det af Theofilus Laan i 1740-Aarene tagne Prospekt af Byen. Om Bebyggelsen og Husenes Indredning udtaler han sig paa følgende Maade:

"Den egentlige Stad bestaar af 12 Hovedgader og 13 ligesaa store Tværgader, som alle har en Bredde af 20 Alen, alle gaar snorlige og overskjærer hverandre i rette Vinkler. Hovedgaderne kan bestryges fra Fæstningen af. Renderne er midt i Gaden, dannede blot ved, at Gaderne er afhængende mod Midten. Man har efterhaanden i disse sidste Aar brolagt Gaderne efter den nyere, fastere Maade, langs Husene er Fortougene indfattede med Bjælker, indenfor mest belagte med flade Skiferstene af Egnens Produkter, og udenfor, hvor behoves, forsynede med Afvisere af Træ eller Marmor. Hvor Gaderne overskjærer hverandre, er overalt Springvande i firkantede Omfatninger af Træ. Hver Samling af Huse, som dannes i en Firkant af Gaderne, kaldes en Kvartal; for Resten har vel Gaderne Navne,

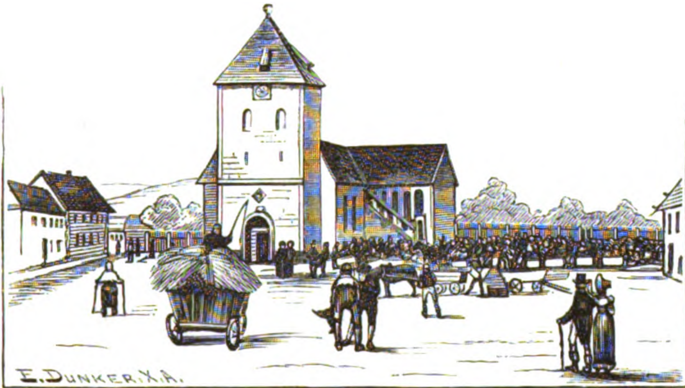
men Husene hverken Nummere eller Skilter, uden Haandværks-Skilterne. De private Huse er, faa undtagne, af to Etager, med Siderne vendte til Gaden, nogle af Grundmur, især de ældste, nogle af Bindingsværk, nogle af Mur til Gaden og Bindingsværk til Gaarden, mange af de nyere Bygninger er halv Mur- og halv Bindingsværk, da Bindingsværket beklædes udvendig med Mur af en halv Murstens Tykkelse, hvorved en og anden Bygnings-Zirat kan anbringes. Indvendig har mange beklædt saadanne Vægge med en tyk Kalkmasse paa et Underlag af kløvede Baandstager, paaslagne med smaa Søm, som lader vel, men udvendig anbragte har de ei vist sig bestandig. Paa nogle af de gamle grundmurede Huse er Karnapper eller Udskudde til Gaden, hvoraf nogle stiger op som smaa Taarne, derfra har man skjønne Udsigter, men de hindrer tillige Udsigten for Naboerne, naar de er nær hverandre, de er og nu forbudne at bygges. Den moderneste og smukkeste af private Bygninger er den, Geheimeraad Storm lod opbygge efter den Smag, som hersker i Carl Wiinblads arkitekniske (!) Ridser, den er af to

277. Krigsskolen, bygget af Stiftamtmand Kaspar Herman Storm, senere tilhørende Jess Anker.

høie Etager foruden Kjælder og Tag-Etagerne. Taget er à la mansarde de to Fløie ud til Gaden er forbundne med Jern-Gitterværk imellem Sten-Pilarer med Vaser paa. Hr. Etatsraad Ancher har i Følge hans store Geni og Indsigt i saa meget smukt og lærerigt, som han har set udenlands, med Smag udziret hans Vaaning overalt. Andre ved at præstere mere heri, end man skulde tænke, og det i en By langt fra Hof, Akademi og offentlige Opmuntringer til Kunsters Udøvelie; thi mange moderniserer deres gamle Huse saa godt som mulig, helst da Staden har ei lidt særdeles meget af Ildsvaade; man finder og indvendig nymodens Indretninger i de gamle Vaaninger. I den Stue, hvor smaa Ruder i lave Vinduer i Forening med den brune Træfarve paa Loftet og Væggene gjorde Aftens Tusmørket allerede til Nat, hvor gamle Bedstefader sad i sin store Lænestol for et eller to tykke Tællelys staaende paa Bordet ved en stor enkelt Kakkelovn eller Kamin, og med Piben i den ene Haand og den store Sølv Ølkande i den anden drak den fremmede Ven til, som trinede nærmere paa det med Sand og friske Granbær bestrøede Gulv, — i den Stue, siger jeg, oppebier nu til selvsamme Tid paa Dagen, hans Sønnesøn en halv Snes fremmede moderne

Venner paa en før kaldet Canopee, nu Sofa, Ottoman, eller hvad Navnet bliver paa ny med det første, derfra ser han hen over det i Marmor-Ruder bemalede Salsgulv, sig selv i de lange kostbare Speile, hvis Forgyldninger ophøier end mere Væggenes lyse Farver; Marmor-Consoler ser man paradere under Speilene, og paa dem Buster eller Statuer vel af Gibs, men at se til som Guld eller Marmor. De høie Vinduer skulde formedelst de store Ruder meddele alt det Lys, Dagen endnu har tilovers, dersom ikke de øverst i Skyer sammenlagte Gardiner bedækkede den Himmel, der ses over Husene paa den anden Side Gaden; dog, under den skinnende hvide Gibshimmel i Stuen hænger en Lysekrone af Glas som Krystal, hvis mange Voxlys lover Dag i den mørkeste Aften. De fremmede Herrer kommer, man rangerer sig ved den opvarmede Pyramide, som er bekronet af en glindsende sort Kupido, og man smaadrikker af kostbare skrøbelige Kar, hvad Ost- og Vestindien sender os til Tids og Sundheds Spilde efter Modens strenge Befalninger."

278. Vor Frelsers Kirke i Kristiania.

"Af offentlige Bygninger er Stads-Kirken, som den eneste i Byen selv, den anseligste, anlagt ved Torvet, efterat den forrige Kirke, som stod nær ved Fæstningen, Aar 1686 afbrændte; hin kaldtes Trefoldigheds Kirke, denne vor Frelseres Kirke. Det er en stor Kors-Kirke, vid og lys, men har ikke mange saa kaldte Ornamenter. I Sakristiet, som er en Tilbygning, er Kapitulet forsynet med en Kakkelovn, en god Vederkvægelse om Vinteren for Presterne; en eller to store i Kirken fordrede ei stor Bekostning eller Brænde i de faa Timer, Gudstjenesten varede, og vilde forskaffe flere Kirkegjængere om Vinteren end sædvanlig. Kirken mangler Spir, som man holder for Taarnets Grundmur vilde være for svag til at bære; men kunde man ikke give Taget i det mindste en zirlig Figur, som den de tyske kalder eine Haube? Den halve Del af Kirkegaarden er for Fodgjængere, og ved sammes ene Mur staar nogle Pavillons, som er visse Familiers Arve-Begravelser. Den anden Del af Kirkegaarden er til Begravelser, foruden dem i Kjælderne under Kirken. Tugthuset stikker smukt af blandt de andre Huse, og er en stor, til sin Hensigt vel indrettet Bygning af fire Fløie, og af to Etager, hvoraf den længste er til Gaden, hvis middelste Del udgjør Kirken, og hvis

Vinduer indtager begge Etager. Raadhuset, Overhofrets Bygningen, samt andre offentlige, adskiller sig ei fra private Bygninger udvendig, undtagen tildels i Størrelse. Den store Sal paa Raadhuset bruges ikke alene til Rettens Forsamlinger, men ogsaa til Concerter og andre Solenniteter. Hr. James Collett har indrettet en i sin Have værende Bygning til Concerter og Skueplads, da det forhen var bestemt til et Gevæxt-Hus. Baade formedelst sit Beliggende og for sin Rang, som den Stad i Norge, Regjeringen har gjort til Sæde for de vigtigste Landets Embedsmænd, og tillige for de Bekostninger, som private har anvendt paa dens Regularitet i alt, og paa saadan Zir, som kunde passe sig paa et Land, der bærer Navn af et Kongerige, fortjente Kristiania et Slot eller Pallads. Den ene Side af Torvet og Haven bag ved kunde blive en Slotsplads, der kunde Kollegier og offentlige Forsamlinger holdes, og en varig Æreport af norsk Marmor give Indgangen ved første Syn et majestætisk Udseende."

Forfatteren gaar derpaa over til at omtale Borgernes Inddeling i Klasser, Byens Udførsel og Indførsel, Skibsfart, Fabriker, Haandværkere m. m. En Festdag i Byen var Markedet i Begyndelsen af Februar Maaned. Som Levested betragtet var Kristiania ved den Tid, Wilse udgav sine Reiseiagttagelser, paa det nærmeste lige saa kostbart som Kjøbenhavn; men Priserne paa Nødvendighedsartikler var i den sidste Halvdel af Aarhundredet dels fordoblede, dels tiltagne med en Trediedel.

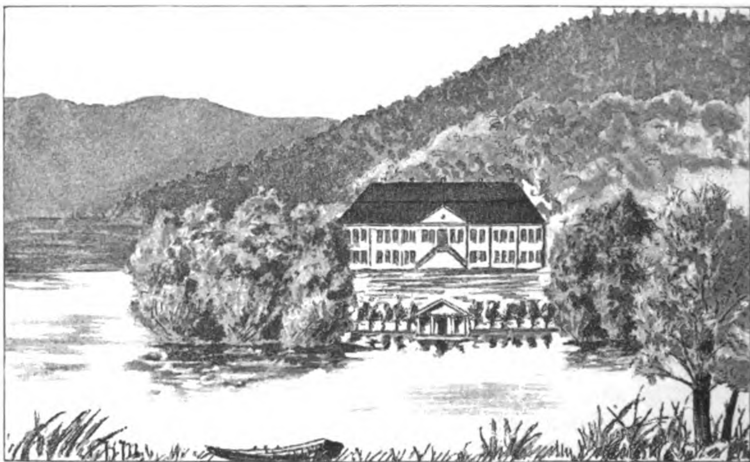
Forfatteren gjør Rede for Byens civile Administration, Brandvæsen, Nattevagt, Assurancevæsen og Vandvæsen, derhos for Medicinal- og Fattigvæsenet, som nedenfor paa sit Sted skal anføres. Ved at omtale Byens Kleresi berører han en Del Tvistigheder, som ved Aarhundredets Midte fandt Sted mellem Stiftsprovsten og den residerende Kapellan ved Byens Kirke om Delingen af de uvisse Indtægter. Han nævner ogsaa de sekteriske Bevægelser, som Kristiania havde havt at opvise. Det er en Selvfølge, at Fremstillingen af Byens Skolevæsen og Opdragelsesanstalter samt videnskabelige Indretninger indtager en fremtrædende Plads i Wilses Skildring af Kristiania. Om Kathedralskolen, den eneste i Stiftet, oplyser han, at den er delt i fem Klasser (Lektier) foruden Mesterlektien. Den har skjønne Indkomster og kunde have fortjent en Bygning af anseligere Udvortes. Hørerne i de lavere Lektier har altfor liden Løn; derimod har Rektor gode Indkomster af det ham beneficerede Rektorgods, der tidligere var Præbender. Ialt nyder Kathedralskolen Renterne af 37 000 Rdr. udenfor det betydelige beneficerede Gods, som er den tillagt. Alligevel befinder Skolen sig i Tilbagegang, og medens Discipeltallet før var 70, var det paa hans Tid gaaet ned til 30, idet de, som har Leilighed dertil, foretrækker at lade sine Børn oplære ved Husinformatorer. Om Kvindernes Undervisning udtaler han: "For Fruentimmer af Stand og Vilkaar har nogle dels som Syjomfruer dels som Franzøser holdt Undervisning med og uden Kost og Logis. Saadanne burde offentlig understøttes; thi endog det andet Kjøns Undervisning og Opdragelse fortjener og behøver noget af den offentlige Gavmildhed, som forlængst i saa høi Grad har vist sig mod Stiftelser for det unge Mandkjøns Opdragelse, ja vist sig mod Stiftelser for Ørkesløshed og for den blotte Fødselsret til at leve som de Rige. Uagtet saa indskrænkede Anstalter i en Stad, som kaldes Hovedstaden i Norge, lader Forældrene sig dog nøie dermed, saa at meget faa sender deres Døtre til Kjøbenhavn, helst da virkelig mindre der i det vigtigste profiteres; thi i Norge fordres mere af et Fruen-

timmer end det udvortes og at tale lidt et fremmed Sprog, og i Henseende til Mangel paa udvortes fin Opførsel, da behøver ingen derfor at forlade Kristiania, helst da her gives Leilighed til at lære noget af alt." Efter at have omtalt den mathematiske Skole (Krigsskolen), der paa Grund af Krigen 1788 var bleven stanset for nogen Tid, omtaler han den Plan, hvormed han selv i 1760-Aarene omgikkes, at oprette en Realskole i Kristiania, men som ikke blev gjennemført. Af større private Bibliotheker, som havde existeret i Kristiania, nævner han Stiftamtmand Storms paa omkring 9000 og Biskop Nannestads paa over 10000 Bind. Disse var dog solgte og splittede. Derimod havde Bernt Anker samlet et anseligt Bibliothek og et Natural- og Kunst-Kabinet. Af offentlige Bibliotheker nævnes den mathematiske Skoles og Kathedralskolens, der begge dog alene talte nogle faa hundrede Bind, samt Kancelliraad Karl Deichmans til Byen skjænkede Bogsamling, der senere var bleven forøget ved Gaver fra andre Hold. Han omtaler derpaa et Par private Læseselskaber, forskjellige større literære Foretagender, som var satte i Gang, Frimurerlogen (St. Olai Loge), der "har et anseligt Antal af Medlemmer eller Brødre endog nogle af geistlig Stand", et literært Selskab, der kaldtes "Det tænkende Væsen", den musikalske Klub, "der holdt ugentlige Koncerter dels paa Raadstuesalen, dels i Hr. Colletts Sommerhus, da endog Virtuoser blandt Fruentimmer undertiden lader sig høre baade i Instrumental- og Vokal-Musik", samt det af General Grev Schmettau i 1764 oprettede private Skuespillerselskab. Han udtaler, at mange nu ønskede lige saa meget Oprettelsen af et Nationaltheater som af et National-Akademi. Hans Skildring af Kristiania afsluttes med en Beskrivelse af Akershus Fæstning og af Oslo, der dog intet af særlig Interesse indeholder.

Fra Kristiania Omegn giver Forfatteren derpaa en Skildring af Rundskuet fra Ekeberg og af Traktens Mineral-, Vext- og Dyrerige. Herunder omtaler han, at man i 1740 først her begyndte at lægge sig lidt efter Biavl, og at denne fra 1770-Aarene af dreves mere rationelt ogsaa af Bønderne. Af Havedyrkningen havde den indvandrede Tysker Karl Gäblein indlagt sig megen Fortjeneste, og Wilse gjengiver en Samtale, han havde med denne Mand. Af Steder paa Byens Vestkant var de mest iøinefaldende Rusløkken, hvor der fandtes en offentlig Skydebane, Bernt Ankers Lyststed Sommerro og Munkedammen med dens prægtige Haver og store Fiskeparker. Ladegaardsøen var dengang Statholdernes eller Stiftamtmændenes Sommerresidents. Bækkerø, der tilhørte Fru Justitsraadinde Anker, havde ligeledes smukke engelske Anlæg at opvise. Til Bogstad førte fra Bækkerø en Vei, som Wilse kalder den prægtigste i Landet. Bogstad, der eiedes af General-Vei-Intendant Peder Anker, skildres som et sandt Mønsterbrug og dets Eier roses for sin mageløse Gjæstfrihed. Et Mønsterbrug var ogsaa General-krigskommissær Lengnicks Eiendom Ulevold. Idet Forfatteren gjør Rede for Udsigten fra dette høitliggende Sted, faar han Anledning til at omtale Lyststederne Uranienborg, Incognito, Punschebollen og Frogner, hvilken sidste dengang tilhørte Slotspresten Johannes Sten, der havde faaet den med sin Hustru. Af Bondegaardene i Aker omtales Blinderen, hvis Eier, Halvor, roses som en for sin Tid særdeles oplyst Bonde. Af den betydelige Virksomhed, som udfoldedes ved Akerselven, navnlig paa Gaardene Nedre-, Mellem- og Øvre Fos giver Forfatteren et ret anskueligt Billede. I det hele taget maa Wilses Interiører fra Kristianias Vinter- og Sommer-Sider siges at være af meget stort Værd for enhver, som vil søge at danne sig en klar Forestilling om det

Liv, som rørte sig i og ved Landets Hovedstad i den sidste Halvdel af det 18de Aarhundrede.

Den tredie Reise, som Wilse beskriver, foregik om Vinteren 1763 fra Kristiania til Eidsberg og fortsattes om Vaaren derfra til Fredrikshald. Paa denne faar han Leilighed til at give en indgaaende Skildring af Sagbrugene paa Vestby Gaard. Underveis møder han en Skoleholder, hvis hele ydre som indre Skikkelse han beskriver paa en lige saa tro som fornøielig Maade. Om Julehelgen paa en norsk Prestegaard faar vi dernæst en meget interessant Beretning. Paa Reisens Fortsættelse kommer han ud for Ulve og faar herved Anledning til at give tilbedste sine Erfaringer fra disse Udyrs Herjinger og Jagten paa dem. Fra Tid til anden kommer han ind paa den

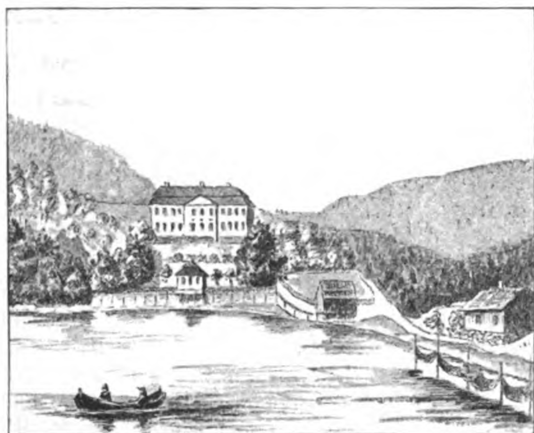

279. Bogstad Gaard.

smaalenske Almues Levevis, Vindskibelighed og overtroiske Forestillinger og fortaber sig da let i de ubetydeligste Enkeltheder. Men det er netop denne Bredde i Fremstillingen, som i vore Øine giver Wilses Iagttagelser deres største Værd.

I den anden Del af sine Reiseiagttagelser skildrer Wilse en Færd, som han i Sommeren 1764 gjorde fra Kristiania til de smaalenske Byer; men han har dog ogsaa her tilføiet og indarbeidet en Del Bemerkninger, hvortil senere Reiser havde givet ham Anledning. Han beretter her om et Besøg, som han aflagde Generalkrigskommissær Holter paa dennes Gaard Stubberljan, der var ret et Mønster paa de kristianiensiske Patricieres Sommersæder, meddeler en Del Oplysninger om Johan Herman Wessels Fader, Vestby-Presten Jonas Wessel, der havde indlagt sig store Fortjenester af Landbruget og giver endelig en Skildring af Moss By. "Oplagsfrihed", skriver han, "nyder Moss ei, og Handelen strækker sig ei vidt op i Landet. Dog er det et nærsomt Sted. Antallet paa Husene og Grundene er 196 og Husene er paa to nær alle af Træ, men mange har ved Malingen faaet en

smuk Anseelse. I dem lever omtrent tusinde Mennesker. Borgernes Antal er 90, som udgjør et Kompagni; tretten Familier lever af deres Gage og ti af Pensioner. Nu er her og en liden Garnison. Ingenieurs vil vide, at her var Leilighed for en liden Fæstning til Nytte for Jernverkets Forsvar og Landtroppernes Ud- og Indskibning. De fire mest betydelige Kjøbmænd handler med Trælast og Korn foruden alle andre Sager til Borgerens og Bondens Fornødenhed; to af dem eier 6 Skibe i Farten. Her er nu foruden en engelsk Malt-Tørkning og en Klæde-Fabrik. Lax fanges af Borgerne med Garn; den er bekjendt; den tager af i Mængde og tiltager i Prisen. Aar 1780 fik Byen et Marked med Kramvare og Kvæg den 3die August i tre Dage. Det holdtes før i Aas i Sogn. Byen har ingen almindelig Græsgang, da de omliggende Jordstykker er Borgernes særskilte Eiendomme. Magistraten bestaar af to Personer. I det geistlige var Menigheden kun et

280. Ljan eller Stubbeljan Gaard ved Kristiania.

Annex af Rygge Prestekald, skjønt dette kun har 900, hint derimod over 1300 Kommunikantere, indtil nu hver har faaet sin egen Prest. Kirken er for faa Aar siden opbygt af ny, vel kun af Træ, men meget smuk og af god Smag. Da jeg saa den, var den ei endnu ganske færdig og kostede allerede 8000 Rdr. Kirkens Fond er 10000 Rdr. Fattigvæsenet har en Fond af 1800 Rdr. og 130 Rdr. aarlig frivillige Gaver. En Kaptein Øtken legerte 5500 Rdr. som Fonds til Skolevæsenet. . . Endelig maa jeg erindre, at Indvaanerne til deres Fornøielse holder en ordentlig Koncert og Klub. Her er et kongeligt Toldkammer og et lidet Apothek.

Jernverket og Kanonstøberiet tilhører den Ankerske Familie i Kristiania, og tre hundrede Mennesker har deraf deres Ophold, hvoriblandt 150 er virkelige og bestandige Arbeidere. Man betjener sig og af svenske Arbeidere fra Dalekarlien; disse Folk reiser altsaa aarlig 40 Mile hid for i den Tid, de er ledige, at kunne fortjene sig noget. Jernmalmen hentes tilvands fra Arendal og Skeen. Verket forbruger aarlig 3500 Tønder. Masovnen er stor og bliver i 10 Maaneder om Aaret holdt i en bestandig Ild; den leverer

aarlig omtrent 3000 Skippund Jern, hvortil bruges lige saa mange Læster Kul. Kanonstøberiet afleverer kun Jernkanoner. Her støbes og en Mængde Kakkelovne. Adskilligt Verktøi som Spader og Øxer leveres og fra dette Jernfabrik; man smeder og Spiker og Stangjern, hvilket sidste dog ei er saa smidig som det svenske, som man ei heller kan holde Pris med, hvorfor og saadan svensk Jerns Indførsel forlængst er forbudet. Verkets Hovedbygning er af Grundmur i to Etager, smuk opbygget, deri en Sal af nyeste Smag; næst derved er en Have, hvori findes den længste Allé, jeg har set i denne Egn af Norge, men merkværdigere er den i Enden deraf anbragte Anstalt, til hvad Tid man vil at lade en prægtig Kaskade spille, da man kun har nødig at aabne en Luge i den foromtalte høie Vandrende, der leder Vandet til Værkerne, da Vandet udvælter til Siden over adskillige Trapper, og danner ligesaa mange Vandfald, det ene nedenfor det andet, og giver Alléen en Point de vue, som Kongen af Preussen med den største Kunst og Bekostning ei har kunnet tilveiebringe i sin prægtige Have ved Sanssouci.

Samme Vandfald, som driver Jernverkets Maskiner, driver ogsaa 20 Saugmøller strax derved, de er alle af sædvanlig Indretning med enkelte Sagblade. Sagstokkene nedflødes fra Vand-Søen, did de kommer ved Flødning paa de Bække, som falder deri, men de fleste, hvilke kommer fra Oplandene, maa kjøres fra Øieren, en halv til to Mil over Land til bemeldte nærmeste Vandflødning. Brædderne gaar mest til England".

281. Fredriksstad Bysegl.

Paa Reisen fra Moss til Fredriksstad omtaler han dernæst Herregaardene Verne Kloster, Evje og Tom, den første tilhørende Major v. Sibbern, den anden Generalmajor v. Sundt, den sidste Generalmajor Lützow. Endvidere nævnes det ved Kjølberg Herregaard liggende Teglbrænderi.

Om Fredriksstad heder det: "Indenfor Hovedfæstningen havde Byen førend Branden, som den 1ste Mai 1764 ødelagde alle Husene, 133 private Bygninger, nu kun 60. Gaderne er alle snorlige. Forstaden Hestehaven, der ligger paa Gaarden Trosvigs Grund, som deraf har 700 Rdr. Grundleie, bestaar af 70 Huse, og mod Sydost ligger Forstaden Vaterland, som har 40 Huse. I Staden selv er foruden Garnisonen noget over 400 Mennesker, og i begge Forstæderne 440, altsaa ialt i det mindste 840 eller omtrent 120 Familier. 8 Kjøbmænd og 5 Høkere samt nogle faa Haandværkere udgjør Borgerskabet, som er et lidet Kompagni til Forsvar og i fornødent Tilfælde og for Brandvæsenet. I Hestehaven drives og Handel. I Staden er et Tobaksspinderi og udenfor Byen Teglverket Rabbetorp. Fredriksstad giver samme Frihed til Gjældnere og andre, der kan erhverve jus Asyli, og alle indgaaende Livets Fornødenheder er fri for Konsumtion; derimod er Borgernes Indslutning i en Fæstning noget tvungen, og Indkvarteringer i paa-

kommende Tilfælde trykkende, hvorimod igjen Garnisonens Fortæring giver dem nogen Næring, saa at det ene veier op mod det andet. Magistraten bestaar i en Borgermester og Byfoged. Foruden Krigsbetjentere er her en Magazinforvalter, en Tolder, to Kontrollører og et Par Visiterer; saa er her og et Apothek . . Skibsfarten gaar egentlig fra Forstaden og det med Planker og Bræder, som nedflødes paa Glommen fra Sagverkerne. Disse Planker kan for det meste regne Solør og Østerdalen for deres Fædreneland. Om Sommeren 1782 ladede her paa en Gang 11 engelske Skibe Bræder. Samme Tid lod Hr. Etatsraad Anker her bygge to nye Skibe, hvoraf det ene var 120 Fod langt. Da Sageierne bor andensteds og for egen Regning udskiber Trælast, saa har Fredriksstad selv liden Fordel af Trælast-Handelen; al anden Detailhandel med andre Varer er formedelst Nærheden af en Kjøbstad paa hver Side indesluttet inden snevre Grænser, da dens Opland er kun et smalt Strøg nogle Mile op mod Glommen."

Om Fredrikshalds Forhold skriver Forfatteren efter først at have gjort Rede for Byens Beliggenhed og udvortes Udseende: "Formedelst Byens fordelagtige Beliggende og dens Stapelfrihed er Handelen her anselig. I 1781 besad Byen 35 Skibe, hvoraf 5 gaar paa Vestindien med Levnetsmidler, Tjære, Jern, Søm, Bræder samt Fabrik- og ostindiske Varer fra Kjøbenhavn. De afsætter derimod deres vestindiske Varer af Sukker, Tobak, Kaffe og Rum dels i Kjøbenhavn, dels her; andensteds hen bringes af de andre Skibe allehaande Tømmerlast som Bjelker og Juffert er til Holland og Frankrige og Bræder til England, Frankrige og Flandern. Svenske Søm og Stangjern gaar overalt her som Transit- og Stapelvarer og bliver af de svenske bragt hid til Lands dels mod Kontant i deres egne Bankosedler og siden lidt klingende Mynt, dels imod fransk Brændevin, Sukker og Tobak. Nogle vestindiske Varer og svensk Jern gaar til England og Frankrige, sjelden til Holland. Havnen bliver formedelst de mange med Tistedals-Elven nedflydende Sagspaan mere og mere grund. Man har vel opmuddret den noget, men den bliver forsømt Desaarsag kan kun de smaa Skibe lande ved Skibsbroen; de større, saasom de vestindiske, ligger bagved Sauoen for Anker.

Indenfor Stadens Tolddistrikt er 41 privilegerede Sagmøller, hvor efter kongelig Tilladelse skjæres 380640 Bord eller Bræder af 1¼ Tommes Tykkelse og er Stadens bedste Udførsel, altsaa dens vigtigste Handel. Man kan nedfløde Tømmer og Sagstokkene 12 Mile fra til Byen og i denne Strækning ligger over 60 Sagmøller. Sukkersyderiet er Aar 1752 oprettet af Hr. Nils Tank og har Navn af det søndenfjeldske Raffinaderi; det har 3 Sukkerpander og Interessentskabet er inddelt i 49 Kuxer. Men denne Fabrik har længe staaet uden Drift fornemmelig formedelst Koncurrencen med Kjøbenhavn. Her er 4 Tobaksfabriker. Sæbesyderiet, Karduanfabriken og en grov Lærredsfabrik er gaaet ind igjen; men man har en Reberbane endnu Af Haandverksprodukter roses især Stolene. Sveriges Snighandel her er af Vigtighed; for fransk Brændevin, Kaffe og andre visse Maader contrabande Varer overlader Svensken baade Penge og Vare, ja endog svenske Sagstokke til de norske Sage. I Anledning af saadan farlig Handel har det ikke feilet paa mange driftige Reiser, ei alene af Svenske, men og af Fredrikshalds Kjøbmænd. Visiterer og deres Følgesvende, her Roierter kaldet, har vovet mangen Dyst ogsaa i Henseende til ufortoldede Varers Opfangst i Norge. Eftersom dette Sted er en Tilflugt for de svenske Undersaatter, som vil være i Sikkerhed for deres Kreditorer til en Tid eller her vente Udfaldet

af farlige Søgsmaale, hvilket kaldes at ligge paa Kvide, saa har Byen ogsaa lidt Næring af disse".

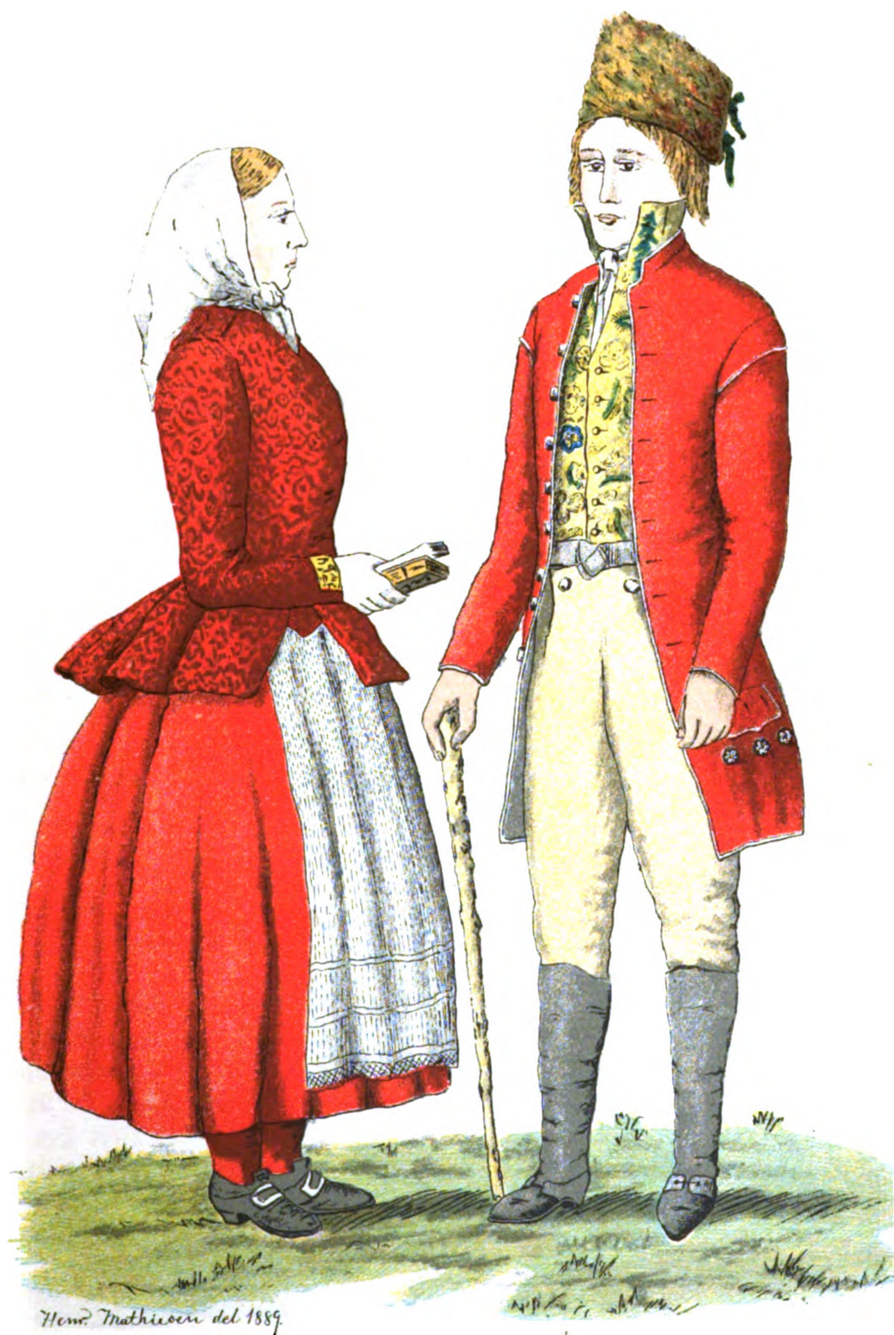
Den øvrige Del af Wilses Reiseiagttagelser er fornemmelig indskrænket til de smaalenske Prestegjæld, hvor han i sin Tid var Sjælesørger og indeholder væsentlig det samme, som er indtaget i hans Beskrivelser over Spydeberg og Eidsberg. Hans "Anmerkninger paa en Søreise fra Kristiania til Kjøbenhavn i Aaret 1764" er, som han selv siger, nærmest til at betragte som "Udkast til et episk Digt". Af lokalhistorisk Interesse er dog hans Skildring af Drøbak og de øvrige smaa Ladestede Hølen, Son og Hvitsten. Om Drøbak heder det, at den har "fra blot en Ladeplads af i den senere Tid faaet en Kjøbstads Anseelse, og har nu over 700 Sjæle, der sorterer under Kristiania Magistrat og Toldkammer, som her holder nogle Betjentere og og har ei Fortoldningsfrihed af indkommende Varer. Indvaanerne har stedse maattet reise 1 Mil til nærmeste Kirker, indtil den ved Hr. Nils Carlsen Kjøbmand sammesteds, fik en meget smuk Kirke vel kun af Træ, men af god Bygningsmaade, en lys Korskirke med Taarn, forsynet med et lidet Orgel og et Slaguhr. Den blev indviet 1776 og har kostet til den Tid over 7000 Rdlr., som var Hr Carlsens Gave, undtagen 600 Rdlr. af hans Familie og 100 Rdlr. af andre. Han skjænkede desuden 10 Aars Rente af 500 Rdlr. til at begynde en Fond for dens aarlige Reparation. Desforuden byggede han et Skolehus af 9 Værelser for 1500 Rdlr. og legerede 2000 Rdlr., hvoraf Renterne skal være til Skoleholderens Løn. Denne Gavmildhed til gudelig Brug viste han midt i sit Levnetsløb og da hans Formue endnu var maadelig og han havde 7 uforsørgede Børn, ja i Aaret 1774 da han lagde Grundstenen til Kirken, brændte hans nye Skib af Værdi til 10000 Rdlr.*) dog vedblev han saavel med Kirkens Bygning som med andre Skibes Bygning og havde den Lykke med sine 6 Skibe, at hverken Storm eller Søkrige hindrede dem fra at formere hans Formue, ogsaa til Fordel for det almindelige og de trængende".

Om Son og de øvrige Ladesteder beretter Forfatteren, at ihvorvel det første Sted "ligger saa beleilig til Skibsfart og Handel, er der dog kun 4 Kjøbmænd, hvoraf den ene har et Tobaksspinderi, ja i Drøbak og de mindre Ladesteder Hølen, Son og Hvitsten er kun 26 Kjøbmænd, som alle sorterer under Kristiania, men deriblandt er nogle meget formuende".

I Aarene 1767 og 1768 kom den franske Søofficer Yves Joseph de Kerguelen Tremarec**) som Chef for et Par franske Fregatter paa deres Krydstogt i Nordsøen, hvor de skulde beskytte de franske Fiskere under Islands Kyst, ogsaa til Bergen. I sin i 1772 udgivne Beskrivelse over denne sin Reise (Relation d'un voyage dans la mer du Nord en 1767—68) giver han en lidet smigrende Karakteristik af Bergens Indbyggere, der i Fastings Provincialblade blev gjort til Gjenstand for en skarp og ikke ubeføiet Indsigelse. Hans Reiseskildring findes imidlertid ikke i norske Bibliotheker, og Oversættelsen af

*) Om dette Skibs Brand, der fandt Sted i 1775 paa Arendals Havn, meddeles Oplysninger i O. F. Müllers Reise igjennem Øvre Tillemarken S. 67 fg.

**) Han er bekjendt som Opdager af den store ubeboede Ø i det sydlige indiske Ocean, der fører Navnet Kerguelens Ø eller Desolation Land (49° s. Br. og 70° ø. Længde fra Greenwich).

Dragter fra Romsdalen, omtrent fra 1800.

Fra dr Yngvar Nielsen's Samling i ethnografiske Museum

den Del af den, som Fasting har imødegaaet i sine Provincialblade, egner sig ikke til at gjentage, hvorfor det her faar bero med at nævne den.

Som et Slags Kuriosum kan i denne Forbindelse ogsaa omtales den Reise, som den af Wessel og Baggesen fra Glemsel reddede Agent Hans Holck ("de fattiges Tolk") i 1768 gjorde til Norge. Dennes efterladte Reiseskildring, som man ikke uden Grund har sammenlignet med den Dagbog, som Peder Paars's berømmelige Medreisende Peder Ruus førte, indeholder vel et og andet Bidrag til det kristianiensiske Patriciats Historie, men har dog sin største Interesse ved den Karakteristik, den giver af den godslige og velmenende, men derhos lidt naragtige Forfatters hele Personlighed.

I 1769 blev vort Land gjæstet af flere fremragende danske og fremmede Videnskabsmænd, der skulde iagttage Venuspassagen. Blandt dem var ogsaa den berømte Astronom Pater Maximilian Hell, en Ungarer af Fødsel, der paa Foranledning af den dansk-norske Regjering i denne Anledning oprettede et Observatorium ved Vardøhus. Om hans Ophold her findes nogle spredte Oplysninger i hans Ephemerides astronomicæ, der ledsagedes med fortrinlige Staalstik af forskjellige norske Landskaber (Kjelvik, Torghatten, Rusten i Gudbrandsdalen m. fl.) Sin største Betydning havde Hells Besøg her i Landet, hvorunder han bestemte flere norske Steders geografiske Bredde, dog vistnok for Sprogvidenskab og Ethnografi, idet hans lærde Ledsager Joh. Saynowicz paa dette skaffede tilveie Beviserne for Magyarernes og Lappernes nære Slægtskab.

Medens Gerhard Schøning som Professor i Sorø syslede med sine historiske Arbeider over Norge, udtalte han for "sine bedste Velyndere og Venner" et Ønske om gjennem Reiser i Fædrelandet at gjøre sig bekjendt med dettes forskjellige Egne. I Begyndelsen af 1773 fik han da fra Kancelliet en Tilkjendegivelse om, at Kongen allernaadigst havde skjænket ham 500 Rdr. til en saadan Reise "for i Norge at opsøge og samle, hvad endnu kunde være at finde, enten den Norske Historie eller vore Oldsager og andre saadanne Ting vedkommende." Under 15de Mai 1773 udgik der tillige et Kancelli-Promemoria, hvorved der rettes en Anmodning til alle civile og geistlige Betjente om "i alle mulige Maader at vise Professor Schøning paa hans Reise, der foretoges ifg. Kongl. Befaling al Villighed saavel med Raad og Anvisninger som med Udlaan til Afskrift af endnu tilstedeværende Dokumenter og Papirer samt andre til hans Øiemerke tjenlige Midler."

Da denne Kancelli-Promemoria udfærdigedes, opholdt Schøning sig just i Kjøbenhavn, hvorfra han strax efter begav sig opover til Norge. Paa Grund af Førefaldet og de daarlige Veie kom han først henimod Midten af Juni Maaned til Throndhjem. Her stod Biskop Gunnerus i Begreb med at

foretage en Visitatsreise til Nordmøre og Romsdal, og Schøning besluttede sig da til at slaa Følge med ham. Men da Gunnerus paa Grund af Prins Karl af Hessens Besøg i Throndhjem nødtes til at opsætte sin Reise i nogen Tid, benyttede Schøning Anledningen til i Juli Maaned at gjøre en Afstikker til Klæbu, Selbu, Tydalen og Røros, hvorpaa han gjennem de guldalske Bygdelag kom tilbage til Throndhjem i Begyndelsen af August Maaned.

Paa denne sin Reise omtaler Schøning den betydelige Sagbrugsvirksomhed, som udfoldedes paa de Schøller-Familien tilhørende Gaarde Leren ved Lerfossen, hvor der aarlig blev skaaret 5000 Tylvter Bord. Fra Klæbu giver han Skildring af et Bondebryllup. Idet han omtaler det vanskelige Veistykke mellem Klæbu og Selbu faar han Anledning til at levere en (vistnok urigtig) Forklaring af det throndhjemske Mundheld at gjøre en Selbureise*). Om Selbu Indbyggeres Nedstamning fra en Snaasen-Fin og en Bondepige fra Skognen meddeler han det endnu almindelig fortalte Sagn. Derhos fortæller han flere Træk af Selbyggernes Landhusholdning, deres Nøisomhed, deres Kværnstensbrug o. s. v. Af Selbu Kobberverks Historie giver han en temmelig udforlig Fremstilling. Fra Tydalen, der nu ligesom i Reformatsens Affattelsestid var meget sparsomt bebygget, meddeler han følgende Idyl: "Paa Gaarden Aune har man havt et merkværdigt Exempel paa en rar Forfatning og Levemaade lig den ældste patriarkalske. Den derværende Bonde havde 3 Sønner; disse blev alle gifte, men de blev dog fremdeles som før i deres Faders Hus og Familie. Den Gamle var nu Forstander for den hele Familie, for sin egen, for Børnenes. Han alene stod for den hele Indtægt og Udgift, og han holdt Kassen. Efter hans Død traadte den ældste Søn i hans Sted; han blev da Pater-Familias eller Hoved for det gamle Hus: Han styrede for alt. Alt, som blev fortjent eller var tilovers efter fælles Udgifter, blev lagt i en fælles Kasse og delt ved Aarets Udgang imellem dem alle, og den hele Familie, 25 Sjæle i Tallet, gik til hans Bord, saaledes at alle Børnene spiste ved et Bord for sig selv, dog i Forældrenes Nærværelse og Paasyn, der spiste ved et andet. Den ældste Broders Hustru var som fælles Moder for dem alle; hun stod for Husholdningen; hun sørgede for Madlavningen, som overalt var renlig og net; alle de andre stod og arbeidede under hende som Tjenere. Men det synes at være Menneskene nægtet at nyde længe saadan Lyksalighed. Selskabet blev ved et Slags Splid, Mistanke eller Misfornøielse ophævet". Fra Svenskekrigen og Armfeldts Indfald meddeler Forfatteren nogle Traditioner.

Fra Røros-Verket og Bergstaden leverer Schøning væsentlig vistnok paa Grundlag af Direktør Peder Hjorts Fremstilling en udførlig historisk Skildring. Aalbyggens, Haltdalingens og Singsaasbyggens Hændighed og Nøisomhed omtales med Ros.

*) "Denne Vei", siger han om Stegan, "har tilforn været saa vanskelig, at man endnu i det Throndhjemske gemenlig kaldte en Kones Barselfærd hendes Selbu-Reise". Klüwer leverer derimod i sine Norske Mindesmærker S. 1?4 den rigtige Forklaring: "Schønning beretter, at den besværlige Vei til Selbu har været Aarsag i, at man i Throndhjem kalder en Barselfærd Selbureise; men jeg har hørt, at den egentlige Aarsag hertil skal have været en besvangret adelig Jomfru paa Throndhjems Kongsgaard, som reiste til det afsides liggende Selbu for der ubemerket at kunne føde, og siden for at skose hendes Velbyrdighed, der i denne Post skal have været meget streng mod andre, var man saa nartig at kalde enhver Barselfærd Selbureise."

I August Maaned var Gunnerus omsider bleven færdig til at tiltræde sin Visitatsreise, og den 11te drog han og Schøning saa afsted. De besøgte først Hevne, Aure, Surendalen, Stangviken, Thingvold, Sundalen, Nesset, Veø og Grytten. Paa Reisen over Hustadviken blev Biskop Gunnerus syg og maatte ved Ankomsten til Kvernes gaa tilsengs. Han kom sig dog saavidt, at han kunde fortsætte Reisen til Kristianssund; men her forværredes hans Tilstand, og den 25de September afgik han ved Døden. Ved denne triste Begivenhed afbrødes Schønings Reise, idet han vendte tilbage til Throndhjem. Herfra besøgte han senere om Høsten Byneset, Børseskogn, Meldalen, Rennebu og Orkedalen.

Blandt Schønings Skildringer fra denne hans Reise indtager hans Beskrivelse over Munkholmen en fremtrædende Plads. Paa Reisen gjennem Aure omtaler han Stedets Prester fra Middelalderen indtil Samtiden samt meddeler forskjellige Oplysninger om Stedets Trælasthandel, Agerbrug, Husflid, Arbeidsdeling, Klædedragt m. v. Under Surendalen meddeler han nogle ret interessante Oplysninger om Hesteopdrætning, som her fandt Sted. Vi erfarer ogsaa, at Røgstuer endnu var i Brug baade her, i Aure og i Stangvik. Under Veø omtales den store Skovbrand, som i Aaret 1766 ødelagde den derværende Skov. Paa Reisen gjennem Grytten omtales det romsdalske Marked, der dengang holdtes paa Gaarden Devold.

282. Kristiansunds Bysegl.

Om Kristianssund heder det: "Kristianssund har 12 à 13 anselige Kjøbmænd, men i det hele et Snes deraf, 42 Borgere, men af Fiskere, Dagleiere, Arbeidere bor der en Mængde, 300 eller derover. Staden eier nu kun et Skib. Man finder bedre sin Regning ved at fragte Skibe for med dem at udskibe sine Varer til Danmark, Østersøen, Hamburg, Holland, Frankrige, Spanien, især Barcelona med Klipfisk, men Klipfisk-Virkningen har nu paa nogle Aar aftaget, da dens Pris er faldt. Dog kan her endnu til bemeldte Steder drives Handel for en Tønde Gulds Værdi om Aaret. For nogle Aar siden dreves her en stor Handel med den saakaldte store eller Graabensild, hvilken her blev fanget i stor Mængde tæt ved Havnen, dels inde paa den, dels paa Vaagen selv, saa deraf blev aarlig udskibede 70000 til 100000 Tønder. Dette vedvarede i 18—20 Aar. Siden blev den Sild borte paa engang, men man har nu paany Haab om dens Tilbagekomst, da den lader sig se udenfor Landet ei langt derfra, dog paa den Dybhed, at den ei kan fanges, thi Not kan ei bruges uden tæt hos Landet og ei paa større Dyb end 20 Favne i det høieste. Det sker ofte, at Silden vel kommer ind i Fjorden, men kan der dog ei fanges, hverken med Not eller med Garn."

"Staden har sin egen Byfoged, som tillige er Byskriver og Postmester. Den har en smuk Thingstue, prydet med et lidet Taarn, som staar for sig

selv, ei langt fra Kirken. Den har og sit Apothek. Staden har adskillige smukke og anselige Bygninger, men de fleste Gaarde enten ud over Søen paa Pæle og Stenkar eller ei langt derfra paa Klipperne, hvilket gjør Kommunikationen mellem Huse og Naboer vanskelig. Havnen er Stadens store Torv, og de tre Sunde er de eneste reelle Gader, som denne Stad har, saa man her maa gemenligen til Baads, naar man skal fra det ene Sted til det andet. Dette uagtet har Indbyggerne nu begyndt ei alene at anlægge smaa Haver ved deres Huse, hvor nogenledes Leilighed dertil gives, hvori voxer saavel Haveurter som og Frugttrær, Kirsebær, Æbler etc. (hvide Stikkelsbær spiste jeg her modne), men ogsaa at indhegne anselige Engestykker, som med megen Møie maa gjøres frugtbare ogsaa ved at bringe Jord og Torv andensteds fra for derved at bedække Klipperne, men bærer siden meget anseligt af Korn og Hø. Blandt andre havde Kjøbmand Nideros her indhegnet en anselig stor Myr med et Stengjerde af nogle Hundrede Alnes Længde. Heraf saavelsom af Stadens Huse maa svares Afgift dels og fornemmelig til Eieren af Fosund Gaard, som ligger paa Kirklandet, dels til Eierne af Gaarden Dale paa Nordlandet. De omkringboende Bønder bringer ellers ind til Byen slagtet Kvæg og sælger det for temmelig let Pris. Især farer Sundalingerne her omkring, kjøber op Kreaturer, slagter og sælger til Kristianssund. Her bor omtrent 436 Familier, tilsammen 12—1300 Sjæle.

Paa Grip, en Holme og et Fiskevær, som ligger ude i det aabne Hav, bor nu 20 à 30 Familier, men tilforn har her boet 50. For disse er Fisken det samme, som Palmetræet for endel Indianere. Den baade føder og klæder dem. Med den af dem fangede Fisk reiser de enten til Kristianssund for der at indkjøbe sig de fornødne Ting eller til Sundals Marked, her fornemmelig for at indkjøbe Kornvarer. Naar de fra bemeldte Marked er hjemkomne, reiser de atter ind til det faste Land og Fjordene for der at kjøbe Slagtefæ, thi paa Grip og de omliggende Holmer kan man ei holde Kreaturer uden om Sommeren et og andet Faar paa de ubeboede Holmer."

I Aaret 1774 foretog Schøning fra Throndhjem af tre forskjellige Reiser. Den første af disse gik til Lexviken, Inderøen, Ytterøen og Frosten. Den anden foretoges i Løbet af Sommeren til Stadsbygden, Ørlandet og Aafjorden. Paa denne var Østraatt med dens mange Minder i særlig Grad Gjenstand for hans Opmerksomhed. Hans tredie Reise gik til Stjørdalen, Skogn og Værdalen, Sparboen, Stod og Snaasen, derfra over Fjeldet til Overhalden, hvorfra Tilbagereisen til Throndhjem lagdes over Beitstaden.

Om Stjørdalingernes Husflid, Klædedragt og selskabelige Sammenkomster meddeler han følgende: Af Lin avles en temmelig Del i Stjørdalen, og fortjener Kvindekjønnet her at roses for sin Flid i at spinde og væve. Her virkes aarlig nogle 1000 Alen Lærreder, som sælges til Throndhjem og Nordland. Desuden Strie, Stof, Vadmel, hvoraf mange kunde aarlig sælge for mere end 20 Rdlr. Kvindfolkene i Bondestanden syr desuden meget den saakaldte Hvidesøm, hvormed de udpynter deres Særke, Smækkene paa deres Forklæder, deres Axelklæder med mere.

Men saa prisværdigt som dette er, saa meget fortjener deres Hengivenhed at lastes til at stadse med fremmede Varer. Bonderkoner og Piger bruger her Silketørklæder, Fløiels og Damaskes Huer, hvoraf de eier ei en, men flere, ofte 3 til 4, hver paa 3 Rdlr. omtrent. Mandfolkene klæder sig i rødt og grønt Klæde bruger røde Nathuer, Silketørklæder.

Man regner, at denne Stads koster Stjørdalen aarlig over 5000 Rdlr., som for det meste gaar ud til fremmede.

Bønderkonerne har tilforn almindelig brugt hvide Axelklæder til Stads, men nu gaar de af Brug og Kaaber bruges i deres Sted.

Indbyggerne i Skatvolds Sogn er bedre Husholdere end de andre Stjørdalens Indvaanere i Almindelighed og sælger aarlig en temmelig Del Byg af deres Kornavling. De er ogsaa meget mere renlige, mere sædelige og klæder sig nettere end de andre.

Til Bryllupper forbruger man her gemenlig eller ofte 6, 8 til 16 Tønder Malt. De varer i 3 à 4 Dage og dertil forsamles 1 til 200 Mennesker. Fæstens-Øllene er næsten ligesaa talrige, men varer kun paa anden Dag. Et Par af dem, som indfinder sig til Bryllupet, sender Aftenen forud til Bryllupshuset en saakaldt Beinings-Kurv med adskillige Madvarer udi. De fleste Bryllupper holdes mellem Vaar- og Slaataannen.

Mandfolkene sørger her med en sort Flors Halsbug; Kvinderne med et hvidt Tørklæde om Hovedet."

Om Vaaren 1775 besøgte Schøning Leinstranden, Melhus, Støren og Bynesset og vendte derpaa tilbage til Throndhjem. Længere ude paa Sommeren, da han havde gjæstet alle de throndhjemske Bygder med Undtagelse af Hiteren og Edøen, begav han sig sydover og lagde Veien over Guldalen og Inset til Gudbrandsdalen, hvor han grundig undersøgte alle Bygder. Derpaa bereiste han Hedemarken fuldstændig, og af Romerike Prestegjældene Eidsvold og Skedsmo. Efter Ankomsten til Kristiania undersøgte han Oslo og Hovedøen.

Fra Reisen gjennem Gudbrandsdalen meddeler Forfatteren leilighedsvis en Del sagnmæssige Træk fra svundne Tiders Liv, saaledes om Dyrefangsten, som her foregik paa Fjeldet. Om Lesje Verks Drift og Eiere, om Presterne og Kirkens Udstyr giver han ligeledes en Del Oplysninger, der tildels falder sammen med, hvad der i Hiorthøys Beskrivelse over Gudbrandsdalen er anført. Agerbruget i Vaage Prestegjæld belyses ved Tabeller over Udsæd og Høst for en Række af Aar. Om Klædedragten her heder det: "Bønderne i Vaage Gjæld bruger Sko, som vel er af Læder, men rundt omkring under Saalerne beslagne med store Jernsøm. De begynder nu at forandre deres forrige Dragt og at stadse med fremmed Tøi, hvilket er skadeligt i mange Henseender, og især hjemmevirkede Tøiers Forarbeidning og Afsættelse til Hinder". Under Opholdet paa Lom fik Schøning Anledning til at gjennemgaa en hel Del Pergamentsbreve, Prestegjældet vedkommende, og gjøre sig bekjendt med Lomværingens Agervanding. Overalt, hvor han gjæster de Steder, hvortil der knytter sig historiske Minder, gjør han disse til Gjenstand for sin Omtale.

Schønings Reiser i Norge afbrødes ved hans Udnævnelse til Geheimearkivar, der kaldte ham nedover til Kjøbenhavn. Hans Ønske om gjennem Selvsyn at lære hele Norge at kjende blev saaledes kun delvis opfyldt, og med Undtagelse af de to første Hefter og nogle Brudstykker er hans Reisebeskrivelse indtil denne Dag bleven henliggende utrykt. Udgivelsen af hans Manuskript har dog efter hans Død flere Gange været paatænkt; saaledes interesserede i 1790-Aarene den Gyldendalske Boghandel sig levende for dette

Arbeide, der dog vistnok af Mangel paa tilstrækkelig kyndig Bistand fra norske Forfatteres Side ikke kom for Lyset*).

Den tidligere omtalte Konferentsraad O. F. Müller, der var bosat i Drøbak, foretog i Aaret 1775 en Reise omkring i det søndenfjeldske Norge, hvorover han i 1778 udgav en Beskrivelse under Titel: "Reise igjennem Øvre Tillemarken til Christiansand og tilbage 1775". Denne blev meget haardt medtagen af Kritiken, og selv J. N. Wilse kalder den "kuns et Impromptu af behagelig Læsning". Et og andet Træk til Belysning af samtidige norske Forhold findes dog ogsaa i dette Arbeide, der for en ikke ringe Del er holdt i den sødlige Yorickske Maner.

"Skeen", skriver han, "driver god Handel med Øvre- og Nedre Tillemarken, har nogle velhavende Kjøbmænd, især den gamle Zacharias Simonsen**), en Handelsmand, som forener tvende sjelden samlede Velsignelser, mange bosatte Børn og stor Velstand. Han har bl. a. bygget det største Skib til Last eller til Tømmerudskibning i Norge; det indtager 45000 Bord. Hans Gaard, Indretning og hele Adfærd er endnu fra forrige Tider. Uden at kunne gaa, sætter han en Mængde Mennesker i Rørelse og fra sin Læenestol, saa gammel som dens Besidder, anordner han alle Ting med en patriarkalsk Sindighed".

Om den Dragt, som Thelemarkingen dengang bar, skriver han: "Det hele Tillemarkiske Fruentimmer var klædt i rød Trøie og sort Skjørt og stadsede med deres sædvanlige Messing- eller Sølv-Plader af forskjellig Størrelse i Rader paa Brystet og med andre fra Halsen nedhængende Prydelser. Mandfolkene var i graa Klæder med smaa sorte Kalotter paa Hovedet. Nogle havde smaa fine kolorerede Tørklæder hængende i Brystet, — Foræringer af deres Elskerinder. Alle, indtil smaa Drenge paa ti Aar, var omgjordede med messingbeslagne Belter, og paa Hoften hængte en rodskaftet Tollekniv. Deres Forfædres bekjendte Tvekamp, som skede ved at sammenspænde sig i Bælterne og med Knivene at flænge paa hverandre, indtil den ene, gemenligen begge, døde, har foranlediget den bekjendte Talemaade at spændes i Bælte, og den vedvarende Dragt erindrer om sammes Anledning".

Idet han omtaler Provst H. J. Wille, hvem han skildrer som "en Mand, der i al Henseende fortjener den Agtelse og ærbødige Tillid, som hans Menighed giver ham", berører han ogsaa Fjeldbondens vakre Forhold overfor hans geistlige og verdslige Øvrighed: "Det er meget naturligt, at da de norske Fjeldbønder sjelden, og mange aldrig kommer til Kjøbstederne som mangesteds er tyve til tredive Mile fraliggende, al deres Høiagtelse henfalder paa Fogden, Sorenskriveren og Presten, de eneste, de ser, som ikke er deres Ligemænd; og da de første sjelden har noget behageligt at sige dem, saa faar den sidste deres hele Fortrolighed. Denne, naar han er som han bør være, er baade deres Sjæls og Legems Sørger; med ham raadfører de

*) De to Hefter, der er udkomne af Beskrivelsen over Schønings Reise, omfatter kun, hvad her ovenfor er omtalt. Af hans Reiser gjennem Landets øvrige Egne er noget trykt i N. S. Blochs Throndhjemske Blandinger, Norske Samlinger 8vo II, Topografisk Journal H. 12 og Budstikken 2den og 3die Aargang. Stykket om Kristiansund er meddelt i L. Daaes Kristiansunds Historie.

**) Om Zacharias Simonssøn Wesseltoft, se S. Høegh, Familien Wesseltoft S. 18.

sig i alt Anliggende. Derfor ser man Søn- og Helligdage hans Gaard og Forstue for og efter Prædiken fuld af ærværdige Husfædre og ham selv fra Kirken til sin Bolig omgiven med spørgende og fortællende. Hvor vel kommer det her Presten til Pas, og hvor nyttigt bliver det for det almindelige, hvis han svarer til det Faders Navn, hvormed han hilses og foruden sine geistlige Kundskaber besidder et redeligt Hjerte, nogen Indsigt i Medicin, Naturhistorie og Landhusholdning".

Om Kristianssands By og Forhold skriver han: "Denne ligger i en Firkant er vel bebygget, har lange, brede og ligeløbende Gader; men liden Folkemængde. Lange og brede Gader uden Mennesker og Rørelse er et usselt Syn, og dette ses her; Borgerne er forarmede, Handelen liden, og man har ondt ved at faa en Tidalerseddel vexlet. Leilighed til et Værfts Anlæggelse og til Havn for en Flaade er her meget god, og dette vilde særdeles hjælpe paa denne smukke, men forarmede By. Den ligger mellem tvende nærrige Stæder Arendal og Mandal og har meget lidet Opland. Desuden er Kjøbmændene saa slet forsynede med de mest brugelige Varer, at man kan sende fra en til en anden, uden at erholde noget. Naar Frankrige og England er i Krig, da gjør Kristianssand god Vinding for sit aabne Beliggende imod Nordsøen. Virksomheden kunde og burde være meget større. Fattigdom og Dovenskab er nødvendige Følger af hinanden. Herpaa havde jeg et levende Bevis i den Fragtmand, som jeg mod god Betaling og Brændevin havde betinget mig til mine Excursioner paa Havet. Da vi havde fuldendt det første Tog, og jeg til Betalingen føiede disse Ord: Ja Morgen tidlig Klokken fire ses vi igjen, undskyldte han sig og sagde, at han ikke gad befatte sig med et saa snavset og stident Arbeide. Jeg saa paa hans i Lapper og Flitter hængende Klæder, skammede ham ud og sagde: saa du ikke, at jeg selv tog Haand i med, og gjorde det samme, som du og din Søn? Det hjalp ikke, han satte mig i Forlegenhed for en anden, og jeg maatte lade mig nøie med at sige ham: derfor gaar du i Pjalter, fordi du ikke gider fortjent noget med dine Hænder.

Stadens Fæstning er en Bastion, som en Tærtepande, den ligger midt for den østre Side, og forsvarer Indløbet. Det gamle Kastel Aggerø er unyttigt og ubrugbart."

I Aaret 1779 udkom i Hamburg en Beskrivelse over en Reise, som Johan Kristian Fabricius, ("Lehrer der Oekonomie und Naturhistorie auf der Universität Kiel"), Aaret i Forveien havde foretaget i Norge paa offentlig Bekostning. Reisebeskrivelsen, der er dediceret til Statssekretær Ove Høegh Guldberg, indeholder en Mængde zoologiske, botaniske og økonomiske Iagttagelser, der maa siges at være af betydeligt Værd.

I Fortalen til Bogen udtaler Forfatteren, at han havde havt til Hensigt i Begyndelsen af Foraaret at drage opover til Throndhjem og underveis undersøge Skov-, Agerdyrknings- og Bergverksforhold i Landets sydligere Dele; derpaa vilde han gaa Søveien opover til Vardøhus og muligt derfra videre til Hvidehavet og Arkangel. Men denne Plan blev ikke gjennemført, da han først kom afsted i Juni Maaned og Høsten allerede var indtraadt, da han naaede Throndhjem. Denne By blev som Følge heraf Endepunktet for hans Reise, som han dog haabede at faa gjenoptage en anden Gang. Dette skede dog ikke.

Reisebeskrivelsen, der er affattet i Form af en Dagbog, er forsynet med en Indledning, hvori Forfatteren gjør Rede for Norges Beliggenhed, Grænser, naturlige Inddeling, Jordsmon, Klima og Næringsveie.

Om Landets Produktion udtaler han, at den giver Indbyggerne en meget betydelig Overvægt over de øvrige Nationer. "De fører aarlig langt mere af sine Produkter ud til fremmede Lande, end hvad de selv tiltrænger af andre Landes Produkter, hvorved Landets Rigdom og Folkemængde tiltager fra Aar til Aar. Der er maaske faa Lande i Europa, som i Henseende til Produkternes Mængde og Vigtighed kan komme i Sammenligning med Norge.

Agerdyrkningen er paa Grund af Landets Beskaffenhed og de klimatiske Forhold af ringe Betydenhed, og paa en enkelt Egn nær frembringer ingen af Landets forskjellige Dele tilstrækkeligt Korn til Befolkningens Underholdning. De mange Ulemper, som Veirliget medfører, lægger ogsaa alskens Vanskeligheder i Veien for Jordens Dyrkning, dels ved Solbrand i Forsommeren, dels ved for sterk Væde om Høsten. "Mangen Gang er de som i forrige Aar nødte til at indhøste Kornet grønt uden at det har naaet sin Modenhed og faaet tilstrækkelig Kjerne. Desværre har denne Kornets ringe Modenhed ogsaa Indflydelse paa det følgende Aars Høst. Ikke alle er istand til at forskaffe sig andet Saakorn, og de mange slette Agre, som dette Aar havde at opvise og af hvilke de neppe faar Udsæden igjen, hidrørte ogsaa fra forrige Aars umodne Saakorn." "Derhos udkræver endelig deres Agre en meget sterkere Gjødsling og Bearbeidelse, da de maa bære hvert Aar. De har for lidet dyrkbart Land, i det mindste paa de fleste Steder til at de kan lade det ligge ordentligt brak; men det bliver besaaet hvert Aar og den sterke Gjødsling maa erstatte den aarlige Afgang. Alt dette foraarsager hyppig Misvært, saa at Norge udkræver en meget betydelig Tilførsel af Kornvarer. Desværre forhøier den lange, tildels besværlige Transport Kornpriserne, i Særdeleshed i de indre Dele af Landet henimod den svenske Grænse. Det holder sig herigjennem bestandig i høi Pris og i Tilfælde af Misvært opstaar heraf lettelig fuldstændig Mangel og Hungersnød. Den kongelige Naade har vistnok søgt nogenledes at forebygge dette ved Magazinanstalter i Throndhjem og paa Røros; men de er dog ved fuldstændig Misvært ikke altid tilstrækkelige. Man har ogsaa søgt at hjælpe sig ved Dyrkning af Poteter; men ogsaa disse faar paa Grund af Sommerens Korthed og Varmens ringe Varighed ikke Tid til at udvikle sig. Kommer nu hertil ogsaa, at heller ikke Fiskerierne lykkes — saaledes som i 1771 og 1773 —, stiger Fiskepriserne, saa er Nøden stor, i Særdeleshed i de fra Søen bortliggende Provinser, hvor Dyrtid og Mangel er sterkest. Da ved de ikke at hjælpe sig paa anden Maade end med det elendige Barkebrød . . . . . Det var at ønske at man i Stedet for Bark kunde indføre andre Vægter. Jeg har ved alle Leiligheder raadet Presterne og de kongelige Betjente til heller at betjene sig af Mos, som overalt voxer meget hyppig og som de ogsaa kan have om Vinteren, da Nøden altid er paa sit høieste. Denne, især den islandske Mos, giver en meget god, let fordøielig, men derhos meget nærende Spise. Det er bekjendt, at den ikke blot hyppig paa Island bliver brugt som Næring, men at den ogsaa selv for svindsottige er et let og tjenligt Middel og det blot for den milde og gode Næring, som den giver. Jeg er vis paa, at den vil give Indbyggerne et langt lettere og bedre Næringsmiddel end Bark".

Han omtaler derefter Kvægavlen, Havedyrkningen, der er af ringe Betydning, Skovdriften, hvis Afkastning han anslaar til mange Tønder Guld aarlig, men som nu er i sterk Tilbagegang, samt Fiskerierne og Bergverksdriften. Hvad

Fiskerierne angaar, som han kalder Landets vigtigste Næringsgren, omtaler han den gængse Klage over, at de i de sidste 10 Aar er aftagne, og at Fisken nu ikke mere som forhen kommer saa nær under Land og ind i Bugterne, men at man nu maatte søge dem i Søen i en større Afstand fra Land, hvilket skulde være besværligere, kostbarere, uvissere og mindre fordelagtigt. De maa dertil have større Baade, større og kostbarere Garn og mere Mandskab, hvormed de Fattige bliver udelukkede fra Fiskerierne, som dog haardest trængte det til sin Underholdning. "Egentlig Aarsag dertil (ɔ: til Fiskeriernes Aftagelse) ved man ikke at angive. Nogle kaster Skylden paa de forskjellige nys indførte Garn, andre paa den Stank og Damp, som paa nogle faa Steder bliver foraarsaget ved Søgræssets Brænden til Potaske. Men disse er begge meget specielle Ting, som om de ogsaa foraarsagede Formindskelsen af Fiskene i denne eller hin Bugt, hvor man betjente sig af disse Garn eller hvor man brændte Potaske, dog umulig kunde have Indflydelse paa den ganske Kyst." Forfatteren antager derfor, at Grunden til Fiskemængdens Aftagelse maa søges i ganske andre Forhold, som uroligt Veir og den fiskende Almues stadige Voxen. Det norske Haandverk stod efter Forfatterens Opfatning meget lavt, idet Bønderne kun kjøber lidet af Haandverksarbeide i Byerne. Dertil kom, at Bohave af det forskjelligste Slags, ja endog Sko indførtes fra de tyske Stæder. Af Manufakturer og Fabriker fandtes der næsten ingen i Landet, fraregnet de kongelige Glashytter og nogle Sukkerraffinaderier.

Om Befolkningen udtaler han sig paa følgende Maade: "Indbyggerne i Norge hører fremdeles til de faa lykkelige i Europa. Afsondrede fra de øvrige Lande ved uigjennemtrængelige Klipper og Bjerge lever de i tilfreds Ensomhed, fjernt fra de nyere Tiders Udsvævelser og Laster. De har derfor ogsaa bevaret Forfædrenes Dyder, Redelighed, Gjæstfrihed, Tapperhed, Maadehold og den derpaa beroende Legemsstyrke og Sindets Munterhed. Hertil kommer endnu en Følelse af Menneskets Værdighed ogsaa hos den ringeste og en vis ædel Stolthed, som hidrører fra Stændernes større Lighed og den ubegrænsede Frihed. Det er disse Egenskaber, som gjør dem istand til store Handlinger og gjør dem til Kongens tro og værdige Undersaatter. Det bestandige besværlige Arbeid med Fiskeriet, Skibsfarten, Jagten, Færderne paa de øde Klipper og i de uveisomme Bjerge hærder deres Legeme fra Ungdommen af, gjør dem haardføre og sætter dem istand til at udholde alle de derved forbundne Strabadser".

Forfatteren omtaler derefter Landets Adel, baade den indfødte og den indflyttede, berører i faa Ord Borgerstandens Vilkaar, hvorunder han nævner den uindskrænkede og aldrig misbrugte Kredit, som de norske Kjøbmandshuse nød, og dvæler med virkelig Begeistring ved de norske Bønder og deres Forhold. "Norge," siger han, "vil vistnok aldrig være istand til at gjøre vigtige udenlandske Erobringer; dertil er dens Folkemængde ikke stor nok. Men det vil ifølge sin Beliggenhed let kunne forsvare sig selv."

Fabricius kom den 17de Juni til Fredrikshald, hvorfra han den følgende Dag begav sig til Fredriksstad og Moss. Fra Tronviken satte han over Fjorden til Horten og Tønsberg. Paa Vallø ses han at have sat sig ganske grundig ind i Salttilvirkningen og i Larvik i Jerntilvirkningen. Paa Kongsberg opholdt han sig i flere Dage og giver af dette Steds Forhold en nogenledes indgaaende Skildring. Under Opholdet i Kristiania finder han blot Anledning til at ofre Alunverket udførligere Omtale. Paa Veien opover til Throndhjem beskriver han Eidsvolds Jern- og Guldverk. "Bønderne i Østerdalen", fortæller han, "tager megen Del i Europas politiske Forhold. Neppe hørte de, at vi kom fra Kjøbenhavn, før de strax havde ved Haanden

en Mængde Spørgsmaal om den nuværende Krigstilstand. Preussen, Østerrige, Rusland og Tyrkiet, — alt var dem af Vigtighed, men i Særdeleshed Tvistighederne mellem England og dets Kolonier. Alle var engelskfindede, formodentlig fordi de til England afsætter den største Del af sit Tømmer og sine Bord; thi dette syntes dem dog at være det vigtigste. Os bragte Politiken dog den Fordel, at den skaffede os raskere Heste, og ved politiske Diskurser erhvervede vi os mangen Gang Bøndernes Gunst." Om Forholdene paa Røros meddeler han Oplysninger, der viser, at der i disse Aar ialfald tildels maa have herstet Dyrtid og muligens ogsaa Hungersnød her. Han var indom paa Direktør Hjorts smukke Sommerbolig Engan, der endnu den Dag idag bærer Spor af sin fordums Pragt, og besøgte i Følge med Direktøren Gruberne. Veien fra Røros til Throndhjem var da nys for fra at være Ridevei ombygget til Kjørevei, som efter Fabricius's Mening vilde blive meget god, naar den først havde faaet fornøden Fasthed. "Vi havde i Throndhjem", skriver han, "ikke ringe Møie med at komme under Tag. En Fremmed staar altid i Forlegenhed i de nordiske Stæder, da der her ikke findes ordentlig indrettede Værtshuse og det stedse er et Slags Forekommenhed, naar en eller anden lader sig bevæge til at modtage ham for Betaling, da ingen lever af bare at modtage og beværte Reisende. Det er ubehageligt at gjennemstreife den hele By, at spørge sig for fra Hus til Hus og imidlertid lade sig beglo af den hele Familie og dog maaske faa et afslaaende Svar. Det var imidlertid at ønske, at Magistraten besørgede Anlægget af et Gjæstgiveri. Et saa betydeligt Sted som Throndhjem, hvor der kommer saa mange Fremmede, fortjente vel et saadant". Beskrivelsen over Throndhjems By, dens Næringsveie og Indretninger hører til de bedste Stykker i hans Reisebeskrivelse, og han dvæler med synlig Forkjærlighed ved Videnskabsselskabet og de Angellske Stiftelser, hvis store Betydning for Byen og dens Opkomst han vovede at hævde i Modsætning til de Anskuelser, som endnu gjorde sig gjældende baade her og i andre Kredse. Fra Throndhjem gik hans Reise Fjorden udefter og derpaa sydover. Han var saavidt indom Kristianssund, som han omtaler paa en lidet tilfredsstillende Maade, besøgte Provst Hans Strøm paa Søndmøre, hvis mange Fortjenester han omtaler med Anerkjendelse og bl. a. ogsaa den af ham indførte Inokulation. Ogsaa hans Ophold i Bergen optager en betydelig Del af hans Bog, og af denne Bys Indretninger berører han det nyttige Selskab, der var stiftet nogle Aar i Forveien og St. Jørgens Hospital. Fra Bergen begav han sig med Skibsleilighed tilbage til Kjøbenhavn.

Af de vestlandske Forhold i 1780-Aarene har Forfatteren P. A. Heiberg i sin autobiografiske Skisse "Tre Aar i Bergen", der i 1829 udkom i Drammen, givet nogle Skildringer. Sin fornemste Interesse har dog dette Arbeide ved sin Karakteristik af Bergens Bys og Stifts mere fremtrædende Personligheder, deriblandt Biskop Johan Nordahl Bruun, Klaus Fasting og forskjellige af Byens Handelsstand.

Et vigtigt Bidrag til Kundskaben om de throndhjemske Forhold i 1780-Aarene har vi i daværende Rektor, senere Professor Dr. Laurids Smiths Breve til hans Velynder Johan v. Bülow. Disse er fornemmelig af personalhistorisk Interesse ved den syndige, ikke sjelden ret drøie Karakteristik, For-

fatteren giver af Byens og Stiftets mere fremtrædende Personligheder, men de bærer ogsaa talrige Vidnesbyrd om den varmhjertede Mands levende Interesse for Landets Opkomst i enhver Henseende. Han fremsætter saaledes gode Forslag til en Reform af Skattevæsen, om Foranstaltninger til Agerdyrkningen og Industriens Opkomst m. m. Ihvorvel han ikke kan ses at have arbeidet for Oprettelsen af et norsk Akademi, var han dog paa den anden Side heller ingen Modstander af denne Sag, og i en Skrivelse af 13de Mai 1787 bringer han ogsaa paa Bane at forlægge Sorø Akademi til Norge.

Jakob Mummsen, en Hamburger, der i 1784—89 var ansat som Huslæge hos Grev Bernstorff, foretog i Sommeren 1788 en Reise til Norge, som han har beskrevet i en som Manuskript trykt Dagbog. Han lagde Veien gjennem Sverige, hvor han i Gøteborg traf Prins Karl af Hessen, der just stod i Begreb med at vende tilbage til Norge, og han sluttede sig da til hans Følge*).

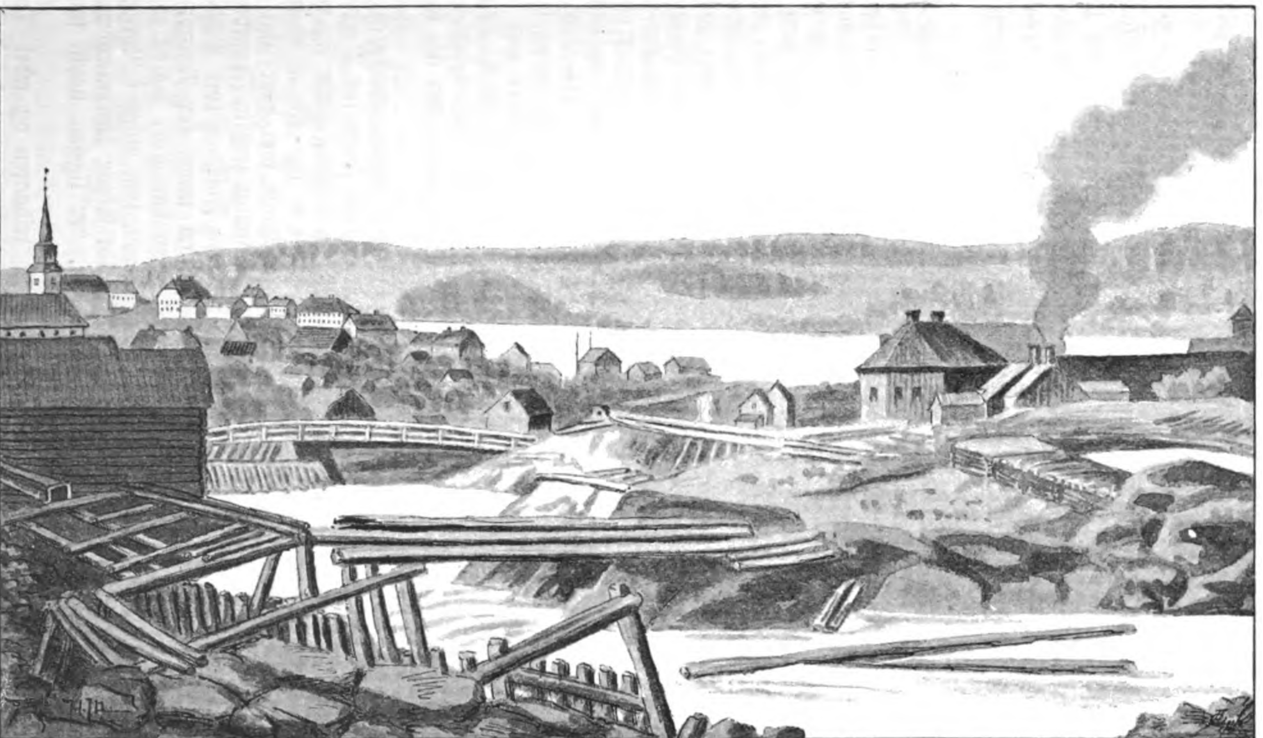
Paa Fredriksten traf Mummsen sammen med Kommandanten v. d. Maas, der kjendte flere af hans tyske Venner (Klopstock, Jacobi o. fl.), og derfor gav ham Tilladelse til at bese Fæstningen, som mindede ham meget om Königstein i Sachsen. Paa Reisen gjennem Smaalenene gjæstede han Hafslund, hvis Herligheder han omtaler med Anerkjendelse. Ved Ankomsten til Kristiania faar han strax Leilighed til at lære at kjende Hovedstadens Notabiliteter, der kommer Prinsen af Hessen imøde. I de følgende Dage besøgte han Alunværket, Sandviken, Bærums Verk og Bogstad, hvor han af Peder Anker modtoges "med ædel Venlighed og med den Frimodighed, hvormed frie Mænd mødes i frie Egne". "Vi gik", skriver han, "med ham over hans Marker, besaa hans Plantninger, hans Haver, hans Bygninger; jeg fandt overalt Orden og Skjønhed. Min Aand frydedes ogsaa over den indre Indretning af hans Hus, der er bygget med Fornuft og prydet med ædel Pragt. Beliggenheden er yndig og Bygningsmaaden overensstemmende med det norske Klima .... Vi spiste Frokost i en Løvhytte under skjønne Trær paa en yndig Høi. Her var fordum Digteren Tullins Yndlingssæde og til hans Ære er Hytten bygget. En Fodsti førte os til et lidet nordisk Hus, der ganske er indrettet efter svundne Tiders Skik; Døre og Vinduer, Skorsten og Ovn, Borde og Bænke, Lænestol og Seng var prydede med snirklede Udskjæringer. Her boede i gamle Dage Ankernes Forfædre. Huset staar der som et Minde om de gamle norske Bønders Bygningsmaade og Leveskik. Hr. Peder Ankers Landsæde indeholder en Række skjønne Værelser i ædel Proportion og Forbindelse. Alt, hvad der hører til et lykkeligt Liv, fandt jeg her, Malerier, Tegninger af berømte Mestere, Bøger, Møbler, Tepper, Husgeraad; i Spisekammer, Kjøkken og Kjelder herskede der overalt Orden, Renlighed og Bekvemhed. Vi blev hos ham til Middag, og han beværtede os med den ligefremme aabne Venlighed, som er saa mange Fornemme og Rige fremmed, fra hvis Tafler Høitideligheden skræmmer alt muntert

*) I forskjellige Noter til Dagbogen leverer Mummsen nogle spredte mindre Bidrag til det om Høsten stedfundne Felttogs Historie.

Lune, hvis Gjæstebud hverken nærer eller glæder. Men hin Vennesælhed, som Natur og Opdragelse giver frie Mennesker i frie Lande, that cheerful Freedom and Ease, for at udtrykke mig paa Engelsk, krydrer et renligt maadeholdent Maaltid med attisk Salt. Jeg kom til at huske paa hin gyldne Tid og Vennerne i det skjønne England, som i sine landlige Boliger ogsaa forstod sig paa the comforts of life, den Videnskab efter fuldendt Dagværk at "leve glad og tilfreds". Om Eftermiddagen begav Forfatteren sig til Bækkerø, hvor Brødrene Ankers Moder boede. "Fra en grøn, skyggefuld Bakke ved Søen ser man skjønne skovbeklædte Øer, som med sine Klippestykker og Furuer speiler sig i Vandet. Der bygges Skibe, som lades paa den Eieren tilhørende Strand med Trælast, som er nedfløbet paa hans Vasdrag". I de følgende Dage var han tilstede ved en Gudstjeneste i Slotskirken; han besøgte Slotsprest Sverdrup, Biskop Schmidt og Byens to Læger, foretog en Reise til Bærums Jernverk i Følge med Eieren, Kammerjunker v. Kaas, der havde ægtet Enken efter dets forrige Eier Clausson, og tilbragte paany en Dag paa Bogstad, hvor Peder Anker gav en landlig Fest for Prins Karl. "Begge hans Brødre var tilstede og en Del af Landets ædleste Borgere og deres Familier. Man var glad og utvungen. I Spisestuen rislede der kjøligt Vand fra et nærliggende Fjeld over en kunstig Kaskade ved Skjænkebordet. Plaskningen af de smaa kjølige Bølger er paa en varm Sommerdag ogsaa paa denne Maade en herlig Nydelse. Om Aftenen beværtede den ældre Broder en Del af Selskabet i sit Lysthus ved Søen i Kristiania. Fru v. Anker og Fru v. Kaas sang Duetter. Sang og Instrumenter oplivede Festen og Lyn og Torden fra de nærliggende Skibes Kanoner forhøiede Effekten af Rundsangene i den ædle Kreds".

Fra Kristiania begav Forfatteren sig til Drammen, og han omtaler med Henrykkelse det smukke Skue, som det Landskab frembød, hvorigjennem hans Vei faldt. Underveis besøgte han Marmorbrudet ved Gjellebæk, hvorfra Materialierne til den dengang ufuldendte Kirke ved Amalienborg Slot var hentede. Fra Drammen, hvor han under sit korte Ophold besøgte den for sin Afhandling om Radesygen bekjendte Doktor Jonas Gislesen, begav han sig til Kongsberg, hvis forskjellige Anlæg han besaa, deriblandt ogsaa Seminariet og Gruberne. Derfra tiltraadtes Tilbagereisen over Modum og Ringerike til Kristiania, hvor han ankom i Begyndelsen af Juli Maaned. Her var hele Byen sterkt optaget i Anledning af Kronprinsens forestaaende Komme, som Nationen med Glæde imødesaa*). Fra Kristiania begav Mummsen sig til Moss, hvor han besaa Jernverket, Sagbrugene og Klædefabriken, derfra til Vallø, hvis Saltverk han tog i Diesyn, og over Jarlsberg til Tønsberg, Larvik og Skeen. Herfra besøgte han Fossum og Ulefos Jernverk. Fra Skeen gik Reisen over Porsgrund, Bolvik, Brevik, Øster-Risør til Tvedestrand og Nes Jernverk, hvor han fik Anledning til at sætte sig ind i dettes betydelige Drift. Af Arendal, der med sin betydelige Handel og

*) Medens han opholdt sig her i Landet, indtraf Efterretningen om, at Regjeringen havde ophævet det skadelige Forbud mod fri Kornindførsel, og han udtaler, hvor stor Befolkningens Glæde herover var. "Vilde", skriver han, "Regjeringen tilstaa Kongeriget Norge endnu en Velgjerning, jeg mener Grundlæggelsen og Oprettelsen af et eget Universitet efter rigtige Grundsætninger, saa vilde en saadan Indretning give Landet en Selvstændighed, som ikke blot kunde udbrede Videnskab, vedligeholde gode og ustyldige Sæder, men ogsaa bringe det danske Rige i dets Helhed store Fordele; det var at ønske, at disse Fordele lod sig opnaa uden at skade det Kjøbenhavnske Universitets Rettigheder."

283. Moss i Slutningen af det 18de Aarhundrede. Efter Tegning af en engelsk Kunstner.

Skibsfart og ved sin Beliggenhed gjorde et dybt Indtryk paa ham, giver han en anskuelig Skildring. I Slutningen af Juli Maaned begav Forfatteren sig fra Fredriksværn tilbage til Danmark. Hans Dagbog er ledsaget af en kortfattet Beskrivelse over Norge, som dog intet originalt indeholder.

Samme Aar, som Mummsen besøgte det sydlige Norge, berørte Englænderen Andrew Swinton det paa sin Reise, der strakte sig helt til Rusland. Hans Beskrivelse over denne, som er affattet i Brevform og tilegnet Keiserinde Katharina II, gjør dog paa sine Steder et noget overfladisk Indtryk, og det lader ogsaa til, at han selv ikke altid har havt rigtig Tro paa Tilforladeligheden af, hvad han saaledes meddeler. Hvad han beretter om Datidens norske Forhold er i noget forkortet Skikkelse saalydende:

Tredie Dagen efter vor Afreise fra Britannia steg de vældige norske Fjelde med sine knudrede Knauser op over de fraadende Bolger. Jeg fornyede mit Bekjendtskab med alle disse Tinder og Fjeldrygge og hilste vore gamle Seirherrers Land. Det strækker sig over 150 Mil fra Lindesnes til Nordkap som en sammenhængende Kjæde af Knauser, Aaser, Fjelde og hængende Skove. Det har nok sine Guld- og Sølvminer ogsaa, men disse synes af Naturen mere bestemte til Pryd end til Nytte. Sin virkelige Rigdom, kanske mere virkelig end Guld, finder det i sine Skove, Jern- og Kobberminer og Fiskerierne. De danske Øer er nok frugtbare, men har dog ikke meget at afse til udenlandske Markeder undtagen Kvæg. Men Norge har, foruden til sin Byttehandel med Moderlandet, endnu en hel Mængde Varer tilovers og driver en udstrakt Handel med hele Europa. Norge er virkelig den bedste Ædelsten i den danske Krone. Dets Skove, Miner og Fiskerier er uudtømmelige, og dets Sønner modige og haardføre. Dets Produkter egner sig ogsaa godt til at skabe et Handelsfolk. De er omfattende og kræver mange Skibe til Udførsel, saa Landet paa den Maade bliver den bedste Fostermoder for Sømænd. Danmarks Flaade er bygget af dets Tømmer og faar sit Mandskab fra den norske Sømandsstand; og dersom den danske Landhær fik sin Tilgang fra ligesaa naturlige Kilder, vilde den ikke længer være til Skjemt for Verden . . . . .

Ikke alt, som fortælles om Lapland, kan uden videre overføres paa dette Land. En betydelig Del af Norge ligger ligesaa langt fra Nordpolen som Storbritannien og kan, endda det hører til Fastlandet, glæde sig ved et næsten ligesaa mildt Veirlag. Jordbunden er sandt at sige ikke af de frugtbareste; men Benævnelsen gold passer ikke for et Land, som yder sligt gildt Tømmer og i slig Mængde. Folket er ogsaa navnkundigt for sin Frugtbarhed, og i hvert beboeligt Strøg af Norge yrer det med Folk. Store Vidder er dækkede med Skov . . . . Naturen har gjort meget for Norge; men den værdige Biskop i Bergen har gjort mere. Han har gjort det til et rent Paradis og vist frem hvert Skjæl og hvert Straa, som avles i Norge, for en undrende Efterslægt. Han priser ogsaa i fuldt Alvor Nordmændene for deres Høflighed: "En norsk Borger", siger han, "er ligesaa høvisk som en dansk Adelsmand." . . . . .

Nordmændene er et staut Folkefærd, af en fribaaren og ædel Tænkemaade, og vaager over sine Friheder med utrættelig Aarvaagenhed. Der er gaat lange Tider nu, siden de slog sig til Ro hjemme og sluttede med at forstyrre andres Frihed. Alle Nordmænd er enten Jordbrugere, Fiskere eller

Sømænd. Der er faa andre særskilte Sysler iblandt dem. Som sædvanlig i Nordens Lande er hver Mand sin egen Skrædder, Snedker, Skomager, Smed osv. De viser megen Kløgt i alt sit Arbeide, og nogle af de merkeligste Seværdigheder i det kongelige Museum i Kjøbenhavn er Haandarbeider af norske Bønder. Den ene Halvdel af Folket er sysselsat med Fiskerierne og Skibsfarten, den anden Halvdel med Jordbrug, Bergværksdrift, Tømmerhugst, Tømmersagning og Skibsbygning. Kysten er slig formet, at den sparer meget Bry og Udgift med mange Garn til Fiskefangsten. Det hele er et Slags Netværk i Fjeldet, med tusind trange Indløb fra Havet, som stadig i sin Aarstid er fyldte med Fiskestimer. Nordmændene har bare at sætte en Not ved Indgangen til Indløbet for at stænge Fisken inde, og saa bruge en anden til at trække den paa Land med. En Del saltes, og til en Del bruges bare den simple Fremgangsmaade at brede den ud over Bergfladerne. Efter at have nedlagt nok til eget Forbrug og til Skibsniste, kan Nordmændene udføre store Mængder til alle Kanter af Europa.

Storbritannien er det vigtigste Marked for deres Tømmer. Den store Mængde, som hidtil har været udført, og Vanskeligheden ved at faa Tømmeret frem fra de nye afsidesliggende Skoger, som det bliver nødvendigt at ty til, naar de nærmere liggende er udhugne, har skruet Priserne sterkt op i de sidste Aar, og at gribe til en saadan Udvei som at hugge unge Træer for det udenlandske Marked, vil bare gjøre Tilgangen end knappere og Priserne høiere.

Nordmændene begynder nu at tage efter Engelskmændene i Skibsbyggerkunsten og leverer rigtig velbyggede Skuder baade til Salg og til eget Brug. Hansestædernes plumpe Prammer er ikke længer Mønstret for deres eller andre Folks Skibe; skjønt enkelte af de Byer, som var med i dette navngjetne Samlag, endnu holder paa den gamle Skabelon paa sine Arker, slig som de først flød paa vore Farvande, uden Tvivl for paa den Maade at holde vedlige Mindet om sin fordums Glans.

Nordmændene er i det hele driftige og hæderlige i Handel og Vandel og ualmindelig gløgge til at planlægge og udføre Handelsforetagender. De er berømte for sin lange Levealder, haardføre og sterkbyggede, baade til Krop og Sjæl. De begraver sig ikke i Pelsklæder som de fleste andre Nordens Folk, men sætter en Ære i at trodse Kulden. At klæde sig varmt regnes for kvindeagtigt, endda de driver det ikke til den Yderlighed som en Del af vore Briter, som spankulerer omkring i det tyndeste Spindelvæv af Nutidens Tilvirkning. Men danse er Nordmændene svært glad i og tramper utrættelig rundt til Tonerne af en Violin. Om Vinteren er der Bal i trediehvert Hus i hver By i Norge, Kveld efter Kveld; og selv om Sommeren, naar Dagens Arbeide er endt, kommer de sammen for at danse og drikke. Jeg har set norske Sømænd danse paa Dækket ude tilhavs, naar Sjøen var rolig, og en møder aldrig nogen af deres Skibe uden at høre en Koncert, dersom Veiret er saavidt taaleligt. Deres Musik er uden Velklang og deres Spil uden Kunst; men de vil more sig for enhver Pris. Med sin livlige Natur bliver de let voldsomme og ustyrlige, helst naar de faar i Hovedet. Før i Tiden brugte Gjesterne i et Lag at have sin Kniv i Beltet, for at kunne afgjøre paa Stedet enhver Tvist, som kunde opstaa under Festen. Nu har Loven sat en Stopper for denne Skik, og nu sælger Nordmanden sin Kniv og alt løst og fast og ruinerer sig med Søgsmaal mod enhver, som kommer ham for nær; ja, naar han er ruineret, kan han være vis paa, at hans Naboer skyder sammen til ham for at hjælpe ham til at gaa paa igjen.

Men størst Kløgt viser Nordmændene i Bygningen af sine Baade, som er de bedst byggede og tryggeste i Verden. Med disse vover de sig ogsaa langt tilhavs i den sterkeste Storm for at lodse Skibe i Havn. Jeg har endog set Kvinder styre Baadene, midt i Storm og oprørt Sjø, med den største Ro og Dygtighed. De kommer ud med sine Mænd, sætter dem ombord paa Skibet, og saa tager Kvinderne sig paa at føre Baaden hjem igjen. Det er sandt, at mange Nordmænd aarlig sætter Livet til i disse Baade; det er bare merkeligt, at nogen slipper vel fra det. De faar ogsaa Løn derefter; og i rigtig farlige Tilfælde faar de fra femti op til et eller to hundrede Pund for at føre et værdifuldt Skib i Havn. De norske Baade er lange og bredbyggede, Bougen og Agterdelen ligedan, medens Siderne gradvis vider sig ud fra Kjølen op til Ripen, for at afbøde Bølgernes Slag og smyge unda heller end modstaa dem. Baade Forstavnen og Bagstavnen tjener til at klove Bølgerne og lede dem til Siden, idet disse tager den Retning, som Baaden ved sin Form giver dem og paa den Maade vælter dem tilbage i Havet igjen. Jo nærmere de store Skibe ligner en norsk Baad, des tryggere er de. De seiler bedst, laster bedst og med mindst Dybtgaaende.

I Kronprins Fredriks Følge paa hans Reise i Norge Sommeren 1788 befandt sig den fremragende danske Kunstner Erik Pauelsen, der benyttede Leiligheden til at optage forskjellige af Landets smukkeste Prospekter. Hans Malerier af norske Landskaber fik Plads paa Fredriksborg Slot, hvor Oehlenschläger endnu i sin Ungdom saa dem. Han skildrer i sine Erindringer det levende Indtryk, han af dem modtog af den storslaaede norske Natur, og hvorledes dette kom til at øve sin Indflydelse paa hans heroiske Digtning. Af disse Landskabsbilleder udkom tre i kolorerede Kobberstik, stukne af Kunstneren selv og forestillende "Hoffossen", "Storelven paa Ringerike" og "Tistedalen."

To Aar efter at Mummsen og Swinton havde besøgt Norge foretog den bekjendte danske Historiker Fredrik Sneedorff en Reise gjennem Landet, til hvis forskellige Forhold han ved de Kredse, hvori han færdedes, fik et i Forhold til Reisens Kortvarighed ganske merkelig godt Kjendskab. Han efterlod sig ved sin bratte Død i Haandskrift en Skildring af denne Reise. Selve Originalen er tabt; men Hovedtrækkene findes dog bevarede i en temmelig maadelig Afskrift, der i den nærmeste Fremtid vil blive trykt af nærværende Bogs Forfatter.

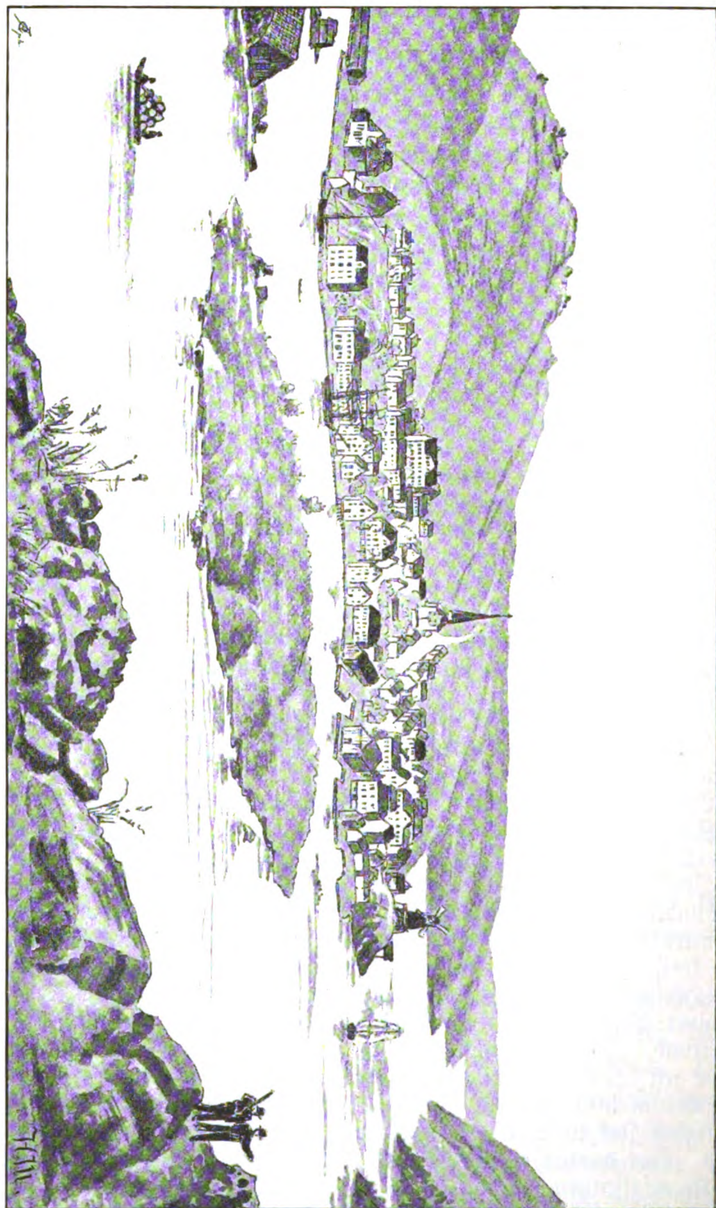
Sammen med en Sekretær Blume og Ingeniørofficererne Aubert og Vibe kom Sneedorff Søveien opover til Fredriksværn, hvorfra han over Larvik, Tønsberg, Vallø og Bragernæs begav sig til Kristiania. Her blev hans Ophold imidlertid ikke af lang Varighed, idet han hastede opover til Throndhjem. I denne By færdedes han i Suhms gamle Omgangskreds, saavidt den endnu existerede, og havde til Veivisere Stedets Stiftamtmand, General v. Krogh o. fl. Fra Throndhjem fortsattes Reisen til de romsdalske Byer, derfra gjennem Gudbrandsdalen til Oplandene, Kongsberg og Kristiania. Størst Interesse frembyder hans Reisebeskrivelse ved de Skildringer, han giver af "Ofsens" Ødelæggelser det foregaaende Aar.

I 1792 udkom der i Kristiania et ganske løierligt Skrift "Andreas Eckstorms sandfærdige Fortællinger og Hændelser". Forfatteren var Student og Lieutenant, men tog Afsked som saadan og havnede omsider i Klokkerstillingen paa Strømsø, hvor han døde i 1797. Hans Bog er vistnok i sin Helhed betragtet ikke videre godt skrevet; men den giver dog, hvor Forfatteren ikke fortaber sig i flaue Betragtninger og frugtesløs Jagen efter at være morsom, et godt Indblik i forskjellige af Datidens Forhold i Smaastæder og paa Landsbygden, som man ellers ikke finder skildret. Da hans selvbiografiske Skildring tildels har Karakter af en Reisebeskrivelse, tør et Udtog af hans "sandfærdige Hændelser" vistnok medtages paa dette Sted.

Forfatteren giver først tilbedste en Del Oplysninger om sin Familie — hans Fader var en i 1761 indkaldt tysk Holzførster —, om sin Fødebygd og sin Barndoms Bekjendtskaber, hvorunder han ikke generer sig for at give et mere eller mindre forvrængt Portræt af de Personer, som har havt den Ulykke at vække hans Mishag. Dernæst meddeler han en og anden sparsom Oplysning om vestlandske Forhold i hans nærmeste Kreds, om Laxefiskerierne og de Kneb, som herunder anvendtes for at gaa Næstens Ret saa nær, som Loven rak, om Soldaternes Exercits og deres Udveie til at unddrage sig Kongens Tjeneste, om Befolkningens Drukkenskab, om forskjellige religiøse Sværmere og om Udvandringerne til Holland. Herom skriver han: "En egen Galskab har ellers paa Vestlandet længe gaaet i Svang, den nemlig, at mange blot unge Mennesker af begge Kjøn reiser over til Amsterdam; Mandfolket for at undgaa at blive Soldat stjæler sig ud høit ovenfra Landet og efter nogle Aars Forløb kommer endel tilbage ganske hollandske med en Mængde Par Buxer udenpaa hinanden, med Guldknapper for Hænderne og under Halsen, ganske fremmede i deres Modersmaal og stammende frem ved alle Leiligheder deres en (ɔ: og). Ligeledes Tøserne: Disse kaldes da der paa Stedet Hollændsker og stikke af blandt de simple ubefarne Piger paa en besynderlig Maade ved deres usædvanlige lange Troier, underlige Hovedtøi og nogle med smaa Solhatte".

Idet Forfatteren skildrer sit Skoleliv faar han Anledning til at levere en Beskrivelse af Farsund, som han kommer til at berøre paa en Udflugt fra Hjemmet. "Farsund", siger han, "er en liden Flekke, der tilligemed sine første Indbyggere er paa nogle faa Aar ligesom Champignonerne opvoxet paa Sundebakken paa Listerlandet. Det har med mange af vor Tids største og glimrende Steder deri lige Oprindelse, at hvor nu Palæer og stolte Bygninger kneiser, stod fordum faldefærdige Fiskerhytter, ei drømmende om tilkommende Herlighed og Pragt. Den ubetydelige Forskjel er kuns denne: naar vi behøver Seculer for at maale disse, saa behøver vi kun Dekader af Aar til Farsund. Husenes Antal ved jeg ikke lige saa lidt som Indvaanernes; dog tør jeg temmelig dristig sige, at hines vil falde imellem 70 og 100 og disses mellem 300 og 500. Stedets Udseende var temmelig smukt. I Besynderlighed stak nogle af dets Skaberes Huse betydeligt af iblandt den ringere Pøbels. Det danner et lille Stykke af en Cirkelbue langs ved et fra Havet ind i Kvævigsfjorden løbende Sund og gaar et Stykke op paa Sundebakken. Offentlige Bygninger er just ikke mange, kun to, Kirken og Thingstuen. Den første er nyligen anlagt i Byens øverste Ende ved engelske Byggere af DHrr. Ehlert & Jochum B. Lund og af den førstes Sønner DHrr. Jonas &

Søren B. Lund. Den er af Sten, — om jeg mindes ret, var den nok ogsaa den eneste Stenbygning paa Stedet —, vel ikke stor, men af god Smag, helst indvendig; og *Stedets Skjønnere* forsikrer alvorligen, at man har

284. Farsund. Tegnet antagelig i Begyndelsen af indeværende Aarhundrede.

bygget Prækestolen over Alteret og over begge sat Positivet, som skal forestille Orgel, til Efterligning af den Kongl. Slotskirke. Thingstuen derimod er en Træbygning, hvor Lensmanden, Stedets høieste residerende Øvrighedsperson,

bor. Kjelderne er godt murede og Farsunds tilligemed omliggende Sognes offentlige Arresthul, da Malefikantere her har deres underjordiske Logis, medens Reisende og Fremmede har deres i Husets overjordiske Del, som er en Art af Auberge og tillige Fru Themis's Sæde. Stedets fornemste Næringsgren er vel Havarier, der formodentlig ogsaa har givet det sin Oprindelse. Listerlandet, paa hvis sydostlige Ende Farsund ligger, er i de norske Farvande det samme for Søfarende i mørke og stormende Nætter, som Anholt i de danske, og hvad vor store Holbergs Peder Paars i Anledning denne siger: "De leve kristelig og nære sig af Vrag", tror jeg ogsaa her temmelig passende.

Bønderne deromkring har ellers tillagt Stedet Navn af Svinebyen; men dette skandaløse Navn, hvis Etymologi lettelig kunde blive vrangt fortolket, har Hensigt til de mange firbenede Svin, som i hvert Stræde møder og begrynter de forbigaaende.

Ikke langt derfra ligger de 2de bekjendte Havne Egvaag og Lushavn, og paa alle tre Steder behjælper man sig med en Toldbetjent, der sorterer under Flekkefjords Toldkammer, og jeg har aldrig hørt, at de har ønsket flere".

Forfatteren gaar derpaa over til at beskrive Listerland og dets Befolkning, som han fremstiller fra en ingenlunde fordelagtig Side. "Man hører", siger han, "faa Steder saa skandaløse Historier og Medfart med Skibbrudne og Vrag, om Tyverier til Lands og Vands og Befrielseseder for Beskyldninger om et og andet, som just der paa Landet; men derimod træffer man ogsaa faa Steder paa Landet saadan Mængde af de saakaldte Hellige, som paa en Slags Maade skal ligne Hernhuterne, — men jeg tvivler om disse og vil erkjende ovennævnte Hellige for Brødre . . . Om nogen ret mesterligen snyder sin Næste, saa er det disse saakaldte Hellige. Thi naar de Vanhellige med græsselige Eder og Forbandelser stræber at lokke Folk til at kjøbe for de Priser, som de vil indbilde dem, at det har kostet dem selv, saa troes disse næsten lige saa lidet som en Jøde, der sværger paa sin Samvittighed og sit ærlige Navn og Rygte. Men man er halv undselig for at bære mindste Tvivl til hines fordreiede Øine, Hjertesuk og bibeldreiede Forsikringer om redelig Medfart. Saa meget er vist, at mange under denne Maske har store Tanker om sig selv og ikke alene ynker, men maaske og foragter andre Toldere og Syndere.

Om det skal være et vittigt Indfald af Naboerne eller om det skal være eller og have været Sandhed, som bebreides de saakaldte Listerlus, at de hænge Lygter i Halerne paa halte Hopper og lader disse gaa paa det flakke, langt i Søen udstikkende Land for at faa Søfarende, der holder dette for Lys i andre Skibes Kahytter og dristig følger sammes Kurs, at løbe for fulde Seil lige paa Grund, — dette tør jeg hverken benegte eller bekræfte. Nok er det, at Landets Indvaanere er meget træske Folk, som skal forstaa Snig- og næsten alle Slags Handel, ja endog den med Kvindfolk. Dog — Gud bevare mig fra at beskylde alle. Jeg mener kuns Renommisterne. Disse udmerker sig stedse, og ligesom Indbyggerne der paa Landet udmerker sig fremfor de øvrige Norges Indvaanere, saaledes er og der nogle visse enkelte, som udmerker sig blandt hine. Foruden Listerlændingens medfødte onde Natur bliver de endnu slettere ved lumpen Opdragelse og slemme i Ungdommen bibragte Grundsætninger. En anden Biaarsag synes mig og kan søges deri, at Kvindernes Giftesyge ikke lader sig nøie med Indfødte, men gifter sig med Englændere, Skotter, Tyskere, Hollændere o. s. v., ja endog

med Russer, og man kan vel forestille sig, at det er næsten blot disse Nationers Udskud, ofte forhen gifte Mænd, som tager her deres Mariage og dels sætter sig ned og bortødsler deres Medgift, og derpaa rømmer Landet efter i Forveien at have bedraget endel godtroende Mennesker, dels og bliver ved at fare tilsøs".

Efter Faderens Død blev Eckstorm indsat i Kristianssands Skole, hvor han gik indtil 1785. Hans Rektor her var den lærde Søren Monrad. Af Kristianssands Skole paa dennes Tid giver Forf. et vistnok ikke sympathetisk, men heller ikke egentlig ufordelagtigt Billede; trods den strenge Disciplin turde Disciplene tillade sig forskjellige Skøierstreger, der dog alle, saavidt vi kjender dem af Eckstorms Skildring, maa siges at have været af temmelig harmløs Art. Den kirkelige Gudstjeneste i Kristianssand maa især Vinters Tid have været meget sparsomt besøgt, idet han paastaar, at "gamle Torgjus ved Pilen" ofte var Prestens eneste Tilhører. Af Kristianssands Udseende og øvrige Forhold meddeler han følgende Skildring:

"Jeg kan ikke erindre, om der var flere end to private Huse i Byen, som er grundmurede . . . Blandt Byens offentlige Huse er de fleste derimod grundmurede. Saaledes den Latinske Skoles Bygning. Den er vel ikkun egentlig ét Stokverk høi; men i det à la mansarde byggede Tag findes dog Værelser bestemte for, men ikke beboede af Skolens Hørere. Den er fuldkommen symmetrisk, har 2de Hovedindgange, mellem hvilke den egentlige Skole er. Den østre Fløi beboes af Rektor, som tillige har Bygninger i Gaarden og en god liden Urte- og Frugthave. I den vestre Fløi er den saakaldte Fattigskole, hvor en gammel Student indpisker Ungdommen de første Grunde i Læsning, Skrivning og Regning. Langs dette Lyceum var plantet smukke Lindetræer, som gjorde Heden om Sommeren nogenledes taalelig, der ellers ved sin Reflektion fra Sanden og hvidmalede Huse var lummer og blændende.

Tvertoverfor Skolen ligger Stadens Domkirke, der er smuk og lys. Den er af de saakaldede Korskirker, har et anseligt Taarn, men er ikke overstrøgen med Maling, blot kalket. Tæt ved Kirken staar det gamle Fyrretræ, som, da Byen brændte, blev fri og derfor har nydt den Ære at indføres i Stadens Vaaben. Det forekommer de fleste fremmede Reisende besynderligt, at forefinde almindelig Passage tvertover Kirkegaarden endog af Folk med Flise- og andre Børe paa Ryggen; men naar de tillige merker, at den almindeligste Gang er langs og tvertigjennem selve Kirken, og at Bryggebærere og Vedhuggere gaar her igjennem som belæssede Pakæsler, saa er dette Syn meget væmmeligt og giver underlige Tanker om Stedets verdslige og aandelige Øvrighed, som tier til en Uskik, der tilkjendegiver saa liden Ærbødighed for Guds Hus.

Raadhuset er Stadens 3die grundmurede Gaard. Udvendig paraderer det ganske godt. En Sal deri bruges om Vinteren til at opføre Koncerter og Baller; for en Del Aar siden brugtes hertil den latinske Skole. Jeg har ellers ikke kunnet begribe, hvi den strenge og alvorlige Fru Justitia kan bedre komme overens med Euterpe og Terpsikore og taale dem hos sig end Minerva. Ukyndige kunde let tro, at den sidste maatte her paa Stedet være meget streng og den første desto bøieligere.

Hospitalet, en Træbygning i en øde Gade, og det nyligen indrettede Tugt- og Arbeidshus kan jeg intet merkeligt sige om.

Kristianssand ligger i et retvinkligt Parallelogram, som gjennemskjæres i Længden af 7 og i Bredden af 10 temmelig smukke og lige Gader.

Staden forsvares af 2de smaa Kasteller, hvoraf det ene, Kristiansholm, ligger omtrent horizontalt med Gaderne, og kaldes i Skjæmt Tærtepanden — et Navn, jeg ikke ved, om det deriveres af Dannelsen, eller den Nytte nogle supponere det i Tilfælde kunde gjøre — det andet, Otterøe-Kastel, ligger et Stykke oppe paa en Ø af dette Navn, men har nok den Feil, at det kan kommanderes af Øens øvre Høider, om det ikke i Krigstider betimelig blev besat. Herfra skydes Brandskud i Ildstilfælde, og saluterende Skibe besvares. Men Byens bedste Forsvar bliver ved Fredriksholm eller den saa kaldte Flekkerø-Fæstning, som er omtrent $1/2$ Mil derfra. I denne ligger nogle Soldater og en Lieutenant som Vicekommandant; og, naar denne godt forstaar sine Sager, d. e. kan tale vel for Skippere og deslige Folk, skal han have temmelig gode Indkomster, for en Militær at sige. Havnen er ypperlig og besøges af mange Nationers Skibe. Den ligger bekvemt, har rent Ind- og Udløb, dygtige Lodser, og kort at sige: de fleste Fordele som en god Havn bør have.

Soldatesken i Kristianssand bestaar af nogle Kompagnier af det vesterlenske Regiments Grenaderer, som didhen er kommanderede at gjøre gevorben Tjeneste.

Det borgerlige Militære bestaar af 2 Kompagnier, kaldte efter Byens østre og vestre Del. Kapteinerne for disse har ikke Tilladelse til at bære Port d'Epée, som de i Norges Hovedstad; men jeg maa ikke sige, at jeg just har hørt, de skal have græmt over denne mindre Ære.

Hele Østerbyen bestaar for det meste af gamle, uanseelige Huse, og Gaderne er der sommesteder noget smalere. Vesterbyen, skjønt mindre, har derimod meget anseeligere Bygninger, reelle og tildels brolagte Gader. Husenes Antal er omtrent 500.

Endskjønt der, efter Sigende, skal være tilstaaet Byen temmelige Summer til Brolægning, maa man dog i de fleste Gader vade i Sand over Anklerne; og i tørt Veir med Blæst raader Forsigtighed at holde Tørklæde for Næse, Mund og Øine.

Fjorden omringer Byen paa vestre og søndre Side, og Otteraaen paa østre. Mod Norden ligger smaa skaldede Bjerge. Landet deromkring er hverken smukt eller synderligen godt. Der er et ubetydeligt Opland, saa at de fattigere Indvaaneres Kost er Fisk og atter Fisk.

Paa hin Side Otteraaen er Landet nogenledes taaleligt; ved dens østlige Bredde ligger ved øvre Færgested Lund, der netop kan anses for et Slags liden Forstad, og ved det nedre Lahelle, hvor der holdes Ting.

Denne Aa holdes for at være den største paa Agdesiden; ikke langt fra den ligger Otternæs Prestegaard og Kirke, og tæt derved Kongsgaard, som bruges af Stiftamtmanden og Biskopen, men tilhører Kongen. Til Kongsgaard gjøres sædvanlig smaa forlibte og fugtige Exkursioner om Søndags-eftermiddag af Haandverkskarle o. d. l.

Handelen er ubetydelig, da Trælast, Norges vigtigste Produkt, mangler. De fleste Skibe søger derfor Fragter eller udfører Egnens tilvoxende Smaalast.

Den vigtigste Handelsmand er Hr. D. Isachsen. Der er vel endel, som er temmelig betydelige, — men faa er disse, og ham naar de ikke.

Stedets Indbyggere og de fleste jeg har hørt, holder denne Mand for den rigeste og almennyttigste Mand i Stiftet, for en Mand, der med sine vigtige og heldige Handelsentrepriser underholder mange Mennesker, og han anses i denne mindre By næsten for det samme, som Konferentsraad

Anker, ei alene i det større og vigtigere Kristiania og omliggende Egne; men endog paa mange udenrigske Stæder. Men jeg maatte tillige beskyldes for Uredelighed, om med Taushed forbigik endel andre, som, skjønt med mindre Held for sig selv, men dog med god Villie viser Patriotisme i at befordre Arbeidsomhed hos Byens og Oplandets store Mængde Fattige. Iblandt disse fortjener fortrinlig Peder Mørk Sted, og derefter D'Hrr. Raadmand Moe, Claus Mørch forhen Sølieutenant Holtermann.

I de engelsk-amerikanske Uroligheder vandt Stedet meget med Fragter og Skibsbyggeri; dog tror jeg, at Spekulationer paa stor og hastig Rigdom i disse fordelagtige Dage lokkede mange til at begynde paa kostbare Entrepriser og opreise Bygninger paa Projekter, som den uformodentlige Fred siden næsten alle blæste i Asken. De Dage var Huggeres, Tømmermænds og Konsorters gyldne Tid. De gjorde sig rare, og de Handlende maatte finde sig deri, og antage kyndige Fuskere i Flæng, for at udføre de Anlæg, som Freden siden stansede, og de da ikke var istand til at udføre. Imidlertid blev de ringere Klasser, som drømte om disse Dages Evighed, og havde vendt sig til Vellevnet, siden ikke maadeligere og satte efter forandrede Omstændigheder ikke Tæring efter Næring: og Følgen for de fleste var, at de blev Prakkere. Høkerne var næsten de eneste, som man kan sige vandt noget, fordi disse gode Folk forstod at fiske i rørt Vand." Om Stedets offentlige Forlystelser siger Eckstorm sig ikke at vide noget. Han opregner fire Billarder, en Klub og et Privattheater, hvortil endnu kommer nogle Keglebaner.

Da Eckstorm i 1785 forlod Kristianssands Skole for at drage til Kjøbenhavn, foretog han først med en Fragtebaad fra Mandal en Afstikker til Flekkefjord, hvorfra han med Skibsleilighed vilde gaa til sit Bestemmelsessted. "Flekkefjord", siger han, "ligger nogle Mil nordvestlig fra Farsund, men er noget større end dette. Her er en taalelig smuk Trækirke, bygget i en mangekantet Figur, som er annekteret til Lund Kirke. Her er et Sygehus for dem, som er besængte med den her i Landet grasserende slemme Radesyge. . . Dette Sted har sin egen Toldbod, og denne havde for nogle Aar siden, som neppe nogen kongl. dansk Toldbod kan rose sig af — en Visitør Brinch, der havde Karakter af Justitsraad.

Her paa Stedet er ankommen en Tysker ved Navn Jasche, som er Kunstdreier, der virkelig kan siges at være en Kunstner i sit Fag. Skjønnere paastaar, at de næsten intet Arbeide har set smukkere end hans, end ikke det ellers saa forroste engelske. Han er gift med en Bondepige her fra Egnen, som han blev bekjendt med i Amsterdam, og uden denne Aarsag havde han vist ikke sat sig ned paa saa lidet et Sted. Konen reiser undertiden omkring med hans Arbeide og afsætter for betydelige Summer. I afvigte Aar var hun endog her i Byen, hvorfra hun reiste tilbage efter faa Dage, og havde allerede afhændet sit meste Kram. I Mangel af ordentlig Urmager, forstaar han ogsaa denne Haandtering. Han er ogsaa Mekanikus: Jeg har set en Mølle med Hjul, som han har bygget paa et Sted, hvor der var for lidet Vand for de der paa Landet alene i Brug værende Kværne med Kalv; og denne skal efter Kyndiges Sigende, være meget godt indrettet."

At Madame Magdalene Sofie Buchholm, "Nordens bedste Poetinde", boede her paa Stedet, omtales selvfølgelig af Forfatteren, der ikke undlader i de mest anerkjendende Ordelag at bringe den feirede Digterinde sin Hyldest.

Vi forbigaar alt, hvad Forfatteren beretter om sin Reise til og sit Ophold i Kjøbenhavn, hans Deltagelse i Studenterlivet, Sværmeri for

Theatret og geniale Dagdriveri, der førte ham lige ind i Militærstanden, idet han for at faa et Levebrød maatte lade sig hverve som Underofficer ved Livvagten. Herfra blev han forfremmet til Fænrik à la svite ved det vesterlenske Regiment og kom som Følge heraf opover til Norge. Foreløbig var der dog ikke Brug for ham ved Regimentet, og han benyttede den Permission, han fik, til at besøge Porsgrund, hvor hans Moder nu boede, og de øvrige Byer ved Langesundsfjorden.

"Skien eller Scheen — siger han — er en liden By et Par Mile oppe i Landet fra Langesund, til hvilken danske og andre smaa Skibe kuns kan komme op i Elven; men de større lades og losses ved Porsgrund, 1/2 Mil nedenfor. Denne By, som bestaar blot af Træbygninger, er temmelig smuk opbygget efter dens sidste ulykkelige Ildebrand. Det er ret et oplivende Syn, at komme fra det uvirksomme Vestland til saadanne Steder, hvor alt er i Rørelse. Her drives stærk Handel med Trælast og er mange Sauge.

Kirken er meget smuk, af Sten og indvendig net indrettet. Altertavlen bestaar af et fortreffeligt Maleri, som forestiller Begravelsen, og er tilligemed Prækestolen prydet med skjønne Forsiringer.

Der i Byen er en saa kaldet Storskole, hvis Lærer har Karakter af Rektor; den har forhen været en latinsk Skole, og nedsendt adskillige brave Mænd til Akademiet. Rektoren er tillige Klokker.

Skeens Bys Beliggenhed er egentlig intet mindre end smuk. Grunden er meget ujevn og bakket, ligesom de fleste Norges mindre Byer. Men det om samme liggende Land er meget smukt. Hr. Didr. von Cappelen den ældre er ikke alene her paa Stedet erkjendt for en rig, men — hvilket er endnu rosværdigere — ogsaa for en meget virksom Mand, som underholder en uhyre Sværm Mennesker, dels ved sine mange Skibe, dels og ved sine vidtløftige Brug. Denne Mand holder ellers en besynderlig og af de fleste Skibsejere alt for lidt iagttaget Orden ved Forfremmelsen paa sine Skibe. De fleste Styrmænd og Skippere er fra de tætomliggende Stæder, og Folk, der fra Ungdommen har tjent sig op i hans Brød. Han antager sjelden nogen fremmed, saalænge der gives duelige Subjekter til vigtigere Poster i hans eget Brød og de, som engang er i Emploi hos ham, har ikke heller nødig at frygte for at blive gjort brødløse af Kaprice; men maa i dette Fald tilskrive saadant deres egen Vidtløftighed, Drukkenskab eller Uefterrettelighed og svigfuld Omgang. Kort: denne Mand holder en Orden, som man maatte ønske mangen Stat, og som man nok mangesteds forgjæves vil søge.

Skeens By har ellers et temmeligt godt Opland. Thelemarken og omliggende Egne søger gjerne dens Kjøbmænd. Hvad Byens Forlystelser angaar, da maa jeg aabenbart tilstaa, at jeg ikke ved, om den har flere end de Borgerne indbyrdes søger i hinandens Omgang i deres egne Huse. Der haves vel en Klub, men dennes Indretning kjender jeg ikke, og slutter altsaa, at den intet besynderligt har fremfor andre af det Slags.

En halv Mil nedenfor Skeen ligger Porsgrund, en Ladeplads under Byen. Dette ligger paa begge Sider af Elven, som derved deler den i Østre- og Vestre-Siden. Denne sidste er mindst, ligger samlet og har en liden Kirke. Østersiden derimod er større, men ligger mere adspredt. Denne har kuns egentlig en Gade langs op ad Elven, men denne ene er og næsten 1 Fjerding lang med Osebakken indberegnet; thi omendskjønt denne ikke egentlig hører til Østre Porsgrunds Menighed, men til Gjerpens Sogn, saa kan den dog betragtes som en Del af Porsgrund, da den er ligesaa tæt bebvet og adskilles fra hin blot ved den lille Osebro.

Østre Porsgrund har sin egen smukke Korskirke af Træ, men beg Kirker besørges af en Prest tilsammen.

I Porsgrund holdes om Vinteren Concerter og Baller hos Organisten, som dertil har indrettet en stor Sal. Overhovedet tror jeg, at Levemaaden og Omgangen er i Porsgrund mindre generet end i Skeen.

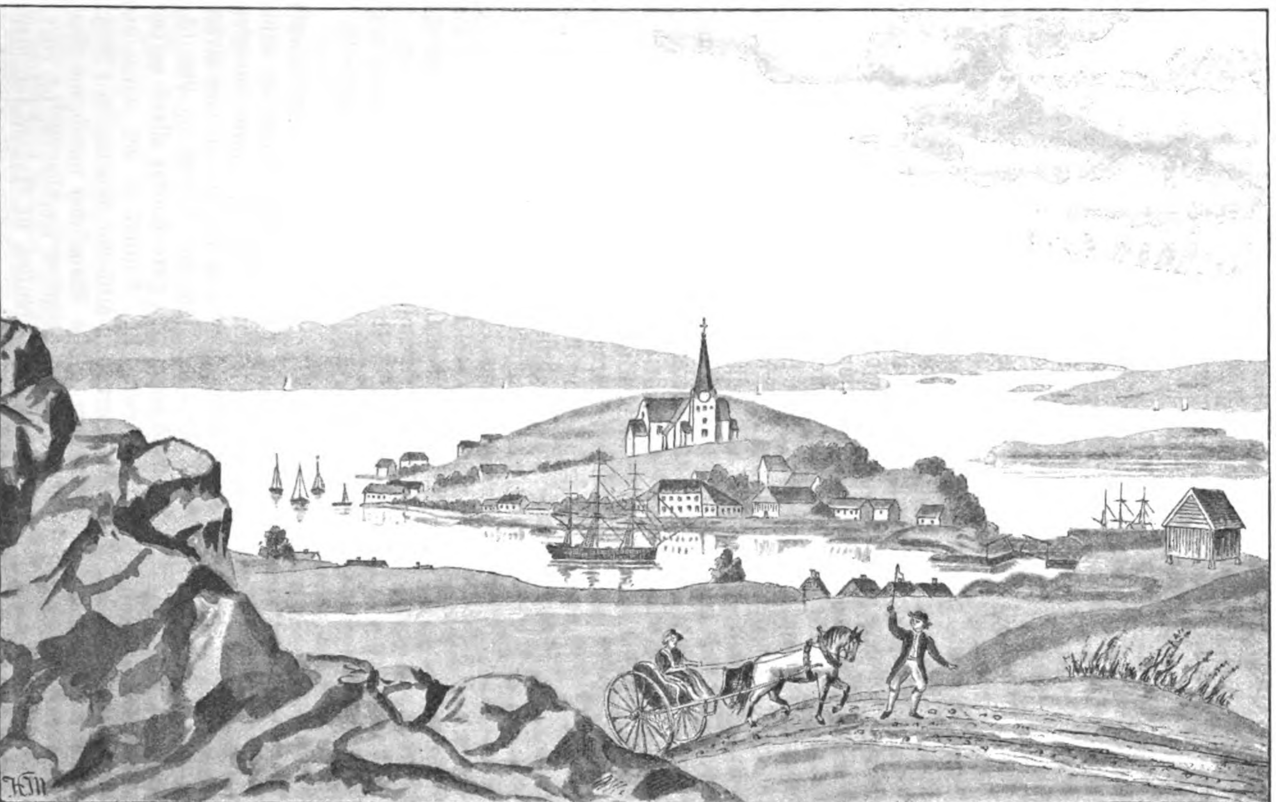
Paa Osebakken er et Sygehus for de med Radesyge besængte under den fortjente Doktor og Landfysikus Møllers Overopsigt. . . . .

En Mil udenfor dette Sted ligger Brevig, som er en Art af en liden By, men ikke synderlig vigtig. Stedet har en gammel liden Kirke paa den saakaldte Ø. Bygningerne er tildels temmelig smukke, men gjør ingen Parade paa dette af Naturen lidet i Øine faldende Sted. Det besøges, foruden af egne Skibe, ogsaa af endel hollandske."

I den sidste Del af sin Bog gjør Forfatteren Rede for sit Ophold ved den Mathematiske Skole i Kristiania, hvorfra han efter nogen Tids Skolegang søgte og fik Afsked.

I 1795 blev de nordiske Lande gjæstet af en engelsk Dame, Mary Wolstonecraft, som i en Række Breve, Letters on Sweden, Norway and Denmark, har skildret sine Oplevelser og Indtryk paa denne Reise. Disse Breve viser os en varmtfølende Kvinde med skarp Iagttagelsesevne og indeholder meget, som giver Indblik baade i de Forhold, hun skildrer, og i den Tid, hun tilhører.*) Dette hendes Skrift var ellers ikke hendes første Forsøg. Hun havde tidlig lært at staa paa egne Ben. Hendes Fader havde sat en ikke liden Formue overstyr paa Gaardhandler og uafladelige Flytninger, og allerede i 19 Aars Alderen havde Miss Mary derfor maattet tage ud paa egen Haand. Dels som Lærerinde, dels ved literære Arbeider drev hun det til ikke alene at sørge for sit eget Underhold, men ogsaa til at yde sin Familie og andre Hjælp. I et Par af disse Bøger, den ene om Døtrenes Opdragelse, den anden om Kvindens Rettigheder, har hun været blandt de første til at henlede Opmerksomheden paa Kvindespørgsmaalet i denne Menneskerettighedernes Tid. Hid til Norge kom hun som Udsending for en amerikansk Kjøbmand, som hun havde lært at kjende i Paris, og med hvem hun havde levet i et efter hendes Opfatning "idealt Ægteskab". Han stod i Forretningsforbindelse med Norge, og nu, efterat hun havde faaet en Datter, fandt han paa at sende hende hid for at blive hende kvit. Ved Tilbagekomsten til England fandt hun ogsaa sin Plads optaget af en omreisende Skuespillerinde. I sin Fortvivlelse forsøgte hun at drukne sig, men blev reddet og blev senere gift med en Engelskmand, William Godwin. Men et Aar efter, 1797, døde

*) Mod Troværdigheden af forskjellige Enkeltheder i hendes Beretning er der reist Indvendinger. Saaledes fortæller Konradine Dunker, at Kathrine Devegge, som Miss Wollstonecraft beretter (ndfr. S. 1801) skulde være forlovet med den ved Kvistrum faldne Lieutenant Telleqvist, benegtede dette, ihvorvel Fru Dunker ogsaa selv havde hørt dette Rygte. Der er imidlertid i det mindste en Feil tilstede. Jomfru Devegge var under Miss Marys Besøg i Norge ikke gift, men blev det først i 1802, da hun ægtede senere Statsraad Nils Treschow. — Anekdoterne fra Affæren ved Kvistrum erklæres ogsaa af Lord Brougham for at være mere eller mindre usandfærdige.

285. Brevik sidst i det 18de Aarhundrede. Efter en engelsk Kunstners Tegning.

hun, 38 Aar gammel, strax efter at have født endnu en Datter, som blev Digteren Shelleys Hustru.

Miss Wollstonecraft kom først til Gøteborg, hvorfra hun begav sig langs Kysten opover til Norge, det egentlige Maal for hendes Reise. Strax ved Ankomsten til Fredrikshald føler hun sig slagen af Forskjellen mellem Indbyggernes Væsen paa de to Sider af Elven. "Alt viser, at Nordmændene er driftigere og mere velstaaende. Svenskerne beskylder rigtignok Nordmændene for Snyderi, og disse tager sin Møn igjen ved at laste Svenskerne for Hykleri". Derfra drager hun til Laurvik, hvor hun strax faar Anledning til at gjøre Bekjendtskab med en af de Sider af Nordmændenes Karakter, som hun har mest at udsætte paa, nemlig deres Nysgjerrighed. "Jeg følte mig sterkt fristet til at optage Dr. Franklins Tanke, da han reiste om i Amerika, hvor Folk er ligesaa nærgaaende, nemlig at skrive op paa et Papir, til Eftersyn for alle, mit Navn, hvorfra jeg kom, hvor jeg skulde hen og min Levevei. Mine Klæder vakte særlig Kvindernes Opmerksomhed, og jeg kunde ikke lade være at tænke paa, hvor dumt mangen Kvinde gjør i at føle sig smigret af Fremmedes Opmerksomhed og uden videre tage deres Forundring for Beundring. Men om deres Nysgjerrighed faldt bryssom, saa gjorde deres Venlighed mig godt. Den Medfølelse jeg vakte, ved saaledes at komme ligesom faldende ned fra Skyerne i et fremmed Land, var mig særlig kjærkommen i den nedtrykte Stemning, jeg da var i."

Fra Laurvik tog hun strax Skyds til Tønsberg med en Skrangle-kjerre og en halvdrukken Mand til Kjører, som lod til at vente sig god Fortjeneste af Turen. Men hun roser Hestene. "Vi formelig fløi afsted i fuldt Trav en lang Tid. Jeg har virkelig aldrig truffet paa bedre, om nogensinde saa gode Skydsheste som i Norge. De er bedre byggede end de engelske, ser ud til at være velfødte og gaar ikke let trætte. Veiene var ogsaa meget gode, for Bønderne maa selv holde dem istand. Lange Veie kjørte vi gjennem Strækninger, som var mere veldyrkede end nogen, jeg havde set, siden jeg forlod England. Men de mange Aaser og Bjerge og Dale gav dog det hele en rent anden Karakter end Sletteland eller slige Landskaber som i England og Frankrig. Alt imellem oplivedes Landskabet af en Aas, et Tjern eller et Vand, indtil selve Søen fængslede ens Syn og Sind."

I Tønsberg opholdt hun sig i hele 3 Uger, og i hendes Breve herfra findes de fleste af hendes Skildringer og Udtalelser om norske Forhold og Tilstande.

"Kongen af Danmark og Norge — siger hun — er vistnok en enevældig Fyrste; men ligefuldt synes Nordmændene at nyde alle Frihedens Goder. Norge kan kaldes et Søster-Kongedømme; men Folket har ingen Underkonge til at herske over det og gjøde sine Undergivne med Frugter af dets Arbeide.

Der er bare to Grever i hele Landet, som har Godser og Ret til at kræve nogen Lenslydighed af sine Forpagtere. Hele Landet ellers er delt i smaa Gaarde, som tilhører Jorddyrkeren selv. Vistnok er der ogsaa nogle faa, som tilhører Kirken og bygsles bort, men altid paa Livstid, og i Regelen gaar over paa samme Vilkaar til den ældste Søn, som har denne Forret saavelsom Ret til dobbelt Arvepart. Men Gaarden værdsættes, og efter at have faaet sin Part overladt, maa han staa Familien til Ansvar for Resten. . . . . Jordens Fordeling i smaa Gaarde medfører en borgerlig Lighed, som jeg sjelden har set Magen til. Og da de rige, som for det meste er Handelsmænd, ogsaa maa dele Formuen mellem sine Børn, hvoraf Gutterne dog

altid arver dobbelt saa meget som Pigerne, saa kan der vanskelig opdynges slige Rigdomme, som forrykker Ligevægten og kvæler Friheden. Ja, det undrer dig kanske at høre mig tale om Frihed; men Nordmændene synes mig at være det frieste Folk, jeg nogensinde har set.

Borgermesteren i hver By og Dommerne paa Landet indehar en næsten patriarkalsk Myndighed. De kan gjøre meget godt, men liden Skade, da hver Borger kan paaanke deres Dom; og da de altid kan afkræves Grunde for sin Færd, finder de det almindelig klogest at være forsigtige. "De har ikke Tid til at lære at blive Tyranner", sagde en Mand til mig, som jeg talte med om Sagen.

Bønderne, som ikke behøver at frygte for at blive kastede ud fra sin Gaard, om de ikke netop tækkes en eller anden Stormand, er et staut og mandigt Folkefærd og har lært sig til at handle frit og selvstændigt, saasom de er fritagne for at finde sig i noget nedværdigende Leieforhold for at leve eller komme frem i Verden. Den Frihed, Folket saaledes nyder, medvirker kanske til at gjøre dem noget trættekjære, saa de lettere kommer ud for udlærte Lovtrækkere og deres Snyderier; men Embedsmyndigheden er dog afgrænset og maa vel regnes for nyttig, trods disse Biomkostninger. Ifjor blev saaledes en Mand, som havde misbrugt sin Myndighed, afsat efter Klage af Folket til Amtmanden.

I Nærheden af de fleste Byer er der Almenningsland, hvor alle Indbyggerne uden Forskjel har Ret til Beite for sine Kjør. For de fattige, som mest trænger til en Ko, kommer dette særlig vel med. Desuden har enhver sin Fiskerbaad, og Fisk er deres vigtigste Føde. Ellers er Størstedelen af Befolkningen i Byerne Sømænd, og de mere driftige har gjerne ogsaa Skibsparter og andre egne Erhverv til Underhold og Hygge i den lange Vinter.

Nordmændene forekommer mig at være et tænksomt og klogtigt Folk, rigtignok med liden videnskabelig Kundskab og end mindre Smag for Literatur. Men alt tyder paa, at de nærmer sig den Tid, da Kunster og Videnskab vinder Indgang. De fleste Byer er jo Søhavne, og Søhavne er almindelig ikke mest modtagelige for aandelig Fremgang. Skibskapteinerne vinder en Del overfladisk Kundskab ved at reise, men har ikke let for at fordøie den, optagne, som de stadig er af Tanken paa at tjene Penge, og den surt vundne Fortjeneste gaar almindelig som i slige Byer med til Stas og flot Levemaade. De elsker sit Land, men har ikke megen Almenaand, og saaledes blir det ved, indtil Politiken kommer til at optage alles Sind og udvider Hjertet ved at aabne Forstanden. Den franske Revolution, tænker jeg, vil have denne Virkning. Nu alt synger de med Jubel mange republikanske Sange og synes for Alvor at ønske, at Republikken maa blive staaende. Paa samme Tid synes de at være sin Kronprins varmt hengivne, og efter hvad jeg kan forstaa af Ryglet, synes han at fortjene deres Hengivenhed*).

*) Der fortælles mange Træk af Godhjertethed fra hans Reise i Norge i 1788. Her i Byen benaadede han saaledes en Pige, som var dømt til Døden for Barnemord, en sjelden Forbrydelse i dette Land. Hun er nu gift og er bleven en øm Familiemoder. Jeg skal ogsaa tage med et Par andre Fortællinger, som jeg dog ikke vil indestaa for, da jeg ikke fandt dem af den Betydning, at jeg brydde mig med at undersøge Sagen nøiere. En Officer, som var blevet dødelig saaret i det ilde planlagte Slag ved Kvistrum, ønskede at tale med Prinsen, og med sit sidste Aandedræt bad han ham om at tage sig af en Kvinde i Kristiania, som han var forlovet med. Ved Prinsens Tilbagekomst blev der givet et Bal af de fornemste Borgere, og Prinsen spurgte efter den stakkels

For jeg fortæller videre, faar jeg først oplyse, at Lovene her er milde og ikke sætter Dødsstraf for anden Forbrydelse end Mord, som sjelden forefalder. Andre Forbrydelser straffes med Fængsel eller Strafarbeide paa Fæstningerne i Kristiania og Fredrikshald, første Gang for et vist Antal Aar, fra et op til syv, efter Brødens Størrelse. Ved tredie Gangs Gjentagelse blir Forbryderen pisket, brændemerket paa Panden og dømt til livsvarigt Slaveri. Tallet paa disse Slaver skal ikke overstige hundrede, som maa siges at være lidet i Forhold til Befolkningen, som udgjør mindst en otte hundrede tusinde. I Kristiania er der ogsaa et Forbedringshus for mindre Forseelser, hvor Kvinder sættes ind til Strafarbeide, endog paa Livstid.*)

I det hele synes Indbyggerne af Danmark og Norge at være de mindst undertrykkede Folk i Europa. De har Trykkefrihed og oversætter, hvad de vil af Dagens Skrifter i Frankrig, udtaler sin Mening om Spørgsmaalene, og hvad de kan føre til, med stor Frihed og uden at frygte Regjeringens Mishag. I Religionsspørgsmaal begynder de ogsaa at blive fordragsomme i det mindste og er maaske komne et Skridt videre i Fritænkning. En Forfatter har dristet sig til at nægte Kristi Guddom og udtale sin Tvivl om den kristne Læres Nødvendighed, og det uden at blive set paa af alle som et Udyr, som nok vilde have været Tilfældet bare nogle Aar tidligere. Der er nogle lærde Friskoler, men efter hvad jeg har hørt, ikke svært gode. Alle Børn lærer at læse, skrive og regne til Husbrug, og saa har de en Katekisme, som maa læres særlig grundig. Tillige maa Børnene møde frem til Overhøring i Kirken for at vise, at de ikke bliver forsømte. Nordmændene arbeider nu ivrig paa at faa eget Universitet, og Tønsberg, som ligger midt i den bedste Del af Landet, har mest Stemning for sig, da man af Erfaring kjender til en Hovedstads uheldige Indflydelse og derfor nødig vil have det i eller nær Kristiania. Folk af alle Klasser er flittige Kirkegjængere. De er ogsaa glad i at danse, og Søndagskvældene i Norge, ligesom i de katholske Lande, tilbringes med Lege og uskyldigt Tidsfordriv, som opmuntrer Sindet uden at besmitte Hjertet. Hvilen efter Arbeidet bør være oplivende, og den Glæde, jeg har følt i Frankrig paa en Søndag eller Dekade, bare ved at se paa de glade Ansigter omkring, gav en langt mere sand religiøs Følelse end den sløve Stilhed i Londons Gader, hvor Sabbaten overholdes saa stivt.

Pige, om hun var indbuden, og bad dem gjøre det, endda hun hørte til Middelklassen. Pigen kom, hun var vakker, men holdt sig undselig tilbage nede ved Døren, og ingen lagde Merke til hende. Kort efter traadte Prinsen ind, spurgte strax efter hende og tog hende op til Dans, til stor Ærgrelse for de rige Damer. Efter Dansen tog han hende op øverst i Salen, satte sig ved Siden af hende, talte med Ømhed om det Tab, hun havde lidt, og lovede at gjøre noget for den Mand, hun kom til at ægte. Siden er hun blevet gift, og han har ikke glemt sit Løfte.

En liden Pige, som paa den samme Reise i Sverige underrettede ham om, at Karrene under en Bro var afskaarne, blev tagen med til Kristiania og sat i Skole paa hans Bekostning.

*) Disse Strafanstalter besøgte Prinsen. Slaverne var belagte med tunge Jern, men han bød at lette dem saa meget som muligt. Fangerne i Tugthuset var blevet paalagt ikke at tale til ham. Men fire Kvinder, som var dømte til at være der paa Livstid, kom sig ud i Gangen og kastede sig for hans Fødder. Han tilstod dem Benaadning og spurgte om Fangernes Behandling, og da han fik høre, at de ofte blev piskede, naar de skulde ind eller skulde ud igjen, og for enhver Feil, efter Inspektørens Godtykke, saa var han menneskevenlig nok til at forbyde denne Skik, endda somme af de bedre stillede Folk, som ved sin Livsstilling følte sig hævede over slige Fristelser som at stjæle, var af den Mening, at disse Tugtelser baade var nødvendige og virkede godt.

Biskoperne har ikke store Indtægter, og Presterne udnævnes af Kongen, for de kommer og tiltræder sit Embede. Til Prestekaldet hører sædvanlig et lidet Gaardsbrug, og foruden de faste Indtægter modtager Presten til sit Underhold tre Gange om Aaret frivilligt Offer af sine Sogneborn . . . De andre Embeds- og Bestillingsmænds Løn er ogsaa altfor liden, saa den knapt fortjener at kaldes Levevei, og særlig gjælder dette Toldfunktionærernes Løn. Intet Under derfor, om Nøden driver dem til Snyderi.

Bønderne er ligesaa gjæstfrie, som de er selvstændige. Engang jeg tilbød at betale for noget Kaffe, jeg drak, mens jeg søgte Ly for Regnet, spurgte man næsten fornærmet, om en Draabe Kaffe var noget at betale for. De røger og drikker Drammer, men ikke saameget som før i Tiden. Drukkenskaben, som saa ofte følger Gjæstfriheden som dens mørke Skygge, kommer vel her som ellers til at vige Pladsen for Belevenhed og finere Sæder, men Forandringen vil nok ikke komme saa fort.

En Dag blev jeg her i Tønsberg indbuden i en af de rigeste Kjøbmænds Hus. Jeg vidste nok, at der skulde være Selskab, men blev dog noget forskjamset ved at blive fort ind i en Stue fuld med pyntede Folk. Jeg lod mine Øine glide rundt, og de fæstede sig ved flere vakre Ansigter, — røde Kinder, straalende Øine og lysebrune eller guldgule Lokker. Jeg har aldrig set saa meget Haar med Guldglands, og til den skjære Hudfarve tog det sig meget yndigt ud. Disse Kvinder ser ud til at være en Blanding af Træghed og Livlighed. De gaar meget sjelden ud, og det undrede dem, at jeg skulde finde slig Fornøielse deri; men ligevel er de uhyre glad i at danse. Ligefremme som de er, om de ikke kan kaldes elegante, er der noget saa yndigt ved deres naturlige og utvungne Væsen, naar de føler særlig Trang til at være elskværdige, som Tilfældet da var. Min ensomme Stilling som de syntes maatte være frygtelig, vakte særlig deres Deltagelse for mig. De flokkede sig om mig, sang for mig, og en af de vakreste, som jeg i al Hjertelighed rakte min Haand for at gjengjælde hendes straalende Blik, tog den og kyssede den varmt.

Ved Bordet gik det meget gjestfrit til, endda vi blev nok siddende dygtig længe. Der blev sunget flere Sange, deriblandt ogsaa franske Fædrelandssange. Ud paa Aftenen blev Gjesterne mere muntre, og vi førte en Slags Samtale med Minespil. Da deres Aand var lidet udviklet, tabte jeg vist ikke stort, kanske vandt ved ikke at kunne forstaa dem. Mændene var for det meste Skibskapteiner og talte Engelsk taalelig godt, men som rene Hverdagsmennesker strakte ikke deres Synskreds sig langt. Det faldt mig vanskeligt at faa nogen Oplysning af dem om deres eget Land, naar jeg en Stund kunde holde det ud i deres Nærhed for Tobaksrøgen. Ogsaa ved andre Selskaber, som jeg blev indbuden til, fandt jeg det samme at klage over, den Mængde Retter og den lange Tid, det tog — jeg vil ikke sige at fortære dem; for alt gik saa pent og pynteligt til, og Tjenestepigerne opvarter ligesaa langsomt, som deres Husmødre skjærer for. De unge Damer har i Regelen daarlige Tænder. De er nok glade i Pynt, men har ikke den nødvendige Opmerksomhed paa sin Person til at gjøre Skjønheden til noget mindre flygtigt end en Blomst.

Tjenerne faar her ogsaa ringere Kost, men Husbondsfolket har ikke Lov til ustraffet at slaa dem. Lønnen er ogsaa lav, hvad der er saa meget mere ubilligt, som Klæder falder langt dyrere end Kostholdet. En Pige, som er Amme hos den Frue, jeg bor hos, har bare 12 Daler om Aaret og betaler

10 for sit eget Barns Underhold. Faderen er rømt fra det hele for at slippe Udgifterne. Ellers er Faderen saavel som Moderen forpligtet til i Fællesskab at sørge for et uægte født Barns Underhold, og det hænder ikke sjelden, at de bagefter gifter sig, at de tager Barnet eller Børnene til sig og opdrager dem i al Kjærlighed sammen med de i Ægteskabet fødte Børn. Gamle, nedarvede Skikke lader det til, at de endnu savner Mod og Tiltag til at faa rettet paa. Saaledes naar jeg søgte at foreholde Kvinderne, at de skadede sine Børn ved at holde dem altfor varme, saa blev jeg bestandig mødt med det samme Svar. "Vi maa gjøre som andre Folk," eller "Hele Byen vilde tale om det."

I Norge er der bare to Adelsmænd, som har Godser af nogen Betydning. Den ene har et Hus nær Tønsberg, hvor han ikke har boet paa mange Aar, da han har gjort Tjeneste ved Hoffet eller udenlands som Gesandt. For Tiden er han dansk Gesandt i London. Huset ligger vakkert til og med vakre Jorder omkring; men deres forsømte Udseende viser tydelig nok, at ingen er hjemme der. Greven har Ret til at udnævne Prester, Dommere og andre Embedsmænd paa sine Eiendomme; men Kronen har forbeholdt sig at stadfæste Udnævnelserne. Derimod har de ikke Ret til at afskedige nogen. Forpagterne indehar ogsaa sine Brug paa Livstid og maa følge enhver Indkaldelse til alt Slags Arbeide, som Kontrakten lyder paa. Kort sagt: jeg har sjelden hørt tale om saa uskadelige Adelsmænd."

Fra Tønsberg gjorde hun en Reise vestover til Risør og faar herunder Anledning til at klage over en anden uheldig Side hos Nordmændene, deres Ubluhed mod Fremmede. "De synes uden videre at betragte Udlændinger som Fremmede, som de aldrig skal saa se igjen og derfor frit kan plukke, eller som et Vrag, der er ens lovlige Bytte, eller i det mindste som et Slumpeheld, som en ikke maa forsømme at udnytte. Og Folk paa Vestkysten, som lever saa afstængt, behandler Folk fra Østkysten næsten som Fremmede. Hver By der synes at udgjøre en stor Familie, mistænksomme mod alle andre, og passer paa, at ingen faar snyde dem undtagen de selv; men gjælder det at trodse Retfærdigheden, saa understøtter de hinanden i Ret som i Uret. I Larvik kom jeg midt op i en Flok med Jurister af alle Slags. Jeg blev ør i Hovedet og syg om Hjertet ved at se saa mange Ansigter merket af Ondskab og Raahed og høre om deres Kroger og Kneb for at fortulle de uvidende. Med disse Græshopper vil det sandsynligvis minke, naar Folket blir mere oplyst. Paa dette Kulturstade er Folk endnu altfor optagne med egennyttige Formaal og derved altfor trangsynte til at se sin egen Fordel i det almene Bedste. Grev Bernstorff, som, efter alt jeg kan forstaa, lader til at have Folkets Vel paa Hjerte, har nylig, da han kom til Kundskab om disse Tilstande, givet alle Fogder Paalæg om for hvert Herred, alt efter Størrelsen, at opnævne fire eller sex af de bedst oplyste Mænd, men ingen Sagførere, blandt hvem Borgerne har at vælge to, som kaldes Forligsmæglere. Deres Hverv gaar ud paa at hindre unødige Søgsmaal og nedsone Trætter".

„Der er et stort Jernverk i Larvik for grovt Arbeide, og som faar Drivkraft til alle sine Maskiner fra en Sø nær Byen. Det tilhører Greven af Laurvig og kunde vel ikke kommet i Gang uden en Rigdom og Indflydelse som hans. Alligevel omtaler Byens Borgere hans store Godser som et Onde, fordi de stænger for Forretningslivet. De smaa Gaardeiere maa kjøre sit Tømmer til Nabohavnene for at faa det udskibet; men han

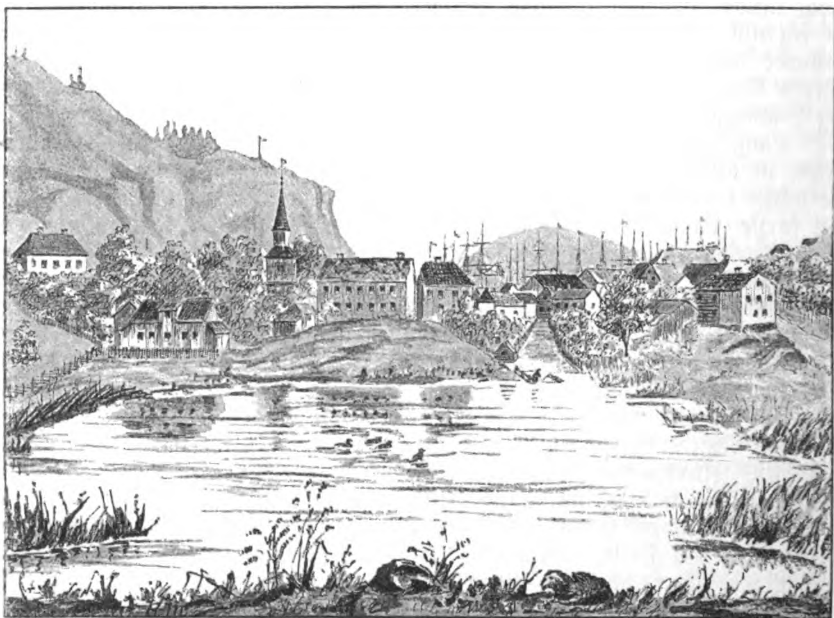
forbyder al Hugst i sin egen Skov, for at øge dens Værd, og tvinger herved Samfærdselen ind paa Omveie. Desuden har de Naturen imod sig, da Bugten er aaben og utryg. Jeg kunde ikke lade være at smile, da det blev fortalt mig, at under en sterk Storm havde et Skib strandet i Byens Hovedgade. Hvor der er saa fuldt op af ypperlige Havne som her ved Kysten, er det Synd og Skam, at en af de største Byer skal voxe op ved en saadan Udhavn. Den nuværende Greves Fader var en fjern Slægtning af Familien. Han opholdt sig stadig i Danmark, og hans Søn følger hans Exempel. De har ikke havt Godset i sit Eie i saa mange Aar. Deres Forgjænger boede nær Byen og fik der indført en udskeiende Levemaade, som har været ødelæggende for Borgerne i alle Retninger, da et saadant Liv oversteg deres Evner. Hvad jeg alt har set af Folkets Maade at være paa, tiltaler mig ikke saa godt som i Tonsberg, og jeg er blevet varslet om, at jeg nok kommer til at finde dem end fluere og nærligere, efterhvert jeg kommer længer vestover og Handelen træder i Stedet for Jordbyrkning. Deres Byer er da ogsaa bygget paa nøgne Fjeldet, Gaderne er smale Broer, og Indbyggerne er alle Søfolk eller Skibseiere, som driver Krambodhandel."

Langs Kysten seilede vi mellem end tættere Orækker end fra Strømstad. Flere af disse Oer var beboet af Lodser. De norske Lodser er kjendte som de bedste i Verden, kjender sin Kyst ud og ind, og er altid paa Udkig efter det første Signal eller Seil. De betaler en liden Afgift til Kongen og Opsynsmanden og høster ellers selv Frugten af sit utrættelige Arbeide.

Paa de nøgne Knauser saaes hist og her et Hus. De stod over, hvad man kalder Fiskerhytter, og mine Reisefæller forsikrede, at det var meget hyggelige Bosteder, som ikke blot havde det nødvendige, men ogsaa af Livets Overflod at byde paa. Og jeg fik snart Leilighed til at forvisse mig derom. Det truede med Regn og Natten blev mørk, saa vor Lods fandt det farligt at prøve at naa vor Reises Maal, Øster-Risør, og vi tog derfor det Raad, at blive Natten over i en liden Havn med en 5—6 Huse under en Fjeldhammer. Klokken var 10 om Kvelden, og den gamle Vertinde fik strax istand en god Seng til mig, vel blød eller tung kanske, men jeg var træt. Jeg lukkede op Vinduet for at lade den bløde Luftning vifte mig i Søvn, og jeg fandt en herlig Hvile. Vistnok er dette en Afkrog af Verden; men du skulde aldrig tro, hvor pent og hyggeligt her er. Paa Hylderne skinner det ikke alene af Tinfade og gult Stentøi, men ogsaa Sølvsager, rigtignok mere vægtige end nette. Lintøiet er baade fint og hvidt. Alle Kvinder i Huset spinder, og der staar en Vævstol i Kjøkkenet. Hele Ordningen og Stellet vidner om en selvstændig Smag (her er jo heller ikke Stedet til at efterligne) og en hjertelig Trang til at gjøre et godt Indtryk. Hvor langt anderledes virker ikke dette end Byernes Abekat-Væsen, hvor Folk for enhver Pris skal være velopdragne og trætter med sit endeløse Høflighedsjag.

Jeg kunde næsten tænke mig i Nootka Sund eller paa en af Øerne ved Nordvest-Kysten af Amerika. Vi kom ind gjennem et trangt Sund mellem Holmerne, som herfra tager sig saa malerisk ud, som nogen vel kan tænke sig; og Sælskind, som hænger udenfor til Torring, fuldstændiggjør Billedet. Vertinden er Enke, hendes Datter er gift med en Lods og har tre Kjør. De har en liden Jordflek en Fjerdings Vei herfra, hvor de slaar Hø til Vinteren og fører det hjem i Baad. De lever meget billig her og tjener Penge paa Skibe, som Uveir eller andet fører ind i deres Havn, og Bohavet giver mig en Mistanke om, at de ogsaa smugler lidt.

Efter at have roet lang Tid frem mellem Øer fik vi Øie paa et Par hundrede Huse, sammenklemte under et høit Fjeld. Det var Øster-Risør. Tal ikke om Bastiller. At være født her, var at være sat i Fængsel af Naturen, udestængt fra alt, som aabner Forstanden og udvider Hjertet. Som Husene laa der, det ene puttet bag det andet, havde ikke mere end en Fjerdedel af dem Udsigt til Sjøen. Jeg følte mit Bryst sammenklemt, skjønt intet kunde være klarere end Luften der. Jeg spurgte strax efter en Vei for at komme op i Høiden, og Ensomheden der gjorde mig godt. Men jeg gyste ved Tanken om at komme til Verden og blive boende paa et saadant Sted og saa forlade en Verden, som jeg havde set saa lidet af. Hvad skal kunne forædle disse

286. Østerrisør. Efter en Tegning fra 1830-Aarene.

Væsener, som lever saa indestængte (de lukker ikke engang op sine Vinduer), røger, drikker Brændevin og driver Hokerhandel. Jeg er næsten bleven kvalt af disse Røgere. De begynder om Morgenen og er sjelden at se uden med Piben i Munden, til de gaar tilsengs. Intet kan være modbydeligere, end Værelserne og slige Mandfolk paa denne Maade bliver ud paa Kvelden, — Aande, Tænder, Klæder og Bohave, alt er udskjæmt. Godt er det, at Kvinderne heller ikke er saa fine paa det. Slig bliver det, hvor Penge er det eneste, som giver Agtelse, og det eneste Maal for alt Stræv.

Igaar var jeg buden til Middag hos den engelske Vicekonsul. Hans Hus laa ud til Sjøen og gav lidt bedre Pusterum. Det gik hyggeligt og gjestfrit til ved Bordet, skjønt Flasken blev sendt vel flittig rundt. Deres

Underholdning var af det Slaget, som jeg jevnlig har faaet høre, naar jeg har stødt sammen med Folk uden Opdragelse, som har mere Penge end Forstand, det vil sige, end de ved, hvad de skal bruges til. Kvinderne var ligefremme, men havde ikke den naturlige Ynde, som ofte var saa kjendelig i Tønsberg. Der var ogsaa en let kjendelig Forskjel i deres Klædedragt. Her var de overlæssede med Stas, i samme Smag som Somændenes Kjærester i Hull eller Portsmouth. Dog kunde jeg ogsaa her merke de første Tilsprang til et Fremskridt, som jeg er vis paa vil være kommet langt i Løbet af et halvt Aarhundrede. De er begyndt at læse Oversættelser af de bedste i det senere udkomne tyske Skrifter, og en af Selskabet sang en Spottevise om de Magter, som har gjort Samlag mod Frankrig, og hele Selskabet drak paa Undergang for dem, som havde sønderlemmet Polen".

Efter Tilbagekomsten til Tønsberg lagde hun Veien over Moss til Kristiania. "Det var i August, og Veien slyngede sig mellem Enge og gjennem Skove, med Solstraaler spillende omkring os. Ingen Adelsslotte prydede Landskabet, men et større Antal koselige Bondegaarde gled forbi mit Blik paa denne Kjøretur, end jeg nogensinde har set paa det samme Stykke Vei selv i de bedst dyrkede Strøg af England, og selv Husmandshytterne, som laa spredte indimellem, var langt fra at fylde Sindet med disse mørke Tanker om Fattigdom. I Frankrig bor Bonderne i Landsbyer, som langtfra er til Fordel for Landet. Men de norske Bønder, som enten eier sin Gaard eller er Forpagtere paa Livstid, bor paa selve Gaarden og afstaar frit Hus til nogle Husmænd, som har et lidet Jordstykke omkring Hytten, ikke blot til Have, men ogsaa til anden Slags Avling, som Rug, Havre, Hamp, Erter, Poteter og Hø. Til Gjengjæld arbeider de for fast Pris (27 Øre Dagen) hos den Gaardmand, som har givet dem Hus og Jord, men faar dog Tid nok til at dyrke sin egen Jord og forsyne sig med Fisk til Vinteren. Konerne og Døtrene spinder, og Mændene og Sønnerne væver, saa de godt kan kaldes uafhængige, ja har endog lidt Penge tilovers til at kjøbe Kaffe, Brændevin og andet udenom det nødvendige. Ellers stikker nok Enevældets Vilkaarlighed mere frem, end jeg fra først af blev var, da den søger at forklæde sig i en Mildhed, som næsten gjør Lovene værdiløse. Skal der tænkes paa nogen Ændring af gamle Vedtægter, saa skal først det gamle Land give sin Mening om det og denne grundig drøftes. Jeg har flere Gange havt Leilighed til at se, at af Frygt for at synes streng har man ladet Love gaa af Brug, som skulde have været hævdede eller andre og bedre satte i Stedet for dem. For saadan utidig Mildhed, som grændser til Feighed, er kun til Gavn for den mindst agtværdige Del af Folket.

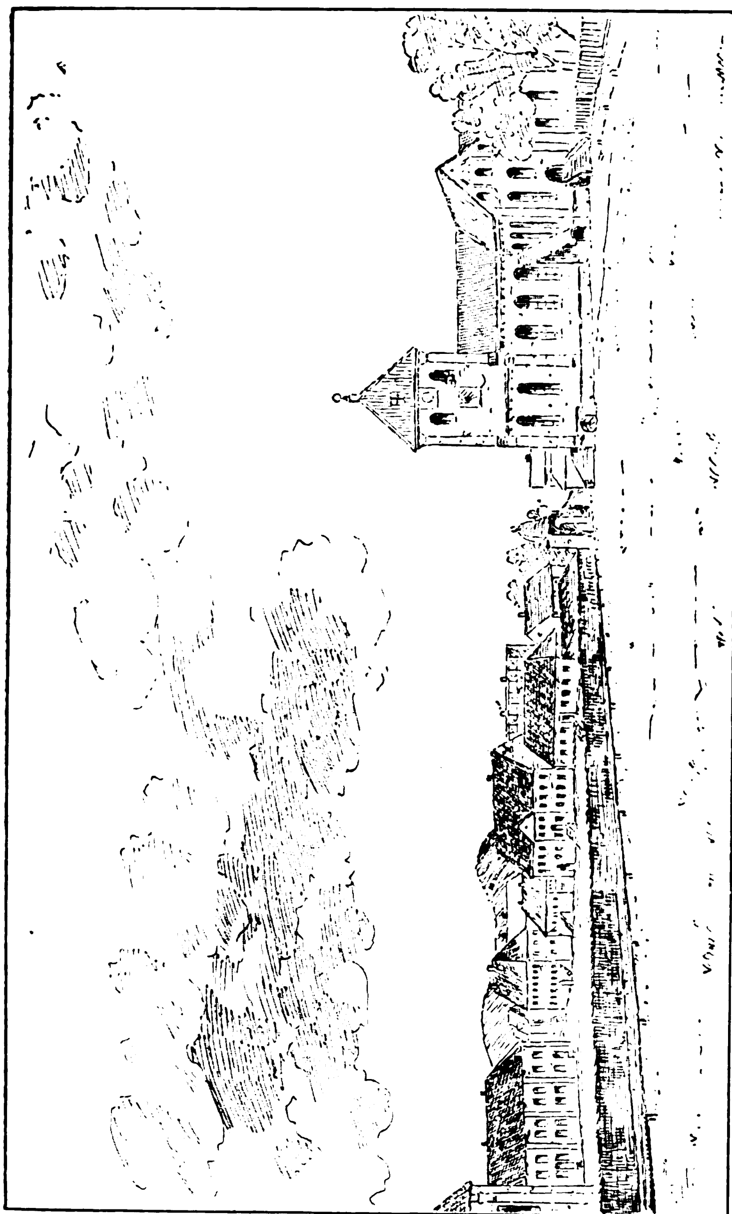
Strax ved Fremkomsten til Moss slog det mig at finde sligt Liv og Virksomhed her. De rigeste er Handelsborgere og ligner i sit Væsen og endog i sit Husstel Handelsfolket i Yorkshire, med noget selvstændigt eller næsten vigtigt over sig i Følelsen af at være de første paa Stedet. Her traf jeg en tænksom, oplyst Mand, som endelig vilde have Greie paa alt, jeg vidste at fortælle om Tilstanden i Frankrig før og nu. Kjøbenhavnske og engelske Aviser giver de mest overdrevne Meddelelser om alt det grufulde og sørgelige der, de første dog uden at udtale ligefrem nogen egen Mening om Spørgsmaalene. Endda Nordmændene i det hele staar i nærmere Samkvem med England, taler deres Sprog og efterligner deres Styr og Stel, er de velsindede mod Republiken og følger med levende Glæde de franske Vaabens Held. Saa ivrige var de til at undskylde alt vanærende ved Fri-

hedskampen med enhver Voldsherres vanlige Undskyldning, Nødvendigheden, saa jeg vanskelig kunde faa dem til at medgive, at Robespierre var et Uhyre.

Kristiania er en renslig og net By; men den har intet af det, som pryder Bygningskunsten og skulde vidne om et Folks Fremgang i Smag. Store firkantede Trækasser støder Øiet og vidner om mere end gothisk Barbarisme, hellere om den Kjernetomhed, som følger med Handelsaanden. Derimod Bøndernes Bjelkestuer og Gaardstun har forekommet mig meget maleriske. Mangen Gang er jeg ude paa Landet blevet oplivet ved at se en saadan Husklynge ved en Bæk eller et Tjern og hele Gaarden rundt om. Det gjorde mig derfor ondt at maatte forlade Kristiania uden at komme længer mod Nord, fordi Landet der, efter alt jeg har hørt, er end mere romantisk, med Skove og Søer og ren Luft, ligesom jeg har hørt meget om Indbyggernes Aandsmodenhed, velstaaende Bønder, som endnu har bevaret den naturlige Ligefremhed og Trohjertethed. En Mand, som har gjort sig skyldig i noget uhæderligt, kan ikke længer bo iblandt dem, men blir skyet af alle og faar lide den strengeste af alle Straffe, Skammen. Ja, de vil nødig vedkjende sig Folket paa Vestkysten som sine Landsmænd, slig Afsky har de for de Kneb, som disse Kræmmere ude mellem Knauserne er kjendte for. Denne Skildring kan nok synes at være indgivet af en eller anden Lysalf; men jeg fik den af en Mand af sundt Omdømme, som ikke gav Indtryk af at lade sig rive med af Gjøglebilleder."

"Ved Nedkjørselen til Kristiania var Veiret noget skyet; men alligevel blev mit Blik fængslet af Udsigten over den brede bølgende Dal i Ly af en Række granklædte Aaser. Bondegaardene rundt omkring gav det Hele et eget Liv og Ynde, og den Kunst, som stak frem mellem alt det hjemlige og oprindelige, syntes saa nødvendig, saa den neppe gjorde sig merkbar. Kjør gik og beitede paa de nyslaaede Enge, og de friske grønne Græsvolde tog sig godt ud mod de modne Kornagre. Kristiania ligger utvivlsomt særdeles godt til, og jeg har aldrig set en Bugt, som med en Gang har givet en slig Følelse af Tryghed mod Havets Storme. Jeg blev her mødt med den Høflighed, som snarere vidner om Fremgang i god Folkeskik over hele Verden end i nogen enkelt Del af den. Første Kvelden der var jeg sammen til Aftens med nogle af Byens fineste Folk og kunde næsten tro mig i en Kreds af engelske Damer, saa lig var de dem i Klædedragt, i hele sit Lag, og endog i Skjønhed. Den fagreste af mit Lands Kvinder vilde vist ikke have noget imod at blive sidestillet med Statholderens Frue. Der var ikke faa vakre Piger tilstede, men hun overstraalte dem alle, og hvad der syntes mig end merkeligere: under sit utvungne, fint udviklede Væsen havde hun bevaret sin norske Trohjertighed. Dette slog mig saameget mere, som hendes Mand var en ægte Franskmand af den gamle Skole, eller rettere Hofmand — samme Dyrslaget i alle Lande. Jeg har for priset Nordmændene lykkelige, fordi de ikke havde nogen Underkonge; men Statholderne hører nok til den Slags Uting, trængende Snyltegjæster, som paa den Maade bliver forsørgede af Slægt og Venner i Kjøbenhavn som ved andre Hoffer. Endda Nordmændene ikke er saa lavt stillede som Irlænderne, faar de dog føle dette Andenhaands-Styre ved at maatte savne flere Fordele, som den styrende Stat skal velsignes med.

Jeg gik ud i den friske Luft, og Tilfældet førte mine Skridt til Fæstningen. Synet af Slaverne, som arbeidede med Lænker om Benene, tjente kun til at gjøre mig end bitrere stemt mod Samfundsordenen, som behandler

287. Kristiania Torv med Byens Kirke sidst i det 18de Aarhundrede. Efter en Skitse af den engelske Kunstner Edie.

Kjæltringer saa uligt, især da jeg saa flere kraftige Ansigter iblandt dem, som uvilkaarlig gjorde Indtryk paa mig og næsten vakte min Agtelse. Jeg skulde havt Lyst til bag et Jerngitter at faa et Glimt af Ansigtet af en Mand, som har siddet der i seks Aar for at have ægget Bønderne til Oprør mod nogle af Regjeringens Paalæg. Jeg kunde ikke faa nogen klar Rede paa Sagen; men da Klagen var paa nogle Skatteforpagtere, skulde jeg helst tro, den ikke var uden Grund. Han maa have raadet over ikke liden Veltalenhed, eller havt Sandheden paa sin Side; for Bønderne reiste sig i hundredevis for at støtte ham og blev rent forbitret for hans Fængsling, som sandsynlig kommer til at vare for Livet.

Fra Kristiania drog hun over Fredrikshald, Sverige, Danmark og Hamburg tilbage til England, men uden at stanse underveis undtagen for nogle Dage i Kjøbenhavn og Hamburg. Oftere faar hun paa Veien Anledning til at gjøre Sammenligninger med Norge, og disse falder jevnlig ud til Nordmændenes Fordel, uden hvor det gjælder Priserne. Ved Kvistrum omtaler hun Slaget der i 1788, hvor der bare falder en 17--18 Mand, da Danskernes og Nordmændenes Overmagt tvang Svenskerne til at trække sig tilbage, men deres Modstandere fik lide meget af Sygdom og Sult paa Tilbageveien. Forresten skulde jeg ikke have omtalt dette Slag, hvis det ikke var for at meddele et lidet Sagn, som jeg har fra god Kilde. Veien gaar brat ned til Værtshuset, med en stor Ur paa den ene Side, og omtrent hundrede Meter fra dette ligger en Bro over en Elv, som ikke kan vades. Den svenske General fik Ordre til at holde Broen og hindre Overgangen, en særdeles heldig Stilling for en saa underlegen Hær. Men Skjønheden over sit Spil ikke bare ved Hofferne. Eierinden af Værtshuset var vakker; endnu da jeg saa hende, var der nogle Rester af Skjønhed; og for at værge hendes Hus rykkede Generalen længer frem og opgav den eneste holdbare Stilling. Han fik senere Afsked for sin Ulydighed".

Til Kjøbenhavn kom hun lige efter den Brand, som havde herjet den samme Høst. "Naar jeg siger om denne By, at Husene ikke bød mig imod, saa har jeg sagt alt, jeg husker om dem. Noget af Natur eller Kunst, som særlig greb mig, husker jeg ikke, uden de Træer, som gav Skygge langs Veien. Jeg havde ofte hørt Dansker, selv dem som havde set Paris og London, tale om Kjøbenhavn med Henrykkelse. Rigtignok har jeg nu set den i et uheldigt Lys. Men det høieste som jeg alligevel tror kan eller kunde siges til dens Pris, kan samles i nogle faa Ord. Gaderne er aabne og mange af Husene store, men intet til at vække Forestilling om noget fint eller stort, undtagen den runde Plads, hvor Kongen og Kronprinsen bor. Naar man ved, at Kjøbenhavn er Hovedstad baade for Danmark og Norge, maatte jeg forbauses ved ikke at finde saa meget Virksomhed og Smag som i Kristiania. Efter alt jeg kunde forstaa, er Danskerne det Folk, som har ofret mindst til Gratierne. Forretningsmændene er Hustyraner og saa optagne af sit Madstræv og uvidende om andre Land, at de fuldt og fast holder paa den Tro, at Danmark er det lykkeligste Land i Verden, Kronprinsen den bedste af alle Fyrster og Grev Bernstorff den viseste Statsmand. Jeg har aldrig været i en Hovedstad, hvor der vidste sig saa lidet Tegn til Liv og Virksomhed. Jeg saa forgjæves efter Nordmændenes stærke Gang. Disse synes i alle Retninger at have Forspranget for dem, og dette tilskriver jeg deres større Frihed, som de holder paa som sin Arveret, medens Danskerne, naar

de skryder af sin negative Lykke, altid omtaler den som en Naadegave af Kronprinsen og Grev Bernstorffs faderlige Visdom.

Kronprinsen, som har Ord for Sparsomhed, driver det næsten til Smaalighed og nedtrykker kanske sine Undersaatter netop ved sit Stræv for ikke at undertrykke dem; for han synes at have en god Mening med alt, han gjør. Men efter alt jeg kan forstaa, er han et meget middelmaadigt Hoved, dog heldigvis saa føielig, som Grev Bernstorff vel kan ønske sig. Og Bernstorff er nok den virkelige Styrer, knapt nok skjult bag Forhænget. Prinsen har intet af denne Ungdommens Selvtillid og Stivsind, som stundom er Forlund paa Viljestyrke. Han og hans Hustru spiser hver Dag sammen med Kongen for at spare Udgiften med to Husholdninger. For et Komediespil det maa være at have gaaende som Konge et Væsen, som rent har mistet Menneskeværdets Majestæt. Men selv Grev Bernstorffs Finfølelse tillader ham at gaa med paa et saadant Spil, og han gjør undertiden god Brug af det til at tage Braadden af sine egne Handlinger ved at sige: det er Kongens, min Herres Vilje, endda alle ved, at Kongen hverken vil eller husker noget. Jeg har selv havt en Samtale med Grev Bernstorff, og denne styrker mig i den Mening, jeg før havde gjort mig om ham, det vil sige, siden jeg kom til Kjøbenhavn. Han er en værdig Herre, lidt stolt af sin Dyd i Lighed med Necker, og mere ræd for at gjøre galt, det er, udsætte sig for Klander, end ivrig for at gjøre godt, især hvis dette gode kræver nogen Forandring. Kort sagt, Klogskab synes at være Grundlaget i hans Karakter, og efter hele Gangen i hans Styresæt skulde jeg nærmest ville kalde det en forsigtig Tilbageholdenhed, som grænser sterkt til Feighed. Han har betydelige Kundskaber og en vis Finhed; ellers kunde han jo ikke være Minister. Fast bestemt paa ikke at spilde sin Folkegunst og omtaalelig om sit Rygte som han er, vil han ikke falde med Glans som Struensee eller med Geniets Uro forstyrre Folkets Dvale.

Danskerne synes i det hele at have overvættes meget imod alt nyt, og dersom Lykke bestaar i Indbildning, saa er de det lykkeligste Folk i Verden; for jeg har aldrig set nogen saa helt tilfreds med hvad de selv har. Veirlaget her synes dog ialfald ikke at være af det bedste. Luften har ikke denne skarpe, styrkende Renhed, som i Norge hærder Folk til at trodse dens Strenghed. Jeg hører ikke Folk her tale med Fryd om Vinteren, som netop er staaende Samtaleemne hos Nordmændene".

Samme Aar blev Norge bereist i sin hele Udstrækning af to Reisende, af hvilke den ene paa sit Pas førte Navnet Müller, den anden Frohberg. Blandt de Steder, de gjæstede, var ogsaa Throndhjem, hvor de tog ind hos Stedets fornemste Gjæstgiverske Madame Holmberg i Ravnkloen, og Hammerfest, hvor de boede hos Kjøbmand Kristofer Buck. Man kunde, efter hvad Madame Holmberg senere hen fortalte, skjønne, at de ikke var de Mænd, de gav sig ud for; men ingen havde dog Anelse om, hvem de i Virkeligheden var. Først efter at de i 1796 var komne tilbage til Hamburg, afslørede de i Breve til Norge delvis sit Inkognito. Den ene af dem var Hertugen af Chartres, senere de Franskes Konge Ludvig Filip, den anden var Greven af Montjoie. Ludvig Filip erindrede senere hen med levende Interesse den Modtagelse og Gjæstevenlighed, han havde fundet hertillands, og et Udtryk

for denne var vistnok ogsaa den videnskabelige Expedition, som han senere hen under Kaptein Gaimard udrustede til Norden.*)

I Aaret 1798 blev det sydøstlige Norge gjæstet af Tyskeren C. G. Küttner, der dog kun opholdt sig her i nogle faa Dage. I denne Tid besøgte han Fredrikshald og Fredriksten, Moss og Kristiania. Om den Komfort, som udfoldedes paa Stiftet Skydsjord, bruger han meget anerkjendende Ord. I Kristiania, som han kalder "dette nordiske Paradis, denne himmelske Egn, hvilken jeg ikke drømte om at finde under 60 Graders nordlig Bredde", ses han fornemmelig at have færdedes i den Ankerske Kreds; men de Oplysninger han meddeler fra sit Ophold i Norge er ikke af fuldblodigste Slags.

"Herlig skjøn er Udsigten fra Kammerherre Bernt Ankers Landsted [Frogner], en liden Mil fra Kristiania. Ligesaa skjøn, men af ganske anden Art er hans Broder Kammerherre Peder Ankers prægtige Gaard, omtrent fire smaa Mile herfra. Disse to Brødre lever i denne langt fraliggende Krog af Verden i al en engelsk Lords Storhed og med Europas mest civiliserede Folks Elegants. Da vi første Gang besøgte Kammerherren, førte man os igjennem en lang Række af skjønne Værelser, zirede dels med gode Tapeter, dels med Malerier og Kobberstik. Jeg saa siden hos ham et stort og godt Bibliothek, engelske Instrumenter for Fysik og et Naturaliekabinet. Jeg følte det ganske synderligt hos ham her i Norge at finde en stor Ovenino, en Guido, en udmerket skjøn Conca og flere Malerier af adskillige Mestere. Hr. Anker har bereist hele Europa; han taler foruden sit Modersmaal meget flydende Engelsk, Tysk, Fransk og Italiensk. Hans Formue, der vurderes for over en Mill. Rigsdaler Dansk, bestaar i faste Eiendomme, 102 Sagbrug og 38 Skibe, paa hvilke hans Bord og Planker føres over hele Europa og Varer tilbagebringes, med hvilke han ei selv handler, men der af Mæglere og Kommissionærer forhandles. Hans Broder skal have 35000 Rdr. aarlige Indkomster, efterat hans Eiendomme har leveret ham alt, hvad hans store Husholdning fordrer. Hans Stald har over 30 Heste. Hans Hus er ligesaa stort som kostbart og vel mobleret. Men disse to Brødre er ingenlunde de eneste rige Folk i denne Egn. Man nævnte mig en Præsident Rosencrantz, der og skal eie en Million Rdr. Ogsaa gives der her mange flere rige Kjøbmænd. Men det er ikke ved offentlige Embeder, Nordmanden bliver rig. Disse er omtrent alle besatte af Danske. Selv de fleste Toldbetjente kommer hid fra Danmark. Men Landets Store synes at leve temmeligen uafhængige og paa en meget utvungen Fod med de kongelige Betjente."

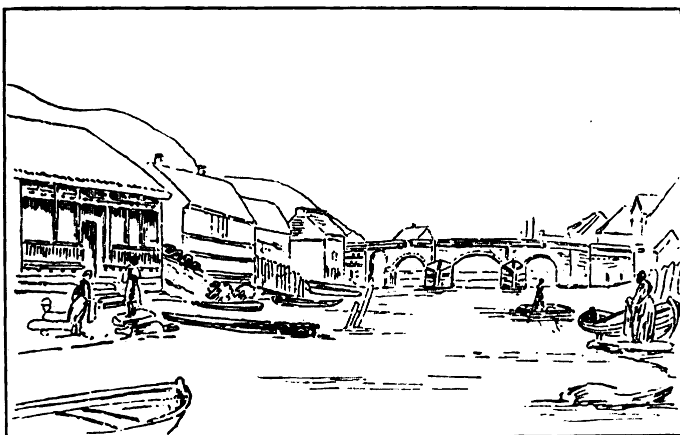
Forfatteren skildrer derpaa en Assemblee hos Kammerherre Anker og anfører forskjellige Exempler paa, hvor lidet der efter hans Opfatning ad offentlig Vei er gjort for at fremme den Kultur, som udfoldede sig i saadan Rigdom og Fylde for hans Øine. Herunder gjør han sig dog skyldig i flere

*) Efter at have besteget Frankriges Throne sendte Ludvig Filip baade Madame Holmberg og Vicekonsul Kristofer Buck nogle Erindringsgaver. Da Kr. Buck i 1844 feirede sin 82-aarige Fødselsdag, lod Ludvig Filip ham overrække et Par Medailler, som han havde slaaet til Minde om sit Ophold paa Hammerfest, ledsaget af en meget venlig Skrivelse, hvori han forsikrer om, at alle hans Oplevelser i Norge endnu — efter 49 Aars Forløb — stod levende for hans Erindring.

ret besynderlige Bemmerter; blandt andet anker han, der dog var Peder Ankers Gjæst og saaledes paa første Haand havde kunnet erholde bedre Kundskab, over forskjellige ikke existerende Mangler ved Landets Veisystem, som han dog erkjender er meget bedre end i Nordtyskland. Med Hensyn til det norske Landbrug anfører han forskjellige ret betegnende Exempler paa, hvilket lavt Standpunkt det endnu indtog.

Fra Kristiania reiste Forf. til Sverige over Kongsvinger Fæstning, hvor han hos den gamle originale General Viellart, hvis Minde endnu lever i Egnen, fandt den gjæstfrieste Modtagelse.

Der findes forøvrigt fra 1790-Aarene ikke faa Reisebeskrivelser, der hidrører fra fremmede, og enkelte af disse giver endog nogenledes gode Oplysninger; men vi skal dog her indskrænke os til at give et Udtog af de faa, som hidrører enten fra Landsmænd eller fra Udlændinger, som har reist om i Landet netop med Studier af dets særegne Forhold for Øie.

288. Vaterlands Bro i Kristiania.
Efter en engelsk Kunstners Skitse fra Slutningen af forrige eller Begyndelsen af indeværende Aarhundrede.

Sommeren 1799 foretog cand. juris Jakob Baden, der senere blev ansat i et af Regjeringskontorerne, en Reise til Vestkysten af Norge, hvorfra han tilstillede Hofboghandler Poulsens Maanedsskrift "Iris og Hebe" en Række Reisebreve og Naturskildringer.

I sit første Brev skildrer han Overreisen til Norge og Ankomsten til Selø, 1/4 Mil fra Lindesnes, hvor der ved denne Tid laa 8 à 10 Lodsbygninger. "En Fremmed", skriver han, "gjør sig ved første Øiesyn langt høiere Begreb om disse Vaaningers Eiere. Thi de er alle to Stokverk høie, i Almindelighed pralende malede og tækkede med Teglsten. Forresten er alting Træ, og indvendig finder man den fattige Nøisomhed, som er nødvendig for den, der skal hente sit Livs Ophold paa et usikkert Hav. Og skjønt man paa de fleste Steder ved et eneste Øiekast bliver den nøgneste Fattigdom var, saa lærer deres gjæstfri

Modtagelse en hastig, at de ikke kjender det Overflodigheds og Bekvemmeligheds Savn, som hos mange tusinde fortærer Hjertets Ro." Han leverer en meget indgaaende Beskrivelse over Fyrene paa Lindesnes og Marko, af hvilke det første samme Aar var bleven opført af den skotske Murmester Johnston. Der var nu paa Tale at lade de hidtil anvendte Kulfyr, til hvis Behov der aarlig medgik 88 Læster Stenkul og 60 Favne Ved, afløse af Lanterner, der ansaas for at være meget mere praktiske og besparende. "Dette Næs", vedbliver han, "er den farligste Punt paa hele Vestkanten; thi hele Nordsjøen bryder her med en uhyre Styrke, og det synes utroligt, men mange Lodser har enstemmig fortalt mig, at Havet undertiden har saadan Styrke, at det slaar Bølger til det øverste af Næsfefyr, der er 50 Favne høit over Vandet og det med den Rasenhed, at Døren til Fyrmandens Bolig, som ligger paa Tinden, er sprængt op og Vinduerne knuste. . . . Foruden denne Farlighed for Sømænd, at hele Nordsjøen bærer paa denne Odde, kommer endnu til, at utallige Skjær og Fluer gjør det umuligt uden Lods at vove sig ind i nogen af de ypperlige Havne, som ligger her den ene ved Siden af den anden. . . . Flere ulykkelige Tilfælde har ogsaa overbevist om, at der er langt mere Sandsynlighed for at bjerge Livet i rum Sø end naar Skibet strander paa en Klippe, hvor det springer itu som Glas. Øienvidner har fortalt mig, at Skibe ved høilys Dag er strandede paa Lindesnes, og at alt Mandskabet stod beredt til at springe i Land, men af Mangel baade paa Fodfæste og noget at gribe om, er styrtede tilbage i Havet. De modigste og forvovneste Sømænd taler om dette Næs med Angst, og næsten enhver har en Fortælling om den Fare, han en eller flere Gange har udstaaet her. Mangt et Øie er lukket her, og den overtroiske Almue hører ofte de forulykkede Sjæles fæle Skrig og ynkelige Jamren og ser ofte de Gjerriges Skygger iblandt disse at vandre urofuld paa Strandbredden for at faa den forliste Formue tilbage, som Havet skjuler".

I sit andet Brev giver Baden først en Skildring af Forholdene i Korshavn, der ligger 1½ Fjerding vestenfor Selhovden. "Havnen" heder det, "er paa begge Sider bebygget, og det ser ud, som man seilede gjennem en liden By. Man hilser og tiltaler sine Bekjendtere fra Vinduerne under Forbifarten. Skippere og Lodser er Indvaanere, og den, som har en Skilling tilovers fra Livets Nødvendigheder, sætter det i Smaahandel, hvormed han selv og Naboer kan være godt tjente. Her er tvende saakaldte Gjæstgivergaarde, men enhver vil lettelig slutte sig til, at dette Gjæstgiveri er meget under det middelmaadige, naar jeg siger, at disse Gjæstgivere er Lodser. En Sopken fransk Brændevin — Sjælen hos den norske som Finkel hos den danske Bonde — et Stykke Fladbrød og røget Lax er i Almindelighed den hele Anretning. Man maa ikke drive sine Fordringer videre end til det, de selv strax bærer frem, naar man ikke vil se deres Forlegenhed; thi man kan stole paa, at de giver, hvad de har. Oldermanden for Lodserne er den ene Gjestgiver og Skydsskaffer tillige. Efter en ny Indretning faar Overlodsen ikke som tilforn nogen Procent af de indkommende Lodspenge; men disse bliver mod en fast Godtgjørelse beregnede Kongen til Indtægt. Af hver Rigsdaler, fortalte man mig, som falder i Lodspenge, modtager Oldermanden 11 ß og af disse faar Kongen 5 ß. Hans Forretning er tillige som et Slags Dommer eller Voldgiftsmand at bilægge de imellem Skippere og Lodserne idelig opkomne Trætter om Lodsfordringer. Men da han selv er interesseret i Sagen ved de ham tillagte Oldermandspenge, lader Skipperne sig sjelden nøie med hans Dom, der ogsaa ofte af Retten underkjendes".

Baden giver derefter en Fremstilling af Forholdene i Lyngdal, som ogsaa hans Samtidige A. Eckstorm har skildret, og af et Besøg hos dennes Velgjører, Sorenskriver, Kancelliraad Balle. Herfra gik Reisen til Farsund.

"Farsund er kun en liden Flække af omtrent 100 Bygninger med smaa og store, men blandt disse nogle meget smukke Kjøbmandsgaarde. Den ligger langsmed Farsundsfjord, og de fornemste Kjøbmandsgaarde er byggede saa nær Fjorden, at man fra Husdøren over en liden Bro, kan træde lige i Fartøierne. Byen udvides hvert Aar, og i denne Sommer er fire nye Bygninger opførte. Kjøbmændene Lund, hvoraf her er to Interessentskaber, bidrager ene og alene til Byens Opkomst. Den driftigste af disse Lunder er Jochum Brinck. Han eier alene 14 Fartøier med smaa og store og driver megen Handel saavel paa Island som Skotland. Af disse Fartøier er nogle Brigger og nogle hollandske Skibe, som kaldes, om jeg mindes ret, Huggerter. Af disse sidste er for nogle Aar siden 8 à 10 Stykker kommet her til, da en hollandsk Fiskerflaade var bleven overfalden af franske Kapere og adsplittet. En stor Del faldt i de franske Hænder, og nogle reddede sig ved at flygte op under de norske Kyster. Her vanker endnu adskillige Hollændere omkring, hvis Redere ikke har villet solgt Skibet, og heller ikke endnu tør vove at fare hjem.

Da især Jochum Brinck Lunds Handel paa Island med Sild og Torsk er gaaet lykkelig for ham, saa har det givet ham Mod og Lyst til at udvide den betydelig, ligesom han og har indbragt Landet store Penge, og forskaffet mange Mennesker Leilighed til en ny Næringsvei, ved den hvide Stenmoses Samling paa Klipperne, der saa hyppig søges i England til Farverierne. Denne ene Artikel, som nu i en Tid af 10 Aar har været drevet, skal for det meste have indbragt en Tønde Guld. Det er mig uvitterligt, om vi selv ved at gjøre denne indenlandske Produkt anvendelig i vore Farverier. Dog tvivler jeg derom, men har Grund til at formode at dette vilde være Landets Fordel, om det kunde lære at benytte sig af denne Englands Opdagelse med det norske Moses Brugbarhed, for ikke siden i dyre Domme at tilbagekjøbe, hvad vor Ligegyldighed har ladet drage over Havet, og vi nu i Magelighed, kun med 100 eller flere Procents Tab, kan hitte Rede i. Hovedfarven, som præpareres af Mos, skal være gul. Denne Mand eier desuden en Reberbane, en Tobaksfabrik en Veirmølle, et Spigerværk og et Saugbrug med to Blade (Sauge). Henved Hundrede Familier finder sin Næring og Underholdning i denne vinskibelige Mands Tjeneste. Og til et Bevis paa at det ikke er den almindelig herskende Rigdomsdjævel, der har bragt ham alle disse Jern i Ilden, tror jeg det kan tjene som det sandeste Bevis: at han og hans Broder, med hvem han er i Kompagni, har paa egen Bekostning for faa Aar siden ladet opføre af ny en smuk grundmuret Kirke, der skal have kostet 16,000 Rdr. og derover. Det var disse Folk nok, at den fattige Flække behøvede en Kirke, og den stod der. Dersom et almindeligt Sammenstud af hele Sognet skulde have reist den, den laa vist endnu i sit intet, eller, hvad værre var, havde maaske strax strandet paa slige Tings almindelige Anstødssten, Overslaget. Denne Patriotisme, saa ualmindelig og uinteresseret af tvende Kjøbmænd, fortjener derfor saa meget mere at opbevares, som den henter sit eneste og sande Udspring fra at realisere et offenligt Ønske, og kan tjene som et skjønt ædelmodigt Exempel for andre. Held og Lykke for hver Fædrelandsven, der tænker som disse!

Vel er Kirken indvendig simpel, men fri og net, indrettet ligesom forrige Slotskirke med Alteret nemlig under Prækestolen og Orgelet over. Der er ingen Pulpiturer, men alle Stolene er aabne paa Gulvet, og foruden en liden Sidegang, man kommer ind ad, har Kirken kun en bred Gang i Midten. Døbefondet er ved Siden af Alteret. Taget, som er af skotske Fliser, ser overmaade godt ud, og Kirken har til Bygmester den samme Johnston, som jeg tilforn har nævnt.

Forresten har Byen kun en Hovedgade, foruden tvende smaa Gader. Men selv Hovedgaden, der løber i en Vinkel og ender opad et Fjeld, hvor Kirken ligger, er meget smal, siden Vogne er ubrugelige, ja af den simple Mand ukjendte. Og det er i mine Tanker en væsentlig Feil ved Byen, at Husene er saa meget nær opførte det ene paa det andet; thi jeg ser ikke, hvorledes det i Tilfælde af Ildebrand var muligt at redde

noget, hvor alting er af Træ, og Rummet saa indknebet, at man vil have Vanskelighed ved at vende sig med en Sprøite. Hvorledes iøvrigt Brandanstalterne er, skal jeg ikke forklare, da jeg kun saa Sprøitehuset, der ikke lovede store Ting. Jeg formoder ellers, at det er et ikke ringe Bevis paa Handelens Udvidelse, og som en Følge heraf paa Byens Opkomst, at der ikke alene for 5 Aar siden er ansat en kongelig Toldbetjent under Navn af Regnskabsfører paa Stedet selv, (da den endnu i Egvaag boende Toldbetjent tilforn ogsaa havde Inspektion med Farsund), men at ham i Aar endnu er givet en kongelig Betjent til Medhjælp. Dog er Overbestyrelsen af Toldvæsenet lagt under Toldinspektøren i Flekkefjord."

Efter at have berørt Forholdene i Vanse Prestegjæld, hvis Kapellan den udprægede Rationalist F. C. Dreier han omtaler med megen Ros som en Modstander af det omsiggribende Sværmeri, beretter han om en Udflugt til Havnene i Nærheden, hvorefter han i sit tredie Brev giver en Skildring af Svinør og Mandal. Paa det første Sted udfoldede der sig ved denne Tid betydeligt Liv, idet et Snes store og smaa Fartøier "fra al Verdens Lande og Riger" laa her for Modvind. Han omtaler med Tilfredshed, at Kamptummelen fra det øvrige Europa ikke havde forplantet sig til den lille norske Havn, der tvertom frembød det mest fredelige idylliske Skue.

"Mandal er en god Handelsby, uden Kjøbstadsrettigheder, men har et betydelig Toldsted. Byen ligger nederst ved en Dalstrækning, hvoraf den har sit Navn, og er bygget paa venstre Side af den derigjennemløbende Mandalselv. At det er i denne Elv, de saa bekjendte Mandals Lax falder, behøver jeg ikke at nævne. Byens egentlige Figur er vanskelig at beskrive, thi den har kun en eneste Gade, ifald man kan kalde en Afstand paa de allerfleste Steder kun af 3 til 4 Alen fra det lige over for staaende Hus, en Gade, der i de mest uregelmæssige Krumninger, Bugter og Kroge, til Slutning fører op ad et Fjeld, hvor Kirken ligger, og hvor man, i Ordets egentlige Forstand maa vade midt i Rendestenen. Man maa ikke tænke paa Fortouge, ikke engang paa Stenbro overalt i Gaden, men den, der kan bærge en tør Fod paa en henslængt Planke eller Hændelsesten, har allerede gjort det godt. I Husenes Antal overgaar Mandal Farsund, men ikke i Smukhed; thi de fleste er smaa og ser fattige ud. Den har omtrent et Par hundrede Huse, alle beboede, naar jeg undtager de kongelige Betjente, af Kjøbmænd, Skippere og Fiskere. Men i Henseende til det indskrænkede Rum der er imellem Bygningerne paa begge Sider af Gaden, overgaar Mandal Farsund; thi det ene staar klinet paa det andet, og den, der uagtsom røger sin Pibe Tobak i aabent Vindu, kan let spytte ind i Gjenboens Stue. Det lader som man har indrettet alting efter et enkelt Menneskes Størrelse, siden Færdsel med Heste og Vogne er ukjendt.

Situationen af Mandal fra Søsiden er den skjønneste, man kan fæste Øiet paa, og Tusinde forskjellige Objekter drager Opmærksomheden til sig. Det første, der møder Øiet, førend man endnu faar noget af Byen at se, er Havnen Kleven, en af de ypperligste i Norge. Den ligger en kort $\frac{1}{4}$ Mil østen for Byen, ved Foden af tvende store Klipper, som af Søfarende kjendes under Navn af Ko og Kalv. I denne Havn staar omtrent 40 Huse, mest beboede af Lodser, men desuden adskillige store og uanseelige Pakhuse, som tilhører Kjøbmændene i Mandal. Det er ikke et ubetydeligt Antal Skibe, som dels ligger her, dels søger denne Havn, naar de har lidt Søskade, for at lodse og istandsættes, og til Bekvemmelighed for dem, findes her tre Skibskraner. Men Indfarten er yderst vanskelig, og kræver uomgjængelig en Lods; thi vel henved en $\frac{1}{2}$ Mil ud i Havet, ligger utallige smaa Klippeøer strøet omkring, dels under dels over Vandet, og iblandt disse især en, hvis Navn jeg har glemt, som er dobbelt farlig derved, at den altid er skjult, endog med det laveste Vand, og ligger paa et Sted, hvor man efter Udseendet intet havde at frygte.

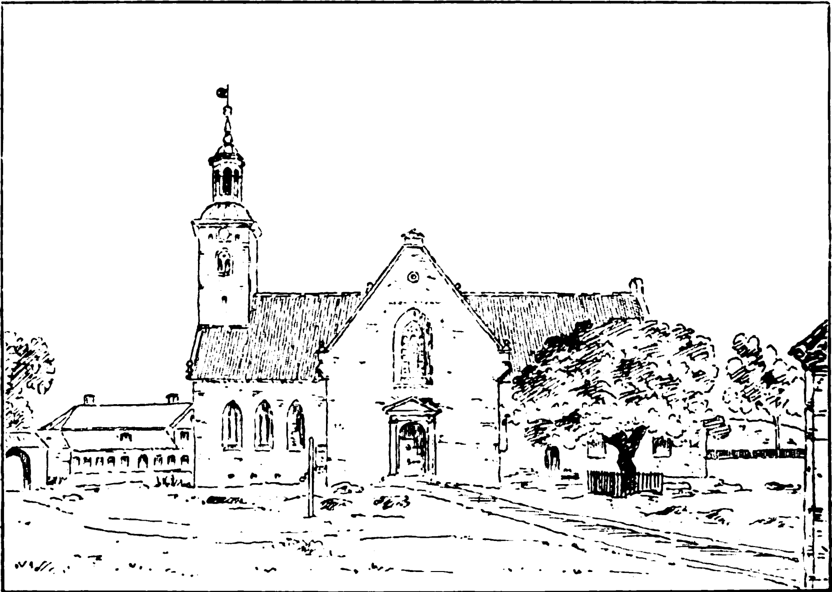
Men jo nærmere man kommer Byen selv, jo mere bliver man var den travle Bevægelse, som alting er i paa Havet, og som tydelig viser, at det er dette kjære

Element, der har slikket Byen sammen, ligesom Handelen efterhaanden har grebet videre om sig, Pakbaade, Joller, Pramme, Slupper, kort: alt hvad der er skabt for Søen ilede frem og tilbage, og vi havde ondt nok ved at krydse os frem imellem disse stundesløse Mennesker, der intet ændser uden dem selv. Elven er ikkun smal, men endog tæt ved Landet saa dyb at vi gjerne kunde springe fra vores Baad paa Landtungen. Den yderste Gaard af Byen, og altsaa den første, der falder i Øinene fra Søsiden, har den deiligste Beliggenhed af Verden. Men foruden sin skjønne Beliggenhed, midt i en Havn, hvor Natur og Kunst har stridtes om at overgaa hinanden i at ødsle med Variteter og Skjønheder, har den endnu det mærkelige ved sig, at den er den eneste grundmurede Bygning i hele Byen. Den har tilhørt afdøde Sorenskriver Fridrichsen, og viser sin Eier, baade som en bemidlet og smagfuld Mand. Nu skal den være tilfalden hans Svigersøn, Kjøbmand Jersen, der skattes for en rig Mand, og bebor den største Gaard i Byen. — Foruden Hovedkirken i Mandals Prestgjeld, Halsaa kaldet, et lidet Skolehus og et Arresthus, hvis Indretning jeg dog ikke fik Tid til at se, har Byen ingen offentlige Bygninger. Men en Reberbane, et Garveri og Tobaksfabrik for privat Regning findes her. — Hvad de egentlige Borgere angaar, da hører disse under Kristianssands Magistrat, og svarer denne Stad alle borgerlige Skatter og Tyngder, men de øvrige Indvaanere hører under Landets Jurisdiktion. Til Mandals By hører tvende Steder, Kleven, som jeg ovenfor har nævnt, og Malmø en bebeet Ø, ved østre Side af Elven, har omtrent 60 Huse.

Mandal har sit eget Toldsted, der i Proportion af Byens Størrelse er meget betydeligt. Herved er ansat en kongelig Toldinspektør og en Toldkasserer, foruden tvende Roierter eller Underbetjente. De til dette Toldsted alene erlæggende Fyrpenge, kan aarlig beløbe sig imellem 2 og 300 Rdr. Hos Toldkassereren her hæver ogsaa Fyrinspektøren saavel sin aarlige Gage, som alle til Fyrene paagaaende Udgifter. Mandals Handel er, som fleste vestre Søstæders, mest paa Skotland med Tømmer, Bord og Mos. Af Fiskevare, saasom de bekjendte røgede og saltede Mandals Lax, Hummer og saltet Torsk, udføres ogsaa en stor Del. Derimod behøver Byen igjen Tilførsel af alle mulige Artikler, i Særdeleshed Kornvare; ja, at jeg skal gaa fra denne vigtigste Artikel, til en man ellers holder for en Nebensag, som allevegne kan haves, Kjøkkenurter, da bliver disse aarlig tilbragte Indvaanerne fra Skotland eller Holland, og det af den meget naturlige Grund, at hvor man ingen Hauger har, kan heller ingen Haugevexter produceres. Thi foruden den Hauge, jeg har nævnt ved afdøde Fridrichsens Gaard, blev jeg ikke en eneste, nok saa liden Hauge var i hele Byen. Det yderst indskrænkede Rum forbyder at have andet end det Nødvendigheden uomgjængelig æsker og kunde deres eneste Gyde undværes, saa blev den vist nok ogsaa aflagt. Her er ikke saa meget man kan tøire en Høne paa, og var her end, saa blev Græsgangen mager, thi man gaar i den gulbrune Sand til midt paa Benene. Byen har ellers i de sidste Aaringer erholdt den Fordel og Bekvemmelighed, at Posten, der tilforn ei kom Byen nærmere end paa en Mil, nu ved den nye Postveis Anlæg gaar derigjennem. Men det er kun en Ride-Post for løse Breve.

For en Reisende og Fremmed er det en Nødvendighed at vide hvor han kan tage ind, thi han kan ellers lettelig træffe paa Steder, hvor man efter nøie at have udpumpet ham hvem han er, hvorfra han kommer, hvor han vil hen, hvad Ærinde han har, om han er gift? og mangfoldige andre, som den almindelige Spørgesyge aldrig bliver færdig med til Slutning efter aflagt Rede og Rigtighed meget ofte faar at vide, at man ikke der tager imod nogen. Jeg kan derfor anbefale en dansk Mand ved Navn Plumenthal, der som Gjæstgiver og Billiardholder har sat sig ned her og giver Fremmede et godt og bekvemt Herberge. Men jeg har en Ting at advare en Reisende om hvis Forsømmelse kan bringe i en større Forlegenhed end man skulde falde paa. Det er nemlig, at han forsyner sig med Smaasedler, inden han kommer til disse Smaaflekker i Norge ja endog til Hovedstaden Kristianssand selv, thi det kan ellers let gaa ham som det engang

gik mig paa et Vertshus i Kongsbak i Sverige, at da jeg havde fortæret 4 ß over en svensk 24 Skillings Seddel og ingen Mynt havde, men gav nok en Seddel hen for at vexle, saa proponerede man mig at fortære saa meget til, at denne Seddel kunde gaa derimod eller og betale de skyldigblevne 4 ß med den hele Seddel om min Evne ikke stod til det første, thi Smaapenge var det ikke muligt at erholde. Vi reiste saaledes meget forlegne omkring med en hel Halvhundrededalerseddel uden nogensteds at kunne faa den vexlet, da vi ikke vel kunde finde os i det kristelige Tilbud som blev gjort os i Farsund af en villigtænkende Person, der imod 2 Rdr. forlods Erlæggelse vilde indlade sig i denne Handel, naar han foruden maatte skrive os en Gjentjeneste paa Regning. Sker det da endelig, som det gik os, at man ved Vens Ven faar den byttet, saa erholder man saa beklinede og forrevne ikke sjelden falske Enrigsdalerssedler, at man med en halv Snes gjerne

289. Kristiansands Kirke. Efter en engelsk Kunstners Skitsebog.

kan fylde en Kjolelomme. Thi for disse Sedlers Undergang er Almuen saa frygtsom, at de som oftest bekliner dem tredobbelt. Mig faldt iblandt en i Hænde, som jeg ved første Oiekast bildte mig ind at være et afrevet Bind af Luthers Kathekismus, der havde forvildet sig blandt disse Verdensbørn og da dens usædvanlige Førlighed var meget i Veien for at skaffe den et bekvemt Leie i sit bekjendte Herberge, fik jeg Lyst til at anatomere den og fandt den da at bestaa af følgende Dele: Dens Rokkelorre var et dobbelt sammenlagt Skipperbrev til hans gode Kone, Frakken var en Kjøbmandsregning paa en Ladning Bord og Kjolen en gammel Havariberetning paa en Ladning Franskvin og hvert Lag forsynet med behørig Klister. Skulde være endnu tyndere Speciesedler komme her til Lands, vil Indbyggerne sikkert blive saa forskrækkede, at de kliner dem paa en Planke; thi et Bret er ogsaa forgjængeligt".

I sit fjerde Brev fremstiller Baden Forholdene i Kristiansand; men det meste af, hvad han har at berette om denne By, er laant fra Amtmand

Holms og Erdmand Jensens Beskrivelser. Hvad han har taget af sit eget er en Del Skoser over Byens Kjørerlaug, som han beskylder for Optrækkeri, og en temmelig svulstig Lovtale over Stiftets Biskop Hansen og over dennes Fortjenester af Stedets Skolevæsen.

Noget senere blev Norge besøgt af to hver i sit Slags notable Reisende, Franskmanden Latocnaye og Engelskmanden Lord Brougham. Begge disse har leveret Skildringer af sit Ophold her, den første i en Reisebeskrivelse (Promenade d'un Francais en Suède et en Norvège, Brunswick 1801) den anden i sine i 1867 (og oftere) udgivne Erindringer.

Latocnaye's Reise i Norge falder i Høsten og Vinteren 1799—1800. Han kom fra Jemteland over Levanger til Throndhjem. Derfra gik Reisen over de romsdalske Byer, Hellesylt og Jolster til Bergen. Herfra tog han igjen Landeveien over Gudvangen og Fillefjeld til Kristiania.

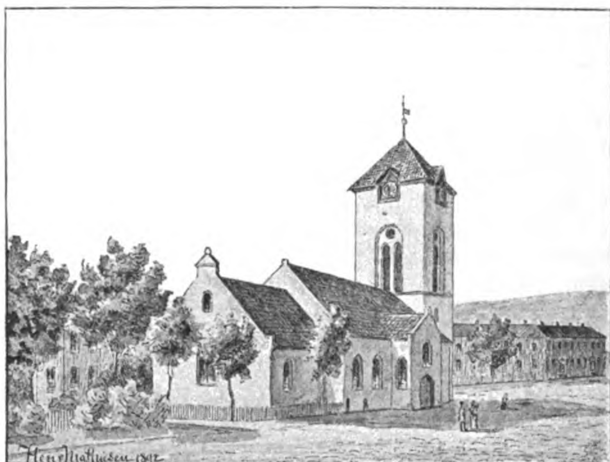
I det Throndhjemske vækker det især hans Forundring at finde Landet saa veldyrket og frugtbart saa langt mod Nord. "Hveden voxer her ligesaa godt som i de bedste Kornlande. Det slemme er bare, at efter et Uaar maa Saakornet hentes fra sydligere Lande, og dette lader sig vanskelig vænne til Veiret. Men jeg har spist deilige Kirsebær her i September Maaned, og endog Pærer og Æbler, som havde voxet ude i fri Luft i Haverne. I de sidste 20 Aar har Jordbruget her omkring gjort store Fremskridt. General von Krogh har været Foregangsmand, og flere Storbønder har fulgt hans Exempel. Generalen fik først hjem 24 Tønder Poteter, som han uddelte frit til Bønderne, og nu høstes der over hundrede tusend Tønder om Aaret. Denne Sommer havde de ogsaa her havt det herligste Veir hele Tiden, medens de baade østenfor og søndenfor Fjeldet havde havt uafladelig Regn".

"Levanger er den nordligste By i Norge. Om Sommeren er det ikke stort ved den, men om Vinteren kommer der en Mængde Svensker til Markedet der over Fjeldene fra alle Kanter og fører med sig hjem alle Slags engelske og franske Varer, som jeg til min Forundring fandt fuldt op af langt inde i Fjeldbygderne, og ikke dyrere end i deres Hjemland". Paa de Gaarde, hvor han var indom undervcis, blev han gjestfrit modtaget og jevnlig budt Brændevin, men fik ogsaa stundom betale godt for sig, og hans svenske Forer kunde strax fortælle ham, at "disse norska baggar forstaar sig paa Penge og giver ikke meget for ingenting. Men det er alligevel snille Folk; for det er saa Landets Skik". Presten Witrup i Stordalen viste ham den Ære at lade ham faa ligge i samme Seng, som Ludvig Filip af Orleans to Aar før havde ligget i — "men jeg vil ikke sige, at jeg derfor sov saa meget bedre", tilføier han lunt.

"En skulde ikke vente paa disse Kanter at finde en saa pen og regelret bygget By som Throndhjem. Alle Gader er snorrette, og ved hver Gadeskjæring er der et Vandspring, og Husene tager sig ogsaa ellers godt ud. Den vigtigste Omsætning er med Tømmer, Torfisk og Kobber fra Røraas, som udføres, medens alle Luxusartikler indføres. De sender Skibe efter Salt til Fiskesaltningen til Den Re og tager med det samme ogsaa hjem Bordeux-Vin og Kognak. Til Frankrig sendes det daarligste Tømmer, fordi de, siger Kjøbmændene, der ikke finder Afsætning for det gode. Det bedste gaar til England, Planker paa 18 Fod og derover. Ikke engang Middelsgods vilde finde Afsætning der, og Tolden blev desuden den samme. Men den allervigtigste Omsætning er med Fisk, som den franske Revolution rigtignot

har gjort et slemt Skaar i ved at faa afskaffet Fastedagene i saa mange Lande. Der var ogsaa et Marked under mit Ophold der, hvor alle Bønder mødte frem i rød Toplue og viste sig meget stridslystne. Der var flere Slagsmaal, og en sterk Vagt havde nok at gjøre med at sætte Slagsbrødrene fast. Den vigtigste Salgsvare var Heste, og jeg saa flere unge friske Heste blive solgt for fem eller sex Rixdaler, ja én tilmed for 3 Rixdaler 6 Skilling (15 francs)."

"Det er Skik her at synge ved Bordet, og den navnkundige Fædrelandssang For Norge, Kempers fødeland, vi denne skaal udtømmers kan alle synge med. Sangen er merkelig i sit Slags, og den danske Regjering har ikke netop Grund til at være fornøiet over den Jubel, som den stadig fremkalder. I det mindste viser Sangen baade Selvstændighedsfølelse og Fædrelandskjærlighed. Republikens Røvere har ogsaa her vundet Indgang

290. Vor Frue Kirke i Throndhjem.

med sine Grundsætninger, og det underligste er, at det især er Presterne, som er smittede af dem. Om nu Kongen af Danmark tog dem paa Ordet og sagde som saa: "Mine gode Herrer, De ynder Republiken, — nu vel, i Republiken blir alle Prester skudte, halshugget, druknet, jaget eller landsforvist. Er det det, I lyster, saa staar det frit for" . . . Montro hvad Ansigt disse Herrer vilde sætte op da?"

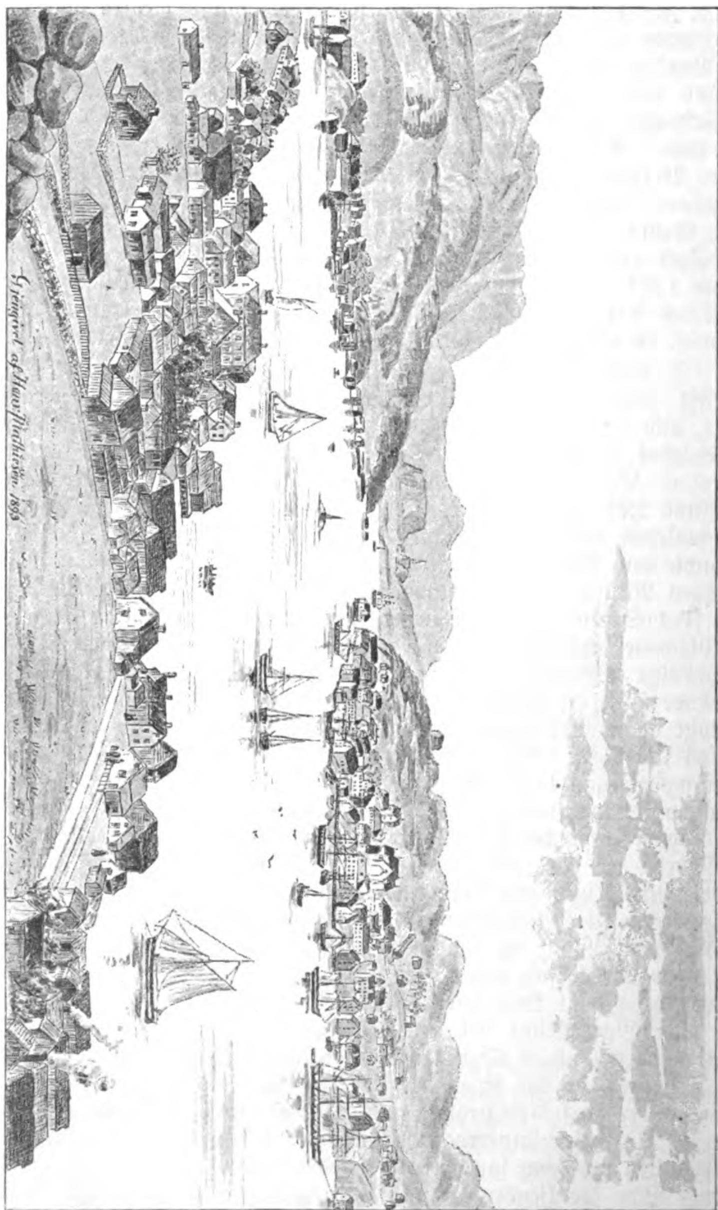
"Skildringerne af Throndhjems Domkirke forekommer mig at være overdrevne. Efter Resterne at dømme, ser den rigtignok ud til at have været omfangsrig. Koret alene er stort nok til nu at tjene som Kirke. I de bindsterke Bøger, som er skrevet om den, havde jeg læst om Søiler af hvidt og grønt Marmor, og til min Forundring saa jeg ikke Spor til noget sligt. Men saa faldt jeg paa at tage en Sten og skrabe paa en af de kalkede Søiler, og ganske rigtig, jeg fandt hvidt Marmor under. Sammenhængen er den, at Kirken er blevet herjet og plyndret flere Gange, og Røverne har taget med sig nogle af Marmorsøilerne. I Stedet er der saa blevet sat ind

Træstolper, som blev kalket, og for at gjøre alle lige, saa blev de andre ogsaa kalket. Det skal ikke nægtes, at denne Udbedring vidner om udsøgt Smag. Fæstningen **Munkholmen** med sit Fængsel for Statsfanger er det fæleste Fængsel, jeg har set. Jeg var der sammen med to unge Englændere, som havde gjort en ægte engelsk Udfærd til Norden. De havde reist bort fra London helt op til 20 Mil nord for Torneaa og sat til Veirs en Ballon der i Lapmarken, til stor Forundring for de Indfødte, endda en Papirdrage, som de lod gaa tilveirs efterpaa, gjorde et end sterkere Indtryk paa dem. De havde en hel Ladning med Stene, Mineralier, Moser, Runestave, Portræter, Soveposer, Renskind og Renshorn, og desuden et saftigt Renslaar, som jeg i min Uvidenhed satte mere Pris paa end alt det andre. Paa Grund af Fastlandskrigene, som har tvunget Lediggjængere til at styre sine Fjed mod mere afsides Egne, havde Tallet af Tilreisende til de nordlige Lande i dette Aar langt oversteget, hvad der ellers kunde komme i Løbet af en Snes Aar. Saaledes var Throndhjem blevet gjestet af en fransk Republikaner, en Englænder og en Amerikaner, som reiste sammen.

I Kristianssund ligesom i Throndhjem er den vigtigste Udførselsvare Torfisk, som mest gaar til Spanien eller Øen Re, hvorfra de igjen henter Salt, Vin og fransk Brændevin. For denne dumme torre Tosken sin faar de saaledes baade god Vin og alle gode Ting baade fra Frankrig og hele Europa. De rige Kjøbmænd der lever godt og drikker ogsaa godt. I Kristiansund traf jeg sammen med flere Skottere, som havde sat sig ned her, og var saaledes mellem Kjendtfolk. Det var et stort Held for mig, at jeg begyndte min Færd gjennem deres Land; for jeg finder dem overalt, saa der er ingen Nation, som jeg kunde havt saa god Hjælp af.

Fra Strand paa Søndmøre fortæller han, at i 1721 havde en vældig Fjeldhammer ret over paa den anden Side styrtet i Fjorden og reist en Vandbølge mere end 100 Fod over Sjøens vanlige Vandstand, som skyllede overende Huse og Kirker paa sin Vei. Hele Strandbygden og Kirken blev ødelagt og maatte bygges op igjen høiere oppe for ikke at udsættes oftere for en slig Fare. Herfra turde han ikke følge Postveien over Fjeldet, hvor man maatte gaa lange Stykker efter Taug, som var fæstet til Fjeldvæggen, men maatte tage ind over Sunelvsfjorden („Sund-Fiord", som han kalder den), og her begynder for Alvor Reisens Gjenvordigheder og Farer. "Af alle de Fjorde, jeg har reist paa, har ingen slaaet mig med slig Gru som denne vilde Sund-Tind, grueligere end selve Styx. Paa den fire Mil lange Vei fra Strand til Hellesylt findes der neppe fem Pladser, hvor en kunde sætte Foden paa Land og redde sig i en Storm. Her og der, i en Høide af 7—8 hundrede Fod, øiner man nogle Bondegaarde, hvor Eierne kun kan komme op ved at klyve efter Stiger, 30—40 Fod høie, og naar nogen dør, saa maa Liget heises ned efter Taug. Ved min Fremkomst til Hellesylt kom Bønderne ud af Kirken. Jeg tog ind i Prestestuen, som bare var en 10 Fod bred, og her strømmed der ind og stod pakket sammen mindst en halv hundrede af disse brave Bondefolk, som kanske ikke havde set en Fremmed paa 20 Aar, og nidstirrede paa mig med aaben Mund. Kjed af at staa i Gabestokken for dem, satte jeg mig ved et Bord, og lod som jeg læste eller skrev. Men saa kjender jeg med ét nogen Haartafser hænge nedover Halsen paa mig, og idet jeg vender mig om, ser jeg, jeg ved ikke hvor mange Ansigter lude sig over mig for at kige efter, hvad jeg gjorde".

Paa sin Vei videre møder han ogsaa flere Træk af fordringsfri Velvilje og Gjestfrihed, som at Folk straks giver hans Hest Hø, uden at han har bedt

291. Kristiansund. Efter en gammel Tegning.

om det, ligesom han iblandt følte sig oplivet ved Synet af flere velbyggede og veldyrkede Bygder, som Indviken, Breimsbygden og Førdebygden, som han da gjerne kalder „Landsbyer". Flere Gange paa Fjordene og ogsaa paa Indsøerne, som paa Jølstrevandet, faar han Leilighed til at beundre Skydsfolkenes Dygtighed til at styre sin Baad mellem Søerne, saa han efterhaanden lærer at føle sig tryg, selv om Bølgerne ser ud til at skulle sluge Baaden. Sproget volder ham ingen Vanskelighed, "endda det skifter fra den ene Fjordarm til den anden; men jeg forstod det lige godt overalt. Det er en Blanding af Engelsk, Svensk og Islandsk, men det kom for mig paa et ud. Men Danskerne, som ikke kjender Sproget, er brydde med at forstaa Folk der i Landet. I Førde var der Thing, og alle, som jeg mødte, hilste paa mig og kaldte mig far, og jeg gjorde Gjengjæld med at tiltale alle for bror. Alle Folk i dette tyndt befolkede Land gjør noget, og derfor maa enhver gjøre Rede for, hvad han er, og hvad hans Far eller Mor er eller har været. Men jeg havde taget det kloge Raad at udgive mig for Svenske, og da de kjender forholdsvis godt til, hvad der gaar for sig i Sverige, slap jeg for saa mange Spørgsmaal. Men Rettens Folk granskede svært grundig mit Pas, fordi det ikke havde nogen Titel. Dersom Ulykken en anden Gang til fører mig til disse Fjelde og Fjorde, saa skal jeg mindst sætte pafwens sinap mästare; for disse Folk maa have en Titel at holde sig til".

I Dalsbygden i Søndfjord havde han et Sammenstød med Skydsbonden, som viste en merkelig Omhed for sin Hest. "Veien var forholdsvis flad, og jeg vilde sætte Hesten i Trav for at opkvikke mig lidt; men Manden sprang til Tøilen og standsede mig kort og godt. Først bad jeg ham pent om at slippe, men da det ikke hjalp, gav jeg ham nogle lette Slag paa Axlen med min Stok; for han havde min Nistesæk paa Ryggen med Rumflaskerne i. Da slap han Tøilen, men greb Hesten i Halen, saa den ikke fik røre sig. Først da Naboerne begyndte at le til ham, slap han Taget og gik efter". I Lindaas og flere Steder fik han ogsaa Prøver paa den samme Omhed. "Den Skjæggegubbe, som skulde følge mig, mente, at min Nistesæk var for tung for Hesten hans, og derfor tog han den selv paa Ryggen. Jeg syntes næsten Synd i ham; men jeg tror nok, at han gjerne havde taget mig selv ogsaa omskrævs paa Sækken for at spare Hesten sin. Og den Pokkers Fyr holdt Følge med mig hele Veien og kom samtidig med mig til Hundven". Sin Skildring af hele Reisen fra Molde til Bergen samler han i følgende Ord: "Denne møisommelige Vei fra Molde til Bergen, som knapt er 40 Mil lang, har taget mig 18 hele Dage. Hver Dag har jeg været vaad til Skindet og i overhængende Fare for at knække Halsen mellem disse høie Fjelde eller drukne i disse Helvedsfjorde, som Djævelen har udgravet mellem dem. Saa har jeg maattet overnatte i Bøndernes Røgestuer, hvor min Seng blev redt paa Langbordet eller Gulvet, uden Udrustning og uden anden Trøst end lidt Rum, som sammen med varmt Vand og Sukker har hjulpet til at udholde alt dette Slid og Slæb".

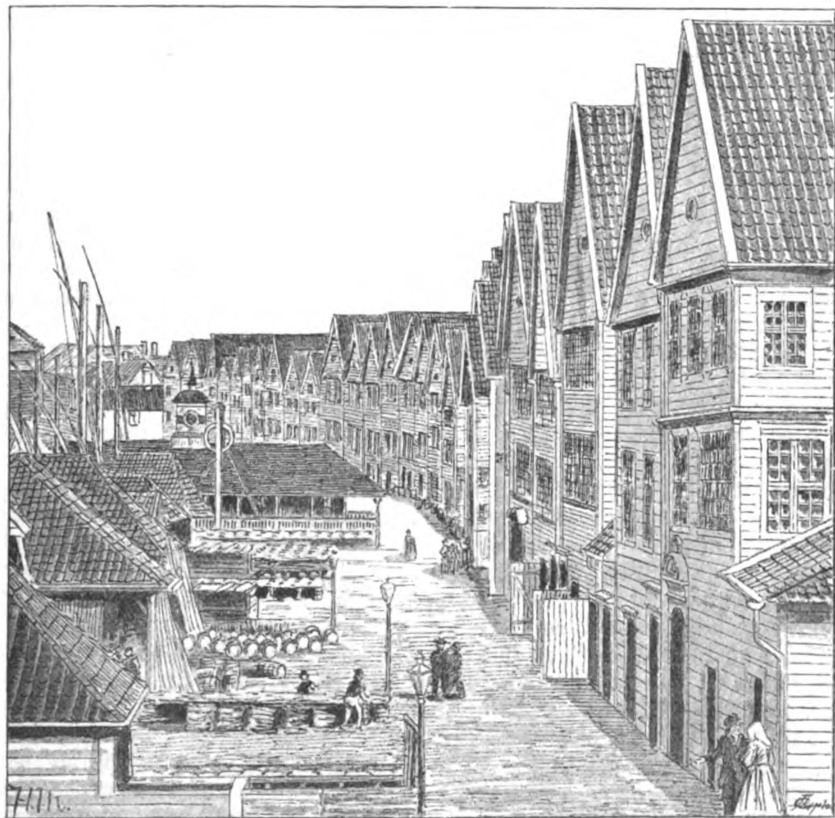
"Dalen ovenfor Bergen har flere vakre Punkter og enkelte Landsteder, som tager sig noksaa godt ud. Her fandt jeg endelig mellem Fjeldene en god Vei, som varsler om Byens Nærhed, saa endelig Møller og store Pakboder og lange Reberbaner, som viste, at Industrien dog ogsaa kan trives i dette Land. Da jeg kom ridende ind i Gaderne, samlede jeg snart en Flok med nysgjerrige og Unger efter mig. Det var over 20 Aar, blev det sagt mig, siden de havde set en Fremmed komme til Byen paa den Maade. Bergens Folkemængde udgjør henved 18000, og der ses Fremmede fra alle

Europas Lande, som kommer did Sovejen og vender hjem igjen samme Vei. Disse faar vel ikke det bedste Indtryk af Norge, for Egnene omkring Bergen hører til de goldeste og bjergfuldeste Strøg i Landet. Kaperlivet og Fremmedfærdselen har ogsaa i Bergen drevet Aagerlysten til en næsten utrolig Høide. En Del Kjøbmænd er der jo, som er ligesaa hæderlige som høflige; men ellers kunde en snarest tro sig i Jerusalem. En faar passe vel paa at aftale Prisen paa den mindste Ting i Forveien, ellers kan en komme ud for meget i kjedeligt Krangel. En Franskmand fra Dunkerk, som havde boet to Maaneder paa samme Værelse som jeg og ikke havde tinget om Prisen forud, blev ved Afreisen afkrævet 1500 Rixdaler, og en anden, som havde boet tre Maaneder i et andet Hus, maatte stille Kaution for 2500 Rixdaler. Dersom det kommer for Retten (til Sag), saa dømmer Dommeren sædvanlig til at betale Halvdelen. Efter at have hørt om slige Streger, skalv jeg for at bede om et Glas Vand. Alt dreier sig her om Handelen, saa en faar ikke vente at finde meget af Selskabslivets Hygge. Mændene samles om Aftenerne i sine tilrøgede Klubber eller simpelthen i Kneipen. Jeg kunde næsten gjøre Ed paa, at af alle de Mænd, som har en Rixdaler i Lommen, er der ikke en, som ikke drikker sin Bolle Punch hver Kveld. Damerne her, ligesom i Kristiansund, gaar aldrig ud i Selskaber. Naar der er Selskab i Huset, ser man dem liste sig sagte om mellem Bordene og skjænke i Punch eller sidde i en Krog uden at sige et Ord. Paa en Koncert under mit Ophold der, saa jeg alle unge Mænd holde sig i et Forværelse, fordi der var en Snes Damer inde i Salen. Det maa sandelig være trist at være Kvinde i Bergen.

Forretningslivet holder sig godt oppe, særlig ved Nordlandshandelen. Fiskerne, som tildels er rige Folk, drager forbi Throndhjem og Kristiansund helt til Bergen, fordi de her lettest og snarest kan faa tilfredsstillet sit Behov for Luxusvarer. Og Kjøbmændene forstaar ogsaa svært godt at holde dem fast. De faar alt, de vil have, paa Borg, undertiden op til 20,000 Rixdaler (!!) Med Tiden vil vel Kristiansund trække Handelen til sig. Nu alt stanser enkelte der, som har kunnet løsrive sig fra sine Forbindelser i Bergen, og denne By ser allerede med Avindsyge paa Kristiansunds Handel. Derfor modsatte de sig ogsaa Regjeringen, da den tænkte paa at grunde nogle Handelspladse eller Smaabyer i Nordland. Flaaden kommer henved Midten af Sommeren og kan tælle sine tusend Fartøier og flere. Det er store Jægter uden Dæk med Fisken stablet op til midt paa Masten og desuden Smør, Ost, røget Kjød og Huder og Skind. Strax Flaaden er kommen, samles Bergens Kjøbmænd og fastsætter Prisen paa alle Varer; for kan ingen gjøre nogen Handel. De Varer, som Nordlændingerne mest kjøber, er Brændevin, Sølvkjæder, Lærred, Sukker og lignende.

Jeg var ogsaa henne og saa mig om i den gamle hanseatiske Bydel, som kaldes "Kontoret". Alt er der indrettet som ombord i et Skib, med Sovesteder omtrent som Lugarer. Endda der nu er svært faa Tyskere, prædikes der dog fremdeles paa Tysk, til stor Opbyggelse for Menigheden, som næsten bare er Nordmænd. Mod Ildebrand var der taget mange og kloge Forholdsregler. Hvert Hus har en Stige, en Vandpost og andre tilhørende Slukningsredskaber. Bergen har vist en femten Gange været herjet og ødelagt af Ild, og alligevel bygges der fort væk af Træ baade i Byen og paa Landet, endda det ser ikke ud for at være ondt for Sten der i Landet, men derimod for Tømmer, da Skogene er ødelagte langs hele Kysten. Og for at spare Udgifter bygges der paa letteste Maade, af 3 Tommer tykke Planker. Men, siger Indbyggerne, det er altid godt nok til næste Ildebrand, som man gjør

Regning paa hvert tredivte eller firtiende Aar eller oftere. Hundene der saa ikke ud til at være saa farlige som i gamle Dage, da de for løs paa enhver, som nærmede sig om Natten og ikke hørte til Kontoret. Men Borgerne ynder dog ikke at spadsere paa Kaien om Natten. Overfor hvert Hus nede ved Bryggekanten er der et Aflukke, hvor Eierne mødes med sine Folk om Aftenen Kl. 5 og giver dem Ordre.

292. Tyskebryggen i Bergen.

Det var 5te December, og i Aviserne læste vi, at det var iskoldt i Hamburg, Frankrige og England, men i Bergen øsregnede det. Men da jeg kom til Vos kunde jeg kjøre med Slæde. Det er en stor og vakker Bygd med 10,000 Indbyggere, mindre plumpe og mere velskabte end Horderne, som de paa ingen Maade vil forblandes med. Ved Gudvangen var Fjorden islagt, og Isen for sterk til at slaa sig igjennem og for tynd til at gaa paa. Vi maatte derfor følge en fodbred Sti, som gaar langs Stranden op og ned, stundom til en Høide af 7—800 Fod. Jeg havde 3 Mand med mig til at bære mit Tøi og hjælpe mig. Da vi skulde begynde paa Veien,

satte de Jernbrodder paa Fødderne og bandt et Taug om Livet paa mig. Opover gik det taaleligt; men naar vi skulde nedover igjen, satte jeg mig paa Isen og lod mig hale ned efter Tauget; og ned kom jeg da, om det end gik slemt udover mine Bukser, og vi brugte paa den Maade 4 Timer paa en Fjerdings Vei. Men endelig blev det slut med Isen, og jeg gik i Baad og lod mig ro til Lærdalsøren i stille Veir og klart Maaneskin. I Bergen havde man sagt mig, at paa denne Aarstid blev det kanske nødvendigt at faa nogle Mand til at trække sig i Slæde over Fjeldet fra Maristuen til Nystuen, og kanske længer. Dertil trænges da en 7—8 Mand, som skulde have en halv Rixdaler hver foruden Drikkepenge. Men jeg benyttede mig af det klare Veir og Maaneskinnet og gik baade Nat og Dag, til jeg kom over Fjeldet. Og det var ogsaa paa Tide; for Dagen efter blev det en voldsom Storm med Snefok, og da havde vi kanske blevet begravne der, om vi saa havde været 12 Mand. Om Vinteren bæres Posten over Fjeldet af en Mand, som gaar paa Ski og tilbagelægger Veien merkelig fort og uden at bry sig om Snefonnerne, som baade Folk og Heste kan forsvinde i. Jeg har paa Fjeldet ofte mødt Folk, som reiser paa denne Maade; og det er langtfra tungvindt, bare saavidt til at holde Varmen i sig. Den Tid kommer uden Tvivl, da andre Folk i Europa vil gjøre Brug af dette saa nyttige og billige Redskab.

Paa den anden Side af Fjeldet skulde en tro sig kommen til et helt andet Folkefærd. De er ligesaa forekommende og snille, som de paa Bergenskanten er kranglet og griske. Længere østover finder man Bønderne velstaaende og endog rige, og enkelte, som i Færd og Folkeskik er rene Verdensmænd. I dette Tilfælde er det en Misbrug af Ordet at kalde dem Bønder; i andre Lande vilde man kaldt dem Borgere. Paa Lundene i Aurdal fik jeg til min store Glæde høre om Bonapartes Statsomvæltning. Franskmændene maa være sjæleglade over at have fundet en Mand, som kunde fri dem ud af de tidligere Styreres Klør. Herfra var der endnu et Fjeld at klyve over; men saa kom jeg til de rette Storbygder med mange og store Bondegaarde. Folkene er snille, venlige og forekommende og tilfreds med den mindste Godtgjørelse, som de tager imod mere af Høflighed og Hensynsfuldhed, og ikke med onde Ord og Trudsler, som de vilde æde en op, saaledes som disse vilde Fiskeædere paa den anden Side af Fjeldene. Nedover langs Randsfjorden, som er 10 Mil lang, men ikke stort bredere end en Elv, og videre nedover ligger Bygderne tæt og ser ud til at være meget frugtbare. I Gran var der før to Kirker paa en Kirkegaard, som begge hørte til ét Sogn. Den ene havde vel tilhørt et tidligere Munkekloster der, for Kanikernes Korstole var endnu at se der til forrige Sommer, da denne Kirke brændte. Paa min Vei videre til Byen .fandt jeg de samme fagre Bygder og den samme gode Folkeskik. Den eneste Modgang var den stærke Kulde, som voldte mig en stivfrossen Taa og Kind, og hvad værre var, ogsaa gjorde min Flaske Malaga til Is. Ensteds fandt jeg den samme Skik som i det nordlige Sverige, at Gjestestuen var tjeldet med Husbondens Klæder og over en Snes Skjørter.

Den Fremmede, som ikke kjender andet af Norge end Kristiania, maa faa en vrang Forestilling om Landet. Rigdommen, det flotte Liv og Selskabstonen stiller Kristiania snarest i Klasse med Storbyerne. To Dage efter min Ankomst fik jeg Indbydelse til at tilbringe Julehelgen paa Fladeby hos Hr. Collett i et berusende Selskab, kunde jeg gjerne sige, slig vexled det uafbrudt med Forlystelser, Dans, Skuespil, Leg og Gjestebud, saa en knapt kunde faa puste. Men hele dette store Liv er dog afgrænset til en 4—5 rige Huse;

for Resten er det mest Fattigdom. I Throndhjem gaar det ikke med sligt Opstyr, men jeg likte dog meget bedre Tonen der. Der er ingen grundrige Folk, men alle er velstaaende, og dette skaber i alle Lag en Uafhængighedsaand, som man meget snart merker ikke findes i Kristiania. I de fleste norske Byer driver man meget med at spille Theaterstykker, og dette er en nyttig Ting til at opøve unge Folks Hukommelse og vil vel ogsaa med Tiden virke til at formilde Sederne. Og saa danser man i Kristiania som i de fleste norske Byer ligesaa utrættelig som i Sverige og af samme Grund, fordi de bruger saa lidet Legemsøvelser ellers. Forlovelserne stiftes flere Aar før Egteskabet og blir gjerne en dygtig lang Prøvetid. En forlovet ung Mand synes almindelig at regne sin Fæstemø for sin Eiendom og tager sig noksaa store Friheder i alles Paasyn. Jeg har endog set dem, som kunde sidde med sin Kjæreste paa Fanget i timevis paa et Bal, og saa er de meget skinsyge og taaler næsten ikke, at nogen siger et Ord til den smukke. Ofte forlover unge Folk sig, uden at nogen af dem har noget at leve af, og da maa den unge Mand drage ud som Fuglen, som samler Straa til sit Rede, oftest til Kjøbenhavn, for at faa sig en Plads.

Kristiania Udførsel gaar næsten altsammen til England. Det meste er Tømmer, Kobber, Jern og enkelte andre norske Varer som Tjære og Hamp, men sjelden Korn. Landet yder ikke nok til eget Brug. Men jeg tror nok, at med mere Paapasselighed og Driftighed skulde der kunne avles mere end tilstrækkelig. For at give en Forestilling om Tømmeromsætningen kan nævnes, at enkelte Tømmerhandlere har paataget sig at levere til engelske Huse for 30,000 Pund om Aaret.

I Nærheden af Kristiania ligger den vakre Herregaard Bogstad, som tilhører Hr. Peder Anker. Man finder ikke saa let selv i Italien Magen til sligt Udstyr og slige Malerier som der; men det bedste af alt er Eierens Trohjertighed og Velvilje. Kammerherre Anker gjør sig det ligeledes til Pligt at gjøre sit Land Ære overfor Fremmede, og hans grundige Kjendskab til næsten alle europæiske Sprog sætter ham istand til at underholde sig med dem i deres eget Lands Sprog.

Dragonsoldaterne fra denne Del af Landet er de kjækkeste Folk, en kunde se, og gjør Tjeneste paa egen Omkostning. Da dette Regiment i 1789 drog ind i Sverige, havde næsten hver Dragon mindst hundrede Rigsdaler i Lommen. Deres pyntelige Fremfærd overalt vakte Høiagtelse i det Land, som de gjorde Indfald i. Endnu 10 Aar efter sagde den daværende Lagmand i Uddevalla til mig: "Vi havde at gjøre med ædle og høisindede Fiender. Under deres Ophold her var der intet Hærværk eller Opstyr, og de betalte for alt, de fik. Landsmænd kunde ikke have faret pynteligere frem". En saadan Lovtale maa siges at være smigrende. Ellers er hver Bonde i Norge født Soldat, og foruden Fæstningerne og Garnisonerne har hvert Hered sit Vaabenhus. Det er et lidet Træhus, som ligger for sig selv, sedvanlig ikke langt fra Kirken, og er bygget paa Stenstiver med en Trætrap udenfor. Ligedan er det langs hele Kysten, saa hele Landet kan være væbnet paa nogle faa Timer i Tilfælde af et fiendtligt Anfald.

Endda jeg havde lovet mig selv ikke oftere at vove mig ud paa de lange norske Veie om Vinteren, drog jeg dog afsted til Kongsberg og det med en temmelig sterk Snue. Paa Slæde gik det strygende gjennem Landskaber, som jeg kanske havde fundet vakre, om det ikke havde været for den hvide Kaabe, indtil Paradisbakkerne og saa ind i det lange Dalføre med den lange, kjedelige By Bragnes. Egentlig er det tre smaa Byer tæt indpaa

hinanden, og som kaldes med et fælles Navn Drammen. Tilsammen har de et større Folketal end Kristiania, men Tonen er her en helt anden, ikke Tale om andet end Handel; og de tre Byer, som har hver sit Kommunestyre, ligger i stadig Kappestrid, og søger at skade hinanden, alt de kan. Saa kjørte jeg opefter det vakre Dalføre langs Dramselven, som er den samme, som jeg havde fulgt nedefter fra Filefjeld, og kom over i Laagens Dalføre, hvor Kongsberg ligger i en vild Egn med nøgne Fjeldtoppe omring. Selve Byen er der ikke stort ved; den er bygget kun for Sølvminernes Skyld, og næsten alle Indbyggere er enten Arbeidere eller Ombudsmænd ved Minerne. Udbyttet var fordum betydeligt; men nu sluges det nok af Omkostningerne. Disse skal gaa op i 400,000 Rixdaler, og Minerne giver bare Sølv for 8 til 10 tusend Rixdaler om Maaneden. Men i ingen Mine har man fundet saa rent Sølv. En Klump, som fremvises i Myntsamlingen i Kjøbenhavn, veied 560 Pund, og endnu kan man finde Klumper paa henved ét Pund. Alle de Tiggere og Fattigfolk, som en faar se omkring dette Norges Potosi, viser, at Mennesket lever ikke af Sølv. Der holdes en Arbeidsstyrke paa mere end 4000 Mand, og Mesteparten er gifte. Enken efter en Minearbeider faar nok en Pension paa en eller to Rixdaler om Maaneden; men det strækker ikke langt. Det fine Selskab er her ligesom i alle norske Byer delt i to eller tre Kredse, som ikke omgaaes, men stadig hænger efter hinanden. Jeg var med paa et Bal, som den ene af disse Omgangskredse holdt paa Kongens Fødselsdag, og her havde jeg det triste Syn at se en Snes Damer danse uden Kavalerer. Slig er det i hele Landet, mindst en Tredjedel flere Kvinder end Mænd. I det mindste hvor jeg færdedes, især paa Prestegaardene, forekom Forholdet mig at være tre — og oftere endog sex Piger for hver Gut.

Paa Tilbageveien overnatted jeg i Kristiania og drog saa videre tilbage til Sverige. Husene paa Fredrikshald tager sig svært godt ud, og Folket paa disse Kanter er gjennemgaaende velstaaende. Byen har en stor Omsætning og indfører fra Värmeland en hel Mængde Jern og en Del Kobber, som kjøres over Svinesund paa Isen. Det er netop nu i Februar, at der kommer mest, en ren Utallighed af Slæder, som kjører og kjører uafladelig. Selskabslivet i Fredrikshald er omtrent som i de andre norske Byer, bare at det her er en Del opblandet med svenske Skikke og Sæder, som rimeligt kan være, da Handelssamkvemmet har ført dem med sig. Det faldt mig virkelig tungt at forlade Norge. Det Folk, som bor der, saa merkeligt i mange Stykker, fortjente at blive bedre kjendt. Det danske Styre, som savner Stedkjendskab, har gjerne villet gaa frem paa samme Maade her som med det danske Folk. Men Veirlaget og Jordbunden er ulige og kræver derfor ulige Fremgangsmaader. De Dansker, som kommer og skal overtage Embeder i dette Land, kommer med Fordomme fra sit eget og gjør sig ofte skyldige i store Misgreb. De mange Slags Skattepaalæg, med Delinger og Underdelinger, falder især brysomme for Folket. De vilde langt heller have at svare to eller tre større Skatteudlæg end henved 24 Smaaafgifter paa enhver Jordens Affastning. Og det lempelige Styresæt, som nu i lang Tid har været raadende, hindrer Regjeringen ikke alene fra at gjøre nogen Omændringer, men ogsaa fra at fastslaa noget som paalideligt, saa Borgerne ved ikke, hvad de har at holde sig til. Den mest plagsomme Byrde i Norge som i Sverige er det, som kaldes fri Skyds, som Militære og mange andre har Ret til, det vil sige Ret til at reise med Postskyds uden at betale, og uden at Bønderne i det hele faar nogen nævneværdig Godtgjørelse for Postskydsen.

Den mindste Ændring kræver endeløse Tilstelninger, og det er saa meget merkeligere, som Kongen har Ret og Magt til at gjøre alt efter eget Godtykke; men han gjør sjelden Brug af denne Ret. Jeg kan nævne en ret merkelig Prøve af den Slags: Brevposten til Smaabyerne paa Østkysten gaar over Kristiania; men dette volder en Omvei paa nær 20 Mil, som kunde undgaaes ved at sende Brevene med en Baad fra Moss til Tønsberg 1½ Mil. I England vilde der til en slig Ændring simpelt hen kræves en Ordre, men her maatte alle Mennesker først raadsporges. Om dette Emne har jeg set og skrevet en Papirdynge, som var nærpaa en Fod høi. Det er i et og alt som i en Familie: enhver giver sin Mening til bedste om de mindste Smaating; men i en Stat kan det have sine Farer at raadspørge alle Mennesker, endda om Borgerne nærmest bør regne sligt for en Høflighed af et Statsoverhoved, som kan gjøre alt efter eget Tykke. Endeløst Tidsspilde og Ugreie volder det ogsaa, at Regjeringen af Skinsyge mod de høiere Embedsmænd har udstyret næsten alle Embeder med den samme Myndighed, hvorved enhver af dens Ombudsmænd faar Ret til at gribe ind og stanse enhver Sag, som de finder kommer ind paa deres Omraade. Med alt dette maa man dog rose den faderlige Mildhed, som raader i dette Lands Styresæt altfor mildt og lempeligt kanske i alt, som vedkommer Ordensmyndigheden.

Den 22-aarige Skotte Henry Brougham, der senere hen skulde spille en meget fremtrædende Rolle i det britiske Riges Statsliv, kom i Oktober Maaned 1799 til Kjøbenhavn, hvorfra han efter faa Dages Ophold tog over til Sverige. Medens man i Danmark iagttog den største Diskretion overfor den fremmede, synes man i Stockholm at have indviet ham ikke blot i Hoffets hemmelige Historie, men ogsaa i Privatfolks huslige Forhold, og vi møder da ogsaa i hans Dagbog en Rigdom af Skandalhistorier af alle Slags. Hans Komme til Norge skyldtes, at han her søgte Skibsleilighed til Skotland. Han meddeler fra Reisen nogle Beretninger om Nordmændenes Indfald i Baahuslen 1788. Han fandt intet vakkert ved Værtshusholdersken paa Kvistrum, hvis Skjønhed Miss Wollstonecraft havde rost, og han benytter Leiligheden til at berigtige hendes "Løgne" om Slaget. Fra hans Ophold paa Fredrikshald og paa Moss meddeler han vel et Par Interiører fra Selskabslivet, men disse er alle af det mest hverdagslige Slags. Under Opholdet i Kristiania blev han indbudt til at tilbringe Julen paa Fladeby, i hvis eiendommelige Liv han saaledes blev indviet. Han fandt dog ikke ret Smag i dette, og han klager bl. a. over, at Kysseriet her efter hans Opfatning var vel voldsomt. Her traf han sammen med Latocnaye, fra hvis Haand vi ogsaa har en Reisebeskrivelse, hvis Hovedtræk ovenfor er gjengivne.

Der findes fra Slutningen af det 18de Aarhundrede ogsaa flere andre Reiseskildringer af vort Land, der er forfattede af Engelskmænd; men disse har desværre ikke været tilgjængelige for Forfatteren under Udarbeidelsen af dette Afsnit. Navnlig maa han beklage Savnet af Professor E. D. Clarke's

Travels in various countries in Europe, der meddeler forskjellige interessante Enkeltheder om Forhold her i Landet, som han besøgte i Aaret 1799.

Fra det første Decennium af vort Aarhundrede finder vi blandt de reisendes Tal Nordmanden Kristen Henriksen Pram, bekjendt som Digter, Journalist og økonomisk Forfatter. Pram var født 4de September 1756 i Lesje, hvor hans Fader dengang var Kapellan. Siden (1765) blev denne forflyttet til Sjæland, hvor han virkede den øvrige Del af sin Tid. Kristen Pram blev Student 1772 og valgte efter at have underkastet sig filosofisk og filologisk Examen Lovkyndigheden til Brødstudium. Ved Siden heraf syslede han ogsaa med Digtekunst og Udgivelse af forskjellige Aviser og Bøger af økonomisk Indhold. I 1786 fik Pram Ansættelse i Økonomi- og Kommerce-Kollegiet, hvor han efterhaanden avancerede til Deputeret; derhos benaadedes han med Titler og Rang. Efter i 1816 at være meddelt Afsked overtog han 1819 det indbringende Toldforvalterembede paa St. Thomas i Vestindien; her bortreves han allerede i 1821 af Døden.

293. Milepæl fra Kong Kristian den syvendes Tid.

Det var ifølge Paalæg af Regjeringen, at Pram i Aarene 1804—06 bereiste Norge, idet han skulde undersøge de herfra indløbne Klager over den Skade, som Tangaskebrændingen skulde forvolde Fiskerierne og Landbruget. Senere blev den ham givne Fuldmagt udvidet til at omfatte de norske Næringsveie i Almindelighed. Prams Reise foreligger endnu kun i Manuskript (10 tykke Kvartbind) paa Kjøbenhavns Universitetsbibliothek; en Afskrift af Originalen findes i Kildeskriftfondets Samlinger, og denne er benyttet ved følgende Uddrag*).

I Juni Maaned 1804 kom Pram til Norge og begav sig hurtigst muligt opover til det Throndhjemske, hvorfra det var hans Agt at bereise de Dele af Kysten, hvor der foregik Sildefiskerier og brændtes Tang. Han drog afsted i Selskab med Biskop Matth. Bonsach Krogh, "hvis Kyndighed i alt, hvad der angaar Fiskerivæsenet, ei kan andet end blive mig særdeles nyttig i Henseende til mit Hoved-Ærende," udtaler han i en Skrivelse til General Land-, Økonomi- og Commerce-Kollegiet. Under Reisen langs den baahuslenske Kyst havde han havt til Hensigt at studere Forholdene ved de her siden 1754 drevne Sildefiskerier, navnlig Nedsaltning og Trankogning, men denne Herlighed var nu saa at sige ophørt, og Pram heftede sig da heller ikke bort her.

Paa Opreisen besøgtes Moss og Kristiania. Paa det første af disse Steder underhandlede han med en Regimentsfeltskjær Lund, om, at denne

*) Forskjellige Brudstykker er dog meddelte i mindre let tilgjængelige Blade og Tidsskrifter.

skulde overtage et Klædemanufaktur, som nu maatte oprettes omtrent fra nyt af. Om selve Moss By skriver han: "2½ Dags Ophold paa Moss var ikke nok til fuldkommen at lære denne høist interessante lille By at kjende. Den for alle Vinde trygge, dybe Havn, dens skjønne og behagelige Opland, de korn- og kvægrige Smaalene, dens Nærhed ved det fiskerige Hav, som giver for ringe Pris et saa vigtigt Næringsmiddel, de mange omliggende Skove, som leverer Brændsel og Bygtømmer ogsaa for maadelig Pris; Fossen, som allerede meget benyttet, dog endnu meget mere kunde benyttes, ved Stedets maleriske deilige Beliggenhed, især formedelst den deilige Halvø Jeløen, som danner den ene Side af Havnen, — alt dette synes at gjøre det ubegribeligt, at den hele By ikke skal indeholde mere end 1460 Mennesker. At Indseilingen har nogen Besværlighed, tjener noget til at forklare dette Særsyn, da man maa seile rundt om Jeløen for at komme herind. For at bortvende dette har der været tænkt alvorligen paa at aabne en Kanal gjennem den Isthme, som binder Jeløen til det faste Land. Intet synes rigtigere, da den kuns er nogle hundrede Alen at gjennemskjære. Jeg fik ikke opdaget, hvad der volder Vanskeligheder.

Moss har nogle meget betydelige, formuende og entreprenante Handelsmænd. Uden Tvivl er i det mindste blandt de vigtigste af dem Brødrene David og Anders Chrystie. Der er forholdsmæssigen for mange Fattige. Der arbeides paa at anlægge for dem et Arbeidshus; til Fond for dette Anlæg er der aabnet en Subskription. David Chrystie har ene tegnet sig for at bidrage aarlig i 5 Aar 500 Rdr. Broderen for 200 Rdr. Der er ialt tegnet for 1500 Rdr. aarlig i de fem Aar."

Under Opholdet i Kristiania, der varede i nogle Dage, besaa Pram forskjellige industrielle Anlæg, deriblandt Glads Papirmølle, John Colletts Oliemølle, Alunverket, Schandorffs Mosfarveverk, Ole Pihls Teglverk m. m. Under Reisens Fortsættelse opgjennem Kristianiadalen gjorde han sig bekjendt med det paatænkte Anlæg, af en Kanal fra Øerne til Kristianiafjorden.*)

*) Dette Kanalarbeide der ved Sluser skulde forbinde Øieren med Kristianiafjorden var bleven paatænkt af nogle af dem, som havde havt med Kanalarbeidet ved Trollhättan at gjøre "Jeg var," siger Pram," ikke saa heldig i Kristiania, ei heller siden, at træffe paa nogen, som kunde meddele mig nogen fyldestgjørende Efterretning om denne Undersøgelse, enten ved hvem de var foranstaltet eller med hvad Udfald. Dog sagdes det, at Udfaldet var afskrækkende, og at det var befundet, at denne Opseiling ei kunde komme istand med mindre Bekostning end 15—16 Tønder Guld. Man bemærkede derhos, at mange forudsaa, at dette vilde blive Resultatet, naar man til Undersøgelsen brugte Svensker uden at give dem bestemt Haab om ogsaa at bruge dem ved Arbeidets Udførelse. Man troede, at det, hvor megen Ærbødighed man end skyldte de hæderlige Svensker, som udførte det herlige Arbeide ved Troldhætte, var aldeles overflødigt at benytte dem til denne Undersøgelse, at der er indenlandske Mænd nok, som især, naar man kun lod dem beskue det, der er gjort ved Troldhætte, ligesaa godt som hine og mere efterretteligen kunde anstille alene Undersøgelsen, ja og udføre Arbeidet, naar det befandtes udførbart. Vist er det, at dersom dette Arbeide kom i Stand vilde det ved at gjøre Glommen

I Vang paa Hedemarken besøgte han Provst Abraham Pihl*). I Gudbrandsdalen fik han Anledning til at gjøre sig bekjendt med den kvindelige Husflid, som han anbefalede at ophjælpe.

Efter at have givet nogle Oplysninger om Gudbrandsdølernes Kornavl**), Aarveien i de sidste Aaringer o. s. v. beretter han om Forholdene nordenfor Dovre følgende:

"Strax fra Throndhjems Stifts sydlige Grænse og før bliver man letteligen var, at man er i Egne, som synes lidet skikkede til meget at sysselsætte en Handelsstad. Meget tynd Befolkning, da man hele store Strækninger ser faa eller ingen Menneskeboliger og selv paa de beboede Steder lidet opdyrkede, høie Fjelde, hvis Topper er bedækkede med evig Sne eller for det meste indhyllede i Skyerne, disses lavere Dale, om ei nogne, saa dog i et tyndt Jordlag bevoxede med ikkun vantrevne Trær, i Dalen faa Agre, men

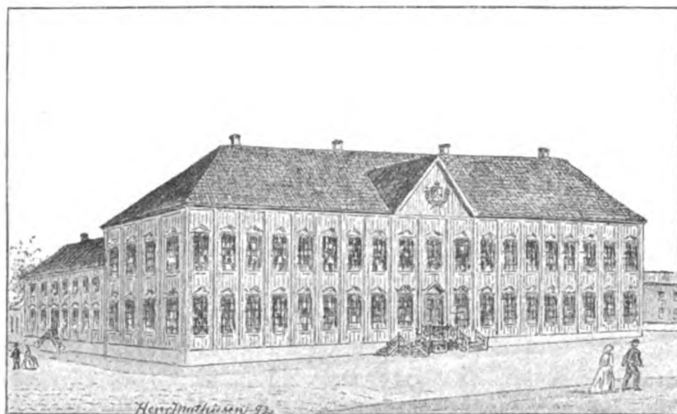
---

seilbar til op i Østerdalen og gjennem Vormen hele Mjøsen indtil Gudbrandsdalen være af uberegnelig Nytte for Oplandet, som nu ad høist besværlige Veie hverken kan skille sig ved de Produkter, de ikke selv fortærer eller forsynes med dem, de behøver andenstedsfra." Forøvrigt mener Pram, at det ogsaa maatte kunne lade sig gjøre ved Sluser at overgaa Sarpen, der neppe er saa høi som Trolhättan.

*) Om Abraham Pihl skriver Pram: "Jeg besøgte den værdige Prest paa dette Sted [Vang], Provst Abraham Pihl, bekjendt som lærd Astronom, Kunstner og Videnskabsmand. . . . . Provst Pihl, der som Astronom af Videnskabernes Selskab nyder en aarlig liden Gage med Forpligtelse til at gjøre daglige astronomiske som og meteorologiske Jagttagelser, af hvilke der ei alene i vort, men og i de franske og engelske Videnskabers Selskabs actis findes adskillige indbragne, har engang — jeg ved ei om af Fondet ad usus publicos eller af Partikulærkassen — faaet en liden Fond til Understøttelse for Anlægget af et technisk Værksted for optiske og andre Instrumenter. Ved Hjælp af Mennesker af Egnens Almue, som han selv personlig haver oplært, har han forfærdiget en Mængde Teleskoper og andre Kikkerter af det fuldendteste Arbeid og yderste Nøiagtighed, hvilke og søges med Begjerlighed og betales efter deres Værd, som erkjendes lige med Arbeid af de bedste engelske Verksteder, desuden allehaande Slags andre fysiske Instrumenter. Han har et fuldstændigt astronomisk Observatorium hvor hans egne Instrumenter staar ved Siden af meget fortræffelige og kostbare fremmede og holder Prøve med dem. Han har gjort astronomiske Penduler og Kronometre, hvis Nøiagtighed lang Tids Brug har verificeret. Desforuden har han i sit Hus Metal- og Træarbeidere, som han oplærer til allehaande Kunstarbeid og oplært lader ham dem siden etablere sig omkring i Landet. Her bortsendes i disse Dage fra Throndhjem til Frankrige et med et Fortepiano forenet Stueorgel af hans Officin, som uden Tvivl i Vellyd og Fuldkommenhed som i udvortes Anseelse kan staa ved Siden af de saa meget kostbarere af lignende Indretning, som er kommen fra England til Danmark. . . . . . . Forresten har hans Veiledning og Underretning bidraget meget til at udbrede sund Forstand blandt Almuen i Henseende til alt, hvad der henhører til mekaniske Kunster og Arbeider, hvilket, som andre forsikrer mig, ei skal have manglet at vise velgjørende Indflydelse paa Landmandens Agerdyrkningsredskaber og disses Brug, paa alt hans Smedearbeide, hans Husbygning o. d. l. Han er saa god Landmand og Agerdyrker som Kunstner og kan ogsaa deri tjene sin Menighed til Mønster."

**) I Aaret 1802 skulde Gudbrandsdølerne alene i Meldal og Rennebo have kjøbt for 8—9000 Rdlr. Korn.

store Engstykker, altsaa Hovednæringen Fæavl, de Mennesker, man støder paa, skjønt just ei af Udseende fattige eller usle, dog i et og alt vidnende om, at de maa have indrettet sig saa, at de har intet synderligt med den øvrige Verden at bestille, og lidet eller intet erkjender for Nødvendighed uden hvad de selv skaffer sig, men heller intet leverer til andres Forsyning. Veie som skjønt Kunst og Møie er saa godt muligt anvendte, dog fordi det anderledes er umuligt, gjør al Kommunikation høist besværlig — dette er det almindelige Udseende af Throndhjems Opland, saavidt man kommer paa Hidreisen derigjennem . . . . Først de nærmeste Egne ved Staden, et Par Mile derfra, viser tættere Bebyggelse, flere Agre, større og stadseligere Vaaninger, bedre Veie og de Indbyggeres pynteligere Dragt, som man møder

294. Stiftsgaarden i Throndhjem.

at her er mere Omsætning . . . . . Omtrent en Mil nær Throndhjem er Landet temmelig tæt bebygget, og det med idel skjønne, tildels prægtige Boliger. Man ser, at Kulturen her ikke længer er i Bøndernes Hænder.

Selve Staden ligger paa en liden Slette ved Bredden af den allerede her 10—12 Mile fra Havet ind i Landet skaarne Fjord, som her kaldes Strindfjorden, danner et Bassin af 2 Miles Bredde og 3—4 Miles Længde og er rundt omgiven af umaadelig høie Fjelde, hvilke dog for det meste her paa den søndre Side er belagte med en Jordskorpe, der er dyrket til Ager og Eng . . . . Efter det lidet, man har at vente af en i et saadant Land under ca. $63^{1}/_{2}{}^{0}$ Bredde beliggende Stad, maa den Tilreisende falde i Forundring over dens rige og skjønne Udseende.

Hovedgaderne er brede, fordetmeste snorlige og overskjærer hinanden i rette Vinkler; de er og temmelig vel brolagte og har næsten blot, ei alene

ikke usle, men vel og med Smag byggte, ja tildels meget skjønne og prægtige Huse. Paa meget faa nær er de alle af Træ, men ikke desmindre baade store og skjønne. Byens Strækning er bestemt ved Nidelven, som ved en Bøining, førend den gaar ud i Fjorden, danner med den en Halvø. Byens nordre Side saavelsom den østre og ad hvilken Elven er seilbar endog for store Skibe, er tæt besat med Pakhuse, her kaldt Brygger, i Tallet nogle og sexti, som er byggede paa 8—10 Alen høie Pæle ud i Vandet, saa Skibene kan umiddelbart lægge til deres yderste Ende. De fleste af disse Pakhuse er ca. 60 Alen lange, 24—30 Alen brede, indtil 5 Etager høie. Uagtet de som i Almindelighed Landets Huse er byggede blot af Træ, er saaledes alene deres Bygning en betydelig Kapital.

De fattigere Indbyggere, Søfolk osv. bor i et Par særskilte Gader, som indeholder blot smaa, men alligevel ingen elendige forfaldne Huse, hvis Udseende skulde bevise, at de beboedes af usle Mennesker, hvilket ei heller er Tilfældet med de to ei smaa Forstæder Ilen og Baklandet. Alt det øvrige af denne røber Velstand . . . . . . Uagtet her egentligen ingen Havne er uden i Elven, der ei er dyb nok for meget store Skibe og Siden ud mod Fjorden er egentligen ikkun en for Nord eller N. O. aaben Red, saa er dog denne hele Fjord selv at anse næsten som en Havn. Dersom den i paakommende Storm ei skulde være sikker paa denne Side, saa kan Skibene ty lunt i Læ under Høiderne paa hin Side eller under nogen af de fremadstaaende mange Hukke . . .

Efter en Liste over Borgerne er deres Antal 518, foruden 67 saakaldte Udliggere, eller som ere etablerede i Udegnene, saavel i Throndhjems som i Nordlands Amter. De Handlende ses at være 149, Høkerne og de, som handler med deres egne Næringsprodukter fraregnede. Her er nemlig 75 Kjøbmænd eller Grosserere, som uden at have Kramboder handler med alle Sorter Varer i det Store, 62, som har aabne Boder, uagtet ogsaa af disse adskillige deltager i den store almindelige Handel. Af de 12, som er anførte under Navne af Nordlandshandlere, erfarer jeg, at kun 3 eller 4 virkelig er det. Nordlandshandlerne eller som de almindeligen kaldes, Nordlandsfarerne, er Kjøbmænd, som om Foraaret reiser til Nordland og der dels for egen Regning lader fiske, dels opkjøber Fisk, med hvilken de om Høsten reiser hjem. Denne Næring er i de sildigere Tider næsten rent ophørt og overladt Bergenserne.

En anden Liste indeholder de vigtigere Handlendes Navne klassificerede nemlig Kornhandlernes 22, Fiskehandlernes 7, Bordhandlernes 6, Vinhandlernes 5, Kramhandlernes 45, mindre Kræmmeres 41 og de indenlandske Kornhandleres 18. Efter det almindelige Rygte er Formuen mellem samtlige disse Handlende temmelig ligeligen fordelt.

Det rigeste Hus er derefter Meinckes Sønner & Comp. som skal eie mange Tønder Guld. Beyer, Thoning & Ovesen og Christian Jelstrup

vurderer man paa imellem $1^1/_2$ og 2 Tønder Guld. Friedlieb & Comp. (hvis Forstander er Stadshauptmand Lysholm), Justitsraad Knudtzon, Lorck, Sommer, ansees for rige Huse og troes at eie henv. 100000 Rdr. eller noget mindre. Gadebusch, Carsten Wensell, Nicolai Schmidt, Madame Jepsen o. fl. anslaas paa 30—40000 Rdr. Mængden af de øvrige Korn-, Fiske-, Bord- og Vinhandlere og nogle af Krambodhandlerne anser man for Folk paa 20000 Rdr. eller omtrent; men paa saare faa nær og saavidt vides næsten uden Undtagelse slaar alle sig ret godt igjennem og troes at eie i det mindste nogen Formue. Falitter er her yderst sjeldne. Her er i et helt Decennium eller længer kun forefaldet et Par; den vigtigste arrangerede sig ved at betale 75 PCt. og sidder for længe siden igjen i god Drift. Dersom ved Vanheld en eller anden geraader i Forlegenhed, saa forekommer den indbyrdes Hjælpsomhed ellers næsten stedse et formeligt Brud. Man roser og meget den Velvillie, med hvilken de Formuende hjælper enhver ny Mand, som kjender at være duelig, virksom og redelig; de fleste af de nu florerende, især yngre, bekjendte solide Kjøbmænd vides at have begyndt deres Handel uden Kapital.

Man undres over at finde mange om ei de fleste af Stadens anseligste Handlende at være Fremmede, næsten blot Flensborgere. Sagen er, at ganske faa fraregnede har ingen samlet meget betydelige Kapitaler. Det samlede er bleven delt imellem Arvinger, der enten er blevne Embedsmænd eller har ansat sig i eller udenfor Egnen som Landmænd, eller og, skjønt dette ei meget hyppigen har været Tilfældet, de ere reiste til Danmark eller andensteds med deres Eiendom. Kjøbmænd, som selv har Børn, tilstaar, at de ikke venter, at deres Børn skal fortsætte deres Driftighed, at Handelsaanden ikke er bleven med blandt det, man ved Opdragelsen her har faaet Held til at indplante Børnene. Kjøbmændene bruger derfor og paa deres Kontorer ikke almindeligen indfødte Commis; de foredrager almindeligst nye Mennesker fra Flensborg, som de, der almindeligst er besjælede af den Aand udgjør den virksomme og heldige Kjøbmand. Det er saadanne, som siden selv bliver Kjøbmænd. Saaledes er Justitsraad og Borgermester Knudtzon, Lorck, Gadebusch, Vogelsang og mange flere Flensborgere; de nævnte er bekjendte solide og retskafne Folk af Kundskaber og Sæder.

Vogelsang er en særdeles agtet Kjøbmand, der ei endnu længe nok har handlet for at have samlet betydelig Formue, men længe nok til at være udmerket for Erfaring, Indsigt, Klogskab, Redelighed og Velvillighed. Han sysselsætter sig især med Nordlands- og Fiskehandelen, og det erkjendes, at det er især hans ædle Iver, som ei uden hans store Resiko og noget anselige virkelige Opofrelser har reddet mangfoldige af de nordlige Kystboere i de sidste haarde Aaringer fra Hunger.

En af Stadens med udmerket Hæder altid omtalt Handlende er Wildhagen, Associé af Huset Meinckes Sønner & Comp., en Mand af nogle

og firti Aars Alder, der har reist meget og opholdt sig længe i Frankrige og andre fremmede Lande. Ogsaa denne Mand er en Holstener.

Jeg tror til gjensidig Hæder for den throndhjemske Handelsstands almindelige Karakter og for det meinckeske Huses, at uagtet dets Formue, som bekjendt, skal opveie mange af de andres tilsammentagne og meget langt ethvert enkelts, saa har jeg aldrig endnu hos nogen i deres Domme om Heinrich Meincke eller nogen dette Hus's vedkommende sporet det ringeste af det Slags Bedømmelser, som nok de fleste andre Steder i lignende Fald, indblæste af Misundelse, pleier at være almindelig. Uden skelende Avind omtaler man ikke let dette Navn uden ærbødigen at lægge idetmindste den fremmede det paa Hjerte, at dette Hus fortjener sin Lykke som Løn for Klogskab og for ædel Anvendelse af Lykkens Gaver. Man nævner mange duelige og retskafne Folk, som nu derved selv er formuende eller paa Vei til at vorde, hvilke ikkun dette Hus's Understøttelse hjalp frem; man ved, at de, som H. Meincke tager sig af, er altid brave Folk, og hans Velvillie er en crediterende Anbefaling. Hans kloge Hjælp skal heller aldrig have manglet nogen, der fortjente den.

De Handlende er her i Byen, som vel i enhver Handelsstad, hvor Merkur ei gaar paa Krykker, de, som fordi de eier eller dog fortjener mest, ogsaa forbruger mest. Uagtet ei blot de meget formuende, men vel og de, som ei endnu er, men kun arbeider paa at blive det, lever almindeligen paa en nogenlunde kostbar Fod, og uagtet en meget anstændig eller om man vil noget fornem Tone i et og alt i alle de bedre Huse er herskende, saa stiger dette dog ikke til nogen høi Grad af Ødselhed. . . . . De fleste af de her omhandlede Familier eier Lyst- eller Avlsgaarde paa Landet, og dette er vel det kostbareste af deres Nydelse. En saadan Gaard er oftest meget net og elegant bygget, dog stedse kun af Træ . . . . For disse Gaardes Skyld maa der holdes Heste. Dette synes dog ikke at have foranlediget nogen Ødselhed i Eqvipager. En net to eller firehjulet Cabriolet er for de fleste det hele. Her ses i Byen meget faa Karether, hvilke og udenfor Portene paa de meget høie og steile Bakker, som rundtom hæver sig, er lidet anvendelige. Dog skal her ialt være 50.

Man iagttager Leiligheden til at samle Selskaber og give Fêter. Dette er dog sjelden Middagsmaaltider, oftere Aftensmaaltider for 20—30 eller flere Personer. Her serveres med megen Elegance; der glimrer ofte kostbart Sølvtøi, men ingen meget stor Spildeoverflødighed af Retter. Den andensteds altfor gjængse Overdaad af Drikkevarer, skjønt man her giver og sætter Pris paa gode Vine, er her ganske ubekjendt. Her spilles de almindelige Selskabsspil, men ikke høit. I Dragt synes man at efterligne Englændernes med yderlig Renlighed og Finhed forenede Simpelhed".

De Handlende er inddelte i Kornhandlere, Fiskehandlere, Bordhandlere, Vinhandlere og Krambodhandlere. Denne Inddeling er imidlertid ikke meget

nøiagtig, ei saa at forstaa, som om de her til hver Klasse ene og exclusivt befattede sig hermed, ogsaa forekommer nogle af de samme Navne i mere end en Klasse. De er samtlige Kjøbmænd, der handler med allehaande i det store; Klassifikationer er alene efter, hvad de især giver sig af med.

Hvad Kornhandelen angaar, da glæder det mig at kunne sige som Resultatet af fortrolig og aabenhjertig Samtale med mange, der baade kjender Landmandens Kaar og Kjøbmandens Karakter, at den Beskyldning, der saa saare meget gjøres Kjøbmændene i mange andre af Norges Stæder, at de betjener sig af Landmandens Trang til Brødkorn til at gjøre sig ham gjældbunden for siden at udsuge ham ved at fratage ham hans Produkter for en af Kjøbmændene bestemt lav og sælge ham, hvad han behøver — eller ikke behøver — for en overdreven høi Pris, — at siger jeg, denne Beskyldning slet ikke, idetmindste ingenlunde almindeligen har fundet Sted hos Kjøbmændene i Throndhjem.

Kornavlens Usikkerhed i et Land, hvor Jorden i somme Aar giver en meget rig, i andre liden eller slet ingen Afgrøde, det at Høstens Udfald er somme Steder rigt, andre elendigt i et og samme Aar, det, at man ikke, førend Vinteren allerede er for Haanden, faar dette Udfald at vide, alt dette tilsammen vil under alle Omstændigheder stedse gjøre det yderst vanskeligt, at forsyne en saadan Provins med Korn . . . . . Det er fra ældre Tider anset for naturligt, at naar den Korn tilbringende Skipper havde Tilladelse til at udsælge umiddelbart til Landmanden det Korn, han bragte, saa maatte denne faa det for saa meget bedre Kjøb, som nu kun han, den første Sælger, derpaa skulde søge Vinding. Det er anset som blot Opspind af Kjøbmændenes Vindesyge, naar denne paastod, at det var et skadeligt Indgreb i Kjøbmandsnæringen, at det tillodes Skipperne at udhøkre Korn i Detail. Imidlertid er det ikke blot Kjøbmændene, men nok de sindigste og tænksomste af de andre Indbyggere, som erklærer sig aldeles for Kjøbmændenes Mening i denne Henseende. Skippernes Udsælgning af deres Skibe i deres Liggedage gjør, at Kjøbmændene ikke kan spekulere, ikke tør forskrive. Skipperne sælger, endog ofte slet Korn for temmelig, ja overdreven Pris, da Bønderne tror den Pris, Skipperne fordrer, nødvendig maa være ringere end den, Kjøbmanden kan sælge for, og anser for afgjort, at Korn af det nys ankomne Skib er bedre end det af Kjøbmændenes Oplag kan være.

Throndhjems Andel i Fiskehandelen er ikke paa langt nær, som bekjendt nok, af den Vigtighed som Bergens, ja vel ei engang som Kristianssunds eller Moldes. I de indre og nærved Staden beliggende Egne af den store Fjord er her intet Fiskeri af nogen Betydenhed, og det i det ydre af Throndhjems Led okkuperes af Kristianssunds Handlende. Lorck og Sommer har imidlertid lagt sig anseelig Formue til ved deres Deltagning i denne Handelsgren, og den vil, naar kun Fiskeriet bliver nogenlunde godt, lønne de dermed sysselsattes Flid, som det i forrige og endnu i de sildigere Tider har for

mange i det mindste betydeligen bidraget til Velstanden i Byen og til at ernære Kystboerne . . . .

Throndhjems store Pakhuse har sjelden været saa fulde af Fisk, som de nu er. Man pleier at udføre 14 Ladninger Fisk herfra i Gjennemsnit, tilsammen ca. 700 Læster. Udførselen bliver i Aar langt større. Throndhjemmerne, som tager virksom Del i Fiskeriet i Stiftet indtil Nordland, har forhen lidet befattet sig med Fiskeriet i selve Nordland, som har været Bergenserne overladt. Det er bekjendt, at disse berigede sig ved de arme Nordlændingers Møie — skal lade dem sulte, medens i det mindste Meningen er her, at de selv ei drager den Fordel engang, som de kan, af den nordlandske Fiskeindustri, da de endog behandler deres Fisk saa ilde, at Kristianssunderne og Throndhjemmerne faar mange Procent mere for deres Fisk end Bergenserne. Her er derfor sammentraadt et Interessentskab, som udsender Fuldmægtige og Fartøier for at deltage i de nordlandske Fiskerier, ved dels at kjøbe Fisk af Indbyggerne og betale den uden Svig, dels at lade dem fiske for Interessentskabets Regning, og det i fornødent Fald paa Bankerne i Havet, medens man hidtil nøies med at tage de mavrere og mindre, som tyr ind til Kysten. De har til Fartøier, Redskaber og Oplag af Levnetsmidler til Indbyggernes Forsyning sammenskudt en Kapital af henved 80000 Rdlr. Interessentskabet er delt i 150 Aktier . . . .

En tredie Hovedgren af Handelen i Throndhjem er Trælast- eller Bordhandelen. Den bestaar næsten, om ei aldeles, i Bræder og Planker, som gaar til Skotland og Irland. Deres Beløb efter en for mig liggende paalidelig Fortegnelse var fra 1781—1790 incl. 8345288 Stkr. Bord og Planker af Værdi 464926 Rdlr. At det meste af denne Trælast er de smaa Bræder af 5½ til 8½ Fods Længde, 6—8 Tommers Bredde og 1¼—1½ Tommes Tykkelse og endel Vrags- og vandkantede Bord er de fleste, vidner om, at Skovene ikke maa have Overflod af de større og bedre Træer, som betales bedre . . . .

Vinhandlerne udgjør en egen Klasse, det er de 5 opgivne Kjøbmænd, som handler med Vin. Uagtet disse er formuende Folk, og en af dem en af Stadens rigeste Huse, saa skal dog denne Handel ikke være af den Betydenhed og de Vine her forbruges for en stor Del ei engang forskrives direkte, men fra Kjøbenhavn eller Hamburg . . . .

Krambodhandlerne, 45 i Tallet, forhandler i deres aabne Boder alle Slags Varer tilhobe. Mange og de fleste af dem er tillige Grosserere, forskriver Varer fra første Haand og har foruden deres Butik og Oplag i deres Huse endnu Brygge ved Søen eller Elven eller Andel i samme . .*)

*) Ved at opregne de Varer, som var Gjenstand for Krambodhandel, nævner Forfatteren ogsaa, at The og Vin slet ikke brugtes af Almuen. "Hist og her, nær ved Søkysten, siger man almindeligen bruges Kaffe, ligesom denne her i Throndhjem som i den sydligere Verden tjener just for den fattigste i Steden baade for Mad og Drikke. De

De 41 mindre Kræmmere handler med de samme Artikler, som de 45 større, men i det smaa, for det meste i Forstæderne. De tager ei som hine deres Varer fra første Haand, men fra de større Handlende og har ingen Del i Bryggehandelen, gjør altsaa ingen Udskibninger, ingen Udsendelser til Landkræmmerne eller de saakaldte Gjæstgivere ude ved Søkysterne, hvilke forsynes af Bryggehandlerne. Ogsaa disse skal for det meste være velhavende Folk, men det anses de for, naar de eier deres Hus og i deres Handel et Par Tusinde Rigsdaler eller omtrent saa.

Indenlands Kornhandlere, af hvilke Listen nævner 18, er smaa Kræmmere eller Værtshusholdere, som af et lidet Oplag eller paa anden Haand forsyner den til Staden kommende Landmand med Korn, men især afkjøber Landmanden hans Korn, naar han har høstet og trænger. Disse gode Folk har det Ord paa sig, at de besnakker den enfoldige Agerdyrker til i Haab om lettere Priser, naar han skulde komme i Trang at skille sig ved det Korn, han har, sætte sig derved i den Nødvendighed da at kjøbe sit Korn dyrere tilbage, blive sin tjenstfærdige Vens Skyldner og nødt til at overlade ham siden sine Produkter af hvilketsomhelst Slags for den Pris, en Kreditor i saadant Fald ei let forsømmer Leiligheden til at bestemme, for meget til sin og lige saa meget for lidet til sin Debitors Fordel. Dette gjælder dog ingenlunde alle de indenlandske Kornhandlere. De betydeligere og ærlige Kjøbmænd, som ogsaa ved deres Brygge handler med Landmanden, formindsker ogsaa Udsugernes Næring, saavidt ei Landmanden ved at staa i disses Bøger og ved at have betalt sine Kontanter til den hokrende Skipper, har sat sig ud af Stand til at handle med den redelige Kjøbmand.

Udliggerborgerne, 69 i Tallet, er forskjellige fra Nordlandshandlerne, som kun nogle Maaneder af Aaret opholder sig ved Fiskeværene. De tager Borgerskab i Throndhjem og betaler her nogen borgerlig Afgift for at drive deres borgerlige Næring, men stedse at bo i Provinsen. Adskillige af disse er tillige Gjæstgivere eller Landkræmmere ude ved Fiskekysten (Landkræmmere inde i Fjeldbygderne er ei her som i Akershus Stift) og skal ligesom disse der have Oplag af de Varer, Fiskebonden behøver, paa det at denne kan tilhandle sig den for sin Produkt. Disse Mennesker, uundværlige vistnok for den fra Kjøbstæder fjerne Almuesmand anses almindeligen som hans Blodigler ligesaa fuldt som den bergenske Kjøbmand, han har med at gjøre. De er for nogle Aar siden forpligtede til at have stedse et vist Kvantum Korn i Forraad, som Amtmanden bestemmer. Denne Forpligtelse siges de at illudere, derimod at have stedse opblandet Brændevin, hvilket saavelsom Kaffe og andre Overflødigheder de narrer Almuesmanden paa for uhyre Priser, faar ham derved i deres Gjæld og fraraver ham siden ved Hjælp

drikker den meget tynd, uden Tilsætning af Sukker eller Melk, opkoger det udludede Grums et Par Gange og tærer tilsidst vel Grumset selv med. I nogle af de indre Bygder af Indherred bruges dog og, som jeg erfarer, en hel Del Kaffe."

af denne Gjæld alt, hvad han erhverver, for lidet eller intet. Det vilde være med Vished at formode, om det end ikke sagdes af dem, der har lokal Kundskab derom, at denne Skildring ikke passer paa alle disse Mennesker helst da de har den gode Leilighed til ved ærlig Handel at gjøre sig stor Fordel, men saare almindeligen har de Fordomme mod sig. . . . . .

Da her i Throndhjem er saa godt som ingen Manufakturer eller Fabriker, saa er og nogle Bemerkninger ved Stadens Haandverkere næsten alt, hvad jeg kan meddele om dens Industrivæsen.

Om samtlige de 48 Personer, som under Navn af Smede, Guldsmede, Kobbersmede o. s. v. — en Skjærsliber medregnet — nærer sig af at arbeide i Metaller, gjælder efter aldeles enstemmige Udsagn — hvad desværre, kun som her med enkelte Undtagelser, gjælder om Byens øvrige Haandverkere —, at de er maadelige Professionister. Betydelige Verksteder søger man forgjæves. At her i disse og flere Fag findes enkelte hændige, vittige, ja ret gode Arbeidere, er ei nok til, at jo endog disses Industrigren i det hele kan endda være hel maadelig besat.

En eller to af Guldsmedene arbeider ret net og gjør Smaating som Brystnaale, Fingeringe o. desl. der ei ilde kunde gjælde som franske eller engelske; men de søges og bruges kun lidt, da man her som allevegne er tilbøielig til at give det fremmede, der kan formodes at være fra Mesterhaand, Fortrinnet.

I den Stad, fra hvilken den Mængde af det Kobber, der gjælder for det bedste, der er til, udføres, er kun to Kobbersmede, som, siger man, neppe kan forfærdige en net Themaskine og derfor ikkun bruges i Nødsfald eller til at flikke paa Gammelt. Man forskriver derfor fra Holland alt det Kobbertøi, man behøver, saavidt man ei dermed forsynes med Indsmugling af svensk Arbeid.

Almindelige Grovsmede har man dog, der gjør ret brav, hvad der forefalder, men det, at Svenske for lette Priser sælger allehaande Jernkram i Mængde, bidrager vel i det mindste med til, at Thrøndersmedene, der ei kan holde Regning med den sit Arbeid indsmuglende Jemte eller Herjedøl, ei engang forsøger, om han ei kunde naa, end sige overgaa ham. Der gjøres derfor, siger man, ei engang Jernarbeidet til de almindeligste Agerdyrkningsredskaber, Plogjern, Hakker o. desl. end sige en Ho-Le her eller i hele Egnen.

Her er fire Anglemagere; men her forbruges ved Fiskerierne nogle hundrede tusinde Angler, hvilke Tøndevis indføres fra Bergen, men og fra Holland.

Blikkenslagerne, Gjørtlerne og Kandestøberne er det ei heller anderledes med end at det meste af, hvad de skulde gjøre, kommer udenlandsfra. Den ene af Gjørtlerne er imidlertid dog tillige Klokkestøber, og indrettet til (sic!) at støbe imellem en Kirkeklokke, om det Slags Arbeid forefalder.

Skindarbeiderne, nemlig de 10 Garvere, 3 Feldberedere og 6 Bundtmagere, arbeider ei heller anderledes, end at alle de Huder og Skind, som udføres, udføres raa, og ei alene en stor Mængde Saalelæder, men ogsaa en hel Del smurt Læder, især Støvleskafter, indføres fra England . . . . . . Skomagernes og Sadelmagernes Arbeid betales omtrent med den samme Pris som i Kjøbenhavn. Men det er og Stadens Indbyggere samtlige disse Haandverkere arbeider for. Paa Landet barker man selv det Læder, man bruger, og Arbeidet forfærdiges ved Egnens egne Skomagere og Sadelmagere. Udførsel længer bort end til Omegnen er her ikke at tænke paa.

Snedkerne, under hvilken Benævnelse ogsaa Tømmermænd indbefattes, arbeider meget godt. Her findes i alle Huse meget godt, tildels fortræffeligt hjemmegjort Snedkerarbeid*).

Pram omtaler derefter forskjellige andre af Byens Haandverkere og deres Næring. Heraf skal kun følgende Brudstykker hidsættes:

Murmesternes Arbeid klager man meget over. Da her ingen murede Huse bygges, saa er her for dem intet andet Arbeid end Skorstenene i Træhusene. Her er derfor ingen, som spekulerer paa et Kalkbrænderis Anlæg; den Kalk, man bruger, brændes paa Inderøen en 8—9 Mil borte og indføres derfra Størstedelen læsket eller som Melkalk. Man skal og have for Skik at øge den ved Tilsætning af Ler, som giver slet Mørtel. Man er derved i den synderlige Formening, at Murhuse ei kan holde hertillands og foredrage derfor de for Ildsvaade saa saare farlige utætte og libet varige Træhuse for de murede, som man dog her maatte kunne have for ringe Pris, ei at tale om den Mængde naturlige Bygstene her findes overalt." . . . . .

"Bogtrykkeren er den Stephansen, som for nogle Aar siden ved ungdommelig Adfærd blev bekjendt i Kjøbenhavn. Han udgiver en Adresseavis, hvorfor han betaler en Afgift af 600 Rdr. om Aaret til Realskolen, hvilken derpaa har Privilegium; han udgiver ogsaa et andet Ugeblad, Throndhjems Budstikke kaldet, almindelig stilet for Menigmand, hvori han meddeler ham mange nyttige Vink og Efterretninger. Dette og adskillige nyttige smaa Almue- og Børneskrifter, som han selv udgiver, er alt det, hans Officin leverer Literaturen. Men derved gavner han allerede meget. Han har ladet trykke ABC, der letter meget Arbeidet med at lære Børn at læse; i et Oplag, som han har gjort af Katekismen, har han i Stedet for Makulaturpapir inden paa Bindet ladet aftrykke Multiplikationstabellen og ved dette simple Kunstgreb har han bidraget til at gjøre denne væsentlige Begyndelse til Regnekunsten almindelig.

Men denne Bogtrykker har endnu mere bestemt Fortjeneste af især Industrivæsenet. Han er opdragen i Opfostringshuset i Kjøbenhavn og har der fra de

*) Blandt Snedkerne udmerker sig en ved Navn Lyng, der har lært i Kjøbenhavn og paa Kunstakademiet som Architekt vundet Medailler. Han tegner net og underviser deri gratis paa Realskolen.

spæde Aar lært at kradse Uld fabrikmæssigen og at spinde paa Skotrok. Han har skaffet sig en saadan og et Par Kradsere, som han altid har ved Haanden i sin Stue, hvor han i Anledning af sin Avis og sine Almuebøger har jevnligen Besøg af de til Byen indkommende Bønder og Bønderkoner. Dem foreviser han sin Skotrok, karder og spinder for dem, giver dem Begreb om dette Spinderis Fordele, underviser dem, besørger dem saa Rokke og Kradsere og har paa denne Maade skaffet et Par Dusin Skotrokke i Gang hist og her omkring i Bygderne. En værdig Prest, Provst Rønnow i Opdal — en Bygd nærmest Dovrefjeld, hvor Klimatet er meget haardt og Indbyggerne beskyldte for Drukkenskab, Ladhed og alle Armodens Laster, hvilke denne retskafne Folkelærer ved klogeligen anvendte Midler i kort Tid med stort Held skal have bekriget — hørte om denne Bogtrykker Stephansens Fremgangsmaade og sendte en Pige ind for at undervises i Skotrokspindingen. Af denne har han siden ladet sine egne Døtre deri undervise, og nu er de alle tre Lærerinder i Menigheden, hvor denne hurtigere og bedre Spindemaade meget skal udbrede sig.

Han er Opfinder af en Art af Trætøfler, der faaes for 24—32 ß, gjør bedre Nytte end Lædersko og varer meget længere. Der er paa forskjellige Steder gjort og afsat nogle tusinde Par deslige Tøfler; men her udbreder de sig dog ei saa meget, som de vist fortjente.

Han har opfundet en Art af Astrolabium, brugeligt for Fiskere til i taaget Veir at veilede dem til at finde deres Fiskestader, naar de ei kan se alle deres Med. Det er indrettet efter Fiskernes Begreb og Behov, uden Tvivl meget hensigtsmæssigt og vil ei kunne koste mere end 10—12 ß. Han har ogsaa opfunden en Maskine til paa let Maade at skjære Hagerne i Fiskekroge, hvorved dette saa nødvendige Redskab vil kunne gjøres meget hurtigere og bedre end som sædvanlig med en Knivfil.

Han tror ogsaa at have opfundet en Maskine, hvorved vanføre og gamle svage Folk kan spinde Hør eller Hamp. Modellen har jeg set; den er ret vittig; men det behøves, at Tiden viser, hvorvidt den er brugbar*)".

*) Af de øvrige throndhjemske Haandverkere ses den noksom bekjendte og ret merkelige Hans Barlien at have tildraget sig hans Opmerksomhed. "Dette er en Bondekarl, som for noget over et Aar siden flyttede hid fra Fjeldbygden Overhalden i Namdalen. Han har der uden Veiledning, uden at have lært eller engang at have havt Undervisning, ledet sig selv frem, saa han er bleven en duelig Urmager. Nødvendigheden af en Delemaskine og mundtlig Fortælling om dette ved Urmageriet uundværlige Redskab har været ham nok til at lære ham selv at forfærdige sig en saadan, som i det væsentlige ligner de almindelige. Dette har og været Tilfældet med adskillige andre Redskaber. Han har paa denne Maade bragt det til ei blot at gjøre Stue- og Lommeure, men til disse sidste alting, endog Fjæren og Kjæden. Begjærlig efter Undervisning havde han læst, hvad han havde faaet fat paa, men været lykkelig nok til at komme over nogle Lærebøger, der gav ham noget Begreb om Mathematik og Fysik, da han flyttede hid ind og fik her omsider Leilighed til at skaffe sig lidt ordentlig Belærelse. Da han imidlertid her fandt, der var ved Urmageriet ikke meget at fortjene, anlagde han et Pottemageri og har derved saavel i de Façons, han sætter paa sit Pottegods, som i Henseende til dets Masse, meget snart vundet Fortrinnet for de andre 8 Pottemagere. Han gjør nu ret vakre Vaser, glasserer bedre end de andre, gjør svenske Ovne og Sukkerpotter til det herværende Raffinaderi. Han har dertil angivet for Magistraten en evident fortræffelig Anvendelse af Byens Vandledningsvæsen til at skaffe Vand i Ildsvaade at slukke med. Han har opfundet en Plov eller rettere en Plovprøver,

"Ved de øvrige Haandværkere har jeg intet opdaget værd at optegne. Skikkelige og nogenlunde brugbare i deres Fag er mange af dem, og de fleste slaar sig dermed ret brav igjennem. Man gjør ellers den Bemærkning, at efterdi Borgermilitsen er bleven ny organiseret, Officererne har faaet smukke Uniformer og Porte d'epee, har Lysten til Exercering og til at te sig som Militaire taget saadan Overhaand, at man derved spilder for meget af dens Tid og forsømmer derved Opsynet i deres Verksteder, hvorhos ogsaa en og anden derved skal have troet sig forpligtet til at leve paa en lidt fornemmere og kostbarere Fod, end deres Kaar det tillod.

Af ordentlige Fabrikanlæg har Staden Throndhjem kun et eneste, som denne Benævnelse synes passende paa, nemlig et Sukkerraffinaderi. Dette drives for et Interessentskabs Regning, hvis Hoveddeltager er Generallieutenant Grev Schmettow. Der raffineres aarlig 200—250 Fade Sukker, som her sælges omtrent for Kjøbenhavns Priser. Der koges og tørres ved neucastelske Stenkul. Raffinaderiet drives ved 2 Pander.

Arbeidsanstalten for Byens Fattige kan vel og ansees som en Fabrikanstalt. Der spindes Uld, Bomuld og Linned; Spundet væves til Strømper, Huer, Multums Frakketøi, Bommesi, Lærred m. m. Der sælges ogsaa Bomuldsgarn. Anstalten har sit Lokale i samme Gaard som Tugthusindretningen, dog aldeles særskilt. Der arbeider i Huset f. T. 52 Personer, men desuden 120 hjemme i deres Boliger i Byen. I Byen og Amtets store Hospital er en hel Etage, som kunde undværes, indrømmet de Fattige, som vil tage Arbeide ved denne Anstalt. Den eier selv en liden Kapital af 1700 Rdr.; men hvad der tabes paa Arbeidet ved det Salg, suppleres af de Angellske Stiftelsers rige Fond. En til disse Fonds Udbringelse til høieste Værd og deres bedste Anvendelse nedsat Kommission er nu sysselsat med at bestemme bl. a., hvad deraf kan tilflyde dette Anlæg. Indtil dette bliver afgjort, er der intet bestemt at melde om denne, som endnu er i sin Barndom. De er hidtil understøttet af de Angellske Fond med indtil 2000 Rdr. aarlig.

Tugthuset er ogsaa en Arbeidsanstalt. Der spindes, væves Blaalærred, gjøres grove Gulvtepper, plukkes Verk til Skibes Kalfatring o. a. m. Men der er nu kun 27 Personer, alle der kun for en Tid hensatte, de fleste enten for Betleri eller smaat Tyveri. Der har indtil for 4 Aar siden, det første af de derpaa fulgte Misvæxtaar, kun været 6—8. Det er den almindelige Trang, der har forøget Betlernes og Malefikanternes Antal, saa de siden have stundom været endog henved 70.

Af de øvrige offentlige Indretninger, som for Resten ikke vedkommer Industrivæsenet, bør jeg ikke undlade at nævne tre, som derpaa har umiddelbar vigtig Indflydelse, nemlig:

---

sindrig og uden Tvivl fortræffelig. Da han tillige er en flittig, ordentlig og efter alles Vidnesbyrd i hver Henseende retskaffen Mand, saa kan man nok anse ham for et Subjekt, hvis ualmindelige Duelighed ved given Leilighed vil blive nyttig."

a. Waisenhuset. Denne Stiftelse, der har et eget Fond af 13115 Rdr., hvis Renter, en Tavle i Kirken, som giver circa 50 Rdr. og $^1/_6$ af de Angelske Stiftelsers Revenuer, over 3000 Rdr., tilsammen noget over 3500 Rdr. ernærede og opdrog forhen et Antal Børn. Man har fundet det bedre at tinge disse i Kost og Logi hos Private i Byen og paa Landet og opdrager saaledes nu 149 Børn for 12—16 Rdr. hver — tilsammen for 2030 Rdr. Den af Stiftelsen lønnede Lærer, Læremoder og Tegnemester som og Stiftelsens Lokale benytter man dermed til en Skole for ei blot de i Byen nærværende Waiser, men i Almindelighed for Borgerborn. Man har været saa lykkelig der at faa især en meget fortræffelig Lærer, som med en forunderlig Lethed lærer Børnene ei alene godt at læse, skrive, regne, Geografi, Historie, men ogsaa Geometri, ja dem, der vil, lidt af de mechaniske Kunster. Lærerinden for Pigerne er ogsaa brav og Tegneren en duelig Karl. Da nu nogle formuende Borgere lader deres Børn søge denne Skole, saa har den des større Tilløb af den mindre formuende Borgerklasse, og en fornuftig kultiveret Opdragelse bliver derved indført blandt dem, som i Tiden bliver Haandværkere o. d. l.

b. Den borgerlige Realskole. Denne Undervisningsanstalt har dels allerede, dels har den Vished om Fonds, der tilsammen udgjør en 30—40000 Rdr. Den er i Overensstemmelse med sit Navn bestemt til at skaffe borgerlige Børn underviste i alt, hvad der kan gjøre dem til nyttige og hæderværdige Mennesker. Begyndelsen er godt gjort. Man har faaet meget duelige Lærere, der er i Tallet 7, foruden en Overlærerinde for Pigerne. Denne Undervisningsanstalt er for den finere Borgerklasse; hvor vigtigt at den bliver opdragen saaledes, at den selv har og ved at sætte Pris paa den Kultur, der ønskes den lavere Klasse. Dette Institut har nu 90 Elever.

c. Søndagsskolen for Haandværkssvende. Ogsaa dette Institut bestaar nu et Par Aars Tid, søges meget og vil stifte Nytte. Den ovenommeldte Snedker Lyng underviser der i Architekturtegning, andre i dansk Stil, Regning, Historie, Geografi m. m. alle velvilligen gratis. Kort, nyttig Undervisning gives, søges, elskes, hædres her og giver vist Haab om en lys Fremtid for vore Borgere.

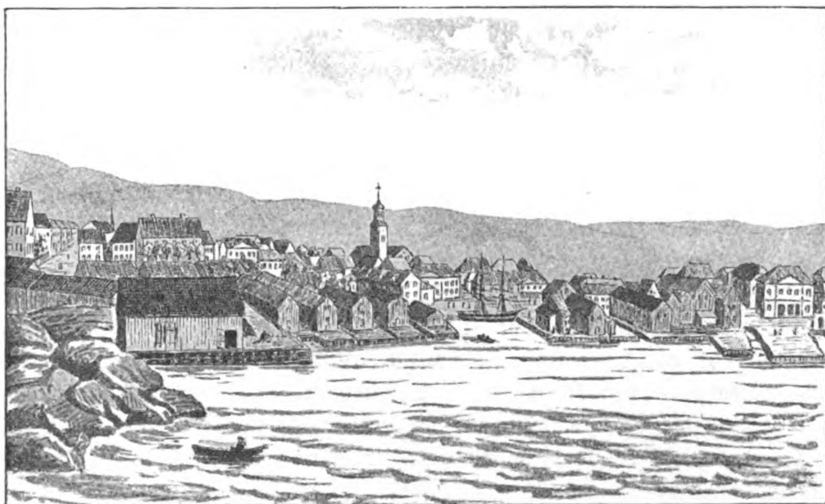
Fra Throndhjem gjorde Pram i Løbet af Høsten en Reise udover til Kysterne af Fosen, Nordmøre og Romsdal for at studere Fiskeriforholdene og sætte sig ind i de Klagemaal, som Almuen førte over det overhaandtagende Tangbrænderi, og som paa Smølen havde fremkaldt Opløier blandt den fiskende Almue. Pram tog i sine Indberetninger til General-Økonomi- og Kommerce-Kollegiet fuldstændig Parti for de sidste. I det hele lader det ogsaa til, at Undersøgelsen af denne Sag har udgjort Hovedformaalet for hans Reise. Efter at være hjemvendt fra en saadan Udflugt indsendte han en udførlig Beretning om det Lysholmske Anlæg i Devlehavnen. Dette, der oprindelig var anlagt som et Trankogeri af Sild, gik senere over til at blive et Sæbesyderi og Potaskekogeri samt Fabrik for Farvevarer og Salpetersyderi. Det hele Anlæg tog sig nærmest ud som en hel liden By. I Forbigaaende omtales de to Krudtmøller, som fandtes i Byens Omegn, samt de tre eller fire Teglbrænderier, som var anlagte paa Strinden (af General Schmettow), i Stjørdalen (af Sekretær v. Krogh), i Lexviken (af Hans Barlien) og i Rissen (af Justitsraad Horneman).

Pige fra Nordfjord.

Fra Throndhjem begav Pram sig gjennem Guldalen over Dovrefjeld og Gudbrandsdalen samt Kristiania tilbage til Kjøbenhavn.

I 1805 gik Prams Reise gjennem Sverige opover til Norge og derfra langs Kysten opover til Thelemarken, hvis forskjellige Prestegjæld han besøgte. Herfra fortsattes Færden gjennem Setesdalen til Kristianssand, hvorhen han ankom den 29de August. Hans Ophold her blev denne Gang dog ikke af ret mange Dages Varighed, og han indskrænker sig derfor kun til at anstille nogle Betragtninger over Forholdene, som han ved første Øiekast lærte at kjende. "Byen," siger han, "der synes anlagt til en Skjøn, det er i høieste Maade ordentlig, ja vel endog i mange Henseender fordelagtigen beliggende

295. Kristianssand.

By, er saadan, som den er, alligevel maaske af alle Norges Byer den mindst vigtigste, den undværligste. Den har en fortræffelig Havn, eller om man vil flere saadanne. Der er Udløb for Skibene med mange Vinde. To store Floder og en tredie mindre udgyder sig i Havet tæt ved denne. Indløbene er af Naturen temmelig lette at forsvare mod fiendligt Overfald . . . . . . Men denne By med alle disse Herligheder er af Naturen udelukket fra Forbindelsen til Lands med alt Opland, og Kunsten har kun meget sparsomt og lidet behændeligen hjulpet paa denne naturlige saare vigtige Ubekvemmelighed . . . ." Fra Kristianssand gik Veien opover til Stavanger, hvorhen han ankom den 7de September.

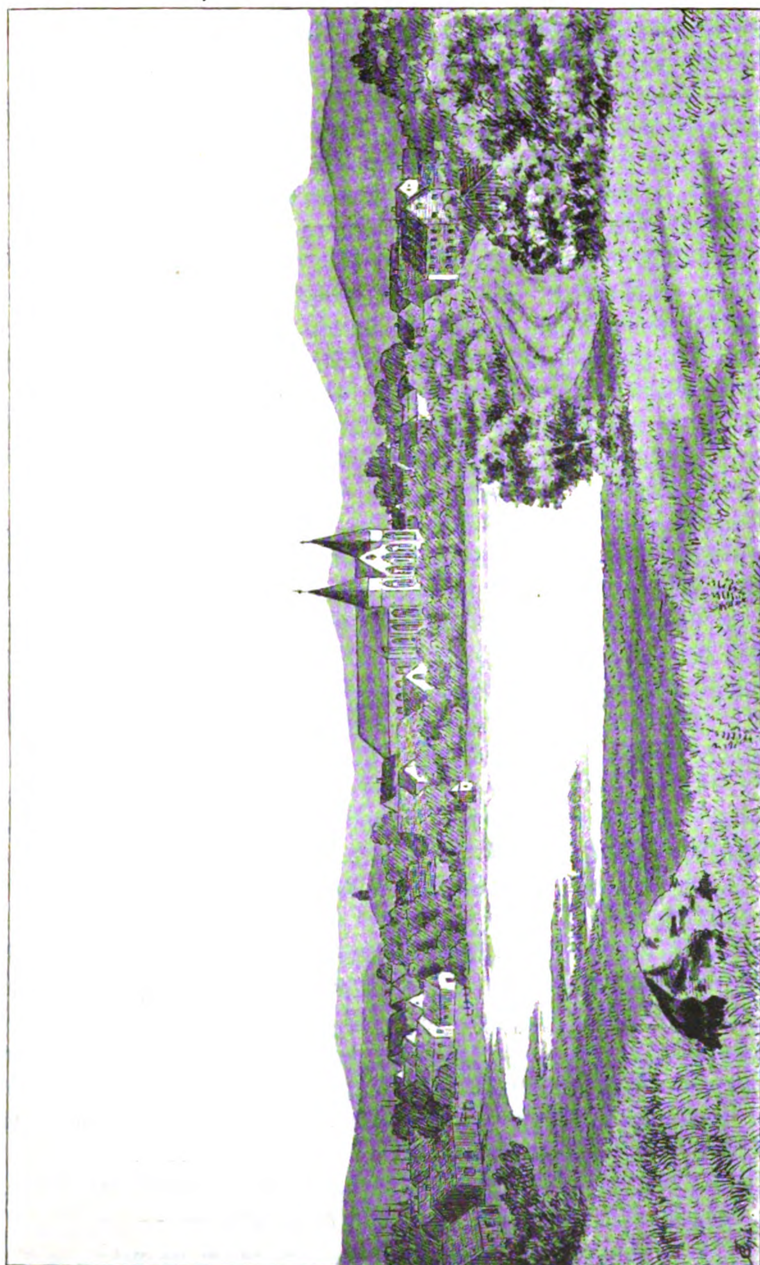
„I Enden af en Bifjord, der fra den store Stavanger Bugt skjærer sig sydøstlig ind mellem Klipperne, ligger den i en Halvkreds tæt ved Vandet.

Klipperne hæver sig uden nogen Forstrand eller Flade paa alle Sider mere eller mindre steile, og paa eller lige ved denne Skraaning ligger Byen. Fjordens afrundede Ende er ud i Vandet bebygget med Skibsbroer og Pakhuse. Indenfor ligger en Række af Vaaningshuse, der danner en krumløbende Gade, som ikkun somme Steder har Huse paa mere end den ene Side, fordi Fjeldet næsten lodret staar op paa den anden. Gaden eller Gaderne er faa eller ingen Steder mere end en 3 eller 4 Alen bred. Ad nogle i Klippen indhugne Trappetrin eller paa hvad overalt i Norge kaldes en Klev, klavrer man da op i en anden høiere beliggende Gade. Denne Beliggenhed uagtet falder Stavanger meget behageligen i Øiet. Dels er der i Byen adskillige velbygte Huse, hvilke for det meste er pyntelig malede, og skjønt alle kun af Træ, mange og for det meste smaa, dog ved den ujevne Beliggenhed kommer saa meget mere tilsyne." Pram omtaler derefter Byens Domkirke og Kongsgaarden samt giver et kort Omrids af Byens Historie. Efter at have omtalt Embedsmændene, der efter hans Opfatning er altfor slet aflagte, og det Landprang, som til Skade for Byen og Statskassen fandt Sted, giver han følgende Skildring af de herværende Forhold:

"Kjøbstadnæringen har blot Handel; thi Fabriker er her ikke, og Haandværkere ei andre end til Byens egen Forsyning, dertil vel endog lidet tilstrækkelige. Handelen her bestaar i at forsyne Oplandet eller gjøre mellem dets forskjellige Egne Omsætning af Korn, skaffe Brændevin, Vin, Kaffe, Sukker, Tobak, lidt Klædepynt, lidt Specerier, — dog ei anderledes end at Oplandet med alle disse Artikler, Korn maaske alene undtagen, forsynes formodentligen mere ved Prangere og Smughandel end ved Kjøbmændene — og i at afhandle Landmanden hans Produkter, her af Fiskevarer, noget lidt af Fedevarer, noget Skovprodukt og af Jæderens og Dalernes Fogderi noget Husmanufaktur.

Da dels i Smuglestederne — Soggendal, Egersund og de utallige andre, nemlig enhver Lodses og Strandsidders Hytte — dels ved Landprangerne, Mennesker i alle Sogne, som med eller uden en Bevilgning, der koster 2 Rdr. om Aaret, driver Landpranget aabenlyst, Handelen drives for saa stor en Del udenfor Told- og Kjøbstæderne, saa er det tydeligt, at man om Provindsens Handelsvæsen faar af Toldbøgerne slet ingen oplysende Kundskab. De forskjellige Steders og Egnes høist forskjellige Beskaffenhed, Trang og Produkt gjør det vel ogsaa umuligt at bringe Beregningen under disse almindelige Kategorier, saa der er ei nogen rimelig Gjætning at gjøre over Handelens virkelige Beløb. Den Kjøbstadshandel, her er, drives af 35 Kjøbmænd. De betydeligste af disse er:

Agent Gabriel Schanke **Kielland**, under Firma **Kielland & Søn**, en ung driftig Mand, med Handelsaand og Handelskundskab. Man vurderer ham til 2—2½ Tønde Guld. Han eier ni Skibe, tilsammen 438 Kommercelæster drægtige. Han er Chef for Borger-Militsen, deputeret Borger,

296. Stavanger.

Havari-Kommissær, Vicekonsul baade for Frankrig, England og Holland, Kommissionær for de engelske Hummeropkjøbere, for Resten Kjøbmand i Stort og Smaat; han har nemlig endogsaa Krambod, han driver Fiskeri for egen Regning, eier Skove og driver Tømmerhandel, kort alt. Da han har Formue og Spekulationer, som derved og ved bedre Kundskab og ved vidtstraktere Korrespondance sjeldnere mislykkedes ham end de andre, saa er det naturligt, at han har Misundere og Bagtalere. Jeg hørte ham imidlertid af dem, jeg turde anse upartiske, omtale som en meget hæderlig Mand, hvilket jeg, ved mit Ophold, troede i hans Omgang og af hans Udtryk og det, jeg saa af hans Adfærd, at finde bekræftet.

Ploug & Sundt. Ploug er for længe siden ikke til mere. Sundt — en Mand, som ved sine Sæder, sin Kultur og sit Forhold er anset og yndet, som det syntes, fremfor alle andre Stavangerianerne — svarer uden Tvivl til sit Rygte. Han eier tre Skibe, 154½ Kommercelæster drægtige. Hans Handel er den samme som Agent Kiellands, dog handler han ikke med Klædevarer, uagtet ogsaa han har aaben Bod. Han anses at eie en Formue af 40—50.000 Rdr. Denne Mand led for nogle Aar siden et Tab af, jeg tror henved et Snes Tusinde Rdr., derved, at et ham tilhørende Skib blev under Kanonerne af et tyrkisk Fort paa Morea taget af en tripolitansk Kaper midt i Freden. Regjeringen har reklameret Erstatning for dette Roveri, for hvilket selv Sultanen skal have erkjendt det, men uden Virkning. Dette Tab har sat ham tilbage og lemlæstet hans Virksomhed. Han fik i Betragtning heraf et Laan af den kongelige Kasse af 4000 Rdr., som han afbetaler. Men ved mindre kraftigen at fortsætte sin Handel er han i den ogsaa mindre lykkelig. De herom pleiede Underhandlinger er til denne Stund ikke endte.

Søren Cortsen & Søn. Dette Hus eier kun to Skibe, 78½ Kommercelæster drægtige. Det driver fornemmelig Korn- og Brændevinshandel, har dog ogsaa Krambod og anses at eie en Formue af ogsaa 40 - 50,000 Rdr.

Helmrich Gabrielsen. Hans Handel er Korn, Trælast og Brændevin. Han eier fire Skibe, tilsammen 190 Kommercelæster drægtige; dog har han i dem Medredere. Han vurderes paa en 40,000 Rdr.

Peter Valentin Rosenkilde, en driftig og duelig ung Kjøbmand, dog endnu uden betydelig Formue. Korn og Salt er hans fornemste Handel. Han har fortrinligen deltaget i de sildigere Aaringers Sildesaltning. Han eier et Skib paa 37½ Kommercelæster.

Bendix Nyrup Rosenkilde, omtrent selvsamme Kaar og Hande som den nysnævnte hans Broder, eier ogsaa et Skib*). — — —

*) Forf. opregner derefter Johan Henrik Dahl, der eiede 20—25000 Rdr. og et Skib paa 30 Kommercelæster, Knut Lønning, der eiede 5—6000 Rdr. og et Par Skibsparter, Endre Evensen, en Begynder, Middelthon ("har ved Stranding af 3 Skibe tabt en

Knud Sømme driver med en liden Formue af nogle tusinde Rdr. en ikke betydelig Krambodhandel, eier to Jægter og en Trediedel af et Skib paa 39½ Kommercelæst. Han har siden 1802 hver Sommer udsendt (som Lundene i Farsund) en Jægt til Torskefangst paa Revet, hvorved han har stoppet sine Omkostninger, men, siges der, intet synderligen vundet*). — — —

Jan Kielland, en Mand af Handelskundskab og udmærket Duelighed, etablerede i Førstningen af den franske Krig en dristig Handel med en temmelig Formue; men ved tre Skibes røverske Opbringelse af de Franske og ved Søskade mistede han i kort Tid alt, hvad han eiede, uden at kunne retablere sig. Han handler nu lidet eller intet, men er bleven Bager. . . . . .

Af øvrige Indbyggere har denne Stad en Apotheker Zetlitz, der duelig i sit Fag, er tillige udenfor samme en meget virksom Mand. Han er virksom Medforstander for Borgerskolen, ogsaa for Fattigvæsenet. Han har af udyrkede Jorder opdyrket en Mængde og uden Tvivl været en — og vel den virksomste — af dem, der har givet Stødet til den Virksomhed, hvormed Rydningsarbeidet udbreder sig. Han er Formand for Stadens borgerlige Artilleri og skal deraf have megen Fortjeneste. Han har og, uden Belønning, med virkelig Nidkjærhed og Opofrelse, forestaaet som Veimester, paa den kongelige, her fjerne Veimesters Vegne, Anlægget af en fortræffelig Chaussée ned over Jæderen, hvoraf der er under ham fuldført næsten det halve, nemlig tre af de syv Mile, der skulde drages gjennem dette Provsti.

Det kunde anses mærkeligt, at der paa et Sted, der har dog en saa noget betydelig Folkemængde, kun gives fem Værtshusholdere og Gjæstgivere. Men, som og flere Steder, er næsten alle Kjøbmænd ogsaa Værtshusholdere eller Kromænd, det er, udsælger Brændevin eller andre Drikkevarer i smaa Detail. Indtil 1805 var her, som flere andre Steder, Apotheket det fornemste Værtshus og Gjæstgiveri. Der var og Byens temmelig besøgte Klub. Denne blev i de Dage, jeg her opholdt mig, flyttet til Kongsgaarden som Agent Kielland har kjøbt og bortleiet og har indrettet til dette Brug, nemlig til Klub og tillige til Auberge. De, som besøger Stavanger, faar der bekvem, ja elegant Leilighed, og det i Følge Forbindelsen med Klubben for bestemt, taalelig Pris, en Omstændighed, som for Smaastæderne i Provindsen er ei ganske uvigtig.

40000 Rdr., eier nu intet og fortsætter svageligen Handelen; han eier endnu et Skib af 30 Kommercelæster"), Erik Svendsen ("af liden Betydenhed"), Svend Hammerbøe ("har siden 1802 aarlig sendt en Jægt til Nordland for at hente Torsk og har her hjemme nedsaltet en Mængde Sild") og Jens Berg ("salter en Mængde Sild").

*) Derefter opregnes Ole Engelsen Cortsen, Cort L. A. Bissenhütter, Fr. Persen, Møllebygger ("han har bygget de Veirmøller, der nu staar i Østerrisøer, i Farsund og i Kristianssand. En entreprenant Person, hvis Ærlighed ved en Ildsvaade, der troedes ham fordelagtig, er bleven tvivlsom"), Sten Nedrebøe, Hans Jørstad, Gunner Haumerland (?) og Ole Berger, der var mindre Skibsredere og Handlende, men kun lidet formuende.

Byen er hel maadeligen bebygget. Alle dens Huse, Kirken ene undtagen, er blot af Træ, nogle — ja de fleste — nette, men de allerfleste meget smaa. Pladsen tillader det ei heller anderledes. Gaderne er saa trange, at der i flere af dem er neppe Mulighed i at komme frem med en Vogn, og næsten ingensteds i Byen saa megen Plads, at to Vogne kan komme hinanden forbi. Dette gjør hidtil imidlertid liden Uleilighed. Thi der er ei alene i Byen, men i hele Amtet, ja paa hele Vestkysten, lige fra Mandal og formodentlig indtil Bergen, ingen eneste Vogn undtagen Agent Kiellands*). Han kjører med denne de $3^1/_2$ Mile ned ad Jæderen og selvsamme Vei tilbage. Men ogsaa er der slet ingen Vognpassage der udenfor. Naar han kommer i Byen med sin Vogn, saa maa han lade den kjøre den hele Gade op igjennem, et Par tusinde Skridt eller længere, førend der findes Plads til at vende den. Man har ei engang Kjærrer i disse Egne. Al Landtransport sker paa Kløv. Selv Vinterfærdselen paa Slæde er her i Nærheden af Kysten ei at regne, da man her har endnu mindre Vinter end i Danmark...**).

Stavangers Indbyggere er i det Udvortes saa forskjellige fra Østlandets. eller de indre Dales som aldeles forskjellige Nationer. Bygning, Ansigtstræk, Karakterytring, Sprog — alt er her næsten det modsatte. Inde i Landet er Mandkjønnet aldeles det smukkeste, her rent det modsatte. Livlighed og Raskhed er der det almindelige Aandspræg, her Ligegyldighed og Spagfærdighed, ei sjelden Melankoli. Udtalen er her i Dialekter, som kjendeligen forandrer sig fra i det mindste det ene Fogderi til det andet, slæbende og langsomt. Renlighed, end sige Pyntelighed, som lyser allevegne inde i Landet, savner man her overalt. I Almuens Stuer møder man her allevegne en skrækkelig kvalmende og stinkende Luft, i Dragten Pjalter og Urenlighed. Den idelige Fugtighed, Torvrøg, som siver ud af Bilæggerkakkelovnene — Røgstuer har man her endnu ikke førend oppe i Fjeldbygden og hin Side Nærstrandsfjorden — og Træsko, som her alle gaar med, og som fra Næsset af nordefter ses mere og mere almindeligen, tungere og mere klodsede gjorte end i Danmark, turde vel være Skylden. Dog dette er paa Landet udenom Byen. Inde i Stavanger er det som allevegne i smaa Byer. Saa meget enhver kan, følges alle de Formuendes og Eleganteres Væsen og Adfærd, der med faa Nuancer ligner sig selv overalt.

Jeg ved ikke, hvor talrig Municipalitets-Militsen er. De immatrikulerede Borgere var 134, foruden en Del, der som Søindrullerede drev borgerlig Næring. Men denne Borgermilitses Over- og Underofficerer og en Del af de andre bærer bestandigen Municipalitets-Uniform, blaa med paillefarvede Opslag, et Par rige Epauletter og Kaarden med Port d'Epéen

*) I Lyngdal eier dog Sorenskriveren, Kancelliraad Balle en, med hvilken han kan kjøre en Strækning af omtrent en Fjerdingvei. Videre gaar ei Muligheden til at skaffe den frem. (Forf.s Note.)

**) Hvad Pram meddeler om Byens Skole- og Fattigvæsen forbigaaes her.

hængende i et sort Gehæng over Skulderen. Man ser saa mange af disse Uniformer — de allerfleste Kjøbmænd, Apothekeren, Kirurgen, mange andre —, saa man overalt, især i Selskaber, tror sig i en Fæstning, hvis Garnison udgjør Befolkningen. Man siges at elske meget de militære Øvelser og at gjøre dem godt, men da ogsaa paa dem at anvende megen Tid, ligesom de dertil fornødne Samlinger skal give Anledning til maaske for idelige Symposier.

Her er, som bekjendt, ingen egentlig Befæstning; men tæt udenfor Byen, paa østre Side, er dog paa en liden Bjergknold en Forskandsning med Batteri af 12 tolvpundige Kanoner. Til at manøvrere med disse er 150 Mand udenfor Borgerskabet, af Lodser, Strandsiddere, Kjøbmandskarle og Arbeidere, udtagne som borgerlige Artillerister, i Uniformen lidt forskjellige fra Borgermilitsen. Dette Artilleris Chef er Apothekeren. Ogsaa dette skal gjøre sine Sager meget godt. Man tvivler imidlertid om, at denne Styrke skulde være tilstrækkelig til at afholde et Angreb af en fiendtlig Eskadre eller en Sværm af Kapere, som i Feidetid kunde faa i Sinde at kaste sig didind, ligesom mange ønskede en Smule virkelig militær Befæstning for at holde de fremmede Søfolk i Respekt, der undertiden i temmelig Mængde her samles og vise Impertinentser, ligesom man i samme Hensigt ønskede her nogle faa Kanonbaade stationerede.

Militær-Væsenet har her, som flere Steder, havt den Indflydelse at gjøre en Del af Indbyggerne mere stadselige, ved Uniformen fornemmere, da Haandværkeren og den i sin Fiskebod og med sine Trantønder o. s. v. nyttigen sysselsatte Detailkræmmer for Stadsens Skyld dels ikke kan befatte sig med denne Smuds, dels oftere, dragen i Selskab med de Rigere og Fornemmere, tror at maatte holde sig for god dertil, fristes derimod til over sin Evne at efterligne de mere formuende Vaabenbrødre i og udenfor sit Hus.

Dette er netop, hvad der klagedes over ogsaa i Throndhjem og flere Steder. Dog er det vist, at Uniformerne vel faa eller ingen Steder har tilveiebragt saa megen Lighed som her.

Gjæstfriheden, hvori man her ligner ganske det øvrige Norge, om ei overgaar mange dets Steder, gjør, at den nogenledes anbefalede Reisende vanskeligen kan gjøre sig noget ret Begreb om, hvorledes det har sig i Henseende til Luxusvæsenet, især Bordluxusen. Den Fremmede modtages overalt med idelige Gjæstebud. Man sagde mig — og saa synes det — at den herskende Tone er en fornuftig Sparsomhed, og at Traktering og Gjæsterering ikke drives her saa vidt som mange andre Steder. Man samles ofte til private smaa Samkvem, ved faa, simple Retter, uden Certering (sic) om, hvo der kan gjøre det prægtigste. De fleste Livets Fornødenheder ere her i betydelig ringere Pris end ellers i Landet, saasom Kjød af Lam og Kid, ogsaa Fuglevildt, der her kostede lidt over det halve af, hvad det kostede i det skrækkeligen dyre Kristiansand, og noget mindre end i Drammen og i Kristiania. Fisk af allehaande Slags haves her stedse for yderst ringe Pris,

for faa Skilling nok til et stort Selskab. Selv Kornvarerne staar her sædvanligen i taalelig jevn Pris med den paa andre Steder. Der ødsles i Samkvem, men her ei nær saa skrækkeligen med Vin som i de østlandske Stæder; Pokalen kjender man her slet ikke. Ved den driftige Fart paa den franske Bugt har man her Vinen fra første Haand og for taalelig Pris. Derimod beskyldes Stavangerianerne for altfor almindeligen at overlade sig til Smagen i de destillerede Likører.

Det hører til Tonen, allevegne og ideligen at præsentere flere Sorter heraf og ogsaa at modtage Tilbudet. Man beskylder begge Kjøn her for meget almindeligen at overlade sig til denne Smag. Er Gjæstebude ei hyppige — hvilket min egen Erfaring dog kunde synes at modsige — saa samles Mandsfolket des oftere paa Klubben, og, siges der, har det andet Kjøn imidlertid oftest sine Smaasamlinger hjemme.

I Følge heraf roser man overhovedet ikke almindeligen den her herskende Sædeligheds Tone. . . . Der er imidlertid mange Huse, og just de, fra hvilke man skulde formode Tonen at angives, hvor denne er særdeles ædel og skjøn. I Agent Kiellands og flere hersker Smag for Musik, man driver det til meget vakre Dilettant-Koncerter, og der er Enkelte, hvis Smag og Færdighed maa nødvendigen udbrede Kunsten og dens forædlende Virkning. Man har Læseselskaber, og Smag for Læsning udbreder sig. Den Tinktur af Videnskabelighed, som vindes ved den af Thrønderen Musæus forestaaede Borgerskole, vil ganske vist med Tiden udbrede throndhjemsk Kulturaand. I Husene hersker megen Renhed, uden pralende Stadseri. Omgangstonen har megen Blidhed og Ynde, og ved Sammenligning med Østlandets Stæder vil det maaske spores, at, som man der har mest med de pralersk butte Englændere, saa har man her mest med Franskmændene at bestille.

Den af disse Mennesker befolkede Stad er, saadan som den nu befindes, nedsat fra dens gamle Anseelse — som man for Resten ved saa saare lidt om — ved at det med Kunst fremdrevne Kristiansand, som dog aldrig (uden end videre ved Kunst) bliver til nogen Stad af Vigtighed, tildømtes de Stavanger fra Oldtiden tilhørende Herligheder. Den vilde alligevel formodentligen aldrig bleven nogen ret stor eller vigtig Handelsstad. Dertil ligger den i en altfor ubehagelig, af Naturen næsten hver Ynde nægtet Egn, for langt fra Samkvem med den øvrige Verden, for nær ved det rige, det vel og i flere Henseender bekvemmere beliggende Bergen og har for lidt og et altfor ubehageligt Opland.

Det første og noget af det vigtigste, der til dens Opkomst var at gjøre er nu kraftigen begyndt: Kommunikationen med Oplandet og med de andre Egne ved det gode Veianlæg. Har man en eneste Gang reist Veien fra Kristiansand hid, saa ser man imidlertid tilfulde, at dette hele Veianlæg naar aldrig sin Bestemmelse, dersom den er at tilveiebringe Kommunikation mellem disse to Stæder tillands, endog med Kjøreredskab. Men der opnaaes

Dragter fra Hardanger,
Tegnede for 70 Aar siden

efterhaanden dette endnu vigtigere, at Jæderen, denne "frugtbare Ørk" — der, endog som Ørk, rærer en hel Del Mennesker og skaffer en hel Del Produkt, over hvad Indbyggerne forbruger — vil blive opdyrket og ernære flere Gange saa mange Mennesker som de, der nu er, hvilke da vil behøver og ernære et forholdsmæssigt Menneskeantal i deres Kjøbstad. Man har overvundet Vanskeligheden i at trodse Naturen ved det Veiarbeide, som er gjort. Det vil maaske blive endnu vanskeligere, derfor dog vist ikke umuligt, men i Tiden rigeligen lønnende, dersom man tilveiebringer en Landevei tvert efter ind til Setesdalen og videre indover til Thelemarken og Kongsberg og efterhaanden flere Krydsveie gjennem Indlandet. Der vil faa eller slet ingen Steder blive saadan Vanskelighed at overvinde som paa den begyndte Vei fra Optofte til Fædde eller gjennem Drangedalen; og indover til Hylleſtad har man kun 6—7 Mile. Fra Stavanger har man nu 26 til Kristiansſand, gjennem Sætersdalen hid vil Veien ei blive længere fra Arendal, en 8—9 Mile kortere. Engang istandbragt opad gjennem Evje og Setesdalen og siden over Fjeldet, vil den herad sandsynligen blive mindre besværlig. Ind over Thelemarken og Kongsberg vil den til Kristiania, i Stedet for nu 65 Mile, kun blive nogle og tredive. Uberegneligen store vil Fordelene blive af dette sidste Veianlæg, mod at Fordelene af mange Stykker af hin Vei langs Kysten er øiensynligen ingen. Veianlægget ned over det flade Jæderen derimod er af første Nødvendighed. Naar denne Vei bliver istand, vil det kjendes værdt at anvende Dyrkning paa det meget, der er at opdyrke.

Hvad der kan gjøres af endog det goldeste, vildeste og mindst indbydende af denne Egn, viser de strax ved Stavanger opdyrkede Strækninger. Det Egenæs, som Digteren Zetlitz har besunget, var en af de høieste, for alle Himmelens Storme og Havets raa Taagefulde mest udsatte Bjergknolde, bedækket med Mos og svampig Myr og Lyng og løse Stene. Ved Rydning er der nu idel Agre, der bærer Sæd af alle Slags, frodig som Roskilde Amts Sletter. De løse Stene er opdyngede til Gjærder, som paa en Gang freder for Kreaturer og giver Læ for de ødelæggende Storme. Agent Kiellands Ledaal ligger som en dansk Herregaard midt i sin Vænge; og skjønt hans Træplantning, hvor ofte den end er gjentagen, er bestandigen spildt, saa avler han paa mere end 30 Tønder Land indtil tyve Fold af alle Slags Kornsæd. Det meste af Jæderen er bedre skikket til Opdyrkning end det utaknemmelige Egenæs; men man vil tale stort om Egnens Frugtbarhed og Rigdom, naar det halve af Arealet opdyrkes til det halve af hvad Erfaringen her viser at være muligt. Kommunikationen er aabnet, Exemplet er givet, Resten vil, skjønt ei hurtigen, gaa som af sig selv. Det staar tilbage at fuldføre og mangfoldiggjøre Veianlægget."

Pram skildrer derefter Agerbrug, Husflid m. v. i Stavanger Amt og meddeler det Indtryk, han har modtaget af Egnens Indbyggere*).

*) Nedenfor vil paa sit Sted blive gjengivet hans Opfatning af Haugianismen der i Egnen.

I Begyndelsen af Oktober Maaned kom han til Flekkefjord, som han kalder en af de vakreste Smaastæder, som kan tænkes.

"Skjønt ikke som Kristianssand anlagt efter nogen symmetrisk, egentlig slet ikke efter nogen Plan, og skjønt denne som de andre norske Byer, der er anlagte paa Steder, hvor slet ingen Vogne engang kan bruges, har altfor smale Gader, har den dog en eller et Par Gader, som ei er endda saa ganske trange, men paa de iøinefaldende Udkanter mange pyntelige Vaaninger, og selv inde i Byen faa eller ingen elendige Hytter. Er her intet som pralende forkynder Rigdom og Yppighed, saa er her heller intet, der skident, forfaldent og usselt anmelder Armod. . . . . Jo mere opmerksom man betragter denne lille Stad og dens Omegn, jo behageligere bliver dens Beskuelse. Man opdager snart, at de grønne Terrasser, de mange smaa Pletter og Hukker, man her ser til smilende Frugtbarhed opdyrkede, er det, de er, ved Indbyggernes anvendte Flid, at det hele var uden overordentligt Rydningsarbeid en Fjeldkrog, som fremviste intet andet end Ruiner af søndrede Klippeklinter, Aur og Grus. Enhver Jordflek af maaske 1000 □ Alen har maaske fordret to eller flere tusinde Læs Stens Bortrømming. Mange Steder, hvor der ses en grøn Terrasse, har ingen anden Adgang end en lang Stige, ad hvilken man her maatte klatre op for i Sække og Kurve at bære did op den Jord, der er, og den Gjødning, som frugtbargjør den. . . . Det er ikke for Pyntens Skyld, de har foretaget sig dette; det er især for at opfylde den nærmeste Omegns totale Mangel paa Græsning og skaffe Føde til de Kreaturer, der er dem for her at leve uundværlige. Beliggenheden gjør, at Resultatet af dette deres Arbeid er saa fremlysende. Dog sætter Indbyggerne ogsaa Ære i at eie og at kappes med deres Medborgere om, hvo der bedst kan benytte et lidet Jordstykke. Et saadant maa, saafremt muligt er, enhver Huseier have at fremvise."

"De merkeligste Kjøbmænd er:

Lars Soland, der her uden at have noget at begynde med, har arbeidet sig op til en Formue, der troes at være 100000 Rdlr. eller mere. Han eier et Sagbrug ved Siredals Vandet med Skove, 6 Skibe af 328 Kommercelæsters Drægtighed, som gaar i Fragtfart. Han har ingen Krambod, driver ingen Slags Detailhandel, men spekulerer i det store, og med Held.

Anders Tiørsvaag, som eier 2 Sagbrug i Siredalen, 4 Skibe, 109 Kommercelæster drægtige, har Krambod og driver betydelig Bondehandel. Han vurderes paa 30000 Rdlr., men skal have eiet betydeligen mere.

Andreas Jacobi Tiørsvaag, den forriges Søn, driver Handel for egen Regning, men fører alligevel selv et ham tilhørende Skib. Denne Mand var nyligen etableret.

Jens Henrich Behr, Lodsoldermand, eier ogsaa to Sage i Siredalen, driftig Kjøbmand, vurderes paa en 20000 Rdlr.

Christopher Behr, den forriges Søn, ham adjungeret som Lodsoldermand, en flink ung Mand, eier et Skib, har Part i et Sagbrug, driver Bondehandel, er Svigersøn af A. Tiørsvaag.

Peter Schønning, for faa Aar siden etableret, udmærket ved Kultur- og Handelskundskab og Retskaffenhed, eier 2 Skibe og Part i et Sagbrug, virksom, arbeider sig frem, endnu dog uden betydelig Formue.

Christian Larsen, der har som Skipper samlet sig en liden Formue, som han med Klogskab har anlagt i en driftig Bondehandel, et Sagbrug og et Skib. En meget brav Mand.

Jens Schønning Smith, en ung driftig Mand, der har bygget sig Skibe, og eier saaledes 2; skjønt kun faa Aar etableret, troes han dog at have tillagt sig en Formue af 20000 Rdlr.

Aslak Aslaksen, en virksom og brav Kjøbmand, der fører selv et ham tilhørende Skib.

Peder Refos Bondehandler, eier et Par Skibe og en 10000 Rdlr.

Brynild Thoresen driver Krambod og Bondehandel, eier 3 Skibe af 100 Kommercelæster, samt er Repræsentant baade for Flekkefjord og Farsund. Under sit Ophold i Farsund, som han kalder "denne merkelige ved en Mands, i det mindste ved en eneste Families Virksomhed i faa Aar fra Intet til den nærværende og endnu hæderligen fremvoxende Handelsplads, ses Forfatteren særlig at have havt Opmerksomheden henvendt paa Joachim Brinck Lunds Vindskibelighed, som han ikke kan finde Ord sterke nok til at berømme.

Længere ude i Oktober Maaned besøgtes Mandal og Kristianssand, af hvis Forhold han giver følgende Skildring*):

„Byens smukke og velbyggede Huse er saa mange og store, at de dækker eller afdrager Opmærksomheden fra det langt større Antal af smaa og usle Hytter.

— — Denne Stiftets Hovedstad er ei alene Sæder for Stiftamtmanden, Biskopen, Stiftsoverretten, men og for begge Amters baade Lister og Mandals, hvor Staden ligger, og en Del af Nedenes Amts Betjente, da Stiftsbefalingsmanden er dette sidstes Amtmand. Handelsstanden bestaar fornemmelig af følgende:

Daniel Isaachsen, hollandsk Konsul, Søn af en ei rig, men nogenlunde velhavende Smed. Han blev Kandidat i Theologien, men forlod denne Vei og foretog uden Kapital en liden Handelsentreprise, siden flere og vigtigere, og vandt i kort Tid Tillid og Formue og anses nu som en af de rigeste Mænd i Norge, da man anslaar hans Formue til nær 2 Mill. Rdl. Han har stedse Skibe i Bygning paa sit Skibsværft, 2 betydelige Gaarde eller Jordegodser med Skove, Laxefiske og andre Herligheder, nemlig Boen og Tjos, tre Sage, Udflødningsrettighed, Lændse i Topdalselven, ad hvilken Christianssand faar den betydeligste Del af sin Trælast, maaske det rigeste Laxefiske i Norge med aarlig indtil 4000 Lax. Tjos har han nylig overdraget en af sine to Sønner. Han eier 12 Skibe tilsammen 501 Comm. Læster, Reberbane (ogsaa denne har han overdraget Sønnen). Han siges for Resten at have sin Formue fordelt paa forskjellige fremmede Handelspladse. Hans Skibe gaar paa Fragt i Middelhavet, i Vestindien og overalt. I de fleste Havarisager addresserer man sig til ham.

*) Da de herhen hørende Dele af Prams Reise ikke findes i det Kildeskriftfondet tilhørende Manuskript, har jeg tilladt mig at benytte et af Prof. L. Daae i Kristianssands Tidende f. 1891 No. 114 meddelt Udtog med Anmerkninger.

Nils Moe, preussisk Konsul, eier af Godset „Stray" med Skove, tre Sage og et vigtigt Jordbrug, Skibsværft, Reberbaner, 19 Skibe af 769 Com. L.s Drægtighed. Hans Pakhuse ere rigelig forsynede med Korn og allehaande Handelsvarer. Han har megen Handels- og Varekundskab og vover meget. Driver ogsaa Detailhandel. Ved formegen Aabenhjertighed og Fritalenhed er han stedse indviklet i Processer, har uagtet megen Jovialitet mange Fiender og synes ofte uheldig i sine Foretagender, men vurderes dog paa en eller flere Tønder Guld.

Peder Mørk eier, som de andre, en anselig Gaard i Byen og den store Gaard Grim med vigtige Møller, der ved Siden af en i Byen anlagt Veirmølle forsyner Byen med Malning. Paa en utaknemlig Jordbund har han rydbet en betydelig Strækning og omgivet sin Jord med Stengjerder, hvis Lige disse Lande neppe opviser. Eier Vigeland i Vennesland Sogn med fire Sage, hvoraf flere Blade arbeider paa engang. Har der Jernverk med Masovn og Hammer. Malmen skal dog ei være god og der er vanskeligt for Kul, og Verket er derfor standset. Har store Skovstrækninger i Evje og Sætersdalen og 11 Skibe af 489 Com. L. Han ledes af de mest velgjørende Hensigter og har, siger man, den eneste Feil, at han har foretaget mere, end han har Formue til at udføre, hvorfor hans fleste Foretagender standser, inden de komme til Modenhed og bliver ødelæggende istedetfor berigende. Han befrygtes at have tilsat en stor Del af sin engang meget betydelige Formue.

Bernt Holm, Christianssands rigeste Korn- og Krambodhandler. Hans Oplag er betydeligt. Han er forresten kun Detailhandler og vurderes til en halv Tønde Guld eller mere.

Stadshauptmand Andreas Heyerdahl driver betydelig Trælast-, Krambod- og Vinhandel. Har ladet bygge en Veirmølle, der staar paa en liden Bjergspidse midt paa Byens Torv. Den har kostet ham 10,000 Rdl. Har 7 Skibe paa tils. 188½ Com. L.

Andreas Stokke driver Vexel-, Korn- og Krambodhandel, har Stempelpapir og Kortudsalget og ansees for en Mand paa 30,000 Rdl.

Ole Clausen Mørk driver i Fællesskab med sin Moder under Firma Claus Mørk & Co. Trælast-, Vexel- og megen Kornhandel. En udmærket brav ung Mand. Huset eier en 20—30,000 Rdl.

Christopher Nyrop, Krambodhandler med Korn- og Vinudsalg. 20,000 Rdl.

Christian Bendixen, Krambodhandler. Har næst B. Holm den rigest forsynede Bod. En velhavende, forstandig, jævn Mand. Er største Lodeier i et stort Brændevinsbrænderi. 12—16,000 Rdl.

Otto & Co., Schweizere, driver betydelig Klædehandel. Eier 10,000 Rdl.

Even Kraft. Ubetydelig Handel, men ansees for at eie en 40,000 Rdl.

Joh. Nyrop, Krambod- og Vinhandler.

Thor Reimer, Trælast- og Krambodhandler, en brav Mand. Anses at eie 20,000 Rdl. eller mere. Holder, uden, som det synes, at beregne det til Fordel eller Næringsvei, Auberge for Tilreisende, da her ellers ingen Herberger er uden for Bønder og Søfolk.

T. Tønnessen og J. Fordal. Detailhandlere, ansees hver for at eie 12—16,000 Rdl.

Bertel Børregaard, Stadskaptein, ubetydelig Trælasthandel. Vandt for nogle Aar siden 20,000 Rdl. i Lotteriet.

Raadmand Høyer, ogsaa engelsk Vicekonsul med 300 Pund Sterling i aarlig Gage. Ei uvigtig Trælasthandel.

Robert Major, en hid for nogle Aar siden indflyttet irsk Emigrant. Det er kjendeligt, at han eier betydelig Formue. Han er en Mand af Kultur og Talent, nationaliseret her og gift med en norsk Kone. Hans Handel har fornemmelig været med store Partier Egebark. Har anlagt og driver med Kraft et betydeligt Garveri og har bygget det skjønneste Hus, jeg har set i Norge. En meget hædret Mand.

Lieutenant Holtermann har Skibsværft og nogen Trælasthandel, men ingen betydelig Formue.

Isaach Isaachsen, Søn af Konsulen, etableret for faa Aar siden. En flink, til Handelen vel opdragen ung Mand, som gjør betydelige Affærer for egen Regning. Eier Faderens Reberbane og Tjos.

Peder Isaachsen, Konsulens anden Søn, deltager i Faderens Handel.

Peder Mørch junior, den ældres Søn, en meget agtet ung Mand, der bestyrer Faderens Handel, medens denne nu i flere Aar har levet i Kjøbenhavn.

Nils Smith, en velhavende Korn- og Krambodhandler.

Jens Sanne, Krambod- og Vinhandler.

Christen Kjerulf, Krambod- og Trælasthandler.

Bernt Tob. Rolfsen, ny nedsat Krambodhandler.

Georg Moe, Søn af Konsulen, opdragen ved Christianis Institut i Kjøbenhavn, hvorfra han kom tilbage 1804, reiser nu udenlands.

Efter den løselige Evaluation af de vigtigste Handlendes Formue drives Christianssands Handel med en Kapital af mere end halvtredie Mill. Rdl. Den sysselsætter 113 Skibe af 3051 Com. L., i hvilke der alene stikker nærved 6 Tdr. Guld. Da Handelen for en stor Del er i flinke og fornuftige Mænds Hænder, maa der være en Del at udrette. Christianssands Opland indbefatter ikke meget over 17,000 Mennesker af de 121,000, der lever i Stiftet.

Her er et overordentlig dyrt Levested, det dyreste i Norge, ja vel et af de dyreste i hele Europa. Brænde er uhyre dyrt. Samtlige Fødevarer er 25—30 Procent dyrere, end i Kjøbenhavn, dyrere end i selve London. De høie Priser er fra den Tid, da Krigen og Handelsconjuncturerne befol-

kede Christianssand over det almindelige. Forresten ligger det vel i den almindelige Ulyst og Trevenhed hos Havets Naboer til at drive Landbonæring.

Paa Dyrheden nær leves i Christianssand meget behagelig. Det synes ikke, at kostbar Trakteren er almindelig, derimod er der jevn, velvillig Gjæstfrihed i Forening med blid, upralende Elegance. Aftenen efter fuldendt Dagsgjerning synes indviet til Selskabelighed. Endog i de rigeste Huse gaar det ikke til paa anden Fod. Den Mængde Fremmede, som Handelen og Søfarten samler, finder venskabelig, lidet bebyrdende Modtagelse i mange Huse. Omgangen med Fremmede synes at have gjort en vis Grad af Slebenhed og Delikatesse mere almindelig her, end den ellers pleier at være hos Handelens Mennesker. Høit Spil er, tror jeg, ei saa gjængs som oftest i Kjøbstæderne. Her er en Klub, som den huslige Selskabelighed uagtet, er meget besøgt, og som ei erfares ved Spil og Klammeri at bære det Vidnesbyrd om den herskende Charakter, som lignende forsøgte og idelig bortfaldne Konventer i Christiania. Der er en Del Musikelskere, og jeg hørte et Par uventelig skjønne Koncerter. Man har et mere end halvt offentligt Privattheater, hvor man skal gjøre sine Sager ret godt. Ungdommen, som sjelden samles ved private Baller, samles med de Ældre ugentlig til Baller en piquenique i Klubben. Bekjendte og ansete Mænd, som kundbarligen er stridige i Tænke- og Handlemaade, ja endog har bestandige Feider med hinanden for Retterne, samles dagligen paa Klubben eller i private Selskaber, uden at der er Exempel paa, at deres eller deres Partiers private Uenighed har gjort Skade i den selskabelige Samstemning. Hvad der ellers gjør Adskillelse mellem Borgerne, Rang og Formue, synes her af liden eller slet ingen Virkning.

Den latinske Skole, som før var meget lidet besøgt, var just nu i Begreb med at ombannes, og fik i de Dage, jeg opholdt mig i Staden, to nye Lærere opsendte. Der skal være tilstrækkelige almindelige Læseskoler for Almuen, men ingen Instituter for de mere Formuende. Flere af disse har sendt deres Børn til Kjøbenhavn, hvor flere i Christianis Institut er blevne uddannede*), eller til Udlandet. Her er ingen offentlig eller privat Bogsamling af Betydenhed, ei heller nogen Boglade, saa det i Henseende til det Boglige ser temmelig mørkt ud. Bogtrykkeriet leverer foruden en Avis, der indeholder lidet andet end Avertissementer, ingen Ting uden Hans Hauges Skrifter. Uagtet Mangelen paa Literatur og uagtet Gunsten for Haugianervæsenet er der dog ikke Mangel paa oplyste Mænd. Stiftsprovst Sørenssen er en Mand af megen Belæsthed og literarisk Kultur, erhvervet ved

*) Tydskeren Christiani, død som Superintendent i Lüneburg, oprettede 1795 i Kjøbenhavn (paa Vesterbro) et meget anset Institut efter Tidens "philantropiske" Grundsætninger. Det besøgtes mest af rige Kjøbmandssønner ei alene fra Danmark, men ogsaa fra norske Byer, Bergen, Stavanger, Arendal osv.

skjønne Evner, Flid og Reiser i andre af Europas Lande. Foruden Naturhistorien, som nok er hans Hovedfag, studerte han med Indsigt Oldsagerne. Kapellanen Engelhart har ogsaa dyrket især Botaniken med Flid, og er en vel studeret ung Hædersmand. Stadens fortræffelige Læge, Dr. Petersen, er bekjendt af fortsatte hæderlige Indsigter i sit Fag og udenfor. Ingeniør-Kaptein d'Aubert, Chefen for Fortificationen heroppe, er bekjendt og agtet som en særdeles indsigtsfuld Mand. Den uden Fordring paa Lærdom meget oplyste og talentfulde Stiftamtmands*) Hus er jevnlig Samlingspladsen for disse og alle Stadens Mennesker af Talenter og Sæder. Lykkeligvis er den nærværende Amtmand**), som hans Formand***) i saadan Formuesforfatning, at han endog paa dette kostbare Sted kan øve ædel Selskabelighed. Den nye Biskop Keyser, der fulgte efter den til Fyen kaldte Hansen†), var ei endnu ankommen.

Man ser her uden Tvivl mere end i de fleste andre norske Steder udenlandsk Møbelarbeide. Af Christianssands Snedkere har Ingen reist, og blandt dem er ingen Fremmed her nedsat, undtagen en, som Kjøbmand Major har forskrevet fra Cork for at indrette hans yderst nydelige Hus, der vidner tydeligt om den der brugte Mesters Duelighed. Man har forskrevet Møbler fra Kjøbenhavn, der og er ligesaa skjønne og gode, som de, man har fra England, kun at man klager over Dyrheden. Denne Klage er nok ene grundet deri, at man har Lethed til at faa alt dette, som alt Slags engelsk Fabrikat paa anden Haand, for Auktionspris. Den idelige Fart paa England, vore Søfolks bestandige Ophold der, deres Forstaaelse med Smaahandlere, Værtshusfolk og andre, som selv tildels er Landsmænd, gjør at man i de norske Søsteder kan slumpe til at faa allehaande engelske Sager ofte for Skampris. Men her er man ogsaa kommen efter at skaffe sig Møbler fra Holland. Jeg saa f. Ex. hos Byskriveren, D. van Kervel, Hollænder af Fødsel og hollandsk Søkaptein, hvis Ansættelse her for et halvt Snes Aar siden vakte nogen Opmærksomhed, det skjønneste Møblement. De, som kjender Hollændernes Industri og til Forundring lave Priser, skal ei sjelden benytte Leiligheden til at bringe Lysthavende hollandske Varer for engelske Priser og under engelsk Navn, et Bedrageri, hvorved Ingen taber, undtagen vore gode indenlandske Arbeidere. Med Skomagerarbeide forsynes især Damerne end fra England".

Fra Kristianssand begav Pram sig i Begyndelsen af November Maaned til Grimstad.

---

*) Nic. Emanuel de Thygeson, der var Stiftamtmand i Christianssand 1801—1809.

**) Cederfeldt de Simonsen, siden Stiftamtmand.

***) Peter Holm, bekjendt som Topograf. Han var gift med Sara Horneman, Datter af den rige Justitsraad Hans Horneman til Reinskloster. Holms Formue gik dog aldeles tilgrunde under Krigen med England.

†) Keyser var dog ikke Hansens umiddelbare Eftermand, idet en dansk Mand, Biskop Bloch, der strax efter forflyttedes til Viborg, havde været ansat her en ganske kort Tid.

„Denne lille By har sin Tilværelse af sin særdeles fortræffelige Havn, hvilken indenfor to smale, derfor let beskyttelige, men ei lange eller farlige Indløb har Læ for alle Vinde, Plads for mange Hundrede Skibe med mere end tilstrækkeligt Dyb lige indtil Landet. Byen ligger i en Bjergkløft ved denne Havn, en Mils Vei fra Arendal og en Fjerdingsvei til Siden ud fra den chausselagte Landevei. Dens Huse, af hvilke faa er mer end middelmaadigen velbyggede, er uden nogen foreløbig Planering eller Forberedelse hensat paa Klippens raa Kanter, hvorved de mellem dem aaben ladte Gader er temmelig slemme at passere. Der er ingen Flod eller Elv, som her har sit Udløb; hvad her skal udskibes maa tilkjøres eller bringes.

Stedets Opkomst, næst at bruges som Nødhavn for dem, som i en Storm redder sig herind, uden at kunne vinde enten til Arendal paa den ene eller til Kristianssand paa den anden Side, og for Resten til Smuglested, hvortil dens isolerede Beliggenhed, medens her er kun en Toldbetjent at bedrage eller bestikke (hvilket sidste dog ei skal være Tilfældet med den her er) — er nok især, at det er blevet Udskibnings- og Oplagsstedet for det et Par Mils Vei her ovenfor beliggende Frolands Jernverk.

Af de Handlende her nævnes som de vigtigste:

Pharo, Kjøbmand og Skibsrheder tillige Lodsoldermand, der er i en temmelig god Forfatning, driver nogen Kornhandel og anbefales som en brav Mand.

Anders Christensen, forhen Skipper, ogsaa formuende, har Skibsværft.

Sandberg, Udskibnings Fuldmægtig for Frolands Jernverk.

Hans Andersen Bie, Kjøbmand og Skibsrheder, formuende.

Anders Nielsen, der eier Skibsværft.

Søren Dølholt ligeledes.

Christen Andersen Bie.

Her er dertil Skipperne:

Johan Peter Bie,

Knud Telleffsen,

Peter Munch,

Christian Hjorth,

hvilke og alle driver noget Handelskab. Det her udskibes foruden Jernet fra Frolands Verk, er for det meste dansk — det er ringe Tømmerlast, som med Stedets egne Skibe gaar til Danmark eller indenlandske Steder og fører Korn tilbage eller gaar paa Fragt. — Forresten bygges her Skibe af nye og repareres havarerede. Stor eller rig Formue eier ingen af dette Steds Handlende. Her bor dog et Par Kapitalister, nemlig en Anders Andersen Bies Enke, der lever af sine Renter af en ei ubetydelig Formue, og en Justitsraad Schytte, forhen Foged i Nedenes Fogderi, en hæderlig, ogsaa formuende Olding af Kundskaber, som har en temmelig betydelig Bogsamling, og i en Række af Aar bruger sit Otium alene til videnskabelig Syssel. Han vil engang efterlade sig en med Flid samlet og udarbeidet statistisk økonomisk Beskrivelse over Nedenes.

Dette Sted er mærkelig deraf, at en Kaptein Dahl, der for paa Ostindien og samlede betydelig Formue, testamenterede for et Snes Aar siden en Kapital af 15000 Rdr. til et Skoleanlæg her for fattige Søfarendes eller andre dette Steds Indbyggeres Børn. En Del af Renterne blev bestemte til Løn for en Lærer, der tillige er Institutets Forstander under Bestyrelse af Presterne i Øjestad; — Resten til derfor at underholde og i

Skolehuset opdrage 8te eller flere fattige Børn. Læreren var en Tid lang tillige Frolandsverkets Fuldmægtig; dette sidste medtog hans Tid, saa han lod Skolen forestaa ved en Substitut, hvorved den synes ikke at have opfyldt Testators Hensigt. Man var i Begreb med at bevirke en Reform i Planen, saa Kapitalens Renter skulde anvendes blot til Løn for Lærere og til Undervisning, ikke til at føde Elever, hvorved dens Bestemmelse som Skole blev tabt."

Over Frolands Verk kom Pram den 9de November frem til Arendal.

Arendals Beliggenhed er i høi Grad sælsom. Ad en lang og temmelig brat Bakke i en Kløft mellem to Bjerge paa en Vei, som kun for faa Aar siden er lagt, kommer man ned til en liden Havbugt, fra begge hvis Sider Klipperne stiger i en sommesteds lodret eller dog nærved lodret Stilling, saa der ikke er Tanke om Fodfæste end sige Plads til at bygge Huse paa uden lidt i Fonden af Bugten, eller hist og her maaske en liden Strimmel langs med Klippesiden. Da her nu saagodtsom slet ingen Grund er at bygge paa, saa har man dels ankret Husene i eller op til den stigende Klippe eller betjent sig af dens smaa Afsætninger eller Hylder, saa man ad en Trappe klavrer opad Klippen et Stykke og finder der Husets første Etage saa langt fra Gaden, som ellers anden eller tredie Etage skulde være, men derpaa Huset i ofte fem, sex om ei flere Etager haget ind i Klippen, saa denne udgjør den ene Væg og saa man kan gaa fra hver, ogsaa den øverste Etage lige ud i den paa Klippen i Terasser anlagte Gaard eller Hauge, eller og, hvilket nok er Tilfældet med endnu flere af Byens Huse, der er byggede paa Pæle i Vandet saa dette flyder frit nedenunder, og Gaden, der adskiller de saaledes bygte Huse er enten en aaben Kanal eller en Bro eller et Gulv af Brædder. Dette sidste Slags Gader især, men ogsaa de faa, der er paa Jorden eller Klippen, er, hvor der er saa kummerligt for Byggeplads, naturligvis overmaade smale, kun to-tre Alen brede, saa der i denne By er intet Spørgsmaal om at kjøre, undtagen knap nok ad en eneste Vei ned til et Hjørne af Havnen. . . . . .

For det meste er Husene ikke store, lidet elegante især inde i Klyngen. Det er dog Kjøbmand Morten Kallevigs, som da og ligger lidt særskilt og paa Landjorden ude ved den ydre Havn eller Kanalen mellem Østlandet og Kollbjørnsvig og nogle faa flere.

De 1000 Rdlr. der aarligen erlægges til Kristianssand, har siden 1723 med den stigende Forrentning i disse 85 Aar udgjort en Kapital, der ene kunde være nok til klogeligen anvendte paa en Bys Forherligelse at have gjort Vidunder; men engang bragte paa Gled vilde man til dette Øiemed ikke lade det blive med 1000 Rdlr. om Aaret. . . . .

Arendals Kjøbmænd er i alfabetisk Orden følgende:

Aalholm (Math. Schrøder) Skibsrheder.

Aalholm (Jens) ogsaa Skibsrheder; denne bor udenfor Staden, men er inkorporeret dens Borgerskab.

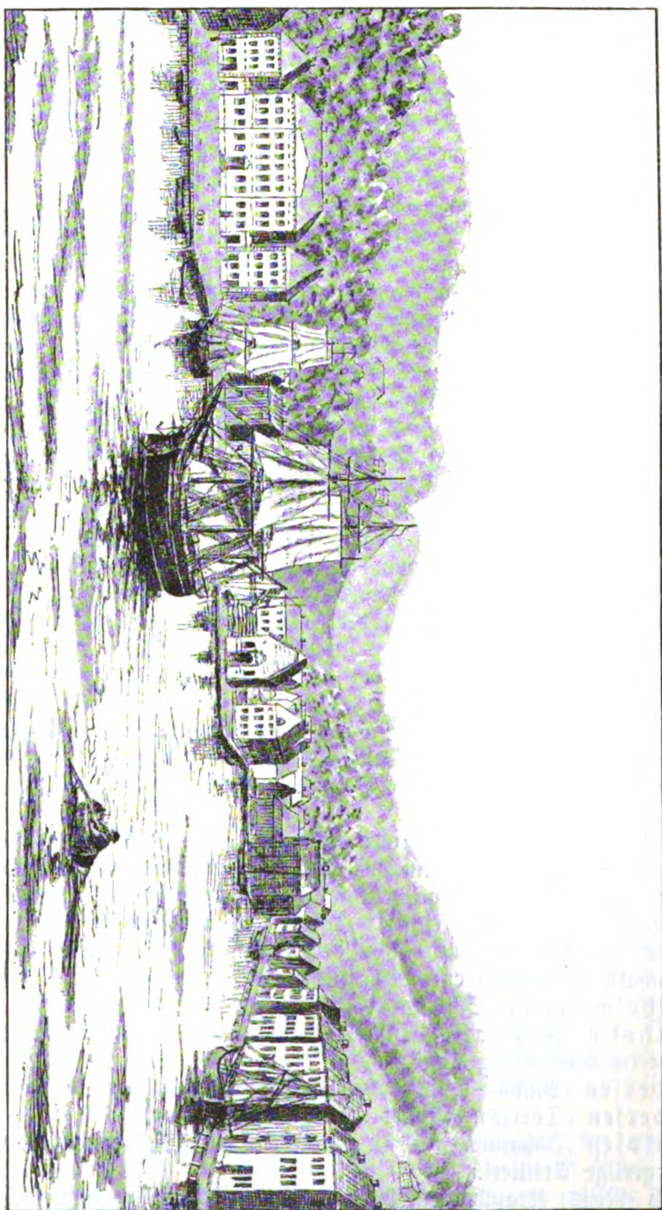
Andersen (Mads) Skipper og Medrheder, anlægger nu Kramhandel.

Andersen (Torris) Skipper og Krambodhandler.

Askildsen (Johannes) Korn-, Krambod- og Trælasthandler, Chef for Byens borgerlige Artilleri.

Bech (Niels) Krambodhandler, lidet betydelig og for Resten Gjæstgiver og Klubvært.

Brandsels Enke har nogen Korn- og Kramhandel, for Resten Kommissionær for det Ankerske Jernverk paa Mosjs.

297. Arendal.

Brisch (Christian) driver Korn- og Krambodhandel og Udsalg for Egelands Jernverk.

Brøndlund (Schach Wetterhof) Korn- og Krambodhandler, Byens Repræsentant.

Christensen (Lave) Trælast-, Korn- og Krambodhandler.

Dahl (Gunder) ligeledes.

Damsgaard (Henrich Madsen) Korn- og Krambodhandler. Hans Hus var forhen det første i et endnu bestaaende Kornhandels Kompagni.

Dedekam (Andreas og Hans) Skibseiere og Medrhedere. Dette Hus driver betydelig Trælasthandel, især paa Holland. De er Havari-Kommissionærer. Andreas Dedekam er hollandsk, Hans Dedekam engelsk Vicekonsul. Et rigt Handelshus.

Dedekam (Johan Collett) Skibseier, velhavende, bekjendt som en udmærket retskaffen Mand; men driver ingen Handel.

Dedekams (Søren) Enke eier Skibe.

Dedekam (Hans) Skibsrheder, konstitueret Skibsmaaler.

Dedekam (Peder) Skibsrheder, Korn- og Krambodhandler.

Dedekam (Elisabeth) var nylig død, hendes betydelige Masses Effekter realiseredes.

Doran (Thomas) Skibseier og Medrheder, en af Byens betydeligste Huse. Byens Repræsentant.

Engesgaards Enke, nogen Kornhandel, Høkeri.

Fahsland (Engelbrecht), Skibseier, har Møller og Sagbrug, driver Korn- Krambod- og Trælasthandel, eier et Skibsværft, og troes Mand paa 100000 Rdr. eller mere, som han selv har samlet. Han eier Gaarden Barboe, paa hvis Grund en Del af Arendal er bygget, hvis Pladse altsaa maa bygsles af ham.

Frøstrup (Broder) holder Krambod, især med Nürnbergersager — for Resten Prokurator, Billardholder og Værtshusmand.

Fürst (Christopher) Skibseier, Kornhandler, driver betydelig Krambodhandel, eier en ny Skibskran og vurderes paa 100000 Rdr.

Gaas (Lars) Korn- og Krambodhandler, Brandinspektør.

Hals (Niels) ung Kornhandler, Fahslands Svigersøn.

Hansen (Hans) Korn- og Krambodhandler.

Haslund (N.) ligeledes ung Mand.

Hedegaard (Svend) Trælasthandler.

Herloffsens (Hans) Enke, eier Skibe, en Del af Byens Grunde, som Eierinde nemlig af Gaarden Langsaas, en af de paa hvis Strækning en Del af Byen ligger. Handelen bestyres af hendes Søn.

Herloffsen (Peder) en ung Kjøbmand, som roses for Dannelse og Retskaffenhed. Han havde nyligen kjøbt Gaarden Strømsboe, den tredie paa hvis Areal Byen er bygget, hvis Huses Eiere altsaa maa af ham bygsle deres Grunde (se oven Fahsland). Herloffsen ansees allerede, uagtet hans formuende Moder endnu lever, at eie en 80—100000 Rdr.

Herloffsen (Herlof) Skibseier, bor i Kolbjørnsvig, hvor han eier en Kran; er egentlig inkorporeret i Byen og driver saaledes i Kolbjørnsvig Korn- og Krambodhandel.

Herloffsen (Nikolai) Skibsrheder.

Herloffsen (Baumann) Korn- og Krambodhandler, Havari-Kommissionær. Hans Handel er ophævet og han ude af al Virksomhed.

Herstel (Gunder) Krambodhandler, Skibseier.

Holders (Rasmus) Skibseier, Korn- og Krambodhandler, Lodsoldermand, Havari-Kommissionær, anset at eie en 20000 Rdr.

Iversen (Berthel) eier en Skibspart, har forhen havt Tømmerleverance til Holmen, driver nu liden Handel mere.

Juel (Christen) Skibseier, eier en Gaard paa Landet, ved hvilken der er Skibsværft og en nys opbygget hollandsk Veirmølle, roses som en Mand af udmærket Retskaffenhed og Duelighed, og menes at eie 150000 Rdr.

Kallevig (Morten) forestaar det maaske vigtigste Handelshus i Arendal, hvis Firma er Salve Kallevig & Søn. Huset er meget rigt. Han er en ung Mand af Dannelse og Talent, og roses meget. Han eier to betydelige Sage ved Rygende-Fossen og Gaarden Gimle, som har en Del Avlsbrug. Han er preussisk Vicekonsul, Havari-Kommissionær og en af Byens Repræsentanter.

Kittel (Joseph) betydelig Korn- og Krambodhandler. Borgerkaptein.

Lassons Enke eier Skibe, bor i Kolbjørnsvig, men er inkorporeret i Staden.

Lasson (Jens) Skibsrheder — handler ellers ikke, bor i Kolbjørnsvig.

Lemming (Thomas) Krambodhandler eller rettere Brændevinsskjænker.

Leth (Hans) Overmaaler, Forligelseskommissær, Skibsrheder, en meget flink Mand, Chef for Borgervæbningen. Han havde nu nylig kjøbt Gaarden Grævenes i vestre Molands Sogn, en ved Skove og Vandfald, til hvis Benyttelse han havde erhvervet Bevilgning paa at anlægge en Sag, betydelig Eiendom. Den har Udskibning i Kalvildsfjorden ved Udhavnen Lillesund. Han driver Korn- og Tømmerhandel og er Kommissionær for de kjøbenhavnske Assurandører.

Lund (Hans Jørgen) Skipper, men har tillige en liden Krambodhandel.

Lund (Rotto) ligeledes.

Lunøe (Erich) betydelig Korn- og Krambodhandel.

Moe ligeledes.

Madsen (And.) Skibsrheder, Korn- og Krambodhandler.

Molly (Chris.) nylig nedsat Korn- og Krambodhandler.

Møller (Christen) Krambodhandler, men har ubetydelig Handel. En Lotterigevinst paa 5000 Rdr. hjalp 1804 noget paa hans Kaar.

Møller (Jens) driver nogen Korn- og Krambodhandel.

Petersen (Hans) Overformynder, driver meget betydelig Kornhandel og har Krambod.

Rolffsen (Niels) Byens Kæmner, driver nogen Korn- og Krambodhandel.

Smith (Andreas) nylig nedsat.

Speilberg (Hans) Korn og Krambodhandler.

Sørensen (Christen) har nogen Korn og almindelig Krambodhandel, men handler især med Trækar og Fedevarer.

Thomassen (Peder) Skibsrheder og har Part i mange Skibe foruden hans egne, eier Sage og Skibsværft og har forhen været Havari Kommissær; han anses at eie en 2 à 300000 Rdlr., ja maaske meget mere.

Thue (Jens) Skibsrheder, driver betydelig Korn- og Krambodhandel, har i de senere Aaringer været Havari-Kommissionær for Peder Thomassen, er Forligelseskommissionær og anses for Mand paa 100000 Rdlr.

Thumle (Erich) Hospitals- og Fattigvæsens Forstander, Krambodhandler, har Udsalget af Frolands Verkets Produkter, en meget brav Mand.

Trusler (Christen) Korn- og Krambodhandler, sender mange smaa Fartøier til Danmark og til Holland med Trælast, har Levering til Holmen af Tømmer og til Porcelainsfabrikken af Brænde.

Vestergaard (Michael) Skibsrheder og Krambodhandler.

Vangel (Hans) ung Kjøbmand, der har nogen Korn- og Krambodhandel.

Ørting (Rasmus) han udskiber aarligen nogle Ladninger Trælast til Island, har Krambod, men handler især med Fedevarer, er for Resten Værtshusmand og holder Billard.

Foruden disse var her endnu en Tømmerhandel, da Ole Pedersen Mørk, for sin Faders Peder Mørks Regning af Christianssand har holdt Kontor og havde Tømmeroplag i Kolbjørnsvig, hvorfra han aarlig afskibede adskillige Ladninger Træ, opkjøbte i Arendals Opland, hvilke gik især til Skotland.

Majorinde Hohlfeldt, forhen Enke af en rig Ellef Hansen, hvis Formue blev delt mellem hende og 12 Sønner, der er adspredte (en af dem, Peder Elleffsen havde i Terrorist-Perioden i Frankrig udhjulpen en Emigrant der førte med sig en betydelig Kapital i Sølvbarrer, som denne Elleffsen tilegnede sig, hvoraf en famøs Proces) havde nu nedlagt sin betydelige Handel, men realiserede ved Auktion langsomt sine store Beholdninger.

Med Mogens Groos Stenbar var det samme Tilfældet; en Datter Kristine Groos eiede dog endnu et Skib, som gik for hendes Regning.

Kommerceraad Rosen realiserede som ovennævnte sin indstillede Handels-Beholdninger.

Almindeligen erkjendes Arendals Handlende for velhavende Folk, og mange er bekjendte, som og her tildels antegnet, for at eie stor Formue.

Skibsbygningen drives ei blot paa Byens Værfter, men endnu meget mere udenfor i Distriktet .... Paa de Kjøbmænd i Byen selv tilhørende Værfter, hvilke især er Peder Herloffsens i Strømsbo, Herlof Herloffsens og Fürstes i Kolbjørnsvigen, Dedekammernes i Tromøsund og Fahslands i Barbo er der i Aarene 1803—1805 bygget 10 Skibe, tilſ. 754 Komm. L. drægtige, men de Arendalske og Nedenesiske Skibsbyggerier, Grimstads og Risørs ene undtagen, er at anse som et, og i de ovennævnte 3 Aar er der i det hele bygget 33 Skibe, 1570½ Komm. L. drægtige.

Arendal eiede 1805 et Antal af 108 Skibe, tilsammen 7109½ Komm. L. drægtig.

Kornhandel ses af Listerne at sysselsætte det største Antal af Byens Handlende; en stor Del forhandler det dog nok kun meget i det smaa. Der er et Selskab kun bestaaende af tre Medlemmer, som har foretaget sig at drive Handel med denne Artikel i det store til Byens og Oplandets Forsyning; disse er Borgerkaptein Josef Kittel, Hans Pedersen og Erik Lunø. Disse holder stedsevarende Magazin, forskriver eller opkjøber Kvantiteter og har denne vigtige Handelsgren i deres Hænder. Derved sker det, at Bonden her ei kjøber meget af den i Detail udsælgende Skipper ......

Laug har kun Smedene, Snedkerne, Skomagerne og Skrædderne; de øvrige Professioner driver hver, som vil, enten han godtgjør at forstaa noget deraf eller ikke. Denne Frihed uagtet nævner man ingen, som driver sin Haandtering til nogen Grad af Fuldkommenhed, undtagen Skibsbyggerne, som rigtignok er uden Laugsartikler, men har dog sig imellem Vedtægter og Prøver, der udelukker dem, som ei forstaar, hvad tilhører for at deltage i Kunstens Drift uden som Haandlangere eller dog blot Arbeidere ....“

En særegen Interesse knytter sig til Forfatterens Besøg hos Jakob Aall paa Nes Jernverk.

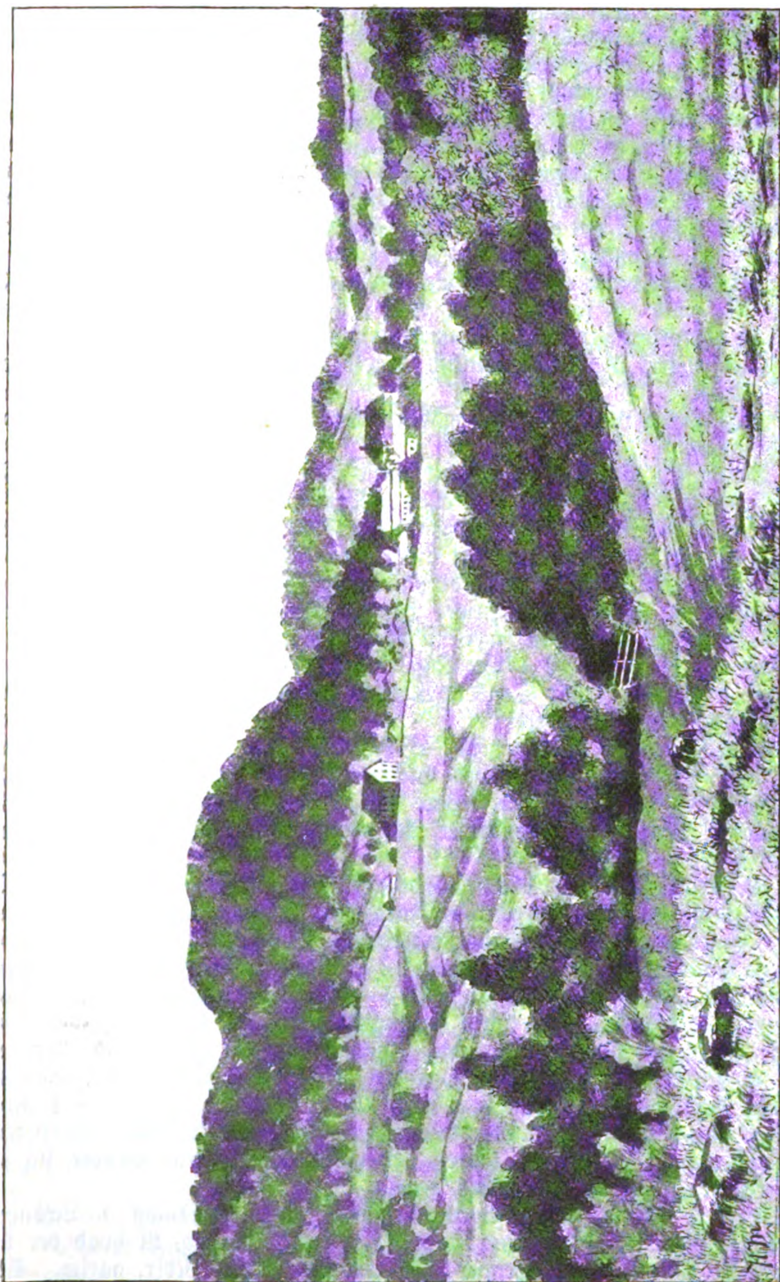
"Jeg var af Nes Jernverks Eier Hr. Jacob Aall indbuden at besøge ham, en Indbydelse, som jeg saa meget des hellere modtog, som han var mig — omendskjøndt ikke personligen — bekjendt som en Mand, der med hæderlige almindelige Indsigter og fortrinlige Evner forbandt det alvorligste Studium af det Landsskabs Økonomi, hvor han for en fem—sex Aar siden, ved at tilkjøbe sig en af de vigtigste Grundeiendomme i Provindsen, havde nedsat sig med den redeligste Lyst til at forene den almene med hans private Fordel og en Karakter, der gjorde ham i hvert twivlsomt Fald tilbøielig til, ja glad ved at opofre denne for hin, og hvad sjelden er Tilfældet, med en saa lykkelig Formuesforfatning, at han er i Stand til baade at gjøre til de Foretagender, han erkjender nyttige, de Forskud, disse udfordrer, og ei at ængstes over en mulig Opofrelse. Under denne Karakter er Hr. Jacob Aall bekjendt, og nogle Dages Ophold hos ham bekræftede mig, hvad det hæderlige Rygte havde forud forsikret. Jeg kunde efter Opholdet paa Frolands Verk ikke ønske mig noget bekvemmere Punkt at standse paa, da Nes Jernverk kun er lidet over ¼ Mil fra Landeveien, da det endnu er næsten midt i Provindsen, og da det var mig bekjendt, at Hr. Aall, foruden det jeg iøvrigt lod mig underrette om ham, havde havt den særegne Leilighed til at lære sin Egn at kjende, som tilbødes derved, at han med Presten Diurendahl i Omlid og Sekretær Thaulow, nu Fuldmægtig i Rentekammeret, havde været en af de Kommissarier, som 1803 undersøgte Landet i Detail, for at bestemme den da paabudne Arealskat.

I Hr. Aall har Egnen en Landhusholder til Mønster for sin Almue, af hvis Id og Daad vist den fremskridende Tidsalder vil spore den ønskeligste Virkning paa Omegnen, uagtet han som virkende saa meget i det Store, ej saaledes med sin hele Landhusholder-Virken kan arbejde Almuen for, som Presterne paa deres mindre Gaarde.

Han har begyndt at optage til Dyrkning en Del af den forhen udyrkede Bjergside, en Række af Myrer, som i svag Heldning ligger ved en Bjergaas, hvoraf der er en Mængde at opdyrke. Det, han havde bragt under Dyrkning, var endda kun en 20—30 Tønder Land. Store Vandgrøfter af en meget stor Strækning var dragne, at bortlede Vandet. Uhyre Mængder Trærødder og Stene var oprydbede; Mosegrunden holder imidlertid saa meget paa sin Væde, at der vil lang Tid til, inden det vundne Areal bliver til fuld Benyttelse. Endnu var kun lidet deraf tørt og fast nok til at modtage Ploven; men behandlet med Spaden, havde dog det meste alt givet god Høst af Korn, Kartofler og Roer, og faa Aar endnu vil her en fortræffelig Mark lønne hans Omkostninger og vise Bønderne, hvad ogsaa de kunde.

Hans Kvægstamme og dens Røgt, hans Faarehjord, hans Fodringsmaade, især hans økonomiske Bygningers Indretning — alt vil vise Virkningen af, at alting er anlagt og dannet med Klogskab og Indsigt. Men endnu er alting nyt, og der vil Tid, inden deslige Arbeider ret kan vise sig lønnende.

Han avler en stor Mængde Kartofler, Foder, Roer, ogsaa Kløver og andre Foder-Urter, alt i disse Egne fuldeligen nyt. Al Fodring skjæres til Hakkelse, hvilket ogsaa er her for uset. Han har til den Ende skaffet sig Hakkelse-Maskiner, som naturligvis heller aldrig før har været kjendte. Han gjør deslige selv i sine Værksteder, brugbare og gode, i Grunden de samme

298. Nes Jernverk.

som de nu her bekjendte efter engelsk Model, kun større og vel noget sværere. En Maskine har han skaffet sig til at skjære Kartofler paa til Fodring, simpel, lidet kostbar og uden Tvivl hensigtsmæssig. Han bruger en Mængde med Fordel til Foder, baade for Kvæg og Svin.

Hans Staldbygning for Kjør, Faar, Heste, Svin, Fjærkræ er af saadan velbetænkt og fortrinlig Indretning, at det vilde uden Tvivl være høiligen at ønske, at han formaaedes til at offentliggjøre Tegningen deraf med en nøiagtig Indberetning om enhver dens Del, som da og om hvorvidt Erfaringen bekræftede, at det svarede til Hensigten. Denne Underretning tilligemed og ved Siden af den hos Hr. J. Collett paa Ullevold, hos Grev Schmettow i Trondhjem og hos Lensmand Anders Lysgaard paa Biri vilde uden Tvivl være en sand Velgjerning for det norske Landvæsen. Jeg tvivler ikke paa, at jo baade Hr. Aall og de øvrige nævnte Herrer gjerne vilde paa Opfordring meddele Underretning om deres Anlæg og de ved dem gjorte Erfaringer, skjønt Beskedenhed afholder dem fra uopfordrede at gjøre det offentligt.

Næs Jernverk har en Mængde Gruber, hvis Malm vil i Aarhundreder ikke udtømmes.

Der er kun en Marsovn; men denne er i bestandig Gang og udblæses ordentligvis kun hvert tredje Aar eller sjeldnere.

Den Maade, paa hvilken Hr. Aall betaler og behandler Kul-Leverandørerne og alle dem, han har at gjøre med, betrygger ham nogenledes, at Verket ei kommer til at standse for Kulmangel, uagtet han ikke forhøier den paa Kullene en Gang satte Pris. Han forskriver derimod Kornvarer, som han ei alene uden al Fordel, men til Arbeiderne for en ogsaa en Gang for alle bestemt Pris leverer i Betaling. Han debiterer saaledes til Verkets Folk og til Egnen 5000 Tønder Byg, 1000 Tønder Malt, 1000 Tønder Rug og 5600 Tønder Hvede.

Marsovnen er opbygget ny af Hr. Aall og vil formodentligen staa meget lang Tid. Maskineriet ved Blæsten, skjønt i Hovedsagen lignende de almindelige jeg har set, syntes lettere og alt ret og hensigtsmæssigt, saaledes ogsaa Magaziner, Værksteder, det rigeligen forsynede Model-Kammer og alt.

Verket sysselsætter 116 Arbeidere fra 16 til 60 Aar gamle. De fleste af disse har et Hus med et Jordstykke, hvorpaa kan fødes en til tre Kjør. Huset vedligeholdes paa Verkseierens Bekostning. For almindelige Dag- og Grubearbeidere er Dagløunen 32 Skilling om Sommeren, 28 Skilling om Vinteren. Hammersmeden fortjener 18—20 Rdlr. om Maaneden, Marsovnfolkene 10—12 Rdlr. Alle uden Undtagelse faar den Rug, de behøver, for 5 Rdlr., Byg og Malt for 3 Rdlr. Tønden, hvordan Prisen end ellers er. Naar de formedelst Alder eller Svaghed ei længere kan arbeide, faar de Pension, de som ingen Børn har, af hvilke de kan have Hjælp, 3—4 Rdl., de som har Børn, af hvilke de kan understøttes, 2 Rdlr. maanedlig. Efter Mandens Død faar Konen det halve. Pensjonerne beløber sig for nærværende Tid til 6—700 Rdlr. aarlig.

Der er Skole, hvor Børnene nyder fri Undervisning i Læsning, Skrivning, Regning, lidt Geografi, Historie og Veiledning, til hvad der kan gavne dem i deres Vei. Denne koster nu Verket 300 Rdlr. aarlig. Alle Verkets Mennesker nyder fri Medikamenter, naar de er syge, og for at sørge for Medicinalvæsenet har Provindsiallægen, Doktor Møller i Arendal, 50 Rdlr. aarlig.

Børnene anvendes til Arbeide fra deres tiende Aar. De, som flittigst besøger Skolen og lærer mest, nyder til Belønning tidligst Arbeide om Sommeren. Børnenes Dagleie er først 10 Skilling; den forøges med 2 Skilling om Dagen hvert Aar, indtil de Voxne og fuldeligen Arbeidsdygtige stiger til fuld Dagløn.

Man hører med Glæde Verkseieren og alle hans Folk fuldest fornøiede med hinanden og med Begjærlighed at forkynde gjensidigen hinandens Ros.

Det er Holt Sogn, hvor Nes Verk ligger, dertil Vegaardsheien, Omblie, for en Del østre Moland og Froland, der staar i Forbindelse med dette Verk. Medens Forbindelsen med et Jernverk saa almindeligen anses ingenlunde at være lykkelig for Omegnen, vil det nok ikke feile, at en glædelig Erfaring jo vil i Tiden vise, den var for Næsverkets Omegn saare lykkelig og velgjørende."

Efter at have givet en nogenledes omstændelig Skildring af Forholdene ved Nes Jernverk omtaler Forfatteren Ladestedet Tvedestrand paa følgende Maade:

Nesverkets Udskibningssted er Ladepladsen Tvedestrand ved en Fjord mellem Arendal og Østerrisør ved Navn Oxfjorden, hvis 3/4 Mil nærmere Havet liggende Udhavn heder Skiæggestøe. Tvedestrand har sikkert Leie for en stor Mængde Skibe, men kun et Udløb, som dog længer ude er delt i flere Arme. Uagtet saa nær baade Arendal og Risør, og skjønt den ikke har Tilløb af nogen Elv og intet eget Opland, har denne Ladeplads dog en hel Del, ogsaa formuende Beboere, blandt disse især

Jørgen Smith, Skibsrheder, Kornhandler, en Mand, der vurderes for en 50 til 60000 Rdlr.

Ole Joensen ogsaa Skibsrheder, som anses at eie en 20000 Rdlr.

Eldrup Skibsrheder og Kornhandler.

Herman Smith ligeledes.

Foruden adskillige Høkere og Eiere af Skibsparter.

Paa Flagstad Øen er Havnen Narstøe eller Narrestøe ogsaa en meget god Havn, men der drives ingen Handel af Betydenhed. Man har kun nævnt mig der en noget udmærket Handlende Kiøstøl Asbiørnsen. I Havnen Næskilen bor en Del Skippere. Denne Havn er Udskibningssted for begge Løvenskioldernes Jernverker Fossum og Holden.

Forfatteren dvæler derpaa ved forskjellige Forhold i Nedenes Len. Derefter gaar han over til at beskrive Forholdene i Østre Risør:

"Risør har i Henseende til dens Beliggenhed megen Lighed med Arendal, hvor synderligt end dennes Udseende er, saa megen, at en ei nøie bekjendt Reisende, som kommer fra sidstnævnte By hid, skulde tro, han ved en Omvei var kommen tilbage, hvor han kom fra. Den ligger som Arendal i en liden Kile eller Fordybning mellem bratte og nøgne Klipper, indenfor en i modsat Retning forbiløbende Fjord og skilt fra Havet ved en nær udenfor liggende Ørække. Dens Huse er som Arendals dels befæstede op til Siden af det nøgne Fjeld, dels staaende paa Pæle i Søen. Der vil neppe findes stor Forskjel paa Bassinets anden Skikkelse eller Størrelse i denne og dets i hin By. Det synes som Risør har flere store og pyntelige Bygninger end Arendal, men ogsaa er Risør for en Del nyere end det meste af hin før til nogen Betydenhed modnede By . . . .

Blandt Kjøbmændene nævntes mig efter Bogstavorden følgende 10 som de vigtigste:

Andersen (Berndt) en formuende og driftig Mand. Denne eiede et Skibsværft, hvilket Byfogden 1801 fratog ham, for derpaa at oprette et

Batteri til Byens Beskyttelse. En deraf opstaaende Tvist var endnu ikke afgjort.

Borthig (Joh. Ditlev) en meget entreprenant, virksom, duelig og formuende Mand. Han eier Sagbrug, Gaarde, og især et Skibsværft, hvorpaa han i de sildigere Aaringer med megen Driftighed bygger skjønne Skibe.

Carstensen (Hans) Trælast- og Kornhandler, Skibsrheder, Eier af et Skibsværft, paa hvilket der nu stod 2 Skibe i Bygning, et af 180 Kommercelæsters Drægtighed, et mindre. Han eier Egelands Jernverk, som dog nu til Ombygning og Forbedring var standset, men har efter Thaarup 1791 produceret 3722 Skippund Rujern. Han siges at have en 3—400000 Rdr. i Omløb, men i positiv Formue en 50—70000 Rdr. — en flink og meget virksom Mand.

Carstensen (Thor) Skibsrheder, Tømmer- og Kornhandler, 32000 Rdr.

Elleffen (Ellef Thomas) Trælast- og Kornhandler; en meget solid Kjøbmand, Skibsrheder, menes at eie en 40—50000 Rdr.

Fürst (Valentin) en solid Kjøbmand med en 50—60000 Rdr. Formue.

Herloffen (Hans) Lodsoldermand, eier Skibsparter og vurderes paa 20—30000 Rdr.

Mastrup.

Payken, Borgerkaptein, Kjøbmand, eier intet Værft. 18000 Rdr.

Riis.

Schlüter, Skibsrheder, Korn- og Træhandler, anses for en af Byens mest formuende Mænd, saaledes paa ei mindre end 60000 Rdr.

Simonsen, Skibsrheder pp. 40000 Rdr.

Tobiesen, Byfoged — eier Skibe, er formuende, meget duelig Mand.

Blandt de øvrige er en Del velhavende, men alle mindre vigtige Handlende; det største Antal vel og blot Høkere eller Folk, som driver liden virkelig Handel.

Skibsbyggeriet er her som i Arendal en af de allervigtigste Næringsveie. I Aarene 1803—5 er bygt 12 Skibe, 948¼ Komm. L. drægtige, d. e. aarl. 316 Komm. Læster. I disse 3 Aar har Skibsbygningen her endog havt Fortrinet for Arendal. . . .

Skibsfarten drives fra Øster Risør med 86 der hjemmehørende Skibe af 7244½ Komm. L. Drægtighed. . . .

Jeg hører rose Omgangstonen og Sædeligheden i denne By, og det Bekjendtskab jeg fandt Leilighed til at gjøre med nogle af Byens hæderligste Mænd, den velvillige Aabenhed, hvormed man underrettede mig om alt, den Attraa, man ytrede for at meddele mig Kundskab, for at besvare til Fyldestgjørelse mine Spørgsmaal og forekomme dem, saavelsom alt, hvad man sagde mig og alt, hvad jeg fik Leilighed til at bemerke syntes at bekræfte det, der forud sagdes mig om Borgernes Fornuftighed og den der herskende Aand. Her skal, forsikrede man, herske almindelig Enighed og en virksom Iver for alt, hvad der kan tjene til almen Bedste, i hvilket Fald alle med Velvillighed har deres Formue rede. Derved er der sørget passeligen for Byens ei mange Fattige, hvis Trang enhver i sin Kreds heller stræber ved passelig Sysselsætning og forsynlig Hjælpsomhed i Tide at forebygge end siden, da Elendigheds Afværgelse er umulig svageligen at formindske.

*) I den almindelige Oversigt over Nedenes Lens forskjellige Forhold meddeler Pram følgende ret karakteristiske Træk:

"Den Tildragelse, som 1801 vakte megen Opmerksomhed, og en Undersøgelse, der først for halvandet Aar siden kom paa en Maade til Ende, nemlig den bekjendte

Om Kragerø skriver Pram:

"Denne By har adskillige ret nette og rummelige Vaaningshuse, som og betydelige Pakhuse eller Søboder, hvorvel Beliggenheden gjør, at vel ingen af Norges Byer falder mindre i Øinene . . .

Af de Handlende er følgende efter Bogstavordenen i Følge hvad jeg erfarer de mærkeligste:

Barth, Kjøbmand, tillige Postmester. Tillige Skibsrheder for 5 Skibe og 215 1/2 Kommercelæster. Trælasthandler. Mand paa 50000 Rdr.

Henrik Biørn vurderes til 150000 Rdr.

Poul Biørn, forhen Skipper, nu Byens vigtigste Skibsrheder. Han eier 11 Skibe, tilsammen af 865 Kommercelæster, bygger mange Skibe, driver stor Trælasthandel og er en meget driftig som meget fornuftig Mand; man vurderer hans Formue for i det mindste en Tønde Guld. Han har ingen Børn, men har bestemt sin Formue og sin tæt ovenfor Byen liggende store og skjønne Gaard til Navigationsskole og Opdragelses-Institut for Sømænd . . . .

Dahls Enke eier 4 Skibe af 223 Kommercelæsters Drægtighed, driver Korn- og Tømmerhandel og anslaaes til at eie 50000 Rdr.

Opbringelse af et med Korn lastet Skib, som i April 1801 havde tyet ind til Lyngør, ei langt fra Risør, karakteriserer, synes mig, Indbyggerne i disse Egne. Den store Røvernations første Tog mod Kjøbenhavn havde spærret Kommunikationen, saa der ikke kom den sædvanlige og ventede Korntilførsel. Hungeren var allerede i Landet, og Fjeldboen samledes med Kystboen i alle Havne og Ladepladse uden at finde Afhjælpning for den fælles Trang. Det rygtedes at et med en rig Kornladning opfyldt Skib laa i Udhavnen Lyngør, hvor det havde søgt Ly for Modvind og Storm, og at dette Skib var bestemt til England. Da Skipperen her ei vilde losse sin Ladning, tvivlede man ingenlunde paa, at det jo var engelsk Eiendom. Man vidste at England havde paaført Fædrenelandet en Røverkrig, og — man bemægtigede sig Skibet. Men, uagtet dette skede ved en Sammenstimling af mange Tusinde Mennesker, af hvilke maaske mange i mange Dage, mange efter Snese Miles Reise intet Brød havde spist, mange vel efterladt i deres Huse Koner og Børn, som truedes med Hungersdøden — alt dette uagtet plyndredes dog ikke Skibet; ingen Haandfuld Korn kom paa tumultarisk Maade i den af Hunger sammendrevne Almues Hænder, tvertimod, man bragte Skibet afsides i Sikkerhed, satte Vagt ombord, hvilken helligen blev respekteret; man skikkede Deputerede til Øvrigheden for at bede om deres Authorisation til dens Deling, og først da denne havde tøvet et Par Dage, foretog man en ordentlig Uddeling i meget smaa Partier, paa det at Forraaden kunde strække til at afhjælpe saa manges Nød som muligt; man gav Kvittering for hver udmaalt Skjæppe; intet udgaves uden efter Maal, og ingen eneste har vægret at tilstaa det modtagne, ei engang siden, da der blev Spørgsmaal om Lovligheden af denne Fangst, at betale det. Men den alvorligste fleraarige Undersøgelse har aldrig været i Stand til at lede paa Spor til, hvem der var Hovedmanden for denne Opbringelse, eller fremstille nogen, som upartisk Retfærdighed tør anse som skyldig i den forøvede Vold. Der behøves neppe nogen Tilbøielighed til at tage Røveri og anarkisk Voldsomhed i Forsvar, for at erkjende denne hele Fremgangsmaade —, skjønt saare uønskelig, ogsaa i sig lovligen straffældig —, for ei blot at have været sindig, men i det hele og med Hensyn paa alle Omstændigheder, i høi Grad i det mindste tilgivelig, som og Kongen saa skjønte, ædel og kongelig, allernaadigst tilgav dem, og lod den anstillede Undersøgelse, efterat 1500 Deltagere var undersøgte, ophæve. Hvad kunde der ei gjøres af og med Mennesker, hvilke selv i en anarkisk Udsvævelse, der havde den ilderaadende Hunger til Anfører og Ophav, forholdt sig saaledes?"

Peder Høeg (ↄ: Heuch), Korn- og Tømmerhandler, eier 6 Skibe af 531 Kommercelæsters Drægtighed og bygger aarligen nogle paa sit Værft. Jeg har neppe her eller nogensteds hørt nogen anden Mand saa enstemmigen omtales med Hæder og Pris som denne Mand for Forstandighed i al sin Handel og Vandel, den strengeste Retskaffenhed og den mest ubegrændsede Velgjørenhed. Man tiltror ham at eie en Formue af 2—3 Tønder Guld, hvilken hvert Aar er tiltaget, uagtet hans Goddædighed mod de fattige Arbeidere medtager meget betydelige Summer, som kan sluttes deraf, at han to Dage om Ugen Vinteren igjennem bespiser hver Gang 100 Fattige, og at dette er endnu kun lidet af det, han anvender til Armods Lindring. Han sysselsætter med Arbeide dem, som vil arbeide, betaler dem efter Omstændighederne over Arbeidets egentlige Værd, sørger for fattige Børns Fremme o. s. v.

Johannes Johnsen, en Kjøbmand, som troes at eie en Formue af 30000 Rdr. . . . .

Olaus Johnsen, Begynder. Man siger, han begynder med en Formue af 10—12000 Rdr.

Luxdorff (Husets Firma er Thorstensen & Luxdorff). Denne Mand omtales med omtrent den samme Høiagtelse som Peder Hoeg. Han eier kun ei dennes Formue uden at han derfor er fattig; tvertimod vurderes han paa en 30000 Rdr. Han er Byens ene Forligelseskommissær.

Rendtler, Jørgen, en solid Kjøbmand, som troes at eie en 70000 Rdr. eller mere.

Jomfru Rosenhoff, Krambodhandlerske, der eier en 20--30000 Rdr., som hun har testamenteret til Byens Skolevæsen og Kirke.

Schack, Isak, Kjøbmand. Kornhandler, Skibsrheder, uden betydelig Formue, dog agtet som en af Byens hæderligste Borgere, derfor tilligemed Luxdorff Forligelseskommissær.

Tønder, Johannes, eier 5 Skibe, tils. 717 Kommercelæster drægtige, menes at være Eier af 70—80000 Rdr.

Blyberg, Knoph, Th. Møller og Schweigaard er begyndende Trælasthandlere.

Blot de her opregnede ansees saaledes af Folk, som kan troes vel underrettede, for at drive Handelen med mere end en halv Million Rdr. egen Formue, en Summa, som lagt til de mange fleres, der hver for sig eier mindre, muligens blev at tripplere, inden de naaede Beløbet af det herværende Kjøbmandskabs virkelige Handels og Eiendoms Masse.

De ovenmeldte Kjøbmænd eiede kun 31 Skibe, tilsammen af 2541 Kommercelæster; samtlige Kragerøs Rhedere eier 66 af 3596 Kommercelæster, indeholder alene Værdi af 535000 Rdr. foruden de Kapitaler, der stikker i Gaarde, Jorder, vel og Skove, men især i Pakhuse og disses Indhold, i deres Skibes Ladninger og for Resten i deres Handel.

Denne Handel bestaar dog for det meste i Fragtfart. For en stor Del afhentede Englænderne og Hollænderne saa længe de kunde seile her selv deres Trælast, hvilket de forste siden vedblev. . . . .

Det Bekjendtskab, et Par Dages Ophold her kunde give mig ved Omgang med Byens bedste Mænd, syntes aldeles at bekræfte det fordelagtige Begreb, man havde villet bibringe mig om den her herskende Karakter. Skjont Byen bestaar alene af Mennesker, som Handelen og Haab om Fordel har sammendynget i en af de mindst behagelige Indhukke i Norges Kyst, hvor et brusende og med Skjær spækket Hav paa den ene og kun med megen

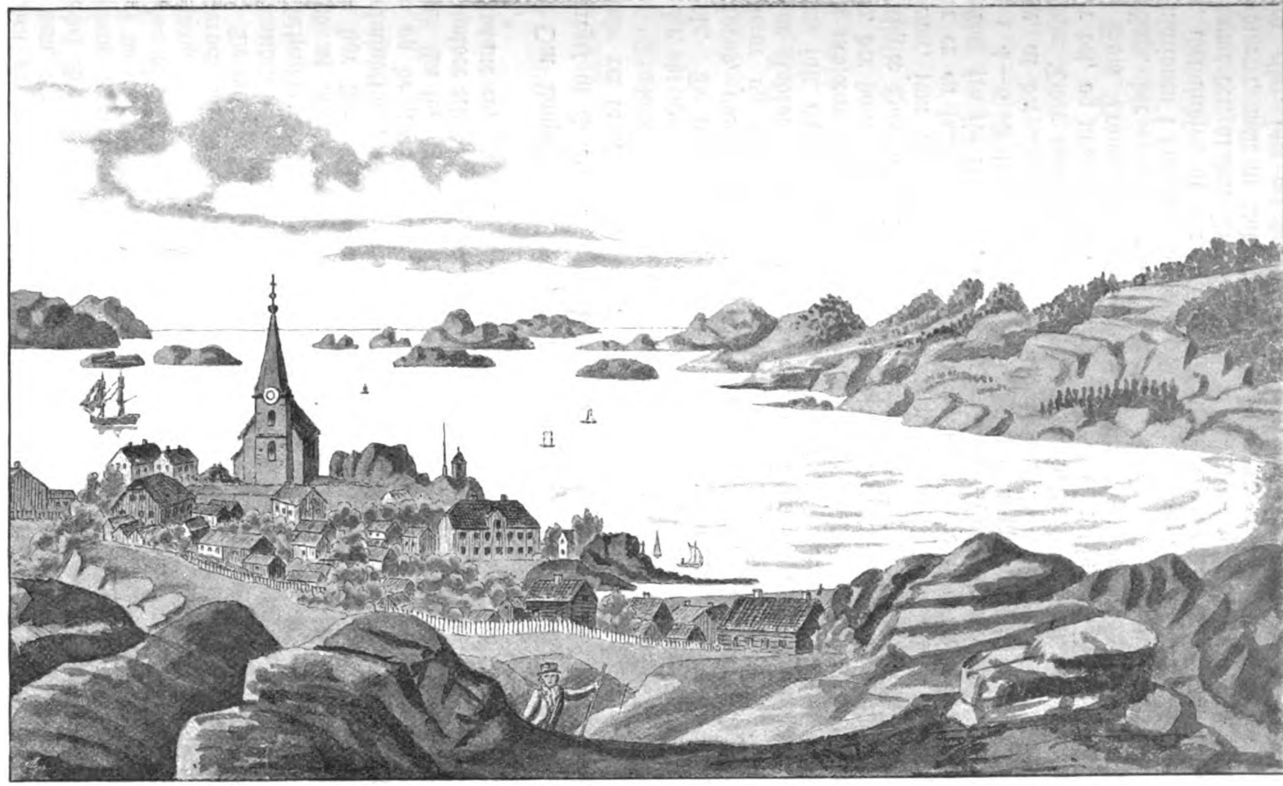
Møie ved mange Omveie bestigelige Klipper paa den anden Side udelukker fra den øvrige Verden, saa denne By sjelden eller aldrig besøges af andre end dem, der kommer hid i Handelsærender, saa har dog Omgangstonen her en ædel Stemning. Her hersker Samdrægtighed og god Harmoni. Kjøbmændene sætter Hæder i at kappes med hinanden, næst om, hvo der kan bygge de smukkeste Skibe, om hvo der bedst kan dyrke sin Landgaard, ei hvo der kan te mest Ødselhed i kostbar Gjæsterering, skjønt der er megen selskabelig Omgang. Denne gode Tone skyldes den Lykke, at nogle af Byens rigeste og derved mest ansete Mænd er tillige gode, tænksomme og kultiverede Mænd.

De har skaffet sig en Skole, indrettet efter Mønster af Efterslægtskolen eller anden lignende i Hovedstaden. Overlærer er den for nogle Aar siden her bekjendte Physikus Schulze, som med en hel Del Synderligheder er en Mand af Kundskaber. Han har ved Siden en yngre Lærer, som roses. Man har her Læseselskaber, og boglig Kultur synes at høre, som sig bør, til almindelig Hæderlighed. Efter Peder Høegs Exempel, eller som han siges og de fleste at søge Hæder i ved Velgjørenhed at lindre Armodens Krav. En svensk her nedsat Musikus har vidst at udbrede Smag for Musik; han holder Klub, hvor han giver ugentlige Koncerter, af hvilke jeg traf til at bivaane en, der overgik, hvad der kunde ventes paa et saa lidet glimrende Sted."

Om Langesund, Brevik, Stathelle og Porsgrund meddeler Pram ikke ret meget af Interesse. Om Breviks Borgeres Trælasthandel fortæller han følgende ret karakteristiske Træk:

"Trælasten herfra gaar for det meste til Holland. Den bestaar i Bjælker, thi Hollænderne kjøber kun, hvad de paa deres egne Sagmøller kan forædle. De henter den med deres egne Skibe, bestiller eller betinger den ikke forud, visse paa her stedse at finde Forraad, med hvilke Tømmerhandlerne og stedse saaledes er forsynede, at de udsender Folk i Baade udenfor Indløbet for i Søen at kappes om at faa de indkommende Hollændere fast, og til dem afsætte deres Varer. Derved nødes de naturligvis til at nedsætte Prisen for hinanden. Det er ei blot Begyndere eller Kjøbmænd, der handler paa Fallit, som saaledes hverver Kjøbere, men endog de betydeligste Huse maa, da Handelen har taget saadan Vending, betjene sig af denne, som det synes, lidet anstændige Maade. Den udsendte (Smakkefanger er en saadans almindelige Navn) betinger den hollandske Skipper en Foræring fra sin Udsender, eller bestikker ham. Foræringen bestaar almindeligen i 4—6 Sølvskeer, hvoraf der til dette Brug forarbeides i Byen saa mange, at det udgjør et Par Tusinde Lod Sølv. Dette Sølv skal man i de sidste Tider have legeret saa stærkt, at Hollænderne stundom desaarsag vrager det, og udbeder sig i det Sted Piastre eller Guinier.

Som Trangen til at anvende saadanne Midler for at blive af med den Vare, der er saa aldeles Hovedsagen i Stedets Handel, vidner om, at Spekulationen i Handelen hermed er overspændt, at den det længe maa have været, idetmindste, at den længe har været ilde organiseret, saa vidner om det samme det, at den Trælast, Kjøbmændene med egne Skibe udfører, sjelden er ordineret, men at Ladningerne affendes ud i den vide Verden at søge Marked, eller, som det heder i Handelssproget, gaar for Marked. Det skal ei sjelden være Tilfældet, at Skipperne paa denne Maade besøger alle Havne i Kanalen eller paa Englands Østkyst, finder ingen Afsætning, løber ind i

299. Brevik Aar 1800.

Dragter fra Hiterdal Telemarken (tilvenstre),
Dragt fra Vestfjorddalen (tilhöire),
I Brug endnu for 70 Aar siden.

Bristolkanalen, maa omsider sælge Ladningerne i Forlegenhed for Spotpris, eller oplægger dem i fremmed Havn til upaalidelige Kommissionærers Disposition. Det er tydeligt, at de Tab, Trælasthandleren ved en saa usikker Afsætningsmaade udsættes for, nøder ham til at gjøre alt for at have sin Trælast til saa ringe Pris som muligt og fristes derfor til at knibe Bonden eller Skoveieren ved Indkjøbet paa alle optænkelige Maader, da han umuligen kan forud beregne, hvad han engang vil faa igjen for det, han kjøber; helst da Trælasten for Transportens Skyld maa kjøbes adskillige Aar forud, førend den kan bringes til den saa prekære Afsætning."

Af Skeens Borgere omtaler Pram nogenledes udførlig Didrik og Ulrik v. Cappelen. Den første af disse var Eier af flere Tønder Guld og derhos 8 Skibe af 734 Kommercelæsters Drægtighed, Skibsværft, Landeiendomme og mange Sagbrug, Reberbane, Tobaksspinderi m. m. Den anden var ogsaa en holden Mand, ihvorvel han havde lidt flere meget væsentlige Tab. Men forøvrigt har han ikke meget at berette om Borgerskabets Vindskibelighed.

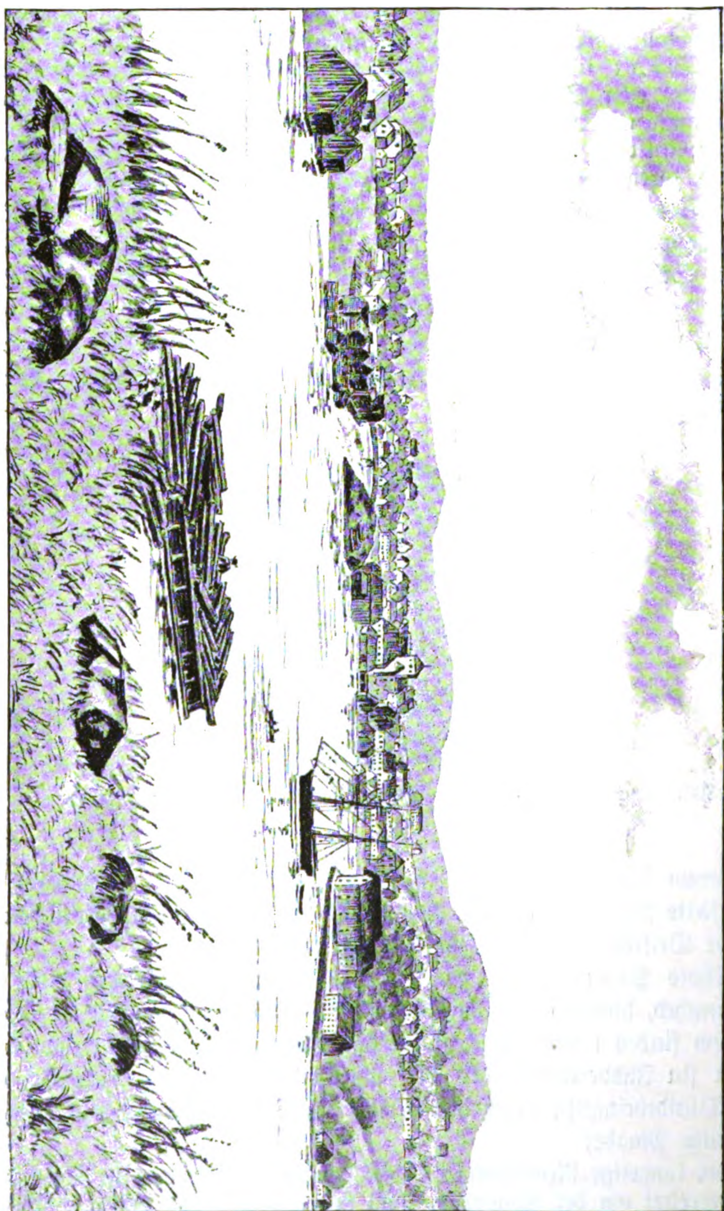

300. Kongsbergs Segl. Fra Begyndelsen af det 18de Aarhundrede.

Gjennem Thelemarken, hvis Agerdyrkningsforhold og Skovvæsen han søgte at sætte sig grundig ind i, kom Pram i December Maaned til Kongsberg, hvor Driften nu for en stor Del var stanset.

Medens Pram overalt paa sin Reise i Norge var bleven mødt med Forekommenhed, hvorved han var bleven sat istand til at meddele de Oplysninger, som findes i hans Verk, skulde han ikke rose den Velvillie, han mødte her, og i sin Indberetning, der dog synes at være affattet rum Tid efter Reisens Tilendebringelse, tager han derfor Bladet fra Munden paa følgende eftertrykkelige Maade:

"Det kongelige Rentekammer kunde maaske vel formene sig saaledes at være underrettet om det Kongsberg, som under dets hidtil bestemte Administration var fra 400,000 Rdr. aarlig Overskud bragt ned til den Underballance, der nu endtes med Verkets Undergang, at det ingen sig nyttig Underretning troede videre at kunne vente; men at velbemeldte høikongelige Kammer med dette Svar, idet det selv tilstaar ei endnu at have været

301. Steen.

betænkt paa de Industri-Anlæg, som Kongen havde befalet at der skulde gjøres paa Kongsberg til Arbeidernes Sysselsættelse, ei engang ved denne Leilighed vil aabne det Medlem af et af Hans Majestæts andre Kollegier, som af samme meldes at være udsendt just til økonomiske Bemærkningers Indhentelse, og som tilbyder det sin Beredvillighed, Adgang til Underretning om en saa mærkelig økonomisk Gjenstand, som dette Verk i det Dieblik, det nedlægges, da dets 1900 Arbeidere, men disses tilsammen af 5000 Mennesker bestaaende Familier ved nye Industri-Anlæg skal ernæres, og dets utallige Bekvemmeligheder for tusindhaande Industri benyttes — at det ved ingen Befaling til de samme Kollegio der underordnede Embedsmænd sætter denne Reisende i Stand til at lære noget heraf at kjende, for muligens at give Vink om en eller anden Omstændighed, som ved de nye Anlæg kunde til disses og almindelig Fordel være at bemærke, i det ringeste til om denne hele økonomiske Mærkværdighed at hente efterrettelig Kundskab, dette var mig saa uventet, og maatte nødvendigen synes mig og enhver, der vidste det saadant — at det end neppe havde været at vente, om det end havde været et fremmed Land, i hvilket den omhandlede Reisende havde foretaget Reisen. Jeg var, fordi jeg ved Henreisen havde her maattet lade en hel Del Sager efter mig, og havde desuden her Familieforbindelser, nødt til at reise tilbage over Kongsberg, hvor jeg, da jeg sidst var der, ventede nu at kunne, ved det kongelige Rentekammers gode Foranstaltning, finde ei blot Adgang, men Ordre til alle Vedkommende at meddele mig al den Kundskab, den reisende Økonom kunde ønske; men inden jeg nu kom, var Kammerets unaadige Svar paa min underdanige Henvendelse til samme indløbet. Jeg havde Aarsag nok til at tro, at uagtet den Velvillie, hvormed Vedkommende virkeligen forhen her havde indladt sig med mig, og meddelt mig enhver forlangt Underretning, vilde man nu maaske nok være beordret til slet ikke at befatte sig med en Mand, som det kongelige Rentekammer saaledes havde troet sig beføiet til at afvise. For ei at underkaste mig saadan Afvisning ogsaa af Kammerets der værende Underbetjente, troede jeg mig forbunden til nu slet ikke her at søge nogen Underretning. Jeg har altsaa egentligen intet at tilføie det, jeg fra min første Reise har meldt.

Det smertede mig, at jeg intet vidste at svare dem, hvilke anseende mig som økonomisk kongelig Embedsmand, Medlem af det kongelige General-Land-Økonomi Kollegio, umuligen at kunne være formeligen udelukket for al Kundskab om dette store økonomiske Anliggende, henvendte til mig deres sorgfulde Beklagelser over mange af de tagne Mesurer, den især at, idet Verket nedlagdes forinden der endnu syntes noget gjort til de ulykkelige Bjergarbeideres og deres Familiers Underholdning, opmuntrede ja saa godt som nødte man just de bedste og brugbareste som fortrinligst var i Stand til at forsørge sig og sine, til at begive sig bort; hvorved den hele Rest maatte formodes blot at ville blive Kvinder, Børn og Krøblinge tilhobe Almisselemmer eller noget endnu værre.

Uden at underrettes om, hvad der nu for det nedlagte Sølvverks mange Mennesker tænktes eller arbeidedes paa, kunde jeg ikke undgaa at høre den aldeles almindelige Misfornøielse med, at der, uagtet den velgjørende kongelige Befaling til de arme Menneskers Sysselsættelse, endnu slet intet saas dertil at være gjort. Den nedsatte Kommission arbeidede dagligen paa et klassificeret Mandtal over Bjergalmuen for derefter at bestemme hvad Andel enhver af dem skulde have i de Pensioner eller Vartpenge, der nu

skulde uddeles; men man forudsatte ikke førend efter flere Maaneder Enden paa dette Arbeide. Der gjordes, sagde man, Vanskeligheder mod Antagelsen af alle deres Tilbud, som vilde efter Indbydelsen vedtage nogle af de nedlagte Grubers Drift; imidlertid satte man disse Grubers Apparat og Inventarium til Auktioner, hvoraf der udkom saa godt som intet; men Driften blev for Fremtiden gjort umulig. Man solgte de bortflyttende Bjergarbeideres Huse for at udbringe det der paa dem skyldtes i Prioriteter til Skolers eller andre offentlige Fonds. Salget udbragte stundom ikke mere end hvad det Tømmer, Husene var byggede af, var værdt til at brænde Kul af. For Resten af den prioriterede Gjæld tog Statskassen den bortflyttende Bjergarbeiders hele Pension for 2 til de fulde 5 Aar, og Mennesket drog ud i Verden saa bar, som om slet intet havde været ham givet.

Af Industri Anlæggene hørtes om intet uden en Jernovns Anlæg, om hvilken Folk, som kunde troes sagkyndige spaaede, at den aldrig vilde komme til at drives med bedre Held end det nedlagte Sølvverk i de sidste Aaringer havde været, det er med et ødelæggende Tab.

Imidlertid var her 6—7000 Par brugelige Menneskehænder, Boliger for mere end 10000 Mennesker, Plads og Leilighed i rigeste Overflod for saa mange Huse, Maskinværker og saa videre, som man vilde, Vandfald til at drive utallige Hjul Aaret rundt; Skove, som i mangfoldige Aar uden at udtømmes havde afgivet mere end 60000 Favne Brændsel aarligen for en meget ringe Pris; Tømmer i Overflod til ringere Pris end noget andet Steds for alt hvad man kunde faa i Sinde at bygge; en hel Mængde tildels fortræffeligen opdyrket Jord; grændseløse Strækninger fremdeles at opdyrke; et frugtbart og sundt Klima; Millioner yderst deilige Bosteder; en god Vei ad kun 2 Mile til Kommunikationen med det store Verdens Hav; kun fire Mile til Norges rigeste Handelsplads Drammen, og fem til det næsten ligesaa rige Skeen; saaledes det blideste Haab om at her, just her, maatte Grundvolden med trygt Held være at lægge til flere tusinde Familiers Velstand i berigende Vindskibelighed og til Statens Berigelse ved at benytte alle disse Fordele; men nogle Tusinde Menneskers økonomiske og moralske Elendighed og kommende Tiders Haan og Spee over vor Tidsalder ved at lade dem ubenyttede. Glaspusterier, Glassliberier, Isenkramfabriker, Staalovne, Staaltraadtrækkerier, Filhuggerier, al Slags Metalfabrikation, Klædemanufakturer, Bomuldsspinderier og Væverier, Dukketøifabriker, Forarbeidning af det Slags grove Trævarer, hvormed vi nu forsynes fra Finland — allehaande grovt Dreielarbeide — dertil Linnedsspinderier og Linnedmanufaktur for alle de Kvinder og Børn, som ei ved hine Anlæg umiddelbar fandt Sysselsætning — meget, meget andet, som ligesaa gjerne, heller maaske, var her at anbringe, — maatte private opmuntres ved og for en stor Del understøttes til her at anlægge. Staten kom til herpaa at anvende et stort Forskud, hvoraf en stor Del, uagtet al anvendt Klogskab og Forsigtighed vilde gaa tabt; dette Tab vilde dog blive lidet mod hvad forhen tabtes paa Sølvdriften; men dette Forskud, med hvad derpaa tabtes, vilde indbringe Opkomsten af en blomstrende Fabrikby, som gav Staten en uendeligen rigere, vedvarende og længe stigende Vinding. Der maatte en Stamme af kyndige Forarbeidere, Mestere, Anvisere til. Det maa der til alle Fabriker og Manufakturer; men haves saadanne med retskaffent Maskinapparat saa sysselsættes strax en Mængde kunstløse Hænder og Kunsten selv lader sig hel vel lære.

Meget snart vil der af de ilde udskregne Kongsbergere findes Mennesker i Mængde, der har lært den.

Endnu havde Udvandringen fra Kongsberg været ringere end man efter de gjorte Opfordringer og Omstændighederne, havde ventet. Endda var det sidste Haab om det ulykkelige Kongsbergs Redning ved passende Industri-Anlæg, ei slukket.

Om Forholdene i Kristiania, som Pram under sit Ophold den paafølgende Vinter fik Anledning til at sætte sig grundig ind i, udtaler han sig paa følgende Maade:

Uagtet Kristianias Folkemængde er meget nær lige med Throndhjem, viser strax første Overskuelse over begge Byer en betydelig Forskjel mellem dem, ingenlunde til Kristianias Fordel. Forstæderne udgjør af Kristiania mere end det halve, bestaar af næsten blot elendige Hytter, hvis Udvortes vidner om Beboernes Fattigdom. Af Throndhjem udgjør de — høit regnet — en Fjerdedel, og man ser her neppe selv i Forstæderne en usel Bolig. I selve Staden Kristiania findes der vel i alle Gader nogle, om end faa velbyggede Huse, men derimod mange slette og forfaldne Bygninger; i den egentlige Stad Throndhjem er næsten alle Huse solide. Throndhjem har i Tiden fra 1769 til 1801 tiltaget fra noget under 8000 til 8195 Mennesker; Kristiania Folkemængde er i samme Tidsrum voxet fra 7496 til 8931.

Jeg fik af Præsidenten, Justitsraad Bull, en Liste til Eftersyn over Borgerne. De var efter samme Liste saaledes inddelte: Første Klasse: Tømmer- og Trælasthandlere 12. Anden Klasse: Kjøbmænd, som driver Loftegods- og Vinhandel 149. Tredie Klasse: Haandværkere 123. Desuden de, som bor i Forstæderne, 100. Fjerde Klasse: Fiskere, Marketentere, Øltappere, Skippere, Neuenbergere (sic), Vognmænd 169. Femte Klasse: de Handlende i de Ladesteder, som sorterer under Kristiania, 41. Tilsammen 595. Men denne Oplysning er af saa meget mindre Værd, som man tilstod mig, at første og anden Klasse er sammenblandede, og hele tredie Klasse uefterrettelig, da man ei vidste, hvad det var for Slags Haandværkere, der udgjorde de 123, der bor i selve Byen, og det tjener til intet at vide, hvem der bor i de faldefærdige Forstadshytter.

Af dem, der hørte til første Klasse, angaves for mig som de vigtigste: Det Ankerske Hus, John Collett, Jørgen Pløen, Even Holm, Assessor Mathiesen, Poul Clausen. De første er noksom bekjendte Huse, men selv de sidste anses for at eie mere end en Tønde Guld. Mathias Calmeyer anses derefter for en formuende og meget retskaffen Mand, Ad. Rentz Steen er Fuldmægtig for M. G. Rosenkrantz.

I anden Klasse nævnes allerførst Raadmand Moestue som en af Kristiania vigtigste og rigeste Handlende. Han troes at være en Mand paa et Par Tønder Guld.

Johan Ludvig Riis anses at eie en Tønde Guld.

Claus Tullin eier en betydelig Spigerfabrik, men har desuden begyndt at anvende noget af sin anseelige Formue i Handelen.

Hans Thron Thoresen, en meget formuende Bordhandler.

Johan Christopher Krag roses som en formuende og udmærket retskaffen Kjøbmand. Fredrik Berg, Ole Chr. Brede, Nic. Seidelin Bøgh, Paul Claussen, Jens Edsler, Ole Egers Enke, Anders Andersen Ell, Ole Engelbrectsen, Auditør Schøller, Jens Chr. Schmidt, Kapt. Lars Schmith, Ole Balle Thorsen erkjendes alle som Folk af Formue, der sidder i driftig Handel.

Wilh. Andersen, Bøy Bøysen, Hans Dehli, Westy Egeberg, Johan Fabritius, Henning Fuglberg, Søren Horster, Samuel Strøm, Erik Thurmann, anbefales især som redelige og retskafne Borgere. Jakob Nielsen er Fuldmægtig for det Ankerske Hus, Bertel Langballe for Kammerherre Peder Anker. Papirfabrikanterne Glad & Huus er bekjendt for meget agtværdige Folk og som meget fremlysende Jordbrugere.

Af de her nævnte Borgere skal der neppe være nogen, der eier mindre end 16,000—20,000 Rdlr., men adskillige meget mere. Jeg har slet ikke nævnt nogen af deres Navne, om hvem man tror, at de har arrangeret sig ved Opbud.

Af Haandværkere skal, naar undtages et Par duelige Snedkere og Guldsmede, ingen hæve sig over Middelmaadigheden, men de fleste synes at være dybt under den. Det maa vel ogsaa saa være, saalænge Anglomanien, der neppe nogensteds ytrer sig saa aabenlyst og uden al Undseelse som her, gjør det næsten vanærende at have i sit Hus eller til sin Paaklædning noget, som ei er kommet ligefrem fra England, eller som idetmindste, om endog af tysk Middelgods indsmuglet med en flensborgsk Brændevinsskude, dog kan udgives for engelsk.

Ved Listens fjerde Klasse er kun at mærke, at den lidet oplyser, da deraf ei kan ses, hvormange af de 169 er Høkere, hvormange Øltappere osv. Skylden er ikke min; jeg opholder mig flere Dage forat faa Efterretninger derom, men man har i Kristiania, som det synes, andet at sysle med, end at underrette enten sig selv eller andre. Jeg bemærker alene med Hensyn til Vognmændene, at jeg ingensteds, hvor jeg end reiste i Narge, traf saa slet Beforbring som i Kristiania, uagtet det er givet denne Stads Vognmænd (ligesom og i Bragernæs, i Haugsund og paa Kongsberg) det synderlige Privilegium at lade sig betale mere end noget andet Sted i Rigerne, nemlig paa enhver Aarstid 40 ß for hver Hest, da man dog her ofte faar Heste som, Huden fraregnet, ei synes at være det værd, som man maa betale for at bruge dem fra en Station til den næste. Det maa da saameget mere synes ubilligt, at Bonden maa skydse for halvanden Gang mindre, eller for 16 ß Milen.

Ved femte Klasse, Ladestedernes Handlende, bemærkes: Drøbak, skjønt Ladested af Navn, hvis Indbyggere tager Borgerskab i Kristiania, er dog forresten ganske en særskilt og, som det synes, ganske velhavende liden

By. De andre fem Ladepladse gjælder for Smuglehuller, hvis Smughandel tvinger Stedernes Indbyggere til ogsaa at besvige Tolden, dersom de skal holde Pris med Vinkelhandlere, der er bosatte, hvor det koster saalidet at undgaa den slette Opsigt, saa de er at anse som ganske toldfrie. Den Handel, som drives, især i Hølen og Sóon, paa saadan Maade, skal være meget vigtig. De, der ønsker at handle redeligen, ønsker derfor og, at det enten slet ikke maatte være tilladt at drive Handel i disse Afkroge eller, naar dette vanskeligere kunde forandres, at der dog maatte iværksættes noget tilstrækkeligt for at indskrænke det Smuglervæsen, som drives i saa stor Udstrækning.

— — — I Kristiania er hos Private ingen Penge at faa. Alle de Penge, man har eller kan opdrive, bruger man nemlig med størst Fordel til at opkjøbe, fælde, flaade, sage og udskibe — Trælast, hvilket især som Priserne nu er i England, lønner sig langt bedre end alt, hvori man ellers kunde sætte Penge, end sige at man skulde udlaane dem til Industri-Anlæg, hvis Entreprenør ei kunde svare meget høi Rente. En ung Mand, Johannes Thrane, har for nogle Aar siden anlagt et Ølbryggeri og et Maltgjøreri. — — — Alle Øldrikkere tilstaar, at Thranes Øl holder Stand i Prøven med ethvert andet. Der brygges ellers i Kristiania næsten i ethvert Hus, ligesom paa Landet, og der vil Tid, inden man kommer efter, at man uden Kundskab og Apparat og stadig Øvelse hverken brygger nær saa godt eller saa let. Det stærkere og kostbarere Øl, skjønt ei halvt saa dyrt som slettere engelsk Porter, maa, det forstaar sig, vige for dette engelske Opiat og mangler derfor Afsætning, indtil man maaske engang kommer efter, at det er Mode i England at holde i Agt, hvad indenlandsk man har, især naar det er godt. — Schandorfs Eddikebryggeri leverer meget god Eddike.

Her var nu af, hvad der kan hede Fabrik- eller Manufaktur-Anlæg, intet tilbage for mig at gjøre Bekjendtskab med uden Tugthusmanufakturet. Det drives under Tugthus-Inspektørens, den meget brave Kancelliraad Hartvigs, Overbestyrelse ved en Dugmagermester, som i 42 Aar har forestaaet denne Forretning, og en Overskjærer, men forresten uden flere oplærte eller øvede Folk. Arbeiderne, der farver, spinder, spoler, væver, vasker osv., er alene de Mennesker, som for nogle Uger eller høist Maaneder til Straf for Forseelser eller Forbrydelser sættes i Tugthuset. Og dog har man i snart et halvt Sekulum ei alene forarbeidet taalelige, ja tildels meget gode Tøier, men det har endog nogenledes svaret Regning. — — Inspektøren meddelte mig ellers en interessant Underretning om, hvormange der i Aarene 1781—1800 var dømte til Tugthuset fra Kristiania Stifts Byer og Amter. Jeg saa heraf, at Tyvsstraffene i det sidste af de to Decennier har været langt flere end i det første, da Antallet i dette var kun 191, men i hint 616, altsaa nu hele 425 flere, hvorved ses, at det er siden Forordn. af 20de Februar 1789 formildede Straffen for Tyveri, at dette blev saa

mangfoldigt; saa ses det derimod til Trøst, at det endelige og hele Antal alligevel ikke er tiltaget i dette Forhold, thi droges Tyvene fra, saa var det hele øvrige Antal i første Decennium 853, i sidste kun 500. Ligesom man vel tør antage, at dette sidste er et frydeligt Tegn paa Sædernes virkelige Forbedring, som ei kan ventes at have Sted uden ved stadigere Anvendelse til Arbeide og lovlig og nyttig Næring, saa bliver dette end mere sandsynligt, naar det ses, at just Løsgjængeri og Betleri har i det sidste Tidsrum saaledes aftaget, at der i det andet Decennium straffedes derfor kun 269 med Tugthus, mod at 357 i det første var dømte til denne Revselse.

Det ses forresten, at Tyveri, som alle Laster, har i selve Staden Kristiania været hyppigere end paa noget andet Sted i Stiftet, saasom f. Ex. paa Hedemarken har der i det sidste Decennium været 1 Tyv blandt 355 Ikketyve, men i Kristiania var i samme 10 Aar hver 94de i Tugthuset for Tyveri. Selv paa Fredrikshald, hvor der dog til dem, som indenlands fra tyr til Staden, kommer ikke faa Tugthuskandidater, som flygter did ned fra Sverige, har der dog ei været mere end 1 af 100, som har kvalificeret sig til Tugthus. — —

Fattigvæsenet i Kristiania staar under en meget virksom og duelig Mand, Inspektør Petersens specielle Bestyrelse. Her er hele 5 offentlige Stiftelser for de Fattige, nemlig Fjerdingens Fattighus med 60 Lemmer, Hammersborgs med 38, Voldens med 34, Pipervikens med 23, Sygehuset med 12. Udenfor disse Huse nyder 140 Mennesker Almisse, og 91 Børn er udsatte for Fattigvæsenets Regning. Tilsammen altsaa 428 Fattige. Jeg saa næsten alle Fattighusene og fandt alle dem, der ei var sengeliggende, sysselsatte med Arbeide. Allesteds fandt jeg taalelig god Luft og god Renlighed, og Lemmerne havde et sundere Udseende end almindeligt er i Armodens Boliger. Jeg saa ikke Oslo Hospital eller noget til Waisenhusene. Det Ankerske Waisenhus skal under Familiens særegne Bestyrelse levere Fædrelandet mange gode Subjekter.

— — Kristiania Trælasthandel er af den Vigtighed, at jeg derom ei bør ytre min Mening, især paa en Tid, da de sted- og sagkyndige Embedsmænd vel alvorligere end nogensinde er opfordrede til at tage dette Norges maaske allervigtigste økonomiske Anliggende under Overveielse. Ei heller kunde jeg paa en hurtig Gjennemreise gjennem Landet og ved et kort Ophold blandt Mennesker, som alle var mer eller mindre partiske, erhverve mig den nødvendige Indsigt.

Uberørt kan jeg dog ikke lade det, at jeg hørte af alle dem, hvem jeg tør tiltro Upartiskhed, Sindighed og Indsigt, at den ved Forordn. af 22de April 1795 Skoveierne aabnede aldeles ubetingede Raadighed over Skovene samt Sageiernes ubegrænsede Frihed til at tage alt, hvad de kan, maa anses som et ufeilbarligt Middel til Skovenes Ødelæggelse, da Skoveierne, lokkede ved Dieblikkets Fordel, nedhuggede de opvoxende Træer i deres bedste Væxt,

som Legter, Jufferter og sligt. De ansaa derfor den givne Frihed som et Anarki, hvis ødelæggende Virkninger syntes uimodsigelig erkjendt af alle og af Erfaringer allerede bekræftet.

Det var bleven almindelig bekjendt, at senere Stiftamtmand i Kristianssand, Thygeson, som Amtmand paa Hedemarken havde foranlediget en meget alvorlig Diskussion med Rentekammeret om, ifølge § 1, 3die Punkt af anførte Forordning, at bevilge Skoveierne nye Sagers Anlæg paa mange Steder, hvor derpaa forhen neppe har været tænkt. Sagen havde været til Kristianias og de sydligere Egnes Sageieres Erklæring. Den gjorde umaadelig megen Sensation, og den ligesaa velsindede, som meget talentfulde unge Mand, hvis Erklæring havde sat Sagen i Bevægelse, har derved ingenlunde forøget den almindelige Yndest, som hans Talenter og hans Forhold som Embedsmand og Menneske ellers med saa megen Føie havde skaffet ham. Sageiernes Erklæring blev opsat af Kammerherre Rosenkrantz. Uagtet han selv er en af Norges allerbetydeligste Sageiere, og han altsaa som saadan ogsaa taler sin egen Sag, kan det dog ei negtes, at Erklæringen indeholder en paa hel alvorlige Grunde bygget Demonstration ei blot af Sageiernes lovlige Ret til at modsætte sig disse Konkurrenter i en Næring, som er dem hjemlet, som mange af dem meget dyrt har tilkjøbt sig, og paa hvilken nu en stor Del af de mest formuende Mænds hele Velfærd beror, men ogsaa af den skadelige Indflydelse, det vilde have paa hele Oplandet, om Skovvæsenets Forfatning skulde undergaa endnu denne Hovedforandring. De, som kjender Kammerherre Rosenkrantz, holder sig overbeviste om, at han ikke fremstaar som Ordfører for en Mening, som Egennytte skulde have indblæst ham. Den Synderlighed, at en Lov af den Vigtighed, som hin af 22de April 1795, der da ombannede Forfatningen i et saa vigtigt Punkt, som hele Norges Skovvæsen, er givet ei igjennem et af de Kollegier, til hvilke Landets økonomiske Bestyrelse er betroet, men gjennem Generaltoldkamret, skjønt det maatte synes en samme aldeles uvedkommende Sag, undtagen forsaavidt den Afgift, den giver, hæves af Toldkassereren, erfarede jeg ved samme Leilighed nu at være opfattet, som om man troede, at denne Sag vel havde fortjent at komme i Betragtning fra andre Synspunkter. Den ved samme Forordning givne almindelige Tilladelse til at skjære med Haandsag hørte jeg baade norden- og søndenfjelds omtale som notorisk skadelig.

— — — Et af de Anliggender, som her meget omtales, er Forslaget til en Slusekanal fra Øieren til Fjorden. Bragtes det, uden at blive andet end Transportanstalt for Trælasten ned fra Øieren, istand, saa vilde en hel Del af de Bønder, der nu i Skedsmo og Enebak Prestegjælde paa deres Agerdyrknings Bekostning nærer sig af Tømmerfærdselen, gjengives den Bonden mere naturlige Næring. Men skulde den Fordel ei paa en mindre kostbar Maade være at opnaa? De, som selv ei har Fordel af Trælasthandelen, anser det klart, at en Lettelse i Trælastens Tilførsel fra Oplandet

kun vilde tjene til endnu hurtigere at ødelægge Oplandets Skove. Til den Undersøgelse af dette Anlægs Mulighed og Bekostelighed, som den værdige og redeligtænkende Kammerherre Peder Anker har ladet anstille, har han brugt Svenske, der forhen har været brugte ved Trolhættakanalen. Skulde der til disse Mænds Opgaver kunne fæstes den Lid, som Iværksættelsen af et Arbeide af denne Vigtighed forudsætter? Med al den Hæder, som skyldes disse ædle svenske Folk, er det mere, end dette Folk selv paastaar, at dets Individer ei er de samme Impulsioner underkastede, som andre Dødelige. Har de Udsigt til at ansættes og selv at gjøre Lykke ved Kanalanlægget, er det sandsynligt, at de fristes til at finde det gjørligt. Viser deres Patriotisme dem det skadeligt for Nabolandet, om Norge fik Fordelen af en saadan Indretning, vilde de vel derimod fristes til at dræbe den i Fødselen."

En af de ypperste Reiseskildringer, som Verdensliteraturen vel overhovedet har at opvise, er Tyskeren Leopold von Buchs "Reise durch Norwegen und Lappland," der i 1810 udkom i Berlin i to middelsstore Oktavbind.

Leopold von Buchs Navn indtager en fremtrædende Plads i Geologiens Historie. Født i 1774, fik han samtidig med den berømte Alexander v. Humboldt sin Uddannelse ved Bergakademiet i Freiberg. Studiet af Geologien drog ham tidlig ud paa vidtstrakte Reiser, og paa en af disse gjæstede han ogsaa Norge. Efterat han i 1853 var afgaaet ved Døden, ofrede Professor Kristofer Hansteen ved de skandinaviske Naturforskeres syvende Møde hans Minde følgende anerkjendende Ord: "Den tredie Notabilitet*), som behagelig overraskede os ved sin uventede Ankomst til det forrige Møde her i Kristiania, og som med de to forhen omtalte er hedengangen, var den elskværdige aandelig unge Olding Leopold v. Buch. I Aarene 1806 og 1807 gjennemreiste han hele Norge fra Lindesnes til Nordkap. Med klart Blik opfattede han Folkets og Landets Tilstand, og ved den livlige og lærerige Reisebeskrivelse, han udgav, gjorde han først Norge bekjendt blandt Europas sydligere Nationer. Han var den første, der opfattede den Ide, at Skandinavien hæver sig langsomt over Havfladen, istedetfor at man tilforn antog, at Havet sank. Han gjorde Geognosterne opmærksomme paa, at Norges Fjelde og Kristianias Omegn indeholdt mange mærkværdige Fænomener, som ei kunde forklares af de indtil den Tid herskende Anskuelser. Dette har draget adskillige fremmede Mineraloger til Norge: Tyskerne Naumann og Hausmann, Englænderne Lyell og Murchison, Franskmændene paa Gaimards Expedition du Nord, saavelsom vor tyske Landsmand Steffens. v. Buch har ogsaa leveret betydelige Bidrag til Meteorologien. Han var den første, som af sin Slægtnings, Generalinde Wackenitzes, meteorologiske Antegnelser her i Kristiania bestemte Kristianias Middeltemperatur til 5° Reaumur, hvilken dog ved et Snes Aars Iagttagelser paa det herværende

*) De to øvrige var Svensken Berzelius og Dansken H. C. Ørsted.

Observatorium er funden omtrent $^1/_2$ Grad for høi. Ved Mødet i 1844 overraskede han os endelig, ved at holde et for Norges Universitet og især for Bestyreren af dets mineralogiske Samlinger hæderligt Foredrag i vort Modersmaal, som han efter Forløbet af en hel Menneskealder endnu havde i frisk Erindring."

Leopold v. Buchs Reise er oversat paa de fleste af Europas større Literatursprog. Paa Norsk blev det Afsnit, hvori Kristianias Forhold behandles, i 1812 oversat og ledsaget med meget udførlige Anmærkninger af daværende Kaptein, senere Professor Gr. Fougner Lund.

Leopold v. Buchs Reise udgaar fra Kristiania og omfatter Throndhjem, Nordlandene og Finmarken, hvorfra den over Torneaa gik gjennem Sverige tilbage til Kristiania. Herfra gik den til Vestlandet, og fra Farsund lykkedes det ham under megen Møie at slippe over til Jylland. Det er hans Skildring af Færden gjennem Norge, som i det følgende meddeles i Udtog.

Hvad der gjør Kristiania til Norges Hovedstad, er ikke bare det, at den er Sæde og Forsamlingssted for Landets vigtigste Kollegier; heller ikke Folketallet, for Bergen har dobbelt saa mange Indbyggere; men derimod det vidstrakte Omraade for dets Indvirkning udover Landet; endvidere dets mangeartede Forbindelser, dels med Rigernes Hovedstad, dels med fjerne Egne og Lande, og endelig denne Bys Selskabsliv og Kultur. I Kristiania merkes hver Forandring hvorsomhelst i Europa ligesaa levende som i Tyskland og følges med spændt Interesse. Naar man kjender noget til Nordens Byer, vil det ogsaa allerede af det ydre skjønnes, at Kristiania staar langt fremme og maa gjælde for en velhavende og tilmed en vakker By. Ikke alene er Gaderne brede og rette og skjærer hinanden næsten alle i rette Vinkler, hvorved det hele faar noget tiltalende og livligt ved sig, men desuden er næsten alle Huse byggede af Sten, medens Træbygningerne for Størstedelen er forviste til Udkanterne; derimod i de andre Byer eller i det indre af Landet er det en stor Sjeldenhed at se et Hus af Sten. Skade dog, at saa faa af disse Huse taaler nærmere Prøvelse. Nogle faa er vistnok ogsaa net byggede, men disse hører til Undtagelserne. Selv den rige Kammerherre Bernt Anker, som omgav sig med ødsel Luxus, har ikke efterladt sig nogen Bygning, som kunde være til Ære for ham og hans Fædrestad. En eiendommelig Pryd synes Eierne fordum at have fundet deri at lade sætte Forbogstaverne til sit Navn og Aarstallet med store Jernkramper paa Husvæggene. Denne Smagløshed skjæmmer Husene rent ud.

Men Byen er ikke sig selv lig overalt, men er delt i flere Smaastæder, hvis Grænser lader sig noksaa tydelig paavise, og disse er indbyrdes meget ulige i Udseende, Huse, Levevei og Levevis. Dertil er en jo vel vant fra de store Hovedstæder; men en skulde dog ikke saa let have ventet sligt i en By som Kristiania. En ser let Forskjellen mellem en Bydel, som har mest med Landet, og en, som har mest med Søhandel at gjøre. De vinkelrette Gader stiger op fra Havnen, men gaar ikke lige ud i det frie. Pengemændene, Storhandlerne, Skibsrederne og Embedsmændene finder her bedre Rum til sine større Huse. Disse kaldes Kvartalerne; og det, som kommer fra Kvartalerne, gjælder almindelig for rigere og finere end det, som har

Tilhold i de andre Gader. Men man finder mere Liv, der hvor Byen gaar over i Landet. Husene ligger trangere, og hver Plads er vel udnyttet. Hvad der kommer ind fra Landet, kan ikke komme udenom disse Gader. Alle Haandverkere og Handelsmænd, som søger Afsætning hos Landmændene, stiller sig lige i Veien for dem, og en Mængde Skilt og Prøver er hængte ud for at lokke de kjøbelystne. Her ses ogsaa bedst Kristianias vidtstrakte Virksomhed. Ofte havde jeg undret mig over den Mængde smaa Kramboder. Hvordan er det muligt, tænkte jeg, at saa mange Mennesker i en saa liden By kan have samme Levevei. Jeg saa paa Listen og fandt virkelig, at af de 9005 Indbyggere, som Kristiania med sin Garnison tællede i 1801, var 110 Kræmmere og Kjøbmænd, 220 Høkere og Værtshusholdere og 242 Haandværksmestere. I hvilken By med samme Folketal finder man bare Fjerdedelen saa mange. Men saa naar Vinteren kommer, som lægger Vei overalt, og især Markedet, — da skulde en tro at se de mest ulige Folkefærd samlet her. I det mindste er Svensker, Dansker og Nordmænd ikke mere ulig hinanden end de Dalboere, som fra alle Kanter strømmer til Markedet. Dette er et af de mest fængslende Syn for enhver Fremmed, som gjæster Norge, og for enhver, som vil studere Menneskelivet.

Allerede flere Dage før Markedsdagen, 13de Januar, fyldes Byen med Bønder fra alle Kanter, Skikkelser, som en ikke har set slige før i Gaderne. Den sterke, førvoxne Gudbrandsdøl i sin lange Frak fra det syttende Aarhundrede, og med Rødhuen paa Hovedet vandrer Side om Side med den forholdsvis næsten finvoxne Valdris, som er ham saa ulig i Ansigtsdrag og Klædedragt, som han var kommen fra en anden Side af Havet. Storbønderne fra Hedemarken drager forbi, som om de var Smaastadsborgere. Men ogsaa deres Frakker af hjemmevævet Tøi følger den gamle Mode. Fra Østerdalen ved Svenskegrænsen ser man et Folkefærd af høiere Sving; men ogsaa paa deres Klædedragt ses det, at den er laant fra Naboerne. Men den grove Hallingdøl møder frem i en egte Nationaldragt og end mere de letkjendelige Kjernekarer fra Øvre Telemarken. Med bredt udskaaret Belte om Livet, en kort Trøie med et Slags Epauletter paa og en liden Hue paa Hovedet gaar de med sin faste eiendommelige Gang, bare med ét Maal for Øie, uden at ænse noget af alt det andre omkring sig. Akershusingen og Smaalensbonden er langt fra denne Urygglighed. Han staar ikke længer alene i sin Dal, henvist til at stole paa sin Kropsstyrke, men er alt ved almene Interesser og Baand blevet Del af en Nation.

Det er en Fryd paa en saadan Markedsdag at møde hele Karavaner med Bønder i Gaderne med deres høitlæssede Slæder. De fører slige Mængder med Talg, Ost, Smør og Skind ind til Byen, saa en knapt kan forstaa, hvordan alt dette kan finde Afsætning der. Men hver Borger og hver Husholdning har længe ventet paa de kommende Slæder, og Bønderne kan for det meste selv fastsætte Prisen paa sine Varer. Dog har de alt i Oktober drevet tusendvis med Slagtekvæg ind til Kristiania for at forsyne Byens Husholdninger med Vinterforraad. Istedet tager de med hjem Korn, Malt til Juleøl, Jern og Jernvarer, Fisk og kanske iblandt enkelte ikke egentlig Nødvendighedsartikler. Kornet hidføres mest fra Jylland, især Fladstrand, Aalborg eller Flensborg, dels i store Skibe for Rigmændene, dels ogsaa i saa smaa Fartøier, Jægter eller endog bare større Baader, saa der skal adskillig Mod til med dem at vove sig ud paa et saa uroligt Hav. Men paa én Nat kan de være komne over, og Afsætningen og Vindingen er

saa sikker at regne paa. At i Fredstider heller ikke det bedre og tyngre Korn fra Østersøhavnene savnedes i Kristiania Havn, viser at By og Land havde Raad til at se paa mere end det aller nødtørftigste. Hjælpekilderne dertil var — Planker og Jern. Derved blev engelsk Guld trukket til Norge, og kanske allermest til Kristiania. Thi alle Planker, som kommer fra Kristiania, har altid staaet i høit Ry. Det synes saa svært let at skjære Stokker paa en Sag til Bord og Planker; og dog er Kristiania kun derved kommet til større Velstand, fordi man her forstaar at skjære Bordene bedre. Den nøieseende Englænder drager Throndhjemmer-Bord og sender dem til Irland, medens han betaler Fredrikstads og Kristianias Planker høiere.

Det er et merkeligt Liv og Virksomhed, naar om Vinteren utallige Slæder med Planker og Bord kommer ned fra Aaserne og kjører dem til Planketomterne. Alt strømmer sammen til denne store Plads og fylder hele Rummet mellem Sjøen og Forstaden Vaterland. Naar hele Tomten udpaa Vinteren er blevet til en stor Plankeby, kan en gaa sig vild i de utallige Gader eller Gange, og her er en Stim af Plankekjørere og Bønder uafladelig, saa længe Føret varer. Naar de har afleveret sine Planker til Opsynsmændene, saa skriver disse med Kridt store Merker og Tal paa Ryggen af dem, som for Brugsherren skal tilkjendegive Stedet, som Plankerne er komne fra, og Mængden af dem. Med denne høist originale Vexel paa Ryggen løber da Bønderne, saa fort de kan, til Plankehandlerens Kontor i Kvartalerne. Ved enhver Stans eller andre Ærend kunde en jo let faa Kridtmærkerne paa Ryggen udviskede, og dermed havde de uigjenkaldelig mistet Beviset for sit Gjældskrav. Naar de saa kommer til Kassereren, har de ikke nødig at sige et Ord, men bare vise Ryggen frem, saa faar de sit udbetalt uden Indsigelse, og med et Drag af Kassererens Børste over Ryggen er der givet Kvittering for Betalingen.

Det kan vel være en tyve Huse, som er blevne velstaaende ved Plankehandel, nogle endog rige. Merkeligt er det især, hvorledes den talentfulde Bernt Anker mest ved denne Handel vandt sig en stor Rigdom paa kort Tid og med al sin Flothed dog ved sin Død efterlod sig mere end halvanden Million danske Daler. Heldigere havde det dog været, om han havde afsat mere af sine Midler til almengavnlige Formaal, som formindsker de trængendes Tal, istedetfor til Pensioner, som stadig virker til at øge det. Men omend Byens Rigmænd er indviklet i mangehaande omfattende Gjøremaal, saa forstaar de ogsaa godt at lette sig Livets Byrder i sine Selskabskredse. Der hersker virkelig her en Omgangstone, som en ikke saa let skulde have ventet at finde. For ikke sjelden er her Hovedstadens Finhed og Dannelse forenet med den ædle Stolthed og Frisind, som pleier at være et Særkjende for enhver Nordmand. Og hvad der er end mere uventet og glædeligt: denne Kultur er ingen fremmed, kun for Øieblikket hidført Plante. Mange af de gjæveste iblandt dem, ved hvis Selskab enhver maa føle sig æret, har kanske knapt været udenfor Kristiania og dets Omegn, og om nogle af dem har været en kort Tid i Udlandet, saa havde de ikke der blevet til hvad de er, dersom de ikke havde havt den rette Folkeskik med sig hjemmefra.

Jeg har ofte tænkt mig, at Nordmændenes sterke Forkjærlighed for Skuespil vil faa ikke liden Indvirkning paa deres Dannelse. Skulde nogen have ventet sligt, som at næsten ingen By i Norge er uden sit Theater! De fineste Folk spiller her saagodtsom offentlig, næsten altid taalelig og ofte endog mesterlig. Jeg saa i Bergen flere af de bedst kjendte Borgere udføre

sine Roller med en Varme og en Sandhed, som kun de bedst udlærte Skuespillere. Ogsaa Throndhjem har sit Theater, og Kristianssand og Fredrikshald, og i den lille By Moss hørte jeg det alvorlig drøftet, hvorledes de der ogsaa skulde faa sig et Theater. Kristiania har endog to, hvor to særskilte Theaterlag hele Vinteren igjennem spiller til sin egen og sine Medborgeres Fornøielse. De havde en ædel Digter i sin Midte, som synes at have givet deres Smag en bedre Retning. Det var Etatsraad Falsen. Nordmændene vil længe mindes hans elskelige Digtning, hans rørende komiske Syngespil Dragedukken, men end mere hans kraftige Virksomhed i Bladet Budstikken, som i Førstningen af Svenskekrigen indgav dem Mod og Tillid, da de endnu ikke kjendte sin Kraft. Falsens Aand synes at have været vel glødende imod hans Medborgeres koldere Blod, saa den har fortæret sig selv.

Et af den danske Stats bedste Læreværk er utvivlsomt Krigsskolen i Kristiania, som har skjænket den danske Hær en stor Mængde dygtige Officerer. Det er en Fryd at se de hundrede Kadetter samlet her eller paa Gaderne. Deres Livlighed, deres blomstrende Sundhed og sømmelige Færd forjager enhver Tanke om vanlig Militærtvang. Deres Hus, kanske det vakreste i Byen, skyldes Familien Ankers ædle Gavmildhed, som før havde det til Bosted, og næsten altsammen ellers skyldes rige Gaver af Privatfolk. Særlig tiltalende er Ordningen med at lade Kadetterne bo hos Borgere i Byen. Herved tror man at undgaa det klosterlige ved en afstængt Opdragelse, ved at føre de unge mere sammen med Folk, og saaledes paa Forhaand afværge den Ensidighed, som gjerne følger med en saa afgrænset Stilling som den militære. Kjendsgjerningerne har vist, at denne Grundsætning er den rette; og saa længe den danske Stat finder det paakrævet at holde en saa stor Hær, vilde det være inderlig at onske, at alle danske Officerer fandt en slig Læreskole, som Krigsskolen i Kristiania.

Det siger sig selv, at en saa yndig Omegn som Kristianias maa lokke alle de Borgere, som ser sig Raad til det, til at søge ud paa Landet om Sommeren. Der findes ogsaa en næsten utallig Mængde Landsteder omkring Byen. Ligesom en Hamburger-Kjøbmand ikke tror at kunne leve som Folk uden Hest og Vogn, saa er et Landsted eller Løkke den første Udgift for en opadstræbende Kristianiaborger. Men saa mange der er af disse Løkker, saa kan en trygt sige, at omtrent hver en af dem har en Udsigt for sig at byde paa. Paa Grund af den sterke Efterspørgsel efter Grund i Byens Nærhed er en Løkke paa 8—12000 Dalers Værd ofte ikke større end mangen Have omkring Berlin, og en Eng paa 1000 Daler lader sig overskue med et Blik. Enkelte af dem er ogsaa dyrket med stor Flid. Saaledes vil den ædle og virksomme Colletts Landsted Ullevold kanske i lang Tid være et Mønsterbrug i Norge. Kronen mellem alle Landsteder er dog Kjøbmand Pløens Gaard Skøyen. Her ligger udbredt for ens Blik hele den herlige Natur; Fjorden, Byen og Fjeldene bliver helt nye igjen, som om en aldrig før havde set dem.

Vinteren var gaaet næsten uden Vinter. Mere end 10—12 Grader under Frysepunktet havde man ikke set Thermometeret. Allerede i Begyndelsen af April var al Sneen gaaet væk fra Høiderne omkring Byen; men allerede ved Romsaas i Nittedal fandt jeg fuld Vinter igjen, med Istapper under Tagene og Sne rundt om, og jeg kunde nu drage videre med Slæde, hvad der dog ikke gjorde Reisen saa meget hyggeligere, da Sneen ødelægger enhver Udsigt, og de slette Værtshus, som Skrimstad, Mo og det stidne Roholt, skal ikke holde en tilbage. Over Nitelv og Lerelv, to noksaa

store Bække, som falder i Øieren, ligger to Træbroer, som er Privateiendom. Den over Lereløen blev for et Par Aar siden solgt til en Bonde for 7000 Daler, en underlig Eiendom og Indtægt, som en kanske kunde have ventet at finde i England, men knapt i Norge. I det renlige og hyggelige Morstuen skulde jeg gjerne ønsket at have havt noget sommerligt for Øiet ogsaa; men trods Sne og Is, saa viste alt, at jeg nu var kommet til Landets rigeste Bygdelag, Hedemarken. Fra Røkleby af breder Aaserne sig ud til Sletter. Paa alle Skraaninger ligger Gaarde, net og smagfuldt byggede, mange paa to Stokverk og med en Mængde Vinduer med store lysende Ruder. Indgjærdede og veldyrkede Marker laa rundt om. Det er et Kornland, som nærer sine Dyrkere rigelig. Paa den frugtbare Lerskifer giver Ageren det udsaaede Korn tolvfold igjen. Husene ligger saa nær sammen, at det hele Strøg ser ud som en eneste stor Landsby, og Kirkerne ligger ikke her saa langt fra hinanden som Hovedstæder. Alt er udnyttet, allesteds er der Liv og Glæde i Livet.

Fredag den 24de April gik jeg til Prestegaarden i Vang for at besøge Provst Pihl, en af de merkeligste Mænd i Norge. Han eier en Samling astronomiske Instrumenter, bedre end mangt et Observatorium, og ham skyldes det, at mangt et Sted i Norge har faaet sin rette Plads paa Kartet. Hans Kikkerter er berømte ogsaa udenfor Norge, og der var ingen Grund til at tvivle om hans beskedne Udsagn, at efter mange Forsøg havde han drevet det til at naa samme Fuldkommenhed i Slibningen af Glas som de bedste engelske Optikere. Hans Hus er som en Fabrik, og hans Exempel har virket i vid Omkreds, saa at i hele Hedemarken vil vel snart ikke slaa et Uhr, som ikke er tilvirket hjemme i Bygden. En saadan Kunstfærdighed synes ogsaa let at skulle slaa Rod mellem Nordmændene med deres Opfinderevne og i deres Klima med de lange Vinteraftener. Hedemarkingerne skyldes ellers for uforstandig, ødelæggende Luxus. Mændene sætter overstyr paa Gjestebud, og Kvinderne pynter sig. Kjøbmændene i Kristiania forsikrer, at en af de bedste Handelsartikler er Silketøier til Hedemarken.

Fra Stav i Gudbrandsdalen maatte jeg igjen tage med Slæde og kjøre over Losnasjøen, endda der var bare Vand at se, som dækkede Isen i en Fods Høide. Men Bønderne forsikrede mig, at Isen var tryg, og i Førstningen gik det ogsaa godt; men da Mørket faldt paa, fandt jeg det tryggere at gaa end at kjøre. Men Kjøreren, en otteaarig Gut, var ved godt Mod. Han skulde nok finde Losnes, forsikrede han, om Natten var aldrig saa mørk. Jeg glædede mig over denne tidlig udviklede Selvtillid, og virkelig førte han mig ogsaa ved Midnat lykkelig til Losnes, hvor de godhjertede Vertsfolk snart fik mig til at glemme Veiens Møie. Dalen er meget velbygget, og her dyrkes ikke bare Byg og Havre, men ogsaa Rug, og fra nogle Bygder føres endog Korn til Røros. Det er da ikke slig, som det almindelig troes i Udlandet, at hele Norge lever af Barkebrød. Nogen flot Bevertning kan en jo ikke vente at finde; dertil er de Reisendes Tal for lidet; men den Fremmede faar dog næsten overalt sin egen Stue, ret vel møbleret og med Stentøi og Sølv paa Bordet, og næsten overalt hele Veien til Throndhjem fik jeg The eller Kaffe.

Guldalen er en vakker Dal, stor, bred og velbygget. Det er velgjørende at se fra Høiden udover Dalen, over saa mange gilde Gaarde og Kirker og i Midten den brede, blinkende Strøm. Melhus Prestegjæld er 6 Kvadratmil stort og har 3900 Mennesker. De bedst dyrkede Strøg i Jarlsberg naar

ikke saa høit; men Vang og Stange paa Hedemarken har 1100 Mennesker paa Kvadratmilen. Paa Soknes i Støren var der Thing, og det glædede mig at se den velvillige og folkelige Fremfærd, som Embedsmændene viste mod Bønderne, og som disse syntes at gjengjælde med hjertelig Tiltro. Men slig skal Forholdet være for det meste i Norge.

I det sydlige Norge og i Danmark er Folk nu engang vant til, at ingen Fremmed kommer tilbage fra Throndhjem uden med varme Lovtaler over den Modtagelse, han har mødt der. Og jeg skal visselig heller ikke skille mig ud fra de andre i saa Maade. Hvem kunde ogsaa være ufølsom for saa megen og hjertelig Velvillie, som altid virker rørende og aldrig trykkende? Denne inderlige Hjertelighed, Selskabelighed og Deltagelse synes at være et Særkjende for denne Bys Borgere, ligesom for dette Folk i det hele, men ytrer sig her paa en Maade som hos finere, mere dannede Mennesker. Men hvorfra netop her denne fine Selskabstone, saa megen Ynde, Tække og Smag som paa langt nær ikke selv i Kristiania, høit mod nord, som Throndhjem ligger, og skilt fra den øvrige Verden ved høie, uveisomme Fjelde? En jevn Velstand kan kanske have gjort sit dertil, eller kanske er det bare ved et Skjæbnens Terningkast, at denne bedre Aand engang er bleven tændt her og fremdeles virker, og — det unde Himlen de ædle Throndhjemmere — maatte den aldrig slukne! Det er unægtelig, at ingensteds i Norge er trofast Vedhængen ved Landet, Fædrelandssind og Almenaand større end i Throndhjem. Ingensteds er man villigere til at gjøre Ofre og til at slutte sig sammen om et Formaal til Landets Velfærd. Aarsagerne hertil er dog lette at finde. Thrøndernes Fædrelandsfølelse er mere samlet indenfor Landet. Naar Kristiania sender sine Planker til England og derfra faar Midler til at leve godt og glimrende, saa er det der naturligt, at de ogsaa gjerne ser, det gaar England godt. Naar Englænderne har røvet den danske Flaade, saa siger de i Kristiania: Nei, deres Ministre har gjort det, ikke Englænderne. Det er Handelen, som har udvidet deres Fædreland og Interesser. Bergen sender Fisk til Holland og venter Havevæxter derfra; men i Throndhjem er der ikke noget saa fast Sambaand med Udlandet; man ser kun Fædrelandet for sig, og Fædrelandsfølelsen og Almenaanden bliver mere som i en afgrændset Republik.

Ved sidste Folketælling fandtes i Throndhjem 8840 Mennesker, et ikke lidet Tal for en By saa langt nord. Faa Byer i Danmark naar saa høit. Ogsaa her er det vel mest Handelen, som har ført disse Folk sammen, dog langtfra saa meget Handelen med Udlandet som den indre Samfærdsel fra de mange tilgrændsende Dale og Bygdelag, som her finder et Midtpunkt. Hvad der herfra gaar til Irland af Planker, har ikke stort at sige mod det sydlige Norge, mere da, hvad der udføres af Klipfisk, Sild, Tran og Huder. Men fremfor alt er det Kobberet fra Røros. Uden Røros kunde Throndhjem let miste en Fjerdedel af sin Befolkning og ganske vist en betydelig Del af sin Velstand. Og ikke bare har de to tusind og nogle hundrede Skippund, som nu i Aarhundreder aarlig er komne ned fra Røros, givet mange Familier i Throndhjem deres Rigdom, men de bringer Liv og Rørelse og Kultur opigjennem hele Dalen fra Throndhjem og ind til Hjertet af Landet. Desuden holder ogsaa Throndhjems Borgere nogle Fabriker i Virksomhed. Stadshauptmand Lysholm har gjort en god Begyndelse med at lave Farveemner af den Mængde Lav, som voxer i Norge, og som Englænderne aarlig pleier at hente store Mængder af fra Kristianssand. Allerede finder mangen

Bonde i Opdalen en Levevei med at samle ind Mose og Lav. Lysholm driver ogsaa et Sukkerkogeri, en Salpeterfabrik og et Saltkogeri for Kjøkken- og Bordsalt. Stentøifabriken ved Stjørdalshalsen er den største, næsten den eneste i Norge, hvor Ler er saa sjelden at finde. Endnu sysselsætter den ikke mere end 7 Dreiere. Til den hører ogsaa et Teglbrænderi og et Kalkbrænderi.

Ikke bare i den selskabelige Omgang, men ogsaa i Husstellet og Byggemaaden ytrer sig Borgernes fine Smag, noget hollandsk, eller kanske end mere engelsk, som er mindre fremtrædende i andre norske Byer. De fire Stenhuse, som der ialt findes indenfor hele Byens Omraade, er vistnok høist tarvelige Bygninger, med Undtagelse af den for faa Aar siden opførte store, enkle og vakre Stenbygning for Videnskabsselskabet og Latinskolen. Alligevel giver Throndhjem Indtrykket af at være en sjelden vakker By. Næsten paa hvert Hus kan man merke Eierens Omhu for ogsaa at gjøre det ydre smagfuldt, og for mange er det lykkedes, endda Træ ikke er noget medgjørligt eller holdbart Emne. I Byens største Gade, Munkegaden, staar der saaledes en storslagen Bygning af Træ, som lyser frem over alle andre i en halv Mils Omkreds, et Palads, som kanske ikke engang Kjøbenhavn har Magen til, det er bygget i en enkel, ædel Stil og af stor Virkning og vil længe staa som et Minde om den ædle Hædersmand General von Krogh's gode Smag. Ogsaa Throndhjems Omegn udmerker sig ved mange og vakre Landsteder. Vistnok kan de ikke maale sig med Kristianias Landsteder i Frugtbarhed; for her modnes ikke Plommer og Pærer, og vanskelig ogsaa Æbler; men paa en liden Ø tre Mil ret Nord for Throndhjem, Tautra, modnes ikke alene Kirsebær i Mængde, men der voxer ogsaa en hel Skov med Eg, Lind og Ask. Nord for Stjørdalen optræder den frugtbare Lerskifer, og Bønderne der fortjener at bo paa sligt Land; for den Iver og Flid, som de lægger paa Jordens Opdyrkning og Forbedring, har lønnet Bønderne i Skogns Prestegjæld baade med et velfortjent Ry og almindelig Velstand. De fleste Gaarde er omgivne med Haver, hvor der dyrkes Humle, Gulerødder og andre Havevæxter i Mængde, saa Throndhjem næsten helt slipper for den ellers almindelige Indførsel af Havevæxter fra Holland. I Bergen er det helt anderledes, endda det der ogsaa maatte være let at faa dyrket Havevæxter paa de vakre Lerskiferbakker ved Vossevangen.

I Kristiania hørte jeg ofte Tale om Værdals-Handskerne. De rostes ikke bare som fine og myge, men ogsaa for sin særdeles yndige Duft. Paa Stedet selv fandt vi dog bare tilberedt Læder, og det hellerikke meget, men ingen Handsker. De sagde, at de bare arbeidede paa Bestilling, og for Tiden havde de ingen. Skade, at de ikke kjender Efterspørgselen og ikke opsøger den. Fremgangsmaaden holdes hemmelig; men Farven og den yndige Duft skal skrive sig fra Tilberedning med Almebark.

Allerede paa den lille Ø Nærøen fik vi af vor Vert, Handelsmand Ravaldson, høre adskillig om, hvordan det kan gaa med dem, som drager til Lofoten til Fiskeriet der. Han havde en Vinter reist med sin Jagt og 22 Mand. Men Jagten strandede i Storm og Strøm, før han naaede frem. Hr. Ravaldson reiser skyndsomt tilbage og prøver med en anden Jagt at naa Lofoten. Men Vinden knækker og slider væk Master og Taug, Tiden gaar tabt, og Fisken har alt forladt Lofoten, før han naar frem. Og hvert Aar strømmer dog Folk i tusindvis til Lofoten. Sandelig, slige Folk fortjener at nævnes blandt dem, som bebor Jordfladen. Tallet paa alle de Baade,

som samles ved Vaagen, regnes til nærmere 4000 end 3000, det giver med 4—5 Mand paa hver Baad et Tal af mere end 18000 Fiskere, altsaa saa meget som Fjerdedelen af hele Folketallet i Nordland. Dertil kommer 3000 Fartøier, Jægter fra Bergen, Søndmøre, Kristianssund og Molde, med 7—8 Mand hver. Fangsten regnes til 3000 Fisk paa hver Baad, mange mindre, men mange ogsaa op til 7—10000 Stykker, og med det, som ogsaa aarlig fanges af Jægter og større Fartøier, giver dette op til 16 Millioner Stykker Torsk om Aaret, eller 600000 Vaager til en Værdi af 6 Tønder Guld; thi hver Vaag regnes til en Daler i Bergen. Og medens næsten alle andre Fiskepladser i Norge efterhvert har tabt sit Ry, saa har Lofoten holdt sig paa samme Høide næsten i Aartusind. Allerede i Hellig-Olafs Saga kaldes de fra Lofoten hjemvendende Fartøier Vágafloti. Ikke længer siden end i 1762 stod Søndmøre og Nordmøre næsten ligesaa høit; men nu i hele 16 Aar har Fisken ikke mere vist sig paa deres Fiskebanker, saa man nu i flere Aar har set Søndmørsfiskerne drage de 120 Mil op til Vaagen med sine Jægter. Foruden de gamle Fangstmaader med Snører og Liner er nu ogsaa Garn kommet i Brug. I 1685 var Klaus Nilsen Sliningen, Kjøbmand i Borgund, den første, som brugte Garn paa Søndmøre. Dermed vakte han en Storm af Uvillie mod sig, og der blev længe ført en rasende Krig for og imod Garn, tilsidst med Søgsmaal, som endte med at afgjøre Garnenes Uskadelighed og Nytte, og i hele 20 Aar, fra 1740—1760, efterat Garn var almindelig indført, blev der paa Søndmøre fanget en slig Mængde Fisk, som det knapt havde naaet nogensinde før og hellerikke senere. Men endnu efter denne Tid var Garn forbudt ved Throndhjems Kyster, og i Nordland førtes derom en ligesaa heftig Strid som før paa Søndmøre. Nu er den samme Strid gaaende i Finmarken, hvor Amtmanden ifjor (1806) fandt for godt at forbyde Garnfiske ved det rige Fiskevær Breivik ved Loppen. Forbi Vardø er de vist ikke endnu trængt frem, og ogsaa Russerne, som ellers gjælder for de bedste og ivrigste Fiskere i Norden, bruger dem lidet. Det vigtigste Sildefiske derimod falder til ved Vefsen og Ranen. For af hele den Sildemængde, som Bergen udfører, og som er kjendt under Navnet Bergens-Sild, kommer kanske næsten Halvparten paa de to Prestegjæld Alstahaug og Rødø. Rigtignok har Silden ogsaa her, som næsten overalt i de senere Aar, holdt sig mere borte fra Kysten; men Indsiget er dog endnu stort nok til aarlig at sætte i Virksomhed flere tusind Hænder fra August og til Aarets Udgang.

Et af de merkeligste Steder i Nordland er Hundholmen i Salten. En Træbrygge paa mere end 10000 Dalers Værd og store Pakboder paa et Sted, hvor hver Bjelke maatte føres op langveis fra, tyder paa Mod og Kræfter hos Grundlæggerne til at forfølge sit Maal. Det er grundlagt af nogle af de rigeste Kjøbmænd i Throndhjem, med det Formaal at føre Fiskevarerne herfra direkte til Udlandet. I den ældste Tid sendte Nordmændene selv sine Skibe til England og Flandern med Fisk. Men efterat Bergen var grundlagt, og Hansestæderne havde tilrevet sig al Handel i Norden, saa søgte Tyskerne ved Kontoret i Bergen at samle al Fiskehandelen der og søgte da ogsaa op til de rige Fiskevær i Nordland og Finmarken, og Fiskerne kunde nu baade faa afsat sin Fisk paa Stedet og samtidig forsyne sig med de Varer, som Bergenserne havde ført med. Men da Bergenserne senere ved Hanseaternes Herjinger blev saa udarmede, at de ikke længer saa sig istand til at holde ved med sine Nordlandsfærder, maatte Nordlændingerne finde paa Raad til selv at føre sin Fisk den lange og møisommelige Vei til Bergen.

Saaledes opstod de navngjetne Nordfærder til Bergen, som man nu efter 270 Aar har vænnet sig til at tage som en Naturlov. I Aaret 1807 afgik fra Nordland til Bergen 126 Jægter, og det to Gange om Aaret, paa Forsommeren og om Høsten. Fartøierne er dog ikke saaledes byggede, at de uden Fare kan vove sig ud for det aabne Hav, og der gaar knapt et Aar uden Tabet af en eller flere Nordlandsjægter paa Foldenfjord eller ved Stadtlandet. Saadant kan nok Kjøbmanden bære, men ikke Bonden, og mange Bygdelag er blevne udarmede ved slige Tab. En Jægt med Raaseil, som alle i Nordland, kræver et Mandskab paa mindst 8—12 kraftige Karer. Mere end tusind Mand maa altsaa paa den Maade være hjemmefra i længere Tid.

Ogsaa Nordland har sine "Landsteder", saasom Justitsraad Brodkorbs Eiendom, Forvik ved Vevelstad, med Birkelunde og en Landevei paa en Mils Længde, som her er noget næsten uhørt. Denne Mand har i mange Maader gjort sig fortjent af disse Bygdelag, som han saaledes flere end en Gang har friet fra Hungersnød ved paa egen Regning at sende Kornskibe til Arkangel, hvorved han vistnok har vundet mere Agtelse og Tillid end personli: Vinding. En Fætter af ham, Johan Brodkorb, er Eier af Størsteparten af Tjøttø, som fra gammel Tid har været regnet for det frugtbareste Sted i Nordland og var Bosted for de norske Kongers Lensmænd. Godseieren, som er en driftig Jorddyrker, havde endog gjort Forsøg med at dyrke Hvede paa Øen; men endda Kornet kom til Modning, saa kunde det dog ikke lønne Umagen. Ikke langt derfra ligger Alstahaug, som nu i 3 Aar har været Bispesæde, siden Nordland og Finmarken blev skilt fra Throndhjem som et eget Bispedømme. Her var det et interessant Syn at se de Hundreder af Folk, som kom seilende til Kirken. De gaar alle ens klædte, ligesom i en Uniform, i jordbrune Frakker, næsten som Bergmandskitler, bare at de slutter til paa alle Sider, undtagen foran paa Brystet, hvorfra der paa begge Sider gaar op smaa blaa Opslag; store vide Skipperbuxer udenpaa Støvlerne, en rød Uldhue paa Hovedet og over den en Filthat. Her ser man ikke ofte de flade Ansigter og de lyse Haar, som gjælder for at være saa almindelig i Nordlandene. Tvertimod saa jeg til min Forundring flere ægte Tyrkeransigter, og det ikke som noget sjeldent, med fremstaaende Næser og store Knokler, skarpe Træk og mørkglinsende Øine. En anden Godseier, Baron Petersen kaldes han, som oprindelig skal have været en Hollænder og havde store Eiendomme i Helgeland, flyttede siden til Tromsø, hvor Kong Frederik IV solgte en stor Landstrækning til ham med næsten de samme Rettigheder som Greverne af Jarlsberg og Laurvig. Hr. Petersen kjendte sandsynlig disse Eiendomme bedre, end de dengang var værdsatte i Kjøbenhavn. Ham skal de første Sagbrug der nord skylde sin Opkomst. Eiendommen blev dog ikke længe i én Mands Hænder. Med hans Døtre (?) kom den snart over til andre Familier og er nu delt mellem tre Herrer; den ene af dem er Hr. Maursund fra Bensjord. Op til hans Eiendom støder nogle Nybygder, som skyldes en enkelt Mands Foretagsomhed og Udholdenhed. Foged Holmboe i Tromsø havde allerede før vundet et fortjent Ry i Nordland for sine økonomiske Kundskaber, som var komne til Nytte paa flere Steder i denne Landsdel. Han havde længe havt Øie for, hvad der kunde gjøres ud af store Skogvidder indefter Maalangerfjorden. Nordlændingerne selv var ikke at formaa til at forlade sine Kyster, heldigvis for det nye Foretagende. Men i Aaret 1796 kom der op flere Familier søndenfra, mest fra Gudbrandsdalen og

Østerdalen. De blev sendt ind til den store Maalselvdal og fandt snart, at de ikke var blevne lokkede med tomme Løfter. Flere af deres Sambygdinger kom efter og drog end længere ind, op igjennem Bardodalen. De ryddede sig Gaarde, og 10 Aar efter boede der i disse Skogmarker henimod 50 Familier. Kornet har endnu ikke frosset eller slaaet feil for dem, og de har ikke trængt til nogen Hjælp udenfra. Som alle afsides boende Folk er de sværmerske, og ingensteds har Sværmeren Hans Nilsøn Hauge vundet saa varme Tilhængere, som da han gjæstede disse Nybygder i Aaret 1800. Han forstaar dog ogsaa med Skjønsomhed at gjøre Brug af sin Magt over Sindene til at fremme Husflid og et stille Husliv og har saaledes her i det mindste virket til at gjøre Menneskene bedre. Foged Holmboe blev nødt til at søge Afsked; men Bardøjord skal staa som et attraaværdigt Mindesmærke om ham, som hverken Kassemangel eller Tiden saa let skal ødelægge.

Det synes at have været Regjeringens velvillige Tanke at gjøre Tromsø, Hammerfest og Vardø til Kjøbstæder at spare Nordlændingerne for deres Bergensfærder. Intet Sted paa vor Vei havde saa sterkt vakt Forestillingen om en livlig Handel som Tromsø. Og Indtrykket taber sig ikke helt, naar man kommer ind i Byen heller. Paa Bygninger skorter det ikke, og slige som Figenskaus, Gjævers, Lorks og Foged Jordnes's, om end af Træ, kunde være til Pryd ogsaa for en By som Throndhjem. Dertil mange Søboder og Brygger og Skibe paa Havnen. Da Veien fra Finmarken gaar gjennem Sundet her, saa er det ikke at undres over, at Nordmænd alt i gamle Dage havde bosat sig her, og at Trums sammen med Senjen i et gammelt Digt nævnes som en af de vigtigste Øer i Norge. Den her af Haakon Haakonssøn byggede Kirke blev snart en Hovedkirke og Midtpunkt for de vidt omkring boende Menighedslemmer. Dette førte til Bygningen af vel en hundrede Kirkestuer omkring den til at huse de tilreisende med deres Familier for flere Dage baade før og efter Gudstjenesten, og som igjen lokkede nogle Kjøbmænd til at slaa sig ned her. Saaledes var her allerede af sig selv opstaaet en Slags By, i det mindste for nogle Dage i Ugen. Nogle flere Borgere blev hidlokkede ved de Forrettigheder, som Regjeringen i 1787 tilstod dem, som vilde bosætte sig her: Toldfrihed for 20 Aar, Laugsfrihed for Haandverkere og Frihed for Skatter, uden til hvad Byen kræved e, Præmier for Skibe, som overvintrede i Tromsøs Havn eller i Finmarken eller vilde drive Hvalfangst, og andre lignende. 13 Aar efter havde 20 Personer taget Borgerbrev, deraf 13 Handelsmænd, 3 Skomagere, 1 Skrædder og 1 Smed. Dette var dog langt under Forventning, og endnu da Forretsfristen holdt paa at løbe ud, havde ikke Tromsøs Borgere faaet udsendt noget Skib. Sagen er, at Nordlands Handelsmænd er saa gjældbundne til Bergenserne, at disse kan ødelægge dem, saasnart de prøver at løsrive sig, endda denne Gjæld, som aldrig bliver afbetalt, den har nok Bergenserne forlængst faaet dækket ved sine høie Salgspriser. Saaledes med Brændevin, som er en saa vigtig Vare for Nordland, saa solgte Flensburgerne forleden i Finmarken dobbelt Brændevin for samme Pris, som Bergenserne tager for enkelt, nemlig 32 Rigsdaler Tønden, og efter samme Forhold med andre Varer. Dertil kommer, at Strømmen i Tromsøsund er saa sterk, saa ikke engang Havnen er rigtig tryg og neppe har Plads til mere end 10 Skibe. Og udenfor, mellem Senjen og Kvalø, er Farvandet saa fuldt af Skjær, saa intet Skib vover at gaa ind Sundet her, men maa gjøre en lang Omvei nordover om Fuglø baade paa indgaaende og udgaaende. Denne Vei gaar

i det mindste de Skibe, som Handelshuset Fridsch i Kjøbenhavn sender op til Tromsø og Finmarken og derfra tilbage med Fisk, ikke til Spanien eller Italien, men til Bergen. Hr. Gjæver i Maursund eier nok ogsaa en stor

302. Tromsø i 1806. Efter en Skitse af L. Skancke ved O. Holmboe.

Gammer. Kirkestuer. Præstegaard. Kill. Hindahl. Lorck. Skancke. Tysse. Kongsbryggen. Tygesen. Tolbbod.
Ebeltoft. Kirken. Skole Gjæverbryggen. Figenschon. Leinicks Brygge. O Berg

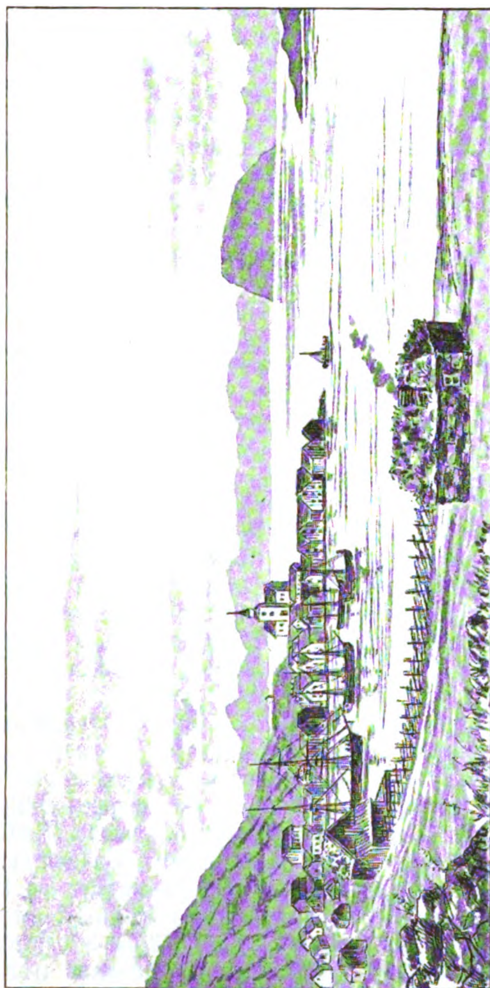
Jagt, som kan laste 8000 Vaager Fisk; men han kan ikke faa Mandskab og end mindre en Styrmand, som er godt nok kjendt med Leden til at føre et saa stort Fartøi den lange Vei til Bergen. Styrmænd skorter det paa overalt i Nordland, og flere Fartøier er strandede, bare fordi man har set sig nødt til at bruge ukyndige Lodser.

Hvem skulde vente ved den 70de Breddegrad at høre Kornavl rost; og dog hører vi i Tromsø: "Lyngen er en velsignet Kornbygd." Her har nu ogsaa i nogle Aar været dyrket Poteter, som først for en 20 Aar siden er blevet mere almindelig kjendt i Norge. Dette skyldes især den virksomme Provst Peter Hertzberg i Finnaas, som udgav en liden Bog om Potetesavlen. Før var nok ogsaa denne Frugt blevet sendt til Landet sammen med andre Havevæxter fra Holland, men var bare, som andre sjeldsynte udenlandske Væxter, blevet brugt som en Høitidsret. Lyngen havde i 1801 et Indbyggertal af 1728, deraf 104 Nordmænd, Resten Kvæner.

I Finmarken er det end mere gjennemgaaende, at Nordmændene er faatallige mod Kvæner og Lapper. Saaledes i Alten var i 1801 af 1973 Indbyggere bare 475 Nordmænd, men 1200 Kvæner. Vistnok har her som i Lenvik og andre Steder en smitsom, snigende Sygdom, som ifjor var opstaaet i Lofoten ved det uheldige Veirlag, herjet Bygden slemt. Hele Gaarde døde ud, og man fandt Mennesker liggende døde ude paa Sneen, som var gaaet ud for at skaffe Hjælp til dem hjemme, men som paa Veien var blevet overfaldte af Sygdommen; og i den lange Vinter, da Sneen somme Steder laa indtil 20 Fod hoit, sultede Kreaturene paa de fleste Gaarde ihjel. Nordmændene har altid holdt sig mest til Kysterne, og man finder flere af dem ude mod Nordkap end i det indre af Fjordene, og her var det ogsaa først efter 1305, da Finmarksfiskerierne begyndte, at de tog til at nedsætte sig nordenfor Tromsø. Lapperne har været behandlet som et skatskyldigt Folk, som havde at svare Afgift, ikke bare til Ombudsmanden, men ogsaa til Stormændene paa Stedet. "Det er Menneskehedens Afskum", sagde en bosat Nordmand i Giboſtad, da tre drukne Lapper kom ravende imod os. Aa nei, det er de ikke; men Børn er de, hvis Tanker ikke gaar langt udenfor deres Rener og Øieblikkets Glæder, og som aldrig har evnet at modsætte sig Nordmændenes Indgreb; derfra kommer kanske mest Nordmændenes utrolige Foragt for disse fredelige Folk.

Hammerfest lover mere paa Afstand, end det holder. Husene paa det lille Nes paa Sydsiden af Bugten synes bare at være en Begyndelse, men saa er det ikke mer, — bare 9 Huse med Presteboligen, 4 Kjøbmænd, en Toldbod, et Skolehus, og af Haandverkere bare en Skomager. Da Stedet i 1787 blev gjort til Kjøbstad, var det Tanken, at den skulde blive Midtpunktet for Vest-Finmarkens Handel. I Havnen ligger nu (24de Juli) 8 Skibe, 4 Brigger, 2 Jægter og 2 Russer, de første tildels Borgernes Eiendom, som er komne hid fra Kjøbenhavn og Throndhjem. Throndhjemmer-Briggen fører nyt Mandskab og Proviant til Fæstningen Vardøhus. Tre andre Russer ligger overfor paa Sørø, andre i Kvalsund, andre ved Jelmsø og Kasvik, og hvor ikke ellers. Handelen med dem er den største Herlighed for denne Landsdel. De kommer med Mel fra Arkangel og bytter det med Fisk, som de selv salter og tilbereder, slig som de vil have den i Arkangel og Petersborg. Russerne begyndte først i 1742 at fare paa Finmarkens Kyster. Det blev set paa som Smughandel, men taalt for Fordelens Skyld. Men da Finmarken i 1789 blev løst fra det kongelige Kompagnis Tryk, fik Russerne lovlig Ret til at drive sin Handel, og nu ser man de smaa tremastede Russeskuder i alle Fjorde og Sunde. I Førstningen kom de ikke langt forbi Vardø, men nu er de alt komne til Tromsø, endda Handelen egentlig bare er tilladt i Finmarken. Og de fører ikke bare Mel, men ogsaa Hamp og Lin og Seildug, Tougverk og Tjære og Jernvarer, endog Master

og Bord og Planker, som de bytter mod Sild, Huder, Klæde, Bomuldstøi, Sukker, Kaffe, Kognak, Edderdun o. s. v. Kornet er for det meste avlet ved Hvidehavets Strande og der malet og pakket i Matter af Næver eller Lindebast, hver paa omtrent 3 Vaager. Og det gaar ikke bare til denne Landsdel, men Kjøbmændene sender ogsaa sydover til Throndhjem og helt til Kjøben-

303. Hammerfest.

havn. Kjøbmand Ebbesen paa Vardø sendte saaledes for ikke længe siden 7000 Vaager til Kjøbenhavn, og paa Kjøbenhavns Toldlister staar ogsaa opført Skibe med Mel fra det nøgne, fattige Finmarken. I 1807, under Krigen med Frankrig, var al Kornudførsel fra Rusland strengt forbudt. Men Finmarken led ikke derunder. Kornet slap let forbi de russiske Told-

mænd, og denne forntrængende Landsdel fik dette Aar, efter alles Vidnesbyrd, snarere mere end mindre Mel end ellers. Men hvad kunde man ikke vente, dersom Nordmændene og Finnerne viste bare halvt den Foretagsomhed og Arbeidslyst som Russerne. For Russerne fanger ogsaa selv Fisk. Men de gjør ikke som disse andre, som ror ud en Stund og saa drager tillands igjen, naar de bare har faaet saavidt Kogefisk; de drager ud om Mandagen paa det aabne Hav, og kommer ikke iland igjen før midt i Ugen, naar Baaden er fuld. Den ene sover, medens den anden holder Baaden lens for Vand. Og de bruger Liner med op til 6—700 Angler, som de tager ind igjen, saa fort de har sat dem ud, forat ikke Korstrold skal ødelægge Agnet. Som Agn bruges mest Smaasei og Lodde, som de kommer for at hente helt til Vadsø og kan blive liggende der flere Uger bare for Agnfisket. Har nogen set en Nordmand eller Finne umage sig saa langt som en Mil for at faa Agn. Der høres da ogsaa stadig Klager af Finmarkingerne over Russerne, at disse hindrer Fisken fra at komme til dem — ind i Stuen til dem kanske? Naar Finmarken ikke alt er bleven russisk, saa skyldes dette ene og alene Fæstningen Vardøhus, med dens Kaptein og Lieutenant og nogle og tyve Mand Garnison. Det viste sig i 1793, da Garnisonen blev inddraget, fordi den faldt for kostbar; men bare to Aar efter maatte Garnisonen sendes op igjen.

Ved denne Byttehandel faar altsaa Finmarkingen ikke bare afsat sin Fisk, men han faar ogsaa med det samme det, han skal have istedet, og mindst dobbelt saa billig, som han kunde faaet det paa nogen anden Vei, sædvanlig 1 Vaag Mel mod 1 Vaag Fisk. Selv i Tromsø koster 1 Vaag Russemel bare $1^1/_2$ Rdlr. for Mel fra Bergen, som rigtignok skal give et noget hvidere, lysere Brød. Fiskeren bliver herved ogsaa mere ubunden af Kjøbmandens Godvillie, og han har ikke den Fristelse, som Penge vilde være for ham, til at kjøbe dem op i Brændevin. Endda siger Kjøbmændene selv, at en Fin almindelig drikker op for en 27—30 Daler aarlig i Brændevin, altsaa mer end en Tønde og mere end Halvdelen af, hvad han tjener om Aaret. De bliver ogsaa almindelig afmagrede og kraftløse og uduelige til Arbeide. Men selv paastaar de med uomstødelig Skraasikkerhed, at Brændevin maa være styrkende og nærende, da det ligesom Brød er gjort af Korn. Kjøbmændene er her Landets virkelge Fyrster, og Landet kunde deles efter deres Virkekreds næsten ligesaa fast afgrænset som Prestegjæld. Finner og Nordmænd er lige glad med alt, naar de bare hos Kjøbmanden kan faa Brændevin, til de tumler, og de er lykkelige, naar de bare kan faa blive siddende paa sin Eiendom som hans Forpagtere. Heldigvis er der ikke saa mange ubillige og egennyttige Kjøbmænd; og var alle som den dygtige Kjøbmand Clerke i Kvalsund, saa skulde der snart spores gavnlige Følger af deres Virksomhed. Han har faaet flere Kvæner til at bosætte sig i forfaldne Finnehytter, og hvad den brændevinsyge Fin aldrig orkede, det har den driftige Kvæn let greiet, saa at dersom Sjøfinnerne ikke tager Lærdom, kan de snart blive helt fordrevne fra Kysten.

Kola er jo forlængst gaaet tabt til Russerne trods alle Protester. Endnu i den sidste Tid har Finmarkens Foged brugt at gjøre en Reise til Kola trediehvert Aar, for at sige Landshøvdingen der, at den danske Regjering ligesom Kristian IV holder fast paa enhver Ret til Landet helt til Hvidehavet. Og russiske Bojarer i Kola var nu netop ikke kjendte som finfarende, og Fogderne kviede sig ikke uden Grund for det dem paalagte Erend. De maatte se til at hjælpe paa det med Brændevin og Krydderuarer, og det lykkedes saa godt, saa Fogdereiserne nu i Kola næsten tages som en Hyldning med skyldig Tribut af Finmarken.

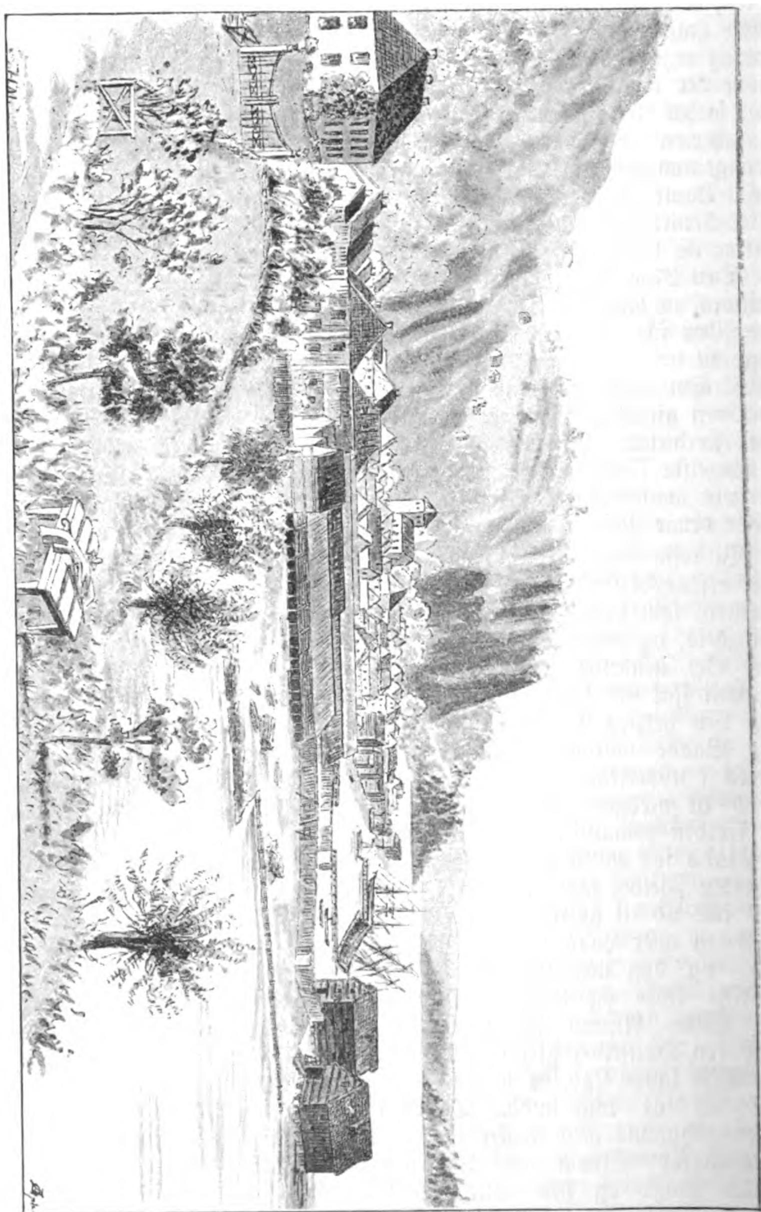
Indenfor Porsangernes, omtrent i Høide med Hammerfest, ligger Rebvaag, et goldt og trist Sted at se til, og det nye vakre Hus inde i Bugten, et af de gildeste i Finmarken, vilde have sat en i Forundring, dersom der ikke havde ligget flere danske Brigger og Russeskibe i Havnen. Men Rebvaag er en af de tryggeste Havne og ligger nær et af de bedste Fiskevær, ligesom det ogsaa er et af de vigtigste Udførselssteder for Finmarken og aarlig sender flere Skibe til Spanien. Det skulde da ikke være saa uventet ogsaa her at finde fine Folk med Opdragelse. Alligevel volder det en underlig, uimodstaalig Glæde, naar en her, nogle Mil forbi Nordkap, finder Ariost, Dante, Moliere, Racine, Milton og Blomsten af de danske Digtere. Saaledes virker store Mænd helt til de fjerneste Afkroge, og deres Aand omfatter og breder sig tilslut over hele Jordkloden . . . .

Den 27de November, efter et Fravær af 7 Maaneder, var jeg igjen i Kristiania og blev der modtaget i General Wackenitzes Hus, som alt for længe siden for mig var blevet til et lykkeligt Hjem, som jeg havde længtet tilbage til.

Krigen mellem Danmark og Sverige var udbrudt i April 1808. Landeveien gjennem Sverige var nu fuldstændig afstængt, og der var ingen anden Færdselsvei til Kjøbenhavn og Tyskland end over det utrygge Hav, hvor engelske Fregatter og Kaperskibe holdt hele Norges Kyst indestængt. Dog kom mange Fartøier over i Ly af Natten og gav ogsaa os Mod til at friste denne Vei.

Vi reiste fra Kristiania 4de Oktober 1808, Kaptein Baron Adeler, en af de elskværdigste Officerer i den danske Hær, og jeg. Den store By Drammen, som driver den vigtigste Trælasthandel i Norge, naaede vi ved Middagstid, og om Eftermiddagen var vi i den lille By Holmestrand. Det er en Vei uendelig rig paa vexlende Udsigter. Den store Strøm ved Drammen skal der ledes efter Magen til. Slig Ro og Storhed i dens Løb ud fra den herlige Dal ned mod Fjorden, og sligt Liv, med store Skibe for Anker, Baade uafladelig frem og tilbage, og de to Byer Strømsø og Bragnes i uoverskuelig Række opefter Elvebredden. Det er vel et Syn, som er værd at nævnes mellem de merkeligste i Europa. Ogsaa Holmestrand ligger sjelden romantisk til. Mellem det stupbratte Fjeld og Sjøen er der bare Plads for en Gade, og knapt nok til et Torv. Mange Huse klynger sig opefter Fjeldet som Reder. Og dog er alt net, pyntelig og malet, saa det ser ikke ud til at skorte paa Velstand i denne lille By.

Broen over Laagen-Elven, en halv Mil fra Larvik, er vakker, staut og fin, og dog merkelig fast og sterkbygget. Broer er sjeldne i Norge, især slige store og lange. Denne blev færdig 1807 ved General-Veimester Peter Ankers Foretagsomhed og Virksomhed. Strømmen, som kommer fra Høifjeldet gjennem Nummedalen og her næsten er ved Enden af sit 30 Mil lange Løb, er baade stor og rivende. Men Stenpillerne er vel skikkede til at tage imod. De er ikke tunge, men næsten alle Stenene er sammenbundne med Anker og Jernspænger til en fast Masse, som gjennemskjærer Strøm og Is som en Kile. Underskjøn er ogsaa Laurviks Bugt og den nette By bortunder Aaserne. Langt ude stiger Fredriksverns Verker ligesom op af Havet, og yderst paa Nesset ligger den lille Flekke Stavern. Dertil et Liv paa Stedet selv som i en stor Handelsby, hvortil kanske for Øieblikket en sterk Garnison mod engelske Angreb kan gjøre sit. Ved Udkanten af Byen ligger et stort Jernverk, hvor der nu

304. Holmestrand.

uafladelig støbes og bores Kanoner, og ikke faa Folk løber mellem Borehusene, Smelteovnen og de store Kulhauger. Jernmalmen kommer fra Arendal, Kullene fra de høiere liggende Skoge i Grevskabet, og disse i slig Mængde, at man, siden Indkjøbet af Skov for Kronens Regning nogle Mil høiere oppe i Landet, har bygget en ny Smelteovn i Slemdal. Bøgeskove førte os fra Laurvik videre til Porsgrund, ned til en Fjordbugt og saa op igjen. I andre Lande findes der knapt noget, som lader sig ligne med denne Kyst, saa gjennemskaaret, langt ind, ligesom Kanaler, saaledes som Vasbotn og Langesundsfjord (Landgangsfjord?). Det er saa merkeligt, at en aldrig bliver træt af det.

I Mørkningen kom vi ud fra disse Aaser ned til Skiensfjordens store Dalføre, til Porsgrund. Store, gilde Huse, som tydede ikke bare paa Velstand, men Rigdom, i en lang Række, vel paa en halv Mil, som levende mindede os om Elberfeldt. Ogsaa paa den anden Side af Fjorden, som her bare er en Elv, ligger et lignende Sted, Vestre-Porsgrund, tættere bygget og mindre vakker. Begge har et Folketal som mangen af de større Byer i Norge. Oppe paa Høiden langs den vakre Dal fører en god Vei til Skien, endnu en halv Mil videre, og saa brat ned i den mellem Bakkerne, Haugerne og Elven trangt indeklemte By. Vi kjørte over en uendelig lang Træbro over brusende Fossefald, forbi utallige Sagbrug, og saa igjen gjennem trange Gader, til vi naaede Gjemsø Kloster, Kammerherre Adlers Herresæde, hvem næsten hele dette Strøg er underlagt. Skien er en liden By, men et godt Levested, med 1805 Indbyggere. Der er ogsaa mange velhavende Familier, som særlig udmærker sig ved Selskabelighed. Denne Bys Rigdomskilder, ligesom det nedenfor liggende Porsgrunds, er Skibsfart, og ikke faa Skibe herfra gaar paa England eller paa Middelhavet med Mellemhandelen mellem de spanske og italienske Havne. En livlig Virksomhed og Omsætning medfører ogsaa de store Jernverk Fossum, Ulefos og Bolvik, som ligger nær omkring, og end mere de mange Sagbrug i Byen selv. Den mægtige Skienselv, som flyder ud af Norsjø lidt ovenfor Byen med alle Telemarkens Vasdrag, styrter i en Mængde Fald ned i Fjorden, hvor Sagbrugene staar som en Gade nede langs Fossefaldene; og Skiens Handel med Bord og Planker staar ikke tilbage for saa mange Byer i Norge. At Telemarkingerne ogsaa for en stor Del søger hid for at hente, hvad de trænger af Korn og andre Varer, gjør selvfølgelig heller ikke lidet til Byens Velmagt. Ogsaa med Hensyn til Naturherligheder hører dette Strøg til de første i Norge, et heldigt Veirlag og romantisk Omegn med Sjøer, Elve, Dale og Fjelde, Gjemsø Kloster paa en Ø i Elven midt imellem durende Fosser, Bakker rundt om og Skibe nede paa Fjorden. Det brede, livlige Dalføre nedover mod Porsgrund synes snarere at skulle ligge i Sydtyskland end i Hjertet af Norge, og dog bare nogle Mil opover Norsjø, saa har vi det altsammen igjen, høie, vilde Fjelde, alt det mægtige og storslagne, som i hele Europa Norge alene har at fremvise. Bare med italienske Landskaber skulde disse Strøg aldrig sammenlignes.

Paa Veien mellem Skien og Arendal ved Søndeled Kirke er der et Landskab, som en bare skulde tro kunde findes paa et Maleri, og ikke under Nordens Himmel. Kirken paa en Bakke i en trang Dal, høie Fjelde med tæt Smaaskog paa Siderne og længere ude Fjordbugten og Havet. Om Kvelden var den stille Vig oversaaet med Baade og Folk, som om de skulde ud til en Fest. Det var Makrelfiskets Tid, og unge og gamle laa ude og

fiskede. Natten brød frem, og vi kunde ikke se Veien længer, indtil den høie Masovn ved Nes Jernverk lyste os imøde, hvor vi blev gjestfrit modtagne hos Eieren, den gjæve Jakob Aall. Han er ikke alene Eier af et af de største og bedst drevne Verker i Landet, men han sidder ogsaa inde med Fagkundskaber, Smag og en videnskabelig Dannelse, som faa i Norden. Hans Hus er smagfuldt og endog staselig udstyret. Hans Malerisamling har mange gode Sager, og hans Bogsamling er rig paa naturvidenskabelige og literære Skrifter. Ugjerne forlod vi dette Hus, hvor et længere Ophold skulde have været saa lærerigt, og kom med Vanskelighed kjørende mellem Fjeldknauser ned til Bryggebyen Arendal. Fjeldknauserne har ikke villet give denne By Plads paa Land, og saa er Husene byggede paa Pæler, Gaderne er Brygger, og Torvene er Plankegulv over Vandet. Med alt dette er det et livligt Sted, og næsten daglig gaar og kommer der Skibe herfra til Fladstrand i Jylland, en Vei, som let kan tilbagelægges paa en Nat. Ikke længer siden end igaar Nat gik otte Smaafartøier herfra paa en Gang, trods de engelske Fregatter, som passer skarpt paa denne Havn. Byen havde i 1801 et Folketal paa 1698.

Landets fjerde Hovedstad, Kristianssand, har noget helt eget ved sig, som skiller den fra de tre andre, Kristiania, Throndhjem og Bergen, saa eiendommelig, at den næsten ikke synes at tilhøre Norge. Som den ligger, næsten ved Landets sydligste Pynt, i Bunden af en herlig Bugt, hvor hele Krigsflaader kunde ligge trygt for Anker, er Kristianssand det bedste Tilflugtssted for Skibe, som farer gjennem Kattegat. Derfor er hele Østersø-Flaader stadig at se udenfor Kristiansand. Her finder de alt, indtil de mindste Smaating, som de maatte trænge til Udbedring eller Udrustning: flinke Arbeidere og rafft Arbeide, saa Skaden kan gjenoprettes med mindst mulig Forsinkelse, og desuden Forskud, som for mange Skippere er saa meget om at gjøre. Dette har paadraget Kristianssand mangen Spøg af Naboerne, at det lever af Vrag, og mere sligt. Men dette er dog langtfra ikke den eneste Næringskilde. Ingen Havn i Norge er saa livlig, ingen Verfter i saa uafbrudt Virksomhed. Selv nu, da engelske Krigsskibe i truende Nærhed skulde synes at stanse al Handel og Samfærdsel Sjøveien, selv nu lyder Hammerslag uafladelig i vore Ører. Her det paabegyndte Skrog af en Kaper eller Kutter, der et andet liggende paa Siden, indhyllet i Dampskyer fra Tjærekjedlerne. Alle Skibsfornødenheder er her saa let tilgjængelige som ingen andensteds i Norge. I de øvre Dalfører af Øst-Agder, Mandal og Raabyggelagen voxer Egeskove i Mængde, og hvad Fædrelandet ikke selv kan yde, kan let faaes med de forbiseilende Skibe. Her bygges da ogsaa de fleste Skibe, som Kristianias og Drammens Kjøbmænd bruger til sin Trælastudførsel, og Kristianssands Skibe har længe staaet høit i Ry. Byens egen Udførsel af Planker og Bord er derimod forholdsvis ringe; dog staar der nogle Sagbrug ved Torrisdalselven. Paa Grund af den livlige Forbindelse med Udlandet finder en her saa mange Smaating baade i det ydre og i Levevis, som snart minder om England, snart om Holland eller Tyskland, saaledes paa Torvet en vældig hollandsk Vindmølle som et Taarn op i Luften, og som sammen med Kirken gjør Tjeneste som et Landemerke. Byen tæller nu 4787 Mennesker, foruden de Fremmede.

Ved Færden udover Fjorden fik vi først se, hvor godt der var sørget for Byens Vern. Midt foran Byen laa svømmende Batterier paa Færger, andre Batterier paa Lagmandsholm, to eller tre paa Knauserne paa Østerøen

nær ind til Havnen og end flere langs Stranden paa begge Sider. Indtil nylig har der ogsaa ligget en liden Fæstning paa Flekkerø. Men da Englænderne havde bortført den danske Flaade ved Kjøbenhavn og ogsaa skulde tage med sig to Linieskibe, som tilfældigvis laa paa Kristiansands Havn, saa indtog de med det samme Flekkerø og sprengte Verkerne.

I Ny Hellesund hos Lodsoldermand Langfelt blev vi liggende flere Dage og vented paa nordlig Vind. Midt oppe paa Øen, som knapt er skilt fra Fastlandet, staar et lidet Vagthus til at holde Udkig ud over Havet og følge alle Signalerne paa Land. Det er Flagsignaler, som gives med tre Flag, et dansk, et blaat og et hvidt, og derimellem to Baand, som kaldes Stænder. Det er enkelt nok, og dog meldes hermed alt som kan hænde langs Kysten i Krigstid, og med en Afstand af en 2—3 Mil mellem hver Station kan Meldingen paa én Dag gaa fra Kristiania helt til Hiterø paa Vestsiden af Lister. Idag blev her meldt 2 engelske Fregatter, som var set udenfor Risør for 3 Timer siden, og det er næsten 30 Mil herfra.

Denne Kyst synes at være Hummerens Paradis. Den fanges i Teiner og sendes levende til England i Skibe med store Trækasser, fyldte med Sjøvand. Her paa Stedet betaler Englænderne sædvanlig 5 Skilling Stykket, men paa Torvet i London betales de med 5 Mark Stykket. I de 4 Aar 1803—1806 udførtes til England bare fra dette Sted op til 30000 Stykker Hummer aarlig.

Efter Tabet af den danske Flaade er der i Norge, som ved et Trylleslag, paa nogle faa Maaneder kommet istand en merkelig Flaade, Skjærflaaden, som den kaldes. Det er Kanonbaade, byggede omtrent som Færger, og næsten halvt saa brede som de er lange. Mandskabet, en 30 Mand, sidder paa begge Sider med vældige Aarer, og for og agter staar en Kanon. Naar der skal skydes, aabnes For- og Agterdelen næsten ned til Vandfladen, Kanonen skyves frem, og Skuddet træffer stadig det store fiendtlige Skib, hvor det er ømtaaligst, i Bougen; i et Øieblik dreies saa Baaden rundt, og det andet Skud affyres, hvorpaa Baaden skyndsomt ror tilbage for at lade og angribe paany. Under dette kan det store Skib gjerne affyre hele Batterier. En Baad, som bare saavidt naar op over Vandfladen og aldrig ligger rolig, er ikke let at træffe. Mangen Gang gaar derfor Skjærbaadene seirrig ud af Kampen uden at have mistet en Mand. Men de kan dog ikke bruges udenfor Skjærgaarden uden i stille Veir.

3die November. En engelsk Brig har for vore Øine taget en Lugger-Kaper, som havde været for uforsigtig til at vove sig ud. Det var et vakkert Fartøi og tilhørte Konsul Moe i Kristianssand. Dette har sat lidt Skræk i vor Skipper. Vi blev raadede til at tage med en ny Lugger-Kaper, Virksomhed, som skulde til Jylland. I en saadan er man ikke, saaledes som i uvæbnede Skibe, udsat for Angreb af de smaa svenske Fiskerbaade, som er værre at komme ud for end Englænderne; for de plyndrer alt paa ægte Sørøvervis. Vinden var Østsydost; men en saadan Skarpseiler kunde vove at skjære Vinden saa hoit. Men Vind og Strøm drev os vestover, saa vi maatte søge Land igjen ved Kumlefjord, en Mil fra Mandal. Her var iforgaars drevet ind et Skib med Kjølen i Veiret. Det var en Brig fra Jylland, ladet med Korn og Malt. I Kahytten fandt man Kapteinen og i Kjøkkenet 2 Matroser. Faren med slige Skibe er, at ved Stød eller Krængning kan alt Kornet skyves over paa den ene Siden, og saa ligger Skibet der uden at kunne reise sig mere. Det er nok paabudt at lade

Kornet i Kammere eller smaa Rum; men i slige Trængselstider som nu i Norge, faar man tage alle Slags Skibe til Hjælp for at forsyne Landet med Korn.

De norske Lodser er gjæve Folk. Med Glæde ser man overalt, langt ude paa Havet og inde mellem Skjærene, det blodrøde, hvidstavede Seil, som er Merke paa en Lodsbaad. De kjender hver Flu, hver Knaus og Sten paa Land eller under Vandet, og Skibet snor sig for deres Vink gjennem denne Labyrint som et selvvilligt Væsen. Men paa en slig Kyst, som befares af alle Nationer, er det forstaaeligt nok, at det sydlige Norges Lodser er blevet de kyndigste, de flinkeste og vel ogsaa de modigste i Verden. I Høsten 1806 var jeg i Lyngør ved Risør. Nogle Dage før havde Skibe i sterk Storm mere end en Mil ude i Havet varslet at ville løbe ind. Lodsen sætter sig i Baaden og alle løber til Stranden, for det var et farligt Veir. Lodsen løber op mod Vinden og er snart borte, snart synlig paa Bølgetoppene. Han er alt nær Skibet, men da slaar Baaden om, og han er borte for altid. "Far kunde ikke greie det, han skar Vinden en Streg for skarpt", raaber Sønnen, springer selv i Baaden og styrer ud mod Skibet, som han ogsaa naar og fører lykkelig i Havn.

Vor Kaptein varsler os den 12te om Eftermiddagen, at han om nogle Timer vil stikke i Sjøen. Herligt Veir og ikke et fiendtligt Skib i Syne hele Dagen. Nogle Mil længer ud bliver Nordvesten sterkere og skyver os raskt frem. Natten er mørk og intet at frygte af Fiender. En Brig suser forbi os saa nær, at vi kunde have raabt til hinanden. Men om den havde villet sætte efter os, saa skulde vi være gjemte i Mørket igjen, før den havde faaet Tid til vende. Længe før Morgen var vi udenfor Vefsiø; men Vinden var nu blevet til Storm og tillod os ikke at lande her. Saa maatte vi sætte nordover for at naa Fladstrand, hele 16 Mil igjen og ligesaa langt som fra Norge og hid. Men vi tilbagelægger dog Veien raskt, med god Vind og Strøm, og allerede ved Middagstid ser vi Skagens Pynt og Taarn.

Samtidig med Leopold v. Buch reiste der i vort Land ogsaa en anden anset tysk Videnskabsmand, der med stor Velvillie og levende Interesse omfattede de norske Forhold. Dette var Mineralogen Johan Friedrich Ludvig Hausmann, der før havde været Kammersekretær ved Bergdepartementet i Braunschweig og nu var Generalsekretær i det westfalske Finantsministerium. Han døde 1859 som Professor i Göttingen. Hans Reisebeskrivelse, "Reise durch Skandinavien", udkom i 5 Bind i Løbet af Aarene 1811—1818.

Hausmann kom fra det sydlige Sverige til Norge. Jo nærmere han kom dette Land, desto dyrere blev alt. Men til Gjengjæld overraskedes han ved her at træffe paa Sølvpenge, som han paa hele Reisen gjennem Sverige ikke havde set. Hvad selve Reiseomkostningerne angaar, saa er disse i Norge betydelig større end i Sverige, og man reiser ikke saa hurtigt. Dette har for en Del sin Grund i de mindre gode Veie her, som dog kan maale sig med de bedre i Tyskland.

"Ikke mindre paafaldende er de Forskjelligheder, som Befolkningen paa venstre og høire Side af Svinesund frembyder. Landets fysiske Beskaffenhed og Forfatningen udøver herpaa ubestridelig lige sterk Indflydelse. Helt fra

den østlige Landsgrænse fremviser Nordmanden Bjergboens eiendommelige Karakter. Allerede mellem Svinesund og Moss savner man de finere, skjønnere Former, som man maa beundre i Sverige, især hos Kvindekjønnet. Derimod optræder der bredskuldrede sterkknoklede Legemer, bredere, kraftigere Ansigtstræk, især sterkt fremtrædende Kindben, mere opadbøiede Læber og kortere Næse. Og hvor paafaldende forskjelligt Sproget! Hvor er det spørgende, syngende i den svenske Tale? Hvor hører man fremdeles det indsmigrende: "min söta herre" eller de underdanige "mjukaste tjenare*)

Udtrykket er bestemt, Lyden haardere, mindre klangfuld, Minespillet ulige alvorligere, Bevægelsen, den hele Holdning og Maade at være paa mindre hurtig, smidig, manerlig og høflig, men derimod mere ligefrem, aabnere og muligens ogsaa en Gang imellem grovere.

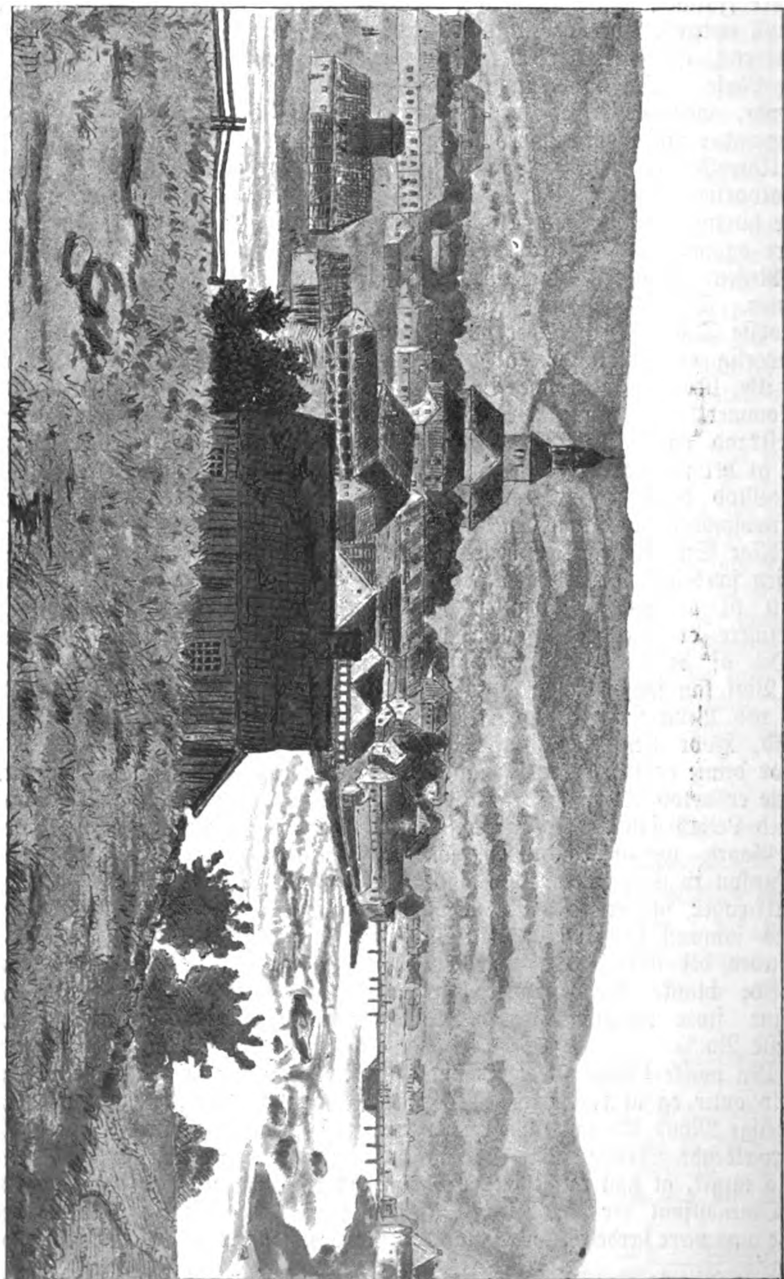
Reisen gik over Moss til Kristiania, hvorfra han foretog Exkursier i Omegnen. Derfra gik hans Reise til Kongsberg, hvor han ankom, efter at den største Del af Driften her var bleven indstillet. Han fandt Tilstanden her sørgelig til Trods for, at der fra det landsfaderlige Styres Side var gjort ikke lidet for at raade Bod paa de Ulykker, som Stansningen havde afstedkommet. Fra Kongsberg gik Reisen over Hassel Jernverk, Drammen, Holmestrand og Larvik til Arendal, hvor han af mangt og meget kunde slutte, at det ikke var ofte, Reisende færdedes her.

"Mod denne Egns Ugjæstmildhed stikker Indbyggernes Godmodighed og Stræbsomhed saavelsom den større Nethed, som hersker i deres Klædedragt og huslige Stel, af paa en meget behagelig Maade. I de Egne af Norge, hvor jeg færdedes, herskede der paa Bondegaardene en Renlighed, som var udstrakt til de fjerneste Krinkler og Kroge, selv i Fjøset. Hvor meget behageligere er det dog at overnatte i den mindste norske Hytte end i en stor Del af de pragtfulde Gjæstgiverier i de tyske Byer, hvor man paa første Vink kan faa, hvad man forlanger, men hvor man savner den største Pryd ved Beværtningen, som Værten dog kunde præstere uden mindste Kostnad. Hvor Renlighed findes, hersker der ogsaa en vis Grad af Velstand, og hvor denne er tilstede, tør man ogsaa vente en høiere Grad af Kultur, og dette er netop Tilfældet i hine ensomme Egne af Norden. Landmanden kan med Lethed faa tilfredsstillet sine første Krav af Ageren, som omgiver hans Gaard, og af Kvægavlen, som udgjør hans fornemste Næringsvei. Med Hensyn til Tilveiebringelsen af de Kunstprodukter, som han i sit daglige Liv tiltrænger, saa er han selv alt muligt. Han tømrer med simpel Øxe selv sit Hus sammen af Stokke; han udskjærer og smeder alskens Husgeraad; han væver det sterke hvide eller graa Vadmel, hvori han klæder sig; han støber de blanke Metalknapper, hvormed hans Trøie er besat, han syr selv sine store trofaste Sko. Kun den runde Hat kjøber han i den nærmeste By."

Den norske Bonde fører et nøisomt Liv. Han nærer sig af det Korn, han selv avler og af Fædriftens Produkter. Mange Luxusartikler, som selv den almindelige Mand ikke kan undvære, er fremmede for ham. Han trykkes ikke af overvældende Skatter. Af Indkomsten af Kvægavl og Tømmerdrift faar han saa meget, at han kan klare den og endda kan efterlade sine Børn noget.

Omendskjønt der paa Grund af den store Afstand mellem de enkelte Gaarde maa være særdeles store Vanskeligheder forbundne med Landsungdommens

*) Dette mjukaste eller ödmjukaste tjenare, som Svensken anbringer ved hver Hilsen, kan den frie Nordmand ikke for sin Død udstaa.

305. Kongsberg.

Undervisning, saa er dog sørget saa godt som muligt for den af den vise Regjering, som holder sig overbevist om, at Folkets Lykke og Styrke bedst fremmes ved dets Dannelse. Ved hensigtsmæssige Undervisningsanstalter uddannes der Geistlige, af hvilke mange ogsaa opfylder de Krav, som deres skjønne Kald stiller til dem: at være kjærlige Fædre og raadgivende Venner for Menighederne. Fra fortrinlige Seminarier udgaar der vellærte Skolelærere, som reiser omkring i Kredse og underviser Ungdommen til bestemte Tider af Aaret. Ofte er jeg bleven forbauset over de gode almennyttige Kundskaber hos Bonden og over hans Videbegjærlighed, som foranlediger ham til hyppige Spørgsmaal, som ikke blot hidrører fra simpel Nysgjerrighed. Medens den svenske Bondes Kundskab i det høieste naar til Havet og alt, hvad der ligger hinsides Havet er ham dunkelt, fandt jeg hos den norske Bonde ikke sjelden Kundskaber om Tyskland og en Stræben efter at faa Oplysning om dette Lands Beskaffenhed og Jordbrug. Om saadanne Gjenstande har jeg nu og da paa det behageligste kunnet underholde mig med Skydsbønder. Men hvor sjelden er det man kan have en slig Passiar med en almindelig tysk Landmand. En Bonde paa Lüneburgerheden, som jeg underholdt mig med paa min Tilbagereise fra Danmark, kunde ikke faa det i sit Hoved, at der ogsaa fandtes Kjør i Norge. En saadan Ytring hørte jeg aldrig en norsk Bonde fremkomme med.

Han giver en udførlig Skildring af den Rørelse, som udfoldede sig i Arendal, omtaler i Forbigaaende de store Fortjenester, som Jakob Aall havde indlagt sig af Nes Jernverks Omegn, og udtaler sin varmeste Anerkjendelse af de Bestræbelser, som udfoldedes af den Løvenskjoldske Familie i Landhusholdningsvæsenet. Fra Porsgrund af gik Reisen igjen østover til Kristiania, hvor hans Ophold blev af længere Varighed end paa Udreisen. Han omtaler de af Doktor Müller og Apotheker Maschmann anlagte Mineralsamlinger samt Kristiania Kathedralskole og dets Samlinger og giver en ret indgaaende og grei Fremstilling af denne Institutions Betydning. Han kommer derefter ind paa Tidens brændende Spørgsmaal: Universitetssagen.

"Mangelen af et Landsuniversitet virker paa mangfoldig Vis negativt og positivt paa Norge. Den nøder Nordmændene at sende sine for Studierne bestemte Sønner til Kjøbenhavns Universitet. Det behøver ikke at forklares, at dette i mange Henseender indskrænker Antallet af studerende Nordmænd. For mange Forældre maa den store Kostnad være en Hovedhindring for at lade deres Sønner studere i Kjøbenhavn. Andre er bange for at sende sine Sønner saa langt fra sig og frygter Farerne for Forførelser i den store By. De til Studier bestemte Sønner maatte hidtil paa en Tid, da de var som mest modtagelige, opholde sig i et Land, som, om det end er politisk forenet med Norge, dog i saa mangt og meget i Henseende til den herskende Aand er forskjelligt fra dette Rige. Herigjennem maatte Nordmændenes Originalitet lidt efter lidt blive svækket. Der maatte inden den dannede Klasse i Norge opstaa en Blanding af dansk og norsk Karakter. Herved maatte Nationens Selvstændighed lidt efter lidt blive formindsket, og der maatte opstaa, hvad Nordmændene især afskyr, en Forbindelse mellem Norge og Danmark, som ikke blot er en politisk, men som griber dybt ind i Forholdene i det enkelte. Men dette var det just, som hidtil havde bevæget den danske Regjering til ikke at lytte til Nordmændenes berettigede og kraftigt udtalte Ønske. Den frygtede for, at ved Oprettelsen af et Universitet i Norge skulde den hos Nordmændene raadende Uafhængighedsaand erholde nyt Liv, og at derved Forbindelsen mellem den mere dannede Del af Befolkningen i Danmark og

Norge, som hidtil lettede Regjeringen af hint fjerne og tillige ved et Hav adskilte Rige, vilde tabe betydeligt. Det danske Styres Retfærdighedsfølelse har omsider seiret over et politisk Hensyn*) . . . . Mangelen paa et Universitet maatte hidtil i Særdeleshed øve en betydelig Indflydelse paa Literaturen i Norge. Dette Land har saa godt som slet ikke nogen Literatur. At det norske Sprog kun saa sjelden — hovedsagelig kun i Digte — er bleven anvendt som Skriftsprog, — at de norske Forfattere for den største Del har betjent sig af det danske Sprog, som hidtil ganske i Almindelighed var den finere Verdens Sprog, var tilstrækkeligt til, at der ikke engang af Navn kunde komme op en norsk Literatur. At det danske Sprog hertil stod i saadan Anseelse i Norge, ja at man her dyrkede det saa meget, at det efter Danskers eget Sigende i Kristiania skal blive talt til større Fuldkommenhed end sædvanlig i selve Danmark, lader sig ved Nordmandens forøvrigt saa store Antipathi mod alt, hvad der er Dansk, vel kun forklare af de politiske Forhold, af den nøie Forbindelse mellem Danmark og Norge, men fornemmelig deraf, at de unge Nordmænd pleier at modtage sin Dannelse i Danmark. Hører nu dette op, saa vil sikkert ogsaa for en stor Del Ansporelsen til fortrinsvis at dyrke det danske Sprog i Norge gaa tabt. Man vil uden Tvivl henvende større Opmerksomhed paa sit Modersmaal, der er egnet til at modtage videre Uddannelse, og blandt Medlemmer af det unge Universitet vil der visselig være flere, som vil sætte en Ære i at pleie det og skaffe det Opreisning for det Tryk, hvorunder det hidtil har lidt, ved en hyppigere Brug i Skrifter."

Ved hans Reiser forøvrigt omkring i Landet og de forskjellige Bekjendtskaber, han gjorde, skal vi her ikke opholde os. Kun skal vi medtage hans Fremstilling af det nationale Træk hos Nordmanden, som baade i Fortid og Nutid har tildraget sig den oplyste Udlændings Opmærksomhed, hans Selvgodhed og hans Bygdepatriotisme.

"Hver Dal," siger Hausmann, "danner ligesom Provinser for sig, der paa det skarpeste er afsondrede fra hverandre, ved de høie Aasrygge, som løber mellem dem. Indbyggerne af en saadan Dal staar vel indbyrdes i nogen Forbindelse, men mellem dem og Beboerne af det nærmest liggende Dalføre pleier der ikke at herske det mindste Samkvem. De lever ganske adskilte fra hinanden og er ofte meget paafaldende forskjellige i Klædedragt, Sæder, Sysler og Mundart. En Overgang, som man pleier at støde paa i mindre bjergfulde Egne, finder her ikke Sted. Saaledes stadfæster sig ogsaa her den Bemerkning, at et Fjeld formaar at adskille Menneskene i høi Grad, ja ofte endog langt mere end selv en Vandflade, som afbryder en Egns Sammenhæng. Hvor paafaldende adskiller ikke Svenskerne og Nordmændene sig i enhver Henseende, omendskjønt det kun er et Bjerg, som adskiller de to Nationer! Hvor ubetydelig, ja for ingen at regne er Samfærdselen mellem de to Nabolande i Sammenligning med den, som i Fredstider foregaar mellem Norge og Skotland og England. Den moralske Sondring, som ledsager den naturlige Adskillelse mellem Beboerne af to hinanden modsatte Skraaninger af en høi Bjergryg, ytrer sig ikke sjelden særdeles stærk, ja slaar endog ud i gjensidigt Had. Omendskjønt der i Norge hersker en almindelig, i Sandhed

*) Den Del af Hausmanns Reise, hvori dette staar, udkom i Aaret 1812. Hans Raad til Nordmændene om ikke at henlægge Universitetet paa Kongsberg og de derfor anførte Grunde forbigaaes her.

meget stor Patriotisme, som knytter en herlig Sammenhæng mellem Indbyggerne af det store Rige, saa aabenbarer der sig dog hist og her en gjensidig Antipathi mellem Indbyggerne af de forskjellige Dale. De vil ikke have meget med hinanden at gjøre, om end Omstændighederne maatte føre dem sammen paa et Sted. Men det er ikke blot Antipathi, det er det bitreste Had, som støder Nordmanden fra Svensken. Nordmanden udbryder endog i Spot og Forbandelser, naar Talen er om de Svenske. Selv til den mere dannede Del af Folket strækker denne Modvillie sig, ihvorvel den kun ytrer sig i et spottende Smil eller i sarkastiske Fortællinger. Den kan maaske være fremkaldt ved Forholdene, ved Forskjellighed i Nationalkarakter og Optræden, men utvivlsomt især ved de blodige Krige, som de to Riger til forskjellige Tider har ført med hinanden. Men paafaldende er den Antipathi, som Nordmanden ogsaa nærer mod flere andre Nationer, navnlig mod den danske og den tyske. Lettest lader den Modvillie, som hersker overfor Danskerne, sig forklare; thi det viser sig jo ikke sjelden, at Beboerne af forskjellige under en Regjering forenede Lande opfyldes af Avind imod hinanden i den Tro, at det ene Land nyder Fortrin fremfor det andet, at dette bliver stedmoderligt behandlet i Sammenligning med hint. Men hvoraf skal man forklare sig den Modvillie, som Nordmændene nærer mod de fjerne Tyskere, med hvilke de dog kommer i saa yderst liden Forbindelse og som de kun høster Fordel af i Handel? Hos Nordmændene i Almindelighed raader der en meget ugunstig Forestilling om den tyske Nationalkarakter, en Forestilling, som ikke er ganske ulig den, som herskede blandt Romerne overfor Gallerne. Denne Mening vidner om stort Ubekjendtskab med den tyske Grundkarakter. Ytringen heraf var mig saa meget mere følelig, som jeg følte mig saa sterkt hendragen til Nordmændene og derfor intet heller ønskede, end at møde den Tro hos dem, at ogsaa i mit Fædreland fandtes der en Karakter, som lignede den norske. Jeg søgte efter Grund til denne Forestilling og fandt da, at den formodentlig er at tilskrive enkelte Reisende, tyske Spekulanter, slette Kunstnere o. s. v., som forsøgte sin Lykke i fjerne Lande, da de af en eller anden Grund ikke kunde gjøre sine Talenter gjeldende i Hjemmet, og her var istand til at bedrage godhjertede Mennesker, som ikke kjendte deres Egenskaber. Af saadanne tyske Vagabonde traf jeg selv nogle paa min Reise i Norge, overfor hvilke jeg ofte fragik Landsmandskabet. Ikke lidet tør den ugunstige Forestilling om Tyskerne ogsaa være foranlediget derved, at den danske Regjering fra Tid til anden — t. Ex. ved Bergværksdriften her — har ansat indkaldte tyske Forretningsmænd, som ikke svarede til Forventningerne. Maatte dog Tyskere af grundig Dannelse og ægte tysk Sindelag hyppigere end hidtil skeet bereise det herlige Land og lidt efter lidt fjerne det Vanry, hvori Personer, der er Navnet Tyskere uværdige, har sat deres Landsmænd hos Nordmændene."

Nils Hofman Sevel Blochs Reise-Jagttagelser fra Høsten 1806 tør vistnok ogsaa medtages i denne Forbindelse, ihvorvel Forfatterens Oplevelser paa hans Færd fra Throndhjem til Kristiania just ikke kan siges at være meget merkelige. Men hans Arbeide, der er tilegnet General Grev K. J. W. Schmettow og Familie, udgiver sig ogsaa kun for "en Haandbog for Reisende." Undervejs besøgte Forfatteren den bekjendte Opdalsprest Provst Rennau, hvis For-

tjenester af Sognets Opkomst han skildrer med Varme, hvorhos han ogsaa ofrer forskjellige andre af Landets mere fortjente Mænd udførlig Omtale.

Dernæst skal her nævnes en meget livlig og sympathetisk Skildring af de vestlandske Forhold, saaledes som daværende Lieutenant, senere Admiral Dahlerup lærte dem at kjende paa en Reise, som han foretog i Begyndelsen af Aar 1809 fra Mandal til Bergen.*)

Til Slutning skal her hidsættes to ret udførlige Skildringer af det sociale Liv i Bergen. Den ene af disse, der er taget af Nordmanden Henrik Steffens's autobiografiske Skildring "Was ich erlebte", hidrører vistnok fra 1794 og burde derfor være gjengivet ovenfor; men da den danner et Slags Sidestykke til den anden Fremstilling, der hidrører fra en tysk Kjøbmand, tør den til Nød hævde sin Plads i denne Sammenhæng.

306. Henrik Steffens.

Vor berømte Landsmand Henrik Steffens var født 2den Mai 1773 i Stavanger og døde efter et rigt bevæget Liv, der siden 1804 udelukkende var henlevet i Tyskland, hvis Aandsliv han derfor tilhører, den 13de Februar 1845. Efter i 1790 at være bleven Student, lagde han sig efter Naturvidenskab og fik 1794 Stipendium til at foretage en mineralogisk Reise i Norge. Paa denne kom han til Bergen, og det er hans Oplevelser her, vi lader ham selv berette.

"Jeg havde Anbefalingsbreve med fra min Lærer, Professor Wahl, til Byens to mest anseede Læger, Buttner og Monrad, samt til en rig Kjøbmand. Alle tog venskabeligt mod mig og viste mig den største Deltagelse. Nogen Tid hengik nu i adspredende Selskabelighed. Jeg blev ikke blot indbudet af dem, til hvem jeg havde havt Anbefalinger; Mænd, hvis Bekjendtskab jeg havde gjort hos disse, næsten alle rige Kjøbmænd, aabnede mig sine Huse, Studerende, der havde forladt Kjøbenhavns Universitet og erfaret min Ankomst, besøgte mig tilsidst næsten daglig. For det meste var det

*) Trykt i "Søkrigshistoriske Smaating" (1ste Saml.) af Otto Lütken, S. 26—37.

Theologer eller Jurister, der ventede paa Ansættelse, og indtil da søgte at slaa sig igjennem som Huslærere. Jeg stod nu ikke mere alene; aaben og meddelende, som jeg var, sluttede jeg mig med Lethed til mine Omgivelser, og Trangen til en nærmere Omgang fremkaldte hurtigt et fortroligt Forhold, der varede saa længe, jeg opholdt mig i Bergen. . . . Jeg havde da Leilighed til at lære det selskabelige Liv der at kjende, saaledes som det dengang (i 1794) var. . . Naar jeg nu ligefrem fortæller, hvorledes det forekom mig, saa maa man erindre sig, at siden den Tid er næsten et halvt Aarhundrede henrundet*), at fast alle den Tids Forholde har formet sig anderledes, og at der nu, efter hvad jeg har hørt, neppe er Spor tilbage af den store Raahed, som jeg dengang forefandt.

Bergen er omgivet af øde, næsten utilgjængelige Fjelde; vil man gjøre en Tur til det Indre af Landet, maa man, idet man gjennemskjærer de høieste nordiske Alper, passere en Fjeldstrækning, der ligger i det mindste 4000 Fod over Havfladen, og en saadan Høide har i de utroligt vilde, sønderrevne og lidet befolkede Fjeldegne i den vestlige Del af Norge, meget at betyde. Bergen er saaledes ligesom afsondret fra det øvrige Norge, den staar i nærmere Forbindelse med de store Handelssteder i Tydskland, Holland, England, Frankrig, Spanien og Italien end med det Land, til hvilket den ligesom er klæbet, uden med det at træde i en borgerlig eller selskabelig Forbindelse. Mange af disse Vanskeligheder er vel nu tildels beseirede. Landets Forfatning har avlet en politisk Forbindelse med de øvrige Indvaanere, om hvilken der tidligere ikke var Tale. Dengang var Bergen udelukkende en Handelsstad; skjønt den var beboet af Nordmænd, havde den dog Præget af en Handelskoloni, og endnu sporede man Følgerne af Forbindelsen med Hansestæderne, hvilke i det femtende og sextende Aarhundrede saa afgjort var de fremherskende. At al Underholdning i Bergen dreiede sig om Handelsgjenstande, var naturligt. Vel vilde det være Uret at nægte, at Bergens Indvaanere ogsaa dengang delte det øvrige Lands Beboeres Fortrin. De var gjestfrie, aabenhjertede og frimodige, hvor Handelsinteresse ei paabød Taushed; de Unge tillidsfulde og djerve. Det var især disse Fortrin, som i den første Tid havde saameget tiltrækkende for mig; men den fremherskende Egoisme, den modbydelige Pengestolthed, den indskrænkede, raa Livsanskuelse maatte, saasnart man traadte nærmere, uundgaaeligt støde tilbage. Bergen havde den Ulykke, ved et ufornuftigt Monopol at berige sig paa sine nordlige Landsmænds Bekostning; den vigtigste Udførselsartikel var Stokfisk, og Afsætningen til Bordeaux, Bilbao, Lissabon og Havnene i Middelhavet var betydelig. Beboerne af Nordlandene og Finmarken maatte ikke sælge deres Fisk andetsteds end i Bergen, Kjøbmændene, der vidste ved et bedragerisk Kreditsystem at holde disse stakkels Mennesker i et bestandigt Afhængighedsforhold, og de ulykkelige Mænd, der under Hunger og Anstrengelser, ja ikke sjelden med Livsfare fangede Fisken, maatte bære al Møie og Arbeide, alle Farer og Besværligheder, medens den betydelige Fordel ene og alene tilfaldt Kjøbmændene. Det er vel en naturlig, ja en rosværdig menneskelig Følelse, som, hvor slige skjæve og daddelværdige Forhold træder os imøde, især drager vor Deltagelse hen mod den bedragne og lidende Del; men, moralsk betragtet, er den Ulykke, der træffer dem, der nyder den tilsyneladende Fordel, ingenlunde ringere. Et sligt af Staten fremkaldt

*) Den Del af Steffens' Biografi, hvori dette er optaget, udkom 1841.

permanent Bedragerisystem sløver efterhaanden enhver menneskelig Følelse, lammer Aanden, og det er et Spørgsmaal, hvo der ved Ophævelsen af dette Monopol har vundet mest, Nordlændingerne, idet de gjenvandt en naturlig Ret, eller Bergens Kjøbmænd, idet de mistede en moralsk ødelæggende Forrettighed.

Men det var ikke alene det fordærvelige Forhold til de nordlige Beboere, ved hvilket Indvaanernes Raahed saa mægtigen vandt Overhaand; derved, at Handelen hovedsagelig og næsten udelukkende indskrænkede sig til et eneste Produkt, som afgav umaadelig Fordel og erhvervedes uden Møie og Anstrengelse, maatte nødvendigvis opstaa en Indolents, forenet med en Aandsindskrænkning, som den, der finder Sted i de sydlige Lande, hvor Beboerne erholder alt uden Møie. Nordboen er, hvor en streng Natur ikke opfordrer til stadigt Arbeide, igrunden doven; og hvor forskjellige end de Forholde, under hvilke den rige Kjøbmand i de orientalske Handelsstæder lever, er fra dem, der udgjør en nordlig Handelsstads Omgivelser, saa er jeg dog overbevist om, at den moralske Dannelse, saaledes som den dengang var i Bergen, fremkaldte stor Lighed mellem begge.

Der gives ikke let noget modbydeligere, end raa, smagløs Luxus. Jeg ved fast intet, som i de daværende rige Kjøbmænds Omgivelser, ikke afgjort stødte mig; det skulde da være, i deres Paaklædning, deres stedse rene og særdeles fine Linned. Husene var ligesaa hollandsk rene; næsten alle byggede af Træ, udvendig malede med lys Oliefarve blev de i korte Mellemrum vaskede, ikke alene indvendig, men ogsaa udvendig. Alt hvad der var af Metal ved Døre, Vinduer eller ved Husgeraadet, skinnede stedse blankt, og det gjorde vistnok et behageligt Indtryk ved første Indtrædelse i en rig Familie, at finde Personerne paa engelsk og Husene paa hollandsk Manér renlige; men Møblernes Form, var plump, og man havde ikke været længe i Selskabet, førend man opdagede Spor af Raahed. Kjøbmændene tog intet Hensyn til, hvad der kunde interessere en Fremmed. Hvo, der ikke kunde tale med om Sild og Stokfiskefangst, om Diskonto og Børsefterretninger, var ikke blot forladt, men ogsaa foragtet. Opdagede man nu ovenikjøbet, at han var en Lærd, saa betragtede man ham med en nedladende Medlidenhed, der grundede sig paa den Anskuelse, at ogsaa Lærdom var Erhverv, og det et saa lidet lønnende, at Mennesket kun ved Armod eller ved Mangel paa Fremfærd kunde bringes til at pleie saa mislige Forretninger. Det var i Grunden kun en instinktartet Konsekvents, der fremkaldte en ganske modsat Anskuelse af Lærdom, der, hvor den havde begrundet en anselig og fordelagtig Stilling i Staten. Under slige Forholde erkjendte man ikke alene Aandens Fortrin, men underkastede sig det ogsaa aldeles. For hos sig selv at undskylde denne Underkastelse, og fjerne enhver, ved Indskrænkninger, ubestemt Aandens Magt, for fuldkommen at berolige sig, naar det saa Fremmedartede ikke aldeles lod sig afvise, blev den regjerende Aand, som man vel kunde kalde den, antaget som absolut ufeilbar. Den var den eneste Repræsentant, til den holdt man sig med den fuldkomneste Tillid, og vidste nu nøie, hvormeget man daglig havde at forbruge af Aand, og hvorledes denne maatte være beskaffen, naar man med den skulde træde i et eller andet solid Samkvem, uden i mindste Maade at lade sig vildlede af de mangehaande usikre Tilbud og vaklende Løfter, der ikke lovede sikre Renter for den Kapital, der skulde anvendes.

En saadan Mand, der ligesaa afgjort besad og udøvede den aandelige Handels Monopol, som Kjøbmændene Stokfiskehandelens Monopol, var

Biskopen i Bergens Stift, Nordahl Bruun. Intet aandigt fik Indpas i Handelsstaden, uden at det gik gjennem ham. Han var virkelig en aandrig Mand. I sin Ungdom og medens han opholdt sig i Kjøbenhavn, henregnedes han blandt de fortrinligere Digtere, og et tragisk Drama (Zarine), hvilket han dengang havde skrevet, fandt Bifald og Anerkjendelse. Især var han berømt som Prædikant, og det med rette; men over det hele Land blev og bliver endnu en Nationalsang, der med Varme, med umiskjendelig indre Sandhed og stor digterisk Færdighed besynger det norske Livs Lyksalighed og Eiendommelighed, almindeligt agtet. Den er idetmindste 60 Aar gammel, maaske endnu ældre, og endnu stedse hører man den overalt i Norge; den er bleven et varigt Symbol for den nordiske Levemaade. Men at denne Mand har besiddet nogensomhelst betydelig videnskabelig Dannelse, er neppe at antage. Han udøvede et fuldkomment Tyranni over alle Bergens Indvaanere. Mennesket behøver dog nødvendigvis af og til en Mening, og er beroliget, naar det erholder den fix og færdig af en Mand, paa hvem det tror at kunne stole . . . . . At jeg, efter min hele Tænkemaade, henflyttet for nogle Maaneder blandt Bergens Indvaanere, maatte paa en eller anden Maade komme i Kollision med denne Mand, det var at formode. Jeg traf oftere sammen med ham i den første Tid af mit Ophold, og skjønt jeg vel saa, at enhver Opposition imod ham vilde være frugtesløs, saa syntes han dog meget godt at merke, at hans ellers saa beundrede Ord ikke gjorde noget Indtryk paa mig. Jeg fattede strax den Beslutning ikke at træde i nogensomhelst Berørelse med ham; jeg besøgte ham ikke, hvilket allerede fornærmede ham; jeg ytrede mig til de yngre Folk uforbeholdent om hans snevre Anskuelser og hans Anmasselse, og efter kort Tids Forløb var det bekjendt i den hele By, at jeg søgte at danne en Opposition imod den almindeligt og høit ærede Biskop. Hans Drama var stedse forekommet mig ubetydeligt; allerede i Kjøbenhavn havde jeg derom havt en heftig Strid med nogle af mine Venner. Vel udøvede berømte Navne en stor Indflydelse paa mig, og jeg var meget tilbøielig til med Ærefrygt at underkaste mig mere betydelige Aander, men jeg maatte da ved disse føle mig indvortes vakt. Det var nu ikke Tilfældet med Nordahl Bruun; jeg erkjendte vel i ham en legemlig dygtig, nordisk Natur; jeg beundrede Nationalsangen, der var udrundet af en indre bestemt og eiendommelig Bevidstheds Følelse; jeg hørte Prædikener af ham, der gjorde Indtryk, og jeg indrømmede ham stor Veltalenhed; men skjønt han var den dengang herskende Orthodoxies Lænker, saa var dog disse opfattede saa stivt, saa aandløst, saa overfladisk overstrøgne med moderne Sentimentaliteter, uden sand indre Følelse, saa hule og tomme, at de var mig en Modbydelighed. Jeg var ikke tilbøielig til at holde Anskuelser af denne Art hemmelige, og ytrede jeg dem ikke til Kjøbmænd, saa var det kun, fordi jeg slet ikke følte Lyst til med dem at indlade mig i Samtale om slige Ting. Imidlertid kunde min uforbeholdent ytrede Dom om den alsidigt ærede Mand ikke blive en Hemmelighed, og den vilde udentvivl have lukket alle de rige Kjøbmænds Huse for mig, saafremt jeg ikke, ved mine senere ugunstige Forhold nedsunken i en indre dyb Selvbetragtning, havde af mig selv trukket mig tilbage. Og Levemaaden i Bergen lod mig kuns Valget imellem enten i aandelig Henseende aldeles at tilintetgjøres eller at rive mig løs fra den.

Man vil finde det begribeligt, at jeg nu beretter noget nærmere om denne Levemaade. Bergen var berygtet paa Grund af den der herskende Drikkelyst. Jeg blev engang indbudet til en rig Kjøbmand: jeg traf der en Mængde

Kjøbmænd, nogle Læger, Prester og juridiske Embedsmænd. Konen i Huset traadte ikke ind, førend vi skulde sætte os tilbords. Hun tog Plads ved den øverste Ende af Bordet; ingen tog Notits af hende, hun sagde ikke et Ord i al den Tid, hun var tilstede, og stod taus op, da Desserten blev frembragt; vi blev endnu længe siddende, ingen brød sig om hendes Bortgang. Da Maaltidet begyndte, blev der sat en halv Flaske Madeira for hver af Gjæsterne, det var istedetfor det ene Glas, som man ved et almindelig større Maaltid pleier at servere med; dernæst fik hver to Flasker Bordeaux. Desuden gik der fin Rødvin, Malagavin, Alicantevin o. s. v. omkring. De fleste Gjæster tømte deres Flasker. Efter Bordet fik man Kaffe og Kognak. Derpaa besøgte det hele Selskab en offentlig Have, hvor der blev slaaet Kegler; en stor Bolle Punsch dampede paa Bordet, blev tømt og atter fyldt. Vi vendte tilbage om Aftenen, og til Midnat blev der drukket. Jeg forskrækkedes over den Masse af Drikkevarer, og skjønt jeg forholdsvis havde nydt meget lidet, og jeg gjorde mig til af at kunne tømme et Par Flasker Vin, uden at det skadede mig det mindste, saa kom jeg dog fuldkommen bedøvet hjem. Denne frygtelige Drikken fandt jeg overalt, om just ei i saadan Grad; den blev mig snart modbydelig, ja den blev mig til Gavn; en Tilbøielighed til at drikke Vin var en ulykkelig Arvelod fra min Fader. Men den vedvarende aandelige Beskjæftigelse tvang mig til at holde Maade i Drik. Dette gyselige Overmaal skrækkede mig tilbage; dog var jeg senere Vidne til et Drikkelag af en saa kjæmpemæssig Art, at jeg neppe vover at fortælle, hvad jeg oplevede, fordi det synes saa utroligt. En velhavende ung Kjøbmand indbød mig en Dag til Frokost. Man stod dengang meget tidlig op i Bergen, og Klokken var neppe 8, da Selskabet samledes. Verten, en kjæmpemæssig Karl, havde lagt an paa at drikke nogle af Gjæsterne, der var bekjendte som dygtige Drikkebrødre, under Bordet. Jeg saa en Mængde Flasker, og man drak Drymadeira og Kognak, Glas om Glas. Skjønt jeg i min Ungdom i et lystigt Selskab ikke forsmaaede et Glas Vin og ikke stedse holdt rette Maal, saa gos jeg dog tilbage for denne Raahed. Saalidet som jeg havde nydt, saa fandt jeg mig dog, allerede efter Nydelsen af et Par Glas, ubehagelig afficeret, og jeg forlod Selskabet for at rekreere mig. Verten indbød mig til Middag, og Nysgjerrigheden efter at erfare, hvad der skulde blive af en saa usædvanlig Drikken, overvandt min Ulyst. Da jeg kom tilbage, sad nogle af Gjæsterne fra om Morgenen endnu sammen; de fleste var ravede hjem. Da de sidste var forsvundne, kom de, som tidligst havde forladt Selskabet, efterhaanden tilbage. Verten alene var bleven siddende; han var rolig, ved Sans og Samling som ellers, og man merkede intet paa ham. Vi satte os tilbords, og de, der ved Frokosten havde holdt længst ud, kom først tilbage, da Maaltidet næsten var forbi. Nu foreslog Verten, der ogsaa ved Middagsbordet havde drukket som ellers, sine Gjæster, at han anden Gang vilde drikke dem under Bordet. Jeg forlod Selskabet tidligt med den Beslutning aldrig at tage Del i slige Drikkelag, men erfarede, at Gjæsterne var blevne sammen til langt ud paa Natten, og at Verten virkelig havde holdt Ord. Idetmindste kom han næste Morgen meget tidlig til mig og beklagede sig over sine Gjæster. De Karle, sagde han, bilder sig ind, at de kan hamle op med En, der kan drikke ordentligt, og de taaler dog intet.

Slige Scener og den fuldkomne Betydningsløshed ved alle Samtaler bragte mig til at sky ethvert Selskab; de eneste, der tiltrak mig, var de to Læger, til hvilke jeg var anbefalet, men som, paa Grund af deres mange Forretninger, kun sjelden var at faa i Tale. Fruentimmernes Levemaade

bidrog meget til denne Raahed. De faa, som jeg saa, var i den Grad udannede, at jeg blev forskrækket derover; allerede deres Klædedragt var mig paafaldende, den var smagløs og gammeldags. I Bergen er det næsten stedse Regnveir. Naar Skipperne efter flere Aars Forløb besøger Bergen, og kommer i Nærheden deraf, spørger de: "Regner det endnu i Bergen?" Man saa derfor ofte Fruentimmerne i sælsom Dragt paa Gaden. De var indhyllede i et stort hvidt Tørklæde, der gik opover Hovedet og var bundet fast under Hagen, saa at man ikkun saa lidet til Ansigtet. Disse mumieagtige Skikkelser mindede mig om de Afbildninger af ægyptiske og arabiske Fruentimmer, som jeg havde set hos Niebuhr. Det var virkelig de samme Skikkelser, som her i det høie Norden viste sig; kun at den stedse mørke Farve mindede om det triste Klima.

Fruentimmerne lod sig aldrig se i Selskab og blev just ikke behandlede videre galant. Jeg var engang Vidne til en Scene, der satte mig i Forbauselse. En italiensk Skuespillertrup havde, Gud ved, ved hvilken Skjæbne, forvildet sig op til Bergen og gav nogle Forestillinger paa Raadhussalen. Om tilfældigvis et Par af Tilskuerne havde ved et længere Ophold i en italiensk Havn lært nogle italienske Ord er uvist, men at neppe en af de Tilstedeværende forstod Skuespillernes Sang, er vel vist. Jeg rigtignok ligesaalidt som de øvrige. Men det livlige Spil, den de fleste vel aldeles ubekjendte dramatiske Forestilling, Buffoens Løier satte alle Tilskuerne i den største Spænding. Fruentimmerne bar forunderlige Hovedbedækninger; det var en Art Opsats af Flor, der, understøttede af Metaltraad, stod lige op i Veiret. De sad, medens Mandfolkene stod bagved dem. De foran siddende Damers Hovedpynt hindrede de bagved siddende i at se; disse reiste sig derfor op og lukkede nu enhver Udsigt for Mandfolkene. Man forlangte bydende, at de skulde sætte sig ned, men Begjærligheden efter at nyde det for dem nye Skuespil, var for heftig; Fruentimmerne blev staaende. Paa engang saa man en Mængde Stokke hæve sig; de syntes just ikke at falde videre lemfældigt paa Fruentimmernes Skuldre og Hoveder. Jeg saa, hvorledes nogle Damers Hovedpynt antog en ganske anden Figur, hvilken rigtignok, saa tilfældigt den end var opstaaet, dog ikke forekom mig mindre bizar og paafaldende, end den sædvanlige. Alle de staaende Damer sad nu og bukkede sig dybt ned; det hele Skuespil lignede et pludseligt, grusomt Nederlag. Hist og her hørte man et halvt kvalt Skrig, og alligevel kunde dette farlige Angreb ikke overvinde Fruentimmernes Nysgjerrighed. Lidt efter lidt dukkede først den ødelagte Hovedpynt, dernæst Hovedet op; langsomt og ængstelig hævede sig den hele Skikkelse; Mandfolkenes bydende Raab lød atter; Stokkene hævedes, og denne Scene gjentoges flere Gange ....

Skjønt jeg forholdt mig aldeles stille og i den sidste Tid ikkun saa de Venner, som besøgte mig, blev jeg dog anset som Hovedet for et Parti, der reiste sig mod Bispens absolute Autoritet, naar der var Tale om politiske, filosofiske og æsthetiske Gjenstande. Jeg vidste fast intet derom. Ligesom Nordahl Bruun, som Theolog, var en stiv Orthodox, saaledes var han ogsaa en Modstander af Revolutionen. Jeg, som hverken var en afgjort Tilhænger af Revolutionen eller en Rationalist, maatte nu gjælde for begge Dele. Om det var misforstaaede Yttringer fra min Side, som hertil gav Anledning, ved jeg ikke, men vist er det, at ikke alene unge Folk, men ogsaa ældre Mænd beraabte sig paa mig. Man maa ikke undre sig over, at et 21aarigt Menneske kunde i Bergen gjælde for en Autoritet. De Kandidater, der

besøgte mig, kjendte mine Forhold i Kjøbenhavn, min Omgang med Hovedstadens literære Notabiliteter, de vidste, at jeg der blev nævnt som Forfatter; i Handelsstanden blev de Fag, i hvilke jeg havde udmerket mig, ikke bestemt adskilte, og saaledes var i denne fjerne Egn det Rygte, der angaaende mig løb omkring, tilstrækkeligt begrundet, det nemlig, at jeg kunde tjene Nordahl Bruuns Modstandere som en ønskværdig Støtte, og af hans Tilhængere betragtes som en ikke ubetydelig Fiende. Bispen var vel en ægte norsk Natur; i legemlig Henseende stærk, kunde han ogsaa tage Del i de selskabelige Glæder, der vel viste sig mindre raa, hvor han var tilstede. Han talte gjerne og høit, alle hans Udsagn var afgjørende; men hans Anmasselse, der var grændseløs, fordi den ikke fandt Modstand, huede ikke enhver. Allerede Handelsfordelene forbandt mange med Franskmændene, og skjønt det egentlige Had mod Aristokraterne ikke fandt nogen Næring i en Stad, hvor der dengang, saavidt jeg mindes, ikke levede en eneste Adelsmand, hvor Handelsstanden var den eneherskende, saa var dog ikke faa revolutionært sindede. Andre fandt sig stødte tilbage ved hans Orthodoxi. Hidtil havde de ikke vovet at udtale sig høit; men da en Stemme fra Hovedstaden, hvilken de ansaa for ikke aldeles uden Betydning, efter deres Mening understøttede deres Opposition, saa fremtraadte de dristigt.

Saaledes var jeg, uden at jeg paa mit stille Værelse vidste et Ord derom, bleven i Bispens rige og mægtige Tilhængeres Øine en Farlig, en Vantroende og en Jakobiner. Nu staar det rigtignok ikke til at benegte, at mine religiøse Anskuelser ingenlunde var sikre og faste, og at Revolutionens Princip endnu udøvede en stor Magt over mine vaklende politiske Meninger; men i enhver Henseende var den Dom falsk, der betegnede mig som Partihøvding. Men jeg skulde paa en for mig overraskende Maade erfare den Rolle, som jeg spillede i Staden. Mine unge Venner vidste, at jeg havde prædiket nogle Gange i Kjøbenhavn. De overtalte mig til i en af Hovedkirkerne ved Aftensang at holde en Prædiken og foranledigede en Opfordring desangaaende til mig fra Sognepresten. Jeg var forbauset, da jeg fandt Kirken propfuld af Tilhørere. I Bergen tællede man 25 a 26000 Indv.; endnu aldrig havde jeg prædiket for en saa stor Forsamling; men min Prædiken var omhyggeligt udarbeidet og godt memoreret; jeg beseirede den Frygt, som i Begyndelsen overfaldt mig, og Prædikenen blev holdt uden Anstød.

Til Text havde jeg valgt Rom. Kap. 8, Vers 18: "Thi jeg holder for, at denne Lidelsernes Tid ei er værd den Herlighed, der paa os skal aabenbares." Dette Valg var foranlediget ved min Stemning i den Tid; jeg var virkelig tilbøielig til at opgive alt Haab paa denne Verden og knytte mig til en høiere. Prædikenen selv bar vel Spor af denne Stemning; i ethvert Tilfælde maatte den være afvigende fra dem, man ellers var vant til at høre her. Jeg havde talt om Taabelighedens Haan, om Uvidenhedens trykkende Misforstaaelse, om de Mægtiges Overmod, og om de indre betænkelige Kampe, samt om, hvorlunde vi stedse paa nyt maatte gjøre den sørgelige Erfaring, at det ringe og uværdige i os saavelsom udenfor os stedse seirer. Selv min Fremstilling, mit Sprog forekom vel de fleste fremmed.

Jeg forlod Kirken, afslog en Indbydelse af den mig næsten ubekjendte Prest, og indesluttede mig atter, melankolsk stemt ved selve Prædikenen, paa mit ensomme Værelse. Min Prædiken havde gjort et utroligt Indtryk; jeg kunde, paastod de, i enhver Henseende maale mig med den som Taler berømte

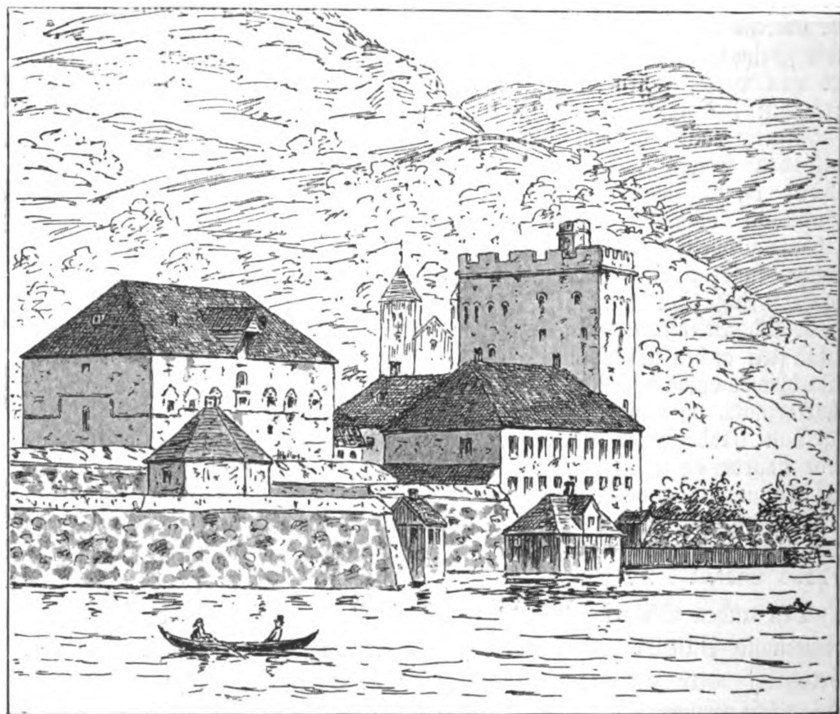
Nordahl Bruun. At en indre Bevægelse, en dyb Rystelse udtalte sig med et heftigt grebet ungdommelig Gemyts hele Sandhed, er meget sandsynligt. Men nu antog hint Parti, der hidtil kun havde vist sig frygtsomt og ængsteligt, en bestemt Skikkelse. Hvor mange Gjenstande, der ved min Tale blev berørte, som kunde foranledige Misforstaaelse, havde jeg slet ikke betænkt. Men begge Partier havde hørt, hvad de ønskede. Min Fremstilling af den Jammer, der findes i alle Menneskelivets Forhold, gjaldt dels for kjettersk, dels for revolutionær. Faa Dage derefter cirkulerede blandt Stadens Prester en Ordre fra Biskopen, i hvilken det blev dem forbudt at lade unge Studerende bestige Prædikestolen. At denne Ordre gjaldt mig, var ligefrem. Bispens Tilhængere jublede, hans Modstandere skjældte. Desværre var den Maade, paa hvilken de forsvarede mig, lige saa skadelig for mig som de fiendtligt sindedes Angreb. Begge stemte overens i, hvad de fortalte, og paa den Maade udbredte saavel Venner som Fiender Ytringer, der skulde hidrøre fra mig, og som under ingen Betingelse kunde taales paa Prædikestolen. Til Lykke tiltroede jeg mig ikke dengang og længe derefter den Færdighed at tale ex tempore. Jeg havde Prædikenen i Manuskript akkurat saaledes, som den var bleven holdt; jeg sendte Bispen den, omtalte den Befaling, der almindeligt betragtedes som foranlediget ved min Prædiken, og bad ham om en offentlig embedsmæssig Dom over dens tilladte eller utilladte Indhold. I en Avis bevidnede han koldt og med faa Ord, at min ham meddelte Prædiken ikke indeholdt noget, der i religiøs eller politisk Henseende kunde dadles. Skjønt nu alle udspredte Rygter blev modsagte ved hans Erklæring, saa maa jeg dog tilstaa, at Seiren var paa hans Side. Thi om end Prædikenens Indhold var dadelfri, saa kunde den jo i Formen være saa slet, at den fuldkommen retfærdiggjorde den givne Befaling, og paa denne Maade blev da ogsaa mit Manuskript benyttet. Han beholdt det i fjorten Dage, og jeg hørte snart, og navnlig af de unge Kandidater, der besøgte mig, hvad Brug han havde gjort deraf. Ældre sindige Mænd opsøgte mig nu, og dadlede haardt og strengt min Ubetænksomhed. De vilde, sagde de, have kunnet danne en gavnlig Opposition mod dette, vel talentfulde, men ved sin Uvidenhed og Forfængelighed farlige Menneskes Anmasselser, ifald jeg aldeles havde ignoreret Befalingen. Da var Seiren afgjort og for lang Tid paa hans Side. . . . ."

Den anden Skildring af det selskabelige Liv i Bergen, der skyldes en Handelsmand Vilhelm v. Rheinöhl, som i Aarene 1806—7 opholdt sig her, er betydelig mere afdæmpet. Den blev først trykt i Neue allgemeine geographische Ephemeriden, Bd. V (1819) og et Udtog af den meddeltes i O. Wolffs Journal for Politik, Natur- og Menneskekundskab f. 1822. Hvad han meddeler om Bergens udenrigske og indenrigske Skibsfart og Handel, Nordlandsstevnerne m. v. forbigaaes her. Om de selskabelige Forhold i Byen meddeler Forfatteren:

"Hvor vigtig og livlig Handelen nu end er, saa er dog alle Arter af Manufakturvarer og Fabrikater, især hvad Klædemon vedkommer, dyre. Levnetsmidler derimod godt Kjøb. Af Frugt ser man rigtig nok kun lidet, paa Æbler og Plommer nær, hvilke tilligemed ypperlige Næper og andre Rodfrugter fra Sogns Fogderi bliver hidførte i Mængde; Poteter er ikke saa almindelige, som det var at ønske, og bliver aldrig brugte som Salat. — Men Mangelen paa de varmere Landes Produkter bliver rigeligen erstattet ved de,

som er Norden eiendommelige, og foruden en Mangfoldighed af ypperlige Bærfrugter, hvorom man slet ingen Forestilling kan gjøre sig, naar man ikke selv har set dem, og som lettelig godtgjør Savnet af Træfrugter, skjenker Fjordene Nordens Indvaaner en saadan Overflod af den lækreste Fisk, Østers og Hummer, og Klipper og Skove en saadan Mængde af det fortrinligste Vildt, især Fugle, at han har al Aarsag til at være tilfreds med sin Lod.

Og selv den livlige Handel forskaffer ham de sydlige Landes Frembringelser for billig Pris; thi Franske, Spanske og Portugisiske Vine er ikke

307. Haakonshallen og Rosenkrantztaarnet. Efter en ældre Tegning.

stort dyrere her, end i de Lande, som frembringer dem, hvortil den yderst lave Fragt er Aarsagen — og hvor tarveligt sædvanligen selv den bemidlede Kjøbmands Bord er besat, idet han for det meste lader sig nøie med Bælgfrugter, saltet Kjød, Fuglevildt, Fiskemad, kogt og tørret Frugt, hvortil han nyder Hvede- og Rugbrød, samt det nationale Fladbrød af Havremel med Smør, drikker om Middagen Øl, men om Aftenen et Par Glas Bordeaux Vin med Sukker i, og lader sjelden bringe mere end to Retter paa Bordet, — saa synes dog dette kun at ske, for at vise sig des ødslere ved høitidelige Leiligheder.

Ogsaa kommer disse Leiligheder slet ikke sieldent; thi foruden de offentlige og Familie-Fester, hvortil Ægteskabernes Frugtbarhed giver megen Anledning, bliver endnu mange hidførte ved Handelen; Afgjørelsen af et betydeligt Varekjøb, Opbygning, et Skibs Affærd eller Ankomst, bliver ligesaa mange Anledninger til at foranstalte et Festin, hvorved Bordet bliver bedækket med det skjønneste Porcellin og Sølvtøi, og med Alt hvad Lækkert Sønden og Norden har. Da bliver ogsaa de med fremmede Vine, især Madeira, fyldte Pokaler tappert udtømte, og især rigelig Punsch ombudet; thi varme Drikke holder man meget af her.

At drikke Sundhed (Skaale-Drik) synes endnu næsten at være mere hjemme her, end i England; i det mindste bliver det vist ingensteds udøvet saa ængstligt og ceremonieust og saa byrdefuldt for den fremmede; thi ikke alene ved festlige Gilder, men dagligen ved Bordet og imellem de fortroligste Venner vil vist ingen tømme det første og sidste Glas, uden at drikke Skaal med en Bukning imod enhver af Bordgjæsterne, at nævne deres Navne efter Rad, og derefter at drikke paa samtliges Sundhed tilhobe. Dette bliver regnet saa høiligen til god Tone, at selv Husfaderen iagttager det mod sine Undergivne og imod sin samtlige Familie. For den Fremmede bliver rigtignok intet andet Raad, da han ikke kjender Gjæsternes fulde Titel og Navn, end at bukke sig for hele Selskabet. Men ved høitidelige Leiligheder gaar det aldeles ud i det Vide; først reiser hele Selskabet sig (hvortil, ved Bryllupper ogsaa de første Embedsmænd, f. Ex. den kongelige Stads-Kommandant, Stiftamtmanden o. fl. bliver indbudne) og drikker paa Landsfaderens Vel, — og paa Fædrelandets Vel — og selv den Fremmede bliver hengreben, naar nu en skjøn Basstemme under Musikens Ledsagelse istemmer den høitidelige Norske Nationalvise: "Norge! din Skaal" efter den bekjendte Melodie: "Freunde ringsum" og alle Tilstedeværende falder ind med Begeistring. Naar disse Gjæstebud (som og undertiden bliver ledsagede med Dands) holdes paa de Skibe, som foranlediger dem, eller paa Landhusene i Nærheden af Staden, da vaier Landsflaget der (paa de sidste paa en der altid staaende høi Flagstang) og ved Skaalerne lader Kanonerne sig vakkert høre.

Af saadanne Landhuse gives der særdeles mange omkring Staden ved Foden af Bjergene, langs ad Kysten, og hos adskillige er endnu en egen Værtskabsbygning, som bliver leiet ud, og flittigen besøgt af Stadens Beboere. — Paa de fleste af disse Lystgaarde finder Stadsindvaaneren, hvad han forlanger, for at gjøre sig tilgode, men dette er en saadan Blanding af den heterogeneste Mad og Drikke, at en Fremmed i Førstningen bliver bange for deres Sundhed, naar han ser dem nyde The, Kaffe, Chocolade, afbrændt rød Vin og Punsch og dertil Knagekringler (Brezeln), Toebak, Smør, Ost, Pølse, røget Lax, Kjød tørret i Luften etc, — alting imellem hinanden; og til dette Quodlibet er man saa vant her, at naar man foretager sig en Landtur til en bortliggende Bondegaard, hvor man, foruden en giæstmild Modtagelse, et rent Værelse og ypperlig Mælk og Smør, ikke finder andet, end Bærfrugter, maa alle til deres Tillavning fornødne Ingredienzer tages med. Forresten er saadanne Landture, som ofte bliver gjorte i store Selskaber, mangengang meget morende, da der sædvanligen, ifølge Nordmændenes bekjendte Talent for Musik, findes nogle Virtuoser ved dem, hvilke fornøier dem under Vandfarten, hvormed de mesteparten formedelst Stadens Beliggenhed er forbundne, og ofte giver Leilighed til en Dands; og overhoved er, formedelst Nationens frydelige Karakter ikke let Tidslede at befrygte.

Ofte finder man disse Bøndernes romantisk beliggende Vaaninger ganske tomme, naar deres Beboere om Søndagen er gaaede til den fjerne Kirke; dette forhindrer dog ikke at tage det altid ulukkede Hus i Besiddelse og at indkvartere sig deri efter Behag, og aldrig saa jeg et uvenligt Ansigt hos de hjemkomne Bønder. Et venligt "God Morgen" og et trohjertet Haandtryk bød Stadsindvaanerne Velkommen, og, uden et mistroisk Diekast paa deres til Pris givne Eiendele bliver med største Beredvillighed og Uegennyttighed alt, hvad de formaar, hidskaffet.

Naar saadanne Vandringer bliver foretagne ganske tillands, saa sker det enten tilfods, eller i de her brugelige tvehjulede Kalescher, hvorved Kudsken løber muntert ved Siden, skulde det end gaa en Mils Vei og endnu længere, eller tilhest, da Fruentimmerne (med sine smaa Fjærhatte) galopperer raskt afsted i Selskab med Mandfolkene. Firehjulede Kareter af gammeldags Smag med Billedhuggerværk og Forgyldning gives der kun et Par af i hele Staden, og disse tilhører de første Embedsmænd. Om Vinteren, naar der er Slædeføre, hvilket dog kun sjelden finder Sted, nydes ogsaa denne Fornøielse, enten paa Landjorden henimod Møllendal eller paa Isen over det store Lungegaards-Vand, hvor ogsaa Ungdommen forlyster sig med Skøiteløben. Af offentlige Fornøielser paa denne Aarstid gives der kun faa; vel er her et lille nydeligt Skuespilhus, men det tilhører et Dilettantselskab (kaldet det dramatiske Selskab), som giver om Vinteren en Forestilling ugentlig, uddeler Billetter dertil, men de Fremmede tilstedes desuden fri Adgang i det første Aar af deres Ophold her. Om Sommeren 1806 var dette Hus indrømmet et omreisende tydsk Skuespillerselskab (Hr. Steiners's). Hvor meget det tydske Sprog bliver dyrket her, beviser ikke alene den tydske Kirke, thi der bliver kun præket i det plattydske Sprog, men et anseligt tydsk Leiebibliothek, hvilket indeholder foruden en Mængde af de bedre Romaner og Reisebeskrivelser ogsaa mange videnskabelige Værker. Foruden det bestaar ogsaa et dansk Leiebibliothek.

En Klub, som forsamler sig hele Aaret igjennem om Aftenen i et stort, med Billard forsynet Hus, og som ogsaa bliver besøgt af Fremmede, og hvis Navn, Frimurer-Logen, røber dets forrige Bestemmelse, giver om Vinteren et Bal ugentlig, og opfører undertiden en Koncert.

Vi har i de Reiseskildringer, som ovenfor er gjengivne i Udtog, et ret levende og temmelig korrekt Billede af Norges Land og Folk, saaledes som de fremstillede sig for de Iagttagendes Øine. Et og andet af, hvad her er medtaget, tør maaske vidne om en overfladisk Bedømmelse fra de Reisendes Side, der kun alt for ofte ikke gav sig Stunder nok til at sætte sig ordentlig ind i Forholdene. Alt saadant er dog, hvor Sammenhængen har tilladt det, bleven udeladt. Som Reiseskildringerne her staar, giver de et Indblik i Folkets Vært og Fremgang paa alle Hold, maaske bedre end det, som kan faaes af de Kjendsgjerninger, som de officielle Aktstykker meddeler. Til enkelte af de Punkter, hvorfor der allerede i de anførte Reiseberetninger er bleven gjort Rede, vil vi nedenfor komme tilbage, idet vi gaar over til at give en almindelig Oversigt over Landets administrative Forhold og Bebyggelse, Folkemængde og de forskjellige Betingelser for dennes gradvise Forøgelse.

Hvad Landets indvortes Administration angaar, undergik den i Løbet af dette Tidsrum ingen væsentlig Forandring, hverken i Henseende til Embedsdistrikternes Inddeling, Oprettelsen af nye Embeder eller Fastsættelsen af Embedsmændenes Pligter.

Landets Inddeling i Amter var dog nogle smaa Ændringer underkastet, idet de store Amter kløvedes i mindre sideordnede Embedsdistrikter.

Det store Akershus Amt deltes i 1756 saaledes i to, Akershus Amt og Oplandenes Amt. Dette sidste, der under Kristian V's Regjering en Tid havde været et eget Amt, blev igjen ved kongelig Resolution af 27de April 1781 delt i to, nemlig Østre Oplandske eller Hedemarkens Amt, omfattende Hedemarken, Østerdalen, Solør og Odalen, og Vestre Oplandske eller Kristians Amt, omfattende Gudbrandsdalen, Thoten og Valders.

Bergenhus Amt blev under 31te Oktober 1763 delt i to Amter, Søndre Bergenhus Amt, der blev underlagt Stiftamtmanden, og Nordre Bergenhus Amt, der bestod af Fogderierne Sønd- og Nordfjord samt Ytre- og Indre-Sogn.

Efterat Nordlandene og Finmarken i 1803 var bleven eget Bispedømme, blev ved Resolution af 24de September 1804 Throndhjems Amt ligeledes delt i to, søndre og nordre Amt; det førstes Amtmand vedblev at være Stiftamtmand over Throndhjems Stift.

Ligeledes blev enkelte af de underordnede Embedsdistrikter, Fogderierne og Sorenskriverierne, delte i Løbet af disse 87 Aar, og Omregulering fandt ogsaa i nogle faa Tilfælde Sted. Ingen af disse Foranstaltninger var dog af saa omfattende Betydning, at det her kan være værd at opholde sig ved dem.

Af nye Embeder, som oprettedes eller rettere sagt fornyedes, var de forskjellige Stillinger, som henhører under Administrationen af Landets Kommunikationsvæsen, unegtelig af størst Betydning.

I vort Veivæsens Udvikling har den Del af Nationen, som man først og fremst kalder Folket, i Virkeligheden havt saa liden Del, at man tør sige, at det maaske endnu den Dag idag vilde have befundet sig i en meget primitiv Forfatning, hvis Almuens Villie her havde været den raadende. Vi hører da ogsaa jevnlig om Opløb og Optøier, som er foraarsagede ved den Tvang og de Skattebyrder, som Veivæsenets Forbedring medførte, og som man helst vilde unddrage sig for.

Som tidligere fortalt var der allerede i 1665 bleven oprettet to Generalveimesterembeder, der vel blev nedlagte igjen 1670, men gjenoprettedes igjen 1674. Senere hen var disse Embeder snart besatte, snart ledige; men fra 1740-Aarene af var Veimester-Forretningerne som oftest underlagte Fogedembederne, indtil der i den sidste Halvdel af Sextierne blev en anden Skik paa Forholdene.

Under 18de Mai 1767 blev nemlig Kaptein G. A. Krohg konstitueret som Veimester søndenfjelds med den halve Del af den i 1674 paalagte Veimestertold i Løn og med Løfte om at forfremmes til Generalveimester, naar han havde godtgjort sin Duelighed. Aaret efter (22de Januar 1768) blev hans Broder N. F. Krohg konstitueret som Veimester nordenfjelds med 600 Rdr. af Veimestertolden i aarlig Løn og med lignende Løfte om fast Ansættelse som Generalveimester. 18 Aar efter (Reskr. 17de Marts 1786) blev der oprettet et særligt Generalveimesterembede for Kristianssands Stift, og Aaret efter (1ste Juni 1787) et lignende for Bergens Stift. Dernæst blev der 1789 udnævnt en Generalveiintendant for Akershus Stift og endelig (8de Marts 1793) en særlig Veimester for det saakaldte nordre Distrikt af dette Stift, omfattende Grevskaberne, Bratsbergs, Buskeruds og Kristians Amt. Ved Slutningen af det 18de Aarhundrede bestod saaledes den norske Veibestyrelse af en Generalveiintendant, en Generalveimester og en Veimester i Akershus Stift samt en Generalveimester i hvert af de tre øvrige Stifter. Ved Resolution af 22de August 1800 ophævedes Generalveiintendantens Embede, der den hele Tid havde været beklædt af Generalkrigskommissær Peder Anker til Bogstad. Efter N. F. Krohgs Død (1801) blev der ved Reskr. af 6te Marts 1802 ansat to Veimestere i det throndhjemske i Stedet for den tidligere Generalveimester; i 1809 deltes Stiftets sydlige Veimesterdistrikt igjen i to Embeder, af hvilke det ene omfattede Søndre Throndhjems Amt, det andet Romsdals Amt.

Vi har i disse enkle Data et helt Billede af det Opsving, som det norske Veivæsen i disse fem Decennier tog. Medens dette hidtil paa flere Steder endnu havde bevaret det primitive Præg, det helt siden Middelalderen havde havt, udfoldedes der nu paa dette Omraade et Arbeide, der skulde sætte Norge jevnsides med det i denne Henseende langt fremskredne Sverige.*)

Saasnart Landets Veibestyrelse paa den ovenfor anførte Maade havde faaet sin faste Organisation, blev der med Kraft og Ihærdighed drevet paa en systematisk Ombygning af alle Rigets Veie. Især fortjener den Virksomhed, som herunder udfoldedes af Generalveiintendant Peder Anker og Georg Anton Krohg i det søndenfjeldske og N. F. Krohg i det nordenfjeldske, at nævnes med Anerkjendelse. Under disse Mænds Ledelse paabegyndtes der en hel Række af storartede Anlæg, tildels endog af helt nye Veilinier, noget, som man hidtil ikke havde set hertillands, hvor jo, som det gamle Ord gaar, Gjeden før havde været Veimester.

Af de Arbeider, som foretoges af N. F. Krohg, kan saaledes nævnes hans Anlæg af Veiene i Indhered, i Strindens og Orkedals Fogderi og i

*) En norsk Bondemand, der paa Urmagerprofessionens Vegne reiste i Sverige i 1760-Aarene, har i sine Optegnelser anstillet en Sammenligning mellem Veiforholdene i dette Rige og hertillands, og denne falder da langt ud til det førstes Fordel. Senere tog han sig med Iver af sin Bygds Veivæsen.

Romsdals Amt, samt hans Ombygning af Rørosveien, og disse fortjener i saa meget høiere Grad Efterslægtens Erkjendtlighed, som de Midler, der stod til hans Raadighed, kun var smaa, og hans Virksomhed oftere lammedes af Vrangvillie fra Almuens Side, der vægrede sig ved at overtage ilignet Pligtarbeide.

Sit største Arbeide udførte Krohg i Forening med Generalveiintendant Anker; det var Anlægget af den store Throndhjemsvei fra Kristiania af.

Ankers Fortjenester af Veivæsenet fortjener at stilles ved Siden af N. F. Krohgs, ihvorvel de Midler, som han havde at raade over, var betydelig større og hans Yrke lettedes ved, at der til Udførelsen af de af ham planlagte Arbeider blev kommanderet Soldater. Af de af Anker byggede Veie kan merkes Veiene fra Kristiania og sydefter, Veien paa Mjøsens Østside, den bergenske Hovedvei gjennem Valders, hvor der før kun havde været Ridevei over Fjeldet, Veien over Krokskoven og Hakedalsveien. Det fortjener ogsaa at bemerkes, at Anker foreslog Anlægget af en Vei over Numedal til Hardanger, — en Plan, der dog med flere andre ikke skulde blive gjennemført.

Ogsaa paa flere andre Steder af Landet byggedes der Veie. Blandt dem kan nævnes den af Amtmand Scheel og Kjøbmand Kjelland istandbragte Vei over Jæderen. I det hele taget var de Bestræbelser, som i denne Henseende udfoldedes, saa omfattende, at det med Sandhed er bleven sagt, at Norge allerede i Aarhundredets Begyndelse kunde opvise det samme Veisystem, som det havde, indtil de store Nybygninger i vore Dage tog sin Begyndelse.

Medens Folkemængden i Danmark igjennem saagodtsom hele det 18de Aarhundrede stod enten aldeles stille eller gik tilbage, skrider den i Norge jevnt og hurtigt frem, og indtræder der end nu og da en midlertidig Stansning eller Tilbagegang, saa skyder Befolkningen umiddelbart efter saa meget kraftigere Vært, at der indtræder en fuldstændig Udjevning af det opstaaede Misforhold. Til Bedømmelse af denne jevne Fremadskriden har man bevaret et temmelig udførligt og efter Omstændighederne tildels meget brugbart Materiale, der af forskjellige Statistikere i ældre og nyere Tid har faaet den omhyggeligste Bearbeidelse.

Fra 1735 af blev der aarlig i Henhold til Reskript af 30te Decbr. s. A. af Landets Biskoper til General-Landøkonomi- og Kommercekollegiet indsendt Indberetninger med Opgaver over Fødte og Døde. Men disse Lister viser sig dog, hvor de kan kontrolleres, at være lidet nøiagtige eller rettere sagt meget unøiagtige. Der vrimler nemlig i dem af Regningsfeil og Udeladelser af hele Prestegjæld, og Arbeidet lader overhovedet meget tilbage at ønske selv efter hin Tids lidet udviklede Fordringer. Man har alligevel paa Grundlag af disse Bispelister forsøgt en simpel Beregning af Folkemængden ved Udgangen af Aar 1734 og fundet, at den da udgjorde 620088 Mennesker. Men dette Tal er dog øiensynlig meget for stort og taaler sikkerlig paa Slump at reduceres med 20—30000. Forskjellen mellem

den beregnede Folkemængde i 1701 504000 og den saaledes for 1734 opstillede da viser en Tilvært af ca. 100000 Mennesker, en Forøgelse, der vistnok er betydelig større end den, som fandt Sted i det tilsvarende Tidsrum 1665—1701, men dog ikke er helt usandsynlig.

Den første fuldstændige Folketælling hertillands i dette Tidsrum foregik den 15de August 1769 i Henhold til en af Rentekammeret under 27de Mai næst forud udfærdiget Ordre. Denne foregik paa den Maade, at derfra opsendtes Tabeller, der i Kjøbstæderne blev udfyldte af Magistraterne eller af Byfogderne for de Byers Vedkommende, hvor ingen Magistrater fandtes, og i Landdistrikterne af Sognepresterne, og paa Grundlag af disse forfattedes Generaltabeller henholdsvis af Stiftsbefalingsmændene og Biskoperne. Samtlige Lister skulde inden 31te Oktober s. A. være indsendte til Rentekammeret. Tællingen, der skulde omfatte den i Landet hjemmehørende Folkemængde med Undtagelse af hvervede Militære, viste ifølge Kr. H. Prams Afhandling i Det skandinaviske Literaturselskabs Skrifter et samlet Folketal af 722979 Mennesker, hvoraf 65197 tilhørte Byerne og 657782 Landdistrikterne*). Fordelt paa Stifterne stiller Forholdet sig saaledes:

	Landdistrikter	Byer
Akershus	281047	33996
Kristianssand	104732	8130
Bergen	116617	13735
Throndhjem	214870	9336

Folketallet synes dog at have været noget større, end Prams Regning udviser. Ifølge "Bidrag til en norsk Befolkningsstatistik", udg. af det statistiske Centralbureau, udgjorde det samlede Folketal 723681 Mennesker, en Angivelse, som i den af samme Bureau udgivne "Oversigt over Folkemængdens Bevægelse 1866—85" er rettet til et Folketal af 724507 for hele Riget.

Ogsaa i Aaret 1787 var en ny Folketælling paatænkt; men denne blev dog indskrænket til Danmark alene. Først 13 Aar senere skulde der tilveiebringes nøiere Opgaver for Norges Vedkommende.

Ved Reskript af 28de November 1800 blev der paabudt, at en ny, almindelig Folketælling skulde foretages saavel i Kjøbstæderne som paa Landet, og denne skulde finde Sted Søndag 1ste Februar 1801. Kunde Tællingen ikke afsluttes paa en Dag, skulde den i Byerne fortsættes paa de næstfølgende Søgnedage, i Landdistrikterne paa de paafølgende Søndage. I Kjøbstæderne besørgedes Tællingen under Magistratens Opsyn af Rodemesterne, der gik om

*) I Fr. Thaarups Versuch einer Statistik der dänischen Monarchie II (Kbhvn. 1795) angives Norges samlede Folkemængde til 723141 Mennesker, deraf 343062 af Mandkjøn, 380079 af Kvindekjøn. Heraf falder paa Landdistrikterne 658394, paa Byerne 64747 Mennesker.

fra Hus til Hus, paa Landet af Sognepresterne, der med Hjælp af Kirkesangerne og Skolelærerne skulde indkalde Husfædrene fra saa mange Gaarde eller Huse, hvis Indvaanere de antog at kunne faa optalte paa hver Tællingsdag. I denne Tælling skulde alle medtages, og Personerne skulde anføres med deres fulde Navn. Før Listerne indsendtes til Rentekammeret, skulde de gjennemses og i Tilfælde bevirkes korrigerede, for Kjøbstæderne af Magistraten og Stiftamtmanden, for Landistrikterne af vedkommende Provst og Amtmand samt af Stiftamtmanden og Biskopen.

Ifølge Prams Beregning af denne Folketælling udgjorde Rigets samlede Befolkning 881912 Sjæle; heraf kommer paa Byerne 77215 Mennesker, paa Landdistrikterne 804697. Fordelt paa de fire Stifter stiller Folketallet sig saaledes:

	Landistrikter	Byer
Akershus	342546	36691
Kristianssand	122155	10872
Bergen	112311	18127
Throndhjem (heri ikke indbefattet Nordland og Finmarken)	148991	11525
Nordland og Finmarken	78694	

Ogsaa for denne Tællings Vedkommende er Prams Beregning noget for lav. Ifølge de af Det statistiske Centralbureau udgivne "Bidrag til en norsk Befolkningsstatistik" udgjorde Befolkningen 883449 eller som Tallet efter en senere Beregning er opgivet 883038 Mennesker.

Til Bedømmelse af Folkemængdens gradvise Fremgang i en Del af Tidsrummet 1769—1801 er der i Thaarups Statistik meddelt en Række Opgaver over Fødslernes og Dødsfaldenes Antal i Decenniet 1785—94. Af disse, der grunder sig paa de Lister, der ifølge Kammerskrivelse af 11te Januar 1777 indsendtes til Rentekammeret i Stedet for som tidligere til Økonomi- og Kommercekollegiet, og som nu havde faaet et hensigtsmæssigere Tilsnit, fremgaar det, at Fødslerne var flest i Aaret 1792, da de udgjorde 28246, færrest i 1785, da de kun udgjorde 22657. Dødsfaldenes Antal var størst i 1785, da det løb op til 26144, mindst i 1794, da det udgjorde 17344. I 1785 overstеg Dødsfaldenes Antal Fødslernes med 3487. Folketilvæxten var størst i 1794, da der fødtes 10725 Mennesker flere end der døde; mindst i 1789, da Tilvæxten kun udgjorde 1204. Som vi nedenfor skal se, har disse Eiendommeligheder i Folkemængdens Bevægelse sin G.und i de Forhold, som i de nævnte Aar herskede hertillands.

Ved den i 1815 stedfundne Folketælling udgjorde Landets Befolkning 885,431 Mennesker, eller lidt over 2000 mere end i 1801. Man skulde være tilbøielig til at gaa ud fra, at Befolkningen i Fredsaarene 1801 var gaaet jevnt frem, i Krigsaarene 1807—14 derimod tilbage. Men ved nærmere Betragtning af Forholdene viser denne Forudsætning sig ikke at holde Stik. Overskudet for det førstnævnte Tidsrum ses nemlig ikke paa langt nær at have været saa stort, som man skulde have ventet; det udgjorde nemlig i Gjennemsnit kun 4693 Individer aarligt, altsaa betydelig mindre end i de fleste af Aarene mellem 1769 og 1801. Omvendt var Tilbagegangen under Krigsaarene heller ikke saa stor, som man gjerne vil tro, idet der for enkelte af disses Vedkommende viser sig et betydeligt Overskud af Fødsler. Aarsagen til den ringe Tilgang under Fredsaarene maa fornemmelig søges i de Epidemier, som herjede forskjellige Dele af Landet, og i de store Uaar, som rammede Riget i dets Helhed.

Om Udvandringen fra Norge i Tidsrummet 1720—1807 har vi ikke ret mange Oplysninger, og spredte og ubestemte som disse er, tør det vel ansees for umuligt at opstille nogensomhelst Beregning herover. Fra Peter den stores Tid af foregaar der helt til Aarhundredets Slutning en ikke ubetydelig Udvandring til Rusland. Til den preussiske Hær hverves der i Fredrik Vilhelm I's og Fredrik II's Tid jevnlig norske Rekruter, og i de Krige, som føres paa tysk Omraade, deltager Nordmænd i Kampene paa begge de krigførende Magters Side. Den i det 17de Aarhundrede begyndte og senere ikke afbrudte Udvandring til Holland og England — til det første Land fornemmelig fra Vestlandet — vedvarer fremdeles og voxer og maa navnlig ved det 18de Aarhundredes Midte have været af et betydeligt Omfang. Tusinder af norske Søfolk og Handlende fandt herigjennem nye Hjem og en betydelig Virkekreds i fremmede Lande. Ikke uden Grund kunde derfor N. S. Bøgh i sit Digt, Den Algierske Freds Historie, udtale med dette Forhold for Øie:

"Hvor ere Nordmænd ei samt Holstener og Jyder
Adspredte overalt paa hele Jordens Kreds?
I Riget Ingen dem sin Tjeneste tilbyder,
Derover gaa de bort at tjene andensteds.
Det volder Mangelen paa Handel her og Vandel,
Og Nationens goût er just at gaa til Søes.
Om der med Tiden kan oprettes større Handel,
Da skal de ei saa vidt omkring i Verden strøes.
Til Holland søge de, og der er Samlings-Pladsen,
Hvor man i Tusindtal kan aarlig tælle dem
Mod Vinter-Tiden, naar de have endt Seiladsen
Og ere færdige igjen at reise hjem.
Hvorvel den mindste Del kan ventes hid tilbage,
De fleste blive der og andre Steder, hvor
Det Handels-rige Land skal sine Vare tage;
Det gjør, at Nordens Folk fast allevegne bor.

Der sidde mange vel med Skibe, Gods og Penge:
Det var at ønske, at de sadde her hos os,
Det skulde sluttelig ei heller vare længe,
Naar Handelen kom i Flor og slog sig til en Flos.
Hvis ikke Danmemark og Norge gav Matroser,
Da kunde Handelen i Holland ei bestaa.
Thi samme gjør vel Ord og af sin Handling roser,
Men feiler Folket, der med Skibene skal gaa,
Naar vore Lande selv kan vore Søfolk bruge,
Ernære dennem vel og skaffe dem afsted,
Skal Holland visselig ei alle Ting opsluge,
Men lade Dannemark fortjene noget med."

Omvendt foregik der i samme Tidsrum en ikke ubetydelig Indflytning til Norge dels fra Sverige og Finland, dels fra Hertugdømmerne og Tyskland af. Medens de sidste Indvandrere for den største Del, for ikke at sige udelukkende, nedsatte sig i Byerne som Kjøbmænd eller Haandverkere, gik de svenske Indflyttere meget snart op i Østlandets Bondeklasse. Hvad Indvandringen fra Finland angaar, foregik denne dels som tidligere til Grænsetrakterne mod Vermland og dels til Landets nordlige Egne, hvor de som Kolonister modtoges med en helt anden Forekommenhed end den, der blev dem tildel i de østlandske Trakter *).

Naar man betragter Folkemængdens raske Fremgang i Løbet af Tiden 1720—1801, ligger det nær at gaa ud fra, at Strækninger af Landet, som hidtil enten slet ikke eller ialfald kun sparsomt havde været befolkede, maa være dragne ind under de bebyggede Dele. Dette viser sig da ogsaa at være Tilfældet, idet vi virkelig finder, at et ret udstrakt Rydningsarbeide i dette Tidsrum har fundet Sted. Nogen fuldstændig Oversigt over dette kan imidlertid her ikke gives, da Materialet endnu er for spredt og lidet bearbeidet. Kun enkelte Drag af dette Nybygningsverk kan derfor her antydes, og om disse end ikke kan siges at have været meget omfattende — hvad der jo i Betragtning af de gjennemgaaende smaa Kaar, hvori den norske Bondestand endnu befandt sig, heller ikke kan ventes —, saa afgiver de dog paa sin Vis uforkastelige Vidnesbyrd om en større Arbeidslyst og Uafhængighedsstræben inden Nationens bredeste Lag.

Det er en almindeligt udbredt Tro hertillands, at den faste Bebyggelse i gamle Dage strakte sig høiere tilfjelds end nuomstunder. Men disse Sagn om forladte Gaarde, Grænder og Bygder stadfæstes ingenlunde af de historiske Kilder. Vi skal her ikke dvæle ved de forskjellige Omstændigheder, som muligens en Gang i Fortiden kan have afgivet et vist Holdepunkt for disse Lokaltraditioner. Her skal kun fremhæves, at der i dette Tidsrum ikke kan ses at være opgivet en eneste af de Erobringer, som i Aarhundredernes Løb er gjorte

*) Til denne Kolonisation skal vi paa sit Sted nedenfor komme tilbage.

for det dyrkbare Jordsmon, naar man ser bort fra de Trakter, der har været herjede af Naturomvæltninger eller er satte tilbage ved de Forrykninger af den gjennemsnitlige Aarstemperatur, som Skovenes uvorne Udhugst har foraarsaget. Langsomt, men sikkert er Bebyggelsen krøket opover mod Vegetationens Ydergrænse.

I Hardanger har vi et saadant Exempel paa et omfattende Rydningsverk i Sysendal. Dennes ældste Gaard, Garen, nævnes første Gang i et Regnskab fra 1713. 45 Aar senere (1758) blev Maurset Gaard; i 1760 og 1763 kom hertil Gaardene Fit og Høl.

I Thelemarken forekommer fra denne Tid Rydningen af Møsstranden, hvis Pladse først i 1720-Aarene som Gaarde indførtes i Matrikulen.

I Gudbrandsdalen fandt ligeledes nogle mindre Rydninger Sted ved Espedalsvandet og i Murudalen, en Forgrening af Hedalen.

Alle disse Rydningsarbeider, der kan forflæres med mangfoldige andre Exempler, ses at skyldes Bønders eget Initiativ, og kan man sætte Lid til Bygdetraditionerne, der kun i enkelte Tilfælde finder Medhold i de historiske Kilder, har de første Pionerer for en stor Del været Rømningsmænd, der paa Grund af en eller anden Forseelse var drevne ud i Vildmarken.

De store Bekostninger, som ethvert Rydningsarbeide, stort eller lidet, medfører, bevirkede dog, at det fornemmelig maatte blive det Offentliges Sag at tage sig af Verket, hvor det skulde drives i nogen større Udstrækning. Dette ser vi da ogsaa er Tilfældet, ihvorvel det næsten bestandig viser sig, at Udbyttet ikke svarer til den Kostnad, som anvendes derpaa.

Fra Fredrik V's Regjeringstid har vi Exempel paa et større Foretagende af denne Art, som skyldtes offentlig Foranstaltning, og som navnlig skulde omfatte de østerdalske Almenninger. Under 6te Mai 1754 forordnede Regjeringen, at en General-Landmaaler i Forening med vedkommende Lensmand og 4 Lagrettemænd skulde opmaale og udvise, hvem der ønskede det, Pladser til Rydning i Almenningerne. Rydningsmændene skulde faa frit Bygningstømmer, nyde Frihed for Skatter og militær Udskrivning i 20 Aar og under visse Omstændigheder erholde en liden Sum til Anskaffelse af Kreaturbesætning. Om Nytten af disse Foranstaltninger var Regjeringen i den Grad overbevist, at den lod slaa en Medaille, paa hvis Averse saaes Fredrik V's Brystbillede med Overskriften "Landets Fader", medens Reversen, der forestillede et bjergfuldt Land, hvor der blev bygget og pløiet, bar Inskriptionen: "Landets Børns Fordel". Men Gavnligheden af det hele Foretagende var dog ikke saa stor, som man havde ventet. Bønderne klagede over, at de berøvedes Brugen af sine Sætre og Almenningsret, og Kolonisterne var ikke tjente med de Pladse, som de havde faaet udvist. Af de 700 Pladser, der opmaaltes i Østerdalen *), bortbygsledes kun 300, og selv disse blev efter

*) Ogsaa i Gudbrandsdalen blev lignende Foranstaltninger trufne, hvorom dog nærmere Efterretning endnu savnes.

kort Tids Forløb næsten alle forladte. For en stor Del laa dog vistnok Skylden for dette mislige Udfald hos den af Regjeringen beskikkede General-Landmaaler, en Kaptein F. K. Knoff, der ikke skal have været sin Plads voxen. Der maatte nedsættes en Kommission, som skulde undersøge Klagerne over de Misligheder, som her fandt Sted, og i Henhold til dens Indstilling blev det hele offentlige Rydningsverk søndenfjelds stanset ved Forordning af 15de November 1760.

Ulige heldigere var Udfaldet af det Rydningsverk, som henimod Aarhundredets Udgang fandt Sted i de nordligere Dele af Landet. Dette skyldtes vistnok fornemmelig en Privatmands Initiativ; men det er ubilligt at unddrage Regjeringen dens Andel i Æren herfor. Nærmest maa det vel endog regnes for en offentlig Foranstaltning, da det til Slutning skulde vise sig, at Sagen helt og holden var bleven opretholdt ved offentlige Midler. Det er Rydningen af Maalselvdalen og Bardodalen, her er Tale om.

I Aaret 1781 blev Jens Holmboe, der var født paa Lesje Jernverk, ansat som Foged i Senjen og Tromsø. Med sin Indsigt i Landbrug opdagede han snart, at Egnen egnede sig langt bedre for Agerbrug, end han og de fleste i Landets sydlige Egne troede, da Klimatet ingen væsentlig Hindring lægger i Veien, navnlig da inde i Fjordene, hvorhen Søtaagen ikke naar. Han kjøbte nu den store Gaard Erdvigen i Trondenes, der har et overmaade vidtløftigt og udmærket godt dyrkbart Jordsmon, som han drænerede, ryddede og dyrkede, og de Erfaringer, han herunder gjorde, bestyrkede ham i den Tanke, at Nordlandenes Agerdyrkning maatte kunne ophjælpes i meget stor Udstrækning*). "Som kyndig Landmand bemerkede han snart, at Havets Nærhed ingen fordelagtig Indflydelse havde paa Sædens Modning, og som opmerksom og fordomsfri Iagttager indsaa han ogsaa let, at det ei var af Fiskebonden, man skulde kunne vente Agerdyrkningens Fremskridt." Han besluttede sig derfor til at formaa fattige Bønder fra de sydligere Egne til at flytte opover og bosætte sig i de dyrkbare Egne af Senjens Distrikt, hvor de kunde drive sin Dont, fjernede fra Søtaagen og Fiskeriets skuffende Tillokkelser. Hans Valg faldt paa Maalselv- og Bardodalene, af hvilke den første ligger i Gjesunds, den sidste i Astafjords Thinglag. Disse to Dalfører strækker sig i 4 Miles Længde ind fra de dybe Fjordbunde og gjennemstrømmes af fiskerige Elve; de havde megen og god Jord at opvise, der egnede sig fortrinlig til Dyrkning, samt Skov mere end tilstrækkelig til Materialier og Brænde. Med disse Dalfører, som var Statens Eiendom, besluttede Holmboe sig at vove Forsøget, og fik i Aaret 1788 nogle Helgelændinger til at nedsætte sig her.

*) Det tør her anføres, at den første, som i Tromsø Fogderi forsøgte at saa Korn, var Sogneprest Henning Junghans paa Tromsø, der i Aarene omkring 1730 begyndte dermed og stræbte at faa Almuen til at gjøre det samme. Under Hungersaarene 1741—43 gik Agerbruget imidlertid her rent i Staa.

Det gik imidlertid ikke. Det næste Aar hjemsøgtes de sydligere Dele af Landet af den bekjendte Storflom, "Offen" kaldet, der gjorde mangfoldige Familier husvilde. Den indsigtsfulde og høit fortjente Officer, senere Skovinspektør Nikolai H. Ramm, der var bosat i Tønset, befandt sig just ifølge Rentekammerets Ordre her nord for at undersøge Beskaffenheden af Bardodalen og kartlægge den, og det var vistnok ham, som fik Holmboe til at gjenoptage Forsøget med Sørlændinger. Denne forskrev da nogle fattige Husmandsfamilier fra Østerdalen og anviste dem Rydningsjord i Maalselvdalen og Bardodalen*) samt forstrakte dem af egen Lomme med Penge til alt, hvad disse Nybyggere behøvede for at komme i Vei, deriblandt selvfølgelig ogsaa til Næringsmidler for den Tid, de anvendte paa den første Rydning. Ved Indberetning herom til det kgl. Rentekammer i Kjøbenhavn fik han det første Forskud godtgjort, hvorhos Kammeret tillod ham at yde Nybyggerne yderligere Hjælp for kongelig Regning. Den nye Koloni havde imidlertid mange Vanskeligheder at kjæmpe med, blandt hvilke Fordomme og Kolonisternes Hjemve ikke var de mindste; men, naar det kneb som værst, var den gode Foged Holmboe rede til at hjælpe med Raad og Daad, og da altsammen engang holdt paa at gaa rent istykker, maatte han paa egen Kredit skaffe Kolonisterne fra Bergen Fødemidler og andre Nødvendighedsartikler. Denne Hjælp reddede da ogsaa Kolonien, og nu gik den fremad, saa at den siden 1795 magtede at bestaa ved egen Kraft og senere skulde gaa frem til Velstand. "Den lykkelige Fremgang," siger G. P. Blom, der i Slutningen af 1820-Aarene besøgte Egnen, "lokkede flere Kolonister derhen; de ældre ryddede Pladse for deres Børn, og saaledes tiltog Kolonien i Befolkning, saa at den i Aaret 1800 udgjorde 37 Familier, der bestod af 196 Mennesker. Kreaturernes Antal beløb sig til 313 Stykker stort, 511 Stykker smaat Kvæg og 39 Heste. Bardokoloniens Fremgang rygtedes og lokkede mange Familier til Senjen, og Foged Holmboe anviste dem den fornødne Jord til Rydning. Rydningen gik lige heldig og hurtig for sig i begge Dale, og begge Kolonier gaar nu Skridt for Skridt frem til det bedre." Foged Holmboes Iver for Sagen skulde efterhaanden ogsaa lokke mange agerdyrkende Familier nordover, hvor de kjøbte sig Gaarde i Fjordegnene. Nordlandene, der tidligere var et fuldstændigt ubekjendt Land for det sydlige Norges Beboere, blev nu et Tilflugtssted for mindre heldige, men arbeidsomme Jordbyrkere fra Østerdalen og Gudbrandsdalen. Om alle disse Kolonister udtaler G. P. Blom: "Kolonisterne udmerker sig alle ved Flid, Sædelighed og Orden, og lønnes derfor ogsaa med almindelig

*) Dette sidste Dalføre blev dog først optaget til Rydning i Aaret 1791, og Bebyggelsen her indskrænkede sig til enkelte Rydningspladser langs Bjerget Ahlen i Dalens nedre Del og til den 1 Mil høiere oppe liggende Terrasse "Bardojordet". I de første 20 Aar optoges her af 27 Opsiddere 16 Pladser til Bebyggelse.

Velstand, nogle endog med Formuenhed. De har medbragt og vedligeholdt Østerdølens og Gudbrandsdølens Hang til Renlighed, og Fiskebondens Hang til det modsatte har ei kunnet trænge ind i deres Dale, hvorfor de ogsaa er sunde og muntre. Deres Fødeegns Dialekt vedligeholder sig temmelig iblandt dem. De driver kun Agerdyrkning og Fædrift og befatter sig ikke med Fiskeri, uden forsaavidt Laxefiskeriet i deres Elve angaar. Deres Bygningsmaade og Sæder er vedligeholdte fra deres Fødeegn, men deres Klædedragt udarter mere og taber alt mere det karakteristiske ved Gudbrandsdølernes Dragt, men er mere blandet ligesom Østerdølernes, hvoraf der da og gives de fleste."

Der er sagt mangt og meget om Foged Holmboes Fortjenester af Maalselvdalens og Bardodalens Opkomst, som ikke holder aldeles Stik; men Foretagendet i sin Helhed skal ingen Nordmand negte sin Anerkjendelse, og de Misligheder, som er ham overførte, hidrører vistelig ogsaa mere fra hans Hjælpsomhed overfor andre end fra personlig Egennytte.

Det havde været at ønske, at Regjeringen paa denne Tid med de fra Holmboes Virksomhed høstede Erfaringer for Øie havde draget Omsorg for at faa Finmarken koloniseret søndenfra paa samme Vis. Jordbruget her er paa mange Steder ikke synderlig ugunstigere stillet end i Maalselvdalen og Bardodalen, og der er ingen Tvivl om, at lignende Resultater her vilde have været vundne i Tilfælde af, at Forsøg var bleven anstillede. Desværre havde Regjeringen her gjort Tilløb til en Kolonisation, der for lange Tider skulde afspærre Grænsen mod denne Landsdel med en Mur af Fordomme, som hverken Nød eller Udsigt til Forbedring af Livsvilkaar kunde formaa retskafne og ærekjære Nordmænd til at overstige.

Ligeoverfor Forøgelsen af Landets Folketal og Forbedringen af Befolkningens økonomiske Vilkaar har dog de her opregnede Nybygger af Grænder og Bygder lidet at sige. I denne Henseende maa Vægten saa at sige udelukkende — idet vi foreløbig lader de øvrige Næringsveie ud af Betragtning — lægges paa den fordelagtigere Udnytning af Jordsmonnet, som finder Sted i de allerede bebyggede Strækninger. Ogsaa her foregaar der et Rydningsarbeide, ikke blot i Ordets almindelige Forstand, men tillige et Brud med det traditionelle Vanegjængeri. I de fleste Bygder baade norden- og søndenfjelds kan vi navnlig inden den sidste Halvdel af det 18de Aarhundrede iagttage en ærlig og samvittighedsfuld Stræben efter at opfylde det store Bud: "at faa to Straa til at spire der, hvor der før kun groede et."

Den Del af Norge, som før Aar 1750 stod høiest med Hensyn til Agerbrug, var utvivlsomt Thelemarken. Allerede i Tiden nærmest efter den store nordiske Krig ses Befolkningen her at besidde en hertillands temmelig enestaaende Indsigt i Agerbrug, og denne gjør i Aarhundredets Løb betydelige

Fremskridt. Tilbage for Thelemarken stod ikke Befolkningen i forskjellige Dele af Gudbrandsdalen. Paa begge disse Steder synes Befolkningen at have staaet paa en nedarvet Kultur — Lomværingens Agervanding maa saaledes være meget gammel —, om denne end i nyere Tider tør have modtaget en sterkere Udvikling, t. Ex. ved indflyttede fremmede og ved Impulser fra Embedsmænd. I Øvre Thelemarken synes saaledes Presten Stoud og de to Brødre Officererne Kristian og Fredrik v. Koss, hvis Minde ellers ikke lever for det gode, de gjorde, i saa Henseende at have øvet en gavnlig Indflydelse.

Paa Østlandet i det hele synes dog Jordbruget længe at have staaet tilbage, og det lader nærmest til, at der i den første Halvdel af Aarhundredet kun har været en eneste Mand, som med Iver og Interesse tog sig af Landvæsenets Opkomst*). Men denne ene skulde da rigtignok ogsaa øve en Indflydelse, der skulde strække sig overmaade vidt. Det var Hædersmanden Nils Lembach.

Nils Lembach var en Kjøbmandssøn fra Fredrikshald. Efter at være bleven Student var han en Tid Lærer hos Biskop Bartholomæus Deichmann, hvis Famulus han siden blev.

Paa Deichmans Anbefaling fik han 1728 Løfte paa Nedre Romeriges Sorenskriveri, naar det blev ledigt, og to Aar efter kom han virkelig ogsaa i Besiddelse af dette Embede.

I Overbevisningen om, at Agerdyrkningen er Norges vigtigste Næringsvei, hvorpaa Landets Styrke og Velstand beror, lagde han strax med Iver og Nidkjærhed Vind paa at faa forbedret Landbruget i sin Virkekreds, dels ved sit eget Exempel, dels ved Understøttelser og Opmuntringer af forskjellig Art. Da han var en formuende og barnløs Mand, var han istand til at udfolde en i Sandhed storartet Godgjørenhed. Da der i 1748 blandt Almuen i Nedre Romerige herskede Mangel paa Sædekorn, udlaante han ikke mindre end 160 Tønder Havre navnlig til de fattigste Bønder af Hølands Præstegjæld, hvor han selv boede, paa det Vilkaar, at enhver kunde betale ham dem tilbage, naar det maatte falde dem bekvemt.

En Del stod endnu til Rest hermed, da han døde. I 1747 tilkjøbte han sig en stor, men ilde behandlet Gaard i Høland og paa denne ofrede han meget Arbeide og Bekostning, idet han her underholdt nogle af Sognets fattigste Familier, som han vilde oplære i Jordbrug. Da han havde drevet Gaarden op saa meget, at der — istedetfor 70 Tønder, som dens Afkastning udgjorde, da den kom i hans Eie — kunde avles 4—500 Tønder, forærede

*) Sandsynligvis maa der dog fra England af have udbredt sig herhen Sans for et forbedret Agerbrug; men sikre Oplysninger herom fattes. Indtryk af Agerbrugets lave Standpunkt modtager man af de til Jessen-Scharbeboll indsendte Bygdebeskrivelser, der ovenfor S. 1731 fg. er omtalte.

han den til en fattig Bondegut, som han havde taget til sig som Dreng og oplært i Agerdyrkning, og gav ham desuden 2000 Rdlr. for at sætte ham i Vei med Gaardsbruget. Paa samme Tid kjøbte han en Fjerdepart i en anden Gaard, som han forærede en gammel tro Tjener, efterat han havde forbedret den til mere end dobbelt Udsæd. Tre Gaarde og nogle andre Eiendomme, som han eiede i Fet Prestegjæld, vilde han gjerne, medens han endnu levede, overlade til saadanne Mænd, som havde Lyst til Agerdyrkning, men savnede Midler til at anskaffe sig Jordeiendom for. Han lod da bekjendtgjøre, at han vilde afstaa disse Eiendomme til fattige, men stræbsomme Folk, paa det Vilkaar, at de, saalænge han levede, skulde svare ham aarlig en bestemt rimelig Afgift; naar han var død, skulde Eiendommene derimod uden yderligere Vederlag tilhøre dem og deres Arvinger. Men Døden hindrede ham i Gjennemførelsen af denne Plan.

Ved Siden af denne storartede Gavmildhed udfoldede Nils Lembach ogsaa meget Vindskibelighed og kostede meget paa sit Jordbrug. Han udtappede Myrerne paa sine Gaarde ved Anlæg af Grøfter, omlagde Veie, lærte Egnens Beboere Torvdriftens Betydning m. v., kort sagt var Foregangsmand i alt, hvad der kunde tjene til at fremme Agerbruget. Efterhaanden blev da ogsaa mange opmerksomme paa de store Fordele, som Lembach høstede ved sine Forbedringer i Agerbruget, og begyndte efterligne hans Exempel. Det var det, Lembach vilde, og for nu end mere at opmuntre til Flid og Stræbsomhed lod han strax før sin Død, der indtraf i Oktober 1750, forfærdige 16 til 20 smaa firkantede Sølvplader, paa hvis Averse der var udgravet en Plog, der stod opreist i Jorden, med Aarstallet 1750 og paa Reversen Indskriften: "For den flittige Bonde." Disse Sølvplader, som altid ledsagedes af et hædrende Brev og to af ham selv forfattede Sange til Bondestandens Berømmelse og Vindskibelighedens Opmuntring, uddelte han som Belønninger for Bønder, der udmerkede sig ved Flid og Duelighed i Agerdyrkning. Derhos udsatte han Præmier for Rovdyrs Udryddelse. Men det var ikke blot Agerdyrkningen, som han saaledes opmuntrede, ogsaa ethvert andet Slags Vindskibelighed søgte han at belønne. Egnens Bondekoner og Piger afkjøbte han de af dem virkede Tøier af Uld eller Lin, og betalte dem mere, end de forlangte, roste deres Flid, og selv om det ikke altid var saa godt, som det, han kunde faa andenstedsfra, brugte han dog altid disse Tøier til Klæder. Fattige Husmænd, der kunde forfærdige Trævarer som Ploge, Harver og andre Gaardsredskaber, havde i ham en sikker Kunde for deres Arbeider, som kjøbtes af dem ene og alene for at skaffe dem Afsætning og Næring. Men lige saa godgjørende han var mod den stræbsomme Arbeider, lige saa haard og streng var han mod dovne Løsgjængere, hvem han ei alene negtede al Hjælp, men endog gjerne fik anbragt paa Steder, hvor de kunde blive tvungne til at arbeide for sit Brød.

Hverken i det vestenfjeldske eller i det nordenfjeldske fandtes der saavidt vides, i den første Halvdel af Aarhundredet en eneste Bonde eller Embedsmand, der i særlig Grad udmerkede sig ved forbedret Jordbrug *).

De Redskaber, man paa denne Tid betjente sig af, var endnu meget ufuldkomne. Paa mange Steder af Landet — t. Ex. i Vestlandets Kystegne — var man ikke kommen længere end til Brugen af Spade og Græv. Arden var det almindelige Pløiningsredskab, der først i den sidste Del af Aarhundredet begyndte at afløses af Plogen **). Denne skulde være bedst, naar den var saa let som muligt; derfor var ofte bare Skjæret og Riftelen af Jern, Muldfjælen derimod af Træ. Harv brugtes nok; men den gjorde bare halvt Arbeide, da den baade var liden, og dens Tinder i Regelen var af Træ. Kun i Thelemarken synes man at have kjendt et Slags Dræning af Jordsmonet. Fordelen af Sædskifte og Brak var omtrent lige ukjendt; man brugte altid den samme Ager i Aarrækker, d. v. s. saa længe den lod sig pine med den sparsomme Tilgang af Næringsstoffe, man kunde lade den faa.

Kvægholdet svarede hertil. Sultefodring var almindelig. Til Forbedring af Husdyrracerne hører man intet før henimod Aarhundredets Midte, da der paa nogle Steder forsøgtes Forbedring af Hesteracen ved Krydsning med danske Dyr. Indførsel af spanske og engelske Vædere tør dog have fundet Sted tidligere og omtales hyppig ved Midten af Aarhundredet.

I den sidste Halvdel af det 18de Aarhundrede tager derimod det norske Jordbrug i det hele et ret storartet Opsving, og der er i den almindelige Kappestrid, som opstaar, ingenlunde let at paapege, hvem der særlig udmærkede sig som Foregangsmænd. Vi maa af denne Grund indskrænke os til at omtale de forskjellige Foranstaltninger, som fra Regjeringens Side blev trufne til Agerbrugets Ophjælp samt anføre nogle i og for sig ret talende Exempler paa den Foretagsomhed, som saaledes udviklede sig.

---

*) Throndhjems Stift havde dog tidligere havt en dygtig og anset Jordbruger i Akerøpresten Hans Olsføn Breyer, der tillige vandt et godt Ord for Godgjørenhed. Om ham fortæller Erlandsen i sit Skrift om den nordenfjeldske Geistlighed, at han var "en fortrinlig Jordbyrker, der meget forbedrede Prestegaardens Jord og lærte Bønderne en bedre Agerdyrkningsmaade. En liden Holme, Maaseholmen, hvor man før neppe avlede 10 Læs Hø, forbedrede han saaledes, at man avlede der over 30 Læs, idet han lod bringe derhen Mask og Fisk, hvorved han lokkede Strandmaagerne did, som lagde sine Unger der, og ved deres til Gjødning særdeles skikkede Exkrementer blev Jorden saa forbedret, at den nu er den skjønneste Egn".

**) I Aalen i Guldalen, der var en af de mere fremskredne Bygder nordenfjelds, blev Plogen indført i Aaret 1776. I Aalbyggen Børge Langelands Optegnelsesbog heder det for dette Aar: "Merk vel! Dette Aar var Johan Natvigen, en Størdaling, her i Bygden og gjorde mere end 30 Ploger." I Stjørdalen var Plogen altsaa indført før. I Urskog indførtes den omtrent ved samme Tid.

De første Forsøg paa et mere rationelt Jordbrug ytrer sig utvivlsomt i Havedyrkningen, som vi nu ser kommer mere og mere i Brug i Omegnen af Byerne, hvor indflyttede Udlændinger slog sig ned og afgav et Exempel, som det rigere Borgerskab fulgte. Den første af disse Gartnere, som drev Havedyrkning i større Maalestok, var Tyskeren Johan Karl Gäblein fra Baireuth, som i Nærheden af Akers Kirke foretog store Anlæg, der tjente som Mønster i en vid Omkreds, for ikke at sige for det hele Land. Jalfald i Throndhjems nærmeste Omegn ses Havedyrkning i 1760-Aarene at have været dreven paa de fra ham udgaaede Impulser.

Noget senere falder de Forsøg, som Regjeringen ved Udsættelsen af Præmier gjorde paa at fremme Agerbruget.

I 1769 oprettedes i dette Øiemed det kongelige danske Landhusholdnings-selskab, hvis første Sekretær Statsøkonomen Kristian Martfeldt blev ,en Stilling, som han beklædte i en Række af Aar. Til de Opgaver, som denne Institution havde sat sig, var først og fremst ved Præmier og Ærestegn at befordre Vindskibelighed i Jordbrug og dets Binæringer. Det var i den følgende Tid ikke mindst Norge, hvorpaa den havde sin Opmærksomhed henvendt, og et meget betydeligt Antal af dets Præmier blev uddelte til norske Bønder. I Særdeleshed er det forbausende, hvor mange Udmerkelser af denne Art Bønderne af Øvre Thelemarken fik. Indtil 1805 tilfaldt der nemlig dette Fogderi ikke mindre end 117 Præmier, deriblandt 2 Guldmedailler, som sjelden uddeltes, og 36 Hædersmedailler; Resten bestod i større og mindre Penge-beløb. Til samme Tid fik Nedre Thelemarken kun 22, for det meste smaa Præmier.

Haand i Haand med Landhusholdningsselskabets Bestræbelser, der ogsaa omfattede andre Grene af Næringslivet, og hvis Betydning man derfor vel maa vogte sig for at undervurdere, gik ogsaa andre Foranstaltninger, der tilsigtede det samme Formaal.

I Aaret 1775 blev der af Regjeringen udsat 3 Præmier (à 150, 100 og 50 Rdl.), der ved en i dette Øiemed nedsat Kommission paa bestemte Vilkaar aarlig skulde "tillægges de trende af Agerdyrkningen og Landbrugs-holdningen mest fortjente Prester, Officerer eller civile Embedsmænd i Akershus Stift". I Aarene 1776 og 1777 blev disse Belønninger ud-delte til Sogneprest J. K. Vogelius i Asker, Regimentskvartermester Foged Adrian Købke, Amtmand, Kammerherre F. K. Adeler til Gimsø Kloster og Lieutenant Ellev Fougner af 3die søndenfjeldske Dragonregiment.

Om Sogneprest Vogelius, der i 1776 tildeltes første og 1777 anden Belønning, oplyses der i O. Mallings "Store og gode Handlinger", at han havde "paa sin Prestegaards og andre ham tilhørende Grunde af øde, stenig og moradsig Mark optaget 150 Tdr. Sædeland, gjort henved 100 Maal Jord brugbar til Agerland, dels ved at bortrense og udminere over 1000 Læs Sten, hvoraf henimod 2000 Favne Stengjerder er opsatte, dels ved at

rodhugge skovbegroet Fæmark, dels ved at paafylde et Fjeld nogle 1000 Læs Jord." Fremdeles havde han ved over 2000 Favne Grøfter udtørret en stor Myrstrækning, anlagt en ny Bygdevei og en Løvtræalle langs Kongeveien ved Prestegaarden, udsat Belønninger for flittige Arbeidere i sit Sogn o. s. v. I Aaret 1777 havde han paa sine Gaarde avlet omtrent 1000 Læs Hø og 8 Fold af sin Kornudsæd. Om Regimentskvartermester Købke paa Mork i Eidsvold oplyses der, at han i Aaret 1776 "har ladet rodhugge et Stykke Jord til 9 Tønder Udsæd, at han før den Tid har ladet rydde og med henved 12000 Fod Grøfter udtømme et vidtløftigt Stykke Myr- og Skovland til omtrent 20 Tønder Udsæd, alt med leiede Folk, at han har formeret Gjødselen med over 1000 Læs Myrjord og Tuer og ladet tildels samme henbringe til Opfyldning paa saadanne Steder, hvor det behøvedes, og endelig, at han af sin Kornudsæd avler 7—8 Fold og i oprydde Enge 100 Læs Hø aarlig mer end før."

Om Kammerherre Adeler til Gimsø Kloster, der 1776 tildeltes den mellemste Præmie, siges der, at han "i en Tid af 10 Aar meget anseligen har forbedret Gaarden Gimsø Kloster ved uden Pligtarbeide at have optaget henved 50 Tønder Lands Udsæd dels af stenig og med Træer begroet Grund, dels og for det meste af moradsig Grund, som han har gjennemgravet med 5000 Alen Hovedgrøfter og henved 12000 Alen Tvergrøfter samt ladet oprydde og udlægge til denne Gaard 7 og til Gaarden Bratsberg 24 nye Husmandspladser foruden andre gode Anlæg." Ellev Fougner, der havde faaet sig tilkjendt to Tredie-Præmier, har, heder det, "i en Tid af 7—8 Aar paa Lundegaards Grund i Oplands Amt for en stor Del ved egne Folk ladet opgrave, sprænge og bortføre en overmaade stor Mængde Sten og derved optaget til Ager og Eng henved 50 Maal. Deraf er i Aaret 1775 renset 14—16 Maal saa ubekvem Jord, at Stenene deraf har været tilstrækkelig til 101 Alen Kirkemur. De øvrige oprydde Sten har han brugt til Stengjærder, til at afdreie en Flombæk fra at gjøre Indbrud paa Agrene, til Stenrender og til at opfylde Dale og Ujevnheder, hvilke han ved at lægge Sten i Grunden og derefter at føre Jord ovenpaa, har gjort til jevnt og godt Agerland. Desuden har han opryddet sig betydelige Enge i Udmarken, forbedret de øvrige og opmuntret tvende Gaarden underliggende Husmænd til ogsaa at paatage sig noget besværligt Arbeide med at grave og rydde, ved hvilken møisomme Flid Gaardens Avling er særdeles forøget."

"Til disse Præmier — heder det i O. Mallings nævnte Folkeskrift — har ellers meldt sig adskillige andre fra forskjellige Egne og af forskjellige Stænder og Vilkaar, som i kortere eller længere Tid har arbeidet og havt Omsorg for Landbrugets Forbedring, og hvis nyttige Bestræbelser, endskjønt de ikke, i Sammenligning med hines, har kunnet opnaa de bestemte Belønninger, dog er bekjendtgjorte som værdige til at agtes. Blandt disse udmerker sig fornemlig: En Generallieutenant Brochenhuus, som har inddelt sin Gaard Gipsund i Kaabler paa holstensk Maade, og ved bekostelig Rydning samt andre For-

bedringer merkeligen forøget dens Avling og Værd. En Fru Akeleye, som med nogle Aars besynderlige Flid har sat Gaarden Presterød i ypperlig Stand ved meget betydelige Rodhugninger, Stenudbrydninger, Husmandspladsers Oprydninger, samt Frugt- og Urtehaver, Fiskedamme og Bygninger. En Oberstlieutenant Sundt, som paa Herregaarden Evje har, uden dertil at bruge Bønderne, optaget af raa og stenig Mark Sædeland til 114 Tønder Udsæd, opsat over 1300 Favne Stengjerder, gjennemgravet store Moradser og fredet Skoven, som for nogle Aar siden var udhugget, saaledes, at deri endnu kan hugges Sag- og Bygningstømmer. Majorerne Rhode, Selkier, Rye og Port, hvis Gaarde Østgaard, Raaen, Heyan og Vahl skal ved derpaa anvendt Arbeide og Bekostning være, nogle i en kort Tid, særdeles forbedrede. Kapteinerne Cold, Piro, Schleppegrell og Heideman, som har udmerket sig ved at udvide og meget forbedre Jorddyrkningen paa Gaardene Voldslien, Veisten, Brunla og Kristianslund. Sorenskriveren, Kancelliraad Thams, som paa sin Gaard Stoppen har meget udvidet sin Agerjord, anlagt en god Frugt- og Urtehave og i de 22 Aar, han har eiet Gaarden, har ved at kjøbe Brænde og Tømmer fredet sin Skov. Provsterne Klem og Rasch, af hvilke den første, foruden at forbedre sin Prestegaard, Efterland, til at kunne føde mer end dobbelt saa stor Besætning som før, har endnu paa hans Eiendoms Gaard, Grydemark, anvendt meget Arbeide, idet at han der har udtørret en stor Del vaad Skov og sumpig Jord med nogle Tusinde Favne Grøfter, indhegnet nogle Hundrede Favne Stengjærder, opbygget Hestestald og Fæhuse af Sten, de sidste med Gjødselkjeldere under, hvoraf den ene er af Berg udmineret. Den anden, nemlig Provst Rasch, som i 1777 levede med 12 Børn i et lidet Kald, hvoraf han i ni Aar havde svaret 250 Rdl. aarlig i Pension, har ved sin Prestegaard Urskog i mere end tyve Aar arbeidet trolig, optaget af Skov, Berg og Morads en Mængde Ager og bragt den ellers uskikkede Jord ved kostbare Jordblandinger til saadan en Frugtbarhed, at den i gode Aaringer for en stor Del bærer elleve til tolv Fold, og at Gaardens tilligemed nogle underliggende Husmandspladsers Avling nærer 107 Mennesker, hvoriblandt 21 Husmandsfamilier, og giver endda et Overskud til at sælge. Ved Prestegaarden har han anlagt et Teglbrænderi, som forsyner den og en Del af Sognets Almue med Mur- og Tagsten."

Det throndhjemske Videnskabsselskab, der efter Biskop Gunnerus's Død var kommen ud af sin oprindelige Bane, fik nu under Tryk fra Regjeringens Side et Tilsnit i praktisk Retning, idet det mere og mere antog Karakteren af et Landhusholdningsselskab, et Slags Filial af det danske.

"Hans Kongelige Høihed Arveprinsen", heder det i Ove Mallings "Store og gode Handlinger", "har i nogle Aar uddelt og uddeler endnu ved det norske Videnskabers Selskab i Throndhjem anselige Præmier for vindskibelige Bønder. Disse Præmier har hidtil været enten bestemte Pengesummer fra 10 til 50 Rigsdaler eller Medailler, nogle til at eie og nogle til at bære, hvilke sidste Hans Majestæt Kongen ved et Reskript allernaadigst har befalet at skulle agtes af alle som kongelige Naades- og Æres-Tegn og tilladt at bæres paa hellige Dage og ved alle høitidelige Leiligheder i et rødt Baand i Vestknaphullet af enhver, som dertil bliver agtet værdig. Som Medbeilere til saadanne Belønninger have Tid efter anden mange fortjente Mænd været paa Valg og vundet, nogle for Flid i Agerdyrkningen og den norske Landhusholdning i Almindelighed, nogle for visse enkelte Grene af samme, saasom

for Husmandspladsers Oprydning, øde Gaardes Ophjælpning, Udmarkers Oprensning, Havers Anlæg, Rovdyrs Udryddelse, nyttige Dyrs Fremavl, vigtige og gavnlige Opfindelser med flere saadanne gode og for Landet passende Anlæg. Det vilde blive altfor vidtløftigt her at opregne alt det nyttige, som for Selskabet er anmeldt. Det maa da være nok at berøre det merkværdigste af det beviste:

Ved Husmandspladsers Oprydning er fornemmelig merkværdig Engel Gundersen Bisæt af Sundalen, en Husmand med en Arm, som i Aaret 1775 med sin ene Haand har af Morads indgrøftet og oprydbet en Husmands-plads, opbrudt Ager og bygget sig Huse, hvorved han har anlagt en god Humlehave.

Til at ophjelpe øde Gaarde har Anders Pedersen af Bergens og Mads Berentsen af Throndhjems Stift været virksomme; af hvilke den første 1774 har nedsat sig paa Gaarden Gedevig i Voldens Prestegjeld, som i sexten Aar havde ligget øde, hvor han har bygget sig Huse og besaaet de gamle Agre og stræber for at fortsare; den anden har ligeledes opbygget fornødne Huse og opbrudt Agerland ved Gaarden Leervold i Romsdalen, saa at den nu, efter at have lagt øde i 25 Aar, er sat istand til at ernære en Familie.

Ved Udmarks Oprensning i Særdeleshed er fornemlig Gunder Haresaas af Sundalen i Throndhjems Stift blevet bekjendt, da han med stor Bekostning i Aaret 1774 har opbrudt en Vei gjennem brat Berg og bløde Myrer til en stor Fjelddal, Gedaadalen, hvorved han har tilveiebragt sig og sine Naboer en ypperlig Sommerdrift for over 70 Stykker stort Fæ.

I at udrydde skadelige Rovdyr, Ulve og Bjørne, er især Osmund Hustøe af Stavanger Amt og Ole Torvig samt Jens Gundersen Kulaas befundne at have vist Mod og Hurtighed.

Havedyrkning i Besynderlighed er befordret af Lars Huusbye af Sundalen, en fattig Mand, som 1774 har anlagt en stor Have ved sin Gaard og beplantet den med Frugttræer. Han har ellers ogsaa gjort sig bekjendt ved anden Jordbyrkning, men fornemlig ved at have uddraget sig et Udtog af den økonomiske Magazin og andre saadanne Skrifter, hvilket Udtog han har forøget med et Tillæg af sine egne Jagttagelser og meddelt andre Afskrifter deraf til Oplysning.

Vittighed i nyttige Opfindelser er fundet hos Bonden Henrik Ellingsen Løndahl paa Søndmør. Ved flittig Læsning i gode mathematiske Bøger har han erhvervet sig en for en Mand af hans Stand meget usedvanlig Indsigt i Regnekunsten og Landmaalingen. Denne Indsigt har tjent ham til at optage et Kart over sin Mark for sin egen Fornøielse; og siden et andet, til Fiskeriernes Nytte paa Søndmøre, over Fiskegrunden udenfor Landet. Han har endvidere selv opfundet sig en ny Plov, hvormed han pløier baade frem og tilbage, en Maskine til Tærskning og en anden til at slaa Fiskeliner paa, som skal være bekvemmere end de forhen brugte; han har og skrevet en Afhandling om Veiret, Vinden og Strømmen, som er kjendt værdig til Belønning, og er af hans Øvrighed anbefalet som en Mand, der med al den Vittighed forener et værdigt Hjerte, en retskaffen Vandel og en udmærket Stræbsomhed i at drive sin Avling.

Som merkværdige Jordbrugere, der ved Flid i Agerdyrkningen og Landhusholdningen i Almindelighed har tildraget sig Opmerksomhed, fortjener at nævnes: Elling Ingebrigtsen Husum af Værdalen, Poul Monsen Thynæs

fra Skognens Prestegjeld, Peder Larsen Biørchum af Leirdal, Sivert Johansen Gieldsaaen af Inderøen, Helge Mathisen Kolberg af Søndre Borge Sogn, Hans Goudsen Sandrib af Oddernes, Mathias Christensen Bache af Botne Sogn, Skibsbygmester Tønnes Roltsen i Kristianssand, Ole Thorkildsen Rustad af Vinger, Arnt Olsen Vohlen af Værdalen, Isaac Aasoldsen Renneſund(?) af Solum, Jochum Monrad paa Gaarden Semb, Peder Tollsen Tufte af Bratsberg Amt, Niels Simonsen Nørstevold af Gusdal, Mons Olsen Mællingen af Nordhord Lehn, Anders Larsen Røglegaard af Eidanger, Jens Johansen Bertnun(?) af Overhalden, Hans Carlsen Brede af Snaasen, Johan Eckstorm paa Angersmyr, Michel Olsen Østre-Dolven af Solum, af hvilke de tvende første har faaet bestemte Pengepræmier og de øvrige Medailler at eie. Og endelig endnu fremfor disse Lars Forsæt, Bonde og Klokker i Klæboe, Halle Svendsen Vibstad, Bygde-Lensmand i Overhalden, og Jon Brandt paa Brevig, som, for desmere at merkes, har faaet Medailler at bære.

Bygde-Lensmand Vibstad har i nogle Aar med en meget berømmelig Flid arbeidet for at sætte Lensmandsgaarden i Stand og gjort den anselig af store Forbedringer, ligesom han og har stræbt at opmuntre sine Naboer.

Leilændingen Jon Brandt har anvendt stor Bekostning og møisomt Arbeide paa Gaarden Brevig, som dog ikke er hans egen, men Refnæs Hospital tilhørende. Han har opført ordentlige og nette Bygninger istedetfor faldefærdige Huse; har ved Rydning, Grøftning og Indhegning udvidet og saaledes forandret dens Jord, at den ikke mere er sig selv lig; er den første der i Egnen, som har begyndt og med Fordel drevet Potetes-Avlen, hvortil han og, skjønt fremmed der i Sognet, har søgt at opmuntre sine Naboer ved at anvise dem Brugen af denne nyttige Frugt og uddele iblandt dem af sin Avl for intet.

Klokkeren Lars Forsæt, en Mand bekjendt i sin Egn af flittig Læsning i nyttige Skrifter og andre gode Egenskaber, har af nye opbygget en bygslet (fæstet) Gaard, som han bor paa, forøget den med en meget stor Strækning ny Ager af forhen ubrugt og ufrugtbar Jord og ved Gaarden gjort mange fordelagtige Indretninger. Især har han til Gjødselens Forøgelse eller nyttige Anvendelse gjort et Hoved-Anlæg, som er af de meget sjeldne i sit Slags. Det bestaar deri, at han har indrettet et Møllehus med en derhos beliggende Dam i en liden Myr ikke langt fra Gaarden, hvorfra det fremdeles ved en vidtløftig og kunstig Indretning af Render, som kan aabnes og lukkes efter Fornødenhed, ledes igjennem og under Fæhuset til Møddingen og derfra videre, naar for godt findes, til alle Kanter udover ethvert Stykke Ager og ufrugtbart Sted paa den hele Gaards Mark. Gaarden har ved dette og andre forbedrende Anlæg vundet dobbelt Hø- og Korn-Avling imod forhen og ventes derved at vinde endnu mere. For at opmuntre andre til lige saadan Vindskibelighed uddeler han aarlig visse Tønder Sædehavre til fattige Husmænd, for at de dermed kan besaa det nye Land, han udviser dem til at optage til Ager af udyrket Jord.

Foruden disse tre er endnu en Bonde i Norge, som er agtet værdig til at bære Medaillen; det er Ingebrigt Sivertsen Drivstuen af Opdal i Throndhjems Stift. Han har bevist, at han i fem Aar har af eget Opdræt afhændet Sondenfjelds ni og Nordenfjelds ti tjenstdygtige og skjønne Heste. Dette er et usædvanligt Opdræt paa en Bondegaard, og for Selskabet var

denne Mand bekjendt af saadanne Egenskaber, at det ikke troede ham uværdig til at bære et Ærestegn.

Ved Siden af Videnskabsselskabet i Throndhjem virkede ogsaa det i 1776 oprettede Inderøiske Landhusholdningsselskab, hvis første og største Præmier uddeltes til Bønderne Peder Brækken og Ole Vadda. Om disse beretter Malling:

"Den første, Peder Brækken, har siden 1771 anvendt al mulig Flid paa at forbedre sin Gaard. I Aaret 1773 har han optaget af blot nyt Land 20 Tønder Udsæd og forsynet samme med 1200 Alen tillukte Grøfter. Aaret efter har han af vild og unyttig Mark oprydbet 150 Mælinger Jord, hvorudi er opkastet 2000 Alen Grøfter, og hvoraf 1776 allerede fem Tønder Udsæd var optaget til Ager, som har lønnet hans Umage med en god Høst. I Aarene 1775 og 1776 har han paany oprydbet 200 Mælinger Skovmark og indtaget samme til god og brugelig Agerjord.

Den anden, Ole Vadda, har i længere Tid arbeidet for Jordbrugets Forbedring paa hans Gaard Vadda og er den første Bonde i dette Prestegjæld, der egentlig kan siges at have lagt an paa en forbedret Agerdyrkning. Gaarden var, da han tiltraadte den, anset for en af de allersletteste; dens Jord var dels sumpig, dels stenig, paa sine Steder ganske bjergig; men ved at oprydde Sten-Landet, ved at anvende ualmindelig Flid og stor Omkostning paa at udminere hele Berg-Klumper, ved at optage i det mindste 6000 Alen Grøfter, ved at oprydde mere end 200 Mælinger vild og unyttig Skov, ved at optage af dens før udyrkede Jord mere end 40 Mælinger og ved flere Forbedringer, har han bragt denne Gaard i den Stand, at den nu frembringer af Hø tredobbelt, af Havre og Byg tidobbelt saa meget som den Tid, han overtog den.

Blandt alle de throndhjemske Bønder har dog ingen indlagt sig saa stor Berømmelse inden sin Stand som Hitterværingen Nils Justesen. Født i Hevne kom han som Tjenestegut til Hitteren, hvor han endnu i sit 36te Aar ikke havde drevet det videre end at være en fattig Gaardsgut. Han tilbygslede sig da Gaarden Eide, der tilhørte Hiterens Presteembede, men som i flere Aar havde ligget øde. Til denne Gaard, hvis Skyld var affældt til det halve, kom Nils Justesen med to tomme Hænder; men saasnart han havde sat Husene i beboelig Stand, tog han sig med Kraft og Iver af sin Jords Opdyrkning. "For at bortlede en Elv, der løb tvert igjennem det bedste af hans Jord og ofte skyllede over og anrettede megen Skade, grov han en dyb Grøft paa 500 Skridt, hvorved han endog maatte gjennemhugge en Fjeldknat, og gav saaledes Elven en anden Retning til Fordel for hans Ager. Fra nogle Fjeldrygge nedfløb der flere smaa Bække, som overskyllede den flade Jord, og samlede sig der i mange Sumpe, imellem hvilke Agrene var anlagte i smaa Stykker. For nu at kunne gjøre denne sumpige Jord dyrkbar, opkastede han en stor Mængde, baade aabne og lukte Grøfter, opgravede og bortførte de Stene, som kunde flyttes, og grov dybe Grave til de større, væltede dem deri og lagde Jord ovenpaa; ved disse Arbeider gjorde han tilsidst den hele Jord saa jevn og

tør, at den kunde pløies. Der laa ved Søkanten en Strækning Jord, som af Søen snart sattes under Vand og snart igjen, naar Ebbe indtraf, udtørredes; han fik Lyst til ogsaa at gjøre denne Strækning skikket til Agerbrug og sammenkjørte derfor her en stor Mængde Sten, Myr og Tang og ophørte ikke, førend han havde dannet sig et nyt Stykke Ager paa næsten en Tøndes Udsæd. Ikke langt fra hans Gaard laa ligeledes i et dybt Dyb et næsten bundløst Kjær, som ingen lettelig skulde tro, at kunne komme til Nytte. Dette Kjær var saaledes beliggende, at det optog alt det Gjødselvand, som nedflød fra Gaarden. Nils Justesen kunde, som en driftig Jordbruger, ikke se paa, at denne Gjødsel saaledes skulde spildes til Unytte. Han udskar derfor, efter utroligt Arbeide, Kjæret og erholdt en ypperlig Ager til en Tøndes Udsæd, hvor han endog avlede mere end andetsteds, forbi han ikke havde nødig at bringe Gjødning derhen. Foruden disse, de betydeligste af hans Arbeider, havde han endnu foretaget adskillige andre; han havde opsat vidtløftige Stengjærder, anlagt nye Veie omkring sin Gaard, opelsket Skovene til en 3 Favnes Høide fra en Alens Kratskov i en Fjerdingveis Omkreds, og til alle disse Foretagender havde han ingen anden Hjælp havt end sin Kone, to Døtre og undertiden en Dreng eller Tjenestepige, ligesom han til flere af de Stykker Jord, han optog, ikke kunde bruge Heste og Plog, men maatte omvælte Jorden med Hænderne."

Til Belønning og Opmuntring blev der i 1772 af det kongelige danske Landhusholdningsselskab tilstaaet ham en stor Sølvpokal og en Guldmedaille. Ansporet herigjennem til yderligere Flid opdyrkede han nu en anden Myrstrækning, kjørte Jord paa nogne Fjeldet og skaffede sig saaledes en Ager til 5 Tønders Udsæd; til Paaskjønnelse herfor modtog han 1778 Landhusholdningsselskabets Sølvmedaille. Henimod sit Livs Aften sad han da ogsaa i Kaar, som efter Egnens Forhold maa kaldes udsædvanlig gode. "Han kunde nu saa 20 Tønder, hvor man tilforn neppe havde kunnet saa 3—4 Tønder, og avlede næsten 8 Fold, medens man almindeligvis i Sognet kun fik 3—5 Fold. Han kunde nu føde 20 Hornkvæg foruden en stor Mængde Faar og Gjeder, medens før blot et ringe Antal af hvert Slags kunde underholdes. Desto berømmeligere var den Flid, han anvendte paa sin Jords Dyrkning, da man dengang saavel der som overalt i Nabobygderne foragtede Agerdyrkningen og ernærede sig af Skovene, der lagdes øde, og af Fiskerierne, der som mageligere lokkede Bonden fra det mere anstrengende Landbrug. Nils Justesens Ros stiger ikke lidet ved den Gudsfrygt, Godgjørenhed, Tarvelighed og Beskedenhed, der ledsagede hans udmerkede Vindskibelighed. Man saa ham hver Søgnedag arbeide med muntert Sind fra den tidlige Morgenstund til sildig om Aftenen; naar Dagen var tilbragt med Markarbeide, anvendte han — endskjønt han ikke drev mindste Fiskeri — Vinteraftenen til at binde forskjellige Fiskegarn, som han solgte magelige Fiskere, der ikke dyrkede Jorden og endda ikke gad binde deres egne Garn. Da han

engang blev raadet at betænke sin høie Alder, at lade sig nøie med det, han allerede havde udført, uden at gjøre flere nye Anlæg og ikke længere arbeide saa ivrig, gjensvarede han: "Nei, jeg maatte derved miste det største Gode i mit Liv, som er den Glæde, jeg finder med altid at lægge noget nyt til; thi jeg er aldrig saa glad, som naar jeg har sligt Arbeide under Hænderne." Stedets daværende Prest giver ham det Vidnesbyrd, at han jævnlig besøgte sine syge Naboer, vederkvægede den Trængende og laante den Fattige. Endskjønt stolt Pragt og Overdaad herskede i hine Egne iblandt mange Bønder, og skjønt han selv havde Evne nok til at kappes med andre i Pragt, saa vilde han dog ikke opføre sig i Klædedragt høiere, end som det sømmer sig en Bonde, og trods mange Overtalelser bar han bestandig sin graa Vadmelskjole."

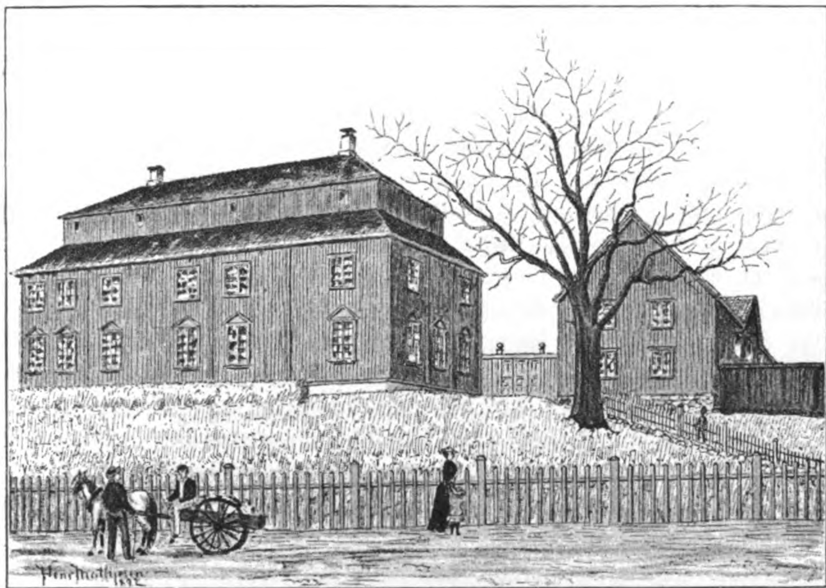
Det vilde imidlertid være i høieste Grad urimeligt og ubilligt, naar man omtaler disse Bønders Fortjenester, ganske at lade ude af Betragtning de Foranstaltninger, som forskjellige af Thrøndelagens Rigmænd anvendte paa sine Gaarde. Hverken før eller siden har Strinden, Throndhjems nærmeste Opland, hvis Jordsmon i sig selv er overmaade lidet frugtbart, været bragt op til en saadan Række af Mønsterbrug, som Tilfældet var i den Tid, da P. F. Suhm eiede Grilstad, General v. Krogh Lillegaarden (eller Svineryggen) og Lerens Gods, Grev Schmettow Rotvold, Oberst N. F. Krogh Munkvold, Kaptein Karl Henning Krog og Regimentskvartermester Finne Bakke og Familien Meincke Lade, Desle o. fl. Det var i Forfatterens Opvæxt almindelig Tro inden den ældre Generation i Throndhjem, at Strindens prægtige Gaarde senere væsentlig har flydt paa den Kultur, hvorunder de herved blev bragt; men denne skulde rigtignok ogsaa kræve Nedlæggelsen af en Driftskapital, hvoraf der ikke paa langt nær svaredes de Renter, som man kunde have havt billigt Krav paa.

Ogsaa paa Vestlandet udfolder der sig paa samme Tid en ret betydelig Vindskibelighed med Hensyn paa Jordbruget og navnlig i Trakterne om Stavanger, hvor større Rydningsarbeider foregaar, ses dette at have taget et betydeligt Opsving. Her oprettedes der i 1777 ogsaa et Landhusholdningsselskab i Lighed med det tidligere omtalte Inderøiske. Men om dettes Virksomhed savnes nærmere Oplysninger.

Blandt de vestlandske Bønder nævnes ogsaa et Par, som udmerkede sig fremfor sine Standsfæller ved at have indført Forbedringer i sit Gaardsstel. Mest bekjendt blandt disse er vistnok Hardingen Kristoffer Sjurdsson Hjeltenes i Ulvik, der arbeidede sig op til en velstaaende Mand.

Blandt de velmente Foranstaltninger, som Regjeringen traf til Landbrugets Fremme, maa ogsaa nævnes det bedrøvelige Experiment, som anstilledes ved Indkaldelsen af Schweizerfamilier i Landet, et Forsøg, som dog efter Udfaldet af den første Prøve stilledes ganske i Bero.

I Slutningen af 1780-Aarene eller tidligere nedsatte den tyske Landmand Grauer, der havde reist meget og i det hele var en meget driftig og forstandig Mand, sig paa den gamle Herregaard Kjørbo i Bærum, som han i Løbet af faa Aar drev op til et Mønsterbrug. Med Beredvillighed gik han alle Sognets Bønder tilhaande i Raad og Daad og nød en meget stor Anseelse hertillands. Maaske var det det Exempel, som Regjeringen her havde paa Nordmandens Beredvillighed til at tage efter,

308. Bakke Gaard ved Throndhjem.
Af Hovedbygningen, der antages at hidrøre fra Biskop Peder Krogs Tid eller fra omkring 1720, staar siden Midten af 1880-Aarene kun den halve Del tilbage.

som formaaede den til at faa en Schweizerfamilie til at flytte hidop for at lære Bønderne Ystning.

Uheldigvis faldt dens Valg paa et tvivlsomt Subjekt, Friedrich Burgdorff, der fik det tidligere Lagmandssæde Fornebo overladt paa overvættes gode Vilkaar. Regjeringen bekostede endog hans Flytning herhen. Men da det kom til Stykket, viste det sig, at Burgdorff ikke engang forstod sig paa simpelt Jordbrug, langt mindre paa den Dont, hvorfor han var kaldet hidop. Han fik, som det synes, flere Gange Tilskud af offentlige Midler, men sløsede og ødede altsammen bort. Tilsidst maatte da Regjeringen

stille sig ved den kostbare Mand paa en vakker Maade, og Fornebo gik i Aaret 1806 over til forhenværende Sogneprest Andreas Hofgaard, der maatte betale Gaarden med en Trediedel mere.

Foruden Kjørbo fandtes der dog forskjellige Mønsterbrug i Nærheden af Kristiania, tilhørende Medlemmer af Kristiania Patriciat, t. Ex. Familierne Anker (Frogner og Bogstad) og Collett (Ullevold). Mest bekjendt er det sidste af disse, John Colletts Landbrug paa Ullevold. Collett, der var Chef for Huset Collett & Søn, havde tilbragt en Del af sin Ungdom i England, hvor han havde set, hvad en rationelt dreven Landhusholdning kunde udbringe og medbragte herfra mange Ideer til Forbedringer i Agerbrug og Fædrift. "Som Rigmand og Besidder af store Jordeiendomme med forskjellig naturlig Beskaffenhed havde han Leilighed til i stor Maalestok at anstille landøkonomiske Forsøg, og denne Anledning benyttede han paa en praktisk og almennyttig Maade, idet han, naar en Forbedring i hans Mønsterbrug havde vist sig lønnende og hensigtsmæssig for det norske Landbrug, ikke sparede nogen Møie og Bekostning for at gjøre Reformen bekjendt i de videst mulige Kredse". Ullevold fik Collett 1793 i Foræring af Bernt Anker; hermed forenede han senere Gaarden Taasen og Lille Ullevold, tilsammen 1038 Maal, samt erhvervede tilsidst ogsaa en Del af Øvre Blindern. "Collett begyndte med at anskaffe sig engelske Ploge, Saamaskiner, Ekstirpatorer og andre fremmede Agerdyrkningsredskaber, anvendte Høstpløining, som til den Tid kun var lidet brugt her i Landet, indførte Plantning (Dibling) af Korn samt Sædskifte, afvexlende med Rodfrugter og Kornsæd, lagde sig efter Dyrkning af fremmede Kornsorter, Poteter, Turnips og Humle, kjøbte udenlandsk Kvæg til Racernes Forædling og brugte den dengang saagodtsom ukjendte Sommerstaldfodring, hvis Betydning først de senere Tids Landmænd i Norge har villet erkjende." En Beskrivelse over dette Mønsterbrug udkom 1803, forfattet af Presten Neumann (senere Biskop) og bekostet af Collett til privat Distribution. Men Collett beholdt ikke de ved Landbruget høstede Erfaringer for sig selv. "Det var hans Lyst at gjøre sine Landsmænd opmerksomme paa, hvorledes Anvendelsen af en bedre Dyrkningsmaade ogsaa gav et større Udbytte, hvorledes denne Anvendelse kunde ske, ved hvad Midler, ved hvad Redskaber det lettest og fordelagtigst kunde ske." Naar Oplandsbønderne ved St. Hans Tid kom til Byen, holdt han paa Ullevold Gilde for dem, viste dem omkring og forklarede de gjorte Forbedringer for dem. Om Sommeren holdt han et Slags Landbrugsskole paa Ullevold, hvor han gav Bondegutter fri Undervisning og frit Ophold. Flere af disse satte han til at drive de Gaarde opover Landet, han eiede, og satte dem i Vei med en mere rationel Gaardsdrift, dog paa Betingelse af, at hans Methode skulde følges. I Krigsaarene omgikkes han med Planer til Oprettelsen af et særligt norsk Kollegium for Ager-

dyrknirgsvæsen; men disse mødtes selvfølgelig med afgjort Modstand fra Regjeringens Side.

Ihvorvel Østlandets Bønder endnu for en stor Del stod lavt i Henseende til Agerdyrkning, er dog store Fremskridt til det bedre at spore paa alle Hold. Et merkeligt Tidens Tegn er Udgivelsen af en hel Række af fortrinlige Skrifter over Landbrugsvæsen, Havedyrkning m. m., tildels endog af betydeligt Omfang. Ogsaa af Udtalelser i disse, som hidrører fra Mænd, der kjender Forholdene fra nært Hold, kan sluttes, at en ny Tid var ifærd med at gry, da Udviklingen paa en voldsom Maade afbrødes eller sattes i Stampe for mange Aar.

"Hvad vort Norge angaar" — heder det saaledes i Biskop Fr. J. Bechs i 1810 udgivne Skrift Veiledning for Distriktsselskaber i Norge — "da har dette i de sidst svundne tyve Aar upaatvivleligen gjort mange heldige Skridt fremad i Agerdyrkningens Kultur. Hvor mangen ufrugtbar Myr blev udtappet og omskabt til frugtbærende Ager og Eng, hvor mangt unyttigt Krat er bortrydbet og har maattet give Plads for den nyttige Sæd! Man erobrede fra Fjeld og Sten og Vand og utrivelig Skov ei ubetydelige Strækninger, som man henlagde til Agerdyrkningens Gebet. I alle Norges Egne gaar nu Plog og Harv saa mange Steder, hvor de forhen aldrig gik, ja troedes ei at kunne gaa. Saa mangen Sæd udstrør nu den flittige Haand, hvor man før ei engang vilde anvise den grantseende Ged et Straa eller vovede at tænke det muligt, at selv den golde Jord maa ved Kulturens Tvang afgive Føde for Mennesker og Dyr. Men Slendrian og mange nedarvede, ufornuftige og fordærvelige Vaner har den vaagnede Eftertanke forjaget. Gode Exempler og tænkende Jorddyrkere har i næsten enhver Egn bidraget til at afskaffe ikke faa skadelige Skikke og ei uden Held virket paa fornuftige Almuesmænd til en bedre Fremgangsmaade, til Brug af bedre Redskaber, til større Orden og Opmerksomhed i flere Grene af Landbruget."

Blandt de Hindringer for Agerbrugets Opkomst, hvorpaa man i dette Tidsrum fornemmelig havde Opmerksomheden henvendt, og som man vilde fjerne ad Lovgivningens Vei, var Sameiet af de dyrkbare Jordstrækninger og Odelsretten. Hvad Jordfællesskabet angaar, naar dets Oprindelse tilbage til den ældste Tid og skyldes vistnok fra først af Arv, senere dog ogsaa kontraktmæssige Eiendomsdelinger. Det var navnlig paa Vestlandet, dette indviklede og forvirrede Eiendomsforhold fandt Sted. Men hvad enten dette Fællesskab var fuldkomment, saaledes at de forskjellige Gaardes Opsiddere brugte Indmarken vexelvis eller i Forening, eller ufuldkomment, saaledes at hver Opsidder havde sine Jordlapper spredte omkring i mindre Dele, maatte dette lægge store Hindringer i Veien for et rationelt Jordbrug, om et saadant end maaske ikke blev helt umuliggjort. Ved Forordning af 18de December 1764 blev det fuldkomne Fællesskab imidlertid begrænset, idet der

ikke mere aabnedes Jordeieren Adgang til at faa foretaget nogen Deling af en Jordeiendoms Matrikelskyld, med mindre en tilsvarende Deling af Jorden fandt Sted. Lige saa lidet kunde der herefter thinglæses noget Skjøde paa noget udskilt Stykke af en Jordeiendom, med mindre Skylden tillige fordeltes paa de særskilte Parceller.

Det siger imidlertid sig selv, at denne Forholdsregel kun rammede det saakaldte fuldkomne Jordfællesskab, Aarekastet og Hopemarken; for Indskrænkningen og Afløsningen af det ufuldkomne Fællesskab (Teigeblyttet) kunde der endnu ad Lovens Vei intet gjøres.

Hvad Odelsretten angaar, hæver der sig efter Midten af det 18de Aarhundrede forskjellige Røster for dens fuldkomne Ophævelse eller delvise Indskrænkning, og der indhentes angaaende denne Sag Betænkninger og Erklæringer fra forskjellige Hold. Fra den ene Side fremholdt Odelsrettens Modstandere, at Usikkerheden i Eiendomsforhold gjorde, at formuende Opsiddere, der var komne i Besiddelse af Odelsgods, benyttede Løsningsfristen til at drage størst mulig Nytte af det uden at tage mindste Hensyn til, om det under deres Hænder blev forringet, medens de i Tilfælde af, at deres Eiendomsret ikke var indskrænket ved Odelen, vilde anvende sine Midler paa Eiendommens Forbedring. Omvendt udtalte Odelsrettens Forsvarere, at Odelsrettens Ophævelse vilde skabe en Proprietærstand og bringe den norske Bonde i ganske den samme Misère, hvori den danske befandt sig. Ved Forordning af 14de Januar 1771, der væsentlig skyldtes Generalprokurør Stampe, der ikke havde ret Forstaaelse af Institutionen, blev Hævdstiden for Odelsgods sat til 10 Aar, medens Præskriptionstiden, der hidtil havde været lige saa lang som Hævdstiden, sattes til 15 Aar. Derhos anordnedes der, at ved Odelsarvinger alene skulde forstaaes den rette nedstigende Linie, at offentlig Auktion skulde træde i Stedet for Lovbydelse, at den Odelsberettigede i Tilfælde af, at der i Skjødet ei var fastsat nogen Indløsningssum, skulde løse Jordegodset efter Vurdering, hvorefter 'Bekostninger anvendte paa Jordens Forbedring skulde erstattes m. v.

Ved Forordning af 5te April 1811, der var forfattet af Kr. Colbjørnsen, blev der taget forskjellige Skridt i Retning af Odelsrettens Ophævelse. Ved denne forkortedes Præskriptionstiden til 5 Aar; Heftelse af Odelsret paa et Gods skulde være betinget af Eierens udtrykkelige Erklæring; Løsning skulde altid finde Sted efter Taxt, og endelig skulde offentligt eller beneficeret Gods for stedse være undtaget fra Paaheftelse af Odelsret.

Blandt de Midler, som kunde tjene til Agerdyrkningens Fremme, blev der i Løbet af det 18de Aarhundrede oftere fremsat Forslag om, at Gaardene skulde deles i mindre Brug, idet man ansaa det for en given Sag, at Grunden til den ringe Kornproduktion fornemmelig var at søge i Dyrkningens Ufuldkommenhed, ikke i Mangel paa dyrkbar Jord.

Tidligere havde den modsatte Anskuelse gjort sig gjældende, og der haves fra ældre Tid en hel Række af Lovbud, der tilsigter at hemme Jordegodsets Udstykning. Endnu i Midten af det 18de Aarhundrede hyldedes denne Opfatning. En Rentekammerskrivelse af 29de Januar 1752 erklærede det endog for utilladeligt ved Salg eller paa andre Maader at skille en Gaard ved nogen Part af den Grund og Herlighed, som forhen dertil havde ligget, naar det var at befrygte, at den øvrige Del af Jorden efter Udstykningen ikke kunde vedligeholdes paa tilbørlig Vis. Men Omslaget kom snart. I Forordning af 18de December 1764 udtales der, at Kongen gjerne ser, at Landgodset i Norge ved forefaldende Leiligheder udi mindre og flere Dele adskilles, hvorved baade Landet bedre kan dyrkes og Indbyggernes Antal formeres. I Forordning af 14de April 1769, der indfører en Afændring i Odels- og Aasædesretten, der antoges at være til Fordel for Jordudstykningen, gjentages de forskjellige Betragtninger over Nytten af Jordegodsernes Udstykning i mindre Dele.

Ogsaa Suhm, der ellers var en Modstander af Odelsrettens Ophævelse, tager i et af sine statsøkonomiske Skrifter Ordet for en Deling af Gaardene som det fornemste Middel til at ophjælpe Agerbruget.

En væsentlig Del af Æren for Landets bedre Opdyrkning skyldes den norske Husmandsklasse, der netop i Løbet af dette Tidsrum skulde tilføre Gaardbrugerstanden en større Arbeidshjælp, end denne tidligere havde havt.

Allerede i det foregaaende Aarhundrede forekommer Benævnelsen Husmand, men da alene i den Betydning, som Ordet Inderst nu har, idet man herved kun forstod den jordløse Arbeiderklasse paa Landet. Det er først efter den store nordiske Krig, at Husmandsklassen optræder i den Betydning, hvori Ordet nu tages. Nærmest stod dens Opkomst i Forbindelse med en Foranstaltning fra Regjeringens Side, hvorved de ældre Bestemmelser om, at al opryddet Jord efter en vis Tids Forløb skulde skyldsættes, blev sat ud af Kraft. Herigjennem blev der aabnet Rydningsmænd Adgang til fortsat Brug af de af dem opryddede Jordstrækninger, uden at der fra det offentliges Side lagdes dem Hindringer i Veien herfor. Disse Foranstaltninger blev trufne ved Skatteforordning af 28de December 1745 for det nordenfjeldske og ved Forordning af 29de April 1752, der omfattede det hele Rige.

Allerede i det 18de Aarhundrede var denne Arbeiderklasses økonomiske Kaar Gjenstand for Opmerksomhed fra Lovgivningens Side, idet denne ved flere Bestemmelser tilstaar dem forskjellige Begunstigelser og Lettelser paa Gaardbrugernes Bekostning, og herunder paaberaaber den sig altid den Betydning, som Standen har for Landets Oprydning og Dyrkning.

En almindelig Oversigt over Aarveien i det Tidsrum, hvormed vi her beskjæftiger os, er ikke let at give. Vort Lands naturlige Beskaffenhed fører

jo det med sig, at Aarsvæxten jevnlig falder meget forskjellig, ikke blot inden hvert Amt og Fogderi, men ogsaa inden hvert Prestegjæld og hver Bygd. Hertil kommer ogsaa, at det Materiale, som findes i de forskjellige Topografier, langtfra er saa righoldigt, at det sammenstillet kan give et nogenledes korrekt Billede af Forholdene. Kun for de store Uaars Vedkommende kan dette til en vis Grad siges at være Tilfældet.

Inden dette Tidsrum savner vi for de første 20 Aars Vedkommende Materialier til en selv inden denne Begrænsning fuldstændig almindeligere Karakteristik. For en Del hidrører dette deraf, at der til Trods for enkelte Aars Misvæxt og slet Fiske ikke herskede nogen virkelig Nød i Landet, der kunde blive forsynet med Korn fra andre Egne. Det er først efter Udfærdigelsen af Forordningen af 16de September 1735, der forbød at indføre Korn til det søndenfjeldske fra andre Lande end Danmark, at Nødskrigene fra disse Egne af Riget bliver saa sterke, at de formaar at vække Gjenlyd hos de efterfølgende Slægter.

Ganske vist fandt Regjeringen sig beføiet til at sætte den strenge Forordning ud af Kraft, naar Hungersnøden og Dyrtiden i Norge blev stor. Alene fra Aarene 1735—71 findes der ikke mindre end 40 Forordninger og Reskripter, der lempede noget paa de haarde Bestemmelser; men saa længe Forbudet stod ved Magt, kunde man herved alene til en vis Grad forebygge Hungersnød, derimod ikke Dyrtid, langt mindre formaaede man at give Kornpriserne Stabilitet. For det første blev disse Forbud mod Kornudførsel aldrig udfærdigede, før Nøden virkelig var forhaanden, eller naar Høstens Udfald var sikker. Den sterke Efterspørgsel fra Norge drev da strax Priserne i Veiret, og da Overskibningen maatte foregaa paa den farligste Aarstid, blev Fragtomkostninger, Assurance m. m., hvormed Kornpriserne belastedes, saa meget større.

Om Hungersnøden i Norge i 1740-Aarene er paa sit Sted ovenfor fortalt*), og vi skal derfor her ikke opholde os ved den.

Det er dog først fra 1750-Aarene af, en udførligere Oversigt over Aarveiens Udfald lader sig give for Landets forskjellige Dele.

Efter nogle gode Aaringer, som fulgte paa den store Misvæxt, indtraf der igjen søndenfjelds nogle uheldige Aar.

I 1748 herskede der paa Østlandet en følelig Mangel paa godt Saakorn paa Grund af mislykket Høst det foregaaende Aar. Det blev derfor knapt med Korn det Aar, hvorhos ogsaa Høavlen gav lidet Udbytte. I 1749 hører vi, at der hersker Dyrtid søndenfjelds, og paa Grund af uophørligt Regn hele Sommeren kom heller ikke dette Aar Kornet til fuld Modenhed.

Fra de nærmest følgende Aar kjender vi ingen Klager fra det søndenfjeldske, hvorfor det vel tør antages, at Aarveien har været ialfald nogenlunde god.

*) S. 1233 fgg.

Saaledes indtraf der søndenfjelds i 1752 et godt Aar, for Høavlingens Vedkommende endog meget rigt. Paa Grund af den Tørke, som herskede det følgende Aar, blev der lidet Hø, middels Kornhøst, men en Rigdom paa Havefrugter. I 1754 indtraf der en meget kold og vaad Sommer, 1755 en tør og varm Forsommer, men fugtig Eftersommer med maadelig Høavl og en Kornhøst under Middelaars. Som Følge heraf herskede der i Begyndelsen af det følgende Aar (1756) stor Fodertrang og, da Danmark udførte sit Korn til Frankrige, ogsaa Dyrtid paa Korn, saa at Prisen paa en Tønde Byg, der om Vaaren betaltes med 1 Rdlr. 2 ß, om Sommeren gik op til 3 à 4 Rdlr. Der rettedes vel noget paa Forholdene ved, at der paa sine Steder indtraf et frugtbart Aar; men Dyrtiden vedvarede dog helt til 1758, da der efter en lidet lovende Sommer mod al Forventning blev en god Høst med rigt Udbytte.

Fra det nordenfjeldske er de Oplysninger, som haves om Aarveien, endnu meget sparsomme. Et Slags Norm tør man maaske have i Forholdene paa Suhms Gaard Grilstad, hvorom han i sine saml. Skr. Bd. 6 meddeler nogle Oplysninger fra Aarene 1757—62*). I 1757 begyndte Pløiningen 7de Mai. Saaningen afsluttedes 21de s. M. Slaataannen varede fra 21de Juli til 18de August. Høavlen beløb sig til 124 Læs (à 14 Vaager). Skuraannen begyndte 18de August og varede til 20de September. Af Byg avledes 6 Fold, af Rug fik han mindre end Udsæden, af Havre avledes 4 Fold af almindelig Sort, 7 Fold af den saakaldte polske Havre. I 1758 avledes af Byg 9 Fold, af Vinterrug 13, af Havre 5 Fold. 1759: Byg 6 Fold, Rug 6 Fold, Havre 4 Fold; 1760: Byg som foregaaende Aar; Rug bare Halm, Havre 3—4 Fold; 1761 Byg som i de nærmest foregaaende Aar, Rug 4½ Fold, Havre 2½ Fold. Om Aaret 1760 heder det udtrykkeligt, at der i de høiereliggende throndhjemske Bygder herskede Misvæxt, nærmest Uaar**), og i 1761 var Avlingen liden, men god. Veiret var den sidste Sommer varmt og tørt; men af Mangel paa Regn skinnede Græsset af. Høavlingen paa Grilstad varierede mellem 106 Læs (1761) og 131 Læs (1759). Et vanligt Høstarbeide for de throndhjemske Bønder var at løve Træerne, "det er at plukke Løvet af visse Træer, nemlig Silje, Røn og Older, hvis Blade Kreaturerne gjerne æder, og som man maa gjøre, paa det Høet kan strække til, ifald Vaaren imod Formodning skulde blive

*) Suhm siger selv om denne Gaard, der af Reisende og andre Samtidige ses at være nævnt som et Mønsterbrug: "Hvor megen Flid der end er anvendt paa denne Gaard nu næsten i halvtresindstyve Aar, saa kan man dog ei merke, at den forbedrer sig synderlig, ja man har Møie med at hindre, at den ei skal aftage; thi baade er Jorden slet, og desuden flyder den liden gode Jord, som er der, aarligen bort med Regnen, ved det at Gaardens Beliggenhed er hængende ned ad til Søen og til Bækken."

**) Paa Søndmøre indfaldt der Misvæxt, og Bønderne, som ellers i almindelige Aar bjergede sig, maatte efter Hans Strøms Udsagn kjøbe for 40—50000 Rdr. i Korn.

meget lang, da andre, som ei have Hø nok og ei løvet, eller maaske ei have Løvtræer, nødes til at skave, det er pille Barken af Træerne og give Kreaturerne. Smaa Kreaturer faar Furubarken og Heste samme Bark malet til Mel, men Kjør og Oxer Aspebark."

Søndenfjelds indtraf der i 1760 og 1761 gode Aar, derimod var 1762 "et haardt, tørt Aar, især lidet Hø." Hvad dette vilde sige, erfarer vi af en samtidig udførligere Skildring.

"I Aaret 1762", heder det i Wilses Reiseiagttagelser om Tilstanden søndenfjelds i dette Aar, "indfaldt en sterk Hede, og det regnede ei før den 19de Juli. Derfor blev Straaet kort, Kornet lidet og tyndt, Egnen ussel, der blev neppe avlet en Fjerdedel Korn og Hø mod forrige Aar, og den paafølgende Vinter var haard og lang. Heraf en usædvanlig Fodertrang før Vinterens Ende, saa et Læs Hø tilsidst gjaldt 7 Rdr., et Læs Halm 3 Rdr. Meget Fæ sultede ihjel, og mange Heste slap for at skydes ihjel forrige Efterhøst, de gaves saa godt som bort eller plagedes med Sult til liden Gavn siden for Ploven. Man havde længe overalt begyndt at skave Barken af Aspegrenene, hvor de spæde Grene gik hele i Løbet med, al anden Bark duer hertil mindre. Andre havde været saa forsigtige at skrabe det faldne Løv i Skoven sammen, før Sneen kom. Andre gav deres Geder og Faar hakkede Granbar, disse saavelsom Løvet bestrøet med Havremel. De faa var lykkelige, som havde vant deres Fæ paa Oplandsvis til at tage til Takke med Hestegjødsel, ligeledes bestrøet med Havremel. I Almindelighed holder Bønderne flere Kreature, end de vel kan føde Vinteren over, ikke betænkende, at to vel holdne er bedre end tre udmagrede saavel til Arbeide som til Slagt; en af Følgerne bliver denne, at de slipper Fæet tidlig paa Engene, før de endnu ret er grønne og der nedtræde og udgrave Græsroden til ubodelig Skade for Engen og den ellers forventede Forraad af Hø. Hestene slipper de da paa Bakken, som de kalder det, i den sterkeste Pløining, da de just skulde føres bedst. Ikke en iblandt tyve iagttager en bedre Økonomi."

I den sidste Del af Sextiaarene — Extraskattens bedrøvelige Dage — hører vi ligeledes jevnligen om Misvæxt paa forskjellige Dele af Landet, fornemmelig i det vestenfjeldske, hvor de trykkede Tider jo ogsaa som ovenfor fortalt fremkaldte Extraskatoploebet eller Strilekrigen.

Fra Begyndelsen af 1770-Aarene af møder der os sterke Jammerraab fra det hele Land over den her herskende Hungersnød, som Misvæxt i Forbindelse med feilslagne Fiskerier havde fremkaldt. Hverken Uaarene i 1740-Aarene eller det bekjendte Grønaar 1812 taaler at sammenlignes med de Tilstande, som da raadede hertillands. Alene i 1773 døde der her 16955 flere end der fødtes, og efter Indberetning fra Biskopen i Kristiania Stift var 37 Personer fundne ude paa Marken, døde af Hunger. I Kongsbergs Provsti fandt det frygtelige Tilfælde Sted, at en Moder, som af Mangel og Elendighed var bragt til den yderste Fortvivlelse, dræbte først sine tre Børn

og derefter sig selv. I sine Dagbogsoptegnelser for 1769 skriver Stiftsprovst Otto Holmboe: "Dette Aar har været middelmaadigt, nogenlunde Korn, men lidet Hø og Halm." I 1770 sank i Mai Maaned Temperaturen ned til et Par Grader over Frysepunktet, i Juni Maaned frøs der Is paa Vandet i Kristiania, og i Hakedalen lagde Sneen sig i en Alens Dybde. Allerede om Høsten var Nøden paa Kongsberg saa stor, at "en Bergmand havde gaaet op paa Amthuset med sine Børn og spurgt, om han ikke maatte slagte dem til Livsophold, saasom de dog tilligemed ham maatte omkomme af Hunger." Til alt Held indtraf der godt og tørt Veir i Slaat- og Skuraanen, saa Hø og Korn bjergedes i Hus; det var dog kun lidt mere af begge Slags end i 1769. Derpaa fulgte en streng Vinter med megen Sne og ustadigt Veir samt en lang og kold Vaar. "I Begyndelsen af Sædetiden var meget koldt Regn, som hindrede Pløiningen; siden var her langvarig Tørke i nogle Uger, ingen Regn, men heller ingen ret Varme i Veiret." Udpaa Sommeren herskede der stor Dyrtid, da der kun fandt liden Tilførsel fra Danmark Sted. "De begjærede 4 Rdr. 2 ℔ for Tønden af Rugen, 3 Rdr. 1 ℔ for Byg og Malt, 2 Rdr. for Havre. De Danske havde ført meget Korn til Amsterdam, hvor de maatte sælge 1 Td. Rug under 1½ Rdr. og en Mængde Smør, som der ikke gjaldt meget; men her begjærede Folk 3 Rdr. for et B℔ Smør." "I Høstens Tid faldt igjen megen Regn, som foraarsagede, at Høet til en stor Del blev fordærvet, megen grønmalen blev blandt Kornet, meget Korn stod ude, da Sneen faldt den 6te og 7de Oktober. Et ret Saturns Aar, lidet Korn, mindre Hø . . . En Tønde Rug gjaldt 5 Rdr. og derover, Byg 3½ og derover, Havre 2 Rdr. og derover." Ved Markedet i Februar 1772 betaltes Bismerpundet af Smøret 6 ℔ 16 ß, Talg 5 ℔ 12 ß og en Tønde Rug med 5 Rdr. 2 ℔. Ved Udgangen af 1772 heder det i Holmboes Optegnelser: "Dette Aar har været et haardt Aar. Haaber, at det er det sidste eller 3die Saturns Aar denne Gang. Her har ingen Varme været i Veiret, koldt Regn i Foraaret, sterk Tørke nogle Uger ved St. Hans Tider, siden meget Regn i Slaat- og Skuraannen. Hø blev lidt mere end 1771, men mindre Korn, i Særdeleshed Byg, som slog Feil paa de fleste Steder. I Fjeld- og Skovbygderne frøs Kornet ganske bort. 1 Tønde Rug gjaldt tilsidst 6 Rdr., Byg 4 Rdr., Havre 3 Rdr. . . 1 B℔ Smør 2 Rdr."

I det nordenfjeldske var Efterjulsvinteren 1769—70 overmaade streng med Sne og Kulde, saa sterk, at dens Lige ikke havde været kjendt paa 50 Aar. I Fjeldbygderne slap Fodret op tidlig paa Vaaren, og om Høsten maatte Kornet skjæres grønt. Paa Forsommeren 1771 indtraf der sterkt Lindveir efter Plogaannen, saa "Fjeldsloet" gik ud paa nogle Dage, hvorved stor Flom foraarsagedes i de throndhjemske Vasdrag. Udpaa Sommeren indtraf der regnfuldt Veir, saa Høet ikke kom tørt i Hus; Nat til 26de August og følgende Dage frøs Kornet af i de fleste throndhjemske Dalfører. I September Maaned betaltes der i Throndhjem 3½ Rdr. for en Tønde Byg.

Vinteren 1771—72 blev meget kold, og kold var hele Sommeren udefter med overskyet Himmel og Regn. Den 18de August og 4de September frøs Kornet af. For Mel, malet af det frosne Korn, betaltes der i Rørostrakterne $5^1/_2$ Ort Bogen. Hele Aaret udgjennem strømmede der en Mængde Fattigfolk fra Gudbrandsdalen og Østerdalen opover til det Throndhjemske, hvor det antoges at være noget bedre for Udkommet end søndenfjelds. Overalt i Dalene grasserede der Blodgang paa Grund af den slette Føde, man havde at nære sig af*).

Søndenfjelds var 1781 paa Grund af Tørken et rent Uaar. Paa Ekers Prestegaard udgjorde Avlingen kun en Tredie- eller Fjerdepart af et almindeligt Aars. Presten Hans Hammond paa Bragernes skrev den 3die Juli til P. F. Suhm: "Vi leve her ligevis i de afrikanske Sandørkener; saadan usædvanlig Hede tilligemed uophørlige tørrende Vinde, uden Regn i 10 Maaneder, skulde man ei tro var muligt i Norge. Søfolk forsikre, at Heden er vel saa sterk som under Linien. Gaarde, som forrige Aar avlede 400 Læs, faa dette Aar knap 50 Læs; det koster mig dette Aar over 200 Rdlr. mere at holde Hus; thi Kornvarer ere dyre, og for det samme Hø, vi fik forrige Aar for 2 Rdlr., maa gives 5 Rdlr. og er knap at faa." Den 30te Mai 1782 skildrer den samme Forfatningen i sin Egn paa følgende Maade: "Tilstanden her i Landet er ubeskrivelig elendig. Byg 3 Rdlr. 2 Ort, Havre 3 Rdlr. etc. og er ikke at faa; det halve Land bliver ei pløiet af Mangel paa Heste og Sæd; Kjød er neppe at faa for Penge." I 1784 indtraf der efter en usædvanlig streng Vinter over det hele Landet og sen Saatid et Uaar. "Hvad skal der blive af Norge?" skriver Hammond, der var bleven forflyttet til Rakkestad, den 11te December til Suhm. "Den 19de August frøs alle Ærter og Havesager, den 14de og 16de September alt Korn, saa vi endog her i Egnen, der pleier at være fri for Frost, knap faar Sædekorn, og paa de fleste Gaarde og Sogne tjener det knap til Brød; intet at faa i Kjøbstæderne undtagen noget slet Byg og Malt for 4 Rdlr. Tønden og Rug 4 Rdlr. 2 Ort, men aldeles ingen Havre. Vore Kjøbmænd kan ei gjøre Forskud, Kongen vil ikke; altsaa maa vi sulte." Det næste Aar var Udsigterne ikke mere trøsterige: "Her frøs Is hver Nat til den 2den Juni," skriver Hammond til Suhm, "derefer brændende afrikansk Hede, hvorved vore Enge og Agre, besaaede med forrige Aars frosne Korn, ere forbrændte til Landets store Tab; nu faa vi overflødig Regn, hvorved Høet raadner." I 1786 indtraf der et frugtbart Aar, derimod var de to derpaa følgende mindre end middels. I 1789 indtraf der efter en usædvanlig mild Vinter det mest drivende Veir, som tænkes kan. Da herjedes store Strækninger af Landet af den svære Flom, der kjendes

*) I min Opvæxt levede der endnu i det throndhjemske paa Folks Læber en Vise om denne forskrækkelige Tid, forfattet af en Meldaling ved Navn Thore Retsel; den synes nu at være aldeles forstummet.

under Navnet "Offen", for hvilken der nedenfor skal gjøres udførlig Rede. I sin Helhed betragtet maa dog Aaret regnes for meget godt, hvorvel det sterke Regn Høsten udefter ødelagde store Værdier. Paa Ekers Præstegaard ødelagdes saaledes af Kornavlingen (259 Tdr.) 40 Tdr.

Nordenfjelds slog Høsten 1784 aldeles feil, og Nøden blev som Følge af, at Korntilførselen var utilstrækkelig, meget stor i Løbet af Vinteren. "Liden eller ingen Beholdning er her i Byen," skriver Rektor L. Smith fra Throndhjem til Johan v. Bülow den 18de December 1784, "det store Kornskib, som fra Østersøkompagniet blev hidskikket, er forulykket ved Fladstrand, det andet ligger i Mandal og har lidet eller intet Haab om at komme hid, den store Archangels-Farer, som skulde komme, har vel vovet sig ud fra Archangel, men Haabet, at han skal fremkomme, er kun som en Drøm . . . Landet er saa tomt, som det i Mands Minde aldrig har været." Om Vinteren 1784—85 aad Bønderne i Throndhjems Omegn Mask, hvoraf de lavede Brød. Først langt udpaa Vaaren (ved Midten af Mai) 1785 kom der Tilførsel af Korn, hvorved Priserne faldt. Ved Maanedens Udgang solgtes Rug til 3 Rdlr. Tønden, Havre til 1 Rdlr. 3 Ort. Men endnu langt ud i 1790-Aarene, heder det i en Indstilling fra Stiftamtmanden, følte Thrønderne Svien af de haarde Aar i det forrige Decennium.

Det nye Aarhundrede indlededes med streng Kulde over det hele Land, og i dets to første Aar frøs Kornet af i næsten alle Fjeldbygder, hvor der som Følge af den heraf opstaaede Nød herskede megen Sygdom og stor Dødelighed. I 1801 var Trængselen saa stor i Guldbrandsdalen og Østerdalen, at Fattigfolk — som man anslog til et Antal af 4000 — for Udkommets Skyld søgte opover til det nordenfjeldske. Fodermangelen var i dette Aar saa stor paa Oplandet, at Hedemarkingen reiste helt til Støren — 4 Mile fra Throndhjem — for at kjøbe Halm og Hø.

Havde Sommeren 1801 været tør og kold, var den næste Sommer vaad og kold. I Fjeldbygderne ved Dovres Fod var der fra Slutningen af Juli til Midten af Oktober kun 4, høist 5 Dages Opholdsveir. Som Følge heraf raadnede meget Hø ude paa Marken. Ogsaa Kornhøsten faldt meget mislig ud.

Aarene 1802 og 1803 var ligeledes paa sine Steder nordenfjelds Misvæxtaar. I Romsdals Amt, hvor Uaarene var rene Grønaar, og i enkelte Prestegjæld af Throndhjems Amt, hvor navnlig Høsten 1803 havde slaaet aldeles feil, herskede der som Følge heraf stor Dødelighed. Men navnlig fra Nordland høres der høilydte Klagemaal. I et Brev fra Vaaren 1804 skriver J. H. Sodemann, som den Tid var Huslærer i den Brodtkorbske Familie paa Thjøttøen: "Jeg skriver dig til fra Hungerens, Jammerens og Elendighedens Fædreneland. Enhver, hvis Hjerte ikke er sammensmeltet af Erts og Kobber, maa fælde Taarer ved Synet og Rygtet om Almuens Elendigheder her i Stiftet. Hvad Nordland angaar, da har

her i Vinter været Mangel paa Vand, hvilket man paa nogle Steder maatte hente 1/2 Mil fra Hjemmet, paa Brænde, da Torven formedelst idelig Regn ei kunde blive tør, paa Hø, hvorpaa der hersker saadan Mangel, at de fleste allerede nu maa "røise" sine Kreature, og endelig paa Korn, hvoraf Landmanden her fik intet i Høst. Min Principal beleires, saasnart han staar op af Sengen, af forhungrede Stakler, der skriger om Brød. Han eier vel uhyre Rigdomme, men han sparer dem heller ikke, naar det kommer dertil, at Ulykkelige behøver hans Hjælp. Der vil mange Aar til, førend Throndhjems Stift reiser sig af denne Ulykke."

Om muligt endnu værre saa det ud i Finmarken, hvor Tilstanden i et nys udkommet lokalhistorisk Skrift*) er skildret paa følgende Maade:

I 1804 var Nøden i Varanger steget til det yderste. Det fik Foged Strand selv erfare, da han i Marts var paa Thingreise i Øst-Finmarken. Paa Gjæstgiverstedet Kløvnæs i Vadsø mødte ham, som han selv skriver. "den største Del af Almuen af Varangerfjord, der med de bitreste Taarer beklagede deres Nød og Elendighed over, at de ingen Kredit mere kunde faa paa Levnetsmidler ved Mortensnæs Handel, da Fiskeriet den hele Vinter har slaaet ganske feil, og var forrige Aars Sommer ogsaa meget slet, af hvilke Aarsager de nu maatte frygte for den Elendighed at dø af Sult, om ikke de mest trængende af dem, som havde pantsat alle deres Klæder for Fødevarer, saa de neppe nu kunde skjule deres Legemer, samt slagtet de fleste af deres Kreaturer, fik offentlig Understøttelse. De klagendes Sprog var sandelig baade fortvivlet og rørende, og da jeg ikke alene saa med egne Øine deres beklagelsesværdige Tilstand, men af andre fik Stadfæstelse paa samme, kunde jeg ikke andet (uden at have et Stenhjerte) end love disse Stakler, at ved Thinget paa Vadsø vilde jeg søge at faa Klagemaalet tydeligere legitimeret, og ved min Retur skulde jeg da gjøre alt, hvad Menneskemedlidenhed og Embedspligt bød mig; men endog dette kunde ikke berolige dem, da flere af de klagende forsikrede, som og af Lensmanden og den agtværdige, men selv fattige Enke Madam Bjerregaard paa Næsseby m. fl. blev bekræftet, at de ikke havde Mad i et Par Dage, og, lagde de til, at hvis ikke Madam Bjerregaard havde delt sit ringe Forraad med dem til sidste Stund, nu hun selv ikke havde mere Mel, var vist mange allerede døde af Sult, hvilket efter Angivende havde været en gammel Kones Skjæbne. Jeg vovede derfor i Øieblikket at anvise paa Mortensnæs Handel 15 Vog Mel til Uddeling af Bygdekommissionens Medlemmer, hvilket endnu samme Dag blev iværksat."

Paa Thinget i Vadsø fik Fogden yderligere Bekræftelse paa, at Nøden var stor. Varanger Almue saavelsom Finne-Lensmanden Jude Nilsen og Skydsskafferen erklærede der offentlig for Retten, "at Nøden mellem Almuen i Varangerfjord var saa stor, at mange Familier har været paa Vei til at sulte ihjel, hvoriblandt en gammel Kone, som ikke kunde udholde Hungeren, er kreperet i denne Vinter. Almuen beklagede sig over, at intet Fiskeri har fundet Sted i Varangerfjord denne Vinter, og Krediten paa Mortensnæs Handel har været saa aldeles stoppet, at de aldeles intet har kunnet erholde til Livets Ophold uden at have havt Pant at anstille. Af den Aarsag har en stor Del af dem været nødsaget til at pantsætte alle deres Eiendele, saavel

*) A. Hagemann, Engelskmanden under Finmarken, S. 6 fgg.

Søredskaber som Kreaturer og Klæder, saa at de nu intet eier til videre Livsophold, idet de ikke har mere at sætte i Pant. Almuen vedgik ganske deres Andragende til Fogden sidstleden paa Næsseby, og dersom de den Tid ikke havde faaet 15 Voger Mel til Udbytte mellem de mest trængende af dem, var de i Uvisshed, om deres Liv kunde vedvaret; men nu igjen er intet mere, og de frygter for den samme Skjæbne, som forhen har truet dem, dersom de ikke kunne erholde videre Hjælp, til Fiskerierne igjen ville begynde. Mange af Almuen beklagede sig over, at de vare næsten nøgne og ikke eier mere, end de netop kan skjule sig med; de frygtede altsaa for, at da de hverken har Klæder eller Søredskaber, vil det falde dem vanskeligt, om ikke umuligt, at ernære sig noget paa Søen. De bad, at Kongen vilde vise sin faderlige Naade mod dem og deres nødlidende Familier, da Hunger-Sværdet ellers vilde komme til at fælde dem før Tiden, thi paa Mortensnæs Handel kan de intet erholde, og til Vadsø, hvor de ingen Handel driver eller kan komme, kan de ikke henvende sig. De gjentog sin Jammer og Elendighed og overlod saaledes under Bøn og Paakaldelse om Hjælp sin Skjæbne til enhver, hvis Hjerte ikke ganske er tillukket for alle menneskelige Følelser."

Fogden overlod dem yderligere et Parti Mel til Uddeling og skriver under 14de April i sin Indberetning til Amtet, at han "ikke kunde med en god Samvittighed lade Landets Indvaanere, som bar Præget i Ansigtet af Udhungrelse og Sult, hvis truende Blik gav Forventning om, at de var istand til at vove alt for at undgaa Sulte-Døden, blive aldeles uhjulpne, siden Kjøbmanden, som høster saa rigelige Frugter af sit Arbeide, er ubarmhjertig nok til at spærre Krediten, naar misligt Fiskeri indtræffer, skjønt Pakhusene ere velforsynede med Levnetsmidler. Den, som bestyrer Mortensnæs Handel — nemlig Faktor Christie —, er af alle, som kjender ham, anseet, og efter min Overbevisning virkelig en Mand, der behandler Almuen redelig og godt og vilde gjerne hjælpe de fattige; men hans Stilling er saa indskrænket, at han selv resikerer at blive ulykkelig i det Øieblik, han krediterer over en bestemt, ubetydelig Summa til Almuen. Om Principalen derimod fortjener det Skudsmaal, at han handler vel imod Almuen, naar Folk er færdig til at sulte ihjel ved Siderne af hans velforsynede Pakhuse, overlader jeg til enhver god og retskaffen Mands Bedømmelse. Faktor Christie forsikrer mig, at de Ubehageligheder, han har havt med Almuen nu i to Aar, kunne ikke beskrives, og han har været nødsaget at opsige sin Post, og om Justitsraad Frich tilbød ham end nok saa gode Vilkaar, vilde han paa ingen Maade blive længere ved Mortensnæs Handels Bestyrelse. Saaledes har denne Handel den Skjæbne at skifte Faktor hvert andet Aar. Gud ved, hvem der har Skylden, Menneskene kan kun gjætte det."

Om Vadsø Almue heder det samtidigt, at de ikke blev saa haardt behandlede af Handelsmanden, at de jo nok kunde hjælpe sig med den Kredit, de nød, indtil Havet igjen tilbød dem sine Rigdomme. Til Understøttelse af de fattige i Vardø Sogn udbetaltes af Brændevins Afgiftskassen ved Kontrollør Wadel 25 Rdr.

Nu fulgte der nordenfjelds fem i det hele taget gode Aar, ja det sidste (1807) var her endog for et Kronaar at regne. Søndenfjelds derimod faldt Aarveien ialfald paa flere Steder for de to Aar 1806 og 1807 mislig ud baade for Kornavlingens og Høbjergningens Vedkommende. Paa sine Steder klages der over, at Løvet paa Træerne og Græsset blev opædt af Aamer. Paa Kyst-

strækningerne søndenfjelds saa man sig i 1806 endog nødt til at hjemføre Hø fra de britiske Øer.

1808 var derimod et misligt Aar i enhver Henseende. Nordenfjelds indtraf der sterkt Snefald ved Paasketid, og Sommeren og Høsten oversvømmedes Bygderne rent af Lemæn, der anrettede stor Skade paa Ager og Eng.

Igjennem mere end Halvdelen af det Tidsrum, hvormed vi her beskjæftiger os, havde det søndenfjeldske Norge været henvist til udelukkende at tage det Korn, som behøvedes, fra Danmark. Derimod paalaa det ingenlunde altid Danskerne nogen Forpligtelse til at lade Nordmændene have Forkjøbsret til det Korn, som kunde udføres. Tvertom, først og fremst gik det bedste og lettest afsættelige Korn til udenlandske Markeder, og naar Turen kom til Norge, maatte man her tage til Takke med Skoverne. Af og til blev der vel — navnlig i Dyrtidsaar — af Regjeringen sat Priser paa de forskjellige Kornsorter; men hermed er det ingenlunde sagt, at disse blev fulgte i Handel og Vandel.

Og af hvilken Kvalitet var det Korn, som Nordmændene ved den uretfærdige Forordning blev tvungne til at tage fra Danmark?

Blandt de skadelige Følger af Forordningen af 16de September 1735 har man fremhævet dens demoraliserende Indflydelse paa den danske Bondestand, som ikke brød sig om at forbedre sin Kornavl, da den, fritagen som den var for al Konkurrance, jo alligevel var sikker paa at faa afsat sine slette Produkter til de Priser, de vilde have. Derimod har man ikke lagt tilstrækkelig Vægt paa, at den sølle danske Bonde ved denne Forordning fik det i sin Magt at behandle Indbyggerne af det søndenfjeldske Norge paa den vilkaarligste Vis. Da det som oftest stod ham frit for at afhænde sit gode Korn til England, Holland og Frankrige, var det kun de allerringeste Sorter, som herfra kom paa det norske Marked, hvor det var vis paa at faa Afsætning, idet Nordmanden var overladt Valget mellem at sulte eller tage tiltakke med det danske Prakkeri. "Danske Kornhandlere i Smaastæderne og paa Vestkanten af Jylland o. fl. Steder," heder det i Dansk Literaturtidende i en Recension af et oversat Skrift om Kornpriserne, "sendte Korn til Norges Havne for det meste paa Spekulation. Naar Skibet ankom, var sædvanlig Trangen i Forveien. Man kunde derfor ikke bie, men maatte kjøbe, hvad der var at faa, godt, maadeligt, slet, hvilket sidste det ofte var, og Recensenten har flere Gange med Forundring beset det Tøieri, man sendte til Norge under Navn af Korn. Ja, i Thy kaldte Landmændene det Korn, som ved Kastningen falder nærmest Kasteren, altsaa det svange (tomme) Korn med alle Avner og det meste Udskud i tilhobe, med det Navn Kjøbmandsgods, det var: Korn til Handel med Norge. At man i Jylland blev ved med at sende Kjøbmandsgods til Norge, var fordi Norge vilde kjøbe det, og en vigtig Grund til, at det kunde bruges der i Landet,

var, at det fornemmelig anvendtes til Fladbrød, hvori man allerede var vant til en eller anden fremmed Ingredients, ved Siden af hvilke Avner og meget Ukrudsfrø nok kunde taales. Men denne Tiltakketagen med slet dansk Korn i Norge var i lang Tid en Hovedaarsag til det danske Korns vedvarende Slethed. Den indbyrdes Handel blev meget understøttet af Danmarks og Norges indbyrdes Beliggenhed, som voldte, at danske Kornhandlere ikke behøvede at bestræbe sig for at raade Bod paa en af det danske Korns store Naturfeil, dets Fugtighed. Trængte Norge til Korn fra Danmark om Efteraaret eller om Vinteren, saa var Reisen saa kort, at Kornet ikke kunde tage Skade i Skibet, ikke at tale om, at overmaade meget Korn førtes fra Jylland til det sydlige Norge, ofte endog forbi Stavanger, i aabne eller halvaabne Skuder, undertiden selv i Baade, hvori Kornet var ikke uden al Forbindelse med Luften. Behøvede Norge Korn fra Danmark om Foraaret og om Sommeren, saa var Kornet udtærsket Vinteren i Forveien og havde ligget paa Loft i nogen Tid og derved blevet noget tørret. Altsaa føltes den Uleilighed ved Kornet, dets Fugtighed, ikke nær saa sterkt ved Handelen paa Norge som ved Handelen paa længere fraliggende Lande. Og dette er en Grund mere til at kunne paastaa, at den norske Kornhandel har havt en skadelig Virkning paa den danske Agerdyrkning ved at holde denne paa et lavere Trin og binde den til slettere Produkter."

Denne Recension, der kommer det sande Forhold saa temmelig nær, læser Danskerne paa en Maade, Nordmændene paa en anden. Den er fra 1824 og skildrer saaledes Kornhandelen paa den Tid, da Kornmonopolet allerede var forlængst afskaffet. Det kan da heraf ogsaa sluttes, hvorledes den foregik i den Tid, da dette endnu stod ved Magt.

Med alt dette maa man dog altid have for Øie, at der sjelden opstod Hungersnød og Dyrtid i Norge, med mindre der ogsaa var indtruffet Misvært i Danmark. I 1770-Aarene var saaledes Nøden her ialfald paa sine Steder mindst lige saa stor som i Norge.

Efterat Kornmonopolet i 1788 var bleven ophævet, tog det en Tid ud, før de norske Kjøbmænd kunde forsyne det norske Marked med det Korn, som udkrævedes, og ihvorvel der i 1790-Aarene indtraf gode Aaringer, hører vi jevnlig om Opløb og Optøier paa Grund af Kornmangel og opskruede Priser. Til Trods for de Erfaringer, som burde have været høstede heraf, var Landet ved Englændernes uventede Angreb paa Danmark-Norge i 1807 kun slet forsynet med Kornvarer; man havde opsat med at forskrive Korn, til man havde set, hvorledes Høsten vilde falde ud for saa at indrette sine Oplags Størrelse efter Korntrangen. Englændernes Komme til Sundet stansede aldeles Farten paa Østersøen. Da man ikke kunde faa Forsyning af Korn herfra, maatte bitter Nød og Mangel i Norge blive Følgen.

Man pleiede hertillands i ældre Dage at regne trediehvert Aar for et Misvæxtaar. Denne Beregning holder ogsaa ganske merkelig Stik, men maa

dog alene opfattes som et Gjennemsnitstal for et længere Tidsrum. Naar Rækken af de gode Aar afbrydes, sker det nemlig som tiest af en hel Misværtperiode paa tre Aar eller flere, der selvfølgelig maatte medtage Bonden langt haardere, end Tilfældet vilde have været, om Uaarene havde været mere ligelig fordelte.

Vi har tilvisse heri Forklaringen til, at den norske Bonde ogsaa under den lange Fredsperiode fra 1720 af maa føre en fortvivlet Kamp mod Armodsdommen, til Trods for de Forbedringer, han indfører i hele sit Stel. Men det er paa den anden Side besynderligt, hvor længe det varer, før det gaar op for ham, at Høstens Udfald i mange Tilfælde er afhængig af Udsæden. Forklaringen hertil maa upaatvivlelig søges i den Mangel paa Samhold, som fra gammel Tid har herstet inden den norske Nation i Almindelighed og inden Bondestanden i Særdeleshed.

For at sikre sig godt Saakorn efter mislige Aaringer begyndte man hertillands fra 1770-Aarene af at indrette sig Bygdemagaziner, nærmest vistnok efter svensk Mønster. Men Forslag til Oprettelsen af saadanne Magaziner var dog fremsat baade 30 og 20 Aar i Forveien. Allerede i Anordningen om Fattigvæsenet for Akershus Stift af 2den December 1741 udtales der saaledes, at der ved Hjælp af Fattigkasserne, naar disse er blevne ved Magt, skal indrettes Kornhuse, "til hvilke i gode Kornaaringer skal indkjøbes Kornvarer for billig Pris til Almuens Fornødenhed i dyr Tid og Hungersnød, som kan overlades den uden eller for Betaling". Tyve Aar efter bringer Gerhard Schøning i sin Afhandling om Uaar og Dyrtid i Norge Sagen atter paa Bane, og i 1772 hørte Oprettelsen af Distriktsmagaziner med til de Planer, som Oeder som designeret Stiftamtmand i Throndhjem agtede at gjennemføre i sit Distrikt. Ogsaa i Forordningen af 6te Juni 1788, hvorved den norske Kornhandel blev frigivet, blev der givet de Bygdemagaziner, som maatte oprettts, Tilsagn om offentlig Understøttelse.

Det første Bygdemagazin oprettedes imidlertid 1778 i Frons Prestegjæld i Gudbrandsdalen af daværende Provst Hjorthøy; men 8 Aar efter opstod lignende Institutioner i Solør og Østerdalen samt senere hen ogsaa i Hallingdal, i Silgjord, i Klæbu, i Opdal o. fl. a. St.

Det er et glædeligt Tegn, at Almensansen, der mere og mere begynder at udvikle sig, faar et Udtryk derigjennem, at Bygdemagaziner ved legatariske Bestemmelser af Privatmænd inden Bondestand og Embedsstand sættes istand til at virke som Velgjørenhedsanstalter. Men paa den anden Side har vi ogsaa Exempler paa, at disse Indretninger ved helt at spilles over i Hænderne paa nærige Bønder udarter til det reneste Blodsugeri, og at de saa langt fra at være til Velsignelse bliver en sand Svøbe for sit Distrikt.

I Misvæxtaar var en større Del af Almuen henvist til Barkebrød eller andre Surrogater, som til Nød kunde tjene til Livsophold. Forskjellige Videnskabsmænd i det 18de Aarhundrede lader det være sig magtpaaliggende

at udfinde Næringsstoffer, som kunde tjene til Menneskeføde i korntrange Aar. Professor Fabricius, hvis Reise i Norge ovenfor er gjengivet, giver saaledes Anvisning paa at benytte Rensdyrmosen. Til Lykke skulde dog henimod Aarhundredets Udgang en Plante faa Hjemstavnsret her i Landet, hvor den skulde redde Tusinder fra Sult og Nød.

Poteten, der nuomstunder udgjør et saa væsentligt Næringsbidrag baade paa den riges og paa den fattiges Bord, var indtil Midten af det 18de Aarhundrede fuldstændig ubekjendt hertillands. Den første, som med Sikkerhed vides at have sat Poteter her i Landet, maa vel have været Provst Atke eller Atche, der i 1757 forflyttedes fra Lærdal til Kinservik. Om denne heder det, at han havde Poteter som en Sjeldenhed plantet i sin Have paa Ullensvangs Præstegaard. Af ham fik i 1758 Provst Peder Harboe Hertzberg i Finaas saa meget som "en Hat fuld". "Af disse", fortæller Provst Hertzberg selv i et Skrift om Potetesdyrkningen, som han udgav i Anledning af Misvæxten i 1770-Aarene, "hvoraf jeg fik min første Udsæd, nedstammer de fleste her i Søndhordland siden avlede, hvor de indtil den Tid have været almindelig ubekjendte, men er nu en lige saa almindelig dyrket som brugelig Føde. Endskjønt Taabelighed, Efterladenhed eller Vane har afholdt Mængden fra at faa denne Frugt i nogen klækkelig Mængde og i Forhold til det øvrige Jordbrug, har dog Nøden som den sterkeste Tilskynder vækket mange i disse desværre indtræffede dyre Aar til i nogenlunde tilstrækkelig Mængde at dyrke denne Frugt, der her i Egnen har været det eneste Middel til tidlig at hente den Føde af sin Gaard, mangen uformuende ellers, under den jammerligste Hunger, altfor længe maatte bie efter formedelst Kornhøstens Senhed." Men Hertzberg indsaa dog, at Potetesdyrkningens Fremgang først og fremst maatte bero paa, om det lykkedes at finde et Marked for denne Vare i Bergen. I Sønnen Nils Hertzbergs Biografi over Faderen fortælles der følgende ret betegnende Træk: "Poteten blev da kun som en Raritet til de Riges Borde forskrevet udenlandsfra til Bergen. Som saadan smagte den herlig; men i Almindelighed vilde ingen kjøbe den, allermindst som et indenlandsk Produkt og det for godt Kjøb. Endelig opdagede min Fader, at Garnisonen i Bergen, som den Tid bestod af did sendte tydske Soldater, forstod sig ret vel paa Potatos og fandt Smag i dem. Nu sendte han aarlig et Parti til en derværende Kaptein Fischer og anviste Landmanden i sin Egn, hvor de kunde faa Kjøbere til deres Potatos, og disse Soldater lærte Byens Indvaanere at spise dem. Den hvervede garnisonerende Soldat var sjelden til mere Nytte end i dette Tilfælde." Fra nu af gik Potetesavlen fremad med raske Skridt i Søndhordland*), og hvilken Betydning denne Gren af Landbruget havde for denne Egns Økonomi, tør

*) Fra Os Prestegjæld ved Bergen, hvor Poteterne indførtes paa denne Tid, førte en Mand i Aaret 1780 to Tønder deraf til Bergen, men kunde ikke faa dem solgt. Fra Begyndelsen af det 19de Aarhundrede udførtes herfra ikke mindre end 600 Tønder aarlig.

bedst sluttes af følgende Udtalelse af N. Hertzberg i det ovenanførte Skrift om Faderen: "Justitsraad Lassen, Toldforvalter i Bergen, har havt den Godhed at meddele mig en Optegnelse paa, hvor mange Tønder Potatos eller Kartofler, som de af nogle kaldes, der fra den Tid, Konsumtion af denne Frugt efter Toldforordningen skal betales, aarlig indføres til Bergen. Efter Middeltallet af de fem sidste Aar (1798—1802) er aarlig indført til Bergen 7623 Tønder, hver Tønde beregnet, som sædvanlig, til 8 Skjæpper. Men da Potatos altid udsælges skjæppevis og i mindre Maal og med Topmaal, saa meget der kan lægges paa, maa der efter flere Forsøg, jeg har gjort, regnes hver af ovennævnte Tønder til 10 Skjæpper. Der bliver altsaa aarlig solgt i Bergen 9531 Tønder efter almindeligt Kornmaal. Da i det mindste to Trediedele af dette Kvantum aarlig fortæres af Dyrkerne selv, saa avles nu aarlig 15885 Tønder Potatos, næsten alt i Sønderhordlands Fogderi; thi neppe beløber det sig til 500 Tønder, hvad der fra de andre Fogderier til Bergen aarlig indføres. Denne Jordfrugt indbringer da Landmanden i vore Egne hvert Aar omtrent 25000 Rdlr. Hvilken Velsignelse af en Hatfuld!"

Omtrent ved samme Tid, Atke forærede Hertzberg denne Hatfuld Poteter, ses Frugten ogsaa at være dyrket i Kragerø og Omegn. Herfra fik nemlig i 1758 Guldsmed Engelbrekt Resen, der tidligere havde været bosat i Kragerø, men nu eiede Gaarden Haathveit i Mo Præstegjæld i Øvre Thelemarken, omtrent 20 Poteter, "der, delte i fire Stykker, samme Aar gav en Avl af omtrent 3 Skjæpper." 10—20 Aar efter ses Poteterne at have været almindelig dyrkede over hele Thelemarken, hvor de sammen med Bygmel bl. a. benyttedes til Bagning af Fladbrød.

I Valders blev Poteterne sandsynligvis først dyrkede af Presten Herman Ruge i Slidre. Denne anbefaler at koge Poteter i Melk eller at spise dem med en god Del friskt Smør, da de derved vil blive mindre skadelige.

De norske Soldater, der i 1758—62 havde været udkommanderede til Holsten, medbragte ogsaa til sine Hjembygder Kjendskab til Potetavl. Man skulde have ventet, at denne netop herigjennem skulde være bleven almindelig over det hele Land; men dette synes dog ikke at have været Tilfældet. Almuens Fordom mod alt det, som er nyt, har vel endnu en Tid hindret den fra at faa Øinene op for den uvurderlige Nytte af denne Rodfrugt. Vi finder derfor, at den i Aarene nærmest før 1770 havde været kjendt paa mangfoldige Steder af vort Land, men dens Dyrkning var dog bare et Liebhaberi, som kun enkelte syslede med.

Det var først under den i 1770-Aarene indfaldne Misvæxt, som rammede hele vort Land, at Potetavlen fik en større Udbredelse, og senere foregaar denne rykkevis under lignende Forhold. Almindelig blev den først under Krigsaarene 1807—14, da Poteten blev af stor Velsignelse under

Sælbu, sidst i forr. Aarh.

Surendalen, sidst i forr Aarh.

den gjængse Hungersnød. Ikke uden Føie kunde derfor i 1814 i et Selskab for de svenske Kommissærer en Storthingsmand udbringe en Skaal for Poteteś'en, "fordi den var Aarsag til, at Nordmændene, der ellers var sultede ud af de Svenske, havde kunnet give sig sin frie Forfatning."

Under og efter Uaarene 1771—73 blev Potetesavlen saaledes almindelig i Mandals Prestegjeld*), i Selbu**), i Aalen øverst i Guldalen***), paa Hiteren†) og i Gudbrandsdalen††). Noget senere synes den at være bleven

*) I "Nogle Anmerkninger om Mandals Prestegjæld i Anledning af Hr. Kancelliraad Hammers Kvæstioner til Presterne i Kristianssands Stift", der i 1773 er forfattede af Presten Schawland, heder det: "Paa tre Aars Tid har man her (ɔ: i Mandals Prestegjæld) begyndt at plante Potatos, saa nu avler hver Bonde noget aarlig deraf, hvilket er en stor Hjælp i Husholdningen, da man betjener sig af den paa mange Maader."

**) I Selbu Prestegjæld skal Poteten være indført af Presten Hans Frugaard, som Selbyggen i den Anledning beærede med Tilnavnet "Potetpresten". "Han reiste omkring i Bygden og lærte Folk at avle Potetes", heder det i O. Stv. Hansens Bygdefortælling. "I Frolen var Tuset den første Gaard, hvor der blev sat Potetes. Presten fik dem til at sætte lidt om Vaaren paa sin Hjemreise fra Tydalen; det var neppe mere end en Næve fuld skikkelig. "Naar Blomsten var falden af, saa kunde de begynde at smage paa den", sagde Presten. Men da han kom igjen om Høsten efter og vilde vide, hvorledes det var gaaet, saa fik han næsten "korkje Hys eller Hei" til Svar. Folkene troede nok, at han vilde have dem til Nar, og var rent "tykkjen og snurt" paa ham. Det kom da ud, at de havde fundet nogle Bær, men de var baade seige og sure og slet ikke Folkemad. De forstod ikke, det var Roden, som skulde bruges, men havde taget Æblerne paa "Kaalen" og kogt. Men de fik snart Smagen paa den. I Førstningen havde de ikke flere Potetagre end en liden Reit udenfor Stuevæggen, og det meste, som blev sat, var en liden Krusskaal. Naar de tog op Poteten om Høsten, saa slibde de den vel, vaskede af den Lorten og slog den ud paa Loftet eller Logulvet for at tørke den. De forstod ikke bedre Omgangsmaaden med den, men tykte, det var Synd og Skam at slaa Maden ned i Kjelderen med Mulden paa."

***) Til Aalen kom Poteten fra Selbu. I den geniale Bondemand Børge Langelands utrykte Optegnelsesbog heder det: "Den 8de Mai 1773 satte jeg ned de Jordæbler eller Kartofler, som jeg forgangen Høst fik af velædle Hr. Bergskriver Busch i Selbu. Denne Sæd har endnu ingen vidst af heroppe, Gud ved, hvor det vil fremme os."

†) Til Hitern blev Poteten indført 1774 af Presten Peder Schwane Bang, som under et Ophold i Slesvig havde havt Anledning til at gjøre sig bekjendt med Dyrkningen. Det første Aar avlede han efter 2 Tønders Udsæd paa Myrjord 30 Tønder, og det andet Aar efter 5 Tønders Udsæd 100 Tønder. "Denne Fordel rørte ei alene dette, men 10—12 andre Prestegjældes Almue, som ligger her hvert Aar paa Fiskeri. De kom til mig, fik Sættepoteter og Undervisning, og tre Aar efter var Poteter saa almindelig, at jeg ikke kunde afsætte min Overflod, men fandt bedre Regning ved at bruge dem paa alle mulige Maader i mit eget Hus. Ja, Fiskere, som aldrig havde gravet i Jorden og end mindre pløiet den, fandt saadan Smag i og Regning ved at dyrke Poteter, at deres Fægjødsel, som de før havde styrtet i Havet, blandede de siden med Myrjord, førte begge Dele op paa de nøgne Klipper, plantede og avlede der Poteter, som blev dem baade et godt og tilstrækkeligt Brød til deres mange Sorter Fisk."

††) Om Potetesavlen i Gudbrandsdalen giver et Brev fra Kapellan J. C. Grave til P. F. Suhm, optaget i dennes samlede Skrifter, 15de Del, forskjellige Oplysninger.

udbredt i Indheredsbygderne og i Romsdals Amt*). I 1790-Aarene forekommer dens Dyrkning hyppigere i Nordlandene, men først i 1803 blev den indført i Opdal af Presten C. T. Rønnau, en af de populæreste Sjælesørgere, som det nordenfjeldske Norge har havt at opvise**).

Merkelig nok ser det ud til, at Poteten senest trængte igjennem paa Østlandet, skjønt flere formaaende Mænd her gjorde sig Umag for at faa dens Avl udbredt***).

Potetens Udbredelse i Norge er et ikke libet interessant Kapitel af vor Kulturhistorie. Det er en Kamp med Fordomme af alle Slags og

*) Blandt de Mænd, som nordenfjelds gjorde sig megen Umag for at faa Poteteavlen udbredt, maa Generalerne von Krogh og Schmettow nævnes. Om den første fortælles der, at han i 1770 blev trakteret med Poteter ved det kongelige Taffel i Kjøbenhavn, og at Dronning Karoline Mathilde opfordrede ham til at faa dens Dyrkning indført i det nordenfjeldske, — en Opfordring han trolig efterkom. "Dronningens Minde vil derfor — da dette ved Hs. Exc. Herr Generalens derom ideligen gjentagne Vidnesbyrd er deroppe hver Mand bekjendt — blive velsignet, saa længe der er Thrønder til," siger Pram. Forfatterens Farfader, der hyppig ledsagede General Schmettow paa Sessionsreiser, har fortalt, at Generalen paa disse pleiede at medbringe Poteter til Uddeling blandt Almuen, som han personlig meddelte Undervisning om dens hensigtsmæssigste Dyrkning.

**) Den lærde Rektor Søren Monrad lod sig endog af den Interesse, hvormed Potetesdyrkningen i sin Tid omfattedes, forlede til at begaa følgende Versmageri, der tør hidsættes for Kuriositetens Skyld:

Jeg synger om en Rod,
En Rod til Landets Tarv og vor Lyksalighed.
Jeg synger altsaa ei om Gjerrighed;
Jeg synger om en Rod,
En Rod ei som de andre Rødder,
En Rod, som overflødig føder,
Jeg mener ei en Gule-Rod;
Nei, nei, jeg synger om en anden Rod,
En Rod, hvorpaa vort Lands Lyksalighed beror,
En Rod, hvorom Hr. Treyel skrev i Fior,
En Rod, hvormed det hele staar og falder,
En Rod, vi knap var værd i denne Jern-Alder,
En Rod, som glæder Martfelts Sjæl.
En Rod, som gier et deiligt Mel,
En Rod, ifald man vil, man male kan til Kaffe,
For dens Foragtere at straffe;
En Rod, hvoraf man Pudder gjør og Stivelse,
Jeg synger om Kartoflerne:
Kom Rødders og Kartoflers Fader!
Som aldrig nogen Rod forlader,
Kom! giv mit Vers det høie Sving,
Som passer sig til høie Ting;
Saa skal jeg synge til Kartoflers Lov og Ære:
O, maatte kun min Geist mig lydig være,
Og ligne din; saa ved jeg vist, jeg havde ei at klage: —
Min Sang, O Meyer! Dig behage!

***) I Trysil blev Poteten saaledes ikke indført før i 1777. Blandt dem, som i Kristianias Omegn tog sig meget af Potetesdyrkningens Fremme, var John Collett paa Ullevold og General Stricker, der paa sine gamle Dage i egen Person udsolgte Poteter i Fjerdingkarvis.

med Overtro*); men paa samme Tid ser vi ogsaa her, hvilken opdragende Indflydelse det Exempel har, som udgaar fra Samfundets øverste Lag.

Blandt Hindringerne for det norske Agerbrugs Fremme maa ogsaa medtages de herjende Naturbegivenheder, som er overgaaede vort Land, og som danner et temmelig dystert Kapitel i de fleste af vore Bygdelags og Dalførers Historie. I sin Almindelighed betragtet hører Flom, Sneskred og Udrasninger jo paa en vis Maade til Dagens Orden i et Fjeldland som vort. Men der findes dog Perioder, i hvilke saadanne Ødelæggelser optræder med større Hyppighed end ellers, og dette tør muligens have været Tilfældet i det Tidsrum, som vi her beskjæftiger os med. I ethvert Fald foreligger der fra dette i topografiske Arbeider og Bygdebeskrivelser et temmeligt righoldigt Materiale, som vi her skal søge at sammenstille. Denne Skildring tør dog ikke gjøre Krav paa at være aldeles fuldstændig. Tvertom er det sandsynligt, at Ulykkeshændelsernes Række er adskilligt større, idet her kun er medtaget, hvad der foreligger bestemte Data for. Saaledes er der her ikke gjort Rede for alle de herjende Skred, som har hjemsøgt de trange Dalfører paa Vestsiden af Landet, hvor saadanne Begivenheder optræder med størst Hyppighed. Efterretningerne om Gaarde, der er blevne begravede af de store Bræer i Nordlands og i Bergens Stift, er paa et Par Undtagelser nær, hvorfor der tidligere er gjort Rede, af temmelig sagnmæssig Karakter og kan heller ikke her medtages.

Den 20de September 1725 Kl. 10 om Aftenen gik de to Ullershaug-Gaarde i Nærheden af Nes Kirke paa Romerike ud i Glommen, hvorved 5 Mennesker omkom. Forøvrigt var den nærmest Kirken liggende Trakt hele Aarhundredet igjennem udsat for Ødelæggelser af denne Art. I 1728 gik en Del af Kirkegaarden ud i Vormen. 9 Aar efter (1737) foregik der her flere Lerfald. Saaledes gled den 18de August den store Nestange ved Vormens og Glommens Aamot ud i Vormen, og den 1ste November indtraf der et stort Fald i Lerengen og den til Prestegaarden hørende Fæhage, kaldet Klokkerdumpen.

Aaret 1726 kaldtes i Nordland og Finmarken "Skadeveirs-Aaret". Men ogsaa paa andre Steder af Landet maa det have været et Skadeaar. Saaledes borttog et Sneskred Sunelvens Kirke paa Søndmøre. Om Høsten (21de Septbr.) blev Gaarden Kvam og Auglen i Værdalen ødelagt ved Jordfald, hvorved 8 Mennesker og mange Kreaturer omkom.

Den 8de Januar 1731 faldt en Hammer af Rammers-Fjeldet i Ørskog ud i Nordalsfjorden, der et Par Mile udefter gik langt over sine Bredder,

---

*) Blandt disse overtroiske Fordomme var dels Frygten for Overbefolkning, dels den Indbildning, at ens aandelige og legemlige Styrke svækkedes ved for megen Potetesspisning. Denne Forestilling var endnu for 20 Aar siden temmelig udbredt blandt Almuen i de throndhjemske Bygder.

hvorved Strands Kirke og mange Gaarde blev bortrevne, Skibe kastedes langt op paa Land og flere Mennesker satte Livet til.

Fire Aar efter (1735) blev Hjørundfjord Kirke ødelagt af Sneskred.

I 1736 indtraf der en voldsom Storm, der vistnok maa have anrettet betydelige Ulykker. Fiskerbaade, der laa udenfor Agdesidens Kyst, blev af Veiret drevne over til Jylland.

1740 var et Flomaar. Den 13de Januar indtraf der en sterk Springflod paa Vestkysten, og i Grimstad nødtes man til at flytte ud af Husene. I Slutningen af Mai Maaned ødelagde Vandflommen store Værdier i de akershusiske og smaalenske Bygder, og om Høsten (i August) indtraf der atter efter et døgnlangt Skylregn en forfærdelig Flom, der bortrev Huse, Møller og Sagbrug. Der anføres dog udtrykkeligt, at intet Menneske omkom.

Ogsaa fra de nærmest følgende Aar spørges der Ulykker paa Søen — i 1743 kom paa en Dag paa Søndmøre 174 Fiskere bort — Berg- og Sneskred samt mindre Oversvømmelser navnlig i Stavanger og Romsdals Amt, skjønt Østlandet heller ikke gik fri. I 1749 anrettede en stor Flom i Glommen betydelig Skade.

I 1750- og 60-Aarene herjedes vort Land af en hel Række lignende Ulykker. I 1754 indtraf der i Slutningen af Juni Maaned paa flere Steder en sterk Flom, der bl. a. bortførte en Mængde Broer. Om Vinteren 1754—55 hjemsøgtes Søndmøres Bygder af Sneskred, der bortrev et Par Gaarde og dræbte et Snes Mennesker. Det store Jordskjælv, som den 1ste Novbr. 1755 ødelagde Lissabon, merkedes ogsaa overalt i Norge, og der foreligger Efterretninger om voldsomme Bevægelser i Havet (paa Søndmøre slog tre 5 Favne høie Bølger ind over Kysten), Elvene (t. Ex. Glommen) og Indsøerne. I Holsfjorden paa Ringerike opkom der, paastaar man, Ild i Vandet, og denne skal — utrolig nok — have antændt Seilet paa en Baad, som laa der. Den 22de Februar (Søndag Sexagesima) 1756 faldt der om Aftenen af Tjelde-Fjeldet i Nesset Præstegjæld i Romsdalen et stort Stykke ud i Eidsvaagen eller Langfjorden og drev Vandet i denne henved 3 Mil lange og 1/2 Mil brede Fjordarm mange Favne op paa Land. Saa voldsom var den herved foraarsagede Oversvømmelse, der merkedes indtil 4 Mile fra det Sted, hvor Faldet foregik, at Huse og Gaarde skylledes væk, svære Fiske som Kveiter og Langer slyngedes høit op paa Land, og paa Gaarden Sandnes, der ligger ligeoverfor Tjelden paa den anden Side af Fjorden og 200 Skridt fra Strandbredden, kom Sild farende ind gjennem Vinduerne. Paa Stranden ved Nesset Prestegaard 1/2 Mil derfra blev en Presten Lorents Schnitler tilhørende Stolpebod af Lufttrykket flyttet 150 Skridt fra den Tomt, hvor den oprindelig stod. 32 Mennesker maatte sætte Livet til. Hele Søen stod længe i en eneste Lersørpe, og Engene paa de omliggende Gaarde blev for længere Tid ødelagte af Grus og Sand, som blev lagt igjen. Samtidig hermed faldt der fra et Fjeld, beliggende en Mil derfra paa Gaarden Sillset og Birkeset,

et Bjerg ud i Battenfjorden; men Ødelæggelsen var her mindre og kunde nærmest regnes til Fordel for Opsidderne, idet deres Marker nu rent oversaaedes af Bryneftene, som man før med Møie og Besvær havde maattet bryde ud af Fjeldet. Nytaarsdag 1757 fandt et noget lignende Bergras Sted i Gryttens Prestegjæld. Forøvrigt var dette Aar merkeligt ved de mange Sneskred, som forefaldt paa Nord- og Søndmøre og som forvoldte stort Spilde af Menneskeliv. I Marts 1760 blev Gaarden Dale i Stadsbygdens Prestegjæld ødelagt ved Jordskred, hvorved 17 Mennesker omkom, i Mai s. A. anrettede Flommen stor Skade i Gudbrandsdalen, og i 1768 blev Gaarden Skea i Sørum paa Romerike grundig herjet ved to Jordfald, som foregik i April og Oktober Maaned*). Ogsaa i Asak indtraf et lignende Skred.

Flommen anrettede i 1771, 1772 og 1773 paa flere Steder nordenfjelds og i Gudbrandsdalen, Østerdalen og Smaalenene betydelige Ødelæggelser; men derefter er det ganske tyst om saadanne Begivenheder i mange Aar. Men til Gjengjæld skulde Aaret 1789 præge sit Minde med saa meget skarpere Træk i Erindringen hos vore Dalførers Almuer, der endnu med Gru ved at berette om "Oksen" og dens Vederstyggelighed.

"Aaret", heder det i Kristian Sommerfeldts Efterretninger om Kristians Amt (Topograf. Journal H. 14, S. 28) "begyndte med en stor og her usædvanlig Vandmangel som Følge af det foregaaende Efteraars tørre Frost. Den 18de og 19de Mai begyndte Østenvind med sterkt Regn, da Elvene allerede gjorde nogen Skade, siden herskede Østenvind og Regnveir den hele Sommer med varm Luft. Gammel Sne smeltede i Fjeldene. Grunden var bleven løs ved Tælen, som i den forrige Vinters langvarige Barfrost var gaaet nogle Alen dybt ned i Jorden, og den 22de og 23de Juli efter en umaadelig Regn brød de forfærdelige Ødelæggelser ud, som rammede saa mange Egne af Riget, men ingen mere end dette Amt og Gudbrandsdalen især. Jord og Sten for ned af Fjeldsiderne, omstyrtede Huse og bedækkede det dyrkede Land. Elve og Bække, som faldt ned fra Høiderne, gik ud af deres Baner, tog nye Løb, skar dybe Dale gjennem Ager og Eng og bortførte baade Jord og Afgrøde. Søerne og de store Elve steg over deres Bredder og oversvømmede de blomstrende Enge og Agre. Mjøsen var næsten skjult med Vrag og saa uren, at Fiske blev syge og uspiselige og endnu (Mai 1790) har dette Vand ikke faaet sin Klarhed igjen".

*) Gaarden Skea havde før været en af Præstegjældets største Gaarde. Ved det om Natten mellem 14de og 15de April 1768 indtrufne Jordfald gled et Stykke paa 850—900 Alens Bredde og 14—1500 Alens Længde i en Dybde af 60 Alen først ud i Holsbækken og derfra ud i Rømue-Elven, som den opfyldte i en Strækning af ½ Mil. Gaardens Huse — 26 i Tallet — forsvandt i Afgrunden og af Gaardens 23 Beboere omkom 16. Blandt de forsvundne Bygninger var en af høi Ælde, som man endog vilde vide skulde hidrøre fra Hedenskabets Dage.

Saavidt Sommerfeldt. — "Gudbrandsdalen" — saa lyder fra den haardest hjemsøgte Del af Landet Almuens Traditioner, saaledes, som de i noget over en Mandsalder efter den rædselsfulde Begivenhed blev førte i Pennen af den nu halvveis forglemte Novellist J. Storm Wang — "havde i de næstforegaaende Aar af den ellers saa gode Jordbund nydt ringe Frugter, men saa allerede fra Foraarets Begyndelse med store Forhaabninger den kommende Høst imøde; thi ikke i Mands Minde havde Aaret tegnet sig saa frugtbart. Saasnart Sædekornet var lagt i de med Isbræer omgivne Agre, fik man et mildt og velgjørende Regn og efter dette det varmeste og mest frugtbare Veir. Som en Følge heraf spirede den unge Sæd frodigt i Veiret og lovede Jordens Dyrkere for den kommende Vinter fulde Lader. Midtsommer svarede aldeles til Foraarets Begyndelse og bidrog endnu mere til at bestyrke Landmandens Haab; thi den mildeste Luft, medens Himlen for det meste skydækket hindrede Solens brændende Straaler fra altfor voldsomt at fremdrive de unge Spirer, lod ham imødese de bedste Udsigter, da i de sidste Uger af Juni Maaned en trykkende Kvalme indtraf, og den mere og mere fortykkede Luft tydede hen paa et voldsomt Udbrud. Den kvalme trykkende Luft tog imidlertid mere og mere til; med den største Besværlighed formaaede Fjeldboerne at forrette deres Markarbeider, medens dog Jordens Frugtbarhed ligeledes tiltog i den Grad, at de allerede før den almindelige Tid maatte begynde deres Slaataann, thi Jorden lod ikke længere til at kunne bære dens Rigdomsfylde af Græs, og alle imødesaa, hvad man hos dem kalder et Kronaar, da i Begyndelsen af Juli ligesom Himlens Sluser brast. Himlen, bedækket med sorte, tunge Skyer, udbredte paa den ellers lyse Sommerdag halv mørk Nat, der blot oplystes ved tæt paa hinanden knittrende Lyn, ledsagede af voldsomme Tordenbrøn, der fra Fjeld til Fjeld rungede saaledes, som om alt skulde sammenstyrte. Regn, ikke almindelig, men i Strømme, nedstyrtede, den frodige Agersæd knækkedes og sloges ned mod Jorden, da just de unge Ax havde begyndt at udfolde sig, og Landmanden kastede forfærdet sin Ljaa og andre Høstredskaber fra sig, thi det var ikke længere muligt at opholde sig ude paa Marken, og hvad som endnu den frugtbare Eng havde at skjænke, blev saa godt som tilintetgjort, da det i sin Frodighed nedsloges og raadnede. Saaledes vedvarede det i fjorten Dage, den trykkende Kvalme, som man af Erfaring ved under Torden og Regn altid pleier at tage af, syntes nu derimod at forøges; Elvene voxte op til en Høide og Voldsomhed, som man aldrig havde havt Forestilling om, og de frugtbare Sletter forvandledes til en rivende Strøm, der truede med at ødelægge alt, da den næsten udbredte sig fra Li til Li. Stokke og Stene blev af Vandmassen bortførte, og dens skrækkelige Drøn overdøvedes ikke engang af den stedse vedvarende Torden. Kværnhuse, Broer, de ved Elvene nærmest beliggende Vaaninger, alt bortskylledes og førtes i sammenhobede Dynger mod de sydlige

Egne, medens Jordskorpen bævrede som en halv opløst Materie, Jordskred begyndte at løsne, og Fjeldboerne beredte sig til Herrens sidste Dag."

"Ofsen" hjemsøgte alle Dalfører, tilhørende de Vasdrag, der har sit Udspring fra Filefjeld, Jotunheimen, Dovrefjeld og gudbrandsdalske og østerdalske Fjeldsystem. Men Flommen var ikke lige sterk overalt. Af de nordenfjeldske Vasdrag synes Nidelven ikke at have anrettet nogen Ødelæggelse, som fortjener særlig Omtale. Gula, som netop er berygtet for herjende Flom, voxede ifølge en Dagbog fra Aalen meget sterkt den 21de Juli, men afstedkom dog ingen større Skade i den høiereliggende Del af Dalen; i den nedre Del blev de lavere liggende Dele af Størens og Melhus Prestegjælde temmelig haardt medtagne, om end ikke i den Udstrækning som Tilfældet var t. Ex. ved Flommene i 1816 og 1860*). I Orklas Dalføre skulde Flommen dog afsætte varigere Spor. Saaledes randt Kvikne Verks bedste Grube aldeles fuldt af Vand, og dette havde til Følge, at Driften her stansede. Ogsaa paa flere Steder i Rennebu og Meldalen skal der endnu den Dag idag ses Merker efter Ødelæggelserne. Saaledes bortrev Flommen i den sidste Bygd den største Del af Ager og Eng paa Gaarden Mogset, og ved Rigstad skar Elven sig et nyt Leie, saa Gaardens Jorder fra denne Tid af ligger paa begge Sider af Elven. Ødelæggelserne var dog endnu større i Drivas Elvefar; navnlig i Sundalen blev flere Mennesker et Offer for den voldsomt opsvulmede Bjergelvs Raseri, og adskillige gode Gaarde, som før havde været temmelig høit skyldlagte, blev ved Skred og Oversvømmelse saa ødelagte, at de senere hen har været regnede blandt Gjældets sletteste Brug. Men heller ikke her taaler Ofsens Herjinger at sammenlignes med de Ulykker, som overgik Gudbrandsdalen. Ødelæggelserne tør maaske bedst anskueliggjøres ved en Oversigt over, hvor stor Skade hvert især af Prestegjældene led paa Ager- og Eng-Areal, og den Taxt, som blev optaget over den.

I Lesje blev 118½ Maal Ager aldeles og 89½ for længere Tid ødelagt. Af England forbærvedes 450¾ Mælinger**) aldeles og 467½ for kortere eller længere Tid. Flommen bortførte 117 Husebygninger og beskadigede 18. 6 Mennesker, 11 Storfæ og 11 Smaakreaturer mistede Livet. Skaden ansloges til 18862 Rdr. 24 ß. Blandt de ødelagte Gaarde var Stuflaaten paa Lesjeskogen, hvis Beboere, 5 i Tallet, alle omkom.

I Loms Prestegjæd blev 7½ Maal Agerland aldeles ødelagt og 337 Maal for flere Aar. Af England fordærvedes aldeles 1541½ Mæling og for længere Tid 301. Af Husebygninger bortskylledes 335 og beskadiges 121. 6 Mennesker, 2 Heste, 36 Storfæ og 129 Smaakreaturer omkom. Skaden

*) I Støren blev saaledes mere end den halve Del af Kapellangaarden saagodtsom aldeles ødelagt. Ved Reskr. af 9de April 1790 maatte Kapellaniets Indtægter derfor forbedres ved Afgivelsen af en Del af de Sogneprestembedet tillagte Indkomster.

**) En Mæling omfattede paa nogle Steder i Gudbrandsdalen 9604, paa andre 12544 Kvadratalen.

ansloges her til 69285 Rdr. 48 ß. Blandt de her ødelagte Gaarde var den nyopførte Kapellangaard Viger, hvor Kapellanen, Hieronymus Leigh, kun ved en Husmands Snarraadighed blev reddet fra den visse Død.

I Vaage Prestegjæld blev 1790⅔ Maal Agerland aldeles og 922⅓ delvis ødelagt. Af England forbærvedes 1898½ Mælinger aldeles og 828¼ for kortere eller længere Tid. 1082 Huse bortførtes og 208 beskadigedes af Flommen. 24 Mennesker, 6 Heste, 60 Storfæ og 360 Smaakreaturer omkom. Skaden ansloges til 119659 Rdr. 48 ß. Blandt de ødelagte Gaarde var Sunde, ½ Fjerding fra Prestegaarden, der rammedes af Skred paa Skred. Husebygningerne knustes, men Gaardens Beboere, 10 i Tallet, blev alle paa en vidunderlig Maade reddede. Opsidderen, Anders Johansen, fik sig ved Reskript af 28de Januar 1791 tilstaaet et Stykke af Prestegaardsjordet til Hustomt. Af Gaarden Øvre Skaars 11 Beboere reddedes kun en Pige. I en og samme Nat bortreves desuden Veggums- og Strandgaardene, ligesom hele Flatsell blev saagodtsom aldeles ødelagt.

I Frons Prestegjæld blev 2014¾ Maal Agerland aldeles og 555⅚ delvis ødelagt. Af England forbærvedes 2626¼ Mælinger aldeles og 558 for kortere eller længere Tid. 809 Huse bortførtes og 270 beskadigedes af Flommen. 20 Mennesker, 7 Heste, 34 Storfæ og 79 Smaakreaturer omkom. Skaden ansloges til 107911 Rdr. 24 ß *).

I Ringebu Prestegjæld blev 62½ Maal Agerland aldeles og 200 delvis ødelagte. Af England forbærvedes 263 Mælinger aldeles og 988 5/12 for kortere eller længere Tid. 155 Huse bortførtes og 64 beskadigedes af Flommen 1 Hest og 13 Smaakreaturer omkom. Skaden ansloges til 18255 Rdr. 78 ß.

I Øier Prestegjæld blev 51½ Maal Agerland aldeles og 126⅖ delvis ødelagt. Af England forbærvedes 81¾ Mælinger aldeles og 110¼ for kortere eller længere Tid. 41 Huse bortførtes og 6 beskadigedes af Flommen. Skaden ansloges til 2745 Rdr. 44 ß.

I Gausdals Prestegjæld blev 691 Maal Agerland aldeles og 118½ delvis ødelagt. Af England forbærvedes 2587½ Mælinger aldeles og 348½ for kortere eller længere Tid. 348 Huse bortførtes og 23 beskadigedes af Flommen. 5 Mennesker, 1 Hest, 25 Storfæ og 105 Smaafæ omkom. Skaden ansloges til 61835 Rdr. 72 ß.

I Faabergs Prestegjæld blev 92½ Maal Agerland aldeles og 136½ delvis ødelagt. Af England forbærvedes 466¼ Mæling aldeles og 516¾

*) I Kvikne Annexsogn blev Kirken saa beskadiget af Jordskred, at den strax efter maatte flyttes. Frons Prestegaard og Nabogaardene led ogsaa overmaade meget; til Hustomt for Mureteig blev den Prestegaarden tilhørende Svebeeng ifg. Reskr. af 28de Januar 1791 udlagt. Da Fronspresten ved Ofsen led megen Afgang i sine Indtægter, blev det ham ved Reskript af 21de Marts 1790 tilladt at afknappe et Beløb i den residerende Kapellans Løn.

for kortere eller længere Tid. 147 Huse bortførtes og 25 beskadigedes. 2 Kjøer og 6 Stkr. Smaakvæ omkom. Skaden ansloges til 18909 Rdr. 56 ß.

Det bemerkes dog udtrykkeligen, at den optagne Taxt for de gudbrandsdalske Prestegjældes Vedkommende ikke angive Arealet af de ni Gaarde, som blev helt ødelagte, ligesom Husebygningernes Antal heller ikke for dem findes anført. Derimod er deres Værdi efter Skjøn medregnet i Værdiansættelserne for den lidte Skade.

Ossens Herjinger var vistnok størst i Gudbrandsdalen; men ogsaa Valders, Land, Thoten, Birid, Østerdalen og Hedemarken blev haardt medtagne af den forfærdelige Flom. Vang og Slidre i Valders slap nogenledes; de ødelagte Ager- og Engstrækninger udgjorde kun nogle hundrede Maal og Antallet af de ruinerede Huse løb op til et Snes for hvert af disse Prestegjæld, hvis Skade ansloges til 3000—3500 Rdr. Men Aurdal led mere, idet Skaden her ansattes til 24510 Rdr., og her omkom desuden 7 Mennesker samt noget over 100 store og smaa Kreaturer. I Land ansloges Skaden til 15500 Rdr. og Birid og Thoten led noget, dog ikke overvættes meget ved, at Mjøsen gik over sine Bredder.

Næst efter Gudbrandsdalen var unegtelig Hedemarkens Amt den Egn, som blev haardest hjemsøgt af Ossen. Skaden ansloges for det hele Amt til 146577 Rdr. 36 ß. Heraf kommer paa Østerdalens Fogderi 96602 Rdr., paa Solør og Odalens 44264 Rdr. og paa Hedemarkens 5711 Rd. 36 ß.

I Østerdalens Fogderi vurderedes Ødelæggelsen saaledes for de forskjellige Prestegjæld:

Elverum, hvor 23 Gaarde og 2 Pladser havde taget Skade, 7790 Rdr. Kreaturbestanden var formindsket med 14 Heste og 138 Stykker Kvæg.

Aamot, 30 Gaarde og 5 Pladser, 14081 Rdr. Kreaturbestanden formindsket med 19 Heste, 160 Storfæ og 240 Smaafæ.

Storelvedalen, 16 Gaarde, 47580 Rdr. Kreaturbestanden formindsket med 56 Heste, 435 Storfæ og 691 Smaafæ.

Rendalen, 21 Gaarde, 2948 Rdr. Kreaturbestanden formindsket med 57 Heste, 315 Storfæ og 545 Smaafæ.

Tønset med Annexer, 47 Gaarde, 18819 Rdr. Kreaturbestanden formindsket med 71 Heste, 405 Storfæ og 961 Smaafæ.

Kvikne, 36 Gaarde, 4031 Rdr. Kreaturbestanden formindsket med 27 Heste, 194 Storfæ og 359 Smaafæ.

Trysil, 39 Gaarde og Pladser, 1353 Rdr.

I Solør og Odalens Fogderi stillede Forholdet sig saaledes for de forskjellige Prestegjælds Vedkommende:

Odalen led ifølge Vurderingen Skade for 8706 Rdr, fordelt paa 44 Gaarde og 9 Pladser. Kreaturbestanden var formindsket med 228 Stykker Kvæg, og 24 af Gaardene var dels aldeles, dels i høi Grad ødelagte ved Opsandring af Jordsmonet og Udrasninger.

I Vinger led 22 Gaarde og 5 Pladser Skade for 6482 Rdr; 22 af Gaardene var i større eller mindre Grad ødelagte og af Kreaturerne omkom 222.

I Grue blev Skaden paa 81 Gaarde og Pladser anslaaet til 20401 Rdr. Kreaturbestanden formindskedes med 539 Stykker og 23 af Gaardene var helt eller delvis ødelagte.

I Hof var 41 Gaarde skadelidte for 8675 Rdr. Kreaturernes Antal formindskedes med 249 og 25 Gaarde ødelagdes helt eller delvis.

I Hedemarkens Fogderi hidrørte Ødelæggelserne fornemmelig fra Mjøsens Oversvømmelse. 29 Gaarde i Nes, 29 i Ringsaker og 13 i Vang led henholdsvis Skade for 784 Rdr. 36 ß, 940 Rdr. og 3987 Rdr., fornemmelig bestaaende i Tab af Avling og Skigarder. Major Joachim Wessel, der boede paa Nedre Kværn i Furnes, anslog sit Tab af Huse, Inventarium og Avling til 3000 Rdr.

Ogsaa fra senere Aar spørges Ulykker, der vistnok ikke paa nogen Maade kan stilles ved Siden af "Ofsens" Herjinger, men som alligevel hjemsøgte haardt forskjellige mindre Dele af Landet. Den 27de Mai 1791 fandt der i Ile-Elven strax udenfor Throndhjem Oversvømmelse Sted, hvorved mange Huse i Forstaden Ilen bortreves og 20—30 Mennesker omkom. Den 18de Juni, 2den, 3die, 7de, 18de og 20de Juli 1794 blev Løren-Gaardene i Sørum i Nabolaget til de i 1768 ødelagte Skea-Gaarde næsten aldeles ødelagte, idet de gled ud i Rømu-Elven, der i en Længde af 8 Kilometer opfyldtes med Ler og Sand til en Høide af 30 Alens Høide over laveste Vandstand. Den Lermasse, som væltedes ud i Elven, hvis Løb var opdæmmet i 132 Dage (18de Juni til 28de Oktober) beregnedes til 23400000 Kubik-Alen*). Ogsaa Sørums Prestegaard og den omliggende Grænd led meget ved denne Begivenhed, og ved Reskript af 7e Juli 1797 blev der endog truffet Bestemmelse for det Tilfælde, at Prestegaarden skulde blive ødelagt ved Jordfald og Elvebrud.

Aaret efter rammedes Nes Prestegjæld paa Romerike af en lignende Ulykke, idet der paa Gaarden Thesen den 21de Oktober skede et stort Jordfald, som opfyldte og stemmede den 500 Alen brede Vormen i den netop indtrufne store Flom, saa man i 111 Dage (21de Oktober 1795—9de Februar 1796) kunde gaa over den. Mjøsen steg derved 12 Alen i perpendikulær Høide. Ved Hjælp af et militær Kommando og tilkaldte Bønder blev under Ledelse af Generalveimester Ingier Elven givet det Løb den nu har, idet der blev udgravet en Rende langs det østre Land.

*) Et Dienvidne til disse Naturbegivenheder, som alle indtraf om Dagen og ved klart Veir og som hver Gang kun stod paa i 40 Minutter, siger: "Løren Lerfald er ikke udgaaet som de almindelige Lerfald efter Tyngdens Love, men Udbrudet er skeet ved det opløste Lers ætsende Kraft. Jordskorpen brast og sank stykkevis, men hævede sig igjen over 10 Alen i Luften og derefter flød i en Masse 10 Gange større end Sarpen og med alle de Bevægelser, med Bagevje etc., som Vandet har."

Mindre betydelige var det saakaldte Hovindfald og Henangfald, begge i Nes Prestegjæld, af hvilket det første fandt Sted i Juni Maaned 1795, det andet i Februar 1796.

Endelig kan hertil lægges en stor Flom nordenfjelds 1798, der herjede Indheredstrakterne slemt paa flere Steder, Springfloden om Sommeren 1804, der bl. a. bortrev en stor Del af Husene paa Griv ved Kristianssund, en voldsom Orkan, der 1806 overgik Kystegnene i Bergens Stift og bl. a. blæste Husebygningerne paa Kinservik Prestegaard ned, og den usædvanlig svære Flom søndenfjelds, der af gamle Folk lignedes med den, der indtraf i 1860, men saavidt vides ikke findes omtalt i Literaturen.

Om Norges Skovbrug og Trælasthandel er der i det foregaaende oftere talt, og det kan derfor her være tilstrækkeligt at hidsætte nogle Hovedtræk af denne Næringsveis Historie i indeværende Tidsrum.

Ved den under 12te Mai 1683 udfærdigede Skovordinants var Bjælkehugsten bleven indskrænket til Fordel for Sagbrugene, og det Forbudssystem, som derigjennem var bleven etableret, blev yderligere skjærpet ved Forordning af 20de August 1726, der igjennem hele det 18de Aarhundrede var den Hovedlov, hvorefter den norske Skovdrift havde at rette sig. De to fornemste Grundsætninger, denne Lov opstillede, var Forbud mod Hugst af Smaalast og Undermaalstømmer og Forbud mod Bjelkehugst. Ved det første Forbud vilde man forhindre Udhugst af Træ, der ikke havde opnaaet fuld Modenhed, ved det andet tilsigtede man at faa ophjulpet den norske Trælastforædling. For Tømmertrakterne om Drammens Vasdrag var disse Forbud særdeles generende, og der høres da jevnlig Klagemaal fra denne Egn over det formentlige Indgreb i Eiendomsretten, som herigjennem fandt Sted.

Saa strengt de to Grundsætninger end tilsyneladende stod opførte der paa Papiret, maatte der dog i flere Henseender foregaa en Tillempning efter de bestaaende Forhold. Ved en nøiagtig Efterlevelse af Planen vilde nemlig den vigtige Trælasthandel med Holland være gaaet aldeles til Grunde. Meningen var derfor, som selve Forordningen af 1726 og senere Lovbud noksom viser, alene at faa den begrænset inden en vis Ramme.

For at paase, at denne Forordning blev efterlevet, saavidt det lod sig gjøre, blev der oprettet en Saug- og Skov-Kommission. Denne, der var oprettet af Statholder Vibe og fornyet af Statholder Rantzau, afløstes senere (ved Plakat af 17de April 1739) af et Generalforstamt, der havde sit Sæde paa Kongsberg og hvis Medlemmer var Brødrene v. Langen, Berghauptmand Stuckenbrock, Kancelliraad Weichhardt og Assessor Duvald.

En Frugt af dette Kollegiums Virksomhed var Forordningen af 8de Marts 1740, der udtaler, at "Skovene i Norge var saaledes forhugne, at Efterkommerne neppe i nogen lang Tid kunde vente sig nogen ret eller vedbørlig Nytte deraf;" derfor skulde det for Fremtiden være Eierne forbudt

at hugge i deres Skove uden i de Strækninger, som ved Generalforstamtets Anvisningsseddel for hvert enkelt Aar var bleven udmaalt. Hertil kan ogsaa lægges Forordningerne af 10de Juli og 27de August 1743.

Dette Generalforstamt blev ophævet i Aaret 1746, men blev 1760 gjenoprettet. Ved Forordning af 14de Januar 1771, da ialfald den største Del af dets Medlemmer var bortdøde, ophævedes imidlertid denne lidet populære Institution for godt og alt, idet den struenseeske Regjering vilde være kommen til Erkjendelse af, at "mange Aars Erfaring havde vist, at dette Generalforstamt ligesom det forrige aldeles ikke havde medført den forventede Nytte."

Den fra Tyskland overflyttede Lovgivning vedkommerde Skovvæsenet blev imidlertid staaende ved Magt; men Opsynet blev overdraget til Overøvrighederne, der herunder blev bistaaet af Fogderne og Lensmændene.

Ved den vigtige Forordning af 22de April 1795, der gav Eierne omtrent ubunden Frihed at skalte og valte med sine Skove, som de lystede, blev hele det tyske System kuldkastet. Den eneste Indskrænkning, som nu blev tilbage, var, at Forbudet mod at anlægge Sagbrug uden kongelig Bevilling vedblev at staa ved Magt, hvorimod det Baand bortfaldt, som hvilede paa de privilegerede Sage, der ikke maatte skjære uden et vist Antal Tømmerstokke aarlig.

I og for sig er der fra et theoretisk Standpunkt betragtet intet at sige paa de Foranstaltninger, som fra Regjeringens Side blev trufne med Hensyn til det norske Skovvæsens Ordning; thi dettes væsentligste Opgaver maa jo altid gaa ud paa at frede om Ungskoven og skaffe den bedste og mest forædlede Vare. Den dansk-norske Enevoldsregjering optraadte derhos herunder paa den mest uinteresserede Maade, som tænkes kan; man maa væsentlig tage i Betragtning, at Told- og Trælasttienden i Løbet af en større Del af det 18de Aarhundrede udgjorde en Femtedel, tildels en Fjerdedel af Landets samlede Statsindkomst, og at de Begunstigelser, som Sagbrugseierne nød ved forringet Afgift af den forædlede Trælast, ogsaa var et Skaar i Statskassens Indtægt.

Men praktisk set bidrog disse velmente Foranstaltninger kun i ringe Mon til Skovenes Vedligeholdelse, og i de høilydte Klagemaal over Indskrænkning i Eiendomsretten, som ved de kongelige Forordninger fandt Sted, har man, som allerede forlængst er udtalt, et Vidnesbyrd om, hvor lidet effektive det tyske Systems Tvangsbestemmelser var med Hensyn paa Skovhugsten i vort Land.

Blandt Hindringerne for det norske Skovbrug og Aarsagerne til Skovenes Forringelse i dette Tidsrum regnede man Sameierne, Braatebrændingen, Skovbrandene, Gjerdeholdet m. m., og mange var de Lovbud, som udstedtes for at rydde disse af Veien. Med Hensyn til Braatebrænding udfærdigedes der saaledes under 4de April 1781 en vigtig Forordning, der søgte at sætte

Rom for denne Maade at drive Agerbrug paa. Større var dog det Spilde af Gavntræ, som fandt Sted ved de forskjellige Skovbrande, som opstod dels ved Uvorrenhed, dels ved tilfældige Uheld. Etatsraad N. Collin anslaar i en i det Throndhjemske Videnskabers Selskabs Skrifter indrykket Afhandling, at der Aar om andet ved Skovbrand hertillands ødelagdes over en Million Træer til en Værdi af mindst 20000 Rdr. I den Tid, han som Medlem af Rydningskommissionen bereiste Østerdalen, hændte det flere Gange, at han paa en Dag kunde iagttage 4—5 store Ildebrande, af hvilke nogle varede i hele Uger. Dette dystre Kapitel af vort Skovbrugs Historie turde fortjene en indgaaende Behandling, og Materialier hertil fattes ialfald ikke.

Lige saa lidt som der nuomstunder findes nogen nøiagtig Opgave over Mængden af det Træ, som Aar efter andet hentes af Skoven, kan man for ældre Tider nøiagtigt opgive, hvor stor Skovbestandens Beskatning har været. Kun over Mængden af udført Trælast har man nogenledes paalidelig Opgave for de sidste Decenniers Vedkommende af det Tidsrum, hvormed vi her beskjæftiger os. I Aarene 1776—1783 (den nordamerikanske Frihedskamps Dage) udførtes der i Gjennemsnit aarlig 122752 Læster Trælast, hvori dog muligens Exporten til Danmark ikke er medregnet. I Aaret 1805 udførtes noget over det dobbelte af dette Kvantum, nemlig over 268846 Læster; heraf falder paa de søndenfjeldske Toldsteder 250689 Læster, paa Throndhjem 12881, paa Kristianssund omtr. 4000 og paa Stavanger 1276 Læster. Saa stor kan dog Exporten kun have været i Aarene 1804—1806, og selv Tidsrummet 1776—83 maa have hørt til de gunstigere Perioder for Trælastafsætningen. Ellers kan Udførselen af Trælast neppe antages at have oversteget 100000 Læster gjennemsnitlig om Aaret, foruden hvad der gik til Danmark. Hele den søndenfjeldske Told udgjorde t. Ex. i Aarene 1747—65 gjennemsnitlig 210000 Rdr. alene.

Igjennem hele det 18de Aarhundrede kan vi iagttage en temmelig sterk Svingning paa Fiskeriernes Omraade, maaske mere afvexlende end i noget af de nærmest forudgaaende Aarhundreder. Der findes i hele det Tidsrum, hvormed vi her beskjæftiger os, Perioder, i hvilke der indtræffer meget rige Fiskerier; omvendt forekommer der Aar indimellem, da forskjellige ellers gode Fiskepladse staar aldeles forladte og den næringssøgende Almue nødes til at søge sit Erhverv paa andre, tildels fjerntliggende Hold. Kun i Lofoten ses Fiskeriet altid at have været sikkert, om end langtfra til alle Tider lige rigt.

Hvad de baahuslenske Fiskerier angaar, slog disse godt til i Aaret 1723; men derefter var Silden rent som feiet væk. I 1746 kom den igjen, og nu fiskedes der jevnt og godt indtil 1808, da den igjen med et forsvandt. Disse Fiskerier begyndte ved Styrsø og Rivøfjord Syd for Gøteborg; men efter 1756 trak den sig nordefter. I 1773 fangedes den ved Strømstad, og fem

Aar efter slog den godt til ved Hvaløerne. Sidstpaa gik den Sækken ind op til Sponviken.

Desværre findes der ikke nogen Opgave over, hvor stort Kvantum der af de opfiskede Masser falder paa Nordmændenes Lod. Men ved de svenske Toldkammere anmeldtes der aarlig 3 og 400000 Tønder Sild. Da Produktionen langt oversteg Efterspørgselen, navnlig efterat man havde begyndt at trække Silden i Vad, fandt man paa at drage sig den opfiskede Sildemasse til Nytte paa anden Vis, idet man omtrent hele den Tid, de baahuslenske Fiskerier varede, brændte Tran af det Kvantum, som ei kunde komme i Salt. Den første, som gav sig af med Tranbrænding efter større Maalestok, var en Faktor J. Fr. Brauer, hvis Exempel omkring 1760 fulgtes af en Baron Cahman. Paa Hvaløerne skal det have været en Søndmøring ved Navn Esten Olsen, som bragte denne Bedrift i Gang ved Anlægget af et Trankogeri i Gravningssund.

Som en Maalestok for disse Fiskeriers Omfang kan anføres, at der i Aaret 1787 i den svenske og norske Skjærgaard fandtes ikke mindre end 429 Trankogerier med 1812 Kjedler foruden 336 Salterier og Kogerier. Der tilvirkedes ikke mindre end 120000 Fade Tran, hvortil der maa have været tilgaaet mindst 2½ Million Tønder Sild. Det samlede Udbytte maa saaledes anslaaes til omkring 3 Millioner Tønder for dette Aars Vedkommende.

Fiskerierne paa Vestlandet var jevnere end de baahuslenske, navnlig for den egentlige Vestkysts Vedkommende.

Om Fiskerierne udenfor Bratsberg Amt haves faa Oplysninger; kun ser vi, at der af en enkelt Privatmand, den ovenfor omtalte P. A. Heuch i Kragerø, blev gjort ikke lidet for at fremme Bedriften i denne Egn, navnlig ved Præmier, som han ved Selskabet for Norges Vel lod udsætte.

Udenfor Lister indtraf der meget godt Vaarsildfiske i Aarene 1754—62, 1772—74, 1779—82 samt i 1788; indimellem fiskedes der vistnok mindre, men først i 1793 forsvandt Vaarsilden aldeles fra Kysten. I 1782 og følgende Aar fangedes der her ikke ubetydeligt af Sei, og i 1790—91 indtraf her godt Skreifiske. Hummerfisket var den hele Tid af Betydning, og navnlig fra Farsund og Flekkefjord fandt en betydelig Export heraf Sted.

Udenfor Ryfylke drevęs der fra Begyndelsen af det 18de Aarhundrede særdeles betydelige Sildefiskerier, der vedvarede indtil 1784, da de ophørte i et Tidsrum af henved 25 Aar. Navnlig var disse meget betydelige indtil 1743 da de for nogen Tid var i Aftagende; men fra 1750 af indtraf de igjen jevnt og rigt. Vaartorskefiskerierne var betydelige i Aarene 1727—43, men stod dog ved indtil 1793, da der igjen efter Vaarsildfiskets Ophør indtraf gode Fiskeaar. Da stansede de. Hummerfangsten gav jevnlig godt Udbytte, og fra 1713 havde Kjøbmændene i Stavanger jevnlig flere Hummerbuyser gaaende i Fart paa Holland. Af Sommersild fangedes der 1802 og 1805 betydeligt i Rennesø og 1803 tillige omkring Bukkenøen.

Udenfor Bergenhus Amt indtraf der gode Vaarsildfiskerier i Aarene 1750—1783, dog med enkelte uheldige Perioder indimellem. Rigest slog det til i 1750 og de følgende ti Aar. I 1803 indtraf der mellem Sandtorvøerne ved Korshavn et ikke ubetydeligt Sildefiske. Vaartorskfiskerierne slog jevnt til i den længste Tid af den sidste Halvdel af det 18de Aarhundrede. Rigest var de dog i Aarene 1789—96; men da ophørte de ogsaa for lang Tid.

Udenfor Kysterne af Romsdals Amt slog Vaartorskfiskerierne udenfor Søndmøre meget rigt til fra Aarene omkring 1720 og holdt sig indtil 1733. Da blev Torsken rent borte i nogle Aar, men indfandt sig atter i 1736 og holdt sig under Kysten til ud i Sextiaarene. Under Uaarene 1740—42 opfyldte Fisken alle Viger og Bugter, saa den kunde drages i Not, og den blev derhos udsædvanlig længe staaende i Fjordene. Efter Aarhundredets Midte forsvandt den, og først i Aarene 1790—96 slog Fiskerierne igjen nogenledes godt til. I Regelen regnedes der fra 2000 til 9000 Torsk for hver Baad. Af Sild fiskedes her meget i Aaret 1800. Udenfor Romsdals Fogderi fiskedes der af Vaartorsk ubetydeligt indtil 1731, da det begyndte at blive meget rigt, og Fisken kom lige ind i Julsund. I Aarene 1739—41 var Fisket her saa overflødigt, at der ikke kunde faaes Fartøier nok. Dette vedvarede til ud i Sextiaarene, da den atter forsvandt. Derimod indtraf der i Slutningen af det 9de og Begyndelsen af det 10de Decennium atter en heldig Periode, som dog ikke blev af lang Varighed.

Ogsaa i de nordmørske Fiskerier optræder de samme Perioder i Skreifisket som udenfor Kysterne af Søndmøres og Romsdals Fogderier.

Ved Søndmøre indfaldt der i de tyve Aar 1736—56 saa rige Vaarsildfiskerier, at der i Borgensund, hvor Silden især gik til, kunde nedsaltes 10—12000 Tønder. Men for det sidstnævnte Aar af blev den aldeles borte, indtil langt ud i vort Aarhundrede. Ogsaa udenfor Romsdalen og Nordmøre slog dette Fiskeri meget godt til. Fra Romsdal berettes der saaledes, at i Uaarstiden 1740—45 drev Hvalene hele Sildebjerge ind under Kysten, saa man kunde fange Silden paa det Tørre, og Udførselen af Vaarsild gik i Midten af 1750-Aarene op til 70000 Tønder alene for Kristianssunds Vedkommende. Af Sommersild fiskedes her meget i Aarene 1799—1801.

Af mindre Betydning var her Sei-, Kveite-, Lange-, Brosme- og Bygdefiskerierne. Disse sidste, der kunde være meget indbringende, naar de lykkedes, tog sin Begyndelse i 1781, da der fra Grib og Smølen udrustedes nogle Baade i dette Øiemed. Dette Fiske havde man lært af Nambalingen, der allerede nogen Tid forud havde begyndt at give sig af dermed.

Af Fiskerierne i det throndhjemske slog kun de fosenske og nambalske Skreifiskerier nogenledes jevnt til. Betydeligst var de, som om Vinteren

foregik udenfor Bjørnøer og Gjæslingerne i Namdalen. Omfanget af det Skreifiske, der drives i Nærø Prestegjæld, kan bedst bedømmes af den Kjendsgjerning, at Torskefisketienden her i 1770-Aarene udgjorde 2400 Rdr. aarlig. Mere variable var Sildefiskerierne, der stundom — som i 1790-Aarene — kunde være meget rige i alle Bugter af Throndhjemsfjorden, men dog hyppigen slog feil. Ogsaa i Foldenfjorden — navnlig i Oplø-Fjorden og i Vermundviken — fiskedes der til sine Tider meget Sild, og det hændte stundom, at den nordlandske Almue søgte herhen. Seifiskeriet var af Betydning for den indenlandske Omsætning. Af Laxefiskerierne var de, der drives paa Ørlandet i Stadsbygden og Gulvien, af stor Vigtighed.

Jevnest og rigest indtraf hele det 18de Aarhundrede igjennem Fiskerierne i Lofoten, hvor der navnlig i Vaagens Prestegjæld paa Værene i Skraaven, Kabelvaag, Henningsvær, Svolvær, Østnæsfjord og Storvaagen altid samledes en talrig Almue, ikke blot fra Nordlandene, men helt fra Søndmøre af. Slog Fiskerierne end feil paa andre Steder, saa var her stedse Fisk at faa. I Begyndelsen af vort Aarhundrede ansloges den her forsamlede Almue til 13—16000 Mand, fordelte paa 2500 -3000 Baade og gjennemsnitlig udgjorde Udbyttet 16 Millioner Stykker Fisk. Ogsaa i de øvrige af Lofotens Prestegjæld fiskedes der, dog aldrig i den Udstrækning som i Vaagens Prestegjæld, hvor Fangsten stundom var flere Gange større end paa de andre Steder.

Ved Siden af Skreifisket drives fra Midten af det 18de Aarhundrede, navnlig fra Værø Prestegjæld en indbringende Brygdefangst.

I Løbet af det 18de Aarhundrede blev Brugen af Torskegarn meget almindelig over hele Kysten; men denne nye Opfindelse blev navnlig af den fattigere Del af Almuen miskjendt, idet den klagede over, at Fiskeriernes Udbytte fra Aar til andet var i sterkt Aftagende. Som Følge heraf maatte Administrationen paa flere Steder af Landet skride ind med Forbud mod Anvendelsen af Garn.

Paa flere Steder af Landet søgte Almuen Aarsagen til, at Fiskerierne mislykkedes i Brændingen af Tang, som drives i stor Maalestok paa Kysterne af Throndhjems og Romsdals Amt og som dels ved den Stank, den medførte, dels ved den Røg, den affatte paa Søens Overflade, troedes at skræmme Fisken bort. Da der paa sine Steder kom til Optøier og Voldsomheder, nødtes Regjeringen trods Videnskabsmænds Indsigelser til at udfærdige Forbud mod denne Industri, uden at dette dog kan ses at have bidraget til at bringe Fisken tilbage paa de gamle Fiskesteder.

I det hele taget udfærdigedes der i Løbet af det 18de Aarhundrede en hel Række Kongebud, der tilsigtede at ophjælpe Fiskeriets Bedrift. Den merkeligste af disse er utvivlsomt Forordningen af 12te September 1753, der emanerede som Frugten af en ved Reskript af 24de Februar 1749 nedsat

Kommissions Arbeide. Denne Forordning, der giver særlige Bestemmelser for Fiskens Tilvirkningsmaade, blev, som A. Boeck udtaler, af meget stor Betydning for Fiskens Behandling som Handelsvare, men maatte dog senere i visse Maader modificeres ved forskjellige Reskripter. Ved Plakat af 29de Juni 1775 blev der givet nærmere Bestemmelser om Sildefiskerierne paa Bergenskysten. Ved Reskript af 26de Juli 1781 blev Tilvirkningen af Rundfisk ligeledes under visse Betingelser tilladt paa enkelte Steder af Landet, hvor Forordningen af 12te September 1753 krævede Virke af Rotskjær. For de nordlandske Fiskerier var Forordningen af 1ste Februar 1786 af Vigtighed. Om de fosenske Fiskerier handler Forordning af 21de Decbr. 1792. I Slutningen af det 18de Aarhundrede fik ogsaa fra Tid til anden forskjellige Videnskabsmænd i Opdrag at undersøge Fiskerierne. Mest bekjendt er de Reiser, som senere Professor Jens Rathke og Kristen Pram i dette Øiemed foretog.

Ogsaa paa Fisketilvirkningens Omraade lærte Nordmændene i dette Tidsrum meget af Udlændingen. Klipfisktilvirkningen, der navnlig efter Midten af det 18de Aarhundrede tog stort Opsving, skal saaledes have de til Kristianssund indflyttede Englændere at takke derfor.

Hvilken Betydning den hele Næringsvei havde for Landets Økonomi, kan sluttes af følgende Opgaver, der hidsættes fra Krafts topografiske Arbeide og Schweigaards Statistik og angiver den Export, som fandt Sted fra Bergen, Throndhjem og Kristianssund.

	Tør- og Klipfisk	Tran	Rogn
I Aarene 1756—60 udgjorde Udførselen i Gjennemsnit aarl.	57000 Skꝭ	14000 Tdr.	8000 Tdr.
Efter Middeltallet af Aarene 1779—83 og 1776—82 . .	59000 Skꝭ	15300 Tdr.	
Efter Middeltallet af Aarene 1804—06, og 1805—06 . .	110000 Skꝭ	35860 Tdr.	20000 Tdr.

Af Sild udførtes der i Aarene 1756—60 fra Byerne Bergen, Throndhjem, Kristianssund og Molde 148000 Tønder aarlig; ialt kan den hele Export derfor vistnok anslaaes til omkring 160000 Tønder. Men dette var vel at merke ogsaa gode Tider for denne Næringsgren. Man kan ellers neppe anslaa den aarlige Export til over 50000 Tønder aarlig.

Ligesom tidligere kan vi hele det 18de Aarhundrede igjennem fra Regjeringens Side iagttage en Række af Bestræbelser for at hæve den norske Bergverksdrift, der fremdeles ansaas for en Hovedkilde til Landets Velstand. De Forhaabninger, som knyttede sig til denne Næringsgren, skulde imidlertid for en stor Del blive skuffede, og en Reaktion maatte derfor følge. Paa ganske faa Undtagelser nær spillede derfor Bergverksdriften henimod det her behandlede Tidsrums Afslutning en lidet fremtrædende Rolle for Landets

Næringsliv; man maa gaa langt tilbage i Tiden for at finde det Lavmaal i Produktionen, som de norske Verker paa dette Tidsbunkt havde at opvise.

"Fra Norden kommer Guld — men lidet," skal der have staaet at læse paa en af de Dukater, som Hollænderne i sin Tid slog for at spotte de dansk-norske Kongers Brauten af Herlighederne ved den norske Bergverksdrift. Dette gjaldt vistnok de thelemarkske Guldfund i Kristian IV's Tid; men Devisen gjælder ogsaa med fuld Føie den Bergverksdrift paa Guld, som fandt Sted i Løbet af det 18de Aarhundrede.

I Aaret 1758 blev der i Eidsvold Almenning opdaget en Guldgrube ("Gamle-Gruben" eller "Guldkisgruben") paa det Felt, der tidligere havde drevet paa Kobber under det Odalske Kobberverk; denne drevés i 10 Aars Tid, hvorefter den igjen blev forladt. Et Aars Tid blev Driften igjen optaget, denne Gang i Sandergruberne, Brustadgruberne og Græsli-Gruberne, men indstilledes allerede efter et Par Aars Forløb for de førstnævntes Vedkommende. I de sidste vedvarede Driften derimod til 1781. I Tidsrummet 1758—72 havde Guldverket ydet en Produktion af 10 Mark Guld, hvortil der var medgaaet omkring 16000 Rdr. Senere blev Driften igjen optaget, og ihvorvel der fandtes en Guldkisanvisning, der i Begyndelsen var meget lovende, blev den hele Bergverksdrift af yderst ringe Betydning, idet Produktionen kun løb op til nogle faa Lod aarlig. Det i denne Anledning dannede Aktieselskab opløstes i 1791, da Kammerherre Bernt Anker udløste de øvrige Interessenter og indstillede Driften.

Hvad Sølvproduktionen angaar, var denne indskrænket til Kongsberg Sølvverk alene, hvis Historie — fraregnet de sex første Decennier af det 18de Aarhundrede, hvoraf en Oversigt tidligere er givet — for den større Del af det Tidsrum, hvormed vi her beskjæftiger os, fremstiller en Forfaldets og Nedgangens Tid.

Efterat Stuckenbrock den 26de September 1756 var afgaaet ved Døden, overdroges Bestyrelsen af Sølvverket til Overbergamtsforvalter Michael Heltzen, der i 1758 blev Berghauptmand og 1764 Overberghauptmand. Set udenfra var Heltzens Virksomhed meget fortjenstfuld, idet han tilveiebragte forskjellige Ændringer inden Administrationen, fik forskjellige nyttige Indretninger istand (t. Ex. Bergseminariet, oprettet 1757, og Kornmagazinet i Drammen, oprettet 1768) og drev Verkets Afkastning op til en Høide, som det tidligere ikke havde naaet. Navnlig gav Driften i Aarene 1765—68 et meget betydeligt Overskud, hvortil Opdagelsen af forskjellige righoldige Ertsgange ogsaa bidrog sit. Men Folk paastod dog, at Heltzen byggede Verket paa Rov, idet han angreb Mitlerne eller Understøttelsespunkterne i Gruberne, som Stuckenbrock havde sparet, og udvidede Driften ved forøget Arbeidsstyrke. Efter Aar 1768 gav da Driften heller intet Overskud paa Grund af de stedse tiltagende Udgifter. Det fattedes derfor heller ikke paa Klager over Heltzen, som i 1770

maatte begive sig til Kjøbenhavn for at gjøre Rede for sit Forhold, og under sit Ophold her afgik han ved Døden.

Nu overdroges Verkets Bestyrelse til det samlede Overbergamt, hvis forskjellige Medlemmer overtog Bestyrelsen af Grubevæsenet, Forstvæsenet og Økonomien. Men denne Ordning rettede ikke paa Forholdene ved Verket, som Aar for Aar krævede større Tilskud. I Aarene 1769—92 udgjorde dette 1872185 Rdr., hvoraf i 1775 alene 158003 Rdr. og i 1789 et Beløb paa 146000 Rdr. Der indkom ogsaa en Mængde Klager fra Bergarbeiderne, der ikke kunde faa sin Løn udbetalt, og Følgen heraf var, at der i 1772 blev nedsat en kongelig Kommission, der havde at undersøge Forholdene. Denne sad samlet i tre Aar, og fik bl. a. den Forføining istand, at Bergalmuen skulde erholde ordentlig Naturalforpleining. Men Aarsagen til Verkets Gjæld, fandt Kommissionen, laa i, at de aftagende Anbrucher ikke skaffede Verket Indtægter nok til at bestride de forøgede Omkostninger ved Driften, som paa Grund af Grubernes Dybde og Anlæggenes Vidtløftighed maatte udkræve en større Arbeidsstok end før. Denne, der i 1771 havde udgjort 4000 Mand og sex Aar senere udgjorde 3100 Mand, blev i Henhold til kongelig Resolution af 25de Juni 1778 formindsket til 2500 Mand. Men endda svarede Driften ikke Regning, skjønt Bruttoafkastningen i den hele Tid var nogenledes jevn og varierede mellem 20000 og 25000 Mark fint Sølv.

Direktionen over Sølvverket var 1775 fra Overbergamtet gaaet over til Berghauptmand Assessor Jørgen Hjorth, der 1788 blev Overberghauptmand. Men denne, som dog ubetinget var en dygtig Mand, kunde ikke klare Forholdene, der yderligere vanskeliggjordes ved Anlægget af den kostbare Kristians Stoll, der skulde overfare hele Overbergsfeltet. Han fratraadte derfor i 1791 og afløstes af den bekjendte Naturforsker, Professor Morten Thrane Brünnich, der ikke paa langt nær var den vanskelige Post voxen. For at formindske den stadig voxende Gjæld til Statskassen blev 1791 en Indskrænkning af Verkets Drift paabudt; men alligevel krævedes der stadig større og større Tilskud paa samme Tid, som Indtægterne aftog. Anlægget af en ny kostbar Stoll, Fredriks Stoll, foraarsagede ny Forøgelse af Udgifterne, og det blev nødvendigt igjen at foretage Indskrænkninger af Driften. Disse foraarsagede 5te September 1795 et Opløb af Verksarbeiderne, som blev dæmpet ved militær Indskriden*). I 1799 foregik der

*) "Bergmanden," heder det i Rosteds Forsøg til en medicinsk Topografi over Bergstaden Kongsberg (Nyt Bibl. f. Læger I, Kbhvn. 1814), "er af Naturen rolig og fredelig og fornærmer Ingen, saa længe han bliver behandlet retfærdig. Derimod er han i Almindelighed mistroisk i Henseende til sine Foresatte. Har han sat sig i Hovedet, at der sker ham Uret, bliver han meget forbitret og er strax tilbøielig til at tage sig selv tilrette. Jeg har selv været Vidne til et saadant Optrin. Det var Lørdagen den 5te September 1795, da der om Middagen Kl. 1 blev givet Signal

paany Indskrænkning af Driften, der havde tilfølge, at Arbeidet i forskjellige Gruber indstilledes og en Del af Verkets Arbeidere afskedigedes. Fra nu af gik Verket med Kjæmpeskridt sin Opløsning imøde. Efter 1791 naaede Produktionen ikke engang 10000 Mark fint Sølv aarlig, og da Driften i 1803 havde et betydeligt Tab at opvise, blev det ved kongelig Resulution af 24de Oktober 1804 befalet, at Sølvverket skulde indstilles, men Tiden og Maaden, hvorpaa dette skulde ske, blev det overladt til en i dette Øiemed nedsat Kommission at bestemme, dog saaledes, at der skulde tages retfærfærdige Hensyn til alle vedkommendes Rettigheder og Stilling.

"Alle legemssvage og alderstegne Medlemmer af dette store Bergmandssamfund, paa hvilket Trin deraf de end stod, afskedigedes med deres fulde Gage i Pension. De Arbeidere, hvis Kraft til at forsørge sig selv, kun i en vis Grad var svækket, tilstodes 5 Aars Pension, og de, som var udstyrede med fuld Arbeidskraft, erholdt et til to Aars Løn under Forpligtelse til at bevise deres Indtrædelse i en anden Næringsvei. For at fremtvinge disse afviste, men næringsløse Arbeideres Overgang til en anden Arbeidsstilling oprettedes et Pionerkorps, hvori alle Personer af denne Klasse, som ikke til en bestemt Tid i andet Arbeide var optagne, skulde indskrives. Alle Drengebørn, som var anbragte i Sølvverkets Tjeneste, skulde sættes i Lære hos Haannværkere eller opdrages til Søvæsenet og disse Fordele tilflyde dem, der paatog sig Opdragelsens Byrde. Kort, Lovbudets Bestemmelse sørgede for, at der aabnedes den afskedigede Bergmand og hans Børn Udsigt til en anstændig Forsørgelse i en anden Stilling, der ifølge den af Kommissionen afgivne Indstilling fandt Sted fra 11te Bergmaaned 1805*)". Men den menneske-

---

ved at ringe med den store Klokke. I et Øieblik var Torvet opfyldt af Bergfolk, der med Støi og Larm stormede til Amtshuset, hvor der paa den Tid holdtes den sædvanlige Session. Nogle trængte ind gjennem Porten og Dørene, andre sprang igjennem Vinduerne ind i Værelset, hvor Assessorerne var forsamlede, insulterede Overbergamtets Medlemmer o. s. v. Anledningen skal have været den, Bergalmuen troede, at en Ansøgning var bleven holdt tilbage. Kvinderne stod hos og satte Mod i Bergfolkene. Overbergamtet maatte tilkalde militær Hjælp, og Krigsfolket, der bestod af Dragoner og Artilleri-Jægere og Infanteri, forblev i Staden lige til Marts i det følgende Aar med Undtagelse af Dragonerne, som snart drog bort."

*) Hvorledes Verkets Nedlæggelse foregik, erfares af Grev Vargas Bedemars Skildring af Verkets Drift i Reise nach dem hohen Norden (anført af Dr. Y. Nielsen i "Grev Wedel og hans Samtid" I, S. 103): „Metallurgisk betragtet havde Usikkerheden ved det til tvivlsomme Ertsgange indskrænkede Udbytte allerede fra langt tilbage bragt den nødvendige Ligevægt mellem Indtægter og Udgifter til at vakle; uden Tanke paa Fremtiden udtømte man ethvert heldigt Fund, der tilfældig gjordes; imidlertid formeredes Arbeidernes Antal; aarlig voxede deres Familier. Enhver ny Overberghauptmand medbragte et nyt System for Bergverksdriften. Man kan endnu tilføie mange andre moralske Aarsager. Det er meget bekvemt at betynge en Mand med den hele Skyld; men i Begivenhedernes Række er det ikke til at tage feil af, at der fra alle Sider har været en almindelig, forunderlig Bestræbelse i Retning af dette Øde-

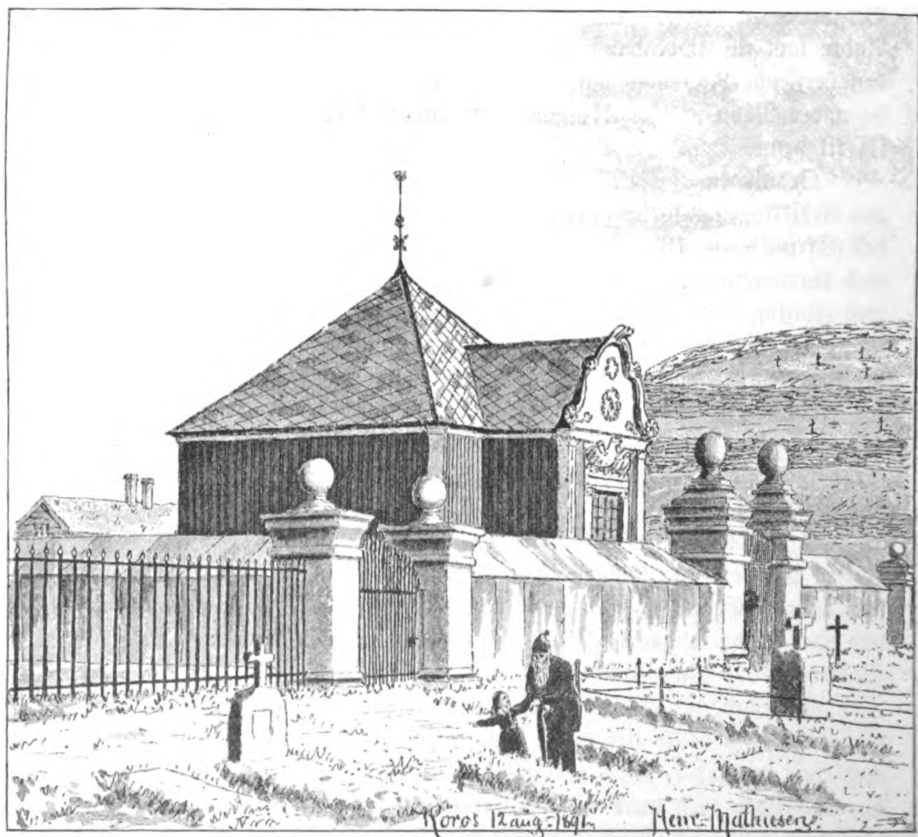
kjærlige Hensigt at forebygge Nød og opelske anden Slags Arbeidsomhed skulde ikke opnaaes. Tvertom bragte Nedlæggelsen Armod i vide Kredse, ikke blot paa selve Bergstaden, men ogsaa i en stor Omkreds, og en betydelig Del af Kongsbergs før saa anseede Arbeiderbefolkning hensattes nu i de bedrøveligste Kaar, som vort Fædreland vel overhovedet har havt at byde. Heldigst stillede var de, som ved Afskedigelsen erholdt udbetalt et Aars Løn (70—80 Rdr.) kontant, idet disse drog ud og søgte Arbeide ved private Bergverker i Norge eller ved Stenkulsgruberne ved Höganäs i Skaane. Andre kom til Kjøbenhavn, hvor de paa forskjellig Vis fristede Livet. Men den herskende Nød drev ogsaa mangfoldige Familier ud paa Fantestien, hvor de under Navn af Kongsbergs Seller vandt et sørgeligt Ry, som har holdt sig til denne Dag.

Ordningen af Fattigforholdene paa Kongsberg var dog en Sag, hvorpaa Regjeringen i første Række havde sin Opmerksomhed henvendt, og allerede ved Skrivelse af 13de Juli 1805 paalagde den Overbergamtet i Forening med Kammerjunker, Major Petersen og Foged Jonas Collett at indkomme med Forslag "om Fattigvæsenets Indretning for Fremtiden i Forbindelse med en udvidet og for modvillige med Tvangsmidler understøttet Anstalt, og et vel indrettet Skolevæsen, tilligemed Efterretning om Fattigvæsenets Indretning for nærværende Tid." Under denne Sags Forberedelse blev den senere saa bekjendte Grev Herman Wedel-Jarlsberg beordret til at deltage i dens Behandling, og den Ordning, som herved blev istandbragt, blev staaende ved Magt til 1815.

I Forbindelse med Kongsberg Sølverk maa ogsaa omtales Bergverksdriften paa sølv- og kobberholdigt Bly, som var i Gang paa flere Steder af Landet. Et saadant Blyverk havde i Kristian IV's Dage været i Gang paa Hadeland. Lignende Drift optoges her i 1732 og vedvarede til 1741. Senere (1791) skjærpedes der her paany, og Bernt Anker fik istand et Interessentskab, der fra 1793 af drev "det første norske Blyværk." Driften blev imidlertid heller ikke denne Gang af lang Varighed. — Et andet Blyværk var en Tid i Gang i Jarlsberg Grevskab; af Bly produceredes der dog kun lidet, men mere af Sølv, som afhændedes til Kongsberg. Efterat Driften i 1770 var stanset, afhændedes det til Kristen Hichmann i Drammen, som her anlagde forskjellige industrielle Indretninger. Disse svarede imidlertid

læggelsens Maal. Skibet maa ganske sikkert gaa tilgrunde, naar ved en truende Storm enhver i Hemmelighed gjør en Planke løs for at redde sig derpaa i Tilfælde af et Skibbrud. Selve Nedlæggelsens Skuespil var forfærdeligt. En Horde af indbrydende Vilde havde ikke med større Rovgjerrighed kunnet falde over en blomstrende Stad, end Embedsmænd og Bergfolk bemægtigede sig Gruber, Pukverker, Bygninger o. s. v., rev dem ned, brændte dem af, ofte blot for at sætte sig i Besiddelse af det derpa værende Jern, — ja ofte igjen selv udplyndrede hinanden. De kostbareste Maskiner blev, ligesom til Spas, opraabte og solgte for en Spotpris; endnu staar mange der ubenyttede og forfaldne, idet de ikke mere kunde betale Transporten."

ikke Regning, og nu gik Verket (1790) først over til Klaus Nikolai Scavenius, og senere (1801) til Grosserer P. v. Cappelen i Drammen; det førte fra nu af Navn af Konerud-Verket. — Ogsaa paa Eker var i 1734—50 et Blyverk, Skara-Verket kaldet, i Gang. I Bamle aabnedes der i 1730-Aarene forsøgsvis en lignende Bergverksdrift, som dog snart igjen maatte

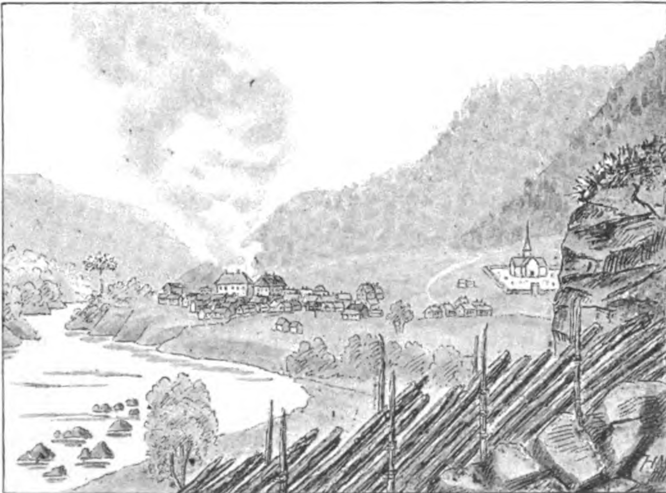
309. Det Hjortske Gravkapel, Røros.

indstilles. Senere Forsøg paa at optage den synes heller ikke at have ført til noget.

Kobberproduktionens Størrelse rettede sig i dette Tidsrum ligesom baade før og senere efter Rørosverkets Afkastning, idet Landets øvrige Kobberverker i Forhold til denne kun ydede en ringe Brøkdel. De betydeligste Kobberverker, som dels gjennem hele dette Tidsrum, dels under Dele deraf

var i Drift, var Røros, Løkken, Selbu, Foldal, Kvikne, Aardal, Lilledal og Guldnes.

Under den store nordiske Krig var Rørosverket gaaet meget tilbage; men efter Freden var alt her snart igjen kommen paa Fode efter den fiendtlige Invasion. I 1723 optoges Sandkjernen eller Kristian IV's Grube; i Aaret 1730 blev Søerne Fæmunden og Feragen satte i indbyrdes Forbindelse med en Kanal, og i Aaret 1734 opdagedes Kongens Grube. Paa Grund af den sterke Afgang, som Skovene nærmest Røros var underkastede, fandt man det nu nødvendigt at indskrænke Smeltningen paa selve Røros og i Stedet anlægge Smeltehytter paa Steder, hvor der var lettere Adgang til

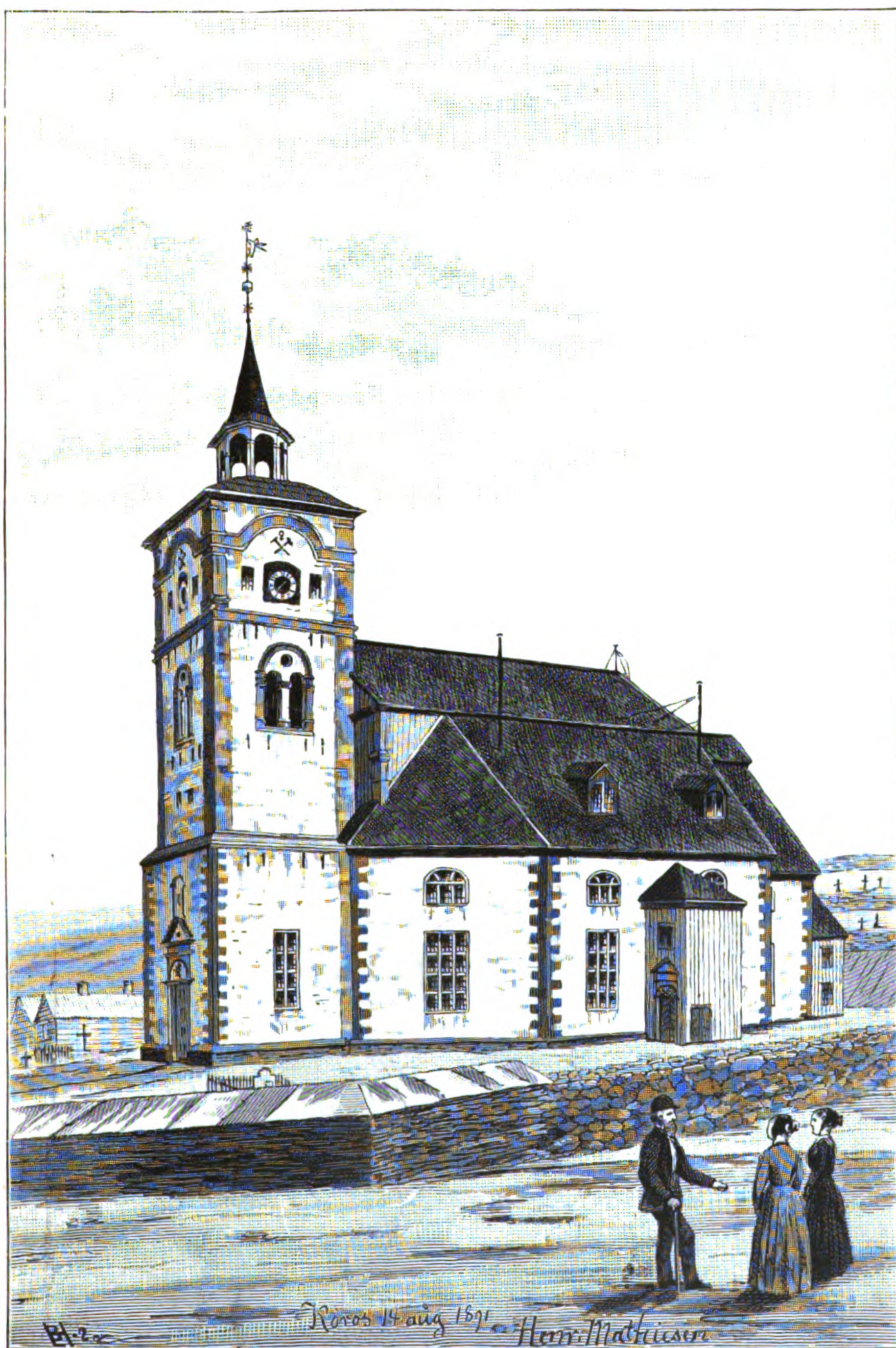
310. Meldals Kobberverk.

Kul. I 1731 anlagdes Dragaas Hytte og i 1739 Fæmunds Hytte. I Aarene 1727—36 produceredes der aarlig 14—1500 Sk℔ Kobber. Fra 1736—1764, da Verkets Administration for en stor Del var lagt i Generalmajor Johan v. Mangelsens Haand, steg Kobberproduktionen sædvanlig til over 2000 Sk℔ aarlig; men der klagedes dog over, at baade Driften og Skovenes Bærevne blev for sterkt forceret. Ikke desmindre blev dog Driften i flere af de optagne Gruber nu indstillet. I denne Tid indtraf der heller ingen større Uheld for Verket, naar undtages, at Flommen i 1755 og 1760 anrettede nogen Skade paa Verkets Indretninger. Fra 1765 af var Verkets Produktion i en Række af Aar større end tidligere, hvilket for en ikke ringe Del skyldtes Direktør Peder Hjorts energiske og dygtige Ledelse. "Hjortens

Tid" staar derfor den Dag i Dag for Rørosingens Minde som en sand Guldalder. Verkets Produktion udgjorde dengang mellem 3 og 4000 Sk℔ aarlig. Henimod Aarhundredets Udgang gik Tilvirkningen dog noget tilbage; men paa Grund af de stigende Kobberpriser befandt dog Verket sig i den mest blomstrende Forfatning, som tænkes kan. I 1801 steg Udbyttet til 950 Rdr. og i 1804 til 1200 Rdr. pr. Aktie. I 1802 udbrød der nogle Uroligheder blandt Verksarbeiderne paa Grund af de stive Kornpriser og Proviantens Dyrhed; men ved nogen Opofrelse fra Aktionærernes Side blev dog disse igjen bilagte, og Verkets heldige Stilling vedvarede, helt til Krigen i 1807 udbrød. Da kom Rørosverket lige saa vel som Landets øvrige Næringsveie til at lide under den almindelige Misére, som herskede hertillands.

Af langt mindre Betydning var Løkkens Kobberverk i Meldalen, om hvilket det i 1736 heder, at det i en Del Aar havde været drevet med liden Fordel, tildels endog med Tab. Produktionen udgjorde da 5—600 Sk℔ aarlig, hvis Udvinding krævede en Bekostning af 20—32000 Rdr. I Aarene 1743—50 var Produktionen gjennemsnitlig kun $293\frac{1}{4}$ Sk℔ Garkobber aarlig; derimod steg 1761 Produktionen til 412 Sk℔ $18\frac{1}{4}$ L℔, i 1762 til 603 Sk℔ $9\frac{1}{4}$ L℔ og 1763 til 412 Sk℔ $18\frac{1}{4}$ L℔, og Overskuddet af disse tre Aars Drift udgjorde $46636\frac{3}{4}$ Rdr. Senere gik Produktionen jevnt nedover. I 1781 udgjorde den $211\frac{3}{4}$ Sk℔, i 1791 $190\frac{3}{5}$ Sk℔ og 1796—98 $196\frac{3}{4}$ Sk℔. Der var mangfoldige Vanskeligheder, dette Verk havde at kjæmpe med. Malmen var meget fattig og Brændselen dyr, og derfor var det kun Hensynet til Arbeidernes Vilkaar, som gjorde, at dets Eiere ikke stillede Driften helt i Bero.

Selbu Kobberverk, der 1734 efter nogen Tids Hvile blev optaget af nogle af Distriktets Bønder, var ikke engang af en Betydning som det meldalske Verk. Til Trods for, at der til den nye Drift tilstodes Told- og Tiendefrihed, vilde denne ikke bære sig. Fra dets nye Eiere gik det 1738 over til Raadmand Hans Horneman i Throndhjem, der kjøbte det for 3000 Rdr. og holdt det i Drift til sin Død 1764, skjønt det kostede ham mange Penge. Senere solgtes Verket til et thrøndersk Participantskab, der drev det til henimod Aarhundredets Udgang. I Aarene 1763—72 udbragtes 2642 Sk℔ Garkobber, hvoraf der paa Aaret 1771 falder 385 Sk℔ $13\frac{3}{4}$ L℔ og paa Aaret 1772 henved 454 Sk℔. Verkets Drift var forbunden med betydelige Vanskeligheder, da Gruberne laa langt fra Smeltehytten, og Malmtransporten slugte uforholdsmæssig store Summer. For at indspare noget paa disse søgte og fik Participantskabet i 1769 Tilladelse til at anlægge en ny Smeltehytte i Bjørneggedals Almenning med Ret til at benytte den derværende Skov. Saaledes opkom Gilsaa Hytte i Meraker. Senere anlagdes Tydalens Smeltehytte, der dog ikke ret længe var i Drift.

Røros Kirke, bygget 1780 af Bonden Svend Aspaas paa Værkets Participantskabs Bekostning.

Foldalsverket var paa en vis Maade en Fortsættelse af det gamle Sellsverk, eller Fredriksgaves Verk, der havde tilhørt Statholder U. F. Gyldenløve. Efterat de Skjærpninger, som af dennes Søn, Grev Danneskjold Laurvig var foretagne, var faldne mindre heldigt ud, negtedes 1725 Stadfæstelse paa Verkets Privilegier. I 1745 blev det imidlertid gjenoptaget af et Interessentskab, idet Bonden Ole Husum af Foldalen tilfældigvis kom over en rig Malmanvisning, og dette Interessentskab fik under 15de Juli 1748 Privilegier. Driften fortsattes nu en Tid baade i Sell og i Foldalen, fornemmelig dog paa det sidstnævnte Sted. I Sell ophørte Driften, der i 1787 var gjenoptaget, aldeles efter Offen i 1789. Derimod var de to Smeltehytter, der anlagdes i Lille-Elvedalen (Lovisa Hytte) og i Øvre Foldal i Gang. Produktionen, der i 1760 udgjorde 657 Sk℔ 15 L℔ Garkobber, var i 1781 efter en Del forudgaaende Tabsaar 288 Sk℔ 11 L℔ og i 1791 350 Sk℔ 5 L℔. Fra 1803—07 udgjorde Produktionen gjennemsnitlig henved 228 Sk℔ aarlig.

Kvikneverkets Produktion udgjorde 1774 190 7/10 Sk℔, 1781 144 4/5 Sk℔ og 1791 110 1/5 Sk℔. Ved Offen var som ovenfor omtalt ogsaa Grubedriften her stanset, og Participantskabet skilte sig ved Verket, der i nogle Aar med Tab dreves af den nye Eier Etatsraad Hans Knudtzon i Throndhjem.

Aardals eller Sembals Verk i Sogn, der indtil 1730 var drevet for kongelig Regning, blev i det sidstnævnte Aar paa 21 Aar bortforpagtet til en engelsk Kjøbmand, Francis Grant, mod en aarlig Afgift af 5000 Rdr. Men ved betydelige Fallissements i England kom Verket ikke i egentlig Drift og blev nedlagt 1734. Senere var det ofte paa Tale at gjenoptage det, og i 1755 oprettedes der et Participantskab for at drive det. Der blev da udvundet 8 Sk℔ Garkobber, hvortil der medgik en Bekostning af 13000 Rdr., og som Følge heraf kunde Driften ikke fortsættes. I 1767 solgtes Verket til Kaptein G. F. v. Krogh, der lod Verket ligge og drog sig de betydelige Skove, som tilhørte det, til Nytte.

Lilledals Verk i Kvindherred blev 1759 under Navn af Kristiansgaves Verk optaget af Bergraad Henrik F. Blichfeldt og kom i Gang fra 1765 af. Det fik 1772 Privilegier med 10 Aars Tiende- og Toldfrihed; men allerede i Begyndelsen af 1780-Aarene maatte det nedlægges.

Om Guldnes og Ombals Kobberverker, der i Midten af det 18de Aarhundrede i nogen Tid var i Drift, er der ligeledes lidet at sige, idet de snarest muligt igjen blev nedlagte, da de ikke viste sig drivværdige.

Ved de forskjellige smaa Kobberverker, som fra Tid til anden optoges til Drift, navnlig i det nordenfjeldske, er der i denne korte Oversigt ikke Grund til at dvæle.

Tyngdepunktet i Landets Bergværksdrift var imidlertid Jernet, hvis Tilvirkning i dette Tidsrum begunstigedes paa forskjellig Vis, dels ved Forbud mod Udførsel af Malm (Forordning af 9de Januar 1736), dels

ved Forbud mod Indførsel af tilvirket Jern. Derhos havde Jernverkerne i Danmark et privilegeret Marked. Vi skal her give en Oversigt over Verkerne og deres Produktion i kronologisk Orden.

Af de ældre Jernverker var Produktionen ved Fossums Jernverk, der siden 1739 var i den Løvenskjoldske Families Eie, i 1781 3608$^1/_4$ Skꝭ Støbegods og 2171$^1/_2$ Skꝭ Stangjern og i 1792 1152$^1/_4$ Skꝭ Støbegods og 1151$^1/_4$ Skꝭ Stangjern. Støbegodset bestod fornemmelig i Kakkelovne.

Bærums Verk, der i den første Del af det her omhandlede Tidsrum tilhørte den Kreftingske Familie, fra hvilken det siden gik over til Morten Leuch og Fredrik Clausen, og senere eiedes af Konrad Clausen († 1785) og af dennes Enkes anden Mand, Kammerherre F. J. Kaas, i 1791 solgtes til Kammerherre Peder Anker, producerede i Aaret 1781 718$^1/_2$ Skꝭ Støbegods og 3232$^1/_2$ Skꝭ Stangjern. I Aaret 1792 steg Produktionen op til 1474 Skꝭ og 2464$^3/_4$ Skꝭ Stangjern.

For Eidsvolds og Feiringens Jernverk, der indtil 1781 eiedes af Theodor Georg v. Schlanbusch og hans Brodersøn, Fredrik Legardt v. Schlanbusch, derefter af Justitsraad, Sorenskriver Hans Hagerup (Gyldenpalm), Toldinspektør Haagen Nilson, Ritmester Iver Elieson og endelig (fra 1794) af Konferentsraad Carsten Anker findes ingen Opgaver over Produktionens Størrelse.

Hakedals Jernverk, der indtil 1731 tilhørte Lars Robsahms Arvinger, senere James Colletts Enke og Leuch, Kammerraad Hans Sverdrup og dennes Søn, Slotsprest Berndt Sverdrup, der 1773 solgte det til Jens Moss, som 1798 igjen afhændede det til Kammerherre Bernt Anker, producerede i 1781 240 Skꝭ Støbegods og 623 Skꝭ Stangjern. Opgaver for senere Aar fattes.

Hassel Jernverk, der først tilhørte Assessor Weichhardts Enke og hendes Søn Assessor Just Henrik Weichhardt og (fra 1745 af) den Neumannske Familie, producerede 1780 832$^3/_4$ Skꝭ Støbegods og 1450 Skꝭ Stangjern og i 1792 601$^1/_4$ Skꝭ Støbegods og 1209$^1/_4$ Skꝭ Stangjern.

Fritzø eller Larviks Jernverk, der tilhørte Greverne af Laurvig, var utvivlsomt Landets mest indbringende Jernverk. I 1771 var det her tilvirkede Jerns Værdi 108009 Rdr., der gav Greven et Nettooverskud af 39013 Rdr. I Aaret 1781 tilvirkedes her 8634 Skꝭ Rujern, 2202$^2/_5$ Skꝭ Støbegods og 6743$^9/_{10}$ Skꝭ Stangjern, og i Aaret 1791 gik Produktionen op til 8302 Skꝭ Rujern, 1023$^1/_5$ Skꝭ Støbegods og 7434 Skꝭ Stangjern.

Holdens eller Ulefos Jernverk tilhørte gjennem en større Del af Tidsrummet den Løvenskjoldske Familie. Produktionen udgjorde 1781 454$^1/_2$ Skꝭ Støbegods og 2016$^3/_4$ Skꝭ Stangjern og 1792 939$^1/_2$ Skꝭ Støbegods og 1660$^1/_4$ Skꝭ Stangjern.

Baaseland eller Nes Jernverk gik 1724 ved Auktion over til et Interessentskab, der udløstes af By- og Raadstueskriver Ulrik Schnell, hvis

Søn Jakob Schnell siden eiede det til 1790, da det solgtes til Jakob Aall. Schnell var en dygtig Bergmand, og Verkets Produktion udgjorde 1781 2659 Sk.Ø Rujern, 478½ Sk.Ø Støbegods og 2295 Sk.Ø Stangjern og i 1792 3362 Sk.Ø Rujern, 616¾ Sk.Ø Støbegods og 2392¾ Sk.Ø Stangjern. Endnu rigere blev Produktionen i Jakob Aalls Tid.

Lesjeverket, der fra 1709 af drevеs af Reinhold Ziegler, gik efter dennes Død over til Lars Lobes, der ægtede hans Enke. I 1750 afhændede Lobes det til Zieglers Svigersøn Hans Holmboe, der satte det i god Gang, men paa Grund af Gjæld i 1757 nødtes til at sælge det til Bergraad Paul Irgens. Denne holdt det fremdeles gaaende, uagtet dets Tilvirkning intet Aar gik optil over 100 Sk.Ø Stangjern. Efterat Irgens i Begyndelsen af 1780-Aarene var afgaaet ved Døden, blev Driften stadig mere og mere indskrænket. I 1781 udgjorde Produktionen 76 og i 1791 50 Sk.Ø Stangjern.

Mostadmarkens Jernverk blev i 1757 igjen optaget af Konferentsraad og Lagmand Hans Møllmann og et throndhjemsk Interessentskab, uden at det dog i sin nye Drift tilfredsstillede de Forhaabninger, som knyttede sig til det. Dets Produktion udgjorde 1781 208 Sk.Ø 14 L.Ø, i 1791 336 Sk.Ø 7 Lispund Stangjern og i 1792 232¼ Sk.Ø Støbegods og 190¾ Sk.Ø Stangjern.

Bolviks eller Bolds Jernverk tilhørte gjennem den større Del af dette Tidsrum Familien Løvenskjold. Dets Produktion udgjorde 1791 188 Sk.Ø Støbegods, 2406 Sk.Ø Stangjern og 1792 647¾ Sk.Ø Støbegods og 2844 Sk.Ø Stangjern.

Eidsfos Jernværk, der indtil Midten af det 18de Aarhundrede drevеs af Generallieutenant Kaspar Herman Hausmanns Arvinger, der solgte det til Generalmajor F. B. Sehested og den Deichmanske Familie, fra hvem det gik over til Generalkrigskommissær Rasch, Viceborgermester Thulstrup i Kjøbenhavn og endelig 1795 til Grosserer P. v. Cappelen, producerede 1781 36 Sk.Ø Støbegods og 2406 Sk.Ø Stangjern og i 1792 252¾ Sk.Ø Støbegods og 1663¼ Sk.Ø Stangjern.

Dikemarks Jernverk, der ligesom Bærumsverket tilhørte den Kreftingske Familie, gik i 1778 over til Justitsraad Hans Henrik Scheel, efter hvis Opbud det først gik over til Kancelliraad August Vilhelm Thams og senere til Cramer & Sønners Bo i Kjøbenhavn. Verkets Produktion var 1781 2397 Sk.Ø Rujern, 66 Sk.Ø Støbegods og 1601 Sk.Ø Stangjern, i 1791 2192 Sk.Ø Rujern, 25 Sk.Ø Støbegods og 968 Sk.Ø Stangjern og i 1792 1379 Sk.Ø Rujern, 215 Sk.Ø Støbegods og 872 Sk.Ø Stangjern.

Moss Jernverk tilhørte den Ankerske Familie, der drev det op til at blive et af Landets vigtigste Jernverker. Dets Produktion var 1781 1973 Sk.Ø Rujern, 1460½ Sk.Ø Støbegods, 1123⅘ Sk.Ø Stangjern og i 1792 491¼ Sk.Ø Støbegods og 959 ¼ Sk.Ø Stangjern. Om Verkets Virksomhed vil nedenfor udførligere Oplysninger blive givne.

Egelands Jernverk tilhørte gjennem en større Del af Tidsrummet den Ellefsenske Familie, fra hvem det 1799 kom til Kjøbmand Henrik Carstensen i Østerrisør. Dets Produktion var i 1781 146 Sk.℔ Støbegods og 1420 Sk.℔ Stangjern og i 1792 2 Sk.℔ Støbegods og 922 Sk.℔ Stangjern.

Odals Jernverk blev 1739 gjenoptaget af et Interessentskab, der udløstes af Kaptein, senere Oberst Ulrik Fredrik Rosing, der 1764 afhændede det til Brødrene Jakob og Iver Neumann, i hvis Familie det senere var. Dets Produktion udgjorde 1781 432 Sk.℔ Støbegods og 1036 Sk.℔ Stangjern og 1792 422 Sk.℔ Støbegods og 1954 Sk.℔ Stangjern.

Frolands Verk blev optaget 1762 af Kammerraad Hans Hagerup, Veier og Maaler i Arendal, der med Participanter fik Privilegier herpaa under 6te Juni 1763. Participantskabet opløstes 1779, og Verket gik over til et nyt, der drev Verket med Tab. 1786 overtoges Verket af Justitsraad, senere Generalkrigskommissær Hans Smith, der satte det i god Gang. Produktionen udgjorde 1780 2289 Sk.℔ Rujern, $481\frac{3}{4}$ Sk.℔ Støbegods og i 1792 $2302\frac{1}{4}$ Sk.℔ Rujern, 1094 Sk.℔ Støbegods og $1436\frac{1}{2}$ Sk.℔ Stangjern.

De norske Jernverkers Produktion udgjorde saaledes

	1781	1792
Støbegods	$11353\frac{3}{4}$ Sk.℔	$9115\frac{1}{2}$ Sk.℔
Stangjern	$29718\frac{3}{4}$ „	27306 „

Den norske Kunstflid stod gjennem den største Del af det her omhandlede Tidsrum paa et meget lavt Trin, og ihvorvel Fremgang paa flere Hold kan spores, skulde den aldrig naa udover et vist Lavmaal. Fra Regjeringens Side blev der dog ikke sparet paa noget af det, som kunde tjene til Industriens Ophjælp, idet den var meget rundhaandet med at uddele Privilegier og snar til at udfærdige Indførselsforbud til Fordel for indenlandske Anlæg, om disse end hverken var af større Betydning eller Vigtighed. Saaledes var der gjennem en større Del af indeværende Tidsrum til Ophjælp af den indenlandske Kunstflid forbudt Indførelse af Stangjern, Støbegods og Spiger, Vitriol, alle Slags Glasvarer, Krudt, Papir, Tobak og Sukker i forarbeidet Tilstand, samt Gjørtler-, Kobbersmed- og Skomagerarbeide.

Et Vendepunkt i den norske Industris Historie danner Oprettelsen af det saakaldte "Sorte Kompagni", hvis bedrøvelige eller rettere sagt tragikomiske Saga tidligere er fortalt. Af de store Herligheder og den Velsignelse, som dette skulde bringe Landet, blev kun nogle faa Glasverker tilbage.

Men var det sorte Kompagni end allerede fra sin første Oprettelse af en forfeilet Institution, staar det dog ikke til at negte, at det bragte et og andet godt i Følge med sig, der i Tidens Løb skulde komme den norske Industri tilgode. Blandt disse Fordele maa man regne Potaske- og Vitriol-tilvirkningen, som netop i og ved dets Virksomhed kom i Gang.

Af Lin-, Uld- og Bomuldmanufakturer kom — foruden Tugthusenes i de forskjellige Byer — saadanne i Gang paa Kongsberg, i Drammen, Kristiania, Aamot (i Østerdalen) og Moss. I Drammen fandtes der et Seildugsmanufaktur, anlagt af Skipper Hans Faye. Af Reberbaner fandtes der flere i Kristiania, Strømsø, Langesund, Arendal, Bergen, Throndhjem, Fredrikshald og Larvik.

Skindberedning foregik kun paa nogle faa Steder. Mest bekjendte er det af Dr. Sundius anlagte Saffiansmanufaktur i Kristiania og nogle faa Karduansgarverier i Kristiania og Bergen. Handskemagerier fandtes i Kristiania, Bergen og Throndhjem samt i Værdalen, hvis Handsker stod i særlig Berømmelse.

Af andre Industrianlæg fandtes hertillands nogle Sigt- og Grynmøller i Nærheden af Kristiania, der i 1737 blev anlagte af Peder Tyrholm, ved Kongsberg og forskjellige andre Steder. Af Oliemøller fandtes der en ved Kristiania, anlagt 1710 af Admiralitetsraad Gerhard Treschow, og en paa Eker, oprettet af Kjøbmand Morten Leuch o. fl. Krudtmøller fandtes der ved Kristiania, Kongsberg, paa Alvøen ved Bergen og et Par i Throndhjems Omegn. Af Papirmøller fandtes der tre ved Kristiania, der producerede for 16—17000 Rdr. aarlig. Et Salpetersyderi var — som det synes — en kort Tid i Gang ved Bergen, men blev snart nedlagt. Af Sukkerraffinaderier fandtes der tre, af hvilke et 1750 anlagdes i Bergen, et 1752 i Throndhjem og et s. A. i Fredrikshald. Af Sæbesyderier fandtes der et i Kristiania og et paa Eker; et af Jørgen Thormöhlen oprettet i Bergen synes tidlig at være nedlagt*). Af Tobaksspinderier fandtes der flere i de forskjellige Byer. Af Ølbryggerier, Brændevinsbrænderier o. s. v. fandtes der endnu kun faa i de norske Byer.

En Industrigren, der stod i nøie Sammenhæng med den norske Skibsfart, var Skibsbyggerierne. Af saadanne Værfter fandtes der flere i Kristiansand, i Bergen og i Smaabyerne langs Sydkysten.

I det foregaaende er oftere berørt det betydelige Opsving, som den norske Handel og Skibsfart tog i de forskjellige Perioder af dette Tidsrum. Men det var dog kun rykkevis, dette Opsving foregik. Det er først efter Midten af det 18de Aarhundrede, en større Jevnhed i Fremgangen kan iagttages.

Umiddelbart efter den store nordiske Krigs Ophør laa, som ovenfor fortalt, alle Landets Næringskilder i dyb Dvale, hvori Fiendens Kaperier

*) Paa Gaarden Desle i Strinden blev der i 1791 under de store Sildefiskerier, som just indtraf i det throndhjemske, af et Interessentskab anlagt et Trankogeri. Da disse Fiskerier snart ophørte, kjøbte Brødrene Nikolai og Johan Møllmann Lysholm de øvrige Interessenter ud og indrettede først et Sæbesyderi, hvorefter Anlægget udvidedes til i det Store at kunne foræble allehaande raae Naturprodukter, som skulde undergaa Stampning, Malning, Røstning, Blanding, Udludning, Kogning, Destillering, Indbampning, Krystallisation, Smeltning, Tørring eller Kalcinering.

og andre Hjemsøgelser havde hensat dem. Toldindtægterne, der i 1710, om man kan tro Riegels, havde udgjort 252000 Rdr., naaede i Aarene 1731—46 kun op til 220000 Rdr., aarlig. Handelsflaaden, der i 1692 udgjorde 131 Fartøier af 10441 Læsters Drægtighed, tæller i 1723 kun 96 Skibe paa 7255 Kommercelæsters Drægtighed. Senere var den dog atter steget i nogen Grad. I 1740 var det samlede Skibsantal 699, hvoraf 106 paa 50—100 Læster og 103 paa 100—260 Læster. Men paa denne Høide skulde Handelsflaaden ikke længe holde sig. Efter Pontoppidans Økonomiske Ballance eiede Norge i 1748 kun 568 Skibe, hvoraf 86 maalte 50—100 Læster og 84 mellem 100 og 260 Læster. Det maa imidlertid fastholdes indtil videre, at de Opgaver for 1740-Aars Vedkommende, der er meddelte af N. D. Riegels, som just ikke kan bebreides for overdreven Nøiagtighed, ikke er aldeles at stole paa. Ydre eller indre Aarsager, der kan have bevirket det sterke Tilbageslag, lader sig jo ikke paavise.

Tvertom. Det er først fra 1740-Aarene af, at de ydre Forhold ret skulde begunstige den dansk-norske Skibsfart. Traktaterne med Algier, Tunis og Tripolis af 10de August 1746, 8de December 1757 og 22de Juni 1752 aabnede de dansk-norske Skibe Adgang til at drive en fordelagtig Fragtfart paa Middelhavet. Frigivelsen af den vestindiske Handel ved Plakat af 30te August 1754 og Forordningen af 22de April 1755 bidrog ogsaa i nogen Mon til at fremme den norske, navnlig da den bergenske og arendalske Handel.

Hertil kommer ogsaa forskjellige indre Forhold. De heldige Fiskerier, der indtraf omkring Midten af det 18de Aarhundrede, og den forøgede Kobberproduktion, der fandt Sted ved samme Tid, blev Gjenstand for en Omsætning, der maatte befordre Landets selvstændige Skibsfart.

Dog maatte denne i nogen Grad — skjønt neppe i den Udstrækning, som man ved første Øiekast skulde tro — hemmes ved det uheldige Forbud mod Indførsel af fremmed Korn og ved Toldlovgivningen, der til Fordel for den indenlandske Kunstflid blev mere prohibitiv, end den nogensinde havde været.

Ifølge Suhm (Saml. Skr. Bd. 6, 479) udgjorde i 1767 de norske Handelsskibes Antal 594 med en samlet Drægtighed af 25394 Læster. Af disse var 13 hjemmehørende i Frederikshald, 6 i Frederiksstad, 11 i Moss, 6 i Sand (Drøbak), 7 i Kristiania, 24 i Drammen, 17 i Holmestrand, 48 i Tønsberg, 20 i Larvik, 34 i Langesund, 16 i Kragerø, 53 i Risøer, 71 i Arendal, 32 i Kristianssand, 16 i Mandal, 40 i Flekkefjord, 35 i Stavanger, 54 i Bergen, 10 i Molde, 14 i Kristianssund og 67 i Throndhjem.

Værdien af Norges Udførsel udgjorde ved Midten af det 18de Aarhundrede 3 Mill. Rdr.

Efter Nathanson var Toldintradernes Beløb gjennemsnitlig

i Aarene 1747—51:	270289	Rdr.
i — 1752—56:	322213	—
i — 1757—61:	348142	—
i — 1762—66:	392383	—
i — 1767—71:	409088	—
i — 1727—76:	412000	—

I den sidste Fjerdedel af det 18de Aarhundrede indtræder der imidlertid for den norske Handel og Skibsfart en saa gylden Periode, som Landet hidtil ikke havde oplevet. Først indtraf den store nordamerikanske Frihedskamp, i hvilken England, Frankrige og Holland indvikledes, medens de forenede Riger bevarede sin Neutralitet. Under denne Krig steg de norske Udførselsartikler i Værdi, Landet blev Oplagssted for fremmede Varer, hvorved der opstod en fordelagtig Mellemhandel, og endelig blomstrede Fragtfarten i en Udstrækning, som hidtil havde været aldeles ukjendt. "Handelshuse," siger Jakob Aall, "som i Begyndelsen af hin Krig vaklede og var deres borgerlige Undergang nær, reiste sig med Kjæmpekraft, og Handelsmænds Dødsboer, som ved Chefens Bortgang havde Ballancen paa den mørke Side, arbeidede sig mod al Sædvane før og siden under Boets Behandling til en stor Velstand."

Saa kom de franske Revolutionskrige. I Begyndelsen af disse (1792) havde den norske Handelsflaade en Størrelse af 860 Fartøier paa 45511 Læsters Drægtighed; deraf hørte 566 Skibe med en Drægtighed af 35416 Læster hjemme søndenfjelds, 294 af 10095 Læsters Drægtighed nordenfjelds. Nu voxede den med enorm Fart. Ti Aar efter (1802) talte den norske Koffardiflaade 990 Skibe (over 10 Læster) af tilsammen 53753 Komm. Læsters Størrelse med en Bemanding af 7680 Mand, og ved Krigens Udbrud, 5 Aar efter, var den voxet til 1514 Skibe paa 65584 Læster. Af denne Flaade var 626 Skibe paa 33868 Kommercelæster hjemmehørende i Akershus Stift, 497 paa 20458 i Kristianssands Stift, 241 paa 7537½ i Bergens Stift og 150 paa 3720½ i Throndhjems Stift. Ved denne sidste Opgave maa det dog bemerkes, at 127 Jægter er medtagne, og at flere Skibe kun nominelt hørte hjemme i Norge, medens de eiedes af Fremmede, der vilde drage sig det neutrale Flag til Nytte.

Foruden de for Norge heldige udenrigske Forhold, som indtraf paa denne Tid, skyldes det store Opsving ogsaa forskjellige af det Offentlige trufne Foranstaltninger. Til disse maa regnes Ophævelsen af Danmarks Kornmonopol i det søndenfjeldske ved Forordning af 6te Juni 1788, Indførelsen af Kreditoplagssystemet ved Forordning af 31te Mai 1793, der fritog de norske Handelsmænd for at erlægge Tolden af de vigtigste Varer forskudsvis, den vigtige Forordning af 22de April 1796, der frigjorde Trælasthandel og Sagbrugsdrift for flere af de Baand, der trykkede denne

Næringsgren, og endelig den almindelige Toldforordning af 1. Febr. 1797, sidste brød man med det ældre Udelukkelsessystem og indførte friere Grundsætninger, hvorved Toldsatserne blev lempeligere og mindre hemmende for Handelens Fremskridt. Til disse kan fremdeles lægges Forordningen af 5te September 1787, hvorved Handelen paa Finmarken (ↄ: Vest- og Øst-Finmarkens Fogderi) blev frigiven. Derimod var Forordningen af 22de Juni 1792, hvorved Indskrænkningen med Hensyn til Brændevinsbrænden i de norske Kjøbstæder blev ophævet, af mindre Betydning, da denne Næringsgren aldrig blev af nogen større Betydning, saa længe Foreningen med Danmark vedvarede, og Norge herefter som før vedblev at hente sit Brændevin fornemmelig fra Danmark og Slesvig. Et Slags Monopol paa Sukkerhandelen vedblev de kjøbenhavnske Raffinaderier at beholde.

I dette Tidsrum udgjorde efter Nathanson de norske Toldintrader gjennemsnitlig aarlig

i	Aarene	1777—81:	461747	Rdr.
i	—	1782—84:	548549	—
i	—	1785—89:	563697	—
i	—	1790—94:	631972	—
i	—	1795—99:	655046	—
i	—	1800—02:	782005	—
i	—	1803 . . :	980917	—
i	—	1804 . . :	1055393	—
i	—	1805 . . :	1110348	—
i	—	1806 . . :	1292275	—

Denne Opgave over Toldintradernes Beløb stemmer med en anden Optegnelse over Toldindtægterne i Aarene 1797—1806, hvorefter de for dette Tidsrum udgjorde i Gjennemsnit 972008 Rdr. aarlig, der fordelt paa de forskjellige Stifter viser følgende Beløb:

i Akershus Stift . . .	486662	Rdr.
i Kristianssands Stift	132709	—
i Bergens Stift . . .	224465	—
i Throndhjems Stift	128182	—

Men denne Liste, der viser, hvor store de norske Toldindtægter var paa denne Tid, kan dog ikke tjene som nøiagtig Maalestok for Handelsomsætningen i ældre og nyere Tid. Den sterke Stigen i Indkomsterne hidrører nemlig for en stor Del fra nye Afgifter, som blev paalagt i dette Tidsrum. Saaledes blev der ved Forordning af 24de Februar 1796 naabudt en Afgift af Skibsfragter, og denne blev ved Plakat af 1ste Febr. 1804 forhøiet. Denne Afgift indbragte i de to første Aar gjennemsnitlig 20000, senere 50000 Rdr. aarlig. En under 20de April 1796 paalagt Naturalisationsafgift af fremmede Skibe indbragte 4800 Rdlr. aarlig. En Extraafgift af ind- og udførte Varer, der udgjorde 1½ pCt. af deres Værd, og en

Forhøielse af Trælasttienden indbragte omtrent 25000 Rdr. Men mest indbringende for Statskassen var dog en ved Forordning af 21de Oktober 1803 paabuden Forhøielse af 12¹/₂ pCt. i Ind- og Udførselstold, Lastepengene, Extra- og Naturalisationsafgifter, der forøgede Toldindtægterne med over 100000 Rdr. aarlig i et Par Aar.

"Handelens og Skibsfartens blomstrende Forfatning i det nærmeste Tidsrum foran Krigen," udtaler A. M. Schweigaard i sin Statistik om de her omhandlede Forhold, "bragte et overordentligt Liv i de fleste Næringsveie og forøgede i høi Grad saavel den almindelige som især Kjøbstædernes Velstand. Aldrig forhen havde her været saadan Formue. Man vedblev derfor længe, indtil det nye mere og mere fortrængte Erindringen om det gamle, at kalde hin Tid den gode Tid. De fjernere Virkninger af denne Periode have derimod ingenlunde været fordelagtige. Kjøbstædseiendomme, Skibe, Skove og Sagbrug bragtes under hin mindre naturlige Tilstand op til Priser, der senere forvirrede Beregningen af Tingens rette Værdi og foranledigede store Formuesomvæltninger. Begrebet om kjøbmandsmæssig Fordel samt Maalestokken for Konjunkturer og Omsætninger var bleven saa overspændt, at man ikke uden at tænke sig ind i en ganske ny Tingenes Tilstand med Haab om Held kunde indlade sig paa Handelsforetagender. Paa de tvende vigtigste Landbonæringer, Agerbrug og Fædrift, virkede de høie Priser paa vore Udførselsartikler mere hemmende end befordrende. Disse begyndte først at gjøre større Fremskridt efter Stansningen ved Krigens Udbrud."

Mere blomstrende er de Udtryk, hvori Marcus Rubin i sin Fremstilling af Tidens økonomiske Historie har skildret Forholdene, men væsentlig siger de det samme: "Det var i Virkeligheden en glimrende Handelsperiode, glimrende ved de vide Veie, den førte Flaget, ved de Rigdomme, det Liv og de Fremskridt, den bragte. Den hvilede paa Sand, men der var Guld i Sandet. Ulykken var, at ikke blot Sandet veirede bort i tykke Skyer, men at ogsaa det Guld, der var indsamlet, sloges af Hænderne, og dette var Aarsagen til, at da Orkanen var forbi, var der intet at bygge op med paa fastere Grund. Kun Erindringen — halvt i Sagn — om hine Guldgraverdage blev tilbage."

Til Betryggelse for Skibsfarten blev der navnlig i den sidste Halvdel af det 18de Aarhundrede truffet forskjellige heldige Foranstaltninger, dels ved Indretningen af et bedre Lodsvæsen, dels ved Oprettelsen af Fyre paa Kysten. Lodsvæsenet, der sorterede under 6 Overlodser, var ordnet ved Forordninger af 19de Mai 1763, 24de Marts 1777 og 1ste Mai 1789.

Lindesnes Fyr, der første Gang var oprettet 1655, blev i 1725 paany anlagt af Jørgen Bornholm, der paa Pynten af Nesset lod opføre et Vippefyr, 50 Favne over Vandfladen. Dette vedligeholdtes indtil 1782 for privat Regning, mod at det Interessentskab, som eiede det, svarede en aarlig Afgift

til Statskassen. I det nævnte Aar overtoges det af Staten for egen Regning. Oprindelig brandt Fyret paa selve Bjerget, saa der var intet, som udmerkede denne Pynt ved Dagstid; men i Aaret 1799 blev der her opført et 10 Alen høit, hvidt anstrøget Fyrtaarn, hvorpaa der anbragtes et Blusfyr eller en Fyrkurv i fri Luft, der første Gang blev tændt 1ste Februar 1800. *Marks* Fyr blev i 1725 af Jørgen Bornholm og hans Medinteressenter anlagt paa den under Gaarden Kjepsø liggende lille Ø af samme Navn, henved 4 Kilometer V. N. V. fra Lindesnes. Meningen med dets Anlæg var at forebygge Forvexling med andre Fyre under Landet. Det bestod ligesom Lindesnes alene af en Ildkurv, staaende paa Øens øverste Top og vedligeholdtes indtil det næstsidste Decennium af det 18de Aarhundrede af et Interessentskab, hvorefter det overtoges for Statskassens Regning. *Hvitingsø* Fyr, der var anlagt 1700 og indtil 1815 var i privat Eie, var ligeledes en aaben Fyrkurv. *Runde* Fyr i Herø Prestegjæld, blev tændt i 1767 eller 1769 og var privat Eiendom indtil 1808, da det overtoges af Staten. I Forbindelse med dette stod Lygtefyret paa Valderhaug i Borgund, der tændtes paa samme Tid og ligeledes i 1808 overtoges af Staten. Paa *Agdenespynten* udenfor Indløbet til Throndhjemsfjorden blev der den 1ste Januar 1804 antændt et Lygtefyr, 60 Fod over Havfladen, der skulde brænde i den mørke Aarstid. Nordenfor Throndhjemsfjorden fandtes der indtil langt ind i vort Aarhundrede ikke et eneste Fyr.

Et Søforsikringsselskab var 1726 bleven oprettet i Kjøbenhavn. Et Flertal af de norske Skibe, der gik under Assurance, synes dog at have været forsikrede i udenlandske Selskaber.

Endnu i det 18de og et godt Stykke ind i vort Aarhundrede, da Kommunikationerne ikke var meget udviklede, havde de aarlige Markedsstevner, som holdtes paa forskjellige Steder, for Omsætningen mellem Land og By en Betydning, som de aldrig mere vil faa. Men allerede i Slutningen af det 18de Aarhundrede møder der os Klager over, at Markederne ikke længere var, hvad de havde været og burde være, men var udartede til Sammenkomster for Fylderi og Liderlighed af alle Slags. Paa Henstillen af indignerede Prester og Embedsmænd blev derfor ogsaa forskjellige af disse Stevner, der vistnok engang har havt en overvættes stor Betydning for vort Folks Kulturliv, afskaffede eller indskrænkede, efterat Lovgivningen fra Kristian VI's Tid stadig havde syslet med at sætte Bom for de værste Udskeielser, som her gik i Svang. Enkelte af disse Markeder, som holdtes paa Landsbygden, blev i Løbet af forrige Aarhundrede henlagte til en nærliggende By, hvorved de selvfølgelig tabte en Del af sin tidligere Karakter.

De Markeder, som holdtes i Byerne, vil paa sit Sted blive omtalte i al Korthed. Her skal vi kun beskjæftige os med de betydeligere Bygdemarkeder, forsaavidt de har havt nogen større Betydning for Omsætningen.

Af de smaalenske Bygdemarkeder havde Mo Marked i Eidsberg, der ved Reskript af 20de August 1756 blev bestemt til at holdes i tre Dage fra sidste Tirsdag i September Maaned, en ikke ringe Betydning. Det holdtes paa en Exercerplads 3/4 Mil i Nordost for Eidsberg Kirke, hvor der fandtes 60 optømrede Kramboder foruden de mange, der midlertidig opførtes af Bord og Granbar. Her handledes der fornemmelig med Kvæg og Heste, uden at dog anden Handel var udelukket. I Slutningen af det 18de Aarhundrede udtalte Presten Wilse i sin Beskrivelse over Eidsberg Ønsket om, at Markedet, som han af flere Grunde ansaa for ødelæggende for Bygdens Befolkning, maatte blive nedlagt.

Større Betydning end de smaalenske Markeder havde dog de Bygdestevner, som holdtes paa Oplandene, og hvoraf ialfald det fornemste, Grundsets Marked, vistnok kan forfølges helt op i den graa Oldtid, ihvorvel det har været afholdt paa forskjellige Steder*).

Ved aabent Brev af 26de September 1685 blev det bestemt, at Grundset Marked skulde nedlægges, og at et andet "til Forhandling af Korn og indlændiske Varer" i Stedet skulde holdes hvert Aar ved Erlien mellem Tønset og Dalsbygden, "efterdi den største Del af Almuen, som arbeidede ved det røroiske Kobberverk, tilbragte over 6 Uger om Vinteren i Anledning af Reise til Hedemarken og Grundsets Marked, Verket til Forsømmelse m. m." Men Følgen af denne Bestemmelse var, at man fra nu af fik to Markeder i Stedet for et, idet Grundset ligesom før vedblev at være Hovedstevnet trods alle derom udfærdigede Kongebud. Ved Anordning af 18de Oktober 1726 blev det bestemt, at det skulde holdes paa Stafskoven i Vangs Sogn paa Hedemarken. "Anledningen hertil var," heder det i Thaarups Magazin, "et Andragende fra en Del af Borgerskabet i Kristiania, at det faldt dem særdeles besværligt at komme til Grundset formedelst den lange Vei fra Mjøsen over Land, og fordi der er saa faa Gaarde omkring, at de Markedsøgende maa med deres Varer ligge ude om Natten i Frost og Kulde." Men der kan dog være Tvivl om, hvorvidt denne Ordning blev gjennemført, og i ethvert Fald varede det ikke længe, før alt igjen blev ved det gamle. Indtil 1740-Aarene holdtes Markedet paa Gaarden Grundset, men flyttedes da en Mil længere sydpaa til Gaarden Gaarder, strax nordenfor Elverums Kirke. Under 19de Juli 1765 blev det tilladt Eieren af denne Gaard Ole Øverland fremdeles at have Markedet her, dog maatte han ikke forhøie Leien for Kjøbmændene af de opførte Kramboder. Ved Reskript af 20de August 1756 blev det bestemt, at Markedet skulde begynde den første Tirsdag i Marts Maaned og vedvare til Ugens Udgang; det drog dog i Regelen ud til den paafølgende Mandags Eftermiddag, og dette fik da ogsaa stiltiende Medhold

*) Det tør vel antages, at det er dette, som engang har været holdt oppe i Stor-Elvedalen, hvor Navnet Koppang (**kaupangr**) minder om det. Enhver Tradition om, at her har været Marked, er dog saavidt vides forlængst forstummet.

af Autoriteterne, der herefter lempede de Foranstaltninger, som blev trufne med Hensyn til militært Vagthold og Orden paa Pladsen.

I den Tid, Grundset Marked varede, udfoldedes der her et ganske merkeligt Liv og Rørelse. En livlig Skildring heraf har Kristen Pram, der i 1806 besøgte Markedet, givet i sin utrykte Reisebeskrivelse. Denne, der fortjener at sammenholdes med den Fremstilling, som Meltzer i nyere Tider har leveret, hidsættes her i sin Helhed.

"Til Markedet var samlet Kjøbere og Sælgere fra hele Østerdalen, det tilgrænsende af Throndhjems Stift, ja fra Stæderne Throndhjem og Molde, fra hele Gudbrandsdalen og det øvrige af Kristians Amt, fra Kristiania og Fredriksstad som fra hele Akershus og Smaalenenes Amter, men dertil som ei det uvigtigste en Mængde fra de tilgrænsende svenske Provinser Vermland, Dalarne o. s. v. Omsætningen paa dette Marked er meget betydelig. De norske Daleboer bringer hid en Del Heste, noget Kvæg, en Mængde Huder og Skindvarer, en Del Fedevarer, Romsdølerne og Handelskarlene i Nordre Gudbrandsdalen en Mængde tørrede og saltede Fiskevarer, Landkræmmerne, men især Kræmmerne fra Kjøbstæderne, betydelige Partier Klædevarer, uldne, Bomulds- og Silke; ligeledes Urtekram, især Sukker, Kaffe og The, en Mængde Isenkram og Nürnberger-Sager, ogsaa en Del Sølv- og Guldarbeide.

Man nævnede enkelte Kræmmere, som her afsatte for 8—10000 Rdr. Ogsaa ses her en stor Del af Thotens, Hedemarkens og Gudbrandsdalens Husmanufakta af linnede, uldne og blandede Tøier og noget af deres Snedkeres Arbeid, især Slæder. Man angav den her samlede Mængde Mennesker for 6—8000 og de omsatte Varers Pengebeløb til adskillige Tønder Guld.

Det er et sælsomt Syn det af en Vrimmel af Mennesker og Ekvipager (dog blot Enspænderslæder) mellem den Mængde Boder, hvor de mangfoldige forskjellige Varer er fremstillede til Skue paa et, som det ellers synes, tyndt beboet Sted, en liden Slette mellem Klipper og Skove, og det midt i Vinteren, da alting der er belagt, som nu er Tilfældet, med 4—5 Alen dyb Sne. Markedspladsen er opbygte Rader af Hytter, bestemte til Boder. Disse er som Landets almindelige Huse byggede af Bjelker eller Tømmerstokke lagte paa hinanden, men fortil aabne og med et fladt Skraatag som Fjæleboderne paa vore danske Markeder. En saadan Række af Boder udgjorde den ene Side af Gaderne paa Markedspladsen. De laa omhyllede af den høie Sne, som var opkastet der, hvor Gaden var anlagt, saa den gjorde som en høi Mur paa den Boderne modsatte Side. Ligeoverfor de tømrede Boder, hvilke glimrede af de der i mest skinnende Orden opstillede Varer var der i Snevæggen indhulet hvælvede Grotter, hvilke den ene ved Siden af den anden, udgjorde en ligesaa fuldstændig Række af Boder, som de af Træ opbygte ligefor, kun at af hine var Vægge og Lofter tilhobe den blotte skinnende Sne. Disse brugtes vel ogsaa for en Del til Kornvarers Udsalg, dog fornemmelig til Marketenterier og Skjænkeboder. Især om Aftenen tog det sig meget paafaldende ud at se i alle disse Ishvælvinger flammende Ild, hvorved der kogtes Kaffe og Thevand og lavedes Punsch m. m. og dem alle opfyldte med blussende, lystige Gjæster af begge Kjøn og af alle Aldere i en Mangfoldighed af høist forskjellige Costumer, vidnende om de vidt fra hinanden liggende Egne, hvorfra de hid var samlede, og at høre alle disse Hvælvinger og hele Egnen gjentones af Musik af alle Slags Instrumenter, Sang og

Støi. Der saaes blandt Brimmelen paa Pladsen og ved Boderne ei ringe Antal af Svenske og af dem Officerer i glimrende Uniformer, for en stor Del prydede med de forskjellige Ordenstegn, ogsaa, skjønt i langt ringere Antal svenske Damer, kjendelige fra de norske ved Nuancer i deres pyntelige Paaklædning; for Resten Handelsmænd og andre af begge Nationer, for det meste i Ulve- eller Bjorneskinds Pelse, Bønder med den enkelte Vadmelskofte og det blotte Bryst, andre i deres Egns eller Stands særegne Klædemon, Damer, som var dækkede med en tynd Douilette eller Chenille, den samme Dragt, som ei ansees for tyk i Sydlandenes Sommer, og andre Naboerskер i anden med Klima og Aarstid bedre stemmende Paaklædning. De omkring boende Bønders Huse, for det meste Tid efter anden nogenledes indrettede for disse Dages stærke Indkvartering, er i en Strækning af en Mil eller længere til begge Sider saaledes besatte, at enhver af dette Markeds Gjæster maa behjælpe sig med det knappest mulige Rum. Imidlertid vækker Sammenstimlingen — til hvilken den største Del medbringer enten Haabet om Fordel eller dog Forventningen af nogle Dages Munterhed i det, som det synes, til samme fra det daglige Livs Ensformighed for en stor Del fra den sjelden besøgte Afkrogs Stilhed paa det bedste stemte Lune, — tilhobe en almindelig sværmende Lystigheds Aand, paa hvilken hverken Sneen, Aarstiden eller Klimatet mærkes at gjøre mindste Indbrud. Ei heller spores her videre at man henved et Snes Mile oppe mellem det borealske Lands Fjelde er fjernet fra det Hav, der saa temmelig forener alle Himmelegne og forsyner enhver Kyst med enhver andens Frembringelser. Den store Sammentrængen uagtet er det Gjæstebude, Lystighed i det mindste i alle Huse; og Nationens almindelige Gjæstfrihed viser sig her i fuldeste Virksomhed. Aftnerne efter Maaltidet, hvor der mangler, endog indtil Champagneren, intet af, hvad der andensteds hører til at muntre Samkvemme, endes sædvanligen med Baller, hvor intet uden oftest Pladsens Indskrænkning bringer det i Erindring, at man ei er i en af Hovedstæderne. Ei blot den øieblikkelige Omsætning ved Kjøb og Salg, hvorved en stor Del af de hidkommende Landboer forsyner sig for det hele Aar med, hvad de behøver af de hidbragte Varer, som ellers skulde søges i den fjerne Stad, og afhænder en Del af deres Produkter, er det, som volder Sammenstimlingen. Her sluttes ogsaa for en vigtig Del Kontrakter mellem Stædernes Handlende og Afkrogenes Beboere om Leveringen for det paafølgende Aar, ofte i det store især af Daleboernes Tømmer og Trælast, og fra Kjøbmændenes Side fornemmeligen af Kornvarer til Indbyggerne af de Egne, som dertil trænger, ligesom her gamle Regninger tillige opgjøres, likvideres og betales, i hvilken Henseende Grundset Marked har Lighed med Landsthinget i Viborg eller Omslaget i Kiel. Vedkommende Møde til disse Kontrakters Forberedelse og Sagers Afgjørelse har foranlediget, at Sammenkomsterne dels almindeligen begynde nogle Dage førend den bestemte Markedsdag og vedvarer længer, end for Markedet er bestemt; men dels ogsaa, at Markedet udvides og drager sig hen til andre Steder end det dertil ene bestemte. Deraf er flydt, at Markedet, som egentligen kun skulde her og nu have Sted, begynder eller fortsættes for en Del med den fra ethvert Marked uadskillige Øden, Sviren, Uorden, Tids og Penges Spilde flere Steder i Omegnen, især nogle Mile sydligere i Nærheden af Kongsvinger; Misbrug, som skal være paaankede og som Embedsmændene forgjæves vil have forsøgt at hemme.

Paa Stedet og i Brimlen, som her sysselsætter alle og opfylder hvert Hus, var det naturligvis omtrent umuligt at faa nogen Ting antegnet eller under de med Sagerne og Stedet bekjendte Mænds Veiledning at anstille nogen alvorlig Bemærkning. Underretninger og Data til at samle nogen efterrettelig Kundskab om Beløbet af den her skete Omsætning eller om dennes Beskaffenhed fik jeg Løfter om, hvilke dog siden er blevne opfyldte.

At i Særdeleshed Kontrakters Afslutning mellem Kjøbmanden og Almuesfolket, bunden til den korte Tid af faa Dage, en Tid, da en saadan Sammenstimlings Støi og Forvildelse og Stundesløshed og Svir bedøver alle Hoveder, som tilhobe befinder sig mere eller mindre i en Art af Rus, hvilken alt for meget i Følge den dertil her givne mangfoldige Anledning, bliver den almindeligste og egentlige Drukkenskabs Tilstand er saare beleilig for den snedigste og meget ofte sørgelig for den troskyldigste med al Underfundighed ubekjendte Part, er meget sandsynligt, som det og efter Sigende ei mangler paa Folk, der betjener sig af saadan Leilighed til at forfordele den ærlige Fjeldbo.

Disse Dages store Forøden vilde, tror man, ogsaa blive mindre, mindre ødelæggende for de ødende, mindre give Anledning til overflødige og slette Varers Udspreden blandt Almuen for overdrevne Priser, til den for Steder og Egne fornødne Tarveligheds Forringelse, ligesom og Sædelighedens Tab ved disse Dages Svireliv vilde forsvinde, dersom her i Stedet for et saadant Marked var en bestandig Handelsplads, en ordentlig Landstad, her oppe i Egnen paa et bekvemt Sted, hvor den Omsætning og de Forhandlinger, som her sammendynges i de enkelte Dages Rus, kunde gjøres i Orden og med Sindighed det hele Aar omkring. Ogsaa dette vækker hos mange Ønsket om Fornyelsen af den ofte omtalte Plan til en Kjøbstads Anlæg her oppe i Landet, hvortil som det synes, langt de fleste Stemmer er enige om at anse Hammer, der engang var en saadan Stad, for det bekvemmeste Sted. Det er kun 3—4 Mile herfra, altsaa kun en 6—8 Mile fra den svenske Grændse, Kommunikation saavel med Østerdalen som med Gulbrandsdalen er der meget let og bekvem, til Vands er den over Mjøsen aaben med det rige Toten, med Vardal, Biri og derved med hele det vestre Indland; Mjøsen, Vormen og Øieren, som uden overordentlig Bekostning anses seilbargjørlige, vilde, naar det skede, gjøre Transporterne til og fra Kristiania meget lette til uendelig Fordel for det hele Opland. Det frugtbare og folkerige Hedemarken troes, naar den paa Hammer anlagte Kjøbstad blev, hvad den kunde, at ville stige i Kultur til at blive end i langt høiere Grad det, hvad det ved den der allerede herskende Vindskibelighed er bleven."

I nær Forbindelse med det grundsetske Marked stod de Stevner, som holdtes paa Berger i Grue og Baltebøl i Hof i Solør.

Det første af disse, der dannede et Slags Indledning til Markedet i Elverum, holdtes Lørdag og Søndag før dette, idet de Svensker, som agtede sig derhen, kjøbslog med Solungerne. Det andet dannede et Slags Afslutning paa Grundsetmarkedet og var kommen i Gang i 1760-Aarene; men det synes dog ikke at have havt overvættes stor Betydning.

Erliens Marked, der var bestemt til at afløse Grundsets Marked, kom aldrig til at spille nogen stor Rolle i Omsætningen. Det blev derfor i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede flyttet til Neby i Tønset, hvor det

Dragter fra Aal i Hallingdal,
Brugtes endnu for 70 Aar siden.

vistnok fandt noget større Tilslutning og holdtes aarlig i 9 Dage fra 16de Februar af. Men da de Fordele, det bragte, ikke stod i noget Forhold til de Misbrug og Ulemper, det affødte, blev det ved Reskript af 26de Marts 1783 ophævet og Almuen fik i Stedet Tilladelse til at kjøbe og handle med Røros eller hvilken Kjøbstad de vilde.

Et eiendommeligt Stevne, der uvilkaarlig leder Tanken hen paa gamle Forhold, var det saakaldte Nilsmesse Marked, der holdtes i Trysil samtidig med Vinterthinget i Begyndelsen af December Maaned. "Trysilderne," heder det i Thaarups Magazin, "bringe did deres Fedevarer, Ferskmad, Skind, Fisk og andet mere, hvoraf de søge at anskaffe sig Penge til Skatternes Udredelse. De Tømmerbrugende faar her af Tømmermerkerne Forskud, hvoraf de kan tilforhandle sig de udfordrende Kornvarer, Mel, Brød m. m., som fra Hedemarken tilbringes. Østerdølen fra de andre Sogne, Solungen o. fl. indfinde sig her ogsaa med Vildt, Fiskevarer, Skindvarer etc."

Baade fra Almuens og Kjøbmandsstandens Side fremkommer der i Løbet af det 18de Aarhundrede forskjellige Klagemaal over, at de Stevner, som holdtes paa Oplandene, ikke var tilstrækkelige for Omsætningen, og der fremsattes Forslag om at faa flere Markeder. Saadanne kom dog ikke istand. Kun ved Kongsvinger blev der i 1798 paa Forestilling af Kommandanten paa Fæstningen, Generallieutenant Viellart, og Eieren af Odals Jernverk, Iver Neumann, tilladt, at der her aarlig i Slutningen af Oktober Maaned maatte holdes et tre Dages Marked for Salg af Kreaturer og Landmandsprodukter; dog maatte "Kram og alle Slags Kjøbmands- og Overdaadighedsvarer" her ikke falholdes.

I Gudbrandsdalen holdtes ved St. Hans Tider det saakaldte Purkeskindsmarked, der fandt Sted snart i Lom, snart i Vaage, snart ved Dovre Bro. Omsætningen her bestod fornemmelig i Svineskind, tørret Kjød, røget Flesk, Bastetaug m. m. samt fornemmelig i Heste fra Bergensbygderne, som Dølerne kjøbte til sit eget Gaardsbrug. De i Dalen opalede store Heste solgtes derimod i Kristiania og paa Grundsets Marked.

Thelemarken, Hallingdal og Valders havde ogsaa i gamle Dage havt sine særlige Bygdestevner, hvoraf vi endnu har et Minde i de Sammenkomster, som finder Sted paa forskjellige Tider af Aaret. Disse har dog vistnok været begrænsede til enkelte Bygdelag. For Thelemarkens Vedkommende stilledes disse ialfald fuldstændig i Skygge af de store Markeder, som holdtes paa Kongsberg, og kun det Hestemarked, som den 6te Juli holdtes ved Hort i Tind synes at have havt nogen Betydning. Markedet eller Stevnet paa Thorismoen ved Mosstranden, om hvilket gamle Stev bærer Vidnesbyrd, var forlængst — maaske for Aarhundreder siden — ved Overenskomst mellem Almuerne bleven flyttet til Røldal, den af sin Lovekirke bekjendte Dalsænkning i Hardangerfjeldene. Dette Marked, der holdtes noget efter St. Hans (ifg. Reskript af 14de April 1747 første Søgnedag, ifg.

Reskr. af 4de Sept. 1756 tredie Tirsdag efter St. Hans), blev nedlagt i Aaret 1810 paa Grund af de moralske Udskeielser, som var forbundne hermed, og hvorom der endnu i vide Kredse gaar Frasagn.

Det Handelsstevne, hvortil Hallinger og Valderser især søgte, var Markedet paa Lærdalsøren, der holdtes i September Maaned og varede en Uges Tid. Om dette kan henvises til det foran gjengivne Stykke af Pontoppidans Reise over Filefjeld.

Af de throndhjemske Handelsstevner synes de Markeder, som havde været holdte paa Orkedals- og Sundalsøren, allerede i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede at være gaaede af Brug, ihvorvel de først ved Throndhjems Bys Privilegier af 5te Februar 1732 blev forbudte. Derimod fik

311. Ølskaal fra Thelemarken. Kaldes Aabrydskaal eller Vareskaal. Rundt om Kanten staar: "Drick til Maade, lad din Hustru sig selv ei raade. Anno 1761." Universitetets Oldsagsamling.

Markederne i Romsdal og paa Levanger i Løbet af det 18de Aarhundrede adskillig Betydning, det sidstnævnte endog i en hidtil ukjendt Udstrækning.

Romsdals Marked, der fandt Sted Tirsdag, Onsdag og Thorsdag efter Mikkelsmesse, holdtes oprindelig paa Gaarden Devold i Gryttens Prestegjæld. Ved Reskript af 9de Juni 1752 blev det vel flyttet til Veblungsnesset, der havde en lettere Adkomst; men dette stod dog kun ved Magt et Par Aars Tid, idet det ved Reskript af 8de Marts 1754 flyttedes tilbage til Devold, hvor det sidenefter blev holdt indtil 1820. Paa Devold Markedsplads fandtes der en Mængde Smaahuse og Boder, saa den tog sig ud som en hel liden By. Det Røre, som udfoldedes her i Markedstiden, var ogsaa ret merkeligt. Thi hid søgte ikke blot Handelsmænd fra Throndhjem, Kristianssund, Molde og Bergen, men ogsaa fra andre Steder, og her kjøbsloges ikke blot med Nordmøringer, Romsdøler og Søndmøringer, men ogsaa med Gudbrandsdøler, Bergenhusinger og Hedemarkinger; ja selv Svensker indfandt

sig ikke sjelden her. "Af Almuen eller Bønderne," heder det i Schønings Reise, "sælges der en temmelig Del fede Varer, Smør, Møssebrøm, Talg, Oste, desuden Fiske-Varer, stort Kvæg at slagte, slagtede Bukke og Faar, nyrøget Bukkekjød, som føres did endog øverst fra Romsdalen og fra Indfjorden, Rensdyrshuder, Bukke- og Gedeskind, endel Bjørne-, Ulve-, Ræve-, Gaupe-, Oter-, Maar- og Hermelin-Skind, endel Næver og Trækar, mest fra Lesje, Nødder, især fra Eikesdalen samt Baandstager og Garnkavler. Næper bringes hid blandt andre Varer fra Throndhjem, Æbler fra Nordfjord i Bergens Stift, endel skjønne Byggryn fra Lom i Gudbrandsdalen, Stangjern og smedede Varer fra Lesje Jernverk, som især om Vinteren nedkjøres og sælges paa Veblungsnes, norsk Brændevin, Humle o. s. v. fra Faaberg og Hedemarken, en Mængde Heste fra Oplandene samt lidt Mel og Malt, som den romsdalske Almue bringer didhen."

Levanger Marked fik under den lange Fred mellem Norge og Sverige en ikke liden Betydning for Samhandelen mellem Rigerne, navnlig med Jemtland, der i store Skarer kom herhen flere Gange om Aaret, baade i Marts Maaned, da Handelsstevnet her holdtes, i Juli og Oktober, da Throndhjems Markeder fandt Sted, og ved Juletider. Som Følge heraf reiste der sig tidlig paa dette Sted en Ladeplads, der voxede fra Aar til Aar, og som ved Aarhundredets Udgang talte 50—60 Familier.

Af mindre Betydning var de to namdalske Markeder, af hvilke det ene holdtes paa Halvardsmo i Overhalvden i de samme Dage som Romsdalsmarkedet, det andet paa Nærøen i Slutningen af Juli Maaned.

De nordlandske Markeder eller Ledingsbergene, som de kaldtes, faldt oprindelig sammen med Skattethingene og holdtes ved Midtsommertid (Sleipnes Marked i Helgeland 30te Juni eller 1ste Juli, Bjørnsmarked 5te eller 6te Juli og Tilrums Marked 12te eller 13de Juli). Men den Trafik, som her fandt Sted, var ingenlunde altid efter Administrationens Hoved; det gik nemlig meget hyppig saa til, at det blev de throndhjemske og bergenske Borgere, som paa sine Jægter kom herhen, som indkasserede de rede Penge, som Øvrigheden skulde have oppebaaret i Skatter. Allerede Petter Dass har i sin "Nordlands Trompet" givet en meget drastisk Skildring af, hvorledes Kræmmeren først drak Nordlændingen fuld og siden plukkede hans Penge fra ham. At denne ikke paa nogen Maade kan siges at være outreret, møder der os fra en senere Tid nok af Vidnesbyrd om i forskjellige af Øvrigheden afgivne Erklæringer. I en Anordning, som af Amtmand Joachim de Knagenhjelm under 14de December 1776 blev udfærdiget, klages der saaledes over "de paa de aarlige Ledingsberger-Markeder udi Helgelands Fogderi foregaaende Uordener, at saavel Kjøbere som Sælgere gjerne indfinde sig nogle Dage før de berammede Markeder, og der forhandle, hvad de have, saa at naar Fogden, der skal hæve Skatterne, ankommer, ere alt de fleste borte." Endnu sterkere lyder disse Klagemaal i en Besværing,

som Saltens Foged Hans Michael Arnkiel under 15de September 1791 indgav til Rentekammeret over Throndhjemsborgerne: "Naar en Bonde kan have samlet sig en Skilling, saa komme de Ulykkens Throndhjems Borgere og fare først paa Markederne i de Dage og paa Steder, hvor Sommerthingene holdes, da Bonden baade ved Udsalg og Indkjøb bliver skikkelig tagen ved Næsen. Men dette er endnu ikke nok. Saasnart Sommerthingene ere afholdte, reise de omkring paa store Baade i alle Fjorder baade i og udenfor deres Distrikter med Brændevin, Tobak og andet Nürnberger-Kram, som skinner Bonden i Øinene. Da gaar den sidste Skilling, han har, og det lidet en Bonde kunde have af Fødevare, bliver for disse Vare opkjøbt, saaledes at Landets egne Børn maa forskrive det fornødne fra Throndhjem selv og dels fra Bergen. Disse Omreiser har sandelig mange onde Følger, det ingen bedre end jeg, som baade skal inddrive de kongelige Skatter og som oftest reiser omkring, har Leilighed til at kjende."

Det Tryk, den store nordiske Krig havde frembragt, hvilede, som det synes, sterkest paa de norske Byer, hvor Tilstanden ialfald ved dens Ophør vakte de største Bekymringer og fremkaldte en meget levende Forhandling om, hvorledes de bedst igjen skulde kunne ophjælpes. Fra Regjeringens Side ses der ikke at være sparet nogen Møie for at raade Bod paa denne Tingenes Tilstand. Der blev nedsat en Række Kommissioner i de forskjellige Byer, og Resultatet af disses Overveielser og Forhandlinger, der rigtignok medtog opimod en halv Menneskealder, foreligger i de nye Privilegier, der omkring Midten af 1730-Aarene udfærdigedes for de norske Byer. En mere indgaaende Behandling af dette i og for sig interessante, men hidtil saa godt som aldeles ubearbeidede Emne kan imidlertid ikke finde Sted, idet vi her skal indskrænke os til at give en Oversigt over Byernes materielle Udvikling inden dette Tidsrum.

Samtidige Forfattere søger Aarsagerne til Kristianias Tilbagegang i den sidste Del af Fredrik IV's og Kristian VI's Regjeringstid deri, at de store Kapitaler, som tidligere Generationer havde erhvervet, toges ud af Handelen og Omsætningen, idet de ved Giftermaal gik over til Embedsmænd og Rangspersoner. "En af Aarsagerne til Handelens Aftagelse," heder det i Tullins samlede Skrifter, "er denne, at naar en bemidlet Kjøbmand har en Datter, er hun gjerne for god for en brav Kjøbmand, hun skal endelig have en Rangsperson. Hvoraf følger, at fattige Karle maa tage fattige Piger og slæbe sig frem; lykkes det ham, og han faar Børn, skal hans Søn studere og hans Datter have en Embedsmand. Herved gaar Midlerne fra Kjøbmandsstanden, og den mister de Sener, hvorved den skulde spændes i Veiret. Den, som har set sig om i Verden, ved, at det ikke er saa usædvanligt paa de største Handelssteder, at en flittig og tro Karl faar sin Husbondes Datter. Man skulde vel ogsaa tænke, at man kunde udspore sin

Datters Lykke bedre hos et Menneske, som man i lang Tid havde omgaaet end hos en anden, som man maaske ikke længer har kjendt, end siden han begyndte at fri. Desuden skulde man tænke, at Regjeringen og Landet var bedre tjent med rige Kjøbmænd end med rige Rangspersoner. Man har derfor ikke nødig i disse Tider at raabe saa meget imod mange Menneskers Forfængelighed; thi som Karakteren er til, saa faar de Piger til."

At dette for en Del kan have været Grunden til Tilbagegang, lader sig vel neppe aldeles afvise; men det siger dog sig selv, at de fornemste Aarsager til de mislige Kaar, som herskede i Norges Hovedstad, maa søges i ganske anderledes vidtrækkende Forhold, og først og fremst da i den 10-aarige Krig mod Sverige og Karl XII, hvis Eftervirkninger længe gjorde sig gjældende, dernæst i de samtidige store Krach i Udlandet og de Ødelæggelser, som disse medførte paa Verdensmarkedet.

Til Trods for de umiskjendelige Bestræbelser, som fra Regjeringens Side udfoldedes til Næringsveienes Ophjælp, skulde disse dog i rum Tid efter Krigen blive liggende i Dvale. Hertil bidrog ogsaa Regjeringens Foranstaltninger sit, idet disse ialfald for en Del maatte føre til, at Handelsstanden i de norske Byer kom i Afhængighed af den kjøbenhavnske. Et Udslag af den Handelspolitik, Regjeringen fulgte, var saaledes den udelukkende Oplagsfrihed paa "de fire Species" (Vin, Brændevin, Salt og Tobak), som strax efter Krigen blev Kjøbenhavns Kjøbmandsstand forundt. Dette Baand paa den fri Omsætning skulde imidlertid snart igjen blive ophævet.

Da Kong Kristian VI i 1733 besøgte Norge, ansøgte Kristianias Handlende Kongen om Oplagsfrihed paa "de fire Species" og trods Rentekammerets Modstand blev dette Ønske ved Reskript af 22de Juli s. A. tilstaaet dem.

Samtidig hermed fik Kristiania Borgerskab — ligesom Fredrikshalds Borgere to Aar forud — Tilladelse til at indføre og handle med svensk Jern, der indtil denne Tid havde været Kontrabande. I 1739 fik Byen udvidet Oplagsfrihed paa svensk Jern, hvorved der aabnedes Adgang til en ret fordelagtig Mellemrigshandel med Sverige.

Men Regjeringen bøiede snart igjen af fra den Bane, hvorpaa den herigjennem havde slaaet ind, ved Forordninger om Kornhandelen paa det søndenfjeldske Norge, hvorved den norske Handel paany bragtes i Afhængighedsforhold til den danske. Denne Afhængighed var dog ikke længere saa stor, at Kristianias Kjøbmænd kan betragtes som et Slags Høkere for de kjøbenhavnske Grosserere; Norges Hovedstad ligesom Landets øvrige Byer stod i altfor intim Berørelse med England og derigjennem ogsaa med Verdensmarkedet, til at dette paa nogen Maade kan siges at have været Tilfældet.

Ved Reskript af 15de September 1723 blev der for Ordningen af Byens "publike Væsen" nedsat en Kommission, bestaaende af Stiftamtmand V. de Tønsberg og Biskop B. Deichman; i deres Kommissorium var blandt

de Sager, de først og fremst havde at ordne, udtrykkelig udhævet Byskat, Brandvæsen, Vandvæsen, Byens Grænser, Marker og Jorder, Fattighusene, offentlige Kapitaler og Negotiens Misbrug. Men Kommissionens Forhandlinger sneg sig kun langsomt frem, da de dertil beskikkede Mænd havde for meget andet at varetage, og den blev derfor i 1725 forstærket med et nyt Medlem, Præsident Jonas Lyme, en af Biskopens Klienter. Da Biskopen i 1730 faldt i Unaade, droges Lyme med i hans Fald og mistede sit Embede. Som Medlem af Kommunalkommissionen indtraadte nu i deres Sted Overhofretsjustitiarius Lukas Kjerulf ved Siden af Stiftamtmanden, og disse fik derhos Befaling til at tilkalde tolv af Byens Borgere. I 1731 blev Generalmajor Lorentz v. Reichwein Stiftamtmand i Kristiania efter de Tonsberg, og nu kom der strax mere Liv i Kommissionens Virksomhed, især da denne nu forsterkedes med Biskop Hersleb, Generalauditør Linck og Lagmanden for Oplandene. Saaledes fik man under 17de Januar 1733 en ny Brandanordning, der afløste den tidligere gjældende af 24de Februar 1714, og der beskikkedes særegne Funktionærer til at føre Opsyn med dette Anliggende. Samtidig hermed blev der ogsaa anvendt en Del Penge af Bykassen til Anskaffelse af Gadelygter m. v., og der beskikkedes en Lygteinspektør.

Ved Reskript af 10de September 1734 blev Kristiania Bys Omfang for første Gang nøiagtig bestemt, idet der blev fastsat Grænse mellem Kristiania og Akers Menighed, hvorhos der blev anordnet, hvilke af Byens Indvaanere skulde sogne til Garnisonskirken.

I det følgende Aar udfærdigedes der nye Privilegier for Byen.

Til Veiledning ved Skatteligningen og til Bestemmelse af Kristianias civile Jurisdiktions Omraade blev der i 1736 foretaget en Opmaalingsforretning. Ved denne taxeredes hele Byens bebyggede Territorium til en samlet Grundværdi af 47,259 $^{1}/_{4}$ Rdlr.

Allerede i 1713 havde Byen faaet egen Stadskonduktør; men dennes Embede, der hørte til de mindre vel aflagte Ombud, synes dog snart igjen at være bleven nedlagt. I 1739 blev det dog paany oprettet, og dets Indehaver besattes fra nu af stadig af Kongen.

De i 1730 til Bistand for Kommunalkommissionen opnævnte 12 Mænd vedblev senerehen at bestaa som en selvstændig Institution, som et fast Kollegium i Lighed med det Borgerudvalg, der havde bestaaet i Bergen siden 1679. Efter 1749 ialfald beskikkedes disse tolv Mænd af Magistraten efter Forslag af Borgerskabet. I 1789 og 1791 blev der givet udførlige Regler for de tolv eligerede Mænds Virkekreds, og i 1797 blev det bestemt, at hver Gang en Plads blev ledig inden dette Kollegium, skulde der af Byens Borgerskab holdes Valgmøder, hvor der skulde afgives skriftlig Stemme paa tre Mænd, af hvilke Magistraten med Stiftamtmandens Approbation skulde antage den ene. Ihvorvel dette Tolvmandskollegium ikke havde nogen direkte Befatning med Administrationen, der var Magistraten ene forbeholdt, kom

det dog ved den indflydelsesrige, sociale Stilling, dets Medlemmer som oftest indtog, til at spille en ikke uvæsentlig Rolle paa de forskjellige Anliggender.

Kommunalkommissionen havde ogsaa bragt i Forslag Oprettelsen af et Politimesterembede for Kristiania. Saadanne Embeder var, som vi ovenfor har set, allerede oprettet i Bergen og Throndhjem, hvor deres Funktioner for den væsentligste Del havde bestaaet i Tilsyn med Overholdelse af Byens Privilegier og Modarbeidelse af Snighandel. Men Regjeringen havde fundet, at en saadan Institution var forbunden med altfor store Udgifter og ansaa det tilstrækkeligt, at Byens Politiopsyn overtoges af en af Magistratens Medlemmer, og denne skulde tillige føre Opsyn med, at Søndagen blev høitideligholdt, og at Folk gik i Kirke. I 1744 fik Byen dog egen Politimester.

I Aarene 1737 og 1738 fik Byen af Hensyn til det overhaandtagende Tiggeri eget Tugthus, for hvilket der under 2den December 1741 udfærdigedes Fundats. Det var beregnet paa at optage 150 Forbrydere og Løsgjængere af begge Kjøn, og disse sysselsattes i den anden Halvdel af Aarhundredet med Tobaksspinderi og Uld- og Linmanufaktur.

Et Waisenhus eller Opfostringshus blev i den anden Halvdel af Aarhundredet oprettet ved frivillige Sammenskud af Byens Borgere. Et saadant havde allerede i Fredrik III's Tid været paatænkt; og af Kirkernes Midler havde der helt siden 1648 været afgivet visse Beløb aarlig i dette Øiemed; men da Foretagendet ikke kom istand, blev de indkomne Midler anvendte til Tugthusets Oprettelse. Samtidig med, at denne foregik, vaktes Tanken paa Stiftelsen af et Waisenhus paany, og Regjeringen tog sig med Interesse af Sagen, som tænktes fremmet ved Oprettelsen af et Lotteri. Dette Waisenhus skulde efter sin oprindelige Plan været et Slags Realskole, hvor der skulde foredrages forskjellige af de mathematiske Videnskaber; men Regjeringen fandt dog, "at disse Videnskaber ikke var af den Art, at de vel kunde doceres i et Waisenhus." Sagen faldt da hermed hen. I 1778 drog Biskop Schmidt imidlertid Omsorg for, at Stiftelsen virkelig blev oprettet, og under 3die December 1783 udfærdigedes der Fundats for den. Til denne Institution er der skjænket en Mængde større og mindre Legater.

Om det Ankerske Waisenhus, der oprettedes omtrent ved samme Tid, vil nedenfor blive fortalt.

Den 29de Juni 1785 hjemsøgtes Kristiania af en stor Ildebrand, idet Toldboden og alle Søboder, Brygger og Bolverker fra Palæhaven til og med Sadelmagerbryggen (en Del af den nuværende Fiskebrygge) gik op i Luer. Til Regulering af Terrænet blev der nedsat en speciel Komite, der gav det væsentlig det samme Udseende, det senere hen har havt.

Der er et Navn, som i det Foregaaende oftere er nævnt, og som igjennem en hel Menneskealder forekommer knyttet til ethvert større virkelig patriotisk Foretagende. Dette Navn er Bernt Anker, vistnok den første og

største Forretningsmand, som Norge overhovedet har frembragt. Knyttet som denne er til Hovedstaden og dens Liv, turde maaske et kort Omrids af hans Levnet og Virksomhed her være paa rette Sted*).

Bernt Anker var Søn af den rige og anseede Kjøbmand i Kristiania, Justitsraad Kristian Ancher og Karen Elieson. Han var født i Kristiania den 22de Novbr. 1746. Efter at have faaet en meget omhyggelig Opdragelse i Hjemmet, hvor han til Lærer havde den begavede og lærde Kristen Hee Hvass († i Paris 1803) blev han i 1764 med et meget smigrende Testimonium af Professor J. C. Kall indskreven ved Kjøbenhavns Universitet. Hans Ophold her blev imidlertid ikke af lang Varighed, idet han med Hvass som Hovmester i nogle Aar reiste udenlands, og paa denne Reise gjestede han Sverige, Tyskland, Italien, Frankrige og England. Ved Hjemkomsten i 1767 blev han udnævnt til Justitsraad. Det skal ved denne Tid have været hans Agt at slaa ind paa den diplomatiske Løbebane. Af den ældre Bernstorff, som især opmuntrede ham hertil, skal han have faaet Tilbud om at gaa som Legationssekretær til Paris. Men da Moderen i 1765 var bleven Enke, ønskede hun, at han skulde komme hjem og forestaa det store Handelshus's Forretninger, og han imødekom da ogsaa dette hendes Ønske, ihvorvel han herved virkelig bragte et personligt Offer. Thi ogsaa senere hen i Livet dukkede der oftere op et Ønske hos ham om at følge denne sin Ungdoms Tilbøielighed.

Han traadte imidlertid i Kompagniskab med Moderen og sine 3 Brødre, og i mange Aar — ialt 16 — ledede han som den virkelige Chef med fremragende Dygtighed Firmaet "Karen sal. Christian Anchers & Sønners" Forretninger, der væsentlig omfattede Trælasthandel og Fabrikdrift, hvis Omsætning var den største i Kristiania. Ved det Giftermaal, han den 11te April 1773, 24 Aar gammel, indgik med Matthia Collett, Morten Leuchs Enke, der var 9 Aar ældre end ham, fik han en betydelig Særformue. De 16 Aar, i hvilke Bernt Anker styrede Firmaets Forretninger, var en gylden Periode for den norske Handel og Skibsfart. I denne Tid indfaldt nemlig den store nordamerikanske Frihedskamp, i hvilken Holland, Frankrige og Spanien inddroges, saa den dansk-norske Stat blev den vigtigste af alle de neutrale Magter. I denne Rørelse deltog det Ankerske Firma i større Udstrækning end noget andet norsk Handelshus, og i 1777 løb Værdien af dets Udførsel op til 60000 Lstr. Saa meget var der paa denne Tid at varetage for den driftige og energiske Chef, at han erklærer, at hvor meget han end kunde ønske at foretage en Kjøbenhavnsreise i Moss Jernverks Anliggender, kunde han dog ikke forsvare at gjøre det, selv om han herved kunde tjene 50000 Rdr.

I 1783 foretog Karen Anker Skifte med sine Sønner, og Bernt Anker overtog Husets Forretning for egen Regning. Moderen, der levede indtil 1806, opholdt sig senere for det meste paa Bækkerø, men Sønnerne begyndte hver især egne Forretninger. I sin Selvbiografi, hvorom mere nedenfor, undlader Bernt Anker ikke at oplyse, at han afleverede Boet og gjorde Regnskab for dets Bestyrelse "just i det Øieblik, da den pludselige Fred i Versailles bevirkede en stor Rystelse i Handelsverdenen og truede ethvert Handelshus, der havde udbredte Forbindelser, med Undergang." Hvor stor hans Arvepart var, kan ikke bestemt siges. Men for 128923 Rdr. fik han sig overdraget Boets fleste Eiendomme, deriblandt det af Faderen byggede, senere saakaldte "Palæ"

*) Det følgende fornemmelig efter A. Colletts Familiehistorie "En gammel Kristianiaslægt."

i Kristiania, som var hans Bygaard*). I 1790 kjøbte han af sin Fætter Ritmester Elieson Gaarden Frogner udenfor Byen for 39000 Rdr., og her havde han oftest sin Sommerbolig. Den betydeligste af hans Eiendomme var dog Mos Sagbrug og Jernverk, hvor han jevnlig holdt til. Denne havde han 1776 i Forening med Broderen Jess kjøbt af Farbroderen Erik Ancher. Senere (1784) udløste han Broderen. Blandt Jernverkets Herligheder var ogsaa et i Midten af forrige Aarhundrede anlagt Kanonstøberi, som han forbedrede og udvidede. For at sætte sig ind i dette Yrke, foretog han Reiser til udenlandske Kanonstøberier, og med megen Møie og Bekostning fik han endelig drevet det til, at der herfra leveredes Arbeide, hvorom Admiralitetet i 1799 kunde udtale, at det fandt "den kongelige Flaade mest betrygget ved Kanoner fra dette Verk." I 1798 kjøbte han ogsaa Hakedals Jernverk, som dengang befandt sig i Forfald, men under hans Bestyrelse snart skulde tage det bedste Opsving. Hans faste Eiendomme var i 1804 ikke mindre end 146 i Tallet, og hans Nettoformue ansloges samme Tid til 1485000 Rdr., hvori dog ikke var medtaget usikre Fordringer hos Debitorer til et Beløb af over 456000 Rdr.

312. Palæet i Kristiania.

*) Den Del af Kristianias Grunde, som ligger nedenfor Dronningens Gade, er for den største Del siden Begyndelsen af forrige Aarhundrede indvundet fra Søen. I 1710 opførte Gerhard Treschow paa en af ham foretagen Udfylding den Bygning, som nu kaldes Britannia Hotel. Senere fulgte Iver Elieson og hans Svigersøn Kristian Ancher Exemplet. Den af den sidste i 1755 byggede Gaard var "Palæet".

Det var fornemmelig ved Trælasthandelen, Anker tjente sin fyrstelige Formue. I sine 10 sidste Leveaar havde han, efter hvad han selv opgav, en aarlig Nettoindtægt af over 100000 Rdr.; men det gik rigtignok ud over hans Skove, som ved hans Død var dygtigt medtagne.

Til hans Bedrift hørte Sysselsættelsen af en hel Skibsflaade. I Slutningen af 90-Aarene havde han saaledes, efter hvad han selv oplyser, 40 Skibe i Søen. Et af hans merkeligere Foretagender var Udrustningen af den første norske Ostindiefarer. Ved dennes Affeiling fra Moss i 1791 skrev Klaus Frimann en begeistret Sang, og ved dets Hjemkomst i 1793 læstes der i "Intelligentssedlerne" et Digt til Ankers Ære, hvori det heder:

Du! hvis Minde groer, hvor Granen fældes,
hegner Gaard hos Gaard i Dalens Skjød,
Du! hvis Navn i Bjerges Barm skal ældes
paa hvis Rigdom taarnet Bølge brød —
Landets Tarv, Medborgers Vel at fremme,
tale Sandhed, hvor det Sandhed gjaldt,
egen, men ei andres Fordel glemme,
dette aldrig dig besværlig faldt.
Stolt af dig man med Beundring hørte
Norges Handel opnaa Broders Rang
da du til saa fjerne Kyster førte
Rigets egne Skatte første Gang."

Som ovenfor berørt, nagedes Bernt Anker sent og tidlig af en Ærgjerrighed, der gjorde ham utilfreds med den Lod, som var ham anvist som Handelsmand. Hans Kaar var saa glimrende, som det overhovedet var muligt i Norge paa den Tid. Ingen kunde eller vilde gjøre ham Rangen som Landets mest intelligente og mest formaaende Borger stridig. Men Forholdene i Kristiania, der endnu kun talte 8—10,000 Indbyggere, var ham altfor smaa. Den diplomatiske Løbebane vedblev altid at staa for ham i et lokkende Lys. Det var vistnok ogsaa med sin eventuelle Indtræden paa denne for Øie, at han med flere af sin Familie i 1778 efter Ansøgning "naturaliseredes" som dansk (norsk) Adelsmand, ved hvilken Anledning han ogsaa forandrede Skrivemaaden af sit Navn Ancher til Anker. I ethvert Fald var hans Planer til at opgive Forretningerne og at gaa ind i Diplomatien i 1780-Aarene et Par Gange nær ved at blive til Virkelighed, og i 1789 hed det endog, at han skulde blive Envoyé i London. Men det blev aldrig til noget med hans Indtrædelse i Statstjenesten, hvad enten dette kom sig af, at man fandt, at han sigtede for høit, eller man ikke altid holdt sig fuldt forvisset om hans Hengivenhed for Danmark og dets Kongehus. Tvertom, altid, naar der troedes at være separatistiske Planer i Gjære i Norge, skulde Bernt Anker være indviklet i dem. Navnlig vilde man vide, at han i 1772 sammen med flere andre af sin nærmeste Slægt havde indladt sig paa de farlige Stemplinger, som ovenfor paa sit Sted er omtalt. Der foreligger dog intetsomhelst Bevis for, at Bernt Anker har indladt sig paa nogen politisk Forbindelse af denne Art med Sverige eller dets Regjering. Derimod stillede han sig gjentagne Gange i første Række blandt de Borgere, som arbeidede paa at skaffe Fædrelandet egen Bank og eget Kommercekollegium. Da Regjeringen stillede sig afvisende overfor dette Krav, bragte Bernt Anker Sagen paany paa Bane ved Udgivelsen af en Afhandling om Nødvendigheden af en Bank i Kristiania. Ligeledes havde Universitetssagen i ham en ivrig Forkjæmper, og i 1793 var han ogsaa Medlem af den Komité, som paa

J. N. Wilses Forslag traadte sammen i Kristiania for at arbeide for dettes Oprettelse. Senere aabnede han, som ovenfor fortalt, Underhandlinger med Suhm om Kjøb af dennes Bibliothek, som han vilde forære det vordende Universitet; men saavel denne Plan, som hele Universitetssagen forøvrigt gik overstyr, da Regjeringen vægrede sig for at imødekomme Nordmændenes Ønsker. Det er nok muligt, at dette kan have efterladt en Braad hos Anker som hos mangfoldige andre Nordmænd, men videre end til en spagfærdig, passiv Misnøie med det danske Styre kom det ikke; dertil var Anker en altfor loyal Mand. Men netop af denne Grund tog han sig ogsaa meget nær af, at han gik Glip af Ministerposten i London. Da han længere ud paa Høsten 1789 foretog en Reise til Udlandet, hvor han vilde tilbringe Vinteren, kom der Rygter ud om, at han i London vilde arbeide for Norges Frigjørelse. Det skulde vistnok være et Plaster paa det ham tilføiede Saar, at Kongen efter Hjemkomsten fra denne Udenlandsreise udnævnte ham til Konferentsraad; to Aar efter fik han Kammerherrenøglen og i 1803 blev han udnævnt til "Ridder af det hvide Baand", en Udmærkelse, som sjelden blev en Nordmand tildel, og allermindst da en Mand, som aldrig havde beklædt nogen Embedsstilling. Da han Aaret efter (1804) opholdt sig i Kjøbenhavn, skal der have været paa Tale, at han skulde indtræde i Statstjenesten som Finantsminister efter Grev Schimmelmann. Men han undslog sig i ethvert Fald derfor.

Med sine sjeldne Talenter og sine øvrige repræsentative Egenskaber maa Bernt Anker i det hele siges at have været en af de merkeligste Mænd, som vort Land i det 18de Aarhundrede havde at opvise. Han var ikke alene Landets rigeste Mand og den, som førte det mest glimrende Hus, men han besad ogsaa en livlig og mere end almindeligt dannet Aand, havde sjeldne Sprogkundskaber og en levende Sands for Videnskab og Kunst, dertil varm Fædrelandskjærlighed og et Hjertelag, der aabnede hans Haand for alle nødlidende og har reist ham et ærefuldt Minde som en af sin Fødebys gavmildeste Velgjørere. I Kristiania indtog Bernt Anker i sin Tid ubestridt den første Plads. Hans Hjem dannede i en lang Aarrække Midtpunktet for Byens høiere Selskabsliv, og om den repræsentative Gjæstfrihed, som her udfoldedes, foreligger der fuldt op af Vidnesbyrd. Der kunde neppe komme en reisende Udlænding af Betydning til Kristiania, uden at han med eller uden Anbefalingsbrev opsøgte Bernt Anker og af ham modtoges paa gjestfrieste Maade. For Byens Folk var Bernt Ankers Hjem et Samlingssted, hvor den nobleste Omgangstone herskede og hvorfra der tilvisse medbragtes de rigeste og mest velgjørende Indtryk.

Levende interesseret for Kunst og Videnskab, var Bernt Anker Medlem af Videnskabsselskaberne i Throndhjem, Stockholm og London. Ligeledes var han et meget virksomt Medlem af det danske Landhusholdningsselskab, i hvilket han udsatte Præmier, bestaaende af Guldmedalje eller 100 Rdl. for Afhandlinger om Jerntilvirkning m. m. Med stor Rundhaandethed virkede han for Bergverks- og Fabrikdriftens Opkomst i vort Land.

Ovenfor er fortalt, hvorledes han, sammen med Dr. Treschow og Dr. Joh.s Müller holdt offentlige videnskabelige Forelæsninger over Æsthetik og Naturvidenskab, navnlig Experimentalfysik. Bernt Anker var Bogven og optraadte selv som Forfatter. Om hans Afhandlinger om Banken og Universitetet er tidligere fortalt. Desuden har han udgivet en hel Række mindre Skrifter, Taler, Leilighedsdigte og Gravskrifter. Den største Del af hans literære Arbeider er forblevne utrykte, deriblandt Forelæsningerne over

Naturlæren, Sørgespillet "Major André" og nogle andre Skuespil, som opførtes paa Privattheatrene i Kristiania, paa Fladeby og paa Moss Jernverk, hvor han foranstaltede store Fester med sceniske Optog i Lighed med de Colletske paa Fladeby. Levende interesseret for Skuespillerkunsten deltog han i Stiftelsen og Ledelsen af det dramatiske Selskab i Kristiania. I sine senere Aar optraadte han selv paa Skuepladsen i større Roller, navnlig i de af ham selv forfattede Stykker.

Bernt Anker var ikke lidet stolt af sit Forfatterskab. I sit Testament havde han bestemt, at hans literære Efterladenskab skulde besørges udgivet af hans Ven Kristen Pram, der herfor skulle oppebære et Honorar af 5000 Rdl. Denne Udgivelse kom dog ikke istand.

Den Gavmildhed Bernt Anker udfoldede var saa storartet, at den er enestaaende i vort Lands Historie. De "uvisse Fordringer", som han ved sin Død havde ubestaaende, løb op til mere end 456000 Rdl. For en stor Del bestod denne Gjæld i Laan, hvormed han havde forstrakt Slægtninge, Venner og Videnskabsmænd, som havde henvendt sig til han om Understøttelse. Men over denne Gjæld blev der efter hans Bestemmelse slaaet Streg, og den blev ikke engang krævet under Boets Behandling.

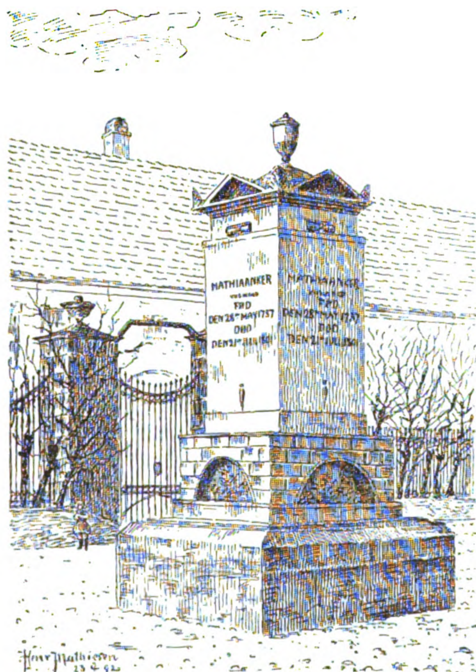
Den 11te April 1779 oprettede Bernt Anker og Frue det saakaldte Ankerske Waisenhus i Kristiania, hvor 12 forældreløse Børn skulde modtages til Opfostring. Til dettes Vedligeholdelse skjænkedes en fast Eiendom og en aarlig Renteindtægt af 800 Rdl. Ideen til denne Stiftelse var udgaaet fra Ankers Fætter, Slotspræst Bernt Sverdrup, som i sin Autobiografi omtaler, hvorledes han under en Samtale, han havde med Bernt Anker og Frue, om "den bedste Maade, hvorpaa man ved sin Formue kunde gjøre vel mod fattige, fik Anledning til at bibringe dem det Forsæt at antage sig 12 Børn aarlig til Opdragelse, saasom de selv ei med Børn var begavede; og vi var ikke saa snart blevne enige udi, at dette vilde stifte den største Nytte, førend de, rørte af ædle Følelser og med en uforlignelig fælles Redebonhed, besluttede at sætte saadant i Verk."

Da Bernt Ankers yngste Broder, Jess, i 1798 under et Ophold i England døde "som et Offer for sin Ordholdenhed", overtog Bernt hans insolvente Bo, dækkede den betydelige Gjæld, som hvilede paa det, og som beløb sig til ca. 100000 Rdl. Senere forærede han Broderens store Gaard i Kristiania, der var bygget af Stiftamtmand Geheimeraad K. H. Storm, til Krigsskolen og hans efterladte Bogsamling til Kristiania Kathedralskole. I sit Testament bestemte han og, at den saakaldte "Palæhave" skulde overlades denne Skole i botanisk Øiemed, og "Palæet" selv overdrog han paa samme Maade "til offentligt Brug". I 1806 tilskjødedes det Kongen for at tjene som Bolig for Kongehusets Medlemmer, naar de opholdt sig i Kristiania.

Den største af alle de Stiftelser, som skyldtes Bernt Ankers Godgjørenhed, var dog det saakaldte Ankerske Fideikommis, der oprettedes ved Testament af 19de December 1801. Ifølge dette skulde hans efter norske Forhold kolossale Formue efter hans Død fradraget nogle Pengesummer og faste Eiendomme, der skulde tilfalde navngivne Personer og Indretninger forblive samlet under Bestyrelse af en Administration og danne et Fideikommis, hvis Midler dels skulde anvendes til Legater for hans Familie dels og fornemmelig til Understøttelse af trængende, værdige Enker, begavede, men

fattige Studenter og Husarme. Denne Stiftelses Historie falder dog udenfor Rammen af nærværende Fremstilling.

Man har især fæstet sig ved en af de lidet tiltalende Sider ved Bernt Ankers Personlighed, og ved ensidig Fremhæven heraf søgt at nedsætte hans Værd og Betydning. Dette hans svage Punkt var en noget for stor Selvtillid og i Forbindelse hermed en sterkt fremtrædende Forfængelighed, der i ikke liden Grad næredes ved Bevidstheden om, at han i de fleste Henseender ragede op over sine Omgivelser, og som naturligvis ikke blev mindre ved den Hyldest, som til Overmaal blev ham tildel. Denne hans Karaktersvaghed

313. Mindesmerke i Palæhaven, Kristiania, over Bernt Ankers Hustru, Mathia Anker, død 1801.

kommer ogsaa jevnlig tilsyne i hans Breve, men allermest dog i den af Lahde og Nyerup udgivne "Samling af fortjente danske Mænds Portraiter", hvor der meddeles en sterkt rosende Biografi af ham, som er dikteret af ham selv. Vi maa dog erindre, at denne mindre heldige Side af hans Karakter under større Forhold neppe vilde være bleven saa bemerket, og naar alt kommer til alt, er der for Efterverdenen ingensomhelst Grund til at fæste sig saaledes ved den, at man for dens Skyld overser hans sande og store Fortjenester.

En velvillig og ret træffende Skildring af hans Personlighed er givet af Rektor i Throndhjem Laur. Smith i et af hans Breve til Geheimeraad Bülow. I dette, der er dateret 1ste Januar 1785 heder det om ham:

"Min Mening om **Bernt Anker** er nu denne efter alle Efterretninger, jeg har sammenlignet, med hvad jeg selv har erfaret. Manden har et ypperligt Hoved, et godt Hjerte, megen Kjøbmands-Erfaring og smukke scientifiske Indsigter, men er stundom noget franskmandsk og gjør Vind, mere som jeg tror af overvældende Vittighed end med Forsæt. En sterk Indbildningskraft har han, og naar denne stundom løber fra Forstanden, saa gjør Menneskene Vind, og da er de som i en Slags Digter-Begeistrelse. Jeg læste en Tale hos ham, han paa Kongens Fødselsdag har holdt om den monarkiske Regjerings Forms Fortrin, og denne bestyrker mig i disse Tanker. Sterk, mandig, henrivende Veltalenhed er der i den, varm Patriotismus, digterisk Ild var der. Lad os nu med dette sammenholde de lykkeligste udvortes Omstændigheder, i hvilke Manden er, saa er det let begribeligt, at Mennesket kan være noget forfængelig. Men mig bliver han, efter min nærværende Overbevisning, en hæderlig Mand, som for sit Hjerte og Forstand fortjener Tillid, men for sin Vittigheds Skyld altid maa høres med varsom Forsigtighed. Overhoved en Mand, hvis Raad og Forslag altid fortjene, som paa den ene Side al Høiagtelse, saa paa den anden den modneste Overveielse."

Med endnu større Anerkjendelse omtales han af Prof. i Mineralogi, senere Overbibliothekar ved Cambridge Universitet E. D. Clarke, som i sin Reisebeskrivelse «Travels in various countries of Europe, Asia and Africa», omtaler Bernt Anker paa følgende Maade: "Hvad hans Person angaar, da var han over almindelig Legemshøide, stærkbygget og smuk. Hans Haar var efter den gamle Parisermode stærkt krøllet og pudret, og under hele Samtalen (ved det første Sammentræf) stod han ligeoverfor et stort Speil opmerksomt mønstrende og ordnende de forskjellige Dele af sin Dragt; men i alt dette var der intet af blot og bar Forfængelighed eller Affektation, det var aabenbart kun, hvad der mellem Franskmænd vilde være bleven betragtet som en velopdragen Kavallers utvungne Livlighed, medens et saadant Væsen vistnok for engelske Oine maatte have noget af en Petitmaitre ved sig. I denne mønsterværdige Mands Optræden fik vi imidlertid en Lærdom om ikke at slutte for rafkt fra det ydre Skin. I hans Hjerte havde Menneskenaturens bedste Egenskaber faaet Plads, og hans med Forstand vel udrustede og opfindsomme Aand lod i enhver Samtale et saa udstrakt Kjendskab til Verden og Bevæggrundene til Menneskenes Handlinger baade i det offentlige og private Liv komme tilsyne, at det gjorde alle, som stiftede hans Bekjendtskab, begjærlige efter at komme i nærmere Berøring med ham. Hans Navn er saa nøie knyttet til Kristianias og Norges Historie, at ingen reisende, som har offentliggjort en Skildring af Landet fra Bernt Ankers Tid, har forsømt at bemerke det. Han var fortrolig med de bedste engelske Forfattere i næsten enhver Videnskabsgren og ikke daarligt bevandret i andre Nationers Skrifter. Han var i Sandhed i alle Henseender et ganske ualmindeligt Menneske. . . . Hvis der nogensinde var en Mand, hos hvem enhver Egenskab var forenet, skikket til at danne Fædrelandsvennen, Statsmanden, Samfundets Ven og Formynder, den fattiges Hjælper i Nøden, det offentliges Velgjører, Beskytteren af Geniet, Literaturen og Kunsten, da var det Bernt Anker . . . Nogle reisende har talt om hans Forfængelighed; paa os virkede denne Svaghed, om den fortjente saa strengt et Navn, kun til at gjøre hans Selskab saa meget mere underholdende; ikke saa at vi morede os paa hans Bekostning, men fordi vi gjennem al hans formodede Egenkjærlighed saa en Sindets Munterhed, som syntes at sige: "Jeg vil være hvadsomhelst, fra

den stolteste Statsmand til den lystigste Deltager i en Blindebukleg, heller end at mine Gjæster skulle kjede sig af Mangel paa Samtale eller Fornøielse", — og vi følte os forvissede om, at Tabet af en saadan Mand paa et saadant Sted som Kristiania aldrig vilde kunne erstattes . . ."

Bernt Anker afgik under et Ophold i Kjøbenhavn den 22de April 1805 ved Døden, 59 Aar gammel. Hans Hustru, Matthia f. Collett, var død 4 Aar tidligere, den 21de Juli 1801.

Et for Tiden særdeles karakteristisk Udslag af det rigt bevægede Liv, som i Slutningen af det 18de og Begyndelsen af det 19de Aarhundrede rørte sig i Norges Hovedstad, har vi i de Jagtselskaber og Julefornøielser, som fandt Sted paa "Fladeby-Eremitagen", en Gaard i Enebak, der tilhørte den Collettske Familie. Af de Fornøielser, som her fandt Sted, har vi flere Skildringer, af hvilke nogle er gjengivne eller antydede ovenfor. De interessanteste Interiører er imidlertid givne af Forfatterinden Conradine Dunker, der selv ved sine selskabelige Talenter spillede en fremtrædende Rolle i disse Fornøielser.

Juleaftens Formiddag samledes de Julereisende i aabne Slæder udenfor Bernt Ankers Gaard, Palæet, senere (efter Matthia Ankers Død) udenfor Collettgaarden, i Regelen 25—30 i Tallet, hvorefter de kjørte ud til Fladeby. „Saasnart*) man havde forfrisket sig efter Turens Besværligheder, valgtes en Sekretær til at føre Juleprotokollen og en Læge til at kurere Tilfælde af forstilt Sygdom, paatagen for at slippe fri for Værtskabspligterne, en kjedelig Rolle e. lign. Sekretærposten var forbunden med adskilligt Bryderi og skyedes i Almindelighed af Herrerne, da der krævedes et underholdende og tillige udførligt Referat af Dagens Begivenheder, og Protokollisten altid maatte være à jour med sine Optegnelser, hvortil der ofte ikke levnedes ham anden Tid end Timerne efter Midnat, naar det endelig var bleven stille paa Kavallerkammeret. Den valgte Sekretær blev strax tagen i Beslag til at hjælpe Husherren — eller „Oberværten", som han kaldtes til Forskjel fra de efter Tur fungerende Værter — men at skrive Indbydelser til Venner og bekjendte i Nabolaget om at gjæste Fladeby i Julen. Derefter trak Selskabet under megen Spænding Lod om, hvem der skulde være Vært og Værtinde sammen i en af de følgende 8 Dage fra 1ste Juledag til og med Nytaarsdag. Lodtrækningen foregik under Ledelse af Oberværten, som ikke selv trak noget Nummer, men under hele Julen indtog Stillingen som Hædersgjæst, paa samme Tid som han i alle Spørgsmaal af Betydning var den øverstbefalende. Oberværtinden trak derimod Lod som de øvrige. Den, som ikke fik en af de nummererede Kugler, fik heller ikke noget Værtskab at varetage.

For det Par, der havde truffet No. 1, begyndte Værtskabspligterne endnu samme Aften, idet det efter Aftensbordet paa det dertil indrettede Theater i den store Sal maatte give et dramatisk Optog, ogsaa kaldet Invitation, fordi Værten til Slutning havde at indbyde de øvrige Julegjæster til Middag næste Dag, da han vilde feire sit Bryllup eller en anden i Stykkets Handling begrundet Fest.

Den næste Morgen maatte Vært og Værtinde være tidligst paafærde af alle og de første, som indfandt sig i „Konversationssalen" (Dagligstuen),

*) A. Collett, En gammel Kristianiaslægt.

ellers blev de hentede under Trommeslag. Saasnart de var færdige til at modtage sit Selskab, almindeligvis Kl. 9 eller saa, lod de de andre vække ved en Hornblæser og modtog og beværtede derpaa som rigtige Værtsfolk sine Gjæster, efterhaanden som disse kom ned til Frokostbordene, der stod dækkede i Salen til langt ud paa Formiddagen, idet der altid maatte være Frokost færdig til Efternølere, selv om disse behagede at indfinde sig aldrig saa sent. Den øvrige Del af Dagen havde de ligeledes efter bedste Evne at sørge for Gjæsternes aandelige og materielle Underholdning, og der blev ofte stillet større Fordringer til dem, end de kunde opfylde. Værtinden maatte ud i Kjøkkenet for at faa Besked om, hvad de skulde have til Middag, for vidste hun ikke det, naar nogen spurgte hende, lo man hende ud. En særlig Pligt, som paalaa hende, var at besørge en Bordopsats, der havde Hentydning til Gaarsdagens Optog. Til Forfærdigelse heraf var der et eget Værelse, forsynet med alle fornødne Apparater, og der fandtes paa Gaarden Dreier, Maler og Paparbeider, som kunde hjælpe til. Enhver Gjæst havde imidlertid — fortæller Lord Brougham — sin fuldeste Frihed til at gjøre, hvad han havde Lyst til, uden at nogen engang spurgte, hvor han var. Man gik paa Ski, „spadserte, kjørte i Langslæde, konverserede eller læste, sang og musicerede eller gjorde Visitter paa hinandens Værelser, andre, hovedsagelig de ældre Herrer, spillede L'hombre eller Boston og røgte. Senere spistes Luncheon som en Appetitskjærper foran Middagen".

Kl. $2^1/_2$ à 3 forkyndte „Skalmeiens Lyd", at Middagsmaden var færdig og „Suppen" underveis fra Kjøkkenet, hvorpaa Selskabet, som imidlertid havde klædt sig om, parvis begav sig til Spisesalen, alle spændte paa at se Dagens Opsats. Denne tronede midt paa Bordet og var undertiden af betydelig Størrelse og indrettet med megen Kunstfærdighed. Saaledes bestod den, for at tage et Exempel ifl æng, en Dag af en Piedestal, hvorpaa der stod en Voxfigur, forestillende Heltinden i Gaarsdagens Optog („Ægteskabet ved Feiltagelse"); hun var klædt i en blaa Kjole med Mandfolkehat og Sabel ved Siden; paa Piedestallens fire Sider stod: „Lad vore Hierter bestandig være delt mellem Kierlighed og Venskab (Optogets Slutningsreplik) — Capitaine Aamodt (Værten) — Fru Martine Collett (Værtinden) — 28de December 1801". Piedestallen, der saa ud til at være af Marmor, stod paa en Forhøining med to Trappetrin, omgiven af fire Stolper, som var forenede ved Jern-Lænker. Hvis Kritikken havde noget at udsætte paa Bordopsatsen, udeblev den aldrig, og Værtskabet gav overhovedet Anledning til mange Drillerier.

Ved Bordet gik det muntert til med Skaaler og Sange. Dagens Vært, som ifølge sin Rolle præsiderede ved Bordenden, maatte sørge for Gjæsternes Underholdning og havde at udbringe flere Skaaler, hvis ikke, vedblev man ihærdigt at udbringe Værtens Skaal for at minde ham om hans Pligter. Han maatte drikke paa Selskabets Velgaaende, tale for Oberværten og Oberværtinden o. s. v. Ved den sidste Skaal sang man, om ellers ingen havde skrevet en egen Vise for Anledningen:

„Saa skjænke vi
en Bumpert i
for Obervært og Værtinde;
paa Glæder rig,
for Sorger fri
der' Levetid hensvinde!

Og hør engang,
stem op en Sang
for Jul og glade Dage! o. s. v.

Til en Middag paa Fladeby hørte nødvendigvis en lang Række Skaaler med Bordsange, og det synes engang at have været Skik og Brug, at Herrerne skulde udbringe den Skaal, som var angiven paa de ved enhvers Kuvert staaende Pokaler, hvori var indsleben en billedlig Fremstilling af de forskjellige Næringsveie eller Stænder m. m.

Efter Bordet og Kaffeen spillede de ældre Kort, medens Ungdommen dandsede eller legede Julelege, opførte Pantomimer og lignende. Nogle havde travlt med Forberedelserne til Aftenens Optog. En egen Morskab bestod i at kaste Penge tilgrams mellem de unge af Bygdens Folk, som pleiede at indfinde sig for at se Optoget fra den aabne Salsdør. Dette var en "engelsk" Leg, siger Fru Dunker, men hun finder den medrette hverken human eller smuk, for Bondegutterne var færdige at slaa hinanden ihjel for at bemægtige sig de udkastede Skillinger. Undertiden bragte Almuen med sig hjemmevirkede Ting, som kjøbtes af Julegjæsterne ved Auktion og blev godt betalte; en Gang indkjøbtes saaledes Uldstrømper og Vanter for 40 Rdr., og disse Gjenstande bortspilledes derpaa ved Lotteri.

Efter et let Aftensmaaltid opførtes Optoget af den tilkommende Dags Vært og Værtinde, og derpaa begyndte Dandsen og de andre Julefornøielser paany og varede ofte til langt over Midnat. Det hele endte med, at Værten og Værtinden satte sig paa to Stole midt paa Gulvet, og at Gjæsterne en for en gik frem og takkede dem for Dagen ved at kysse dem. Herrerne kyssede Værtinden paa Haand og Mund, Damerne kyssede Værten, denne kyssede sin Værtinde og dermed begav enhver sig til sit.

Nytaarsdag var der en noget forandret Dagsorden. Tidlig om Morgenen vækkedes Selskabet af, at Sognets Tambur kom og trommede det nye Aar ind. Om Formiddagen skrev man Nytaarsvers til hinanden, og om Aftenen var der Maskerade istedetfor Optog. Næste Formiddag skulde man nemlig bryde op, og der var derfor ikke beskikket nogen Vært eller Værtinde til at indbyde Selskab til den Dag. For Maskeraden afgav Theatergarderoben de nødvendige Dragter og Masker, forsaavidt Gjæsterne ikke havde taget saadanne med sig hjemmefra. Efter Demaskeringen dandsedes til langt paa Nat, og inden visse Grændser fik ogsaa Tjenerskabet Tilladelse til at optræde i Dandsen denne Aften. Lord Brougham beretter, at nogle af Tjenerne dandsede en Nationaldands, som han beskriver som meget vild og vanskelig, og det forundrede ham at se, at en af Damerne dandsede denne Dands med en Tjener.

Anden Nytaarsdag reiste Selskabet tilbage til Kristiania, men mødtes gjerne ud paa Eftermiddagen hos Traktør Thoms (i "Thomsegaarden") til et Sammenskudsmaaltid eller efter Indbydelse hos Bernt Anker, hvor man tilbragte Resten af Dagen under Samtale om Julens Oplevelser."

Moss, der 1720 havde faaet egen Byfoged og vel fra den Tid maa betragtes som en Kjøbstad for sig selv, fik ved Forretning af 22de April 1727 sine Grænser mod Landet bestemte. Egne Privilegier fik Byen dog aldrig, og den sorterede fremdeles under Fredrikstads Magistrat, for hvis Domstol Byfogdens Domme indankedes, indtil den ved Reskript af 23de Marts

1775 udskiltes og fik egen Magistrat, bestaaende af Byfogden og en Raadmand.

Ved Aarhundredets Udgang (1776—99) opførtes der eget Raadhus for Byen.

I Aaret 1731 gik der fra Moss 103 Skibsladninger fornemmelig med Trælast til Danmark og England; af Jern udførtes der til udenrigske Steder 633 Skpd. $8^1/_2$ Lispd. Dog var Udførselen herfra paa denne Tid i det hele betydelig mindre end den, der foregik fra Soon, hvis Forretningsmænd derfor var Gjenstand for Moss 'Borgeres Jalousi. Først under 26de Januar 1733 fik Moss Fortoldningsfrihed. Som Kjøbstad skulde Moss imidlertid ikke tage sig op. I den Beskrivelse over Fredrik V's Reise i Norge i 1749, hvoraf der tidligere er meddelt et Uddrag, heder det nemlig: "For den Tid, Moss blev Kjøbstad, levede Indbyggerne meget vel, men siden er de meget forarmede. En Byfoged og et halvt Snes Prokuratorer kan vel snart udtære saadant lidet Sted."

I 1769 havde Byen 1196 Indbyggere.

I den sidste Fjerdedel af Aarhundredet tog Byen et temmelig rask Opsving, dels ved Moss Jernværks i 1758 udvidede Drift, dels ved Anlægget af forskjellige Fabriker, t. Ex. et Klædemanufaktur, der var en Filial af det Blaagaardske Manufaktur i Kjøbenhavn, et Par Maltgjørerier, Brændevinsbrænderier (det første af disse anlagdes 1787) og Tobaksfabriker.

Samtidig hermed var ogsaa Handelen i rask Opkomst. I 1804—06 udgjorde Toldintraderne her gjennemsnitlig 29450 Rdr. aarlig. Af Trælast udgjorde Udførselen paa samme Tid i Gjennemsnit 4442 Læster, der paa et Par Skibsladninger nær gik til de britiske Øer, foruden 2000 Læster, som i mindre Skibe førtes til Danmark.

Byen, der indtil 1790 var Annex under Rygge, havde 1801 et Folketal af 1488 Indbyggere. Af offentlige Indretninger havde Moss et Arbeidshus, oprettet 1804 og et Sygehus, oprettet 1806.

To Ildebrande, der 1807 og 1808 hjemsøgte Byen, satte den meget tilbage.

Fredrikstad — eller Østre Fredrikstad — kunde i Egenskab af Fæstning kun modtage Bebyggelse efter en temmelig indskrænket Maalestok, og efterat Byens Privilegier havde samlet saa mange Næringsdrivende, som der fandtes Rum til, maatte Forstæderre faa Lov til at blive bestaaende i den Skik, som Tilfældet havde medført.

Efterat et Reskript af 21de November 1718 havde bestemt, at enhver, som vilde drive borgerlig Handel og Næring og nyde godt af Byens Privilegier, hvad enten han boede paa Græsvig (ↄ: i Forstaden, det nuværende Vestre Fredrikstad) eller andetsteds om Byen, skulde flytte ind, saa længe der var Plads, maatte der under 23de April 1723 udfærdiges kongelig Tilladelse til, at Havnen og Stedet Græsvig skulde indrettes til en Forstad, hvis

Bernt Anker.

Indbyggere skulde svare Skatter og Afgifter som Borgere af Fredriksstad. I den nærmest følgende Tid blev der taget forskjellige Bestemmelser om Stedets Jurisdiktion og Beboernes Rettigheder, idet disse snart udvidedes, snart indskrænkedes.

Vestre Fredriksstad tog i Løbet af det 18de Aarhundrede et raskt Opsving, tildels paa Østre Fredriksstads Bekostning, hvortil en Ildebrand, som den 1ste Mai 1764 paa det nærmeste lagde hele denne Bydel i Aske, visselig ogsaa bidrog sit. Blandt de afbrændte Bygninger var Kirken og Raadstuen. Østre Fredriksstad reiste sig dog snart igjen efter Branden og fik en mere regulær og smuk Bebyggelse end før, ihvorvel denne tildels kom til at foregaa af Bindingsverk og Træ.

I 1769 havde Fredriksstad med underliggende Forstæder — Garnisonen dog undtagen — en Befolkning paa 1375 Indbyggere.

Under den nordamerikanske Frihedskamp gjorde Byens Borgerskab gode Forretninger. I Aaret 1782 udførtes der nemlig herfra Stedet af Trælast til England 7047½ Læst i 40 Ladninger, og til Frankrige 1123½ Læst i 14 Ladninger, hvortil kommer 6 Skibsladninger, der gik til Vestindien.

Til Danmark udskibedes i samme Aar 635 Tylvter Bjelker, 160883 Bord, 111110 Planker og 108200 Raster. Tolden udgjorde samme Aar 17935 Rdr.

Da de franske Revolutionskrige rasede, fandt Fredriksstad ligeledes god Omsætning for sin Trælast. I Aarene 1796—98 udgjorde Toldintraderne gjennemsnitlig 20728 Rdr. aarlig. Til udenrigske Steder udførtes der i det sidste af disse Aar 8012 Læster i 46 Ladninger, som alle — med Undtagelse af 608 Læster i 5 Ladninger — gik til England. Til Danmark gik paa samme Tid 63 Trælastladninger. I det sidstnævnte Aar eiede Byen 15 Skibe paa 758 Kommercelæster.

Størst var dog Fredriksstads Handel i Begyndelsen af det 19de Aarhundrede. I Aarene 1804-6 udgjorde Toldintraderne gjennemsnitlig 37233 Rdr. aarlig og Trælastudførselen ligeledes 13212 Læster. Alene i 1805 gik der til de britiske Øer 9796 Læster i 70 store Ladninger, til Frankrige 906 Læster i 9 Ladninger og til Danmark 2164 Læster i 80 Ladninger. I 1806 eiede Byen 20 Dæksfartøier paa 1270 Kommercelæster.

Fredrikshald var under den store nordiske Krig bleven sat meget tilbage; men takket være de Benaadninger og temporære Lettelser, Byen fik, kom den atter meget snart paa Fode, og ved den udstrakte Handel, som herfra dreves, havde den i 1730-Aarene en sand Glansperiode. En for Transithandelen væsentlig Begunstigelse blev ved denne Tid Haldenserne tildel, idet de i 1731 fik Tilladelse til at handle med svensk Jern, en Vare, som hidtil havde været betragtet som Kontrabande.

Senere gik Byen dog atter tilbage, og denne Tilbagegang fremmedes i betydelig Grad ved en Ildebrand, som den 19de Juli 1759 lagde Hald-

delen af Byen, Nordsiden med 233 Huse og den ved Branden i 1716 slaaede Kirke i Aske.

Ved Folketællingen i 1769 havde Byen, der samme Aar forenedes til en Menighed med en Sogneprest, 3333 eller, naar den under Byens Jurisdiktion liggende Tistedal medregnes, 3834 Indbyggere.

Paa dette Trin holdt Folketallet sig i den øvrige Del af Aarhundredet. Ved Folketællingen i 1801 var Indbyggernes Antal nemlig kun 3842, hvoraf der i Nordsidens 248 Huse boede 1702, i de 221 paa Sydsiden 1589 Individer, samt udenfor den egentlige By 551.

I Aaret 1790 havde Byen 32 Skibe af 1759 Kommercelæsters Drægtighed. Dette Antal var 1806 voxet til 53 Skibe af 3398 Læsters Drægtighed.

I Aarene 1804—06 udgjorde Toldindtægterne i Gjennemsnit 45140 Rdr. aarlig (i 1806 50390 Rdr.). I disse Aar udførtes der gjennemsnitlig 15042 Læster Trælast aarlig i 250 større og mindre Ladninger, deraf omtrent en Syvendepart i fremmede Skibe. Paa samme Tid indførtes der af Kornvarer 17734 Tønder, af Brændevin 223690 Potter og af Salt 4878 Tønder.

Af Stedets industrielle Anlæg spillede "Sukkerhuset" en ret fremtrædende Rolle. Det Raamateriale, som anvendtes her, blev af arendalske Kjøbmænd indkjøbt paa St. Croix, og disse afhændede det igjen til Fredrikshald. I 1788 bestod vel Raffinaderiet endnu, men befandt sig dog i sterk Tilbagegang, siden "Grev Schimmelmann fik de fleste Sukkerplantager i Vestindien i Eie og derved blev sat istand til at sælge Sukkeret for ringere Pris."

Efterat den herværende Latinskole ved Forordning af 17de April 1739 var bleven nedlagt og dens Bygning overladt en Almueskole, fik Byen først i 1806 ved Prins Kristian Augusts Godgjørenhed en høiere Undervisningsanstalt i den af ham oprettede Borgerskole, til hvilken han ved Gavebrev af 5te Januar 1810 skjænkede en ham tilhørende Bygning.

Af velgjørende Indretninger fandtes her to Fattighuse, det ene, Ebenezer kaldet, oprettet 1791; det andet, Presthauggaarden 1807. Ved Gavebrev af 31te December 1789 skjænkede den i 1805 afdøde Grosserer Nils Anker (den ældre) Byen en Arbeidsanstalt; men denne Indretning kom først rum Tid efter Giverens Død i Gang.

Byen Drammen bestod hele det 18de Aarhundrede igjennem af tre adskilte Dele, Strømsø og Bragernes, der 1715 blev Kjøbstæder, og Tangen. Først ved Reskript af 13de Juni 1800 blev Forbindelsen mellem Kristiania og Bragernes ophævet, hvorefter Bragernes og Strømsø ved Reskript af 19de Juni 1811 blev forenede til en Kjøbstad under Navn af Drammen.

Strømsøs og Bragernes's ældste Kjøbstadsprivilegier var af 21de Januar 1715 og blev senere stadfæstede under 30te April 1731, 16de Juni 1747 og 5te Juni 1771.

I 1722 udgjorde Befolkningen paa Bragernes 416 Familier, paa Strømsø 255 Familier og paa Tangen 71 Familier, hvilket vistnok svarer til et samlet Indbyggertal af omkr. 3700. Ved Folketællingen i 1769 havde Bragernes 2038 Indbyggere. 9 Aar senere havde Strømsø og Tangen et Indbyggertal af 1619.

I 1792 indkom til Toldstedet 661, afgik 669 Skibe. Tilsammen eiede det 36 større Skibe.

I 1801 udgjorde Befolkningen paa Bragernes 2863, paa Strømsø 1891 og paa Tangen 772 eller tilsammen 5437 Mennesker.

Af Ulykker, som i dette Tidsrum hjemsøgte Drammen, kan merkes de betydelige Ildebrande, som 1745 overgik Bragernes og 1ste September 1750 Strømsø.

Tønsberg*) skildres i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede "som en ringe og næringsløs Kjøbstad med gamle, forfaldne Bygninger og forarmede Indvaanere, hvor der ikkun fandtes 5 eller 6 Kjøbmænd af nogen Betydenhed, som havde nogen ringe Forbindelse med England og Holland, og hvis fleste Handlende nærede sig ved fra Danmark at hente Korn, som de kjøbte for den ringe Last, Omegnens Bønder bragte dem og ved at afsætte dem for Fiskevarer, som smaa Fartøier fra Bergen og Stavanger bragte did."

Fra Midten af det 18de Aarhundrede begyndte Tønsberg atter om end langsomt at gaa fremad i Velstand og Folkemængde. I 1750, da Provst Müller udgav sin Beskrivelse over Byen, ansloges Folketallet til 12—1300, i 1769 var det 1281, i 1801 1543.

Efterat Anders Madsen, Familien Tonsbergs Stamfader, var afgaaet ved Døden, var Byens Handel vedbleven at være koncentreret paa hans Slægtninges Hænder. Fra Haderslev kom nemlig hans Brodersøn Anders Gregersen opover og gjorde her en Lykke, som ikke stod meget tilbage for den, Onkelen havde gjort. Fra ham nedstammede i den følgende Tid paa Mands- eller Kvindesiden de fleste af de Borgerfamilier, som spillede nogen fremtrædende Rolle i Byens Historie, Grønhoff, Gerner, Stoltenberg, Bull og Lerche. Ved Aarhundredets Midte vandt Vincent Stoltenberg aldeles Overtaget over de øvrige. "Han opslugte," siger Byfoged O. G. Meyer, "alle de smaa, men efter hans Død høkrede her, hvo bedst kunde."

Et Vidnesbyrd om den tiltagende Rørelse i Byen har vi deri, at den gamle Stenskanal, der var bleven farbargjort i Haakon Haakonssøns Tid og som under Knut Alfssøns Opstand var bleven afspærret ved et nedsænket Fartøi, igjen blev opgravet. Dette Foretagende udførtes af Lodskaptein Gabriel Kristiansen, en af Tordenskjolds Officerer, der indlagde sig store Fortjenester af det norske Lodsvæsen. Han erholdt til Vederlag herfor Ret til at oppebære en liden Afgift af ethvert Skib, som passerede Kanalen.

*) L. Daae, Tønsbergs Historie.

Kristiansen døde, før Kanalanlægget var bragt til den Fuldkommenhed, han ønskede; men det gjorde dog sin store Nytte. I Slutningen af Aarhundredet lykkedes det Byfoged Wulfsberg at faa istandbragt et Aktieselskab, der kjøbte Kanalen for en Sum af 1300 Rdr.

Under den store nordamerikanske Krig fordobledes Tønsbergs Velstand, idet Borgerskabet tjente gode Penge paa Fragthandelen. Ogsaa paa Byens ydre Skik gav denne almindelige Velstand sig tilkjende, idet gamle faldefærdige Huse gav Plads for nye eller repareredes helt og holdent. Gaderne, der kun delvis var brolagte og derhos krogede og snevre, blev udvidede og rettede, hvorhos de fik ordentlig Stenbro. Samtidig hermed fik Stiftamtmand Levetzau, under hvem Byerne i Akershus Stift sorterede, indført en bedre Bestyrelse af Kjøbstadjorderne, hvorved Byen erholdt større Indtægter end før.

Laurvik var som Kjøbstad gjennem hele Tidsrummet af meget ringe Betydning, naar man bortser fra, at den var Exportsted for Fritzø Jernverk og den i Grevskabets Skove virkede Trælast.

Ogsaa Skeen var ved den store nordiske Krig bleven sat adskilligt tilbage, og neppe var den igjen begyndt at komme sig noget op, før den hjemsøgtes af en Ildebrand, der den 10de November 1732 lagde 24 Gaarde i Aske. Ved Reskript af 28de Juli 1740 blev den gamle herværende Latinskole nedlagt. En Almueskole havde Byen dog faaet i 1723. Efter Midten af det 18de Aarhundrede havde Byen ikke faa formuende Indvaanere at opvise. I 1769 havde Byen et Indbyggertal af 1809 Mennesker. I Aaret 1777 hjemsøgtes Byen, der paa denne Tid havde 341 Vaaningshuse, af en Ildebrand, der den 24de November blev paasat af en Pige, og som fortærede Kirken, Raadhuset, 172 Gaarde, 32 Sager og 2 Kværnhuse. Ulykken indtraf just under en af Byens heldigere Handelsperioder, og til Trods for sit betydelige Omfang blev den snart forvundet, saa Byen reiste sig igjen af Asken, smukkere end før. Ved kongelig Bevilling af 11te April 1781 blev det bestemt, at to Markeder aarlig skulde afholdes her; men disse ophævedes igjen ved Reskript af 19de Mai 1786. Byens Velstand tiltog i de følgende Decennier, til Trods for den Konkurrence, som dens Trælasthandlere nu maatte bestaa med Porsgrund og Brevik. Aarsagen til denne Aftagelse i Trælastfarten var, at Byens Havn henimod Aarhundredets Udgang var bleven opfyldt af Grus og Sagspaan, hvorfor Skibene hellere søgte ind til Porsgrund. I Begyndelsen af det 19de Aarhundrede blev der imidlertid raadet Bod paa disse Ulemper. Indtil Lagstolenes Ophævelse i 1797 var Byen Sædet for Lagmanden i Skeens Lagdømme, med hvilket Embede Borgermesterstillingen siden 1764 var forenet. I 1801 havde Byen et Indbyggerantal af 1805.

Porsgrund havde under sin Rivaliseren med Skeen en haard Konkurrance at bestaa med denne By, under hvilken den var henlagt som Ladested, og var indtil Midten af det 18de Aarhundrede kun af ringe Betydning. Men efter den Tid begyndte den imidlertid at svinge sig op. I 1769 havde

Stedet 991 Indbyggere, men dette Tal var i 1801 steget til 1529. I Byens Velmagtsdage, inden den i 1807 opnaaede Kjøbstadsrettigheder, blev der her anlagt et stort Skibsværft, hvorfra flere betydelige Skibe sattes paa Vandet.

Breviks Opkomst tilhører ogsaa fornemmelig den sidste Halvdel af det 18de Aarhundrede, tiltrods for at Ladestedet i 1761 hjemsøgtes af en større Ildsvaade. I 1801 havde Stedet 944 Indbyggere. I Aaret 1806 udskibedes herfra til England 5138 Læster Trælast i 52 Ladninger.

"Det berømte og store Ladested Langesund," hvorom Arent Berntssen i 1661 taler, havde 1801 522 Indbyggere.

Samtlige disse Steder hørte ind under Langesunds Tolddistrikt, der begyndte i Øst ved Helgeraaen, hvor Larviks Tolddistrikt endte, og strakte sig i Vest til Bjørnesund i Bamble, hvor Kragerøs Distrikt begyndte. Dets Toldbod laa dog siden 1776 i Østre Porsgrund. Her var i 1723 hjemmehørende 4 Skibe paa 569½ Kommercelæst. Senere gik dette Antal langsomt frem. I 1738 var Skibenes Antal 14 med 6758 Kommercelæsters Drægtighed; men i 1780—82 udgjorde det 50 med 4895 Læsters Drægtighed. Ved Udgangen af 1806 var Skibenes Antal steget til 73 med en Drægtighed af 6144 Læster. Toldintraderne, der 1780—82 havde udgjort 34972 Rdr. i Gjennemsnit aarlig, gik i 1804—06 op til 88367 Rdr.

Kragerø, der i 1666 havde faaet Kjøbstadsrettigheder, fik først ved Reskript af 29de Juni 1739 fri Indforsels- og Fortoldningsret og opnaaede saaledes at blive helt udskilt fra Skeen. Byen var forøvrigt paa denne Tid ikke af stor Betydning, idet den i 1722 ialt kun havde 42 Familier og i 1733 kun 9 Skibe, der alle var af mindre end 20 Læsters Drægtighed med Undtagelse af et, der maalte 165 Læster. Men ogsaa Kragerø voxede sterkt i den anden Halvdel af det 18de Aarhundrede. Indbyggertallet, der 1769 udgjorde 941, var i 1801 steget til 1284. Toldindtægterne udgjorde i 1794 12586 Rdr. og i 1795 14994 Rdr. I Aarene 1804—1806 indbragte Tolden aarlig i Gjennemsnit 25836 Rdr. Af Trælast udførtes der mellem 9 og 11000 Læster aarlig, der for det meste gik til britiske og hollandske Havne. I det sidstnævnte Aar var 60 Skibe af en samlet Drægtighed paa 3241 Kommercelæster hjemmehørende her.

Af Byerne i Nedenes Amt var Arendal og Øster-Risør ved Slutningen af den store nordiske Krig efter megen Møie og Strid ifærd med at opnaa egne Kjøbstadsrettigheder. Disse blev dem da ogsaa tilstaaede ved Reskript af 7de Mai 1723, dog maatte disse Rettigheder afkjøbes Kristianssand mod en aarlig Afgift af 1000 Rdr. i Stedet for Indkvartering, Kanal- og Procent-Penge.

Arendal havde ved denne Tid 140 Gaarde, og fraregnet de 1000 Rdr., som skulde erlægges til Kristianssand og hvoraf Øster-Risør tilsvarede 250 Rdr., udgjorde Byens Udgifter 333 Rdr. 64 ß, som fornemmelig medgik til Byens Politi og Vægtere.

Ved Privilegier af 18de November 1735, nærmere udviklede ved Reskript af 26de April 1737, blev Byens Forhold til Øster-Risør og Jurisdiktionens Grænser bestemte.

Ved Folketællingen i 1769 havde Byen 1540, i 1801 1698 Indbyggere.

Byen fik 1755 et Hospital og 1805 en Realskole.

Om Byens Handel og Omsætning i dette Tidsrum oplyses kun, at Toldintraderne for Arendal, Grimstad og Lillesand i Aarene 1804—06 i Gjennemsnit udgjorde 45211 Rdr. aarlig, og at Trælastudførselen herfra i 1804 udgjorde 11652 Læster, i 1805 13427 Læster og i 1806 13047½ Læst. Trælasten gik fornemmelig til danske, britiske og hollandske Havne. Af Skibe var i 1776 hjemmehørende i Tolddistriktet 73 paa 4535 Kommercelæster og i 1788 98 paa 7053½ Kommercelæst. I 1806 eiede selve Byen 74 Skibe paa 6109½ Kommercelæst.

Ihvorvel Arendal og Øster-Risør, som ovenfor nævnt, ved Reskript af 7de Mai 1723 blev adskilte fra Kristianssand, var det dog først ved de dem forundte Privilegier af 18de November 1735, at Øster-Risør blev Kjøbstad, ihvorvel dens Rettigheder som saadan var noget begrænsede. I Henseende til Jurisdiktion henhørte Byen saaledes under Arendal indtil 1779, da den erholdt egen Byfoged. Eget Kirkesogn blev Byen i 1745.

314. Arendals Segl. Fra Midten af indeværende Aarhundrede.

Øster-Risør havde 1769 931 og i 1801 1295 Indbyggere.

I Tolddistriktet var 1776 hjemmehørende 56 Skibe paa 1605 Læster, hvilket Antal i 1783 var voxet til 70 Skibe paa 3107 Kommercelæster. Stedets Toldindtægter udgjorde i Aaret 1792 14302 Rdr., i 1794 11109 Rdr. og i 1795 13688 Rdr.

Grimstad var 1723 med Arendal og Øster-Risør bleven adskilt fra Kristianssand, men vedblev dog fremdeles at være et Ladested under Arendal og erholdt først 1791 Losse- og Ladefrihed fra og til indenlandske Steder mod en aarlig Afgift til Arendal. I 1801 havde Byen 362 Indbyggere. Et sjeldent Gode havde Stedet i den i 1795 ved Skibsfører Peder Dahls Testament af 1787 oprettede Borgerskole. I 1806 var 9 Skibe af 763½ Kommercelæsts Drægtighed hjemmehørende her.

Lillesand, hvis Opkomst skyldtes det ved Reskript af 13de Oktober 1688 Nedenes Almue forundte Privilegium at sælge sin i egne Skove virkede Trælast til Danske og Fremmede, havde i 1806 5 Skibe paa 261½ Kommercelæst. Herfra udførtes i 1804 812 Læster Trælast, der gik dels og fornemmelig til Danmark, dels til England og Frankrige.

Tvedestrand havde nærmest alene Betydning som Udskibningssted for Næs Jernverk og de til Verket hørende Sagbrug.

Kristiansand, der gjennem det 17de Aarhundrede havde været Regjeringens Kjæledægge og var udstyret med de mest omfattende Privilegier, der maatte lamme Næringslivet i vid Omkreds, blev i det 18de Aarhundrede mere overladt til sig selv, idet Byens Privilegier af 31te Januar 1738 ikke paa langt nær var saa uretfærdige mod Nabostæderne som de tidligere.

Dels som Følge heraf, dels paa Grund af en stor Ildebrand, som den 6te Mai 1734 overgik Byen og ødelagde Værdier til en Taxt af 160570 Rdr. alene for Husenes Vedkommende, havde Kristiansand gjennem en større Del af det 18de Aarhundrede betydelige Vanskeligheder at kjæmpe med, og det var egentlig først under den nordamerikanske Frihedskamp og de heldige Handelskonjunkturer, den bragte, at Byen fik nogen større Betydning. Dens Handelsflaade, der 1776 bestod af 35 Skibe paa 1251 3/4 Kommercelæst, steg i 1780 til 44 Skibe paa 1822 1/4 og i 1783 til 43 Skibe paa 2583 1/2 Kommercelæst, og paa Byens Værfter byggedes der ialfald i et Par af disse Aar 12—18 Skibe, der var ikke mindre end Brigger. Toldindtægterne steg betydelig, og navnlig var Trælasthandelen i betydelig Opkomst; men fornemmelig var det dog i og ved Fragtfarten, Byens Borgere nu lagde Grunden til en hidtil ukjendt Velstand. I de 10 Fredsaar, som fulgte paa den amerikanske Krig, gik vel Kristiansand noget tilbage; men den tog sin Mon igjen, da de franske Revolutionskrige udbrød. En fordelagtig Trælasthandel og en endnu fordelagtigere Fragtfart bragte Byens Borgerskab Næring og Rigdom. I 1807 eiede Kristiansands Tolddistrikt ikke mindre end 107 Skuder paa 3983 1/2 Kommercelæsts Drægtighed, og alle var paa 10 Smaaskibe nær hjemmehørende i selve Byen.

Ogsaa Folkemængdens Bevægelse her afgiver et talende Vidnesbyrd om de Tilstande, som herskede her i Tidernes Løb. I 1781 var Byens Folkemængde stegen til 4200 Indbyggere; men i 1785 fandtes her kun 3700 og i 1791 3600 Mennesker. I 1801 udgjorde Folketallet 4876, og i de ellers saa ulykkelige Krigsaar vedblev Byen at gaa frem paa Grund af den fordelagtige Handel og Skibsfart, som herfra dreves.

Mandal vedblev at være et Ladested under Kristiansand og opnaaede kun ved Reskript af 10de Februar 1779 fri Handel og Tilladelse til at fortolde alle Slags Varer mod en aarlig Afgift til Kristiansand. Indbyggernes Antal, der 1769 udgjorde 791, var i 1801 steget til 1639. I 1784 var her hjemmehørende 24 Skibe paa 888 1/2 Kommercelæsts Drægtighed og i 1794 25 Skibe paa 1141 Kommercelæster.

Farsunds Opkomst skyldtes fornemmelig den i September 1807 afdøde Kjøbmand Joachim Brinck Lunds fortjenstfulde Virksomhed. Ved Reskript af 10de November 1777 blev Stedet et Losested for danske Kornvarer og fik 28. Januar 1795 lige Handelsfrihed med Flekkefjord. Befolkningen var 1801 496 Mennesker. En for Stedet særegen Næringsgren var det Vankiske

og Sildefiske under Shetlandsøerne, som i Slutningen af det 18de Aarhundrede dreves herfra, fornemmelig ved hollandske Fiskere, som var komne herhen.

Om Flekkefjord er der kun lidet at sige. Dette Ladested, der 1769 havde 469 Indbyggere, fik ved Reskript af 15de Februar 1771 Frihed til foruden fremmede Kornvarer at indføre og fortolde Salt, Hør, Hamp og Stenkul mod en Afgift til Kristianssand. I det under Stedet liggende Tolddistrikt hørte 1784 52 Fartøier af 1285½ Læsts Drægtighed hjemme. Udførselen bestod fornemmelig i Sild og saltet Torsk samt en Del Trælast. Her oprettedes 1776 et Hospital for Radesyge fra hele den sydvestlige Del af Landet.

Stavanger laa gjennem hele det 17de Aarhundrede rent i Dødvande. Endnu i 1745 havde Byen kun 425 Huse, der vel svarer til et Indbyggertal af 2100—2200 Mennesker. Ved Folketællingen i 1769

315. Stavanger Byes Segl. Efter et Aftryk fra 1649.

udgjorde Befolkningen 2154 Indvaanere. I 1795 havde den 2478 Indbyggere og i 1801 2466 Indbyggere. Det er altsaa paa det nærmeste fuldstændig Stillestaaen, hvor det ikke er ren Tilbagegang.

Noget hertil bidrog vel de to store Ildebrande, som Natten mellem 31te August og 1ste September 1766 lagde 40 Huse i Strandgaden i Aske og to Aar efter, da disse var bleven gjenopførte, ødelagde 50 Gaarde omtrent i samme Strøg.

Ved de Privilegier, som i 1690 var bleven Kristianssand givne, var Stavangers Handelsomraade, der hidtil havde strakt sig Syd til Sireaaen, indskrænket til Sirevaag. Ved de nye Privilegier af 1738 blev det igjen udvidet til Sireaaen. Ved Reskript af 2den September 1735 havde Byen faaet Konfirmation paa sine i 1690 igjen i Kraft satte Privilegier.

Byens Handel var kun ubetydelig. I Aarene 1720—29 indbragte Tolden i Gjennemsnit 2579 Rdr. og i Aarene 1734—48 paa lidet nær 4000 Rdr. aarlig. Udførselen bestod fornemmelig i Hummer, som gik til

Holland og England, Trælast, Sild, Fiske- og Fedevarer, som i ekersundske Skibe fragtedes til Østlandet.

Efter Midten af det 18de Aarhundrede tiltog vel Handelsrørelsen noget, dog ikke ret meget, da Byen kun havde faa nogenledes formuende og solide Handelsmænd. Skibsfarten var indskrænket til de norske Byer og Danmark. De Varer, som gik til Udlandet, afhentede Udlændingen selv i egne Skibe. End ikke de rige Sildefiskerier, som indtraf paa Vestkysten, forstod Stavangers Borgere at udnytte til egen Fordel, da de ikke kjendte noget andet Marked end Østlandet og Danmark, efter hvis Behov de indrettede sine Varer. Det blev Bergenserne, som gik af med den væsentligste Del af denne Profit.

Under den nordamerikanske Frihedskamp kom der noget mere Liv og Rørelse i Byens Handelsstand. Toldindtægterne udgjorde i Aarene 1775—84 gjennemsnitlig 6550 Rdr. aarlig, i Aaret 1782 steg de endog til 7688 Rdr. Man begyndte ogsaa paa denne Tid at bygge sig Skibe til Langfart. I 1775 havde Byen foruden Jægter endnu kun 23 Skibe paa 404 Kommercelæsts Drægtighed, men i 1784 eiede den 46 Fartøier af 1025 Læsters Drægtighed. I Aarene 1782 og 1783 sendtes der herfra aarlig to Expeditioner til Vestindien med Stedets egne Skibe. Betydeligst var Udskibningen af Trælast, der foregik i 24 Ladninger, og af Hummer, der foregik i 50—60 Ladninger. Af Sild udskibedes der forholdsvis lidet, til Trods for at Vaarsildfiskerierne holdt sig hele Decenniet igjennem.

I det sidste Decennium af det 18de Aarhundrede synes Stavanger at have hævet sig til nogenledes jevn Velstand, og der udfoldedes ved denne Tid ogsaa nogen Selskabelighed i Byen. En Klub havde Stedet saaledes allerede faaet i 1770-Aarene, og senere virkede et dramatisk Selskab her. Der indtraf imidlertid forskjellige Hindringer for Byens Opkomst, blandt hvilke kan merkes en Brand, som i 1793 lagde 16 Huse i Østervaag mellem Jorenholmen og Bagerbryggen i Aske.

De gode Handelsaar, som indtraf i Begyndelsen af Aarhundredet, gik derimod temmelig sporløst hen over Stavangers Forretningsverden. Byen eiede i 1805 kun 32 Skibe paa 1178 Kommercelæsts Drægtighed, der for den største Del gik i Trælastfart paa St. Martin i Frankrige, hvorfra de bragte Salt tilbage. Derimod var Vaarsild- og Torskefiskerierne ophørte, og den Sild, som udførtes, var alene Sommersild. Men Skibsfarten var dog — fraregnet Hummerexporten, der foregik i udenlandske Skibe — i disse Aar aktiv.

Ekersund var i Løbet af det 18de Aarhundrede i rask Opkomst, navnlig ved de store og heldige Fiskerier, som fandt Sted i Omegnen, og ved den herfra udgaaende Skibsfart. I Aaret 1731 var 21 Smaafartøier hjemmehørende her, og i Aaret 1743 eiede Stedet 27 større og mindre Dæksfartøier, der gik i Fragtfart mellem Vestlandet og Østlandet.

"Indbyggerne i Eggersund," udtaler C. M. Olrik i sit "Forsøg om Bergens Handel," "kunne siges at føre saadan Mellemhandel mellem Bergen og Kjøbstæderne østerpaa i Norge, som Hollænderne mellem adskillige Lande i Europa. Thi de østerlandske Kjøbstæder føre ikke selv deres Varer til Bergen, ikke heller Bergen sine østerpaa." Det varede imidlertid ikke længe, før Ekersunds Indbyggere i denne fordelagtige Handel fik Konkurrenter, dels i Kjøbmændene i andre Byer, dels i Bergenserne selv, der anskaffede sig Skibe til saadan Fart, og fra den Tid af gik Ladestedet atter tilbage, saa det i Aaret 1786 kun eiede 5 Skibe paa tilsammen 99 Kommercelæster foruden 6 aabne Jægter. Senere formindskedes Skibenes Antal end yderligere, saa det i 1793 kun eiede 5 Skibe paa 48 Kommercelæsters Drægtighed foruden 6 Jægter.

Ligesom i de tidligere Aarhundreder var ogsaa gjennem det 18de og et godt Stykke ind i det 19de Aarhundrede Bergen Landets største By. Ved Midten af det 18de Aarhundrede (1751) siges denne at have havt 19730 Indbyggere, en Opgave, som dog maa modtages med nogen Forsigtighed, da her ved Optællingen i 1769 kun fandtes 13735 Indbyggere. Ved Folketællingen i 1801 var Befolkningen stegen til 18080 Mennesker, fordelte paa 3663 Familier.

I den anden Fjerdedel af det 18de Aarhundrede stod Bergens Handel paa det nærmeste stille, til Trods for at der paa denne Tid indtraf ret betydelige Fiskerier langs Kysten, og Byens Handelsstand traadte i nøiere Forbindelse med Sverige, end Tilfældet før havde været. Handelen drèves fornemmelig paa Holland, Bremen og Lübeck; kun sjelden søgtes fjernere Handelspladse, og de fem Ladninger, som 1729 sendtes til Middelhavet, udførtes i fremmede, fornemmelig engelske Skibe.

Ved Midten af det 18de Aarhundrede tog Bergens Handel et større Opsving, hvortil de rige Fiskerier, som indfaldt paa Kysten, selvfølgelig ogsaa bidrog overvættes meget. I Aarene 1749—51 udgjorde Toldintraderne gjennemsnitlig aarlig 109040 Rdr. Følgende Tabel viser Forholdet mellem Bergens Udførsel i 1731 og 1751:

I 1731:

	til udenrigske Steder.	til Danmark og indenrigske Steder.
Tørfisk	17817 Sk℔ 9 L℔	2422 Sk℔ 11 L℔
Klipfisk	„ — „ —	6 — 16 —
Vaarsild	10884 Tdr.	14770 Tdr. (Vaarsild, Nordlandsk- og Sommersild)
Nordlandsk- og Sommersild	16133 —	
Saltfisk	2124 —	3358 —
Rogn	2493 —	„ —
Tran	4528 —	574 —
Lax	700 —	5 —

men i Aaret 1751:

	til udenrigske Steder.		til Danmark og indenrigske Steder.	
Tørfisk	31563 Skl	3 L℔	4450 Skl	19 L℔
Langer	4324 —	11 —	3 —	14 —
Klipfisk	240 —	6 —	22 —	17 —
Rav og Rekling	4 —	1 —	8 —	7 —
Flyndre	1 —	7 —	4 —	12 —
Vaarsild	46569 Tdr.		16263 Tdr.	
Nordlandsk og Sommersild	37185 —		13438 —	
Brisling	260 —		605 —	
Saltfisk	7373 —		7053 —	
Rogn	13134 —		» —	
Tran	11996 —		1764 —	
Lax	524 —		24 —	

Ogsaa i de følgende ni Aar af det sjette Decennium var Omsætningen i jevn Fremgang. Toldintraderne udgjorde i disse Aar gjennemsnitlig 113433 Rdr., og i et Aar (1759) steg de til 122366 Rdr. Af Tørfisk og Klipfisk udførtes der i disse Aar mellem 40 og 50000 Skl aarlig, af Rogn 6—8000 Tdr. og af Tran 10—12000 Tdr. Derimod steg Sildeexporten nu til en Høide, som ikke paa lange Tider havde været kjendt. Der udførtes nemlig

	1756	1757	1758	1759	1760
Sild	126334 Tdr.	156914 Tdr.	115662 Tdr.		125963 Tdr.
Nordlandssild			29334 „	30596 Tdr.	42586 „
Vaarsild			56589 „	10390 „	64664 „

Til Middelhavet udførtes i 1751 14 Ladninger med 9056 Skl Tørfisk, for det meste i hollandske Skibe, i 1757 30 Ladninger, hvoraf 12 i Bergenske Skibe. Handelen paa Sverige, der var i jevn Fremgang, samt paa Østlandet foregik for det meste i svenske og udenbys Fartøier.

I Aarene 1761—75 gik Bergens Handel derimod snarere tilbage end frem. Toldintraderne udgjorde i disse 15 Aar gjennemsnitlig 83357½ Rdr. aarlig og viser i dette Tidsrum en jevn nedadgaaende Tendens. For en væsentlig Del skyldes dette Fiskeriernes sterke Aftagen. Af nye Markeder aabnedes i denne Tid Vestindien, hvis Handel i 1754 var bleven frigiven, og der ses ogsaa i disse Aar at have været et Par grønlandske Kompagnier her, som understøttedes af Regjeringen. I 1770 eiede Bergen 66 Skibe af mere end fem Læsters Drægtighed og i 1775 78 Skibe tilsammen paa 2350½ Kommercelæst, af hvilke 5 gik paa Vestindien og 2 paa Grønland.

Den nordamerikanske Frihedskamp skulde øve en merkbar Indflydelse paa Bergens Handel og Skibsfart i høiere Grad end paa nogen anden norsk By. "Det var," heder det i Krafts historisk-topografisk-statistiske Beskrivelse over Norge, "ikke nogen forøget Udførsel af Landets Produkter, denne Periode udmerkede sig ved; men den bevirkede en større Omsætning af udenlandske

Varer mellem fremmede, da betydelige Oplag af fremmede Varer her sammenbragtes, ligesom den ogsaa indførte en fordelagtig Fragtfart for de neutrale norske Skibe, imedens de større handlende Nationer f. Ex. Frankrige og Storbritanien samt i den sidste Del af Perioden tillige Nederlandene, var indviklede i Søkrigen. Bergen havde derved Anledning til at vinde betydelig Fordel, da dets Handlende var istand til at kunne operere med betydelige Kapitaler. Denne forøgede Handelsfordel var imidlertid ikke af den Beskaffenhed, at den havde synderlig Indflydelse paa Told-Intradernes Beløb; thi i Aarene 1776—81 udgjorde den egentlige Told i Gjennemsnit aarlig ikkun 72143 Rdr., altsaa mindre end i den foregaaende Periode. Derimod tiltog Antallet af Stedets Skibe, som i Aaret 1780 udgjorde 94 paa 3330 Kommercelæster og i Aaret 1782 114 paa 3843 Kommercelæster."

Skibsfarten paa Bergen var i Aaret 1780 følgende:

	Antal.	Drægtighed.
Danske og Holstenske	277 Stk.	5252 1/2
Norske	187 —	4806 11/12
Britiske	73 —	1326 11/12
Hollandske	26 —	1183
Meklenborgske	29 —	689 1/4
Svensk-Pommerske	11 —	425
Svenske	7 —	188
Preussiske	2 —	43
Bremerske	1 —	78
Franske	1 —	56
Tilsammen	614 —	14248 7/12

Udskibningen fra Bergen bestod i Aarene 1779—81 gjennemsnitlig aarlig i:

Tørfisk	35576 Sk℔	8 L℔
Klipfisk	5257 —	10 —
Saltfisk	7305 Tdr.	
Tran	10261 —	
Rogn	5762 —	
Sild	37921 —	

hvortil kommer en Del Hummer, Trælast, Skind m. m.

I de følgende 15 Aar gik Bergens Handel jevnt, skjønt ikke overvættes hurtigt frem. Byen, der i 1795 eiede 147 Skibe paa 5509 Kommercelæster og 1796 156 Skibe paa 6461 Kommercelæster, udførte nemlig:

		i 1783	i 1788	i 1792	i 1795
Tørfisk	Sk℔	46133 1/2	43875 1/2	58324 2/5	57117 1/2
Klipfisk	—	15855	9575 1/5	18322	10568
Saltfisk	Tdr	6161 1/4	8658 3/4	3677	10223
Tran	—	15211	20957 1/4	40963	29115
Rogn	—	12565	9982	17324	2979 1/2
Sild	—	24987*)	21016 1/2	25899	21175 1/4

Toldintraderne varierede i disse Aar mellem 128097 Rdr. (i 1791) og 112553 Rdr. (i 1783.)

*) I 1782 og 1784 over 40000 Tdr.

Værdien af de ind- og udførte Varer er for Aarene 1791—93 beregnet paa følgende Maade:

	Indførsel.		Udjørsel.	
Sverige	1660 1/2	Rdr.	18084	Rdr.
Danzig og Polsk Preussen	42190	—	1104 3/4	—
Königsberg og Kong. Preussen	113478	—	59013	—
Lübeck	=		24012 1/2	—
Kurland, Lifland og Rusland	114726 1/3	—	2197 1/2	—
Altona, Hamburg og Tydskland	150820	—	188435	—
Fremmede fra Hertugdømmerne Slesvig og Holsten indkomne Varer	4261 1/2	—	=	
Wismar og svensk Pomern	4673 2/3	—	3712	—
Storbritannien og Irland	56984	—	14337 1/2	—
Nederlandene	49308	—	404667	—
Frankrige	76868	—	40175	—
Portugal	8935 1/2	—	=	
Spanien	36976	—	143478	—
Middelhavet	9650	—	219115 1/2	—
	670531 1/2	—	1118331 3/4	—

En Fordel, som under Søkrigen mellem England og Frankrige væsentlig kom Bergenserne tilgode, var, at hollandske og franske Kapere løb ind til Bergen med de af dem tagne engelske Priser, der for en Del afhændedes til Borgerskabet og saaledes indlemmedes i den norske Handelsmarine.

Ogsaa Decenniet 1797—1806 var særdeles gunstigt for den bergenske Handel. Fragtfarten paa Middelhavet vedvarede til Aarhundredets Udgang, og i de uheldige Aar 1801—03 kan spores nogen Tilbagegang; men forøvrigt var Handelen paa Udlandet i uafbrudt Fremgang. I 1806, da Toldintraderne steg til 272000 Rdr., udgik fra Bergen 718 Skibe, hvoraf 113 paa 5075 1/2 Kommercelæst til Spanien og Middelhavet, 50 paa 1632 1/2 Kommercelæst til Frankrige, 4 paa 403 Kommercelæster til Arkangel og 3 paa 268 Kommercelæster til Grønland.

Blandt de Ildebrande, som i dette Tidsrum overgik Byen, kan merkes den, der i 1751 lagde en Del Huse mellem Torvet og Raadhuset i Aske. Fire Aar efter, den 23de Juli 1756, brændte den vigtigste og smukkeste Del af Byen fra Torvet til Nordnes, ialt 964 Huse, med Søboder og Pakhuse langs Strandgaden, Toldboden og Nykirken samt Nykirken og den senere ikke gjenopførte St. Pauls Kirke. 2den April 1771 ødelagdes ved Ildsvaade hele Kvarteret mellem Mur- og Ny-Almenningen saavel Strandgaden som Markveien. Den 23de September 1780 brændte 40 Huse paa Strangehaugen. Den 20de Januar 1795 hjemsøgtes hele Kvarteret fra Ny-Almenningen til Nykirken af en Ildsvaade, der afsved 75 assurerede Bygninger og beskadigede 22 i større eller mindre Grad. Den 29de Marts 1799 brændte en Del mindre betydelige Bygninger i det samme Kvarter, og hvad denne Brand havde levnet, brændte den 14de Februar 1800, da 33 Bygninger med Nykirken gik aldeles op i Luer og 18 blev mere eller mindre beskadigede.

Af Byerne i Throndhjems Stift gik Stiftsstaden Throndhjem, der ved Armfeldts Indfald under den store nordiske Krig var bleven sat meget tilbage, i Løbet af det 18de Aarhundrede langsomt, men sikkert frem, og navnlig blev Byens Omraade mellem Skansen og Elven saa godt bebygget, at den mindre bemidlede Klasse maatte bygge sig Huse udenfor, hvorved Forstæderne Baklandet og Ilen fik et større Omfang, end de tidligere havde havt. Den første, der allerede existerede i det 17de Aarhundrede, blev omkr. 1740 endog et eget Kirkesogn under Strindens Prestegjæld, efterat det allerede 1714 havde faaet egen Kirke paa Gaarden Bakkes Grund. Ilen synes derimod først i Løbet af det 18de Aarhundrede fra en ringe Begyndelse at have taget større Opsving, navnlig ved den Trælastudskibning som fra de herværende Bordtomter fandt Sted.

I 1733 udgjorde Toldintraderne 29310 Rdr. Udførselen bestod i 2115 Sk℔ 6¼ L℔ Kobber, 4940 Læster Trælast, 4400 Sk℔ Tørfisk, 13 Sk℔

316. Hospitalskirken i Throndhjem.

Klipfisk, 954 Tdr. Tran, 2992 Tdr. Sild, 605 Tdr. Rogn, 905 Tdr. Tjære m. v.

Af de 163 Skibe, som udklareredes til Havne udenfor Landet, gik 106 (fornemmelig med Trælast) til storbritanniske og irske Havne, 11 til Holland (fornemmelig med Kobber og Fiskevarer), 8 til Hamburg og Altona, 5 til Østersøen, 5 til Frankrige (dels med Trælast, dels med Fiskerogn), to til Archangel, et til Middelhavet og Resten til danske Havne, fornemmelig Flensborg.

Ved den Tid, de romsdalske Ladesteder Lillefosen og Molde skulde erholde Kjøbstadsrettigheder, føres der fra Throndhjems Borgerskab høilydte Klagemaal over, at Byen gik sin Undergang imøde. Disse Klager stiger endog til sande Jammerraab, efter at det var lykkedes disse Steder at føre sin Krig frem.

Fuldt saa slem var Stillingen dog ikke, saaledes som Thrønderne udmalede den. Tvertom skulde det snart vise sig, at Byen ingen Skade havde havt af, at ogsaa disse Steder var kommen i Besiddelse af Kjøbstadsrettighed.

Et føleligt Slag skulde dog ramme Byen det samme Aar, som Kristiansund og Molde løste sin tidligere Forbindelse med Throndhjem, idet 14 af Byens Gaarde da afbrændte.

I Aarene 1751—55 udgjorde Toldintraderne gjennemsnitlig 56308 Rdr. aarlig, altsaa henimod det dobbelte af det Beløb, som var erlagt 20 Aar forud. Handelens Opkomst hidrørte fra forøget Kobberproduktion og Trælasttilvirkning. Af Fisk udførtes der lidet, nemlig 3484 Sk.℔ Tørfisk; derimod steg Sildeexporten i det sidste Aar til 15508 Tdr. Byens egen Skibsfart var dog endnu kun ringe. I 1755 eiede Byen 28 Skibe af tilsammen 2015 Kommercelæsters Drægtighed. Den meste Omsætning foregik ved britiske, danske og rostockske Skibe.

Endnu større var Fremgangen i det næste Femaar, da Toldindtægterne gjennemsnitlig udgjorde 64555 Rdr. aarlig; deraf svaredes i Kobbertold alene 14035 Rdr.

Byens Udskibning stillede sig for disse Aars Vedkommende saaledes:

		i 1756	i 1757	i 1758	i 1759	i 1760
Kobber . .	Skpd	2762	2768	3095	2745	2511
Tørfisk. . .	„	4047	5929	6760	3889	4090
Klipfisk . .	„	172	172	703	1646	623
Rogn . . .	Td.	180	88	9	—	—
Sild . . .	„	15083	7438	10242	13411	22020
Tran . . .	„	2137	2198	2288	1394	1610
Salt Torsk	„	58	814	211	58	284
Tjære . . .	„	165	486	707	593	415
Bord . . .	Tylvter	33260	49215	30704	55906	24371
Birkeved . .	Favne	463	465	415	747	459

Ved Folketællingen i 1769 havde Byen en Befolkning af 7478 Mennesker foruden Militæret.

Under den nordamerikanske Frihedskamp gjorde Throndhjems Handelsstand temmelig gode Forretninger, idet Toldindtraderne i Aarene 1776—80 udgjorde 76167 Rdr. aarlig, hvoraf Kobbertolden beløb sig til mere end en Trediepart eller 22724 Rdr. Sildeexporten var da gaaet ned til 2311 Tønder, og af Tørfisk og Klipfisk samt Tran udførtes der omtrent de samme Kvanta som for tyve Aar siden (nemlig 3706½ Sk.℔ og 2035 Tdr.). Derimod var Trælastudskibningen nu betydelig større, end den tidligere havde været, idet den gjennemsnitlig udgjorde 55416 Tylvter aarlig. Ogsaa Tjæreudførselen steg fra 360 Tdr. i 1776 til 4352½ Td. i 1780. Samtidig hermed deltog ogsaa Throndhjems Borgerskab i den indbringende Fragtfart.

Medens Byen ved Udgangen af 1776 endnu kun eiede 10 Skibe paa 903½ Kommercelæst, havde den i 1784 ikke mindre end 36 Skibe paa tilsammen 2169 Kommercelæster.

Den 3die December 1788 blev et helt Kvartal af Byen mellem Krambodgaden og Søgaden nærmest Bratøren lagt i Aske.

Tre Aar efter, 27de Mai 1791, indtraf den tidligere omtalte Flom i Ile-Elven.

Ved Folketællingen i 1801 havde Byen 8832 Indbyggere.

Ogsaa til Throndhjem strakte de florissante Tider i Begyndelsen af indeværende Aarhundrede sig, og navnlig naaede Byens Handel i Aarene 1806 og 1807 en overordentlig stor Høide i Sammenligning med den forudgaaende Tid. Trælastudførselen, der foregik ved britiske Skibe, tiltog fra Aar til Aar; Røros Kobberværk gav godt Udbytte, og Priserne var i jevn Stigning; for at udnytte Fiskerierne blev der i 1803 i Throndhjem oprettet et Interessentskab, det throndhjemske Handels- og Fiskeri-Etablissement i Nordlandene, der havde til Opgave med de betydelige Fonds, som stod til dets Raadighed, at indkjøbe og tilvirke Fiskevarer og udskibe dem direkte til Udlandet.

Hvor betydelig Throndhjems Udførsel i Aarene 1804–6 var kan sees af følgende Opgave, der ligesom de fleste andre i denne Oversigt meddelte statistiske Data er hentet fra Krafts historisk-topografisk-statistiske Arbeide over Norge:

		i 1804:	i 1805:	i 1806:
af Kobber	Skpd.	2,195⅛.	3,319⅕.	3,049¼.
— Trælast	Læster	10,797.	12,881½.	12,648.
— Tjære	Td.	541½.	1,315¾.	132.
— Tør- og Klipfisk	Skpd.	20,425¾.	17,572⅖.	20,912¼.
— Sild og Saltfisk samt Rogn	Td.	7,168¾.	2,367.	4,574½.
— Tran	Td.	4,181½.	3,501½.	4,700.
— Skind {	Lpd.	1,552⅛.	1,341⅜.	1,683½.
. . . .	Stk.	3,715.	2,743.	9,586.

Heri er dog ikke indbefattet Udførselen til Danmark, der, om den var medtaget, vilde have forhøiet de opførte Talstørrelser i nogen Mon.

Throndhjems Handel var, fraregnet Trælastexporten, for den største Del aktiv og strakte sig endog til fjerne Farvande. I 1803 og 1804 sendtes der aarlig to Skibe til Vestindien, og i 1805 udrustedes der endog et Skib til Batavia i Ostindien. Til Middelhavet sendtes der i Aarene 1804—1806 aarlig 28 Ladninger. Til Holland gik der aarlig 11 og til Østersøen 14 Skibe. Størst var dog Udførselen til britiske Havne, hvorhen der aarlig afskibedes 150 Ladninger. Den Trælastudførsel, som foregik herhen, besørgedes dog saa at sige udelukkende af britiske Skibe. I 1804 udførtes kun 1034 og i 1806 kun 565 Læster i norske Fartøier.

Indførselen til Throndhjem foregik i Aarene 1804—06 paa følgende Vis:

		i 1804:	i 1805:	i 1806:
af Kornvarer . .	Td.	83,843$\frac{3}{4}$.	31,445.	39,094$\frac{3}{4}$.
— Druebrændevin	Pot.	144 227.	87,886.	270,254.
— Kornbrændevin	Pot.	206,143.	58,848.	62,254$\frac{1}{2}$.
— Vin	Oxh.	139$\frac{1}{2}$.	175$\frac{1}{4}$.	276$\frac{1}{2}$.
— Edikke . . .	Pot.	8,720.	2,920.	13,974.
— Kaffe	Pd.	27,931.	19,580.	37,553.
— Tobak i Blade	Pd.	112,119.	224,789.	42,629.
— Salt	Td	20,498.	10,816.	14,754.
— Hør	Skpd	240.	317$\frac{1}{8}$.	400.
— Hamp . . .	Skpd.	720$\frac{1}{4}$.	736$\frac{9}{8}$.	853$\frac{1}{8}$.
— Stry	Skpd.	99$\frac{3}{5}$.	117$\frac{1}{5}$.	127$\frac{1}{4}$.

Toldintraderne, der i 1803 udgjorde 113,250 Rdr. beløb sig i Aarene 1804—05 til mellem 114 og 115000 Rdr., som steg i Aaret 1806 til 141,485$\frac{1}{2}$ Rdr.

Throndhjems Handelsflaade bestod ved Udgangen af 1806 i 40 Skibe af tilsammen 2496 Kommercelæsters Drægtighed.

Imidlertid skulde Byens Velfærd ogsaa under disse lykkelige Handelsaar lide et slemt Afbræk derigjennem, at en Ildebrand, der udbrød den 14de Mai 1805 lagde 23 Vaaningshuse og 5 Pakboder i Aske.

Kristianssund var indtil 29de Juni 1742 under Navnet Lillefosen Ladested under Throndhjem.

I Begyndelsen af det 18de Aarhundrede havde Stedet faaet udvidede Handelsrettigheder, og som Følge heraf havde Omsætningen været i rask Opkomst.

Toldindtægterne havde i Aarene 1721—24 udgjort gjennemsnitlig 4824$\frac{1}{2}$ Rdr. aarlig og i Aarene 1726—28 4903 Rdr.

I Aaret 1731 var der til udenrigske Havne udført 567$\frac{3}{4}$ Skø Torfisk, 36$\frac{1}{4}$ Skø Klipfisk, 1549 Tdr. Sild, 888 Tdr. Tjære, 178 Tdr. Rogn, 142 Tdr. Tran, 75050 Stk. Bord, 44 Tylvter Bjelker m. m. Udførselen foregik i 67 Skibe, hvoraf 52 til engelske, skotske og irske Havne, 5 til hollandske og 10 til danske Havne; 10 Skibe var gaaet i indenlandsk Fart.

Ved Toldforordningen af 29de Februar 1732, der indskrænkede Ladestedets Handelsfrihed til Indførsel af danske Kornvarer og Udslibning af Trælast, og Throndhjems Privilegier af 5te Februar s. St, blev Byens Virksomhed atter sat tilbage, saa Toldintraderne i 1733 gik ned til 2765$\frac{5}{6}$ Rdr. og i Aarene 1736—41 yderligere til 1782 Rdr. aarlig. Ihvorvel Kristian VI selv under sit Ophold her 1733 havde kunnet overbevise sig om Skadeligheden af de nævnte Foranstaltninger, var han dog af Hensyn til de throndhjemske Kjøbmænd ikke at formaa til at gjøre nogen Forandring i det saaledes etablerede Forhold.

Men efterat Byen i 1742 havde faaet Kjøbstadsprivilegier, tog den strax et ganske merkeligt Opsving. Alene i Aarene 1742—45 udgjorde

Toldindtægterne gjennemsnitlig 3652 Rdr. aarlig, og i de derpaa følgende 3 Aar (1746—48) 6041 Rdr. aarlig. Saa paatagelig var Forandringen, at Throndhjems Borgerskab i 1745 ansaa det for at være af største Vigtighed for deres Handel at indgaa med Forestilling til Regjeringen om, at den nye Kjøbstad ufortøvet burde miste sine Privilegier og sættes tilbage i sin tidligere Stilling som Ladested, et Forlangende, Regjeringen selvfølgelig ikke kunde tage mindste Hensyn til.

Fra Midten af det 18de Aarhundrede af var Byen i rask Fremgang, hvortil de gode Konjunkturer for Fiskeri og Trælasthandel selvfølgelig bidrog overmaade meget, og navnlig regnede man de fem første af Femtiaarene for Kristianssunds gyldne Tid. I Aarene 1751—55 udgjorde nemlig Toldintraderne her 22032 Rdr. 83 ß aarligt, eller noget mindre end Halvdelen af, hvad selve Throndhjems Bys Handel paa samme Tid indbragte i Told. Størst var Byens Afsætning af Sild, hvoraf der i 1754 udskibedes over 64000 og i de to følgende Aar over 67000 Tønder. Men denne Herlighed stod dog ikke længe paa. I Aarene 1757 gik Sildeudførselen ned til 14727 Tdr., og i de to nærmest følgende Aar aftog den end yderligere til en ren Ubetydelighed. Som Følge heraf gik ogsaa Toldindtægterne i 1758 ned til omtrent det samme Beløb, som de 10 Aar før havde udgjort. Omsætningen hævede sig vel ved forøget Klipfisk- og Trælasteksport noget i Slutningen af 1750-Aarene; men i Tidsrummet 1761—70 stod Handelen paa det nærmeste stille, ihvorvel Fiskeudførselen og Tjærehandelen var meget større end Throndhjems.

Under den nordamerikanske Frihedskamp indtraadte der noget bedre Tider for Kristianssunds Handel, ihvorvel denne dog ikke paa langt nær hævede sig til den samme Høide som i 1750-Aarene. Det var Trælasten, som paa denne Tid spillede en betydeligere Rolle i Kristianssunds Handelsliv. I Aaret 1782, da Stedets Udførsel og Toldintrader var noget større end i de foregaaende Aar, blev der til britiske Havne expederet af Trælast 37 Ladninger paa 2279 Læster og af Tjære 8 Ladninger paa 204½ Komm.-Læst. Til Frankrige gik 3 Skibe paa 95½ Komm.-Læst med Rogn etc., til Holland 4 Skibe paa 108 Komm.-Læster med Tran, Tjære, Tørfisk og Lange, til Bilbao 10 Skibe paa 439 Komm.-Læster med Fiskevarer af forskjellig Art, til Hamburg et Skib paa 27 Komm.-Læster med Sild og Tran, til Østersøen et Skib paa 24½ Komm.-Læst med Sild.

Denne Handel paa udenrigske Steder, der foregik i 77 Skibe, var næsten aldeles passiv og dreves formentlig med britiske, tildels danske Skibe. Endnu i Aarene 1776—79 eiede Kristianssund kun et Skib paa 50 Læster. Ved Udgangen af 1780 var 3 Skibe af 131½ Læst og ved Udgangen af 1782 10 Skibe paa 403½ Kommercelæst hjemmehørende her.

I Aarene 1786—92 udgjorde Byens Toldintrader gjennemsnitlig 14482 Rdr. aarlig. Byens Udførsel, der foregik i Gjennemsnit i 17 indenlandske Skibe af 750 Læsters Drægtighed og 55 udenlandske Skibe af

2930 Læster, udgjorde aarlig 259480 Stk. Bord, 1500 Sk℔ Tørfisk, 6300 Sk℔ Klipfisk, 4000 Tdr. Sild, 1750 Tdr. Tran, 1384 Tdr. Rogn o. s. v. Af Korn indførtes aarlig 14150 Tdr., af Salt 6000 Tdr., af Kornbrændevin 476 Tdr., af Tobak 26000 Pund m. m. Den heri indbefattede Ud- og Indførsel til og fra norske Havne var ubetydelig.

I Aarene 1793—1802 tiltog Handelen noget, skjønt ikke ret meget, og Kristiansund kom som Følge heraf til at indtage en ret særegen Stilling blandt de norske Byer. Toldintraderne udgjorde gjennemsnitlig 16782 Rdr. aarlig. Udførselen beløb sig aarlig til 250000 Stkr. Bord, 8611 4/5 Sk℔ Klipfisk, 1551 1/2 Sk℔ Tørfisk, 4782 Tdr. Sild, 361 Tdr. saltet Fisk, 1362 1/2 Tdr. Tran, 482 Tdr. Rogn. Af Tangaske, som man i 1770-Aarene var begyndt at brænde, udførtes der paa denne Tid ret betydelige Kvanta, dels til Kristiania, dels til Udlandet; i Aaret 1800 gik Værdien af denne Exportartikel (2279700 Pund) op til noget over 25000 Rdr. Værdien af de i 1791—95 udførte Varer udgjorde i Gjennemsnit 159000 Rdr. om Aaret, hvoraf Fiskevarernes løb op til 120—130000, Trælastens til 25000 Rdr. Af Korn indførtes der 13171 Tdr., af Salt 8313 Tdr., af Tobak 51410 Pund, af Kornbrændevin 52900 Potter o. s. v. I 1801 var her hjemmehørende 17 Skibe af 427 Kommercelæsters Drægtighed.

Størst blev imidlertid Rørelsen i Aarene 1804—06, da der aarlig ankom og afgik 135 Skibe, der bl. a. udførte 4—5000 Trælastlæster. Toldintraderne var i disse Aar 26522 Rdr. i Gjennemsnit; i Aaret 1806 udgjorde de endog nær 32000 Rdr.

Byen, der indtil 1827 var et Annex under Kvernes Prestegjæld, havde 1769 et Indbyggertal af 1151, i 1794 af omkr. 1460 og i 1801 af 1624. Heraf boede i det sidstnævnte Aar 924 paa Kirkelandet i 138 Huse, 388 paa Nordlandet i 80 og 312 paa Indlandet i 60 Huse.

Molde, den anden By i Romsdals Amt, stod i det 18de Aarhundrede i enhver Henseende langt tilbage for Kristiansund, ihvorvel den i Aarhundredets Begyndelse havde det samme Antal Indbyggere som Kristiansund, Ved Aarhundredets Midte synes Indbyggerantallet at have været 8—900; ved Udgangen af Aar 1796 udgjorde det 896 og i 1801 803. Stedets Næring var fornemmelig Udførsel af Trælast og Fiskevarer. Af Trælast udførtes der i 1733 bl. a. 18000 Stk. Bord, i 1751 493 Læster Trælast, 1754—58 aarlig 16834 Stk. Bord, 1759—63 40906 Stk. Bord, 1794—1803 561 Læster Trælast; af Fiskevarer udførtes der i 1733 4380 Vog Tørfisk, 118 Tdr. Sild, 442 Tdr. Rogn, i 1751 2947 Sk.℔ Tørfisk, 897 Tdr. Saltfisk, 8640 Tdr. Sild, 1589 Tdr. Rogn, i 1754—58 gjennemsnitlig 1178 Sk.℔ Tørfisk, 105 Sk.℔ Klipfisk, 1391 Tdr. Saltfisk, 6849 Tdr. Sild, 1268 Tdr. Rogn, 536 Tdr. Tran, i 1759—63 1435 Sk.℔ Tørfisk, 1772 Sk.℔ Klipfisk, 1551 Tdr. Saltfisk, 1205 Tdr. Sild, 1246 Tdr. Rogn, 327 1/2 Td. Tran o. s. v., i 1795 1412 Sk.℔ Tørfisk, 3388 Sk.℔ Klipfisk,

1079 Tdr. Rogn, 483 Tdr. Saltfisk og 327 Tdr. Tran. Hertil kommer fremdeles en Del Tangaske, der i Slutningen af det 18de og Begyndelsen af det 19de Aarhundrede (indtil 1804) udførtes til England og Kristiania.

Stedets egen Skibsfart var kun af ringe Betydning. Ved Midten af det 18de Aarhundrede eiede Byen 2 Skibe af 43½ Kommercelæsts Drægtighed, i 1780-Aarene 2 Skibe paa tilsammen 61 Læster samt 9 Jægter og ved Udgangen af 1803 4 Skibe af 193 Læsters Drægtighed samt 6 Jægter af 39 Læsters Drægtighed.

Til Slutning skal vi her give en kort Oversigt over Forholdene i Finmarken, den efter den gjængse Opfatning under "Dansketiden" mest forsømte Landsdel i Norge. Her skal dog lige saa godt først som sidst gjøres den Bemerkning, at der har hersket og hersker ikke lidet overdrevne Forestillinger om den stedmoderlige Behandling, som fra Regjeringens Side skulde være bleven disse Strækninger til Del. Ganske vist kunde og burde Forholdene her i mangfoldige Henseender have været langt anderledes og uendelig bedre; men nogen forsætlig Vanrøgt har man ikke Ret til at bebreide Regjeringen, der tvertom i blind Iver for Finmarkens Ophjælp lod sig forlede til at experimentere med alskens naragtige Theorier og forkjerte Doktriner. Vil man overhovedet i dette Tilfælde anvende Billeder, laante fra Forholdet mellem Moder og Barn, maa det snarest siges, at Regjeringen var en paa Grund af sin overdrevne Omhed daarlig Moder, der skjæmte sit Barn bort.

Ved Forordning af 8de April 1715 var Handelen paa Finmarken til en vis Grad bleven fri, idet Regjeringen havde givet Rettigheden til at handle her til Borgerne i Bergen og Throndhjem, uden at der længere blev sat nogen Taxt paa Handelsvarerne, men det blev enhver tilladt at sælge og kjøbe, som han vilde. Man har i blomstrende Udtryk talt om, hvorledes der for Finmarkens Befolkning var oprundet en ny og god Tid. Men dette kan dog ikke have forholdt sig saa. I 1724 gjorde Amtmand Seidelmann i Finmarken Regjeringen opmærksom paa, at Befolkningen i denne Landsdel var i sterkt Aftagende, og paa samme Tid krævede Bergens Borgere, der gjerne vilde faa tilbage Eneretten til at handle, som de før havde havt, at der maatte tages strenge Forholdsregler overfor Almuen, der beskyldtes for Dovenskab. Endvidere bragtes der i Forslag, at ingen indfødt Finmarking, der havde fyldt sit 18de Aar, maatte forlade Landet. Det sidste Forslag blev vedtaget; derimod vægrede Regjeringen sig ved at gaa med paa de Tvangsforanstaltninger, som fra forskjellige Hold blev bragte paa Bane.

Men Klagemaalene vedblev, og for at faa Eneret til at handle paa Finmarken satte Bergenserne tilsidst Regjeringen Kniven paa Struben ved ligefrem at frasige sig al Handel paa Landet. Men Regjeringen optog den saaledes tilkastede Handske, idet den udfærdigede en Plakat, hvorved det blev

tilbudt "alle og enhver i Danmark og Norge samt Slesvig at drive en fri og uhindret Handel deroppe." Lysthavende skulde anmelde sig for Rentekammeret og nævne Vilkaarene for Overtagelsen af Handelen. Resultatet blev da, at tre kjøbenhavnske Kjøbmænd Jakob Severin, Olaf Blach og Rasmus Steenberg med sine Medinteressenter paatog sig Handelen, og ved udfærdiget Oktroi af 25de Mai 1729 fik disse Monopol herpaa for 12 Aar, og fra nu af forblev Finmarkshandelen gjennem et længere Tidsrum i Kjøbenhavnernes Hænder. Det var unegtelig et stort Tilbageskridt fra den tidligere forholdsvis fri Handelsforfatning: men det var de norske Kjøbmænd, ikke Regjeringen, som var Skyld i, at det gik, som det gik. At Kjøbenhavnerne i denne Henseende blev begunstigede paa Nordmændenes Bekostning har man ialfald ingensomhelst Grund til at sige.

I 1741 udløb de kjøbenhavnske Handelsmænds Oktroi, der havde ført til, at Finmarken ikke var bleven forsynet med de Varer, som tiltrængtes; men Kjøbmændene havde heller ikke havt det for godt, og saasnart de kunde slippe for at have nogen yderligere Befatning med den hele Forretning, saa trak de sig ogsaa tilbage.*) Nu forsøgte Regjeringen at formaa Kjøbmændene til at vedblive Handelen. De gjorde vel det i et Par Maaneder; men Enden blev dog, at Regjeringen i flere Aar efter hinanden maatte tage sig af Landets Forsyning. Dette mente Regjeringen selv, den havde skilt sig godt fra; men Statskassen blev dog paaført betydelige Udgifter herigjennem, som burde indspares. Der indtraf i disse Aar ogsaa misligt Fiske, som maa have bidraget sit til, at Regjeringen ikke spandt Silke paa Forretningen. Den besluttede sig da til at stille Finmarkshandelen til Auktion, da den ikke troede at kunne indlade sig paa at give den aldeles fri. Men intet Bud gjordes. Endelig tilbød da henimod Udgangen af Aar 1745 det islandske Kompagni sig at overtage Handelen paa 25 Aar; men betale noget for den vilde det ikke. Til Trods for, at der nu i syv Aars Tid indtraf ret godt Fiske og Indkjøbspriserne paa Rotskjæren nedsattes, kunde Kompagniet blot beholde den i 13 Aar, og i 1759 maatte Statskassen paany overtage den. Nu drevees den da med Tab i et Par Aars Tid af denne; ved Oktroi af 15de August 1763 blev den overladt det saakaldte almindelige Handelskompagni, der ligeledes drev Handelen med Tab. Saa maatte Statskassen i 1773 indløse Kompagniets Aktier, og Regjeringen drev nu Handelen paa Finmarken i en længere Række af Aar, fra 1774 af i Forbindelse med den islandske og fra 1781 af tillige med den grønlandske og færøiske Handel.

I hele denne Tid var Tilstanden i Finmarken yderlig slet, hvori tildels mislige Fiskerier, tildels Almuens egen Dorskhed og Ligegyldighed var Skyld.

*) I denne Tid blev Taxten paa Rundfisk ved Plakat af 18de April 1733 nedsat med en Trediedel til stort Tab for den fiskende Almue.

At Handelskompagnierne heller ikke skulde rette paa Affærerne, tør vel ogsaa antages som given Sag. I Aarene 1765—88, begge medregnede udførtes der

fra Østfinmarken 26818 Skok Tørfisk og
» Vestfinmarken 38189 „ „ eller fra begge Fogderier

gjennemsnitlig aarlig 2826$^{17}/_{23}$ Skok*), hvortil kommer 4769 Tønder salt Fisk, 7246 Tønder Sild, 4954 Tdr. Tran m. m.

Der blev vel i denne Tid truffet forskjellige offentlige Foranstaltninger, der gik ud paa at skabe bedre Tilstande i denne Landsdel; men disse var for det meste af lidet omfattende Art. Saaledes blev der udsat Præmier til Fremme af Jordbrug, Husflid, Hvalfangst m. v., og et Fond til Finmarkens Bedste fik man i den saakaldte Brændevinsafgiftskasse, der oprettedes ved Resolution af 5te August 1773, som paabød en Afgift paa 4$^{1}/_{3}$ af hver Pot Brændevin, som indførtes herhen. I Aaret 1775 blev der ogsaa ansat to Landmaalere, som skulde dele Landet i Gaarde, — og enhver, som vilde nedsætte sig her, hjemledes Ret til uden Betaling af Amtmanden at faa udvist den fornødne Grund paa Betingelse bl. a. af, at Pladsen skulde bebygges. Ved Forordning af 20de Aug. 1778 blev det Presterne forbudt under Bøder at ægtevie nogen Ungkarl, som ikke kunde forevise Fæsteseddel paa en dyrkbar Plads, som han kunde drive ved Siden af Fiskeriet. Dette Paabud blev dog ikke ret længe staaende ved Magt.

Den største Mislighed, som raadede inden de finmarkske Forhold, var imidlertid Folkemængdens sterke Tilbagegang og Landets Forarmelse, som var en Følge af denne. Paa disse Omstændigheder var det især, Regjeringen maatte have sin Opmærksomhed henvendt og den opbød alt muligt for at faa fremmet Indvandring herhen. Saaledes tilstod den nævnte Forordning, af 20de August 1778 Indflyttere flere Særrettigheder, enkelte endog den "at de skulde være aldeles frie for deres forrige Kreditorers Fordringer og Tiltale," saalænge de opholdt sig i Finmarken. Størsteparten af de Folk, der som Følge heraf droges til Landet, var da saadanne, som af en eller anden Grund var komne paa Kant med Samfundet længere sydpaa, og derfor enten forviste sig selv eller blev forviste.

Blandt de forskjellige Forsøg paa at kolonisere Finmarken og Nordlandene, som blev gjorte fra Regjeringens Side, var unegtelig det uheldigste at anvende disse Distrikter som Deportationssteder for dømte Forbrydere. Ved Kristian V's Lovbog VI, 13 Kap. var Nordlandene og Finmarken nemlig bleven gjort til et Slags norsk Sibirien, hvorhen man henviste Tyve, Skjørlevnere og andre grove Forbrydere, der "af høikongelig Naade allernaadigst blev pardonnerede paa Livet." I Virkeligheden er dog denne Opfatning af disse nordlige Egne af meget ældre Dato. Vi har Exempler paa, at Studenter, der havde gjort sig skyldige i Leiermaal, allerede i Kristian IV's

*) En Skok = 60 Stykker.

Dage blev tilsagte at gjøre Tjeneste som Prester blandt Finmarkens Finner et vist Antal Aar, hvorefter de igjen skulde tages til Naade, og det er vistnok ikke for meget sagt, at der har heftet en eller anden moralsk Lyde ved en Flerhed af de Personer, som ialfald i Enevældets første Dage blev anbetroet Sjælesørgerhvervet i Landets nordligste og veirhaardeste Strøg. Men at gjøre disse til Forbryderkolonier var et Misgreb, saa stort, at det nødvendigvis maatte straffe sig selv paa strengeste Vis. Ved Budet i Kristian V's Lov og de Bestemmelser, som dette affødte, maatte der sættes en Klik paa Landets vigtigste Næringsvei der nord, der maatte gjøre en frivillig Indflytning af ærekjære Almuesfolk til en Umulighed.

Oprindelig synes denne Deportation af Forbrydere at have været indskrænket til Norge alene, idet Forbrydere herfra dømtes "til at arbeide i Jern paa et af Fiskeleierne i Finmarken," eller Folk, der for Leiermaal og Tyveri var dømte til Throndhjems Tugthus og Fæstning blev sendte herhen for at "peuplere" (ɔ: befolke) Fiskeværene, hvor de skulde blive oplærte til at blive dygtige Søfolk eller Skydskarle. Dog skulde grove Forbrydere, som var dømte til Fængsel for Livstid, ikke sendes derhen, da man frygtede for, at de der "vel ei forbleve, men vilde muligen forføie sig hen til andre Steder, hvor de kunde øve deres forrige Haandverk."

I 1751 blev det bestemt, at der aarlig skulde udtages en Del af de i Danmark til Livsstraf dømte Forbrydere for at sendes opover til Finmarken, dog kun inden en begrænset Maalestok, da man frygtede for, at et altfor stort Antal af saadanne Subjekter kunde medføre slemme Følger for Befolkningens Moral. "Snart er det en Matros, som har stjaalet ombord paa Hans Majestæts Krigsskib, som skal sendes derop, snart er det fire Sølvtyve fra Kongsberg, som i Finmarken skal gjøre Pønitents. Snart er det et Par glade Kjøbenhavnere, hvoraf den ene har været Kongens Fuldmægtig og i denne Egenskab har gjort sig skyldig i Falsk, den anden Kongens Tjener og derunder set Leilighed til at stjæle paa Slottet; den første dømmes til at have forbrudt Haand, Ære og Boeslod, men begge benaades med at sendes op til Egnene omkring Nordkap, Landskaber, som for Datidens Kjøbenhavnere sandsynligvis stod lige saa afskrækkende som Sibirien i vor Tid for en Mand fra St. Petersburg. Disse to sidstnævnte Syndere gjorde forresten stort Opstyr i sit nye Hjem, idet de klagede over baade Kongens Embedsmænd og Betjente, saa at disse bad sig fritagne for slige Mennesker, der ikke var vante til Søen eller til Arbeide og altsaa faldt Handelen og det almindelige til Byrde og forstyrrer Orden og god Rolighed der i Landet*)."

De Klagemaal, som førtes over de Ulemper, Deportationen førte med sig, blev da ogsaa tilsidst saa høilydte, at Regjeringen maatte tage Hensyn til dem og erklære, at Finmarken for Fremtiden skulde være fri for at

*) O. Nicolaisen, Fra Nordlands Fortid, S. 87 fg.

belemres med Individer af denne Art. I Stedet blev det ved Reskript af 10de September 1784 bestemt, at det Slags Folk herefter skulde sendes til Fiskeværene i Nordlandene. Det blev den samme Lektie op igjen med forvorpne Streger af de ufrivillige Nybyggere og Klagemaal fra Embedsmænds og Befolknings Side, indtil det i 1810 blev bestemt, at Forbrydere herefter skulde udsone sin Straf i Strafanstalterne og ikke paa Fiskeværene.

Det ene Misgreb drog det andet efter sig. Da det ikke lykkedes Regjeringen at faa indfødte Nordmænd til frivilligt at drage nordover til Finmarken og Forsøgene med at oprette Forbryderkolonier her heller ikke slog til efter Forventning, var den lige glad med, hvilke Indflyttere den fik i disse Trakter, og den hilsede de tidligere med Rette ukjærkomne Kvæner velkommen herhen. Allerede ved Slutningen af det 17de Aarhundrede og i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede var Kvænindvandringen begyndt. Sporring fortæller saaledes i sin Relation om Finmarken, at svenske Finner, der i 1714 nedsatte sig i Alten, indførte Kornavl her. Det lader til, at det først var omkring Midten af det 18de Aarhundrede, at denne Indvandring fandt Sted i større Maalestok. I 1750 havde Amtmanden over Finmarken klaget for Regjeringen over nogle Kvæner, som dels udspredte, at Sverige paastod Rettighed til nogle Fjelde, dels ikke mødte tidsnok ved en Extraret, og dels vægrede sig ved at aflægge Troskabsed. Til Svar paa disse Besværinger udfærdigedes der under 6te Marts 1750 et kongeligt Reskript til ham, "angaaende med Omhed og Moderation at behandle nogle Kvæner, som er gaaede over fra Sverige og have nedsat sig i Indfjordene paa Steder, som tilforn have været øde, paa det andre deres Landsmænd derved kunne opmuntres til at komme til Landet, da de ved deres Ankomst med al mulig Hjælp og Haandrækning bør understøttes, samt ei af en utidig Nidkjærhed oftere at indkomme med unødne Indberetninger og Forestillinger, hvorved ikkuns uskyldige Folk foruroliges og kunne sættes i Mistanke."

Ved et nyt Reskript af 26de August 1796 bemyndigedes Amtmanden i Finmarken "til at forstrække 41 derhen ankomne karelske Bondefamilier, der maatte ville nedsætte sig der i Landet udenfor det egentlige Alten (og om hvilke der kan haves grundig Formodning, at de ville blive vindskibelige og nyttige Indvaanere) med fornøden Understøtning til at opføre Vaaningshuse og anskaffe sig Baade og Fiskeredskaber indtil en Summa af 20 à 24 Rdr. for hver Familie i det høieste; dog under Vilkaar af Tilbagebetaling, saafremt en saadan Familie inden 10 Aar flytter igjen fra Landet, hvilke Penge kunne tages i Brændevinsafgiftskassen og passere samme til Udgift, imod at Amtmanden derom aarlig indsender til Rentekammeret detailleret Indberetning."

Med alt dette og til Trods for alle de Foranstaltninger, som havde været trufne, havde Finmarken været betragtet som et norsk Skatland, som det fra gammel Tid havde været, om det end nu og da var bleven rykket

Hovedlandet en Smule nærmere. Det var først fra Slutningen af 1780-Aarene af, at Finmarken i enhver Henseende helt og holdent kan opfattes som en Del af Norge.

Under 27de April 1785 blev der nedsat en Kommission af 6 Medlemmer, der skulde undersøge Landets Tilstand og indgive Forslag om de Foranstaltninger, som krævedes. En Følge af denne Kommissions Virksomhed var, at Finmarkshandelen ved Forordning af 5te September 1787 blev given fri fra 1ste Juni 1789 af, og at der besluttedes, at der skulde oprettes tre Kjøbstæder paa Hammerfest, Vardø og en tredie i Tromsøens Fogderi. I 1794 blev dennes Beliggenhed bestemt at være paa selve Tromsøen. Samtidig hermed (5te September 1787) oprettedes Finmarkens Amt, bestaaende af Finmarken i engere Forstand eller Vardøhus Amt, som det hidtil ogsaa kaldtes, og Senjens og Tromsø Fogderi, der udskiltes fra Nordlands Amt. Ved Lagthingenes Ophævelse 1797 blev dette Amt tilligemed Nordlandene forøvrigt lagt ind under Throndhjems Stiftsoverrets Jurisdiktion.

Der er ingen Grund til at opholde sig ved de finmarkske Byer i dette Tidsrum, da de til Trods for de Privilegier, hvormed de var udstyrede, kun var for smaa Strandsidderflekker at regne.

Den norske Kirke i Slutningen af det 18de og Begyndelsen af det 19de Aarhundrede. Hans Nilsson Hauge*).

Med Kristian VI's Død ophørte Pietismen at være den eneraadende Magt i den dansk-norske Kirke og den vakte Bevægelse lægger sig lidt efter lidt, om der end en rum Tid bagefter kan merkes en sterk Dønning efter den voldsomme Storm, som var gaaet hen over Kirken. Nye Synsmaader og nye Interesser optog for en stor Del Folks Sind og Tanker, men i enkelte dybere Sind var Pietismen dog fremdeles en Magt, som ikke skulde fortrænges af de nye Strømninger, som gjorde sig gjældende paa Aandslivets Omraade. Nogen kompakt Majoritet var Pietisterne ikke længere, om de overhovedet nogensinde havde været det. De var splittede i smaa, indbyrdes lidet sammenhængende Fraktioner, hvis Rækker aarlig tyndedes.

Blottet for Sans for det historisk overleverede, som Pietismen havde været, var den bleven overfløiet af en ny Retning, med hvilken dette i endnu

*) A. Chr. Bang, Hans Nilsson Hauge og hans Samtid. Kent, Hvorvidt man kan tillægge Hans Nilsson Hauge kirkehistorisk Betydning? R. Tønder Nissen, De nordiske Kirkers Historie. A. Chr. Bang, Den norske Kirke efter Reformationen. D. Thrap, Bidrag til den norske Kirkes Historie.

høiere Grad var Tilfældet. Det var den frie Tænkning, Rationalismen i dens forskjellige Afskygninger, der fra først af var optraadt ved Siden af Pietismen og i Forening med denne havde rettet Stormløb paa Orthodoxiens Autoritetstro og Tvang.

Men netop fordi denne nye Retning heltud havde brudt med den historiske Overlevering, skulde den vise sig at være endnu mere intolerant, end Orthodoxien og Pietismen havde været. Oplysningens Tidsalder, som man kalder dette nye Afsnit af den lutherske Kirkes Historie, svarer hverken i religiøs eller i moralsk Henseende til sit Navn: den er nærmest for en Nivelleringens Tid at regne.

Rationalismen var i sin oprindelige Skikkelse opstaaet paa tysk Grund som et Produkt af den engelske Deisme, der benegter den aabenbarede Religion og kun anerkjender den naturlige, for hvilken den dog opstiller som Grundbetingelser Guds almindelige Forsyn, Sjælens Udødelighed, en fælles Moral (Dyden) og Villiens Frihed, — af Pierre Bayles Skepticisme, af den nyere franske Filosofi, som den sattes i System af Voltaire, Rousseau, Montesquieu m. fl., og af Kristian Wolffs Populærfilosofi. Den var i sit inderste Væsen et Slags Kompromis, som den evangelisk lutherske Lære i sine Fremtoninger, Orthodoxien og Pietismen, indgik med Atheismen for at besværge dens nedbrydende Spot. Fornuften skulde ifølge den nye Lærebygning være Grundlaget for al Religion; ud fra den og i Overensstemmelse med den skulde Bibelen læres og forklares; hvad der i Skriften ikke kunde bringes til at harmonere med den sunde Fornuft, laa der ingen Vægt paa. Rationalismens Grundbegreber blev saaledes Troen paa Tilværelsen af en personlig Gud, der havde skabt Verden og nedlagt i de skabte Ting Evnen til videre Udvikling uden videre direkte Indgriben fra hans Side. Men Menneskene skulde under sin Vandring paa Jorden ved Dyd, d. e. ved Varetagelsen af de paahvilende Pligter, stræbe at opnaa Udødelighed. Denne vilde blive enhver tildel, der kun alvorlig beflittede sig paa Dyd, idet Gud i sin Naade ikke tog det saa nøie med de Feil og Skrøbeligheder, som ellers kunde hefte ved en. Forsoningen i Kristi Blod var derimod kun en jødisk Forestilling, som ikke kunde bringes i Harmoni med Fornuftens Fortolkning af Skriften. Kristus var efter alt dette kun en Folkelærer, hvis Fortjeneste bestod deri, at han havde lært Menneskeheden visse "Sandheder". Men han havde af Hensyn til de herskende Fordomme ikke taget Skridtet fuldt ud. Tvertom, for at skaffe sin Lære saa megen Indgang som muligt havde han i sit Læresystem bibeholdt forskjellige overnaturlige Forestillinger, som man naturligvis nu efter 17—1800 Aars Forløb havde eller burde have havt Tid til at arbeide sig ud af. Kirken og dens Naademidler slog Rationalisterne ikke helt Vrag paa. For den store uoplyste Masse, hvis religiøse Opfatning maatte have noget sanseligt at holde sig til, "var Kirken den velgjørende Oplysningsanstalt og Sakramenterne de høitidelige og uundværlige Tegn, der ret forstaaede, symboliserede Fornuftens Religion."

Der var efter den rationalistiske Opfatning intet i Veien for, at fremragende og oplyste Aander kunde hæve sig til Gud, til Dyd og Udødelighed uden at behøve Kirke og Sakramenter. For det gode Exempels Skyld, hvormed den uoplyste Almue burde foregaaes, skulde man dog ikke undslaa sig for at besøge Kirken og bruge Sakramenterne. Efter disse Grundsætninger blev Kristendommen saaledes kun et tyndt, af uægte, skjønt glimrende Metal udhamret Blad, en Folie, hvori Samfundet var indsvøbt, og som det oplyste Enevælde, i hvis Tjeneste Rationalismen fortrinsvis arbeidede, af egennyttige Hensyn bibeholdt. Der stod kun tilbage at tage et kort, ganske kort Skridt, og man befandt sig midt oppe i den franske Revolutions religiøse Lærebygning, — Troen paa Fornuftens Gudinde og Fornegtelsen af et høieste Væsen.

Tiden og Udviklingen havde løbet Banen tilende, og Menneskeaanden begyndte sit Kredsløb paany. Netop i det samme Moment, som man troede at have frigjort sig for den religiøse Overtros sidste Rester, stod man overfor en ny Religion, — var man plumpet op i en ny Overtro. Saa langt tilbage Historien naar, har Charlataneri og kras Overtro neppe nogensinde i de store Kultursamfund bredet sig frodigere end i "Oplysningens" Tidsalder.

Men denne almindelige Karakteristik af Oplysningstidens Religiøsitet passer nøiagtig kun paa de store Statssamfund, paa Fredrik den stores og de med ham samtidige Fyrsters mellemeuropæiske Lande. Det krævede sin Tid, før Bevægelsen naaede til Norden og Norge; det var kun Rationalismens første Udslag, som gjorde sig gjældende hertillands endnu, medens den i Udlandet var bleven den ene herskende Opfatning, og paa den Tid, den her begynder at gjøre sig gjældende, var den hele Strømning i de store Kulturlande allerede bøiet af i en reaktionær, tildels ultrareaktionær Retning. I Aaret 1804 — et Tidsmoment, som vi af flere Grunde, som nedenfor skal berøres, kan anse for Rationalismens Kulmination hertillands og i de forenede Riger — kan man saaledes sige om vort Lands Geistlighed, at den nok for en mindre Del var paavirket af Rationalismen, men langtfra i sin Helhed gjennemsyret af den. Det samme gjælder om Kirken, Menigheden i sin Almindelighed. Den forstod vel simpelthen heller ikke Rationalisternes Prædikener og Talemaader. Den holdt sig enten til den overleverede Lære, saaledes som den kjendte den af de gamle enfoldige Bøger, og som den havde været forkyndt i Menneskealdere, eller tog, hvor Rationalismen først fik Indpas, Skridtet fuldt ud og slog over i kras Irreligiøsitet og Materialisme. Men paa det sidste Udslag af Tidens Strømninger har vi ikke ret mange Exempler, og endda er det ingenlunde sagt, at det er de rationalistiske Lærere, som i første Række kan tillægges Skylden herfor*).

*) "Hvad Religiøsiteten angaar," udtaler Jakob Aall, "da stod den neppe paa en svagere Fod i Begyndelsen af dette Aarhundrede end i vor Tid . . . . . . Vist er det, at Gudsdyrkelsens udvortes Ceremonier dengang, fornemmeligen i Byerne, iagttoges

Hvad det theologiske Fakultet ved Kjøbenhavns Universitet angaar, saa havde i Tiden efter Kristian VI's Død og helt indunder Aarhundredets Udgang Rationalismen her kun yderst faa Repræsentanter at opvise.

De theologiske Professorer, som i denne Tid øvede nogen større Indflydelse, var i kronologisk Orden følgende: Peder Holm (1746—1777), Peder Rosenstand Goiske (1749—69), Nikolai Edinger Balle (1772—98), Hektor Fredrik Janssen (1774—86), Klaus Frees Hornemann (1776—1830), D. G. Moldenhawer (1783—1805) og Fredrik Münter (1788—1808).

Peder Holm var en Nordmand fra Fredrikshald, der længe øvede en meget vidstrakt Indflydelse fra sin Lærestol. Han tilhørte den strengt orthodoxe Retning inden Kirken og synes kun i ringe Grad at have lempet sit System efter de nyere Opfatninger, som gjorde sig gjældende.

I nogen Grad forskjellig fra Holm var Peder Rosenstand Goiske, der var en Tilhænger af den wolfiske Filosofi, hvis Indflydelse gjorde sig gjældende paa hans Systematik. Men Rosenstand Goiske bekjendte sig dog ligesom de fleste Theologer af den ældre wolfiske Skole strengt til Kirkelæren, og med sin fremtrædende Begavelse forstod han utvivlsomt at paatrykke sine Disciple sit Stempel. Blandt dem, der sad under hans Katheder, var Biskop J. N. Brun, hos hvem Lærerens Indflydelse paa flere Maader giver sig tilkjende. Balle, der var en Degnesøn fra Laaland og født 1744, var en tredie Type af det 18de Aarhundredes Rettroenhed. "Som ung Kandidat havde han reist udenlands for at studere og var paa sin Reise endelig havnet i Göttingen. Balle kom her i Berøring med J. D. Michaelis, som i Forbindelse med den berømte Ernesti og andre var af den Mening, at man maatte opgive Systemet i den gamle Form og forsøge paa at aabne

omhyggeligere og med et mere andægtigt Sind end nuomstunder (ɔ: omkr. 1840). Kirkerne var fuldere, og der vor ikke da den Skare af Kirkens Medlemmer, som afholdt sig fra dens Sakramenter." Det er vel muligt, at Aalls Skildring passer paa nogle, dog langtfra paa alle Menigheder. Fra Kristianssand heder det i N. Wergelands ved denne Tid forfattede Kristianssands Beskrivelse: "Endog i denne lille By gives der nogle, endog indfødte, som aldrig besøger Kirken, og Enkelte, som ei gaar til Guds Bord. Kirkesøgningen har været afvexlende. Sommetider har Aftensangen gaaet ind af Mangel paa Tilhørere." "Kristianssand er de store Stæder lig i Irreligiøsitet," siger han et andet Sted. "Daglige Religionsøvelser findes kun blandt gamle Kjærringer og nogle Familier af Almuen. Det er ikke nok med, at religiøse og moralske Materier aldrig bringes eller tør bringes paa Bane i Samtalerne, men Vantro og Foragt for Religionen synes endog i den Grad at høre til den gode Tone, at mange Fædre paa en skammelig Maade endog indgiver deres Børn den samme Ringeagt for samme. En Datter kom hjem af Kirken efter at have staaet til Konfirmation. Aldrig saa snart var hun kommen ind ad Døren, forend Faderen rev hende Bogen af Haanden og sagde: "Kast nu Bogen Fanden i Vold." Almuens Religiøsitet derimod er egentlig intet andet end en Rest af Forkjærlighed for de religiøse Skikke." Saadanne Udtalelser, der snart stiller Tilstanden i fordelagtigt, snart i ufordelagtigt Lys, findes der ogsaa fra andre Kanter af Landet.

en ny videnskabelig Udvikling. Ligesom det dengang i Medfør af Tidens Aand gjaldt om paa alle Felter at bryde med det overleverede og at vende tilbage til Udviklingens første Begyndelse for at aabne Veien for nye og mere naturlige Fremskridt, saaledes vilde man ogsaa i Theologien begynde forfra ved at gaa tilbage til de første Kilder og navnlig underkaste de bibelske Bøger en ny og grundig Undersøgelse. Dogmatiken, som hidtil havde havt en paa de øvrige Disciplinérs Bekostning dominerende Stilling, og som ganske havde beherskeт den bibelske Exegese, maatte nu træde ned fra denne dominerende Stilling og stilles under Kontrol af og opbygges paa Fortolkningen af de hellige Skrifter. I samme Aand var det ogsaa, at Studiet af Kirkehistorien fik et fornyet Opsving. Det var vistnok tildels berettigede Ideer, som skaffede sig Herredømmet gjennem denne nye Stræben, og det var derfor ganske naturligt, at de unge Videnskabsmænd, som vilde

317. Biskop Nikolai Edinger Balle (1741—1816.)

følge med Tiden, lod sig paavirke af den nye Aand, som paa saa mange Maader gjorde sig gjældende i Theologien. Spor af denne Aands Indflydelse merkes ogsaa hos Balle. Hans Dogmatik vil ganske stille sig paa Skriftens Grund, og han kommer oftere til det Resultat, at mange af de Beviser, som den henter fra Skriften, er utjenlige for Diemedet og derfor maa opgives. Han viede ogsaa Kirkehistorien megen Opmerksomhed, ligesom han blev bekjendt med den naturlige Theologi, der var opkommen ved den wolfiske Filosofi. Men paa samme Tid, som denne nye Retning betegner et overordentligt Fremskridt, begik man store og betydelige Feil i Gjennemførelsen af de nye Principer, idet mange var uden Ærbødighed for Guds aabenbarede Ord og gik revolutionært tilverks uden Agtelse for den historiske Udviklings Resultater. Men ved den Tid, da Balle studerede i Göttingen, omkring 1770, havde den nye Retnings Udskeielser ikke gjort sig i noget betydeligt Omfang gjældende i Tyskland. Det var væsentlig i Fredrik II's

Lande, i Halle og Frankfurt a. d. Oder, at Rationalismen i sin ægte Skikkelse kunde trænge ind i et større Antal af Tysklands øvrige Fakulteter. Naar man undtager Michaelis, som indtager et betænkeligt Standpunkt, var man i Göttingen forøvrigt endnu temmelig konservativ, hvilket overhovedet var af stor Betydning for den dansk-norske Kirke, da flere unge Videnskabsdyrkere fra Danmark besøgte Göttingen. Balle, som stod i et fjernt Forhold til Michaelis, men derimod fornemmelig holdt sig til C. F. W. Walch, der indtog et langt mere konservativt Standpunkt, kom derfor saaledes heller ikke bort fra Kirkelæren, men blev en meget dygtig Repræsentant for denne, da han senere kom ind i Fakultetet i Kjøbenhavn. Det viser sig saaledes ogsaa med Hensyn til Balle, at en i Tyskland fremskreden Retning ved at omplantes til Danmark, undergaar en Modifikation i konservativ Aand. Hans Dogmatik, som foreligger trykt, er saa orthodox, som man kan ønske det, og hans Kommentarer til de nytestamentlige Skrifter blev endnu under Hersleb og Stenersen læste af de theologiske Studerende, hvilket noksom beviser, at de ikke var farlige for Kirkelæren. Fra sin Indtrædelse i Fakultetet 1772 og indtil sin Udnævnelse til Biskop 1783 var Balle ved Siden af Guldberg den toneangivende Theolog i Danmark og øvede en overordentlig Indflydelse paa det Presteskab, som under ham fik sin Uddannelse." Hvad H. F. Janssen angaar, stod denne, der skildres som en dygtig og energisk Mand, paa samme Grund som Balle. Derimod var K. F. Hornemann "en af Rationalismens letfærdigste og forargeligste Repræsentanter," ihvorvel dette først senere gav sig tilkjende paa den anstødelige Maade, hvoraf der endnu gaar Ord. Saalænge Guldberg sad ved Roret, traadte disse hans Anskuelser imidlertid ikke paa langt nær saa aabenlyst frem. Da han i 1771 havde bestridt den gamle kirkelige Udlægning af et Udtryk hos en af Profeterne som messiansk Spaadom, fik han af Guldberg kort og godt Paalæg om at tilbagekalde denne Opfatning, og han gjorde det. Senere tog Hornemann imidlertid sin Mon igjen; i sin fra 1787 af udgivne Fortolkning af Salmerne viser han sig som fuldblods Rationalist, og henimod Aarhundredets Udgang bestred han, der var bleven en ren Kristusspotter, enhver guddommelig Aabenbaring udenfor Naturen. Fuldt saa yderliggaaende var ikke D. G. Moldenhower, der i 1783 blev Professor efter Balle, som dog fremdeles som Biskop vedblev at virke ved Universitetet. Ogsaa Moldenhawer var Rationalist, ialfald fra 1790 af, da han aabent sluttede sig til Leipzigerprofessoren Morus. Det samme gjælder ogsaa Fredrik Münter, der ikke havde noget dogmatisk Standpunkt, men docerede paa den historisk refererende Maade. Hans Foredrag bar Præget af Maadehold, og han gik ikke egentlig aggressivt tilverks ligeoverfor den nedarvede Lære.

Men kan man end ikke sige, at Rationalismen fra de theologiske Lærestole blev indskjærpet de vordende Prester, saa kan det paa den anden Side heller ikke bestrides, at den fik Indgang blandt dem fra andre Hold. Det

maa erindres, at det var ikke meget almindeligt, at de norske Studenter kunde tilbringe hele sin Studietid i Kjøbenhavn; der var flere af dem, hvis Ophold ved Universitetet tilsammenlagt udgjorde nogle faa, ikke Aar, men Maaneder. Til den Examen, som skulde absolveres, maatte man derfor ty til Lærebøger, fornemmelig da de af tyske Rationalister forfattede.

Man maa desuden tage i Betragtning, at det var en Overgangens Tid, i hvilken man søgte at mægle mellem Kirkelæren og den frie Tænkning. Paa samme Tid, som man fastholdt den første i alt væsentligt, bragte man Kritiken i Anvendelse paa det nedarvede i Kirkelæren. Den Retning, som nu var gjældende inden den dansk-norske Kirke, var Neologien eller Supranaturalismen i alle dens Afskygninger fra Balle og Johan Nordahl Brun til Kongl. Konfessionarius Bastholm, der ialfald stod Rationalismen paa en Haarsbredde nær.

I Struensees Tid var der bleven rettet forskjellige alvorlige Slag mod de bestaaende kirkelige Forhold. Blandt disse var Helligdagsanordningen af 26de Oktober 1770 et af de vigtigste, forsaavidt som de herigjennem afskaffede Helligdage ikke igjen blev indførte efter hans Fald. Guldberg lempede sig ogsaa i flere Henseender for Tidsaanden. Saaledes blev Exorcismen ved Daaben afskaffet ved Forordning af 7de Mai 1783, og en ny Salmebog udkom 1778, bestemt til at afløse den gamle Kingoske. Om denne Salmebog, den Guldbergske, er det sagt, at den var de "oplyste" for kristelig, og de enfoldige for kunstlet og uforstaaelig. Dens Indførelse blev derfor i 1791 ifølge kgl. Forordning "indtil videre" stillet i Bero.

Guldberg havde dog, saa meget det havde staaet i hans Magt, stemmet mod den nye Tidsstrømning. Det var derfor egentlig først efter hans Fald, at Rationalismen fik Indpas i Kirken og ved Universitetet. Hornemann optraadte saaledes nu som den afgjorte Rationalist, og henimod Aarhundredets Udgang rettes der de frækkeste Angreb paa Kristendommen, Bibellæren, Kirken og dens Tjenere. Mest utilslørede traadte disse frem i Malthe Møllers "Repertorium for Fædrelandets Religionslærere" (1795—98) og Otto Horrebows Religionsblad "Jesus og Fornuften" (1797—1801). Ihvorvel disse Tidsskrifter neppe fandt saa stor Udbredelse, som man har antaget, saa afgiver de dog paa sin Side uforkastelige Vidnesbyrd om, at Vulgærrationalismen var ifærd med at brede sig. Selv de mere moderate opfattede nu Kirken som en eneste stor Oplysningsanstalt i Statens Tjeneste, i hvilken Presterne skulde arbeide. Ja, Bastholm, som ellers ikke kan regnes til de yderligstgaaende Rationalister, vilde, at Navnet "Prest" skulde afskaffes, og at Navnet "Folkelærer" eller "Religionslærer" skulde træde i Stedet.

I Virkeligheden var det saaledes foreslaaede Skridt kun en Konsekvent af en Udvikling, som længe havde staaet paa. Allerede ved Reskript af 13de April 1753 var det bleven Rigets Biskoper indskjærpet: "Du tilholder Presterne at formane Tilhørerne, at de efter Pligt og Skyldighed i alle

Maader søger at befordre og fremme alt, hvad der kan være til de indenlandske Fabrikers Opkomst og bestandige Velfærd, og at enhver især vogter sig for at være nogen behjælpelig med at indsmugle, fordølge eller andenstedshenbringe fremmede, forbudne Varer." Prester, der havde lagt sig efter Studiet af Naturvidenskaberne, havde faktisk Fortrinsret ved Befordring. Allerede tidlig var Prædikenen i den dansk-norske Kirke, inden Nationalismen endnu var trængt igjennem, som Følge heraf bleven enten en "Moralprædiken" eller en "Nyttighedsprædiken", og navnlig den sidste Genre (almindelig kjendt under Navnet "Potetesprædikener") var meget yndet. Men da nu Bastholm foreslog at tage Skridtet fuldt ud, blev han mødt med sterk Indsigelse fra de Hold, hvor Kristendommen endnu ikke var et tomt Navn, og med bitter Spot fra de yderligstgaaende Rationalisters Side.

Denne Episode afgiver i det store hele taget et Billede paa Kirken, og det staar i Samklang hermed, at der rettedes de alvorligste Angreb paa den bestaaende gudstjenstlige Ordning. Disse Angreb kom ligeledes fra Bastholm; men i den "liturgiske Feide", som herved opstod, trak denne dog det korteste Straa. Dette forhindrede dog ikke, at Presterne paa sine Steder omkalfatrede Ritualet efter eget Hoved, uden at det lader til, at Regjeringen fandt sig beføiet til at skride ind derimod.

Guldbergs Salmebog er ovenfor omtalt. Da dens Indførelse var bleven standset i Aaret 1791, og man ikke fandt sig tjent med den kingoske, maatte man søge at tilveiebringe en ny. Ved Kancelliskrivelse af 20de November 1790 blev det paalagt Balle at foranstalte "en ny Samling af aandelige Sange, som kunde være fattelige for Almuen og i Særdeleshed tjene til Brug paa Landet." Balle formaaede nu O. Malling, Abrahamson, Rahbek og Edv. Storm til at træde sammen i en Kommission med sig, og Frugten af deres Samarbeide blev "den evangelisk-kristelige Salmebog", der udkom 1798. Ihvorvel denne, som man har sagt, hverken var evangelisk eller kristelig, fandt den en ret gunstig Modtagelse og blev indført i flere Menigheder baade i Danmark og i Norge. Paa de fleste Steder i det sidstnævnte Rige beholdt man dog, hvor den guldbergske Salmebog ikke allerede var bleven indført, den gamle kingoske.

Ved det Forsøg paa en Religionslærebog, som ved Balles og Bastholms Samarbeide blev istandbragt, skal vi ikke opholde os, da denne ikke blev indført i Norge, hvor man beholdt Pontoppidans Forklaring.

Vi skal efter denne almindelige Oversigt over den kirkelige Forfatning i de forenede Riger gaa over til at betragte de særlig norske Forhold i Forbindelse med den merkelige Vækkelse, som paa Skjellet af det 18de og 19de Aarhundrede fandt Sted blandt Almuen hertillands.

Nils Dorphs Eftermand paa Kristiania Bispestol var Dr. Fredrik Nannestad. Denne, der fra første Færd af var optraadt som en Mod-

stander af Pietismen, vedblev altid at være fremmed for dens Varme og Inderlighed. "Samvittighedsfuld, men pedantisk hentørredes han mere og mere, eftersom Aarene gled hen," siger Dr. A. Chr. Bang om ham.

Da han i 1773 var afgaaet ved Døden, blev Kristian Schmidt, der tidligere havde været Sogneprest til Asminderød ved Fredriksborg, hans Efterfølger. Det heder, at han fik Bispestolen til Paaskjønnelse for de Tjenester, han havde vist Dronning Juliane Marie og Guldberg i Tiden nærmest forud for Struensees Fald. Strax efter sit Komme til Stiftet optraadte han som en streng Tugtemester saavel mod Geistligheden som mod Almuen. Den første fik Tilhold om ikke at "give Tilhørerne Anstød", ved at læse Prædikenen op af Papiret, hvorved "Ordet dør paa Lærernes egne Læber". Mod Natteløberiet vilde han anvende Gabestokken som Tugtemiddel, og er det en Soldat, som har forgaaet sig hermed, "skal han løbe 3 Gange Spidsrod blandt 150 Mand". Som Repræsentant for den gamle Rettroenhed var han en afgjort Modstander saavel af Pietismen, Hernhutismen og senerehen Haugianismen som af Rationalismen. Han var i sine yngre Aar en stor Taler og tog sig ogsaa med Iver og Kraft af sit Stifts Fattig- og Skolevæsen; men han ældedes meget tidlig og lod sig glide med Tidens Strøm. Sidstpaa gik han rent i Barnsdømme. Om hans Forhold til den evangelisk-lutherske Lære i hans senere Aar haves dog ingen Oplysning. Schmidt afgik ved Døden 1804 og efterfulgtes af Dr. Fredrik Julius Bech, der beklædte Embedet til 1822. Bech, der nogen Tid i Forveien havde været Prest i det throndhjemske — sidst kom han fra Stiftsprovstiet i Odense —, var en noget afbleget Rationalist, der vistnok med Iver tog sig af Skolevæsenet i sit Stift, men forøvrigt ansaas for at have større Freidighed til at holde sig frem, hvor der var gode Indtægter at faa, end for at besidde egentlig Dygtighed til at bestyre de Embeder, han opnaaede. Iøvrigt var han dog bedre end sit Rygte; thi dette var saa slet, som det bedst er muligt.

I Kristianssands Stift virkede fra 1751—59 Biskop Rasmus Paludan, en svag og ulærd, men retskaffen Mand, der i sine Hyrdebreve til Stiftets Geistlighed jevnlig fører Klagemaal over Sædernes Forfald. Hans Eftermand blev den gamle Stiftsprovst Dr. Jens Kristian Spidberg, der i sin Tid havde været Feltprest under Tiaarskrigen og nød ikke ringe Anseelse for sit Kjendtskab til Landets Historie og Topografi. Men om hans Virksomhed som Biskop skulde der ikke gaa stort Ord. Da han i 1762 var afgaaet ved Døden, blev Dr. Ole Tidemand, der skildres som en hovmodig Pietist, hvis Sæder ikke var de reneste, forflyttet herhen fra Bergens Bispestol. Han viste sig i sit nye Embede meget ivrig i Tjenesten, men hans Visitatsberetninger viser dog, at hans Domme om Forholdene iblandt Stiftets Prester og inden de forskjellige Menigheder ikke altid er at stole paa. Han var derhos en meget stridbar Mand, der efterlod sig et temmelig ufordelagtigt Eftermæle, da

han 1778 afgik ved Døden. Hans Eftermand Dr. Eiler Hagerup kom ogsaa hertil fra Bergens Bispestol, som han beklædte til 1789. I hans Tid indtraf de tidligere omtalte Lofthusurolighedder, som for en Del var fremkaldte af Presteskabets Udsugelser. I disse stillede Biskopen sig nærmest mæglende mellem Bønderne og Presterne, om hvis Færd han ved enkelte Leiligheder udtaler sig sterkt misbilligende. Hans Eftermand var den fromme Dr. Hans Henrik Tybring, der dog havde "mere af Eli's end af Nehemiæ Aand." Da han i 1798 var afgaaet ved Døden, blev den danske Rationalist Dr. Peder Hansen hans Eftermand. Han tog sig med Iver af sit Stifts Skolevæsen og arbeidede for Indførelsen af Tidens Oplysning. Om ham udtales der i Fayes Kristianssands Bispehistorie: "Hans utrættelige Virksomhed og brændende Iver blev i Stiftet anseede som Stundesløshed, hans Reformer i Skolevæsenet for overdrevne, hans Skoleholderdannelse for latterlig. Hans rationalistiske Anskuelser, uheldige liturgiske Forslag og Forandring, vakte Mistænkelighed og Forargelse hos Menigheden og hos de fleste, især ældre, Prester, der tillige fandt sig tilbagestødte ved hans prælatmæssige Optræden, Myndighed og Fordringsfuldhed, der dannede en skarp Modsætning til den faderlige humane Maade, hvorpaa hans Formand optraadte. Han udrettede derfor kun lidet med sine ualmindelige Evner, sine store Kundskaber, rige Erfaringer, sjeldne Flid og rastløse Iver og Arbeidsomhed." I Slutningen af 1803 blev han forflyttet til Fyns Bispestol og fik til Eftermand Dr. Jens Bloch, tidligere Sogneprest til Holmens Menighed i Kjøbenhavn. Denne blev imidlertid kun et Aars Tid i Embede her, da han allerede i Juli 1805 forflyttedes til Viborg Bispestol. Hans Eftermand Johan Keyser var en begavet og virksom Mand, der imidlertid allerede 1810 afgik ved Døden. Efter ham fulgte Kristian Sørensen, der sad i Embedet til 1823, da han ombyttede det med Kristianias Bispestol. Han var den sidste norske Biskop, der modtog sin Ordination i Kjøbenhavn.

I Bergen blev ved Pontoppidans Forflyttelse til Kjøbenhavn 1755 Stiftsprovst Ole Tidemand Biskop. Hans Virksomhed her efterlod sig intet godt Ord, og navnlig vakte hans forargelige Strid med Stiftsprovst Haberdorph almindelig Skandale. Tidemands Eftermand, Fredrik Arentz, der tidligere havde været Sogneprest i Askevold, var hans fuldstændige Modsætning. Han var "en Fredens Mand, paa samme Tid som han overalt beviste sig som den nidkjære og aarvaagne Tjener, hvis Ord kunde falde med værdigt Alvor, men aldrig i Utide. En Kjærlighedens og Sagtmodighedens Aand i Forening med Vidnesbyrdet om den strengeste Pligttroskab møder os i alt, hvad vi har fra hans Haand"*). Han var imidlertid abskillig tilaars og søgte derfor 1778 Afsked. Han efterfulgtes af tidligere Biskop i Ribe, Eiler Hagerup. Han blev her kun i tre Aar, idet han allerede 1778 blev

*) Luthersk Ugeskrift 1877, II, 54.

Biskop Johan Nordahl Bruun, født paa Bynesset ved Throndhjem 21de Marts 1745, død i Bergen 26de Juli 1816.

forflyttet fra Bergens til Kristianssands Bispestol, og Stiftsprovsten i den sidstnævnte By, Søren Friedlieb, blev hans Eftermand her. Friedlieb afgik imidlertid ved Døden et halvt Aars Tid efter sin Udnævnelse til dette Embede, og i hans Sted kom Throndhjems lærde Stiftsprovst Dr. Ole Irgens til Bergens Bispestol. Da Biskop Irgens i 1797 rammedes af Blindhed paa det ene Øie, og Alderdomssvaghed tillige. gjorde sig gjældende, blev den tidligere omtalte Johan Nordal Brun, der 1793 var bleven udnævnt til Stiftsprovst i Bergen, adjungeret ham som Hjælpebiskop. Denne, der af Samtiden hædredes med Tilnavnet "Norges Demosthenes", foretog nu som saadan de biskoppelige Visitatsreiser i Stiftet. Herunder udviste han megen Nidkjærhed, idet han besøgte Kirkesogne, hvor ingen Biskop før havde været. I de bergenske Bygder lever derfor Mindet om den folkekjære Bisp endnu den Dag idag. Endnu i Irgens's Levetid erholdt han Rang jevnsides med denne og kongeligt Tilsagn om at blive hans Eftermand. Efterat Irgens 1803 var afgaaet ved Døden, blev Brun 6te Januar 1804 udnævnt til Biskop over Bergens Stift og ordineredes den 10de Mai s. A., samme Dag som tre andre norske Biskoper, Dr. Bloch, Dr. P. O. Bugge og M. B. Krogh indviedes til sine Bispeembeder i Kristianssand, Throndhjem og Nordlandene.

I Trondhjems Stift sad ved Kristian VI's Bortgang Ludvig Harboe paa Bispestolen, som han allerede i 1743 var kaldet til, men først i 1746 kom til at tiltræde. I de to Aar, han var her, søgte han ved Iver og Kraft at ophjælpe Stiftets Skolevæsen, og han paasaa med Strenghed Efterlevelsen af Kristian VI's Forordninger, Gudstjenesten vedkommende. Navnlig optraadte han som en erklæret Fiende af forskjellige gamle — tildels forargelige — Bygdeskikke, som det dog ikke skulde lykkes ham at faa udryddet.

Harboes Eftermand var en Prestesøn fra Eidsberg, Fredrik Nannestad, der tidligere havde været Stiftsprovst i Aarhus. Han var en streng Orthodox og en haardnakket Modstander af den nyere Tid og dens Mænd. Af Pontoppidans Forklaring var han en erklæret Fiende: den fortjente at brændes, sagde han. Han var en nidkjær og retskaffen, men derhos, som det synes, en, med al sin Lærdom, temmelig indskrænket Mand. I 1758 forflyttedes han, som vi har set, til Kristianias Bispestol.

Hans Eftermand var Johan Ernst Gunnerus, den lærdeste Biskop, og muligens ogsaa den lærdeste Mand, som Norge har fostret. Hans Fortjeneste af Norges Videnskabelighed er tidligere omtalt; men om hans Virksomhed som Biskop er der kun lidet at sige. Der levede dog længe efter ham et og andet sarkastisk henkastet Ord, henvendt til Prester, som ikke var sit Kald voxne eller som slog om sig med rationalistisk Vrøvl, der ikke huede ham. Heller ikke om hans Eftermand Markus Gerhard Bang (1773—1788) er der meget at sige; som kirkelig Tilsynsmand synes han ikke at have hævet sig over det rent middelmaadige.

I Dr. Johan Kristian Schønheyder (1788—1803) fik derimod det nordenfjeldske en duelig Biskop, der vistnok var en orthodox af den gamle Skole, men i mange Henseender var paavirket af den nyere Tids Anskuelser. Navnlig var han levende interesseret for at faa fremmet Husflid og Vindskibelighed i sit Stift*).

Da han i 1803 afgik ved Døden, blev det vidtløftige Throndhjems Stift delt i to Bispedømmer, Throndhjems og Nordlandenes.

Af disse blev det første nu ved Fr. Moltkes Indflydelse tildelt Peter Olivarius Bugge, der tidligere havde været Prest i Vanse.

Faa Personligheder i Norges nyere Historie har været saa forskjellig bedømte som denne merkelige Mand, der dog var et Barn af sin Tid, som Videnskabsmand Tilhænger af den rationalistiske Retning inden Kirken, som Prædikant nærmest Pietist. I de første Aar af hans Virksomhed nordenfjelds synes dog det kirkelige Element at være traadt tilside for hans Deltagelse i Tidens politiske Røre og hans Kampe med Kancelliet og Stiftets militære Autoriteter. Men naar han optraadte som Prædikant i Kirken eller paa Andagtsmøder, var hans Forkyndelse ægte evangelisk. Til den hernhutiske Menighed, som allerede paa denne Tid fandtes i Throndhjem, stod han tidlig i et godt Forhold.

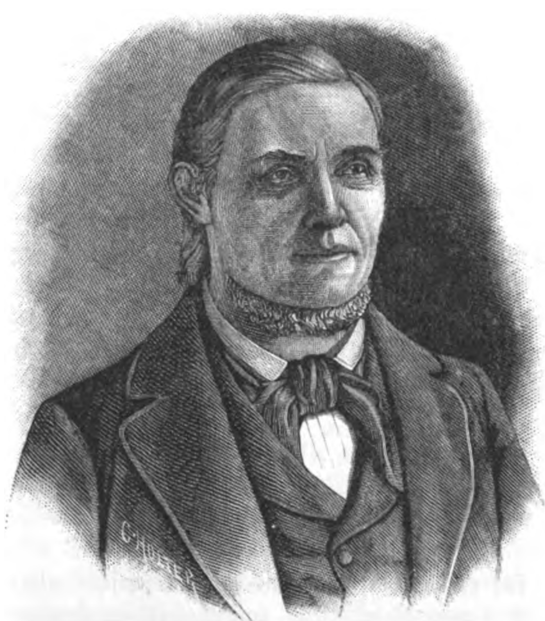
Nordlandenes første Biskop blev den tidligere Prest til Stadsbygden Matthias Bonsach Krogh, en bjærv og stolt Skikkelse, der i mangt og meget minder om de middelalderlige Prælater, men alligevel var et fuldbaaret Barn af sin Tid. I sin Kreds vil denne Mand sent glemmes. Han var, dengang han udnævntes til sit Embede, fuldblods Rationalist. Men efter hvert som Aarene gik hen over ham, bøiedes han mere og mere ind under den evangeliske Tro, og i hans sidste Leveaar var hans Forkyndelse af Guds Ord saa fjernt fra Rationalismen som vel muligt, om han end aldrig kunde siges at tilhøre den pietistiske Retning. Dette Omslag tilhører dog Tiden efter 1815.

Saaledes var i store Træk det kirkelige Liv, som rørte sig hertillands ved Overgangen fra det 18de til det 19de Aarhundrede, da den fromme, skjønt høist ulærde Bonde Hans Nilsson Hauge fremtraadte og ved sin Forkyndelse af Evangeliet skabte en i flere Henseender merkelig, i andre muligens overvurderet Bevægelse, som dog i alle Tilfælde skulde blive af

*) Forfatterens Farfader fortalte ofte om en Visitats, som Biskop Schønheyder i hans Opvært holdt i hans Hjembygd i Romsdalen. Blandt den fremmødte Ungdom var en fra Kjøbenhavn hjemvendt Gardist, der i fuld Mundur stod øverst paa Kirkegulvet. Til ham henvendte Biskopen følgende Spørgsmaal: "Hvem var det, som forstyrrede Jerusalem?" "Keiser Titus," svarede Soldaten. "Det er rigtig," svarede Biskopen og gik nedover Kirkegulvet, til han stansede foran en Pige, der var iført en vakker Verkens Trøie. Han greb hende i Ærmet og spurgte: "Hvad er det for Slags Tøi?" "Stof," svarede Pigen. "Det er vakkert, det. Hvem har vævet det?" "Jeg selv," svarede Pigen. "Det var flinkt gjort," svarede Biskopen, og — dermed var Overhøringen til Ende.

overordentlig stor Betydning for Nationens Aandsliv. Denne Mands Virksomhed skal vi her paa en noget udførligere Maade søge at gjøre Rede for.

Hans Nilsøn Hauge var født den 3die April 1771 paa Gaarden Hauge i Tune Prestegjæld i Smaalenene. Hans Forældre var fromme, gudfrygtige Bondefolk, der i kristelig Oplysning stod høit over sin Stand. De holdt jevnlig Husandagt og havde en vakker Samling af religiøse Bøger. Hans var i Opvæxten en stille og tænksom Gut, der helst holdt sig i Ensomhed og læste i Bibelen, Luthers og H. Müllers Postiller, Johan Arndts Sande Kristendom og andre religiøse Skrifter. Allerede tidlig tog hans

318. Hans Nilsøn Hauge.

Tanker Retning mod Evigheden og Kristendommens Hemmeligheder. Medens hans jevnaldrende søgte Moro og Kommers, greb han sin Bibel eller lyttede med Opmerksomhed til erfarne Folks Samtale om religiøse Ting, uden at han dog under sine Grublerier tør antages at have søgt Trøst og Veiledning hos disse.

Engang — han gik dengang i sit 13de Aar — roede hans Fader, hans Broder og han selv over Rolfsøsundet. Baaden kantrede, og alle faldt i Vandet. Medens han nu stod Ansigt til Ansigt med Døden, overvældedes han af Tanken paa Fordømmelsen. "Helvedes Sjæleangst betog

mig, og jeg begyndte at frygte Helvedes Mørke, fordi jeg ikke havde elsket Gud, som jeg burde, og tilsidst truede Dødens mørke Rædsel saa forskrækkeligt, at naar jeg tænker derpaa, da maa mit Hjerte græde; skjøndt jeg længtes efter Lyset, blev det dog mørkt for mig, og saa blev min Følelse borte", skrev han senere. Uden Bevidsthed blev han bragt i Land, og kun med Møie lykkedes det at bringe ham til Live igjen. Fra den Stund af blev der mere Alvor med hans Læsning og mere Bestemthed i Forsættet at ville leve efter Ordet.

Da han blev voxen, tog han Tjeneste som Lensmandskarl. Den Iver og Lyst til praktisk Arbeide, som fulgte ham gjennem hans hele Liv, lagde sig tidlig for Dagen, idet han benyttede hver ledig Stund, han havde, til Snedkerarbeide og Smedning, til Biavl og Jordbrug; ogsaa for Handel havde han meget gode Anlæg. Senere (1795) tog han Tjeneste i Fredriksstad; men Livet her, som frembød mange Fristelser, navnlig i Drik og Spil, huede ham ikke, og efter Forældrenes Raad trak han sig snart tilbage fra det og drog hjem til Tune. Her levede han saa i Stilhed, optagen af Betragtninger over Guds Ord og sin Sjæls Frelse og af de Sysler, Gaardstellet medførte.

Den 5te April 1796 var han ude paa Markarbeide og sang herunder paa Salmen: "Jesu, din søde Forening at smage". "Da jeg havde sjunget det andet Vers:

Styrk mig ret kraftig i Sjælen derinde,
at jeg kan finde, hvad Aanden formaar
Tag dig til Fange min Tale og Sinde!
Led mig og lok mig, saa svag, som jeg gaar!
Mig og hvad mit er jeg gjerne vil miste,
naar du alene i Sjælen maa bo,
at sig omsider paa Døren maa liste,
hvad som forstyrrer min inderlig Ro, —

blev mit Sind saa opløftet til Gud, at jeg ikke sansede mig eller kan udsige hvad der foregik i min Sjæl . . . . . Det var en Herlighed, som ingen Tunge kan udsige; min Sjæl følte noget overnaturligt, guddommeligt og saligt . . . . . Det var, som jeg saa Verden ligge nedsænket i det onde, og jeg sørgede meget derover. Jeg bad Gud forhale Straffen, saa kunde nogle omvende sig. Jeg vilde gjerne tjene Gud og bad, han vilde aabenbare mig, hvad jeg skulde gjøre . . . . Da gjenlød det i mit Indre: "Du skal bekjende mit Navn for Menneskene, formane dem at omvende sig og søge mig, medens jeg findes, kalde paa mig, naar jeg er nær, og røre deres Hjerter, saa kunde de omvende sig fra Mørket til Lyset."

I disse Ordelag har H. N. Hauge selv skildret, hvorledes han blev kaldet til sit Livs Gjerning. Hans Optræden indskrænkede sig i den første Tid til Samtaler med dem, han kom i Berørelse med, og til Opbyggelser, han holdt i den nærmeste Kreds. I Tune Prestegjeld var der nys vakt et

sterkt religiøst Liv ved Presten Gerhard Seeberg. Denne var en udpræget Hernhuter, men en Sværmer; for sin halvforrykte Adfærd inden Menigheden blev han i Aaret 1795 fradømt sit Embede. Til Seeberg stod Hauge aldrig i noget godt Forhold, og der er ingen Grund til at tro, at han i nogen Henseende skulde være bleven paavirket af ham. Tvertom kom han temmelig snart i et spændt Forhold til dennes Tilhængere, Seebergianerne, som de kaldtes.

Det er merkeligt at se, hvorledes den ulærde Bondegut under sin korte Virketid magtede at løse den Opgave, han havde sat sig: i Tale og Skrift at arbeide paa at vække sine Standsfæller og andre til Syndserkjendelse og Omvendelse. Det første Arbeide, hvormed han fremtraadte for en større Almenhed, var den i samme Aar udgivne Bog: Betragtning over Verdens Daarlighed.

Ved Midsommertid 1796 begav Hauge sig til Kristiania, hvor det var hans Hensigt at lade dette Skrift trykke. Han var imidlertid ikke kommen langt, før han opdagede, at han havde tabt Manuskriptet. Den Maade, hvorpaa han heri var optraadt mod Folkets Lærere og Ledere, huede ikke rigtig ham selv, og det var derfor med stille Glæde, han blev sit Tab var. For at undgaa at gjenfinde det bøiede han fra Alfarveien ind paa en Bygdevei; det var hans Hensigt at besøge en Mand, han kjendte. Men strax efterat han havde naaet sit Bestemmelsessted, kom en fremmed Reisende derhen. Denne indlod sig i Samtale med Manden i Huset og fortalte ham, at han paa Veien havde fundet nogle Papirer. Han trak dem frem, og til sin store Forbauselse fik Hauge se, at det var hans tabte Manuskript, som saaledes igjen kom tilveie. Han saa i dette Træf et Fingerpeg af Vorherre, og han turde nu ikke længere undslaa sig. Han fortsatte da sin Færd under lydelige Bønner til Gud om, at han maatte tage ham i sin Varetægt. Han havde ikke lagt Merke til, at han havde en Vandrer i Nærheden. Da Hauge havde endt sin Bøn, traadte han frem og spurgte ham, om han var syg. Det var hans faste Tro, at han havde med en forrykt Person at gjøre, og Hauges Svar bestyrkede ham i hans Mening. Men neppe gjennemskuede Hauge Mandens Tanker, før han "saa fornuftig som mulig" gav sig til at tale med ham om verdslige Ting. Det hjalp, den anden begyndte at faa bedre Tanker om denne Raring, han havde stødt paa, og ganske uformerkt dreiede Hauge Samtalen atter ind paa gudelige Ting. Saa fængslende var hans Ord, at den Fremmede, som havde været en ryggesløs Mand, fulgte ham en hel Mil længere, end han skulde, og var fra denne Stund af et ganske andet Menneske.

Dette første Skrift af Hauge bestaar af fem Kapitler, hvoraf det første handler "om vor allernaadigste Konges gode Forsyn i at regjere Landet." I dette dvæler Forfatteren i taknemmelig Beundring ved Kristian VI's bekjendte Forordninger om Sabbatens Helligholdelse og mod Skuespil m. m. I det andet anker han over "de kongelige Befalingers mislige Holdelse." Skylden herfor finder han dels i det slette Exempel, som Øvrigheden, navnlig

Officererne giver, dels i den Verdslighed, hvori Kirkens Lærerstand var nedsunket. Han opstiller herimod den sande og levende Kristendoms Fordringer, der med ubøielig Strenghed kræver Forsagelsen af det ugudelige Væsen og de verdslige Lyster og et retfærdigt Liv i Gud. I de følgende otte Aar fulgte det ene Skrift efter det andet, hvori han med glødende Alvor formanede Sjælene til at søge Gud, medens der var Tid*).

Hauges literære Virksomhed træder imidlertid i Skyggen for hans Reiseliv og Virksomhed som Prædikant. Som saadan maa han have øvet en sand Fortryllelse paa den Kreds, han henvendte sig til. Et eneste sagtmodigt Ord af hans Mund, der kom fra Hjertet, kunde have en vidunderlig rammende Kraft; herunder maa dog tages i Betragtning den Tillid, hvormed Almuen i vort Land i Almindelighed og Bonden i Særdeleshed ser op til en Ligemand, der ved en eller anden Færdighed eller i aandelig Begavelse hæver sig op over det almindelige uden at ombytte Stand og Stilling.

Under sit otteaarige Reiseliv, der omspændte hele Norge fra Svinesund til Tromsø, besøgte han i det mindste en Gang, stundom oftere, saa at sige hver eneste Bygd; hans Prædikantfærder udstraktes endog til Danmark, hvor han to Gange besøgte Kjøbenhavn. En Gang kom han endog helt ned til Kristiansfeld i Slesvig, hvor han gjæstede Brødremenigheden.

Om hans første Reise, Midtsommer 1796, til Kristiania, der ligger 10 Mile fra hans Hjemstavn, er ovenfor fortalt. Hid kom han igjen om Høsten for at faa trykt et andet af sine Skrifter. Arbeidsom og virkelysten, som han altid var, benyttede han Anledningen til at faa lære noget af Bogtrykkerkunst og Bogbinderi. Over Nytaar 1797 reiste han atter over Moss til Kristiania og Drammen, dels for at kolportere sine egne Bøger, dels for at stifte Bekjendtskab med de aandelig vakte Mænd, som her fandtes. Udpaa Sommeren udstraktes hans Reiser, der fremdeles havde hans Fædrenegaard til Udgangspunkt, til Holmestrand, Tønsberg, Drammen og Kongsberg. Om Høsten gik Færden sydover til Fredrikshald.

I Fredriksstad, der ligger kun 3/4 Mil fra hans Hjem, var han, ret som det var. Her opholdt han sig tredie Juledags Aften hos en af sine Slægtninge og havde samlet nogle af dennes Venner om sig, med hvem han

*) Hauges Skrifter, der udkom i Aarene 1796—1804, er atten i Tallet. De var foruden det ovenfor nævnte: "Forsøg til Afhandling om Guds Visdom" (1796); "Evangeliske Levnetsregler" (1796); "En Sandheds Bekjendelse om Saligheds Sag" (1798); "Anvisning til nogle merkelige Sprog i Bibelen (1798); "De Enfoldiges Lære og Afmægtiges Styrke" (1798); "Betragtning og Forklaring over Herrens Bøn" (1799); "Den kristelige Lære" (1800); "Kristendommens Lærdoms Grunde" (1800—4); "Betænkning til Guds Børns Samtale" (1803); "Forklaring over Loven og Evangelium" (1804); "En liden Sang" (1804); "To Breve sammen med 3 Sange af forskjellige" (1804); "Anmerkninger over Første Mosebog" (1805; beslaglagt umiddelbart efter Trykningen). Ved Siden heraf besørgede han ny Udgaver af ældre Forfatteres Skrifter og Oversættelser.

Stiftamtmand i Galla 1801.

samtalede om Forsagelsen af Verden og dens Fristelser og Synder. Da indfandt Stedets Sognepræst sig, ledsaget af en Lieutenant og tre Soldater, der førte Hauge bort i Fangenskab. Dette var hans første Fængsling. Der optoges Forhør over ham. Dette indsendtes til Amtmanden; men da denne ikke fandt nogensomhelst Grund til Sagsanlæg mod Hauge, kom han efter nogle Ugers Forløb atter paa fri Fod.

Umiddelbart derefter foretog Hauge i Begyndelsen af 1798 en tredie Reise til Kristiania, der senere udstraktes til Grundset Marked.

Paa Vaarparten kom han atter til Kristiania. Medens han anden Pinsedag efter Indbydelse var paa Besøg hos en Kjending, der boede i Lakkegaden, blev han for anden Gang arresteret. Han blev tagen i Forhør af Byfoged Hagerup, der blandt andet spurgte ham om, hvori hans Lærdomme bestod. Hertil svarede Hauge, at han ikke lærte andet, end hvad der stod i Bibelen og Katekismen. Han oplæste strax det tredie Bud og knyttede hertil nogle Bibelsprog, der gik ud paa, at man skulde leve gudelig og opbygge hverandre. Byfogden, der talte ganske mindelig med Hauge, erklærede da, at han ikke havde noget imod ham. Men nu kom Turen til denne at spørge: "Er det kristeligt, at de, som drikker sig fulde og slaaes, saa de ligger i Gaderne, skal have sin Frihed, men jeg derimod, som gaar i Kirke hver Gang, der er Prædiken og imellem, især om Kveldene, opbygger mine Medmennesker med Sang og Tale i Overensstemmelse med Statens herskende Religion, skal arresteres og trues med Tugthusstraf?" Hagerup indrømmede, at saadant ikke var i sin Orden, og han lovede at lægge et godt Ord ind for ham hos Stiftamtmanden. Dette gjorde han da ogsaa, idet han af denne udvirkede Hauges Løsladelse og gav ham en hæderlig Opreisning. Men da Hauge efter at være kommen paa fri Fod blev gaaende i Kristiania 8 Dages Tid, blev han atter arresteret, og nu skulde han transporteres hjem fra Lensmand til Lensmand. Men da han saaledes var kommen et Stykke paa Vei, stak man ham Ordren i Næven med den Besked, at han fik reise det Stykke, som var igjen, paa egen Haand. Det gjorde han da, og ved Fremkomsten præsenterede han sig for Egnens Foged, der paalagde ham at holde sig i Ro hjemme.

Det siger dog sig selv, at denne Befaling ikke længe blev efterlevet, til Trods for at han af, hvad der tidligere havde mødt ham, nok havde faaet Øinene op for, hvor tornefuld den betraadte Bane var. Tre Gange var han bleven arresteret, tre Gange overfaldet med Slag —, en Forulempelse, hvis Vægt en fri norsk Bonde ligesaa meget følte i de Dage og under vanlige Forhold selvfølgelig lige saa lidet fandt sig i som nuomstunder. Den første Gang, han fik denne Medfart, var i hans egen Hjembygd, hvor hans egen Sognepræst Stevelin Urdal engang, da de var sammen i Enrum, gik løs paa ham med Hug og Slag. Den anden Gang var en Skolemester, der, "besat af stort Mod i vrange Meninger", i et Hus, hvor de begge var

tagne ind som Gjæster, fandt for godt at anfalde ham med Banden og Bespottelser, og som, da Hauge forestillede ham, at "Guds Ord lærer os ikke at fare saaledes frem", slog til ham og vilde kaste ham paa Dør. Hauge bad da Skolemesteren om at bie, til han havde betalt Værtinden for Herberget; da det var gjort, knappede han sin Frak igjen og sagde paa den ham eiendommelige Maade til Modparten: "Det er godt at være vel klædt, naar det er koldt. Men det er ogsaa godt at være rustet med Kristi Kjærlighed, saa jeg kan bede for dem, som overfalder og forfølger mig." Disse simple Ord rammede Skolemesteren paa en saa eftertrykkelig Maade, at han brast i voldsom Graad, der endnu varede, da han ønskede Hauge Farvel og Lykke paa Reisen. Den tredie Gang var det en Assessor, der traf Hauge hos en af sine Landbønder. Saasnart han faar Øie paa Hauge, gaar han løs paa ham med en Stok og saarer ham paa en meget følelig Maade. Men rolig som altid klapper Hauge sin Forfølger paa Skulderen og formaar ham til at stille sin Vrede; han skulde erindre, at der var et Liv efter dette. Ogsaa denne Gang stadfæstede det gamle Ord sig, at Kjærligheden overvinder alt. Assessoren blev baade flad og flau.

Hauge begav sig efter høist et Par Ugers Ophold i Hjemmet til Drammen, hvorfra han ved St. Hans Tid 1799 med Skibsleilighed tog opover til Bergen.

Her var, som ovenfor fortalt Dr. Ole Irgens Biskop af Navn, medens hans Embedsforretninger siden 1797 bestyredes af Stiftsprovst Johan Nordal Brun.

Vi har paa et Par Steder ovenfor gjort Rede for de Strømninger, som gik gjennem det bergenske Samfund, og hvorledes Johan Nordal Brun beherskede alle Forhold her. Det var for en Personlighed som Brun umuligt i Hauge at se den farlige Mand, han paa Østlandet var udskreget for, men han formaaede heller ikke i Hauge at se noget stort andet og mere end en blot og bar Sværmer. "Paa den ene Side kjæmper han som en Ridder i fuld Rustning mod Enhver, som reiser sig til Forfølgelse, enten det er Prester eller den verdslige Øvrighed; han har klart Syn for, at Kjernen i Vækkelsen er af ægte kristelig Gehalt; han holder endog frem med rene Ord, at det er Presternes Pligt at prædike just det selvsamme, som Hauge og hans Venner. Men paa den anden Side staar han afmaalt og fornem ligeoverfor disse simple Bondeprædikanter, hvis Prædiken er uden Veltalenhed, og hvis Bøger er "høist elendige og usammenhængende", i de Opvakte saa han mere de blødagtige Hængehoveder end de alvorlige Kristne, der strider Troens gode Strid; den Haugeske Bevægelse er ham i Grunden et Sværmeri, som har mere frastødende end tiltrækkende ved sig."

I Bergen blev Hauge ikke forfulgt saaledes som paa Østlandet, ihvorvel han selvfølgelig ikke gik fri for Spot og Pøbeloptøier udenfor de Huse, hvor han holdt sine Samlinger. Politiet havde dog engang fat paa ham,

og Politimesteren spurgte ham ud om hans Skrifter og hans Lærdomme. Da Hauge gjorde Rede for sig og derhos udtalte, hvor godt det var, "naar Menneskene opbyggede hinanden i Herrens Frygt, aflagde Lasterne og levede kristelig", sagde Politimesteren med et Smil, at det var godt, om han kunde virke noget i saa Henseende. Hauge sagde da alvorlig, "at det vilde være godt, om Øvrigheden ikke bar Sværdet forgjæves, men straffede det onde og belønnede det gode." Nu havde Politimesteren strax Forordningen af 13de Januar 1741 paa rede Haand og foreholdt Hauge, at denne forbød ham at holde Opbyggelsestaler. Hertil svarede denne, at der ogsaa var en Forordning, som bød, at hver, som bander og bespotter Guds Ord, skulde sættes i Gabestokken; men skulde denne overholdes, vilde hele Byen blive opfyldt af Gabestokke. Politiet rørte ham som sagt ikke, og det havde han J. N. Brun at takke for. Thi da man æskede dennes Erklæring, udtalte han ligefrem: "Om Hauges Bøger og Fremskridt her paa Stedet ved jeg strax fra Begyndelsen Alt og skulde ikke have manglet, skal heller ikke for Fremtiden mangle igjennem det høie Stift at rekvirere Politiets Bistand, naar samme i dette eller lignende Tilfælde var anvendelig. Hvorvidt Politi kan indlade sig med Hauge som Løsgjænger betragtet, er udenfor min Kompetence at bedømme. For Resten vilde jeg have hans Person og — som det synes — uskadelige Andagtsøvelser paa det bedste anbefalede mod tumultuariske Optrin og Drengespot paa offentlig Gade. Han hører neppe til Jakobinernes Propaganda. Hans ubetydelige og ikke organiserede Forsamlinger synes mig mindre betænkelige for Kirke og Stat end enhver Korporation, der strengelig udelukker dem, som ikke er indvoterede. Han kan railleres, det kan ogsaa enhver gudfrygtig Mand, der holder Aftenbøn i et Hus til Gaden. Han skriver Inkonsekventser, det kan hænde den bedste, det hænder Konfessionarius Bastholm. Den ypperlige Forordning af 13de Januar 1741, saa nødvendig endog mod Presteskab, som igjennem Bigotteri haabede Lykke, er det ikke nu, da Paradoxer kun er Tænksomheds Stempel. Desuden er den hele Forordning, vel ikke de jure, men de facto ophævet ved Skrivefrihed. Maa Halvlærde skrive frit mod Guds Ord for Millioner, saa maa vel og Ulærde, som elsker Guds Ord, paa sin Vis tale det frit i privat Hus for et Snes Mennesker." I det hele likte Hauge sig meget godt i Bergen, hvor han fandt mange Troende af den gamle Retning fra Erik Pontoppidans Tid og flere, der med Begjærlighed lyttede til Lægmandens Ord.

I Begyndelsen af November Maaned forlod Hauge Bergen, tog med Baad til Stavanger og drog Landeveien over Jæderen til Lister. Her traf han sammen med Sognepresten i Vanse Peter Olivarius Bugge, Throndhjems senere Biskop, og denne sagde da ved Afskeden til ham: "Om Presterne i Mængdevis reiser sig mod dig, om ogsaa jeg opstaar imod dig, hold kun ud; thi Fremtiden er din."

Fjorten Dage før Jul kom Hauge frem til Kristianssand.

Hans Ophold her blev imidlertid af temmelig kort Varighed, og man ved intet andet eller mere at melde derom, end at han besørgede en Bog til Trykken.

Fra Kristianssand begav han sig videre østover, og kun i Gjerpen og Skien synes han at have gjort Rast for kortere Tid. Strax før Jul var han tilbage i Drammen.

I det halve Aar, han havde været borte, var der i flere af de østlandske Bygder opstaaet Vækkelser af religiøs Art, der alle maa føres tilbage til Hauges Forkyndelse som Udspring. Navnlig var dette Tilfældet paa Eker, hvor Sognepresten Fredrik Schmidt, der er bekjendt som Digter og Eidsvoldsmand, med Kraft optraadte mod Sværmeriet. Da Hauge kom herhen ved Nytaarstid 1799, stødte han ved et Opbyggelsesmøde sammen med den rationalistiske Prest, der fandt det i høi Grad formasteligt af en Lægmand som Hauge at ville fortolke Johannes's Aabenbaring. En Ordvexling opstod mellem dem, og denne endte med, at Schmidt opfordrede Lensmand Jens Gram, der var opbragt paa Hauge og hans Venner, til at arrestere Lægprædikanten. Denne var strax færdig til det; Kristofer Hoen, der senere blev Eidsvoldsmand, tilbød sig at skydse Arrestanten til Lensmandsgaarden. Han spænder sin bedste Hest for Slæden, kjører forbi Lensmanden og sætter Hauge af udenfor Grænsen af Prestegjældet, hvor Lensmandens Myndighed ophørte.

I de følgende Maaneder reiste Hauge omkring i Omegnen af Drammen, paa Romerike og Hedemarken og i Solør, hyppig efterstræbt af Presterne og truet med Lensmændenes Indskriden. Derefter begav han sig atter tilbage til sit Hjem.

Men heller ikke denne Gang blev hans Ophold her af lang Varighed. Hans Venner i Bergen skrev efter ham, og ved Hjemkomsten fandt han flere Breve, der ventede paa ham. Han maatte da igjen i Vei. Paa Bragernes forsynede han sig med Pas, men arresteredes paa Eker af Lensmand Gram, der førte ham til Kongsberg. Her blev han imidlertid paa Ordre af Amtet løsladt af Foged Collett. Denne Arrestation blev vistnok bestemmende for Hauges Reise. Han lagde Veien over Numedal, der dengang og længe bagefter ansaaes for at være et af de mest irreligiøse Bygdelag i Landet. En Lægmand ved Navn Søren Nilssøn Røer havde nogen Tid i Forveien optraadt her og vakt en ikke ringe aandelig Bevægelse. Blandt dem, som her sluttede sig til Hauge, var den begavede Lensmand Tollef Olssøn Bache i Opdal, der senerehen skulde spille en vis Rolle i den haugianske Verden, der ikke var af det gode. Fra Numedal gik Hauge paa Ski over Fjeldet til Hardanger, hvor han kom ned i Eidsfjord.

I Hardanger traf Hauge sammen med den bekjendte Kvinhereds-Prest Nils Hertzberg. Hauge havde overværet Gudstjenesten i Kvinhered Kirke, og efterat denne var endt, begyndte han at forkynde Ordet paa aaben Mark. En stor Mængde forsamlede sig om ham. En af Bygdens Mænd gik da

Dragt fra Sunelven paa Söndmöre, omkring 1760.

Fra dr. Yngvar Nielsen's Samling i ethnografiske Museum

hen til Hertzberg og underrettede ham om, at nu var "den falske Profet" kommen. Hertzberg gik da strax hen til det Sted, hvor Hauge talte, lyttede en Stund til hans Prædiken og sagde saa: "Lad ham kun tale! Han taler ikke andet end Guds Ord." Fra Hardanger begav Hauge sig til Bergen.

Siden Hauges Afreise fra Østlandet havde den af ham vakte Bevægelse her grebet meget stærkt om sig, og flere af Hauges Venner, der reiste om og prædikede, deriblandt ogsaa Hauges Broder Mikkel, blev satte paa Tugthuset. Nogle af dem slap dog snart løs igjen, mod at afgive Løfte om, at de ikke skulde reise omkring i Bygderne og prædike. Samtidig hermed førtes der i Kristianias Aviser en Skriftvexel om det nye Sværmeri, som nogle søgte at fremstille i de mest mørke Farver, medens andre, der havde en rigtigere Opfatning af Haugianismens Væsen, forsvarede den hele Retning med Varme.

I Juli Maaned forlod Hauge Bergen og drog gjennem Søndfjord, Nordfjord, Søndmøre og Nordmøre til Throndhjem. Her fandt Hauge, at "Gemytterne var optagne af daarlige og unyttige Ting," Lyst til Stas var stegen altfor høit, "og Politik havde lagt Beslag paa de mere alvorliges Interesse. Levende Kristendom var omtrent uddød; det aandsfortærende Menneskepaafund, der lød i Kirkerne, skulde just heller ikke tjene til Næring for det Liv fra tidligere Dage, som maatte findes nede i Menighederne." Men ogsaa paa flere Steder her fandt han Rester af tidligere Vækkelser (t. Ex. paa Bynesset, hvor J. N. Brun i sin Tid havde virket), og enkelte af hans Disciple havde ogsaa fundet Veien hid, hvor de dog af Geistligheden blev mødte med Loven i Haand og kastede i Fængsel. Hauge slap for det, men fik en Advarsel af Stiftamtmanden Grev Moltke. Denne fattede endog Godhed for Hauge, som han anbefalede at reise til Strinden for at paavirke den der boende Befolkning, der var hengiven til Drukkenskab. Ogsaa med Biskop Schønheyder havde Hauge en længere Samtale, efter hvilken de skiltes som Venner, ja denne skal endog, saaledes som Hauge havde opfattet hans Ord, have givet sit Minde til hans Virksomhed. Schønheyder erklærede dog senere hen, at dette ikke forholdt sig saa.

Høsten udefter vandrede Hauge omkring i Bygderne i Strindens, Guldals og Orkedals Fogderi, hvor han fandt stor Tilslutning og vakte et religiøst Liv, der paa flere Steder har holdt sig til den Dag idag. Blandt de Mænd, som sluttede sig til Vækkelsen, skal nævnes den gjæve og stolte Meldaling Størker Rigstad, hvis Minde endnu lever hos Egnens Befolkning, den fortjente Rennebyg Mikkel Grendahl, der senere i en længere Aarrække med Hæder skulde repræsentere S. Throndhjems Amt paa Storthinget, de driftige Forretningsmænd Arnt Solem og Erik Wullum m. fl. Men paa den anden Side var Hauge en Torn i Øiet paa Stiftets Presteskab; værst paa Vei mod ham tog dog den lærde, agtværdige Olding Hans Stenbuch, der ogsaa fik Biskop Schønheyder til at stride ind mod ham. Under et Møde, som

den gamle Provst og Biskopen havde med Lægmanden fra Tune, der vægrede sig ved at efterkomme deres Forlangende om at høre op med at prædike, blev han arresteret og ført til Throndhjem, og efter at være ført frem og tilbage paa Steder, hvor Thingsvidner skulde optages, blev han dømt til en Maaneds Tugthus. En af Hauges Venner, Lars Hemstad, der var Korporal i Landværnet, blev dømt til Fæstningsarbeide i samme Tid. Efter udstaaet Straf skulde han transporteres hjem fra Lensmand til Lensmand. Dette skede ogsaa paa den første Del af Veien; men senere tog bare Lensmændene Løfte af ham, at han ikke skulde gjøre Veien lang. Hauge reiste da paa egen Haand, og paa alle de Steder, hvor han hvilede, holdt han Opbyggelse for Almuen. Navnlig i Gudbrandsdalen skulde han under denne sin Hjemreise vinde mange Venner. I Øier greb Vækkelsen saaledes om sig, at Presten Dybdahl fire Aar efter kunde paastaa, at "den halve Bygd er af Hauges ivrige Tilhængere."

Efter at være kommen hjem til Tune om Vaaren 1800 holdt han sig i nogen Tid i Ro, idet han kun fra Tid til anden besøgte forskjellige Steder i Egnen om Fredrikshald, hvor han holdt Samling. Paa en af disse vaktes den unge Jon Hansson Sørbrøden, der nedstammede fra en fra Baahuslen i 1658 udvandret høit anseet Bondeslægt. Senere skulde denne som Eidsvoldsmand vinde et agtet Navn i Fædrelandets Historie.

Noget senere begav Hauge sig med Skibsleilighed til Kjøbenhavn, hvor han udfoldede en rastløs Virksomhed, idet han lod trykke betydelige Oplag af de fleste af sine hidtil udgivne Skrifter tilligemed flere nye. Ialt skal han her have beskjæftiget fem Bogtrykkerier, af hvilke det ene arbeidede næsten uafbrudt i fire Maaneder for hans Regning.

Under hans Ophold her var det ogsaa hans Agt at søge at komme under Veir med den Stilling, Regjeringen indtog overfor hans Virksomhed. Han kunde nemlig ikke blive rigtig klog paa Øvrigheden i Norge, der behandlede ham paa forskjellig Vis i de forskjellige Egne. Men han henvendte sig dog ikke personlig til Regjeringen eller Kronprinsen; han nøiede sig med at sende sine Skrifter til Kjøbenhavns Politimester, der ikke gjorde ham noget. Han saa da i denne Passivitet fra Regjeringens Side nærmest en stiltiende Indrømmelse af, at den bifaldt hans Virksomhed. Men Hauge skulde dog snart komme til Erkjendelse af, at det ikke forholdt sig saa. Regjeringen oversaa ham ligesom den literære Verden, der kun betragtede hans Skrifter som uskadeligt pietistisk Snak, og saa længe han opholdt sig i Kjøbenhavn, var der intet, som varslede om, at et Uveir var ifærd med at trække op.

Om Høsten vendte Hauge hjem til Norge. Her holdt den af ham vakte religiøse Bevægelse paa flere Steder paa at skeie ud i Vildfarelser og Sværmeri. Der var dem, som paastod, at Vækkelsen, naar den skulde være sand og grundig, maatte foregaa under Skjælven og Krampetrækninger: kun dette var de sande Guds Børns Kjendetegn. Andre forstod Evangeliets

Paabud om at forsage Verden derhen, at det var Synd at arbeide, og det er sikkert nok, at den materialistiske Samtid havde et Skin af Ret i sin Paastand om, at den af Hauge vakte Bevægelse skabte Lediggang og Dovenskab. Men en saadan Tingenes Tilstand er hos religiøst vakte kun en Overgang, og derfor lyder Dommen over Hauge og hans Tilhængere gjennemgaaende ganske anderledes gunstig fra andre Hold, og selv i hin Tid med dens strenge Nyttighedssans udmerkede Hauge sig i særlig Grad. "Det er en Kjendsgjerning," siger A. Chr. Bang i sin Monografi over Hauge, "at i det hele og store taget var Hauges Venner dygtige og flittige i deres jordiske Kald, at de arbeidede med Indsigt, Omtanke og Fremgang, saa vort Land fik et betydeligt Opsving i materiel Henseende netop ved den Vækkelse, om hvilken der skreges, at den frembragte "Modløshed og Svækkelse i Næringsvirksomheden". Medens det før havde været et Særsyn, at Nogen, der var født i Bondestand, blev andet end Bonde og Arbeidsmand, ser man nu den ene Bonde efter den anden at slaa sig ned i Byerne og grundlægge Handelshuse, der blomstrer den Dag idag; andre tog fat paa Haandverksdrift, og atter andre anlagde Fabriker, Sagbrug og Møller af forskjellig Art, medens de, der dyrkede sine Gaarde, udførte denne Dont med en ganske anden Forstand og Omtanke end før. De mindre bemidlede blev af Hauge ofte raadet til at vandre ud til Bygdelag med større Fremtid; mange tog hen til Romsdals Amt, hvor der dengang var at faa kjøbt Gaarde til billig Pris, da Bønderne der ligesom var overfaldte af en Dorskhedens Aand og vilde sælge sine Eiendomme og leve i velbehagelig Ro som Føderaadsmænd; endnu flere nedsatte sig i den af Foged Holmboe grundlagde Koloni i Bardudalen, der blev befolket for en stor Del af søndenfra indvandrede Haugianere."

For at modarbeide Udskeielserne inden Vækkelsen reiste Hauge hele Høsten 1800 omkring "i de fleste Sogne af Kristiania Stift." "Det er næsten ubeskriveligt," udtaler han i sin Fremstilling af sit Reiseliv, "hvad Sorg og Glæde, Arbeide og Vaagenhed jeg havde i denne Tid; thi mange Nætter sov jeg ikke mere end 2 à 3 Timer, og enten jeg var paa Veien paa Reiser, saa fulgte mange for at tale med mig, eller jeg var i Hus, saa strømmede mange derhen for det samme, saa jeg talede, lærte eller skrev stedse." Ogsaa paa denne Reise blev Hauge en Gang sat fast.

I Slutningen af 1800 anlagde Hauge for nogle af sine Venner Eker Papirmølle, der sysselsatte omkr. 40 Mennesker, "mest Krøblinge og Børn." Ved Siden heraf dreves en Stampemølle, en Benmølle, en Mel- og Sigtemølle og et Garveri samt et lidet Metalstøberi. "Eierne førte fælles Husholdning; Arbeidere og Arbeidsherrer følte sig som en stor Familie; man spiste i Fællesskab ved et langt Bord, der strakte sig fra Væg til Væg i et stort Værelse; efter Hjertets Trang bad en før Maaltidet og en anden frembar Taksigelsen efter Maaltidet. Man arbeidede dygtig i Arbeidstiden, man styrkede sig med Sang og Bøn i Hviletiden. En i Sandhed storartet

Gjæstfrihed blev udøvet; thi Ekers Papirmølle blev i en lang Række af Aar ligesom et Midtpunkt for det kristelige Liv paa Østlandet; næsten altid fik man Besøg af Venner ofte langveis fra og i stort Antal; paa "Møllen" var man altid velkommen og her var altid et godt Ord at høre. Thi Guds Ord boede rigelig her selv i de trangeste Aar (1804—1814). . . . . . Hvad Udbyttet af Papirmøllen angaar, da blev det ved hvert Aars Slutning fordelt mellem Eierne, efterat Udgifterne ved Husholdningen, Arbeidslønningerne og øvrige Driftsomkostninger var fradragne. Arbeiderne fik saaledes ikke nogen Andel i Udbyttet, men derimod deres faste Løn foruden Bespisning"*).

Efter Oprettelsen af Ekers Papirmølle tog Hauge opover Hallingdal og Valders til Bergen, hvor han ankom i Marts Maaned 1801. Her gjennemførte han en Beslutning, som han for længere Tid tilbage havde fattet: han tog Borgerskab som Kjøbmand. Det var navnlig paa det Throndhjemske og Nordland, han handlede. Han lod opkjøbe Korn paa Østlandet og solgte eller gav det bort nordpaa, hvor der i disse Aar just var indtruffet en meget haard Tid. I Stedet kjøbte han her Fisk, som han afhændede til Kjøbmændene i Bergen eller paa Østlandet. Han lagde sig ogsaa til nogle mindre Skibe. Den Kapital, Hauge havde sat i Forretningen, var dog meget liden og bestod for det meste i Laan, som han havde optaget hos sine Venner. Men Forretningen gik jevnt og hurtigt frem, og ihvorvel Hauge aldrig raadede over en saa stor Formue, som man tidlig begyndte at fable om, maa hans økonomiske Stilling have været ret god efter Smaafolks Kaar at dømme.

Idet Hauge nu reiste om som Handelsmand, virkede han tillige som Prædikant. Saaledes besøgte han i Løbet af Høsten 1801 og Vinteren og Vaaren 1802 de romsdalske Bygder, Surendalen, Meldalen, Hevne — "næsten hele Hevnes Befolkning hører til Hans Hauges Sekt", skriver Kristen Pram i 1804 —, Hiteren og Gjæslingerne i Namdalen. Paa Hjemveien herfra, som han lagde over Throndhjem, blev han arresteret af Øvrigheden som Ophavsmand til nogle grove sekteriske Udskeielser, som havde fundet Sted paa Gaarden Nordaune i Haltdalen og i Lexviken, hvor der endog var kommen til Blodsudgydelse, idet et lidet Barn paa en Maade var bleven ofret af en Mand, der af religiøse Anfegtelser var bleven vanvittig. Det lykkedes dog Hauge overfor Stiftamtmanden at godtgjøre, at han var uden Skyld i disse Menneskers Sindssygdom, og han blev nu sendt hjem til Bergen, hvor han efter 9 Maaneders Fravær ankom i Juni Maaned 1802.

Her opholdt Hauge sig nu en Maaneds Tid for at ordne sine Affærer, og derpaa reiste han igjen ud. Denne Gang gik hans Reise gjennem Sogn,

*) Bang, Hauge og hans Samtid, 257 fg.

Hallingdal, Numedal og Eker til Kristiania, hvor han paa Foranledning af Biskop Schmidt blev arresteret. Han slap imidlertid løs paany, og han tog nu hjem til Forældrene. Efter at have besøgt forskjellige af sine Venner i Smaalenene satte han over til Vallø Saltverk og tog derfra Landeveien til Skien, derfra op gjennem Holden, Bø, Silgjord, Tinn og videre over Haukelidfjeldet til Røldal og Suldal, nedover Kysten til Jelse og tilbage til Bergen, hvor han ankom i Slutningen af December Maaned 1802.

I 1803, strax over Nytaar, drog Hauge med sine fire smaa Fartøier, der var ladede med Sædekorn, opover til Nordland. Han var indom Throndhjem, kjøbte underveis Gjæslingerne for sin Ven Arnt Solem og reiste saa videre om i Nordlandenes Stift, hvor han besøgte Brønø, Bindalen, Alstarhaug, Ranen, Hemnes, Saltdalen og Nybyggerne i Bardu- og Maalselvdalen. Ogsaa Tromsø gjæstede han paa denne sin Reise. Paa denne maa han have døiet meget ondt. Han maatte gaa lange Strækninger paa Ski, maatte tage tiltakke med Barkebrød og var derhos jevnlig udsat for Forfølgelser af alle Slags. Tilbagereisen gik over Lofoten, Brønø, Gjæslingerne og Throndhjem, derfra videre gjennem Gudbrandsdalen, og efter at have besøgt "de fleste Sogne og Byer i Kristiania Stift" tog han gjennem Thelemarken og Setesdalen til Kristianssand, hvor han ankom i Begyndelsen af 1804.

Her lod han en af sine Bøger trykke, og derefter gik han tilfods over Jæderen og Egersund til Stavanger. Til Bergen kom han i Slutningen af Marts Maaned. Paa denne Reise, der havde medtaget 15 Maaneder, havde han tilbagelagt 650 Mile, for den største Del tilfods.

Allerede den næste Maaned var Hauge igjen paa Farten. Denne Gang gik hans Reise imidlertid kun til Søndfjord, hvor han for sin Ven Ole Torgjusen fra Hallingdal kjøbte Herregaarden Svanø i Kinns Prestegjæld. Ole Svanø hørte til de Bondemænd, der i den første Del af Norges Selvstændighedstid skulde vinde et agtet Navn paa Storthinget. Ogsaa en anden af sine Venner, Ole Berg fra Hedemarken, satte han i Virksomhed ved Indkjøbet af Strudshavn Gaard og Møllebrug ved Bergen.

I Juli Maaned forlod da Hauge Bergen for sidste Gang, som det synes, noget beklemt om Hjertet, ret som om han havde en Anelse om, hvilken Trængselstid han nu gik imøde. Han reiste paa en Jægt sydover til Kristianssand, hvorfra han satte over til Jylland, hvor der ligeledes var opstaaet en religiøs Bevægelse, der paa det nærmeste svarede til Hauges Vækkelse og muligens endog var paavirket af denne. Ialfald bestod der senere hen mellem Haugianerne i Norge og "de sterke Jyder" Forbindelser, der vedvarede indtil Aarene omkring 1830. Under sit Besøg i Jylland traadte Hauge ogsaa i nærmere Berøring med Hernhuterne i Kristiansfeld, med hvilken Sekt han før ikke var kommen overens. Ved nærmere Bekjendtskab synes en Udjevning af de bestaaende Differentser at have fundet Sted i

nogle Henseender; Hauge udtalte dog baade under sit Besøg her og senere hen, at han syntes, "at der var for meget sanseligt ved deres udvortes Ceremonier, hvilket let kunde lede til "Sikkerhed", og for det andet at man holdt sig mere til Jesu Ord end til Evangelisternes hele Sammenhæng, der driver paa gode Frugter og gode Gjerningers Udøvelse for hver, som elsker Ham." Senere gjæstede Hauge Kolding, Faaborg og Nyborg paa Fyn, hvorefter han tog over til Kjøbenhavn. Her var det hans Hensigt at henvende sig til Kancelliet for selv at afgive Forklaring om sin Virksomhed. "Ved nærmere Eftertanke", siger hans Biograf A. Chr. Bang, "fandt han dog snart, at han dernede var uden Midler til at modbevise de falske Rygter og løgnagtige Beskyldninger, han vidste var bleven givne til Bedste om ham fra Autoriteterne i Norge. Vilde Regjeringen anlægge Sag mod ham, fandt han det bedst, at Undersøgelsen foregik i det Land, i hvilket han havde virket, og hvor der kunde fremlægges Beviser for Beskaffenheden af hans Virksomhed." Han vendte derfor tilbage til Norge.

I Oktober Maaned opholdt Hauge, der efter Hjemkomsten havde virket i Smaalenene og Egnen om Kristiania, sig ved Eker Papirmølle. Den 24de indfandt Lensmand Jens Gram sig her og forlangte at faa ham i Tale. Hauge gik, skjønt advaret af sine Venner, ud til ham, og denne arresterede ham nu og lod ham slutte i Jern som en farlig Forbryder. Med denne Fængsling, der var den tiende i Rækken, afsluttedes da omsider Hans Hauges Virksomhed som Vækkelsesprædikant i den norske Kirke.

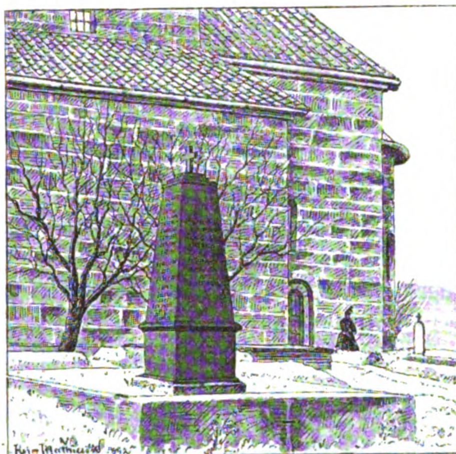
Aarsagen til, at Hauge denne Gang blev kastet i Fængsel, var, at der fra civile Autoriteter til Regjeringen var indløbet forskjellige Klagemaal over ham, og denne havde derfor under 30te Juni 1804 udfærdiget Befaling til uopholdeligen at lade Hans Hauge arrestere og tiltale paa Justitiens Vegne. De Ankeposter, som opstilledes mod ham, kan henføres til tre Grupper, nemlig:

1. Ulovlig Handel, som han dels selv, dels ved sine Folk havde drevet,
2. Mistanke om, at han aflokkede enfoldige Mennesker Penge til virkelige eller foregivne religiøse Øiemed, og det paa en Maade, som gjorde en retslig Undersøgelse nødvendig,
3. Overtrædelse af Trykkefrihedsforordningen af 27de September 1799.

Derimod findes der ikke Spor af Antydning til, at han denne Gang er bleven fængslet og aktioneret i Henhold til den aflægse Konventikelplakat af 13de Januar 1741, der vistnok oftere var bleven bragt i Anvendelse mod ham, men alligevel vistnok af en Flerhed af Landets Geistlige betragtedes som en "sovende" Lov.

Her skal kun i Korthed gjøres Rede for, hvorledes Sagen, der behandledes af en af Regjeringen opnævnt Kommission, langsomt sneg sig frem, medens Hauge fra 22de November 1804 hensad i Raadstuearresten i Kristiania.

Til at behandle Sagen mod ham var af Regjeringen under 16de November opnævnt Byfoged og Politimeſter i Kriſtiania Jakob Wulfsberg og Sorenſkriver i Aker Jakob Aars. Den ſidſte havde imidlertid den dybeſte Uvillie mod det hele Sagsanlæg og trak ſig "paa Grund af ſine mange Embedsforretninger" tilbage fra det hele; i hans Sted indtraadte Raadmand Ingſtad i Kriſtiania i Kommisſionen. Heller ikke Byfoged Wulfsberg, der var begavet med et temmelig eneſtaaende Skarpblik til Bedømmelſe af Menneſker, vilde længe være med; han erſtattedes henimod Udgangen af Aar 1805 af Stiftsoverretsasſesſor J. Collett.

319. Hauges Gravminde paa "Gamle Akers" Kirkegaard, Kriſtiania.
Paa den ene Side ſtaar: "Indtil ſit ſidſte Aandedræt holdt han faſt ved den Troe, det Haab og den Kjærlighed, ſom han havde ſøgt at udbrede og befæſte ved Tale og Daad, ved Skrift og en chriſtelig Vandel."

Allerede i og for ſig maatte ſaadanne Ombytninger være nok til at forhale Sagens Fremme, og kun et Par Gange blev der holdt Forhør over Hauge. Men rundt om i Landet, hvor Hauge havde færdedes, optoges der Thingsvidner og æſkedes der Forklaringer af lærde og ulærde. Mange af disſe gik da ud paa at beſkylde Hauge for alt det, ſom ſtygt var. Naar Kommisſarierne paa Grundlag af de ſaaledes fremkomne Anklager ved de over Hauge optagne Forhør forelagde ham Spørgsmaal, der gik i ſamme Retning, blev denne ſat iſtand til at paaviſe det ugrundede i disſe Beſkyldninger, medens de ſelv blev ſtillede i et lige ſaa ufordelagtigt ſom uretfærdigt Lys. Som Følge heraf er det bleven en gængs Tro, ſom har holdt ſig til denne

Dag, at Hauge af den over ham nedsatte Kommission blev behandlet paa en ligefrem oprørende Maade, hvilket dog ingenlunde var Tilfældet. Ialt skal der i den vidtløftige Sag være afhørt og edfæstet over 600 Vidner.

Kommissionen, for hvilken Aktor, Justitsraad Blom, nedlagde Paastand om, at Hauge skulde idømmes Strafarbeide paa Livstid, medens Forsvareren, Advokat Lumholtz, søgte at undskylde ham, dømte Hauge til to Aars Strafarbeide. Han appellerede til den i 1809 oprettede Overkriminalret, og denne dømte ham den 23de December 1814 til en Bod af 1000 Rdlr. Sølvværdi, der skulde tilfalde Kristianias Fattigkasse, idet den fandt ham skyldig i tre Poster, nemlig:

1) at han mod Forordningen af 13de Januar 1741 havde reist om i Landet og talt Guds Ord,
2) at han havde opmuntret andre til den samme Gjerning, og
3) at han i sine Skrifter havde fremført grove Invektiver mod Geistligheden. Med Hensyn til den sidste Post antog dog Overkriminalretten, at disse Invektiver hverken grundede sig i ond Villie eller at de, læste i sin Sammenhæng, var i den Grad fornærmelige, som de ved første Øiekast og løsrevne af sin Sammenhæng kunde synes.

Med dette Resultat slog Hauge sig tiltaals, ihvorvel flere af hans Venner vilde, at han skulde gaa helt til Høiesteret.

Medens Hauges Sag stod under Behandling, holdtes han i Arrest fra Slutningen af 1804 til 27de Februar 1809, da han af Regjeringskommissionen mod Kaution blev løsladt, idet den overdrog ham at lære Kystbefolkningen at koge Salt, hvorpaa der i Krigens Tid herskede stor Mangel hertillands. Han reiste da omkring og oprettede Saltkogerier ved Lillesand, Stavanger og Svanø. Men dette varede ikke længe. Vedst han var kommen i Gang med sin nye Virksomhed, maatte han om Høsten vende tilbage til sit Fængsel i Kristiania, hvor han blev siddende indtil Udgangen af 1811. Da først slap han, syg og nedbrudt, som han allerede var, ud af Fængselet. Han bosatte sig nu paa Gaarden Bakke ved Kristiania, hvor han fandt et rigt Felt for sin Virkelyst, og hvor han i Nødens Tid 1812 og 1813 kunde udfolde en storartet Godgjørenhed mod de Fattige. Senere (1817) flyttede han til Bredtvedt, som han ved nogle Venners Hjælp kjøbte. Her blev han boende til sin Død (29de Marts 1824).

Dommene over Hans Nilsøn Hauges Personlighed og Virksomhed har lydt og lyder endnu den Dag idag meget forskjelligt, og ikke mindst divergerende er de i vort Lands kirkelige Kredse.

I Størstedelen af den samtidige Geistligheds Øine var Hauge nærmest en forskruet Sværmer, som gjorde Folk forrykt, hvor han kom. I denne Opfatning holdt Presterne ganske merkelig sammen, og der var i Grunden liden Forskjel paa de orthodoxes og Rationalisternes Optræden mod Læg-

manden, som trængte sig ind paa deres Omraade. Maaske var de første endog stridere end de sidste i dette Stykke, idet de tog størst Forargelse af hans lidet sammenhængende Forkyndelse af Evangeliet, i hvilken de alene hørte fortvivlet Vaas og Vrøvl. For Rationalisterne var dette en Sag af underordnet Betydning. Det er bekjendt nok, at de i enhver Kollega, hvis Opfatning af Kristendommens Væsen var forskjellig fra deres, gjerne vilde se en Hans Hauge, og deres Prædikener blev til Spot sammenlignede med hans. I den første Tid lader det endog til, at Rationalisterne nærede en vis Respekt for Hauges Vindskibelighed og Næringsvid.

Men anderledes blev Forholdet, da man begyndte at opfatte Hans Hauge som en Hykler, der under Skinhelligheds Maske berigede sig selv ved sine Tilhængeres Slid og Møie. Thi da skulde Skriget snart dominere alle, og selv høitstaaende Geistlige, der før til en vis Grad havde været Hauges Beskyttere, brød aldeles Staven over ham, i hvem de nu ene og alene vilde se en Skjelm og en Slyngel.

Kristen Pram giver i sine til Regjeringen indsendte Skildringer fra den Reise, han i Begyndelsen af Aarhundredet foretog, et Indblik i den Opfatning, som mere og mere var begyndt at gjøre sig gjældende med Hensyn til Hauge og den Vækkelse, som ved ham fandt Sted. Henimod Udgangen af Aar 1804 — altsaa strax efter at Hauge var bleven fængslet — giver han følgende Fremstilling af de herhen hørende religiøse Forhold i de throndhjemske Bygder:

"I samtlige Søbygderne, men især i Hevne, havde Sværmeren Hans Hauges og hans Prædikener skaffet Sekten saa mange Proselyter, at næsten hele Hevnes Befolkning hørte dertil. Det blev ikke nok, at denne Ufornuft tilintetgjorde de arme Bedragnes Virksomhed og Interesse for alt det juridiske Væsen, som udgjør god Husholdning, hvilket de havde hørt at være Skam og Skade, at de opfyldte deres Tid med uophørlig Beden og Syngen, at denne nonsensikalske Religiøsitet gjorde de med samme opfyldte Mennesker i et og alt nonsensikalske eller paa Dansk affindige, at de dermed berøvedes al Fryd af dette Livs Gode, al blid Nydelse af det, som velgjørende Flid skulde erhverve, da alt, hvad kunde kaldes Munterhed eller Glæde af Sekten erkjendes for Synd og Djævelens Væsen, men en Mængde af alle Kjøn og alle Aldere forlod deres Hjem og huslige Forbindelser og som den omvandrende Apostels Disciple fulgte med ham for at nyde hans bestandige Prædiken med Haab om selv at ophøies med Tiden til vandrende Apostle. Ikke faa skal have overleveret H. Hauge eller hans Apostle alle de rørlige Penge, de havde, gjort Gjæld paa deres faste Eiendomme, saa meget som de kunde og ligeledes kastet alt i den himmelsendte Lærers Skjød uden derfor at faa ringeste Bevis eller noget, hvorefter de nogensinde igjen kunde godtgjøre deres Ret til det hos ham deponerede, da saadan Formalitet som og Renters Svarelse kun sømmer Verdens syndige Børn. Nogle have endog solgt Børn(!)

og alt løst og fast, og hævet al Forbindelse med Verden for at følge Sværmeren, medens mange ere befaldne med Samvittighedsnag og Tvivlsmaal, som hos somme endog have endt med fuldstændig Affindighed og Selvmord.

Det er i Afkrogene og hvor Almuen fattig, ukjendt med Livets Behageligheder, saa naturligen maatte især være tilbøielig til at hente Trøst og Glæde i Udsigten udenfor en Verden, der havde for den saa lidet frydende, at Sværmeriet især gjorde Fremgarg. Saa meget des lettere maatte dette være Tilfældet, hvor den autoriserede Religionslære (som nok nogle Steder er Tilfældet) forkyndes af Prester, hvis Talenter enten ei strækker til at gjøre dens Sandheder lyse og indtrængende, eller hvis Sæder ei anbefale den. Endog hvor Presten er, hvad han bør, men Prestekaldene i de tyndt befolkede Egne er saa store, at det er umuligt, at Presten mere end høist sjelden kan tale til eller forsøge at virke paa sin Menighed, er det naturligt, at dennes Religionsbegreber bliver meget dunkle og krasse, og at Indbyggernes Trang til dens Trøst gjøre dem en Mand med blid, sagtmodig Adfærd og indsmigrende Væsen, der taler et Sprog, som de kjende, og forstaar at benytte disse Fordele, til en dem af Gud nedsendt Engel. Men vist er det, at er en saadan Mand skadelig i religiøs Hensyn som den, der forfalsker den sande guddommelige Lære, han er det ikke mindre i økonomisk Hensyn ved at berøve Næringsvirksomheden arbeidende Hænder, at tilintetgjøre al dens Kraft, at berøve den dens virksomste Spore, den glade Nydelse; og er den Røver straffskyldig, som stiller mig ved Midlerne, hvorfor jeg skulde forskaffe mig Livets Goder, den burde ei været det mindre, som berøver eller lemlæster mig min Evne til at nyde dem, saa de tilhobe, indtil Muligheden af at gjenvinde dem er tabte."

Til disse Beskyldninger mod Hauge og til dette Ræsonnement over hans Færd kommer Pram jevnlig tilbage. Der er kun liden Variation over det Emne, før han kommer til Vestlandet; men her møder der ham nye Klager over "Sekten". Disse gaar ud paa, at Hauges Tilhængere paa sine Andagtsmøder gjør sig skyldige i Utugt, og at ugifte besvangrede Kvinder erklærer at have undfanget ved den Helligaand. Om der ligger noget til Grund for disse Beskyldninger, vides ikke; men Pram tager dog af dem Anledning til at bryde Staven over Hauge og alle hans Tilhængere, der gjøres ansvarlige for enkelte forrykte Individers Forgaaelser. Disse Beskyldninger for Usædelighed forfølger iøvrigt Haugianerne endnu en hel Menneskealder bagefter.

Vi har i Prams Omtale et Udslag af den Stemning, som var raadende i de Kredse, hvori han færdedes, og det er intet at undres over, at Trykket af den saaledes skabte Opinion maatte bidrage sit til at lægge en Dæmper paa den ved Hauge vakte Bevægelse. Regjeringen skred da ogsaa ind mod den ved efter Hauges Fængsling at indskjærpe Konventikelplakatens Efterlevelse og stanse Salget af Hauges Skrifter. Befalingen herom, der udfær-

digedes 5te Juli 1805, blev saa strengt efterkommet, at man endog uden videre ved Husinkvisitioner fratog Eierne Hauges Skrifter og andre Opbyggelsesbøger og tilintetgjorde dem. Men til Trods for alt dette gik dog Bevægelsen sin Gang, om end skjult og lydløst. Da Norges Selvstændighedsdag grydede og Hauges Dom faldt, var Haugianismen allerede paa Vei til at blive en Magt i Staten.

Der er mellem Kirkehistorikere ført en Strid om, hvorvidt Hauges Virksomhed afslutter en ældre Udvikling eller danner Indledningen til en ny. De, der ikke tillægger Hans Hauge synderlig Betydning i kirkehistorisk Henseende, helder til den første Anskuelse, medens de, der ser hans Optræden i Sammenhæng med den Udvikling, det kirkelige Liv tog ved det norske Universitets Oprettelse, hævder den sidste Opfatning. Her gjælder imidlertid intet Enten — eller, men et Baade — og, idet den hele Bevægelse maa ses som et Led i den norske Bondestands Udviklings Historie. Der er ingen Tvivl om, at den haugeske Vækkelse er en Aflægger af den Spenerske Pietisme, som i de første Decennier af det 18de Aarhundrede havde været en Magt i Kirken. Forskjellen var kun, at denne havde holdt sig i Samfundets høiere og høieste Lag, medens det hørte til Undtagelserne, at den trængte ned i de lavere. Det var først, efterat den vakte Bevægelse havde lagt sig i de Kredse, hvor den fra først af havde virket, at den ved Hauges Prædiken og Virksomhed i det hele forplanter sig til Almuesklassen, der hidtil havde forholdt sig mere eller mindre indifferent. For saa vidt betegner Hauges Optræden et nyt Afsnit i den norske Kirkes Historie.

En dansk Literaturhistoriker, der neppe kan tillægges noget Syn paa Kirkehistorien og det kirkelige Liv, har udtalt, at det først er ved Hans Nilsson Hauges Prædiken, at Kristendommen trænger ind i det norske Folk. Ytringen er tilspidset og indeholder en kolossal Overdrivelse. Alligevel rummer den en stor Sandhed, der neppe kan gjøres til Gjenstand for Tvivl. Naar der reises Spørgsmaal om de Faktorer, der har givet det norske Folkelynne i det 19de Aarhundrede dets bestemte, mest karakteristiske Præg, maa den smaalenske Bondemands Lægprædiken tilvisse i første Række komme i Betragtning, jevnsides med den gamle Alstarhaugprests trohjertige religiøse og verdslige Digtning og de stadig friske Spirer, den har afsat i Folkets Hjertebund.

Krig med England. Kristian VII's Død. Fredrik VI's Thronbestigelse. Regjeringskommisionen i Norge. Prins Kristian August af Augustenborg. Grev Herman Wedel-Jarlsberg. Krig med Sverige. Englændernes Foretagender under den norske Kyst. Kaperierne. Prisonlivet.

Kjøbenhavns Bombardement og paafølgende Kapitulation vakte i begge de forenede Riger den største og smerteligste Opsigt, og som det gjerne gaar ved saadanne Begivenheder, vendte Harmen sig først og fremst mod det Hold, hvor den mindste Skyld laa*). Man gav den gamle pligttro General Peymann Skylden for, at det var gaaet slig, og mod ham tog Kronprinsen, som dog burde have havt bedre Skjøn end som saa, som allerværst paa Vei. Peymann havde ikke havt nogensomhelst Ret til at slutte nogen Kapitulation for hele Øen Sjæland, der kun for en Del henhørte under hans Kommando-distrikt, han burde have forsænket Indløbene, han burde have opbrændt Flaaden, hvortil alt var gjort istand af ham o. s. v. Han havde rent glemt, at Peymann herom ingensomhelst Ordre havde faaet, og han havde derfor heller ikke Ret til at fordre, at en gammel Mand som Peymann, der aldrig har gjort Indtryk af at være den snarraadige Initiativets Mand, skulde have Omløb nok til at foretage et saadant Skridt, som han under alle Omstændigheder kunde skjønne vilde blive klandret. Desuden stod Peymann i det længste i den Tro, at det var høimodige Fiender, han havde at gjøre med, og at de kun vilde tage Flaaden som et Depositum, som de fra først af havde sagt. Da han kom til den Overbevisning, at Englænderne betragtede den som lovligt Bytte, stod det ikke længere i hans Magt at faa den ødelagt. Da Kronprinsen 2 Maaneder efter Kapitulationen kom til

*) Kilder: E. Holm, Danmark-Norges udenrigske Historie Bd. II. Ræder, Danmarks politiske og Krigshistorie 1807—09, I–III. Meddelelser fra Krigsarkiverne, Bd. III—IV. Jakob Aalls Erindringer. Norske Samlinger (8vo.) II. Dr. Yngvar Nielsen, Grev Wedel-Jarlsberg og hans Samtid I. O. Schnitler, Episoder af Krigen 1808—09 (Underofficersbladet 1879—1884). Meijer, Kriget emellan Sverige och Danmark åren 1808 och 1809. Faye, Landkrigen i Norge 1808 (Nordisk Universitets-Tidsskrift f. 1862). Sveriges Krig åren 1808 och 1809. I. N. A. Larsen, Fra Krigens Tid. Garde, Den danske og norske Sømagt. Archiv for Søvæsen Bd. XI & XII. Müller, Søkrigshistoriens vigtigste Begivenheder. Tuxen, Den danske og norske Sømagt. Lütken, De Danske paa Schelden. C. Flood, I Krigsaarene, Under Krigen, For otti Aar siden, Fra Agdesiden. A. Thorsøe, Danmarks Hædersdage i det 18de Aarhundrede. L. Daae, Det gamle Christiania. Kollegialtidenden. Bellona. Budstikken 1808—10. Militært Tidsskrift m. fl.

Kjøbenhavn, var han uretfærdig nok til at nedsætte en Overkrigskommission, der efter et helt Aars langvarige Undersøgelser dømte Peymann og to andre Generaler fra Livet for deres ved Kjøbenhavns Forsvar og Kapitulation udviste Forhold, hvorhos flere andre Officerer rammedes af vanærende Straffedomme.

Men den offentlige Mening søgte ikke længere Skylden for Ulykken i en mangelfuld Konduite fra Generalernes og de underordnede Befalhaveres Side. Den søgte den først og fremst hos den Mand, som i Stedet for at forblive i Hovedstaden og staa og falde med den havde undladt at give de fornødne Instruktioner og derhos paa en Maade, som havde Syn af feig Flugt, havde trukket sig tilbage til et mere sikkert, ialfald mindre udsat Punkt. Trykket af denne Stemning inden Publikum var da ogsaa saa sterkt, at Fredrik maatte bekvemme sig til at vise Skaansomhed. Efterat Dommen var afsagt, men før den endnu var bleven Generalerne forkyndt, lod han dem melde, at de var benaadede.

Men lod den offentlige Mening sig ikke vildlede af det tragikomiske Efterspil, som Kronprinsen lod opføre for Rettens Skranker, saa var den Uvillie og Harme, som vaktes mod Kronprinsen, ikke mindre paa urette Sted, og den Upopularitet, som fra nu af skulde følge — for ikke at sige forfølge — ham, var i visse Henseender delvis, i andre fuldstændig ubegrundet. Thi Kronprinsen havde — for at bruge et mere betegnende end egentlig smukt Udtryk — befundet sig som en Lus mellem to Negle. For Historiens Domstol staar derfor hans Sag ulige bedre end i den populære Opfatning.

Allerede i Slutningen af Juli 1807 — samme Maaned, som Tilsiterfreden sluttedes — var Keiser Napoleon paa sin Side og paa sin Vis begyndt at opfordre mindre, neutrale Magter til at tiltræde Fastlandsspærringen. Først stod Portugal for Tur, der ogsaa strax fik "Opfordring" til at lukke sine Havne for Englænderne fra 1ste September, og umiddelbart derefter, medens et fransk Hærkorps under Junots Anførsel sammendroges paa Grænsen, til at erklære England Krig. Saa kraftig var denne Opfordring, at den portugisiske Regjering uden videre betragtede den som en Udfordring og kastede sig i Englands Arme. Endnu medens Underhandlingerne med Portugal var i fuld Gang, havde Napoleon og hans Udenrigsminister Talleyrand paa den uheldigste Maade givet at forstaa, at den samme Opfordring, ledsaget af det samme Tryk, vilde udgaa til Danmark-Norge. Allerede i Midten af Juli Maaned havde Bernadotte faaet Ordre til at besætte Hansestæderne og afspærre Trave, Elben og Weser for Englænderne, og i sine Breve til denne Marschal udtaler Napoleon endog ligefrem, at snart skulde Danmark-Norge faa at vælge mellem en Krig med England eller en Krig med ham. I de sidste Dage af Juli og Begyndelsen af August var saa det forudgaaende diplomatiske Felttog bleven aabnet, idet Napoleon overfor den dansk-norske Gesandt i Paris, Dreyer, først havde ladet merke

sin Fortrydelse over, at Adgangene til Østersøen ikke var blevne afspærrede for Englænderne, og dernæst ankede han over, at den dansk-norske Regjering i de sidste Maaneder havde begunstiget Samkvemmet, Forbindelsen og Korrespondancen mellem England og Fastlandet, — altsammen Paaskud, der ene og alene havde for Øie at tvinge Danmark-Norge til at tiltræde Fastlandsspærringen. Gjorde de forenede Riger ikke det, saa skulde det være ude med deres Neutralitet. Dreyer undlod ikke at gjøre Talleyrand opmerksom paa, at Danmark-Norge, naar galt skulde være, tilvisse vilde foretrække en Krig med Frankrige for en Krig med England, og han havde Ret i denne Betragtningsmaade. Men da hans Indberetning om Konferencerne med Talleyrand kom den dansk-norske Regjering i Hænde, stod denne ikke længere i Valget. Var den derimod kommen et Par Dage før, vilde Danmark-Norge utvivlsomt ligesom Portugal have kastet sig i Englands Arme. Nu derimod havde det skammelige og troløse Angreb paa Sjæland og Kjøbenhavn ligefrem umuliggjort enhver Tilnærmelse af denne Art, og Kronprinsen havde intet andet at gjøre end at holde sig tilvens med Keiser Napoleon, til Trods for, at han fuldt vel vidste, at dennes Despotisme og Brutalitet i ingen Henseende gav Englændernes noget efter, og at hans "Venskab" vilde være saa dyrekjøbt, som bedst tænkes kan.

Da Kronprinsen modtog Underretningen om Kjøbenhavns Kapitulation, befandt hans Søster, Hertuginden af Augustenborg, sig just hos ham. Han blev da saa opbragt, at han greb hende i Armen og sagde saa stort et Ord, at han betragtede dette Angreb paa Hovedstaden som en Fornærmelse, der kun kunde sones med Blod. Hans hele Færd i de nærmeste Dage var en uvittig Mands, og som saadan opfattedes den ogsaa af de fleste Danske, Militære som Civile. Det er vel muligt, at der var noget paataget, noget komediantmæssigt i al den Voldsomhed og Stivsindethed, han saaledes lagde for Dagen, og forsaavidt holdt ogsaa hans Beregning fuldkommen Stik. Thi Napoleon sørgede for at skaffe sig Underretning om hans hele Gjøren og Laden i disse Dage. Dette vidste Kronprinsen, og det var ham derfor meget om at gjøre, at Keiser Napoleon ikke tillagde ham nogen Skyld for, hvad der var hændt, og blev forbitret derover. I de danske militære og politiske Kredse holdt man sig nemlig overbevist om, at Keiseren kun lurede paa at finde et nogenledes antageligt Paaskud til at lade franske Tropper rykke ind i Danmark og besætte den jydske Halvø, og et saadant vilde han naturligvis ikke have staaet i Vet for. Hvad hans Marschal Bernadotte angaar, saa var der intet, denne mere stundede efter end at faa spille en glimrende Rolle i Norden, hvad enten dette skulde ske paa Danmarks eller paa Englændernes Bekostning. Dette skjønte Kronprinsen, og han maatte derfor, saa godt det bare lod sig gjøre, holde gode Miner til det slette Spil. Dagen efter at han havde faaet den nedslaaende Underretning fra Kjøbenhavn, sendte han Kr. Bernstorff og sin fortrolige Generaladjutant Major Bülow "for at

faa Visshed, om han, i det Tilfælde det lykkedes ham at faa den største Del af sine Tropper over Belterne, da kunde stole paa, at Prinsen af Pontecorvo vilde overlade ham et Korps til Hjælp og som Reserve. Det var i saa Fald hans Ønske, at dette Korps blev opstillet i Fyen."

Nu havde Bernadotte faaet Befaling fra Keiseren om at holde sig red til med sit af Hollændere og Spanioler sammensatte Korps at rykke frem; det skulde da bero paa Omstændighederne, om Danmark skulde angribes eller forsvares. Bernadotte havde nemlig fremfor nogen anden fundet den dansk-norske Regjerings Holdning af en saa tvivlsom Art, at han i det længste havde troet, at den hele Blokade kun havde været et aftalt Spil med Engelskmanden. At dette ikke forholdt sig saa, havde han vel faaet Troen i Hænde for; men han begyndte i det Sted at undres over, hvorfor den danske Regjering ikke bad om Hjælp. Da nu Anmodningen kom, var han strax villig til paa egen Haand at sende et Troppekorps afsted; til at forstrække den dansk-norske Regjering med et Par Tusinde Centner Krudt, hvorom der paa samme Tid var skeet Henstillen, maatte han derimod have Tilladelse fra Paris. Hvad Indtryk Bernadottes Svar gjorde paa Kronprinsen, kan ikke siges; men har hans Holdning været begrundet i Frygten for, at Englændernes Voldsherredømme vilde blive afløst af fransk Herredømme, saa skulde dette ikke bringe den til at svinde.

Det maa have været med en knugende Følelse af Haabløshed og Forladthed, Kronprinsen paa samme Tid nærmede sig Keiseren. Til denne sendte han paa Efterretningen om Kjøbenhavns Kapitulation sin Generaladjutant Lindholm med en Skrivelse, der i Oversættelse var saalydende:*)

"Siden de sidste Fiender, Deres Keiserlige Majestæt har tilbage, have erklæret sig for mit Fædrelands Fiender, har jeg følt Trang til at udtale for Deres Majestæt den ubetingede Tillid, med hvilken jeg har vovet at stole paa Deres Interesse og Støtte. Naar jeg først nu tilfredsstiller denne Trang, er det, fordi jeg havde haabet tillige at kunne forkynde Deres Majestæt en lykkelig Begivenhed. Dette Haab er blevet grusomt skuffet. Det er faldet i min Lod at maatte meddele Deres Majestæt den forfærdelige Ulykke. Englændernes Angrebsmidler imod Kjøbenhavn have i den Grad været denne Stads Forsvarskræfter overlegne, at Besætningens kraftige Anstrengelser ikke have kunnet frelse den for en Kapitulation, der har gjort Fienden til Herre, ikke blot i Hovedstaden, men ogsaa over Arsenalerne og over en Flaade, som, hvis min Villie var bleven opfyldt vilde være bleven ødelagt, inden der blev Tale om at kapitulere. Hvor knusende end dette Slag er for mig, har det ikke knækket mit Mod, og saalænge jeg vover at stole paa Deres Majestæts kraftige Hjælp, vil jeg ikke underhandle med en Fiende, som jeg har fælles med Deres Majestæt. Jeg beder Dem at være forsikret derom og om at tillade mig at tro, at Deres Majestæt vil beslutte at forøge Deres Hæder ved at hjælpe og hævne et uretfærdig underkastet Land, som ved sine uforanderlige Følelser for Frankrig maaske har noget Krav paa

*) E. Holm, Danmark-Norges udenrigske Historie II, 333 f.

Deres Majestæts Interesse, og med Hensyn til hvilket Deres Planer er blevne bagvaskede paa en uretfærdig Maade for at finde et Paaskud til at besmykke det skjændige Foretagende.

Det er mig en Lykke, Sire, at faa en Leilighed til at bevidne Dem min Høiagtelse og den dybeste Hengivenhed, med hvilken o. s. v."

Keiser Napoleon, der hidtil kun i liden Mon havde havt sin Opmerksomhed henvendt paa de nordiske Lande, om hvis forskjellige Forhold han derfor havde dannet sig de besynderligste Forestillinger, var bleven rasende, da han modtog Efterretningen om Kjøbenhavns Kapitulation, og hans Organer havde sprutet Edder og Galde over Danskerne, der ene og alene havde sig selv og sin Mistro til Frankrige at takke for, at det var gaaet dem slig. Men da Lindholm kom, havde han raset fra sig de værste Riderne, og han var efter Forholdene noksaa godkynt. Takket være Englændernes Brutalitet kunde han overfor denne nu optræde som den noble, ædelttænkende Mand, der antog sig de Fortryktes Sag. Slemt var det jo, at Danmark havde mistet sin Flaade, som kunde have været god at tage til; men det havde dog sine raske Søfolk igjen, som han nu maaske vilde faa overladt, og Danmark-Norge, der ved Englændernes Overfald var bleven tvungen ind i Fastlandsspærringssystemet, kunde hjælpe ham med at kværke den sidste Forbundsfælle, som Englænderne endnu havde i Norden, nemlig Sverige. Under den Audiens, Lindholm havde hos ham, modtog da denne ogsaa det sterkeste Indtryk af Keiserens fortryllende Godhed og hans Velvillie overfor Danmark, som han skulde skaffe Hevn og Erstatning.

Det var saaledes Komedie, som spilledes fra begge Sider. Kronprinsen kastede sig ved sin Skrivelse, hvis sterke Udtryk ikke paa nogen Maade harmonerede med de Følelser, han virkelig nærede, i Keiserens Arme, og dennes Talemaader var kun beregnede paa at drage Danmark-Norge op i Krigen med England og Forbund med Frankrige; paa Forhaand lod han Champagny, der nys før havde afløst Talleyrand i Udenrigsministerstillingen, opsætte Udkast til en Traktat derom, som den dansk-norske Regjering skulde tvinges til at undertegne, idet der fremdeles stilledes den i Udsigt, at den i Tilfælde af Vægring kunde være vis paa Krig med Frankrige og Okkupation af den jyske Halvø.

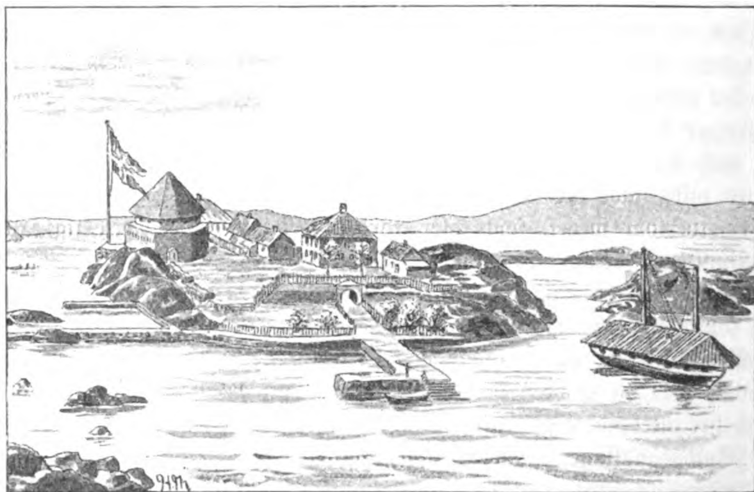
Der var nemlig i Keiser Napoleons Øine endnu en Mulighed for, at der kunde komme til Udsoning mellem Danmark-Norge og England, og han vidste, at der af det engelske Kabinet vilde blive forelagt den dansk-norske Regjering Forslag, som pegte i den Retning. Før vi gaar over til at betragte Gangen i disse Forhandlinger og det afgjørende, endelige Brud mellem England og den dansk-norske Stat, skal vi kaste et Blik paa de Overgreb, som var begaaet af Englænderne mod den sidste udenfor Beleiringen og Bombardementet af Kjøbenhavn. Disse var af den Art, at de ialfald ikke skulde kunne kaldes Sikkerhedsforanstaltninger mod et eventuelt Misbrug af den dansk-norske Flaade alene.

Det engelske Kabinets Holdning var meget besynderlig hele August Maaned igjennem og ialfald i en Del af September. Det vilde nemlig ikke have det til, at dets Optræden mod Danmark-Norge skulde være et krigerskt Overfald, og heller ikke Admiralerne paa Flaaden eller Generalerne paa Sjæland troede andet, end at det kun gjaldt at tage de dansk-norske Orlogsskibe, hvorefter alt skulde blive ved det gamle. De engelske Handelsskibe, som passerede Øresund i de samme Dage, Ribningen af Værfterne og Magazinerne i Kjøbenhavn foregik, betalte saaledes i Helsingør sin skyldige Told, og den engelske Konsul her var efter Kjøbenhavns Kapitulation vendt tilbage til sin Post, som om intet galt var paafærde. Først i Slutningen af August og Begyndelsen af September Maaned blev der lagt Embargo paa de danske og norske Skibe, som befandt sig i britiske Havne, efterat Kronprinsen ved en under 16de August udfærdiget Proklamation havde ladet kundgjøre, at han efter den af Jackson afgivne Erklæring maatte anse Krigen for at være udbrudt og i Henhold hertil opfordrede til at gribe til Vaaben, hvor det udfordredes, og befalede at fængsle de engelske Undersaatter og beslaglægge de engelske Skibe og al engelsk Eiendom, som fandtes i Rigerne. Men med alt dette er der ingensomhelst Grund til at tro, at det engelske Kabinet vilde lade det bero med at sætte sig i Besiddelse af Flaaden alene. Det er tvertom meget, som taler for, at den har villet sætte sig fast paa flere Punkter i de forenede Riger. Saaledes blev Helgoland, der havde en Besætning af en Kommandant og 26 Invalider, den 4de September tvungen til at kapitulere. Senere tænkte den engelske Regjering paa — om for kortere Tid eller for godt og alt faar staa derhen — at sætte sig i Besiddelse af Sjæland; men da Ordren herom indløb, var Kapitulationen allerede afsluttet, saa der her intet videre var at gjøre. Endelig skulde Englænderne ogsaa foruden andre Voldshandlinger, som de begik, gjøre et Forsøg paa at sætte sig fast paa den norske Kyst, paa et Punkt, hvorfra de kunde beherske Skibsfarten paa Skagerrak og Nordsøen.

I Norge havde man vel paa Agdesiden havt meget at fortælle om de store engelske Flaadeafdelinger, som var sete mellem Skagen og Norge, men ingen havde den fjerneste Anelse om, at det var Kjøbenhavn og Sjæland, Expeditionen gjaldt. Ja, saa uvidende var man her om alt, hvad der foregik, at man i Midten af August Maaned i Kristianssand holdt paa at udklarere det gamle her liggende Linieskib Lovise Augusta, som saaledes vilde være sendt lige i Løvens Gab. Nys før var nemlig et andet Linieskib, Prins Kristian Fredrik, tilligemed sin Tender, Briggen Lougen, vendt tilbage fra et under Kommandørkaptein H. Kr. Sneedorffs Ledelse foretaget Kadettogt i Nordsøen. Prins Kristian Fredrik skulde oplægges i Kristianssand, og Sneedorff var med Besætningen gaaet over paa "Lovise Augusta", der skulde til Kjøbenhavn for at underkastes en høist nødvendig Reparation. Til alt Held indtraf samme Dag, Skibets Affeiling skulde foregaa, Kaptein L. Fabricius, der paa

en Lystkutter havde listet sig gjennem den engelske Flaade, i Kristianssand med Ordre til "Lovise Augusta" om at begive sig til Fredriksværn for der at afvente Begivenhedernes Gang. Dette skede da ogsaa, og "Lovise Augusta" og "Lougen" kom den 16de August i god Behold til Fredriksværn. Herfra sendtes Kadetterne til Kristiania, hvor de forblev Vinteren over og modtog Undervisning paa Landkadetakademiet, hvorefter de ældste af dem det følgende Aar ansattes i Marinen som Maanedslieutenanter. Prins Kristian Fredrik blev derimod foreløbig liggende i Kristianssand, hvor det underlagdes den kjække Kaptein Karl Vilhelm Jessens Kommando.

Til Kristiania kom den første Efterretning om Englændernes Blokade af Sjæland i et Brev fra Hertug Fredrik Kristian af Augustenborg til hans

320. Fredriksværn Citadel.

Broder Kristian August, der var høistkommanderende General søndenfjelds, og som vi senere skal lære nærmere at kjende. Denne traf da strax sine Forholdsregler i Paavente af nærmere Ordre fra Kronprinsen. En saadan kom da ogsaa et Par Dage efter med en Kurer, der havde lagt Veien gjennem Sverige. Prins Kristian August underrettede strax Generalerne i det nordenfjeldske og vestenfjeldske om Fredsbrudet, og til det norske Folk udstedte han følgende Opraab:

Norske Brødre og Landsmænd!

Midt i Fredens Skjød og idet vor Regjerings vise Grundsætninger under den Krigslue, der opflammede det hele øvrige Europa, urokkeligen hyldede den Neutralitet, som hidindtil har bevirket de danske Staters Rolighed og Lykke,

overfaldes vi ligesaa uventet som voldeligen af en uopfordret Fiende. Allerede staa vore danske Brødre i Kamp med ham. Maalet for hans Begjærlighed og Hensigter kan i dette Dieblik ikke forudsees eller bestemmes. Der er altsaa ikke alene Mulighed, men Sandsynlighed for, at Striden kan naa os, og i alt Fald bør vi være beredte paa at møde et uventet Angreb og anstrenge vore Kræfter til at afbøde dette og gjøre det frugtesløst.

Hertil er det, at jeg herved opfordrer alle brave Nordmænd. De vil i deres Hengivenhed for en Regjering, som sætter sin Ære i Fædrenelandets Kjærlighed, og under hvis Beskyttelse vi saa længe have levet lykkelige, — i den Tapperhed og det Mod, som er deres skjønneste Fædreneodel, og i den Kjærlighed for Fædrenelandet, som fra Arilds Tid saa hæderligen har udmerket Nordmanden, ikke vige deres tappre danske Brødre, der nu fra Kongeborgen og Sjælands Kyster anstrenge deres Kræfter for at tilbagedrive Vold.

Altsaa, Nordmænd! griber til Vaaben! Æsker Fienden os til Strid, da kjæmper som Eders Forfædre! — Kjæmper som Eders danske Brødre! — Værer standhaftige og enige som de! — Følger Eders Anførere, hvorhen I paa Ærens og Fædrenelandets Vegne kaldes! — Rækker hinanden indbyrdes Broderhaand og understøtter hinanden villigen! — kort, truer graadig Voldsmand Fredriks Odelsarv og Eders Arnesteder, da vover med gammel Nordmands-Aand Liv og Blod for at afbøde hans Angreb!

Vor Sag er god, thi det er Retfærdighedens Sag, og det Folk har dobbelt Kraft, der kjæmper for Konge, for Arne og for den Selvstændighed, uden hvilken det ikke kan kaldes et Folk. Ethvert Offer, som bringes Fædrenelandet — enhver udmærket og ædel Daad vil vorde bekjendtgjort og paaskjønnet af en Regjering, der med Faderkjærlighed elsker sit Folk og deler dets Hæder og Lykke — ethvert godt og velmeent Raad vil være velkomment og vorde benyttet, naar det er anvendeligt.

Forsynet ynder den retfærdige Sag, og under dets Varetægt skal Enighed, Kraft og Mod afbøde Faren og afvæbne den stolte Fiende. Det er for Freden, vi kjæmpe — Kongen gav sit Folk den, og det vil vide at hævde hans Gave.

Christiania den 23de August 1807.

Christian,
Prinds til Slesvig-Holsten.

Lignende Opraab udstedtes ogsaa af General v. Krogh i Throndhjem, af Stiftamtmand Bull i Bergen, af N. E. de Thygeson i Kristianssand og andre Overøvrigheder.

Den 27de August foretog Prinsen en hurtig Inspektionsreise langs Kysten til Kristianssand, paa hvilket Sted han anordnede en Defensionskommission, bestaaende af Generalmajor Tobiesen, Stiftamtmand Thygeson, Kommandør Birch, Kaptein Jessen o. fl., og vendte derefter tilbage til Kristiania, hvor han ankom den 2den September.

Der skulde ikke hengaa lang Tid, før de under Prinsens Auspicier trufne Foranstaltninger til Kristianssands Forsvar skulde vise sig at være meget betimelige.

Den 10de September ankrede en liden engelsk Eskadre, bestaaende af 74=Kanonskibet "Spencer", en Fregat og en Tender under Sir Robert Stopfords Kommando udenfor Flekkerø Kastel ved Kristianssand og satte sig i Besiddelse af det. Det var ingen Sag; thi i de fire sidste Aar havde dette staaet forladt og overgivet til Tidens Ødelæggelse. Englænderne huserede nu en Del i Kristianssands Omegn; men ethvert Forsøg, som de gjorde paa at sætte sig fast, blev afvist. Den 18de September drog Sir Robert Stopfords Eskadre igjen bort og sprængte før Afreisen Kastellet i Luften, ved hvilken Anledning tre Englændere omkom.

Siden krydsede Sir Robert frem og tilbage langs Kysten og sendte nu og da Baadexpeditioner i Land for at forurolige Befolkningen. Et saadant Landgangsforsøg, som gjordes udenfor Indløbet til Rosfjorden i Lyngdal, blev afvist af den senere for sin grovkornede Humor noksom bekjendte Eidsvolds= og Storthingsmand Teis Jakob Lundegaard og en Hob som Mandfolk udklædte Fruentimmer, bevæbnede med Staurer og Stokke. Paa sit Krydstogt udenfor satte Englænderne sig dog i Besiddelse af nogle Jagter og Baade. Endelig viste Eskadren sig forsterket med et Linieskib paa 74 Kanoner igjen udenfor Kristianssand, hvor Besætningen var bleven noget forøget, og fra "Spencer" sendtes der nu en Parlementær til Kommandanten General Tobiesen med følgende Skrivelse:

Sir!

Kjøbenhavn og den danske Flaade er i Hans britiske Majestæts Besiddelse. Den danske Flaade vil snart være færdig at gaa tilsjøs, og endel af de britiske Tropper er allerede indskibede. Jeg venter hvert Øieblik en Division af dem udenfor Kristianssand. Førend denne kommer, ønsker jeg Deres Excellense vil høre Menneskelighedens Stemme og redde Kristianssands By fra en Storm og den visse Ødelæggelses Rædsler. — Min Admiral har befalet mig at forlange det i Kristianssand liggende 70 Kanon-Skib. Gjør Batterierne nogen Modstand og fyrer paa Skibene under deres Indseiling i Havnen, maa Byen finde sig i sin Skjæbne, og al privat Eiendom vil blive konfiskeret; men afholder de sig fra en forgjæves Modstand mod to britiske 74-Kanonskibe, skal Byen og al privat Eiendom blive urørt og respekteret. Disse er Vilkaarene ved Kjøbenhavn og den danske Flaades Overgivelse.

De Danskes Ære er altfor vel bekjendt og grundet til, at nye Beviser udfordres paa Kristianssands og dens Indbyggeres Bekostning samt dets Tilintetgjørelse som Havn, der sikkerlig vil blive dets Skjæbne, saafremt Fiendtlighederne engang begynde.

Jeg har den Ære o. s. v.
Robert Stopford,
Kaptein og Kommandør.

Efter Konference med Defensionskommissionens øvrige Medlemmer besvarede Tobiesen denne Henvendelse paa følgende Maade:

Min Herre!

Hans Kgl. danske Majts. her i Havnen liggende Orlogsskib staar ikke under min Kommando som General og Kommandant i Kristianssand: jeg er saaledes ikke istand til at besvare Deres Høivelbaarenheds meget Ærede, saavidt bemeldte Orlogsskibs Udleverelse angaar.

Hvad derimod belanger Tilladelse af britiske Skibes og Troppers Indløb her i Havnen, da kan samme aldeles ikke bevilges, og skulde der gjøres Forsøg derpaa, da skal jeg vide at forhindre og tilintetgjøre dette ved de Midler, som min Konge allernaadigst har betroet mig.

Jeg har den Ære o. s. v.
Tobiesen,
General-Major og Kommandant.

Om Eftermiddagen lod det virkelig til, at Fienden vilde gjøre Alvor af Truslerne, idet Eskadren med Spencer i Spidsen holdt ned mod Kristiansholms Batterier. Men efter en kort Kamp mellem Linieskibet "Texel" og den i Kristianssand stationerede Kanonbaadflotille fandt Sir Robert Stopford, at han intet kunde udrette, og drog om Aftenen igjen bort.

Da man imidlertid havde en Følelse af, at Kristianssand før eller senere vilde blive rammet af den samme Skjæbne, som var overgaaet Kjøbenhavn, om Linieskibet skulde blive liggende her, blev det besluttet at forlægge dette et andet Sted. I Slutningen af September seilede da „Prins Kristian Fredrik" fra Kristianssand til Fredriksværn, hvor det forenede sig med "Louise Augusta", som i Mellemtiden havde gjort et Krydstogt i Skagerrak. Senere blev Linieskibene og en Del af den norske Flotille ført over til Fredriksstad, hvor de kastede Anker i Ly af Fortet Huths Kanoner.

Vi gjenoptager nu Beretningen om Afslutningen af de diplomatiske Forhandlinger, som førtes mellem den dansk-norske Regjering og det britiske Kabinet.

Til Trods for alt, hvad dette havde gjort mod den dansk-norske Stat, havde det endnu ikke opgivet Haabet om, at det hele Mellemværende maatte kunne jevnes ad fredelig Vei.

Under 25de September udstedte det engelske Kabinet en officiel Erklæring, der sagdes at indeholde en aabenhjertig Fremstilling af de Bevæggrunde, der havde fremkaldt de i Østersøen tagne Forholdsregler. I dette Aktstykke, der ganske vist indeholder endel ialfald modificeret Sandhed, lader Kabinettet den britiske Konge forsikre høit og lydeligt, hvor det har smertet ham, at hans gode Hensigter har været spildte paa Danmark, med hvem han dog ønsker at leve i Fred. "Til Trods for Krigserklæringen fra den danske Regjerings Side", udtales der til Slutning heri, "er det endnu Danmark overladt at bestemme, om Krigen skal vedvare eller ikke. Hans Majestæt foretrækker endnu den venskabelige Overenskomst. Han længes efter at stikke det Sværd i Skeden, som han med den største Modvillie har været nødsaget til at drage. Han er beredt til at vise Danmark og Verden, at der, efterat der er handlet blot i Overensstemmelse med den Forpligtelse, som han skyldte sine egne Landes Sikkerhed, ikke er nogen anden Bevæggrund, ikke nogen Fordel, ikke en eneste anden Gjenstand, ingen Lyst til Udvidelser,

der kunde egge ham til at strække sine fiendtlige Forholdsregler ud over Grænserne for den Nødvendighed, som har fremkaldt den".

I Overensstemmelse med denne "forsonlige" Udtalelse, der bedømtes efter Fortjeneste i den oppositionelle britiske Presse, søgte det engelske Kabinet paa samme Tid at forhandle med den danske Chargé d'affaires Rist, der var forbleven paa sin Post i London, om en Udjevning. Men da denne savnede de fornødne Instruktioner i saa Henseende, sendtes den dansk-norske Legationssekretær Hennings til Danmark med et Forslag fra det engelske Kabinet. Dette indeholdt:

"At det Forefaldne skulde gjælde for glemt. Danmark maatte vælge imellem enten Neutralitet og en Fornyelse af det tidligere Forhold til England eller en nøie Alliance med dette Rige.

I første Tilfælde kunde Danmark haabe Ruslands Garanti for sin Neutralitet, og den danske Flaade skulde tilbagegives tre Aar efter den almindelige Fred i den Tilstand, hvori den da maatte findes. Dog skulde Danmark for stedse afstaa Helgoland.

Hvis Danmark valgte en nøie Alliance med England, lovede dette kraftig Hjælp baade til Lands og til Vands.

England garanterede de danske Arvelandes Udelelighed, eller ogsaa ved Freden Vederlag for en eller anden under Krigen tabt Provins samt en efter Omstændighederne passende Udvidelse af de danske Kolonier.

Som et foreløbigt Vilkaar for Underhandlingens Fremme fordredes, at de engelske Tropper skulde blive staaende i Sjælland, saalænge Underhandlingen varede.

Hvis Danmark forkastede disse Forslag til en venskabelig Afgjørelse af Mellemværendet, vilde England ufortøvet lade Sverige tage virksom Del med i Krigen imod Danmark. Alle danske Skibe, som fandtes i de engelske Havne, vilde da blive konfiskerede, og de danske Kolonier tagne med Vaaben i Haand."

Under de forudgaaende Forhandlinger med Rist havde den britiske Udenrigsminister Canning udtalt langt haardere Trusler, end selve Forslaget indeholdt. Da hed det sig, at hvis Danmark undslog sig for en Afgjørelse ad fredelig Vei, vilde England anse det for nødvendigt at lade svenske Tropper rykke ind i Kjøbenhavn og til Vederlag for alt det Bryderi, man herigjennem paaførte den svenske Konge, skaffe ham Norge. Denne Trusel blev strax efter Hennings's Afreise gjentagen, idet den prøvede engelske Diplomat Merry afsendtes til Kjøbenhavn.

Men Englænderne kunde foreslaa, hvad de vilde: den dansk-norske Regjering skulde være ude af Stand til at reflektere derpaa. Thi netop i de samme Dage tilbød Keiser Napoleon den Forbund med det Tillæg, som ikke skulde kunne misforstaaes: "Danmark kan ikke mere være neutralt". Derfor fik da ogsaa den dansk-norske Chargé d'affaires Rist Paalæg fra Regjeringen

om paa dens Vegne at svare Canning, at "vi med samme Indignation har hørt den engelske Regjerings Tilbud og Trusler, og at, da det uretfærdigste og troløseste Angreb, som kan tænkes, har gjort os til naturlige og nødvendige Forbundsfæller af Storbritanniens Fiender, ganske som vi vilde være blevne dets egne Forbundsfæller, hvis vor Neutralitet var bleven krænket af dets Fiender, vil der ikke mere kunne være Spørgsmaal om nogen særlig Overenskomst mellem det og os". Nu tænkte det engelske Kabinet paa at beholde Sjæland; men af militære Grunde maatte det dog give Slip paa denne smukke Plan, til hvis Gjennemførelse de engelske Generaler, efter hvad der paastaaes, ovenikjøbet skal have negtet at yde sin Medvirken. I det Sted maatte den nøies med under 4de November at udfærdige den officielle Krigserklæring mod Danmark-Norge.

Allerede i Begyndelsen af Oktober var der af den franske Gesandt i Kjøbenhavn, Didelot, bleven overrakt den dansk-norske Udenrigsminister Udkast til en Alliancetraktat; men da dette var affattet i meget svævende Udtryk og hverken gav Tilsagn om Pengehjælp til Krigsførelse eller om Fordele, naar Freden blev sluttet, vilde den dansk-norske Regjering have indflettet Bestemmelser derom. Dette sit Ønske skulde den dog ikke faa opfyldt; thi "Napoleon holdt mere af at raade over sine Forbundsfællers fyldte Pengekasser end af at hjælpe at fylde de tomme". Underhandlingerne, der dreves dels i Kiel mellem Bernstorff og Didelot, dels i Paris, førte til, at der den 31te Oktober i Fontainebleau af Dreyer og Champagny blev undertegnet en Forbundstraktat, hvis vigtigste Bestemmelser var følgende:

Enhver af de to kontraherende Magter skal anvende hele sin Styrke tillands og tilvands mod den fælles Fiende. Saafremt Frankrige efter Aftalen med Rusland beslutter at tilfredsstille den retfærdige Uvillie, som Angrebet paa Kjøbenhavn har vakt, og derfor udsteder Erklæringer for at formaa de øvrige europæiske Stater til at tiltræde et Forbund, som tilsigter at udvirke Erstatning for hin fælles Fornærmelse, forpligter Hans Danske Majestæt sig til at tiltræde disse Erklæringer og medvirke til Udførelsen af alle de Forholdsregler, som maatte følge deraf.

En tredie Artikel bestemte, at alle Krigsforetagender skulde udføres i Forening, hvorfor de kontraherende Magter forpligtede sig til ikke at slutte nogen særskilt Fred.

Ved den fjerde Artikel garanterede de to Stater hinandens Besiddelser, hvorhos Keiseren lovede ved Afslutningen af den tilkommende Fred med England at anvende hele sin Indflydelse paa, at dette skulde tilbagegive eller erstatte Danmark, hvad det ved Krigen havde tabt.

Artikel 5 var saalydende: Hans Keiserlige Majestæt, der har taget den Forlegenhed under Overveielse, hvori Danmark ved Englands uventede Angreb og Krigsskibenes og Arsenalernes Ødelæggelse er bleven sat, lover at yde Hans Danske Majestæt Understøttelse af alle Slags, som ansees for-

nøden til Operationernes lykkelige Udfald i Almindelighed og til Forsvaret af de danske Lande i Særdeleshed. Med Hensyn til Forskud, det være sig i Penge, Ammunition, Levnetsmidler eller Krigsmaterialier, som Frankrige i Følge Forlangende maatte yde Danmark, skal en særskilt Konvention fastsætte Størrelsen og Formen for Tilbagebetalingen af disse Forskud, Prisen paa de attraaede Gjenstande og Tidspunkterne, naar Tilbagebetalingen skal finde Sted samt Rentefoden.

I den sjette Artikel, hvorved den dansk-norske Konge tiltraadte Fastlandsspærringen, forpligtede han sig til at lukke alle Havne og Indløb til sine Stater og Besiddelser for alle engelske Undersaatter. Saadanne maatte ikke paa nogensomhelst Betingelse eller under nogetsomhelst Paaskud tillades at bo eller reise i Landet, og enhver, der overtraadte dette Bud, skulde anholdes og holdes i fængslig Forvaring, til Freden blev sluttet.

Konventionen om et fransk Laan, som der i Traktaten var Tale om, passede Napoleon vel paa ikke at faa afsluttet. Han fandt paa mange Paaskud til at faa det forhalet, og hvor meget man end pressede paa fra dansk-norsk Side, skulde den dog aldrig komme istand.

Medens Canning i Oktober Maaned lirkede med at faa den dansk-norske Regjering til at indtræde i Forbund med England, havde han lokket med at skaffe den Ruslands Garanti for Opretholdelsen af de forenede Rigers Neutralitet og truet med, at Sverige skulde optræde som deres Fiende, i Tilfælde af at den slog Vrag paa Englands Tilbud.

Ved at nævne disse to Magter som bestemmende for den dansk-norske Stats Skjæbne havde Canning uden selv at have klar Forestilling derom udtalt en Sandhed, som inden ret lang Tid skulde stadfæste sig, skjønt rigtignok paa en noget anden Maade og i en helt anden Udstrækning, end nogen dengang kunde ane.

Til Forklaring af Forholdene, saaledes som de i den nærmeste Fremtid skulde stille sig, vil det være nødvendigt at hidsætte Tilsitertraktatens tildels tidligere anførte Bestemmelser, forsaavidt de danner Grundlaget for den politiske Situation i de Aar, som fulgte nærmest efter dens Afslutning.

Ifølge Tilsiterfredens fjerde Artikel havde Keiseren af Rusland og Frankrige forpligtet sig til at holde sammen i enhver europæisk Krig, som de selv førte eller understøttede. Rusland skulde tilbyde England sin Mægling; men afvistes denne, eller havde England ikke inden 1ste November 1807 sluttet Fred paa det Vilkaar, at det anerkjendte alle Magters fuldstændige Lighed og Uafhængighed paa Havet og tilbagegav Frankrige og dets Forbundsfæller de Besiddelser, som var dem fratagne siden 1805, skulde den russiske Regjering i Løbet af November Maaned underrette det engelske Kabinet om, at det vilde gjøre fælles Sag med Frankrige. Var saa England

ikke inden 1ste December faldet tilføie, skulde Rusland og Frankrig i Forening opfordre Regjeringerne i Stockholm, Kjøbenhavn og Lissabon til at lukke sine Havne for de engelske Skibe og erklære Storbritannien Krig. Hvis Sverige vægrede sig ved at svigte sin Forbundsfælle, skulde Keiser Alexander til Løn for sin Deltagelse i den almindelige Kamp have Napoleons Samtykke til at sætte sig i Besiddelse af Finland.

Kjøbenhavns Bombardement og den dansk-norske Flaades Bortførelse skakede Keiser Alexander op, idet Minderne fra 1801 paa en høist uhyggelig Maade trængte ind paa ham.

Efter Hjemkomsten til St. Petersborg havde han søgt at redde sig fra de Forpligtelser, Tilsitertraktaten paalagde ham, derigjennem, at han lod sit Sendebud i London tilbyde Udenrigsministeren Canning sin Mægling til Opnaaelsen af en almindelig Fred; Napoleon skulde have modtaget den paa det Vilkaar, at England senest en Maaned efter Traktatens Udvexling vilde gjøre det samme. Canning lod ikke uvillig til at modtage Mæglingen, men før han indlod sig derpaa, stillede han som ufravigelig Betingelse at faa Traktatens hemmelige Artikler at vide. Men det kunde naturligvis Alexander ikke og greb til Udflugter. Da nu det engelske Kabinet ved sin Optræden overfor Danmark havde givet ham de utvetydigste Beviser paa, at det ogsaa uden hans Medvirken kunde løse politiske Gaader, troede han fuldt og fast, at Begivenhederne fra 1801 skulde gjentage sig, og at Englænderne vilde rette lignende Slag mod alle de Magter, som stod eller troedes at staa i Forbindelse med Frankrige. Paa en saa energisk Optræden fra Englands Side var han ikke i nogen Henseende forberedt. Han stræbte derfor ved List og Underfundighed at faa Tiden udhalet, til Aarstiden hindrede England fra at optræde i Østersøen. Det lykkedes ham ogsaa, og han tog nu endog Canning saa godt ved Næsen, at denne troede at kunne faa ham til at mægle mellem England og Danmark-Norge.

Da nu Vinteren kom, og Frygten for et forventet Anfald fra engelsk Side svandt, kunde Keiser Alexander lade Masken falde. Den 7de November (26de Oktober gl. St.) udfærdigedes Krigserklæringen. I denne opregnes først de Synder, som det engelske Kabinet under Koalitionskrigen havde begaaet imod sine Forbundsfæller. Det lægges det til Last, at det havde sat sig ud over de afsluttede Traktater og foruroliget de russiske Undersaatters Handel. Endelig udtales den russiske Regjerings Harme over, at det engelske Kabinet havde afvist dens Tilbud om Mægling. Men derefter anslaar den andre Strenge:

"Ruslands Fred med Frankrig burde have banet Veien til en almindelig Fred. Da forlod England pludselig den Sovesyge, det syntes hensunket i. Men det var for at gjenoptænde og nære i Norden af Europa ved nye henkastede Brande den Krigslue, som det ikke ønsker at se slukket.

Dets Flaader, dets Tropper viste sig paa Danmarks Kyster for der at begaa en Voldsgjerning, hvortil Historien med alle sine Exempler aldeles ikke kan fremvise Magen.

En rolig og maadeholdende Magt, som ved en langvarig og uforanderlig Visdom havde vundet sig en moralsk Værdighed i Monarkiernes Kreds, ser sig overfaldet og behandlet, som om den lønligen smedede Sammenrottelser, som om den pønsede paa Englands Fordærv, altsammen for at retfærdiggjøre dens fuldkomne og hurtige Udplyndrirg.

Saaret i sin Værdighed, i sine Undersaatters Tarv, i sine Forbindelser med de nordiske Hoffer, ved denne Voldsgjerning, der blev begaaet i Østersøen, en lukket Sø, hvis Rolighed fra gamle Tider af og med det londonske Kabinets Vidende var gjensidigen garanteret af de dertil stødende Magter, dulgte Keiseren ikke sin Misfornøielse for England, men lod samme vide, at han ikke kunde forblive ligegyldig derved.

Hans Majestæt forudsaa ikke, at England efter at have brugt sin Styrke med Held og netop paa den Tid, da dets Rov skulde bortføres, vilde begaa en ny Forhaanelse mod Danmark, og at Hans Majestæt skulde deltage i samme.

Nye Forslag gjordes, det ene underfundigere end det andet, for igjen at knytte til den britiske Magt det kuede, nedværdigede Danmark, der ligesom skulde bifalde sin egen nylig fristede Behandling.

End mindre forudsaa Keiseren, at man vilde foreslaa ham at garantere denne Underkastelse, og at svare for, at denne Voldsgjerning ei skulde have nogen skadelig Følge for England. Dets Ambassadør troede, at det kunde gaa an at foreslaa Keiserens Ministerium, at Hans Keiserlige Majestæt paatog sig at være Forsvarer og Forfægter af, hvad han saa høiligen havde dadlet.

Keiseren værdigede dette Skridt fra det londonske Kabinet kun den Opmerksomhed, det fortjente, og skjønte, at det var Tid at sætte Grændser for sit Maadehold.

Kronprinsen af Danmark, hvis Karakter er saa kraftfuld og saa ædel, og som Forsynet har begavet med en Sjæls-Værdighed, som svarer til hans ophøiede Stilling, havde underrettet Keiseren om, at han af billig Harme over det, som var foregaaet i Kjøbenhavn, ikke havde ratificeret den der sluttede Konvention og betragtede den som ugjort.

Han har nu videre underrettet Hans Majestæt om de nye Forslag, man har gjort ham, og som end mere opflammede hans Modstand i Stedet for at dæmpe den, da de sigtede til at stemple hans Handlinger med Fornedrelsens Præg, som de aldrig skal befindes at bære.

Rørt ved den Tillid, Kronprinsen satte til ham og efter at have overveiet sine egne Besværingsgrunde mod England samt taget i moden Betragtning de Forbindelser, han havde med de nordiske Magter — Forbindelser, der knyttedes af Keiserinde Katharina og af hans Majestæt den høisalige Keiser, begge af ærefuld Ihukommelse, har Keiseren taget den Beslutning at opfylde dem."

Keiser Alexander afbrød derfor, udtaler han videre, alt Samkvem med England; han erklærede alle de med denne Stat sluttede Overenskomster, navnlig Konventionen af 5te (17de Juni) 1801, for ugyldige, proklamerede paany det væbnede Neutralitetsforbunds Grundsætninger, dette Mindesmærke

om Keiserinde Katharinas Visdom, og forpligtede sig til aldrig at svigte dette System. Ingen Forstaaelse skulde kunne gjenoprettes mellem Rusland og England, forend dette havde gjort Danmark Fyldest. Saafremt England tilfredsstillede Rusland i dets forskjellige Fordringer og sluttede Fred med Frankrige, "da vil Hans Keiserlige Majestæt villigen igjen indgaa de Venskabsforhold med Storbritannien, som Keiseren under den retfærdige Misfornøielse, han maatte føle, maaske kun altfor længe har vedligeholdt."

Det engelske Kabinet besvarede under 18de December den russiske Keisers Erklæring med en Kundgjørelse, der var ikke mindre skarp i Indhold og Form.

Samtidig med, at Danmark-Norge var traadt i Forbund med Frankrige, havde de forenede Riger saaledes faaet Rusland til Forbundsfælle, men herigjennem var de forenede Riger ogsaa bragt i en Stilling, som var saa fortvivlet, som bedst tænkes kan.

Da det franske Forslag til Forbund først blev den dansk-norske Regjering forelagt, indeholdt dette ikke den Bestemmelse, som senere formuleredes til Traktatens Artikel 2. Denne var først indkommen under Forhandlingernes senere Udvikling. Den talte jo saa smukt og sympathetisk om den Uret, som var Danmark vederfaret. Men trak man Frasen af, saa stod den haarde Bestemmelse igjen i al sin Nøgenhed: Danmark-Norge skulde, saasnart Rusland og Frankrige krævede det, være forpligtet til at føre Krig med Sverige. Paa denne Side af Sagen havde den dansk-norske Regjering jo nok været opmerksom, og den havde endog paa sin Vis energisk protesteret derimod. Men den kunde protestere, saa meget den vilde; "de uberegnelige Vanskeligheder", som den vilde være udsat for i Tilfælde af, at den vægrede sig ved at ratificere Traktaten, nødte den til at bide i det sure Æble.

Der er med Hensyn til de hemmelige Aftaler, som utvivlsomt har bestaaet mellem Rusland og Frankrige angaaende denne Artikel i Traktaten, et Hul i vor Viden. Der foreligger nemlig fra flere af de Mænd, der var tildelte betydelige Roller i det Drama, som udviklede sig, Udtalelser, som gaar i Retning af, at der ialfald var Mulighed for, at Sverige vilde komme til at dele Polens Skæbne.

Hvorledes det egentlig hænger sammen hermed, faar imidlertid staa derhen. Men sikkert er det, at den dansk-norske Regjering ikke havde Spor af Lyst til at friste Krigslykken overfor Sverige, hvor meget der end stilledes den i Udsigt at gjenvinde de i det 17de Aarhundrede tabte Provinser med mere til. Det var intet, Regjering og Folk hellere ønskede, end at Fred og Forstaaelse maatte herske mellem Nordens Nationer, og den klyngede sig til det Haab, at det skulde lykkes Rusland at skræmme den svenske Konge til at slutte sig til Fastlandsmagterne.

Det havde længe været vitterligt for alle og enhver, at Gustav IV Adolf ikke havde noget tilovers for den dansk-norske Regjering; men hidtil

havde hans Uvillie for det meste ytret sig i Vranghed og Tværdriveri, ikke i egentligt Fiendskab. At Toget til Sjæland kunde gaa for sig paa den Maade, det gjorde, skyldtes for en Del den svenske Konges Tilslutning til Koalitionen. Medens Englænderne huserede som værst, gik der alskens Rygter om, at Svenskerne stod dem bi paa alskens Vis. Dette var ikke sandt; men Folk troede det dog. Man fandt denne sin Mistanke bestyrket i den svenske Konges skadefro Optræden i de Dage, Englænderne bortførte de røvede dansk-norske Skibe, og man troede derfor fuldt og fast, at den engelske Regjering, saaledes som dens Blade kolporterede, havde til Hensigt at overlade ham Sjæland som en liden Erkjendtlighed for udvist Velvillie. Den dansk-norske Regjering havde da ogsaa fuldt paa det rene, dengang den afviste det engelske Tilbud, at den maatte være forberedt paa Krig med Sverige, til Trods for, at den i ingen Henseende havde fornærmet dette Rige eller dets Konge.

Det gjaldt da foreløbig for den dansk-norske Regjering at komme paa det rene med, hvad Sveriges Hensigter var, og hvorledes Stillingen skulde opfattes, og samtidig med, at de engelske Tilbud om Alliance eller Neutralitet optoges, aabnede den dansk-norske Udenrigsminister Forhandlinger med Sverige. Der skulde gaa lang Tid hen, før han efter mange Omsvøb skulde faa Svar, og da det indunder Jul omsider kom, lød det ikke videre trøsteligt. Gustav IV Adolf bed nemlig den dansk-norske Regjering af paa følgende Maade: "At dersom Hans Majestæt havde holdt det for nødvendigt at besætte Sjæland i Forening med sin Allierede, saa havde han gjort det, og Kongen ønsker, at han aldrig maatte faa Anledning til at fortryde at have heri handlet anderledes." Saa uklart dette Svar i forskjellige Henseender end var, saa skulde det dog hos den dansk-norske Regjering ikke efterlade Spor af Tvivl om, at man fra den Kant kunde vente sig, hvad Fiendskab det skulde være.

I de dansk-norske Regjeringskredse havde der hidtil været lyttet til den offentlige Mening. En Krig med Sverige stod for Folk flest nærmest som et Slags Borgerkrig, der ene og alene kunde medføre Ulykker, hvad Udfaldet end maatte blive. Til Trods for at der fra den svenske Regjerings Side i det sidste var bleven reist sterke Skranker mod al literær Paavirkning fra Danmark og Norge, havde den dog ikke formaaet at afbryde de Forbindelser, som under Indflydelsen af de forudgaaende Aartiers skandinaviske Bestræbelser var blevne knyttede. Virkningen af denne Strømning paa det aandelige Omraade skulde da ogsaa for Danmarks og Norges Vedkommende ytre sig paa forskjellig Vis, og først og fremst da i Velvillie og Sympathi for Sverige.

Ogsaa i Sverige kan man iagttage forskjellige Tegn paa, at det gamle Nationalhad, som herskede mellem Nordens Folk, er ifærd med at svinde, ihvorvel det laa i de herskende Forholds hele Natur, at alt, hvad der kunde

tydes som Udslag af en skandinavisk Opinion, blev undertrykt af det raadende Enevælde.

Thi et Enevælde var Sveriges Regjeringsform for Øieblikket, og i dets Spidse stod en Konge, der vistnok havde mere end en Skrue løs. Af alle hans Forrykthcder var dog ingen saa farlig som den Indbildning hos ham, at han var Karl XII, som var kommen tilbage til Jorden for at knuse Napoleon, som han ansaa for "Vilddjuret" i Aabenbaringen, og parret som denne Ide var med forskjellige af Gottorpernes agtværdigste Egenskaber, skulde han blive Keiser Napoleon en mere haardnakket end farlig Modstander. Denne kronede Fantast var det, som i dette Øieblik holdt hele Nordens Skjæbne i sin Haand.

Allerede i September Maaned havde den svenske Gesandt i St. Petersburg Stedingk varslet sin Regjering om, at et Uveir holdt paa at trække op. Men det var dog først den 7de Oktober, at den russiske Udenrigsminister Romanzoff for Stedingk udtalte, hvilket nedslaaende Indtryk Sjælands Okkupation og Kjøbenhavns Bombardement havde gjort paa hans Herre, og hvorledes han betragtede den mod Danmark-Norges Konge forøvede Voldshandling. "Hans keiserlige Majestæt", hed det i en samtidig overleveret Note, "er beredt til at opfylde sine Løfter. Han vil være trofast mod de Forpligtelser, som er indgaaede med det svenske og danske Hof ved Traktaterne af 1780 og 1800, hvis hemmelige Artikler fastsætter de gjensidige og formelle Forpligtelser, at antage som Grundsætning og forsvare, at Østersøen opfattes som et lukket Hav, samt at dette Hav og dets Kyster skjærmes mod enhversomhelst voldsom og insulterende Fiendtlighed, idet de anvender de Midler, der staar i deres Magt for at naa dette Formaal. Keiseren er derfor rede til at deltage i de Forholdsregler, som de tre nordiske Hoffers Værdighed, Interesse og gjensidige Forpligtelser fordrer af ham." Ogsaa fra andre Hold inden det russiske Diplomati samt fra Keiseren selv tilflød der samtidig den svenske Regjering lignende Meddelelser, der gik ud paa, at det var den russiske Keisers Agt at forny det væbnede Neutralitetsforbund fra Aar 1800. Dette kan dog ikke paa nogen Maade have været Keiserens Hensigt. Bare den Stilling, hvori Danmark-Norge i denne Tid befandt sig overfor England, maatte gjøre et saadant Forbund umuligt, og det er rent utænkeligt, hvorledes den Fastlandsspærring, som var aftalt med Keiser Napoleon, skulde kunne gjennemføres i Overensstemmelse hermed. Men det hele var og blev kun et tomt Skin, der, naar det kom til Stykket, maaske ene og alene var beregnet paa at gjøre en Smule Virkning i den Krigserklæring, som skulde udfærdiges mod England. Overfor Sverige var Forslaget en vistnok indirekte, men tillige uafviselig Opfordring til at vælge Parti, — Forbund med Fastlandsmagterne eller med England. Den svenske Regjerings Svar, der afgaves under 30te Oktober, var ogsaa paa sin Vis tydeligt nok. Ihvorvel den ikke bestemt afviste Spørgsmaalet om Østersøens Neutralisering, paapegede den dog, hvor forskjellig den

forhaandenværende Tingenes Tilstand var fra Stillingen i 1780 og 1800. "Den franske Regjering", heder det, "som nu saa lidet respekterer Østersøens Integritet og Handelsfrihed, havde da endnu ikke overflyttet Krigen til Kysterne af dette Hav eller paa en saa vidtrækkende Maade udstrakt Indflydelsen af det prohibitive Kontinentalsystem, som det nu bringer i Anvendelse overfor Storbritannien. Først naar de Fiendtligheder, som stadig fornyes paa Kysterne af Østersøen, er ophørte, først, naar man derfra har fjernet de franske Tropper, som vedvarende er blevne staaende tilbage der til Trods for de sidst afsluttede Traktater, og først naar alle Tysklands Havne er aabnede for den engelske Handel, da først bliver Forholdene igjen de samme, som de var, da de gav Anledning til, at de nævnte Overenskomster blev sluttede." Men nu skulde der da ogsaa fra den russiske Regjering udgaa direkte Opfordring til den svenske Konge om at slutte sig til Fastlandsmagterne, hvorhos Udtalelserne om Grundsætningerne af 1780 gjentoges i en Note af 28de (16de) November.

I December Maaned 1807 og i Begyndelsen af Januar 1808 havde man da det eiendommelige Syn at se de i St. Petersburg værende Repræsentanter for den svenske og den dansk-norske Regjering arbeide sammen, den første for at forebygge et Fredsbrud mellem Rusland og Sverige, den sidste et Fredsbrud mellem Sverige og Danmark-Norge. Men lige meget hjalp det. "Petersborg er for nær Finlands Grænse", skal Napoleon have sagt. "De smukke Damer i Petersborg bør ikke mere kunne høre de svenske Kanoner fra deres Paladser". I dette grusomt tilspidsede Ord laa hele Nordens Skjæbne bestemt. Forgjæves var ogsaa de Henvendelser, som fra den dansk-norske Regjering skede til den svenske Konge. Denne vilde ikke svigte sin Forbundsfælle England og satte i værste Tilfælde sin Lid til Himlens Hjælp, ved hvilken det skulde lykkes ham at knuse "Dyret i Aabenbaringen".

Den 21de Februar 1808 aabnede Ruslands Keiser Krigen mod Sverige, idet han uden nogensomhelst Krigserklæring lod en Hær paa 16000 Mand under General Buxhøwdens Kommando trænge ind over den finske Grænse.

Fra dansk-norsk Side havde man nu ogsaa strammet sig op, da det viste sig, at Krigen var uundgaaelig, og skulde man lægge nogen Vægt paa de Ytringer, hvormed den slog om sig, saa var Stemningen her endog meget krigersk, da det afgjørende Øieblik nærmede sig. Under 8de Februar 1808 skrev Grev Bernstorff til Gesandten Geheimeraad Dreyer i Paris: "Vore Følelser, vore Interesser, alt bidrager i Sandhed til at opfordre os til ikke at skille vor Sag fra vore Allieredes; vi har heller ingen Betænkelighed ved at bryde med en Nabo, hvem en mere end mistænkelig Opførsel allerede længe har ladet os betragte som en masкeret Fiende; men vi kan ikke dølge for os selv, at altsom den Aarstid nærmer sig, som vil føre de engelske Eskadrer tilbage til vore Vande, frembyder Planen om en Landgang i Skaane

lige saa alvorlige som talrige Hindringer og Farer. Thi forudsat ogsaa, at vi var saa heldige at landsætte et Troppekorps, hvilke Midler vilde vi da have til at sikre dets Underhold i et Land, der er blottet for alt, naar vore Fiender er uindskrænkede Herrer over Havet? Kronprinsen brænder imidlertid af Begjærlighed efter ved kraftige Anstrengelser at støtte en Sag, som han betragter som sin egen, og Deres Excellence kjender Prinsen til at være tilstrækkeligt overbevist om, at naar han blot kan se den fjerneste Udsigt til at sætte Sagen igjennem, vil den dristigste Plan være den, han helst vil slutte sig til. Det er imidlertid ganske umuligt, at Hs. Høihed uden at udsætte sig for de største Farer, kan tænke paa at gjøre et alvorligt Angreb paa Sverige uden at forsterke sine Angrebsmidler ved Bistand af et fransk Hjælpekorps, og jeg tvivler ikke om, at Hs. Kgl. Høihed for eventuelt at sikre sig denne, før sin Afreise fra Holsten vil gjøre Skridt hos Prinsen af Pontecorvo."

Den dansk-norske Regjering, hvis Stemning mod det svenske Hof snart yderligere skulde egges derigjennem, at dette under 26de Januar 1808 udstedte Forbud mod al Kommunikation med Norge over Sverige, havde nemlig besluttet at rette et Angreb mod Sverige fra to Kanter, nemlig fra Norge og fra Skaane. Men til dette sidste Foretagende udfordredes Frankriges Medvirken. For at opnaa denne havde Kronprinsen den 22de Januar begivet sig til Kiel. Herfra aabnede han gjennem sin Generaladjutant Lindholm Underhandlinger med Bernadotte, der som ovenfor fortalt havde opslaaet sit Hovedkvarter i Hamburg, for at faa overladt et fransk Hjælpekorps. Nu havde Bernadotte allerede fra Keiseren faaet Ordre om at holde sig beredt til at okkupere Skaane og Gøtaland. Men da Lindholm begyndte at tale om Hjælpekorpset, som ønskedes, lod han ham høre, at "Frankrige agerer mod Sverige ikke som Hjælpekorps, men som krigførende Hovedkorps. Overkommandoen og Ledelsen af Operationerne tilfaldt derfor ham, Marschallen, og han ventede derfor, at de danske Tropper, som kom til at deltage, blev stillede under hans Kommando." Men endnu havde han ikke faaet Ordre til at sætte sig i Bevægelse. Dermed røg da en af de Forhaabninger, som Kronprinsen havde gjort sig, i Lyset. Lindholm, der vel vidste, hvad en fransk Indrykning i Landet havde paa sig, søgte saa godt, han formaaede, at gjøre det indlysende for Marschallen, at en fransk Expedition mod Sverige lettest og sikrest foretoges fra Stralsund og Travemünde, derimod ikke gjennem Danmark, hvor enten Englænderne kunde forhindre Overfarten over Store-Belt eller ogsaa Tropperne vilde være udsatte for Hungersnød, om det maatte lykkes dem at slippe over til Sjælland. Men herom vilde Bernadotte intet høre. "Med Aktivitet og Nidkjærhed," sagde han, "overvinder vi nok alle Farer og Hindringer. I ethvert Fald vil vi forsøge det, da Keiseren har befalet det." Da nu Lindholm forestillede ham, at Hæren gjennem Danmark ikke vilde kunne komme længere end til Store-Belt, svarede Marschallen med

et umiskjendeligt Stænk af Malice: "Nu vel! Saa slaar vi os ned i Fyn, Slesvig og Holsten!"

Hvad enten nu Kronprinsen var fornøiet hermed eller ikke, saa maatte han holde gode Miner til det slette Spil. Han indrømmede strax Frankrige Gjennemmarsch gjennem Kongens Stater for en Styrke paa 20—30000 Mand, med hvilken et dansk Korps paa 6000 Mand skulde forene sig, og han traf strax alle Forberedelser til at lette denne Marsch og Troppernes Overfart over Belterne og Øresund. I det hele taget bar, som man har sagt, Kronprins Fredrik sig ad som en Familiefader, der venter Fremmede, for hvem alt skal indrettes saa fint som muligt.

Men medens Danmark-Norge saaledes sluttede sig til Frankrige og Rusland, knyttedes Forbundet mellem Sverige og England paa samme Tid fastere, idet der den 6te Februar i Stockholm afsluttedes en Konvention, ifølge hvilken den svenske Konge mod maanedlige Subsidier af 100000 £ sterl. i 12 Maaneder forpligtede sig til at mobilisere sin Hær og Skjærgaardsflaade og at anvende denne Magt mod den fælles Fiende efter Beslutninger, hvorom de allierede maatte komme overens, og som skulde tillægges den samme bindende Kraft, som om de var Artikler af selve Konventionen.

Da Kronprinsen den 27de Februar vendte tilbage til Kjøbenhavn, havde han allerede modtaget Efterretning fra den russiske Keiser, at nu var dennes Tropper ifærd med at rykke ind i Finland, og Opfordring til snarest muligt at bryde med Sverige. Han udfærdigede da under 29de Februar følgende Krigserklæring, som skulde overrækkes den svenske Regjering:

Den danske Regjering har med Taalmodighed oppebiet Virkningerne af de Bestræbelser, som Hoffet i Petersborg har anvendt for ved venskabelige Midler at bringe Sverige tilbage til den Interesse, som det har tilfælles med det hele Norden, og til de Grundsætninger, som udgjør de første Led i dets Forbindelse med Rusland og Danmark. Da disse Bestræbelser bestemt er mislykkede, befinder den danske Regjering sig sat mod Sverige i en Stilling, som ikke længer kunde tillade den at taale nogen Uvished i sine Forhold til det. Man kan ikke dølge sig, hvad disse Forhold er blevne til, siden et lumsk Angreb pludselig har udrevet Danmark fra den Bane, som det i en lang Række af Aar ikke har tilladt sig den mindste Afvigelse fra. Den af Storbritannien mod et neutralt og fredeligt Land udøvede Voldsgjerning har bragt hele Europa til at gjenlyde af et eneste Harm-Raab, og man bestræbte sig fra alle Sider for at give den danske Regjering Bevis paa den mest levende Deltagelse. Hoffet i Stockholm ene iagttog, trods de særegne Baand, der forenede det med det Kjøbenhavnske, en bestemt Taushed, og har omsider ikkun brudt den, for at fremføre de mindst retmæssige Klager, og meget ilde grundede Bebreidelser i Henseende til de Uleiligheder, som umiddelbart fulgte for det af Krigsbegivenhederne, saavelsom de Strengheds Forholdsregler, som den voldsomme Stilling, den danske Regjering paa engang saa sig bragt i, med Magt tvang dem til at antage, og som de Rænker og Drillerier uden Ende, man fra Sveriges Side har foraarsaget den, kun lidet egnede sig til at bringe den til at afstaa fra. Det danske Kabinet havde været meget forlegen med at forklare sig denne Adfærd

af en Suveræn, hvis Interesse, Grundsætninger og Følelser det havde ønsket at kunne betragte i lige Grad saarede af en Skjændselsdaad, der pludselig har tændt Krigsluen i Norden, dersom det ikke snart havde havt Leilighed til at iagttage, at det Sindelag, der i denne Henseende har bestemt Kongen af Sveriges Beslutninger, langt fra ikke var Ligegyldighedens. Den forunderlige Redebonhed, hvormed denne Monark, adskillige Uger førend Stralsunds Overgivelse, har samtykket i den større Deel af den engelske Magts Afreise fra Pomern, hvor den ikke syntes at være ankommen uden for at oppebie Øieblikket, for at føres til Sjælland, og den Umag, hans svenske Majestæt gjorde sig for at underrette sin Nation om, at denne Gjenindskibning skede i Kraft af en Artikel i hans Konvention med Storbritanien, har givet de første Kjendetegn paa en lønlig Forstaaelse paa Danmarks Bekostning. Disse Kjendetegn forøgedes meget snart. Den danske Regjering er uvidende om Beskaffenheden af de Tjenester og Understøttelser, som dens Fiender have faaet i Sveriges Havne; men den har følt dens Virkninger paa en for den sørgelig Maade. Det Indtryk, som Forhold af hvert Slags og de uafbrudte Konnexioner som Englænderne ingen Vanskelighed fandt i at underholde med Sverige, maatte gjøre paa den danske Nation, er let at begribe. Det kunde ikke blive ubemerket af Nogen, hvor meget krænkende for Danmark der laa i den Glæde, Kongen af Sverige syntes at finde ved at være paa Kysten lige for Sundet personlig Vidne til alle de Uretfærdigheder og Forurettelser, der udøvedes mod dette Naboland i de Smigrerier og de Udmærkelser uden Tal, der ødsledes paa Høvdingerne af den engelske Krigsmagt, i den Ære, disse paa deres Side ivrigen bestræbte sig for at bevidne deres Suveræns Bundsforvandt, og i de Agtelsesbeviser til Gunst for hans svenske Majestæt, som de danske Krigsskibe bortførte med Magt fra Kjøbenhavns Havn, paa deres Fart igjennem Sundet maatte give endog under Kanonerne af den Fæstning, hvis Salutering var deres Pligt. Hvor lidet gunstigt det Lys var, hvori Samstødet af disse forskjellige Omstændigheder nødvendigen maatte sætte Kongen af Sveriges Sindelag mod den danske Regjering, vilde denne dog ikke bebreide sig uden Grund at have overdrevet de sandsynlige Aarsager til Klage, som det Stockholmske Hof, langt fra at bestræbe sig fra at bortfjerne, meget mere syntes at arbeide paa at frembringe, nære og bestyrke ved alt, hvad der kunde staa i dets Magt. Men det blev snart andet end simple Sandsynligheder. Den engelske Regjering var den første, der opdagede Danmark hans svenske Majestæts fiendtlige Sindelag. Europa kjender allerede de Forklaringer, som denne Angivelse har foranlediget mellem Danmark og Sverige. Man har set, at Kongen af Sverige, opfordret paa den mest aabenhjertige og venskabelige Maade til at forklare sig over denne Gjenstand, har begyndt med at ville undgaa denne Nødvendighed, og at hans Majestæt, endnu mere trængende opfordret, har endt med at give et skjævt, tvetydigt og fornærmeligt Svar. Da dette Svar imidlertid syntes at indeholde en vis Usandheds Beskyldning mod England, lod den danske Regjering sig for Øieblikket nøie dermed og troede at burde skjule sine billige Klagegrunde mod Sverige under det Haab, at dette, oplyst om sit sande Tarv og modent overveiende Følgerne af sine Beslutninger, vilde ende med at føie sig efter de Forestillinger, som Hoffet i Petersburg har gjort det med ligesaa megen Skaansel som Taalmodighed, for at formaa det til at afstaa fra sine Forbindelser med Storbritannien, som aabenbart er blevne unyttige og ufordragelige med Nordens Rolighed, og især med Danmarks Sikkerhed.

Den danske Regjering kjender kun meget ufuldkomment Beskaffenheden af de Forbindelser, Sverige har indgaaet med England. Men hvilken end Gjenstanden, hvilket end Diemedet for samme imidlertid er, vilde ingen bedre end den vidst at indse eller agte den Modbydelighed, som hans svenske Majestæt undlod at vise de indgangne Forbindelser. Men Kabinettet i Kjøbenhavn er ikke uvidende om, at den svenske Regjering selv har indrømmet, at den for dens Forpligtelser bestemte Tid er ganske nyligen udløben, og efterat Kabinettet i St. James har aflagt Masken i hele Europas Aasyn, og det havde været en Fornærmelse mod det Stockholmske Hof at formode, at det i nærværende Tidspunkt vilde indgaa nye Forbindelser med en Magt, der har anvendt alt for at gjøre det kjed deraf, og som har givet det de retmæssigste Bevæggrunde til at bryde sine Forbindelser med den. Har man i Sandhed kunnet glemme i Stockholm, at England har opofret sine allierede, den ene efter den anden, med blot Hensyn til sin troløse Egoisme, og at det, efter længe at have bedraget og misledet Sverige ved falske Løfter, omsider kun har sendt det sen Undsætning for at lade dets Uheld gjøre end større Opsigt? Har den svenske Regjering da ikke virkeligen følt, at den, krænket eller forraadet ved de Kommunikationer, som det britiske Ministerium har gjort Danmark, kompromitteres af sin Bundsforvant i hele Europas Øine? Kunde denne Regjering virkelig dølge sig, at den i Sundet udøvede Vold, at Østersøens Krænkelse, at en Brand kastet med grum Haand ind i Norden, vilde æske af de fornærmede, krænkede eller truede Magter en Modstand, som ufortøvet og nødvendig vilde bringe Sverige i det Alternativ, enten at medvirke til det fornærmede Nordens Forsvar og Hevn, eller at afsværge sin meest aabenbare Tarv, sine ældste Grundsætninger og sine lovligste Rettigheder, for at gjøre sig til et blindt Redskab for en Regjerings rasende Hensigter, der har vovet at gjøre Angreb paa de første Grundvolde for de nordiske Magters Sikkerhed, Velfærd og Værdighed? Kunde disse Betragtninger vel opveies af den usle Fordel af Subsidier, for hvis Pris det londonske Kabinet bestandig viser sig redebont at kjøbe allierede, som det paastaar netop derved at forbeholde sig Ret til at behandle som Leiesvende?

Da Kongen af Sveriges Beslutninger imidlertid har skuffet hans Nabos sidste Forhaabninger, saa kan den danske Regjering paa sin Side ikke være tvivlraadig om at tage det Parti, som dens Sikkerhed, Nordens almindelige Tarv, dens Hengivenhed for Rusland, og Naturen af dens Forbindelse med denne Magt bydende foreskriver den. I det Dieblik da Sjælland paa ny trues af en engelsk Magt, som allerede de svenske Havne tjene til Foreningspunkt, da Nordens Fiender vil forsikre sig det stockholmske Hofs Afhængighed ved nye Penge-Understøttelser, da det engelske Ministeriums offentlige Taler nokjom aabenbare de Forbindelsers Natur, der endnu existerer eller er fornyede imellem begge Magter, tror den danske Regjering sig berettiget til at foretrække en aabenbar Fiendskabs-Tilstand for prekære og tvetydige Forhold til en Nabo, hvis Sindelag er blevet mer og mer mistænkeligt, og som den i lang Tid ikke har kunnet anse for andet end en maskeret Fiende. Hans Majestæt Kongen af Danmark erklærer følgeligen, at Allerhøiistsamme antager i det Hele Ruslands Beslutninger i Henseende til Sverige, og at hans Majestæt i Intet vil adskille sin Sag fra hans Majestæt Keiser Alexanders, hans ophøiede og troe Bundsforvant.

Men da Kronprinsen manglede al nærmere Efterretning baade fra Rusland og Frankrige, maatte han holde Erklæringen tilbage. Først

den 10de Marts blev den oversendt den dansk-norske Gesandt i Stockholm, og denne overrakte den derpaa den 14de i samme Maaned.

Denne Erklæring besvaredes fra svensk Side under 21de Marts. I dette Svar gjøres den danske Regjerings Holdning til Gjenstand for den blodigste Kritik. "Danmarks gamle Forbindelse med Rusland," heder det, "skal tjene til at dække denne Angrebskrig, endskjønt hele Verden ved, at dette Forbund blot er gjort til Forsvar, og som saadant ei har været gjældende

321. Kong Fredrik VI.

førend i Ruslands seneste Krig, da ellers denne Magt rimeligvis vilde have forhen fordret dens Opfyldelse. For at retfærdiggjøre sig vover det danske Hof at fremføre alt. Det paatager sig slutteligen Ruslands Uret, forraader en overlagt, kompliceret Handlemaade, alt for at skjule den eneste og sande Grund, nemlig at det er Frankriges Allierede."

Der skulde ikke hengaa ret mange Dage, før det skulde vise sig, at den svenske Regjering havde truffet det rette; men dertil skulde der da heller ikke udfordres megen Skarpsindighed.

Under 22de Februar sendte Keiser Napoleon gjennem Marschal Berthier Bernadotte Befaling til, "at han i egen Person maatte begive sig til Kron-

prinsen for at overbevise sig om, hvorvidt tilstrækkelige Transportmidler til en Overgang til Sjæland var tilstede." Derhos hed det, at de franske Tropper, som var i Hamburg, Spanierne og en hollandsk Division kunde anvendes til dette Øiemed. Men der stod ikke et Ord om, at de skulde anvendes, og at Indrykningen i Danmark kunde foregaa. Men da Bernadotte den 3die Marts modtog Ordren, fortolkede han den saa, og allerede den 5te lod han sine i Hamburg sammendragne Tropper sætte sig i Bevægelse. I sin Glæde takkede han Keiseren for den modtagne Ordre og lovede ham, at han i Dagene mellem 25de og 30te Marts skulde have mindst 25,000 Mand paa Sjæland. Han

322. Dronning Marie Sofie Fredrikke.

begav sig derpaa selv, ledsaget af sin Gemalinde og Søn, paa Veien til Kjøbenhavn.

Men da Marschallen var kommen til Nyborg, indhentedes han af en ny Ordre, der var udstedt den 2den Marts, og som indeholdt den virkelige Befaling til at sætte sig i Marsch. Men denne skulde foregaa paa en Maade, som var helt forskjellig fra den Anordning, som Bernadotte havde truffet, og der blev foreskrevet en hel ny Organisation, som maatte træffes, før Marschen kunde foretages. Det hele kan kun være beregnet paa at bevirke Forhaling og Ophold, muligens endog paa at fremkalde en Forvirring, som Bernadotte efter Keiserens Formodning ikke skulde være Mand for at klare i den korte Tidsfrist, som

Omstændighederne levnede. Endelig lød Ordren, at Overgangen, som vel at merke allerede var begyndt, ikke maatte finde Sted, før nærmere Befaling var indløben fra Keiseren. Som Følge heraf maatte Bernadotte indstille Overskibningen og lade Tropperne gjøre Holdt. Han foretog derefter en Del Forandringer i den af Keiseren foreskrevne Plan, saaledes som den nemmest kunde bringes i Harmoni med de allerede trufne Dispositioner og udbad sig Keiserens Approbation herpaa. Medens han ventede paa dennes nærmere Forholdsordre — som han ikke uden Ængstelse maa have imødeset, da han havde en utryg Følelse af, at Keiseren havde til Hensigt at chikanere ham og vælte al Skyld over paa ham, om det hele Foretagende, der var begyndt paa en saa uheldig Maade, gik rent i Staa — begav han sig til Kjøbenhavn, hvor Frederiksberg Slot udenfor Byen var gjort istand til hans Modtagelse. Hid ankom han Natten mellem den 15de og 16de Marts.

Et Par Timer efter — Kl. 4 om Morgenen — overbragte en Kurer fra Rendsborg Efterretningen om, at Kong Kristian VII den 13de Marts her var afgaaet ved Døden som Følge af et apoplektisk Anfald. De franske Troppers Marsch gjennem Rendsborg havde allarmeret den sindssyge Stakkar i den Grad, at hans længe imødesete Opløsning var bleven fremskyndet. Saasnart Budskabet var modtaget, blev Kjøbenhavns Porte lukkede. Om Morgenen proklamerede Kristian Bernstorff fra Slotsaltanen Thronskiftet, og Tropperne toges i Ed til Fredrik VI. Herolder red omkring, og de høiere Embedsmænd og Funktionærer indfandt sig i Palæet for at gjøre Kongen sin Opvartning.

Længere op paa Dagen indfandt ogsaa Fyrsten af Pontecorvo sig her og modtoges paa hjerteligste Vis af Kongen, der hilsede hans Komme med Glæde. Men denne Glæde skulde dog snart forvandles til den bitreste Sorg og Bekymring, da Marschallen ved det kongelige Taffel, hvortil han sammen med Prinserne af Blodet var bleven indbuden, fortalte, at der var ankommen en Kurer fra Paris med Befaling til at stanse Troppernes Marsch. Kong Fredrik bad og besvor Marschallen, at han skulde være denne Befaling overhørig og paa eget Ansvar fortsætte Marschen; han forsikrede ham, at Keiseren nok vilde billige dette Skridt, naar han fik høre, at der nu var Leilighed til at komme over Bæltet, derimod ikke senere. Men Marschallen, der jo havde faaet et Varsko om, at han ikke kunde være forsigtig nok, erklærede, at han kun slet vilde tjene sin Herre, ifald han overskred sine Instruktioner. Færgefarten over det brede Store Bælt havde givet ham et helt nyt Syn paa Foretagendets Natur, hvis Vanskelighed han nu først saa i dets hele Udstrækning, og han vilde derfor intetsomhelst Ansvar paatage sig, saa meget mindre som han indsaa, at der kun var Tale om en Udsættelse, ikke Indstillen af det hele Forehavende. Det skulde imidlertid ikke vare længe, før der fra Keiseren indtraf nye Ordrer, ved hvilke Marschallen befaledes at fortsætte den stansede Marsch.

Man vilde i Paris nemlig først have Sikkerhed for, at Russerne virkelig var skreden til Angrebet paa Finland.

Vi skal nu gaa over til at fremstille Forholdene i Norge, saaledes som de stillede sig fra det Øieblik, den engelske Flaade ankom til Sundet, og Landet som Følge af de opstaaede Forviklinger saa at sige blev overladt helt og holdent til sig selv eller — som man i de danske Regjeringskredse helst var tilbøielig til at frygte — til et Bytte for England og Sverige.

I Følelsen af, hvor umuligt det var under de forhaandenværende Omstændigheder og under de tusinder af Vanskeligheder, der vilde stænge Forbindelsen mellem Danmark og Norge, at drage den fornødne Omsorg for det sidstnævnte Rige besluttede Regjeringen sig til her at oprette et særskilt Styre, en Underregjering i Lighed med den i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede ved Siden af Vicestatholderen indsatte Slotslov, der i visse Henseender vel ogsaa blev taget til Forbillede.*)

Under 24de August nedsatte den danske Regjering en interimistisk Regjeringskommission for Norge, der skulde bestaa af Generalmajor Prins Kristian August af Augustenborg, der skulde føre Præsidiet, "saa ofte den ham overdragne militære Kommando tillader ham at være tilstede", Stiftamtmand over Akershus Stift, Kammerherre Grev Gebhard Moltke og Stiftsoverretsjustitiarius Etatsraad Enevold de Falsen. Til denne Kommission tilforordnedes nogle Dage senere Smaalenenes Amtmand, Kammerherre Markus Gjøe Rosenkrantz. Denne Kommission skulde, som det i den derom udfærdigede Kancelliplakat af nævnte Dato udtales, "paa eget An- og Tilsvar afgjøre Alt, hvad den til Landets Tarv anser fornødent, og hvortil den ei betimelig kan erhverve speciel kongelig Resolution", og fra den skulde "alle Over- og Under-Øvrigheder i Norge uden Undtagelse indhente Forholdsordre."

Ved Reskript af 2den September blev Regjeringskommissionens Virksomhed nærmere bestemt. "Da Regjeringskommissionen", heder det i dette, "skal levnes Tid til at tænke og virke for det heles Bedste, saa skal den paa ingen Maade bebyrdes med Forretninger og Expeditioner af den Natur, som enten kunne uden Skade udsættes eller uden Betænkelighed overlades til Stiftsbefalingsmændenes Afgjørelse. Stiftsbefalingsmændene skal derfor under nærværende Omstændigheder meddele temporære Bevillinger og afgjøre alle Sager af det Slags, som ifølge de kongl. Anordninger kan anses som expediti juris. Til den Ende bemyndiges herved Regjeringskommissionen til at bestemme, hvilke Sager der kan henlægges til Stiftsbefalingsmændene at afgjøre, ligesom Kongen har tillagt Kollegierne og Departementerne Ordre til at meddele Kommissionen de fornødne Oplysninger i saa Henseende. Iøvrigt overlades det Regjeringskommissionen selv at organisere sine Forret-

*) Mindet om denne Institution blev ved denne Tid opfrisket, idet dens Instrux blev trykt i det 1810 afsluttede tredie Bind af Nye danske Magazin.

ningers Gang. Da Hensigten med Regjeringskommissionen alene er, at den i alle paatrængende og for Norges Tarv vigtige Tilfælde skal være i Besiddelse af den Myndighed at kunne iverksætte alt, hvad Kongen ellers gjennem sine forskjellige Kollegier og Departementer lader foranstalte, saa vedkommer dens Forretninger ikke den egentlige Kommando, som er overdraget vedkommende Generaler, hvilke derimod i deres Instruktioner er beordrede til at henvende sig til Regjeringskommissionen i alle de Tilfælde, hvor Forsvarsvæsenet og det Militære maatte kræve Foranstaltninger af det Slags, som Stiftsbefalingsmændene er bemyndigede til at iverksætte."

Regjeringskommissionens Virksomhed tog sin Begyndelse den 1ste September 1807, en Dag, om hvilken der med Føie er bleven udtalt, at den "er bleven en af Merkedagene i Norges nyere Historie."

323. Prins Kristian August af Augustenborg.

Før vi gaar over til Fremstillingen af Kommissionens Virksomhed, skal vi først omtale de fire Mænd, som tog Sæde i den, og deres tidligere Embedsfærd noget nærmere.

Prins Kristian August af Slesvig-Holsten-Sønderborg-Augustenborg var tredie Søn af Hertug Fredrik Kristian af Slesvig-Holsten-Sønderborg-Augustenborg og hans Gemalinde Charlotte Amalie Vilhelmine, født Prinsesse af Pløn, og var født 9de Juli 1768. Kun to Aar gammel mistede Prinsen sin Moder, der skildres som en i Sandhed udmerket Kvinde; men i en Faster fandt han en god Opdragerinde. Prinsen var i sin Ungdom en vilter Krabat, som ikke var let at age, men derhos meget udholdende, fast, retsindig og menneskekjærlig; det skal omtales til hans Fasters Ære, at hun gjorde alt muligt for at fremelske de gode Sider ved Brodersønnens Karakter. Senere fik han i Etatsraad Schifman en duelig Hovmester, der ledede hans Undervisning, indtil han, 14 Aar

gammel, i 1782 blev konfirmeret. Sammen med sine Brødre blev han saa sendt til Universitetet i Leipzig, som Filosofen Professor Plattner havde bragt i Skuddet, og her forblev de et Par Aars Tid, hvorpaa de efter et kortere Ophold ved Hofferne i Dresden og Berlin vendte tilbage til Augustenborg. I 1786 indtraadte Prinsen og hans Broder Ernst i dansk Krigstjeneste. Kristian August blev Oberstlieutenant i dansk Livregiment og fik sin høiere militærvidenskabelige Uddannelse under Veiledning af General Huth, der tidlig opdagede udmerkede militære Talenter hos ham. I 1790 blev han Generalmajor af Infanteriet. Det fynske Infanteriregiment, hvis Kommandør han 1788 var bleven, holdt meget af ham, og han gjorde sig paa sin Side ogsaa al Umag for at faa sit Regiment udviklet til et Elitekorps i enhver Henseende. Fra Fredricia, hvor hans Regiment laa, aflagde han hyppige Besøg paa Augustenborg, hvor han Høst og Vinter med Lidenskab dyrkede Jagten. Paa en saadan Færd lagde han Grunden til et Onde, som han siden aldrig mere skulde blive kvit. Varm og tørstig drak han en Gang af et Opkomme og faldt øieblikkelig i Afmagt. Han blev vel tilsyneladende helbredet, men beholdt siden efter sterk Sugen og Tryk for Brystet, som hans Umaadeholdenhed i Brugen af Tobak vistnok ogsaa bidrog sit til at forøge. Prinsens Hu stod allerede dengang efter at komme med i Krig, og i 1792 tilbød han Hertugen af Brunsvig sin Tjeneste for at deltage i Toget mod Frankrige. Men fra den Kant modtog han Afslag, som det synes, paa Forestilling fra den dansk-norske Regjering. I 1797 lykkedes det ham derimod at faa Ansættelse i det østerrigske Kavalleri. Med dette deltog han under den anden Koalitionskrig først i en Række Slag i Rhinegnene — Engen, Möstkirk, Biberach, Nördlingen, Neuberg m. fl. — og senere i Tyrol, hvor han først tjente under Chasteler og efter dennes Bortreise overtog Overkommandoen over Korpset, som han i god Behold førte tilbage til Østerrige, ihvorvel hans Retraite hyppig var truet af de fremrykkende Franskmænd. Paa disse sine Tog havde han slidt meget ondt, havde ofte maattet undvære det nødvendigste og gjennemgik Kopperne, der skjæmmede hans allerede før mere mandige end smukke Ansigt. Men da han om Vaaren 1801 i Anledning af Fredsbrudet med England blev kaldt tilbage til Danmark, hvor man havde tiltænkt ham Guvernementet over Fyen, var han bleven sterkere og sundere, end han paa lange Tider havde været.

I de følgende Aar indehavde nu Prinsen sin tidligere Stilling som Kommandant i Fredericia, indtil han den 10de Juni 1803 udnævntes til kommanderende General i Akershus og Kristianssands Stifter samt til Kommandant paa Fredrikstens Fæstning. Paa Grund af forskjellige Omstændigheder, som vi her ikke skal opholde os ved, ankom Prinsen dog først i Marts 1804 til sin nye Post.

Kristian August opslog her sin Bopæl i den uanselige Kommandantbolig paa Fredrikssten, hvor han paa sædvanlig regelmæssig og tarvelig

Levevis, der stod i skarp Modsætning til den Luxus, som Prins Karl af Hessen en Menneskealder forud havde udfoldet i Kristiania, tilbragte de følgende Aar. "Hans Tarvelighed og Afholdenhed fra det selskabelige Livs almindelige Nydelser," udtaler en af hans Biografer, der havde gode Kilder for sig, "var dog ei alene Følge af Mangel paa Lyst til at deltage deri, men var ham foreskreven ved de for en Mand i hans Stilling yderst indskrænkede Indtægter, hvoraf desuden saa mange skulde nyde godt."

"Hans Gage var omtrent 3000 Rdl., hvis virkelige Værdi imidlertid ved de Aar for Aar slettere Penge meget formindskedes; hans personlige Formue beløb sig til 41000 Spd., hvoraf han vel erholdt Renterne; men

324. Parti fra Fredrikstens Indre.

paa denne Formue hvilede en Gjeld af 11000 Rdl. Naar man til Ovennævnte lægger hans Appanage fra Augustenborg, 2000 Rdl., saa faar man hans samlede aarlige Indtægter til at udgjøre omtrent 8000 Rdl., just ikke meget fyrsteligt, især hvis det almindelige Rygte medfører Sandhed, at han skal have delt sine Indkomster med Broderen Emil, der, fordi han havde ægtet en ikke fyrstelig Dame, levede som Privatmand i Leipzig."

"Hvorledes han af det Tiloversblevne kunde bestride alle de Udgifter, hvilke hans rundhaandede Gavmildhed paadrog ham, er vanskeligt at begribe, og dog søgte aldrig nogen værdig Trængende forgjeves Hjælp hos ham, hans Haand som hans Hjerte var aabent for den Fattige; aldrig var han mere glad, end naar han ved Hjælp og Trøst havde bragt Glæden tilbage i

den ved en ublid Skjebne uden egen Skyld Ulykkeliges Bryst. Intet Under derfor, at han havde mange Pensionister saavel i Danmark som Norge. Udtællingerne til disse betragtede han som faste Udgifter, der forlods maatte tages af først i Maaneden. Det fortælles derfor oftere at være hændt, at han maatte bede dem, som noget hen i Maaneden anraabte ham om Understøttelse, om at komme igjen, naar næste Gang hans Gage var forfalden. Hans Gavmildhed gik imidlertid aldrig over til letsindig Ødselhed; den var beregnet paa at opmuntre Arbeidsomhed, og sjelden kunde vist nogen Uværdig braute af at have skuffet hans skarpe Øie."

"Frederikshald, som den By, der i lang Tid tællede Prinsen blandt sine Indvaanere, havde, som naturligt, Leilighed til at se de fleste Beviser paa hans ædle Tænkemaade. Uagtet fremdeles hans Embede egentlig kun var indskrænket til det Militære, gavnede han ogsaa ellers paa mangfoldige Maader i det borgerlige Liv. Især viste han en sjelden Iver for nyttige Kundskabers Udbredelse ei blot blandt dem, som stode ham nærmest, hans Undergivne, men ogsaa saavidt hans Indflydelse kunde strække blandt hans Medborgere overhovedet, idet han betragtede Almenoplysning som en af de første Betingelser for et Folks Velvære."

"Med Hensyn til hans private Liv, da var dette, som anført, meget tarveligt og regelmæssigt. Han stod op hver Morgen Kl. 6 og nød da nogle Kopper stærk Kaffe, en Drik han fortrinlig yndede, men som neppe var hans til Apoplexi disponerede Konstitution synderlig tjenlig. Derpaa tog han sig gjerne med Bøssen paa Armen en Spadsertur i de bag Fæstningen liggende smaa Skovpartier, ligesom han overhovedet, naar han for sin Sundheds Skyld tiltrængte Bevægelse, sædvanligen tog denne tilfods. Middagsmaaltidet var bestemt Kl. 1, og kun kort Tid ofrede han Bordets Glæder, derpaa atter Kaffe. Til Aften nød han Intet, og Kl. 10 gik han til Hvile. Tilstrækkelig Adspredelse hjemme fandt han ved sin Pibe og et Parti Schak med en fortrolig Ven; Piben havde Vanen gjort ham til en næsten uundværlig Ledsager. Dette ordentlige Liv og denne med legemlig Anstrængelse forbundne Virksomhed var dog desværre ei istand til ganske at hæve Følgerne af hin før omtalte Uforsigtighed paa Jagten."

"Prindsen selv gav aldrig Selskaber, hvorover det imidlertid ikke faldt nogen ind at anke; thi saa stille og bramfri hans Velgjørenhed end var, kunde det dog ikke undgaaes, at den blev almindelig bekjendt; dertil var der for mange, der nød godt af den. Maaske for at undgaa Forbindtligheder i saa Henseende viste han sig ogsaa kun sjelden i Byens større Selskaber. Tildels laa ogsaa sandsynligvis Grunden hertil i hans Utilbøielighed for Dameunderholdning; han selv troede, at hans Konversation ei var tilstrækkelig let, og han havde desuden sit hele Liv igjennem ingensinde været vant til at færdes i Salonerne. Naar han imidlertid ved enkelte Leiligheder ikke ansaa det passende

at undslaa sig for at modtage Indbydelser, manglede han ikke Evne til heldigen at udtrykke sig i de Bordtaler, som dengang ikke turde savnes ved det muntre Lag."

"Han vægrede sig dog ikke for med Officererne at deltage i tarvelige Sammenkomster, som disse indbyrdes foranstaltede, i hvilke han da gjerne samtalede med dem om de nyeste Krigsbegivenheder. Tillige søgte han ved slige Leiligheder, hvor han traf Mænd fra forskjellige Egne, at tilfredsstille sin Begjærlighed efter at lære Landets lokale og statistiske Forhold at kjende. Prinsen var her som i Almindelighed ingen Ven af mange Ord; han udtrykte sig kort, tydeligt og bestemt, men derved tabte ingenlunde Samtalen i Interesse; hans Blik og livlige Minespil udtrykte ofte hans Mening bedre, end Ord kunde formaa."

"Ved Regimentet, som ved Armeen i det Hele, afskaffede han strax efter sin Ankomst mange Misbrug, der havde indsneget sig under en slap Bestyrelse. Han kom derfor snart i Orde for at være en meget streng Mand, og man forundrede sig over de Ynglinges Dristighed, som vovede at gaa til hans Regiment. Dette var dog kun forbigaaende; man lærte ham snart at kjende. Han var i høi Grad ligefrem i Omgang og tilstod enhver uden Hensyn til Rang Adgang til sig. Han aflagde ideligen selv Besøg i Kasernen, for med egne Øine at overbevise sig om, at Soldaterne blev vel behandlede; han prøvede selv deres Kost, om den var godt og forsvarligt tillavet. Ved slige Leiligheder underholdt han sig gjerne med Soldaterne om deres Familieforhold, Hjemstavn 2c., Emner, som lettest udtyde Menneskekjenderen Hjertets og Karakterens dunkle Træk. Sygehuset var en Gjenstand for hans særdeles Omhu; enhver syg Kriger, af hvilkensomhelst Stand, syntes ham i sin forladte Stilling at have dobbelt Krav paa Velvillie og Opmerksomhed. Ved sin Upartiskhed og Afsky for al utidig Strenghed bevarede han i Tjenesten den varme Hengivenhed, hans Færd udenfor samme havde vundet ham, uden at der dog nogensinde sporedes Svaghed i hans Opførsel. I vigtigere Sager eller overhovedet, hvor det angik den Lydighed, som den Underordnede er sin Foresatte skyldig, var han ubøielig. Derimod var han ei saa nøieseende med alle de Ubetydeligheder, som dengang ansaas for Nødvendighedsartikler ved en godt dresseret Armee; det var hans Hensigt at danne haardføre, modige og tapre Krigere, der i Nødens Stund skulde danne et Bolverk mod Fædrelandets Fiende, og ei stramme Pyntedukker for at glimre ved en Parade. At han handlede rigtigt ved denne Fremgangsmaade, har Tiden vist, da nuomstunder hint militære Pedanteri, som tidsspildende, formodentlig overalt er bortkastet. Det i forrige Aarhundrede saa almindelig udbredte og i Begyndelsen af dette ikke aldeles afskaffede Pryglesystem, søgte han paa enhver Maade at modarbeide; Æresfølelse skulde være Drivfjedren, ikke Korporalstokken. Disse nyere, med Humanitet og sandt Menneskeværd mere stemmende Ideer kunde det dog ikke feile, maatte forekomme mange ældre Officerer som aldeles uanvendelige i Praxis. De var vante til, at en Befaling, for at man skulde være sikker paa,

at den blev efterkommet, maatte ledsages af Prygl, og de glemte, at de aldrig havde forsøgt mildere Midler; Soldaterne paa sin Side var komne i saadan god gammel Vane med, kan man næsten sige, ei at anse en Ordre for fuldkommen udfærdiget, naar ei de sædvanlige Prygl fulgte den i Hælene. Det kunde derfor vel hænde ved Paraden paa Fredrikshald, at Stokken atter kom i Gang, naar man ei ventede Prinsens Nærværelse; men det var da ikke uden en vis Ængstelighed, at den kommanderende Officer imellemstunder kastede et Blik op ad Fæstningen til, og viste sig saasandt et Tegn til Prinsens Ankomst, strax indstilledes Straffen, og det var, som Intet var passeret."

"I Fredrikshalds Garnison kunde Prindsen selv personligen og ofte overbevise sig om, hvorvidt hans Befalinger blev efterlevede, endskjøndt han ogsaa her gjorde den Erfaring, at streng Kontrol var fornøden. Han indsaa derfor Nødvendigheden af ogsaa selv at besøge de øvrige Egne af sit vidtløftige Distrikt, for fra Grunden af at udrydde de rodfæstede, gjennem Decennier paa en Maade hævdede Misbrug. Denne vidtløftige Inspektionsreise gjennem Akershus og Kristiansands Stifter foretog han et Aars Tid efter sin Ankomst. Den erindres endnu paa mange Steder i Landet paa Grund af de gjennemgribende Reformer, som den bevirkede."

"Hvad Prinsen især uden Barmhjertighed straffede, var det skjændige Bestikkelsessystem, som under Navn af Løsning gik i Svang, og som bestod i, at Kompagnichefen for Betaling undlod at udskrive Værnepligtige, hvorved Byrden faldt saameget tungere paa de Fattige. Endog for dem, der allerede var udskrevne, var ofte Tjenesten kun haard, forsaavidt de var meget trængende og ikke kunde yde Kapteinen smaa Villigheder af en eller anden Art. Adskillige Kompagnichefer blev tvungne til at tage Afsked, de Andre fik saadan Skræk i Blodet, at Uvæsenet vel kunde siges for største Delen at være bleven tilintetgjort, skjønt det endnu dreves i Smug paa enkelte Steder. Det var imidlertid ikke saa let en Sag at tilintetgjøre Følgerne af Misbrugen; der behøvedes længere Tid til at udfylde de store Huller, der fandtes i Kompagniernes Rækker, og atter at indføre en ordentlig Disciplin."

"Vistnok gjorde han sig paa denne Reise frygtet, men han vandt tillige almindelig Agtelse ved sine militære Indsigter og sin strengt upartiske Retfærdighed. Selv de, han i Tjenesten revsede, behandlede han udenfor samme med godmodig Ligefremhed, naar ei Forseelsen var des grovere. De kunde tydeligen merke, at det var denne, ei deres Personer, han vilde tillivs. Ærgrelse og Misnøie gjorde derfor selv hos dem Plads for Høiagtelse og Kjærlighed. Han lærte nu Kjernen af det norske Folk at kjende. Endnu almindeligere dengang end nu saa man i Norges Fjelddale hin gamle nordiske Djervhed og redelige Kraft, som desværre mere og mere viger tilbage for Halvkulturens i saa Henseende lidet gavnlige Indflydelse . . . . ."

Prins Kristian August — Augustenborgeren eller "Gustenborgeren", som han for Korthedს Skyld Veteranerne imellem kaldtes — hører til de

Skikkelser, som Traditionen og Legenden har omgivet med Helterhets uforgjængelige Straaleglans, og som saa at sige er bleven uopløselig knyttet til det Tidsrum af Landets Historie, som han tilhører.

De gamle Soldater, som kjæmpede under hans Anførsel, saa i ham en Fremtoning fra en høiere og bedre Verden; den uanselige, trods sit bistre Opsyn godslige, men temmelig faamælte Fyrste, der delte deres Strabadser, tog tiltakke medd eres Kost og Natteleie ved Vagtild og i Udhuse*) og havde et venligt Ord til hver især, stod for dem som en sand Halvgud. Naar de merkede, at han var tilstede, kunde fornyet Kraft meddele sig til de dødstrætte, de hungrende følte ikke længere Sulten, den mest vrangvillige og opsætsige vendte tilbage til sin Pligt. Alle de eventyrlige Træk, hvormed Folkets Fantasi har udstyret de "sterke" Mænd, overførte den troskyldige Soldat paa ham. Man ansaa ham for usaarlig, da han skulde være født med Seirskjorte; Jern og Bly kunde han ryste af sig, ja selv Gift skulde han, som man besynderlig nok paastod, kunne taale, men rigtignok kun til en vis Grad. Hele den Fortryllelse, som han saaledes øvede, skyldtes dog i Virkeligheden kun Prinsens ligefremme, hjertensgode Karakter. Man havde aldrig Følelsen af nogen Nedladenhed fra hans Side; man kunde forebringe ham, hvad man vilde, og man merkede dog aldrig andet, end at alt var, som det skulde være. Han ansaa det ikke engang som et Rov fra sin Værdighed paa en sagtmodig Maade at hjælpe tungnemme Rekruter tilrette, som Under- og Overofficerer ikke havde havt Udkomme med paa Grund af deres Mangel paa Begreb. Utallige var de Smaatræk, som fortaltes om ham Mand og Mand imellem, som alle var af det gode, og som alle bidrog til at befæste Soldatens gode Omdømme om ham. Siden "gamle Gyldenløves" Tid ialfald havde den norske Bonde og Soldat ikke overført sin ubegrænsede Hengivenhed paa nogen i den Udstrækning, hvori den blev "Gustenborgeren" tildel.

I Virkeligheden var Prinsen — bortset fra de tidligere nævnte Egenskaber — dog langtfra i Besiddelse af den overvættes store Dygtighed, som man tillagde ham. Ganske vist kunde han gribe Initiativet til mangt og meget og tillige sætte det igjennem; men nogen stor Statsmand var han dog neppe, og han var ikke i Besiddelse af noget skarpt politisk Blik. Derhos manglede han til en vis Grad den Selvstændighed, som udfordredes, naar han paa egen Haand skulde fatte de Beslutninger, som udkrævedes, hvorfor han let kom under Indflydelse af andre. Men paa den anden Side maa der medgives, at ingen kunde vedgaa denne sin Begrænsning paa en mere ligefrem og elskværdig Maade, end Prins Kristian August gjorde det. Saasnart han havde modtaget Regjeringens Befaling til at indtræde som Formand i Regjerings-

*) "Du store Verden, hvor Prinsen saa ud om Morgenen, da vi skulde afsted," var en stadig forekommende Ytring i de Beretninger om Aarets Begivenheder, som Forf. i sin Barndom hørte af en i Begyndelsen af 1870-Aarene afdød Veteran, der havde tjent under ham.

kommissionen, skrev han øieblikkelig til Kronprinsen, frabad sig Hvervet, som han foreslog overdraget General G. F. v. Krogh som den ældre og i enhver Henseende dygtigere, og erklærede, at han med Fornøielse vilde tjene under denne General. Det blev dog med den af Regjeringen allerede fattede Bestemmelse.

Den anden Mand i Regjeringskommissionen var Stiftamtmand Grev Gebhard Moltke, der dog snart forlod sin Stilling her i Landet, hvor

325. Enevold de Falsen.

han ikke havde havt synderlig Leilighed til at vise, hvad han duede til. Han tog imidlertid med sig herfra et godt Ord for Humanitet og Retskaffenhed*).

Enevold de Falsen maa henregnes blandt Nationens mest fortjente Mænd. Født i Kjøbenhavn 1755 var han ved Faderens, Konferentsraad Kristian Magnus de Falsens, Forflyttelse til Kristiania som Justitiarius ved Overhofretten tidlig kommen til Norge, som han gjennem den største Del af

*) Han døde i Danmark 1851 og havde 1845, da han arvede det Huitfeldtske Fideikommis, antaget Navnet Moltke-Huitfeldt.

sit Liv skulde vie sin i vor nyere Historie vistnok temmelig enestaaende Dygtighed og Arbeidskraft. Allerede i Tiaarsalderen blev han med megen Berømmelse indskreven som Student ved Kjøbenhavns Universitet, blev 16 Aar gammel ansat som Kopist i Kancelliet og blev, 22 Aar gammel, Assessor i Overhofretten. Da Faderen 1788 tog Afsked som Justitiarius, fik han hans Embede. Men nogle Maaneder efter kom han — som indviklet i den Skandal, der gjorde General-Auditør O. Kr. Wessels første Egteskab saa ulykkeligt — fra dette og forflyttedes meget mod sin Villie til Stegens Lagstol, hvor han vel kun blev i et Par Aars Tid, men dog længe nok til, at hans Helse og Humør skulde lide derunder. Han forlod da dette sit Embede og begav sig paa Lykke og Fromme til Kjøbenhavn, hvor det ogsaa lykkedes ham at blive ansat som Assessor i Høiesteret. Under sit Ophold i Kjøbenhavn, der varede i 11 Aar, paavirkedes han sterkt af den franske Revolutions Ideer, og han knyttede ogsaa Venskab med flere af de mest begeistrede Frihedsmænd, som P. A. Heiberg og M. K. Brun; men da han i Tide blev opmerksom paa de Udskeielser, som de yderliggaaende Frihedsbestræbelser affødte, tog han tidlig Afstand fra disse og blev nu saa grusomt angreben af sine tidligere Venner for det Forræderi mod den gode Sag, han skulde have begaaet, at han, pirrelig og heftig, som han af Naturen var, ærgrede sig en Sygdom paa Halsen. I Aaret 1802 kom han da tilbage til Kristiania som Justitiarius i Stiftsoverretten, — paa den nærmeste altsaa den samme Stilling, som han 13 Aar i Forveien havde indehavt. Men den 46-aarige Mand var da en melankolsk, nedbrudt Olding, som var fremmed for det muntre Liv, som dengang rørte sig i den norske Hovedstad og kun den Agtpaagivenhed og Samvittighedsfuldhed, hvormed han varetog sit Embedes Forretninger røbede, at han var den samme dygtige Mand, som han før havde været. Alligevel vakte det ikke liden Forundring, at Regjeringen satte ham, hvis Melankoli var bleven mørkere fra Aar til Aar, ind i Regjeringskommissionen. Men Falsen retfærdiggjorde dens Valg. Nu, da Fædrelandet kaldte ham, rystede han alt sit Tungsind af, og han glødede rent af Iver for at tjene dets Sag. "Med en stor Embedsdygtighed," siger Jakob Aall, "forenede han en stor Humanitet, en taalmodig Beredvillighed til at høre alle Klager, og den ædleste Attraa efter at afhjælpe dem. Simpel i sit Væsen og i sin ydre Omgivelse sporedes ingen Afstand, der kunde skræmme den Ansøgende fra at frembære sine Ønsker." Regjeringen havde ved Kommissionens Sammensætning søgt at dæmpe den Egensindighed og Fremfusenhed, som man frygtede for skulde løbe af med ham; til saadant skulde man imidlertid ikke merke Spor. Tvertom har man Jakob Aalls Ord for, at "han havde sin store Del i, at Forretningerne ledebes med Sindighed og Klogskab, og at Norges Sag bares med Frimodighed for den danske Regjering." Men Falsen deltog ikke blot med Lyst og Iver i Behandlingen af alle de Sager, som strømmede ind til Kommissionen. Han var tillige dennes

literære Element, der gav Expeditionerne Fart og Sving: "Saa længe han virkede i Regjeringskommissionen, gik en varm Aand, en klar Fremstilling, en frimodig og alvorlig Tone igjennem Regjeringskommissionens Brevvexling med alle Vedkommende, høie og lave ..... Men efterat Falsens store Aand var vegen fra Kommissionens Skriverpult, læses ikke mere Breve som hans."

Det Medlem af Kommissionen, der skulde lægge en Dæmper paa Enevold de Falsens "Egensindighed og Fremfusenhed" og støtte Stiftamtmanden ligeoverfor ham, var Markus Gjøe Rosenkrantz. Denne, som i det foregaaende er nævnt et Par Gange, var en Broder af den danske Minister Nils Rosenkrantz og var født 1762 paa Vigvold i Tved ved Kristianssand, hvor hans Fader, der vel maa regnes til Ættens vantrevne Skud, var bosat som Premierlieutenant ved det vesterlenske Regiment. M. G. Rosenkrantz var ingen begavet Mand; men han var retsindig og religiøs, og han arbeidede med Kraft, Ihærdighed og Forsigtighed for at komme op. Dette lykkedes ham ogsaa. I en Alder af 23 Aar fik han Ansættelse i Overhofretten, men nedlagde dette Embede, blev 1794 Magistratspræsident i Kristiania og 1804 Amtmand i Smaalenene, hvor hans Hustru Maren Juel, der var Enke efter Generalauditør O. K. Wessel i dennes andet Giftermaal, havde betydelige Eiendomme, som han bestyrede. Med Hensyn til hans Deltagelse i Regjeringskommissionen er alle enige i at prise hans Hæderlighed, — i saa Maade havde han faa Lige, ingen Overmand —; men hans Statsklogt fandt hverken nu eller senere hen mange Beundrere.

Mange og store var de Vanskeligheder, som fra første Stund af kom til at paahvile det nyindrettede Regjeringskollegium, og man skal neppe i Verdenshistorien kunne paavise mange Sidestykker, som helt ud svarer til den politiske Situation, som Englændernes Komme til Sundet med et Slag havde skabt inden den dansk-norske Stat.

Det pludselige Udbrud af Krigen stansede al Virksomhed. Alle offentlige og private Hjælpekilder, som hidtil havde flydt saa rigeligt, tilstoppedes. Al Pengeomsætning ophørte og skabte overalt Forlegenhed og Stansning. Landets Forsvarsvæsen befandt sig i mangelfuld Stand, og til at optræde med Kraft mod den truende Fiende savnedes de nødtørftigste Midler. I de offentlige Kasser fandtes der knap 150000 Rdr. tilsammen, og denne Sum var ikke engang tilstrækkelig til Hærens Underholdning i en Maaneds Tid. Hvor man end vendte sig hen, saa bestormedes man overalt med Klager over den Jammer og Nød, som herskede i Landet, og som føltes dobbelt sterk, da den var indtraadt saa brat, medens Nordmanden sad "paa sin Tue tryg" og med Ro saa paa "mange mægtiges Fald."

Det var under den pludselig opstaaede Næringsløshed først og fremst blevet Pengeforlegenheden og dens Afhjælpelse, hvorpaa Regjeringskommissionen maatte have sin Opmerksomhed henvendt, og allerede det første Brev,

som den 4de September udfærdigedes af Kommissionen, skulde omhandle denne Gjenstand. I dette, der var stilet til Finantskollegiet, udtaler den: "Et Moratorium, hvor skadeligt det end er for Krediten, synes dog, under et saa presserende og specielt Tilfælde som nærværende, at være nødvendigt, om ellers ikke mange af Landets Børn, der kunne anses for velhavende, skulle oprykkes og miste alt, hvad de eier, fordi det meste deraf ikke vil blive betalt med over det halve af dets virkelige Værd." Men da Kommissionen haabede, at Sagerne snart skulde tage en lykkeligere Vending, vilde den kun anbefale, at disse Moratorier, som Regjeringskommissionen foreløbig i Paavente af kongelig Sanktion meddelte, maatte tilstaaes paa to Maaneder og i en begrænset Maalestok. For at opnaa denne Nødhjælp maatte Ansøgeren nemlig godtgjøre, at Vexelfordringerne, som skulde fyldestgjøres, havde sin Oprindelse fra de forhaandenværende Krigskonjunkturer, og derhos af fremlagt Status bevise sin Solvents. Følgen heraf var, at man kviede sig for at søge denne Beskyttelse uden i høieste Nød, og faa var de, som opnaaede den. Forøvrigt bortfaldt snart den hele Foranstaltning af sig selv, idet der blev sørget for tilstrækkelig Emission af Papirpenge.

Samtidig med, at Kommissionen indgik til Finantskollegiet med sin Forestilling om Udfærdigelsen af Moratorier, bragte den ogsaa paa Bane andre Forslag, der tilsigtede at bringe Hjælp, hvor den tiltrængtes. Den havde saaledes draget Omsorg for at faa oprettet et interimistisk Laaneinstitut for Akershus Stift, hvis Virksomhed senere skulde udstrækkes til Landets øvrige Stifter. I dette Øiemed havde den til 12te September sammenkaldt Deputerede fra Stiftets Kjøbstæder, der med den skulde forhandle om Sagen. Dette Laaneinstitut, der skulde sikres dels ved Hypotheker, dels ved de Handlendes personlige Vederheftighed, skulde udfærdige Bankosedler til et Beløb af 600000 Rdr., hvoraf 1/3 skulde anvendes til Regjeringens og de offentlige Foranstaltningers Behov, og indløses mod Kurantsedler en vis Tid efter Freden. Denne Laaneindretning kom da ogsaa istand; men da Regjeringen ikke var tilbøielig til at tilstaa Norge nogen Selvstændighed i Pengevæsenet, vilde den ikke tillade den at udstede Pengesedler; paa sin Side var Handelsstanden ogsaa høist utilbøielig til at hjælpe Staten ud af dens Nød ved Tilhjælp af privat Eiendom, saa meget mindre, som den selv tiltrængte alle de Ressourcer, hvorover den raadede, for at komme sig ud af den Forlegenhed, hvori den befandt sig. Resultatet af Forhandlingerne om Bankvæsenet blev da, at der oprettedes en Hoved-Laane-Komite i Kristiania med Underkomiteer i Landets Stifter og mindre Distrikter. De Repræsentativer, som stilledes til dens Raadighed, var de saakaldte Assignationsbeviser, et Slags nye Bankosedler, som Regjeringen til liden Baade for Rigernes Pengevæsen udfærdigede fra sin Seddelfabrik i Altona. Af disse skulde der da snart ogsaa sættes flere Millioner i Omløb, og takket være de gode Tider, som var gaaede forud, og som havde givet Befolkningen et

nogenledes godt økonomisk Grundlag at staa paa, traadte Nøden ikke endda saa sterkt frem. Det var foreløbig de Privatmænd, som stod i Spidsen for en større Virksomhed, som først og fremst led under det stigende Tryk, og disse maatte derfor paakalde Regjeringskommissionens Understøttelse.

Medens Pengenøden saaledes ved Tilveiebringelsen af de fornødne Repræsentativer blev afhjulpen paa en Vis, havde Regjeringskommissionen et endnu vanskeligere Hverv at udføre med Hensyn til Landets Forsyning med Korn, hvorved Hungersnøden kunde afvendes. Hidtil havde Landets Kornhandel fornemmelig været passiv. Det var gjerne danske Skuder, som bragte Korn til Norge, medens de norske Skibe, der gik i Kornfragt, gik til fjernere Steder. Nu ophørte denne Handel, og Regjeringen maatte derfor have for Øie at opmuntre Nordmændene selv til at hente Korn fra Jylland og det øvrige Danmark. Men denne Forretning var ikke skabt med et Slag. "I Norge," siger Jakob Aall, "manglede paa de fleste Steder den fornødne Kundskab om Kornhandelen, Forbindelse med de danske Kjøbmænd og den dermed forbundne Kredit, ligesom der og fattedes det fornødne Antal af passende Skibe til at føre denne Handel. Nye Konnexioner med danske Kornhandlere var vanskelig at knytte, fordi de norske Kjøberes Navne var mestendels ubekjendte i Danmark, Krediten i Almindelighed mislig formedelst den norske Handels pludselige Stansning og Midlerne til at reise Penge vanskeliggjorte, fordi kjøbenhavnske Kommissionærer under denne Krisis ikke aabnede sine Kasser for norske Handelsmænd." Kornhandelen med Danmark maatte saaledes, helt til den nye Laaneindretning kom istand og Assignationsbeviserne udfærdigedes, foregaa med rede Penge, hvorved betydelige Summer droges ud af Landet.

Ihvorvel der ikke fattes Exempler paa, at Private efterkom Regjeringskommissionens til dem udstedte Opfordring til for egen Regning at foretage Expeditioner til Danmark for at skaffe det fornødne Korn tilveie, var dog den Korntilførsel, som saaledes fandt Sted, meget usikker og forbunden med store Vanskeligheder, og kun i Kristianssands Stift blev denne Fart, der foregik paa smaa, tildels aabne Baade, af nogen større Betydning ved den Mængde, som deltog i den. Navnlig viste Stiftamtmanden her, N. E. de Thygeson, en med store personlige Opofrelser forbunden Nidkjærhed for denne Sags Fremme, og Jakob Aall, der netop herigjennem kom i Berøring med ham, omtaler med megen Varme hans Fortjenester af Stiftets Kornforsyning. Tilbage for Thygeson stod heller ikke Jakob Aall, ihvorvel denne var henvist til et mere begrænset Virkefelt. Selv udtaler denne sig herom paa følgende Maade: "Forfatteren tror uden Ubeskedenhed at kunne nævne sin Virksomhed paa Provideringens Vei, hvortil han ved saa mange udvortes Omstændigheder opmuntredes. Under den hele Krig sporedes ingen egentlig Mangel i den Kreds, hvori han virkede, og i denne var aldrig Talen om de usle Surrogater, hvormed Mangelen paa Fødemidler andensteds ofte maatte

afhjælpes. Aldrig erholdt han nogen Understøttelse af Korn af de offentlige Magaziner, medens ikke ubetydelige Kvantiteter udleveredes af hans egne til Omegnen udenfor hans Virkekreds og til langt fjernere Egne. Han tør saaledes med Sandhed paastaa, at der ikke gaves nogen Privatmand i Norge, som under Krigen indførte mere Korn fra Danmark til Norge end han, Ingen, som mistede flere Kornskibe og Ingen, som drev Kornhandelen med mindre Fordel. . . . Han kan ikke tænke tilbage paa hin mørke Periode af sin Virksomheds Historie uden vemodige Erindringer. Til Dagens Orden hørte dengang Ængstelser, Bekymringer, Forlegenhed og vanskelige Stillinger. Frygt for Skibes Opbringelse af Fienden vexlede med Frygt for dets Fare paa det stormende Hav; thi i Nattens Mulm og i stormende Veir var Fienden mindst sikker paa sit Bytte."

Alt, hvad der saaledes ad privat Vei kunde skaffes til Landet, var imidlertid utilstrækkeligt. Det var fra Regjeringen i Danmark, Hjælpen foreløbig maatte komme, og til denne maatte da ogsaa Regjeringskommissionen henvende sig.;

Til at fremstille Landets betrængte Stilling og den herskende Nød for Regjeringen og Kronprinsen, udsaa Regjeringskommissionen da en Mand, hvis Navn hyppig vil findes paa de følgende Blade: Grev Johan Kaspar Herman Wedel-Jarlsberg.

Herman Wedel-Jarlsberg var født den 21de September 1779 i Montpellier i Frankrige under Forældrenes — Grev F. A. Wedel-Jarlsbergs og Katharina, f. Storms — Reise til Neapel, hvor Faderen just var bleven ansat som Minister. Hans første 20 Leveaar var et sandt Reiseliv, der tilbragtes dels i Neapel, dels i Haag, dels i Holsten, dels paa Jarlsberg og dels i London, kort sagt, overalt hvor hans Fader i de diplomatiske Stillinger, han beklædte, befandt sig. Han fik en omhyggelig Opdragelse, men hans Fader var en brutal Hustyran og den Tvang, han paalagde sine Sønner, blev i høi Grad ulidelig. Da Greven var bleven 20 Aar gammel, rømte han derfor fra Hjemmet og begav sig over Norge til Danmark, hvor han var bestemt paa at bryde sig selv en Vei. Han underkastede sig hurtigt og hæderligt juridisk Embedsexamen, hvorefter han tog Tjeneste hos Finansministeren Grev Schimmelmann som dennes Sekretær. I Aaret 1806 blev han udnævnt til Amtmand i Buskeruds Amt efter nogen Tid i Forveien at have været Medlem af den Kommission, der skulde istandbringe en Ordning af Forholdene paa Kongsberg.

Grev Wedels Ophold i England var bleven bestemmende for hele hans følgende Liv og politiske Troesbekjendelse. "Han havde," siger J. Aall, "med ungdommelig Varme og Geniets hurtige Opfatningsevne sat sig ind i en konstitutionel Stats Fordele og bevarede indtil sin Dødsdag en høi Grad af Interesse for alt, hvad der foretoges i det engelske Parlament, ligesom han ogsaa havde en nøie Kundskab om den engelske Forfatnings indvortes

Organisation og om Magtfordelingens Forgreninger. Dybe Studier og scientifiske Granskninger var lidet hans Sag; thi hans sjeldne Evne til hurtigere at opfatte de vigtigste Gjenstande, af Bøger og Samtaler at uddrage det indholdsrigeste Stof og bevare det til eget Brug i beleilig Tid, lærte ham paa en lettere Vei at komme til det klare Overskyn over Statsanliggender, som hele Livet igjennem udmerkede ham. Men det engelske Statsvæsen studerede han con amore, og der fandtes stedse paa hans Bord en eller anden Bog, som behandlede denne Gjenstand." Allerede tidlig spaaede hans Venner og bekjendte ham en stor og glimrende Løbebane. Henrik Steffens, der lærte ham at kjende i Kjøbenhavn, udtaler saaledes om ham i sine Livserindringer: "Alt betydende i Aandens Verden traf ham til sig; han fattede for Fremtiden store Beslutninger, og jeg troede at se for mig en Yngling, der var kaldet til at indtage en betydelig Plads." "Faa, om overhovedet nogen af de unge Nordmænd i Kjøbenhavn," siger hans Biograf, Dr. Yngvar Nielsen, "var saa bemerket af sin Samtid som Grev Wedel. Dette skyldtes dog ingenlunde alene hans Begavelse og det Ry, han ved den havde vundet. Ogsaa i sin ydre Optræden lagde han an paa at gjøre sig bemerket som Nordmanden, som den ægte Søn af de Fjelde, af hvilke han kun havde set faa Glimt, og at svare til det Begreb, man i hans Dage havde dannet sig om, hvad der krævedes for at være en ægte Nordmand. Traditionen har berettet, at han stræbte efter at lægge en vis Ryhed i sit Væsen og allerede ved sit djærve kraftige Haandtag antyde, at man i ham havde en Norges Søn for sig. Han skal ogsaa i Kjøbenhavn have gaaet under Navn af "den norske Bjørn", hvad han neppe har havt imod at høre. Sit personlige Mod viste han som en forvoven Seiler, der ikke var bange for nogen Fare, naar han i en liden Baad tumlede sig paa Øresund."

I disse faa Træk er der givet en sand og træffende Karakteristik af denne merkelige Mands hele ydre og indre Væsen, som det skulde give sig tilkjende gjennem hans følgende Liv. Endnu havde man dog hidtil i ham kun set en Fremtidens Mand, til hvem store Forventninger knyttede sig. Men nu var Tiden kommen, da disse Løfter skulde gaa i Opfyldelse.

Ved Regjeringskommissionens første Møde, den 1ste September, var Grev Wedel fremmødt, og han tilbød sig nu at foretage en Reise til Regjeringen i Kolding for at forestille den, hvorledes Stillingen hertillands var. Hans Tilbud blev modtaget. Faa Dage efter stak han i Søen med en af de Søllingske Lodsbaade og naaede til Fladstrand for en strygende Bør, i hvilken han seilede tre forfølgende engelske Krydsere agterud. Det kneb for ham at faa Jyderne til at give ham Skyds; thi de vilde ikke tro, at den fillede og fæle Matros var den, han gav sig ud for at være. Til Kolding naaede han den 8de September; men Kronprinsen var reist til Kiel. Grev Wedel satte efter, og da der var flikket paa hans Klæder, saa godt det i en Fart lod sig gjøre, fik han Audients. Under denne udviklede han

for Kronprinsen en af Kristian August udkastet Plan til at undsætte Kjøbenhavn fra Norge af; men Kronprinsen sagde: "Det er vel altsammen; men Kjøbenhavn holder sig nok." Strax efter kom Budskabet om Kjøbenhavns Kapitulation. Saa drog Grev Wedel tilbage den samme Vei, han var kommen, og den 19de September befandt han sig atter i Kristiania, hvor han til Regjeringskommissionen og Zahlkassereren overleverede en forseglet Pakke, der indeholdt 100000 Rdr. D. K., som skulde anvendes til at klare de nødvendigste Udgifter i Norge og hindre en Stansning i Pengecirkulationen. Denne Pakke havde han paa sin Tilbagereise fra Kiel modtaget i Kolding af Finanskollegiet og Finanskassedirektionen, med hvem han havde forhandlet om Midlerne til at lindre Nøden i Norge.

Kort efter deltog Grev Wedel i Forhandlingerne om Landets Providering, til hvilken han fremlagde en omfattende Plan. Regjeringskommissionen overdrog derefter Grev Wedel at skaffe Landet Tilførsel, og han lagde strax i Vei, kjøbte i Gøteborg og i Jylland alt det Korn, han kunde overkomme, afskibede det til Norge eller sendte efter Hjemkomsten Skibe afsted for at afhente det. Derhos afsluttede han med forskjellige Handelsmænd Kontrakter om Leverancer af Korn og Fedevarer. Herunder gik han frem paa en temmelig uregelmæssig Maade, som mere end en Gang gjorde det broget for Regjeringskommissionen, der havde tænkt sig, at alt skulde gaa snorlige og forretningsmæssigt til. Men Wedel kastede nu som saa ofte ellers alt, hvad han ansaa for Formaliteter, overbord og handlede i Overensstemmelse med Øieblikkets Tarv. Hovedsagen for ham var, at Norge blev forsynet med Levnetsmidler, medens det kun var en underordnet Sag, paa hvilken Maade disse blev bragte til Landet. Men den Misstemning, som Wedels lidet formelle Færd opvakte hos Regjeringskommissionen, svandt dog snart, og henimod Aarets Udgang, da Greven var kommen en Smule til Ro efter sin ilsomme Omflakken, fandt den skjellig Grund for sig til at udtale sin varmeste Anerkjendelse af den Ihærdighed og Nidkjærhed, som han havde lagt for Dagen.

Saaledes var Landet foreløbig bleven forsynet med Pengerepræsentativer og Levnetsmidler; men der var ogsaa tusinde andre Ting og Gjøremaal, som lagde Beslag paa Regjeringskommissionens Opmerksomhed.

Ved den pludselige Afbrydelse af det gode Forhold, som havde bestaaet mellem England og de forenede Riger, var en Mængde Effekter, tilhørende norske Handelsmænd, blevne beroende i England. Skred den danske Regjering nu i sin Forbitrelse over det engelske Kabinets lumpne Færd til at lægge Beslag paa al engelsk Eiendom i Norge, saa var det den soleklareste Sag af Verden, at Briten vilde øve Gjengjæld, og da vilde Nordmændene være ilde ude. Regjeringskommissionen forsøgte derfor at faa forhindret dette Skridt ved en Forestilling af 18de September. Men denne krydsede paa Veien nedover til Danmark en Forordning af 9de September, der paabød

Prisdommelsen af de engelske Effekter i Norge. Faa Dage efter (14de Septbr.) udfærdigedes ogsaa et Reglement for Kaperfarten og Prisesagernes lovlige Paadømmelse.

Al Forbindelse mellem Norge og England var saaledes afkastet; alle de norske Skibe, som i England var lagte under Embargo, blev kondemnerede, og de engelske Krydsere fik Ordre til at opbringe de norske Skibe. Regjeringskommissionen søgte da at formaa Regjeringen til at give sit Samtykke til, at der gjennem neutrale Skibe maatte aabnes Adgang til Afskibning af Trælast; men heller ikke herpaa vilde denne gaa ind. Tvertom udfærdigedes der skarpe Love, der ikke blot tilsigtede at forhindre al Handelsforbindelse mellem England og Norge, men endog afskar de norske Handelsmænd fra al Korrespondance med britiske Debitorer, hos hvem de saaledes ikke fik Lov til at inkassere de Fordringer, som de havde udestaaende, til Trods for, at man hvert Øieblik kunde vente, at den engelske Regjering vilde beslaglægge, om ikke kondemnere disse Kapitaler. Forordningerne herom blev alle strengt overholdte*). "Regjeringskommissionen," siger J. Aall, "saa sig formedelst

*) Under 28de November 1807 indgik Regjeringskommissionen med en Forestilling angaaende forskjellige Punkter i de kongelige Forordninger, hvis Efterlevelse vilde bringe den norske Handelsstand i en meget prekær Stilling. Regjeringens Opfatning kunde dog ikke være tvivlsom, og et ganske merkeligt Indblik i Kronprinsens hele Tankegang faar vi i følgende Brevvexling, han førte med Regjeringskommissionens Medlem M. G. Rosenkrantz, der som ovenfor fortalt var en af Landets største Næringsdrivende.

Den 23de December tilskrev Rosenkrantz Kronprinsen:

"I dybeste Underdanighed og med tillidsfuld Frimodighed, som den vise og retfærdige Fyrste indgyder den retskafne Mand, vover en velsindet Undersaat herved at nedlægge for D. kgl. H. følgende underdanigste Forestilling, foranlediget ved, at Stiftamtmand Grev Moltke har tilkjendegivet den interimistiske Regjeringskommission for Norge, at han har modtaget Ordre fra det kgl. danske Kancelli til at lade justitialiter tiltale en Borger i Tønsberg ved Navn Henrik Holst, forbi han skal være befunden ved nogle Breve, som det naadigst har behaget D. kgl. H. at lade tilstille bemeldte Kollegium, at have ført Brevvexling med England. Af de Breve, Grev Moltke har modtaget fra Kancelliet, sees ikke, at bemeldte H. Holst har foretaget sig andet end at kjøbe af en af sine Medborgere en Vexel paa et Hus i England og brugt den til at betale et andet Handelshus i Hamburg. Frygt for, at det kongelige danske Kancelli anser endogsaa et Advisbrev, der blot afgives for at gjøre en Vexel betalelig og derfor blandt Handlende ei henregnes til sædvanlig Brevvexling, at henføres til den ved Plakaten af forbudne Korrespondence, bevæger mig derfor til i dybeste Underdanighed at anmelde for D. kgl. H., at, om det er en Forseelse at udgive saadanne Advisbreve, saa er jeg mod Formodning og et af mit Hjertes varmeste Ønsker bleven en Overtræder af en kongelig Anordning; thi for at redde en Del af de betydelige Fordringer, ei mindre end 15456 Pd. Strl., jeg ved Krigens Udbrud havde tilgode i England, søgte jeg at inddrage, hvad der var muligt af denne store Sum, hvilket jeg ansaa for min Pligt, ei alene mod de mange Familier, der hidtil ved mig har erholdt Midler til at ernære sig, saavel som Kreditorer, der har betroet en Del af eller hele deres Formue i mine Hænder, men endog mod mit Fædreland, da jeg ansaa

disse skarpe Kongebud nødt til at sætte sig ind i Anskuelser, som var fordærvelige for Norges Handel og anvende den Myndighed, der var den overdragen, til at udføre dem." I Norge trøstede man sig paa flere Hold med, at England nok vilde slutte Fred med det første. En Krig med Frankrige og Alverden ellers kunde Englænderen nok klare; men naar han atpaa fik med Nordmanden at gjøre, da blev der anden Dans af; da var det ikke at bede for andet, end at han maatte skynde sig med at slutte Fred, og det ovenikjøbet en, som var fordelagtig for de forenede Riger. Det skulde være den norske Kaperfart i Forbindelse med Afbrydelsen af den norske Trælasthandel, om hvis Betydning for Englands hele Ve og Vel man dannede sig de mest opskruede Forestillinger, som skulde udrette saa store Ting.

---

det for enhver Patriots Pligt, saa hastigen muligt at udrive sin retmæssige Eiendom af vore Fienders Hænder, før dette blev gjort umuligt ved befrygtet Beslag paa alle danske og norske Fordringer i England. Jeg troede ei og kan endnu ikke forestille mig, at vor allernaadigste Konge eller De, naadigste Kronprins, ved at forbyde Brevvexling med vore Fiender, har ogsaa villet forbyde Advisbreve, som blot udgives for at fordre sit Tilgodehavende og hverken have Handel eller Politik til Gjenstand. Saa meget mindre formoder jeg, at det har været Hans kgl. Majestæts allerhøieste Villie at forbyde Advisbreves Affendelse til England, som det, uden disse, vilde været umuligt at faa sine Fordringer i England inddragne, og at forsømme dette vilde været at berige vore Fiender. Jeg har derfor heller ikke lagt Skjul paa, at jeg har afgivet Advisbreve, men saavel i som udenfor Regjerings-Kommissionen talt derom, og følgeligen kan dette ei være mine Medborgere ubekjendt. Bliver altsaa nogen af dem tiltalt for samme Handling, saa maa jeg sættes under lige Tiltale, og kan da som tiltalt for Overtrædelse af kongelige Love ei vedblive at forestaa de Embeder, Hans kgl. Majestæt allernaadigst har behaget at betro mig. Jeg vover derfor underdanigst at ansøge Deres kgl. Høiheds naadigste Bestemmelse for, at ingen maa blive tiltalt eller dømt, som ikke er befunden at have ført nogen Korrespondence med Englændere, siden dette blev forbudet, uden alene for at inddrage deres retmæssige Fordringer eller skaffe deres anholdte Skibsfolk og andre deres Landsmænd fornøden Understøttelse i England. Længselsfuld ser den Mand Deres kgl. Høiheds naadigste og afgjørende Bestemmelse imøde, som altid regnede det blandt en af sine helligste Pligter at vise den nøiagtigste Lydighed mod de kongelige Befalinger."

Herpaa svarede Kronprinsen under 2den Januar 1808:

"Paa Deres Skrivelse af 23de December f. A. har jeg ikke villet undlade herved at afgive til Svar, at § 28 i Forordningen af 9de September f. A. i saa almindelige og vidtomfattende Udtryk forbyder al Brevvexling uden Undtagelse, saavel paa England som med storbritaniske Undersaatter, at det aldeles ikke kan være Tvivl underkastet, at ethvert Brev, hvor ubetydeligt og tilsyneladende uskyldigt det end maatte være, er utilladeligt, saasnart det er bestemt til England eller til nogen engelsk Undersaat. Naar flere veltænkende Mænd, som sætter sin Ære i at efterleve deres Konges Bud, har staaet i den Formening, at simple Advisbreve var tilladelige, saa hidrører dette formodentlig derfra, at det aldeles ikke er forbudet at trække Vexler paa tilgodehavende Fordringer i England og afstaa samme til Neutrale, som ser sig istand til at inkassere dem; man har maaske deraf udledet den feilagtige Slutning, at Advisbreve, som man kanske altfor meget anser som et uundværligt Tillæg til Vexelen,

Indsigtsfulde Mænd, som forstod, hvor rent bort i Natten dette var, og gjorde sine Forestillinger imod disse Foranstaltninger, betragtedes næsten som Landsforrædere, og i Norge kappedes man rent om at angive for Myndighederne den Handel, som gjennem neutrale Skibe dreves paa England.

Men paa den samme Tid, som Kronprinsen med sin ængstelige Redelighed til ubodelig Skade for den norske og danske Nation saaledes stræbte efter at opfylde sine overfor Frankrige og Rusland indgaaede Forpligtelser, dreves der af alle de øvrige krigførende Magter under neutralt Flag Handel med Fienden, og — Franskmændene og Russerne spekulerede ikke mindst i denne Trafik, der foregik under Pappenburgeres og Kniephauseres Flag. Disse Landskaber, hvis Tilværelse og Beliggenhed vistnok for de allerfleste svæver i det dunkle, maatte have været Jordens mægtigste Søstater, om de havde eiet alle de Skibe, som tonede deres Flag.

Til Fremme af Retspleien blev der ved Reskript af 9de Oktober 1807 nedsat en Overkriminalret for Norge, der skulde have sit Sæde i Kristiania og midlertidig dømmes som sidste Instans i alle Straffesager. Denne Domstol, der første Gang traadte sammen 4de November, bestod af følgende Medlemmer: Stiftamtmand Grev Moltke som Præses, Amtmand Rosenkrantz, Etatsraad Enevold de Falsen, Generalauditør Sommerhjelm, Justitsraad Brochmann og Amtmand Grev Wedel-Jarlsberg. Denne midlertidige Høiesteret, der senere undergik forskjellige Forandringer, blev ophævet ved Reskript af 19de Januar 1810, saaledes at den for Eftertiden alene skulde paadømme de allerede indstevnte Sager. Først i Slutningen af Mai 1817 var de sidste af disse paakjendt, saa Retten kunde opløses.

Om Høsten 1807 oprettedes der en Provideringskommission for Norge med Grev Wedel-Jarlsberg som Formand. Denne Provideringskommission skulde paa Regjeringens Vegne modtage Indberetninger om alle Ladninger med Levnetsmidler, som i Løbet af Vinteren for Regjeringens Regning ankom eller var ankomne til Landet, og holde Regnskab med deres Modtagelse og

ei heller var indbegrebet under Forbudet. Men det er vigtigt, at enhver jo før jo heller gjøres opmerksom paa og overbeviser sig om det urigtige i denne Slutningsmaade. At enkelte kunne tabe, nogle maaske endog betydeligt ved Forbudets strenge Overholdelse, vil jeg ikke ganske negte, uagtet det ikke er fuldkommen afgjort, men jeg er overbevist om, at De og hver veltænkende Mand vil tilstaa, at Regjeringen saa lidet kan tage Hensyn paa enkeltes som paa det heles pekuniære Fordel, naar samme kommer i Modsætning med Overholdelsen af saadanne Grundsætninger, som den ved gjensidige Overenskommelser høitideligen har vedtaget. Efterat have tilkjendegivet Dem dette i Almindelighed maa jeg, hvad Henrik og Michael Holst i Tønsberg i Særdeleshed angaar, endnu tilføie, at den Brevvexling, for hvilke disse underkastes Tiltale, paa ingen Maade kan henregnes til blot Advisbreve, da samme tillige indeholder Anslag paa en sikker Vei til at fortsætte den utilladelige Brevvexling, saavelsom Forslag til at modtage Afstaaelsen af engelske Fordringer her i Landet, for at unddrage samme fra Konfiskation; — hvilke Omstændigheder særdeles aggravere Forbrydelsen."

J. C. H. Wedel-Jarlsberg.

Forvaltning. Men ved Siden af den Indførsel, som saaledes foregik for offentlig Regning, virkedes der, som vi har set, ogsaa meget ad privat eller halv privat Vei. Man sled sig saaledes igjennem Vinteren over; men i Februar og Marts 1808 blev det vanskeligt at erholde Fartøier til Korntilførselen, idet der paa de danske Fartøier, som skulde anvendes til dette Øiemed, blev lagt Beslag for Transporten af det Bernadotteske Troppekorps. Faren for Hungersnød i Norge var derfor ikke liden; men paa Grev Wedels Forslag betjente man sig da af de engelske Skibe, som var blevne stansede i Norge.

Vi skal nu optage Fremstillingen af Krigen med Sverige, idet vi først i Korthed gjør Rede for de Begivenheder, som fandt Sted i Danmark, umiddelbart efter at Bernadotte med sit Hjælpekorps havde holdt sit Indtog her.

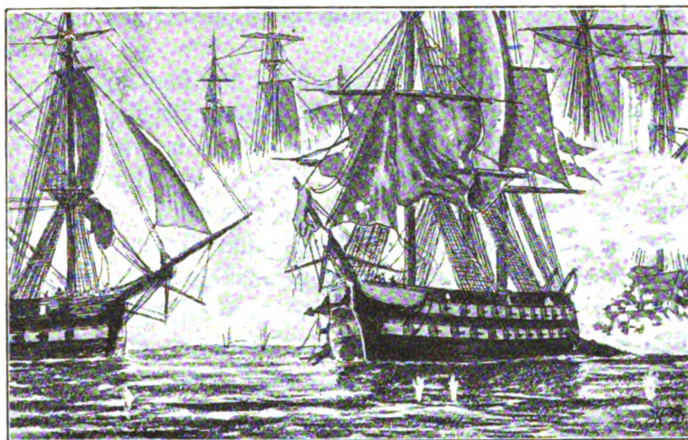
Som vi har set, havde den franske Hjælpehær indstillet sin Marsch, da Bernadotte den 15de Marts indfandt sig i Kjøbenhavn. Efterretningen herom virkede som et Tordenslag paa den danske Regjering, der troede sig forraadt af den Forbundsfælle, til hvem den havde sat sin Lid. Fuldt saa galt var det dog i Øieblikket ikke, og da Bernadotte den 21de Marts forlod Kjøbenhavn for at begive sig tilbage til sin Hær, kunde han for Kong Fredrik IV udtale sit faste Haab om, at Overgangen til Skaane nok vilde gaa for sig alligevel. Den 23de Marts modtog Keiser Napoleon Efterretning om, at de russiske Tropper havde gjort Indfald i Finland, og strax affærdigede han Befaling til Marschal Bernadotte om at sætte sig i Bevægelse for i Forening med den danske Hær at rette et Angreb paa Skaane. Men nu var det heldigste Tidspunkt til dette Foretagendes Udførelse gaaet tabt. I Storebelt laa allerede britiske Orlogsmænd, og netop i de samme Dage bukkede det sidste af de dansk-norske Linieskibe under i en ærefuld Kamp mod en knusende Overmagt.

Linieskibet Prins Kristian Fredrik — om Linieskibet Lovisa Augusta, der i enhver Henseende var kassabelt, er der ikke mere Tale — var ved Vinterens Begyndelse, som vi har set, bleven lagt i Havn ved Fredriksstad under Beskyttelse af Fortet Huths Kanoner. Her blev det imidlertid ikke længe liggende i Ro. Da de engelske Krigsskibe mod den anstundende Vinter havde forladt de danske Farvande, beordredes Linieskibet til at foretage Krydstogter i Skagerrak, og paa et af disse bragte det Fregatten Quebeck, der skulde til Sverige med Subsidiepenge, i alvorlig Fare. Paa Efterretningen herom fandt det britiske Admiralitet sig da beføiet til at sende en Eskadre til Skagerrak, bestaaende af Linieskibene Stately, Nassau og Vanguard, to Fregatter og tre mindre Krigsskibe, der var underlagt Kaptein Sir George Parkers Kommando. I Begyndelsen af Marts Maaned løb denne Eskadre ind i Vingasund, hvor den frøs inde. Den 11te Marts saa Parker herfra Linieskibet Prins Kristian Fredrik komme seilende forbi; det havde nys før maattet lægge ind til Kristianssand og skulde nu til Øresund for at

dække den franske og den danske Hærs Overgang til Skaane. Dette vidste Parker, og han skyndte sig derfor med at faa sin Eskadre iset ud i aaben Sø. Det første af Skibene, som frigjordes, var en Fregat paa 36 Kanoner, der seilede til Store-Belt, hvor den lagde sig under Sprogø for at hindre de franske Troppers Overgang. Da nu "Prins Kristian Fredrik" var kommen til Kjøbenhavn, hvor der foretoges nogle høist fornødne Udbedringer og hvor 200 syge Matroser ombyttedes med nye og uøvede Folk, fik Skibets Chef, Kaptein Karl V. Jessen, strax Ordre til at gaa ud for at jage Fregatten væk. Naar denne Expedition skulde løbe saa uheldig af, som den gjorde, er det Fredrik VI, som bærer Skylden herfor. Han vidste nemlig paa den ene Side af den engelske Eskadre, som laa udenfor Gøteborg, og paa den anden havde han jo af Marschal Bernadotte hørt, at de franske Troppers Overgang var indstillet. — Jessen har man intet at bebreide; han var Soldat og havde som saadan bare at lystre.

Den 18de modtog Jessen Ordren, og den 21de lettede "Prins Kristian Fredrik" Anker paa Helsingørs Red og løb Sundet ud Nord om Sjæland. En halv Time efter viste de tre Linieskibe Stately, Nassau og Vanguard af Parkers Eskadre sig mellem Høganes og Hornbek, hvor de kastede Anker. Det var, som alt havde sammensvoret sig til Linieskibets Undergang; thi de Efterretninger, som fra forskjellige Hold sendtes Jessen om den Fare, hvori han svævede, naaede ham ikke. Om Aftenen kastede "Prins Kristian Fredrik" Anker mellem Seierø og Revsnes, en Mil fra to engelske Fregatter, som havde lagt sig for Anker søndenfor. Disse vilde Jessen lokke bort fra Beltet ud i aaben Sø, hvor han vilde angribe dem. Men Parker havde imidlertid faaet Underretning om Linieskibets Seilads og sendte Stately og Nassau hen for at møde det, medens Vanguard blev liggende i Sundet for at afskjære det fra Tilbagetog. For denne Overmagt besluttede Jessen sig til at vige. Den Kjendtmand, han havde med sig fra Kjøbenhavn, tabte aldeles Hovedet og turde ikke paatage sig at lodse Linieskibet ind i Beltet eller igjennem Løbet indenom Seierø. Jessen var da nødt til at handle paa egen Haand. Han sammenkaldte et Krigsraad, bestaaende af Kapteinlieutenant Rothe og Premierlieutenanterne Top, Ferry og Villemoes, og de fleste af disse fandt, "at hvis Linieskibet søgte Beltet, vilde det trække hele den fiendtlige Magt efter sig, hvorved Vanskelighederne ved de franske Troppers Overførsel vilde forøges, derimod haabede man ved at staa Nord paa, at man ved Hjælp af den større Lokalkundskab skulde kunne naa tilbage til Sundet og Kronborg og saaledes for et Tidsrum af flere Dage drage Fienden bort fra Beltet." Man kunde nemlig ikke vide, at der ved Indgangen til Sundet laa et engelsk Linieskib og ventede paa det. Under en løbende Fægtning med den britiske Eskadre vilde Jessen søge at komme i Ly af Kronborgs Kanoner. Men Vind og Strøm var ham imod; Luften var klar, saa han ikke som beregnet kunde betjene sig af Mørket til at komme unda, og snart maatte han optage

Kampen med de engelske Linieskibe paa Pistolskuds Afstand. Besætningen ombord paa "Prins Kristian Fredrik" var for den største Del Nordmænd, og de sloges med en Djærvhed og en Fyrighed, som gjør Nordmandsnavnet al Ære. Men kringsat af Fiender paa alle Hold og sønderskudt, som Skibet allerede efter et Par Omgange var, var Kampen for ulige. For at Briten skulde slippe at føre den sidste af de dansk-norske Svaner hjem som Bytte, satte Jessen Linieskibet paa Grund ved Sjælands Odde i Haab om at lokke et Par af de fiendtlige Orlogsmænd i den samme Fordærvelse. Først da strøg han Flag. Men hans Haab om, at ogsaa Fiendens Skibe skulde blive strandsatte, glap. Englænderne søgte at bringe Linieskibet flot ved at kaste Kanonerne overbord; men da dette ikke lykkedes, satte de Ild paa det.

326. Linieskibet "Prins Kristian Fredriks" sidste Kamp.

Den 23de Marts Kl. 10 om Aftenen sprang Skibet i Luften. Af "Kristian Fredriks" Besætning, 576 Mand, var en Trediedel dræbt eller saaret. Blandt de faldne var Officererne Villemoes, Soland og Dahlerup, og blandt de saarede var Kaptein Jessen og Rothe. Mandskab og Officerer førtes siden til England i Prison; men Jessen og en Del af de saarede udvexledes mod engelske Fanger i Danmark.

Medens denne Kamp stod paa, var Passagen over Beltet fri, og ved "Prins Kristian Fredriks" Opofrelse var der bleven vundet tre Dage, den Tid, som de engelske Orlogsmænd behøvede til at udbedre den Skade, de havde taget i Kampen. Men denne Tidsfrist blev ikke benyttet, da Keiser Napoleons Ordre til Troppernes Overførsel endnu ikke var kommen. Først den 1ste April modtoges den af Marschal Bernadotte, som nu havde sit Hovedkvarter i Odense.

Den gik ud paa, at Marschallen skulde fremskynde sin Marsch saa meget som muligt og angribe Skaane med mindst 36000 Mand, hvoraf den danske Regjering skulde stille 14000 Mand. Napoleon saa i Aanden allerede de danske, franske og spanske Tropper forene sig med Russerne udenfor Stockholm. Men Tiden til at overføre Tropper var nu forbi, idet Isen var gaaet bort fra Belterne og Sundet, og de engelske Orlogsmænd fuldstændig beherskede Farvandet. Landgangen i Skaane blev derfor opgivet, og Kong Fredrik VI udbad sig kun 4—5000 franske Tropper til Sjælands og de øvrige Øers Forsvar. Dette gik Napoleon ind paa, og i Slutningen af Mai Maaned førtes de to spanske Infanteriregimenter Asturien og Guadalaxara, som kommanderedes af Brigadegeneral Fririon, i smaa Afdelinger, hvorved de britiske Orlogsmænds Aarvaagenhed skuffedes, over til Sjæland. Ogsaa i Jylland, paa Fyen og Langeland laa forskjellige spanske Infanteri- og Dragon-Regimenter, der kommanderedes af General Don Juan Kindelan og Marquis de la Romana.

Men af disse Fremmede skulde Danskerne faa liden Hygge. Da Keiser Napoleon havde paatvunget Spanierne sin Broder Josef som Konge, reiste disse sig mod hans Overvælde, og Korsikaneren maatte snart sande, at Kampen paa den pyrenæiske Halvø vilde blive ham farlig. Trods al den Møie, som den franske Regjering gjorde sig for at faa forhindret, at det mindste Nys om Reisningen og dens Omsiggriben skulde naa til de spanske Tropper i Danmark, kom disse dog snart under Veir dermed, og de brændte af Længsel efter at faa deltage i sine Landsmænds Frihedskamp. Da Eden skulde aflægges til den nye Konge, udbrød der paa Sjæland et Mytteri som kun med Vanskelighed blev dæmpet ved Indskriden af danske Tropper. Imidlertid havde Chefen for den britiske Østersøflaade, Admiral Sir James Saumarez, ladet sin Næstkommanderende sætte sig i Forbindelse med de spanske Tropper.

Marquis Romana samlede de paa Fyen værende Spanioler, overrumplede den 9de Aug. Nyborg By og Fæstning og satte sig i Besiddelse af de paa Fjorden liggende danske Skibe, paa hvilke han indskibede sine Tropper. Ogsaa paa andre Steder reiste Spaniolerne sig og satte sig i Besiddelse af Fartøier, med hvilke de begav sig ud til Englænderne, som førte dem, 9000 Mand i Tallet, tilbage til Spanien, hvor de gjorde Tjeneste mod de franske Voldsmænd. Men ikke alle slap bort; ogsaa i det sydlige Jylland blev en Del Spanioler afvæbnede, og disse blev tilligemed de paa Sjæland staaende bortførte i Fangenskab til Frankrige.

Hermed var denne Episode af Krigen med Sverige afsluttet. I Slutningen af August Maaned forlod Marschal Bernadotte Odense og forlagde sit Hovedkvarter til Flottbeck ved Altona. En Maaned efter forlod de franske Tropper Fyen og Nørrejylland; men først i Slutningen af April 1809 gik den sidste franske Kolonne tilbage over Elben.

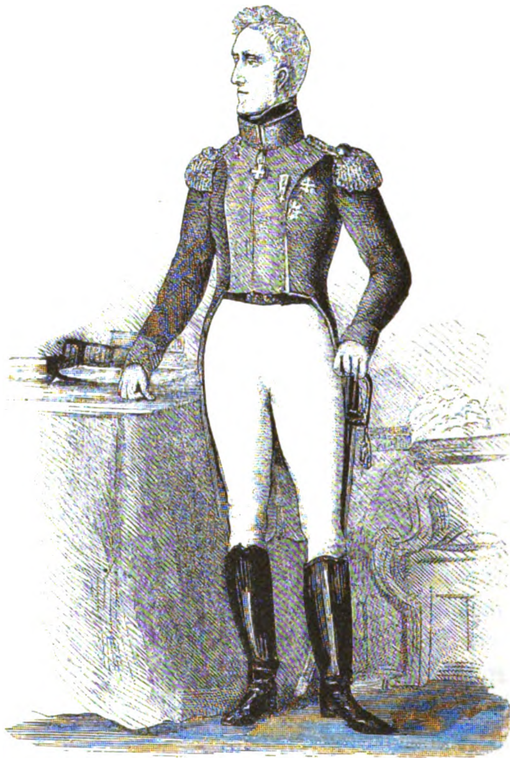
Hermed var man da kvit Franskmændene, der havde været det danske Folk til en usigelig Plage i de fjorten Maaneder, de havde opholdt sig i Danmark.

Men endnu skulde Danmark og — det tør vel siges — ikke mindst Norge længe komme til at svide for den paatænkte Expedition til Skaane.

Efterat Linieskibet Kristian Fredrik var bleven ødelagt, var de skaanske Landgangsplaner ikke blevne helt opgivne; man haabede nemlig fra andre Hold at faa de Krigsskibe, som udfordredes til dette Foretagende. Først henvendte man sig til Rusland, som ogsaa erklærede sig villig til at overlade en Del Skibe til saadant Brug. Men da det kom til Stykket, blev de russiske Fartøier af en forenet svensk og engelsk Eskadre jaget ind til Roggersvik, hvor de siden holdtes blokerede. Saa henvendte den danske Regjering sig til Keiseren af Frankrige, som lovede at overlade Danmark to Linieskibe og to Fregatter, som laa paa Schelden; men for Mandskab til disse maatte den dansk-norske Regjering selv sørge. Som Følge heraf sendtes Officerer og Matroser til Vliessingen, hvor de tilligemed Mandskaber fra en Del af de i Vest-Europas Havne blokerede danske og norske Skibe blev anbragte ombord paa Linieskibene Pultusk og Danzig. Til Chef for det første udnævntes Kaptein S. U. Rosenvinge og for det sidste Kaptein Hans Baron Holsten*). I Mai Maaned blev disse tilligemed 6 andre Linieskibe under fransk Flag og under Admiral Missiessys Overkommando udlagte paa Schelden; men det var dog ikke Napoleons Mening at sende et eneste af disse Skibe til Danmark. Til Trods for at de i god Tid kunde have sluppet ud, holdtes de tilbage under Paaskud af, at Schelden var blokeret af Englænderne. Der var mangt og meget, som gjorde baade Officerer og Mandskab misfornøiede med Forholdene. Det kom til Mytteri blandt Mandskabet og til Rivninger mellem Officererne og deres Overordnede i det franske Admiralitet. Dette havde til Følge, at Holsten og Rosenvinge hjemsendtes efter at have været arresterede i nogen Tid, og i deres Sted kom Kommandørkapteinerne Jost v. Dockum og K. Wleugel. Ihvorvel der efter Udbrudet af Krigen mellem Frankrige og Østerrige 1809 ikke mere skulde være Tale om at sende Linieskibe til Danmark, vilde Keiser Napoleon, der gjentagne Gange havde havt Leilighed til at beundre de fremmede Søfolks Dygtighed, ikke give Slip paa dem. I 1811 forlangte han endog Besætninger og Officerer til to andre Linieskibe, — et Krav, som den dansk-norske Konge

*) Holstens Næstkommanderende var Nordmanden Kapteinlieutenant Thomas Fasting. Af Officerer, der senere tilhørte den norske Marine, tjenstgjorde 1808—9 paa Pultusk Sekondlieutenanterne Friederichsen (den senere berømte Bombeopfinder) og Horn, Kadet-Maanedslieutenant Petersen og Kadet (senere Statsraad) O. W. Erichsen og paa Danzig foruden Fasting Sekondlieutenanterne Willoch og Mechlenburg samt Kadet-Maanedslieutenant Bendz.

troede at burde imødekomme. Nye Besætninger med Officerer — blandt de sidste var den som Kommandørkaptein i norsk Tjeneste afdøde Lieutenant Wiese — sendtes afsted. Men de norske Matroser havde ingen Lyst til at tjene paa de franske Orlogsmænd, og før Afreisen udbrød der i Kristianssand et Mytteri, som dog bilagdes ved Officerernes Konduite og tilkaldt Militær-

327. Kong Fredrik VI.

magt. Først i 1813 slap Matroserne fri og maatte paa sin Fod vandre til Kjøbenhavn, hvorfra de senere ved Leilighed saa til at komme hjem.

Vi vender nu tilbage til Norge igjen for at betragte de Begivenheder, som her fandt Sted under Krigen mod Sverige, og som skulde blive af en ganske anden Rækkevidde end den med saa megen Brask og Bram bebudede og forberedte Expedition mod Skaane, som ikke kom istand.

Ved Krigens Begyndelse raadede Norge over en i Forhold til Folkemængden ret anselig Hær paa omtrent 33000 Mand. Hertil kommer endnu Lokal- og Kystværnet, Borgervæbningerne i forskjellige Byer og flere frivillige Korpser, som for den største Del var oprettede i Anledning af Krigen. Blandt disse sidste maa nævnes Bærums frivillige Jægerkorps, som Grev J. H. Wedel-Jarlsberg organiserede, underholdt og anførte, Drammens frivillige Jægerkorps, Kristiania frivillige Artillerikorps, Kristian Augusts frivillige Jægerkorps og Tistedalens frivillige Jægere.

Den egentlige Landhær bestod af noget over 23000 Mand Linjetropper og et Landværn paa 9300 Mand. Det sidste havde dog liden Betydning, skjønt det udelukkende bestod af ældre Soldater. Siden 1764 havde det nemlig ikke havt noget selvstændigt Befal, og naar det skulde bringes paa Benene, maatte det derfor faa sine Officerer fra Liniens forskjellige Afdelinger.

Liniestyrken, der havde faaet sin sidste Organisation ved Armeplanen af 1788, udgjorde 20300 Mand Infanteri, 2400 Mand Kavalleri og 780 Mand Artilleri. Artilleriet var delt i 5 Kompagnier Fodartilleri, et Kompagni ridende Artilleri og 4 nationale Kompagnier, hvert paa 100 Mand. Hertil kom endnu det saakaldte Regimentsartilleri, Kanoner af meget liden Kaliber, til hvis Betjening hvert Regiment maatte afgive 30 Mand. Dette Artilleri henregnedes imidlertid til Infanteriet, af hvis Officerer det ogsaa kommanderedes. Kavalleriet var delt i 4 Regimenter — det akershusiske, smaalenske, oplandske og throndhjemske Dragonregiment —, hvert paa 600 Mand. Infanteriet var delt i 10 Regimenter, det søndenfjeldske, det nordenfjeldske, 1ste og 2det akershusiske, det thelemarkske, det oplandske, 1ste og 2det throndhjemske, det bergenhusiske og det vesterlenske Regiment. Af disse bestod hvert af de to førstnævnte af 2 hvervede og 2 nationale Batailloner og de 8 øvrige hvert af 2 hvervede Kompagnier (de saakaldte Grenaderkompagnier) og 2—4 nationale Batailloner. Hertil kommer de to Skiløberbatailloner, den søndenfjeldske og den nordenfjeldske, af hvilke den første oprindelig havde været knyttet til det oplandske, den anden til det første throndhjemske Regiment; men fra 1801 af blev den søndenfjeldske Skiløberbataillon i Forening med ullensakerske Bataillon — eller norske lette Infanteribataillon, som den nu kaldtes — udskilte og knyttede til det nedenfor omtalte Jægerkorps. Samtidig hermed oprettedes som en ny Skiløberafdeling det lærdalske Kompagni, der dog meget snart blev forandret til et Kompagni let Infanteri*).

*) Lærdølerne havde mod at besørge Postgangen og Skydsen over det besværlige Filefjeld i 1657 erholdt Fritagelse for at udskrives til Soldater, hvorhos de fra ældgammel Tid havde nydt halv Skattefrihed af sine Gaarde. Men da endel Kjøbmænd i Bergen i Slutningen af det 18de Aarhundrede for klingende Mynt havde kjøbt sig Titel og Rang, besluttede Regjeringen at anvende de saaledes indkomne Midler til at lade Veien over Filefjeld ordentlig oparbeide, og herved blev Lærdølernes Skydsbyrde

Det norske Jægerkorps, der bestod af 480 Mand hvervede, hørte ogsaa med under Infanteriet, der ialt talte 163 Kompagnier eller 16300 Mand udskrevne og 46 Kompagnier eller 4000 Mand hvervede.

---

lettet i meget betydelig Grad. De maatte derfor, saa nødig de vilde, i 1795 paatage sig en Del af det Arbeide, som var forbundet med Veiens Vedligeholdelse. Herunder viste det sig dog snart, at Lærdølerne ikke var gode at have at gjøre med og Generalveimester i Bergens Stift Johan Kristian Hammer — den samme, som havde spillet en Rolle under Lofthus-Urolighederne i Kristianssands Stift — satte sig da i Hovedet, at det eneste Middel, som gaves til at faa Skik paa det opsætsige Folkefærd, var at bringe dem under Musketten. I al Stilhed fik Lærdals Sognepræst Castberg Paalæg om at udarbeide Lister over det unge Mandskab i Bygden, saaledes som paa andre Steder brugeligt var, og nu gav Hammer sig ikke, før han i 1799 fik udvirket Befaling til, at der skulde indrettes Lægder og holdes Session. En saadan blev da ogsaa berammet; men først tvang Lærdølerne Presten til at udlevere sine Lister, og da Sessionsdagen kom, fremmødte der fra Sognene Lærdal og Borgund ingen Ungdom, men bare en Del gamle Kaller, og disse erklærede, at de ikke vilde vide af nogen Udskrivning; desuden manglede Kongens egenhændige Underskrift paa Befalingen, sagde de. Aardølerne maatte derimod finde sig i, at deres unge Mandskab blev indført i Rullerne.

Slig blev da Sagerne staaende i tre Aars Tid, og et Par Gange sendte da ogsaa Bønderne Talsmænd til Kjøbenhavn for at høre efter hos Kongen, om det havde sin Rigtighed med denne Udskrivning, eller om det var noget, som Øvrigheden paa egen Haand havde fundet paa. Ihvorvel disse nu af Kronprinsens egen Mund erholde Forsikring om, at alt, hvad der blev dem paalagt, skede efter Regjeringens Anordning, og der derhos blev betydet dem, at al Opsætsighed vilde blive strengt straffet, var Lærdølerne alligevel ikke tilsinds at give sig, og Regjeringen nødtes derfor til at gaa strengere tilverks. I 1802 blev en ny Session tillyst, og til denne skulde Militær fra forskjellige Kanter af Landet beordres. Derhos blev der nedsat en dømmende Kommission, der skulde tage Sæde paa Lærdalsøren. Af det indrullerede Mandskab skulde der oprettes et Kompagni let Infanteri, idet man snart opgav Benævnelsen Skiløbere som upassende.

I Begyndelsen af Juli Maaned rykkede 420 Mand Infanteri, 32 Artillerister med 4 Amusetter, 17 Over- og 33 Underofficerer under Kommando af Hans Gram Holst ind i Lærdal, og en Underofficer ved Navn Vidsten arresterede umiddelbart derefter de to Mænd, som ansaas for Bøndernes Anførere, Anders Olsjøn Lysne og Anders Vold. Sessionen, der afholdtes den 9de Juli, løb dog trods alle krigerske Forberedelser fredelig af. Ingen af de unge Mandskaber vægrede sig ved at aflægge Eden, og allerede den næste Dag kunde de begynde sin Exercits under sin Kompagnichef, Kaptein Fasting. Den nedsatte dømmende Kommission, der længe efterat det tilkommanderede Militær havde forladt Lærdalsøren blev siddende sammen, dømte under 22de Oktober 1802 Anders Lysne til Slaveri paa Livstid og 11 andre Bønder dels til Straf for kortere eller længere Tid, dels til Bøder. Men da Sagen i 1803 blev indbragt for Høiesteret, fik den et helt andet Udfald. Anders Lysne dømtes fra Liv, Ære og Gods, Anders Vold til Slaveri paa Livstid, 4 fik sex, 2 tre og 2 et Aars Strafarbeide, hvorhos nogle idømtes Bøder. Anders Lysne blev henrettet i Bergen; men et Par slap for Straf. De fire, som sad i Slaveriet, da Krigen udbrød, blev frigivne ved Resolution af 1ste Juli 1808. I den første Træfning, hvor Lærdølerne kom med, havde de nemlig udmerket sig slig, at de skulde have Lov til at udbede sig en Belønning. De bad da alle som en sine Sambygdinger fri af Slaveriet.

Officer af Leirdalske Skilöberkompani 1801

Mangelen paa Officerer var dog ved Krigens Udbrud temmelig følelig, og man greb derfor til forskjellige Midler for at faa den afhjulpen. En Del ældre Kadetter og Underofficerer, der havde gjennemgaaet en ordentlig Skole, blev saaledes strax ansatte som Officerer. Unge Mænd med en høiere Almendannelse traadte ind i Hæren som Frikorporaler ved Regimenterne, og naar de saa en Tid havde gjort Tjeneste her, modtog de Ansættelse som Officerer. Dog maatte de forpligte sig til at tage Officersexamen, naar Krigen var endt.

De fleste Officerer havde dog faaet en krigsvidenskabelig Uddannelse paa den norske Krigsskole. Der var endog blandt dem enkelte, som havde deltaget i de franske Revolutionskrige og sat sig grundigt ind i de store Resultater, disse havde vundet for Krigskunsten og navnlig for Infanteriets Taktik. "Det er merkeligt at se" — siger Krigshistorikeren D. Schnitler — "hvor tidmæssige mange af Datidens Instruxer var i saa Henseende". Men i de overordnede Stillinger var der dog for mange og forliggende Officerer, der savnede Interesse og Kraft i sit Kald, sløvede, som de var af Fattigdom og Ulemper, som den lange Fredsperiode havde ført med sig. Lige over for dem dannede Hærens Underbefal en sterk Modsætning. Det bestod for en ikke ringe Del af gjæve Bondegutter, der havde faaet en god og grundig Uddannelse ved Garnisonernes Underofficersskoler*). Iblandt dem tiltrak de, som var udgaaede fra det norske Jægerkorps's Skole, sig megen og velfortjent Opmerksomhed.

Det uheldigste ved den norske Hær var Kommandoforholdene. Prins Karl af Hessen var fremdeles kommanderende General, skjønt han for det meste boede gode hundrede norske Mile fra Landets Grænser, nemlig paa Gottorp Slot og ikke havde sat sin Fod paa norsk Grund siden sit uheldige Felttog i 1788. Hærens administrative Forhold røgtedes vistnok i alt væsentligt af det Norske Kommissariats Kollegium i Kristiania, saa Ulemperne i saa Henseende var forholdsvis mindre. Saa meget sterkere traadte de imidlertid frem i alt, som vedkom Kommandoen. Skulde man t. Ex. søge om Permission for længere Tid, saa maatte Andragendet sendes helt nedover til Gottorp, og besværlige, som Datidens Kommunikationer var, kunde der godt hengaa saa lang Tid, før Svaret anløb, at Ansøgeren da var baade død og begraven.

Under Overgeneralen stod vistnok tre Generalkommandoer, en i det søndenfjeldske, en i det nordenfjeldske og en i det vestenfjeldske Norge; men deres Myndighed var meget begrændset og snever, skjønt de i Kommandoforhold var selvstændige og uafhængige af hverandre. Dette besynderlige og lidet heldige Forhold kom saaledes, som vi skal se, til at give sig et Udslag

*) For disses Udvikling havde Kristian August været varmt interesseret. Selve Skolerne i forskjellige Garnisonsbyer kan derimod føres tilbage til 1785.

deri, at man kunde slutte Vaabenstilstand paa det ene Operationstheater, uden at der blev taget det mindste Hensyn til Operationerne paa det andet.

I det vestenfjeldske Kommandodistrikt sad den gamle energiske Generalløitnant Hesselberg, der i 1788 havde vist sig som en sjelden duelig Hærfører. Til Trods for, at Gigt og Blodspytning ofte bandt ham til Sygeleiet, og han derhos ved alle Anledninger hemmedes i sin Virksomhed ved den civile Øvrigheds Gjenstridighed og Modstand, lykkedes det ham dog at sætte sit Distrikt i en mønstergyldig Forsvarsstand. I det nordenfjeldske førte General G. F. v. Krogh, der havde faaet sin Uddannelse i Fredrik den stores Stab under Syvaarskrigen, Kommandoen med Bistand af den i fransk Tjeneste, under Syvaars- og Tyrkekrigen 1769—70 uddannede General Karl Jakob Valdemar Schmettow. Ogsaa disse havde, navnlig den første, under Felttoget i 1788 gjort sig bemerkede ved sine administrative Talenter. Men den egentlige Anfører under Krigen blev Prins Kristian August dels ved den Stilling, han indtog som Formand i Regjeringskommissionen, dels ved at hans Kommandodistrikt, det søndenfjeldske Norge, blev Krigens Hovedskueplads.

En Maaneds Tid, før Krigen blev erklæret, oprettedes der for hele den dansk-norske Hær en Generalstab, hvortil man havde gjort et meget heldigt Valg af duelige Officerer. Ved den søndenfjeldske Kommando ansattes saaledes Majorerne Mejlænder og Sejersted samt Kaptein J. H. Holst. Prinsen fik tillige udvirket, at Ritmester Nils Stockfleth Darre, til hvem han satte store Forhaabninger, blev ansat i hans Stab. Dette Valg blev under den senere Krigsførelse af overdentlig stor Betydning; thi Darre var en sjelden begavet Mand og havde derhos ved mange Aars Opmaalingsarbeider erhvervet sig et nøie Kjendskab til det Terræn, hvor Krigen skulde føres.

Kristian August havde vistnok ved Aarsskiftet faaet Underretning om, at der vilde udbryde Krig med Sverige og saaledes havt Tid til at træffe sine Forberedelser. Men dette var ingen let Sag, da Manglerne var mange og store, ikke blot paa Befal og Heste, men endog paa Livets første Fornødenheder. Kun de færreste Afdelinger var forsynede med Kapper, til Trods for, at Felttoget begyndte paa en Tid, da Sneen endnu laa høi paa Markerne. Det er ogsaa betegnende nok for Forholdene, at de norske Soldater i 1808 maatte slide de samme Uniformer, som deres Fædre havde været iførte, da de tyve Aar tidligere rykkede ind i Baahuslen, og hvorledes Udrustningen dengang var, er paa sit Sted ovenfor fortalt.

Prins Kristian Augusts Dygtighed og den Offervillighed, som alle fra den rigeste til den fattigste viste, raadede Bod paa Manglerne, saavidt det kunde lade sig gjøre. I den Skrivelse, hvori Prinsen fik Underretning om Krigserklæringen, modtog han tillige Ordre om at holde sig beredt til med 5000 Mand at falde ind i Sverige, paa samme Tid, som 20000 Franskmænd i Forening med 6000 Danske skulde gaa over til Skaane.

De søndenfjeldske Tropper skulde, Linie og Landeværn sammentagne, udgjøre en Styrke paa 17500 Mand. Men det vesterlenske Infanteriregiment maatte ikke røres, da det udelukkende skulde tjene til Forsvar for Kristiansand og til Besætning af den ny oprettede Roflotille. Af de øvrige 14000 Mand — thi høiere kan Styrken ikke anslaaes paa Grund af den sterke Sygelighed, som herskede blandt Tropperne, og Kavalleriets Mangel paa Heste — maatte henved 7000 Mand afgives til Besætninger paa Fæstningerne og en Del mindre Forskansninger. Derimod modtog man en Forsterkning fra det norden- og vestenfjeldske paa omtrent 1300 Mand, saa Feltstyrken kom til at udgjøre omtrent 8000 Mand. Med disse Tropper skulde Kristian August ikke blot dække Grænserne fra Svinesund til Rørostrakten, men i paakommende Tilfælde være belavet paa at foretage Indfald i Sverige.

Af denne Styrke opstilledes tre Brigader:

Høire Fløibrigade udgjorde noget over 3000 Mand og samledes under Kommando af Oberst H. G. Holst i Skeberg.

Centrumsbrigaden bestod af noget over 2000 Mand, der under Kommando af Oberst de Seue samledes om Kongsvinger.

Venstre Fløibrigade, der for den største Del bestod af den fra det nordenfjeldske og vestenfjeldske sendte Forsterkning, udgjorde noget over 1200 Mand, der under Kommando af Oberst Staffeldt samledes i Østerdalen ved Flisaelvens Udløb i Glommen.

Til at besætte og forsvare en Del af Glommenlinien opstilledes to Reserveafdelinger, af hvilke den ene paa 800 Mand under Oberst Lowzow skulde bevogte Overgangene ved Hagasund, Blakjersund og Fetsund, og den anden paa 600 Mand under Oberst Ohme posteredes ved Onstadsund og Grønsund. Denne sidste bestod for den største Del af frivillige Korpser.

Brigaderne samledes ved Udgangen af Marts og lagdes i Kautonnement. Men den besværlige Bevogtningstjeneste for at iagttage de vigtigste Tilgange over Grænsen tog strax sin Begyndelse. For en stor Del blev Bevogtningen dog tillige udført af Landværnet i de forskjellige Bygder. I Forbindelse hermed oprettedes der et helt System af Signalposter. Bønderne, som boede i de Egne, som stødte op til Grænsen, forstod at skaffe sig gode Efterretninger om alt, hvad der foregik i de nærmeste svenske Trakter, og de skyede hverken Ild eller Vand for at bringe dem til den nærmeste norske Befalingsmands Kundskab. Flere af dem udmerkede sig ganske overordentlig paa denne Vis. Især har den senere nævnte Bonde Thrond Jerpset gjort sig fortjent til Efterverdenens Taknemmelighed paa denne Maade. Men lige over for Fienden var Bønderne tause som Graven. Den svenske Anfører Georg Adlersparre bliver aldrig træt af at give Nordmanden de sterkeste Lovord for, at ingen, hvor fattig og ussel han end maatte være, ved nogetsomhelst Middel kunde lade sig bevæge til at vige fra sin Pligt og give ham den ringeste Oplysning om de norske Tropper eller deres Stilling.

I det nordenfjeldske blev der samtidig opstillet to Brigader, af hvilket den ene, der med Landværn og Lokalvæbning udgjorde 2164 Mand, under Oberst Bangs Kommando havde taget Stilling ved de Veie, som fra Røros førte over den svenske Grænse, og stod med sin høire Fløi i Forbindelse med Oberst Staffeldts Brigade i Elverum, den anden, der udgjorde 1200 Mand og kommanderedes af General Grev Schmettow, stod i Indhered, hvor den bevogtede Grænseadgangene fra Skurdalsporten til Snaasen.

Til Bergens Forsvar blev der indkaldt Landværn og to Bataillоner af det bergenhusiske Regiment.

Saasnart den svenske Konge den 14de Marts havde modtaget den dansk-norske Regjerings Krigserklæring, gav han sig strax ifærd med at træffe Anstalter til sit Lands Forsvar. Hele den følgende Nat tilbragte han under Arbeide sammen med sine høieste Embedsmænd, navnlig da med Generaladjutant Oberst Tibell. Resultatet heraf var, at denne fik Ordre om at udfærdige Befaling til den Høistkommanderende paa Landets Sydgrænse, at de under hans Kommando hørende Tropper skulde sammendrages i Kantonnementskvarterer langs Skaanes Grænse, og dette Korps, som skulde benævnes Sydarmeen, skulde underlægges Feltmarschal Grev Tolls Kommando. Reservearmeen, der stod ved Ørebro og Jønkøping, skulde strax marschere til Vestgrænsen, hvor den strax skulde forene sig med de øvrige herhen hørende Tropper og under Navnet Vestarmeen underlægges General Armfeldts Kommando. Af Vestarmeen skulde de nordenfor Venern staaende Tropper benævnes Høire Fløi, der skulde staa under General Armfeldts egen Befaling, de søndenfor staaende skulle benævnes Venstre Fløi og kommanderes af Baron v. Vegesack. Ogsaa paa Rigets Nordgrænse skulde der sammendrages et Troppekorps, der skulde benævnes Nordafdelingen og underlægges Generaladjutant Oberst Bergenstråles Kommando.

Samtidig hermed gav den svenske Konge Befaling til ufortøvet at gaa angrebsvis tilverks mod Norge, hvor Vestarmeen og Nordafdelingen strax skulde søge at trænge ind. Mod denne Plan indvendte Tibell, at der paa Vestgrænsen endnu ei var truffet Forberedelser til at gribe Offensiven. Den norske Hær, erklærede han, var ifølge indløbne Efterretninger Vestarmeen og Nordafdelingen langt overlegen, og Landet raadede derhos over flere sterke Grænsefæstninger, som efter Krigens Udbrud var blevne yderligere forsterkede og først maatte beleires. Han foreslog derfor, at man hellere skulde anvende den større Del af Vestarmeen til at støtte Sydarmeen i dens Forsvar af Skaane, der truedes med Landgang af en overlegen forenet fransk og dansk Hær. Endda bedre var det efter Oberstens Opfatning, om man maatte være istand til at udvise nogle Krigsskibe, der kunde forhindre den fiendtlige Hærs Overgang; thi herved kunde man faa en Del af Sydarmeen disponibel, som i saa Fald kunde anvendes til Forsterkning af den finske Hær. Men

denne Mening vilde Kongen ikke tiltræde. Han troede, at det paa denne Aarstid ikke skulde være vanskeligt at trænge ind i Norge, hvor den svenske Hær vilde kunne blive understøttet i sine Operationer af et betydeligt engelsk Armekorps, som skulde gjøre Landgang i Egnene omkring Kristianiafjorden. Til Forsterkning af Armeen havde han allerede paabudt Oprettelsen af et Landeværn, hvis Organisation blev nærmere bestemt ved Forordning af 26de Marts 1808, og som efter Planen skulde bestaa af 24000 Mand, fordelte paa 41 Bataillоner.

I alt udgjorde den svenske Hær, der skulde forsvare Landet, som angrebes fra tre Kanter, 100000 Mand og var saaledes større, end den nogensinde havde været; der synes saaledes ikke godt at kunne være Tvivl om, at den, ifald den havde været forsvarlig ledet og udrustet, med Englændernes Hjælp maatte have kunnet holde Fienderne Stangen. Men til Sveriges Uheld blandede Kong Gustav IV, hvis gode Villie og Fædrelandssind man ikke har Ret til at drage i Tvivl, sig i Kommandoen paa en Maade, som nødvendigvis maatte afstedkomme den største Forvirring.

Den svenske Hær, som skulde foretage Angreb paa Norge, var den saakaldte Vestarme, der underlagdes den tidligere omtalte General Grev Gustav Maurits Armfeldts Befaling og ialt havde en Styrke paa omkring 17000 Mand. Den var, som nys udtalt, delt i to Fløie, høire Fløi, der kommanderedes af General Armfeldt selv, og venstre Fløi, som ledebes af General Vegesack. Af disse havde høire Fløi en Styrke af 12000 Mand, fordelt paa fire Brigader Infanteri, hvoraf en talte 5, de øvrige 4 Bataillоner, en selvstændig detascheret Bataillon, en Artilleribrigade paa 7 Batterier og en Kavalleribrigade paa to Regimenter, af hvilket det ene talte sex, det andet 8 Eskadroner.

Venstre Fløi talte omtrent 5000 Mand i 3 Infanteribrigader, hver paa 1500 Mand, en Artilleribrigade paa 5 Batterier og en Kavalleribrigade paa 5—6 Eskadroner.

Paa Grænsen mod Throndhjems Stift stod en Styrke paa 1400 Mand under Kommando af Oberst Bergenstråle. Denne, der kaldtes "Nordre Armefordeling," stod i Jemtland og Herjeådalen og blev under Krigen betydelig forøget.

I Slutningen af Marts Maaned og Begyndelsen af April begyndte Vestarmeen sin Fremrykning mod den norske Grænse, og i den første Halvdel af den sidstnævnte Maaned var Opmarschen færdig.

Af Høire Fløi stod da ved Eda Skanse 1ste Brigade, der med Artilleri og Kavalleri talte 2300 Mand under Oberst Lejonstes Kommando; 2den Brigade, 3000 Mand under Oberst Schwerins Befaling stod ved Adolfsfors; 3die Brigade, 2500 Mand, under Oberst Cederstrøms Befaling havde taget Stilling ved Holmedal; 4de Brigade, 2500 Mand, Oberst Cronstedt, stod østenfor Foxensjø i Nærheden af Silbodal; hvortil kommer en detascheret

Bataillon af Dalregimentet, der under Oberst Gahns Kommando havde rykket frem til Midtskogen paa Grænsen af Elverum.

Venstre Fløi havde omtrent paa samme Tid fremskudt sin Avantgarde, der bestod af Kavalleribrigaden og Infanteribrigadernes Jægere samt et Detaschement Artilleri, paa Sydgrænsen af Norge eller Strækningen af Iddefjorden og Enningdalen. Selve Brigaderne, der udgjorde Fløiens Hovedstyrke, under Obersterne Posse, Bunge og Belfrage, blev derimod staaende inde i selve Baahuslen.

Inden den høire Fløi var Rollerne saaledes fordelte:

Oberst Gahn skulde langs Bredden af Flisaelv rykke ind i Aasnes, medens Oberst Lejonstedt skulde rette sin Marsch mod Kongsvinger. Oberst Schwerin skulde trænge ind i Høland og Oberst Cederstrøm skulde rykke frem mod Ørjebro. Derimod skulde Brigaden Cronstedt blive noget tilbage for at oppebie Venstre Fløis Fremrykning, der blev noget forsinket ved de Vanskeligheder, som Forpleiningen frembød og ved en haardnakket Sygdom, som fordømte General Vegesack til Uvirksomhed.

Hele denne Fiendens Opmarsch og Indrykning over Grænsen i mindre Afdelinger gav Kristian August Anledning til at søge at optræde paa en saakaldt "indre Linie," en Operationsmethode, "som bestaar deri, at man søger at komme mellem den fiendtlige Hærs adskilte Dele paa en saadan Maade, at man sættes istand til med overlegen Styrke at angribe og overvælde disse enkeltvis."*) Flere af de merkeligste Begivenheder i den nyere Krigshistorie er knyttet til Anvendelsen af denne Slags Operationer.

Først skal de smaa indledende Skjærmydsler og Streiftog i Korthed omtales.

Krigen aabnedes fra svensk Side med et Indfald i Rørostrakten. Den 1ste April om Formiddagen rykkede en Afdeling af Major Gyllenskeps i Herjeaadalen stationerede Korps, bestaaende af 112 Skiløbere under Kommando af Kaptein Ørbom og 100 Infanterister under Kaptein Sandmanns Kommando, frem mod Gaarden Brække ved Aursundsjø. Her stod en norsk Feltvagt paa 40 Mand; i Omegnen laa 100 Mand under Kaptein Bernhofts Kommando. Paa Efterretning om den svenske Overmagts Fremrykning trak Bernhoft sig tilbage til Gaarden Langen, 20 Kilometer fra Røros, hvorhen han sendte Bud efter Forsterkning. Herfra afmarscherede da strax Grenaderbataillon Sommerschield. Denne kom efter en besværlig Marsch i den dybe Sne om Aftenen frem til Gaarden Spillevolden, 5 Kilometer fra Brække, hvor den bivuakerede i 20° Kulde. Om Morgenen rykkede den frem mod Brekke, men erfarede underveis, at Fienden var gaaet tilbage over Grænsen efter at have plyndret Grænden**).

*) D. Schnitler, Episoder af Krigen 1808—9 (Underoff.-Bladet f. 1880).

**) Nogle Traditioner herom findes optegnede i O. Stv. Hansens "Bygdefortælling", S. 73 fgg.

Ved samme Tid viste ogsaa en anden svensk Afdeling under Kommando af Kaptein Poignant sig ved Sul, øverst i Værdalen; men da den merkede, at Nordmændene var paa Vei for at mohtage den, gjorde den skyndsomt Heltom.

Det nære Frændskab og gamle Venskab, som herskede mellem Jemten og Thrønderen, fornegtede sig ikke ved denne Leilighed, og det synes næsten, som man bluedes ved at skulle rage i Krig med hinanden. Oberst Bergenstråle sendte nemlig under 26de April en Parlamentær til General von Krogh i Throndhjem og gjorde Undskyldning for, at Svenskerne fra sit berømmelige Tog til Bræske havde medført 2 Bønder, 1 Hest og 4 Oxer, som skulde sendes tilbage. Derhos forhører han sig, om et Par savnede svenske Bergfolk fra Ljusnedalsverket skulde være opsnappede af norske Patruljer? General v. Kroghs Svar er holdt i Stilen: Om de forsvundne Bergfolk kunde han intet oplyse; men fangne var de ikke. Det glædede ham at se, at Obersten ikke billigede det begaaede Overfald; men han ønskede gjerne at blive tilkjendegivet, hvad Straf Voldsmændene havde faaet, og i Særdeleshed vilde han gjerne have en Magnus Hammer, der var Tolder ved Ljusnedalsverket, exemplariter afstraffet.

Den norske Parlamentær, som overbragte von Krogh'ens Svarskrivelse, blev modtagen med alle optænkelige Æresbevisninger, Salut m. m..

Den 2den April kom Lieutenant Belfrage med en Patrulje over Grænsen til Gaarden Lindalen østenfor Landeveien til Magnor. Her blev han overfalden af en norsk Grænsepostering og selvanden tagen til Fange.

To Dage efter gik Lieutenant Hegge af Norske Jægerkorps med en Afdeling let Infanteri over Verby og Enningdalen ind i Eke Sogn i Hodalen, hvor han angreb en svensk Postering og drev den tilbage. Efter at have allarmeret de svenske Afdelinger, som laa her, vendte han lykkelig tilbage over Grænsen med 4 Fanger.

Brigaden Holst skulde besørge Bevogtningen af Grænsen helt fra Svinesund og til Krogfos i Høland. Da Styrken viste sig at være utilstrækkelig for dette Øiemed, blev en Afdeling paa 850 Mand, bestaaende af den af thelemarkske og andet akershusiske Regiment kombinerede Grenaderbataillon under Kommando af Major v. Ditten tilligemed to Kompagnier let Infanteri under Kapteinerne Hals og Heyerdahl, trukket ned fra Kongsvinger til Høland og Urskog, hvis Bevogtning frembød særegne Vanskeligheder, da man paa denne Tid kunde komme indover Grænsen ad Vinterveie, der førte over Mangenfjeld, Sitskogen, Romskogen og fra Rødenes af. Af denne kantonnerede en mindre Afdeling i Urskog paa Veien til Blakjersund, medens Hovedstyrken kantonnerede langs Hovedveien, der gaar forbi Hølands Kirke og i en Afstand af 22 Kilometer parallelt med den Del af Glommenlinien mellem Fetsund og Blakjersund, som holdtes besat af Oberst Lowzows Reserveafdeling. I den haarde Aarstid maatte de her posterede Tropper, som ikke engang var forsynede med Kapper,

opføre Hytter af Sne og Bar, som viste sig ret hensigtsmæssige under Feltposttjenesten.

Paa Bevogtningsliniens høire Fløi ved Krogfos laa der Skjærtorsdag Morgen den 14de April en liden Feltvagt paa nogle og treti Mand af eidsvoldske eller 2det lette Kompagni under Kommando af den unge Lieutenant Krebs. Dens Opgave var at holde vaagent Øie med de Veie, hvorpaa man fra Skillingsmark i Sverige kunde komme over Grænsen og ind paa Veien over Mangenfjeld, og den havde derfor udstillet Posteringer til begge Sider. Tidlig ved Daggry blev denne Vagt angreben af en overlegen svensk Styrke af Oberst Schwerins Brigade, som var under Fremrykning fra Adolfsfors til Skillingsmark, hvorfra det var Fiendens Agt at trænge ind i Høland og Urskog. Det lykkedes dog Krebs med Tab af nogle Mand at iverksætte sit Tilbagetog over Mangenfjeld i Retning af Urskog. Underveis gjorde han ved Garsjøen Holdt og Front mod den eftersættende, i Styrke langt overlegne Fiende for at give nogle af de øvrige mindre Posteringer Anledning til at komme sig unda. Derpaa fortsatte han sit Tilbagetog og indtog en heldig Stilling paa Høiden ved Haneborg, ikke fuldt 1½ Kilometer nordøst for den Hovedvei, som førte gjennem Urskog og Høland. Hans lille Trop var under Tilbagetoget voxet til opimod hundrede Mand.

Det var Krebs's Tanke at holde Stillingen her, indtil han fik Forsterkning. Men dette Haab glap. Trods gjentagne Bud efter Hjælp var ingen anden Undsætning at opdrive end en Peloton Grenaderer af Major Dittens Bataillon, som under Lieutenant Mørks Kommando sluttede sig til hans Trop.

Langfredag Eftermiddag Kl. 3 rykkede en svensk Bataillon under Oberstlieutenant Lagerbring frem mod ham. I sin dækkede Stilling led Nordmændene kun ubetydelige Tab; men da Hjælpen udeblev, og det omsider lykkedes Fienden at true Krebs's Tilbagetogslinie, maatte han efter to Timers Kamp opgive Haneborg og trække sig ind paa Hovedveien gjennem Urskog, hvor han paany indtog en fordelagtig Stilling.

Lagerbring besatte nu Haneborg og fik i de følgende Dage Forsterkning fra Brigaden Schwerin, som efterhaanden begyndte at samle sig her, hvor den foreløbig tog Stilling.

Imidlertid havde Major Ditten, der maa betragtes som Chef for Kantonnementet i Urskog og Høland, samlet sin Bataillon og det lette Kompagni, som kommanderedes af Kaptein Heyerdahl. Men da han paa samme Tid erholdt Melding om, at Haneborg var besat af en større fiendtlig Afdeling, rykkede han ikke frem mod denne, men vendte om og trak sig tilbage gjennem Høland mod Fetsund, som han passerede den 16de April om Aftenen. Den Forsterkning, Lagerbring indtil nu havde faaet, udgjorde dog ikke mere end en Halvbataillon Grenaderer og en Eskadron Husarer under Brigadens Næstkommanderende Oberstlieutenant Greve Axel Mørner, og det var den almindelige

Tro blandt Folk, at Haneborg uden Vanskelighed vilde være bleven gjenvundet, om Majoren havde havt mere Mands Mod og Hjerte.

Da Mørner nu fra Haneborg af rykkede frem mod Krebs's lille udmattede Styrke med et Detaschement Upplands Jægere, et Kompagni Livgrenaderer og en Afmarsch Husarer, kunde denne ikke optage Kampen, men maatte trække sig tilbage til Blakjer Sund, som han om Aftenen passerede samtidig med den øvrige Del af eidsvoldske lette Kompagni, som var samlet under Kommando af Kaptein Hals. De Anstrengelser, den unge kjække Lieutenant i de sidste Dage havde underkastet sig, og Græmmelsen over at være ladt i Stikken af sine Overordnede — man ansaa nemlig disses Mangel paa Fremfærd for at være Udslag af Feighed — lagde ham en Uges Tid efter i Graven.

Første Paaskedag besatte Grev Mørner uden Modstand Blakjer Skandse, der over Hals og Hoved blev rømmet af Kommandanten, Kaptein Mosgaard, og betydelige Forraad, navnlig af Furage, som man havde forsømt at ødelægge, faldt i Fiendens Hænder.

Imidlertid samlede Brigaden Schwerins Hovedstyrke sig paa Haneborg. Herfra blev Oberstlieutenant Lagerbring samme Dag med $2^1/_2$ Kompagni Grenaderer og Jægere sendt ned til Hølands Kirke for om muligt at sætte sig i Forbindelse med Brigaden Cederstrøm, der fra Holmedal var under Fremrykning mod Ørjebro. Overalt, hvor de svenske Tropper rykkede frem, blev der til den norske Befolkning uddelt Proklamationer, der var forfattede paa Norsk og undertegnede af Armfeldt, Vestarmeens Chef*) og lød saaledes:

"Norges Indbyggere! Den danske Regjering har uden Grund erklæret Sverige Krig; den har forøget de Plager, der allerede trykkede det gamle Norden, og har frivilligt lagt sig under et fremmed Aag.

Svenske Tropper rykker saaledes efter Krigens Love ind i Eders Land, for at forekomme de Fiendtligheder, som truer deres eget.

Men Krigens Love skal ikke udøves uden imellem Krigere. Hver fredelig Land- og Stats-Indbygger, for saa vidt han holder sig stille, skal nyde Sikkerhed og Beskyttelse.

Den svenske Kriger, bekjendt for Orden og Sædelighed, fornærmer ingen ubevæbnet, frarøver ingen hans Eiendom, og dersom Forsynet fremmer hans Vaaben, vil han, langt fra at skade Eders Næring, aabne Eders Havne for Handel og Tilførsel, give Eders Arbeidsflid Liv igjen, og Ære og Tro et Fristed i Norden."

Prins Kristian August, der den 3die April havde forlagt sit Hovedkvarter fra Kristiania til Moss, og den 14de herfra til Rakkestad Prestegaard, befandt sig just hos Brigaden Holst, som han i Paavente af fiendtligt Indfald havde draget sammen i Egnen om Skjeberg Kirke, da han lidt over Midnat den 16de April modtog Melding om Brigaden Schwerins Fremtrængen. Som tidligere omtalt gik Kristian Augusts Operationsplan for det forestaaende Felttog ud paa at overvælde og oprive den fiendtlige

*) Der haves ogsaa enslydende Proklamationer udfærdigede under Oberst Gahns og andre Brigadechefers Haand.

Styrke afdelingsvis, efter hvert som den trængte ind i Landet, før den endnu havde faaet Tid til at slutte sig nærmere sammen. Han besluttede sig nu strax med Brigaden Holst at rykke opover til Høland, hvor han efter at have forenet sig med de Tropper, som tidligere var forlagte herhen, vilde angribe og sprænge Schwerins Korps og kaste dets forskjellige Afdelinger tilbage over Grænsen. Naar dette var gjort, vilde han, alt eftersom Omstændigheberne maatte kræve det, enten vende sig mod Syd eller fortsætte sin Marsch nordefter.

Til Støtte for de langs den sydlige Del af Grænsen udstillede Forposter efterlodes en Bataillon af søndenfjeldske Infanteriregiment under Kommando af Major Hjermann; men selv rykkede Prinsen den 16de April om Formiddagen med Resten af Brigaden Holst opover gjennem Rakkestad og Eidsberg.

Anden Paaskedags Morgen, den 18de April, da Prinsen befandt sig paa Marschen til Thrygstad, modtog han ved Ilbud fra Oberst Lowzow og Major v. Ditten Underretning om, at hele den i Høland og Urskog posterede Styrke var gaaet tilbage over Glommen, at Fienden havde sat sig i Besiddelse af Blakjer Skanse, og at han havde skudt sine Afdelinger frem helt ned mod Hølands Kirke.

At Schwerin paa denne Maade havde splittet sine Stridskræfter, kom Prinsen særdeles vel tilpas, og han besluttede sig til allerede den næste Dag med Brigaden Holst at rette et Hovedangreb paa ham. Dette skulde foregaa over Hølands Kirke. Paa samme Tid skulde de Tropper, som havde trukket sig bag Glommen, med Understøttelse af Lowzows Reserveafdeling rykke frem mod Fiendens høire Flanke og med de herhen sigtende Ordrer affærdigedes Prinsens Adjutant Ritmester Nils Stockfleth Darre til Oberst Lowzow.

Efter en anstrengende Marsch kom Brigaden Holst paa sin Fremrykning om Aftenen den 18de April frem til Thrykstad Kirke, hvor den leirede sig om større Vagtilde, som optændtes paa Kirkegaarden. Soldaterne var til Trods for al Møie i en udmerket Stemning; thi Prinsen delte trolig alle deres Strabadser. Under Bivuaken paa Kirkegaarden laa han ubemerket iblandt dem paa den frosne snebedækkede Jord, alene indsvøbt i en Kappe*). Den følgende Dag fortsattes Fremrykningen.

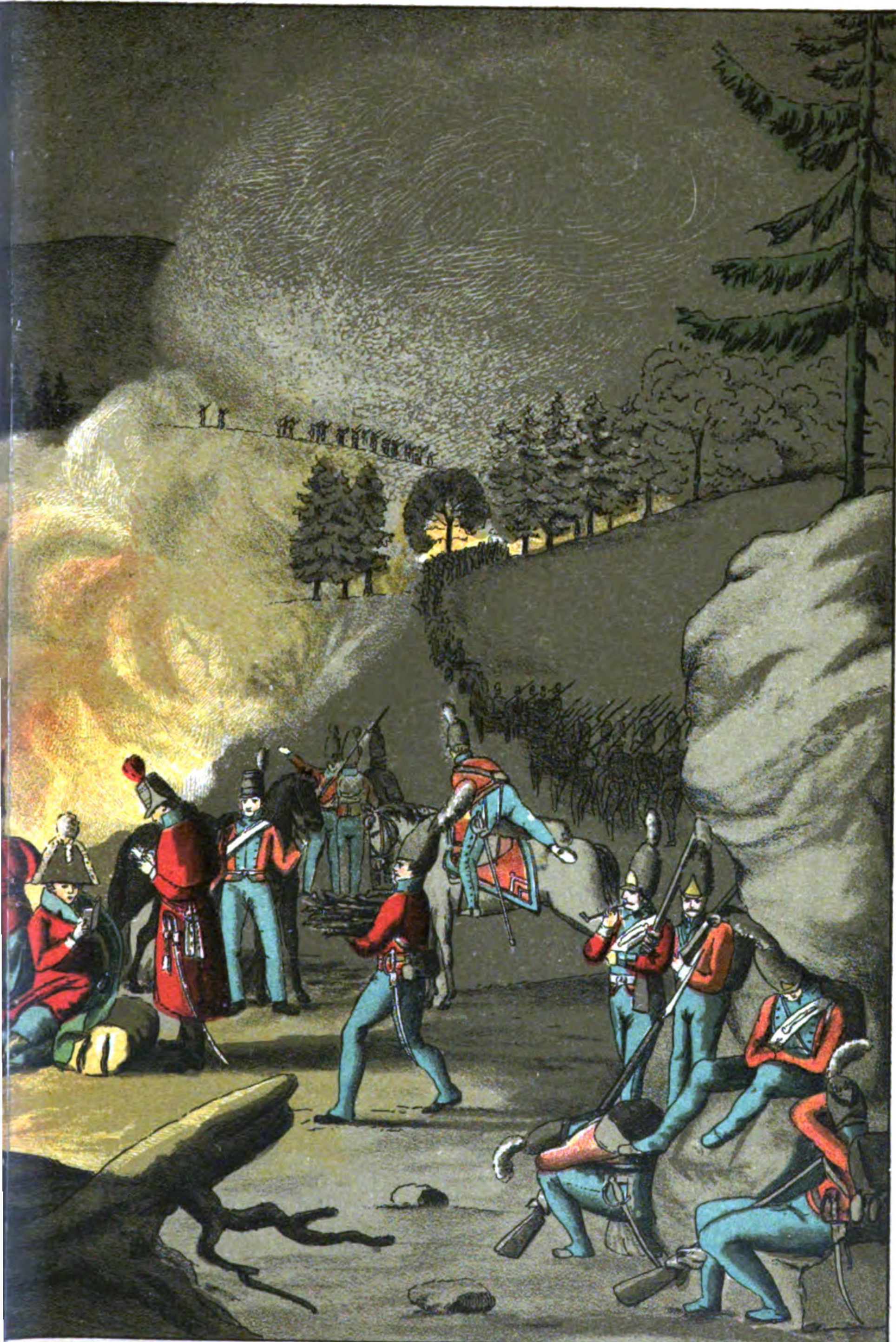
Ritmester Darre havde imidlertid begivet sig til Oberst Lowzows Hovedkvarter i Sørum, som han naaede omtrent ved samme Tid, som Brigaden Holst leirede sig paa Thrykstad Kirkegaard. Ved sit Komme herhen erfarede han, at Forholdene her var lidet forandrede, siden Oberstens sidste Melding var bleven Prinsen oversendt. Den foregaaende Dags Eftermiddag havde

*) Soldaterne troede, at Prinsen havde taget Nattekvarter i Prestegaarden, som laa lige i Nabolaget. Stor var derfor deres Forundring, da de om Morgenen saa ham reise sig fra sit haarde og kolde Leie og sætte sig hen til Vagtilden, hvor han dikterede en af sine Adjutanter en Ordre. Denne Scene blev afbildet i Kobberstik, der i sin Tid gjorde stor Lykke.

Tegnet af N. Truslew, 1808.

Bivuak i Smaalenene under

Gjengivet af Henr. Mathiesen, 1892.

er krigen 1808

Oberstlieutenant Mörner med en Rekognosceringsafdeling søgt at komme over Glommen fra Blakjer Skanse, men var efter nogen Skudveksling bleven afvist af det eidsvoldske Jægerkompagni. Fra Hovedstyrken ved Haneborg var der senere bleven sendt ham Forsterkning, bestaaende af en Trop Husarer.

Den norske Styrke ved Blakjersund bestod af det eidsvoldske Jægerkompagni ullensakerske Dragonkompagni under Ritmester Ingier og af en Bataillon af 1ste akershusiske Regiment, der under Kommando af Major Meitzner netop var kommen herhen fra Kristiania. Ved Fetsund stod Bataillonen Ditten, det lette Kompagni under Heyerdahl, en Bataillon af oplandske Regiment under Major Tane Weibye og 40 Dragoner af skedsmoske Kompagni under Lieutenant Beichmanns Kommando.

I Overensstemmelse med de af Prinsen trufne Dispositioner blev det bestemt, at den ved Blakjersund staaende Styrke noget over Middag den 19de skulde kaste Mörner ud af Blakjer Skanse. De ved Fetsund samlede Tropper skulde derimod afskjære de fiendtlige Detaschementer ved Blakjer og ved Hølands Kirke. I dette Øiemed skulde Major Weibye med Hovedstyrken tage en Vintervei over Killingmo op til Hovedveien gjennem Urskog, hvor den skulde tage Stilling og oppebie Mörners Tilbagetog. Samtidig skulde Kapteinerne Heyerdahl og Weitzmann med et Par Kompagnier rykke op til Rakkestadgaardene, 1½ Kilometer nordenfor Hølands Kirke og være fremme saavidt betids, at han kunde lægge sig i Baghold for Fienden, naar denne af Brigaden Holst blev kastet ud af sin Stilling ved Hølands Kirke.

Tiden for Brigaden Holsts Angreb var berammet til noget over Middag. For at naa frem i god Tid brød Prinsen i Otten op fra Thrykstad Kirke. Norske Jægerkorps under Major S. A. Krebs, dannede Avantgarden, hvis forreste Trop førtes af den kjække, men balstyrige og renommistiske Lieutenant Karl Haxthausen.

Fra den fiendtlige Styrke ved Hølands Kirke var der fremskudt en Feltvagt paa 80 Mand til den 5—6 Kilometer søndenfor Kirken liggende Gaard Østby, i hvis Nærhed der fandtes flere Veikryds. Her stødte nemlig Hovedveien gjennem Høland sammen med Veien fra Fetsund og med en Vintervei, som over Enger og Lund førte ned til den paa Ørjesjøens østlige Bred liggende Del af Rødenes.

Paa dette Sted havde den tredie svenske Brigades høire Fløi begyndt at udbrede sig, og det var lykkedes en Officerspatrulje fra Brigaden Schwerin at knytte et Slags Forbindelse med denne. Vinterveien over Enger og Lund blev kun bevogtet ved hyppig udsendte Rekognosceringsdetaschementer, hvorimod der paa Veien fra Fetsund var udstillet en større Postering.

Da Brigaden Holst var naaet frem til Gaarden Hemnes paa Nordenden af Øgderen, modtog Prinsen Underretning om Fiendens Stilling ved Østby. Han gav da strax Krebs med Jægerkorpset Ordre til at omgaa denne ved en Vintervei, som over Gaarden Torp førte ind paa Vinterveien over Enger.

Da Fortroppen, der som nævnt førtes af Haxthausen, var kommen i Nærheden af den sidstnævnte Gaard, viste det sig, at denne holdtes besat af et fiendtligt Rekognosceringsdetaschement. Haxthausen befalede øieblikkelig sin Trop at gaa paa. Med Vaabenmester Hegum, Furer Dahl og den 14-aarige Halvmaaneblæser Ole Berg i Spidsen trængte Troppen ind paa Gaarden, hvor der udspandt sig et kort, men blodigt Basketag. I dette nedhuggede Furer Dahl to Mand, og Ole Berg slog en Jæger, der havde lagt an paa ham, Riffelen af Haanden og stødte ham sin Hirschfænger i Livet.

Feltvagten paa Østby havde inddraget de udstillede Poster og Patruljer men alligevel var den dog for svag til at kunne holde de fremtrængende Nordmænd Staagen. Den maatte derfor tiltræde Tilbagetog, stadig forurolige af Nordmændene, der paa Skier og Truer kunde flakke om paa Sneen, som de vilde, og truede med at falde den i Flanke og Ryg. Vistnok modtog Feltvagten underveis Forsterkninger: men den blev dog tilsidst med Tab af nogle Fanger kastet ind paa den ved Holands Kirke staaende Styrke.

Kapteinerne Heyerdahl og Weitzmann, der som ovenfor nævnt skulde rykke frem fra Fetsund, var ved Tretiden med sine to Kompagnier komne frem til Rakkestadgaardene og befandt sig saaledes i Svenskernes Ryg. Medens det lette Kompagni, som Heyerdahl kommanderede, blev staaende noget længere tilbage langs Vestsiden af Veien, som førte opover til Haneborg, opstilledes Kaptein Weitzmanns Grenaderer med Front mod Syd, og den halve Del af dem kastedes ud i Skytterkjæde.

Neppe var dette gjort, før de svenske Husarer hug ind langs Veien, der førte fra Holands Kirke nordefter i Retning af Haneborg, og disse fulgtes af en Kolonne Grenaderer med Jægere paa Fløiene. Det var hele det svenske Detaschement, som havde staaet ved Holands Kirke.

Oberstlieutenant Lagerbring, der førte Befalingen over den til Holands Kirke fremskudte svenske Afdeling, havde om Morgenen begivet sig til Hovedkvarteret paa Haneborg og havde under dette sit Fravær overladt Kommandoen til Kaptein Coyette. Det var en Karl med Hjertet paa rette Sted. Da han blev var, at en overlegen norsk Styrke rykkede frem mod ham søndenfra og paa samme Tid spurgte, at en anden norsk Afdeling var under Opmarsch i hans Ryg, betænkte han sig ikke længe, men besluttede sig til at slaa sig igjennem med hele sin Styrke, og denne sin Beslutning gjennemførte han i det korte Øieblik, da Holsts Brigade, der var udmattet af den lange og besværlige Marsch, pustede en Smule ud, før Kampen tog sin Begyndelse.

Coyettes raske Indhug lykkedes over al Forventning godt. Weitzmanns Grenaderer, der lod sig rent forbløffe, kastedes ind paa det lette Kompagni, som herved kom i Uorden, og i denne Forvirring slap Svenskerne med høist ubetydelige Tab bort og fulgte Landeveien et Stykke nordefter, hvorpaa de bøiede ud i Terrænet for at søge østover for at forene sig med Hovedstyrken paa Haneborg.

Af Holsts Brigade var Avantgarden, det norske Jægerkorps, imidlertid naaet frem til Kirken, og dette satte sig strax i Bevægelse for at følge de bortdragende Svensker paa Vei. Fra Haneborg var der paa samme Tid bleven sendt Kaptein Coyette en Afdeling til Understøttelse, og det snart indtrædende Mørke skulde ogsaa nøde Krebs til at indstille den energisk begyndte Forfølgelse.

Den øvrige Del af Brigaden Holst naaede nu ogsaa omsider frem til Hølands Kirke. Mandskabet var da saa medtaget af den strenge Marsch og de udstaaede Strabadser, at de maatte forlægges i Bivuak mellem Hølands Prestegaard og Rakkestadgaardene. Prinsen selv opslog sit Hovedkvarter paa Hølands Prestegaard.

Vi skal nu gaa over til at betragte de Operationer, som samme Dag fandt Sted ved Blakjer og Urskog, og som skulde krones med et ganske andet Held.

Major Weiby var den 19de April om Formiddagen, en god Stund efter at Brigaden Holst havde sat sig i Marsch fra Thrykstad Kirke, med tre Kompagnier af sin egen Bataillon, 3 Divisioner af den kombinerede Grenaderbataillon under Major Ditten samt 40 Mand af skedsmoske Dragonkompagni under Lieutenant Beichmann gaaet over Fetsund.

Avantgarden, som bestod af Dragonerne og begge Bataillonernes Skarpskyttere, rykkede ved 3-Tiden om Eftermiddagen ind paa Hovedveien gjennem Urskog. Her stødte den i Nærheden af Killingmo uventet paa et svensk Kompagni, som under Major Eneskjölds Kommando var paa Veien fra Haneborg til Blakjer, hvor det skulde forene sig med Mörners Styrke.

I den Kamp, som her udspandt sig, trak Svenskerne det korteste Straa, og med et Tab af 15 Mand Døde og Saarede nødtes de til ilsomt at tiltræde Tilbagetog i Retning af Haneborg, hvorfra der sendtes Eneskjöld et Kompagni til Undsætning. Det lykkedes da ogsaa Eneskjöld at trække sig opover til Haneborg, idet Nordmændene indstillede sin Forfølgelse ved Gaarden Toverud. Her besluttede Major Weiby sig til at tage Stilling for at vente paa Mörner, naar han med den svenske Styrke var bleven kastet ud af Blakjer Skanse og vilde opover til Haneborg. Han lod da sin Styrle bivuakere, en Afdeling med Front mod Urskog, den anden med Front mod Haneborg, udstillede de fornødne Vagter og holdt sig saaledes færdig til til at modtage Mörner, naar han kom.

For at drive Mörner ud af Blakjer Skanse skulde Ritmester Ingier med det Ullensakerske Dragonkompagni gaa over Hagasund, samtidig med at Bataillonen Meitzner og Kompagniet Hals færgedes over Glommen ved Blakjersund. Men forinden denne Overgang endnu var bleven helt iverksat, opgav Mörner sin Stilling ved Blakjer Skanse, der saaledes igjen uden Sværdslag kunde besættes af Nordmændene. Hele Dagen igjennem havde Mörner

ikke hørt noget fra Haneborg, hvorfra han ventede Forsterkninger. Men disse udeblev aldeles. Han var derfor begyndt at frygte for, at hans lange og stærkt udsatte Forbindelseslinie med Hovedstyrken kunde være bleven afbrudt, og han besluttede sig derfor til at gaa tilbage.

Paa sin Marsch fremefter Hovedveien gjennem Urskog var Mørner ikke istand til at se nogen svensk Patrulje, og da han fandt dette mistænkeligt, red han ind paa Prestegaarden og forlangte at faa Presten Holst i Tale. Denne havde ved Svenskernes Indrykning sendt sin Familie over til Bekjendte paa den anden Side af Glommen og var nu med et gammelt døvt Lægdslem for Øieblikket alene hjemme. Mörner spurgte da Presten, om der fandtes nogen anden Vei til Haneborg end Hovedveien; han vidste nemlig, at denne paa flere Steder egnede sig fortrinlig til Baghold., og disse vilde han helst undgaa. Presten blev ilde ved, da han fik dette Spørgsmaal; han vidste naturligvis meget godt, at der lige ved Prestegaarden tog en Vintervei af til Haneborg, og fulgte Svenskerne denne, vilde de undgaa den norske Styrke, som han vidste stod færdig til at møde Mörner paa halv Vei. Men Presten var en aandsnærværende Mand. Han lod, som han tænkte alvorlig over, om han skulde have hørt om en saadan Vei; men det havde han da ikke. Han undskyldte sin Uvidenhed med, at han nylig var bleven ansat i Kaldet. Det døve og sløve Lægdslem, som ogsaa blev forhørt, svarede i Vest, naar man spurgte i Øst. Det led allerede langt paa Kveld, og Mørket faldt paa. Mörner maatte da lade alt staa til og fortsatte sin Marsch henad Hovedveien.

Ved Midnatstid stødte han paa en norsk Feltvagt, der var bleven udstillet paa Veien fra Urskog Kirke. Denne trak sig tilbage i Retning af Toverud, hvor tre Kompagnier af Major Weiby's Bataillon og de skedsmoske Dragoner bivuakerede. I Nærheden af denne Bivuak var Veien afspærret med Slæder, Harver og andet Gaardsredskab, og bag denne Barrikade laa Nordmændene, der snart aabnede en voldsom Ild paa den fremtrængende Fiende.

Mörner forsøgte vel at slaa sig igjennem, men sammenstuvet, som hans Styrke her var paa en Vei, der til begge Sider omgaves af Fonner og Marker, bedækkede af dyb Sne, fandt han sig saa ilde stedt, at han efter et frugtesløst Forsøg paa at trænge frem, maatte give Signal til Overgivelse. Dette blev imidlertid ikke forstaaet af Nordmændene, som fortsatte Ilden, og Mörner troede, som han senere sagde, at han var kommen ud for Kannibaler, som ikke engang gav Fanger Pardon. Svenskerne maatte da tilsidst raabe over til Nordmændene, at de overgav sig. Efterat Ilden var ophørt, red Mörner hen til Barrikaden og spurgte efter den kommanderende Officer. Dette viste sig at være den 22-aarige Lieutenant Gregers Fougner Lundh. Da han sprang frem for at modtage Mörners Kaarde, skal denne have udtalt: “At jag måsta bli fången, trodde jag nog; men det är doch svårt at skulle lemna sin värje till en pojke“.

Nordmændene havde ved denne Leilighed lidt kun ubetydeligt Tab; derimod laa der en hel Del døde og saarede Svensker paa Kamppladsen. — Der overgav sig ialt 6 Officerer, 3 Underofficerer og 112 Grenaderer og Husarer. Nordmændene bemægtigede sig desuden Svenskernes hele Bagage.

Af hele den svenske Styrke lykkedes det alene Lieutenant Sixten Sparre med nogle faa Grenaderer at undkomme.

I det samme Øieblik, som Signalet til Overgivelse gaves, smuttede Sparre og Grenadererne ind i et Krat, hvorfra de lagde Veien over Markerne til Haneborg, som de ogsaa efter megen Møie og Besvær naaede*).

I Stedet for at blive paa sin Post ved Toverud, til Kristian August var rykket frem fra Høland eller ialfald saa længe, til han havde kunnet aabne Forbindelse med denne Stilling, ansaa Major Weibye sin Opgave for at være løst med Mörners Tilfangetagelse, og om Morgenen ved Dagens Frembrud vendte han tilbage til Blakjer Skanse. Paa Toverud efterlodes kun de Saarede med fornøden Lægehjælp og et libet Detaschement Soldater under Befaling af den tidligere nævnte Lieutenant Lundh.

Da det led lidt længere paa Dag, kom et større svensk Rekognoscerings-detaschement fra Haneborg herhen. Det var saavidt, Lundh fik skjult de Soldater, han havde hos sig, og da Fienden kom paa Gaarden, gik han selv omkring og agerede Læge. Svensken troede da, at der blot fandtes Saarede og Lægebetjening her og vendte strax tilbage til Haneborg.

En Stund efter indtraf Prins Kristian August med Brigaden Holst's Hovedstyrke, der, som ovenfor fortalt, den foregaaende Nat havde bivuakeret mellem Hølands Kirke og Rakkestad.

Det var Prinsens Hensigt saa snart som muligt at skride til Angreb paa den fiendtlige Styrke ved Haneborg. For at forhindre den 3die svenske Brigade, der under Oberst Cederstrøms Kommando allerede var under Fremrykning paa Ørjesjøens østlige Bred, affendte Prinsen et Par Kompagnier under Kapteinerne Zarbell og Heyerdahl til Passerne ved Lund og Hemnæs, hvor fiendtlig Fremrykning lettest kunde foregaa.

*) Da Mörner med de øvrige Officerer, som med ham var tagne tilfange, kom ind i den oplyste Stue paa Toverud, savnede han strax Sparre. Man troede, at han maatte ligge paa Valpladsen blandt de faldne. Da dette ved Eftersyn viste sig ikke at være Tilfældet, lod Mörner uforsigtig nok den Ytring falde, at han fandt det besynderligt; han havde set ham ved sin Side, da Kampen begyndte, men ikke senere. Gjennem Breve fra de fangne Officerer kom Sparre under Veir med denne Ytring, og som ærekjær og tapper Officer vilde han ikke have det Ord paa sig, at han havde forladt sin Afdeling under selve Kampen; sligt skulde ikke engang de fiendtlige Officerer tro om ham. Ved den først afsluttede Vaabenstilstand søgte og fik han derfor Tilladelse til at begive sig til det norske Hovedkvarter, og her afgav han en fyldestgjørende Forklaring om, hvorledes Sammenhængen var. Denne ridderlige Optræden fra Sparres Side gjorde et godt Indtryk paa Kristian August og hans Officerer, og disse behandlede da ogsaa den unge ærekjære Fiende med den mest forekommende Opmærksomhed.

For at understøtte Angrebet paa Brigaden Schwerin sendtes en større Styrke paa 6 Kompagnier, der blev detascheret til Sitskogen, hvorfra den skulde rette et Angreb paa Fiendens venstre Flanke og true hans Forbindelseslinie med Sverige. Ledelsen af dette Angreb blev anbetroet Prinsens 2den Adjutant, Kaptein J. H. Holst.

Medens Prinsen paa Holands Præstegaard traf disse Foranstaltninger, indløb der Melding om, at den svenske Brigade Lejonstedt var lykkelig trængt frem mod Kongsvinger og havde slaaet en større Del af Oberst de Seues Styrke ved Lier. Prinsen ansaa det derfor at være absolut nødvendigt saa hurtigt som muligt at kaste Schwerins Brigade over Grænsen, forat han, om det skulde vise sig nødvendigt derefter med sin Hovedstyrke kunde drage Oberst de Seues Brigade til Hjælp. I denne Hensigt havde han derfor under Dækning af Norske Jægerkorps, som var bleven fremskudt mod Oberst Schwerins Stilling ved Haneborg, sat sig i Bevægelse fra Holand til Urskog, hvor han vilde forene sig med de derværende Tropper og øieblikkelig skride til Angreb paa den fiendtlige Styrke. Ved Fremkomsten til Toverud modtog han omtrent paa samme Tid den glædelige Efterretning om Mörners Tilfangetagelse og om, at den Schwerinske Brigade Kl. 2 samme Dags Eftermiddag havde tiltraadt Tilbagetog over Grænsen. Det lykkedes den ogsaa at iverksætte dette, uden at det kom til Sammenstød mellem den og det norske Jægerkorps, der fulgte efter den til Mangenfjeld. Saaledes blev Holand og Urskog renset for Fiender, og den første Del af Kristian Augusts Forsvarsplan, Sprængningen af Fiendens Centrum, var saaledes lykkelig bleven gjennemført*).

Om Aftenen naaede Prinsen med Hovedkorpset Blakjer Skanse. I sin Rapport af 22de April omtaler han med Anerkjendelse flere af sine Officerer, og om Affæren ved Toverud yttrer han: "Ved denne Affære har Musketerbataillonen Opland fortrinlig ligesom de øvrige (ɔ: Grenadererne af 2det Akershusiske og Thelemarkske Regiment) vist Mod og Standhaftighed, som som sømmer ægte Nordmænd og sætter dem i Ligning med de længst tjente Krigere, om ei høiere. Engageret for første Gang og om Natten vedligeholdtes Orden, og enkelte Blesserede, som havde faaet et Skud i Armen og Læggen, vedblev desuagtet at gjøre Tjeneste og lod sig ei forbinde, førend Affæren var endt."

Cederstrøms Brigade var som ovenfor antydet den 15de April om Morgenen brudt op fra Töcksmark og var i to Kolonner gaaet over Grænsen, hvor den havde besat forskjellige Positioner langs Østsiden af Ødemark- og Ørjesjøerne og senere, efterat Forbindelsen med den Schwerinske Brigade paa en Maade var bleven oprettet, udstrakt Posteringen nordover til Lund.

*) Om Begivenhederne i Urskog i 1808 findes der forskjellige Oplysninger i A. Heyerdahls Urskogs Beskrivelse.

hvor den over Mjærmen Elv førende Bro var bleven besat af Sødermanlands Bataillons Jægerkompagni under Lieutenant Andersons Kommando. Til dettes Understøttelse blev der paa de noget søndenfor liggende Gaarde Krog og Opsal forlagt et Infanterikompagni af samme Bataillon.

Idet nu som tidligere sagt Prinsen af Augustenborg forberedte Hovedangrebet paa den Schwerinske Brigade paa Haneborg, vilde han for at hindre den Cederstrømske Brigade fra at operere i hans Ryg, lade Passerne ved Lund og Hemnes besætte og beordrede Kapieinerne Zarbell og Heyerdahl med et Par Kompagnier derhen.

Kaptein Zarbell gik den 20de April over den endnu tilfrosne Skullerudsjø og slog Lieutenant Anderson og hans Jægere paa Flugt. Zarbell besatte nu Lund og Broen over Mjærmen Elv, og da Anderson af Cederstrøm beordredes til at gjenerobre den forladte Stilling, blev han af Zarbell og hans Detachement modtagen paa en saa eftertrykkelig Maade, at han maatte ilsomt trække sig tilbage med et Tab af 2 Døde og 21 Saarede. Ved Forsvaret af Stillingen ved Lund blev Svenskerne afslaarne fra at falde Prinsen i Ryggen.

Mindre heldig var Kaptein Heyerdahl, der havde faaet i Opdrag at besætte Passet ved Hemnes, N. V. for Lund. Paa Rygtet om, at Svenskerne agtede at angribe ham her, trak han sig øieblikkelig tilbage til Fetsund og lod Passagen fri. Dette kunde let have havt de farligste Følger. Men heldigvis tænkte Cederstrøm ikke paa at operere i Prinsens Ryg, men blev staaende uvirksom i den Stilling, han havde indtaget, og som han nu ved Feltforskansninger søgte at betrygge.

Vi skal nu se lidt nærmere paa de Begivenheder, som fandt Sted paa den nordenfor liggende Del af Krigsskuepladsen, i Solør og i Kongsvingertrakten, hvor den 1ste svenske eller Lejonstedtske Brigade skulde operere. Først og fremst bliver det da dennes høire Fløi, dens Foretagender og Fataliteter, som vi har at vie vor Opmerksomhed.

Fra Dalby ved Klaraelv, hvor Oberst Gahn med 517 Mand af anden Dalbataillon og 18 Artillerister med to Kanoner, havde taget Stilling, gik der over Midtskog et Par slette Sæterveie til Flija-Elv, langs hvis søndre og nordre Bred de fortsattes ned til Hovedveien, der gik paa Østsiden af Glommen forbi Aasnes Kirke nedigjennem Grue og Brandvold til Kongsvinger. Den 8de April rykkede Gahn derefter frem til Midtskogen, hvor han lod sine Tropper kantonnere paa de faa Gaarde, som fandtes i Grænden.

Paa den norske Side fra Aasnes Kirke til Sønsterud kantonnerede Staffeldts Brigade, der bestod af 2det throndhjemske Infanteriregiments Grenaderbataillon under Kommando af Major J. G. v. Ræder, den søndenfjeldske Skiløberbataillon under Major Stabell, det lærdalske lette Kompagni

under Kaptein Wilhelm Jürgensen samt nogle Afmarscher af oplandske Dragonregiment. Der herskede ikke liden Sygdom og Nød blandt disse Tropper, der kun var slet beklædte og forpleiede. Derhos havde de throndhjemske og bergenhusiske Afdelinger havt en temmelig anstrengende Marsch, før de naaede frem til Krigsskuepladsen. Men fraregnet en Smule Krangel en Kveld, da de ikke kunde faa Mad, var Aanden blandt dem ypperlig, og der hørtes aldrig nogen Knurren, til Trods for, at de strax var blevne satte til en meget opslidende Bevogtningstjeneste, der bestod i en bestandig Patruljering fra Rønnesæter, Vermunden til Midtskogen og fra Rønnesæter til Udnes og sydefter. I Begyndelsen af April Maaned blev Veien paa Flisas søndre Bred, der gik mellem Kjelsaas og Buttenaas, i Trangen søndenfor disse, omtrent i ret Linie øst for Gaarden Sønsterud, og 8 Kilometer fra Glommen afstængt med en Forhugning. Paa samme Tid blev der ogsaa truffet lignende Anstalter til at gjøre Veien paa Flisas nordre Bred ufremkommelig.

Umiddelbart efter at Gahn var kommen frem til Midtskog, udsendte han sterke Rekognosceringspartier, der dog ikke vovede sig saa langt frem, at det kom til Sammenstød mellem dem og de norske Patruljer. Staffeldt modtog imidlertid samme Dag, Gahn kom frem til Midtskog, Underretning saavel herom som om hans Marsch og hans Styrke. Men det eneste Skridt, han endnu fandt det fornødent at tage, var blot at lade Rønnesæter besætte af en Feltvagt paa 30 Mand.

Den 11te April bestod denne af 30 throndhjemske Grenaderer under Kommando af Lieutenant (senere Sorenskriver) Timme. Da en om Morgenen udsendt Patrulje meldte, at en fiendtlig Styrke var under Fremrykning, affendte han strax Melding herom til Staffeldt, men besluttede sig til selv med sin lille Trop at oppebie den fiendtlige Styrke. Det viste sig imidlertid, at denne var ham altfor overlegen, og han saa sig derfor nødt til at trække sig tilbage over Skardbukilen i Retning af Nyen. Men dette Tilbagetog foregik i skjønneste Orden, og hvor Terrænet blot tillod det, pasjede han sit Snit til at tilføie Fienden et føleligt Afbræk.

Ved Fremkomsten til Nyen traf Timme den throndhjemske Grenaderbataillon, der under Staffeldts egen Kommando havde taget Stilling her. Da den fiendtlige Afdeling, der bestod af 150 Mand, under Adjutant Lieutenant Baron Cederstrøms Kommando, nærmede sig Nyen, blev den modtagen af en saa voldsom Salve, at Cederstrøm tiltraadte skyndsomst Tilbagetoget, paa hvilket Nordmændene fulgte ham en Mil paa Vei.

To Dage efter, da Nordmændene var beskjæftiget med nogle Tilstelninger i en Snevring oppe ved Rønnesæter, blev de overraskede i sit Arbeide af Baron Cederstrøm, der med en Afdeling paa 200 Mand søgte at trænge frem til Nyen, hvor han skulde sætte sig fast. Nordmændene. der for det meste bestod af Skiløberdetachementer, trak sig i god Orden til-

Skilöber for 100 aar siden

bage, idet de dog, hvor det lod sig gjøre, gav sig Stunder til at sende Fienden nogle varme Hilsener. Det lykkedes vel Cederstrøm at naa frem til Skardbukilen; men da han herfra vilde rykke frem til Angreb mod Nyen, mødte han her den mest energiske Modstand af de throndhjemske Skarpskyttere, der under Kommando af Kaptein Siegholt havde taget Stilling her, og maatte ilsomst trække sig tilbage. Paa Retræten blev Cederstrøm rammet af en Kugle i Benet, og hans Mænd havde derfor den største Møie med at faa ham reddet. Ved Ankomsten til Midtskog var han saa ussel, at hans Ben maatte afsættes*).

Den 15de April foretog 10 Skiløbere af Hofske Kompagni og 10 skivante Grenaderer under Lieutenant Timmes Kommando en Rekognoscering til Vermundstorpet, hvor en fiendtlig Afdeling paa 15 Mand havde taget Stilling. Det lykkedes vel ikke Timme ubemerket at komme ind til Husene; men den Affære, som her udspandt sig, havde dog et for de norske Vaaben gunstigt Udfald, idet 1 Svenske dræbtes, 1 saaredes haardt og 5 Mand toges til Fange. Korporal Kristian Schultzstad og Skiløber Thorstein Olssøn Kjøl af Hofske Kompagni samt Thorstein Johanssøn Hauge af Ræders Bataillon udmerkede sig ved denne Leilighed i den Grad, at de senere udnævntes til Danebrogsmænd.

Havde det staaet til Oberst Gahn at raade sig selv, saa havde han ganske vist, belært af de fra disse Skjærmydsler høstede Erfaringer, opgivet alle videre Forsøg paa at trænge frem til Glommen for at sætte sig i Forbindelse med den første Brigade ved Kongsvinger; men han havde sin Ordre at gaa efter og saa længe denne ikke var tilbagekaldt, maatte han indlade sig paa et eventyrligt Foretagende, hvis Udfald han burde have vidst.

I de 10 Dage, som hengik efter de sidste Skjærmydsler paa Nyen, var alt her paa det nærmeste roligt; kun synes Fiendens udsendte Patruljer at have været allarmerede af solørske Bønder, der paa egen Haand optraadte til sin Bygds Forsvar. Men den 24de April Kl. 11 om Kvelden rykkede Oberst Gahn med sin Hovedstyrke over Grænsen. Ved Magazinerne paa Midtskog havde han efterladt Major Søderhjelm med 50 Mand og 2 Kanoner. For at lette sine Troppers Marsch saa meget som muligt medførte Gahn kun et Tros paa 8 Langslæder, hvorpaa der var læsset et Par Dages Proviant; Soldaterne var forsynede med 40 Patroner hver.

Ad en meget besværlig Vei, der yderligere vanskeliggjordes ved Sneløsningen, rykkede Gahn frem langs Flisas søndre Bred. I Dagbrækningen den 25de stødte hans Fortrop paa en norsk Feltvagt under den kjække Lieutenant Vestby, der vistnok trak sig tilbage for Overmagten, men passede

*) Thrønderske Veteraner paastod, at Gahn selv var med i denne Skjærmydsel, og at han her fik det Saar, som under Slaget paa Kjelsaas skulde bryde op og gjøre ham kampudygtig. Herom ved svenske Kilder intet; sandsynligvis har en Forvexling mellem Cederstrøm og Gahn her fundet Sted.

paa at faa sendt Melding om Fiendens Fremrykning til Brigadens Hovedkvarter paa Bjørneby.

Vestbys Bud kom frem til Bjørneby Kl. $^1/_2$8 om Morgenen, og de norske Tropper i Egnen blev strax allarmerede. Staffeldt gav øieblikkelig Kaptein Elias Nægler Befaling om at besætte Forhugningerne i Passet Trangen med 2 Divisioner af den throndhjemske Grenaderbataillon, medens Staffeldt selv med de to andre Divisioner af Grenadererne og Skarpskytterdivisionen under Major Ræder samt de elverumske Skiløbere, med hvilke Chefen for søndenfjeldske Skiløberbataillon Major Stabell fulgte, marscherede til Nyen, som naaedes om Formiddagen Kl. 11. Paa Nyen, hvor den øvrige Del af den norske Styrke skulde komme efter, var allerede et Detachement Lærdøler posteret. Saasnart Staffeldt var kommen herhen, kunde han fra denne høitliggende Stilling iagttage Oberst Gahns Styrke, der uden at have Anelse om de norske Troppers Nærhed og uden nogensomhelst Sidebevogtning nærmede sig Dalføret mellem Kjelsaasen og Buttenaasen.

Da Staffeldt af alt, hvad han saa af Fiendens uvorne Marsch, ikke kunde tænke sig Muligheden af andet, end at en fiendtlig Styrke maatte være under Fremrykning ogsaa paa Flisas nordre Bred, besluttede han sig til at forblive paa Nyen med Lærdølerne og de Tropper, som skulde komme efter. Derimod beordrede han Major Ræder med de tre Divisioner Thrøndere, som havde fulgt ham, og de elverumske Skiløbere under Major Stabell at gaa over Flisa strax nedenfor Nyen og sætte efter den svenske Styrke, som saaledes vilde blive afskaaret fra Tilbagetog. I Springmarsch lagde da Thrønderne i Vei med de spræke Sundøler og Kaptein Dreyer i Spidsen. Den fiendtlige Bagtrop blev kastet ind mod Hovedstyrken, og inden ret mange Øieblikke udspandt der sig et voldsomt Sammenstød i Dalen mellem Kjelsaas og Buttenaas. Gahn udfoldede strax hele sin Styrke for at bryde sig igjennem den samme Vei, han var kommen, og det lykkedes virkelig Svenskerne, der sloges med Fortvivlelsens Mod, ved gjentagne Anfald med Bajonetten at standse Nordmændene for en Tid og trænge dem noget tilbage. Men inden kort Tid blev de ogsaa angrebne fra den anden Side af Næglers to Divisioner, der, hidkaldte ved Skydningen, rykkede frem fra Forhugningerne i Trangen, hvor de allerede en god Stund havde ligget og ventet paa Fienden. Gahn nødtes da til at formere Front til to Sider, dog anvendte han fremdeles den største Del af sin Styrke for at bryde gjennem de Afdelinger, som var faldne ham i Ryggen og med hvem han fra først af havde kjæmpet.

Til denne Episode af Kampen knytter sig Mindet om den tapre Kaptein Dreyers Endeligt.

Kaptein Nikolai Peter Dreyer, der førte den tredie Division af Ræders Bataillon, var allerede ved Krigens Udbrud regnet blandt Hærens modigste Officerer, og uvorren, som han i et og alt var, havde man paa den naturligste Maade

af Verden spaaet ham, at han ikke vilde komme helskindet ud af den første Træfning*). En i Femti-Aarene optegnet Solørsk Tradition vil vide, at Staffeldt paa Nyen skulde have tilføiet ham en blodig Fornærmelse, som han som æreskjær Mand ikke vilde overleve. Herom har dog thrøndersle Veteraner, der kjæmpede ved hans Side i hans sidste Strid, ikke vidst noget at berette, skjønt det maatte ligge nær at antage, at han virkelig søgte Døden, saaledes som han stillede sig blot for Fiendens Skud**). Iført Klæder af gult semsket Skind — hans Sambygdingers, Sundølernes, vanlige Dragt — steg han op paa Stubben af et vældigt Mastetræ og skjød herfra Skud paa Skud med sine tre Geværer, saa hurtigt et Par af hans Soldater kunde faa dem ladet, og paa samme Tid opmuntrede han sine Folk til at tage de Fiender paa Kornet, som blottede sig for at sende den djerve Kaptein en Kugle. Først saaredes han i den venstre Haand. Han sprøitede det fremstrømmende Blod i Ansigtet paa de nærmeste Soldater med de Ord: "Det er for Eder, Gutter!" og vedblev at fyre. Det varede imidlertid ikke længe, før han, rammet af 6 andre Kugler, segnede ned, og hans Soldater bar ham bevidstløs bort fra Valpladsen. Han døde Dagen efter Slaget; men forinden bad han paa sin sædvanlige lune Maade sine Soldater, der med Taarer i Øinene stod omkring

*) Sundølerne havde sin Exercerplads i Nærheden af Prestegaarden, og gamle Presten Peder Tønder havde sin store Glæde af at se paa de Øvelser, som de og deres kjække Chef foretog. En Dag, strax før Afmarschen til det søndenfjeldske, sagde Presten: "Dreyer falder i den første Træfning. Han hopper høit for hvert Skud." Han gjentog Spaadommen, da han saa den overstrømmende Munterhed og Lystighed, Kapteinen lagde for Dagen ved selve Udrykningen. Hans Kompagni gjaldt for at være det bedst øvede af de thrøndersle Tropper.

**) Med Hensyn til den Solørske Tradition, der er meddelt i H. Schulzes Skildringer fra Lofoten og Solør (2den Udgave) og senere er gaaet over i udbredte Læsebøger, tror jeg at burde oplyse følgende:

Fra min tidligste Barndom hørte jeg Veteraner fortælle om Slaget i Trangen eller "Slaget paa Kjelsaas," men aldrig hørte jeg, at de gav Staffeldt Skylden for Dreyers Død, langt mindre, at Dreyer selv skulde have ladet falde Ord, som tydede paa sligt. Tvertimod var denne efter alt, hvad der berettedes om ham, en altfor helstøbt Soldat til, at han om sine Overordnede skulde have tilladt sig nogensomhelst Ytring af demoraliserende Art. Lige saa lidt havde Staffeldt dengang faaet det leie Ord paa sig, at han ikke likte at høre Kuglerne pibe, skjønt han langtfra var populær blandt Thrønderne, der vilde vide, at han og Grev Schmettow befandt sig paa spændt Fod indbyrdes. Jeg er tilbøielig til at tro, at den Solørske Tradition, der ogsaa af andre Grunde forekommer mig mistænkelig, er et fra Finland overflyttet Sagn, hvor det fortælles om den tapre Oberstlieutenant Joachim Zacharias Duncker, som fornærmet af General Sandels (den senere lidet populære Statholder i Norge) søgte og fandt Døden i Træfningen ved Hørnefors 5te Juli 1809. Det er ham, Runeberg besynger i sit gribende Digt "Den femte Juli". Forklaringen til Sagnets Vandring tør søges deri, at der i den endnu i 1830-Aarene ikke afbrudte finske Indvandring til Solørtrakten har været Soldater, der har medbragt Beretningen om Dunckers Død, som da senere er bleven overført paa hans tapre norske Jevnbyrdige. Dette er dog kun en Gjetning, som ikke maa tages for andet, end hvad den er.

hans Leie, at de som brave Gutter vilde huske paa, at de nu havde faaet hans Død at hevne*).

Under denne Kamp sendte Gahn Kaptein Knorring afsted for at foretage en omgaaende Bevægelse og falde Ræders Styrk i Flanken; men Knorring gjorde Veien vel lang og tullede sig bort i Skoven, saa han ikke kom til at tage Del i Kampen. Han stod sig paa det; thi herved undgik han at dele Skjæbne med Gahns øvrige Korps.

Allerede fem Kvarters Tid efter at Kampen havde taget sin Begyndelse, kunde dens Udfald ikke være tvivlsomt. Alligevel holdt Gahn det gaaende slig i fem Kvarter til. Da greb Nordmændene ind paa et tredie Sted og Kampen var afgjort.

Det var de Hoffske Skiløbere under Kaptein Sven Arentzen, som viste sig paa Skuepladsen. Denne stod ved Gjæsaassjøen, 1 Mils Vei fra Trangen, da han fik Staffeldts Bud om at støde til ham paa Nyen. Han havde strax begivet sig paa Vei for at efterkomme Ordren; men jo mere han nærmede sig Kamppladsen, desto tvivlraadigere blev han om, hvorvidt Befalingen skulde efterkommes bogstavelig eller ikke. Hans Tvivl løstes imidlertid, da han kom frem til Pladsen Skythaugen under Gaarden Sønsterud. Her stod Husmanden Ole Halvorsjøn, en bekjendt Bjørneskytte, der havde udmerket sig i de foregaaende Skjærmydsler**), ude paa sit Tun, ifærd med at drage i

*) Bernt Lund har i sit Digt "Det arvede Sværd", i hvilket man hører en Efterdønning af den utækkelige Mandjevning, som efter Slaget fandt Sted mellem Thrønderne og Søndenfjeldingerne, sat Kaptein Dreyer dette Minde:

"Af alle de Tapre man prisede mest
Dog Thrønderkapteinen Dreyer.
At staa i den haardeste Dyst som han,
Faa otte Kugler i Brystet,
Det var at staa og falde som Mand:
Den Ros har Thrønderen høstet."

"Dreyerstubben" var længe fredet med en hertillands sjelden Pietet. Da den var raadnet væk, reiste Solungerne i Begyndelsen af Femtiaarene en simpel Støtte paa Stedet.

**) Om Ole Skythaugen eller Kjelmyren se Forfatterens "Fra en svunden Tid", S. 132 fgg. I den officielle Liste over de under 18de August 1808 udnævnte Dannebrogsmænd staar der anført om han, at han "meldte sig, da han hørte Fiendens Indrykning, udbad sig Mundering og Rifle fra en syg Skiløber, fulgte Kompagniet, var bestandig med de første, tilføiede Fienden ved sine overmaade sikre Skud stor Skade, og viste uden nogen Belønning sandt Mod og Fædrelandskjærlighed." Forøvrigt havde Solungerne sluttet sig sammen i en frivillig Bondevæbning, der var inddelt i fem "Tømmermands Kompagnier" og kommanderedes af Kaptein Knut Paulsen. Ialfald en Del af disse deltog i Slaget. Et af disse "Tømmermandskompagnier" kommanderedes af Gaardbruger og Tømmermerker Ole Bergersen Lund, hvis Søn, den som Digter og Maler bekjendte Ritmester Bernt Lund, i Digtet "Det arvede Sværd" har givet en poetisk Skildring af Slaget. Slgn. hermed Lunds Meddelelse i J. B. Halvorsens Forfatterlexikon III, S. 565.

Kampen paa egen Haand. Efterat have vexlet nogle Ord med Skytten, der paa sin rolige bedagelige Vis satte ham ind i Situationen, medens han spændte Skiene paa, var Arentzens Beslutning fattet. "Brød eller Død, Ole," udbrød han saa. "Bliver du med?" "Her er nu Veien da, Kaptein," sagde Ole, der imidlertid var færdig med Paabindingen, og med ham i Spidsen strøg saa Kompagniet gjennem et slemt Ulænde nedover Flisbakken paa Elvens søndre Bred, hvor det snart med Kraft kunde gribe ind i Kampen**).

Gahn maatte nu snart, da hans Soldater næsten ikke havde mere Ammunition igjen, beslutte sig til at overgive sig. Der blev da slaaet Chamade. Men Signaler til at strække Gevær havde Grev Schmettow forsømt at lade Thrønderne lære, og de forstod derfor ikke, hvad det betød. En lige saa meget for sin Styrke som for sit Pedanteri og sin Dumhed bekjendt Nordmøring fandt efter noget Hovedbrud ud, at Signalet maatte gjælde Ryggtag Mand mod Mand, og til det var han bedre oplagt end til at bruge Bøssen, som i hans Næver ogsaa var et mere tungvindt end nyttigt Redskab. Han udsøgte sig da strax en Svenske, som han kunde binde an med, og hans Kamerater, som fandt, at det var bare Moro, koblede strax Geværerne sammen og fulgte Exemplet. Der udspandt sig nu i Snefonnerne et Slagsmaal paa gevorben Vis, hvori Nævebruget kom til sin Ret. Alvorligere gik det til paa andre Punkter, hvor denne Soldaternes Attak paa egen Haand skal være foregaaet med Knive og Bajonetter. Paa flere Steder vedblev Ilden fremdeles, indtil nogle behjertede norske Underofficerer og Lieutenanter sprang frem foran Skytterkjæden og ved Tilraab fik den stanset, til største Fortrydelse for de menige Soldater, som stod i den Formening, at

**) Kaptein Arentzen vilde ligesom Dreyer kaste sig op i Haandgemænget, men hindredes deri af en af sine Mænd. Senere, da Skiløberne brautede af, at de havde afgjort Kampen, lod Thrønderne dem høre, at deres Kaptein ikke taalte at høre Kuglerne pibe. Der var dog ingen Thrønder, som mente det alvorligt, da man godt kjendte Kaptein Arentzens Mod. Men da dette kom Kapteinen for Øre, vilde han vise Trønderne, at han ikke var ræd, og det varede ikke længe, før han skulde faa Leilighed til det. Et Par Uger efter var Kaptein Arentzen frivillig fulgt med den throndhjemske Skarpskytterbataillon under Major Stabell ved dens Angreb paa Mobækstillingen. Dette faldt, som vi skal se, uheldigt ud. Under Kampen havde Skarpskytterne taget Stilling paa en Aasryg, hvor de var meget udsatte for Fiendens Ild. Paa Stabells Ordre forlod de dog denne for at søge Dækning bag Bakken. En Stund efter skulde Stabell se efter, hvorledes hans Ordre var efterkommet. Alle Skarpskytterne havde da retireret; kun en Mand spankulerede endnu frem og tilbage oppe paa Bakken, hvor han i den værste Kugleregn smøgede sin Pibe. Det var Arentzen. Der maatte en udtrykkelig Ordre fra Stabell til for at faa ham bort fra den farlige Post. "Men, kjære Sven!" raabte Stabell ham imøde, da han indfandt sig, "hvad vil du her? Det er hedt nok for os, hvem Pligten kalder. Du skal huske paa, du har Kone og Børn. Siden du nu endelig vil være med, hvorfor vælger du da ikke en anden Plads end den farligste som findes!" "Tag ikke slig paa Vei da, Major," sagde Arentzen. "Jeg maa faa Lov til at vise Thrønderne, at jeg ikke er ræd."

Striden ikke var mere end saa vidt begyndt og at det nu først skulde bære løs for Alvor.

Efter Kampens Ophør var Gahn ingensteds at finde. Daarlig tilbens, som han var, havde han, medens det sidste Haandgemæng foregik, lagt sig paa en Langslæde og ladet sig kjøre ind paa en Sidevei i Skoven, i det Haab, at han skulde blive ubemerket og undgaa Fangenskab. Det lykkedes ham ikke. Umiddelbart efter Kampens Ophør blev Skoven afsøgt af Solungerne, og herunder blev han funden af en Skiløber af Hoffske Kompagni, paa hvis Anskrig han toges til Fange.

I Slaget havde Thrønderne gaaet paa, som de var vilde og gale. Men da Kampen var over, skulde Svenskerne ikke beklage sig over den Medfart, de fik. Thi nu udfoldede Nordmændene den største Gjæstfrihed, som tænkes kan, mod de Naboer, som ubudne var komne ind i Landet. Soldaterne, der ialfald for en Del den Dag havde maattet slaas paa fastende Hjerte kappedes om at dele sine knappe Rationer med Fangerne, og de norske Officerer nødte de svenske til at modtage deres Senge, medens de selv tog tiltakke med at ligge paa Straa paa Gulvet.

I sin til Prinsen af Augustenborg afgivne Rapport om Træfningen udtaler Staffeldt efter at have gjort Rede for de af ham trufne Dispositioner og Kampens Gang i Almindelighed:

"Capitain v. Dreyer af 2det Throndhjemske Regiment blev under Fægtningen dødeligen blesseret; hans Kone og Børn anbefales underdanigen Deres Hoifyrst. Durchl. Forsorg. Vi have desuden mange Døde og Blesserede, hvis Tal endnu ei bestemt kan opgives. Resultatet af dene Dags Affaire blev følgende:

Den hele svenske Trop blev fangen, hvorfra de undtages, som i Skoven havde forstukket sig, og som formodentligen tildeels endnu kan opbringes, men efter hvad man i en Hast kan tælle, ere de Fangne følgende: Commandeuren Hr. Oberste von Gahn; Capitain Godée, blesseret; Capt. Knorring, savnes; Capt. Eggers, fanget; Capt. Fahnehjelm, fanget; Lieutenant Udd, fanget; Lieut. Sveiberg, savnes; Fendrik Ørn, fanget; Oberjægermester von Kothen, fanget; Adjutant Ahlsted, fanget; Adjutant Engeström, fanget, og omtrent 320 Mand, foruden en Mængde Døde og Blesserede

Vort Tab er ikke ubetydeligt. Ved Dagens Affaire har i Besynderlighed udmærket sig Capitain Arntzen af det Hoffske Skiløber-Compagni, for hvem jeg underdanigst tør udbede mig en naadig Belønning. Dernæst kan jeg ikke noksom rose Hr. Major von Stabell, hvis Nidkjærhed og Iver har bidraget meget til Dagens heldige Udfald. Fremdeles har Capitain v. Nægler af 2det Throndhjemske Infanteri udmærket sig, og jeg vil være uskjønsom, dersom jeg ikke anbefalede det hele Officer-Corps, hvorunder især Major v. Ræder af 2det Throndhjemske Infanteri-Regiment, der med megen Uforsagthed førte Tropperne i Ilden.

Commandeurens for den Throndhjemske Skarpskytter-Division, Capitain von Sigholdts raske Fremrykning bør jeg fremdeles ikke lade være ubemærket"*).

*) Med denne Rapport var de thrønderske Officerer og Soldater meget lidet fornøiede, idet de i den saa et Udslag af det Uvenskab, som herskede mellem Grev Schmettow og

Oberst Gahn anslog i sin fra Bjørneby 25de April affærdigede Rapport Svenskernes Tab til 200 Mand Døde og Saarede. Saa stort kan det dog neppe have været, da Nordmændene efter Slaget kun opsamlede 25 døde og 57 saarede Svensker. Nordmændenes Tab var 15 døde og 52 saarede. De døde blev nogle Dage efter Slaget jordede i to fælles Grave paa Aasnes Kirkegaard Fangernes Antal udgjorde 445 Mand, hvoraf 11 Officerer. I dette er dog muligens Fangerne fra Efterspillet paa Midtskog medtagne.

Af Gahns hele Korps undkom fra Træfningen i Trangen saaledes alene Kaptein Knorring og Lieutenant Zweybergh med 60 Mand, der under Kampen var bleven afsendt for at angribe Nordmændene i den høire Flanke. Da han merkede, at Gahn havde overgivet sig, tiltraadte han strax Tilbagetog, gik Midtskog forbi og tog Veien til Lethafors Bruk ved Klarelven. Hid samledes efterhaanden i de følgende Dage de øvrige fra Slaget undkomne, ialt 115 Mand, med hvilke Knorring den 23de Mai meldte sig ved 3die Brigade.

Umiddelbart efter Affæren i Trangen affærdigede Staffeldt Kaptein Nægler med en Division, sammensat af thrønderske Skarpskytter, Skiløbere og Lærdøler, til Midtskog for at opsnappe eller fordrive den her under Søderhjelm posterede Styrke, før den havde faaet Nys om Nederlaget i Trangen, og bortføre de derværende Magaziner. Dette lykkedes ogsaa fuldkommen, og Søderhjelm blev tilligemed hele sit Detaschement tagen til Fange. Ved denne Leilighed var det, at Lærdølerne udmerkede sig og til Paaskjønnelse af sin Tapperhed fik sine Sambygdinger fri af Slaveriet.

Da Kong Fredrik VI havde modtaget Rapporten om Seiren ved Trangen, udtalte han i Armeens Dagsbefaling for 5te Mai:

"Vi have med særdeles Tilfredshed modtaget Rapport fra Norge, som giver os et rigt Bevis paa de Norskes Mod og Uforsagthed. Dette maa tjene til Opmuntring at efterligne disse kjække Vaabenbrødre. Til den Ende oplæses denne Rapport for samtlige Underofficerer og Soldater."

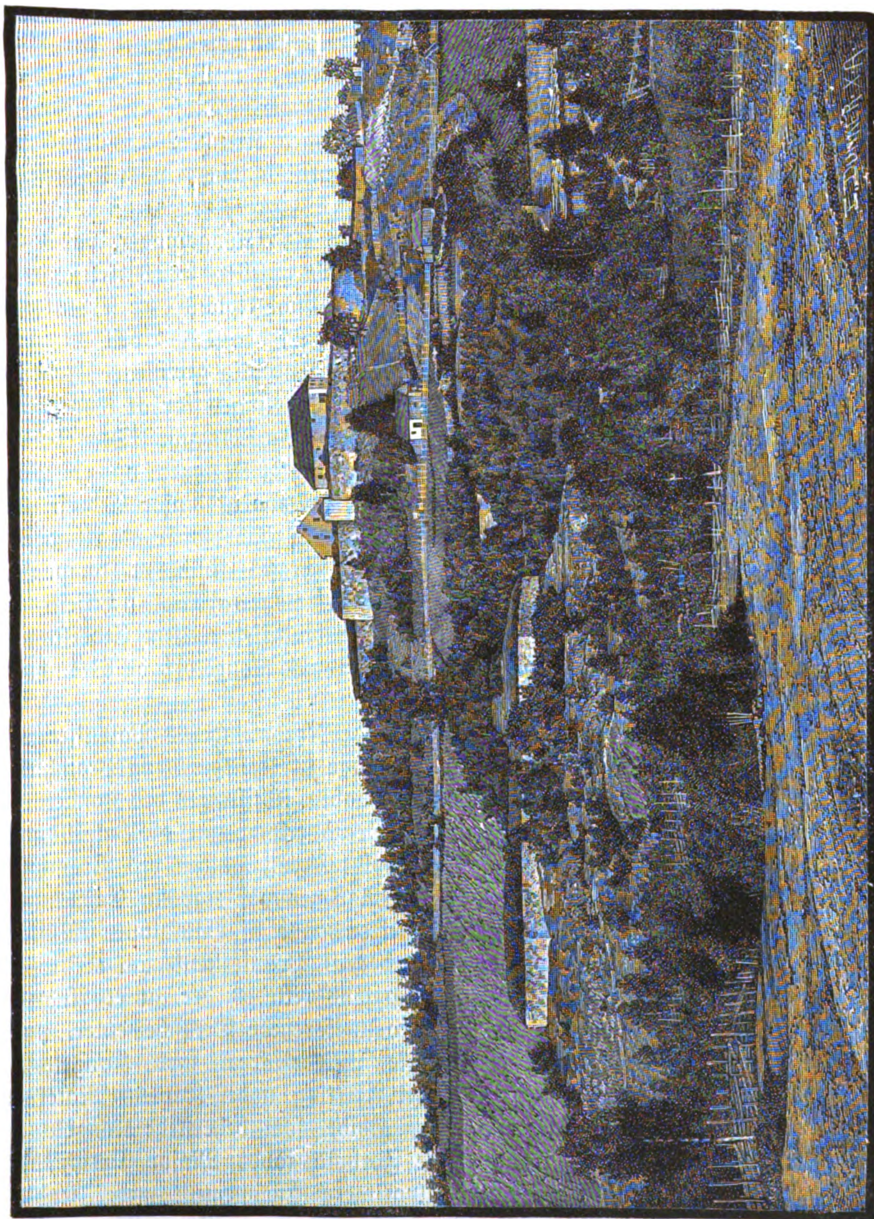
Da denne Oplæsning fandt Sted ved den for en stor Del af Nordmænd bestaaende Gardes Parade paa Kjøbenhavns Slotsplads, forefaldt der her

og Staffeldt, og navnlig fandt den Ros utilbørlig, som blev tildelt de søndenfjeldske Skiløbere, som ikke havde været i Ilden saa mange Kvarter, som Thrønderne Timer. De thrønderske Troppers Misstemning deltes ogsaa af Grev Schmettow, der senere paa Aaret tilskrev Prins Kristian August et Brev, hvori han, støttende sig til mange for Oberst Staffeldt saarende Grunde bad om, at Grenaderbataillonen Ræder af Generalens Regiment maatte blive beordret fra Brigaden Staffeldt og underlagt en anden Brigadechef, helst Prinsen selv, for at fægte under hans Øine. Paa dette Andragende kunde Prinsen ikke gaa ind. At han delte de thrønderske Officerers Syn paa Sagen, viste han derigjennem, at alle thrønderske Officerer tildeltes Danebrogsordenen, da denne udvidedes, hvorimod Kapt. Arntzen, som Thrønderne forresten vel havde undt en retfærdig Udmerkelse, maatte vente i flere Maaneder, før han fik Ridderbaandet Ræder blev derhos umiddelbart efter Slaget under Kjelsaas forfremmet til Oberstlieutenant.

Optrin, som skulde gjøre et dybt Indtryk paa Fredrik VI, der fra Balkonen overværede Høitideligheden. "I samme Øieblik, Efterretningen meddeltes, brydes Linierne, vilde Frydeskrig opfylder Luften, Chakoterne gjennemkrydser den, Geværer og Sabler svinges, man omfavner hinanden under Springe- og Hallingkast, og over den hele Plads er det stive og strunke Korps i et Nu udbredt, jublende og dansende som nordamerikanske Indianere efter en Seir." Kong Fredrik trak sig tilbage, forfærdet over et saa utækkeligt Brud paa Reglement og Orden, og siden skal Oplæsning af saadanne Proklamationer for Fronten heller ikke tiere have fundet Sted.

I Trakterne nærmere Kongsvinger kom det til de mest haardnakkede Sammenstød under hele Krigen, og disse, som vi nu gaar over til at betragte, frembyder adskilligt af Interesse, ihvorvel de langtfra kan siges at høre til de mest lysende Blade af vort Fædrelands Krigshistorie.

I Marts Maaned var der ved Kongsvinger under Kommando af Oberst Verner Nikolai de Seue samlet en Troppestyrke paa 2000 Mand, bestaaende af tre Infanteri-Batailloner, nemlig Major Dittens af akershusiske og thelemarkske Grenaderer sammensatte Bataillon, Major Kreutz's lette Infanteribataillon og Major Müllers Grenaderbataillon af Oplandske Regiment, samt et trepundigt Feltbatteri under Kaptein Antzee, hvortil endnu kommer Regimentsartilleriet, to Kanoner for hver Bataillon. Denne Styrke var imidlertid bleven svækket derigjennem, at den hele Bataillon Ditten og den halve Bataillon Kreutz dels var trukken ned til Urskog og Høland, dels var beordret til at forsterke Staffeldts Brigade. Tilbage havde de Seue saaledes kun beholdt Bataillonen Müller og den halve Bataillon Kreutz, der tilsammen med de tilbageværende 4 Regimentskanoner og Feltbatteriet udgjorde en Styrke paa noget over 1200 Mand. Paa Kongsvinger Fæstning laa 900 Mand Besætningstropper under Oberst Blüchers Kommando; men disse kunde ikke anvendes til den temmelig udstrakte Grænsebevogtning fra Krokfos til Grue (60 Kilometer), som var de Seue betroet. Derimod forsterkedes hans Brigade af Landeværnet i den nærmeste Omegn; men da dette savnede fornødent Befal, kunde det langtfra gjøre fuld Nytte. Da der paa mangfoldige Steder førte Vinterveie over Grænsen, kunde der ikke godt være Tale om nogen fuldstændig Bevogtning af denne. Man maatte derfor nøie sig med at afstænge de Veie, som førte direkte frem mod Kongsvinger og først og fremst da den, som fra Morast over Magnor, Midtskog, Kongetorp, Aabogen og Lier førte frem til Glommens Østbred ligeoverfor Kongsvinger. Dette var dengang Hovedveien, saa slet den end var. For en stor Del gik den gjennem skovbevoxet og meget couperet Terræn, der paa flere Steder fortrinlig egnede sig til Forsvarsstillinger. Men flere af disse kunde dog omgaaes ved Sideveie, der gik østenfor den egentlige Hovedvei. Hverken Passet ved Kongetorp eller ved Aabogen kunde saaledes lade sig forsvare,

328. Kongsvinger Fæstning.

med mindre der blev lagt Bevogtning paa de Veie, ad hvilke man fra Finsrud og Heljeboda over Pramhus kunde angribe den norske Stilling i Flanke og Ryg. Som Følge heraf blev der paa Pramhus lagt en norsk Besætning, som skulde dække Hovedstyrken af Befæstningstropperne, der blev fremskudt til Kongetorp og Aabogen. Strækningen mellem disse Punkter og Grænsen blev iagttagne ved flittige Patruljeringer. Disse Bevogtningstropper, der bestod af 3 Kompagnier af Bataillonen Kreutz, 2 Divisioner af Bataillonen Müller, 1/2 Batteri og 4 Regimentskanoner, var underlagt Major Kreutz's Kommando.

Oberst Lejonstedt, der skulde rykke frem mod Kongsvinger, var med sin Brigade, bestaaende af 5 Infanteribatailloner (Vermlands Feltjægere, tre Batailloner Nerike og Vermland og en Bataillon Upland), et sexpundigt Batteri og en Eskadron af Livregimentets Husarer, den 12te April kommen til Eda, hvorfra han nogle Dage efter trak sig op mod Rigsgrænsen. Medens han selv fulgte Hovedveien, detascherede han to Afdelinger for at omgaa de norske Stillinger, der muligens kunde afspærre hans Marsch. Den ene af disse, der bestod af en Bataillon, 150 Jægere, 2 Kanoner og et Par Afmarscher Kavalleri, skulde saaledes under Kommando af Major Cederstrøm slaa ind paa Veien fra Heljeboda, naar den svenske Hovedstyrke ad Allmandveien drog ind over Grænsen, og samtidig hermed skulde et Kompagni Infanteri med nogle Afmarscher Kavalleri under Kommando af Kaptein Liljestrøm følge Veien fra Finsrud for at opretholde Forbindelsen mellem Cederstøms Afdeling og Hovedstyrken. Denne Fremrykning mod Kongetorp og Pramhus fandt Sted den 15de og 16de April.

Den sidstnævnte Dags Formiddag havde Nordmændenes Patruljer og Posteringer uden al Modstand trukket sig tilbage til Kongetorp og Pramhus, hvor Major Kreutz's hele Styrke stod under Vaaben. Stillingen ved Kongetorp blev besat af Kaptein Grüner med et Grenaderkompagni af Bataillonen Müller og fire Regimentskanoner. Selv holdt Kreutz Høiden ved Pramhus besat med sine 3 lette Kompagnier, og til Aabogen var Kaptein Emmanuel Sadolin beordret med det andet Grenaderkompagni af Bataillonen Müller og det halve Feltbatteri, som kommanderedes af Premierlieutenant Kristofer Pritzier Meidell. Paa Stillingen ved Pramhus rettedes der nu et Angreb af Major Cederstøms og Kaptein Liljestrøms forenede Detaschementer, paa samme Tid som Lejonstedts Hovedstyrke rykkede frem mod Kongetorp. Det lykkedes en fra den sidste detascheret Afdeling under Kaptein Materns Befaling at sætte sig i Besiddelse af en Høide, som beherskede Kongetorp-Stillingens høire Flanke. Under disse Forhold fandt Major Kreutz det utilraadeligt at indlade sig i noget alvorligere Engagement med Fienden og trak sig i Ro og Orden og uden at forfølges om Eftermiddagen ind i Stillingen ved Lier.

"Denne i vor Krigshistorie saa bekjendte Stilling", siger Oberstlieutenant D. Schnitler, "laa 5 à 6 Kilometer fra Kongsvinger og dannedes af et Høidedrag, der strakte sig mellem Fuskersø og Farvensø. Stillingens Front, der fulgte Høidedragets Kretelinie, havde en Udstrækning af noget over 900 Meter. Den høire Fløi, bag hvilken en tildels skovbevoxet Høide beherskede hele Stillingen, støttede sig med sin Flanke til Fuskersøen, medens Stillingens venstre Flanke endte i steile Bakkeskraaninger ned mod Farvensø og mod dennes Afløb ud i Vingersø.

Stillingens nærmeste Forterræn eller Glacis dannedes af en 3 à 400 Meter bred og tildels sumpig Eng; paa den anden Side af denne eller altsaa ligeoverfor Stillingens Front hævede der sig et skovbevoxet Høidebrag. Den eneste Vei, der førte ind i Stillingen, var Hovedveien fra Sverige, der — efter at være ført over det sidstnævnte Høidedrag — gik videre gjennem den Dalsænkning, som adskilte dette fra Lierstillingens Front. Veien fulgte forøvrigt den vestlige Bred af Farvensø og af et Elveløb, der havde sit Udspring i denne, men var dog adskilt fra disse Vasdrag ved en steil og skovbevoxet Styrtning. Den kom op i Stillingens venstre Fløi lige ved Gaarden Lier, der med sine store og mange Bygninger kunde tjene som et fordelagtigt Støttepunkt for Forsvaret, der forøvrigt betydelig lettedes gjennem Forskansninger, der var anlagte baade for Infanteri og Artilleri langs hele Stillingens Front. Et Par Hundrede Meter foran denne var der ogsaa lige ved Hovedveien anlagt et lukket Verk, beskyttet med 2 Kanoner".

Major Kreutz og hans Styrke indtog nu Stillingen ved Lier, mod hvilken Fienden den følgende Dag (17de April, 1ste Paaskedag) udsendte sterkere Rekognosceringspartier, der dog blev viste tilbage med nogle Kanonskud fra de norske Batterier.

Men den næste Dag bar det løs for Alvor, idet Fienden da under Befaling af General Armfeldt selv, der havde indfundet sig her for at lede Bevægelserne, skred til Angreb paa Lierstillingen. Samtidig med, at denne angrebes i Fronten, affendtes et Kompagni Jægere under Kaptein Materns Befaling med Ordre til at trænge frem mellem Fuskersøen og Stillingens høire Flanke; Kaptein Liljeström skulde fra Pramhus af, hvor han med sit Detaschement havde taget Post, true den venstre Flanke, og Major Cederstrøm, der med sit Detaschement var rykket frem til den Bro, som mellem Skansegaarden og Overrud førte over Austbølaaen, beordredes til at understøtte Liljestrøms Angreb og om muligt true Lierstillingens Forbindelseslinie med Kongsvinger. Major Cederstrøms Fremrykning skræmte foreløbig Oberst de Seue fra at sende den øvrige Del af Müllers Bataillon med Kaptein Antzees halve Batteri til Lier, hvor Major Kreutz haardt nok tiltrængte en saadan Bistand, da hans 800 Mand ikke paa langt nær var tilstrækkelig til at forsvare den udstrakte Stilling.

Kl. 11 om Formiddagen tog Kampen sin Begyndelse. Armfeldt lod en Del af Infanteriet med 2 Kanoner rykke frem paa Hovedveien mod Stillingens Front; men dette mødtes med en ødelæggende Ild fra det foran Stillingen fremskudte Verk og kastedes opover den Høide, der gik parallelt med Stillingens Front, hvor det med stor Møie fik Kanonerne efter. Det hele Forsøg resulterede saaledes i en Artillerifægtning, hvori Nordmændene var Fienden langt overlegne, da det ikke lykkedes denne at faa flere Kanoner opover Bakken.

Da denne Ild havde vedvaret i nogen Tid, beordrede Armfeldt Hårds Bataillon Uppländinger frem til Storm paa det fremskudte Verk. Disse gik to Gange frem, men kastedes begge Gange med stor Voldsomhed tilbage af Nordmændenes Artilleriild.

Kaptein Martern blev i sit Forsøg paa langs Fuskersøens Bred at omgaa Nordmændenes høire Flanke stanset af Sabolins Grenaderer, og heldigere var heller ikke Liljestrøm i sine Bestræbelser for at komme over Vasdraget mellem Fusker- og Vingersø for at tage Nordmændene i den venstre Flanke.

Kampen havde varet i tre Timers Tid, og Kl. 2 om Eftermiddagen var Armfeldt derfor i Beraad med sig selv, om han virkelig ikke gjorde rettest i at tiltræde Tilbagetog.

Saa vel skulde det imidlertid ikke blive. Der var Omstændigheder tilstede, som var Skyld i, at Nordmændene maatte trække det kortere Straa til Trods for al den Tapperhed og heroiske Koldblodighed, som de her udviste.

Af Frygt for at komme ind under Kongsvinger Fæstnings Artilleri havde Major Cederstrøm opgivet at afskjære Nordmændenes Forbindelseslinie med Fæstningen, og fra Overrud Bro af havde han iverksat sit Tilbagetog saaledes, at han kunde forene sig med Liljestrøms Detaschement, umiddelbart efterat dennes Angreb paa Nordmændenes venstre Flanke var bleven afslaaet. I Forening gjenoptog nu Cederstrøm og Liljestrøm Forsøget paa at komme over Vasdraget mellem Fusker- og Vingersø.

Baade disse og Armfeldt lagde da Merke til, hvor svag og hendøende Nordmændenes Ildgivning nu med et blev. Der fandtes nemlig i Lierstillingen ikke mere Ammunition for Kanonerne, og Infanteriet maatte spare paa sin! Gang paa Gang havde Major Kreutz sendt Bud til Kongsvinger om, at Ammunition maatte han have; men ingen fik han. I det nedskaarne Batteri foran Lierhusene, hvis Ild under den foregaaende Artillerikamp med udmerket Dygtighed var ledet af Lieutenant Pritzier Meidell, sad denne taus og mørk med korslagte Arme paa en Kanonlavet. Han havde bortskudt sin sidste Kardus og ventede nu i dump Resignation den Skjæbne, som han ansaa for uundgaaelig. Thi i Front og i venstre Flanke var Fienden nemlig nu begyndt sin Fremrykning paany.

Paa høire Fløi havde Kaptein Sabolin kjæmpet med Kaptein Materns Styrke, der havde trukket sig tilbage eller ialfald ikke var mere at se. Han hørte Skydningen paa venstre Fløi og stundede efter at faa være med der, da han ikke havde mere at gjøre i den Stilling, han nu indtog. Da fik han fra Majoren Ordre om at afgive en Del af sin Styrke til Understøttelse for venstre Fløi, og strax forlod han da med sin hele Styrke Forskansningerne og drog hurtig gjennem den hele Stilling og ud paa Bakkeskraaningerne i venstre Flanke. Han tænkte i sin brændende Kampiver ikke et Øieblik paa, at han ved denne sin Uvorrenhed udsatte hele Lierstillingen for den største Fare. Da han heller ikke her oppe paa Kammen kunde faa sin Stridslyst styret, styrtede han med sin Styrke nedover den bratte Bakke til Vasdraget mellem Farven- og Vingersø for tilgavns at smøre Fienden op. Men det gik den forkjerte Vei. Fienderne var for mange, og det blev Sabolins Folk, som fik Prygl. Paa Veien ud efter Bakken var Sabolin skredet ud paa Isfvullen og havde forvredet Ankelen, saa han selv ikke var god for at følge sine Soldater opover den glatte og tverbratte Skraaning. En kjæmpesterk Gausdøl tog ham da paa sine Arme og bar ham tilbage, medens Kuglerne susede dem om Ørerne. Under dette fortvivlede Modstød tabte Sabolin Tredieparten af sit Kompagni, og blandt de dødeligt saarede var den unge, kjække Premierlieutenant Thomas Blix, der i ingen Henseende gav sin tapre Chef noget efter.

Men Sabolins Uforsigtighed skulde drage endda værre Følger efter sig. Kaptein Matern var ikke saa langt unda, som Sabolin troede. Han tog til at undres paa, hvorfor det med et blev saa stille i Nordmændenes Forskansninger paa høire Flanke. Han lod Sagen undersøge noget nærmere, og da han fandt Stillingen ubesat, tog han den i Besiddelse og lod sine Mænd rykke op paa en noget bagenfor liggende Høide, hvorfra hele det omliggende Terræn beherskedes, deriblandt ogsaa en Del af Tilbagetogslinien til Kongsvinger. Samtidig hermed stormedes i Fronten det fremskudte Verk ved Hovedveien af Uppländingerne med den tapre Major Hård i Spidsen. Nordmændene trak sig tilbage til Lierhusene, mod hvilke Svenskerne nu avancerede, paa samme Tid, som Major Cederstrøms og Kaptein Liljestrøms Afdelinger var begyndt at klavre opover Skraaningerne i Stillingens venstre Flanke.

Kreutz besluttede sig nu til at foretage Tilbagetog. Dette blev foretaget uden synderlig Orden, da Materns Folk fra sit sikre Ly paa Høiden beherskede Tilbagetogslinien. Men det gik heller ikke over til Flugt, da Nordmændene førte med sig alt sit Materiel med Undtagelse af en Kanon, en Krudtkjærre og nogle Geværer. Svenskerne fandt det heller ikke tilraadeligt at fortsætte Forfølgelsen længere end til Pladsen Rastad, der laa midtveis mellem Lier og Kongsvinger. Nordmændenes Tab var 100 Mand

døde, saarede og Fanger, medens Fiendens kun var 70 Mand døde og saarede, deriblandt 8 Officerer.

Det er ikke Tvivl om, at alt vilde være gaaet anderledes, om en anden end Oberst de Seue havde været Brigadechef; alt, hvad der først af ham selv og siden efter af andre er sagt til hans Forsvar, ligger der liden eller ingen Vægt paa. Oberst de Seue skal i sine yngre Dage have været en uforfærdet Karl, men nogen særlig Begavelse havde han aldrig havt. I sine ældre Aar gjaldt han for at være en dygtig Theoretiker, det vil da sige i mindre belæste Officerers Øine. Han havde hundreder af Anekdoter og Historier om, hvorledes Hannibal, Cæsar, Turenne og mange andre store Generaler havde baaret sig ad under kritiske Forhold; men det mindste Tjenesteanliggendes praktiske Gjennemførelse kostede ham uhyre Hovedbrud og krævede Omsvøb af allehaande Slags, og endda blev Resultatet som oftest bare saa som saa. Den almindelige Dom om ham blandt hans Underordnede var, at en pinlig Samvittighedsfuldhed, parret med en godmodig Brøvlevorenhed og en smaalig Paaholden af Autoriteten, gjorde ham til den mest upraktiske af Officererne i de høiere Charger, og dette skulde han da ogsaa tilfulde godtgjøre ved sin Holdning paa Lierdagen, da der var Spørgsmaal om hurtig Undsætning med Ammunition og Mandskab, ikke om en Udredning af, hvad Hannibal eller Cæsar i hans Sted muligens kunde have gjort. De slagne Officerer holdt da ogsaa et syndigt Opgjør med den agtværdige gamle Oberst, da de efter Nederlaget var kommen tilbage til Brigaden, og værst af alle tog Kaptein Sabolin paa Vei, — den Mand, som næst Obersten havde den største Skyld i Dagens uheldige Udfald. De Seue var godmodig nok til at tage Uartighederne med stoisk Ro og Fordrageligheb. Men herfor skulde han kun høste liden Tak. Hans Officerer, der fandt Filosofi og Disciplin uforenelige, saa netop heri det soleklareste Bevis paa, hvor uskikket han var for Ledelsen af en Brigade. Hvad Prins Kristian August angaar, kunde han til Nød tilgive en Officer et Nederlag, selv om dette var hidført ved hans Mangel paa Konduite, derimod aldrig, at han i Tjenesten fandt sig i utilbørlig Optræden fra Underordnedes Side.

Den 20de April modtog Prinsen paa Hølands Prestegaard de Seues Rapport om Udfaldet af Slaget ved Lier. Han tilskrev ham da strax: "Min Hr. Oberst! ville behage at sende mig nøiagtig Rapport om Deres Stilling og Fiendens Styrke og Position, men jeg maa bede saa hurtig som muligt at blive underrettet derom, helst imorgen Aften, da Deres Rapport maa lægges til Grund for et Udkast til en combineret Attaque, men til den Ende maa jeg være underrettet om Deres Styrke." Han beordrede strax de 3 Grenaderdivisioner af Dittens Bataillon tilbage fra Blakjer til Kongsvinger, og hid ankom den den 25de April. Dagen efter indfandt Prinsen i egen Person sig her.

I alt væsentligt var Stillingen den samme, som umiddelbart efter selve Lierdagen. Brigaden Lejonstedt var bleven staaende med Hovedstyrken ved Rastad og med Forposterne fremskudte til Glommen, hvorhos Broen ved Overrud paa Østsiden af Vingersøen var bleven besat med et mindre Detaschement. Armfeldt var vendt tilbage til Sverige, hvor han havde opslaaet sit Hovedkvarter paa Karlanda bag den svenske Hærs Centrum; men før Afreisen havde han paalagt Lejonstedt at hævde de vundne Stillinger. Dette var ogsaa lykkedes ham paa en enkelt Undtagelse nær, idet Major Kreutz med et Kompagni den 22de April om Morgenen havde sat sig i Besiddelse af Kurud, der laa yderst paa den svenske Forpostlinies venstre Fløi.

Da Prinsen mødtes med de Seue, gik han løs paa ham med Spørgsmaal: "Hvorfor han ikke havde understøttet Major Kreutz og selv været paa Bataillepladsen? Om han havde været bange?" Det sidste Spørgsmaal burde Prinsen ikke have gjort den brave gamle Officer, som vistnok var et godt Stykke af en doktrinær Brøvlebøtte, men ingen Usling. Det foreløbige Resultat af Prinsens Undersøgelser paa Stedet blev bekjendtgjort ved Parolen: "at Oberst de Seues havte Brigade skulde fordeles til den Lowzowske og Staffeldtske Brigade, og Oberst de Seue begive sig til Kristiania, hvor en Brigade igjen skal blive ham anvist." Med dette Opgjør var Obersten ikke tilfreds. Han vægrede sig ved at tjene længere under Prinsen og forlangte sit Forhold undersøgt ved en Overkrigskommission. Det opnaaede han ikke og var utvivlsomt vel tjent dermed. Derimod søgte og fik han Afsked, efter Prinsens Indstilling med Generalmajors Karakter og med 1000 Rdr. i Pension eller Vartpenge, som den kaldtes.

Prinsen fandt imidlertid, at der ved Lier intet videre var at gjøre under det indtræffende Førefald, der vanskeliggjorde alle Bevægelser, og begav sig efter at have truffet forskjellige Dispositioner tilbage til Høland for at optage Operationerne mod Fienden, der var falden ind i den sydlige Del af Landet.

Ved den nye Inddeling af Tropperne blev Staffeldt med hans Mandskab fra Solør, hvor der nu ikke var mere at gjøre, trukken ned til Kongsvinger, hvor Brigaden de Seue blev underlagt hans Kommando. Før Opbruddet fra Solør forenede Bataillonen Sommerschield af 1ste throndhjemske Regiment, der tidligere havde staaet ved Røros, sig med ham. Derimod sendtes Major Dittens tre Divisioner Grenaderer sydover til Urskog igjen, hvor de forenede sig med Brigaderne Lowzow og Holst, der under Prinsens egen Befaling skulde operere mod den ene eller anden af Fiendens Angrebsfronter, som det maatte føie sig.

I de første Dage efter Staffeldts Komme til Kongsvinger kunde han intet foretage med sin Styrke, der nu løb op til 3000 Mand. Derimod kastedes, ret som det var, mindre Detaschementer over Glommen, som holdt Fienden i Aande. Der hengik saa at sige ikke en Dag, uden at

mindre fiendtlige Partier blev opsnappede af Nordmændene, og Sejonstedts Brigade, der fremdeles stod mellem Rastad og Lier, trættedes meget ved disse idelige Allarmeringer. Mest udsat var Fiendens høire Flanke, der paa Østsiden af Vingersøen støttede sig til Austbøl-Aaen eller Digeraaen, der paa Grund af den sterke Flom, som i disse Dage indtraf, ikke kunde passeres uden ved Skinnabøl, Overrud og Mobæk. Svenskerne fandt sig da beføiede til at anlægge Forskansninger paa disse tre Steder og ved Skansgaarden.

For at drive Fienden ud af denne Stilling beordrede Staffeldt den 18de Mai den nys til Oberstlieutenant forfremmede Ræder med to Grenaderdivisioner og Skarpskytterdivisionen af andet throndhjemske Regiment, Jürgensens Lærdøler, to Skiløberkompagnier og en Grenaderdivision af Müllers Bataillon af 1ste Akershusiske Regiment til at skride til Angreb, samtidig med at et Par Kompagnier af Staffeldts søndenfjeldske Tropper, der lededes af Ræder, kastedes over Glommen for at demonstrere mod den fiendtlige Brigades Hovedstyrke ved Rastad og Lier. Angrebet skulde foregaa Kl. 11 om Formiddagen og udføres paa følgende Maade:

Oberstlieutenant Ræder skulde med Hovedstyrken ad nogle Skovveie gaa opover til Frantsbraaten ved Digernessøen, hvor der gik en Dæmning over Austbølaaen; paa denne vilde han gaa over for at tage de fiendtlige Forskansninger ved Mobæk i Ryggen. Hans øvrige Styrke skulde langs Vingersøens Østbred rykke frem mod den fiendtlige Forskansning ved Skansgaarden, som Kaptein Elias Nægler med sin Grenaderdivision skulde angribe i Fronten, medens Jürgensen med Lærdølerne og en Grenaderdivision tog den i Flanken.

Til at vise sig Vei havde Ræder faaet Husmandskonen Lisbet Thorgersdatter fra Aaberg paa Nordsiden af Austbølaaen. I Stedet for at føre Ræder og hans Mænd til Frantsbraaten, hvor hun vidste, der ingen Svensker var, vilde hun gjøre rigtig vel og — førte ham lige lukt paa Mobæk, saa han befandt sig kun 150 Skridt fra den fiendtlige Forskansning, før han vidste Ordet af. Der var ikke Tid til at rette paa Kjærringens uvittige Paafund, og efter at have lettet sit Hjerte med en Velsignelse over Kjærringen og hendes Kløgt maatte Ræder bide i det sure Æble og lade det staa til; der var ikke Tid til andet, da Angrebet paa de andre Punkter allerede maatte være begyndt.

Nedenfor Mobæk havde Fienden for at opretholde Forbindelsen med Posteringerne paa den anden Bred slaaet en midlertidig Bro, der dækkedes af et Brohoved paa den ene Side og af tre Retranchementer paa den anden, af hvilke de to flankerede Brohovedet. Der fandt just paa denne Tid Afløsning Sted, og den svenske Besætning, som kom til at deltage i Kampen, var derfor dobbelt saa stor, som den sædvanlig pleiede at være.

Tre Gange forsøgte Ræder at storme Brohovedet og drive Svenskerne ud af Forskansningerne, men kastedes lige saa ofte tilbage. Ræders Folk sloges med vanlig Tapperhed, og for at kunne naa Svensken, som var inde i Brohovedet, kastede de sig endog ud i det iskolde Vand, som gik dem til Skuldrene; men lige meget hjalp det. Ogsaa Svenskerne, der kommanderedes af Kaptein Lagerlöf, sloges her med større Djærvhed og Mandemod end paa nogen anden af Aarets Valpladse, og Thrøndere, som var med baade i 1808 og 1814, har forsikret, at der aldrig gik varmere til end paa dette Sted.

Men hvert af Ræders Anfald mislykkedes, og ihvorvel hans Mænd ikke var uvillige til at friste et nyt Angreb, vilde han dog først se Tiden noget an.

Heldigere faldt de Angreb ud, som foretoges paa andre Hold.

Lieutenant Gill, der med det aamotske og vingerske Kompagni skulde demonstrere mod de til Glommen fremskudte svenske Forposter, gik nedenfor Kongsvinger over Elven og kastede med Kraft Forposterne tilbage paa Hovedstyrken ved Rastad og Lier. Men Gills Korps var dog for svagt til, at han skulde allarmere Svenskerne i nogen synderlig Grad eller formaa dem til at splitte deres Stridskræfter.

Ræglers og Jürgensens Angreb paa det isolerede Verk ved Skansgaarden løb ogsaa heldigt af, forsaavidt som Besætningen trak bort, afkastede Broen ved Overrud efter sig og besatte Forskansningerne paa den anden Side. Den erobrede Skanse blev nu ødelagt. De Forsøg, som Nordmændene gjorde paa at vade over den sterkt opsvulmende Aa, mislykkedes, og man kom ikke her længere end til en Ildgivning fra begge Sider, der vedvarede i 4 Timer. Da blev det besluttet, at Jürgensen med Lærdølerne og Grenaderdivisionen af Müllers Bataillon skulde drage opover til Mobæk for at understøtte Ræders Angreb, hvor de ankom, netop som denne for tredie Gang var bleven kastet tilbage. Da nu Jürgensen kom, vilde Ræder gjøre et fjerde Forsøg paa at kaste Svenskerne ud af deres Forskansninger. Der fattedes ikke Soldaterne paa Mod og Stridslyst; men trætte, som de var efter 5 Timers Kamp, og derhos for en stor Del dyvaade var de lidet skikkede til at gjenoptage en efter alle Udsigter frugtesløs Strid, og da Svenskerne derhos modtog en ikke ubetydelig Forsterkning, maatte Ræder beslutte sig til at tiltræde Tilbagetog. Dette skede da ogsaa i fuldstændig Orden, efterat Svenskerne, der gjorde Udfald fra Brohovedet, ved et Par forsvarlige Salver var betagne al Lyst til at følge Nordmændene paa Vei.

Kampen ved Mobæk havde kostet Nordmændene 37 døde og saarede; blandt de sidste var Kaptein Siegholdt og Lieutenanterne Stenbuch og Lossius. Svenskernes Tab var af omtrent samme Størrelse. Blandt de faldne var Sergeant Diricker, der havde udvist et Mod, som vakte hans Modstanderes største Beundring.

Forøvrigt var Affæren ved Skansgaarden og Mobæk — eller "Slaget paa Jaren", som Veteranerne kaldte den — ikke den eneste Skjærmydsel, som i disse Dage fandt Sted.

Sex Dage efter foregik nemlig Overfaldet paa Jerpset paa Vestmarken, der paa en meget berømmelig Maade fæstede Lærdølernes Navn i vor Krigshistorie og virkelig ogsaa, som man har udtalt, i mangt og meget ligner en Episode fra Sagatiden.

Fra Schwerins Brigade var der nemlig bag venstre Flanke af Lejonstedts Retrætlinie bleven fremskudt flere Posteringer, hvoraf et Kompagni Uppländninger havde slaaet sig ned paa Gaardene Jerpset, Ødegaarden og Harestad. Denne Afdeling besluttede Staffeldt sig til at allarmere og overdrog dette Hverv til Kaptein Jürgensen.

Jürgensen gik den 23de Mai med sit Kompagni Lærdøler og en Afdeling af aamodtske Skiløberkompagni under Kommando af Lieutenant Jørgen Fredrik Spørck fra Spitalskroken ved Glommen. Efter et Par Dages Marsch over Aasene og med Bonden Thrond Jerpset som Veiviser trængte han midt ind i den fiendtlige Forpostlinie. Om Natten mellem den 24de og 25de Mai omringede han Gaarden Jerpset, som holdtes besat af en Afdeling af Upplands Regiment under Kommando af den tidligere omtalte Lieutenant Gustav Ulfsparre. Denne havde spurgt, at Nordmændene samlede Tropper paa Mangenfjeld, og for at skaffe sig Underretning om, hvorledes det hang sammen hermed, havde han om Aftenen sendt Fænrik Wiinblad med en Afdeling paa 25 Mand ned mod Skjærvangen Sø. Jürgensen og Lærdølerne stormede Gaardspladsen, hvor Feltvagtens Kommandør toges til Fange. Det lykkedes dog en stor Del af Fienden at sætte sig fast i Husene, hvor de fra Vinduer og Glugger aabnede en farlig Ild mod Nordmændene, af hvem flere blev saarede. Nu vilde Kommandersergeanten ved Lærdalske Kompagni tvinge den fangne Lieutenant Ulfsparre, som han havde i sin Varetægt, til at befale sine Folk inde i Værelserne til at holde inde med Ilden. Men Ulfsparre erklærede, at han som fangen Mand ikke længere havde nogen Kommando. I sin Iver tog den iltre Kommandersergeant ham i Kraven og rystede ham, idet han med en kraftig Ed gjentog Opfordringen. Lærdølerne, der nu var blevne rent som de var gale, opfattede da dette som Signal til, at Officeren skulde „stinges“, og i samme Nu rendte et Par af dem sine Bajonetter i Maven paa ham. Alt dette var kun et Øiebliks Sag, uden at Officererne, der var optagne med at bane sig Vei ind i Huset, var opmerksom engang paa, hvad der foregik*).

Imidlertid var det lykkedes Jürgensen at faa sprængt Dørene. Husene stormedes, og Fienderne blev nedstødte med koldt Blod eller tagne tilfange.

Jürgensen satte sig nu i Besiddelse af de Vaaben og Effekter, som fandtes paa Gaarden, medens Lærdølerne paa sin Side tog det Bytte, som

*) Lærdølernes Ugjerning lader sig hverken forsvare eller undskylde, og derpaa har heller ingen Nordmand gjort det mindste Forsøg. Men det er paa den anden Side aldeles

de kunde overkomme. Ulfsparres Lig blev plyndret; en tog hans Ur, en anden hans forgyldte Kaarde, en tredie hans Epauletter*). Da Jürgensen gav Befaling til Tilbagetog, stræbede en af hans Mænd, Kristen Kirketeigen, med at trække Støvlerne af Liget. Den ene havde han faaet, og for ikke at gaa Glip af den anden hug han uden videre Benet af**).

Aarsagen til, at Jürgensen tiltraadte Tilbagetog, var, at der meldtes ham, at en større Afdeling truede med at falde ham i Ryggen. Dette viste sig at være blind Allarm. Derimod havde Skydningen kaldt de Afdelinger, som laa paa de østenfor Jerpset liggende Gaarde, Raftad, Paradis og Strengnes, under Vaaben, og disse rykkede under Kommando af Kapt. Baumann frem til Valpladsen. Saasnart Jürgensen merkede det, lod han en Del af sin Styrke bevogte de medførte Fanger, men selv vendte han med den øvrige Del om til Jerpset, hvor han forjagede Baumann, som kastedes tilbage i Retning af Paradis, hvor den optoges af Hovedposten, Helsinge Bataillon, der ligeledes var i Anmarsch. Jürgensen havde den største Lyst til at binde an med denne; men i Betragtning af den Forfatning, hvori hans Folk efter de udstaaede døgnlange Strabadser befandt sig, tog han det Parti at nøies med det Held, han havde havt, og vendte tilbage den samme Vei, han var kommen.

Af Ulfsparres Trop reddede Fænrik Wiinblad sig og sine 25 Mand lykkelig tilbage til Sverige.

Forholdet mellem Jürgensen og hans Lærdøler var eiendommeligt nok. Paa Tilbagemarschen blev disse i høi Grad opbragte paa sin Chef, idet denne rev dem ud af den Vildfarelse, at det Bytte, som var gjort, var deres Eiendom. De gjorde da Mytteri, slog Kreds om ham og fældede Bajonet. Men Jürgensen tabte ikke Fatningen. Med største Ro trak han sin Uniformsfrakke af og sagde paa sit gebrokne Sprog: "Vent lidt, mit Bryst maa I

---

sikkert, at de norske Officerer ikke før senere spurgte, hvad der var foregaaet, og de erfarede ikke engang da det mod Ulfspare begaaede Nidingsværk i hele dets Afskyelighed.

Der er saaledes ingensomhelst Grund til at rette den mindste Anke mod Kaptein Jürgensen, langt mindre mod Lieutenant Spørck.

Denne Lieutenant J. F. Spørck ved de Aamotske Skiløbere maa vel skjelnes fra Lieutenant, senere General J. H. Spørck af søndenfjeldske Infanteriregiment. Det har G. Bjørlin i sit Skrift "Kriget i Norge 1814" ikke været opmerksom paa, og han er derfor S. 113 paa Grundlag af Claes Fredrik Horns Beretning i Sv. historisk tidskrift f. 1892, S. 8 kommen i Skade for at vælte Skylden for Drabet paa Ulfsparre over paa denne.

*) Ulfsparres Kaarde skal siden være kommen i Lieutenant Spørcks Eie. Epauletterne faldt under den for Lærdølerne uheldige Retræte fra Emterud i Svenskernes Hænder.

**) I det senere optagne Forhør nævnes der intet om den Molest, som blev Liget tilføiet. Men Kristen Kirketeigen fortalte selv ofte derom og til Stadfæstelse paa, at det var sandt, hvad han sagde, pleiede han at fremvise de fine gode Skafteståvler, som han gik med helt til sin Død i Begyndelsen af 1870-Aarene.

gjerne gjennembore, men Respekt for Kongens Uniform!" Det var at tage de loyale Lærdøler fra den ømme Side, og de trak strax Geværerne til sig. Der blev fra Jürgensens Side aldrig talt om denne Forseelse, som han ansaa for at være en Sag, som ikke kom andre ved, og det synes virkelig, at han fik dem til at aflevere ialfald en større Del af Byttet.

Til nærmere Belysning af den hele Episode hidsættes de af ham til Staffeldt og af Staffeldt til Prins Kristian August afgivne Rapporter:

"Deres Høivelbaarenhed har vist ventet paa Udfaldet af min Skjæbne. Jeg har arbeidet i 2de Nætter for at faa Fienden efter Ønske. Inat imod 1 Slet attaquered jeg. En Del af hans Styrke var ude paa Patrulje. Jeg fik 24 fangne, og de, som ikke undfløi, blev skudt ihjel eller fik et Bajonetstød. Baron Gustav Alspare (ɔ: Ulfsparre) blev skudt. Han var Kommandør for Skarpskytter-Kompagniet. Den Armatur, jeg har med, kan jeg ikke gjøre Regning for, før jeg har samlet mine Folk. Om 2de Timer venter jeg de Fangne hertil, men da mine Folk er meget fatigeret, saa kan jeg nok ikke samle dem og eiheller de medtagne Armaturer før imorgen, saa jeg tænker imorgen Aften at være paa Kongsvinger for at aflægge Regnskab for mine Handlinger. Baronens Korrespondence, Vagt-Journal og Ordrebog tror jeg at have i mine Hænder, da jeg ikke har havt Tid at se alt efter. Lærdølerne vil jeg ikke rose, fordi jeg er deres Kompagnichef, men jeg kan ikke sige mere, end at de var brav og bestemte Sagens Udfald. Lieutenant v. Spørck og Skiløber-officererne var hos mig paa Pladsen og feilede ingensteds. Jeg har 2de døde og 1 saaret og Skiløberne tror jeg 1 død.

Store Fugle den 25de Mai 1808.

Jürgensen."

Staffeldts Indberetning til Prins Kristian August, der var dateret 26de Mai, var saalydende:

"Da jeg efter indhentet Efterretning havde bragt i Erfaring, at et Jægerkompagni af Fiender skulde ligge fordelt paa Gaarden Jerpset og Ødegaarden paa Vestmarken og blot havde en liden Vagt detacheret til Gaarden Harstad, beordrede jeg Kaptein Jürgensen med det Lærdalske lette Infanteri-Kompagni og det Aamotske Skiløber-Kompagni at gaa over Fjeldet fra Spitalskrogen over til benævnte Gaard for at ophæve disse Kvarterer. Kapteinen med Kommandoen blev Natten imellem den 23de og 24de liggende paa Fjeldet og sendte en bekjendt Mand for at indhente fuldkommen Vished, og da denne bragte Efterretning, at det meste af Kompagniet var paa Gaarden Jerpset, og at ikkun en Vagt paa 5 Mand var paa Ødegaarden og en noget større Vagt længere tilbage paa Gaarden Harstad, besluttede han at rette sit Angreb alene paa Hovedstyrken paa Jerpset. Han marscherede derefter saaledes affted med sit Kommando, at han kunde indtræffe der ved Midnatstider mellem Kl. 12 og 1. Natten mellem den 24de og 25de naaede han Stedet, inddelte Mandskabet og paa givet Signal var Gaarden omringet. Ved at nærme sig Huset, skjød de Svenske gjennem Døre og Vinduer. Herover blev Folket forbitret, og en almindelig og stærk Skyden var uundgaaelig. Den der høist kommanderende Officer, en Lieutenant Baron Ulfsparre, blev tilligemed en Del fiendtlige Soldater, hvis Antal ei nøiagtig kan opgives, men tror at have været en Snes Mand, skudt og 24 tagne til Fange. Desuden erholdt

25 Stk. Geværer med Bajonetter, dels svenske, dels franske, ligesaa mange Patrontasker og Feltflasker, en hel Del Ammunition, som der forefandtes og ei kunde medføres over Fjeldet tilbage, blev itureved og fordærvet. De Fangne er Regimentsjægere af Uplands Regiment, og de franske Geværer er af dem, som i afvigte Aar i Pomern blev gjort til Bytte. Vort Tab ved denne Expedition er 1 død og 2de saarede af Lærdals lette Infanteri-Kompagni.

Kaptein von Jürgensen, der ved denne Expedition har vist megen Konduite som og det hele Kommando, der af Kapteinen har erholdt det bedste Vidnesbyrd, kan jeg ikke andet end anbefale til Deres høifyrstelige Durchlauchtigheds Naade.

Underdanigst
Staffeldt."

Om den 4de svenske Brigade af høire Fløi, der kommanderedes af Oberst Grev Cronstedt, hører man ikke stort; den forholdt sig ogsaa aldeles rolig, da de tre første Brigader foretog sit Angreb paa Norge. Kun tog et sterkt Detaschement, der kommanderedes af Oberst Brändstrøm, den 23de April i Otten en Trip over Isen paa Store-Lee-Sø til de norske Grænsegaarde Enger, Lexerød, Tolsby og Mossevig. Da Svenskerne her ikke fandt norske Tropper, vendte de strax tilbage.

Som ovenfor fortalt blev i Begyndelsen af April Maaned Lieutenant Hegge af Norske Jægerkorps over Enningdalen sendt ind i Baahuslen. Han vendte tilbage med tilforladelige Efterretninger om, at der ogsaa paa denne Del af den norske Grænse befandt sig svenske Tropper under Oprykning.

Det var den svenske Vestarmes venstre Fløi, der kommanderedes eller rettere sagt skulde kommanderes af General Vegesack. Denne, der var inddelt i tre Brigader, hver paa omtrent 1800 Mand, som stod under Obersterne Posses, Bunges og Belfrages Befaling, var sammensat af Livgrenaderer, Vestgøta Dals, Skaraborgs, Elfsborgs og Baahuslens Regimenter og skulde operere mod den sydligste Del af Norges Grænser mod Sverige. I General Vegesacks Sygdomsforfald førtes Kommandoen af Oberst Bunge. Bestemmelsen var, at venstre Fløi skulde begynde sine Operationer samtidig med den høire, i Midten af April, og til den Tid blev da ogsaa Forposterne trukne hen til Grænsen. Men ind over denne skulde man ikke saa snart komme til at rykke, idet der reiste sig store og uoverstigelige Vanskeligheder med Hensyn til Troppernes Proviantering og Frembringelsen af Troppernes Fornødenheder. Denne Uvirksomhed paa Vestarmeens venstre Fløi kom i flere Henseender Nordmændene tilgode, og ikke mindst af disse Fordele var da den, at Brigaden Holst kunde anvendes mod de i Høland og Urskog indfaldne fiendtlige Tropper.

Paa Fredriksften, hvor Oberstlieutenant Juull fungerede som midlertidig Kommandant under Prins Kristian Augusts Fravær, laa der en Besætning paa en Bataillon. Men hertil kommer ogsaa de frivillige Korpser,

som var oprettede af Byens Borgere og af Arbeiderne ved Tistedalens Sagbrug, hvortil ogsaa maa føies, at de i Byen hjemmehørende Søfolk, der var uden Sysselsættelse, som frivillige deltog i Udrustningen af en Flotille af Baade og Prammer, som anvendtes til Stedets Forsvar.

Til disse frivillige Korpser, Egnens Landværn og Fredrikstens Besætning blev da efter Brigaden Holsts Bortmarsch Bevogtningen og Forsvaret af den flere Mil lange Grænsestrækning fra Svinesund, langs Iddefjorden til Aspersøen overladt. Paa Grund af de Besværligheder, som Bevogtningen af den udstrakte Grænselinie medførte, blev der kun lagt faste Posteringer paa Gaarden Prestebakke, ved Svinesund og paa Bjerkebækgaardene oppe ved Asperen, hvortil kommer, at Iddefjordens Bredder blev bevogtede af det lokale Søværn. Ved Gravningssund i Hvalørgruppen laa

329. Præstebakke Kirke i Enningdalen med Øresøen. Efter en Tegning fra 1847.

en Afdeling af Kanonbaadsflotillen stationeret til Iagttagelse af den nærmest Iddefjorden stødende Del af den baahuslenske Kyst. Det var og blev dog fornemmelig gjennem Patruljeringer af større og mindre Adelinger, man søgte at holde Øie med Fienden.

Af og til kom det til Sammenstød mellem de norske og svenske Posteringer og Rekognosceringsdetaschementer. Den 16de April søgte saaledes en større svensk Styrke under Kommando af Oberstlieutenant Løvenhjelm at overrumple den norske Postering paa Bjerkebæk strax indenfor den norske Grænse østenfor Asperen Sø. Nordmændene blev dog i betimelig Tid varskoede, saa de uden Tab kom sig bort over den isbelagte Asperen Sø. Saa heldig var ikke en svensk Feltvagt, der laa paa Gripsrød paa Grænsen af Enningdalen. Den blev den 29de April Kl. $4^1/_2$ om Morgenen overrasket af et norsk Rekognosceringsdetaschement under Kaptein Arild Huitfeldts Kommando. Efter et kort Sammenstød, hvori Svenskerne fik flere Døde og

Saarede, maatte de trække sig tilbage, forfulgte af Nordmændene, der ogsaa tog en Del af dem tilfange.

Ved Veiknuden nær Prestebakke i Enningdalen var der alt før Svenskernes Komme til den norske Grænse bleven lagt en fra Fredriksten detascheret Afdeling, der havde at bevogte alle Grænsetilgange, som fandtes i Omegnen. Fra Fredriksten udgik der ogsaa jevnlig Rekognosceringsdetaschementer, ned langs Iddefjordens Østbred og langs Femsjøen og Strømselven, hvor de kom i Forbindelse med en Bataillon af søndenfjeldske Regiment, som under Kommando af Major Hjermann var betroet Bevogtningen af Trakten omkring Skodsberg Sund.

Den 3die Mai blev Posteringen ved Prestebakke, som bestod af Lieutenant Leth med 40 Musketerer, angreben af en stor svensk Overmagt, mod hvilken han ikke kunde holde Stand, til Trods for, at han havde indtaget en ret fordelagtig Stilling. Han tiltraadte derfor Tilbagetog over Iddesletten efter at have tabt nogle faa Mand.

Samme Dags Aften erfarede Lieutenant Qvisling, der med et Rekognosceringsdetaschement var udgaaet fra Fredriksten til Berby, at en svensk Afdeling nys før havde været der, og at denne var udsendt af en større svensk Styrke, som var trængt frem paa Veien gjennem Enningdalen og havde besat dennes sydlige Del.

Da Oberstlieutenant Juull modtog disse Meldinger, ansaa han det for givet, at Vestarmeens venstre Fløi nu omsider var under Fremrykning over Grænsen, og at et Angreb paa Fredriksten var nær forestaaende. Han sendte derfor Bud til Fredriksstad efter Forsterkninger og fik ogsaa nogen Tid efter sendt herfra nogle Afdelinger Landeværn.

Juulls Slutning viste sig at være rigtig. To Brigader af Vestarmeens venstre Fløi havde under Kommando af Generalmajor Vegesack, der den 28de April atter havde overtaget Befalingen, i to Kolonner overskredet Grænsen, og af disse havde den ene over Vasbøen og Kirkebøen rykket frem til Overgangene over Ørselven i Enningdalen, medens den anden over Räfmarken var trængt op mod Skodsberg Sund, samtidig med, at den sendte Detaschementer over Jakobsrud, der foruden at dække Brigadens Ryg og venstre Flanke skulde sætte sig i Forbindelse med første Brigade over Holtet og Prestebakke. Den 3die Brigade stod derimod mellem Svinesund og Strømstad, hvor der var samlet en Kanonbaadflotille paa 27 Fartøier.

Nogle Dage efter besluttede Oberstlieutenant Juull at foretage en større Rekognoscering for at komme under Veir med Fiendens Styrke og Stillinger. Den 8de Mai blev der fra Major Hjermanns Bataillon fremsendt et større Detaschement i Retning af Skodsberg Sund. Det vendte tilbage med den Besked, at en større fiendtlig Styrke havde taget Stilling her. Dagen efter beordrede Juull Kaptein Arild Huitfeldt med et Kompagni

til at rykke frem mod Prestebakke og Berby, paa samme Tid som Lieutenant H. J. Spørck med et andet Kompagni skulde trænge frem langs Ørsjøens nordre og østre Bred og forøvrigt dække venstre Flanke af Kaptein Huitfeldts Rekognoscering. Et tredie mindre Detaschement skulde under Lieutenant Magnussens Kommando paa Baade og Prammer begive sig ind gjennem Iddefjorden til Aarbakke, hvorfra det skulde rykke op mod Berby. Lieutenant Spørck stødte efter at have omgaaet Ørsjøen ved Gjeddelund paa en svensk Feltvagt, der med Tab af 12 Mand kastedes tilbage mod Holtet. Her fik den imidlertid Forsterkning, og Lieutenant Spørck saa sig derfor nødt til at tiltræde Tilbagetog den samme Vei, han var kommen, hvilket han og gjorde efter at have tabt 5 Mand. Kaptein Huitfeldt og Lieutenant Magnussen fandt ogsaa Berby og Prestebakke sterkt besatte og vendte tilbage uden at have gjort noget Forsøg paa at trænge igjennem, den sidste med 22 Smaabaade, som han havde gjort til Bytte under den svenske Kyst.

Fienden holdt sig imidlertid i den følgende Tid i Ro og forskansede sig i sine Stillinger ved Prestebakke, Ende, Berby, Skodsberg Sund, Strømselven og Svinesund. Det var hans Agt med den i Strømstad forsamlede Flotille, der skulde forsterkes med Fartøier af den engelske Eskadre, der fra Gøteborg havde sendt en Fregat og en Brig opover til Koster, at fordrive den norske Kanonbaadsafdeling, der laa i Gravningssund i Hvalørgruppen. Men da det kom til Stykket, undslog Englænderne sig for at være med paa dette Foretagende. Det heb sig, at deres store Skibe var for dybtgaaende, og at deres smaa Fartøier havde for svagt Skyts. Det hele Foretagende resulterede da blot i en lidet effektiv Rekognoscering, som den 22de Mai foretoges mod Hvaløerne og Svinesund.

Ogsaa i Omegnen af Fredriksften herskede der et Slags Vaabenhvile i Slutningen af Mai og Begyndelsen af Juni, naar undtages nogle smaa Rekognosceringer. En af disse, der af Lieutenant Magnussen foretoges mod Skodsberg Sund med en Afdeling af Hjermanns Bataillon og et Detaschement Artilleri, løb uheldigt af. Fra Tid til anden fandt ogsaa nogle ubetydelige Sammenstød Sted mellem norske og svenske Patruljer.*)

Vi skal nu gaa noget tilbage i vor Beretning og betragte Forholdene paa den svenske Vestarmes høire Fløi noget nærmere.

Samtidig med dennes første og anden Brigades Indfald i Solør, Høland og Urskog var tredie Brigade under Kommando af Oberst Cederstrøm

*) Efter en af disse fandt Svenskerne en falden Nordmand, som begravedes med militær Honnør paa Enningdalens Kirkegaard. Lieutenant Elsman satte paa han Grav et Mindesmerke med følgende Indskrift:

„En man af Norriges tapre här
Har uti striden nedlagt glafven.
Af Svenskarne han skjuten är,
Af Svenskarne begrafven.“

rykket ind og havde besat Trakterne paa den østlige Side af Ørje- og Ødemarksøen, hvor den var bleven staaende, efterat Kaptein Zarbell den 20de April havde afvist en udsendt Rekognosceringsafdelings Forsøg paa at trænge gjennem Passet ved Lund. Det havde været Prins Kristian Augusts Agt at vende sig mod Oberst Cederstrøm, efterat han havde kastet Brigaden Schwerin tilbage; men Nederlaget ved Lier og Forholdene ved Kongsvinger hindrede ham i at gjennemføre denne Plan. Brigaderne Lowzow og Holst blev koncentrerede i Urskog og Høland, hvorfra den sidstnævnte noget senere blev trukken ned til Eidsberg, hvorhen Prinsen selv den 3die Mai forlagde sit Hovedkvarter, som toges paa Gaarden Narvestad. Der gik nemlig Rygter om, at en engelsk Undsætningshær var ventende til Gøteborg, og det var for at være ved Haanden, naar denne angreb, Prinsen opslog sit Hovedkvarter midt mellem de to Brigader. Imidlertid benyttede han Leiligheden, saa ofte den gaves, til at allarmere Fienden ved forskjellige større og mindre Demonstrationer.

Den 5te Mai foretog Major A. S. Krebs med det norske Jægerkorps og Skarpskytterne af søndenfjeldske og nordenfjeldske Regiment en Rekognoscering til Ørjesøens østlige Bred, hvor Brigaden Cederstrøms høire Fløi kantonnerede. Krebs gik driftigt løs paa Fienden, kastede under en Række af Sammenstød dennes Bevogtningstropper ved Opsal, Krog, Jovold og Slupstad tilbage. I denne Affære, der varede $5^1/_2$ Time og faldt meget heldig ud for Nordmændene, havde disse kun 10 Saarede, hvoriblandt Lieutenant Hegge, medens Svenskerne, der i Begyndelsen kommanderedes af Kaptein Engelbrecht, senere af Major Klingspor, opgav sit Tab til 10 Døde og 16 Saarede. Strax efter at Affæren var endt, kom Armfeldt selv, der nu havde sit Hovedkvarter paa Karlanda i Holmedal, tilstede med flere Tropper; men Krebs vendte om i Tide og trak sig uden Tab tilbage den samme Vei, han var kommen.

For at dække Krebs's Tilbagetog og kaste Fienden ud af hans befæstede Stilling ved Ørje Bro og Pas, som holdtes besat af Kaptein Tørnebladh med 120 Mand af Dalbataillonen, beordredes Major Fischer af nordenfjeldske Regiment med nogle Kompagnier frem mod denne. Det lykkedes Fischer den 7de Mai om Morgenen Kl. 5 at slaa den svenske Feltvagt paa Flugt, samt kaste Tørnebladh ud af Stillingen og drive ham tilbage over Ørjebro, hvor hans Afdeling optoges af et andet Detaschement af Dalbataillonen, som kommanderes af Overadjutant Klingspor. Fischer vilde nu ogsaa storme Broen; men dette forhindredes dog ved, at Svenskerne stak Ild paa den.

Ved denne Leilighed havde Nordmændene 9 Saarede, deriblandt Kapteinerne Schlösser og Rein af nordenfjeldske Regiment. Den sidste rammedes i Brystet af en Musketkugle, men slap godt fra det, da Kuglen var hemmet i sin Fart ved at maatte passere hans Lommebog, hvori Mandskabets Lønningspenge, 300 Bankosedler, laa.

Fuldt saa heldig faldt ikke de Rekognosceringer ud, som den 8de og 14de Mai af Major Hjermann med et Detaschement af søndenfjeldske Regiment foretoges mod Skodsberg Sund, hvorhen Afdelinger af Brigaden Cronstedt var fremskudte.

Med alt dette stod dog Nordmændenes Sager ingenlunde synderlig godt. I sin til Kong Fredrik VI under 12te Mai udfærdigede Rapport skriver Prins Kristian August efter at have gjort Rede for de af Krebs og Fischer foretagne Operationer: "Til en offensiv Operation som det rigtigste Middel fra vores Side feiler mig Midlerne, da jeg ei er mobil, og naar jeg vilde med samlede Kræfter rykke frem paa et Punkt, vilde det andet ved Streifpartier udsuges og saaledes alle Ressourcer blive berøvet. Denne Partisankrig er den farligste, fordi den ei kan afværges . . . . Mangelen har stanset min hele Plan, thi i andet Fald vare vi længe færdige med ham. Inden 4 Uger maa vi imidlertid hjælpes eller undergaa, thi da vil ingen Hefte til Transport mere findes. Pløiningen stanser. Tilførselen er afskaaren. Vores Stilling er fortvivlet . . . . Mangelen tiltager frygtelig, fortrinlig i de Provinser, Fienden har belagt . . . . . Tillid til Forsynet, vores Sags Godhed, og at Deres Majestæt vist vil lade bidrage muligst til vor Redning, Overbevisning om Folkets Raskhed og Mod, som viser sig ved Armeen og i det indre i en ualmindelig Grad, lader mig haabe, at vores Bestræbelser ei vil være uden al Nytte, og at Norge vil bestaa denne Kamp med Hæder. Falder det, saa falder det med Ære."

Sneforholdene og Førefaldet havde hidtil lagt Hindringer i Veien for, at større Operationer kunde foretages. Nu begyndte Veir- og Veiforhold at stille sig saaledes, at det var muligt for Kristian August at gribe Offensiven. Dette var da ogsaa hans Agt, og den 10de Juni vilde han rette et Hovedangreb paa hele den svenske Linie. Selv vilde han med Brigaden Holst rette et Slag mod Brigaden Cederstrøm, og ligeledes skulde de fiendtlige Korpser, som stod i Nærheden af Kongsvinger og Fredriksten feies ud.

Men før den til Angrebet bestemte Dag oprandt, havde Fienden allerede paa de fleste af disse Punkter opgivet sine Stillinger og tiltraadt Tilbagetog over Grænsen.

Ogsaa den svenske General havde i Midten af Mai Maaned havt til Hensigt at levere Nordmændene et Hovedslag paa Sletten ved Eidsberg. Men medens Armfeldt endnu traf de fornødne Dispositioner hertil, modtog han Efterretning om, at et britisk Hjælpekorps den 18de Mai var landet i Gøteborg. I den Tro, at dette skulde anvendes ved Felttoget i Norge, stillede han sin Angrebsplan i Bero, indtil dette, som talte 10000 Mand og kommanderedes af General Moore, kunde støde til hans Hær. Men der skulde blive andet af. Dagen efter Englændernes Komme udfærdigede nemlig Gustav IV Adolf Befaling om, at Vestarmeen skulde gaa tilbage over Grænsen og foreløbig indtage defensive Stillinger, der skulde styrkes ved

Forskansninger. Den svenske Konge havde nemlig faaet Lyst til at gjøre Landgang paa Sjælland. Heraf blev der dog intet, blandt andet af den Grund, at han snart røg uklar med den engelske General.

I Henhold til den kongelige Befaling af 19de Mai lod Armfeldt de svenske Brigader gaa tilbage til Sverige. Den 30te Mai forlod første Brigade, som nu kommanderedes af Oberst Drufva, efterat Lejonstedt paa Grund af Sygdom havde forladt Hæren, Lierstillingen og tog den 1ste Juni Kantonnementskoarter i Morast. 2den Brigade gik tilbage til Eda, 3die Brigade, hvis Marsch var forbunden med særlige Vanskeligheder, til Passet ved Tøcksmark, og 4de Brigade til Budalsviken.

Svenskernes Opbrud kom Nordmændene for uventet til, at de kunde tænke paa at følge dem paa Vei; men det norske Folk var dog glad ved at blive de ubudne Gjæster kvit, og det var tilvisse dets Stemning, som i det af Enevold de Falsen udgivne Blad "Budstikken" fik et Udtryk i følgende Ord: "Norge aander friere, — dens Helte, som saa hæderligen hævde Fædrelandets Frihed, Uafhængighed og vor gode Sag, nyde deres Idrætters Løn ... Imorgen ville vi alle, Medborgere! ile til Templet ... og takke Ham, den

Almægtige Hærenes Herre
for Daniens Seier og Ære

og med takfulde Hjerter anraabe Ham fremdeles at hævde os disse, og bevare Kongen og Fædrenelandet!"

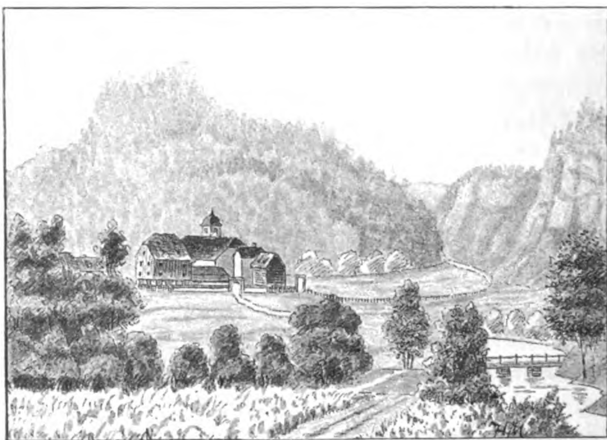
Tilbage i Norge stod nu alene 1ste Brigade af venstre Fløi, der som vi har set havde indtaget Stilling langs Ørelven ved Prestebakke og Berby, og mod denne alene kom da saaledes det til 10de Juni berammede Angreb til at foregaa.

Oberstlieutenant Juul modtog fra Kristian August Ordre om, at han skulde gjøre Forsøg paa at sprænge Centrum af den fiendtlige Postering i Enningdalen og videre om muligt kaste den ud over Grænsen. I dette Øiemed søgte Juull at indhente Kundskab om Fiendens Styrke og Stilling, og han fik da vide, at den fiendtlige Styrke beløb sig til 1400 Mand, som var fordelt paa Punkterne Berby, Ende, Prestebakke, Gjeddelund, Holtet, Hallerød og Jakobsrud. Ved Ende og Prestebakke havde Fienden forskanset sig paa en meget praktisk Maade, og yderligere havde han styrket sin Stilling ved at opdæmme Ørselven, saa den gik over sine Bredder. I nogle af Forskansningerne fandtes der Kanoner.

Oberstlieutenant Juul besluttede sig til at tage den svenske Styrke ved Prestebakke i Flanke og Ryg, paa samme Tid som han ved et Angreb paa Berby vilde fastholde den herliggende svenske Afdeling og hindre den fra at komme Stillingen ved Prestebakke til Undsætning. Da han selv paa Grund af Alderdom og Svagelighed ikke kunde være med i Udførelsen af denne Angrebsplan, overlod han dette til den raske og kjække Kaptein Arild Huitfeldt.

Af den til Angrebet bestemte Styrke, 876 Mand, skulde Tøihuslieutenant Magnussen med 106 Mand, nemlig 32 Infanterister, 24 Artillerister og 50 Jægere af Fredrikshalds frivillige Jægerkorps under Kommando af Stabskaptein Mamen, udføre det demonstrerende Angreb paa Berbystillingen. Denne Styrke, der medførte 4 trepundige Kanoner, 1 tyvepundig Haubits, 2 Amusetter og 7 Haandmortere, indskibedes paa en Flotille, bestaaende af en Slup, 3 Prammer og 14 Baade, der førtes af Skibskapteinerne Fredriksen, Jonassen, Lund og Andersen og tog Veien over Iddefjorden.

Den større Del af Angrebsstyrken, der bestod af 630 Mand af søndenfjeldske Regiments Linje og Landværn under Kaptein Arild Huitfeldt, 60

330. Berby Gaard, Enningdalen. Efter en gammel Tegning.

frivillige Tistedalske Jægere under Kommando af Kjøbmand Selmer og Overtoldbetjent Stang og 80 Mand Landstorm eller ialt 770 Mand skulde foretage Angrebet paa Prestebakke.

Af denne Styrke afmarscherede Premierlieutenant Thambs og Lieutenanterne Sporck, Myhre, Leth, Beichmann og Qvisling af søndenfjeldske Regiment med 540 Mand til Nordbakke paa Ørsjøens Nordende, hvor den ankom den 9de Juni Kl. 9 Aften. Herfra skulde de paa Søens østlige Bred rykke frem for at falde den fiendtlige Styrke i Ryggen. Med Resten af Styrken, 230 Mand, gjorde Huitfeldt Holdt i en dækket Stilling mellem Iddeboen og Lundene, hvorfra han kunde tage den fiendtlige Styrke ved Prestebakke i Fronten.

Demonstrationen mod Berby skulde tage sin Begyndelse en Time over Midnat. Først en Time derefter skulde Huitfeldt og Thambs sætte sig i Bevægelse, hvorefter Angrebet paa Prestebakke paa et forud aftalt Tegn skulde foregaa fra de to Hold Kl. 1/4 om Morgenen.

Fienden havde paa Vestsiden af Ørselven udstillet Feltvagter paa Stenersrød og Folkesæter, som det maatte være Huitfeldt magtpaaliggende at faa opsnappet, for at Angrebet paa Fiendens Front kunde komme temmelig uforvarende. Han sendte da Lieutenant Paul Hanssen Birch afsted med 40 Mand for at borttage den første, medens Lieutenant Heide med 60 Mand skulde tage sig af den anden.

Lieutenant Birch vidste, at der fandtes en Sidevei, der kunde føre ham saagodtsom ubemerket i Ryggen paa Feltvagten ved Stenersrød. For at faa Rede paa denne gik han indom paa en Husmandsplads, som han kom forbi og hvor der just turedes Bryllup, for at faa en af Gjæsterne med sig som Veiviser. Brudgommen, der som dygtig Jæger var bedst kjendt i Terrænet, bød sig frem. Han tog sin Rifle med og førte Birchs Afdeling med saadan Dygtighed, at Feltvagten paa Stenersrød var tagen til Fange, før den saa at sige selv vidste Ordet af. Birch takkede Brudgommen for god Tjeneste; men denne bad om, at han fremdeles maatte faa Lov til at være med. Det fik han da.

Omtrent paa samme Tid borttog Lieutenant Heide i største Stilhed den fiendtlige Feltvagt ved Folkesæter, og han fortsatte saa sin Fremrykning mod Prestebakke ad en Skovvei, som førte over Ørselven strax nordenfor Ende. Huitfeldts Afdeling gik paa samme Tid frem mod Fronten af den fiendtlige Stilling med Lieutenant Birchs Afdeling som Fortrop.

Premierlieutenant Thambs havde nu ogsaa fra Nordbakke af begyndt sin Fremrykning i to Kolonner, af hvilke den ene, der talte 270 Mand, under hans egen Kommando fulgte den Vei, som over Ør og Tangen førte langs Ørsjøens østlige Bred, medens den anden, der var af omtrent samme Styrke, under Premierlieutenant Spørcks Kommando fulgte de Gaard- og Skovveie, som over Gjeddelund, Holtet og Kobberlund førte i Ryggen paa den fiendtlige Stilling. Han efterlod herunder nogle Afdelinger under Lieutenanterne Myhre og Riis ved Gjeddelund og Kobberlund.

Ved nogle Kast af en Haandmorter underrettede Spørck Huitfeldt om, at den omgaaende Bevægelse var fuldført, og denne gav paa samme Maade Signal til, at Kampen kunde begynde baade i Fiendens Front og Ryg.

I Fronten havde Svenskerne foran Broen ved Prestebakke lagt en Forhugning, som Lieutenant Birch i Spidsen for sin Trop med den 19-aarige Lieutenant Sæter paa sin ene og Brudgommen paa den anden stræbte at forcere. Først da Nordmændene var ifærd med at klyve hen over de nedfældte Træer, gav Fienden Ild, og baade Sæter og Brudgommen segnede døde om. Birch, der i denne Affære modtog Ilddaaben, fortalte ofte senere,

hvor nær den sidstes Død gik ham til Hjerte; men disse kjække Nordmænds Fald opildnede deres Kammerater, der med Behændighed klarede Forhugningerne, styrtede over Broen og Dæmningen foran Prestebakke og begyndte en voldsom Ildgivning, der dog ikke blev af lang Varighed, idet Thambs og Sporck gik paa med Kraft fra den anden Side. Fienden var saa fuldstændig overrumplet, at en ordnet og samlet Ledelse af hans Forsvar blev en Umulighed.

Besætningen paa Prestebakke, der bestod af en Bataillon Skaraborgere og et Kompagni Elfsborgere, blev for den største Del trængt op mod Kirken og forsøgte fra sin Stilling bag Kirkegaardsmuren at byde Nordmændene Spidsen. Disse trængte imidlertid ind paa Kirkegaarden, hvor en Del af Svenskerne blev nedstødte med Bajonetten, medens de øvrige trak sig ind i Kirken, fra hvis Vinduer de vilde fortsætte Skydningen. Allerede havde Nordmændene tænkt at tage denne med Storm, da Kirkedøren gik op, og en svensk Officer traadte ud og viftede med sit hvide Lommetørklæde til Tegn paa, at han og hans Folk overgav sig.

Nogle mindre Afdelinger af Svenskerne havde imidlertid forsøgt at trække sig tilbage til Ende.

En af disse, blandt hvilke Posteringens Chef, Oberstlieutenant v. Knorring og Lieutenant Lilje befandt sig, blev paa Veien herhen mødt af Lieutenant Heide, der just havde passeret Ørselven og skulde opover til Prestebakke. Efterat Knorring havde gjort et frugtesløst Forsøg paa at slaa sig igjennem, maatte han overgive sig.

En Stund efter kom Lieutenant Elfmann med 150 Mand og 2 Kanoner, der skulde den samme Vei. Ogsaa han blev stanset af Heide, til hvem han overgav sig, da han ansaa en Kamp mod Overmagten for at være faafængt, da Lieutenanterne Sporck og Birch med sine Afdelinger i det samme kom sættende efter den retirerende Fiende.

En tredie svensk Afdeling, der rigtignok kun bestod af nogle svenske Grenaderer, blev overmandet paa en ganske snurrig Maade lige udenfor Kirken.

Medens Kampen paa Kirkegaarden rasede som værst, spillede Hoboisterne ved søndenfjeldske Regiment lystig op. For ialfald at bringe den forargelige Musik til Taushed fældede de svenske Grenaderer Bajonet og vilde spidde Musikanterne. Disse forstod imidlertid ikke Spøg. De kastede Instrumenterne fra sig, greb Sablerne og tog Grenadererne til Fange.

I sin under 17de Juni afgivne Rapport opsummerer Oberstlieutenant Juull Dagens Begivenhed paa følgende Maade:

"Resultatet af Affæren er: Fanger, tagne Officerer: Oberstlieutenant Baron Knorring, Kapteinerne Strombom, Oxengius og Palmkrantz; Lieutenanterne Natt-och-Dag, Elfmann, Lilje, Wirgén, Silfversparre, Hachwitz, Westfeldt, Debesche og Grev Løwenhaupt; Fanejunkere: Bergén, Hulting, Axelberg, Hachwitz, Schiole, v. Gerdten og Eckman; Sergeanter: Hansson, Keppe, Meyer, Østerdahl, Gustafsson, Segerdahl og Hoff.

Fangne Soldater	334	Mand
Saarede	34	—
Døde og Blesserede	60	—
Fangne Officerer, Fanej. og Serg. .	27	—
Tilsammen	445	Mand.

Vort Tab var den raske, haabefulde Lieutenant Sæter, Korporal Trane, 3 Soldater døde og 6 blesserede.

Dernæst er erobret 2 Stkr. 4-pundige Haubitzer med tilhørende Lade- og Kjøretøi samt Ammunition, Geværer med Bajonetter, 309 Stkr. Bandolæder og Tasker 290 Stkr. fulde med skarpe Patroner, 240 Feltflasker, 6 Trommer, nogle Musikinstrumenter, en Medicin- og Instrumentkiste, en Del Proviant og Levnetsmidler samt ellers adskillige Sorter, som det er for vidtløftigt at specificere."

Da den svenske Styrke overgav sig, opfattede Kaptein Hvitfeldt Overenskomsten saaledes, at den ogsaa skulde omfatte Posteringen ved Berby, og for at forlange dennes Overgivelse blev Lieutenant Sperck affendt som Parlamentær.

Man vidste naturligvis endnu ikke, hvorledes den af Lieutenant Magnussen mod Berby foretagne Demonstration var falden ud.

I Stedet for Kl. 1 om Morgenen at afgaa direkte til Berby havde Magnussen anstillet Jagt paa en større svensk Baadtransport, som skulde være ført ned efter Iddefjorden og blev herunder saa forsinket, at han først Kl. 3 naaede til Bunden af denne. Dagen før var Major Georg Adlersparre kommen til Berby og havde overtaget Kommandoen over de Tropper, som kantonnerede her i Egnen. Da nu Magnussen angreb den fiendtlige Postering ved Bunden af Iddefjorden, traf Adlersparre først Foranstaltninger til at sende Forsterkninger herhen; men da han strax efter spurgte, at en større norsk Styrke var under Fremrykning mod Enningdals Bro, hvorover hans Retrætevei laa, sendte han Tropperne derhen, medens han selv indskansede sig ved Berby. Paa sin Side følte Magnussen sig for svag til at benytte sig heraf til at trænge frem og nøiede sig derimod med at sætte sig i Besiddelse af Baadtransporten, som var kommen herhen, hvorved en god Del Proviant faldt i Nordmændenes Hænder.

Saadan var Stillingen, da Lieutenant Sperck Kl. ½9 om Formiddagen kom til Berby og i Henhold til den med Oberstlieutenant Knorring afsluttede Kapitulation fordrede Berbystillingen opgivet. Men Adlersparre erklærede, at han ikke stod under Knorrings Kommando, og at han som Følge heraf ikke vilde vide af nogen Overgivelse at sige. Sperck forestillede ham da, hvor ønskeligt, ja nødvendigt det var, at de Saarede blev transporterede Søveien, og Adlersparre gik da strax med Beredvillighed ind paa en Vaabenstilstand, hvorom der blev truffet følgende Overenskomst:

Eftersom Oberstlieutenant Baron von Knorring har overgivet sig med Kommandoet over Prestebakke og Positionen samme Sted til den kgl. norske

Nations Vaaben, og ved Misforstaaelse af Sprogets Lydelse har disponeret over Berby med tilhørende Posteringer, hvilke dog ikke staar under hans Befaling, saa bliver, for at iverksætte de af Oberstlieutenant Knorring indgaaede Kapitulations Betingelser over de Fangnes og Blesseredes Transport Søveien, og for at give dem en bedre Pleie, herved sluttet en Vaabenstilstand med 4 Timers Opsigelse fra norsk Side, under hvilke de Norske ikke kunne avancere, men beholde den indehavende Position og de kgl. svenske Tropper beholde ogsaa deres Stilling. Berby=(Ørs=)Elven og Iddefjorden bliver Grændselinier mellem begge Armeer. Skulde de norske Tropper paa andre Steder have tilkjæmpet sig Fordele, saa skulle de gaa tilbage til den Stilling, de havde i Dag den 10de ds. Kl. 10 Formiddag."

Gustav Liljehorn,
Hans Majestæt Kongen af Sveriges tjenestegjørende Adjutant.

Sporck,
Brigade-Adjutant.

Denne Stilstands Overenskomst anerkjendes herved.

Berby den 10de Juni 1808.

Georg Adlersparre,
Overadjutant du Jour hos den høistkommanderende Gen. Maj. Befalingsmand over Vestarmeens vestre Fløi.

A. Huitfeldt,
Norsk Detaschements-Chef.

Ihvorvel denne Overenskomst i Formen var saa klodset affattet, som det bedst er muligt — Sporck forstod i det hele bedre at føre Sverdet end Pennen — er det dog tydeligt, at den maa opfattes som en Indrømmelse fra Nordmændenes Side overfor Svenskerne, idet det var de første, som dikterede Betingelserne, ikke omvendt. Det er ogsaa paa den anden Side sikkert nok, at det ikke stod i Huitfeldts Magt at forcere Berbystillingen, og der er for Efterverdenen ialfald ingen Grund til, som oftere skeet er, at klandre Heltene for, hvad der paa den mindeværdige 10de Juni ikke blev udført.

Det var, efter hvad Sporck henved firti Aar bagefter oplyste — og der er i den skriftlige Overenskomst intet, som afkræfter denne hans Paastand — anset som en Selvfølge, at den af ham sluttede Overenskomst ikke kunde opsiges fra Svenskernes Side. Det er derfor sandsynligt, at Adlersparre har meddelt ham, at Svenskerne havde Befaling til ufortøvet at trække sig ud af Norge, og at den sluttede Overenskomst derfor alene tilsigtede, at Nordmændene ikke skulde forurolige deres Tilbagetog. Men Adlersparre var dog ikke tilsinds at holde sig denne Aftale efterrettelig. I fire Dage stod den norske og svenske Feltvagt ligeoverfor hinanden ved hver sin Ende af Berby Bro, — saa nær, at Soldaterne kunde overlade hinanden en Bus Tobak, og den norske Officer paa Broen kunde slaa en Passiar af med fiendtlige Kollegaer —, uden at man kunde iagttage noget usædvanligt paa den svenske Side. Men strax over Midnat den 14de Juni purredes den norske Vagtkommandør Lieutenant Birch ud for at modtage den Besked af

Liljehorn, at Vaabenstilstanden fra Kl. 5 om Morgenen skulde være opsagt. Det viste sig da, at Adlersparre havde benyttet Anledningen til at trække Forstærkninger til sig; thi præcis paa det angivne Tidspunkt rykkede to svenske Korpser under Oberstlieutenant Skjoldebrand og Oberst Brändström frem og besatte Posterne ved Prestebakke og Berby. Nogen Gjenerobring kan det ikke godt kaldes, at Svenskerne tog disse Positioner paany i Besiddelse, da Nordmændene ikke gjorde nogen nævneværdig Modstand*). Derimod besattes i de følgende Dage igjen de Stillinger, som disse før Affæren ved Prestebakke havde indtaget. Det hele var kun det rene Spilfægteri, beregnetpaa at redde, hvad der kunde reddes af Skinnet af den svenske Vaabenære paa dette Sted. Kun faa Dage efter tiltraadte da ogsaa Adlersparre sit Tilbagetog over den svenske Grænse, og den 24de Juni fandtes der ikke mere en Fiende indenfor norsk Omraade.

Vi skal kun i Korthed berøre de Begivenheder, som fandt Sted i den nærmest følgende Tid, efterat den svenske Vestarme havde trukket sig tilbage over Grænsen, og kun paa et Par Punkter, hvor de frembyder noget større Interesse, omtale dem noget udførligere.

Vestarmeen blev staaende paa Hovedtilgangene mod det søndenfjeldske Norge, nemlig to Brigader ved Eda, hvorfra der gik Veie til Kongsvinger, en Brigade ved Töcksmark, hvor Veien førte til Ørebro, og de øvrige Brigader paa de Tilgange, som gjennem Enningedal, over Prestebakke og Svinesund førte ind i Sverige.

Paa den norske Side blev Brigaden Staffeldt opstillet mellem Eda og Kongsvinger, idet Hovedstyrken lagdes i Barakkeleir paa Matrandmoen, Brigaden Holst opstilledes ved Fredrikshald og Fredriksstad, Brigaden Lowzow i Eidsberg og Thrykstad. Derimod blev Brigaden Ohme nu opløst, idet de frivillige Korpser hjemsendtes.

I Kjøbenhavn og Danmark havde Begivenhederne i Norge vakt en ganske storartet Begeistring, og denne Sympathi skaffede sig Udslag paa mangehaande Vis. Formaaende Mænd i de norske Kjøbstæder havde givet et smukt Exempel paa Offervillighed overfor Soldaterne, som laa paa Grænsen, og dette blev fulgt i Danmark. I Kjøbenhavn dannede der sig saaledes samtidig om Vaaren to Komiteer, den ene bestaaende af Fr. Kaas, Kr. Colbjørnsen, Nils Treschow og Georg Sverdrup, den anden af 4 danske Mænd; disse Komiteer forenede sig snart, og under 3die Juni 1808 udstedte de følgende Opraab til Subskription:

"At Norges Mænd og Kvinder ikke er vanslægtede; at de endnu er det samme kjække og trofaste Folk som deres Fædre; at Troskab og Hen-

*) Adlersparre fortalte senere, at han under denne sin Fremrykning stødte paa en Bondegut, som gik og græd, fordi en Bondekone, der var bleven Svenskerne var, havde taget Hesten fra ham og var redet til Prestebakke, upaatvivlelig i den Hensigt at give Nordmændene her Underretning om den Fare, som truede dem.

givenhed for Konge og Fødeland er et Hovedtræk i deres Karakter; at de under vor Frederik VI's Regjering viser sig fortjente til det hæderlige Vidnesbyrd, Frederik IV lod præge i Metal til Minde om Efterslægten, om deres Daad i hine Dage; at Tvillingrigets Sønner og Døtre, hvad enten de bor iblandt Norges stolte Klipper eller paa Danmarks frugtbare Sletter, er besjælede af Fredriks Aand — det ved vi, det erkjender vi, det føler vi!

Gjennemtrængte af denne Følelse har vi undertegnede ikke kunnet og ikke burdet undslaa os for, efter Opfordring af flere gode Borgere og Fædrelandets Venner, at indbyde til og at indsamle frivillige Bidrag til Understøttelse for vore norske Brødre, der nu staar i Kamp mod Kongens og Landets Fiender.

Hvad der saaledes ydes, lægges for Hans Majestæts Fødder, paa det at Fordelingen deraf kan ske værdigt og forholdsmæssigt med Hensyn til hvert Steds og hver Persons Trang og Fortjeneste.

Hvilke, der tegne sig som Ydere, og hvad Enhver bidrager, kundgjøres offentligt.

Gjenstandene for Anvendelsen er:

1. De ved ærefulde Saar lemlæstede Krigere.
2. De faldnes efterladte Enker og faderløse Børn.
3. De ved Fiendens Plyndringer ødelagte Familier.
4. En passende Andel bestemmes til Forfriskninger for de kjæmpende Krigsmænd.

Medborgere! naar Aarbøgerne bevarer til Minde for Efterslægten vore udmærkede Krigeres hæderfulde Navne, da skal Eders staa ved disses Side, fordi I understøttede deres Mod.

Norges Fjelde skal give Gjenlyd af de Velsignelser, der strømmer ned over eder, som opflammer de tapre og sørger for deres efterladte."

Subskriptionen fandt saa rask Tilslutning, at der allerede den 5te Juni kunde anvises Prins Kristian August 20000 Rdr. paa de Beløb, som sikkert troedes at indkomme, og hele Sommeren igjennem indeholder Aviserne lange Lister over Bidragsydere.

Et andet Udslag af Stemningen var, at Kongen besluttede, at Dannebrogsordenen skulde udvides. Foranledningen hertil var, at Thrønderne ikke fandt sine Soldater, der tjenstgjorde ved den Staffeldtske Brigade, tilstrækkelig hædrede. Der dannede sig derfor i Throndhjems By et privat Selskab, der skjød sammen en Sum Penge, som skulde anvendes til Dekorationer for de mest fortjente Officerer og Menige. Prinsen af Augustenborg fandt, at en Medaille jo nok kunde være passende til dette Brug og ansøgte Kongen om Tilladelse til at lade en saadan præge, ihvorvel han paa samme Tid udtalte, at private Mænd ikke burde uddele en saadan uden allerhøieste Tilladelse. Men Kongen fandt selv paa, at Dannebrogsordenen skulde udvides og inddeles i flere Klasser, og dens forskjellige Tegn skulde — som han i det herom under 28de Juni 1808 udfærdigede aabne Brev udtaler — være "et Pant paa indbyrdes Hengivenhed mellem Os og Vort Folk, til et Vidnesbyrd for alle, om hvor høit Vi agte og hvor meget Vi attraa at belønne sande Fortjenester i enhver Klasse af Statens Borgere." En egen Klasse skulde de

med Dannebrogskorset i Sølv benaadede, de saakaldte Dannebrogsmænd, udgjøre, og navnlig faldt denne Udmerkelse i de i de lavere Grader staaende Militæres Lod. Under 1ste Juli 1808 sendte Kongen opover til Prins Kristian August 4 Guldkors for Riddere af 4de Klasse og 20 Sølvkors for Dannebrogsmænd; fjorten Dage efter tilstillede han ham igjen 8 Guldkors og 30 Sølvkors, der uddeltes til Officerer, Underofficerer og Menige, der havde udmerket sig mod Fienden. Dette fine Træk skaffede Kongen almindelig Yndest inden Armeen, og Dannebrogsmændene udgjorde i de første Aar efter Ordenens Stiftelse en høit agtet Stand. Men da denne Udmerkelse snart blev Gjenstand for Misbrug, var det ogsaa ude med dens Popularitet.

Men større Folkegunst vilde dog Fredrik VI have vundet, om han kunde have skaffet Nordmændene, hvad de mest stundede efter: en tilstrækkelig Tilførsel af Korn og Proviant. Vanskelighederne hermed var vel for store, men i denne Henseende synes han dog at have kunnet strække sig længere, end han virkelig gjorde.

Mellem de Bevogtningsafdelinger, som var fremskudte mod Grænsen fra de svenske og norske Brigader, kom det i Sommerens Løb jevnlig til mindre Sammenstød og gjensidige Overfald. Blandt disse skal kun et Par af de mindre omtales. Den 29de Juni gik Kaptein Werenskjold med en Afdeling paa 170 Grenaderer og Jægere af søndenfjeldske Infanteriregiment under Dækning af nogle Kanonbaade fra Sponviken over til Lervikbugten, hvorfra det lykkedes ham at komme i Ryggen paa en Feltvagt, der stod paa den svenske Side af Svinesund. Denne blev sprængt, og med 14 Fanger, hvoriblandt Feltvagtkommandøren, Fændrik Rosenkvist, var, kunde Werenskjold begive sig tilbage. Dette klarede han ogsaa godt; men det var dog paa høie Tid han kom over, da hele den svenske Hovedstyrke var bleven allarmeret, og en Bataillon af det baahuslenske Regiment under Oberst Belfrages Anførsel indfandt sig paa Overfartsstedet. Saasnart Werenskjold var kommen over, kastede han sit Mandskab ud i Kjæde og der udfoldedes en livlig Musketild, under hvilken Nordmændene fik et Par saarede. Svenskernes Tab var noget større. Blandt dem, som ved denne Leilighed faldt, var den unge, høit begavede Overadjutant Kaptein Grev Axel Oxenstjerna, som en norsk Jæger tog paa Kornet. Hans Død, hvorom en Inskription paa en Klippe paa den svenske Kyst længe bar Vidne, blev især meget beklaget.

Den 5te Juli kom Overadjutant Oberstlieutenant Georg Adlersparre til Eda Skanse, hvor han overtog Kommandoen over den her i Egnen forlagte svenske Styrke. Umiddelbart efter sit Komme herhen sammendrog han alle sine Tropper; thi Rygtet gik, at Nordmændene ved Midtskog samlede mange Folk (ialt 7000 Mand), hvormed de vilde hjemsøge Svenskerne saavel over Skillingsmark som over Heljeboda, baade i Fronten og i begge Flanker.

Der var en Usandhed i noget af Rygtet; thi Nordmændene var ved Midtskog ikke meget over 2000 Mand sterke. Derimod havde det sin Rigtighed med, at Nordmændene vilde gjøre et Forsøg paa at trænge frem mod Eda. Den 6te Juli rykkede nemlig Oberstlieutenant Ræder med 600 Grenaderer og en Del Skiløbere fra Midtskog over Skillingsmark frem mod Tøcksmark, lod Veien her besætte med et Detaschement under Kommando af Kaptein Stang, men vendte sig selv med Resten af sit Mandskab, 400—450 Mand, mod Eda. Herunder vovede han sig saa langt frem, at han stod i Fare for at blive omgaaet paa alle Kanter og maatte derfor bekvemme sig til at gaa tilbage uden engang at have set Fienden. Den 9de Juli passerede han igjen den norske Grænse. Samme Dag udgik der fra Posteringen ved Midtskog en anden Afdeling paa 400 Mand under Oberstlieutenant Müllers Kommando, der sandsynligvis skulde se efter, hvorledes det gik Ræder. Han rykkede ogsaa frem mod Eda Skanse, hvor han og Generalmajor Staffeldt, der medfulgte Expeditionen, dog fandt Stillingen saa fordelagtig for Svenskerne, at de ikke vovede at angribe dem. De vendte derpaa tilbage; men ved Morast Bro indhentedes de af et svensk Detaschement under Kommando af Kaptein Mörner, der tilføiede dem adskilligt Afbræk.

Noget senere spurgte Adlersparre, at Nordmændene forsterkede sig i Omegnen af Skillingsmark ved Magnord Bro og paa Emterud, der ligger henved 3 Kilometer østenfor. Mod disse besluttede han sig at rette et Angreb.

"Sidstnævnte Postering", fortæller Oberstlieutenant Schnitler i sine oftere omtalte Meddelelser om Krigen 1808—1809, "var besat af lærdalske Kompagni under Kaptein Jürgensen. Under sin tidligere Tjenestgjøring i Forpostlinien havde han oftere udført Rekognosceringer saa langt udgaaende og dristige, at de vel meget streifede ind paa Partigjængerkrigen og under enhver Omstændighed var lidet overensstemmende med en vel ordnet Bevogtningstjenestes Fordringer. Der var ogsaa fornylig udgaaet en almindelig Advarsel til alle Forpostafdelinger mod at indlade sig paa Streiftog, der kunde blotte de Tilgange, der bevogtedes. Denne var lidet stemmende med Jürgensens Higen efter dristige og eventyrlige Foretagender; Tiden faldt ham ogsaa saa meget længere, som Forpleiningen var yderst tarvelig; tør Klipfisk og Havre var den Del af Forpleiningsregulativet, som sikrest blev fyldestgjort. Der kom dog oftere private Sendinger, især af Kolonialvarer, hvilke ogsaa fornylig var bleven Jürgensen og hans Lærdøler til Del, men som syntes samtidig at have gjort Savnet af tilsvarende Kjødretter endnu mere føleligt for ham. Paa hans tidligere Streiftog havde det oftere lykkedes ham at skaffe sig det i saa Henseende Fornødne. Erindringerne herom i Forbindelse med hans Ønske om at skaffe rigtig fuldstændige Underretninger om Fienden blev ham nu for fristende, hvorfor han bestemte sig til med en Del af sin Styrke den 19de Juli at foretage et

lidet Streiftog til nogle længere bortliggende Grændsegaarde, hvor han ogsaa ventede at kunne skaffe sig de manglende Forpleiningsartikler. Dagen var imidlertid uheldig valgt; thi Oberstlieutenant Adlersparre havde til samme Tid først beordret en Styrke, omkring 1000 Mand, til at udgaa fra Eda for at overfalde Nordmændenes Posteringer baade ved Magnord og Emterud. Mod sidstnævnte Sted skulde Overfaldet udføres af en Styrke paa noget over 600 Mand Infanteri. Denne var bleven delt i trende Kolonner, hver paa omkring 200 Mand, hvoraf den ene skulde søge at angribe den nævnte Postering i venstre Flanke og Ryg, medens den anden skulde angribe dens Centrum og den tredie følge som Reserve.

Jürgensen havde imidlertid udført sit Hverv uden at støde paa nogen Fiende og var med det indvundne Bytte paa Tilbagemarschen. Dagen var varm, og da han just kom forbi et Tjern, fandt han det hensigtsmæssig at vederkvæge sig og sine Soldater med et Bad.

Men de havde neppe begyndt at nyde dette, førend den ene af Fiendens Kolonner ogsaa kom til Stedet. Jürgensen vidste imidlertid Raad for Uraad og lod, strax Fiendens Fortrop kom tilsyne, signalisere Stilling. Der var liden Tid til at tænke paa Antrækket, hvilket jo ogsaa kunde ordnes, naar Fienden var fordreven. Kampen blev saaledes optagen af hans Lærdøler i en, hvad Antrækket angik, høist eiendommelig Forfatning; men, hvad der var værre, Fiendens Overmagt viste sig snart saa stor, at Tilbagetoget maatte tiltrædes mod den i Nærheden af Emterud efterladte Del af Kompagniet. Da Fienden imidlertid ogsaa ryktede frem fra flere Sider mod dette Sted, maatte Tilbagetoget ogsaa fortsættes herfra saa hurtig, at de Forsyninger af forskjellige Slags, hvormed Jürgensen skulde have delikateret sig og sin Afdeling, maatte efterlades som et kjærkomment Bytte for Fienden. Oberstlieutenant Adlersparre skriver ogsaa i sin Rapport om Affæren: "Vi vara förundrade att i en fältstation och i detta land finna de dyraste läckerheter*)".

Lærdølerne havde ved denne Leilighed et Tab af 2 Underofficerer og 18 Mand. Kaptein Jürgensen var meget forbitret over sit Nederlag og over de Tab, hans Afdeling havde lidt; men han havde med sin eiendommelige Opfatning af mange Forhold fra Begyndelsen af saa liden Følelse af sin egen Skyld, at han først forfattede en Rapport over de stedfundne Begivenheder, i Forbindelse med hvilke han endog fremsatte Krav paa Erstatning for en Del tabte Effekter. Blandt den besynderlige Blanding af militære Dyder og Feil, han besad i saa rigt Maal, var imidlertid de første og

*) I sine "**Minnen ur min lefnad**" fortæller Claes Fredrik Horn om de Esenske Husarers Indhug, der drev Lærdølerne afsted paa Flugt. Han gaar ud fra, at deres Chef maatte have tabt Hovedet.

navnlig hans Tapperhed og bjærve Ligefremhed saa fremtrædende, at han af mange blev omfattet med megen Sympathi. Der var ogsaa ved denne Leilighed flere, der tog sig af Sagen og fik ham til at forandre sin Indberetning saaledes, at han ialfald undlod at anklage sig selv. Den Expedition, han havde foretaget paa egen Haand, kom heller ikke til at medtages i den Undersøgelse, som senere blev beordret anstillet med Hensyn til Affæren ved Emterud. Traditionen vil nemlig vide, at Prins Kristian August, som ønskede at lade Naade gaa for Ret, og som havde meget tilovers for Jürgensen og hans tapre Afdeling, selv skulde have ønsket, at det høist eiendommelige Sammenstød mellem Lærdølerne og Fienden forinden Overfaldet paa selve Posteringen ved Emterud skulde forbigaaes med Taushed." Kaptein Jürgensen slap derfor med et Par Dages Arrest; men værre Straf var det for ham, at han maatte bie en Tid paa den Forfremmelse og det Danebrogskors, som allerede var ham tiltænkt.

Samtidig med, at Angrebet paa Emterud fandt Sted, skulde Posteringerne paa Magnord angribes af en anden svensk Afdeling, bestaaende af en Bataillon Infanteri, en Eskadron og to Kanoner. Ogsaa paa dette Sted skulde Angrebet foregaa om Formiddagen, idet Adlersparre gik ud fra, at Nordmændene da vilde være saa medtagne af Nattevaagen og de Strabadser, det lange Vagthold medførte, at en let Seir kunde være ham vis. En Tradition vil vide, at Svenskerne rykkede ind paa de norske Feltvagter under Klangen af Kobjælder og herved virkelig ogsaa opnaaede at tage Nordmændene saa godt, at de paa alle Hold overrumpledes og sloges tilbage. Kun Lieutenant Frost gjorde én tapper, men frugtesløs Modstand. Posteringens Chef, Kaptein Blix, havde dog dokumenteret sin Uduelighed saa vel, at det strax blev ham betydet, at han skulde gaa af.

Forøvrigt kunde der under de inden den norske Hær raadende Forhold ikke godt være Tale om at foretage noget betydeligere Indfald i Fiendens Land, ihvorvel der ikke fattedes paa Opfordringer hertil fra Kong Fredrik VI's Side; thi denne omgikkes fremdeles med omfattende Erobringsplaner. Foreløbig slog han sig dog tilfreds med de Forestillinger, Prinsen af Augustenborg gjorde ham om, hvor vanskeligt, for ikke at sige umuligt, det faldt ham at foretage et saadant Angreb, med mindre dette kunde støttes af en russisk Invasion nordenfra eller en dansk Landgang i Skaane.

For at undersøge, hvorvidt der var Mulighed for, at den norske Hær kunde komme til at operere i Forening med den russiske Arme, der havde Finland inde, fik den høistkommanderende General nordenfjelds Georg Fredrik v. Krogh Befaling til at lade foretage nogle større Rekognosceringer paa Grænsen af det throndhjemske ved Indfald i Jemtland og Herjedalen. Disse blev da ogsaa i Løbet af August Maaned iverksatte. Om Udfaldet af disse eneste større Krigsforetagender nordenfjelds, som rigtignok i og for sig var

General Georg Fredrik von Krogh.

temmelig ubetydelige, giver den af Generalen selv afgivne Rapport de bedste Oplysninger, hvorfor den her hidsættes i sin Helhed:

Da jeg havde erfaret, at Fienden meget havde blottet Grændsen, beordrede jeg 2de Korps at gaa over samme den 8de dennes, for at indhente Efterretninger og forurolige ham.

Hans Excellence Herr General-Lieutenant Greve af Schmettow beordrede dertil af sin Brigade: 90 Dragoner til Hest, 60 Dragoner til Fods, 300 Musketerer, 150 Skiløbere og 44 Regiments-Artillerister med 2de Amusetter og 6 Haandmortere, altsaa 644 Mand, foruden Over- og Underofficerer.

Dette Korps blev kommanderet af Herr Major Georg Frederich v. Coldevin af det 1ste Throndhjemske Infanteri-Regiment, og forestillede Brigadens Avantgarde.

Efter Brigadechefens Disposition gik en Kolonne fra Værdalen og en fra Færen, hvilke forenede sig ved 1ste Fjeldstue, Skalstuen kaldet. Et Detaschement gik under Kaptein Hirschs Anførsel fra Meraker over til Gaarden Handøl, for om muligt at optage det der liggende Kommando, men han flygtede saa ilfærdigt, at det umulig kunde indhentes, og hvorefter Kapteinen marscherede til Sta for at forene sig med Hovedkorpset, i Følge den udkastede Disposition, grundet paa lokal Kundskab, erhvervet ved utrættelig Flid. Den Kolonne, som marscherede fra Færen, naaede ikke Skalstuen, der ligger 3 Mile derfra, førend Kl. 11 om Aftenen, hvilket noksom beviser de Besværligheder, dette Korps har havt at overvinde, for at kunne medbringe den fornødne Bagage og den Mængde Fødevarer, som udfordredes, for at det kunne soutenere sig blot nogle Dage hinsides Grændsen, hvor ingen Fødemidler var at erholde. Da baade Folk og Heste vare udmattede, maatte Majoren der holde Rastdag. Formedelst Egnens og Veienes Beskaffenhed kunde han ikke naa Due (Dufved) Skandse førend den 13de, især da alle 24 Timer medgik for at kunne sætte det hele Korps over ved Børss-Sund, der er 350 Alen bredt. Due Skandse, som nylig var istandsat og forsynet med et nyt Vagthus, var ganske blottet baade for Besætning og Skyts. Den blev strax sløifet. Den 15de om Aftenen recognoscerede Majoren Egnen paa denne Side af Søen Liden for at gjøre sine Dispositioner til at angribe Jerpeskandse, hvilke blev siden til vore Folks Konservation og Fiendens Tab. Hvorpaa han opfordrede den hinsides Søen kommanderende svenske Oberstlieutenant v. Tidemann til at overgive denne Skandse, og belavede sig imidlertid paa at angribe samme. Derpaa svarede Oberstlieutenanten:

"Jeg er befalet at forsvare denne Post til det yderste. Deres Opfordring har jeg sendt til General-Adjutant Oberste og Brigadechef, samt Ridder v. Engelbrechten. Kan Herr Majoren ikke oppebie Svar herpaa, hvortil udfordres 5 Dage, da maa De begynde Deres Operationer, naar De behager." Dette Svar modtog Majoren først den 16de om Morgenen Kl. 10, hvorpaa han strax rykkede fra Kantonerings-Kvarteret Gaarden Svenstad til Stranden, og anbragte Amusetterne og Haandmortererne paa en liden Høide. Skiløberne og Musketererne formerede en Kjæde langs Stranden, med fornødne Flanker og Reserver. Bagagen, som stod ved Svenstad, lod Majoren bedække ved Dragoner tilfods.

Fienden havde i den saakaldte Jerpeskandse en 6-pundig og tre 4-pundige Kanoner. Desuden var to Batterier i Hast opførte og forsynede med Brystværn, det ene til tre og det andet til to 4-pundige Kanoner. Imellem Batterierne var gjort Forhugninger, bag hvilke Jægerne og Mandhusinger var posterede, men hvis Antal ikke kan angives. Da Sundet var fra 4 til

800 Alen bredt, kunde ene de 2de Amusetter, Haandmortererne og til Nød Skiløberne deltage i Aktionen, der begyndte om Eftermiddagen Kl. $2^1/_2$ Slet og varede til Kl. $5^1/_2$, hvorved tvende af Fiendens Kanoner bleve demonterede. Til den Tid havdes hverken Døde eller Saarede, eftersom vore Tropper havde, formedelst Egnens Lokale, fattet en saa fordelagtig Stilling, at Fiendens Ild lidet kunde udrette.

Kl. 7 begyndte man atter at fyre paa Fienden, og vedblev dermed indtil Kl. 9 Slet, da Fienden endelig begyndte at svare med enkelte Skud, efter kjækt Forsvar. Under Aktionen skjød Fienden tillige med Skraa. En af vore Granater skal, efter Sigende, alene have dræbt og saaret 10 Fiender. Vi har kun 1 død, ved en Riflekugle, 2 haardt og 3 let saarede.

Majoren havde imidlertid sendt et Detaschement længere nedefter, for om muligt der at forfærdige Flaader og sætte over Elven, men Strømmen gjorde det umuligt. Paa vor høire Fløi var man beskjæftiget med at forfærdige Flaader, for at sætte over paa det eneste Sted, hvor det kunde lade sig gjøre, skjønt Søen der var over 800 Alen bred. Endnu om Aftenen fik Fienden et Batteri paa 3 Kanoner opført lige derimod. Hele Natten fik han Forstærkning baade af Tropper, Kanoner og Ammunition, hvorved det blev umulig at sætte over, uden at opofre et altfor betydeligt Antal af Mennesker, eftersom Batterierne ikke kunde tourneres, og Korpset var for svagt, for at sende et tilstrækkeligt Detaschement flere Mile bort i den Hensigt.

Idelig Regn gjorde Veiene end værre til Hinder for de saa uundværlige Tilførsler af Fødevarer og Ammunition, som ene kunde ske paa Kløv.

Majoren blev imidlertid staaende indtil den 17de om Morgenen Kl. 10, da han marscherede tilbage i tilbørlig Orden, ladende Skiløberne udgjøre Arriergarden, og kom om Natten Kl. 11 til Due-Skandse. Den 18de lod han sætte over Elven og marscherede til Tangbøl, hvorfra han den 19de tog gjennem Skurdalsporten til Meraker. For at dække de forventende Tilførsler, lod Majoren det snaasenske Skiløber-Kompagni gaa tilbage over Fjeldstuerne.

En haardt Blesseret, som den 17de blev bragt til sit Hjem Horstad, hvor en Lieutenant Borin boede, berettede, at Fienden havde havt over 50 Døde, samt en Mængde Blesserede.

Da vore Folk mærkede, at Fienden passede at skyde, naar de krøb op ad Høiden for at fyre, brugte de den List, at holde Hattene i Veiret paa Kvistе, hvorefter Fienden fyrede, og da først anbragte de deres Skud.

Majoren berømmer i Særdeleshed Hr. Kaptein Ulrich v. Knoff af 2det Throndhjemske Infanteri-Regiment, der kommanderede Artilleriet, Lieutenant v. Schultz af 1ste Regiment, der førte Amusetterne; af Skiløberne Lieutenant v. Klüwer, der selv nedlagde 2de Fiender, Adjutanterne Lieutenant v. Coldewin af Dragon-Regimentet og Lieutenant v. Wasmuth af 1ste Throndhjemske Regiment; Sergeant Knudsen af Artilleri-Korpset, Korporal Schevig af 1ste Regiment og Korporal Sivertsen af 2det Regiment, begge ved Feltartilleriet. De var utrættelige i at opfylde deres Pligter med Mod og Koldsindighed, samt anbragte sikre Skud. Korporal Ole Schavhaug af Skiløberne roser Majoren som den, der ved alle Leiligheder har udmærket sig. Flere Gange vidste han ved Snedighed at forskaffe Kundskab om Fienden, fældte selv 2de Fiender og saarede en af Fiendens Adjutanter. Blot Skiløberne kunde i Forening med Artilleriet deltage i Aktionen, hvorved de viste baade Hurtighed og Mod. Havde den øvrige Del af Korpset, efter Ønske, kunnet deltaget i denne Affaire, vilde den med lige Kjækhed have udført det, men det Lokale hindrede samme aldeles.

Lyst til at opfylde sine Pligter ved ubeskrivelige Anstrængelser, trængte dette Korps $17\frac{1}{2}$ Mil ind i Jemteland, under dets saa brave Anfører, der viste ligesaa meget sandt Mod og Fermetet, som god Konduite, hvilket kun den kan bedømme, der kjender de Vanskeligheder, han havde at overvinde, som lettedes ved den Utrættelighed og Iver, enhver viste.

Flere Nætter bivuakerede Korpset under aaben Himmel og idelig Regn.

Ifølge min Ordre rykkede Hr. Oberste v. Bang over Grændsen den 8de med en Del af hans Brigade, nemlig: 30 Dragoner, 300 Musketerer, 150 Skiløbere og 28 Regiments-Artillerister med 2de Amusetter og 2de Haandmorterer, tilsammen 508 Mand foruden Over- og Underofficerer. Den Dag marscherede Korpset fra Brækken til Malmagen, hvorhen ogsaa Kaptein Flor samme Aften ankom med 50 Mand af det frivillige Rørosiske Berg-Jæger-Korps, der rosværdigen af egen Drift tilbød sig at deltage i dette Streiftog, og udgjorde siden en Kommunikationspost sammesteds. Efter Hr. Oberste v. Bangs rigtige Disposition, delede Korpset sig den 9de i tvende Kolonner fra Malmagen af. Da Major v. Krabbe ved Lodkastning fik den Kolonne at føre, der havde den besværligste Vei, afmarscherede han $1\frac{1}{2}$ Time forinden Obersten, for at kunne tournere Fienden, naar denne blev engageret med den Kolonne, Hr. Oberste v. Bang selv førte, ved en saakaldet Skandse, men som blot bestod af et Stengjærde med nogle Pallisader.

Majoren marscherede med sin Kolonne, mellem Fjeldene Storskjærverne, Glasbjerget og Hesteklippen, til Vollerne.

Omtrent $\frac{1}{2}$ Mil fra Ljusnedalsbruget observeredes han af en fiendtlig Observationspost, som var stationeret paa Funnesdalsbjerget. Den affyrede Geværerne og løb ned for at melde det, hvorpaa Majoren forcerede Marschen; men Avantgarden stødte ogsaa paa en dobbelt Vedet $\frac{1}{8}$ Mil fra Bruget. Saaledes blev Fienden lidt for tidlig underrettet om denne Kolonnes Ankomst, og ligeledes om Oberstens, fra de Sætre han passere, saa at blot Majorens Avantgarde havde et let Engagement med Fienden, som skjød nogle Skud ud af et Hus, men retirerede saa hurtig, at det blev umuligt at afskjære ham Retræten, hvortil Egnen ikke var synderlig skikket, da begge Kolonner maatte observeres, saasnart de kom ned over Høiderne.

Fienden skal dog have havt en Død og en Blesseret, skjønt han retirerede saa betimelig og ilfærdig, at han ikke kunde indhentes, forladende det Maaltid, som stod færdig for ham. Ikke kunde man oppebie Natten til Overrumpling, thi Fienden kunde lettelig være bleven underrettet om Troppernes Marsch og derved erholdt Tid til at bortføre det lille Magasin, som nu blev taget.

Obersten lod strax gjennemsøge Ljusnedalen og Funnesdalen, for at bemestre sig de Kongelige Eiendomme, hvorved fandtes 3 Kagger med 3140 skarpe Patroner, 28 graa Overkjoler, 28 gamle Kapper, 1 rød Kappe, 36 graa Munderingstrøier, 26 Vester, 41 Par Buxer, 92 Par Gramasker, 13 Skjærf, tilligemed en Mængde andre Munderingssorter. Ligeledes endel Proviant og Tobak, samt et Felt-Apothek med nogle Instrumenter, hvilket tilsammen kan taxeres til mere end 1000 Rdrs. Værdi. Al privat Eiendom blev respekteret paa 22 Rifler nær, der tilhørte Beboerne, og som de i Vinter havde betjent sig af ved Toget til Brekken. De af Fienden da tagne 5 Oxer, 44 Par Ski og 3 Stykker barket Læder toges tilbage.

Formedelst Veienes Beskaffenhed, forværret ved idelig Regn, fandt Obersten det nødvendigt strax at bringe det tagne til Røros, eftersom det siden maaske var bleven umuligt. Da Obersten erfarede, at ingen andre Tropper fandtes i

Herjedalen end det Reffundske Jæger-Kompagni af Jemtelands Regiment, der med dets Chef Kaptein v. Ørbom saa ilfærdig tog Flugten fra Ljusnedalen, at Langaa Skandse ikke var istandsat og aldeles blottet for alt, maskerede han sin Tilbagemarsch, ved at lade et Detaschement marschere til Tennaas og rekvirere Heste med mere til den følgende Dag. Den 14de blev den iværksat, efter at have antændt Varden paa Funnesdalsbjerget. Hele Korpset ankom den 16de ds. til Røros, tilligemed det Erobrede, og 5 i Malmagen tagne Jægere af bemeldte Kompagni.

Obersten roser særdeles Hr. Major v. Krabbe, der ved god Konduite og Anstrængelse gjorde alt hvad muligt var, ligesom enhver med samme Iver og Lyst opfyldte sine Pligter.

Begge Korps have ved Mod, Fermetet og god Disciplin erhvervet sig Fiendens Agtelse, efterlevende nøiagtig min Ordre at respektere al privat Eiendom; kort, de værdige Anførere har opfyldt min Forventning, fornyet den Tillid, jeg stedse har havt til dem i Særdeleshed, og til enhver af deres brave Subordinerede."

Paa den søndenfjeldske Krigsskueplads havde det siden Affærerne ved Enterud og Magnord været forholdsvis roligt, før en Del vistnok af den Grund, at der i August Maaned foregik Skifte af Overbefalingsmand. Den 17de August afløstes Armfeldt nemlig som Vestarmeens Øverstbefalende af Generallieutenant Cederstrøm.

I Slutningen af August og Begyndelsen af September Maaned nævnes der saaledes ingen Begivenhed, der er Omtale værd. Men den 12te September kom det i Trakterne omkring Berby til et temmeligt voldsomt Sammenstød, da Fienden denne Dag foretog en større Rekognoscering.

Omkring Berby, Eide og Prestebakke stod under Kommando af Chefen for Norske Jægerkorps Major Krebs en større Forpoststyrke samlet, bestaaende af Jægerkorpset og Afdelinger af Bergenhusiske, nordenfjeldske og søndenfjeldske Regiment, samtlige tilhørende Brigaden Holst. Fra denne var udsendt Feltvagter og Posteringer til de fra Sverige førende Veie og Tilgange. Ved Enningdalsbro stod saaledes en Feltvagt under Kommando af Lieutenant P. H. Birch og ved Tyslingmoen, nogle Kilometer S. V. for Berby Bro, en lignende Postering under Kommando af Lieutenant Smith af nordenfjeldske Regiment.

Den svenske Styrke, der kommanderedes af Oberst Karl Henrik Posse, rykkede frem mod Berby i to Afdelinger gjennem Enningdalen og over Tyslingmoen. Den sidste, der talte 500 Mand af Baahuslens og Elfsborgs Regimenter og kommanderedes af Kaptein Strøm, angreb Kl. $8^1/_2$ om Morgenen den norske Feltvagt paa Tyslingmoen, der trak sig tilbage for Overmagten og tog Stilling ved Berby Bro.

Samtidig hermed rykkede en Afdeling paa 900 Mand af Kalmar og Jønkøpings Regimenter med to Kanoner under Kommando af Majorerne Grønhagen og Rappe frem mod Enningdalsbro. Den norske Feltvagt, som

her laa, trak sig tilbage, og Stillingen her blev da besat af Major Grønhagen med 500 Mand og 2 Kanoner. Major Rappe rykkede derimod med Resten af Styrken eller 400 Mand ned gjennem Enningdalen paa Elvens Vestside ned mod Berby Bro, hvor der udspandt sig en heftig Skjærmydsel med de to norske Feltvagter under Lieutenanterne Smith og Birch, som havde taget Stilling her. En tæt Taage hvilede over Egnen, saa Svenskerne saa sig nødte til at gaa varsomt frem.

Lidt efter lidt fik Nordmændene Forsterkning fra Eide og Berby. Først kom Kaptein Butenschön med 60 Mand og senere Majorerne Krebs og Fischer med 200 Mand og 2 Kanoner. Men Fienden var for overlegen i Styrke, og ihvorvel det lykkedes Nordmændene at trænge frem søndenfor Broen, maatte de dog snart igjen gaa tilbage og indtage en fordelagtigere Stilling nærmere denne. I den tætte Kugleregn var det ikke mere end saavidt, de reddede Kanonerne fra at falde i Fiendens Hænder. Fra sin nye Stilling ved Rørs Lade, omtrent midtveis mellem Ødegaarden og Berby Bro, optog nu Krebs Kampen med Kaptein Strøms Afdeling, til hvilken nu ogsaa Dele af Rappes Styrke sluttede sig.

Kampen varede til Klokken 12. Da indsaa Oberst Posse, som under Fægtningen var kommen tilstede og havde overtaget Ledelsen, at han intet kunde udrette mod Nordmændenes Stilling. Han sendte da en Parlamentær til Krebs og bad om en Times Vaabenstilstand. Krebs ansaa et Ophør i Kampen for ønskeligt, da hans Mænd begyndte at mangle Ammunition; men han vilde dog ikke indrømme mere end 1/2 Times Vaabenhvile. Denne Frist benyttede da Fienden til at tiltræde Tilbagetog. Efter Udløbet af den halve Time satte Nordmændene efter; men da var det ikke mere muligt at faa Tag paa Fienden.

Nordmændenes Tab i Berbyaffæren bestod i 3 Officerer saarede og 41 Mand døde, saarede og fangne. Ihvorvel Træfningen saaledes havde været af mindre Betydning, vakte den dog udover Landet den største Glæde og Beundring, og det med Rette; thi 300 Nordmænd havde her i flere Timer holdt en dobbelt saa sterk Fiende Stangen.

I Løbet af September fandt der under Bevogtningstjenesten næsten dagstøt mindre Sammenstød Sted; ingen af disse var dog af den Betydning, at vi her skal opholde os ved dem. Fra Oktober Maaned af blev Soldaternes Kaar slettere og slettere, og Sygdom og Dødelighed rydded temmelig sterkt op i Rækkerne. Bedre stod det heller ikke til paa svensk Side, og baade Kristian August og General Cederstrøm mødtes i Ønsket om ved en Vaabenhvile at faa en Forandring i Sagernes nærværende Tilstand. Men herom vilde Fredrik VI foreløbig intet høre.

Slemt var det for de norske Tropper, som laa nede i Smaalenene; men ulige værre var det dog for den Staffeldtske Brigade, som laa i Leir paa Matrandmoen og paa Skotterud, idet denne idelig foruroligedes af

Adlersparre, som bestandig var Forposterne paa Nakken. En bælmørk, skudfuld Stormnat mellem 19de og 20de Oktober allarmerede denne hele den norske Forpostfstilling, og Nordmændene blev i Paavente af et fiendtligt Angreb staaende under Vaaben i et høljende Regn til den lyse Morgen. Efter denne Nat, hvis Begivenheder for Veteranerne stod som det skrækkeligste af alt, hvad de oplevede under Felttoget, tiltog Sygdomme — navnlig Blodgang og Tyfus — og Dødelighed i foruroligende Grad. Soldaterne stampede imod, saa længe de formaaede, — thi der stod Rædsel af de Læger, som var ansatte ved Brigaden*), — og Tyfussmitten fik derved frit udbrede sig. Blandt dem, som bortreves, var den kjække og dygtige Oberstlieutenant Ræder. Ogsaa til de omliggende Distrikter forplantede Sygdommen sig og ryddede dygtigt op i de Hjem, den hjemsøgte.

Efterat Oberstlieutenant Nils St. Darre og Oberst Posse i Slutningen af November Maaned havde havt en Sammenkomst i Strømstad, enedes Kristian August og General Cederstrøm den 7de December 1808 om en Vaabenstilstand, der sluttedes paa ubestemt Tid og med 14 Dages Opsigelse.

Vi skal nu gaa over til at betragte Forsvaret af de norske Kyster, som truedes af britiske og svenske Krigsskibe.

Som ovenfor omtalt havde Prins Kristian August under 18de August 1807 faaet oprettet en saakaldt Sødefensionskommission, der havde med Norges Søværn at gjøre. Denne Kommission bestod af Kommandørkaptein Hans Kristian Sneedorff og Chefen for Fredriksværns Værft Kaptein Jens Schou Fabricius. Ved disse Mænds utrættelige Energi og patriotiske Borgeres Offervillighed**) oprettedes der foruden det i Fredriksværn bestaaende Værft nye i Kristianssand, Bergen og Throndhjem, hvor der udfoldedes en travl Virksomhed med Bygning af Kanonbaade. Sneedorff afløstes snart paa sin Post her i Landet af Kommandør Lorentz Henrik Fisker, der ikke gav sin Formand noget efter i nidkjær Iver.

Som Følge af disse Bestræbelser saa det søndenfjeldske Norge, da Vaaren 1808 kom, sig i Besiddelse af 21 Chalupper og 30 Joller, og noget senere raadede man nordenfjelds, hvor General Georg Fredrik v. Krogh

*) En af Lægerne var Johan Kristian Wollert, der endte paa Munkholmen, efterat han i 1822 havde amputeret Hovedet paa sin gamle Tjenestepige. Han slap Livsstraf, da man nu opdagede, at han var gal. Men den Mand, som arresterede ham efter Udaaden, og som kjendte ham fra hans Praxis i Felten, paastod, at hans hele Færd fra først til sidst havde været sig selv lig, og at han lige saa lidet i 1808 og 1814 havde været ved sine fulde Fem, som han var det, dengang hans sidste Udaad blev øvet. "Wollert holder Slagtetid," bemerkede en af Officererne en Novembermorgen i 1808 til en Kammerat, da han saa flere Lig ligge opstablede udenfor Døren til en af Sygebarakkerne, som stod under Wollerts Opsyn.

**) Handelshuset Nils Anker & Co. paa Fredrikshald ydede saaledes et Bidrag paa 5000 Rdr. til Kanonbaades Bygning.

med Iver og Interesse arbeidede for Sagen, over 12 Kanonfartøier, — vistnok ingen overvættes stor Styrke, men dog betydelig nok til at holde Svensken og Engelskmanden en Smule fra Livet, naar de blev for nærgaaende.

Da Krigen med Sverige udbrød, kunde Fisker saaledes, som i det Foregaaende berørt, i Gravningssundet ved Hvaløerne samle en Flotille paa 27 Kanonfartøier, 16 Chalupper og 11 Joller. Med disse foretog han den 20de April en Rekognoscering til Strømstad, hvor man havde spurgt, at en større Del af den svenske Skjærgaardsflaade skulde samles til et Angreb paa Norge. Dette forholdt sig ikke saa. Endnu var ingen Fartøier komne herhen; derimod erfarede Fisker, at der i Nærheden af Svinesund var indkvarteret nogle svenske Tropper, som han besluttede sig til at allarmere. I dette Øiemed beordrede han Premierlieutenant J. N. Müller i Vei med en Division af Roflotillen, hvorpaa der befandt sig 50 bevæbnede Matroser, som af Lieutenant Klinck var indøvede i Jægerexercits, og ligesaa mange Landsoldater under Kommando af Lieutenanterne Hagerup og Klinck af Søetaten og Lieutenant Jakob Ager af Landetaten. Müller gjorde den 23de April Landgang i Synvegtsbugten, 5 Kilometer fra Sponviken, og opsnappede paa Gaarden Hustyft 6 Underofficerer og 11 Mand af Elfsborgs Infanteriregiment, der førtes til Hvaløerne og derfra til Fredriksstad.

Nogle Dage efter erfarede Fisker, at der til Strømstad var ankommen en fiendtlig Flotille, under hvis Bedækning den tredie Brigade af Vestarmeens venstre Fløi skulde gjøre Indfald i Norge. Da Kommandør Fisker spurgte dette, besluttede han sig til at foretage en Rekognoscering i det store derhen. Om dennes Gang og Udfald hidsætter vi en deltagende Officers, K. F. Klincks, Beretning, der lyder saaledes:

"Om Morgenen Kl. $2^1/_2$ eller Kl. 3 den 27de April roede hele den norske Styrke, bestaaende af 16 Kanonchalupper og 11 Kanonjoller, under Kommandør Fiskers specielle Overkommando, fra Hvaløerne og var omtrent Kl. 4 paa et ordinært Kanonskud fra Strømstads By. Veiret var vakkert med en liden Brise af NO. Det var et høitideligt Syn at se, da de svenske stak Baunerne i Brand paa deres Fjeldtopper for at kalde til Vaaben og tilkjendegive, at Fienden nærmede sig.

Da vi kom ind i et større Sund, som løber op imod Byen, viste fire svenske Kanonchalupper sig i Nærheden af Byen, vel posterede imellem nogle Smaaskjær, og en Mortérchaluppe lidt tilhøire inde imod Landet, hvilken begyndte at kaste Bomber, paa samme Tid som de fire Kanonchalupper aabnede sin Ild paa os. Svenskernes Skud blev strax af de norske besvaret med meget Liv og Hurtighed. Sundet var ikke meget bredt, hvor vi laa, og derfor var vi ogsaa i en Klump pakkede tæt paa hinanden i Begyndelsen af Affæren. Men efter at vore Kanonjoller havde affyret nogle faa Skud, blev de alle demonterede, da enten Kanonrapperterne (som var ikke reculerende), eller ogsaa Pontonnen gik istykker, hvorved Jollerne blev meget læk, hvilket foraarsagede, at de maatte trække sig ud af Slaglinjen. Nu fik rigtignok vore Chalupper bedre Plads til at manøvrere og bruge sine Aarer. Der blev skudt aldeles udmerket fra de norske Kanonchalupper, saa jeg frit tør sige, at vore Skud ikke feilede sit Maal. Det viste sig snart; thi da vi havde Vinden tvers paa vor Linje,

kunde vi af og til se Virkningerne af vore velrettede Skud: alt fløi i Stumper og Bitter rundt om vore Modstandere. Svenskerne derimod skjød meget slet, og et sikkert Bevis herpaa er, at af vore Chalupper kun tvende blev truffet af Kanonkugler.

Disse tvende Chalupper var "Bernt Anker No. 2" (Kadet Maanedslieutenant Hallander), som fik to Skud, der dræbte 7 og haardt saarede 2 Mand, samt Chaluppen Præstø (Maanedslieutenant Klinck), der fik to Mand kvæstede. Dette var al den Skade, Fiendens Kugler anrettede; men paa vore Kanonjoller, som næsten alle var kommanderede af Maanedslieutenanter, og havde slet exercerede Besætninger, ihjelskjød vi selv tre af Laderne ved Kanonerne, da man kun havde Papirkarduser med en daarlig Haardugsbund.

Efter $1^1/_2$ Times Fægtning trak vi os tilbage, uagtet vore Kanonchalupper intet havde lidt, og vi endnu var fire Gange saa sterke som Fienden og kunde saaledes meget let have knust ham eller tvunget ham til at stryge, men det gjorde vi ikke, men gik vor Vei med de Lærepenge, vi havde faaet. Chefen for de svenske Kanonchalupper var en Kaptein Norrberg, en gammel tapper Skjærgaards-Officer, fra Gustav den tredies Tid, og som havde været med i hele den finske Krigen 1789 og 1790. Man maa tilstaa, at denne tapre Mand forstod sit Haandværk tilbunds, og han fortjener al mulig Ros og Lovtale for sin Udholdenhed og sit modige Forsvar.

Svenskerne og Kaptein J. Ræder i sin danske Krigshistorie opgiver blot Fiendens Tab til 4 døde og 15 blesserede, hvoraf 6 skulde være haardt saarede, og at blot 2de af deres Baade havde faaet hver 2de Grundskud. Men dette forholder sig ikke saa; thi afdøde Admiral von Sydow, der som Lieutenant havde kommanderet den svenske Mortér-Chaluppe, har fortalt Forfatteren af denne Beretning, at det var den mest velrettede og ødelæggende Ild, de var udsatte for, at de havde mellem 30 og 40 Mand døde og blesserede, at deres Baade havde faaet saa mange Grundskud, at de var synkefærdige, og at der tilsidst næsten ikke fandtes en Mand ombord med Klæder paa Kroppen, da de havde maattet bruge disse til at stoppe Grundskuddene med. Og dette er ogsaa bestemt overensstemmende med Sandheden, efter den Virkning, vi opdagede, vore Skud anrettede. Nogle Aar efter, i 1815, traf Forfatteren heraf Hædersmanden Kaptein Norrberg i Gothenborg; vi kom da paa Tale om Affæren ved Strømstad, og han tilstod mig ganske oprigtig, at om vi havde roet paa og gjort Mine til at gaa ham paa Livet, havde han strax strøget, da han ikke mere var istand til at gjøre Modstand — "men da I ikke gjorde Forsøg paa at tage mig, gik jeg fri." Dette var hans Ord ....

Efterat vi var komne tilbage til Hvaløerne og havde begravet vore døde, begik vi en anden Dumhed, nemlig den uden Grund at trække os tilbage med hele Flotillen til Putten og Arisholmen ved Fredrikstad og saaledes end ydérligere at erklære os for overvundne, og hvad værre var, give Hvaløerne til Pris for Fienden, som daglig voxede ved Strømstad og i Dynekilen; men vi var i høi Grad ukrigsvante, og Krigskunsten er en svær Kunst, som ikke læres paa en Dag."

Fra de sidstnævnte Steder vendte Flotillen den 23de Mai tilbage til sin tidligere Station paa Hvaløerne. Man havde nemlig bragt i Erfaring, at den svenske Roflotille, som nu laa i Dynekilen og var voxet til 30 Fartøier, jevnlig var ude paa Hvaløerne for at lodde og optage Karter. Den 27de Mai gjorde hele den svenske Roflotille under Kommando af Over-

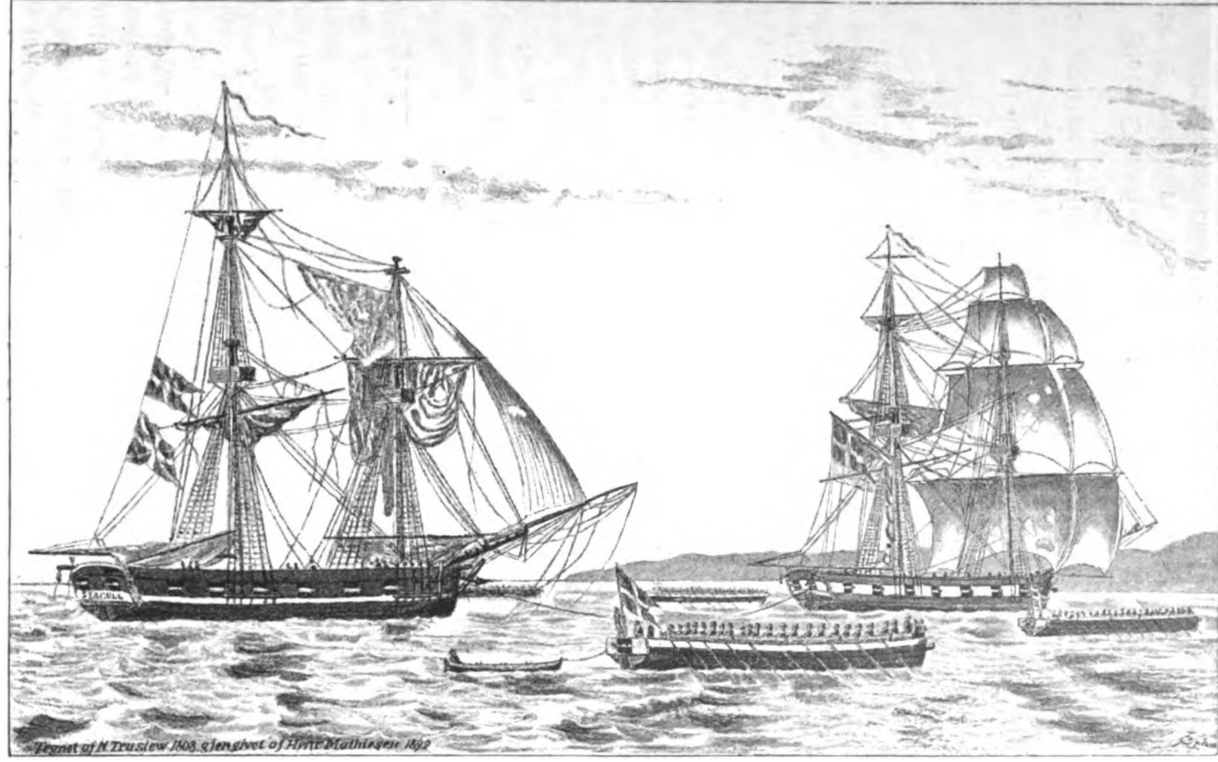
adjutant og Oberstlieutenant Gyldenskjöld et Angreb paa 6 norske Kanonchalupper og 4 Joller, der under Premierlieutenant Ole Kristofer Buddes Kommando laa i Gravningssundet. De norske Fartøier indtog imidlertid en meget fordelagtig Stilling bag de der liggende Skjær, som Naturen ligesom havde dannet til Skydeskaar, og med en velrettet Ild tvang de Fienden til at trække sig tilbage. Hvor stort Fiendens Tab var, kan ikke opgives med Bestemthed; men ubetydeligt kan det ikke have været. Paa et af de fiendtlige Fartøier skal der saaledes have været over 20 Døde og Saarede.

"Fra denne Dag af," udtaler Klinck i sine efterladte Optegnelser, "foruroligede begge Flotiller ikke mere hinanden, men enhver forblev i sine Positioner. Svenskerne i Dynekilen, kamperende under Telte, og vi paa Hvaløerne, indkvarterede i aabne Huse og i daarlige Hølader og Fjøs . . . Da det ikke mere hele Sommeren kom til nogen Kamp imellem de norske og svenske Flotiller, mistede vi heller ikke nogen Folk for hinandens Kugler, men vi fik snart en anden Fiende at bekjæmpe, som var værre end Slag, og denne Fiende var: frygtelige Sygdomme. Sommeren 1808 blev tør og meget hed; Kvartererne var i høieste Maade daarlige; Drikkevandet ikke af det bedste, Mandskabet meget blottet for Klædningsstykker og næsten aldeles uden Køietøi, da intet i den korte Tid fra Krigens Udbrud kunde blive anskaffet, og lidet fandtes ogsaa at kjøbe for, kun tvende Læger, og Tjenesten meget streng. Derimod var Provisionerne upaaklagelige og tilstrækkelige. Desuagtet varede det ikke langt hen paa Sommeren, før frygtelige smitsomme Sygdomme af Blodgang, Nerve- og Forraadnelsesfeber udbrød imellem Mandskabet og i kort Tid greb mer og mer om sig. Fra begge Sandøerne maatte snart de syge forflyttes til Kirkøen, men da denne Ø ogsaa næsten blev forpestet af Sygdommen, maatte man flytte de syge til Singeløen og slutteligen afsende store Transporter til Sygehuset i Fredriksværn og Præstø Gaard ved Tønsberg. Imidlertid døde de i hundredevis. Ja Besætningen var ved Juletiden, da Flotillen fik Ordre at gaa bort og lægge op, saaledes decimeret, at de fleste Kanonfartøier blot havde $1/3$ igjen af deres Mandskaber. Et andet Uheld tilstødte ogsaa den norske Roflottille, da den forlod Hvaløerne, nemlig at Kanonjollen Tønsberg No. 2 i et overhændigt Veir paa Kristianiafjorden fyldtes af en Braadsjø og sank med Mand og Mus. Vore Fiender i Dynekilen, som kamperede under Telte, skal det ikke være gaaet bedre end os."

Medens Krigen mellem Norge og Sverige vedvarede, havde Kommandør Fisker benyttet Tiden til Udviklingen af Norges Søværn. Ved Udgangen af Aar 1808 eiede Norge derfor ikke mindre end 35 Kanonchalupper, 56 Kanonjoller, 8 flydende Batterier og 1 Bombarderbarkasse. Af disse var 25 Kanonfartøier stationerede ved Hvaløerne.

Større Opmerksomhed end Skjærmydslerne i Sækken fortjener dog de Kampe og Træfninger, som leveredes de engelske Krydsere dels af den saaledes nyskabte Kanonbaadsflotille, dels af det eneste større Krigsskib, Norge paa denne Tid eiede.

Briggen Lougen, der var bygget 1805, var armeret med 20 Stkr. 18pundige Kanoner og havde en Besætning af 101 Mand. I 1807 havde

331. "Lougen" indbugserer den tagne engelske Brig "Seagull" efter Træfningen 19de Juni 1808.

den som Tender været ude paa Kadettogt med Orlogsskibet Louise Augusta og var derfor undgaaet at falde i Britens Hænder. I de følgende Aar, da den kommanderedes af Premierlieutenant Peter Wulff, var den stationeret i Norge. Den 14de Marts 1808 var Lougen løbet ind i Rasvaag Havn paa Lister. Herfra opdagedes en engelsk Brig, som senere erfaredes at være Childers paa 14 Stkr. 12pundige Kanoner, som gjorde Jagt paa en Galeas, som den snart ogsaa satte sig i Besiddelse af. Lougen løb ud og angreb den fiendtlige Brig, og der udspandt sig nu en levende Fægtning, der varede fra Kl. 7 til 11 Aften. Lougen var i enhver Henseende den overlegne, og Childers, der havde været en for de norske Koffardiskibe meget farlig Krydser, blev saa ilde tilredt, at den kun med Nød og neppe undkom og bjergedes ind til Leith, hvorefter den ikke mere viste sig i de norske Farvande.

Den 19de Juni leverede Lougen udenfor Flekkerø den engelske Kutterbrig Seagull, der var armeret med 16 Stk. 24-pundige Kanoner og kommanderedes af Kaptein Catcarth, en Træfning, der endte med, at Lougen med Hjælp af 4 Kanonbaade under Kommando af Lieutenant Fønss erobrede den. Efterat Seagull var bugseret ind i Fosholmsbugten lige i Vest for Flekkerø, sank den; den blev imidlertid siden optagen og indlemmedes i den norske Marine. Af Lougens Besætning var 1 Mand dræbt, 1 haardt og 12 let saarede. Seagull havde af sin 99 Mand sterke Besætning 9 døde og 13 saarede.

Efterat Lougen og Seagull var blevne istandsatte, krydsede de siden for det meste i Fællesskab, og den 25de November erobrede Seagull, der førtes af Premierlieutenant O. Kr. Budde, udenfor Fredriksværn den svenske Kutter Gripen, der var armeret med 9 Kanoner og Karronader og havde en Besætning af 40 Mand under Lieutenant Molbergs Befaling. Ogsaa denne Kutter var en kort Tid indlemmet i den norske Marine.

Om de forskjellige Landgange, som Briterne i dette Aar og senere hen foretog paa de norske Kyster og Udøer, hvis Befolkning de indjagede dødelig Angst, har Traditionen endnu den Dag idag meget at fortælle. Men naar man undtager en Smule Plyndring hist og her, staar disse Foretagender ikke i nogetsomhelst Forhold til den Skræk, som de i vide Kredse fremkaldte. Ellers var det for det meste mod fredelige Koffardifarere, Englænderne lagde sit Heltemod for Dagen. Paa et Par Steder, hvor de rettede sit Angreb mod norske Havne, slap de temmelig brændte ud af Legen. Dette var saaledes Tilfældet, da de gjorde Forsøg paa at udskjære Skibe i Bergens og Kristianssunds Havne.

Om Vaaren var den hollandske Fregat Guelderland med nogle Ostindiefarere løbet ud fra Texel, men havde paa Grund af en Læk maattet flyde ind til Bergen, hvor Skaden blev udbedret. Den 15de Mai kom den engelske Fregat Tartar, der førte 40 Kanoner og stod under Kaptein Bettesworths Kommando, ind paa Bergensleden og lodsedes under hollandsk Flag

ind til Bjørøen, hvor den gik til Ankers. Om Natten roede Kaptein Bettesworth med 3 bevæbnede Baade op mod Byen for at sætte sig i Besiddelse af de hollandske Skibe. Udenfor stødte han paa en fra Fæstningen udsendt Patrouillebaad, hvori 5 Soldater befandt sig. Denne gjorde Allarm og angreb Fienden, men blev tagen, efterat 2 af de 5 Mand var faldne. Bettesworth fandt Havnen spærret med en Jernkjætting og maatte vende om med uforrettet Sag. Han lettede nu Anker med Fregatten og vilde gjøre et nyt Forsøg; men udenfor Kvarken mødte han Premierlieutenant Johan Bjelke, der kommanderede den bergenske Roflotille og som med en Kanonskonnert og 3 Joller havde gjort Jagt paa en engelsk Barkas, der var set udenfor. De norske Fartøier lagde strax til Kamp og med sine sikre Skud tilføiede de Fregatten stor Skade. En af de første Kugler, Nordmændene gav den, dræbte Chefen, Kaptein Bettesworth, og Fregatten fik derhos 10—11 Kugler i Skroget. Efter en Times Kamp lykkedes det Fregatten at komme ud i aabent Farvand, og ihvorvel Bjelke længere op paa Dagen søgte at angribe den ved Gjellefjorden, slap den dog heldigt tilsøs.

Nogle Uger efter gjorde Britterne gjentagne Forsøg paa at sætte sig fast ved Kristianssund*).

Under den korte Krig i 1801 var der til Beskyttelse af de tre Indløb til Byens Havn bleven anlagt fem Batterier, nemlig Kronprinsens og Prins Karl af Hessens ved Sørsundet, General v. Kroghs paa Holmen i Nordsundet, Tønders paa Hammeren, omtrent midt i Havnen og et, der var opkastet ved Kjøbmand Peter Raabølls Brygge paa Gomatlandet. De to sidstnævnte Batterier kunde bestryge alle tre Indløb.

Da Krigen med England i 1807 var udbrudt for Alvor, drog den høistkommanderende General nordenfjelds, G. F. v. Krogh, Omsorg for at faa disse Batterier udvidede og forsterkede. Tønders Batteri erholdt saaledes en Bestykning af 5 og Raasbølls en Bestykning af 4 ottepundige Kanoner. Paa Byens Bekostning byggedes der et Flaadebatteri paa 10 Kanoner, over hvilket den kjække Maanedslieutenant Brechan førte Kommandoen. Foruden Kystværnet oprettedes der af Byens Borgere et Jægerkorps, der stilledes under Kjøbmand Peter Raasbølls Kommando, og et Artillerikorps, som kommanderedes af Kjøbmand C. Marstrand. Befalingen over Byens Batterier og Besætning, saavel Militære som Borgere, førtes af Major v. Brun. Til Trods for det krigerske Ydre, som Byen med et havde antaget, stod Modet dog ikke synderlig høit hos mange. Flere Familier flyttede ind til de længst fra Kysten liggende Dalstrøg, hvorfra de først i 1814 vendte tilbage til sine Hjem i Kristianssund.

Tidlig om Morgenen den 21de Juni 1808 blev Vagten paa Varden ved Kristianssund var et større Fartøi for indgaaende. Det varede ikke

*) Det følgende efter Forf.'s "Fra en svunden Tid", hvor Kilderne er angivne.

længe, før det viste sig at være en Fregat paa 40—44 Kanoner. Til Trods for, at den seilede under hollandsk Flag, havde man dog Mistanke om, at det var en Engelskmand, og man belavede sig paa at berede ham en varm Modtagelse. Just som der ringedes sammen til Gudstjeneste i Byens Kirke, gik Allarmtrommen rundt og kaldte Soldater og Borgere under Vaaben. For at beskytte Prins Karl af Hessens Batteri mod fiendtlig Landgang kommanderedes Lieutenant Krause med en Styrke op paa den ovenfor liggende Høide. Efter et Par Timers Forløb, der under Befolkningens Spænding forekom som en Evighed, var Fregatten kommen i Kronprinsens Batteris Rækkevidde og hilsedes herfra med tre skarpe Skud. Først ved det tredie Skud strøges det hollandske Flag, og det engelske heisedes i Stedet, idet Fregatten paa samme Tid gav det glatte Lag. Nu begyndte Kanonerne fra Kronprinsens og Prins Karls Batteri at spille, og efter en halv Times Kanonade stod Fregatten tilsøs igjen. Fra sin Post vilde Lieutenant Krause have set flere Kugler ramme Fregattens Skrog, og at der under Udseilingen arbeidedes sterkt med Pumperne. Det borgerlige Artilleri og 1ste Landeværnsdivision, som havde været i Ilden, havde udvist en fortrinlig Holdning, og i sin Kampiver ønskede de kun, at Engelskmanden maatte komme igjen, saa skulde de tugte ham paa en mere eftertrykkelig Maade. Hverken Byen eller Besætningen havde lidt nogen Skade af de fiendtlige Skud.

Den engelske Fregat, som saaledes afvistes, var "The Signate", et Skib paa 32 Kanoner, ført af Kaptein Dixon. Den havde under Affæren foruden anden Skade faaet 2 Kanoner sønderskudte. Fra Kristianssund styrede den først sydover langs Kysten, satte dernæst over til Shetlandsøerne og vendte derpaa igjen tilbage til de norske Kyster. Udenfor Larvik traf den Fregatten "The Tartare", 48 Kanoner, der nogen Tid i Forveien udenfor Bergen havde lidt en ilde Medfart af Nordmændene og mistet sin Chef, Kaptein Betteswortb. Den nye Kaptein, Josef Baker, ønskede intet heller end ved en rask Daad at gjenoprettede den Skam, som under hans Formand var overgaaet "The Tartare", og greb med Begjærlighed det Forslag, Kaptein Dixon gjorde ham om at gaa til Kristianssund for at tvinge Byen til Kapitulation.

I Kristianssund havde man allerede længe anet, at Engelskmanden vilde komme igjen. Da Allarmskuddet gik den 7de Juli om Morgenen Kl. 9, kunde Lieutenanterne Krause og Bolle, som just sad ved Frokostbordet i Skipper Greves Hus, udbryde: "Der har vi Engelskmanden!" Saa forholdt det sig og. Men det saa denne Gang længe ud til, at det ikke skulde blive Alvor af med Angrebet. Vinden løiede af, og da Fregatterne ikke vilde gaa ind i Sørsundet, maatte de krydse nordenom Øerne. Til Lods havde de en fordrukken Kristianssunding, som var bleven opsnappet, medens han laa udenfor Kysten og fiskede.

I Kristianssund stod Besætningen imidlertid under Vaaben, medens en Afdeling af Kystværnet, som kommanderedes af den dygtige Kjøbmand Nicolay H. Knudtzon jun.; patruljerede flittigt paa alle Steder, hvor Fienden kunde formodes at gjøre Landgang. Imidlertid var Fregatterne gaaet ned gjennem Omasundet mellem Nordlandet og Frei. Om Natten, da Knudtzon med sin Sektion patruljerede ved Gløsvaag paa Nordlandet, laa Skibene stille, men om Morgenen blev de tilligemed en tagen Slup, tilhørende Kjøbmand John Moses, mellem sig bugserede nedover mod Markussundet. I det smale Sund, hvor der ingen faste Batterier var, var der god Anledning for Kystværnsmandskabet at liste sig ned til Søen og fyre paa Baadene. Naar de bugserende Matroser vare bortpillede, vilde Skibene sikkerligen være komne paa Grund i det trange Farvand. Men fra Kommandoen, heder det, kom der Befaling til, at man ikke skulde "irritere Fienden", og Kystværnet maatte derfor trække sig tilbage. Skjønt Markussundet beherskedes ganske af Kanonerne paa Tønders og Raasbølls Batterier, beordredes dog Maanedslieutenant Brechan derhen med Flaadebatteriet, og saasnart Fregatterne var komne ind af Markussundet, blev de eftertrykkelig hilsede af dettes 10 Kanoner. Om Morgenen tidlig, da Knudtzon med sin Afdeling af Kystværnet patruljerede paa Nordlandet, blev han anraabt af en Bonde, som kom roende og overrakte ham følgende Brev, der var adresseret til Kjøbmand J. Moses. Knudtzon aabnede det og læste:

Ombord paa hans britiske Majestæts Skib "Tartar"
den 8de Juni 1808.

Til Hr. Moses i Kristianssund!

Ved Krigens Skjæbne er et lidet Fartøi faldet i mine Hænder, ladet med Kufferter etc., der tilsyneladende er private og domestike Eiendomme, Dem tilhørende.

Da det ikke er mit Ønske eller min Hensigt at ansalde Eiendomme af denne Natur, skal jeg meget villigen give dem tilbage, naar De dertil vil give mig Leilighed.

Jeg benytter denne Leilighed tillige at anmerke og at anmode Dem at tilkjendegive den høistbefalende civile eller militære Person, at den Magt, jeg har den Ære at anføre ved denne Havn, er tilfulde nok for at ødelægge Byen, men mit Øiemed er ikkun at erobre de der værende Skibe, saavelsom alle offentlige Sø- eller Krigsmaterialier, og lover, naar dette uden Modstand tilstaaes, at al privat Eiendom, samt alle ubevæbnede Personer skal vorde umolesterede, og ingen Slags Skade skal tilføies Byen.

Jeg udbeder mig den Ære af Deres Svar og er, min Herre, Deres meget ærbødige Tjener.

(undertegnet)
Joseph Baker,
Hovedanfører over de udenfor Kristianssund stationerede hans britiske Majestæts Skibe.

Dette Brev vilde Knudtzon oversende til Major v. Brun, men den sterke Kugleregn hindrede det udsendte Bud fra at komme over Sundet, og Knudtzon blev derfor nødt til at overbringe det selv.

Imidlertid havde Lieutenant Brechan paa Flaadebatteriet bortskudt al Ammunition og maatte derfor hale til Land for at hente ny Forsyning. Hidtil havde det kun faaet Understøttelse af Batteriet paa Gomatlandet, medens Tønders Batteri ikke havde kunnet gribe ind paa Grund af Flaadebatteriets Stilling. Først da Brechan var halet bort, kunde det deltage i Ilden; men allerede efter Løsningen af nogle faa Omgange indtog Flaadebatteriet sin gamle Plads.

Da Kampen havde varet i 2 Timer, heisedes der hvidt Flag paa Stortoppen af "The Tartare". Skydningen ophørte, en Parlamentær kom i Land og overleverede følgende Brev:

Ombord paa hans britiske Majestæts Skib "Tartar"
den 8de Juni 1808.

Til den Høistkommanderende i Kristianssund!

At De modsætter sig min Magt, vil blot have Byens Ødelæggelse til Følge. Jeg tragter ikkuns efter alle Fartøier.

Jeg er min Herres ærbødige Tjener,

(undertegnet)
Joseph Baker.

Først i dette Øieblik kunde Knudtzon komme til; men den dobbelte Opfordring til Overgivelse, som Kommandanten paa denne Maade fik, blev af ham afvist med den syndige Erklæring, at "saa længe Kristianssund havde Nordmænd, Kugler og Krudt, tænkte man slet ikke paa nogen Overgivelse." Man havde nu ventet, at Ilden skulde være begyndt igjen, men Parlamentærflaget strøges ikke. Om lidt sattes der atter en Baad ud fra "The Tartare", og Parlamentæren vendte tilbage med følgende Skrivelse:

Ombord paa hans britiske Majestæts Skib "Tartar"
den 8de Juni 1808.

Til den Høistkommanderende i Kristianssund!

Da jeg haver bragt i Erfaring, at Skibene i Deres Havn ikke er af den Vigtighed, som efter Beskrivelsen var bleven mig forestillet, skal jeg med den første føielige Vind begive mig bort.

Imidlertid, da jeg ikke ønsker at tilføie privat Eiendom nogen Skade, skal jeg ikke fyre paa Deres By, undtagen der fyres paa mig.

Jeg benytter denne Leilighed at tilbagesende nogle Artikler af tilsyneladende privat og domestik Beskaffenhed, der denne Morgen er faldne i mine Hænder, og hvilket jeg tilforn skriftligen haver tilkjendegivet Hr. Moses, at de skulle tilbageleveres.

Med megen Agtelse er jeg min Herres etc.

(undertegnet)
Joseph Baker.

Havde Kommandanten været en Mand med Ben i Næsen og Omløb i Hovedet, vilde han have forstaaet, at Engelskmanden maatte være i en slem Knibe, siden han bad om godt Veir. Men Major Brun hverken turde

eller vilde forstaa noget. Kun med stor Nød lykkedes det Knudtzon, der fungerede som Tolk, at bevæge ham til at stille det Forlangende til Engelskmanden, at han for at faa fri Udseiling maatte udlevere et Par mindre Fartøier, som han de forudgaaende Dage havde taget, tilligemed et Par norske Fanger, som var ombord. Med denne Besked sendtes Knudtzon i Følge med den engelske Parlamentær ombord paa "The Tartare", hvor han blev modtagen med megen Høflighed og fik sit Forlangende opfyldt; men den forræderske Kristiansundsing, som havde lodset Fregatterne ind, var intetsteds at finde. Om sit Ophold ombord paa "The Tartare" skriver Knudtzon i den Rapport, han et Par Dage efter aflagde til General v. Krogh i Throndhjem: "Det blev mig tilladt at bese Skibet "The Tartare". Mange Steder saas, hvor vore Kugler havde rammet; nogle havde gaaet igjennem tæt ved Kanonportene. Høist sandsynligt er det altsaa, at Fienden maa have adskillige Døde og Saarede. De Engelske forsikrede nei, men hvad der end mere bestyrker mig i min Formening er, at, da vi kom til Stedet, hvor Sygehuset var, de ei tillod mig at gaa ned. Dog bemerkede jeg, at Doktoren var meget beskjæftiget, og i Sygerummet var mange Mennesker. Mr. Baker erkyndigede sig om Kristiansunds Fortifikation og om Indløbet til Throndhjem, hvilket blev besvaret paa en for dem afskrækkende Maade. Jeg kunde ikke undlade at sige dem Nordmandens Mening om det engelske Ministeriums skjændige Handlemaade, hvorpaa de gjentog, at da de var engelske Officerer, turde de derom ikke ytre deres Mening. Men dette er vist, at med saa megen Forbitrelse, den engelske Nation fører Krig mod de Franske og Spanske, saa ugjerne gjør de det mod Danmark og Norge."

Hvorvidt det Tab, de engelske Fregatter havde lidt, har været saa stort, som Knudtzon antager, tør vel være tvivlsomt, da Nordmændenes Skyts var meget svagt. Alligevel saas der adskillig Skade paa Skrogene. Saaledes havde "The Signate" faaet Røstet agter afskudt, og efterat Fienden var afseilet, fandt man et stort Anker, som var bleven kappet med et 40 Favne langt og $14^3/_4$ Tomme tykt Ankertoug, et næsten nyt Kabeltoug til Spring, $8^3/_4$ Tomme tykt, et Stykke af en Skibsmast og en Jolle. De Nordmænd, der befandt sig som Fanger paa "The Tartare", paastod ogsaa siden i Kristiansund, at Kaptein Baker skulde have været yderst forbitret paa Dixon, for at han havde narret ham til at være med paa denne Færd, som kun havde bragt dem Skam og Skade.

Kl. 4 om Eftermiddagen gik de engelske Orlogsmænd under Seil og styrede sydover. Overalt var Kystværnet paafærde for at modtage dem, om de skulde forsøge Landgang. Dette skede dog ikke. Saa voldsom havde Kanonaden været, at i Nærheden af Molde hørtes Skuddene saa tydeligt og skarpt, som om der stod et Slag i selve Moldefjorden.

Saa længe Kampen stod paa, herskede der ikke liden Forskrækkelse i Byen, hvor et Par Huse blev noget ramponerede, og hvor ikke blot Kvinder

og Børn, men ogsaa voxne Mænd gjemte sig bort i Kjeldere, Bryggepander og Bagerovne. Paa Batterierne gik det derimod lystigere til, navnlig paa Flaadebatteriet, hvor Brechan holdt sine Folk i Aande og blev rent mismodig, da det hvide Flag heisedes ombord paa Engelskmanden. Kun paa Tønders Batteri, der paa et Kvarters Tid nær havde været masseret af Flaadebatteriet under den hele Kamp, var Stemningen ikke fuldt saa jublende. Men det havde ogsaa Dagens eneste Faldne at opvise. Det var en Menig af Landeværnet, en Husmand, hvis Ryg blev knust af en fra Bjergvæggen tilbageprellende Kugle. Han blev nogle Dage efter Slaget begraven med stor Høitidelighed, og hans Enke fik en betydelig Understøttelse.

Om Officerernes Holdning under Kampen faldt Dommen ymse ud; Brechan var fra denne Dag af Kristianssunds Stolthed, og Knudtzon, der baade havde været ivrig, modig og standhaftig, fik sin Andel af Berømmelsen. Men hvad Byens Høistkommanderende angaar, fandt man, at han havde ladet det mangle baade paa det ene og det andet, og navnlig gav man ham Skylden for, at Engelskmanden slap for altfor godt Kjøb. Saa mente dog ikke General v. Krogh, skjønt han i et Flyveblad af 24de Juli 1808 udtalte: "at det var udenfor al Tvivl, at havde blot 2 Kanonchalupper kunnet være i Kristianssund, var begge Fregatter blevne tagne." Paa hans Anbefaling blev Major v. Brun strax efter udnævnt til Ridder af Danebrogsordenens 4de Klasse og Brechan til Danebrogsmand.

En Maaneds Tid efter Affæren blev et Par Kanonbaade af den throndhjemske Roflotille stationerede her, og Byens Garnison forsterkedes med 150 Musketerer, 50 Riffelskytter, 50 Artillerister og fire smaa Kanoner. Men ihvorvel fiendtlige Krydsere siden tit og ofte viste sig ude paa Leden, var ingen af dem oplagte til at gjæste Kristianssund, — dertil havde "The Tartare" og "The Signate" faaet for dyre Lærepenge.

Inden den norske Handelsstand havde, som rimeligt kan være, det britiske Kabinets Overgreb vakt den største Forbitrelse, og man tørstede kun efter at hevne paa de britiske Voldsmænd Tabet af de mange Fartøier, som opbragtes og prisdømtes, og den Ødelæggelse af Handelen, som herigjennem fandt Sted. Paa egen Haand begyndte Handelsstanden nu en Krig mod det mægtige Albion, dels for at skaffe sig Repressalier for det lidte Tab, dels for at sysselsætte de mangfoldige Søfolk, som ved den pludselig udbrudte Krig var blevne berøvede al Sysselsættelse. Saaledes opstod da Kaperfarten, om hvis moralske Berettigelse der paa samme Tid vaktes en livlig Diskussion, hvori blandt andet den bekjendte Kristian Magnus Falsen med stor Iver deltog.

Om Kaperfarten fra Norge er der i den senere Tid skrevet meget. Navnlig har Forfatteren Constantius Flood i sine forskjellige Skrifter leveret mange værdifulde Bidrag henhørende til denne interessante Episode af

Tidens Historie, der vrimler af Beviser paa det Mandemod og den Uforsagthed, som besjælede Almuesmanden og Kystbefolkningen. Idet vi henviser til disse, skal vi her indskrænke os til at medtage nogle faa Hovedtræk til Belysning af denne nye Bedrift og de Omfang, den tog.

Det første Kaperbrev løstes den 19de Oktober 1807 og udtoges af Grosserer og Jernverkseier Henrik Carstensen i Risør for Kutteren Ormen, Kaptein Jens Aanensen Bie. Senere udrustede Carstensen Kaperne St. Johannes, Kapt. J. Thvis, og Dorothea Katharina, Kapt. Michael Olsen. Fra Arendal udrustede Proprietær Aall og Kjøbmand P. Herloffsen Kutteren Moland, Kapt. Julius Bibe, Anders og Hans Dedekam to Slupper, samt Kommandør Selling og Lodsoldermand Holders Kaperne Haabet og Skildvagten, den sidste ført af Kapt. Tønsberg, fra Farsund udrustede Firmaet Søren og Jonas Eilertsen Lund & Co. Sluppen Prins Kristian, der først førtes af Peter Mohn, senere af den djærve Tønnes Vesthassel, fra Ekvaag udrustedes af Kjøbmand Jansen Kaperen Veiviseren, af en anden "Den veivisende Paket", ført af Knut Ellingsen, fra Hitterø udrustedes Kaperen de Thygeson, fra Ekersund "Hevneren", ført af Tønnes Hauge, fra Mandal «Le petit Diable» og "Prøven" o. s. v. Betydeligst var imidlertid den Udrustning, som fandt Sted fra Kristianssand, hvorfra der allerede i det første Krigsaar udgik 13 temmelig sterke Kapere. De fleste af disse udrustedes af den preussiske Konsul Niels Moe, der ved Krigens Udbrud havde lidt mest af alle kristianssandske Skibsredere ved Opbringelser fra Fiendens Side. Ogsaa Bergen og Throndhjem ses, om end i noget mindre Udstrækning, at have deltaget i Kaperfarten.

Det staar vel ikke til at negte, at Kaperfarten i mange Henseender ledede til en Forbedring af saavel Handelsstandens som af Kystbefolkningens Vilkaar, idet Kaperne ikke sjelden gjorde "brillante Affærer"; ikke faa af disse og navnlig da de mindste skal paa nogle Maaneder have indbragt sine Redere flere hundrede tusinde Rigsdalers Fortjeneste. Men naturligvis er dette kun den blanke Side af Søfartens Historie i denne Tid. Den farlige Bedrift medførte i mindst lige saa mange Tilfælde Fangenskab for dem, som gav sig af dermed. I det hele taget ledes Tanken fra Kaperfarten meget naturlig hen paa de utallige Gjenvordigheder, som de norske Søfolk i den Tid maatte døie i engelsk Fangenskab, hvor de, internerede paa britiske Prisonskibe, tildels gjennem en hel Aarrække fik prøve den overmægtige Fiendes Haardhed og Grusomhed.

Om Livet ombord paa de engelske Fangeskibe eller i "Prisonen" findes der ikke meget hverken i vor egen eller i den udenlandske Literatur. Den udførligste Skildring har en Franskmand Garneray leveret i Skriftet "Mes Pontons", hvorfra et Udtog paa anden Haand her skal hidsættes. Hertil skal ogsaa føies nogle supplerende Træk om Nordmænds Ophold i disse flydende Fængsler.

Den Havn, hvor Fangeskibene først udlagdes, var Portsmouth, hvor Antallet af Fanger paa en Gang steg op til 13—14000; senere indrettedes der Prison i Plymouth, Reading, Chatam og flere andre Havne. Til Fængsler anvendtes gamle kasserede Orlogsskibe, fornemmelig kolossale Linieskibe, der kunde rumme op til 800—1000 Mand og mere. Af Skibets forskjellige Afdelinger var Agterdelen med dens høie Kastel forbeholdt det engelske Befal og Vagtmandskab, Batterierne under Dæk, der strakte sig over hele Skibet, Fangerne, af hvilke Skibsførerne fik et Lukaf for sig, medens Matroserne stuvedes sammen, som det bedst lod sig gjøre, i det øvrige store Fællesrum.

Hvilke Lidelser, Prisonlivet maatte medføre, kan vi slutte os til, naar vi betragter den hele Indretning noget nærmere. Batteriernes Høide var aldrig større, end at en velvoxen Karl saavidt kunde staa opret, Længden var omkring 130 og Bredden 40 Fod. Lys og Luft kom ind gjennem Kanonportene; men af disse var hveranden blindet, saa den var hermetisk tillukket, og de øvrige forsynet med forsvarlige Jerngittere, der var tilskruede paa Udsiden. Om Dagen maatte Fangerne sidde paa Bænke langs Siderne og midtskibs, om Natten laa de i Hængekøier, der hang i flere Rækker under hinanden og saa tæt, at man ikke kunde gaa mellem dem. Udstyret af disse var det tarveligste og bestod kun i en tynd Madras og et Uldtæppe. Udenbords var der paa Skibet anbragt et Galleri, hvor der om Dagen holdtes tre Vagter, om Natten syv. Ligeledes holdtes der Vagt ved alle Udgange og paa Fordækket. Paa Agterkastellet var Hovedvagten, hvor alle Soldater var rede til at træde i Gevær, saasnart Anskrig gjordes. En Afdeling, bestaaende af en Officer, en Underofficer og nogle Soldater, gjorde med kort Mellemrum sin Runde, og hvert Glas lød Vagtraabene: „All's well!“ eller “Sergeant the guard!“ alt eftersom der viste sig noget mistænkeligt eller ikke. Hver Morgen kaldtes Fangerne paa Dæk, hvor de under strengt Vagtopsyn bleve talte.

Det siger sig selv, at Fangernes Helse maatte lide meget under denne strenge Behandling. Til Trods for, at Dækket og Batterierne skuredes hver Dag, var Atmosfæren i det trange Rum saa afskyelig, at engelske Soldater, der holdt Vagt paa Galleriet, besvimede, naar Lugerne om Morgenen sloges fra. Hvorledes Renlighedstilstanden omborb maatte være under slige Forhold, siger sig selv. Kun et Par Timer om Dagen fik Fangerne opholde sig paa Dæk, men maatte da altid staa stille og blokkedes sammen som Sild i en Tønde. Synet af de elendige, blege, magre, huløiede og halvnøgne eller fillede Stakler skal have været noget saa rystende, at man vanskelig kan danne sig Forestilling derom.

Hertil kommer, at Kosten, de fik, var utilstrækkelig og i høieste Grad usund. Alle, der havde med Bespisningen at gjøre, skulde jo have sin uret-

mæssige Profit, og da Kontrollen med de samvittighedsløse Slyngler var yderlig slap, fik de Lov til at stelle sig, som de lystede. Ministeren Castlereagh havde udtalt i Parlamentet: "Krigsfanger er som døde for det Land, hvorfra de er, og kun en Byrde for det Land, som har dem; man har derfor gjort nok, naar man blot holder Liv i dem." Naar man saa gjør det tilbørlige Afslag i dette Ræsonnement, som det anstilledes af de forskjellige Autoriteter nedefter, der havde med Fangerne at gjøre, kommer man snart til det Minimum af Menneskelighed, som blev udvist. Paa enkelte Skibe døde da ogsaa Fangerne saa tæt "som Fluer i September."

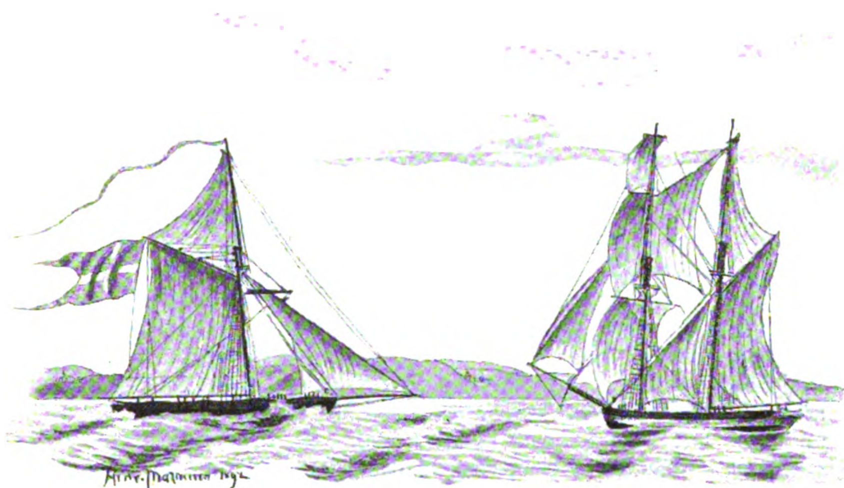
Det skal dog siges med det samme, at saa slemt havde de norske Fanger det sjelden eller aldrig, naar de blot ikke gjorde Forsøg paa at rømme. Tvertom, det skal udtales til den engelske Nations Ære, at der blev gjort meget for at lindre deres Kaar, og den storartede engelske Godgjørenhed blev i fuldt Maal "the Norsemen" til Del, idet den skaffede sig Udtryk paa en overfor Ministeriet temmelig demonstrerende Maade. Det var dog en Regel, som altid iagttoges, at de norske Fanger først maatte undergaa en haardere Behandling for at fristes til at gaa i engelsk Tjeneste; men havde man modstaaet denne Fristelse, blev Behandlingen strax bedre, og de overførtes da ogsaa gjerne efter kortere eller længere Tids Ophold paa Fangeskibene til Fængsler paa det faste Land, hvor de ialfald ikke behandledes værre end de fleste engelske Galgenfugle og stundom endog fik nyde en vis Grad af Frihed. Men de Stakler, som havde gjort frugtesløse Forsøg paa at sætte sig selv i Frihed, fik det ikke det mindste bedre end Franskmændene, der ikke sjelden behandledes værre end Dyr, og for hvem Prisonen var det sande Helvede.

Kaptein, senere Statsraad Peter Motzfeldt, sad en Tid i Prison og meddelte paa sine gamle Dage Jakob Aall følgende Erindringer fra sit Ophold her:

"At det engelske Folk var meget misfornøiet med denne Krig, og at det viste megen Velvillie mod danske og norske Krigsfanger, kan ogsaa jeg bevidne. Jeg var fra Juni 1808 til April 1809 paa Parole i Reading. Der var dels vestindiske Officerer, dels Søofficerer, dels Skippere, Styrmænd og Supercargoer. Vi var i alt over 300, og aldrig hørte jeg, at nogen af os mødte andet end Forekommenhed. Af Beviser, som Folket gav paa sin Tænkemaade i saa Henseende, vil jeg anføre: Vore Parolepasse indeholdt, at vi skulde være i Kvarter, naar Sol gik ned; men der var aldrig nogen, som brød sig om at se denne Bestemmelse overholdt, og vi var ude, saa længe vi vilde. Engang, da der var bleven en ny Major, vilde denne gjøre sig vigtig og udgav gjentagende Plakater med Opfordring til Folket at tage os op om Aftenen, ja, han udlovede endog en Guinee for hver, som blev opbragt; men han var ikke istand til at faa nogen til at gjøre det, og vi gik ude som før. I 1809 havde en Del af os i et Værtshus et stort Middagsselskab paa Kongen af Danmarks Geburtsdag. Vi levede friskt,

støiede vel ogsaa en Del og holdt ved ud paa Aftenen. Majoren sendte da et Par Konstabler, som skulde betyde Værtinden, at hun ei maatte beholde os længer, og i al Fald hjælpe hende med at jage os bort. Men to Borgermænd, som sad nede i Ølstuen, syntes, det var Synd, at vor Glæde skulde forstyrres, og de arrangerede det saaledes med Konstablerne, at disse gik bort, imod at disse tvende Mænd forpligtede sig til at forblive i Huset og indestaa for, at der ei skeede nogen Uorden. Dette gjorde de ogsaa, og vi holdt ud til Kl. 4 om Morgenen uden at faa at vide før senere, at vi skyldte disse Mænd vor Ro."

"Af de danske og norske Krigsfanger paa Parole i England tilstodes af den engelske Regjering Officererne 1$^1/_2$ Shilling og Skippere og andre

332. Kaperen "Den Flinke", Kaptein Kaald af Throndhjem, tager en engelsk Skonnert, 1808.

1 Shilling dagligen. Deraf skulde de nu afholde Logis, Spise og Klæder. Det var saaledes saare lidet; men den ene hjalp den anden, og der var intet Forbud for at skaffe sig mulig Tillæg af egne Resourcer. Officererne fik senere 2$^1/_2$ Sh. dagligen til af den danske Regjering, der betaltes af Konsul Wolff. Folkets Velvillie mod Krigsfangerne er forhen berørt, men det Modsatte var Tilfælde fra Regjeringens Side og fra Enhvers, som ansaa sig for at høre til samme. Om det saa var en Clerks Clerk, man stødte paa, var man vis paa at møde Uartighed. De Krigsfanger, som var i Prisonskibene, havde det meget slet."

I noget mørkere Farver er Prisonlivet skildret af Kaperføreren Paul A. Kaald, der i August Maaned 1808 med Kaperen "Den Flinke" gik

paa Krydstogt i Nordsøen, men allerede om Høsten blev taget af Fienden, hvorefter han maatte tilbringe to Aar i britisk Fangenskab i Fængslet Greenlaw Depot i Nærheden af Leith.*)

Han giver umiddelbart efter Indsættelsen i Fængslet en Skildring af de forskjellige Forhold her, hvoraf følgende Uddrag hidsættes:

(11te November 1808). Paa dette Værelse er ialt 12 danske og 4 franske, paa Værelset tæt ved har jeg min Arrest, tilligemed Kapt. N. Tønnesen fra Kristianssand, som kommanderede Kaperskuppen Fremkomsten, blev taget af en engelsk Kutterbrig, Childers, Kaperen havde 4 Kanoner og 26 Mand; med mig er og en Kapt. Beck, som er taget med en Baad fra Norge direkte til Jylland; hans Baadsmand, Kapt. Tønnesen, 2 Styrmænd og vi 3 Kapteiner er i et Bakslag, ialt 6. Alle Presennerere er saaledes inddelte: Paa dette Værelse er ialt 12 danske og 16 franske, hvilke er altfor mange, da her nu er saa gysielig trangt, at jeg fik min Plads tæt ved Døren. Der maa jeg æde og drikke og have al min hele Husholdning i Kisten. Dette falder mig gyselig tungt, og Maden smager meget modbydelig formedelst den Stank, jeg nyder med samme.

(12te November). Hver Morgen faar hver 6 Mand to bløde for det meste halvraa Brød; Søndag, Mandag, Tirsdag, Torsdag og Lørdag til Middag en liden Kjedel af Blik med Suppe, dertil 3 smaa Pund Kjød og en Smule Salt, hver Fredag Middag, hver Mand, 3 og 4 Poteter og et ganske lidet Stykke raa saltet Fisk, hver fjortende Dag, Onsdag, hver Mand 2 smaa, saltede Sild og 3 à 4 Poteter. Til Aften faar man aldrig noget, uden man henter sig selv en Pot Vand at drikke, og har man noget fra Middagsmaaltidet spart, for at spise om Aftenen, er det godt, hvis ikke maa man sulte til Morgenen efter, Kl. 9½, da man faar Brød igjen. Havde man paa denne Maade ikke en halv Penny at hjælpe til med, maatte man sulte sterkt.

(13de November). Her bliver hver Morgen, nu om Vinteren, Kl. 8½ oplukket; da hvert Værelse hver Aften bliver af Turnkilerne eller Dørlukkerne udentil lukket med tykke Slodder og store Laase. Kl. 10 bliver alle Presennerere udturnede eller udjagede af Prison'en, ud paa Prison'erplanen, som er en Plads af omtrent nogle og tyve Favner i Kvadrat. Denne Plads er indhegnet med høie og sterke Stakitverk og er saa yderst uren, at enhver maa bruge tykke Træklodser af 4, 5 og 6 Tommers Tykkelse under Skoene, og alligevel bliver Strømper og Klæder overmaade bestinket af Urenlighed, paa den høire Side af Pladsen er Vaskermændenes, (som er 6 à 8 Stykker ialt), Støtter og Snorer, til at hænge de rentoede Klæder op at tørres, disse Mænd vasker for alle Presennerere. Paa den anden Side af Pladsen er opmuret 6 Kabysser, hvor nogle af de Franske koger Poteter og sælger ud kogte til alle vi andre. Disse Franske maa og selv opmure Kabysserne, kjøbe raa Poteter og Stenkul. Nærmest Prison'en er adskillige smaa Borde, som tilhører nogle af Presennererne, disse indkjøbe Røg- og Rulletobak, Smør, Kjød, Brød, Peber, Salt, Løg, smaa Kridtpiber og lign., og sælger ud til alle de andre, i ½ Penny og pencevis, ligesom man er perkasjet til. Kl. 11½ kommer Vagten marscherende udenfor, der skal løse den anden af, hver Vagt bestaar af omtrent 40 à 50 Mand, dog ligger der strax nedenfor Prison'en en stor Del Soldater, for i paakommende Tilfælde at være ved Haanden.

*) Hans Dagbog fra Prisonen er i Udtog trykt i "Skilling-Magazin" f. 1875, No. 27 fgg.

Naar Vagten er skiftet, bliver vi ad en liden Dør imellem to Officerer og 5 à 6 Soldater med nøgne Sabler indkaldte, en for en, og hænder det sig, at Tallet ei bliver rigtigt, kan de saaledes jage os alle ud og ind 2 à 3 Gange, førend det bliver rigtigt. Nu henter ethvert Bakslag sin Mad til Middag; Kl. 3 bliver vi atter udtørnet, og indkaldt igjen. Nu har man for denne Dag nydt saa meget af den friske Luft, som man skal. Nu skal man i 17 Timer være indelukket i et Værelse saa mange Mennesker; nogle ere Folk, som haver havt en Smule Opførsel, andre igjen nogle yderlige (med Permission) Svin; men man skal være om hinanden, saa Værelserne bliver ved denne lange Tid, det er tætlukket, saa fuld af usund Luft, at man meget snart kan blive syg, og bestandig er her nogen, der holder Sengen. Kjøber man sig Lys for at se og udrette noget, har man Tilladelse til at lade det brænde til Kl. 9, da gaar Tappenstregen, og alting maa være slukket og stille; i somme Værelser er et, i

333. Landsbyen Pennyquick i England, hvor Kaptein Kaald og mange andre Nordmænd sad i Prison 1808—1810.

somme to Vinduer, forsynede med tætte og tykke Jernstænger, Værelset er indrettet med Bindingsværk og Støtter og hver Mand hænger i sin Køie tæt ved Siden af hinanden, men disse Støtter staar bestandig, Dagen saavel som Natten; men aldrig bliver et Værelse renskrubbet eller vasket, kun engang imellem feies ud det groveste, saa Enhver kan forestille sig, hvor sundt og hyggeligt her er. Hele Prison'en er omgivet, saavel ude som inde i Gangene med Skildvagter, alle forsynede med kugleladet Gevær; Skildvagternes Antal er omtrent 16 à 18 Mand.

(2den December). I denne Tid er der kommet en ny Kontraktør til Presonnererne i Mr. Duries Sted. Han behandler os meget slet; en Dag faa vi halv Ransion, en anden Dag saa godt som slet intet, saa det nu ser daarligt ud; for den, som nu haver en eller anden Halvpenny at hjælpe til med, er det godt, hvis ikke faar man sulte, som er en af de ubehageligste Ting, tillige naar Friheden er betagen, og kun indenfor disse Jernskranker at nyde disse tynde Retter.

(26de December). Vor gode Kontraktør har rigtignok gjort Forskjel paa vor Kost, som vi skal have i Julefesten, og det er denne, at Suppen vi igaar

og idag har havt, er kun det opkogte klare Vand; før har der dog været en Smule Gryn og nogle Løgskal paa den, men nu er der i det høieste 12 à 14 Gryn til Mands, og ikke en Løgskal at se, altsaa kan man se, hvilken behagelig Kost man i disse hellige Dage haver nydt.

Om et mislykket Rømningsforsøg og om de engelske Vagters vanlige Optræden ved saadanne Leiligheder giver han følgende Fortælling til Bedste:

Den 8de August Kl. omtrent 12¼ kom den hele Vagt transporterende med en Mand, nemlig en Presenner, de havde fanget, og bragte ham i Vagten under god Sikkerhed; derefter blev alle Vagterne omkring Prisonhuset fordoblet, og hele Vagten igjen paany at lyse med Fakler ind og udenfor den hele Prisonplads, ventelig for at finde nogen, der havde forstukket sig, men ingen flere var at finde. Nu blev det forsaavidt stille, undtagen en jevn og kontinuerlig Raaben af alle Skildvagterne (all's well) fra No. 1 til No. 24 til Kl. omtrent 2; da blev atter en Allarm af samme Slags, nemlig Sergeant the Guard, Sergeant the Guard, hørt af de nordlige Skildvagter, og derpaa fulgte en stor Del skarpe Geværskud, hvoraf en Del af Kuglerne kom lige ind paa Pladsen; nu kunde jeg ei begribe, hvad dette skulde betyde. Jeg tænkte, at den sorte Satan selv var kommen for at opvække Støj. Dette varede omtrent i ¾ Time med Skyden og Lysen med Lanterner samt en bestandig Søgen, men ikke kunde jeg se, at de fandt nogen, ikke heller var det godt at blive klog derpaa, da der var et sterkt Mørke med Regn. Nu blev der atter stille, undtagen den jevne Raaben: all's well.

Med største Længsel ventede jeg paa Slutteren for at faa Døren opladt, for at faa Aarsagen til denne fæle Larm at vide. Nu kom den længe ventede Tid; Kl. 7 blev Dørene oplukkede, og alle Mand talte ude paa Pladsen. Nu blev her en Spørgen fra alle Munde, og jeg fik da endelig at vide, at Aarsagen til den første Støi var, at en Matros ved Navn Jonas Bryne har ved Hjælp af et Stykke tyk Line og en Drejert faaet en af Jernsprinklerne udenfor Vinduerne i Mr. Hee's Rum saameget tilsidebøiet, at han netop kunde komme ud, hvorpaa han vilde gjøre Prøve at faa sin Frihed, som var ret gjort (merk: dette Værelse er paa Bagkanten af Fangehuset i underste Etage og vender ud til Marken), men hvad skeede? Da han anden Gang vilde vende hen til Vinduet, kommer han ulykkeligvis til at træde paa en ituslagen Flaske, som foraarsagede saadan Knag, at den nærmeste Skildvagt hørte det, og nu var han i Beknib. Skildvagterne til at raabe den ene efter den anden, og fyrede alle med Kugler, men heldigvis ingen traf, og han blev uskadt; 2 à 3 af Kuglerne gik tvers igjennem Kokhuset, en stor Del sidder fast i Muren, en gik lige ind i Mr. Hee's Rum. Nu kom den hele Vagt tilligemed Officeren, og der blev en Raadslag; ingen turde gribe ham, Soldaterne vilde skyde ham, men endelig resolverede Officeren selv at gribe ham og transporterede ham, som før er meldt, til Vagthuset, og idag derfra til det sorte Hul i Prison'en. Den anden Støi reiste sig deraf, at nogle Høns blev urolige i deres Hule, og Skilvagterne blev derved saa altererede, at de strax raabte Sergeant the Guard, og i at skyde ind over Pladsen, samt gjorde al mulig Allarm. Endelig blev der søgt overalt af den hele Vagt med al mulig Flid, for efter deres Tanker at finde flere, der havde søgt paa at komme bort, men til vor store Glæde fik de alle hver Gang en lang Næse. Endelig sidder den stakkels Jonas i det sorte Hul, hvor han formodentlig bliver siddende i 42 Dage, som en fast Straf for saadan (i deres Tanker) fæl Forbrydelse.

Lykkeligere var Kaperføreren Kaptein Richelieu fra Throndhjem*), ved hvis Flugt Kaald og et Par andre var behjælpelig. Herom fortæller han:

(9de September). I Eftermiddag omtrent Kl. 4 kommer en Vogn læsset med Stenkul til Prison'en: min Ven Richelieu sad paa Kammeret ved dens Ankomst og talede med mig angaaende en bestemt Reise, men hvad skeede? Han gaar ned, men kommer inden fem Minuter tilbage i en overordentlig Hast, og siger: her er Leilighed, jeg maa afsted. Strax rydder jeg og Løcke af Kisten (en, som dertil var bestemt for en Tid af 4 Uger siden) og lægger ham, dog med Trængsel, ned i samme, tilligemed hans Tøi, som var bestemt at være med, og nu slæbede jeg paa denne tunge Kiste fra Kammeret og ud paa Gangen, hvor 2de tilsagte Mænd kom og transporterede den ned, hvor førommeldte Vogn stod, men nu aflæsset. Vi fik da denne tunge Frelser paa Vognen med en utrolig Gesvindthed; men nu kommer den store Mr. Ross (en af vore tro Sluttere) og spørger mig: "Hvad er dette for en Kiste?" "Den samme som Mr. Richelieu har talt med Dem tilforn om". „Mr. Richelieu? hvor skal den hen?" "Til Mr. Camerons Hus, og derfra til Parolen, (jeg var i største Bestyrtelse for hans skotske Spørgsmaal)". „Mr. Richelieu, vel, betal Manden, som kjører, først". Jeg henvendte mig til ham for strax at ville betale ham, men han svarede: "Det haster ikke, lad kun blive, til jeg kommer op igjen her til Prison'en". I Mellemtiden løb jeg (NB. af Galskab) omkring for at faa Brevet, som skulde følge Kisten, af Richelieu, men jeg fandt ham ikke. Nu lukker endelig Mr. Ross Porten op, og Manden kjører bort med Kisten. Denne var saaledes indrettet, at han kunde med en Streng trække Laaset af indvendig; igjennem samme gik et Faldreb for at holde Laaget tæt, da Laaset ei var generlig, og for at gjøre Slutterne det mere sandsynligt, havde vi spigret Laaget med 2de løse Spigre. Jeg og Løcke var overmaade fornøiet over dette, som var skeet, da vi vidste Kistens Indhold, men tillige frygtede vi meget for Aftenens Komme, da her skulde tælles, og vi stod just i Raadslag om, hvad vi skulde gjøre for at faa alle Ting ret, da Mr. Cameron kommer ud paa Pladsen og raaber: "Every soul in and be quick!" Vi blev ved dette saa fornøiede, som om vi havde faaet en Sum Penge i denne vor poor Situation. Nu var vore Ønsker, at Kisten maatte blive sat paa en Plads, hvor den Iværende kunde skikkelig komme ud af den og hastig og sikkert opnaa sin Bestemmelse. Vi ønskede ham af Hjertet en lykkelig Reise og en snar Hjemkomst**).

Forøvrigt omtaler han, ret som det er, at han navnlig under den sidste Del af sit Fangenskab er ude i Selskab hos engelske Familier, og af mangt og meget kan det ogsaa ses, at de, der havde Penge, kunde indrette sig nok saa gemytligt i Prisonen. Den Hjælpsomhed, som udfoldedes af de norske Skippere, som for paa England, maa ogsaa have været ganske storartet.

Blandt de Mænd, som gjorde, hvad der stod i deres Magt for at lindre Fangernes Nød, skal dog først og fremst nævnes Presten ved den

*) Denne var Maanedslieutenant og havde tidligere ført "Den Flinke". Den nedenfor nævnte Løcke var Richelieus Næstkommanderende.

**) Kaald fortæller derefter, hvorledes det lykkedes dem i flere Dage at holde Richelieus Flugt skjult for Vagten, hvorledes alt blev opdaget, og hvorledes de levede i Uvisbed om hans Skjæbne, til de i Januar 1810 spurgte, at han ikke blot lykkelig var kommen over til Norge, men endog førte Skib paa England.

dansk-norske Kirke i London, Ulrik Fredrik Rosing, en Nordmand fra Fredriksstad, der var kommen hertil i 1802. Da han var Familieforsørger og havde det vanskeligt for at slaa sig igjennem med den knappe Gage, han her havde, var han i 1807 begyndt at søge sig tilbage til Fædrelandet; men Fredsbruddet i 1807 og Hensynet til de mange danske og norske Krigsfanger bevægede ham til at holde ud paa sin Post i 4—5 Aars Tid, og i denne udfoldede han de største Anstrengelser for at være sine Landsmænd til Trøst og Bistand. "Saasnart han erfarede, at der laa Nordmænd og Danske paa Fangeskibet "Bahama" i Chatam, søgte han Admiralitetet om Tilladelse til at gaa ombord til sine Landsmænd. Denne blev ham ogsaa tilstaaet, dog paa den Betingelse, at han kun maatte tale med Fangerne paa Dækket i Overværelse af de vagthavende Officerer. Rosing vandrede da paa sin Fod til Chatam. Neppe rygtedes det, at Presten fra London var ombord, før alle søgte at trænge sig til ham for at betro ham sin Nød og bede om Hjælp, navnlig om at besørge Brev for dem til Hjemmet. Rosing holdt Gudstjeneste for dem og styrkede dem i Kjærlighed til Fædrelandet, idet han advarede dem mod det afskyelige engelske Presgjængeri. Med tungt Hjerte vendte han tilbage, opfyldt af Smerte over al den Elendighed, han havde været Vidne til, og med den alvorlige Villie at gjøre, hvad han formaaede for at lindre de ulykkelige Kaar. Først talte han deres Sag i Menigheden og satte i Forening med Konsulen og flere andre formaaende Mænd en Subskription i Gang blandt alle deres engelske Bekjendte. Ogsaa i Kirkebøssen faldt der rige Gaver til dem." Efter dette sit første Besøg kom Rosing oftere igjen til Chatam og aabnede efterhaanden Forbindelser mellem Fangerne her og deres Hjemland; men da de engelske Autoriteter gav ham Skylden for, at et Par norske Matroser rømte, negtedes han Adgang til Fangeskibet. Uden at lade sig skræmme herved henvendte Rosing sig til den formaaende Lord Wilberforce, en af Tidens mest bekjendte Filantroper. Denne skaffede ham Tilladelse til at gjenoptage sin velgjørende Virksomhed, hvoraf man ikke mindst paaskjønnede hans enestaaende Opfindsomhed til at skaffe tilveie Arbeide, hvormed man kunde faa Tiden til at gaa og holde de tungsindige Tanker og Længsler borte.

I Juni 1811 forlod Rosing sin Post i London og vendte hjem, hvor Kong Fredrik modtog ham paa en Maade, som viste, hvor høit han agtede hans Færd.

Af de religiøse Samfund i England tog Kvækerne sig paa en meget tiltalende Maade af de ulykkelige Fanger. Ikke faa af disse kom herigjennem under en Paavirkning, der bevægede dem til at slutte sig til Sekten, som efter Freden skulde forplantes til Norge, hvor den hidtil ikke havde formaaet at rodfæste sig.

